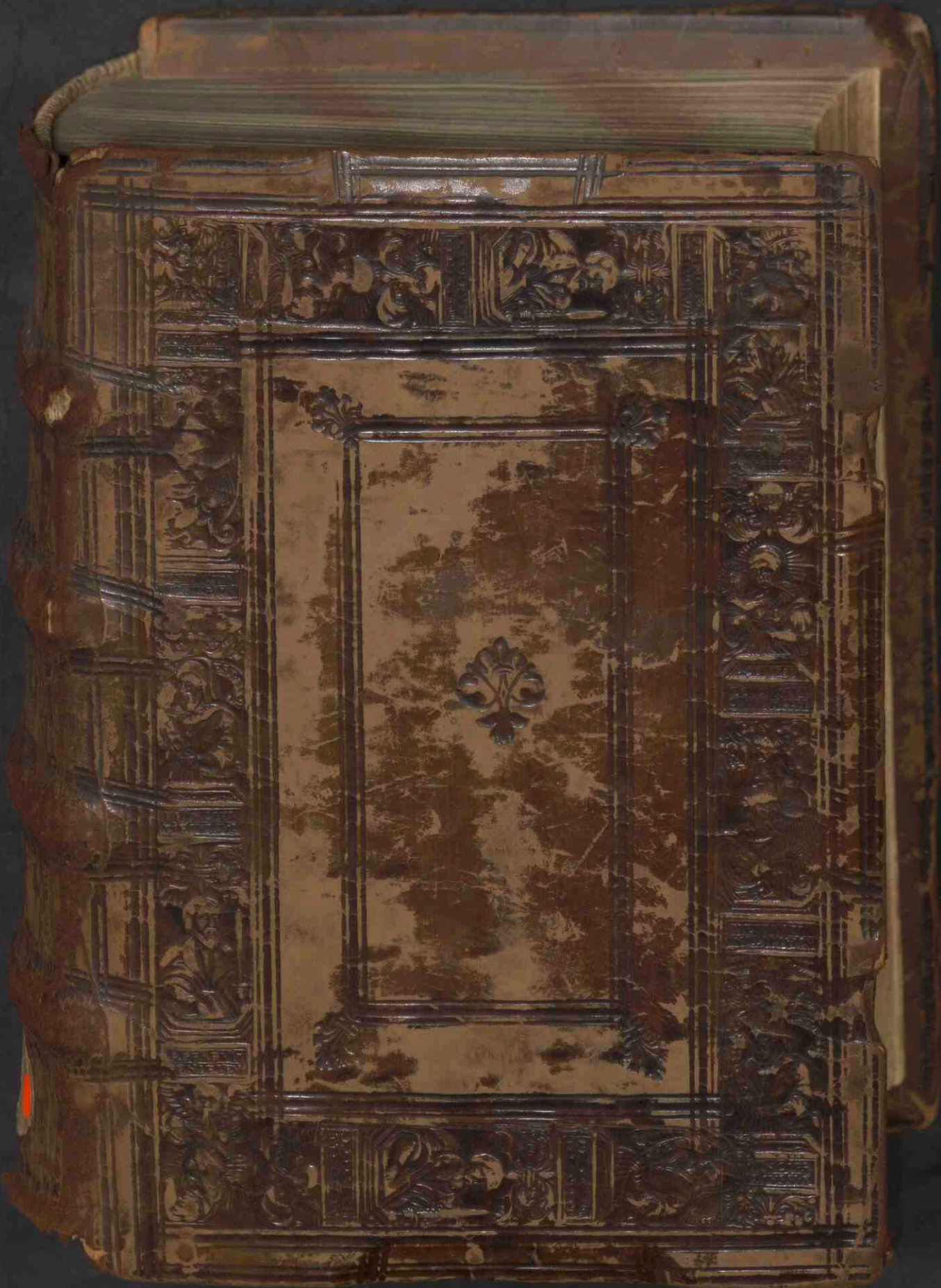

Institutie, ofte onderwiisinghe inde Christelycke Religie,

<https://hdl.handle.net/1874/454784>

Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell Huybert van Buchell (1513-1599)

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
 - de kopsnede
 - de frontsnede
 - de staartsnede
 - het achterplat

This book is part of the Van Buchell Collection Huybert van Buchell (1513-1599)

More information on this collection is available at:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

F. qu.

120

23

Enchiridion
de theologia

14

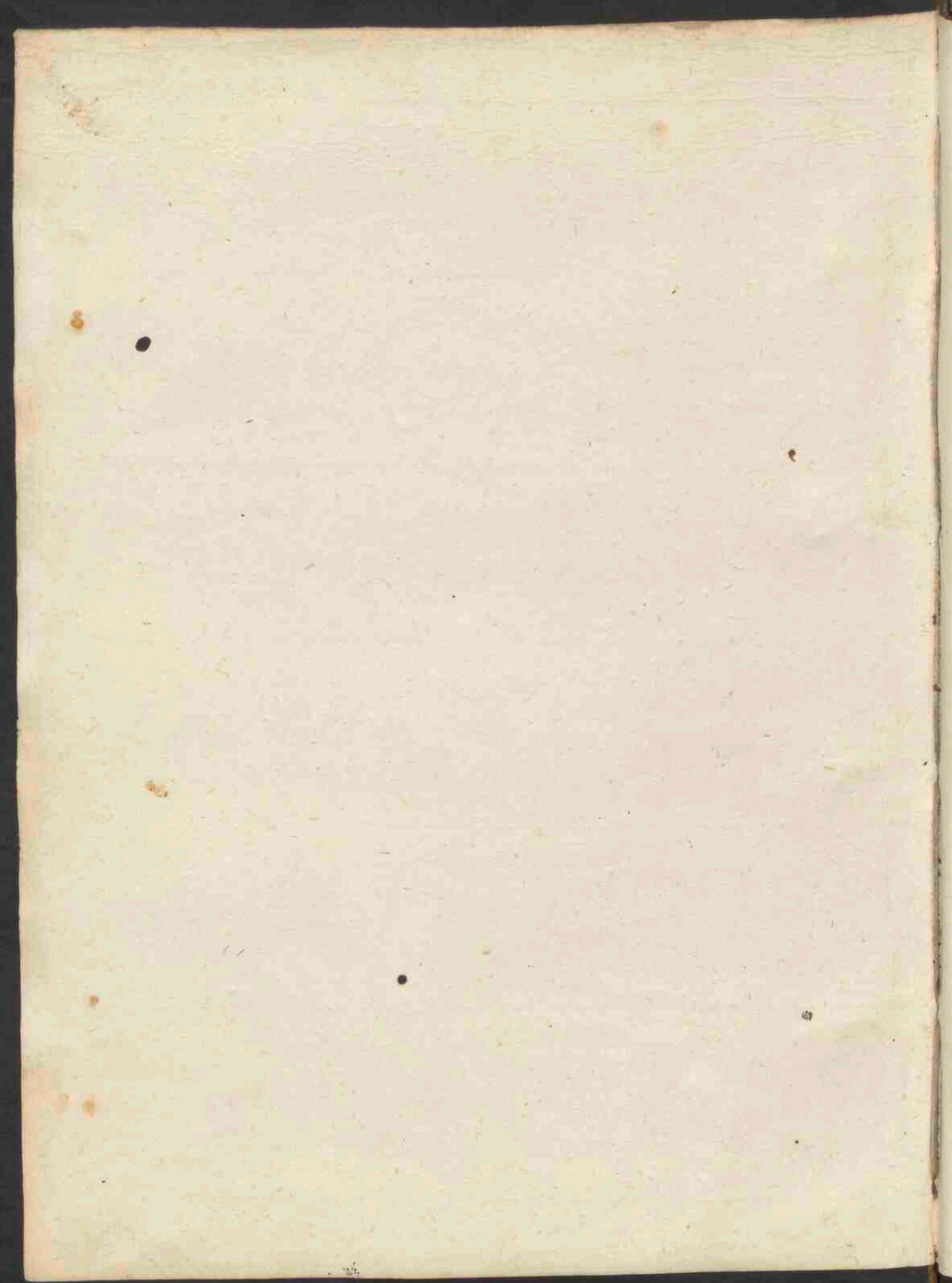

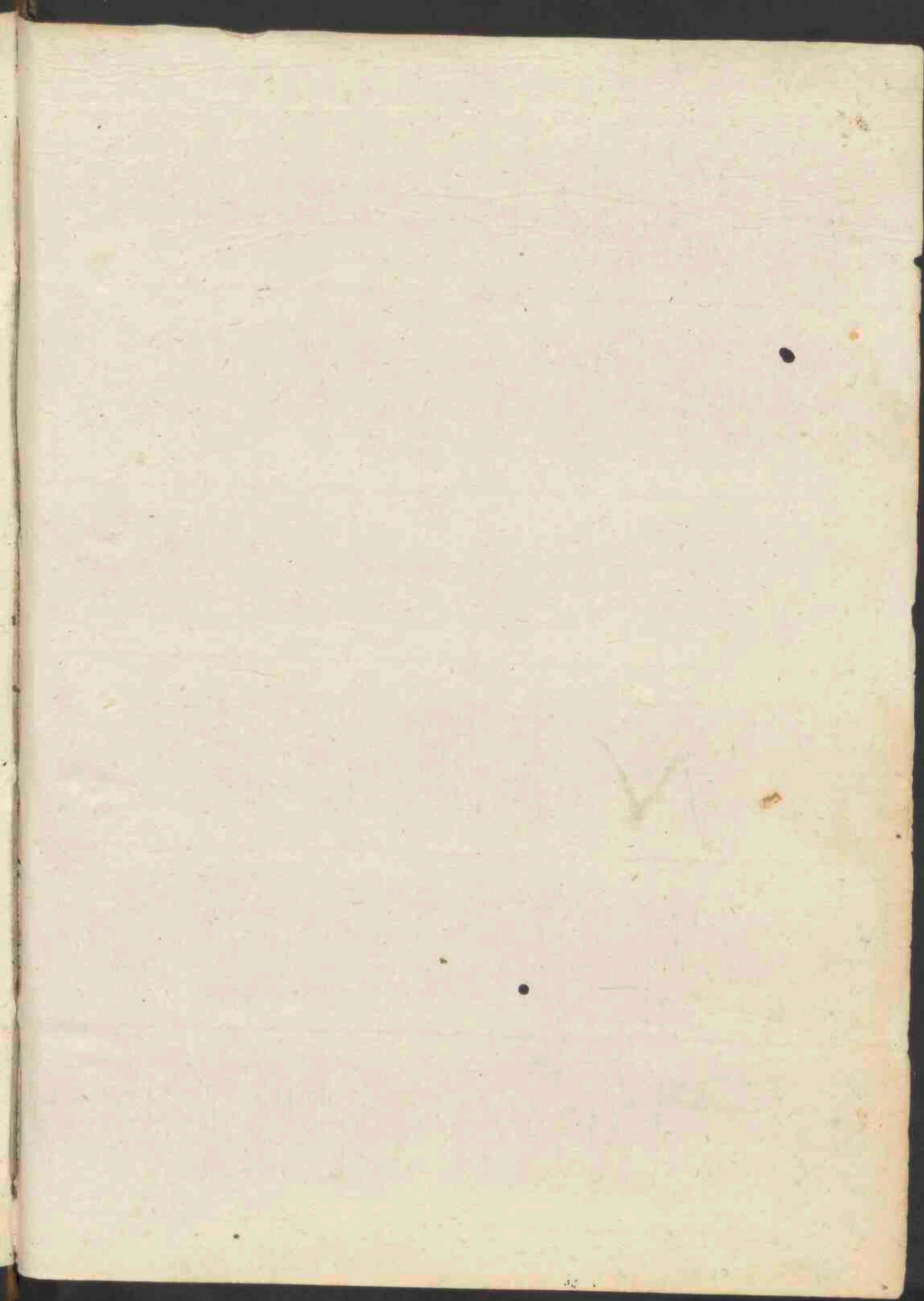

potentiā quasi defendendo subiungit;
 pdest dō si iustus fueris. aut quid ei
 ers si immaculata fuerit uita tua. In
 quippe qđ bene agimus. nosmetipsos
 tē dñm iuuamus; Unde ei p psalmistam
 Dixi dñō dñm es tu. qm bonoy meoy
 er; Ipse enī uere nob dñs. qui utiq. dñs
 bono n̄ indiget seruientis. Sed bonitatem
 quā recipit. ut oblata bonitas. n̄ ipsi
 us accipientib; & post reddentib; pfit;
 in iudiciū dñs ueniens dic. quā diu feci
 de his fratrib; meis minimis michi fecistis.
 e pietate loquitur ex suoy cōpassione
 Et ipse nos p hoc qđ caput nr̄m est
 x. qui p nr̄a bona opa in suis membris
 atur; Adhuc adiungit eliphaꝝ quod
 ignorat. dicens; Numquid timens arguit
 n̄ & tecū ad iudiciū. Quis hoc uel desi

ante
 nr̄ d
 in no
 quip
 dicitu
 cotid
 nr̄a.
 N deb
 ab eo
 eius r
 pecca
 Qui en
 peat
 nimir
 mur
 solitu
 uenie
 culp

te
d
o
p
ti
d
f
b
o
r
ca
en
ut
m
r
tu
io
og

N B.a.

n. 22 ff.

INSTITVTIE,
OFTE ONDERVVIL-

singhe inde Christelycke Religie,

In vier Boecken begrepen:

Door Joannem Caluinum.

Wilt de Latynsche ende Francoysche sprake
ghetrouwelijck verduyschet.

Met den Sendtbrief desseluen Caluini aen den
Coninck van Vranckrijcke.

Daer is oock achter aen gevoecht een schoone Tafel Augustini
Harlotati / inhoudende de boornaemste Puncten der
Hepliger Schijtsuere / de welke noyt te hozen
daerby en is gheweest.

Op een nieu ouerghesien ende ghebetert.

Ex domo Buebelii

TOT DORDRECHT,
By ons Peter Verhagen, ende Cornelis Iansz.

1578.

Iohannes Caluinus

tot den Leser.

Dwyle ick, doe dit boeck eerstmael ghedruckt wert, niet en dochte dat het soude soo seer begheert ende ghetrocken worden/ gelijc Godt/ dooz zyne groote goedicheyt ghewilt heeft: soo hadde ic het ten meestē deele met lichter hant gemaect/ gelijcme cleyne werckē pleecht. Maer doe ick verfont dat het by na bā alle Godtsaligen aenghenomen ende onfangen wert met sulcke liefde ende gonste als ick neimmermeer en hadde derren begheeren noch hopen: gelijc ic van herten gewoelde datmen my veel meer toeschreef dan ick verdient hadde/ also achtede ick ooc dat het soude groote andanchbaerheyt wesen/ waert dat ick sulcker groote liefde ende gonste die zy tot my dzagen/ ende van selfs mijn neersicheyt verwerken/ niet primers nae mijn cleyne vermogen/ genoeg en dede. Ende dit hebbe ick gesocht te doen/ niet alleenlijc doe dit boeck de tweede reyse ghedruckt wert: maer soo menichmael als het is wederom gedruckt gheworden/ is het eenichmans vermeerderd ende ghebetert geworpen. Ende hoewel my den arheyt die ick darmael dede/ my niet en beroude noch verdoot: soo hebbe ick nochtans my seluen niet eer connen genoeg doen/ tot dat ick het ghuoricht ende geschicht hebbe in sulcke orden als ghy nu siet/ ende ghelijc ick hope/ dat ghijt sult pisen.

Aldoorwaer hoe neersich ende begheerich ick gheweest hebbe om de Gemeynthe Gods hier inne te dienen/ dat mach daer mede claerlijc betuycht zyn/ dat ick den laetst boozledē winter/ doe ic meynde dat my de vierde koozse soude de doot aēgebracht hebben/ hoe my de sēcte meer quelde/ hoe ic my selue ooc te weyniger spaerde/ tot dat ic desen boec voleyndicht hadde/ op dz hy na mijnē doot soude ouerblijuen/ ende bewijsen/ hoe seer ic den genē/ die nu eenigen booztganc gedaen hadden/ eñ noch begeerden merceden booztganc te doen/ sochte genoeg te doen. Ic hadde het wel willen eer ghedaen hebben/ maer het compt haest tijts genoeg/ ist dat het wel comt. Ende (soo veel my aengaet) ic sal dan meynen dat het wel te tijde wtghecomen is/ als ick sal verstaen dat het der Gemeynthe Gods oueruloedigher brucht aengebracht heeft dan te horen: want dit is mijn eenige begerde. Ende het soude doorwaer seer qualijc met my gaen/ ten ware dat ic/ te vreden zijnde dat het den eenigen Gode aengenaem is/ der ongeleerder mensche dwars eñ verkeert gewoelē/ ofte der ongeschichter mensche ongerechtich/ eñ boos oordeel nē en dachtēde. Wāt hoewel Godt mijn herte gantschelijc heeft gewent om zjn Rijkhe te dreyden/ eñ het ghemeyn nut eñ boozdeel te soecken ende helpen: ende alsoo mijne consciencie my ooc goede getuygenisse geeft/ iae de Engelen selue tot getuygen hebbe/ dz bā dien tijt aen dz ic het Predickamt in de Gemeynthe aengenomē hebbe/ mijn boozzernemē nē anders geweest en is/ dan der Gemeynthe Gods bozderlijc te zyne/ de oprechte leere der Godtsalicheyt beuestighende: soo meyne ic nochtans dat daer niemant en is die seerder dooz lasteringhe verladen/ ghebeten eñ verscheurt wort. Doe nu desen brieft onder handen was/ hebbe ick seker rijdinghe ontfangen/ dat te Augsburch daer de vergaderinge der Staten des Rijkē gehouden wert/ een gheruchte gesceyt was/ dat ic wederom aen het Pausdom soude zjn ghuallen: eñ dat dit gheruchte lichtelijcker dan het behoorde/ in der Princen herten was aengenomen. Eñ dit was den danck der ghene/ welcken doorwaer selue niet en was bezorgen myne soo menichmael wel beproefde stantuaestichheit/ de welcke gelijcke so een onbeschaemde logen lichtelijck konde dooden/ so hadde my oock by alle bromē ende onpartijdighe Rechters wel behooren te verontschuldighen. Maer de Duyvel sal hem seluen niet al zjnen aenhanck iammerlijc bezoghen vanden/ in dien hy meynt dat hy my met dierghelijcke stinkende loghenen overuallende/ dooz sulcke onweerdicheyt staughtigher ende tragher sal maeken: want ick bestrouwe dat Godt my dooz zjn onghemetē goedtheyt sal gheuen/ dat ick sal

in den loop zijn der heyliger roepinghe met stantfastige ijdsaemheyt volherden: van welke saeke ick den godsalighen Leser een men bewijs in den Druk deses boeck gheue. Mijn voornemen is in desen arbeijt gheweest/ dat ic de ghene die hien tot het lesen der heyliger Schrijtuere begheuen/ hebbe willen alsoo voorbereiden ende onderwijfen/om eenen lichten toeganc daertoe te hebben/ende sonder stooten ofte scrupckelen daer in voort te gaen. Want ick meyne dat ick de somma der Religie in allen stucken alsoo veruuer/ende in sulcker orde ende wijse genoecht hebbe/ dat het den ghenen die dese somma sal weten/niet en sal swaer wesen te oordeelen wat hy voornamelijc moet in de Schrijtuere soecken/ende tot wat eynde hy moet schijcke al wat daer in veruuet is. Daerom dewijle ic nu desen werck bereypt hebbe/ soo sal ick in de wtlegginghe der Schrijtuere soo ick namaels eenige make/ cost zijn: Want het en sal my niet noodich wesen lange disputacien vā de artijculen der Religie te schrijuen/noch eenighe gemeyne plaetsen breef te handelen. Door desen middel sal de godsalige Leser van groote moeyte verlost worden/so verre hy hemselfen te voren niet de kennisse deses boeck verliet heeft: Maer dewijle dit mijn voornemen in soo vele myne Commentarien ofte wtlegginghen der Schrijtuere/ claerlijck gelijck in eenen spiegel gesien wort/ soo hebbe ick het lieuer niet der daet te verclaren hoedanich het zij/ dan met woorden daer van te roemen. Maer wel godsalighe Leser:ende ist dat ghy wt mijnen arbeijt eenighe vrucht geerijcht/ soo helpt my met uwe ghebeden by Godt onsen Vader. Tot Genueen. Den eersten dach Augusti/ Jint Jaer. M. D. LXX.

Augustinus Epist. 7.

Ik bekenne my seluen te zijn vant ghetal der ghenen, die toememende schrijuen, ende schrijuende toememen.

De Ouerfetter tot den Leser.

Wet lieue Leser dat ick in dese ouersettinge geuolcht hebbe den druk Roberti Stephani/ wtgegeen An. 1559. ende hebbe getrouwelijc daer in ghehandelt/ somtijts in duystere plaetsen ooc den Francopschen text ghebruyckende/ ende nae mijn vermoghen de woorden ende den sin Caluini op het duydelijckste ende claerlijckste wtdruckende/ gelijc een pegelijc gonstich Leser in der daet sal beuinden. Maer dewijle Caluinus selue dit boec beyde in Latijn ende in Francops geschreuen heeft/ende daerom ghelijck in zijn eyghen werck bij daerin ghewest is/ somtijts een sake anders in het Francopschs wtdruckende ende met andere woorden verclarende/ dan in het Latijn/ gelijc een man zijn meyninghe wel mach en can op verscheyde wijfen en met andere woorden te kennen gheuen: soo bidde ick den Leser/ dz hy nē terstōt en achte daer seyl te zyne/daer dese onse Ouerfettinge schijnt in de woorden niet de Francopsche text nē wel ouer een te comen: want ic hebbe nē de Francopsche/maer de Latijnsche woorden geuolcht/ wtgenomen seer weynige plaetsen. En ist dat daer enich merkelijc seyl in geuonden wort/dewijle het werck seer swaer/en mijn vermogen niet seer groot geweest is/so begere ic bandē Leser als een onwetende gebzagen/en als een broeder smaent te worden/dewijle ic werck nē berandert/noch daer van yet af ofte toe gedaen en hebbe/den sin den meyninghe gelijcken behoort alle andere gauen Godts te gebruycken/te weten/in de heere/om de salicheyt zijnder zielen/beuestinghe zijns geloofs/beteringe zijns leuens/wt troostinge en sterkinghe zijnder hope en sichtighe zijns naessen alleen daer in te soecken: alle welke dinghen wy eyghentlijck moeten in de Schrijtuere vinden/de welke Caluinus hier in dit boeck soeckt te verclaren/ ende ons daer inne heeft beuoligt een leydsman te zyne. Dit doende haert wel lieue Leser in den heere. Den 5. Decembris/ An. M. D. LXX.

DEN GROOTMACH- tichsten ende Doorluchtichsten H.

Heere Francisco, alder Christelijcx.

sten Coninck van Vranckrijck, synen Lant-
vorste, wenscht Iohannes Caluinus
weluaren ende salicheyt in
Christo Iesu.

As ic dit werck aldereerst inde handt nam Grootmachtich-
ste Coninc, en dacht ic niet eens, dat ic yet wilde schryue,
dat uwe C. M^t. namaels soude mogen behantreyt wer-
den: maer myn voornemen was alleen sommighe aenley-
dingen voor te stellen tot een Christelyck bericht ende on-
derwysinghe der genen, die de warachtige Religie toege-
daen syn. Ende sodanighen arbeyt dede ick voornamelyc tot dienste onser
francosyen, onder de welcke ick haerder vele bemercte die wel na Christo
honger ende dorst hadden, maer vernam haerder seer weynighe, die maer
in een matelycke bekentenisse der selue Religie te recht onderwelen ofte
geleert waren. En voerwaer dat dit myn opsettelyc voornemen gheweest
zy, betuycht het boeck selue, dewyle ick een gantsch eenuoudige en slechte
maniere van onderwysinghe daer inne voorgestelt hebbe. Maer als ick
nader hant verftont, dat eenige quaetwillige in uwe Conincklycke M^ts.
Ricke so seer de ouerhant hadden genomen, dat de gesonde leeringe daer
inne geen plaetse en werde gelaten, so dachte ic wel daer aen te doen, dat
ic beyde te gelyc, henlieden onderwese, ende voor uwe Conincklycke M^ts.
myn belydenisse dede, waer wt de selue mochte bekennen wat dit voor een
leeringe zy, tegen de welcke haer met sodanigē toornē en bitterheyt de ge-
ne ontfette die uwe M^ts. Conincricke met vier en sweert heden daechs
in onruste stellen. Want ic en wil my niet onthouden by wt te bekennen
dat ic hier bast te samen hebbe getogen de somma der leeringe, de welcke
dese lieden opentlycken wtcondigen ende roepen datse met geuackenisse,
veriatinge, banninge, ia met vier ende sweert te water ende te lande wt-
geroeyt behoort te worden. My en is sekerlyc niet onbekēt, met wat hefti-
ghe aenclachten zy uwe Conincklycke M^ts. oozen ende herte veruult
hebben, om onse sake by uwe Conincklycke M^ts. verdachtich ende byl te
makē. Maer het staet uwe Conincklycke M^ts. toe genadichlyckē te ouer-
wegen, dat noch in woorden noch in wercken immermeer eenich onschult
sal plaetse hebben, daermen alleen de aenclachten aenneemt. Voorwaer
indien yemant om dese onse sake haetich te maken, staende wilde houdē,
dat dese leeringe, bande welcke ic uwe Conincklycke M^ts. rekenſchap wil
geuen, by een gelycke ouerstemminge van alle Staten verdoemt, en

Voorreden aen den Coninck

in vele Gherichtsbanken alreede zy veroordeelt: Die en soude anders n3
 segghen, dan dat dese leeringe eensdeels dooz tyrannye ende macht vande
 bynden der selue met geweld onder de voeten geworpen, ende eensdeels
 oock dooz logenen, practijcken, ende valsche beschuldigen, looflycken, en
 bedriegelicken verduzt zy geworden. Het is ghevelt, de sake onuerhoort
 een bloet-oordeel daer ouer wt te spreken: Het is bedroch datse ontschul-
 dichlyc van opzoet ende hoofdadicheyt wert beticht. Ende op dat niemant
 en dencke dat wy t'onrechte clagen, can uwe Conincklycke M^t, selfs onse
 getuyge zyn met wat valsche logenen haer dese leeringhe voozghebacht
 wort, te wetē, dat zy tot geen ander eynde en strecke, dā dat zy den Conin-
 gen het Sweert wt de hant rucke, alle Rechten, ende Gerichtsbācken om
 verre werpe, alle Statē, ende Regeeringen wtroeye, de gemeyne vrede en
 ruste verstooze, alle Wettē te niēte make, alle eygendōme ende besittinge
 der goeden wech neme, ende in somma alle dinghen met mēcanderen
 sonder onderscheyt ouer eenen hoop legghē ofte werpe. Ende dit is noch
 wel het alderminste dat uwe Conincklycke M^t, vooz hoeft coemt. Want
 onder het gemeyn volck werden noch ongelyc schandelycker dingen meer
 vooztgestooten, de welcke, indiense warachtich waren, so mocht de gātche
 werelt de selue met alle hare leeraers ende aenhangeren wel te recht, ooc
 tot duyfent bieren en dooden veroordeelen. Wie soude dan hem seluen n3
 willen verwonderen dat tegen haer een algemeyn hate is ontfekē, daer-
 men alle dese onbehoorlycke valsche opleggingen ende aenclachten geloof
 gheeft? Dit is de oorake waer dooz alle Staten der werelt inde verdoes-
 minge van ons ende onse leeringe aldus onderlinge ouereē stemmen, en
 de hoofden te samen stekē. Als n3 de Rechters met sodanige passien ende
 inbeeldinge gequelt zyn, so houdē zy hare voozoordeelen, daer zy mede vā
 huys comen, vooz rechtuerdighe vonnissen, ende laten haer duncken, zy
 hebben haer ampt seer wel wtghericht, als zy niemant tot de straffe laten
 betrecken, dan die van te vozen, of dooz zyn eygen selfs bekentenisse ofte
 volcomene getuygenisse zy ouertuycht. Waer van wat misdaet? Van dese
 vermaledyde leeringhe segghen zy. Ja met wat recht isse ouertuycht? N3
 hier lach het hoofdstuck der bescherminge, n3 om dese leeringe te verloos-
 chenen, maer als vooz d'opzechte te verdedigen. Waer hier wert terstont
 alle byzicheyt benomen, om eens den mont tot dien eynde te verroeren.
 Ende hieromme en bidde ick uwe Conincklycke M^t, niet met onreden,
 dat haer gelieuen wil te nemen de rechte kennisse deser sake, de welcke tot
 hier toe int verwert ende sonder eenighe ozdentlyck proces van Rechte,
 ia veel meer dooz een ontsinnighe haesticheyt, dan dooz een rechmatighe
 bedachtsaemheyt ofte ernste, wtgericht ende gedzeuen is geworden. Ende
 en sal uwe Conincklycke M^t, oock niet dencken, dat ic hier inden sin heba-
 be, vooz my seluē int bysonder te spreken, als oft ic hier soude willen ver-
 soecken om met byzicheyt wederom in myn Vaderlant te mogen keeren,
 tot het welcke, hoewel ick wt der Natueren, soo dat behoort, een sonder-
 linghen

lingen toetreck hebbe, soo sal ick toch het selfde, nae dat de saken daer nu staen, seer wel maken te deruen: maer ick neme hier aen de algemeyn sake van alle Christghelouighen, iae de sake Christi selue te verdedighen, de welcke in uwe Conincklycke M^ts. Rijke hedeſdaechs alsoo gantsche ende gaer onder de voeten leyt ende is vertreden, datter nauwelycx eenighe hope meer schiint ouerghebleuen te syn, om de selue weder op te richten: Ende dit al veel meer dooz tyranne van eenige Phariseen, dan dooz uwe Conincklycke M^ts. wille en voorszet. Hoewel het hier, wie de rechte schult daer aē heeft, onnoodich is te verhalen: dan so vele ist, de sake Christi leyt vast iammerlycken verlaten. Want de godtloosen hebbēt so verre ghebzacht, dat de waerheyt Christi Jesu, hoewel zy niet teene mael t'onder ghebzacht ende wtgheiaecht is, haer seluen nochtans, als of zy alreede waer begraueu, schandelycken moet verbergen ende vercruppen: ende dz daerenbouen de arme Kercke, of in een schickelyc bloethadt zwemmende ofte in ballinschap verdoeuē, ofte dooz dreygementen verschickt zynde, nē eens en dert kicken. Ende en houden noch niet op de mure, die nu schijnt te veruallen, ende die zy al bestaen hebben dooz te bzeken, na hare gewoonlycke raserpe voorts te bestozmen ende om te stozten. Ondertusschen isser niemant die hem seluen tegens deser lieden wilsinnige raserpe eenige bescherminge soude derren bestaen aende de hant te nemen. En of daer wel sommige syn die ghesten syn willen de waerheyt toeghebaen te wesen, die houdent daer vooz, datmen de dwalinge ende het onuerstandt vande onwederuaren menschen wat behoort te verdagen. Want also spreken dese coelsinnige lieden, ende noement een dwalinge ende onuerstant, dat zy de oprechte waerheyt Godts weten te syn: zy hertense onwederuaren menschen, der welcker verstant zy toth sien, dat Christo nē so gantsch onaensienlyc zy geweest, ia dat hy den selfden de verborghenthz zyner hemelsche wijsheyt niet onweerdich en heeft gheacht. Dus seer schamen zy hen vast alle des Euangelijs. Maer het wil Grootmachtichste Coninc uwe M^ts. betamen, haer herte ende oozē van sodanige rechtuerdige bescherminge niet af te keeren: voorszamelyc in soo een ghewichtighe sake. Daer het hieromme te doen is, hoe dat Godts eere op aerden mach werden ghehanthoudet, hoe dat de waerheyt Godts hare weerdicheyt behoude, ende hoe den Heere Christo Jesu syn Rijke onueruallen onder ons mach blyuen. Dat is voorszwaer een sake vooz uwe Conincklycke M^ts. oozen weerdich om te verhooren, weerdich dat de selue de kennisse daer van neme, weerdich dat zy vooz haer Richterstoel come: aengesien dese ouertwēginge eenē rechtē Coninc maect, te wetē, dat hy bekenne, dz hy inde regeeringe syns Riicx een dienaar Godts zy. En die en regeert geen Coninckricke, maer veel meer een moorders regimēt, die nē also en regeert, dat hy Godts eere daerin diene. Doc is die seer vdwael, die eē lāgduerige weluact in eē Coninckricke dwacht dat mettē scepter Godts, dat is dooz syn heylige Woort nē en wozt gheregert: Welcple doch de godtliche spruecke

13. Jon. 29.
18.

niet en can faellere, in de welcke gheseyt wort, Dat het volck woest ende wilt wort, wāneer de Prophetie wt is ofte ophout. Ende van dit loffelyc booznemen en behoort uwe Conincklycke M^t. niet te laten verschickē, de verachtlinge van onsen nederigen staet ende arme conditie. Ons en is booz waer niet onbekent, wat wy booz cleyne ende arme liede zyn, name- lyc booz Godt elendige sondaers, inde oogen der menschen t'eenemael **As** acht, is des werelts vypluisse ende wtuaechtsel, ende wat noch ontweerdig- gers genoēt mach worden: also datter n3 ouer en blijft, dies wy ons booz Godt mogen hebben te beroemen, dan zyne eenige Barmhertichz, door de welcke wy tot de hope der eeuwige Salichz sonder eenige onse verdienste op ende aengenomen zyn: maer by den menschen niet veel mēer dan onse swacheyt, de welcke maer ten alderweynichsten te bekennen onse hieliede de aldermeeste schade is. Maer so veel onse leeringe belāgt, die moet doch bouē alle heerlychz ende gewelt des werelts **A**heuen ende onuerwinne-

13. sal. 72. 8.

Dan. 2. 52.
E sai. 11. 4.

lyc blyuen. Dewyle zy niet de onse, maer des leuenden Godts is, ende zy- nes Gesalkden, welcken de Vlader tot eenen Coninck ghestelt heeft, dat hy regeere bande eene Zee tot de andere, ende bāde waterē tot aen het eynde der werelt: Ja also regeere, dz hy de geheele Werelt met de eenige Roe- de zyns monts slaende, de selue met alle haer macht ende heerlychz, als eē aerde bat ontwee bzeke: gelyc dā bāde heerlycheyt zyns Riicx de Prophetē boozseyt hebben: Dat hy de Coninckriicken so hardt als ijer ende staet, ende so claer als goudt ende siluer, soude verbzeken. Het is wel waer dat onse vyanden ons wederlykzende verwyten, dat wy Godts woort be- dziechlyc boozwenden, van het welcke, so zy seggē, wy zyn de alderarchste veruualschers. Doch uwe Conincklycke M^t. sal na hare wijsheyt lesende dese onse bekentenisse selfs connen oordeelen, dat dit verwiit n3 alleen zy een seer boose, maer ooc een gantsch onbeschaemde logen. Van het en sal euenwel niet quaet zyn hier yet te seggen, dat uwe Conincklycke M^t. den wech opene tot de selfde ouerlesinge. De heylige Paulus willēde dat alle

13. salm. 2. 9.

Rom. 12. 6.

Prophetie metten gelooue gelycformelyc ouereen soude comen, heeft een gantsch seker richtsnoer gestelt, na het welcke alle wtlegginge der heylige Schryftuere soude beproeft worden. Indien nu onse leeringhe na desen regel des Geloofs can geprobeert ende beuesticht wordē, so hebben wy de victorie alrede inde hant. Want wat coemt toch metten Ghelooue beter ouereen, dan als wy bekennen dat wy van alle duechden ontbloot zyn, om van Godt beclert te wordē: Dat wy vā alle goet ydel ofte leech zyn, om vā hem veruult te wordē: Dat wy dienstknechtē der sonden zyn, om vā hem geurpt te wordē: Dat wy blind zyn, om van hem verlicht te wordē: Dat wy lam zyn, om van hem opgericht te worden: Dat wy cranc zyn, om van hem onderhouden ende ghenesen te worden: Dat ons alle oorzaken van ons seluen te beroemen, benomē zyn, op dat hy alleen groot gemaect sou- de werden, ende wy ons in hem mochten beroemen: Als dese oft dierghe- lycke dinghen van ons gheleert worden, soo roepen onse wederpartyen

daer

daer teghen, ende claghen dat hier mede wordt omghestooten, ick en weet
 wat verblint licht der Natueren, de versterde voorzereydinghe, van ons
 seluen bequaem te maken voor Godt te comen, de vryen wille, de vrien-
 delycke wercken des eeuwigen lenens, met hare ouertollige goede werck-
 ken, die zy meer doen dan de Wet vereyscht, oft dan zy selfs tot de salich-
 behoeuen. Daeromme dat zy niet en connen lyden dat den gantschen roem
 ende lof alles goets, aller diechden, rechtueerdichz ende wijsheyt by Godt
 alleen sal staen ende blyuen. Nu en lesen wy toch nergens dat zy gestraft
 zyn geworden die te veel wt de fonteyne des leuens hebben gedroncken.
 Maer beuinden ter contrarie, datse de Prophēt wel hardt beschuldicht, Iere. 2. 13.
 die haer seluen stinckende ende ondichte poelen hadden gegraue, die geen 15.
 water condē houden. Daeren-bouen wat can het Gelooue doch eygēlyc-
 ker nacomen ende gelyc zyn, vā datmen hem seluen Godt als een Genā-
 digen en lieuen Vader voorstelle, daer Christus voor een broed ende ver-
 soender bekend wort. Datmen alles goets van hem sekerlyck verwachtet,
 wiens onwetspekelycke liefde haer tot ons so wyt heeft verspreyt, dat hy
 zynen eenigen Sone niet en heeft gespaert, voor ons inden Doot ouer te
 geuen. Datmen in een sekere hope der salicheyt ende des eeuwigen leuens Rom. 8. 32.
 gerust is, als men denct dat ons de Vader Christum heeft gegeuen, in den
 welcken alle dese schatten zyn verborghen. Hier vallen zy alle ghelyck op
 ons, ende roepen, dat een sodanich seker betrouwen een groote stouticheyt
 ende vermeteltheyt zy. Maer gelyc wy ons seluen niets, so moeten wy ter
 contrarie Godt alles toeschrijven ende toebetrouwen, ende wy en connen
 door anders gheen middel van de ydele beroeminghe werden ontledicht,
 dan dat wy ons inden Heere leeren beroemen. Wat sal ick meer seggen?
 Aenmerct, Grootmachtichste Coninc, alle de poincten vā onse sake, ende
 uwe M^t. houde ons voor de alderchste boeuen op aerden: maer wat gel-
 tet in dien uwe M^t. niet opentlyck en beuint, dat wy verdruet ende ver-
 acht worden, om dat wy onse hope op den leuenden Godt stellen, om dat
 wy gelooue, dat dit het eeuwige leuen zy, den eenigen warachtigen Godt 1. Tim. 4.
 te bekennen, ende dien hy gesonden heeft, Iesum Christum. Om dese hope 10.
 werden eenige onder ons in ketenen gebonden, eenige met roeden gesla-
 gen, eenige tot een schouspel gestelt, de sommige gebannen, de sommighe
 onbarmhertelyc gepijniget, de sommige verloopent: wy moeten vast alle
 gelyc daerom lyden, veruloect, gelastert, ende gantsch onweerdichlycken
 gehandelt werden. Uwe Coninclycke M^t. aenmercke nu oock aen dan-
 der zyde onse tegenpartyen (ick meyne de Mitspelen, welcken te gheualle
 alle dandere oock onse vyanden worden) ende wilt een weynich met my
 ouerwegen ende ter herten nemen wat zy inden schilt voert, en met wat
 passien zy worden ghedreuen. Zy en maken niet veel werck daer van haer
 seluen ende anderen toe te geuen, datmen de warachtige Religie, de welcke
 ons inde heylighe Schryft gelært wort, ende van alle menschen bekend
 behoort te worden, niet en wete, niet en hebbe, ende niet en achte, Jae
 weynen

Voorreden aen den Coninck

meynen daer zy weynich aen gelegē, wat een yegelyc van Godt ende van
 Chyisto houde, oft niet en houde, als hy alleen dooz een kōdzyt ende slecht
 simpel gelooue (so zy dat noemen) zyne meyninghe het oordeel der Kercke
 wil onderwerpen: ende en treckent oock niet seer ter herten, al hoozen
 ende sien zy Godts eere met opentlycke lasteringhe besmetten: als hem
 alleen niemant yet wat en laet ontualen, dat onse Woeder de heylighe
 Kercke, dat is, de Stoel van Roomen, aen haer croone raeken ofte te na
 gaen soude. Maerom striiden zy toch met sodanighen toozne ende ver-
 woetheyt vooz de Wisse, het Vageuwer, de Beuaerden, ende dierghelycke
 beuselinghen mēer: Alsoo, dat zy ontkennen dat de oprechte Godtsdienst
 eenichsins bestaen can indien alle dese dinghen niet ghelooft, ende met
 een verwert slecht ghelooue (soo te spreken) aenghenomen ende vooz wa-
 rachtich ghehouden en worden, hoewel zy der selue niet een met Godts
 Woort connē bewysen: Maerom segge ic, anders, dan om dat haren buyc
 haer Godt, ende hare keucken haer Godts dienst is: De welcke wechghē-
 daen ende hen benomen zynde, zy niet alleen en ghelooouen dat zy gheen
 Chyistenen, maer dat zy daerenbouen gheen menschen mēer zyn soudē:
 Want of wel eenighe onder hen vol-op hebben, om leckerlyck daer van te
 leuen, ende andere wederom alleen haren poot supghen, ende sulcx nau-
 welcx aen een cozicken broots derren knaghen, soo leuen zy doch alle wt
 eenen Pot, de welcke sonder behulp ende onderstokinghe van dese vooz-
 gaende dinghen niet alleen soude vercouden, maer oock teenemael moeste
 beurielen. Ende hierom die onder henlieden aldermēest inde keucken
 hebben, ende vooz haren buyck de sozchuuldichste zyn, die zyn oock wel de
 sterckste ende puerichste voozuechters van haer gelooue. In somma, het
 is henlieden alleen daerom te doen, dat zy hun riick of staende houden, of-
 te haren buyck moghen vol houden. Ende daer en is niet eene onder hen
 allen die maer een cleyn boncxken van eenen oprechten Chyistelycken y-
 uer van hen geue. Ende en houden euen wel niet op onse leeringhe te be-
 schuldighen, ende de selue met alle onbehoorlycke middelen, soo vele hen
 moghelyck is, by alle menschen ofte hatelycken ofte anders verdachtich
 ende twyfelachtich te maken. Sy noemense een nieuwe, ende eerst on-
 lancx opgecomen leeringe. Sy segghen datse twyfelachtich ende onseker
 is: ende vraghen met wat Miraculen zy beuesticht is gheworden. Sy
 willen de redene weten, waerom dat zy het consent van soo vele
 Duidbaderen, ende van soo een lange ghetwoonte, soude te bouen gaen.
 Sy dzinghen daer op dat wyse vooz een ketterische behooren te beken-
 nen, als die teghen de Kercke strijde: of dat de Kercke al ouer vele hon-
 dert iaren zy ghestozen, inde welcke dielghelycken noyt ghehoort is
 gheworden. Eyndelyck segghen zy, dat zy alreede niet vael bewijs ofte
 ghetuyghenisse en behouwen, alsomen wt de vruchten sēer lichtelycken
 can oordeelen wat het vooz een leeringhe zy: te weten, de welcke soo een
 grōote menichte van Setten, soo vael muterpen en opzoerten, ende soo
een

een ongheloorde byzichend tot alle boosheydt veroorzaeckt ende inghes-
bracht hadde. Moortwaer het valt dese lieden bouen de mate siet licht
dat zy ons by het slecht ghemeyn volck, datmen toch wel haestelyck can
doen ghelooouen, een voordeel af sien in een sake die (soo te segghen) de-
sert is, dat is, die verlaten wordt ende daer niemant de handt aen en
houdt: Maer mocht het ons oock eenmael ghebuieren by wt te spreken,
ick soude wel meyden, dat de bitterheyt ende hitte, waer mede zy nu te-
ghen ons soo wyedelycken schuytbecken, ende wtersten, al wat soude
vercoelen. Anden eersten dan dat zy een nieuwe leeringhe noemen,
daer aen doen zy Godt ghewelt ende onrecht, wiens heylighe Moort niet
en behoort beticht te worden van eenighe nieuwichedyt. Moortwaer soo
bael henlieden belangt, ick en twiifele niet of zy is hen nieuwe: dewyle
doch Christus selue ende zyn Euangelium hen nieu zyn. Maer de ghene
die weten dat dese predicatie Pauli oudt is, te weten, Dat Christus Rom. 4. 25.
Jesus is ghestozuen voort onse sonden, ende verweckt om onse rechte
ueerdichedyt, die en sullen by ons niet nieus binden. Dat nu dese lee-
ringhe dus langhe onbekent ende begrauen is ghebleuen, daer van is
de boosheydt der menschen den schult te geuen, ende want zy ons nu doot
Godts ghenade wederom wort ghegeuen, soo behoortmen te minsten
oock wederom in hare oude aensien ende weerdichedyt te ontfanghen.
Euen wt de selue oorspronck der onwetentheydt coemt oock dat zy de
selue twyfelachtich ende onseker achten te wesen. Ende dit ist voortwaer,
daer van de Heere doot zyne Propheten claccht: dat een offte zynen He- Esai. 1. 3.
te, ende eenen esel de cribbe zyns Meesters heeft ghekent: maer dat hy
van zyn volck selue onbekent zy geweest. Doch hoe seer zy dese leeringhe
van onsekerhys bespotten, als zy de hare met hun eygen bloet ende verlies
des leuens souden moeten besegelen, dan soudenmen wel sien hoe veel zy
daer van hielden. Maer het heeft met ons Gheloooue verre een ander in-
sicht: het welcke haer noch voort de vzele des Doodts, noch voort Godts
voortdeel laet verschickē. Dat zy van ons Miraculen ofte wōdterteckenē
willen hebben, daer aen betoonen zy hare onbeschaemde boosheydt. Want
wy en smeden ons seluen niet een nieu Euangelium, maer behouden
euen het selfde, om de waerheydt van het welcke te beuestighen, alle
de wonderwercken dienen die Christus ende zyne Apostelen opt ghedaen
hebben. Maer dit hebben zy bouen ons bysonders ende meer dā wy heb-
ben, dat zy hare leeringhe connen beuestigen met ghestadige Miraculen
ende wonderwercken tot op den dach van heden, maer het zyn sodanige
Miraculen, die eenen goethertighen, anders wel gherust zynde, veel
meer onrustich ende dwalende souden maecken: alsoo gantsch ydel
ende sportelycken zy zy in hare Miraculen, iae soo stinckende ende
loghenachtich. Ende ghenomen zy waren soo wonderbaerlycken als
zy pimmermeer mochten, soo en behooren zy euen wel teghen de
waerheydt Godts niet gheweerdeert te worden: Dewyle toch den
naem.

Voorreden aen den Coninck

naem Godts altijts ende bouen al moet werden gheheylt, het zy door wonderwercken, ofte door den ordentlycken ganc ende loop der natuere. Ende soude macthien haer voorstel hier eenigē schijn hebben, indiē ons de Schrifftuere niet en leerde, van het eygentlyc en wettelyc gebuyt der Miraculen. Want de heylige Marcus seyt, Dat de wonderteeckenē die d' Apostelen ghedaen hebben, tot beuestinghe van haerlieder Predicacien gedient hebben. Desgelycx seyt de heylige Lucas, Dat de Heere het woort zynder genade betuycht hebbe, als hy de teeckenē en wonderwerckē door de handen der Apostelen liet geschiedē. Ende hier mede coemt ouer een de spruecke des Apostels, Dat de Salicheyt door de vercondinge des Euangeliums beuesticht zy gewordē in het gene dat Godt daer van heeft betuycht met teeckenē, wonderwerckē en menigerley crachten. Sullē wy dan nu de wonderwercken, die wy hoozen dat segelen des Euangeliums zyn, gebuycken ofte keerē om het Gelooue des Euangeliums daer mede om te stootten? Dat alleen tot versegghelinghe der waerheyt inghestelt is, willen wy het selue tot versterkinghe der logenen misbuycken? Daerom moet de leeringe, de welcke de Miraculen voorgaet, so d' Euangelist seyt, eerst onderlocht ende beproeft worden, ende als zy recht ende goet wert beuonden, dan behoortse van de Miraculen met goede redenē beuesticht te worden. Maer de proeue van de oprechte leeringe, na de getuygenisse Christi, is dese, als zy niet tot der menschen, maer tot Godts eere streckt. Dewyle dan Christus dese proeue der leeringhe stelt, so en connen die nū voor rechte Miraculen werden gehouden, die tot een ander eynd streckē dan om den Name Godts daer door groot te makē. Ende wy hebbē mede te bedenckē, dat ooc de Sathan selue zyne Miraculē heeft, de welcke hoe wel zy nū dā spoockelsē en zyn, ende veel meer bedrochs met haer bzengē, dan eenige ware crachten, so zynse doch also geaert, datse den onwederuaren ende eenuoudighen lichtelycken connen misleyden. De Waerseggers ende Coouenaers zyn tallen tyden vernaemt gheweest van groote wonder-teeckenē: Datgoderpe der Heydenē heeft door vele ongehoorde wonder-teeckenē lanx so meer toegenomē, alle de welcke nochtans niet genoechsaē en zyn om ons te bewegen, de supersticien ende by-gelooouen d' Heydenen en Waerseggheren voor goet aen te nemen. En onder het decsel van veel Miraculen te connē doen, hebben in voortiiden de Donatisten de eenuoudicheyt des gemeynen volcx op eenen Doelwech gebzacht. Maer ouer wy ooc tegē onse byandē met het selfde antwoord op de bāe comē, het welcke te diē tiide de heylige Augustin⁹ de Donatistē heeft gegeuē, te wetē, dat de Heere ons tegē dese Wōderwerckers eenmael genoech heeft gewaerschout: als hy voorseyt en geprophetert heeft, datter veel valsche Prophete souldē opstaen, die door groote teeckenē en wōderwerckē, oock selue de Altuercrozen souden verleyden, in dient mogelyck waer. Wy hebben ooc de waerschouwingē Pauli, dat het Rūcke des Antichrists zyn sal met allerley crachten, loghenachtige teeckenē ende wonderwercken.

Maer

Mar. 16.
20.

Act. 14. 3.

Heb. 2. 4.

Joan. 7. 18.
ende 8. 50.

August. in
Ioa. Tract.
13.

Mat. 24. 24

2. Thes. 2. 9

Maer onse Miraculen (seggen zy) en geschiedē noch door Weelden, noch door Toouenaers, noch door valsche Propheten, maer door de Heyligē, recht of wy n3 en verständen, dat dit des Dupuels practiicke is, hem selue in een Engel des lichts te veranderē. De Egyptenaers hebbe hier boozmaels eenē g odt gemaect vā Jeremiā, die in haer lāt was begrauē, hem Offerhanden en alle andere eere aendoende, die zy hare goden plegen te bewijzen. Hebben zy daer mede den heyligen Prophete niet misbruyct tot hun afgoderie? En nochtā quamē zy tot daer toe, dat zy vā de beeten der slangen genesen zynde, haer lieten duncken, dat zy door de vereeringe vā zyne grastede sodanige weldaet tot een beloninge ontfingē. Wat sullē wy hier toe seggē, anders dan dat dit tallen tydē geweest is, ende noch sal zyn een rechtuerdige wyake Godts, om allen den genē die de liefde der waerheyt niet aengenomen en hebben, een crachtige dwalinge ouer te senden, dat zy de leugenen sullen gheloof gheuen? Soo en onbreect het ons dan niet aen de Miraculen, ia die seker zyn ende buyten alle twijfelingē: maer de selue van onse vyanden, ende met de welcke zy te voorszijn comē, zyn niet dan loose practiicken ende spoockfelen des Satans, dewyle zy het volck vanden warachtighen Godtsdienst afkeeren tot wangelouē ende supersticie. Het is oock wel een verkeerde sake dat zy ons de Waderen, ick meyne de Schijiuers der eerster Kercke teghenwozen, recht of die deser lieden godtloose meyninghe toefonden: maer soo verre ist daer van, waert dat den strijd die tusschen ons heyden is, door het oordeel der Waderen gheslicht ende ter neder gheleyt mochte worden, het meeste deel der ouerwinninge soude ouer onse zyde hangen. Maer aengessen veel dingē eenendeels wel ende wijselycken vanden Waderen ghescheuen zyn gewor- den: ende zy in eenighe saken wederom, dat allen menschen can gebeuren, ghedwaelt, ende haer seluen hebben vergrepen, soo comen nu dese syne lieden, nae hare aert, verstant, ende goede meyninghe die zy hebben, ende aanbiddē ofte omhelsen alleen hare ghebreken ende dwalingen, ter con- tractie niet eens waernemende, ofte anders opsettelyck versworgende ende verualschende dat vanden Waderen wel ende loflyck is ghescheuen, also dat dese ghesellen gheen dinck soo seer en schijnen te besorgghen, dan veel dierx wt het goet te willen vergaderen. Ende noch en houden zy niet op ons nae te roepen dat wy de Waderen verachten, ende hare vyanden zyn. Maer so verre ist daer af dat wy se souden verachten, dat het my, indient hier te propooft quaem, niet swaer en soude vallen, het meeste deel, dat wy staende houden, ende hedenstaechs leeren, met de ghegryghenisse der sel- uē te bewysen. Maer wy lesen hare schriften met sulcken oordeel, dat wy het woort Pauli altijt door oogen hebben: te weten, dat alle dinghen ons zyn, om ons te dienen, ende niet datse ouer ons souden de heerschappie hebben, ende dat wy alle Christo alleen toebehooren, den welckē wy son- der wtneeminge in alles ghehoorzaam zyn moeten. Die dit onderschept n3

2. Cor. 11.

14.
Jerony-
mus inde
boozreden
ouer Jere-
miam.

2. Thess. 2.
11.

1. Cor. 3. 21

Voorreden aen den Coninck

en houden, die connen in saken der Religie ofte het ghelooue aengaende, nemmermeer eenige sekerheyt hebben, aengesien de Heylige mannē daer wy hier van handelen, veel dinghen of niet en hebben ghe weten: ofte hare saken onder elckanderen niet eens en syn, ende daer toe meermals haer
Prover. 22. seluē wederstriden. Salomō, leggē zy, en verbiet ons n̄ sonder coslake,
 28.
 de oude palen, die ons onse voozouderē gestelt hebbē, te ouertredē. Haer wy moeten weten, dat wy in de afmetinge der santpalen, ende in een sake die de gehoorlaemh̄z des geloofs aengaet n̄ eenderley reghel ende recht
Pla. 45. 11 moer hebben te houdē: Want ons gelooue moct also syn gestelt ende geschapen, dat het ons doet vergeten ons volc, ende het huys onses vaders. Daerenbouen, dewyle zy altiit in eenen gēstelycken sin ofte beduydinghe so grooten lust hebben, waarom en nemē zy n̄ veel lieuer de Apostelē als eenige andere vooz hare Waderen, diemen hare palen toch geen sin en behoort te ouertreden. Wāt aldus heeft de heylige Jeronymus wtgeleyt, wiens woorden zy in hare Canones verhalē. Ende noch willen zy dat de palen der Dutuaderen, die zy meynē, sullen werden onderhouden. Haer hoe derren zy die, alst haer te passe comt, sels so stoutelyc ouertreden: Sy waren vant gefal der Waderen, onder de welcke eene heeft gheleyt, Onse
Tripartite hist. lib. 11. Godt en etet noch en d̄incket n̄: ende en behoect daeromme noch scho-
 cap. 16. telen noch d̄incketers. Een ander der Dutuaderen heeft gheleyt, dat de
Ambro. li. Sacramēten der Chzistenen noch gout noch siluer van doe hebben, ende
 2. de offi- om des gouts wille Godt n̄ aengenaē en syn. So ouertredē zy dan dese
 cio, cap 28. palen, als zy in hare Ceremonien met so veel gouts, siluer, marbet, yuoir, costelyck gesteente ende zyde te pzonck staen: ende dencken dat Godt niet en can geeert worden, of alle dese dingen moeten daer vol op ende in alle oueruloedicheyt by syn. Was oock een Dutuader, die seyde, dat hy in de Wasten by soude deren vleesch eten, als hen andere daer van onthieldē, daeromme dat hy een Chzisten was. So ouertreden zy dan de Palen, als zy hem in den Ban doen ofte den Duyuel ouergheuen, die inde Wasten vleesch heeft gegeten. Het waren Waderen, onder de welcke een seyde, dat een Monick die met syn handen niet en arbeide, eenen roouer ghelyck gheacht werde. Een ander Dutuader seyde, dat het den Monicken niet toe en stont van ander lieden goet te leuen, al waert oock dat zy haer in aendachtinge, in gebeden ende studeren, sonder ophouden becommerden. Dese merckpale hebben zy ooc al overgetredē, als zy dese luye ende dicke Monick buycken inde hoerhuyfen (dat is inde Cloosters) hebbē gesteken, om van ander lieden goet ende swet versadicht ende ghemest te worden. Het was een wt dē Waderen, die seyde, dat het eenen bezschyckelycken grouwel was, datmē een geschildert beelt Chzisti ofte vā eenich Heylich in een Chzistelycken Tempel sien soude. En sulcx is n̄ alleen door eens menschen stemme wtghelproken gheweest, maer oock van een Kerckelyck Concilio besloten, dat het gene datmē aanbiddt n̄ en zy geschildert, noch
 als

afgemaelt: so verre ist daer van, dat zy dese pale niet en soude ouertreden, dat zy ooc n3 een cleyn hoecxken in hare Tempelen lebich en late, zy veruullent met hun beeldeken. Een ander wt den Waderen heeft geraden, datmen de doode, na dat zy eerlyckē ter aerden gebzacht zyn en begrauē, vorder behoort te laten rusten. Dese limiten hebben zy oock ingebzoken, willdē datmē van hun afgestozuene eē eeuwige gehuechenisse sal houdē. Het was een wt den Waderen, die seyde dat in het Auontmael het wesen ende natuere des bzoots ende wiins euen also blyuē als de menschelycke natuere in Chzisto Jesu blyft, met zyn Godtlyck wesen verēnicht zynde. Daerōme en houdē zy hen n3 aen dese limiten, als zy willen doē gelouē, dat terstont na dat de viif woorden zyn gesprokē, het wesen of de natuere des bzoots ende wiins te niēte ghedaen zy, om in wesentlyck vleesch ende bloet verandert te worden. Hy was onder tgetal der Waderen, die loochēde dat in het Sacrament des Auontmaels, onder het bzoot, het lichaem Chzisti zy besloten, maer dat het alleen zy (dit zyn syn eyghen woorden) ren Verborgētheyt zyns lichaems. So gaen zy dese mate dā selfs te buyten, als zy leggen dat het lichaem Chzisti daer zy begrepen, ende hem op eē vleeschelycke maniere aenbidden, recht of hy plaetselyc daerin ware besloten. Het waren Waderen, de welcken, ghelyck zy de gantsche Ghemeynte maer een Auontmael wtdeelden, ende daer van alle openbare godtloosen ende lasteraers wtsloten, alsoo deden zyse alle inden Ban die hun by het ghemeyn ghebzuyck desselfs niet tegenwoordich en lieten vinden. Waer hoe verre zyn zy wel van desen mercksteen afgeweken, dewyle zy niet alleen de Kercken, maer oock besondere huylen met hun Wiffen veruult hebben, ende om de selue te aenschouwen alle man toelaten, ende boozmelyck den genē, de welcke, of zy wel onreyn ende godtloos zyn, inde geltellinge nochtans de aldermilste ende ghereetste zyn: en tot het Ghelouue aen Chzistum, ende tot der Gelououigen algemeyn gebzuyt ende offeninge der Sacramenten niemant en nooden, maer vercoopen veel meer haer eyghen selfs versierde wercken voor de Genade ende Verdienste Chzisti. Het was een wt den Waderen, die besloten hadde datmenle van het ghebzuyck des heylighen Auontmaels Chzisti teenemael soude wtslypten, die het selfde alleen onder eenerley ghedaente ghebzuyckende, van de andere hen onthielden. Een ander wt den Waderen wt onbetwechelyck staende houdē, datmen de Chzistelycke Gemenyte niet en moet ontreckē het bloet haers Heeren, voor wiens bekentenisse hun wert beuolen oock haer bloet te vergieten. Waer zy zyn dit peyl oock al verre te bouen gegaen, als zy onder een harde straffe een ende het selfe dinck verbieden, dat eene der Juden metten Ban ghestrakt, ende de ander met goede ende crachtighe redenen heeft verdoemt. Was een wt den Waderen, diet voor een groote betmetelheyt achtēde, van eenighe duytere saecken yet wat te beslypten, sonder clare ende onbetwechelycke spzecke: vltimo.

Elibertino
cap. 36.

Ambr. lib.
de Abraha
mo. i. ca. 6.

Gelasius
Papa in
Con Ro-
mano.
Chrysost.
in 1. cap.
Ephel.

Calixtus
Papa de
Consecrat.
distict. 2.

Gelasius.
canone
Comperi-
mus. de cō-
secra. dist. 2
Cyprianus
epist. 2. li. 1.
de lapsis.
August. li.
2. de pec.
merc. cap.
spzecke: vltimo.

Voorreden aen den Coninck

Paphnuti.
Tripartit.
hist. lib. 2.
cap. 14.

Cyprian.
Epi. 2. li. 2.

August. li.
2. contra
Cresconiu
grammatici-
cum.

spreekelycke getuygenisse der heyliger Schriftuere. Maer dit perck heb-
ben zy vergeten, als zy so veel insettingen, regulē, ende soo veel Meesters-
lycke Statutē ende Ordinantiē sonder eenich Godts Wloort ingeuoert
hebben. Het was een vanden Vadersen, die Montano onder andere Ket-
terien opleyde, ende verweet dat hy d'eerste was die het gebot vāde Vlastē
opgericht hadde. Dese mate hebben zy insgelycx t'eennemael ouergetredē,
als zy de Vlasten met soo enghe wetten bepaelt hebben. Hy is oock onder
t'getal der Vadersen geweest, die niet en wilde toelate, datmē de Kercken
Vianaren den Echtelycken staet soude verbiedē, maer verclaerde, dat de
Echtelycke t'samen-comste eerbaer ende cypsch was. Het waren ooc Vas-
deren die dese zyne verclaringe toegielen, ende met hem daer in ouereen-
stemden. Dese thuyt zy oock al verre ouergespronghen, als zy hare
Vriesteren de onthoudinge des houwelycx hebben geboden. Het was een
vanden Vadersen die schreef, datmen Christus allen moeste hoozen, vā
den welcken gesept is geworden, Dien sult ghy hoozen: ende datmen niet
en hadde te sien op het ghene wat andere vooz ons gheseyt of gedaen heb-
ben, maer veel meer, wat Christus, die vooz allen is, heeft beuolen. Dit
ooghen-merck stellen zy haer seluen niet vooz, ende en laten oock niet toe
datmē andere voozhoude, dewyle zy haer seluē ende anderen veel lieuer
allerley meesters, vā Christum hebben vooz oogen te stellen. Was een
tot den Vadersen, die wil hebben dat de Kercke haer seluen bouen Christo
niet en sal verheffen: daeromme dat hy tallen tyden warachtelyck ooz-
delte: ende om dat de Richters der Kercke, soo zy toch menschen zyn, ghe-
menlycx connen worden bedrogghen. Welck merctteeken zy oock aen deen
zyde stellende, wel vermetelyck derren segghen dat het aensien ende de
weerdicheyt der Schriftuere hangt aen het goet behagen der Kercke. Al-
le de Vadersen hebben oyt met een hert ende ghemoet eenen grouwel ge-
hadt, ende veruloect dat het heylige Wloort Godts door eenige archlistige
Sophisterije, ende twistige redenen der weerelt-wylen besmet ende ver-
werret soude worden. Houden zy hen binne dese limiten, als zy alle haer
leuen lanck anders niet en doen, dan d'eenuoudicheyt der Schriftuere
dooz ontallycke veel twisten ende meer dan neufwysighe vraghen te ver-
donckeren ende begrauen: Alsoo dat de selue Vadersen, indien zy weder
op staen mochtē, ende hen sodanige constelycke twistredē de welke zy een
diepsinnige Godtsgeleertheit noemen vooz quame, zy en soudē niet eens
dencken dat sodanighe disputation of reden-conste van Godt soude voozt
comen. Maer ick soude hier nimmermeer een eynde hebben, indien ic int
lange soude willen vooztuaren te vertellen, hoe moetwillichlycken dese
lieden het iock der Vadersen, welcker seer ghehoorzamige kinderen zy zyn
willen, van haer werpen: vooz waer iaren ende dagen soude ick daer mede
doorzvragen. Ende zy zyn nochtans soo seer onbeschaemt, dat zy ons wel
stoutelyck derren oplegghen, dat wy ons niet en ontsien de palen ende li-
miten

miten der Waderen sonder alle onderscheydt te ouertreden. Woot dat zy ons wysen op de oude ghewoonte, daer mede en connen zy niet veel tot richten. Want het soude wel een quade sake zyn, dat wy soude zyn gedoogen de ghewoonte te wyken. Het is wel waer, datmen de ghewoonte, indien de Menschelycke oordeelen oprecht ware, vande vromen wel soude mogen vooz goet ouernemen: maer het gaet by-wylen al wat seltzaam daer mede, ende anders dan men somtijts wel verwacht. Dewyle het gene datmen van velen siet geschieden seer haest tot het recht der gewoonte ghetoghen, ofte vooz een ghewoonlyck ghebzuyck wert aengenomen. Het en heeft hier oock noyt op aerden met het leuen der menschen so wel ghestaen, dat de meeste menichte der selue het alderbeste heeft behaecht. Soo is dan wt beelder Menschen bysondere ghebzeken dicwils een gemeyne dwalinghe, ofte veel meer een alghemeyne beuilliginghe tot het ghebreck ontstaan: het welcke niet te min dese syne lieden willen, datmen nu vooz een Wet sal aennemen. Maer die niet gantsch blind en zyn, connen lichtelyck vernemen, dat (soo te spreken) een groote menichte der Zeebaren des quaets den aertbodem ouerstoot hebbe, ende dat de gantsche wyde werelt met veel doodelyck fenijns der schadelypcke leeringe is veruulscht, ende in somma dat alle dingen so ouerhoop ligghen, dat wy beureest zyn, of vanden welstant der Menschen den moet teenemael verloozen te gheuen, ofte anders teghens sodanighe quade ghewoonte ende inbreck gheuoordsaect worden in tpts te versien, iae de selue ghenoech met ghewelt wederom sullen moeten afbzenghen. Ende noch en wiltmen dit remedie oft dese noothulpe niet aen de hant nemen, wt oorsake, dat wy tot het gene dat ons ten aldermeesten schadelyp is, alreede so langhe gewent zyn ende gheoeffent. Maer al waert nu soo, dat een alghemeyne dwalinghe in wereltlycke saken der Menschen d'ouerhant name: So moet nochtans in het Rijke Godts, zyne eenige eeuwighe waerheyt vooz al ghehoort ende ten alderhoochsten gewaerdeert worden: de welcke haer seluen noch dooz eenich voozghebzuyck ofte besittinghe van langhe iaeren, noch dooz oude gewoonte, noch dooz eenige onderlinghe te samen spanninghe ofte rotterye, immermeer sal laten onder ons ghewelt bzenghen. Alsoo heeft de Propheet Elaias in boortijden de wtuercozen Godts gheleert, dat zy niet en souden roepen, Conspiracie ofte verbont, ouer al daer het volck riep Conspiracie ofte verbont, dat is, dat zy niet ghelyckelyck met het volck in eenich godtloos verbont souden beuillighen, ende haer niet laten verschicken vant ghene daer voozen het volck beureest, ende verschickt was: maer dat zy veel eer den Heer der Weylscharen souden heylighen, ende lasten hem hare byeefe ende verschickinge zyn. Dese lieden moghen ons dan nu soo vele exemplen der oude tyden, ende die nu dagelycx gheschieden voozwerpen als zy willen, indien wy alleen arbeypden den Heere der Weylscharen te heylighen, soo en sullen zy ons daer mede niet seer con-

Decret.
dist. 8. ca. 5.
Extr. de
Cōsuetud.

Esai. 8. 12.

Voorreden aen den Coninck

nen berschzicken. Want of wel ouer vele hondert iaren, de menschen in gelycke goetloose meyninghe ende oeffeninghe hebben bewillicht, so is de Heere doch sterck ende machtich ghenoech om wyake te doen tot in het derde ende vierde gheslacht, ende of schoon de gantsche werelt de selfde boosheyt soude willen toeuallen, so heeft hy doch dooz de wederuarenthy oogenschinlycken laten vernemen, hoedanich den wtganc der genen geweest zy, die metten meesten hoop sondigē, als hy het gantsche menschelyc geslachte met den Sentuloet vernielde, wtgenomē Noach met weynich zielen, op dat hy dooz het eenich gelooue des vromen Outuaders de gheheele werelt soude verdoemen. In somma, een quade gewoonte en is anders niet, dan een algemeyn peste, inde welcke die so wel steruē die onder een groote menichte steruen, als of zy alleen stozuen. Bouē desen behoort den zy wel te ouerwogen, het gene dat Cyprianus op een plaetse schryft: te weten, dat de seluen, die dooz onwetenthyt sondigen, of zy haer seluen niet wel van alle schult en connen ontledigen, nochtans eenichsins mogē zyn te verontschuldigen, maer dat de gene die de waerhy hartneckelycken verwerpen als se hen dooz Godts genade wert aengebode, geen onschult ter werelt connen boozwenden. Zy en mogen ons ooc met dit Argumēt ofte Intreden niet al te seer benauwen. Maer dooz zy arbeiden ons soo verre te brengen, dat wy soudē moeten bekennen dat de Kercke of ouer veel langhe iaren zy ghestozuen, of dat wy nu teghen de Kercke striden. Noozwaer de Kercke Chyrist leeft, ende sal leuen, soo lange als Chyristus ter rechter handt des Vaders sal regeeren, dooz wiens handt zy wert onderhouden, dooz wiens bescherminghe zy is bewapent, dooz wiens cracht ende vermoghen zy wert gesterct, hy sal sonder eenigen twyfel veruullen het ghene dat hy eens heeft beloeft, te weten, dat hy tot het eynde der werelt byden zynen sal blyuen, teghen dese Kercke en nemen wy nu gheen oozloghe aende handt: de wyle wy dooz een ghelycke ouereencoemste ende bewillinghe met alle Chyristgheloouighe Ghemeynten, eenen Godt, ende eenen Chyristum den Heere aenbidden ende eeren, gelyck hy van zyne geloouige dienaren tallen tyden aengebeden ende geeert is geweest. Maer dese lieden zy wel verre vande waerheyt, als zy anders egene Kercke en bekennen, dan die zy metten ooghen aenschouwen, ende willen de selue tusschen sekere palen besnyten, onder de welcke zy eensins can worden begrepen. Ende dit zy de hooftstukken, om de welcke wy tegen elckanderen striden: Joden eersten, dat zy de ghestaltenisse der Kercke altijt sichten haerlyck, ende ooghschinlyck willen hebben: Ten anderen, dat zy de selfde ghestaltenisse op de Stoele der Roomsche Kercke duyden, ende op den Staet van hare Prelaten. Maer wy seggen daerentghen, dat de Kercke sonder ooghschinlycke ghestaltenisse ofte gedaente bestaen can, en dat haer gedaente nū byden wtwendigen schijne de welcke zy so hooch verheffen, maer by een onghelpck ander, ende contrarie Merckteeken bekend

Gen. 7. 1.

Heb. 11. 7.

Cyprian.
Epist. 3. li. 2
in Epistola
ad Iulian. de he-
re. baptizā

Mat. 28. 20

bekent werde, te weten by de reyne vercondinge van Godts Woordt, en de het oprechte ghebruyc der Sacramenten. Zy murmureren, als men de Kercke niet altijt als metten vingher en can wylen. Maer hoe menichmael is zy by het Jootsche volck in sodanighe ongedaente ghecome, dat by na egene oogenfchijnlycke gestaltenisse aen haer was te merken? Wat aensienlycke gedaente heeft zy gehad, als Elias claechde dat hy inde selfde alleen was ouergebleuen? Hoe lage heeft zy na de toecoomste Christus, sonder eenighe wterlycke ghedaente int verborghen ghelegghen? Hoe menichmael is zy van die tijt af met oorloghe, beroerten, ende ketterye soo seer bespronghen ende verduyt gheworden, datmen haer gestaltenisse nauwelijcx conde ghewaer worden? Of dese fyne lieden dan in die tyden 2. Reg. 19. gheleest hadden, soudent zy wel gheloof hebben, dat daer oock yewaerts 11. een Kercke gheweest ware? Soo moeten zy dan ten lesten aende Godtlycke antwoorde ghedencken die Elie werde ghegeuen, te weten, dat daer noch seuen duyfent mannen waren ouerghebleuen, die hare knyen boozden Baal niet en hadden geboghen. Ende het is buyten alle twisfelinghe, of Christus heeft altijt op der aerden gheregeert, nae dat hy ten Hemel is opghewaren. Indien nu de Christusghelooighen ten tyden van sodanige verwoestinghe yewaerts eenighe wtwendige ghedaente der Kercke hadden willen hebben, soudent zy den moet niet by na verlozen hebben gegeuen? Ende boozwaer, Hilarius heeft het alreede te synen tyde booz een groote feyle ende sonde geacht, dat veel menschen verblint zynde dooz een sotte eerbiedinghe die zy dzoeghen tot de weerdicheyt van hare Bisschoppen, niet eens en aenmerckten wat schadelijcke pesten onder sodanighe Romaensichten somtyts waren verborghen: want alsoo spreect hy, Een dinck vermane ick v lieden, Macht v booz den Antechrist. Ghy vergriipt v seluen aen de sotte liefde der mupzen, ghy en eert de Kercke Godts niet te rechte ten aensien van haer costelycke daeckē ende Paleysen: ende misbruyct daer onder den name des vreden. Twyselen wy dan dat den Antechrist aldaer syn Stoel sal stellen? Ick wil my seluen veel lieuer ende met meerder verskertheyt laten binden tusschen de berghen, ende bosschen, aende staende wateren, ende kerckeren, ende hollen, want inde selfde hadden booztyden de Propheten haer verblijf ende wooninghe als zy propheteerden. Nu wat iset doch anders dat de werelt heden daechs in dese ghehoornde Bisschoppen so seer verwondert ende vereert, dan dat zy die booz de weerdichste houdt, die hare Stoelen ofte Bissdommen in de grootste Steden ghestelt hebben? Wech dan met sodanighe sotte weerdiginghe: maer laet ons het wederspel doende sulcx veel lieuer den Heere opgheuen, als die alleen wetende wie de zyne 2. Tim. 2. 19. syn, den menschen somtyds den wterlycken schijn zynder Kercke wil ontrecken. Ende dit is boozwaer wel een schrikelycke wjaecke Godts ouer den Aertbodem. Maer als de menschen dooz hun godtloose wesen

Voorreden aen den Coninck

wesen sulcx verdient hebben, waerom willen wy ons de rechtueerdighe straffe Godts onderstaen te wederstryden: op dese wyse heeft Godt in booztyden der menschen groote ondanchbaerheyt gewoek. Want de wyse zy na zyne waerheyt niet en wilden lusteren, ende zyn licht totbluschten, so heeft hy toegelaten dat zy in hun verstant verblind zynde, met groue losgenē veruoert ofte mislept, ende inde alderdiepste duysternisse der onwetentheyt begrauen soude worden, alsoo dat hy na niet eens en soude schijnen datter een oprechte Kercke waer ouerghebleuen. Maer hy heeft niet te min ondertusschen de zyne hier ende daer verstroyt, ende int verborgē zynde oock in het midden der dwalinghen ende duysternissen van het verduen bewaert ende behouden. Ende dit en is hem niet nieuw, noch wy en hebben ons dies oock niet so seer te verwonderen: want hy heeft het wel gheleert, de zyne te bewaren, oock inde verwerrighe selue van Babylon, ende inde hyperulammen des bernenden ouens. So veel nu de wondighe ghedaente der Kercke belangt, de welcke zpluyden ick en weet niet met wat pronckerpe, arbeiden in grooten aensien ende weerdicheyt te brengen, en hoe schadelyc het seifde hare boozstel zy, wil ic u we Coninclycke M^t, met weynich woorden, ick en segge niet verclaren, maer alleen aentoeē, op dat ic het haer niet te lange en make. De Paus van Roomē (segghen zy) die de Apostolische stoel besit, en die van hem tot Bisschoppē zyn ghesalt ende ghewijt, als zy maer eenen staf ende myter hebben, soo representeren ende zyn zy de Kercke, en behooren daer booz gehouden en aengesien te worden, ende en connē ouer sulcx ooc niet dwalen. Maerom dat: Want (seggen zy daer op) het zyn Herderen der Kercke, ende zyn den Heere gewet. Aaron ende de andere boozstanders des volcx waren die ooc niet Herders: Maer Aaron ende zyne Sonen alreede tot Priesterē gheboyt zynde, hebben niet te min gedwaelt, als zy het gulden Kalf hebben ghegoten. Maerom en soudemen dan na de seifde reden de vier hondert Propheten die Achab bedrogen, niet gehouden of aengesien hebben booz de Kercke: Maer de rechte Kercke hielt de partye van Micha, die daer wel alleen stont, ende veracht was: maer wt wiens mont de waerheyt te boozschijn quam. Hadden niet den name ende het aensien der Kercke de Propheten, die met een ghedrypsch alle ghelyck tegens Jeremias opstonden, ende haer wel stoutelyc beroemden, dat het niet en conde geschieden, dat de Priesteren in de Met soudē dwalen, ende den wysen Raedts soude onthzeken, en dat de Propheten soudē onrecht leeren: Tegen dese gantsche menichte der Prophetē werde Jeremias alleen wtgesondē, om hen inden name des Heeren der Heyzcharen aen te seggen, dat het den Priester aen zyn Met, en den wysen aen zynen Raet, ende den Pryheet aen zyn woort seer wyf soude faelgeren. Was niet soo eenen schijn, in het Concillium dat de hooge Priesteren, Schriftgeleerden, en de Phariseen vergaderden, als zy onder hun vande doot Christi wilden betaetlagē: Dat

zy nu hen en gaen, ende hen aen dese wtwendige Mommerpe houden, om
 Christus ende alle Propheten Gods mter voer ketters te schelden, ende des
 Dupuels dienaren, daerentegen tot instrumenten des heyligen Geestes te
 maken. Indient hen lieden ooc ter herten gaet dat zy voorgeue, so begeere
 ick dat zy my ter goed trouwen hier op willen antwoorden, ende seggen,
 In wat lant en plaetse de Kercke haer residentie ofte woonstede heeft ge-
 houden ten tyde als den Paus Engenius door het Concilium van Basel
 vande Roomsche Stoele afgesteld en in zyn stede Amadeus Hertoge van
 Savoyen gekozen is geworden? Al soudent zy van hoochmoet bersten, so
 en conen zy doch niet ontkennen, of het selfde Concilium, so vele de wtwe-
 dige beleydinge aengaet, zy goet ende wettelycke geweest, ende het welcke
 niet van eenen Paus alleen, maer van hem beyden is beschreuen ende aeges-
 stemt. Nu so is in het voorszeyde Concilie de Paus Engenius als eenen
 ketter, wederspannige, ende ongehoorzamige inden ban gedaen ende vers-
 doemt geworden, met alle zyn geselschap, beyde Cardinalen ende Bisschops-
 pen, ende die met hem tot vercheuringe vant Concilium gearbeyt hadden:
 Ende is nochtans door gonste van eenige Prinsen nader hant wederom
 in zynen Pauselycken Stoel, ende eerste weerdicheyt ghehoorden: Daer-
 ter contrarie de verkiezinghe Amadei, met raedt ende daet eens heylighen
 ende alghemeynen Conciliums wel ordentlycken te weghe ghebracht
 zynde, tot niet, ende (soo te spreken) in datsche is gheloopt: wtghenomen
 alleen dat hy, enen almen eenen blaffenden hont een stuck broots inden
 mond werpt, met een Cardinaels hoet ghepayt is gheworden. Uit desen
 hoop ende aenhanck Engenis, van het Concilium daer te vooren tot ket-
 ters, rebellen, ende moetwillighe veroordeelt, zyn naderhandt voorts ge-
 come alle andere Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, Abten, ende Papen.
 Hier ist dan daer zy haer seluen moeten geuanghen gheuen. Want welcke
 van beyden partren sullen zy doch den name der Kercke willen toes-
 chrijven? Soudent zy wel derren loochenen, dat het een alghemeyn Con-
 cilium gheweest zy, aen het welcke, soo vele de wtwendighe Maestreyt
 aenginck, doch niets en ontbrack? Dewyle het immers met twee groote
 Bullen wel solemponelycken wegecondicht, door des Roomschen Stoels
 Legaet, die daer de hoochste plaetse hadde, wettelycken ingewijet, met als-
 le vereyschte Ceremonien seer wel gheordonneert, ende met ghelycke
 hoochweerdicheyt tot den eynde toe wtgheuoert is gheworden. Sullen
 zy wel willen bekennen dat Engenius met zynen gantschen aenhanck,
 van de welcke zy toch alle ghelyck hare wynghe hebben, een ketter zy?
 Soo moeten zy dan daer toe comen, dat zy een ander ghedaente ofte ghe-
 kaltenisse der Kercke beschrijven: of wy moeten haer altesamen, soo veel
 alser zy, na hare eygen selfs leeringe voer ketters houden, als die met
 haren wille ende voorzeten van de ketters ghewijet ende geordonneert
 zyn geweest. Ende ic name men heeft van te vooren noyt geweten, dat de

Voorreden aen den Coninck

Kercke niet aen eenige twewendige pzaele ofte pōpōscheyt zy gebonden, so
 souden zy ons toch daer van ghenoech een seker boozschijft geuen, als zy
 onder den schoonen tytēl ende het decksel van een Kercke, haer seluen so
 eenen langhen tyt de gheheele werelt bereschijckelyck ghemaect, ende tot
 een ontsich ofte verwonderinghe gestelt hebben, daer zy toch inden gront
 niet dan een doodelyke peste gewēst zyn. Ick en spreke hier niet van hare
 zeden, ende lantcondige boeuen-stucken, vande welcke hun gantsche leuē
 teeneinael veruult is, dewyle zy haer niet en schamen te bekennen dat zy
 Phariseen zyn, de welcken men wel schuldich zy te hoorē, maer niet na te
 volghen. Ende uwe Coninclycke M^t. sal boozwaer oogenschijnylc beuins-
 den, dat euen de selue leeringe, door de welcke zy by alle menschen willen
 gehouden zyn booz de rechte Kercke, n3 anders dan een woede zielmoor-
 derpe, ia eē verderffelyc byer, een onderganc en verwoestinghe der Kercke
 en zy, indien uwe Coninclycke M^t. om onse schriften te lesen, maer een
 weynich tyts genegen is te verkiezen. Eyndelyck, ist wel een ontedelyck
 stuck dat zy ons derren opleggen, dat de predicatie van onse leeringe, een
 oorake geue van groote opzoerte, twist, ende oneenicheyt, en datmē sulcx
 wt de vruchten der selue in veel menschen, diese aenhangen, wel can ver-
 nemē. Maer de schulde van alle dit quaet, de welcke mē anders de booshe-
 des Satans behoorde toe te schrijuē, wert boozwaer de leeringe tonrecht
 ouer den hals ghedrongen. Want het is met Godts woort eygentlyc also
 gestelt, dat het nemmermeer te boozschijn en coemf, of men maect ooc met
 een den Satan terstont wacker om dat te comen bestozimen: zynde sulcx
 een gātsch seker ende onwederleggelyc merckteecken om het selfde te on-
 derseyndē van alle andere valsche leeringen, de welcke haer lichtelpycken
 openbarē, om dat zy vast vā alle man gewillichlyckē werden aengenomē,
 ende sulcx de gheheele werelt wel behagen en aenlachē. Eū also heeft de
 Woest deser werelt, n3 eenige hondert iaren, als alomme n3 dan een diepe
 duysterheyt regneerde, by na met alle menschen zynen spot gedzeuen, ende
 niet anders als eenē trage Sardanapalus, in goede vrede stilsettēde, zynē
 wellust ende tyt verdzijf gehadt. Want hoe soude hy zynē tyt toch anders
 dan met lachen ende spelen doorgebracht hebbē, dewyle hy in so een stille
 ende gherustige possessie ofte besittinge zyns Rijck was geleten? Maer so
 haest als het licht van bouē schijnende zyne duysternisse eenichsins bestōt
 te verdzynen, soo haest als de stercke gewapende zyn Rijck haest begoft te
 bestozimen ende verstozen, alsoo haest is hy coek wt dese zynen stillen
 slaep ende tracheyt ontspronghen, ende heeft de wapenen wackerlycken
 aende hant genomen: daertoe ten aldereersten beweecht hebbende, groot
 gewelt ende macht van menschen, om door de selue d'opcomende waerhy-
 crachtelpycken te onderzucken, maer siende dat hy daer mede niet en con-
 de wtlichten, heeft hyt met subtyltheyt en heymelycke lagen aengeleyt: als
 hy namaels door zyne Wederdoopers en diergelycke quaet ghespuyt, veel
lecten

secten ende verscheyde hz der opinien heeft verweert, om de selue waerheyt te verdonckeren, ende eyndelyck teengmael wt te blusschen. Ende hy besloymt haer oock hedensoechs met de selue twa mynbezokers ofte wapen: dewyle hy alle blisticheyt aenwent om dit oprechte saet, met geweld ende macht van menschen tot inden gront toe wt te roepen, ende met zyn oncrupt, soo vele in hem is, arbeyt te verdrucken ende onderdempen, op dat het zyn walddom niet en hebbe, noch vruchte van hem geue. Maer dit nochtans alle te vergaef, ist dat wy alleen de waerschouwinge des Heeren ter herten nemen, die ons zyne archlistige behendicheyt al ouerlange heeft ontdeert om van hem niet verrascht te worden: ende heeft ons tot dien eynde tegens alle zyn gheschut ende aenloopinghe volcomelyc toegelust ende verzocht. Wat is het oock voor een schandelycke boosheyt, het Woort Godts te beswaren, of van nijdicheyt ende opzoerten die de sotte ende herteloofse menschen teghen de selue verwoecken, ofte van secten, die de verleyders alomme teghen haer sayen? Ende dit en is nochtans niet nieuws. Want Elias oock gheuraecht werde, of hy de man niet en was die Israel verstoorde? Christus selue is vanden Joden voor een opzermaker ghehouden. Men heeft de Apostelen beschuldicht als of zy het volck tot opzoer verweert hadden. Wat doen zy doch hedensoechs anders die ons van alle beroerten, sedition, ende oneenigheden die teghen ons onstaen, selue de oorsake opleggen? Maer hoemen sodanighen behoort te antwoorden, heeft ons Elias gheleert, te weten, dat wy niet en zyn die de dwalinghen saeyen, ofte eenighe opzoerten beweghen: maer dat zy de selue zyn, die de cracht Godts wederstryden. Ghelyck dan nu dese eenighe redene ghenoech is, hare moetwillicheyt te wederleggen, soo ist aen dander zyde wederom seer hooch van noode de swachheyt der sommighe voor te comen, die door sodanighe arghernisse gheimeynlyck boort hoofdghestooten ende verschiet, ende in haer verschickinge wankelmoedich gemact worden. Dese dan op dat zy gheen oorsake en vinden haer seluen door sodanighe aenstootinge te bedroeven, ende den moet verlossen te gheuen, sullen weten, dat den Apostelen euen het selue te haren tyde is wederuaren, dat ons nu oock tegenwoordichlyck beieghent. Daer waren datmael veel ongeleerde ende onstantuastighe lieden, de welke, so de heylige Petrus verhaelt, het gene dat vanden heyligen Paulo godtsalichlyc was geschreuen, tot haer eygen selfs verdoemenisse veruallichten. Daer waren sommighe Godts verachters, de welke om dat zy hoorden dat de sonde machtich ge worden was, op dat de ghenade te oueruloediger zyn soude, terstont daer wt besloten, en den Apostel wederom voorwierpen seggende, So sullen wy dan inde sonde blyuen, op dat de genade meerder worde. Als zy hoorden dat de geloouigen nu onder de Met en waren, antwoorden zy, So willen wy dan sondigen, dewyle wy niet en zyn onder de Met, maer onder de Genade. Daer waren eenige die hem opleyden dat hy

1. Reg. 18.
18

2. Pet. 3.
16.

Rom. 6. 1.
15.

Voorreden aen den Coninck van Vranckrijcke.

bemozrouwen, het welcke nu wel van ons afghewent ende verureemt, is
 oock met toogne is ontfteken; maer hopen dies niet te min, dat wy hare
 Mits. ghenadighe gunste eenmael wederom sullen vercrighen, indien
 uwe Conincklycke Mits. anders dese onse bekentenisse, de welcke wy haer
 inde plaetse van een verantwoordinghe hier voostellen met een saecht-
 sinnighe ende goedertieren affectie ofte ghemoet ghelieuen wil eens te
 ouerlesen. Maer ist dat ter contrarie der quaetwilligen valsche aenclach-
 ten uwe Conincklycke Mits. ooren soo seer hebben inghenomen, dat den
 verweerders by de selue gheene plaetse der verantwoordinghe altoes en
 zy ouerghebleuen; ende dat aen dander zyde dese onrustighe geesten, ende
 mooytdadighe bloethonden ten aensien ende oochtuykinghe van uwe
 Conincklycke Mits. sond ophouden met geuanceniden, en roeden, met vier
 ende sweert, met in sacken te steken, met beroouinghe ende vernielinghe
 der goederen, vast voortuaren te woeden, soo sullen wy tech syndelyck,
 niet anders dan als Schapen ter slachtbancke gheeyghent, tot de alder-
 wterste benaetheyt werden ghedzeuen; doch also, dat wy dies niet te min
 onse zielen in lijdsaelmheyt besitten, ende de stercke handt des Heeren
 euen blydelyck sullen verwachten; de welcke haer dan te zynder tiidt wel
 toegherust sal openbaren, soo wel om den armen wt hare benaetheyt
 te verlossen, als oock om de verachters te straffen, die haer nu te-
 genwoozdichlycken soo stoutelyck verbliden. De Heere der
 Heeren ende Coninck aller Coningen, wil uwe Coninck-
 lycke Mits. thzoone, immers met rechtuerdicheydt
 ende hare Mits. Stoele met equiteyt
 ende billicheyt beuestighen.

Ghegheuen tot Basel den eersten
 dach Augusti 1536.

HET INHOFT DES

eersten boecx.

Wande kennisse Godts des Scheppers.

Capittelen xviij.

- 1 **D**at de kennisse Godts ende de kennisse ons selfs, dinghen syn aen malcanderen verbonden, ende hoe sy aen malcanderen hanghen.
- 2 **V**Vat het sy Godt te kennen: ende tot wat eynde syne kennisse dient.
- 3 **D**at de kennisse Godts natuerlyck is der menschen vernuft ingheplant.
- 4 **D**at dese selue kennisse Godts eensdeels door onwetentheydt, eensdeels door booftheyt wort verstiect ofte verdoruen.
- 5 **D**at de kennisse Godts in het maeckfel ende gheduerighe regeeringe der werelt, schijnt.
- 6 **D**at het noodich sy door de Schriftuere gheleydt ende gheleert te worden, om tot Godt den Schepper te comen.
- 7 **M**et wat ghetuyghenisse de Schriftuere moet beuesticht worden (te weten met de ghetuyghenisse des Gheests) op dat haer autoriteyt seker sy: ende dat het een ongodtlyck ghedichtsel is, dat haer ghelooue ende sekerheydt in het oordeel der Ghemeynte sy gheleghen.
- 8 **D**at daer bewijsingen genoeg syn (so verre het menschelyc vernuft strekt) om de sekerheydt der Schriftuere te beuestighen.
- 9 **D**at de gantsche gront der godtsalicheyt door de rasende menschen verstoort wort, die de Schriftuere verlatende, tot Openbaringen hare wtulucht nemen.
- 10 **D**at de Schriftuere om alle supersticie wech te nemen ende te beteren, den warachtigen Godt alleen, alle andere wtghesloten, stelt tegen alle de goden der Heydenen.
- 11 **D**atmen niet en moet Gode eenighe sienlycke ghedaente toeschrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den warachtighen Godt afwijken, die hen seluen afgoden ofte beelden oprichten.
- 12 **D**at Godt van de beelden ghescheyden wort, op dat hy gantschelyck alleen ghedient worde.

- 13 Dat van de Scheppinghe der werelt aen wordt in de Schriftuere geleert een eenich wesen Godts, dwelck drye Personen in hem begrijpt.
- 14 Dat de Schriftuere boock in de Scheppinge der werelt ende aller dingen, den warachtighen Godt met sekere merckteeken en onderscheyt van de ghemaecte ende gedichte goden.
- 15 Hoedanich de mensche is gheschapen: waer oock van de machten der ziele, van het beelt Godts, van den vrijen willeende van de eerste gheheelheyte der natuere gehandelt wort.
- 16 Dat Godt door zijn cracht de werelt die van hem gheschapen is, onderhout ende beschermt, ende een yeghelyck deel daer van door zijn voorfienicheyte regeert.
- 17 Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyte weten.
- 18 Dat Godt alsoo der godtloosen dienst ghebruycet, ende hare herte buycht om syne oordeelen te volbrenghe, dat hy suuer van alle vleecke blijft.

Onz

Augustiin Marloraet, wenscht den Chri-
stenen ende de neerstighe Lesers deses,
Salicheyt van den Heere.

Alle de ghene die dese twee naeuolghende Tafelen,
ende sonderlinghe de tweetste lesen sullen, die sullen
hen moghen verwonderen wat my in den sin geco-
men is te vergaderen alle de passagien van der Schrift
die in de selfde ghealligeert ende voor den meesten
deel wt gheleydt syn, ende dat naer datter soo vele drucken wt ghe-
gaen syn : daer dat dit (soo verre alst eenich profijt in hadde mogen
brenghen) behoorde vroegher ghedaen gheweest te hebbene: specia-
lyc ouer dry iaren als den Autoor soo seer gearbeyt heeft ouer desen
boeck, dat bouen veel profijtelycke additien die hy inhoudt, is oock
voort gecomē de tsamen stellinghe vā de selfde additien ende voleynt
met de ghetalen : Soo-dat hy de gheheele somme der Christelycker
religie begrepen heeft in vier boecken, de welcke onderscheyden syn
in capittelen, ende de selfde in diuersche bedeeelinghe. Nochtans en
loochene ick niet, dat het profijtelycste soude gheweest hebben, had-
der doens yemant ghetrouwelyck ghearbeydt om te vergaderen dese
passagien : het welcke ick selue voor ghenomen hadde te doene vol-
ghende de begheerte vanden drucker. Maer doen ic van myn ampts
weghe elders beroepen was, ofte als nu het werck gheeynt wert ende
andersins als voortijts ghecorrigeert ende gheordineert soo hebbe ic
bedwonghen gheweest dese saecken naer te laten, ofte ymmers op te
schorfen. V Vant finders dat desen boec is wtgegaē, so wel in Latijn
als in Franschoys, ende ouer al wordt gestelt ter vente, om dat ic sach
dat daer niemāt en was die neersticheyt dede in het vergaderē van de
passagien der schrift, tot het ghebruyck van een groote Tafelē, ende
dat ick verstontd wat een profijt dat daer of comen soude voor een
yeghelyck : Soo en hebbe ick my niet connen onthouden van alle
myn sorghe daer inne te bestellen nae myn vermoghen, ende nae de
moete die my de storm van dese beroerlycke tydt toe liet. Maer op
dat alle saken te sekerder ende cerreter voort comen souden, soo en
hebbe ick my niet willen betrouwen op de ghetalen die daer van den
drucker waren aen de margent gestelt, ende voortyds gedruft: want
als ick die al hadde ouerghesien ende gheconfereert, soo beuonde ick
datter

Den brief tot den Leser.

datter vele valsche waren noch meer achterghelaten, ende eenighe en waren niet ghestelt, in hare plaetsen, gelyck dat de Correcteurs lichtelyck gebueren can, te nemene het een voor het andere, die niet heruaren en syn in de heylighe Schriftuere. Als ick die al gebetert hadde soo vele alst my mogelyck was, ende toe gheuoecht de ghene diemen naer ghelaten hadde, soo hebbe ick vergadert ende daer naer in orde-dene ghestelt de passagien van de heylighe Schriftuere volgende het Oude ende het Nieuwe Testament. Ende ist dat daer eenighe naer ghelaten syn, het sy door het vergeten ofte andersins (want het qualyck ghebeuren can daer en gaet een Hauwe verloren in eenen grooten ooft) soude wel hopen, dat daer seer weynighe gheuonden sullen worden, ende ooc dat de Tafele diemē naer de dese drucken sal, weynich gheaugmenteert sal wesen: Nochtans bidde ick ende vermane dese lesers, ist dat sy wat beuinden, dat syt den drucker aengheuen op dat de saecken dagelycx volmaester mogen worden. Dat moetmen oock weten, dat de veerskens die int langhe ghestelt syn in de Tafele, en syn in de Institutie niet gheheel ghealligeert, maer noch veel min gheexponeert ofte verclaert, maer alleenlyck een deel, het welcke wy nochtans niet te vergheefs ghedaen en hebben. V Vant het ghebeurt somtyts dat in diuersche plaetsen van de Institutie, ghealligeert worden diuersche passagien die ghenomen syn van eenighe deelen des veers. Ende om datmen soude moeten hebben ghebruycken repetitien in het teecken en van de plaetsen, ende van de ghetalen, de welke den Leser verdriet hadde moghen in brenghen, soo hebbe ick lieuer ghehadt het veers gheheel te stellen ende achteruolghende, dan het selfde te deelen in veel partijen, ende te ghebruycken onnoodelycke repetitien. Soo vele de nutbaerheydt belanght die den Leser vercrijghen mach wt dese mynen arbeydt, bouen het ghene dat my de experientie gheleert heeft door der ghelycke Tafelen die ick ghemaeft hebbe tot myn studie ende exercitie, op de voorseyde Institutien hier voortyds ghedruct: Ick mach ten minsten verskeren de ghene die noch niet wel heruaren en syn om te handelen de heylighe schrift, ende die goet herte hebben om henlieden seluen te imployeren tot den dienst der Kercken, ende oock de ghene die daghelycx daer toe arbeyden, het sal ghebeuren dat sy hier vinden sullen groote openinge om wel sekerlyck ende ghelackichlijck de Schriftuere wt te legghen, soo wel van de Propheten als van de Apostelen: ende de passagien hier ghealligeert, ende andere der gelycke, te accommode-
rene

Den brief tot den Leser.

rene tot haerlieder warachtighe meyninge, welck is de stichtinghe der Kercke. Al ist dat wy Commentarien ghenoech hebben die ons verclaren den vollen sin van de heylighe Schriftuere die wy lesen, nochtans sy de selfde gheschreuen hebben, ende in de selfde geluckichlyck ghearbeyt hebben, hebben te vreden gheweest met de bloote ende pure verclaringhe van den text. Daeromme, de ghene die alleene gebruycken de hulpe van de Commentarien, en sullen niet lichtelyck connen verstaen, tot wat ghemeyne plaetse, dat het argument tghene dat ghehandelt wordt, gherefereert moet worden: ten sy dat sy wel heruaren syn in de hooft punctē der religie. Maer die dese Tafel beghheert te ghebruycken, naer dat hy de passagie gheuonden sal hebben die de selfde wt lecht, sal sien hoe, ende tot wat meyninghe, die te verstaen is het sy tot verskeringe van de warachtige leere, ofte tot wederlegginge van de wederpartijen ofte tot vereeniginghe van de passagien die teghen malcanderen schijnen te strijden. Het welcke tot groot gebruyck sal wesen, niet alleene tot verrijkinghe van eenighe materie, maer ooc tot voldoeninge vā de gene die begeeren geuroemt te wese in de principale puncten der Christelycker Religie. Het is wel kennelyc hoe cout ende flau dat huerlieder redene is, die niet anders voort en brengendan datse in de Commentarien gelesen hebbē, nae dat huerlieder Autheurs die de selfde gemaeft hebben (ic verstaē de gheleertste ende excellentste) expresselyck ghearbeyt hebben tot corticheydt, op dat de Lectors ghebruycken soude ghemeyne plaetsen, om die breeder te verclaren die sy cortelyck vinden wt gheleydt in de Commentarien. Voort naer dat wy daghelycx in de handt niet en hebben tghene dat de Authoren gheschreuen hebben op den Bybel; ende oock dat daer noch veel boecken syn op de welcke men gheen Commentarien en vindt, namelyck van hem die Autheur is van desen boeck: Soo sal dese Tafel de Lesers seer behulpich wesen, door dat se duystere ende sware passagien verclaren sal: Ofte sy sullen moghen vinden een subijcte verclaringhe, ofte ten minsten eenighe toeganck tot ondersoekinghe van den warachtighen sin. Soo ~~vōt~~ als belanght de ouerstellinghe, ick hope dat de Lesers niet vreemt sal schijnen te wese, dat ick meer naer gheuolcht hebbe de woorden van den Bybele, dan als soo die Ioannes Caluinus gheroert heeft in dese Institutie. V Vant ghelyck hy seer gheleert is, ende een man die vele ghelesen heeft, soo syn wercken wel betuyghen, en heeft altyds

* ij gheen

Den brief tot den Leser.

gheen boecken van expositien voor hem als hy schrijft, ende dat om dat hy de Schriftuere vast heeft: Vant het niet noodich is dat hy alle het ghene dat hy wt het Oude ende Nieuwe Testament verhaelt met soo vele woorden beschrijue; het is ghenoech dat den sin soo ghetrouwelijck gehouden worde ende de eygenschap vande vocabulen soo neerstelyck ingheuolcht worde, dat hy lichtelyck de lasteringhe van een yeghelyck schouwe: wt gheweert van de sulcke, die gheerne begriipen sulcx als sy selue niet den minsten deele niet nae volgen en connē. Daeromme ic geperfuadeert synde dat het den **A**utor niet ondanckbaer wesen en soude, noch dat het oock den **L**ecteurs niet vrēde ende soude schijnen te wesen, dat de passagien ghenomen soude worden, ghelyck sy staen inde laetste translatie van den Bybele, soo vele het Oude Testament aengaet wt den Hebreuschē, ende soo vele het Nieuwe belanght wt den Griecsche: en hebbe oock gheen swaericheyt gemaect de passagien van de heylige Schriftuere andersins te stellen (soo veel de woorden belanght) dan sobmen die vint in de Institutie. Soo dat tghene dat somtydts ghealligeert is in de derde perfoone, sal in de Tafele ghestelt worden in de tweede, oft oock anders: altydts sonder eenighe veranderinghe van den sin ghelyck dat een yeghelyck sal moghen iugeren ist dat hy alle faecken neerstichlyck ouerleydt sonder eenich quaedt vonnisse ende begriipende opnie, de welcke dickwils maect dat de lichte ende curieuse gheesten, al ist dat sy vele lesen, luttel profiteren in haerlieder arbeydt. Soo vele als de namen ende de ghetalen van de boecken ende de Capittelen des Ouden Testaments aengaet soo en hebben wy niet nae gheuolcht de ghemeyne ouerstellinghe, maer de ghene die nae den Hebreuschē text ouer ghestelt is. Dat is de oorsaecke dat wy hebben willen den Lector waerschouwen, op datmen niet en neme den eersten boeck der Coninghen, voor den eersten Samuelis, ende den tweeden der Coninghen, voor den tweede van den voorseyde Prophete: gelyc die dicmael gedaen hebben, die tot noch toe het ghetal op de margent ghestelt hebben van alle de Institutionen die ghedruē hebben gheweest tot deser tydt toe, soo dat sy meer aenghanghen hebben de groote Concordantien van den Bybele, die ghemaeft hebben gheweest op de ghemeyne ouerstellinghe, nae de welke sommighe boecken des Ouden Testaments syn andersins ghe-naemt, ende de Psalmen andersins bedeeft dan nae de Hebreuschē translatie, ghelyck een yeghelyck mach bekennen. Ten laetsten, nae dat

Den brief tot den Leser.

dat het soo is dat ons in desen boeck alle de hooft stucken van de Christelycke Religie wijt ende trouwelyck wtgheleyt worden, ende dat wy door dese middele ghemackelyck moghen wederlegghen de valsche opinien van onse wederpartie, alle de ghene die hen begeuen willen tot de lesinge deses, om daerinne te profiterene met leerlaemheyt ende rechte affectie, daer en is gheen twijfel aen, hy en sal oueruloedichlyck profiteren, ende andere oock moghen bate doen: wiens conscientien, hy soo stercken sal, dat de selfde door gheen saken en sullen connen besmet worden, wesende verskert dat haerliedder ghebooue steunt op het fundament der Apostelen ende der Propheten, welcke hebben ghesproken ende geschreuen begaeft synde door den gheest Godts, de welcke ghebiecht datmen syn woordt (tghene dat hy voor lief ende costelyck houdt, hoore, leese, handele, ende ontfanghe, in alle vreesse ende reuerentie, sonder yet daer af ofte toe te doene van den onsen, op dat wy ten rechtē niet berispt en worden van ydelheyt, Daeromme laet ons dese woorden Godts lesen, die soo profijtelyck ende noodtsaeckelyck syn, met alle eenuoudicheyt ende vreesse Godts, ende daghelycx voortuaren in de gratie ende kennisse Christi, die alleene Salichmaker is, hooft ende Docteur der Kercke, den welcken sy glorie nu ende inder ewichheyt, Amen.

Desen eersten in Mey.

1578.

* iij

De eerste Tafel van sulcke materie als desen tegenwoordighen
Boeck inhoud.

Het eerste ghesal betrecket den Boeck, het tweede
het Capittel / het derde de beoelinge.

- A**braham vader der gheloonighen 2.10.11.
 Abraham werdt alleene door het
 gelouue gerechtueerdicht 3.11.13
 Acatius Bisschop van Amida 4.4.8
 Achab ende zijn leet / schap. 3.3.25 / en
 3.20.15.
 Acoluthen / ende haerlieder officie.
 4.4.9 / ende 4.19.23.
 Adam de laetste / siet Christus.
 Adam gheuallen door Godts prou-
 dence. 3.23.8.
 Adam hoe hy gheuallen is. 2.1.4.
 Adams val. 2.1.4.
 Administratie van de Sacramenten /
 is een deel van de kercklijcke dienst
 4.15.20.
 Aenbedinghen is men Godt alleene
 schuldich. 2.8.16.
 Aermen ende de sorghe diemen ouer
 henlieden draghen moet in de ker-
 ke. 4.3.8.
 Aenroepinghe komt tot den gheloo-
 ue. 3.20.21.
 Aenroepinge diemen Gode schuldich
 is alleene. 2.8.16.
 Afsaten zijn ghelapt tot de satisfac-
 tien. 3.5.1.
 Afsaten ende haren oorspronc. 3.5.5.
 Afgoderie wordt verdoemt. 1.11.1 /
 en 2.8.16.17.
 Afgoderie en haren oorspronc. 1.5.11
 ende 1.11.8.
 Allegorie die onprophetijc zijn moet
 men naer laten. 3.5.19 / en 3.4.4.
 Ambrosius ende zijn grootmoedig-
 heyt. 4.12.7.
 Anathema wat het beteeket. 4.12.10
 Anselmus 2.2.4.
 Antichristus ende zijn stoel in de ker-
 ke. 4.2.12.
 Antropomorphiten. 4.17.23.25.
 Apollinarius was een warachtich he-
 retijck. 2.16.12
 Apostelen en haerlieder meyninghe in
 haerlieder schriften. 4.20.12.
 der Apostelen onderscheyt ende haer-
 lieder successors. 4.8.9.
 Apostelen hebben begaefte geweest in
 de goddelijcke geest / ende gespro-
 ken ende gheschreuen. 4.8.9.
 Apostelen hoe worden zy meer geachtet
 dan Ioannes den Dooper. 2.9.5.
 Apostelen welck zijn die eyghentijck
 4.3.4.5.
 Archidiaconen / en haerliet oorspronc
 in de kercke. 4.4.5.
 Aristocratie / dat is daer de beste en de
 boornaemste regereert is ingeselt van
 Godt tusschen de Israelliten. 4.20.8
 Aristoteles Philosophie. 1.5.5 / ende
 1.15.7. ende 2.3.13.
 Arius den heretijck wordt versterck
 1.13.4.16.
 Articulen des gheloofs / siet Sima-
 bolum der Apostelen.
 Autoriteyt der Concilie. 4.8.10.11 /
 ende 4.9.1.
 Autoriteyt der Concilie. 4.8.10.11 /
 ende 4.9.11.
 Autoriteyt van de Roomsche kercke.
 4.6.16.
 Auontmael des Heeren hoe die inge-
 selt is. 4.17.1.20.
 Auontmael des Heeren in twee saken
 ghelegghen. 4.17.11.14.
 Auontmael des heeren i gebruyc 3.25.8
 Auontmael des Heeren wijlent den
 kinderen ghegeuen. 4.16.30
 Auontmael des Heeren beulect in het
 Oufdoom. 4.18.1.
 Nieuwe Testament en Nieuwe waer
 in dat zy ghelijck zijn. 2.10.1.
 het Nieuwe testament is door Christo
 gheconfirmeert. 2.10.4
 W.
 Warmherticheyt ende waerheyt han-
 gen te samen. 3.14.4.
 Basilus 1.14.20 / ende 1.16.8.
 Belachelijcke openbaringhe van ver-
 draeyde menschen. 1.9.1.
 Bedieninge des woorts is noodich in
 de vergaderinge. 4.1.5 / en 4.3.2.3 /
 ende 4.1.4.11.
 Begrauinghe / siet Sepulture.
 Beelden zijn georloft ende ongeorloft
 1.11.12.

De Tafel.

- Bekeeringe diemen beninden can in de
 Sacramenten. 4.17.14.15
 Belijdinghe der sonden is noodtsake-
 lijck. 3.3.17.
 Belijdinghe der sonden is menigher-
 ley. 3.20.9.
 Belofte van Jephthe. 4.13.3.
 Belofte der supuerheyt. 4.13.18.
 Belofte Gods is vooz niet gheghe-
 uen/ende is het fundament des ge-
 loofs. 3.2.29.
 Belofte Gods zijn allene crachtich
 in de wtuercozen. 3.24.17.
 Beloften G D D S ende haer ge-
 bruyck. 2.5.10.
 Beloften Gods zijn al ghesloten in
 Christo. 3.2.32.
 Belofte en haer gebruyk tegen de ge-
 loouige ende ongelooouighe. 2.5.10.
 Beloften des Wets ende des Euan-
 geliums/hoe zy accorderen tusschen
 malcanderen. 3.17.1.
 Beloften ende haer beteeckenisse.
 4.13.1.
 Belofte der charitate. 4.19.26.
 Beloften der gheloouigen/stellen vier
 saken voort. 4.13.4.
 Belofte der Moniken is verwaent.
 4.13.3.17.
 Beloften die verwaent zijn machinē/
 ende moetmen bryken. 4.13.20.
 Benedictie Gods heeft een groote
 cracht. 3.7.8.9.
 Beneficien wiens datse ghegheuen zijn
 in het Paufoom. 4.5.6.
 Berengarius. 4.17.12.
 Berispinghe vooz de ouertreders des
 Wets. 2.5.11.
 Beroepinghe der gheloouigen ende de
 meyninghe. 3.6.2/ende 3.25.1.
 Beroepinge der Heydenē. 2.11.11.12
 Beroepinghe der Passiozen is gelegen
 in vier saken. 4.3.11.
 Beroepinghe is tweederley. 3.24.8.
 Beroepinghe van een peggelijck moet
 acmeret wesen. 3.10.6.
 Besnijdenisse waer in verschilt zy in
 den Woop. 4.14.21/ende 4.16.3
 Besweerders in het Paufood. 4.19.24
 Betrouwen der gheloouigen. 3.24.7.
 Betrouwen is men G D D C allene
 schuldich. 2.8.16.
 Bisschoppen beteeckenē somtijts on-
 derlinghen/ herders/ ofte dienaers.
 4.3.8.
 Bisschoppen welcke men verkiefen
 moet. 4.3.12.
 Woerden zijn te verachten. 4.5.18.
 Broot is den lichame noodelijck.
 3.20.44.
 Broot niet aen de name vā het licha-
 me Christi. 4.17.28.
 C.
 Caligula was eē stoute verachter des
 Godtheys. 1.3.2.
 Calumnie woort verdoemt. 2.8.47.
 Canoniken welc zijn die in het Paus-
 dom. 4.5.10.
 Capellanē inde papiste kercke. 4.5.10
 Cardinalen hoe zy verheuen zijn in de
 Kercke. 4.7.30.
 Cassius rechterstoel. 4.20.10
 Cathariens. 4.1.13.
 Catholijcke Kercke. 4.1.2.
 Cato. 3.10.4.
 Catechiserin in de Kercke. 4.19.13.
 Celestijnsche Heretijcken worden ter
 nedergeleyt. 2.1.5/ende 3.23.5
 Ceremonien die van Christo gesepa-
 reert zijn die zijn onnoslijck. 4.
 14.25.
 Ceremonien zijn gewert dooz de toe-
 comste Christi. 4.15.25.
 Charitate comt voort wt den gheloo-
 ue. 3.2.41.
 Chiliaffen / ende haerlieder buescien
 van het rijke Christi. 3.25.5
 Christelijcke bryheyt is gheestelijck.
 3.19.9.
 Christelijcke bryheyt is in dype saken
 gelegen. 3.19.2.
 Christenen ghelooouighen ghenoeit.
 2.15.5.
 Christenen met der name. 3.6.4.
 Christi lichame nuttē ofte etē. 4.17.6
 Christus communiceert altemets zijn
 name dē kercke. 4.17.22.
 Christi leeringhe is de ziele van de
 vergaderinghe. 4.12.1.
 Christus is het hooft der Enghelen.
 3.22.1.
 Christus doot heeft een groote cracht
 2.16.5.
 Christi bleesch eten. 4.17.6.
 * iij Christus

- Christus lichame heeft een eynde ge-
 nomen. 4.17.26
 Christus lichame is een tempel ghe-
 noemt. 2.14.4
 Christus lichame hoe woort in den
 Tuontmael gheeten 4.17.5.
 Christus byoeder aller ghelooighen.
 2.12.2.
 Christus alleene fundament der kere-
 ken. 3.15.5.
 Christus op dat hy Mediateur wesen
 soude/moeste aennemen mensche-
 leesch. 2.12.1.4
 Christus volmaectste beelde Gods.
 1.15.4.
 Christus rechter van de geheele wee-
 relt. 2.16.17.
 Christus substantie van de Sacra-
 menten. 1.14.16/ende 4.17.11.
 Christus alleyn middelaer tusschen
 Godt en de menschen. 1.14.12/en
 2.6.2.3/en 2.12.1/en 2.16.16/en
 2.17.1.4/en 3.20.17/en 4.12.25.
 Christus eyghen tegen stellinghe van
 den Doop. 4.15.6.
 Christus het broot des leuens 4.17.5
 Christus Propheete / Coninck / ende
 Priester. 2.15.11.
 Christus warachtighe spiegel onser
 verkieelinghe. 3.24.5.
 Christus Priester. 2.12.4/en 2.15.6
 ende 4.18.2/ende 4.19.28.
 Christus alleene salichmaker van alle
 wtuercozen. 3.24.6.
 Christus Hone der gherechticheydt.
 2.10.20/ende 3.25.1/ende 4.8.7.
 Christus volendige des Wets. 2.7.2
 Christus ontrent den dertich iaren
 ghedoopt. 4.16.29.
 Christus deel tribulatiē onderdanich
 3.8.1.
 Christus in het Euangelie gheopen-
 baert. 2.9.1
 Christus sonder eenige sonde. 2.13.4
 ende 2.16.5.
 Christus heeft ons beregē de gratie
 Gods en het ewich leuen. 2.17.1
 Christus ewich Godt. 2.13.7/ende
 2.14.2.
 Christus Godt ende mensche. 2.12.2
 Christus heeft twee naturen. 2.4.1.
 Christus waeromme is hy Jesus ge-
 nacmt. 2.16.1.
 Christus een ander Adam. 1.15.4/en
 2.12.7.
 Christus is een aduocaet. 3.20.17.
 Christus is een Engchel genoemt.
 1.3.10/ende 1.14.5.
 Christus is alleene auteur van mi-
 raculen. 1.13.13.
 Christus moet gesocht worden in den
 Hemel. 4.17.29
 Christus heeft aenghenomen het wa-
 rachich wese onses vleesch. 2.13.1
 Christus sit ter rechter handt van
 Godt zijn Vader. 2.14.3.
 Christus alleene is genoech door alle
 ghelooighen. 2.16.19.
 Christus sal comē tē oordeele. 2.16.17
 Christus is verciert met leuendich-
 makende vleesch. 4.17.9.
 Christus heeft ons door zijn doot het
 leuen aengebrocht. 2.16.5.
 Christus is ter hellen ghedaelt. 2.16.
 8.9.
 Christus heeft veertich dagen genast
 ende waeromme. 4.12.20.
 Christus heeft aengenomē onse crā-
 heden gheweert de sonde. 2.16.12.
 Christus begaet met volmaecte ghe-
 rechticheyt. 3.14.12.
 Christi verdienste. 2.17.1.
 Christi miraculen. 1.13.13.
 Christus heeft gheweert onse sonden
 door zijn obedientie 2.16.5
 Christus officie. 2.6.2/ende 2.5.2/en
 2.12.4/ende 3.12.7.
 Christus niet onepdelijck cracht be-
 gaet. 2.15.5/ende 2.16.16.
 Christus rijcke is ewich. 2.15.3/
 ende 3.25.5.
 Christus rijcke is gheestelijck. 2.15.
 3.4/ende 4.5.17/ende 4.17.18/en-
 4.20.1.12.13.
 Christus is van der doot berresen.
 2.16.13.
 Christus ouerwinner van den Satan
 1.14.18.
 Christus is Butheur des leuens.
 2.17.1.
 Christus het hooft van de Kercke.
 4.6.9.
 Christus het hooft van menschen en-
 de van Engelen. 2.12.1/en 3.22.1
 Christus

De Tafel.

Chriftus alleene het boetsel van onse Zielen.	4.17.1	4.1. ende 1.14.1.4.7.8.16. ende 1.15.8. en 2.1.10. en 2.12.5. ende 2.16.18. ende 2.17.6. ende 3.20.24. ende 3.21.1.2. ende 3.25.6.10
Chriftus alleene Doctoor en Heester van der Kercke.	4.3.3. ende 4.8.7.8	
Chriftus de sone Davids.	2.13.3	D
Chriftus is eygentijc de sone Gods	2.14.5	Dauid een figure ende beelde Christ
Chriftus het eynde des weerelts.	1.6	3.20.25
2. en 2.6.4. ende 2.7.2		Dancsegghinge is den gheloonighen noodelijc.
Clap der Siptenaren belachelijck.	1.8.4.	3.20.28
Clercken crupne.	4.19.26.27	Deelen der Kerckelijcke discipline.
Clercken welcke waren die boortijts.	4.4.9	12.22
Clercken byheyt.	4.11.15	Diaconissen in de Kercke.
Concilien tegen melcanderen strijden de.	4.9.9	4.13.19
Concupiscentie wozt verdoemt.	2.8.49	Diakens sijn tweederley.
Concupiscētie is eē sonde door Godt.	3.3.12.13	4.3.9
Concupiscētie in de ghene die herboeren sijn.	3.2.10	Diakens in de vergaderinghe ende haerlieder officie.
Confirmatie ofte bozmingen der Pastoren.	4.19.4	4.3.9
Coninghen moetmen ghehoorfaem wesen.	4.20.8. en 4.20.32	Diakenen in het Pausdom hoedanich die sijn.
Conscientie / hoe die beduyt wozt.	3.19.15. en 4.10.3	4.5.15. ende 4.19.32.
Constantinus.	4.11.12	Diefte is verboden.
Constantinus gaue.	4.11.12	2.8.45
Continentie wat het beteekent.	4.13.17	Dienaers ende huerlieder officie.
Continentie is een sonderlinghe gaue Gods.	2.8.42	46
Cornelius Centurio waer om is hy ghedoopt.	4.15.15	Dienaers des woorts / souct Pas-toors.
Cornelius was herbozen eer hy het Evangelium ghehoort hadde van Petro.	3.24.10	Dienst Joannis end der Apostelen was een.
Cornelij ghelooue.	3.2.32	4.15.7
Crates Thebanus.	3.10.1	Dionisius van de hemelsche Hierarchie.
Crups Christi is een triumphante waghene.	2.16.6	1.14.4
Crups / souct tribulatie.		Discipline der Kercke.
Crupne der clercken.	4.19.26.27	4.12.1
Crupnen ende haren oorspronck.	4.19.26.27	Discipline der Kercke moet versiet worden.
Coninckrijcke ofte Coninghen soect Koninckrijcke ofte Coninghen.		4.12.9
Curieusheydt moetmen schouwen.	1.	Discipline van die van Lacedemonien seer hart.
		4.12.8
		Disputatie tusschen Petri ende Simonem den tooouere.
		4.6.15.
		Dissimulatie van sommige wozt berispt
		3.19.13
		Diuersche maniere van leringe in de Kercke naer den heysch des tijds.
		4.8.5.6.7
		Doctoren sijn nootelijc in de Kercke.
		4.3.4
		Doodinghe des die'sch.
		2.16.7
		Donatissen sijn seer verhardt.
		4.12.12
		Donatissen worden wederleyt.
		4.1.13. en 4.15.16
		Doop ende haer betekenisse.
		4.15.1
		Doop van Christo ingestelt.
		4.16.17.27
		Doop is een Sacrament der penitē-tien.
		4.15.4
		Doop met Ceremonien.
		4.15.19
		* b Doop

De Tafel.

- Doop in de plaetse van die Besnijde-**
 nisse. 4.14.24. en 4.16.6.
Doop hoe verschilt sy van de Besny-
 denisse. 4.14.21. en 4.26.3
Doop hoe is sy noodelijc. 4.16.26
Doop en is niet te meerder te achten
 om des Dienaers wille. 4.15.
 16.
Doop brengt mede drie sake tot het
 Christelijcke Ghelooue. 4.15.1
Doop van Ioannes en der Apostelen
 is een. 2.9.5
Doop en is niet te vernieuwen in het
 Paufoom in hemlieden die eens ghe-
 doopt hebben gheweest. 4.15.16.
Doop oft sy bedient mach wesen van
 een pruaet mensche. 4.15.
 20.
Dootlaen verboden. 2.8.39
Dienuldicheyt der personen is in
 Godt. 1.13.1.2.3.4
Doufheyt is tweederley. 3.3.7. en
 3.4.2
Dwalinge sijn dickeel met den geloo-
 ue vermengt. 3.2.31
Dwalinge der wederdooperen. 2.2.
 8.26. ende 2.10.1.7. en 3.3.2.14.
 en 4.1.13. en 4.12.12. ende 4.16.1.
 en 4.20.2
den Dupuel is een wesentljc gheest.
 1.14.19
den Dupuel in wat manieren is hy
 boos. 2.3.5
- E
- Ecclesiasticus is een schrijuer van**
 twielfachtighe autoriteydt 2.5.18
Enen Godt 1.10.3. ende 2.8.16
Gerbaerheyt moet in de Kercke ge-
 houden sijn. 4.10.29
Eere diemen de ouders schuldich is.
 2.8.15
Eere is byderley. 2.8.36.
Eere heest diuersche betekeninge.
 2.8.35.
Eerste ghebozenschap wort altemets
 van Godt verfinact. 3.2.2.5
Eedt is een spetie van Goddelijcke
 beffeninghe. 2.8.23
Eedt die pruaet is oft sy toegelate is
 of niet. 2.8.27
- Gewicheyt der Kercke.** 2.15.3
Gewich leuen waer omme dat het
 loon wert ghenacmt. 3.18.3.4
het Gewich leuen is den doel daer al-
 le menschen naer schieten. 2.
 10.11
Gyghenschap van beyde de natueren
 Christi. 2.14.1.
Elle vasten. 4.12.20
het Eynde van elck ghebot moet aen-
 ghemerct wesen. 2.8.8.9
Eynde van onse wedergeboorte. 3.
 3.19
het Eynde van elck ghebot. 2.8.
 35.36
der Enghelen officie. 1.14.6.12.
 en 3.20.23
Enghelen waer omme dat sy soo ge-
 noemt worden. 1.14.5.
Engelen waer omme worden sy heer-
 crachten genaemt. 1.14.5
Engelen worden altemets Goden ge-
 naemt. 1.14.5
Engelen waerome worden sy Crach-
 ten ghenaemt. 1.14.5
Engelen en moeten niet aenbiddeu.
 1.14.11
Enghelen sijn gheordoneert tot de
 zalicheydt der ghelooighen. 1.
 14.7
Enghelen van Godt Gheschapen.
 1.14.3.4
Enghelen geschapen naer Godts ge-
 lijkenisse. 1.15.3
Enghelen sijn Gheesten van wesent-
 lijcke natuere. 1.14.9
Enghelen hebben diuersche namen.
 1.14.8.
Epicurien wat sy gheuoelen van de
 Godtheyt. 1.2.2
Epicurien sijnder altydts vele. 1.
 16.4
Epiphanius. 4.9.9 ende 4.15.21
Erffonde. 2.1.5.8. en 4.15.10
Erstbischoppen hoe sy ingeseldt sijn
 in de Kercke. 4.4.4
Esau ende sijn leetfchap. 3.3.25
der Euangelisten officie. 4.3.4
Euangelium door een openbare ver-
 claringhe van de verborghentheyt
 Christi. 2.9.2
Euangelium wordt alte met de hers
 docinde

De Tafel.

doemde gebodtschapt. 3.2.4.1.
 Euangelium schilt van de wer. 2.9.
 2.3.4
 Euangelie/aenſiet het ghelooue. 2.
 11.17
 Eusebius. 1.11.6. ende 4.6.14. eff
 4.7.26
 Eutyches Heretijck. 2.14.4.8. eff
 4.17.30
 Excommunicatie verſchilt van Ana-
 thematie. 4.12.10.
 Excommunicatie heeft drie eynden eff
 middelen. 4.12.5
 Exuperius Biſſchop van Tholou-
 ſen. 4.5.18

F

Fataelſche noot der Stoicen. 1.16.8
 Fortupne is een woort der Heydenen
 1.16.18
 Fortupne en heeft gheen cracht. 1.
 16.1.4. eff 3.7.10
 Fundament der Kercke. 1.7.2.
 ende 4.2.1
 Fundament des gheloofs / is een be-
 lofte van Godt vooz niet. 3.2.29

G

Galenus. 1.5.2
 Garniſoen in de ſteden 4.20.12
 Geboden ende die ghedurich. 3.20.7
 Geboden der Hypocryten ſijn wal-
 ghelijck vooz Godt. 3.20.29
 Geboden der ouerleden heylighen. 3.
 20.21
 Geboden publiſche ſijn Gode beha-
 ghelijck 3.20.20.29
 Gebet ſonder ophouden. 3.20.7.
 Gebet ende zyn beteeckeniffe. 3.20.2
 Gebet is alle ghelouigen noodelic.
 3.20.2
 Gebet is proſitelijck menigherley.
 3.20.2
 Gebet hoe dat het gedaen moet zyn.
 3.20.4.7.8.9.11
 Geboden Godts en zyn niet te reke-
 nen naer de faculteyt der menſchen.
 2.5.4.6
 Geboden des Wets hoe ſyt aenſien
 zyn. 2.8.8
 Geboden Godts en connen van de
 menſchen niet volmaectelijc onder-

houden worden. 2.5.4.6.
 Geboden zyn dzyderhande. 2.5.6.8.
 Gebuyck der Astrologie. 1.5.5
 Gebuyck der vermaninghe. 2.5.5.
 Gheſteijncke goedinghe hoe zy vooz-
 tijds bedecldt hebben gheweest. 4.
 4.6.
 Gheſteijncke vergaderinghe noodich.
 2.8.32/ende.4.1.5.
 Ghehoor om te ghelouen. 3.2.6.
 Ghehoorſaemheyt is Gode alder be-
 quaemſt. 2.8.5
 de Ghehoorſaemheyt Chriſti heeft ons
 ſonden gheweert. 2.16.5
 Ghehoorſaemheyt diemen den oude-
 ren ſchuldich is. 2.8.38.
 Ghehoorſaemheyt diemen de Conin-
 ghen ende de Ouerheden ſchuldich is
 4.20.8.22.23.32.
 Ghehoorſaemheyt tot de Princken is
 ſorghelijck. 4.10.31.32.
 Ghelickeniſſe tuſſchen Chriſtum en-
 de Moſen. 2.11.4.
 Gheloften/ſoeckt beloſten.
 des Gheloofs diuerſche beteeckeniffe.
 3.2.13.
 Gheloofs natuere. 3.13.4.
 Gheloofs fundament is GODES
 beloſte. 3.2.29
 Gheloofs waſſinghe is noodich. 4.
 14.7.
 Gheloofs teghenwoopinghe. 3.3.19
 het Ghelooue woort altemets ghen-
 men vooz hope. 3.2.43
 Ghelooue vooz betrouwen. 3.2.15.
 Ghelooue vooz macht van miraculen
 te doene. 3.2.9.
 Ghelooue dat oprecht is. 1.7.5/ende
 3.2.6.7.41.
 Ghelooue is een gawe Godts. 1.7.5/
 ende 2.3.8 / ende 3.1.4 / ende 3.2.
 3.4.
 Ghelooue comt vooz verkieſinghe. 3.
 22.10.
 Ghelooue vergheſelſchapt de doctrine
 ofte leeringhe. 3.2.6.
 Ghelooue en is ſonder verſtant niet.
 3.2.3.
 Ghelooue is met de hope ghenoecht.
 3.2.42.
 Ghelooue moet ſeker ende vaſt zyn.
 3.2.39.

De Tafel.

- Geloone op wat maniere wordet wert
geheeten. 3.2.39
- Geloone is moeder der anroepinghe.
3.20.1
- Geloone is wortel van alle goet. 4.
13.20
- Geloone genereert penitentie. 3.2.1
- Geloone alleene maect rechtuerdich.
3.11.19. en 3.17.10
- Geloone regeneert de menschen. 3.
3.1
- Geloone van de verachte. 3.2.10.
11
- Geloone van Simon den tooverare.
3.2.10
- Geloone der Sophisten is duertrect.
3.2.2
- Geloone dat een schijn heeft ofte
niet en heeft wt de Sophisten.
3.2.8
- Geloonen datter een Kercke is/ende
niet in de Kercke. 4.1.2
- de Gheloonige worden rechtuerdich
ghenaemt/ ende door wat middele.
4.15.10
- Gheloonighe zijn kinderen Godts.
4.17.2
- Geloontge zijn sondaers in deser wee-
relt. 3.3.11.12
- Gheloonige zijn priesters gheheeten.
2.15.6
- Geloontge sijn van van Godt geleert.
3.2.6
- Geloontge met vol ghepysen becom-
mert. 3.2.18.
- Gheloonighe zijn altyds beschermt.
3.24.7
- Gheloonighe zijn mede deelachtich in
de doot ende verrijsenisse Christi/ en
duer wat middel. 3.3.9
- Gheloonighe bringen altemets voort
huerlieder onnooselheyt ende vol-
maectheyt. 3.14.18.19
- Gheloonighe waeromme worden sy
Christenen ghenaemt. 2.15.5
- Gheloonighe hebben altyds oorzoge.
1.14.13.15.18. en 3.3.10. en 3.20
46 en 4.15.11.12.
- der Gheloonighen tribulatten. 3.4.
32. en 3.8.1
- Gheloonighen doel. 2.10.11. ende
3.25.2
- Gheloonighen conditie. 2.15.4. ende
3.8.1. en 3.9.6
- Gheloonighen vreesse. 3.2.21.22
- Gheloonighen begheerte. 4.13.4
- Gheloonighen weerdicheyt. 1.4.2. en
2.16.16. en 4.17.2
- Gheloonighen gheluck. 2.15.4. en
3.25.10
- Gheloonighen duecht. 2.5.5
- Gheloonighen volmaectheyt. 3.17.15.
- Gheloonighen sacrificie. 4.18.4.16
- Geloone zijn ouerwinners van den
satan. 1.14.18
- Gheloonighe versmaden den doot. 3.
9.5
- Ghemeynschap der Heylighen. 4.1.3
- Gherechticheyt Christi is volmaect.
3.14.12
- Gherechticheyt der wercken en mach
niet vergadert zijn wt den loon. 3.
18.1.
- Gherechtuerdicht worden door Godt.
3.11.2. en 3.17.12.
- Ghetuyghenisse des Heylichen Geestes.
3.1.3
- Gheuoelen der godtheit is in tfinen-
schens herte ghepient. 1.2.3. en
1.3.1
- Gheuercken en iustificeren den men-
sche niet. 3.17.18
- Gheuercken des vleesch comen van
de erfsonde. 4.15.10
- Gheuercken supererogatif/ dat is
meer ghedaen dan men schuldich is.
3.14.14
- Gewercken ende haer gherechticheyt.
3.18.1.
- Gheuercken die Goedts sijn comen
door de gratie Godts. 2.3.12.
- Gheuercken die goet zijn comen wt
den gelooue. 4.13.20
- Glorie der gheloonighen naer dit le-
uen. 3.25.10
- Glorie der geloouighen in dese Wee-
relt. 2.15.4. en 3.13.1
- Godt en moet niet vertoocht worden
in een sichtbare figure. 1.11.1
- Godt hoe wort hy gheseyt te wesen
in den Hemel. 3.20.40
- Godt cā tweedens bekēt wordē. 1.2.1
- Goden van Ample en onepudelijc we-
sen. 1.12.2
- Godt

De Tafel.

Godt heeft met ons ende met de Ma-
 ders verbont gemaect/maer met di-
 uersche middelen. 2.10.2
 Godt en woort niet ghepaeyt met ghe-
 uen/de leerschap. 3.3.25
 Godt hoe hy verblint en verhaet de
 goddloose. 2.4.3
 Godt hoe dat hy werct in des mēschē
 herten. 2.4.1
 Godt die werct tweederley in de wt-
 uercozene. 2.5.5
 Godt en gheeft maer alleene de buit-
 uercozene de weldaet. 2.2.6. ende 2.
 3.14.
 Godt berreyt de menschen met zyn
 benedictie. 3.7.8.9.
 Godt sturt zyn genade in alle creatu-
 ren. 1.5.5
 Godt regeeret al door zyn voorsich-
 ticheyt. 1.16.1
 Godt betuycht zyn granschap in de
 boose. 3.25.12
 Godt voozcomt de menschen met zyn
 goetheyt door niet. 3.14.5. ende. 3.
 2.42.
 Godt aenliet lieuer hz herte dā de ge-
 wercken. 3.14.8. en 3.20.31.
 Godt hoe dat hy de boose ghebruyet. 1.
 18.1
 Godt sterct tot de sijne in diuersche
 manieren. 3.15.4. en 3.19.5. ende 3.
 20.12.19. en 4.17.14.
 Godt wil dz zyn woort altemets ver-
 condicht worde de goddloose. 3.14.
 13.
 Godt en is geen buytnemer van per-
 sonen. 3.23.10
 Godt is oorsprong ende fonteyne alles
 goets. 1.2.1
 Godt en is gheen autuer der sonden 1.
 14.16. ende 1.18.4. ende 2.4.2
 Godt kent alleene de herten. 2.8. 23.
 ende 3.4.9.
 Godt alleene is Scheyper van alle
 saken. 1.14.3
 Godt is leeraer der gelouighen. 3.2.6
 Godt is rechter van de geheele we-
 relt. 1.16.6
 Godt is een geestelijcke wetgheuer
 2.8.6
 Godt is bā natuerē liberael. 3.20.26
 Godt is door hē seluē de wet. 3.23.2

Godt is almachtich 1.16.2.3
 Godt is buydegom van de kercke 2.
 8.18.
 Godt is een eeuwich Coninc 3.20.24
 Godt is altyds hem seluen ghelijcs
 1.4.2.3/ende 2.11.13.
 Godt hoe maect hy hem sachtbaer in
 de persoone Christi 2.9.1
 Godt waeromne heeft hy de weercelt
 geschapen in ses dagen 1.14.22
 Godt heeft des menschen leuen met
 palen beschreuen 1.16.9/en 1.17.4
 Goddelijchen dienst is het eerste fon-
 dament der gerechticheyt 2.8.11
 Godt is men alleene dancksegginghe
 schuldich 2.8.16
 Godtsalicheydt van den Eunuchus
 3.2.32.
 Godts beelde in den mensche 1.15.3/
 ende 2.12.6.
 Godts granschap is meest op de boos-
 se 3.25.12
 Godts name moct aengenomen wesen
 met grooter eere 2.8.22
 Goede meyninghe 2.2.25
 Goede tusschen quade 3.21.7/ende
 4.1.8.13.
 Gouverneurs der kercke 4.3.8
 Gratie Gods is by 3.21.6/ende
 3.22.2.
 Gregorius opinie bā de beelde 1.11.5
 Gregorius Naziansenus 2.13.17/
 ende 4.9.11
 Groote moet der heylighen 3.8.8
 der Heydenen onghewijde tempelen
 4.1.5
 Heylicheyt des leuens is den doel der
 verkiezinghe 3.23.12
 Heylicheyt des leuens is het eynde der
 wtuerkiezinghe 3.23.12
 Heylichmakē de name godts 3.20.41
 Heylighen die ouerleden zijn / oft zy
 hoor ons bidden 3.20.24
 den Heylighen gheeft is Gods die
 eeuwich is 1.13.14
 Heylighen gheeft is een inwendich
 leeraer 3.1.4
 Heylige geest ende zyn officie 3.2.36
 Heylige geest ende zyn werck 4.14.8.9
 Heylige geest en heeft geen woonstede
 in de boose 2.2.16
 Hey-

De Tafel.

Heylighen verschieken somwijle van
 de goddelijcke presentie 1.1.2
 Hemelvaert Christi 2.16.14
 Hereken ende schismatiken schillen
 4.2.5
 Herten der menschen in de macht
 Gods 1.18.1.2
 Het selue werck/wert toegheschickt
 andere die schijnen contrarie te we-
 sene. 1.18.4/ende 2.4.2
 Het opperste goet van Plato 1.3.3
 Het opperste goet van den mensche
 3.25.2
 Hierarchie van het Hausboom 4.5.13
 Hieronymus wort begrepen 1.13.5
 Hiltebrant die Gregorius de seunde
 was 4.11.13
 Hoererie wort verdoemt 2.8.41
 Homerus 1.17.3/ende 2.2.17/ende
 4.6.8
 Hope met den ghelouue gheuoecht
 3.2.42
 Hope is booztijds van G D D
 aenghenomen gheweest om het goet
 3.2.31
 Hope ende haer natuere 3.25.1
 Hope direct haer boozder dan de doot
 3.24.7
 Hope booz het ghelouue 3.2.43
 Hosatius 1.11.4
 Houerdicheydt is beghinsel van alle
 quaet 2.1.4
 Houerdicheydt is den mensche in ghe-
 greijft 1.1.2
 Houelinghen ende pluymstrickers
 zijn so ghelick 4.20.31.32
 het Houwelijck is van Godt geor-
 deert 2.8.41
 Houwelijck en is gheen Sacrament
 4.19.34
 Houwelijck en moet niet verboden zijn
 de dienaren der kercke 4.12.23
 Hypocrisie is den mensche aenghebo-
 ren 1.1.2
 Hypocrisische ghebeden zijn swalge-
 lick booz Godt 3.20.29
 der Hypocristen natuere 1.4.4
 Hypostate eenicheyt 2.14.5

Jacobs leeder 1.14.1
 Jan Baptiste en zijn dienst 4.15.17
 Jan Baptists officie 2.9.5
 Jan Baptiste was de middele tusschen
 de wet en het Euangelie 2.9.5
 Jan Baptiste was verant van het Eu-
 uangelie 2.9.5
 Jan Baptiste hoe dat hy Elias ghe-
 heeten wort 2.9.5
 Jephthes belofte 4.13.3
 Jesuiten 3.3.2
 Ignatius 1.13.29
 Intentie van alle ghelooftghen 2.10.
 11/ende 3.25.2
 Intercessie der Heylighen. 3.20.21
 Iosephus 1.8.4/en 2.8.12
 Irenaeus. 1.13.27.en 2.6.4.en 2.14.
 7.en 4.7.7
 Isaacs conditie so vele de weereit be-
 langt. 2.10.12
 Isaacs sonde. 3.2.31
 Judas hoe dat hy van Godt vercozen
 was. 3.2.4.9
 Judas hoe hy communiceerde in den
 aentmael Christi. 4.17.34
 Jueden zijn de eerste geboze in Gods
 familie. 4.16.14
 Juridictie in den mensche is twee-
 derley. 4.19.15
 Jurisdicte in de Kercke. 4.11.1
 Jurisdicte Ecclesiastice in wiens
 macht. 4.7.5.en 4.11.1
 Iustinus martelare. 1.10.3
 Juuenalis. 1.11.3

Kennisse Gods in des menschen herte
 ghebuert. 1.3.1
 Kennisse Christi. 3.2.6
 Kennisse des menschen is noodelijck.
 1.1.1
 Kennisse des menschen is tweederley
 1.15.1
 Kennisse des Hemelsche leuens in des
 menschen herte ghebuert 1.15.6.
 Kercke is lichtbaer. 4.1.9.10
 Kercke is twecken te bemerken. 4.
 1.7
 Kerkens plaetse. 4.1.9
 Kercke heeft haer autoziteyt ofte iu-
 risdicte. 4.11.1
 Kerck

De Tafel.

Berckens perfectie.	4.8.12	Kuyfchept.	2.8.43. eff 4.12.26. eff
Berckens ewichheyt.	2.15.3		4.13.18.
Bercke heeft opt in de weereldt ghe=			II
weest.	4.1.17	Lacedemonifche leeringhe.	4.13.9
Bercke Catholifche / ofte uniuersale.		Lactantius.	1.4.3. eff 1.11.6
4.1.2		Latria eff Dulta hoe fy fchillen.	1.4.
Bercke hoe is fy heyligh.	4.1.13.17		3. eff 1.12.2
eff 4.8.12		Leeringhe des gheloofs in het Daus=	
Bercke is het rijcke Chrifti.	4.2.4	dom / is ghecorrumpeert.	3.2.1
Bercke wort ooc altemets met Chri=		Leeringhe der Penitentie is van de	
stus name ghenamt.	4.17.22	Sophiften ghecorrumpeert.	3.4.1
Bercke is moeder der ghelooighen.		Leuen der Chriftenen.	3.3.20. eff
4.1.1			3.6.1
Berckens conditie ter het Dausdom		het Leuen teghenwoordich is een be=	
was.	4.4.1.2	nedictie Godts.	2.8.37
Bercke Papiftijc.	4.2.2	Leuen tegenwoordich is coyt en ydele.	
Bercke mach dolen.	4.8.13		3.9.2
Bercke / hoe dat fy gheficht moet we=		Lieghen is verboden als deels.	2.8.
fen.	4.8.1		47
Berckens fiele / is de leeringhe Chri=		Loon is den ghelooighen beloest.	3.
fti.	1.21.4		18.3.
Bercke heeft groote autoriteydt.	4.	Loofheyt van Gregorius den feuen=	
1.10		fte.	4.11.13
Bercke wordt altyts van den Heere			III
beschermt.	2.15.3	Macedonius heretijck wert weder=	
Bercken Discipline.	4.1.29	lept.	5.13.6
Bercken fundament.	1.7.2	Macht Godts hoe fy aengheimerct	
eff 4.2.1		moet zijn.	1.14.20.21. ende 1.16.3.
Berckens macht is onderwoopen het		ende	3.2.31.
woort Godts.	4.8.4	Macht der Kercken is begrepen in	
Berckelijche vergaderinge fijn noot=		vier punten.	4.7.6
fakelijck.	2.8.32. eff 4.1.5	Macht der Kercken is onderwoopen	
Binder leeringhe in de Bercke.	4.	het woort Godts.	4.8.4
19.13.		Macht van te binden ende van te ont=	
de Kinderen brengen de verdomme=		binden.	3.4.14.15
niffe mede wt haerlieder moeders		Macht der Propheten.	4.8.3
buyt.	4.15.10	Magiftraet ende haer weerddichheyt.	
Binderen doop wort gheprobeert eff			4.20.24
gheconfermeert met der Schift.	4.	Magiftraet ende haer officie.	2.8.
16.1			46. ende 4.20.9.
Binderen fijn van Godt herbozen.		Magiftraet moetmen obedieren.	4.
4.16.17			20.8.22.23
Binderen moeten ghedoopt fijn.	4.	Magiftraet is Gode onderdanich.	2.
16.1			8.38. eff 4.20.32
Koninghen eff Magiftraten worden		Magiftraet mach dooden sonder fonn=	
goden genaemt.	4.16.31	de.	4.20.10
Koninghen en behoorden gheen flae=		Magiftraten zijn van Godt gheordo=	
teraers ontrent hen lieden te heb=		neert en behagē hem.	4.20.4
ben.	4.20.32	Magiftraten zijn ghenamt met de	
Koninkrijcken / worden bedeckt dooz		name Godts.	4.16.31
de boofachticheydt Godts.	4.20.	Magiftrate zijn ftedehouders Godts	
26			4.20.6.

De Tafel.

- Manicheen heretiken worden weder-
 leyt 1.13.1. en 1.14.3. en 1.15.5.
 en 2.1.11. en 2.11.3. en 2.13.1.2.
 en 2.14.8. en 3.11.5. en 3.23.5.
 en 3.25.7. en 4.12.19.
- Mancieren van sweeren die ghemee-
 ne zyn in de heylighe schijsture
 2.8.24.
- Marcioniten. 1.13.1.2. en 4.17.17
- Maria de moeder Christi was ma-
 schap van Joseph. 2.13.3.
- Meyninge die goet is. 2.2.25
- de Menschen zyn ontallighe perpcule
 onderwoopen. 1.17.10
- de Mensch is een cleyn Weerelt ge-
 lyck. 1.5.3
- Misse ende haren oorspronck. 4.18.8
- Misse ende haer virtuyten. 2.15.6. en
 4.2.9. en 4.18.1.
- Misse ende hare mert / in het Pauf-
 do. 4.5.9
- Michael Seruetus was een weder-
 dooper. 4.16.31
- Michael Seruetus woert wederleydt
 1.13.10.22. en 1.15.5. en 2.9.3. en
 2.10.1. en 2.14.5.6.7. en 4.16.29.
 31. en 4.17.29.10
- Mileiens ende huerlieder prouerbe.
 4.13.15.
- Misericordie ende de waerheyt zyn te
 samen geuoecht. 3.13.4
- Misericordie Godts is ouer alle crea-
 tueren wtghefart. 1.5.5
- Misse / soect Misse
- Moderateurs van de Kercke. 4.3.8
- Moderatie is den gelooungen noodich
 2.2.1.11
- Monica de moeder van Augustinus
 3.5.10
- Monoteliten wordē verstockt. 2.16.12
- Moses ende zyn leeringhe. 1.8.3
- Moses hooft aller propheten. 4.8.2
- Moses heeft vriendelike gheschreuen.
 1.14.3
- Moses ende zyn leeringhe. 1.8.3
- Moses waer om heeft hy 40. daghen
 gheuaft. 4.12.20
- Moniken en hebben niet bekent ghe-
 weest in die oude Kercke. 4.5.8
- Moniken ende huerlieder bedozue
 manieren. 4.13.15
- Moniken zyn een sorghelelike secte.
 4.13.14
- Moniken doen berwaende beloften.
 4.13.3.17
- Naaman van Syrien en zyn duecht
 3.2.32
- Naerste en zyn beteekenissen. 2.8.55
- Namē Gods hoe dat sy moet gehēp
 licht wesen. 2.8.22. en 3.20.41
- Namē Christi woert altemēts de Ker-
 ke toeghegeuen. 4.17.22
- Nature en haer verdozuētheyt. 2.5.1
- Nehemias ende zyn vasten. 4.12.16
- Nestorius heretike. 2.14.4.5
- Nonnen hebben onbekent geweeft in
 de oude Kercke. 4.13.19
- Noot is tweederley. 1.16.9
- Noot ende bedwancschillen. 2.3.5
- Noatianen worden wederleyt. 3.3.
 21. en 4.1.23
- Obedientie / soect gehoorfaemheyt
- Offerhande soect Sacrificie
- Officialen waer toe sijn sy gheorde-
 neert. 4.11.7
- Officie der pastooren schilt van het
 officie der princen. 4.11.8
- Olyfel daermen de crancken mede
 smeert en is gheen Sacrament 4.
 19.18.
- Onder diakē in de kercke. 4.4.10
- Onder diakē in h3 pausdom. 4.19.
 33.
- Onderfcheydinghe der siele. 1.15.6
- Onderfcheyt tusschen Godt ende mē-
 schē. 2.8.6. en 2.10.9. en 30.20.26
- Onderfcheyt tusschen de rechtueerdig-
 ghen ende onrechtueerdigen. 3.14.2
- Onderfcheyt tusschen de wet ende het
 Euangelium. 2.9.2.3.4
- Onderfcheyt tusschen de noodt ende
 bedwanc. 2.3.5
- Onderfcheyt tusschen Pastoors ende
 Doctuers. 4.3.4
- Onderfcheyt tusschen de vaders ende
 ghelooingen onder het newe Te-
 stament. 2.7.16. ende 2.9.1.2.4. en
 2.10.5. en 2.14.5. en 4.10.14. ende
 4.14.23.
- Onderfcheyt tusschen de warachtighe
 religie ende de supersticie. 1.12.1
- Onderfcheyt tusschen de Sacramen-
 ten

De Tafel.

- ten van de oude ende nieuwe wet. 4.14.23.26.
- Onderfcheyt tuffchen de fchifmatiken ende heretiken. 4.2.5
- Onderfcheyt tuffchen het oude en het nieu verbont. 2.11.1
- Onderfcheyt vā het bucfelachrich gefozinde ende onghefozinde ghelooue. 3.2.8
- Onderfcheyt van Dulia ende Latria. 1.11.11. ende 1.12.2
- Onderfcheydt in der fcholen van dze manieren van byphicheden 2.2.5
- Onderfcheyt der fcholen van de nootfakelijcheyt. 1.16.9
- Onderfcheyt tuffchē ftraffe en ſchult. 3.4.26
- Onderfcheyt dat belachelijck is van doodelijcke fonde ende vergeuelijcke fonde. 2.8.58. ende 3.4.28
- Onderfcheyt tuffchē het Sacrament ende de fake felue van den Sacramente. 4.14.15
- Onghehoorzacmheyt is het eerſte berf van het meſchelicke gheslachte. 2.1.4
- Ongheelooue is oorzponck van alle quaet. 2.1.4
- Onſe vader te weten het daghelijck ghebet wort worgelept. 3.20.36
- Onwetenheyt en is niet alleene fonde 2.1.22
- Oorzichte ende haer fondamēt. 3.4.4.5 *to 409*
- Oordeelen Godts tweederley 3.4.31
- Oordeelē hoe dz ſp recht ſijn. 4.20.18
- Oorzogen in wat maniere dat ſp wetelijc ſijn. 4.20.11
- Oorzake van de Interceſſe der heylighen. 3.20.21
- Oorzaken onſer Salicheyt zyn viere. 3.14.17.21
- Oorzponc der Religie. 1.12.1
- Oorzponck van het Wjwater 4.10.20.
- Oorzponck der berhardinghe vā de boofe. 3.24.14
- Ozene is gheuonden vā de Scholicten voo een Sacrament. 4.19.22
- Ozigenes. 2.2.4.27. en 2.5.17. ende 2.8.12. en 3.22.8.
- Olander wort wederleijt. 1.15.3.5.
- ende 2.12.5.6.7. en 3.11.5
- Oude Teſtament ſouet Nuwe. 4.12.5
- Ouergegeuen te worden den duyuel. 2.8.4.1
- Ouerſpel verboden. 1.15.3. en 2.2.23.
- Ouidius. 1.15.3. en 2.2.23.
- Days boortcomende ſyt verghenighe der fonden. 3.13.4
- de Paus naemt hem ſeluen ſtadthoudere Chriſti. 4.6.2
- Paus is Antechriſt. 4.7.21.25. ende 4.9.4.
- Paus heeft het weſterſche rijcke hem onderworpen. 4.11.13
- Paus hoe is hy ſoo verheuen. 4.7.1
- Paphnattus ende ſijn opinie van de ſupuerheyt 4.12.26
- Papiſtiſche Kercke 4.2.2
- Papiſten/ zyn Simmen Chriſti. 4.19.29.
- Papiſten/ hoe zy de beelden beſchermen. 1.11.5
- Papiſten en kennen Chriſtum niet. 2.15.1
- Papiſten ende haerlieder baſtinghe 4.12.21
- Pastoor ende Biſſchop. 4.3.8
- Pastoozen in de Kercke. 4.3.4.5
- Pastoozs ende doctozen zyn noodich in de Kercke. 4.3.4
- Pastoozs ende huerlieder officie. 2.8.46. en 3.3.17. en 4.1.1.5. 22. ende 4.3.6. en 4.8.1. en 4.12.14. 17.11
- Pastoozs en haerlieder macht. 3.4.14
- Pastoozs ende huerlieder beroepinghe. 4.3.11
- Patientie is den gheloonigen noodelijck. 3.8.1. en 3.20.52. en 3.25.1
- Patientie der gheloonighen ſchilt van de patientie der Philoſophē. 3.8.11
- Patriarchen in der Kercke. 4.4.4
- Delagianen heretiken/ Worden wederleijt. 1.15. en 2.2.21. en 2.3.7. en 2.7.5. en 3.22.8
- Penitencie die oprecht is. 3.3.5
- Penitencie die oprecht is comt wt den ghelooue. 3.3.1
- Penitencie is een groote gaue Gods. 3.3.21. en 3.24.15
- Penitencie is een deel des Euangeliums. 3.3.1

De Tafel.

Penitentie en is geen Sacramēt. 14.	ghefigureert door eertsche benedictien. 2.10.20.
19.14.15	Propheten en haerlieder macht. 4.8.3
Penitentie ende haer ghewerken. 3.	Propheten van de Hilefers. 4.13.15
3.15.6	Providentie Godts teghen alle creaturen. 1.16.14.
Penitentie ende haer deelē. 3.3.3.8	Providentie Godts hoe zy te aenmercken is. 1.17.1/ende 1.5.6.7.
Penitentie en wert in Godt niet beuonden. 1.17.12	Providentie Godts in de bedeeelinghe van Conincen. 4.20.26.
Penitentie van Achab. 3.3.25	Purgatorie hoe dat zy ghedicht is. 3.5.6.7.
ende 3.20.15	
Persecutie door gherechticheyt. 3.8.7	
de Persen aanbiden de sonne. 1.11.1	
Perfoone en haer betekenisse in de Schifsture. 3.23.10	
Perfoone in Godt. 1.13.6	
Perfoonen drie in een Godlyck wesen. 1.13.2	
Petrus en hadde gheen autoriteyt oer de andere Apostelen. 4.6.5	
Petrus en heeft tot Rome niet gheueft. 4.6.14	
Phigius heretijc. 3.2.30	
Philosophen ende hunlieder opinie na de vrie wille. 2.2.3	
Phocas heeft te Rome gheseten als een beschermer. 4.7.17	
Plato filosooph. 1.5.10	
Plautus. 1.17.3	
Plutarchus. 1.2.3	
Politie der Kercken en is niet te berachten. 4.10.27	
Politie tusschen de Christenen. 4.20.3	
Predestinatie ende haer betekenisse. 3.21.5	
Predestinatie ende haer bescheydinge is swaer. 3.21.1	
Predicatie des Evangeliums is den quaden gemeene. 3.24.1	
Presentie Godts vernuert de mensche. 1.1.3	
Priesters ende haerlieder officie. 4.12.2	
Priesterschap Christi. 4.6.2	
Princen en mochten niet flatteren. 4.20.1	
Primaetschip van de stoel van Rome. 4.6.1	
Private bemaninge sijn in de Kercke nootzakelijck. 4.12.2	
Propheten sijn interpreteerders des Wets. 1.6.1 en 4.8.6	
Propheten hebben de goetheyt Godts	
	Quade begeerte/soect Occupiscentie. 1.14.16.
	Quade Engelen/ende haerlieder bal. 1.14.16.
	de Quade al sijn zy instrumenten Godts / nochtans en sullen zy niet ontschuldich sijn. 1.17.5/en 1.18.4
	ende 2.5.5/ende 3.23.9.
	de Quade wordē verhart met de goddelijcke straffe. 3.4.32/ende 3.8.6.
	de Quade hoe zy GODT vresen. 4.10.23.
	de Quade sijn menichmael seer begaest. 3.14.2.3.
	Quadragesime te onderhouden is superstitieus. 4.12.20.
	Rebecca ende haer faute. 3.2.31.
	Recht gebuyt van het eerslich goet. 3.10.1.
	Rechte Kercke. 4.1.1.
	Rechte Kercke schilt vele van de valsche. 4.2.1.
	Rechte maniere van leeringhe in de Kercke. 4.8.8
	Rechtuerdicheyt partiael is gedicht van de Sophisten. 3.14.13.
	Regeeringe is tweederley in den mensche. 3.19.15/en 4.20.1.
	Regeeringhe Christi is eeuwich. 2.15.3/ende 3.12.7.
	Religie ende die waerachtige. 1.12.3/ende 1.4.3.
	Religie ende haren oorspronck. 1.12.1.
	Repetitien/gebuyt de Hebzeusche vele. 1.15.3.

De Tafel.

- Reuelatten van de fantastijcken. 1. den heeft eensoecks ghesondicht. 3.
9.1. 20.15
Rijcke Godts. 3.3.19 Sara ende haer sonde. 3.2.3.1
Romanisten vermeten henlieden te Sathan autuer van alle quaetheyt en-
verghetfs ende verwaendelijc dat sy de boofheyt. 1.14.15
hebben de successie der Apostelen. Sathan autuer des twist. 4.17.1
4.2.2.3 Sathan woxt diueerscheijck genacmt
Rome en is het hooft niet van alle 1.14.13
kercken. 4.7.17 Sathan woxt geheeten gheest. Godts.
2.4.5
S Sathan is een dienaer van de wyake
Sabellius heretyck woxt wederlept. Godts. 1.18.2. en 2.4.2.
1.13.4 Sathan is Godts schemunkel. 1.8.2.
Sabbath en haer warachtighe onder- en 4.14.19
houdinghe. 2.8.28 Sathan hoe hy werct in de verbloecte.
Sabbath hoe sy te neder ghelept is 2.4.2
dooz de toecommste Christi. 2.8.3.1 Sath en vermach niet sonder het toe-
Sacrament ende syn warachtighe be- laten Godts. 1.14.17. ende 1.17.7
tekenisse. 4.14.1 Sathan en can de kercke niet schadig-
Sacrament en is sonder belofte niet. ghen naer syn wille. 1.14.18
4.14.4 Sathan ende syn subtylichcyt. 3.20.
Sacramenten/en die twee in de Kerc- 46. en 4.1.1.11.13. en 4.14.19. en
ke. 4.14.20. en 4.18.20 4.15.19. en 4.16.32. en 4.17.12.
Sacramenten syn in groote ghetale ende 4.18.18
volghende de scholieren. 4.19.1 Satisfactie ghedicht van de Sophis-
Sacramenten ende het ghebruyt van ten. 3.4.25. en 3.16.4
dien. 4.14.13 Schādale moertine schouwē. 3.19.1.1
Sacramenten des Wets schilden van Scandale is tweederley. 3.19.1.1
de Euangelijche. 4.14.23.26 Schadt der kercke hoe die de Papis-
Sacrificie is gode behagelijck. 3.7.1 ten noemen. 3.5.3
Sacrificie ende het gebruyt van dien. 1.15.1.
2.7.1.17. en 2.12.4 en 2.1.10. en 2.3.11. en 2.5.18
Sacrificie der gheloonighen. 4.18. Schismatice wie die eyghentlicke zijn.
4.16. 4.2.5
Saduceen ende haerlieder opinie van Schiztuere bringht de menschen de
de Enghelen. 1.14.9 kennisse Godts. 1.6.1
Saduceen ende huerlieder verstant Schizture maect mentie van de kerc-
van de Sielen. 1.15.2 ke in twee manieren. 4.1.7
Saduceen worden wederlept. 2.10. Schizture als is sy simpele is noch-
2.3. en 3.25.5 tans van grooter werken. 1.8.1
Saet der Religie is in het verstandt Schizture is van grooter profyte. 1.
der menschen. 1.3.1. en 1.5.1 9.1
Saet des Wets is in alle menschen. Stoel Christi is ter rechter hāt zyns
2.2.13. vaders. 2.16.15
Salicheyt comt duer de verkieinghe Schoot wyake. 3.25.6
Godts. 3.24.4.5 Schult ende straffe worden te same
Salicheyt der gheloonighen met alle gheselt. 3.4.29
haer deelen is gheleghen in Chri- Secte der Moniken is seer sorgelijc.
sto. 2.16.19 4.13.14.
Salicheyt en bier oorsaken van dier. Seneca. 2.1.3. ende 3.8.4
3.14.17.21 Seneca doet zyn elachten nopen de
Samson hem wyekede ouer zyn biā- afgoden. 1.11.2
** ij Sypho

De Tafel,

- Sephora heeft zijn fone befueden en-
 de in wat manieren. 4.15.22
 Sepulture der boozuaderē/ ende haer
 bereekeniffe. 3.25.8
 Sepulture Christi en bereekeniffe des
 zelfs. 2.16.7
 Serectus fouet Michael feruerus.
 de Siele is van onsterffelijcker we-
 fen. 1.15.2.6
 der Sielen twee deelen. 1.15.7
 Sielen zijn onsterffelijck. 1.15.2. en-
 de 2.10.9.
 Sielen van Godt geschapen. 1.15.5
 Significatie vā Inathema. 4.12.10
 het Singen/ in die Kercke ingezocht
 3.20.32
 Simbolum der Apostelen dat is / de
 articulen des Gheboofs. 2.16.18
 Simonie ende haer beduydinge. 4.5.6
 Simpelheyt van de heylige schrift is
 van grooter cracht. 1.8.1
 Simon den tooouere ende zijn ghe-
 loue. 3.2.10
 Sminschens excellentie. 1.15.3.4
 Sluctelen van het rijcke der hemelen.
 4.6.4. en 4.2.10. en 4.11.1.
 Soberheyt is den geloouighen noo-
 delijck. 1.9.3
 Solon. 4.20.9
 Sondaers booz onghedonden men-
 schen. 3.20.10
 Sonde in de heyligen Geest. 3.3.22
 Sonde die verguelijck is tot de So-
 phisten. 2.8.58.
 alle Sonde van haer seluen is dootlijc
 2.8.59
 Sonde is tweederley. 4.12.3.6
 Sonden Waeromine wordē sy schul-
 den ghenaeint. 3.20.45
 Sonden der baderen/ hoe worden die
 in de kinderen ghestraft. 2.8.19.20
 Sonden der heylighen sijn vergeue-
 lijck. 2.8.59
 Sonden buyten de ghemeente en sijn/
 niet te vergeuen ofte en werden nē
 vergeuen. 4.1.20
 Sonden en can men niet tellen elck
 bysondere. 3.4.16.18
 Sonne wort aenbeden van de Per-
 sianen. 1.11.1
 Sparwater waer dz het wtspuyt. 4.
 12.22
 Spetien der belijdinghe. 3.4.12
 Sielen is verboden. 2.8.45
 Sielen wordt ghedaen menigherley.
 2.8.45
 Stichtunge is den Ghelooighen noo-
 delijc. 4.1.12. en 4.8.1.
 Stoghe opinie van den noot. 1.16.8
 Strijt der ghelooighen is ewich. 1.
 14.13.15.18. en 3.3.10. ende 3.20.
 46. en 4.15.11.12
 Subdiakens leest Onderdiakens.
 Somma des Euangeliums. 3.3.1.19
 Somme hoe het vageuer ghedicht is
 soect Purgatorie. 2.8.11
 Summe des Wets. 2.8.11
 Superstitie moermē schouwē. 2.8.16
 Superstitie is different van de ware
 Religie. 1.12.11
 Superstitie en Haren oorspronck. 1.
 12.1
 Superstitie se onderhoudinghe van
 daghen/wordt verdomt. 2.8.31
 Supacheyt/ soect Continentie.
 T
 Teeken van notwendige Peniten-
 tie. 4.12.14.17
 Teghenwoordinghe des Gheboofs is
 de goetheyt Godts. 3.3.19
 Teghenwoordinghe des Gheboofs. 3.
 3.19
 Tempelen ende haer ghebruyc. 3.20.
 30. ende 4.1.5
 Tempelen der Grieken werden ver-
 brant ende geruineert vā Heres.
 3.2.30. en 4.1.5
 Tempelen ende haerlieder onernloedi-
 ghe vercieringhe. 4.5.18
 Tentatie van diuersche spetien. 3.
 20.46.
 Tenteren Godt/ende zijn bereekenif-
 se. 4.13.3
 Tertullianus. 1.10.3 en 1.13.6. 28
 en 2.14.7. en 3.20.48. en 3.25.7.
 en 4.15.21. ende 4.17.29.48.
 Theodorus Bisschop. 1.11.14
 Theodosius Bisschop van Mire. 1.
 11.15
 Theodosius den Keyser heeft open-
 baerlijc sijn schuld bekent. 4.12.7
 Theologie der Pausen ende der Car-
 dinalen. 4.7.27
 Thā-

De Tafel.

Thomas van Aquinen. 2.2.4. ende 3.2.2.9.	Massen der Papissen. 4.2.2.1
Tuchame is oock Godt gheheylt. 3.2.5.7	Megeuer hor dat gedicht is 3.5.6.7
Toeconste Christi in het oordeel. 2.16.17.	Meertich daghen te onderhouden is superstatius. 4.1.2.20
Transubstantiatie is van de Sophisten gedicht. 4.17.12.14.15	Merachinghe van de Kerckelijche dienst en sal niet onghewoken bliuen. 4.1.5
Tribuit is men de Princen schuldich. 4.20.13	Merachinghe des Doots. 3.9.5
Tribulatiën van God ghesonden. 1.17.8	Mercoene alleene sijn bequame de gratie Godts. 2.2.6
Tribulatiën sijn den Gheloonighen noodich. 3.8.1	Merdieste is contrarie de suuerheyt des gheloofs. 3.15.2
Tribulatiën sijn in diuersche maniere noodich. 3.4.32.33.34. en 3.8.2.3	Mereneinge Godts met de gheloonighen. 2.8.18
in Tribulatiën moetmen altyt het eynde aenmercken. 3.9.1	Mergeringhe in de name Christi. 4.9.2.
Tribulatiën der gheloonighen en der ongheloonighen sijn diuers. 3.4.32. en 3.8.1	Mergeringhe tot geestelijche saken is noodich. 2.8.32.
Tribulatiën van de godtloosen sijn vermalendijt. 3.4.32.33	Mergheninghe der sonden wort ghebonde alleene in de Kerke ofte vergaderinghe. 4.1.20
Turck/stellē eenē afgodt in de plaetse van Godt. 2.6.4	Mergeuinge der sonden is den eerste toeganct tot de Kerke ende het rycke Godts. 4.1.20
Tweederley werneminge van menschen by Godt. 3.17.4	Mergeuinghe der sonden genereert brede. 3.13.4
Twee natueren in de persone van den Mediatuer. 2.14.1	Merkiefinghe wort niet beroupinghe gheconfermeert. 3.24.1.2
Twee soorten van de Kerckelijche donantien. 4.10.29	Merloze bragen moetmen verworpen. 1.14.1.4. en 2.12.5.
Twist in de Kerke om de vniuersale tijtele der Bisschoppen. 4.7.4	Merlossinghe is in Christo alleene. 2.6.1.
Twist om der kinderen Doop. 4.16.32	Mermaninghen die priuac sijn/sijn noodich in der Kerke. 4.12.2
	Mermaninghen sijn den gheloonighen profitelijck en oock nootlijck. 2.7.12
	Mermaninghen tot vasten en bidden. 4.12.14
Uaders onder het oude testament. 2.7.16. en 2.9.1.2.4. en 2.10.5. ende 2.14.5. en 4.10.14. en 4.14.23	Merrensenisse Christi. 2.16.13
Ualla. 3.23.6	Merrensenisse des vleesch is hart om te ghelouen. 3.25.3
Ualschen eedt is veruloeckt. 2.8.24	Merrensenisse des vleesch is den goeden en quaden ghemene. 3.25.9
Uarro. 1.11.6	Merrensenisse die sal wonderlijche gheschieden. 3.25.8
Uasten ende haer definite. 4.12.18	Merfaken hem seluen. 3.3.8. ende 3.7.1.2
Uasten is heptich en wettelijck ende heeft drie middelen. 4.12.15	Merstant ende sijn cracht. 2.2.2
Uasten ende haer gebruyc. 3.3.17	Merstant ende wille sijn twee deelen der Ghele. 1.15.7
Uasten in wat maniere is sy noodich. 4.12.14	Merstant met het ghelouue ghemenghelte. 3.2.3
Uasten van Moses. 4.12.20	
Uasten van Elias. 4.12.20	
Uasten van Christus. 4.12.20	

De Tafel.

- W**etstant van mēschē/ is blind in gees-
 telijcke dijnghen. 2.2.19
Wertellinghe tusschen het gelooue en-
 de het woort Gods. 3.2.6.29.31
 en 3.11.17. en 3.22.10.
Wertroostinghe der ghelooighen 1.
 14.6. en 1.16.3. en 1.17.11. en 2.
 8.21. en 2.16.5.18. en 3.8.7. en 3.
 9.6. en 3.15.8. en 3.20.51. en 3.25.
 4. ende 4.1.3.
Werbolcht booz gherechticheyt. 3.8.7
Werworpenē sijn van Godt verhaect.
 3.24.16
Werworpenē en hebben gheen excuse
 als sy sondighen. 3.23.9.
Werworpenē en breefen Godt niet
 soot betacnt. 3.2.27
Werworpenē ende huerlieder gheloo-
 ue. 3.2.11.12
Werworpenē en haerlieder arme con-
 ditie ofte staet. 3.25.6.
Werworpenē ende huer straffe sal seer
 groot wesen. 3.25.12
Werworpenē moegē het woort Gods
 hoozen. 2.5.5
 de Werwerpinghe nae de wille Gods.
 3.22.11
Wirgilius. 1.5.5
Wlanden moetmen beminnen. 2.8.
 35.36.
Wicarius van den Bisschop wat exa-
 minatie dat hy ghebruyct. 4.5.5
Wier manieren van menschen die ghe-
 iustificeert sijn. 3.14.1
Wier saken is men Godt ten eersten
 ende booz al schuldich. 2.8.16
Wijf sinnen in den mensche. 1.15.6
 het vleesch strijft teghen den gheest.
 3.20.17.18
Wloeken wort verdomt. 2.8.47.48
Woobereydinghe der Papissen. 2.2.
 27
Woorsichticheit Gods soect Proui-
 dentie. 3.2.1.5
Woorsichticheit Gods was sy betee-
 kent. 3.21.5
Wplegginge der handen oft een Sa-
 crament is. 4.14.20
Wplegginghe der handen in de ver-
 kiesinghe der pastoorē. 4.3.16
Wpperste Priestere in de Wet was
 een figure Christi. 4.6.2. ende
- 4.12.25. ende 4.14.21.
Wrouwen en moghen niet doopen. 4.
 15.20.
Wrouwen worden begrepe in de ghe-
 slachten onder de name van de man-
 nen. 2.13.3
Wreese Gods hoedanich die is in de
 veruloecte. 3.2.27. en 4.10.23
Wreese des heeren. 3.2.26
Wreese der ghelooighen. 3.2.21.22
Wrydom die de clercken tot heimlieden
 ghetrocken hebben. 4.5.15
Wrye wille van den menschen booz de
 bal. 1.15.8.
Wrie wille van den mensche. 1.15.8.
 ende 2.2.1. eynde 2.5.1
Wryheyt des volcx in het verkiezen
 der Bisschoppen. 4.4.11
Wreykinghen der handen als men
 bidt. 3.20.16
Wtuerkiesinghe is econfirmceert
 duer beropinghe. 3.24.1
 der Wtuerkiesinghe volstan dicheyt.
 3.24.4
Wtuercozenen alleene gheloouen wa-
 rachtelijck. 1.7.5. en 3.2.11. ende
 3.24.2
Wtuercozenen alleene/breefen Godt.
 2.3.4
Wtuercozenen alleene / en connen n-
 vergaen. 3.24.6.7
Wtuercozenen alleene / bliuen in den
 ghelooue. 3.24.6
Wtuercozenen schillen vele bā de ver-
 domde. 3.2.27. en 3.4.32. ende 3.
 8.6. ende 3.9.6. en 3.13.3. en 3.20.
 16.29.
Wtuerkiesinghe Gods is ewich. 3.
 2.1.1
Wtuerkiesinghe om niet. 3.22.1
Wtuerkiesinghe is het fundament der
 Kercken. 4.1.2
Wolherdinghe is eyghenschap der ge-
 loouighen. 2.3.11
Wolherdinghe is een ganc Gods. 2.
 3.11. en 2.5.3
Wolmaectheyt der Kercken. 4.8.12
Wolmaectheyt der ghelooighen. 3.
 17.15
Wolmaectheyt des gheloofs. 3.17.15
Waken altijts. 1.14.15
Werck des heptichs Geest. 4.14.8.9
 weder=

De Tafel.

- Wederdoopersche dwalinge/siet Dwa-
linghe der wederdooperen
Wederghedoopte duer het gelooue. 3.
3.1
Wederghedoopte en haer eynde. 1. 15.
4. ende 3. 3.1
Wederghedoopte ende haer trappen.
4. 16. 3.1
Wederghedoopte wt de Anabaptisten.
3. 3. 14
Weduwe die aut sijn/oft sy haerlieder
houden moeten sonder trawen. 4.
13. 18
Weerdicheyt der menschen. 1. 15. 3. 4
Weerdicheyt der Ghelooingen. 1. 14.
2. en 2. 16. 16. en 4. 17. 2
de Werelt is gheschapen om het mē-
schelijc gheslachte. 1. 16. 6
Werelijcke priesters in het pausdom.
4. 5. 9.
de Wet ende haer summa. 2. 8. 11
Wet ende haer ghebruik. 1. 12. 1. ende
2. 7. 1
Wet ende haer officie. 2. 7. 6. en 3. 19.
2. ende 4. 15. 12
Wet Godts is van Moses in drien
bedeelt. 4. 20. 14
Wet der seden bestaet in tweeën. 4. 20.
15.
Wet vā Moses is miraculueselic be-
waert. 1. 8. 9
Wet/waeromme is sy gheopenbaert.
1. 6. 2.
Wet/hoe is sy te neder geleyt. 2. 7. 14
Wet die geestelijc is. 2. 8. 6.
Wet en can niet ghehouden wordē om
de cranchteit des vleesch. 2. 5. 6. 7.
en 2. 7. 4. 5
Wetten die Ciurpl sijn moeghen ghe-
ordoncert werden van menschen. 4.
20. 15
Wetten die Politijc sijn / sijn stercke
senwen van de gemeene weluaert.
4. 20. 14
Wille Godts is slecht. 3. 24. 16
Wille Godts is tweecins te bemerckē
1. 17. 2.
Wille Godts / is de meeste cause van
alle dinghen. 1. 14. 1. en 1. 16. 8. en
1. 17. 2. en 1. 18. 2
Wille Godts/is de noot van alle sa-
ken. 3. 23. 8
Wille Godts/moet naergeloucht sijn.
3. 20. 43.
Wille Godts/is de meeste regel der
gherechtigheyt. 3. 23. 3
Wille van de mensche / hoe dat sy af-
ghenomen wert in de wederghedo-
rentheyt. 2. 5. 15
Wille ende verstant sijn twee deelen
der zielen. 1. 25. 7
Wille van de mensche is in Godts ha-
den. 2. 4. 6. 7
Wille in de ghene die herbozen sijn. 2.
3. 6. en 2. 5. 15.
Wijshet die warachtich is. 1. 1. 1
Wzake moetmen Gode ouerghuen.
2. 8. 57. en 4. 20. 20
Wzaecghiericheyt is verboden. 2. 8.
57. en 4. 20. 20
Wzaecghiericheyt in Samson. 3.
20. 15
Æ
Ænephon. 1. 5. 12. en 4. 12. 22
Ærekes verbrant ende woijt omme
alle die tempels van Gzeien. 4. 1. 5
Y
Yalosse soect. Zele.
Z
Zacharias Paus ende sijn ontrawle
heyt. 4. 7. 17
Zele hoe sy verweert woijt duer leet-
schap. 3. 3. 15
Zele onghemerct. 2. 2. 25
Zepherinus ende sijn ordinancie van
te celebrē het nachtmael des Hee-
ren. 4. 17. 46
* tij

Eynde deses eerste Tafel.

Een ander Tafel inhoudende de passagien vanden Bybel naer de ordene van de Boecken des Ouden ende Nieuwen Testamente.

**Het eerste ghe talvolghende terstont achter den text,
wyft aen den Boeck bande Institutie, het
tweede het Capittel, ende het derde
de bedeelinghe.**

Genesis.

1. a. 1.

En de beginne schiep
Godt Hemel ende
Aerde. 1. 14. 20
Ende de Gheest
Godts sweuede opt
water. 1. 13. 14.

ende 1. 13. 22.

a. 3. En Godt sprack het worde licht/
ende het werdt licht. 1. 13. 7/ende
1. 16. 2/ende 1. 13. 8.

b. 1. 1. De Aerde laete opgaen gras/
ende cruyt dat hem bezade. 1. 16. 2.

c. 26. Laet ons een mensche een beelt
naer onse ghelijckenisse maken. 1.
13. 24/ende 1. 15. 3.

d. 27. Godt schiep dan den mensche
naer zijn beelt/hy schiepe / seg ick/
nae de ghelijckenisse Godes / hy
schiepe man ende wijf. 1. 11. 14/ende
1. 15. 3/ende 2. 1. 1/ende 2. 2. 1/ende
2. 12. 6.

d. 28. Ende regeert ouer de Wissche
in der zee / ende ouer de Voghelen
des Hemels / en ouer alle gediertē/
die hen op aerden rueren. 1. 14. 22.

d. 31. Ende Godt sach aen al wat
hy gemaect hadde/ende liet het was
al seer goet/doe wert wt auont en-
de morgē den seften dach. 1. 14. 22/
ende 3. 23. 8.

2. a. 1. Alsoo wert volbracht Hemel
ende Aerde/met haer gheheel heyre.
1. 14. 4.

a. 2. Alsoo volbracht Godt aenden
seuensten dach/zijn werck dat hy ge-
maect hadde/en rustede aenden seue-
den dach bā alle zyne werckē/die hy
gemaect hadde. 1. 14. 2/ende 2. 8. 30.

b. 7. Ende Godt de Heere maecte dē

mensche van het stof der aerden / en
blies in zijn aensicht den adem des
leuens/en also wert den mensche een
leuendige ziele. 2. 14. 8/ende 1. 15. 5;
b. 9. Ende ooc den boom des leuens
midden in den hof / ende den boom
der kennisse des goedts ende des
quaets. 4. 14. 18. j

c. 17. In welcken dage dat ghy daer
ban etet suldy dē doot sterue. 3. 2. 7.

c. 18. Het en is niet goet dat dē me-
sche alleen zy / Ic sal hem een hulpe
maken die hem ghelijck zy. 4. 13. 3.

d. 23. Nu is dat been van mijnen
breenen / ende vleesch van mijnen
vleesche : daeromme salmense man-
inne heeten/om dat zy van den man
genomen is. 2. 12. 7/ende 4. 19. 35.

3. a. 4. De Slanghe sprack tot den
wijue / ghy en sult geenderley wijse
steruen. 1. 14. 15.

a. 6. Het wijf dan stende dat dē boom
goet om eten was / ende liefelijc aen-
te sien / ende een lustighe boom om
wijsheyt te vercrijgen / zy nam van
de vrucht ende at / ende gaf haren
man oock daer van/en hy at. 2. 1. 4.

c. 15. Ic sal byantschap settē tusschē
b / ende den wijue en tusschen uwe
sade/ende haren sade/dat selue sal b
dat hooft bertriben / ende ghy sult
hem in de berseken steken. 1. 14. 18.
ende 2. 10. 20/ende 2. 13. 2.

c. 17. Het commet sult ghy daer af
eten/b leuen lanck. 3. 14. 13/ende
2. 10. 10.

d. 22. Nu dan op dat hy syne handt
niet wt en repcke en neme oock van
den boom des leuens/ende etc/ende leue

De Tafel.

- leue eeuwighlijc / laet ons hem wt-
werpen. 4.14.12.
- 4.a.4. Ende Heere sach aen Abel en
zijn offer. 3.14.8
- 4.7. Zijn wille sal v onderwerpen
wesen / en sal heerschen ouer hem.
2.5.16.
- b.8. Doen zy op telt waren verhief
hem Cam teghen zijn broeder / ende
sloech hem doot. 2.10.10.
- b.10. De stemme des bloedts uwes
broeders roept tot my vander aer-
den. 3.2.7.
- b.13. Mijn sonde is grooter dan dz
zy my vergeuen mach worde. 3.3.4
- 6.a.3. Mijn gheest en sal niet strij-
den inder eeuwicheyt met den men-
sche / wāt hy en is n̄ dā vleesch / &c.
3.14.1.
- b.5. Doen n̄v de Heere sach dat der
menschen boosheyt groot was op
aerden / ende alle het dichten / ende
poogen haers herten lanx soo boos-
fer was. 2.2.25.
- b.6. Doe beroude de Heere dat hy
den mensche ghemacckt hadde. 1.
17.12.
- b.18. Met v wil ick een verbondt
maken. 4.14.6.
- d.22. Ende doe dede al wat hem
Godt gebodt. 2.10.10.
- 3.d.21. Dat booznemen van des
menschen herten is quaedt van der
tonckheyt op. 2.2.25 / ende 2.2.27.
ende 3.14.1.
- 9.a.2. Uwe breefe ende versche-
ken zy ouer alle ghedierte op aer-
den / ouer alle bogheien onder den
hemel ende ouer al wat hem op
aerden ruert / ende alle vischen in
der zee / zijn in uwe handen ghege-
uen. 1.14.22.
- b.9. Siet ick make met v een ver-
bondt / ende met uwen zaden nae v.
4.14.6.
- c.13. M̄nen boghe sal ick setten in
de wolcken / welcke sal het trecken
zijn van het verbondt tusschen my
ende de aerde. 4.14.18.
- d.24. Doe doe opwaecte van zijne
wijn / hy beuandt swat hem zynen
cleynste sone gedaē hadde. 2.10.10.
- d.25. Hy sprack veruoecht zy Cas-
naan / hy sal zijn een knecht der
knechten van zynen broederen. 1.
11.8.
- d.27. Godt hiepte Iaphet wt / en-
de late hem woenen in de huiten
Sems / ende Canaan sy zijn knecht
1.11.8.
- 12.a.4. Abraham ghinc gelijck de
Heere hem gheseyt hadde. 2.10.11.
- c.10. Daer quam eenen dieren tijt
in dat lant / ende Abraham tooch af
in Egypten / &c. de selfde.
- c.13. Ick bidde v / segt doch / ghy
zijt mijn suster. int selfde.
- d.17. Daer de Heere sloech Pharao
met groote plagen / ende zyn huys /
om de wille van Sarai Abrahams
wif. 2.8.19.
- 13.b.7. Ende daer rees twist tus-
schen den herderen van Abraham
bee / ende tusschen den herderen vā
Lotz bee / &c. 2.10.11.
- b.11. Alsoo scheidense den eenen
vanden anderen / int selfde.
- 14.c.13. Doe quam daer eē die ont-
comen was / ende boot schapient A-
braam een Hebrzewer / int selfde.
- d.18. Ende Melchisedech Coninc
van Salem brochte broot en wijn /
ende hy was eē priester Godes des
Alderhoochsten. 4.18.2.
- 15.a.1. Abraham en breeft niet / ick
ben uwen schuldte ende uwe seer
grootte loon. 2.11.1 / ende 3.25.10 /
ende 4.16.11 / ende 4.16.24.
- a.5. Denkst n̄v den hemel ende telt
de sterren / cont ghyse tellen / alsoa
(seyt hy tot hem) sal v zaedt zijn.
3.18.2.
- d.17. Mae dat de Sonne onderghe-
gaen was / daer wert een duffter-
heyt / liet een roockende ouen /
ende een vier lampe doorgaende
tusschen dese ghedeylde stucken. 4.
14.18.
- d.18. Ick sal uwen zaden dit lant ge-
uen / van de riuere Egypti aen / tot
aen de groote riuere Euphraten.
4.16.11.
- 16.a.2. Siet de Heere heeft my toe-
gesloten / dat ick niet gebaren en cā /

De Tafel.

- I**ck bid v/gaet in tot myne maget/
of ick misseken/ &c. 3.2.31
- 5.** Den seyde Sarai tot Abrahā/
het onrecht datmen my doet is op
v/ &c. 2.10.11.
- 5.** Ick selue heb v mijn maghet
gegeuen in uwen schoot. 3.2.31.
- 9.** Den Enghel des Heeren seyde
tot haer keert weder tot v vrouwe.
1.14.6.
- 15.** Ende Agar baerde Abrahā
een soon. 2.10.11.
- 17.a.2.** Ick sal mijn verbondt tus-
schen v ende my maken / ende sal v
gantsch seer vermeerren. 3.18.2.
- 5.** Ick heb v ghemaect een Vader
van vele volcken. 2.10.11
- 7.** Ick sal mijn verbondt maken
tusschen v/ ende my / ende tusschen
uwen zaden naer v/ by haren naeco-
melingen met een eeuwich verbont/
dat ick uwen G O D E zy / ende
uwes zades nae v. 2.8.21/ende
2.10.9/ende 2.13.1/ende 4.15.20
ende 4.16.3.
- 10.** Al wat manlijc is onder v sal
besneden worden. 4.14.20/ ende
4.16.3.
- 11.** Ghy salt het vleesch aen uwe
voorzuydt besneden / ende het sal
een teeken zijn mijns verbondts
tusschen my ende v. 4.16.24.
- 12.** Een pegelijc knechtken/wan-
neer het acht daghen oudt is / sal
besneden worden / tusschen v ende
uwen gheslachte. 4.16.5 / ende 4.
16.6/ende 4.16.30.
- 13.** Soo sal mijn verbont in uwe
vleesche wesen / voor een eeuwich
verbont. 4.17.22.
- 14.** Waer het knechtken onbesne-
den/van welcke het vleesch van zy-
ne voorzuydt niet en sal ghesneden
zijn/diens ziele sal wtgeroept wor-
den tot zynen volcke. 4.16.7.
- 21.** Ick sal mijn verbont opzech-
ten met Isaac. 4.14.6.
- 18.a.1.** De Heere verscheen hē we-
derom in de hagen Hamre. 1.14.5.
- 2.** Siet daer stonden drie mannen
teghen hem over. 1.14.9.
- 10.** Ic sal tot v wederkeere/ na de
tijt des leuens: Het soo sal Sara v
v wijf een soon hebben. 3.18.2.
- 23.** Of daer noch vijftich rechts-
uerdige in de stadt zijn / soude ghy
die ooc also ombzingen/ en sult ghy
aen die stadt niet vergheuen om de
vijftich rechtuerdige die in haer
zijn. 3.20.15.
- 27.** Siet ick hebbe begonnen te
spreken met den Heere / hoewel ick
acorde ende affschen den. 1.15.1.
- 19.a.1.** En op den auont quamē daer
rwee Engelen tot Sodome. 1.14.9
- 20.a.2.** Ende seyde van zijne wijue/
het is mijn suster. 2.10.11.
- 3.** Siet ghy sult steruen om het
wijfs wille die ghy genomen hebt/
want zy is eens mans ghetrouw
wijf. 1.17.14.
- 18.** De Heere hadde toeghesloten
alle baermoeders des huys Abime-
lech / om Sara Abrahāms wijfs
wille. 2.8.19.
- 21.a.2.** Ende Sara wert bevrucht
ende baerde Abrahā eenen sone in
zijn ouderdom. 2.10.11.
- 10.** Drijsdese diensmaecht wt
met haren sone. 2.10.11/en 4.2.3.
- 12.** Ende al wat v Sara segghen
sal/woeest haer stemme ghehoorlaem/
want in Isaac sal v het zaet genoot
worden. 3.22.6.
- 24.** Doe sprack Abrahā ick sal
sweeren. 2.8.27.
- 25.** Ende Abrahā strafte Abi-
melech / om des waterputs wille/
die Abimelechs knechten met ghe-
welt ghenomen hadden. 2.10.11.
- 22.a.1.** Mac dese gheschiedenisse be-
proefde Gode Abrahā 3.8.4/ende
3.20.46.
- 2.** Neemt Isaac uwe eenigen soon
die ghy bemint/ende gaet hem in
lant Moza/ende offert hem aldaer
tot een brandoffer. 2.10.11.
- 3.** Abrahā stont des mozhens
vroech op/en zadelde zynen Esel/
ende nam met hem twee van zyne
knechten/ende Isaac zijn soon/en-
de ghecloofst hebbende hout tot den
brandoffer / maecte hem op den
wech/ &c. 3.18.2.

Godt

De Tafel.

- b.8. Godt sal hē boozden een schaep totten brandtoffer. 1.16.4.
 c.12. Jd wœt ick dat ghy Godt byceft/gemierct dat ghy uwen eentghen soon niet verschoont en hebt om mijne wille. 3.8.4.
 c.16. Jc hebbe by my selue geswooren seght de heere/om d; ghy sulcx gedaen hebt/ en en hebt uwen eenigen sone niet ghespaert. 3.18.2.
 c.17. Dat ick v zaet ghebenedijden en vermeerderen sal/gelyck de sterren aen den hemel/ en als dat sant aen den ouer des zees. het. selfde.
 d.18. Ende alle volcken der aerden sullen gesegent worden dooz v zaet/ om dat ghy myne stemme gehoorzaet gheweest hebt. 2.13.1. en 4.14.21.
 23.a.4. Jck ben een vzeemdelinc en vorlandisch man/ tusseken v lieden/ gheeft my een ersbegrauenisse by v/op dat ic mijn doode begraue die booz my leyt. 3.25.8.
 b.7. Doen stont Abraham op / ende nychde hem booz het volck des landts des kinderen van heeth. 1.12.3.
 c.12. Doe nychde hem Abraham booz den volcke des landts. 1.12.13.
 d.19. Daer nae begroef Abraham zijn wijs Sara in de speloncke des ackers Wachpelach ontrent Mahare/ dat is Hebron in het land Canaan. 3.25.8.
 24.a.7. Die sal zynen Engel booz v heuen senden. 1.14.6/ en 1.14.12.
 b.12. En sprack/ O Heere de Godt mijns meesters Abraham/ ick bid v doet my huyden ontmoeten/ en doet barmherticheyt aen mijnen meester Abraham. 1.14.12.
 25.d.27. En Isaac beintde Esau/ want het wiltuanc was zijn spijse. 3.2.31.
 26.a.1. Ende het geschiede een diere tijt in het land/ ec. En Isaac tooch tot Abimelech Coninc der Philistijnen in Gerar. 2.10.12.
 a.4. Ende ic sal v zaede vermehren suldigen als de sterren des hemels/ ende ick sal uwe nacomelingen desse landen geuen/ ende in uwen zaede

- sullen alle volcken op aerden ghesegent worden. 2.13.1.
 b.7. Hy antwoorde / 3p is mijn sustter/ want hy breefde te segghen/ 3p is my wijs. 2.10.12.
 b.15. So datse verstopte alle boornputten/ die de knechten van zynen vader Abraham ghegrauen hadden. 2.10.12.
 d.20. De herderen van Gerar twispeden met de herderē van Isaac/ ec. 20.10.12.
 g.31. Ende 3p stonden des morgens seer vroech op/ ende 3p swoere deen den ander. 2.8.27.
 g.35. De welcke maecten Isaac ende de Rebecca grooten herseer. 2.10.12.
 27.b.9. Gaet nu henen totte caddē/ ende neemt my daer twee banden beste bockkens/ ec. 3.2.31.
 c.14. Hy ginch/ en nam se/ en brachtese zyne moeder. 2.10.14.
 d.27. Doen roeck hy den reuck van zyne cleederen / ende ghebenedijde hem/ segghende / Siet den reuck mijns soons is / ghelyck een reuck des belts dat de heere gheseghent heeft. 3.11.23.
 f.38. Ende Esau heffende op zijn stemme weende. 3.3.24/ en 3.3.25.
 f.39. Siet in dette wooninghen des aerde 3p uwe plaetse/ en in de dauw des hemels van bouen af. 3.3.25.
 28.a.5. Ende Isaac sandt Jacob. 2.10.12.
 c.12. Siet oock de Engelen Godes cōme daer aē/ op en neder. 1.14.12.
 Doen droomde hy/ ende liet een leeder stont op der aerden / ende het opverste daer van raecte aen den hemel/ ec. 2.9.2.
 d.18. Jacob stont des morgghens vroech op/ ende nam dē steen die hy onder zijn hooft gheleyt hadde/ ende stelde hem tot een trecken: ende goot daer olie bouen op. 1.11.15.
 d.22. Ende van alle het ghene dat ghy my hebt ghegheuen / wil ick v het thiende gheuen. 4.13.4.
 c.20. Ende Jacob diende seuen iare om Rachel. 2.10.12.
 Des

De Tafel.

- t. 27. Des aenigkens na hy zijn doch-
 ter lea/ende brachtse tot Jacob. 2.
 10.12.
 t. 27. Alepnt dese weke met de de-
 se/eff hy sulen v ooc die ander ge-
 uen/booz de dienst die ghy my noch
 ander seue Jarē doen sult. 2.10.12
 30.a.1. Doen Rachel sach dat sy
 Jacob niet gebaert en hadde/bey-
 de sy haer suster/ende sprac tot Ja-
 cob/ghesest my kinderen/ anders so
 sal ick steruen. 2.10.13.
 a.2. Wen ick in die plaetse godes die
 de brucht uwer iijfs belet hebbe. 1.
 16.7.
 31.e.19. Ende Rachel stal haers
 baders afgoden. 1.11.8.
 t. 23. Ende hy nam zijne broeders
 met hem/ende iachde hem na seuen
 dachzepen/ ende crech hem op den
 berch Galaad. 2.10.12.
 t. 40. Sdaechs verteerde my de hit-
 te/eff snachs de bozst/ende den slaep
 vloot van myne ooghen. 2.10.12.
 g. 53. Waer Jacob swoer by de bree-
 se syns baders Isaac. 2.8.27.
 32.a.1. En Jacob ginc synen wech/
 ende de Engelen Godts ontmoete-
 den hem. 1.14.5
 b.7. Doe breefde Jacob seer/en hem
 wert banghe. 2.10.12.
 t. 10. Ic bent secht alser uwe wel-
 daet/ende aller trouwe die ghy aen
 uwen knecht gedaen hebt/want ick
 ec. 3.20. 14. eff 3.20.26.
 t. 11. Ic bidt v hoort my van de hāt
 mijns broeders van de handt Esau
 want ick breefse hem/dat hy niet en
 en come/eff slaet my/de moeder niet
 de kinderen. 2.10.12. eff 3.20.14.
 f. 28. Want ghy hebt met Godt/eff
 met den menschen ghemeynschap.
 1.14.5.
 g. 29. Jacob brachde segghende/ick
 bid v hoe heet ghy/hy berantwoor-
 de/waerom brachdy hoe Ic heete?
 Eff hy segende he alder. 1.13.10.
 g. 30. Ende Jacob liet de name des
 plaetsen Mahanuel. Want ick hebbe
 Godt gesē (seet hy) aensicht aen aē
 sicht/ende mijn ziele heeft verlost
 geweest. 1.11.10.
 33.a.3. Ende hy ghinc booz hen he-
 nen/ende nychde hem op der aerde/
 tot seuen mael/tot dat hy tot synen
 broeder quam. 2.10.12.
 34.a.5. Ende Jacob wert ghewaer
 dz hy syne dochter dina gheschēnt
 hadde. ec. 2.10.12.
 d. 25. Simeon ende Levi broeders
 van Dina namen elck haer swert/
 ende quamen stoutelijck in de stadt/
 ende dooden al wat manlijck was
 2.10.12. eff 4.1.24.
 d. 29. Ghy hebt my ontruff / booz
 dien dat ghy my hebt doen stincken/
 booz de inwoonders deses Lants.
 2.10.12.
 30.c.18. En doe nb de ziele schep-
 de (want hy storf) zy naemde ec.
 2.10.12.
 d. 22. Ruben ghinc henen/en sliep
 by Wala syns baders by wijf: het
 welck Israel gewaer wert. 2.10.
 12. eff 4.1.24.
 37.d.18. Ende eer hy by hen quam/
 sloeghen sy eenen raet teghen hem/
 om hem te dooden. 4.1.24.
 f. 28. Also daer sommighe mediant-
 ten cooplieden boozby gingen/togē
 zy hem wt den cuyt/ende vercochtē
 hem aen de Ismaeliten twintich
 stücken siluers. 4.1.24.
 g. 32. Ende sonden desen bontē roc/
 en brochten hem tot haren vader ec.
 2.10.12.
 38.d.18. Doe gaf hy het haer /lach
 by haer/ende sy wert van hem niet
 kinde. 2.10.12. eff 4.1.24.
 42.a.6. Doe nb de broeders van
 Joseph tot hem quamen vielen zy
 booz hem neder ter aerden op hare
 aensichten. 1.12.3.
 g. 36. Ghy hebt my mijnder kinde-
 ren berooft / Joseph is niet meer/
 Simeon en isser niet / en ghy suldet
 Beniamin nemen/alle dit gaet ouer
 my. 2.10.12.
 43.c.14. De Godt almachtich geue v
 lieden berhmerticheyt booz die mā/
 dat hy v wederom late uwen ande-
 ren broeder ende beniamin / maer ic
 sal berooft syn van kinderen getheft
 Ick alreede berooft ben. 2.4.6.
 Ende

De Tafel.

45.c.8. En nu ghyfteden en hebt hen
hier nu gefonde/maer god *ec. 1. 17. 8*
47.b.7. Ende Jacob groetede *Pha-*
rao. 1. 11. 15.
De daghen des Jaers mijns leuens
hebbe cozt geweest en boos *2. 10. 12*
g.29. Ic bidde v begraefte my in *E-*
gypten. 2. 10. 13.
g.30. Maer als ick slapen sal met
mijn vaders / ghy sult my wt *E-*
gypten doeren/en sult my begraue
in hare grauen. 2. 10. 13. en 3. 25. 8
g.35. Ende *Isracl* neyde hem opt
beede ten hoofde. *1. 11. 15.*
48.c.14. En *Isracl* stack zijn rech-
ter hant wt/ en leyde op yet hooft
Ephraim/ec. 4. 3. 15.
c.16. Den Enghel die my bewaert
heeft dooz alle quaet / ghebenedijde
zijn kinderen. *1. 1. 4. 6.*
Ende de name van myne vaderen *A-*
brahim ende Isaac werde aenghe-
roepen op hen. *3. 20. 25.*
c.19. Zijn ionste broeder sal grooter
wassen dan hy/ende zijn zaet sal een
groot volck worden. *3. 22. 5.*
49.a.5. *Simcon* ende *Leui* instru-
mentes des boosheypds dooz haer
moordinghe. *1. 3. 4.*
b.9. *Juda* mijn soon. ghy zijt hooch
gecomē dooz groote ouerwinninge:
hy heeft neder gheknielt / ende hem
ghelegert als een Leeuwe/ende als
een Leeuwine/*ec. 1. 8. 4.*
b.10. De Scēptre en sal van *Juda*
niet ghenomen worden / noch de
Heffere van zyne voeten / tot dat
Silo come / ende den seluen sullen
de volcken aenhanghen. *1. 8. 6.*
c.18. Heere ick hebbe uwe salicheyt
verstaen. *2. 10. 14.*
50.d.20. Ghy hadt boozwaer quaet
tegen my gedacht:maer Godt heeft
tot goet ghedacht / op dat ick dede
naer dat ghy huyde siet/*ec. 1. 17. 8.*
g.22. Wanneer Godt v besoecken
sal soo hoert mijn ghebeente met v
lieden van hier. *2. 10. 13*

Exodus.

2.b.12. Ende opstende herwaerts
ende ghinwaerts / doen hy sach dat

daer geen mensche en was/ hy her-
noech den *Egyptenaer* / ende ber-
berchden in het sandt. *4. 20. 10.*
3.a.2. Ende den Enghel des Heeren
verscheen hem in ee vierige blianc/
in het midden des bosch. *4. 17. 21.*
b.6. Ic ben den Godt uwer vaders
Abraham/ den Godt Isaac ende de
Godt *Jacob. 2. 8. 15/en 2. 10. 9*
b.8. Ende ben nedergebacht dat ic se
berlosse bande *Egyptenaren* hant/
en haer wtleyde wt desen lande/*ec.*
4. 20. 30.
b.10. Soo gaet nu henen ende ic sal
v tot *Pharaon* senden / op dat ghy
mijn volck wtleydet. *4. 8. 2.*
d.14. Die gene dies is/ die heeft my
tot v ghesonden. *1. 13. 23.*
g.21. Ende ick sal dit volck genade
geuen dooz den *Egyptenaren* / dat
wanneer ghelieden wt treet/niet le-
dich wt en trecket. *1. 17. 7.*
4.a.3. Hy sprac werpten ter aerden/ende
hy wierpen op der aerden:ende
verkerde in een Slangē. *4. 17. 15.*
c.11. Wie heeft den mensche de mont
gegeuen ofte wie heeft den stomme
of doouen/of stenden/of blinden ge-
maect/heb ick niet gedaen de Heere.
1. 13. 14.
c.21. Siet toe dat ghy alle de won-
deren booz *Pharaon* doet die ic v in
uwe handt ghegeuen hebbe/ dan ick
sal zjn herte verhardē/ dat hy het
volck niet verlaten en sal. *2. 4. 4. ende*
3. 24. 13.
c.22. Ick sal zjn herte verhardē/
ende hy en sal het volck niet laten
gaen. *1. 18. 1.*
f.25. Doen nā *Sephora* eenen steen/
ende besneedt haren soon het booz-
huyt. *4. 15. 22.*
6.a.7. Ende sal v dooz mijn volck
aennemē/ende wil uwe Godt zjn
ec. 2. 10. 8.
d.22. Ende *Aaron* nam ten wijue
Elisaba de dochter *Aminadab*/sus-
ter van *Naon*/de welcke hē haer-
de *Naab*/ende *Abiu* ende *Eleazar*
ende *Itamar. 2. 13. 3.*
7.a.1. De Heere sprack tot *Moyse*/
siet ick hebbe v tot eenen Godt ge-
set

De Tafel.

- set oncr Pharaos ende Aaron uwen
broeder sal v Propheet zijn. 1.13.9
- a.3. Doch ick sal Pharaos herte
verharden ende sal myne teekenen
ende wonderen vermenichfuldigen/
in Egypten. 1.13.2/ende 2.4.3.en
2.4.4.
- b.10. Ende Aaron wierp zyne roede
booz Pharaos / ende booz zyne die-
naren/ende zy verkeerde in een ser-
pent. 4.17.15
- b.11. Doen riep Pharaos de wyfen/
ende tooaers/en de tooenaren vā
Egypten deden ooc alsoo met hare
besweeren. 1.8.5
- b.12. Zy wierpen een pegelije haer
roede ende daer wierden Slangen
wt / maer Arons roede verflondt
hare roeden. 4.17.15
- b.c.15. Als nu Pharaos sach dat hy
locht ghecreghen hadde / wert zyn
herte verhart. 1.18.2
- g.31. Ende Pharaos verharde die
reyse noch zyn herte. 1.18.2
- 10.a.1. Ende de Heere sprack tot
Moyse gaet henen tot Pharaos/
want ick zyn ende zynner knechten
herten verhardt hebbe / op dat ick
dese mijne teekenen onder hen doe
2.4.4.
- 11.3. Want de Heere sal het volck
genade geuen booz den Egyptena-
ren/en Moyse was een seer groot
man in Egypten lant / soo wel booz
de knechten Pharaos als booz den
volcke. 2.4.6
- 12.a.5. Ghy sult een Lam nemen
daer geen seyl aen en is / manneken
een iaer oudt. 4.16.31
- d.26 Ende als v kinderen segghen
sullen / wat dienst is dat / die ghy
doet. 4.16.30
- g.43. Sulcx is de ordonantie des
Passcha / gheen bzeemdelinck en sal
daer vā eien. 4.17.22
- g.46. Ghy en sult gheen been van
hem breeken. 1.16.9
- 13.a.2. Veplicht my alle eerstgeboe-
ren / openende alle moeder tusschen
de kinderen Israels / soo wel van
menschen als van beesten:want het
is mijn. 4.16.11
- 14.d.19. Ende den Enghel Godes
(die booz den heylge Israels tooch)
vertrack. 1.14.6
- c.21. Doen reykete Moyse zyn
handt ouer de zee / en de Heere liet-
se wech varen den gantschen nacht
booz eenen stercken oosten wint etc.
4.15.9
- f.26. De Heere sprack tot Moyse
reylt v handt ouer de zee / ende de
wateren sullen weder toc vallen o-
uer de Egyptenaers / op hare wa-
ghenen ende op hare peerden. 4.
15.9
- g.32 Ende het volc breefde de Hee-
re/ende ghelooften aen Gode/ende
Moyse zyn dienaar. 4.8.2
- 15.a.3 De Heere is een crijchman/
zijn naem is crijwich. 1.13.24/en-
de 4.17.23
- 16.b.7. Ende smorghens sult ghy
des Heeren heerlijckheydt sien/
want hy heeft v murmureren te-
ghen hem ghehoort / Wat zyn wy
dat ghy teghen ons murmurert.
1.8.5
- c.14. Als den dauw die gheuallen
was wech was / doen lach daer in
de woestijne een cleyn ront dunck/
als de rijm op den lande is. 4.17.34
ende 4.18.20
- 17.b.6. Siet ick sal aldaer staen op
eene steenrotze in Horeb / ende sult
den steen slaen/ende daer sal water
wt loopen dat het volck drinke.
4.17.15 / ende 4.17.21 / ende 4.
18.20
- d.15. Ende Moyse houde een Al-
tair ende noemde hē Jehouah nissi.
1.13.9
- 18.c.16. Wanneer zy eenighe saccke
hebbē zy gecomen tot my: dā rechte
ick tusschen deen ende vander / ende
leere hen Godes wetten enderech-
ten. 4.11.8
- 19.a.5. Soo sult ghy mijn eyghen-
dom zyn booz alle volcken / hoewel
dat de gantsche Aerde mijne is. 4.
16.12
- a.6. Ende ghy sult my een pleser-
lijck Conincrycke ende een heyligh
volck zyn. 2.7.1

De Tafel

- 2.16. Doe nu den derden dach quam
ende morgen was/ verhef hem een
donderen ende bliken ende dicke
wolcken op den berch/ ende een ge-
luyt eender stercker basynne / waer
af al het volck dat in den leger was
verschiet wert. 1.8.5.
- 20.a.3. Ghy en sult geē ander Godt
neuen in hebben. 1.13.24
- a.4. Ghy en sult v gheen ghesneden
beeldt noch eenighe ghelykenisse
maken / van het ghene dat bouen
in den Hemel / noch van dat daer
beneden op der aerden / noch dat
in de wateren onder de aerde is.
1.11.1 / ende 1.11.12 / ende 1.
13.24.
- a.5. En bidtse niet aen / ende en
dient hen niet : want ick de Heere
uwe Godt/ ben een yelours Godt/
die daer besoecke der vaderen mis-
daet op den kinderen tot in het der-
de ende vierde lidt die my haten.
1.12.1.
- a.6. Ende doe barmherticheydt aen
vele duysenden / die my lief hebben
ende mijn gheboden onderhouden.
2.10.9.
- c.13. Ghy en sult niet dooden. 4.
20.10.
- d.24. Ten welcke plaetse ick mijns
naems ghedachtenisse stichten sal/
Van wil ick tot v comen ende v se-
ghenen. 4.1.5
- 21.c.17. Die zijnen vader ofte moe-
der bloeckt sal de doot steruen.
2.8.36.
- c.13. Maer hy en heeft hem gheen
laghen gheleydt / maer Godt heeft
hem laten in zijn handen vallen &c.
1.16.6/ende 1.18.3.
- 22.a.1. Soo daer yemant een Dsse
ofte Schaep ghesolen heeft / ende
dat ghedoodet ofte vercocht heeft/
die sal vijf Dssen booz eenen Dsse
weber gheuen / ende vier Schapen
booz een Schaep. 4.20.16.
- b.8. Maer soo den dief niet gheuo-
den en is / de meester vanden huyse
sal booz hen rechtters comen / om te
richten of &c. 4.20.4.
- b.11. Den eedt des Heeren salmen
tusschen hen beyden laten comen/
om te weten of hy zijn hand aen
zijns naesten hant niet en heeft la-
ten comen. 2.8.26;
- d.29. Ghy en sult niet verrecken
te offeren uwe harde/ en uwe wees-
ke vuchten. 3.7.5.
- 23.a.1. Ghy en sult een valsche ac-
claghe niet ghelouen / ghy en sult
gheenen goorloosen bystant doen/
om valsch ghetuyge te zijn. 2.8.47.
- a.4. Als ghy uwes vyands Dsse
ofte Ezel gemoet/ dat hy doolt/ soo
sult ghy hem weder tot hem vren-
ghen. 2.8.56.
- a.5. Als ghy de Ezel uwes vyands
aet onder zijn last igghen/ sult ghy
niet versupmen hem op te heffen &
ghy sult hem opheffen niet hem.
2.8.56.
- c.12. Op dat uwen Dsse ende Ezel
ruste/ende dat de sone van v dienst-
macht ende vromelinc hem vren-
make. 2.8.32.
- c.13. Ende der anderer Goden na-
me en sult ghy niet gedencken/ende
sot uwen inonde en sullen zy niet
ghehoort worden. 2.8.25.
- d.19. Ghy sult brengen in het huyse
des Heeren uwes Godts het eerste
linc van de eerste vuchten op uwen
belden. 3.7.5.
- d.20. Siet ic sende een Engel booz
v heuen / op dat hy v bewaere op
den wech / ende dat hy v leyde in
de plaetse die ick v bereydt hebbe.
1.14.6.
- 24.d.18. Ende Moyses ginck mid-
den in de wolcke/ ende clam op den
berch/ende bleef op den berch veer-
tich daghen ende veertich nachten.
1.8.5/ende 4.12.20.
- 25.b.17. Ghy sult een genadenstoel
makē van clouteren goude/ twee elē
ende een halue sal zijn lengde zijn/
ende onderhalf elē zijn breedte. 1.
11.3.
- b.18. Ghy sult oock twee Cheru-
bims maken van gesneden goude/
op beyde eynden van den ghenade-
stoel. 1.11.3.
- c.21. Ende sult de genadenstoel bo-
uen

De Tafel.

- men op de arcke setten / ende in de
 Dicke legghen het geruygenisse dat
 ick v geuen sal. 1.11.3.
- b.40. Ende siet toe dat ghyt maecht
 naer het patroon dat ghy op den
 berch gesien hebt. 2.7.1/ en 4.14.20
- 28.b.9. Ende ghy sult nemen twee
 Onyx steenen/ ende daer op grauen
 de namen der kinderen Israels.
 3.20.18.
- b.10. Op eenen peghelijsche ses na=
 men naer de oꝝdonantie haers ou=
 derdoms. 3.20.8.
- b.11. Wat sult ghy door de steenlij=
 ders doen die de segghelen grauen.
 3.20.18.
- b.12. Aron sal hare namen dragen
 op beyde zijn schouderen tot ghe=
 dachtenisse booz de Heere 3.20.18.
- 2.21. Ende sullen nae de twaelf na=
 men der kinderen Israels staen ge=
 grauen van steenijnders een pege=
 lijz zynen naem na de twaelf stam=
 men. 3.20.18.
- 29.b.9. Ende ghy sult beyde Aron
 ende hem met de gozdelen gozden/
 ende hem huyuen op setten ende het
 Priesterschap sullen zy hebben booz
 ewighe wijse/et. 4.2.9.
- f.36. Ende sult daghelijck een Wisse
 tot een sondtoffer slaen/tot een ver=
 soeninghe/ende sult den altaer ont=
 sondighen als ghy ghecoffert hebt.
 2.17.4/ende 4.18.13.
- 30.b.10. Ende Aron sal op zynen
 hoozen verfoenen eenmael s Jaers
 met den bloede des sondoffers tot
 een verfoeninghe. 2.15.6.
- b.30. Ghy sult Aron ende zyne so=
 nen saluen / ende wijnen my tot
 Priesters. 4.19.31.
- 31.a.3. Ick hebbe Besceel veruult
 met den Gheest Godes / met wijf=
 heyt ende verstand / Ende allerly
 conste. 2.2.16.
- e.13. Houdt mijnen Saboth wat de
 selue is een teeken tusschen v ende
 my/op uwe nacomelingen. 2.8.29.
- 32.a.1. Op / ende maect ons goden
 die ons boozgaen/want wy en we=
 ten niet wat dese man Mose ghe=
 schiet is/die ons wt Egypten ghe=
 leyt heeft. 1.11.8.
- a.4. Ende spraken : dit zijn v gode/
 O Israel / die v gheleyt hebben wt
 het land van Egypten. 1.11.9.
- f.27. Een pegelijc binde zijn sweert
 op zijn lendenen/ ende doorgae werch
 ende weder vander een poorte tot=
 ter ander inde leger/ en een pegelijc
 verlla zynen broeder. 4.20.10.
- g.32. Id vergeeft hen haer sonden/
 ofte anders soo schayt my wt den
 boecke die ghy geschreuen hebt. 3.
 20.35.
- 33.d.19. Ick sal ghenade doen aen
 dien daer ick wil genade aen doen/
 ende ick sal my ontfermen aen den
 ghenen die ick wil ontfermen. 2.
 5.17/ ende 3.11.11/ ende 3.22.6/
 ende 3.22.8/ende 3.24.15.
- d.20. Ende sprack/ghy en sult mijn
 aensicht niet comen sien / want den
 mensche en can my niet sien ende le=
 uen. 1.11.3.
- 34.a.6. Als den Heere boozhy hem
 henen ginc hy riep met luyder stem=
 me/ Heere/Heere/sterck/barmhert=
 tich/ende ghenadich/ende lancmoe=
 dich tot toone/ oueruloedich in ge=
 nade ende trouwe. 1.10.2.
- a.7. Versoekende der vaderen mis=
 dact op den kinderen/ en op de kin=
 deren van haer kinderen / tot in het
 derde ende vierde geslachte. 2.8.19
- d.28. Ende was daer met de Heere
 beertich dagen ende beertich nach=
 ten/sonder broot te eten ende water
 te drincken. 4.12.20.
- d.29. Doe nb Moyses van de berch
 Sinai ginc houdende in zijn hant
 de twee tafelen des getuygenis / en
 wist niet dat de huyt van zijn aen=
 sicht glinsterde/als hy met de Hee=
 re sprack. 1.8.5.
- 35.a.2. Ses daghen suldy arbeide/
 maer den seuensten dach suldy hey=
 lich houden der gheheeler ruste des
 Heeren. 2.8.29.
- d.20. Moses seyde tot den kinderen
 Israels:siet de Heere heeft oheroep=
 pen / namelijk / Besceel de sone
 Huri. 2.2.16.
- 40.d.34. Doe bedecte een wolcke de
 hutte

De Tafel.

hutte des Wefcheets / ende de heet-
lychheyt des Heeren vernuide de
wooninghe. 1.8.5.

Leuiticus.

- 1.a.2. Wie onder v lieden den Hee-
re een offer doen wil / hy fal offe-
ren van de beesten Dffen en Scha-
pen. 4.14.20.
a.4. En fal zijn hant leggen op des
brandoffers hooft/ende het fal hem
aengenaem zijn. 4.3.16.
b.5. En fal eenen tongen Dffe voor
den Heere slaen. 4.18.12.
4.a.2 Als yemant onwetens fal ge-
fondicht hebben teghen eenighe van
den gheboden Gods/et. 2.1.28.
5.c.13. De Priester fal hem alsoo
zyne sonde die hy gedaen heeft ver-
foenen/ende het fal hem vergheuen
wesen/et. 2.17.4.
8.a.6. Ende Moyfis nam Aaron
ende zyne sonen ende wiesche in
water. 4.3.15.
11.g.44. Ende zijt heyligh want ick
ben heyligh. 4.19.25.
16.a.2. Spreekt tot uwen broeder
Aaron/dat hy n3 tot aller tijt in het
inwēdige heylichdom en gae achter
het hoozhangfel voor den ghenade-
stoel die op der kiste is. 2.15.6.
c.21. Ende Aaron zijn handen bep-
de op het hooft des boer leggende/
fal op hē bekenne alle de sonden der
kinderen Israels/en alle haer ouer-
treddinge in alle hare sonden. 3.4.10
18.a.5 Welcke doende de mēsche hy
falder in leuen. 2.8.4/ende 2.17.5/
ende 3.14.13/ende 1.17.3.
a.6. Niemandt en fal hem tot zijnen
naesten bloetvriendinne maken om
hare schaemte te blooten. 4.19.37.
19.d.18 Ghy en sult v niet w3cken/
ende geenen toone behouden tegen
de kinderen ws volcx. 4.20.19.
19.a.2. Ghy lieden sult heyligh zijn
wāt ic bē heyligh/te den Heere uwe
Godt. 2.8.14/en 3.6.2/en 4.19.25
c.12. Ghy en sult niet valscheijck
sweeren by mijne name/en onthep-
ligen den naem ws Gods. 2.8.24.
c.16. Ghy en sult gheen achterclap-

- per onder v volck zijn. 2.8.47.
f.31. Ghy lieden en sult v niet kee-
ren tot de Waersegghers / ende en
ondersoekt niet banden teckenbe-
dieders om v liede door hen te ont-
reynighen. 4.1.5
20.a.6. Wanneer een mensche hem
totten Waersegghers ende tecken-
bedieders keert/dat zy hem na hoe-
reren/so sal ick mynen aensichte te-
ghen die mensche setten/en sal hem
wt zijnen volcke roeyen. 1.8.5.
b.7. Ende heylighet v seluen / ende
zijt heyligh want ick ben de Heere
v Godt. 4.19.25.
b.9. Ist dat yemant zijnen vader oft
zyne moeder bloect/ hy fal de doode
steruen. 2.8.36.
26.a.3 Ist dat ghy wandelt in mijn
wetten / ende bewaert mijn ghebo-
den ende die doet/et. 2.5.10.
a.4. Ick sal v den regen tot zijnder
tijt gheuen/et. 1.16.5/ ende 2.8.4.
b.12. En ick sal wandelen int mid-
den van v/ick sal uwen Godt zijn/
ende ghy mijn volck. 2.10.8.
c.20. Wven arbeyt sal verlozen zijn/
ende v lant en sal zijn vruchten niet
draghen / ende de boomen op der
aerden en sullen hare vruchten niet
geuen. 3.20.44.
d.23. Ist dat ghy daerom v noch
niet en betert/ende wandelt teghen
my/et. 1.17.8.
d.26 Als ick v den stock des broots
sal gebroken hebben/dan sullen tien
vrouwen v broodt in eenen Ouen
backen en men sal v het broot met
gewichte geuen. 3.20.44.
e.33. Ick sal v verstroyen onder de
Heydnen ende het sweert wt trec-
ken achter v henen / dat v lant sal
woest zijn ende v stedē een Wilder-
nisse. 2.11.1.
f.36. Ende den genen die van v lie-
den ouer bliuen/sal ic eē vertzaecht
herte maken. 1.18.2/ende 2.4.6.

Numeri.

- 6.a.5. Soo lange als den tijt zijner
beloften duert / en sal gheen scheer-
mes op zijn hooft comen. 4.19.26
3 *** Ende,

De Tafel.

- c. 18. En sal de berloefden het hooft zijner beloften bescheeren voor de denre der hutten des beschepts. 4. 19. 26.
9. c. 18. Soo langhe de wolcke op de hutte bleef soo lange lagen zy stille. 4. 15. 9.
11. b. 9. Wācer des nachts dē dauw op den tegher viel / soo viel het man daer mede op. 1. 8. 5.
- d. 18. Heylicht b lieden op morgen / en ghy sult bleesch eten / etc. 3. 20. 51
- g. 31. Doe voer de wint wt vanden Heere / ende liet quaskelen comen vander zee. 1. 16. 7.
- g. 33. En het bleesch noch wesende tusschen hare tanden eer het op was de Heere vertoozende hem teghen zijn volck. 3. 20. 51.
12. a. 1. Ende Marie ende Aaron spraken tegen Moysē om het wijs wille / de Mozinne die hy genomen hadde / want hy hadde een Mozinne ghenomen. 1. 8. 4.
14. g. 43. Want de Amalekites en Amanites zijn daer voor b / ende ghy sult door t sweert ballen: daerom om dat ghy b vande Heere hebt gekeert / de Heere en sal met b niet zijn. 2. 5. 11
15. d. 32 De kinderē Israels wescn inde wildernisse / vōden eē man die hout gaderde op den Sabaath / etc. 2. 8. 29.
16. d. 24 Segt dē menichte en spreckt: Wyct rondomme vande wooninge Cozath / en Dathā en Abirā. 1. 8. 5
20. b. 10 En Moyses en Arō dedē het volc vergaderen voor den steen / en seyde tot hen / Hoozt nō ghy weder spannighe / sullen wy b lieden nō niet water doen comen wt den steen. 1. 8. 5.
- d. 46 Ende doet Aaron sin cleeren wt doen: Ende doetse Eleazer zinnen soon aen. 4. 3. 15.
21. b. 8 Maect b een metalen Slange / ende rechtfse op tot een tecken / wie ghebeten is ende lietsē aen die sal ghehefen. 4. 18. 20.
- c. 9. Ende Moyses maecte een slange van metael / ende rechtfse op en war een slange yemant gebeten had die sach het metalen Serpent aen ende by bleef leuende. 2. 12. 4.
23. b. 10 Dat ic sterue den doot der rechtuerdigen / en dat mijn laetste scheydinghe ghelijck zy met hare. 2. 10. 14.
- c. 19. Godt en is niet gelijcken mensche dz hy liege / noch gelijck der mensche soō dz hy hē berouwe. 1. 17. 12.
28. a. 3 Stiet dit zijn de offerē die ghy lieden den Heere offeren sult / twee lammeren van een laer sonder vleck ten daghelijckse offer. 4. 1. 5.
- ## Deuteronomium.
1. c. 16. Hoozt uwe broederen / ende richtet recht tusschen eenē pegelijcken mensch ende zinnen broeder / en dē breemdelinc die met b is. 4. 20. 4.
- ende 4. 20. 6 / ende 4. 20. 9.
- f. 39. Uwe cleyne kinderen daer ghy van seyd zy sullen tot eenen roof worden / ende uwe sonē die nō noch goet noch quaet en weten / die sullen der in comen. 4. 19. 19.
2. f. 30 De Heere b Godt hadde zijn gheest verhart / ende zijn harte verstoet / op dat hy b hem in uwe handē gaue. 1. 18. 2 / en 2. 4. 3 / ende 2. 4. 4.
4. a. 2. Ghy en sult niet toe doen tot den woorde die ick b ghebede / ende sult daer oock nie afdoen. 4. 9. 2.
- b. 7. Welck is het volck dat so groot is die de goden alsoo zijn nakende / ghelijck den Heere onse Godt ons is nakende / in alle het ghene daer wy hem ouer aenroepen. 3. 24. 15.
- b. 9. Maer wacht b / ende bewaert b ziele wel / dat ghy niet en bergheet het ghene dat uwe ooghen ghesen hebben / ende dat het van b herte niet en scheyde alle de daghen uwes leuens. 2. 8. 5.
- b. 11. Ende ghy quaemt by en staet aen het leeghe vanden berch / welcke bernende tot midden aen dē hemel / ende daer was duysterisse / ende wolcken ende donckerheyt. 1. 11. 3.
- c. 15. Soo bewaert nō uwe zielen wel / want ghy en hebt geen gelijckenisse

De Tafel.

- kenisse gheien op dien dach / als de
Heere met v sprack. 1.11.2.
- c.16. Op dat ghy v niet en bederft/
en maecht v enich beelt dat gelijc-
kenisse zy van mē ofte wif. 2.8.17
- c.17. Ghelijckenisse van alle bee dat
op aerden is / ofte van alle boghel/
hebbende vleugelen dat blicht on-
der den Hemel. 2.8.17.
- 5.b.14. Op dat v knecht en v dienst-
maecht ruste hebbe ghelijck ghy.
2.8.32.
- b.17. Ghy en sult gheen dootslager
wesen. 4.20.10.
- 6.a.5. Ghy sult den Heere uwen
Godt lief hebben / van gantscher
herten / van gantscher ziele / ende
van gantscher cracht. 2.7.5/ende 2.
8.51/ende 3.19.4.
- c.13. Ghy sult de Heere uwen Godt
breefen ende hem dienē:ende by zij-
nen naem sweeren. 2.8.25
- c.16. Ghy en sult den Heere uwen
Godt niet temperen. 4.13.3.
- b.25. End het sal ons tot gherech-
ticheydt gherekent worden / soo wy
doen ende houden alle dese geboden
die hy ons gheboden heeft. 3.17.7.
- 7.a.6. Ghy zijt den Heere uwe Godt
een heyligh volck / Godt de Heere
heeft v vercozen tot een volck des
eygēdoms / wt alle volcken die op
aerden zijn. 2.8.14.
- a.7. De Heere heeft v niet vercozen /
om dat uwer waren van alle
volcken / want ghy zijt het cleynste
onder alle volcken. 3.22.5
- b.8. Maer om dat hy v lief ghehad
heeft / en op dat hy zynen eedt hiel-
de / die hy v baderē geswozen heeft.
3.22.5.
- b.9. So sult ghy weten dat de Heere
uwen Godt en Godt zy / een getrou
Godt / onderhoudende verbont / en
weldaet in duyfent geslachten die hē
lief hebben ende zyne geboden hou-
den. 3.17.5.
- b.12. Ende wanneer ghy lieden dese
rechten hoorz en houtse / en daer nae
doet / soo sal de Heere uwe Godt v
oor houden het verbont en weldaet
die v uwe baderen geswozen heeft.
3.17.1.
- b.13. Hy sal v lief hebben en v gebe-
nedijden / en v menichsuldigen / ende
hy sal de vrucht ws lichaems ghe-
benedijden / en de vrucht ws lants.
Int seifoe.
- 8.a.2. Gedenct alle de wech door de
welcke v de Heere heeft doen wan-
delen / dese xl. iaren lanc / op dat hy v
versochte ende beproefde. 3.20.46.
- a.3. Op dat hy te kennen gaue / dat
de mensche niet alleenlijck en leeft
banden broode / maer dat den men-
sche sal leuen vā al het gene dat wt
de mont des Heeren comt. 1.16.7/
ende 3.20.44.
- 9.b.6. Doch wetet nu / dat het niet
en is om v gerechticheyts wille / dz
de Heere v Godt v dit goet lande
gheeft om te besitten / want ghy zijt
een hertneckich volck. 3.21.5.
- 10.c.12. Nu Israel wat eyscht de
Heere uwe Godt van v / anders dan
dz ghy de Heere breeft / ec. 2.8.51.
- c.14. Siet de hemelen en de hemelen
der hemelen / de aerde ende alle dat
in haer is behooren den Heere uwe
Godt toe. 2.11.1/ende 3.21.5.
- c.15. Nochtans heeft Godt tot uwe
baderen alleen lust ghehad / ende
heeftse bemint / ende heeft haer saet
vercofen nae hen. 3.21.5
- b.16. Besnijdt het boorhuys van v
herte ende en weest nu boortaen nē
hertneckich. 2.5.8/ende 3.3.6/ende
4.16.3/ende 4.16.21.
- b.20. Ghy sult den Heere uwe Godt
breefen / hem sult ghy dienen / hem
sult ghy aenhangen / ende by zynen
naem sweeren. 2.8.25.
- 11.d.26. Siet ick legge heden booz
v aensicht den segen ende den bloec.
3.17.1.
- 12.b.13. Wacht v dat ghy uwe brāt-
offer niet on offeret in alle plaetsen
die ghy siet. 4.2.9.
- b.14. Maer ter plaetsen daer v de
Heere sal vercozen hebben / in een
van v geslachten daer sult ghy uwe
brantoffer offeren / ende doen al het
ghene dat ic v ghebeide. Int seifoe.
- b.28. Onderhout ende hoorz alle de
*** j
wooz-

De Tafel.

- Woorden die ick v ghebiede/ op dat
het v wel gae ende uwe kinderen
naer v in eeuwichheit. 2.8.5.
- b.32. Ende ghy en sulter noch toe
doen noch afdoen. 4.10.17
- 13.a.3. De Heere v Godt bezoeft
v om te weten of ghy den Heere v
Godt lief hebt van geheelder hertē
ende gantcher zielen. 3.20.46.
- 14.a.2. Ghy zijt den Heere een heyl-
lich volck / ende Godt heeft v ver-
cozen onder alle volcken / die op der
aerden zijn/om hem een eygen volc
te wesen. 2.8.14.
- 16.b.10. Ende sult houden den feest
der weken den Heere uwen Godt/
dat ghy een bijnwillich offer uwer
handt gheeft / nae dat de Heere uwe
Godt v ghebenedijft heeft. 4.18.8.
- b.19. Ghy en sult het recht niet ver-
keeren / ende en hebt gheen acht op
personen / ende ghy en sult gheen
gaue nemē. Want de ghifte verblijnt
de ooghen der wijfen/ en verkeeren
de saken der rechtueerdigen. 4.20.9
- 17.b.8. Als een sake voor een rech-
ter te swaer zijn sal / tusschen bloet
ende bloet/ tusschen handel ende ha-
del/ &c. 3.4.4.
- b.9. Ende ghy sult comen totter
Priesteren ende Leuten / ende den
rechter die tot dier tijt wesen sal en
braghen/ &c. 3.4.4/ende 4.8.2.
- b.11. Jnae de wet die zy v leeren/ en
dat recht dat zy v segghen/ sult ghy
doen. 4.8.2.
- b.12. De mensche die door verme-
tentheydt de Priesteren niet en sal
willen hoorē/ die daer aen des Hee-
ren ws Godts diēst staet/ ofte rech-
ter/ die sal steruen/ en sult het quaet
wt Israēl supueren. Int selfde.
- c.16. Hoctans en sal hy niet veel
peerde vergaderē/ en sal het volc n3
weder in Egypten brengen. 4.20.9.
- 18.c.11. Noch yemant die den doo-
den raedt vraecht. 3.5.6.
- b.13. Zijt volmaect met den Heere
uwe Godt. 2.8.51.
- c.15. De Heere uwe Godt sal v een
Prophete verwecken/ geijst ick wt
midden vā v/ te wetē wt middē ws
broeders: dien sult ghy hoorē. 4.1.5
- 19.d.18. Dan sult ghy hem doe ge-
lijck hy zijn broeder meynde gedaen
te hebben. 4.20.16.
- 21.c.18. Als yemandt een eyghen-
willich en onghesoorfaē kint heeft/
die n3 en hoorē na zijn vaders noch
moeders stemme/ en als zy hē castijē/
en hen niet hoorē en wil. 2.8.36.
- b.23. Want een opgehangen is ver-
uloect voor Godt. 2.7.15/ en 2.16.6
- 23.a.5. Waer de Heere veranderde
de vermaledijdinge in de segeninge/
om dat v den Heer uwen Godt lief
hadde. 3.21.5.
- 24.c.13. Waer sult hem zijnen pant
weder geuen als de Sonne onder
gaet/ dat hy in zijn cleet slaepē/ en v
ghebenedijde ende dat sal v voor
Godt rechtueerdicheyt zijn. 3.17.7
- 26.d.18. Ende de Heere heeft v he-
den geseft dat ghy zijn eygen volck
zijn sult/ ghelijck hy v geseft heeft/
op dat ghy alle zijn geboden onder-
houdet. 2.8.14.
- 27.d.26. Vermaledijdt zy hy die n3
en veruult alle de woorden deser wet
d3 hy daer na doe. 2.7.15/ en 2.16.6
en 3.11.19/ en 3.12.1/ en 3.14.13
en 3.17.1/ en 3.17.8/ ende 2.7.5.
- 28.a.1. So ghy de stemme des Hee-
ren ws Godts gehoorfacm zijt/ on-
derhoudende ende doende alle zijn
geboden die ic v heden gebiede: so sal
de Heere uwen Godt v de hoogste
maken bouen alle volcken op aerde.
1.17.8/ende 2.5.10.
- a.2. Ende alle dese ghebenedijdinge
sullen ouer v comen/ en sullē v/ om-
uangē als ghy dē woorden des heerē
ws godts gehoorfaē zijn sult. 2.8.4
- b.12. En de Heere sal v zijnen schat
openen/ te weten den hemel dat het
reghene. 1.16.5.
- c.29. En ghy sult gewelt en onrecht
moeten lijden al v leuen lanch/ ende
niemant en sal v helpen. 4.20.25.
- d.36. De Heere sal v en uwen Co-
ninc die ghy ouer v geset hebt dān
onder een volc dat ghy niet en kent
noch v vaderen. 2.11.1.
- g.65. Wāt de Heere sal v een beuēde
herte

De Tafel.

- herte gheuen/ende onmacht der ooghen en een verfmachte ziele. 2.4.6.
 29.a.2. Ghy lieben hebt ghesien alle het gene dat de Heere gedaen heeft booz uwe ooghen int landt van Egypten. 2.2.20.
 34. Ende de Heere en heeft v gheen herte ghegheuen om te kennen/ende ooghen om sien/ende ooren om hoozen/tot op huyden. 2.2.20.
 18. Dat niet mischen eenich man oft wijf/oste eenich ghesin ofte geslachte onder v zy/wiens herte hem heden van de Heere onsen Godt afghekeert hebbe/om te gaen/ &c. 3.17.5.
 19. En oft hy al schoon de woordē van dese vermaledijdinge hooft/ en nochtans hem ghebenedijt in zijn herte/en segghe/ Ick sal vrede hebben al ist dat ic mijner herten goetdunken naevolge/ op dat den broncken niet den dootstigen verlopen gae 3.17.5.
 20. Ende dan sal hem de Heere n3 willen verghueuen/maer dan zijnen toorne ende quet roochen ouer al sulken man/ende alle vermalendijdinghe sullen op hem comen die in desen boecke geschreuen staen. 3.3.7.
 29. De heymelichheyt des Heeren ons Godts is ons en onse kinderen oopenbaert/ eeuwigh dat wy doen sullen alle de woorden van dese Wet. 1.17.2/ende 3.21.3.
 30.a.2. Ende bekeert v tot den Heere uwe Godt/dat ghy zyne stemme hoozt in al het ghene dat ic v heden geboden hebbe. 3.3.6.
 3. Dan sal de Heere uwe v genadichnisse keeren/en uwer ontfermen/ende sal v weder vergaderē tot alle volckē daer v de Heere v Godt hemmen verstroyt heeft/en hy sal v dan daer vergaderen/sal waerdy aen des hemels eynde verstoeten. 4.1.24.
 6. En de Heere v Godt sal v herte besnijden/ende het herte uwer naecomelingen dat ghy den Heere uwe Godt lief hebt. 2.5.8/ende 2.5.12. ende 3.3.6/ende 4.16.3.
 10. Als ghy de stemme des Heere
- ws Godts hoozt houdende zijn geboden en rechten/geschreuen in desen boec des wets/ist dat ghy v bekeert tot den Heere uwen Godt vā gantscher herten en van gantscher zielen. 1.7.5.
 11. Dat gebodt dat ic v heden gebiede en is v niet verbozghen noch verre. 1.5.12.
 12. Noch in den Hemel dat ghy mocht segghen/wie wil ons in den Hemel baren/ &c. 1.17.2. en 2.5.12.
 13. Het is ooc niet ouer gene zyde vander zee/dat ghy moecht seggen wie wil ons ouer de zee baren/ende ons brengen/ &c. 2.5.12.
 14. Want dat woort is seer na by v/in v mont/ende herte/om te doen. 2.5.12. ende 3.24.3.
 15. Siet ick heb v heden voorgeleyt dat leue ende dat goet/die doot ende dat quact. 3.17.1.
 19. Ick neeme heden tot getuygenisse tegen v hemel en aerde/dat ick v voorgeleyt hebbe het leuen/ende die doot/die segeninge en vermalendijdinghe/ &c. 2.5.4/en 2.7.3.
 2.a.5. Sy hebben haer seluen bedozen door haer leuen voor Godt/die seg ic die zijn kinders n3 en zijn/maer een verkeert geslachte. 1.8.6.
 8. Doe de Alderhoogste de volcken deyde gelijc erue/als hy scheyde de sonen der mensche/doen stelde hy de palen des volcx/ &c. 2.11.11/ende 3.21.5.
 15. Doen hy het ende sadt swert/Swert hy weelich/hy is het en dic/ende sterck gheworden/ende alsoo heeft hy Godt verlaten. 3.8.5.
 17. Sy hebben den duyuelen gheoffert ende niet Gode. 4.13.17.
 21. Sy hebben my verwoekt met pelouise dat ghene dat Godt niet en is. 1.13.15.
 35. Wy behoort de straffe en vergeldinghe. 2.8.56/ende 4.20.19.
 46. Neemt ter herte alle de woorden die ick hedē tegen v protestere/op dat ghy se v kinderen beueet/en dat se houden en doen alle de woorden van dese Wet. 2.7.13.

*** ij Ille

De Tafel.

- 33.a.3. Alle zijn heylighen zijn in v
handt. 2.10.9.
b.29. Ghy zijt gheluckich Israel/
wie is als ghy / O volck / ghy die
salich door den Heere woort / &c.
2.10.8.
34.a.5. Ende Moyses dienaer des
Heeren starf aldaer in der Moabi-
ten landt / nae den woort des Hee-
ren. 4.6.11.

Iosue.

- 1.b.7. En wijct daer niet af noch ter
rechter noch ter linker hant / op dz
ghy v cloeckelijck dzacht ouer al
waer ghy gaet. 4.9.12
b.8. Dat dit boec des Wets vā uwe
mont niet en gae / maer sult daer in
peysen dach ende nacht / &c. 4.9.12.
2.a.1. Ende quamen in dat huys
cender hoeren die hiet Rachab / en-
de lagen daer ter herberge. 3.24.11
b.9. Ic weet dat de Heere v dit lant
gegeuen heeft: want een verschni-
kinghe is op ons gheualen van
uwen tveghen / ende alle inwoon-
ders des landts zijn van uwe toe-
comste vertzaecht geworpen. 2.4.6.
b.11. Ende sint dat wy sulcx ghe-
hoort hebben / is ons herte ver-
tzaecht / en daer en is gheen opre-
ten moet meer in penāt voor uwer
toecomste / want de Heere v Godt
is een Godt beyde bouen inden he-
mel en onder opter aerde. int selfde.
5.d.14. Ick ben een vorst ouer dat
heyl des Heeren. 1.14.5
7.c.19. En Iosue seyde tot Achan:
Mijn soon / geest de Heere de Godt
Israele de eere / ende lof: ende geest
my te kennen wat ghy gedaen hebt
2.8.24.
10.c.13. Doe stondt de Sonne stil-
le / &c. 1.16.2.
11.d.20. Ende dat gheschiede alsoo
vanden Heere op dat haer herten
verhart souden worden / om de kin-
deren van Israel in batalie te doen
comen. 1.18.2.
24.a.2. Al baders hebben eertijds
ghewoont ouer dander yde vander
ruiere / te weten / Thare de vader

- Abraham / en van Nachor / en heb-
ben den vzeenden goden ghedient.
1.11.8 / ende 3.24.2.
a.3. Doen nam ick uwen vader A-
brahim op ghene yde des waters /
ende leyde hem in allen den lande
Canaan. 3.24.2.

Iudicum.

- 2.a.1. Ende de Enghel des Heeren
toech op tot Galgal in Bochim &c.
1.14.6.
c.18. Maer als hen de Heere Rech-
ters verweete / so was de Heere met
den rechter / en help hen wt de han-
den haerder vyanden soo langhe de
rechter leefde. 3.3.25 / en 3.20.15.
3.b.9. Doen riepen de kinderen Is-
raels totten Heere / ende de Heere
verweete hen eenē helper diese ver-
loste / &c. 3.20.15 / en 4.20.30.
b.12. Maer de kinderen Israels des-
den noch voort quaet door de Hee-
re. 3.20.15.
b.15. Doe riepen zy totten Heere en
de Heere verweete hen eenē helper /
Abod den sone Jera / &c. 3.20.15.
6.b.11. Ende den Enghel des Hee-
ren quam en sat onder een eycke &c.
1.14.6.
6.c.14. Maer de Heere keerde tot
hem ende sprack / gaet in dese uwe
cracht / ende ghy sult Israel verlos-
sen wt de handt der Medianiten. 1.
13.10 / ende 1.14.5.
g.34. De geest des Heere track Gi-
deon aen / en als die basupne blies /
riep hy Abiezer by hem. 2.2.17
g.37. Siet ic sal ee bel met de wolle
geheel in de locht leggē / en ist dz de
dauw alleen zy op het bel en dat op
de gantsche aerde / &c. 4.14.18.
8.f.27. Ende Gideon maecte een
ijfroc daer van / ende stelde se in zijn
stadt Ephraim ende de kinderen Is-
raels bedrouen hoererie daer mede /
het welcke wort Gideon ende zijne
huysē tot verderf. 4.10.25
9.c.20. Anders soo gae daer vier wt
Abimelech ende verblinde de man-
nen tot Sichem / en het huys Izel-
lo / &c. 3.20.15.
Ende

De Tafel.

11. f. 30. Ende Jephthe geloesde de Heere een ghelofte en sprac/ Gheeft ghy de kinderen Ammon in mijn hand. 4.13.3
13. b. 10. Siet de man is nu gheopenbaert die heden tot my quam. 1.14.6.
16. 11. Ist dat ghy my schoon houdt soo en erte ick doch van v brood niet/ maer wil dy den Heere eenen brantoffer doen / soo moechdyt offeren. 1.13.10.
18. 11. Waerom braecht ghy alsoo na mijnen name : want hy is verborghen. 1.13.10.
19. 11. Manue nam een Wockken en een spysoffer ende offerdet Godt op den steen. 4.10.25.
22. 11. Wy sullen de doot steruen want wy hebben Godt ghesien. 1.13.10/ende 1.14.5.
23. 11. Waert dat de Heere lust hadde ons te dooden / soo en hadde hy den brantoffer ende spysoffer van onse handen niet ghenomen. 1.13.10.
28. 11. Heere mijn Godt ic bidde v weest mynder ghedachtich/ O Godt / gheeft noch alleenlijck dit mael cracht / op dat ick my eens weke op de Philistijnen. 3.20.15.
21. d. 25. In die tijde en wasser geen Coninck in Israel maer een pegetijc dede het welcke hem docht recht te wesen. 4.20.9.
- Ruth.
3. t. 13. Maer en lustet hem niet v te nemen/so wil ick v nemen/so waer als de Heere leeft. 2.8.17.
1. Samuel.
1. b. 13. Ende Anna sprac in haer herte / dan alleenlijck ruerden haer lippen/ende men hoorde haer stemme niet soo dat Heil meynde dat zy droncken was. 3.20.33.
2. b. 6. De Here is de gene die doot ende leuendich maect/ die in het graf leyt en weder daer wt. 3.20.52
9. 11. Wy sal bewaren de voeten zijnder heplighen maer de godtloosen sullen te niet werden in de duysernisse. 2.10.18.
10. 11. De Heere sal zijnen Coninck macht gheuen / ende verhooghen de hoozine zijns ghesalfden. 2.6.2.
25. 11. Maer zy en waren de stemme haers vaders niet gehoorst/ want de Heere woude se dooden. 1.18.3/ende 3.24.14.
34. 11. Ende dat sal v een tecken zijn dat ouer uwe sonen Hophni ende Phinehas comen sal : zy sullen alle beyde op eenen dach steruen. 1.18.7
6. b. 9. Ende ghy sult toetsen/ gaet zy henen op den wech haerder palen nae Beth Semes: soo heeft hy ons alle dat groot quaet gedaen/et. 1.16.9.
7. a. 3. Ist dat ghy van gheheelder herte tot den Heere bekeert wert de vzeemde goden wt midden van v ende Asaroth / ende bereydt uwe herten tot de Heere. 3.3.5
6. 11. Sy vasten dien dach ende seydē aldaer wy hebben gesondicht tegen den Heere. 4.12.17.
17. 11. Ende daer boude hy den Heere een Altaer. 4.10.25.
8. d. 7. Sy en hebben v niet verworpen / maer zy hebben my verworpen : op dat ick ouer haer niet en heerschappe. 4.20.6.
11. 11. Dat sal des Coninck recht zijn die ouer v heerschen sal/ hy sal uwe sonen nemen voor zijnen waghjen. 4.20.26.
10. b. 6. De Gheest des Heeren sal beerdich wordē ouer v/ en sult met hen propheteren / soo suldy een ander man worden. 2.2.17/en 2.3.4.
9. 11. Doe hy zijn rugghe keerde om van Samuel te gaen/ Godt veranderinge hem zijn herte in een ander. 3.2.12.
26. 11. Saul ghinck in zijn huys tot Gabaa/ende daer gingen met hem ee deel des heyls/ welcke Godt het herte merde. 2.2.17.
11. b. 6. De geest Godts wert beerdich ouer Saul/ als hy die woordē ghehoort hadde. 2.4.6.
15. 11. Doen ginck alle dat volck nae Gilgal ende maekten Saul aldaer tot eenen Coninck voor den Heere in Gilgal. 1.8.6.

*** lij Maer

De Tafel.

- 12.d.22. Maer de Heere en sal zijn volck niet verlaten/om zijns grootē naems wille:om dat het de Heere belieft heeft v hem tot een volck te maken. 3.21.5.
- 14.g.44. En Saul sprac Godt doe my dit/Godt doe my dz/Jonathan ghy moet de doot steruen. 2.8.24.
- 15.c.11 Het berout my dat ic Saul tot een Coninc gestelt hebbe/wat hy is van my gekeert en en heeft myne woorden niet volbracht:daerō wert Samuel bedroeft en riep den gantschen nacht tot den Heere. 1.17.12 ende 3.20.15.
- 1.22. Meynt ghy dat de Heere behagen heeft aen offer en brandtoffer/als aen ghehoor/saemheyt des stemmen des Heere/de ghehoor/saemh3 is beter dan offerhande/en hooren is beter dan dat bet van den rammen. 4.10.17/ende 4.18.9.
- 1.23. Ongehoor/saemheyt is een sonde ter toouertjen/ende weder spanich3 is afgoderijē: daerom om dat ghy des Heeren woort hebt verworpen/so heeft hy v ooc verworpen dat ghy gheen Coninck en zijt. 4.10.17/ende 3.4.33 / ende 3.22.6.
- 1.29. De sterckte Israels en sal niet lieghen ende en sal hem niet berouwen/want hy en is niet ghelijck een mensche dat hy hem berouwe. 1.17.12.
- 1.30. Ende hy sprack:ick hebbe ghesondicht maer eert my vooz de Duden/et. 3.3.4.
- 1.35. Samuel bewende Saul om dat het den Heere gherout hadde/dat hy Saul tot een Coninck gemaect hadde/et. 3.20.15.
- 16.a.1. Hoe lange draecht ghy rouwe om Saul die ic verworpen hebbe op dat hy ouer Israel niet meer en heersche. 3.20.15/ende 3.22.6.
- 1.13. Doen nam Samuel zijnen olie hooren ende salde hem midden onder zijne broederen. 1.8.6/ende 2.2.17.
- 1.14. Enen boosen Gheest van den Heere maecte hem ongherust. 1.14.17/ende 1.18.2.
- 1.14. Den Geest des Heeren weech van Saul en eenē boosen/et. 2.4.5.
- 19.b.9. Ende den boosen gheest des Heeren/quan ouer Saul alsoo hy sat in zynen huys/ende hadde een spiege in zijn handt. 2.4.5.
- 23.d.26. Ende Saul ginc aen den 37de des berchs / ende Dauid ende zijne mannen gingen ouer dander 37de des berchs. 1.16.9.
- 1.27. Maer daer quam een bode tot Saul ende sprac/hacst v ende comt want de Philistijnen zijn in lande gheuallen. 1.16.9.
- 24.b.7. Dat late de Heere verre van my zijn dat ick dat doen soude / ende mijn handt slaen aen mijn heere den ghesalfden des Heeren mijns Godts. 4.20.28.
- 1.11. Ic hebbe v gespaert/want ick sprac/ic en wil mijn hant aen mijn heere niet slaen/want hy is de ghesalfden des Heeren. Int selse.
- 26.b.9. Dauid seyde tot Abisai:En bederft hem niet/want wie is die zijn handt legghen sal tegen de ghesalfde des Heeren/ende ontschuldich bliuen. Int selse.
- 1.12. Sy slapen alle/want de Heere hadde v in een slaep laten vallen. 1.18.2.
- 1.23. De Heere bergeldet eenen vergelijcke na zijn gherechticheyt ende ghelooue/want hy hadde v my van daghe in mijne handen ghegheuen. 3.17.14.
- 31.d.13. Ende namen hare bcenderen en begrouen se/onder een boom in Jabes/ende vastenden seuen dagen. 4.12.17.

II. Samuel.

- 5.b.8. Daer wt seymen en laet geen lammen noch blinden int huys comen. 4.16.31.
- 7.b.14. Ist dat hy eenich quaet doet ick sal hem straffen met menschen roeden ende met menschen kinderen slaghen. 3.4.32.
- 1.19. Want ghy de Heere Sebaoth/de Godt Israels / hebt de ooge v knechts geopent ende gesept/ic wil v een huys timmeren. 3.20.13.

De Tafel.

- b.28. **N**b Heere ghy zijt Godt/ende uwe woorden zijn warachtich/ ghy hebt al sulck goet ouer uwen knecht ghesproken. 3.20.14.
- 20.c.12. **H**ebt een goeden moet ende laet ons sterck zijn dooz ons volck ende dooz de sieden ons Godts ende de Heere doe wat hem behaecht 1.17.9.
- 21.a.4. **E**nde David sonde boden henen ende dedese halen/ ende doen zy by hem quam liep hy by haer. 4.1.24.
- 6.15. **H**y schreef aldus inden brief/ Stelt Uriam in de hoec des strijts/ daer het alderherst is/ ende keert v achter van hem af dat hy verslagen worde en sterue. Int seide.
- 22.c.12. **G**hy hebt het int heymelijc gedaen/maer ic sal dit doen ter presentie van geheel Israel. 1.18.1.
- 6.13. **D**oe seide David tot Nathā/ Ick hebbe ghesondicht teghen den Heere/ende Nathan seide tot David/ soo heeft oock de Heere v sonde wech ghenomen ende en sult niet steruen. 3.4.4/ende 3.4.10/ende 3.4.31/ende 4.1.24.
- b.14. **N**ochtans om dat dooz dese geschiedenisse die byandē des Heeren hebt occasie ghegeuen om lasteren/soo sal de sone steruen die v gebozen is. 3.4.33.
- 16.b.10. **W**ant de Heere heuet hem gheheerten bloet David wie mach nb seggen waerom doet ghy alsoo. 1.17.8/ende 1.18.1/ende 1.18.4.
- b.22. **Z**y spanden Absalom een hutte opt dach/ en Absalom besliep de concubijnen zijns vaders dooz de ooghen des gheheelen Israels. 1.18.1/ende 1.18.4.
- 17.b.7. **D**oen sprac Chusai tot Absalom den raet die Achitophel nb geguen heeft en is n̄ goet. 1.17.7.
- c.14. **W**aer de Heere haddet soo geschiet/dat den goeden raet Achitophels verhinbert wert/ op dat de Heere ongeluc ouer Absalom brengen soude. 1.17.7/en 2.4.6.
- 22.b.20. **H**y leydet my wt in dat ruyne/ ende verlosted my want hy

hadde my lief.

3.17.5.

- b.21. **D**e Heere heeft my vergolden na mijne gerechtigheyt/en heeft my vergolden naer de teynicheyt mijnder handen/ Int seide.
- 24.a.1. **D**e gramscap des Heeren doozvolch weder teghen Israel en ende beweethe Davidt onder hem dat hy sprack gaet henen ende teit Israel en Juda. 1.14.18.
- b.10. **E**nde dat herte sloech Davidt naer dat het volck geteit was/Ende David sprack toiten Heere Ick hebbe swaerlic gesondicht int gene dat Ick gedaen hebbe. 3.3.4.
- b.20. **E**nde aenbadt op zijn aensicht ter aerden ende sprack. 1.12.3.

I. Regum.

- 1.c.16. **E**n Bathsabe neyche haer en aenbadt den Coninck. 1.12.3.
- c.21. **E**nde als mijn Heer den Coninck met zijnen baderen ontslapē/so sullen ick met mijnen zoon moeten ghelacht zijn als sondaers. 3.12.3.
- 2.a.5. **G**hy weet wat my ghedaen heeft Joab de sone Surai: wat hy de twee belthoofstmannen Israels dede &c. 4.20.19.
- a.6. **D**oe nae uwe wijsheyt dat ghy zijn grijs hayr niet met vreden int graf en brenght/ het seide.
- b.8. **G**hy hebt by v Simei den sone Gera des soons Jerimi van Ba-huzim die my schandelijcke bloecte under tijt doe Ick na. Mahanaim ghinck/int seide.
- 8.c.23. **G**hy die dat verbont en onfermherticheyt houdt dyne knechten die v wandelē met geheelder he. n. 3.17.5.
- c.46. **W**aer hebben se teghen v ghesondicht want daer en is mensche of hy en sondicht/ en dat ghy gram zijt/ &c. 2.7.5.ende 3.14.9. en 4.1.25.
- c.47. **E**nde datse berou hebben in haer herte aldaer ickse gheuangen sal gelept hebben. 4.1.25.
- b.48. **G**odt zy met ons op dat hy ons herten tot hem neyche dat wy

*** d waer

De Tafel.

- Wandele in alle zyne wege en houd
den zijn geboden seden ende rechten
die hy onse vaderen gheboden heeft.
2.3.9.
- 11.b.12. Nochtans om de wille vā
uwen vader David/ soo en sal ict in
uwen tijt nē doen. Maer ic sal bre-
ken vanden hant ws soons. 2.6.2.
- d.23. Godt sal hem oock een ander
vyant verwecken. 1.18.4.
- f.31. Siet ic sal het rijke breken vā
de handen Salomons/ en v sal ick
tien stammen gheuen. 1.18.1.
- f.34. Ic en wil ooc dat geheele rijk
wt zijn handen niet nemen/ maer ic
wil hem tot eenen vorst maken zijn
leefdagē om David mijns knechts
wille. 2.6.2.
- g.39. Daerom wil ick het geslachte
Dauids veroetmoedigen maer niet
eewighlijck. Int selfde.
- 12.b.10. Ende de ionge die met hem
opghewassen waren seypden tot hem
ghy sult totten volcke/et. 1.17.7.
- c.15. Ende de Coninc en verhoorde
het volck niet/ want sulck was de
beschickinge Godes/om zijn woort
te beuefighen/et. 1.17.7/ende 1.
18.4/ende 2.4.6.
- c.20. Geen vā de stāmen en volchde
het huys Dauids/dan allenlijc die
van Juda. 1.18.4.
- g.28. Doen de Coninc ract genomē
hadde/maecte hy twee gulde calue-
ren en sprac tot hen/ het is v te vele
op te gaen na Ierusalē/ D Irael/
dit zijn v goden die v wt Egypten
lant ghelcyt hebben. 4.2.8
- g.30. Ende dat woort hen tot sonde/
want het volc ginc booz het een tot
Dan toe. 4.20.33.
- g.31. Hy maecte oock een huys der
hoochtē en maecte Dieffers vande
alder snootsten volcke/die nē en wa-
ren van de sonen Leui. 4.2.9.
- g.5.a.4. Want om Dauids wille gaf
hen de Heere zijn Godt een licht te
Ierusalem dat hy zijn soen na hem
verwecken soude en onderhouden
Ierusalem. 2.6.2.
- 18.b.10. So warachtichlijc als de
Heere uwe Godt leeft daer en is
geen volck noch coninckrijcke der-
waerts dat mijn Heere/et. 2.8.27
- g.41. Trect opwaers ende eet ende
drinckt want het rupscht al wildet
seer reghenen seypde Elias tot A-
chab. 3.20.3.
- g.42. Ende Eli clam op het opper-
ste Carmeli en buychde hē ter aer-
den en leyde sijn hooft tusschen sijn
knien int selfde.
- g.43. Ende sprack tot zijnen mape
gaet op en liet ter zeewaerts/ hy
ghinck op en sach en seypde daer en
is niet/ hy sprac gaet henen weder
seuenwerf. int selfde.
- 19.b.8. Ende hy ginc dooz de cracht
der seluer spijse veertich daghen en-
de veertich nachte tot aen den berch
Godts hozeb. 4.12.20
- d.18. Ich heb noch laten ouerblijue
seuen duycent mensche die haer kni-
en booz baal niet ghebuycht en heb-
ben. 4.1.2.
- 21.b.12. Ende lieten enen vassen
wtroepen en deden Naboth sitten
op het opperste eynde des volckx. 4.
12.17.
- g.28. De Heere seypde tot Eli thes-
bite/et. 3.3.25.
- g.29. Siet ghy niet dat Achab hē
booz my vernedert heeft/om dat hy
hem booz my vernedert heeft Ic en
sal dit quaet in sijnen tijt niet laten
geschieden. 3.3.25.en 3.20.15.
- 22.a.6. De Coninck Israels ver-
gaederde ontrent ses hondert pro-
pheten. 4.9.6.
- c.21. En daer ghinc een gheest wt
en hielt hē booz den Heere en seypde
ic sal hem int hooft steken. 1.14.
17.en 1.17.7.ende 1.18.1.
- d.22. Hy seypde ic sal wt gaē en we-
sen een loghenachtighen geest in de
mōt vā alle sijn prophete. 4.9.6.
- c.27. De Coninc seypde leghe desen in
de geuankenis ende geest hē bzoot
te eten/en water te drincken tot dat
ick weder in bzede come int selfde.
- ### II. Regum.
- 5.c.17. Doen sprack Baernā/ ende
macht dan uwen knecht niet een last
van

De Tafel.

- van deser aerde ghegeuen worden /
 Soo vele als twee mylen dragen /
 want v knecht en wil niet meer an-
 deren goden offeren ende brandtof-
 fer doen / dan de Heere. 3.2.32.
- c.18. Wat de Heere uwe knecht daer
 van wilt vergueuen / als myn mees-
 ter sal gaen in / &c. selfde.
- c.19. En sprac tot hē gaet met vrede
 ende als hy een beldt weechs van
 hem wech ghetrocken was op den
 lande int selfde.
- 6.c.15. O wee mijn Heere wat sul-
 len wy nu doen. 1.14.11.
- c.16. Wier is meer die by ons zijn
 dan hier / die by hen zijn. 1.14.12.
- c.17. Heere opent hem de ooghen dz
 hy se Doen opende de Heere de
 knape zijn ooghen dat hy sach / En-
 de liet doen was den berch vol vie-
 righe peerden ende waghens / ront-
 om Elizee. 1.14.7. en 1.14.8.
 ende 1.14.11.
- g.31. Godt doe my dit ende dat / ist
 dat hede het hooft Elithe des zoons
 Zaphat op hem byft. 2.8.24.
- 10.b.7. Doen nu den brief tot hem
 quam so namen zy de kinderen des
 Conincks ende onthoofde. Ix. man-
 nen / &c. 1.18.4.
- b.10. So bekennet ghy pinner dat-
 ter geen woordt des Heeren opter
 aerden is geuallen int selfde.
- 16.b.10. Ende doen de Coninc A-
 has een altaer sach die tot damasco
 was seynde de Coninck des seluen
 Ahaers beelde en gelijckenisse tot-
 ten priester Aha / so den selfden ge-
 maect was. 4.10.23
- 17.d.24. Ende de Coninc van A-
 sien liet volc van babel en Cutha
 comen / tselfde
- d.32. Dewyle hy den Heere breef-
 den / maecken se sommighe tufschē
 hen om priesters te wesen op de
 hoochten / &c. 3.2.13. ende 4.10.
 23. ende 4.15.22.
- d.25. Maer doe sy daer begoste te-
 woonē en den Heere niet en breef-
 den / sande de Heere Aenwen tuf-
 schen hen / die dooden se. 4.10.23
- g.33. Also breefden zy den Heere
 ende blenden ooc den afgoden / naer
 des volcks wijsse van daer zy ghe-
 bracht waren. 3.2.13.
- g.34. Ende noch op heden doen zy /
 na de oude wijsse dat sy noch de Hee-
 re en breefen noch naer zijn wetten
 leuen / int selfde.
- 19.a.4. So heft v gebet op booz de
 ouergebleuene die noch zijn. 3.20.
 14.
- g.35. En den Engchel des Heeren
 tooch wt en doode hōdert en vyfen-
 tachtēich duy sent mānen. 1.14.6.
- 20.a.1. Beschickt v huys want ghy
 moet steruē en nē leuen. 1.17.12
- a.2. Ende hy keerde zijn aensicht na
 de want en bat de Heere ende sprac.
 3.3.4.
- a.3. Och Heere gedenckt doch dat ick
 getrouwelijc booz v gewandelt heb-
 be ende met een epiecht herte ende
 hebbe gedaen dat v wel behaecht. 3
 14.19 ende 3.20.10.
- a.5. Siet ic wil v gesont maeckē op
 den derden dach sult ghy opgaen int
 huys des Heeren. 1.17.12.
- b.9. Sal de schaduwē tien graden
 boozwaerts gaen of felse tien gra-
 den achterwaerts gaen. 4.14.8.
- c.11. Doen riep de prophete Esaiē
 tot den Heere ende de schaduwē ginc
 achterwaerts te rugghe tien graden
 aen den wijsen Ahas. 1.16.2.
- 21.a.4. Hy timmerde ooc Altaeren
 in den hynse des Heeren / daer af de
 Heere gesept hadde ick wil mijnen
 naem te Jerusalem setten. 4.10.23.
- c.16. En Hanaesses slozede veel on-
 nofsel bloet / so dat hy Jerusalem daer
 af veruulde van het een eynde tot
 het ander. 3.24.11.
- 22.a.1. Ende dede dat den Heere
 wel behaechde ende wandelde in al-
 le de wegē zijn baders Daniels en-
 de en weck nē noch ter rechter noch
 ter linker hant. 4.10.23.
- b.8. En Helcias den grooten prie-
 ster seyde tot Saphan den schryuer
 ick hebbe dat wetboeck geuonden in
 dat huys des Heeren ende Helcias
 gaf dat boeck tot Saphā en hy las.
 1.8.8.

De Tafel.

I. Chronijcken.

28.a.2. Ende een vortschabelle den-
voeten onses Godts. 4.1.5.

II. Chronijcken.

19.b.6. Siet toe wat ghy doet wāt
ghy en houdt dat gherichte den mē-
schen niet maer den Heere. 4.20.
4.ende 4.20.6.

Nehemia.

3.b.4. Doe Ick sulcke woordē hooz-
de sadt ick/ ende weende en dzoech
rouwe twee dagen lanck en vastede
biddende hoorde Godt des hemels.
4.12.16.

b.5. Och Heere Godt van den He-
mel ghy groote ende verschickelijc
ke Godt/ die daer hout dat verbont
en barmherticheyt den genen die v
lief hebben en v geboden houden. 3.
17.5.

8.7. Wy hebbe ons van v berueremt
dat wy niet ghehouden en hebben v
gheboden beuelen en rechte/ die ghy
beuolen hebt uwen knecht moyses.
3.14.11.

9.c.14. Ende ic hebbe hen uwe Sa-
both condich ghemacckt. 2.8.29.
lob.

3.b.6. Maer het geuuel op eenē dach
doen de kinderen godes quamen en
hoor den Heere traden so quam den
satan oock onder hen. 1.14.7.ende
1.14.19.en 1.18.1.en 2.14.5.

2.12. De Heere sprack tot Satan siet
al wat hy heeft dat zy in uwer hant
sonder alleen aen hem/en slaet v hāt
niet. 1.17.7.

2.17. Doen hy noch sprack quā daer
een ende seyde de Chaldeen maecten
dye spitzen en oueruelen de keme-
len ende naemse wech ende sloegē
de knaepen metten schopten des
sweerts ende ick bent alleen ontoe-
men. 2.4.2.

b.21. De Heere heeft het gegheue/
de Heere heeft het ghenomen: Den
naem des Heeren zy ghebenedijt. 1.
17.8.en 1.8.1.en 1.18.3.en 2.4.2.

2.a.1. Ende Satan quam tusschen

henlieden om te verschijnen hoor de
Heere. 1.14.17.en 1.14.19.ende
1.18.1.

4.d.17. Hoe can een mensche recht-
uerdigher zijn dan Godt: of een
man reynen zyn / dan die hem ghe-
maect heeft. 3.12.1.

d.18. Siet onder zijne knechten en
issit geen sonder gebreck / in sijne
Engelen vint hy sonder. 3.12.
1.3.17.9.

d.19. Hoe veel te meer die in leemen
huylen woonē/ende die op aerde ge-
sondeert zyn sullen van woorme ge-
ten worden. 1.15.1.ende
1.15.2.ende 3.12.1.

5.c.17. Salich is de mensche dien
Godt straft daerom en weyghert de
castijdinghe des almachtighen niet.
3.4.32.

9.a.2. Ja ick weet seer wel/ dat een
mensche niet rechtuerdich bliuē en
mach teghen Godt. 3.12.2

c.20. Ick en wil my niet rechtuer-
dich maken myn mondt soude my
verdoemen/ maccke ic my rechtuer
dich/ hy rechtet my onrechtuerdich
3.12.5.

10.c.15. Ben ick godtloos/ so is de
wece ouer my/ende of ick rechtuer-
dich ware so en sal ic myn hooft niet
opheffen. 3.14.16.

12.c.18. Hy ontbint der Coningen
bedwanck ende gozdet met cenem
gozdel hare lendenen. 4.20.28.

d.20. Godt keert wech de lippen der
warachtigen en neemt wech de sin-
nen der Duden. 2.4.4.

13.c.15. Al doode hy my/ soo sal ick
in hem hopen. 2.20.19.en 3.2.21.

14.a.4. Wie sal reyn maken dat on-
reyn is/daer en is niet een. 2.1.5.
ende 3.12.5.

a.5. Heeft hy niet zijnen bestemden
tijt het getal sijnder maenden staet
hy v ghy hebt een perck geset dat en
sal hy niet ouergaen. 1.16.9.

d.17. Ghy hebt myne onetredin-
ghe in een bundelken verseggelt/ en
mijn misdaet daer toegedaen. 3.4.29.

15.b.15. Siet onder zyn heylighen
en is niemant onstraffelijc ende de
Heere

De Tafel.

- Hemelen en zijn n3 reyn hoor hem. 3.12.1.
- b.16. Hoe deel te meer een mensche die een grouwel en boos is / die het onrecht drinct als water. 3.12.5
- 19.d.25. Ick weet dat mijn verlosser leeft en hy sal my hier namaels wt der aerden opwecken. 2.10.19/ ende 3.25.4.
- b.26. Daer nae wanneer dit lichaem verknacht sal zijn/ ick sal in mijnen bleeche Godt sien. 2.10.19.
- b.27. Den seluen sal ick sien en mijn ooghen suilen hem aenschouwen en gheen ander: mijn nieren zijn ver-teert in mijnen schoot. Int selfde.
- 21.b.13. Sy passeren haer daghen met goet / ende dalen terstont neder naer het graf. 2.10.17
- 25.a.5. Siet de mane en schijnt noch niet/ ende de sterren en zijn n3 reyn hoor zyne ooghen. 3.21.1
- 26.d.14. Siet de palen vā zyne weghen/ wat een cleyn dinc ist dat wy van hem hoorē/ wie sal de hoocheyt zijner macht verstaen. 1.17.2.
- 28.b.12. Waer wil men dā wijsheyt binden / ende waer is de stede des berstantes. Int selfde.
- b.21. Sy is verholen hoor de ooghen aller leuendigen ooc verborzen den vogelen onder den hemelen. 3.12.1
- b.23. Godt weet den wech daer toe/ ende kent hare stede. 3.12.1.
- 2.28. Ende seyde tot den mensche: Siet de brieue des Heeren is de ware wijsheyt. 1.17.2/ en 3.2.26.
- 34.d.30. Om dat een huychelaer ouer hen regeert/ het volc tot schandale. 4.20.25.
- 36.d.27. Hy maect het water tot cleyne druppelen / ende den reghen doet regenen als 1.5.5.
- 41.a.2. Wie heeft my wat te boren gedaen dat ick hē bergelden/ al wat onder dē hemel is/ is myne. 3.14.5.
- Psalter.**
- 1.a.1. Wel hem die niet en wandelt in den raedt der godtloofen / noch treedt op den wech der sondaers. 3.17.10.
- a.2. Waer heeft lust tot de Wet des Heeren ende denct daer op dach ende nacht. 2.7.13.
- 2.a2. Waerom richten de Coningen der aerden hen op/ en raedt slagen de Heeren met malscanderen/ tegen den Heere en sijnen gesalsden. 2.16.3
- a.3. Laet ons seggē zy verschueren hare handen en van ons werpen hare zeelen. 2.16.3
- a.4. Waer die in den Hemel woont sal met hen lachen en hen bespotten. 1.5.1. ende 2.16.3.
8. Gyscht van my so wil ick v den heydenen tot erue genen/ en de eynden des wecrelts hoor v naemelingen. 2.11.11.
- c.9. Ghy sultse met eenen yseren schepter ontwee slaen/ als pottē sult ghyse brūselen. 2.15.5. en 4.1.19
- c.12. Cufst den zone / dat hy hem niet en stoorze en ghy vergaet op den wech/ etc. 2.6.2 ende 4.20.5. en 4.20.29.
- 3.b.6. Ick ligge en slape gantsch met vreden want allene ghy Heere helpt my. 3.2.37
- 4.b.7. Woch Heere verheft ouer ons het licht dijn s aenschijns. 1.11.14.
- 5.a.4. Heere ghy sult vloech mijn stemme hoorē/ vloech sal ic my tot v schicken. en daer op mercken. 3.20.12.
- b.8. Ick daerenteghen sal in v huys gaen in de oueruloedicheyt uwer genade/ ende ick sal aenbidden in uwē heplighen tempel in uwē brieue. 3.2.23. ende 3.20.11.
- 6.a.1. Och Heere en straf my niet in uwen toorn ende en castijt my niet in uwer gramschap. 3.4.32.
- 7.b.7. Staet op Heere in uwē toorn/ verheft v teghen de gramschap myner vianden/ waect hoor my in den gherichte dat ghy gheordineert hebt. 3.20.15. en 3.17.17.
- c.9. Richt my Heer naer myn recht= uerdicheyt en myn onmooselheyt. 3.17.14
- 8.a.3. Wt den monde der ionge kinderen ende supghelinghen/ hebby v macht toegericht. 1.16.3
- Wet**

De Tafel.

- a.5. Wat is de mensche dat ghy zij-
ner ghedenckt / ende der menschen
kint dat ghy hem besoeckt. 1.5.3/
ende 2.13.2.
- 9.b.11. En die hopen op b die uwen
name kennen. 3.2.31.
- 10.c.11. Hy spreekt in zijn herte
Godt heeft het vergheten / hy heeft
zijn aensicht verborghen hy en salt
nimmermeer sien. 1.4.2.
- 11.b.4 De Heere is in zijnen Tem-
pel. 1.5.1.
- 12.a.3. Deen spreekt totten ander
leughenen/en spreken met vleyach-
tighe tonghen / met dobbel herte.
4.14.8.
- b.7. De woorden des Heeren zijn
louder als doozloutert siuer in aer-
denen ouen / beproeft seuenmacl.
3.2.15.
- 14.a.1. De sot spreekt in zijn herte
daer en is gheen Godt. 1.4.2.
- a.2. De Heere sach van den Hemel
op der menschen kinderen / om te
sien of yemant verstandich ware
ende nae Godt brachde. 3.14.1.
- b.3. Daer en is n3 een die goet doet/
lae niet een. 2.3.2.
- 15.a.1 Heere wie sal in b hutte ver-
keeren / ende wie sal woonen op u-
wen heylighen berch. 3.17.6 / ende
3.24.8.
- a.2. Die sonder blecke wandelt en-
de recht doet en spreekt de waer-
hejdt in zijn herte. 3.6.2 / ende 3.
17.6.
- 16.a.2. Ghy zijt mijn Heere / mijn
goet comt niet tot b. 2.8.53
- a.3. Maer tot de heylighen die op
aerden zijn / maer tot den bromen
daer ick mijn welbehagen in hebbe.
1.11.14 / ende 2.8.53 / ende 3.7.5.
- a.5. De Heere is het deel van mijn
erfdeel en van mijn goet / ghy on-
derhoudt mijn erue. 2.1.2 / ende
3.25.10.
- b.10. Want ghy en sult myn ziel int
graf niet laten / en niet toelaten dat
uwen heylighen verrote. 3.25.3.
- 17.a.1. Heer verhoort mijn gerech-
tich3 merct op mijn roepē. 3.17.14.
- a.3. Als ghy mijn hert sult beproeft
hebben ende besocht des nachts / en
geproeft ghy en sult niet binden.
int selfoe.
- d.15. Ick sal b aensicht sien in ghe-
rechticheyt en Ick sal verfaet wer-
den / wanneer Ick opwake naer b
beelt. 2.10.17. en 3.25.10
- 18.a.1. Ick hebbe b lief van herten
o Heere 3.20.28. en 4.17.23.
- d.20. Ende hy boerde my wt in het
ruymen hy verlosse my want hy
hadde my lief. 3.17.5
- d.21. De Heere doet wel aen my
naer mijnder gerechticheyt ende hy
heeft my vergolden naer de supuer-
heyt mijnder handen. 3.17.5.
ende 3.17.14.
- c.28. Ghy helpt den ellendigē volc-
ken / ende de hooghe ooghen verne-
dert ghy. 3.12.6.
- c.31. Het woort des Heeren is son-
der blecke ende doozloutert / hy is
een schilt door alle die op hē betrou-
wen. 3.2.15
- 19.a.1. De H emel vertellen de ee-
re Godts 1.5.1. en 1.6.4.
- c.8. De Wet des Heeren is supuer
ende verquicht de zielen / de ghetuy-
ghenisse des Heeren is ghetrouwe /
geuende den onuerstandighen wijs-
heyt. 2.7.12. ende 4.8.6.
- d.13. Wie is die kan mercken zijn
ghebreken vergeeft my de verbor-
gen gebreken. 3.4.16. ende 3.
4.18. ende 3.17.2.
- 20.a.4. Hy gedenct alle uwe spijf-
offer ende dyn brandtoffer moet tot
aschen worden. 3.20.18.
- b.10. Helpt Heere : de Coninck ver-
hoort ons wanneer wy roepē. 2.6.2
- 22.a.1. Mijn Godt mijn Godt
waerd hebby my verlaeten. 2.16.11
- a.5. Ons vaders hebben op b be-
trout / sy hebben op b betrouwe ge-
hadt en ghy hebtse verlost. 3.20.26.
- d.26. Ick wil myne beloften betaelē
voer dien die hem vreesen. 4.13.4
- 23.a.4. En wanneer ic alreede wā-
delde in het dal der schaduwē des
doots / so en vreesde ic geē ongeluc /
want ghy set by my. 1.17.11. en
3.2.21. ende 3.2.28.

De Tafel.

- b.6. Dit goede en barmherticheyt/
sullen my volgen mijn leuendaghen
en sal woonen in de huysse des Hee-
ren ewighlyck. 2.3.12.
- 24.a.3. Wie sal op des Heeren berch-
gaen/ende wie sal vast staen aen sy-
ner heylighe stede. 3.6.2
- a.4. Die onschuldige handen heeft/
en reyn van herten is/ die sijn hert
niet en begeeft tot leugens/ ende en
sweert niet valschelyck. int selfde.
- b.6. Dat is het gellachte dat naer v
braecht die daer soeckt dyn aenghe-
sicht Jacob. 3.24.8
- 25.a.1. O Heere ick heffe mijn siele
tot v. 3.20.5
- b.6. Gedenck Heere aē uwe barm-
herticheyt ende naer uwe goedertie-
rentheyt/et. 3.3.18. en 3.20.9.
- b.10. De weghen des Heeren sijn
enckel goetheyt en waerheyt die
sijn verbont ende ghetuygenisse on-
derhouden. 3.2.7.ende 3.17.2.
- c.11. Om dyns naems wille Heere
weest genadich myner misdact/war
sy is groot. 3.17.2
- d.18. Siet aen mijn jammer ende
ellende ende vergeeft mijn alle mijn
grootte sonden. 3.20.9
- 26.a.1. Heere rechtet my want ick
wandele in mijn ontschult/ ende ick
hebbe mijn betrouwen op den Hee-
re geset/et. 3.17.14.
- a.2. Proeft my Heere ende ver-
soeckt my reynicht mijne nieren en
mijn herte. 3.20.46.
- a.5. Ick hate de vergaderinghe der
boosen ende en verkeere niet met de
godtloosen. 3.17.14
- b.8. Heere ick hebbe lief die stede
uwer huys en de plaetse daer uwe
woont. 1.11.14.
- c.9. Raep mijn siele niet wech met
den godtloosen/noch mijn leue/et.
3.17.14.
- 27.a.1. De Heere is de sterckte
mijns leuens door wie sal ick vrees-
sen. 1.17.11.
- a.7. Want my een heyl beleide/ soo
en sal mijn hert niet vreesen. Int
selfde.
- b.10. Mijn vader ende moeder heb-
ben mijn/ verlaten maer de Heere
neemt my aen. 3.20.36.
- d.14. Verwacht op de Heere/west
getroost en onversaecht/en verbeyt
den Heere. 3.2.17.
- 28.c.8. Die Heere is haer sterckte/en
is de sterckte die synen ghesalfden
helpt. 2.6.2.ende 2.6.3.
- 29.a.3. De stemme des Heeren
is op de wateren/de Godt der eeren
dondert/de Heere is op groote wa-
teren. 1.6.4.
- 30.b.6. Synen tooren duert eenen
ooghenblik/ende sijn goet behagen
duert ten leuen. 1.10.18.
- a.7. Doen het my wel ghinc sprac
ick/ ick en sal nemmermer my rue-
ren/ Want Heere door v wel beha-
ghen hebt ghy mijnen berch sterck
gemaectt/maer soo haest/ghy v aē-
sicht berchdet verschrackte ick. 3.
8.2.
- 31.a.2. Heere ick hebbe mijn hope
op v geset en laet my nemmermeer
te schanden worden/ ende verlost
my door v gherechticheydt. 3.
11.12.
- a.6. In uwe handen beuelē ick mij-
nen geest ghy hebt my verlost/o wa-
rachtige Godt. 3.20.26
- c.16. Mijn tijden sijn in uwe handt.
1.17.11.
- d.23. Ick sprack in mijn hertzagen
ick ben van uwe ooghen verstoeten.
3.2.16.
- 32.a.1. Wel hem die sijn ouertredin-
ghe is vergheuen/ende wiens son-
den sijn bedeckt. 3.4.29.en
3.11.11.ende 3.14.11.ende 3.17.
10.
- b.5. Ick heb v mijne sonden bekēt/
en mijn misdact en heb ick niet ver-
sweghen ick sprack ick wil den Heer
mijne onctredinghe bekennē. 3.4.9
- b.6. Waerom sullen v alle heyligen
bidden ter rechter tijt. 3.20.7.
ende 3.20.26.
- 33.b.6. Die hemelen sijn door het
woordt des Heeren ghemaectt/en-
de alle sijn heyl door de geest zijns
monds. 1.13.15.en 1.16.1
- c.12. Wel den volcke/ welcker de
Heere

De Tafel.

- Heere een Godt is / ende dat hy tot
een cruc vercojen heeft. 2.10.8.
ende 3.2.28. ende 3.21.5.
- f.13. De Heere ziet van den Hemel
ende siet alle de kinderen der men-
schen. 1.16.1.
- b.18. De ooghe des Heeren is op
de gene die hē breefen/ende verwach-
ten op zjn goetheyt. 3.20.40.
- b.22. Heere/ uwe goedicheydt sy op
ons/also wy ons hope op v hebben.
3.20.12.
- 34.b.7. Doen dese ellendighe riep/
hoorde hem de Heere/ende Halp hē
tot alle sijne nooden. 3.20.26.
- b.8. De Enghele des Heeren le-
geren hen rontom dien die dē Hee-
re breefen. 1.14.6.ende 1.14.8.
ende 3.20.23.
- c.15. Wendt v bant quaet ende doet
het goet. 3.3.8.
- c.16. De ooghen des Heeren sijn op
den rechtueerdighen / en zjn ooren
naer haer roepen. 1.16.7.ende 1.
20.3.ende 3.20.10.
- c.17. Waer het aensicht des Heeren
is teghen hen die quaet doen / om
haer gedachtenis wt te doen vander
aerden. 1.16.7.
- 34.d.22. De doot der quaetdoen-
ders is seer quaet. 2.10.14. en-
de 2.10.18.
- b.23. De Heere verlosset de zielen
zijnder knechten. 2.10.16.
- 36.a.1. Het is vanden gront mijns
herten vander godloosen weghen
gesproken/Wat zy geē breefe Godts
en hebben. 1.4.2.
- a.2. Sy bercieren hen onder malcā-
deren selue dat zy hare boose zaecke
voorden / op dat zy boosheyt hae-
telijc maecten int seifoe.
- b.6. Heere v goetwillicheyt is stre-
kende tot aen den Hemel/ende v ge-
trouwicheydt tot aen den wolken.
3.2.7.
- b.7. Al gherichten zjn ghelijc een
diepe. 1.17.2. en 3.25.5.
- b.10. Want by v is de leuendighe
fonteyne/ende in v licht zien wy het
licht. 2.2.20.
- 37.b.7. Werbeyt den Heere met pa-
tientie/en betrouwt op hem. 3.2.37.
- b.22. Sijne geseghende becrue het
lant maer zijne veruolockte worden
vergeroeyt. 2.11.2.
- 38.a.2. Heere castyt my niet in uwe
toozen/ en straf my niet in uwe
gramschap. 3.4.32.
- a.5. Myne sonden sijn ouer myn
hoofst gegaen/ende als eē swaer last
sijnse my te swaer gheworden. 3.
4.16.
- 39.b.10. Ick swijghe / ende en doe
mijnen mont niet open/ om dat ghy
ghedaen hebt. 1.17.8.
- c.13. Ick den een bremdelinck door
v als alle mijne vaders. 2.10.15.
- c.14. Laet af van my/ op dat ick my
berquicke/er Ick henen gae/en nē
meer hier en zy. 3.20.16.
- 40.a.4. Ende heeft my een nieu liet
in mijn mond/gegeuen te louen on-
sen Godt/ vele sullen dat sien/en sul-
len breefen/ende hen betrouwen op
den Heere. 3.20.26.ende 3.20.28.
- b.6. Heere mijn Godt ghy hebt veel
wonderen gedaen en is onmogelijc
te vertellen door v alle uwe gedach-
ten tegens ons. 1.5.9. en 1.17.1.
- b.7. Offer nochte spijffer en be-
haghen v niet/doch de ooren hebt gy
my open gedaen. 3.22.10.
- b.8. Doe sprack ick / Siet ick come
int boeck is van my gheschreuen. 2.
16.5.
- b.9. Mijn Godt ick hebbe lust om
uwen wille te doen/int seifoe.
- c.11. Ick hebbe verbruydt uwe ghe-
trouwicheyt en v salicheyt / ende en
hebbe v goetheyt niet versweghen/
noch uwe waerheyt in groote ber-
gaderingen. 3.2.7.
- c.12. Laet dyne goedicheyt en trou-
we my alweghen behoede int seifoe.
- 41.a.5. Genesse mijn siele want ick
hebbe teghen v gesondicht. 3.20.23.
- 42.a.3. Mijn siele dorstet na Godt/
na den leuendighen Godt/ segghen:
wanne sal ick come om te verschy-
nen voor v aensicht. 4.17.25.
- a.5. Ende ick verghe selschaptese tot
in het hups des Heere/ met stemme
des gesancks en des lofs/et. 3.4.9.
- Waerom

De Tafel.

- b.6. Waerom bedroeft ghy v mijn siele / ende zijt so onrustich in my / hoept op Godt. 3.2.16.
- 43.a.5. Waerom bedroeft ghy v mijn siele / ende zijt so onrustich in my / hoept op Godt int selfde.
- 44.a.4. Sy hebben het Kant niet ingenomen door haer sweerd / en haeren arm en heeft hen niet gheholpen maer uwe rechter handt / uwe arm ende het licht was aensichts wandt ghy bemindese. 3.21.5.
- d.21. Hadde wy den Naem des Heeren ons Gods vergeten / en ons handen wtghefreckt tot vreemde Goden. 3.20.27.
- d.22. Godt soude hy dat niet wete: Want het is hy die der herte secretē weet. 3.20.27.
- d.23. Waer wy woerden om uwen twille bagelicks gedoodet / en woerden geacht als slachtschapē. 3.25.3.
- 45.b.7. Godt uwe stoel blijft altyt en ewewichlic en dē scepter uws rijcs is eē scepter der rechtuerdichz. 1.13.9.
- b.8. Ghy hebt lief gerechticheyt / en haet Godloosheyt / Waerom heeft v Godt gesalt met olye der vrecht / meer dan uwe gesellen. 2.15.5. en 4.19.18. en 4.20.10.
- c.13. De dochter Tyz sal met geschenck v aensicht bidden / ende de rijcken des volcks. 1.11.15.
- 4.b.12. Godt is ons toelucht ende stercker ende tot groote hulpe hebben wy hē in noot beuondē. 3.2.37.
- a.3. Daerom en breezen wy niet al waert schoo dat de werelt verginge / en dat de bergen in de Zee soncken int / selfde.
- a.6. God is int middē / by haer / daerom en sal hy haer niet ruerē. 4.1.3.
- 47.a.3. De Heere is de alderhoogste / en berschickelic en groter Coninc ouer de geheele werelt. 1.13.24.
- a.5. Hy verkieft ons ten Erfdele de heerlicheyt Jacobs / dien hy lief heeft. 3.21.5.
- 48.b.9. Also wy gehoort hebben / so sien wy het aen der stadt des heeren Zebaoth / aen de stadt onses Gods / Godt onderhoudt de selue ewewichlic.
- 1.11.14.
- c.11. God / als dijnē Name / so is oot uwen roem / tot aen der weereit eynde: dijnē rechterhandt is vol gerechticheyts. 3.20.41. en 4.16.32.
- 49.b.7. Die hen verlaten op haer goet ende roemen op haren grooten rijckdom. 2.10.17.
- b.8. Ricmant en kan synen broeder verlossen noch gode syn versoeninge geuen int selfde.
- b.11. Want men can sien / dat de wijsse steruen ende dat ooc de sorten / ende narren vergaen / int selfde.
- c.12. Dat is haer lust dat hare huyzen altoos duere / en hare wooningen / ec. int selfde.
- c.13. Waer de mensche en blijft niet in eere / maer sal dē onuerstandigen beegelijc zijn / die gantsch vergaen int selfde.
- c.14. Dit haer doē is enkel dwaesheyt / haer nacomelingen volghen geerne haer leeringe na / int selfde.
- c.15. Sy ligghen int graf als schapen / de door knaechse / ende de vrome sullen ouer hen heerschen des morgens int selfde.
- 50.c.15. Roept my aen in tijt des noots / ende ick salder v wotrecken / ende ghy sult my eerren. 3.20.13. en 3.20.28. en 4.17.37.
- d.23. Wie danck offert die prijsst my 4.18.17.
- 51.a.3. God zijt my genadich na dijnē goedertierenheyt. ec. 3.4.9.
- a.6. Op dat ghy recht beuonden wert in v gerichtē. 1.18.3. en 3.11.11. en 3.23.2.
- b.7. Siet ick ben geboren in boosheyt / ende mijn moeder heeft my in sonden ontfangē. 1.1.5. en 3.3.18. en 3.20.9. en 4.16.17.
- c.12. O God schept in my een reyn herte / ende verniet in my een rechtē geest. 2.2.25. en 2.2.27. en 2.3.9.
- d.17. Mijne Heere opent mijn lippen ende mijn mond sal v lof vercondigen. 3.20.28.
- d.19. De offerhanden die Godt behagen zijn enen verslagen geest / O Godt ghy en verwerpt niet een

De Tafel.

- beancort en nederich herte. 3.20.16.
- d.21. Wan sullen v behagen de of-
ferhande der gerechticheyt/de brāt-
offer ende gantsche offer dā salmen
calueren op dñnen altaer offeren.4.
18.17.
- 32.b.10. Waer ic sal bliuen in het
huys Godcs gelijck eenen groenen
olijfboom. 2.10.17.
- 33.a.4. Daer en is niemāt die goet
doet ia niet een. 2.3.2.
- 35.d.23. Werpt uwen last op Godt
en hy sal v verlichtē en hy en sal nē-
mer meer toelateen bz de rechtueerdi-
ge struckelē. 1.17.6.ende 2.10.17.
- d.24. Waer ghy Godt sultse affvo-
tē in de put des verderfs.2.10.17.
- 65.a.5. Ic hebbe mijn hope op Godt
gesteld/ Ic en sal geen dingen vrees-
sen die de menschen my doen con-
nen. 1.17.11.
- b.10. Wanneer ic b aenroep/ mijn
byanden keeren te rugge/ ende daer
door weet ic dat Godt voor my is.
3.20.12.
- c.13. O Godt v belofte zijn op my
daerom sal ich v louen. 4.13.4.
- 39.c.11. Godt vertoont my zijn
goedertierenheyt Godt sal my mij-
nen lust aē mijn byanden lastē sien.
2.3.12.
- 60.b.14. Met Godt willen wy da-
den doen / hy sal onse byanden met
de voeten treoen. 3.20.46.
- 62.b.9. Ontlastet uwe herten voor
hē/ Godt is ons betrouwē.3.20.5.
- c.10. Ten is niet van der mensche
kinderen de groote heeren en zijn
niet dan leugenen. 2.3.1.
- 63.a.4. A goetheydt is beter dan
leuen. 3.2.28.3.17.14.
- 65.a.2. Godt men loof v in Sion
en v betaeltmen gelosten. 3.20.29.
- a.3. Ghy verhoort de gebeden daer
om comt alle bleesch to.3.20.13.
- a.5. Gelusfich/ is hy die ghy ver-
kieft en doet hem by v comen/op dat
hy woone in uwe hoven/et. 3.21.5
- 68.c.19. Ghy zijt in de hoochten ge-
uaren ende hebt de gheuankenisse
geuangen. 1.13.11.
- c.21. Ende Heere Heere die bander
doot verlostet. 3.25.4
- c.36. Godt ghy sijt wonderlijck in
uwen heylighdom/ de God Israels
is de ghene die sterckte ende macht
geeft. 1.11.14.ende 4.7.2.
- 69.a.3. Ick ben versoncken in diepe
slim/daer gheen vasticheyt en is.4.
7.13
- a.5. Ick moet betalen dat ick niet ge-
rooft en hebbe.2.16.5.
- b.22. Sy geuen my galle te eten en
edick te dymcken. 4.17.15.
- d.29. Welckse wt den boeck des le-
uens/ dat sy met de rechtueerdigen
niet aengescheuen en woorden.2.10
18.ende 3.24.9.
- 71.a.2. Verlost my door v gerechtic-
heydt / ende comt my ter hulpe. 3.
11.12.
- 72.b.8. Hy sal heerschen van deē zee
tot aen dander/en dā den water/tot
aen des weereits eynde/ 2.11.11.
- c.11. Alle Coningen sullen hem aen
bidden en alle volcken sullen hē die-
nen. 4.5.17.
- 73.a.2. Ic dā noch hadde schier ge-
struyckelt met mijne doctē/mijn tre-
den hadde bynaest gheslibbert. 3.9.6
- c.17. Tot dat ick ben gegaen int
heylighdō/ en hebbe gemerct op haer
eynde. 2.10.16.ende 3.9.6.
- d.26. Wāneer mijn bleesch en mijn
herte versmachte/so zijdy toch Godt
alletijt mijns herten troost / en mijn
erwich deel. 2.11.2.
- 74.a.2. Gedenckt aen v ghemeente/
die ghy van outs verworpen hebt/
ende v ten erfdele verlost hebt/ en
aen den berch Sion daer ghy op
woont. 3.20.14.
- b.9. Onse teekenen en sien wy niet
meer daer en syn geē prophete meer
en geen leeraer en leert ons.2.15.1
- 75.b.7. De verhooginghe en comt
noch vanden opganck noch vanden
nederganck/ noch vander geberchte
inde woestijne. 1.16.6.
- 77.b.10. Heeft Godt vergheten ge-
nade te doene: heeft hy door toorne
gesloten zijn medeliden. 3.2.16.
- c.11. Doe sprac ick het is mijn doot
doen wert ic gedachtich der Jaeren
van

De Tafel.

- banden arm des alderhoogsten. 3.
2.31.
- 78.b.8 Ende niet en werden als ha-
re baders/ een regewillich ende on-
gehoorfacin gellachte welcker herte
niet recht en was/ en haren geest en
was n3 getrouwe tot Godt. 2.5.11
- d.36. En huychelden hem niet hare
mont ende logen hem niet haren ron-
ghen. 3.3.25.
- d.37. Doch haer herte en was niet
recht tot hem / ende en waren hem
niet ghetrouwe in zijn verbont/ int
selfde.
- e.49. Hy sonde op hem synen grim-
migen toorn/ gramschappe verbol-
ginge/ en huyt het welcke is de be-
dieninghe der booser Engelen. 1.
14.17.
- f.60. Dat hy syne wooninge tot Si-
lo liet baren de hutte daer hy onder
den menschen woonde. 2.6.2.
- f.67. Ende verwierp de hutte Jo-
seph en verloor niet de stamme E-
phraim. 2.6.2. ende 3.22.6.
- g.70. Ende heeft vercozē David sy-
nen dienaar/ ende heeft hem ghenom-
men bande schaepe stallen. 2.6.2.
- 79.b.9. O Godt onse hulper helpt
ons om dijns naems eere wille / en
verloft ons/ ende vergeeft ons onse
sonden om dijns naems wille. 3.
20.14.
- e.13. Maer wy die v volck zijn / en
de cudde bā uwer wyde danken v
eewichlyck ende vertellen uwe eere
inder eewicheyt. 3.7.10.
- 30.a.2. Ghy die sit tusschen de Che-
rubymen toont uwe claerheyt. 1.13
24.ende 2.8.15. ende 4.1.5.
- a.4. Godt bringt ons weder ende
laet lichten dijn aensicht soo genesen
wy. 3.2.28.
- a.5. Heere Godt der Heeren / hoe
lange wil v bertoonen teghen het
gebedt vos volcks. 3.20.16.
- d.18. Dijn handt beschutte het volc
uwer rechter hāt/ en die mēschē so-
nē die ghy vast vercozē hebt. 2.6.2.
- 81.b.11. Ic bē de Heere v Godt die v
wt Egyptē lāt geleyt hebbe. 3.2.31
- 81.a.1. Godt staet inde vergaderin-
ge Gods/ en rechtet onder de goden
4.20.4. en 4.20.6. en 4.20.29.
- a.3. Doet recht den Armen/ en wee-
sen/ en helpt de ellendigen en noot-
druftigen aen haer recht. 4.20.9.
- a.4. Verloft den berachten en armē/
ende treckt hē wt de hant der God-
loosen/ Int selfde.
- b.6. Ic sprac: Ghy zijt Goden ende
zijt alle kinderen des alderhoogstē.
1.14.5.4.20.4.
- 84.a.1. Hoe lieflick zijn dijne woo-
ningen Heere Schaboth. 4.1.5.
- a.3. Wijn siele verlanght ende ber-
sacht seere na de boozhouē des hee-
rē/ mijn lijf en siele verheugen haer
inden leuendigen Godt. 2.11.2.
- b.8. Sy gaen van deen deucht tot in
de ander/ dat een yegelicke verscheij-
ne booz Godt in Sion. 4.17.21.
- 86.a.2. Bewaert mijn ziele want
ick ben heyligh. 3.20.10.
- a.5. Want ghy Heere zijt goet ende
ghenadich ende van grooter goedte-
heyt/ den genen die v aenroepen. 3.
2.29.
- b.11. Heere leert my uwen wech/ op
dat ick wandele in v waerheyt ber-
eeniche mijn herte dat ick uwen naē
byese. 2.2.27. ende 2.3.9.
- 88.d.17. Uwe grāschappen sijn ouer
my gegān ende uwe verschrachti-
ge hebben my onderdruct. 3.4.3.4.
- 89.a.4. Ic heb een Verbont gemaect
met mijne wtuercozen/ Ic heb mij-
nen knecht David geswozē. 4.1.17.
- a.5. Ic sal v zaet eewichlyck ber-
heffen/ en sal uwen stoel laten duere
in alle eeuwen/ int selfde.
- d.31. So syne soonen mijne wet bet
laten / ende mijn gebot niet en hou-
den. 3.4.3.2. ende 4.1.27.
- e.32. So sy mijne oordeninge onthep-
ligen/ en mijne rechten niet en hou-
den. 3.4.3.2.
- e.33. So sal ick haere sonden niet de
roede besoecken/ ende hare misdact
niet plagen. 3.4.3.2. ende 4.1.27.
- e.34. Ende mijne genade en sal ick
niet bā den tzeckē/ en mijne waerheyt
niet laten seplen. 3.4.3.2. en 4.1.27
- f.36. Ic hebbe rens gheswozē

by

De Tafel.

- by mijnder heerlicheyt / dat ick Da-
uid niet liegen en sal. 2.15.3.
- f.37. Zijn zaet sal eeuwich zijn en synē
stoel vooz my als de sonne / int seifde.
- f.38. Als de mane sal hy eeuwichlijck
beueflicht werden / ende inden He-
mel / salder seker getuyge zijn. 2.
15.3.
- 90.a.4. Duyfent Jaeren zijn vooz
uwe oogen gelijck den dach / die gis-
teren voozby is / ende als een nacht-
wake. 3.2.42.
- b.7. Wy zijn verteert door uwen
toorn / ende zijn beroert door uwe
gramschap. 3.4.34.
- c.9. Want alle onse dage sijn henen
gegaen door uwen toorn / ende heb-
ben onse Jaeren doorzacht als een
gepeys. 3.25.12.
- c.11. Wie kēt de stercke uwes roorns
ende wie breeft hē vooz sulcke uwe
grimmicheyt. int seifde.
- 91.a.1. Wie onder de bescherminge
des alderhoochsten woont / ende on-
der de schaduwe des Almachtighen
blijft / &c. 1.17.6. ende. 2.8.41.
- a.3. Die sal b verlossen vanden
strick des Jagers / ende van shade-
liche pestē. 1.17.11.
- c.11. Hy sal zijnen Engelen beue-
len dat se b bewaren in alle uwe we-
gen. 1.14.6. en 2.8.42. en 3.20.23.
- d.15. Als hy my aentoept so sal ick
hem verhooren / Ic sal by hem zijn
inden noot / Ic sal hem daerwt trec-
ken ende tot eere maecten. 3.20.14
- 92.b.6. O Heere hoe groot zijn u-
we wercken uwe gedachten sijn seer
diepe. 2.10.17.
- b.7. Een dwaes en weet dit niet /
noch een sot en verstaet sulcks niet.
1.5.9.
- d.13. De rechtuerdige sal groenen
als een palmboom / hy sal wassen
als een Cedar op Libanon. 2.10.17
- d.14. Die gheplant zijn in den huy-
se des Heeren / sullen inden voozho-
ue onses Gods bloeyen. int seifde.
- 93.a.1. De Heere herschet / hy is
met heerlicheyt geleet / De Heere
is verciert met stercke / ende isfer
mede omnegodt. 1.6.3.
- b.5. Heylicheyt is de cieragie vos
huys ewichlijck. 1.6.4.
- 94.b.11. De Heere weet dat de ge-
dachten der menschen / ydel zijn. 2.2
25. ende 3.14.1.
- b.12. Geluslich is de mensche die
ghy castydet / ende hebt hem geleert
vooz uwe wijs. 3.4.34.
- d.19. Als ick veel bekommerd sijn
in mijn herte hadde / so verheuyde
uwen troost mijn siele. 3.20.7.
- 95.c.7. So ghy heden sijn stemme
hoort. 3.2.6.
- b.8. En verheert uwe herten niet ge-
lijck in Acheriba ende masse in de
woestijne. 2.5.11.
- 96.a.10. Segget onder den heyde-
nen dat de Heere Coninck zy / ende
hebbe zijn rycke so wydt / &c. 1.6.3.
- 97.a.1. De Heere is Coninck dies
verbljve hem dat Aerrycke / ende
Eylanden zijn byolijck. int seifde.
- b.7. Widdet hem aen alle ghy Go-
den. 1.13.11. en 1.13.23.
- c.10. Hy bewaerdē de sielen syner
heyligen / vander Godloosen hande
sal hyse verlossen. 2.10.16.
- b.11. Het licht is wtgefoert voozde
rechtuerdighen / ende breecht vooz
den vromen herten. int seifde.
- 99.a.1. De Heere is Coninck / ende
de volcken breezen / hy sit op de Che-
rubin daerom beweget haer de aer-
de. 1.6.3. ende 2.8.15.
- a.5. Verheft den Heere uwen Godt
ende bidt hem aen tot syner boer-
banck / want hy is heyligh. 1.11.15.
- b.9. Verhoocht den Heere onsen
Godt / ende bidt hem aen vooz synē
heyligen berch / want de Heere onse
Godt is heyligh. 1.11.15.
- 100.a.3. Beket dat de Heere Godt
is / hy heeft ons gemaect en niet wy
ons seluer wy zijn sijn volck en de
schapen syner weyde 2.3.6. ende 3.
21.5.
- 101.a.3. Ic en sal geen boose saec-
ken vooz mijn oogen leggen / Ic ha-
te de ouerreders / en late hē niet
by my bliuen. 4.20.9.
- b.8. Zoecch sal ick verdelghen /
alle

- alle Godtloosen inden lande / dat
 Jick wt de stadt des Heeren alle
 quaetdoenders wtroepen. 4.20.10.
 102.b.14. Ghy sult b opmaken ende
 ouer Sion ontfermen. 1.13.11.
 c.16. Dan sullen alle volckē den Hee-
 re hreessen/ende alle Coninghen der
 aerden uwe eere/int sefsoc.
 c.18. Hy wende hem ten bede der
 verlatenen ende versmaede haere ge-
 bedt niet. 3.20.28.
 c.19. Dat sal geschzeuen woorden op
 de nacomelingen/ende dat volck dat
 hier naer sal ghebozen woorden sal
 den Heere louen.int sefsoc.
 c.21. Op dat sy tot Zion predicken den
 name des Heeren/ende synen lofte
 Ierusalem/int t sefsoc.
 d.26. Ghy hebt boozichts de Verde
 gesondeert ende de hemelen zijn het
 werck uwer handen. 1.13.11.
 ende 2.10.15.
 d.27. Sy sullen vergaen maer ghy
 sult bliuen / ende sy sullen all ver-
 suden als een cleedt/et. 2.10.15.
 d.28. Maer ghy sijt ewighlick/cn
 uwe Jaren sullen nemmermeer eyn
 de nemen/int sefsoc.
 d.29. De kinderen uwer knechten
 sullen bliuen / ende haer saet sal
 booz b gedynen int sefsoc.
 103.c.20. Alost den Heere ghy syne
 Engelen sterck in daechden:die ghy
 zijn beuel wttricht / ende hoozt de
 stemme zijns woordts. 1.14.4.
 b.8. Bermhertich / ende ghenadich
 is de Heere gheduldich / ende van
 grooter goedertierentheyte. 3.2.29.
 104.a.2. Hy cleedt hem met het licht
 als met een cleedt. 1.5.1.
 a.4. Hy maect de winden tot syne
 boden ende de vier blaminē tot syne
 dienaeren. 1.16.7.
 b.15. Ende den wijn herbeucht des
 menschen herten / ende syn aensicht
 claer werde van olye. 3.10.2.
 d.27. Hy wachtē alle op b dz ghy hen
 synse geeft tot haerder tijt. 1.16.1.
 d.20. Wanneer ghyt hen gheeft/
 soo vergaderden syt / wanneer ghy
 b hant open doet/so woorden zy ver-
 sadicht met goet/int sefsoc.
 d.29. Maer soo haest ghy b aensicht
 verborghet soo verseucken zy /
 ende wan ghy haren adem wech
 neemt/so vergaen sy / ende wo-
 den weder tot stof/et. Int sefsoc.
 c.30. So ghy weder nwen adem
 wtlaet / so woorden sy gheschapen/
 ende vernieuwen het aensicht der
 aerden/int sefsoc.
 105.a.4. Soect zijn aensicht altijt 4.1.5
 a.6. Ghy/het zaet Abrahams sijns
 knechts / Ghy kinderen Jacob
 zijns wtuercozen. 3.21.5.
 c.25. Hy verkeerde haerder herte
 soo/dat sy zijn volck hateden / ende
 syne knechten dachten te oucrual-
 len. 1.18.2.ende 2.4.4.
 106.a.3. Gelucksalich sijn die die de
 gherechticheyt houden / ende doen
 recht tot alle tijden. 3.17.10.
 a.4. Heere weest mijner gedachtich/
 nae de genade die ghy uwen volcke
 gelouet hebt:bewijst ons b hulpe. 4.
 1.4.
 b.12. Doen ghelooften hy aen zijn
 woorden/ende songen synen lof. 3.
 20.15.
 b.13. Maer sy vergaten terfont sij-
 ne wercken ende zy en verberden
 synen raedt niet/int sefsoc.
 c.31. Ende dat werdt hem gerekent
 tot rechtuerdicheydt boozt ende
 boozt ewighlic. 3.17.7. en 3.17.8.
 f.37. Want zy offerden haere so-
 nen ende dochteren den dupuelen. 4.
 13.17.
 f.46. Ende lietse bermherticheyde
 binden booz alle de gene die hen ge-
 uanghen hadden. 2.4.6.
 g.47. Heere onse Godt helpt ons/
 ende vergadert ons wt de heyde-
 nen / dat wy uwen heyligen Naem
 danken/ende roemen dynen lof. 3.
 20.28.
 107.a.4. Als sy dolende gingen in
 de woestijne in enen ongebaenden
 wech/ende en bondē geen bewoona-
 de stadt. 1.5.7.
 a.6. Doen riepen sy tot dē Heere in
 haren noot / ende hy verlostē van
 haere angsten. 3.20.15.
 b.13. Ende sy riepen tot den Heere
 **** ij 41

De Tafel.

- in haeren noot / ende hy half hen
wt haeren Angsten / int selfde.
- b. 16. Om dat hy ontfacken breekt
metaelen deuren / ende laet ontween
ijfere grendelen. 2. 16. 9.
- b. 19. Ende sy riepen tot den Hee-
re in haeren noot / ende hy half hen
wt haeren Angsten. 3. 20. 15.
- e. 25. Hy beual ende dede voortco-
men een storm windes / die de ba-
ren berhieft. 1. 16. 7.
- e. 29. Ende hy silde het onweder / en
de baren swegen / int selfde.
- b. 40. Hy maect de bozzen ber-
acht / ende doetse dolen op woese-
te plaatsen daer gheene weghen
zijn. 1. 18. 2. ende 2. 2. 17. ende 2.
4. 4.
- b. 43. Die wijs is / die sal hier op
achten / ende sal des Heeren goet-
heyt bemerken. 1. 5. 7.
- i. 10. a. 1. De Heere heeft gheseydt
tot mijnen Heere: Sit aen mijnder
rechter hande / tot dat ick uwe vyā-
den tot een schabelle uwer voeten
make. 2. 15. 3. ende 2. 16. 16.
- b. 4. De Heere heeft gheswozen ende
ten sal hem niet berouwen / dat ghy
zijt een Dieffer ewighlyck naer
de wijsse Welchisedeck. 2. 11. 4. en-
de 2. 15. 6. ende 4. 18. 2. ende 4. 19.
28.
- b. 6. Hy sal richten onder de Iheyde-
nen / hy salt al vernullen met doode
lichamen / Hy sal het hooft versnij-
ten ouer een groot volck. 2. 15. 5.
- i. 11. a. 1. Ick sal den Heere danken
van gantscher herten in den raedt
van de rechtuerdighe. 4. 14. 8.
- a. 2. De werken des Heeren zijn
groot ende gheachtet van de gheene
diese lief hebben. 1. 18. 3.
- b. 10. De breefe des Heeren is het
beghinsel der wijsheyt. 2. 3. 4. en-
de 3. 2. 26.
- i. 12. a. 1. Ghelick salich is hy die
den Heere breeft / ende neemt groo-
ten lust tot zijne ghebden. 3. 17.
10.
- b. 6. De rechtuerdighen en werdt
nemmermeer vergheeten. 2. 10.
16.
- b. 9. Sijn rechtuerdicheydt blifft
ewighlyck / Sijnen hoorne wordt
verhooght met eeren. Int self-
de.
- b. 10. Het begheeren der godtloosen
sal vergaen. Int selfde.
- i. 13. a. 6. Welcke hem vernedert
om te sien op hemel ende op aerden.
1. 16. 5.
- b. 7. Die den verachteden berheft
wt den stof ende verhooght den ar-
men wt den dreck. 1. 5. 7.
- b. 9. Die den onruchtbaren / kinde-
ren geeft / ende maectse blijde moe-
der. 1. 16. 7.
- i. 15. a. 3. Waarwaer onsen Godt
is in den Heimel ende doet al wat
hem belieft. 1. 16. 3. en 1. 18. 1.
ende 1. 18. 3. ende 3. 24. 15.
- b. 4. Haere afgoden sijn goudt / en-
de siluer werken der menschen ha-
den. 1. 11. 4.
- b. 8. De ghene diese machten sijn
haerder ghelijck / ende die op hem
betrouwen / int selfde.
- i. 16. a. 1. Ick hebbe den Heere lief
want hy hoorde de stemme mijns ge-
bedts. 3. 20. 28.
- a. 7. Mijn ziel weest nu weder te
bieden / want de Heere heeft v goet
gedaen. 3. 2. 17.
- b. 12. Hoe sal ick den Heere ber-
ghelden alle sijne weldaden die hy
my ghedaen heeft. 3. 20. 28.
- b. 13. Ick sal den kelck der ber-
lossinghe neimen / ende sal aenroe-
pen den naem des Heeren / int self-
de.
- b. 14. Ick sal nu mijn ghelofte be-
taelen den Heere vooz alle het volc.
4. 13. 4.
- c. 15. De dootd sijner heylighen is
werdt ghehouden vooz den Heere.
2. 10. 14. ende 2. 10. 18.
- c. 18. Ick sal mijne ghelofte den
Heere betaelen vooz alle sijn volck.
4. 13. 4.
- i. 17. a. 2. Zijn ghenade ende waer-
heyt is gheweldich ouer ons in een-
wichheyt. 3. 2. 7.
- i. 18. a. 6. De Heere is vooz my /
daer en breefe ic niet wat my den
mensche

De Tafel.

- mensche doen en. 1.17.11.
- c.18. De Heere castijdt my wel/
doch hy en leuert my den doot niet.
3.4.32.
- d.25. Heere ick bidde v helpt my.2.
6.2.
- d.26. Gheloeft zy die daer comt in
den Naeme des Heeren. int self-
de.
- 119.a.1. Wel dien die sonder blee-
ke leuen / die in de Wet des Hee-
ren wandelen. 3.17.10.
- 10 Ick soeck v van gantscher her-
ten / laet my niet sejen van dij-
ne gheboden. 2. 2. 28. ende 4.
14.8.
14. Ick verheughe my in den wech
uwer ghetuyghenissen/als in aller-
ley rijckdom. 3.2.15.
18. Opent my de ooghen / dat ick
sie de wonderen uwer Wet. 2. 2.
21.
34. Leerdt my uwe Wet / dat ick se
bewaere ende onderhoude van gant-
scher herten. 2.2.25.
36. Heychdt mijn herte tot uwe
ghetuyghenisse ende niet tot de gie-
richheydt. 2.3.9.ende 2.5.11.
41. Heere dat v ghenade tot my co-
me/ende v hulpe naer v woort.3.2.
31.
43. Ende neemt niet van mijnen
monde het woort der waarheydt/
want ick hope op uwe rechten. 3.2.
17.
71. Het is goet dat ghy my ver-
ootmoedicht hebt dat ick uwe rech-
ten leere. 3.4.31.
76. Uwe ghenade moet my troos-
sen gheijck ghy uwen knecht be-
looft hebt. 3.13.4. ende 3. 20.
14.
80. Mijn herte blijue rechtscha-
pen in uwe rechten / op dat ick niet
tot schanden en worde. 2.2. 27.
103. Hoe soet sijn uwe woorden
in mijnen mond / iae soeter dan ho-
nich. 3.2.15
105. Al woort dient mijn voeten
tot een lantene / ende een licht op
mijne weghen.1.17.2.ende 2.7.12.
ende 4.8.6.
111. Uwe getuyghenissen sijn mijn
eenwighe erue / want zy sijn mijns
herten beucht. 3.2.15.
112. Ick neyghe mijn herte om te
doen naer u rechten altoos ende eeu-
wichlijck. 2.5.11.
127. Daerom hebbe ick uwe gebo-
den lief/ meer dan goud / ende edel
ghesteente. 3.2.15.
133. Leerdt my den wech in uwen
woorde / ende laet gheen onrecht o-
uer my heerschen. 2.3.9.
- 121.a.4. Siet de behoeder Israels
en slaep niet/noch en sluymert niet
3.20.3.
- 130.a.1. Wt de diepten roep ick
Heer tot v. 3.20.4.
- a.3. So ghy Heere acht neemt op
de sonden Heere wie sal bestaen. 3.
12.1.ende 3.17.13.
- a.4. Maer hy v is verghewinghe op
datmen v byese. 3.3.2.ende.3.16.3
- 131.a.2. Wanneer ick mijn siele niet
en sette / ende en stilde / so werdt
mijn siele gespendt/als een van sijn
moeder ghespent wort. 3.7.9.
- 132.a.1. Ghedenct Heere aen Wa-
uidt en aen sijn lijden. 3.20.25.
- b.7. Wy sullen in sijn wooninghe
gaen ende aanbiddē vooz sijne voets-
schabelle. 4.1.5.
- c.11. Ick sal op uwen stoel setten de
brucht uwer lijfs. 2.13.3.
- c.13. De Heere heeft Sion verco-
ren ende heeft lust daer te woenen.
4.1.17.
- d.14. Dit is mijn ruste eeuwichlijc/
hier wil ick woenen want het be-
nalt my. 4.1.5.
- 133.a.3. Wandt aldaer heeft den
Heere sijn seghen ende het leuen
beloest / altoos ende eeuwichlijck.
2.11.2.
- 135.c.15. Der heydenen afgoden
sijn siluet ende gout/ van menschen
handen gemaect. 1.11.4.
- 138.a.1. Ic dancke v van gantscher
her en vooz den Gōden wil ick v lof
singen. 4.14.8.
- a.2. Ick sal uwen naē danken vooz
uwe goetheyt ende trouwe. 3.2.7.
- b. 8. Het werck uwer handen
**** tijg swender

De Tafel.

- wonder ghy niet verlaten. 3.24.6.
 140.c.14. De rechtueerdighe suilen
 uwen naem belijden / ende de godt=
 salighe suilen by v woonen. 2.20.
 16.
 141.a.2. Mijn gebed sy booz v aen
 ghenaeem als een roock offer / ende
 mijner handen opheffen als een
 auondtoffer. 3. 20. 14. ende 4.
 18.17.
 142.b.6. Daerom Heer schreyde ick
 tot v ende seyde / ghy syt mijn hope
 mijn deel in den lande der leuendi=
 gen. 2.11.2.
 b.8. De rechtueerdighe suilen om=
 trent my comen / om dat ghy my
 dat goetd ghebaen hebt. 3.20.26.
 143.a.2. Ende en treet niet int ge=
 richte met uwen knecht want booz
 by en is gheen leuendich mensche
 rechtueerdich. 2.7.5.ende 3.12.2.
 ende 3.14.15. ende 3.17.14.ende
 3.20.8.
 b.5. Ick gedencke aen de boozleden
 tijden / ick ouerdencke altoos v da=
 den. 3.2.31.
 144.d.15. Wel den volcke diet also
 gaet / doch wel den volcke diens de
 Heere een Godt is. 2.10.8.ende 3.
 2.28.
 145.a.3. De Heere is groot en seer
 prijselfic soo dat zijn grootheyt on=
 begrijpelijk is. 1.5.8.
 a.5. Ick sal vertellen uwe schoone
 eere / ende uwe wonderdaden. int
 selfde.
 b.8. De Heere is goedich/ende ghe=
 naedich/traech tot toozne/ ende van
 grooter goedertierenheyt. 1.10.
 2.ende 3.2.29.
 b.9. De Heere is alleen goedich/ en
 sijne ontfermherticheyt is ouer alle
 sijne wercken. 1.5.5.
 c.13. Alrijcke is een ewichrijcke
 ende v heerschappie duert boozt en
 boozt. 1.13.24.
 d.18. Die Heer is na by allen die hē
 aenroepen / die hem inder waerheyt
 aenroepen. 3.20.3. ende 3.20.7. en
 3.20.14.
 d.19. Hy doet de wille bande godt=
 breefsenden/ende hoozt haer schrey=
 en / ende helpt hen. 3.20.5. ende
 3.20.13.
 147.b.9. Hy geeft den bee zijn boe=
 der/ende den iongen kauen die hem
 aenroepen. 1.16.5.
 b.10. Hy en heeft geenen lust aen de
 sterckte des peerds/ noch syn wel=
 gheuallen aen der menschen beenen.
 2.2.10.
 d.20. Hy en heeft soo niet ghebaen
 aen allen volcken/ ende en heeft hen
 niet te kennen gegeuen syne rechten
 3.21.6.

Prouerbia.

- 1.a.7. De breefe des Heeren is een
 beghinsel der wijsheyt. 3.2.26.
 2.d.21. De rechtueerdighe suilen
 de Erde bewoonen/ ende de bromē
 suilen daer in bliuen. 2.11.2.
 d.22. Maer de godtloosen suilen
 wtgheroept werden / vander aer=
 de/ende de verachters sullender wt
 berdelget werden/int selfde.
 3.b.11. Mijn soon en verworpt de
 castijdinghe des Heeren niet / ende
 en weest niet onuerduldich ouer sy=
 ne straffe. 3.4.32.
 b.12. Wandt de Heere castijdt de
 ghene die hy lief heeft/ende ghelijck
 den vader het kint daer hy behagen
 in neemt. 3.8.6.
 8.b.15. Dooz my regeeren de Co=
 ninghen ende de Princē doen recht.
 4.20.4.ende 4.20.7.
 c.22. De Heere heeft my besetē van
 tbeghinsel zijner weghen/ende was
 booz sijne wercken. 1.13.7.
 c.23. Ick hebbe heerschappie ghe=
 hadt / van cewicheyt / van aenbe=
 ghinne booz der aerden / int self=
 de.
 c.24. Ick was gheghenereert doen
 de diepten noch niet en waeren/
 doen de fonteynen noch niet en
 sprongen met water. 1.13.7. ende
 2.14.8.
 9.c.10. De breefe des Heeren is het
 beghinsel der wijsheyt. 3. 2.
 26.

De Tafel.

- 10.b.7 De ghedachtenisse der recht-
ueerdighen sal ghebenedijt wesen/
maer de name der godtloosen sal
verrotten. 2.10.18/ende 3.17.15.
- b.12. Haer verweest twist/maer lief-
de bedect alle ouerredinge. 3.4.31/
ende 3.4.36.
- 12.c.14 Den mensche wert vergol-
den naer dat zijn handen verdien-
t hebben. 3.18.1.
- d.28. Op den wech der gerechtichz
is het leuen/ende op den gebaenden
padt ende is gheen doot. 3.17.15.
- 13.c.13. Die het ghebodt breeft sal
ghelooft werden. 3.18.1.
- 14.c.12 De godtloosen veracht zij-
nen n aesse/maer die medelijde heeft
mette bedructe is geluckich 3.17.10
- 2.26. In de breefe des Heere is vast
betrouwen/en daer is versekerheyt
in booz zyne kinderen. 3.14.19.
- 25.a.3. De ooghen des Heeren zijn
ouer alle plaetsen /sinde de quaden
ende goeden. 4.17.23.
- b.8 Den offer der godtloosen is den
Heer eenen grouwel/maer de offer-
hande der rechtueerdighen is hem
aenghenacm. 3.14.8.
- 16.a.1. De toebereydinghe der her-
ten is van de menschen/maer de ver-
antwoordinghe der tonghen is dooz
den Heere. 1.16.6.
- a.2. Eenem peggelijck dunckt zyne
wegen supuer te zijn/maer de Hee-
re beweecht de herten. 3.12.5.
- a.4. De Heere heeft alle dinck ghe-
maect om zijns selfs wille / oock
den godtloosen ten boosen daghen.
3.23.6.
- a.6. De misdaedt werdt berghen
dooz goedicheyt ende trouwe / ende
dooz de breefe des Heeren vermij-
den het quaedt. 3.4.31/ende
3.4.36.
- b.9 Des menschen herte slaet zijnen
wech aē/maer de Heere alleene leyt
zijnen padt. 1.17.4.
- b.12. Boosheyt te doen is een grou-
wel booz de Coninghen/want dooz
gherechticheyt woxt den thoon be-
ueficht. 4.20.10
- b.14. De gramschap des Coninx
is als een bode des doods / maer
een wijs man salse vermijden. 4.
20.32.
- d.33 Het lot woxt in den schoot ge-
wozpen/maer het valt als de Heere
wil. 1.16.6.
- 17.b.11. Een wederspannich men-
sche en soecht niet dan quact / maer
een grouwelijche bode sal ouer hem
comen. 4.20.10
- c.15. Die den godtloosen rechtuer-
dicht / ende die den rechtueerdighen
verdoemt / zy zijn beyde een grou-
wel booz den Heere. Int selfde.
- 18.b.10. Den naem des Heeren is
als een stercke Burcht / de recht-
ueerdighe loopt daer henen / ende
woydt beschermt. 1.13.13/ende 3.
20.14.
- 19.c.17. Die den armen bermher-
ticheyt doet die leent den Heere/
ende sal hem het goede vergheiden.
3.18.6.
- 20.a.7. De kinderen der rechtuer-
dighen wandelende in brouicheyt/
sullen gheluckich zijn naer hem. 2.
8.21.
- b.8. Een Coninck die op den stoel
sit te richten / verstroyt alle quact
met zijn ooghen. 4.20.10.
- b.9. Wie isser die segghen can: Ich
hebbe myn herte gesuyuert: ick ben
supuer van sonden. 3.13.3
- b.12. Soo wel de oore die hooft/als
de ooghe die siet / Godt heeftse alle
beyde ghemaect. 2.4.7.
- b.20. Die zijnen radr ofte moe-
der bloeckt diens keerse sal wtghe-
bluft worden midden int duyffere.
2.8.36.
- d.24. De gangen des menschen co-
men vanden Heere: hoe sal dan den
mensche zijnen wech verstaen. 1.
16.6.
- d.26. Een wijs Coninck verstroyt
de godtloosen/ ende brenghet het rad
ouer hen. 4.20.10.
- 21.a.1. Het herte des Coninx is in
de handen Godts ghelijck water-
beken/ hy neyghet het waer hy wil.
1.18.2/ende 2.4.7/ende 4.20.29.
- a.2. Eenem peggelijck duncket zijner
**** p wech

De Tafel.

- wech / recht zijn. 3.12.5.
 24.c.21. Wijn soon breeft den Heere
 ende den Coninc. 4.20.22.
 t.24. Die tot den Godtloosen seyt/
 Ghy zijt rechtuerdich / dien bloec=
 ken de lieden / ende het volck hatet
 hem. 4.20.10
 25.a.2. Het is GODES eere een
 sake verbergen maer het is der Co=
 ningen eere een sake tonder soecken.
 3.21.3.
 a.4. Meent het schuytm banden Al=
 uer soo wert daer een reyn vat wt=
 neemt den Godtloosen wech booz
 den Coninc / ende zijn soel woerdt
 met gherechticheydt beueficht. 4.
 20/10.
 2.21. Ist dat de ghene die b haet
 honghert / gheeft hem te eten / ende
 heeft hy doest gheeft hem te drinc=
 ken. 2.8.56.
 b.27. Ghelijc niet goet en is te veel
 heinichs te eten / alsoo en is het ooc
 gheen eere te ondersoecken nae zijn
 eere. 3.21.2.
 26.b.10. De meester die allen din=
 ghen heeft ghemaect / die beloonet
 beyde den sot ende ouertreder. 3.
 23.4.
 28.a.2. Om de boosheyt des landts
 wille zijnder veel prinsen. 4.20.28.
 b.14. Gheluck salich is den man / die
 alstijt breefsachtich is / maer die zijn
 herte verherdet / hy sal int quade
 ballen. 3.2.23.
 29.b.13. Een arm man / ende een
 rijck / ghemoeten hen onder malcan=
 deren / doch de Heere lichtet harer
 beyder ooghen. 1.16.6.
 30.a.4. Hoe is zijnen naem / ende
 naem van zijn soon dat ghy weet?
 2.14.7.
 a.5. Alle woorden Godts zijn ghe=
 supuert / ende is eenen schilt booz de
 genen die op hē betrouwen. 3.2.15.
 b.6. Doet tot zijn woorden niet toe /
 op dat hy b niet en berispe / en leu=
 ghenaeu beuonden wert. 4.10.17.
 de / ende sach dat het al ghelicheydt
 was ende iammer. 2.2.12
 3.d.19. Want tgaet den menschen
 als den Aee ghelijc deen sterft soo
 sterft ooc dander / ende hebben bey=
 de eenreley adem : ende de mensche
 en heeft niet meer dan het bee swant
 alle dinck is ghelicheydt. 3.2.38.
 d.21. Wie weet of den adem der me=
 schen opwaert gaet / ende den adem
 des bees nederwaerds onder der
 aerden gaet. 3.25.5.
 7.d.30. GODE heeft den mensche
 recht gheschapen / maer zy hebben
 vele consten ghesocht. 2.1.10/ende
 2.5.18.
 9.a.1. Gheen mensche en kenmet /
 noch de liefde noch den haet / dien
 hy booz hem heeft. 3.2.38/ende 3.
 13.4.
 a.2. Het geschiet deen eenen als den
 anderen den rechtuerdigen als den
 godtloosen. 1.16.9.
 b.4. Een leuendighen hont is beter
 dan een dooden leeuw. 3.25.5.
 b.5. De leuendighen weten dat zy
 steruen sullen / maer dooden weten
 niet / etc. 3.20.24.
 b.6. Ende haer liefde / ende haer ende
 nijd is alrede vergaen / ende en
 hebben gheen deel meer op der aer=
 den in allen dat onder de Sonne
 gheschiet. 3.20.24.
 12.b.7. Ende dat den gheest weder
 tot Gode keere / die hen ghegheuen
 heeft. 1.15.2/ende 1.15.5
 Cantica.

- 2.d.14. Toont my uwe ghesalte / en
 laet my b stemme hooren. Want b
 stemme is soet / ende b ghelicht be=
 haghelijck. 1.11.14.
 5.a.3. Ick hebbe mijnen rock wtge=
 toghen / hoe sal ick hen weder aen=
 trekken : ick hebbe mijne voeten ge=
 wasshen / hoe sal ickse weder buyl
 maken. 3.16.4.
 Efaia.
 1.b.5. Wat salmen meer aen b slaen?
 so ghy des afwijckens dies te meer
 maect / het gantsche hooft is cranch
 het

Ecclesiasticus,

- 2.c.11. Doe aensach ick alle de werc=
 ken die myne handt gheimaect had=

De Tafel.

- het gantsche herte is mat. 3.4.33.
- b.10. Ghy Princen van Sodoma
hoozt de woorden des heeren. Ghy
volcken van Gomorra neecht voo-
ren tot het woort onses Godts.
4.1.18.
- d.12. Wie heeft dat van uwen han-
den gheepichte 3.14/15.
- d.13. En offert hoozt aen gheen of-
handen meer/ten is maer ijdelheyt/
het reucwerck is my eenen grouwel:
ick en can niet meer gheijden uwe
nieuwe Manen/ec. 2.8.34/ende
3.14.8.
- d.14. Mijn ziele haet uwe nieuwe
Manen/ende uwe feestdaghen/zy
zijn my oueruerdjetich/ick ben se
moede te ijden. 4.2.10.
- d.15. Wanneer ghy uwe handen wt-
reycht soo verberghe ick myne oo-
ghen van v/ende wanneer ghy beel-
biddet soo en sal ick niet hoozen/
want uwe handen zijn vol bloets.
3.20.7.
- e.16. Houdt op van quaet doen. 3.
3.8.
- e.17. Leert goet doen/soeckt trecht/
helpt den verdrukten/staet de wee-
sen boozen/ende beschermt de wee-
duwen. 2.8.52/en 3.3.8.
- e.18. Wanneer v sonden root waren
als vermulhoen/soo sullense wit
woorden als sneeuw/ende wanneer
zy alrede root waren als roosijn
berwe/soo sullen zy wit als wolle
woorden. 3.4.29.
- e.19. Soo ghy my hoozet ende ghe-
hoorfaem zijt/soo suillet ghy des
lants goet eten. 2.5.10.
- e.20. Weyghert ghy daer en teghen
ende zijt onghehoofaem/soo sal v
het sweerde eten/want de mond
des H. G. E. R. E. N seyt het. Int
selfde.
- 2.b.8. Haer landt is veruult met
afgoden/zy hebben aenghebeden
het werck haerder handen/twelck
hare vingheren ghemaecht hebben.
1.11.4.
- 3.a.1. Siet de Heere/Heere Godt
der heyscharen/sal van Jerusa-
lem ende Juda wech nemen aller-
ley troost ende sterckte/de sterck-
te des broots ende des waters. 1.
16.7.
- a.3. Ick sal hen kinderen tot Prin-
cen gheuen/ende de cleyne sullen o-
uer hen heerschappie hebben. 4.
20.25.
- 4.a.1. Laet ons slecht nae uwen
naem heeten/op dat onse sinaet-
heyt van ons ghenomen worde. 3.
22.25.
- 5.b.8. Wee den ghenen die een huys
tot ander toe doen/ende een belt
tot het ander trecht/tot datter
gheen plaetse meer en is. 3.19.9
- c.26. Want hy sal een banier ophet-
sen onder de Heydenen die berre
woonen/ende false locken/van
den eynde der aerden. 1.18.1/ende
2.2.4.
- 6.a.1. Ick sach den H. G. E. R. E.
 sitten op eenen hooghen ende ver-
heuen stoel/ende zyne panden ver-
uisden den Tempel. 1.13.11/ende
1.13.23.
- a.2. De Saraphijnen waren onder
hem/ende een peghelijck van hem
hadde ses vleughelen. 1.11.3/ende
1.14.8.
- b.5. Wee my want het is niet my
ghedaen/want ick ben een men-
sche van onreynder lippen. 4.
8.3.
- b.6. Ende daer blooch een Sera-
phin nae my/in wiens handen een
cole was die hy banden Altaer met
een tanghe ghenomen hadde. 1.
11.3.
- c.9. Ende sprack gaet ende segt de-
sen volcke:Hoozt ende en verstaet
niet/ec. 1.13.15/ende 3.23.13.en-
de 3.24.13.
- b.10. Aersstet het herte deses volcx/
ende slopt hare ooren/ende ver-
blint hare ooghen/dat zy niet en
sen. 2.4.3.
- 7.a.4. Hoedt v ende weest stille/en-
de v herte zy onuertzaecht voor de-
se twee stercken der roockenden bza-
den. 1.17.11/ende 3.2.17.
- c.14. Siet een machet sal beurucht
werden/ende sal eenen soon baren
wiens

De Tafel.

- wotens naem **37** Emanuel heeten
 sal. 2.6.3/ende 2.12.1.
z.18. Ter dier tijt sal de Heere bla-
 sen nae de bliege/die daer aent eyn-
 de der wateren Egypti/ende nae
 de Wie die int landt Assur is. 2.
 4.4.
8.c.14. Maer hy sal zijn/eenen steen
 des aenstoots/ende als een steen
 der verderfennisse/voor de twee
 huysen Israels. 1.13.11/ende 1.
 13.23.
8.16. Wint de ghetuyghenissen toe/
 ende versegheit de Wet mijnen ion-
 ghren. 3.22.10.
d.17. Ick verwachte op den Heere/
 die zijn aensicht verborghen heeft
 van het huys Jacobs/ick wachte
 op hem. 3.2.42.
d.18. Siet hier ben ick/ende mijn
 kinderen die my de Heere gegeven
 heeft. 3.22.10
9.b.6. Een cleyn kint geboren/ende
 een soon is ons gegeven/welckers
 heerschappie is op zijne schouder eff
 zijnen naem sal gheheeten worden/
 wonderlic/raeder/stercken Godt/
 oeuwich Nadet/Adince der byeden/
 1.13.9/ende 2.15.1/ende 2.17.6/
 ende 3.13.4.
8.12. Zijn hant is noch wtgestreckt.
 4.17.23.
10.a.1. De bloeck is op hen die qua-
 de wetten maken. 4.20.29
8.5. O wee Assur die mijner gram-
 schap roede is/ende den stock die in
 hare handen is/mijne grimmicheyt.
 1.18.1/ende 4.20.25.
b.6. Ick sal hem senden tegheen een
 huyselisch volck/ende hem beuel
 geuen tegen het volc mijns toorns/
 dat hy het berooue ende wtdeyle/
 ende vertrede het onder de voeten
 als dieck. 1.18.2.
8.12. Ter dier tijdt als de Heere al
 zijn werck sal volbracht hebben/op
 den berch Sion ende Jerusalem. 1.
 18.1.
d.15. Sal een hyl beroemen tegheen
 dien die daer mede houwet/oft een
 Saghe tegheen de gene diese street/
 gheijck of de roede haer verhieft
 tegheen de ghene diese op heft/en-
 de dat de stock hem verhieue of hy
 gheen hort en ware. 2.4.4.
11.a.2. Ende den Gheest des Hee-
 ren sal op hem rusten/den Gheest
 der wijsheydt ende verstants/den
 gheest des raedts ende stercke/den
 gheest des wetenschap ende vreesse
 des Heeren. 2.15.5/ende 4.19.
 22.
a.3. De Gheest sal hem rieckende
 maken in de vreesse des Heeren/hy
 en sal niet richten nae het gheclit-
 te zijner ooghen/ende en sal niet
 verispen na het hoozen zijns oozen.
 2.3.4.
a.4. Ende sal den boosen dooden
 door den Gheest zijner lippen. 1.
 13.15.
b.9. Men sal niet hinderen/noch
 schade doen aen yemant in mij-
 nen heelen heplighen berghe. 4.
 20.10.
c.10. Ter dier tijdt sullen de Hey-
 denen bragghen nae die wortel J sal/
 welcke is opgeheuen tot een banier
 der volcken. 1.13.13.
12.a.1. Heere ick sal b louen/al ist
 dat ghy tegheen my vergramt hebt
 gheweest/uwen toorn is afghe-
 wendet/ende ghy troost my. 3.
 4.32.
14.a.1. De Heere sal medelijde hebe-
 ben op Jacob/ende Israel hoorde
 aen noch berkiefen. 3.21.5.
f.27. De Heere der heyscharen
 heeft het besloten wie salt wees-
 ren/ende zijn handt is wtghe-
 streckt wie falsche afkeeren. 1.17.
 14.
19.c.18. Ter dier tijdt daer sullen
 vijfseden wesen int landt van E-
 gypten/die de tale sullen sprek-
 en van Canaan/ende sullen swee-
 ren by den Godt der heyscharen.
 2.8.23.
c.19. Ter dier tijdt oock salder een
 Altaer des Heere E R E N wesen
 int midden van Egypten. 4.
 18.4.
d.21. Ende de Heere sal bekent we-
 sen van die van Egypten/ende ter
 dies

De Tafel.

- dier tijt sullen de Egyptenaren den Heere kenen/ ende sullen hem offeren ende spijfoffer offeren/ende sullen den Heere ghelosten doen/ ende sullense volbrēngghen. Int selsoe.
- d. 23. Ter dieer tijdt salder een wech wesen van Egypten in Assyrien/ ende den Assyrien sal in Egypten comen ende den Egyptenaren in Assur/ ende de Egyptenaren sullen de Heere dienē met Assur. Int selsoe.
- d. 25. Den welcken de GODE der heerscharen seggen sal/ segghende/ gesegent zijt ghy mijn volc van Egypten ende Assur myner handen werck. 1.18.1.
- 25.a.1. Ghy hebt wonderlijcke dingen ghedaen/ uwe booznemen van outs af/ zyn getrouwe en warachtich. 3.24.4.
- c.8. Hy sal den doot berderuen ewichlyck/ ende de Heere sal de tranen afdoogē van alle aensichten &c. 3.9.6.
- c.9. Siet dit is onsen Godt/ wy hebben hem verwacht/ ende hy sal ons verlossen. 1.13.10/ en 1.13.24.
- 26.a.1. Wy hebben een sterke stadt/ de muren ende geweeren zyn. Heyl 1.17.6.
- d.19. Haer b dooden sullen letten en verrysen niet mijn lichaem/ ontwaert b ende verblift b. 2.10.21/ ende 3.25.4.
- d.21. De Heere is wtghegaen van zynder plaetse/ om te besoecken de misdaet der inwoonderen des lants teghen hen: dan sal het landt haer bloet openbaren/ ende niet langher verhehlen hare ghedoode. 3.25.8.
- 28.d.16. Wie gelooft die en sal hem niet haesten. 1.13.13.
- 29.d.13. Om dat dit volc my naect met den monde/ ende my eert met zyn lippen/ maer zyn herte is verre van my/ en haer breefe/ &c. 3.20.7/ ende 3.20.31/ ende 4.10.15/ ende 4.10.16/ ende 4.10.23.
- d.14. Daerom siet ick sal dit volck wederom doen verwonderen/ en door schrikelijcke ende wonderlijcke saken: dat is dat de wyshedyt van haer wyssen sal vergaē/ en het verstant van hare verstandinghe sal te niet werden. 4.10.6.
- 30.a.1. Wee den rebellighen kinderen seyt de Heere. Dat zy raet nemen ende niet van my/ ende hen bedecken niet een deersē ende niet van my/ &c. 3.20.28.
- d.15. Al we stercke sal wesen in wijsghen ende hope. 3.2.37.
- d.33. De cupl is van langhen tijdt bereyt/ tae den seluen is oock bereyt booz den Coninck welcke hy gemaect heeft diep en wyt: zyn bouwsel is vier ende boetheyt des houts/ ende den wint des Heeren is gelijceenen bzant sulphers/ diese ontfecct 3.25.12.
- 31.a.1. Wee den ghenen die neder nae Egyptē gaen om hulpe te hebben/ ende hebben haer hope op peerden/ ende stellen haer betrouwen op waghens/ &c. 3.26.28.
- c.7. Ter dieer tijdt een gegheijck sal wech werpen/ zyn beelden van gult/ ende zyn afgoden van gout/ die uwe handen b tot sonde ghemaect hebben. 1.11.4.
- 33.b.14. De sondaers sullen breefen in Sion/ en ver schrickinghe sal den hypocriten beuangen/ segghende: wie van ons sal conne woonen niet een verblindende bier: wie van ons sal woonen niet de eeuwighē hitte. 3.12.1/ ende 3.17.6.
- d.22. De Heere is onse rechter/ de Heere is onse wetgheuer/ de Heere is onsen Coninck/ ende hy sal ons verlossen. 2.10.8/ ende 2.15.5/ ende 4.10.7.
- d.24. Het volck dat daer in woont/ sullen haer sonden ghewoere worden. 4.1.20.
- 35.c.8. Ende als daer sal een baem ende wech zyn/ ende sal gheheeten worden den heylighen wech/ ende de ghene die onreyn is/ en sal daer niet opgaen. 4.1.17/ en 3.6.2.
- 37.a.4. Hest dan b ghebet op booz de reste die daer noch ghewonden worden. 3.20.5.
- c.16. Heer der heerscharen/ de Godt 3f

De Tafel.

- Israels die daer sit op de Cherubim
ghy zyt alleen Godt van den
rijcken deser weerelt. 2.8.15.
- f. 32. Aan Jerusalem sullen noch
weggaen de overghebtenene / ende
de verlosse van den berch Sion.
4.1.4.
- g. 35. Ick sal dese stadt beschermen/
op dat icse beware om mijnent wil-
le/ende om de Wille Davids mijn
knecht. 2.17.5.
- g. 36. Ende den Enghel des Heeren
ginck wt/ende sloecher in den leger
vande Assyrien/hondert tachenrich
ende vijft duysent/æc. 1.14.6.
- 38.a.1 De Heere seyt aldus:beschiet
v hups want ghy sult steruen/ende
en sult niet meer leuen.1.17.12/en
3.3.4.
- a. 3. O Heere: Ick bidde v hebt ge-
dachtenisse / hoe dat ick booz v
ghewandelt hebbe in waerheyt/
niet volcomener herte /ende dat ick
ghedaen hebbe dat v behaecht. 3.
20.10.
- a. 5. Siet ick sal tot uwe dagen vijf-
thien iaren toedoen. 1.17.12
- b. 8. Siet ic sal de schaduwe weder
doen keeren/æc. 4.14.18
- b. 20. De Heere heeft my geholpen/
daerom sullen wy myne liedkens
singhen al de daghen ons leuens in
Godes hups. 3.20.28
- 39.c.6. Siet de daghen comen/dat
alle het gene dat in uwen hupse is/
ende alle het gene dat uwe Vaders
bergadert hebbe tot op desen dach/
sal ghedrieghen worden in Babylone.
Men salder niet late spreect die
Heere. 1.8.7.
- b. 7. Sy sullen oock van uwe sonen
nemen die wt v comen sullen / die
ghy genereren sult/ende sullen Ca-
merlinghen zijn in het hof des Co-
ning van Babylonie. 2.8.19.
- 40.a.2. Zijn tijdt is vervult / zijn
hoosheyt is verghenen / zy heeft
van de handen des Heeren ontfan-
gen het dobbel van alle hare sonden
3.4.35.
- a. 3. De stemme sal roepen in de wo-
estijne berrypt den wech des Heeren/
maect in de woestijne de wech rechte
voor onsen Godt. 3.3.2.
- b. 6. De stemme seyd roept / ende ic
sey: wat sal ic roepen / æc. 2.9.5/en-
de 2.10.7.
- c. 11. Hy sal zijn eude weyden als
een herder. 4.19.34.
- c. 12. Wie is hy die de wateren ghe-
meten heeft met zijner buys / en den
hemel geuaet met zyne spannen / en
het slyck der aerden met zyne ving-
gheren/æc. 3.2.31.
- c. 13. Wie onderrichtet den geest des
Heeren / oft wie heeft zijn raetman
gheweest / ende wie heeft hem ge-
toont/æc. 4.18.19/en 4.19.2.
- d. 17. Alle volcken zijn booz hem of
zy niet en waren:ende achte als een
niet/ende ijdel dinck. 3.2.25.
- d. 18. Wien suldy Godt dan nabeside/
ende wat gelijkenisse sult ghy hem
stellen? 1.11.2/ende 1.11.12.
- e. 21. Heeft v niet gebootschapt ge-
weest vanden beginne / hebt ghy n
verstaen vanden aenbeginne der
aerden. 1.11.4/en 1.14.1.
- e. 22. Hy sit bouen de rondicheyt der
aerden/æc. 1.5.5.
- g. 29. Naer hy gheeft den bermocp-
den cracht/en vermenichsuldicht de
crachtloosen hare stercke. 2.2.10.
- 41.b.7 Den timmerman sloech met
ten hamer het bleck glat opden aen-
beelt/en seyde: Het is bequaem / om
tsamen te voeghen / alsoo dedet hy
bast houden met nagelen op dat het
niet en roerde. 1.11.2.
- c. 9. Ick hebbe v vercozen ende niet
verstecken. 3.21.5.
- g. 29. Siet zy zijn alle ijdelheyt/en-
de hare wercken zijn gantsch niet
hare afgoden zijn windt ende ijdel-
heyt. 1.11.2.
- 42.a.1. Siet mijn knecht ick sal my
op hem russen/æc. 4.14.2.
- b. 8. Ick en sal mijn eere tot gheenen
ander gheuen / noch mijnen lof den
afgoden. 1.11.9.
- b. 9. De dingen die noch comen sul-
len die vercondighe ick v te booren/
en doe v cont wat nieuws: Ic salse v
late hoorē eer zy geschiet zijn. 1.8.7
- Sint

De Tafel.

b. 10 Singt den Heere een nieu liet/
zijn lof zy banden eynde des wees-
rels / &c. 3.20.28.

b. 13 De Heere sal wtcomen als een
Kuse. 4.13.34.

43.a.1 En vrees niet want ick heb-
be v verlost / ende hebbe v gheroe-
pen by uwen naem: ghy hoort my
toe. 3.2.31.

b. 10. Ghy zijt mijn ghetuyghen
spreect die Heere / ende mijn knecht
die ick vercozen hebbe. Waerom
ghy sult bekennen ende my gheloo-
uen / ende verstaen dat ick ben: vooz
my en is gheen Godt ghemaect /
ende daer en sal gheen weesen na my
1.7.5.

b. 11. Ick bent / ick bent die de Hee-
re is / ende daer en is gheen helper
anders dan ick. 3.4.15.

b. 25. Ick / ick doe wt uwe ouertre-
dinghe / om mijnen wille / ende en
ghedencke uwer sonden niet. 1.13.
12 / ende 3.4.15 / ende 3.4.25 / ende
3.20.45.

44.a.3. Ick sal water stozten op de
ghene die dorst hebben sal / ende ri-
niereu op de gene die drooghe zijn.
Ick sal mijnen gheest stozen op v
zaet / en mijn seghen op uwe nae-
comelinghen. 2.2.10 / ende 3.1.3. en
3.2.39.

a. 6 Ick ben de eerste / en de laetste / en
daer en is geen ander Godt dan ic.
1.13.23 / ende 1.13.24.

b. 12. Den smids neemt ijser ende
briyck coelen / ende bozmet met
den hamer / ende arbeidet daer aen
met gantscher cracht zijns arms /
lijdt oock hongher / dat hy niet meer
en can / ende en drinck gheen wa-
ter tot dat hy onnachtich werdt.
1.11.4.

b. 22. Ick hebbe uwe sonden wtge-
daen als de wolcke / ende v mis-
daden als den neuel / keert v tot my
want ick hebbe v verlost. 3.4.29.

45.a.1. De Heere seide aldus tot
Cyus zijn ghesalsden / die ick by
zijnen rechter handt gripe / op dat
ick de volcken onderdanich maecte
vooz zijn aensichte ende dat ick ver-

crencke de nieren der Coninghen /
op dat mi vooz hem de dueren open
doe / ende dat de poorten niet gheloo-
ten en zijn. 1.8.7.

a. 7. Makende het licht / ende schep-
pende de duysternissen / makende
viede / ende scheppende tegenspoet:
Ick ben de Heere die alle dese din-
ghen doe. 1.17.8 / ende 1.18.3.

b. 9. Waer wee den ghenen die wif-
set met zijnen Schepper / namelich:
ken / den scherf / met den wortbac-
ker des leems: Sprecht oock het
leem tot zijnen wortbaker. Waer-
om hebt ghy my alsoo ghemaect:
ende v weere en is niet recht: 1.11.2

d. 23. Alle knien sullen vooz my
buiyghen / ende alle tonghe sal my
swoeren. 1.13.11 / ende 1.13.23. en
3.5.8 / ende 3.25.7.

45.e.25. Alle het zaedt Israels sal
in den Heere gerechtigedicht wor-
den / ende sullen haer zynet beroe-
men. 3.13.2 / ende 3.14.16.

46.b.5. Maer wien hebt ghy my ge-
beeldet / ende ghelyck ghemaect:
teghen wien hebt ghy my verghe-
leken / dien ick ghelyck zijn soude:
1.11.12.

47.b.6. Ick hebbe vergramt ghe-
weest teghen mijn volc / ende heb-
be mijn erue ontwojd. 3.4.32.

48.b.10. Siet ick heb v gheloufert
doch niet als Aluer: ick hebbe v wt-
uercozen wt den Quen der eilende.
3.4.32.

c. 16. De eeuwige Heere / ende zijne
Geest heeft my gesonden. 1.13.14.

49.d.15. De moeder can zy haer kind
bergheten / dat zy gheen baer mher-
ticheyt en doe aen de vrucht haers
lichaems / &c. 1.17.6 / ende 3.20.36

f. 23. De Coningen sullen v voester
heeren weesen / ende de prinsessen v
voester vrouwen / &c. 4.20.5.

51.b.6. De hemelen sullen vergaen
als roock / ende de aerde sal gesleten
werden als een cleet / ende hare in-
woonders sullen oock wtgeroept
werden. Waer mijn heyl blijft een-
wichlijck / ende mijn gherechticheyt
en sal niet vergaen. 2.10.15.

Maect

De Tafel.

- § 2. a. 1** Waect/waect op Sion/trect uwe stercke aen/berciert v met eerlycke cleederē ghy heylige stadt Jeruſalem: Den onbesneden noch den ontreynen / en sal niet meer ouer v comen. 4. 5. 17/ en 4. 1. 17.
a. 3. Ghy zijt om niet vercocht gheweest/ghy sult oock sonder gelt gelost worden. 3. 4. 25.
b. 7. Hoe schoon zijn op den berch de boeten des bodē/die daer byde vercondighen? 4. 3. 3.
§ 3. a. 1 Wie isſer die onse predikinghe gheloofte/ ende wien wort den arm des Heeren gheopenbaert. 1. 7. 5/ 3. 2. 10.
b. 4. Voorwaer hy heeft onse swachz gedragen/ende op hem geladen onse trancheit/nochtans hebben wy geacht dat hy ghequetst/en van Godt gheslagen / ende ghepiacht was. 2. 1. 2. 4/ende 3. 4. 27/ende 4. 17. 17.
b. 5. Woch hy is om onse misdact wille ghequetst / ende om onse sonden wille gheslagen/ de straffe van onse byde leydt op hem / ende door zijn wonden hebbe wy gesontheyt. 2. 1. 2. 4/ en 2. 16. 5/ en 2. 16. 9/ ende 2. 17. 4/ende 3. 4. 30.
b. 6. Wy hebben al gedooft als schapen/ een yegelyck is gegaen op zijn wech: De Heere heeft op hem gheleyt onser aller sonden. 2. 16. 6/ en 3. 4. 27/ en 3. 12. 5/ en 3. 24. 11.
b. 7. Hy is gestraft ende gemartelt/ nochtans en opent hy zijn mont niet/hy is ter slacht gheleyt als een schaep / en is stom gelijc het schaep hoorz zijn secherder / ende doet niet open zijn mont. 2. 16. 5.
§ 8. Hy is wt den kercker/ende gherichte ghenomen/ wie wil zins leuens tijt vertellen? want hy is wt den lande des leuendigh geroept ec. 2. 15. 2.
§ 10. De Heere heeft hem willen moeselen door anct/gemerct dat hy zijn ziele gestelt heeft voor de sonde: hy sal zaet hebben ende langhe leuen/ec. 2. 7. 2.
b. 11. Hy draecht selue hare sonden/ 2. 16. 5/ende 3. 11. 8.
b. 12 Om dat hy met den quaetdoers gerekent is gheweest. 2. 16. 5.
§ 4. c. 13. Alle uwe kinderen sullen handen Heere gheleert werden/en de daer sal vele byde tusschen uwe sonen wesen. 1. 7. 5/ende 2. 2. 20/ en 3. 20. 10/ende 3. 24. 14.
§ 5. a. 1 Alle ghy die dorst hebt/ comt tot den wateren/ ende ghy die geen ghelt en hebt / comt / coopt / ende eet / ec. 2. 2. 10/ ende 3. 1. 3/ende 3. 15. 4.
a. 2 Waerom telt ghy v ghelt sonder broot te hebben / ende uwen arbeyt sonder veruult te worden? 3. 14. 15/ ende 4. 10. 15.
a. 3. Heycht v ooren comt tot my en hoor/ soo sal uwe ziele leuen / ende ick sal met v een ewich verbont maken/ een seker weidaet aen Watid ghedaen. 2. 6. 3/ende 3. 2. 6.
a. 4 Siet ick hebbe hem den volcken tot een getuyghe ghegeuen/ tot een prince ende ghebieder der volcken. 2. 6. 3/ende 2. 25. 1.
b. 6. Soeckt den Heere/ de wijle dat hy te binden is/ roept de wijlen dat hy nae is. 3. 3. 20.
§ 6. a. 1. Hout het recht / en doet gerechticheyt want mijn heyl is nae by/ende mijn gherechticheyt dat zy gheopenbaert worde. Ant selfde.
a. 2. Gheluckich is den mensch die sulcx doet / ende den sone des menschen die het bafst hout/ende die den Saboth hout/ec. 2. 8. 29.
c. 7. Ic false bringen op mijnen heylighen berch/ende false verheughen in mijn huys des ghebets/ende haren offer ende brantoffer sullen my aengenaem zijn op mijnen Altaer want mijn huys sal een bedehuyt gheheeten worden allen volcken. 3. 20. 29.
b. 10. Alle hare wachters zijn blind/ zy en weten niet / zy zijn stomme honden/ec. 4. 9. 3.
§ 7. c. 15. Siet wat de hooghe ende verheuen die in ewichheit woont / spreekt/ende wiens naem heyligh is ec. 3. 12. 6.
§ 8. b. 5 Als dat de vasten die ick berzoen

De Tafel.

- de fondaers tot bekeeringe. 3.3.20 /
ende 3.12.7/ende 3.14.5.
- b.15. Conne ooc de bruyloft kinde-
re truerich zijn so lange de bruyde-
gō by haer is. 3.3.17/ en 4.12.17.
- b.29. Iesus raecte de ooghen des
blinden segghende b gheschiede nae
b ghelooue. 3.2.43/ende 3.4.22/
ende 3.20.11/ende 4.19.18.
- b.34. De Phariseen seyde: hy wozyt
de duyvelen wt dooz den prince der
duyvelen. 3.3.22.
- b.35. Ende Iesus ginc om in alle
steden ende blecken/ leerde in hare
vergaderingen en predickte het E-
uangelij des Conincrijcs. 2.9.2
- 10.a.1 Ende zyne twelf Discipulen
tot hem geroepē hebbende/ gaf haer
macht ouer de onreynē gheesten. 4.
3.5.
- a.5. En gaet niet nae de Heydenen/
noch gaet niet in de steden der Sa-
maritanen. 2.11.12.
- a.8. Gheneest de crancke/ reynicht de
melaetsche/ verweert de doode/ drijft
de duyvelen wt. 1.13.13
- b.18. Ghy sult booz Woosten en Co-
ningen ghelept worden/ om mijnen
wille/ haer ende den Heydenen tot
een getuychnisse. 3.4.4.
- b.20. Want ghy en zijt niet die daer
spreect naer de Gheest wts Aders
die dooz b spreect. 4.19.8.
- e.28. En breeft de ghene niet die het
lichaem doode/ en en connen de ziele
niet dooden: maer breeft veel meer
den genen die machtich is beyde lijf
en ziele te verderuen inder helie. 1.
15.2/ende 3.25.7.
- e.29. Worden niet twee muskens om
een penninck bercocht: nochtans en
balt niet een van dese op de aerde
sonder uwen Vader. 1.16.1/ende
1.16.5/ende 1.17.6.
- e.30. Ende b zijn ooc alle de hapzen
des hoofts ghelept. 1.16.2
- b.31. En breeft dan n3 ghy zijt meer
weerdich dan veel muskens. 1.
17.6.
- b.33. Waer die my verloochenen sal
booz den menschen/ die sal ich oock
verloochenen booz mijnen hemel-
schen vader. 4.1.26
- 11.b.10. Dese is het / van welcken
geschreuen is. Siet ick sende mijn
Engel booz b aefchte/ die uwe wech
bereyden sal b. 3.2.19
- b.11. Ander den genen die b vrou-
wen gebozen zijn/ en is niemāt op-
gestaen die grooter zy dan Ioannes
de dooper. Nochtans die de minste
in het Conincrijcke der hemelen is/
is meerder dan hy. 2.9.5.
- b.13. Alle de propheten ende Wet
hebben tot op Iohannem ghepro-
pheteert. 2.11.5. en 2.11.10.
- c.23. Ende ghy Capharnaum die
verheuen hebt geweest tot aen den
hemel/ ghy sult vernedert worden
tot inder hellen: want hadde in So-
dama die crachten gedaen gheweest
die in b gedaen zijn/ zy ware op de-
sen dach noch gebleuen. 3.24.15.
- b.25. Ter dier seluer tijt antwoor-
de Iesus ende seyde/ ic dank b Va-
der Heer des hemels ende der aer-
den / dat ghy dese dinghen booz de
wijse verborghen hebt/ ende hebbet
den cleynen geopenbaert. 3.2.34
- b.27. Niemand en kent den Vader/
dan de soone/ en die het de soone o-
penbaert. 4.8.5.
- b.28. Comt alle tot my die belast en
beladen zijt / en ick sal b ontladen
3.3.20. ende 3.4.3. ende 3.12.7. en
3.18.9.
- b.29. Neemt mijn iock op b/ ende
leert van my dat ick sachtmoedich
ende ootmoedich van herten ben
ende sult ruste vinden in uwe zielen.
3.18.9.
- b.30. Mijn iock is lieselijck ende
mijn last is licht. 4.19.3.
- 12.b.24. Ende de phariseen dat ge-
hoozt hebbende/ seiden/ dese drijft
de duyvelen dooz bejzebub prince
der duyvelen. 3.3.22.
- b.31. Alle sonde ende lasteringe sal
den menschen berghen worden/
maer de lasteringe/ tegen den geest/
en sal den menschen niet berghen
worden. 3.3.21. ende 1.13.15.
ende 2.3.22.
- c.32. Soe wie spreken sal tegē den
soon=

De Tafel.

- soon des menschen / het sal hen ver-
gheuen worden / wie spreken sal te-
ghen den heylighen Gheest / *ec.* 3.
5.7.
- f.41. Die mannen van Ninive sul-
len opstaen in het oordeel met desen
gheslachte / ende sullent verdoemen:
want zy hebben haer bekeert / *ec.* 3.
24.15.
- d.43. Wanneer den ontreynen gheest
tot den mensche gheuen is / soo
doorwandelt hy door doore plaetsen
soeckende ruste ende en vindt niet /
ec. 1.14.4 / ende 1.14.19
- 13.a.4. Ende als hy sayde / is een-
deel des jaets by den wege geual-
len / ende de boghelen zijn gecomen
ende hebben ghegheuen. 3. 22.10 /
ende 4.14.11 / ende 4.17.33.
- a.5. Ende het ander is geuallen / op
steernachtighe gront / daer het niet
veel aerde en hadde. 4.17.13.
- a.7. Ende het ander is geuallen on-
der de doornen / ende de doornen zijn
ghewassen ende hebben versmacht.
4.17.33.
- b.9. Die ooren heeft om hoozen / die
hooze. 3.23.13
- b.11. Om dat het b ghegheuen is /
te verskaen de verborghentheden des
Coninckrijck des hemelen: maer de-
sen is het niet ghegheuen. 1.7.5 /
ende 3.24.13.
- b.16. Maer uwe ooghen zijn salich /
want zy sien / ende uwe ooren want
zy hoozen. 2.9.1.
- b.17. Waarwaer ick segghe b / dat
vele Propheten ende rechtuerdi-
ghe / hebben begheert te sien dat ghy
siet / ende en hebben niet ghesien.
2.11.6.
- c.24. Het Coninckrijcke der heme-
len is gelijck een mensche die goet
zaet in zijnen acker ghesaeyt heeft.
4.1.13.
- d.29. Ende seyde tot hen / siet en op
dat ghy het oncruyt vergaderende /
niet oock te gelijcke de terwe wt en
pluct. 4.12.11.
- d.31. Het Coninckrijcke der heme-
len is gelijck een mostaert cozen /
het welcke een mensche heeft gena-
- men ende in zijnen acker gesaeyt. 2.
10.3. en 4.19.34.
- e.33. Hy seyde hen een ander gelijc-
kenisse het Coninckrijcke der hemele
is gelijck eenen deessem / welcke een
broute neemt en bercht in die ma-
ten meels / tot datter al gesuert is. 4
19.34.
- e.39. Ende de biandt diese saeyt is
den duyuel. 1.14.15.
- f.47. Het Coninckrijcke der hemele
is gelijck een net / dat geworpen is
in de zee en allerley soorten van / *ec.*
4.1.13. en 4.16.31.
- 14.c.25. Ende ter vierder wake des
nachts / ghinc Iesus tot haer wā-
delende op de zee. 4.17.29.
- 15.a.3. Waerom ouertreedt ghy het
gebot Godts door uwe insettinghe.
4.10.10.
- a.4. Want Godt heeft geboden seg-
gende / eert Vader ende Moeder / en
die Vader ofte moeder bloecht die
sal de doot steruen. 2.8.36.
- a.8. Dit volck comt my by met den
monde ende eert my met de lippen:
maer haer herte is verre van my. 3.
20.31.
- a.9. Maer te vergheefs eeren sy my
leerende hoor leeringe / geboden der
menschen. 4.10.15. en 4.10.25.
- b.13. Alle plantē die mijn hemelsche
Vader nū geplant en heeft / sal wt-
geroeyt worden. 2.3.9. en 3.2.
12. en 3.23.13.24.6.
- b.14. Laetse baren sy zijn blinde
leytslieden der blinden: Ende indien
deen blinden den anderen leydt soo
ballen sy beyde inde gracht. 3.19.
11. en 4.9.2. en 4.9.12.
- c.24. Ick en ben niet ghesonden / dā
aen den verlozen schapen des huys
Israels. 2.11.12.
- 16.a.6. Siet toe ende wachtet b vā
den deessem der phariseen / ende sa-
ducen. 4.10.26.
- b.12. Doe versonden sy dā hy niet
gheseyt en hadde dat sy haer wach-
ten souden van den deessem des
hoofts / maer vander leere des pha-
riseen ende Saduceen / Ant seide.
c.16. Ghy sijt Christus de Sone
des

De Tafel.

- des leuendigen Godts. 4.6.6.
- e.17. Ghy zijt salich Simon Jona-
sone / want vleesch ende bloet en
heeft v dat niet geopenbaert / naer
mijn vader die in de hemelen is. 2.
2.19. en 3.1.4. en 3.2.34.
- e.18. Ende ick segge v oock dat ghy
zijt Petrus: en op den Steen sal ic
mijn ghemeynte timmeren. 4.6.
3. ende 4.6.5.
- e.19. Ick sal v de Auetelen des Co-
ninkrijcke der hemelen gheuen en
wat ghy binden sult op der aerden/
dat sal in den Hemel gebonden we-
sen / ende wat ghy ontbindt op der
Aerden sal in den Hemel ontbonden
wesen. 3.4.12. en 4.1.22. en 4.2.
10. en 4.6.4. en 4.11.1. en 4.12.4.
- d.23. Wicht van my wech satan:
wat ghy zijt my hinderlijc. 4.7.28
- d.24. So my yemant wil naeco-
men die versake hem seluen / ende
neme zijn cruyce op / ende volge my
na. 3.7.2. ende 3.8.1.
- d.27. De sone des menschen sal
comen in de eerijcheit zijns vaders /
met zijne Engelen: ende dan sal hy
eenen yegelijcken vergelden na zij-
ne werken. 3.18.1.
- 17.a.2. En hy is verandert gewor-
den booz haer / en zijn aenghesicht
wert blinckende gelijk de sonne: en
zijn cleederen werden wit als het
licht. 4.17.17.
- a.5. Doen hy noch sprekende was /
ziet een lichtighe wolcke beschadu-
wede haer / En siet een stemme wt
de wolcke segghende. Wese is mijn
wel lieue soone in de welcke ic mijn
wel behaghen ghenomen hebbe/
hoozt hem. 2.15.2. en 3.2.32. en
3.8.2. en 3.20.48. ende 4.8.1. ende
4.8.7.
- 18.b.10. Ick segge v dat hare En-
ghelen in de hemelen altijts sien dz
aensicht mijns vaders die inde he-
melen is. 1.14.7. ende 1.14.9
- b.11. Den Sone des menschen is
gecomen om salich te maken dat ver-
lozen was. 2.12.4.
- b.15. Heeft uwen broeder teghen v
gesondicht so gaet yenen ende straft
hem tuschen v en hem alleene. Indie
hy v hoozt / so hebt ghy hem gewo-
nen. 4.12.3.
- e.17. Indien hy haer gheen ghehoor-
en gheeft / so seght het der gemeen-
te: ende Indien hy ooc der gemeen-
ten gheen gehoor en geeft / soo houdt
hem als een heyden en tollenaer. 4.
8.15. en 4.11.2. en 4.12.3.
- c.18. Voorwaer ick segghe v: wat
ghy op der aerden binden sult / dat
sal in den Hemel gebonden wesen.
ende wat ghy op der aerden ontbin-
den sult / dat sal in den Hemel ont-
bonden wesen. 3.4.12. en 3.4.20.
en 4.1.22. en 4.2.10. en 4.8.4. en
4.18.4. en 4.12.4. en 4.12.9.
- e.19. Wederom segghe Ic v / so daer
twee onder v eens zijn op aerden/
van eenich dinck dat sy beghereen
sullen / dat sal haer gheschieden van
mynen vader die inde hemelen is. 3.
20.30.
- c.20. Daer der twee ofte drie in my-
nen naem versamelt zijn daer ben ic
int midden van haer. 4.1.9. en 4.6.
4. ende 4.9.2.
- c.22. Ic en segghe v niet tot seuen-
mael maer tot tzeuentic seuenmael.
4.1.23.
- c.29. Soo viel dan zijne mede diest-
knecht booz zijn voete neder / en bat
hē segghende / weest lachmoedich o-
uer my / en ick sal v al betalen / in
tselfde.
- 19.a.6. Alsoo zijn zy niet meer twee
maer een vleesch. Daerom wat
Godt tsamen geuoecht heeft dat en
verscheide geen mensche. 4.15.22.
- b.11. Alle menschen en baten dit
woort niet maer dient gegheuen is.
2.8.42. ende 4.13.17.
- b.12. Daer zijn ghesneden die van
moeders lijue also gebozen zijn / en
daer sijn gesneden die van den me-
schen gesneden zijn. 2.8.42.
- b.13. Doen werden daer kinderken
tot hem gebracht / dat hy de handen
op haer legghen ende bidden soude:
En de discipulen straffen se. 4.16.7.
- b.14. Maect de kinderken ende en
verbiet hen niet tot my te comen:
***** j wane

De Tafel.

- Want sulcken behoort dat coninck-
rijcke der hemelen toe. 4.16.7.
en 4.16.26. ende 4.16.17.
- b.15. Ende als hy haer de handen
op gheleydt hadde/scheyden hy van
daer. 4.3.15.
- c.17. Daer en is niemant goet dan
Godt alleen/wilby gaen int ewich
leuen/houdt de gheboden. 1.13.
13. ende 1.13.24. ende 3.18.9.
- d.18. Ghy en sult niet dooden/Ghy
en sult geen onerspel doen / Ghy en
sult niet steelen/et.4.2.8.35.36.37.
- c.19. Eert Vader en moeder. 2.18.
12.
- c.21. So ghy wilt volmaect we-
sen/gaet / vercoopt wat ghy hebt/
ende geuet den armen/et.4.13.13.
- d.25. Als zijn discipulen dit hoorde
werden zij verlagen: seggende wie
cander dan zalich worden. 2.7.5
- d.16. Ende Iesus sachse aen seggen
de tot hen. Wy den menschen is dat
onmogelyck/maer by Godt is alle
dinck mogelic int selue.
- d.28. Iesus seyde tot haer/boorwaer
segge ick b / dat ghy die my ghe-
volcht zijt inde wedergeboorte/als
de soone des menschen sal sitten in
de throone zijnder Heerlijckh/ sult
ghy oock sitten op de twelf throo-
nen/oordeelende de tweelf ghelach-
ten Israels. 2.16.18. en.3.25.10.
- c.29. En soo wie huyfen ofte broe-
ders of susters/oft Vader/oft Moeder/oft
wif/oft kinderen/oft acke-
ren verlaet om mijnē naem/ die salt
hondert fant ontfangen/ende het ewi-
ghe leuen beernuen. 3.25.10.
- 20.a.1. Dat Coninckrijcke der he-
melen is ghelijck eenen huytheere/
die des moeghens hooch opsondt
om aerbeyders te hueren in zijnen
wijn gaert. 3.18.3.
25. Ghy weet dat de Ouerste der
Heydenen ouer de selue heerschen/
en die groot zijn/gebrycken macht
ouer haer. 4.11.8. en 4.11.9.
- d.26. Also en salt onder b niet we-
sen maer wie onder b wildt groot
worden/die zy uwe dienaar. 4.11.8
- d.28. Ghelijck de soone des men-
schen/niet en is gecomen/om gedie-
te worden/maer om te dienen/ende
zijn siele te geuen tot rantzoeninge
boor veelen. 2.16.5.
- 21.a.9. En de scharen die boor gin-
gen/ende naer volghde/ riepen seg-
gende: Hosanna den soone Dauids/
geprezen sy / die daer coemt in den
naem des Heeren. 2.6.4.
- b.22. En al wat ghy begeert in uwe
gheboden/ geloouende ghy sult het
ontfanghen. 3.20.11.
- c.25. De doop Johannis van waer
is hy/wat den hemel/ of wat de men-
schen/ Doe ouerleyden zy by haer
seluen / ende seyden: segghen wy
wat den hemel so sal hy ons seggen/
waerom en hebt ghy hem niet ghe-
looft. 4.19.5.
- c.31. Wie van dese twee heeft de wil-
le des Vaders ghedaen: zy seyden
hem de eerste: Iesus seyde tot haer:
Waarwaer ick segge b de tolle-
naers ende de hoeren sullen b boor-
gaen int Coninckrijck Godts. 2.
8.14. en 3.7.2.
- 22.a.2. Het Coninckrijcke der he-
melen is/ghelijck een Coninck / die
zijnen soon een buyloft bereyt had-
de. 3.24.8.
- b.12. Wient hoe zijt ghy hier in ge-
comen sonder het buyloft cleedt. 4.
17.45.
- b.13. Wint hem handen ende voete/
ende worpt hem wt inde wterste
buyfsterisse daer sal wesen wee-
ninghe/ende knerselinghe der tan-
den. 3.25.12.
- b.14. Welele zijnder geroepen / maer
weynich wtuercozen. 3.24.6.
- c.23. Ter dier daghen quamen de
Saduceen tot hem/ die daer seggen
datter geen opstandinge der dooden
is. 2.10.23.
- c.30. Wandt inde opstandinghe/en
trouwen sy niet/ noch en werde ooc
niet te houwelijcke gegeuen/ Maer
zy zijn ghelijck Enghelen Godts
inden hemel. 1.4.9. en.1.15.3. en
2.12.6. en 3.25.11. en 4.1.4.
- c.32. Ick ben de Godt Abraham/
de Godt Isaacs ende Jacobs/ Godt
en is

- en is gheen Godt der dooden/maer der leuendighen. 2.10.9/en 4.16.3
- c.37. Ghy sult lief hebben den Heere uwen Godt / wt alle uwer herten / wt alle uwer zielen / ende wt alle uwen verstande. 2.8.11/en 2.8.51 ende 3.3.11.
- d.38. Het tweede dwelc desen gelijc is/ghy sult lief hebben uwen naefte als v seluen. 2.8.11.
- d.43. Hoe noemt hem dan David Heere. 1.13.15.
- 23.a.3. Hy binden sware ende ondragelijcke lasten ende leggense op de schouderen der menschen / maer selue en willen zy die niet aenroeren met hare biger. 4.10.1/en 4.10.16
- a.8. Ghy en sult v niet meester laten noemen/want een is v meester/namelijck/ Christus. 4.8.8.
- a.9. Ghy en sult niemant vader noemen/op der aerden: wāt een is uwe Vader die in de hemelen is. 3.20.38.
- a.23. Ende hebt achter ghelaten het swaerste in de Wet/namelijck/ oordeel/barmherticheyt/ende gelooue. Dit moesmen doen/ende dat ander niet achter laten. 2.8.52.
- a.25. Wec v Schijstgeleerden ende Phariseen geueynse / die daer het buytenste des dynchaets en Schotels reynicht/ en binnen zijn zy vol roofs ende onmaticheyts. 3.4.36.
- d.37. O Jerusalem/Jerusalem/die daer de Propheten doodt/ende sceenichtse die tot v ghesonden zijn/hoe menichmael hebbe ick uwe kinderen willen vergaderē / xc. 3.24.16
- 24.a.11. Ende vele valsche propheten sullen der opstaen / en sullen der veel verleyden. 4.9.4.
- b.14. En dit Euangelium des Coninckrijck sal/ dooz de ghehele werelt geprediet worden tot getuygenisse allen volcke : ende dan sal het eynde comen. 3.4.4.
- b.24. Want daer sullen valsche Christus ende valsche Propheten opstaen ende sullen groote teekenen ende miraculen doen / alsoo dat zy oock (waert moeghelijck) de wtuerdorene verleyden souden. 4.9.4.
- c.30. Ende dan sal het teecken vanden soone des menschen verschynē / inden Hemel : Ende dan sullen alle geslachten op der aerden huylen / en sullen den soone des menschen sien comē inder wolcke des hemels / met groote cracht en eerlijchz. 2.16.17.
- c.37. Wandt van dien dage/ende vā dier vzen/en weet niemant noch ooc de Engelen der hemelen / dan alleen mijn Vader. 1.14.9.
- d.45. Wie is nu een getrouwe ende boozsichtighe diensknēcht/die sijnē Heere ouer zijn huyfgeheyn gesteldt heeft/om haerlieder spijse te gheuen te bequamer tijt. 4.16.31.
- 25.a.3. De dwase namen hare iampē / ende en namen gheen olie met haer. 3.5.7.
- b.21. Doen seyde de Heere tot hem / wel goede en getrouwe diensknēcht ghy hebt ouer woepnich getrouwe geweest / ouer vele sal ick v setten / gaet inde vrucht wā Heere. 1.3.1.1
- b.23. Wel goede en getrouwe diensknēcht ghy hebt ouer woepnich getrouwe geweest / xc. 1.3.1. en 3.15.4.
- c.29. Ende peghelijck die daer heeft dien sal gegene werden / ende hy sal oueruloedich hebben : En wie niet en heeft/van dien sal oock het ghene dat hy heeft wech genomen wordē. 2.3.11.en 3.15.4.
- c.31. Als de soone des menschen sal comen in zijn eerlijchheyt/ende alle zijn heplijche Engelen met hem / xc. 1.14.9.en 2.16.17.
- c.32. Ende alle volcken sullen booz hem vergaderd worden / en hy false van een ander schepden ghelijck de herder de schapen van de bocken schepd. 3.25.9.
- c.34. Comt ghy geseghende mijns vaders best dat Coninckrijcke dat v bereydt is vanden beghinne der werelt. 3.18.1.en 3.18.2. en 3.18.3. en 3.24.16.
- c.35. Want Ick hebbe honderc geweeft/ende ghy hebt my vespijst: Ick ten dozzich geweeft/ende ghy

De Tafel.

- hebt my te dincckē gegeuen/ &c. 3.
18.1.
- d.40. Voorwaer so wat ghy eenen
van dese mijne minste broederen ge-
daen hebt/ dat hebt ghy my gedaen.
3.18.6.
- d.41. Gaet wech van my ghy ver-
uloecte in dat eeuwige vier/dz be-
reydt is den duyuel en sijnen En-
ghelen. 1.14.14. en 1.14.19. en 3.
25.5.
- d.46. Ende dese sullen ghaen in de
ewige pyne: ende de rechtuerdige
in dat ewich leuen. 3.25.5
- 26.a.10. Wacō sijn ghy dese vrou-
we moeylich wāt zij heeft een goet
werck an my gedaen. 3.25.8.
- a.11. De Arme hebt ghy altijts by
v: maer my en hebt ghy niet altijts.
4.3.1. en 4.17.26. en 4.17.28.
- a.12. Dat sy dese salue op my gego-
ten heeft/dz heeft zy gedaen om my
te begrauen. 3.28.8.
- b.15. En seyde: wat wil dy my ge-
geuen/ ende Ick sal hem v ouerle-
ueren: Ende sy setten hem xxxij st-
uer pennigen. 4.18.14.
- c.26. Als sy aten /nam Iesus het
broot ende als hy gedanckt hadde/
bracht hijt/en gaf synen discipulen
en seyde nemet etet dat is mijn li-
chaem. 4.14.20. en 4.16.30. ende
4.17.1. en 4.17.20. en 4.19.23.
- c.27. En hy nam den dincbeker en-
de danckte/en gassen haer/ en seyde
dinccket alle daerwt. 4.19.14.
- d.38. Doen seyde hy tot haer: mijn
siel is bedrukt totter doot: blyft
hier en waecht met my. 2.16.12.
en 3.8.9.
- d.39. En een weynich voorder gaē
de/ viel hy op sijn aensichte/ bidde
ende segghende Mijn Vader In-
dient moghelijck is/ laet desen beec-
ker van my gaen/ nochtans niet ge-
lijck Ick wil/maer gelijc ghy wilt.
2.16.12.
- g.74. Doe begof hy te veruloeckē/
en te sweeren: Ic en kenne den me-
sche niet. 4.1.26.
- g.53. Aheynt ghy dat ick nō niet
mijnen vader can bidden/ en hy sal
- my meer dan twelf legioenen En-
geelen geuen? 1.14.8.
- g.75. En Petrus werdt gedachrich
des woords Iesu: die tot hem ghe-
sept hadde: er den hare crayen sal
suldy my diemael versaken: Ende
ghinck wt/ ende weende bitterlijck
3.3.4.
- 27.a.4. Ic hebbe gesondicht verra-
dende dz onnoosel bloet/maer sy sep-
den wat gaet ons dat aen/daer sul-
di rocken. 3.3.4
- b.12. En beschuldicht sijnde vande
onerpriesters ende ouderlingen/en
antwoorde niet. 2.16.5.
- b.14. Hy en antwoorde hem niet op
eenich woort/so dat de Stadthou-
der seer verwondert werdt/int sefsue
- c.23. Doe seyde de stadthouder wat
heeft hy dan quaets gedaen: Ende
sy riepen te meer/ seggende/ laet hy
crupcighen/int sefsue.
- c.24. Als nō Pilatus sach dat hy
niz en boozderde/maer dz daer meer-
der opzoet werdt/heeft hy water ge-
nomen en sijn handen booz het volc
gewasschen/seggende: Ick ben ont-
schuldich vanden bloede deses recht-
uerdighen/ set toe Int sefsue.
- c.46. Ende ontrent der neghenster
vrie riep Iesus met luyder stemme.
segghende. Eli. Eli. Lanna Sabao-
thani: dat is: mijn Godt/mijn Godt
waerom heb dy my verlatē. 2.11.
16. ende 2.16.12.
- f.50. En Iesus wederom met luy-
der stemmen roepde/gaf den geest.
4.19.23.
- f.52. Ende de grauen werden ghe-
opent en veel lichaemen der heyligē
die geslapen hadden/ stonden op. 2.
10.23. en 3.25.7.
- f.53. Welcke wt de grauen gegaen
synde na zijne verresenisse/ qua-
men inde heylighe stad/ en worden
van velen gesien. 2.10.23.
- g.66. Doe gingen sy en bewaerden
het graf/ versegelende den steen mē-
ter wacht. 3.25.3.
- 28.b.5. De Enghel antwoorde ende
seyde tot de vrouwen/ blyft ghy nō
&c. 1.14.6
hy en

De Tafel.

- b.6. Hy en is hier n3/maer hy is op-
gestaen gelyck hy geseyt heeft. 4.
17.29.
- b.7. Seght syne Discipulen dat hy
is opghestaen bande dooden. 1.
14.6.
- b.11. Als sy nu gegaen waren/siet/
sommighe banden wachters / qua-
men in de stadt ende bootschapten
den ouerpriesteren al dat daer ghe-
schiet was. 3.25.3
- b.12. Doe vergaderden sy met de
Ouderlingen / ende raet gehouden
hebbende gauen sy den cruytsnechte
ghelts genoech/ int selfde.
- b.13. Segghende: seght/ dat zijne
discipulen zijn des nachts gecomen/
ende hebben hem ghesloten dewijle
ghy sleet/ int selfde.
- b.18. Alle macht is my ghegeuen/
in Hemel ende op aerden. 3.15.5.
- b.19. Daerom gact / en leert allen
volcken / haer doopende inde name
des vaders/ des zoons/ en des heyl-
ighen geestes. 1.13.16. en 4.3.6. en
4.8.4. en 4.14.20. en 4.15.6. en 4.
15.18. en 4.15.20. en 4.15.22. en
4.16.27. en 4.19.28.
- b.20. Ende siet ick ben met v alle de
dagē/ tot de voleyninge der werelt.
2.16.14. en 4.8.8. en 4.8.11. en 4.
17.26. en 4.17.28. en 4.17.30.

Marcus.

- 1.1.1. Het beghin des Euangelij
Jesu Christi/ des soons Gods. 2.
10.2.
- a. 4. Johannes was in de woestijne
doopende/ ende predickende de doop
der bekeeringhe / tot bergheninghe
der sonden. 3.3.19. en 4.19.17.
- b.15. Ende seggende de tijt is ber-
nuut / ende het conincricke Gods
is na by gecomen / betert v ende ge-
looft den Euangelio. 3.3.19.
3. b.15. En dat sy macht hebbē son-
den/ de secten te ghenesen/ ende de
dupucien tot te worpen. 1.13.13.
- b.28. Wo: waer ick segghe v dat
alle sonden den kinderen der men-
schen vergheuen sullen worden/

- ende de lasteringhe / daer zy Godt
mede ghelastert sullen hebben. 3.
5.7.
- d.29. Wie den heyligen Gheest las-
teren sal/ die en sal gheen berghe-
uinghe hebben inder eeuwicheyt. 1.
13.15/ ende 3.3.22.
6. a.7. Ende gaf haer macht ouer de
onreynhe gheesten. 1.13.13
- b.13. Ende zy wierpē veel dupucien
wt/ ende salden veel secken met
olie ende maectese ghesont 4.19.18.
ende 4.19.21.
7. d.33. En hy hem wech ghenomen
hebbende vander schare aen deē zy-
de/ stach hem zyne vingeren in zyn
oozen / ende ghespoghen hebbende/
raecte hem zyn tonghe. 4.19.23.
9. d.24. Heere ick ghelouue / comt
myne ongeloonicheyt te hulpe. 4.
14.7.
- g.43. In de helle/ in dat onwtblu-
schelijck vier. 3.25.12
- g.44. Daer haren worm niet en
sterft/ en het vier niet wtgebluscht
en wort. Int selfde.
10. b.9. Daerom wat Godt tamen
genoecht heeft/ dat en scheidt geen
mensche. 4.1.1.
- d. 30. Die niet hondert sant en ont-
sancet in desen teghenwoordighen
tijt/ huyfen ende broeders/ ende sus-
ters/ ende moeders / ende kinders /
ende ackers/ met de veruolginge: en
in de toecomende weerelt het een-
wich leuen. 3.18.3.
11. c.24. Al het gene dat ghy begee-
ren sult al biddende / ghelooft dat
ghijt sult ontfangen/ ende het sal v
gheschieden. 3.20.11.
12. b.18. De Saduceen quamen tot
hem de welcke segghen / dat daer
gheen opstandinghe der dooden en
is / ende brachde hem segghende.
3.25.5.
13. d.32. Ende van dien daghe ende
hze/ en weet niemant/ noch oock de
Engelen/ noch de Sone/ dan allee-
ne de Vader. 2.14.2.
14. c.22. Ende als zy aten nam Jesu
het broot / ende als hy gedaent
hadde/ heeft hy dat ghebzoken/ ende
***** uij hase

De Tafel.

haer gegeven ende gheseyt. Neemt /
etet dit is mijn lichaem. 4. 17. 1. en
4. 17. 20.

b. 33. Ende hy nam Petrum / ende
Jacobum/ende Joannem met hem/
ende begonste verſchickt ende wee-
moedich te worden. 3.8.9.

D. 34. En seyde tot haer / mijn Aele
is bedroeft totter doot / blijft hier en
waecht. 2. 16. 12.

85.c.28. Alsoo wert de schrijtuere
veruult die segt. Hy is met dē quact
doenders gherekent. 2.16.5.

16.b.9. Hy werdt eerst ghesien van
Maria Magdalene / wt welcke hy
zienen dupuelen gheworpen hadde.
I. 14. 14.

4.15. Gaet door de geheele Wereldt
ende predickt het Evangelium alle
creatuieren. 4.3.4.ēñ.4.3.12.ēñ
4.16.27.ēñ 4.19.28.

h.16. Die geloouē sal/ ende gedoopt
sal zijn sal salich worden.4.15.1.en
4.16.27.

0.19. En na dat de Heere met haer
gesproken hadde / wert hy opgeno-
men ten Hemel ende sit ter rechter
handt Godts. 2.14.3. en 4.17.27.

Lucas.

x.a.6. Sy waren beyde rechtueer-
dich voor Godt / wandelende in al-
le geboden en rechtueerdichmakin-
gen des heeren onstraffelijc. 3. 17.7.

b. 15. En hy sal veruult zyn met den
heylighen geest / van zijns moeders
lijue aen. 4. 16. 19.

B. 17. Ende hy sal hoor sijn aensichte
gaen inden geest en cracht Elie/om
de herten der vaderen tot den kin-
deren te bekeeren/ en de ongehoor-
saemheyt tot de booslichticheyt der
rechtueerdigen/ om de Heere te be-
reypden een wel geschickt volc. 4. 1. 6

D. 31. En siet ghy sult den nacht wor-
den/ ende eenen soone baren/ en zij-
nen naem heeten Iesus. 2. 16. 1

D. 32. Dese sal groot wesen / en sal de
soone des alderhoochsten ghenoecht
worden / En Godt de Heere sal hē
den thzoone zijn vaders dauid ge-
uen. 2. 14. 4. en 2. 14. 7.

D. 33. Ende hy sal ouer het huys
Jacobs regneren/ inder eeuwichheit/
ende zijns Conincrycks en sal geen
eynde wesen. 2. 14. 3. en 2. 15. 3.

d. 34. Maria seyde tot den Engel:
hoe sal dat gheschieden? want ick
geen man en bekenne. 4. 17. 25.

b. 35. De Enghel antwoorde ende
seyde tot haer / de heylige gheest sal
ouer u comen ende de cracht des al-

derhoochsten / sal v ouerschaduwen.
Daerom oock dat heylighe dat wt
v gebozen sal worde sal Godts soos
ne ghenaemt worden. 2.14.5.

D.4.3. Van waer comt my dit dat de
moeder des heeren tot my comt 12.
14.4.

e. 54. Hy heeft Israel zynen knecht
opgeholpen en hy swert zynen heyl
-- ligen verbont gedachtich. 2. 10. 4.

g. 72. Om barmherticheyt te bewy-
sen aen onse vaderē/en gedachtich te
wesen zyn heyligh verbōds. 2. 10. 4

g. 73. Ende des eedts die hy tot A-
braham onsen vader geswozen heeft
int selfoe.

g. 74. Dat wy verlost zijnde wt de
handen onser vianden / hem dienen
souden sonder breefe. 3. 16. 2

g.77. Ende om zyn volck kennisse
der salicheyt te geuen/ in vergeuen-
ghe der sonden. 3.11.22

g. 79. Op dat hy soude schynen den
ghenen die sitten in duyfsternisse / en
schaduwe des doots / om onse voete
te rechten in de wech des blyets. 2.
I 2. 4.

2. b. 11. Namelijck dat heden is
gebozen is / die daer is Christus de
Heere in de stadt Dauidts. 2. 15. S

6. 13. Ende terffont was daer met
den Engel een menichte der hemel-
scher heyr scharen / die Godt loefden.
I. 14. 5.

c. 37. Ende sy was een weduwe/on-
trent van vierentachtentich Jaren/
de welcke niet en quam tot den Tē-
pel Godt dienēde met vastē en bid-
den/nacht en dach. 4. 12. 16.

g. 52. Ende Iesus wies op in wijs-
heyt ende ouderdom ende genade / by
Godt / ende den menschen. 2. 14. 2.

Ende

De Tafel.

3.a.3 Ende hy quam in alle het lant ontrent de Jordaan/precikende den Doop der bekeeringhe / tot vergeninghe der sonden. 3.3.19/ ende 4.15.7/ende 4.19.17.

b.8. Waecht dan vruchten die der bekeeringhe weerdich zijn / ende en begint niet te segghen by v seluen wy hebben Abraham tot eenen Vader/want ick segge v dat Godt machrich is wt dese steenen Abraham kinderen te verwecken. 3.3.5.

c.14. De crichlieden braechden hem oock segghende / Ende wy wat sullen wy doen: wy seydte tot haer/ en doet niemant ouerlast / noch beschuldicht niemant valscheijck/ende weest te vreden met uwe besol dinghe. 4.20.12.

d.16. Ioannes andtwoorde: Ick Doope v wel met water:maer daer comt een stercker dan ick / dien ick niet weert en ben zyne schoenriem te ontbinden: die sal v Doopen met den heylighen Gheest / ende byer. 3.1.3/ende 3.1.4/ende 4.15.6/ende 4.15.7.

e.22. Ende de heylige Gheest quam neder in lichamelijcke ghedaente/ghelijck een duyue op hem: Ende een stemme quam wt den Hemel/ segghende: Ghy zijt mijn wel lieue sone/ in v hebbe ic mijn welbehaghen genomen. 4.17.21.

f.23. Ende Iesus begonste dertich iaren oudt te zijn / ende was alsoo men meynde de sone Joseph / die was de sone Heli. 4.16.27/ende 4.16.29.

g.38. Die was de sone Heros / die was de sone Seth / die was de sone Adam/ die was de sone Godts. 2.12.7/ende 2.13.3.

h.17. Ende hem wertge geuen dat boeck des Propheten Esaië / ende als hy het boeck open ghedaen hadde/ vant hy de plaetse daer geschreuen was. 4.19.23.

i.18. Den Gheest des Heeren is op my/daerō dat hy my gesalfte heeft/ en heeft wy wtgesonden om den armen te euangeliseren/ en te genesen

die gebroken zijn van herte. 2.15.2. ende 3.3.20/ende 3.4.3.

j.c.14. Iesus gheraecte den maelaetschen / die ghenesen was / ende gheboot hem dat hyt niemant seggen en soude:maer/seyde hy/Gaet/ en berthoont v selue den Driester/ ende offert voer uwe reyninge/ gelijck Moses geboden heeft haer tot een ghetuyghenisse. 3.4.4.

k.34. Comt ghy de bruylofts kinderen/ soo langhe als den bruydegom met haer is/doen vasten. 4.12.17.

l.b.13. Als het dach was / riep hy zijn discipulen: Ende vercoos wt haer twelue/ die hy oock Apostelen noemde. 4.3.5.

m.23. Verblift v in dien daghe/ende verheucht v/want siet: uwen loon is groot in den hemel. 3.18.1.

n.24. Wee v ghy rycke want ghy hebt uwen troost. 3.19.9.

o.36. Sijt barmhertich/ghelijc uwe Vader oock barmhertich is. 3.7.6.

p.c.29. Ende alle het volck / ende Tollenaers die met Ioannes doop gedoopt waren/dit hoozende/rechtueerdichden Godt. 3.11.3.

q.35. Maer de wijsheyt is gerechtueerdicht van alle haer kinderen. Int seifde.

r.36. Ende een banden Phariseen badt Iesum/dat hy met hem ate:en hy ginck in des Phariseen huys/en sat aen tafel. 3.4.37.

s.47. Daerom segge ick v: haer zijn veel sonden vergeuen/wat zy heeft seer lief ghehad: maer die weynich vergeuen woort/die heeft weynich lief. 3.4.31.

t.a.2. Ende sommige vrouwen/die van boose gheesten ende crancheden genesen waren: sijnelijck Maria Magdalene / wt de welcke seuen duyuelen ghegaen waren. 1.14.14.

u.7. Het ander zaet viel tusschen de de doornen / en de doornen wiesse samen op/en verstickent. 3.2.10.

v.13. Ende die op de steenrotte zijn/ dat zijns die het woort m3 breuchden ontfangen/als zy het hoozen/en dese en hebben gheen wortel / ende

***** v geleed

De Tafel.

- ghelooven hoor een tijt/ende ter tijt
der verfoekinghe ballen zy af. Int
seifde.
- b. 15 Waer dz in de goede aerde balt/
zynde ghene die het woort hoozen/
ende in een goet fijn herte bewaren/
ende in volstandicheydt vruchten
draghen. 4.14.11
- g. c. 23. Soo my yemant wil na vol-
ghen/die verfakē hem feluen / ende
neme daghelijcx zyn cruyce op/ende
volghe my. 3.15.8
- c. 26. Wie hem mijns / ende mijner
woorden fchaemt/diens fal hem de
Sone des menfchen fchamen / als
hy comen fal in zijnder eerlijchz &c.
1.14.9.
- g. 55. Iesus hem ommekeerende
fraftefe/seggende/Ghy en weet n3
van wat gheeft ghy zyt. 3.20.15.
20. a. 1. Ma desen ordineerde de Hee-
re ooc noch tfeuēlich ander/en fant-
se wt/twee ende twee hoor zyn aen-
ficht. 4.3.4.
- a. 6. In dien daer een Sone des vze-
des is/fo fal uwe vrede op hem raf-
ten/anders fal uwe vrede tot v we-
der keeren. 3.23.13.
- c. 16. Wie v hoort/die hoort my/en-
de wie v verworpt / die verworpt
my. 4.3.3/ende 4.8.4.
- c. 18. Ick fack den Satan ballen wt
den hemel als een bliem. 1.14.18.
- b. 20. Mochtans en verblijft v daer-
inne niet dat de gheesten v onder-
worpen worden:maer verblijft v dat
uwe namen / gefchreuen zyn in den
hemel. 3.24.9.
- b. 21. Ter feluer vze/verheuchde hē
Iesus in den gheest ende fepde : ick
dancke v Vader/dat ghy defe dingē
hoor de wijfe ende verftandige ver-
borghen hebt/ende hebtse den clep-
nen gheopenbaert. Ja Vader want
het heeft v alfo behaecht. 3.2.24.
- b. 22. Ende hy omgekeert fepde tot
zyne discipulen: alle dinc is my van
mijnen Vader ouerghegeuen / ende
niemant en weet wie de sone is/ dā
de Vader:ēff wie die Vader is/dan
de Sone/ende dien het de Sone fal
willen openbaer. 3.2.1/ēff 4.18.20
- d. 23. Saltch zyn de ooghen die ſien
het ghene dat ghy ſiet. 2.9.1.
- d. 24. Want ic fegge v dat veel p3a-
pheten ende Coninghen hebben be-
geert te ſiene/het gene dat ghy ſiet/
ende en hebben niet gheſien. 2.9.1/
ende 2.11.6.
- d. 25. Heeſter wat fal ick doen dat
ic dat eenwich leuē beſitten mocht?
4.13.13.
- e. 27. Ghy ſult den Heer uwen Godt
hef hebben van gantscher herten/
ende van gantscher zielen/ende van
gantscher cracht ende verſtant / en-
de uwe naeften als v ſeluen. 2.
8.11.
- e. 30. Een menſche quam af van Je-
ruſalem nae Jericho / ende viel on-
der de moordenaers/&c. 2.5.19
- g. 36. Wie van defe drie dunct v de
naefte gheweest te hebben/den ghe-
nen die onder de moordenaers ghe-
uallen was? 2.8.55.
11. a. 2. Ende hy fepde tot haer/Als
ghy bidt / ſegt / Onſe Vader die
daer zyt/&c. 3.20.6/ende 3.20.34.
- a. 3. Gheeft ons heden ons daghe-
lijcx broot. 2.5.14.
- c. 21. Wanneer een ſtercke ghewa-
pende zyn hof bewaert / ſo blyft het
gene dat hy beſit niet vrede 1.14.13
ende 1.14.18.
- c. 22. Waer als daer een overcomt
die ſtercker is dan hy/ende hen ver-
wint ſo neemt hy hem zyn wapen/
in de welcke hy vertroude/en deylt
zinnen roof wt. 1.14.18.
- f. 39. Ghy Pharifeen/ ghy reynicht
n3 het buytenſte des dynchbats/en-
de der ſchotel / maer het binnenſte
van v is vol roofs ende boosheyt.
3.4.36.
12. a. 5. Areeft hem:die na dat hy ge-
doodt heeft / oock macht heeft in de
helle te worpen. 1.15.2.
- b. 10. Soo wie een woort ſpreket te-
gen den Sone des menſchē / het fal
hem verghenen worden : maer wie
gelaſtert fal hebben tegen den hey-
ligen gheest die en fal het niet ver-
ghenen worden. 1.13.15/ende 3.3.
21/ende 3.3.22/ende 3.5.7.

De Tafel.

b. 14. Mensche / wie heeft my een
richter ofte depler ouer v gheselt?
4. 11. 9 / ende 4. 11. 11.

14. c. 21. Gaet haestelijck wt in de
straten ende wijcken der stadt / ende
brenge de armen / ende ghebreckelijc-
ke / ende cruepele ende blinde hier
4. 16. 31.

15. b. 7. Ick segge dat daer also veel
blijfschap sal wesen in den hemel / o-
uer eenen sondaer die hem bekeert /
meer dan ouer 99. rechtueerdighe /
die gheen bekeeringhe en behouuen.
1. 54. 7.

c. 20. Als hy noch berre van daer
was / sach hem zijn Vader en wert
beroert met barmherticheyt / en tot
hem loopende viel hem aen den hals
ende ruste hem. 3. 20. 37.

16. a. 2. Hy riep hem ende seyde tot
hem / wat is dat ick van v hoor?
Gheeft rekenfchap van uwe rege-
ringhe: want ghy en sult boozt aen
niet meer mogen regeren. 3. 10. 5.

c. 9. Ic segge v ooc: maect v vrienden
van den onrechtueerdigen rijkdom /
op dat wanneer v ontbreken sal / zy
v moghen ontfangen. 3. 18. 6.

d. 15. Ghy zijt die v seluen recht-
ueerdicht door den menschen / maer
Godt kent uwe herten. 3. 11. 3 / en-
de 3. 12. 2.

d. 16. De Wet ende de Propheten
zijn tot Ioannem: ende van dier tijt
aen wort dat Coninckrijk Gods
gheeuangeliseert / ende een pegelijck
doet daer ghewelt. 2. 7. 16.

c. 22. Ende het gheschiede dat dese
bedelaer sterf / ende wert ghedragen
bande Engelen in Abrahams schoot
1. 14. 7 / ende 1. 15. 2 / ende 3. 25. 6.

17. a. 3. In dien v broeder teghen v
sondicht so strafte hem: en in dien hy
hem bekeert so vergeuet hem. 3. 7. 6

a. 5. Doe seydten de Apostelen tot de
Heere vermeerder ons gelooue. 4.
14. 7.

b. 7. Wie isser onder v / die een dienst-
knecht heeft ploeghende / ende de
beesten hoedende / die hem wanneer
hy weder comt wt / ec. 3. 14. 15.

c. 10. Alsoo ghy oock als ghy sult

gedaen hebben al wat v beuolen is /
soo segt / wy zijn onnutte dienst-
knechten / wy hebbe gedaen dat wy
schuldich zijn. 3. 14. 14 / en 3. 15. 3.

c. 14. En als hyse sach / seyde hy tot
haer: Gaet en vertoont v den priester:
En het geschiede doen zy henen
gingen werden zy gereynicht. 3. 4. 4

c. 20. Ende gheuraecht wesende van
de Phariseen: waneer het Coninc-
rijcke Gods comt soude: antwoor-
de hy haer en seyde: Het Coninck-
rijcke Godts en comt niet met wo-
terlijcke ghebaer. 2. 15. 4

18. a. 1. Hy seyde oock tot haer een
ghelijckenisse / daer van datmen al-
tijts bidden moet en niet vermoeyt
worden. 3. 20. 7.

c. 13. Ende de tollenaer stont van
berre / ende wilde oock niet zijn oo-
gen nae den hemel slaen: maer sloech
op zijn borst / segghende: O Godt
weest my sondaer genadich. 3. 4. 18
ende 3. 12. 7.

c. 14. Ic segge dese ginc gerechtuer-
dicht in zijn huys / meer dan de an-
der. Want wie hem seluen verheft /
die sal vernedert worden: ende die
hē vernedert / die sal verheuen wor-
den. 3. 4. 35. end 3. 11. 3.

g. 42. Ende Iesus seyde tot hem:
wort siende v gelooue heeft v ghe-
holpen. 4. 19. 18.

19. c. 17. De Heere seyde / wel ghy
goede dienstknecht / om dat ghy in
het minste ghetrouwe zyt geweest /
soo hebt macht ouer thien steden.
2. 3. 11.

d. 26. Een peghelijck die daer heeft
sal ghegeuen worden / ende den ge-
nen die daer niet en heeft / sal oock
wech genomen worden dat hy heeft.
Int selfde.

20. c. 27. Doe quam tot hem sommighe
Saduceen / die welcke veraken
datter een opstandinge is. 2. 10. 23.
3. 25. 5.

f. 37. Wat de dooden opstaen heeft
oock Moses betoont by den door-
nen bosch. Als hy de Heere noemt /
den Godt Abraham / den Godt I-
saac / ec. 2. 10. 9

Ende

De Tafel.

- f. 38. **E**n Godt en is niet een Godt der dooden maer der leuendighen. 4.16.3.
- z. 1. c. 15. **I**ck sal v mont ende wijsheyt gheuen / den welcken zy niet en sullen connen teghen spreken / noch teghenstaen / alle die haer teghen v setten. 4.3.11.
- z. 8. **A**ls dese dinghen beghinnen te gheschieden / soo siet op / ende heft v hoofden op: want uwe verlossinghe is nae by. 3.9.5.
- z. 2. b. 27. **E**nde hy nam den dynckbeke / danckte ende seyde: Heemt desen / ende deeltten onder v. 4.17.20 ende 4.17.43 / ende 4.18.8.
- b. 19 **E**nde hy nam het broot / dancte ende brack het / ende gaf haer / seggende: Dat is mijn lichaem dz vooz v geguen wort / doet dat tot mijnder ghedachtenisse. 4.3.6 / ende 4.15.20 ende 4.17.30 / ende 4.17.20 / ende 4.17.37.
- b. 20. **D**esghelijck den dynckbeke nae het Auontmael segghende: Desse dynckbeke is het nieuwe Testamen in mijn bloede / het welcke vooz v vergoren wert. 2.11.4 / ende 2.17.4 / ende 4.17.6 / ende 4.17.20.
- c. 25. **D**e Coninghen der Heydenen hoeren heerschappie ouer haer / ende die gheweldt ouer haer hebben / woerden genadige Heeren genoemt. 4.11.8 / ende 4.11.9 / ende 4.20.7.
- z. 26. **M**aer ghy niet alsoo: maer die de grootste onder v is / die zy gelijck de minste: ende die regeert als een die dient. 4.11.8.
- b. 32. **M**aer ick hebbe vooz v ghebeden / dat v ghelouue niet af en late. 3.24.6 / ende 4.7.27 / ende 4.7.28.
- c. 43 **E**nde van hem wert gesien een Enghel wt den Hemel / hem versterckende. 1.14.6 / ende 2.16.12.
- z. 44. **E**nde zyn soet wert ghelijck druppelen bloets op der aerden afloopende. 2.16.12 / ende 3.8.9.
- g. 61. **E**nde de Heer hem omkreende sach Petrum aen: ende Petrus wert ghedachtich des woords des Heeren / namelijk: hoe hy hem geseyt hadde. **E**er de Hane craeyē sal / sult ghy my dryemael versaecken. 3.4.35.
- g. 62. **P**etrus ghinck buyten / ende wende bitterlijck. 3.3.4.
- z. 3. f. 42. **E**nde seyde tot Iesum / Heere weest mijns ghedachtich / als ghy in v Coninckrijcke sult comen. 3.24.11 / ende 4.16.31.
- f. 43. **D**oe seyde Iesus tot hem / Woowaer ick segge v / dat ghy heeden met my sult int Paradyz zyn. 3.25.6.
- f. 46. **D**oe riep Iesus met luyder stemme / Vader / ick beuele mijn gheest in uwe handen. 1.15.2 / ende 3.25.6.
- z. 4. a. 5. **S**y seyden tot haer / Wat soect ghy de leuendighen by de dooden. 1.14.6.
- a. 6. **H**y en is hier niet maer hy is opghestaen / ghedenckt hoe dat hy v geseft heeft als hy noch in Galilea was. 3.25.3.
- b. 11. **E**nde hare woorden schenen haer als versuftheydt / ende en ghe-loofden haer niet. 3.2.4.
- b. 12. **E**nde Petrus stont op en liep tot den graue / ende nederbuckende / sach by de lijnen doeken alleen lighen / ende ghinck wech verwonderende by hem seluen van dat daer gheschiet was. **I**nt selfde.
- c. 16 **M**aer haer ooghen werden gehouden / dat zy hem niet en kenden. 4.17.24.
- d. 26. **M**oeste Christus niet dit lighden / ende tot zyne heerlijkheyt ingaen? 2.17.6 / ende 3.18.7 / ende 4.17.32.
- d. 27. **E**nde hy begoff van Moesen / ende alle de Propheten / ende seyde haer wt in alle de schriften / wat van hem seluen ghescreuen was. 1.9.3 / ende 3.2.14.
- c. 31. **H**y bequam wt haren ooghen. 4.17.29.
- f. 39. **A**enschout myne handen ende voeten / want ick bent selue. **C**ass my ende siet / want een geest en heeft noch vleesch noch beenderen / ghelijck ghy siet dat ick hebbe. 2.14.2 / ende 3.25.3 / ende 4.17.29.

De Tafel.

- f.44. Het was noodich dz alles ver-
uult soude worden wat van my ge-
schreuen is in de Wet Moyses/ ende
Propheten ende Psalmen. 3.5.8.
g.45. Doe opende hy haer het ver-
standt / om de schriften te verstaen.
3.2.34.
g.49. Alsoo isser gheschreuen/ ende
also moeste Christus lyden / en ten
derden dage weder op staen banden
dooden. 2.12.4/en 3.3.19
g.47. End in zynen naem bekeerin-
ghe ende bergeuinge der sonden ge-
predict worden / onder alle volcken
beginnende van Jerusalem. 2.12.4
ende 3.3.1/3.3.19.
g.49. Wylst ghy dā in de stadt Jeru-
salem/tot dat ghy aengedaen wort/
met crachte wt den hoochsten. 4.
3.12.
g.51. Ende het gheschiede als hyse
segghende/ dat hy van haer scheyde
en voer op na den Hemel. 4.17.27.

Ioannes.

- 1.1.1 Indē beginne was het woort/
ende het woort was by Godt/ende
dat woort was Godt. 1.13.6/ende
1.13.11/ende 1.13.22.
g.3. Alle dinghen zijn dooz dat selue
ghemaect. 1.13.7/ende 1.13.17.
g.4. Inden seluen was het leuen/en
het leuen was het licht der mensche
1.13.13/ende 1.15.4/ende 2.2.19
ende 2.6.1/ende 4.17.8.
g.5. Ende het licht schijnt in de duy-
sternisse / en de duysternisse en heeft
het licht niet begrepen. 2.2.12.
g.9. Dat warachtige licht was dese/
die allen menschen verlicht/ comede
in de weerelt. 2.12.4.
b.10. Hy was in de weerelt: en de
weerelt is dooz hem ghemaect/ en
de weerelt en heeft hem niet gekent.
Int selfde.
b.12. Maer alle die hem aenghenom-
men hebben / dien heeft hy macht
ghegeuen kinderen Gods te wor-
den/namelijc die in zynen naem ge-
loouen. 2.6.1/ende 3.1.4/en 3.20.
36/endt 3.22.10.
b.13. De welcke niet wt den bloede/

- noch wt den wille des / vleeschs
noch wt den wille des mans / maer
wt Godt ghebozen zijn. 2.2.19/en
2.13.2/ende 3.1.4.
b.14. Ende het woort was vleesch
geworden: ende heeft onder ons ge-
woont: ende wy hebbe zyne eerlic-
heyt ghesien/ een eerlicheyt als een
eenich ghebozen banden Vader/vol
genaden ende waerheys. 1.23.11/
ende 2.12.4/en 2.14.1/en 2.14.8.
b.16. Ende wy hebben alle van zyne
volhepdt ontfanghen/ende ghenade
dooz ghenade. 2.13.1/en 2.15.5/
ende 3.11.9/ende 3.20.1.
c.17. Want de Wet is dooz Moysen
ghegheuen: maer de ghenade ende
waerheydt dooz Iesum Christum
gheworden. 2.7.16.
c.18. Niemant heeft opt Godt ghe-
sen/de eenich ghebozen Sone die in
den schoot des Vaders is/die heuet
ons verclaert. 1.13.17/en 2.2.20/
ende 2.9.1/ende 4.17.30.
c.23. Ick ben de stemme des genen
dien roept in de woestijne: Maect
recht den wech des Heeren/ Gelijc
Esaias de Prophete gheseyt heeft.
2.9.5.
d.29. Siet hier het Lam Gods/die
de sonden des weerelts wech neemt
2.14.3/ende 2.16.5/ende 2.17.4/
ende 3.4.26/ende 4.15.7.
c.32. Ende Ioannes gheluychde/
segghende/ick hebbe den gheest sien
nederdalen/ ghelijc een duyue/en-
de bleef op hem. 2.15.5/en 4.19.20
c.33. Ic en kende hem n: maer die my
gesonden heeft om te doopen inden
water/die seyde my: Op wien ghy
sult den Gheest sien nederdalen/ en
op hem bliuen/ die selue is die in
den heiligen Gheest doopt. 2.15.5
c.36. Siet wer het Lā Gods. 2.9.5
f.40. Andreas de broeder Simonis
Petri/was een van dese twee / die
het van Ioanne ghehoort hadden/
ende hem nauolchden. 4.6.5
f.47. Ende hy brachte hem tot Ie-
sum. Int selfde.
g.51. Hier nae sult ghy den Hemel
gheopent sien/ende de Engelen op-
clim-

De Tafel.

- climmente/ende nederdalende op dē
sone des mēschē. 1. 14. 12/cñ 2. 9. 2
2. a. 1. Ende Iesus was oock ghe-
noot tot der baptyloft/ende zyne dis-
cipulen. 4. 13. 3
- b. 9. Als de opperdischmeester / dat
water dat wyjn geworden was ge-
proeft hadde / &c. Int selfoe.
- c. 15 Ende Iesus maecte een geestel
van snoerkens / ende dreefse wt
den Tempel oock de Schapen ende
ossen / ende hy slopte der wissela-
ren gelt / ende keerde de tafelen om.
4. 19. 23.
- c. 19. Iesus antwoorde: breekt desen
Tempel/ende in dyp daghen sal ick
hem oprichten. 2. 14. 4/ende 3. 25. 7
- d. 21. Maer hy sprac banden Tem-
pel zyns lichaems. Int selfoe.
- d. 23. Als hy te Jerusaleim was op
het Pascha in het feest / gheloosden
beel in zynen naem/die de teercken
saghen die hy dede. 3. 2. 5.
- d. 24. Iesus en betroude hem seluen
haer niet want hy kende se alle. 3.
2. 12.
3. a. 3. Moetwaer segghe ick b: ten
zy dat yemant anderwerf ghebo-
ren werde / soo en can hy het Co-
ninckrijcke Godts niet sien. 2. 3. 1/
ende 4. 16. 17.
- a. 5. Ten zy dat yemant ghebozen
worde wt den water ende Gheest/
so en cā hy int Coninckrijcke Godts
niet in gaen. 4. 16. 25.
- a. 6. Dat banden vleesche ghebozen
wordt is vleesch / dat wt den geest
ghebozen wort dat is gheest. 2. 1. 6/
ende 2. 3. 1.
- b. 13. Ende niemant en isser opghe-
naren ten hemel/dā die vā den he-
mel neder ghecomen is / den Sone
des menschen / die in den hemel is.
2. 14. 2/ende 4. 17. 3
- b. 14. Gheijck Moses de Slanghe
in de woestijne verhooght heeft / al-
soo sal de Sone des menschen ver-
hooght worden. 2. 12. 4/cñ 4. 18. 20
- b. 16. Alsoo lief heeft Godt de we-
relt gehad / dat hy zynen eenighen
gebozen Sone gegēē heeft/op dat
die in hem gheloof niet en vergae/
maer het ewich leuen hebbe. 2. 12
4/cñ 2. 16. 4/cñ 2. 17. 2/cñ 3. 14. 17
ende 3. 24. 5/ende 3. 24. 7.
- c. 23. Ende Joannes doopte oock in
Enon by Salem. 4. 15. 6.
- d. 27. De mensche en can niet ont-
fanghen / soo het hem wt den hemel
niet ghegheuen en is. 2. 2. 20.
- d. 33 Die zyn getuygenisse aengenom-
men heeft die heeft beseghelt dat
Godt warachtich is. 3. 2. 8.
- d. 34 Wāt den welcken Godt gefon-
den heeft die spreekt Godts woort
den / wāt Godt geest hem den geest
sonder mate. 2. 13. 1/cñ 2. 15. 5
- d. 36. Wie in den Sone gheloofst die
heeft het ewich leuen : en wie den
Sone ongheloofsaem is / die en sal
het ewich leuen niet sien: maer dē
toozne Godts blijft op hē. 4. 16. 31.
4. a. 1. Als nb de heere bekende / dat
de Pharisee ghehoort hadden / dat
Iesus meer discipulen maecte ende
doopte dan Joannes. 4. 15. 6
- b. 14. Maer wie dinct banden wa-
ter dat ick hem geuen sal / die en sal
inder eeuwichen niet dorsten: maer
het water dat ick hem gheuen sal /
dat sal in hem worden / &c. 3. 1. 3.
- c. 22. Ghy aenbidt dat ghy niet en
weet / wy aenbidden dat wy weten:
want de salicheit is wt den Joden
1. 5. 12/ende 1. 6. 4/ende 2. 6. 1.
- c. 23. Maer de hze comt/ende is nb /
dat de warachtighe aenbidders/den
Vader sullen aenbidden inden geest
en waerheyt. 3. 20. 30/cñ 4. 10. 14.
- d. 24. Godt is een Gheest. 1. 13. 24.
- d. 25. Ick weet dat de Messias com-
men sal die ghenaeemt is Christus /
als die sal comen zyn / sal ons alle
dinghen vercondighen. 2. 15. 1/en-
de 4. 8. 7.
- e. 35 Siet/ic segge b/heft uwe oogē
op / en siet de landen / want zy zyn
wit tot den oogst. 4. 16. 31
- f. 42. Ende seiden tot der vrouwen:
wy en geloouen nb niet meer / om
uwer woorden wille / wāt wy heb-
ben selue gehoort / en weten d: dese
warachtelike is Christus de salich-
maker des weercits. 3. 2. 7.

De Tafel.

- g. 53 Doe bekende de Vader dat het in de selfde vze was / in welcke Jhesus tot hem seyde v sone leest: ende hy ghelooft ende geheel zijn huysgheden. Int selfde.
5. b. 8 Jhesus seyde tot hem: staet op/ neemt v bedde op/ ende wandelt. 4. 19. 29.
- e. 17 Mijñ Vader werct tot nu toe/ ende ick wercke oock. 1. 13. 7/ ende 1. 13. 12/ ende 1. 16. 4/ ende 2. 14. 2
- e. 18 Daerom sochten de Joden dies te meer hem te dooden/ want hy n3 alleene den Sabbath vze/ maer ooc om dat hy gheseyt hadde/ dat Godt zijn Vader was/ hem seluen Godt gelijck makende. 113. 12.
- d. 21. Want gelijck de Vader de dooden opwerct/ ende leuendich maect: Alsoo maect oock den Sone leuendich wien hy wil. 2. 14. 3.
- d. 22. Want den Vader en oordeelt niemant: maer heeft alle oordeel den Sone gegeven. 2. 14. 3/ en 2. 16. 18
- d. 23 Op dat zy alle den Sone eeren gelijck zy den Vader eeren / wie den Sone n3 en eert die en eert ooc den Vader niet die hem gesonden heeft. 2. 6. 2/ ende 2. 14. 3.
- d. 24. Wie mijn woort hoort en geloof hem die my gesonden heeft/ die heeft het ewighe leuen/ en en comt in de verdoemenisse n3/ maer is van den doot doorghegaen in het leuen. 2. 9. 3/ en 3. 15. 6/ en 3. 24. 5/ ende 3. 25. 1/ ende 4. 16. 26.
- e. 25. De vze comt / en is nu/ dat de doode sullen hooren de stemme des Soons Gottes / ende diese sullen ghehoort hebben die sullen leuen. 2. 5. 19/ ende 2. 12. 4/ ende 3. 14. 5.
- e. 26. Gelijck de Vader het leuen heeft in hem seluen / alsoo heeft hy ooc den Sone gegeven het leuen te hebben in hem seluen. 4. 17. 9.
- e. 28. Verwondert v dies niet/ want de vze sal comen / in de welcke alle die in de grauen zijn / zijn stemme hooren sullen. 3. 25. 4/ ende 3. 25. 7.
- e. 29. Ende die goet geduen hebben/ sullen wegaen ter opstandinge des leuens: en die quaet ghedaen hebben

- ter opstandinge des verdoemenisse. 3. 18. 1.
- e. 32 Een ander isser die van my getuycht. 1. 13. 17.
- f. 35. Hy was een vernende keersse/ en lichtende/ ende hy willet v een wijle in zijn licht verblijden/ 2. 9. 5.
- f. 36. De wercken die my mijn Vader ghegheuen heeft om te volbrengen/ ec. 1. 13. 13.
- g. 44. Hoe cont ghy gelouē/ die van malcanderen eere neemt: Ende die eere die van Godt alleene comt die en soect ghy niet. 3. 11. 9.
- g. 46. Waert dat ghy Moys ghe-loofde / ghy soude my ghelooen: want hy heeft van my gheschreuen. 2. 9. 1.
6. c. 27. Arbeyt niet om verganckelijc spijs te hebbē/ maer om de spijs die in het ewighe leuen blijft/ welcke v de Sone des menschen gheuen sal. 3. 18. 1/ ende 4. 14. 25.
- e. 29. Dit is Gods werck/ dat ghy ghelooft in hem die hy ghesonden heeft. 3. 18. 10.
- d. 35. Ic ben dat broet des leuens/ die tot my comt/ en sal geen hongere lijden: ende die in my geloof en sal nimmermeer dorsten. 3. 24. 5/ ende 4. 17. 4.
- d. 37 Al wat my mijn Vader geeft / sal tot my comen: ende ick en werpe hem niet wt die tot my comt. 3. 22. 7/ ende 3. 24. 6.
- a. 38. Want ick ben vanden Hemel gedaelt/ n3 om myne wille te doen: maer des ghenē die my ghesonden heeft. 2. 14. 2.
- d. 39. Ende de wille des Vaders die my ghesonden heeft is / dat ick niet en verlies van al het gene dat hy my ghegheuen heeft: maer dat ick hem opwecke ten wedersten daghe. 3. 22. 7/ ende 3. 22. 10/ ende 3. 24. 6 ende 3. 24. 7/ ende 3. 25. 8.
- d. 40. Dit is oock de wille des ghenē / die my ghesonden heeft / dat een peghelijck die den Sone liet/ ende in hem geloof/ hebbe het ewighe leuen. 3. 22. 10/ ende 4. 24. 6.

De Tafel.

- e.44. Niemand en can tot my comen / ten zy dat de Vader die my ghesonden heeft hem trecke / ende ick sal hem op wecken ten wtersten daghe 2.2.20/ ende 2.5.5/ ende 3.24.1/ ende 3.2.35/ ende 3.2.27.
- e.45. Daer is geschreuen in de Propheten: zy sullen al van Godt gheleert zijn / Wie dan van den Vader ghehoort heeft/ ende gheleert heeft/ comt tot my. 1.3.10/ en 2.2.20/ en 2.3.7/ en 2.5.5/ en 3.2.34/ en 3.24.1/ ende 3.24.14.
- e.46. Niet dat pemandt den Vader ghesien heeft/ dan die van Godt is: die heeft den Vader gesien. 3.2.34/ ende 3.2.10/ ende 3.24.1.
- e.47. Die in my gheloofst heeft het ewich leuen. 1.13.13.
- e.48. Ick ben dat broot des leuens. 3.11.9/ ende 4.17.4/ ende 4.17.8.
- e.49. Woe baders hebben het Anna in de woestijne gheten / ende zijn gheschoren. 2.10.6.
- e.50. Dit is het broot dat van den hemel ascomen is / op dat de mensche/ die daer van eet niet en sterue. 2.10.6/ ende 4.17.34.
- f.51. Ick ben dat leuende broot/ dat van den hemel ascomen is / soo pemandt eet van desen broode / hy sal ewichlijck leuen : ende het broot dz ic geuen sal is mijn vleesch welc ick ghenen sal voor het leuen des werelts. 3.11.9/ en 4.11.7/ en 4.17.5. ende 4.17.8/ ende 4.17.14.
- f.53. Doe seyde Iesus tot haer : Woorwaer ick segghe v ten zy dat ghy het vleesch des Soons des menschen eet/ en zijn bloet drinckt/ ghy en hebt in v het leuen niet. 3.11.9/ ende 4.17.6.
- f.54. Die mijn vleesch eet/ ende mijn bloet drinckt hy heeft het ewich leuen en ick sal hem opwecken ten wtersten daghe. 3.11.9/ en 4.17.34.
- f.55. Want mijn vleesch is warachtich spijse / ende mijn bloet is warachtich dranck. 2.17.5/ en 4.17.8.
- f.56. Die mijn vleesch eet/ ende mijn bloet drinckt / hy blijft in my/ ende ic in hem. 4.17.33.
- f.57. Ghelijck my de leuendige Vader ghesonden heeft / alsoo leue ick oock door den Vader : ende die my sal eten sal oock door my leue. 2.17.5.
- g.65. Daerom hebbe ic tot v gesejt: dat niemant tot my comen en can/ ten zy dat het hem van mijnen Vader ghegeuen is. 3.23.13.
- g.70. Heb ick niet v twaelue wtuercoeren/ ende een van v is een duyuel. 3.22.7/ 3.24.9.
- h.16. Mijn leere en is myne niet/ maer des ghenen die my ghesonden heeft. 2.8.26/ ende 4.8.4.
- f.37. Ende op den laetsten en grooten dach des seests / bont hem Iesus daer/ ende riep/ segghende: Is yemant dorstich die come tot my en drincke. 2.16.4/ ende 3.1.2/ ende 3.1.3/ ende 4.19.6.
- f.39. Den heylighen Gheest en was noch niet gegeuen/ want Iesus en was noch n3 verheerlijct. 4.17.22.
- h.12. Iesus sprack segghende/ ick ben dat licht des werelts / die my volcht die en wadeln in de duysternisse niet/ maer hy sal dat licht des leuens hebben. 2.14.3/ ende 3.2.1. ende 3.11.12/ ende 4.19.23.
- b.16. Ick en ben niet alleene / maer ick ende de Vader die my gesonden heeft. 1.13.17.
- b.26. Die my gesonden heeft is warachtich ende de dingen die ick van hem ghehoort hebbe / die seg ick in des werelts. 2.8.26.
- d.30. Als hy dit sprack ghelooft hem vele in hem. 3.2.5.
- d.31. Woe seyde Iesus tot de Joden die in hem geloof hadden / So ghy in mijn woort blijft/ so zijt ghy warachtich mijn Discipels. 3.2.12.
- d.34. Woorwaer ick segge v/ so wie sonde doet/ hy is der sonden dienstknecht. 2.2.27.
- f.44. Ghy lieden zijt wt den Vader den duyuel. 1.14.15.
- f.45. Hy is een doofslager gheweest van den begijne/ ende en is niet gebleuen inde waerh3: want de waerheyt en is in hem niet. Als hy leuen sprac/ dan sprac hy van zijn eyghen

De Tafel.

- cozen hebbe / dat den mensche hem
seluen eenē dach quaet doet / oft zijn
hoofte houdt / &c. 4.12.19.
- b.6. Is dit niet liever de bassen die
ick vercozen hebbe / dat ghy ont-
knoopt de knoopen der boosht / &c.
3.3.6.
- b.7. En ontrectt b niet van uwen
vlesche. 3.7.6.
- c.9. Dan suldy my aenroepen / ende
ic sal b verhooren / ghy sult roepen
ende hy sal spreken hier ben ick. 3.
20.14.
- d.13. Soo ghy uwen voet banden
Saboth keeret / dat ghy b behaghen
niet en doet op myne heyligen dach.
2.8.31 / ende. 2.8.34.
- 59 a.1. Siet de hant des Heere en is
niet vercozt / dat hy niet helpen en
soude / ende zijn doze en is niet ver-
slopt / dat hy niet en soude hooren.
3.11.21.
- a.2. Waer uwe misdaden hebben b
van uwen Godt ghescheyden / ende
uwe sonden hebben zijn aensicht bā
b verhooren op dz hy b niet en hoo-
re. 2.12.1 / ende 3.21.11.
- b.7. Waer boeten loopen om te scha-
digen / en zy haeste hem om het on-
noosel bloet te vergietē / hare gedach-
ten zijn boose gedachte / haren wech
is enckel berderuen en schade. 2.3.2
- c.15. Die Heere heeft dat ghesien en
het heeft hem misbaecht om datter
gheen gerechtigheyt is. Int selfde.
- c.16. En Godt sach datter niemāt en
was / en verwonderde hem dat nie-
mant hem en verthoonde : daerom
helpt hy hem selue met zijnen arm /
ende zijn gerechtigheyt ondersceut
hem. 3.14.6.
- d.17. Hy was ghecleet met gherech-
tigheyt als met een pantzler / ende
den helm des heyls was op zijn
hoofte. 3.11.12.
- d.20. Dien tot Sion sal de verlosser
comen / ende dien die hem van son-
den bekeeren in Jacob. 3.3.20 / ende
3.3.21.
- d.21. Minen Gheest die in b is /
ende myne woorden die ick in uwe
mont gheselt hebbe / en sullen van
uwen monde niet wijcken / noch van
uwen zachts mont / &c. 1.7.4 / ende
1.9.1 / ende 4.1.5
60. a.2. Siet de duysterheyt sal de
aerde bedecken / ende donckerhy den
volcken / maer de Heere heffet hem
op ouer b / ende zyne eerlijcheyt / sal
ouer b ghesien zijn. 2.3.1.
- a.6. Hy sullen alle wt Seba comen /
ende brengen goud / ende wterroock /
ende des Heeren lof vercondighen /
alle de schapen Cedar sullen hen tot
b vergaderen. 4.5.17.
- d.19. Ghy sult de Sonne niet meer
hebbē soaechs tot een licht / ende het
licht der Maen en sal niet schijnen
2.2.10.
61. a.1. Den Geest des Heeren Hee-
ren is ouer my / want hy heeft
my gesalft / hy heeft my ghesonden
om goede tydinghe te braghen / &c.
2.15.2 / ende 3.3.20 / en 3.4.3 / en
de 3.12.7.
- a.3. Men false heeten boomen der
gherechtigheyt ende de planten des
Heeren om hem te prijsen. 3.14.16.
63. c.10. Hy hebben wederpannich
gheweest / ende hebben beproeft den
Gheest Godts. 1.13.15
- d.16. Ghy zijt doch onse Wader / al
en weet Abraham van ons niet / en
de Israel ons niet en kent. Waer
Heere ghy zijt onsen Wader ende
verlosser. 3.20.25 / ende 3.20.36.
- d.17. Heere waerom hebt ghy ons
laten afdwalen van uwen weghen /
ende hebt ons herte afgekeert dat
wy b niet en vreesden : 2.4.4 / ende
3.3.21.
64. b.5. Ghy hebt gram geweest nae
dat wy gesondicht hadden. 3.20.8.
- c.6. Ende wy zijn alle ghelijck buy-
licheyt / ende alle onse gerechtigheyt
zijn als een dierlich cleet / wy zijn
al te sangen verwelcket als bladeren
&c. 3.2.25.
65. a.1. Ick hebbe gesocht gheweest
van den ghenen die nae my niet en
braghen / ende hebbe gheuonden ge-
weest van den genen die my niet en
sochten. 3.24.2.
- a.2. Ick hebbe den gantschen dach
5 ***** mijn

- mijn handen wtghefreckt tot den onghewoosamen volcke / welcke wandelt in eenen boosen wech. 3. 24. 16
- c. 16. Wie hem seggenen sal op aerde / die sal in den rechten **G O D** seggenen / ende die sweeren sal op aerden / die sal inden rechten **Gode** sweeren. 2. 8. 23.
- d. 24. Het sal gheschieden dat ick se hoozen sal eer zy roepen / ende als zy noch spreken soo sal ick se hoozen. 3. 20. 14.
- d. 25. Sy en sullen niet meer schandighen ofte verderuen op mijnen gantschen heylighen berch. 4. 20. 10.
66. a. 1. Den hemel is mijn scoel / ende de aerde is mijn voetbank: waer sal dan dat huys wesen dat ghy my sult bouwen / en waer sal de plaetse wesen mijnder ruste. 3. 20. 30 / ende 4. 17. 23.
- a. 2. Op wien sal ick sien dan op den bedructen / ende gebroken gheestes / ende aen den ghenen die vooz myne woorden beuen? 3. 12. 6.
- g. 22. Gheleijck als den nieuwen hemel / en de nieuwe aerde / die ick maken sal / vooz my staen spreeckt de Heere / sal uwe zaet ende uwen name vast wesen. 2. 10. 22.
- g. 23. Het sal gheschieden / dat deen maent nae den anderen / ende van deē Sabaoth tot dāder / alle vleesch sal comen bidden vooz mijn aensicht 2. 8. 30.
- g. 24. Haren wozm en sal niet steruen / ende haer bier en sal niet wtblusschen / ende sullen allen vleesche eenen grouwel zijn. 3. 25. 12
- Ieremias.**
1. b. 6. Och Heere Heere / ick en can niet spreken: want ick ben een kint. 4. 8. 3.
- b. 9. Siet ick hebbe mijne woorden in uwe mont ghelept. Int selde.
- b. 10. Siet ick hebbe v heden gestelt ouer volcken en Conincrijcken op dat ghy scheyt / verbeert / verstaet
- ret ende verderuet / en dat ghy bouwet ende plantet. Int selde.
2. c. 13. Mijne volck heeft twee quaden ghedaen. Sy hebben my verlaten / my die de fonteyne ben des leuendighen waters / om hen putten te grauen / tae ghebroken putten / die gheen water en comen houden. 3. 20. 14.
3. a. 1. Ende spreeckt / ist dat yemans zijn wijf verlaet / ende zy treet van hem ende neemt eenen anderen / &c. 2. 8. 18 / ende 4. 1. 25.
- a. 2. Slaet v ooghen op de hoochten ende siet waer ghy niet hoerere en hebt bedreuen / &c. 2. 8. 18.
- d. 12. Keert woer ghy asuallige Israēl segt de Heere en ic en sal mijnē toorn ouer v niet laten comen. Wāt ick ben goedich / &c. 4. 1. 25
4. a. 1. O Israēl / soo ghy v bekeert (spreekt de Heere) soo keert v tot my / ende soo ghy uwe grouwelen wech doet van mijn aensicht / ghy en sult niet veruoert werden / &c. 2. 5. 10 / ende 3. 3. 6.
- a. 4.vloeghet op het nieuwe ende elc sayet niet onder den doornen / ghy mannen Juda en ghy inwoonders vā Jerusalem besnijdet v den Heere en doet wech de voozhuyt uwer herten / &c. 2. 5. 8 / ende 3. 3. 6 / ende 3. 3. 7 / ende 4. 16. 21.
- c. 9. Gedier tijdt (spreekt de Heere) sal den Coninghen / en den Vorsten het herte ontualen / de Priesteren sullen verstoort / en de Propheten verschiet zijn. 4. 9. 6.
- c. 11. Ter seluer tijdt salmen dese volcke ende Jerusalem segghen: Het comt eenen dogren windt / &c. 1. 16. 7.
- d. 14. O Jerusalem wascht v herte om der boosheyt wille / &c. 2. 5. 8.
5. a. 3. O Heere / v ooghen sijne niet op de waarheyt: ghy hebt se gheslagen ende zy en boelens niet / ghy plaechtse maer zy weygheren de castijdinge zy hebben haer aensichten verhart meer dan de steen / ende en hebben niet willen weder keeren. 3. 4. 35 / ende 3. 14. 8.
- Hoe

- b.7. Hoe soude ic v dat vergheten /
v sonen hebben my verlaten ende
sweeren by de ghene dat gheen Go-
den en zijn / &c. 2.8.23.
- c.14. Om dat woordt dat ghy ghe-
sept hebt / Siet ic sette mijn woord-
den in uwen mont als vier / ende dit
volck sal zijn als houdt ende false
verflinden. 3.24.13.
- c.13. Moozwaer een pegelick be-
geeft hem tot giericheyt vā de min-
sten af tot den meesten toe : soo wel
de Prophete als de Dierster zy doe
alle temael valscheyt. 4.9.3.
- 7.a.4. En betrouw v niet op bedrie-
ghelike woorden / segghende / het
is den Tempel Godes / &c. 4.2.3.
- a.5. Soo ghy uwe weghen goet
maecht ende v wercken / ende doet
recht tusschen den mensche en zijne
naesten / &c. 3.17.1.
- c.13. Om dat ghy alle dese wercken
hebt ghedaen / seyd de Heere / en-
de dat ick vrecht ben opghestaen /
om tot v lieben te sprekken / ende
en hebt my niet ghehoort ick hebbe
v gheroepen ende ghy en hebt niet
gheantwoort. 2.5.11.
- c.14. Ie sal desen huyse oock doen /
op den welcke mijnen naem aenge-
roepen wert / &c. gelijc ick tot Silo
ghedaen hebbe. Int selfde.
- c.21. Ick en hebbe uwe baderen niet
gesproken noch geboden / doen ick se
tot Egypten leyde / en enige byantof-
fer ende ander offer. 4.10.15
- b.22. Maer siet wat ick hen geboort
ende sprac / Hoort mijn stemme ende
ick sal v lieder Godt zijn / &c. 4.10.
15 / ende 4.10.17.
- f.27. Ghy sult hen alle dese woorden
segghen / maer zy en sullen v niet
hooren : ende ghy sult se roepen ende
zy en sullen v niet antwoorden. 2.
5.11.
- f.28. Siet hier het volck het welcke
niet ghehoort en heeft de stemme
haers Heeren haer Godt int selfde.
- 9.g.13. Wie hem beroemen / die be-
roeme hem dies dat hy my weet en-
de kent / &c. 1.13.13.
- g.22. Een wisse en beroeme hem n3
op zijn wijsheyt / de stercke en be-
roeme hem niet op zijner sterckheyt
en een rijcke en beroeme hem niet
op zijn rijckdom. 3.13.1.
- g.23. Maer wie hem beroemen wil /
die beroeme hem dies dat hy my
weet ende kenne / dat ick de Heere
ben / &c. 1.10.2.
- 10.a.2. En breeft de teckenē des
hemels niet ghelijc de Heydenen.
1.16.3.
- b.8. Sy zijn alle temael sotten ende
dwasen want een houdt is hen een
bericht der ijdelheyt. 1.11.5.
- b.11. De goden die noch hemel noch
aerde ghemaeckt hebben / sullen van
de aerde vergaen / ende onder den
hemel. 1.13.23.
- d.23. Ick weet Heere dat des men-
schen wech n3 en is van hem seluen /
ende en is niet in zijne macht zijn
voeten op zijnen wech te leyden. 1.
16.6.
- d.24. O Heere castijdt my niet ma-
te / ende niet in uwer grimmicheyt /
op dat ghy my niet tot n3 en maect.
3.4.32.
- 11.a.7. Want ick hebbe uwen bade-
ren betuyget / in dien dage dat ick sa-
wt Egypten gheleydt hebbe tot op
desen dach / ende betuychde en sprac
hoort mijn stemme. 3.20.7 / ende 4.
10.17.
- a.8. Maer zy en hebbense niet ghe-
hoort ende en hebben haer ooren
niet gheuecht / &c. Daeromme
hebbe ick ouer hen doen comen / als
le dese woorden des verbonds die
ick hen gheboort te doen / &c. 3.
20.7.
- b.11. Siet ick sal quaedt ouer hen
laten comen / het welcke zy niet
ontgaen en sullen conuen. Sy sul-
len tot my roepen maer ick en sal se
niet verhooren. Int selfde.
- d.19. Laet ons zijn hoot niet hou-
te verdueren / en laet ons hem wt-
roepen van de aerde der leuendigen.
4.17.5.
- 12.d.16. Ende soo zy van mijnen
volcke leeren / hare weghen ende
sweeren by mijnen naē naemlijc / so
***** g. Maer

De Tafel.

- waer als de Heere leeft/als zy gheleert hebben/xc. 2.8.23.
- 14.a.7. O Heere onse misdaden hebben verdient / maer helpt doch om ons naems Wille. Want onse ongehoorzaamheyt is groot / wy hebben teghen u ghesondicht. 3.20.8.
- c.14. De Propheten prophetiseren valsche in mijnen name / ick en heb se niet ghesonden. 4.9.3.
- 15.a.1. Wan Moses en Samuel booz my stonden / so soude mijn herte tot dit volck niet wesen / wozytse wech van mijn aensicht / en datse wech gaen. 3.20.23.
- 17.a.1. De sonde Juda is met ijseren griffien ende met scherpe Diamanten ghescheuen / in de tafelen hares herten ghegrauen/ende op de hoornen aen den Altar. 3.4.19.
- a.5. Soo spreekt de Heere / veruloect is de mensche die op menschen bestrout / en set het vleesch booz synen arm/en treet zijn herte bandē Heere. 2.2.10.
- b.9. Het herte is doortrockē en verkeert/wie salt kennen. 2.3.2/ende 3.14.1.
- c.21. Slaet uwe zielen gae/ ende en draecht geen pack op den Sabaoth / om te brenghen door de poorten van Jerusalem. 2.8.29.
- c.22. Ende en hoert geen pack op de Sabaoth dach wt b huys / ende en doet gheenderley werck / maer heyliget den Sabaoth dach / int selfde.
- d.27. Waer ist dat ghy my hoort / en dat ghy den Sabaoth dach heylighet / ende dat ghy gheen pack en draecht / en comt niet door de poorten/xc. 2.8.29.
- 18.a.8. Ist dat dit volck/daer ic tegen spake/ hem keert bā zijn quaet soo sal my oock berouwen het ongheluck dat ick hem dachtē te doen. 1.17.12.
- c.18. Comt en laet ons tegen Jeremiam raetslagen / want de Dieffer en connen niet dwalen in de Wet noch de wijse in raden/noch de profeten onrecht leeren. 4.9.5.
- 20.a.2. En Dhasur sloech den profheet Jeremiam / ende sandt hem in de geuackens die in de hooze poorte Beniaminus was / by het huys des Heeren. 4.9.6.
- 21.d.12. Richtet des morgens gerichte en verlost den ghenen die onderduckt is door de hand van de gene die hem ongelijck doet / xc. 4.20.9.
- 22.a.3. Richtet gherechticheydt en verlost die genen die onderduckt is door de hand des ghenen die hem ongelijck doet. Int selfde.
- 23.a.1. Wee den herders die vernielen ende verstroyen / de Schapen mijner weyde seydt de Heere. 4.9.3.
- a.5. Siet de daghen comen spreekt de Heere / dat ick David sal opwecken een rechte spruyte / ende hy sal heerschappen als een Coninck hy sal gheluck hebben / en sal doen recht ende gerechticheyt op der aerden. 2.6.3.
- a.6. Siet dit sal zijn naē zijn daer ghy hem mede noemen sult / te Westen/De Heere onser gerechticheyt. 1.13.9/ende 3.11.8.
- d.16. Hoort niet de woordē der propheten/die b propheteren ende leerē ijdele dinghen. 4.9.2.
- e.24. Veruulle te niet hemel en aerde seyt de Heere. 4.1.5.
- f.28. Een Prophete die droomen heeft die predicke droomen:ende die mijn woort heeft die predicke mijn woort. 4.8.3.
- 24.c.7. Ick sal het volck Juda herate geuen om my te kennen: want icken de Heere / ende zy sullen mijn volck zijn en ick sal haer G D W E zijn / want zy sullen den tot my keeren van gantscher herte. 2.2.20.
- 25.c.11. Ende al dit lant sal woestē ende verbaest wesen / en dit volck sal den Coninck van Babylonien sckenich taren lanck dienen. 1.8.7.
- c.12. Ende als de tseuenrich taren boozhy sullen zijn / ick sal den Coninck van Babylonien en dat volck besoeckē spreekt de Heere/int selfde.

Siet

De Tafel.

- d. 29. Siet ick beghinne te plaghen de stadt daer mijnen naem aenghe-
roepen wort/ en ghylider sult ghy
vrij gaen/ &c. 3.4.34.
- 27.a.5. Ic hebbe de aerde gemaect/
ende de menschen/ ende het vee die
op aerden zijn/ &c. 4.20.27
- a.6. Ende nu hebbe ick alle dese lan-
den ghegheuen in de handen Na-
buchodonosors Coninck van Ba-
bylonien mijnen dienaar/ &c. 4.20.
27/ende 4.20.28.
- a.7. Ende alle volcken sullen hem
ende zijnen kinderen dienen / ende
oock den soon van zijnen soon dienē
tot dat den tijdt zijns landts come.
4.20.27.
- b.8. Het sal gheschieden dat het volc
ende Coninckrijcke / dat den Co-
ninck van Babylonien Nabucho-
donosor niet dienen en sal/ en wie
zijnen hals onder het toc niet en sal
gheuen/ &c. Int selde.
- b.9. Ghy lieden van hoort niet b
Propheten/ noch b waerssegghers/
noch b doormers / noch b tooue-
naers / die b segghen / ghy en sult
den Coninck van Babylonien niet
dienen. 4.9.3
- c.14. Ende en hoort niet de woorden
der Propheten/ die segghen/ ghy en
sult den Coninck van Babylonien
niet dienen. Int selde.
- f.17. Hooftse dan niet / maer dient
den Coninck van Babylonien op
dat ghy leeft/ &c. 4.20.28.
- 29.b.7. Mer soecht de brede der stadt/
daer ick b hebbe laten wechueren/
ende bidt den Heere vooz haer/ wāt
in hare brede sult ghy brede hebben.
Int selde.
- 31.c.18. Ic hebbe Ephraim hooren
claghen ghy hebt my ghetastijdet/
en hebbe ghetastijdt gheweest als een
wulpsch cal/ bekeert my: soo werde
ick bekeert/ want ghy zijt de Heere
mijn Godt. 2.3.5/ende 2.5.8/ ende
3.24.15.
- d.19. Waarwaer doe ic bekeert wert/
dede ick boete/ en doe het my ver-
toont wert sloech ick op mijn heu-
pe/ &c. 2.5.8.
- f.31. Siet de daghen comen spreckt
de Heere/ dat ick een nieu verbondt
maken sal met het huys Israels en
met het huys Juda. 2.11.7/ende
3.4.29.
- f.32. Siet als het verbondt dat ick
met hare vaders ghemacckt hebbe/
doen ick se by der hant nam om hen
sot het landt van Egypten te ley-
den/ welck verbont zy niet ghehou-
den en hebben / hoewel dat ick se
dwingen moeste/ &c. 2.5.9/ende
2.11.7.
- f.33. Rae die daghen spreckt die
Heere/ ick sal mijn wet in haer set-
ten / ende false schyuen in haer
herte/ en sal haer G D E zyn/
en zy mijn volck. 2.8.14/ ende
3.20.45.
- f.34. Ic sal haer misdaet bergeuen/
ende en sal haer sonden niet meer
ghedencken. 3.4.29/ende 3.20.45.
- f.36. Soo spreckt de Heere die de
Sonne geeft daechs tot een licht/
en de orden der Māne ende de ster-
ren. 4.1.17.
- 32.c.16. Ende doe ick den coop brief
Wānech den sone Meria ghegheuen
hadde ick badt den Heere. 3.20.15.
- c.18. Die barmhertichz doet in duy-
senden en verghebet de misdaet der
vaderen / in den boesem harer kin-
deren na hen. 2.8.19
- f.39. Ende ick false een herte ende
een wech gheuen / op dat se my eeu-
welijck vreesen / ende dat het hen
wel gae ende hare kinderen nae hen
2.3.8.
- 33.a.8. Ende ick false supueren van
alle haer misdaet / met welcke zy
teghen my ghesondicht hebben/ en-
de sal hen alle hare sonden verghe-
uen door welcke zy ghesondicht
hebben/ &c. 3.20.45 / ende 4.
1.20.
- c.16. Ter seluer tijdt sal Juda ghe-
holpen werden / en Jerusalem sal
woonen in sekerheyt/ ende siet hoe-
men den Heere onsen G D E
heeten sal/ te weten onse rechtuer-
dicheyt. 1.13.9
- 42.a.2. Wat ons gebet vooz b valle/
***** ij ende

De Tafel.

- est bidt den Heere uwen Godt booz
ons/et. 3.20.14
- b.9. So spreek de Heere Godt van
Israël tot den welcke ghy my ghe-
sonden hebt dat ic uwe ghebet booz
hem brenghen soude. Int selste.
- 48.b.10. Meruloet zy/die des Hee-
ren werck traghelijck doet. 4.20.6.
- 50.d.20. Te dien dage ende ter vier-
tijdt/ spreek de Heere / salmen de
misdaet Israels soecken / ende en
sal niet verschijnen / en de sonden
Juda: ende en sullen niet gevonden
worden. 3.4.29.
- d.23. Hoe is den hamer bā de gant-
sche aerde verflaghen est gebroken:
hoe is Babylon verkeert tot een
verwoestinge onder den Heydenen.
2.4.4.
- d.25. Den Heere heeft zijnen schat
open ghedaen / en heeft de baten
zijns toorns wtghelangt/want het
is het werck des Heeren/ Heeren/
der heerscharen in het land van
Chaldeen. 1.18.1.
- Claechlieden.**
- 3.a.8. Ende wanneer ick scheyde est
roep/soo luyt hy mijn gebet buy-
ten. 3.20.16.
- e.38. Dat noch quaet noch goet en
come wt den mont des alderhooch-
sten. 1.17.8.
- 4.d.20. De ghesalfde welcke is de
Gheest onser mont/is gheuangen
in haer cuylen / onder wiens scha-
duwe wy gheseydt hebben/wy sul-
len onder den Heydenen leuen. 2.
6.2.
- Hezekiel.**
- 1.c.20. Waer zy henen woude gaen/
daer ghinghen zy / ende de wielen/
hielden haer by hen op / want de
gheest der dieren/et. 4.19.22.
- 2.b.3. Ghy menschen kint ick sende
b tot den kinderen Israels/aen een
onghehoorzaam volck het welcke
teghen my wederpannich is:want
zy ende haer vaders hebben teghen
my misdaen tot op desen dach. 3.
24.13.
- b.4. Het zijn onbeschaemde kinderen
en van obstinate herten/daer ick v
aen sende. Int selste.
- 3.d.17. Ghy menschen kint ick heb-
be v tot eenen wachter gheselt in
het huys Israels : ghy sult hoozen
de woorden mijns monts / en haer
waerschouwen. 4.8.3.
- d.18. Die godtloose sal in zijn boos-
heyt steruen/maer ick sal zijn bloet
van uwe handen eyschen.4.3.6/en-
de 4.2.5.
- 7.g.26. Het een ongeluck sal op het
ander comen/ende een gheruchte op
het ander / zy sullen het ghesichte
de Prophete brenghen. De Wet
sal vergaen by den Priester/en den
raet der ouden. 1.18.2 / ende
4.9.6.
- 10.a.4. Ende de heerlijkheyt Go-
ds verhief hem op de Cherubins
op den doppel van den huys.4.2.3.
- a.5. Ende men hoorde vleughele
der Cherubinne ruyphen/tot buy-
ten booz den boozhof. 1.14.8.
- 11.c.19. Ick sal hen een herte ghe-
uen/ende sal hen een nieu herte ge-
uen/ ick sal het steenich herte wt
haer vleesch wech nemen / en sal
hen een vleeschelijck herte gheuen.
1.13.10 / ende 2.3.8 / ende 2.5.5/
ende 3.24.1.
- d.20. Op dat zy in mijne Wetten
wandelen/ ick sal hen een herte ge-
uen/op dat zy mijn rechten houden/
en die doen/est datse mijn volc zijn/
ende dat ick haer Godt zy. 2.5.5.
- 12.a.2. Het is een wederpannich
huys. 3.24.13.
- d.13. Ick sal mijn netten ouer hen
spannen dat zy in mijner iacht ghe-
uangen worden/ende ick salse nae
Babylonien brenghen/ in het lande
der Chaldeen dat zy niet sien en
sullen / ende sullen daer steruen.
2.4.4.
- 13.b.9. Sy en sullen niet meer in de
vergaderinge mijns volcs zijn/en-
de en sullen niet meer ghescheuen
zijn in het gheschift van het huys
Israels. 3.24.9/ende 4.1.4.
- 14.c.9. Ende als de Prophete sal be-
doen

De Tafel.

- dzogen wesen / ende dat hy wat ge-
sproken heeft / Ick de Heere hebbe
zuiche een Propheete bedrogen / &c.
1.18.2.
- d.14. Waert dat dese drie mannen in
het midden van hen waren te wetē/
Noe / Daniel / ende Job / die sullen
zielē verlossen door haer rechtuer-
dicheyt. 3.20.23.
- 16.e.20 Ghy hebt uwe kinderen die
ghy my ghebozen hadt genomen en
hebtse hen gheoffert om te verlin-
den. 2.2.11 / ende 4.16.24
- 17.f.20. Ick sal mijn net ouer hen
strecken / en sal in myne iacht ghe-
uanghen worden / en sal hem doen
in Babylonien comen / en sal aldaer
met hem richten om dies wille dat
hy hē alsoo aen my vergrepen heeft
2.4.4.
- 18.a.4. De ziele die sondicht die sal
steruen. 2.8.4 / ende 3.4.28.
- b.9. Die in mijn gheboden sal ghe-
wandelt hebben / en sal mijn rech-
ten ghehouden hebben om waer-
heydt te doene die is rechtuerdich/
hy sal leuen spreeket de Heere. 3.
17.15.
- e.20. De mensche die sondicht die
sal steruen / de soon en sal zijns va-
ders misdaet niet dzaghen / en de
badere en sal de misdaet zijn soons
niet dzaghen / &c. 2.8.9 / ende 2.
8.19 / ende 2.8.20 / ende 2.8.59 / en-
de 3.3.24.
- e.21. Maer soo de godtloose hem be-
keert van alle zyne sonden die hy
ghebaen heeft / ende dat hy alle mijn
gheboden beware / en doet recht en-
de gherechticheydt hy sal leuen en
niet steruen. 3.3.24 / ende 3.4.18.
ende 3.17.15.
- e.22. Wegere ic de doot der sonde-
rē spreeket de Heere / en n3 lieuer dat
hy hem van zyne wech keere ende
leue. 4.1.25.
- f.24. Soo hem de rechtuerdighe
van zyne rechtuerdicheydt keert/
ende dat hy boosheydt doet / en leeft
nae alle grouwelen die een Godt-
loose doet / &c. 3.4.29 / ende 3.
14.10.
- f.27. Ende als hem de godtloose
sal bekeren van zyne ongherech-
ticheyt die hy ghedaen heeft / ende
doet recht ende wel / die sal zy-
ne ziel leuendich behouden. 3.
4.29.
- g.31. Werpel van v alle uwe ouer-
tredinghe door de welcke ghy ouer-
treden hebt / en maect v een nieu-
we herte ende Gheest / &c. 3.3.6.
- g.32. Want ick en begheere de doot
niet van de ghene die sterft spreeket
de Heere Godt bekeert v / ende leeft
4.1.25.
- 19.d.12. Ende den Doffen windt
verdorpe zyne dzucht. 1.16.7.
- 20.b.11. Ende ick gaf hem myne
gheboden / ende ick leerde hen myne
rechten door welcke de mēsche leeft
diese houdt. 3.17.3.
- b.12. Ick gaf hen oec mijnen Sa-
bath op dat het ware een teeken
tusschen hen ende my / op dat zy be-
kennen souden dat ick de Heere ben
diese heylighe. 2.8.29.
- g.42. Ende sult weten dat ick de
Heere ben als ick v sal hebben doen
comen in het landt Israel. 3.
13.1.
- g.43. Ende daer sult ghy uwe we-
ghen gheendenken en alle uwe wer-
ken daer ghy v mede ontreynicht
hebt. Int selse.
- 2.2.b.8 Ghy hebt myne heylighdom-
men veracht / ende hebt verontrep-
nicht myne Sabbathen. 2.8.29.
- e.25 De beswoeringe van zijn Pro-
pheten is in het midden van haer /
zy hebben de zielen verslonden als
een brullende Leeuw. 4.9.3.
- e.26. Haere Priesters hebben mijn
wet verkeert / en hebben mijn heyl-
ichdom ontheplicht : zy en heb-
ben tusschen den heyligen ende on-
heyligen geen onderscheyt geset.
Int selse.
- 23.f.37 En hare kinderen die zy my
ghebaert hebben / hebben zy door het
bier doen passeren om haer te ver-
sinden. 4.16.24.
- f.38. Sy hebben op dat mael mijn
heylighdom ontheplicht / en hebben
**** in mijn

De Tafel.

- mijn Sabbath verontreynicht. 2.
8.29.
- 28.c.10. Ghy sult der onbesneden
doodt steruen dooz de handen der
brenndelighen om dat ick ghe-
spoken hebbe/seyt de Heere Heere.
2.10.18.
- 29.a.4. Ick sal v een ghebdt in den
mondt legghen / ende de visschen in
uwe watern aen uwe schubben ha-
ghen. 1.17.11
- b.19. Siet ic sal Nebucadnezer den
Coninck tot Babel Egypten landt
gheuen / dat hy haer goet wech ne-
me / ende haer versouen ende plon-
deren sal / ende dat sal hy zynen
leggher tot sult geuen. 4.20.26.
- b.20. Het lant Egypten sal ick hen
gheuen / vooz zynen arbeydt die hy
daerom gedaen heeft: want zy heb-
ben my ghedient spreckt die Heere.
4.20.26.
- 31.g.18. Ghy sult slapen int midden
der onbesnedenen / met den ghenen
die met den sweerde ghedoodt zijn:
dat is Pharaon en alle zyn menichte
2.10.18.
- 33.c.8. De Godtloose sal om zyn
Godtloosheydt wille steruen / maer
zyn bloet sal ick van uwe hant eys-
schen. 4.12.5.
- c.11. Ick en begheere de doodt der
sondaren niet / maer dat hy van zy-
ne weghen afftae ende leue. 3.
24.15.
- d.14. Soo hy hem van zyne sonden
bekeert ende gherechticheyt doet en
recht/et. 3.17.15.
- 34.a.4. Maer ghy heerschet ouer
haer in hardicheyt/ende strengichz.
4.11.14.
- f.23. Ende ick sal hen eenen Her-
der verwecken dese weyden sal / te
sweten mijn knecht David / hy false
boeden en sal haer Herde wesen.
2.6.3.
- 36.e.21. Maer ic hebbe mynen heyl-
igen naem ontfermet / die het huys
Israels ontheylighet hadde onder
den Heydenen daer zy henen qua-
men. 3.4.10.
- c.22. Ick en doens niet vooz v huys
van Israel / maer ont mynen heyl-
ighen naem die ghy ontheylighet
hebt onder den Heydenen. 3.12.3 /
ende 3.15.2.
- e.35. Ende sal reyn water op v
sprenghen / ende ghy sult ghesuy-
uert zyn van alle vuylicheyt/ende
ick sal v suyuieren van alle v afga-
den. 3.1.3.
- f.26. Ende ick sal v een nieu herte
gheuen / ick sal v oock eenen nieu-
wen Gheest in v gheuen en sal dat
steen wech van uwen vleesch
nemen / en sal v een vleeschelijck
herte geuen. 2.3.6/ende 2.5.8/en-
de 3.24.1/ende 3.24.15
- f.27. Ick sal mynen Gheest int mid-
den van v stellen / ende sal maken
dz ghy sult wandelen in mijn wet-
ten/ende dat ghy mijn rechten sult
houden en doense. 1.3.10 / ende
2.3.6.
- f.32. Ick en doent niet om uwen
twille spreckt de Heere GODE /
ende dat het v condit zy / dat ghy
beschaemt en verbaest werdt van
alle uwe weghen ghy huys Is-
raels. 3.4.30/ende 3.12.3/ende
3.15.2.
- 37.a.4. Ende hy sprack tot my/pro-
pheteert op dese beenderen/en segt/
Ghy drooghe beenderen hoozt het
woort Gods. 1.10.21.
- g.25. Ende David mijn knecht sal
haer Prince wesen ewewichlijck. 2.
6.3.
- g.26. Ick sal oock met hen een ver-
bont des vrients maken/ende het sal
my een ewewich verbont met hen
wesen. Int selfde.
- 48.c.21. Wat nu noch ouerblijuende
is/dat sal alle temael vooz den boz-
sten zyn : het afgesonderde heyligh-
deel en het huys des heylighdoms/
et. 4.20.13.
- d.35. Als dan sal de stadt ghenoemt
worden Ichoua Sama. 1.13.4.

Daniel.

2.c.21. Hy set den Coninck af/ende
settet

De Tafel.

- settet den Coninck in. 4.20.26.
 f.37. Ghy Coninck / ghy zijt den Coninck der Coningen / den Godt des hemels heeft u het Conincrycke ghegeuen / de macht / de cracht / ende de eerlijcheit. 4.20.26
 g.44. Ende ter tijdt sulcker Coninghen / de Godt der Hemelen sal een rijcke opwecken het welcke niemmermeer verstroyt en sal worden / ende dat Conincrycke en sal op gheen ander volck comen / het sal alle dese Conincrijcken in stukken brycken / ende ten eynde maken / maer het sal eeuwighlijck bliuen. 2. 15.3.
 4.c.24. Daerom O Coninck / laet u mijn raedt welbehaghen / ende verlost u van uwe sonden dooz gherechticheit / ende uwe misdaet dooz barmherticheit aen den armen. 3.4.31 / ende 3.4.36.
 f.c.18. O Coninck den hoochsten Godt / gaf Nabuchodonosor uwen vader het rijcke / macht / eere / ende heerlijcheit. 4.20.26
 6.f.22. Maer hoor u Heere Coninck en heb ick niet ghedaen. 4.20.32.
 7.a.4. De eerste was als een Leeu / en hadde bleughelen van eenen Berent : ick besach hem tot dat haer bleughelen wtghetrocken werden. 1.8.7.
 e.10. Thien duyzent millions stonden hoor hem : het gherecht werdte gehouden / ende de boecken werden gheopent. 1.14.5 / ende 1.14.8 / ende 3.2.41.
 g.25. Hy sal den hoochsten lasten / ende de heylighen des hoochsten vernielen en sal meynen den tijdt te veranderen en de Wet. 4.7.25.
 9.a.5. Wy hebben ghesondicht / wy hebben quaet ghedaen / wy hebben boosheyt ghedaen / wy hebben weder spinnich geweeft / en hebben afgeweken van uwe gheboden en rechten. 3.4.9.
 6.7. O Heere / uwe is de gherechticheit / ende onse is de schaemte /
 Ec. 4.20.29. Ende en hebben niet gehoort de stemme des heeren ons Godts / om te wandelen in zijne wetten die hy ons dooz ooghen gheset heeft dooz zijne knechten de Propheten. 2.5.11.
 c.18. Wy en berthoonen u ons gheboden niet naer onse gerechticheit maer naer uwe groore barmherticheit. 3.20.8. ende 3.20.14.
 f.24. Daer zijn tseuentich weken bestemt ouer u volck ende op uwe heylighe stadt om de onghetrouwicheit te eynden en de sonde te segghen / ende de misdaet te supueren ende de eeuwigh gherechticheit te bringen. 2.7.2. ende 2.15.1. ende 2.15.6.
 g.27. Hy sal het verbont beuestighen met velen een weke lanck ende in tmidten der weken sal hy den offer ende spysoffer doen ophouden / Ec.4.2.12.
 10.c.13. Maer den vorst des Conincrycken van persen wederstont my. 1.14.7.
 d.20. Nu sal ick my weder keeren / om te stryden met den Coninc van persen. 1.14.7
 12.a.1. Ter dier tijt sal hem opheffen Michael den grooten vorst die hoor de soonen dyns volcks staet / en sal een tijt des druckx wesen. 1.14.7. ende 1.14.8. ende 2.10.12.
 a.2. Ende vele die onder de Berde liggen en slapen / sullen opwaken : deene ten ewighen leuen / en de andere ter ewiger smaetheit en schade. 3.25.7.
 a.3. De leeraerts nu sullen lichten als de glinsteringhe des hemels / en de gene die daer vele tot de gherechticheit wyfen als de sterren / altoos en ewighlijck. 3.25.10.
 Hosea.
 1.d.11. Dock de kinderen Juda en de kinderen Israels sullen tsaemen versamelt werden / ende sullen ***** u heen

De Tafel.

- hen een hooft maken/en wt den I a= de op trecken. 2.6.3.
- 2.a.5. Om dat haer moeder gheboe= leert heeft / ende diese ghedraghen heeft hout / schandelijcken : want zy heeft gesproken/ick sal myne voeten nae loopen. 2.8.18.
- D.18. Ter dier tijdt sal ick hen een verbondt maken met den dieren op den velde / en met de voghelen des Hemels / ende met den wozmen op aerden. 4.1.20.
- D.19. Ick sal v met my verlouen in eeuwichheit/ic wil v met my verlouen in gherechticheydt ende ghe= richte/in genade ende barmhertichz 3.14.6/ende 4.1.20.
- D.23. Ende ick sal medelijden heb= ben met Lozhamia / en sal tot Lo. Hami spreken ghy zijt mijn volck/ ende hy sal my antwoorden / Why zijt mijn Godt. 3.14.6.
- 3.b.5. Na die tijt sullen hē de kinde= ren Israels bekeeren/en sullen den Heer haer G O D T soecken / ende David haren Coninc/en sullen den Heere breefen en zyne ghenade / in de laetste tijden. 2.6.3 / ende 3. 2.23.
- 5.c.11. Ephzaim lijdt ghewelt/en= de smaet hy is int recht ghebroken/ om dat hy heeft willen hem beghe= uen tot gheboden der menschen. 4. 20.32.
- D.15. Ick sal gaen ende keeren we= derom aen mijn plaets / tot zy haer schult bekennen/ ende mijn aensicht soecken. 2.5.13
- 6.a.1 Comt ende keert weder tot de Heere want hy heeft verscheurt/hy sal oock heelen. Hy heeft geslaghen ende sal oock verbinden. 3.3.2.
- 7.b.8. Ephzaim is als een coecke dē niet om ghekeert en werdt. 3. 4.35.
- 8.a.4. Hy maken Coninckrijcken / maer niet dooz my. 1.18.4.
- 9.b.8. De wachter van Ephzaim is met minne Godt/nb is de Prophe= te die stricken legt in alle hare we= ghen twelck byandschap is in het huys Godts. 4.9.3.
- 12.b.5. De ewighe Godt is de Godt der heyscharen Eewich is zijnen naem. 1.13.10.
- 13.c.11. Ick hebbe v een Coninc gegeven in mijnen toozenen sal hem wech nemen in mijne grimmicheyt. 1.18.4. en 4.20.25.
- c.12. De misdaet Ephzaim is tfae= men gebonden en hare sonde is be= waert. 3.4.29.
- D.14. Ick sal wt der hellen verlos= sen ende van de doot beurijde Doot ick sal v een vergifzijn / ende uwe bederuenisse o helle. 3.25.10
- 14.a.3. Weert wech alle misdaet/ en doet het goet / soo willen wy of= feren de Dissen onser lippen. 3.4. 30.en 3.20.28.4.18.17.
- b.4. Assur en sal ons niet helpen/ wy en sullen niet meer op peerden rijden En sullen ny meer spreek= ken tot de wercken onser handen/ ghy zijt onse goden/want de woefsen binden hy v genade. 1.11.14.
- b.5. Ick sal hare ouertredinge we= der heelen: en ic salse geerne lief heb= ben. Want mijn toozen is van hen gewendet. 3.14.6.

Ioel.

- 2.c.12. Bekeert v tot my van gantscher herten/in vasten/in wee= nen/ ende in leet wesen. 2.5. 8.en 3.3.17.
- c.13. Breekt v herten en niet uwe cleederen. 3.3.16.ende 4. 22.19
- D.15. Blaset de basupne te son/ verondighet een vasten/bergadert de menichte. 4. 12. 14. ende 4. 12.17.
- g.28. Daer na soo sal ick mijnen geest storten op alle vleesch/en uwe soonē en dochter en sullen prophete= ren/uwe Ouderen sullen droomen/ droomen / ende uwe iangheilinghen sullen ghesichten sien. 2.15.2. en 3.1.2.en 4.18.4.
- g.32. Die den naem des Heeren aen= roept die sal geholpen worden want de verlossinghe sal op den berch Sion

De Tafel.

Sion ende te Jerusalem wesen. 1.
13. 13. ende 1. 13. 20. ende 3. 20. 2.
ende 3. 20. 14. ende 4. 1. 3. ende 4.
1. 4.
3. d. 17. Jerusalem sal heyligh we-
sen ende de bycymdelingen en sul-
len niet meer door haer ghaen. 4.
1. 17.

Amos.

1. a. 2. De Heere sal wt Sion hul-
len/en sal syn stemme wt Jerusa-
lem hoozen laten. 2. 8. 15
3. b. 6. Iffer oock eenich ongheluck
in de stadt dat de Heere niet gebaen
en heeft. 1. 17. 8. en 1. 18. 3.
4. b. 7. Ick hebbe v den reghen we-
derhouden want hy noch dyre ma-
den was tot den Doff toe ende ick
dedet op deen stadt reghenen ende
op dander stadt niet. 3. 22. 10
5. d. 14. Soecht het goet en niet het
quaet op dat ghy leuen moecht. 2.
5. 10.
6. a. 1. Wee den ghenen die op haer
gemack leuen in Sion. 3. 19. 9.
a. 4. Die op puozen leghere slagen
ende bedruuen oueruloet in haren
bedden/int selfe.
8. d. 11. Siedt de daghen Comen
sprackt de Heere Heere/ dat ick den
hongher op het Landt senden sal/
niet de hōger des broots noch dorst
des waters maer naer het ghehoor
des woorts des Heeren. 3. 22.
10.
9. c. 11. Ter dier tijt sal ick de ver-
nallen hütte Dauidts oprichten/en
hare gaten toesluyten/en wat afge-
broken is weder oprichten/ick salse
op bouwen gelijckse hier doortijds
heeft geweest. 2. 6. 3.

Abdias.

1. 17. Waer daer sal verlossinghe
zijn op den berch Sion. 4. 1. 13

Jonas.

1. b. 4. De Heere verhief een groote

windt op de Zee/en daer wiert een
groot tempeest. 1. 16. 7
2. d. 20. Waer ick sal v offeren in
de stemme des lofs/ende sal mijn ge-
lofte betalen / want de salicheyt is
banden Heere. 3. 20. 28.
3. b. 4. Binnen veertich daghen sal
Ninive vergaen. 1. 17. 12
b. 5. Hoo gheloosden de mannen
ninive den Heere/ende geboden een
vasten ende cleden hen met sacken/
van de meeste af tot de minste. 3. 3.
4. ende 4. 12. 17.
c. 10. De Heere sach op haer swer-
ken dat was datse hen bekeert had-
den van haren boosen wech en het
beroude Godt van het quaet dat hy
ghedacht hadde hen te doene / ende
en dedet niet. 1. 17. 14.

Micha.

2. d. 13. Den doorbrecker is hoog
hen opghewaren / sy hebben ghebo-
ken ende zijn doorgegaen / sy heb-
ben de poorte ghebroken ende zijn
daer door gegaen. Ende haer Co-
nnick is booz hen henen ghegaen en
de Heer booz aen. 2. 6. 3.
3. b. 6. De nacht sal v in plaetse der
ghesichten wesen / ende de duyster-
nissen in stede der waersegghinghe
de sonne sal onder gaen ouer de pro-
pheten/en den dach sal ouer hē ver-
duyfteren. 4. 9. 6.
5. a. 2. Ende ghy Betlehem Ep-
hrata zijt cleyn ghehouden onder
den duyfsenden Juda / Nochtans
sal wt v voortcomen de welcke
Heere sal zijn in Israel / &c. 2.
14. 7.
d. 15. Ick sal uwe ghesneden beel-
den/ende afgoden van v wtroeyn/
ende sult niet meer aenbidden het
swerck uwer handen. 1. 11. 4
7. b. 9. Ick sal de toozen des Heeren
ghedullich draghen/wandt ick heb
teghen hem ghesondicht / tot dz hy
mijn sake richte / &c. 3. 4. 32.
d. 19. Hy sal alle onse misdact te
neder legghen / ende sal alle onse
sonden

De Tafel.

sonde smyts in de diepte des meers.
3.4.29.

Habacuc.

1.c.12. O Heer myn Godt / mijn heylighe / zyt ghy niet vanden beghinne : Alou O Heer en sullen wy niet steruen. 2.10.8.

2.a.3. Of sy vertoeft/berbeft haer : want sy sal in tijds comen. 3.2.42.

g.4. De rechtneerdige sal in zijn ge looue leuen. 3.14.11.en 3.18.5.

b.18. Wat helpt het gesneden beelt : want zynen maker heeft het ghesneden : het is een gegoten beelt ende meester der leughenen : nochtans b.1aet hy hem daerop / dat hy stōme afgoden maecke. 1.5.12. ende 1.11.5.

d.20. Waer de Heere is in zijn heylighen tempel / de gantsche weerdelt sy voor hem stille. 1.5.12. ende 1.10.3.

3.a.2. In toozen woest gedachtich uwer ontfemherticheyt. 3.4.32.

a.3. Godt quam van tzyden. 1.13.27.

e.13. Ghy zyt wtgegaen om de salicheyt uwer volcke / om de salicheyt niet uwen gesalften. 2.6.3.

Zephania.

1.b.5. Ende die / die op de daken het heyr des Hemels aenbidden / die het aenbidden en sweeten hy den Heere / ende by Melchom. 2.8.23.

3.c.11. Ick sal van v wech nemen alle die v ongemantelijck verbyde / en sult voortaan v niet meer berheffen op mynen heylighen berch. 3.12.6.

Hagghai.

2.b.12. Traeghet de priesteren om de wet ende spreek / of yemant heyligh bleesch droeghen den de slappen zyns kleeds. ec. 3.14.7.

Sacharia.

1.a.3. Wekeert v tot my spreeket de Heere der heyscharen / ende ick sal

my na v keeren. 2.7.9. ende 3.24.15.

2.b.4. Ende een ander Engel ginc hem te ghemoet / welcke tot hem sprack loopt ende spreckt tot die Jonghen segghende Jerusalem sal bewoont worden sonder muere / om de beelheyt der menschen ende bee dat daer inne zijn sal. 1.13.10.

c.8. Voorwaer die v geraken sal die sal den appel van mijn oogte geraken 1.13.10. ende 1.17.6.

d.11. Ter dier tijt sullen hen veel volcken by den Heere voeghen / en sullen mijn volck wesen / ende ick sal by v woonen / dat ghy sult weten dat de Heere der heyscharen my tot v ghesonden heeft. 1.13.10.

e.12. De Heere sal Juda ernien booz sijn deel in den heylighen lāde / en sal Jerusalem weder verkie sen. 3.21.5.

3.d.10. Ter seluer tijt spreckt die Heere der heyscharen / sal een pege lyck van v zyn naesten nooden onder den wijngaert ende onder den vryghboom. 3.13.4.

7.d.14. Ende het geschiede dat geslyck ick riep / ende zy my niet en hoorde soo sullen sy oock roepen / ende ick en false niet verhooren seght de Heere der heyscharen. 3.3.24.

9.b.9. Werbt v grootelijck dochter tot Sion / dochter tot Jerusalem ruychet. Siet dñ Coninck die tot v comt / wesen den rechtneerdich ende een helper / ec. 2.6.3. en 2.17.6.

c.11. Ghy laet dooz het bloet wv verbont wt / uwe geuangenhen wt den cupl daer geen water in en is. 2.16.9.

12.b.4. Ter dier tijt spreckt de Heere sal ick alle peerden schuw / ende alle Ruyteren banghe maken. 4.9.5.

13.c.9. Die sal mijnen naem aenroepen ende ick sal hem verhooren / ende ick sal segghen tis myn volck ende hy sal seggen de Heer is mijn Godt. 3.20.13.

De Tafel.

24.b.9. De Heere sal Confinck we-
sen ouer de gantsche aerde. Ter dier
tijt salder maer een Heere wesen en
sijn naem sal een weesen. 1.12.3

Maleachi.

1.a.2. Esau was hy niet Jacobs
broeder spreekt de Heere. 3.21.6

a.3. Ende ick hebbe Esau gehaet en
Jacob lief g'hadt. int selfde.

b.6. De zoon eert sijnen vader ende
de knecht breeft sijn meester ist dat
ick vader ben waer is mijn eere en
ben ick meester waer is mijn breeft.
2.8.14.en 3.6.3.en 3.2.26.

c.11. Woofwaer dan den opganck
der sonnen totten nederdanc is mijn
naem groot tuschen den volcken/ en
in alle plaetsen o'fertenē mijnen naē
brandtofer en repnen offerande. 4
18.4.ende 4.18.16.

2.a.4. Ende ghy sult weten dat ick
b dit gebot gesonden hebbe / op dat
mijn verbont sijn soude met leui
spreekt de Heere. 4.2.3. en 4.8.2.

a.5. Mijne verbont is met hem ten le-
uen en vrede/ick hebt hem gegeuen
dat hy my breefde: want hy breeft
my/ en heeft veruuert gheweest om
mijns naems wille. 4.2.3.

b.6. De wet der waerheyt heeft in
sijnen mont geweest / en in sijn lip-
pen en is gheen misdaet gheuonden.
4.2.3.en 4.8.1.

b.7. Wande de lippen des priesters
sullen de wijsheyt bewaren/ en van
sijnen mōde salmē de wet vragē/et.
4.8.2.en 4.8.6 ende 4.9.2.

b.8. Maer gplieden hebt van den
woech gekreert / en hebt vele geer-
gher in de wet/ en het verbont leui
verbroken. 4.7.30.

3.a.1. En in corte tyt sal de Hee-
re in sijnen tempel gaen welcke ghy
soeckt en den Enghel des verbonts
dien ghy begheert. 1.13.10 ende
1.14.9.

d.17. Ick sal hen verghenen ghelijc
een peghelic sijnen soon verghheet
die hem dient. 3.19.5.

4.a.1. Siet den dach is ghecomen
beruende als een Duen/ en alle ver-

achters ende godtloosen sullen als
stroot sijn/en sal se verteeren/et. 3.
24.12.

a.2. Maer b die ghy mijnen naem
breeft sal opgaen de sonne der ghe-
rechticheyt/et. 2.6.15.en 3.24.12.

a.4. Gedenckt des Wets Moyses
mijns dienaers/ de welcke ic vē gaf
in hozeb door geheel Israel. 4.8.6.

a.5. Siet ic sende v Heli de prophe-
te eer den grooten en verschickelijc-
ken dach des Heeren come. 2.9.5

a.6. Hy sal de herten der vaderen be-
keeren totten kinderen/ ende de her-
ten der kinderen tot haer vaderen.
4.1.6.

Tobias.

3.d.25. Ende Raphael werdt geson-
den um hen beyden gesontheyt te ge-
uen. 1.14.8

VVijshceyt.

14.b.16. Daernaer werdt sulcke een
quade wijze / metter tijdt door een
wet gehouden/ ende de beelden heb-
ben aenghebeden gheweest door het
gebot der Cyranen. 1.11.8.

Ecclesiasticus.

15.c.14. Hy heeft den mensche van
aenbeginne gheschapen / en hem de
moghentheyt sijns raets gelaten/hē
geuende sijn instellinghen ende ge-
boden. 2.5.18.

c.15. Soo ghy wilt / sult ghy de
gheboden houden/ en sy sullen v ooc
bewaren en sult v getrouwicheyt be-
thoonen daer Ick lust in neuen sal
int selfde.

c.16. Hy heeft v het bier ende wa-
ter voorgelept/om v hāt wt te rep-
ken daer ghy wilt. int selfde.

c.17. Het leuen/ en de doot/ het goet
ende het o'f'act sijn door der men-
schen het geen dz hem beliest sal hen
ghegeuen worden. int selfde.

16.b.15. Alle welhaet sal hare ste-
de binden want een peghelic sal
binden naer sijn swercken / en naer
het verstande van sijn pilgimage.
3.15.4.

De Tafel.

Baruch.

- 2.18. Maer een ziele die zeer bezooft is ende vernedert en Jammerlijcken ende flauwelijcken wandelt / en die haer ooghen begheuen en de ziele die hogheret / sullen v eere ende gherechticheyt gheuen. 3. 20.8.
- D.19. Want nu heere onse Godt / wy tigghe boor v met onsen gebede / niet van weghen der gherechticheydt onser vaderen en Coningen / &c. 3.20.8.
- D.20. Maer om dat ghy uwen tooren ende granschap ouer ons ghesonden hebt gelijk ghy de Propheeten v dienaeren ghesproken hebt. int seifde.

I. Machabeus.

- 2.9.45. Ende verbzanden metten viere de boecken des wets Godes / die sy vonden en verscheurden se. 1.8.9.

II. Machabeus.

- 2.2.43. Sy maecten een versaminghe van twee duyfent Dragmas siluer: die sandt hy na Jerusalem te sondoffer / &c. 3.5.8.
- 2.5.39. Ist dat ic wel gesept hebbe ende wel totter Historie dienen: dat is myn doornemen geweest: Maer ist dat ick slechtelijck ghesproken hebbe / so hebbe ic doch myn vermoghen gedaen / int seifde.

Mattheus.

- 2.2.4. Salomō genereerde Boos wt Rahab en Boos genereerde Obed wt Ruth Obed genereerde Jesse. 2.13.3.
- 5.16. Jacob genereerde Joseph de mā Mariæ: wt welcke is geboze: Jesus die gheheten wordet Christus / int seifde.
- D.21. Ende sy sal een hint baeren ende sal sijnen naem Jesus heeten / want hy sal sijn volck verlossen van hare sonden. 2.6.1.
- D.23. Siet een maghet sal bevrucht worden en sal een soon baren / en sal sijnen naem / Emanuel / heeten / dat

is te segghen / Godt met ons. 2. 12.1.

- 2.2.6. Ende ghy bethleem int Joodtsche landt zijt gheenens de kleinste onder de dorsten Juda: want wt v sal de leydsman voortcomen die mijn volck regeren sal. 2.14.7.
- 3.2.2. Johannes seyde. Weert v want het Conincrycke der hemelen is na vy. 3.3.2. ende 3.3.5. ende 3.3.19.
- B.6. Ende sy werden van hem ghedoopt in de Jordaan bekennēde hare sonden. 3.4.6. ende 4.15.6. ende 4.16.24.
- C.11. Ic doope v wel met water tot bekeeringhe / &c. 4.15.6. ende 4.15.8. ende 4.16.25.
- C.12. Hy heeft sijnē wan in sijn hāden / en sal sijnen dootshuloc supuerē / ende sal terwe in sijn scheure samelen maer hy sal het cas verbranden met een onwtbluscheijck vier. 3.25.12. ende 4.1.13. en 4.1.19.
- C.13. Doen quam Jesus van galileen naer de Jordane tot Johannem om gedoopt te worden van hem. 4.15.6. en 4.16.27.
- D.17. Latet nu wesen / want wy moeten al soe alle gerechticheyt volbrēngen doen liet hy hem gheworden. 2.16.5.
- D.16. Ende hy sach den Gheest Godes neder dalen gelijc een duyue ende op hem comen. 1.11.3. ende 4.17.21. en 4.19.20.
- D.17. Siet een stemme vanden hemel segghende: dit is mijn wel beminde soone / in de welcke ick mijn welbehaghen ghenomen hebbe. 2.16.11. en 3.2.32.3.8.1. en 3.24.5.
- 4.2.2. Ende als hy beertich bagen ende beertich nachten gebast hadde hongerde hem. 4.12.20.
- A.3. Ende de verfoecker qua tot hem ende sprac: so ghy Godes soone zijt soo ghebiet dat dese steenen brooden worden. 3.20.46.
- A.4. De mensche en sal niet alleenlijck byden broode leuen / maer hy alle woozde dat wt de mōde Godes comt. 3.20.44.
- Jesus

De Tafel.

- d.10.** Iesus seide/ Gaet wech Satan: want daer staet gheschreuen/ ghy sult den Heere uwen **G D D E** aenbidden/ende hem alleene dienen.
1.12.3.
- b.11.** Doen verliet hem de Satan/ ende de Engelen quamen en diende hem.
1.14.6.
- e.17.** Aan dier tijdt begoft Iesus te predicken ende te segghen / betert v want het Conincrycke des hemels is nae by. 2.9.2/ ende 3.3.2 / ende 3.3.19.
- c.19.** Wolcht my na en ick sal v bischeps der menschen make. 4.16.31
- f.a.3** Salich zijn die arme vā geeste: want het rycke des hemels behoort haer toe. 3.17.10
- a.4.** Salich zijn die treurighen: want zy sullen vertroost worden. 3.8.9
- a.8.** Salich zijn die supuer van herste zijn: want zy sullen Godt sien. 3.25.6.
- a.10.** Salich zijn die / die om de gerechticheyt vernolcht worden: want het Conincrycke Godts is haer. 3.8.7.
- b.12** Verblift en verheucht v/want uwen loon is groot inden Hemel. 3.18.1.
- b.13.** Ghy zyt het soudt der aerden. 4.3.3/ende 4.8.4
- b.14** Ghy zyt het licht des weerelts 4.3.3/ende 4.5.14.
- b.15.** Men onsteect gheen licht/om onder een cozen mate te stellen/maer op den candelael / en het licht allen die inden huyse zijn. 1.11.14.
- b.16.** Laet alsoo uwe licht voor den menschen lichtē/ op dat se uwe werken sien/ende uwe Vader louen die inde hemelen is. 3.16.3.
- b.17** Meynt niet dat ic gecomen bē/ om de Wet ofte Propheten te ontbinden: ic en bē nē gecomē om die te ontbinden maer te vernuile 2.7.14
- c.19** So wie dan een van dese alderminste geboden ontbint/ en de menschen also leert/ die sal de minste geheeten worden in het Conincrycke der hemelen: maer die dese doet/ &c. 2.8.56.
- c.21.** Ghy hebt gehoozt datter tot den Anderen gesept is: ghy en sult niet dooden: ende wie doodet/ die sal weerdich zijn gestraft te worden dooz toordeel. 4.20.10.
- c.22.** Maer ick segghe v wie tonrechte op synen broeder toornich is die sal des oordeels schuldich zijn. 2.8.7. en 2.8.39.
- d.23.** So ghy uwe gaue op den Altaer offert / ende daer ghebachtich wordt/ dat uwen broeder wat tegen v wtstacnde heeft. 3.4.12.
- d.25.** Weest haefselijc veraccordeert met uwe partie / de wijle dat ghy noch mē hem op de wech sijt/ op dē 3.5.7.
- d.26.** Waarwaer ick segghe v dat ghy niet en sult daer wt comen/ tot dat ghy den laetsten quadrant peninck betaelt hebt. 3.25.6. ende 3.5.7.
- e.28.** Wie een vrouwe aenket / om die te begheven/ hy heeft alreede oerspel met haer gedaen in zijn herste. 2.8.7.
- f.34.** En sweerdet geenins noch by den Hemel &c. 2.8.26. en 4.1.12.
- f.39.** Maer ick segghe v en wederstaet den quaden niet/ maer so v peimant laet aen uwe rechte wanghe/ soo biedt hem ooc dander. 4.20.19. 4.20.20.
- g.44.** Hebt uwe byandt lief/ segentse die v veruldoeken. 2.8.57. en 3.7.6. ende 4.13.12.
- g.45.** Op dat ghy kinderen sijt vaders die in de Hemelen is: want hy doet sijn sonne opgaen / oer goede ende oer quaede/ &c. 3.20.15. ende 3.24.16. ende 3.25.9.
- g.46** So ghy lief hebt die v lief hebben/ wat loon sult ghy hebben Doē de Tollenaers oock niet het selfde. 2.8.57.
- g.a.2.** Wanneer ghy aelmoessen doet doet geen trompet voor v blasen / ghelijc de gheueynsde doen in hare bergaderingen / ende op de straten op dat sy van den menschen gheert werden. Waarwaer seg

De Tafel.

- seg ick v/ zy ontfangen haren loon. 3.7.2.
- a.6. Waer als ghy bidde gaet in v secrete camer/ ende alytende uwe doore toe: bidt den Vader die int verborghen is. 3.20.29.
- a.7. Ende als ghy bidt/ soo en weest n; veel spreken als de heydenē doe: want zy meynē door haer veel spreken verhoort te worden. 3.20.29
- b.9. Wilt ghy dan aldus / Onsen Vader die daer zyt in die hemelen/ ec. 3.20.6/ende 3.20.34.
- b.11. Gheeft ons hyden ons dage-lijcx broot. 2.5.14.
- b.12. Ende vergeeft ons onse schulden ghelijck wy oock onse schulden vergaen. 3.4.39/en 4.1.23.
- c.21. Waer uwe schat is daer sal oock v herte wesen. 3.2.25/ende 3.18.6 ende 3.25.1.
- c.23. Waer in dien v ooge boos is/ soo sal geheel v lichaem duyfster wesen: in dien dan dat het licht dat in v is/ duyfsterheyt is/ hoe groot sal dan de duyfsterheyt selue wesen. 3.2.25.
- 7.b.7. Wiltet ende v sal ghegheuen worden/ soect ende ghy sult binden/ clopt ende v sal open ghedaen worden. 3.20.13.
- b.11. Ist dat ghy lieden dan/ hoewel dat ghy boos zyt/ uwe kinderē gode dinghen cont gheuen/ hoe veel te meer sal uwe Vader die in de hemelen is goede gauen gheuen diese han hem begheeren. 3.20.36.
- b.12. Al wat ghy wilt dat v de menschen doen/ doet ghy hen dat oock/ want dat is de Wet ende Propheeten. 2.8.53.
- b.15. Wacht v van de valsche propheten die tot v comen / in scharps cleederen / maer van binnen zyn zy grijpende woluen. 4.9.2.
- 3.a.4. Siet dat ghyt ahen mensche en segt/ maer gaet en vertoont v den quesser/ en offert v gawe die Moyses gheboden heeft haer tot een getuygnisse. 3.4.4.
- b.10. Doe Jesus dit hoorde verwonderde hy hem / ende sprack tot den ghenen die hem nae volchde: Ic en hebbe in Israel soo groot gheen gelouue gevonden. 3.2.13.
- b.11. Viele sullen van Doffen ende van wessen comen / ende met Abraham Isaac ende Jacob in h; Coninck der hemelen sitten. 2.10.23.ende 4.16.13.
- b.12. De kinderen des Coninck=rijckx / sullen wtghewerpen worden in de woterste duyfsterisse/ daer weeninghe wesen sal ende knijpinghe der tanden. 3.25.12
- b.13. Ende Jesus seyde tot den Hoofstman/ gaet henen/ ghelyc ghy gelooft hebt so geschiede v: ende ter dier seluer tijt is zyn knecht gesont gheworden. 3.20.11
- c.25. Ende sijn discipulen gunghen tot hen/ ende weecten hen op: segghende / Heere behoedt ons want wy vergaen. 3.2.21.
- d.29. Jesus ghy soone Gods/ wat hebt ghy met ons te doen: syt ghy Hier ghecomen om ons te quelen eer het tijt is? 1.14.19.
- 9.a.2. Ende siet sy brachten tot hem enen gichtigen mensche op een bedde liggende/ ende Jesus haer geloue liende/ seyde hy tot den gichtigen: soon hebt goeden moet uwe sonden zyn v vergeuen. 3.2.13. ende 3.4.35.ende 3.20.9.
- a.3. Sommighe wt den schriftgheleerden seydē in haer seluen desen lastert. 1.13.12.
- a.4. Jesus bekennde haer ghedachten int selue. 1.13.12.
- a.5. Want welck is lichter te segghen/ uwe sonden zyn v vergeuen: oft te segghen staet op ende wandelt? 4.19.29.
- a.6. Op dat ghy wetet/ dat de zonde des menschen macht heeft op Verden de sonden te vergeuen (doe seyde hy tot den gichtigen) staet op neemt v bedde op / ende gaet henē in v huys. 1.13.12.
- b.12. Die gesondt sijn en behoeden geen mederijnmeester/ maer die crāc zijn. 2.12.14.
- b.13. Ick en ben niet gecomen om te roepen de rechruechtighe / maer de son-

De Tafel.

- eyghen: want hy is een leugenaer/
ende een vader der leughenen. 1. 14.
16/ende 1. 14. 18/ende 1. 14. 19.
- f. 47. Die van Godt is die hooft de
woorden Godts: ende daerom en
hooftse ghy niet / om dat ghy van
Godt niet en zijt. 4. 2. 4.
- f. 50. Ick en soecke mijn eere niet:
daer is een dese soect/ende oordeelt
2. 14. 2.
- B. 56 Abraham uwe vader heeft hem
verheucht / op dat hy mijnen dach
sien soude/ende heeftse gesien/ ende
isser in verblijt. 2. 9. 1/ende 2. 10. 4.
- B. 58. Waarwaer segghe ick b / Oer
Abraham was/was ick. 2. 14. 2.
9. a. 3. Noch hy en heeft n3 gesondicht
noch zijne vader/noch zijn moeder:
maer op dz de werckē Godts in hē
soude geopenbaert worden. 1. 17. 1.
- a. 5. Soo langhe ick in de weerelt
ben/ben ick het licht der weerelt. 2.
14. 3.
- a. 6. Als hy dit geseyt hadde/ spoech
hy op der aerden/ende maecte slyck
wt dat speeksel / ende smeerde dat
slyck op de ooghen des blinden. 4.
19. 18.
- B. 7. Jesus seyde/ Gaet wascht b in
het water Siloe/welck wtgheleyt
wordt/wtghefondē/ hy ginc daer
ende wiesch hem/en wert gende. 4.
19. 19.
- c. 24. Hy seyden tot hem geest Godt
eere. 2. 8. 24.
- f. 31. Wy weten dat Godt de sonde-
ren niet en hooft: maer soo yemant
Godturuchtich is en zijnen wille
doet dien hooft hy. 3. 20. 7/ende
3. 20. 10.
10. a. 3. De deurewaerder doet desen
op/en de schapen hoozen. zijn stem-
me / ende hy roept zyne schapen-by
namen/ende leyt se wt. 3. 24. 6.
- a. 4. Ende als hy zyne schapen wt-
ghelaten heeft / hy gaet vooz hen/
ende de schapen volghen hem:want
zy kennen zijn stemme. 3. 22. 10/en
4. 2. 4.
- a. 5. Ende een hreemden ey sullen zy
niet nauoighen / maer sullen van
hem loopen: want zy en kennen de
- stemme des hreemden niet. 3. 22.
10.
- b. 7. Waarwaer ick segghe b dat ick
de deure der schapen ben. 4. 19. 23
- b. 9. Ick ben de deure / soo yemant
dooz my ingaet / die sal behouden
wesen:hy sal wt ende in gaen/ ende
weyde binden. 2. 14. 3.
- b. 11. Ick ben den goeden herder/de
goeden herder set zijn leue vooz zijn
schapen. 4. 19. 34
- b. 14. Ick ben den goeden herder/
ende ick kenne mijn schapen / ende
ben van de myne bekent. 4. 2. 4.
- c. 15. Ghelijcker wijs mijn Vader
my kent/so kenne ick mijn Vaders:
en sette mijn leuen vooz mijn scha-
pen. 2. 16. 5
- c. 16. Ick hebbe noch ander schapen
die van dese stalle niet en zijn: ick
moetse oock toebzinghen / ende zy
sullen myne stemme hoozen. 3.
24. 6.
- c. 17. Daerom heeft mijn Vader my
lief/ om dat ick mijn leuen late / op
dat ick wederomme neme. 2.
12. 4.
- c. 18. Niemandt neemt het van my:
maer ick latet vooz my seluen: ick
hebbe macht dat te laten/en dat we-
der te nemen. 2. 12. 4/ende
2. 16. 5.
- c. 26. Waer ghy en geloofst n3/want
ghy en zijt van mijne schapen niet.
3. 22. 10.
- c. 27. Mijn schapen kennen mijn
stemme/ ende ick kenne se / ende zy
volgen my oock. 3. 24. 6.
- c. 28. Ick geue se het eeuwich leuen/
ende en sullen niet vergaen inder
eeuwicheydt: niemant en false oock
van myne handen nemen. 3. 15.
5/ende 3. 21. 1/ ende 3. 22. 7/ende
3. 24. 6.
- f. 29. Mijn Vader diese my ghege-
uen heeft / is meerder dan alle: en-
de niemandt en can se wt mijns
Vaders handen grijpen. 3. 22.
10.
- f. 30. Ick ende mijn Vader zijn een
2. 8. 26.
- f. 34. Staeter niet geschreuen in uwe

De Tafel.

- Wet/ick hebbe gheseyt dat ghy go-
den zijt. 4.16.31.
- f.35. Jst dat zy die goden heeft ge-
heeten tot welcke het woort Godes
geschiet is/ende de schijf en can n^o
gebroken worden. 4.20.4.
- g.17. Jst dat ick de wercken mijns
Vaders niet en doe/soo en gheloofst
my niet/xc. 1.13.13.
- h.1.c.25. Jck ben de opstandinghe/
en het leuen. Die in my gheloofst/al
is hy door/so sal hy leuen. 1.13.13/
en 2.12.4/en 3.25.9/en 4.16.17.
- e.41. Vader ick danck v dat ghy my
verhoort hebt. 1.13.13.
- e.43. Als hy dit gheseyt hadde/riep
hy met luyder stemme/Vazare comt
wt. 4.19.29
- f.44. Doe quam den dooden wt/ge-
bonden aen handen ende voeten met
graefdoecken / ende zijn aensicht
met een sweetdoeck omme won-
den. Iesus seyden tot hen / Ont-
bindt hem ende laet hem gaen. 3.
4.5.
- f.47. Doe versamelde de opperste
Priesters ende Phariseen den raet/
ende seyden:war doen wy? 4.9.7.
- h.2.d.27. Vader helpt my van deser
hze: maer daerom ben ick in dese
bze ghecomen. 2.16.12/ende 2.
12.4.
- d.28. Vader verclaert uwen naem.
2.12.4.
- e.31. v is het oordeel der weercit.
v sal de ouerste deser weercit wt
gheworpen worden. 1.14.13.
- e.32. Ende wanneer ick sal ver-
hoocht wesen vander aerde / soo sal
ick se alle tot my seluen trecken. 3.
25.6.
- f.39. Daerom en conden zy niet ge-
loouen om dat Esaias seyt x 3.
24.13.
- f.41. Dit seyde Esaias Als hy zyne
eerlijckheyt sach/ en sprac tot hem.
1.13.11/ende 1.13.23.
- g.49. Jck en hebbe van my seluen
niet ghesproken. 4.8.13.
- f.42. Want zy hebben meer lief ghe-
habt de eerlijckheyt der menschen/
dan de eerlijckheyt Godes, 3.11.9.
- 13.a.4. Stondt op banden Inont-
mael ende leyde zyne cleederen af/
ende nam eenen lynen doeck en ont-
gorde hem. 4.19.23.
- b.15. Want ick hebbe v lieden een
exempel ghegheuen / dat ghelijck
ick ghedaen hebbe ghy lieden oock
doet. 3.16.2.
- b.18. Jck en spzeke niet van v lie-
den alle / ick weet welcke ick ver-
cozen hebbe. 3.22.7/ende 3.24.9.
- d.34. Ics gene v een nieu ghebodt/
dat ghy malcanderen lief hebt/ghes-
lijck ick v lief ghehaert hebbe. 3.
16.2.
- 14.a.1. Ghy gheloofst in Godt/ges-
looft oock in my. 1.13.13 /ende 2.
6.4.
- a.5. Thomas seyde tot hem / Heere
wy en weten niet waer ghy gaet/
hoe comen wy dan den wech we-
ten. 4.17.23.
- b.6. Jck ben de wech/de waarheyt/
ende het leuen. 1.13.17/en 2.6.1/
en 3.2.1/en 3.20.21/en 4.16.17.
- b.8. Philippus seyde / Coont ons
den Vader/ende het is ons genoech
4.17.23.
- b.10. Gheloofst ghy niet dat ick in
mijn Vader ben/ende dat de Vader
in my is: de woorden die ick v seg-
ghe/ick en segghe se van my seluen
niet/maer de Vader/xc. 1.13.19/
ende 2.14.2/ende 4.8.13.
- b.11. Gheloofst my dat ick in den
Vader ben / ende de Vader in my:
oft anders gelooft my om der weres-
ken wille. 1.13.13.
- b.13. Ende wat ghy in mijnen naem
sult begeeren / sal ic doen / op dat de
Vader in den Sone verclaert wor-
de. 3.20.17.
- b.16. Ende ic sal den Vader bidden/
ende hy sal v een ander trooster ge-
uen / op dat hy in ewighe tijdt by v
blijue. 1.13.17/en 4.8.11.
- b.17. Sameljc den geest der waer-
heyt / welcke de weercit niet en can
ontfanghen/want zy en liet hem n^o
noch en kent hem niet: maer ghy
kent hem want hy woont by v / en
sal in v wesen. 3.14.4/ende 3.2.39.
- Maer.

De Tafel.

- d. 26. Maet de trooster de heylighe Geest den welcken den Vader senden sal in mijnen name/die sal v alle dinghen leeren / ende indachtich maken/ al wat ick v gheseyt hebbe. 2.2.21/ende 3.1.4/ende 4.8.8/ende 4.8.13.
- d. 28. De Vader is meerder dan ick. 1.13.26.
- d. 30. Ick en sal niet veel meer met v lieden spreken / want de ouerste deser weereit comt/ende en heeft in my niet. 1.14.13/ende 1.14.18.
- 15.a.1. Ick ben de ware wijnstock/ende mijn Vader is de landtman. 2.3.9/ende 2.14.3/ende 4.19.34.
- a.3. Ghy zijt nu reyn om het woort dat ick v ghesproken hebbe. 3.6.3.
- a.5. Ick ben de wijnstock / ghy zijt de wijnrancken / die in my blijft/ende ick in hem / die draecht veel vruchten: want sonder my en coust ghy niet doen. 2.2.8/ende 2.3.9/ende 2.5.4/ende 4.19.34.
- b.10. So ghy myne geboden houdt soo sult ghy in mijn liefde bliuen: ghelijck ick oec mijns Vaders geboden ghehouden hebbe/ende bliue in zyne liefde. 3.16.2.
- c.16. Ick hebbe v gheselt dat ghy henen gaet ende vrucht draecht/ende dat uwe vrucht bliue. 3.2.2.3/efi 3.22.8/ende 4.1.6.
- c.19. Hadt ghy van de weereit geueest/de weereit soude het hare lief hebben: Nu om dat ghy van de weereit niet en zijt/maer ick hebbe v wt de weereit vercozen / daerom haet v de weereit. 3.22.7.
- d. 26. De Geest der waarheydt die vanden Vader wtgaet. 1.13.17
- 16.a.2. Sy sullen v wt de Sinagogen worpen. 4.2.6.
- a.7. Het is v goet dat ick henen gae. 1.13.26/ende 2.16.14/ende 3.2.5.3/ende 4.17.26.
- b.11. Wan oordeel/om dat de ouerste deser weereit veroordeelt is. 1.14.12.
- b.12. Ick hebbe v noch vele te segghen: maer ghy en couste nu niet dragen. 3.21.1/ende 4.8.14.
- b.13. Maer als die sal ghecomen zijn/de Geest der waarheyth/hy sal v in alle waarheyth leyden. Want hy en sal van hem seluen niet spreken/maer wat hy sal gehoozt hebbe/et. 1.9.1/ende 3.2.34/ende 4.18.8/ende 4.8.13.
- b.17. Sommige van zyne discipulen seyden onder hen / Wat is dit / dat hy ons seyt / Een weynich tijts sult ghy my niet sien/et. 4.17.23.
- c.20. Ghy sult weenen ende huplen/ende de weereit sal haer verbliden: ghy sult droeuich weesen/maer uwe droefheydt sal in blijfchap veranderen. 3.8.9.
- c.24. Tot nu toe en hebby niet begeert in mijnen name/begeert/ende ghy sult ontfangen op dat uwe blijfchap volcomen zy. 3.20.17
- d. 26. In dien dage sult ghy in mijnen name bidden. 3.20.18
- d. 28. Ic ben van den Vader wtgegaen/ende ben in de weereit ghecomen: wederom verlate ick de weereit/efi gae totten Vader. 4.17.26.
- 17.a.3. Dit is het eeuwige leuen dat zy v kennen/ allen den eenighen waarachtigen Godt / Iesum Christus welcken ghy ghesonden hebt. 1.13.26/ende 2.6.1/ende 3.2.3.
- a.5. Ende nu verclaert my ghy Vader by v seluen / met der claerhdy die ick hadde by v eer de weereit was. 1.13.8/ende 1.13.22/efi 2.14.2.
- a.6. Ick hebbe uwen naem den menschen geopenbaert/ die ghy my van der weereit ghegeuen hebt/ zy waren uwe/efi ghy hebtse my gegeuen 3.24.1/ende 3.24.6.
- b.9. Ick bidde v voor haer: Ick en bidde nu voor de weereit/maer voor die/die ghy my gegeuen hebt: want zy zyn uwe. 3.22.7.
- b.12. Al ic met haer was/ doe beswaerde ick in uwen naem: Die ghy my hebt ghegeuen / heb ick bewaert / en niemant van haer en is verloren/dan de sone der verderfentisse / op dat de Schrift vervult worde. 3.22.7/ende 3.24.6/ende 3.24.7/ende 3.24.9.

***** ij

De Tafel.

- c. 15. Ick en bidde v niet dat ghyse wt de weereit neemt/ maer hen be- waert van den boofen. 2.5.11.
- c. 19. Ende ick heylighe my seluen door haer op dat zy oock geheylacht worden in der waerheyt. 2.13.1/ ende 2.13.4/ ende 2.15.6/ ende 2.17.6/ ende 3.11.12.
- d. 21. Op dat zy alle een zyn / ghe- lijc ghy Vader in my ende ick in v/ op dat zy ooc in ons een zyn/ op dat de weereit gelooue dat ghy my ge- sonden hebt. 3.2.24.
- 78.a.4. Iesus wetende al het gene dat hem soude gheschieden / ghinck wt ende seide tot haer/ Wien soect ghy. 2.16.5.
- f. 36. Mijn rijcke is niet van deser weereit/ waer mijn rijck van deser weereit / soo sonden mijn dienaers door my stryden / op dat ick den Joden niet ouergheleuert en wo- de: maer nu is mijn rijcke niet van hier. 2.15.3.
- g. 37. Wie wt der waerheydt is die hoozt mijn stemme. 4.2.4.
- g. 38. Pilatus seide tot hem/ wat is de waerheyt: Ende als hy dat ghe- seyt hadde soo ghinck hy wederom wt tot de Joden/en seide tot haer: Ick en binde gheen schult in hem. 2.16.5.
- 19.st. 30. Als Iesus den edick ghe- nomen hadde/ seide hy: Het is vol- bracht. 4.18.3/ ende 4.18.13.
- f. 34. Een van de crischknechten/ doorstach hē de zyde niet een speyze/ ende terstont quam daer bloet ende water wt. 4.14.22.
- f. 36. Gheen van zyne beenderen en sullen ghebroken worden. 1.16.9.
- 20.b.8. Doe ghinck oock de ander Discipel in/ die eerst tot den graue comen was/ ende sacht ende geloof- det. 3.2.4.
- d. 17. En raect my niet want ick en ben noch niet opgeuaren tot mijnen Vader. 2.12.2/ ende 4.17.29.
- e. 19. Als het van auont was te dien seluen dage/ den cristen der Saba- then/en de deuren gesloten waren/ daer de Discipulen versamelt wa-

- ren/et. 4.17.29.
- e. 22. Als hy dit gesept hadde/ blees hy op haer/ ende seide: Wat sancet den heylighen Gheest. 4.19.7/ ende 4.19.29.
- e. 23. Wien ghy de sonden bergeest dien wordense bergeuen: ende wien ghyse houdt dien zynse ghehouden. 3.4.12/ ende 4.1.22/ ende 4.2.10/ ende 4.6.3/ ende 4.6.4/ ende 4.8.4/ ende 4.11.1/ ende 4.12.4.
- f. 28. Mijn weere ende mijn Godt. 1.13.11.
- g. 31. Waer dese zyn geschreuen/ op dat ghy ghelouet / dat Iesus is Christus de Sone Gods: En op dat ghy ghelouende het eeuwighē leuen hebt in zynen name. 3.2.6.
- 21.c. 15. Simon Iona soon hebt ghy my lieuer dā dese: hy seide tot hem/ Iac weere ghy weet dat ick v lief hebbe / hy seide tot hem: Wepet mijn Lammeren. 4.6.3/ en 4.11.1/ ende 4.19.28.
- i. 18. Als ghy ionger waert / soo gordet ghy v seluen/ ende wādelcet waer ghy wilcet: et. 3.8.9.

• Handelinghen der Apostelen.

- 1.a. 3. Den welcken hy oock hem seluen nae zyn liden/ leuende door- ghestelt heeft / door veel ontwijse- lijcke reechenen/ ende wert vā haer gesien 40. dagen lanc/ et. 2.16.14/ ende 3.25.3/ ende 4.17.17.
- a. 5. Ioannes doopte in water/ maer ghy sult in den heylighen Gheest ghedoopt worden niet langhe nae dese daghen. 4.15.18.
- b. 8. Waer ghy sult ontfanghen de cracht des heylighen Gheests / die op v comen sal/ ende sult mijne ge- tuyghen wesen/ te Jerusalem ende in gheheel Judea/ et. 4.3.12/ ende 4.19.28.
- b. 9. Als hy dit gheseyt hadde swert hy op ghenomen daer zyt sagen/ et. 2.16.14/ ende 3.25.3/ en 4.17.17/ ende 4.17.27.
- b. 10. Soo stonden twee mannen by haer in witte cleederen. 1.14.6.

Dese

De Tafel.

- b. 11. Dese Iesus die van v wech ghenomen is inden hemel / sal alsoo comē gelijc ghy hem ten hemel hebt sien opuaeren. 1. 14. 6 / ende 2. 16. 17 ende 4. 17. 24 / ende 4. 17. 27.
- c. 15. Ende in die daghen stont Petrus op midden onder de Discipulen / (ende daer was ontrent een schare van hondert ende twintich menschen) 4. 3. 15.
- d. 23. Ende zy steldender twee / namelijk Ioseph genaemt Bersabas / wiens toenamen was Justus / ende Matthias. 4. 3. 13 / ende 4. 3. 14.
- d. 26. Ende zy wierpen het lot / ende het lot viel op Matthias : ende hy wert met ghemeynen bewillinghe verkozen tot de elue. 4. 3. 15
2. a. 3 Ende van haer werden gesien verdepide tongen / ghelijck bier / ende sat op enen peghelijck van haer. 4. 15. 8.
- a. 4. Ende zy werden alle vernutt met den heylighen Geest / ende begonften te spreken met ander tonghen. 4. 19. 8.
- c. 16. Wie den naem des Heeren sal aenroepen sal salich zijn. 1. 13. 20.
- d. 23. Welen die door bescheyden raedt ende voorzichtigheyt Gods ouerghegheuen was hebt ghy genomen / ende ghedoot ende gecruyctighet door de handen der onrechtuerdighen. 1. 18. 1 / ende 3. 22. 6.
- d. 24. Welcken G D D E opgheuecht heeft / ende de smerten des doots ontbonden / nae dien dat het onmogelijck was / dat hy van haer sonde ghehouden worden 2. 16. 11 / ende 2. 16. 12
- c. 33. Mae dien dat zy van door de rechter hant Gods verhoocht is / ende de beloften des heylighen Geest van den Vader ontfangen heeft / so heeft hy verghesoft dat dat ghy nu siet / ende hoort. 2. 16. 15
- f. 37. Mannen broeders wat sullen wy doen? 3. 3. 4 / ende 4. 16. 2. 2.
- f. 38. Wetert v ende dat een pegelijc van v ghedoopt werde in de name Iesu Christi tot vergheuinghe der sonden. 4. 15. 6.
- f. 39. Al is dese belofte gedaen / ende uwe kinderen / ende allen den genen die berre zijn / so vele alsser de Heere onse Godt toeroepen sal. 4. 16. 5
- g. 41. Die nu zijn woort ghcerne ontfingen / wurden ghedoopt : ende daer werden te die seluen daghe toeghebaen / ontrent drie duysent zielen. 4. 15. 6 / ende 4. 17. 6
- g. 42. Sy bleuen bestandich in de leere der Apostelen / en in de bedelinghe / ende in de biezkinghe des broots ende ghebeden. 4. 17. 15 / ende 4. 17. 35 / ende 4. 17. 44.
3. a. 6 Doe seyde Petrus ick en hebbe noch gout noch siluer / maer dat ick hebbe dat gheue ick v in de name Iesu Christi van Nazareth staet op ende wandelt. 1. 13. 13 / ende 4. 19. 18.
- c. 15. En den borst des leuens hebt ghy ghedoodet / welken Godt van de dooden heeft opgewert / waer af dat wy getuyghen zijn. 2. 17. 1.
- c. 18. Maer Godt heeft also vernutt al wat hy voorspelt hadde door de mont zijner Propheten / dat Christus moeste lyden. 1. 17. 1.
- d. 19. Wetert v dan / ende bekeert v / op dat uwe sonden wtgedaen worden. 3. 3. 20
- d. 21. Welcke den Hemel moet behouden / tot der tijt dat het al weder opghericht worde wat Godt ghesproken heeft / door den mont aller zijner heyliger Propheten. 2. 16. 15 / ende 4. 17. 29.
- d. 25. Ghy zijt kinderen der Propheten / ende des verhoorts dat Godt tot onsen vaderen bestelt heeft / &c. 2. 10. 23 / ende 4. 16. 15.
- d. 26. Es is voort eerst dat Godt Iesum zijnen Soon verwecht heeft / ende ghesonden om v te segghen / op dat en pegelijc hem askeere van zyne boosheden. 3. 3. 20
4. b. 12. Ende daer en is in gheenen anderen salicheyt want daer is geen anderen nae onder den hemel de menschen ghegeuen / waer door wy salich moeten werden 2. 16. 1 / ende 2. 16. 14.

De Tafel.

- f. 28. Om te doen al wat uwe hant ende uwen raet te dooren bescheyden hadde te geschieden. 2.16.1/efi 1.18.3.
- f. 32. Ende de menichte der gheloo- nigen/was een herte/ ende een ziele. 4.1.3.
- f. a. 3. Ghy en hebt den mensche niet gheloghen maer Gode. 1.13.15.
- c. 16. Ende daer quam oock een me- nichte der oniliggheude sieden / tot Jerusalem brengende cranchen/ efi die van onreyn geesten ghepynicht waren: ende zy werden alle gesont. 4.11.18.
- c. 29. Men moet Gode meer gehooz- saem zijn dan de menschen. 3.3.19.
- f. 31. Wese heeft Godt door zyn rechter handt verhoocht / tot een Moys ende salichmaker/om Israel bekeeringhe ende vergheuinghe der sonden te gheuen. 3.3.19.
- g. 41. Soo ghingen zy dan verblijt van des raets aensichte / om dat zy weerddich gheweest war en voor zy- nen nae versmaecth te liden. 3.8.7
- 6.a.1. In dien dagen/ als de Disci- pulen vermenichsuldichden / quam daer ee murmureringe der Grieken tegen de Hebreen/om dat de wedu- wen in de dagelijcsche bedieninghe der armen veracht werden. 3.2.6.
- a. 2. De twelue riepen dan de me- nichte der Discipulen / ende seyden ten is niet goet/ ec. 3.2.6/ende 4.3. 15/ende 4.11.9.
- a. 3. Wieft onder v seuen mannen die goet ghetuygenisse hebben/ vol des heyligen Geestes ende wijsheys ec. 4.3.9.
- b. 6. Als zy ghebeden hadden leyden zy haer de handen op. 4.3.15.
- b. 7. Ende het woort Godts wies/ ende het getal der Discipulen ver- menichsuldichde seere tot Jerusalem ec. 3.2.6.
- c. 10. Sy en conden der wijsheyt en den Gheest niet wederstaen / daer Stephanus door sprack. 3.3.22.
- 7.a.5. Ende en gaf hem geen erfdeel daer in/ oock niet eenen voetsap. 2. 10.13.
- d. 28. Wilt ghy my also dooden/ ge- lijck ghy ghyster den Egyptenaer dedet? 4.20.10.
- f. 44. Den Tabernakel der ghetuy- genisse was onder onse vaderen in de woestijne gelijk hy geordineert hadde/ die Moys seyde / dat hy dat maken soude/ na het voorbecide dat hy ghesien hadde. 2.7.1.
- f. 48. De Alderhoogste en woont niet in tempelen met handen ghe- maect. 3.20.30/efi 4.1.5
- e. 53. Ghy die de Wet ontfanghen hebt door den dienst der Engelen/ en en hebtse niet gehouden. 1.14.9.
- g. 55. Maer hy vol des heylighen Gheests/houdende zyn ooghen nae den Hemel / sach de heerlijckheyde Godts/en Jhesu staende ter rechter hant Godts. 4.17.17/efi 4.17.29.
- g. 56. Ende seyde/ Siet ic sie de he- melen open/efi den Sone des men- schen staende aen de rechter handt Godts. 2.16.15/ende 4.17.29
- g. 59. Ende steenichden Stephanu/ welke aenriep / segghende/ Heere Jhesus ontfange mijnen Gheest. 1. 13.13/ende 1.15.2/ende 3.25.6.
- 8.b.3. Ende Simon geloofde oock selue ende ghedoopt zijnde bleef by Philippum ende als hy de tecke- nen / ec. 3.2.10.
- c. 14. Sy sonden haer Petrum ende Joannem. 4.6.7/ende 4.15.8.
- c. 15. De welke quamen af / en ba- den voor haer/ dat zy den heylighen Gheest ontfingen. 4.19.6.
- c. 16. Hy en was noch niet op eenige van haer ghecomen/maer zy waren alleenlijck gedoopt in den naem des Heeren Jesu. 4.15.6/ende 4.19.8.
- c. 17. Ende zy leyden de handen op haer/ende zy ontfinghen den heyl- ighen gheest. 4.15.8/ende 4.16.31.
- c. 18. Simon siende dat door de op- legginge des handen der Apostelen den heylighen gheest gegeuen wert. So boot hy haer gheest. 3.2.10.
- d. 22. Bekeert v van dese uwe boos- heyt ende bidt God / oft v dit ghe- dachte wa herten vergheuen wort. 4.1.26.

De Tafel.

- e. 17. Philippus stont op ende ginck henen: en siet een Hoorzman/die een Camerlinck was/ende een machtige Candaces der Contraginne van Ethiopia/welcke comen was te Jerusalem om aen te bidden. 3.2.32.
- f. 31. Welcken Camerlinck seyde / Hoe soude ick se verstaen ten ware dat my pement onderwese. 3.2.32.
- g. 37. Philippus seyde ghelooft ghy van gantscher herten/soo ist gecoorloft. 4.14.8.
- g. 38. Hy daelden beyde in het water Philippus en den Camerlinck/ende hy doopte hem. 4.16.22/ende 4.16.31.
- 9.a.1. Saulus noch ontfleken wesende in zyn dreygen en moorden tegen de Discipulen des Heeren. 3.2.6.
- a. 3. En als hy reysde ist geschiet dat hy by Damascus quam / ende hem omsloech snellick een licht vanden hemel. 4.17.17.
- a. 4. Ende ter aerden geualen zynde / hoorde hy een stemme tot hem seggen Saul Saul wat veruolcht ghy my? 3.25.3/ende 4.17.29.
- a. 6. Staet op en gaet in de stadt/en daer sal u gheseyt worden wat ghy doen sult. 4.3.3.
- b. 10. Ende daer was een Discipel in Damasco ghenamt Ananias/ Tot welcken de Heere seyde in een ghesichte/Anania/ Ende hy seyde/ hier ben ick Heer. 3.2.6.
- b. 13. Heer ick hebber vele van desen ma hooren spreken/ ec. 1.13.13.
- b. 14. Ende hy heeft hier macht/ec. te binden alle die uwen naem aenroepen. Int seifde.
- c. 15. Hy is my een wtuercozen dat. 4.3.5.
- c. 17. Ananias ginc dan/ende quam in dat huys/en zyn handen op hem legghende seyde: Saul broeder/de Heere/te weten Iesus die u op den wech die ghy quaemt gheopenbaert is/ec. 4.19.10.
- d. 19. Alsoo was Saul sommighe daghen met de Discipulen die te Damasco waren. 3.2.6.
- d. 25. So namen hem de Discipulen des nachts/ende lieten hem ouer de muur af met een coorde in een coyf. Int seifde.
- d. 26. Sy en ghelooften niet dat hy een Discipel was. Int seifde.
- f. 36. Te Joppe was oock een Discipline genoemt Tabitha/het welke beteekent Dorcas/welcke was vol goede wercken ende aelmoessen die zy dede. Int seifde.
- g. 38. Want Lidia by Joppe was/de Discipulen hoorende dat Petrus daer was/sonden zy tot hem. Int seifde.
- g. 40. Ende als se Petrus al wtgefonten hadde knielde hy neder. 4.19.2.
- 10.a.2. Godtsalich en Godtruchich met geheel zinnen huyfgefinne/ende vele aelmoessen gheuenende den volcke / ende Godt alijt biddende. 4.19.2/ende 3.24.10.
- a. 3. Hy sach in een ghesichte openbaerlick ontrent der negenster vzen des daechs den Enghel des Heeren tot hem aencomen. 4.3.3.
- d. 25. En als Petrus in quam/ginc hem Cornelius te gemoete/en valende hem te voeten aenbadt hem. 1.12.3.
- e. 31. Al ghebet is verhoort/en uwe aelmoessen zyn voor Godt in gheachtensse. 3.2.32.
- e. 34. Al verneme ick inder waerhy dat Godt gheen wtnehmer der peisonen en is. 3.17.4/en 3.23.10.
- g. 42. En heeft ons beuolen de volcke te predicken/ende te betuyghen/dat hy de gene is die van Godt gheordineert is/om richter te wesen ouer leuende ende dooden. 2.16.17.
- g. 43. Wescn gheuen alle Propheten ghetuyghensse/dat soo wie in hem gelooft/sal in zyne naem vergeuunge der sonden ontfanghen. 3.4.15/ende 3.5.2.
- g. 44. Als Petrus noch dese woorden spreac/so viel de heylige Geest op alle die het woort hoorden. 4.16.31.
- g. 48. Ende beual datmense doopen soude in de naem des Heere. 4.15.15.
- 11.a.3. Ghy zijt tot den onbesnedenen

- ingegaen/ ende hebt met haer ghe-
gheten. 4.6.7.
- a.4. Doe begoff Petrus en leydent
haer oydentlick wt. Int selfoe.
- b.16. Doe dachtte ick op het woort
des Heeren/ hoe dz hy gesept heeft:
Joannes doopte met water/ maer
ghy sult met den heylighen Gheest
gedoopt worden. 3.2.3/ en 4.15.18
- c.18. Als zy dit ghehoort hadden/
swegen zy stille ende presen Godt/
seggende/ Soo heeft dan Godt ooc
den Heydenen bekeeringe gheghe-
uen tot den leuen. 3.3.21.
- d.26. So dat in Antiochien begon-
sten de Discipulen eerst Christenen
ghenoemt te worden. 3.2.6/ ende 4.
16.31.
- d.29. Ende onder de Discipulen be-
sloot eenen yeghelick/ na dat hy ver-
moecht te seyn den/ &c. 3.2.6
- e.12.15. En zy seyden tis zyn Engel.
1.14.7.
- f.3.a.2. Scheydet my Barnabam en
Saulum wt/ tot het werck daer ick se
toe gheroepen hebbe. 4.12.14.
- a.3. Haer dat zy genaest ende gebeden
hadden/ ende haer de handen opghe-
leyt/ lieten se gaen. 4.3.15/ ende 4.
12.4. ende 4.12.16.
- e.36. Als David zynen tijt den raet
Godts gedient hadde is ontslapen/
en hy zynen vaderen gheleydt/ ende
heeft verrottinghe gesien. 3.20.23.
- f.38. So zy b dan cont ghy mannen
broeders/ dat b vergenninge der son-
den vercondicht wort door desen. 3.
11.3/ ende 3.11.22.
- f.39. Ende van allen/ daer van ghy
niet en condet in de Wet Moyses/
rechtuerdich worden: So wie aen
desen geloof die wort gerechtue-
dicht. 2.17.5/ en 3.11.3.
- f.43. Welcke zy aenspraken/ ende
rieden haer in de ghenade Godts te
blijuen. 2.5.8.
- g.48. Ende de Heydenen dit hooren-
de werden verblijft/ ende presen het
woort des Heeren/ en alle de ghene
die tot den eenwige leuen gheord-
neert waren/ gheloofden. 3.2.11. en
3.24.2/ ende 3.2.13.
- g.52. De Discipulen waren vers-
uult met blijfchap en den heylighen
Gheest. 3.2.6
- 14.c.16. Die in boozeden tijden al-
le de Heydenen heeft leren wandelen
in hare wege. 1.15.13/ en 2.11.11
- c.20. Haer als hem de Discipulen
omringt hadden/ stont hy op/ ende
ginck in de stadt. 3.2.6.
- d.22. Door veel verdrukkinghen
moet wy int Conincrycke Godts
comen. 3.8.1/ en 3.18.7/ en 3.25.8
- d.23. Ende als zy in de Gemeenten
hadden Ouderlingen gecozen/ ende
ghebeden met vasten/ beuolen zy se
den Heere. 4.3.7/ en 4.3.12/ en 4.
3.15/ ende 4.12.16.
- 15.b.7. Als daer nu grooten twi-
was/ stont Petrus op/ ende seyde:
mannen broeders ghy weet &c. 4.6.7
- b.9. Ende daer en is gheen onder-
schept tusschen haer ende ons/ heb-
bende hare herten gereynicht door
gelooue. 3.14.8/ en 4.14.4
- c.10. Waerom quelt ghy nu Godt/
om een ioc op de Discipulen te leg-
gen/ &c. 3.2.6
- c.11. Haer wy geloouen dat wy sa-
lic sullen wesen door de genade Je-
su Christi/ ghelick zy oock. 3.5.4.
- d.20. Haer datmen haer behoorde te
schrijven/ dat zy haer onthouden van
de besmettinge der afgoden/ en van
hoererie/ en van verstrickinghe/ en
van bloet. 4.10.17/ ende 4.10.21.
- f.29. Dat ghy b onthout vanden af-
goden offer/ &c. 4.10.17
- 16.a.1. Ende hy quam te Werben
ende Lystram/ en stiet daer was een
Discipel met namen Timotheus
eender geloouiger Joodscher vrou-
wen soon/ ende eens grietschen va-
der. 3.2.6.
- a.3. Desen wilde Paulus hebbe met
hem te reysen: ende nam hem aen
en besneet hem om der Joden wille
&c. 3.19.12.
- c.14. Ende een vrouwe met name
Lydia een purper vercooperster van
de Stadt Thyatzen/ Gouturee-
sende/ hoorde ons/ wiens herte de
Heere opende. 3.24.13
- Ende

De Tafel.

- d. 15. Ende als sy ende haer huyf-
geftin gedoopt waren/ &c. 4. 16. 8.
f. 33. Ende werot terftont gedoopt
ende alle de zyne. 4. 16. 8
g. 37. Waer Paulus fepde tot haer/
Sy hebben ons/ wy die is omeynen
zyn/ onueroordeelt openbaerlych ge-
gheefft ende inden kercker gewor-
pen/ en worpenfe ons nō heymeinc
wt. Jleen / alfo niet maer laetse fel
ne comē/ en ons wt leyde. 4. 20. 19.
17. g. 18. Want wy fyn ooc zyn ge-
flachte. 1. 5. 3.
f. 27. Op dat sy den heere foecten
fouden/ of sy hem doch gevoelen/ en
binden mochte/ hoewel hy niet ver-
te en is van eenen yeder onder ons.
1. 5. 3. en 1. 5. 8. en 1. 5. 13.
f. 28. Dooz hem leuen wy ende zyn
wy / gelijck oock sommighe van v
poeten gefeyt hebben: want wy zyn
oock zyn geilachte. 1. 15. 5. en 1. 16.
1. ende 1. 16. 4.
g. 29. Wy dā die Godtes geflachte zyn/
en moeren niet meynen / dat de gode
heyt dē goude ofte siluer/ &c. 1. 11. 2
g. 30. En dese tyden der onweten-
heyt heeft Godt ouergheffen / ende
vercondicht nō alle mēfchen alom-
me/ dat sy haer bekeeren. 3. 3. 7.
g. 32. En als sy van de opftandinge
der doode hoorde fpreekē/ vieldē som-
mige daer hare spot mede. 3. 25. 7.
18. c. 18. Ende als hy zyn hooft te
Conchreen gefchozen hadde / want
hy hadde een belofte gedaē. 4. 19. 26
f. 13. Werfterckende alle de difci-
plen. 3. 2. 6
19. a. 1. Ende daer sommighe difci-
pulen geuonden hebende / vy fepde
&c. int felfde.
a. 3. Waer in zyt ghy gedoopt: welc-
ke fepden/ in Johannes doopsel. 4.
15. 8. ende 4. 15. 18.
a. 4. Johannes heeft gedoopt mī dē
doop der bekeeringe/ den volcke seg-
gen dat sy geloouen fouden en dē ge-
ne die na hem quam/ &c. 4. 15. 7.
a. 5. Als sy dit hoorden werden sy ge-
doopt inden naem des Heeren Jefu.
4. 15. 6. en 4. 15. 8. ende 4. 15. 18.
a. 6. En als Paulus haer de handen
opgheleyt hadde / quam de h. geest
op haer/ en sy fpriaken met tonghen
ende propheteerden. 4. 3. 15
6. 12. Soo dat ooc fweetdoecken en
gorzelen van fyne lyuc ghebzaghen
werdē op de cranche en de cranchede
van haer bergingen / en de onreynne
geefften van haer wtloezen. 4. 19. 18
c. 13. En sommighe wt den Joden
ommeioopen befeuerders / hebben
haer onderwonden dē naem des Hee-
ren Jefu te noemen ouer de ghene/
die boofse geefften hadden/ seggende:
wy fweeren v dooz Jefum dien
Paulus predickt. 4. 19. 24.
20. a. 1. Als nō den oproer geftilt
was riep Paulus de Difcipulen
ende groetefe/ &c. 3. 2. 6.
b. 10. En als Paulus afgegaen was
biel hy op hē/ en als hy hē onuangē
hadde fepde: En weest niet beroert
wāt zyn fiele is in hem. 4. 19. 19.
d. 17. En fandt van muleten na E-
phesen en ontboort de ouderlinge der
gemeente. 4. 3. 8.
d. 18. Ghy weet hoe Ic van den eer-
ften daghe af/ dat Ick in Aftam ge-
comen ben/ met v alle tyt gheweest
hebbe. 4. 3. 7
d. 20. Ick en hebbe niet verborghen
dat v profytelyck was/ dat ich v nī
vercondicht en openbaerlyc geleert
en hebben en in de huyfen. 4. 1. 22.
en 4. 3. 6. en 4. 11. 14.
d. 21. Weturpghende beyde den Jo-
den en Griecken / de bekeeringe tot
Godt/ en het gelooue in onsen Hee-
re Jefum Chriftum. 3. 2. 1. ende
3. 3. 2. ende 3. 3. 5.
d. 26. Ick neime v heden tot ghe-
tuygen/ dat ic van aller uwer bloede
reyn ben. 4. 4. 3. en 4. 12. 2.
f. 28. So hebt dan nō acht op v fel-
nē/ en op de geheele cndde / waer in
de h. geest bīfchoppen gefet heeft/
om de gemeypnte Godtes te hoeden/
welcke hy mī fynen bloede beregegē
heeft. 1. 13. 11. en 2. 14. 2. en 3. 5. 2.
en 3. 11. 8. en 4. 3. 8. en 4. 5. 8.
f. 29. Ick weet dat na mīn afſchey-
den/ grijpende woluen onder v co-
men fullen/ die de cndde niet fparen
***** h en

De Tafel.

- en sullen. 4.9.4.
- f.30. En̄ tot b̄ seluen sullen mannen opstaen/die verkeerde dinghen spreken sullen/om de discipule af te treeken achter haer/int selfde.
- f.31. Daerom waect en̄ gedenet dat ick dije iaren lanc/niet opgehouden hebbe/nacht en̄ dach eē yeghelijc m̄ tranen te vermanen. 4.3.6
- g.36. En̄ als hy dit gheseyt hadde/knielde hy en̄ badt met haer allen. 4.19.2.
- 21.a.4. En̄ discipulen genonden hebende vlieuen wy daer seuen daghen. 3.2.6.
- 22.a.1. Hannē broeders en̄ Aders hoopt my in de bescherminghe die ick nu voor b̄ ghebeyck. 4.20.19.
- e.16. Staet op en̄ laet b̄ doopen ende waschen van twee sonden aenroepen de den naem des Heeren. 4.15.15.
- f.18. Ende sach hem/die tot my seyde haest b̄ / en̄ gaet rasschelijck wt Jerusalem: want sy en sullen mijn ghetuygenisse van b̄ niet aennemen. 4.17.17.ende 4.17.29.
- f.25. Ende als sy hem met riemen aangebonden hadden/seyde Paulus tot den hooftman ouer hondert die hy hem stont. Jst b̄ georloft eenen Roomschen ende onuerwesen mensche te geesselen. 4.20.19.
- 23.a.1. Ende Paulus zijn ooghen op den raet houdende / seyde ghy mannen broeders/ick hebbe niet alder goeder conscientie Gode gedient tot op desen dach. 3.7.14.
- b.8. De Saduceen segghen dat daer gheen verrijfense / noch Enghel noch gheest/en is. 1.14.9.ende 1.15.2.ende 2.10.23.ende 3.25.5.
- e.12. Als het dach geworden was liepen sommighe Joden by een ende veruolochten haer seluen/segghende dat sy noch eten noch dzinken en souden / tot dat sy Paulum gedoot hadden. 4.13.3.
- 24.c.12. Si en hebben my noch inden tempel bonden met pemandt disputerende oft vergaringhe des boicks makende noch in de sinagogen noch int stadt. 4.20.19
- d.15. Ende hope op Godt hebbende/dat de opstandinghe der dooden comen sal beyde der rechtuerdighen ende onrechtuerdighen/ de welcke sy oock selue verwachten. 3.
- 25.9.
- d.16. Ende hier na oeffene ic my seluen om een ouergheijcke conscientie alle tijt te hebben voor Godt ende den menschen. 3.19.16.ende 4.10.4.
- 25.c.10. Doe seyde Paulus. Ick staen aen des Keysers richtstoel daer ick moet gheoordeelt worden: den Joden en heb ick geen ongelijck gedaen/ghelijck ghy oock wel weet. 4.20.19.
- c.11. Soo ick iet ghedaen oft bedruen hebbe/dat der doot weerdich is/soo en weyghere ick niet te steruen/maer indien vier dingen daer sy my mede beschuldighen geen en is niemant en mach my hen gheuen / ick bezoep me op den Keysers. 4.20.19.
- 26.d.17. Verloffende b̄ bāden volcke ende heydenen tot de welcke ick b̄ sende. 3.2.1.
- d.10. Om hare ooghen op te doen/op dat sy haer van de duyfsternisse bekeeren tot den lichte/ende van de macht des duyuels tot Godt op dat sy vergheuinghe der sonden ontfangen/ende deel / onder den ghene die door den ghelouue in my geheplicht zijn/int selfde.
- e.20. Maer hebbe eerst den gene die in Damasco waren/ en̄ te Jerusalem ende in geheel Judea/en den heydenen vercondicht dat sy haer sonden beteren/ende tot Godt bekeeren/doende wercken die der bekeeringhe weerdich zijn. 3.3.5.
- 28.d.15. Aan waer de broeders bā ons gehoopt hebbende/quamen ons teghen. 4.9.15.
- d.16. Als wy te Romen gecomē waren/die hooftman gaf de geuangenen/et. 4.6.15.
- f.25. Den h̄ geest heeft wel gesproken tot onsen vaderen door Esaiamen den Prophete. 1.13.15.

Romeynen.

1. a. 1. Paulus een dienstknecht Jesu Christi geroepen tot een Apostel vercozen om te predicken dat Evangelium. Godts. 2. 14. 6. ende 4. 3. 10.
- a. 2. Welcken hy te hoozen beloofte hadde door zijn Propheten onder Heyligher schrift. 2. 10. 3.
- a. 3. Van zynen Sone/die geworden is wt den zaden Davids na den bleesche 2. 13. 1. ende 2. 13. 3. ende 2. 14. 6.
- a. 4. En crachtichlych bewesen is te zyn/ Godts sone na den gheest der heylighmakinge/door de opstadinge vā de doode. 2. 16. 13. en 4. 19. 22.
- a. 5. Door welken wy hebben ontfangen genade en dat Apostelschap/ tot gehoorfaeming des geloofs/door zynen naem onder alle de Heydenen. 3. 2. 6. en 3. 2. 8. ende 3. 2. 29.
- a. 7. Genade en vyede zy vā Gode onsen vader/ ende den Heere Jesu Christo. 1. 13. 13.
- b. 9. Godt is myn ghetyge dien ick diene met mynen geest inden Evangelio zijns Soons/ dz ic sondeverlaten uwer alchts gedencke. 2. 8. 27.
- b. 16. Ic en schame my des Evangeliums Christi niet: want het is de cracht Godts ter salichz alle die geloouen den Joden voornemelych en ooc den Grieken. 2. 9. 4. en 2. 10. 3. en 3. 2. 29. en 4. 1. 5.
- b. 17. Want de gerechticheyt Godts wort daerin ontdeckt/ wt gelooue/ tot gelooue gelijc geschreuen is: de gerechtige sal wt den gelooue leuen. 3. 2. 29. en 3. 11. 19. en 3. 2. 3. 2.
- c. 19. Daerom dat het gene dat kennelijc is aen Godt/ openbaer is in haer: want Godt heuet haer geopenbaert. 1. 5. 1. en 1. 15. 13.
- c. 21. Daerom dz sy Godt gekent hebben/ende en hebben hem als Godt niet geert noch gedanckt/ maer zijn pbel geworde in hare gedachten/ en haer ouerstandich herte is verdupstert gewor den. 1. 15. 12.
- c. 22. Welcke haer seluen door wijs houden zyn tot gewor den. 1. 4. 1.
- d. 28. En ghelijc zy niet bedacht en hebben om Godt te kennen: alsoo heeftse Godt ouergegeuen/ tot eenē onbedacht samen zyn op dz sy deden dat niet en betacmt. 1. 18. 2.
2. a. 6. Die en yegelijc vergelde salna zyne wercke. 3. 16. 3. en 3. 18. 1.
- b. 11. Want hy Godt en is geen weminge der personen. 3. 23. 10.
- b. 12. Want alle die sonder wet gesondicht hebbe sullē ooc sonder wet vergaen: En alle die inde wet sullē gesondicht hebben/ sullē ooc door de wet berdoemt worden. 2. 2. 22.
- b. 13. Door Godt en zijn zy niet recht uerdich die de wet hoozen/maer die de wet doen/sullen gerechtuerdicht worden. 3. 11. 15. ende 3. 17. 13.
- b. 14. Want als de Heydenen die de wet niet en hebben/ van nature het inhoudt des wets doen/ dese de wet niet hebbe de syn haer seluē een wet ec. 2. 2. 22.
- c. 15. Als die bethoonen het werck der wet in hare herte geschreue/ dewyle haer conscientie mede geruypt/ en de gedachten melcaderen beschuldighen. 3. 19. 15. en 4. 10. 3.
- d. 25. Soo ghy een ouertreder der wet zyt so is uwe besnydinge hooruyt ghewor den. 4. 14. 24.
3. a. 4. Waer Godt worde warachtich genonden en alle menschen leuenachtich. 4. 15. 17.
- b. 9. Hoe vā/ hebben wy hoordeels in geender manieren/ want wy hebben hoor bewesen/ dat beyde Joden en Grieken alle onder de sonde zyn. 3. 4. 6.
- b. 10. Gelijcker geschreuen staet/ daer en is niemant rechtuerdich/ is niet een. 2. 1. 9. ende 2. 3. 2. en 2. 5. 3.
- b. 12. Daer en is niemant die goet doet daer en is ooc niet een. 2. 5. 3.
- b. 15. Haer boete zyn snel om bloet te storten/ int selfde.
- c. 19. Wy wete dz wat de wet spreect dat sy spreect tot de gene die onder de wet zyn/ op dat alle mondt ghesproet worde en de geheele werelde door Godt berdoemelijc zij. 2. 7. 8. ende 2. 10. 3. ende 3. 4. 6.
- c. 20. Daerom en sal gheen bleesch door

De Tafel.

- door de wercken der wet gherecht-
neerdicht worden/door hem; want
door de wet comt bekemninghe der
sonden. 2.5.6. en 2.7.7. en 3.11.19
- c.21. Maer nu is de rechtueer-
dicheit Gods geopenbaert sonder de
wet ende betuycht vande wet ende
propheten. 2.9.4. en 2.10.3. en 3.
11.18. en 3.11.19.
- c.24. Wy worden om niet gherecht-
neerdicht wt zijne ghenade/door de
verfoekinghe in Christo Jesu. 2.5.
3. ende 2.16.5. ende 2.17.5. en 3.4.
30. en 3.11.4. en 3.14.19. en 3.15.
6. en 3.20.45.
- c.25. Welcken Godt gheordineert
heeft tot verfoekinghe door het ge-
looue in zynen bloede/tot bewij-
singhe zijnder gerechticheit door de ver-
geuinge der voorszede sonde. 4.15.3.
- c.26. Om te deser tijt zijne gerecht-
icheit te bewijfen: op dat hy gerecht-
ich sy/ende den genen die wt den
ghelooue Jesu Christi is/rechtueer-
dich maken. 3.11.12. en 3.13.1. en
3.13.2. ende 3.14.17.
- d.27. Maer is dan wien Roem: hy
is wtgeslote door wat wet: der wer-
ken/neen/maer door de wet des
gheloofs. 3.11.13. ende 3.4.13.2
- 4.a.2. Want soo Abraham wt het
werck gerechtueerdicht is/so mach
hy roemen maer niet by gode. 3.11.
13. en 3.11.18.
- a.3. Abraham ghelooft gode/ende
het wert hem gerekent tot rechtueer-
dicheit. 3.17.8. ende 3.17.10.
- a.4. Den genen die werckt/en wort
den loon niet gerekent nae ghenade/
maer na schuld. 3.11.20.
- a.5. Maer die niet en werckt/maer
ghelooft in hem die den ongodelijc-
ken rechtueerdicht/desen wortt zijn
gelooft tot rechtueerdicheit gere-
kent. 3.11.3. ende 3.11.6
- a.6. Ghelijc oock Davidt spreekt vā
de salichmakinge des menschen/die
Godt rechtueerdicheit toerekent
sonder wercken seggende. 2.17.5.
en 3.11.4. en 3.11.20. en 3.11.22.
- a.7. Salich zijn sy wiens ongerech-
tigheden vergeuen zijn/et. 3.11.11
- b.10. Hoe ist dan hem tot rechtueer-
dicheit gerekent: als hy was inde
besnydinghe oft als hy was inde
voorzuydt. 4.16.13.
- b.11. Ende hy ontfinc het teeken
der besnydinghe tot eenen seghel der
rechtueerdicheit des gheloofs/die
in de voorzuydt was. 4.14.5. ende
4.14.21. ende 4.14.23. en 4.16.20
- b.12. Den vader der besnydinghe/
namelijc den gene die niet alleinlic
wt der besnydinge is/et. 4.16.12
- c.13. Want de beloften en is Abra-
ham oft zynen zaden niet toegereket
door de wet/maer door de rechtueer-
dicheit des gheloofs. 3.14.11.
- c.14. Wat ist dā de gene die wt de wet
zijn/ersgenamē zijn/so is het geloo-
ue ydel geworden/en de belofte tot
niet gemaect. 3.11.11. en 3.13.3
- c.15. Want de wet werckt toorn/
want waer gien wet en is daer en
is oock geen ouertredinge. 2.7.
7. ende 3.11.19.
- c.17. Gelijc geschieden is/te hebbe v
gesteld tot een vader veler volcken/
door Godt dien hy ghelooft heeft/die
doode leuenlich maect/en roept hy
gene dā nā en is al oft het ware. 2.
10.11. ende 3.2.2.5. ende 3.14.5.
- d.21. En wetende dā de gene diē hē
beloefte hadde machich was te doen.
3.2.31.
- d.25. Welcke is ouergeleuert door
onse sonden/en opgeweckt om onse
rechtueerdicheit. 2.16.5. en 2.16.13
- 5.a.1. Wy dā rechtueerdicht zijnde
door den ghelooue/hebben vrede mē
Godt/door onsen Heere Jesum
Christum. 3.2.16. en 3.13.5.
- a.3. Wetende dat de verdzuckinghe
lijtsamheyt werckt. 3.8.3.
- a.5. Ende de hope en beschacmt niet
wāt de liefde Gods is in onse her-
ten wtgestort door den v. geest die
ons gegeuen is. 3.1.2. en 3.2.12.
- b.8. Godt bewijst zijn liefde tot ons
want Christus door ons gestoruen
is/doe wy noch sondaers waren. 2.
12.4. en 2.16.4. en 3.4.25.
- b.9. Soo sullen wy vā nu door zijn
bloet gerechtueerdicht synde veel
meer van den toē behouden worden.
2.16.5.

Want

De Tafel.

- b. 10. Want is dat wy blanden zijn: de versoent syn geworzen in Godt / dooz de doot zijn soons / soo sulen wy versoent sijnde / veel meer behou den worden / dooz syn leuen. 2. 16. 2. en 2. 16. 5. en 2. 17. 3. en 2. 16. 4. ende 2. 17. 6. ende 3. 11. 21. ende 3. 14. 6.
- b. 12. Ghelijck de sonde dooz eenen mensche op de werelt gecomen is / ende dooz de sonde de doot / ende al so de doot tot alle menschen gecome is / in welken alle menschen ghefondicht hebben. 2. 16. en 2. 1. 8. ende 2. 13. 4.
- c. 15. Waer de genade en is niet gheleijc de misdaet: wāt so dooz des enighen Adams misdaet / vele gestoruen / zijn / so is de genade Goots / en de gaeue dooz de ghenade eens menschen Jesu Christi veel meer ouerloedich geweest in belen. 3. 5. 4.
- c. 16. Ende de weldaet is alsoo niet ghelijck dat ingecomen is dooz dien eenen die gesondicht heeft: want de schult is wt een misdaet ingecomen tot verdoemnisse: maer de ghenade wort ghegeuen / wt vele misdaden tot rechtuerdich makinge. 2. 17. 3. en 2. 17. 4.
- b. 19. Ghelijck dooz eens menschen onghewoontsaemheydt / vele tot sondaers geworzen syn / also oock dooz eens menschen ghewoontsaemheydt / sullen vele tot rechtuerdighen worden. 2. 1. 4. en 2. 16. 5. en 1. 17. 3. en 3. 11. 4. en 3. 11. 9. en 3. 11. 12. en 3. 11. 23. en 4. 14. 21.
- b. 20. Ende de wet is bouen desen inghecomen op dat de misdaet vermeerderd worde: maer waer de sonde vermeerderd is daer is de genade veel ouerloedigher geweest. 2. 5. 6. ende 2. 77.
- c. a. 3. En weet ghy niet dat wy alle die in Christum Iesum gedoopt zijn / in synen doot gedoopt zijn? 4. 15. 5.
- a. 4. Wy zijn dan met hem begrauen / dooz den doop inden doot: op dat ghelijck Christus wt den dooden verweckt is / wy oock al / so tot eerlickheyte sijn vaders / in nieuwicheydt des leuens wandelen. 2. 8. 31. en 2. 16. 7. en 2. 16. 13. en 3. 3. 5. ende 4. 16. 16. en 4. 16. 21. en 4. 19. 8.
- a. 6. Wetende dat den oude mensche die ons is / met hem gecrucyacht is / op dat het lichaem der sonden niet gedaen en worde / op dz wy n3 meer die sonde en dienen. 3. 3. 9. ende 3. 3. 11.
- b. 12. Soo en laet dan de sonde geen ouerhandt hebben in uwe sterfelycke lichaem / om haer in hare lusten ghehoorsaem te syn. 3. 3. 13.
- c. 14. De sonde en sal geen ouerhandt ouer v hebben: want ghy en sijdt niet onder de wet maer onder de genade. 3. 19. 6. en 4. 15. 12.
- d. 18. Ende by ghemaect vander sonde / zijt geworzen knechten der gerechticheyt. 3. 6. 3. en 3. 16. 2.
- d. 19. Ick spreke menschelijck / om de swachtheyt vs diceschs / Ghelijck ghy uwe leden begheuen hebt tot dienstknechten der onreynicheyt / &c. 3. 24. 10. en 3. 25. 8.
- d. 23. De besoldinghe der sonden is de doot / maer de gaeue Goots is het ewige leuen / dooz Iesum Christum. 2. 8. 58. en 2. 8. 59. ende 3. 4. 28. en 3. 14. 21.
7. a. 1. Weet ghy metbroeders (wāt Ick spreke tot de ghene die de wet wete) dat de wet heer / schappie heeft ouer den mensche / soo langhe als hy leeft? 4. 15. 12.
- b. 7. Wat sullen wy dan seggen / Is de wet sonde? Dat zy verre. Waer ick en hebbe de sonde niet ghekendt dan dooz de wet / &c. 2. 5. 9. ende 2. 7. 6.
- c. 12. De wet is dan heyligh / ende het ghebode is oprecht ende goet. 2. 9. 4.
- c. 14. Want wy weten dat de wet gheestelijck is. 2. 8. 6.
- c. 15. Want dat ick doe dat en bekennē ick niet want ick en doe niet dat ick wil. 2. 2. 27.
- d. 18. Ic weet dz in my / dz is / in myn vleesch gheen goet en woont / want den wille hebbe ick wel: maer het goet

De Tafel.

- goet te volghen dat en binde ic niet. 2.1.9.
- d.19. Ick en doe dat goet niet dat ic wil/maer ick doe het quaet/dat Ick niet en wil. 2.2.27.ēf.3.3.11.
- b.20. Iſt dat ick doe dat Ick niet en wil ſoo en doe ic dat niet meer/maer de ſonde die in my woont. 2.2.27
- d.23. Waer Ick ſie een ander wet in myne leden / dewelcke ſtrijdt tegen de wet mijns gemoets / en my der wet der ſonden die in myne leden is / geuangen maect. 3.3.14
- d.24. Ick ellendich menſche wie ſal my verloſſen van dit lichaem des doots? 3.9.4.ēf.3.11.11.ēf.4.15.12
- a.1. So en is nu dā geen verdoemniſſe / den genen die in Chriſto Jeſu zijn / ꝛc. 3.4.28.ēf.4.15.12.
- a.3. Want dat der wet onmogelijck was / daerom dz sy door het vleesch cranch was / heeft Godt gedaen ſijnen Soue ſendēde in gelijckmakinge des ſondigen vleeschs / ende voor de ſonde / de ſonde verdoemt / in het vleesch. 2.7.5.ēf.2.12.4.ēf.2.13.1.ēf.2.13.4.ēf.2.16.6.ēf.3.2.32.ēf.3.4.27.ēf.3.11.23.
- b.6. Want het verſtand des vleeschs is doot/maer hz verſtāts des geeſts is / leuen ende brede. 2.3.1
- b.7. Daerom dat het verſtand des vleeschs diantſchap teghen Godt is / want het en woort der wet Godts niet onderdanich / want het en can ooc niet. 2.1.9.ēf.3.3.8.ēf.3.20.24
- b.9. Waer ghy en ſijt niet in den vleesche/maer inde geest/dewijle de geest Godts in v woont : maer ſoo pemandt den gheest Chriſti niet en heeft die comt hen niet toe. 3.1.2.ēf.3.2.19.ēf.4.17.12.
- b.10. Iſt dan dat Chriſtus in v is / ſoo is wel het lichaem doot / om der ſonden wille/maer de geest is hz leuen/om der rechtuerdichmakinghe wille. 2.1.6.ēf.3.1.3.ēf.3.2.24.ēf.3.25.3.ēf.4.17.12.
- b.11. Iſt dat den geest des genen de Jeſum van den dooden opgeweckt heeft / in v woort / ſo ſal hy die Chriſtum van den dooden verweckt heeft ooc uwe ſterfelijcke lichaem leuen digh maken / door ſijnen geest die in v woont. 1.13.18.ēf.3.1.2.ēf.3.2.39.ēf.3.25.3.ēf.3.25.8.ēf.4.17.12.
- c.14. Alle die door den Geest godts gelcydt worden / die zijn kinderen Godts. 3.2.39.
- c.15. Ghy en hebt niet ontfanghen den geest des dienſtbaerheits / wederom tot breeſe/maer ghy hebt ontfanghen den geest der aenneminge tot kinderen / door welcken wy roepen Abba o vader. 2.11.9.ēf.2.14.5.ēf.3.1.3.ēf.3.2.11.ēf.3.13.5.ēf.3.20.1.ēf.3.24.1.ēf.4.19.22.
- c.16. Deſen ſeluen gheest betuycht mede met onſen geest / dz wy kinderen Godts zijn. 3.2.39
- c.17. Ende iſt dat wy kinderen zijn / ſo zijn wy Erſgenamen Erſgenamen Godts / en mede erſgenamen Chriſti / ꝛc. 2.12.2.
- d.19. De Creatueren verwachten niet grooter begeerlijckheyt / de opbaringe der kinderen Godts. 3.9.5.ēf.3.25.2.
- d.20. Want de creatueren zijn der ydelheyt onderworpen niet willens / maer / ꝛc. 2.1.5.
- d.22. Want wy weten dat alle creatueren / mede ſuchten ende mede benout zijn / tot noch toe. 2.1.5.ēf.3.25.2.
- d.23. Ende niet alleenlijck ſy / maer oock wy ſelue / die de eerſte vrucht des geeſts hebben : wy ſeluen ſegge ick ſuchten in ons ſeluen / verwachende de aenneminge der kinderen / namelyck de verloſſinge onſes lichaems. 3.18.3.ēf.3.25.11.
- d.24. Wy zijn in hope ſalich gewordē : maer de hope diemen ſiet en is geen hope : want dat pemandt ſiet waerom ſal hy dat ooc hopen. 2.9.3
- d.25. Iſt dat wy hope dz wy niet en ſien ſo verwacht wy niet met iudiciſamenheyt. 4.2.4.1.ēf.3.2.4.1.ēf.3.25.1.
26. Deſghelijcks coemt oock den geest onſe cranchheide te hulpe / vāt wy en wetē niet wat wy bidde / ſullen

De Tafel.

- len alsoot behoort: maer de geest selue bidt voor ons. 3.20.5.
27. Die de herten ondersoekt weet wat des geests ghenoeien sy wandt hy bidt voor de heyligen / &c. 3.20.5 en 3.20.34. ende 3.18.7. en 3.24.1
29. Die hy te voren gekent heeft / die heeft hy ooc te voren geordineert de beelde sijns soons gelijksoemich te worden / op dat hy de eerste gebozen sy onder veel broederen. 2.13.2. en 3.1.1. en 3.1.3. en 3.8.1. en 3.15.8.
- f.30. Die hy te voren gheordineert heeft die selue heeft hy oock geroepen / ende die hy geroepen heeft / die selue heeft hy oock gerechtuerdicht en die hy gerechtuerdicht heeft die selue heeft hy ooc vercoericht. 2.5.2. en 3.14.20. en 3.18.4. en 3.24.6.
- f.32. Die zijne eygene sone niet gespaert maer heeft hem voor ons alle ouergegeuen / hoe en soudy hy ons niet met hem alle dinck schinckē? 2.14.7. en 2.17.6. en 3.24.5
- f.33. Wie sal de wuercorone Godts beschuldigen? Godt ist die rechtuerdich maect. 3.11.3. en 3.11.6. en 3.11.11.
- f.34. Wie is die verdormt? Christus is voor ons gestorue / Ja veel meer die oock opgewect is / de welke ooc ter rechter hant Godts is / de welke ooc voor ons bidt. 2.16.13. en 2.16.16. en 2.16.18. en 3.20.20.
- g.35. Wie sal ons vā de lie / de Christus / schepden? verdrukkinge ofte beuathuyt ofte veruolginge / ofte hongert / ofte nachthuyt / ofte vaerlijcheyt ofte sweert. 3.13.5.
- g.36. Wy worden om twen wille ghedoor den gansen dach / en sijn geacht als slachschapen. 3.9.6. en 3.25.3. ende 3.14.19.
- g.38. Wāt Ic ben vercleert dz noch doot leue / noch Engelen noch aerebede / noch machte noch tegenwoordige noch toecommende. 3.2.16. en 3.15.8. en 1.2.40. en 3.24.6.
- g.39. Ist er hoedte noch diepre / noch eenige ander errature / sal ons conne schepden vā de liefde Godts / welke
- in Christo Iesu onsen Heere. 3.2.16. en 3.2.28. en 3.2.40.
- 9.a.3. Ick soude selue wenschē verwoorpen te sijn vā Christo voor myne broeders / die mijn maeschap sijn na den vleesche. 3.20.35.
- a.5. Welcke de baders sijn / en wt welke Christus is / soo veel het vleesch aengaet de welke is ouer al Godt te pisen inder ewicheyt Amen. 1.13.11. en 2.13.3. en 2.12.1. ende 2.14.9.
- b.6. Sy en sijn niet al Israeliten die wt Israel sijn. 3.22.4. en 4.2.3
- b.7. Noch ooc alle Abraham kinderen om dat sy wt Abrahams zaet sijn / maer in Isaac sal v dz zaet genoepē worden. 3.21.7. ende 4.16.14.
- b.8. Wir is niet die na den vleesche kinderen sijn / sijn Godts kinderen / maer de kinderen der belofte worden int zaet gerekent. 3.21.7.
- c.11. Want als de kinderen noch niet geboren en waren / noch yets goets of quaets gedaen en hadden / op dat de verkiezinge / &c. 3.22.4.
- c.12. Niet wt de wercken / maer wt den roependen wert tot haer geseyt de meeste sal de minste dienē. 3.22.5
- c.13. Gelijck geschreuen is / ic hebbe Jacob lief gehad en Esau gehat. 3.21.7. ende 3.22.11.
- c.14. Wat sullē wy vā seggē? is Godt onrechtuerdich? dz sy verre. 3.22.8
- c.15. Ic sal ghenadich wesen dien ic genadich ben: en sal ontfermen dien ic ontferme. 3.22.6.
- d.16. So en gaet het vā nā penāts wille of loope / maer na Godts ontfermen. 2.5.4. en 2.5.17. en 3.24.1.
- d.17. Daer toe heb ic v verwect / op dz ic aē v mijn macht bewijsen soude en op dz mijnē name vercoedicht wozde in geheel den lande. 3.24.14
- d.18. So ontfermt hy dan wiens hy wilt ende verhardt wien hy wil. 1.18.1. ende 3.22.1
- d.20. Maer o mensche wien sijt ghy die tegen Godt Antwoort? 3.23.1. ende 3.23.4. ende 3.24.16.
- d.21. Heeft de Doctacke een macht te maken een vat ter eeren ende

De Tafel.

- ter oneeren wt den selue clompe. 3. 17.5.
- e.22. Ofst Godt willende toorn be-
wijfen/ende zijn moghent heyd be-
kent make/ heeft de bare des toorns
(ten verderue bereypt met groote
lanckmoedicheydt voortghebracht.
1.14.18.en 3.23.1.
- e.24. Dewelcke hy oock gheroepen
heeft/ namelijk ons/ niet alleen wt
den Joden maer oock wt den heyde-
nen. 3.24.16.
- g.32. Si hebben haer gestooten aen
den steen der aenstootinghe. 1.13.
23.
- g.33. Siet ic legghen in Sion eenen
steen der aenstootinghe/ en der er-
gernisse. 1.13.11.
- Soo wie in hem geloofst en sal n-
beschaeamt wesen. 1.13.13.
- 20.a.3. Want dewyle de rechtueer-
dicheyt Godts/haer onbekent is/en
soecken haer eyghen rechtueerdichz
op te richten/so en zijn sy der recht-
ueerdicheydt Godts niet onderwor-
pen geweest. 3.11.13.
- a.4. Christus is het eynde der wet/
tot rechtueerdicheyt allen de genen
die gheloouen. 1.6.2.en 2.6.4.en 2.
7.1.en 3.2.6.en 4.8.13.
- a.5. De mensche die dit sal ghedaen
hebben/ sal daer in leuen. 3.11.14
ende 3.11.17.en 3.17.3.
- b.6. Maer de rechtueerdicheydt des
gheloofs/ die spreect aldus: En
seght niet in v herte wie sal ten he-
mel opuaren: Dat is Christus in vā
bouen afbrenghen. 1.17.2.
- b.7. Ofst wie sal inden afgront ne-
der dalen: dat is Christus in vanden
dooden opwecken/int selue.
- b.8. Dit is het woort des ghe-
loofs dat wy predickē. 2.5.12. en
3.2.29.en 3.2.30.en 4.14.4.
- b.9. Ist dat ghy met wien monde
helpdet den Heere Iesum ende met
v herte geloofst dat Godt hem van
den doodten opgeweckt heeft soo sal-
dy behouden worden. 3.11.14.
- b.10. Metter herten geloofstmen ter
rechtueerdicheyt maer metten mon-
de belydenmen ter salicheyt. 3.2.2.
- ende 3.2.8.
- b.11. Wie in hem geloofst/en sal niet
beschaeamt wesen. 1.13.13.
- c.14. Hoe sullen sy dan hem aen-
roepen/ in den welcken sy niet ghe-
loofst en hebben/ ende hoe sullen sy
in hem gelooten van den welcke sy
niet gehoozt en hebben. 3.20.1.
ende 3.20.11.
- c.17. Het gelooue is wt het gehoozt/
en hz gehoozt is wt het woort Gods.
3.20.27.en 4.1.5.en 4.8.9.en 4.16
19.en 4.16.31.
- 11.a.2. Godt en heeft sijn vole niet
verwoyten dat hy te voren bekent
heeft. 3.22.6.
- a.4. Maer wat sey tot hem die god-
delijcke antwoorde: Ick hebbe my
seluen noch seuen duyzent mannen
ouerghelaten/ die haer kinen booz
Baals beelt niet geboghen en heb-
ben. 4.1.2.
- a.5. Alsoo dan is oock te desen tijde
een ouerblijffel geworde/ na de ver-
kiefinge der genade. 3.21.1.
- a.6. En is het wt genade/ soo en ist
niet wt de werken/ anders en
is de ghenade gheen ghenade/ sc.
3.14.5.
- c.16. Ist dat de Eerstelingē heyligh
zijn/ soo is oock de masse heyligh/
ende ist dat de woort heyligh is/soo
zijn oock de tacken heyligh. 4.16.15
- b.17. Ist dat sommighe tacken af-
gebroken zijn/ ende ghy een wilde
olijfboom zynde/in haer zijt inghe-
griffet/ ende des woortels ende der
beticheyt des Olijfbooms mede
deelachtich geworden. 3.1.1.
- e.20. Wet: sy sijn dooz ongelouic-
heyt afgebroken/ ende ghy zijt dooz
het gelooue gestaen: verheft v niet
maer bzeest. 2.3.22.en 3.24.6.
- d.26. Ende alsoo sal geheel Israel
salich worden/ghelijck gheschreuen
staet/De berlosser sal wt sijn co-
men/ende sal de godtloosheyt afwe-
den van Jacob. 3.3.21.
- d.29. De gancu ende roepinghe
Godts/en connen hē niet berouwe.
4.16.14.
- d.32. Want Godt heeft se alle onder

De Tafel.

- de onghewoontsaemheyt gesleten/ op dat hy allen soude barmhertich wesen. 2.7.8. ende 3.23.11. ende 3.24.16.
- d.33. Diepe Rijckdom der wijsheyt ende oec der kennisse Godts / hoe onbegrijpelijk zijn zijne oordeelen/ ende onbeuindelijck zijne weghen. 1.17.2. ende 3.23.5.
- d.34. Want wie heeft den zin des Heeren bekenet / Ofst wie is zijn Raetman geweest. 3.2.34. ende 4.18.19. ende 4.19.2.
- d.35. Wie heeft hem eerst gegeneert/ ende het sal hem vergolden worden. 3.14.5. en 3.22.3. en 3.23.11.
- d.36. Want alle dinc is wt hem / en door hem en tot hem. 2.8.13.
- 12.a.1. Ic bidde v broeders/door de barmherticheyt Godts/oz ghy nwe lichamen Gode begheeft tot een leuende/heylighe ende wel behaghen=de offerhande/welcke is uwen rede=lijcken Godtsdienst. 2.5.4. en 3.7.1. ende 3.16.3. ende 4.18.16.
- a.2. Ende en wort deser weerelt n3 ghelijck maer wort verandert door de vernieuwinghe uwer ghe=moets / op dat ghy meucht be=proeuen/wat de goede/ende welbe=hagende en volmaecte wille Godts. 3p. 2.1.9. ende 3.3.8.
- a.3. Na dat Godt een yeghelijck de mate des gheloofs ghedeyt heeft. 4.13.3. ende 4.16.4.
- a.4. Ghelijck wy in een lichacn vele leden hebben/maer alle de leden n3 een werck en hebben. 3.16.2
- b.6. Het 3p Prophete/prophetheert na de mate des geloofs. 4.16.4. en 4.17.32.
- d.17. Het sp bedieninghe oeffent v in het bedienen het sp die leert in het leeren. 4.3.8.
- b.8. Het 3p die vermaent int vermaen=nen:die geest in eenuoudicheydt die regeert in neersticheyt:die barmher=ticheyt doet in blymoedicheyt. 4.3.8. en 4.2.9. ende 4.11.1. ende 4.20.4
- c.10. Weest bereyde tot melcanderē met broederlijcke liefde:doen den an=deren met eere voorgaende. 3.7.4
- c.14. Seghent se die v befulghen/ seghent/ende en veruloeckt niet. 4.20.20.
- d.19. Al seluen niet wrekende alderlief=ste maer geest den toore plaetse:wāt daer is geschreuen my is de wrake ic sal vergelden spreekt die Hee=re. 4.20.19.
- d.21. En wort niet ouerwonnē vast den quade maer ouerwint het quaet met het goet. 4.20.20.
- 13.a.1. Een yeghelijc sp der boorn=melijcker macht onderdanich: want daer is geen macht dan van Gode/ende die machten zijn van Gode geordineert. 3.19.15. en 4.10.3. en 4.10.1. en 4.20.4. en 4.20.7. en 4.20.13.
- a.4. Want het is Godts dienerse tot goet maer ist dz ghy quaet doet/soo breeft want 3p en draecht dz sweert niet te vergeefs/wāt tis Godt die=nerse ende weecksteren tot straffe den genen die quaet doen. 4.20.10. ende 4.20.17. en 4.20.19.
- b.5. Daerom moeten onderdanich zijn/niet alleenlijck om der straffe/maer om der conscientie. 3.19.15. en 4.10.3. ende 4.20.22.
- b.6. Want hierom betaelt ghy oock schattinge/want 3p zijn Godts die=naers tot die selue geduerlijc aer=beydende. 4.20.13.
- b.8. Weest niemant niet schuldich dā malcanderen lief te hebben/wāt wie den anderen lief heeft die heeft de wet veruult. 2.4.53.
- c.9. Want dit. Ghi en sult geē ouer=spel doen:Ghy en sult niet doot slaē:Ghy en sult niet stelen: ec. ende soo daer eenich ander gebet is./ wort in desen woorde begrepen. Ghy sult uwen naessen lief hebben ghelijc v seluen. 2.8.57.
- d.14. Maer doet aen den Heere Jesum Christum/ende en besocht het bleesch niet tot lusten. 3.1.1. ende 3.10.2.
- 14.a.1. Heert op/dē genen die crāc is in het gheloue/niet tot twistige tamen sprekingshe. 3.19.11.

De Tafel.

- a. 5. De een acht den eenen dach meer dan de ander / den andere acht alle daghen ghelijck een yeghelijck zy versekert in zijn gheuoelen. 2. 8. 3. 3.
- b. 10. Wandt wy sullen al voor de Richtigheyt Christi ghefelt worden. 1. 13. 23. ende 3. 3. 5. 8.
- c. 11. Want daer is ghescheuen ick leue seyt de Heere : door my sal alle knie buighen / ende alle tonghe sal den Heere belijden. 1. 13. 11. en 1. 13. 25. ende 3. 2. 5. 7.
- c. 13. Laet ons dan malsanderen n3 oordeelen / maer oordeelt liever dit / dat den broeder geen oorsake tot vallen oft aenstootten geguen en worde. 3. 19. 11.
- c. 14. Ick weet ende houde door seker / door den Heere Jesum / datter niet onzeyn en is van hem seluen : dan de ghene die yet meynt onzeyn te zyn. 3. 19. 8.
- d. 17. Het Coninckrijcke Godts / en is noch spyse noch drack : maer rechtuerdicheyt / brede ende blytschap door den H. gheest. 2. 15. 4. ende 3. 17. 4.
- d. 22. Hebt ghy gelooue / hebt dat hy v seluen door Godt. Salich is hy die hem seluen niet en verdoemt in het ghene dat hy aenmeent. 2. 19. 8.
- d. 23. Maer wie twyfelt die is beroordeelt ist dat hyt eet / want hy en eet niet wt den gelooue / ende al wat wt den gelooue niet en is dat is sonde. 3. 5. 10. ende 3. 15. 6. ende 4. 13. 2. ende 4. 13. 17. ende 4. 13. 20. ende 4. 15. 22.
- e. 5. a. 1. Wy die sterk zyn / zyn schuldic / der swachen crancheden te draghen / ende niet ons seluen te behaghen. 3. 19. 11.
- a. 5. De Godt der iysaenheyt ende vertroostinghe gene b d3 ghy eenins onder malsanderen geuoelen muecht in Christo Jesu. 4. 2. 5.
- b. 6. Op d3 ghy Godt den vader onses Heeren Jesu Christi / muecht eendrachtelijck met eenen monde prysen. 3. 20. 29. ende 3. 20. 31.
- b. 8. Wandt ick segghe dat Jesus Christus gheworden is een dienster der besnijdinghe om de beloften der vaderen dast te maken. 3. 2. 3. 2. ende 4. 16. 15.
- c. 12. Daer sal wesen een wortel Jesse ende die hem opheffen sal om de heydenen te regeren / in hem sullen de heydenen hopen. 1. 13. 13.
- d. 19. Soo dat ick van Jerusalem aen / ende rondt om tot / Illiricum toe / het Euangelium Christi veruult hebbe. 4. 3. 4.
- c. 20. Ende alsoo eergierich gheweest ben / om het Euangelium te predicken / niet daer Christus ghenoeemt was / Int selue. 4. 3. 4.
- f. 25. Ende nu gaen ick na Jerusalem / dienende den heyligen. 4. 6. 14.
- g. 30. Ende ick bidde v broeders / door onsen Heeren Jesum Christu / ende door de liefde des geests / stry met my in uwen ghebeden door my tot Godt. 3. 20. 20.
16. a. 3. Groet Priscilla ende Aquilam / mijne medehulpers in Christo. 4. 16. 14.
- a. 7. Groet Andronicum en Juniam / mijne inagen ende medegeuangenende welke vermaert zyn onder de Apostelen / ende oock door my in Christo geweest is. 4. 3. 5.
- c. 20. Ende de Godt des vreden sal den dupuel Cortelijck onder uwe hoeten vertreden. 1. 14. 18. ende 3. 15. 5.
- d. 25. Ista de ontdeckinghe der bezorghentheydt die van ewigen tyden verswigen is geweest. 2. 9. 4.
- d. 26. Nu geopenbaert ende door de prophetische schriften / na het beue des ewigen Godts / ec. 2. 9. 4.

I. Corinthen.

1. a. 1. Paulus geroepen tot een Apostel Jesu Christi / door den wille Godts / ende de broeder Sostenes. 4. 3. 10.
- a. 3. Ghenade ende brede sy v van Gode onsen vader / ende den Heere Jesu

De Tafel.

Jesu Christo.

- 1.13.13.
b.9. Godt is ghetrouwe door welcken ghy gheroepen zijt / tot de ghemeynschap zijns soons Jesu Christi onsen Heere. 3.5.5
b.11. Want my is te kennen gegeuen broeders door sommighe wt Cloes huysgesinne van v dat daer twist onder v is. 4.1.14.
b.12. Ick segghe daer van / dat een peghelijck van v seght. Ic ben Pauli ende ick ben Apollo / ende Ic ben Cephe / ende ick ben Christi. 4.13.14.
b.13. Is Christus gedeyt is Paulus voor v gecruysst : oft syt ghy in de naem Pauli gedoopt geweest. 3.5.2. ende 4.15.13.
c.20. Waer is de wyse : waer is de schryuer : waer is de ondersoeker deses weerdts / en heeft God niet de wysheydt deses weerdts dwaes gemaecht. 2.2.20.
c.21. Want dewyle inde wysheydt Godts / de weerdelt Godt niet gekent en heeft / door de wysheyt / soo heuet Gode behaecht / door een dwaes predickinghe / de ghelooouighe te behouden. 2.6.1.
b.23. Wy predicken den gecrucygheden Christum / die den Joden een ergernisse is / ende den grieken een dwaelheyt. 3.24.14.
b.26. Ghy siet uwe roepinghe / dat ter niet en zijn veel wyse na den bleesche / noch veel machtighe oft edele gheroepen en zijn. 3.23.10.
b.20. Wt hem zijt ghy in Christo Jesu de welcke ons wysheydt van Gode geworden is / ende rechtuerdicheyt ende heyligheyt / ende verlossinghe. 2.15.2. ende 2.16.19. ende 3.3.19. ende 3.4.30. ende 3.11.6. ende 3.11.12. ende 3.14.17. ende 3.15.5. ende 3.16.1.
2.a.2. Ick en hebbe niet geacht yet te weten onder v dan Jesum Christum ende den seuen gecrucygheden. 1.13.13. en 2.12.4. en 2.12.5. en 2.15.2. ende 3.2.1.
a.4. Ende mijn woort ende mijn predickinghe en is niet gheweest in beweghelijcke woorden dooz menschelijcke wysheyt / maer betooninghe der gheestelijcker macht. 1.8.1. ende 4.1.6. ende 4.14.11.
a.5. Wy dat uwe ghelooue niet en sy in wysheydt der menschen / maer in de cracht Godts. 3.2.35.
b.8. De welcke geen Querste deser weerdelt / bekent en heeft : wandt hadden sy se bekent / soo en hadden sy den Heere der eerlijckheyt geen sijn gecruysst. 1.5.12. ende 2.14.2. ende 4.17.30.
c.10. Maer Godt heeft het ons geopenbaert door zijnen geest : wandt de Gheest door oecdt alle dinghen / oock de diepten Godts. 1.13.14. ende 3.2.34.
c.11. Wat mensche weet het ghene dz des menschen is / dan de gheest des menschen die in hem is / Alsoo en weet oock niemandt het ghene dat Godts is dan Godt. 3.2.34.
c.12. Wy en hebben den gheest des weerdts niet ontfanghen / maer de geest die wt Godt is / op dz wy weten wat ons van Gode geschonken is. 3.2.39. ende 4.8.11.
b.13. Ende boeghende geestelijcke dinghen / tot gheestelijcke dinghen. 4.16.31.
b.14. De naturlijcke mensche en begrijpt niet dat des gheests Godts is / want het is hem dwaelheyt ende hy en can niet verstaen het gene dat gheestelijcke onderscheyden woort. 2.2.20. ende 3.2.34.
b.16. Wie heeft de meyninghe des Heeren gekent die hem soude raedt geuen : maer wy hebben de meyninghe Christi. 1.13.14. ende 3.13.4.
3.a.2. Ick hebbe v niet melck gheuoet / ende niet met spysse : want ghy en vermochtet noch niet. Ja nben vermuecht ghyt noch niet. 3.19.13.
a.3. Want dewyle onder v nydt is ende twist ende tweedracht / zijt ghy dan niet bleeschelijck / ende wandelt na den mensche. 4.1.14.
***** ij

De Tafel.

- a.4. Als deen secht ick ben Pauli ende dander ick ben Apollo: zijt ghy dan niet vleeschelijck 4.4.2. ende 4.13.14.
- b.6. Ic hebbe geplant/ Apollo heeft nat gemaect/maer Godt heeft het wassen gegeuen. 4.14.11.
- b.7. Die plant en is niet/ noch die nat maect maer Godt die het wassen gheeft. 2.5.4. ende 3.3.23.14. ende 4.1.6.
- b.8. Een pegelijck sal zijnen loon ontfanghen na zijnen aerbeyt. 3.16.3 ende 3.18.1.
- b.9. Wy zijn Godts medewerckers: Ghy zijt Godts ackerwerck en Timmerwerck. 2.5.17. en 4.1.6.
- b.11. Niemandt can een ander son-
damens leggen dan het gene dat ge-
leydt is/ Jesum Christum. 3.15.5. ende 4.6.6.
- b.12. Ist dat yemant op dit fonda-
ment timmert goudt/ silver/ costel-
ijck gesteent:/hout/ hof stoppelen.
3.5.9.
- b.13. Een pegelijck werck sal open-
baer worden want den dach sal het
openbaren/ want het sal door het
vler gheopenbaert worden/ Int
selfoe.
- b.14. Soo yemants werck blyft
dat hy daer op ghetimmert heeft
die sal loon ontfanghen/ Int selfoe.
- b.15. Soo yemants werck ver-
brandt soo sal hy schade lyden/
maer hy sal behouden worden noch-
tans alsoo als doort hier/ Int
selfoe.
- c.16. Weet ghy niet dat ghy Godts
tempel zijdt/ ende dat de Gheest
Godts in u woont? 3.6.3.
ende 3.16.2. ende 3.25.7. ende 4.3.
1. ende 1.13.15.
- d.19. De wysheyt deses weereelts
is dwachtheyt booz Godt want daer
is ghescheuen/ hy grijpt de wijse
in haer listicheydt. 1.5.7. ende 2.
2.20.
- d.21. Soo en roeme dan niemandt
op menschen: want het is alle uwe.
4.19.1.
- 4.a.1. Soo achte ons een pegelijck

- als dienaers Christi en totdeelders
der verborghentheden Godts. 4.
3.6. ende 4.5.9.
- a.4. Want Ick een weet my seluen
geens dunck/ schuldich/ nochtans en
ben ick daer oock niet rechtuerdich/
maer die Heere is die my oordeeldt.
1.14.18. ende 3.12.2. ende 3.
17.14.
- a.5. En oordeelt niet booz den tijt
tot dat de Heere comt/ die int licht
sal brenghen dat in de duysternisse
verborghen is/ ende openbaren/ &c.
3.12.4.
- b.7. Wie scheydt h: ende wat isst
dat ghy niet ontfanghen en hebt?
ist dat ghy het ontfangen hebt wat
roemt ghy als of ghy het niet ont-
fanghen en hadt. 2.5.2.
ende 3.7.4. ende 3.24.12.
- c.15. Ic hebbe u ghegenereert in
Christo Jesu door het Euange-
lium. 4.1.6.
- 5.a.1. Men hoort gantschelijck dat
daer hoerderie onder u is: ende sulc-
ke hoerderie die oock onder de hey-
denen niet ghenaeemt en wordt. 4.
1.14.
- a.2. Ende ghy syt opgeblasen en-
de en hebt niet liever rouwe gheba-
ghen/ op dat hy/ die dat werck ghe-
daen heeft/ soude wt midden van u
werck gedaen worden. 4.1.15.
- a.4. Dat hy inden naem ons Heeren
Jesu Christi/ in uwe vergaderinge/
met mynen geeste ende met de macht
ons Heeren Jesu Christi. 4.11.5
4.12.4.
- b.5. Wat segghe ick de sulcke sal den
sathan overghegeuen worden/ tot
verderninghe des vleeschs/ dat de
gheest behouden worde in den da-
ghe des Heeren Jesu. 4.12.5.
ende 4.12.6.
- b.6. En weet ghy niet dat weynich
suerdreesens het gheheel deech suer
maect? 4.12.5.
- c.7. Want oock Christus onse Pas-
cha is booz ons geoffert. 4.12.13
ende 4.18.3.
- d.11. Ist dat yemant die een broeder
genaemt wordet/ een hoererder is/
of een

De Tafel

- of een gierieghaert oft een afgoden
dienaer/oft eē lasteraer oft eē dzonc
haert/ oft een roouer dat ghy met
sulcken een niet eten en soudt. 4.1.
15. ende 4.12.5.
- d.12. Wat hebbe Ick oock de ghene
die buytē zyn te oordeelē : oordeelt
ghy niet de ghene die binnen zyn.
4.11.5.
- s.a.6. De broeder gaet niet dē broe-
der te rechte ende dat onder de on-
ghelouighe. 4.20.21.
- b.7. So is daer ymmerz gebiet on-
der v / dat ghy niet melcanderen te
rechte gaet. 4.1.14.
- b.9. Weet ghy niet dat de onrecht-
uerdige het Coninckrycke Godts
niet en sullen besitten. 3.4.21.
ende 3.24.10
- b.10. Laet v niet berleyden/ noch
hoerceders/ noch afgodendienaers
noch ouer speelders/ noch oncrusche
noch die by mannen ligghen / noch
dienē/ noch gierigaerts/ noch dzonc
aerts/ noch lasteraers noch roouers
en sullen t Coninckrycke Godts nē
besitten. 3.4.21.
- b.11. Ghy zyt gherechtuerdicht in
den naem ons Heeren Iesu / ende
inden gheest onses Godts. 1.13.14
ende 3.1.1. ende 3.6.3. ende 3.14.
6. ende 3.24.10.
- s.13. De spyse is booz den buyck/
ende den buyck booz spyse: maer
Godt false beyde te niete maken.
3.25.8. ende. 4.13. 9. ende 4.
19.7.
- s.15. En weet ghy niet dat v lich-
aemen leden Christi zyn. 3.6.
3. ende 3.25.8. ende 4.17.9.
- b.19. En weet ghy niet dat uwe
lichaem een tempel des Heylighen
gheests is die in v is / dien ghy
van Gode hebt: ende ghy en zyt
wys seis niet. 1.13.15.
ende 3.6.3. ende 3.25.8. ende. 3.
25.7. ende 4.3.1.
- d.20. Ghy zyt dier ghecocht:
cert van Godt in uwen lichaeme/
ende in uwen Gheest/ de welcke
Godts zyn. 2.17.5. ende
3.25.7.
- 7.a.2. Nochtans om der hoererte
Wille sal een peghelijck man zyn
eyghen wijf hebben/ende en peghe-
lijck wijf haer eyghen man. 3.
8.43.
- a.3. De man sal den den wijue de
schuldighe goedtwillicheydt beto-
len/ inshgelijck oock het wijf den
manne. 4.12.16
- a.5. En onthoudt melcanderen nē
het en ware wt beyder bewillinghe
tot eenen sekeren tijdt/ om tot va-
ssen ende bidden te boeghen/ &c. int
seisbe.
- b.7. Ick wilde dat alle menschen
waren / ghelijck Ick ben / maer
een peghelijck heeft zyn gawe van
GODE / de een aldus de ander
also. 2.8.42.
- b.9. Maer ist dat sy haer niet en
connen onthouden/ soo laetse trou-
wen/ want het is beter te trouwen
dan te branden. 2.8.43. ende 4.
13.17.
- d.14. De onghelouighe man is
gheheplich door het wijf: ende het
onghelouich wijf is gheheplichde
door den man: want anders waren
uwe kinderen oncreyn: maer nē zyn
zij heplich. 2.1.7. ende 4.
16.6. ende 4.16.15. ende 4.16.
31.
- d.19. De besnydinghe en is niet/ en
het boozhuyt en is niet: maer de on-
derhoudinghe der geboden Godts
4.14.24.
- d.21. Syt ghy dienstbaer ghero-
pen / weest niet becommert: maer
soo ghy oock sondt by woorden
ghebruyckt dat lieuer. 4.
20.1.
- d.23. Ghy zyt dier ghecocht
en wordet gheen dienstmaechten der
menschen. 4.20.32.
- f.31. Die dese weerdelt ghebruy-
cken als niet ghebruyckende / want
het wesen deser weerdelt gaet booz-
by. 3.10.1. ende 3.10.4.
ende 4.19.7.
- f.34. Een wyf die ongetrouwt is/
ende een maecht besocht het ghene
dat den Heere aangact / op dat zy
***** ij hee

De Tafel.

- heyllich zy / beyde aen lichame en aen geeste. 2.8.43.
- f.35. Dit segghe ick tot uwen boozdeele/niet om v int stric te brengen/te. 4.10.2.
- 8.a.1. Aan het gene dat den Afgoden/geoftert woort/ weten wy dat wy kennisse hebben. 4.10.22.
- b.5. Hoewel daer zijn die goden genaemt woorden het sy inden Hemel oft op der Aerden. 1.13.11.
- b.6. So hebben wy nochtans maer eenen Godt/die den Vader is / wt welcken alle dingen zijn / ende wy in hem : ende eenen Heere Iesum Christum / door wyen alle dinghen zijn/ende wy door hem. 1.13.11.ende 2.3.6.ende 2.14.3. en 2.15.5.
- c.9. Waer het toe dat dese uwe macht / niet eenichmans eenen aenstoot en woort den ghenen die cranch zijn. 3.19.11. ende 4.10.22.
- 9.a.1. Ben ick niet een Apostel:ben Ick niet byz : hebbe ick Iesum Christum onsen Heere niet gesien: zyt ghy niet mijn werck inde Heere. 3.14.15.ende 4.1.14. ende 4.17.17.ende 4.17.29.
- a.2. Ghy syt de seghel mijns Apostelschaps inden Heere. 4.1.6.
- a.5. Hebben wy niet de macht/een sufter ten wyne/ouer al mede te leyden / ghelyck oock de ander Apostelen/ende broeders des Heeren/en Cephas? 4.12.25.
- b.12. Waer wy en hebben dese macht niet gebuyert: maer wy verdraghent al / op dat wy geen veranderinghe en ghenen den Euangelio Christi. 3.14.15.
- f.16. Wee my ist dat Ick het Evangelium niet en vercondighe. 4.3.6.
- f.19. Wandt ick van allen byz zynde/hebbe my aller dienstknecht gemaect / om dat ick der te meer winnen soude. 3.19.12.
- f.20. Den Joden ben ick gheworden als een Jode / om dat ick den Joden winnen soude. 4.19.26
- d.22. Den cranchen ben ick geworden als cranch om dat ick de cranchen winnen soude. Ick ben allen al geworpen / om dat ic minners souden winnen soude. 3.19.12.
- 10.a.1. Broeders ick wil wel dat ghy weet dat onse vaders alle onder de welcke geweest zijn/ende alle door de zee ghegaen zijn. 2.10.5.
- a.2. Ende syn alle in Wose gedoopt in de welcke / ende in de zee. 4.15.9.
- a.3. Ende hebben alle de selue geesteliche spys ghegeten. 4.14.23.ende 4.18.20.
- a.4. Ende hebben alle den seluen geestelicken dranch ghedroncken: want sy hebben ghedroncken vande geestelicken steerotje diese volchede / ende de steenvorse was Christus. 1.13.10.ende 2.9.1.ende 4.14.26.ende 4.17.15. ende 4.17.21.ende. 4.17.22.
- a.5. Waer in dien vā haer en heeft Godt geen welbehaghen ghehad: want zij sijn in de woestyne verflaghen. 4.14.24.
- c.11. Dese dinghen zijn haer alle gheschied tot exempel / ende zijn beschreuen tot onser vermaninghe/op de welcke het eynde der wereldt ghecomen is. 2.3.22. ende 2.10.5.
- c.12. Soo dan / wie hem laet duncken dat hy staet die sie toe dat hy niet en valle. 3.2.40. ende. 3.24.6.
- c.13. En heeft gheen besoeckinge beuaghen dan menscheliche. 3.20.46.
- d.16. Den drinckbeker der dancksegginghe dien wy segghen / is die niet de ghemeyschap des bloets Christi:het broot dat wy breken/is dz n3 de gemeyschap des lichams Christi. 4.17.10.ende 4.17.15. ende 4.17.22. ende 4.17.38. ende 4.18.8.
- d.17. Wy vele zijn een broodt / ende een

DeTafel.

- een lichaem: Want wy vele zijn al eens bzoorts declachtich. 4.17. 14.
- d.23. Alles is my gheoorloft / maer alles en is niet oordoorlijck / alle dinghen zijn my gheoorloft / maer alle dinghen en sichten niet. 3.19. 12.
- f.25. Eet van alles dat int bleesc-huys vercocht wordt / sonder yet te onderuraghen na de consciencie. 3. 19.11.
- f.28. Maer ist dat v ymandt seydt / dit is den Afgoden geoffert / soo en eet dat niet / om dies wille die v dat te kennen geeft / ende der consciencie. 2.3.6.ende 2. 3.9.
- f.29. Maer ick segghe der consciencie niet ws selfs / maer des anderen. 4.10.4.
- B.31. Het zij van dat ghy eet / oft drinckt oft yet doet / doet al ter eere Gods. 3.20.44.
- B.32. Weest soo dat ghy gheen ergernisse en geest / noch den Joden / noch den Grieken / noch der ghemeynte Gods. 3.10.11.
- 1.1.4. Een peghelijck man die bit oft propheteert met ghedeckten hoofde / die onteert zijn hooft. 4. 19.26.
- a.5. Een pegelijcke vrouwe / die bidt ofte propheteert met onghedeckten hoofde / die onteert haar hooft. 4. 10.29.
- d.7. De man en moet zijn hooft niet decken / want hy is het beeldt ende eerlickheyt gods / maer de vrouwe is des mans eerlijckheyt. 1. 15.4.
- e.16. Ist dat yemant schijnt genoeg te hebben int kynen / wy en hebben die gewoonte niet noch de ghemeynte Gods. 4.10.31
- d.20. Wanneer ghy dan hy een te saemen comt / so en ectmen des Heeren auontmael niet. 4.18.12.
- d.22. Hebt ghy geen huysen om te eten / ende te drincken / oft versmaet ghy de ghemeynte Gods. 4.10. 29.
- d.23. Ick hebt van den heere ontfanghen / het gheene dat ick v oock gegheuen hebbe. 4.17.35. ende 4. 17.50.
- c.24. Ende als hy ghedancht hadde / brack hyt en seyde / neemt / eet dit is mijn lichaem / welck voor v ghebzoken wordt / doet dit tot mynder ghedachtenisse. 4.17.1. ende 4.17.20.
- f.25. Desghelijcks nam hy oock de drinckbeker naer het auontmael / segghende Wesen drinckbeker is hy nieuwe testament in mijnen bloede / doet dit so menichmael als ghy dien drinckt tot mynder gedachtenisse. 4 17.20.
- f.26. Soo menichmael als ghy die broodt sult eten ende desen drinckbeker sult drinckē / sult ghy de doot des Heeren vercondighen / tot dat hy come. 4.16.30.ende 4.17.15 ende 4.17.37.
- f.28. Een peghelijc proeue hem seluen / ende ete also van dien broode / ende drincke van dien drinckbeker. 4.1.15.ende 4.16.30. en 4.17.40.
- B.29. Wie onuerdichtich eet ende drinckt die eet / ende drinckt hem seluen het oordeel niet onder scheyden de het lichaem des Heeren. 4. 1.15. ende 4.16.30.ende 4.17.33.ende 4. 17.34.ende 4.17.40.
- B.31. Waert dat wy ons seluen oordeelden so en souden wy niet geoordeeldt worden. 3.3.18.
- B.32. Als wy gheoordeelt worden / wy worden handen Heere gheleert om v at wy niet en souden met de sweert verdoemt werden. 3.4.33. ende 3.8.6.
- 12.1.3. Ick gheue v te kennen dat niemant door den geest Gods sprekende / sum en veruoecht / ende niemant en can segghen dat Iesus de Heere is van door den heylighen geest. 2.2.20.
- a.6. Ende daer zijn verscheyden werckinghen / maer het is de selue Godt / diese alle in allen werckt. 2. 3.6.ende 2.3.9.
- a.8. Want den eenē wordt gegeuen

***** iij het

De Tafel.

- het woordt der wijsheydt door den
Gheest/en den anderen het woordt
der kennisse door den seluen gheest
4.3.11.
- b.10. Den anderen verscheyden
tonghen/den anderen wtlegginghe
der tonghen. 1.13.14.ende
3.2.9.
- b.11. Ende alle dinghen werckt de
eenige ende selue gheest/deylende
eenen yeghelick het syne alsoo hy
wil. 1.13.14.ende 4.13.3
- b.12. Ghelijck het lichaem een is/
ende heeft vele leden/ende de leden
eens lichaems/hoewel sy vele zijn/
nochtans zyn maer een lichaem/al=
so oock Christus. 1.13.16. en=
de 3.7.5.ende 3.16.2.ende 4.17.
22.
- b.13. Wy alle zijn in eenen gheest/
tot een lichaem gedoopt/het zy Jo=
den oft ghecken/et. 4.14.7.
ende 4.15.1.ende 4.16.22.
- d.25. Om datter gheen tweedracht
in den lichaeme wesen en soude/
maer dat de leden ghelijcke zorghe
hoor malkanderen dragen souden.
3.20.20.
- d.28. Ende Godt heeft sommighe
in der ghemeente gheset:ten eersten
Apostelen:ten anderen propheten:
ten derden leeraers daer na crach=
ten/daer na gauen der ghesont ma=
kinghe/helpers/et. 4.3.8.ende 4.
11.1.ende 4.20.4.
- d.31. Sijt ghy hierich na de beste
gauen: Ick wijsse v noch een beter
wech. 3.2.9.
- 13.a.1. Al waert dat ick niet ton=
ghen der menschen ende der En=
ghelen sprake maer gheen liefde en
hadde soo waer ick als een clinc=
kende metael / ofte luydende belle
geworden. 2.5.4.
- a.2. Ende of ick alle gelooue hadde/
dat ick berghen versetten conde/en
en hadde de liefde niet/ soo en ware
ick niet. 3.18.8.
- b.3. Ende oft ick al mijne goet / tot
der aermen onderhoudinghe gawe/
ende oft ick mijn lichaem ouer gawe
om te verbynden/maer gheen lief=
de en hadde soo en soudet my niet
helpen. 4.13.13.
- b.4. De liefde is lanckmoedich/ sy
is vriendelijck: de liefde en is niet
afgonsich/de liefde en is niet licht=
uerdich/niet opgeblasen. 3.7.5.
ende 3.7.6.
- c.9. Wy bekenennen een/soeels/ende
wy propheteren een/soeels. 3.
20.20.
- c.10. Maer als het volmaecte sal
ghcomen zijn / dan sal het gene dat
een/soeels gheschiet verghaen. 3.
2.13.
- d.12. Wy sien nu in eenen spiegel
duysterlijcken/maer dan sullen wy
sien aensicht aen aensicht. 3.25.12
ende 4.18.20.
- d.13. Ende nu blyuen dese dype
Gelooue hope/ende liefde/maer de
meeste van desen is de liefde. 3.
18.8.
- 14.c.15. Wat ist dan? Ick sal met
den gheest bidden/ende ick sal oock
met verstande bidden / Ick sal met
den geest singhen/ Ick sal oock met
verstande singhen. 3.20.5.ende 3.
20.32.
- c.16. Want soo ghy danck segghet
met den gheest/soo sal den genen die
vanden slechten volcke is / Amen
segghen/ op uwe dancksegghinghe.
3.20.33.
- f.29. Ende dat der twee ofte dype
propheten spreken/ende dat de an=
dere oordeelen. 4.8.9.ende
4.9.13.
- f.30. Ist dat het eenen anderen daer
attende geopenbaert is/soo swijghe
de eerste. 4.1.12.
- g.34. Laet uwe wijsse inde gemeyn=
te swijghen / want het is haer niet
geoorloft te spreken/maer moeten
onderworpen zijn. 4.10.
29.
- g.40. Laet alle dinghen eerlijck en=
de met orden gheschieden. 2.8.32.
ende 3.20.29.ende 4.3.10.ende. 4.
10.27.ende 4.10.30.
- 15.a.6. Daer na is hy gesen/meer
dan van vijfhondert broederen/
op eenmael banden welcken vele
noch

De Tafel.

- noch leuen/ ende sommighe zijn ge-
storuen. 3.25.3
- b.10. Ick hebbe meer gheartbeyt dan
zy alle: niet ick maer de ghenade
Godes die niet my is. 2.3.12/ende
4.1.6.
- b.12. Ende ist dat Christus gepre-
dicht wordt/ dat hy tot den dooden
opgheweckt is/ hoe segghen dan
sommighe onder v datter gheen op-
standinghe der dooden is. 3.25.7/
ende 4.1.4.
- b.13. Ist datter gheen opstandinge
der doode en is/ so en is Christus/
er. 3.25.3.
- b.14. Ist dat Christus niet opghe-
weckt en is soo is onse predikinghe
ijdel. Int selfe.
- e.16. Ist dat de dooden niet opghe-
weert en worden/ so en is ooc Chri-
stus niet opgheweert. 2.13.2.
- e.17. Ende ist dat Christus niet op-
gheweert en is/ soo is uwe ghelooue
ijdel/ende ghy zijt noch in uwe son-
den. 2.13.2/ende 2.16.13.
- e.19. Ist dat wy in dit leuen alleen-
lijck onse hope op Christum hebbē/
soo zijn wy de ellendichste van alle
menschen. 3.9.6/ende 3.18.4.
- e.20. Waer nu is Christus van den
dooden opgheweert/ als de eerstelinc
van den onslapenen. 2.16.13.
- e.21. Ja dien de doot door een me-
sche is/so is ooc de opstandinge der
dooden door een mensche. 2.1.6.
- e.22. Helijck zy alle door Adam
steruen/ alsoo sullen wy alle door
Christi leuendich worden. 4.16.17
- e.23. Waer een peggelijck in zijner
orden Christus de eerstelinc/ daer
nae 3.25.3.
- e.24. Ende dacr nae het eynde/ als
hy het Conincricke Gode den Va-
der sal ouerghegheuen hebben: als
hy alle heerschappie/ ende alle oue-
richeyt ende macht te niete sal ghe-
maect hebben. 1.13.26/ende 2.14
3/ende 2.15.5.
- e.25. Want hy moet heerschappie
hebben/ tot dat hy alle syne vyan-
den onder syne voeten gelept heeft.
2.16.16,
- d.28. Ende als het hem al sal onder-
woorpen wesen/ dan sal oock de sone
seine die het hem al onderwoorpen
heeft hem onderwoorpen worden/ op
dat Godt zy al in allen. 1.3.26/en-
de 2.8.30/ende 2.14.3/ ende 2.15
5/ende 3.20.42/ende 3.25.12.
- e.36. Dwacs/ dat ghy zaeyt dat en
woyt niet leuendich/ en zy dat het
sterue. 3.25.4
- e.39. Alle vleesch en is n3 cenderley
vleesch/maer ee ander is het vleesch
der menschen/ een ander der beeste/
een ander der vischen een ander der
boghelen. 3.25.8.
- e.41. Een ander heerlijkheyt heeft
de Sonne/ ende een ander heerlic-
heyt heeft de Maene/ende een ander
heerlijckz hebben de Sterren. Wat
de een Sterre is van dander ver-
scheiden in heerlijkheyt. 4.29.34.
- f.45. De eerste mensche Adam is
gheworpen tot een leuendige ziele/
ende de laetste Adam tot een leuen-
dichmakende gheest. 1.15.4/ende
3.1.2.
- f.46. Het gheestelijcke en is n3 eerst
maer het natuerlijcke/ daer nae het
gheestelijcke. 4.16.31.
- f.47. De eerste mensche vander aer-
den/aertsch/ de tweede mensch is de
Heere van den hemel. 2.12.7/ en 2.
13.2/ende 2.13.4/ende 4.17.25.
- f.50. Vleesch ende bloet en conuen
het Conincricke Godts n3 bestitē/
ende de verderunge en bestit de on-
uerderfelijckheyt niet. 4.16.17.
- g.51. Siet ick segghe v een verbor-
gentheyt wy en sullen niet alle sla-
pen/ maer wy sullen alle verandert
worden. 2.16.17/ende 3.25.8.
- g.52. In een punct des tijts/ in ee-
nen ooghenblyck ter laetster basy-
nen (Want zy sullen blasfen) ende
de dooden sullen opgeweert worden/
onuerderfelijck/ ende wy sullen
betandert worden. 2.16.17.
- g.53. Want dit verderfelijcke moet
onuerderfelijckheyt acdoen: ende
dit sterfelijcke moet onsterfelijck-
heyt acdoen. 3.25.7.
- g.54. Ist dit verderfelijcke sal on-
***** b uer=

De Tafel.

- uerderffelijckheyt aenghedaen hebben/ &c. dan sal het woort gheschieden dat ghescheyden staet de doot is verfloeden tot ouerwinninghe. 3. 25. 10.
15. a. 2. Op elcken eersten dach der weke een peghelijs van v by hem seluen legghen wech/ als eenen schat vergaderende nae dat hy / &c. 2. 8. 33.
- b. 7. Want ick en wil v nu int doorgaen niet sien / maer ick hope eenen tijdt lanck by v te bliuen / is dat het de Heere toelaet. 1. 17. 11.

II. Corinthen.

1. a. 2. ghenade ende brede zy v van Godt onsen Vader ende den Heere Iesu Christo. 1. 13. 13.
- a. 3. De Vader der barmherticheyt / ende G D D E aller vertroostinghe. 3. 20. 37.
- b. 6. Ende is dat wy verdruct worden / dat gheschiedt voer uwe vertroostinghe ende salicheyt / de welcke ghewacht wort door verdructhe saemhij der seluer verdructinghen / die wy oock lijdē / is dat wy ghetroost worden / dat gheschiedt voer uwe vertroostinghe ende salicheyt. 3. 5. 4.
- c. 18. Want onse roem is dit / nameelijck het ghetuyghenisse onser consciencie dat wy in eenuondicheydt / ende goddelijcke oprechticheydt niet met bleeschelijcke wijsheyt / &c. 3. 2. 41 / ende 3. 17. 14.
- d. 19. De sone Godts Iesus Christus die onder v door ons gepredict is / door my ende Splanum / ende Timotheum / en is niet geweest iacoste neen / &c. 4. 17. 50.
- d. 20. Alle beloften Godts zijn in hem ia / ende zijn in hem Amen / &c. 2. 9. 2 / ende 3. 2. 32 / ende 3. 20. 17 / ende 4. 14. 20.
- d. 22. Die ons oock versgelt heeft / en ons herten den pandt des geestes Godts ghegheuen heeft. 1. 7. 4 / ende 3. 1. 3 / ende 3. 2. 36 / en 3. 24. 1
- d. 23. Maer ick aenroepē Godt tot

- ghetuyghe op mijn ziele / dat ick om v te sparen / noch te Corinthen niet ghecome en ben. 2. 8. 24 / ende 2. 8. 27.
- d. 24. Niet dat wy heerschappie voeren ouer uwen gheloof / &c. 4. 8. 9.
2. b. 6. Het is den sulcke ghenoech dat hy van velen ghestraf is. 3. 4. 12.
- b. 7. Soo dat ghy ter contrarien hem meer moet verghen / ende vertroo / en: op dat sulcke in oueruloedigher droefheydt niet eenichfins en vergae. 4. 1. 29 / ende 4. 12. 8.
- b. 8. Daerom bidde ick v dat ghy de liefste aen hem beueficht. 4. 12. 9.
- d. 16. Den desen / een reucke des doodts ter doot / ende den ghenen / een reucke des leuens / tot leuen. 2. 5. 5.
3. a. 3. Dewijle het openbaer ghesproken is / dat ghy den brief Christus zijt / door ons bedient / ghescheyden niet met incht / maer met den Gheest des leuendighen Godts / niet in steenen Tafelen maer in hieschelijcke Tafelen des herten. 2. 8. 57.
- b. 5. Niet dat wy van ons seluen bequaem zijn yet te dencken / als wt ons seluen / maer dese bequaemheyt is wt Godt. 2. 2. 25 / ende 2. 2. 27 / ende 2. 3. 6.
- b. 6. Die ons oock bequame dienaers des nieuwen Testamente ghemaect heeft / niet der letter / maer des gheests / Want de letter doot / maer de Gheest maect leuendich. 1. 9. 3. / ende 2. 7. 2 / ende 3. 1. 4 / ende 4. 1. 6 / ende 4. 14. 11.
- b. 7. Is dat de bedieninge des doodts met letteren in steenen ghebducht / eerlijck gheweest is / soo dat de kinderen Israels Moyses aensicht niet en couden aensien. 2. 7. 7.
- b. 8. Hoe en sal nu meer de bedieninghe des Gheests eerlijck wesen? 1. 9. 1.
- b. 9. Want is dat de bedieninghe der verdoemenisse eerlijck was / veel meer is de bedieninghe der recht-

De Tafel.

- meer diecheyt oueruloedich in eerlijckheyt. 2.11.7/ende 4.3.3
- d.14. Haer sinen zijn verhart ghe- worden: want tot op den huydi- ge dach blijft dat selue deefel in het lesen des ouden Testaments sonder ontdekken / het welcke door Chri- stum wordt te niete ghemaect. 2. 10.23
- d.15. Maer tot op desen huydighen dach als Moyse ghelesen wordt leydt: dat deefel op haer herte. Int selde.
- d.17. De Heere is die Gheest: ende waer de Gheest des Heeren is daer is blycheyt. 2.2.8.
- d.18. Ende wy alle met onbedekten aensichte/de eerlijckheyt des Hee- ren als in een spiegel aenschouwen- de / worden in het selue beeldt ver- andert van eerlijckheyt tot eerlijck- heyt als van des Heeren Gheest. 1.15.4/ende 1.15.5/ende 3.2.20/ende 3.3.9.
- 4.a.4. In de welcke de Godt deses weercels de sinen verblint heeft/ namelijk/ der onghelouighen / in dat zy niet sien en souden het licht des Euangeliums der heerlijckheyt Christi. 1.14.13/ende 1.18.2/ende 2.4.1/ende 2.9.1.
- b.6. Godt die gheleyt heeft/ dat het licht wt de duyftruisse soude lich- ten/die heeft in onse herten gelich- tet/xc. 2.9.1/ende 3.2.1/ende 4.1.5/ende 4.3.3.
- b.7. Maer wy hebben desen schat in aerden vaten: op dat de wtneemende macht/ Gods zy/ende niet wt ons 4.1.5/ende 4.3.1.
- b.8. Als wy alleins wordē bedruet en nē benout: wanckelmoedich maer niet misnoedich. 3.8.9/ende 3.15.2
- b.9. Veruolcht maer niet verlaten/ te neder gheworpen maer niet ver- douen. 3.15.8.
- c.10. De doodinghe onses Heeren Jesu Christi alrijcs in onsen licha- me onmedragede/ op dat oock het leuen onses Heeren Jesu in onsen lichame soude geopenbaert worden. 3.15.5/ende 3.15.8/ende 3.18.7/
- c. ende 3.25.3/ende 3.25.7.
- .13. Ende dewijle wy eenen seluen Gheests des geloofs hebben/ gelijc geschreuen is. Ick hebbe geloofd en daerom hebbe ic gesproken: wy ge- loouen oec ende daerom spreken wy 3.2.35.
- f.a.1. Wy weten dat in dien dit on- se aertsche huys deses tabernakels ghebroken wordt / soo hebben wy een timmeringhe van Gode/te we- ren een eeuwich huys inden hemel/ dat sonder handen ghemaect is. 3.25.6.
- a.2. Want hierom suchten wy/ende begheeren met onse woonstede / die van den hemel is ouerleet te wor- den. 3.9.5
- a.4. Wy en willen niet ontcleet maer ouerghetleet worden op dat het sterffelijc van den leuen ver- slonden werde. 1.15.2/ende 3. 9.5.
- b.5. Die ons oock den pandt des Gheests ghegheuen heeft. 2.9.3/ende 3.2.36.
- b.6. So hebbende dan alrijcs goeden moet/ende weten dat wy repilieden in dit lichaem zijn / weten dat wy wrowoonen van den Heere. 1.15.2/ende 3.2.14/ende 3.9.4/ende 3.25.1/ende 3.25.6.
- b.7. Want wy wandelen door ghe- loone maer niet door aenschouwen 3.2.14.
- b.8. Maer wy hebben goeden moet ende hebben lieuer te verhuysen wt den lichame/ ende te gaen woonen by den Heere. 1.15.2
- b.10. Wy moeten al verscheijne door den richtstoel Christi / op dat eers peghelijc behale in zijn lichaem/na dat hy ghedē heeft / het zy goet ofte quact. 1.13.11/ende 1.15.2/ende 3.18.1/ende 3.25.7.
- d.17. So dan yemandt in Christo is die is enen nieuwe creatuere: het oude is booz by ghegaen / liet/ het is al nieu gheworpen. 3. 2.32.
- d.18. Ende alle dinck is wt Gode/ die ons met hem seluen versoent heeft

De Tafel.

- heeft door Jhesum Christum: ende heeft ons de bedieninghe der verfoeninghe ghegheuen. 3.2.29/ende 3.2.32/ende 3.5.5/ende 3.11.4/ende 4.6.3.
- D.19.** **G D D E** was in Christo/de wereldt hem seluen versocnende/hen hare sonden niet toerekenende/ende heeft het woort der verfoeninghe in ons gheset. 2.12.4/ende 2.17.2/ende 3.2.32/ende 3.4.25/ende 3.11.22/ende 3.14.11/ende 4.1.22.
- D.20.** **Soo** zijn wy dan bootschap pers wt Christi name / als of **G D D E** door ons vermaende. 3.4.27/ende 4.1.22/ende 4.3.1.
- D.21.** Want hem die gheen sonde geket en heeft/heeft hy door ons sonde gemaect/op dat wy in hem sonden rechtuerdicheyt Gods worden. 2.16.5/ende 2.16.6/ende 2.17.2/ende 3.5.2/ende 3.11.11/ende 3.11.22/ende 3.11.23.
- 6.b.8.** Door eere ende oncere: door lasteringhe ende prijs. 3.8.8.
- D.16.** Ghy zijt den Tempel des leuendigen **G D D E**s. 1.13.15/ende 3.6.3/ende 3.16.2/ende 4.3.1.
- 7.a.1.** Dewijle dan wy dese beloften hebben / lieue / laet ons ontseluen reynighen van alle besmettinge des lichaems ende des gheests / ende heptlichmakinghe volbrenghe in de vreesse Gods. 1.15.2/ende 2.5.11/ende 2.9.3/ende 3.3.9/ende 3.16.2/ende 3.25.7.
- 6.10.** De droefheyt die na Gode is / die bringt voort berou ter salicheyt / die onberouwelijc is:maer de droefheyt der werelt weert die doot. 3.3.7/ende 3.4.2.
- 6.11.** Dese selue uwe droefheyt die nae Godt was wat neersticheyt zy in v ghewacht heeft / iae wat ontschuldighen / iae herontwerdinge / ge.alleens hebt ghy v seluen bewesen dat ghy reyn zijt in die daet. 3.3.15.
- 8.b.11.** **Soo** voleyndt nu oock het doen/op dat / gelijck de goetwillicheydt bereydt was / om te willen / alsoo oock het volbrenghe zy van het ghene dat ghy hebt. 2.5.8.
- c.16.** Ende Gode zy lof / die dese neersticheyt door v. **E**to int herte ghegheuen heeft. Int selue.
- c.17.** Namelijck dat hy mijn vermaninghe aenghenomen heeft. **I**ae hy seer neerstich zijnde / van selfs ghewillich tot v gecomen is. Int selue.
- 9.b.6.** Wie sparichlijck zaeyt/die sal oock sparichlijck maeyen / ende wie mildelijck zaeydt die sal oock mildelijck maeyen. 3.18.6.
- b.7.** Een peggelijck gheue / gelijck hy in zijn herte voornemt / niet met swaermoedicheydt oft wt bedwanghe: Want **G D D E** heeft den blijmoedigen gheuer lief. 3.16.3.
- b.12.** Want de bedieninghe deser offerhande en voldoet niet alleenlijck het ghebreck der heylighen: maer maect oock oueruloedich dat Godt door helen ghedancet wordt. 3.7.5.
- 10.a.4.** De wapenen onses crichs en zijn niet vleeschelijc:maer machetich door Godt/om de stercken weder te worpen. 4.8.9/ende 4.11.5/ende 4.11.10.
- b.6.** Ende hebben bereyde wake te ghen alle onghewoontsaemheyt / als uwe ghewoontsaemheyt sal veruul wesen. 4.6.3.
- b.8.** Want of ic oec wat meer roemde van onse macht / die ons de heere ghegheuen heeft ter sichtighe/ende niet tot uwer verderuinghe / soe en sal ick niet beschaeint worden. 4.8.1.
- 11.d.14.** En het is geen wonder wt Sathan selue / verandert hem in een Enghel des lichts. 1.9.2/ende 4.12.12.
- 12.a.2.** Ick weet enen man in Christo ouer veertien iaren / oft in den lichame dat en weet ick niet of duyten den lichame dat en weet ick niet **G D D E** weet het) dese

De Tafel.

- deſe Wert tot den derden hemel op-
 genomē. 1.9.1/ en 1.14.4/ en 4.3.3
- a.4. Hy is opghenomen gheweest in
 het Paradijs/ ende ghehoort onwt-
 ſpelijckelike woorden/ die een men-
 ſche niet ſpeken en mach. 1.14.4.
- c.7. Ende op dat ick door de wtne-
 mende openbaringen my niet bouen
 mate en ſoude verheffen/ ſoo is my
 ghegeuen een priegel in het vleesch/
 de Enghel Satan dat hy my met
 byſten laen ſoude/ om dat ick my
 niet hooghe verheffen en ſoude. 1.
 14.18/ en 3.3.14/ en 4.17.34.
- c.8. Hierom heb ick den Heer drie-
 mael ghebeden/ op dat hy ſoude van
 my wycken. 1.13.20.
- c.9. Ende hy ſeyde/ mijn ghenade is
 b genoechſaem/ ec. op dat de macht
 Chriſti in my woone. 1.13.20/ en-
 de 1.3.13/ ende 3.3.14.
- g.21. Dat my mijn Godt niet we-
 derom en vernedere hy b als ick co-
 me/ ende ſal moeten rouwe hebben
 ouer vele die te vooren gheſondicht
 hebben/ ende gheen berou gehad en
 hebben/ ec. 3.3.18/ ende 4.1.27.
- 13.b.4. Want hoewel hy wt ſwack-
 heyt heeft ghecrupenheit gheweest/
 ſoo leeft hy nochtans wt de macht
 Godts: want wy zijn oock ſwack
 in hem / maer ſullen met hem leuen
 door de cracht Godts aen b. 2.13.
 2/ ende 2.14.6/ ende 2.16.13.
- b.5. Onderſoect b ſeluen of ghy in
 het ghelooue zijt: beproeft b ſeluen:
 bekent ghy b ſeluen niet dat Jeſus
 Chriſtus in b is: ec. 3.2.29.
- c.10. Na de macht die my de Heere
 ghegeuen heeft tot ſtichtinghe/ en
 niet tot verderunghe. 4.8.1.
- d.13. De ghenade des Heeren Jeſu
 Chriſti/ ende de liefde Godts ende
 de gemeynſchap des heyligē geests
 zy met b allen. Amen. 3.1.2.
- Tot de Galaten.**
- a.1. Paulus een Apoſtel/ niet van
 menſchen noch door menſchen/ maer
 door Jeſum Chriſtum ende Godt
 den Vader/ die hem wt den dooden
 berweert heeft. 4.3.13.
- a.2. Ende alle de broeders die met
 my zijn / den Ghemeynten in Ga-
 latia. 4.1.14.
- a.3. Ghenade zy b lieben / en brede
 van Gode den Vader / ende onſen
 Heere Jeſu Chriſto. 1.13.13.
- a.6. Wy verwondert / dat ghy ſoo
 haſtelijck verlatende hem/ die b in
 de ghenade Chriſti geropen heeft
 ouerghebracht wordt tot een ander
 Euangelium. 4.1.27.
- b.8. Maer al waert oock/ dat wy/ of
 een Engel wt den hemel/ b anders
 predicten/ dan dat wy b gheprecht
 hebben/ die zy veruloect. 4.9.12
- d.16. Te openbaren zijn ſone in my/
 om dat ick hem Euangeliferen ſou-
 de tuſſchen de Heydenē/ ec. 3.22.7.
- d.18. Na drie iaren quam ick te Je-
 ruſalem om Petrum te beſien / ec.
 4.6.7/ ende 4.6.14.
- 2.a.1. Na veertien iaren ben ic we-
 derom te Jeruſalem ghecomen met
 Barnaba. 4.6.14.
- a.3. Maer Titus die met my was/
 hoewel hy een Griek was/ en wert
 nochtans niet bedwonghen hem te
 laten beſijden. 3.19.12
- b.6. Godt en acht het aenſien der
 menſchen niet. 3.23.10.
- b.7. Wy was beuolen het Euange-
 lium tot de Heydenen / gheijc de-
 tro de Joden. 4.6.7.
- b.8. Want die in Petro crachtich
 was tot het Apoſteſchap der be-
 ſnijdinghe/ was oock crachtich tot
 de Heydenen. 4.1.6/ ende 4.6.7.
- b.9. Ende als Jacobus/ en Cephas/
 ende Ioannes / die gheacht waren
 Colommen te zijn / hebben bekent
 de ghenade die my ghegeuen was/
 ec. 4.6.13.
- c.14. Maer als ic ſach dat zy de boe-
 ten nē recht en droegen na de waer-
 heydt des Euangelij / ſeyde ick tot
 Petrum in aller tegenwoordicheyt.
 Iſt dat ghy/ ec. 4.12.3.
- d.16. Wetende dat de menſche niet
 gherechtueerdicht en wordt wt de
 werken der Wet / maer door het
 ghelooue Jeſu Chriſti/ ec. 3.17.2.
- d.19. Want door de Wet ben ick der
 Wet

De Tafel.

- Wet af ghestozen/om dat ick Go-
de leuen soude / ende ick ben met
Christo gheruypt. 2.16.7
- d.20. Ende ick leue/niet ic nō/maer
Christus leest in my/et. 4.19.35
- 3.a.1. O ghy wtānnighe Galaten/
wie heeft v betoouert / dat ghy de
waerheyt niet en soudt gehoorſaem
zijn : dien Iesus Christus voor de
oogen heeft boozgeschildert geweest
ende onder v gecrupst.1.11.7/ende
4.1.27/ende 4.18.11.
- a.2. Hebt ghy den Geest ontfangen
wt de wercken des Wets / oft wt
den ghelooue dat ghy gehooft hebt
3.2.33/ende 4.1.6.
- a.6. Gelyc Abraham Gode geloof
heeft / ende het is hem tot recht-
uerdicheyt gherekent. 3.17.8.
- a.8. Ende de Schrift boozliende dat
Godt de Heydenen rechtuerdicht
wt den gelooue/heeft te boozen A-
brahe vercondicht/segghende: In v
sullen alle de Heydenen gheseghent
worden. 3.11.3.
- b.10. Alle die wt de wercken des
Wets zijn/die zijn onder den vloec:
want daer is geschreuen:Veruloect
is een peghelich/et. 2.7.5.
en 2.7.17/en 2.16.2/ en 3.11.19.
- b.12. De Wet en is wt den gelooue
n3/maer de mensche die dit doet/sal
daer in leuen. 3.11.18/en 3.11.19.
- b.13. Christus heeft ons verlost vā
de veruloekinghe der Wet/ende is
booz ons de veruloekinghe gewor-
den:want daer is geschreuen:Ver-
uloect/et. 2.7.15/en 2.8.57/ende
2.16.2/en 2.16.6/en 2.16.19/en
2.17.4/en 3.4.27/en 3.11.12/en
ende 3.19.3/ende 4.13.21.
- c.16. De belofte zijn tot Abraham
geseyt en zinnen zaden. Hy en seyt n3:
en den zaden/als in belē/maer a's in
eenē:En uwe zaden/welcke Christus
is. 2.6.2/en 2.13.3/en 4.14.21.
- c.17. Ende dit segghe ic:het verbont
d3 te horen van Gode op Christum
beweesticht is/wort door de wet (die
nae vier hondert ende dertich iaren
quam)n3 crachteloos ghemact/om
de belofte te niere te doene.3.11.20
- c.18. Jst dat de erfnisse wt de Wet
comt so en comt zy n3 wt de be-
lofte. Maer Godt heeftse Abrahe
door de belofte geschōcken. 3.11.17
- c.19. Maer toc is dan de Wet : Sy
is om der ouertredingen wille daer
toe gheset / tot dat het zaedt quame
dien het beloest was / en zy is door
de Engelen gheordincert / door de
hant des Middelaers.1.14.9/ende
2.5.6/ende 2.7.2.
- d.21. Jst dan de Wet tegē de belofte
Godts : dz zy verre. Wāt waer daer
een Wet ghegeuen die conde leuen-
dich maken / so ware warachtelich
de rechtuerdicheyt door de Wet.
3.11.19/ende 3.4.6.
- d.22. Waer de Schrift heeft het al
ander de sonde belloten / om dat de
belofte wt de gelooue Iesu Christi
soude den gheloouighen ghegeuen
worden. 3.4.6.
- d.24. So vā de Wet is onse leyder tot
Christu geweest/om dz wy wt den
ghelooue souden gherechtuerdicht
wordē.2.7.2/en 2.7.11/en 2.11.5
- d.27. Want so vele van v in Christu
ghedoopt zijn/die hebben Christum
enghebaen.3.1.1/ende 3.1.13/en
4.14.7/en 4.15.6/en 4.16.21/en
4.19.8.
- d.28. Daer en is Jode noch Griec:
daer en is noch dienstbaer noch vrie
daer en is noch man noch vrouwe:
want ghy zyt alle een in Christo
Iesu. 2.11.11/en 4.20.1.
- 4.a.1. Ende ick segghe/soa lange de
erfgenaem een kint is/so en is tus-
schen hem ende eenen dienstknecht
geen onderscheyt / hoewel hy Heere
is van allen. 2.11.2/ende 2.11.5/
ende 2.11.13/ende 4.10.14.
- a.2. Maer hy is onder moombaers/est
besorgers / tot den tijt die den Va-
der gheset heeft. 4.10.14
- a.3. Alsoo oock / als wy kinderen
waren / doe waren wy dienstbaer
ghemaect onder de wtwendighe in-
settinghe der weercit. 4.10.14.
- a.4. Maer als de volheyt des tijds
getamē is/heeft Godt zinen Sone
wtgesonden gebozē vā der vrouwe /
ghe

De Tafel.

- geworden onder de Wet. 2.16.5/efn
2.7.15/efn 2.11.11/efn 2.12.7.efn
2.13.1/efn 2.13.3/efn 2.17.5/ende
4.20.15.
- a.5. Om dz hy de gene die onder de
Wet waren/verlossen sonde:om dz
hy de aenueminge tot kinderē ont-
fangen souden. 2.7.15/efn 3.19.2.
- a.6. En want ghy Godts kinderen
zijt/heest Godt den Gheest zijns
Soons wtgesonden in uwe herten/
die roept:Abba D Vader. 2.14.5/
ende 3.1.3/efn 3.2.11/efn 3.13.5/
ende 3.20.37.
- a.8. Waer doe ghy Godt n3 en ken-
det/diendet ghy den ghenen die van
natuere gheen Goden en waren. 1.
4.3/ende 1.12.3.
- b.9. En nu als ghy Godt kent/lac
meer vā Gode gekent zijt/hoe wēt
ghy v wederō tot crācke en ghebrē-
kelijcke insettingen/efn wilt die we-
derom van boozen aen dienen. 4.1.
27/ende 4.10.10/ende 4.19.7.
- b.10. Ghy onderhout dagen en mae-
den/efn tijden/ende iaren. 2.8.33.
- b.11. Ick breefe booz v / dat ick sal
te bergheers aen v lieden ghearbeyt
hebben. 2.8.33.
- c.22. Want daer is geschieten / dat
Abraham twee sonen hadde / eenen
van der dienstmaecht / en eene van
der vrie. 2.7.17/ende 4.2.3.
- c.24. Het welcke by gelijckenisse ge-
spoke wort / om wat anders te be-
duden: wāt dit zijn de twee testa-
menten:een van den berch Sina/dz
ter dienstbaerheyt genereert / het
welcke is Agar. 2.11.9.
- d.25. Wāt Agar is de berch Sina in
Arabia/ende comt ouer een met dat
Jerusalem dat nu is / en is dienst-
baer met hare kinderen. 3.2.6.
- d.26. Waer het Jerusalem dat op-
waerts is / dat is vry/ de welcke is
onser aller moeder. 4.1.1.
- d.28. Wy dan broeders/zijn kinde-
ren Isaac na der belofte. 4.16.12.
- d.30. Wist wt de dienstmaecht ende
haren sone/ wāt de sone des dienst-
maechts / en sal met den sone der
vrie niet eruen. 3.18.2
- 5.a.1 So staet dan in de vryh3/daer
mede ons Christus vry ghemaect
heeft:en en wort n3 wederō met den
iocke der dienstbaerh3 beuangen. 3.
19.2/efn 3.19.14/efn 4.10.8/ende
4.10.9/ende 4.20.1.
- a.4. Ghy die door de wet wilt gerecht-
uerdicht worden/Christus is van
v ijdel gheworden/ghy zijt van der
ghenade gheuallen. 3.19.14
- a.5. Wy verwachten in den Gheest
wt den gelooue / de hope der recht-
uerdicheyt. 3.2.43.
- a.6. Noch besnydenisse noch booz-
huyt/en heeft eenige macht in Chri-
sto Jesu:maer het gelooue dat door
de liefde crachtich is. 3.11.20.
- b.13. Wāt ghy zijt ter vryh3 geroe-
pen broeders: alleentich dat ghy de
vryheyt niet en ghebruyckt tot een
oozsaecke den vleesche: maer dient
malcanderen door de liefde. 3.19.11
- c.14. De geheele Wet wort in eenen
woorde veruult / nemelijc in desen:
Ghy sult uwen naesten lief hebben/
ghelijc v seluen. 2.8.53.
- c.17. Het vleesch begeert tegen den
Gheest ende den Gheest teghen het
vleesch/et. 2.7.5/ende 2.2.27.
- c.19. De werken des vleesch zijn
openbaer/de welcke zijn/ ouerspel/
hoererie/onreynicheyt/oneerlicheyt
2.1.8/ende 3.14.1/ende 4.15.10.
- c.10. Dewijle wy tijt hebben/lact
ons goet doen aen een pghelijcken/
et. 3.7.6/ende 3.20.38.
- d.14. Het zy verre van my / dat ick
soude roemen / anders dan in het
cruyts onses Heeren Jesu Christi/
door het welcke de werelt my ge-
cruyicht is:en ic de werelt. 2.16.7
- d.15. Want in Christo Jesu en geit
noch besnydinghe / noch boozhuyt.
4.14.24.
- d.17. Woortzen niemant en make my
moeyte/want ick draghe de teekē-
nen onses Heeren Jesu in mijnen
lichame. 3.18.7/ende 3.25.8.

Tot den Ephesiē.

- 1.a.2 Genade ende vrede zy v lieden
van Gode onsen VADER / ende den
Heere Jesu Christo. 1.13.13.

Die

De Tafel.

- a.3. Die ons ghefeghent heeft met allerley gheestelijken segghen in de Hemelsche goeden in Christo. 3. 22.10.
- a.4. Ghehijk hy ons in hem wtuercozen heeft/ eer des weereits gront gheleyt was / om dat wy soudens wesen heyligh/ &c. 2.3.8/ende 2.8.53/ende 2.12.5/ende 2.16.4/ende 3.15.5/ende 3.17.15/ende 3.19.2/ende 3.22.1/ende 3.23.12/ende 3.24.3/ende 3.24.5.
- a.5. Die ons van te boozen heeft geschicht tot de aenneminghe der kinderē/ dooz Iesum Christum in hem seluen/ &c. 2.12.5/ende 3.11.4/ende 3.18.2.
- b.6. Tot pynse zijner heerlijcker genaden/ in de welcke hy ons aenghe-naem ghemaect heeft / in den berminuden. 2.17.2/ ende 3.2.32/ ende 3.11.4.
- b.7. In den welcken wy de verlossinghe hebben dooz zijn bloet/ &c. 3. 4.30.
- b.9. Ons te kennen geuende de verborghentheyt zijns willen / na zy-ne goetwillicheyt die hy boozghenomen heeft in hem seluen. 3.14.2/ende 4.19.36.
- b.10. Dat hy in de wtdeelinghe der holheyt des tijts / soude weder in een versamelen in Christo / al wat in de Hemelen/ &c. 2.12.5/ ende 3.20.21.
- e.13. In den welckē ghy oec hoert/ nae dien ghy het woort der waerheyt ghehoort hebt namelijk het Euangelium uwer salicheyt/ &c. 1.7.4/ende 2.9.3/ende 2.10.3/ende 3.1.4/ende 3.2.36/ende 3.24.1/ende 3.24.8.
- e.14. De welcke is het pndt onser eruen/ dat wy in verlossinghe gantschelijck gheurniet worden/ &c. 3. 24.8.
- e.17. Dā dē Godt onses Heeren Iesu Christi/ de Vader der heerlijckheyt b geue den Geest der wijsheyt &c. 2.2.21.
- a.18. Dat ghy moecht sien / hoedanich de hope zy daer hy ons toeghe-
- roepen heeft/ende hoedanich de rijckdom der heerlijckheyt zijner eruen in de heylighen zy. 3.2.16/ende 4. 8.11.
- d.20. Die hy gheworcht heeft in Christo als hy hem van de dooden opgewect heeft/ ende te zijner rechter hant gheset heeft in de Hemelen 2.1.15.
- d.21. Wouen alle Duerheydt/ ende macht/ende ghewelt/ en heerschappie/ ende allen naem die ghenaeamt wort/ niet alleenlijck in deser weereit/ maer oock in de toecomende. 1.14.5/ende 2.15.5/ende 2.16.15
- d.22. Ende heeft hem ouer alle dinc tot een hooft ghegheuen der Ghe-meinte. 2.15.5/ende 4.6.9.
- d.23. De welcke is zijn lijf/ ende de veruullinghe des genen die alle dinc in allen veruult. 2.15.5/ ende 3.2038/ende 4.1.10/ende 4.17.9.
- 2.a.1. Als ghy doot waert dooz de misdaden ende sonde. 3.24.10.
- a.2. Daer ghy doortijden in wandeldet/ nae den loop deser weereit/ nae den Duersten der macht der Achts en des Gheests die nu werct in de kinderen der onghelooftsaemheyt. 1.14.13/ende 1.14.18/ende 2.4.1/ende 3.14.10.
- a.3. Onder de welcke wy oock alle doortijden gewandelt hebben/ in de begheerten onses vleesch/ doende de wille des vleesch/ ende der gedachten/ &c. 2.1.6/ende 2.1.11/ende 4.16.17.
- a.4. Maer Godt die rijck is in barmherticheden / heeft ons dooz zijne groote liefde/ daer mede hy ons lief ghehad heeft. 3.14.5.
- a.5. Doch doe wy doot waren dooz de misdaden / mede leuendich gemaect met Christo. 2.5.19.
- b.6. Ende heeft ons mede opgewect/ ende mede gheset in de Hemelen in Christo Iesu. 2.16.16/ en 3.15.6/ende 3.25.1.
- b.8. Ghy zijt wt ghenade salich geworden dooz het gheloue/ ende dat niet wt v:het is Godts gane. 3.13.2/ende 3.14.11.

Niet

De Tafel.

- b.9. Niet wt werken: op dat niemant en roeme. 3.13.2.
- b.10. Want wy zijn maetsel zijn / geschapen in Christus Jesu tot goede werken die ons God te boozen bereydt heeft / om dat wy daer in wandelen souden. 2.3.6 / ende 3.3.21 / ende 3.14.5 / ende 3.15.7 / ende 3.23.13.
- c.11. Ghedenckt dat ghy voortijden bepeken in den bleesche / de boozhuyt ghenaeemt waert / van de gene die genaemt zijn Besnijdinge in de bleesche / die met handen gheschiet. 4.14.12 / ende 4.16.15.
- c.12. Dat ghy segghe ick te dier tijt buyt Christus waert / veruueemt van het Burgerchap Israels / &c. 1.4.3 / en 1.5.12 / en 2.6.1 / en 3.24.10 / en 4.14.12 / ende 4.16.3 / ende 4.16.24.
- c.14. Hy is onse vrede / die wt beyde een ghemact heeft / &c. 2.7.17 / ende 2.11.11 / ende 3.2.28 / ende 3.2.32 / ende 3.13.4 / ende 4.16.13.
- d.16. Ende om dat hy die beyde souden in een lichame Gode versoenen doot het cruce / &c. 2.17.2.
- d.19. Soo zijt ghy dan niet meer gaste en vrede inwoonders: maer mede borghers der Heyligen / ende huysghenoten Gods. 3.25.1.
- d.20. Getimmert op het fundament der Apostelen ende Propheten / &c. 1.7.2 / ende 4.2.1 / ende 4.2.4 / ende 4.6.5 / ende 4.1.9.
- d.21. Waer op de gheheele timmeringhe ghenoecht wordt / tot een woonstede Gods in den Gheest. 3.15.5 / ende 3.16.2.
- 3.a.2. Soo ghy oock ghehoort hebt van de bedieninghe der ghenaden Gods / die nu ghegeuen is an v. 4.14.2.
- b.7. Waer as ick een Dienaer gheworden ben / nae de gauen der ghenaden Gods die nu ghegeuen is / nae de werkinge zijner mogentz. 3.22.7.
- b.10. Op dat nu den Ouersten ende Machten in den Hemel / doot de Gemeente bekent worde de menigherley wijsheyt Gods. 1.18.3 / ende 2.11.12 / ende 3.24.16.
- c.12. In den welken wy hebben de bijnmoedicheydt ende den toeganch met een verrouwen / doot het gheleue aen hem. 3.2.15 / ende 3.13.5 / ende 3.20.12.
- c.14. Hier om buyghe ic myne knien tot den Vader onses Heeren Jesu Christi. 3.2.15.
- c.15. Wt welken alle maetschap in de Hemelen ende op de aerde ghe-naemt wort. 2.14.7.
- c.16. Dat hy v lieden na zijnen heerlijcken rijckdom gheue / dat ghy met cracht versterct wort doot zinnen Gheest / in den inwendighen mensche. 2.12.5.
- d.17. Dat Christus doot het gelooue in uwe herten woone. 2.9.3 / ende 2.12.5 / ende 4.17.5.
- d.18. Op dat ghyliden in de liefde ingewortelt ende ghefondert zijnde / moecht begripen met alle heylighen / &c. 2.12.5 / en 3.2.14 / ende 3.14.19.
- d.19. En bekennen de wtneemde liefde der kennisse Christi: op dat ghyliden in de liefde ingewortelt / &c. 2.12.5.
- 4.a.2. Verdragende malcanderen in der liefde. 4.12.11 / en 4.12.13.
- a.3. Heersich zijnde / om de eerichz des gheest te houden / doot de bandt des vreden. 4.12.11 / ende 4.12.13.
- a.4. Ghy zijt een lichame / ende een Gheest: ghelijck ghy geroepen zijt tot een hope uwer roepinghe. 4.1.3 / ende 4.3.1 / ende 4.6.10.
- a.5. Waer is een Heere / een Gelooue / een Woop. 1.13.16 / en 4.2.5.
- b.7. Waer een peggelijcken onder ons / is ghenade ghegeuen / nae de mate der gauwe Christi. 2.15.5 / ende 3.1.2 / ende 4.6.10.
- b.8. Als hy is opgeuaren in de hochede / heeft hy de gheuanchnisse gheuanghen ghenomen. 1.13.11 / ende 2.16.16.
- b.10. Die neder ghetomen is / is des selue die oock opgeuaren is bouen alle Hemelen / om dat hy alle dinck

***** ver-

De Tafel.

- veruullen/ soude. 2.16.14/ ende 4.1.2/ ende 4.6.10.
- c.11. Hy heeft gheghuen sommige tot Apostelen/ sommighe tot Propheten/ sommige tot Evangelisten/ sommige tot Herders en Leerers. 4.1.1/ ende 4.1.5/ ende 4.3.4/ ende 4.6.10/ ende 4.8.12.
- c.12. Tot volmakinghe der Heylighen/ tot den wercke des dienste/ &c. 4.1.5.
- c.13. Tot dat wy alle comen tot de eenicheyt des gheloofts/ &c. 4.14.8.
- c.14. Op dat wy niet meer kinderen en zijn/ als die beweert ende onmegeuoert wordē met allerley winden der leere/ in ongestadicheyt der menschen/ &c. 4.3.1.
- e.15. Maer op dat wy na de waerheystaede/ met liefde alleens opwassen in hem/ die het hooft is namelijk Christus. 2.16.15/ en 3.1.1/ en 3.1.3/ en 4.3.2/ en 4.6.9/ ende 4.17.9.
- d.16. Wat welcken gheheel het lichaef samen gheuoecht/ ende tsamen gebonden/ dooz alle de toegheuoechte leden/ &c. 2.13.1/ en 4.6.9.
- d.17. Soo segghe ick dan dit/ ende betuyget in de Heere/ dat ghyliden niet meer en wandelt ghelijck oock de andere Heydenen wandelen in de ijdelheyt haers herten. 2.3.1.
- d.18. Verduyffert zijnde in haer verstant ende veruuremt van het leuen Gods. 2.3.1.
- e.20. Maer ghy en hebt Christusum alsoo niet geleert. 3.2.6/ ende 3.6.4.
- e.22. Te weten/ dat ghy den ouden mensche nae de eerste wandelinghe/ die dooz de begeerten der dwalinge verderft/ soude aflegghen. 3.3.8/ ende 3.6.4.
- e.23. Ende wederom vernient woorden in den Gheest uwes ghemoets. 2.1.9/ ende 2.3.1/ ende 3.3.8/ ende 3.7.1.
- f.24. Ende doet aen den nieuwen mensche die na Godt geschapen is/ tot warachtighe rechtuerdicheydt ende heylicheyt. 1.15.4.
- f.27. Noch en geest den duyuel geen plaetse. 1.14.18.
- f.28. Wie ghestolen heeft/ en stele nimmer/ maer arbeyde lieuer/ en wercke dat goet is met zijne handen/ &c. 3.14.10.
- g.30. Ende en bedroeft den heyligen Gheest Gods niet/ waer mede ghyliden versgeht zijt tot den dach der verlossinghe. 2.5.8.
- 5.a.1. Soo weest van Gods naevolgers als lieue kinderen. 3.6.3.
- a.2. Wandelt in der liefde/ ghelijck Christus ons lief ghehadt heeft/ ende heeft hem seluen voor ons gegeven tot een offerhande en slachtoffer voor ons/ Gode tot een welriekende reucke. 2.17.5/ ende 4.19.23.
- b.6. Laet b. lieden van niemant verleyden met ijdel woorden/ want ondeser dinghen wille/ comt de toorn Gods ouer de ongehoosame kinderen. 3.2.27.
- b.8. Ghyliden waert boortijden duyfternisse/ maer nu zijt ghy licht in den Heere/ wandelt als kinderen des lichts. 3.16.2/ ende 3.24.10.
- b.14. Ontwaect ghy die slaep/ ende laet op van den doode/ ende Christus sal b. lichten. 2.5.19.
- c.23. Want de man is het hooft des wijses/ ghelijck oock Christus het hooft der Ghemeynte is. 3.6.3/ ende 4.6.9.
- c.25. Ende heeft hem seluen voor haer ghegheuen. 4.1.17/ en 4.8.12. ende 4.20.29.
- f.26. Om dat hy se heyligen soude/ die hy heeft gereynicht/ &c. 2.3.11/ ende 3.6.1/ ende 4.1.13/ en 4.15.8 ende 4.16.22.
- f.27. Om dat hy se voor hem setten soude een Ghemeynte/ die heerlijck ware/ en noch blecke noch rimpel en hadde/ siet yet desgelijck. 3.3.11 ende 4.1.10.
- f.28. Alsoo zijn de mannen schuldich hare wijuen lief te hebben/ ghelijck haer eyghen lichaem: wie zijn wijs lief heeft/ die heeft hem seluen lief. 4.19.35.
- f.29. Want niemant en heeft opt

De Tafel.

- zijn eyghen vleesch ghehaet / maer
 hy boet ende onderhout het : ghe-
 lijck oock de Heere de Ghemeypnte.
 4.19.35.
- g.30. Wy zijn leden zijns lichaems/
 van zynen vleesche ende van zynen
 beenen. 2.12.2/ende 2.12.7/ende
 3.1.3/ende 4.17.9.
- g.32. Dese verborzenthz is groot:
 maer ick segghe in Christusum/ ende
 in de Ghemeypnte. 4.12.24
- 6.a.1. Ghy kinderen / weest uwen
 Ouderen ghehoorzamen in den Hee-
 re: want dit is recht. 2.8.36/ende
 2.8.38/ende 4.20.29.
- 8.4. Ende ghy baders en verweckt
 uwe kinderen niet tot gramschap:
 maer boefse op dooz de leere ende
 vermaninghe des Heeren. 4.20.29.
- b.9. Ende by hem en is gheen wt-
 neminghe der personen. 3.23.10.
- b.10. Een laetffen mijne broeders/
 wordet machtich in den HCEKE
 2.5.8.
- b.12. Wy en hebben den strydt niet
 teghen vleesch ende bloet / maer te-
 ghen de Duerste/ ec. 1.14.13/ende
 1.17.8.
- b.13. Hieromme neemt aen/ de ghe-
 heele wapen G D D E S / op
 dat ghylieden/ ec. 1.14.13/ende
 2.5.11.
- f.16. Bouen al/ neemt aen den schilt:
 des gheloofs/ waer mede ghylieden
 moecht alle de vyertighe vijen des
 boosen wtblusschen. 3.2.21/ende
 3.20.12.
- b.18. Met aller biddinghe ende
 smeekinghe/ biddende te aller tijden
 in den Gheest/ ec. 3.20.5/ende 3.
 20.7/ende 3.20.12.
- b.19. Ende booz my/ dat my sprake
 ghegheuen worde tot de openinghe
 mijns monts met vrymoedicheyt/
 ec. 3.20.20.
- Tot de Philippenfen.
- 1.a.1. Paulus ende Timotheus /
 diensknachten Jesu Christi / ec.
 4.3.7/ende 4.3.8.
- 4.4. Alijt in alle myne gebeden booz
 b alle met blijfchap biddet. 2.2.25.
- a.6. Betrouwende dit selue / dat hy
 die in b lieden begonnen heeft het
 goede werck / dat volghen ghen sal/
 tot op den dach Jesu Christi. 2.3.6
 ende 3.18.1/ende 3.24.6.
- c.20. Mac mijn ouer groote verlan-
 ghen ende hopen / dat ick in gheene
 dingen sal beschacmt worden/ maer
 Christus sal gheelijck alle tijt/ alsoo
 oock nu/ met alle vrymoedicheyt/
 ec. 3.2.43.
- d.23. Want ick worde van dese twee
 benaut/ begheerende te verfcheyden
 van den lichame / ende met Christo
 te zijn. 3.9.4.
- d.29. Want b lieden is ghegheuen
 in de sake Christi/ niet alleenlic in
 hem te gheloouen / maer oock booz
 hem te lijden. 2.17.5.
- 2.a.2. Soo veruult mijn blijfchap/
 dat ghylieden eens gesint zijt/ cen-
 derley liefde hebbende/ ec. 4.2.5.
- a.3. Doet niet dooz twistinghe oft
 ijdel eere: maer dooz ootmoedicheyt
 achte een pegelijck den anderen be-
 ter dan hem seluen. 3.7.4.
- a.5. Dat gheuoelen zy in b lieden/
 het welcke oock in Christo Jesu
 was. 4.2.5.
- a.6. De welcke in de gedaente Gods
 zijnde/ en heuet booz gheen roof ge-
 acht/ Gode euen ghelijck te zijn. 1.
 13.11/ende 1.13.24.
- a.7. Maer heeft he seluen benieticht /
 de gedaente eens diestknichts aen-
 ghenomen hebbende/ den menschen
 ghelijck gheworden/ ende in het ge-
 laet ghenonden als een mensche. 1.
 13.24/ende 2.13.2 /ende 2.16.5/
 ende 4.17.25.
- b.8. Heeft hem seluen vernedert/ ge-
 hoorzamen zijnde tot der doot/ Ja de
 doot des cruyces. 2.13.2/ en 2.14.
 3/ende 3.5.8/ende 4.14.21.
- b.9. Daerom heeft hem oock Godt
 hoochlijck verhoocht / ende heeft
 hem eenen name ghegheuen/ welcke
 is bouen alle namen. 2.11.12/ende
 2.13.2/ende 2.15.5/ende 2.16.15
 ende. 2.17.6.
- b.10. Dat in den name Jesu buyge
 ***** g alle

De Tafel.

- alle knye/ *ec. 1.13.24/ en 2.11.12/*
ende 2.14.3/ ende 3.5.8.
- b.12 So dā mijne lieue/ gelijc ghy lie-
 den alle tijt gehoorſaē geweest zijt/
 niet alleene in myne tegewoondichz
ec. 2.5.11/ en 3.2.23/ ende. 3.18.1
- b.13 Want het is Godt/ die in v lie-
 den werct het Willen ende het vol-
 bringhen / nae zijn welbehaghen.
2.2.27/ ende 2.3.6/ ende 2.3.11/ en
2.5.11/ ende 3.2.23/ ende 3.11.12
- b.15 Op dat ghy lieden onbeschul-
 dichlijc zijt/ ende eenuoudich/ ende
 onstraffelijcke kinderen. *3.17.15.*
- c.17. Ende of ic geoffert worde on-
 der de offerhande ende bedieninghe was
 gheloofs/ so ben ic blijde/ ende ver-
 blijde my met v allen. *3.2.6*
- c.20 Want ic en hebbe niemant alsoo
 ghemoet/ die eenuoudelijc vooz v
 lieden sozghen soude. *4.6.15.*
- c.21 Want zy soeckē alle dz hare is/
 niet dat Christo Jesu is. *4.6.15.*
- 3.a.5. Een Hebreecsch wt den He-
 breen/ nae de insettinghe een Phar-
 riseus. *3.24.10*
- a.6. Na de hiericheyt een veruolger
 der Ghemeynte / nae de rechtueer-
 dicheyt/ *ec. 3.24.10.*
- b.8. Jae oock achte ick alle dinghen
 schade te zijne / om de weerdicheyt
 der kennisse Jesu Christi mijns
 Heeren/ *ec. 3.11.13/ ende 3.25.2.*
- c.10. Wat ic hem kenne/ en de macht
 zijnder opstandinge/ *ec. 2.16.13/ en*
3.8.1/ ende 3.15.8/ ende 3.25.2.
- c.12. Niet dat ick nu den voozghe-
 setten prijs ghecreghen hebbe / oft
 nu volmaect ben/ maer/ *ec. 4.8.11.*
- c.13. Een dinck doe ick/ verghten-
 de wat achter rugge is/ *ec. 3.14.13*
ende 3.25.1.
- c.15. Soo vele dan als onser vol-
 maect zijn / laet ons v gheuoelen
 hebben : ende is dat ghy lieden yet
 anders geuoelt/ dat sal v Godt ont-
 decken. *3.2.4/ ende 4.1.12.*
- d.20. Maer onse Burgherschap is
 in de Hemelen : van waer wy den
 salichmaker verwachten/ den Heer
 Christu Jesum *3.25.2/ en 4.17.27*
ende 4.17.29/ ende 3.25.3.
- b.21. De welcke onse verneerde
 lichaē veranderen sal/ *ec. 3.25.3/ en*
ende 3.25.4/ en 3.25.8/ en 4.17.29
- a.4.3. Jā ic bidde v ooc mijn trouwe
 geselle/ helpt de vrouwen de welcke
 niet my in den Euangelio gestreden
 hebben/ *ec. 3.24.9.*
- a.6. Weest in gheene dinghen soch-
 suldich: maer laet in alle dingē uwe
 begheerten by Gode bekenet worde/
ec. 3.20.28/ en 3.20.40.
- c.12. Ick weet vernedert te zyne/ ic
 weet oock oueruloedich te zyne/ al-
 selins ende in allen ben ick geleert/
ec. 3.10.5/ ende 3.19.9.
- d.18. Ick ben segghe ick veruult na
 dat ic van Epaphrodito ontfangen
 hebbe / dat van v lieden ghesonden
 was/ *ec. 4.18.16*

Tot de Colossensen.

- 1.a.4. Naē dat wy uwe ghelooue in
 Christo Jesu ghehoort hebben/ en-
 de de liefde tot allen heylighen. *2.*
10.3/ ende 3.18.3.
- a.5. Om de hope die v lieden in de
 Hemelen wech gelept is/ *ec. 3.18.3*
ende 3.25.1.
- a.9. Daerom van dien daghe aen dat
 wy het ghehoort hebben/ en houden
 wy niet op vooz v lieden te bidden/
ec. 2.2.25.
- b.10. Ende waassende in de kennisse
 Godts. *2.2.25*
- b.12. Wanchende de Gladce/ die ons
 bequaem gemaect heeft/ *ec. 3.22.1*
- b.13. Die ons wt de macht der duys-
 ternisse verlost heeft/ *ec. 3.15.6.*
- b.14. In den welckē wy de verfoe-
 ninghe hebben/ door zijn bloet/ na-
 melijc de vergheuinghe der sonden.
2.17.5/ ende 3.4.30/ ende 3.15.5.
- b.15. De welcke is het beelt des on-
 sienlijck Godts/ de eerste geboren
 aller creatuerē. *2.2.20/ en 2.6.4/ en*
2.12.4/ ende 2.12.7/ en 2.14.2/ en
2.14.5.
- b.16. Want door hem zijn alle crea-
 tueren gheschapen die in de Heme-
 len zijn/ en die op der aerde zijn/ die
 sienlijc zijn en onsenlijc/ *ec. 1.14.*
10/ ende 2.12.7.

Ende

De Tafel.

- e.18. Ende hy is het hooft des lichaems der Gemeenſcap. 2.12.7/efn 4.6.9.
- e.20. Ende dooz dien al te verſoenen tot hem ſeluen / tot vrede ghebacht hebbende dooz het bloet zyns cruysen / beyde dat op der aerden / en dat in den hemel is. 1.14.10/efn 2.17.2 ende 3.4.27/ende 3.15.5.
- e.21. Soo heeft hy dan v lieden / die ghy booztyden verureemt waert / ende byanden dooz den An / ec. 2.16.2/ende 3.14.6.
- e.22. Nu ſekerlyck verſoent in dat lichaem zyns bleefſch / dooz de doot. 2.16.2.
- d.24. Nu verbljde ick my in mijn lyden / dooz v / ec. 3.5.3/ende 3.5.4 ende 4.12.5.
- d.26. Die verhozentheyt / die verborghen is geweest van de eeuwen / ende van de gheſlachten : maer nu gheopenbaert is zynen heylighen. 2.11.12/ende 2.7.17/ende 3.2.14 ende 4.14.2.
- 2.a.2. Op dat haerlieden herte vertrooft worden / te ſamen gheuoecht in de liefde / ende tot allen ryckdom des ontfangelycke verſants. ec. 3.2.14.
- a.3. In den welken zyn alle de ſchatten der wijsheyt ende kennisſe verborghen. 2.12.4/efn 2.15.2/efn 3.2.13/efn 2.11.5/efn 3.11.12/efn 4.8.7/ende 4.10.8/ende 4.18.20.
- b.8. Siet toe dat daer niemant zy / die v lieden roone dooz menſcheijckhe wijsheyt / ec. 4.10.8/ende 4.10.24.
- b.9. Want in hem woont de geheele volheyt der Godtheyt lichamelijck. 1.13.13/ende 3.11.5.
- b.10. En ghyliden zyt in hem volmaect / die het hooft is aller ouericheyt en macht. 1.14.3/ende 4.6.9.
- b.11. Dooz den welken ghyliden ſot beſneden zyt / met der beſnijdinghe die ſonder handen gheſchiet / ec. 4.14.24/ende 4.16.11.
- b.12. Wefende met hem begraven dooz den Doop / ec. 3.25.8/ende 4.15.5/ende 4.16.21.
- e.13. Ende heeft v lieden die ghy doot waert dooz de ſonde / ende dooz de boozhuyt des bleefſch / mede leuendich ghemaect met hem / ende heeft v alle de miſdaden vergheuen. 2.7.17.
- e.14. Hebbede ſotgewiſcht het hantgheſchrift der inſettinghen / dat tegen ons was / ec. 2.7.17/ende 2.17.5/ende 3.4.25.
- e.15. Ende heeft de Duerheden ende Wachten berooft / ende in dat Crucpe openbaerlyck gheuoert ten toone / ende ouer hen getriumpheert. 2.16.6.
- e.16. Dat v lieden dan niemant en oordele in eten oft in drincken / oft in de deele des ſteefdaechs / Nieuwmaents / oft der Sabbaten. 2.8.33.
- e.17. De welcke zyn de ſchaduwe der toecomende dinghen / maer het lichaem is Chriſti. 2.7.16/ende 2.8.31/ende 4.14.22/ende 4.14.25.
- d.19. Ende het hooft niet en behout / waer wt het ghehele lichaem dooz aenuouingen ende ſamēbindingen toege dient ende te ſamen genoecht / opwaſt met Goddelijcke wijsdomme. 2.15.1.
- d.20. Iſt dā dat ghyliede met Chriſto geſtoruen zyt / ende vry van ozen denijng der weereit : waer om wort ghy ghelijc die in de weereit leuen / met inſettinghen belaff. 4.10.9/efn 4.19.7.
- d.21. Als ghenaket niet / ſmaket n3 / handelt niet. 4.10.13.
- d.23. De welcke hebben wel eenen ſchijn der wijsheyt / in ghewilligen dienſte / en ootmoedicheyt / ec. 4.10.11/ende 4.10.24/ende 4.13.2.
- 3.a.1. Iſt dan dat ghyliden met Chriſto opgheweckt zyt / ſos ſocke het ghen dat bouen is / daer Chriſtus is ſittende ter rechter hande Gods. 3.6.3/efn 4.17.36.
- a.2. Beſocht dat bouen is / niet dat op der aerden is. 4.17.36.
- a.3. Want ghyliden zyt geſtoruen / ende uwe leuen is met Chriſto verborghen in Gode / ec. 2.16.7/ende ***** ij 2.16.

De Tafel.

- 2.16.13/ende 3.25.1.
a.5. Soo doodt dan uwe aerdtſche
 leden/hoerertje/onreynicheyt/quade
 beweginghe/quade begeerten/en
 ghiericheydt de welcke is afgoden
 dienſt. 2.16.13.
a.6. Om de welcke den toorn Godts
 comt ouer de kinderen der onghe-
 hoorſamenheyt. 3.2.27.
b.9. Lieghet niet den eenen teghen
 den anderen/nae dat ghy lieden wt
 ghedaen hebt/den ouden menſche
 niet zyne wercken. 3.3.8
b.10. Ende hebbet aenghedael den
 nieuwen/de welcke vernieuwt word
 tot kenniſſe/nae de ghelijckeniſſe
 des ghenen die hem geſchapen heeft
 1.15.4/ende 2.12.6/ende 3.3.9.
b.11. Waer in niet en is Griec ende
 Jode/Befnijdinghe en Woorthyt/
 herre biezende / Sytha / Dienſt-
 knecht / Liſje / &c. 4.20.1.
c.14. Ende bouen al die/ doet aen de
 liefde/de welcke is de bant der vol-
 comenheyt. 2.8.53/ende 3.18.8/en
 4.13.13.
c.16. Leert ende vermaent malcan-
 deren/ende angst den Heere in uwe
 herten met Palmen ende loſſan-
 ghen / ende gheefſelijcke liedekens.
 3.20.32.
d.20. Ghy kinderen/ weeff uwe ou-
 deren in allen ghehoorſaem. 2.
 8.37.
d.24. Dewijle ghylieden weet dat
 ghy van den Heere de vergheldinge
 der erſteniſſe ontfanghen ſult / &c.
 3.18.2.
d.25. Ende daer en is gheen wtne-
 minghe der perſoonen. 2.23.10
e.2.3. Ende bidt oec mede voor ons/
 dat ons Godt de duere des woorts
 open doe / &c. 3.20.20.
d.17. Ende ſegt Archipo / ſiet toe
 dat ghy den dienſt veruullet / dien
 ghy aengenomen hebt in den Heere
 4.3.7.

De eerſte tot den Theſſalo- nienſen.

2d.18 Daerom hebben wy willen

- tot b lieder comen / te Paulus twee-
 maal : ende de Satanas heeft ons
 verhindert. 1.17.11.
d.19. Want wat is onſe hope of
 blijſchap of croone des roems / &c.
 3.25.10.
3.a.5. Hierom hebbe ick het niet
 langher connen verdraghen / maer
 hebbe hem gheſonden/om uwe ghe-
 looue te kennen / &c. 3.20.46 / en
 4.1.6.
c.12. Ende de Heere veruul b / en
 make v oueruloedich in der liefde
 tot malcanderen / ende tot een vega-
 lijcken. 2.5.6.
c.13. Op dat hy uwe onſtraffelijcke
 herten verſtercke tot heylicheydt
 voor onſen Godt ende Vader / &c.
 3.17.15.
4.a.3. Want dit is de wille Godts/
 namelijk uwe heylighmakinghe. 3.
 16.2.
b.7. Want Godt en heeft ons niet
 gheroepen tot onreynicheydt / maer
 tot heylicheydt. 3.16.2/ende 3.19.2.
 ende 3.23.13.
d.15. Want dat ſegghe wy v voor
 het woort des Heeren / dat wy die
 ieden ende ouerblijuen tot de toe-
 comſte des Heeren / ſullen de ghene
 die ontfagen zijn niet voorſaem.
 3.25.8.
d.16. Wat de Heere ſelue ſal met ene
 gheſcheyde en ſtemme des Archana-
 gels / en Waſoene Godts neder co-
 men van den Hemel / en die in Chris-
 ſto gheſtopuen zijn / ſullen eerſt op
 ſtaen. 1.14.8/en 2.16.17.
d.17. Daer nae wy die leuen ende
 ouerblijuen zijn / ſullen te ſamen met
 hen opgenomen worden in de wol-
 ken / den Heere te ghemoete in de
 lucht / ende alſo ſullen wy alſijt met
 den Heere weſen. 2.16.17
5.a.2. Want ghyliede weet ſelue ſeer
 wel / dat den dach des Heeren comē
 ſal ghelijck een dief in der nacht. 4.
 19.34.
b.9. Godt en heeft ons niet gheſet
 tot toorn / maer om ſalicheyt te ge-
 crighen / door onſen Heere Jeſum
 Chriſtum. 3.16.2.
 2d.2.

De Tafel.

- c.17. Biddet sonder ophouden. 3.20.
7/ende 3.20.28.
c.18. Weest danckbaer in alle din-
ghen: want dit is de wille Godts
in Christo Jesu aen v. 3.20.28.
c.19. Bluscht den Gheest niet wt.
1.9.3/ende 2.5.11.
c.20. Veracht de Propheetie niet. 1.
9.3.
c.23. En de Godt des vzedes heys-
lighe v gheheel volmaectelijck/ en-
de uwen volmaecten gheest/ ende
ziele/ ende lichame worde bewaert
onstraftelijck in de toecomste onses
Heeren Jesu Christi. 3.6.3/ende
3.17.15/ende 3.25.7.

De tweede tot den Thessalo- nicensen.

- 1.1.4 Wy selue roemen van v lieden
in de Gemeenten Godts/ van uwe
lijdtfaemheyt ende gheloone in alle
uwe veruolghinghen ende verdruc-
kinghen die ghy lijdet. 3.2.11.
c.5. Het welcke is een bewijsinghe
des rechtuerdige oordeels Godts/
op dat ghy weerdich gemaect wor-
det den Conincrijcke Godts/ vooz
het welcke ghy lieden lijdt. 3.2.11/
ende 3.18.7.
c.6. Dewijle het recht is by Godt/
den ghenen die v verdrucken/ ver-
druckinghe te vergheiden. 3.9.6/eff
3.18.7/ende 3.25.4.
c.7. Ende v lieden/ die ghy verdruct
wort ruste met ons/ als de Heere
Jesús sal gheopenbaert worden vā
den Hemel/ met de Engelen zijnder
macht. 3.18.7.
c.9. De welcke sullen straffe lijden/
namelijck de eeuwige verderwinghe
van den aensichte des Heeren/ ende
van de heerlijckheyt zijner macht.
3.25.12.
c.10. Als hy sal comen om vercort
te worden in 3^e Heylighen/ ende
wonderbaer te worden in alle de ge-
loouighen (want onse gherupghes-
nisse is by v gheloof gheweest) te
dien daghe. 3.25.10.

- d.11. Waerom wy oock altydt bid-
den vooz v lieden/ dat onse Godt
v hier beroepinghe weerdich houde/
ende vernulle het welbehaghen der
goetheyt/ ende het werck des ghe-
loofs met machte. 2.5.8/ende
3.2.35.
2.2.3. Dat v niemant en bedrieghe
in gheender maniere/ want hy en
comt niet ten 3^e dat eerst den afual
come/ ende de mensche der sonde
namelijck de sone der verderffnisse
gheopenbaert worde. 4.9.7.
b.4. Hem seluen settende ende ver-
heffende/ bouen al wat ghenacmt
wordt Godt/ ofte Godts dienst:
soo dat hy/ als oft hy Godt ware
st in den Tempel Godts/ hem sel-
uen wtgheuende vooz Godt. 4.2.
12/ende 4.7.25/ende 4.7.29/ ende
4.9.4.
c.9. Te weten dien wiens toecom-
ste is nae de werckinge des Sa-
tans/ in alle macht/ende teckenien/
ende wonderheden der leughenen.
1.4.17.
c.11. Ende daerom sal hem Godt
senden de werckinge der dwalinge/
op dat 3^e de leughenen ghelouuen.
1.14.17/ende 1.18.2/ ende 2.4.5.
c.12. Op dat 3^e alle geofoecelt wor-
den/ die de waerheyt niet geloof en
hebben: maer hebben een welbeha-
ghen ghehad in de ongerechtigheyt
1.18.2/ende 2.4.5.
d.13. Maer wy moeten altyt Godt
dancken vooz v lieue broeders in de
Heere/ dat v Godt handen beginne
vercozen heeft tot salicheyt/ dooz de
heylighmakinge des Gheests/ ende
ghelouighe der waerheyt. 3.1.4.
c.14. Waer toe hy v geroepen heeft/
dooz onse Euangelium/ om te ver-
erighen de heerlijckheyt onses Hee-
ren Jesu Christi. 2.10.3.
3.2.6. Wy ghebeden v weder broe-
ders/ in de name onses Heeren Je-
su Christi/ ontrect v vā allen broe-
der die onthoozlijck wandelt/ ende
niet na de leere die hy van ons ont-
fanghen heeft. 4.1.26.
c.10. Want oec doen wy by v lieden
***** uij wa

De Tafel.

- waren gheboden wy b die / name-
lijck wilde yemant niet werken/
dat hy oock niet eten en soude. 4.
16.29.
- b.12. Den sulcken ghebieden ende
bermanen wy door onsen Heere
Jesum Christum dat zy niet stil-
heyt werckende/ haer eyghen broot
eten. 4.1.26.
- b.14. Ist dat yemant onsen woorde
niet ghehoorsaem en is/teckent die
door eenen sendtbrief / ende en ver-
megt b niet met hem/ op dat hy be-
schaemt worde. 4.12.5.
- b.15. Ende en houde hem niet als
byant:maer vermaent hem als een
broeder. 4.12.10.
- De eerste tot Timo-
theum.**
- 2.a.5. Het eynde des ghebots is de
liefde / wt reyn herte / ende goeder
consciencie / ongheneynsde ghelooue
2.5.6/ende 2.8.51 / ende 3.2.12/
3.19.16/ende 4.10.4.
- b.9. Wetende dit namligh dat den
rechtuerdighen de Wet niet gheset
en is / maer den ongherechtighen
ende ongeregelden/ ongoddelicken
ende sondaren/ den onheyligen ende
onreynen/ den vadermoorders ende
moedermoorders/ &c. 2.7.10.
- c.13. Die ick te dooren een lasteraer
was / ende veruolgher / ende ver-
drucker : maer my is barmhertic-
heyt gheschiet / om dat ick onweten-
de ghedaen hebbe / door ongheloo-
uicheyt. 3.3.22
- c.15. Dat Jesus Christus in de we-
relt gecomen is om de sondaren sa-
lich te maken : onder de welcke ick
de meeste ben. 2.12.5.
- b.17. Den Coninc der ewiden/ den
onuerganchelicken / onsenlijcken/
ende allene wijsen Gode / zy eere
ende prijs in der ewicheyt. Amen
1.13.11/ende 1.13.24.
- b.19. Hebbende ghelooue ende een
goede consciencie/welcke sommighe
herwoypende/ &c. 3.2.12.
- 2.a.1. Soo hermane ick nu booz al/
datmen bidde/ende smecke/ en ver-
bidde/en dancke booz alle menschen
3.20.19/ende 4.20.23.
- a.2. Woz Coninghen/ ende alle die
in hoocheyt zyn gheset / op dat wy
een gherustich ende stille leuen ley-
den moghen/in alle Godtsalichz en
eerlicheyt. 4.20.5/ende 4.20.23.
- a.4. Die wil dat alle menschen sa-
lich worde/ ende tot de kennisse der
waerheyt comen. 3.24.15
- b.5. Want daer is een Godt ende een
middelaer Gods ende der men-
schen/de mensche Christus Jesus.
2.12.1/ende 2.17.5/ende 3.20.17
ende 3.20.20/ende 4.12.25.
- b.6. Die hem seluen ghegeuen heeft
tot een verlockinghe booz allen / de
welcke is dat ghetuyghenisse te zyn
nen tijde berodent. 2.17.5/ende
3.4.30.
- c.8. Soo wil ick dan dat de mannen
bidden in alle plaetsen / ophessende
heylige handen/ sonder toornicheyt
ende murmureren. 3.20.29/ende
3.25.7/ende 4.19.2.
- 3.a.2. Soo moet van een Bisschop
ontrafelg zyn / eender vrouwen
man/wacker/nuchtere/ gemantert/
herbergich/ghechiet om te leeren.
4.3.12/en 4.4.7 / en 4.4.10/en 4.
5.2/ende 4.12.23 / ende 4.12.24.
- b.9. Wie de verborghenheyt des ge-
loofs houden in reynen consciencie.
3.2.13/ende 4.19.36.
- b.15. Welcke is de Ghemeynte des
leuenden Gods/ de Pilaer en bas-
ticheyt der waerheyt. 4.1.10/ende
4.2.1/ende 4.8.12.
- b.16. Ende sonder twyfele / de ver-
borghenheyt der Godtsalicheyt is
groot/ Godt is geopenbaert in den
bleesche. 1.13.11/ende 4.14.2.
- 4.a.1. De geest seyt duytlic dz in de
laetste tijden sommige sullen afsal-
len van den gelooue/en de berleyde-
de gheesten aenhangen/ ende de lee-
ringhe der duyuelen. 4.9.14.
- a.2. Leerende leugene door hypocriz-
ie/der welcker consciencie is als my
een byantijfer afgebrant. 4.9.14.
- Wet

De Tafel.

- a. 3. Aerbiedende te trouwen / ende ghebedende te onthouden van spijse dis Godt gheschapen heeft om te ghebruyken met dansegghinge den ghelouigen / ende die de waerheyt bekenen. 4.9.14. eff 4.12.23.
- b. 4. Want al dat Godt gheschapen heeft is goet: ende daer en is niet verworpen / als het met dansegghinge ghenomen wort. 3.19.8.
- b. 5. Want het wort geheylicht doot het woort / ende doot het ghebet. 3.19.8. ende 3.20.28.
- b. 6. Op gheuoet in de woorden des gheloues / ende der goeder leere / welcke ghy doorgaens naegenuolcht hebt. 3.2.13. ende 3.2.6.
- b. 8. Maer de Godsalicheydt is tot alle dinghen profijtelijk: als die heilofte heeft des tegenwoordig / en eff toecomende leuens. 2.9.3. ende 3.2.28. ende 3.20.44.
- c. 10. Want hier toe aerbeyden wy / ende worden versmaet / om dz wy in den leuenden Godt hopen / die een Salichmaker is aller mensche / maer alder meest der ghelouighen. 3.8.8.
- d. 13. Houde van het leuen / vermanen / ende leeren / tot dat ic come. 1.9.1.
- d. 14. Aergheet de ganc niet die in b is / die b gegeuen is doot de Drophetie / met oplegginghe der handen des Driesterschaps. 4.3.15. eff 4.19.28.
15. b. 9. Men sal de weduwe berkiefen die niet min en sy dā tsestich iaren / die eens mans wijf gheweest wy. 4.3.9.
- b. 12. Hebbende het oordeel dat sy het eerste Ghelouue verworpen hebben. 4.13.18.
- c. 17. De Ouderlinghen die wel regieren / sullen dodelder ere weerlich gheacht worde / boornemelijc die aerbeyde in de woorde ende leere. 2.8.35. ende 4.11.1.
- d. 20. Die sondighen / straffe in alder teghenwoordicheyt / op dat oock de andere breefe hebben. 4.12.3.
- d. 21. Ic betuyge boot Godt / eff den Heere Iesum Christum / ende de wtuercozen Enghele / dat ghy dit bewaert / sonder versoedel / ec. 1.14.9. ende 1.14.16. ende 3.23.4.
- d. 22. Aeght niemant haesteijcken de handen op / noch wort niet deelachtich van anderer menschen sonden. 4.3.12. ende 4.3.15.
6. a. 4. Die is opgheblasen / ende en weet niet maer is wtinnich in bygghen ende woorden stryde / wt de welcke coemt nyt / twist / lasteringe quade bedenckinge. 1.13.3.
- b. 10. Want ghiericheyt is een wortel van alle quaet / tot de welcke de sommighe lust hebbende zijn af gewaelt van den ghelouue / ende hebbe hē seuen met vele smerten doot steken. 3.2.13.
- d. 16. Die alleene onsterfelijkheid heeft / ende woont in het licht daer men niet en can toegaen: den welcken gheen mensche gheuen en heeft / noch sien en can. Desen sy cere ende macht in der ewicheyt / Amen. 1.6.3. ende 1.18.3. ende 3.2.1.
- d. 17. Den ricken in deser werelt ghebedt / dat sy niet houeerlich en zijn / noch hope en setten op den onghesadighen rijdoem: maer op den leuendighen Godt / ec. 3.18.6.
- d. 20. O Timothee / bewaert dat b betrouwet is / schouwēde het onheylighe ydel spreken / ende de teghensrijdende redenen / de valscheijck gheuaender wijsheyt. 1.16.8.

De tweede tot Timotheum.

1. a. 1. Paulus een Apostel Iesum Christ / doot den wille Godts / na de belofte des leuens dz in Christo Iesu is / ec. 2.9.3.
- b. 6. Ick vermane b / herweert de gane Godts die in b is / doot de oplegginghe mijner handen. 4.3.15.
- c. 9. Die ons heeft salich ghemact: ende heeft ons gheroeppen met een heylighe roepinghe: niet om onser wercken wille / maer na zijn boornemen ende ghenade / ec. 2.12.5.
- ***** b ende

De Tafel.

- ende 3.14.5. ende 3.22.3. ende 4.7.26.
- c.10. Ende nu gheopenbaert dooz de verschynninghe onses Salichmakers Jesu Christi, die de doot heeft te niete gemaect/ &c. 2.9.2. ende 3.25.1.
- f.12. Om welker oorzaken wille/ ic dit ooc tijde/ende en worde ooc nu beschaemt; Want ic weet wien ick gheloofte hebbe / ende ben verskert dat hy is machtic;/ dat ic by hē hebbe/ te bewaren tot diē dach. 3.2.31 ende 3.25.4.
- d.14. Bewaert den goeden pant die die v betraut is / dooz den Heyligen Gheest die in ons woont. 3.2.33
- d.18. De Heere gheue hem / dat hy barmherticheyt vinde by den Heere/ in dien daghe. 3.25.10.
- 2.b.10. Daer om verdraghe ic het al/ om de wtuercozene/ om dat sy de salicheyt souden ghetrijghen/ die in Christo Jesu is / met ewighe eerlicheyt. 3.5.4.
- b.11. Ist dat wy niet hem gestorue zijn/ soo sullen wy ooc niet hem leuen/ &c. 3.15.8.
- b.13. Ist dat wy onghelouich zijn/ hy blijft nochtans ghewone/ hy en can hem seluen niet verloochen. 1.4.2. ende 3.20.36.
- d.16. Waer de onheylighe ende ydellespraken wederstaet: Want sy sulden tot merder Godtloosheyt gheuyen. 3.2.13.
- c.19. Waer het vaste fondament Gods staet/ende heeft desen zeghel De Heere kent die de zijne zijn/ &c. 3.22.6. ende 4.1.2. ende 4.1.8.
- f.20. In een groot huys en zijn niet alleenlijck gouden ende silue: en vaten: mer oock houten ende yerden: ende sommighe ter eeren/ maer sommighe ter oneere. 3.15.8.
- d.25. De ghene die teghen staen/ in alle sachtmoedicheyt onderwijfende oft hen Godt te einigen tijde gaue/ dat sy hen bekeerende/ de waerheyt bekenden. 1.14.18. ende 3.3.21. ende 3.24.15.
- d.26. Ende dat sy van de banden

- des Dupuels ontgaende (van den welcken sy ghevanghen zijn) ontwaecten tot zynen wille. 1.14.18 ende 3.3.21.
- 3.b.7. Die altyts leeren/ maer nimmermeer ter kennisse der waerheyt connen ghecomen. 3.2.5.
- b.8. Heilich Jannes ende Jambres teghen Moysen stonden/ alsoo staen/ &c. 3.2.13
- d.16. Alle de Schryft is van Gode ingegheuen ende oorzoonlijc tot leerlinghe/ tot strafinghe/ tot versegginghe/ tot onderwijnghe die in de rechtuerdicheyt is. 1.9.1. ende 2.7.14.
- d.17. Op dat de mensche Godts geheel sy/ tot alle goede werken volmaectelijck onderwesen. 1.9.1.
- 4.a.1. Ick betuyge dan dooz Godt/ ende den Heere Jesum Christum/ die de leuende en de doode oordeelen sal in zijne verschynninghe ende in zijn Conincrijcke. 2.16.17.
- b.8. Kloort soo is my de Croone der rechtuerdicheyt/ die wechghelept/ de welcke my te dien daghe gheuen zal de Heere/ &c. 3.18.4. en 3.25.4.
- c.16. In mijne eerste veratwoordinghe stondt my niemant by / maer zy verlieten my alle. 4.6.15.

Tot Titum.

- 1.a.1. Paulus een Dienstknecht Gods/ ende Apostel Jesu Christi na den ghelouue der wtuercozenen Gods/ende kennisse der waerheyt/ die na de Godtsalicheyt is. 3.2.12 ende 3.22.10.
- b.5. Daer om hebbe ick v in Creta ghelaten/ om dat ghy het ghene dat gebrekelijc is/ doozt soudet te rechte bringhen/ ende in alle steden verdinghen setten/ ghelijc ic beoordent hadde. 4.3.7. ende 4.3.8. en 4.3.15.
- b.6. Ist dat yemant is onstraffelijc/ cener vrouwen man/ die ghelouige kinderen heeft/ &c. 4.3.12. ende 4.12.23.

En

De Tafel.

b.7. Een Biffchop moet onstraffelijc
ec.4.5.19

c.9. Die aen dat getrouwe woort dz
na de leere / is bift houdt / op dat hy
machtych zy oock te vermanen dooz
de ghesonde leere / ec. 4.3.6.

b.13. Dit ghetuygenisse is warach-
tich om welcker oorzaken wille
strafte dapperlyck / op dat zy gesont
worden in het ghelooue. 3.2.13

b.15. Alle dinghen zijn den reynen
reyn maer den onreynen ende onge-
loouighen is gheen dinck reyn / ec.
3.19.9. ende 4.13.9. ende 4.17.4.

2.a.2. De oude mannen / dat sy so-
ber zijn / ghesadich / voorlethich /
ghesont in den ghelooue / liefde / en-
de lydt saemheyt. 3.2.13.

b.11. De Salichmakende ghenade
Godts / is verschenen allen men-
schen. 2.12.4. ende 3.7.3
ende 3.16.2. ende 4.1.26.

b.12. Ende onderwijft ons / op dat
wy de godtloosheyt ende Weerelt-
lyche begheerlijcheden versakende /
machtyck / ende rechtueerdichlyck /
ende Godt salichlyck leuen in dese
teghenwoordighe weerdelt. 3.16.
2. ende 3.25.1.

b.13. Verwachende de salighe ho-
pe ende verschijninghe der eerlijchz
des grooten Godts / ende onses Sa-
lichmakers Iesu Christi. 3.9.5.
ende 3.16.2.

3.a.1. Vermaentse / dat sy den boz-
sten ende Quereheden onderdanich
ende ghehoorfaem zijn: tot alle goe-
de wercken bereypt zijn. 4.20.23

a.4. Maer na dat de goedertieren-
heyt Godt onses Salichmakers /
ende de liefde tot de menschen ghe-
openbaert is: heeft hy ons salich ge-
maecht. 2.5.17. ende 3.14.5. en 4
1.26.

b.5. Niet wt de rechtueerdighe wer-
ken die wy gheuen hadde / maer na
zijne barmherticheydt / dooz het bat
der wedergeboorte / ec. 1.13.14. en.
3.4.25. en 4.15.5. en 4.16.20. en.
4.17.22.

b.7. Op dat wy gherechtueerdicht /
dooz zijn genade Erfgenaemē wo-
den

souden na der hope des ewigen
leuens. 3.15.6.

c.9. Maer weder staet de dwase bra-
ghen / ende rekeninghen der geslach-
ten / ende twistighen / ende stryden
van der wet : want zy zijn onpro-
fytelijck ende ydel. 2.12.5.

Tot den Hebreē.

1.a.1. Godt doortijden dicmael en-
de menigherley wyse tot de Waderē
ghesproken hebbende dooz de Pro-
phetē. 2.9.1. en 2.15.1. en 4.8.7.

a.2. Heeft in het lactse van dese da-
gen tot ons gesproken dooz de Ho-
ne. 1.13.7. en 4.8.7. en 4.18.20.

a.3. De welcke de wyne hy is het
schynsel zijner heerlijcheit / ende het
wtghedruete Werdē zijns wesens /
ende draecht alē dinck met zijnen
machtygen woorde / ende de reynin-
ge onser sonde dooz hem seluen ge-
maecht hebbende / is gheseten ter
rechter hande der Maeslepyt in de
hoochste plaetsen. 1.13.2. ende 1.
13.12. en 1.16.4. en 3.2.20. ende
2.14.3.

b.4. Soo vele weerdigher ghewor-
den dan de Engelen / als hy wtne-
melijcker naem bouen hen vercre-
ghen heeft. 1.14.9.

b.6. En alle de Engelen Godts sullen
hem aenbiddē. 1.13.11. en 1.13.23

c.10. Ghy Heere hebt in den begin-
ne de Aerde ghesundeert / en de He-
melen zijn wercken dijner handen.
1.13.11. ende 1.13.23. ende 1.
13.26

d.14. Zijn zij niet alle dienstbaert-
ghe Gheesten / die tot dienst wtge-
sonden worden / om de ghene die
Erfgheenenamen der salicheydt sullen
wesen. 1.14.9. en 3.20.23.

2.b.5. Hy en heeft den Engelen de
toecome de weerdelt niet onder-
woopen daer wy van speken. 1.
4.9.

b.9. Maer wy sien dat Iesus met
eerlijcheit ende eere ghecroont is /
de welcke een weynich tijds min-
der gheworden is dan de Engelen /
dooz het lyden des doots: om dat hy
dooz

De Tafel.

door Godts ghenade / door allen de
doot smaken soude. 1.13.
26. ende 2.16.7.

f.11. Want oec hy die heylichmaect
ende de gene die geheyltch wordē/
zijn alle wy eens: om welcker oorsa-
ken wille hy hem niet en schaemt hē
Broeders te noemen. 2.13.2

d.14. Om dat hy door de doot te
niete maken soude den genen die de
macht des doots hadde / dat is den
dupel. 1.14.18. ende 2.13.1. en
2.13.2. ende 3.11.12.

d.15. Ende verlossen soude alle die
met breefe des doots / alle het leuen
lanc der slaernye onderworpen wa-
ren. 2.16.7.

d.16. Want hy en neemt hoorwaer
de Engelen niet aen: maer hy neemt
Abrahams zaet aen. 1.14.9. ende
2.13.1. ende 2.13.2.

d.17. Daer om moeste hy allefing dē
Broeders ghelijck worden: om dat
hy barmhertich wesen soude / ende
een ghetrouwe Hooghe Priester /
ec. 2.13.1. ende 2.16.12. ende. 2.
16.19.

f.c.14. Wy zijn Christi deelachtich
gheworden / soo verre wy het be-
ghinsel des vertrouwens tot den
eynde sterchouden. 3.2.16.

4.c.9. Soo blijft dan een ruste den
volcke Godts. 2.8.29.

d.14. Dewyle wy dan eenen grooten
onerpriester hebben Jhesum de
sone Godts die door de hemelen in-
ghegaen is. 2.7.2. ende 4.14.21.

d.15. Want wy hebben gheen On-
terpriester die niet en soude conuen-
medelighen hebben met onse cranc-
heden: maer die in alle dinghen / na
ghelijckheyt heeft versocht geweest /
sonder soude. 2.12.1. ende
2.12.7. ende 2.13.1. ende 2.16.12.
ende 4.17.24.

d.16. Daer om laet ons toegaeen mē
hy moedicheyt tot den Croon zij-
ner ghenade: op dat wy barmhertich-
heyt gecryghen / ende ghenade vin-
den in de bequame tijt der hulpe. 3.
20.12. ende 3.10.17.

f.8.1. Want een peghelijck Hoogh-

priestere wt de menschen genomen /
wordt door de menschen gheset in
het ghene dat hy Godt te doene is:
om te offeren gauen ende slachtoffe-
ren door de sonde. 2.12.4

a.4. Niemand en neemt hem seluen
die eere aen: maer die van Gode ge-
roepen wordt / ghelijckerwijs oock
Aron. 4.3.10. ende 4.15.

2.2. ende 4.18.9. ende 4.18.14.
a.5. Alsoo oock Christus en heeft
hē seluen nē vereerlijct om Hoogh-
priester te worden: maer hy die tot
hem ghesproken heeft / ec. 4.14.21
ende 4.18.2.

b.6. Ghy zijt Priester in der ewich-
heyt na de ordeninghe Melchisedech
4.19.28.

c.7. De welcke in de daghen zijns
vleschs als hy gebedē ende smekin-
ghen met stercke roepinghe ende tran-
nen hem die machtich was / ec. 2.
16.11.

c.8. Hoe wel hy de Soen Godts was
soo heeft hy tot het gene dat hy ge-
leden heeft / ghehoorsaemheyt ghe-
leert. 3.8.1.

c.10. Ende is van Godt ghenamt /
Hooghpriester na de ordeninghe Mel-
chisedech. 4.18.2.

6.a.4. Want het is onmogelijc dat
de ghene die eens verlicht gheweest
zijn / ende de Hemelsche gauen ghe-
smaect hebben / ende des heylighen
Gheests deelachtich geweest zijn. 3.
2.11. en 3.3.21. en 3.3.23.

b.6. Ende afaallich worden / dat sy
weder omme vernieuwt worden tot
bekeeringhe / ec. 3.3.21.

b.10. Want Godt is niet onrecht-
uerdich / dat hy uwe werck soude
bergheten / ende den arbeijt der lief-
den / ec. 3.18.7.

d.13. Want doe Godt Abraham
beloefde / de wijle hy gheruen meer-
deren en hadde. om hy te sweeren /
swoer hy by hem seluen. 2.8.25.

d.16. De menschen sweeren by hem
die meerder is / ende de eedt tot ver-
sterkinghe gedaen is hen het eyn-
de alder teghensprekinghe. 2.8

27.

Sonder

DeTafel.

- 7.a.3. Sonder vader/ sonder/ moeder/ sonder gheslachte die noch beghin der daghen/noch eynde des leuens hebbende/ maer den Sone Gods gheleken/ blijft Priester in der ewicheydt. 4.19.28.
- b.7. Iſb is het sonder eenich teghen spreken/ dat de munder van de meer der ghesegent wordt. 4.18.2
- b.11. Ist van dat de volcomentheyt door het leutische Priesterdom was/ ec. 2.11.4.
- b.12. Wandt het Priesterdom verandert zijnde/ is het ooc noot/ dz ooc veranderinghe der wet gheschie. 3.4.4.ende 4.6.2.
- c.17. Ghy zijt Priester in der ewicheydt na de ordeninge Melchisedech 4.18.2.
- c.19. Wandt de Wet en heeft niet heyligh gemaect/maer die toezinghinghe van een beter hope/ ec. 2.7.17.ende 2.11.4.
- d.21. Waer dese niet eedtsweeringe/ door den ghenen die tot hem gheseyt heeft: De Heere heeft gheswooren en het sal hem niet berouwen: Ghy zijt Priester in der ewicheydt na de ordeninge Melchisedech. 4.18.2.
- d.22. So veel beter is dit verbont/ daer van Iesus is Worzge geworden. 4.18.2
- d.24. Waer dese om dat hy ewelijc blijft/ heeft een onuerghanclick Priesterdom. 2.15.6.
- d.25. Waer wt hyse te vollen can salich maken/ die door hem tot Godt gaen/ dewyle hy alstijts leeft om voorsz hen te bidden. 2.16.16.
- 3.a.1. De somma van dat wy segghen is dit/ namelijc dat wy hebben soo danighen Hooghpriester/ die gheseten is ter rechter hande des Croons der Maiesteys in de Hemelen. 2.16.15.
- b.5. Want liet (seyde hy) dat ghy het al maect na den voorbeelde die v op den berch ghedoont is. 2.7.1
- b.6. Waer nu heeft dese onse Hoogh priester so veel beter bedieninghe ghecreghen/ als hy eens beters verbonts Middelaer is/ dz in betere beloften betessicht is. 2.16.12.
- 9.a.1. Soo hadde van het eerste Verbont ingesteldt wyſen des Godtsdienst/ ende een wereltliche Heylichdom. 4.14.21.
- b.7. Waer inden tweeden Tabernakel/ ghinc alleenlijc de Hooghpriester eens des Jaers/ niet sonder bloet dat hy offerde door hem ende des volcx misdaden. 2.15.6.
- b.8. Waer mede de Heyligh Gheest beduyde/ dat de wech tot het Heylichdom noch niet gheopent en was dewyle de eerste Tabernakel noch zynen standt hadde. 2.15.6.
- c.9. Welcke Tabernakel was een afbeeldinghe na tegenwoordighe tyt/ in den welken gauen ende slachtofsen geoffert werden/ die den Dienare niet en connen heyligh maken na der conscientie. 2.7.17.ende 2.11.4.ende 4.14.25.
- c.11. Waer Christus de Hooghpriester der toecomende goeden/ ec. 4.14.21.ende 4.18.2. en.2.16.16.
- c.12. Noch door Wocken ende Calueren bloet/ maer door zyn eyghen bloet enmael inghegan in het heylighe/ een ewighe verfoeninge gewonnen hebbende. 2.17.4.ende. 4.18.3.
- c.13. Wandt ist dat het Bloet der stieren ende Wocken ende de aschen van der Coe ghesprent op de beulecte/ hem heyligh tot repnicheydt des vleesch. 2.17.4.
- d.14. Hoe veel te meer sal het bloet Christi/ die door den ewigen geest hem seluen Gode onstraffelijc geoffert heeft/ uwe conscientien reynighen van de doodelijke wercken/ om den leuendighen Godt te dienen? 2.16.6. ende 3.16.1.ende 4.14.21.
- d.15. Ende daer om is hy een Middelaer des nieuwen Testaments/ op dat ec. 2.17.4.ende 2.7.17
- e.16. Want waer een Testament is/ daer is het van noode/ dat de doot des Testamentmakers in come. 4.18.5.
- f.22. Ende alle dinghen werden by na

De Tafel.

- na met bloede ghereynicht na der
wer: ende sonder bloetsturinghe en
gheschiet gheen vergaeninghe. 2.
15.6. en 2.17.4.
- g.26. Waer na is hy eens/in de vol-
endinge der tijden / tot aflegghinge
der sonde verschenen door zijn selfs
offerhande. 4.18.3.
- g.27. Ende ghelijck den menschen
gheset is eens te steruen / ende daer
naer het oordeel. 2.16.17. en 3.25.8
- g.28. Alsoo oock Christus eenmael
gheoffert / om vele sonden wech te
nemen / sal ten anderen male sonder
sonde ghesen worden / den ghenen
die hem verwachten ter salicheydt.
3.25.2.
- 10.a.1 De wet hebbende de schaduwe
der toecomende goeden/ende m3 het
beelt der dinghen zelue / can niet de
offerhanden die 3y alle Jare de selue
sonder ophouden offeren / nemmer-
meer heyligh makende de gene die daer-
toe gaen. 2.7.16. ende 2.7.17. en
2.11.14 ende 4.14.23.
- a.2. Anders en souden sy niet op
ghehouden hebben geoffert te wer-
den / daer om dat 3y die dienen/geen
conscientie der sonden meer hebben
souden/eenmael ghereynicheyt zijn-
de. 3.19.15. en 4.10.3. en 4.14.25.
- a.4. Want het is onmogelijck / d3
het bloet van Stieren ende Bocken
de sonde soude wegnemen. 4.14.25
- b.7. Doe seyde ick: Siet ic come / (in
het begin des boec is van my ge-
schreuen) om dynen wille te doen/o
Godt. 2.16.5
- b.8. Als hy bouen gheseydt hadde:
Slachtoffer ende gaen /ende brāt-
offer/en offer door de sonde en hebbt
ghy niet gewilt/noch sy en hebben d
niet behaecht/et. 2.16.5.
- b.10. In welken wille wy gheheyl-
licht zijn/door de offerhande des lie-
baems Jesu Christi/eenmael ghe-
daen. 3.6.3. en 4.18.3
- c.14. Want niet een offerhande heeft
hyse ewighelijck gheheyllicht/die ghe-
heyllicht worden. 3.5.2. ende 4.
18.3.
- d.19. Dewyle wy van Broeders/
b3ghen hebben tot den inganc des
heylighdoems/door het bloet Jesu.
3.20.20.
- d.20 Door den nieuwen ende leuen-
den wech dien hy ons bereydt heeft/
door den hoorhanc/dat is / door zijn
blesch. 3.20.18.
- e.26. Want soo wy willens sonde-
ge/na dat wy de kennisse der waer-
heyt ontfanghen hebben/daer en is
gheen offerhande meer ghebleuen
door de sonde. 3.3.21. ende 3.3.
23. ende 4.18.3.
- e.27. Waer dē breezelijcke verwach-
tinge des oordeels/ende hitticheyts
des biers/die de vpaden verflinden
sal. 3.25.12.
- e.29 Hoe heel swaerder straffe meynt
ghelyeden dat hy sal weerlich ghe-
acht worden/die den Sonē Gods
vertreden heeft / ende het bloet des
Testaments onreyn gheachtheft/
et. 3.3.21.
- g.36. Want verdrachsaemheyt is
vliede noodich / op d3 ghy den wille
Godtsghedaen hebbende/de belofte
gheeyghen maecht. 3.2.37.
- 11.1. Het Ghelooue/is een ver-
schertheyt der dinghen diemen
hoert/ende een bewijs der dinghen
diemen niet en ziet. 3.2.41. en
3.25.1.
- a.3. Door het ghelooue verstaen
wy/d3 de werelt door G O D T S
woordt bereydt is / soo dat de din-
ghen die wy sien / niet wt sienlijcke
dinghen ghemaecht en sijn. 1.5.1.
en 1.5.13. ende 1.16.1.
- a.6. Waer sonder gelouue ist onmo-
ghelijck Gode te behaghen: Want
wie tot Godt coemt / die moet ghe-
loouen dat Godt is / ende dat hy dē
ghenen die hem soeken loont. 3.
11.15. ende 3.14.4. ende 3.20.40.
- b.7. Door het ghelooue doe van
Gode vermaent van het ghene dat
men noch niet en sach / breefde / et.
3.2.30.
- b.9. Door het ghelooue ghinc hy
woone in het land der beloften/als
in een vbermt land/et. 2.10.
13.

De Tafel.

c.17. Door het gelooue heeft Abrahams als hy versocht werdt / Isaac geoffert / ende hy die de belofte ontfanghen hadde / heeft synen eenich gheboyen sone geoffert. 3.

19.6. Ende aenbat op het opperste zijner roede. 1.11.13.

12.a.3. Want overleghet dat dese sulcke een teghen spreken der Son-daren teghen hem gheleden heeft / op dat ghy niet slau en wort / ende slap in uwe ghemoet. 3.3.15.

b.5. Ende ghyliede hebt de vermaninghe vergheten / de welcke tot u als tot hare kinderen spreekt: myn sone en veracht de castijdinghe des Heeren niet / noch en verstant u / als ghy van hem ghestraffet wort. 3.4.32.

c.8. Maer ist dat ghylieden sonder castijdinghe sijt / daer van sy alle deelachtich gheworden zijn / soo sijt ghy dan Bastaerden / ende niet kinderen. 3.8.6.

c.9. Moort / wy hebbe doch onse viceschelijcke vaderen ghehad die ons castijden / ende wy breefden se sulken wy niet veel meer den Vader der Gheesten onderdanich wesen / ende leuen. 1.15.2.

c.17. Want ghylieden weet dat hy oec daer na / als hy de seggheninghe becruen wilde / verworpen werdt: want hy en vant gheen plaetse des beraus / hoewel hy die met tranen sochte. 3.3.24.

c.18. Ghylieden en zijt niet gecomen tot den tastelicken Berch / ende brandende vier / ende donckerheydt / ende duyternisse / ende onweder. 2.11.9.

22. Maer ghylieden zijt ghecomen tot den Berch Syon / ende tot de stadt des leuendighen Godts tot dat Hemelsche Hierusalem / ende de vergaderinghe der ontallijcker Engelen. 1.14.9.

d.23. Ende tot de Ghemeynte der eerstgeboeren die in den Hemel gheschreuen zijn / ende tot Godt den Richter ouer alle / ende tot de gees-

ten der volcomen Heylighen. 3.25.6.

13.a.4. Het huwelijck is by allen eerlijc / ende eel onbeulect bedde: maer de hoereerders en operspeelers sal Godt oordeelen. 4.9.14. ende 4.12.25. ende 4.13.3.

b.8. Iesus Christus is ghisteren ende bedden de selue / ende in der ewicheydt. 2.10.4.

c.15. Laet ons dan door hem althijt Gode de Offerhande des lofs offeren / dat is de vruchte der lippen / die zijne Naem belijden. 3.20.28. ende 4.18.16. ende 4.18.17.

c.16. En vergeet niet der welbadicheydt ende ghebeelsaemheydt / want niet soodanige offerhanden behaecht men Gode. 3.4.36. ende 3.7.5. ende 1.15.4. ende 4.18.17.

c.17. Weest uwe boozghangeren gehoorzaam ende onderdanich / wat sy swaken booz uwe zielen / als die reukenschap gheuen sullen. 1.15.2.

Iacobus.

1.a.2. Mine Broeders / acht dat booz groote vruchte / als ghy in beiderhande versoekinghen coemt. 3.20.46.

b.12. Salich is de man die verfoekinghe verdracht: want als hy sal beproeft zijn / sal hy de croone der eerlijckheydt ontfanghen / de welcke de Heere belooft heeft / den ghenen die hem lief hebben. 3.17.10.

b.13. Niemandt die versocht wort / segghe dat hy van Gode versocht wort: want Godt en can niet gheen quade versocht worden / hy en versoeckt oock niemandt. 3.20.45.

b.15. Daer naer / als de begheerlicheydt ontfanghen heeft / baert zy de sonde / en de sonde als zy volbracht is / brengt de doot voort. 3.3.13.

b.14. Maer een yegelijck wort versocht / als hy van zijne eyghen begheerlicheydt afgetrocken ende becloet wort. 3.20.46.

c.17. Alle goede ghyste en alle volmaecte ghaue is van bouen comen: de

De Tafel.

- de van den Vader der lichten/by de
 swicken gheen veranderinghen/ of
 veranderlijcke beschadwinghe en
 is. 1.13.8. ende. 2.2.21. ende. 4.
 14.10.
- d. 2.1. Daerom alle buylicheyt ende
 oncracht der boosheyt wechwoyde/
 ontfangt niet alle lieffelijcheydt het
 woort dat in v gheplant woort/ het
 welck uwe zielen can salich maken.
 4.17.25.
- 2.a.5. Heest Godt niet de arme deser
 weereit vercoren/ om rijck te zijn
 in het Ghelooue ende erfgenamē des
 Conincrijcks/ dat hy belooft heeft
 den ghenen die hem lief hebben. 3.
 23.10.
- b. 10. Want soo wie de gheheele wet
 ghehouden heeft/ ende in een dinc
 miscreet/ die is in allen schuldich.
 3.14.10. ende 3.18.10.
- c. 14. Wat nutticheyt ist/ mijne broe-
 ders/ soo iemandt seyd dat hy het
 gelooue heeft/ ende en heeft de wer-
 ken niet/ can hem dat ghelooue sa-
 lichmaken. 3.2.9. ende 3.2.12.
- d. 19. Ghy gelooft dz daer een Godt
 is: ghy doet wel/ de Dupucien ge-
 loouent ooc/ ende grouwē. 3.2.10.
- d. 21. Is niet Abraham onsen vader
 wot de wercken gherechtueerdicht/
 als hy Isaac sijne Sone op den Al-
 taer ghesoffert hadde. 3.17.11.
- 4.a.3. Ghy bidt ende en ontfangt nē
 daer om dat ghy qualijc bit/ om dat
 ghydt in uwen wellusten verdoen
 soudt. 3.20.7.
- b. 6. Maer zy gheeft meerder ghenade
 daer in dat zy seyt/ Godt weder-
 staet den houerdigen/ maer den ne-
 derighen geeft hy genade. 2.2.10.
 ende 3.12.5.
- b. 8. Maket tot Godt/ ende hy sal
 tot v naken: Keynt de handen
 ghy sondaers: supuert de heitē/ ghy
 twiselmoeidighe. 3.3.16.
- c. 11. Wie van zijnen broeder qua-
 lijc spreckt ende zijne broeder ooc-
 deelt/ die spreckt qualijc van de wet/
 ec. 4.10.7.
- c. 12. Daer is een wet geuer/ die can
 behouden ende verderuen. 4.10.7.
- d. 14. Wie ghy nē en weet wat mo-
 ghen gheschieden sal: want wat is v
 leuen? het is een damp/ ec. 3.20.28
- d. 15. Waer booz ghy segghen soudt
 Jst dat de Heere wil/ en ist dat wy
 leuen soo sullen wy dit of dat doen.
 3.20.28.
- 5.c.12. Woor alle dinghen/ mijne
 Broeders/ sweert niet/ noch by den
 Hemel/ noch by der eerden/ noch ee-
 nighen anderen eedt/ maer nwe is
 zy is/ ende uwe neen neen. 2.8.26
- c. 13. Is daer iemandt onder v in ly-
 den: dat hy bidde: Is daer iemandt
 goets moets: dat hy singhe. 3.20.7
- d. 14. Is daer iemandt onder v cranc-
 dat zy de Wuderlinghen der Ghe-
 meinte ontbede/ ende dat zy ouer
 hem bidden/ ec. 4.19.18. ende 4.
 19.21.
- d. 15. Ende het ghebet des gheloofs
 sal den siecken helpen/ ende de Heere
 sal hem ophelpen: ende ist dat hy
 ghesondicht heeft/ het sal hem ver-
 gheuen worden. 3.20.11
- d. 16. Welijdt malcanderen de misdā-
 den/ ende bidt booz malcanderen/
 op dat ghy ghesont wordet: Want
 een crachtich gebet des Rechtueer-
 dighen bermach vele. 3.4.6. ec. 3.
 4.11. ende 3.20.27.
- d. 17. Elias was een mēsche sulcker
 beweghinghe onderwoyden als wy/
 ende hy badt een ghebet dat het niet
 regghen en soude/ ende het en re-
 gende niet op der Aerden/ drie Ja-
 ren ende ses Maēde lanc. 3.20.26

De eerste Brief Petri.

- 1.a.2. Die vercoren zijn na de booz-
 senicheyt Godts des Vaders dooz
 de heylighmakinghe des Geests/ tot
 gh'hoor-saemheyt ende bespinghin-
 ghe des bloets Jesu Christi: de ge-
 nade ende vrede zy v vermenichsul-
 dicht. 3.1.1. ec. 3.14.6. ec. 3.22
 6. ende 4.15.2.
- a. 3. Ghelooft zy Godt ende de Va-
 der onses Heeren Jesu Christi/ ec.
 2.16.13.
- a. 5. Wie ghy in de cracht Godts be-
 waret

De Tafel.

- waert wort / door het ghelooue / tot
de salicheyt die bereydt is / om ten
laetsten tijden ontdeckt te worden. 3.
2.42. en 3.18.3.
- b.7. Op dat de beproevinghe was ge-
loofs deel costeliker dā de beproe-
vinghe des gouts / het welcke ver-
ganchelijc is / ende nochtans duer hz
hier beproeft wort. 3.8.4.
- b.9. Mercrighende het eynde uwes
gheloofs / namelijk uwer sielen sa-
licheyt. 1.15.2. ende 3.18.
3. ende 3.25.1.
- b.11. Ondersoeckende op wat oft
hoedanighen tijdt de Gheest Chri-
sti die in hen was / beteckende te boe-
ren / &c. 1.13.18. ende 2.9.1
- b.12. Den welken geopenbaert is /
dat sy niet henseluen maer ons dit
bedienden dat v nū vercondicht is /
door de ghene die v ghepredict heb-
ben het Euangelium / &c. 2.9.1.
ende 2.11.6.
- c.15. Maer ghelijc hy die v geroe-
pen heeft / heyligh is / wort ghy ooc
heyligh in alle uwe wandelinghe. 3
6.3.
- c.16. Weest heyligh / want iken ben
heyligh. 3.6.2.
- d.18. Wetende dat ghy niet met
verganchelijcke dinghen / aluer oft
gont verlost en zijt / wt uwe ydele
wandelinghe die v van den Dueren
ouergherueuen was. 2.17.5.
- d.19. Maer niet den dierbaren bloe-
de Chisti / als een onstraffelijcken
ende onbeuleecten lams 2.17.5.
ende 3.6.3.
- d.20. De welcke wel boozzen was
door de scheppinghe der wereldt /
maer is gheopenbaert in dese laetste
tijden om uwen twille. 3.22.6.
ende 4.18.20.
- d.21. Die ghy booz hem gheloost
in Godt / die hem wt de dooden op
gheweet heeft / ende hem eerlijcheyt
ghegeuen heeft om dat ghy geloue
ende hope op Godt hebben soudt. 2.
16.11. ende 3.2.1. ende 3.2.43
- d.22. Hebbende dan uwe Siele ge-
reynicht in de gheboozsaemheyt der
waerheyt / door den Gheest tot on-
gheueinsde broederlijcke liefde hebt
malcanderen / &c. 1.15.2.
ende 2.5.11.
- d.23. Zijnde wedergebozen / niet
wt verganchelijcken maer wt on-
verganchelijcke za de / door het woort
des leuenden ende ewighijc bliue-
den Godts. 2.10.7. ende 3.2.21
ende 4.1.6. ende 4.16.18. ende 4.
16.31.
- 2.8.5. Wort ooc ghy selue als leue-
de steenen getimmert / tot eē geeste-
lijck huys / ende heyligh Priester-
dom / om Gheestelijcke offerhanden
te doen / &c. 4.6.5. ende 4.18.
16.
- b.9. Ghy zijt een wtuercozen ghe-
slachte / een Conincklyc Priesterdō /
een heyligh volc / een vercregen volc
om dat ghy soudt vercondighen de
durchden des ghenen / die v wt der
duysternisse gheroepen heeft tot sij-
nen wonderlijcke lichte. 2.7.
1. ende 3.13.2. ende 4.18.17. ende
4.19.25.
- b.11. Lieue ic vermaen v als wtla-
ders ende breidelinghen / onthout
v van de vleeschelijcke begheerlijc-
heden / die teghen de ziele strijden.
1.15.2.
- c.13. So weest dan aller mensche-
lijcker ordinatie onderdanich / om
des Heeren wille / het sy den Co-
ninck / als den Duersten. 4.
20.23.
- c.17. Eert een yeghelijcken. Hebt
het Broederschap ius. Vereest Godt
Eert den Coninck. 4.20.7. ende
4.20.22.
- d.21. Christus heeft oock gheleden
booz ons een exempel achterlatende
om dat ghy zijne voetschappen soudt
nauolghen. 3.16.2.
- d.24. Onse sonde selue in zijnen
lichamē gedragen heeft op het hout /
om dat wy van der sonde gesche-
den / der rechtuerdicheyt leuen sou-
den / door wiens wonden ghy ghe-
nesen zijt. 2.16.6. ende 2
17.4. ende 3.4.25. ende 3.4.27. en.
3.4.30. ende 4.15.21.
- d.25. Ghy waerd als dwalende
***** / w Scha-

De Tafel.

- Schapen/maer ghy zijt nu bekeert tot den Herder en Bisschop uwer zielen. 1.15.2. ende 3.25.6.
3. b.7. Desgelijc ghy manne/woot met haer met wijsheydt/ghenade haer eere als den cranccken bate/oor als medeghenooten zijnde der genaden des leuens/op dat uwe gebeden niet verhindert en worden.4.20.29.
- d.18. Want Christus heeft ooc eens gheleden voor de sonde/hy rechtueerdich/voor de onrechtueerdige: om dat hy ons tot Godt soude bringhen/ghesoznen na den vleesche/maer leuedich gemaect na den geest. 2.13.2.
- d.19. In den welcken hy ooc comende/ heeft gepredicht den Gheesten/die in de gheuancenisse zijn.2.16.9
- d.21. Des welcken teghenbeeldt de Doop/ ons nu ooc behoerden; daer mede de buytlicheiden des lichaems afghewassen worden/maer waer door de goede conscientie GODT vraecht/door de opstandinge Christi. 3.19.15. ende 4.10.33. ende 4.14.4. en 4.14.24. en 4.15.2. ende 4.16.21.
4. a.3. Want het is ons ghenoech/dat wy den boozgaenden tijt des leuens der Heydenen wille ghedaen hebben/wandelende in wellusten/et. 3.15.8. ende 3.24.11.
- b.8. Maer voor al/ hebt tot malcanderen stercke liefde/want de liefde bedeckt vele sonden. 3.4.31. ende. 3.4.36.
- e.10. Dient malcanderen/een gegelijcke na dat hy ghauc ontfanghen heeft/als goede wt deelders der menigherley genade Gods. 3.7.5.
- e.11. Ist dat yemant spreekt/dat hy sprekke als Gods woort. 3.8.8. ende 4.8.9.
- d.17. Want het is tijt dat hy oordeel van den huyse Gods beghinne: en ist dat het eerst van ons beghint/wat sal het eynde wesen/et. 3.4.34
5. a.1. De Ouderlinghen die onder v lieden zijn vermane ic/die een mede Ouderlijcken/et. 4.6.7.
- a.2. Weyt de kudde Gods die onder v lieden is. 4.10.7. ende 4.6.3.
- a.3. Noch als heerschappie voerende ouer het volck dat v beuolen is. 4.4.9. ende 4.10.7.
- a.5. Godt weder staet den hoeneerdighen/maer den nederighen gheeft hy ghenade. 3.12.5.
- b.6. Vernedert v lieden van onder de crachtighe handt Gods/op dat hy v verhooge te zijner tijt. 3.2.40
- b.7. Worpt alle uwe sochtundicheyt op hem/want hy draecht soege boos v lieden. 1.17.6.
- b.8. Weest nuchteren/waect/waet uwe wederpartie de duyuel gaet omme als een byessche/leen/soeckende wien hy verlinde. 1.14.13. ende 1.14.18. ende 3.20.46.
- b.10. De Godt aller ghenade/dis ons/wy die een weynich tijds bezdruckt zijn/gheroepen heeft tot yenne ewighe heerlijkheyt in Christo Jesu die selue volmake/bewestighen/verstercke/ende fondere v lieden. 3.2.40.

Den tweeden Brief Petri.

2. a.4. Daer mede dat ons die seker eerlijcke ende groote beloften gegeuen zijn/om dat ghy daer door sont der Goddelijcker nature deelachtich zijn/et. 3.11.10. ende 3.25.10.
- b.5. Ende/tot dit selue ooc alle neersichheydt doende/bewijst hier toe duecht in uwen ghelooue:ende in de duecht wetenschap. 2.5.11.
- b.10. Wacromme Broeders/wecf lieuer neersich om uwe beroeping ende berispinghe vast te maken: Want als ghy lieden dat doet/sulde ghy te gheenen tijde struyckelen. 3.15.8.
- c.14. De wijle ick weet dat de aleyghinghe mijns Tabernakels haest comt: gelijc onse Heere Jesus Christus my heeft te kennen ghegeuen. 3.25.6.

Ende

De Tafel.

- d. 19. Ende wy hebben dat Prophe-
tische woort/welc seer vast is/ ende
ghy doet wel / als ghy daer acht op
hebt / als op een licht dat op een
duyfter plaetsche schijnt/ &c. 1.
9.2.
- d. 21. Want de Prophetie en is booz-
tijden niet door menschen wille ge-
gheuen maer de heylighe menschen
Godts hebben se ghesproken / ghe-
dreuen zijnde van de Geest Godts.
1. 13. 7. ende 1. 13. 15.
2. a. 1. Waer hebben ooc balsche Pro-
pheten onder den volcke gheweest:
gelijc ooc onder v lieben balsche ler-
taerts wesen sullen / &c. 4.
9.4.
- a. 4. Ist dat Godt de Enghelen/ als
sy ghesondicht hadden/ n3 ghespaert
en heeft: maer heeft se met ketenen
der duyfternessen in de heile ghewor-
pen/ &c. 1. 14. 16. ende 1. 14.
19.
- b. 9. De Heere weet de Godtsalige
tot de versoekinghe te verlossen:
ende de onrechtuerdige tot de dach
des Oordeels ter straffe te houden
3. 20. 46.
- d. 19. Wan sien yemant onwonen
is / diens Dienstaenecht is hy
gheworden. 2. 2. 8.
3. a. 4. Waer is de belofte zijner toe-
comste? want van dat de Waders
ontslapen zijn/ bijsst alle dinc/ als
van den beghinne der Scheppinge
aen. 3. 2. 42.
- b. 8. Maer weet niet onwetende
van dit een dinc/ lieue/ dz eenen dach
by den heere/ is gelijc duyssent Ja-
ren: ende duyssent Jaren gheijc ee-
nen dach. 3. 2. 42.
- d. 9. Niet wilt se dat iemant ber-
gae maer wilt se alle tot bekeerijnghe
outfanghen. 3. 24. 15.
- aen schonwet hebben/ ende onse hart-
den ghehandelt hebben / van den
woorde des leuens. 2. 14. 2.
ende 2. 14. 7. ende 4. 17. 8.
- c. 7. Maer ist dat wy in het licht
wandelen/ ghelijc hy in het licht is
soo hebben wy ghemeyschap met
malcander/ ende elc Jezu Chri-
sti zijns Soons reynicht ons van
alle sonde. 2. 17. 4. ende 3. 5. 2.
ende 4. 14. 21.
- d. 9. Ist dat wy onse sonden belijden
hy is ghetrouwe ende rechtuerdich
op dat hy ons de sonde verghene/
ende reynighe van alle ongherech-
ticheydt. 3. 4. 10. ende 3.
20. 9.
- d. 10. Ist dat wy segghen dat wy
niet ghesondicht en hebben/ soo ma-
ken wy hem lueghenachtich en zijn
woort en is in ons niet. 3. 20.
45.
2. a. 1. Ist dat yemandt ghesondicht
heeft / wy hebben Jesum Chri-
stum/ eenen rechtuerdighen booz-
bidder by den Wader. 3. 4. 26. en
3. 20. 17.
- a. 2. Ende hy is de versoeninghe
booz onse sonden: ende niet alleen-
lijc booz onse sonden/ maer booz ge-
heel des weerelts. 2. 17. 2. ende
3. 4. 26. ende 3. 20. 20.
- b. 12. Ick schijue v kinderkins/
want de sonden zijn v verghene:
dooz zijnen naem. 2. 17. 5. ende
3. 4. 26.
- c. 18. Kinderkens / het is de laetste
tijdt/ ende ghelijc ghij gehoozt hebt
dat den Antechrist comen zal. 4.
18. 20.
- c. 19. Sy zijn van ons wtghero-
men maer zy en waren van ons niet
want hadden zy tot ons gheweest/
soo souden zy met ons ghebleuen
hebben/ &c. 3. 3. 23. ende 3. 24.
6. ende 3. 24. 7.
- c. 20. Maer ghy hebt de Saluinghe
van den Heylighen/ ende weet alle
dinc. 3. 1. 3.
- d. 21. Soo wie den Soone ver-
saect/ die en heeft ooc den Wader n3.
2. 6. 4.

Den eersten brief Ioannis.

1. a. 1. Dat van den beghinne was/
dat wy gehoozt hebben/ dat wy ge-
aen hebben met onse oogen/ dat wy

***** ij Maer

De Tafel.

- c. 27. Maer de Saltinghe die ghy van hem ontfanghen hebt / blijft in v/ende ghy en hebt gheen en noot dat v iemandt leere: maer ghelijc v de selue saltinghe / *3.1.3.*
3. a. 1. Siet hoe groote liefde heeft ons den Vader bewesen namelijk dat wij kinderen Gods gheuaemt worden: daer om en kent ons de weerdelt niet / want sy en heeft hem niet ghekent. *3.6.3. ende 3.20.36.*
- a. 2. Alder liefste / nu zijn wy kinderen Gods / ende het en is noch n3 gheopenbaert wat wy wesen sullen: maer wy weten als hy sal geopenbaert zijn / dat wy hem sullen ghelijc wesen / want wy sullen hem sien ghelijc hy is. *2.9.3. ende. 3.2.14. ende 3.11.10. ende 3.25.10. ende 4.18.20.*
- a. 3. Ende een peghelijc die dese hope op hem heeft / die reynicht hem seluen ghelijc hy reyn is. *3.16.2.*
- b. 8. Die sonde doet / is wt den duyvel / want de duyvel sondicht vande beginne: hier toe is de Sone Gods verschenen / om dat hy de werken des duyvels verderuen soude. *1.14.15. ende 1.14.18. ende 1.14.19. ende 3.15.8.*
- b. 9. Soo wie wt Gode geboren is / die en doet gheen sonde / want zijn zaet blijft in hem / ende hy en can niet sondighen / want hy is wt Godt ghebozen. *1.3.10. ende 2.5.11.*
- b. 10. Hier in zijn de kinderen Gods ende de kinderen des duyvels openbaert / *1.14.19. ende 3.16.2.*
- c. 15. So wie zijnen Broeder haet / die is een dootslagher: ende ghylieden weet dat gheen dootslagher het ewich leuen heeft in hem bliuende. *2.8.39.*
- c. 16. Hier in hebben wy de liefde ghekent / dat hy zijn leuen voor ons gestelt heeft: ende wy zijn schuldich voor de Broeders het leuen te stelen. *2.14.2.*
- d. 20. Wat ist dat onse herte wroechte Godt is meerder dan onse herte / en sweet alle dinck. *3.4.18.*
- d. 22. Ende al dat wy bidden / dat ontfanghen wy van hem / want wy houden zijn gheboden / ende doen dz hoor hem behagghelijc is. *3.20.7. ende 3.20.10.*
- d. 24. Want wie zijne geboden hout / die blijft in hem: ende hier aen bekennen wy / *3.1.4. ende 3.2.39.*
4. a. 1. Alder liefste / en ghelooft niet alle gheesten / maer beproeft de geesten of sy wt Godt zijn. Want daer zijn veel valsche Propheeten wt gegaen in de weerdelt. *4.9.2.*
- a. 3. Een peghelijc gheeft die niet belijdt / dat Iesus Christus in het vleeschs ghecomen is / die en is wt Godt niet. *4.17.32.*
- b. 10. Hier in is de liefde / niet dat wy Godt lief ghehadt hebben / maer dat hy ons lief heeft ghehad / ende zijne Sone ghesonden / *2.17.2. ende 3.14.6.*
- c. 11. Alder liefste / ist dat Godt ons alsoo lief ghehadt heeft / soo moeten wy oock malsanderen lief hebben. *3.16.2.*
- c. 13. Hier aen bekennen wy dat wy in hem bliuen / ende hy in ons / dat hy ons van zijnen Gheeste gheuen heeft. *3.1.4. ende 3.24.2.*
- d. 18. In de liefde en is geen breefe / maer de volcomen liefde drijft de breefe wt / want de breefe heeft beuathepdt: ende wien breeft en is niet volcomen in de liefde. *3.2.27.*
- d. 19. Wy hebben hem lief / om dat hy ons eerst lief ghehadt heeft. *2.16.3.*
5. a. 4. Al wat wt G O D T ghebozen is / ouerwint de weerdelt: ende dit is onse ouerwinninghe die de weerdelt ouerwint / namelijk ons ghelooue. *1.18.3. ende 2.5.11. ende 3.2.21.*

De Tafel.

d.6. Dese ist die daer comt door wa-
ter ende bloedt / namelijk Jesus
Christus niet door water alleen-
lijck / maer door water ende bloedt.
4.14.22.

b.7. Drie zijnder die ghetuygenisse
gheuen in den Hemel / de Vader /
het Woordt / ende de Heylighe
Gheest / ende die drie zijn een. 3.
1.1.

b.8. Dock zijnder drie die ghetuy-
genisse gheuen op der aerden: de
Gheest ende het Water / ende het
Bloet: ende die drie zijn tot eenen.
3.1.1.

c.12. Wie den Sone heeft / die heeft
het leuen: wie den Sone niet en
heeft / die en heeft het leuen niet. 3.
14.4 / ende 3.15.6.

c.14. Ende dit is het vertrouwen
dat wy by G O D E hebben: ist
dat wy wat bidden nae zijnen Wil-
le dat hy ons verhoort. 3.20.5.

c.15. Ende ist dat wy weten dat hy
ons verhoort / wat wy bidden / soo
weten wy / dat wy de beden hebbe /
die wy van hem ghebeden hebben.
3.20.52.

d.18. Soo wie wt Godt ghebo-
is / die en sondicht niet: maer die wt
Godt gebozen is / bewaert hem sel-
uen / ende de boose en ghenaeft hem
niet. 2.5.11.

d.19. Wy weten dat wy wt Godt
zijn / ende de weereldt is gheheel in
het boose ghelegghen. 3.2.14.

d.20. Dese is den warachtighen
Godt / ende het eeuwich leuen. 1.13
11 / ende 1.13.26.

d.21. Kinderkens bewaert v sel-
uen van de Afgoden. Amen. 1.
11.13.

Den tweeden brief Ioannis.

c.7. Daer zijn vele verleyders in de
weerdelt gecomen / die n3 en belijden
dat Jesus Christus in het vleesch
gecomen is: Dese is de verleyder
de Antichrist. 4.17.32.

Iudas.

a.6. Ende de Enghelen die haer be-
ghin niet ghehouden en hadden /
maer hare woonstede verlaten had-
den / met eeuwige banden onder
de duyffernisse / tot den oordele
des grooten daechs bewaert heeft.
1.14.16 / ende 1.14.19 / ende 3.
25.6.

b.9. Michael den Archangel / als hy
teghen den duyuel streeft / ende han-
delde van het lichame Moyse / en
derfde hem de schult der lasteringe
niet opleggghen / maer seyde: De
Heere straffe v. 1.14.8 / ende
1.14.19.

Het Apocalyps ofte de openbaringe Ioannis.

1.a.5. Hem die ons heeft lief ghe-
hadt / ende van de sonden ghewas-
schen in zijnen bloede. 4.14.31.

b.6. Ende heeft ons ghemaect Co-
ningen ende Priesters Gode zijnen
Vader. 2.15.6 / ende 4.18.17.

5.d.13. Ende oock alle creatuere die
in den hemel is / ende op der aerde /
ende onder der aerde / en in der zee /
ende al wat daer in is / hoorde ick
seggghen / &c. 3.5.8.

7.d.14. Dese zijn die ghecomen zijn
wt groote verdrukkinge: ende heb-
ben hare cleederen ghewasschen /
ende zy hebben hare cleederen wt
ghemaect in het bloet des Lamms.
3.5.2.

13.b.5. Ende haer is enen mondt
ghegheuen om groote dinghen en-
de lasteringhe te spreken. 4.7.25.

14.c.13. Salich zijn de dooden die
in den Heer steruen: De Gheest
seft: dat zy rusten van haren at-
beydt / ende hare wercken volghen
hen nae. 3.5.10.

18.a.6. Verghelt haer ghelijck zy v
oock vergolden heeft / ende betaelt-
se dobbel nae haer wercken. 3.
9.6.

Ende

De Tafel.

19. b. 10. Ende ick viel voor zyne
voeten om hem te aenbidden / ende
hy seyde tot my: Siet dat ghyt niet
en doet / ick ben uwe mede dienst-
knecht / &c. Aenbidt Godt. 1. 12. 3/
ende 1. 14. 10.

20. a. 4. Ende ick sach Chzoonen/
ende zy satē daer op / ende hen wert
het oordeel ghegheuen: ende de zie-
len der ghener die onthooft waren
om het ghetuyghenisse Jesu / ende
om het woortd Gods / ende die de
Wecste noch haer Weelt niet aenge-
beden en hadden / ende hadden het
merckteeken niet ontfanghen aen
haer doophoof / noch aen haer rech-
terhandt / ende zy leefden ende reg-
neerden met Chzisto duyſent iaren.
3. 25. 3.

21. g. 27. Ende in haer en sal niet
comen / dat onreynichz / ofte grou-
welicheyt doet / of luegen ſpreekt:
maer die geſchreuen zijn in den boec
des leuens / van het lam. 4. 16. 17.

22. b. 8. Ende doe icht ghehoort en-
de gheſien hadde / viel ick neder om
te aenbidden voor de voeten des
Engels die my dit toonde. 1. 12. 3/
ende 1. 14. 10.

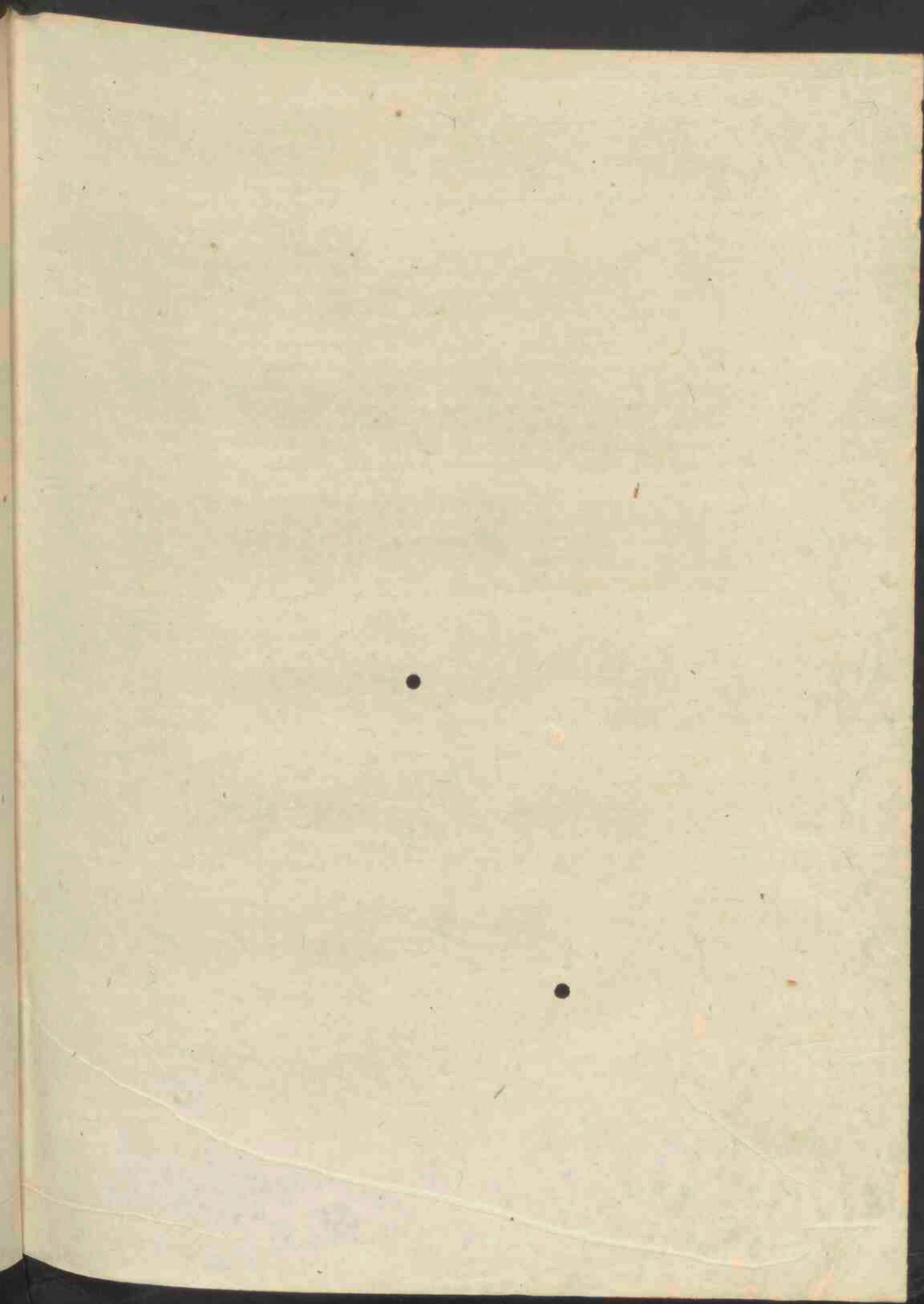
b. 9. Maer hy ſeyde my: Siet dat
ghy het niet en doet / want ick ben
uwe mede dienſtknecht / ende uwer
broederen der Propheten / ende der
ghener die de woorden deses boecx
bewaren: Aenbidt G O D E.
1. 14. 10.

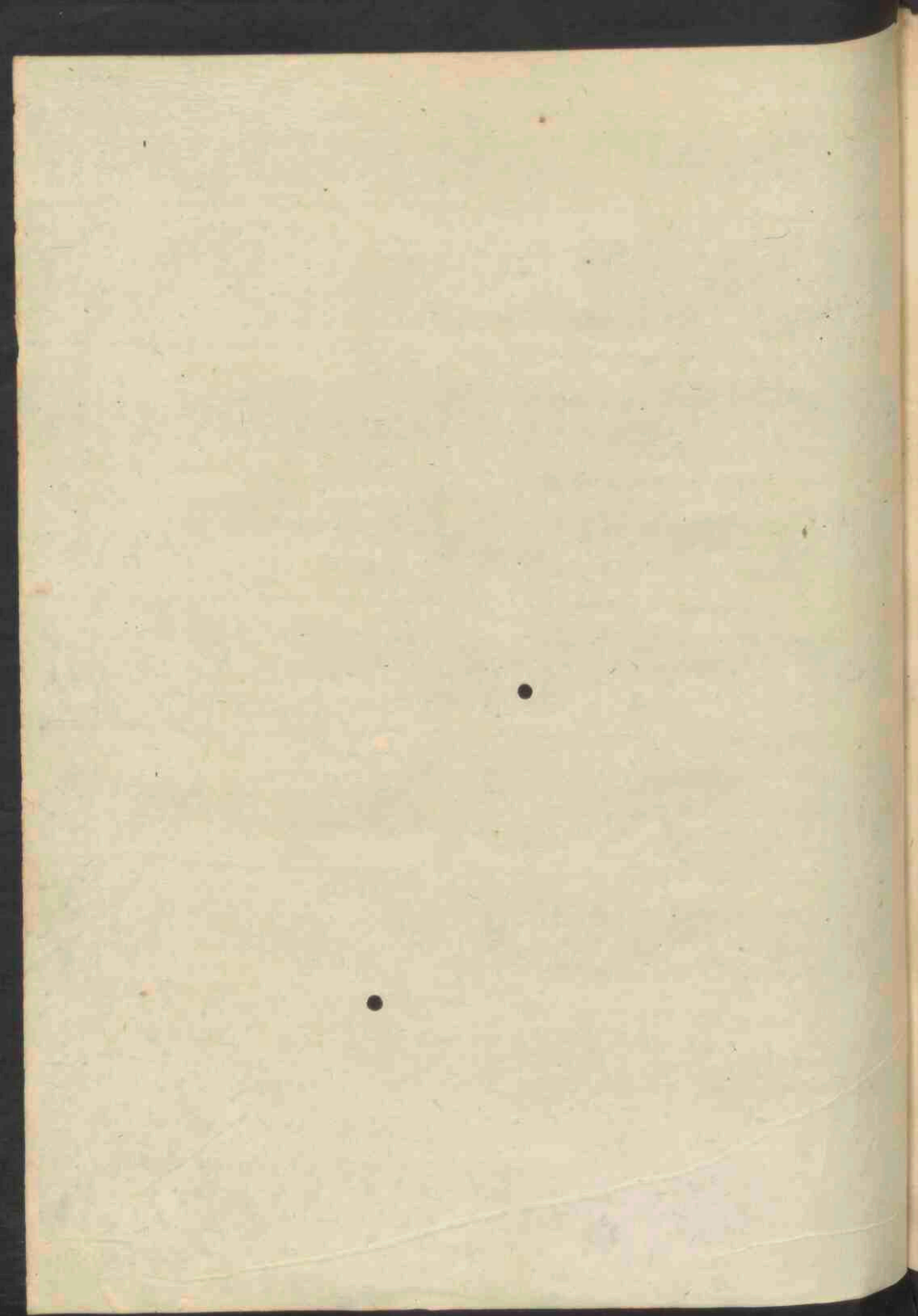
d. 18. Iſt dat yemandt toe doet tot
desen: Godt ſal toe doen op hem de
plaghen die in desen boeck geſchre-
uen zijn. 4. 9. 2.

d. 19. Ende iſt dat yemandt afdoet
van de woorden des boecx deses
Prophetie / Godt ſal zyn deel af-
doen van den boecke des leuens /
ende van de Heylige Stadt / ende
van dat in desen boeck geſchreuen
is. 4. 9. 2.

f f f f f

Ghedruet tot Dordrecht
by my *Peeter Verbaghen*,
ende *Cornelis Iansen*.

Ondervviſinghe der Chriſtelijcker Religie.

Het eerſte Boeck.

Van de kenniſſe Godts des Scheppers.

Cap. j.

Dat de kenniſſe Godts ende de kenniſſe ons ſelfs dinghen zijn, aen malcanderen verbonden: ende hoe zy aen malcanderen hanghē.

B

ina de gantsche ſumma onſer wijsheyt (de welcke alleen oprechte wijsheyt moet gheacht worden) is in twee ſtukken ghelegghen: te wetē in de kenniſſe Godts/ ende in de kenniſſe ons ſelfs. Maer hoewel deſe twee niet vele vanden onder malcanderen verknoopt en verbonden zijn/ ſoo en iſt nochtans niet licht te onderſcheyden/ welck van beyden de eerſte is/ ende dander voozgaet/ en ſot haer baert. Wāt ten eerſte en kan niemant hemſeluen aenſien/ ten zy dat hy ſyne ſinnen terſtont wende tot het aenſchouwen Godts/ * in den welcken hy leeft ende ſweetſt. Want het is gheheel openbaer/ dat de gauē daermede wy begaefte zijn/ geen ſins ſot ons en comen: nae dat oec ſelfs dit/ dat wy zijn/ niet anders en is dan een weſen ofte ſubſiſtentie in den eenighen Godt. Ten anderen worden wy van dit goet/ dwelck ſot den Hemel als hy druppelen tot ons druppelt/ ghelijck van de water aderkens tot de fonteyn gheleydt. Maer nu wordet die onghemeten grootheid der goeden die in Godt zijn/ beſt geſet in onſe armoede. Noornemelijck deſe ellendicheit bal/ in den welcken ons des eerſten menſchen aſwijckinge heeft ghebzacht

ende te neder gheworpen/ bedwinght ons de oogen opwaerts te heſſen: niet alleenlijck om dat wy nuchter en hongerich zijnde/ ſouden van daer halen dat ons ghebreect: maer op dat wy door breeſe ontwaect zijnde/ ſouden ootmoedicheyt leeren. Want dewijle in den menſche een ſwerct aller ellendicheiden gheuonden wordet ende van dat wy van de godlijcke vercieringhe berooft zijn/ de ſchandelijcke naectheyt de onnatelijcke hoop der oncerlijcheyt ontdekt: ſoo wordet een yeghelijck van noodſweghe door het gheuolen zijn der eyghener ongheluckicheyt ghepuckelt/ om ynnuers tot ernighe kenniſſe Godts te comen. Alſoo door het gheuolen onſer eyghener onwerticheyt/ ydelheyt/ ſwackheyt/ ende dooſheyt/ ende verdoquentheyt wordet wy bekennende/ dat het ſwarachtighe licht der wijsheyt/ de oprechte dencht/ de volcomē oueruloedicheyt alles goedts ende ſupuerheyt der rechtueerdicheyt verghens in/ dan in den Heere ghelegghen zijn: ende wy worden door onſequaet berweect/ om Godts goet te bemerkē: ende en konnē niet met ernſt ſoecken tot hem te comen/ eer wy beghinnen onſeluen te miſſaghen. Wāt wat menſche en ſoude niet begheeren op hemſeluen te ruſſen: ende wie en ruſt oock niet op hemſeluen/ ſo langhe hy hemſeluen niet en kent/ dat is/ ſo langhe hy niet ſyne gauen te vrede is/ ende ſyne ellendicheyt niet en weet/ ofte niet en ghedenet. Darom een yeghelijck wordet door de kenniſſe zins ſelfs niet alleenlijck berweect om Godt te ſoecken/ maer wordet daertoe als met ter handt gheleydt.

¶

Weder

Act. 17. f
28.

Wederom/het is vast dat de mensche niemmermeer en comt tot de supuerkennisse zijns selfs/ten zy dat hy eerst het aetschijn Godts aegemerct hebbe/en door daersichjouwen des selues come hemselfuen te aetsien. Want ons is een hoouerdicheyt aenghebozen/ dat wy onnselue althits schijnen rechtueerdich en oprecht/ en wijs/ ende heyligh te zyne: ten zy dat wy door openbare bewijsinghen ouerwonnen worden onrechtueerdich/schandelich/dwaes en onreyn te zyne. Ende wy en worden niet ouerwonnen/ als wy alleenich onnseluen/en niet oock den heere aetsien/die de eenighe reghel is/waernaes dit oordeel moet ghescreuen worden. Wāt deswijle wy alle zijn van nature genegē tot geueynstheyt/soo dēct ons eenich ijdel schijn der wijsheyt oueruoerdichlich genoech door de wijsheyt selue te zyne. Ende om dat onder ofte omme ons niet ghesien en wordet/dat niet met seer veel onreynicheyt besmet en is: Waerom so lange wy onse vernuft binne de eynden der menscheliker berontrepinge houden/het gene dat nē seer onreyn is/behaecht ons gelijc oft het seer reyn ware: Euen gelijc een oog/deur de welcke anders nē en comt dan dat swart is/ordeelt dat alderwits te zyne/dat nochtā nē dypsterwit/oft oock met eenige bruynich bespient is. Jāe wy connē ooc wt lichamelijc geuoelen noch het onderscheyden/hoe qualijc wy sien in de weerderinge de cracht der siele. Wāt als wy des middaechs nae de aerde nederlien/oft de dinghen aen sien die rontomme voor onse oogē zijn/so schijne wy ons seluen seer sterk ende scherp gesichte te hebbe:maer als wy opkē na de sonne/en die met opgeheue oogen bemerkē/dan wort de cracht des ghesichts die wtneemende sterk was inde aerde/terstōt door soo groote claerheyt ploep en de dypster/so dat wy bedwongē worden te belijden/dat onse scherpicheyt in het merken der aertscher dinghen/enchel plompheyt is/als wy comē tot de sonne. Alsoo comet ooc in de weerderinghe onser gheestelijcher goeden.

Want soo lange wy niet omme en sien buyten der aerde/met onse eygē rechtueerdicheyt/wijsheyt ende stercke wel te brede zijnde/so slatteren wy onnseluen seer lustichic/en schijnen onnseluen bynae halue goden te zyne. Maer ist dat wy eenmaal beginnen om gedachte tot Godt te berheffen/ende te ouerleggen hoedanich die is/ende hoe volcomē de volmaechthē zijnder rechtueerdicheyt/ende wijsheyt/en crachtē zy/na der welcker rechtmoer wy ons moeten schicken/soo sal het ghene dat ons te vooren door boowendinge der valscher rechtueerdichē behaechde/als wtneemende sorcheyt stincken: dat eenē schijn der stercheyt hadde/sal beuondē worden seer ellēdige onmacht te zijne: soo seer qualijc comet met de godlijche supuerheyt ouereen/dat in ons schijnt oock het alderuolmaechste te zyne.

Hier wt comt de bergruwinge en verschickinge/ dat de Schizture al omme verhaelt dat de heylighen/soo wāneer sy de tegewoordicheyt Godts geuoelden/verslagen ende bedruet zijn gheweest. Want dewyle wy sien dat de ghene die int afwoesen Godts ghe-rust ende vast stonden/also berdeert en versaecht worden/als hy zijn eerlicheyt opēbaert/ dat sy door de gruwinge des doots nederuallen/ia verslonden worden ende byna niet en zijn: so moeten daerwt verstaen/dat de mensche niemmermeer genoech geraect en gevoert en wort door de kennisse zijnder nederheyt/dan als hy hemselfuen heeft by de Maesteyt Godts aengemerct. Deser verschickinge hebben wy vele exemplen berde in de Ickerters ende Propheeten: soo seer dat dit woordt onder het volck Godts gewoontlich was/Wy sullen scriuen want de heere is ons verschenen. Hierom oock de hystorie Job/om de menschen door het geuoelen hater sorcheyt/onmacht en onreynicheyt/neder te slaen/needt meest althits hare bewijsrede vā de beschijninge der godlicker wijsheyt/cracht en supuerheyt. En dat niet sonder oorsake/want wy sien hoe Abrahān het bekent/dat hy aerde

Cice. de
Natura
Deorū

Jud. 13.
d. 22.
Esa. 6.
b. 5.
Ezech. 2.
a. 1.
Gen. 18.
d. 27.

1. reg. 19
c. 13.

Esa. 24.
d. 2.
Esa. 2.
c. 10. en
d. 19.

aerde ende stof is / na dat hy naerder is
ghecomen om de eerlijcheit Gods te
sien: en hoe Elias niet en heeft connen
met ongedecte aensichte zijn toecoms-
te verwachten: so groote breefscheit is
in zijn aenschouwen. Ende wat soude
de mensche doen die doch verrottinge
ende een worm is / dewijle de Cheru-
bin selue moeten door de selue breefe
haer aenschijn bedecken: dit ist voor-
waer dat de Propheet Esaias seyt:
De sonne sal haer schame / en de mane
beschacmt worden als de Heere der
heerscharen sal regneren: dat is / als hy
zijn claerheyt sal vertoonen en laten
haerder schijnen / dan sal al wat anders
seer luchtich is / daer by niet duyster-
nisse ouergote worde. Nochtans hoe
doch de kennisse Gods ende ons selfs
onder malcanderen aen een gebonden
en verknoot zijn / so eysecht nochtans
de ordeninge om recht te leeren / dat
wy van de kennisse Gods / eerst han-
delen / ende dan daerna afcomen tot de
handelinghe der liefde ons selfs.

Cap. ij.

Vat het sy, Godt kennen: en-
de tot vvat eynde zijn kennisse
dient.

Niet de kennisse Gods verstaet ic /
alleenlick waer door wy niet be-
gripen datter een Godt is / maer
weeten oock het gene dat wy behooren
van hem te weten / dat nu is tot zijn
eere / en eyndelijc dat boozderlijck is.
Want eygentijck sprekende en sullen
wy niet seggen / dat Godt bekēt wort
daer geē Religie noch godtsalicheyt en
is. Ende hier en roere ick die kennisse
noch niet aen / waer door de menschen in
hem selue berdoque en beruloect / Godt
den verlosser aengripen in Christo de
middelaer: maer ick speke alleenlijck
van die eerste en slechte kennisse tot de
welcke de aengebore orden der nature
ons soude leyden / hadde Adam geheel
gebleuen. Want hoe wel nu in dese ver-
vallenheyt des menschelijc geslachts /
niemant eenichsins en sal Godt als ee-
nen Vader / oft aenhoor der salicheyt /
oft eenichsins genadich gevoelen / tot

dat de middelaer Christus boozcome
om hem ons te versoene: nochtans ist
een ander dunck / te gevoelen dat Godt
onse schepper ons door zijn mogenths
onderhout / door zijn boozkeninge re-
geert en door zijn goetheyt bewaert
ende met allerley segheuninghe begaest:
en ee ander dinc ist / de genade der ver-
soenunge aennemen / die ons in Chri-
sto is boozgheset. Daerom dewijle de
Heere ons eerst enckelijc als de scep-
per verschijnt alsoo wel inde sheppin-
ghe des weereits / als in de ghemeene
leeringhe der Schizure / en daerna in
het aenschijn Christi als de verlosser:
hier wt rijst tweeley kennisse Gods:
waer van de eerste nu is te handelen /
en de andere sal daerna ordentlijc vol-
ghen. En hoe wel onse vernuft niet en
can Godt aengripen / ten zy dat wy
hem eenigen dienst toeschynguen: noch-
tans en salt niet genoegh zijn / slechte-
lijck te houden / dat hy alleen is die be-
hoort van eenen pegelijcken geert en
aengebede te worde: ten zy dat wy ooc
gelooue dat hy de fonteyne alles goets
zy / op dat wy niet ergheys pet dan in
hem en soeken. Dit neime ic also niet
alleenlijc dat hy dese weereit / gelijc hy
se een mael heeft geschapen / alsoo oock
door onmatichlijcke groote mogenths
onderhoudt en door wijsheyt matich /
ende door goetheyt bewaert / ende het
menschelijc ghelachte booznemelijck
met rechtueerdicheyt ende ordeel re-
geert / met barmherticheyt draecht / en
met hulpe beschermt: maer om dz ner-
ghens niet een druppel wijsheys en
lichts ofte rechtueerdicheits / ofte mo-
getheys / oft rechticheys / oft oprech-
ter waerheys / en sal gevonden wor-
den: die niet van hem en bloeyt / ende
waer van hy niet de oorsake en zy: te
weeten op dat wy allen alle dese din-
ghen van hem verwachten / ende bid-
den / ende met danckseggunghe beken-
nen / dat wyse van hem ontfanghen.
Want dit gevoele der deuchde Gods
is ons ee bequaem meester der godtsa-
licheyt / wt de welcke de religie comt.
Godtsalicheyt name ick eerbiedinghe
niet liefde Gods vereenicht / de welcke

komt door de kennisse syner swelbaden. Want eer de menschen gheuoelen dat sy alle dinck van Gode ontfanghen/ ende door zijn vaderlycke besorgginge bewaert worden/ dat hy hen de autoor alles goets is/ soo dat sy bytē hē niet en hebben te soecken/ en sulen sy hēseluen niet meermer hē met gewillighe eerbiedinghe onderworpen: ia ten zy dat sy hare volkomen geluckicheyt in hem setten/ so en sullē sy nemmermeer hēseluen gheheel van herten tot hem begheuen.

2. Soo dan die spelen alleenlijck/ met conde speculacien/ ende bedenckingen die in dese vrage bliuē/ wat Godt zy: dewijle ons meer noodich is te weten hoe danich Godt zy/ en wat met syne nature oueren comt. Want waertoe dienet niet Epicuro enen Godt te bekennen die de besorgginge der weerelt verlatende/alleenlyc in ledicheyt syne lust heeft: Ende wat helpt eenen Godt te bekennē met den welcken wy niet te doen en hebben: Maer lieuer moet zijn kennisse hiertoe crachtich zijn/ten ersten dat sy ons tot vrese en eerbiedinghe onderwijse: ten anderen dat wy door haere leydinghe ende onderwijninge leeren alle goet van iē begheuen/ en hem toeschrijven. Want hoe kan v in den sin comē Godt te bedencken/ten zy dat ghy terstont mededenct/ dewijle ghy zijn schepsel zyt/ dz ghy door het recht der scheppinge/ tot zijn heerschappie begheuen ende verbonden zyt: dat hy moet vooz uwe leuen ghedancet worden: dat al wat ghy voozneemt/ ende wat ghy doet/ moet tot hem geschiet worden: Ende ist dz dit aldus is/ soo volcht nu voozwaer daerwt/ dat uwe leuen verkeerdelijck verdoort wordet/ ten zy dat het tot zijn ghehoorfacinheyt gheschickt worde: dewijle zijn wille ons moet een Wet ende reghel des leuens zijn. Wederom en kont ghy hem niet clareljck bemercken/ten zy dat ghy hem bekent te zijn als een fonteyne ende oorspronck alles goets: waerwt een begheerte om hem aen te hanghen/ ende een betrouwen op hem soude comen/

waert dat des menschen vernuft niet door zijn eygen boosheyt van de rechte ondersoekinghe afghelēpdt en worde. Want ten eerst in een godsalich herte en dooimt hem seluē nēz allerley Godt maer aenſer alleenlijck den eenighen ende waerachtigen Godt: noch en versiert aen Godt niet al wat hem geluſt/ maer is te vreden dien sulc te houden/ ghelijck als hy seluē hēseluen openbaert: ende liet toe met grooter neerssticheyt/ dat het niet door stoute roccelooſheyt bouen synen wille wtlooppende/ verkeerdelijc en dwale. En desſen dien het also bekent (dewijle het verstaet dat hy alle dinck regeert) betrouwt het hem enen voorszander ende beschermert te zyne/ ende daerom degeeft het hēseluen geheel onder zijn ghetrouwicheyt: ende dewijle het verstaet dat hy de oorspronck alles goets is/ so neemt het terstōt zijn toelucht tot zijn bewaringhe/ hulpe van hem verwachtende/ so wanneer het eenich verdriet ofte ghebreck lijdt: ende dewijle het vast ghelooft dat hy goet ende barmhertich is/ so rust het op iē met een vast betrouwen/ ende en twijfelt niet dat in syne goedertierenheyt altyds bereyde medicijne is teghen alle zijn verdriet. En dewijle het bekent/ dat hy here ende vader is/ soo acht het denſeluen oock weerdelijc te syne/ wiens heerschappie het in alle dingen sal aenſen/ zijn hoocheyt verſonderen/ zijn eerlicheyt besorgnen te vorden/ ende synen gheboden onderdanich zijn: ende dewijle het ſiet dat hy een rechtuerdich Richter is/ ende met eyghene strengheyt ghewapent om de boosheyt te wreken/ soo ſet het des seluen rechtſtoel hēseluen altyds vooz ooge/ ende wederhoudt ende bedwingt hēseluen van Godes toornicheit te verweken. Nochtan en wordet door het gheuoelen des oordeels Godts niet also verschrict/ dat het hem wil daer van ontrecken ofte blieben/ al waert dat daer oock eenige wtulucht open ware: maer omhelſt alſo ſeer den wreker der boosen/ als den welddader der godsalighen/ dewijle het

le het verstaet al so wel tot Gods eere te dienē dat de godloosen ende boosen straffe by Godt bewaert is / als dat den rechtueerdigen de lof des ewigen leuens is wechgeleyt. Wouen desen bedwinght het hem seluen niet alleenlyc van sondighen door breefe der wazake: maer dewyle het Godt als synen vader lief heeft en breeft / en als synē heere waer neemt ende dient / al ware daer gheen helle / soo gruwelt het nochtans alleen door zijn verdoemninghe. Siet daer wat de supere ende oprechtē religie zy / te weten het ghelouue met ernstighe breefe Gods bereenicht: so dat de breefe in haer begripe ghewillighe eerbiedinghe / ende met haer breege oprechten Gods dienst / sulckē als in de Wet beuolen word. Ende dit moet men dies te neerstlicker aanteeckenē / om dat alle menschen mit ghemē wel Godt eeren / maer seer weynich hem breefen / dewyle alomme groote ghebeere der ceremonien / maer seiden oprechticheyt int herte is.

3 Den ghenen die dit recht oordeelen / sal het boopwaer altijts bekent zijn / dat een geuoelen der godtheit is in de herten der menschen ingheplant / het welcke nēmermeer en can wtgeschicht worden. Ja dat dit bast gheuoelen / datter eenich Godt is / allen menschen is natuerlick aenghebozen / ende ganschelick binnē (ghelyck in het merck) ingheplant / dit word ons rijckelijck betuycht door der godloosen hardneckichz / de welcke met wtswinghe woorselinge hēseluen nochtans niet en connen verlossen van de breefe Gods. Diagozas ende zynsgeincke / ontliche wel spottichijc al wat te allen tijde is van de religie ghelooft gheweest: ende Dionysius bespot wel het hemelsche oordeel: maer dit is een Sardonisch) dat is eē bitter ende onlustich) ghelach / want sy worden binnē van den worm der consciencie gepickelt / de welcke scherper is dan alle brandgheren. Ick en segge niet met Cicero / dat de dwalinghen worden door de outheyt vech ghenomen / ende dat de Religie daghelic meer swast

ende beter word. Want de werelt (ghelyck weynich) hier nae moet gheseyt worden) arbeyt om alle kennisse Gods (so veel in haer macht is) af te woopen / ende synen dienst alleens te veruulsen. Waer ick segge alleenslich dit / hoe wel de plomme hardneckicheyt die de godloose om Godt te verfinaden / begeerlich indincken / in hare herten wort verclontert / dat nochtans het ghenoeien der godtheit (welck sy seer begheeren wtgebluscht te hebben) crachtich in hen is / ende somtijts opcomt. Waer wt wy verstaen dat het niet en is een leeringhe die eerst in de scholen zy te leeren / maer waer van een pghelick hemselfen van moders bukke aen een meester is / ende de welcke de nature selue niemant en laet vergheten / hoewel vele alle haer cracht daertoe gebruycken. Nu ist dat alle menschen op dese conditie ghebozen zijn ende leuen / dat sy souden Godt bekennen: ende ist dat de kennisse Gods lichtuerdich ende ydel is / ten zy dat sy dusuerre come: so ist openbaer dat die alle veruerden ende afwijken van de Wet haerder scheppinge / die niet alle de ghedachten ende wercken haers leuens / na dit merck ende eynde en schicken. Het welcke oock den Philosophen niet en is verborghen gheweest. Want niet anders en ist dat Plato heeft ghewilt / daer hy dickmael leert dat de ghelike kennisse Gods het opperste goedt der ziele zy / als sy zijn kennisse begrepen hebbende / gheheel in hem word verandert. Daerom argumenteert die Gryllus by Plutarchum seer wijselick / als hy beuiscicht dat de menschen (ist dat haer leuen eenmaal sonder Religie is) niet alleenlic de onredelike beesten / niet te bouen en gaen / maer veelē beel elendigher zijn: te weten om dat sy soo menigherley ongherief onderwoopen zijnde / altijts een beroert ende ongherust leuen leyden. Ende dattet daerom de godsdienst alleen zy / die se beter maect ende doorden welcken alleen men tot onsterfelictheit comt.

In Dhe
dome en
Thee-
t:to.

Cap. iij.

Dat de kennisse Godts natuerlijck is inder menschen vernuft gheplant.

Dat eenich gheuoelen der godtheit zy in der menschen vernuft / ende dat door natuerlijcke ingheuinge / dat houden wy sonder twyfel te zijne. Want op dat niemant en soude tot de boozwendinghe der onweteneit een wtulucht nemen / so heeft Godt selue eenen pegelijcken eenige kennisse zijnder godtheit inghegheuen / wiens gedachtenisse hy sonder ophouden vernieut ende ondertussche nieuwe druppelen indruppt: op dat de menschen (dewijle zy alle verstaen dat daer een Godt is / en dat hy haer schepper is) door haer eeghen ghetyghenisse verdoemt worde / om dat zy hem niet gedient / noch haer leuen tot zijnen wille gheleyticht en hebben. Boozwaer soo men ergens menschen sochte die geen kennisse Godts en hadde / die en souden nergens comen bet gheuonden worden / dan onder de plompe volcken / ende die van menschelijcke vercieninghen ende ghewoonten alderbreemst zijn. Maer daer en is gheen natie oock (ghelijc die heydensche Cicero spceet) soo barbarisch / noch geen volck soo seere verwildert / dat niet dit gheuolen en houdt / dat daer eenich Godt is. Ende die in andere stucken des leuens seer weynich schijnen van de beesten verscheyden te zijne / die behouden nochtans ewighlijck eenich saet der Religie: soo seer heeft dit gemeen booznemen aller menschen herten inwendich beseten / ende soo vast hanghet in aller menschen binnenste leuen. Dewijle dan van den beginne der werelt en geen land / geen stad / iac gheen huysghelin gheweest en is / dat heeft comen sonder Religie zijn: soo is hier en een heymelijcke belijdinghe / dat het gheuolen der godtheit is in aller menschen herte gescheuen. Iac ooc is de afgodendienst een groot bewijs van desen booznemen. Want

wy weten hoe noode hem de mensche vernedert om andere creaturen bouen hem seluen te verheffen. Waerom dewijl hy lieuer heeft hout en stenen te dienen / dan gheacht te worden gheenen Godt te hebben / soo ist vast dat dese indruckinghe van de godtheit / seer crachtich is / de welcke soo qualijcan wt des menschen herte wtghefsczapt worden / dattet lichter zy de ghesinthz en beweginghe der nature te brenken: ghelijc die boozwaer gebroken wort / als de mensche hem seluen van die natuerlijcke opgeblasenheyt van selfs vernedert tot de alderminste dingen / om eenighen Godt te eeren.

Daerom ist seer ydel dat van sonntighen gheseyt wort / dat de Religie door weynigher menschen lusticheit ende bedroch bedacht ende geuonden ist om dat sy door dese conste souden het slechte volck in regel behouden: hoe wel die nochtans selue die den anderen doozake waren om Godt te dienen / gheen dinck min / en gheloofden dat datter eenich Godt zy. Ick bekume wel dat listige menschen vele dinghen in de Religie ghedichtet hebben / om daer mede het volck tot eerbiedinghe ende breefe te brenghen / op dat hare herten te gehoorzaemer worde. Maer dit en hadden zy nergens comen te wege brenghen / hadden de herten der mensche niet nu eerst met dese standt: faste meyninghe van eenighen Godt besprengt gheweest / wt de welcke als wt enen zaden / comt de genegentheyt tot der Religie. En heren is niet geloouelijc dat ooc die selue ganscheijck sonder kennisse Godts waren / die onder de tijtel der Religie de ongeschiet menschen also bedrogen. Want hoe wel voortijden sonninge geweest zijn / en vele te desen tijde opstaen / die besaken datter eenich Godt zy nochtans het zy met haren wille ofte onwille / si gheuolen ondertussche het gene dat zy begeren niet te weten. Men leeft van niemande die tot stouten en onmatige brachtinge Godts is door gebroken / dan C. Caligula: nochtans en heeft niemant ellendichtijcker verscheijet ge-

Cic. de
Nat.
Deorū.

weest

weest als eenich teekē der godtlijcker
toornicheyt vertoont werdt: soo seer
breede hy Gōdt teghen zynen wille/
den welcken hy arbede met boorge-
nomen wille te versmaden. Dit mach-
nen alomme sien geschiede in de gene
die Caligule gelijck zijn. Want hoe eē
pegelijc Gōdt stoutelijcker versmaet/
soo veel te lichtelijcker wort hy oock
door het gerupsch een vallenden loofs
beroert. Waerwt comt dit/anders dan
wt de wake der godtlijcker. Wat. de
welcke hare cōscientiē so veel te crach-
tighijcker verslaet/ hoe zy seerder ar-
bedden om die te ontbliven. Sy soeckē
alle omme wel waer zy hensenen mo-
den verbergen van de tegenwoordichz
Godts/ en hoe zy die wederō wt haer
herte wtschabben: maer het zy met
haren wille ofte onwille/ sy worde al-
tijts inden stricken ghelouden. Ende
hoewel zy somtijts eenen ooghenblick
tijts schijnt te verswinden/ so comt sy
nochtans dicmael wederō en valt met
eenen nicuwen oloop aen: so dat haer
ruste so zy eenige hebbe vā de benaut-
heyt der cōscientiē/ n3 seer ongelijc en
zy den slape der dronckē ofte rasender
menschen de welcke ooc sefs slape de
n3 breedelijc en ruste/ om dat zy met
grouwelijcke droomē sonder ophoude
gequelt worden. Soo dan/ ooc sefs de
godloose zijn met haer exempel eē bewij-
singē dat altijts eenige kennisse Godts
crachtighijc is in aller mēschen hertē.

Cap. iiii.

Dat dese selue kennisse Godts
een deels door onwetētheyt/ een-
deels door boosheyt wort verstaet
ofte verdoruen.

Mer gelijc het door beproeuinge
en beuindinge beruycht wort/ dat
in alle mēschen is eē fact der Re-
ligie van Gode ingegeuen: alsoo wort
nauwe onder hondert eē beuonden/ die
dat ontfangē saet in zyn herte boedt/
en n3 een in welcken het rijpe wort: so
verre is dat zyn vrucht soude te zijne
rijde gesien worden. **M**d of het sy dat
sommighe in hare superstitiē verpdeelt

so n3 dē/ of dat sommighe booselijc wil-
lens van Gōdt afuallen/ zy wijckē en
veraerde nochtans alle vā de warach-
tige kennisse Godts. Alsoo comet dat
geen oprechte godsalichz in de werelt
en blijft. Dat ic geseyt hebbe dat som-
me door dwalinghe tot superstitiōelchz
ballen/ dat meyne ic niet also/ gelijc of
haer slechthz hen van sonde vry maec-
te: daerom dat de blintheyt daermede
sy beuangen zijn/ by na altijts niet ij-
dele houerdicheyt/ en eygen sinicheyt
vermengt is. De ydelheyt die ooc niet
houerdichz is vereenicht/ wort hierin
beuonden/ dat oock de ellendige men-
schen in Gōdt te soecken/ niet) gelijc
het betamende) bouen hensenen en
climmen/ maer meten Gōdt na de ma-
te harer vleeschelijcker onuerstandich-
heyt/ en de warachtighe en rechte on-
der soekinghe verlatende/ curioselijck
loopen tot ydele droomen en versterin-
gen. Ende alsoo en begripen sy Gōdt
niet sodanich als hy hem seluen booz-
houdt en vertoont/ maer sodanich als
zy hē door haer lichtuerdicheyt ghe-
sineedt en ghedicht hebben. Ende als
dese stroom cūyl is geopen/ soo moe-
ten zy (waerwaert zy oock haren doet
wenden) altijts tot het verderf neber
storten. Wāt al wat zy daer na arbed-
den te doen tot dienst oft gehoorsam-
heyt Godts/ dat en connen sy niet re-
kenen Gode gedaen te zyne: want zy
niet Gōdt/ mer eer een gedichtsel en
droom haers herten door Gōdt diene. **Rom. 1.**
Dese verkeertheyt teekent **Paulus**
claerlijck aen/ seggende dat zy dwaes
zijn geworden als zy begerden wijs
te zijne. Eerst hadde hy gheseyt dat
zy verpdeelt waren in hare gedachten:
maer op datse niemant en soude achtē
sonder schult te zijne/ so seyt hy daer-
nae dat zy te rechte verblint worden/
om dat zy mer oberheyt niet te brede
zijnde/ maer meer dan ghcoorloft is/
hensenen toeschijnende/ selue duy-
sternisse op hen halen/ iae niet ydelē
ende verkeerden hoogmoedt hensen-
uen dwaes maken. Waerwt ooc volcht
dat haere dwaesheyt niet ontschul-
dighijc en is / wiens oorake niet

alleelijck ydel curioosheyt en is / maer
doec een valsch betrouwen met een be-
gheerte om meer te weten dan het be-
taemt.

Psalm.
13. a. 1.
2.
Maer dat David seyt dat de god-
loofse ende onwyse geuoelē in haer her-
te datter gheen Godt en is: dat wordet
ten eerste van die gheseyt: die het licht
der natuere verliest / lebbende / willens
henseluen onuerstandich maken / ghe-
lijc wy weynich hierna sullen weder-
om sien. Ghelijc wy vele mensche sē
die na dat sy door stouticheyt tot son-
dighen en door ghewoonte verhardt
zijn / wtsinnichlijck alle ghedachtenisse
Godts verworpen / de welcke noch-
tans hen van selfs door het gheuolē
der natuere van binnen wordet in ghe-
gheuen. Nu op dat hy haer wtsinnic-
heyt te vergruuelijcker make / so secht
hy van hen cort af / dat sy versaken
datter een Godt zy / hoewel sy hē zyn
wesen niet en bemēte / maer om dat sy
hem van zyn oordeel ende boozhennin-
ghe berouende / ledich in den heimel be-
sluypten. Want de wijle gheen dinck min
met Godt ouereen en comt / van de re-
geringhe der werelt af te legghen / en
der fortune ouer te gheuen / ende der
menschen boosheyt door de vingheren
te sien / op dat sy vzielijck ende onge-
straft moetwillicheyt bedriuen: soo
wie de breefe des hemelschen oordeels
afghelept hebbende / gherustichlijck
henseluen toegheeft / ende slatteert /
die versact datter een Godt is. Ende
dit is de rechtuerdige wake Godts /
dat hy den herten verticheyt anbriēgt /
op dat de godloofse na dat sy haere oog-
ghen ghesloten hebben / siende niet en
sien. En David lecht ergens alderbest
henseluen wt / als hy secht dat de bree-
se Godts niet en is in de ooghen der
godloofsen: dat sy henseluen in boos-
se daden so onuerdichlijck playnsteij-
ken / om dat sy henseluen wtsmaken
dattet Godt niet en aensiet. Soo dan
hoe wel sy bedwonghē zyn eenighen
Godt te bekennen / nochtans verpde-
len sy zyn eerlijckheyt hem zyn mo-
ghentheyt ontreckende. Want gelijck
(so Daniels betuycht) Godt en cā hē

seluen niet versaken / om dat hy al-
tijds henseluen ghelijck blijft: al-
so wordet van dese warachtichlijck
gheseyt: dat sy Goot versaken / dewy-
le sy vā hem een doot ende ydel beest
maken. Bouen desen ist te anmerckē /
dat / hoe wel sy teghen haer eyghen
gheuolē stryden / ende begheeren
Godt niet allenlijck daerwt / maer
oock wt den hemel te stooten / noch-
tans haer onuerstant nemmermeer tot
sulcke cracht en comt / datse Godt
niet somtijts tot synen rechtstoel en
trekt. Maer de wijle sy door gheen
briēse wederhouden en worden van
gheweldichlijck teghen Godt te loo-
pen / so ist vast dat een beestelijcke ver-
ghetenheyt Godts in hen regneert / so
langhe sy door die gheweldich onuer-
standt ghedreuen worden.

2.
Alus wordet die ydel bescherm-
ghe te niete ghenaect / daermede be-
le pleghen haer superstittie te bedeckē.
Want sy meyden dat eenighe oeffen-
ghe der Religie (hoedanich ende hoe
verkeert die oock zy) ghenaech is:
maer sy en bemerken niet / dat de wa-
rachtinghe religie behoort na den wil-
le Godts / (als na den ewighen regel)
gheschickt te worden: ende dat Godt
altijds henseluen ghelijck blijft: dat
hy niet en zy een ydel ghesichte ofte
droom welck na eens ieghelijck begheer
te soude moghen verandert worden.
Ende men mach boozwaer sien / met
wat loghenachtigher berwe de super-
stittie Godt bespot / als sy soect te doen
dat hem aenghenaem zy. Want sy nee-
mt hy na die dinghen allenlijck aen /
de welcke hy betuycht heeft hem niet
te behagen. Ende dat hy beueelt ende
verclært hem aenghenaem te zyn / dat
heeft sy in betrachtighe / ofte ver-
worpet oock sonder verynsen. Soo
dan / sy dienen ende aanbieden haere ey-
ghen raserien / alle de Gode verster-
den dienst onrechtē: want sy en son-
den gheensins douen also niet Godt
henseluen / ten ware dat sy Godt eerst
ghedicht hadden met de onghechiet-
heden haerer heuselen ouereen te co-
men. Daerom wert die ongheestadighe
en de

Esai. 6.

2. 9.

Psalm.

36. a. 2.

Psalm. 10

2. 11.

2. ti. 2. b.

13.

Gal. 4. a.
8.Eph. 2.
f. 12.

ende dwalende meyninghe van der Godtheit / door den Apostel gheoordeelt onbeteneyt. Woods te zyne: De gh. seyt hy) Godt niet en ken- det / so diendet ghy den ghenen die dan natuerle gheene goden en waren. Ende crghens seyt hy dat de Ephesien sonder Godt waren / doe sy van de rechte kennisse des eenigen Godts afswaelden. Ende daer en is niet veel aen ghelegghen (ymmers in desen deele) oft ghy eenen Godt of vele goden begrypt: want ghy wijckt ende valt altyts af vanden warachtigen Godt: ende als dese is verlaten / soo en is b niet anders overgebleuen dan een veruolert afgodt. Soo moeten wy dan niet Aactantio besuyten / datter geen oprechte Religie en is / dan die met der waerheyt is bereenicht.

^a Hiertoe comt oock de tweedde sonde / te weten / dat sy nemmermeer op Godt en achten / dan bedwonghen zijn de: noch tot hem en comen / eer sy te ghenwozselende daer toe ghetrocken worden: ende en worden oock dan niet beuanghen met ghewillighe vreesse die wt de eerwerdicheyt der Godlijcker maesteyt vloeyt: maer alleenlyck in die dienstbare ende bedwonghen vreesse / de welcke hen door het oordeel Godts wordt wtghedronghen / het welcke sy vreesen om dat zijt niet en tonnen ontullen / maer vreesent nochtans alsoo / dat syt oock haten. Want op de godloosheyt (ende oock op die alleenlyck) valt dat woort Statij bequamelijck / Dat de vreesse eerst in de werelt heeft gaden ghemaect. Die een herte hebben dat vreesende is van de rechtuerdicheyt Godts / die vreesgheren seer / dat de rechtsael (welcken sy bekenen tot wake der overtreddinghe te staen) te niet ware. Het welcke gheschijnt sy teghe Godt strijden / die niet en ca sonder oordeel zijn: maer als sy verstaen dat zijn en schuwe lijcke macht aen comt / so vreesen sy die om dat syse noch verhinderen / noch ontgaen en connen. Soo dan / op dat sy niet en schijnen hem alomme te verachten / door wiens maesteyt sy ghe-

prickelt worden / soo ghebruycken sy eenigerley seyn der religie: noch: tans en laten sy hierentusschen niet afhenselen mer allerley sonden te ontreyngen / ende boosheyt aen boosheyt te vnoopen / tot dat sy de heylighe wt des heeren in allen stucken ouertreden / ende zijn gantsche rechtuerdicheyt te niete ghemaect hebben: of ymmer en worden niet alsoo wederhouden door die geueynse vreesse Godts / dat sy niet lustelijck in hare sonden en rusten / ende hen seluen pluystricken / ende der onmaticheyt haer vreeschs lieuer toegeuen / dan die met den toom des heylighen gheestes bedwingen. Waer dewyle dese schaduwe der wiclighe ijdel ende loghenachtich is / ende ooc nauwe weerdtich een schaduwe ghenacnt te worden: soo wort hier wt wederom lichtelijck bemerct / wat grooter verscheydenheyt dese onbescheyden bekennisse Godts heeft van die godtsalicheyt die alleenlyck in der ghelooighen herten wort inghedruyt / wt de welcke eerst de Religie comt. Ende nochtans willen de gheueynsoe hypocrityen door croumic ommevanghen maken / dat sy Gode (welcken sy blien) schijnen nae by te zyne. Want daer een ghebuerighe ernoudicheyt der ghewoossaemheyt behoorde in het gantsche leuen te zyne / daer zijn zy by nae in alle wercken sozgeloooslyc teghen Godt wederspannich / ende arbeiden alleenlyck met weynighe offerhandekens hem te payen: daer sy hem behoorden met heyligheyt des leuens / ende gheheelheyt des herten te dienen / daer dichten sy vele beuselen / ende ondeughende onderhoudingkens om zijn vrientschap daarmede te ghekrighen. Ja sy slapen dies met te grooter vryheyt in haren schuyen en vrees / om dat sy betrouwen dat zyt connen met ghychelse veroenighen goet by hem maken. Bouen desen daer het betrouwen behoorde vast op Godt te staen / daer rusten sy op henselen / ofte op creaturen / hem verachtende. Te ende berweren sy henselen in soo grooten hoop der dwalinghen

linghen dat die boncxkens de welcke glinsterden om de eerlijckheyt Godts te sien/ verfluct ende ten eynde wtghebluscht worde dooz de duyfsternisse der boosheyt. Nochtans blijft dat saet/ dwelck gheen/sins en can van den wortel afghe-schoyt worden/ te weten/ dat ter eenighe godtheyt is: maer dit selue is soo seer verdozen/ dattet niet dan seer boose vruchten voort en brenghyt. Ja hierwt wordet basfeliijcker beuonden het ghene dat ick nu beueftighe/ te weten dat in de herten der menschen is naturlijck een gheuolen der Godtheyt ingedruet/ want oock de verworpenen dooz noot bedwonghen worde die te belijden. Als alle saken in ruste ende vyede zijn/ dan bespotten sy Godt lustichijck: ia sy zijn wel ghebeet ende seer klapperich om zijn macht te vermunderen: maer als hen eenighe verwijfelinghe ofte onmatighe swaricheyt aen comt/ die verweetse om Godt te soecken/ ende leert se corte ghebeden: waer wt het mach openbaer zijn/ dat sy niet ghantschelijck sonder kennisse Godts en zijn/ maer dat die dooz hartneckicheyt was tonder ghedruct/ de welcke behoorde eer verschenen te hebben.

Cap. 5.

Dat de kennisse Godts in het maecfel ende gheduerighe regerin ghe der vverelt schiint.

Bien desen dewijle het opperste beynde des gheluckighen leuens is gheleghen in de kennisse Godts: soo heeft Godt (om dat de toeghanck tot de gheluckicheyt niet en soude iemende gesloten zijn) dat saet der Religie daer van wy ghesproken hebben/ niet alleenlijck in de herten der menschen ghegeuen/ maer heeft oock hem seluen alsoo gheopenbaert in het gantsche schepfel der werelt/ ende set hem seluen daghelijck alsoo voor/ dat sy hare ooghen niet en connen opdoen/ sy en

worden bedwonghen hem aen te sien. Zijn wesen is wel onbegrijpelijck/ so dat zijn Godtheyt verre buyten alle menschelijck gheuolen is: maer hy heeft in alle syne wercken seker teckenken zijnder eerlijckheyt ingedruet/ de welcke soo claer ende merckelijck zijn/ dat de onwettheyt (hoe grofende onuerstandich de menschen oock zijn) niet en can ontschuldicht worde. Daerom roept de Propheet met goede rechte/ dz Godt niet de lichte als met een cleede becleet is: ghelijc of hy wilde segghen/ dat hy doe eerst heeft begonnen met sichtbaerlijcke cleedinghe merckelijck voort te comen/ na dat hy syne teckenken heeft in de scheppinge der werelt vertoont/ met de welcke hy nu cierlijck ghesien wordet/ soo wanneer wy de ooghen herwaerts ofte ginswaerts ommedraperen. Aan den seluen Propheete worden oock ter seluer plaetse de hemelen gelijck die wtgereckt zijn/ vergheleken by syne coninckijcke tenten: hy seyt dat hy syne solderen heeft gheleydt in de wateren/ dat de wolcken syne wagenen zijn/ dat hy rijdt op de biercken der winden/ dat de winden ende blijcken syne rassche boden zijn. Ende de wijle de eerlijckheyt zijnder mogentheyt ende wijsheyt volcomelijcker opwaerts ghesien wort/ daerom wordet de hemel alom ghenacmt zijn palays. Ende ten eersten waerwaert ghy uwe ooghen henen keert/ daer en is niet een deelken des werels/ in het welcke niet ymmers eenighe boncxkens zijnder heerlijckheyt ghesien en worden te glinsteren. Ende dit alder grootste en cierlijckste werck/ so wydt het hem befreect/ en cont ghy niet een anlien/ sonder van de ommatelijcke cracht der claecheyt geheel van allen zijden oueruallen te worden. Daerom naemt de authoor der Epissel totten Hebreen seer wootenijck de werelt een schoufpiel der onsenlijcker dinghen/ om dat sulcke bequame schickinghe der werelt ons is als een spiegel/ in het welcke wy Godt (die anders onsenlijck is) moghen aenmercken. Om welcke ker saken wille de Propheete den hemelen

psa. 104 a. 1.

psa. 11 a. 3.

psa. 19 a. 1.

Roma. 1
6. 19.

menschē creaturē een sprake toefchijft die geenē volcke ombesent en zy: om dat daerin een soo lichtighe betuyginghen der Godtheit ghesien wort/ dat se alle volck/ hoe onuerfandich het ooc zy/ moet aenmercken. Ende de Apostel dit claelijcker wtlegghende/ seyt dat het ghene dat nu was van Gode te weten/ den menschen is gheopenbaert: Want sy alle te samen het gene dat aen Godt onsenlijck is (oock zijn ewighe cracht ende godtheit/) sien dewelck wt de scheppinghe der werelt versien wordt.

Daer zijn ontallijcke vele bewijssinghen beyde in den hemel en op der aerde/ die zijn wonderlijcke wijsheyt betuyghen: niet alleenlijck die verborghenste om de welcke bet te aenmercken de Astrologie/ Medicine/ ende de gantsche wetenschap der natuerlijcker dinghen dient: maer die oock die al soo in aller ongheschiedtlicheit ende onghetierder menschen aenschouwen comē/ dat sy hare ooghen niet en connen opdoen/ sonder bedwonghen te worden daeran ghetuygen te zijn. Voorwaer die de vyse consien doozleert ofte oock ghesmaect hebben/ worden (dooz de seluer hulpe) veel hoogher ghebracht om de secreten der godtlijcker wijsheyt in te sien: nochtans en wordt niemant de selue niet wetende/ verhindert oeruloedichlijck genoegh conste te sien in de wercken Godts/ waer dooz hy tot verheffinghe des constenaers ghebracht worde. Voorwaer om der ghescrenten loop te ondersoecken ende woonsten te bedelen/ ende wijsde der verscheydenheyt te meten/ ende eygheschappen te bemerken/ is merder conste/ ende vernuft noodich: ende dewijle dooz deser dinghen bemerkinghe de doorsichticheyt Godts haer claelijcker vertoont/ soo betamet oock dat het herte daer dooz wat hoogher op clemme/ om Godts eerlijcheit te aensien. Maer de wijse oock de gheneijne ende onghelceeste menschen die alteenlijck hare lichamelijcke ooghen hebben niet en connen der wtneemender godtlijcker conste onwetende zijn/ die haer van

sels in dese ontallijcke (ende nochtans soo ondersceyden ende ghesegichte) verscheydenheyt des hemelschen verkrachts vertoont: so ist openbaer dat ter niemant en is/ dien Godt zijn wijsheyt niet oeruloedichlijck en openbaert. Desghelijcx het maeksel/ de tsaenbindinghe/ de ghelijckmaticheyt/ schoonsheyt/ ende ghebruyck des menschenlijcken lichaems soo consichlijck te ouermercken als Galenus doet/ is een werck van groote scherpsinnicheyt. Maer nochtans na aller menschen belijdinghe gheeft het lichaem des menschen soo consichlijcke tsaenuoeghinghe wt/ dat de constenaer daerom te rechte gheacht wordt wonderlijck te zyne.

Ende daerom hebben voortijden sommighe Philosophen niet tonrecht te den mensche ghenaemt cleyn werelt om dat hy een seldsaem bewijs is der moghentheyt/ goetheyt/ ende wijsheyt Godts/ ende wonders ghenoech in hem veruact om onse sinnen te becommeren/ souerre het niet en verdoet dat te anmercken. Daer om Paulus vermaent hebbende dat Godt oock van de blinde niet tassen can beuonden worden/ seyt tersont daerby/ dat hy niet verre en is te soecken/ te weten om dat een yeghelijck die hemelsche ghenade/ waer dooz hy gheueret/ ende ghesterckt wordt/ sonder twijfel gheuoelt. Ende ist dattet niet noodich en is buyten ons seluen te gaen om Godt te binden/ hoe sal des menschen luyheyt verdienen verghueuen te worden/ dien het verdoet in hem seluen te gaen. Dit is oock de selue oorake waerom Dauid/ na dat hy den wonderlijcken naem ende craelijckheyt Godts die alomme haren schijn gheuen/ niet corte woorden heeft gheprezen/ terfont wtroept seggende: Wat is de mensche des welckes du ghedachtich bist. Item/ tot den Psal. 8. monde der onmondighen ende sooghelingen hebstu sferckte beuefficht. Want hy seyd dat niet alleenlijck in het menschenlijcke geslachte een clael spiegel der wercken Godts openbaer

Libris
de usu
parau.Act. 17.
f. 27.

a. 5.

Act. 17.
g. 28.

haer is/maer dat oock de onmondighe kinderkiens als sy aen der moederen borsten hangen / ghenooch bescheyden spraecken hebben om zijn eerlijckheyt te prediken / soo dat geene andere oza- togen noodich en zijn. Waerom hy ooc n3 en twijfelt der seluer monde boozt te brengen tot den strijd / als die crach- tichlijck ghewapent zijn om de wtinn- nichheyt dier menschen neder te leggē / die nae haer duyelsche houderdicheyt begheren den naem Godts te niete te maken. Waer wt oock dat comt dat Paulus booztbringt wt Arato / dat wy Godts ghelachte zijn: om dat hy ons niet soo groote schoonheyt bercie- rende / betuycht / dat hy ons een Aa- der is: gelijc ooc de heydensche Poe- ten wt een ghemeyn gheuoelen / ende als door beuindinghe / hem den Aader der menschen namen. Ende niemant en sal hem seluen van sefs ende ghe- willichlijck Gode begeuen tot onder- danicheyt / dan die desselue vaderlijc- ke liefde ghesmaect hebbende / getroc- ken zy om hem wederom lief te hebbē ende eeren.

Ende hier woordt die schandelijcke ondancbarheyt der menschen ontdeckt / de welcke in hen seluen een werchups met ontalijcke vele werken Godts berciert / en oock mede enen winkel vol met onweerdeerlijcken goede heb- bende / daer sy behoorden wt te bzenen om Godt te louen / zijn daerenteghen met so veel te meerder houderdicheyt opgeblasen. Sy geuoelen in wat wo- derlijcker wyse Godt in hen werct / en woorden ooc sefs door het gebuyc ge- leert / wat grooter bescheydenh3 der goeden sy wt zyne mildicheyt beattē. Dat dese dinghen zijn teekenen der Godtheyt / dat woorden zy bedwongen te bekennen / het zy met wille ofte on- wille: hoe wel zy nichtas die kennisse in hen versickten / en verdrucken. Het en is niet noodich buyten henseluen te gaen soo verre zy henseluen niet toe schynen dat wt den hemel is gege- uen / en in de aerde grauen dat haren sinnen licht gheeft om Godt claerlijc te sien. Jae de aerde dyaecht te desen

tijde vele ongeselichte geesten / die alle dat fact der godtheyt dat in de nature der menschen gesaeyt is / niet en ontfie te gebuycken tot verdusfinghe des naems Godts. Ick bidde v hoe grou- welijck is dese wtinnichheyt / dat de mensche in zynen lichame ende ziele Godt wel hondertmael bindede / door dese selue voorwendighe der hoocheyt versake dat daer een Godt is: Sy en sullen niet seggē dat sy door auemure ofte gheual verscheyden zijn van de onredelijcke dieren: maer verdusfe- ren Godt alleenlijc de nature) de welcke zy door den consten alleer dingen houden) als een bedecksel ouer hem treckende. Sy sien soo wtncmen- de groote conste in hare leden van den mont ende ooghen aen tot de wtcrste naghelen der voeten: hier setten sy ooc de nature in Godts stede. Maer booz- nemelijc de roeringe der ziele die soo swacker zijn / ende de crachten die soo wtncmende zijn / dese soo sefsame ga- uen betuyghen een godtheyt die haer niet lichtelijc en laet verberghen: ten ware dat de * Epicurischer menschen als Cyclopes / wt dese hoocheyt soo veel te hoochmoedlijcker crych tegen Godt boerden. Sullen dan alle de schatte der hemelscher wijsheyt te ho- pe comen om een wormken van vyf voeten te regierē: sal de gatsche wec- reit desen lof niet hebben. Ten eersten yet instrumentisch te setten in de ziele dat met aller stucken ouereen comt / en dient niet alleenlijc niet om de eerlijc- heyt Godts te verdusfere / maer ver- clart die veel meer. Laet Epicurus antwoorde door wat ouereencominge der stofkens de spijse en dranc vertoert wort / ende een deel wtwozpsel / eedeel tot bloet maect: ende laet hem maken dat alle leden sulcke geschichtheyt heb- ben om haer werck te doen / gelijc of soo vele zielen met ghemeynen rade een lichaem regerden.

5 Maer ick en hebbe n3 niet dien swijnenstal niet te doen: maer sye- ke meer die aen / die tot verkerde scherpsinnicheden begheten zijnde / die coude reden Aristotelis soecken ver-

* Epicu- rus een Philo- soph set- tende de opper- selucke h3 in on- geuoelic- heyt / en acytede dat alle dinghen door ge- ual ghes- chiede. Cyclo- pes was re reusen met sulc- ke hooch- moedich- dat a (ge- lijck de Poeten schijue) oock den gode ge- wait de- de / en ar- beyde om de wt de hemel te stooten. Epicu- rus sepe- de / dz de werck was van onderhe- ke dingē gelijc stof- kes zyn / en dz alle dingē ge- uicel door ontmoet- gesulcke stofkens regē mal- cadren. ver-

Epici- berkeerdelyck te verdozenen/alsoo wel
rus is es om de onsterfelycheyt der ziele neder
swyn ge te legghen/ als om Godt zyn recht te
acht ooc ontnemen. Want om dat de machten
by de ber der ziele instrumentisch zijn/daer om
standige Swillen sy die niet dese boozwendinge
heydene also aen het lichaem bindē/dat sy daer
sonder niet en kan wesen: ende dooz
den lof der nature verduyfsteren sy de
naem Godts soo veel in hen is. Maer
het is verre dat de machten der ziele
souden in de wercken die den lichame
dienen/besloten zijn. Wat gaet dit het
lichaem aen / dat ghy den hemel kont
nieten/het ghetal der sterren rekenē/
eener pghelycker grootte weten / en
hoe wydt sy van malcanderen ver-
scheiden zijn / met wat raschicheyt
ofte traceheyt sy haeren loop volbrin-
ghen/ hoe vele schreden sy herwaerts
ofte ghinwaerts afwijcken: Ick be-
kenne wel dat der Astrologie eenighe
nutricheyt is: maer ic bewijse alleē-
lyck dat in dese booge ondersoekinghe
der hemelscher dinghen gheen instru-
mentische ghelyckmaticheyt en is /
maer dat de ziele haere deelen heeft
die van den lichame zijn verscheiden.
Ick hebbe een exempel voorgeset / wt
den welcke de lezers sullen lichtelijcke
andere verstaen. De roerijckheyt der
ziele is boozwaer menigherley / waer
dooz sy hemel ende aerde doozluyfster/
boozleden dinghen met die toecomē-
de vereenicht / ende in ghedachtenisse
houdt dat sy ouer langhen tijdt ghe-
hoort heeft/iae al wat sy wil/haer sel-
uen afbeeldet: ende oock de scherpsin-
nicheyt waer mede sy ongelouelijcke
dinghen bedenct ende vint / ende die
de moeder so beler konst is/dese din-
ghen zijn in den menschen seker teec-
kenen der Godtheyt. Wat/dat sy sla-
pende niet alleenijck haer seluen onne-
en roert/ende wendt / maer oock vele
nutte dinghen boozneemt / van vele
dingen handelt / ende ooc toecomende
dinghen boozsecht: wat salmen hier
segghen/anders dan dat die teekenen
der onsterfelycheyt die in de mensche
ghedruct zijn/niet en kunnen wtghe-
wischte worden: Maer wat reden sal

dat mede brenghen/dat de mensche sal
godlijck zijn / ende gheenē schepper
bekennen: Te weten/sullen wy dooz
het oordeel dat in ons is ghegheuen/
recht ende onrecht onderscheiden/ en
sal daer gheen Richter zijn in den he-
mel: Shulle wy oock slapende eenich
verstant behouden / ende en sal gheen
Godt de wachtte houde in de regerin-
ge der werelt: Sullen wy soo beler
konsten en nutter dingen binders ge-
acht worden / op dat Godt van synen
lof berooft worde/daer wy nochtans
dooz beuindinghe ghenoech ghelert
worden/dat het gene dat wy hebben/
ons by verscheiden maten en wijfen
wordt van eenen anderen ghegheuenē
Maer dat sommighe van de heymelijcke
ingeuinge des gheests die de gantsche
werelt in hare stercte ende ghesont-
heyt houdt / bassen ende swateren / dat
en is niet alleenijck cranck / maer ooc
ongodlijck. Wie ghemeyn reden Air-
gij behaecht hen wel / daer hy secht/
Ten eersten woordt hemel/ende aerde/
en zee/en de lichteige cloot der Maene/
ende de ghesfernte der Sonne/ dooz
eenen Gheest van binnen gheuodt: en
eenen gheest die alle de leden dooz is
inghefoert / roert dat gantsche sware
werck / en vermengt hem in dat groote
lichaem. Hier van heeft het geslachte der
mensche en beesten / en het leue der vo-
ghelen en die ongeschichte dieren die de
zee heeft onder de waterē/ een vperige
cracht/ende hemelschen oorsprong/ &c.
Te wetē/op dat die werelt die tot een
schoufspel der eerlijcheyt Godts is ge-
schapen/zy selue haers selfs schepper.
Want aldus schrijft de selue erghens/
het ghemeyn gheuolen der Griek-
schen ende Latijnschen nauolghende.

Aenti. 6.

Georg. 4

Men secht dat de Wyen een deel
des Godtlijcken ende hemelschen
gheests hebben: want de Godtheyt
dooz alle aertrijck / ende zee / ende he-
mel gaet: waer wt de beesten / cleyne
ende groote / ende de menschen / ende
alle wilde dieren / een pghelijck hem-
seluen (als sy gheboren worden) sub-
tijle zielen halen: te wetē dat alle din-
ghē als sy verdozen en vergaen zijn/
weder-

Wederom hiertoe ghebracht worden / ende dat die doot geen plaetse en heeft maer dat sy leuende blieghen in het getal der gefernten / en in den hoogen hemel comen. Siet dese heeft coude en crancke bedenckinge van den alghe-meynen geest die de gantsche weercelt leuen ende sterfte gheeft / wat die vermacht om godtsalicheyt in de herte der menschen te baren ende boeden. Het welcke oock het verstaen wort tot de godtloose woordē des onsupiere Lucretij / die tot desen oorspronck getrockē zijn. Wat is enen Godt in duysterheyt makē / op dat die oude Godt den welckē wy soudē breefen en dienen / verre van hen wech 33. Ick bekenne wel dat dit can godtlic geseyt wordē / so het tot een godlic herte quame / dat de natuere Godt is : maer dewijle dit een harde ende oneyghen wijse van spreken is dewijle de natuere meer is een ordeninghe die Godt gheset heeft dan God selue) so ist schadelick in so gewichtighe saken / ende in de welcke men sonderlinghe Godtbyesentheyt schuldich is / Godt onbescheydentlick te vermengen met den nedersten loop zijnder wercken die hier beneden zijn.

Waarom wanneer een pegelick zijn natuere aenmerct / so laet ons dan gedencckē datter eē Godt is / die alle naturen also regeert / dat hy wil dat wy op hem sien / op dat onse ghelooue tot hem beweert wordē / ende dat hy van ons ghedient ende aengebeden wordē : want geen dinck en geschiet verkeerdelicker / dan dat wy soo wtneemende schoone gauen gebuycken de welcke in ons de Godtheit betuygen / de autoor bergheten / die ons de selue booz niet en onuerdient geest. 34. met wat ouerclare bewijninghen treect ons zijn mogentheyt / om hem te hermerckē : ten 33 dattet mogelijck om can verborghen zijn / wat grooter cracht het 33 dese oneyndelike grootte des hemels en der aerde met zijn woort te onderhouden : alleenlic met enen wenck dē hemel te doen beuen dooz des donders crachte / en dooz blē de lucht ontfleeke / en wat hy wil verbrande : de lucht

nb met menigherley onweder beroert / ende wederom alst hem belieft / op een handwyl clac maken : De zee (die dooz hare hooghe diepte althijs beweestinghe des aertrijcks diepcht) te bedwingen ghelijc oft sy in de lucht hange : en die nb dooz der winden gewelt grouwelick te beroeren / nb wederom de wateren stillende / gerust te maken. Hier dient die lof der mogentheyt Gods / die tot de ghetuygenisse der natuere kompt / en in vele plaetsen glesen wort / boornemelijc in dē boec Job / en by Esaiam / de welcke ick nb willens boozby gae / want sy ergens bequamer plaetse sullen vinden / daer ick wt der Scripture sal handelē van de seppinge der werelt. Ick hebbe nb alleenlick willen roeren dat dit beyde den bycnden ende huysgenooten een gemeyn wech is om Godt te soeken / dat sy dese linien en beworpingen volgen / de welcke opwaerts ende neders waerts Gods leuendichlijc afbeeldē. 35. de mogentheyt beweert ons om zijn ewicheyt te bedencken : want het is noodich dat die van welken alle dinghen haren oorspronck hebben / ewich 33 / ende het begin tot hem seluen hebbe. 36. wort ist datmen nae de oorsake bracht / waer dooz hy is beweert geweest / om alle dese dinghen eenmael te maken / en nb beweert wort om de selue te onderhouden : wy sullen beuindē dat hy alleenlick zijn goetheyt booz een oorsake heeft. Ende hoe wel dese alleen de oorsake is / soo moet sy nochtans meer dan ghenoech zijn om ons tot zijn liefde te trecken / dewijle gheen creatuere en is (gelijc de Propheet vermaent) in de welcke zijn barmherticheyt niet en 33 wtgestoet.

Ende in den tweeden aert zijnder wercken / te weten / die bouen den ordentlijcken loop der natuere geschen / worden oock bewijninghen zijnder mogentheyt ghesen / die oock niet duyfter en zijn. Want in de regeeringe des menscheijcken geselschaps maticht hy also 33n voorstellinghe / dat hy / hoewel hy dooz ontellicke vele wijsen tot alle menschen vrientelijck

belijc en goetdadhich is / nochtans met openbare ende daghelijcſche teckenē zyn goedertierenheyt den godtsaligē / ende zyn ſtrengheyt den godtloosen ende boosen vertoont. Want de ſtraffen daermede hy de boose werckē ſtraft / en zyn niet duyſterlijck en bewijſt dat hy de beſchiermer ende oock wreker der onnooſelheyt is / dewijle hy het leuen der goeden door ſynen ſegen doozſpoedich maect / hen in haren noot te hulpe comt / de droefheyt verſaecht ende vertroost / de ellēdicheit berlicht / ende alckins haer ſalicheyt doozdoert. Want dat hy de boose ende ſtraffelijcke menſchen laet dickmael ongefraft henſeluen berheugē / ende de goede ende onſchuldighe met vele tegenſpoet quellen / ende ooc dooz de godtloosen boolheyt en ongerechtigheyt berduet worden / dat en moet ſynen ewighen reghel der rechtuerdicheyt niet berduyſteren. Iae lieuer moet ons een deel ander ghedachte in den ſin comen : te weten / dat hy alle boolheyt haer : als hy een boolheyt ſtraft met openbare bewijſinge zynder toornicheyt / en dat een ander oordeel ſal comen / tot des welckes ſtraffinge die wtgeſelt worden / want hy hier berongefraft laet. Deſgelijc / wat groo-ter oorſake gheeft hy ons om zyn barmherticheyt te aenmercken / als hy de ellēdighē ſondaers dickmael met onuerdierlijcke goedicheyt inuolcht / tot dat hy haer boolheyt dooz weldiden breekt / ende meer dan met vaderlijcke goedertierenheyt tot hem treect.

7 Tot dit eynde verhaelt de Prophete dat Godt de ellēdighen en byna verlozen menſchen in ſware ellēdicheden onuerſiens / wonderlijck / en bouen hope te hulpe comt / het zy dat hyſe in de woestijne dwalende / van de wilde dierē beſchermt / ende ten eynde tot den wech brengt / ofte den hongerrighen ende gebreckighen ſpijſe geeft / ofte de gheuinghene wt de verſchrikelijcke graſten ende yſerē bewarenifſen wtlaet / ofte de ſchipbrekinghe geſont in de haven brengt / oft de halfdoode gheſont maect / ofte de aerde

door hitte ende dorricheyt verbrant / ofte dooz verborghen vochtinſe der ghenade bruchtbaer maect / ofte de alder berachteſte des ghemeynen volcs verheft / ofte de dromen wt hooghe eerlicheyt nederwoypt : ende duſdantghe exempelē doozſettende / bewijſt hy dat alle de geſchiedeniffen die auerſche gewallen gheacht worden / getuygeniffen zyn der hemelſcher doozſieninghe / ende dooznemelijck der vaderlijcker goedertierenheyt : ende dat hier wt den godtsaligen wort oorſake der blijſchap ghegeuen / ende den verwoypenen de mont gheſtopt. Maer om dat de meeste hoop der menſchen dooz hare dwalinge verdorē zijnde / in deſen ſoo claren ſchouſpele blinde zyn / daerō roept de Propheet dat het een ſelbtſame ende ſonderlinge wijsheyt is / deſe wercken Godts wijsſelick te ouerlegghen / dooz der welcker aenſchouwen ooc die gheenen dooztganc en doe / die anders ſchijnē ſeer ſcherp ſinnich te zijne. Ende doozwaer hoe ſeer de eerlicheyt Godts haren ſchijn geeft / ſo is nauwe de hondertſte man een warachtich aenſchouwer der ſeluer. Sijn mogentheyt ende wijsheyt en zyn oock niet in duyſterniffen berborgen / waer van de eerſte ſeer lichterlijck verſchijnt / als der godtloofer (na aller menſchen meeninge) onuerwinlijcke wreetheyt / op een hādtwijl wordt wederſtaen / ende de hoouerdicheyt ghetemt / ende de ouerſtercke ſtercken afgeworpen / ende de wapen ende gheſchut ghebrūſelt / de cracht ghebroken / de liſtighe bonden omgheſtooten / ende dooz hare eyghen ſwaricheyt omme ballen : als de ſtoutheyt die haer ſeluen bouen de hemelen verheft / wordt tot in het diepſte der aerde neder ghellaghen : Wederom als de nederighe worden wt het ſtof verheuen / ende de arme wt den dreck opgewect / de berduette ende bedroefde wt de hoochſte benoutheden ghetrocken / als die daer gheen hope van en was / tot goede hope wordē wedergebacht : als de ghewepende van de naecte / be-
le van wepnighe / ende ſtercke van crancke

I. Cor. 3.
9. 12.

kranche overwonnen worden. Ende zyn wijsheyt is openbaerlyck wtne-
mende / dewijle hy alle dinck niet dal-
derbeste ghelegentheyt sijnicht / alle
scherpsinnichz der weerelt tot schande
maect / de listighe in haere listicheiden
vangt : ende int kortze / alle dinck op de
alderbeste wijse maricht.

8 Dus sien wy dat gheen langhe noch
arbejdclike bewijnsinge noodich en is /
om ghetuygenissen doort te brenghen /
die dinen mochten tot verklaringhe
ende beuetsinghe der goddelicker Wa-
te seyt. Wat wt weynige die wy aen-
gheroert hebben / is het vast dat sy al
om waer ghy comt / so seer bereydt en
doort ooghen zijn / datmen se lichtelijck
kan niet ooghen beinercken / ende niet
bingheren beteecken en wijsen.
Ende hier is wederom te aensien / dat
wy gheroepen worden tot de kennisse
Godts / maer niet tot sulcke die niet
ijdel bedenkinge te bryde zijnde / alleen-
lijck in den kop drayen / maer die vast en
bruchbaer sal zijn / so sy behoortlijck
woort van ons begrepen / ende in onse
herten ghewortelt. Want Godt woort
van syne deuchden gheopenbaert / ende
dewijle wy der seluer kracht binnen
ons gevoelen / ende syne weldaden ge-
bruicken / soo moeten wy wel leuen-
dichlijcker doort zyn kennisse gheroert
worden / van oft wy eenen Godt bedach-
ten / den welcken wy niet en gevoelen.
Wacrt wy verstaen dat den al-
der rechtsten wech en bequaemste ooz-
den is om Godt te soeken : niet wil-
len niet stoute curioelheyt doort drin-
gen tot onbesoekinghe zijns wesens /
(het welcke is meer te aenbiden / dan
sochthoudelijck te ondersoeken) : maer
dat wy hem aenschouwen in syne
wercken / doort de welcke hy hem selue
ons na hy / en gemeynsaem / eenichsins
deelachtich maect. Hier op sacht de A-
postel doe hy seide dat hy niet verre
en is te soeken / te weten / dewijle hy
niet syne seer gevoelike macht woort
in eenen pegelijcken onder ons. Daer-
om dauid te boozen beliden hebbende
dat de grootheyt Godis is onwtse-
belijck / seyt daernaec tot de ghedachte-

nisse zijnder wercken comen zijnde /
dat hy die sal wtspreken. Daer-
om betamet ons oock tot dese onder-
soekinghe Gods te arbeiden / die het
vernuft alsoo in haer selvs verwonde-
ringhe houde / dat het die oock mede
crachtelijck gheuoel. Ende ghelijck
Augustinus erghens leert / Dewijl
wy hem niet en konnen begripen / soo
betamet dat wy als onder syne groot-
heyt beswijnende syne wercken aen-
sien / op dat wy doort zyn goetheyt ver-
quict worden.

9 Vouden desen en moet ons sulcke
kennisse niet alleenlijck vermanen tot
Godts dienst / maer oock verwerken
ende opheffen tot de hope des ewigen
leuens. Want als wy aenmercken dat
de tecken die de Heere van syne goe-
dertierenheyt ende strengicheyt geest /
alleenlijck begonnen ende maer half en
zijn / soo betamet ons sonder twijfel te
achten dat hy alsoo een boozsel gheest
tot grooter dingen / der welcker open-
baringhe ende volle verthooninghe
woort tot een ander leuen wtgheest.
Wederom als wy sien dat de godsal-
ge woort van de goddeloose niet ver-
druckinghen beswaert / met onghelijck
de onrecht aengheuoelken / met val-
sche ende loghenachtighe beschuldin-
ghen verdruct / ende met versmadin-
ghe ende oneere verscheurt / ende dat
daerenteghen de boose bloeyen / booz-
spoedt hebben / ende in bryde ende cere
zijn / ende dat ongesraft : soo moctmen
terstont daerwt verstaen / datter een
ander leue sal wesen / in het welcke de
wrake der ongherechlicheyt ende den
loon der rechtuerdicheyt is wechge-
lept. Vouden desen als wy beunden
dat dickmael die ghelouwighe met des
Heeren roeden ghecastijt worden / soo
machme wel op het aldersekerste ooz-
delen dat de goddeloose sulle namacks
veel min de straffe ontgaen. Want Au-
gustinus seyt wijselijck / Daer dat al-
le sonde nu niet openbare straffe ghe-
straff woort / soo en soude me na me-
nen dat eenighe straffe tot het wterste
oordeel bewaert woort. Wederom waert
dat Godt nu geen sonde openbaerlijck en

Augustin
psa. 144psa. 37.
f. 25. en
73. ende
92. b. 8.I. Ps. 4.
d. 17. 18.
psa. 11.
d. 31.I. Ps. 1. de
cui. Del
Cap. 8.Act. 17. f
27.

psa. 145

en strafe/soo en soudenmen niet gheloo-
uen dat daer eenighe godlycke voor-
sieninghe ware. Soo moetmen dan be-
lijden dat in eenen yeghelijcken werc-
ke Godts/ ende boornemelijc in allen
int ghemeyn/ de deuchden Godts ghe-
lijck in een tasel zijn afgebeeldet/door
de welcke tganfche menschelijck ghe-
sichte tot zijn kennisse/en van die ken-
nisse tot de warachtighe ende volmaec-
te gheluckicheydt gheroepen ende ghe-
trocken wordet. Ende hoe wel de deuch-
den Godts hemseluen daer seer claer
berthoonen: nochtan waertoe die voor-
nemelijck dienen / wat cracht sy heb-
ben/ ende tot wat eynde wy die moete
aennmercken/dat verstaen wy dā eerst/
als wy in ons seluen dalen /ende aen-
mercken op wat wijsen de Heere zijn
leuen/en wijsheyt /ende macht in ons
vertoont/ende zijn rechtuerdicheydt/
goetheydt ende goedertierenheyt te-
ghen ons ghebruyckt. Want hoe wel
David te rechte claecht/ dat de onghel-
loouighe sonder wijsheyt zijn/om dat
sy den diepen raedt Godts in de rege-
ringhe des menschelijcken gheslachts
niet en ouerlegghen: nochtan is dit seer
warachtich dat de selue ergens seet/
dat de wonderlijcke wijsheyt Godts
in desen deele de hayzen onses hooftes
te bouen gaet. Waer de wijle dese sa-
ke namaels sal in hare oorden volkoone-
lijcker ghehandelt worden / soo laet
ickse nu baren.

10 Ende hoe wel de Heere hemseluen
en zijn onsterfelijc rijcke in syne werc-
ken als in eenen spiegel met grooter
clacheyt booz ooghen set/ nochtan is
onse onuerstat soo groot dat wy door
soo doorlichtighe betuygingen altijts
plonper worden/ soo dat die vergaen/
en wy geen boozgangch daer door en
doen. Want aengaende het machsel en
de ouerschoon ordeninghe der werelt/
onder hoe vele is onser een / die syne
ooghen na den Hemel opslacnde / of
door verscheyden laden des aertrijcks
omwewendende/ zijn herte tot bedene-
kinghe des scheppers swent ende niet
beel meer den autoor verghetende / in
het aenschouwen der wercken ledich

sit. Ende aenghaende de dinghen die
daghelijck buyten de ordeninghe des
natuerlijcken loops gheschieden / onder
hoe vele is daer een die niet meer en
acht dat de menschen eer door de blin-
de lichtuerdicheydt der fortunne ghe-
roilt ende ghewentelt / dā door de booz-
sieninghe Godts gheregeert worden.
Ist dat wy somtijts door sulcker sa-
ken leydinghe ende beweginghe be-
dwanghen worden Godt te aennere-
ken (het welcke nootdadelijck allen
menschen gheschiet) nochtan als wy
lichtuerdichlick een gheuoelen een-
gher Godtheyt begrepen hebben / soo
veruallē wy terstot tot onses vleesch-
rasien oft verkeerde dichtunghen / en
de veruallē den de supuer waerheyt
Godts door onse ydelheyt. Ende zijn
wel daer in malcanderen onghelijck
dat een yeghelijck by sonder eenige y-
ghen dwalinghe aenneemt : maer hier
in zijn wy seer ghelijck / dat wy alle te-
samen van den eenighen warachtigen
Godt tot ongheschiede soel beuelsen
afwijcken. Van welcke crackheyt niet
alleenlijck de sechte ende onuerstandi-
ghe/ maer oock de seer wtneemende en
de sonderlinghe scherpsinnighe men-
schen beuangen worden. Hoe langhe
heeft het gheheel gheslachte der Phi-
losophen zijn onwijsheyt ende onghel-
soutentheyt verdoont. Want (op dat
wy de andere sparen die deel onghel-
schickter zijn) Plato die onder allen
de godturensen cride nuchterste is/
wordt oock selue niet synen ronden
cloodt verijdel. Ende wat en soude
den anderen niet gheschieden / de wijle
de boozganghers die den anderen sou-
den boozlichten/qualijck sien ende den
seluen slooten. Desghelijck hoe wel
de regeringhe des menschelijcken ghe-
slachts soo openbaerlijck de boozhe-
ninghe Godts bewijst / datse niet en
can versackt worden / soo en comt
nochtan daer niet meer van / dan ghe-
lijck ofmen ghelooft dat alle dinghen
door den lichtuerdighen wille der for-
tunne opwaerts ende nedervwaerts ge-
wentelt worden: soo groot is onse ghe-
neghentheyt tot ydelheyt ende dwalm

psal. 92
c. 7.

psal. 40
c. 13.

ghe. Aan de boornemste vernuften spreke ick althijts / en niet van de ghe-
myne / der welcker wijsmicheyt in de
waerheyt Godts te verduyfteren / is
onmatig ghewozen.

II Hierwt comt die onmatighen groo-
ten poel ende vermenginghe der dwa-
linghen / waerdoor de gantsche werelt
vernuft ende bedeckt is : want eens
peghelijcks mensches vernuft is hem
als eenen doolhof / soo dat het gheen
wonder en is dat een peghelijck volck
der heydenen is tot verscheyden ghe-
dichtseken ghebracht : en niet alleenlijc
dat / maer dat hy na een peghelijck men-
sche heeft zijn eygene goden ghehad :
want ghelijck tot onwetentheyt en duy-
sternisse comt lichtueerdicheyt en dertel-
heyt / alsoo en is daer hy na noyt een
gheuonden / die hemseluen niet eenen
aggodt of ijdel gesichte in Gods stede
gesmeet en verliert heeft. Noo, waer
ghelijck wt een groote wijde fonteyna
der de wateren wt quelen / alsoo is ooc
de onmatighe menichte der goden wt
des menschen vernuft gheuldeyt / de-
wijle een peghelijck veel te vighelijc
herwaerts ende ghenwaerts dwalen-
de / dit ofte dat verkeerdelijc vā Godt
dichtet. Nochtans en ist hier niet noo-
dich alle de supersticien in welcke de
werelt is verwerret gheweest / als in
eenen rekenboek te verhalen : wāt daer
en soude gheen eynde zijn : ende of men
schoon daer van niet een woort en sey-
de / soo schijnet nochtans ghenoech wt
so vele veruulchinghen / hoe grouwe-
lijc de verbluntheyt des menscheijck-
ken vernufts zy. De groue ende on-
gheleerde slechte luyden late ick va-
ren : maer wat schandelijcke verschey-
denheyt is onder de Philosophen / die
ghaarbeyt hebben om niet reden ende
leeringhe door den hemel te dinghen :
Ghelijck een peghelijck onder hen niet
hoogher vernuft / ende const / ende
swetschap is verciert gheweest / also
is hy gheschelen zijn gheuoelen niet
lustigher berwen te bercleren : de wel-
ke nochtans alle (ist dat ghyse naerder
inset) beuonden worden ijdele bescrij-
kinghen ende vercleringhen te zijn.

De Stoische Philosophen schenen
hemseluen sekerpinnelijc te sey-
ghen / dat wt alle deelen der nature
moghen verscheyden namen Godts
ghenomen worden / ende dat nochtans
daerom den eenighen Godt niet ver-
scheurt en wort / dat is doerwaer ghe-
seyt ghelijck oft wy niet te seer tot ij-
delheyt gheneeghen en waren / ten
ware dat menigherley veelheyt der go-
den ons door ghewozen / ons door-
der ende crachtlijcker in dwalinghe
verleyde. De verborghen Theolo-
gie der Egyptischen / bewijst oock dat
sy alle neerstighelijc daertoe gheat-
beydt hebben / dat sy niet en souden
schynen sonder reden dwaes te sy-
ne. Ende moghelijc soude in het
eerste aenschouwen eenich dinc als
der waerheyt ghelijck / de slechte ende
onwijse menschen comen bedrieghen :
maer gheen mensche en heeft oyt yet
gheuonden / daermede de religie niet
en is schandelijc verdozen. Ende
dese soo seer verwerrde verscheiden-
heyt / heeft den Epicurischen ende an-
deren grouen verclereren der godtsalig-
heyt / stoucticheyt gheghen om alle
gheuoelen van Godt te verwozen.
Want dewijl sy saghen dat oock de al-
derwijste seynen niet verscheyden me-
ninghen teghen malenderen te strif-
den / soo hebben sy niet getwijfelt wt
der seluer tweedracht ende oock wt
eens peghelijcks poel ende ongeschic-
te leeringhe te denken / dat de men-
schen te vergeefs ende dwaeselijc hen-
seluen quellen / als sy eenē Godt soec-
ken / de welcke niet is. Ende dit meyn-
den sy ongestraft te doen / om dat het
beter ware cortelijc te versaken dat-
ter een Godt is / dan onseker goden te
dichten / ende daer na twiſt boort te
brēghen die gheen eynde en soude heb-
ben. Maer dese rekenen ende argue-
ren doerwaer veel te onwijsselijc / ofte
brēghen cer een welcke boort om ha-
re goddeloosheyt daermede te decken /
wtder menschen onwetentheyt / door
de welcke Godt niet en can sonder on-
recht vercoort worden. Maer dewijle
sy alle bekennen dat beyde de gheleerde
ende

oock by Xenophon prijft Socrates de
anwoorde Apollinus/waerdoor hy ghe
boodt dat een yegheleijck na vaderlant
sche wijsse ende na de ghewoonte der
stat/ soude de goden diene. Maer waer
van hebben de menschen dat recht/ dat
sy door hare autoriteyt souden ordi-
nen dat verre bouen de werelt is: oftet
wie sal connen alsoo in der ouden lee-
ringhen/ ofte des volcks insettinghen
gherust zijn/ dat hy sonder wijsfelin-
ghe eenen Godt anneeme/ die hem op
menschelijcke wijsse gheleert wort: Ate-
uer sal een yegheleijck op zijn eyghen
oordeel staen/ dan hem seluen onder an-
derer menschen goetduncken settien.
Daerom de wijs der staet ghewoon-
te ofte der ouden eendpachtich gheuo-
len nauoighen in Godt te dienen/
beel te cranch ende swac een bant der
godtsalichheyt is/ soo moet Godt selue
tot den hemel van hem seluen ghetuy-
ghen.

- 13 Soocluchten ons dan te bergheefs
soo vele luchten in het schepfel der we-
relt ontsien / om de eerlijckheyt des
scheppers te verclaren: de welcke van
alle zijden alsoo op ons stralen / dat sy
ons nochtans niet en connen door hen
seluen tot den rechten wech brengen.
Ende sy ontsien boozwaer wel een-
ighe bonckens: maer alsulcke / dat
sy eer verstickt worden / dan volco-
mender clareheyt van hen gheuen.
Daerom de Apostel te dier seluer plaet-
se daer hy de werelt naemt een afveel-
dinghe der onsenlijcke dinghen / seyt
oock daer by datmen door het gelooue
verstaet datse door het woort Gods
bereyt is: alsoo te kennen gheuende
dat wel de onsenlijcke Godtheyt wort
door sulck een schoufel der scheppin-
ghe der werelt booz oogen gheset:
maer dat wy gheene oogen en heb-
ben om dat te doorden / en zy dat wy
niet inwendighe openbaringhe Gods
door het gelooue verlicht worden.
Ende Paulus / daer hy seyt dat het
ghene dat van Godt moet gheweten
worden / gheopenbaert wort tot de
scheppinghe der werelt / en gheeft
sulck gheen openbaringhe te kennen /

die door menschelijcke schepfennic-
heyt begrepe wort/ maer bewijst meer
dat die niet boorder en dient / dan op
dat sy niet onschuldichlijck en worde.
Ende de selue oock/ hoe wel hy erges
seyt dat Godt niet verre en is te soet-
ken/ als die in ons woont: leert noch-
tans op een ander plaetse waertoe sulc
ke waerheyt Gods dient. In boozie
den eeuwen (seyt hy) heeft Godt de
heydenen laten in hare weghen wan-
delen/maer en heeft nochtans hem sel-
uen niet sonder ghetuyghenisse ghela-
ten/hen goet doende tot den hemel ge-
uende reghen/ ende bruchbare tijden/
ende de herten der menschen veruul-
lende met spijse ende vrolyckheyt. So
dan hoe wel oock de heere niet onbe-
tuycht is / de wijsse hy met beele ende
menigherley goedicheyt de men-
schen lieflijck tot zijn kennisse treckt:
nochtans en laten sy daerom niet af ha-
re weghen/ dat is/ dootlijcke dwalin-
ghen te volghen.

Ende hoe wel onse natuurlijke
macht niet ghenoechsaem en is om tot
supuer en clare kennisse Gods te co-
men: nochtans dewijl het ghebreck
des onuerstandts in ons is/ soo is alle
wtulucht benomen. Want wy en con-
nen de onwetentheydt niet alsoo booz-
wenden/ dat sels onse consciencie sel-
ue ons niet te allentijde en ouertuyghe
dat wy luy ende ondanckbaer zijn. Te
weten / sal dese ontschuldiginghe we-
dich zijn toeghelaten te worden/ dat de
mensche seyt dat hy gheen ooren en
heeft om de waerheyt te hoorren / om
de welcke te verkonckighen de stomme
creatuere oueruloedichlijck luyde ste-
men hebben: dat hy clarecht dat hy
niet ooghen niet en can ghesien / dat
de creatuere sonder ooghen toonen:
dat hy de swaerheyt des vernuftes booz
wendt / daer alle onredelijcke creatu-
ren leermesters zijn: Daerom
wordt ons te rechte alle ontschuldin-
ghe benomen / om dat wy onghes-
dich / herwaerts ende ghentwaerts
afwijckende dwalen: daer alle creatu-
ren den rechten wech toonen. Want
hoe wel het den ghebreke der menschen
moet

Heb. II.
a. 3.

Rom. I.
f. 19.

Act. 17.
f. 27.

Act. 14.
f. 16.

14

moet toegheschreuen worden / dat sy het zaed de kennisse Gods (dat wt de wonderlijcke scheppinghe der natuere is in haer verstandt ghezaeyt) terstont verderuen / dat het tot gheen goede ende oprechte vrucht en come: nochtans ist warachtich dat wy door dese naeckte ende slechte betuygginge / (die der eerlijcheit Gods wort van de creatueren eerlijck ghegheuen) niet ghenoech gheleert en worden. Want terstont als wy eenen cleynen smake der Godtheydt wt de bemerkinghe der werelt gheproeft hebben: soo rechtten wy droomen ende ydele ghesichten onses vernufts op / in de stede des warachtigen Gods / den welcke wy door hy gaen: ende den lof der rechtuerdicheit / wijsheyt / goetheyt / ende moghenheit benemen wy Gode der sonde / ende synne schynen se desen ende dien toe. Ende synne daghelyckse werken verduysteren ofte verkeeren wy alsoo / (die verkeerdelijck achtende) dat wy hen hare eerlijcheit / ende den altoos synne behoortijcken lof benemen.

Cap. vi.

Dat het noodich sy door de Schriftuere gheleyt ende gheleert te wordē, om tot Godt den Schepper te comen.

Derom hoe wel de ondanchbaerheyt der menschen onuerloedichlijck ghenoech van alle onschuldigherooft wordt / door die claerheyt in de scheppinghe en onderhoudinghe des hemels ende der aerde / die in aller menschen aenschouwen comt: (ghelijc Godt om het menschelijcke gheslachte niet der seluer schuld te beuangen / eenen yeghelijcken sonder wt nemen syn Godtheydt in de creatueren afghedeelt / boozet:) nochtans is ons eens wel tot den schepper der werelt te leyden. Soo dan hy en heeft niet te vergheten het licht zijns woorts daertoe gegeuen / om daer door bekent te wor-

den tot salicheyt. Ende dit voordeel heeft hy gheweerdicht dien te gheuen / die hy heeft willen naerder ende ghemeynsamerlijcker tot hem versamen. Want de wijs hy sach dat aller menschen herten niet dwalende ende onghesadighe roeringhe ommegeheden worden: soo heeft hy de Joden hem tot een sonderlinghe cude verhozen / ende als tralien omme hen geset / dat sy niet en souden (ghelijc andere) ydel worden ende vergaē. Ende niet sonder oorsake en houdt hy ons door den seluen middel in zijn supuer kennisse: Want anders souden terstont oock die asualen ende wech bloeyen / die bouen andere schijnen vast te staen. Te weten / ghelijc oude menschen / ende die duypende ofte eenichsins duyfsere oogen hebben / al ist dat ghy hen eenen seer schoonen boeck door ooge yengt / soo sullen sy nochtans nouwe connen twee woorden daer in spellen: hoe wel sy bekennen dat daer wat is in ghescreuen: maer ghehoopen zijnde door den bril / welcken sy daertusschen opsetten / sullen sy bescheydelijck beghinnen te lesen. Also versamelt de Schriftuere die kennisse Gods die anders onbescheyde in ons is / en verduyft de duyfsernisse / ende toont ons den warachtighen Godt claerlijck. Soo is dan dit een sonderlinghe ghaue daer Godt om zijn ghemeynte te onderwijsen / niet alleenlijck stomme meesters en gebruyt / maer oock den heylighen mont op doet / ende niet alleenlijck openbaert dat daer eenich Godt moet ghedient worden: maer vercondicht oock mede / dat hy selue die zy / die daer moet ghedient worden: ende leert de wtercozene niet alleenlijck op Godt sien / maer set hem seluen oock door ooghen op welcken sy sien sullen. Dese ordeninghe heeft Godt van den beghinne aen teghen zijn ghemeynte ghehouden / dat hy bouen die ghemeyne bewijninghen / oock heeft zijn woort daertoe ghegheuen / het welck een rechter en sekerder teekē is om hē te bekēnē. En het is sonder twijfel / dat Adā / Noe / Abrahā / ende de andere Aders door dese

dese hulpe zijn doorghedronghen tot een sonderlinge kennisse Godts/waer door sy eenichhins van de onghelooi- ghe verscheyden waren. Ick en sprake noch niet van de eyghen ende sonder- linghe leere des gheloofs / waer door sy verlicht waren tot de hope des ee- wighen leuens. Want om van der doot door te gaen tot het leuen / was het niet alleenlyc noodich Godt te kennē als den schepper / maer oock als den verlosser: ghelijc sy boozwaer dat bey- de vercreghen hebben wt den woerde. Want den aert der kennisse waerdoor is te kennen ghegeuen Wie die Godt zy / door welcken de werelt is gescha- pen/ende geregeert wort / is oordent- lijck booz ghegaen. Daerna is de an- der inwendighe kennisse daertoe ghe- daen/de welcke alleen de doode sielē le- uendich maect/ door de welcke Godt niet alleenlijck en wort bekēt een schep- per en eē eenich autoor en rechter aller dinge te syne / maer oock een verlosser in den persoon des Middelaers. Maer de wijle wy noch niet en zijn tot de val der werelt en verderuenisse der nature ghecomen / soo late ick oock af van de berlossinghe te handelen. Dat van de Aesers ghedachtich zijn / dat ick noch niet en sprake van dien verbonde daer- mede Godt Abrahams kinderen heeft aenghenomen: noch van dien deele der leeringhe / waer door eygentlic altnes de ghelooighe zijn van de godloose Heydenen verscheyden ghewest / om dat sy in Christo ghefondiert was: maer ick handele hier alleenlijck / hoe- men behoort wt der Schrift te leeren/ dat Godt die de schepper der werelt is niet sekere teekenen van den gantschē hoop der versterder Goden verschey- den wort. Daerna sal ons de ordenin- ghe selue bequamelijc tot de handelun- ghe der berlossinghe leiden. Ende hoe wel wy sullen vele ghetuygenissen wt den nieuwen Testamente hiertoe ghebruycken/ende oock sommighe wt de Wet ende Propheten / daer Chri- stus wt druckelijck gemeldet wort: so sullen nochtans die alle tot dit eynde dienen / te wete/dat Godt de schepper

der werelt ons in der schrift gheopen- baert wort: en dz ons daerin verclaert wort wat men behoort van hem te ge- noeten / op dat wy niet door omghan- ghen eenighe onsekeren Godt soekē.

En oft zy dat Godt den vaderen is bekent gheworden door godlijche aen- spraken en ghesichten / of dat hy door menschen dienst heeft inghegheuen dwelck sy souden boort den nacomere als van hande tot hande ouerghen: so is nochtans ontwijfelijck / dat daer een vaste versekertheyd der leeringhe is in hare herten ghezuut ghewest/ soo dat sy vaste hielden en verstonen dat het van Gode was ghecomen/ dat sy gheleert hadden. Want Godt heeft althit ghemaect dat zijn woort eē ont- wijfelijck ghelooe hadde / het welcke bouē alle meyninghe ware. Ende ten laetsten/ om dat de waerheyt der leere soude niet gheduerighen voortganghe in alle eeuwen ende tijden in de werelt bijnen / heeft hy die selue godlijcke woorden die hy by de Aeders hadde doen bewaren / willen als in openbare ghemeyne Tafelē versgehele. Om des- se oorsaken wille is de Wet ghegeuen ghewest/ tot de welcke daerna wtleg- gers de Propheten zijn ghegheuen. Want hoewel het ghebruyck der Wet menigherley was / ghelijckmen bet te zijnder plaetse sal sien: ende Moyses en alle de Propheten boornemelijck booz hadden de wijse der versoeninghe tusschen Godt ende de mensche te lee- ren/(waerwt oock Paulus Christusum het ende der Wet noemt) nochtans verhaele ick wederom/dat de schriftue- re(bouen de leere die eyghentlijck van den ghelooe ende bekeeringhe is / de welcke Christus den Middelaer booz- stelt) den eenighen ende waerachtigen Godt soo verre hy de werelt heeft gheschapen/ ende geregeert / niet sekere mercken ende teekenen verciert / op dat hy niet berneengt en worde met den hoop der valscher goden. Soo dan hoewel de mensche behoort neersich- lijck syne ooghen op te slaen om de wercken Godts te bemerken/dewijle hy in dit seer lustic schouspel gheset

Rom. 10
a.4

Jo. 5. d.
24.

Gen. 12.
a. 3. ende.
16. c. 10.

is/ om een aenschouwer der seluer te syne: soo betaelmet nochtans de ooren tot het woort te rechten / om beteren doortghanch te hebben. Ende daerom en ist gheen wonder dat: de gene die in duysternisse ghebozen zijn / meer ende meer in hare onuerstandt verharden: want daer zijn seer weynighe/ die (op dat sy binnen de palen bliuen) henseluen laten leeren/ maer verheughen eer in hare ydelheyt. Maer wy moeten alsoo houden/ dat het begin moet van de leere gheschieden/ op dat de warachtighe Religie ons schijne: ende dat niemant en can oock niet de alderminste sinake der rechter ende ghesonderleere begripen/ dan die der Schijstueren discipel gheweest zy. Met de welcke oock het begheinsel des warachtighen verstants comt / als wy eerweerdighlyc aennemē dat Godt daer heeft willen van hem seluen betuyghen. Want niet alleenlyc het volmaecte ofte alleens volcomen gheleue/maer oock alle oprechte kennisse Godts heeft haren oorspronck van ghehoorzaamheyt. Ende voerwaer in desen deele heeft Godt niet sonderlinghe voorsichticheyt den menschen tot alle tijden voorsien.

Want ist dat wy ouerlegghen hoe slijberich de val des menscheleijckē verlusts zy tot vergetentheyt Godts/ en hoe groot de gheneghentheyt zy tot allerley dwalinghe / ende hoe groot de begheerte zy / om dickmael nieuwe ende ghemacchte Religie ende godsdiensten te dichten: soo sullen wy wel sien hoe noodtsakelijck sulcke versegelinghe der heimelijck leeringhe gheueest zy / op dat sy niet en soude door verghetelijckheyt vergaen / ofte door dwalinge verghelt/ of door menscheleijck stouticheyt vernascht worden. De wijse van het openbaer is / dat Godt allen den ghenen die hy opt heeft willen met vrucht onderwijfen / de hulpe zijns woorts daer toe ghegeuen heeft / om dat hy voorsach dat zijn beelt in de ouerschoone ghedaente der werelt wtgedruucht / niet crachtich ghenoech en was: soo ist nut desen rechten wech in

te gaen / ist dat wy soecken tot de oprechte bemerckinghe Godts te comen. Tot het woort (segge ick) moctmen comen / waerin Godt ons recht ende leuendichlyc woort van syne wercken beschreuen / als de selue wercken niet wt de verkeertheyt onses oortheils/ maer na den reghele der ewigher waerheyt gheacht ende gheswerdeert worden. Ist dat wy van desen woorte afwijcken / (ghelijck ick weynich te bozen geseft hebbe) hoe groote raschicheyt wy gebuycken/ soo en sullen wy nochtans nemmermeer tot het voorgefette merck endeynde comen/ dewyl dat onsen loop sal buyten den rechten wech zijn. Want wy moeten aldus dencken / dat die claerheyt des godlijcken aenschijns tot de welcke (ghelijck de Apostel seyt) niemant en can ingaen/ ons is als een verweret doolhof / ten zy dat wy door de lichte des woorts daerin beweert woorden: soo dattet beter zy in desen wech creupel te gaen / dan buyten dien seer snellyc te loopen. Daerom David dickmael leerende dat de supersticien behooren wt de werelt wechgenomen te worden / op dat de superflighe haer cracht hebbe/ beschryft dat Godt regneert: ende niet dat woort/ regneren / en gheeft hy niet te kennen die macht die hy heeft / ende in de gantsche regeringhe der creature toont/ maer de leere waer door hy de oprechte heerschappie hem seluen aantreckt: om dat de dwalinghen nemmermeer en comen wt de herten der menschen wt gheroeyt worden/ tot dat de warachtighe kennisse Godts daerin gheplant zy.

Daerom de selue Prophete na dat hy verhaelt heeft dat de eerlijckheyt Godts wort van de hemelen verclaert / ende van den firmamente de wercken syner handen vercondicht/ ende van de oordelijckhe veruolginghe der daghen ende nachten / zijn Waseyft ghepredicht: comt daerna af tot de meldinghe zijns woorts/ De Wet des Heeren (seyt hy) is onbeulecht / ende bekeert de zielen: de ghetuyghnisse

1. Tim. 6
b. 16

Psal. 93.
96. 97.
99. ende
die gelycke
ke.

4
Psal. 19.
a. 1.

des Heeren is ghetrouwe/ende gheeft den cleynen wijsheyt: de rechtvaardigheden des Heeren zijn rechte/ende verbliden de herten: het ghebodt des Heeren is lutchich/ende gheeft den ooghen licht. Want hoe wel hy oock andere ghebruycken der Wet begriypt/soo gheeft hy nochtans int ghemeyn te kennen dat dit is de sonderlinghe schole der kinderen Godts/de wijle Godt alle volcken te bergees roeyt door het aenschouwen des hemels ende der aerde. **Ps. 29.** Tot dit selue dient 29. **Psalm** in den welcken die Propheten ghepredickt hebbende van de verschrickelike stemme Godts/de welcke door donderslaghen/winden/reghen/draeywinden ende onweder de aerde beroert/de berghen doet beuen/de eederboomen breekt: seyt ten laetsten daertoe/dat synen lof woort in zijn heylighdom gesongen/want tot alle de stemmen/Godts die in de lucht gheschieden/zijn de godloose doof. Ghelijck hy eenen anderen **Psalm** in den welcken hy de verschrickelike bloeden der zee herft beschreuen/aldus becluyt/Wyne ghetuygenissen zijn seer warachtich: de cierlijcheit dijns Tempels is heylighheit in lanckheyt der daghen. Hierwt comt oock dat/dat Christus tot de Samaritaensche vrouwe seyde/dat haer volck ende alle andere Heydenen aenbaden dat sy niet en wisten: ende dat de Joden alleen den rechten gods dienst hielden. Want dewyle het menscheelijck vernuft na zijn swachheyt gheensins en can tot Godt gheraken/ten zy door zijn heyligh woort gheholpen ende opgeheuen: soo was het noodich dat te dier tijdt alle menschen (wtghenomen de Joden) in ydelheyt ende dwalinghe wandelden/om dat sy Godt sonder zijn woortdts sochten.

Cap. vij.

Met wat ghetuyghenisse de schrifture moet beuesticht worden (te weten met de ghetuyghenisse des Gheests) op dat haere au-

toriteyt seker sy: ende dat het een ongodlijck ghedichtsel is, dat haer ghelooue ende sekerheyt is in het oordeel der ghemeynte ghelegen.

Mer eer ick boorder boort gae/ist het nut sonninghe dinghen hier entusschen te handelen van de autoriteyt der Schrifture/welcke dinghen niet alleenlijck de herten moghen bereyden om haer in eerwerdicheyt te houden/maer oock alle twyfelinghe benemen. Nu als het seker is dat het Godts woort is dat boorghe set woort/soo en is niemant niet soo roeckeloose stonticheyt (ten zy dat hy moghelijck van het ghemeyn gheuelen/ende oock sels van den menscheelijcken aert beroeft zy) dat hy den ghenen die heeft ghesproken/soude douen ghelooue weygheren. Maer dewyle niet daghelijcks Godlijcks antwoorden wt den hemel ghegheuen en worden/ende de Schrifture alleen boorghe handen is/waermede het Godt beleeft heeft zijn waerheyt tot een ewighe ghedachtenisse te heylighen/soo en heeft die door gheen ander recht volcomen autoriteyt by de gheloouighen: dan als sy oordeelen die wt den hemel ghecomen te syne/ghelijck of de leuendighen woorden Gods selue daer gehoozt worden. De sake is boorwaer seer wel weerdich breeder ghehandelt/ende neerstelijcker aenghemerckt te worden. Maer de Lesers sullent my berghen/ist dat ick meer aentie wat het boorgenomen werck can verdragen/dan wat de grootheyt deser sake eyscht. Waer is en seer schade lijke dwalinghe by vielen crachtich/te weten/dat in de Schrifture soo veel is gheleghen/als haer door de twyelinghe der Ghemeynte wort toeghelaten. Wat is boorwaer ghelijck of de ewighe ende onueranderlijcke waerheyt Godts op der menschen goetduncken stonde: want aldus braef sy met groote bespottinge des heyligen Gheests/wie soudet ons gheloouelijck

uelijck maken dat dese dinghen wt
Gode zijn ghecomen: Wie soude ons
te kennen geuen datse ghesont enoe
ongheschiet zijn tot onsen tyt gheco-
men: Wie soude ons wijs maken dat
desen boeck is niet eertwerdicheyt aen
te nemen/ ende die ander wt den ghe-
tale wt te roepen: ten ware dat ons de
ghemeynte eenen sekeren regel van
desen allen gaue: Daerom staet dat
(segghen zy) in het oordeel der ghe-
meynte/ beyde wat verboddinghe men
der Schriftuere schuldich is / ende
welcke bucken in haer ghetal zijn te
rekenen. Aldus dese menschen die
Gode het zijne ontrouwen / Willende
onder de voorwendinge der ghemeyn-
te een onghewonden tyranne inbre-
ngen / en hebben gheen acht niet wat
ongheschiedheden zy hem seluen ende
andere verstricken / soo verre zy dit
alleenlijck behouden/ dat de gemeyn-
te alle dinc by de slechte mensche ver-
mach. Waer ist dat dit alsoo is / wat
sal dan den elendigen consciencien ge-
schien die basse gheerusticheyt des ceu-
wighen leuens soecken / ist dat alle de
beloften die daer van zijn geschreuen/
alleenlijck op der menschen oorde-
steimen ende staen: Sullen zy oock/
sulcke antwoorde ontfange hebbende/
aldaren onseker ende onuast te zijne:
Wederom hoedanighen bespottingen
der godloosen wort onse ghelooue on-
derworpen/ in wat grooter quaet ver-
moeden wordet by alle menschen ghe-
bracht/ ist datmen geloof dat het door
menschen / ende niet anders dan een
ghelende autoziteyt heeft:

2 Waer sulcke onschamele roepers
worden sijnelijck ooc met eenen woord-
des des Apostels wederlept. Want de-
se betuyget dat de ghemeynte op het
fondament der Propheten ende Apo-
stelen staet. Ist dat het fundament der
ghemeynte is de Prophetische ende
Apostolische leere: soo moet dese hare
bassticheydt hebben/ eer de ghemeynte
begint te zijne. En zy en hebben hier
niet spottelijck tegen te worpen/ hoe-
wel de ghemeynte daer wt haren oor-
sprong necint/ dat het nochtan twijfel-

achtich blijft/ welcke geschriften men
den Propheten ende Apostelen moet
toeschijnen/ ten zy dat het oordeel der
ghemeynte dat openbare. Want ist dat
de Christelijcke ghemeynte is door
de geschriften der Propheten/ ende
predikinghe der Apostelen eerstinael
ghesandert: soo is de beproeuinge en
versekeringhe deser leeringe (waer zy
oock beuonden word) algtis eer ge-
weest van de ghemeynte: want sonder
die en soude nimmermeer ghemeynte
gheweest hebben. Soo ist dan een seer
ydel dichtsel/ dat de ghemeynte macht
heeft de Schriftuere te oordeelen/ soo
dat hare sekerheyt soude op der ghe-
meynte goetduncken staen: Daerom
als de gemeynte de Schriftuere aen-
neemt/ ende de selue niet hare stemme
verseggelt/ en maect zyse niet seker
ende beproeft die onseker ende twijfel-
achtich was: maer gheeft haer eerst
sonder vertoeden/ ghelijck zy nae hare
godtsalicheydt behoort om dat zy be-
kent dat die de waerheyt haers Godes
is. Ist dat zy braghen / waer wt sul-
len wy wys worden. dat de Schrift-
ture is van Godt gecomen/ ten zy dat
wy onse toelicht nemen tot het oor-
deel der gemeynte: Wat is euen ghe-
lijck oft vermandt vnaechde / Waer wt
sullen wy leere het licht van der duy-
sternisse / het witte vanden swarten/
het soete van den sueren onderschey-
den: Want de Schriftuere hengt een
alsoo claer gheuolen haerder waer-
heyt mede/ als witte ende swarte din-
gen een claer geuolen haerder verwe/
ende soete ende bittere dingen haerder
smake mede brengen.

Ick weet wel dat de reden Augu-
stin gemeynlijc wort voortgebracht/
daer hy seyd dat hy den Euangelio
niet en soude ghelouen / waert dat
hein de autoziteyt der Ghemeynte
daertoe niet en roerde. Waer hoe ver-
keerdelijck ende sonderrecht hy tot sulck
ghelouen word voortgebracht/ dat
is wt de schickinghe/ ende vernolgin-
ghe zijnder reden licht te bemerken.
Hy hardelde teghen de Manicheen/
de welcke wilden datmen soude hen
sonder

Eph. 2.
2.20.

3 De plaet
se is teg-
den fon-
dament
brief int
5. Cap.

B b

twijfelen geloouen / bewijse sy seydē dat zy de waarheyt hadden door haer / maer en toonden die niet. Ende bewijse dese om haeren Manicheum te beuestighen / het Euangelium ghebruycten / soo bracht hen Augustinus wat zy souden doen / oft zy by eenighen mensche quamen die oock den Euangelio niet en geloofde / met wat wijsmakinghe zy dien souden tot haer gevoelen trecken. Ende daer nae seyt hy / Ick en soude den Euangelio niet gheloouē ac. te kennen geuende dat hy doen hy brennde was van den ghelooue / niet en conde anders beweecht wordē om het Euangelium door de seker waarheyt Godts aen te nemen / dan door de autoriteyt der gemeynthe ouerwoonen zijnde. Ende wat wonder is dat yemat Christus noch niet kennēde / de menschen aensiet. Soo en leert den Augustinus daer niet dat het gelooue der Godtsalighe is op de autoriteyt der Gemeynthe ghesondeert / noch en versaeft niet dat de sekerheyt des Euangelij daer op staet : maer serechtelijck dat de ongeloouige gheen sekerheyt des Euangelij en souden hebben waer door zy mochten Christus toegehoorven worden / waert datse de eendrachticheyt der gemeynthe niet en bewechede. Ende dit beuesticht hy claerlijck weynich te horen / aldus schrijuende / Als ick sal prisen dat ick ghelooue / ende bespotten dat ghy ghelooft / wat meynt ghy dat ons staet te ontdelen ofte te doen / anders dan dat wy (die verlaten die ons roepen om dinghen die seker zijn te kennen / ende daer nae beuelen onsekere dinghen te gheloouen) die nauolghen die ons roepen om eerst te gheloouen dat wy noch niet machtich en zijn te sien : op dat wy door ghelooue sterker wordende / weerdich worden te versaeuen dat wy geloouen / als nu niet de menschen / maer God selue inwendichlijck onse versant versiert ende verlicht. Dit zijn voornamē de woorden Augustini / dat de welcke een pegetijck can lichtelijck versaeuen / dat de heylige man niet en was van dien sin-

ne / dat hy het ghelooue dat wy der Schrijftuere geuen soude / aen de wille ende goetduncken der gemeynthe hangen : maer alleenlijck dat hy wilde te kennen geuen (welck wy oock belijde waer te zijn) dat de gene die noch niet en zijn door den geest Godts verlicht / door de eereuerdicheyt der gemeynthe beweecht worden tot leerlicheydt / dat zy laten hen het ghelooue Christi wt den Euangelio leeren : ende dat alsoo de autoriteyt der gemeynthe een inleydinghe zy / waer door wy tot het gelooue des Euangelij bereypt worden. Want de sekerheyt der godtsaligen wil hy (ghelijck wy sien) datse op een deel ander fundament steune. Anders en versake ic niet dat hy de Manicheen dickmael met de eendrachticheyt der gantscher gemeynthe drēgt / als hy de Schrijftuere de welcke zy verworpen / in den 32. boeck wil goet maken. Waer wt oock dat beruyt comt teges Faustum / dat hy hem niet en begeeft onder de Euangelische waarheyt / die soo seer gesondeert / en soo seer beuesticht / ende niet soo groote eerlicheyt hermaert ende beruchticht / ende door seker successie ende nauolginghe van der Apostelen tijden aen / is aenheraden. Waer nergens en dienē de woorden Augustini daer toe dat hy soude bewijsen dat de autoriteyt die wy der schrijftuere toeschrijven / aen der menschen beschrijvinge ofte oordeel hangt : maer alleenlijck (het welcke in die sake seer crachtich was / brenghet hy het gemeyn oordeel der gemeynthe door / in het welcke hy zijnen teghensprekeren te bouen was. Is dat yemat volcomender bewijs hier van beghert / die lese het boeckien Augustini van de nutticheyt des gheloouens : in het welcke hy binden sal / dat geen ander lichticheyt des gheloouens en wort ghesprezen / dan alleenlijck die ons eenen toeganc make ende een bequam beginsel zy om te ontfoecken / ghelijck hy spreect : ende datmen nochtans niet en moet in meynungen gherust zijn / maer op de seker ende vaste waarheyt steunen.

wy

4 Wy moeten vast houden dat ic weynich te voren gheleyt hebbe / te wetten dat de sekerheyt der leere niet en wort beuesticht / eer dan ons ontwijfelick is wjs gemaect dat Godt de autoor daer van is. Soo dan de opperste beuestinge der Schryftuere wort alomne van den persoon Godts diese ghesproken heeft / gheuonden. De Propheten ende Apostelen en roemen niet op haer sekerplannicheyt / noch op eenige dingē die des sprekers woorden gelooueliker maken / noch en staen op gheene redenen: maer brenghen den heylighen name Godts voert / waer door de gantsche werelt tot ghehoorsachtheyt geborogē worde. Ick moet men sien hoe het niet door meynninghe die der waerheyt gheijck zy / maer door de enckel waerheyt selue openbaer zy / dat den naem Godts niet lichtuerdichlijck noch bedrieghelijck boogghewent en wort. Ende ist dat wy nu willen den consciencien wel booghsien dat zy niet eeuwichlijck met ongheslādighē twijfelingē en worden omghedreuen / noch swanckelbaer noch oock met allerley seer cleynē swaricheden beladen en worden / soo moet dese wijsmakinghe hoogher gehaelt worden dan van menscheijcke redenen ofte oordeelen ofte gissingen / te wetten / van het verborghen getuygenisse des gheests. Het is wel waer / wanneer men wilde met argumenten omme gaen / men soude wel vele voortbrenghen / door de welcke men soude lichtelijck bewijisen / ist dat daer eenich Godt in de hemel is / dat de Wet ende Propheten / ende het Euangelium van hem comen sijn. Jac / hoewel geleerde ende sonderlinghe vernuftige mannen hier teghen opsien / ende alle cracht des vernufts in dit gheschil by een brenghen ende verthoonen: nochtans ten zy dat zy tot wetnende onbeschaemtheit verhart sijn / soo sullen zy bedwongen worden te belijden / dat in de Schryftuere openbaer treckenē Godts die daer spreckt ghesien worden / tot de welcke het clær zy dz haer leere hemelich is. Ende weynich hier

nae sullen wy sien dat alle de boecken der heyligher Schryftuere alle andere gheschryften (goedaenich zy oock sijn) verre te voren gaen. Jac ist dat wy supuere ooghen ende gheheele sinnen daertoe brenghen / sou sal terfont de Warstept Godts haer verthoonen / de welcke sal de stoutheyt van tegenstryden tonderbrenghende / ons bedwingen haer onderdanich te sijn. Nochtans doen die verkeerdelijck / die arbeiden om met disputeren te maken dat der Schryftuere grondelijck gelooue ghegheuen worde. Ick booghsaer / hoewel ick noch seer groote bequaemheyt / noch wel sprekenheyt en hebbe: nochtans wanneer ick strijdt hadde m; de alderlistichste verachterē Godts / de welcke willen consich ende cluchlich schijnen in het vercranchē der Schryftuere / soo betrouwe ick dat het my niet en soude swaer wesen hare teghenscherpende stemmen te bedwingen: ende wanneer den arbeidt in hare spottighen te wederlegghen nūt ware / ic soude met cleynder moeyte die roeminghe die zy in hoecken mummelen / te niete maken. Waer wanneer yemant het woordt Godts van der menschen lasserighen beuzyde / die en soude nochtans niet terfont die versekertheyt die de godsalicheyt eyscht / in de herten gheuen. De ongodlijcke mensche (om dat de Religieusen schijnt alleenlijck op meyninge te staen) begeeren ende eysschen datmen hen met reden bewijisen dat Moses ende de Propheten van Godts wege ghesproken hebben. Maer ick antwoorde dat de ghetuygenisse des gheests meer is dan alle reden. Wat ghelijck Godt alleen een bequaem getuyge is van heseuen in zinen woordt: alsoo en sal dat woordt gheen gelooue hebben in der menschen herte / eer het niet de inwendighe ghetuygenisse des gheests versegheit wort. Daerō ist noodich dat de selue gheest / die door den mont der Propheten heeft gesproken / in onse herten come / op dat hy ons wijsmake / dat zy ghelouelijck hebben wtgesproken dat

van

van Gode beuolten was. Ende dese tsaken binnemighe des woordes ende des gheests / wordt seer voeghelijck van Esaia gheset in dese woorden /

Esa. 51. **Wijn gheest die in dy is / ende die**
 e. 16. **woorden die ick hebbe ghegheuen in**
dijnen en dijns zaeds mont / en sullen
inder eeuwichheit niet vergaen. Som-
mighe goede menschen zijn ontrust
dat zy gheen claer bewijs bereyt en
hebben / als de goddeloose bypelijck
tegen het woord Gods murmureren.

2. Cor. 1. **Maer daerom wort de geest een segel**
 de 2.2. en **ende pandt genaemt / om het ghelooue**
 Ephc. 1. **der gootsaligen te stercken / om dat zy**
 e. 13. en **altijts onder vele twijfelingen onge-**
 4. g. 30. **stadielc zijn / tot dy hy de herte verlicht.**

5 **Daerom laet dit vast bliuen / dat**
die / die de heylige gheest binnen leert /
grondelijck in de Schriftuere gherust
zijn : ende dat de Schriftuere haer
seluen versekeret ende ghelooftweerdich
maect / ende niet en moet der bewij-
ghe noch der redenen onderworpen
worden : ende dat zy nochtans die se-
kerheit die zy behoort by ons te heb-
ben / vercrijcht door de ghetuyghenisse
des gheests. Want hoewel zy van
selfs door haer Maesceyt eerbiedinge
ghecrijcht : nochtans beweert zy ons
dan eerst crustlijck / als zy door den
gheest in onse herten versegelt is. So
dan / door zijn cracht verlicht zijnde /
gheloouen wy nu niet door onse ofte
anderer mensche oordeel dat de schrif-
tuere van Gode comt : maer bouen
menschelijck oordeel stellen wiht se-
kerder dan seker / (niet anders dan
ghelijck of wy Gods godtheit selue
baenshouden) dat zy door menschen
bedieninghe is van den mont Gods
selue tot ons gecomen. Wy en soeken
noch argumenten noch redenen die der
waerheyt ghelijck zijn / waer op ons
oordeel mochte steunen : maer wy on-
derworpen ons oordeel ende vernuft
als onder een dinc dat duyten alle on-
gestadicheit en verriekel des oordeels
is. Ende dit en doen wy niet ghelijck
sonnighe plegghen sonijts een onbe-
kende sake an te grijpen / de welcke
terstont wel ingeset zijnde / mispaecht :

maer om dat wy wel weten dat wy de onuerwinnelijcke waerheit hebbe. Nooch oock ghelijck de ellendige menschen plegghen haer gheuangen herte tot superflue te begheuen : maer om dat wy gevoelen dat een ontwijfelijcke cracht Gods daerin crachtelijck werct / waer door wy wel willens en de wetens / maer nochtans leuendichelijck ende crachtelijck van menschelijcke wille ofte wetenschap can maken / tot ghehoorzamenheit gherocken ende ontficken worden. Daerom

Esa. 41. **roep Godt door Esaia met seer**
 b. 16. **goeden rechte / dat de Propheten niet**
alle den volcke hem ghetuyghen zijn /
om dat zy door Propheten volleert
zijnde / warachtighelijck ende ontwij-
felijck hielden dat sonder bedroch ofte
twijfelachticheit Godt ghesproken
hadde. Soo ist dan sulcke wijsmakinghe
die gheene redenen en cyscht : ende
sulcke kennisse / die niet seer goede re-
den bestaet / te weten / waer in het
herte gerustelijcker ende stantvastich-
lijcker rust / dan in eenighe redenen :
ende het is oock sulck een gheuolen /
dwelck niet en can anders dan wt he-
melische openbaringhe comen. Ick en
spieke niet anders dan dat een peghe-
lijck geloouich mensche by hem seluen
proeft. maer de woorden bliuen verre
onder de behoelijcke verclaringhe der
sake. Ick late nu meer te segghen om
dat erghens sal wederom plaetse co-
men om van dese sake te handelen : laet
ons nu alleenlijck weten dat dit eerst
een warachtich ghelooue is / dat
door deen Gheest Gods in onse her-
ten verseggelt wort. Iac met dese ce-
nighe reden sal de matighe ende lecr-
lijcke Leser te vrede zijn : Esaia be-
loeft dat alle de kinderen der berniet-
der gemeynte sullen Gods discipulen
zijn. Daer geeft Godt een sonderlin-
ge priuilegie den wtuercorenen alleen-
lijck / de welcke hy van den gantschen
menschelijcken ghelac te onderscheyt.
Want wat begint sel iesser der warach-
tigher leere / anders dan een bereyde
bijmoedicheit om de steme Gods te
hooren : Nooch Godt begeert gehoor te

Esa. 54.
 c. 13.
 Joan. 6.
 e. 45.
 Jer. 31.
 f. 33.

Deu. 30. syne door den mont Moses / ghelijck
 t. 10. gheschreuen is / En seght niet in uwe
 Rom. 10. herte: Wie sal opclommen in den he-
 b. 6. 7. mel: of / Wie sal ascomen inde afgrót:
 get het woort is in dynen monde. Ist
 dat Godt desen schat des verstandts
 heeft willen synen kinderen wechleg-
 ghen / soo en ist gheen wonder dat in
 den gemeynen hoop der menschen soo
 grooter onwetentheyt ende onuerstā-
 dicheyt ghesen wort. Den gemeynen
 hoop der menschen name ick oock alle
 de voornēste tot dat zy in het lichaem
 der gemeynthe gheplant zijn. Hiertoē
 dient oock dat Esaias vermaent dat
 de Propheetische leeringe niet alleen-
 lijck den breeiden / maer ooc den Joden
 de welcke wilden huyfghenooten
 gheacht worden / sal ongheloouelijck
 zijn / ende seyt oock mede de oorſake /
 Eſa. 53. Wāt den arm Godts en sal niet enen
 a. 2. yghelijcken gheopenbaert worden.
 Daerom soo wanneer ons de cleynhē
 des ghetals der gheloouigen beroert /
 laet ons daerenteghen gedencken dat
 gheene andere de verborghentheden
 Godts begripen / dan dien het ghe-
 geuen is.

Mat. 13
 a. 10.
 Mar. 4.
 b. 11.
 Luc. 8. b.
 9.

Cap. viij.

Dat der bewijſingen ghenoech
 zyn (soo verre menschelijck ver-
 nūft ſtreck) om de ſekerheyt der
 Schrift te beueſtigen.

Vlaer dese verſekertheyt niet en
 is / de welcke hoogher ende ſter-
 ker is dā alle menschelijc oordeel /
 daer sal de autoriteyt der Schriſture
 te vergheefs met argumenten ghewa-
 pent / ofte met der gemeynthe cenbrach-
 ticheyt gheſterckt / oft door andere be-
 hulp beueſticht worden. Want eer dit
 ſandament gheleyt is / blijft zy alijts
 onſeker. Ende wederom als dese cen-
 mael is van ons godtureſentelijc ende
 nae hare weerdicheyt aengenomen en
 van alle twijfelachticheyt beuigt: dan
 zijn die dinghen ſeer bequaem behul-
 pinghen die anders niet crachtich ge-
 noech en waren / om haer in onse herte
 te verſekeren. Want het is wonder

wat grooter verſterkinghe daer wt
 comt / als wy niet ſtrenghe nee ſichz
 ouerlegghen hoe dat Godt de weerd-
 linghe zynder wijsheyt wonderlijck
 heeft daer in gheordineert ende ghe-
 ſchiet / hoe hemelſch de leere alomne
 zy / ende gheenen aerdtſchen ruecke en
 geeft: hoe ſchoone cenbrachticheyt al-
 ſer leden onder malcanderen / ende an-
 der dierghelijcke bequame dinghen /
 waer door de gheſchriſten mogen ma-
 tieſteyt gheerijghen. Ende dan worden
 onse herten noch grondelijcker ver-
 ſterct / als wy bedencken dat wy meer
 door de weerdicheyt der dinghen dan
 door de aenghenamicheyt der woorden
 tot hare verwonderinghe ghetrocken
 worden. Want dit is oock niet ſonder
 wtcomende voorzichtigheyt Gods
 gheſchiet / dat de hooghe verborghen-
 heden des hemelſchen rijcs ten meeste
 deele onder betrachtelijcke nederheyt
 der woorden gheleert worden: op dat /
 (wanneer sy met luſtiger wtſprake
 verciert worden) de godtloose niet en
 ſpotten dat alleen die cracht der wel-
 ſprekentheyt daer in regneert. Mer
 nu dewijle die onghetierde / ende by
 nae onghesichte ſlechticheyt grooter
 eerbiedinghe tot haer verweert dan ce-
 nighe welſprekenheyt der oratoren:
 wat machmen anders oordeelen dan
 dat de cracht der waerheyt der ſchriſ-
 tuere ſo machtich ſtaet / dat haer geen
 conſten der woorden noodich en zy?
 Daerom bewijſt de Apoſtel niet ſon-
 der reden dat het gelooue der Corin-
 theren is ghefondeert door Godts
 cracht / ende niet door menschelijcke
 wijsheyt / want zijn pzedikingen onder
 hen niet en hadde aengenaem geweeſt
 door aenprijſelijcke woorden der men-
 ſchelijcker wijsheyt / maer door ver-
 tooninghe des gheests ende crachts.
 Want de waerheyt wort vā alle twij-
 ſelachticheyt beuigt / als zy op gheen
 breeuide hulpe ſteunende / ſelue alleen
 genoechſaem is om haer ſeluen te an-
 derhouden. Ende hoe eyghentlijck dese
 cracht der ſchriſture toecomt / is daer
 wt openbaer / dat onder de geſchriſten
 der menschen hoe conſtichlijck zy oock
 ver-

1. Cor. 2
 a. 4.

berciert zijn / gheen soo crachtich en is om ons te bewegen. I. leest Demosthenem of Ciceronem : leest Platonem / Aristotelen / oft eenige ander wat dien hoop te bekenne dat zy vullen wonderlijck aenlocken / behagen / bewegen / en trecken : maer ist dat ghy van daer comt tot het lesen der Schrifture / die sal v alsoo leuendichlijc beroeren / het zy met uwen wille ofte onwille / ende alsoo door uwe herte dvinghen / ende alsoo in het merck sitten / dat by de crachtighe werckinghe deses gheuolens / die cracht der Oratozen ende Philosophen by na sal verswinden en ydel worden : Soo dat het licht zy te bemercken dat de heylige Schriftuere wat godlijcx wat gheuen de welcke alle gauen ende ghenaden des mensche lijcken vernufes soo verre te bouen gaen.

2. Ic bekenne wel dat sommige Propheten een schoon ende luttighe iae oock wt nemende lustige maniere van spreken hebben / soo dat hare welsprekentheyt den weerdighen schijneren niet en wijct. Door sulcke exempelen heeft de heylige Geest wille bewijzen dat hem geen welspreketheyt en heeft ghebroken als hy crghens groue ende slechte sprake gebruyct heeft. Maer of het zy dat ghy Dauidem / Esaiam en diergelijcke leest / der welcker woorden lustichlijc ende behaechlijc vloeyen : oft Amos die vee herder / Jeremiam / end Zachariam / der welcker sproeckē boerachtich is : alom sal de Maesteyt des Gheests (daer van ich gesproken hebbe) opbaer zijn. Het en is my ooc niet verborghen / dat de Wyuel (gelijck hy in vele dingen Godt geuepndelijck nauoicht om door die bedriegelijcke ghelickheyt te bet in den herten der eenuoudigher menschen te gheueren) oock de ongodlijck dwalinghen daer mede hy de ellendighen menschen bedroef / haer ijslichlijck met onghelucke ende by na barbarische en vrede sprake gheseyt / ende dicke al oude afgeteyde wijsen van spreken gebruyct / om onder desen valschijn schijn der drooch te decken. Maer hoe ydel

ende hatelijc dese berkeerde neersichich zy / dat can een peghelijck sien die niet middelmatighen verstande begaet is. Ende soo veel de heylige Schriftuere aengaet / hoewel hoouerdige en dertel menschen arbeiden om vele daeran te knaghen / nochtans ist vast dat zy vol sententien is die niet en hebben connē van menschen begrepen worden. Men sie in eenen pegelijcken Prophetē : daer en sal niet een beuonden worden die niet en zy verre bouen mensche lijcke mate ghegan : soo dat de ghene die in deser leere gheenen smaect en hebben / gantschelijc te achten zijn sonder smaect te zinne.

Andere hebben dese sake ouerlode 3. dichlijck ghehandelt / daerom sal het hier ghenoech zijn alleenlijc weynige dinghen aengheroert te hebben die tot de summa der sake aldermeest dienen. Bouen die dingen die ic nu aengeroert hebbe / heeft ooc de outheyt der Schriftuere gheen cleyn gewichte. Want hoe wel de Griecsche schijners veel spreken van de Egyptische Theologie / so en is nochtans nergens gheen tecken eenigher Religie te binden / dat niet lange nae Moses tijt en zy. Ende Moses en dicht niet eenen nieuwe Godt : maer gheeft te kennen het gene dat de Israeliten hebben van den eeuwighe Godt door haer Vaders in lan ghe ordentlijcke achteruolginghe der tijden geleert / ende als van hande tot handt ontfanghen. Want wat doet hy anders dan dē hē se wederroep tot het verbont Godts met Abraham gemaect : Hadde hy een ongehoort dinck voortgebracht / soo en hadde hy gheen bryen toeganc tot den volcke gecreghen : maer de verlossinghe wat de verlossbaerheyt daerin sy ghehouden waren / moest een sake zyn onder hen allen wel bekent ende ghehandelt / soo dat der seluer meidinghe haer der aller herten terfont oprichte. * Ja het is der waerheyt gelijck / dat sy oock van den ghewone der hier hondert iaren geleert waren. Ad moetmen ouerlegge met wat grooter oudtheyt de heylige Schriftuere alle andere gheschichten

* Ge. 15.
c. 13.
Exo. 12.
f. 40.
Jud. 5.
b. 10.
Gal. 3.6.
17.
Act. 7.3.
re 6.

te boue gaet/dewijle Moyses (de welcke nochtans selue soo menighen tijdt voor alle andere schrijvers is) de oerghewinghe zijnder leere van soo hooghen ende verren beghinne verhaelt.

4 Ten zy dat wy mogelijk lust hebben den Egyptischen te geloouen / die haer oudtheit wt rekenen tot ses duysent iaren voor de scheppinge der werelt. Maer dewyle haer gysclap oock van alle Heydensche schrijvers is al tijds bespot gheweest / soo en heb ick niet te arbeiden om sulcx te wederlegghen. Josephus teghen Apionem biergt getuygenissen voort die weerden zijn verhaelt te worden / wt seer oude Schrijvers waer wt men mach verstaen dat nae aller Heydenen eendrachtich gheuoelen / de leere die in de Wet ghegheuen is / van de eerste tijden aen is vermaert ende in eere gheweest / hoewel zy noch ghelesen noch waerachtichlyk bekent en was. Nu om dat hy de boose gheen quaet vermoeden en soude bliuen / noch de ongeschiede gheen oorsake hebben tot spotten / soo neemt Godt beyde dese perijckelen wech door seer goede middelen. We weten als Moyses verhaelt dat Jacob door goddelijcke ingheuinghe bynae drie hondert iaren te voren vercondicht heeft van zyne nacomeren. Hoe edel maect hy zijn gheslachte? Ja hy teekent dat met eeuwighe schande in den persoon Leui: Simeon (seyt hy) ende Leui baten der ongerechtigheyt: mijn ziele en come niet in haren raedt / noch mijn tonghe in haer secret. Hy hadde voorzwaer die onere moghen verswighen / niet alle: lijck om zinnen vader te verschoonen / maer oock op dat hy hemseluen met zinnen gantschen huys niet eenscheels metter selfder schande en besprengde. Hoe salmen conuen van Mose quaet vermoeden als dat hy soude onghetrouwelijck gheschreuen hebben / dewyle hy ghewillichlyk door den heylighen gheest vercondighende dat den eersten autoor zijns gheslachts zy grouwelijck gheweest / noch zijn eyghen

eere en soect / noch en weyghert in den haet zijns volcx te comen den welcken dat sonder twijfel swaer was. Ende als hy oock de ongodlijcke murreringhe Arons zijns natuerlijcken broeders ende Marie zijnder suster verhaelt / sullen wy seggen dat hy wt den gheuoelen zijns vleeschs spzeect / oft dat hy theuel des heylighen geestes ghychoorjaem is: Wouen desen dewyle hy de opperste autoziteyt hadde / waer om en laet hy het recht des oppersten priester schaps niet zynen kinderen / maer verwoypt die tot de laetste ende verachtste plaetse. Wt velen dinghen roere ick alleen weynige aen: maer in de Wet sullen alomne vele bewysinge gheuonden worden / de welcke volcomen ghetrouwicheit aldus toewysen / soo dat hy sonder twijfel gheijck een Enghel Gottes wt den hemel voortcome.

Nu soo vele ende wtneemende miraculē die hy verhaelt / zijn alle beuestinghen der Wet ende leere van hem gegeven. Want dat hy door de woelcke is opghenomen inden berch: dat hy daer tot veertich dagen is geweest buyten alle menschelijcke verkeerlinge: dat in de gyeuinghe der Wet zijn aensichte blinkende gelijk met raden der sonne: dat de blixcmen alomne lichtede: ende in de gantsche lucht donder ende gheruyfch ghehoort wert: dat oock de basuyne met gheenen menschelijcken monde opghelafen basuynde: dat den ingauck des Tabernakels wert door de woelcke die daer tegen stont / vā het ghesichte des volcx ontnomen: dat de autoziteyt Moyses wert wonderlijck beuyt met so grouwelijcke verderue Coze / Dathan / ende Abiron / ende der gantscher ongodlijcker dencke: dat de steenrootse met zijn roede gellagē zyn: de / heeft terstont eenen waterstroom wtgheworpen: dat tot zijn ghebet is Man wt den hemel geregent: heeft nū hiermede Godt vanden hemel Moyses als eenen ontwijfelijcken Propheete aengheprezen. Jst dat yemant tegenwoypt dat ick die dingen sette als seker ende bekent / de welcke nochtans niet

Am. 12.
a. 1.

Exo. 24.
d. 18.

Exo. 34.
d. 29.
Exo. 19.
c. 16.

Exo. 40.
d. 34.

Am. 16.
d. 24.

Am. 20.
b. 10.

Am. 11.
b. 9.

Gen. 49.
a. 5.

niet en zijn sonder twijfelinghe : dit woort lichtelijck wederleeyt. Want dewijle Moses alle dese dinghen heeft in die vergaderinghe der Israëlitien verhaelt / mochte daer eenighe plaetse zijn om te lieghen by de ghene die de sake hadden niet hare eyghen ooghen ghesien: soude hy voor het volc gecomen zijn ende dat van onghelooouich / hardneekicheyt / ondancbaricheyt ende andere boosheden straffende / daerentusschen voor haer aenschijn geroemt hebben dat zijn leere niet sulcke miraculen beuesticht ware / die zy nergens ghesien en hadden:

Want dat is swerdich aenghemerct te worden: dat so wanneer hy van miraculen verhaelt / oec daer mede andere dinghen hatelijck verhaelt / die het gantsche volck hadden moghen verweken om te weder spreken / hadden zy daer in een de alderminste oorsake gheuonden. Waer wt het sijt / dat zy niet anders en zijn beweect ghe worden om sulcx te bekennen / dan dat zy door de beuindinghe ende beproeuinge waren meer dan ghenoech ouerwonnen. Maer dewijle de sake soo claar was dat se de Heydensche schijnuers niet en hebben moghen versaken / te wetten / dat van Moyses miraculen zijn ghedaen / soo heeft de vader der leughen een valsche beschuldiginghe in ghegheuen / dat zy die souden den swarten consten toeschijnuen. Maer door wat gissinghen beschuldighen sy dien niet swarte consten / den welcken dese su-
Exod. 7.
b. 11.
Leu. 20.
a. 6.
Exo. 16.
b. 7.

perstrie soo groot een grouwel is / dat hy beueelt die doot te steruighen / die van de swarte constenaers ende waersegghers alleenlijck raet braechden: Voorwaer ghen bedriegher en gaet niet verstrickinghen noch toouerie om / die niet en arbeijt om de herte des volcx te verblindet op dat hy eenen naem ghecrighe. Sulcx en doet Moyses niet: maer dewijle hy roept dat hy ende zijn broeder Aarō niet en zijn / maer alleenlijck volbrengenden dat Godt gheboden heeft / soo wederleeyt hy ghenoech alle quade beschuldiginghe. Ende is dat wy de saken selue aen-

mercken / door wat toouerie heeft hy doch connen maken dat het Aarō soude alle daghe wt den hemel reghenen / ende ghenoechsaem zijn om het volc te boeden: ende dat de gene die daer van bouen de behoosijcke mate hadden wechgheleeyt / soude wt de verrottinge verstaen dat haer onghelooouicheyt van Gode ghestraft wert: Hiertoec dient oec dat Godt zijnen dienstknecht heeft niet vele ernstige verfoeckingen laten al so beproeuen dat nu de onredelijcke menschen die hem teghenspreken geen booztganc en mogen ghecrigen. Want soo wanneer nu tghelue volck is houuerdichlijc ende vertelijck tegē hem opghestaen / nu sommighe onder maltanderen een opzwerficheyde bende makende / hebben ghearbeijt om den heylighen dienstknecht Godts te niet te maken: hoe heeft hy haer raserie connen niet toouerie of verfoeckinghe bedrieghen: De wtcomste leert oock opentlijck dat door sulcke wijsen zijn leere is tot alle tijden ende eeuwen beuesticht ghe worden.

Wouen desen / dat hy in den persoon Jacobs den gheslachte Jude het rijcke toeschijnst / wie can versaken dat sulcx niet en zy door den Propheeten gheschiedt: boornemelijck is dat wy de sake selue gelijck zy niet de wtcomste beuonden is / ouerdencen: Of schoon Moyses de eerste autoriteit deser Propheetie ware: nochtans van dier tijt aen doe hy dit heeft gheschreuen / zijn daer niet hondert iaren door gheluden / eer dat van den scepter int gheslachte Jude ghemeldet wort. Doe Saul was tot het rijcke verco-
1. Sam.
11. d. 15.
1. Sam.
16. c. 15.

men

men: Wie sal seggen dat zijn salinge
is door menschelike conste & se ver-
nuft oft voorsichicheyt geregeert ge-
weest / ende dattet niet veel meer een
voibehinghinghe der hemelscher Wo-
ord en 32: Desgelijck dat hy voors-
pheet (hoe wel duyseliche) van de hey-
denen tot het verbondt Gods aen te
nemen / dewyle het ontrent twee duy-
sent iaren daer nae is gheschiedt / wort
niet daer door openbaer dat hy door
goddelijcke inghevinghe heeft gespro-
ken: Ick late andere voorspellingen
de welcke soo gantschelijck goddelijcke
openbaringhe wtgegeuen / dat het alle
menschen die wel hare sinen hebben /
openbaer is / dat Godt die is die daer
spreekt: Ick coete / die eenige sanc Mo-
sis is es lutchich spiegel waer in Godt
claerlijck ghesien wort.

Den. 32.

8 Dit wort voer claerlijcker in de an-
dere Propheeten ghesien: dat de welcke
ick alleenlijck weynighe exempel wil
wtlesen / want het ware te groot ar-
beyt die alle te versamelen. Een eerste
hoe wel ten tijde Esais het rijcke Ju-
de gerust was / en doch meynde hy de
Chaldeen hulpe te binden: so vercon-
dichde nochtans Esais te dien tijde
dat de stat soude verdozen / ende het
volck geuangen wech geleyt worden.
En of wy coelieten dat dit geen claer
genoech bewijs en was van goddelij-
ke ingevinghe / dat hy langhe te voer
dinghen voorspde die doe schenen sa-
bullen te yne / en namaels warachtich
beuonden zijn: nochtans die Propheeten
die hy oec mede vande verlossinge
voorspde / en connen wy niet segghen
van yemende anders dan van Gode
gecomen te zijne: Hy naemt Cyrus /
door den welcken de Chaldeen souden
sonder ghebracht / ende zijn volck tot
vrijheyt verlost worden. En van dien
tijde doe de Propheete dit aldus voors-
spde / zijn inder dan hooert iare voors-
gelede eer Cyrus geboren wert. Wat
hy is eerst in het hondertste Jaer nae
des Propheeten door geboren. Mes-
siant en soude doen giffen noch vaden
dat daer soude een Cyrus wesen die
tegen de Babylonische soude krijgen /

Esa. 45.
2.1.

ende sulc een geweldich * eenhoofdich Monar-
chicheit onder zijn handt ghebracht heb-
bende / soude een eynde der geuange-
nisse des Israelitischen volck maken.
Dese naecte verhalinge sonder eeni-
ge vertieringhe der woorden / bewijst
32 niet gantschelijck dat die dinghen
die Esais spreekt / niet menschelijcke
gissinghen / maect ontwijfelijcke voors-
pellingen Gods zijn. Wederom
als Jeremias weynich tijds eer het
volck wert geuangen wech gheleyt /
voorspde dat die geuangenisse soude
met tseuentich iaren een eynde hebbe
ende dat het volck soude wy weder
keeren / moeste zijn tonge niet door de
gheest Gods gheregeert worden.
Daer dat niet groote onbeschacmich-
te versake dat de autoriteyt der Pro-
pheten is niet sulcke bewijninghe be-
uesticht geweest / ende dat het veruult
32 dat 32 roemen om haren woorden
gelooue te geuen: te weten / De eerste
dingen zijn gheschiedt / ende ick vercon-
dichde u nieuwe: eer 32 comen sal ickse u
te kennen gheuen. Ick late varen dat
Jeremias ende Ezechiel / hoe wel 32
soo wijt verseyden waren / nochtans
beyde ten seluen tijde prophetende /
in allen woorden soo wel ouer een co-
men / gelijck of 32 malcanderen hadden
ingegeuen wat 32 souden seggen. En
wat sullen wy segghen van Daniël?
schrijft hy niet alsoo prophetien van
dingen die byna na ses hondert geschie-
den souden / gelijck of hy een historie
schreue van dinghen die geschiet ende
alre bekend waren: De godt saltighe
die dese dinghen wel ouerdacht hebben /
sullen oueruloedichlijck gewapent zijn
om der goddlooser tegenblastingen te
bedwingen. Want dese bewijninghen
zijn soo opbaer datse niet gerne spot-
tische reden connen wederleyt worden.
Ick weet wel wat sommighe on-
denkende menschen in hoeken tegen-
schetteren om de scherplinnichz haer
verstaen in de desforminge der waer-
heyt te beuoonen. Want 32 braghen
wie ons heeft versterkt dat de schijf-
tueren door Moysen ende de Propheeten
zijn ghescreuen / die onder hare namen
ghe-

Monar-
chia.Jere. 25
C. 11. 12.Esa. 42.
b. 9.

9

ghelesen worden. Jae sy douen oock een vrage opwerpen / of oock opt eenighe Moyses gheweest zy. Jb waert dat yemant wilde in twyfelinghe setten oft oock eenighe Plato ofte Aristoteles / of Cicero gheweest zy / wie en soude niet segghen dat sulcke wtinnicheyt ware niet buyffen ofte niet roeden te straffen. De Wet Moys is meer door godtlike voorzichtigheyt dan door menschelijcke neersicheyt wonderlijck bewaert gheweest. Ende hoewel zy door der Priestere onachtsaemheyt heeft weyniggen tijdt gheijck begrauen gheweest / soo is zy van dien tijde aen doense de godtsalige Coninck Josias heeft gheuonden / al tijds sonder ophouden in der menschen handen gheweest. Ende Josias en heeftse niet als een nieu oft onbekent dinc voortgebracht : maer als die altyds hadde openbaer gheweest / ende waer van noch ghemeyne ende bersehe ghedachtenisse was. De Wet gelijck zy alderreest was beschreuen / wert in den Tempel bewaert / ende een copie daer wt wert bewaert onder des Coninck brieuen. Het was allenlijck geschiet dat de Priesters hadden door onachtsaemheyt afgelaten de Wet nae ghewoonlijcke wyse te vercondighen / ende het volcke hadde oock van de ghewoonlijcke lesinghe gheen werck gheinaect. Ende dat meer is / daer en is noyt eouwe boozhy gegae / waerin de autoriteyt der Wet niet en zy beuesticht ende verniet gheweest. Heeft Moyses van die niet bekent geweest die Dauiden lasen. Jhaer op dat ick van allen int ghemeyn spreke / het is meer dan seker dat hare gheschryften niet anders en zijn tot de nascomers ghecomen / dan van de Anders diese eensdeels hebben hoozen spreken / ende eensdeels van de tooorders wt berseher ghedachtenisse ghehoort hebben / dat zy alsoo gesproken hebben: ende alsoo zijn zy te allen tijde van nascomers tot nascomers als van hands tot handt ouer ghenomen gheworden.

20 Ende dat zy wt de historie der Ma-

chabeen voortbrengghen om de sekerheyt der Schriftuer te vernunderen: dat is soomant dat ge bequamer dinc en can bedacht worden om de selue te beuestige. Jochas sulle wy eerst die berwe die zy daer aen scrijcken / afschaffchen : ende daernaec dat gheschiet dat zy teghen ons setten / op hen seluen wederlicken. Dewyle Antiochus (segghen sy) heeft alle de boecken doen verbranden / van waer zijn de exemplaren gecomen die wy nu hebben. Hier op vraghe ick wederom / in wat winckel die selue hebben comen so cortz ghesineet worden / dewyle het dast is dat zy terfont als de veruolte godtloose menschen (gelijck of zy te samen gheswozen hadden) de Joden hoouerdichlijck bespot hebben / soo en heeft nochtans naet yemant daer van hen teghengeworpen dat zy souden valsche boecken op valsche name hebben laten wtgaen. Want hoewel zy de Jodische Religie verachteden / so bekenden zy nochtans Moysen de autoor daer van de zijne. Wat doen dan dese bulderers anders dan dat zy haer hotsche onschamelheyt openbaren / als sy liegen dat de boeck der welcker heylige oudtheyt door aller historien eendrachtich gheuoelen is ghepacen / zijn valscheijck onder valsche namen wtgegeaen. Jhaer op dat ic nu te bergefast te veel arbeys en doe in so hatelijcke valsche beschuldighen te wederlegghen / laet ons lieuer hier wt ouerlegghen hoe sochuidichlijck Gode zijn woort heeft bewaert / dewyl hy dat wt de weetheyt diens seer grouweijcken Ezras heeft als wt een gheueldich hier / bouen aller menschen verwachtinghe verloft: ende heeft de godtsalige Priesters niet sulcke smitsaesticheyt gewaepel / dat zy niet ontfien hebben desen schat oock niet verlies haers leuens (haddet noodich gewest) den nacorenen te bewaren / en heeft de ondersoeckinge so beley staet houders verbiht

1. Joch.
1. g. 59

berlindt ende te niete gemaect. Wie en soude dat wakenende en wonderbaer werck Godts niet bekennen / dat de heylighe boecken de welcke de godtloofse menschen meynen gantscheijck wtgheroept te zijne/zijn terfont wederom int openbaer gecomen/ende dat in grooter eerwerdicheyt dan zy te vozen waren. Want zy zijn daer na in Griecische tale ouergeset gheworden/waer door zy der gantscher weert zijn openbaer geworden. Ende dit mirakel en is niet alleenlijck daer in gheschene/dat hy de tafelen des verbonts heeft van de bloetgherige ghedoden Antiochie verlost/maer dat onder soo veel ende meynigherley elendicheden ende verwoestingen des Jodischen volcx waer door het dickmael verarmet ende byna verdozen was/nochtans de Wet ende Prophetē zijn ongeschent ouerghebleue. De Hebreusche tale lach niet alleenlijck sonder grooten naem/maer oock by na onbekent:ende boozwaer hadde Godt niet willen der warachtiger Religie boozsien/die tale ware gantschelijc te niete ghegaen. Want hoe wordt zy van den natuerlijcken ghebruyck der Aduertantischer tale zijn afgeweken nae dat zy wt de Babilonische geuancenisse zijn wedergekeert / dat is opēbaer wt de Propheten die te dien tijde zijn geweest:het welcke daerom is nu aenghemerct te zijne/om dat wt dese bergelijckinge de oudheyt der Wet ende Propheten te bet ghesien wort. Ende door welcke menschen heeft Godt de leer der salicheyt die in de Wet ende Propheten is begrepen / booz ons bewaert/op dat Christus mochte te zijnen tijde geopenbaert worden/te weten/door de alder ongeloouichste bandē Christi/namelijc de Joden:de welcke Augustinus te rechte naemt boeckwaerders der ghemeynē Christi/om dat zy ons die boecken hebben toeghe dient/der welcker ghebruyck sy selue niet en hebben.

11 Nu is dat wy comen tot het nieuwe Testament: heeft de waerheyt desseinen niet seer basse strunen? De

die Euangelisten verhalen de Historie niet nederighe ende betrachtelijke woorden. Dese slechticheydt is wel en houuerdighen walgelijc: te weten/om dat zy gheen acht en hebben op de boozneemste hoofdstucken der leere/wt de welcke het licht ware te verstaen/dat sy bouen menschelijc begriyp van hemelsche dingen spreken. Voorwaer alle die een druppel natuerlijcke schaemte hebben / sullen door het lesen des eersten Capittels luce beschient worden. Ende de predikingen Christi der welcker summa van de drie Euangelisten cortelijc wort begrepen/connen hare gheschiften lichtelijc van alle verachtinge beurijen. Ende Johannes van hooghe donderende / de ghene die hy niet en dwingt tot ghehoorzaamheyt des geloofs / dier hartneekicheyt slaet hy te neder sterckelijcker dan eenighen blixem. Laet nu die schimpighe berspers voortcomen/die seer grooten wellust hebben als zy de eerwerdicheyt der Schrifteure wt harer ende anderer menschen herten stooten. Laetse het Euangelium Johannis lesen:zy sullen daer in (het zy met wille ofte onwille) duy sent sentencien vinden / die ten minsten sullen haer onuerstandicheyt opwecken: iae die grouwelijc sullen in hare consciencien een brantmerc branden / om haren schimp te bedwingen. Dit selue gheschiet oock in de geschiften Pauli en Petri:in de welcke hoewel het meeste deel der menschen blint is / so worden zy nochtas vā de godlijcke Maesteyt tot haer verbonden en als gheuangen gehouden. En dit eenige verheft hare leere ouerulodichlijck genoeg bouen de weert/te weten/dat *Mattheus te voze in zijn tolhuys tot gewin sat/*Petrus en Johannes in hare schepkens verkeerden/ende alle groue ongeheleerde menschen waren / niet gheleert hebbende in der menschen schole dat zy den anderen mochtē leeren:ende dat Paulus niet alleenlijc een openbaer maer oock een woet ender bloetgierich byant zijnde / is tot eenen nieuwen mensche verandert / ende C ij heeft

Mar. 3.
c. 17.

*Mat. 9
a. 9.

Mar. 2.
b. 14.

Luc. 5. f.
27.

*Mat. 4
c. 18.

Mar. 1.
b. 16.

*Act. 9.
a. 1. c. 17.

18. ende
22. b. 6.

en 20. b.
9. 10. d.

15.

1. Tim.

1. c. 13.

heest niet die onnoozelen ende onuer-
hoepre veranderinghe bewesen / dat hy
door goddelijcke ghewelt bedwongen
was die selue leere te beuestighen / die
hy beuochten hadde. Maer die honden
verjaken dat de heylighe Gheest is op
die Apostelen ghecomen / oft laet hen
minners de sekerheyt der historie te
niere maken : de sake selue betuycht
nochtans dat zy zijn van den Gheest
gheleert gheweest / die te boozen onder
het ghemeyn volck zelfs verachtelijck
zijnde / terstont soo hooghelijc hebben
begonnen van hemelsche verborgent-
heden te spreken.

Act. 2. a.
4. b. 11.

12 Daer zijn oock andere seer goede
redenen / waerom het eendrachtich ge-
noelen der ghemeynte niet onghewich-
tich en zy. Want het en is niet cleyn te
achten dat van dien tijden aen doe de
Schriftuere is geopenbaert geweest /
de willen ende herten der menschen so
beler tijden zijn in haer ghehoorzam-
heyt ouereen ghecomen : ende hoewel
de dupuel met de gatsche werelt heeft
wonderlijck ghearbeijt om die tonder
te drucken ofte verderuen / ofte gant-
schelijc wt te wisschen ende wt de ge-
dachtenisse der menschen te bzenghen :
dat zy nochtans alrijts ghelijc palme
is teghen de swaricheyt opgherefen /
ende de ouerhant heeft behouden / ende
onuerwinnelijc is ghebleuen. Want
daer en heeft bynae gheen vernustich
Sophist noch ozatoor gheweest / die
niet heeft zijn cracht teghen de schrif-
tuere bewesen : ende nochtans en heb-
ben sy alle gheenen voortganck ghe-
cregen. De gantsche cracht des aert-
rijcs heeft haer gewapent om de schrif-
tuere wt te roepen : ende alle haer ar-
beijt is als roock geworpen. Hoe had-
de zy van alle zijden soo crachtichlijck
aengheuochten zijnde / wederstaen /
had zy alleenlijck door menschen hul-
pe beschermt geweest. Iae het is meer
daer wt te beslayten dat zy van Gode
zy / dewijle zy teghen aller menschen
teghensrijdenden arbeijt is nochtans
door haer cracht alrijt voort gecomen.
Hiertoe dient oock dat niet alleenlijck
een stadt / ofte niet een volck en heeft

de Schriftuere eendrachtelijck aenge-
nomen : maer soo wijt ende breekt haer
de weercelt streck / heeft zy met heylighe
eendrachticheyt haer autoriteyt gere-
gen onder soo vele volcken die anders
gheen dinck onder malcanderen ghe-
meyn hadden. 13 Hoewel dese sulcke
soo beler verscheyden herten eendrach-
ticheyt / die bynae in alle andere dingē
oneens waren / ons behoort seer te be-
weghen om dat zy schijnt door god-
lijcke cracht te comen : soo en rijst hier
wt nochtans gheen cleyn ghewichte /
als wy der ghenere die alsoo zijn een-
drachtich gheworden / godtsalichheyt
aenlien. Ick en spreke niet van allen /
maer vā die / die Godt als lichtē zijn
der ghemeynten heeft doen lichten.

13 14 Met wat grooter gherusticheyt
moeten wy dese leere aennemen / de
welcke wy sien met soo beler heyliger
mannen bloet beuesticht ende betuycht
te zijne. Dese die leere eenmael aenge-
nomen hebbende / en hebben niet ghe-
twijfelt door de selue stont ende on-
beureest / iae oock met groote blijmo-
dicheyt den doot te aengaan : ende hoe
en soude wyse die niet sulcker verseg-
golinghe is tot ons gecomen / niet
met vasten ende onbeweerchlijcken ge-
looue aennemē. So en is van dz geen
cleyn beuestinghe der Schriftuere / dat
zy met soo beler ghetuyghen bloet is
verseggelt gheweest / voornemelijc
als wy ouerdencken dat zy om ghe-
tuyghenisse des gheloofs te gheuen /
hebben den doot aenghegaen / niet
door rasende wtinnicheyt / ghelijc
sontijts dwalende geesten plegen : maer
door vaste ende gheschadighe ende ghe-
matiche viericheyt tot Godt. Daer
zijn noch vele andere redenen / die de
weerdicheyt en Waetseyt der schrif-
tuere comen niet alleenlijc in de god-
salighe herten beuestighen / maer oock
teghen der valscher beschuldighers
lifficheyt sterckelijcke houden staende :
nochtans en zijn die door haer seluen
niet crachtich ghenoech om van der
Schriftuere vaste versekertheit te ge-
uen / tot dat de hemelsche Vader zijn
Godtheit daer in openbarende / haer
aerweert

Heb. 11.
g. 36.

eertwerdicheydt van alle twijfelinghe beurt. Daerom sal de Schrijftuere dan eerst ghenoechfacin zyn tot de sachmakende kennisse Godts/als hare bersekerheyt sal door de inwendighe aenradinge des heylighen gheests gesundert zyn. En de menschelelike getuyghenissen die tot haer beuestinghe dienē/en sultē dan n̄ ijdel zyn/als zy ghelyck groue wtwendighe behulpseken onser swacheyt/de meeste ende opperste getuyghenisse nauolgen. Maer die die doen ongheschiedelick/die den ongeloouighen willen bewijsen dat de schrijftuere zy Godts woort/het welcke alleenlicke can door het gelooue bekend worden. Daerom vermaent Augustinus te rechte / dat de godsalichē ende brede des herten moeten voortgaen/op dat de mensche van so groote dinghen wat verstaet.

Cap. ix.

Dat de gantsche gront der godsalicheydt door die rasende mensche verstoort wort, die de schrijftuere verlatende, tot openbaringhen de wtulucht nemen.

Na die de Schrijftuere verworpen/ende ick en wet niet wat wech om tot Godt te comen / in haer herten dichten/die en worden niet soo seer door dwalinghe als door raserie ghebreuen. Want daer zyn onlanct sommighe menschen vol verdraepinge voortgecomen/die seer hooneerdichlicke meesterchap des Gheests voozwendende/seine het lesen der Schrijftuere verworpen / ende bespotten de slechticheyt der ghener die de doode en doodende letter (gelijc zy die namen) noch volgen. Maer ick wilde wel van hen weten/wie doch de geest zy/door des welcken ingheuinge zy tot sulcke hoocheyt opghewoert worden / dat zy dozuen de leere der Schrijftuere als kindisch en nederich verachten. Want ist dat zy antwoorden dat die de geest Christi zy/soo is sulcke hare gherechticheyt deel te bespottelick: want zy

sullen (meyne ic) kennen dat de Apostelen Christi ende andere gheloouinge in de eerste ghemeente / niet gheenē anderen geest en zyn verlicht geweest. Maer niclant onder hen en heeft daer wt gheleert het woort Godts te verachten/maer een pegelijc is niet meerder cerbiedinghe beuangen geworpen:gelijck hare gheschrijften dat seer claclyc betuyghen. Ende het was boozwaer door den mont. Esaiā alsoo boozsept. Want als hy seyt / Mynen geest die in dy is ende de woorden die ick in dynen mont hebbe ghegheuen/en sullen van dynen monde niet waken noch van den monde dyns zaedts onder eeuwichheit: daer mede en verbint hy dat oude Israeltisch volck niet aen de wtwendighe leere ghelyck of het een begunnelinck inder leere ware / maer leert meer dat dit sal een swarachtighe ende volcomen gheuekicheyt der nieuwer gemeynte wesen/dat zy beyde met den woorde Godts/ende met den geest Godts sal gheregeert worden. Waer wt wy verstaen dat de listighe bedrieghers Gode het zijne ontroouen als zy dese twee dinghen (nameelijc het woort ende den gheest) van een scheurende welcke de Prophete heeft met ontscijpdelijcken knoope tsamen gheknoot ende ghebonden. Hiertoē dient oock dat Paulus is tot inden derden hemel opghetoghen geweest/ende nochtans niet en heeft afghelaten hem seluen in de leere der Wet ende Propheten te oefenen:gelijck hy oock den sonderlingen: Aeraer Timotheum vermaent / dat hy neersich zy in het lesen. Ende die lof daer mede hy de Schrijftuere prijst / is weerdich ghemeldet te worden/te weten dat hy niet is om te leeren/bermanen/ende straffen/op dat de dienstknachten Godts volmaect worden. Wat groeter duyelscher raserie ist / te dichten dat het ghebruyck der Schrijftuere zy verganckelijck ende tijdtelijc/dewijle zy de kinderen Godts tot het boozghesette eynde leyē:Wouen desen wilde ic dat zy my hier op antwoorde/te weten/

Esai. 59.
D. 22.

2. Corin.
12. b. 4.

1. Tim.
4. d. 13.

2. Tim.
3. d. 16.

¶ ij of

of 37 eenen anderen geest hebben ontfangen / dan dien Christus zijnen discipulen belofde. Hoewel 37 niet wotnemen de raserie ghequeelt worden / soo en meyne ic nochtans niet dat 37 niet soo groote wottnichheidt ghebrouwen worden / dat 37 souden dozuen sulcx roemen. Maer hoedanigen geest vercondicht hy als hy die belofte te werten / die niet en soude wot hem seluen spreken / maer soude hare herten gheachtich maken ende hen ingeuen dat Christus selue door zijn woordt gheleert hadde. Soo en is het dan des belofden gheestes ampt niet / nieuwe ende ongelijoorde openbaringen te dichten / of nieuwe leere te smeden / waer door wy souden van de aenghenomen leere des Euangelij afgeleert worden: maer zijn ampt is die selue leere die ons door het Euangelium wort aengepresen / in onse herten te versegelē.

2 Hier wot staen wy lichtelijck dat wy moeten in het leuen ende hoorē der Schriftuere neersichich zijn / ist dat wy willen eenige vrucht ende nut van de gheest ontfangen: (ghelijck oock Petrus prijst den arbeidt der ghener die neersichicht deden in de Prophetische leere / de welcke nochtans mochte schynen een eynde te hebben nae dat het licht des Euangelij was opgegaen /) ende hierenteghen / ist dat eenich gheest twoordt Godts by syden set / ende ons een ander leere ingheeft / dat die te rechte behoort van ijdelheidt en leugē vermoet ende verdacht te zyne. Want wat? Dewijle de Dupuel hem seluen tot eenē Engel des lichts verandert / wat autoriteyt sal eenich geest by ons hebben / hy en 37 niet een seker teeken onderscheyden: Ende de gheest is ons doorwaer door de stemme Godts claerlijck berekent / ten ware dat de ellendighe menschen van selfs soecken tot haer verderft walen / dewijle 37 meer eenen gheest van hen seluen / dan van Christi soekē. Maer 37 brengen voort dat het onbetamelijc is dat de gheest Godts den welcken men alle dinc moet onderwerpen / souden der Schriftuere onderworpen zijn.

Dat is gesproken ghelijck of het den heplighen gheest sejan de ware / dat hy alomme hem seluen ghelijc is / ende in allen met hēseluen soel ouereen comt / ende nergheens veranderingh en is. Voorwaer waert dat hy onder menschelijcken ofte enghelschen ofte eenigen anderen breecnden regel gedwonghen worde / soo mochtmen segghen dat hy vernedert / iac oock tot dienstbaerheyt ghebrocht worde. Maer nu als hy met hem seluen wort vergheleken ende in hēseluen beuerct / wie sal seggen dat hem daer mede wort onrecht gedaen. Maer aldus (seggen sy) wort hy ondersocht ende beproeft. Ic kenne dat / maer daer mede wil hy zijn Maesteyt by ons beuesticht hebben. Het moet ons oueruloedichlijck ghevoelen / als hy hem seluen ons te kennen geeft. Maer op dat niet onder zijnen naem des Dupuels gheest toeganch tot ons en neme / daerom wil hy van ons bekent worden by zijn gelijkenisse ende beelt dwelck hy in de Schriftuere heeft wtghedruet. Hy is de autoor der Schriftuere / hy en can niet veranderlijck noch ongelijck van hem selue zijn. Daerom hoedanich hy hem seluen daer in openbaert heeft / sodanich moet hy altyds bliuen. Dit en is hem geen schande: ten sy dat wy mischien eerlijc achen van hem seluen te wijcken ende te veraerden.

Nu dat 37 ons bespotten dat wy op de letter staen: daer in worden 37 om hare verachtighe der Schriftuere gestraft / want het is openbaer ghenoech dat Paulus te dier plaetse strijdt tegē die valsche Apostelen / die de Wet sonder Christo aenpresen / ende het volck afrieden van de eldact des nieuwen Testaments / waer mede Godt belofte / dat hy zijn Wet sal in der geloouigen binnenste leden drucken / ende in hare herten schijnen. Soo is dan de letter doot / ende de Wet des heeren dooet hare leers / als 37 van de ghenade Christi wort verscheyden ende alleenlijc in de ozen luyt sonder het herte te ghenaken. Maer als 37 door den gheest wort crachtichlijc in de herten ghe-

1. Pet. 1.

Jerr. 31
f. 33.Joan. 16
f. 13.1. Pet. 1
b. 19.Gal. 1. b.
8. 9.
2. Joan.
f. 10.2. Corin.
31. b. 14.3. Cor. 3
b. 6.

ghedrukt/ ende als zy ons Christum
 vertoont/ dan is zy het woort des le-
 uens/ de zielen bekeerende/ ende den
 clynen wijsheyt gheuende/ ec. Iac
 2. Cor. 3
 b. 8.
 ooc te dier seluer plaetse naemt de A-
 postel zijn predikingen eenen dienst des
 gheests: te weten/ te kennen geuende
 dat de heylige geest alsoo aen de waer-
 heydt die hy in de Schriftuere heeft
 wijsghedrukt/ is ghehecht/ dat hy dan
 eerst zijn cracht doortbrengt/ ende ver-
 thoont/ als het woort in behoorlycke
 woerdicheyt ende eerbiedinghe woort
 ontfangen. Ende hierteghen en strijt
 niet dat wy weynich te bozen gheseyt
 hebben/ te weten/ dat het woort sel-
 ue ons niet seer seker en is/ ten zy dat
 het door de getuyghenisse des gheests
 beuuecht woort. Want de heere heeft
 de sekerheyt des gheests ende des
 woords alsoo aen malcanderen ghe-
 bonden: op dat wy het woort met
 vaster eerbiedinge in onse herten ontf-
 angken/ als de geest ons alsoo ver-
 licht dat hy ons maect het aenschijn
 des heeren daer in te aenschouwen:
 ende wederom op dat wy den gheest
 sonder breef des bedrochs ofte dwa-
 linghe aennemen/ als wy hem in on-
 beelt/ dat is/ int woort bekenen. Het
 is doowaer alsoo. Godt en heeft zijn
 woort niet int openbaer gebracht tot
 een haestighe ende coorse vertooninge/
 welcke door de toecomste zijns geests
 soude terstont wech ghenomen wor-
 den. Maer dien seluen gheest door
 wiens cracht hy het woort heeft toe-
 ghedient/ heeft hy ghesonden om zijn
 werck door crachtighe beuuefinge des
 woords te volbringen. Op dese wijs-
 se heeft Christus den twee discipu-
 len den sin gheopent/ niet om dat zy
 souden de Schriftuere berwerpen en-
 de door haer seluen wijs zijn: mer om
 dat zy de Schriftuere souden ver-
 staen. Desghelijcx oock Paulus de
 1. Thess.
 5. c. 19.
 den geest niet en souden verbliffen/
 en trece niet hooghe op tot ijdele be-
 denkinghen sonder woort: mer set
 terstont daer by datmen niet en moet
 2. Pro. 29.
 b. 17.
 de Propheeten verachten. Maer mede

sonder twyfel woort te kennen ghe-
 gheuen/ dat het licht des gheests ver-
 sickt woort/ wanneer de Propheeten
 veracht worden. Wat sullen die op-
 gheblasen gheestrijuers daer toe seg-
 gen/ die gheen ander verlichtinghe
 achten te deugn/ dan als sy het woort
 Godts sonder geloofselijk verlatende en
 verwoepende/ stoutichlyck ende licht-
 uerdichlyck aennemen al wat hen is
 doornende in den sin gecomen: Maer
 het betaemt doowaer den kinderen
 Godts andere maticheyt te hebben/ de
 welcke sien dat zy sonder den gheest
 Godts van alle licht der wartheyt
 berooft zijn/ en weten dat het woort
 Godts een instrument is/ waer door
 de heere de verlichtinghe zijn gheest
 wt deyt. Want zy en kennen gheenen
 anderen gheest dan die in de Aposte-
 len heeft ghewoont ende ghesproken:
 door des welcken godtliche vermanin-
 ghen zy sonder ophouden tot het ghe-
 hoor woords ghetrocken worden.

Cap. x.

Dat de Schriftuere (om alle su-
 perflacie te rechte brenghe) den
 warachtigen Godt alleen, alle an-
 der wtghesloten, set teghen alle de
 goden der Heydenen.

Mer dewyle wy ghekeert hebben Psal. 19
 dat de kennis Godts/ de welcke a. 1.
 anders in het schepfel der werelt Rom. 1.
 ende in alle de creaturen woort claclyc c. 20.
 door ooghen geset/ gemeynsaemlyc-
 ker ende oock opentliker woort door
 het woort derckert: soo ist nu nut te
 ouerloggen of Godt hem seluen sulck
 door ooghen set in de Schriftuere/ ghe-
 tijc hy te bozen gesen is in zyne wer-
 ken afghedect te zyne. Dit ware
 doowaer een langhe sake/ waert dat
 yemant daerin wilde lange verheeren.
 om die uerfichlyc te handlen. Maer
 het sal my genoech zijn een aewinghe
 door ooghen geset te hebben/ waer door
 de godsalighe herten moghen her-
 maent worden/ en wete watter booz-
 C uij neme:

Gen. 12.
1.2.3.

nemelijck zy van Gode in de Schrif-
ture te onder soecaen/ende tot een se-
ker eynde der seluer onder soeckinghe
beweert worden. Ick en voere noch
dat sonderlinghe verbondt niet aen/
waer door Godt heeft Abrahamus ge-
sachte van de andere Heydenen ver-
scheyden. Want Godt is doen als een
verlosser verschenen / de ghene die
byanden waren / door onuerdiende
aenneminghe tot kinderen makende.
Maer wy handelen noch die kennisse
die in de scheppinghe der werelt is
gheleggen/ende niet en comt tot Chri-
stum den middelael. Ende hoewel het
weynich hier nae sal niet wesen som-
minghe plaetsen tot den nieuwen Te-
stamente by te brengen (ghelijck oock
daer wt de moghentheydt Godts des
scheppers ende zijn doorzichtigheyt in
in de onderhoudinghe der eerster na-
tuere bewesen wordt) nochtans wil
ick de lezers vermaent hebben / wat
ick nu voorszghenomen hebbe te doen:
op dat zy niet ouer de palen en treden
die hen voorszgheset zijn. Somma het
zy teghenwoordichlijck ghenoech te
weten hoe Godt de schepper des he-
mels en der aerde de werelt regeert/
die van hem gheschapen is. Zijn va-
derlijke goedicheyt ende zinnen wille
tot weldden gheneghen/wordt alom-
me vercondicht: ende daer worden ex-
empelen zijnder strengicheyt getoont/
de welke bewijzen dat hy een recht-
uerdich wreker der boosheyt is / voorsz-
nemelijck als hy niet zijne verdraech-
saentheydt de hardnekkighe niet en
wint.

2. Nochtans worden ons in sekere
plaetsen clare beschrijvinghen door
oogen geset/door de welke zijn na-
tuerlijck aensichte ons woort leuen-
dichlijck verthoont. Want als Moses
het aenschijn Godts beschijft / schijnt
hy voorwaer te willen int corte be-
gripen als wat den mensche moghe-
lijck is van Godt te verstaen/* Heere
(seft hy) Heere/* G O D D E barm-
hertich en saechtmoedich / verdraech-
saem/ende van vele ontfermhertichz/
ende warachtich/die barmherticheydt

bewarest tot duy senden/die de onghes-
rechticheiden ende sonde wech nemet/
by welcken de ontschuldighe niet en
sal ontschuldich zijn / die de onghes-
rechticheiden der baderen den kinderen a.5.
ende hints kinderen verghelict. Hier-
in hebben wy te aenmercken dat zijn
eewichheydt ende zijn * seftstandich
wesen wordet vercondicht door dien
dien hoogen naem tweemael verhaelt:
(de welke gelijk hy in het Hebreeu-
sche staet/te weten/ Jehoua/ Jehoua/
is soo veel te segghen/ als/ die alleen
ende door hem selue is) en dat daerna
zyne deuchden verhaelt worden / met
de welke hy ons niet en wordet be-
scheuen hoedanch hy zy by hem sel-
uen/ maer hoedanch hy zy tegen ons:
soo dat dese kennisse Gods meer zy
ghelegghen in een leuendich geuoelen/
dan in ijdele bedenkinghen. Ende
wy hooren dat hier de selue deuchden
vertelt worden / die wy bemert heb-
ben in de scheppinghe ende onderhou-
dinghe des hemels ende in der aerde
te schijnen: te weten / saechtmoedich-
heydt/goedicheydt/barmherticheydt/
rechtuerdicheyt/oordeel/ende waer-
heydt. Want zijn cracht ende mogent-
heydt wordet begrepen onder dat He-
breeusch woort/Ellohim. Dese selue
tittelen gheuen hem oock de Prophe-
ten/ als zy zijnen hepligen naem wil-
len volcomelijck verclaren. Ende op
dat wy niet ghedwonghen en worden
bele plaetsen ouerhoop te brengen/
soo sal ons hier eenen Psalm genoech
zijn / in den welken de somma zijnder
deuchden ende eyghenschappen soo
neerstichlijck wort verhaelt / dat daer
mach schijnen niet achterghelaten te
zijne. Ende nochtans en wordet daer
niet verhaelt dat niet en cā in de crea-
turen bemert worden. So seet con-
nen wy door beuindinghe / geuoelen
dat Godt sulck is / ghelijck hy hem-
seluen door het woort openbaert. Wy
Jeremiam (daer hy vercondicht hoe-
danich hy wil van ons bekent wor-
den) set hy een beschrijvinge door oon-
gen die niet soo volcomen en is / maer
comt gātschelijck met het selue ouerec.

Soo

Exo. 20.

Jehoua

Psa. 146

Jere. 9.5

24.

1. Cor. 1. Soo wie (seyt hy) roemt / die roeme
D. 31. 2. daer in / dat hy my den heere kent / ick
cor. 10. c. die barmherticheyt / oordeel / ende recht
1. dinghen zijn ons voorwaer seer noo-
Esa. 65. dicke te weten / namelijk zijn barmher-
L. 16. ticheyt in de welcke alleen onser aller
salicheyt is geleghen: zijn oordeel dat
daghelijc teghen de boose woort bewe-
sen / ende oock swaertijcker staet ouer
hen te comen tot de ewighe verder-
winghe: ende zijn rechtuerdicheyt
waerdoor de gheloouige worden goe-
dertientlijck onderhouden. Als wy
dese dinghen hebben begrepen / soo
betuycht de Propheete dat wy ouer-
aloechtich gheuoel hebben / waer
van wy moghen in Godt roemen. En-
de nochtans en woort hierdoor zijn
waerheyt / ofte macht / ofte heyligheyt
ofte goetdicheyt niet na ghelaten. Want
hoe soude de wetenschap (die hier ghe-
eycht woort) zyn der rechtuerdicheyt /
ende barmherticheyt / ende oordeels
heftaen / ten ware dat sy op zijn onuer-
anderlijcke waerheyt steunde: Ende
hoe soude men gheloouen dat hy het
aertrijcke niet oordeel ende rechtuer-
dicheyt regeert / tē ware dat zijn cracht
berfaen woort: Ende waer wt comt
zijn barmherticheyt / anders dan wt
zijn goetdicheyt. Ten laetsten is dat al-
le syne weghen zijn barmherticheyt
oordeel ende rechtuerdicheyt / soo is
oock zijn heyligheyt openbaer. Als de
kennisse Godts die ons in de Schrif-
tuere woort voor gestelt / en is tot geen
ander eynde dan de gene die in de crea-
turen is wtghedrukt ende luchtet
oft schijnet: te weten / sy verweert ende
roept ons tē eerste tot de breefe Godts
daerna tot betrouwen: te weten op
dat wy hem leeren dienen met vol-
maecte onnooselheyt des leuens / en-
de niet onghenueynsde ghehoorsaem-
heyt: ende dan gheheel op zijn goedie-
heyt staen.

Maer wy hebben hier boorgheno-
3. men de Summa der ghemeiner lee-
re te versamen. Ende ten eersten sul-
den de leers aenmercke dat de Schif-
ture om ons tot den waerachtighen

Godt te beweeghen / claerlijck alle hey-
densejhe goden overwoezen en wilsuyt:
want de iudicijle heyt by na te allen
tyden veruulst gheueest. Ihet is
wel waer dat de naem des eenighen
Godts is alomne bekend ende ver-
maert gheueest. Want ooc die vele go-
den diende / die selue als sy na het rech-
te gheuoelen der naturen spreken / heb-
ben iudicijle den naem Godts ghe-
bruyckt / ghelijck of sy niet eene Godt
hauden te vrede gheueest. Ende dit
heeft Iustinus de Martelaer wy se-
lijck aenghetreckt de welcke daerom
heeft eenen boeck gheschreuen van de
eynhoofsigheynen rycke Godts / in den
welcken hy wt seer vele ghetuygenis-
sen bewijst dat de eenicheyt Godts zy
in aller menschen herten gheschreuen.
Dit selue bewijst oock Tertullianus
wt het ghemeyn spreken. Waer dewij-
le sy alle ghelijck zijn door hare ydel-
heyt ghetrocken ende gheualen tot
balsche dichtinghen / ende also hare sin-
nen zijn verijdel gheworden / soo heeft
alle het ghene dat sy van den eenighen
Godt natuerlijck gheuoelden / niet vooz-
der cracht ghehad / van dat sy zijn ge-
worden niet onschuldichijck. Want
oock de alderwijffe onder hen gheuen
opentlijck de onghesfadighe dwalun-
ghe haers herten te kennē / als sy wil-
len dat hen eenich Godt bysta / ende
also onsekere goden in haer ghebet
aenroepen. Bouen desen hoerwel sy niet
soo ongheschiedelijck noch grouelijck
als het ghemeyn volck / gheuoelt en
hebben van Jupiter / Mercurius / Ve-
nus / Minerva / ende andere: nochtans
als sy menigherley naturen Godts
hebben en haer herte ghebruyckt / soo en
zijn oock sy niet by gheueest van des
Wapuels bedoch. Ende wy hebben
erghens bouen gheseyt / dat alle die
wyluchtē die de Philosophen scherp-
sinlichelijck bedacht hebben / de
schuld der afwijkinghe niet wt en
wischen / dat de waerheyt Godts
niet en soude van hen allen veruulst
zijn. Hierom Habatue / alle de afgoden
berdoempt hebbende / beueelt datmen
Godt soecke in synen Tempel / om dat de

* Monarchia.

Hab. 2. 2

20.

C b

ghe-

gheloozighe geenen anderen Godt en souden toelaten / van dien die hem seluen heeft door zijn woort geopenbaert.

Cap. xi.

Datmen niet en moet Gode eenighe sinnelijke ghedaente toeschrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den warachtighen Godt afwijken, die hem seluen afgoden of beelden oprichten.

Mer ghelijc de Schrifture soeckende den grouen ende onghelerden verstande der menschen te hulpe te comen / pleecht ghemeynsamelijc te spreken : alsoo willende den warachtighen Godt van de valsche goden onderscheyden / stelt sy hem voornemelijc teghen de afgoden ende beelden. Niet dat sy prijs het gene dat te scherpsinnighelijc ende conssichelijc woort van de Philosophen gheleert: maer om dat sy soude te betontdecken hoe sottelijc / ia hoe wijsnighelijc de werelt Godt soeckt / soo langhe een yghelijc op de ghedachten zijns herten staet. Soo dan die wijslypende beschijninghe die alomte ghelesen wordt / maect alle de goetheit te niete / die de menschen doo haer eygen goetdinken sinede: Want Godt selue is alleen bequaem ghetuyghe van hem seluen. Hierentusschen de wyse dit beestelijc onuerstandt der ganser werelt heeft beuangen / dat sy sielijcke ghedaenten Godts beghere / ende also wt hout / ste / goudt / siuer ende andere doode ende verderuelijcke materie goden maken : soo moeten wy dese * grontreden weten ende houde / te weten dat de eere Godts met goddeloofse leughenen verualseht wordt / soo wanneer hem eenighe ghedaente ofte forme want aenghedicht. Waer om als Godt alle cere der godheyt heeft alleentlijc hem seluen aengetrocken in de Wet / daer hy wil leeren wat dienst hem te leuecht ende wat dienst hy verwoyrt: soo set hy terstont daer by / Du en salt by gheen beeldt

noch ghelijckenisse maken: met welcke woorden hy onse lichtuerdighe stouticheyt verbielt / dat wy niet en arbeiden om hem met eenighe sielijcke ghedaente ofte forme door ooghen te seken. Ende hy verhaelt int corte allerley ghedaenten / door de welcke nu doortijde zijn waerheyt was door superstitie tot leughen veradert. Wat wy weten dat de Persen hebben de Sonne aenghebeden. Ende de dwase Heydenen hebben hem seluen soo vele goden ghedicht / als sy ghesternten in den Hemel sage. Waer en is ooc by na gheen dier dat den Egyptenaren niet en zy een beeldt Gods gewest. Ende de Grieken zijn boue alle ander heydenen wijs geschen / om dat sy Godt onder menschelijcke ghedaente deden. Waer Godt en verghelijckt niet met de beelden met mactadre / geijc of de bequaemere ware dan vader: maer verwoyrt sonder wiemen alle beeldt / en ghelijckenissen en andere tecken / door de welcke de superstitiose meynen dat Godt hen soude by zijn.

Dit is lichtelijc te verstaen wt de redenen die hy by het verbot set. Ten eersten by Moysen seyt hy / Gedencckt dat de Herre tot u heeft gesproken in het dal Horeb. Ghy hebt een stemme ghehoort / maer gheen lichaem en hebt ghy ghesien. Daerom hoedt u seluen / dat ghy niet mischien bedroghen zijnde / u eenighe ghelijckenisse en maect / &c. Wy sien hoe opentelijc Godt zijn stemme set teghen alle beelden ende ghelijckenissen / op dat wy weten dat die alle van hem afwijken / die syne sielijcke ghedaente soeken. Wt de Propheten sal ons Esaias alleen ghenoech zijn / de welcke in dese bewijninghe oueruloedich is / om te leeren dat de Ateisteyt Godts woort met oncerlijcke ende ongeschichte dichtunghe onteert / als hy die sonder lichaem ende onsenlijc / ende een gheest ende onepndelijc ende onmetelijc is / woort by een lichaem / by een sielijc beeldt / by een dinck sonder leuen / ende by een stuck hout / siens oft gouts vergheliken. Op dese seile wyse leert

* Princ.
piani.

Exo. 20.
8.4.

2
Wet. 10.
15.

Esai. 40.
v. 18. en
41. b. 7. 8
29. en
45. b. 9.
en 46. b.
5.

Act. 17. leert oock Paulus seggende / Dewij-

g. 29.

le wy Gods gheslachte zijn / soo en moeten wy niet achten dat Godt den goude oft uluere oft steene constijck ghesneden / ofte eenighe menschelijck ghedichtsele ghelijck zy. Waerwt het openbaer is / dat alle beelden die opgherecht worden / ende alle ghelijcknissen die gheschildert ende ghemaelt worden om Godt af te beelden / hem gantschelijck mislaghen als verontweringhen zijnder Haesteyt. Ende wat wonder ist dat Godt dese vermaninghen tot den hemel af dondert / dewyle hy oock ellendighe ende afgoden den denaers wt der aerde tot dusdani-

Exo. 19. 16.

Ant feste boec van de stad Gods. Cap. 10. ghebelgdinghe dwingt. Die claghe van Seneca is wel bekend / de welcke oock by Augustinum wort ghelesen / daer hy seyt / De heylighe onsterffelijckhe en onueranderlijcke goden heylighen sy in seer onueredighe ende onedel materie / ende trecken den selue gedaenten der menschen ende beeste aen / ende oock sommighe van vermengden aerdte ende verscheppen lichamen: ende namen die dinghen goden / die sy soude booz onnatuurlijcke en ongheschickte gruwelijck achten / waert dat hy sulcx yet leuende teghen quame. Hierwt ist wederom openbaer dat die beschermers der beelden een coude wotulucht nemē / die voorwenden dat de beelden den Joden verboden waren om dat sy tot supersticie gheneeghen waren. Wāt het en gaet niet alleenlijc een volck aē / dat Godt wt zijn ewich wesen ende oncyndelijcke ordeninghe der natuere voortbringet. Ende Paulus sprac niet tot de Joden / maer tot de Athenien- sen als hy de dwalinge der afbeeldinghen Gods wederleyde.

3 Godt heeft wel somtijds door sekerre teekenen de tegenwoordicheyt zijnder Godheyt verthoont / soo dat hy geseyt wert aēlichte aē aēlichte ghesien te worden: maer alle de teekenen die hy opt heeft ghegeuen / waren bequaem tot leeringhe ende vermaenden ooc mede de menschē opentlijc bā zijn onbegrijpelijck wezen. Want hoewel de welcke / ende roock ende blanne /

Dent. 4. b. 11.

teekenen waren der hemelscher eerlijckheyt / soo bedwonghen sy nochtā als met enen thoom aller menschen herten dat sy niet en dorften arbejden / om diegher daer in te orenghen. Daerom en heeft oock Moyses selue (den Exo. 33. c. 13.) welcken nachtans bouen anderen hy hem seluen heeft gheopedaert) bidden de niet vercreghen / dat hy dat aēschijn Gods soude sien: ia hy heeft een antwoorde ontfanghen dat de mensche so groote claerheyt niet en can verdrage.

De heylighe Gheest is verschenen in de ghedaente eender duyue: maer dewyle hy terstont is verswonden / ende niet meer ghesē / wie en verstaet niet dat de gheloonighe door dat haestelijc bergangen teecken zijn vermaent gheueest / dat sy moesten geloouen dat de Gheest onstienlijck is: op dat sy niet zijn ghenade ende cracht te bide zijn: de / gheen verwendighe figure en soude soecken. Want dat Godt somtijds is verschenen in menschen ghedaente / dat was een voorspel der toecomenber openbaringe in Christo. Soo en hebben dā onder dese voorzedinghe de Joden niet moghen een teckē der godheyt oprichten in menschelijcke figure.

Matt. 3. d. 16.

Exo. 25. b. 17. 18. 21. En de ghenadēsoel waerwt Godt onder de Wet zijn teghewoordicheyt toonde / was alsoo gemaect / dat daer door wert te kennen ghegeue / dat dit het beste aensien der godheyt is / als de herten worden door verwonderinghe bouen hēseluen getoghen. Want de Cherubim verberchden den genadensoel met hare wtgheprede vleugelen / ende het seyl bedecte hem / en selfs de berre verborghen plaetse bedecte hem ghenoech in haerseluen. Daer is openbaer dat die wotinnich zijn / die arbejden door vier Cherubim exempel de beelden Gods ende der heylighen te beschermē. Wāt ic bidde v / wat beduyden die beeldekens der Cherubim / anders dan dat daer gheene bequaem beelden en zijn om de verborghentheydt G O D T S af te beelden ende booz oogen te setten? Want sy waren alsoo ghemaect / dat sy met hare vleughelen den ghenadensoel bedec-

Esai. 6.
2.2.

bedeckende / niet alleenlijck der menschen ooghen / maer oock alle gheue-
len verhinderden van het aenschou-
wen Godts / ende alsoe de lichtueerdic-
heyt straften. Hiertoef dient oock dat
de Propheten ons de Seraphim die
hen in ghesichte getoont zijn / beschrij-
uen / dat sy zijn met bedeckten aensich-
te: waernede sy te kennen geuen dat de
claerheyt der godlijcker glorie soo
groot is / dat oock selue de Enghelen
van het rechte aenschouwen vermindert
zijn / ende dat die elepne vanckens
daeruan / die in de Enghelen wt blic-
ken / van onse ooghen zijn verborghen.
Hoewel aengacnoe de Cherubim daer
van wy nu spreken / alle die recht oor-
deelen / bekennen dat die tot de oude
onderwijnghe der Wet behoorden.
Daerom ist teghen reden / die alsoo te
trecken / tot een exempel dat te onsen
tijde soude moghen dienen. Want die
kinderlijcke tijt / op dat ick alsoo spre-
ke / is vooz by ghegaen / tot den welc-
ken sulcke groue onderwijnghe ver-
ordent waren. Ende het is vozwuer
schande dat de heydenische schijners
bequamer wtleggers der Wet Godts
zijn dan de Papisten. Juuenalis ver-
wijt den Joden spottelijck dat sy ene-
kel wolcke ende Godtheyt des hemels
aenbidden. Hy doet dat wel verkeerde-
lijck ende ongoddelijck: maer spreekt
nochtans warachtigher / verfaen-
de dat hy hem eenighe ghelijckenisse
Godts zy / dan die Papisten die snate-
ren dat daer eenighe sientijcke beelde
geweeft zy. Nu dat dat volck is dick-
mael met haestighe hitticheyt tot af-
goden ghelooopen / niet anders dan ge-
lijc de wateren wt een groote fontey-
ne niet groote cracht wt quelen: daer-
wt sullen wy lieuer leeren / hoe groote
lijc onse vernuft zy tot afgoderie gene-
ghen: op dat wy onse ghemeyne schult
op de Joden worpende / niet onder den
nodelen wellust tot sondivghen / eenen
doodlijcken slaep en slapen.

4. Tot dit selue dient ooc dit / De af-
goden der heydenen zijn gout ende sil-
uer / werck der handen der menschen /
Want de Prophete bewijst wt de ma-

terie dat die gheene goden en zijn / der
welcker beelde en ghedaente goud en
siluer is: en set dat als openbaer ende
bekent / dat al wat wy wt ons eygen
geuoelē vā Godt begripē niet anders
en is dan een dwaes gebichtsel. Ende
hy naemt de afgoden hout ende stier /
lieuer dan slijck of steen / op dat sy noch
door schoonheyt noch door dierbaer-
heyt geen eertweerdicheyt en gekrijge: maer
besluit nochtans int ghemeyn dat ge-
dinc ieuigenachtigher en is dan dat wt
eenighe doode materie goden gesmeedt
worden. Hierentusschen bewijst hy ooc
niet min dat andere / te weten / dat de
menschen niet veel te bulle lichtueer-
dich opgeblaze zijn / de welcke hoewel
sy alle ooggenblic hare verganchelijckē
geleenden en gebedelden adam moeten
intrecken / nochtans doze de cere Gods
den afgoden geue. De mensche word
bedwonghen te belijden dat hy een dier
is alle daghe sterfelijck / ende wil noch
tans datrae een metael vooz Godt achte
dien hy den oorspronck der godheyt
soude ghegeuen hebben. Want waerwt
hebben de afgoden haren oorspronck
anders dan wt der menschen gots-
duncken. Daerom is die bespottin-
ghe des Poeten recht / daer hy enen
afgodt inzyngt aldus spreken: Woer-
tyden was ick een vijghen block een
onnut hout: maer doe de schijnwer-
ker twijfelde of hy een banck wilde
van my maken of enen Papium / so
heeft hy hem seluen bedenkende lieuer
ghadt dat ick een godt zijn soude.
Daerwt ben ick et. Te weten een
aerdisch menschen dat byna te al-
len ooghenblich den adem verliest / sal
door zijn conste den naem ende cere
Godts eenen dooden blocke gheuen.
Maer dewijle de Epicureische Poete
lustichlijck spottende / geen Religie en
achte / so sullen wy syne ende zijns
ghelijcken redenen achterlaten / ende
ons laten beweghen / ia doorsnijden
met de scheidungē des Propheten / daer
hy seyt dat de menschen te vele wtan-
nich zijn / die wt de selue blocke hensel-
ue warmē / den ouen heeten om broot
te backē / vlesch brade of siede / en enē

Pla. 117.
b. 4. m. 15.
135. 6.

Hom. 1.
Scim.
Saty. 8.

Esai. 44.
b. 12.

Godt

Godt snijden/door den welcken sy hen
seluen ter aerden buyghen om hem te
aenbieden. Ende daerom beschuldicht
hy se erghens niet alleenlyck wt de
Esa. 40. Wet/maer berwyft hen oock dat sy wt
e. 21. de fundamente[n] der aerde niet geleert
en hebben: te weten / de wyle gheen
dinc soo onghenueghelyck en is / als
te willen Godt die onmetelyck / ende
sonder begyn / ende sonder eynde is /
tot een mate van vyf voeten brengen.
Ende nochtans bewijst de ghewoonte
dat dese onnatuurlycke ongheschiede
fakē den mensche door de verdozent-
heyt natuerlyck is. Men moet ooc we-
ten dat de afgoderpe alomme niet dese
wijse van spreken aengheteeckent wort
te weten / dat sy zijn wercken der han-
den der menschen / ende gheen godlyc-
ke autoriteyt en hebben: op dat dit vast
ende seker zy dat alle godsdiensten die
de menschen vor henselue bedacht heb-
ben veruollet zijn. Dese raserie ver-
swaert de Propheete in den Psalm / om
dat de menschen die dinghe die noch le-
uen noch gheuoeelen en hebben / aenroep-
pen om hulpe / hoe wel sy daerom niet
verstant begaest zijn / om dat sy soude
weten dat alle dinc door de cracht
Godts gheroert wort. Maer de wyle
alle volcken ende oock een yghelyck
bysonder door de verdozentheyt der
natuer tot soo groote wtstinnicheyt
wort ghetrocken: daerom doudert de
Gheest ten eynde met eenē grawelijc-
ken vloeck / segghende / Ick die ghene
diese maken ende alle die daer op be-
trouwen / hen ghelyck worden. Men
moet oock aenmercken dat also wel de
gemaelde ofte gheschilderde / als de ge-
trauen oft ghesneden beelden verbode
zijn: waer door de onnutte onschuldin-
ge der Grieken wederleyt wort. Wat
sy meynen wel hare dinghen ghedaen
te hebben / als sy gheenen Godt en gra-
uen noch snyde / hoe wel sy in maelde-
rien en schilderyen meer dertelheyt be-
driuen dan eenighe andere heydenen.
Maer Godt en verbiedt niet alleenlyc
hein eenighe ghelyckenisse vā dē beeldt
snyder op te rechten / maer ooc van ee-
nighen constenare te dichten: want hy

woort conrechte ende met schande ende
berispinghe zijnder. Maer seyt also
bergheliken.

5
Ick weet wel dat het een seer ghe-
meyn seggen is / Wat de beelden zijn
der onghcleerden boecken. Wat heeft
Gregorius gheseyt: maer den Gheest
Godts oordeelt veel anders / in des
welcken schole soo Gregorius aengae-
de dese sake hadde gheleert gheweest /
soo en soude hy noyt also ghesproken
hebben. Want dewyle Jeronias seyt
dat het hout is een leeringhe der ydel-
heyt: ende Habacuc leert dat het beeldt
is een leeraer der leughen: soo moent
boozwaer hierwt de gemeyn leere ver-
staen / te weten / dat het al ydel ende leu-
ghen is / wat de menschen wt beelden
van Godt leeren. Ist dat yemant hier
teghen seyt dat die van de Propheeten
gestraft worden / die de beelden tot
goddeloose supersticie nuytbruycken:
Ick bekenne dat wel: maer ick segghe
oock daerby het ghene dat allen open-
baer is / te weten / dat van hen gant-
schelijck verdoemt wort het ghene dat
de Papisten door een vast fondament
houden / nemelijck / dat de beelden zijn
als boecken. Want de Propheeten set-
ten de beelden teghen Godt / ghelyck
dinghen die teghen malcanderen stry-
den ende die nimmermeer een. en niet
malcanderen eens zijn. Dese verghe-
lijkinghe wort gheset in die plaetsen
die ick weynich te voren verhaelt heb-
be: te weten / Dewyle daer alleenlyck
een warachtich Godt is / den welcken
de Joden dienden / soo worden verkeer-
delijck ende valscheelijck siemelijck si-
guren ghedicht om Godt voor ooghen
te setten. Ende dat alle de menschen el-
lendichlyck bezoghen worden / die de
kennisse Godts daer wt hale. Ten laet-
sten / ware niet alle de kennisse Gods
die wt de beelde gehalt wort / valsche
ende bedriegelijck / soo en soudense de
Propheeten niet also int ghemeyne ver-
doemen. Ten minsten behoude ick die /
dat wy niet anders dan vā woorde tot
woordt en verhalen dat de Propheeten
ghcleert hebben / als wy leeren dat het
al ydelheyt ende leughen is / dat de
menschen

Jer. 10.

a. 3.

Hab. 2.

b. 18.

menschen willen Godt niet beelden maken ende afmalen.

6 Men lese haer desen het ghene dat Lactantius ende Eusebius hebben vā dese sake gheschreuen: de welcke niet en hebben ghetwijfelt voór seker aen te nemen/ dat alle die der welcker beelden ghehen worden/ zijn sterfelijcke menschen gheweest. Ende Augustinus en gheuoelt oock niet anders/ de welcke oordeelt onghespozost te syne/ niet alleenlyck datmen de beelden aanbiddt/ maer oock datmen se Gode oprecht. Nochtans seyt hy niet anders dan dat vele iaren te voren is in het Elbertinsche Concilium veroordeent/ waeruan dit het sessendertichste Capittel is. Het heeft ons behaecht gheene malen ofte schilderen te hebben in de kercken: op dat niet het gene dat aeghebden wort/ aen de wanden gheschildert ofte ghemactt worde. Waer het ghene dat Augustinus erghens wt Marrone hy byengt/ ende met zijn oordeel beuefsicht/ is voornemelyc weerdygh verhaelt te worden: te weten/ dat de ghene die eerstmal de beelden der goden hebben inghebracht/ de breefse wech ghenomen/ ende de dwalinghe vermeerderd hebben. Waert dat Marro alleen dat seyde/ soo soude het moghelijck weynich authoriteyt hebben: nochtans soude het selue ons niet rechte schaemte aenbrenghe/ dat een Heydensch mensche in de duyfernisse tastende/ is tot een sulck licht gecomen/ dat hy gheseyt heeft dat de lichamelijcke beelden daerom der godlijcker Maesteyt onweerdich zijn/ om dat sy de breefse Godts vermindere in de menschen/ ende de dwalinghen vermeerderen. Voorwaer de sake selue betuycht dat dit niet waerheyt ende wijsheyt is gheworden: maer Augustinus dit van Marrone ghenomen hebbende/ brengt het selue voort als wt zijn eyghen gheuoelen. Ende hy vermaent ten eersten dat de eerste dwalinghen van Godt daer in de menschen vermeret zijn/ haer eerste beghinsel niet en hebben van de beelden/ maer dat sy door dese nieuwe materie

zijn ghewassen ende vermeerderd. Daernaer beduydt hy dat de breefse Godts daerom wort door de beelden vermindert of wechghenomen/ om dat zijn godtheyt lichtelijck can in de dwacheyt ende ongheschicktheyt ende de onbequame dichtunghe der beelden veracht worden. Ende och oft wy niet soo seer en beuonden dit tweede waerachtich te syne. Daerom soo wie wil wel ende recht gheleert worden/ die en leere wt de beelden niet wat hy van Godt behoort te weten.

Daerom ist dat de Papisten cenige 7 ghe schaemte hebben/ soo en sullen sy voort aen niet meer dese wtvlucht gebruiken/ te weten/ dat de beelden zijn de boecken der ongeleerder menschen/ het welcke soo opentlijck wort niet seer vele ghetuyghenissen der Schriftuere wederleydt. Ende ofick hen dit toelste/ so en souden sy nochtas daermede niet vele maken om de afgoden te beschermen. Het is openbaer welcke ongheschichte dingen sy willen de menschen voort eenen Godt in de hand stellen. Ende die beelden die sy den heylighen maken/ wat zijn die anders dan exempelē van verloren cost ende onreynicheyt: den welcken soo hem vermandt soude geheelijc maken/ die ware weerdich niet staen gheslaghen te worden. Voorwaer in de dordeelen ende de hoerenhuyfen zijn schaemteliijcker ende matichlijcker verciende hoeren/ dan maechdenbeelden in de kercken. Den Martelaren en maken sy oock gheent betamelijcker wesen. Daerom laet se doch hare beelden pimmers een weynich schaemteliijc maken/ op dat sy wat beschaemteliijcker moghen lieghen dat sy boecken zijn van eenighe heylicheyt. Maer wy sullen oock dan antwoorden dat dit gheen wijsē en is om het ghelouighe volck in heylighe plaetsen te leeren/ het welcke Godt wil niet een beel ander leere onderwisen hebben dan met die beuelsen. Wy heeft gheboden datmen daer soude een alleen ghemeyn leere voort setten in de predikinghe zijns woorts ende heylighe verborgentheiden: hier in bewijzen

Int. 4.
boeck vā
de stad
Godts
cap. 9. en
31.

sen die hare herten weynich becom-
mert te syne / die met de ooghen omme
druuen om de Weelden te bemerken.
Welcke namen dan de Dapisten sul-
ke onghcleerde / die alleenlyc comen
met beelden geleert worden: Gewetē
die / de Heere bekent voor syne disci-
pulen / die hy weerdich acht syne he-
melsche wyshheit te openbaren / die hy
met de salighe verborghentheden zyns
rycks wil gheleert hebben. Ick beke-
ne wel ghelyck de sake is / datter te
desen tyde vele zyn die sulcke boec-
ken niet en moghen missen noch der-
uen: maer ick bidde u / waer han comt
de onuerstandicheit / anders dan dat
hen de leere wort onthouden die alleen
bequaem is om hen te leeren: Want
de Dienaers der Ghemeynten en heb-
ben om geen ander oorzaak den Weel-
den het leeramt onergheueu / dan
om dat sy selue stom waren. Pau-
lus betuyecht dat Christus door de
warachtighe predikinghe des Euan-
gelij wort af ghebeeldet / ende ee-
nighins voor onse ooghen ghecruyst.
Daerom wat noodt waret alomne in
de kercken soo vele cruypen van
hout / steen / sluer / ende goud
op te richten / waert dat ghetrouwe-
lyck ende wel gheleert worde / dat
Christus is ghestorne om in het cruy-
te onsen bloeck te draghen / ende onse
sonden door de offerhande zyns doots
te versoenen / ende met synen bloede
wt te wasschen / ende ons Gode den
Vader wederaenghemacem maken.
Wt dit alleenlyck mochten sy meer
leeren / dan wt dursent houten ofte
steen cruypen: want op gouden en-
de slueren cruypen staen moghelyck
de ghierighe herten seerder de oo-
ghen / dan op eenighe woorden
Godes.

8. **Wt** van den oorspronck der Afgode-
den / is hyne een ghemeen gheloen
dat in het boeck der wysheit is ghe-
schreuen: te weten / dat die zyn deet-
ste autozen daerua gheweest / die dese
eere hebben den dooden ghedaen / dat
sy hare ghedachtenisse hebben super-

sticienslyck gheert. Ende ick kenne
voorzwaer dat dit quade ghebruyck seer
oude is: noch en verstaet oock niet
dat hier door als door een byer de rase-
rie der menschen tot afgoderie is hit-
tiger gheworden: nochtans en late
ick niet toe dat dit zy de eerste fontey-
ne deses quads gheweest. Want
dat men afgoden ghebruyckt heeft eer
de eergheerichheit in de beelden den
dooden te heylighen was op ghedo-
men / (de welcke de Heydelsche schry-
uers dickmael melden) dat is open-
baer wt Hose. Want als hy verhaelt
dat Rachel heeft haers Vaders Afgode-
den ghestolen / soo en spreect hy niet
anders als van ghemeynen ghebruyck-
ke. Maer wt men mach verstaen dat
des menschen vernuft een ewighe
werckwinkkel der afgoden is. Maer
de diluue ofte sondvloet wast als een
wedergeheboorte der werelt: nochtans
niet vele jaren daer na hebben de men-
schen henschden na haren lust Gode
ghemaeckt. Ende het is ghelouelyck
dat noch binen des Heylighen Pa-
triarchen leuen syne neuen hebben
tot afgoderie begheuen gheweest / soo
dat hy niet sonder seer bittere droef-
heit heeft ghesien de aerde met afgode-
den ontrenicht worden / welcs on-
reynicheit God onlancks niet soo
grouwelycken oordele ghesuyert
hadde. Want Chare ende Nachor wa-
ren nu voor Abrahams gheboorte Afgode-
den dienaers ghelyck Josue be-
tuyecht. Dewyle de nacomers Sein /
soo corte zyn afgeuallen / wat sul-
len wy houde van de nacomers. Chas-
die te voren in haren vader veruoecht
waren: Het is voorzwaer alsoo / ghe-
lyck het herte des menschen is vol
hoouerdrichheit ende lichtuwerdicheit /
alsoo derf het na zyn begrip Gode
dichten: ende ghelyck het niet plomp
heert ende stouticheit is veran-
ghen / ende onder seer grove onwe-
tentheyt ligt / alsoo denckst het
leughen ende vbel ghedachten noot
God. Tot dit quade comt een
nieuw ongheschiedicheit / te we-
ten

Gene. 3
c. 19.Jos. 24
a. 1.Galat. 3.
a. 1.Galat. 3
b. 13.Gal. 14
b. 15.

ten / dat de mensche wil Godt sulck
wt drucken ende maecten / ghelijck hy
hem heeft in het herte begrepen. Soo
dan het herte genereert den afgodt /
ende de handt baert hem. Dat dit zy
de oorzoonck der Afgoden / (te wete /
dat de menschen niet en gheloouen dat
Godt by hen is / ten zy dat hy hem sel-
uen lichamelijck vertoonen) dat maect
het exempel der Israeliten openbaer.
Want sy segghen / Wy en weten niet
wat desen Allah is gheschiet / maect
ons goden die ons voor gaen. Sy wi-
sen wel dat die Godt was / wiens
cracht sy in soo vele miraculen beuon-
den ende beproeft hadden / maer sy en
betrouden niet dat hy by hen was / ten
ware dat sy een lichamelijck teecken
zijns aenschijns saghen / dat hen een
getuygenisse Godts ware dieregeer-
de. Soo hebben sy dan van een voor-
gaende beelde willen bekennen / dat
Godt de leytsman haer der reyse wa-
re. Dit leert de daghelijckse beuon-
dinghe / dat het vleesch altyt ongherust
is / tot dat het heeft een dichtsels ghe-
lijck gheuonden / waer in het hem sel-
uen als in Godts beelde ydelijc troost.
Wyna te allen tijde van de scheppin-
ghe der werelt aen / hebben de men-
schen / om dese blinde begheerte ghe-
hoorsaem te zijne / teekenen op ghe-
recht / waeruy sy ghelooften dat Godt
hen voor de ooghen was.

Ma dusdanich dichtsels volcht ter-
stont de aanbiddinghe. Want doe de
menschen merkten dat sy Godt in de
beelden aenschouden / soo hebben sy
oock leen daer in ghedient. Ten eynde
de gheheel met herten ende met ooghen
daer aen ghehecht zijnde / hebben sy be-
gonnen vreselijcker ende onuerstandi-
gher te worden / ende de beelden ghe-
lijck oft daer eenighe godheyt in wa-
re / te verwonderen ende verheffen.
Nu is openbaer dat de menschen niet
tot Afgodendienste en vallen / eer sy een-
ighe groote meeninghe vercrege heb-
ben / niet dat sy de beelden achten go-
den te zijne / maer dat sy dencken dat
eenighe cracht der Godheyt daerin
sijnt. Soo dan het sy dat ghy Godt

ofte een creature v seluen voorset in
het beelde / als ghy daer voor tot eer-
biddinghe weder valt / soo zijt ghy nu
niet eenighe afgoderie betoonert. Hier
om heeft de Heere niet alleenlijck ver-
boden ghemacchte Beelden op te rech-
ten om hem te vergelijcken / maer
oock datmen gheenerley yptelen noch
steenen en soude heylighen om die te
aenbidden. Om de selue oorzaecke
wordt in het ghebodt der Wet ooc het
ander deel van de aanbiddinghe daer
by gestelt. Want soo haest alsme Gode
heeft een seltwaerlijcke figure ghe-
dicht / soo bindmen oock zyn cracht
daer aen. Soo onuerstandich zijn de
menschen / dat sy Godt daer hechten /
waer sy hem ghedicht hebben: en daer-
om en connen sy niet laten hem te aen-
bidden. Ende daer is gheen verschil in /
of sy slechteijck het beelde eeren / ofte
Godt in het beeldt / want dit is altydt
Afgoderie / almen den beelde godhe-
ke eere doet / op wat wijse het oock zy.
Ende dewyle Godt niet en wil supera-
sticieuselijck ofte met valschen dienst
ghedient zijn / soo wordt hem ontno-
men al wat den beelden ghegheuen
wordt. Laet die hier toehooren die arme
voorwendinghen ende dekselen soe-
ken / om de grouwelijcke afgoderie te
bescherme / door de welcke de waracha-
tighe religie is vele voorleeden tijden te
niete gheweest. Sy segghen / De beel-
den en worden niet voor gode gheacht.
Antwoorde / De Joden en waren oock
niet alsoo geheel onbedacht / dat sy niet
en souden ghedachtich gheweest heb-
ben dat die de Gode was / door wiens
handt sy wt Egypten ghebacht wa-
ren eer sy het calt maecten. Ja ooc als
Aaron seide dat die de gode warc doot
de welcke sy wt Egypten lande ver-
lost waren / hebben sy onuerstandich
lijck dat toe ghesaen / claerlijck te ken-
nen gheuende / dat sy Godt den bet-
soffer wouden behouden / alleenlijck
mochten sy hem in het calt sien voor-
gaen. Het en is oock niet ghelooone-
lijck dat de Heydenen soo onuerstandi-
gich waren / dat sy niet en souden ver-
staen hebben / dat Godt wat anders
was

In den
psal. 113

was dan hout ofte steen. Want sy ver-
anderen de beelden na haer goetdinc-
ken/ ende hielden altyt de selue go-
den in het herte: ende sy maectten ee-
nen gode vele beelden/ ende en dichte-
den nochtans na de beelheyt der beel-
den niet vele goden. Wouen desen sy
heylighden daghelijcks nieuwe goden/
ende en meynden nochtans niet dat sy
nieuwe goden maectten. Men lese die
ontschuldighen die Augustinus
schrijft van de afgoden dienaren te sy-
nen tijde voorgegint te syne. Te we-
ten/ als sy berispt worden/ antwoor-
den de ghemeene slechte menschen/ dat
sy niet dat sichtbaerlijcke en eerden/
maer de godtheyt die onzichtbaerlijcke
daer in woonde. Ende die van supuer-
der religie warē (ghelijck hy spreekt)
seyden dat sy noch beelde noch duyvel
en eerden: maer dat sy door die licha-
melijcke beelde aensaghen het teeken
des dinck dat sy behoorden te aenbid-
den. Wat ist dan: alle de afgoden die-
nars oft sy Joden ofte Heydenē zijn
gheweest/ en hebben niet anders ghe-
sint gheweest/ dan nu gheseyt is: te
weten/ niet te vreden zijnde metten
gheselijken verstande/ meynden dat
hen Godt soude sekerder ende nae-
der wesen door de beelden. Ende na
dat hen dese verkeerde verghelijckin-
ghe ende afbeeldinghe Godts eenmael
behaecht heeft/ soo en is daer gheen
eynde gheweest/ tot dat sy dicmael met
nieuwe betooueringhe verstrickt zijn-
de/ meynde dat Godt zijn cracht ver-
thoonde in de beelden. Ende niet te
min hielden de Joden dat sy onder
sulcke beelden den ewighen Godt/ de
renighen ende warachtighen Heere
des Hemels ende der aerde/ dienden:
ende de Heydenen desghelijck dat sy
haere (hoewel valsche) goden diende/
de welcke sy nochtans dichtede in den
Hemel te woonen.

10 Die verfaaken dat dit boortijden is
gheweest/ ende oock te onsen tijde ge-
schiet/ die lieghen onbeschaemdelijck.
Want waerom vallen sy voor de beel-
den neder: Waerom als sy biddē wil-
len wenden sy hen tot haer ghelijck

tot Godts ooren. Want het is waer
dat Augustinus seyt/ Dat niemant
en bidt noch en aenbidt also het beelde
aensende/ die niet alsoo en sy ghesint/
dat hy meynt daerū verhoort te wor-
den/ ofte hoert daerū te gheyrigen
dat hy bidt. Waerū is onder de beel-
den des seluen Godts soo groot onder-
scheyt/ datmen de eene veracht oft
slechtelijck eert/ ende de ander allerley
groote eere aendoet: Waerom maken
sy moede leden beloesse reysen ende
peregrinagen doende tot die beelden/
der welcker ghelijcke sy te huys heb-
ben. Waerom strijden sy te desen tijde
soo seer daer voor oock totter doot/ soo
dat sy lichtelijcker souden verdraghen
dat hen den eenighen Godt ontnomen
worde/ dan datmen hare beelden ver-
worpe. Ende nochtans en verhaele ic
noch de groue dwalinghen des ghe-
meynen volcx niet/ die byna ontallick
zijn/ ende schier aller menschen herten
beuangen hebben: maer ick geue al-
leenlijck te kennen/ wat sy belijde als
sy henseluen willen aldermeest van af-
goderije ontschuldighen. Sy segghē/
Wy en namense onse goden niet. Dat
en deden oock de Joden noch de Hey-
denen boortijden niet/ ende nochtans
en lieten de Propheten niet alomme
hen de hoererie die sy met hout ende
steen deden te herwinten/ alleenlijck om
dier dinghen wille die daghelijck ghe-
schien van de ghene die willen Chri-
stenen gracht worden/ te weten/ om
dat sy Godt in hout en steen vleesche-
lijck eerden.

Hoewel het en is my niet verbor-
ghen/ noch en is oock niet te bedecken
dat sy ontulien met een scherpsinnige
onderscheydinghe/ de welcke weynich
hierna sal wederom volcomelijcker
gemeldt worden/ Te weten/ sy seggen
dat den dienst welcken sy de beelden
doen/ sy Idola maer niet Idola
latria/ dat is (ghelijck sy willen) beel-
den dieninghe/ maer niet beelden ee-
ringhe/ hoewel beyde die Grieksche
woorden beteecken een dinck/ want
also spreken sy als sy leeren/ dat dien
dienst welcken sy Idola namen/ mach
den

den beelden mede ghebedyt: worden sonder Gode onghelyck te doen. Soo dā / sy achten henscheluen onschuldich te syne / als sy alleenlyck beelden dienaers zijn / ende niet beelden eeren. Maer ist niet lichter yemant te eeren dan yemands dienstknecht te syne. Ende nochtans als sy in het Grieksche woort bedekinghe soekinghe soecken / soo stryden sy seer kinderlyck teghen henscheluen. Want dewijle Latreun by den Griekē niet anders en is te segghen dan dienen en eeren / soo is het ghene dat sy segghen / soo vele ghelyck oft sy beleden dat sy hare beelden dienden / maer sonder dienst / ende eerden maer sonder eere. Sy en hebben oock my niet te beschuldighen dat ick se soecke in de woorden te vangen / maer sy selue dewijle sy willen de ooghen der eenuoudigher beduyfsteren / gheuen haer onwetentheyt te kennen. Nochtans hoe seer wel sy ter sprake zijn / soo en sullen sy nochtans nimmermeer met hare wel-sprekenheit daertoe comē / dat sy souden bewijfen dat eene ende de selue sake soude twee zijn. Laet hen (segghe ick) bewijfen dat in de sake eenich onverscheydt is / op dat sy moghen gheacht worden den ouden afgoden diēnaren niet ghelyck te zijne. Want ghelyck een ouerspeelder ofte doodtslager niet en can zijn schuld ontulien daermede dat hy spier boosheit eenen anderē naem gheeft / alsoo en betaemet niet dat dese afgoden dienaers souden door enen listichlijcken gedichten naē onschuldich geacht worden / ist dat sy in de sake gheen onderscheydt en hebben van de afgoden dienaers de welke sy oock selue bedwonghen worden te berdoemen. Ende nu en verscheyden sy niet alleenlyck haer sake van de oude afgoden dienaers / maer volghen meer die verkerdelijck na / (het welke de fonteyne des quaets is) de wijle sy teekenen met haer vernuft dichten ende met hare handen maken / daer mede sy Gode willen asbeelden.

12 Nochtans ben ick niet also super-

sticioes dat ick soude achtē gantsche-lijck gheene beelden ijdelyck te syne. Maer dewijle het synode ofte grauen / ende malen ofte schilderen Gods gaue zijn / so eysche ick het oprecht ende supuer ghebruyck daer van: op dat die dingen die ons de Heere heeft tot zijn eere ende onsen nut ghegheuen / niet en worden door onse ghebruyck ont-reynicht / noch oock tot onse verderf verkeert. Godt niet sienlijcke ghe-daente te maken / dat achten wy onge-oorloeft te syne: want hy selue heeft dat verboden / ende het en can sonder eenighe mismakinghe zijnder eerlijcheyt niet gheschien. Ende op datmen niet en meyne dat wy alleene in dit ge-boelē zijn: alle wijse ende rechte schyn-uers hebben altydt sulcx gheschraft / ghelyck dat beuonden wort vā de ge-ne die der seluer gheschiften lesen. Ist dz het niet geoorloeft en is Gode niet sels een lichamelijc beeldt te maken: so ist veel min gheoorloeft sulcke een beeldt voor Godt ofte Godt daerin te eeren. So en moet dan de maiesseft Gods / die verre bouē het gheuoelen der ooghen is / met onbehoorlijcke gesichten niet veruualschyt worden: maer alleenlyck die dinghen moghen ghesnede oft gegraven / ende gemaele ofte geschildert wordē / die de ooghe conne begriypen. Sulcke zijn eensoeds histozien en gheschiedemissen / de welke eenich ghebruyc hebben in leeren ende bermanen: eensoeds beelden en figurē der lichamen sonder beteekēghe eenigher geschiedemisse: dese en sie ic niet wat sy comen doen dan den ooghen behaghen. Ende nochtans ist opēbaer dat byna alle de beelde diēnen dussan-ghe heeft in de kercken ghesien / zijn sulcx gheweest. Wacrt mē mach oordeelen dat se niet ten zijn door verstant ofte verkiekinghe daer ghesseit / maer door dwase ende onuoorzichtighe begheerte. Ick verswijghe hoe verkerdelijck ende onbetamelijc sy ten mees-ten deel zijn ghemaeckt / en hoe vrie-lijck de beeldt sijnders ende maelders haer bertelheyt hier in hebbe bewesen het welke ick weynich te voren heb-

beaen-

be aengheroert. Dit segghe ick alleen-
lijck / wanner daer schoon gheen seyl
in en ware / soo en denghen sy noch-
tans niet om te leeren.

23 Maer laet ons dit onderschept la-
ten baren / ende hierentusche ouerleg-
ghen of het nut zy gantschelijc eenige
beelde in de kercken te hebben die ghe-
siede dingcn of menschen lichamen
afbeelde. Ten ersten ist dat de autozi-
teyt der ouder geueynste ons yet be-
weecht / so laet ons ghedencken dat de
Christelijcke kercke zijn int ghemeyn
sonder beelden gheweest byna by sho-
dert iare in de welke de Keligie noch
bloeyde / ende de oprechte leere haren
loop hadde. So zijn dan de beelden doe
eerst aenghenomen tot vercieringe der
kercken / als de oprechticheyt des
diensts begonste veruulst te wordē.
Ick en wil niet disputeren wat reden
sy hadden die de eerste autoozen daer-
van gheweest zijn : maer ist dat wy
euewe met euewe / ende tijdt met tijdt
berghelijcken / soo sullen wy sien dat
sy seer zijn afgewecken van de geheel-
heyt der ghene die sonder beelden
waren . Ende wat meynen wy dat
die heylighe Vaders souen de ker-
ken soo langhe sonder beelden ghela-
ten hebben / hadde sy die nut ende sa-
lich gheacht: Maer doozwaer dewijle
sy saghen dat daerin gheene of cleyne
nutrich was / maer veel perijckels /
soo hebben sy die meer met reden ende
raet verworpen / dā dooz onwetetheyt
ofte onachtsaemheyt achterghelaten.
Dit betuycht oock Augustinus met
clær woorden / segghende / Dewijle sy
in dese plaetsen in hooge eerlijckheyt
gheset worden / op dat sy van de ghe-
ne die bidden ende die offeren ghesen
worden / soo maken sy dooz de ghelijc-
heyt der leuender leden ende sinen
(hoe wel sy sonder leuen ende gheuo-
len zijn) dat sy den swacken herten
schijnen leuen ende adem te hebbē. &c.
Ende erghens / Die figuren ende af-
beeldinghe der iere maect en dwingt
eenichins / dat de siele die in een lie-
haem leest / te meer meyne dat dat lie-
haem gheuoelen heeft / dat sy niet ha-

ren lichame seer ghelijck te syne / &c.
Ende weynich daer na / De beelden In den
zijn crachtigher om de ellenighe zie- 113.
le te crommen ende verleyden om dat Psalm.
sy mont / ooghen / ooren / ende doeten
hebben / dan om te rechten ende op
goeden wech te brengen / om dat sy
noch spreken / noch sien / noch hooren /
noch wandelen en connen. Dit schijnt
doozwaer de oorsake te syne / waerom
Joannes ons gheboden heeft / niet al-
leenlijck den beelden dienst / maer oock
sels de beelden te schouwen . Ende
dooz de gruwelijcke raserie die dooz
desen tijdt byna tot verlies der gant-
scher godtsalicheyt heeft de werelt
beuanghen / hebben wy deel te wel be-
uonden / dat een teecken der afgoderie
wordt opgherecht / soo haest als beel-
den in de kercken geset worden. Want
de dwaelheyt der menschen en can
haer niet onthouden / sy moet tersfont
tot supersticioefen ende afgodischen
dienst vallen . Ende oft schoon daerin
so groot perijckel niet en ware / noch-
tans als ick ouerlegghe tot wat eynde
de kercken zijn veroorzont / soo
schijnet my ick en weet niet hoe der
kercken heyligheyt niet te betamen /
dat daer andere beelden in comen /
dan die leuende / die Godt dooz zijn
wozdt heeft gheheylacht: te weten
de Doop / ende het Nactmael des
Heeren / met de andere ceremonien /
met de welke onse ooghen behooren
soo neersichlijck becommert / ende
soo leuendichlijck verweecht te wor-
den / dat sy gheene beelden dooz men-
schen vernuft ghemaect en begheeren.
Siet daer den grooten nut der beel-
den / dat met gheen bergeldinge en can
betaelt worden / ist dat wy den Papi-
sten ghelooen.

14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

verozdent datmen soude niet alleenlijc
 Weelden in de kercke hebben / maer
 oock aenbidden.) Want wat ick seg-
 ghe / daerteghen brenge de autoriteyt
 den Concilium groot voordeel. Hoe-
 wel op dat ick de waerheyt segghe / ic
 en brenge dit niet soo seer by om dat
 het my seer beweecht / als om dat het
 den Leseren soude opbaer zijn / waer-
 toe de raserie der gener zy ghecomen /
 die de beelden leerder begheert hebben
 dan het den Christenē betaeamt. Waer
 laet ons dat eerst becorten. Die te de-
 sen tyde het ghebruyck der beelden be-
 schermen / die ghebruycken deses Ri-
 ceenschen Conciliums. Ende daer is
 een wederlegghoeck onder den naem
 Caroli Magni / den welcken mi mach
 wot de maniere van schijuen verstaen
 te dier seluer tijt ghemaect te syne.
 Daerin worden verhaelt de sentēcie
 der Bisshoppen die in dat Concilium
 waren / ende oock de argumenten ende
 bewysinghen daermede sy stredē. Jo-
 annes de Legaat oft bode der Ooster-
 scher ghemeynten / seyde: Godt heeft
 den mensche gheschapen na zijn beel-
 ende ghelijckenisse: ende hierwt be-
 wijst hy / datmen daerom moet beelde
 hebben. De selue meynt dat de beel-
 den ons zijn aengherade dooz dese sen-
 tencie: Choomt my dyne aensichte
 want het is clierlijck. Een ander om
 te bewysen datmen moet beelden heb-
 ben op de altaren / heeft dese ghetuy-
 ghenisse voortgebracht / Niemand en
 ontfceekt een licht om onder een cozen
 mite te setten. Een ander om te be-
 wysen dat het aenschouwen der beel-
 den ons nut is / heeft dit versken wt
 den Psalm voortgebracht / Heere
 het licht dijns aenschijns is op ons
 versegheit. Een ander heeft dese ghe-
 lijckenisse ghebruyckt / Ghelijc de Pa-
 triarchen ende voornamē der Heyde-
 nen offeranden ghebruyckt hebben /
 dat oock also de Christenen moeten
 de beelden der Heylighen hebben dooz
 de afgoden der Heydenē. Tot dit sel-
 ue hebben sy oock dit ghedreyt / Hee-
 re ick hebbe de clierlijckheyt dijns
 hays lief ghehad. Waer bouen alle

is dese wtlegghinghe bernaestich /
 Ghelijc wijt ghehoort hebben / alsoo
 hebben wijt oock gesien. Soo wort
 dan Godt beaent niet alleenlijc dooz
 het gehoor des woorts / maer oock
 dooz het aenschouwen der beelde. Sulck
 is oock dat scherpmūnich argument
 Theodozi / als hy seyt / Godt is won-
 derlijck in syne heylighen: ende daer
 staet erghens gheschreuen / De Hey-
 lighen die op der aerde zijn: Soo dan
 dit moet van de beelden verstaen wor-
 den. Somma het zijn soo schadelijc-
 ke onwijse redenen / dat ick my schame
 die te verhalen.

Ende daer sy van het aenbiddē der
 beelden disputeren daer wort by ghe-
 bracht de aenbiddinghe Pharaonis / en
 der roede Joseph / ende des naems
 welckē Jacob heeft opgerecht (hoe
 wel in dit leste en veruulichen sy niet
 alleenlijc de Schijtuere / maer brē-
 ghen ooc dooz dat nergens gevonden
 en wort. Item dit / Aenbide de voer-
 banc zijnder doeten / en aenbid in sy-
 nē heyligē berch: ende / Wijn aensichte
 sullen alle rijke des volcx aenbidden.
 Dese schijnen hen seer stercke ende
 quame bewysinghen. Waer waert
 dat iemand wt spot wilde den be-
 schermer der beelden enē spottelijc-
 ken persoon maken / soude die ooc con-
 nen grouer en ongheschickter redenen
 versamelen: Ende op dat daer gheen
 twyfelinghen meer en bleue / soo heeft
 Theodosius de Mirensche bisschop so
 ernstichlijc met droomen zijns Arch-
 dekens beueflicht / dat de beelden be-
 hoorzen aenghebeden te worden / ghe-
 lijck of hy daeruan een hemelsch beel
 hadde. Laet nu de beschermers der
 beelden gaen ende ons niet de verorde-
 ninghe des Conciliums brenghen:
 ghelijc of die eerwerdighe Vaders
 niet gheheel henseluen ongelooftwee-
 dich en maecten / als sy de Schij-
 tuere soo kinderlijck handelen / ofse
 soo ongoddoelijc ende schandelijc ver-
 scheuren.

Ad come ick tot die ongheschie-
 te ongodlijckheden / van de welcke
 is te verwonderen dat sy die hebben
 doze

Matt. 5.
 b. 15.
 Marc. 4.
 c. 21.
 Luc. 8. b.
 16. ende
 1. l. 33.

dozen wtforzen: ende dat sy niet en
zijn van enen peghelijcken niet groo-
te bergruwinghe ende verworpinghe
swederstaen / dat is dobbel te verwon-
deren. Maer het is niet datmen dese
schandelijcke boose wtinnicheyt op-
baerlijck vertoont / op dat ynnemē
dat deksel der oudtheydt dat de Pa-
pisten boozwenden / van den beelden
dienst afsghetrocken worde. Theodo-
rus de Wiffchop Anzoi blaest ende
pocht den ban teghen alle die niet en
willen datmen de beelden aenbidde.
Een ander roept dat de onghewallen
des Griekischen ende Oosterfchen
Landts / comt door dese boosheyt dat
de beelden niet en zijn aenghebeden.
Wat grooter straffe hebben dan de
Propheten ende Apostelē ende Mar-
telaren verdient / in der welker tijde
gheene beelden en waren: Wouen de-
sen segghen sy / Ist datmen der Key-
serlijcke beelde teghen gaet met wy-
roock: soo is men dese eere beel meer
den beelden der Heylighen schuldich.
Ende Constantius den Wiffchop
der stadt Constantia in Cyppro belijdt
dat hy de beelden eerwerdichlijck aen-
neemt / ende betuycht dat hy hen die
eere sal bewijzen die men der leuen-
dichmakeder dieruuldichheyt schul-
dich is: ende alle die dat selue wepge-
ren te doen / die verban hy ende ver-
worptse met de Manicheen en Mar-
cionitē. Ende op dat ghy niet en decht
dat dit eens eyghen menschen gheuo-
len is / de andere gheuoelen mede al-
soo: Ja Ioannes de ghesonden bode-
der Oosterfchen ghemeynten door
hitticheyt hogher genoert zijnde / ver-
maent dat het beter ware dat alle boz-
deelen ende hoerenhuyfen toeghelaten
worden in der stadt / dan dat de dienst
der beelde versaeckt worde. Ten eyn-
de is van allen vrendichlijck ver-
oordent dat de Samaritanen booser
zijn dan enighe ketters: maer dat de
Samaritanen. Ende op dat dit spel
niet en zy sonder zijne Pseudite ende
brolije eynde / so wordet hiernede be-
noten: Aetse hen verheughen ende

verblighden die de beelde Christi heb-
ben / ende haer offerhande doen. Waer
is nu dat onderfcheyt tusschen Latria
ende Dulia / oft dieft ende eere / waer-
mede sy Gods ende der menschen oo-
ghen plegghen te verblinden: Want
het Concilium geest sonder wtneemē
soo beel den beelden / als den leuendis-
ghen Gode.

Cap. xij.

Dat Godt van de beelden ghe-
scheiden wordt, op dat hy gant-
schelijck alleen ghedient wort.

Wij hebben in het eerste gheseyt
dat de kennisse Gods niet en is
ghelegghen in coude bedenkinge /
maer brengt Gods dienst mede. Ende
wij hebben oock daerentusschen ghe-
roert hoe hy behoorlijck gediēt wort /
het welcke sal op andere plaetsen bree-
der verclaert worden. Nu verhaele ick
alleentijck wederom int corte / dat de
Schriftuere niet alleentijck en strijdt
om den naecten naem / soo wanneer
sy betuycht dat daer een eenich Godt
is: maer dat sy oock ghebiedt datmen
het ghene dat der godheyt toecomt /
niet enen anderen toe en schijue.
Maerwt het oock openbaer is / wat
onderscheydt daer zy tusschen de su-
persticie ende super Religie ofte / tus-
schen den valschen ende oprechtē
godsdienst. Maarmaer dat woort Eu-
sebia / daermede de Grieken de Reli-
gie ofte godsdienst beteeckenē / is soo
beel te segghen als rechten dienst:
want sy bliint in duyternisse / tastēde /
hebben gheuoelt datmen moesse eenen
sekeren regel houden / op dat Godt
niet verkeerdelijck ghedient en wor-
de. Ende hoe wel Cicero warachtich-
lijc ende weterlijc seyt dat het woort
Religio (welck in Latijn beteecken
godsdienst) comt van relegere / dat is /
wederoucrlesen / soo ist nochtans een
ghedronghen ende verre ghehaelde re-
den die hy by brengt / te weten / dat de
Godsdienst daerom sy in Latijn ghe-
naemt Religio / om dat de rechte Die-
naers

supersticio.

bienars dickmael wederouerlesen ende neersichlijck hâdelen wat waarachtich zy. Ick acht meer dat dese naem wort gheset teghen de lichtueerdighe ende onghestadighe brjheyt: om dat het meeste deel der werelt lichtueerlichlijck aengrijpt wat hen te boozen compt / ia dwacit oock onghestadichlijck herwaerts / ginswaerts: maer de godsalicheydt willende in vasticheyt staen / heft haerselue wtghelesen en versamelt binnen hare palen: ghelijck nu oock dunckt dat het woortd Superstitio (dweick beduyt valschen ofte onrechten of veruulsen godsdiens) oft een onrecht gheuoelen in goddelijcke saken zy daer van ghenomē / dat de menschen niet te vreden zijnde met de boorgescreuen wijse en mate / eenen oueruloedighen ende onnutten hoop der ijdelder dinghen by een brjghen. Maer op dat wy de woorden laten baren / het is in alle eeuwen alreets een eendrachtich gheuoelen gheueest / dat de Religie ende godsdiens woortd door valsche dwalinghen veruulst ende verheert. Waerwt wy verstaen / dat / wanneer wy door een onuoorsichtighe byrichet ons selue alle dinck toelate / al van de boozwendinghe daernede de supersticioese menschen henseluen willen decken / van gheender werde en is. Maer hoewel een yghelijck dit bejijdt / soo openbaren sy nochtas hare schandelijcke onwetentheyt: te weten / dat sy henselue niet en houden aen den eenigen Godt noch gheen onderscheydt en setten in synen dienst / ghelijck wy te boozen geleert hebben. Maer Godt (op dat hy zyn recht bescherme) roept dat hy het sal strengelijck wreken ist dat hy met eenighen ghemaectten Godt verinegt woort. Bouen desen beschrijft hy oock den rechten dienst / op dat hy het menschelijcke ghelachte in gehoorsameheyt houde. Dit beyde begrijpt hy in zyn Wet / waerin hy ten eersten de gheloonighe aen hem verbint / op dat hy haer eenighe Wetgheuer zy: daerna beschrijft hy enen regel om na dien recht na synē wille gediens te worden.

Ende van de Wet / wiens ghebruyck ende eynde menigherley is / sal ick te haerder plaetse handelen. Maer nu roere ick alleenlijck dit stuck aen / dat daer is den menschen eenen thoem in den mont ghegheuen / op dat sy tot gheene valsche godsdiens af en wijcken. Ende dat moctme vast houden dat ick ter eester plaetse gheseyt hebber te weten / dat Godt van zyn eere woort berooft / ende dat zyn dienst wort veruulst / alsmen niet hem toeschrijft al wat der Godtheyt eyghelijc toecomt. Ende hier betaemet neersichlijck te aenmercken dat listen de supersticie gebruyckt. Wat sy en veruult niet alsoo tot vrenden goeden / dat sy soude schijnen den oppersten Godt te verlaten / oft den anderen gelijck te maken. Maer hem de opperste plaetse latende / onnerringt sy hem niet eenen hoop minder goden / den welcken sy syne eyghene wercken toedeyt. Ende alsoo woortd (hoewel gheueynselijck ende listichlijc) de eere der godtheyt verscheurt dat sy niet by den eenighen Godt en bliue. Aldus hebben booztijden de oude alsoo wel Joden als Heydenen / met gelijck gheuoelen die grooten hoop der Goden gemaeckt / die soudē na hare oorden het regimēt des hemels ende der aerde met de oppersten Godt ghemeyn hebbe. Aldus zyn ouer sommighe tijden de Heylige die van deser werelt verscheyden waren / Godts mede ghesellen gemaeckt / dat sy in zyn stede ghedient / aengebeden / ende gheert woortd. Ende wy achten dat de maesteyt Godts met sulcken gruwel niet selfs verduysert en wort / hoewel sy ten meesten deele verduet ende wtghebluscht woort / anders dan dat wy een coude meynighe van syne opperste macht behouden. Hierentusschen worden wy boozbewimpelinghen ende boozwendighen bedroghen / ende tot menigerley goden ghedeyt.

Ia hertoe is oock dat onderscheyt ghedicht tusschen Latria ende Dulia ghelijck sy die namen / ofte tusschen dienst ende eere om dat de godlijcke eere

eere soude schynen bijzelyck den Enghelen ende den dooden te moghe toepreken worden. Want het is oopenbaer dat die dienst welcken de Apostelen den Heylighen doen/ gheen onderscheydt en heeft van den dienst Godts. Want sy aenbidden Godt ende de Heylighen sonder onderscheydt. Maer als sy ghedronghen worden/ so nemen sy haer wtulucht tot dese onderscheydinge/ te weten/ dat sy Godt onghescheide bewaren dat hem toecomt/ dewijle sy hem Latraria ofte de ere laten. Maer dewyl de twijfel is vande sake ende niet van den naem/ wie soude hem toelate in een de aldergrootste sake soo gherustichlyck te spotten. Maer (op dat wy dit oock laten baren) sy en sullen niet dese hare onderscheydinghe niet anders maken/ dan dat sy den eenighen Godt eere doen/ ende den anderen dienst. Want Latraria by de Grieken is soo beelde te seggen als Cultus by de Latijnsche/ het welcke wy eere namen: maer Dulia beteekent eygentlyck dienstbaerheyt ofte dienst/ ende nochtans en wort dit onderscheyt dicmael niet gehouden in de Schryftuere. Nu op dat wy schoontolaten dat het ewichlyc sy/ soo ist noch tans sonder soecken/ wat cracht dese twee woorden hebben: Dulia beteekent wel dienstbaerheyt: ende Latraria eere. Nu en twijfelt niemant daerom/ dienen is wat meer dan eeren. Want het soude dicmael swaer zijn in diens dienst te syne/ dien men niet en soude weygheren te eeren. Ende aldus soude dat een onrechte bedeelinghe zijn/ het meeste den Heylighen toe te schryuen/ ende het minste Gode late. Maer vele oude Schryvers hebben dit onderscheydt gebruyckt. Wat ist dan: dewijle sy alle sien dat het niet alleenlyc onreyn ende onbequaem/ maer oock ondeugende is.

3. Laet ons dese listighe scherpzinnigheden verlaten/ ende de sake overal. 4. a. legghen. Als Paulus de Galaten doet ghedencken hoedanich sy waren eer sy verlicht worden in de kennisse Godts/ daer hy seyt dat sy Dulia dat

is dienst ghedaen hebben den ghenen die van nature gheen goden en ware. Of hy schoon Latraria dat is deeringhe niet en naemt/ sal daerom haer supersticie oft afgoderie te ontschuldigen zijn: Woowaer die verkeerde supersticie/ de welcke hy Dulia naemt en straft hy niet min dan of hy de naem Latraria hadde wtgedrukt. Ende doe Christus des duyels aenloop wederstont niet dese woorden/ Daer is gheschreuen/ Du salt den Heere dynen Godt aenbidden/ doe en was van Latraria hy name gheen twijfel/ wat de duyel begheerde niet dan een aenbidtinghe en kniebuiginghe Desghenicks als ende 10. Joannes van den Engel gestraft wort dat hy op zijn knien viel/ en moete wy niet verstaen dat Joannes so wtinnich was/ dat hy de eere diemen alleenlyc Gode schuldich is/ wil den Engel toeschryuen. Maer dewijle die eere die wt Religie oft godsdienstichheyt gheschiet/ altyts wat godlyckheyt mede brenghet/ daerom en conde Joannes niet op zijn knien vallen voor den Engel/ sonder de eere Godts te vercoorten. Wy lesen wel dickmael dat menschen hebben aenghebeden gheweest: maer dat was bozgerlycke ofte Politische eere (op dat ick alsoo spreke): maer de Religie is een ander sake/ die welcke terstont vercoortinghe der godlycker eere mede brenghet/ soo haest als sy eenighen anderen eenighe eere biddt. Dit selue machmen oock in Cornelio sien. Want hy en was soo ongheschiedt niet in de godtsalicheyt/ dat hy niet en soude Gode de opperste eere gegheue hebbe. Daerom dat hy voor Petrum nedervalt/ en doet hy woowaer niet met sulcker meyninghe/ dat hy hem wilde aenbidden in Godts Gebe. Nochtans verbiedt hem Petrus ernstichlyck dat hy sulcx niet en doe. Waerom/ niet anders dan om dat de menschen nemmermeer soo bescheydelich onderscheyden maken tusschen de eere Godts en der creatuere/ dat sy die niet en vermengen/ ende der creatuere toeschryuen dat eyghentijc Gode toecomt. Daer

D uij om

mat. 4. b.

10.

Deu. 6.

b. 13.

ende 10.

d. 20.

1. Sa. 7.

a. 3.

Ap. 19.

b. 10.

Act. 10.

d. 25.

Zac. 14.
b. 9.

om ist dat wy willen eenen eenighen Godt hebben/ soo moeten wy gedenc- ken dat wy niet een hayz dā syne cer- lijcheyt en ontnemen / maer hem la- ten behouden dat hem eyghen is.
Daerom Zacharias sprekende van de vernieuwinghe der kercke / geeft be- scheydentlijck te kennen dat daer niet alleenlijck sal een eenich Godt zijn/ maer dat hy oock sal eenen eenighen naem hebben: te weten op dat hy niet ghemeyn en hebbe met de afgoden. Hoedanighe eere Godt eycht/ sal er- ghens te zynder plaetse gesept wor- den. Want hy heeft door zijn Wet willen den menschen boozhouden wat recht ende behoorlijck zy: ende heeftse daerom willen aen eenen sekeren regel verbinden/ om dat niet een peggheylck soude bestaen wat dienst ende eere hy wilbe/te dichten. Maer de wijle het niet nut is den Leser met veler din- ghen vermenginghe te verladen / soo en roere ick dat stuc noch niet aen. Het zy ghenoech dit te onthouden dat alle wercken der godsdiensticheyt die tot yet anders dan tot den eenighen Godt verkeert worden / niet en zijn sonder berouwinghe der eere Gods. Ende de supersticie heeft wel in het eerste der Sonne ende anderen ghessternten oft afgoden godlijcke eere toeghedicht: maer daerna is die eerghiericheyt ghe- comen de welcke heeft bestaen te ont- heylighen al wat heyligh was / ende de sterffelijcke menschen te verrieren met den roof welcken zy Gode hebbē afgetrocken. Ende hoewel dese grōdt bleef/te weten/ Den oppersten Godt dienen / nochtans heeft daer oock een gebruyck geweest/ dat sy den gheesten ende minderen goden ofte princelij- ken gestoruen menschen sonder onder- scheidt hebben offerhande gedaen. So seer lichtelijck balt men in dit seyl/ dat het ghene dat Godt ernstelijck hem- seluen alleenlijck toeschrijft/ dē groo- ten hooppe ghemeyn maecht.

werelt aen wort in de Schriftuere gheleert een eenich wesen Godts, dwelck drie persoonē in hem be- griipt.

DAt van het oneyndelijcke ende gheselijcke wesen Godts ghe- leert wort in de Schrijfture/ moet niet alleenlijck dienen om de raserien des ghemeynen volcs te niet te make/ maer oock de listicheden der onheyl- gher Philosophie te wederlegghen. Een wt de oude Philosophie meynde wijselijck gesept te hebben/ dat Godt is al wat wy sien ende wat wy niet en sien. Ende op dese wijse hielt hy dat de Godtheyt zy in een peggheylck stuck ende deel der werelt wtgheflost. Maer hoewel Godt ons om in sober- heyt te behouden/ ghesparichtijc han- delt van zijn wesen/ nochtans niet die twee boornoemde woorden die hem toegheuoecht worden (te weten/ On- eyndelijckheyt ende gheselijckheyt) neemt hy niet alleenlijck de groue ge- dachten wech/ maer wederhoudt oock de stouticheyt der herten der mēschen. Want zijn oneyndelijckheyt moet ons boozwaer soo verschrickē dat wy niet en bestaen hem niet onsen verstande te meten: ende de gheselijcke naturen en laet niet toe yet aerdsch oft blec- selijck van haer te bedenckē. Hier toe dient ooc dat hy dickmael te kennen gheeft / dat zijn woonste is inden he- mel. Want hoewel hy na syne onbe- grijpelijckheyt oock de aerde veruult: nochtans dewijle hy liet dat onse her- ten (na hare traechteyt) blijuen in het aerdische / soo roept ende berheft hy ons te rechte bouen de werelt / op dat hy onse luycheyt ende ondeugentheyt berouue. Ende hier balt de dwal- inghe der Manichyen / de welcke twee beghinselen settende/ hebben den duy- uel byna soo groot gemaect als Godt. Boozwaer dat was de eenicheydt Godts afbreken/ende de oneyndelijc- heyt cotten. Want dat zy bestaen heb- ben sommighe ghetuyghenissen der

Schrijf-

Cap. xiii.

Dat van de scheppinghe der

Schrijftuere te misbruyckē / dat quam wt een schandelijck onwetentheydt / ghelijck de dwalinghe is ghecomen wt een grouwelijcke ontfinnicheydt. Ende de Anthropomorphiten die Godt achten een menschelijck ghesalte te hebbe / ende dencke dat Godt lichamelijc is / om dat de Schrijftuere hem dickmael mondt / ooren / ooghen / handen / ende voeten toeschrijft / worden oock lichtelijck wederleydt. Want wie isser met eenighe vernuft / die niet en verstaet dat Godt eenichmans met ons stamelt ghelijck die voetsers plege met de cleyne kinderkes. Daerom sulcke manieren van spreke / en bruycken niet soo claerlijck wt hoedanich Godt is / als zy zijn kennisse schicken nae de cleyneheyt onses begrijs. En op dat dit gheschie / moet hy verre onder zijn hoocheyt dalen.

Maer hy gheeft hem seluen oock te kennen met een ander sonderlijc tecken / waer door hy mach bekent worden. Want hy vercondicht hem seluen alsoo een te zijne / dat hy nochtans onderscheydentlijck zy te aenmercken in drie personen: de welcke soo wy niet en houden / soo is alleenlijck den naecte ende ijdelen naem Godts sonder de warachtighen Godt in onse vernuft bruyende. Ende op dat niemant eenen dierley Godt droomt / ofte meyne dat het enckel en eenichonich wesen Godts met drie personen verscheurt wordt: soo moeten wy hier een beschrijvinge soecken / die licht zy om te verstaen / ende ons wt alle dwalinghe helpe. Maer dewyle sommige hatelijc spreken van den naem persoon / gelijck oft hy menschelijck gheuonden ware: soo moeten wy eerst sien met wat gherechticheyt zy dat doen. Als de Apostel den Sone Godts naemt het wtghedrukte beeldt des *persoons des Vaders / soo schrijft hy sonder twyfel den Vader een substantie oft persoon toe / waer in hy onderscheyde zy bā de Sone. Want dat woort (Hypostasis) welck Paulus daer ghebruyckt te nemen voer het wesen (ghelijck sommige wtlegghers ghedaen hebben /

ghelijck of Christus als een waer met den segghel ghedrukt / des Vaders substantie boorjelic / en soude nā alleenlijck hard / maer oock onghegheelyck zijn. Want dewyle het wesen Godts enckel ende ondeelijck is / die dat gheheel in hem houdt / niet door deelinge ofte toculoevinge / maer met gheheele volmaectheyt / die soude oneygentlijck / iā onbequaemelijck zijn wtghedrukt beelt genaemt worde. Maer dewyl de Vader hoewel hy door zijn eygenschap is onder scheyden / nochtans hem selue heeft geheel in den Sone wtgedrukt / soo wordt wel van hem gheseydt dat hy zijne *persoon of substantia heeft in den Sone openbaer ghemaect. Ende hier mede comt dat wel onereen / dat terstont wordt daer hy gheset / te weten / dat hy zy het schepsel zijnder eerlijckheyt. Woorwaer wt de woorden des Apostels verstaen wy dat het de eyghen persoon oft substantia in den Vader is / die in de Sone schijnt. Maer wt oock wederom de persoon oft substantia des Soons lichtelijck verstaen wort / waer mede hy vanden Vader is versheyden. Aldus is het oock van den heylighen gheest: want wy sullen terstont bewijzen dat hy Godt is: dat het is noodich te achten dat hy niet en zy de Vader. Dit onderscheyt en is nā in het wesen / welcke niet en mach menigherley gemaect worden. Daerom ist dat het ghetuyghenisse des Apostels gelooft wordt / soo volcht daer wt dat in Godt zijn drie personen ofte substantien. Ende dewyl de Latijnsche dit selue hebben wtghedrukt met den woorte persoon / soo ist een groote verachticheyt ende oock hardnechlicheydt / van soo claer een sake te twisfen. Wilde men woort met woort ouersetten ende wtleggen / so soude het Griec. woort Hypostasis / van de Latijnsche ghe-naemt worden Substantia. En de vele hebben in den seluen sin ghebruyckt dat woort Substantia. Ende niet alleenlijck en hem de Latijnsche den naem Persona gebruyckt: maer ooc de Griecsche desghelijck (mogelijck om hare

Hypostasis.

Heb. 1.1. a.3.

Heb. 1.3

3.

*Hypostasis.

ouereencominghe te bewijfen) hebben gheleert dat in Godt zijn dy Profo-
pa/dat is/verfoonen. Ende de ghene die van den woorde onder malcande-
ren oncens zijn / Grieken oft Latij-
nen/de selue comen in de Sonna der
sake wel ouereen.

3. **W** of schoon van den naem per-
foon / de letters teghenbassen / ofte
sominghe die te eygheninnich zijn/
daer reghen strijden / segghende dat
zy desen naem die door mensche goet-
duncken ghedicht is / niet toe en laten.

Mat. 28
d. 19.

Weyple zy ons niet en connen bene-
men dat daer drie ghenaeint worden/
der welcker een yeghelyck gantsche-
lyck Godt zy / ende dat daer nochtans
alleenlyck een eenich Godt zy / wat
ongeschiedt is dit / dat zy de woort-
den herwoorde die niet anders en ver-
claren dan dat door de Schrif-
tuere betuycht is / ende versegelt. Het ware
deter (segghen zy) niet alleenlyck on-
se geuolen / maer oock onse woorden
te houden binne de palen der Schrif-
tuere / dan veele woorden te zaepe/
waer wt onenichheidt ende strijd sal
rijfen. Want alsoo wordmen by den
woorden seyt verstaet / alsoo wort de
waerheyt door twisfinge verloren / en
alsoo vergaet de liefde door hateliche
kijninghe. **I**st dat dese dat een breekt
woort namen dat niet de selfste syl-
ben niet en can in de Schrif-
tuere ge-
toont worden / so leggen zy ons voor-
waer een swaere ende onuerdrageliche
wer op / door de welcke alle wtlegginghe
verdoemt wort / die niet en zijn
da woerde te woerde wt der Schrif-
tuere ghenomen. **W**aer ist dat zy dat
breeke namen dat curioeselyck wort
ghedicht / ende superfluooselyck wort
beschermt / ende meer dient tot twis-
tinge dan tot stellinghe / en dat onbe-
quaemlyck ofte sonder vrucht wort
ghebruyt / ende niet zyne hardicheyt
de godsalige oogen erghert / ende van
de cennoudicheyt des woorts Godts
afreect / der sulcker soberheyt die al-
soo gheuolen is my van herten aen-
ghenamen. Want ick achte datmen niet
en moet niet minder godtureesentheyt

van Godt spreken / dan dencken. **W**at
wat wy wt ons seluen van hem den-
ken / dat is dwaalheyt / ende wat wy
van hem wt ons seluen spreken / dat
is onwylheyt. Ende daer moet eenige
mate ghehouden zijn: men moet eenen
sekeren reghel van dencken ende spre-
ken wt de Schrif-
tuere nemen / na den
welcken de ghedachten des herten en-
de de woorden des monds ghere-
ghelt worden. **W**aer waerom en
soude men die dingen die inde Schrif-
tuere zijn onsen verstande berweret
ende onclaer / niet moghen wtlegghen
niet claerdere woorden / die nochtans
godtureesentlyck ende getrouwelyck
der waerheyt der Schrif-
tuere diene /
ende matichlyck / ende gesparichlyck /
ende niet sonder oorsake ghebruyt
en worden: van welcke sake exem-
pelen ghenoech zijn. **W**aer wat: als het
bewesen wort dat de ghemeynte door
grooten noot is bedwonghen dese
woorden Driemoudicheyt / ende **W**er-
soon / te ghebruyken: ist dat yemant
dan de nieuwich der woorden straf-
sal die niet met rechte gheacht worden
het licht der waerheyt qualijck te ne-
men / bewijle by alleenlyck dat straf-
dat de waerheyt wort verclaert ende
verlicht.

Ende dese nieuwichheidt der woort- 4
den (ist datmen also sal namen) wort
dan meest ghebruyt / als de waerheyt
moet beschermt worden teghen de la-
steraers / die se niet wtuluchten mis-
bruyken en bespotten. **H**et welcke
wy te desen tijde meer dan ghenoech
beuinden / dewijle wy seer veel te doen
hebben in het ouerwinnen der byan-
den der supuer en gesonder leere. **D**e-
se slangen ontulien niet so seer crom-
me ende slibberighe keeren / ten zy dat
zy sij ghedruckt ende ghegrepen en-
de ghedronghen worden. **A**ldus zijn
de **D**ude door vele strijden teghen
valsche leeraers / bedwonghen ghe-
weest niet wtgedruchte claricheyt
wt te spreken dat sy ghenoeiden / in
dat zy niet en souden eenighe crome
wtuluchten den godtloosen toelaten /
die hare dwalinghen niet de bewin-
pelinghe

Confub-
stantialis.

pelinge der woorden bedecken. Trius bekende dat Christus is Godt ende Godes Sone: want hy en conste de clare Christusure niet wederstaen/ ende gelijk oft hy zijn dunck wel ge-
baen hadde / beynsde hy eenighe een-
drachticheydt niet de andere. Maer
hierentusschen en liet hy niet af te seg-
ghen dat Christus is gheschapen/ en-
de een beginn ghehadt heeft / ghelijck
andere creaturen. Daerom hebben de
oude (om zijn slibberighe schalchheyt
te ontdekken) doorder voort ghegaen/
Christum nainende den eeuwighen
Sone des Vaders/ ende van ghelijck-
ker substantie niet den Vader. Hier
werdt de godtloosheyt seer huttich/
dewijle de Arrianen begonsten den
naem Homousios (dat is vander sel-
uer substantie) seer te huten ende las-
teren. Hadden zy int eerste oprech-
tigheyt ende van herten beleden dat
hy Godt is/ sy en souden niet versaeft
hebben dat hy vander seluer substan-
tie niet den Vader is. Wie soude be-
staen die eerbare mannen als kijuers
ende twistmakers te scheiden/ om dat
zy om een woordteken met sulcken hit-
tighen twist zijn verwermt ghewor-
den/ ende de getuisticheyt der gemeyn-
te verstoort hebben: Maer dit woord-
teken maecte een onderscheyt tusschen
de rechtghelououghe Christenen/ ende
lasterighe Arrianen. Daer nae is op-
ghestaen Sabellius / die de namen
des Vaders / ende des Soons / ende
des heylighen Gheests / by nae heeft
voor niet gheacht / segghende/ dat die
namen niet en zijn om eenighes on-
derscheydes wille gheset/ maer dat zy
zijn verscheyden namen Gode ghe-
gheuen / ghelijck daer vele zijn in de
Christure. Als zy quamen te dispu-
teren/ soo beleden zy dat zy geloofden
de Vader Godt/ de Sone Godt/ ende
den heylighen gheest Godt te zyne.
Maer daer nae hadden zy een bereyde
wettichheit/ te wetē/ dat zy niet anders
gheseyt en hadden/ van ghelijck oft zy
Godt sterck/ ende rechtuerdich/ ende
wijs ghenaemt hadden. Soo sanck hy
dan wederom een ander liet/ te wetē/

dat de Vader de Sone is/ ende dat de
heylighe gheest de Vader is / sonder
eenighe oorden/ ende sonder eenich on-
derscheyt. De rechte leeraers de wel-
ken de godsalicheydt doen ter herten
ghinc / om deses mensches ongeschiet-
heyt te breken/ riepen daer teghen dat
men vjoefte warachtichlyk in eenen
Godt drie eyghenschappen bekenen.
Ende om hen seluen niet open ende
eenuoudighe waerheyt teghen sulcke
herdzaeyde listichede te wapenē / heb-
ben zy gheseyt dat warachtichlyk in
den eenighen Godt/ ofte (het welcke
euen bele is) in de eenheyt Godts/ zy
drieuuldicheyt der personen.

Daerom ist dat de namen niet en
zijn lichtuerdichlyk gheuonden/ soo
moeten wy toessen dat wy niet van
hoouerdighe lichtuerdicheyt gestraft
en worden/ so wijse verworpen. Ende
och oft dese namen begrauen waren/
ende onder alle menschen vasselijck
ghelooft worden / dat de Vader ende
de Sone/ ende de heylighe gheest een
Godt zy : ende dat nochtans noch de
Sone en zy de Vader / noch de gheest
de Sone/ maer dat zy met eenighe ey-
ghenschap zijn onderscheppen. Ick en
ben soo ouer hardt niet / dat ick soude
willen om de bloote woorden stryden.
Want ick sie dat de oude Vadersen
die met groote godtureesentheyt van
dese dinghen spreken / noch met mal-
canderen/ noch een yghelijck ooc met
henscluen wel ouereen en comen. Wat
wat wijzen van spreken hebben de
Concilien ghebruyscht/ de welcke Hi-
larius beschermt: Ende tot wat vry-
heyt breekt Augustinus somtijts wt:
Hoe groot onderscheyd is daer tus-
schen de Griekische ende Latijnsche
Maer het zy genoegh deser verschey-
denheyt een exempel te toonen. Voor
dat griec woord Homousios / heb-
ben de Latijnsche gheseyt Confub-
stantialis / (dat is vander seluer sub-
stantie) te kennen gheuende dat de
Vader/ ende de Sone zijn van cander
seluer substantie : ende hebben alsoo
dat woordt Substantia / ghebruyscht
voor Essentia (dat is / Wesen) Hier
wt

Homousios.

Wt seyd Hieronimus schrijvende tot Damasum / dat het een Godts lasteringe is / te segghen dat in Godt drie Substantien zijn. Maer men mach meer dan hondertmael by Hilarius binden / dat in Godt drie Substantien zijn. Ende hoe verwert is Hieronymus in dat Grietsch Woordt Hypostasis : Want hy vermoet dat daer sijn in 37 / alsne drie Hypostases in Godt naemt. Ende soo yemant dit woordt niet een godtsalich gheupelen ghebruyet / soo en verbercht hy niet dat die maniere van spreken onepghen is. Ist nochtans dat hy ongeueynselijck alsoo gesproken heeft / en niet meer de Oosterse Wisschoppen die hy hatede / ende heeft ghesocht wettens ende willens niet onrecht beschuldighen te beswaren. Voorwaer dit en betuycht hy niet seer uyrechtelijc / dat in alle wereltliche scholen Dusla niet anders en is dan Hypostasis : Het welcke alom door het ghemeyn ghebruyck wort wederlept. Augustinus is matigher ende beleefder / de welcke wel seyt dat dit woort Hypostasis / in desen al niet en is in den Latynschen oogen : maer en beneemt nochtans niet alleenlijc den Grieken haer wijsse na sprake / maer verdraecht oock liefelijc de Latynsche die de Griekse wijsse van spreken waren nageuoicht. Ende dat Socrates daer van schrijft in het sefte boeck Historie Critarite / dat in ydt ghelijck oft 37 ware van onghelcerde menschen verkeerdelijc tot dese saccke ghebruyt. Ende Hilarius reken den ketteren dat toe als een groote schult / dat hy door haer onschicheydt bedwonghen wort die dinghen onder het perijckel der menscheijcher spake te brengen / die behoorden in de godtverfentheyt des herten behoude te bliuen : ende en verlaet niet dat onwysprekelyche dinghen spreken / ende ongeosloefde dinghen voornemen / is doen dat niet en betaemt. Een weynich daer nae mach hy noch groote onschult / dat hy besaet nieuwe namen door te brengen. Want als hy de namen der natuere

gheset heeft / te weten / Vader / Sone / ende heylighe gheest : soo seyt hy daer nae / dat al watmen daer bouen soekt / is buyten de beduydinghe der sprake / buyten het ondersoeken der sinen / ende buyt het begriip des verstants. En erghens seyt hy dat de Wisschoppen in Gallia geluckich zijn / die geen ander beduydinghe en hadden wtghebruyt noch aenghenomen noch oock gantschelijck ghekent / dan die oude ende seer eenuoudighe / die van der Apostelse tijde aen was by alle gemeenten gheuoonlijck. Sulck is oock Augustini ontschuldighen / dat dit woort 37 door noot afghedronghen geweest om der menscheijcker wtspaken ghebrekelyckheyt in soo groote een sake niet om wt te drucken het ghene dat is / maer om dat niet en soude verweghen worden hoe de Vader / Sone / ende gheest drie zijn . Ende dese maticheydt deser heyligher mannen behoort ons te vermanen / dat wy niet terstondt die soo wreedelijck straffen noch verdoemen / die niet en willen de woorden aennemen die wy bedacht hebben / soo verre 37 dat niet en doen door houuerdicheyt / ofte hartneckicheyt / ofte boose stouticheydt. Maer 37 behooren wederom te aenmercke wat grooter noot ons drijngt alsoo te spreken / op dat 37 niet den tijt tot de nutte maniere van spreken ghewent worde. Ende dat 37 oock leeren toessen dat 37 geen oorake en geue om te vermoeden dz 37 Arij ofte Sabellij discipule zijn / dewyle 37 dat qualijck nemen dat hen beyden de wtvlucht woort benomen / alfinen op de een yde den Arrianen / en op vader yde de Sabellianen moct wederstaen. Arius seyt dat Christus Godt is / maer hy mumelt dz hy is gemaect / en beginsel heeft gehad. Hy seyt dz Christus een is met de Vader / maer blaest de ynen heymelijc in de oer / dz Christus is een met de Vader geworden / gelijck andere gheloonige / hoewel niet te sonderlinge prerogative ende boordeel. Maer alfinen seyt dat Christus is van der seluer substantie des Vaders / daermede wort de listige

Aria

Confessio
statalis.

Int 5.
boeck vā
der drie-
uuldichz.
cap. 8.
ende 9.
Int 2.
boeck vā
der drie-
uuldichz.

Arrio den valschen schijn afghetrocken: ende nochtans en wort hierin niet toegedaen tot de Schrijftuere. Sabelius seyt dat dese name / Vader / Sone / ende Geest geen verscheyden ding in Godt en beduyde. Ist dat ghy secht dat zy drie zijn / soo sal hy roepen dat ghy drie goden naect. Ist dat ghy secht dz in het eenige wesen Godts is dryuuldicheyt der personen: so secht ghy niet eenen woort dat de Schrijftuere wtgheeft / ende ghy wederstaet de ijdel clappinghe Sabelij. Idd ist dat eenighe menschen niet sulcke benaude supersicie zijn beuangenhen / dat zy dese namen niet en verdragen / soo en is nochtans nu niemant die eenichzins can versaken / dat als men seyd / Een Godt / men moet verstaen eenichz der substantie: ende dat als men secht drie in een wesen / drie personen bewesen worden in dese dryuuldicheyt. Ende als dit sonder bedroch is beleiden / en maken wy van de woortde geen werck. Waer ick hebbe ouer langen tijdt ende oock dickmael beuonden / dat alle die hartneckichlijck om die woorden strijden / verborghen sijn voeden: soo dat het beter is die selue te verwecken / om harent wille duytselijcker te spreken.

6 Waer ic late den woorden twist baren / ende wil beghinnen van der sake selue te spreken. Wy dit woortd Personen / meyne ick een substantie in het wesen Godts / de welcke tot de andere gereferreert zijnde / ende na het aenliet dat zy met de andere heeft / wordt van de andere onderscheyden met een eygenschap die den anderen niet en can mede gedeelt worden. Ende met den woortde Substantie / willen wy wat anders verstaen hebbe van het wesen. Want ware het woort enckelijck ende rechtelijck Godt / ende hadde het daerintussen niet eygens / soo soude Joannes te vergeefs geseyt hebben / dat het woortd is altyts by Godt gheweest. Ende als hy daer terstondt by set / dat ooc het woort selue zy Godt geweest: soo wederroep hy ons tot eenich wesen. Waer dewijle hy niet en couste by

Godt zijn / ten ware dat hy in de Vader ware / hier wt comt die substantie / de welcke wel is onuerscheydelijck met het wesen / ende en can niet daer van ghescheyden worden / maer heeft nochtans een sonderlijc teeken / waer mede zy daer van onderscheyde is. Idd segge ick dat een yegelijck deser dryer Substantien ofte personen / tot de andere gereferreert zijnde / wort met een eygenschap onderscheyden. Ende hier wort opentijck een relatie ofte aenliet wtgheduyct: want als men enckelijck ende sonder onderscheyde Godt melidet / soo en comt de naem Godt / niet min den Sone ee den Gheest toe / dan den Vader. Waer so haest als de Vader wort met den Sone vergeleken / soo wort een yegelijck met zijn eygenschap van den anderen onderscheyden. Een derden segge ic dat al wat eenen yegelijcken eygen is / niet en can den anderen mede ghedeelt worden: want al wat den Vader wort toe gescreuen tot een teeken der onderscheydinghe / dat en can den Sone niet toecomen noch toeghescreuen worden. Ende de beschrijuinge Tertullian en mislaecht my niet / als zy bequaemlijck genomen wort / te weten / dat de dryuuldicheyt der persone is een ordeninge ofte dispositione in God / door de welcke de eenz des wesens niet en wort verandert.

Nochtans eer ic hoorder voort bare / moet ick de Godheyt des Sones ende des heylighen Gheests bewijzen. Ende daer nae sullen wy sien hoe zy van malcander schille. Voorwaer als het woortd Godts ons wordt in de Schrijftuere voorgheset / soo ware het seer ongeuoegelijck / dat men soude alleenlijck een verganckelijck ende ijdel sijn bedencken / de welcke in de lucht gesproken / buyten Godt quame: sulck als de Godlijcke aenspraken den Tiederen gheschiet / en alle de Prophecien gheweest zijn: dewijle door den naem Woortd / moer de wijsz die by Godt is / wort te kennen gegeuen / waer van alle godtelijcke aenspraken ende Prophecien zijn gecomen. Want ghelijck Petrus betuycht / niet min en hebben i. Pet. i. ac b. 11.

de oude Propheten door den gheest Christi ghesproken/ dā de Apostelen/ ende alle die daer na de hemelſche leere bediet hebbe. Maer dewijle Christus noch niet en was geopenbaert/ soo ist noodich te verſaen dat het woort is wt den Vader ghegenerceert eer de werelt was. Ist dat die gheest/wieſ instrumenten de Propheten zijn ghe- weest/ des Woorts was/ soo verſaen wy dat hy ſonder twiſfel ſwarachtich Godt was. Ende dat bewijſt Moſes claerlijck ghenoech in de ſcheppinghe der werelt/ als hy het woort als eenen middel boozet. Want waerom verhaelt hy de ſcheydenlijck dat Godt in de ſcheppinghe eens peghelijck wercks gheſeydt heeft / Dit ofte dat worde/ anders dan op dat de ondoor- ſoekelijcke eerlijckheyt Gods/ in zijn beelt ſchijne: Dit connen de neuswijſe ende clappachtighe menſchen lichtelijc wederlegghen / ſegghende / dat dat woort wort genomen door een be- uel ende ghebodt. Maer de Apostelen zijn betere wtlegghers / te weten / die daer leeren dat de werelt zy door den **S** **O** **N** **D** **E** gheſchepen / ende dat hy alle dinc draecht door zijn machtighe woort. Want hier ſien wy dat het woort / wort ghenomen voor den wille ende beuel des Soons/ die ſelue is het eeuwighe ende weſentlijcke woort des Vaders. Ende het en is den rechtuerſandighen ende mati- ghen menſchen niet verborghen / dat

Gen. i.

Heb. i. a.
2.

Pſo. 2. c.

Joan. 5.
6. 17.

ſonder ophouden in het were gewerſt met den Vader / ſo leyt hy claerlijcker wt dat Moſes cortlijcker hadde ghe- roert. So verſaen wy dan dat Godt heeft alſoo gheſproken dat het woort heeft zijn deel in het werck ghehad / ende dat alſoo de werkinghe hen bey- den ghemeyn was. Ende Joannes ſpreect alderclaerlijckſt / als hy ſeyt dat het woort dat van den beginne Godt zijnde / by Godt was / mede met den Vader de oofſaecke aller dinghen is. Want hy ſchrijft den woort eē volle ende blijuende weſen toe/ ende betee- kent wat ſonderlijck in hem / ende bewijſt claerlijc hoe Godt zy ſpreken- kēde/ de ſchepper der werelt geweest. Waerom ghelijck alle openbaringhen die van Godt zijn ghecomen/ te rechte Godts woort genaemt worden: alſoo iſt betamelijc datmen dat weſentlijcke ende ſubſtantiale woort/ ſette in den opperſten graet als een fonteyne aller godtlijcker openbaringen: het welcke gheener veranderingheyt en is onder- woopen/ maer blijf ewelijck het ſel- ue by Godt / ende is Godt ſelue.

Joan. 1.
a. 3.

Hier baſſen ſommighe honden te- ſen / de welcke dewijle ſy niet en dor- uen opentlijck Christo zijn godtheydt ontnemen/ ſoo ſtelen ſy hem heymelijc zijn ewichheyt. Want ſy ſegghen dat het woort doen eerſt begonſt te zijne / als Godt in de ſcheppinghe der wer- relt zijnen heylighen mond opende. Maer ſy dichten veel te onnooſich- tigh / een vernieuwinghe in de ſub- ſtantie Godts. Want gelijc die namen Godts die van dat wtwendighe werck comen/ hen zijn begonnen toegeſchre- ven te worden van dat het werck iſt begonnen te zijne (gelijc dz hy ſchep- per des hemels en der aerden genaemt wort) alſoo en bekend de godtſalig- heyt niet/ noch en laet niet toe eenigen naem die beteeckent dat Gode in hem ſeluen yet nieuws zy toe gecomen. Wāt wanneer hem yet ware aenghecomen/ ſoo ſoude de reden / Jacobi vallen / te weten / dat alle volmaecte gaue comt van bouen van den Vader der lich- ten/ by den welcken gheen verande- ringhe

Jac. 1. 6.
17.

ringhe noch keerende beschaduwinge en is. Daerom en is het niet verdra-
gelyc/ daermen soude een beginsel dies
Woordes dicgen/ dat altyt is Godt
gheweest/ ende daer nae de Schepper
der werelt. Maer hoe scherpsinnich-
lyck spreken zy / als zy segghen / dat
Moses verhalende dat **G O D** heeft
doen eerst ghesproken/ daer me-
de te kennen heeft dat gheen Woordt
en zy in hem geweest: wat mach spot-
telijckers gheseyt worden: Want om
dat een dinck is te sekeren tijde begō-
nen openbaer te worden/ daer wt en
moesten niet verstaen dat het niet en
zy te vooren geweest. Ick beslypte
veel anders/ te weten/ dat het Woordt
zy langhe te vooren geweest/ want in
die selue wijle als Godt seyde / Het
Woordt licht/ is de cracht des Woords
voort ghecomen ende gheweest. Ende
oft yemant sochte hoe langhe / die en
sal gheen beginsel binden. Want hy
en set gheen seker langde des tijds
als hy selue seydt / Iader verclaert
den Sone met die eerlijckheyt die ick
in den beginne by dy hebbe beseten/
eer de grondt des weercs gheleydt
werdt. Dit en heeft oock Joannes
niet versweghen: want eer hy tot de
scheppinghe der werelt comt / seydt
hy dat het Woordt zy in het begin by
Godt gheweest. Soo beslypten wy
dan wederom/ dat het Woordt buyten
het begin des tijds van Godt de-
grepen / zy by hem eeuwichlyck ghe-
weest/ waer wt zijn eeuwichheyt ende
warachtich wesen/ en godtheyt wort
bewesen.

9 Ende hoe wel ick den Parsoon des
Middelaelers noch niet aen een roere/
maer late dat tot in die plaetse in
de welcke sal van de verlossinghe ge-
handelt worden: nochtans dewijle
het moet by allen sonder twijfel vast
zijn / dat Christus is dat Woordt
met bleessche beleeft / soo sullen hier
seer bequaem zijn alle die ghetuyge-
nissen die de Godtheyt **CHRIJST**
ES beuuefighen. Als in den vijen-
ueertichsten Psalm Woordt gheseydt/
Dijn thoon blijft **G O D** altyds

ende eeuwichlyck. De Joden soecken
een wtulucht/ segghende/ dat de naem
Elohim (welcke te dier plaetse is in
het Hebreeusche / ende is te segghen/
Godt) oock den Engelen ende op-
persten machten toe comt. Maer daer
en is nergens sulck gheen plaetse in
de Schriftuere/ die der creature eenen
thoon oprecht. Want hy en woordt
niet slechtelijck Godt genaemt / maer
oock een eeuwich regerder. Souen
desen en woordt dese naem **G O D** /
niemanden ghegeuen sonder yet meer
daer by te setten / ghelijck daer woordt
gheseydt dat Moses soude Pharaons
Godt zijn. (Andere lesen / Woe
thoon is van **G O D** / maer seer
onwyselijck.) Ick bekenne wel dat
dickmael Goddelijck genaemt wort/
dat sonderlijck wtneemende is: maer
het is claer genoeg wt het veruolch/
dat sulcx hardt ende ghedronghen is/
ende niet ouer een en comt (in sulcke
plaetse.) Maer oft schoon haer hart-
neckicheyt niet en wijckt/ soo woordt
nochtans voorszwaer de selue Chris-
tus van Esau claerlijck by ghebracht
G O D te zijne / ende met de op-
perste macht verciert / het welck den
eenighen Gode eyghentlijck toe comt.
Dit is (seydt hy) de naem daer mede
zy hem sullen namen/ sterck **G O D**
Iader der toecomender Weereldt / &
cetera. Hier claghen oock de Joden
teghen / ende verkeerren dese plaetse
aldus / Dit is de naem daer mede
hem de stercke **G O D** de Iader
der toecomender Weereldt / & cetera.
Sal noemen / soo dat sy den Sone
alleenlijck dat laten/ dat hy ghenoeint
worde een Prince des vreedts. Maer
waer toe souden te dier plaetse soo
bele namen Gode den Iadere ghe-
geuen worden/ dewijle de Prophete
daer heeft voorsz. ghenomen Christus
te bercieren met lichtighe teekenen/
door de welcke onse ghelouue ende
betrouwen op hem souden ghesticht
ende ghessterck worden. Daerom en
ist gheen twijfel / hy woordt alsoo hier
sterck Godt ghenaemt / ghelijck hy
weynich te vooren is Immanuel ghe-
naemt.

Gen. 1. 3.

Iom. 17
a. 5.Exod. 7.
a. 1.

Esa. 9. 6.

naemt. Ende men can niet claerders binden dan die plaetse Jeremie / daer hy seyd dat dit sal de naem zijn daer mede de spruyte Davids sal genacint worden * Heere onse rechtueerdicheyt. Want dewijle de Joden selue leeren dat de andere namen Godts niet anders en zijn / dan bynamen / en dat alleenlijck de name Jehoua (den welcke zy seggen onwtwyfelijck te zijne) zy zijn eyge naem / waer mede zijn wesen wort wtgedruet: soo verstaen wy dat de Sone is de eenighe ende eeuwighē Godt die ergens betuycht / dat hy zijn cere niet en sal eenigen anderen geue. Hier soecken zy wel wtvluchten ende bedeckingen / om dat Moyses die naem heeft dien altare gegeven die van hem gemaect was: en Ezechiel der nieuwer stadt Jerusalem. Maer wie en siet n: by de altaer wort gemaect tot gedachtenisse d: Godt is de verheffinghe Moyses: en dat Jerusalem n: en wort met den naē Godts bereert / anders dā om de tegenwoordicheyt Godts te betuygē: Want aldus spreekt de Prophete. De naem der stadt sal wesen van dien daghe aen / de * Heere is daer. Ende Moyses spreekt aldus / hy sichte de eenen altaer / en naemde hem / de * Heere is mijn verheffinghe. Maer daer blijft noch een swaerder strijt wt een ander plaetse Jeremie / daer dese selue lof wort der stadt Jerusalem ghegeuen / met dese woordē / Dit is de naem daer mede zy haer sullen namen / de * Heere onse rechtueerdicheyt. Maer dese ghetuyghenisse en is niet alleenlijck der waerheyt die wy beschermen / niet hinderlijck / maer beuesticht die veel meer. Want als hy te voren betuycht hadde dat Christus de warachtighe * Heere is van den welcken de rechtueerdicheyt coemt / soo vercondicht hy nu dat de gemeynthe Godts dat sal so warachtighelijck also gheuoelen / dat se oock selfs mach van den naem roemē. Soo wort dan ten eerste de fonteyne ende oorſake der rechtueerdicheyt geset / daerna wort oock haer vrucht ende werck daerby gheselt.

10 Iste dat hier mede den Joden niet

en wort genoegh gedaen: dat de Heere Jehoua soo dicmael wort in den perſoon eens Enghels door gestelt / en sē ick niet waer mede zy dat connen wederleggen. De Engel wort gesept den heyligen Aclaren te verschynen: en de selue treckt hem seluen den naem des eeuwigen Godts aen. Ist dat yemant wil seggen dat sulcx gesept wort den perſoon aengeſien / des welcken beuel hy doet: de knoop en wort alſoo niet geopent / noch de swaricheyt wech genomen. Want alſo en soude een dieſt knecht die toelichte datmen hem offerhande dede / Gode zijn cere niet nemē. En de Engel weyrgert broot te eten / ende beueelt een offerhande den Heere Jehoue te doen. Daer nae bewijst hy met der daet dat hy de Heere Jehoua is. Ende alſoo verstaet Manuſa ende zijn wijf wt dat tecken / dat zy niet eenen Enghel alleenlijck / maer Godt geſien hebben: ſoo dat zy daer wt seggen / Wy sullen steruen / wāt wy hebben den Heere gheſien. Ende als het wijf antwoorde / hadde Jehoua ons willen dooden / ſoo en hadde hy de offerhande van onse handen niet ghenomen / daer mede belijst zy doorwaer die Godt te zijne / die weynich te voren ee Engel is genacint. Wouen desen neet oock de antwoorde des Enghels alle twyfelinge wech / als hy seyt / Waerō bjaecht ghy van mijnen naē / de welcke wonderlijc is: Daerom is de goddeloosheyt deructe te grouwelijcker / als hy hondt staende dat Godt noyt en is Abraham noch den ander Aclaren geopenbaert gheweest: maer dat in zijn stede een Engel zy aenghebeden gheweest. Maer de rechinnighe Aclaren der gemeynthe hebben recht ende wijſelijc wtgeſeyt / d: die boozneemſte Engel zy het Woort Godts geweest / die doe alreede als in een boozſpel begōſte het ampt des middelars te bedienen. Want hoewel hy noch niet en was met den vleesche becleet / ſo is hy nochtans op der aerde verſelēden / om gemeynſaemlijcker tot de gheloofinge te comen. Soo heeft hy dan door dese naerder gheueynſaemheyt / den naem des

Jud. 6.
ende. 7.

Jud. 13.
c. 16.

Jud. 13.
d. 22. ende
de 23.

Jud. 13.
c. 8.

des Engels ghecregen: ende hier en-
tussen heeft hy behoude dat zijn ey-
ghen was / te weten / dat hy is Godt
van onwtsprekelycke eerlycheyt. Dit
selue wil oock Moyses / de welcke den
sijnen Jacob met den Engel verhaelt
hebbende / seyt / Jehoua Godt der heyr-
scharen / Jehoua is zijn nam der ghe-
dachtenisse. Hierteughen spreekt we-
derom Seruetus / dat Godt heeft den
Verfoon des Engels ghebraghen.
Maer beueficht de Propheet niet het
ghene dat Moese was gheseydt / Wat
braechstu nae mijnen naem : Ende de
beijdinge des heylighen door baders
verclaert ghenoech dat hy niet en was
een gheschapen Engel / maer dat de
volle Godtheydt in hem was : want
hy seyt / Ick hebbe Godt ghesien aen-
sichte aen aensichte. Hier wt ist oock
dat Paulus seyt / dat Christus is de
Leydtsinan des volck gheweest in de
woestijne. Want hoewel de tijdt zijn-
der vernederinghe noch niet en was
gecomen / soo heeft nochtans dat een-
wige Woort boozgefer en beelt zijns
ampts tot het welcke hy was veror-
dent. Woort / ist datme het tweede Ca-
pittel Zacharia ouerleghet soder twi-
felinghe / die selue Engel die den anderen
Engel seynt / wort terstont genaemt /
Godt der heyrscharen: ende hem wort
de opperste macht toegheschreuen. Ic
late ontellicke vele ghetuyghenissen
achter / in de welcke onse ghelooue
mach sonder perijckel rusten / hoewel
de Joden niet seer daer door berueecht
en worden. Want als by Esaia ghe-
seyt wort / Siet dese is onse Godt :
dese is de Heere: wy sullen hem ver-
wachten / ende hy sal ons behouden :
soo is het den ghenen die verstandt
hebben / openbaer dat Godt daer ghe-
thoont wort / die wederom opstaet
tot verlossinghe des volck. Ende dat
crachtighe thoonwoordeken (dese /
dese / twee mael verhaelt / en lict niet dz
die plaetse tot penant getrocken wor-
de / anders dan tot Christum. Ende
de plaetse Malachie is noch claerder
ender / baster daer hy belooft dat de re-
geerder ende Heere die doen verwacht

wordt / sal comen tot zijnen tempel.
Woerwaer de tempel en was niet ge-
heylacht anders dan den eenighen op-
persten Gode : ende nochtans schryft
de Propheet den tempel Christus toe.
Hier wt volghet dat Christus zy de
selue Godt die altijts is aenghebeden
gheweest by de Joden.

Ende het nieuwe Testament is vol
ontellicke vele ghetuyghenissen daer
van. Daerom moeten wy arbeeyden
om lieuer coztelijck sommighe wt te
kiesen / dan om aller ouer hoop by te
brengghen. Ende hoewel de Apostelen
van hem ghesproken hebben nae dat
hy nu Middelaer gheweest hadde in
den bleesche : nochtans al wat ick sal
by brengen / dat sal wel dienen om
zijn eeuwighe godtheyt te beuestigen.
Inden eersten is dat weerdich son-
derlinghe aenghemeret te zijne / dat de
Apostelen leeren dat die dinghen die
van den eenighen Godt boozseft wa-
ren / nu in Christo volbracht zijn / ofte
namacks sullen volbracht worden.
Want dat Esaia boozseft dat de
Heere der heyrscharen soude den Jo-
den ende Israeliten zijn tot een steen-
rotse der ergernisse ende steet der aen-
sfootinge: dit seyt Paulus in Christo
verruut te zijne. Soo verclaert hy dan
dat Christus is die Heere der heyr-
scharen. Desgelijcx seyt hy erghens /
Wy moeten alle ghestelt worden door
den richtsoel Christi / Want daer is
gheschreuen / Woort my sal alle knyen
gebogen worden / ende alle tonghe sal
my sweeren. Dewijle Godt by Esa-
ia dit selue bercondicht van hem sel-
uen / ende Christus dat selue metter
daet volbrengt / soo volcht daer wt dat
Christus is die Godt is / wiens cere
niet en mach eenen anderen ghegeuen
worden. Ende dat Paulus ooc tot de
Ephesiënen verhaelt wt de Psalmen /
het is claer dz het selue alleenlicke Go-
de toecomt / te wetē / hy is opgeclom-
men in de hoochde ende heeft de ghe-
uangenisse ghevangen gelydt. Waer
mede Paulus verstaet dat sulcke op-
climminge doen was afgebeeldet / als
Godt zijn macht verthoonde met wt-
nemende

II

Esa. 8.c
14.Rom. 9.
8.23.Rom. 14.
b.10.Esa. 45.
b.8.Eph. 4.
b.8.Ps. 67
c.19.

nemende overwinninghe teghen de
breemde heydenen: ende geest te ken-
nen datse is volcomelijcker in Christo
bewesen. Alsoo betuycht Joannes dat
het de eerlijckheydt des Soons ghe-
weest zy/ die Esau is door een gesich-
te gheopenbaert: hoewel nochtans de
Propheet selue schrijft dat hy de eer-
lijckheydt Godts heeft ghesien. Ende
dat de Apostel tot de Hebreen Christo
toeschrijft/het is openbaer dat het seer
claren lof Godts zy/ Ghy hebt Heere
in den beghinne hemel ende aerde ge-
sondeert/ &c. Item/ Aenbidt hem ghy
alle zijne Engelen. Ende nochtans
en misbruyct de Apostel dese plaetsen
niet als hyse tot Christus treect: want
hy alleen heuet al veruult dat in de
Psalmen wordt ghesonghen. Want
hy is de gene die opstaende/ is Syon
barmhertich gheweest: hy is die/ die
aller heydenen ende heylanden rijcke
heeft in genomen. Ende waerom sou-
de Joannes ontsien hebben de Ma-
rieseyt Godts Christo toe te schijue/
dewijle hy te vooren gheseydt hadde/
*dat het Woort zy altyds G O D E
gheweest: Waerom soude Paulus
ontsien hebben Christus in den richt-
stoel Godts te setten/ dewijle hy te
vooren zijn godtheydt soo opentlijck
ghepresen hadde/ als hy seyde dat hy
is Godt inder ewichheydt gepresen.
Ende op dat het openbaer zy hoewel
hy hierin niet hem selue ouereen comt/
soo schrijft hy ergheins dat Godt is in
den bleesche geopenbaert. Is hy Godt
in der ewichheydt te prisen: soo is hy
die van welcke hy op een ander plaet-
se ghetuycht/ datmen hem alle ere is
schuldich. Ende hy en verbercht dat
niet/maer roept openbaerlijck/ dat hy
doen in de gesaltenisse Godts was/
niet en soude booz roof geacht hebbe/
hadde hy hem seluen ghesen Gode
euengelijck te zijne: maer dat hy heeft
van selfs hem seluen verbercht. Ende
om dat de godtloose niet en souden
segghen dat hy eenich ghemaect Godt
ware/soo gaet Joannes boozder/seg-
ghende/ dat hy waerachtich Godt ende
het ewige leuen is. Hoewel het be-

hoort ons overuloedichlijck ghenoech
te zijne/ dat hy woort Godt genaemt:
booznemelijck van dien getuyghe die
claerlijck betuycht dat daer niet vele
goden/ maer een Godt zy. Dese is
Paulus die aldus spzeect/ Hoe wel
daer vele goden genaemt worden/het
zy in den hemel ofte op de aerde/ soo
hebbe wy nochtans eenē Godt wt den
welcken alle dinck is. En dewijle wy
wt den seluen mont hoorzen dat Godt
is geopenbaert in den bleesche/ en dat
Godt heeft met zijn bloet hēseluen een
gemeente vercregen: wat dichten wy
eenē anderen tweeden Godt welcken
hy geensins en bekēt. En sonder twij-
fel alle goet salige hebbe het selue ge-
woelen gehad. Desgelijck heeft voor-
waer Thomas hem opentlijck zijnen
Heere en Godt genaemt/ en daarmede
beleden dat hy die eenighe Godt is/
welcken hy alrijts aengebeden hadde.

Ende ist dat wy willen zijn godt-
heyt achten wt zijne wercken/welcke
hem de Schrijftuere toeschrijft/ soo
sal zy daer wt noch claerlijcker ghe-
openbaert worden. Want doen hy seyde
dat hy van den beghinne aen tot nu
mede met den Vader werckt/ soo
gheuoelden de Joden (die nochtans in
zijne andere woorden seer onuerstan-
dich ware) dat hy de godtlijcke macht
hem seluen toeschreef. En daerom (ge-
lijck Joannes verhaelt) sochten sy te
meer hem te dooden/ om dat hy niet
alleenlijck den Sabbath en verbrack/
maer oock seyde dat zijn Vader Godt
was/hem selue een gelijc met Godt
makende. Hoe onuerstandich zijn wy
dan/ ist dat wy niet en gheuoelden dat
zijn godthz hier wt gantschelijc wort
bewesen/ Ende boozwaer de werelt
met boozsichticheyt ende cracht tege-
ren/ende door het goetduncke zijnder
cracht alle dinck beschicken (het wel-
cke de Apostel hē toeschrijft) dat comt
alleenlijck den scheyper der werelt
toe. Ende hy en heeft niet alleenlijck
de regeringhe der werelt ghemeyn
met den Vader/maer oock alle andere
wercken/ die niet connen den anderen
creaturen toeghepdeyt worden. De
Heere

Joan. 1.
b. 14.
Esa. 6. a
1.

Heb. 1. c.
10. ende
b. 6.

Joan. 1.
a. 1.

2. Cor. 5
b. 10.

Rom. 9.
a. 5.

1. Tim.
3. d. 16.

1. Tim.
1. d. 17.

Phil. 2. a
b.

1. Joan.
5. d. 20.

1. Cor. 8

b. 5.

1. Tim.

3. d. 16.

Act. 20. f

28.

Joan. 20

g. 28.

Joan. 5.

c. 17.

Heb. 1. a

3.

Esa. 43
d. 25.

Heere roept door den Propheete/ Ick
beet ick bent/ die dyne ongerechtiche-
den wechneeme om inigment wille. De-
wile de Joden meynden na dese rede
dat Godt ghelastert ende vernindert
wert/ om dat Christus de sonde ver-
gaf: soo heeft hy niet alleenlijck niet
woorden maer ooc met miraculen be-
wesen dat dese macht hem toecomit.
Soo sien wy dan dat niet alleenlijck de
dienst der vergheuinghe der sonden/
maer oock de macht by hem is / de
welcke (gelijck de Heere seyt) geenen
anderen ghegheuen en wordt dan den
eenigen Gode. **Ib** ooc de heymelijcke
ghedachten der herten doorzien / comt
dat niet alleenlijck Gode toe: **Maer**
dit heeft oock Christus gedaen: waer
wt zijn godtheit verstaen wordt.

Mat. 9. a
6.Mat. 9. a
4.

13

Ende in de miraculen wordt zy seer
clær ende openbaer. Want hoewel de
Propheeten ende Apostelen dierghe-
lijcke ghedaen hebben: soo is nochtans
baer in groot onderscheydt / dat dese
hebben de gauē Godts met hare diēst
wtghedeylt/maer Christus heeft zijn
eyghen cracht bewesen. Hy heeft wel
somsijds ghebedt ghebruyct / om den
vader de eere te gheuen: maer wy
sien dat hy meest altydts zijn eyghen
cracht heeft vertoōt. **En** hoe en soude
hy niet de warachtige autoōr der mi-
raculen zijn/ die selue door zijn auto-
riteyt anderen macht geeft die te doe:
Want de Euangeliste verhaelt dat hy
den Apostelen heeft macht ghegeuen
dooden te verwecken/ de melaetsche te
heypen/ duycken wt te worpen/ &c.
En zy hebben dat also bedient/ dat zy
ghenoech bewesen dat de cracht van
niemande en quam anders dan van
Christo. **I**nden name Jesu Christi
(seydt Petrus) staet op ende wan-
delc. **W**aerom en is gheen wonder
dat Christus om der Joden onghelou-
icheydt te verwinnen / zijne mi-
raculen heeft voorgeworpen als die
door zijn cracht ghedaen zijnde/ seer
crachtlijck zijn godtheit betuych-
den. **W**ouen desen / ist dat buyten
G O D gheen salicheydt en is/
noch rechtueerdicheydt / noch leuen:

Ende dese dingen alle in Christo zijn:
soo wort hy doorwaer bewesen Godt
te zijne. Ende dat ny hier niemandt
teghen en worpe/ dat Godt het leuen
ofte de salicheydt heeft in Christus
wtghestort: want hy en wort niet ge-
seyt de salicheydt ontfanghen te hebbe/
maer selue de salicheydt te zijne. Ende
ist dat niemandt goet en is dan alleen
Godt: hoe soude Christus alleenlijck
mensche zijn/ dewijle hy niet alleenlijck
goet ende rechtueerdich/maer de goet-
heyt ende rechtueerdicheydt selue is:
Hiertoe dient oock / dat (gelijck de
Euangeliste seyt) het leuen in hem zy
gheweest vanden eersten beghinne der
scheppinge: ende hy doe alrede leuen
zijnde/ was het licht der menschen.
Waerom dozuen wy (op sulcke bewij-
singhen steunende) onse ghelouue ende
hope op hem setten: hoewel wy weten
dat die door hare godtloosheyt het zij-
ne ontroouen / die haer betrouwen op
creatures setten. Christus seyt/ ghe-
looft ghy in Godt soo geloofst oock in
my. Ende aldus seyt Paulus dese
twee plaetsen Esaie wt/ **S**oo wie op
hem hoert / die en sal niet beschaemt
worden: **I**tem / **H**y sal zijn wt den
wortel Jesai die sal opstaen om de volc-
ken te regeren: in hem sullen de Hey-
denen hopen. Ende waertoe wille wy
hier vā meer getuygenissen der schrij-
tuere by brengen / dewijle de se reden
so dickmael wort ghesproken / **W**ie in
my ghelooft/ die heeft het eeuwige le-
uen. **Ib** de aenroepinghe die op het
ghelouue staet/ comt hem oock toe/ de
welcke der godtlijcker **W**aersteyt ey-
ghentlijck toecomit/ ist dat zy anders
yet eyghens heeft. Want de Propheete
seydt/ **S**oo wie den naem des Heeren
aenroept die sal salich wesen. Ende
een ander/ **D**e naem des * Heeren
is een ouerstercke toren: tot desen
sal de rechtueerdighe vlieden ende be-
houden worden: **n**b wordt de naem
Christi aengheroepen tot salicheydt:
soo volcht dan daer wt dat hy is die
Heere. **D**eser aenroepinghe hebben
wy een exempel in Stephano/ als hy
seydt/ **H**eeere Jesu / ontfangt minnen

Mat. 19
c. 17.Joan. 1.
a. 4.Joan. 14
a. 1.Esa. 26.
d. 16. en
i. i. c. 10.
Rom. 10
b. 11. en
15. c. 12.Joan. 3.
d. 36. en
de 6. c. 47
en eldersJoel. 2. g
32.Iero. 18.
b. 10.
* IchouaAct. 7. g
59.

E n c l e s s i

Act. 9. b.
13.

Col. 2. 9.

1. Cor. 2.
a. 2.Iere. 9. g
24.

Gen. 1. a

gheest: ende oock inde gantsche ghe-
meente / ghelijck Ananias betuyecht in
den seluen boeck / segghende / Heere
ghy weet hoe veel quaets dese heeft
gedaen allen heyligen die dijnen naem
aenroepen. Ende op dat claerlijcker
verstaen worde dat de gantsche vol-
heydt der Godtheydt lichamelijck in
Christo woont / soo bekent de Apostel
dat hy gheen ander leere en heeft on-
der de Corinthen wtghegheuen dan
de kennisse Jesu Christi / ende dat hy
niet anders en heeft ghepredicht dan
dese. Ick bidde u / hoedanch ende hoe
groot een dinck is dit / dat alleenlijck
des Soons naem ons wordt vercon-
dicht / die wy van Godts beuel heb-
ben in zijne kennisse alleenlijck te roe-
men. Wie soude dozuen segghen dat
hy enckelijck een creatuere is / wiens
kennisse alleen onse roem is: Hierto-
dient ooc dat Paulus inde groetenis-
sen die voer in zijne sendbrieuen staē /
de selue welvaden bidt van de Sone /
die hy banden Vader bidt: waer wt
wy gheleert worden / dat wy niet al-
leenlijck door zijn voorpraecke en ge-
crighen dat de Vader gheest / maer
dat de Sone oock selue de autoor daer
van is / dewijle hy de macht met den
Vader ghemeyn heeft. Ende dese
kennisse die te wercke wort gelept / is
sonder twijfel sekerder ende vaster dan
alle ijdele speculation ende bedenckin-
ghen: want daer siet ende handelt by-
nae een godtsalich herte Godt alder
crachtichlijckst / daer het ghenoeft
hemseluen leuendich / verlicht / salich /
rechtueerdich / ende heyligh ghemaect
te worden.

14

Daerom moet de bewijsinghe der
godtheydt des gheests oock wt de sel-
ue fonteynen voornemelijck ghehaelt
worden. Die ghetyghenisse Moses
in de historie der scheppinghe is wel
claer te weten / dat de gheests Godts
was wtgheheydt ouer den afgrond
ofte ongeschichte materie. Want daer
door wordt bewesen dat niet alleenlijck
de schoonheit der werelt die nu ghe-
uen wordt / hare cracht ende ghesont-
heyt heeft door de cracht des gheests:

maer dat de gheest oock doe in de on-
derhoudinghe der ongeschichte ma-
terie heeft ghewoont. Ende het en is
oock niet wederieggelijck dat by Es-
saiam gheseydt wordt / Ende nu heeft
my de * Heere ende zijn gheest geson-
den: want de opperste macht in de sen-
dinge der Propheete is oock den heyl-
ligen gheest gemeyn: waer wt ooc zijn
godtliche maesteyt openbaer wordt.
Maer (gelijck ic geseyt hebbe) de bes-
te beuestinghe sullen wy hebben wt
het ghemeynschap ghebuyck. Want
het is verre van de creaturen dat hem
de Schriftuere toefschijnt / ende dat
wy selue met sekere beuindinghe der
godtsalicheyt leeren. Want hy is de
ghene die alomme wtgheflost zijnde /
alle dinck onderhout / sterckt ende le-
uendich maect in den hemel ende op
der aerde. Nu door dit selue is hy bo-
uen alle creature / te wete / dat hy met
gheene eynden bepaelt en wort. Maer
dat hy zijn cracht in alle dinghen wt-
stortende / den seluen wesen ende leuen
ende roeringhe in gheest / dat is ghe-
heel Godts werck. Wouen desen ist
dat de wederbaringhe tot het onuer-
ganchelijck leuen / verre is bouen de
tegenwoordige onderhoudinghe / wat
salmen van dien geuoelen door wiens
cracht zy comt: Ende dat hy de autoor
der wedergheboorte is niet door ghe-
leende / maer door eyghen cracht / dat
leert de Schrift op vele plaetsen: en-
de niet alleenlijck der wederghebor-
te maer oock der toecomender onsterf-
selijckheydt. Somme ghelijck alle de
aldereygenste wercken der godtheydt
den Sone worden toegeschreuen / al-
so oock den gheest. * Want hy door-
soect de diepten Godts die geenen
raet sinen onder de creaturen en heeft.
* Hy gheeft wijsheydt ende macht te
spreken / hoewel nochtans de Heere
Moses bercondicht dat sulcx te doen he-
leen toecomt. Also comen wy oock
door hem tot de gemeynschap Godts /
dz wy eenichsins zijn leuendichmaec-
kende cracht aen ons beuoelen. Onse
rechtueerdichmakinge is zijn werck.
Aen hem comt de macht / de leuen-
dich-

Esai. 43.
c. 16.
* Heere1. Cor. 2.
c. 10. m.
de d. 16.
* 1. Cor.
12. b. 10.
* Mat.
10. b. 20.
Ezod. 4.
c. 11.

dichmakinghe / de waerheyt / de ghe-
nade / ende al watmen en goets be-
denken : want hy is de eenige gheest
van den welken allerley gaeue vloey-
en. Want die reden Pauli is sonder-
linghe aen te merken / hoe wel de ga-
uen versheyden zijn / en de wtdeelun-
ghe menigherley / soo ist nochtans de
selue gheest. Want hy en maectt hem
niet alleenlyck het beghinsel ende den
oorspronck / maer oock den autoor
der gauen. Het welcke hy oock wep-
nich daer nae claerlycker wtduyckt
met dese woorden / Alle dese deelt de
eenige ende de selue gheest wt alsoo
hy wil. Want waer hy niet een sub-
sistentie in Godt / hem en soude noch
wille noch goetduncken toegheschre-
uen worden. So schryft dan Paulus
seer claerlyck den gheeste goddelijcke
macht toe / en bewijst dat hy persoon-
lijck in Godt is.

15 Ende de Schryftuere van den geest
sprekende / en ontfiet haer niet hem
1 Cor. 3. G. D. D. te namen. Want Paulus
d. 17. en leert dat wy tempelen Gods zijn
6. d. 19. daerom dat de gheest Gods in ons
ende. 2. woont. Het welcke niet en is licht-
1 Cor. 6. d. ueerdichlyck boorby te gaen. Want
26. dat Godt soo menichmael belooft dat
hy ons sal verkiezen om hem een tem-
pel te zynne: die belooft en wordet niet
anders veruult dan door zynen gheest
die in ons woont. Voorwaer (ghelyck
Augustinus wel seyd) waert dat
Epist. 66 ons bruolen ware den heyligen geeste
enen tempel te maken wt hout ende
steen / dat soude een claer bewysinghe
zijnder godtheyt zijn: want die eere en
dienst is niet alleenlyck Gode schuldich.
Hoe deel dan is dit claerder / dat wy
niet en moeten hem eenen tempel ma-
ken / maer selue een tempel zyn. Ende
de Apostel selue schryft in eenerley
beduydinge ende meyninge somtijts
dat wy zijn tempelen Gods / somtijts
dat wy zijn tempelen des heylighen
gheests. En Petrus Ananiam straf-
Act. 5. a. sende dat hy den heylighen gheeste ge-
3. 4. loghen hadde / seyd dat hy niet den
Esa. 6. c. men'schen maer Gode heeft ghelogen.
9. Ende daer Esaias des Heren der

heyl'scharen woorden boortbēgt / daer
leert Paulus datse de heylighe gheest
heeft ghesproken. Jac daer de Apo-
pheten alomne segghen dat de woort-
den die zy spreken / zijn des Gods
der heyl'scharen: Christus ende de A-
postelen schryuen die selue den heyl-
igen gheeste toe. Soo volcht dan daer
wt / dat hy de waerachtige Jehoua is /
de welcke de voornemste autoor is
der Propheten. Wederom daer Godt
claecht dat hy door de hardnechicheydt
des volcx is tot toornicheydt beruept /
daer boort schryft Esaias dat zyn heyl-
lighe gheest bedooft is. Ten laetsten
ist dat de lasteringe tegen den heyligē
gheest niet en wordet vergeuen noch in
dese weereit noch in de toecomende /
daer de ghene die tegen de Sone heeft
gelasteret / vergeuinghe gheericht: soo
wozt hier wt zyn godtheyt openlijck
bewesen / de welcke te lastere ofte ver-
corten / een onuerghewelijcke sonde is.

16 Ic gae wetens ende wilens vele ge-
tuyghenissen boorby die de oude ghe-
bruyct hebben. Het schieken hen behage-
lijc wt den Psalmen boort te brenge /
Dooz het woort des Heren zyn de
hemelen baste gemaect / ende alle hare
cracht door den gheest zyns monts: en
hier mede wilden zy bewijzen dat de
scheppinghe der weereit niet min des
heylighen gheests werck en is / dan des
Soons. Maer dewijle in de Psalmen
ghewoonlyck een dinck tweemaal met
versheyden woorden gesproke wort:
ende dewijle by Esaias de gheest des
monts is ghenomen boort het woort:
soo is dese reden swack. So hebbe ick
dan alleenlyck ghespaerichlyck willen
boortbrenghen waer op de godtsalige
herten moghen baste steunen.

Ende ghelyck Godt hemselfen heeft
door de toecomste Christi claerlycker
gheopenbaert : alsoo is hy oock ghe-
meynsaemlyck in drie personen be-
kent gheworden. Maer wt vele ghe-
tuyghenissen sal ons dit eenige gendoech
zijn. Want dese drie / Godt / ghelouue /
ende doon bindt Paulus also te samē
dat hy bā het een arumēcert tot het
anderste wete / dewijle daer een eenich
Eij ghe-

Act. 28. f
25. 26.

Esa. 63.

c. 10.

Mat. 12

c. 31.

Marc. 3.

d. 29.

Luc. 12.

b. 10.

Psal. 33.

b. 6.

Gene. 1.

a. 6. ende

2. a. 1.

Esa. 11.

a. 4.

16

Eph. 4.

a. 5.

Mat. 28
v. 19.

gheloone is / daer wt bewijst hy dat daer een eenich Godt zy : ende dewijle daer een eenich doop is / daer wt bewijst hy oock dat daer een eenich ghelooue is. Daerom ist dat wy tot het ghelooue ende religie des eenighen Godts begheuen worden door den doop: soo moeten wy dien achten den warachtigen Godt te zijne / in wiens naem wy ghedoopt worden. Ende sonder twijfel als Christus seyde / des Soons / en des heylighen gheests: heeft met dese gewoonijcke noeminge willen betuyghen / dat het volcomen licht des gheloofs nu ghegheuen is / want dat is enen soo vele als ghedoopt te worden in den naem des eenighen Godts / die met vasse ende seker clareheyt is verschenen in den Vader / Sone ende heylighen Gheest. Waer wt het ooc gantschelijc vast is / dat in het wesen Godts zijn dzy personen / in de welcke de eenighe Godt bekent wort. Ende boozwaer dewijle het ghelooue niet en moet herwaerts ginswaerts omniesen / noch tot menichelijc dingen doopē / maer op de eenigen Godt sien / op hem staen / aen hem hanghen: soo volcht hier wt lichtelijc dat daer meer goden zijn dan een / ist dat daer verscheyden ghelououen zijn. Nu dewijle de doop een Sacrament ende tecken des geloofs is / soo wort ons daer door de eenicheyt Godts beuesticht / dewijle daer alleen een doopfel is. Hier wt volcht oock datmen nien mach anders dan in den eenighen Godt ghedoopt worden: want wy nemen diens gelooue aen / in wiens naem wy ghedoopt worden. Daerom als Christus beueelt in de naem des Vaders / ende des Soons / ende des heylighen gheests ghedoopt te worden / wat wil hy daer mede anders dan datmen moet met den seluen ghelooue in Vader ende Sone / ende heylighe gheest ghelououen: En wat is dit anders dan clareljck betuygē dat de Vader Sone ende gheest een Godt zijn: Daerom dewijle het vast blijft dat daer een eenich Godt is / ende niet meer goden /

soo achten wy dat het Woort ende de gheest niet anders en zijn dan het wesen Godts selue. De dwaelheyt der Arianen was seer ongeschiet / die de godtheit des Soons beleiden / ende zijn godtlijcke substantie versackten. Ende de Macedoniacsche zijn oock niet dierghelijcke raserie ghequeit / de welcke wilden datmen by den gheest selue alleenijc verstaen de gauen der genade die in de menschen worden wt ghestoet. Want gelijck wijsheyt / verstandicheyt / boozachticheyt / sterckheyt / ende breefe des heeren van hē comen: alsoo is hy de eenighe gheest der wijsheyt / boozachticheyt / sterckheyt / ende godtsalicheyt. Ende hy en wort niet ghedeelt nae de bedeeelinghe der ghenaden ende gauen: maer hoe wel die menigherley ghedeelt worden / soo blijft nochtans een ende de selue geest gelijck de Apostel seyt.

Wederom daer wort een onderscheydt tusschen den Vader ende het Woort / ende tusschen het Woort ende den gheest bewesen in de Schriftuere: maer de hoocheyt der verborghentheyt vermaent ons selue / met wat grooter godtuercesentheyt ende soberheyt / men niet moet ondersoeken. Ende boozwaer die reden Gregorij Nazianzeni behaecht my seer wel / daer hy seyt / Icken can dat een niet dencken / ick en worde niet de dzy omnieschen: ick en can de dzy niet onderscheyden / ick en worde terstont tot een wederbracht. Daerom en sullen wy ooc niet booznamen sulcke dyptuulicheyt der personen te bedencken / die het gedachte soude afghetrocken houden / ende niet terstont tot die eenheyt weder bringē. Boozwaer de namen / Vader / Sone / ende Gheest / gheuen een warachtich onderscheyt te kennē (op dat niemant en dencke dat zy naeckte bywoorden zijn / met de welcke Godt verscheydenlyc van syne werken betreckent worde) een onderscheydt segghe ick / maer niet een verbeeelinghe. Dat de Sone een eyghenschap heeft banden Vader verscheyden / dat bewijst die plaetsen die wy nu hebben by gebracht. Want het

1. Cor. 12. v. 11.

17

In het
Sermoen
banden
heylighen
Woor.

het Woort en hadde by Godt niet ge-
weest / waer het niet een ander dan de
Vader: Het en hadde oock zijn eerlijc-
heyt niet by den Vader / waer het niet
onderscheyden van hem. Desghelijcx
onderscheydt hy den Vader van hem /
als hy seyd / dat daer een ander is die
ghetuyghen: sse van hem gheeft. Ende
hiertoe dient dat / dat erghens geseydt
wozdt / dat de Vader heeft alle dunck
door het Woort gheschapen: het welc-
ke hy niet en conste doen / anders dan
eenichsins van hem onderscheyden
zijnde. Wouen desen en is de Vader
niet nebergedaelt op der aerde / maer
de ghene die van hem is wtghegaen.
Hy en is ooc niet gestozen noch we-
der opgesaen / maer de ghene die van
hem is ghesonden. En dit onderscheyt
en is niet doen eerst ghecomen / als de
Sone heeft het vleesch aenghenomen:
maer het is openbaer dat oock daer te
vozen de eenghebozen Sone zy in den
schoot des Vaders gheweest. Want
wie sal segghen dat de Sone zy doen
erst in den schoot des Vaders gheco-
men / als hy is wt den hemel nederge-
daelt om de menscheijliche natuere aen
te nemen: Soo was hy dan te vozen
in den schoot des Vaders / ende hadde
zijn eerlijcheydt by den Vader. Het
onderscheydt tussehen den heylighen
gheest ende den Vader / gheest Christus
tus te kennē / als hy seyd dat hy voozt
comt vanden Vader. Ende van hem
seuen onderscheyt hy den geest / wā-
neer hy hem eenen anderē naemt / ge-
lijc als hy seyd / dat hy sal eenen an-
den trooster senden: het welcke hy er-
ghens dickmael doet.

En en wort ic niet of het nut zy ge-
lijchenisse te ontleenen van mensche-
ijliche dinghen / om de cracht des on-
derscheydts wt te drucken. De oude
pleghen dat wel somtijds te doen /
maer zy belijden oock mede dat in het
selue dat zy hoor gelijchenisse by brē-
gen / groot verschil is. Daerom ontse-
ick my hier alle stouticheyt: op dat ick
niet yet onbequaems voortbrēghen-
de / den doosen oorsake en geue tot la-
stēren / ofte den ongeleerden tot dwa-

len. Nochtā en betamiet niet dat on-
derscheyt te versuyghen / dat wy sien
van de schijfuer aenghewesen te zyn-
ne. Dat is / dat den VADER woort toe-
ghescheuen het beghinfel des wercx /
ende de fonteyne ende oorspronck allet
dingen: en den Sone / wylheyt / raet /
ende de beschickinge des wercx: maer
den heylighen gheest wozdt de cracht
des wercx toe ghescheuen. Woort
hoewel de ewicheyt des Vaders is
oock des Soons ende des gheests
ewicheyt: / dewijle Godt noyt en
heeft sonder zijne wylheyt ende cracht
connen zyn: ende hoewel in de ewic-
heyt niet en is te soeken welck eerst
ofte laetst zy / soo en is nochtāns de
aenmerkinghe der ordeninghe niet
ijdel noch te verghēes als de Vader
wozdt de eerste ghetelt / daer nae wt
hem de Sone / ende ten laetsten wt hē
beyden de heylighe gheest. Want eens
ygelijcx menschen verstant woort van
sels daer toe beweecht dat het te eers-
ten Godt aenmercke: daerna de wyl-
heyt die wt hem rijst: ten laetsten de
cracht waer door hy het boornemen
zijns raedts volbrēngt. Waer wt de
Sone gheseyt woort alleenlijc van den
Vader te zyne: ende de gheest van den
Vader ende van den Sone: ende dat
gheschied wel in vele plaetsen / maer
nergens claerlijcker dan in het achste
Capittel tot de Romeynen / te weten /
daer de selue gheest ghenamt wozdt
nē de gheest Christus / nē des gheens
die Christus heeft vande dooden opge-
weert. Ende dat niet tonrechte / want
Petrus betuycht oock dat het de geest
Christus zy geweest / door den welcken
de Propheten gepropheeteert hebben: d. 21.

Ende de alreenuoudichste eenic-
heyt Godts en wozdt door dit onder-
scheyt niet alleenlijc niet verhin-
derd noch vercozt: maer men mach oock
daerwt bewijzen dz de Sone en Godt
is niet den Vader / want zy beyde ee-
nen geest hebben: ende dat de geest nē
en is yet anders verseyden van den
Vader

Joan. 14
b. 10.

Augusti
nus Ho-
mil. de
temp. 38
de Cri-
nit. 8 col.
ad Pas-
cent. 3
pist. 174.
Epiil. ii.
7. de Cri-
nit. Idē
lib. 3.
Dialog.
August.
in Psal.
109.
Et trac-
ta. in Jo-
an. 39.
August.
in Psal.
68.

Ad der ende den Sone/want hy is de
gheest des Vaders ende des Soons.
Want in eene pegelijcke der drie Per-
soonen wordt de gheheele godtlijcke
natuere verslaen / ende het ghene dat
den selue persoon eygentlyc toecomt.
De Vader is gheheel in den Sone:
ende de Sone gheheel in den Vader:
ghelijck hy ooc selue betuycht seggen-
de / Ic ben in den Vader ende de Va-
der in my. En de Christelijcke schrij-
uers en laten niet toe / dat een van de
anderen soude geschepde worden door
eenich onderscheydt in het wesen.
Augustinus seyd / Het dese na-
men die een onderscheydt beteecken-
nen/en wort niet de substantie te ken-
nen gegeven / maer de relatie / aensient
en ouercominge die zy tot malcan-
deren hebben. Het dusdanighen ver-
stande moctmen de sententien der ou-
den schrijueren vereenigen / de welcke
anders schijnen wat tegen malcande-
ren te stryden. Want zy leeren som-
tijts dat de Vader zy de oorspronck
ende begin des Soons: ende somtijts
leeren zy dat de Sone zijn godtheydt
ende wesen heeft van hem seluen / ende
een begin ende oorspronck is met den
Vader. De oorsake deser verscheyde-
heydt verclaert Augustinus crghens
wel ende duydelijck / als hy aldus
spreect / Christus tot hem seluen gere-
fereert / dat is in hem seluen aengehe-
sen / ofte met hem seluen verghele-
ken / wort Godt ghenaeint / en tot den
Vader gherefereert / wort hy Sone
genaemt. Wederō de Vader / tot hem
seluen gerefereert / wort Godt genaemt:
en tot den Sone gerefereert / wort hy
Vader genaemt. So verre hy de Va-
der genaemt wort tot den Sone ghe-
refereert / en is hy de Sone niet: ende
soo verre hy de Sone ghenaeint wort
tot den Vader gerefereert / en is hy de
Vader niet: maer soo verre de Vader
tot hem seluen gerefereert / wort Godt
ghenaemt / ende soo verre de Sone tot
hem seluen gherefereert / wort Godt
ghenaemt / ist een ende de selue Godt.
Daerom als wy sechtelijck ende een-
voudichlijck van den Sone spreken

sonder aensient des Vaders / so seggē
wy wel en eygentlyck dat hy vā hem
seluen is: ende noemē hem daerom het
eenige begin. Maer als wy dz aensient
ende de vergheelijckinge beteeckenē/
welck hy heeft met den Vader / dan
segghen wy te rechte dat de Vader is
het begin des Soons. Tot verclarin-
ge deser sake is de vijffte boec Augu-
stini van de Drieuldichē ydt gheheel
gemaect. En het is veel nutter te bij-
uen by dat aensient ende relatie / ofte
verghelijckinge die hy icert / dan door
bele ydele speculation ende bedenckin-
ghen tot den wech te dwalen / scherp-
simichlijck doozdringende tot die hee-
ghe verborghentheyt.

Daerom die de soberheydt lief heb-
ben / ende niet de mate des gheloofs te
brede zijn / die mogen in het cozte lee-
ren dat nut is te weten: namelijk / dat
als wy behyden dat wy ghelooenen in
eenen Godt / onder den naem Godt /
wordt verslaen een eenich ende enckel
wesen / in het welcke wy drie perso-
nen begrijpen: en dat daerom / soo wa-
neer de naem Godt / wort enckelijc en
sonder meer gheset / alsoo wel de So-
ne ende de gheest / als de Vader wort
beteeckent. Maer als de Sone wordt
by den Vader gheset / dan heeft die
relatie ofte aensient / ofte verghele-
kinghe plaetse: ende alsoo maken wy
onderscheydt tusschen de personen.
Ende dewijle de eygenschappen in de
personen eenen ordeninge mede brē-
gen / dat in den Vader zy het begin en
oorspronck / daerō wort de naē Godt /
sonderlinghe den Vader ghegeuen soo
wanneer de Vader wort met de So-
ne ofte met den gheest ghemeidelē. Op
dese wijsē wort de eenicheyt des we-
sens behouden / ende de ordeninghe en
wort niet vergeten noch berwoepē: de
welcke noch als de godthz des Soons
noch des geests nē en vermindert. En
hoorwaer dewijle wy boven ghesien
hebben / dat de Apostelen betuyghen
dat de Sone Godts die is / den velen-
ken Moses en de Propheten betuyghē
te zijne Iehoua / soo ist alrijts noodich
te comen tot de eenicheyt des wens.
Daerom

Daerom houden wy dat vooz eenen
gruwelijcken roef des heylighdooms/
so yemant seyt dat de Sone zy een
ander Godt dan de Vader. Want de
enckel naem Godt/en vermach gheen
relacie noch aensien/ noch Godt tot
gheseft worden dit ofte dat te zyne.
Nu dat de naem Jehoua sonder on-
derscheypden ghenomen / Christo toe-
coemt / is openbaer wt de woorden
Pauli/daer hy seyt/ Daerom hebbe
ich dyemael den Heere ghebeden.
Want als hy verhaelt heeft de ant-
woorde Christi / Paule myn ghenade
is v ghenoechsaem/ soo seyt hy terstot
daerna / Op dat de cracht Christi in
my woone. Want het is seker dat de
naem Heere/daer gheset is vooz Je-
houa:ende daerom waret ydelheyt en
hinscheyt dat de persoone des Wid-
delers alleenlyck toe te boeghen/de-
wijle in die woorden de Sone niet
en wordt niet de Vader vergheleken.
Ende wy weten dat de Apostelen al-
omme (wt het ghewoonlyck ghe-
bruyck der grieken) de naem Ιησους
(dat is Heere) setten in de plaetse des
Hebrzysche naems Jehoua. Ende op
dat wy gheen verre exempel en soe-
ken / Paulus en heeft den Heere niet
gheen ander gheuolen aengeboden/
dan ghelyck die plaetse Ioclis wort
van Petrus voort ghebracht / So wie
den naem des Heeren aenroep/ die sal
salich wesen. Daer dese naem wort
sonderlinghe den Sone toegheschre-
uen/ daer ist op een ander wyse ghe-
lyck het te zinder plaetse sal openbaer
worden: maer nu ist ghenoech te we-
ten dat Paulus enckelijck Godt ge-
beden hebende / terstont Christum
naemt. Also wordt oock van Christo
de ghantsche Godt ghenamt gheest.
Want wat verhindert dat wesen
Godts gheestelijck te zyne / in het
welcke de Vader / ende Sone / ende
heylighe gheest wort begrepen. Ende
dit is selue ooc claer wt de Schrif-
ture. Want gelijck wy daer hooren dat
Godt wordt gheest ghenamt / also
hooren wy oock dat de heylighe geest/

soo verre hy is een persoon des gants-
schen wesens/ gheseyt wordt Godts
ende van Godt te zyne.

Nu de duyuel om onse ghelouue
gantshelijck te niet te brengen/ heeft
altijds grooten twist voortgebracht/
eensdeels van het gheestelijck wesen des
Sons en des geests / ende eensdeels
van het onderscheyp der persoonen: en-
de ghelyck hy te allen tijde heeft god-
delose gheest verweert / die de recht-
sinnighe leeraers soude in desen deele
quellen/ also arbeijt hy oock nu te de-
sen tijde/ om wt de oude boncken een
nieu wyer te ontfeken. Daerom ist nut
hier sommigher menschen raserien te
wederstaen. Dusuerre hebbe ic de ge-
ne die leerlijck zyn / als met der hant
gheleydt / ende met de twistghierighe
niet ghestrede: maer nu moet de waer-
heyt die iustie vertoont is / van alle
valsche beschuldiginghe beurt wordē.
Nochtans sullen wy vooz nemelijck
daertoe arbeiden/ dat de gene die den
woorde Godts goet ghehoor gheuen/
moghen hebben waerin sy vastelijck
sullen staen. Alzo waer ist datmen er-
ghens in de verhoolen verborghenthe-
den der heyligher schifture moet so-
berlijck ende met groote maticheyt
philosopheren / soo moetmen dat veel
meer doen in dese handelinghe/ op dat
noch het ghedachte / noch de tonghe
voorder en gaet/ dā de palen des god-
lijcken woorts haer bestrecken. Want
hoe sal des mensches verstant na zyn
mate het onydelijcke en onmatighe
wesen Gods beschrijven / de wijle
het noch niet en heeft comen sekerlyc
bescheyden/ hoe danich het lichaem der
sonne zy/ het welcke noch als alle da-
ge wort met oogen gheuen. Ja hoe
sal de mensche door zyn eyghen bewe-
ginge comen tot de substance Godts
te ondersoeken / wijle hy zyns selfs
substance niet en begrijpt. Daerom
sulle wy geers Gode zyns selfs ken-
nisse late. Want (ghelyck Hilarius Ant eer-
ste boeck
seyt) hy alle is hemseluen een bequaem
getuyge/ de welcke niet en is bekent an
ders dan door hemseluen. Wy sullen oock dyemael
toelaten/ dat wy hem sodanich bedene dickeyt.
E b ken/

2. Cor.
12.6.

Joel. 2.
g. 28.
Acto. 2.6
26.

Joan. 4.
2.24.
2. Cor. 3
D. 17.

ken / als hy hē seluen ons openbaert:
en en sullen van hem niet onder soe-
ken / anders dā in zijn woort. Mā de-
ser sake heeft Chrysostomus vñ ser-
moenen beschreuen teghen de Ino-
moos / waermede nochtans de Sophis-
ten niet en consten bedwonghen wor-
den haer stout geclap te laten. Want sy
en hebbe hen seluen niet matichlijcker
in dese sake ghebzaghen / dan sy in alle
andere saken plegghen. Maer door dat
ongheluckich eynde harer sulcker yde-
ler lichtuerclichheyt / moeten wy ons
laten vermanen / dat wy lieuer met
leerlijckheyt / dā niet scherpsinnicheyt
in dese sake arbeiden / en niet vooz en
nemen Godt erghens te soecken / dan
in zijn heyligh woort / noch yet van
hem te dencke / dā dat ons zijn woort
ingheeft / noch yet te spreken van dat
wt zijn woort is genomē. Ist dat het
onderscheyd dat in die eenighe godt-
heyt des Vaders / des Soons ende
des heylighe Geests is / sommiger mē-
schē vernuste nieer maect te doen / dan
hen nut is (ghelijck het swaer is te
verstaē) so sullē sy gedenckē dā de mē-
schē in een doolhof comen als sy hare
curieuusheyt volghen: en sullē also hē
seluen laten reggeeren met het woort
Godts / hoewel sy de hoocheydt der
verborghentheden niet en verstaen.

22. Het ghetal der dwalinghen daer
mede booptijde de oprechticheyt des
gheloofs in dit stuc der leere is ver-
socht geweest / ware te lanc en te ver-
ozielijck te verhaē. En vele ketters
hebben also bestaen de gantsche cerij-
heyt Godts met groote rascrien te
verdruckē / dat het hen ghenoech was
de ongeleerde te berouē ende weder-
staen. Ende terfont zijn van weyni-
ghe menschen vele setten wt ghespro-
ten / de welcke eensdeels het wesen
Godts verseurede / en eensdeels het
onderscheyd dat tusschen de persoonē
is / te niete maectē ende vermengdē.
Maer ist dat wy vast houden dat te
voren is ghenoechsaemelijck wt de
Schriftuere bewesen / te weten / dat
het wesen des eenighe Godts 33 en-
kel en anweschedelijck / het welcke

dē Vader en dē Sone / en dē Gheeste
toecomet: en wederom / dat de Vader
met eenighe eygenschap is verscheyd
van den Sone / ende de Sone van den
Geeste: ist dat wy die vaste houde / so
is niet alleelijck Arrio ende Sabellio /
maer oock den anderen ouden autozen
der dwalinghen / de toeganch benomē.
Maer dewyle te onsen tijde sommige
wtinnighe menschen zijn opgestaen /
ghelijck Seruetus en zijn gelijcke /
die alle dinck hel ben met nieuwe ver-
strickinghen verwerret: soo ist nut
haer bedroch met cozte woorden neder
te leggē. Seruetus achtete den naem
Dyeuuldicheyt / soo hatelijck ende
gruwelijck / dat hy seyde / dat de Dye-
uuldigheners (de welcke hy also naē-
de) alle godloos waren. Ick late die
onnutte woordē baren / die hy tot la-
teringhe heeft bedacht. Ende dit was
de somma zijnder speculation ende be-
denckingen / te weten / dat Godt
woort verdeelt in dye / als men seyd
dat in zijn wesen zijn dye personen.
Ende dat dese Dyeuuldicheyt 33 een
ghedicht dinck want het strjdt met de
eenicheyt Godts. Hierentussche se-
de hy dat de Personen waeren eenighe
wtwendighe ghedaenten die niet wa-
rechtelijck en zijn in het wesen
Godts / maer Godt met dese ofte die
ghedaente af beelden. Ende dat in het
beghin niets onderscheyd en was in
Godt / want het woort was booptijde
het selue dat de Gheest was: maer van
dat Christus is booptghecomē Godt
wt Godt / soo is ooc een ander Gheest
Godt zijnde wt hem boopt ghecomen.
Ende hoewel hy syne denckelingen
sontijds verciert met allegozien / ge-
lijc als hy seyd dat het ewige woort
Godts 33 gheweest de Gheest Chri-
sti by Godt / en een weder schijn zijn-
der ghedaente. Item dat de gheest 33
gheweest een schaduwe der godtheit:
nochtans maect hy daer na der beyder
godtheit te niete / segghēd / dat na de
mate der wtdeelinghe een deel Godts
33 in dē Sone ende in den gheest / ge-
lijc de selue Geest substantialijck in
ons / ende oock in houten ende steenen /
en

en deel Godts is. Wat hy bā den per-
soon des middelaers seyt / dat sullen
wy te syner plaetse sien. Nu dit on-
geschick ghechiedt / dat de persoon
niet anders en is dan een sienlike aen-
schijn ofte ghedaente der eerlickheyt
Godts / dat en is niet noodich met be-
deuyde Joannes seyt dat het Woordt
sy Godt gheweest / doen de werelt
noch niet en was geschapen / so maect
hy een wijdt onderschept tusschen het
Woordt / en tusschen een ghedaente. En
ist dat doe ende vāde wterste ewich
aen dat Woordt dat Godt was / is hy
den Vader gheweest / ende is hy den
Vader niet syne eyghene eerlickheyt
verciert gheweest / soo en conste booz-
waer dat gheen wtwendich ofte si-
guerlijk schynsel zijn : maer daer
bolcht nootwendichlyk wt / dat hy 33
een persoon geweest die in Godt selue
is. Ende hoewel bā den geest niet ge-
meeld en wort / anders bā in de his-
torie der scheppinghe der werelt / soo
en wort hy nochtā daer niet voort-
ghesacht als een schaduwe / maer als
een wesentijche cracht Godts / als
Moses verhaelt dat oock die woeste
ende ongeschickte masse is door hem
onderhouden geweest. Soo dan dat
hy 33 een ewich geest altyt in godt
gheweest / is doe gheschene / als hy de
barmherticheit ende ongeschickte mate-
rie des Hemels ende der aerde heeft
gheschermt ende onderhouden tot dat
sy is met schoonheyt ende ordeninghe
verciert gheworden. Woorwaer hy en
conste doen noch gheen ghedaente noch
afbeeldinghe Godts zijn / ghelijck Ser-
uerus droomt. Maer hy wort ergens
bedwongen zijn ongodlijckheyt o-
pentlijcker te ontdekken / segghende /
dat Godt door zijn eeuwighen reden
hem seluen den sienlijken Soone be-
scheydende / heeft alsoo hem seluen aen-
ijck boozgheset ende bewesen. Wāt
ist dat dit waer is / so en wort Chris-
to gheen ander godtheit ghelaten /
dan soo verre de Soone is door het
ewighe boornemen Godts bevoordet.
Wiertoe dient oock dat hy die ghesch-

ten die hy set in de stede der verfoe-
nen / alsoo verandert / dat hy hem niet
en ontiet nieuwe accidentia ofte toe-
uallen Gode te dichten. Ende dit is
bouen al seer gruwelijck / dat hy den
Soone Godts ende den gheest ver-
mengt in alle creaturen. Want hy seyt
opentlijck / dat in het wesen Godts
zijn deelen ende deelinghen / der wel-
ker een yeghelijck deel Godt 33: ende
boornemelijck dat de gheesten der ge-
loouigen zijn mede ewich ende van
der seluer substantie met Godt : hoe-
wel hy erghens de substantiale godt-
heyt niet alleenlijck der zielen der in-
schen / maer oock anderen ghescheyen-
dinghen toeschrijft.

Wt desen poel is een ander onghes-
chick dunck ghecomen / dat desen niet
onghelijck en is. Want sommighe be-
dieghers willende den haet en schan-
de der godtloofheyt Seructi ontulie /
hebben wel beleeden dat daer dype per-
soonen zijn maer hebben dese reden
daertoe ghedaen / dat de Vader die
warachtichlyk ende eyghentlijck de
eenighe Godt is / heeft den Soone en-
de gheest ghemaect / ende zijn godt-
heyt in hen ghesetzt. Ende sy en ont-
houden hensenen niet van dese grou-
welijcke wijse van spreken / dat de
Vader wort met dit tecken onder-
scheyden van den Soone ende den
gheest / te weten / dat hy alleen is de
effenciator ofte gheuer des wesens.
Hier aen strijcken sy ten eersten dese
berwe / dat Christus alom wort de
Soone Godts ghenaemt : waer wt
sy verstaen dat eyghentlijck niemant
Godt is / dan de Vader. Maer sy en
aemercken niet dat de naem Godt / ooc
mede den Soone toecomt ende ghe-
meyn is / hoewel hy somtijts boorne-
melijck wort den Vader toegheschre-
uē / om d3 hy de sonne en doorsonne
der godtheit is : ende dat om de enkel-
eenicheyt des wesens te beteeckenē.
Hier tegen segghē sy / Ist dat hy wa-
rechtichlyc Godts Soone is / soo wort
hy ongeschickelijck geacht eens per-
soons Soone te syne. Ick antwoorde
dat het bejde waer is / te wetē / dat hy
Godts

Joan. i.
a. i.Joan. i.
a. i.Gene. i. a.
2.

Godts. Sone is / want het Woordt is voor de tijden der weerelt van den Vader ghegeneret: (want wy en spreken noch niet van den persoon des Middelaers) ende dat nochtans tot verclaringhe/ de persoon moet aengescien ende onderscheyden worden / soo dat de naem Godt/hier niet enckelijck genomē en worde/maer door dē Vader. Want ist dat wy dē Vader alle achtē Godt te syne/so wordt claerlijc die eere ende weerdicheydt den Sone benomen. Daerom soo wanneer de godtheidt ghemeldet wort/en moetmen niet also den Vader ende Soone tegghen malcander setten/ghelijc of de naem Godt/alleenlijc den Vader toequame. Want voorwaer Godt die Esaiē is verschenen/was de eenighe ende warachtige Godt: ende nochtāns seyt Ioānes/dat Christus zy die geweest. Ende die oock door den mont Esaiē betuycht heeft/ dat hy soude dē Jode zyn tot eenē scē der ergernisse/ die was die eenighe Godt:ende Paulus vercondicht dat die zy Christus gheweest. Wie door Esaiam roept/ Icieu/ alle knē sullen door my buygē/ die is de eenighe Godt: ende de selus Paulus leyt dat wt op Christum. Hiertoē dienen oock de ghetuygenissen die de Apostel voortbrengt / ghy Godt hebt hemel ende aerde ghesondert. Item/ Alle de Engēl Godts sullen hē aenbiddē. Welcke ghetuygenissen alleenlijc den eenighen Gode toecomē: en nochtāns betuycht hy dat se eyghē ghetuygenissen zyn vā Christo. Ende dese tegenwoordinghe en is vā gheender cracht / nātelijc / dat het ghene dat Gode eyghentlijc toecomt/wort Christo toegeschēnē / om dat hy is het wederstijnsel zijnder eerlicheyt. Wāt bewijse daer alomme de naem Godts Ioāna geset is / soo volcht daerwt dat hy aengaende de godtheidt / wt hem seluē is. Want ist dat hy Iehoua is / so en cannen niet versaken dat hy die selue Godt is/die ergheyn by Esaiam roept/ Ick bent/ ick bent ende buyten my en is gheen Godt. Het betacut oock datmen dese

plactse Jeremie bedencke. De goden die den hemel ende de aerde niet ghemact en hebben / moeten verderuen ende vergaen vander aerde die onder den hemel is. Want men moet hier tegghen belijden/ dat de Sone Godts die is / wiens godtheidt dickmael wordt by Esaiam/wt de scheppinghe der weerelt bewesen. Ende hoe sal die Schepper die allen dinghē haer wesen geest/zijn eyghen wesen wt eenen anderen hebben/ ende niet wt hē seluē zyn. Want hoe seyt dat de Sone zyn wesen heeft vanden Vader / die versact dat hy van hem seluen is. Maer de heylighe Gheest spreect daer tegen/hem nāmede Iehoua. Jhvi ist dat wy toestaen dattet geheel wesen zy in den Vader alleenlijc/ so sal het ghedeelt worden / of den Soone ontnomen worden/ en also sal hy van zijn godlijc wesen berooft zynde alleenlijc met dē naem Godt zyn. Het wesen (ist dat wy desen beuiscleert geloouē/ comt alleenlijc dē Vader toe/so verre hy alleen is/ende den Sone zyn wesen gheeft. Maer aldus sal de godtheidt des Soons wat zyn dat afgesetrocken zy van het wesen Godts/ of een afgetrockē deel vā het ghehele. So moet sy nb toelaten achtervolgē de haer fondament/ dat de Gheest is alleenlijc des Vaders. Want is dat hy een astrefel is vā eerste wesen dwelc alleenlijc den Vader eygen zy/ soo en sal hy niet recht niet gheacht wordē des Soons geest te syne: dwelc nochtāns door tgetuygenisse Pauli wederleyt wort / daer hy hem Christo en den Vader gemeyn maect. Wosuen desen ist dat de persoon des Vaders wort wt de byruindicheyt wech genomē/ waerin sal hy van den Sone ende vā den geest onderscheydē worden/ anders dan dat hy alle Godt is. Sy belijden dat Christus zy Godt/ ende dat hy nochtāns vā den Vader is onderscheyden. Wederom moet daer eenich teeken des onderschepts zyn/ dat de Vader niet en zy de Soone. Wie dat teeken des onderschepts setten in het wesen/ die maken opēbaerlijc

Esai. 6. a.
1.

Jo. 12. f.
42.

Esai. 8. c.
14.

Ro. 9. g.
33.

Esai. 45.
b. 23.

Ro. 14.
b. 11.

Heb. 1. c
10. ende

b. 6.

pfa. 102.
b. 26.

pfa. 97.
b. 7.

Esai. 44.
a. 6.

baerlijck de warachtighe godheypd Christi te niete / de welcke niet en cā zijn sonder het wesen / ia niet sonder het gehele wesen. Voorwaer de Vader en is van den Sone niet onderscheyden / ten zy dat hy wat eyghens hebbe in hemselfen / dat hem niet den Sone niet ghemeyn en zy. Wat sulsen sy nu binden waerin sy hem moghen onderscheyden? Ist dat het onderscheyt is int wesen / laetse antwoorden of hy dat niet met den Sone ghemeyn en heeft. Ende dat en cōde niet eensdeels zijn / wantten soude niet betamen eenen haluen Godt te smede. Ende sy soudē op dese wijsē het wesen Godts schandelijck verscheyden. Soo moet dan egoddelijck wesen geheel ende gantschelijck den VADER ende den Sone ghemeyn zijn. Ende ist dat dit alsoo is / soo en is voorwaer aengaende het wesen deē banden anderen niet onderscheyden. Ist dat sy hier teghen segghen dat de VADER het wesen gheuede niet te min de eenighe Godt blifft / by den welcken twesen is. Soo is dan Christus en gemaect Godt / en alleenlijck Godt niet den naem maer niet metter daedt. Want geen dinck en coempt Gode eygentlijcker toe dan wesen / achteruolghende dat woort / Die is heeft my tot d'ghesonden.

Pro. 3. d
14.

24 Ende dat sy segghen / dat de VADER zy al'eenlijck te verstaen / so want neer Godt enckelijck ghemeidet wort inde Schrifture: dat dit balsch is / canlijckelijck wt vele plaetsen bewesen worden. Ende in die selue plaetsen die sy voor hemselfen voortbrenghe / tooonen sy schandelijck haer eyghen onbedachtsaemheypd / want de naem des Soons / woort oock daerby gestelt. Waerwt het clare is / dat den naem Gods daer woort relatue en niet een aensient genomen / en daerom totten persoon des Vaders getrocken. Ende haer tegenwoordinghe wort niet een woort te neder gelept. Sy segghen / Ware de VADER niet alleen warachtich Godt / so soude hy zins selfs vader zijn. Want ten is niet ongeschick

dat om der ordeninghe wille die sonderlinghe wort Godt genaemt / die niet alleenlijck en heeft zijn wijsheyt wt hemselfen ghegenerceert / maer is oock des Middelaers Godt / ghelijck ick te zijnder plaetse sal volcomelijcker verclaren. Want Christus wort den Sone Godts genaemt / van dat hy inden vleesche gheopenbaert is / niet alleenlijck soo verre het ewighe Woort is voor de tijden der werelt wt den VADER ghegenerceert / maer om dat hy den persoon ende het ampt des Middelaers heeft aenghenomen / om ons met Godt te vereenighen. Ende dewijle sy soo stoutelijc den Sone be-roouen van de eere Godts / so wilde ic wel weten of hy hemselfen verlaet goet te synen / als hy betuycht dat niemant goet en is dan de eenighe Godt. Ick en spreke nu niet van sine menscheijliche natuere / op dat sy niet hier teghen en segghen / dat alle het goet dat daerin is / zy wt de onuerdiēde gaue gecome: maer ick braghe oft Woort Godts goet is oft niet. Ist dat sy het versaken / soo is haer godloosheypd genoegh ouerwonen: ende ist dat zijt bekennen / soo kelen sy hemselfen. Ende dat Christus schijnt int eerste aensient den naem goet / van hem te verwerpen / dat beuecht onse geuoelen te meer: want dewijle dat een sonderlinghe lof des eenighen Godts is / soo verworpt hy de balseche eere soo verre hy wt gemeyne ghewoonte ghegroet was / ende vermaent dat die goetheyt die hy heeft / godlijck is. Ick braghe oock / als Paulus seyt dat Godt alleen onsterfelijck / wys / ende warachtich is / of Christus door dese woortē wort onder het ghetal der sterfelijcken / dwasen ende bedriegheren ghelelt. Sal hy dan niet onsterfelijck zijn die banden beghinne aen is het leuen gheweest / om den Engelen onsterfelijcheyt te gheue? Sal hy niet wijs zijn / die de ewighe wijsheyt Godts is? Sal hy niet warachtich zijn die de waerheypd selue is? Wouen desen Ioh. 14. braghe ick oft sy gheuoelen dat Christus te aanbidden is. Want ist dat hy te rech-

Mat. 19
c. 17.

1. Ti. 1.
d. 17.

Ioh. 14.
a. 6.

en waerhepdt aenbiddē. Waerwt wat anders volcht / te wete / dat Christus zijn leeraert onder de Vader als onder zijn hooft bedienēde / de naē Godt / den Vader toeschrijft / met om zijns selfs godtheit te niete te maken / maer om ons als by trappē daertoe te brēgē.

25 Sy seplen daerin dat sy sulcke in diuidua ofte personen broomen / die souden een pghelijck eē deel des godlijcken wesen hebben. Maer wy leeren wt der Schijftruere dat daer wesenlijck alleen een Godt is / ende dat daerom ooc twee des Soons en des Gheests is ongegeneert. Maer so berre de Vader de eerste is aengaende de ordeninghe / en heeft wt hem seluen zijn wijsheyt ghegeneert / soo wordt hy te rechte (ghelijck weynich te vore gheseyt is) geacht het begin ende de oorspronck der gantscher godtheit te sijn. Also is Godt enckelijck ende sonder onderschept ghenomen / ongeneert: ende de Vader is oock den persoon aengaende / ongegeneert. Sy meynen oock dwaselijc dat sy onse gheuoelen verstaē / dat wy een byswaerdicheyt maken / om dat sy het ghedicht sel hars selfs hoofts valscheijck ende te onrechte ons toeschrijven / gelijck oft wy hielden dat wt een wesen dize personen als Ruieren wtuldeyden. Want wt onse schriften is het openbaer / dat wy de personen niet af en trecken van het wesen / maer dat wy een onderschept tussche die makē / hoewel sy in het selue wesen zijn. Maer reden soude moghelijck eenen schijn hebben / waert dat de personen waren van het wesen verscheyden: maer op die wijsse soude daer een dize wiidicheyt der goden zijn / ende niet der personen die de eenighe Godt in hem heeft. Alsoo wort haer onnutte brage nederghelēpt / daer mede a braghen / of oock het wesen niet mede daertoe en coemt om de dize wiidicheyt te maken: het welcke sy braghen gelijck of wy dochten dat wt het wesen drie goden quamen. Ende wt het selue onuerstant comt oock dat sy ons teghenworpen / dat van de dize wiidicheit

hepdt soude sonder Godt zijn. Want hoewel de godtheit niet comt inde onderscheydinge als eē deel ofte lidt / soo en zijn nochtans de personen niet sonder haer ofte buyten haer. Want de Vader en hadde niet comen Vader zijn / ware hy niet Godt: en de Sone is niet anders Sone / dan om dat hy Godt is. Soo segghen wy dan dat de godtheit enckelijck wt haer selue is. Daerom belijden wy ooc dat de Sone wt hē seluen is / soo berre hy Godt is / buyten het aenlicke des persons. Maer soo berre hy de Sone is / segghen wy dat hy is wt den Vader: alsoo is zijn wesen sonder begin: maer het begin des persons is Godt selue. Ende alle de rechtinnighe schijnuers die voortjden van de Dyneuuldicheyt ghesproken hebben / die hebben dien naem alleenlijck den persoon toegheschreue: want het wesen te begripen in de onderscheydinghe selue / dat en ware niet alleenlijck een ongeschickte dwalinghe / maer oock een veel te groote ongodlijckheyt. Want die wille dē dize in de onderscheydinghe comen / te weten / het wesen / de Sone / en de Gheest / die maken openlijck twee des Soons en des Gheests te niete / wt anders souden die deelen onder malcāderen verinegt zijn ende te niete worden / het welcke in alle onderscheydinghe een seyl is. Een laetsten waren dese twee woorden / Vader ende Godt / euen veel te seggen: so soude de Vader den anderen de godtheit geuen / en de Sone en soude nē zijn anders dā een schaduweder godtheit / en de Dyneuuldicheyt en soude niet anders zijn dan een vereninghe des eenighen Godts met twee ghescheyden dinghen.

26 Dat sy teghenworpen dat Christus te onrecht wordt de Sone Godts ghenamt / ist dat hy eygentlijck Godt is. Daerop is nē gheantwoort / dat in sulcke woorden in de welcke dē per soō wordt niet dē ander bergeleken / de naē Godt / niet wort enckelijck ende onbescheydē genomen / maer alleenlijck voor den Vader / soo berre

Joā. 17.
a.3.

berre hy is het begin der godtheydt/
niet om dat hy het wesen gheeft ghe-
lijck de onheylighe rasen/maer de oz-
deninghe aengacide. Aldus worden
die woorden Christi verslaen/daer hy
seydt tot den Vader/Dit is het ewi-
ghe leuen/ dat sy ghelooouen dat du de
eenighe warachtighe Godt bist/ende
Jesús Christus welcken du hebst ge-
hesonden. Want hy sprekende in den
persoon des Middelaers/ houdt een
middelmate tusschen Godt ende de
menschen: ende nochtans en wordt
zijn maieseyt daerom niet vermin-
dert. Wat hoe wel hy hemselfen heeft
bernedert/ soo en heeft hy nochtans
zijn eerlijckheydt die door de werelt
verbozghen was/ niet verloren by de
Vader. Aldus de Apostel tot de He-
breen in het tweede Capittel/bekent
wel dat Christus is een weynich tijts
minder gheworden dan de Engelen:
maer en twijfelt oock mede niet te be-
uestighen/ dat hy die eeuwige Godt
is die de aerde ghesundeert heeft. So
moetmen dan weten dat Christus wa-
neer hy in den persoon des Midde-
laers den Vader aenspreckt/ onder
den naem Christus/ de godheyt begriypt
die oock hemselfen toecoint. Alsoo
als hy seyt tot de Apostelen/ Het is
nut dat ick opclimme tot den Vader/
Want de Vader is meerder: daer me-
de en schrijft hy niet hemselfen eenige
tweede godtheydt alleenlijck toe/ dat
hy aengaende het eeuwige wesen/sou-
de minder zijn dan de Vader: maer
bewijse hy de hemelsche eerlijckheydt
heeft bereghen/ soo versamelt hy de
gheloonighe tot de gemeynschap des-
selfen. Hy set den Vader hoogher/ te
weten/ soo berre die genlijcke clae-
heyt zijnder maieseyt die in den hemel
gesien wort/ schilt van de mate der
eerlijckheydt die in hem ghesien wert/
als hy niet den vleesche beleeft was.
Op dese selue wijze seyd Paulus er-
ghens/ dat Christus sal het rijcke
Gode ende den Vader ouergheue/ op
dat Godt zy al in allen. Het ware seer
ongeschiedt/ datmen de eeuwigheyt
wechname van de Godtheyt Christi.

Heb. 2. b.
c. 9.Joā. 16.
a. 7.1. Co. 15
c. 24.

Ist dat hy nemmermeer en sal ophou-
de Gods Sone te zijn/maer sal al-
tijdes de selue blijven die hy is vā den
beghinne aen geweest/ soo volcht dat
het eenighe wesen Gouts/ welck he-
beyden ghemeyn is/ onder den naem
des Vaders wort begrepen. Ende
voorwaer daerom is Christus tot ons
gecomen/ om dat hy ons tot den Va-
der opheffende/ soude oock mede ver-
heffen tot hem selue/ soo berre hy een
is met den Vader. So en ist dan niet
recht noch geoorloeft den naem Godt
alsoo eyghentlijck tot den Vader te
trecken/ dat hy den Sone benomen
worde. Want Ioannes betuycht oock
hier om dat hy warachtich Godt is/
op dat niemant en meyne dat hy zy in
den tweeden graet der godtheydt/ en
minder dan de Vader. Ende ick be-
wondere my wat dese sineba der niet-
wer goden willen/ als sy belijden dat
Christus warachtich Godt is/ende
hem nochtans terstont van de god-
theydt des Vaders wtslypten/ghelijck
of een warachtich Godt mochte zijn
die niet en zy de eenighe Godt: ofte ge-
lijc of de ingestorte godtheyt (die sy in
Christo stelde) niet en ware een nieu-
ghedichtsel.

Joan. 1.
1.

Dat sy vele plaetsen versamen wt
Ireneo/daer hy leert dat de Vader
Christi is de eenighe en eeuwige Godt
Israel/dat is een schandelijcke onwe-
sentheydt/ ofte een groote boosheydt.
Want sy moesten aenghemerckt heb-
ben dat de Heylighe man handelt en
strijdt teghe die wt sinnighe menschen/
die versaken dat de Vader Christi/
die Godt is/die is/ die doortijde door
Mosen en de Propheten heeft gespro-
ken/maer seyden dat hy was een phā-
tastich ghesichte wt de berdoentheydt
der werelt voortgheremmen. Daerom
is Ireneus gheheel arbeydende om te
bewijsen ende openbaer te maken/ dat
in de Schrifture gheen ander Godt
berecndicht en wordt/ dan de Vader
Christi/ ende datmen verkeerdelijck
eenen anderen Godt bedenct. Daerom
en ist geen wonder dat hy soo menich-
mael besluyt dat de Godt Israels
gheen

gheen ander en is / dan die van Christus
to ende de Apostelen vercondicht wert.
Also oock nu almen verscheyde dwa-
lingen moet wederstaen / sullen wy
met der waerheyt segghen dat die
Godt die voortyden is den Vaderen
verschen / geen ander en is dan Chris-
tus. Ende ist dat hier tegen yemant
seyt dat de Vader de selue was : soo
sullen wy een bereyde antwoorde
hebben / te weten / dat wy den Vader
niet wt en sluyten / als wy door de
godeheyt Christi stryden. Wilden de
Lesers desen raet Irenaei aenmercken
soo soude alle twist een eynde hebben.
Ende oock wt het sesse Capittel des
derden boecks wort den ghantschen
twist lichtelijc ghepynicht / daer die
godtsalighe man wil dit alleenlijc
bewysen dat die waerachtelijc de ee-
nighe Godt is / die enckelijc ende on-
bescheyden wort Godt ghenaeemt in
de schrifture: ende dat Christus wort
enckelijc Godt genaemt. Laet ons
gedachtich zijn dat dit de grondt ende
hoofstuck des twist was / ghelijc het
wt het gantsche veruolich openbaer is /
ende voornemelijc in het 46. Cap.
des tweeden boecks dat hy niet en is
op enichmatighe ofte parabolische
wijse Vader ghenaeemt. Maer dat hy
waerachtelijc Godt is. Hier toe diet
oock dat hy ergens leert / dat de Va-
der ende de Soone beyde te samen / zijn
van de Propheten ende Apostelen ver-
condicht Godt te syne. Ende daerna
schrijft hy hoe dat Christus die aller
Heere / ende Coninck / ende Godt / en
Richter is / heeft van dien die aller
Godt is / macht ontfangen : te weten
na het aensien der onderworpinghe.
Want hy is vernedert gheweest tot de
doot des cruyces. Hierentusschen seyt
hy weynich daer na / dat de Sone is
de maker des hemels ende der aerde /
die de Wet heeft door Moysen ghege-
uen / ende is den Vaderen versche-
nen. Ist dat nu yemant wil segghen
dat nae het gheuoelen Irenaei / de Va-
der alleen is de G O D D E Israels :
teghen dien wil ick voortbrengen dat
de selue Schryuer opentlijc leert /

te weten / dat Christus de selue ende
eenighe Godt is : ghelijc hy oock de
ghetuygenisse Ihabacuc op hem duypt /
Godt sal comen vandē Syden. Tot
dit selue dient oock dat gheschreuen is
in het negenſe Capittel des vierden
boecks / Soo is dan Christus selue
met den Vader de Godt der leuendi-
gen. Ende in het twelfde Capittel des
selfden boecks / beduyt hy dat Abrahā
heeft in Godt geloofd : om dat Chris-
tus de schepper des hemels ende der
aerde / ende de eenighe Godt is.

Hy brenghen oock Tertullianum 28
hoort tot haer bescherminghe / maer
niet min te onrechte. Want hoewel hy
sontijds hardt ende duyſter is in zijn
wijſe van spreken / soo leert hy noch-
tans clarijck de somma der leere die
wy beschermen: te weten / hoewel daer
alleenlijc een eenich Godt is / dat
nochtans zijn woort door sekere dis-
pensacie ofte ozeninghe also met hen
is: dat daer een eenich Godt is na de
eenicheydt der substantie / en dat noch-
tans dese eenheyt wort door verbo-
gender dispensatie onderscheyden in
dyeuuldicheyt: ende dat daer dize zijn
niet na de staet oft na het wesen maer
na den graet : noch na der substantie /
maer na de forme : noch na de macht
maer na de ordeninghe. Hy seyt wel
dat hy beschermt / dat de Soone de
tweede na den Vader is / maer hy en
verstaet niet dat hy een ander is dan
door onderscheydinghe. Hy seyt wel
erghens dat de Sone sientlijc is: maer
als hy op beyde zijden heeft ghespro-
ken / soo bescheydt hy dat de Sone on-
sientlijc is / so verre hy het woort is.
Ende ten laetſten beruyghende dat de
Vader door synen persoon betreckent
wort / bewijst hy hē seluen seer vee-
de te syne van dit ghedichtſel / dat wy
wederlegghen. Ende hoewel hy gee-
nen anderen Godt en bekent dan de
Vader / soo leyt hy nochtans in het
naeste veruolich hem selue wt / bewij-
sende dat hy daermede den Sone niet
wt en sluyt : want hy seyt dat die
gheen ander Godt en is / dan de Va-
der: ende dat daerom de eenighe heer-
schappis

Int der-
de boeck.
Cap. 9.

Int sel-
ue boeck.
Cap. 12

Int sel-
ue boeck
cap. 16.

schappie ofte monarchia Godts niet gheschiet en wort door de onderscheydinghe der personen. Ende mē mach wt synen gebuerigen raet lichtelijck de sin zijnder woorden verstaen. Wāt hy bewijst teghen Paxeam / dat hoe-soel Godt in dzye persoonē is onderscheyden / nochtans niet meer godē en wordē / noch die eenheyt n̄ verscheurt en is. En dewijle na Paxeas gedicht sel Christus niet mochte Godt zyn / so hy niet de Vader en ware / daerom arbeit Tertullianus so seer in de onderscheydinghe. Ende dat hy dē Sone en den Gheest naemt een deel van het geheele / hoe soel dattet een harde wijse van spreken is / soo can sy nochtans ontschuldicht en geleiden wordē / dewijle het niet en is ghesproken vāder substantie / maer alleenlijck vāder dispositie en ordeninghe / die den personen alleenlijck toecoomt / gelijck Tertullianus selue betuycht. Hier wt is ooc dat hy seyt / D verkeerde Paxeas / hoe vele personen dericht ghy daer te syne / anders dan so vele namen als daer zyn. Ende alsoo oock weynich daerna / D dat sy den Vader en den Sone geloouen / enen pegelijcken in synen naem en persone. Ick meyne dat de onbeschaentheyt der gheener die de slechte eenuoudighe menschen soecken door de autoriteyt Tertulliani te bedrieghe / can hiermede genochsamelijck wederleyt worden.

29 Ende hoorwaer. soo wie de gheschiften der Juden neersichlijck by malcanderen ouerleyt / die en sal by Ireneum niet anders vindē / dan dat oock andere die na hem ghecomē zyn / geleert hebben. Iustinus een van de alderoutste gheuoelt alleins met ons. Sy moghen hier teghen seggen / dat van hem ende oock van de andere / de Vader Christi wort de eenighe Godt ghenamt. Wat selue leert oock Hilarius / ia hy spreekt oock hardelijcker / segghende / dat de eenwicheyt in den Vader is. Maer seyt hy dat om dē Sone het goddelijck wesen te bekenen: neen / maer hy beschermt dat gheloude dat wy volghen niet aller

macht. Ende nochtus en schamē sy hē niet ick en weet niet hoedanighe afgescheurde redenen wt te plucken / waerwt sy willen wijsmaken dat Hilarius zy beschermmer ende een patroon haerder dwalinghe. Dat sy Ignatius voortbrenghen / ist dat sy wille dat het van eenigher weerde zy / soo moeten sy eerst bewijzen dat de Apostel eenige wt hebbe gegheuen van den vaster ende dierghelijcke verualschinge. Hoe schandelijck zyn die dinghen die onder den naem Ignatij zyn in het licht ghecomen. Daerom is de onbeschaentheyt der sulcker te onuerdagingher / die hem seluen met sulcke valsche schijnē / wapenē om te bedriegen. Woort de eedzachtichs der oude / wort claerlijck genoeg hierwt bemerct / dat Arius ooc int Nicenische concilium / niet heeft besaen enich bedoch te maken met ynnants wt de ghepresen en aengenomen schrijuers autoriteyt: en dat niemant wt de Grieksche ofte Latijnsche hem seluen en ontschuldicht dat hy met de schrijuers die voor hem gheweest zyn / niet eensins en genoot. Ende hoe neersichlijck Augustinus (den welcken dese bouen grootelijck voor haren byant houden) een pegelijcks gheschripen heeft doorleesen / en in wat grooter weerde hy die herft ghehouden / dat en is niet noodich te verhalen. Al so waer hy pleecht oock in de alderminste swarichede te bewijswaerom hy bedwonghen zy anders te genoeuen dan die andere gheuoelt hebben. Ende wat hy oock in dese sake heeft gelesen dat duyfster ofte twijfelachtich was / dat en verbercht hy niet. Ende nochtans houdt hy als vast en seker / dat de leere die van dese menschen wordt bestreden / is vā de outste oudtheyt fonder gheschiet ende wederpreken aen ghenomen gheweest. Ende nochtans dat hem niet verborghen en was wat andere voor hem ghelcort hadden / dat is oock wt een woort openbaer / daer hy seyt / dat de eenheyt is in den Vader / in het eerste boeck der Christelijcker leere. Sullen sy segghen dat hy doe vergheten heeft wat

Int eerste boeck der Christelijcker leere.

Wat hy te voorzē geseyt hadde: Maect hy beuurt hem seluen ergens vā dese beschuldinge / daer hy de Vader naet begin der gantschen godheyt / om dat hy van niemāde en is / dan van hem-seluen: ende ouerlept wijselijck dat de naem Godt / wort sonderlinghe den Vader toe gheschreuen / om dat de eenheyt Godts niet en can begrepen worden / ten zy dat men van den Vader teghinne. De godtsalighe Leser sal (ghelijck ick hope) bekennē dat hiermede alle valsche teghenwoorpinghen neder gheleydt sijn / daer mede de Sate tot noch toe heeft ghearbeeydt om het ghelooie der repner leere te verkeren ofte verduyfsteren. Ende tē laetsten betrouwe ick dat de gantsche somma deser leere / is ghetrouwelijck verclaert / so verre de Lesers een mate setten teghen de curiculheyt / ende niet seerder dan het betaemt / moeylike sware ende verwettede disputacien en soecken. Wāt ic en neime geen sin aen die te paepen / die tot onmatighe speculacien ende bedenkinghen lust hebben. Ick en den voorwaer geen dinc liffelijck boorhy ghegaen / dat ick meynde teghen my te zyne. Maer dewijle ick de sichtighe der Ghe-meynste soecke / soo hebbe ick het best gheacht vele dinghen niet te roeren / die weynich hoordeels souden doen / ende souden de Lesers niet onmatte moeyelijckheyt beswaren. Want waer toe dienet te disputeren of de Vader altyts genereert: Want wanneer het elcer is / dat van der eeuwichheit aen dize personen sijn in Godt geweest / soo wordt dat gheduerighe werck der genereringhe / dwaaselijck ghedicht.

Cap. xiiij.

Dat de Schriftuere oock in de scheppinghe der werelt ende aller dinghen, den warachtigen Godt met sekere merctteeken en onderscheyt van de ghemaecte ende gedichte goden,

HDe wel den dienaren der valscher goden haer onuerstandicheydt te te rechte van Esau wort verwe-
ten / te weten / dat sy wt de fundamen-
ten der aerde / ende wt den omloop en
begrip der hemelē niet en hebben ge-
leert wie de warachtighe Godt is:
nochtans om de traecheyt ende bot-
heyt onses verstants / was het noo-
dich den warachtighen Godt den ge-
loouighen claerlijcker af te beelden /
om dat sy niet en soude tot de gedich-
te goden der heydenen vallen. Want
dewijle die alderuerdragelijckste be-
schrijvinghe by de Philosophen ydel
is / te weten / dat Godt de gheest ofte
ziele der werelt is: soo is het noodich
dat hy beter ende naerder van ons be-
kent worde / op dat wy niet altyds
in twijfelinghe wanckelbaer ende on-
gheschiedich en bliuen. Waerom heeft
hy de historie der scheppinghe willen
openbaer maecten / waer op het ghe-
looue der Ghe-meynste soude steunen /
ende gheuen anderen Godt soecken
dan die van Mose is voorgheest / de
schepper ende maker der werelt te zy-
ne. In die historie is eerstmael te
tijt bewesen / om dat de ghelooighe
souden moghen door dat aenhouden-
de ende ongebroken veruolch der ia-
ren / comen tot den eersten oorspronck
des menschelijcken gheslachts ende
aller dinghen: welcke kennisse een seer
nut dinc is / niet alleenlyck om die
ongheschickte fabulen die in Egypten
ende in andere hoeden der werelt ge-
druen worden / te wederlegghen /
maer oock om dat wy het beginsel der
werelt wetende / souden de eeuwie-
heyt Godts claerlijcker sien / ende
meer om de te verwonderen ghetoe-
ken worden. Ende wy en moeten
ons niet laten beroeren door die godt-
loose teghenwoorpinghe der gheener
die segghen dat het is te verwonde-
ren waerom het Gode niet eer en is
in den sin ghecomen / den hemel ende
de aerde te maken / maer heeft ledich
zijnde eenen onmetelijcken tijdt laten
door bloeyen / de welcke hadde mo-
ghen te voren veel duyfent eeuwen ma-
ken

Esa. 40. c
28.

gen. 1. a. j

ken daer de werelt die nu nae by ten eynde is / noch niet en is tot ses duy- sent iaren ghecomen. Want waerom Godt / soo langhe verdoeft heeft / dat en betaemt ons niet te ondersoecken / noch ten is ons oock niet nut. Want ist dat het vernuft des menschen wil soo verre loopen / soo sal het hondert- mael inden werelt seyen. Ende het en soude niet nut zijn te weten dat Godt selue om de maticheyt onses ge- loofs te beproeuen / heeft willens ver- bozghen gelaten. Ende die godtsalige oude man van eenen hoouerdighen spottichlijck gheiraecht zijnde / wat Godt dede eer hy de werelt maecte / antwoorde wetentlijck dat hy de hel- le maecte om de curieuse menschen. Wese sware ende strenge bemaeninge behoort die dertelheyt te bedwingen / door de welke vele menschen ghekit- selt / iac oock ghezoenen worden tot verdooyde boose ende schadelijcke spe- culationen ende bedenkingen. Laet ons gedencken dat die Godt die onsenlijc is / ende wiens wijsheyt / cracht ende rechtuerdicheydt is onbegrijpelijk / ons heeft de yfotzie Moyses tot eenen spiegel heel voorgefset / waer in zijn le- uende beelt zijnen schijn gheeft. Want ghelijck die ooghen / die door oudtheyt oft door eenich ander ghebreck blonck ende duyfster zijn / gheen dinc onder- scheydelijck en sien ten zy dat zy niet den hul gheholpen worde: alsoo is onse swachheyt soo groot / dat wy in Godt te ondersoecken / terfont ijdel worden / ten zy dat ons de Schrif- tuere bewege. Ende die ghene die hare hoouerdicheydt toegheuen ende vol- gen / dewijle sy hen niet en laten ver- manen / soo sullen sy ten laetsten door het gruwelijck verderf gheuoeten / hoe veel het beter is den verhozghen raet Godts met eerbiedinghe te verwon- deren / dan lasteringen wt te storten / om den Heemel te verduyfteren. Ende Augustinus claecht te rechte / dat go- de onrecht wort gedaen / daer een oor- zaek wort / die bouen synen wille is. De selue bermaent oock wijselijck dat

het niet min onrecht en is / een byaghe op te woopen van de langde des on- metelijcken tijts / dan van de grootte der plaetsen die niet en connē gheue- ten worden. Voorwaer hoewel den onloop des Hemels seer wijdt is / soo can hy nochtans eenichsins ghemeten worden. Ist dat nu pemandt wil niet Godt kijuen dat het ydele buyten de hemel hondertmael grooter is / sullen niet alle godsalighe dat achten groote dertelheyt te synen. Tot de selue rase- rie ballen die / die veel maken van de iedicheyt Godts / dat hy niet en heeft na haer goetduncken de werelt ouer ontallijcke veel duyfent iaren ghe- maect. Sy soecken buyten de werelt te gaen om haere begheerlijcheyt ge- noech te doen: ghelijck of in desen soo wijden onnuloop des Hemels ende der aerde / niet ghenoech vele dinghen booz en quamen / die door hare clare- heyt alle onse verstant wechneimen: ge- lijck of Godt in sesduyfent iaren niet ghenoech vele bewijfinghen en hadde ghegheuen / waerin onse verstand- mach niet gheduerighe ouerde- kinghe hem seluen oesenen. Soo dan laet ons ghewillichlijck binnen dese tralien besloten bliuen / in de welcke Godt ons heeft willen besluyten / en- de onse sinnen inhoudē om dat sy niet en soudē herwaerts ginswaerts tot dwalen ende vergaen.

Tot dit selue verhaelt oock Moyses dat het werck Godts niet en is vol- bracht in eenen ooghenblick / maer in ses daghen. Want wy worden oock hier door asgeroepen van alle dichtse- len tot den eenighen Godt die in ses daghen heeft zijn werck gheschiedt / om dat het ons niet en soude swaer zijn / ons leuen lanc hem te bedencke. Want hoewel onse oogen waer zy hen hene- keeren / bedwongen worden te wan- delen in de aenschouwinghe der wer- ken Godts: nochtans sien wy hoe verganckelijck dat aenmercken is / en- de hde haefselijck de goede ghedachten booby blieghen als wy eenighe heb- ben. Hier seet oock tinnen schelijck ver- must tegen / gelijc of sulcke doortganc

Rom. 1.

Lib. de
gen. con-
tra Ma-
ric.Lib. 11.
de cantar
te Del.Gen. 2.1
2.

niet

niet wel met de moghentheyt Godts ouereen quaine / tot dat het tot de ghehoorzaamheyt des geloofs ghebracht wort / en leert die ruste houden / tot de welcke wy door de heyligmakinghe des 7. daechs / geroepen worden . En in de ordeninghe der dinghen is de Aderlijcke liefde Godts tot het menschelijke gheslachte / neersichlijck aen te mercken / dat hy niet en heeft Adā eer gheschapen dan als hy de weereit hadde met alle goet oueruloedichlijck vernut. Want hadde hy hē op de aerde gheset doe sy noch onuruchtbaer en ydel was / hadde hy hem het leuen geguen eer het licht was / soo hadde hy mogen schijnē niet seer Adams boor den loop der Sonne en der gheskerntē heeft berodent tot des menschen gebruyck / en de aerde / ende de wateren en de lucht met ghedierten vernut / en oueruloedicheyt aller vruchtē boort ghebracht tot ghenoechsame onderhoudinghe ende spijse: soo heeft hy de soorge eens boorzichtigē ende neersichlijcken huy suaders aennemende / zijn wonderlijcke goettheyt tot ons bewesen. Ist dat een yeghelijck neersichlijck by hem seluen ouerleydt dat ick alleenlijck in corte aenroere / so salt benonden worden / dat Moses is een seker ghetuyghe ende vercondigher geweest / des eenigē Godts des Scheppers. Ick ga voor by dat ick nu verclaert hebbe / te weten / datter niet alleenlijck en wordt ghemeldet van het naecte wesen Godts : maer dat oock syn eeuwighe wijsheyt ende Gheest ons woort boorgeset / op dat wy geen anderen Godt en vdoomen / dan die in dat wtgedruckte beelot wil bekent worden.

Maer eer ick volcomelijcker handele van de natuere des mensche / moet ic hierentussche wat spreke vā de Engelen. Wāt hoewel Moses hem seluen boegheē na de gronicheyt des volcks ghene andere wercke Godts en meldet in de historie der scheppinghe / dan die in de ooghen comē: nochtā als hy daer na de Engelen als Gods die-

naers meldet / so is licht om verstaen dat die haer Schepper is / dien sy haeren dienst doe. Daerom hoewel Moses na het begriyp des volcks spreken / niet en heeft terstont vā het eerste beginfel aen de Engelen verhaelt onder de naturen Godts / soo en verbiedt nochtāns geen dinc / het ghene dat de Schrijfture erghens daer vā leert / claerlijck en duytlijck boort te leeren. Want ist dat wy begheeren Godt wt syne werken te bekennen / so en moeten wy een so wtneemende en edel bewijs niet voorby gaen. En dit deel der leere is ooc seer noodich om vele dwalingen te wederleggen. Alse menschen zijn door de wtneemende natuere der Engelen also verstrict gheweest / dat sy meynden dat den Engelen onrecht gheschiede / als men leere dat sy onder Godt / en de heer schappye des eenighen Godts onderwoopen waren. Hierwt heeftmē hen godtheyt toegedicht. En Manicheus met zijn sekte is ooc voortgecomen / de welcke heeft twee beginfels gemaect / te wetē / God / en den dupuel : en den oorspronck der goeder dinghen schreef hy Gode toe / maer de boose naturen rekende hy dē dupuel toe. Waren onse herten in dese raserie verwerret / soo en soude Godt zijn eere vā de scheppinge der weereit niet behouden . Want dewijle gheen dinc Gode seerder eyghen en is dan ewicheyt / ende autuā / dat is vā hem seluen zijn wesen te hebbe / die dit selue dē dupuele toeschijue / schijnē die niet eenichāns hē met godtheyt te verciēren : En waer sal de almoghentheyt Godts zijn / ist dat den dupuel sulcke heerschappie wort toeghelat / dat hy tegen den wille Godts mach doe wat hy wil. Maer dat eenighe fundament dat de Manichees hebbe (te wetē / dat tet ongeoorloft is Gode toe te schijue dat hy soude eenich quaet dinc gheschapen hebben) dat en schaedt het rechtānnich ghelouue niet / dwelcke niet toe en staet dat eenighe quade natuere zy in de gansche scheppinghe der weereit : want noch de verdraeytheyt ende quaetheyt des menschen noch des

duyuels/ oft / de sonden die daer wot
rijzen/en zijn n3 wot de natuere/ maer
wot de verderunghe der natuere: ende
van den beginne aē en heeft gantsche-
lijck niet geweest/ waer in Godt niet
en heeft een bewijs zijnder wijsheyt
en rechtincerdicheyt gegeuē. Daerom
om dese verdracpe gedicht sele te we-
derstaen/ moeten wy onse sinnen hoo-
ger opheffen dan onse ooghen connen
sien. Cis der waerheyt gelijck / dat
hierom in den sijnscen Credo/de
onsenlijckē dingē wozuckelijck ge-
meldet zijn / daer Godt genaet wordt
den schepper aller dinghen. Nochtān
moeten wy sorghe drage/ dat die ma-
te die den regel der godtsalicheyt leert
gehoudē worde/op dat de Lesers niet
en worden door te hooghe speculacien
en bedenckingen afgheleyt bā de een-
uondicheyt des geloofs tot dwalin-
gen. En boorwaer dewyl de gheest
ons altijts leert dinghen die ons nut
zijn/ en die verwijscht of weynich en
als boorby gaende aenroert: die niet
seer en dienen tot sichtigingē/ soo beta-
met ons ooc geeren die dinghen niet te
weten/die niet nut en zijn.

⁴ Psalm.
103.

Tengaende de Engelen/ dewijle sy
Godts dienaers zijn verordēt om sy-
ne beuelen te volbringen/so ist sonder
twijfel dz sy ooc Gods creatuere zijn.
En ist dat iemant wil twist voortbre-
ngen van den tijt oft orde waerin die
gheschapen zijn / sal dat niet meer wt
hardneckichz dan wt neersichheyt co-
mē: Moses verhaelt dat de aerde en
de hemelen zijn volmaect met alle ha-
re heyracht: waertoe dient het be-
naudelijc te ondersoeckē tē hoebeelste
dage bouē de gesterntē en Planeten/
oock de andere verborghendere hemel-
sche heyrachtē / gheschapen zijn: En
op dat ick niet te lanck make/laet ons
hier gedenckē dat hiē in/ gelijc ooc in
de gantsche leere der Religie / moet
een regel en maticheyt en soberheyt
gehouden worden/dat wy bā duyfe-
re dingē niet anders en spreken noch
geuoelē noch ooc en soeckē te weten/
bā ons door Godts woort is geleert:
ende dat wy int lesen der Schrift al-

Gen. 2. a
8.

tijts arbeiden om die din gen te soec-
ken ende bedencken / die tot sichtiginghe
dienen/ ende dat wy ons niet en ghe-
uen tot curien sheydt ofte ondersoec-
kinghe der dinghen die niet nut en
zijn. En dewijle de Heere ons heeft
willen niet in ijdele braghen/maer in
volmaecte godtsalicheyt/ende bresse
zijns naems / ende in warachtich be-
trouwen / ende in heylighe wercken
onderwijsen / laet ons met dese wijs-
heyt te brede zijn. Waerō ist dat wy
willen te rechte wijs zijn/soo moeten
wy die ydele questien verlaten/die bā
ledighe menschen worden van de na-
tuere / orden en ghetal der Enghelen
gheleert buyten Godts woordt. Ick
weet wel dat sommighe meer begeerte
ende lust hebbe tot sulcke dinghen/dā
tot de ghene die in het daghelijckē
ghebruyck zijn: maer ist dat het ons
niet en verdziet discipulen Christi te
syne/so en moet het ons niet verdræ-
ten den regel der leere ons van hem
boorzghegheuen / na te volgen. Alsoo
sulle wy met zijn meesterschap te bre-
de zijnde/ ons niet alleenlijck onthou-
den van ydele bedenckingē de welcke
wy ons verbiedt / maer wy sullen ooc
daer van eenen gruwel hebben. Nie-
mandt en can versake dat die Diony-
sius vele dinghen heeft subtylijck en
scherpsinnelijck ghehandelt in zijn
hemelsche Hierarchia: maer soo ve-
mandt die naerder ondersoeckt / die sal
beuinden dattet een groot deel enckel
gheclaps is. Een leeraer Godts en
moet niet boor nemen de ooren te be-
haghen met clappen: maer met wa-
rachtighe/seker e ende nutte leeringhe
de consciencien te verskercken. Waert
dat ghy dien boeck laest / ghy mocht
meynen dat die mensche wt den He-
mel ghecomen ware / ende verhaelde
niet dat hy geleert / maer dat hy niet
ooghen ghesien hadde. Waer Paulus 2. Cor.
die bouen den derde Hemel is getroc- 12. a. i.
ken gheweest/en heeft niet alleenlijck
sulcx gheopenbaert / maer heeft oock
betuycht dat het den mensche was
ongheoorloeft die verborghentheden
te spreke die hy gesien hadde. Wy sul-
len

len dan die heuselachtighe wijsheyt laten haren / ende het ghene dat ons de Heere heeft laten van syne Engelen weten / sullen wy wt de eenuoudighe leerlinge der Schrijtuere bemerken.

Psalm. 103. Dat de Engelen zijn Hemelsche gheesten der welker dienst Godt gebruyckt om te volbrēghen al wat hy boorneemt / dat lesen wy alomme in de Schrijtuere : waer van sy ooc den naem hebbē dat sy Engelen / dat is / boden genaemt zijn / om datse Godt als boden ghebruyckt om door hem seluen de menschen te openbaren. En oock andere namen daermede sy verciert worden / zijn wt ghelijcke oorzaken ghenomen. Sy worden heylschare genaemt om dat sy als trawanten en dienaers haren Prince onmeringen / zijn Waeseyt verciere ende verclaren / ende ghelijck crijchscnechten al tijds de ooghe hebben op het teecken haers hooftmans / ende zijn soo bereydt om zijn beuel te doen / dat sy also haest als hy eenen wenck heeft ghegeuen / hensenen tot het werck wende / ia in het werck zijn. Sulck een beel des throns Godts beschrijven de Propheten om zijn groote eerlijckheyt te verclaren : ende sonderlinghe Daniel / daer hy seyt datter duyfentich duyfent / ende tienduyfentichmael tienduyfent by Godt stoden als hy was op den Richtsoel gheseten. Ende dewijle Godt de cracht ende stercheyt zijnder handen wonderlijck door hen thoont ende verclaert / so worden sy daerwt crachten ghenaeamt. Ende dewijle hy zijn heerschappie in de weerd door hen gebruyckt ende bedient / so worden sy daerom somtijds Overheden / somtijts Nachten / somtijds Heerschappien ghenaeamt. Ten laetsten dewijle de eerlijckheyt Godts eenichins op hen rust / daerom worden sy oock Chronen genaempt. Hoe wel van dit laetste en wil ick niet vast betuyghen / want een ander beduydinghe is also wel of oock betwoegende. Maer desen naem Chronen achterlatende / ghebruyckt die heylighe

Gheest die andere namē dickmael tot prijs des Engelschen diensts. Want het en betaemt niet die instrumenten sonder eere te laten / door de welcke Godt zijn teghenwoordicheyt sonderlinghe verthoont. Ja sy worden oock dickmael goden ghenaeamt / om dat sy in haren dienst eensdeels de godtheyt als in eenen spiegel boorhouden. Wāt hoe wel het my niet en mishaecht dat de Dude Schrijvers / daer de Schrijtuere verhaelt dat de Enghel Godts is Abraham / Jacob ende Moys ver-schenen / wtlegghen dat Christus by de Enghel gheweest : nachtans daer van alle Enghelen ghemeldet wordt / daer wordt hen die naem dickmael ghegeuen. Ende dat en moet geen wonder schijnen / want ist dat den Princen ende Stadthouderen die eere wordt ghegeuen / om dat sy de plaetse Godts die de opperste Coninck ende richter is / in haer ampt bedienen. Soo is daer veel grooter oorsake om die den Enghelen te geuen / in de welcke de clærheyt der godtlijcker eerlijckheyt / veel oueruloediger schijn gheeft.

De Schrijtuere gebruyckt meest nersicheyt in dat te leren / dat aldermeest mach dienen tot onse vertroostinghe ende versterkinge onses geloofs : te weten / dat de Engelen zijn wordeelsers ende toedieners der godtlijcker weldadicheyt tot ons. Ende daerom seyd hy dat de Engelen de wachtte houden boor onse salicheyt / ons aennemen te beschermen / onse wegen rechten ende ons beweghen / ende de sorghe boor ons dragen / op dat ons niet hinderlijck toe en come. Het zijn al gheneypne sentencien die boornemelijck Christum het hooft der Gemeypnte / en daerna alle ghelouighen aengack. Namelijck dese / Hy heeft syne Engelen beuolen van dy / dat sy dy bewaren in alle uwe wegen. Sy sullen v in hare handen dragen / op dat ghy niet mischien uwe voeten en stoott aen eenen steen. Item / De Enghel des Heeren blijft ront omme de ghene die hem beereen / ende v. 8.

F. iij. ver-

Gen. 18.
a. 1. c. 1
a. 1. ende
f. 28.
Jof. 5. d.
14.
Ju. 6. e.
14. ende.
13. d. 22.
Psa. 82.
b. 6.

- verlosse. Met welcke woorden Godt te kennen gheeft/ dat hy de bescherminge der gheener die hy aen= neemt te bewaren/ synen Enghelen beueelt. Na dese wyse woort Agar doe sy vluchtete/ van den Enghel des Heeren vertroost/ ende vermaent dat sy haer soude met hare vrouwe ver= soenen. Abraham belooft synen dienst knechte dat de Enghel sal de Leydt= man zijns weechs zijn. Jacob bidt in de segheninghe Ephraim ende Ma= nasse/ dat de Engel des Heeren door den welken hy verlost was van allen quade/ hen gheluckich ende voorspo= d. 19. en dich make. Also was de Enghel ghe= 23. d. 20 steit om den heylighen des volcx Is= rael te bedecken. Ende soo wanneer a. 1. en 6. Godt heeft Israel willen verlossen b. 11. en wt de handen der vyanden/ soo heeft 13. a. 10 hy door den dienst der Enghelen Mat. 4. Rechters en beschermers verweckt. b. 11. Ten laetsten (op dat het niet noodich Luc. 22. en zy meer te verhalen) Also hebben de Enghelen Christo gedient/ ende e. 43. skonden hem by in alle syne benauthede. Sy hebben den wyne zijn weder= Luc. 24. opstandinghe/ en den Discipulen zijn eerlycke wedercomste verordicht. So Act. 1. b. da om desen dienst onser bescherminghe te volbrengen/ stryden sy tegen den duyvel ende alle onse vyanden/ ende bedienen ende volbrengen de wyake Godts teghen die ghene die ons quellen: ghelijck wy lesen dat de Enghel Godts om de stadt Jerusalem van de belegeringhe der vyanden te verlossen/ heeft in den heylighen des Conincs van Assyrien hondert ende vijue ende tachtentich duysent verla= ghen op eenen nacht.
- 7 Woort of een peggelijck gheloonich mensche eenen eyghenen Engel heeft tot zijn bescherminghe/ dat en dorste ick niet bast segghen. Nochtwar als Dan. 10 1. 13. d. Daniel meldet van den Enghel der 20. ende 21. a. 1. Persen/ ende handen Enghel der 21. a. 1. Grieken/ soo gheeft hy daermede te kennen/ dat sekere Enghelen zijn als stadthouders berodent tot Rijken ende Lantschappen. Ende als Chris= tus seyt dat de Enghelen der kinde= ren altyds het aenschijn des Vaders sien soo geeft hy te kennē dat daer sekere Engelen zijn/ den welcken der kinderen salicheyt beuolen is. Maer ick en weet niet of men daerwt moet verstaen/ dat een peggelijck synē Enghel heeft. Dit moetmen voór seker houde/ dat niet alleenlic een Enghel en socht voór eenen peggelijck van ons: maer dat alle de Enghelen eendrachtelijck de wacht e houden voór onse salicheyt. Want van allen Enghelen te ghelijck/ woort gheseyt/ dat sy meer vrechde hebben ouer eenen sonder die tot beteringhe bekeert is/ dan ouer negen en tneghentich recht= uerdighe die in de rechtuerdicheyt zijn bliuen staende. Het is oock van Luc. 16. de Enghelen ghesproken/ dat sy de 2. 23. ziele Lazari hebben in Abrahams 2. Re. 6. schoot gedrege. Doc en thoont Elise= d. 17. us niet sonder oorake synen dienat so veel byerighe waghenen die hem sonderlinghe toegheschickt waren. Waer is eē plaetse die claerder schijnt om te beuestighen dat een peggelijck synen Enghel heeft. Want doe Be= Act. 12. trus wt de gheuanknisse ghelept c. 15. zijnde/ hadde aen de deure gheclopt daer de broeders vergaderd waer: als die niet en condon vermoeden dat hy daer was/ seydten sy dat het zijn Enghel ware. Dat schijnt hen in den sin ghecomen te syne wt een ghemeyne meyninghe/ dat eenē peggelijcken ge= loonigen mensche zijn eygen Engel is toegheschickt. Hoewel men mochte hierop antwoorden datmen daer mach verstaen eenen Enghel den welcken de Heere doe de sorghe van Petro beuolen hadde/ ende dat nochtans die selue niet altyds zijn bewaerder en was/ gelijk de menschen gemeynlich dencken dat een peggelijck heeft twee Enghelen/ te weten/ eenen goeden en= de eenen quaden. Maer ten is ons niet noodich benaudeelijck te ondersoek= dat ons niet seer aen en gaet te we= ten. Want ist dat yemande dit niet ghenoech en is/ dat alle de ordenen des hemelsche heylighers de wacht te houden voór zijn salicheyt: ick en weet

weet niet wat oordeel die can daer wt hebben / dat hy verstaet dat hem een Engel sonderlijck is tot bewaringhe ghegeuen. Ende die de sojge die Godt booz eenē yeghelijcken van ons draegt / aen eenen Engel binden / die doen hen seluen ende alle lidmate der gemeyn ten groot onrecht : ghelijck of alle die menichte der hulperen te vergeefs be loeft ware / van de welcke wy van allen zyden ommeringt ende ghewa pent zyn / op dat wy des te moedigher stryden.

8 Die besaen de veelheyt ende orde nen der Engelen te beschrijven / die mogen toetsen wat fundament zy heb ben. Ick bekenne dat Michael wordt by Daniele een groot Prince ghe naemt: ende Judas naemt hem Arch Engel : ende Paulus leert dat die sal met de basupne tot het oordeel roepen. Maer wie can hier wt oordeelen wat eere den Engel bouen den anderen heeft / ofte eenen yeghelijcken Engel met zyn vercleringhe onderscheyden / ende eenen yeghelijcken zyn plaetse toeschrijven ? Want die twee namen die men in de Schrifsture vindt / te weten / Michael ende Gabriel / ende soo men wil den verden daer by setten wt Chobias historie / die mogē schij nen tot een beduydinge den Engelen ghegeuen te zyne na het begriip onser swacheyt. Hoe wel ick hebbe lieuer dz ongeoordeelt te laten. Vengacnde het ghetal der Engelen / wy hoorzen wt den mont Christi van vele legionen / ende wt Daniele van vele thienduy senden. De dienstknecht Elisei sach waghencen vol Engelen. Ende de Schrifsture beduydt een seer groot getal / segghende / dat zy haren legher maken rontomme de ghene die Godt breefen. Het is bāf dz de gheestē son der forme ofte gedaente zyn: en noch tans en beschrijft de Schrifsture na de mate onses vernusts niet te ver gheefs gheueugelt onder de Cheru bim ende Seraphim / op dat wy seker zyn / dat zy sullen altyds met onbe grijpelycke rassicheyt by ons zyn om

ons te helpen / soo wanneer het de sa ke eyscht : ghelijck of een bliscem wt den hemel gheworpen met sulcke ras schicheyt als die pieecht / tot ons blo ghen. Al wat meer van hare veelheyt ofte ozden mach gheuraecht worden / wy sullen achten dat het van die ver bozghentheden is / der welcker volco men openbaringe wordt tot den laet sten dach toe wtgestelt. Waerom laet ons ghedencken dat wy ons moeten onthouden van te groote curieusheyt in het vragē / ende van te groote stou ticheyt int spreken.

Maer dit is bāf te geloouē / welc sonninghe ongheruste menschen twij felachtich maken / te wetē / dat de En ghelen zyn dienstbaer gheesten / der welcker dienst Godt ghebruyckt tot bescherminghe zyns volcs / ende door de welcke hy zyne weldaden onder de menschen wtdeelt / ende oock andere wercken volbringt. De Saduceen doortijden hadden die meyninghe dat door de Engelen niet betreckent wort dan die roeringen die Godt den men schen ingheeft / ofte die bewijninghen zijnder cracht die hy vertoont. Maer dese raserie wordt van soo veel ghe tuyghenissen der Schrifsture weder leyt / dat het wonder is / dat soo groue onwetentheyt heeft connen onder dat volck gheleden worden. Want op dat ick de plaetsen boozby gae die ick bouē verhaelt hebbe / daer duysenden / en legionen der Engelen ghemeldet worden / daer hen wordt vrechde toegheschreuen / daer van hen gheseyt wordt / dat zy de ghelouige * op hare handen dragen ende * hare zielen in de ruste brengen / ende * het aenschijn des Aders sien / ende diergelijcke dingē : daer zyn noch andere plaetsen wt de welcke seer clāelijck bewesen wordt / dat zy waerachtichlijc zyn geesten een persoonlijck wesen hebbēde. Want als Stephanus en Paulus segghen / dat de Wet is gegeuen door de handt der Engelen. En als Christus seyd dat de wtuertorene sullen nae de weder opstandinge den Engelen gelijck zyn: Maer dat den dach des oordeels oock den

Heb. 1. c. 14.

Mat. 22 c. 23.

* Dan. 7. c. 10.

* Math. 26. c. 55.

* Luc. 15 b. 7.

* Psalm. 91. c. 12.

* Luc. 16 c. 23.

* Math. 18. b. 10.

Act. 7. g. 53.

Gal. 3. c. 19.

Mat. 22 c. 30.

Dan. 12 a. 1. Jud. b. 9 1. Ches. 4. d. 16.

Mat. 26 e. 55. Dan. 7. c. 10. 2. Reg. 6 d. 17. Psal. 34 b. 8.

Mat. 24. Engelen niet bekend en is: en dat hy
c. 36.
Mat. 25 Engelen: dese plaetsen en cannen soo
c. 31.
Luc. 9. d. seer niet draeyen / dattet niet noodich
26.
1. Tim. en zy die alfoo te verslaen. Desgelijc
5. d. 21. als Paulus Timotheum in de tegen-
woordicheyt Christi ende zijnder hey-
ligher Engelen betuycht / dat hy de
gheboden beware / soo en spreeket hy
niet van eenighe ingheuinghen ofte
qualiteyten sonder substantie / maer
van warachtighe gheesten. Anders
en can ooc dat niet bliuen staende dat
ghelesen wordt inden Sendtbrief tot
den Hebrezen (te wetten dat Christus
is eerlijcker geworpen dan de Enge-
len: dat de werelt niet is hen onder-
worpen / dat Christus niet heeft der
Engelen / maer der menschen nature
aenghenomen) ten zy dat wy dat van
de salighe gheesten verslaen / de wel-
ke tot sulcke vergelijkinghe bequaem
zijn. Ende de autoor des seluen bries
leydt hem seluen wt als hy de zielen
der ghelooouighen ende de Engelen by
malcanderen set int rijk Godts. Wo-
uen desen dat wy bouen verhaelt heb-
ben dat de Engelen der kinderen al-
tijts het aenschijn Godts sien / dat wy
door haer hulpe beschermt worde / dat
zy haer verblijden in onse salicheydt /
ende dat zy hen verwonderen dat soo
menigerley genade Godts is in de ge-
meente door Christum onse hooft.
Hiertoe dient oock dat de Engelen
zijn soo menichmael onder mensche-
lijcke gedaente den Aderen versche-
nen / hebben gesproken ende zijn ooc te
Gen. 15. gaste ontfangen gheweest. En Chris-
a. 3. ende tus selue wort om der hoocheyt wil-
19. a. 2. le die hy heeft in de persoon des Mid-
delaelers / een Enghel ghenacmt. Dit
hebbe ick willen cortelijc aenroeren /
om de eenuoudige Aelers te wapenen
tegen die dwase ende onghechichte ghe-
dachten die boortijden zijn van den
duyuel boortighebracht / ende dickmael
wederom wtspruyten.

10. Ab moeten wy oock teghen die su-
persitie spreken / die ghemeynlijck
pleecht in te cruppen alsinen seyt dat
de Engelen ons alle goet toedienen

en geuen. Want des mesten vernuft
valt ter sondt daertoe / dat het meynt
datmen hen moet alle eere doen: en al-
soo wort het gheue dat alleenlijck
Gode en Christus toecomt / den Enge-
len toegheschreuen. Aldus is in booz-
leden tijden de eere Christi meenich-
sins verduystert geweest / als de En-
gelen met onmatighe lof buyte Godts
woort berheue worden. Ende daer en
is byna gheen ouder dwalinghe onder
de gene die wy ten desen tijde bestrij-
den. Want het schijnt dat ooc Paulus
grootten strijt hadde tegh sommige die
de Engelen so hooge setten dat Chris-
tus byna soo seer vernedert wert / ge-
lijc of hy niet en ware bouen de En-
gelen. Hierom seyt hy soo strengelijck
en sochuidelijck in den Sendtbrief
tot de Colossencen / dat Christus niet
alleenlijck en is te achten bouen alle
Engelen / maer oock dat hy den seluen
de autoor alles goets is: op dat wy in
Christum en verlaten ende ons tot de
Engelen swoenden: de welcke niet en
hebben wt hen seluen / maer scheppen
met ons wt de selue fonteyne. Aldus
waer bewijse de claerheyt der godth
des Heeren een weder schijn in hen
gheest / soo souden wy lichtelijck ghe-
negen worden / om door een verwon-
deringe neder te vallen en hen te aen-
bidden / ende voort hen alle dinck toe
te schrijuen / dat alleenlijck Gode toe-
comt. Het welcke ooc Ioannes in zy-
ne openbaringhe belijt hem gheschiet
te zyne: maer hy seyt oock mede daer-
by / dat hem is geantwoort / Siet dat
ghy het niet en doet / Ick ben u mede-
dienstbaer: aenbidt Gode.

Maer dit perijckel sullen wy wel
ontuiuen / ist dat wy aenmercken waer
om Godt lieuer door hen dan sonder
haren dienst plicht zijn moghentheyt
te verclaren / der geloouigen salicheyt
te bezorgen / ende de ganen zijnder
goetdadicheyt wt te deelen. Aldus waer
hy en doet dat niet wt bedwanch / ghe-
lijc of hy niet en conde sulcx doen son-
der hen. Want soo wanneer hy wil
volbrengt hy zijn werck sonder hen /
oock alleenlijck met eenen wench / soo
verre

Col. 1. b.
16. end
c. 20.

Apoc. 19
b. 10.

11

berre ist dat zy hem souden te hulpe comen om de swaricheyt des werck te verminderen. Soo doet hy dan dat tot troost onser swachheyt / op dat ons gheen dinc en ghebreke dat dient om onse herte tot goede hope op te rechte / oft in gerusticheyt te verstercken. Dit alleen behoorde wel overuloedichlijck genoech te zyne / te weten / dat de Heere betuycht dat hy selue onse beschermer is. Maer als wy sien dat wy van soo vele verijckelen / van soo vele hinderlijcke dinghen / ende van soo vele byanden onmeringt worden: soo souden wy (dewijle onse crancheydt ende swachheyt soo groot is) wel somtijts vol verschickingen worde / of in berouwsefinge vallen / ten ware dat Godt de tegenwoordicheyt zijnder ghenade ons nae onse mate verthoonde en liete beuolen. Hierom en beloeft hy niet alleenlijck dat hy sal booz ons sorgen / maer dat hy oock ontalijcke veel trawanten heeft / den welcken hy de soz ghe onser salicheyt heeft beuolen: door der welcker bescherminge ende hulpe soo langhe wy daer mede gewapent ende onmeringt zijn) wy bapten alle verijckel des quaets gheset zijn. Ick beelde dat het niet recht van ons en gheschiet / dat wy bouen de eenuoudige ende enckel belofte van de bescherminge Gods / noch onnemen van waer ons mach hulpe comen. Maer dewijle de Heere nae zyne onghemeten goedertierentheydt ende vriendelijckheyt wil desen onsen ghebreke te hulpe comen / soo en moeten wy dese zyne so groote weldaet niet verachten. Hier van hebben wy een exempel in den dienstknecht Elisei: de welcke siende dat den berch Sion wert meten Syrischen heyr crachte beleghert ende ontringt / ende dat daer geen wtalucht en was / wert met breefe wederlagen / gelijck of het van hem ende zynen heere nu al gedaen ware. Doen heeft Eliseus Godt ghebeneden dat hy soude des dienstknechts oogen open / soo sach hy terfont den berch vol byerighe waghens ende Deerden / te weten / die boelheyt der Enghelen door

de welcke hy ende de Prophete soude bewaert worden. Dooz dit ghesichte wert hy versterct / ende quam wederom tot hem seluen / ende conde onuerzacht de byanden verachten / door der welcker aenschouwinghe hy by nae doot hadde gheweest.

Daerom al wat van den dienst der Engelen geseft wort / dat sullen wy tot dien eynde ghebruycken / dat al onse mistrouwen worde overwonnen / ende onse hope sterckelijcker op Godt beueesicht. Want dese beschermingen zijn ons van Gode gheset / om dat wy dooz de veelheyt der byanden niet en souden verschickt worden / ghelijck of de byanden stercker waren dan zijn hulpe: maer souden tot die reden Elisei toelucht nemen / dat daer meer zijn die met ons zijn / dan die teghen ons zijn. So ist dan een seer verkeert dinc datmen dooz de Engelen wort afgeleyt van Godt / dewijle zy daertoe zijn berodent op dat zy ons te crachtelijcker de bereyde hulpe Gods betuyghen. Sy leyden ons van Godt / als zy ons niet als metter hant / recht aen tot hem en leyden / op dat wy hem alleen dooz onsen hulper aensien / aenroepen ende louen: als wy se niet en aenmercken als de handen Gods / de welcke haer tot gheen werck en roeren dan dooz zijn beweginghe / als zy ons niet en houden aen Christus den eenigen Middelaer / op dat wy gantschelijck aen hem hanghen / op hem staen / tot hem drifuen / ende in hem gerust zijn. Want het moet gantschelijck vast binnen in onse herte bliuen / dat in het gesichte Jacobs is beschreuen / te weten / dat de Enghelen af dalen ter aerden tot de menschen / ende van de menschen op climmen in den Hemel met de leeder / op de welcke de Heere der heeren sit. Waer mede wort te kennen ghegeuen / dat het alleenlijck dooz de boozsprake Christi geschiet / dat de dienst der Engelen tot ons comt / ghelijck hy selue betuycht / segghende / Doozt aen sult ghy sien de hemel geopent / en de Engelen af comen op de Sone des mensche. So da

Gen. 28.
C. 12.

2. Reg. 6
C. 17.

Joan. 1.
g. 51.

Abra-

Gen. 24. Abrahams dienstknecht der bewarin-
a. 7. ghe des Engels beuolen zijnde / aen-
roept daerom den Enghel niet dat hy
hem te hulpe come / maer gerust zijnde
dat hy den Engel beuolen was / voort
zijn ghebet voor den Heere / ende bidt
dat den Heere zijn barmherticheyt tot
Abraham bewijse. Want ghelijc Godt
de Engelen niet daerom en maect die-
naers zijnder goetheyt ende mogent-
heyt / om dat hy zijn eerlijcheyt sou-
de hem mededeelen : alsoo en belooft
hy ons niet daerom zijn hulpe door
baren dienst / om dat wy soudren alsoo
wel op hen ghelijc op hem ons be-
trouwen setten. Daerom laet baren
die Platonische Philosophie / die
leert eenen toeganck tot Godt soeckē
door de Engelen / ende de Engelen
tot dien eynde dienen om dat zy soude
Godt te vriendelijcker tot ons ma-
ken: welcke Philosophie de supersti-
cieuse ende curieuse menschen hebben
banden beghinne aen ghesocht in onse
religie op te bhenghen / ende arbeiden
daerin tot op desen dach.

Wilde
Plat. in
Epino-
mide &
Cratylō.

13. Dat de Schrijftuere leert van de
An de dupuelen / dat is byna tot dien eynde /
dupuē. om dat wy soudren sochtuuldich zijn
om ons booz haer listen ende laghen
te hoeden: ende om dat wy ons soudren
met de wapenen voorssen / die sterck
ende machtich ghenoech zijn / om die
seer machtige byanden te wederstaen.
2. Coz. 4. Want dewijle Satan genaemt wordt
a. 4. de godt ende Prince deser weereldt /
Luc. 11. ende een sterck ghewapende / ende een
c. 21. gheest die de macht des lichts heeft /
ende een brieschende Aeu: die namen
ende beschrijvinghen dienen eyghent-
1. Pet. 5. lijk om dat wy soudren dies te booz-
b. 8. sichtigheyt ende wackerder / ende oock
oock somtijds met wtduckelijcke
woorden vermaent worden. Want als
Petrus heeft gheseydt / dat de dupuel
ommeget ghelijc een brieschende
Aeu soeckene wien hy sal verstin-
den / soo set hy terfont een vermanin-
ghe daerby / dat wy hem soudren sterck-
Ephef. 6. kelijc metten ghelooue wederstaen.
b. 12. Ende als Paulus vermaent heeft dat

wy den strijd hebben niet met bleesch
ende bloet / maer met de Princen des
lichts / ende met de machte der duys-
ternissen / ende met de gheestelijcke
boosheden / soo ghebedt hy terfont de
wapenen aen te trecken / die tot soo
grooten ende soo sooghelijcken strijd
bequaem zijn. Daerom sulcent wy oock
al tot dit eynde ghebruycken / op dat
wy vermaent zijnde dat de byant / en
sulc een byant nae ons staet / die door
stouticheyt seer bereydt seer / ende met
cracht seer sterck / met bedroch seer list-
tich / met neersicheyt ende rassichet
onuermoeplijc / met lagen seer quere-
uloedich / ende met wetenschap des
strijds seer behendich is: ons niet en
laten door onse slapericheyt ofte luy-
heyt ouerualen / maer met berweck-
ten ende opghewenen herte ons vast
stellen om te wederstaen: ende dewijle
desen strijd niet en wordt anders dan
door de doot gheeyndicht / ons seluen
tot volherdinghe vermanen. Ende
booznemelijc sullen wy onse swach-
heyt ende ongeschietheyt bekennende /
Godt om hulpe aenroepen / ende niet
aengaen anders dan door het betrou-
wen op hem / dewijle hy alleen die is /
die raet ende stercke / ende herte / ende
wapenen gheeft.

Ende op dat wy hiertoe meer ber- 14
weert ende ghebronghen worden / soo
vercondicht ons de Schrijftuere dat de
byanden niet zijn een of twee / of som-
mige weynige / maer dat zy zijn groo-
te heyscharen die teghen ons crijch
voeren. Want van Maria Magdale- Mar. 16
na is geschreuen / dat zy is verloft vā b. 9.
seuen dupuelen diese besaten : ende Mar. 12
Christus betuycht dat dit ghewoon- d. 42.
lijc gheschiet / seggende: als ghy den
dupuel die eenmael wt b is gewonne /
wederom plaetse gheeft / soo neemt hy
met hem seuen dupuelen die booser zijn
dan hy / en comt wederom in zijn ey-
gen besit. Ja men leest ooc dat een ge-
heel legioen heeft eenen man beseten. Luc. 8. d.
Soo worden wy dan hier door ghe- 30.
leert / dat wy moete tegē de ontalijcke
menichte der byanden strijden / op dat
wyse n3 als weynige en berachten / en
lap

slap worden totten crijch: noch ons oock tot luycheydt en begeuen/ somtijts meynende dat eeuwige ruste ende vrede ghegheuen zy. Waer dat dickmael den Satan oft Duyuel wordt boozgeseft/ in het ghetal van een/ daer mede wort de heerschappie/ der ongerechtigheyt beteckent/ de welcke den rijcke der rechtuerdichz teghen staet. Want gelijk de gemeypnte en het geselschap der heyligen Christus heeft tot een hooft: alsoen wort ons oock de hende der goddeloosen ende de goddeloosheyt selue afgebeeldet met haren Prince die daer de opperste regeertinghe heeft. Op dese wyse seyd Christus/ Gaet ghy veruloecte in het eeuwige byer/ dwelck bereypt is den duyuele ende zynen Enghele.

Mat. 25
L. 41.

15 Wy behooren ooc hier dooz tot ewighen strijdt teghen den duyuel verweert ende ontfleken te worden/ te weten/ om dat hy alomme wort genaemt Godts ende onse tegenstrijder. Want ist dat ons de eere Godts ter herten gaet/ ghelijck het betaemt/ soo moeten wy met alle macht dien wederstaen/ die se soect onder de boeten te brengen. Ist dat wy tot de bescherminghe des rijck Christus gemeet zyn/ ghelijck het betaemt/ so moeten wy onuersoenlijcken crijch hebben teghen dien/ die tot de verwoestinghe des rijck Christus/ crijch boert. Wederom ist dat wy eenige sorge hebben dooz onse salicheyt/ soo en moeten wy noch vrede noch bestant niet dien maken/ die sonder opderuen. Sulck wort hy ons beschreuen in het eerste boeck Moyses Cap. 3. daer hy den mensche van de ghehoorzamenheyt die hy Gode schuldich was/ afstreckt om alsoo Godt van zijn beboorlijcke eere te beroouen/ ende den mensche totten bal ende verderf te bienghen/ Sulck wordt hy oock beschreuen van de Euangelistē/ daer hy wort byant ghenamt/ ende van hem betuycht dat hy oncruyt zaeyt om het zaet des ewighen leuens te verderuen. Somma/ dat Christus betuycht van hem dat hy is banden beginne aen

een menschen moorder ende leigenaer geweest/ dat beuinden wy in alle zijne wercken. Want hy bestoimt de waerheyt Godts met leughenen/ ende bedect het licht met duyfternissen/ verwerct de herten der mensche in dwalinghen verweert haet/ ontsteect twist ende strijdt/ ende dit al om het rijcke Gods te verwoesten/ en de menschen in het ewighe verderf te verancken: waer wt het vast is/ dat hy vā nature verkeert ende quaet en vol boosheys is. Want in dat vernuft dat ghemaect is om de eere Godts en salicheyt der menschen te bestrijden/ moet een overgrootte verkeertheyt zyn. Dit gheeft ooc Ioannes te kennen in zynen sendtbrief/ als hy schrijft dat de duyuel van den beginne aen sondicht. Want hy verstaet daer mede dz de selue is de antoor/ Leysma en opperste wermeester aller boosheyt en ongerechtigh.

Joan. 8. f
44.1. Joan.
3. b. 8.

16 Waer dewyle de duyuel is vā Godt gheschapen/ soo moeten wy gedencken dat dese boosheyt die wy zyner nature toeschijne/ niet en is wt de scheppinge/ maer wt de verdraeyinghe. Want wat verdoemelijck in hem is/ dat heeft hy dooz afwijcken ende af ballen ghecregen. Het welcke ons de schriftuere daerom vermaet/ op dat wy niet Gode toe en schijnen daer hy seer bzeemde van is/ meynende dat hy zy sodanich van Godt gemaect. Hierom vercondicht Christus dat de duyuel wt zijn eyge spreckt: als hy leugen spreckt en seyt ooc de oorsake/ te wetē/ om dat hy nē en is in de waerhē bliue staede. Voorwaer als hy seyt dz de duyuel nē en is in de waerhē gebleuen/ so geeft hy te kennen/ dat hy heeft te eenighen tijde in de waerheyt gheweest. Ende als hy hem naemt vader der leughen/ so beneemt hy de onschuilt/ dat hy niet en mach Gode die sonde toeschijnen/ daer van hy selue de oorsake is. Ad hoe wel die is coytelijck ende niet seer claelijck gheproken/ soo is het noch tans oueruloedichlijck genoegh om de godtlijcke Waerheyt van alle valsche beschuldighen te beurjen. Ende wat hebben wy meer oft tot en ander cyn-

16

Joan. 8. f
44.Mat. 13
L. 23.

de yet van de Dupuelen te weten: Sommige murmureren dat de schriftuere niet ordentlic ende bescheydentlijck dien val des Dupuels / ende de oorsake ende de wijse / ende den tijdt ende gedachte daer van op vele plaatsen verclaert. Maer dewijle dese dingē ons nū aen en gaen / so was het beter die weynich aen te roeren / als men se niet mochte gantschelijck verswijghen. Want het en betacende oock den heylighen gheest niet / de curieusheydt niet ydele historien / sonder vrucht te boeden: ende wy sien dat des Heeren boornemen is gheweest / gheen dinck inde heylige schriftuere te openbaren / welck wy niet en souden tot sichtenge leerē. Waerom op dat wy niet langhe in onnoodige dingen en bliuen / so sullen wy te vrede zijn dit in het corte van de natuere der dupuelen / te wete / dat zy aengaēde de eerste scheppinge / zijn Engelen Gods ghecreest: maer hebben hen seluen door afstredinge ende veranderinghe verdozen / ende zijn instrumenten geworden om andere te verdoen. Dit (dewijle het nū was te weten) wordt clarelīck van Petro ende Juda gheleert / als zy segghen / dat Godt de Engelen niet en heeft ghespaert die ghesondicht hadden / ende haren eersten oorspronck niet en hadden bewaert / maer hadden haer woonste verlaten. Ende als Paulus seyt wtuercozen Engelen / soo set hy sonder twijfel / verswijghende de verworpen Engelen daer teghen.

17. Soo veel de tweedacht ende den strijt aengaet die de Satan heeft tegē Godt / dat moeten wy alsoo verstaen / dat wy daer entuschen baste houden dat hy nū vermacht te doe / van so verre Godt wil ende toe laet. Want wy lesen in de historie Job / dat hy hem seluen stelt door Godt om de beuken aen te nemen / ende dat hy niet en besaet boort te varen om eenich werck te volbrēngen / eer hy heeft oorlof daer toe gecregen. Aldus neemt hy aen ē leuē ghenachtich gheest te zyne in aller de drogheten mont om Achab te bedriegen: ende hy volbrēngt dat / van Godt

gesonden zijnde. Ter sulcker oorsake wordt hy oock genaemt de boose geest des Heeren / die soude Saul quellen / om dat door hem als door een gheestel den. Ende daer is erghens geschreuen dat de Egyptische zijn van Godt door de boose Engelen gheplaecht gewest. Achteruolgende dese sonderlinge exempelē betuycht Paulus int gemeyn / dat de verblindinge der ongelououge is een werck Gods / hoe wel hy dat selue te voren hadde een werckinge des Satans ghenacmt. Soo is het vast dat de Satan is onder de macht Gods / ende dat hy alsoo wordt van Godt nae zijn goet duncken ghecreet / dat hy bedwonghen is hem ghehoorsaemheyt te bewijlen. En als wy seggen dat de Satan staet teghen Godt / ende dat des Dupuels wercke zijn teghen de wercken Gods / so seggen wy ooc dat dese tweedacht en strijdt hangt aē de toelatinge Gods. Ick en spreke nū niet van den wille / noch oock banden arbeyt / maer alleenlijck van het volbrēngen. Want dewijle de Dupuel van natuere boos is / so en is hy niet ghenegen om den goddelijcken wille gehoorzaem te zyn / maer is gheheel tot hartnechichē en wederstaenicheyt gedreuen. Daerom heeft hy dat van hem seluen / ende van zijn eyghen boosheyt / dat zijn begheerte en boornemen strijct teghen Godt. Door dese boosheyt wort hy gheprieckelt om dingen te beartbeyde die hy meynt alderseerst teghen Godt te zyne. Maer dewijle Godt hem houdt gebonden en bedwongen mettē thoom zijnder moegentheyt / soo volbrēngt hy die dingen alleenlijck / die hem worden van Godt toegelaten: ende also is hy (het zy met wille ofte onwille) zijne schepper onderdanich / want hy wort bedwongen allen dienst te doen waer hy vā Godt wort henen ghedreuen.

18. Nu dewijle Godt die onreynen geesten herwaerts en ginswaerts buycht na zijnen wille / soo machiet hy die regeringe alsoo / dat zy de gelououge nū crīch oeffenen / niet lagen bespyngen / niet

1. Sam.
16. 14.
ende 18. 4.

psal. 78.
49.

2. Thes.
2. 6. 9. 11

2. Pet. 2.
a. 4.
Jud. 11. 6

1. Tim.
5. d. 21.

Job. 1. b.
6. ende
2. a. 1.

1. Reg.
22. 7. 20.

met ophoop beswaren / met strijt vrin-
 ghen en oock dicmael vermoeyen / be-
 roeren / verchicken / en oock somtijts
 worden / maer nemmermeer ouerwin-
 nen noch tonder dücken : ende dat zy
 de goddeloose onder hen trecken / ende
 heerschappie voeren ouer hare zielen
 ende lichamen / en als slaue misbruy-
 ken tot alle boosheyt. Tengaende de
 geloouige / om dat zy van sulcke vian-
 den beroert worden / daerom worden
 hen dese bemaningen ghegeuen / En
 wilt den duyuel gheen plaetse geuen.
 Item / De duyuel uwe byandt gact
 rontomme ghelijc een vrieschende
 Leeu / soeckende wien hy sal berlin-
 loou / wederstaet hem sterck in het ghe-
 looue / ende dierghelijcke. Want dusda-
 nighen strijt belijdt Paulus hem sel-
 uen niet vry gheweest te zijne / als hy
 schrijft dat hem tot een medelijne om
 de hoouerdicheyt te temmen / is ge-
 geuen een engel des Satans / om van
 dien vernedert te worden. Soo is dan
 dese oeffeninge allen kinderen Gods
 ghemeyn / Ende dewijle die belofte
 van het hooft des Satans te murse-
 len Christus ende alle zijnen leden int
 ghemeyn toecomt / daerom segghe ick
 dat de geloouige nemmermeer en con-
 nen ouerwinnen worden. Zy worden
 wel verchickt / maer comen wederom
 tot hen seluen / zy ballen wel door het
 ghewelt der slaghen / maer worden
 daernaer wederom opgeheuen : sy wor-
 den ghewont / maer niet dootlijc / som-
 ma zy zijn alsoo in lijden den gantsche
 loop des leuens / dat zy ten eynde de
 ouerwinninge behouden : het welcke ic
 nochtans niet en spreke van allen hā-
 delinghen. Want wy weten dat Godt
 heeft door rechtuerdighe sake Wa-
 niden door eenen tijt de duyuel ouer-
 ghelaten / dat hy door des seluen in-
 geuinge heeft het volck ghetelt. Ende
 Paulus en laet niet te vergeefs de
 hope der vergeuinghe / oock den genen
 die in des duyuels stricken zijn ver-
 werret gheweest. Daerom bewijst er-
 gens de selue Paulus / dat de belofte
 bouen verhaelt / beghint in dit seluen
 daer in wy moeten strijden / ende datse

nae den strijt veruult wort / te weten /
 als hy seyt / Den Godt des vzedes sal
 den Satan coets onder uwe voeten
 bertrede. In Christo onse hooft heeft
 dese ouerwinninghe altijts volcomen
 geweest : want de Prince deser werelt
 heeft in hem niet gehad. Maer in ons
 die wy zyne lidmaten zijn / schijnt die
 belofte eensdeels / ende sal dan vol-
 bracht worden / als wy onse vleesch
 (door het welcke wy noch der swachz
 onderworpe zijn) suilen afgeleyt heb-
 ben / en vol des heyligen gheests zijn.
 In dese werelt daer het rycke Chris-
 ti wort begoft en opgherecht / valt de
 duyuel in zyne macht : gelijc de Heere
 selue seyt / Ic sach den Satan gelijc
 eenen blicke vanden Hemel vallen. c. 18.
 Want met dese antwoorde beueflicht
 hy tegene dat de Apostelen verhaelden
 van de macht haerder predicatie. Item /
 Wāncer ee Prince zijne hof bewaert /
 soo is het al in vrede wat hy beft : c. 21.
 maer wanneer daer een stercker ouer-
 comt / soo wordt dy wtgeworpen / &c.
 Ende tot dit eynde heeft Christus
 steruende den duyuel ouerwonne / die
 het gewelt des doots hadde / ende van
 alle zyne heyrachten getriumpheert /
 op dat zy der gemeypnte niet hinderlijc
 en zijn. Want anders soude de duyuel
 hondertmael in elcken ooghenblike de
 gemeypnte te gronde verderuen. Want
 dewijle onse swachheyt soo groot is /
 ende hy soo raest met sterckheyt / hoe
 soude wy connen yet tegen zijnen soo
 menigherley ende soo gheduerighen
 omloop staen / waert dat wy niet en
 steunden op de ouerwinninge Christi
 onses leydsman : Soo laet dan
 Godt den duyuel gheen heerschappie
 toe ouer de zielen der ghelooouighen /
 maer gheeft hem allenlijc de goddeloose
 ende ongeloouighe te regeren / die hy
 niet en gewerdicht onder zijn kudde
 te tellen. Want hy heeft dese werelt
 sonder weder spreken te belitten / tot
 dat hy van Christo wordt wtgefoort
 Item / * Te verblinden alle die den
 Euangelio niet en gheloouen / Item / 4. a. 4.
 * Zijn werck te volbrēghen in de
 oughehoorszame kinderen. Ende dat

te rechte/want alle de ongheloouighe
zijn daten des toorns. Daerom wien
souden die het onderwopen zijn/ dan
Joan. 8. f den dienster der wyake: Ten laetsten
44. sy herten ooc wt den Wader den duy-
uel te zyne. Want ghelijck die gheloo-
uige daer in bekent worden kinderen
Godts te zyne/ dat zy zijn beelt dragē
ende hem ghelijck zijn. Alsoo worden
de ongeloouige wt het beelt des duy-
uels tot het welcke sy verandert ende
Joan. 3. beraerd't zijn/ geacht eygentlyck zyne
b. 8. kinderen te zyne.

19. Ioh ghelijck wy bouen wederleydt
hebben die beuselachtige Philosophie
van de heylighe Engelen / door de
welcke geleert wort dat zy niet anders
en zijn dan goede ingheuinghen ende
bermaninghen/ die Godt in de herten
der menschen berweert: alsoo moeten
oock hier die wederproken worden/
die seggē dat de dupuelen niet anders
en zijn/ dan quade ghenegentheden en
berderinghen/ die ons worden banden
bleefse ingegeuen. Ende dit can met
cozte woorden geschieden / want daer
zijn vele getuyghenissen der heyligher
schijsture/ die tot dese sake clær ghe-
noech zijn. Ten eerste als zy genaemt
Joan. 7. worden onreyn gheessen/ ende afual-
f. 44. lige Engelen / die van hare oorspron-
Jude a. 6. z. Det. 2. uē sefs de namen genoeg te kennen/
a. 4. dat de dupuelen niet en zijn roeringen
oft genegentheden der herten / maer
zijn metter waerheyt dat zy genaemt
worden/ te weten/ gheessen die sinen
ende verstant hebben. Desgelijck daer
de kinderen Godts ende de kinderen
des dupuels worden alsoo wel van
Christo als van Joanne met malcan-
1. Joan. deren vergeleken: soude die vergelijc-
3. b. 8. kinge niet onbequaem zijn/ waert dat
de naem dupuel / niet anders beduyde
dan boose ingeuinghen: Ende Joan-
nes seyt oock wat noch clærlijcker/ te
weten/ dat de dupuel sondicht banden
beghinne aen. Desghelijck als Judas
Jude b. 9. verhaelt hoe dat Michael de Archan-
gel strjdt teghen den dupuel / soo set
hy voorwaer den goeden Engel tegen
den boosen ende afualligen. Hier mede

comt oock wel ouereen datmen leest in
de historie Job/ te weten/ dat de Sa-
tan is met de heylighe Engelen voer
Godt getomen. Ende die plaetsen zijn
alder clærst / die de straffe melden de
welcke de dupuelen beghinnen te ge-
uoelen van het oordeel Godts / ende
sullen boornemelijck gheuoelen in de
wederopstandinghe. Ghy Sone Da-
uids waerom zyt ghy ghecomen om
ons te quellen door den tijdt: Item/
Gaet ghy vermaledijde int eeuwige
bier/ het welcke bereyt is den dupuel
ende zijnen Engelen. Item/ isf dat hy
zijne eygene Engelen niet en heeft ge-
spaert/ maer heeftse met ketenē afge-
trocken/ in de duyfternisse gheworpen
om tot de eeuwige verdoemenisse te
bewaren/ &c. Hoe onbeguaem souden
dese woorden zijn/ te weten/ dat de
dupuelen zijn berodent tot de ewige
geverdoemenisse/ dat hen het eeuwige
bier is bereyt / dat zy nu gequelt ende
gepincht worden door de eerlijcheyt
Christi/ waert dat daer gantghelijck
gheene dupuelen en waren. Waer de-
wyle het niet noodich en is van dese
sake te disputeren by de ghene die den
woorde Godts ghelooue geuen/ ende
by de ydele speculerers oft bedeckers/
den welcken niet en behaecht van dat
nien en is / niet vele en can bedreuen
worden met de ghetuyghenissen der
schijsture: soo dencke ick gedaen te
hebben dat ick begheerde / te weten/
dat de godtsalige herten souden tegen
sulcke raserijen ghewapent zijn / daer
mede de ongeruste menschen hen selue
ende andere die cenuoudich ende slecht
zijn/ berodere. Ende het was noodich
dit ooc aen te roeren/ op dat niet een-
gemenschen in dese dwalinghe ver-
werret zijnde/ trager en onuoorlicht-
ger en worde om te wederstaen/ mey-
nende dat zy geenen byant en hebben.

Hierentusschen en sal ons niet ber-
uelen godtsalige bryeuchde ende ver-
makinghe te nemen / wt dit schoon
schouspel der wercke Godts die op-
baer ende alomme in de ooghen zijn.
Want te ghedencken dat al wat wy
aen/ waer wy oock onse ooghen henen
swenden/

Job. 1. 6.

Mat. 2. 29.

Mat. 2. 41.

2. Pet. 2. 4.

20

swenden / Godts werck is / ende met
godtsalighe gedachten te ouerleggen /
tot wat eynde die van Godt gemaect
zijn / hoewel dit niet het boozneemste
bewijs des gheloofs en is / soo is het
nochtans (ghelijck wy ergens geseyt
hebben) het eerste aengaende de oorde
der natuere. Daerom op dat wy met
warachtighen ghelooue begrijpen dat
ons noodich is van Godt te wetten /
soo moeten wy booznemelijck de his-
torie der scheppinghe verstaen / gelijck
die is int corte van Mose verhaelt / en
daernaer van heylighe mannen / booz-
nemelijck van Basilio ende Ambrosio
breeder verclaert. Daer wt sullen wy
leeren dat Godt heeft door de macht
zijns Woordts ende gheests / den he-
mel ende de aerde sot niet gheschapen:
ende daer wt allerley leuende dieren
ende onleuende dingen voortgebracht /
ende de ontfallijcke verscheydenheyt
met wonderlijcke oorden onderschey-
den / eenen peghelijcken aert der din-
ghen zijn natuere ghegheuen / werck
ende plaetse ghesedt / ende toegheuen
dat een peghelijck aert soude totten
laetsten dach bewaert worden / hoe
wel alle dinghen der berganchelijck-
heyt zijn onderworpen. Dat hy daer-
om sommighe dinghen op verborghen
wijse ophout / ende nieuwe stercke hen
als indruypt: en den sommighen heeft
cracht tot genereringhe ende verzey-
dinghe ghegheuen / om dat zy in hare
eyghen verderuinghe of in haer ster-
uen / niet en souden gantschelijck ver-
gaen. Alsoo dat hy den hemel ende de
aerde heeft met de alder volcomenste
oueruloedicheyt die wesen mach / al-
ler dingen / ende met verscheydenheyt
ende schoonheyt wonderlijc versiert /
gelijc een groot ende lustich huys met
seer winnende ende seer oueruloedi-
ghen huysfraet voorlien ende veruult.
Ende ten laetsten / heeft hy het alder-
luchtichste bewijs zijnder wercken
voortgebracht / makende den men-
sche met soo groote schoonheyt / ende
den seluen versierende met soo vele en
soo groote gauen. Maer dewijle ick
niet en hebbe boozghenomen de schep-

pinghe der werelt sot te legghen / soo
sijt genoech zijn dat ick dit een wey-
nich heb wederom als voorsz by gaende /
aengeroot. Wat het is beter het volle
verstant deser plaetse te halen (gelijck
ick nu den leser hebbe vermaent) wt
Mose ende andere die de historie des
werelts hebben ghetrouwelijck ende
neersichlijck int openbaer ghebracht.

Waertoe de bemerkinghe der wer- 21
ken Godts dient / ende tot wat eynde
die moet gheschicht worden / dat en is
niet noodich met vele woorden te dis-
puteren: dewijle dese braghe ergheus
is ten meesten deele verclaert ende soo
beel de teghenwoordighe handelinghe
aengaet / can met corte woorden geep-
dicht worden. Waerwaer soo yemandt
wilde na de weerderheyt der sake ver-
claren / hoe seer de onweerderlijcke
wijshheit / mogentheyt / rechtuerdichz
ende goetheyt haren schijn geest in de
scheppinghe ende de schikkinge der we-
relt / geen schoonheyt noch versieringe
der woorden en soude tot de hooghheit
suicker grooter sake genoechsaer zijn.
Ende sonder twijfel Godt wil dat wy
in dese heylighe ouerlegginghe zijn
sonder ophouden hercommert / op
dat wy den onghemeten schat ende
rijckdom der wijshheit / rechtuerdichz /
goetheyt ende mogentheyt Godts in
alle de creaturen / als in spiegelen aen-
schouwende / die niet met blienden oo-
ghen / ende lichtuerdich aensien en o-
uerloopen / maer langhe ouerdencken /
ende ernstichlijck ende ghetrouwelijck
in onse herten ouerlegghen ende dick-
mael tot gedachtenisse brengen. Maer
dewijle wy desen boeck schryuen om
in het cortse ende op het bequaemste
te leeren / soo betamet ons die dinghen
voorsz te gaen / die te lange beweegelij-
ke oratiën eyschen. Daerom op dat ick
het cort makende Lesers sullen weten
dat zy dan met warachtighen gheloou-
ue begrepen hebben / wat het zy / dat
Godt de schepper des heyls en der
aerden is / is dat zy ten eersten die al-
ghemeyn regel volghen / dat zy die
crachten Godes die hy in zijne creatu-
ren sichtbaerlijc verthoont / nu voorsz by

en gaen niet onbedacht-
samenheit ofte vergetenheit: ende ten
anderen leeren die alsoo hem seluen
aentrecken ende toeuoegē / dat zy bin-
nen in hare herten daer door beweecht
worden. Van het eerste is dit een ex-
empel / als wy ouerleggen wat groo-
ter conste het zy gheweest / dese me-
nichte der sterren die in den hemel zijn
niet soo schielijcke orden te boegen /
dat gheen cieelijcker dinc om te aen-
sien en can bedacht worden: de sonne-
ghe alsoo te plantē en hechtē in haere
plaetsen / dat zy nē en connen beweecht
worden: den anderen eenē vryen loop
te laten / maer alsoo dat sy niet buyten
het gesette ruyt en dwalen: aller loop
alsoo te matighen / dat zy de dagen en-
de nachten / maenden / iaren ende tijde
des iaers afmeten: ende dese onghe-
lijckheydt der daghen die wy sien tot
sulcke mate te vryngen / dat daerin ge-
derweringe en comt. Alsoo oock als
wy zyn macht aenmercken in de on-
derhoudinge deses soo grooten werck /
in soo rasschen omloop ende beweghe-
lijckheydt des hemels te regeren: ende
dierghelijcke. Want dese weertighe
exēpelen berclaren genoeg wat het zy
de crachten Godts in de scheppinghe
der werelt te bekennen. Anders soo
pemande wilde de ghehele sake (ge-
lijck voren gheseydt is) met woorden
berhale / daer en soude noch mate noch
eynde zijn: Want daer zijn soo vele
wonderdaden der godtlijcker macht /
ende soo vele teekenen der goetheyt /
ende soo vele bewysinghen der wijsz
Godts / als in de werelt zyn men-
gherley gestalten der dinghen / iae als
daer dinghen zijn / groote ofte clepne.

22 Daer is noch een ander deel dat den
gheloone naerder comt / te weten / als
wy aenmercken dat Godt heeft alle
dinc beroydent / tot onsen hoorde
ende salicheyt / en als wy oock mede in
ons seluen en in soo vele groote dingē
die hy ons heeft gegont / zyn macht en
ghenade gheuoelen / dat wy daer door
ons seluen berweken om op hem te
vertrouwen / hem te aentropen / vry-
sen ende lief te hebben. Dat de Heere

alle dinc maect om des menschen wil-
le / dat heeft hy selfs niet de orden der
scheppinghe bewesen / ghelijc ick wey-
nich te voren vermaent hebbe. Want
het en is sonder oozfale niet / dat hy de
scheppinge der werelt bedect in ses
daghen: hoewel het hem niet swaerder
en was het ghehele werck gantsche-
lijck alleens te volbrēngen op eenen
ooghenblich tijds / dat door sulcken
voortganc nietten tijt tot de volma-
kinge te comen. Maer hier in heeft hy
zijn voorsieninghe ende vaderlijcke
sochtuuldichz ouer ons willen te ken-
nen gheuen ende aenprijzen / dewyle
hy alle dinghen die hy voorsach den
mensche nut / ghesondt ende salich te
zijne / heeft te voren bereyt / eer hy hem
heeft ghemaect. Wat grooter ondanc-
baerheit soude nū zijn / te twijfelen of
dese ouergoede vader soude voer ons
draecht / welcken wy sien dat hy eer
wy geboren wāre / is voer ons socht-
uuldich gheweest. Hoe ongodelijck
soude het zijn door ongelooicheyt te
vreesen / dat zyn goedicheyt ons sou-
de erghens in noot berlaeten / dewijl
wy sien dat zy ons eer wy ghebozen
waren / is niet grooter oueruloedichz
aller dinghen bereyt gheweest. Wo-
ten desen hooren wy wt Mose / dat al
wat in de gantsche werelt is / ons is
door de mildichz Godts onderworpen.
Dat is hoorwaer niet geschiet om ons
niet eenen ydelen titel der giste te be-
spotten. Soo en sal dan ons nimmer-
meer yet gebreken soo vele onse salichz
aengaeft. En laet sē / op dat ick eens
mael een eynde make / so wanneer wy
Godt namē den schepper des hemels
ende der aerde / soo sal ons oock in ge-
dachtenisse comen / dat de beschickinge
aller dinghen die hy geschapen heeft / is
in zyn handt en macht / en dat wy zyn
zijne kinderen / de welcke hy heeft in
zine trouwe en bewarenisse aenghe-
nomen te voeden ende op te henghen:
op dat wy de sonne alles goets van
hem verwachten / ende vasse hope heb-
ben dat hy ons nimmermeer en sal der
dingē die tot onse salichz noodich zijn /
laten gebreken: op dat wy onse
hope

Gen. 1.6
28. ende
9. a. 2.

hope niet en settē op eenich ander dinc op dat wy onse wenschen ende bidden tot hem wenden / wat wy begheeren: ende bekennen zijn segeninge te zijne al wat ons goeds ouer comt of gheschiet / ende dat niet dancksegghinghe belijden: op dat wy door de soeticheyt soo grooter goedicheyt ende weldadicheyt ghetrocken zijnde / arbeypden om hem met gantscher herten lief te hebben / ende te dienen.

Cap. xv.

Hoedanich de mensche is geschapen: waer oock van de machten der ziele, van het beelt Godts, van den vrijen wille, ende van de eerste gheheelheydt der natuere ghehandelt wordt.

Nā moeten wy bande scheppinge des mensches spreken: in alleenlijc om dat die is onder alle de werken Godts dat alderedelste en alderluchtichste bewijs zijnder rechtuerdicheyt / wijsheyt ende goetheyt: maer om dat (ghelijck wy in het begin geseydt hebben) Godt niet en can grodelijck ende claerlijck bekent worden: ten zy dat oock de kennisse ons selfs daer toe come. En hoewel dese tweerley is / te weten / de kennisse hoedanich wy in de eerste scheppinge zijn ghemact / ende hoedanich onse conditie is begoft te zijne na Adams val: so sullen wy nochtans nu te brede zijn met de beschrijvinge der geheelder en onuerdozen nature: hoewel het geen groot boozdeel en soude doen / onse scheppinge te weten / ten ware dat wy in desen doctuigen val bekenden / hoedanich de verdoemtheyt ende mismaectheyt onser nature is. Ende boozwaer het is noodich te weten hoedanich de mensche is in het begin geschapen / eer wy tot die ellendiche conditie comen / onder de welcke de mensche nu is begeuen. Want wy moeten toesen / dat wy niet en schijnen het naturlijck quaet des mensches / den autoor der nature toe te schrijven / als wy dat alleen bewijzen. Want de boosheyt denckt

haer seluen door dese boogwendinghe ontschults ghenoech te hebben / als zy can boogwendē dat alle het seyl dat zy heeft / is eenichsins van Godt ghemact: ende en ontfiet haer niet als zy ghestrafte wort / met Godt selue te knien / ende de schult hem op te legghen daer vā zy te rechte beschuldicht wort. Ende die willen schijnen godtueresentlijcker van Godt te spreken / die soecken nochtans bedriegelijck haer boosheyt te ontschuldigen door de nature / niet denckende dat zy alsoo (hoe wel bedectelijcker oock Godt beschuldighen / wiens schande het soude zijn / waert dat bewesen worde dz in de nature eenich seyl ware. Daerō dewijle wy sien dat het vleesch allerley wtuluchten soeckt / daer mede het meynt zijn eyghen schult eenichsins van hem op eenen anderen te worpen / so moeten dese boosheyt neersichlijck wederstaen. So dan de ellendicheyt des menschelijcken gheslachts / moeten alsoo handelen / dat alle wtulucht benomen / ende de rechtuerdicheyt Godts van alle beschuldige beurnt worde. Daernaec sullen wy te zijnder plaetse sien / hoe verre de menschen zijn van de supuerheyt daermede Adam was begaest. Ende ten eersten salmen weten / dat hem de hoererdicheyt wordt als met eenen thoom wederhouden / als hy wt aerde ende sijn ghemactert wert. Want ghen ongeschickter dinc / dan dat die soude van hoocheydt roemen / die niet alleenlijck en woont in een aerden huttekē / maer is selue eensdeels sijn ende affche. Maer dat Godt dat aerden dat heeft gheweerdicht niet alleenlijck met teuen te begaen / maer oock een woonste des onsterflijcken gheests te maken / in dese so groote midichz Godts zijns scheppers / heeft Adam te rechte moghen roemen.

Nu dat de mensche heeft ziele ende lichaem / dat is sonder twijfel: ende by de ziele verstaen ic een onsterfelijc wesen / het welck nochtans geschapen is. En dit selue is het edelste deel des mensches / en wort sijn tijt eerst genaet.

Gen. 2. d
7.
E n Want

Want hoewel dese namen ('te weten ziele ende gheest) als zy by malcanderen staen/van malcanderen schillen in beduydinghe / nochtans beduydt het woort/gheest/ als het alleen staet/soo vele als ziele: ghelyck als Salomon seyde van de dootd sprekende / dat de gheest dan wederkeert tot Godt die hem ghegeuen heeft. Ende als Christus synen gheest den Vaders / ende Stephanus oock Christus beueelt/soo en verstaen zy anders niet dan dat Godt de ziele eeuwichlyc bewaert/als zy is vade geuackennisse deses vleeschs berioft. Waer die meynen dat de ziele is daerom gheest genaemt / om dat zy is eenē blas/oftē een cracht van Godde in de lichamen inghefozt: soo dat zy is gheen wesen en hebbe / de sake selue ende ooc de gantsche schijntuere bewijst/dat de sulcke eē seer groot onuerstāt hebbe. Het is wel waer / dz de menschen onuerstandich wordē als zy meer dan te seere aen de aerde gehecht zyn / iae dat zy van den * Vader der lichtē verureeint zynde/ niet duysernisse verblint worden / soo dat zy niet en dencken dat zy sullen nae de dootd bliuen leuende. Doch tans hier entusfchen en is het licht nē also in de duysernisse wtghebluscht/dat zy niet eenich gheuoclen haerder onsterfelyckheyt en hebben. Al oozwaer de cōscienēcie de welcke onderschept makēde tusschē goet ende quaet/miet Godts oozdeel ouer een comt/die selue is een ontwijfelyck teecken des onsterfelycken gheests. Want hoe soude een roeringe sonder wesen tot den Rechterstoel Godts comen/enbe haer selue dooz de bekenninghe der sulcker schuldte verschicken? Want het lichaem en wort niet geroert dooz vrees der geestelijcker straffe: maer alleghelyck de ziele. Waer wt het volcht dat zy een wesen heeft. En oock de kennisse Godts beduycht genoech dat de ziele dewijle zy boozder comen dan haer de weerdre street/onsterfelyc zyn:want een vergaekelycke cracht en soude tot de fonteyne des leuens niet gheraken. Een laetsten/dewijle soo vele ouerschoone

gauen/daermede de geest des menschen verciert is/betuygē dz wat goddelijck is in hem inghedruyt / soo zyn die alle ghetyghenissen zyns onsterfelycken wesens. Want het geuoclen dat in de onredelycke dieren is / dat en street hē niet buyten het lichaem: of ynnere niet boozder dan tot die dingē die hem moghen booz oeghen comen: maer de roeringe des geests des menschen dooz luyfert hemel en aerde / ende de verborghtheden der natuere/en begriypt alle eeuwen met verstant en gedachtenisse/ alle dingen ozdentlyc schickēde/ende wt de boozganghen dinghen de toecomende verstaende/waer mede zy claelijck bewijst / dat in den mensche wat is dat verscheyden is vanden lichame. Wy begriypen den onsenlycke Godt ende de Engelen met onse verstant/het welcke nē en gescheet vanden lichame. Wy verstaen wat recht ende rechtueerdich eē eerijck is / het welcke booz het lichamelijck gheuoclen is verborghen. Soo moet dan dat een gheest zyn/daer in dit verstant is. Ja oock den slap selue (die dē mēsche het verstant benemende/schijnt hem oock van het leuen te beroouen) is een clael ghetygde der onsterfelyckheyt:want hy en brenge niet alleenlyck ghedachten der dingē die noyt en zyn geweest/maer oock verstant der dinghen die in toecomende dinghen sullen geschien. Ick roere dese dinghen coztelijck aen/ de welcke oock de Heydensche schryuers seer verheffen met lustige vercierringe der woortde: maer by de godtsalige Lesers sal de enckel vermaninge genoech zyn. Ende waert dat de ziele niet en ware een wesentlyck dinc/ende onderscheyden vanden lichame/so en soude de Schijntuere niet leerē/dat wy in aerden huyfen woonen/enbe dooz den dootd verhuysen wt den Tabernakele des vleeschs: ende wt doen dat verderfelyc is / op dat wy ten eynde ten laetsten daghe loont hebbe nae dat een pegelijck gedaē heeft in het lichaē. Want doozwaer dese plaetsen ende dier ghelycke: die alom ghesen worden / en onderscheyden niet alleen:

Eccle. 12
e.7.Luc. 23
46.Act. 7. g.
59.Jacob. 1.
e.17.2. Cor. 4.
b.7. ende
5. a. 1.Rom. 2.
a. 6.

alleenlijck openbaerlijck de ziele van
het lichaem/maer gheuen oock te ken-
nen dat zy is het voornemste deel des
mensches/dewijle den naem des men-
schen haer wort toegeschreuen. Ende
als Paulus de geloouinge vermaent/
dat zy hen sullen reynighen van alle
besmittinghe des vleeschs ende des
gheests/soo stelt hy twee derlen in de
welcke de onreynicheydt der sonde is.
Ende als Petrus Christus naemt
den Daffoor ende bisschop der zielen/
soo soude hy qualijck ghesproken heb-
ben / waren de zielen niet de welcke
Christus niet sulcken anpste dient: iae
waert dat de zielen niet haer eyghen
wesen en hadde/soo en soude: het oock
niet comen staen dat hy seide van de
eeuwige salicheyt der zielen: ende dat
hy gebiet de zielen te supieren/en seyt
dat de boose begheerten stryden tegen
de ziele:bouen desen dat de autoor des
Wijls totten Hebreen / seyd dat de
Daffooren de wachte houden om re-
kenschap te gheuen voor onse zielen.
Hiertoe dient oock dat Paulus Godt
aenroep tot getuyge zijnder ziele: wat
zy soude voor Godt niet schuldich
worden/ware zy niet der pyninge en
straffe onderworpen. Het welcke oock
claerlijcker wtghedruicht wort in de
woorden Christi/als hy beueit die te
breefen/die nae dat hy het lichaem ge-
doot heeft/oor can de ziele werpen mit
helsche vier. Bouen desen en heeft de
autoor des Sendtbriefs tot den He-
breen niet mogen claerlijcker het we-
sen der zielen beueestighen / dan als hy
de baders onses vleeschs onderscheyt
van Godt die de eenighe Vader der
geesten is. Ende waert dat de ziele vā
de ghenakenisse des lichaems ver-
loft zijnde / niet en leesen / soo soude
Christus ongeschietelijck seggen / dat
de ziele Lazari in bliscap is / en we-
derom dat de ziele des Wicken niet
grouwelijcker pijn ghestraft wort.
Die selue beueesticht Paulus / als hy
leert dat wy wat woonen van Godt/
soo lange als wy in het vleesch woo-
nen: en dat wy zijn tegenwoordicheyt
gebruyck/als wy buyten het vleesch

zijn. Ende op dat ick het niet te lanch
make in een sake die niet seer duyf-
en is / soo wil ick alleenlijck dat hier toe
segghe / dat hy Lucam dit onder de
dwalighen der Sadduccen gheteldt
wort / te wetten / dat zy niet en geloof-
de dat daer Engelen en geesten ware. Act. 23.
b. 8.

Deze sake can oock daer mede ster-
kelijck beueesticht worden / dat gheschre-
uen is / dat de mensche zy gheschapen
na de ghelijkenisse Godts. Want hoe
wel de eerlijckheyt Godts oock ha-
ren schijn gheeft in den wtwendighen
mensche / soo is nochtans sonder twij-
fel zijn beelddt ende ghelijkenisse ey-
ghentlijck ghelegen in de ziele. Ick en
versake niet dat de wtwendighe ghe-
daente soo verre wy daer door ver-
scheiden zijn van de onredelijcke die-
ren / ons Gode ghelijcker maect. Ist
dat yemandt wil oock dit onder het
beeldt Godts achten / dat de mensche is
gheschapen niet den mont opwaerts/
ende gheboden den hemel te aensien/
ende het aensichte nae den hemel te
heffen/daer alle andere dieren zijn ge-
schapen metten hoofde nae de aerde / ick
en sal niet seer daer tegen stryden / soo
verre dit vast blijft / dz het beeldt Godts
het welck in dese wtwendighe dingen
ghesien wort oft zijnen schijn gheeft/
gheseelelijck is. Want Quander wel-
ken zijne eyghen gheschreuen betuy-
ghen verheerdelijck verstandich te zy-
ne / in onnutte gedichtelen vermengt
den hemel met de aerde / als hy het
beeldt Godts alsoo wel in het lichaem
als in de ziele set. Hy seyt dat de Va-
der / Sone ende heylighe gheest haer
beeldt setten in den mensche / om dat of
schoon Ada hadde in gheueelicheyt ghe-
bleue / Christus nochtas sonde men-
sche gheworden hebben. Alsoo na der
sulcker geuelen/was het lichaem dat
Christo veroordeent was / het expleer
ende voorbeeldt der lichamelijcker sa-
guere die doen was ghenacet / Daer
waer sullē zy binden dat Christus zy
het beelddt des gheests: Ick bekenne
voorwaer dat de eerlijcheyt der gant-
scher godtheyt haren schijn gheeft in
den persoon des Widdelaers: maer

Duid.
Heta-
moph.
lib. 1.

hoe sal het eenwige Woordt genaemt worden en beelt des Gheestes/bewijst te het nae de ordeninghe booz gact: Int corte/het onderscheyt dat tussche den Sone ende den gheest is/wozt te niete ghemaectt/ist dat de gheest den Sone zijn beeldt naemt. Women desen begheere ick van hem te weten / hoe Christus int vleesch dat hy heeft aenghenomen/den gheest worducht/ende niet wat teekenen ende beworpingen hy des seuen ghelijckenisse afbeelct. Ende bewijst die woorden/Act ons den mensche maken/et. oock den verfoone des Soons toecomen / soo sal daer wt volghen / dat hy zijns selfs beelt ende ghelijckenisse is: het welcke teghen alle reden is. Women desen is de mensche gheschapen alleenlijck nae het voorbeeldt ofte exempel Christi soo verre hy mensche is / ist dat wy het ghebichtsel dander aennemen/ende alsoo is Christus soo verre hy soude nietten vleesche becleedt worden / de ghedaente geweest nae de welcke Adam ghemaect is. Maer de schriftuere leert veel andersins / dat de mensche is nae het beeldt Gods gheschapen/om dat hy Christo (die het eenighe beeldt Gods is) ghelijck was. Maer in dit en is oock niet sekens. Daer en is oock gheen cleyn gheschil van het beelt ende ghelijckenisse/dewijle de wtleggers een onderscheyt soekent tusschen dese twee woorden die doch get onderscheyt en hebben/anders dat dz het woordt ghelijckenisse/is booz een wtlegsel ende verclaringe daer hy geset. Wy weten ten eersten dat het den Hebreen seer gewoonlijc is / een dinc niet betscheyden woordt tweemaal te verhalen en verclaren: ten anderen en is in de sake selue gheen twijfelinghe / dat de mensche wozt het beelt Gods genaemt/om dat hy Gode ghelijck is. Waer wt het opghel is/dar die spottelijc doen / die scherpsinnichlijc Philosopheren in de woorden/het zy dat zy het beeldt / welcke de Hebreen namen Jeleman/achte in de substantie der ziele te zyne/en de ghelijckenisse de welcke zy Demuth name in de gedaente ofte

hoedanicheit: het zy dat zy yet anders voorbrengen. Want als Gode het voorghenomen den mensche te scheppen nae zijn beelt/ soo verhaelt hy het ghene dat duyfcler was / verclarende niet dit woordchen / dat zijn ghelijckenisse: ghelijck of hy segghen woude / dat hy den mensche soude maken / in den welcken hy soude als hem seuen afbeelden om de teekenen zynder ghelijckenisse die in den mensche gedruet zijn. Soo dan Moses weynich daer na t selue verhalende/naemt tweemaal beelt Gods/sonder de ghelijckenisse te melden. Ende het is van cleynder weerde dat dander tegenwozt / te weten / dat niet een deel des menschen / oft die ziele met hare gauen/en wozt het beeldt Gods ghenaemt: maer de gheheele Adam / de welcke heeft van der aerde daer van hy ghemaect was / zijnen naem ghecreghen. Ick segghe dat alle Lesers dit sulien achten geen ghewichte te hebben. Want hoewel de ghehele mensche wozt mortal (dat is sterfelijc) genaemt / soo en is nochtas daarom de ziele niet der doot onderwozen: en wederom als hy genaemt wozt/een rebelijck dier/en comt daerom de rede ofte het verstant de lichaem niet toe. Daerom hoewel de ziele geen mensche en is / soo en ist nochtas niet wonderlijck noch ongeschiet / dat hy na der ziele wozt het beelt Gods genaemt: hoewel ick houde dat sonderment dat ick weynich te bozen gheset hebbe / te weten / dat het beelt Gods hem streft tot de gheheel wtneemende vercleringe/waermode de natuere des mensche de andere dier te boue gact. En niet desen woordt beelt oft ghelijckenisse Gods wozt betreckent de gheheelheyt ofte doelmactheyt die Adam hadde/doen zijn verstant noch rechte/zyne ghenegentbeden nae de rebelijck geschiet/zyne sinnen met rechter ordeninge gedempert en gematich swaeten/en met warachtelijcke wtneemende gane de hoocheyt zijns scheppers wtduyden. Ende hoewel het beelt Gods boornemelijck was int herte ende gemoecht/oft in de ziele ende hare mach

Gen. 1. 27.

2. Cor. 4.
a. 4.
Phil. 2. a.
6.
Col. 1. b.
15.
Heb. 1. b.
3.

ten oft werckingen / nochtans en was in hem gheen deel (oock tot het lichaem toe) waer in niet eenige boucken der ghelijckenisse en glinsterden. Het is vast dat oock in alle deelen der wereldt eenighe trecken der eerlijckheyt Gods schijnen : waer tot Godt zijn beelt in hem set / woer verheuen bouen alle andere creatueren / ende als van ghemeyne dinghen onder scheyden. Men moet niet versaken dat de Engelen zijn na de ghelijckenisse Gods gheschapen / dewijle (gebohmaccetheyt is den Engelen gelijck gheworden. Waer wes prijs niet te vergeefs de genade Gods tot ons met desen sonderlingen lof / als hy alteenighe denighe dinghen metten mensche verghelijct.

4 Waer noch en schijnt gheen volcomen beschrijvinghe deser beelde gegeven te zyne / ten zy dat het claerder gespelt worde / met wat dinghen de mensche te bouen gaet / ende waer in hy moet gheacht worden een spiegel der eerlijckheyt Gods te zyne. Ende de bit en can nergens wt ber dan tot de wederoprechtinghe der verdoruen natuer / bekent worden. Dat Adam van zijnen staet afvallende / is door de afwijkinghe veruueert gheworden van gode / dat is sonder twijfel. Daerom of wy schoon toelaten dat het beeldt Gods in hem niet en is gantschelijck te niete geworden ende wtghewischt / soo is het nochtans alsoo verdoruen / dat al wat daer van is ouergedleuen / zy een grotwelcke mismaecktheyt. Daerom is het beghin om onse salicheyt wederom te gheenghen / in de wederoprechtinghe gheseghen / de welcke wy hebben door Christus : de welcke oock om deser sake wille ghe-naemt wordt / den tweeden Adam / om dat hy ons heeft de warachtighe ge-hele volmaecktheyt wederghegeuen. Want hoewel Paulus de oueruoordige genade Gods in de wedergeboorte prijs / den leuendigmakenden gheest / daer mede de ghelouige van Chris-

to begaest worden) stallende teghen de leuende ziele in de welcke Adam was gheschapen / so en heeft hy nochtans dat ander hoofstuc niet wech / te weten / dat dit zy het eynde der wedergeboorte / namelijk / op dat Christus ons nae het beeldt Gods vernieuwe ende vernieuwe. Daerom leert hy ergheus dat de nieuwe mensche vernieuwt wort nae het beelt des gheues die hem heeft gheschapen / waer mede dat oock ouer een comt / Doet aen den nieuwen mensche / die nae Godt is gheschapen. 3b. 10. moeten wy Gen wat Paulus voornemelijck begrijpt onder dese vernieuwinghe. Ten eersten set hy bekenninge / ten anderen oprechte rechtuerdicheyt ende heplijckheyt : waer wt wy verstaen / dat in het beghin het beeldt Gods in het licht des gheuoerts oft verstants / in de rechticheyt des her- ten / ende in de ghesontheit aller deelen des menschen was een merckelijck beelt Gods. Want hoewel ic bekenne dat het zijn onepgen en synoedichsche wijzen van spreken / soo en can nochtans dese graet niet benomen worde / te weten / dat het gheue dat het voornemst is in de vernieuwinghe des beelt Gods / ooc zy het opperste ghesceest in de scheppinghe. Tot dit selue dient oock dat hy ergens seyt / dat wy niet ontdecken aensichte de eerlijckheyt Christus aenschouwende / nae het selue beeldt verandert worden. Wy sien nu hoe dat Christus een seer volmaeck beelt Gods is / nae de welcke wy gemaecht zinde / alsoo wederopgherecht worden / dat wy in warachtighe godsalich / rechtuerdicheyt / suuerheyt en verstant het beelt Gods dragen. Als wy dit wet / so sal de nyminge daerom bade figure des lichaems lichtig by haer selue vergaen. Wat de man alleen wort het beeldt en eerlijckheyt Gods genaemt by Paulus / daer het wof van de eere waer wtgesloten : dat wordt van de politieke ordeninghe verstaen / ghelijck het clac is wt het verhoich. Waer dat onder het beeldt (van het welcke wy nu spreken) begrepen wordt al wat tot het ghe-

En gelyck

Mat. 22
c. 30.

Gen. 3. b
8.

1. Cor. 11.
25. f. 45.

Col. 3. b.
10.

Eph. 4.
c. 24.

Gen. 2. b
7.

2. Cor. 3
d. 18.

1. Cor. 11.
11. b. 7.

Joan. 1.
2.4.

ffelijck ende eeuwighe leuen behoordt / dat is nu (ghelijck ick nu meyne) ge-
noechsaemlijck bewesen. Dit selue be-
wessicht Joannes erghens niet andere
woorden/segghende/ dat het eeuwighe
leuen dwelc van den aenbeginne was
in het eeuwighe Woordt Godts/ is het
licht der menschen gheweest. Want
voorzghenomen hebbende de sonder-
linghe ghenade Godts te pruyzen/ daer
mede de mensche de andere diere te bo-
uen gaet/ om hem van het gemeyn ge-
tal der dinghen af te sonderen/ om dat
hy een sonderlinghe leuen heeft ver-
creghen / dat met den lichte des ver-
stants is verenicht: soo bewijst hy
mede hoe hy is nae het beelct Godts
gheschapen. Daerom denijle het beelt
Godts is de geheele wtnemende cier-
lijckheyt der menscheijcker natuere/
de welcke in Adam was door de af-
uallinge/ ende is daer nae alsoo ghe-
secht ende by nae te niete gemaecht/
dat wt dien val niet en zy ouergheble-
uen onuerwerret / onghetroken ende
onbesmet: soo wordt zy nu eensdeels
ghesien in de wtuercorpe soo verre zy
zijn door den gheest wedergehozen/
maer sal haer volcomen claerheyt heb-
ben in den hemel. En op dat wy wetē
waer in die ghelegghen is / soo is het
noodich te handelen van de crachten
ende werken der ziele. Want die spe-
culatie ende bedenkinge Augustini/
heeft gheen vasticheyt / te weten/ dat
de ziele zy eenen spiegel der dyuina-
licheydt/ om dat zy het verstand/ den
wille en de gedachtenisse in haer heeft.
Ende oock en is die meyninge der
waerheyt niet ghelijck die sonninghe
hebben / die de ghelichnisse Godts
setten in de heerschappie die den men-
sche is ghegeuen: ghelijck of hy al-
leenlijck hier in Gode gheluck ware/
dat hy een heere ende besitter aller
dinghen ghemact is. Want het beelt
Godts is in den mensche ende niet
buiten den mensche te soeken/ iae het
is het bunensse goet der ziele.

Maer eer ick voorder voort gae / is
het noodich de raserie der Manicheen
te wederstaen / de welcke Seruetus

heeft ghesocht te desen tijde wederom
op te brengen. In dat Moses schrijft
dat Godt heeft in het aensichte des
mensches eenē bias des leuens ingebla-
sen/ daer wt hebben sonninge gemeyn
dat de ziele zy yet van de substantie
Godts in den mensche gebacht/ ghe-
lyc of eenich deel der ongemeten gode-
heyt/ ware in den mensche gheueleeyt.
Maer wat grouer ende schandelijck
ker ongeschicktheden dese duyuelijche
dwalinge met haer brengt/ dat is licht
met coyte woorden te bewijzen. Want
ist dat de ziele des mensches is wt het
wesen Godts ghecomen / soo sal daer
wt volghen/ dat de natuere Godts is
niet alleenlijck de veranderinghe ende
der gheneghentheden / maer oock de
onwetentheyt ende boose begerlijck-
heden/ ende der swachheyt ende allen
scylen ende ghebreken onderworpen.
Gheen ongeschickdigh dinc van de men-
sche/ om dat zijn ziele door verscheide
roeringhen wordet menigherley wijse
versiert en herwaerts en ghinwaerts
ghebriuen. Somtijds dwaelt den
mensche door onwetentheyt/ hy wort
door allety seet cleynē verfoekingē
ouervonnen. Wy weten dat de ziele
selue is den poel aller onreynicheydt.
Dese dingen alle worden der natuere
Godts toegeschreuen/ ist dat wy aen-
nemen dat de ziele zy wt het wesen
Godts/ ofte dat zy verborghentijck
van de godtheyt bloeyt. Wie en soude
hier van niet verschicken. Paulus
seyt wel warachtichlijc wt Arato/ dz
wy zijn het ghelachte ofte ascomiste
Godts/ maer dat en is niet na de sub-
stancie/ maer nae de hoedanicheyt ofte
qualiteydt/ te weten/ soo verre hy ons
heeft met goddelijcke gauen versiert.
Maer het wesen des Scheppers te
verschueren op dat een yeghelijck een
deel hebbe/ dz is te groote wtinnichz.
Soo moetmē dan baste houden/ dat de
ziele/ hoe wel hen het beelt Godts in-
ghedruyt niet min en zijn gheschapen
dan de Engelen. Ende de scheppinghe
en is niet een stotinghe ofte bloeyin-
ghe eens dinc wt een ander / maer
een begin eens wesen wt niet. Ende
men

In het
10. boeck
vā de hey-
lige drie-
uuldichz.
en in het
11. boeck
van de
Stadt
Godts.

Act. 17.
28.

Ecl. 12
b. 7.

men moet niet terstont segghen / dat de ziele is wt de substantie Gods genomen / om dat sy van Godt is gegeven / ende wt het vleesch verhuysende tot Godt wederkeert. En d'ander verwerret oock in desen deele hetseluen in godloose dwalinghe / dewyle hy hem seluen te seere verheft in syne bedrageren / het beelt Gods in den mensche niet bekenende sonder een wesentlicke rechtuerdicheyt: ghelijc of Godt ons niet en conde hem seluen ghelijc maken door de onbegrijpelycke cracht zijns gheests / iē zy dat Christus hem seluen substantielijck in ons wtsorte. Men mach dese verstrickinghe vertieren ende besfricken met wat berwe men wil: nochtans en sulen sy de ooghen des verstandighen Lesers nimmermeer also verstrickt / dat men niet en sal sien datse wt de dwalinghe der Manicheen comen. Waer als Paulus handelt vā de veruicwinghe des beeltes Gods / soo cannen lichtelijck wt syne woorden verstaen / dat de mensche Gode ghelijc was niet door inuicopinghe der goddelijck substantie / maer door de genade ende cracht des heyligen Gheests. Want hy seyt dat wy de eerlijckheydt Gods aensien / tot het selue beeltd berandert worden / als van den gheest des Heeren / de welcke voerwaer also in ons werckt / dat hy ons nochtans niet en maectt vander seluer substantie met Godt.

2. Cor. 3
v. 18.

Het ware dwaesheyt de beschijninghe der ziele te soecken by de Philosophen / onder de welcke by name mandt (wtghenomen Plato) vastelijck en seyt dat de substantie der ziele onsterfelijk is. De andere Socratische Philosophen / roeren ooc die aen / maer also dat niemandt opentlijck en leert dwelck hy selue niet vast en hielt. Waer het geuoelē Platons is daerom rechter / om dz hy het beelt Gods aenmerct in de ziele. De andere hechten de machten ende werken der ziele so seer aen dit teghenwoordige leuen / dat sy buyten het lichaem haer niet en laten. Waer wy hebben te voren ghe-

leert wt de Schriftuere / dat de ziele is een substantie sonder lichame: nu moeten wy daer by setten / dat sy / hoewel sy eyghentlijck niet en wort in eenighe plaetse begrepen / nochtans is in het lichaem ghegheuen ende daer in woont als in een huys / niet alleentijc om allen den deelen des lichaems leuen te gheuen / ende de leden nuttende bequame instrumenten te maken tot haer werken / maer oock om de ouerhandt te hebben in de regeringe des leuens des mensches / ende dat niet alleentijck aengaende de werckē des aerdischen leuens / maer oock om den mensche te verwecke dat hy Godt eere ende diene. Hoewel dit laetste niet en wortt claerlijck ghesien in dese verdoruen natuere / nochtans zijn eenighe ouerblijfselen selvs in de sepien ende ghebreken ghebleuen. Want waerwt zijn de menschen soo seer sochtuuldich voer den saem oft goede naem / ten zy wt schaemte? Ende waerwt compr die schaemte / anders dan wt het aensien der deucht? der welcker beghin ende oorsake is / dat de menschen verstaen hen seluen gheboeren te syne om rechtuerdicheyt te onderhouden: ende hierin ist jaecht der Religie beshoten. Ende ghelijck sonder twijfel de mensche is geschapen om het Hemelsche leuen te bedencken ende hem seluen daertoe te bereyden / alsoo ist vast dat de kennisse daeruan is der ziele ingedruct. Ende voerwaer de mensche en soude het voornemste ghebruyck des verstandes niet hebben / waert dat hem zijn eyghen ghesluckicheyt verborghē ware: der welcker volmaetheyt is by Godt ende niet Godt vereenicht te zijn. Daerom is het voornemste werck der ziele na dit selue te staen / ende daerom hoe een yghelijc meer oepent om tot Godt te comen / soo deel te meer verstandes ende redelijckheys bewijst hy hem seluen te hebben. Die meer dan een ziele setten in den mensche / te weten / een ghenoele / ende een redelijcke ziele / hoewel der sulcker woordt eenen schijn der waerheyt hebben / nochtans

bewijse daerth geen bassicheydt en is
soo moeten wy se verwoorpen / ten zy
dat wy ons willen in onnutte ende
lichtueerdighe dinghen quellen. Sy
segghen dat russen de instrumenti-
sche roeringhen / ende het redelijc deel
der ziele / groote teghensrijdinghe is.
Antwoorde. Maer de reden selue is /
oock niet haer seluen oneens / ende
hare reden stryden als byandische
heerscharen een teghen den anderen.
Maer bewijse dese beroerte ende ver-
woeringhe is tot de verdoentheyt
der natuere / soo woort daerwt ver-
keerdelijc verstaen / dat daer twee
zielen zijn / om dat de machten ende
werkinghen der ziele niet ouereen
en comen in sulcker mate als sy be-
hooren. Doozt van de machten ende
werken der ziele scherpsinnichlijc
te handelen / dat late ick den Philo-
sophen ouer: ons sal een slechte be-
schijninghe ghenoech zijn / om de
godsalicheyt te sichten. Ick beken-
ne dat die dinghen die sy daeruan lee-
ren / zijn warachtich / ende lustich en-
de nut ende soel van hen verstaen ende
bessoten: ick en verbiede oock niemant
die te lesen die hegerich is om te lee-
ren. Soo late ick van ten eersten toe /
dat daer zijn vyf sinnen / de welcke
nochtans Plato lieuer heeft instru-
menten te namen / door de welcke alle
dinghen die den mensche voorszcomen /
worden in het gemeyn gheuoelen als
in een seker vat / inghedruypt. Daer
na volcht Phantasia die bedenckinge
die de dinghen oordeelt die sy van het
ghemeyn gheuoelen heeft aenghegre-
pen. Daerna de reden / de welcke het
alghemeyn oordeel heeft. Een laet-
sten het verstandt het welcke niet
enijghs ende gheuuse aenschouwin-
ghe hemerckt dat de reden pleecht
hemmer te ghintsen / te verwoorpen
de te soeren. Item dat met dese vyf
machten waerdooz wy bekennen / te
weeten / het verstandt / de reden ende
de phantasia / oock dese machten door
de welcke wy begijeren / tuereen co-
men / te weten / de wille menschen
wy te begheert het gheue dat het her-

standt ende de reden voorszetten / ende
de macht tot toornicheyt de welcke
aengrijpt het ghene dat van de reden
ende de phantasia is voorgegheuen
ende de macht tot begheerlijcheyt /
de welcke die dinghen aengrijpt die
van de phantasia ende het gheuoelen is
voorzegworpe. Of dese dinghe schon wa-
rachlich zijn ofte ynners der waer-
heyt gelijc: soo achte ick nochtans best
die achter te laten / om dat ick vrees
dat sy ons sonden meer in duyster-
heyt verwoeren dan helpen. Ist dat
yemandt wil de machten der ziele op
een ander wijse deelen / soo dat de ene
sy de macht tot begheerlijcheyt / de
welcke hoewel sy sonder rede is / nocht-
ans der reden ghoorszam is / so verre
sy gheleydt ende beweecht woort: ende
de andere / de macht tot verstaen ghe-
naemt woort / de welcke in haer selue
zy der reden deelachtich: ick en sal dit
niet seer wederlegghen. Ick en wilde
ooc dit niet wederlegghen dat daer vyf
beginselen zijn / waerwt al het doen
des mensches coemt / te weten / het
gheuoelen / het verstant en de begheer-
lijcheyt. Maer laet ons lieuer te de-
linghe nemen die een yegheleijc mach
verstaen / de welcke voorszwaer niet en
mach tot de Philosophie gehackt wor-
den: want als die willen op het al-
dersechtste spreken / so deelt sy de ziele
in begheerte oft lust / ende in verstant.
Ende dese twee maken sy wederom
dobbelt: want sy segghen dat het ver-
standt sonder is contemplatief / en
alleenlijc in de aenmerkinghe heelijc /
als dat met de kennisse alleenlijc te
biede zijnde / gheen roeringhe en heeft
tot doen oft werken: dese sake meyn
Cicero beteeckent te sene niet dat Ita-
lijnsch woort Ingenium / (het welcke
wy somtijds segghen veruust).
Ende dat somtijds het verstant zy
dadijch / door het aengrijpen des geestes
ofte des quaets / den wille menschen
soerende. Ende hier onder is de
wetenschap van wel ende rechtueer-
dichlijc te leuen / begrepen. Den lust
deert sy oock in wille ende begheer-
lijcheyt. Als den lust der reden ghe-
voorzam

Chemis
lib. 7. de
anima.
Cap. 46.
De dus
plurima
tellecta.

De sta.
lib. 5.

in Choe
reto.

Wiss. lib.
1.
Eth. ca.
vii. 11.
16. cap. 2

hoofsaem is / soo namen sy dat wille:
maer als hy het loch der reden ver-
woyden / wloopt tot onmatichheit /
dan wort hy begeerlijckheit of beroer-
lijckheit genaemt. Also bedencken
sy dat in den mensche altyt de reden
sack is / dat hy he daermede can recht
ende wel regereen.

¶ Van dese wyse van leeren worden
wy bedwonghen weynich af te wye-
ken: om dat de Philosopher den wel-
ken de verderunghe der nature / die
wt de straffe der afgewekinghe is ge-
comen / onbekent was / de twee stan-
den des mensches die seer versceyden
zyn / verkeerdelijck vermengen. Iact
ons dan aldus acyten / te weten / dat
daer zyn twee deelen der ziele des me-
sches die tot den teghenwoordighen
handel bequaem zyn / nameelijck / het
verstand ende den wille. Ende dat
het ampt des verstandts zy / die din-
ghen te ondersceyden / die den men-
sche voorsz. comen / na dat het een vege-
lijck acht te prisen oft te straffen. Ende
dat den wille verkiest ende nauoicht
het ghene dat het verstandt betuycht
goedt te syne: ende dat hy veracht en
bliet het gene dat het verstandt mis-
prijs. Wy en moeten ons hier niet la-
ten verhiinderen met dat cleyn dat A-
ristoteles scherpsinnelijck voorsz. brengt
dat het verstandt eyghentlijck in hem
seluen gheen roeringhe en heeft / maer
dat de verkielinghe den mensche voert.
Want op dat wy niet worden in on-
noodighe braghen verwerret / soo sal
het ons ghenoech zyn dat het ver-
standt is als de leytsman ende regere-
der der ziele: ende dat den wille al-
tijds op des verstandts wencken ende
braghen act / ende niet en begheert
dan na zyn oordeel. Wy dese wyse
leert de selue Aristoteles niet der
waarheyt / dat schuwen ende begeeren
sulck is in den lust / als beestinghen
of versaken in het verstant. Maer hoe
seker de regeringhe des verstandts
is om den wille te beueghen / dat
sullen wy erghens sien. Hier willen
wy alleenlijck dit segghen / dat in de
ziele geen macht en is / die niet en can

wel onder een deser twee deelen ghe-
reken worden. Ende aldus beghe-
pen wy het gheuoelen onder het ver-
standt: het welcke sommighe Philo-
sophen alsoo daeruan ondersceyden /
dat sy segghen dat het gheuoelen ghe-
neghen is tot wellust / ende het ver-
standt tot het ghene dat goet ende eer-
lijck is / ende dat het daerwt coemt / dat
de begheerte des gheuoelens wort
begheerlijckheit ende lust: ende dat de
ghesintheit ofte gheneghentheit des
verstandts / wort wille. Wederom
voorden naem lust / ghebruycken wy
den naem wille / de welcke ghemeen-
lijcker ghebruyck wort.

Soo heeft dan Godt de ziele des
mensches niet verstaet begheert / daer-
mede sy soude goet van quaet / ende
recht van onrecht ondersceyden / en-
de door het licht der reden sien wat te
begheeren is ofte te schuwen. Waer toe
heeft hy oock ghegheuen den wille / in
den welcken de verkielinghe is. Met
dese seer schoone gane was de eerste
condicie des mensches wtcomende / so
dat de reden verstaet / voorsz. lichtheit
ende oordeel niet alleenlijck genoech-
saem waren tot de regeringhe des
aerdschen leuens / maer dat de men-
schen daermede oock mochten klimmen
tot Godt / ende tot de ewighe ghe-
lucheydt / ende dat daerby oock soude
de verkielinghe comen die de lusten
soude regereen / ende alle de instru-
mentische roeringhen matighen / en-
de dat alsoo de wille soude gantsche-
lijck met de regeringhe der redenen
oueren comen. In dese vasmacht-
heyt ende gheheelheyt hadde den
mensche zynen wille / waer door hy
moechte / soo hy wilde / het ewighe
leuen ende de salicheyt verorighen
ende eruen. Want hier wort ont-
sinnelijck die braghe inghendert van
de verbraghen predestinatie ofte door-
ordeninghe. ¶ D. W. S. ¶ Want
men handelt hier niet wat mochte
geschieden ofte niet geschieden: maer hoe
danich de natuere des mensches was.
So mochte dan Adam klimmen staen
de hadde hy ghemilt / dewyle hy niet
en is

Ge. 2. c. 1.
16.
Eccl. 1. 5.
c. 14. 15.

Ita Pla-
to in
Phaedro

Lib. eth.
6. cap. 2.

Ecd. 15
d. 17. 18
Ge. 3. d.
20.

en is gheualen dan door synen eyghe-
nen wille. Maer dewyle synen wille
was beweercelijck op beyden zyden/
ende gheen standtaasicheydt en had-
de om volstandich te bliue/daerom is
hy soo haest ende lichtelijck geualen.
Nochtans was de verkieelinghe des
goedts ende quaedts bij: ende niet
alleenlijck dit / maer in het verstand
ende in den wille was seer groote
rechticheydt/ende alle de instrumenti-
sche deelen waren behoorlick te sa-
men gheuoecht ende ghemaect tot
ghehoorfaemheyt / tot dat de men-
sche hem seluen verderuende / heeft
zijn goedt gheschendt. Hier wt zijn
de Philosophen in soo groote duyf-
terheyt / om dat sy in het vernallen
hups een weighemaeckte wooninge/
ende in het verborgherde ende ver-
scheurde bequame tsamenuoeghinghe
sochten. Sy hielden desen grondt/te
weeten / dat de mensche niet en soude
een redelijck diert zijn/ten ware dat in
hem ware de verkieelinghe des goedts
ende quaets. Men quam oock in den
sin dat het onderscheydt tusschen de
deuchden ende sonden soude anders
wechgetomen zijn / waert dat de
mensche niet en conde zijn leuen schre-
ken door synen eyghenen raet. Dit
was wel recht / hadde in den mensche
gheen verderuelijcke veranderinghe
gheweest: maer dewyle dese hen ver-
borghen was / soo en ist gheen won-
der dat sy den Hemel met de Werde
beremenghen. Maer die hen seluen
belijden **C H I S T I A N** Dis-
cipulen te syne/ende nochtans in den
mensche die gheschendt ende in het
gheestelijcke verderf versoncken is/
noch het bijde goeddrunchen soecken/
die onbescheypen de Philosophi-
sche ende de Hemelsche icere sou on-
uerstandelijck / dat sy noch den hemel
noch de Werde en raekke. Maer dit sal
te zijnder plaetse bet gehandelt wor-
den. **A B** merken alleenlijck dit
soeten / nemelijck / dat den mensche
veel anders was in de eerste schep-
pinghe/ dan alle syne naconers / de
welcke wt den verborghen mensche

haren oorspronck hebbende / die erse-
liche smette oock mede van hem heb-
ben. Want alle de deelen der ziele wa-
ren ghemaect tot rechticheyt / ende
het verstand hadde zijn gesondtheyt
ende gheheleheyt / ende de wille was
bij tot de verkieelinghe des genes dat
goet was. Ist dat yemant hier tegen
wil segghen / dat den wille was als
op een slibber ghe plaetse gheselt/
dewyle zijn macht swach was. Ant-
woorde. Dien seluen stand oft graet
was genoech om die onschuldighen
wech te nemen. Want het en was niet
recht dat Godt soude met sulcke wet
verbonden zijn / dat hy den mensche
soude sulck maken / dat hy gantsche-
lijck niet en soude comen noch willen
sondighen. Dat hadde wel een beter
natuere gheweest/maer soo nauwe te-
ghen Godt te knuen / ghelijck oft hy
dat hadde moeten den mensche ghe-
uen / dat is meer dan onrecht. Want het
stont in synen wille soo veel te geuen
als hem goet dochte. Ende waerom
Godt den mensche niet en hielt staen-
de mer de gaue der volherdinghe / dat
is in synen raet verborghen: en het be-
taemt ons niet soberheyt wijs te syne.
De mensche hadde wel ontfangen de
gaue om te mogen/hadde hy gheuoelt:
maer hy en hadde den wille niet/der-
mede hy soude moghen: want na sul-
ken wille soude volherdinge geuoelt
hebben. Hy en is nochtans niet on-
schuldichelijck die het ontfangen heeft
alleenlijck om hem seluen te verder-
uen. Maer Godt en was gheentins
bedwonghen dat hy hem niet en sou-
de eenen middelmatighen ende oock
veranderlijken wille gheuen / om toe
des mensches dat ende materie ende
oorsake zijnder eerlijckheyt te nemē.

Cap. xvi.

Dat Godt door zijn cracht de
VVeerelt die van hem ghescha-
pē is onderhoudt ende beschermt
ende een yeghelijck deel daeruan
door zijn voorsienicheyt regeert.

A 108

Voort datmen soude Godt sulckē
bezganchelicken Schepper ma-
ken / die soude alleenlick eenmael
zijn werck volbracht hebben / dat en
soude gheen berwe hebben. Ende het
vermaet ons hier in voornemelyck ver-
scheyden te syne van de onheylige mē-
schen / dat ons de teghenwoordicheyt
der goddelijcker cracht niet min en
lichte in den geduerighen standt der
werelt / als in haren eersten oorsprong.
Want hoe wel oock de herte der god-
deloofen door het eeuich aenschouwen
des hemels ende der Aerde bedwon-
ghen worden hen op te heffen tot den
schepper : soo heeft nochtans het ghe-
looue zijn sonderlinghe mate / waer-
door het de volcomen lof der scheppin-
ghe Gode toeschijnt. Hier toe dient
dat woort Pauli dat wy bouen ver-
halet hebben / te weten / dat wy niet
anders dan door het ghehouen en ver-
staen dat de werelt is * door het
woort Gods ghemaect. Want ten
dat wy tot zijn voorsieninge comen /
soo en verstaen wy noch niet recht /
wat het zy / dat Godt de schepper is /
hoe seer wy dat schijnen met den ver-
stande te verstaen ende met de tonghe
te belijden. Want als het genoele des
bleeschs heeft de cracht Godts in de
scheppinghe eenmael hemselfen voor-
geset / soo blijft het daer staende: ende
als het ten alder voorsien coemt / soo
bemerckt ende overlezt alleenlick het
gene dat hem selfe van selfs vertoont
vock den ghenen die het niet en soe-
ken / te wetē / de wijsheyt / ende macht
ende goedicheyt des autoors in de
voortbrenginghe sulcx zijns wercks:
ende in de onderhouinge ende rege-
ringhe daeruaer / eerughe gemeyn wer-
kinghe waer wt de cracht der roerin-
ghe coemt. Ende licken het meyn dat
die cracht die godt heeft vanden be-
ginne aen daerin gegheuen / genoech-
saem is om alle dinghen te onderhou-
den. Waer het ghelouue moet hooger
ende voorder comen / te weten / dat het
terstont versae dat die / die de Scep-
per aller dinghen is / oock is de eeuwi-
ghe Regeerder ende bewaerder : ende

dat niet met eene alghemeyne roerin-
ge de gantsche werelt ende alle ha-
re deelen roerende : maer met een son-
derlinghe voorsieninghe een yeghelick
dinch dat hy ghemaect heeft (voort tot
de minste Dussche toe) onderhoude-
de / voedende ende besorghende. Aldus
coemt David op die geduerighe voors-
ieninghe / als hy met cortē woorden
heeft gheseydt / dat de werelt is van
Godt gheschapen / segghende / Door
het woort des * Heeren zijn de he-
melen vast ghemaect / ende alle haer
cracht door den blas zijns monds.
En terstont daerna seyt hy / De Hee-
re heeft ghesien op de kindere der mē-
schen / ende soo voort / dat hy meer tot
sulcken meyninge daer by steldt. Wat
hoewel sy niet alle soo wetentlick en
bescheydelick en argumentē / noch-
tang denijle het niet ghelouelick en
soude zijn / dat Godt de mensche be-
sorch / ware hy niet de Schepper der
werelt: ende exempel. Niemandt niet
ernst en ghelooft dat de werelt van
Gode gheschapen is / ten zy dat hy ooc
gheloue dat Godt soze dachtyc voort
syne wercken : soo en leydt ons Da-
uid niet sonder oorsake met een seer
goede ordeninghe van het eene tot het
andere. Dat int ghemeyn alle deelen
der werelt onderhoude worde door
de verborghen inspiracie of ingheuen-
ghe Godts / dat leeren oock de Philo-
sophen / ende het verstandt des men-
schen begrijpt sulcx. Waer hierentus-
schen en coemen sy daertoe niet / daer-
toese David leydt ende alle de gods-
salighe met hem verheft / segghende /
Alle dinghen sijn op v / op dat ghy
hen spijse gheeft tot haerder tijdt: als
ghy gheeft / van versamenen spijls ghy
v handt open doet van woerde sy met
goet versadicht. Soo haest als ghy v
aentsichte afwendt / / soo worden sy
verschiedt: als gy den gheest weder-
neemt / so vergaen sy ende keere we-
derom tot aerde. Als ghy wederom
den gheest gheeft soo worden sy ghe-
schapen / ende ghy vernieuwt het aen-
schijn der aerde. Ja oft sy schoon met
de woorden Pauli gheuoelen / dat wy

psal. 33.

a. 6. * Jehous

psa. 33. c.

13.

Heb. 11.

a. 3.

* Gen. 1.

a. 6.

psa. 33.

a. 6.

Joan. 1.

a. 18.

ps. 103. d

27. 28.

29. 30.

m

Act. 17.
28.

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

Mat. 10
6.30.

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

28. 184

in Godt zijn en leuen ende sweten: so
zijn sy nochtans verre van het een-
sich gheueken der ghemade de wel-
ke Duidus aepijst / bewijst sy de son-
derlinghe forghen Godels waerwt zijn
Vaderlijcke heide eerst bekenit wort
niet en sinaken.
Dy dat dit onderschept te elac-
der 31 / so moct mit weten dat de voor-
seuninghe Godels ghemakel de Schrif-
tuere die leert / wort gheselt teghen
de fornyne ende het gheual / In de
wijse in alle eeuwen den ghemeynen
man gheloofst dat alle dinghen by ge-
ualle gheschieden / welcke meyninghe
oock byna ten desen tijde in alle men-
schen is: soo ist seker dat het gene dat
men behoort van de voorsinghe te hou-
den / door dese verkeerde meyninghe
niet alleenlijck en wort verduystert
maer oock by na begrauet. Ist dat pe-
niant is onder de rooters ghesallen
ofst ondt breede wilde dieten / ofte
door haestighen windt heeft inde Zee
selypbrocke gelede / ofte is onder een
huyt ofte boomt door gemallen: ist dat
een ander in de woestijne dwalende
vintde spijse om synen hongher te stil-
len / ofst vint de waterbaren gheslagen
zijnde / tot de hauen coemt / ofst alleen-
lijck tenen vingher breekt van de doot
zijn de / wonderlijse ontgaet: dese gelue-
tighe ende onghelukkighe toecomun-
gen / selijst het vernust des vleeschs
de fornyne roet. Maer so wie door de
mondt Christi gheleert is / dat alle de
herten zijns hooftes gheleert zijn / die
sullen de oorsake voozder soecken / en-
de achten dat alle gheschiedemissen
worden door den verhoighen raet
Godels gheregeert. Ende de dinghen
die gheen leuen en hebben / moermen
also achten / dat sy hoewel een peghe-
lijse zijn natuerlijcke eygenschap heeft
nochtans haer cracht niet wt en ghe-
uen / dan so verre sy door de teghen-
woozdighe handt Godels beweecht
worden. Soo zijn sy dan niet anders
dan instrumenten in de welcke Godt
sonder ophouden soo veel crachtes in-
druypt als hy wil / ende na synē wille
tot dit oft dat werck vlyecht en keert.

Geen creatuere heeft so onderlijcker
noely lustigher cracht dan de Sonne.
Want bouen dat sy de gantsche Wee-
reidt luechtich maect door haer schijne /
so is dat een groot dine dat sy alle die-
ren onderhoudt ende sterct met haer
hitte / ende met hare stralen de aerde
vriuchtbaer maect / ende wt die zaden
als sy die inden schoot der aerde ver-
wermt heeft / grassich groensel treckt
der welcke sy met nieuw voetsel on-
derhoudt ende vermeerert / ende sterckt
tot dat het pijpen ende stroo wort.
Dat sy dat met ghedurighen domp
voedt tot dat het bloeye ende wt de
blomme vrucht hebbende dat sy dan
oot die vrucht door hitte rijpe maect.
Item desghelijck dat de boommen ende
Wijnstocken van der Sonne ver-
warmt / ten eersten botten ende bla-
deren / ende daer na bloommen wortwo-
pen / ende wt de blomme vrucht voort
brenghen. Maer Godt willende den
gantschen lof deser dinghen hem selue
alleenlijck aantrecken / heeft eerst het
licht ende de Verde vol met alderley
cruyt ende vrucht ghemacect / eer hy
de Sonne heeft gheschapen. Daerom
een godsalich mesche en sal de Son-
ne niet achten te synne de voornemste
ofte noodighe oorsake dier dinghen / die
door de scheppinghe der Sonne ghe-
weest zijn / maer dat sy alleenlijck is en
instrument dat Godt ghebruycet om
dat hy alsoo wil: hoe wel hy daer son-
der can enenwel dat werck doen door
hem seluen. Bouen desen / bewijst wy
lesen dat de Sonne is tot de begheer-
te Josue twee daghen blijven staende
in eenen graet: ende dat haer schad-
duwe tot gonst des Coninck Eze-
chie / is thien graden achterwaerts
ghegaen: met dese weynighe won-
derdaden heeft Godt bewesen / dat de
Sonne niet alsoo alle daghe door
blinde ingheuinghe der natuere op-
gaet ende onder gaet / maer dat Godt
oock om de ghedachtenisse zijnder va-
derlijcker gonst tot ons te vernien-
wen / haren loop regereet. Daer en is
gheen natuerlijcker dine / dan dat de
sprenghet coemt na den Winter /
ende

Jos. 10.
c. 13.
2. 18. 10
c. 11.

ende de Sonen na den sprengtijdt/
ende de Heren na den Sonen. Doch-
tans worde in dese ordeninge so groo-
te ende so ongheleyche verscheyden-
heyt ghesien / dat het wel lichtelijck
is te mercken / dat een peghelijck
Haer / Maet / ende dach door een nieu-
we ende sonderlinghe boozeminge
Godts / wort ghemacht ende ghere-
geert.

3 Ende boozwaer Godt neemt hem
seluen de almoghenheyt aen / ende
wil dat wy hem die toe schijnen: niet
sulcke almogentheyt als de Sophis-
ten dichten / die ydel / edich ende by na
in slap gheualen zy: maer een wa-
ker crachtighe ende werckachtighe al-
moghentheyt / die sonder ophouden is
in het doen: noch oock sulcke als die
alleentlijck zy een ghemeyn beghin der
onbescheyden roeringhe / ghelijck oft
hy der rieuere ghebode te vloeyt door
de balkepe haer eenmael berodent:
maer die oock in alle ende ene peghe-
lijck roeringhe haer werck doet.
Want hy worde almachtich genaemt /
niet om dat hy alle dinck is machtich
te doen / ende nochtans daer enius-
schen ledich ende stille sit / oft de or-
den der natuere die hy heeft gheset /
door een algemeyn ughewinge houdt
in haren loop. Maer om dat hy den
Hemel ende de Erde / door zijn booz-
eminge regeerende / alsoo alle din-
ghen machtich / dat daer niet sonder sy-
nen raedt en gheschiet. Want als in
den Psalme gheseydt wort / dat hy
doet al wat hy wil / soo wort daer
een seker ende beraden wille betree-
kent. Want die woorden des Pro-
pheten en moeten niet op Philoso-
phische wijse wt gheleydt worden / te
weten / dat Godt zy de eerste wer-
ker ofte roerer / om dat hy het be-
ghin ende de oorsake aller roeringhe
is: want de ghelouighe verlichten
haer eer in teghenspoet met desen
troost / dat sy niet en liden dan door
de ordeninge ende het beuel Godts:
om dat sy onder zijn handt zijn. Is
dat de regeeringhe Godts haer sel-
uen alsoo wtleydt tot alle syne wer-
ken / soo ist een kinclisch dinck / dat
niet die heyluyt in de inuoleringhe
der natuere. Ende die de boozachtig-
heyt des S D D E so nauwe be-
palen / ghelijck oft sy alle dinck herte
gaen niet byren loope na de eenwighe
wet der natuere: die berouwen Godt
dan syne eere / ende hem seluen van
seer nuerre leere. Want wat ware el-
lendighers dan de mensche / want hy
alleen roeringhen des Hemels / des
Lichts / ende der Erde / ende des
Waters onderwoopen. Ende al-
dus soude oock die sonderlinge goe-
dicheyt S D D E tot eenen re-
ghelicken mensche / beet te seere ver-
cleyn worden. Want roept dat de
hundertens die noch aen des Mo-
ders boozst hanghen / welvrekede ge-
noech zyn / om de verlijckheyt Godts
te prisen / te werke / om dat sy terstode
wt des moeders buxch ghecomen
zijnde / door de Goddelijcke forcht
derheydt / bereydt voer sef vonden.
Dit is boozwaer int ghemeyn wa-
rachtich ten zy dat het voor onse bo-
ghen ende sinnen verborghen is / dat
de beuindinghe opentlijck bewijst
dat sommighe moeders volle ende
oueruloedighe boesens ende blyscen
hebben / ende de sommighe benac do-
te / nae dat S D D E wil de eere
rijckelijck / vander ghesparichelich
voeden. Ende die der almoghentheyt
Godts behoorlijcken tof roeschrijven /
die hebben daer wt dobbel bruck: ten
eersten / dat S D D E die den
Hemel ende de Erde beest / ende on-
wien's wille alle creatueren den on-
hen seluen tot zijn ghehoorzamenheyt
te gheuen macht ende bequaemheyt
ghenoech heeft om wel te doen ten
anderen / datmen nach gherustich-
lijck in zijn beuindinghe rusten /
onder wien's godduncken / alle din-
ghen zyn onderwoopen / die ergens
moeghen geurest worden: door wien's
heerschappie de Wapuel als niet ce-
nen thoon bedwonghen wordt met
alle syne sarien / ende zyn ghehele
toerninghe ende bereydinghe: en
de onder wien's wille alle dinck staet

Psalm 8.
a. 3.

Ps. 115
a. 3.

111
a. 3.

Jerem.
10. a. 2.

dat teghen onse salicheydt is. Ende die onmarige ende superstitieuse bree-
se die wy dickmael wt de voorgeboor-
pen perijckelen hebben/en can niet an-
ders ghebeteret noch ghestillt worden.
Ick segghe dat wy supersitieuuselijck
beurceft zijn/ist dat wy (soo wanneer
ons de creatueren breeghen/oft eeni-
ghe breefchickheydt aen brenghen) al-
soo verschrickt zijn/gheelijck of sy wt
hen seluen eenighe cracht ofte macht
hadden om te schadighen/oft ghelijck
of sy te berghefse ende by geual scha-
dighden/ ofte ghelijck of teghen hare
hinderinge niet hulpe ghenoech in
Godt en ware. Exempel / De Dro-
pche verbiedt de kinderen Godts de
sterren ende teekenen des Hemels
te breefen ghelijck de ongheloouighe
pleghen. Hy en straft doorwaer niet
allerley breefe. Maer demijle de on-
gheloouighe de regeeringhe der we-
relde Gode beneme/ende den gestern-
ten toeschijuen / soo dichten sy dat
haer gheluck ofte ellendicheyt hangt
aen de oordeningen ende boozsegghin-
ghen der ghesternen/ende niet aen den
wille Godts/ende alsoo en breefen sy
niet dien / welcken alleenlijck sy be-
hoorden te breefen / maer breefen de
sterren ende Cometen. Daerom soo
wie hem selue wil hoeden vā dese on-
gheloouicheyt/die moet altders ghe-
dachtich zijn/dat in de creatueren niet
en is een dwalende macht oft wer-
kinge ofte roeringhe: maer dat sy also
door den herborge raet Godts ghere-
geert worden / dat daer niet en ghe-
schiedt dan dat hy wetes ende willens
heeft verordent.

4. Soo sullen dan ten eersten de Ae-
rens weten / dat boozkenninghe ghe-
naemt wort / niet daermede Godt le-
dich wt den Hemel aeniet dat in de
wereldt gheschiedt/maer daermede hy
ghelijck het ster houdende/alle ghe-
siedenissen reggeert. Aldus coemt de
boozkenninghe Godts niet min den
handen Godts dan synen ooghen toe.

Gen. 22
b. 8.

Want doe Abraham tot synen sone
sejde/Godt sal het boozken/en wilde
hy niet alleenlijck segghen/dat Gode

de toecomende geschiedenisse te bozen
wiste: maer wilde de sorghe der on-
bekender sake in Godts wille stellen/
die in verwerrende ende sware din-
ghen/pleecht een wothoemse te ghe-
uen. Hierwt volcht dat de boozkenninghe
ghe ghestelt wort in het werck. Want
vele sprekē deel te onwetentijck vā
de naecte boozswetenschap. Soo grof
en is de dwalinghe niet der gener die
een ghemeyn ende onbescheyden re-
geeringhe Gode toeschijuen/ gheijg
doorsejt is: te weten / waer door hy
de gantsche werelt met alle hare de-
len met ee alghemeyn roeringe spert
maer eens yeghelijcks gheschapen
dincks werck sonderlinge niet en be-
weert. Nochtans en is dese dwalin-
ghe niet te berdraghen: want sy lee-
ren dat dese boozkenninghe (de welcke
sy alghemeyn namē) noch de creatue-
ren en verhindert contingenten en hy
gheualle ghereert te worden/ noch de
mensche hem selue door het vrie goet-
duncken zijns willes herwaerts ende
ghinswaerts te wenden. Ende alsoo
deelen sy tusschen Godt ende de men-
sche / te weten / dat Godt door zijn
cracht den mensche de roeringhe in-
geeft/waer door hy mach werken na
de natuere die hem is ingegheuen: en-
de dat den mensche zijn werck regert
na den raet zijns willes. Int corte/
dat sy willen dat de werelt / der men-
schen dinghen / ende de mensche selue
gheregeert worden door de macht
Godts. Ick verswijghe de Epicuri-
sche (met welcke pestē de werelt al-
tijts is vol gheueest) die eenen ledi-
ghen ende onderghenden Godt droo-
men: ick verswijghe oock andere die
niet wijser en zijn / ende hebben ghe-
dicht dat Gode alsoo regneert bouen
de helst des lichts/dat hy dit ondersse
der fortunne toelaet. Want teghen soo
openbare onnanciept roepē de stom-
me creatueren ghenoech. Maer wy
willen nu dat gheuoelen wederleg-
ghen / dat by na alomme ghehouden
wordt: het welcke alleenlijck een blin-
de ende ick en weet niet wat twijfel-
achtighe

1. Cor. 13.

lachtighe roeringhe / Gode toe laet /
 ende het boogheymichste hem beneemt /
 te weten / dat hy door onbegrijpelycke
 wijsheyt / een peghelijsch dunck be-
 weecht / ende schickt tot zyn eynde: en-
 de also wordet Godt allenlijck metten
 woorde / ende niet metter daet den re-
 geerder der weereit gemaect / want de
 regeringhe wort hem benomen. Wāt
 wat is regeren / anders dan alsoo o-
 uer de dinghen zijn / dat hyse niet een
 gheschickte ende booggenomen orde-
 ninghe beweecht: Jochans en ver-
 worpe ick dat niet gantschelijck / dat
 van de alghemeyne voorzieninghe ge-
 seydt wordet: so verre sy my wederom
 toe laten / dat de weereit dā Godt ge-
 regeert wort / niet allenlijck om dat
 hy de ordeninge der natuere beschermt
 ende bewaert die hy geset heeft / maer
 om dat hy een sonderlinghe zorghe
 draecht ouer een peghelijsch spier wer-
 ken. Het is wel waer dat een peghe-
 lijck aerdt der dinghen wordet door
 verborghen ingheuinghe der natuere
 gheroert / ghelijck oft sy eenen eenwi-
 ghen ghebode Godts ghoozsaem wa-
 ren: ende dat het gene dat Godt heeft
 eenmaal beroydent / van seifs bloeyt.
 Ende hier van moghen de woorden
 Christi verstaen wordē / als hy seyt /
 dat hy ende zijn Vader altyds van-
 den beginne aen in het werck zijn ge-
 weest: ende dat Paulus leert dat wy
 in hem leuen sweuen ende zijn. Ende
 dat de autoor des Heymbriefts tot de
 heybeeren willende de godtheit Christi
 bewijzen / seyt / dat alle dinghen door
 synen machtighen wille onderhouden
 worden. Maer met dese boozwen-
 dinghe wordet de speciale ende sonder-
 lijke voorzieninghe eens peghelijschs
 duncks verkeerdelijck bedeckt ende
 verduystert / de welcke niet soo sekere
 ende claere ghetuyghenisse der schrif-
 tuere bewisen wort / dat het wonder
 is dat peimandt heeft connen daer aen
 twihselen. Ende boozwaer die sel-
 ue / die se niet dit boozseyde decksel
 bedecken / die worden selue bedwon-
 ghen tot verbeteringhe daerby te
 segghen / dat vele dinghen gheschieden

door een sonderlinghe zorghe Godts /
 maer sy benouwen ende binden dat
 verkeerdelijck aen sommighe wer-
 ken alleenlijck. Daerom moeten
 wy bewijzen / dat Godt alsoo een pe-
 gelijcke geschiedenisse ende wtcoemste
 regert / ende dat sy alsoo alle van sy-
 nen sekeren gheozdenden raet comen /
 dat gheen dunck door gheual en ghe-
 schiedt.

Isst dat wy toelaten dat het begin
 der roeringhe zy in de macht Godts /
 maer dat alle dinc van seifs oft by ge-
 ual daer henen drijft daer toe het door
 de beweghinge der natuere ghebron-
 ghen wordet: so sal het onderlinge ver-
 uolch der daghen ende nachten / doch
 des winters ende Somers / Godts
 werck zijn / soo verre hy eenen peghe-
 lijcken zijn werck gheuende / een seker
 wet ghestelt heeft: te wetē / waert dat
 de daghen die de nachten volghen ende
 de maenden die na de maenden comen /
 ende de Jaeren die na de Jaeren volgē /
 eenuoudichlijck altyds de seifste mate
 ende wijsē hielden. Maer dat nu de
 onmatige hitte nu droochte vereenicht
 alle vruchten verbrant / nu den onrij-
 dighen regen het groē cozen verderft /
 dat door hagel ende onweder onuoer-
 gen iammer geschiet / dit en sal Godts
 werck niet zijn / ten zy mischien om
 dat het onweder ofte schoon weder /
 coude oft hitte haren oorspronck heb-
 ben wt den loop der ghesterten / oft
 andere natuerlijcke oorsaken. Maer
 aldus en wordet noch der Vaderlijcke
 gonste Godts / noch synen oordeelen /
 geen plaetse ghelaten. Isst dat sy seg-
 gen dat Godt weladach gheuoeth is
 tot het menschelijcke ghelachte / om
 dat hy den Hemei ende de Aerde een
 ordentlijcke cracht ingeeft / waer door
 sy boedsel boozbrenghen: dat ghe-
 dichtsel is ver- crane ende onheyligh
 ghelijck oft de vruchtbaerheyt des ee-
 nen Jaers niet en waerde sonderlin-
 ghe seggheninge **GODES** / ende de
 onvruchtbaerheyt en hongernoot een
 veruoeckinge en wake. Maer bewij-
 se het te lanck waer alle de bewijfeden
 by een te brengen / soo laet de autoor

- teyt Godts selue ghenoech zijn. Hy
bercondicht dickmael in de Wet ende
Propheten / dat hy zijn ghenade ende
gouste betuycht / soo wanneer hy de
Deu. 11 Werde met reghen ende dou vochtich
b. 14. c. maect: ende dat het een teekē is van
17. en 28 seker ende sonderlinghe wrake / als hy
b. 11. c. den Hemel ghelijc yser verhardt door
23. zijn beuel / als de groene bruchte door
Leui. 26. droochte ende hiere verteert en ver-
c. 19. brant worden / ende wanneer de veldē
met haghel ende onweder ghellaghen
worden. Ist dat wy dit aennemen / so
Ipsa. 146 ist seker dat niet een druppel reghens
c. 9. en valt sonder seker beuel Godts. Da
uid prijft wel de alghemeyn booshe-
ninge Godts / dat hy den ionghē Iſa-
uē spijse geeft die hē aenroepē. Maer
dewijle Godt selue de dieren dreycht
met hongher / bewijst hy niet genoech
dat hy alle dieren voedt / nō niet ghe-
sparighen / nō niet oueruloedigen cost
na dat het hem bedaecht. Het is kin-
disch (ghelijc boosheyt is) dat op som-
minghe wercken alleenlijck te duy-
den: want Christus sonder wtenmin-
ge / als hy seyt / dat niet een mussche
(het welcke nochtans van seer cleyn-
der werde is) op de Werde en valt
sonder de wille des Vaders. Voor-
waer ist dat het blicghen der Hoghe-
len wordt door sekeren raet Godts
gheregeert / so is het noodich dat wy
niet den Prophete belijden / dat Godt
also in de Hooghde woont / dat hy hē
seuen vernedert om te sien al wat in
den Hemel ende op de Werde geschiet.
Ipsal. 12 a. 5. 6 Maer dewijle wy weten dat de
Werelt is boornemelijc gheschapen
om het menschelijke ghelachte / soo
moeten wy oock in de regeringhe der
wereldt dit eynde aensien. De Pro-
phete Jeremias roept / Ic weet Hee-
re dat den wech des mensches niet en
is in syne macht / noch in de macht des
mans syne stappen te beweghen. En-
de Salomon / De stappen des mans
zijn banden Heere / en de hoe sal den
mensche synen wech schicken: Laetse
nō segghen dat de mensche wordt
van Godt gevoert na de beweghinghe
zynder nature / maer dat hy zijn roe-
ringhe wendt werwaert hy wil.
Maer waert dat dat waerachtich wa-
re / soo soude den wech des mensches
in zijn eyghen goetduncken sien.
Dit sullen sy moghelijc verſaken om
dat de mensche niet en vermacht son-
der de macht Godts. Maer sy en con-
nen hiermede niet ontcomen / de wijle
de Prophete ende oock Salomon niet
alleenlijck de macht maer ooc de ver-
kieſinghe ende de schickinghe Gode
toeschrijven. Ende dese lichtuerdie-
heyt der menschen / die hen seluen een
eynde doozsetten sonder Godt aen te-
sien / ghelijc of sy door zijn handt niet
geleydt en worden / bescot Salomon
erghens lustichlijck / als hy seyd / De
schickinghe des herten is des men-
sches / ende de bereydinghe der tong-
he is des Heeren. Het is doorwaer
een spottelijcke wtsinnicheydt / dat de
menschen boornemen te doen sonder
Godt / dewyle sy niet selfs en konnen
wtspreken anders dan dat hy wil.
Ende de Schrijftuere onderwoypt
Gode oock die dinghen / die aldermeest
schijnen by gheual te ghescheyn / om
dat sy soude te sterckelijcker bewijſen
dat gantschelijck niet en gheschiet in
de wereldt dan wt zijn verordeninge
ende schickinghe. Want wat soude
meer door een gheual ghescheyn / dan
als eenen tack vanden boom bre-
kende eenen voorby gaenden Keyser
doot valt: Maer de Heere gheuoelt
beel anders / de welcke bekent dat hy
selue hem heeft in de handen des
doorders ouergegeuen. Wederom wie
en soude het lot niet der blindheyt der
Fortuyne toeschrijven: Maer Godt
en laet dat niet toe / maer schijft dat
oordeel daeruan hem seluen toe. Hy
en seyt niet simpelich dat het door zijn
macht geschiet dat de lotsternkens in
den schoot gheworpen ende sorghe-
trocken worden: maer dat gene dat
men hadde moghen den gheuale toe-
schrijven / dat betuycht hy van hem te
comē. Tot dit selue dient ooc dat Sa-
lomon seyt / De armē ende de woerke-
raer gemoeten malcanderen: ende de
Heere verlicht haerder beyder oogen.
Want

Pro. 16
a. 1.Epo. 21
c. 13.Pro. 16
d. 33.Pro. 29
b. 13.

Want hy vermaent hoewel de Rijke zijn met de arme in dese Weereldt vermengt / dat Godt nochtans die allen menschen licht gheeft / niet blind en is eenen pghelijcken zijn condicie toeschickende. Ende alsoo vermaent hy de arme tot lydtfacinheyt: Want soo wie met zijn condicie niet te brede en is / die arbejdt om het last dat hem is van Godt opghelcft / van synen hals te schudden. Alsoo straft oock een ander Propheete die onghelijcke menschen die het den menschen ofte der Fortuyne toeschijuen / dat sommighe in verachtinghe liggen / ende sommighe tot groote eere opclimme. De verheffinghen seyt hy) en come noch van Woesten noch van Westen / noch van der Woestijne: Wat de Heere is de Rechter / hy vernebert desen / hy verheft dien. De Wyse Godt niet en can het Rechterampt aflegge / daerwt acht de Propheete / dat het door den verborzgen raedt Godts gheschiet / dat sommighe in eerlijckheyt wtneemen / ende sommighe in verachtinghe bliuen.

Ja ick segghe dat oock de particuliere ende sonderlijcke gheschiedenissen / zijn ghetyghenissen der sonderlingher boozseninghe Gods int ghemeyn. Godt heeft in de Woestijne eenen Suyde wint verweert / de weleke de volcke oueruloedicheyt der Aonamen wtgheworpen hebben in de Zee / heeft hy eenen haesighen stercke wint verweert. Die niet en achten dat G D T de Weerelt regeert / sullen segghen dat sulcks is gheschiet by ten ghemeyn ghebruyc ende gewoonte. Maer ick versae daerwt dat nemmermeer gheenen windt op en rijst / ten zy door een sonderlinghe beuel G D T S. Ende het en soude anders niet waer zijn dat David seyt / dat G D T de Winden syne boden ne dienaers: dat hy de Wolcke maect syne waghemen / ende dat hy rijt op de biercken des wints: waert dat hy de wolcken ende winden niet omme en dreue na zijn goetduncken / ende een

sonderlinghe tegenwoordicheyt zijns crachts daerin en toonde. Alsoo worden wy oock gheleert / als de zee door der winden blas opwoeldt ende als berghen oprijst / dat door sulck gheuelot de sonderlinghe tegenwoordicheyt Gods betuycht word. Hy gebiedt ende verwoeckt den blas des onweders / ende verheft de bloet der Zee om hooghe: daerna maect hy dat onweder te staen in stilicheyt / so dat de bloet des schipuaerts ophoudt: gelijck hy erghens vercondicht dat hy het volck heeft ghesraft met brandende winden. Alsoo hoewel den mensche is natuerlijcke cracht tot genereringhe inghegheuen / wil Godt nochtans voor een sonderlinghe ghenade geacht hebben / dat hy sommighe laet sonder kinderen / ende sommighe gheueerdicht kinderen te gheuen: Want de vrucht des buycks is zijn gaue. Daerom seide Jacob / Wen ick als Godt / dat ick dy soude kinderen geuen. Ende op dat ick eenmael een eynde make / daer en is gheen dinck ghewoonlijcker in de nature / dan dat wy door broodt gheuoedt worden. Maer de gheest vercondicht dat niet alleenlijck de vrucht der Aerde een sonderlinghe gaue G D T S is / maer oock dat de menschen niet alleenlijck door broot en leuen: Want de versachtheit selue en voets niet / maer de segheninghe Godts. Gelijck hy ooc hier enteghen dreycht / dat hy sal de onderhoudinghe des broodts breken. Hoe soude oock anders het ghebedt vanden daghelijcschen broode / verstaen ende ghenomen worden / waert dat Godt ons niet door zijn Vaderlijcke hant spijse en gaue. Daerom seyt de Propheete dat Godt allen vleesche spijse geeft / willende den gheloonighen maken te verstaen / dat Godt in hare onderhoudinghe het werck eens seer goeden huysvaders volbringt. Ten laetsten als wy op de zjnde hooren / De oogen des Heeren zijn ouer de rechtereidighe / en syne ooren tot haere ghebeden: ende op dander zjnde De ooge des Heeren is ouer de godde-

Psa. 107
c. 25. 29.Gen. 30
a. 2.Deut. 8.
a. 3.Iesae. 5.
a. 1.Psa. 136.
d. 25.Psa. 34.
c. 16.
Psa. 34.
c. 17.Psa. 75.
b. 7.
Eccl. 35
c. 15.Exo. 19.
c. 13.
Joan. 1.
b. 4.Psa. 104
a. 4.

loose om hare ghedachtenisse wt te roeyen van der Aerde/so laet ons weten/dat alle creatueren opwaerts en nederwaerts teghenwoordich en bereypt zijn tot zijn ghehoorzaemheyt/op dat hy die sehicke tot wat ghebruyc hy wil. Waer wt verstaen wordt/dat niet alleenlijc zijn algemeyn boozseninghe crachtich en is in de creatueren/om de ozden der natuere te houden in haren loop: maer dat sy oock tot een seker ende syghen eynde gheuoecht worden / door synen wonderlijcken raedt.

8 Die willen dese leere in haet brengen/die beschuldighense dat sy is een leeringhe der Stoischer Philosophen de fatis (dat is van den onuermydelijcken noot): het welcke oock booztijden is Augustino verwet geweeft. Maer hoewel wy niet gheern van de woorden en stryden soo en nemen wy nochtans dat woort fatum/niet aen/eenfdeels om dat het vā dier woorden aert is/der welcker ydel nieuwichheit

1. Tim.
1. a. 4. en
4. b. 7. en
6. d. 2.
Titum.
3. c. 9.

Paulus ons leert bliē/ ende eenfdeels om dat sy dit woort hatende / soeken de waerheyt Gods te bewaren. Maer die leeringhe selue wordt ons booselijc opgheworpen. Want wy en dichten gheenen noot ghelijc de Stoische wt de eeuwige keten ende verborzen ordeninghe der causen ende oorzaken die soude in de natuere zijn: maer wy setten Godt tot eenen Rechter ende Kegeerder aller dinghen / de

Actoz. 2.
d. 23.
1. Petr.
1. d. 20.

welcke na zijn wijsheyt heeft van de wterste ewichheit aen verordēt wat hy soude doen: en volbrēngt nō door zijn moghentheyt dat hy verordēt heeft. Wierom wy segghen dat door zijn boozseninge niet alleenlijc de hemel ende de aerde / ende de onleuende creatueren / maer oock der mēschen raedt en wille also gheregeert wordt/dat sy recht na het eynde dat hen van de boozseninghe Gods is voorgeset/gedreuen worden. Iemandt mocht segghen/Wat: gheschiedt dan gheen dīck by gheual? Ick antwoorde dat Basilius Magnus wel en recht gheseyt heeft / dat Fortuyne ende gheual

Heydensche woorden zijn / niet der welcker beduydinghe de herten der godtsalighen niet en moeten bēcomert worden. Want ist dat alle geluckighe wtcomste Gods segheninghe is: ende alle lammier ende regenspoet zijn verulockinghe / soo en blijft onder der menschen dinghen nō gheen plaetse booz de Fortuyne ofte het geual. Ende dat woort Augustini moet ons oock beweghen/als hy seyd/ In de boecken teghen de Academiche en behaecht my niet/dat ick soo dickmael de Fortuyne genaemt hebbe: hoewel ic niet en hebbe willen met dien naem eenighe godinne verstaen hebben/maer een auontuerse wtcomste in veruendich goet ofte quaet / ghelijc wy in ghemeyn sprake segghen / mooghelijc/misshien/by auonture/by gheual/hoewel men het al moet der goddelijcker boozseninghe toeschijnen. Ende dit en hebbe ick niet veruoghen/segghende / Mooghelijc dat Fortuyne ghenaeamt wordt / wordt oock door een verborzen ordeninghe gheregeert. Ende het gheual en namen wy anders niet dan een wtcomste wiens cause ende oorzake ons verborzhen is. Ick hebbe wel dit gheseyd / maer het is my leet dat ick de Fortuyne alsoo ghenaeamt hebbe: dewijle ick sie dat de menschen een seer boose gewoonte hebben / dat zy daer men behoort te segghen / Dat heeft G D C ghewilt / segghen / Dat heeft de Fortuyne ghewilt. Somma hy leert alom dat de weerelt lichtuēdelijck drayert/ist datme de Fortuyne yet toelaet. Ende hoewel hy erghens seyd dat alle dinghen eenfdeels door den vrien wille des mēschen / ende eenfdeels door de boozseninghe Gods gheregeert worden: nochtans dat de menschen zijn onder de boozseninghe G D C/en van haer gheregeert worden/dat bewijst hy dēplich daer nae ghenoech / nemende die grontreden/det niet onghelooelijcker en is/dan dat yet gheschiet ande: s van door de verordeninghe Gods/wat het soude sonder oorzake gheschien. Hierom num.

1. Res.
tract. 6. 1

Lib. 87.
questio.
num.
Auyt

li. detri.
3. cap. 4

sluyt hy ooc wt de moghelijcke gheschiedenisse die aen des mensches goetduncken hangt: ende verfaecte daerna claelijcker datmen gheen oorake des goddelijcken willes en moet soecken. Ende soo wanneer hy de belofte medet/hoe dat sulcx moet verstaen zijn/ dat sal wt een plaetse seer clael werde/ daer hy bewijst dat de wille Godts is de opperste ende eerste cause alier dinghen: want daer en gheschiet niet anders / dan door zijn beuel ofte toelatinghe. Al oorwaer hy en dicht niet dat Godt in een ledighe wachte sit/ als hy wat wil toelaten / want hy schrijft hem eenen dadighen wille toe/ de welcke niet en soude anders mogen de oorake gheacht worden.

9 Nochtans dewijle de traecheydt onses verstants verre blijft onder de hoocheyt der voorzieninghe Godts/ soo moeten wy haer met een onderfcheydinghe te hulpe comen. Soo sulen wy dan segghen / hoewel alle dinghen gheordineert worden / door den raet ende seker beschickinghe Godts/ datse nochtans ons zijn auonturisch ende by gheual. Niet dat wy achten dat de fortunne heerschappie heere ouer de weereit ende ouer alle menschen / om alle dinghen opwaerts uderwaerts te wenden. Want dese raserie moet verre zijn vā een Christen herte: maer om dat de oorake/ orden/ eynde/ ende nootfakelijcheyt gemeynlijck is verborghen in den raet Godts/ ende niet en wort door menschelijcke meyninghe begrepen: daerom die dinghen die sonder twijfel wt den wille Godts comen / zijn ons als auonturisch ende by gheual/ want sy en gheuen gheenen anderen schijn/ het zy dat wyse in hare nature aenmercke/ ofte na onse weteschap ende oordeel weerderen. Laet ons dencken door een exempel dat een coopman die niet ghetrouwe gheshelschap is in den bosch gegaen/ onwetende af dwaelt van syne uede ghesellen / ende also dwalende coemt in de roouers nest/ ende dat onder der roouers handen ende wort dermoort. Sijn doot en was niet

alleenlijck door Godts ooghe te voren gesien/ maer oock door Godts ordeninghe beuetsicht. Wat Godt wort gheseyt niet alleenlijck te voren ghesien te hebben hoe lanck eens yeghelijcks leuen soude wesen/ maer oock palen ende eynden verordent ende geset te hebben/ die niet en connen door by ghegaen worden. Nochtans soo beel onse verstandt can begripen/ alle dinghen schijnen in sulcke gheschiedenisse auonturisch ende by gheual te zyne. Hoe sal dan een Christen hier van geuoelen? Te weten / al wat in sulcke doot toecomet / sal hy achten (ghelijck het is) van nature auonturisch ende by gheual te zyne: maer en sal nochtans niet twijfelen dat de voorzieninghe Godts daer ouer gheweest is/ om de fortunne tot haer eynde te beweghen. Dese selue wyse is in de toecomende gheschiedenissen die moghelijck geschien sullen. Alle toecomende gheschiedenissen hanghen wy also in twijfel (ghelijckse ons onseker zijn) ghelijck oft sy op dese ofte op die zijde mochten vallen. Nochtans bliuet in onse herten ghebruct / dat niet en sal gheschien dat de heere niet en heeft voorzien. Ida dit verstandt wort by Ecclesiasten dicmael dat wort toecomenste/ ghebruyct: want niet het eerste aenschouwen en comen de menschen niet tot de eerste cause oft oorake/ de welcke verre verborghen is. Ende nochtans het ghene dat van de verborghen voorzieninghe Godts is gheopenbaert in de Schrifture / en is noyt alsoo wt ghewischt gheweest wt de herten der menschen / dat niet al tijds sommighe boncken daeruan in de duysternisse ghelustert en hebben. Alsoo hoe wel de waersegghers der Philistinen twijfelachtich wanchelden/ nochtans schijnen sy het tegenspoedich gheual eensbeels Gode/ ende eensbeels der fortunne toe: als sy segghen: Ist dat de Arche door dien wech gaet / soo sullen wy weten dat Godt die is/ die ons heeft geslaghen: maer ist dat sy gaet door eenen anderen wech / soo is het een geual onser

Job. 14.
a. 5.

1. Sam.
6. b. 9.

ons gheweest. Sy nemen wel dwase-
 lijc haer wtulucht tot de fortune / als
 sy met haer waerseggherie bedrogen
 zijn: maer hier entusshen sien wy dat
 sy bedwonghen worden ende niet en
 besaen dat de achte auontuerich ende
 by geual te zyne / dz hē ongeluckichlijc
 toe gecomen was. Loort hoe Godt
 allerley wtcoemsten met den thoom
 zijnder boozkenninghe buycht ende
 dwingt waer henen hy wil / dat sal
 door een schoon exempel opbaer wor-
 den. Siet op den seluen tijt doen Da-
 uid was in de woestijne Mahon ghe-
 uonden / breken de Philistinen in het
 lant : Saul wort bedwonghen David
 te laten. Ist dat Godt willende de
 welnaert zijns dienskhnechts boorde-
 ren / heeft Sauli dese verhuideringe
 aengedaen / soo en sullen wy niet seg-
 gen dat het by geual geschiet is / hoe-
 wel de Philistinen haetschlijck buy-
 ten der menschen meyninge / hebbē hen
 seluen tot de wapen gewet. Maer dat
 ons schijnt auontuerich ende by gheual
 te zyne / dat sal het ghelooue achten
 een verborghen sferinghe Godts te
 zyne. Daer en wort niet altyts sulc-
 ke oorsake ghesien / maer men moet
 sonder twyfel also achte / dat alle ver-
 anderingen die in de werelt gesien
 worden / coinen wt de verborghen roe-
 ringhe des hants Godts. Hierentus-
 schen moet het ghene dat Godt veror-
 dent heeft / alsoo nootfakelijck ghe-
 schien / dat het nochtans niet enckelijc
 noch gantschelijc noch na zyn natuere
 nootfakelijck en is. Precint een ex-
 empel in de beenen Christi. Dewijle
 hy een lichaem heeft aenghenomē on-
 sel lichaem gelijck / soo en sal niemāt
 wel gelint zijnde / versaken dat syne
 beenen oock byckelijc waren: de welc-
 ke nochtans het onmoghelijck was te
 breken. Hierwt sien wy wederom / dat
 niet te vergheefs en zijn in de scholen
 die onderscheydinghen gheuonden hā
 den noodt na cernich aentent / ende hā
 dat gantschelijck noodt is : item het
 onderscheydt consequentis ende con-
 sequencie : want Godt heeft de bee-
 nen zijns Soons die hy der broos-

heyt hadde onderwozpen / van byckin-
 ghe byz ghemaect / ende heeft alsoo
 het ghene dat natuerlijck gheschien
 mochte / aen den noodt zijns raedts
 ghebonden.

Cap. xvij.

Tot wat eynde dese leere dint
 op dat wy haer nutticheyt weten.

V Dort dewijle des menschen ver-
 nust is tot ydele scherpsinniche-
 den gheneghen / soo can het na
 geschien / dat die niet met verwerren-
 de cnoopen verstrick en worden / die
 het goede ende rechte ghebruyck deser
 leeringhe niet en weten. Daerom sal
 het nut zijn hier met corte woorden te
 roeren / tot wat eynde de Schrijtuere
 leert dat alle dinghen worden van
 Gode beroydent. Ende tenersten
 moetmen weten dat de boozkenninghe
 Godts is aen te mercken also wel aen
 gaende den boozleden / als den toeco-
 menden tijt. Ten anderen / dat sy al-
 soo alle dinghen regert / dz sy nō door
 middelen / nō sonder middelen / nō te-
 ghen alle middelen werct. Ten laet-
 sten dat sy daertoe dient / om te bewij-
 sen dat Godt booz het gantsche men-
 schelijck gheslachte sorghe draecht: en-
 de dz hy sonderlinge de wachte houdt act. 17.
 in de regeeringhe der Gemeeynte / de 25.
 welcke hy gheweerdicht naerder aen
 te sien. Nu moetmen oock dit hie-
 toe segghen / hoewel de Vaderlijcke
 gonste ende weldadicheydt Godts /
 ofte de strengicheyt zijns oordeels /
 dickmael in den ghantschen loop der
 boozkenninghe haren schijn gheeft / soo
 zijn nochtans somtijds de oorsaken
 der dinghen die gheschieden / verbor-
 ghen: soo dat den menschen dit ghe-
 dachte overcoemt / dat de dinghen der
 menschen door een blinde drijuinghe
 der fortunne gewentelt ende gerolt
 worden: ofte somtijts door haer vleesch
 beweert worden om teghen Godt te
 spreken / ghelijck of hy met de menschen
 zyn spel hadde die ghelijc ballen wor-
 pende.

1. Sam.
 23. d. 26
 27.

Exo. 12.
 3. 46.
 Num. 9.
 b. 12.
 Joab. 20
 c. 35.

pêde. Het is wel waer dat het (waert dat wy niet gheruste herten bereyt waren om te leeren) ten eynde in de wtcoemste gheopenbaert woerd / dat Godt seer goede oorsacke zijns raets heeft / het zy om de syne te onderwijzen tot verdraechsacmheden / ofte om hare boose ghesinthen te beteren / ende dertelheyt te tinnen / ofte om tot haer selfs verfaekinghe te dwingen / ofte haer slaprichyt te verweken : wederom om de houwerbighe ter aerden te slaen / om der godloofen list te verhinderen / ende haren arbeidt te niete te maecten . Althans hoe wel wy de oorsacken niet en weten / soo moetenmen vast houdē / dat sy by Godt verborghen zijn / ende daerom moetmē met Dawid wt roepen / Heere ghy hebt dyne vele wonderlijcke dinghen ghedaen / ende dyne ghedachten ouer ons en zijn niet te ordineren : Ist dat ic die wil verhalen / so zijn sy te groot om wt te spreken . Want hoewel in ellendicheden onse sonden ons moeten althijs vooz ooghen comen / op dat wy door de straffe bewerecht woerde tot beteringe : wy sien nochtans hoe Christus door den verborghē raet des Vaders meer rechts betuycht / dan dat hy soude eenen peghelijken na zijn verdienste straffen . Want van dien die bliint gebozen was / spreect hy aldus /

Joan. 9. 3. Noch dese en heeft ghesondicht / noch syne ouders : maer op dat in hem de eerlijckheyt Gods gheopenbaert woerde . Want hier in murmureert het geuoelen des mensches / als de ellendicheyt oock coempt vooz de gheboorte / gelijk of Godt de ghene die het noch niet verdient en hebbe / also onghenadiehlijck verdructe . Maer Christus betuycht dat in sulcke schouspele / de eerlijckheyt des Vaders hare schijn gheeft / soo verre wy supere ooghen hebben . Maer wy moeten mate houden / op dat wy Godt niet en dwingen om oorsake te geue / maer alsoo syne verborghen oordeelen briesen ende eere / dat zijn wille ons een seer rechtuerdigh : oorsake aller dinghen zy . Als de Hemel met dicke wolcken be-

uanghen woert / ende gheweldich onsweder oprijst / ende droeuige duysernisse vooz onse ooghen comt / ende de donder in de ooren slaet / ende alle de sinnen vooz breesen verchrijckt woerden / soo schijnt ons dat alle dinghen vermenght ende berwerret woerden : nochtans blijft in den Hemel althijs het selue schoon ende gherust wedet . Alsoo oock als onse oordeel woerd vooz de beroerten der dinghen in dese weereit vermindert / moete wy achten dat Godt dese selue beroeringhen vooz het licht zijnder rechtuerdicheyt niet seer wel geschicte ordeninghe tegeert ende schiet tot het rechte eynde . En vozwær bele rasen in desen deele ongheschietelijck / die niet te groote stouticheyt bestaen de wercke Gods tot haer rekeninghe te trecken / ende syne verborghen raden te doorsacken / en oock van onbekende dinghen lichtuerdich oordeel te gheuen / met meerder bijheyt / dā van wercken der menschen . Want wat is seerder verkeerdt dan teghen de ghene die ons ghelijck zijn / dese maticheyt te ghebruycke / dat wy lieuer ons onthouden van oordeelen dan een tecken der lichtuerdicheyt geuen : ende de duyssere oordeelen Gods swedelijck te bespotten / de welke wy behoorden met eerbiedinghe te verwonderen .

Daerom en sal niemant de boozeninghe Gods behoorlijc ende nuttichlijck overlegghen / dan die gedencende dat hy met synē Schepper / en niet dē maker der weereit heeft te doe / hem seluen met behoorlijcke ootmoedicheyt tot breesen en eerbiedinghe onderwoert . Hier wt comet dat te desen tijde so vele hondē niet sennige tandē ofte pinnē met bassen teghen dese leere staen : om dat sy willen dat Gode niet meer en zy gozloest / dan sy vozh haer eyghen vernuft begripen . Ende ons lasteren sy oock met soo groote raserte als sy konnen / om dat wy met de gheboden der Wet / in de welke de wille Gods is begrepen / niet te bieden zijnde / seggen dat de Weereit oock vozh syne verborghen raet

D. uij ghe-

gheregeert wordt. Dit doen sy ghe-
lyck oft wy dit wt onse herten ge-
dicht hadden dat wy leeren / ende ge-
lyck oft de gheest niet alomme dit sel-
ue claerlyck ende niet ontellicke vele
manieren van spreken en verhaelde.
Maer de wijle sy door eenige schaem-
te niet en duruen hare lasteringhen te-
ghen den hemel wtsorten / soo ach-
ten ende dichten sy dat sy teghen ons
kijuen/op dat sy te bijelycker mogen
vassen. Maer ist dat sy niet toe en
laten dat al wat in de werelt geschiet/
door den onbegrijpelyck raet Gods
geregeert wort/soo laetse antwoorden
waerom de Schriftuere seyt/dat syne
oordeelen eenen diepen afgront zijn.
Want dewijle Moses roept dat de
wille Gods niet en is verre in de
wolcken/ noch in den diepen afgront
te soeken/om dat hy is gemeynsam-
lyck in de Wet verclaert / soo volcht
daer wt/ dat niet dien diepen afgront
een ander verborghen wille wordt
vergheliken: van den welcken oock
Paulus roept / O diepte des rick-
doms ende wijsheys ende kennisse
Gods: hoe onbegrijpelyck zijn syne
oordeelen/ ende ondoorzoeckelyck sy-
ne wegen? Want wie heeft den wech
des Heeren bekent: ofte heeft zyn
raedtsman gheweest. Ende het is
wel waer dat in de Wet ende in het
Euangelium verborghentheden be-
grepen zijn / die verre gaen bouen de
mate onses verstandts: maer de wijle
Godt de herten der synen met de geest
der wijsheyt verlicht / om dese ver-
borghentheden te begripen die hy ge-
weerdicht heeft in zyn woort te o-
penbaren/ soo en is daer nu gheen af-
gront/maer een wech in welcken men
moet onbeureest wandelen / ende een
keersicht om de boeten te regeren/
ende een licht des leuens / ende een
schole der sekerer en verbaerer waer-
heyt. Maer de wonderlijcke wijs-
heyt Gods daermede hy de werelt re-
geert/wordt te rechte een afgront ge-
naemt: want dewijle sy ons is ver-
borghen/soo moeten wyse met eerbie-
dinghe aanbidden. Dit begheeft

Moses met weynighe woorden wt-
ghedrukt/ segghende / Onse Godt
heest syne verborghentheden: maer
dat hier gheschreuen is / dat gaet v en
uwe kinderen aen. Wandt wy sien hoe
hy ons niet alleenlyc en gebiedt meer-
sticheydt te doen om de Wet te bedes-
ken/maer oock de verborghen boez-
sieninghe Gods met eerbiedinghe te
verwonderen. Deser hocheyt is oock
een lof beschreuen in den boeck Job/
dat sy onse herten vernedert. Want
als de Auroor heeft de werelt op-
waerts ende nederwaerts doozlyt-
stert / ende hocheijck vā de wercken
Gods ghesproken / soo seyt hy daer
na te eynde / Siet dese zijn de waterse
eynden zijnder weghen / ende het is
seer weynich dz daer in gehoort wort.
Daerom maect hy ergens een on-
derscheyt tusschen de wijsheyt die by
Godt is/ en de mate van wijs te zijne
die hy den menschen geset heeft. Wāt
als hy van de verborghen dinghen der
natuere heeft ghesproke / seydte hy dat
het een wijsheyt is die Gode alleenlyc
bekent is / ende boez de ooghen aller
die leuen verborghen is. Maer wey-
nich daer na seyt hy / dat sy is ghoe-
penbaert/ op dat sy onderlocht wor-
de: want tot den mensche gheseyt is/
Siet de breese Gods is wijsheyt.
Hiertoe diēt ooc dz Augustinus seyt/
De wijle wy niet alle dinghen en w-
ten die Godt niet seer goede ordenin-
ghe van ons doet/ dat wy inden goe-
den wille alleenlyck nae de Wet doch
ende in andere dinghen na de Wet ge-
druuen worden: want zyn boozsinnig-
ge is een onueraderlijcke wet. Waer-
om dewijle Godt een recht der reger-
inghe der werelt hem selue aantreckt
dat ons onbekēt is/ so sal dit een wet
der soberheyt ende maticheyt zijn/ met
Gods opperste heerschappie te brede
te zijne / op dat synen wille ons zy de
eenighe regel der rechtuerdicheyt/
ende de alderrechtste oorsake aller
dinghen. Siet die enckel wille / waer
van de Sophisten clappen met on-
godlijcke ende onheylighe tweedracht
zyn rechtuerdicheyt herscheydende
van

Psal. 36
b. 6.
Deu. 30. c
11. 12.

Rom. 11
D. 33.

Psal. 119

Job. 28
Lib. 8.
quasi 27.

ban zijn moghentheyt: maer de booz-
sieninghe die alle dinghen regeert/ bā
de welcke niet en comt dan dat recht
is/ hoe wel de weghen ende oorzaken
ons verhoeghen zijn.

3 Alle die in dese maticheydt sullen
gheoeffent zijn / die en sullen om des
boozleden teghenspoets wille/niet te-
gen Godt murmureren noch de schult
haerder boosheydt hem opleggen/ ge-
lyck Agamemnon by Homerum / als
hy seydte/ Ick en ben de oorzake niet/
maer Jupiter en de onuerhinderlycke
noot: noch en sullen wederom ghe-
lyck door onuerhinderlycken noot he-
nen gegrepen/ hen seluen niet wt ver-
twyfelinge wechwoyen in het ver-
derf/ gelyck de Jongeluck by Plau-
tum/ als hy seydte/ Het geual der din-
ghen is ongheschiedich / ende de onuer-
hinderlycke noot dwijft dē mensche na
zinen lust: ick wil my byngen tot de
rotse/ om daer mijn goet ende leuen te
verderuen. Noch zy en sullen na eens
anders Jodelincx exempel hare boose
stukken niet met den naem Godts be-
decken. Wāt aldus spreckt Apconides
in een ander Comedie/ seggēde/ Godt
heeft de ingeuer en toebereijner geweest/
ick geloude dat het de Goden ghewilt
hebben. Want ick weet dat/ waert dat
zijt niet en wilden / het en soude niet
geschieden. Maer zy sullen meer wt de
schrijfture onder soecken en leeren wat
Godt behagelijck zy/ op dat zy door de
beweginghe des gheests daer nae ar-
beyden/ oock mede bereypt zijnde Godt
na te volge waer hy ooc hen roept/
sullen zy met der daet bewijzen/ dz geē
nutter dinck en is dan dese leere. De
onheylighe menschen zijn dwaeselijck
opuerich met hare ongheschiedheden/
soo dat zy bynae (gelijckmen seyt) den
hemel en de aerde vermaigen (gelijck
als zy segghen) Ist dat de Heere den
punct onses doots heeft gheset en ge-
teekent / soo en cannen niet ontgaen:
soo doctmen dan arbeyt te vergees in
hoedinge en wachtinge. Waerom dat
deen niet en derf hem seluē tot de rey-
se begheuen die hy hoort vreeselijck te
zyne / op dat hy niet van de roouers

vermooydt en woode: dat dander laet
Medicijn meesters halē en vermooyt
hem seluen met medicijne om zijn le-
uen te helpen: dat oese hem seluen ont-
hout van groue spijse / op dat hy zijn
swacke ghesontheydt niet hinderlijck
en zy: dat dander hem ontset in een
bouuallich ende berr ot huys te wo-
nen: somma dat een pegelijck weghen
bedenct ende met groote neersicheydt
dicht/ om te vercrighen dat hy soecht:
alle dese dinghen zijn ydel/ die gesocht
en gebuyert worde om dē wille Godts
te verbeterē/ of de doot ende het le-
uen/ de ghesontheyt ende crancheypdt/
de vrede ende crich en wordē door de
seker ordeninge Godts niet geset noch
ghecrandicht/ noch oock andere dingen
die de mensche soecken door hare neer-
sticheydt te ghecrighen ofte ontgaen/
nae dat zy die begheeren ofte haten.
Iae zy verstaen oock dat de ghebeden
der geloouigen niet allenlijck en sou-
den te bergheefs maer oock boos ende
verkeert zijn / door de welcke begeert
wordt / dat Godt die dinghen boozke
die hy nu vander ewighydt aen ver-
ordent heeft. Somma zy nemen wech
• allerley raedt die teghen toecomende
dinghen ghenomen word/ ghelijck of
sulcx ware teghen de voorzieninge
Godts/ de welcke heeft sonder penāt
daer toe te roepen) verordent wat zy
wil laten gheschieden. Wouen desen al
wat nu gheschiedt is / dat rekenen zy
alsoo der voorzieninge Godts toe/
dat zy den mensche door de bingheren
sien die het selue ghedaen heeft. Heeft
een moorder ene goeden burger doot
gheslaghen: zy segghen/ hy heeft den
raet Godts volbracht. Heeft yemant
ghestolen ofte ghehoecert: die is een
dienaer der verueninge Godts/ want
hy heeft gedaen dat bā dē Heere booz-
sien en verorden was. Heeft een sone
zijns vaders doot forgelooftelijc ver-
wacht/ de medicijne verachtēde: die en
conde Godt niet wederstaen die dat
also hadde bā der eenwighyden veror-
dent. Also wordē van hen alle booshe-
den genaemt deuchden / om dat zy der
godlijcker ordeninge gehoorfak zijn.

4 Maer soo veel de toecomende dinghen aengaet / Salomon vereenicht lichtelijck de raetslagen der menschen niet de voorszieninghe Godts. Want ghelijck hy de dwaasheyt der ghener bespoot / die sonder Godt alle dinc stoutelijck aengaen ghelijck of zy door zijn handt niet gheregeert en worden: alsoo spreect hy erghens aldus / Het herte des mensches bedeckt synen wech / en de Heere sal zyne stappen bewege / waer mede hy te kennen geeft / dat wy door den ewighe raet Godts niet verhuindert en worden / ons seluen onder zijne wille te voorszien / ende alle onse dingen te schicken / en verordenen. En dit en is niet sonder openbare reden. Want Godt die onse leue heeft met zyne eynden bepaelt / heeft oock mede de forghen daer van ons beuolen / ende middelen ende hulpen ghegheuen tot des selues bewaringhe: heeft oock de kennisse des toecomenden perijckels ghegheuen / om dat het niet en soude onuoorzienens ouercomen / ende heeft hoedingen ende remedien ghegheuen. **Item** is het openbaer wat wy behooren te doen / te weten / ons leue te beschermen ist dat Godt ons dat heeft te bewaren ghegeuen: hulpe te gebruiken ist dat hy die geest / niet roekelooslijck ons in perijckel te worpen / als hy ons dat te vozen thoont: remedien niet te verachten / ist dat hy die gheeft. Maer men mochte seggen) geen perijckel en sal hinderlijck zijn / dan dat eyndelijck is verordent / het welcke niet en can met enighe hulpe ofte remedie verhuindert worden. Maer wat of de perijckelen / daerom niet en zijn eyndelijck verordent noch onuerhinderlijck / om dat de Heere v heeft middelen gheset om die te verbinden ende ouerwinnen: Siet hoe uwe rekeninghe niet de orde der godtlijcke beschikkinge ouer een comt. Ghy verslaet datmen niet en moet door het perijckel hoeden: want dewijle het niet eyndelijck en is van Godt verordent / soo sullen wy sonder hoedinge dat selue ontgaen. Maer de Heere gebiedt v daer de hoedinge / om dat hy niet en wil dat eyndelijck ouer v

berozdent hede hebben. De onsinige mensche en ouerlegge niet dat door de oogen is / te weten / dat de wijsheyt ende wetenschap tot raetslaghen ende hoedingen / is den mensche van Godt inghegeuen / om dat zy daer mede soude zijner voorszieninge bedienlich zijn in de bewaringe haers eyghen leuens: gelijck zy oock daerenteghen door onachtfacinheyt ende onuerstandicheyt dat quact op hen halen / dat Godt hen beordent heeft. Want hoe comet dat te voorszichtich man hem selue helpende / het aencomende quact ontgaet / daer de dwase door onberaden lichtueerdicheyt vergaet: anders dan om dat beyde de dwaasheyt ende voorszichticheyt zijn instrumenten der godtlijcker beschikkinge op beyde zijden: Waerom heeft Godt ons alle toecomende dinghen willen verberghen / om dat wy soude die als de twijfelachtighe wederstaen / ende niet ophouden de ghegeuen middelen daer teghen te ghebruicken / tot dat zy ouerwonnen zijn ofte alle forghen ende neersicheyt ouerwonnen hebbe. Waerom hebbe ick bouen vermaent / dat de voorszieninghe Godts ons niet altyds naecht door en comt / maer na dat Godt die eenichsins met middelen becleet.

De selue trecken de geschiedenissen des voorzeden tijds / verkeerdelijck ende onbedachtfacinlijck tot de naecte voorszieninghe Godts. Want om dat alle dinghen die gheschieden / daer aen hanghen: daerom (seggen zy) en wort noch dieste / noch ouerspel / noch dootslach bedreuen / ten zy dat de wille Godts daer in zy. Waerom sal dan (seggen zy) die dief gestraft worden / dewijle hy dien verooft heeft welcken Godt wilde niet armoede straffen: Waerom sal een dootslagher ghestraff worden die dien mēsche heeft gedoot / wiens leuen de Heere hadde gheeyndicht: Ist dat sulcke menschen allen den wille Godts dienen / waerom sullen zy ghestraff worden: Maer ick versake dat zy den wille Godts dienen. Want wie door een quact herte wordt ghebreuen / dien en sullen wy niet

niet seggen/ dat hy den beuele Gods dienſt oec / dewijle hy der booser be- gheerlijckheyt alleenlijck gehoorsam is. Die is Gode ghehoorsam/ die zij- nen wille gheleert hebbende/ daer nae staet daer toe hy wordt van hem ghe- roepen. Maer waer wt worden wy banden wille Gods gheleert/ anders dan wt zijn woort? Daerom moeten wy in onse doen dien wille Gods aen- gen/ die ons door zijn woort verclaert wordt. Godt eyscht van ons dat een- ghe/ dat hy ghebiedt. Ist dat wy yet doen teghen het gebot/ dat en is geen ghehoorsamheyt/ maer hardtnech- heyt en ouertredinge. Maer (mocht- men seggen) waert dat hy niet en wilde / wy en souden sulcx niet doen. Dat bekenne ick / maer braghe oock / of wy tot dit eynde quaet doen/ name- lijck/ om hem ghehoorsamheyt te be- wijſen. Id en ghebiet hy ons gheen- sulcx/ maer wy diñuen meer daer toe/ niet denckende wat hy wil / maer alsoo rasende door de onnaticheyt on- ser booser begeerte/ dat wy niet hoor- ghenomen rade teghen hem arbeijden. Ende aldus zijn wy niet quaet doen/ zijnder rechtuerdiger ordeninghe be- dienſich/ want na de ongenete groot- heyt zijnder wijsheyt / weet hy boose instrumenten wel en recht te gebruy- ken tot goet doen. En ſiet hoe onghes- foute en onwijs der sulcker argumēt is: zy wille dat de gene die boose stuc- ken bedriuen / sullen ongestraft zijn / om dat sulcx niet en wort wtgherecht van door de beschickinge Gods. Ick late meer toe / te weten / dat diēuen / moorders / ende andere boosdoēders / zijnder goddelijcker boozeninge in- strumenten/ de welcke Godt selue ge- bruyct/ om de oordeelen wt te rechte / die hy heeft by hem seluen voorgenomē: maer ic versake dat hier wt eenige ontschuldiginge haerder boosheyt comt. Want wat sullen zy Godt niet hen in de selue angerechtigheyt verwerē / of haer boosheyt niet zijn rechtuer- dicheyt bedecken. Sy en connen noch deen noch vander. Sy en connen hen seluen niet ontschuldighen/ dewijle zy

door haer eygen consciencie ontwor- nen worden: zy en connen Godt niet beschuldighen/ dewijle zy de gantsche boosheyt in hen seluen beuinden/ ende hy Godt anders niet van een gehoors- lijck ende recht gebruyt haerder boos- heyt. Maer (machmen seggen) Godt werct door hen. Ick bidde u / van waer comt de sanc in een doot lichaem dat door de hitte der Sonne gherot ende gheopent is? Een poghelijck ſiet dat die sanc wort door de radien der Sonne verweert/ nochtan en seyt daerom niemant dat de radien stinckē. Alsoo dewijle in den boosen ende qua- den mēsche de materie ende schult der boosheyt is / waerom sal men Godt achten eenichzins besmet te zijne / als hy sulckes mensches dienſt ghebruyct nae zijnen wille. Daerom wech niet sulcke hondtsche onbeschaentheyt / de welcke wel can van verre teghen de rechtuerdicheyt Gods baffen/ maer die niet ghenaken.

Maer dese valsche beschuldighen / ofte meer ontsinnigher menschen ra- serien / sullen lichtelijck te niete wor- den door godts salighe ende heylige be- denckinge der boozeninge / welcke bedenckinge ons de reghel der godts- salicheydt leert / op dat ons daer wt seer goede ende lieffelijcke vrucht co- me. Soo dan een Christen mensche dewijle hy seer vast hout dat alle dinge door de schickinge Gods geschē / ende niet by auontuere ofte gheual / so sal hy althijds de voghen vanden tot Godt als tot de boorneemste dorſake aller dingen/ ende sal nochtan de min- dere oorzacken die daer onder zijn / te harer plaetse aenſien. Wouen desen en sal hy niet twijfelen dat de sonderlin- ghe boozeninghe Gods de wachtte houdt/ om hem te bewaren: de welcke niet en sal laten geschien dan tot zijn boozdeel ende salicheydt. Ende de- wijle hy ten eerſten met menschen/ en- de ten anderen met andere creaturen heeft te doen / so sal hy ghelouen dat in beyden de boozeninge Gods teg- neert. Aengaende de menschen sal hy bekennen dat (of se goetd zijn ofte quaet)

quaet) hare raet/wille/ arbeijt ende macht zijn onder de hant Godts / soo dat het in zijne wille staet die te buygen/waer toe hy wil/ ende te bedwingen soo dickmael hy wil. Dat de sonderlinge boosheitige Godts de wacht te houdt voor de salicheyt der gheloo- uighen / dat betuyghen seer vele ende lutchighe beloften. * Woijt uwe so- ge op den Heere ende hy sal v boeden: ende en sal nemmermeer den rechueer- digen laten swanckelē: want hy soecht voor ons. * Wie onder de hulpe des Alderhoochsten sit / die sal in de be- scherminge Godts des hemels woo- nen. * Wie v aentast/die tast mynen ooggen appel aen. * Ic sal v schilt zijn. ende metalen muer:ick sal wederstaen den ghenen die v wederstaen. * Ofst schoon een moeder hare kinderen ber- gheet / soo en sal ick nochtans v niet vergheten. Jae dit is het voornemste eynde in de Bibelsche historien/op dat zy leeren dat de voegen der heylighen met soo groote neersicheydt bewaert worden vanden Heere / op dat zy hen niet selfs aen eenen steen en scooten. Soo dan/gelije wy weynich te voren hebben te rechte verworpen de mey- ninge der ghenen die sulcke een alge- meyne boosheitige Godts dichten/ die haer nē sonderlinghe en soude ver- nederen om een yeghelijke creatuere bysonder te besogge: also is het noch- tans noodich dese sonderlinghe sozge voor ons te bekenen. Daerom als Christus betuycht heeft dat oock niet een muschken (welc van seer cleynen werde is) op de aerde en valt sonder den wille des Vaders / so went hy dz terfont daertoe/op dat wy achten dat Godt met soo veel meerder sozge ons voor liet/als wy meer zijn dā de mus- schen:ende direct de sozge Godts soo wijdt wt/ dat hy ons doet betrouwen dat alle de hayzen onses hoofts getelt zijn. Wat comen wy anders begeerē/ ist dat ooc nē een hayz en can vā onsen hooftē vallen / anders dan wt zijnen willer Ic en spieke niet alleenlic van het menschelech ghelachte: maer de- wijle Godt de gemeypnte heeft verco-

ren hem tot een woonse/soo toont hy sonder twijfel in de regeeringhe daer van zijn vaderliche sozchuldicheydt met sonderlinghe bewanngien.

Een dienstknecht Godts met dese 7 belofte ende exempel versterct zijn: de/sal oock hier toe doen de getuyge- nissen die leeren dat alle menschen zijn onder de macht Godts / het zy datmen haer vrientschap soect/ het zy dat haer boosheyt is te verhinderen/ op dat zy gheen hinder en doen. Want de Heere is die/die ons ghenade geeft niet alleenlic by de gene die ons gon- stich zijn/maer oock in de ooghen der Egyptische: ende hy weet de onghes- schicheyt onser byanden menigcrey- wijse te breken:want somtijts benet hy hen haer verstant/op dat sy het ge- ne dat ghesont ofte nuchter is / niet en connen verstaen:gelije hy den Sa- tan laet gaen om den mont aller Pro- pheten vol leughens te maken/op dat Achab bedroggen worde. Rechabeam maect hy onwijs door iongelinge raet/ op dat hy door zijn dwasheyt van de rijke berooft worde. Somtijds laet hy hen haer verstant / ende maect se so verschtet ende verslagen / dat zy oock het ghene dat zy hebben voorgenomē/ niet en douen eenichs aengae. Somtijds oock als hy hen heeft toe- ghelaten te arbeiden na het ghene dat hen haer boose lust ende raserie heeft gheraden/ soo breekt hy haer ghewelt te bequamen tijde / ende en laet se niet ten eynde brenghen dat zy hebben be- gonnen. Also heeft hy den raet Achitophel die tot Dawids verderf soude geweeft hebben/voor den tijdt te nietē gemaect. Also is hy sochuldich om tot nut ende salicheyt der zyner alle creatuere te regeeren/ende oock selfs den dypuel / den welcken wy sien dat hy niet en heeft besaen yet te aengae tegen Job/sonder de toelatinghe ende beuel Godts. Jā de se kennisse volcht nootfelic dancbaerheyt des heren in voorspoet/ ende tijdsaemheyt in te- ghenspoet/ ende oock voortaeen onwt- sprekelijcke gherusticheyt. Daerom soo wat ons gheluckelijck ende nae onse

Psal. 127
b. 4.

Psal. 55
b. 23.

1. Pet. 5
b. 7.

* Psal. 91
a. 1.

* Zach. 2
c. 8.

* Psal. 26
a. 2.

* Psal. 29
b. 15.

Psal. 91.
c. 12.

Mat. 10
c. 29.

Mat. 10
c. 30.

Exod. 1
g. 21.

1. Reg.
22. d. 21.

1. Reg.
12. b. 10.

en d. 15.

2. Sam.
17. b. 7.

en c. 14.

Job. 1. h
12.

onse begheerte toecomet / dat salmen al
Gode toeschijne / ende hem daer voer
dancken / het zy datmen zijn goetda-
dicheyt gheuoelt dooz dienst der men-
schen / het zy datmen van onleuende
dinghen wordt gheholpen. Want men
sal aldus in het herte ouerleggen: De
Heere is doozwaer die / die der men-
schen herten tot my beweecht heeft /
diese heeft aen my verbonden om dat
zy souden wesen instrumenten zijnder
goedicheyt tot my. In oueruloet der
bruchten sal men denken / dat Godt
die is / die den hemel verhoort op dat
de hemel de aerde verhoort / ende dat
oock de aerde hare bruchten verhoort:
ende in andere dinghen en salmen niet
wilselen dat het de segeninge Gods
alleenlijk is / waer dooz alle dinghen
boozspoedich ghemaect worden: ende
men sal dooz so vele saecken vermaent
zijnde / niet ondankbaer zijn.

8. Ist dat eenige tegespoet ouercomt /
soo salmen oec hier in het herte ophes-
sen tot Godt / wijs hat seer veel ver-
mach om ons ijdtsaemheyt ende ghe-
ruffe maricheyt des herten in te bruc-
ken. Hadde Joseph gebieuen in de be-
deckinge der boosheyt zijner broeders
hy en hadde nimmermeer connen we-
derom een broederlijke herte tot hen
hebben. Maer dewyle hy zijn herte
heeft afgewent tot Godt / soo heeft hy
dat onghelyck vergheten / ende is tot
saechtmoedicheyt beweecht / soo dat
hy oock van sels zyne broeders ver-
troost en seyt / Ghy en zyt die niet die
my vercocht hebt in Egypten / maer
dooz den Wille Gods ben ick dooz v
gesonden / om v het leuen te behouden.
Ghy hebt wel ghedacht my quaet te
doen / maer de Heere heeft dat veran-
dert tot goet. Hadde Job hem seluen
ghewent teghen de Chaldeen van de
welcke hy berooft was / soo hadde hy
terstot tot wrake ontfeken geworde:
maer dewyle hy oock het werck des
Heeren bekennde / soo heeft hy hem sel-
ue niet die seer schoone rede vertroost /
De Heere heuet ghegheuen / de Heere
heuet wech genomen: de nae des Hee-
ren zy gheprezen. Alsoo oock Dauid /

hadde hy zyne ooghen op den mensche
gewent / doen hem Semei met laster-
woorden ende met steenen bewerp / soo
soude hy zijn volck tot wrake geroert
hebben: maer dewyle hy verstaet dat
Semei dat niet en doet sonder des
Heeren roeringe / soo versacht hy lie-
uer zijn volck / segghende / Laet hem
swant de Heere heeft hem gheboden te
lasteren. Het desen seluen thoom be-
dwingt hy ergens de onmatige droef-
heyt / Ick hebbe / seyt hy / gheswegen /
ende ben stom gheworden / want ghy
hebt dat gedaen Heere. Dewyle geen
dinch crachtiger is tegen toornicheyt
ende onijdsaemheyt / soo en heeft die
boozwaer geenem cleynen boozganc
ghedaen / die gheleert heeft de boozhe-
ninge Gods in desen deele bedenkē /
op dat hy zijn herte mach althijs hier
toe wenden / De Heere heuet also ge-
swilt / ergo ick moet het lyden: niet al-
leenlijk om dat ick niet en mach we-
derstaen / maer om dat hy niet en wil
dan dat rechtuerdich en nūt is. So-
ma ist dat wy contrichte van de men-
schen beschadicht zijnde / haer onghes-
chicheyt vergeten / de welke niet en
soude anders doen dan onse droefheyt
verbitterē / ende herten verweken tot
wrake / ende gedennen op te klimmen
tot Godt / ende vast leeren houden dat
het dooz zijn rechtuerdige beschickin-
ge is toegelaten en toegefondē / al wat
onse vyant heeft booselijck tegen ons
bedreuen. Paulus wikkende ons ver-
hinderen van onghelyck te vergelden /
vermaent wijselijck / dat wy niet den
strydt en hebben niet vleesch en bloet /
maer met den geestelicken viant / na-
melijck den duyuel / op dat wy ons tot
den strydt bereyden. Maer om alle
cracht der toornicheyt te stillen / is dit
de alder sterckste vermaninge / te we-
ten / dat Godt also wel de duyuel als
alle godtloose wapent tot den strydt /
ende st als een strydttrichter om onse
ijdsaemheyt te oeffenen. Ist dat het
ongerief ende de ellendicheyt die ons
benaut / ons ouercomt sonder menselike
toedoen / soo sal ons de leere der wet
in ghedachtenisse comen / te wetten dat
alle

2. Sam.
16. b. 10.Psal. 38
b. 10.Gen. 37.
v. 18.Gen. 45.
v. 8.Job. 1. d.
20.Ephes. 6
b. 11.

Deu. 28.

alle gheluck dat ons toecomt / bloeyt
 wt de fonteyne der segeninge Godts:
 ende dat alle teghenpoert is zijn ver-
 uoekinghe. Ende die grouwelijcke
 vercondinge sal ons beschrieken / Jst
 dat ghy roeckelooslijc tegen nuy wan-
 delt / soo sal ick oock roeckelooslijc
 teghen u wandelen. Met welcke
 woorden onse onuerstandich; gestraft
 wordt / als wy na het gemeyn geuoec-
 len des vleeschs achten auontuerisch
 ende by gheual te zyne / al wat op bey-
 de zyden geschiet: ende also noch door
 de weldaden Godts berweert en wo-
 den tot zijnen dienst / noch door zijn
 straffinghe tot beteringhe geprickelt.
 Dit is de selue oorzake waerom Je-
 remias ende Amos hebben de Joden
 bitterlijc bekeuen / te weten / om dat
 zy meynden dat alsoo wel het goede
 als het quade geschiede sonder Godts
 beuel. Hier toe dienen ooc de woorden
 Esai. 45. *Jc de Heere die het licht schepe
 en de duysernisse maecte: die vrede
 maecte / ende quaet scheppe / Jc Godt
 make dit alle.*

Leui. 26.
 d. 13.

Eren. 3.
 e. 38.
 Amos. 3.
 b. 6.

Esai. 45.
 a. 7.

9 Nochtans en sal ee godtsalich man
 hierentusschen de minder ende onder-
 ste oorzake niet door de bingeren sien.
 Want hoewel hy de ghene van welcke
 hy hulpe ende weldaet ontfangt / sal
 achten Dienaers der godtlijcker goe-
 dich; te zyne / daerom en sal hy die niet
 verachtelijc hoorby gaen / ghelijc of
 zy niet hare vriendelijchheyt gheen
 danck verdient en hadden: maer hy sal
 van herten bekenen / dat hy aen de
 sulcke verbonden is / ende dat gheeren
 belijden / ende sal arbeiden om nae zijn
 vermoghen danckbaer te zijne. Eyn-
 delijc hy sal Godt in de ontfanghen
 gauen vreesen / en louen als den booz-
 neemsten Autoor: maer sal de men-
 schen als Godts dieners eeren: ende
 sal verstaen (ghelijc) het oock waer
 is) dat hy door Godts wille aen die
 is verbonden / door der welcker hant
 Godt zijn weldaet heeft bewesen. Jst
 dat hy eenighe schade heeft gheleden
 door onachtzaamheyt ofte onuoorsich-
 ticheydt / soo sal hy by hem seluen ach-
 ten dat sulcx wel niet des Heeren wil-

le is gheschiet / maer sal dat selue oock
 hem seluen wijten. Jst dat iemandt
 is door eenighe sieckte gestozen / den
 welcken hy onachtfacinlijc heeft ge-
 holpen / daer hy hem behoorde te besocht
 te hebben: hoewel hy sal weten dat
 de sulcke is tot zijn ghesette ende
 onuoorzbygancelijc eynde gecomen /
 soo sal hy nochtans daer mede zijn
 sonde niet licht maken: maer sal dat
 alsoo nemen ghelijc of door zijn on-
 achtzaamheyt de selue ghestozen wa-
 re / om dat hy hem niet ghetrouwe-
 lijch (ghelijc hy behoorde) besocht
 en heeft. Gheel min sal hy hem seluen
 niet de boozwendinge der godtlijcker
 boozsieninghe ontschuldigen / als hy
 door bedroch ofte doorgenomen boos-
 heydt des herten / heeft dootslach ofte
 diefste bedreuen: maer sal in het selue
 stuck de godtlijcke rechtuerdicheydt /
 ende de menschenlijcke boosheyt (ghe-
 lijch die beyde haer seluen claerlijc o-
 penbaren) bescheydelijc aenmercken.
 Ende in toecomende dinghen boozne-
 melijc sal hy op sulcke minder ende
 onderse oorzaken achte hebben. Want
 ist dat hy niet en wordt verlaten van
 menschenlijcke hulpe die hy mach ghe-
 buycken tot zijn weluaert / dat sal hy
 onder de segghingen Godts rekenen.
 Daerom en sal hy niet traghe zijn in
 raedt te nemen / noch slaperich in di-
 hulpe te begheeren / die hy niet genoeg
 hebben / waer door hy mach geholpen
 worden / maer sal achten dat alle de
 creatueren die hem moge eenich booz-
 deel doen / hem worden van den Heere
 in de handt ghegeuen / ende sal de sel-
 ue als behoortijcke instrumenten der
 goddelijcker boozsieninghe / tot zijn
 ghebuyck boeghen. Ende dewile hy
 onseker is wat eynde die saecken die
 hy aengaet / sullen hebben) dan dat hy
 weet dat G D W E sal in allen / zijn
 boozdeel boozsien) so sal hy niet neer-
 sticheydt daer nae staen / dat hy acht
 hem aldernutst te zijne / soo verre hy
 het niet verstandt ende sinnen can be-
 gripen. Nochtans en sal hy niet raedt-
 slaghen / zijnen eygt enen sin niet vol-
 ghen / maer sal hem seluen der zif-
 telyc

2. Sam.
10. 6. 12.

hepts Godts beuelen ende ouer geue/ om door hare leydinghe ten rechten eynde beweecht te worden. Voort en sal hy zijn betrouwen alsoo niet setten op wtwendighe hulpe / dat hy daer in soude sozgheloozigh gherust zijn/ als hy die heeft: ofte als verlaten ver- schiet zijn/ als hy die n. en heeft. Wāt hy sal zijn herte altydts gehecht heb- den aen de eenige voorānunge Godts/ ende en sal hem seluen van de vasse bemerkinghe der seluer niet laten af leyden door het aenschouwen der te- ghenwoordigher dinghen. Also hoe wel Ioab bekent dat de wtcomste des crijchs is in de wille en hant Godts/ soo en heeft hy nochtans hem seluen niet tot luycheyd ghegheuen / maer is neersich in zijn beroepinghe/ ende laet den Heere het eynde regeren. Wy sullen (seyt hy) sterckelijck staen door onse voick / ende voor de steden onses Godts: ende de Heere doe dat goet is in zyne ooghen. Dese selue kennisse sal ons alle lichtuerdicheyd ende verkeer betrouwen afstrecken/ ende dwingen tot gheduerighe aen- roepinghe Godts ende onse herten met goede hope verstercken/ soo dat wy n. en sullen twijfelen de perijckelen die rontomme ons zijn / gherustelijck en- de sterckelijck te berachten.

In desen deele vertoēt haer de on- 10 begrijpelijcke gheluckicheydt der her- ten der godtsaligen. Waer is ontelije- ke deel quēdts dat onse leuen onne- ringt/ waer van ons ooc soo vele doo- den ghedreycht worden. Op dat wy niet buyten ons selue en gaen: dewijle het lichaem is duyfent crancheden on- derworpen/ iae de oorake der cranch- heden in hem besloten hout ende voet/ soo en can de mensche hem seluen niet draghen/ sonder menigher ley gedaen- ten zijns berderis met hem te dragē/ ende het leuen eenichsins met der doot vermengt te trecken. Want wat cont ghy anders segghen / daermen noch hitte noch coude en lijde sonder perijckel. Ende waer ghy v henen swent/ al dat rontomme v is/ en is niet alleenlijck van twijfelachtigher trou-

we / maer dreycht oock hy nae opent- lijck/ ende schijnt na onse doot te staen. Treet in een schip / soo zijt ghy enen voet van der doot. Sit op een peert/ soo hangt uwe leuen aen het seylen eens voets. Gaet achter de weghen der stadt/ soo zijt ghy onder so menich perijckel als daer tichelen op het dach zijn. Ist dat een ijeren instrument is in uwe ofte in uwes vrients handt/ soo is daer hinder bereydt. Soo vele woede dieren als ghy liet/ die zijn tot uwe verderf ghewapent. Ist dat ghy arbeidt om v in een wel ghewapent hofte besluyten/ daer niet anders dan lust door ooghen en zy / daer sal som- tijts een slanghe verborghen zijn. Het huys altyds den brande onderworpen zijnde / dreycht v des dachs verar- moedinghe ende des nachts versie- kinghe. De acker dreycht v met on- vruchtbaerheyt ende daer wt met hō- gher / dewijle hy den hagel/ vorst ende droochte ende anderē onwedere is on- derworpen. Ick verswijge tooucrien ende senjengcuigen/ lisen/ rooucrien ende openbaer gewelt/ de welcke een- deels ons te huys belegghen / ende eensdeels van huys volghen. Moet niet de mensche seer ellendich zijn on- der dese benauthede / als die in het le- uen half doot is / ende nau den be- nauden ende swacken adem can ver- halen/ ende is ghelijck oft hem altyds het sweert ouer den hals hinghe. Ghy sult segghen dat dese dinghen selden gheschien / ofte pimmers niet altyds noch pegelijcken/ ende nimmermeer al te samen. Ick bekenne dat / maer de- wijle wy door anderer exempelen be- maent worden/ dat oock ons can sulck toecomen / ende dat ons leuen niet moet meer wtghenomen worden dan andere menschen. uen : soo en comen wy niet zijn sonder die te breefen/ ge- lijck of zy ons sconden toe te comen. Waerom wat moecht ghy bedencken / dat ellendiger zy dan sulcke beureef- heydt. Hier toe dient oock dat het niet en is sonder Godts lasteringe/ ist dat men seyd dat hy den mensche die de edelste onder de creaturen is / heeft onder

onder alle blinde ende roeckeloofse sla-
gen der fortuyne onderworpen. Maer
ick hebbe hier alleenlijc boozgenomen
te spyken / van de ellendicheydt des
mensches / de welcke hy soude geuoel-
le / ware hy onder de heer schappie der
fortuyne gheselt.

II Maer soo wannet de mensche is
eenmael met het licht der godtlijcker
voorzieninghe verlicht / soo wordt hy
verlicht ende berloft niet alleenlijc bā
de wroendige benaetheyt ende vrees
daer mede hy beladen was / maer oock
van alle sozge. Want gelijc hy te rech-
te vooz de Fortuyne growwelt / alsoo
darf hy hem seluen gerustichlijc Gode
ouergauen. Dit segge ic is de troost /
dat de mensche verslaet dat de hemel-
sche Vader also alle dinc hout in zyne
macht / ende also nae zynen wille ende
beuel regeert / ende also na zijn wijs-
matich / dat gheen dinc en gheschiet
anders dan dooz zijn herozdeninge en
beschickinge: ende dat hy in des selues
getrouwe bewaringe is aengenomen /
dat hy is den Engelen beuolen / op dz
zy hem besozghen: dat hy noch dooz
water noch dooz vier / noch dooz
swaert / en can beschadicht worden / an-
ders dan so verre he Godt de regeer-
der plaetsse geest. Want aldus singt de
psal. 91.
a. 3. **psalm.** Want hy sal b verlossen van
den stricke des iagers / ende van scha-
delijcke pesten. Hy sal b onder zyne
vlercken beschermen / en op zyne pen-
nen suyt ghy betrouwen: zijn waerhy
sal vooz eenen schilt zijn. Ghy en suyt
niet vreesen van de nachtureese / noch
bande pijl die in de dach bliecht / noch
bā de pesten die in duyternisse wādelc /
noch van de schade die in den middach
duyft / &c. Hier wt comt oock dit be-
trouwen ende roemen in de heyligen /
psal. 118
a. 6. De Heere is mijn hēpe / ic en sal niet
vreesen wat my het vleesch can doen.
De Heere is mijn beschermmer / wat sal
psal. 26.
a. 3. ende
56 a. 5. ick vreesen: Of schoon heyllegers te-
gen my stonden / of ic wandelde in midde
en elders onder de schaduwe des doodts / soo en
sal ick niet aflaten goede hope te heb-
ben. Ick bidde b waer van hebben zy
dat / dat hen haer gherustichcydt nem-

mermeer en wordt ontnomen / anders
dan om dat sy wete dat Godt alomme
swaert (oock daer de swaert schijnt na
het aensien sonder cause ofte oozsake
te wentelen) wiens swerck sy betrou-
wen tot haer weluāert te zyne: **psal. 118**
dat haer weluāert wort van den duy-
uel ofte van boose menschen bestormt:
soo moeten zy terstont vallen ten zy dz
zy vooz de ouerdenkinghe ende ghe-
dachtenisse der hemelscher voorzienin-
ge verslert worden. Maer zy hebben
outruloedich om hen seluen mede te
vertroosten / als zy gedachtich wordē /
dat de duyuel ende den gantsche hoop
der boosen / alsoo alleens wordt dooz
de hant Gods als dooz enen thoorn
ghedwonghen / dat zy niet en comen
eenige boose daer tegen ons bedencke /
noch bearbeyden / als zy die schoon be-
dacht hebben / noch enen vinger roe-
ren om dat te volbrēngen / of zy schoon
dat willen seer bearbeyden ten zy soo
verre hy dat toelaet / iac ten zy so ver-
re hy dat heeft gheboden: ende dat zy
niet alleenlijc en worden niet boepen
ghedonden ghehouden / maer ooc met
ten thoorn bedwonghen worden om
hem dienst te doen. Want ghelijc het
des Heeren swerck is haer raserie te
swaepen / ende te wonden ende schit-
ken waer het hem belieft: alsoo is het
oock zijn werck / daer in een eynde ende
mate te setten / op dat zy hen seluen
niet te vrijelijc na hare boose begeer-
te en verblijden. **1. Corinth. 16. b. 7.**
Maer dit gheuoelen
paulus versterckt zijnde / seilt hy cr-
ges zijn reyse in de toelatinge Gods /
die hy op een ander plaetsse heeft ghe-
seyt vande Sātan verhindert te zyne.
Hadde hy alleenlijc gheseydt dat de
verhinderinge was van den Sātan /
soo hadde hy gheschenen dien te beel-
machts toe te schrijuen / ghelijc oft hy
conde oock den ract Gods verhinde-
ren ende te niete maken: maer ny de-
wile hy **G D D** stelt als de richter
aen wiens toelatinge alle reysen ende
weghen hanghen / soo bewijst hy oock
mede / dat de Sātan niet en can ver-
crigen / anders dā dooz Gods wille /
wat hy oock raest ende arbeyt. Aldus
oock

1. Corinth.
16. b. 7.

1. Thess.
2. d. 18.

Psal. 31
c. 16.

ook David (om de menigherley ver-
anderinghen waer door des menschen
leuen wort sonder ophouden ghewen-
telt ende gherolt) tot dit secreet zijn
toelucht nemende / heeft gheseydt dat
zyne tyden zijn in de hant Godts. Hy
hadde mogen seggen den loop des le-
uens / ofte den tyd / in het ghetal van
een: maer niet dat woort / tyden / heeft
hy willen te kennen geuen / dat alle de
veranderingen die dicmael geschiede /
ende de conditie der menschen hoewel
die seer veranderlyc is / van Godt ge-
regeert wort. Hierin worden Kāsin
ende de Coninck Israēl genaemt van
den Propheete roockende brantstocck /
als die n3 condē anders dan wat roock
sotwoopen / hoewel zy hare crachten
tot verderuinghe Jude hy malcande-
ren gebzacht hebbende / schenen bran-
dende sackels tot verderuinghe des
lands ontfeken te zyne. Alsoo wort
oock Pharao by de zee beeste ende zijn
heyr cracht by de visschen geleen: hoe
wel hy door macht ende sterckte / ende
menichte zyns heyr cracht / was allen
verschickelijc. Maer Godt vercon-
dicht / dat hy den leydsman ende den
heyrlegher sal met zynen hangel ban-
ghen / ende trecken waer henen hy
wil. Somma op dat ick niet langher
hier in en bliue / ghy sult lichtelijc
sien / ist dat ghy achte daer op hebt /
dat de voortieninghe G O D S
niet te weten / is de alder ellendichste
ellendicheyt: ende dat in de kennisse
der seluer zy de opperste geluckicheyt
gheleghen.

Ezer. 29
a. 4.

Daer ware n3 genoech van de voor-
12 tieninghe Godts gheseyt / soo veel tot
grondelijcke onderwijnghe en troost
der ghelouighen nut is (want om
der ideler menschen curieusheyt ghe-
noech te doen / en can gheen dinc ge-
noech zijn / noch het en is niet te wen-
schen dat hen ghenoech ghedaen wor-
de) maer daer zijn sommighe weyni-
ghe plaetsen / die schijnen teghen dat
dat den raedt Godts niet en zy seker
noch stantfastich / maer veranderlyc /
nae dat de schickinghe der dinghen

deser weerdelt is. Ten eersten wordet
het leedtwesen Godts somtijds by Gen. 6. b
gebzacht / gelijk dat het hem beroude
dat hy den mensche hadde geschapen /
ende dat hy Saul hadde Coninck ge-
maect: Item dat het quaedt dat hy
voorzghenomen hadde zynen volck aen
te doen / hem sal berouwen soo haest
als hy sal hare bekeeringhe geuolen. a. 8.
Daer nae worden oock sommighe af-
bekinghe zinner oordeelen verhaelt.
Hy hadde door Jonam vercondicht /
dat Ninue soude nae beertich dagen
vergaen: maer terstont is hy door haer
leedtwesen beweicht tot een saechter
oordeel. Hy hadde Ezechie door den
mondt Esāie den doot vercondicht:
maer door des seluen ghebede ende
tranen wert hy veroert om die te ver-
trecken. Hier wt verstaen vele men-
schen / dat Godt de dinghen der men-
schen niet en heeft niet ewigē voor-
nemen verordent: maer dat hy nae dat
een yeghelijc verdient / ofte nae dat
hy het goet ende recht acht / alle iare /
ende daghe ende yre / dit ofte dat ver-
ordent. Aengaende het leedtwesen
moetmen verstaen / dat sulcx niet meer
in Godt en is / dan onwetentheydt /
ofte dwalinghe / ofte onmacht. Want
ist dat niemant wetens ende willens
yet en doet dat hy weet dat het hem
moet leet zijn: soo en sullen wy Gode
gheen leedtwesen toe schijuen / ten zy
dat wy oock segghen / dat hy niet en
weet wat toecomen sal / ofte dat sel-
ue niet en can ontgaen / ofte dat hy
lichtueerdichlijc ende onbedacht saem-
lijc tot een oordeel valt / dat hem ter-
stont leet is. Maer dit is soo verre
van het geuolen des heyligen geests /
dat hy selfs van leedtwesen ende be-
rou spreken / seydt / dat Gode niet
en can berouwen om dat hy gheen
mensche en is / den welcken yet mach
leedtwesen. Ende het is te aenmer-
ken / dat het beyde in het selue Capitel
alsoo by een gheuoecht is / dat de
berghelijckinghe des eenes by het an-
der / die beyde wel vereenicht daer in
zy schijnen tegen malcanderen te stry-
den. De veranderinghe wordet op een

1. Sam.
15. c. 11.

Jer. 18.
a. 8.

Jon. 3. b
4. d. 10.

Ezer. 38
a. 1. 5.

2. Reg.
20. a. 1. 5.

1. Sam.
15. f. 29.

oneyghen wijse van spreken geleert / dat het Gode is berouwen dat hy Saul hadde Coninck ghemaect. Ende weynich daer nae / wordt daer by gheseydt / De sterckheyt Israels en sal niet lieghen / noch door berou buygen / want hy en is gheen mensche dat hem soude yet berouwen. Met dese ende dierghelijcke woorden wordt de onueranderlijckheyt openbaerlijc sonder oneyghenschap der woorden betuycht. Soo is dan seker ende vast / dat de ordeninghe Godts in de bedieninghe der menscheijcher dinghen / is eeuwich ende bouen alle berou. Ende op dat zijn stantuasichheyt n3 en soude twijfelachtich wesen / soo zijn ooc 3pne teghenstrijders bedwonghen ghetuyghenisse daer van te gheuen. Want Wileam moeste oock teghen zijnen Wille tot dese stemme wt b7eken ende segghen / Wat Godt niet en is gelijk een mensche / dat hy soude liegen / noch ghelijck een sone des mensches / dat hy soude veranderen / ende dat niet mogelijc en is / dat hy niet en soude doe wat hy gheseydt heeft / ende dat hy niet en soude boijenghen soo wat hy gesproken heeft.

Mat. 23.
c. 19.

13 Wat beteekent dan dit woordke / Berou: Antwoorde. Dat selue dat alle andere wijzen van spreken / door de welcke Godt ons beschreuen wort op menscheijliche wijse. Want dewijle de swackheyt onses verstandts niet en can tot de hoocheydt Godts gheraken / soo moet de beschrijvinge daer van die ons gheleert wort / tot de mate onses verstants vernedert worden / op dat 3p van ons verstaen worde. En dit is de wijse deser vernederinge / te weten / dat hy ons hem seluen afbeelde / niet sulck als hy in hem seluen is / maer sulck als hy van ons can geuoelt wordē. Daerom hoewel hy buyten alle beweghinghe der beroerlijckheyt is / soo betuycht hy nochtans dat hy ouer de sondaers verbolghen ende toornich is. Soo dan ghelijck wy niet en moeten denckē dat in Gode eenige beroeringhe is / als wy hooren dat hy verbolghen ofte toornich is / maer

moeten meer achten dat dese wijse bā spreken is genomen na de mate onses geuoelens: alsof en moete wy ooc niet anders verstaen / onder den naem des berous / dan een veranderinghe zijnder wercken oft daden: want de menschen plegen haer mishagen te bewijzen / door de veranderinghe haerder wercken die 3p eerst ghedaen hebben. Daerom dewijle alle veranderinghe onder de menschen is een verbeteringhe des dincp dat hen mishaecht / nae dat zijt ghedaen hebben / ende die verbeteringhe comt wt berou: soo wordt door den naem berou / dat beteekent / dat Godt in zijne wercke verandert. Hier en tusschen en wordt noch zijnen raet noch zijne Wille omgekeert / noch zijn gesintheyt verandert: maer dat hy van der eeuwichheyt aen hadde boozien / goet geacht / ende boozghenomen / dat veruolcht hy stantuasichlijc niet eeuwighe ordeninge / hoewel het in het aenschouwen der menscheijlicher ooghen schijnt hastige veranderinge te zijne.

Ende als de heylighe historie verhaelt / dat de verderuinge die den Ninuiten vercondicht was / hen wordt vergheuen: ende dat het leuen Eschie is verlaegt daer hem de doot vercondicht was: daer mede en bewijst 3p niet dat het boozneme ende de verordeninge Godts is te niete gemaect. Die alsoo gheuoclen / die en verstaen sulcke sententien niet recht: de welcke wt het eynde verstaen worden / dat 3p een conditie vernuten / hoewel 3p enkelijck iae luyden. Want waerom sante Jonan tot de Ninuiten om dē val des stads te boozsegghen: Waerom heeft hy Ezechie den doot vercondicht door Esaiam: Want hy hadde de stadt ende desen Coninc connen verderuen sonder dat te boozen te boodtschappen. Soo heeft hy dan dat tot een ander eynde ghedaen / dan om dat 3p souden haer verderf te bozen weten / ende van verre sien comen. Te weten / hy en heeft niet gewilt dat 3p souden verderuen / maer dat 3p henseluen souden beteren / op d3 3p niet en verdozen. So dan dat Jonan

14

Jonas.
c. 10.
Esa. 38
a. 5.

Dat xviii. Capittel.

Dat Godt alsoo der goddeloosen dienst ghebruyct ende hare herten buycht om syne oordeelen te volbrengen, dat hy suyuer van alle vleeke blijft.

Der rijst een swaerder braghe wt andere plaetsen die betuyghen dat Godt den dupuel selue ende alle verworpen mensche na zijn goetdunken buycht ofte treckt. Want hoe hy door de sulcke werckende / door haer boosheyt gheenlins besmet en wordet / iac hoe hy zijne dienaers rechtuerdelijck straft / ende selue ontschuldich is in een werck dat hy niet hem gemeyn heeft / dat can het geuocle des bleesichs nauw verstaen. Hier wt is dat onderscheyt ghecomen tusschen doen ende toelaten: want desen knoop scheen velen niet ontbindelic te zijne / te weeten / dat de dupuel ende alle goddeloose alsoo zijn onder de hant en heer schap pie Godts / dat hy haer boosheyt dwerecht tot wat eynde hy wil / ende die ghebruyckt om zijne oordeelen te volbrengen. Ende moghelijck ware diernaticheyt te ontschuldighen / die doorden schijn der ongeschichz ver schijnt zijn / waert dz zy n3 en sochtē verkeerdelijck met een leugenachtige bescherminghe / de rechtuerdicheydt Godts te beurnen van alle quaet vermoeden. Het schijnt ongeschicht te zyne dat doorden willen ende het beuel Godts / de mensche verblint wordet die terfsondt sal van zyne verblintheyt ghestraft worden. Waerom nemen zy een wt blucht / segghende / dat sulcx gheschiet alleenlijck door de toelatinghe ende niet doorden wille Godts. Maer dewijle Godt openbaerlijck betuycht dat hy selue ~~do~~ doet / soo verworpt hy die wtulucht. Ende dat de menschen niet en doen dan doorden verborghen wille Godts / ende niet en handelen doorden hare raedtflaghen anders dan dat hy te boozen heeft by hem seluen berodent / ende n3 doorden zijn verborghen beschickinghe booz-

A ij neemt /

nas boosheyt / dat Minue sal na beertich dagen vergaen / dat gheschiet om dat zy niet en souden vergaen. Dat Ghechie de hope langhe te leuen wort afgehoort / dat gheschiet om dat hy soude langer leuen vercrighen. Wie en set n3 niet dat de Heere heeft met sulcke dreyghingen willen die tot beteringhe roepen die hy verschijct om dat zy souden dat oordeel ontulien / dat zy niet hare sonden verdient hadden. Ist dat dit wel ouereen comt / soo leyt ons de natuere der dinghen daer toe / dat wy onder de enckel vercondinghe sullen een condicie verstaen. Het welcke oock met ghelijcke exempelen wort beuefsicht. Doen Abimelech hadde Abrahams wijf ontnomen / soo straft hem de Heere met dese woorden / Siet ghy sult steruen om der vrouwe wille die ghy hebt genomen / want zy heeft eenen man. Maer nae dat Abimelech hem selue heeft ontschuldicht / spreekt Godt aldus / Gheeft dat wijf haren Manne wederom / want hy is een Propheet / ende hy sal booz bidden op dat ghy meucht leuen. Anders / Sweet dat ghy sult den doot steruen en al wat ghy hebt. Siet ghy hoe Godt niet het eerste gebot Abimelechs herete verschijct om hem tot beteringe te bewegen: en dz hy n3 het ander claerlijc zijnen wille wtleydt. Dewijle in andere plaetsen gelijcke oorsake is / so en verstaet wt de sulcke niet dat van den boozgaende raet des Heeren yet is afgebroken / om dat hy het gene dat hy vercondicht hadde heeft te niete ghemaeckt. Want als Godt straffe vercondighende die tot beteringhe vermaent die hy wil sparen / soo bereydt hy eer zijner eeuwiger ordeninge eenē wech / dan dat hy zynen wille yet verandert / ooc niet selfs met de woorden: anders dan dat hy het gene dat lichtelijc can verstaen worden / niet met alle zijn Syllaben wt en ducht. Want dat Woort Gheue moet warachtich bliuen / berodent / ende wie mach het afbreken: zijn handt is wtgerect / ende wie sal die afwenden.

Gen. 20.
a. 3.

Esai. 14.
f. 27.

neemt/ dat woort door ontallijcke vele
 ende clare ghetuyghenissen bewesen.
 Psal. 115. Dat wy bouen hebben wt de Psal-
 men by ghebracht / dat Godt doet al
 a. 3. wat hy wil / dat is sonder twyfel te
 verstaen oock van alle wercken der
 menschen. Ist dat Godt is de beschij-
 ker des byets/ ende des crijchs/ ghe-
 lijck daer geseyt wort/ ende dat sonder
 eenighe wtneeminghe / wie sal dozuen
 segghen dat de menschen sonder zijn
 weten ofte toedoen worden sonder
 cause door blinde roeringhe gedreuen?
 Hier wt sonderlinghe exempelē sal
 meer lichts comen. Wy weten wt het
 Iob. 1. b. eerste Capittel Iob/ dat de duyuel cōt
 11. hoor Godt om de beuelen Godts te
 ontfangen/ alsoo wel als de Engelen
 die gewillichlyck ghehoorfaem zijn: zy
 doen dit wel op verscheyden wyse en
 tot verscheyden eynde/ maer nochtā
 alsoo / dat zy niet en connen aengaen
 anders dan door de wille Godts. En
 hoewel daer na schijnt een toelatinghe
 Godts bereeckent te zijn/ dat de duy-
 uel soude den heylighen man verdruc-
 ken: nochtans dewijle die woorden
 Iob warachtich zijn/ De Heere heeft
 Iob. 1. d. gegene/ de Heere heeft wechgenomē/
 22. ghelijck het den Heere behaecht heeft/
 alsoo is het geschiet: soo verstaen wy
 daer wt dat Godt zy gheweest de au-
 toor dier versoeckinghe/ die de duyuel
 ende de boose roouers bedienden. De
 duyuel soect den heylighen man door
 hertwyselinghe te trecken tot raserie:
 De Sabeen grijpen en roouen wree-
 delijck ende ongoddelijck eens anders
 goet. Iob bekent dat hy is door Godt
 van alle zijne goede berooft ende arm
 geworden/ om dat het Gode alsoo be-
 haecht heeft. So dan wat de mensche
 doen ofte oock de duyuel selue / Godt
 houdt nochtā het styer om haren ar-
 beyt te schicken tot verheeringhe/ der
 1. Reg. oordeelē. Godt wil dat de trouw-
 22. c. 20. loose Achab bedrogen worde: de duy-
 uel nootd zijnē arbeyt tot de sake: hy
 wort gefonden met een seker beuel/ dz
 hy zy een leughenachtich gheest inden
 mont aller Prophetē. Ist dat de ver-
 blindighe en ontfinnichydt Achabs

is Godts oordeel / soo is dat dichtsel
 der naecter toelatinghe te niere: want
 het ware te bespotten dat een Richter
 soude alleenlic toelaten/ ende niet ooc
 ordeneren wat hy wilde ghedaen heb-
 ben/ ende de volbrēnginghe zijnen die-
 naren beuelen. De Joden hebbe voor-
 genomen Christus wt te roepen: Pri-
 latus ende de crijshknechten zijn der
 seluer booser rasende begheerte ghe-
 hoorfaem: Nochtans bekennen de dis-
 cipulen in haer gebet/ dat de godtloose
 niet gedaen en hebben dan dat de hant
 ende raet Godts verordent hadde ge-
 lijck oock Petrus te vozen gheprediet
 hadde/ dat Christus is door verorden-
 den raedt ende voorzieninghe Godts
 ouergeleuert gheweest om ghedoot te
 worden: ghelijck of hy seyde dat Godt
 (den welcken van de beginne aen ge-
 dinck en is verborghen geweest) we-
 tens ende wilens verordent hadde/
 dat de Joden volbracht hebben: ghe-
 lijck hy erghens dat wederom ver-
 haelt/ seggende/ dat Godt die het door
 alle zyne Prophetē heeft te vozen ver-
 condicht / dat Christus in den soude/
 heeft dat also volbracht. Absalon heeft
 door schandelijcke byslapinghe zijns
 vaders bedde ontreynigede/ een grou-
 welijc stucbedreue: nochtans betuycht
 Godt dat selue zijn werck te zyne. Wāt
 dit zijn zyne woorden / Ghy hebt dat
 gedaen int verborghen: maer ic sal het
 int opēbaer doe/ ende voor dese Son-
 ne. Jeremias vercondicht dat alle de
 wreetheyt die de Chaldeen in Judea
 bedrjuen/ is Godts werck. Alsoo
 wordt Nabucadnezar Godts dienst-
 knecht genaet Godt roept alsomē dz de
 godtloose door zijn blafen en lijfen/
 door het geluyt zijnder basijne/ door
 zijn heerschappie ende beuel verweckt
 worden tot de crijch. Hy naet den Af-
 syrischen Coninc een roede zijns too-
 rens/ en een bijl die hy met zijn hand
 roert. Het verderf der heyliger stad/
 ende den val des tēpels naemt hy zijn
 werck. Dauid die teghen Godt niet
 en murmureert / maer bekent dat hy
 een rechtuerdich Richter is / bekent
 nochtans dat de lasteringhen Semei
 comen

Act. 4. 18.

Act. 2. d. 23.

Act. 3. 6. 18.

2. Sam. 16. d. 22.

2. Sam. 12. c. 12.

Jer. 50. d. 25.

Esal. 10. a. 5.

Esal. 5. f. 26.

Esal. 19. d. 25.

2. Sam. comen tot zijn bevel. De Heere seydte
 10. b. 10. hy heeft hem beuolen te lasteren. **De**
 bint dickmael in heplige historie / dat
 het al vā de Heere comt wat daer ge-
 schiet: ghelijck de asuallinge der thien
 1. Reg. geslachten. De doot der kinderen E-
 11. f. 31. li / ende vele dier ghelijcke dingen. Die
 1. Sam. yet in de Schrijsuere gheoesent zijn /
 2. S. 34. die sien / dat ick wt vele ghetuygenis-
 sen alleenlijck weynighe voortbringe
 om coyt te maken : wt de welcke het
 nochtans openbaer ghenoech is / dat
 die onbequaemijhe doe / die inde plaet-
 se der voortfeninghe Godts een naec-
 te toelatinghe stellen / gelijck of Godt
 in een wacht toezien sate / ende die toe-
 comende gheschiednisse verwachte-
 ende zyne oordeelen hinghen aen der
 menschen goetduncken.

2. Soo veel de verborghen roeringen
 2. aengaet / dat Salomon betuycht van
 10. 21. het herte des Coninx dat het her-
 a. 1. waerts ginfwaerts ghebuycht wort /
 na dat het Gode bebaecht: dat besreft
 hem voortwaer tot het gantsche men-
 schelijcke gheslachte / ende is soo veel
 als oft hy gheseydt hadde / dat al wat
 wy in het herte voornemē wort door
 heymelijcke inghevinghe Godts wt
 zijn eynde beweecht. Ende voortwaer
 waert dat Godt niet en wrochte bin-
 nen in de herten der menschen / soo en
 soudet niet recht gheseydt zijn / dat hy
 de lippe wech neemt vā de warachtig-
 he / en de wijsheyt van de oude: dat hy
 het herte wechneemt van de Princen
 7. der aerde / op dat zy dwalen in plaet-
 2. 26. sen daer geen wech en is. Hiertoē diēt
 ooc dat dicmael wort in de schrijsuere
 gelezen / dat de menschen beureest zijn
 26. na dat hare herten wōrdē met Godts
 1. L. 26. verschickinge beuānghe. Alsoo is
 f. 36. Dauid wt Sauls heyliger gecomen
 sonder yemant daer van te weten:
 want de slaep Godts was op alle ge-
 1. 7. uallen. Maer mē mach niet claerders
 26. begeeren / dan dat hy soo dickmael seyt
 dat hy de herte der mensche verblint
 ende met drapinghe slaet / met den geest
 des slaeps droncken maect / met on-
 sinicheydt slaet / ende de herten ver-
 harr. Dese dinghen trecken oock vele

menschen tot de toelatinghe / ghelijck
 of hy de godtloose verlatende / liete vā
 de Satan verblindt worden. Maer
 dewijle de gheest claerlijck wōrdrukt /
 dat zy door het rechtuerdich oordeel
 Godts wōrdē met blintheyt ende on-
 sinicheyt gellagen / soo is dit eē con-
 de wtlegginge. De Schrijsuere seydte
 dat Godt het herte Pharaonis heeft
 verhart / item verswaert en versterct.
 Dese manieren van spreke wederleg-
 ghen sommighe met een onwijse wt-
 ulucht. Want dewijle ergens geschae-
 uen is / dat Pharaon selue zijn herte
 verswaert heeft / soo wōrdt zijn wille
 gheset als de cause der verhartinghe.
 Maer dese twee dinghen comen seer
 wel ouerreen / hoewel op verscheppen
 wijse / te weten / dat de mensche als hy
 van Godt gheroert wōrdt / oock mede
 werket. Ende het ghene dat zy hier
 teghenwōrpen / dat wende ick weder-
 oin tegen hen: want ist dat verhartē
 beduyt naecte toelatinghe / soo en sal
 de roeringhe der hartmechicheyt niet
 eyghentijc zijn in Pharaone. **W**hy
 plomp ende onwijs soude de wtleg-
 ghinge zijn / ghelijck of Pharaon hadde
 alleenijc hem seluen laten verhartē.
 Maer de Schrijsuere benemt sulcke
 wōtnuchten. Ick sal (seyt Godt) zijn
 herte houden. Ende van de inwoon-
 ders des landts Canaan seydte Mo-
 sen / dat zy zijn voortghecomen inden
 strijd / om dat Godt hare herten ghes-
 sterct hadde. Ende dit selue wōrdt van
 eenen anderen Propheete verhaelt /
 segghende / Wy keerde haer herte op dā
 zy soudēn zijn volck hāten. Des ghe-
 lijcx verondicht hy door Esaiam / dat
 hy de Assyrische sal seyn den tegen dat
 bedriegelijck volc / ende dat hy hen sal
 ghebieden den roof te nemen / en wech
 te drage: Niet om dat hy de godtloose
 en hartnecke menschen wil leeren
 gewillichijc gehoorzāe zijn / maer om
 dat hy se sal buyghen om zyne oorde-
 len te volbrēngen / ghelijc of zy zijne
 beuelen in hare herten ghedruet dōe-
 gen. Maer wt het is claer / dat zy door
 een seker veroordeninghe Godts / zijn
 gedreuen gheweest. Ick bekeune wel
 I. ij dat

Rom. 7.
 c. 21.
 Exod. 8.
 d. 15.

Exod. 4.
 c. 21.

Josu. 21.
 d. 20.

Psa. 105.
 c. 25.

Esa. 10.
 b. 9.

dat Godt diekmact in de verworpenen
werckt door den dienst des Satans:
maer alsoo dat de Satan door Godts
dijninge zijn werc doet / ende doort-
gaet soo verre hem ghegheuen is. De
boose gheest verstoort Saul: maer
dat woort ghescheuen van Godt re-
zijne / op dat wy weten dat Sauls
raserie comt van de rechtueerdighe
wozake Godts. Van den seluen Sa-
tan is oock beschreuen / dat hy der on-
ghelouighen herten verblindt: maer
waer wt comt dat anders van om dat
de cracht der dwalinge cōt van Godt /
op dat die de leugenen gelooue die n-
en hebben willen der waarh- gehoor-
saem zijn: na de eerste wijsse woort ge-
seft / ist dat een Propheet heeft leugē
gesproken / Ic Godt hebbe die bedro-
gen: en na de ander wijsse woort Godt
geseyt selue de menschen te gheuen tot
eenen verkeerden sin / en te worpen in
schandelicke begeerlijcheden. Wāt hy
is de boornēste autdoot zynder recht-
ueerdigher wozake / en de Satan is al-
leenlicke de dienaar. Maer dewijle dese
sake moet wederom gehandelt worde
inden tweeden boeck / daer wy sullen
sprecken banden byzen ofte dienstbare
wille des mensches / soo meyne ick n-
genoech hier van ghesproken te hebbē.
soo vele dese plaetse eyscht. Dit sal de
somma zijn / Als de wille Godts ghe-
seft woort te zyne de oorzaak aller din-
gen / soo woort zijn voorszieninghe ge-
siet als een register in alle raden en
wercken der menschen / soo dat zy niet
alleenlicke haer cracht en toone inde
wtuercozene / die door den heylighen
gheest geregeert worden / maer ooc die
verworpenen dwigt tot gehoor/saemh-
3. Ende dewijle ick dus verre hebbe al-
leenlicke verhaelt / dat opentlicke ende
niet twijfelijc woort in de Schriftuere
gheleert: soo moghen die toechen wat
oordeel zy gebruycken / die hen seluen
niet en ontfien van de hemelsche ghe-
tuyghenissen schandelicke te spreken.
Want ist dat zy wt bepynsinghe der on-
wetenthy soecken ootmoedich te schij-
nen / wat mach houuerdigheys zijn
dan een woordcken te stellen te-

gen de antoziteyt Godts / segghende /
Het dunckt my anders / of / het en be-
haecht my niet dat sulcx woort aenge-
roert. Ofte ist dat zy opentlicke laste-
ren / wat sullen sy maken teghen den
hemel spo. wende: Dit exempel der
dertelheyt en is niet nieu / want daer
hebben te alle tijde godtloose ende on-
heylighe menschen gheweest / die niet
rasende monde hebben teghen dese lee-
rings gebassen. Maer zy sullen niet der
daet gewoet / dat de geest heeft vooz-
tijden gesproken door den mont Da-
uids / op dat Godt ouerminne als hy
gheoordeelt woort. Dauid straft be-
deckelic de onschinnicheyt der mensche
in dese soo onmatige vryheyt / dat zy
wt haren sielike niet alleenlicke tegen
Godt en kigen / maer trecken ooc hen
seluen de macht aen / hē te verdoemen.
Ende hierentusschen vermaent hy n-
corte woorden / dat de lasteringhen die
zy teghen den hemel wrosten / tot
Godt niet en geraken / so dat hy n-
soude de wolcken der lasteringhen ver-
dijne de zijn rechtueerdicheyt verclae-
ren / en dat oock onse gelooue (bewijle
het int woort Godts gefondeert zyn-
de / bouen de gantsche weerdit is) wt
zyne hoocheyt sulcke wolcke veracht.
Want dat se ten eersten tegenwoorpen:
Ist dat geen dunck en geschiet anders
dā door Godts wille / so zijn in Godt
twee willen die teghen malcanderen
striden: want hy veroordent door zynē
verborgen raet / dat hy heeft opentlicke
door zijn wet verboden. Dit woort
lichtelijck wederleyt / nochtans eer ick
hier op antwoorde / wil ick de leser
wederō vermaent hebben / dat dit niet
teghen my / maer teghen den heylig-
hen gheest ghezoeyt woort / de wel-
ke voozwaer den heylighen man Job
kese belijdinghe gheleert heeft / ghe-
lijck het den heere behaecht heeft / al-
soo is het gheschiet. Doen hy door de
roouers was berooft / heeft hy in der
seluer onrecht ende boosheyt / de recht-
ueerdighe straffe Godts bekent. Wat
seft de Schriftuere ergens: De kin-
ders Eli en waren haren vaderen niet
ghehoorsaem / om dat se Godt wilde

psal. 58.

1. Joann.
5. 8. 4.Job. 1. 9.
21.1. Sam.
e. 25.

Doo-

dooden. Een ander Propheete roept
 oock dat Godt die inden hemel sit/
 doet al wat hy wil. Ende ick hebbe nu
 openlijc ghenoech bewesen dat Godt
 wordt de autoor aller dier dingen ge-
 nacmt / die dese richters willen heb-
 ben alleenlijck door zijn ledighe toe-
 latinghe te geschien. Hy betuycht dat
 hy het licht en de duyffernisse schept/
 dat hy het goede en het quade maect:
 dat niet quacks en geschiet dat hy niet
 en doet. Ick bidde laetse nu segghen/
 of hy willens recht doet ofte onwil-
 lens. Maer gelijc Moses selue leert/
 dat die hy geual door het asuallen der
 byle van den steel woort ghedoodt / is
 van God overghegheuen in de handt
 des dooders: alsoo seydte de gantsche
 ghemeente by Lucam / dat Herodes
 ende Pilatus zijn met malcanderen
 eens gheworden om te doen dat de
 handt ende de raet Godts hadde ver-
 ordent. Ende doozwaer ware Christus
 niet dooz den wille Godts ghe-
 cruyacht / waer door soudent wy de
 verlossinghe hebben. Nochtans en
 stryft Godt daerom niet met hem sel-
 uen / noch de wille Godts en word
 niet verandert / noch en beynst niet
 ghelijc of hy niet en wilde dat hy wil:
 maer hoe wel zijnen wille eenich ende
 enckel is / soo schijnt die ons men-
 gerley / om dat wy door de swacheydt
 onses verstants niet en begripen hoe
 hy op verscheyden wyse een dinck wil
 ende niet en wil dat het geschic. Pau-
 lus gheseyt hebbende / dat de roepinghe
 der heydenen is een verholen verbor-
 gentheyt / seyt oock weynich daer nae
 dat de menigherley wijsheyt Godts
 daer in is gheopenbaert. Sullen wy
 hierom moeten droomen dat in Godt
 enige veranderinghe is / gelijc of hy
 zijnen raet omkeerde / ofte niet se sel-
 ue onse ware / om dat door de pib-
 heyt onses verstants zijn wijsheyt ons
 schijnt menigherley te zyne. Iae als
 wy niet en verstaen hoe Godt wil ge-
 daen hebben dat hy verbiet te doen / so
 laet ons onse swachheyt in ghedach-
 tenisse comen / ende laet ons oock mede
 overdencken / dat niet te verghetse

ghescheuen en is / dat men niet en can
 tot het licht comen / daer in Godt woort /
 want het is niet duyffernisse bedect.
 Daerom sullen alle godt salighe ende
 matighe menschen lichtelijc met dese
 woorden Augustini ghenoecken / dat Enchir.
 somtijts de mensche met godden wille ad Laur.
 wat wil / dat Godt niet en wil: ghe- cap. 101.
 lijck dat een goet sone wil dat zijn va-
 der icue / den welcken Godt wil dat
 hy sterue. Wederom dat het mach ge-
 schien / dat de mensche een dinck wil
 niet quaden wille / dwelck Godt wil
 met godden wille: gelijc als een quact
 sone wil dat zijn vader sterft / ende
 Godt dat oock wil. Soo wil de eerste
 sone dat Godt niet en wil / ende dese
 laetste wil dat Godt oock wil. Ende
 nochtans comt de godtsalicheydt des
 eersten bet met Godt oncreen / hoewel
 hy anders wil: dan des laetsten godt-
 loosheyt / hoewel hy dat selue wil dat
 Godt wil: soo veel is daer aen gelege
 hoe de wille met den mensche / en hoe
 hy met Godt oncreen comt / ende tot
 wat eynde eens yegelijc wille zy / op
 dat hy goet ofte quact geacht worde.
 Wat dat Godt te rechte wil / dat vol-
 brengt hy met de boose willen der me-
 schen. Weynich te voren hadde hy ge-
 seydt / dat de Engheilen door hare af-
 uallinghe / ende alle de verworpenen
 hebben ghedaen dat Godt niet en
 wilde soo veel hen aengaet: maer
 gheenlins soo veel de almoghentheyt
 Godts aengact. Want als zy teghen
 den wille Godts doen / soo is zijnen
 wille van hen geschiet. Hierom roept
 de Propheete / De werken Godts
 zijn groot / ende wt nemende in alle
 zyne willen: soo dat het op wonder-
 lijcke ende oock onwtsprekelijcke wijs-
 se niet en geschiet buyten zijnen wille /
 dwelck nochtans oock teghen zijnen
 wille gheschiet: want het en soude n-
 gheschien / liete hy het niet gheschien:
 ende hy en laet het niet gheschien on-
 willens / maer willens: ende hy die
 goet is en soude niet laten qualijck ge-
 schien / waert dz hy die almachtich is /
 niet en conde oock van het quade wel
 doen.

4 Aldus wordt oock de ander tegenwoordinghe wederleyt / iae wordt van selfs te niete / te wete dese ist: v3 Godt niet alleenlyck der godtloosen dienst ghebruyct / maer oock haren raet ende ghesinteden regceert / soo is hy de autoroor aller boosheyt: ende alsoo worden de menschen te onrechte verdocint / ist dat zy volbringe dat Godt heeft verordent: want zy zijn zynen wille gehoorfaem. Want de wille wordt verkeerdelijck niet den beuele vermengt / de welcke seer verre daer van schilt gelijck het niet ontallijcke vele exempelen claer is. Want doe Absalon zijns vaders wijuen besliep / hoewel Godt niet die schande wilts Dawids ouerspel straffen / soo en heeft hy nochtans daerom den doosen sone niet gheboden dat schandelijck stuck te bedrjuen / ten zy mogelijck soo veel Dawids straffe aenginck / gelijck hy spreekt van de lasterwoorden Semei. Wāt als hy belijgt dat Semei hem lastert door het beuel Godts / soo en yrght hy dat niet als gehoorfaemheyt / gelijck of de onschamel hondt den beuele Godts / gehoorfaem ware: maer verdraecht de straffe ijdtfaemlijck / bekennende dat de tonge Semei een gheessel Godts is. Dit moeten weten / als Godt door de godtloose volbringt dat hy door zijne verborghen raet heeft verordent dat zy daerom niet en zijn te ontschuldige gelijck of zy zynen gebode gehoorfaem waren / dwelck zy willens nae hare boose begherte ouertreden. 3b hoe het wt Godt zy / ende door zyn verborghen voorlicinge geregeert wort / dat de menschen booselijck doen / daer van is de verlickinge des Coninck Jerobeam een claer bewijs / om de welcke de lichtuerdicheydt ende onsinicheydt des volcx strijckelijck gheschiet / dat het de ordeninge vā Godt ghesfelt / heeft verandert / ende ontrouwelijck van het huys Dawids afgheweken. En nochtans weten wy dat Godt gewilt heeft dat Jerobeam soude ghesalt worden: waer wt oock de woorden Dsee schijnen te gheyn malcanderen te stryden / om dat

de Heere claecht dat dit rijcke Jerobeam is buyten zyn weten ende wille opgherechende erzghens betuycht hy dat hy de Coninc Jerobeam heeft gegeven in zynen tooren. Hoe sullen dese twee dinghen ouerren comen / dat Jerobeam niet en heeft door Godt gheregeert / en dat hy van Godt is Coninck gemaect? Te weten / om dat het volck niet en conde asualien van het huys Dawids / sonder dat ic van zynen hals te wozen / dat hem was vā Godt opghelcvt: ende nochtans en is Gode de brjheyt niet ontnomen gheueest / dat hy niet en soude Salomons ondankbaerheyt alsoo straffen. Soa sien wy dan hoe Godt de ongherouwicheydt des volcx niet en wil / ende nochtans de asualighe rechteuerdicheyck wil tot een ander eynde. Daerom wordt Jerobeam bouen hope door de heylighe saluunge ghedrongen tot het rijcke. Hier wt seyd de Schryfture dat Godt heeft eenen vyant veruert / die Salomons sone soude een deel des rijcx ontnemen. De leers moeten eenen Coninck geregeert worden: ende dat nochtans het begin der scheuringe quam van zynen wille. Want door waer / dat Jerobeam die niet sulcx en dachte / wordt van den Propheete door woorden ende door het tecke der saluunge beroert tot de hope des rijcx / dz en geschiet niet sonder de wetenschap ende de wille Godts / de welcke heeft beuolen dat het alsoo soude gheschieten: ende nochtans wordt de wederstaenicheydt des volcx te rechte gheschiet / dat het is ghelijck teghen den wille Godts van Dawids nacomers afgheweken. Hier wt is oock daer by ghesfelt / dat Rehabeam heeft de bede des volcx hooneerdichlijck verworpen / dat sulcx is van den Heere gheschiedt / om dat woort te beuestigen / dat hy door de handt Ahiē zijns dienstknechts hadde ghesproken. Siet hoe de heylighe eenicheyt wordt teghen den wille Godts

Dsee. 13
c. 11.1. Reg.
11. d. 22.1. Reg.
12. c. 20.1. Reg.
12. d. 15.Dsee. 8.
2. 4.

2. Reg.
10. b. 7.2. Reg.
10. c. 10.1. Reg.
21. g. 29.Epl. 48.
ad Tim-
centium.

Godts verscheurt/ende hoe nochtans
door zijnen wille de thien gheslachten
veruueet worden van den sone Salo-
monis. Men brenghen hier toe oec een
ander ghelijc exempel/ daer de kinde-
ren des Coninc Achab worden ghe-
doot/ende het gantsche geslachte wt-
geroept door bewillinge/iae door hul-
pe des volcx. Aehu verhaelt wel met
der waarheyt/ dat niet wt de woordē
Godts en is in de aerde gheuallen/
maer dat hy ghedaen heeft al wat hy
ghesproken hadde door de handt Elie
zijns dienstknechts. Ende nochtans
en noopt hy niet te vergeefs de Wur-
ghers der stadt Samaria/ dat zy hare
dienst daerin bewesen hadden/ als hy
seyt/ Sijt ghy rechtuerdich? Ist dat
ick ben tegen mynen Heere opgestaē/
wie heeft alle dese ghedoot? Ic hebbe
niet te voren (soo ick meyne) verclaert/
hoe dat in een selue werck de boosheyt
des mensches haer seluen verthoont/
ende de rechtuerdicheyt Godts hare
schijn gheeft. Ende den ghenen die
mate houden/ sal dese antwoorde Au-
gustini althijt ghenoech doen. De-
wile de Vader heeft synen Sone o-
uerghegeueu/ ende Christus zijn li-
chaem/ en Judas synen Heere/ waer-
om is in dese ouergheninghe Godt
rechtuerdich/ ende de mensche schul-
dich: anders dan om dat in de selue
sake/ de welcke sy ghedaen hebben/
niet en is de selue oorsake gheueest
waerom sy het ghedaen hebben. Ende
ist dat yemant meer wordt verhin-
dert door het gene dat wy nu seggen/
dat Godt niet oueren en comt met
den mensche/ als de mensche door de
rechtuerdighe styeringe Godts doet

dat hem niet en is gheoorloeft: die zy
ghedachtich dat de selue Augustinus De gra-
terghens seyt/ Wie en soude in dese tia et lib.
oordeelen niet verschicken/ als Godt arbi. ad
oock in de herten der boosen doet al Valen.
wat hy wil/ hen nochtans vergelden-
de na hare verdiensten: Ende booz-
waer hoewel Godt wilde dat synen
Sone soude ouergheleuert worden/
ende heeft selue hem onergheleuert tot
de doot/ soo en is nochtans niet meer
geoorloeft de schult Godt toe te seh-
uen in de trouwloosheyt Jude/ dā den
lof der verlossinghe Jude te gheuen.
Daerom hermaect de selue Schrijuer
erghens wel/ dat Godt in dit oordeel
niet en ondersoekt wat de menschen
hebben connen doen/ ofte wat sy ghe-
daen hebben/ maer wat sy hebben wil-
len doen/ op dat de raet ende wille ter
rekenenschap come. Wie dit schijnt hardt
te syne/ die bedencken een weynich
hoe berdzagheijck haer eyghensinnig-
heyt zy/ als sy een dinc dat niet clare
ghetuyghenissen der Schrijtuere be-
tuycht is/ verwoyren/ om dat het bo-
uen hare verstand is: ende achtent
schande in het openbare te brenghen/
dat Godt nemmermeer en soude door
syne Propheeten ende Apostelen hebben
doen leeren/ hadde hy niet gheweten
dat het nut is sulcks te weten. Want
onse wijs zijn en moet anders niet
zijn/ dan met sachtmoedighe leerlijc-
heyt aennemen (ende dat sonder wt-
neminge) al wat in de heylighe schrif-
tuere gheleert wordt. Ende die hoo-
uerdichlijck teghenstaen/ die en zijn
gheen langher wederlegghinge weer-
dich/ de wile het dast is dat sy tegen
Godt bassen.

Het eynde des eersten Boecks.

Het inhoudt des tweede boecks.

Van de kennisse Godts des Verlossers, de welke eerstmael den vaderen onder de wet, ende daer na ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Capittelen xviij.

- x **D**at door Adams val ende afwijckinghe het ghantsche menschelijke gheslachte is der veruloekinghe onderworpen, ende van den eersten oorspronck afgeweken ende veraert, V Vaerin gehandelt wort van de erfsonde.
- 2 Dat de mensche nu is van de vrijheyte des goetdunkens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheyt ghecome.
- 3 Dat wt de verdoruen natuere des mensches niet en coemt dan dat verdoruen is.
- 4 Hoe Godt werckt inde herten der menschen.
- 5 V Vederlegginge der tegenworinghen, die tot bescherminghe des vryen goetdunkens pleghen by gebracht te worden.
- 6 Dat de verdoruen mensche moet salicheyt in Christo soecken.
- 7 Dat de V Vet is ghegheuen, niet om het Israelitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo te voeden tot dat hy quame.
- 8 V Vlegghinghe der wet der zeden.
- 9 Dat Christus hoewel hy onder de wet is den Ioden bekēt geweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.
- 10 Van de verghelijckinghe des Oude ende Nieuwen Testaments.
- 11 Van het onderscheyt des ouden ende nieuwen Testaments.
- 12 Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrengen, moeste mensche worden.
- 13 Dat Christus heeft de warachtighe substancie des menschelicken vleeschs aenghenomen.
- 14 Hoe de twee natueren den persoon des Middelaers maken.
- 15 Datmen om te weten waertoe Christus gesonden is, ende wat hy ons aengebracht heeft, moet voornemelyck drie dingen in hem aenmercken, te weten, het Prophetische ampt, het Konincrijcke, ende het Priesterdom.
- 16 Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft om ons de salicheyt te verkrijgē: waer ooc van zijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimmighe ten Hemel ghehandelt wordt.
- 17 Dat het recht ende eyghentlijck gheseyt wordt, dat Christus ons heeft de ghenade Godts ende de salicheyt verdient.

Onder

Ondervviſinghe der Chriſteliicker Religie.

Het tweede Boeck.

Van de kenniſſe Godts des Verloſſers, de welcke eerſtmael den vaderen onder de VVet, ende daerna ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Het j. Capittel.

Dat door Adams val ende afvviſkinghe het ghantsche menſchelijke gheſlachte is der veruloekinghe ondervvorpen, ende van den eerſten oorspronck afgehevcken ende veraerd. VVaerin gehandelt wordt van de Erſonde.

En is niet ſonder oorzacke dat den menſche de kenniſſe zijns ſelf al tijds is door het ondt ſpreecwoordt (te weten/ kent vſeluen) beuolen gewēſt. Want iſt dat het is hoor ſchādes menſches aengaet: ſoo is het veel ſchandelijcker hemſeluen niet te kennen/ waerdoor wy elleendichlijck ſeylen ende blind worden/ als wy van eenighe noodighe ſake raetſlaghen. Waer hoe de vermaninghe (des hoornden ſpreecwoordt) nutter is/ ſoo veel te meerſtichlijcker moctē wy toen/ dat wy die niet berkeerdelijck en ghebruycken: het welcke wy ſien ſomighe Philoſophen gheſchiet te ſyne. Want als die den menſche vermaenē/ dat hy hem ſeluen kenne / ſoo leeren ſy oock tot wat eynde / te wetē op dat den menſche zyn ſwerdicheydt ende

hoocheydt niet verborghen en zy: ende willen alleenlijck dat hy ſulcks aenmereke/ waerwt hy niet ydel betrouwen/ ende hoocheydicheydt opgheblaſen worde. Waer de kenniſſe onſelfs is booznemelijck daerin ghelegen/ dat wy (ouerlegghende wat ons is in de ſcheypinghe gegheuen/ ende wat miſder goſte Godt ons blijft bewijſende) weten hoe wt nemēde onſe natuerē zy ſware ſy gheheel ghebleuen: ende dat wy nochtans oock mede ouerdenckē/ dat niet eyghens in ons en is/ maer dat wy het onuerdient hebben al wat Godt ons heeft gegheuen/ om dat wy ſouden gantſchelijck op hē ſtaen. Daerna dat ons oock hoor ooghen come onſe ellendighe condicie na Adams val/ door der welcker gheuoelen alle onſe roem ende betrouwen moet nederghelaghen / ende wy beſchaemt ende vernedert worden. Want gelijck Godt ons heeft in het eerſte na zyn ghelijck-
Gen. 1. 8
keniſſe ghemaect/ om onſe herten tot oefeninghe in der dencht / ende tot be-
denckinghe des eeuwighe leuens op te heffen: alſoo oock op dat ſoo groote edelheyt die ons van de onredelijke dieren onderſcheypt/ niet en worde door onſe onuerſtandicheydt verdozen/ ſo is het noodich te wetē dat wy hierom zyn niet reden ende verſtandt begaet/ op dat wy heychlijck ende eerlijck leuende/ ſouden tot de boozgheſette ſalighe onſterfelicheyt comē. In de eerſte ſwerdicheyt en can ons niet in gedachteniſſe comen / ten zy dat ter ſtād op vander zijde ons de droeuige aenſchou-

Rom. 5.
c. 14.

schouwinghe onser schandelijckheyt. hiertoe oock prijsende woorden come, booz ooghen come/ dewijle wy zijn in des eersten mensches persoon van onsen oorspronck wtgehuallen. Hierwt comet dat wy onse seluen haten ende misghagen/ ende warachtichlyck veroetmoedighen / ende met nieuwe neerschicheydt Godt soecken / in den welcken een yeghelijck dat goet wederom gecrijcht/ daeruan wy bevonden worden gheheel ijdel te syne.

2 Wat wy in onse seluen ondersoekinghe moeten dit soecken / dat leert ons de waerheyt Gods: te wetē / sy cyschet sulcke wetenschap/ die ons verre afroepē van alle betrouwen onser eyghener macht / ende alle oorsake des roemens aflegge/ ende tot vernederinghe leyde. Weseu reghel moeten wy houden/ ist dat wy willen comen tot recht verstaen en doen. Ic weet wel/ hoe veel behagheleijcker dat gheuoelen is / dat ons meer verweet om onse goet te overlegghen / dan om onse elendige armoede met schade te bedencken/ van de welcke wy ons behoopen te schamen. Want de mensche en begeert niet seerder dan behagheleijck dinghen te hoozen: ende daerom geeft hy veel te groot ghelooue als hy hoort syne gauen prijzen ende grootmaken. Daerom is het te verwonderē / dat hier soo seer schadelijck gheseyt is van den meesten deel der mensche. Want dewijle allen menschen is meer dan blinde liefde haer selfs ingebozen/ soo maken sy seer gheerne hen seluen te verstaen/ dat in hen niet en is dat met rechte moet hatelijck zijn. Ende alsoo wordt dese seer ydel meyninghe alomme geloofte sonder yemands aenradinghe/ te weten / dat de mensche in hem seluen ghenoecht heeft om wel en gheluckichelijck te leuen. Ist dat eenige willen een matelijcker genoecht hebben van hen seluen/ dese hoewel sy Gode wat laten / op dat sy niet en schijnen alle dunck hen seluen toe te schijnen: maken nochtan sulcke drelinghe dat altyt de meeste materie ende oorsake des roemens en betroumens/ by hen blijue. Ende ist dat nu

die des mensches in het merck toekende hooverdicheyt met hare behagheleijckheden kittelen/ soo en is geen dinc aenghenamer. Daerom hoe een yeghelijck heeft de weerdicheyt des mensches seerder ghepresen/ soo veel te behagheleijcker ende aenghenamer heeft hy by na te allen tijde gheweest. Maer sulcke aenprijnghe der menscheleijcker weerdicheyt/ die den mensche leert op hem seluen gerust zijn / zy sodanich als sy mach/ sy en doet anders nē dan dat sy met hare foeticheyt ghenoechte maect/ ende bedriecht soo seere / dat sy de ghene die haer ghelooue gheuen/ schandelijck verderft. Want waer toe dient het datmen gantscheleijck op een ijdel betrouwen staende / raetslaecht/ boozenemt/ aengaet / ende verfoecht/ datmen meynt tot der sake te dienen: ende in het eerste beghin noch recht verstand/ noch warachtighe cracht te hebben/ ende nochtan also gherustelijck voort te gaen / tot dat wy gantscheleijck in het verderf vallen: Woerwaer het en mach die niet anders gaen die betrouwen dat sy door haer eygen cracht yet vermoghen. Daerom soo wie sulcke Meesters hoort / die ons belich houden alleenlijck in onse goet te overlegghen/ die en sullen gheenen voortganc doen in de kennisse haer selfs/ maer sullen in seer schadelijcke onwetentheyt vallen.

3 Daerom hoewel de waerheyt Gods hierin ouereen comt met het ghemeyn gheuoelen aller menschen/ dat het tweede deel der wijsheyt is in de kennisse onse selfs gheueghen / soo is nochtan groot gheschil / hoe men moet hem seluen kennen. Want de mensche denckt na het oordeel des vicesches/ hem seluen dan wel beproeft te syne/ als hy op zijn verstand en volmaetheyt betrouwende / hem seluen verstaend ende verweert tot deuchdelijcke wercken: ende hem seluen tegen sonde ende ondeucht stellende/ arbeeydt met aller neerschicheyt om te doen dat deuchdelijck ende eerlijck is. Maer so wie hem seluen inset ende beproeft na het

het rechtsnoer des godtlijcken oordeels/die en vindt niet / waer dooz hy zyn herte soude tot een goet vertrouwen opheffen / ende hoe hy hem seluen grondelijcker ondersoecht / soo veel te meer wordt hy vernedert / tot dat hy gantschelijck van alle betrouwen berooft zijnde / niet en heeft om wel ende recht te leuen. Nochtans en wil Godt niet dat wy sullen onse eerste edelheyt vergheten / de welcke hy hadde Adam onsen vader ghegheuen: te weten / als die ons te rechte behoort tot oefeninghe in rechtuerdicheydt ende goedicheydt te verwecken. Want wy en connen onsen eersten oorspronck ende waer toe wy gheschapē zyn / niet ouerdencken / sonder verweert te worden om na de onferfelijckheyt te staen / ende het rijcke Godts te begheren. Maer dese bekenninghe en gheeft ons niet alleenlijck ghenen moed / maer beuolent ons dien / ende roept ons tot vernederinghe. Want welck is onse oorspronck? **W**e weten / wt den welcken wy zyn gheuaelen. Welck is dat eynde onser scheppinge? **W**e weten / daeruan wy gantschelijck zyn afghewent / op dat wy van onse ellendighe conditie walghende / suchen: ende suchtende na de verloren weerdicheydt haecten. Als wy segghen / dat de mensche niet en behoort yet in hem seluē te sien / dat hem moedich make / so verstaen wy dat in hem niet en is / waerop hy soude hoouerdichlijck betrouwē. Daerom laet ons (soo het behaghetlijck is) de kennisse zijns selfs / die de mensche behoort te hebben / aldus deelen / dat hy ten eersten ouerlegghet tot wat eynde hy gheschapen zy / ende niet eerlijcke gauen begaef / op dat hy door dese bedenkinghe tot den dienst Godts / ende het toecomende leuē verweert worde. Daer na sal hy zyn macht / ofte pimmers gebreck der macht ouerlegghen: op dat hy dese aensiende / gheheel vernieticht ende beschaemt worde. De eerste aenmerkinghe dient daertoe / dat hy bekenne wat hy behoort te doen. De andere / op dat hy bekenne wat macht hy

heeft om dat te doen. Aan dese beyde sal van ons ghehandelt worden / alsoo als de ordeninghe om te leeren eyscht.

Dewijle de misdaedt niet licht / maer seer grouwelijck moet sijn / die Godt soo strengheijck heeft gestraft / soo moeten wy aenmercken hoe danich de sonde in Adams val gheweest zy / die de grouwelijcke wzake Godts ouer het gheheel menschelijck geslachte heeft ontfeken. Het is kindisch dat men ghewoonlijck heeft gheleert van Adams ghulicheydt: ghelijck of de sonna ende het hooft aller deuchden hadde daerin ghelegghen gheweest / dat hy hem soude van een vrucht onthouden hebben / als hy op allen zijden oueruloedichlijck hadde al wat lustich ende begheerlijck was / en als in soo geluckige vruchtbaerheyt der aerde / niet alleenlijck vele / maer oock menigherley dingen warē tot wellust. So moeten dan dieper sien / wat de verbiedinghe des booms des wetēschaps des goets ende quaets / was een beproeuinghe der gehoozsaemheyt / om dat Adam ghehoorzaem zijnde / sou de bewijzen dat hy gheeren was onder de heerschappie godts. De naem selue bewijst dat sulck ghebodt een ander eynde hadde / dan dat de mensche soude niet zyn conditie te brede zyn / en hem seluen niet hoogher verheffen. Ende de beloeftē waer dooz hem was gheboden een ewich leuen te hopen / so langhe hy van den boom des leuens ate: ende wederom de grouwelijcke vercondinghe des doods / wanneer hy soude van den boom des wetēschaps des goets ende quaets smaken / dese dinghen dienden tot beproeuinghe ende oefeninghe zijns gheloofs. Hierwt is het licht te verstaen / op wat wijse ende maniere Adam heeft de toornicheyt Godts op hem verweckt. Augustinus en gheuoelt niet qualijck / als hy seght / dat de hoouerdicheyt zy het beghin alles quads gheweest. Want hadde de mensche niet dooz eergherieheyt hem seluen hoogher verheuen dan het betaemde / ende dan hem gheoorloest

Gen. 3. a
1.Ro. 5. d.
19.

oorloeft was / soo hadde hy mogen in synen graet blijven. *ſp* ochtās moet men een volcomender beschrijvinghe nemen tot de wijsē der versoekinghe die *W*hofes schrijft. Want dewijle het wijsē wordt met de listicheyt der slange door onghelooouicheydt afgeleyt van het woort *G*odts / soo schijnt nu dat de ongheloorfaemheyt zy het begyn des vals geweest. Dit selue beueſticht ooc *P*aulus / schrijvende / dz alle menschen zijn door eenes ongheloorfaemheyt verdozen. *H*ē moet noch tans oock mede aenmerckē dat de eerste mensche is van de heerschappie *G*odts afgheweken / om dat hy niet alleenlijck en is door de verlockinghe des duyuels beweect / maer oock de waerheyt veracht / ende tot de leughen gheweken is. Ende hoerwaer als het woort *G*odts veracht wort / soo wordt oock alle de eere ende hreſe verworpen / diemen hem is schuldich; want anders en is zijn maesteyt niet onder ons / noch zijn dienst en blijft niet onghescheydt; ten zy dz wy zijn woortd waarnemen ende daerop staē. Daerom is de onghelooouicheyt een wortel der afwijckinge geweest. *H*ic wort is de eergiericheyt ende de hoouerdicheyt gecomen / by de welcke oock was ondanchaerheyt / om dat *A*dam meer begeerende dan geoorloeft was / heeft soo groote mildicheyt *G*odts daer mede hy begaest was / onweerdichlijck veracht. Dit was een ongesichte godtloosheyt / dat het den aerdische mensche weynich scheen na de ghelijcke nisse *G*odts gemaect te syne / maer wilde oock enen zijn ghelijc *G*odt. *I*st dat de afwijckinge door de welcke de mensche hem seluen van de heerschappie zijns *S*cheppers ontreckt / ende zijn iock dertelijck verworpt / is een schandelijcke ende gronwelijcke hoochheyt / soo wardt *A*dams sonde te vergheefs vercleyn. Hoe wel het en was gheen slechte afwijckinge / maer met schandelijcke lasteringe *G*odts vermengt / dewijle sy des duyuels valsche beschuldighe aennamen / door de welcke *G*odt

werdt van leughen / haet / ende boosheyt beschuldicht. *S*omma het ongheloooue was oorsake der eergiericheyt; ende de eergiericheyt was de moeder der hardneckeicheyt / dat de menschen de hreſe *G* *D* *D* *S* aflegghende / hen seluen hebben wechgheworpen / waer henen sy door haer boose begheerte ghedreuen worden. *M*acrom leert *B*ernardus wel ende recht / dat de deure der salicheyt ons woortd gheopent als wy huyden het *E*uangelium in onse ooren ontfanghen: ghelijck door de selue vensters de doot werdt ingelaten / doe sy vordenden duyvel open stonde. Want *A*dam en soude nemmermeer besaen hebben teghen het beuel *G* *D* *D* *S* te doen / hadde hy niet den woorden *G*odts onghelooouich gheweest. *W*oorwaer de beste thoom om alle genegentheden recht te marighen / was dit gevoelen / dat niet beters en is dan met gehoorfaemheyt der geboden *G*odts hem seluen oefenen in rechtueerdicheyt: ende dat de opperste geluckicheyt zy van *G*ode bemind te syne. *S*o heeft dan de mensche door des duyuels lasteringhen verleydt zijnde / alle de eerlicheyt *G*odts (soo veel in hem was) te niet ghemaect.

Ghelijck het leuen des gheestelijcken *A*dams was met synen schepper bereenicht te blijven: alsoo is de verurendinge daer van de doot der ziele. Ende het en is gheen wonder / dat hy zijn gheslachte heeft verdozen door zijn afwijckinge / dewijle hy de gantsche orden der natuere heeft verkeert / in den hemel ende op de aerde. *P*aulus seyd dat alle de creatueren suchten der verberminghe onderworpen zijnde niet willens. *I*st datmen de oorsake soekt / sonder twijfel sy dragen een deel der straffe die de mensche heeft verdient / tot wiens gebruyck sy gheschapen waren. Waerom de wijsē de veruolckinge die haer in alle eynden der werelt bestreect / is alomme opwaerts ende nederwaerts tot des mensches schuldte gecomen / so en is het geen wonder dat sy oock is op

Ro. 8. d.
22.

op alle syne nacomers ghecomen.

Daerom na dat het hemelſche beeft is in hem gheſcheepndt gheweest / ſoo en heeft niet alleen hy de ſtraffe ghedza-

ghen / dat in de ſtede der wyſheyt / macht / heylicheydt / warachticheydt /

ende rechtueerdicheydt / (niet welcke vercierringhen hy beedeet was) zijn

ſeer boose peſten ghecomen / als blindheyt / onmacht / onreynicheyt / ydelheyt

ende onrechtueerdicheydt : maer hy heeft oock zijn gheſlachte in de ſelue

ellenlicheit verwerret ende verſoncken. Dit is dat eruelijke verderf / het

welcke de oude hebben erfſonde ghe-

naemt / verſtaende onder den naem / Sonde / de verdraeptheyt der natuere / die te boozen goetdende reyn was.

Ende van deſe ſaecke is onder hen veel ſtrijds gheweest / dewijle gheen

dinck booz het ghemeyn gheuoelen

breemder en was / dan dat alle men-

ſchen ſouden ſchuldich zijn om eenes menſches ſchuld / ende dat de ſonde

ſonde alſoo ghemeyn worden. Ende dit ſchijnt de oorſaecke te ſyne waer-

om de oude leeraers der Ghemeyn- te hebben dit hoofſtuck alleenlijck

duyſterlijck aengheroert / oft ymmers niet ſoo claerlijck verghelpeyt als het

betreunde. Nochtans en heeft deſe verſaechtheyt niet verhindert De-

lagium boort te comen: wiens onheyligh gedichtſel was / dat Adam heeft

alleenlijck tot zijn ſchade gefondicht / ende den nacomeren gheen achterdeel

gedaen. Te weten / de duyſel heeft met deſe liſticheyt de crancheit der-

kende / gheſocht ongheneſelicheit te maken. Ende als hy overwonnen wordt

door openbaer ghetygheniffe der Schryffture / dat de ſonde is vanden

eerſten menſche ghecomen op alle de nacomers : ſoo heeft hy een wtulucht

genomen / dat het is op hen gecomen door nauoſgheinge / maer niet door ge-

nereringe. Daerom hebben goede mānen (ende boornemelijck Auguſtinus)

gearbeyt / om te bewijſen dat de menſchen niet en worden door aenghenomen boosheyt verdozen / maer dat ſy

de onreynicheyt van moeders buyck

mede brenghen. Het welcke te verſa-

ke / was een ſeer groote onbeſchaem-

heyt. Maer niemant en ſal de licht-

ueerdich der Delagianē en Celeſtia-

nē verwonderē / die wt des heylighen

Auguſtini boeckē verſtaen heeft / hoe

gantsche onbeſchaēde beeste ſy in alle

andere dingen geweest zijn. Het en is

boozwaer niet twijfelachtich / dz Da-

uid belijt / dat hy is in ongerechtighe-

de gegenerceert / en van zijn moeder in

ſonden ontfanghen. Hy en ſtraft daer

noch zijns baders / noch zijns moeders

misbaet / maer verhaelt de belijdinghe

zijnder eygener verdraepthz vā moe-

ders buyce aen / op dz hy alſo de goedicheyt

Godts tot hē / bet prijſe. Jb de

wijle het ſeker is / dat dit niet en is in

Dauidē een ſonderlijck noch wtne-

me de dinck buyten andere menſchen / ſoo

volcht daer wt / dat de gemeyn condi-

cie des menſchelijckē geſlachts / wort

in zijn exempel beteekent. Soo dan

wy alle die zijn vā de onſuyueren zade

aſgecomē / wordē beſmet geboren met

de ſinette der ſonderia wy zijn ontrep-

nicht ende beuleckt booz het aenſchijn

Godts / eer wy het licht deſes leuens

aenſien. Want wie ſoude eenē repnen

menſche gheuen van enen onreynen

zade? Niet een boozwaer / ghelijck in

het boeck Job 14.

Delagi-
us,

Rom. 5.
b. 12.

Pa. 5. 1.
b. 7.

Job. 14.
a. 4.
6

Ro. 5. b.
12.

de

de de doodt (de welcke is tot alle menschen door ghegaen/dewyle sy alle gesondicht hebben:) also is ons door de ghenade Christi de rechtueerdicheyt ende het leuen wedergebracht. Wat sullen de Delagianen hier teghen segghen/ dat Adams sonde is door naulghinghe verbruydt? hebben wy dan wt de rechtueerdicheydt Christi anders gheen voordeel/ dā dat sy ons is tot een exempel doorgheset om na te volghen? Wie soude soo grooten kerckroof lijden? Ist dat het sonder twijfel is/ dat de rechtueerdicheydt Christi/ende daer wt het leuen/ onse is door mededeelinghe: soo volcht daer wt/ dat beyde rechtueerdicheydt ende leuen zy alsoo in Adam verloren gheueest/ dat sy in Christo weder ghecreghen worden: ende dat de sonde ende de doot alsoo zyn door Adam inghegecomē/ dat sy door Christum te niete worden. De woorden en zyn niet duysser/ dat vele door de ghehoorsaemheyt Christi gherechtueerdicht worden/ ghelijc sy door Adams ongehoorsaemheyt waren tot sondaers gheset. Ende dat daerom tusschen hen beyden dese relacie en verghelijkinghe zy/ te weten/ dat Adam ons heeft en zyn verders verstrickt/ ende Christus heeft ons door zyn ghenade wedergebracht tot salicheydt. Ick meyne dat in soo claer een licht der waerheyt/geen langher noch arbedelicker bewysinghe nodich en is. Also oock in den eersten sendtbrief tot de Corinthē/ als hy wil de godtsalighe in het betrouwen der wederopstandinghe beuestighen/ soo bewijst hy dat het leue woerd in Christo wedergheregen/ dwelck in Adam was verloren. Die betuycht dat wy alle zyn in Adā gestorū/ die betuycht oock mede opentlick dat wy alle in hē zyn niet mer der sonde besmet. Want de verdoemnisse en soude tot die niet comen/ die gheen schuld der ongherechtheit en hadden. Maer men can niet claerlijcker verstaen wat hy wil/ dan wt het aensent des anderē deels/ daer hy leert dat de hope des leuens is wedergegeuen in Christo. Idē wetmen

wel ghenoech/ dat dit niet anders en gheschiet dan als Christus door die wonderlijcke mededeelinghe de cracht zinder rechtueerdicheyt in ons stort: ghelijc erghens geschreuen is/ dat de gheest ons is het leuen om der rechtueerdicheyt wille. Daerom en mach oock dit niet anders wtghelept worden/ dat geseyt is/ dat wy in Adam doot zyn/ dan dat hy sondigende/ niet en heeft hem seluen alleenlijc in dat immer ende verderf ghesworpe/ maer heeft oock onse natuere tot ghelijcken val ghebracht. Ende dat niet door zyn sonde alleenlijc/ als die niet en sonde ons toebehooren/ maer om dat hy het gantsche zaet heeft met dat ghebreck daer in hy gheuallen is/ besmet. Want anders en souden die woorden Pauli niet besaen dat alle menschen zyn van natuere kinderen des toores/ waert dat sy niet alreede in des moeders buick veruloeckt en waren. Ende dat daer ghesproken woerd van der natuere/ niet ghelijc die is van Godt ghemaect/ maer ghelijc sy is in Adam verdoene/ dat is licht te verstaen. Wat het en betraemt niet datmē soude Godt den Autoor des doots maken. Soo heeft dan Adam hem seluen also verdozen/ dat de besmettinghe daer van is op alle de nacomers gecomen. Ende de Hemelsche richter selue/ namelijc Christus/ betuycht ghenoech dat alle menschen worden boos ende gheborelijc ghebozen/ als hy seyd/ dat al wat wt vleesch ghebozen is/ vleesch is/ ende dat daer om de deure des hemelschen leuens is allen menschen ghesloten/ tot dat sy wedergebozen zyn.

Ende om dese sake te verstaen/ en ist niet noodich benaudelijc te disputeren (daermede de Dude hen seluen niet weynich gequelt en hebben) oft de ziele des soons coemt wt de ziele des vaders/ om dat de onreynicheydt is boornelijc in de ziele ghelegen. Wy moeten daermede te brede zyn/ dat de Heere de gauen daermede hy de menschelijcke natuere wilde vercleere/ heeft Adam te bewaren ghegheuen. Ende

Rom. 5.
2. 12.

1. cor. 15
2. 12.

Rom. 8. 10.

Eph. 1. 3.

Joan. 3. 6.

Ende dat Adam daerom als hy die ontfangen gauen heeft verloren / niet en heeft die voor hem seluen alleenlijc / maer oock voor ons allen verloren. Wie sal bā de afcomste der ziele sochtuudich zijn / als hy hoort dat Adam die gauen die hy verloren heeft / also wel voor ons als voor hem selue ontfangen hadde : ende dat sy niet en waren alleenlijc eenen mensche ghegheuen / maer der gantscher menscheijcker natuere toe gheschiedt : Daerom en ist geen wonder / dat de natuere wort naecht ende arm gelaten na dat Adam is van syne gauen berooft : dewijle die besmettinghe der sonde daer mede hy besmet was / is in de natuere ghebleuen. Soo zijn dan van eenen verdozen wortel / verdozen tacken ghecomen / die oock haer verdozenheyt hebben voort gegeuen in andere spruyten die wt hen zijn gherezen . Want de kinderen zijn alsoo in den vader verdozen / dat sy oock haren nacomeren hebbē verdozenheyt aengebracht : dat is / de oorspronck der verdozenheyt is alsoo in Adam gheweest / dat sy sonder ophouden van de voorouders in de nacomers vloeyt. Want de verdozenheyt ofte smette en heeft haer oorsake niet inde substantie des vleeschs / ofte der ziele / maer om dat het alsoo van Godt verordent was / dat de eerste mensche sonde de gauen die hem ghegheuen waren / alsoo wel voor hē als voor syne nacomers houden ofte verliezen. Dat de Delagiaten segghen / dat het der waerheyt nighelijc en is / dat de kinderen verdozenheyt hebben van godtsalighe onderen / de wijle sy meer behoorden door der seluer repnicheyt gheplicht te worden : dit wort lichtelijc wederleydt . Want sy en comen niet van hare geestelijche wedergeboorte / maer van de vleeschelijche geboorte. Daerom / gelijc Augustinus seyt / Noch de verdoemde ongelooighe / noch de gerechtuerdiche ghelooighe en genereren geene rechtuerdiche / maer verdoemde kinderē : want sy genereren wt verdozen natuere. Ende dat de kin-

ders eenichsins der ouderē heyligheyt deelachtich worden / dat is een sonderlinghe seggeninge des volcs Godts / de welcke niet en verhindert dat die eerste ende alghemeyn veruolckinge des menschelijcke geslachts voort gaet. Want de schuld is wt der natuere : maer de heyligmaekinghe wt ghenade bouen natuere.

Ende op dat dit niet en zy van een onseker ende onbekende saecke gesproken / soo sullen wy de erfsonde beschijue. Maer ick en hebbe niet voort ghenomen alle de beschijuinghen die van de schrijuers ghesleit zijn / te ouerlegghen : maer wil eene alleenlijc voortbrengen / die my schijnt seer wel met der waerheyt ouereen te comen. Soo schijnt dan de erfsonde te zyn een cruelijcke verdozenheyt / ende verdozenheyt onser natuere / in alle de deelen der ziele wtgestort / de welcke de menschen ten eerste maect der rooznicheyt (Godts onderworpen) ende ten anderen bruchten in ons voortbrengen / de welcke de Schrijtuere naemt bruchten des vleeschs. En dit is dz Paulus dickmael naemt sonde. Ende de wercken die daer wt rijzen / als ouerspel / hoererie / dieft / haet / dootslagen / brasserijghē / naemt hy (na de wijsē) bruchten der sonde : hoe wel die alomne in de Schrijtuere / ende oock van Paulo selue worden oec sonden genacmt . Soo moetmen dan dese twee verschedentlijc aenmercken : te weten / dat wy alsoo in alle deelen onser natuere verdozen ende verdozen zijnde / wt om sulcke verdozinghe alleenlijc te rechte verdoes ende overwonnen zijn voor Godt / den welcken niet aengenacmt en is dan rechtuerdicheyt / onnosseheyt ende repnicheyt. En dit en is niet een beschuldiginghe door eens anders misdact. Want alsin seyt dat wy zijn door Adā sonde schuldich geworden in het oordeel Godts / dat en is niet alsoo te nemen / ghelijc of wy bytē onse verdienste de schuld sonder misdact doegen : maer dewijle wy voort zijn ouertredinghe zijn met de veruolckinge

8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Gal. 5. c.
19.

Lib. con-
tra Pe-
lag. et
Caelest.

Beleest /

Cum ali
bi sepe/
tū vero
3. de pet-
catōrum
meritis. et
rem. cap.
8.
Ro. 5. b.
12.

beleeft / so wort bā hē gesept / dat hy
ons heeft daervā verslucht. Nochtā
is van hem niet alleenlyck de straffe
op ons ghecomen / maer die pestē die
van hem is in ons ghecomen / blijft in
ons / de welcke te rechte gheschiet
wordt. Daerom hoe wel Augustinus
dit dickmael naemyt een vromde son-
de (om de claerlijcker te bewyfen dat
sy door de genereringe in ons comt)
so betuycht hy nochtans oock mede
dat sy eenen pēghelijcken eyghen is.
Ende de Apostel selue betuycht seer
duydelyck / dat de doot daerom is o-
uer alle menschen ghecomen / om dat
sy alle gesondicht hebben / dat is / in de
erffonde verslucht / ende niet haer
smetten ontreplicht zijn. Ende daer-
om zijn oock de kinderken hoe wel
sy haer verdoemenisse mede brengen
van moeders buyck / niet door eens
anders misdaet / maer door haer ey-
ghen seyl verbonden. Want hoe wel
sy noch niet en hebben eenighe vrucht
haer oet ongheerlicheydt voortghe-
bracht / soo hebben sy nochtans het
zaet in hen belloten: is haer gātsche na-
tuere is eenichsins een zaet der sonde:
en daerom en cā sy niet anders dā ha-
telijc ende gruwelijc zijn voor Godt.
Waarwt oock volcht / dā sy voor Godt
eyghentlijck wort sonde gheacht: wāt
daer en soude geen verdoeminge zijn
sonder schuld. Daer na coemt hier
toe het ander / te wetē / dat dese verdo-
emtheit nēmermeer in ons en rust /
maer sonder ophoude nieuwe vruchte
baert / te weten / die wercken des
bleeschs die wy bouē beschreuen heb-
bē / gelijck een brādende ouen / blāme
ende boncken wtworpt / ofte ghelijck
een fonteyne sonder ophouden water
wtgeeft. Daerom die de erffonde bes-
chryue dā sy is het gheueck der crue-
lijcker rechtuerdicheydt / die behoorde
in ons te yne: die veruāt wel al wat
in de sake is / maer en hebben nochtā
de cracht daeruan niet duydelyck ghe-
noech wtghedruckt. Want onse na-
tuere en is niet alleenlijck ydel ende
arm van het goede / maer is so vrucht-
baer en vol alles quaedes / dā sy niet en

can ledich zijn. Die gheseydt hebben
dat de erffonde is boose begheerlic-
heyt / die en hebben gheen wort ghe-
bruyet dat te vromde was / soo verre
men daer by seyde (dweleke van velen
niet en wort toeghelaten) dat al wat
in den mensche is / bā den versāde aen
tot den wille / ende van de ziele tot het
bleesch toe / is van dese begheerlijckheyt
gheheel besmet: ofte om coztelijcker te
segghen / dat de gantsche mensche in
hem seluen niet anders en zy dan be-
gheerlijckheyt.

Daerom hebbe ick gheseyt dat alle
de deelen der ziele zijn van der sonde
beseten gheweest / bā dat Adam is van
de fonteyne der rechtuerdicheydt afge-
woeken. Want niet alleenlijck en heeft
hem de onderste in st verlost / maer het
opperste ende sterckste der ziele was
niet onsprekelycke goddeloosheyt bese-
ten / ende de hoouerlicheydt is tot in
het binnenste des herten ghecomen: so
dat het crancheyt en dwaelheyt is / dat
sinnighe de verdoemtheit die daer
wt is gecomē / niet voorder dā tot het
sinnelijck geuoelen en strecken / ofte die
den oorspronck ofte boncke namē / daer
door alleenlijck het deel dat sy sinne-
lijckheyt namen / wort tot sonde ver-
lost / verweckt ende ghetrockē. Hier
in heeft Petrus Lombardus eē groo-
te onwetentheyt gheopenbaert / de
welcke den sate deser verdoemtheit
soeckende / seyt dat sy is in het bleesch
(ende neemt Paulus tot een ghetuy-
ge daeruan) niet eygentlijc / maer om
dat sy in het bleesch meer ghesien
wordt. Daer Paulus en beteeckent
niet alleenlijck een deel der ziele / maer
de ghehele natuere / de welcke hy siet
teghen de ghenade die bouen natuere
is. Ende Paulus neemt alle twyfe-
linghe wech leerende dat de verdo-
emtheit niet en si in een deel alleē-
lijck / maer dat in den mēsche niet repē
en is / noch onuerdōuen bā die doot-
lijcke pestē. Want als hy van de ghe-
breckelijcke natuere handelt / en ver-
doent hy niet alleenlijc de ongheregel-
der roeringhen des lust die hen seluen
vertoonē / maer wil voornemelijck
seggen

segghen / dat het verstant is der blindheyt / ende het herte der boosheyt on-
derwoopen. Ende dat derde capittel
tot de ionenien en is niet anders dā
een beschrijvinghe der erfsonde. Dit
wordt claerder wt de vernieuwinge.
Want de Gheest die teghen den ou-
den mensche gheselt woort / en betree-
kent niet alleenlic de genade / door de
welcke het sunnelijcke ofte onderste
deel der ziele ghebetert woort / maer
vernaet een volcomen vernieuwinghe
aller deelen. En daerom beueelt Pau-
lus niet alleenlic die groue lusten te
niet te maecten / maer oock door den
geest des verstants te vernieuwē; ge-
lijck hy oock ergens ons beueelt te
veranderen in nieuwichheit des ver-
stants. Waer wt oec volcht / dat het
selue deel daer in de edelheit der ziele
aldermeest haren schijn gheeft / niet al-
leenlic en is ghewont / maer oock
alsoo verdozen / dat het noot heeft
niet alleenlic gedeyt te wordē / maer
byna een ander natuere aen te doene.
Hoe verre beyde het verstant en het
herte is van der sonde beferen / dat sul-
len wy hier na sien. Ic hebbe hier wil-
len alleenlic met corte woorden aen-
roeren / dat de gantsche mensche is vā
den hooft tot de voeten / also als van
een bloet oueruallen ende ouerloo-
pen dat gheen deel vñ en zy van der
sonde: ende dat daerom al wat vā hem
coemt / is sonde gerekent. Aldus seyt
Paulus dat alle de ghesinthen des
bleefs / ofte ghedachten / zijn by-
andschap teghen Godt / ende daerom
de doot.

10. Iact nū die gaen / die besaen hare
seylen Gode op te legghen / om dat wy
segghen dat de menschen zijn wt der
natuere ghebreckelijck. Sy soecken
verkeerdelijc het Werk Gods in ha-
re besmettinge / het welcke sy behoort
den in Adams nature doe sy noch ge-
heel ende ongheschiedt was / gesocht
te hebben. So is dan onse verderf van
de schult onses bleefs / ende niet
van Godt: de wijle wy niet anders
en verderuen / dan om dat / dat wy
zijns van onse eerste condicie afghen-

weken ende beraerd. Ende dat oock
hier niet pemandt teghen en roepe / dat
Godt hadde moghen onse salicheyt
beter boozien / hadde hy Adams val
verhindert. Want dese tegenwoor-
pige moeten de Godtsalige herten en
de staute curieusheit die daer in is /
verwoopen / ende sy behoort oock tot
de verborghentheit der predestinacie /
waer van hier na te harer plaetse sal
ghelandelt worden. Daerom sullen
wy ghedencken dat wy onse val mee-
ten der verborghentheit onser natuere
toeschrijven / op dat wy Godt dē Au-
toot der natuere niet daernede en be-
schuldighen. Het is vast dat die doot-
lijcke wonde is in de natuere / maer
daer is groot onderscheit in / of die er-
gens vā is daerin gecomen / ofte of sy
is vā den beginne aen daerin geweest.
Ij. v is het openbaer dat sy is door de
sonde daer in gheslaghen. Daerom en
hebben wy ons niet te beclagen / an-
ders dan van onseluen / het welcke de
Schrifture heeft neersichelijc betree-
kent. Want Ecclesiastes seyt / Ick
weet dit / dat Godt heeft de mensche
recht ghemaect: maer sy hebben hem
seluen vele vonden ghesocht. Het is
clær datmen behoort alleenlic dē men-
sche zijn verderf tot de schrijuen / de
wijle hy rechticheydt vercregen heb-
bende door de mildicheyt Gods / is
door zijns seifs onanicheydt in pei-
cheyt gheualen.

So segghen wy dan dat de mensche
is verdozen door natuerlijcke gebre-
ckelijckheit / de welcke nochtans niet
en is vā naturre ghecomen. Wy seg-
gen dat sy niet en is van de nature ge-
comen / om te kennen te gheuen dat sy
meer is een qualiteyt ofte hoedanich-
heyt die den mensche is aengeheco-
men / dan een substantie eyghenschap
die van den beginne soude in de men-
sche ghemaect zijn. Ende wy seg-
ghen nochtans dat sy natuerlijc is /
op dat niemant en dencke dat sy door
hoofte ghewoonte woort vercreghen /
dewyle sy niet eruchicken rechte heeft
alle menschen beuangen. Ende dit
en doen wy niet sonder Autoot /

Ij ij want

Eph. 4.
e. 23.

Rom. 12
a. 2.

Roma. 8
b. 7.

Eph. 2. a
3.

Want om dese selue oorsaecke leert Paulus / dat wy alle van natuere zijn kinderen des toorns. Hoe soude Godt op zijn alderedelste creatuere toornich zijn / den welcken oock syne swacke wercken behaghen? Maer hy is meer toornich ouer de verderuinghe zijns wercks / dan ouer zijn werck. Daerom ist dat de mensche niet onwyselijck en wordt om de verdorue natuere geseyt natuerlijck grouwelijck te zijne door Godt / soo en sal hy oock niet onbegrijpelijck gheseyt worden / natuerlijck verdraept ende ghebreckelijck te zijne: gheijck oock Augustinus hem niet en ontsiet (aenghesien de verdoruen natuere) te segghen dat de sonden natuerlijck zijn / die nootzakelijck in onse vleesch regneeren daer de ghenade Godts niet is. Aldus woort dz dwase ghedichtsel der Manicheen te niet / de welcke een substantiale boosheit in den mensche dichtende / hebbe bestaen oock eenen anderen schepper daertoe te dichten / om dat sy niet en souden schijnen de cause ende het beghin des quaedts Gode toe te schrijuen.

Het ij. Capittel.

Dat de mensche nu is van de vrijheyte des goetdunkens berooft, ende tot ellendighe dinstbaerheyt ghecomen.

De wijse wy ghesien hebben dat de heerschappie der sonde / van dat sy den eersten mensche haer heeft onderworpen / niet alleenlijck haer en bestrect ouer het gantsche menscheelijck gheslachte / maer oock gantscheelijck eene peghelijcke ziele best: soo moeten wy nu naerder ondersoecken / of wy (na dat wy tot dese dienstbaerheyt ghecomen) zijn van alle vrijheyde berooft: ende ist dat noch eenich deelken is ouergebleuen / hoe verre zijn cracht haer bestrect. Maer op dat wy te lichtelijcker tot de claerheyt deser waerheyt comen / soo wil ick cortelijck een merck voor ooghen setten / tot het welcke de gantsche sonna hier van

moet gheschiedt worden. Ende dit sal de beste middel zijn om dwalingen te vermijden / ist dat wy de perijckele aenmercken die op beyde zijden zijn. Want als den mensche alle rechticheyt wordt benomen / soo neemt hy terstot daer wt oorsaecke tot ledicheyt: ende dewijle hy gheseyt wort gheen macht te hebben tot de oefeninghe der rechticheyt: so en bjaecht hy daer na niet / ghelijc of het hem nu niet aen en ghinghe. Wederom en mach hen niet (hoe weynich het zy) toegeschieden worden / sonder Gode zijn eere te benemen / ende den mensche niet lichtueerdich betrouwen te swacke. Daerom op dat wy aen dese steenroetsen niet schipbrecke en lijden / soo moeten wy desen loop houden / te weten / dat de mensche onderwesen zijnde dat in hem niet goeds en is / ende dat hy van allen zijden is met ellendighen noot omringt / geleert worde nochtans na dat goet daer van hy ydel is / ende na die vrijheyte daeruan hy berooft is / te staenende dat hy scherpelijcker wt die luycheyt verweckt worde / dan of men hem dichte met seer groote macht worden te zijne. Hoe nootzakelijck dit laetste is / dat siet een peghelijck wel. Maer van het eerste sie ick dat meer menschen twijfelen dan het betacnde. Want als dit buyten twijfelinghe is gheset / datmen den mensche niet en moet yet van het syne beneemen / so moet het openbaer zijn / hoe deel daer aen geleghen is / dat hem de valsche roeminge benomen worde. Want ist dat ooc doe niet en is den mensche toeghelaten op hē seldien te roemen / als hy door de mildicheyt Godts was niet seer groote gauen verciert / hoe seer betaeft het hem nu vernedert te worden / als hy om zijnder ondankbaerheyt wille is wt die wtneemende eerlijckheyt berooft tot in de waterse schandelijckheyt. Ick segghe dat te dien tijde doe hy in de opperste eere was / de Schriftuere hem anders niet toe een schrijft dan dat hy is gheschapen na het beelde Godts: waer mede sy te kennen gheeft / dat hy niet door zijn eygen

Hec duo
precipua
nota. Au-
gustinus
epist 47.
et in Jo.
cap. 12.

eygen goet/maer door de gaue Godts gheluckich was. Wat sal hy dan nu doen/ anders dan dat hy nu van akerelichheyt naect ende berooft zijn- de/ Godt bekenne / voer wiens wel- daet hy niet en conde danckbaer zijn doe hy den rijckdom zijnder genade o- ueruloedichlyck hadde : ende dat hy hem minners nu door de belijdinghe zijnder eyghener armoede cere / den welcken hy niet en heeft door de be- kenninghe zijnder weltdaden gheert. Het is oock ons alsoo seer nut / als het grootelijcks dient tot de cere. Godts/ dat ons alle lof der wijsheyt ende macht afghetrocken worde : soo dat die onsen dat niet kerckroof vercie- ren/ die ons yet sonder waerheyt toes- schijuen. Want al sinen ons leert door onse eyghen cracht strijden/ wat doet- men anders dan dat men ons op eenen rietstock hooghe verheft / op dat wy tersont als die breekt / nederuallen? Hoewel onse macht wordt noch te seer ghepriesen / als sy by enen rietstock wordt vergheliken. Want het is root al wat de ydele menschen daer van ge- dicht hebben ende clappe. Daerom en wordt niet sonder oopsaecke dese scho- ne reden soo dickmael van Augustino verhaelt / te weten/ dat het vrije goet- dunchē meer wordt door syne besche- mers afgheworpen ende verdozen/ dan beuesticht ofte versterckt. Dit hebbe ick moeten segghen eer ick tot dese sake come / om sommigher men- schen wille/ die dese gantsche hande- linghe (die nochtans in de religie seer noodich / en ons seer nut is) seer ha- ten/ ghelijck of sy niet alleentlick te vergheefs/maer oock sozghelijck wa- re/ als sy hoozen dat de menschelijcke macht wort gantschelijck te niet ghe- maect / op dat de cracht godts in den mensche beuesticht worde.

De wijle wy swernich bouen ge-
2 seyt hebben / dat de machten der ziele
zijn ghelegghen in het verstant ende in
het herte: soo laet ons nu aenmercken
wat dese twee deelen vermoghen. De
Philosophen segghen voerwaer met
grooter eendrachticheyt / dat de reden

at in het verstant / om ghelijck een
sachel in allerley ractslaghen te lichtē/
ende om ghelijck een coninginne den
wille te regereen. Want sy also is met
godtlijcken lichte begaest / dat sy seer
wel can raden: ende sulcke cracht heeft
dat hy seer wel can regereen. Hieren-
teghen dat het gheuoelen ofte de sin-
nen zijn als slaperich ende qualijc sien-
de/ soo dat sy alrijts ter aerden crup-
pen ende in groue dinghen becommert
zijn/ ende hen seluen nemmermeer op
en heffen tot swarachtich verstandt.
Wat de lust (als hy wil der reden ge-
hoorsaem zijn / ende hem niet en laet
den sinnen onderworpen) gheueghen
is tot oefeninghe der deuchden / ende
den rechten wech houdt / ende veran-
dert wort in wille: maer is dat hy hē
seluen wech worpt tot dienstbaerheyt
der sinnen / dat hy dan daerdoor ver-
dozen wordt ende verkeert / soo dat
hy veraerd tot boose begheerlijchheyt.
Ende dewijle gantschelijck na hare
meyninghe de hoor-naemde machten
in de ziele zijn/ te weten/ het verstant/
het gheuoelen/ ofte de sinnen / ende de
lust ofte wille (welcke naem nu ghe-
woonlijcker ghebruyct wort) so seg-
ghen sy dat het verstant zy begaest
met der reden/ de welcke een seer goet-
de regester is / om wel ende salich-
lijck te leuen/ soo verre het hem seluen
in syne edelheyt houdt/ ende zijn na-
tuerlijcke macht ghebruyckt. Ende dz
zijn nederste regeringhe / de welcke
men naemt het gheuoelen ofte de sin-
nen (waer door hy wordt afghetroc-
ken tot dwalen ende qualijck sien)
sulck zy/ dat sy can door de reden ge-
teut / ende met der tijdt verdozen
worden. Ende den wille seile sy indē
den tusschen de redē en sinnen/ als die
vrij en haers selfs is / het zy om der
reden gehoorzaam te zijn/ het zy om hē
seluen den sinnen ouer te geuen.

Sy bekenen wel sijn tijds (te 3
weten door de beuindinghe ouerwon-
nen zijnde) met wat grooter arbeidt
ende swaricheydt het rijcke der reden
wordt in den mensche beuesticht / de
wijle hy wort nu met de gheuoelende
It ij der

Lib. 1.
de leg.
Lib. 3.
Tusc.
Quest.

der wellust gekittelt / nu niet enen
valschen schijn des goeds bedrogen /
nu niet onmatighe beroeringe swaer-
lyck gellaghen / ende als niet coorden
ofte zinnen (gelyck Plato seyt) tot
versceyden dinghen getrocken. Waer
om Cicero ooc seyt / dat die bonckens
die vā der natuere sijn gegheuen / door
verkeerde meyningen ende boose ze-
den terstont weghebluscht worden.
Maer als sulcke hechten ende cranc-
heeden hebben eenmael de herten der
menschen beseten / dan bekennen sy die
gheweldighe te zyne / dan dat men se
soude connen lichtelijck bedwingen: sy
en twyfelden oock niet die te verghel-
ycken met wyerde pcedē / die de reden
voorstelt ofte den boerman af ghe-
woopen hebbende / onmatighe dertel-
heyt bedriue. Nochtans setten sy dit
bupten twyfelinge / dat de deuchden
ende ondeuchden sijn in onse macht.
Want ist dat het (segghen sy) in onse
verkiekinghe is / dit ofte dat te doen /
soo is het oock in onse verkiekinghe
sulcks niet te doen . Ende wederom /
ist dat het in onse verkiekinghe is dat
niet te doe : so is het oock in onse ver-
kiekinghe dat te doen . Nu het schijnt
dat wy niet bijzer verkiekinghe doen
dat wy doen / ende laten dat wy la-
ten: Soo dan / ist dat wy yet goeds
doen als het ons belieft / so connen wy
dat laten : ende ist dat wy yet quaets
doen / dat connen wy oock blien . Ja
sommighe sijn tot sulcke dertel bij-
heyt ghecomen / dat sy seiden / dat
het wel der Goden gaeue is dat wy le-
ue: maer dz het onse gaeue is dz wy wel
ende heylighlyck leuen : waer wt oock
die woorden Ciceronis comen in den
persoon Cotte / dat noyt vernāt Godt
ghedanccht en heeft door de wijsheyt /
om dat een yeghelijck door hem seluen
deucht berriecht. Want om der deucht
wille (seyd hy) worden wy ghepre-
sen / ende in de deucht roeken wy: het
welcke niet en soude gheschien / ware
de deucht een gaeue Gods ende niet
wt ons. Ende woynich daer na : Dit
is aller menschen gheuoelen / dat men
de soetapne moet van G O D t be-

gheeren / maer de wijsheyt van hem
seluen nemen. So is dan dit de somma
des gheuoelens aller Philosophen /
dat de reden des menscheijcken ver-
standts ghenoechsaem is tot goede re-
geeringhe: ende dat de wille die daer
onder is / wel woert van de sinnen
tot quaet gheuoert / maer dat hy bijze
verkiekinghe hebbende / niet en can
berhindert worden de reden als sy-
nen leytman / in allen dinghen te vol-
ghen.

Onder de Christen oude Leeraers
ende Schrijuers der Christelijcker
ghemeente / en heeft niemant geweeft
die niet en bekēde dat de gesontheyt
der reden in den mensche is swaerlijck
door de sonde gewont / ende dz de wille
is seer in de boose begheerlijcheden
berweret: maer nochtans hebben ve-
le onder hen den Philosophen te veel
ghelijck gegheuen . Onder de welcke
schijnen de oude daerom de macht des
mensches also verheuen te hebben / om
dz sy niet en soude door de duydelijcke
belijdinghe der mischelijcker onmacht /
de Philosophen (teghen de welcke se
doen streden) tot spotten verwecken:
Ooch den bleesche (welck vā selfs veel
te traghe is tot goet) nieuwe oors-
sake tot luycheyt gheuen. So hebben
sy dan de leere der Christuere met
der Philosophen leeringhen half ge-
socht te vereenighen / om dat sy niet
en souden leeren dat den ghemeynen
geuoelen der menschen mochte breem
zijn: ende dat sy voornemelijck ghe-
socht hebben der luycheyt gheen
plaetse te gheuen / dat schijnt aen hare
woorden . Chrysostomus seyd er-
ghene / De wijshe Godt goet ende
quaet heeft in onse macht geset / soo
heeft hy bijze goetduncken der ver-
kiekinghe ghegheuen: ende en treckt
ons niet teghen onsen wille / maer om-
helst de gewillighe. Item / Dickmael
die quaat is / wordt goet / ist dat hy
wil: ende die goet is / bait door luy-
cheyt af / ende wordt boos: want de
heere heeft onse natuere gemaect bijze
goetduncken te hebben: ende hy en
leyt gheenen noot op: maer gheeft
bequaem

Oude A-
rist. lib. 3
Ethic. 6.
5.

Seneca.

Cicero
lib. 3. de
nat. deo-
rum,

Homil.
de probis
Iude.

Homil.
18. in
Gen.

Dial. 3.
contra
Pelag.

bequame middelen / ende laet het gheheel in des cranchen goetduncke ligghen. Jte / Ghelijck wy nemmermeer en connen yet wel doen / ten zy dat wy door Godts ghenade gheholpen worden: alsoo en sullen wy niet connen de hemelsche gonsse vercrigē / ten zy dat wy het onse daertoe brenghē. Izy hadden daer wat toe brenghen / op dat het niet gheheel en zy van de goddelijcke hulpe. Ende dit woort gebuyct hy seer ghewoonlijck / te weten / Laet ons dat onse daertoe brenghen / het ander sal Godt volbrēngē. Hiermede coemt ouer een dat Hieronymus seyt / dz het beginnen onse is / ende Godts het volbrēnghe: dat wy moeten toe brenghen dat wy connē / en Godt sal volbrēngē dat wy niet en connen. Hier siet ghy doorwaer dat sy niet sulcke woorden hebben tot de oefeninge der deucht de mensche meer toegheschreuen / dan het recht was: want sy meynden dat sy nā anders en konden die aengeboren traect heyt die in ons is / verwecken / hadden sy niet bewesen dat wy ooc daer door alleenlijck sondighen. Waer hoe geluckelijck sy dat ghedaen hebben / sullen wy hier na sien. Doorwaer dat dese redenen die wy nū verhaelt hebben / seer valsche sijn / dat sal terstont openbaer wesen. Ende hoe wel de Grieksch: boornemelijck / ende onder hen Chrysostomus sonderlinge / geen mate ghehouden en hebben in de verbesinghe der macht des menschelijcken willes / soo spreken nochtans alle de Jude (wegghenomen Augustinus) soo verandertelijck ofte wanckelijck / ofte onclaerlijck / datmen byna niet sekers en can wt hare boecken halen. Merom en sullen wy niet arbeiden om eens peghelijcks gheuoelen te verhaelen / mer sullen hier ende daer soo bocht wt eenen peghelijcken plucken / als de verclaringhe des ses handels sal schijnen te wysen. Die daer na zijn gecomen / zijn deen na den anderen tot ergheer gheuallen (dewile een peghelijck boor hem seluen sochte lof der scherpsinnicheit in de bescherminge

der menschelijcker natuere) tot dat de sake soo verre is gecomen / dat de gemeynen man ghemeint heeft dat de mensche zy alleenlijck aengancde het sinelijcke deel berdozen / ende de reden gantschelijck ghesont hebbe / ende ooc den wille ten meesten deele. Ende hierentusschen was dit in aller menschen mont / dat de natuerlijcke gauch in den mensche berdozen sijn / ende die wech ghenomen die bouen natuere waren. Waer tot wat eynde dit diende / heeft nau de honderste mensche een weynich gesmaect. Ick soude doorwaer niet dese woorden lichtelijck te brede sijn / als ick wilde claerlijck leeren hoe danich de verderuinghe der nature zy. Waer daer is veel aen gheleghen / dat het neersichlijck ouerlept worde wat de mensche bermach die in alle de deele zijnder natuere is berdozen / ende van de gauch die bouen natuere sijn / berooft. Soo hebben dan de gene die roemde hem seluen Christi Discipulen te zyne / veel te philosophelijck van dese sake gesproke. Wat dit woort vry goetduncken / is altyt by de Latijnsche ghebleuen / ghelijck of de mensche noch onuerdozē ware. Ende de Grietsche en hebben hen seluen niet gheschaemt een veel hoouerigher woort te gebuycken / te weten / autexousion / met welken woorde sy willen te kennen geue / dat de mensche de macht zijns selfs hadde in hem seluen. Daer om dewyle alle menschen / in ooc de gemeynē mā op desen gront gebracht sijn / dat de mensche vry goetdunckē heeft / en sommige onder hen die wilden wt nemēde schijnē / niet en weten hoe verre dit hē befreekt: soo sullē wy de cracht des woorts eerst ondersorcken / en daer na wt de eenvoudicheit der schrijtuere bewijfen / wat de mensche door zjn eygē natuere bermach tot goet ofte quaet. Hoe wel de naem vry goetdunckē in aller leeraerts boeckē diemael wort geuondē / so hebbe nochtā seer weynige beschreue / wat het vry goetdunckē zy. Origenes schijnt nochtā het eenē daer in sy alomē ouerē quatē gestelt te hebben /

Libro. 3.

Lib. 2.
sent. di-
stin. 24.

Part. 1.
quest. 83
art. 3.

hebben/als hy seyt/dat vñ goetduncken is macht der reden om goetd ofte quaet te onderscheyden/en macht des willes om goet en quaet te verkiezen. Augustinus comt oock niet hem ouer een als hy leert / dat vñ goetduncken is macht der reden ende des willes / waer door het goede wort wtuercoze door de hulpe der genade: en het quade door het verlaten der ghenade. Bernardus spreect duysterlijcker Willen=de scherpsinnelijc spreken / seggende / dz vñ goetdunckē is eē eendrachtichz om de onuerlijefelijcke vñghedyt des willes en onuermydelijck oordeel der reden. Dock en is Anselm beschij=ninghe niet claer ghenoech / de welcke seyt dat vñ goetdunckē is / een macht om rechticheyt te houdē om haer sels wille. Macro heeft Petrus Lombardus ende de Schoolische Leeraers / meer de beschijuinge Augustini aen=genomen om dat die claerder was / en de ghenade Góds niet wt en sloot / sonder de welcke zy sagen dat de wille in hem seluen niet ghenoechsaem en was voór hem seluen. Sy brenghen nochtā om selue het hare daerby / om dat sy meynde dz beter te zyne / ofte tot meerder verclaringe te dienē. Ten eersten comen sy daer in ouereen / dat de naem goetdunckē / meest der reden aengaet / wiens ampt is onderscheyt te maken tusschen goet en quaet / en dz het bywoort / vñ / eygentlic den wille toecoeimt / de welcke op beyden zijden can bnyghen. Daerom dewijle de vñghedyt eyghentlic den wille toequā / seyt Thomas de Aquino dat het seer wel ouereen coempt / datmen segghe dat vñ goetduncken zy een macht om te verkiezen / de welcke wel is wt het verstand ende den lust ofte wille brenngt / maer nochtā meer tot de lust gheneghen is. Ad hebben wy ghehoort waerin sy leeren de cracht des vñghen goetdunkens gelegen te zyne / te weten / in de reden en inden wille. Ad moeten wy ooc in het corte sien hoecuel sy dese twee dingē toeschij=nen.

S Sy pleghen gemeynlijck de nū=

del dinghen / te wetē / die tot het rijcke Góds niet en dienen / onder den vñghen raet des mensches te stellen: en de warachtiger rechtuerdicheyt der sonderlinghe ghenaden Góds / ende der gheestelijcker wederghewoorte toe te schijuen. Ende de Autoor des boecks van de roepinghe der Heydenen dit willende bewysen / sieldt vñgherley wille: te wetē / des gheuoelens ofte den sinnelijcken wille / ende den onredelijcken ende den gheestelijcken: ende hieruan seyt hy dat de twee eerste vñghen zijn inden mensche / ende dat de laetste is een werck des heylighen Gheests in den mensche. Of dit waer zy / dat sal te zijnder plaetse ghehandelt worden: want ick hebbe nu voór ghenomen cortelijc ander gheuoelen te verhalen / maer niet te wederlegghen. Hier wt coemt het dat de Schijuers / als sy bā het vñghen goetduncken handelen / niet en ondersceken wat het vermacht tot politische ofte wtwendighe wercken / maer wat het vermacht tot de ghehoorzaamheyt der godtlijcker Wet. Maer ick bekenne also dat dese laetste ondersoekingē nootfakelijck is / dat ick daerentusschen niet en achte dat die ander vñghant schelijck te vergheten. Ende van dit gheuoelen sal ick (ghelijc ick hope) goede oorsaken bewysen. Waer is een onderscheydinghe in de scholen ghebleuen / de welcke dierley vñghedyt telt / te weten / de eerste van den noot / de tweede van der sonde / en de derde van de ellendicheyt: ende dat de eerste hieruan alsoo wt der natuere in den mēsche is / dat sy gheen sijn en cā ontnomen worden: maer dat de twee andere zijn door de sonde verlozen. Dese onderscheydinghe neme ick gheerit aen / anders dā dat daer de noot wordt verkeerdelijc met bedwangh vermeēt: maer wat onderscheyt hiertusschen zy ende hoe nootfakelijck het zy aen te merken / dat sal eyghens verclaert worden.

Als dat dit wort aen ghenomen / so 6 is het sonder twijfel dat de mensche geē vñ goetdunckē en heeft tot goede wercken /

Lib. 1.
cap. 2.

wercken / ten zy dat hy geholpe wor-
de door ghenade ende dat door sonder-
linge ghenade / waer mede alleenlyck
de wtuercozene begaest worden door
de woeder geboorte. Want die wtinnin-
ge en achte ick niet / die clappen dat de
ghenade zy allen ghelijck in het ghe-
meyn boozgeset. Maer het en is noch
niet claer of de mensche zy gant selijck
berooft van de macht tot wel doen /
ofte noch eenighe macht hebben / maer
die seer cleyn ende swack zy / de welcke
wel door haer seluen niet en vermacht /
maer ooc haer werc doet / als de gena-
de helpt. Als de Heester der sententie
dit wil becozen / leert hy dat ons
tweederley ghenade noodich is / om
tot goet werck bequaem te worden.
Ende de een genade naet hy de wer-
kende ghenade / de welcke maect dat
wy crachtichlyck goet willen: ende de
ander naemt hy de mede werkende
ghenade / de welcke den goeden wille
volcht / dien helpende. In dese deel-
inghe mislaecht het my dat hy de crach-
tighe begheerte des goets / der genade
Godts toeschijnuende / te kennen geeft
dat de mensche nu wt zijn natuer
eenichlyk het goede begeert / hoe wel
niet crachtichlyck: ghelijck oock Wer-
nardus seyd / dat de goede wille wel
is Godts werck / maer schijnt noch-
tans den mensche toe / dat hy wt ey-
ghen toeringhe sulcken goeden wille
begheert. Maer dit is verre van het
ghenoelen Augustini / van den welcke
zijn deelinge ghenomen te hebben. In
het tweede deel mislaecht my de twij-
felachticheydt / wt de welcke een ver-
keerde wtlegginge is gecomen. Want
zy hebben daerom ghemeynt dat wy
mede wercken met de tweede genade
Godts / om dat het in onse macht is /
de eerste ghenade te niete te maken /
die herwoepende / ofte te beueffighen /
die ghehoorzaamlyck volghende: het
welcke de Wrooz des boecs van de
roepinghe der Heydenen / aldus wt-
druct / Wat den ghenen die het oordeel
der reden ghebruycken / bly is van de
genade te wijcken: soo dat het loon en

vijs zy / niet afgeweken te hebben: en
soo dat het ghene dat niet en can ghe-
schen sonder de mede werckinge des
gheestes / haerer verdiensten toeghere-
kent worde / door der welcker wille
het hadde connen niet gheschen. Dese
twee hebbe ic willen cortelyc aenre-
kenen / om dat de leser nu soude sien /
hoe veel anders ick gheuoel / dan die
Schoolleeraers / die repnt in de leere
zyn. Want ic ben veel wyder van het
ghenoelen der Sophisten / die onlanger
booz onse tyt geweeft zyn: te wete / so
veel als die selue boozder van de oude
leere zyn afgeweken. Wy verstaen
nochtans eenichlyk wt dese deelinge /
op dat wyse zy den mensche bly goet-
duncken ghegheuen hebben. Want
Lombardus seyd ten eynde / dat wy
niet daerom bly goetduncken en heb-
ben / om dat wy ene groote macht heb-
ben om goet ende quaet te doen ofte te
denken / maer alleenlyck om dat wy
bly zyn van de bedwinginge. Welcke
blyheyt niet en wort verhindert / hoe
wel wy quaet ende dienstknechte der
sonde zyn / ende niet anders en connen
dan sondighen.

So word dan de mensche gheleert
bly goetduncken te hebben / niet om
dat hy blye verkiecinghe heeft des
goets alsoo wel als des quaets: maer
om dat hy quaet doet willens en niet
bedwonghen. Dit is wel seer recht:
maer waer toe diende het / soo cleyn
een saecke soo houuerdighen naem te
gheuen: Het is doch een schoon bly-
heyt / dat de mensche wel niet en
wordt bedwonghen om der sonde te
dienen / maer is nochtans soo ghewil-
lich een dienstknecht / dat zynen wil-
le wort niet boepen der sonde gheuan-
ghen ghehouden. Ick hate boozwaer
de woordenstriden / door de welcke de
ghemeynte te verghcefs wordt ghe-
quelt / maer acht dat men behoort niet
Godtureesentheydt die woorden te
schouwen / die yet ongheschiedts luy-
den: booznemelyck daer men schade-
lyck can dwalen. Ick bidde v / onder
hoe veel menschen isser een / die hos-
rende dat den mensche word bly

ik v goet-

Lib. 2.
Dist. 16.

Lib. 2.
sent. dis-
tinct. 25.

De libe-
ro arbi-
trio.

Libro 2.
cap. 4.

goetduncken toeghescheyuen / niet ter-
standt daer wt en dencst / dat hy heeft
macht ouer zijn verstandt ende wille /
ende hem seluen can wt hem seluen
buggen op beyde zijden. Maer (mach
pemaent segghen) dit perypkel sal ber-
hundert zijn / ist dat het volc neersich-
lijck ende vlijtichlijck vermaent wozt
van de beduydinge des woorts. Ant-
woorde / Iae dewijle het mensche lijck
vermaent van selsa hangt nae het val-
sche / soo sal het eer dwalinghe trecken
wt een woorddeken / dan de waerheydt
wt een lange verclarunge des woorts.
Het welcke wy in dit selue wozt daer
van wy n^d handelen / beter beuinden
dan het was te wenschen. Want de-
wijle de naemmer die wleegghinghe
der ouden verlatende op de waerachi-
ghe beduydinge des woorts staen / so
zijn zy tot een verderuelijck betrou-
wen ghecomen.

8 Ist dat ons de autoriteydt der Cla-
deren roert: dese hebben wel alreys dit
woort bij goetduncken / in den mont /
maer verclaren oock mede hoe groot
zy dat gheacht hebben / voornemelijck

Augustinus / de welcke niet en twij-
felt dat selue een dienstbaer goedun-
cken te nimen. Ende erghens scheit
hy de gene die versaken dat het goet-
duncken bij zy. Maer hy verclaert de
voornemste oorsaecke daer van / als
hy seyd / Alleenlijck op dat niemant
en bestae alsoo het goetduncken des
willen te versaken / dat hy soude wil-
len de sonde ontschuldighen. Maer

hy belijdt voerwaer erghens / dat de
wille des menschen niet bij en is son-
der den geest / dewijle hy den begheer-
lijckheden die hem verbinden ende o-
uerwinnen / is onderworpen. Item /

dat de nature heeft bijheydt ber-
loren / dewijle de wille is ouerwonnen
door de sonde daer in hy is gheualen.

Item / Daer de mensche die zijn bij
goetduncken heeft quaelijck gebuyt /
heeft hem seluen ende zijn goetdun-
cken verloren. Item / Dat het bijse
goetduncken is gheuanghen / op dat
het niet en vermacht tot de rechtuer-
dicheydt. Item / Dat het niet en

sal bij zijn dat de gen die Godts niet
en heeft bij ghemaect. Item / Dat
de rechtuerdicheydt G O O T S
niet volbracht en wozt / als de wt
ghebiet / ende de mensche als door zijn
macht dat doet: maer als de gheest /
ende de wille des mensches die niet
bij en is / maer van G O O T S
ghemaect is / ghehoorzaem is. Ende
van allen desen gheest hy int corte de
oorsaecke als hy erghens seyd / dat de
mensche heeft groote macht des bijen
goetdunckens ontfanghen / doe hy ge-
schapen word: maer heeft sondighen-
de die verloren. Daerom erghens be-
wesen hebbede / dz het bijse goetdun-
cken comt door de ghenade / scheidt hy
die scere / die dat hem seluen toeschyn-
nen sonder ghenade. Hoe dozuken (seyt
hy) de eilendighe menschen roemen
ende houuerdich zijn van het bijse
goetduncken / eer zy bij ghemaect
wozden: ofte van hare macht / als zy
al zijn bij ghemaect: Ende en aen-
mercken niet dat selsa in den naem
des bijen goetdunckens / oock bij-
heyt luyt. IJa daer de geest des hee-
ren is / daer is bijheydt. Daerom ist
dat zy dienstknechten der sonde zijn /
wat roemen zy van het bijse goet-
duncken: Want van wien vermandt
is ouerwonnen / diens dienstknecht
is hy verbonden. Ende ist dat zy bij
ghemaect zijn / wat roemen zy als van
haer eygen werck. Zijn zy soo seer bij
dat zy ooc niet en willen diens dienst-
knechten zijn / die seyt / Sonder my en
cont ghy niet doen: IJa wat sullen wy
seggē / dat hy ooc op een ander plaetse
schijnt selsa te spotten met het ghe-
buyck des woorts / als hy seyt / dat
het goetduncken wel bij is / maer n^d
bij ghemaect / te soeten bij vander
rechtuerdicheydt / ende dienstbaer tot
der sonde. Welcke woorden hy oock
ergkens wederom verhaelt ende wt-
leydt / daer hy leert dat de mensche niet
bij en is van de rechtuerdicheydt / an-
ders dan door het goetduncken des
willens: ende dat hy van der sonde niet
bij en wozt anders dan door de ghe-
nade des salichmakers. Dit betuyghe

Lib. 10. 1.
contra
Iulianū
Rom. 53
in Iuan.
Ad Al-
na. 6.
pist. 44.

De pers.
tust.

Euch. ad
Aurent.
Cap. 30.

Lib. 1. 17
Bonifac.
Cap. 8.
Lib. 2. 3.
Cap. 7.

Lib. 1. 20
Bonifac.
Cap. 3.
Lib. 1.
Cap. 7.

Lib. 10. 1.
verb. 3.
pof. (r. 3)

Lib. de
Spiritu
et uera
Cap. 30.

2. Cap. 1.
d. 17.

Rom. 6.
c. 16.

Joan. 15.
a. 5.

De cor.
rept. 8.
grat. cap.
13.

dat

dat de vryghed des mensches anders niet en is van bymakinge ofte loilatinge van de rechtueerdicheydt / die schijnt een ydelen naem der vryghed te bespotten. Daerom ist dat pebant ghebruyck deses woordes sonder daerom niet toelet / die en sal vā my dewijle ica acgte dat het niet en can sonder groot verijckel behouden worden / ende dat het der ghemeynte groot woort: soo en begeere ick het niet te gebruycken / ende soude wānschen dat de andere (waert dat zy my raet vracchen) hen seluen daer van onthielden.

Ik sal moghelijck schijnen my seluen groot voorszdeel en hinder aenghebracht te hebben / dewijle ick beleghenomen Augustinus / soo twijfelachtich ende menichvins in dese sakers en can wt hare boecken halen. Want dit sulken sommighe alsoo wt segghen / ghelijck of ick haer ghetuygenisse hadde willen verworpen / om dat zy my alle teghen staen. Maer ick hebbe niet anders aengheleiden dan dat ick cenuoudigh ende met goede trouwe hebbe der godtsalighen Leseeren voorszdeel ghesocht / de welcke sulken althijds onseker zijn ende wancken / ist dat zy der ouder Leeraren geuelen in desen deele soecke: Want nu leeren zy den mensche tot de ghenade allenlijck blien / als van de macht des vryen goetdunches berooft zijnde: nu wapenen zy den mensche / ofte schijne hem te wapenē niet zyne eygen macht. Het ware nochtans licht openbaer te maken / dat sy in sulcke twijfelachtige wijsē bā spreken / der menschen macht niet ofte seer weynich achtende / den gantschen lof alles goeds hebben den heylighen gheeste toegheschreuen: ist dat ick allenlijck sommighe hare woorden hier by brenghen / met de welcke sulck claelijck gheleert wordt. Want wat willen anders de woorden Cypriani / de welcke Augustinus soo dickmael berhaeldt / te weten / Wy en

moghen van gheen dāck roemen / Lib. 3.
want gheen dāck en is onse: anders pzedest.
van dat de mensche by hē seluen gantsant. 3.
schelijck verijckelt zijnde / leere gheheel tēn ad
op Gode staen. Wat willen de woorden Bonifac.
den Augustini ende Eucherij / als sy Lib. 4. en
segghen / dat Christus is het hout des ergheus.
leuens / tot het welcke soo wie zijn Lib. in
handt wtstrect / die sal leuen: ende dat Genū.
goetduncken des willes is het hout des weteschaps des goets en quacs /
ende soo wie de ghenade verlatende daer van eet / die sal steruen: Wat
willen ooc die woorden Chrysostomi /
Wat alle menschen niet allenlijck natuerlijck sondaers / maer oock gheheel sonde zijn: Ist dat niet goets onse en is / ist dat de mensche van den hoofde tot de voeten gheheel sonde is / ist dat hem niet selfs gheoorloft en is te befoecken wat de macht des goetdunchens vermacht / hoe salmen nu den lof des goeden werx Gode ende den mensche mogen deelen: Ic cōde vele dierghelijcke redenen wt die andere by brenghen: maer op dat niemant my teghen en worpe / dat ick allenlijck wtsoecke dat tot mijn sake dient / ende lissichlijck voorsz gae dat daer tegen is soo onthoude ick my van sulche allegacie ende verhalinge. Ik darf nochtans vast segghen / hoewel zy somtijts het vrye goetduncken te seer verheffen / dat dit haer voornemen zy gheweest / te weten / dat zy wilden den mensche leeren hem seluen gantschelijck van het betrouwen zijns machts afwenden / ende alle zijn cracht in den eenighen Gode hebben. Nu come ick tot de cenuoudighe verclaringhe der waerheyt / in de aenmerkinge der natuere des mensches.

Maer dat ick in het begijn deses 10
Capittels gheseyt hebbe / moet ick wederom verhalen / te weten / dat een peggelijck soo grooten voortganck heeft gedaen in de kēnisse zijns selfs / als hy seer verslaghen ende verschijnt is door het gruoclen zijnder ellenicheyt / armoede / naechteyde ende schande. Want het en is niet te breefen / dat de mensche seude conne hem seluen te vele

Homil. 1
in aduē
tu.

vele afstrecken ende te arm bekennen /
 soo verre hy gheleert wort dat hy het
 ghene dat hem gebrceet / moet in Godt
 wedercrijghen. Maer hy en can niet
 (hoe cleyn het oock zy) hem seluen toe
 schryuen / sonder hem seluen met ijdel
 betrouwen te verderuen / ende Godts
 eere tot hem seluen treckende / in swa-
 ren kerckroof schuldich te worden.
 Ende hoorwaer soo wanneer ons de-
 se begheerte beuengt / dat wy begee-
 ren wat te hebben dat onse eyghen zy /
 te wetten / dat meer in ons da in Godt
 gheleghen zy: soo moeten wy weten /
 dat sulck ghedachte ons van gheen
 anderen dan van dien raetsman wort
 inghegheuen / die onse eerste ouders
 heeft daer toe gebracht / dat zy wil den
 goden ghelijck zijn / wetende goet
 ende quaet. Ist dat het een duyelsch
 woort is dat den mensche in hem sel-
 uen verheft / soo en laet ons den selue
 gheen plaetse gheuen: ten zy dat wy
 willen van onsen byant raet halē. Het
 is wel soete soo veel eyghen macht te
 hebben / datmen met hem seluen mach
 te brede ende gherust zijn / maer op
 dat wy tot sulck ijdel betrouwen niet
 verlaeten worden / soo sullen wy on-
 laten daer af verschrieken / door so vele
 sware sententien door de welcke wy
 swaerlijck woorden te neder gellagen.
 Iere. 17. Sulcke zijn dese / Dat die veruloecht
 a. 5. is die in den mensche betrouwt / ende
 maect van het vleesch zijnen arm / I-
 tem / Dat Godt geenens lust heeft aen
 de sterckte des peerds: dat hem des
 mans beenen niet en behaghen / maer
 wort beweect ouer de ghene die hem
 breefsen / ende zijn goedicheyt verwon-
 deren. Item / Dat hy is de ghene die
 den vermoeyden macht gheeft / ende
 des vercranchten stercke vermeerdert:
 die maect dat de ionghelingshen ver-
 moeydt worden / ende dat de ionghe
 Mannen hem scooten / ende dat de ge-
 ne die op hem alleen hopen / versterckt
 worden. Welcke sententien alle daer
 toe dienen / dat wy niet en sullen op
 eenighen waen onser sterckheyt staen
 hoe cleyn die oock zy / ist dat wy wil-
 len de gonsse Godts hebben / die den

hoouerdigheyn wederstaet / ende den
 ootmoedighen ghenade gaeft. Wy
 sullen oock dese beloften gedencken /
 * Ic sal het water wt stromen ouer de
 dorstige / ende de stroomen ouer de
 dorre aerde. Item / * Comt tot het
 water ghy alle die dorstet. Welcke be-
 loften te kennen geuen / dat niemant
 en wort toegelaten om de segeningen
 Godts te ontfangen / dan die door het
 gheuoelen haerder armoede verlagen
 zijn. Men moet oock sulcke beloften
 niet hoorby gaen / als dese is by Esa-
 iam / * Ghy en sult niet meer de Son-
 ne hebben om te lichten des daechs /
 noch de mane om te lichte des nachts:
 * maer de Heere sal u wesen tot een
 eeuwigh licht. Voorwaer de Heere
 en dencken zijnen dienstknechten de
 claerheyt der Sonne noch der Ma-
 ne niet: maer dewijle hy wil alicen
 eerlijck in hen ghesien worden / soo
 roept hyse verre af oock van het be-
 trouwen op die dinghen / die schijnen
 nae haer meyninghe seer wtneemende
 te zyne.

Dat woort Chrysostom heeft my
 hoorwaer altyds seer behaecht / te we-
 ten / dat de grondt ende fundament
 onser Philosophie zy ootmoedicheyt:
 ende noch meer dat woort Augusti-
 ni / als hy seyt / Ghelijck die Daetoor
 gheuraecht zynde welck het eerste
 was in de leeringhe der Rhetorijcke /
 heeft gheantwoort de wtsprake: ende
 geuraecht zynde wat het tweede was /
 heeft wederom gheantwoort / de wts-
 spraecke: ende gheuraecht zynde wat
 het derde ware / heeft de ghelijck ghes-
 andtwoort de wtspraecke: alsoo
 waert dat ghy my vraecht dat van de
 leere der Christelijcker Religie / welc
 het eerste tweede ende derde ware /
 ick soude altyds willen antwoorden /
 de ootmoedicheyt. Ende en ver-
 staet niet sulcke ootmoedicheyt /
 waer door de mensche yet goets in
 hem seluen bekennende / hem seluen
 onthoudt van hoouerdricheyt ende
 grootsheyt: maer waer door hy hem
 seluen bekent sulck te zyne / als die
 gheen toelucht een heeft dan in de
 oot-

Gen. 3. a
 5.

Iere. 17.
 a. 5.

Isa. 147
 b. 10.

Esa. 40.
 g. 29.

Fac. 4. b
 6.

Esa. 35.
 b. 6. ende

41. c. 18.
 en 43. f.

19. ende
 44. a. 3.

* Esa. 55
 a. 1.

Joan. 7.
 f. 38.

Apoc. 22
 d. 17.

* Esa. 60
 d. 19.

Jach. 14
 h. 7.

Apoc. 22
 g. 23.

* Apoc.
 22. a. 5.

11

Hom. 12

pers. 22
 uang.

Eph. 16
 ad Rom.

co.

11

11

11

11

11

11

11

11

11

11

11

ootmoedicheyt: gelijk hy ergens ver-
 clact/als hy seyt/ *Item* en flattere
 hem seluen/de duyuel is van hem sel-
 uen: maer daer van de gods salighe is/
 dat heeft hy alleenlijc van *G D D C*.
 Want wat hebt ghy van v seluen an-
 ders dan sonde? *Neemt* de sonde de
 welcke uwe is: want de rechtueerdic-
 heyt is *Godts*. *Item*/ Wat heeft men
 soo hoog vermoede van de macht der
 natuere: zy is ghewont/geschent/ge-
 quelt/en verdozen: haer is warach-
 tige belijdinge en niet leugenachtighe
 ontschuldiginghe noodich. *Item*/ Als ee
 peggelijc bekenet dat hy in hem seluen
 niet en is/en geen hulpe van hē seluen
 en heeft/soo zijn de wapenen op hem
 geboden/en de strijt ghesit. Ende
 het is noodich dat ghy naecht blijft en
 gheen hulpe in v seluen en hebt/op dat
 alle wapenen der goddeloosheyt ghe-
 broken/gemurselt ende verbrāt wor-
 den. Hoe ghy in v seluen swacher zijt/
 soo veel te seerder neemt *Godt* v aan.
 Alsoo op den sleuentichesten *Psalm*
 schrijuede/berbiet hy ons onse recht-
 ueerdicheydt te ghedencken / op dat
 wy de rechtueerdicheyt *G D D C*
 bekennen: ende bewijst dat *G D D C*
 ons alsoo zijn ghenade prijs / op dat
 wy weten dat wy niet en zijn: ende
 dat wy alleenlijc door de barmher-
 ticheydt *Godts* staen/ dewijle wy in
 ons seluen n3 dan quaet en zijn. Daer
 om en laet ons hier in n3 in met *Godt*
 kijuen om onse recht / ghelijc of wy
 soo vele in onse salicheyt verloren als
 wy hem toeschrijven. Want ghelijc
 onse nederheyt is zijn hooghheyt: alsoo
 heeft de belijdinghe onser nederh3 zijn
 barmherticheyt tot bereyde hulpe. *It*
 en eyscht niet dat de mensche onuer-
 wonnen van selfs wijske/en zijn herte
 vā zijn macht (ist dat hy eenige heeft)
 afwende/op dat hy hem selue tot wa-
 rachtige ootmoedich3 vernedere: maer
 dat hy eygen liefe / ende liefe om de
 ouerhant te hebbe (door de welcke hy
 verblint zinde hem seluen te hooghe
 verheft) aflegge / ende hem seluen in
 den getrouwen ende warachtighe spie-
 ghel der heyliger schrijtuere/te rechte

aenmercke.
 En die ghemeyn sentencie be welc- 12
 ke wt *Augustino* is ghenomen / be-
 haecht my wel/ te weten/ dat de na-
 tuerlijcke gauen in den mensche zijn
 verdozen gheweest door de sonde: en
 dat hy van de gauen die bouē natuere
 zijn/berooft is. Want mer dit laetse
 verstaen zy het licht des geloofs ende
 de rechtueerdicheyt/die ghenoechsaem
 zijn mochten om het hemelsche leuen
 ende de eeuwighē gheluckicheyt te ge-
 crigen. Soo dan dewijle hy hem selue
 heeft wt het rijcke *Godts* geworpen/
 soo is hy oock mede van die ghees-
 lijcke gauen berooft/met de welcke hy
 boozsen was tot de hope der eeuw-
 ger salicheydt. Waer wt volcht dat hy
 alsoo is wt het rijcke *Godts* gebannē/
 dat al wat tot het salighe leuen der zie-
 le dient/is in hem wtgebluscht tot dz
 hy dat selue door de ghenade der we-
 dergeboorte weder crige. Hier onder
 is het ghelooue/ de liefe *Godts*/ de
 liefe des naesten/ de oeffeninghe der
 heylicheydt ende rechtueerdicheydt.
 Dewijle alle dese dingen ons worden
 door *Christum* weder ghegheuen/soo
 worden zy gheacht dingen te zyne die
 niet onse eyghen/maer bouen natuere
 zijn:ende daerom verstaen wy dat zijn
 te niete geweest. Wederom de gesont-
 heyt des verstants/en de rechticheydt
 des herten waren ooc mede wech: en-
 dit is de verderuinghe der natuerlijcker
 gauen. Want of schoon noch wat ver-
 standts ende oordeels is in ons ouer
 gebleuen/met den wille: soo en sullen
 wy nochtans niet seggen dat het ver-
 stant gheheel en gesont is/dewijle het
 veranderlic ende in veel duytsernisse
 gesoncken is:en de verkertheyt des
 willes is al te seer bekenet. Dewijle
 dan de rede door de welcke de mensche
 onderschept maect tusschen goet ende
 quaet/ende verstaet ende oordeelt/een
 natuerlijcke gawe is / soo en conde zy
 niet gheheel te niete worden: maer is
 eensdeels gheeraent en eensdeels ghe-
 schent geweest/soo dat daer een onthē
 vernallen were gesien wort. *Maer* dit
 gheuoelen seyt *Ioannes* dat het licht
 noch

Joan. 1.
a. 5.

noch in duysternisse licht/maer van de duysternissen niet begrepen en woort: mer welcke woorden dit 1 yde claerlijck woort wtghedrukt / te weten/ dat in de verdozen natuere des mensches noch sommige donckens glinsteren/de welcke bewijzen dat hy een redelijck dier is / ende onderscheyden hem van de onredelijcke dieren / dewijle hy mz verstant begaeft is: en dat nochtans dit licht woort met groote onwetentheydt verstickt / soo dat het niet en can crachtichlijck verschijnen. Alsoo en is oock de wille niet vergaen / dewijle hy niet en can van de natuere des mensches ghescheyden worden: maer is alsoo den boosen begheerlijckheden onderworpen / dat hy niet goets en can begheeren. Dit is wel de volle beschijninge/maer moet met meer woorden verclaert worden. Daer o op dat onse handelinghe voort gae nae dat eerste onderscheydt / waer door wy de ziele des mensches gedeyt hebben in verstant ende wille: soo laet ons de cracht des verstandts ten eersten ondersoeken. Den mensche sulcke eeuwige duystersheydt op te legghen / dat hem gheen verstant in eenighe dinghen ghebleuen en ware/ dat en strjdt niet alleenlijck teghen het woort Godts/ maer oock teghen de ghemeyn beuindinghe. Want wy sien dat ick en weet niet wat begheerte om de waerheyt te ondersoeken/is in des mensches vernuft gheplant/na de welcke hy niet en soude staen/hadde hy niet eerst eenighe ruercke daer van ontfanghen. Soo is dan dit een licht des menschelijcken verstandts/ dat hy natuerlijck wort door de liefde der waerheyt ghetrocken: op de welcke de beessen geen acht en hebben / bewijssende daer mede dat grof gheuoelen sonder reden dat in hen is. Hoe wel dese selue swacke begheerte balt af eer zy wel op den loep comt / want zy balt tersont tot ijdelheydt. Want het verstant des mensches is so plomp dat het den rechten wech om de waerheyt te ondersoeken / niet en can houden / maer balt herwaerts ende

ghinswaerts tot menigherley dwaalinghe/ende stoot hem seluen somtijts (ghelijck die in duysternisse tast) tot dat het ten eynde dwalende verswint: ende alsoo de waerheyt soeckende/bewijst het hoe onbequaem het zy om die te soeken ende binden. Souen desen is het met noch een ander ijdelheyt swaerlijck beuangen / te weten / dat het dickmaels niet en onderscheyt nae welcker dinghen warachtighe kennisse het nut zy / te staen. Daerom quelt het hem seluen met spottelijcke curieulheyt in ondersoekinghe der dinghen die onnodich ende van geener weerde en zijn: ende dinghen die noodich zijn te weten/en aenmerct het nz / ofte went hem seluen onachtfaemlijck ende selben daer toe: ymmers arbeeyt het naw te eenigen tijde met neerscheyt daer toe. Aan dese verdraeptheyt elagen alomme, de Heydensche schrijuers/ ende woorden by nae alle daer in verwerret beuonden. Hier o als Salomon in gheheel zijnen Predickboeck die oeffeninghe verhaelt heeft / in de welcke zy hen seluen schijne seer wijs te zijne/soo betuycht hy datse nochtans ijdel ende onnut zijn.

Nochtans en is de arbeeyt des verstantes niet altijts alsoo te vergeefs/ dat het niet en soude wat wtcrechten/ boornemelijck als het hem seluen tot dese nederste dinghen bestrect. Iae heb en is soo plomp niet / dat het niet en soude oock van de opperste dinghen wat procuen / hoewel het die onachtfaemlijck ondersoekt: maer niet met ghelijcke macht. Want als het bouen dit teghenwoordighe leuen hem seluen streckt/ dan woort het boornemelijck swack beuonden. Daerom op dat wy beter sien hoe verre het nae de mate zijnder macht in een yeghelijcke sake can comen / soo is het noodich dat wy een onderscheydinghe door oogten stellen. Dit sal dan de onderscheydinghe zijn/te weten/ dat daer een ander verstant is der aerdscher dinghen/ ende een ander der Hemelscher dinghen. Aerdsche dinghen name ick die/die haer tot G O D ende zijn rijcke

Edele
saets.

13

rjchte/tot de warachtighe rechtuer-
dicheyt / ende tot de falicheyt des toe-
comenden leuens / niet en bestrecken:
maer zijn alleenlijck dit teghenwoor-
dich leuen aengaende / ende eenichins
binnen de palen des seluen besloten.
Hemelsche dinghen name ick de sup-
ner kennisse Godes / de wijsse der wa-
rechtigher rechtuerdicheydt / ende de
verborgentheden des hemelsche rijck.
Onder de aerdische dinghen zijn de
stadregeeringhe / de huytsegeeringhe
alle handconsten / ende icterconsten:
onder de hemelsche / zijn de kennisse
des godlijcken willens / ende de re-
ghel om het leuen daer na te schicken.
Aan de aerdische moetuen dit beken-
nen / dewijle de mensche is een dier dat
van nature gheselschap soeckt / soo is
het oock natuerlijck ghenegen om dat
gheselschap te onderhouden / ende be-
waren : ende daerom sien wy dat in
aller menschen herten zijn ghemeyne
indrukkinghen eenigher burgerlijcker
ordeninghe ende eerlijckheyt. Hier
siet is het dat niemant beuonden en
woydt / die niet en versact dat alle
vergaderingen der menschen moeten
onder swetten ghehouden worden / en-
de die der seluer swerten grondt ende
beghin niet in zijn verstant en hebbe.
Hier siet comt de geduerige eendrach-
ticheydt aller heydenen / ende oock
eens peghelijck mensches / in de wet-
ten om dat het jaedt der Wetten is in
eenen peghelijcken gheplandt sonder
Aefferste ofte Wergeuer. Ick en heb-
be geen achte op de twiffen ende strij-
den die terstont oprijzen als sommige
begheeren / dat alle recht te niete ende
alle insettinghen der Coninghen ghe-
broken worden / ende dat alleenlijck de
boose begheerte zy in des rechts ste-
de / ghelijck de dienen ende moorders
doen / ende dat sommighe (het welck
een seer ghemeyn ghebreck is) mey-
nen dat onrecht te zijne / dat andere
als recht beueffighen : ende willen
daer en teghen dat het gheue dat an-
dere verbieden eerlijck zy. Want de
sulcke en hat niet daerom de Wettē /
om dat zy niet en wetten dat zy goet

ende heyligh zijn : maer zy stryden te-
ghen openbaer reden / rasende door
boose begheerten / ende dat zy door het
verstant prysen / dat selue derwoyden
zy nae hare boosen lust. Dese lastse
strydt is sulck / dat hy dat eerste be-
grip der gherechticheyt niet wech en
neemt: want hoewel de menschen on-
der mactanderen van de hoofstucken
der wetten stryden / so comen zy noch-
tans in eenighe somma der gherech-
ticheyt ouereen. Waer in voorwaer de
swachheyt des menschelijcken ver-
stants haer openbaert / de welcke oock
dan cruepel ende wanckelbaer is / als
zy schijnt den rechten wech te volgen.
Nochtans blijft dit / dat in alle men-
schen zy een jaedt der burgerlijcker
ordeninghe gheplant. Ende dit is een
groot tecken dat geen mensche en zy
sonder licht der reden in de beschic-
kinghe deses leuens.

Hier nae volghen de consten / heyde
handconsten ende icter consten / om ¹⁴
de welcke te leeren dewijle in ons alle
eenige bequaemheyt is / soo woydt daer
in de cracht des menschelijcken ver-
nufts gheopenbaert. En hoewel niet
alle menschen bequaem en zijn om alle
consten te leeren / soo is nochtans dit
bewijs genoegh der gemeyner cracht /
dat hy nae gheen mensche beuonden
en woydt / wiens verstandt hem niet
en verthoone in eenighe conste. Ende
de mensche en heeft niet alleenlijck
macht ende cracht om te leeren / naer
oock om in eene pegelijcke conste wat
niens te bedencken / ofte om te ver-
meerderen ofte verciieren dat hy van
anderen geleert heeft. Gelyc dit Pla-
tonem heeft te onrechte beweecht te
segge / dat sulcke leeringe ofte begri-
pinge is anders en zijn / dan eē weder
om gedenckinge / so woyden wy hier
door te rechte beweecht te bekennen / dz
de gront fondament en begin daer van
is / in des mensches vernuft geboren.
Soo betuygen dan dese bewysinghen
opentlic / dat der gemeyne begriyp-
ghe der reden ende des verstandes / zy
natuerlijck in den mensche. Nochtans
is het alsoo een ghemeyn goet / dat een
pege-

pegghelijck booz hem seluen moet daer in de sonderlinghe genade Godts bekennen. Ende tot dese danckbaerheyt berweert ons de maker der natuer selue oueruloedichlyc/als hy sönige laet dwacs geboren worden/in de welcke hy booz oogen stelt met wat gauen de ziele des mensches verciert is / ten zy dat zy met het goddelijcke licht ouergoten worden: welcke licht soo natuerlijck is in alle menschen/dat het gantschelijck zy in eenen pegghelijcken een ouerdiende gawe zijnder goetdadicheyt. De bindinge der conssen/de wijse en oiden die te leeren/de innerlijcke ende wtneemende wetschap daer van (de welcke eyghentijck weynighen toecomit) en is wel gheen grondelijck bewijs eener ghemeyner scherpsinnicheyt: nochtan dewijle sulcx den godsaligen ende godtloosen int ghemeyn toecomit / soo wort het te rechte onder de natuerlijcke gauen gheteelt.

25 Daerom soo wanneer wy comen Heydensche schrijvers te lesen/ sullen wy dooz dat licht der waerheyt dwelc in hen wonderlijck schijnt/ vermaent worden/ dat het verstant des mensches hoewel het van zijn gheheelheyt veruallen ende verkeert is/ nochtan noch met wtneemende gauen Godts becleet ende verciert is. Jst dat wy achten dz de geest Godts is de eenige fonteyne der waerhz/so en sullen wy de waerheyt niet verwopen noch verachten waer die oock schijnt / ten zy dat wy willen den geest Godts lasteren: wat de gauen des gheest en worden niet cleyn geacht sonder hem te verfinade. Ende wat sullen wy versaken dat die oude Wetghelerde niet en waren met der waerheyt beschenen / die de burgerlijcke opdeninghe ende regeeringe hebben met so groote gherechticheydt boozghebracht. Sullen wy segghen dat de Philosophen zijn blind geweest beyde in die wtneemende aenmerkinghe ende conssige beschijninghe der natuer: Sullen wy segghen dat die gheen verstant en hadden / die Dialecticam/ dat is de conssie om een sake doctentijck met woorden te han-

delen/ghemaeckt hebbende/ ons hebben leeren met reden spreken: Sullen wy seggen dat die wtinnich geweest zijn/die de conssie der medicijne in het licht brenghende / ons zijn met haer verstant boozderlijck gheweest: Wat sullen wy seggen van alle letterconssen ende leeringhen sullen wy meynen datse zijn wtinnigher menschen raferien: Jae wy en sullen der onden gheschiften van dese dingen niet connen sonder groote verwonderinge lesen: want wy sullen se verwonderen/ om dat wy sullen bedwongen worden te bekenen / dat zy ouerschoone zijn. Sullen wy nu yet loslijck ofte ouerschoon achten / dat wy niet en bekenen van Godt te comen: Wy moge ons schamen van soo groote ondanckbaerheyt / in de welcke de Heydensche Docten niet en zijn geuallē / de welcke bekend hebben dat de Philosophie / de Wetten / en alle goede conssen zijn der goden vonden. Daerom dewijle wy sien dat die menschen die in de Schrijtuere worden ghenacnt natuerlijc/ zijn so verstandich en scherpsinnich gheweest in de onderfoeckinge deser weerceltijcker dingen/soo moge wy dooz sulcke cxemplen leeren / hoe veel goets de Heere heeft der menscheijcker natuer gelaten/na dat zy van het warachtighe goet berooft is.

Ende hierentusschen en sullen wy niet vergheten dat dese dinghen die Godt tot gemeypnen nut des menscheijcken gheslachts wt deelt wien hy wil/zijn seer schoone gauen des goddelijcken gheests. Want ist dat Wespeleel ende Diab moesten die wijsheyt ende wetenschap die tot het maechsel des tabernakels noodich was/van de geest Godts hebben: soo en is het gewonder dat de kennisse der dinghen die in het leuen der menschen de boozneemisse zijn/gheseyt wordt dooz den gheest Godts ghegeuen te zyne. Ende hier en heeft niemant te braghen wat gemeynschap de ongodtlijcke die van Godt gantsche vreemde zijn/ hebben met Godt: Want dat de geest Godts gheseyt wordt alleenijc in de ghe-

Exod. 21
a. 2. ende
35. d. 30.

gheloonighe te wonen/dat moet men verstaen van den gheest der heylig-
makinge/door den welcken wy Gode tot tempelen geheylighet worden. Waer
dies is te min vernut/roert en sterct hy alle dinck door de cracht des seluen
gheests / ende nae dat de eyghenschap eens yeghelijcken aeris die hem in de
scheppinghe is gegeuen. Ist dat Godt ons heeft willen laten helpen door der
godtloosen arbeide ende dienst in de kennisse der natuerlijcker dinghen/in
de conste van dingen met woorden te handelen/ende in andere dieghelijcke
letterconsten ende leeringhen: soo laet ons die ghebruycken/ op dat wy niet
rechtuerdichlijck om onser iueghedyt
wille ghebruycken/ist dat wy de gauen Gods berachten/die ons in
hem zijn onuerdicht ghegeuen. Waer
op dat niemant en dencke dat de men-
sche seer rijcke ende gheluckich is/als
hem so groote cracht om de waerheyt
in de elementen ende leeringhen deser
wereldt te begrijpen/wordt toeghe-
scheuen: soo moeten oock mede daer
toe segghen / dat dese gantsche cracht
des verstants / ende de kennisse die
daer wt volcht / is een vergaenckelijck
ende ijdel dinck door Godt / als daer
geen bast fondament der waerheyt by en
is. Want Augustinus (wie's geuoelen
de Meester der sententie (gelijc booz-
seft is) en de Schoolleeraers zijn be-
dwongen aen te nemen) leert seer wel
dat gelijc de onuerdiende gauen zijn
den mensche na den bal ontnome/also
ooc de natuerlijcke ouergebleuen gauen
zijn verdozen: niet dat de gauen in
haer seluen connen ontrenpicht wor-
den/soo verre die van Godt comen/
maer om dat zy door den onreynen
sche haer reynich verlaten hebben/so
dy hy daer wt geen lofen gecrijcht.
Dit zy de somma / dat in het gant-
sche menscheelijck gheslachte wort ge-
merct dat onse natuere eygentijc redē
heeft/waer door wy vā de onredelij-
ke dieren worden onderscheyden/ ge-
lijc die selue onredelijcke dieren zijn
door het geuoelen onderscheyden van
de onleuende dinghen. Want dat som-

nige worden sot ofte ongeupelich ge-
bozen/dat ghebec in woeynige en ver-
duyftert de ghemeyn gheuede Godes
niet: iae wy worden meer door het aen-
schouwen sulcker dinghen vermaent/
dat die gauen die in ons gebleue zijn/
behooren te rechte der godtlijcker ge-
nade toeghescheuen te worden: want
hadde hy ons niet gespaert/ sog soude
de afualinghe een verderuinghe der
gantcher natuere mede gebracht heb-
ben. Ende dat sommighe niet schery-
Annichheit/sommighe niet oordeel wt
nemen en den anderen te bouen gaen/
ende den sommigen het verstant ras-
scher is om dese ofte die conste te lee-
ren/in dese verseydentheit bewijst
ons Godt zijn genade/ op dat niemant
het ghene dat wt zijn enckel gheade
comt/ hem seluen als zijn eyghen toe-
schijue. Want waertoe neemt deen
wt bouen den anderen/anders dan op
dat de sonderlinghe ghenade Gods
ghesien worde in de gemeyn natuere/
de welcke vele menschen sulck niet ge-
uende/ gheest te kenne dat zy het nie-
manden schuldich en is. Hierto dient
oock dat Godt sonderlijcke roeringen
in geest na eens yegelijck berocpinge:
van welcker saecke vele exempelē zijn
in den boeck der Rechteren/in welcke
ghescheuen is / dat de geest des Hee-
ren die heeft aenghebaen / die hy ghe-
roepen hadde om het volck te regee-
ren. Somma in alle wtneemende da-
den is een sonderlinghe ingheuinghe.
Hier wt is het dz de stercke der welc-
ker herten Godt gheroert hadde/ zijn
Saul naegheuolcht. Ende als Sa-
muel de saluinghe ende verordeninghe
tot het rijcke boozseft/ spreect hy al-
dus / De gheest des Heeren sal ouer
v con en / ende ghy sult en ander man
wesen. En dat gact den geheelen loop
der regeringe aen: gelijc daerna ghe-
scheuen is van David / dat de gheest
des Heeren is ouer hem gecomen van
dien dach voort. Waer dit selue wort
ergens geleert aengaende sonderlinge
roeringen / Ja ooc y Homeru wort
gheseydt dat de menschen reden ende
wijshheit hebben niet alleenlijck nae
dat

Judic. 6.
8.34.1. Sam.
10. d. 28.1. Sam.
10. b. 6.1. Sam.
16. c. 13.

Dys. 6.

dat Jupiter eenen yeghelijcken ghegeuen heeft/ maer nae dat hyse van daghe te daghe beweecht. Ende voorsz. waer dewijle de ghene die alder vernustichst ende scherpsinnichst waren/ dicmael met twyfelinge wederlagen worden / soo leert ons selfs de beuindinge / dat het verstant der menschen is in de hant en goetduncken Godts/ op dat hy dat te allen ooghenblich regere. Hier wt wordt geseyt dat hy de sinnen der voorszichten wechneemt/ op dat zy buyten den woech dwalen/ maer in dese verscheydenheyt sien wy nochtans eenige ouergebleuen tecken des beelids Godts/ die het gantsche menschelycke gheslachte onderscheyden van de andere creatueren.

Isa. 107
b. 40.

18. Wy moeten wy verklaren wat de reden der menschen can wrichte/ als wy tot het rijcke Godts ende tot de gheefselijcke wijsheyt comen: de welcke in die dype dinghen voornemelijc is ghelicheit/ te weten/ in de kennisse Godts/ en zijnder vaderlijcker gunste tot ons/ in de welcke onse salicheyt is gelegen: ende in de schickinge des leuens nae de regel der Wet. Aengaende dese twee eerste dinghen / ende eygentlic aengacnde het tweede/ zijn de alder scherpsinnichste menschen blind der dan mollen. Ick en ver sake n3 dat in vele plaetsen by de Philosophen sommige dinghen van Godt ghelesen worden/ die seer wetentlijck ende bequaemlijck zijn gesproken: maer zijn nochtans soo onghestadich / dat daer in hare verwerrde gedachten ghesien worden. Godt heeft hen wel ghelijck voorszeyt is een cleyn smake zijnder godtheit ghegeuen / op dat zy niet en fouden haer godtloosheyt bebedden n3 onwetentheyt: en heefse somtijts bewongen sommige dinghen te spreken/ door der welcker behouinge zy mochte ouerwonnen worden: maer het gene dat zy sagen/ hebben zy also gesien/ dat zy door sulck aenschouwen niet en worden tot de waerheyt beweecht/ en veel min daer toe quamen. Ghelijck een weyfer midben op het belt de claerheyt des dings in der nacht verbe en wijt niet

eenen oogenblic tijts/ maer dat gesichte is soo verganchelijc/ dat hy van de duyfstermissen der nacht woort wederom tellanghen/ eer hy can eenen voet verzetten/ soo verbe is het / dat hy soude door sulcke hulpe tot den wech comen. Woe desen de druppelkes der waerheyt met de welcke zy hare boecken als by geual besprengen/ met hoe vele ongeschijcte leugenen zijn die beulect. Eyndelijck de ietkerheyt der godtlijcker goetwillicheyt tot ons (sonder de welcke het vernuft des mensches moec niet ongemeten verwerringe veruult worden) en hebben zy selfs noyt geroeken. Soo dan de reden des mensches en naerdert noch sterckt noch schijckt haer seluen tot dese waerheyt niet/ dz zy soude verstaen/ wie de waerachtige Godt zy / ende hoedanich hy wil tot ons zyn.

Maer dewijle wy door den valschen waen onser wijsheyt zoncken zijnde/ ons seer noode en swaerlijc laten wijsmaken / dat onse reden in godtlijcke dingen geheel blind en ongenoech is: soo achte ick het beter dat niet getuygenissen der schijtuere/ dan met redeken te bewijsen. Dit leert Joannes seer claerlijc in die plaetse die wy bozuen by gebracht hebbe/ als hy schijft dat het leuen is van den beghinne in Godt gheueest/ te weten/ dat leuen/ dwelc het licht der menschen was: dat dit licht in de duyfstermissen lichter/ en dat het v3 de duyfstermissen n3 en wort begrepen. Hy geest wel te kennen dat de ziele des mensches woort van de claerheyt des godtlijcken lichtes beschene/ soo dat zy boowaer neimmermeer en is sonder een cleyn blame/ ofte ymmer ten minsten sonder een bonck daer van: maer dat zy door sulcke verlichtinge Godt niet en begrijpt. Waer om dat om dat haer scherpsinnicheyt/ soo veel de kennisse Godts aengaet/ enckel duyfstermissen is. Want als de geest de menschen naet duyfstermissen/ soo berooft hy te eenen male van alle macht des gheefselijcken verstandes. Daerom seyt hy dat de gheloonige die Christus aennome/ n3 en zijn wt den bloede/

Joan. 1
b. 4.

Joan. 1
b. 13.

bloede/noch wt dē wille des vleeschs
ofte des mās/maer wt Godt gebozē.
Gelijc of hy wilde seggē dē het vleesch
niet en can soo hooge wijsheyt vaten/
dat het soude Godt/en dat Godt aen-
gaet/begrippen/ten zy dat het door dē
geest Godts verlicht worde:gelijc ooc
Mat. 16. Christus betuycht heeft dat het een
6.17. sonderlycke opēbaringe Godts was/
dat hy van Petro bekent wert.

20 Waert dat wy geloofden (het wel-
ke behoort sonder twijfelinghe te zy-
ne) dat onse natuerre gebreckelyc is in
alle het ghyene dat de hemelſche Na-
der zynen wuerczozenē door den geest
der wedergeboorte gheeft/soo en sou-
de hier geen porſaecte zyn om te wā-
helen. Want het ghelouinghe boicke
ſpreect by den Propheete aldus/Want
by v is de fonteyne des leuens/ende
in v licht sullen wy het licht sien. Dit
ſeue betuycht oock de Apostel/als hy

ſeydt/dat niemant en can segghen dat
Iesus de Heere is/anders dan door
den heylighen gheest. Ende Ioannes
de Dooper ſende het onuerſtant zyn-
der Discipulen/roepet dat niemant en
can yet ontfanghen/ten zy hem van
hsuen ghegheuen. Dat hy met die ga-
ue meyt de sonderlinghe openbarin-
ghe/ende niet de ghemeyn gaue der
natuerre/dat is daer wt openbaer/dat
hy claecht dat hy niet bedzeuē en had-
de met soo vele woorden/daer mede
hy Christum hadde zynen Discipulen
aen ghepreſen. Ick ſie wel (ſeydt hy)
dat de woorden niet en comen de me-
ſche maken godtlycke dinghen te ver-
ſtaen/ten zy dat de Heere door zynen
gheest het verſtandt gheue. Iae oock
Moſes als hy den volcke haer ver-
ghetentheydt verwijt/soo gheeft hy
nochtans oock mede te kennen/dat zy
niet en konden wijsen zyn in de ver-
borghentheden Godts/ten ware door
zjn ghenade. Alre ooghen (ſeyt hy)
hebben gheſien die groote teekenen
ende wonderen: en de Heere en heeft
v geen herte gegeneu om te verſtaen/
noch ooren om te hoozen/noch ooghen
om te ſien. Wat ſoude hy meer ſegaen/
waert dat hy ons blocken ende ſtee-

nen naemde in de aenmerkinghe der
wercken Godts: Hier wt is het dat
Godt als een sonderlinghe ghenade
beloest door den Propheete / dat hy dē
Iſraeliten ſal een herte geuen op dat
hy van hen bekent worde: Waer me-
de hy hoopwaer te kennen gheeft / dat
de menſchen soo veel verſtaen in geef-
telijcke dinghen/als zy van Godt ſeer
verlicht zyn. Dit ſeue heeft oock
Christus met zjn ſtemme beueſticht/
als hy ſeyde dat niemant en can tot he-
comen/dan dien het van zynen Vader
ghegheuen ware. Ende wat : is hy
niet het leuende beelt des Vaders / in
het welcke ons de gheheel claerheydt
zijnder eerlijcheyt wordt wtgedruet:

Soo en heeft hy dan niet beter conne
bewijſen hoedanich onse macht is om
Godt te kennen/dan als hy ſeydt / dat
wy gheene ooghen en hebben om zjn
beelt te ſien als het ons soo openbaer-
lyck wordt boogheſtelt. Ende is hy
niet in de wereldt ghecomen om den
wille des Vaders den menſchen te o-
penbare: heeft hy niet zjn bootſchap
getrouwelyck gedaen: Iae boowaer:
nochtā en wort door zjn predikingen
ruyt bedzeuen/ten zy dat de inwendige
Leermeester/namelyck de Gheest/ dē
wech bereyde tot het herte. Daerom
en comen gheene tot hem/anders dan
die het van den Vader ghehoort ende
geleert hebben. Wat wijsen van hoozen
ende leeren is dit: Te weten als de
Gheest door wonderlijcke ende sonder-
lycke cracht ooren maect om te hoorē/
ende verſtandt om te verſtaen. En op
dat dit niet nicuū en ſchijne/so brenghet
hy de ghetuygeniſſe ſale door/daer
hy de hernieuwinghe der gemeypnte be-
louende / leert dat die ſullen Godts
discipulen zyn die tot de ſalicheyt ſulle
verſamelt worden/Ist dat Godt daer
swat sonderlingē zynen wuerczozenen
boortſeydt/soo is het openbaer dat hy
niet en ſpreect van de leeringhe die ooc
den godtloosen en onheylighen gemeypn
is. Soo moeten wy dan verſtaen dat
de inganck tot het rijke Godts nie-
mande open en is / dan dien de heyl-
ghe Gheest heeft door zjn openbarin-
ghe

Jere. 24.
c.7.Joā. 6. e.
44. g. 65.Heb. 1. b.
3.Joan. 17
c. 14.Joan. 6.
c. 45.Eſal. 54.
c.7.Joan. 6.
c. 45.

ge een nieuwen verstant gemaect. Ende Paulus spreekt albertlaerst / de welcke dese saecke handelende / nae dat hy de gantsche wijsheyt der menschen heeft van sotheydt ende ijdelheyt beschuldicht / ende gantschelyck te niete gemaect / soo besluyt hy ten eynde dat de natuerlijcke mensche niet en can vasten dat des gheestes Godts is: dat het hem dwaelsheyt is / ende en can het niet verstaen / om dat het gheestelijck wordt onderscheyden. Welcken mensche naet hy natuerlijck (te weten dien / die op het licht der natuere steunt. Dese segghe ic) en verstaet niet in de gheestelijcke verborghentheit **GODES**. Waerom? Jae of hy schoon daerom arbeijt / soo en bermacht hy niet: te weten / om dat se worden gheestelijck onderscheyden. Wat is dat te segghen? Om dat zy gantschelijck zijn den menschelijcken verstande verborghen / soo worden zy alleenlijck door de openbaringe des gheestes geopenbaert: soo dz zy boor dwaelsheyt geacht worden / daer de geest Godts zijn licht niet en geeft. Daer bouen hadde hy die dinghen die Godt bereypt heeft den genen die hem lief hebben / bouen het begrijp der oogen / oogen en des verstants verheuen. Jae hadde betuycht dat de menschelijcke wijsheyt is als een deksel waer door het verstant wort verhuindert dz het Godt niet en can sien. Wat willen wy: de Apostel betuycht dz de wijsheyt deser werelt is bā Godt sot gemaect: ende sullen wy haer schierpsinnicheyt toeschrijven daer mede sy soude conne tot Godt ende tot de secreten des hemelschen rijcs door dringhen? Merre zy dese raserie van ons.

21 Daerom het gheue dat hy hier den menschen ontrect / dat sūe schrijft hy ergens Gode toe / in zijn gebet / seggende / Godt en de Vader der eerlijckheyt geue v den gheest der wijsheyt en der openbaringhe. Ad hoopt ghy dat alle wijsheyt ende openbaringe is Godes gaeue. Wat volcht daer meer? Dat hy gheue dat de oogen wesen verstandes berlijcht worden. Waarwaer ist dat

hen nienwe openbaringhe noodich is / so zijn zy van hen selue blind. Daer na volcht daer / op dat ghy weet welcke de hope uwer roepinghe zy / &c. So belijst hy dan dat des mensches verstant niet wijs ghenoech en is om zijn roepinghe te kennen. Dat hier niet eenich Delagianus teghen en roepe dat Godt deser onuerstandicheyt ofte onleertheyt te hulpe comt / als hy door de leere zijn woords des beweect ende leyt / daer het niet en conde sonder leyden man comen. Want David hadde de Wet / in de welcke alle wijsheyt was begrepen die men mochte begheeren: nochtā daer mede niet te vrede zijnde / begeert hy dat zyne oogen ontdeckt worden / op dat hy de verborgheden der Wet aenmercke. Met welcke woorden hy boorwaer te kennen geeft / dat de openbaringe des woords Godts den menschen is / ghelijck der aerde de opganc der Sonne. Mer dz zy daer wt gheen groot voordeel en hebben / tot dat de oogen gegeuen ofte gheopent worden van dien die daerom genant is de Vader der lichten / om dat het al wort van de duyffternisse beseten / waer hy door zijnen geest zijn licht niet en gheeft. Alsoo waren oock de Apostelen wel van den alderbesten Meester behoortelijck ende ouerloedichlijck geleert: nochtā hadden hen de gheest der waarheyt niet noodich geweest / die hare herten soude onderwijsen in dese selue leere / welcke zy te bozen gehooft hadden / so en hadde hē Christus niet gheboden dien te verachten. Ist dat wy bekennen ons dz te gebreken dat wy van Godt begeeren / ende ist dat hy in het gheue dat hy belooft / onse gebreke ende armoede bewijst: soo en moet nē niemant twijfelen te belijden dat hy so veel bermacht om de verborghentheit Godes te verstaen / als hy seer door zijn genade berlijcht is. Wie hē seluen meer verstants toeschrijft / die is dies te blinder / om dat hy zijn blindheyt niet en bekent.

Ad is daer noch het derde deel te weten / van de kennisse des regels om het

I. Cor. 2
D. 14.

I. Cor. 1
C. 10.

Ephef. 1
C. 15.

Ps. 119
18.

Jac. 1. 6
17.

Joan. 14
D. 26.

te 22
het

Rom. 2.
v. 14.

het leuen wel te schicken / de welcke wy te rechte de rechtuerdicheydt der wercken namen. Hier in schijnt het menschelijck verstand wat scherpsichtigher te zyne dan in de boozgaende dingen. Want de Apostel betuycht dat de Heydenen die geen Wet en hebbe / hen seluen een Wet zijn / doende de wercken der Wet / ende bewijzen dat het werck der Wet is in hare herten gheschreuen / dewijle haer consciencie hen ghetuygenisse gheeft / ende de gebachten hen onderlinghe beschuldigen ofte ontschuldighen dooz het oordeel Godes. Ist dat de Heydenē de rechtuerdicheydt der Wet hebbe natuerlijc in hare herten geschreuen / soo en sulen wy boozwaer niet segghen / dat zy in den wech des leuens gantschelijck blind zijn. En daer en is niet gemeynder in der menschen mont / dan dat de mensche dooz de natuerlijcke Wet (vā de welcke de Apostel daer spreekt) genoechsaemlijck woort inden rechten reghel des leuens onderwesen. Maer laet ons ouerdencken waer toe dese kennisse der Wet is de mensche ingeuen / dan sal het terstont openbaer zijn / hoe verre zy daer dooz tot het booz gesette merck der reden ende der waerheyt / gheleyt worde. Dat selue woort oock openbaer wt de woorzen Pauli / ist dat wy het veruolch dier plaetse aenmercke. Hy hadde wepnich te boozen gheseyt / dat die dooz de Wet geoordeelt worden / die in de Wet gesondicht hebben / ende dat die sonder Wet vergaen / die sonder Wet gesondicht hebben. Dewijle dit hadde mogē wonder schijnen dat de Heydenē sonder vergaen sonder eenich boozgaenden oordeel / so seyt hy terstont daerna / dat haer consciencie hen is booz een Wet: ende dat die daerē genoechsaem is / tot haer verdoemenisse. So is dan het eynde der natuerlijcker Wet / dat de mōsche worde niet ontschuldichlijc. En en sal niet qualijck aldus beschreuen worden / te weten / dat de Wet der natuere is de bekenninge der consciencie / die welcke tusschen recht ende onrecht ghenoechsaemlijck onderschept /

om den menschen de boozwedinge der onwetentheyt te benemen / dewijle zy dooz haer eyghen ghetuygenisse ouerwonnen worden. De mensche gheeft hem seluen soo seer toe / dat hy in het bedriuen der boosheyt / zijn verstand geeren so verre het mogelijc is / altyt afwent van het ghenoclen der sonde. Waer wt Plato schijnt beweerecht te zyn / om te segghen / datmen niet en sagoza sondicht anders dā dooz onwetenthyz. Dat soude wel bequamelijc van hem gheseyt zyn / waert dat de geneynschz der menschen soo veel vermochte in de bedekinghe der sonden / dat de consciencie haer seluen niet schuldich en kende booz Gode. Maer dewijle de sondaer het onderschept des goets ende quaets dat hem is ingedruet / bliet / ende woort nochtans somtijts wederom ghetrocken tot dat selue / ende en can hem seluen soo blind niet maecten dat hy niet het zy willens ofte onwillens / bedwonghen en worde / zijne ooghen op te doen. Soo is het valsch dat men seyd / dat de mensche alleelijck dooz onwetentheyt sondicht.

¶ Theinistius heeft beter met der 23
waerheyt gesproken / leerende dat het Paraph.
verstant seluen seyt in de vniuersale in 3. de
ofte ghemeyne beschrijvinge ofte anima /
merckinge: maer dat het blind woort Cap. 4 6.
als het boozder gaet / te weten / als het wil aenmercke eenich particulier ofte sonderlinge dinc dz onder het gemeyn woort begrepen. Exempel / Ist datmen int ghemeyn vracht van doodsclach / daer en sal niemant wesen die niet en sal segghen dat dootslaghen quaet is: maer nochtans die den dootd zijns vyants soert / die raetslaecht daer van als van een goede sake. Duer spel int gemeyn / sal ooc de ouerspeler verdoemen: maer in zijn sonderlijcke ouerspel sal hy hem seluen slatteren. Dit is dā de onwetentheyt / te weten / dat de mensche tot een sonderlijck stuck comende / dien reghel ende dat oordeel verghet / dat hy ouer sulcke saecke int ghemeyn heeft ghegheuen. Van dese saecke spreekt Augustinus seer wel / in de vriegginghe des eerste beers

Medea
apud D.
indium.

Li. Eth.
7. cap. 3.

des 57. Psalm. Hoewel dit en gheschiet niet altyts. Want de schande der sonde dingt somtijds de consciencie soo seer / dat de mensche in het quaedt valt / niet hem seluen door eenen valschen seyn des goets bedrieghende / maer werelcs ende willens. Wt sulcke beroerte comen dese woorden / *Ick sie ende pryse dat beter is / ende voige dat hooser is.* Daerom achte ick dat Aristoteles seer wereltlyc heeft een onderscheydt ghemaeckt / tusschen incontinentia ende intemperantia / (welcke woorden beyde onnattyghz beduyden.) Daer incontinentia regneert / daer woert (seydt hy) die sonderlinghe kennisse des dincx den verstande benomē / door de beroerde ghesintheydt / soo dat de mensche in zyn doen dat quaet niet en aenmerckt / dat hy wel liet in gheijckte dinghen int ghemeyn : ende als die beroerde gesintheydt doorzuy is / dan hoort daer terstondt beron. Maer intemperantia / en woert door het gheuoel der sonde niet worgeluycht noch ghebroken / maer blijft hartneckichlyc volstandich in de boozghenomen verkielinghe des quaeds.

24

Als wy hooren dat de mensche en gemeyn oordeel heeft in de onderscheydinge des goets ende quaets : soo en denckt niet dat het alom geheel ende onghegeschendt is. Want ist dat de herten der menschen alleenlyck tot die eynde begaest zyn / niet onderscheydinghe des goets ende quaets / te weten / op dat zy hen seluen niet en connen ontschuldigen door boozwendighe der onwetentheydt / soo en ist niet noodich dat zy de waerheydt in alle dinghen sien maer het is genoegh dat zy so verre verstant hebben / dat zy geen wylucht en connen nemen / dat zy nien moeten door het ghetuyghenisse der consciencie nu oerwonne zijnde / boozden rechtsoel Godts / beghinnen te verschicken. Ende ist dat wy willen onse ied'n beproeuen met de Wet Godts / die welcke is een exempel der warachtigher rechtueerdichheydt / so sullen wy beunden in hoe vele dinghen wy blind zyn. Voorwaer de booz-

neemste dinghen in de eerste tafel en verstaet noch legghyt sy niet / als / van het betrouwen op *G. D. W. T.* / van den lof der crachte ende rechtueerdichz hem toe te schryuen / van de aentoeppinge zijns naems / van de onderhoudinghe des warachtighen rustdaechs. Wat ziele op natuerlych verstant betrouwende / heeftsoft ghesmaect dat in dese ende dierghelycke dinghen de warachtighe Godts dienst is gheleghen. Want als de onhepighhe menschen Godt dienen / so vallen sy altyts wederom tot hare ijdele beuelsen / of zyschoon hondertmael worden wederroepen om die te verlaten. Sy seggen wel dat de offerhanden Gode niet en behaghen / ten zy dat de oprechticheyt des herten daer by zy : waer mede zy betuygen dat zy wat verstaen van den geestelicken Godts dienst / den welcken zy nochtans terstondt met valsche ghedichtelen verkeeren. Want zy en connen nemmermeer geloouen dat het al warachtich is / wat de Wet daer vā gebiet. Sullen wy sulck vernuft pryzen / het welcke niet en can door hem seluen yet verstaen / noch den vernemingen ghehoor gheuen : In de gheboden der tweeder tafel heeft het vernuft meer verstant / wāt die naerder comen tot de onderhoudinge der burgerlijcker gemeynschap onder de menschen. Hoewel het woert beuoden somtijts ooch hier in te seplen : want het is den verstandighen menschen wonber / dat in ongerechtighe en te harde heerschappie verdraecht / soo verre men die can afwoopen op wat wijse het zy. En de menschelycke reden en heeft daer van gheen ander oordeel / dan dat de verdraechsaemheydt sulcker dinghen comt wt een dienstbaer ende nedergeklagen herte : en dat de eerlycke en edele herten behooren dat van haren hals te woopen. Ja oock by de Philosophen en woert de wrekinghe des ongelijckgeen seyl geacht. Maer de Heere verdoemt sulck hooge ende al te edel herte / ende ghebedt den zynen die schandelycke verdraechsaemheyt. Ende onse scherpzinnicheyt in de aenmerckinge

Wat. 1.
g. 44.
Luc. 6. 11.

27.

ghe der gantscher wet / en bekent de sonde der boosfer begheerte niet. Want de natuerlijcke mensche en laet hem seluen daer toe niet hzenghen / dat hy de sechten zijnder boosfer begheerten soude bekenen. Het licht der natuere wordt verstickt eer het tot den inganch des herten vooz sonde ofte ghebreck rekenen / soo meynen zy daer mede die beroerten des herten die wtwendich schijnen / ende hen niet groue teekenen verthoonen: maer op die boose begheerten die het herte lieflic kittelen / en hebben zy gheen achte.

25 Waerom ghelijck Plato bouen te rechte wederproken is / om dat hy alle sonden heeft der onwetentheydt toe gheschreuen / alsoo is oock dier menschen meyninghe te verwoyzen / die segghen dat in alle sonden zy boozge-
nomen boosheyt ende verdacptheyt. Want wy beuinden veel te wel hoe menichmael wy ballen met onse goest-
standt wordet niet soo veel blintheyt onderwoyzen / en valt in soo vele ver-
hinderingen / ende wort in so vele be-
naucheden verwerret / dat het berre is van rechte en seker beweginge. Ende hoe weynich de mensche zy booz Godt in alle stucken des leuens / dat bewijst
Paulus wel / als hy seyd dz wy niet bequaem en zijn om yet wt ons seluen te dencken als wt ons seluen. Hy en spreect niet van den wille ofte gesint-
heyt / maer beneemt ons oock dit / dat wy niet en souden dencke dat ons yet kan in den sin comen hoe eenich dinc moet behoortich ghebaen worden. Is dā alle vernuft scherpsinnicheyt / ver-
stant / neersicheyt ende soze also ver-
dozen ende berkeert dat daer dooz nē goeds noch rechts en can booz den
heere bedacht worden. Dit schijnt boozwaer ons veel te hardt te zyne /
dewijle wy ons niet gheeren en laten van de scherpsinnicheyt der reden be-
roouen / de welcke wy achten een seer wtneemde gaue te zyne: maer dē hey-

ligen geeste is het seer recht / de welcke weet dat alle de gedachten der wij-
sen ijdel zijn / ende betuycht claerlyck Psal. 94.
dat alle gedichtsel des herten der mē-
schen allecnlyck boos is. Ist dat het Gen. 6. 8
altijds boos is al wat onse vernuft 3. ende 8.
begript / bedenct / boozneemt / ende ar-
beydt / hoe soude ons in den sin comen
yet booz te nemen dat Gode behaghe-
lijck ware / den welcken heyligheyt
ende rechtuerdicheyt allen aenghe-
naem is. Alsoo machinen oock sien
dat de reden onses verstants (zy wē-
de haer waer heien zy wil) is ellen-
dichlyck der ijdelheyt onderwoyzen.
Dese swackheyt bekende David in hē Psal. 119
seluen / doen hy badt dat Godt hem
verstant gaue om de gebode des Hee-
ren te rechte te leerē. Want die begeert
dat hem een nieu verstant ghegheuen
wordt / gheeft te kennen dat het zyne
niet ghenoechsaem is. Ende hy en
doet dit niet alleenlyck eenmael / maer
berhaelt hy nae dit selue ghebedt tien
mael in eenē Psalm: met welcke ver-
halinghe hy genoech te kennen geest /
wat grooter noot hem dringt om sulcx
te bidden. Ende dat David booz hem
seluen begeert / dat selue pleecht Pau-
lus den Ghemeynten int ghemeyn te
swenschen / Wy en houden (seydt hy)
niet op booz te bidden / en te beghe-
ren dat ghy moecht vernut worden
met de kennisse Godes in alle gheeste-
lijcke doopsichticheyt ende verstandt /
op dat ghy weerlichlyck wandelt / etc.
En so diemael als hy dese saecke acht
een gaue Godes te zyne / sullē wy ge-
dachtich zijn / dz hy ooc mede betuycht
dat zy niet en is in des mēsches macht
ghelegen. Ende Augustinus heeft dit
ghebreck des vernutts om dinghen te
berstaen die Godt aengaen / so seer be-
kent / dat hy de gnade der openbarin-
ge nē min noodich en acht dē verstaen-
te zyne / dā het licht der sonne dē oogē.
En daer mede nē te brede zijnde / ber-
betert hy zyn woort / seggende / dz wy
onse oogē selue op dōē / om het licht te
sien: maer dat de oogē des verstants ge-
slotē bliuen / is het dat sy dā Godt nē
geopēt en wordē. En de schijsture en
lijt leert

1. Cor. 3.
b. 5.

Lib. 2. De
peccat.
merit. re-
mil. ca. 5.

leert niet dat onse verstandt op eenen dach alleenlijck verlichtt wordet / op dat het daer nae wt hem seluen lie: want dat wy bouen hebbe wt Paulo hy gebracht / dat is van den gheduerighen voortganc ende wafdom te verstaen. Ende dit betuyecht Dauid claelijck met dese woorden / *Jick hebbe v in geheel myn herte ghesocht / en maect my niet te dwalen van uwe gheboden.* Want hoe wel hy weder ghebozen was / ende gheen cleynen voortganc gheboden en hadde in de warachtighe godsalicheit / soo bekent hy nochtans dat hem te allen tijde sonder ophoudē beweghinge noodich is / op dat hy van de swetschap die hem is ghegheuen / niet af en wijcke. Daerom bidt hy erghens dat die rechte gheest den welcken hy door zijn sonde verlore hadde / in hem vernient wordet: want van den seluen Godt dien in het eerste ghegeuen hadde / moet hy ons weder ghegeuen worden / als hy ons voor eenen tijt ontnomen is.

26 *Hy moete wy den wille onder soeken / in den welcken voornelijck de brijheyt des goetdunkens gheselt wordet.* Want wy hebben bouen ghesien dat de verkiefsinge meer den wille dan den verstande toecomt. Ten eersten / op dat het niet en schijne tot de rechticheydt des willes te behooren / dat van de Philosophen ghelert ende met ghemeyn eendrachticheydt is aenghenomen / te weten / dat alle dingen door natuerlijcke ingheuinghe het goede begheeren: soo moeten wy aenmercken dat de cracht des brijen goetdunkens niet en is te aenmercken in sulcken lust ofte begheerte / die meer toint wt de genegetheyt des wesen / dan wt de beradighe des verstandes. Want de Schoolleerers belijden ooc selue dat het brijen goetduncken gheen werck en heeft / dan als de reden haer went tot beradighe dinghen: waer mede zy verstaen dat het gene dat den luste voorcoet / moet sulc zijn / dat daer verkiefsinge op valle: ende dat de beradighe bouen gaet / om der verkiefsinge den wech te maken. Ende voornae

ist datmen aenmeret hoedanich die natuerlijcke begheerte in de mensche is / soo sullen wy beuinden dat hy dat met de onredelijcke dierten ghemeyn heeft. Want die begheeren oock dat het hen wel gae: ende waer eenen schijn des goets is / waer door haer genoeien geuoert wordet / daer nae staet zy. Maer de mensche selfs het gene dz hy goet is nae de edelheyt zijnder onsterfelijcker nature / dat en verkieft hy niet door zijn redelijck verstant om niet neersticheyt daer nae te staen: noch en bracht de reden niet om raedt / noch leydt het verstandt niet te wercke: maer volcht de ghenegentheyt der nature / gelijk een beeste / sonder reden / ende sonder raet. Daerom en gaet dit de brijheyt des goetdunkens niet aen / of de mensche door het gheuoen der nature wordet ghetrocken om te begheeren dat hem goet is: maer in het brijen goetduncken wort gheerscht / dat de mensche niet rechter reden ende verstandt oordeele / ende verkieft dat hy bekent / ende soecke te ghecrighen dat hy vercozen heeft. Ende op dat niemandt en nigh swaricheyt hier in en behoude / soo moeten aenmercken dat in dit argument dobbel valscheyt is. Want dese begheerte (waer mede een peggelijck dinc begheert dat hem goet is) en is gheen eyghen roeringe des willes / maer is een natuerlijcke ghenegentheyt / ende sulck goet en is niet goet der duocht ofte der rechtuerdicheyt / maer der eodice / te weten / op dz de mensche wel vare. Ten laetsten of schoon de mensche ouerfeer begheert te gecrighen dat goet is / soo en staet hy nochtans niet daer na. Gelijk daer en is niemant dien de ewighe ghelueheyt niet aenghenamen en zy / ende nochtans en staet niemant daer nae / anders dan door de brijninghe des gheests. Daerom dewijle de mensche lijcke begheerte des weluarts niet en dient om de brijheyt des goetdunkens te bewijzen / niet meer dan die gheneghentheyt die metal ende steenen ende andere dingē hebbe tot de volmaectinghe haerder nature / so moete wy bemercken of

Ps. 119
10.

Ps. 119
6. 12.

of in andere d'inghen de wille alsoo
gantschelijc op allen zijden geschende
ende verdozen is / dat hy niet dan
quaedt en bare: of / dat hy in eenigen
deele is ongheschiedt geblicuen / waer
wt goede begheerten mochten comen.

27 De ghene die der eerster ghenaden
den Godts toeschijuen dat wy con-
nen crachtichlijc willen / die schijnen
daerenteghen te kennen te gheuen / dat
de ziele macht heeft van selfs nae het
goede te staen / maer dat die macht niet
sterck gheuoel en is om een vaste ge-
antheyt te worden ofte neersticheyt te
berwerken. Ende sonder twijfel de
Schoolleeraers hebben dese meynin-
ghe in het ghenen aenghenomen / ge-
lijck sy die van Origene ende sommi-
ghe andere oude Leeraers hebben
ontfanghen: dewijle sy pleghen den
enckelijc natuerlijcken mensche sulck
te achten / als hem Paulus beschrijft
in dese woorden / Ick en doe niet dat
goede dat ick wil / maer ick doe dat
quaede dat ick niet en wil. Ick hebbe
wel den wille / maer het volbrēghen
en binde ick niet. Waer op dese wijse
wordt die gheheel handelinghe die
Paulus daer drijs / berkeerdelijck
verdozaeyt. Want hy handelst daer
van den Christelijcken strijd (den
welcken hy met corter woorden roert
tot de Galaten) den welcken de ghe-
loouinghe in den crēch des vleeschs te-
ghen den gheest altyds in den ghe-
uoelen. Id de gheest en is niet van
der natuere / maer van de wederghel-
boorte. Ende dat de Apostel daer
spreekt van de wederghelboorte / dat
is daer wt openbaer / dat hy gheseyt
hebbende dat in hem niet goedts en
woont / daer een wriegghinghe by
set / dat hy sulcks berfaect van zijn
vleesch. Ende daerom seyd hy dat hy
die niet en is die het goede doet / maer
de sonde die in hem woont. Wat wil
hy met die verbeteringhe / In my / dat
is / in mijn vleesch. Te weten / ghe-
lijck of hy op dese wijse spracke / Het
goede en woont in my niet wt my sel-
uen: want in mijn vleesch en is niet
goedts te binden. Waer van volcht de

wijse van te ontschuldighen / Ick en
doe selue het quade niet / maer de son-
de die in my woont: welcke wijse al-
leenlijck den weder gheboorten toe
comt / de welcke niet het voornemste
deel der ziele staen na het goede. Wo-
ne desen het besluyt dz daer na volcht /
berclaert dit gheheel opentlijck. Ick
hebbe(seyd hy) behaghen in de Wet
na de inwendigen mensche: maer ic lie
een ander Wet in myne leden / de
welcke strijt teghen de Wet mijns
verstandes. Wie can sulcke tweedracht
in hem seluen hebben / anders dan die
door den Gheest Gods weder ghe-
bozen zijnde / het ouerblijfsel zijns
vleeschs noch in hem draecht: Daer-
om heeft Augustinus zijn wriegghin-
ghe die hy te bozen gheschreuen had-
de / meynende dat Paulus dese woor-
den van der menschen natuere ghe-
sproken hebde / wederroepē als valsche
ende onbequaem. Ende voerwaer ist
dat wy dat aennemē dat de menschen
sonder de ghenade hebben eenighe toe-
ringhe tot het goede / hoe cleynē die zy /
wat sullen wy dan Paulo antwoor-
den / de welcke seyd dat wy niet be-
quaem en zijn selfs om yet te dencken:
Wat sullen wy Gode antwoorden /
die door Hofen bercondicht / dat alle
ghedichtfel des herten der menschen
alleenlijck boos is: Daerom dewijle
sy door het valsche verstandt eender
plaetse zijn ghedwaelt / soo en hebben
wy na haer gheuoelen niet te braghen:
Waer dat woort Christi moet meer
gheacht zijn / dat de ghene die sonde
doet / een dienstknecht is der sonde.
Wy zijn alle van natuere sondaers:
daerom zijn wy alle onder het iock
der sonde. Ist dat de mensche gheheel
onder het gheweldt der sonde licht /
soo moet voerwaer de wille die de
voornemste sate daer van is / niet seer
nauwe hoepen daer van ghebonden
zijn. Dock waert dat eenighe wil-
le ginghe door de genade des gheests /
soo en soude dat woort Pauli niet
bestaen / te weten / dat G O D E
die is / die den wille in ons wrekt.
Daerom laet varen al wat vele ra-
sen

Rom. 7.
d. 22.Lib. ad
Bonif. 1.
cap. 10.
et in re-
tract.2. Cor. 3.
b. 5.Gene. 3.
d. 21.Joan. 8.
d. 34.Phil. 2.
b. 13.

Joan. 51.
c. 12.

De her-
dis Apo-
st. 10.

fen van de hoorbereydinghe: want hoe wel de gheloonige sountijds bidden dat haer herte gheschickt worde tot ghehoorzamenheyt der Wet (ghelijck David in vele plaetsen doet) soo moeten nochtans aenmercken / dat oock dese begheerte tot bidden van **G. D. D.** is: het welcke men can wt syne woorden verstaen. Want de wijle hy bidt dz een nieu herte in hem geschapen worde / so en schrijft hy boozwaer het beghin der scheppinghe hem sekuen niet toe. Daerom sal dat woort Augustini liever plaetsen hy ons hebben / **De Heere sal v boozcomen in alle dinghen / boozcoemt ghy oock sountijds synen toegen.** Hoe? Wkent dat ghy sulcks al van Godt hebt: ende dat al wat ghy goets hebt / van hem is: en van v al wat quaet is. Ende weynich daer na / Gheen dinck en is onse / wtghenomen de sande.

Het iij. Cap.

Dat wt de verdoruen natuere des mensches niet en comt dan dat verdoemelijck is.

Mer de mensche en can niet beter in beyde deelen der ziele bekent worden / dan als hy met sulcken lof wordt boozghet daermee hy in de Schijfure verciert wordt. Ist dat hy gheheel wort met desen woorden **Joan. 3. c. 6.** Christus beschreuen / Wat wt vleesch gebozen is / dat is vleesch: soo wort de mensche ouertuyt een arm dier te **Rom. 8. c. 6.** zyne. Want de gesintheit des vleesch (ghelijck Paulus seyd) is de doode: want sy is viantschap teghen Godt / ende daerom en wort sy der Wet Gods niet onderdanich / noch en can niet onderdanich worden. Is dan het vleesch alsoo verkeert dat het niet alle zijn ghesintheit viantschap teghen Godt bewijst: dat het niet en can gevoelen met de Wet Gods: somma dat het gheen dinck en can baren anders dan materie des doets: neemt nu dat in de natuere des mensches niet

en is dan vleesch: ende trect daer ten goets wt ist dz gy cont. **Maer** (mochte yemant segge) dit woort / vleesch / gaet alleenlijck het sinnelijck deel der ziele aen / ende niet het opperste deel der ziele. **Maer** dit woort dooz de woorden Christi ende oock des Apostels ghenoech wederleydt. Want het argument Christi is / dat de mensche moet wedergebozen worden: om dat hy vleesch is. Hy en ghebedt niet na het lichaem wedergebozen te worden. Ende na de ziele en wort hy niet wedergebozen / ist dat alleenlijck eenich deel der ziele ghebetert wort: maer als sy gheheel verniet wort. Het welcke beuesticht wort met de vergelijkinge die in beyde de boozmoede plaetsen geseit is. Want het vleesch wort alsoo met den gheest vergheleken / dat daer niet ghelaten en wort midden tusschen hen beyden. Daerom al wat niet gheestelijck en is in den mensche / dat wort na dese wijse vleesch ghe-naemt. En wy en hebben niet gheestelijcks anders dan dooz de wedergebozte. So is het dā al vleesch wat wy van de natuere hebben. Ende waert dat wy van dese sake mochten anders eenighe twijfelinghe hebben / so wort ons die van Paulo benomen: de welcke den ouden mensche beschreuen hebbende / den welcken hy seyd verdozen te zyne dooz de begeerten der dwalinghe / soo ghebedt hy ons verniet te worden in den gheest onses berstants. Ghy siet dat hy de boose ende ongeoorloefde begeerten niet en seldt alleenlijck in het sinnelijck deel der ziele / maer oock in het verstand: ende daerom ghebedt hy dat te verniet woen. Ende weynich te bozen hadde hy sulcke een beed der mensche-lijcker natuere beschreuen / het welck vertoonde dat in ons gheen deel en is onuerdoruen ende onuerkeert. Want dat hy van de Heydenen schrijft dat sy in de ijdelheyt haers ghemoets wandelen / ende verduyffterd zijn in haer verstand / ende veruereent van het leuen Gods om de onweteneheyt die in hen is / ende om de ver-
bl. ut.

Joan. 3.
c. 6.

Eph. 4.
c. 22.

Eph. 4.
v. 17.

blintheit haers herten: dit comt son-
der twyfel allen menschen toe / die de
heere noch niet en heeft tot de rech-
ticheit zynder wyseheit ende re-
uerenciegot / vernieu. Het welcke
openbaerder wordet dat de vergheye-
kinghe die ter sonde daer hy ghesleut
wordet: daer hy de ghelouighe ver-
maent dat zy Christus niet en heb-
ben alsoo geleert. Want wt die woort-
den verstaen wy dat de ghenade Chri-
sti is de eenige middel / waer door wy
van die blintheit ende van het quaet
dat daer wt volcht / verlost worden.
Want also heeft oec Elias voorspelt
van het rycke Christi / daer hy beoelt
dat de heere sal zyn tot een ewich
licht zynder Ghemeente: als daer en
tusschen de aerde sal door duyfternis-
se ende de welcken door donckerheyt
bedeckt worden. Dewyle hy betuyent
dat het licht G D S sal alleen-
lijck in de Ghemeente oprijzen / soo
en laet hy voorwaer buyten de Ghe-
meente niet anders dan duyfternisse
ende blintheit. Ick en sal niet van
stuck tot stuck verhalen al wat alom-
me / boornemelijck in de Psalmen en-
de Propheeten / ghesproken wordet te-
ghen de ijdelheyt des mensches. Het
is veel dat David schrijft / te weten /
Waert dat de mensche worde teghen
de ijdelheyt gheweghen / hy soude ij-
delder zyn dan de ijdelheyt selue. Het
menschelijcke vernuft wort s. daerlijck
doorszhoten / als alle de ghedachten die
daer wt comen / wordē als dwase / ont-
nutte / rafende ende verkeerde gedach-
ten bespott.

Het herte en wordet oock niet min
verdoemt / als het wordet bedrieghe-
lijck ende verkeert ghenamēt bouen
alle dinghen. Maer dewyle ick cort-
heyt soecke / soo sal ick niet een plaet-
se alleenlijck te brede zyn / de welcke
nochtā sal als een doorluchtich spie-
ghel zyn / waer in wy het gantsche
beelt onser natuere moghen aenschou-
wen. Want als de Apostel wil de
hoouderlicheit des menschelijken
gheslachts te neder worpen / soo ghe-
bruyet hy dese ghetuygenissen / Daer

en is niemandt rechtuerdich noch ver-
staenich ofte die G D S soecht. Sy b. 10.
zyn alle af gheweken / sy zyn te ghe-
wycke onnut geworpen / daer en is me-
mandt die goet doet / oock niet een.
Maer kele is een opē graf / sy doen be-
droch niet hare tonghen / hanghen se-
nyn is onder hare lippen. Der wel-
ker mondt is vol veruieckinghe ende
bitterheyt: der welcker vorten zyn
rasch om bloet te storten / in der wel-
ker wegghen is vernielinghe ende el-
lendicheit / de welcke de vrees Gods
niet door ooghen en hebbe. Hiermede
en dondert hy niet op sommighe men-
schen alleenlijck / maer op het gheheel
geslachte der kinderen Adams. Noch
en roept niet teghen de verkeerde ze-
den cender ofte tweer eeuwē / maer be-
schuldicht de gheduerige verdoemt-
heyt der natuere. Want zyn boorne-
men en is daer niet de menschen slech-
telijck te beschelden / om dat sy hen sel-
uen souden beteren. maer meer te lee-
ren dat sy alle zyn niet onuerijnde-
lijcke ellendicheit oueruallen / wt de
welcke sy niet en connen oncomen / ten
zy dat sy door de beruhticheit
Gods daer wt ghetrocken worden.
Ende dewyle dit niet en conde bewē-
sen worden eer het claer ware / dat de
natuere is in sulck verderf gheualent
soo heeft hy dese ghetuygenissen
voortghebracht / door de welcke bewē-
sen wordet / dat onse natuere is meer
dan verdozen. Waerom laet dit bas-
te bliuen / dat de menschen niet al-
leenlijck door boose ghewoonte sulck
zyn / ghelijck sy hier beschreuen wor-
den / maer oock door de boosheyt der
natuere: dewyle het argument des
Apostels niet en can anders bestaen /
te weten / dat de mensche gheen salie-
heyt en heeft anders dan van de berm-
herticheit Gods: want hy is in
hem seluen verdozen ende hulpe-
loos. Ick en wil hier niet seer arbey-
den om de bybrenginge en toeueg-
ghe deser ghetuygenissen goet te
matchen / op dat sy niet en schijnen te
ontijde en onbequaemelijck ghebruyet
te zyn. Ick wil nemen ghelijck of die
plac-

Esa. 60.
a. 2.Psal. 62
b. 10.Jere. 17.
b. 9.

plaetsen waren eerst van Paula ghesproken/ende niet wt de Propheeten genomen. Ten eersten beneemt hy den mensche de rechtuerdicheydt/dat is/de gheheelheyt ende supuerheyt: daer nae het verstant. Ende het ghebreck des verstants bewijst hy door de afuallinge van Godt / den welcken te soecke/ is de eerste trap der wysheyt. Maer die van Godt afuallen/ moeten onuerstandich zijn. Daer nae seyd hy dat zy alle zijn afgheweken/ende ghelijck verrot ghesworden: dat daer niemant en is die goet doet. Wouen desen seldot hy oock daer by de boosheyt/ daer mede zy een peghelijck harer leden ontreyngen/ die eenmael zijn tot de boosheyt ontbonden. Ten laetsten betuycht hy dat zy zijn sonder vreesse Godts/ nae wiens reghel zy behoorden hare weghen te schicken. Ist dat dese dinghen zijn de eruelijcke gauen des menschelijken geslachts/ so wort te hergeest vet goets in onse natuere gesocht. Ick bekenne wel dat alle dese boose stucken niet gesien en worden in eenen peghelijcken mensche: maer nochtans en cannen niet loochenen/ dat het zaet daer van is in eens peghelijck herte verborghen. Want ghelijck een lichaem als het nu de oorsaecke ende materie der secte in hem verborghen boedt/niet en sal gesont gheacht worden/ hoewel de smerte der secte noch niet seer groot en is: alsoe en sal oock die ziele niet gesont geacht worden/ dewyle zy vol sulcke onreynich is. Hoewel dese ghelijckenisse en comt en alsoe dinghen niet ouer een. Want hoewel het lichaem eenich ghebreck heeft/ soo is nochtans de cracht des leuens daer in: maer de ziele in desen verderuelijken stroom wal verfonten zijnde/ende is niet alleenlijck ghebreckelijck/ maer oock ijdel van alle goet.

3 Daer vijs wederom by nae de selue braghe die te horen becozt is. Want daer hebben in alle eeuwen sommighe menschen gheweest/ die door de leydinghe der natueren seluen hebben haer gantsche leuen lanck in der

deucht ghecoesent. Ende ick en brage daer niet na datmen soude connen vele seplen in haer leuen bewijzen: want sy hebben nochtans door de neer stickepdt in der deucht bewesen/ dat in haer natuere eenighe reynicheydt is. Aan wat meerde sulcke deuchden zijn voer Godt/ dat sal wel volcomelijcker ghandelt worden/ als wy sullen spreken van de verdiensten der werken/ maer moet nochtans oock te deser plaetse gheseyt zijn soo verre het noodich is tot de verclaringhe des tegenwoordighen handels. Soo schynen dan sulcke exemplen ons te vermannen/ dat wy de menschelijcke natuere niet en sullen achten gantschelijck verdozen te zyne: dewyle door haer ingheuinghe ende beweghinghe sommighe menschen niet alleenlijck en hebben wtneemende schoone stucken bezien/ maer hebben oock hen seluen in den gantschen loop haers leuens/ seer eerlijck gedraghen. Maer hier moeten wy acnmercken dat in de verdozenen theydt der natuere/ noch eenighe plaetse is voer de ghenade Godts: niet om de natuere te supueren maer om de verdozenheyt in te houde ende te bedwingen. Want waert dat de Heere liete eenen peghelijcken mensche onghetooit allerley boose begeerte volgen/ so en soude voerwaer niemande zijn/ die n3 en soude niet der daet bewijzen/ dat alle die seplen en gebreken daermede Paulus de menschelijcke natuere verdoemt/ in hem waren. Wat wat swilt ghy v selue wt nemen wt dier menschen getal/ der welcker boos te rasch zijn om bloet te storte/ende de handen ontreyndicht niet roof en doot: slach/ en de keien den opende grauen ghelijck/ de tongen bedriegelijck/ de lippen sennijck/ de werken onnut/ onrechtuerdich/ verrot ende dootlijck/ der welcker herte is sonder Godt/ der welcker binnenste is boosheyt/ der welcker ooghen zijn tot drooch/ en het gemoet tot spot opgegeue/sonna alle ledē tot ontellijcke vele boose stucke bereyde. Ist dat een peghelijcke ziele is sulcker wonderlijcker boos

2. om. 3.
b. 13.

2. sal. 14.
a. 3.

Rom. 3. 13.
 boosheyt onderworpen (gelijck de A-
 wy boozwaer wat te verwachten zy/
 ist dat de Heere de menschelijcke natu-
 re laet na haer gheneghentheyt dwa-
 len. Daer en is gheen rasende beeste
 die so bijsterlijck gedreuen wordt: noch
 gheen waterstroom so rasch ende ghe-
 weldich / wiens bloedt soo crachtich-
 lijck wtsfozt en oueruloeyt. De Hee-
 re heyt dese sichten in synen wuerc-
 rene op sulcke wyse als wy coets hier-
 na sullen verclaren: maer in de andere
 bedwingt hy die alleenlijck gelijc met
 eenen toom / alleenlijck op dat sy niet
 wt en breeken / soo herre hy boozsiet
 dat nut te zyne tot de gemeyn onder-
 houdinghe aller dinghen. Hier wt is
 het dat sommige door schaemte / som-
 mighe door breefe der wetten weder-
 houden worden / dat sy niet tot men-
 sherley schandelijcke stucken boozt
 en gaen / hoe wel sy ten meesten deele
 haer onreynicheydt niet en bedecken.
 Sommighe staen eenichsins na een
 eerlyc leuen om dat sy dat achten nut
 te zyne: sommighe comen oock bouen
 de gemeyn wyse / ende houden met
 haer maetscheyt de andere in gehoer-
 saemheyt. Alsoo wederhoudt Godt
 door zyn boozsieninghe de verdraeyt-
 heyt der natuere / als met eenen toom /
 op dat sy niet wt een breeke tot het
 swerc maer hy en reynichtse niet van
 binnen.

4. Maer noch en is de beswaringhe
 niet wech ghenomen. Want wy moe-
 ten segghen dat Camillus ende Ca-
 tilina ghelijck zyn: ofte wy sullen in
 Camillo een exempel hebben dat de
 natuere niet gheheel van alle goet-
 lijck ydel en is: waer dat sy noerstlic-
 heyt in der deucht geoeft niet worde. Ic
 bekenne boozwaer dat die schoone ga-
 uen in Camillo zyn Godts gauen ge-
 weest / ende zyn te rechte prijselijc ge-
 acht / ist dat sy in haerselue aenmerck
 worden. Maer hoe sullen sy exemplen
 der natuerlijcker eerlijckheyt in hem
 zyn: Moeten wy niet wederom co-
 men tot het herte / ende dusdanich een
 argument maken / Ist dat die een na-

tuerlijck mensche zynde / heeft alsoo
 gheheel ende oprecht in zede geweest /
 soo en ghebreect hem gheen natuer-
 lijcke macht tot de oeseninghe der
 deucht. Maer of het herte zy boos ge-
 weest ende verdraeyt / ende gheen dinc
 min ghesocht en heert da rechticheyt:
 Ende het is sonder twijfel sulck ghe-
 weest / ist dat wy toelaten dat hy zy
 een natuerlijck mensche geweest. Wat
 macht der menschelijcker natuere tot
 goet salmen hier bewijzen / ist dat sy
 benonden wordt oec in den seer groo-
 ten schijn der gecheelheyt / althits tot
 verdozuentheyt gheneghen te zyne.
 Daerom ghelijck ghy eenen mensche
 niet en moet van oer deucht prijsen
 wiens ondeuchden v onder den schijn
 der deucht bedriegen / also en moet gy
 de macht wat goetds te begheere / den
 menschelijcken wille niet toe schijue /
 soo langhe als hy aen zyn boosheyt
 gehecht is. Hoe wel dit is de sekerste
 ende lichtste becozinghe deser brage /
 te weten / dat sulcke dinghen niet en
 zyn gemeyne gauen der natuere / maer
 sonderlinge genaden Godts / de wel-
 ke hy verscheydenlijck ende op seker
 mate oock den menschen die anders
 ongodtelijck zyn / wordeelt. Waer wt
 wy ons niet en ontfien in gemeyne
 sprake te seggen / dat dese is een wel-
 ghebozen mensche / ende dat die ander
 een boose natuere heeft. Ende nochtan
 en late wy niet af dese beyde te besluy-
 ten onder de gemeyn condicie der men-
 schelijcker verdozuentheyt: maer wy
 gheuen te kennen / wat sonderlinghe
 genade Godt den eenen heeft ghege-
 uen / welcke hy den anderen niet en
 heeft willen gheuen. Doe hy wilde
 Saul Coninck maecten / soo heeft hy
 hem als eenen nieuwen mensche ghe-
 maect. Ende hiom seyt Plato dat
 der Coninghen kinderen niet eenich
 sonderlijck reecken verciert / ghebozen
 worden / om dat Godt het boozdeel des
 menschelijcken gheslachts forckende /
 dickmael den ghenen die hy tot het
 rijcke berodent / een sonderlinge hoo-
 ghe natuere gheeft: ende wt desen
 swerchwinckel is ghecomen al wat de
 histo-

Hec dis-
 putat
 Augusti-
 nus lib.
 4. contra
 Julianu.

1. Sam.
 10. b. 6.

hiffozien der grooter hanfen verheffen. Dit selue moetmen oock van andere gemeynne menschen achten. Maer dewyle te allen tijde een veghelijc hoe hy wtmenemder was / soo veel te seer der werdt door zijn vergheerichheit gebreuen (met welcke smette alle deuchden also ontreynicht worden / dat sy booz Godt alle aenghenamichheit verliesen) soo en is het al niet te achten wat loslijck gesien wort in ongodijcke menschen. Wouen desen het boozneemste deel der rechticheit gebreect daer / waer gheen begheerte ende neersicheit en is om de eerlijcheit Godts te verclaren; daerom zijn die alle ydel / die door den Geest niet en zijn wedergebozen. Ende niet te vergheessen en wort by Esaiam gheseyt / dat de geest der breefe Godts rust op Christum: waer door wy geleert worden dat alle die brede zijn vā Christe / ooc de breese Godts niet en hebben / de welcke het beghin der wijsheit is. Wengaende de deuchden de welcke ons met eenē valschen schijn bedriegen / die sullen in het rechtuys ende in het gemeyn gheruchte der menschen / haer plaetse hebben: maer booz den rechtstoel Godts / en sullen sy van geener weerde zijn om rechtueerdicheit te verdie-

nen. Soo is dan de wille in sulcke dienstbaerheyt der sonde gheuangē / dat hy hem seluen niet en can tot het goede verroeren / veel min daer toe hoeghen: want sulcke roeringhe is het beghin der bekeeringhe tot Godt / de welcke in de Schriftuere geheel der genade Godts wort toe gheschreuen: ghelijc oock Jeremias den Heere bidt dat hy hem bekeert / isf dat hy hem wil bekeert hebben. Daerom ooc de Prophetē in het selue Capittel de verlossinghedes ghelouighen volcks beschrijvende seyt dat sy zijn verloss van de hant des stercken: te weten / te kennen ghenende met wat nauwer bospen de sonder gheuanghen is / soo lange als hy van den Heere verlaten / ende onder des Duppels iock is. Niet te min de wille blijft / de wel-

ke niet seer gheneghen ghesintheyt is bereydt ende haestich tot sondegen: want als de mensche hem seluen heeft in desen noot gheworpen / en is hy niet berooft gheweest van den wille / maer van de ghesontheyt des willes. Ende Bernardus en seyt niet quaelijck / lerende dat wy alle den wille hebben / maer dat goet willen coemt van de beteringhe / ende quaet willen van de berderuinghe. Daerom comt het enckel willen den mensche toecende quaet willen comt der verdoemden nature toe / maer goet willen comt der genade toe. Ist dat ick segghe dat de wille is van syne vrijheit berooft / ende nootwendichlijc wort tot quaet ghetrocken ofte beweert: het is wonder dat dit yemant schijnt een harde maniere van spreken te yne / de wille daer in niet ongheschickts en is / ende de heylighe Leeraers die selue ghebruyt hebben. Maer sommighe zijn daer in gheerghert / die tusschen noot ende bedwanch geen onderscheyt en weten te maeken. Maer oft yemant hen vnaechde / Godt niet nootsakeelijc goet en is / of de Duppel niet nootsakeelijc boos en is: wat sullen sy antwoorden: Want de goetheit GODES is alsoo aen zijn goetheit verknoot / dat hy alsoo nootsakeelijc goet / als GODE is. Ende de duppel is door den val alsoo van het goede verureent / dat hy niet can anders dan quaet doen. Ist dat eenich lasteraer hier teghen murmureert dat GODE cleynen lof heeft wt zijn goetheit tot de welcke hy bedwonghen wort: wie en sal niet lichtelijc connen hier op antwoorden / dat het niet door gheweldich bedwanch / maer door zijn onghemetē goetheit is / dat hy niet en can quaet doen. Daerom isf dat de wille Godts niet en wort verhindert vñ te zijne in het goet doen / om dat hem nootdich is goet te doen: is het dat de duppel die niet en can anders dan quaet doen / willens sendicht: wie sal segghen dat de mensche daerom te min willens sondicht / om dat hy niet den

Esai. I
a. 3.

Ps. I
b. 10.

Jer. 31
a. 18.

den noodt tot sondighen is beuangen: Dewijle oock Augustinus alomne desen noodt leert/ ende oock doen Celsus die selue leere nydichlyck las- terende / niet en heeft ghetwyfelt die te beuestigen met dese woorden/ Door de bryheydt is de mensche tot son- heyt die daer nae is gheuoicht/ heeft wt bryheydt noodt ghemaect. Ende soo wanneer hy comt dese saecke te melden/en outlet hy hem niet op de- se wyse te speken van de noodtsac- kelijcke dienstbaerheyt der sonde. So salmen dan dit onderscheyt onthou- den/ te weten/ dat de mensche ghelijck hy door den val is verdozen/ noch- tans sondich/ ende niet teghen synen wille noch bedwonghen: niet seer ghe- neghen ghesintheydt des heren/ ende niet door gheweldich bedwanck: door de roeringhe zijnder eyghener toofer begheerte/ ende niet door wtwendich bedwanck: ende dat nochtans zijn na- tuere alsoo verdozen is / dat hy niet en can anders dan tot quaet gheroert ende beweecht worden. Ist dat dit waer is/ so is het boozwaer openbaer gheuoel / dat de mensche is niet den noodt tot sondighen beuangen. Ber- nardus gheuoelt met Augustino/ schrijuende aldus / Allen de mensche is bry onder de dieren/ ende nochtans door de sonde lydt hy selue eenich gheweld: maer dat is van den wille ende niet van de natuere / soo dat hy oock niet selfs alsoo van zijn aenghe- bozen bryheydt berooft en wordt. Want dat ghewillich is / dat is oock bry. Ende weynich daer nae/ Al- dus / ick en weet niet op wat ver- keerde ende wonderlijcke wyse de wille selue door de sonde hem seluen tot ergher berandert zijnde/ noodt aen- bringe / soo dat den noodt (dewijle die door den wille is) niet en can den wille ontschuldighen: noch de wille (dewijle hy verlockt is) niet en can den noodt wilslypen. Want dit is eenichmans een onbedwonghen ende ghewillighe noodt. Daer nae seyd hy dat wy onder een toek zijn / maer

dat het alleenlijck is een toek ender ghewilligher dienstbaerheydt: ende oot wy daer om aengacnde de dienst- baerheydt / zijn ellendich ende iam- merlijck: maer aengacnde den wille/ niet ontschuldichlyck: want de wille bry zijnde/ heeft hem selue tot dienst- baerheydt der sonden begheuen. En- de ten eynde besluyt hy met dese wo- den / aldus / Op een wonderlijcke ende boose wyse wordt de ziele on- der desen ghewillighen ende ver- keerdelyck bryen noot beyde dienst- baer ende bry ghehouden: dienst- baer door den noodt: ende bry door den wille: ende (het welcke is won- derlijcker ende iammerlijcker) is schuldich om dat sy bry is: ende is dienstbaer om dat sy schuldich is: en- de is dienstbaer om dat sy bry is. Hier wt bekenne de Lesers voer- waer / dat ick niet nieus boort en bringhe: maer dat Augustinus boortijden heeft wt het endrach- tich gheuoelen alier Godtsalighen boort ghebracht / ende is by nae duy- sent Jaren daer nae in der Monic- ken Cloosteren ghebleuen. Maer Lombardus heeft der schadelijcker dwalinghe een oorsaecke ghege- uen / dewijle hy den noodt niet en wiste te onderscheyden van het be- dwanck.

Hier teghen moetmen aenmer- ken hoedamich die hulpe der Godde- lijcker ghenade zy / waer door de ver- dozentheydt der natuere ghebetert ende geheelt wordt. Want dewijle de I E E R E ons te hulpe comende/ ons gheeft dat ons ghebreect / soo sal onse ghebreck terfondt open- baer worden / als het verclaert zijn/ hoedamich zijn werck in ons is. Als de Apostel seyd tot de Philippien- sen / te weten / dat hy beiroudt dat Godt die het goede werck in hen heeft begonnen / sal dat selue vol- brengen tot den dach I E S U Christi: so betreecken hy sonder twi- fel met het begin des goeden wercks/ den oorspronck der bekeringe/ wel- ke is in den wille. Soo beghint dan

John. r.
a. 6.

De nat.
et grat. in
stuti.

De nat.
et grat. in
stuti.

Bern.
super ca.
sta. 81.

dan Godt het goede werck in ons /
 liefde ende begheerte / ende oefeninge
 der rechtuerdicheydt in onse herten
 herweckende: ofte (op dat wy eygent-
 lijcker spreken) onse herten buyghen-
 de / maeckende ende beweghende tot
 rechtuerdicheydt: ende hy volmaeckt
 dat / ons tot bozherdinghe sterckende.
 Ende op dat niemandt hier teghen
 en segghe dat het goede werck in ons
 beghonnen wordet van den Heere: om
 dat de wille die in hem selue swack is /
 wordet van hem gheholpen: soo ver-
 claert de Gheest erghens wat de wille
 in hem seluen vermacht. Ick sal (seydt
 hy) v een nieuwen herte gheuen / ende ic
 sal eenen nieuwen geest setten midden
 in v: ende ic sal dat steenich herte wech
 nemen van uwen bleefche / ende sal v
 een bleefchen herte gheuen / ende sal
 mynen Geest midden in v setten / ende
 sal maecten dat ghy sult in myne ghe-
 boden wandelen. Wie sal segghen dat
 de swacke wille door hulpe ghessterckt
 wordet / op dat hy crachtichlijck na de
 verkiefinghe des goedts stae: want
 hy moet gheheel berandert ende ver-
 nieuwt worden. Ist dat in eenen steen
 eenighe sachticheyt is / de welcke door
 hulpe ende middel sweck wort / ende
 can eenichsins gheboghden worden / soo
 en sal ick niet versaecken dat des men-
 schen herte beweghelijck ende buyge-
 lijck is tot gehoorfamenheyt des goedts /
 soo verre het ghene dat in hem onvol-
 maect is / door de genade Godts ver-
 uult wort. Maer ist dat Godt heeft
 niet dese ghelijckenisse willen bewij-
 sen / dat nemmermeer yet goedts en sal
 wt onse herte ghebeydt worden / ten
 zy dat het geheel een ander herte wor-
 de: sos en laet ons geen deel onfseluen
 toe schrijuen van het ghene dat Godt
 geheel hem alleenlijc gendreckt. Daer-
 om ist dat eenen steen wordet tot bleefch
 berandert / als Godt ons tot de oefen-
 inghe der dencht bekeert / soo wordet
 al wat onsen eyghenen wille toecomet /
 werch genomen / ende wat in die plaet-
 se coemt / dat is gheheel van Godt. Ic
 segghe dat de wille wordet wech ghe-
 uomen / niet souerre hy de wille is:

Want in des mensches bekehringhe
 blijft dat geheel / d'z der eersier natue-
 re toe comt. Ick segghe oock dat de
 wille wordet nieuwe gheschapen / niet
 op dat hy beghinne wille te worden /
 maer op dat hy die quaet is / goet
 worde. Dit (segghe ick) wordet ghe-
 heel ende al van Godt gemaect / want
 wy en zijn niet bequaem om sefs yet
 te dencken / ghelijck de selue Apostel
 betuycht. Daerom leert hy erghens /
 dat Godt niet alleenlijc onsen swac-
 ken wille en helpt / ofte onsen doosen
 wille betert: maer dat hy den wille in
 ons werct. Hier wt wordet lichtelijck
 verstaen dat ick gheseyt hebbe / te we-
 ten / wat in onsen wille goet is / dat is
 een werck der ghenade alleenlijck. Wt
 sulck geuoelen seyt hy erghens / dat
 Godt alle dinc werct in allen. Wat
 hy en spreect daer niet van de alghes-
 meyn regeeringhe / maer leert dat de
 lof alles goedts dat in de ghelouinge
 is / alleenlijck Gode toe coemt. Ende
 als hy seyt dat Godt alle dinc werct /
 soo maect hy boozwaer Godt de Au-
 toor des geestelijcken leuens van den
 beghinne tot het eynde: het welcke hy
 te bozen niet andere woorden gheleert
 hadde / segghende / dat de ghelouinge
 zijn wt Godt in Christo: in welcke
 plaetse hy opentlijck de nieuwe schep-
 pinghe prijst / door de welcke wort
 wechgenomen dat van de gemeyn na-
 tuere is. Want men moet daer onder
 verstaen de verghelijkinghe tusschen
 Adam ende Christum / de welcke hy
 erghens claerlijcker wtleyt / daer hy
 leert d'z wy zijn Godts maectsel / ge-
 schapen in Christo tot goede wercken
 die hy bereydt heeft op dat wy daer in
 wandelen. Want hiermede wil hy be-
 wijfen dat onse salicheyt is onuerdier-
 om dat het beghin alles goets is wt
 de tweede scheppinghe / de welcke wy
 in Christo ghecringen. Waert dat n-
 eenighe oock de alderminste macht wt
 ons ware / soo soude oock daer enige
 verdienste zijn. Maer op dat hy ons
 gheheel gdel make / soo bewijst hy dat
 wy niet verdien en hebbe / want wy
 zijn in Christo gheschapen tot goede
 wercken

Pro. 36.
 f. 26.

1. Cor. 1.
 2. 5.
 2. Cor. 13.
 1. 13.

1. Cor. 12. 8.

Ephe. 1.
 2. 1.

Ephe. 1.
 2. 10.

Rs. 100.
B. 3.

des Verlofsters.
werken die Godt bereypt heeft: met
welcke woorden hy wederom te ken-
nen gheeft / dat de goede wercke in al-
len stücke van de eerste roeringhe aen-
epghenlijck Gode toecomen. Aldus
doot na dat de Prophete in den Psalm
geseyt heeft / *o3 wy zijn Goots maech-
sel* / *100 seft hy terfont daerby* (op dat
de mensche dat werck niet met Gode
en deele) *Wy en hebben onseffen niet*
gheinmaecht. Dat hy daer van de we-
der gheboorte spreekt de welcke het
beghinself des ghefeytelijck leuens is /
dat is openbaer tot het vernieuw / de-
wyle terstot daer na volcht / *o3 wy zijn*
zijn volck / *en de schape zijnder werde.*
Wy sien dat het hem niet genoech en
is / den lof onser salicheydt enckelijck
Gode gegheuen te hebben: maer sluyt
ook ons claerlijck tot van de ghe-
meynschap desseffen lofs: gheijck of
hy wilde segghen / dat de mensche
gantsch niet en heeft waerin hy mach
roemen: want het is al van Godt.
Maer dat zij

Maer dat zijn moghelijck sommige die sullen toelaten dat de wille dooz hem seluen van het goede af ghekeert zijnde / woort alleenlijc dooz de cracht **G O D E S** bekeert: maer also noch tans / dat hy bereydt zijnde / daer na oock zijn deel in het werck heeft: ghelijck Augustinus leert dat de ghenade alle goetd werck boozgaet / ende dat sy den wille leydt / maer niet geleyt en woort van hem : ende dat de wille niet booz en gaet / maer na volcht. Het welcke niet en is van den heylighen man qualijck gesept / maer woort van Pietro Lombardo verkeerdelijck hier toe ghebreyst . Maer ick segghe dat alsoo wel in de woorden des Propheten die ick verhaelt hebbe / ende ooc in andere plaetsen / twee dinghen clarijck bereetechen worden: te wetē dat de Heere onsen boosen wille beert / ofte eer wech neemt: ende van hem seluen eenen goeden wille gheeft . Soo verre de ghenade booz den wille gaet / late ic wel segghen dat de wille ghelijck een canenierster nauolcht: maer de wille hy vermaect ende verniet zijnde / Godes werck is / soo woort verkeer-

delijck den mensche toegheschreuen / dat hy der voorcomender ghenade ge-
hoorzem is met den bedienstighen
wille. Daerom en schijft Christos-
mus niet wel dat noch de genade son-
der den wille / noch de wille sonder de
ghenade yet can wercken. Want de ge-
nade maect oock selfs den wille / ge-
lijck wy weynich te voren hebben wy
Paulo ghesien. Ende doen Augusti-
nus seyde / dat de wille des mensches
ghelijck een cannierijser de ghenade
nauolcht / en hadde hy niet voor ghe-
nomen den wille de tweede plaetse in
het goede werck te gheuen / maer al-
leenlijck voorgehouden hebbende die
seer boose leere Pelagij te wederleg-
ghen / die de eerste cause ende oorsake
der salicheyt stelde in de verdienste des
mensches / soo betuycht hy dat ghene
dat ghenoech was tot de saecke die hy
doe handelde te weten / dat de ghenade
is eer dan enyge verdienste : ende
de andere braghe van het gheduerich
werck der ghenade / heeft hy daer la-
ten baren / de welcke hy nochtans er-
ghens seer wel handelt. Want dewijl
hy somtijts seyt / dat de Heere den on-
ghewillighen voorszcomet / op dat hy
wille : ende den gewillighen nauolcht /
op dat hy niet te verghcefs en wille /
soo maect hy Godt gatchelijck den
Autoor des goeden wercks. Hoewel
syne woorden van deser sake zijn soo
clac / dat sy gheen langhe bewijlinghe
en eschen. De menschen (seyt hy) ar-
beyden om yet te binden in onsen wil-
le dat onse sy ende niet tot Godt : en-
de ick en weet niet hoe yet sulcks can
ghehouden worden. Ende in den cer-
sten boec teghen Pelagium ende Ce-
lestium daer hy dese woorden Christi
sotiept. Soo wie het van mynen A-
d-der ghehoort heeft / die coemt tot my.
Het goetduncken (seyt hy) woijt also
gheholpen / dat het niet alleenlijck en
weet wat hem staet te doene / maer dat
het oock doe dat het weet. Daerom
als Godt leert / niet door de letter der
wet / maer door de ghenade des
Gheests / soo leert hy also / dat een ve-
gelijck niet alleenlijck bekennende en

619

No

Ad Bonif.
Epist.
106.

Lib. 2. de
remis. pec
atorum.
cap. 18.

Joan. 6.
c. 45.

Ne dat hy gheleert heeft / maer oock
willende begheere / ende doende vol-
bringhe.

8 En dewyle wy nu zijn in het voor-
neemste deser sake / so laet ons de som-
ma daeruan met weynighe ende seer
clare ghetuyghenissen der Schizture
bewijzen ende leeren. En daerna be-
wijzen dat dese waerheydt de welcke
wy segghen / wt der Schizture ge-
noemen te zyne / oock van den heyligen
man Augustino betuycht is: op dz ons
niemandt en beschuldighe dat wy de
Schizture verkeerdelijck verdraey-
en. Want ick en achte het niet nut / dz
ick soude oordentlijck een yeghelijcke
plaetse verhalen wt de Schizture /
die tot bevestinghe onses gheuoelens
soude moghen voortgebracht worden:
maer dat alleenlijck wt de worghele-
sen plaetsen welcke sullen voortge-
bracht worden / eenen wech ghemaect
worden / om alle de andere die hier en-
de daer ghelesen worden / te verstaen.
Ende wederom achte ick het niet quaet /
dat ick openbaer make / dat ick niet
dien man wel ouereen come / den wel-
ken de Gemeynthe te rechte houdt in
grootere werde. Voorwaer dat het
beghin des goets nergheens van en
coemt dan van Godt alleen / dat een
rechtelijck openbaer worden. Wat daer
en sal gheenen wille gheuonden wor-
den die tot het goede gheneghen zy /
anders dan in de wtuercoene. Ende
de oorake der verkiepinghe / moeten
buyten de menschen soeken: waerwt
volcht dat de mensche den goeden wil-
le niet en heeft van hem seluen / maer
wt dat selue wtbelagen vloeyt / door
het welcke wy voort de scheppinge der
werelt zijn vercoren. Hiertoe comt
noch eenen ander bewijs dat niet on-
ghelijc is: want dewyle het beghin
om wel te willen ende wel te doen / is
wt den ghelooue / soo moeten sien
waer wt het geloue selue is. Ende de
wyle de gantsche Schizture roept /
dat het ghelooue is een onuerdiende
gane Godts / soo volcht daer wt / dat
het wt enkel ghenade comt / als wy
beghinuen goet te willen / de wyle

wy met gantscher herten zijn natuer-
lijck tot quaetd gheneghen. Daerom
als de Heere dese twee dinghen siebt f. 26.
in de bekeeringhe zijns volcks / te we-
ten / dat hy hen het steenē herte wech-
neemt / ende een bleeschen herte geeft /
soo betuycht hy oentlijck dat het ge-
ne dat wt ons is / moet wechgenomen
worden / op dat wy tot de rechtuer-
dicheyt bekeert worden: ende dat al
wat in die stede comt / van hem is. En
dit betuycht hy niet alleenlijck op een
plaetse: want hy seyd by Jeremias /
Ick sal hen een herte gheuen / ende ee-
nen wech / op dat sy my breefen te al-
len tijde. Ende weynich daer na / Ick
sal de breefe mijns naems gheuen in
haer herte / op dat sy van my niet af en
wijcken. Wederom by Ezechiel / Ick
sal hen een eenich herte gheuen / ende
eenen nieuwen Gheest sal ick in hare
binnenste leden gheuen. Het steenē
herte sal ick van haren bleesche wech-
nemen / ende sal hen een bleeschen herte
te gheuen. Hy en conde niet crachtich-
lijcker hem seluen toeschrijven ende
ons benemen wat in onsen wille goet
ende recht is / dan als hy betuycht dat
onse bekeeringhe is een scheppinghe
eens nieuwen geests ende eens nieu-
wen hertes. Want hier wt volcht
altijds / dat wt onsen wille niet
goet en comt eer hy vermaecht
ende vernieuw is: ende dat hy na de
vernieuwinghe / soo verre als hy
goet is / niet en is wt ons / maer wt
Godt.

Wy lesen oock dat de Heylighen 9
aldus gheboden hebben / ghelijck doen
Salomon seyde / De Heere beueghe
zijn herte tot ons / op dat wy syne ge-
boden houde. Hy bewijst de hardnech-
kicheyt onses herten / dat het wt der
natuer wederpannich is teghen de
wet G O D T S / ten zy dat het ge-
buecht worde. Dit selue is oock in
de Psalmen / Wuecht mijn herte tot
dyne ghetuyghenissen. Want men
moet altijds aenmercken / hoe dat de
verkeerde ende boose roeringhe des
hertes daer mede het tot verachtin-
ghe ende hardnechicheyt gheneghen
is /

Eph. 1.
Act.

1. 12. 8.
5. 58.

Ps. 119
36.

Psal. 51.
5.12.

is wordt ghestelt teghen dese herber-
teringhe/daer mede het wordt tot ge-
hoorlaemheydt ghedwonghen. Ende
als David (gheuoelende dat hy eenen
tijdt lanch was berooft van de bewe-
ghende ghenade) **G D D E** bidt dat
hy een supuer herte in hem scheppet/
ende den rechten gheest vernieuwe in
syne binnenste leden: bekent hy niet
dat alle de deede zyns lertes zyn vol-
onreynichedts/ en de dat synen geest
is in verdraeyde boosheyt verwerret.
Ende als hy die reynichedyt om de
welcke hy bidt/ naemt een schepsel
ende creatuere **G D D E** / bekent
hy niet dat sy gheheel van **G D D E**
comt: Ist dat yemant hier teghen
seydt/dat sels het ghebedt is een ree-
ken dat David gods salichlyck ende
heylighlyck ghesint was/ hier op is
licht te antwoorden/dat David hoe-
wel hy nu eensdeels bekeert was/
nochtans synen eersten standt verge-
lyckt met dien droeuighen val/wel-
ken hy gheuoeldt hadde. So dan Da-
uid de persoon eens mensches die van
G D D E verueremt is/aennemen-
de/bidt te rechte dat hem ghegheuen
worde al wat Godt synen wtuerco-
renen gheeft in de wedergeborste.
Daerom hy ghelyc doot zynde/bidt
dat hy wederom gheschapen worde/
op dat hy wt een slaue des Duyuels/
worde een instrument des heylighen
Geests. Waarwaer de lust onser hoo-
uerdichedyt/is wonderlyck ende on-
gheschiedt. De heere en eyfcht gheen
dinck strengheijcker/dan dat wy met
groote godtureesentheydt synen rust
dach houden/te weten/russende van
onsen wercken: ende gheen dinck
en can qualijcker van ons vercreghen
worden/dan dat wy onse wercken la-
ten baren/ende den wercken Godts
haer behoortlike plaetse gene. Waert
dat ons onse wtinnichedyt niet en
berhynderde/ **C** Christus heeft genoech
clare ghettuyghenisse van zyn ghenade
de ghegheuen/ op dat sy niet verday-
stert en worde. Ich den (seydt hy) de
wijnstock/ ghy zyt de wijnrancken/
ende mijn Vader is de Landman.

Ghelyck een wijnrancke niet en can
brucht draghen van haer seluen/
ten sy dat sy in den wijnstock bliue:
alsoo ghy oock niet/ten zy dat ghy in
my blyft: want sonder my en cont
ghy niet doen. Ist dat wy niet an-
ders wt onseluen brucht en draghen
dan ghelyck een rancke die van der
aerde afghecheurt ende van bochtich-
edyt berooft is: soo en is het nit noo-
dich langher te draghen hoe bequaem
onse natuere zy tot het goede. Ende
dese besluypt reden en is niet duyfser
noch twijfelachtich/te weten/Son-
der my en cont ghy niet doen. Hy en
seydt niet dat wy te swack zyn om
in onseluen ghenoech te zyne: maer
maectt ons ghantsch tot niet/ allen
meyningen ende waen onses machts
ende vermogens (hoe cleyn die moech-
ten zyn) wilslytende. Ist dat wy in
C H R I S T E gheplandt zynde/
brucht draghen ghelyck een wijnstock
die van de bochtichedyt der aerde/en-
de van den hemelschen dawe/ende van
de warmte der Sonne/cracht des
wasdoms heeft:so sie ick dat wy niet
met allen en behouden in het goede
werck/is het dat wy **G D D E** gāt-
schelyck ende gheheel gheuen dat sy-
ne is. Hier woxytmen te verghes-
teghen/te weten dat het sap nu is in
de wijnrancke besloten/ende oock de
cracht om bruchten te draghen/ende
dat sy daerom niet alle dinck en haelt
van der aerde ende van den eersten
wortel/ dewijle sy wat van den haer-
ren daer toe doet. Want **C H R I S T E**
E en verstaedt noch en wil an-
ders niet/dan dat wy een dorre ende
ondeughende hout zyn/als wy van
hem zyn verseyghden: wāt in ons sel-
uen en hebben wy gheen macht ont-
wel te doene: ghelyck hy oec erghens
claelijck seydt/te weten/Wie doont
welcken mijn Vader niet gheplant
en heeft/sal wt geroept worde Daer-
om wordt hem van den Apostel Pau-
lo de gantsche ende geheele somma toe
gheschreuen in de hopen verhael-
de plaetse/als hy seydt/**G D D E**
is het die in v wercket/het wil-
ten

Ero. 20.
b. 10.
Hebr. 4.
c. 10. 11.Joā. 15.
a. 1.Mat. 15.
b. 13.Phil. 2.
b. 13.

ien ende het volbrēngen . Het eerste deel des goeden wercks is de wille: het tweede is crachtighe neersichtheyt in het volbrēngen: ende dit beyde comt van G D E. Daerom seilen wy Gode al wat wy onnseluen toe schijuen / het zy in den wille ofte in het volbrēngen. Waer het dat hy seyd dat G D E onsen swacken wille te hulpe comt / soo soude hy ons wat laten: maer als hy seyt dat Godt is die den wille maect / soo stelt hy buyten ons al wat daer in goedts is. Ende de wyse ooc den goede wille wordet door de swarichheydt onses vleeschs oerualen / soo dat hy niet en can daer wt comen: daerom seyt hy daerby / dat om sulcke swaricheden te oerwinnen / wordet stantuaestichheydt gegheuen tot het volbrēngen / want anders en conde het niet bliuen staende dat hy erghens seyt / te voeten / dat de eenighe G D E die is / die alle dinck in allen volbrēngt: waer in de gantsche loop des gheselickē leuens begrepen wordet / ghelijck wy gheleert hebben. Hier om als Dauid gebede heet / dat de weghen G D E S hem geopenbaert worden / om in zyn waerheydt te wandelen / bidt hy oock medeterfont / segghende / Verreucht mijn herte om dynen naem te breefen. Het welcke woorden hy te kennen gheeft / dat oock de ghene die wel ghesint zijn / zyn soo menigherley afstreckinghe onderworpen / dat sy lichtelijck af dwalen / oft ydel worden / ten zy dat sy tot standuaestichheydt ghesterct worden: Alsoo oock erghens / na dat hy ghebeden heeft / dat syne voeten bereucht worden om Godts woordt te bewaren: begheert hy oock dat hem sterckte gegeuen wordet tot den strijd. Dat (seyt hy) gheen ongherechtigheydt heerschappie ouer my en hebbe. Soo dan op dese wyse beghint ende volbrēngt de heere het goetd werck in ons / soo dat het zyn werck is dat de wille beghint het goede liefste hebben / dat hy gheneghen wort om daer na te staen / dat hy beruecht ende ghevoert wordet om daer in te arbeiden:

daerna / dat de berkiefinghe / begheerte ende arbeidt niet en verualen / maer voortgaet tot het volbrēng / ten laetsten dat de mensche standt fastichlijck daer in voortgaet / en volstādich blijft tot het eynde.

Ende hy roert onsen wille / niet gelijck nu vele eeuwen lanch is gheleert ende gheleest gheweest / also dat het daarna zy in onse berkiefinghe sulcker roeringhe ghehoorfacm te zyne / ofte die te wederstaet: maer dien crachtichlijck beweghende . Daerom moetmen dat verwoopen dat Chrysostomus soodickmael verhaelt / dat Godt den gewillighen treet. Waer mede hy te kennen geeft / dat Godt alleenlijck met wtgherecter handt verwacht oft het ons behaecht van hem gheholpen te worden. Wy bekennen dat de mensche voort den val sulck was dat hy hem cōde op wat syde hy wilde / buyghen: maer dewijle hy door zyn crempel geleert heeft hoe ellendich het vyne goetdunck is / ten zy dat Godt in ons den wille ende de macht gheue: wat sal ons wefen ist dat hy ons alleenlijck op sulcke mate zyn ghenade deelt: Ja wy selue verduysteren ende vernederen die door onse ondanckbaerheyt. Want de Apostel en leert niet dat ons de ghenade des goeden willes wort gegheuen / ist dat wyse aennemē: maer dat hy ooc selfs de wille in ons maect: het welcke niet anders en is te seggen / dan dat de heere onse herte door synen Geest beweecht / buycht / ende regeert / ende daer in gelijc in zyn eygen beloeft hy den wtuercozenen synen gheest te gheuen / niet alleenlijck tot dat eynde / te voete / dat sy soudē moghen in syne weghen wandelen: maer op dat sy niet der daet daer in wandelen. Ende dese woorden Christus / Soo wie het van mynen Vader heeft ghehoort die come tot my / en comen niet anders ghenomen worden / dan dat hy leert dat de genade Godts bā haer seluen crachtich is: ghelijc Augustin. Als de mens betuyecht. Welcke genade hy niet den gheweerdicht enen yeghelickē sancti ant

1. Cor.
12. a. 6.

Psalm. 86.
b. 11.

Psalm.
119. 133

Gen. 1.
d. 27.
Eccl. 15.
c. 14. 15.

Philip.
b. 13.

Ezechiel.
c. 19. 27.
36. f. 27.

Joan. 6.
c. 45.

Augustin.
Al. de ppe
desf.

Mat. 11
v. 28.
Jesai. 54
v. 1.

int ghemeyn te gheuen / ghelijckamen
ghewoonlyck seyd dat sy niemande
gheweyghert en wordt die doet dat
in hem is. Men moet wel de menschen
leeren dat de goeticheydt Godts be-
reyt is allen menschen sonder wtne-
men / diese soecken : maer dewyle die
alleenlyck beghinnen de goeticheydt
Godts te soecken / die het door Gods
ghenade is ingegeuen / so en behoort-
men oock dit deel niet van synen lof
te trecken. Dit is boozwaer der wt-
uercozenen priuilegie ende boordeel /
dat sy door den gheest Godts weder-
ghe gheleydt ende gheregeert worden.
Daer om bespott Augustinus te rech-
te de ghene die eenich deel des Willens
hen seuen toeschrijven : ghelijck hy
soek de ghene straft die meynen dat
de ghetuyghenisse der onuerdiender
berkiefinghe / de welcke een sonderlyc
dinc is / wordt eenen peggelijcken ge-
gheuen. De natuere (seyt hy) is allen
ghemeyn / maer niet de genade. Ende
hy seyt dat de ghene die de ghenade al-
soo alghemeyn maken tot alle / de wel-
cke Godt geest dien hy wil / een scherp
annicheydt hebben enen booschen
glase ghelijck / des welckes schijn ene-
kel ydelheyt is. Ende erghen seyd
hy / Hoe zyt ghy ghecomen te weten /
ghelooouende. Acreest dan dat ghy niet
van den rechtuerdighen wech en ver-
gaet / v seuen toeschrijuende dat de
rechtuerdighe wech is in v gheuo-
den. Ghy seght / Ick ben ghecomen
door mijn vrije goetduncken : ick ben
ghecomen door mynen eyghenen wil-
le. Waerom wordt ghy op gheblasen.
Wilt ghy weten dat oock dit v is ge-
gheuen : Hooft Christusum roepen /
Niemandt en comt tot my / ten zy dat
mijn Vader hem trecke. Ende sonder
wysel wt Joannis woorden wordt
verstaen / dat de herten der Godtsali-
ghen soo crachtichlyck van Godt sal-
regeert wordē / dat sy met een onuer-
hinderlycke ghesintheit volghen. Wie
wt Godt (seyt hy) ghebozen is / die en
can niet sondighen / want het zaedt
Godts blijft in hem. Want de mid-

De ber-
bis apos.
Sern.
11.

Joan. 6
v. 44.

Joan. 3.
v. 9.

delmatighe roeringhe van de Sophi-
sten beoacht / die men soude conne by-
elijck volghen ofte wederstaen / die
wordt hier ghelijc wy sien / openbaer-
lyck wtghelloten / daer de crachtighe
standtuasticheyt om te volherde wort
betuycht.

De eyndelijcke standtuasticheyt IX
soude oock sonder twyfel een onuer-
diende gawe Godts gheacht worden /
hadde de boose dwalinge niet de ouer-
handt ghecregen / dat sulcx wordt ge-
ghegheuen na der menschen verdien-
ste / na dat een peggelijck hem seluen
niet en heeft ondanckbaer bewesen der
eerster ghenade. Maer dewyle dese
dwalinghe is daer wt gecomen / dat de
menschen meynen dat het in onse
macht zij de aengheboden genade aen
te nemen ofte verwoorpen / soo balt
sy oock te neder / als die meyninghe
wordt wech ghenomen. Hoe wel hier
in is dobbel dwalinghe. Want sy en
leeren niet alleenlyck dat onse danck-
baerheyt die wy der eerster ghenade
bewijsen / ende onse recht ghebuyck
daer van wordt met de nauolghende
gauen vergolden / maer segghen oock
bouden dien / dat de ghenade nu niet al-
leen in ons en werckt / maer allen-
lyck met ons werckt. Aan het eerste
moet men aldus gheuoelen / te weten /
dat de Heere (als hy syne dienstknech-
ten daghelijcks met nieuwe gauen
zijn der ghenade verrijckt / om dat het
werck dat hy in hen heeft begonnen /
hem is aenghenamen) in hen vint dat
hy wil met grooter ghenade begauen.
Ende hier toe dienen die redenē / Den Mat. 23
ghenen die heeft / sal ghegheuen wor- b. 21. 23
den. Item / Gy ghy goede dienst- en c. 29.
knecht / om dat ghy hebt in wep- Luc. 19
nich ghetrouwē gheweest / daerom c. 17. en
sal ick v ouer de stelen. Maer hier d. 20.
moetmen hoeden booz twee dinghen /
te weten / datmen niet en segghe dat
het rechte ghebuyck der eerster ghe-
nade vergolden wordt / met de na-
uolghende ghenade / ghelijck oft de
mensche door zijn eyghen neersticheyt
de ghenade G O D S crachtich
maecte / ofte datmen niet en achte de

ij na

naulogende gane Godts also een ver-
gheidnghe te zijne / dat sy niet lan-
gher en zy Godts onuerdiende gena-
de. Soo bekenne ick dan / dat de ghe-
loounghe moeten dese seggeninge Godts
berwachten / dat sy suilen niet soo veel
meerder gauen verrijcht worden / als
sy de boozgaende ghenade wel ghe-
bruyckt hebben. Maer ick segghe dat
oock sulck ghebruyck van Godt comt /
ende dat dese vergheidnghe wt de on-
uerdiende goetdwillicheyt Godts ge-
schiet : ende dat ghewoonlijck onder-
scheydt tusschen de werckende ende
mede werckende ghenade / wort ver-
keerdelijck ende ongheluckelijck ge-
bruyckt. Het is wel waer / dat het
Augustinus heeft ghebruyckt / maer
dat selue versietende niet een bequa-
me beschrijvinghe te weten / dat Godt
mede werckende volmaect dat hy wer-
kende beghint / ende dat het de selue
genade is / maer dz sy na de verschey-
den wijse des werck verscheyden na-
men heeft. Hier wt volcht dat hy niet
een deel den mensche ende een deel
Gode toe en schrijft / ghelijck of deser
beyder roeringhe onderlinghe ouer
een quame : maer hy bewijst de ver-
menshuuldinghe der genade. Hier toe
dient oock dat hy erghens seyd / dat
bele gauen Godts den goeden wille
des mensches door ghaen / onder de
welcke de goede wille selue is. Hier
wt volcht / dat hy niet en laet eenich
dinc den wille toeschrijven / het welcke
oock Paulus heeft by name wtge-
druct. Want geseydt hebbende / dat
Godt den wille ende het volbrengen
in ons werckt / seyd hy oock terfont
daer by / dat hy het beyde doet na synen
goeden wille : niet welcke woorden hy
te kennen gheeft / dat het wt de onuer-
diende mildicheydt Godts comt. **Ab**
dat sy plegghen te seggen dat onse neer-
sticheyt mede werckt met de tweede
genade / na dat wy der eerster gena-
de hebben plaetse ghegeuen : daer
op andwoorde ick : Jst dat sy verstaen
dat wy eenmaal door de cracht des
Heeren tot de ghehoorsaemheyt der
rechtuerdicheydt geteint zijnde / ghe-

willichlijck booztgaen en gheneghen
zijn om de werkinghe der ghenade te
volgen : ick en stryde hier niet teghen.
Want dat is sonder twijfel / dat die / in
welcke de ghenade Godts regneert /
also bereydt ende beerdich zijn om ge-
hoorsaem te zynen. Maer waer wt comt
dat / anders dan dat de gheest Godts
alomme hem seluen ghelijck zijnde / die
ghesintheyt tot ghehoorsaemheyt die
hy te boren heeft gheschapen ende ge-
maect / ooc onderhoudt ende sterckt /
om stantuasichlijck te volghen de : Maer
ist dat sy wille dz de mensche dat heeft
van hem seluen / dat hy mede werckt
met de ghenade / soo zijn sy in een seer
schadelijcke verblindheyt.

Ende hier toe word door onwe-
tentheyt verkeerdelijck verdraeydt /
dat de Apostel seyd / Ick hebbe meer
ghearbeidt dan die alle : niet ick / maer
de ghenade Godts met my. Want sy
verstaen dat also / ghelijck of Paulus
(de wijle het mochte schijnen te hoo-
uerdichlijck gesproken te zynen dat hy
hem seluen sette bouen alle de andere)
syne woorden verbeterde / den los daer
vā der ghenaden Godts toe schrijue-
de : maer also dat hy zy een medewer-
ker der ghenade. Het is wonder dat so
bele mensche die anders niet boos en
waren / hen seluen aē dese so cleyne sa-
ke gestoorē hebbē. Wāt de Apostel en
schrijft niet dat de ghenade des Heere
met hē gewoont heest so dz hy hē selue
mede deelachtich in den arbeyt make /
maer geeft meer dē gātsche los des ar-
beyts allicelijck der genade / als hy seyd /
Ic en bē die niet die gearbeydt hebbe /
maer de genade Godts die mē my was.
De twijfelachtige wijse van spreken
heesse bedrogen : en meer de verkeerde
ouer settinge in de welcke de cracht der
Griekcher woorden niet wel en was
wt ghebeydt. Want alsmen die van
woorden te woorden ouer set / so en seyd
hy niet dat de ghenade zy zijn mede
werckster geweest / maer dat de gena-
de die met hem was / selue dat al ghe-
wacht heeft. En dit leert Augustinus
claerlijck / hoe wel cortelijck / als hy al-
dus spreekt : De goede wille des men-
sches

Ps. 59.
c. 17.
Ps. 123
b. 6.

Serm. 2
in cant.

sches voorgaet vele Godts gauen
maer niet alle. Ende welcke gauen sy
voor gaer/ in de selue is sy ooc. Daer-
na boicht reden: want daer is ghe-
schreuen/ In barmherticheyt is my
heyl sal my nauolgen. Den onghewil-
ligen is sy voor ghecomen soo dat
hy wil: den ghewilligen is sy ghe-
uolcht soo dat hy niet te verghcefs en
wil. Hiermede comt ooc Bernardus
ouereen/ als hy de Gemeente maect
aldus sprekende/ Treck my die eenich-
sins onghewillich ben/ op dat ghy my
ghewillich maect: treckt my die tra-
ghe ben/ op dat ghy my maect loo-
pende.

13 Laet ons nu Augustinum hooren
met syne eyghene woorden/ op dat de
Delagiane deses tijts/ dz is/ de The-
ologische Sophisten/ niet na haer ge-
woonte en roepen dz alle de oude Lee-
raerts tegen ons zijn: wat hier in vol-
ghen sy Delagium haren vader na/ vā
den welcke Augustinus boortijden/
was tot desen strijt getrocken. Jnden
baer van de beteringhe en ghenade tot
Valentinum/ handelt hy dit breeder
het welcke ic sal in corte/ en nochtans
niet syne woorden verhalen/ De ghe-
nade seyd hy/ om volstandich te bli-
uen in het goede/ was Adam gegeuen
so hy wilde: ende ons wort gegheuen
dat wy willen/ ende niet den wille de
quade begheerlicheyt te ouervinnen.
Soo hadde dan Adam de macht so hy
wilde: maer niet den wille om te mis-
gen. Ons wort de wille en de macht
ghegheten. De eerste brighet was te
mogen niet sondigen: onse brighet is
veel nederder/ te weten/ niet te mogen
sondighen. Ende op datmen niet en
meyne dat hy spreckt van de toecomē-
de volmaechtheit in de onsterfelijk-
heyt (ghelick hem Lombardus ver-
keerdelijc daer toe diaert) so beneemt
hy des swaricheyt weynich daer na/
als hy seyd/ dat der heylighen wille
alsoo wort door den heylighen Gheest
ontseken/ dat sy daerom connen/ om
dat sy also willen: ende dat sy daerom
willen/ om dz Godt in hen werckt dat

sy alsoo willen. Want waert dat in so groote
swachtheit (in de welcke noch-
tans de cracht Godts moet volbracht
worden om de verheffinghe ende hoo-
uerdicheyt te wederstaen) hen hare
wille gelaten worde/ so dat sy de hul-
pe Godts mochten gebruycken waert
dat sy wilden: ende dat Godt in hen
niet en wrochte so dat sy wilden/ soo
soude de wille door zyn swachtheit
in so vele versoekinghen ouervonnen
worden/ ende daerom en soude sy niet
connen volstandich bliuen. So is dan
de swachtheit des menschenlijcken willes
geholpen/ dat hy door de godlijcke ge-
nade wordt also bereecht/ dat hy niet
en can wijske noch afkeeren/ noch door
zyn swachtheit beswijken. Daer na
handelt hy breeder hoe onse herten
nootdackelijc de roeringhe Godts
volghen: ende seyd wel dat Godt de
menschen met hare wille treckt/ maer
dat hy selue dien wille eerst gewrocht
heeft. Nu is hier door Augustini
mont betuycht/ dat ick boornemelijc
hebbe willen beuestighen/ te weten/
dat de ghenade wordt niet alleenlijc
alsoo ghegheuen/ dat sy door eens pe-
ghelijc vrije verkiepinghe can aenge-
ghenomen ofte verworpen worden:
maer dat de ghenade selue in het her-
te de verkiepinghe ende den wille
maect/ soo dat alle het goede werck
dat daer na volcht/ is het werck ende
de brucht der ghenade: ende en heeft
gheenen anderen wille die haer ghe-
hoorsam is/ dan welcken sy selue
heeft ghemaect. Want hy seyd oock
op een ander plaetse/ dat alleenlijc
de ghenade alle goet werck in ons
maect.

Ende dat hy erghens seyd/ dat de 14
wille nē en wordt door de genade wech
ghenomen: maer wordt wt quaet ge-
maect goet te zijne: ende gheholpen
wordt als hy goet is. Daer mede
wil hy alleenlijc segghen/ dat de me-
sche niet en wordt alsoo ghetrocken
sonder roeringhe des hertes/ ghelijc
een steen die door wtwendich ghe-
welde/ getrocken ofte gedreuen wordt
maer dat hy van binnen alsoo wordt
beweicht/

Cap. 14

105.

Li. de cor
rept. et
gratia
cap. 2.

Epist.
106.

beveecht / dat hy wt het herte ghehoorfaem is. Dat de ghenade wordt sonderlinge ende onuerdient den werckenden ghegheuen / dat schryft hy aldus tot Bonifacium. Wy weten dat de ghenade Godts niet en wordt allen menschen ghegheuen: ende dat zy den ghenen dien zy wordt ghegheuen / niet en wordt ghegheuen na verdienste der wercken / noch nae verdienste des willes / maer wt onuerdiende genade. Die zy niet en wordt ghegheuen / wy weten dat zy hen door het rechtueerdige oordeel Godts niet gegeven en wort. Ende in den seluen sendtbrief wederleert hy sterckelijck die meyninghe der menschen die meynen dat de nauoigende ghenade / wordt den menschen om hare verdiensten ghegheuen: om dat zy de eerste ghenade niet verworpen de / hebben hen seluen weerdich ghemaeckt. Want hy wil dat Pelagius belijde / dat de ghenade ons noodich is tot een yegelijc werck / ende dat zy niet en wordt den wercken vergolden / op dat zy warachtichlijc genade zy. Maer de saecke en can niet toztelijcker veruater worden / dan met zijne woorden in den achtsten boeck tot Valentium van de beteringhe ende ghenade: daer hy ten eersten leert / Dat de wille des mensches niet de genade en vercrijcht door brijheyt / maer de brijheyt door ghenade: Dat de wille door de selue ghenade wordt door een inghedruckte ghesantheydt ghequersaem ghemaeckt: Dat hy wordt niet onuerwinlijcke cracht ghessterckt: Dat hy soo langhe de ghenade regneert / neimmermeer afen valt: maer tersfondt als zy hem verlaet: Dat hy door de onuerdiende barmherticheyt Godts wort bekeert tot het goede / ende bekeert zynde / daer in volstandich blijft. Dat de beweginghe des menschelijcken willes tot het goede / ende na de beweginghe de stantuafticheyt hangt alleenlijck aen den wille GODES / sonder eenige zyn verdienste. Soo dan de mensche behoudt sulck een brijc goetduncken / is dat wy het willen alsoo namen / als hy erghens schryft / dat niet en can tot

Godt bekeeren / noch in Godt bliuen staende / anders dan door ghenade: ende dat het door de ghenade vermach al wat het vernach.

Het iij. Cap.

Hoe Godt werckt in de herten des menschen.

Dat de mensche is alsoo met het iock der sonde gheuangen / dat hy niet en can wt zijn natuere het goede begheeren noch met neerssticheyt daer na staen: dat is nu (alsoo ick meyne) ghenoechsaemlijck bewesen. Vrouwen desen hebben wy een onderscheydt ghemaeckt tusschen bedwanch ende noot: waer wt het clac is / dat de mensche / hoe wel hy wt noot sondicht / nochtans niet te min wilens sonder. Maer dewyle hy tot de dienstbaerheyt des duyuels begheuen zynde / schijnt meer na des duyuels goetduncken ghedreuen te worden / dan na het syne / soo moeten wy nu becozen hoedanich harer werck zy: Waer na moeten wy oock dese brijche beandtwoorden / Als men yet in de boose wercken moet Gode toeschrijven / in de welcke hy na het wtwijfen der Schrifture ooc wat doet. Augustinus verghelijckt erghens den wille des mensches by een peert / het welcke hoort na den wille ende beuel zijns rijders: ende Godt ende den duyuel gelijckt hy by ryders. Als (seyt hy) dat Godt den wille des mensches berijft / soo regeert hy dien geschietelijck ghelijc een bequaem ende geleert rijder: hy verweckt de traetichheyt / verhindert de ouergrote haestichheyt / bedwingt de bertelheyt ende onerdadt / wederstaet de hardnechticheyt / ende leyt hem in de rechte wech. Maer ist dat de duyuel den wille heeft beseten / die treckt ende drijft hem ghelijc een dwaes ende dertel rijder / buyten den wech / dwingt hem in gracht / rolt hem van hooghe steyle plaatsen af / verweckt hem tot hardnechticheyt ende wreetheyt. Met dese ghelijckemisse sullen wy nu te brede zyn / dewyle my gheen beter te horen en comt.

comt. Dat mē seyt dat de natuerlijcke wille des mensches is der heerschap-
 pie des duyuels onderworpe / om daer
 van geboeue te zyne / dat en beteeckent
 niet oar de wille wort onghewillich
 ende teghensrijdende tot des duyuels
 ghehoorzaemheyt oghedwonghen / ge-
 lyck de ongewillige slaue worden te
 rechte bedwonghen om haerer heeren
 beuel te doen : maer dat de wille door
 des duyuels verstrickinghe betoouert
 zijnde / is nootdadelijc hem in alle zijn
 beweghinghe ghehoorzaem. Want die
 de heere niet en gewerdicht met zij-
 nen gheest te regeren / die gheest hy
 door rechtuerdich oordeel den duyuel
 ouer / om van dien beweect ende ghe-
 roert te worden. Daerom seyd de A-
 postel / dat de Godt deses weerdels
 heeft het verstant der ongheloonighen
 die tot het verderf berodet zijn / ver-
 blind / op dat zy het licht des Euange-
 lij niet en sien. En op een ander plaet-
 se / dat de duyuel werckt in de hardt-
 nechtighe kinderen. De verblindighe
 der goddeloofen ende alle boose stücke
 die daer wt volgen / worden wercken
 des duyuels ghenacnt : der welcker
 oorsake nochtans niet en moet gesocht
 worden buyten des menschen wille /
 wt den welcken de wortel der boos-
 heyt comt : in den welcken is het fon-
 dament des rijcs des duyuels / name-
 lijck de sonde.

2 Het werck Godts in sulcke mensche
 heeft hem veel anders. Ende op dat
 dit claerder worde / laet ons voor een
 exempel nemen dat ongherief dat de
 Chaldeen hebben den heylighen Job
 ghedaen. De Chaldeen dooden Jobs
 herders en dijnen zyne kuddē biant-
 lijck wech. Hier is nu haer boose werck
 opbaer / en de duyuel en is daer in nē
 ledich / van den welcken alle dit comt /
 gelijk de Schriftuere verhaelt. Maer
 Job bekent daer in des heeren werck
 segghende / dat G D C hem dat
 heeft ontnomen / dat hem de Chaldeen
 ontroof hadden. Hoe sullen wy dit
 selue werck Gode ende den duyuel / en
 den menschen toeschrijven / sonder den
 duyuel te ontschuldighen met Godts

gheselschap / ofte Godt den autoor des
 quaets te maecten : Dit can lichtelijc
 geschien / ist dat wy ten eerste het eyn-
 de / en ten anderen de wijse des wer-
 kens aensien. Des heeren doornemen
 is de lijtsaemheyt zijns dienstknechts
 met teghenspoet te oeffenen. De duy-
 uel soect hem tot vertwijfelinghe te
 trecken. De Chaldeen soeckē met on-
 ghelijck ende onrecht / ghewin in eens
 anders goet. Dese so groote verschey-
 dentheyt des doornemens ende racts /
 maect groot onderscheyt in het werck.
 In de wijse van doen en is niet min
 onderschepts. De heere laet den duy-
 uel toe dat hy zijne dienstknecht ver-
 drucke : de Chaldeē die hy tot dienaers
 om dat werck te volbrēnghen veroor-
 den hadde / laet hy hem oock toe ende
 gheeftse hem ouer dat lyse siere. De
 duyuel die boos is / berouet de herten
 der Chaldeen met zyne fennige stra-
 len om die boosheyt te bedriuen : de
 Chaldeen loopen rasende tot de onge-
 rechticheyt / alle hare leden met boose
 daden verblindende ende besmettende.
 Soo wort dan de duyuel eyghentlijck
 gheseyt te wercken in de verworpenen /
 in de welcke hy zijn rijcke / dat is / het
 rijcke der boosheyt / regere. Godt wort
 oock gesept te wercken op zijn wijse /
 om dat de duyuel de (welcke en instru-
 ment der toornicheyt Godts is) hem
 seluen herwaerts ende ghinswaerts
 buycht / om Godts rechtuerdige oor-
 deelen te volbrēngen. Ick late hier die
 algemeyn roeringe Godts bare / waer
 door alle creaturen worden onder-
 houden en cracht hebbē om alle dingē
 te doen : ick spreke alleenlijck van die
 sonderlinge roeringhe die in eenen pe-
 ghelijcken bedruen wercke ghelien
 wort. Soo sien wy dan dat het niet
 ongheschickt en is / datmen een selue
 werck Gode ende den duyuel / en den
 mensche toeschrijft : maer de verschey-
 dentheyt in het eynde ende in de wijse
 des werckens / maect dat de ontschul-
 dighe rechtuerdicheyt Godts daer in
 ghelien wort : ende dat de boosheyt
 des Satans ende des mensches / haer
 seluen met schande openbaert.

2 Cor. 4
8.4.Eph. 2.
4.2.Job. 1. c.
17.

Lib. de
predess. &
gratia,

3 De oude leeraers hebben hen somtijts ontken ooc de cennoudige waerheyt in desen deele te belijden / vreesende den goddloosen oorsake te geuen om niet eeuwerdichlijc van de werken Godts te spreken. Ghelijck ic dese nuchterheyt lief hebbe / alsoo achte ick wederom gheen perijckel daerin te zyne / dat wy cennoudichlijc houden dat de Schryftuere leert. Augustinus selue en is somtijts van de breefe niet bij gheweest : ghelijck als hy seyd / dat de verhardinghe ende verblindunghe niet de werkinghe Godts / maer de boozwetenschap Godts aengaen. Maer dese scherpsinnighe wtulucht / en word niet gheleden van soo vele plaetsen der Schryftuere / de welcke bewijfen dat daer niet alleenlijke de boozwetenschap Godts / maer ooc wat meer in is. Ende Augustinus selue in het vijfte boeck tegen Julianum / bewijst met een lange oratie / dat de sonden gheschien niet alleenlijc door de toelatinge ofte lijdsaemheyt / maer ooc door de macht Godts / op dat alsoo de eerste sonde ghesraft worden. Des ghelijc oock dat zy hy brengen bandtoelatinge Godts / is te swach om te bliuen staen. Godt wort dickmael geseyt de verworpenen te verblindē / ende te verhartē / hare herten te wenden / buyghen / ende stieren / ghelijck ick erghens breeker gheleert hebbe. Hoe danich dit werck zy / en word gheensins verclaert alsinen : de wtulucht neemt tot de boozwetenschap ofte toelatinge Godts. Waerom antwoorden wy dat dit geschiet tweerley wijse. Want dewijle niet anders dan duysternisse en verblintheit en blijft / daer het goddelijcke licht wordt wech ghenomen : dewijle onse herten tot steenen verhartē / al de gheest Godts wordt wech ghenomen : ende dewijle wy tot verkertheit ghedracyt worden / als de goddelijcke beweginge aflact : soo wort hy te rechte geseyt die te verblinden / verhartē / en buygē / dien hy de macht also beneet / dat zy niet en connen sien / ghehoorsaem wesen / ende behoedelijc volbringe. De tweede wijse / de wel-

ke den eyghenscappe / der woorden veel naerder comt / is / dat Godt om zyne oordecken te volbringe in doorden duyuel den dienaar zijnder toornicheit (hare raetslaghen schiet waer het hem beliest / ende haren wille verweert / en haren arbeyt sterct. Alsoo als Moses verhaelt dat de Coninc Seon den volcken gheenen door ganc en gaf om dat Godt zinnen gheschiet verhardt / ende zyn herte ghescherct hadde / soo toont hy ter sondt daer nae de oorsake en het eynde des racts / als hy seyt / om dat hy hem soude in onse handen geue. So dan dewijle Godt hem wilde verberuen / so was die verhartinge des hertes / een boozbereydinghe tot den val.

Ma die eerste wijse schijnt dit geseyt te zyne / hy neemt de lippen wech van de warachtighe / en het verstant van de oude. Hy neemt het herte wech van de gene die het volck regeren / en maect se te dwalen in woeste plaetsen daer geen wech en is. Jhe / Waerō hebt ghy ons ontkinnich ghemackt Heere / ghy hebt onse herte verhardt op dat wy niet en breefen. Want sulcke plaetsen geuen meer te kennē hoedanc. Godt de menschen maectt als hyse verlaet / dan hoe hy zyn werre in hem volbrēgt. Maer daer zyn andere ghetuyghenissen die boozder comen / ghelijck van de verhartinghe Pharaonis. Ick sal het herte Pharaonis verhardien / op dat hy niet en hoorre noch het volck en late gae. Waerna seyt hy dat hy Pharaonis herte heeft verswaert ende versterct. Heeft hy het verhart nē sachte maeckende : dat is wel waer : maer hy heeft noch wat meer ghebaen / dat hy Pharaonis herte heeft den duyuele beuolen / om dat in hartnechicheit te verstercken : waer wt hy te horen gheseyt hadde. Ick sal zyn herte houde / op dat hy niet en hoorre. Het volck reyt wt Egypten : de inwoonders des lants comen hen byandelijc tegē / waer van zyn zy verwecht : Moses betuycht boozwaer den volcke dat de Heere hare herten versterct hadde. Ende de Prophete dese selue hys-

Deut. 10
f. 29. 30

4
Exo. 7. 8
26.
Job. 1. 1
D. 10.
Psal. 107
D. 40.

Exod. 7.
f. 21. 78
7. 8. 3.
Exo. 10.
a. 1.

Exo. 3.
19.

Deut. 1.
f. 19.

xix

rie verhalende / seydte dat Godt hare herten heeft verkeert dat zy soude zijn volck haten. **Ps. 105. 6. 25.** **12.** en moecht ghy niet segghen dat zy van den raedt Godts verlaten zijnde / hen seluen gestooten hebben. Want ist dat zy ghesterct ende verkeert worden / soo worden zy niet boozghenomen raedt tot dat selue gewerk in de verworpenen volbracht / so wanneer hy de ouertredinghen zijns volck heeft wille wezen / ghy moecht sien dat de cracht des werckes in hem was / ende dat zy alleenlijc haren diest daer in gedaen hebben. Daerom dreycht hy somtijds dat hyse sal niet zijn lijken ende schuyflen wtroepen: somtijts dat zy hem sullen als een garen ofte slachnette zijn om te verstricken: ende somtijts dat zy sullen zijn als een haeden boornemelijck heeft hy verclaert hoe dat hy in hem niet ledich en is / als hy Sennacherib naet een bijl die door zijn handt gheschickt ende ghedreuen was om te snijden. **Aug. de predess. sanct.** Augustinus bescheyt dit ergens wel / als hy seydte / maer dat zy sondighende dit ofte dat doen / dat sulcx wt de cracht Godts is / die de duyternisse deelt na zijn behaghen.

1. Doort dat des duyuels dienst ghebruyckt wordt om de verworpenen te berwerken ende stieren / soo wanneer se Godt door zijn boozseninghe herwaerts ofte ginswaerts schickt / ende tot dit ofte dat beroydent / dat is oock tot een plaetse claer ghenoech. Want in het boeck Samuelis wordt dickmael gheseyt / dat de boose gheest des Heeren / ende de boose gheest van den Heere is Saul aengeuaren / ofte hem heeft verlaten. Dit en mach van den heyligen geest niet verstaen worden. So wort dan de onsupuer gheest genaemt Gods gheest / om dat hy hem na zijnen wille boecht / ende is meer Gods instrument in het werken / dan selue de Autoor des werck. Hiertoedient oock dat Paulus leert / dat de cracht der dwalinghe en berleydinghe

wozt van Godt ghesonden / op dat de ghene die der waerheyt niet en hebben ghehoorsacm gheweest / de leugen gelooue. **2. Thess. 2. 10.** **12.** nochtans is groot onderscheyt tusschen het ghene dat Godt doet / ende dat de duyuel ende de godtloose doe in het selue werck. Godt maect de boose instrumente (die hy onder zijn hant heeft / ende dwinghen en waer hen en hy wil /) zijnder rechtuerdicheydt te dienen. De duyuel ende de godtloose baren haer boosheyt die zy door de berzapythz haers vernufts / bedacht hebben / ghelijck zy boos zijn. Wat meer dient om de maifeste Godts vabalsche beschuldige te beuighen / ende om den den godtloosen haer ontschuldige ende wtalucht te benemen / dat is in het capittel van de boozseninghe nu verclaert. Want hier hadde ick alleenlijck boozghenomen in het corte te verclaren hoe de duyuel regneert in den verworpenen mensche: ende hoe Godt werct in hen beyden.

Wat vryheyt de mensche heeft in swerken die in hen seluen noch rechtuerdich noch quaet en zijn / ende meer tot het lichamelijcke dan tot het geestelijcke leuen dienen: hoewel wy dit bouen aengheroert hebben / soo en is het nochtans noch niet verclaert. **6.** **1.** **2.** **3.** **4.** **5.** **6.** **7.** **8.** **9.** **10.** **11.** **12.** **13.** **14.** **15.** **16.** **17.** **18.** **19.** **20.** **21.** **22.** **23.** **24.** **25.** **26.** **27.** **28.** **29.** **30.** **31.** **32.** **33.** **34.** **35.** **36.** **37.** **38.** **39.** **40.** **41.** **42.** **43.** **44.** **45.** **46.** **47.** **48.** **49.** **50.** **51.** **52.** **53.** **54.** **55.** **56.** **57.** **58.** **59.** **60.** **61.** **62.** **63.** **64.** **65.** **66.** **67.** **68.** **69.** **70.** **71.** **72.** **73.** **74.** **75.** **76.** **77.** **78.** **79.** **80.** **81.** **82.** **83.** **84.** **85.** **86.** **87.** **88.** **89.** **90.** **91.** **92.** **93.** **94.** **95.** **96.** **97.** **98.** **99.** **100.** **101.** **102.** **103.** **104.** **105.** **106.** **107.** **108.** **109.** **110.** **111.** **112.** **113.** **114.** **115.** **116.** **117.** **118.** **119.** **120.** **121.** **122.** **123.** **124.** **125.** **126.** **127.** **128.** **129.** **130.** **131.** **132.** **133.** **134.** **135.** **136.** **137.** **138.** **139.** **140.** **141.** **142.** **143.** **144.** **145.** **146.** **147.** **148.** **149.** **150.** **151.** **152.** **153.** **154.** **155.** **156.** **157.** **158.** **159.** **160.** **161.** **162.** **163.** **164.** **165.** **166.** **167.** **168.** **169.** **170.** **171.** **172.** **173.** **174.** **175.** **176.** **177.** **178.** **179.** **180.** **181.** **182.** **183.** **184.** **185.** **186.** **187.** **188.** **189.** **190.** **191.** **192.** **193.** **194.** **195.** **196.** **197.** **198.** **199.** **200.** **201.** **202.** **203.** **204.** **205.** **206.** **207.** **208.** **209.** **210.** **211.** **212.** **213.** **214.** **215.** **216.** **217.** **218.** **219.** **220.** **221.** **222.** **223.** **224.** **225.** **226.** **227.** **228.** **229.** **230.** **231.** **232.** **233.** **234.** **235.** **236.** **237.** **238.** **239.** **240.** **241.** **242.** **243.** **244.** **245.** **246.** **247.** **248.** **249.** **250.** **251.** **252.** **253.** **254.** **255.** **256.** **257.** **258.** **259.** **260.** **261.** **262.** **263.** **264.** **265.** **266.** **267.** **268.** **269.** **270.** **271.** **272.** **273.** **274.** **275.** **276.** **277.** **278.** **279.** **280.** **281.** **282.** **283.** **284.** **285.** **286.** **287.** **288.** **289.** **290.** **291.** **292.** **293.** **294.** **295.** **296.** **297.** **298.** **299.** **300.** **301.** **302.** **303.** **304.** **305.** **306.** **307.** **308.** **309.** **310.** **311.** **312.** **313.** **314.** **315.** **316.** **317.** **318.** **319.** **320.** **321.** **322.** **323.** **324.** **325.** **326.** **327.** **328.** **329.** **330.** **331.** **332.** **333.** **334.** **335.** **336.** **337.** **338.** **339.** **340.** **341.** **342.** **343.** **344.** **345.** **346.** **347.** **348.** **349.** **350.** **351.** **352.** **353.** **354.** **355.** **356.** **357.** **358.** **359.** **360.** **361.** **362.** **363.** **364.** **365.** **366.** **367.** **368.** **369.** **370.** **371.** **372.** **373.** **374.** **375.** **376.** **377.** **378.** **379.** **380.** **381.** **382.** **383.** **384.** **385.** **386.** **387.** **388.** **389.** **390.** **391.** **392.** **393.** **394.** **395.** **396.** **397.** **398.** **399.** **400.** **401.** **402.** **403.** **404.** **405.** **406.** **407.** **408.** **409.** **410.** **411.** **412.** **413.** **414.** **415.** **416.** **417.** **418.** **419.** **420.** **421.** **422.** **423.** **424.** **425.** **426.** **427.** **428.** **429.** **430.** **431.** **432.** **433.** **434.** **435.** **436.** **437.** **438.** **439.** **440.** **441.** **442.** **443.** **444.** **445.** **446.** **447.** **448.** **449.** **450.** **451.** **452.** **453.** **454.** **455.** **456.** **457.** **458.** **459.** **460.** **461.** **462.** **463.** **464.** **465.** **466.** **467.** **468.** **469.** **470.** **471.** **472.** **473.** **474.** **475.** **476.** **477.** **478.** **479.** **480.** **481.** **482.** **483.** **484.** **485.** **486.** **487.** **488.** **489.** **490.** **491.** **492.** **493.** **494.** **495.** **496.** **497.** **498.** **499.** **500.** **501.** **502.** **503.** **504.** **505.** **506.** **507.** **508.** **509.** **510.** **511.** **512.** **513.** **514.** **515.** **516.** **517.** **518.** **519.** **520.** **521.** **522.** **523.** **524.** **525.** **526.** **527.** **528.** **529.** **530.** **531.** **532.** **533.** **534.** **535.** **536.** **537.** **538.** **539.** **540.** **541.** **542.** **543.** **544.** **545.** **546.** **547.** **548.** **549.** **550.** **551.** **552.** **553.** **554.** **555.** **556.** **557.** **558.** **559.** **560.** **561.** **562.** **563.** **564.** **565.** **566.** **567.** **568.** **569.** **570.** **571.** **572.** **573.** **574.** **575.** **576.** **577.** **578.** **579.** **580.** **581.** **582.** **583.** **584.** **585.** **586.** **587.** **588.** **589.** **590.** **591.** **592.** **593.** **594.** **595.** **596.** **597.** **598.** **599.** **600.** **601.** **602.** **603.** **604.** **605.** **606.** **607.** **608.** **609.** **610.** **611.** **612.** **613.** **614.** **615.** **616.** **617.** **618.** **619.** **620.** **621.** **622.** **623.** **624.** **625.** **626.** **627.** **628.** **629.** **630.** **631.** **632.** **633.** **634.** **635.** **636.** **637.** **638.** **639.** **640.** **641.** **642.** **643.** **644.** **645.** **646.** **647.** **648.** **649.** **650.** **651.** **652.** **653.** **654.** **655.** **656.** **657.** **658.** **659.** **660.** **661.** **662.** **663.** **664.** **665.** **666.** **667.** **668.** **669.** **670.** **671.** **672.** **673.** **674.** **675.** **676.** **677.** **678.** **679.** **680.** **681.** **682.** **683.** **684.** **685.** **686.** **687.** **688.** **689.** **690.** **691.** **692.** **693.** **694.** **695.** **696.** **697.** **698.** **699.** **700.** **701.** **702.** **703.** **704.** **705.** **706.** **707.** **708.** **709.** **710.** **711.** **712.** **713.** **714.** **715.** **716.** **717.** **718.** **719.** **720.** **721.** **722.** **723.** **724.** **725.** **726.** **727.** **728.** **729.** **730.** **731.** **732.** **733.** **734.** **735.** **736.** **737.** **738.** **739.** **740.** **741.** **742.** **743.** **744.** **745.** **746.** **747.** **748.** **749.** **750.** **751.** **752.** **753.** **754.** **755.** **756.** **757.** **758.** **759.** **760.** **761.** **762.** **763.** **764.** **765.** **766.** **767.** **768.** **769.** **770.** **771.** **772.** **773.** **774.** **775.** **776.** **777.** **778.** **779.** **780.** **781.** **782.** **783.** **784.** **785.** **786.** **787.** **788.** **789.** **790.** **791.** **792.** **793.** **794.** **795.** **796.** **797.** **798.** **799.** **800.** **801.** **802.** **803.** **804.** **805.** **806.** **807.** **808.** **809.** **810.** **811.** **812.** **813.** **814.** **815.** **816.** **817.** **818.** **819.** **820.** **821.** **822.** **823.** **824.** **825.** **826.** **827.** **828.** **829.** **830.** **831.** **832.** **833.** **834.** **835.** **836.** **837.** **838.** **839.** **840.** **841.** **842.** **843.** **844.** **845.** **846.** **847.** **848.** **849.** **850.** **851.** **852.** **853.** **854.** **855.** **856.** **857.** **858.** **859.** **860.** **861.** **862.** **863.** **864.** **865.** **866.** **867.** **868.** **869.** **870.** **871.** **872.** **873.** **874.** **875.** **876.** **877.** **878.** **879.** **880.** **881.** **882.** **883.** **884.** **885.** **886.** **887.** **888.** **889.** **890.** **891.** **892.** **893.** **894.** **895.** **896.** **897.** **898.** **899.** **900.** **901.** **902.** **903.** **904.** **905.** **906.** **907.** **908.** **909.** **910.** **911.** **912.** **913.** **914.** **915.** **916.** **917.** **918.** **919.** **920.** **921.** **922.** **923.** **924.** **925.** **926.** **927.** **928.** **929.** **930.** **931.** **932.** **933.** **934.** **935.** **936.** **937.** **938.** **939.** **940.** **941.** **942.** **943.** **944.** **945.** **946.** **947.** **948.** **949.** **950.** **951.** **952.** **953.** **954.** **955.** **956.** **957.** **958.** **959.** **960.** **961.** **962.** **963.** **964.** **965.** **966.** **967.** **968.** **969.** **970.** **971.** **972.** **973.** **974.** **975.** **976.** **977.** **978.** **979.** **980.** **981.** **982.** **983.** **984.** **985.** **986.** **987.** **988.** **989.** **990.** **991.** **992.** **993.** **994.** **995.** **996.** **997.** **998.** **999.** **1000.**

op dat de wtecomste der gheschiedenis-
sen gheluckich worden / ghelijck hy
voorzien heeft dat nut te zyne / maer
dat oock de wille der menschen hen
seluen daer toe schicken. Voorwaer
ist dat wy de regeringhe der wtro-
dighe dinghen nae onse gheuoelen o-
uerleggen / soo en sullen wy niet twij-
felen dat zy alsoo zijn onder des men-
sches goetduncken ghelegen: maer ist
dat wy soo belen ghetuyghenissen ge-
hoor gheuen / de welcke roepen dat de
Heere oock in sulcke dinghen de herten
der menschen regeert / so sullen zy ons
bedwingen onse goetduncken der son-
derlinger roeringhe Godts te onder-
werpen. Wie heeft den wille der E-
gyptischen ghemackt den Israeliten
vriendelijc te zyne / soo dat zy hen alle
hare costelijste vaten leenden: Sy en
souden dat nemmermeer wt hen seluē
gheuen hebben. Soo waren dan hare
herten meer den Heere onderworpen /
dan van hen seluen gheregeert. Ende
voorwaer hadde Jacob niet geloofd dz
Godt de menschen niet verscheyden
gesinthen beweecht / soo en soude hy
van zijnen sone Joseph (den welcken
hy achtde eenē ongodlijcke Egypti-
schen man te zyne) niet gheseydt heb-
ben / Godt gheue dat ghy barmhertic-
ticheyt vint voor desen man. Ghelijck
oock de ghehele Ghemeynte in den
Psalm belijdt / dat Godt de wreedde
herten der Heydenen heeft tot goeder-
tierenheydt gheteint / als hy wil der
Ghemeynte barmhertich wesen. We-
derom doe Saul huttich wert en hem
bereyde tot den crijch / daer wordet de
oorsake verclaert / te wete / dz de geest
des Heeren hem heeft ghedreuen. Wie
heeft Absalons herte afghewendt dat
hy den raet Achtophels niet en heeft
aenghenomen / de welcke in die dagen
was als een antwoorde Godts: Wie
heeft Achabeam beweecht dat hy den
iongelingen raet soude gelouen: Wie
heeft de Heydenen die te voren seer
stout waren / verschrict met de com-
ste der Israeliten: Voorwaer Rachab
heeft beleiden dat sulc is van Godt
gheschiedt. Wederom wie heeft der Is-

raeliten herten met bzeese verslagen /
anders dan die / die in de Wet heeft
gedreycht dz hy hen sal een vertzacht
herte gheuen: Leu. 26.
f. 36.
Deu. 28
g. 63.

Hier tegen mochte yemant seggen /
dat dit sonderlijcke exemplen zijn / met
der welcker regel alle dinghen niet en
connen ghemeten worden. Waer ick
segghe dat het gene dat ick wil beue-
tighen / hier mede ghenoech wordet be-
wesen / te weten / dat Godt soo wan-
neer hy wil tot zijn voorzieninghe ce-
nen wech maken / den wille der men-
schen ooc in wtwendige dingē buycht
en wendt: ende dat haer verkiecinghe
niet soo vry en is / dat het goetduncke
Godts daer niet heerschappie ouer en
hebbe. Dewijle v dickmael in dinghen
die niet seer swaer en zijn / oordeel en-
de verstant gebreekt / ende het herte
beswyckt: ende wederom in seer buyt-
tere dinghen terfont goeden ende be-
quamen raet in den sin comt: dese de-
ghelijckse beuindinge sal v met wil-
le ofte onwille bedwingen te belijde /
dat uwe herte meer is ghelegghen in de
godtlijcke roeringhe / dan in de vry-
heydt uwer verkiecinghe. Ende al-
dus iegge ick dat wt dat Salomon
seydt / dat de oore hoorde / ende de ooghe
sie / dat maect de Heere heyde. Want
ick en meyne niet dat hy daer spreect
van de scheppinghe / maer van de son-
derlijcke ghenade des gebruyck. Ende
als hy schrijft dat de Heere het herte
des Coninx als waterbeken in zijn
hant hout / ende buycht waer henen hy
wil / so veruact hy voorwaer alle sul-
cke dinghen onder een exempel. Want ist
dat yemants wille vry is van alle on-
derworpinghe / soo is aldermeest den
Conincklijcken wille daer van vry / de
welcke eenichins ouer anderer men-
schen wille heerschappie gebruyct. Ist
dat des Coninx wille wordet door
Godts hant gebogen / soo en sal oock
onse wille daer van niet vry zijn. Van
dese sake schrijft Augustinus seer wel-
dat de schrijtuere (ist dat zy neersich-
lijck wort ingelen) bewijst dat nē al-
leenlijck de goede wille der menschen
die Godt maect wt quade wille / en
al

Exo. 11.
a. 3.

Gen. 43.
c. 14.

Ps. 106
f. 46.

1. Sam.
11. b. 6.

2. Sam.
17. c. 14.

1. Reg.
12. b. 10.

2. par. 10
c. 13. 14.

Josue. 2
b. 9.

Ps. 106
b. 12.

Ps. 106
a. 1.

De groe.
a lib. 12.
tit. ad
Galent.
cap. 20.

als hyse ghemaect heeft/ beweecht tot goede werken ende tot het eeuwigh leuen: maer oock die willen die dit te- genwoordich leuen aengaen / also zijn in de macht Gods/ dat hy die (door zijn oordeel dwelc wel verborge maer seer rechtueerdich is) doet duyghen waer hy wil/ ende waneer hy wil/ om weldden te geuen ofte om te straffen.

Hier moeten de Lesers ghedachtich zijn/ dat de macht des menscheleicken goetdunkens / niet en moet gheacht worden tot de wtoemste der gheschiedenissen/ ghelijck sommige ongelcerde plegghen verkeerdelijck te doen. Want zy meynen dat zy daer wt seer wel en scherpsinnichlyc bewijzen/ dat de wil- le des mensches dienstbaer is/ om dat oock den oppersten Princen ende Coninghen niet alle dinghen en geschien na haren wille. Maer dese macht daer van wy spreken/ moeten binnen den mensche aenmercke/ ende niet met eenighe wtwendighe wtoemste meten. Wat in de handelinge des vrije goetdunkens/ en is dit de brage niet/ of de mensche al wat hy in zijn herte heeft boozegenom/ can sonder verhin- deringe volbrēghen ende wtlichten: maer of hy in alle dingen heeft vrije verkie- singe zijns oordeels/ ende vrije gesint- heyt zijns willes. Ist dat de menschen dese twee dinghen hebben / soo en sal Titilius Regulus die in een nauwe tonne met scherpe pinnen was beslo- ten / niet min zijn vrije goetdunkens hebben/ dan Augustus den Keyser die den meesten deel der werelt na zijnen wille regeerde.

Het v. Capittel.

VVederlegginghe der teghen- worpingen, die tot bescherminge des vrijen goetdunkens, plegghen by ghebracht te worden,

Van de dienstbaerhe ydt des men- schelicken goetdunkens/ mochte en schijnen genoegh gesproken te zyne/ te ware dat de gene die het soec- ken met eenen valschen waen der vrij- heyt te verderuen/ enige hare redenē

hiertegen brochten/ om onse gevoelen te bestrijde. Sy verjamelen ten eerste sommige ongeschichte dingen/ om daer mede onse gevoelen tegelijck te maken/ gelijck of het oock tegen het ghemeyn gevoelen ware: Daer na comē zy daer tegen met getuygenissen der Schrift- tuere. Weyde dese wapenen sullen wy ordentlijck afstrecken. Sy seggen/ Ist dat de sonde geschiet wt noot/ soo laet zy nu af sonde te zyne: ende ist dat zy niet wille geschiet/ soo cannen se ont- gaen. Dit waren oock Delagij wape- nē daer mede hy Augustijn befozm- de: nochtans en willen wy onse tegen- strijders met dien naem/ niet besware eer wy hen van der sake selue voldoen hebben. Soo ver sake ick dan / dat de sonde moet daerom te min toegerekent worden/ om dat zy gheschied wt noot. Ick ver sake ooc/ dat haer besluyt daer wt volcht/ te weten/ datmen de sonde can vermijde om dat zy niet wille ge- schiet. Want ist dat yemant wil niet Godt kijuen/ ende door dese boozwe- dinghe het oordeel ontgaen/ te weten/ om dat hy niet en heeft gheconnen an- ders doen: tegen den sulcke is een be- repde antwoorde/ de welcke wy erges hebben by ghebracht/ te weten/ dat het niet en is wt de scheppinge/ maer wt de verdoemtheyt der natuere/ dat de menschen zijn der sonden slauen ghe- worden / ende niet en connen anders willen dan quaet. Want die onmacht die de angoddelijcke menschen geeren souden boozwende / waer wt comt die anders / dā dat Adam hem selue heeft vā selfs der heerschappie des duyuels onderworpen: Soo comt dan hier wt die verdoemtheyt/ met der welcker boeyen wy gheuangen zijn/ te weten/ om dat de eerste mensche is afgeweken van zijnen scheppe. Ist dat alle men- schen te rechte zijn in dese afwijkinge schuldich/ soo en moeten zy niet den- ken ontschuldicht te zyne door desen noot in den welcken zy een seer open- baer oorsake haerder verdoemenisse hebben. Ende dit hebbe ic voen ver- claert/ ende in den duyuel selue een ex- empel boozgeseit/ waer wt het mocht

Rom. 5.
b. 12.

Gen. 3. 6.

Serm.
81. in Ca-
tica.

te openbaer zijn / dat de ghene die wt noot sondicht / dies niet te min willes sondicht: gelijck ooc in de wtuercozene Engelen de wille niet en laet wille te zyne / om dat hy niet en cā verhindert noch af gebracht worden van het goe- de. Dit selue leert Bernardus weret- lijk / als hy seyt / dat wy dies te ellen- diget zijn / om dat wy wilens in desen noot zijn: Welcken noot wy nochtans also zijn onderworpen / dat wy dienst- knechten zijn der sonde / gheijck wy bouen verhaelt hebben. Het tweede deel in haer argument is valsche: want het verkeerdelijck valt van den wille op de bijghet. Ende wy hebben bouē bewesen / dat oock het ghene dat onder de bije berkiefinge nē en comt / noch- tans niet wille gheschiet.

2. Bouen desen segghen zy / Jst dat beyde de deuchden ende ondeuchden niet en comen wt de bije berkiefinge des goetdunkens / soo en behoort de mensche noch niet straffe beswaert / noch niet prijs geloont te worde. Hoe wel dit een Aristotelisch argument is / soo bekenne ick nochtans dat Chry- stianus ende Hieronymus erghens dat selue gebuyet hebbe: hoewel noch- tans Hieronymus selue nē en versaeft / dat het den Delagianen seer ghemeyn was / en verhaelt oock hare woorden / nāmetlijck / Jst dat de ghenade Godts in ons weret / soo sal dan die / ende niet wy / die wy niet en arbeide / gecroont ende gheloont worden. Aengaende de straffe / antwoorde ick / dat wy die te rechte dia ghen / dewijle de schult der sonde in ons is: Want wat is daer aen gheleghe / of men niet bijen ofte niet dienstbaren doozdele sondicht / so be- re de sonde geschiet niet gewillige be- geerte: boozemelijc / dewijle de mēsche daer wt wort van. Ende daer wonen / om dat hy is onder de dienstbaerheyt der sonde: Aengaende den loon: der rechtueerlicheyt / is dat so groote on- gheschietheyt / dat wy bekenen dat die meer is in de midicheyt Godts dan in onse verdiensten gelegen: Hoe die nael vintmen dit by Augustinum / dat Godt niet onse verdienste in ons /

maer zyne gauen croont ende loont: en dat het wort loon ghenaeut / niet om dat Godt sulcx onsen verdiensten is schuldich / maer om dat hy de boorge- geuen genade daer mede vergelt. Sy aenmercken wel scherplī nichlijc dat nē de verdiensten geen plaets en heb- ben / ist dat de wercken niet en co- men wt de fonteyne des bijen goet- dunkens: maer zy dwalen berre dē zy dat achte so ongeschiet en onbequaem een dīck te zyne. Want Augustinus en ontset hē nē dat selue als een noot- saeckelijc dīck te leeren / dat dese achtē soo seer onghetoozloeft te zyne datmen soude behiden: gelijc als hy seyt / Wat zijn alle menschen verdiensten: Die alleen bij en de verlosser van sonden is / vintse alle sondaers / als hy nē met schuldigen loon / maer met onuerdiēde genade comt. Item / Jst datmen b sal vergelden datmen b is schuldich / soo moet ghy gestraft worden. Wat ghe- schiet dan hier van: Godt en vergeldt b niet met de verdiēde straffe / maer gheeft b de onuerdiēde genade. Wilt ghy vzeinde vander genade worden: soo roemt en verheft uwe verdienste. Jte / In b seluen zyt ghy niet de son- de zyn uwe / de verdienste zyn Godts. Ghy hebt straffe verdiē: en als Godt b sal prijs geuen / so sal hy zyne gauen / en niet uwe verdiensten in b croonen. Jda dit selue geuoclen leert hy erges / dat de ghenade niet en is dooz de ver- dienste / maer de verdienste dooz de ge- nade. Ende swepnich daer nae / besluyt hy dat Godt niet zyne gauen comt cer- cenighe verdienste is / op dat hy wt zyne gauen zijne verdiensten geerige: ende dat hyse gant schelijc dooz niet gheeft / want hy en vint niet in den mensche waerom hy hem soude salich maken. Maer wat noot is het hier meer te verhalen / dewijle sulcke fen- tentien diekmael in zyne boecken ghe- uonden worden. De Apostel salse oock noch beter vā dese dwalinge verlossē / ist dat zy willen hoozen wt wat ooz- spronck hy de eerlijcheyt der heyligen beleydt / segghende / Die hy heeft wt- uercozen / die heeft hy gecroep: die hy

In Ps.
31.

In Ps.
70.

Epist.
15.

De ber-
bis 3.
post. 15.

Rom. 8.
f. 9.

In E-
pist. ad
Cres-
phontē
Dial. 1.

heest geroepen/ die heest hy gherecht= uerdicht: die hy heest gherechtueer= dicht/ die heest hy vereerlijck. Waerom worden dan de gheloouige gherecoont nae Pauli getuygenisse/ te weten/ om dat zy niet dooz haer vernuft/ maer dooz Godts barmherticheyt zijn wt= uercozen/ ende ghereopen/ en gerecht= uerdicht. Waerom laet varen dese ij= del brieft/ dat gheen verdiensten meer en sullen wesen/ isf dat het vrye goet= her is seer groote dwaesheyt/ dat te schijsture roept. Ist dat ghy het al hebt ontfange (seft Paulus) wat roet ghy gelijc of ghy n3 en hadt ontfange: Siet ghy n3 dat hy daerom het vrye goetdanken van allen berooft/ om d3 hy den verdienstē geen plaetse en sou= de laten: Nochtans gelijc de welba= dichz en mildicheyt Gods is sonder gront ende menigherijc/ alsoo vergeet hy die gauen die hy ons gheeft/ gelijc of die onse deuchden waren: te weten/ dewijle hyse maect onse te zijne.

1. Cor. 4.
h. 7.
Rom. 2.2
in Gene= sin.
Lib. 2.
cap. 4.
Rom. 3.
12.

Hier toe brengen zy oock dese reden de welke mach schijnen wt Chyzos= tomo genomen te zijne: te weten / Ist dat onse wille de macht niet en heest goet ofte quaet te verkiezen/ soo moe= sten de menschen die der seluer natu= re deelachtich zijn/ alle boos ofte alle goet zijn. Ende die schijner (wie hy zy) des boecx bā de roepingē der Hey= denen/ die onder Ambrosij naem wort ongedraghen/ en is niet verre van dit gevoelt/ als hy seft/ dat nemmermeer yemant en soude van het ghelooe af= wijcken/ waert dat de ghenade Gods ons niet en lieft de macht der verāder lichz. Het is wōder dat sulcke groote mannen hen seluen zijn hier in ontgaē. Want hoe en is Chyzosotomo niet in den sin ghecomen/ dat de verkiepinghe Gods sulc onderschept maect tussche de mensche/ Wy en ontfien ons door= waer niet te belijden dat Paulus seer neersichelijc betuycht/ te weten/ dat de menschen alle te ghelijc boos zijn/ en tot boosheyt begheuen: maer wy seg= gen oec niet hem daer by/ dat het dooz

de barmherticheydt Gods gheschiet/ dat niet alle menschen in de boosheyt en bliuen. Soo dan dewijle wy alle natuerlijc met ghelijcke siechte ende qualen beuangen zijn/ soo worden al= leenlijc die ghesont/ die de ij cere nae zijn welbehagen heyt. De andere die hy dooz rechtuerdich oordeel boozhy gaet/ die verdwijnen en verwelcken in haer verdoenthez/ tot dat zy gheheel vergaen. Dit selue is oock de oorzake dat sommige tot dē eynde volstandich bliuen/ en sommige van den begonnē loop af vallen. Want de volstandichz selue is ooc een gawe Gods/ de welc= ke hy niet allen te ghelijcke en gheeft: maer dien het hem belieft. Ist datmen de oorzake deses verschils soect/ waer om sommige stantvastichlijc volher= den/ ende sommighe dooz onghesadich= heyt af vallen/ wy en weten geen an= der dan dat Godt de sommighe dooz zijn cracht versterct ende onderhoudt/ op dat zy niet en vergaē noch verder= uen: ende den sommigen en gheeft hy die selue cracht niet/ op dat zy exemplē der onghesadicheyt worden.

● Wouen desen seggen zy dat de ver= maningen te verghhefs ghedaen ende gehoozt worden/ ende dat de strafsin= gen ende bescheldinghen bespottelijc zijn/ een zy dat de sondaer macht heb= be gehoorzaem te zijne. Doe booztijde sulcke dingen Augustino teghen ghe= worpen worden/ is hy bedwongen ge= weest een boeckken te schrijuen van de berispinge ende ghenade: waer in hyse wel oueruloedelijc wederleydt/ maer nochtans zyne teghenstrijders tot de= se somma roept/ W mensche leert in de gheliedinghe wat ghy schuldich zijt te doen: leert in de berispinge dat ghy dooz uwe eyghen verdoentheyt dat niet en hebt: ende lert in het gheliedt/ van wien ghy het sult halen dat ghy wilt hebben. Dat selue by nae is het argument zins boecx van den gheest ende letter/ in den welcken hy leert/ dat Godt de gheboden zijnder Wet niet en meet niet de macht der men= schen: maer dat hy gheboden hebbende dat recht en goet is/ zynen wtuerco=

renen onuerdiende macht gheeft om te volbrengen. Ende het en is niet noodich dit lange te beschermen. Want te eersten en zijn wy niet alleen in dese sake/maer Christus en alle de Apostelen. Daerom moghen onse teghensrijders toesien/hoe zy sulle den strijt winnen/swelcken zy tegesulcke boozcapers aennemen. Christus betuycht/dat wy sonder hem niet en vermogen: nochtans en straft noch bescheldt hy dies niet te min/de ghene die buyten hem quact doen:noch en vermaent ooc dies niet te min dat een pegelijc neerstich zy tot goede werken. Ende hoe

Joan. 15
a. 5.

1. Corin.
11. d. 20.
c. 22.

Rom. 9.
d. 16.

1. Cor. 3
b. 7.

Esai. 36.
f. 26.
Ierc. 31
c. 18.

strengelijck straft Paulus de Corinthen/om de verachtinghe der liefde: nochtans bidt hy dat Godt den seluen liefde gheue. De selue betuycht in den sendtbrief tot de Romeynen / dat het niet en gae nae yemands Willen noch loopen /maer nae Godts ontfermen: nochtans en laet hyse daer nae niet te bemanen ende straffen. Waerom en spreken zy den Heere niet aen/ dat hy niet alsof verlozen arbejdt en doe/ die dinghen van de menschen eyschende/ die hy alleen can geuen: ende die dinghe straffende/ die dooz gebrec zijnder genade bedeeuen worden: Waerom en bemanen zy Paulum niet/dat hy die sparc die in haer macht niet en hebben te willen ofte te loope/anders da dooz de hulpe der barmherticheyt Godts/de welcke hen nu heeft verlate. Maer de Heere weet hoe en waerom hy also leert / het welcke oock die lictelijck connen sien/die het niet godtweesentheyt onder soeken. Wat de leeringhe/bermaninghe/ende straffinghe in haer selue vermach/dz leert Paulus boozwaer als hy schrijft/dat die plant niet en is/noch oock die nat maect:maer dz de Heere die den waerom gheeft/alle crachtelijck werct. Alsof sien wy ooc dat Moses de geboden der Wet strengelijck in set: ende dat de Propheten scherpelijck bemanen/ende de ouertreders diepgen/hoewel zy bekennen dat de mensche dan eerst wijs zijn/als hen een verstandich herte wort ghegeuen: ende dat het Godts werck is/de herten te besnijden / booz steenen herten bleeschen herten te geuen/zijn Wet in hare binnenste leden te schryuen/somma de zielen vernieuwede/te maecten dat de leere crachtich zy.

Waertoe diene dan de bemaninghe? Hier toe / te weten / ist dat zy van de godtloose niet hartneckighe herte versmaect worden/soo sullen zy hen tot ghetuyghenissen wesen/als zy sullen booz den richtsoel Godts comen: iae ooc nu te deser tijdt worden hare consciencien daer mede ghegheestel ende geslagen. Want hoe wel se een pegelijc onder de alderhooneerdichste veracht/so en connen zyse nochtans niet quact maecten. Maer yemant mach seggen/ Wat sal een arm menscheiken maken als hem de saechticheyt des herten (de welcke tot de ghehoorzamichz noodich is) niet en wort ghegheuen: Iae wat ontshuldunge soect hy/ dewijle hy die hardicheyt niemande en can toe rekenen anders dan hem seluen: Waerom hoe wel de godtloose gheeren berejdt zijn om de bemaninghe te bespotten waert dat zy conden/so worden zy niet wille ofte onwille / dooz de cracht der seluet te neder geslagen. Maer de boozmeeste nutticheyt der bemaningen is aen te merken in de ghelouinge: want gelijc Godt in hen alle dinc werct dooz zyne gheest/alsof en laet hy ooc het instrument zijns woorts niet nae/maer gebuyet dat selue crachtelijck. Laet dan bliuen staende dat waer is/te weten/dat alle de cracht der godsalighen is gelegen in de ghenade Godts/achtervolgende dat woort des Propheten/ Ic sal hen een nieu herte geuen. Maer yemant mochte hier teghen segghen/ Waerom worden zy nu vermaent wat zy behooren te doen / ende en worden niet liener der beweginge des gheests ouerghelaten: waerom beroertmen se niet bemaningen/ dewijle zy hen seluen niet en connen seerder haestighen dan de roeringe des geests int: waerom worden zy gestraft als zy nu den rechten wech zijn afgheweken / dewijle zy dooz noot saeckelijck crancheydt des bleesche/zijn gheualken. Antwoorde

1. Corin.
12. a. 6.

Esai. 11
d. 19.
en 36.
26.
Ierc. 31
f. 39.

Mensche wie zijt ghy die wilt God
 de een wort setten: Ist dat Godt wil
 dat wy door de bemaninghe bereydt
 worden om dese genade te ontfangen/
 waer door wy moghen ghehoorzsaem
 zijn/ wat is in dese ordeninghe ende
 verdeelinghe te lasteren ofte beschuldi-
 ghen: Al waert dat de bemaninghen
 ende berispingen geen ander woortdeel
 en deden by de godtsalighe/ dan dat sy
 hen van sonde ouertuychden/ soo en
 soude zy om dat selue niet geheel on-
 nut te achtē zijn. Maer nu als zy (de-
 wijle de geest binnen swert) veel ber-
 moghen om de begheerte tot het goede
 te ontfeken/ om de liepheyte te verdrin-
 gen/ om den lust ende de fensijnige soe-
 ticheyt der ongerechtigch te benemen/
 ende om daer teghen haet ende walghe
 daer van te baren: wie sal bestaen te
 seggen/ dat zy te vergeefs gheschieden:
 Ist dat yemant claerder antwoorde
 begheert/ die neme het aldus/ Godt
 swert tweerley wijse in zyne wtuer-
 cozene: te weten/ inwendichlyck door
 zynen gheest/ ende wtwendichlyck door
 zyn woort. Door den geest maect hyse
 een nieuwe creatuere/ het verstand
 verlichtende/ ende het herte tot liefde
 oeffenende der rechtuerdicheydt
 maeckende: door het woort verwecht
 hyse om de selue vernieuwinghe te be-
 gheeren ende soecken/ ende gecrijgen.
 Het beyde bewijst hy de cracht zyn-
 der handt na de mate zijnder bedee-
 linge. Als hy dit selue woort tot de ver-
 woypene veroordent en schiet/ of schoon
 dat nū en geschiet tot haer beteringhe/
 soo maect hy het nochtans nut tot een
 ander ghebruyck: te weten/ op dat zy
 in desen tegenwoordighen tijdt/ door
 de ghetuyghenisse der consciencie ghe-
 prikelt worden: ende in den dach des
 oordeels te min ontschuldighen hebben.
 Alsoo Christus hoe wel hy betuycht
 dat niemant tot hem en comt/ dan den
 welken de Vader heeft getrocken/ en
 dat de wtuercozene comen als zy het
 van den Vader ghehoort ende geleert
 hebben: soo en verlaet hy nochtans het
 tseramp nū/ maer roept die neerstich-
 lyck met zyn stemme/ die noot hebben

inwendichlyck van den heyligen gheest
 geleert te worden/ op dat zy eenighen
 voortganc doen. Wy de verworpenen
 en is de leere niet ledich (ghelyck oock
 Paulus vermaent) want zy is hen cē
 reucke des doots tot de doot/ en noch-
 tans Gode een soete reucke.

Sy doen seer veel arbeys om ghe-
 tuyghenissen der schizituere oerhoop
 te versamelen: en dat doen zy daerom
 neerstichlyck/ op dat zy ons pimmers
 met de menichte der ghetuyghenissen
 ouertuallen/ dewijle zy met de gewich-
 ticheyt niet en connen. Maer ghelyck
 in den crjch die ongeschichte menichte
 hoewel zy groot is in de oogen/ noch-
 tans terstont verslagen ende veriaecht
 wort/ als men comt te stryden: also sal
 het ons licht zijn/ dese met haren ghe-
 heelen hoop te neder te woypen. Want
 dewijle alle de plaatsen die zy tegē ons
 misbruycken/ op weynige punten wt
 comen/ soo sullen wy veien met een
 antwoorde ghenoech doen/ als wyse
 sullen op hare punten gedeelt hebbe:
 en het en sal niet noodich zijn een ye-
 gelijcke plaetse bysonder te wederleg-
 gen. Zy bedynghen de meeste cracht met
 de geboden/ de welcke zy meynen also
 na onse macht ghematicht te zyne/ dat
 daer wt nootwendichlyck moet volge/
 dat wy vermoghen te volbrēghen al
 watmen can bewijsen daer in geboden
 te zyne. Daerom doozloopen zy alle de
 geboden/ de mate onser macht daer wt
 metende/ en seggende/ Als Godt hey-
 lich/ godtsalicheyt/ ghehoorzsaemheyt/
 kuytscheyt/ liefde ende ootmoedicheydt
 gebiedt: en als hy onreynicheyt/ afgor-
 derie/ onbeschaehticheyt/ toornicheyt/
 roof/ hoouerdicheyt ende diergelijcke
 verbiedt: soo spot hy met ons/ ofte hy
 eyscht alleenlijck de dingen die in onse
 macht zijn. Nu men mach by nae alle
 de geboden die grote hoope brenghen/ in
 dzy deelen scheidē. Want sommighe
 geboden eysche onse eerste bekeringhe
 tot Godt: sommighe spreken enkelijck
 van de onderhoudinghe der wet: som-
 mighe ghebeden ons in de ontfangen
 genade Godts/ volstandich te bli-
 uen. Eerst sullen wy van allen inghe-

2. Cor. 2
 d. 16.
 Luc. 1. e.
 34.

6

Jaan. 3.
 a. 5.

Mt. 3. b.
 5.

Joann. 6.
 8. 44.

D

ghea

ghemeyn handelen: ende daer nae tot dese deelen comē. Dat de menschelike macht haer soo verre bestreckt/ als de geboden der Wet/ dat is ouer langen tijt begonnen een gemeyn seggen te zyne/ en heeft eenigē schyn: maer is wt eē seer groue onwetenthyz der Wet gecomē. Wāt die het swaer soude achten datmen seyt / dat de onderhoudinge der Wet onmogelijc is/ die steunen op een seer sterck argument alsoo zy meynen/ te weten / dat anders de Wet soude te vergeefs gegeuen zyn. Want zy sprekē euen ghelijck of Paulus nergheens van de Wet ghesproken en hadde. Want ick bidde v/ wat willen zyne woorden als hy seyd / Dat de Wet is om der ouertredinghen willen ghegheuen/ Dat door de Wet de kennisse der sonden comt / Dat de Wet sonde inmaecht / Dat zy is inghecomen op dat de sonde oueruloedich worde: geuen dese woorden te kennen dat de Wet moeste nae onse macht ghemeten zyn/ op dat zy niet te vergeefs gegeuen en worde: Iae veel meer dat zy verre bouen onse macht is om onse onmacht te bewijzen. Woortwaer de selue Paulus beschrijft dat de liefde is het eynde der Wet: ende nochtans als hy bidt dat de herten der Thessalonicensen niet liefde veruult worden/ soo bekent hy ghenoech dat de Wet te vergeefs in onse oopen luyt/ ten zy dat Godt de gantsche sonna daer van in onse herten gheue.

Rom. 3.
c. 20.

Rom. 7.
b. 7.

Gal. 3. c.
19.

Rom. 5.
d. 20.

1. Tim.
1. a. 5.

1. Thess.
3. d. 12.

7 Waert dat de Schrijftuere niet anders en leerde van de Wet dan dat zy is een regel des leuens na de welcke wy alle onse wercken moesten voegē/ soo soude ic ooc hoorwaer sonder betoecnen niet hen geuoelen ende hen gelijck geuen. Maer dewijle zy ons nimmerlijc ghebruyt der Wet neerstelijc ende claerlijc opent/ soo betamet ons meer wt dese wtlegginge te aenmercken/ wat de Wet in den mensche vermacht. Soo veel de teghenwoordighe sake aengaet/ soo haest als ons de Wet heeft geboden wat wy doen moeten/ soo leert zy dat de macht om ghehoorsam te zyne / van de goedicheydt

Godts comt: ende daerom roept ende berweert zy ons tot gheboden / op dat wy van Godt begeeren dat hy ons die gheue. Ware daer alleenlijck beuel ende geen belofte/ so moestmen de macht prouen of zy sterck genoeg ware om den beuele ghenoech te doen: maer dewijle daer ooc beloften by gestelt worden/ de welcke roepen dat niet alleenlijck hulpe/ maer oock alle de macht in de godtlijcke ghenade ghelegen is/ soo betuyge die meer dan genoeg/ dat wy niet alleelijc n. machtrich genoeg/ maer oock geheel onbequaem zyn om de Wet te onderhouden. Datmen dan niet langer op dese gelijcmatichheit der gheboden der Wet met onse macht en dzinge/ ghelijck of de here den regel der rechtueerdicheyt/ welcke hy heeft ghegheuen / hadde nae de maer onfer swachheit gemeten. Maer wy moeten meer wt de beloften ouerlegghen hoe onbereydt wy zyn van ons seluen/ dewijle wy in alle dinge soo seer zyn genade gezeck hebben. Maer (segghen zy) wie sal het der waerh. gelijc schynen/ dat Godt soude den bloeken ende steenen zyn Wet ghegheuen hebben? Antwoorde/ dat en wil oock niemant doen te verstaen: want de goddeloose en zyn noch steenen noch staken / als zy door de Wet geleert zynde/ dz hare boose begeerten tegen Godt stryden/ door de getuygenisse haer der eyghener consciencie beschuldicht worden: noch oock de godtsalighe als zy van haer onmacht vermaent zynde / haer toealucht nemen tot de ghenade. Waer toe dienen dese woorden Augustini/ Godt ghebidt dat wy niet en vermaghen/ op dat wy weten wat wy moeten van hem begeeren. De nutticheyt der gheboden is groot / ist datmen het bijge goetduncken also acht dat de genade Godts te meer gheceert worde. Het gelooue verericht dat de Wet ghebidt. Iae de Wet ghebidt om dat het gelooue soude vererigen dat door de Wet was gheboden: na Godt cyscht selfs het gelooue van ons / ende hy en bindt niet dat hy cyscht/ ten zy dat hy ghegeuen hebbe dat hy binde. Godt

In En-
church. ad
Laure.
de gra. 8.
lib. arch.
Cap. 16.

Rom. 29
in Rom.

Epist. 24 Godt ghetue dat hy ghebedt/ende ge-
biede wat hy wil.

8 Dit sal claerlijcker ghesien worden
in de aenmerkinghe der daerley de-
len der geboden die wy bouen aenge-
roert hebben: De Heere gebiedt dick-
mael beyde in de Wet ende in de Pro-
pheten/dat wy ons sulen tot hē bekee-
ren. Maer hier en tegē roept de Pro-

Joel. 2. c
12. phete/Bekeert my Heere/ ende ick sal
bekeert worden: want na dat ghy my
hebt bekeert/soo hebbe ick betringhe
ghedaen/te. **G. D. D. C.** ghebiedt ons de
boozhuyt onses hertes te besnijden.

Jer. 31
1. 18. Maer door Hofen vercondicht hy dē
die besnijdinge door zijn hant geschiet.

Deu. 10. b. 16. hy eyscht in vele plaetsen die nieu-
wichteit des herten: maer betuycht er-
ghens dat zy van hem woort gheghe-
uen. **Ab** dat Godt belooft (ghelijck
ue niet door onse goetduncken ofte na-
tuere: maer hy selue doet dat door ge-
nade. Ende dese selue aenmerkinghe
berhaelt de selue Augustinus ter
bijster plaetse onder de regulen Ci-
conij om goet onderscheydt te maken
tusschen de Wet ende de beloften/ ofte
tusschen de geboden ende de genade.

Deu. 30. b. 6. Laetse nu comen die wt de geboden
willen bewijzen wat de mensche ver-
mach tot de ghehoorzaamheyt/ op dat
zy de genade te niete maecten/door de
welcke de geboden selue volbracht
worden. Het tweede deel der geboden
daer van wy gesproken hebbe/ is ene-
kel en slegt/door de welcke ons ghe-
boden is/ Godt te eeren/ zijnen wille
te dienen ende aen hem te hangen/zy-
ne geboden te onderhouden/ende zijn
leeringhe nae te volghen. Maer daer
zijn ontallijcke vele plaetsen die be-
tuygen dat alle de rechtuerdicheydt/
heylicheyt/godtsalicheyt/ en reynichz
die wy connen hebben/zijn zyne gawe.

Jer. 31
1. 18. Tot den derden deele der gebode was
die vermaninge Pauli ende Barnabe
beschrift/ waer mede zy de geloouige
bermaenden in de ghenade Godts te
blijuen. Maer de selue Paulus leert
ergens/waer men de macht der slant-

Lib. de
doct. ch. 4. 3

ustichz moet halen / Moort broeders
(seft hy) weest sterck door den Hee-
re. hy verbiedt ons ergens den gheest
der bedroeuwen daer mede wy
versegelt zijn tot den dach onser ver-
lossinghe. Maer dewijle het ghene dat
hy daer eyscht/ is en can van den me-
schen gegeuen worden/ so bidt hy den
Heere door de Thessalonienzen / dat
hyse weerdich make zijnder heyligher
roepinghe/ ende alle goet voornemen
zijns goeden willes/en het werck des
gheloofs in den veruulle. Desghelijck
oock in den tweeden sendtbrief tot de
Corinthen / daer hy van de aelmoesen
ende handtrekkinge handelt: hy prijst
dickmael haren goeden wille / maer
nochtans weynich daer nae danckt hy
Godt die dat heeft Tito int herte ge-
gheuen/dat hy soude de vermaninghe
aennemen. Ist dat Titus niet en heeft
sels comen den mont gebuycken en
de andere te vermanen/ anders dan so
verre als Godt hem dat heeft inghe-
geuen/hoe condent de andere gewillich
worden om het te doen / hadde Godt
niet hare herten beweicht?

Deu. 30. b. 6. De schalckste ende listichste spotten
niet dese ghetuyghenissen:ende seggen
dat gheen dunck en verhindert dat wy
onse macht ghebruycken/en dat Godt
onsen swacken aerbeert te hulpe comt.

Deu. 30. b. 6. Sy brengen oock plaetsen voort wt
de Propheten/in de welcke het werck
onser bekeertige schijnt half op Godt/
ende half op ons gedeylt te zynne/als/
Wekeert v tot my / ende ick sal my
tot v bekeeren. Hoedanighe hulpe de
Heere ons doet / dat hebben wy bo-
nen bewesen / ende en is niet noodich
hier wederom te verhalen. Ick wil
datmen my dit alleentlick toelate / te
wetē/dat de macht om de Wet te vol-
brengen/ te hergeesse voort in ons ge-
socht / om dat Godt ons ghebedt der
Wet ghehoorzaam te zynne: dewijle het
clær is/dat om alle geboden Godts te
volbrenghe/die ghenade Godts ons
noodich ende belooft is. Want hier wt
is het ymmer openbaer/dat mer vā
ons woort gheyscht dan wy connen
betalen. Ende die plaetse Jeremie en

Jer. 31
1. 18. **Jach. 1. a. 3.**

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

betalen. Ende die plaetse Jeremie en

Ephef. 6
b. 10.

Ephef. 4
g. 30.

2. Thess.
1. d. 11.

2. Cor. 3
b. 11. c.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

16.

can niet wederleydt worden / daer hy seyd / dat het verbont Gods metten oiden volcke ghemaect / was te vergeefs / om dat het alleenlyck was letterlyck : ende dat het niet anders baf en woort / dan als de geest daer toe cdt / die de herten bequaem maect om ghehoorzaem te zyne. Doch en woort haer dwalinge niet beuesticht door de boue verhaelde plaetse Zacharie / Bekeert v tot my ende ic sal my tot v bekeeren. Want dat is gesproken van de bekeerlinge Gods / niet daer mede hy onse herten vernieuwt tot beteringe / maer daer mede hy zyn goetwillicheyt ende gonste bewijst / door voorspoet / gelijck hy samtjts in tegespoet zyn toornicheyt te kennen geeft. Soo dan bewijst het volck niet menigherley ellende ende verdriet ghequelt zijnde / claghende dat Godt hem seluen hadde van hem ghekeert: soo antwoort hy dat hen zyn vriendelijckheyt niet en sal gebreken / soo verre zy tot rechticheyt des leuens / ende tot Godt wederkeeren / die het exempel is der rechtuerdicheyt. Soo woort dan dese plaetse verkeerdelijck gedraeyt / als zy daer toe woort getrocken / dat zy soude schijnen het werck der bekeeringe en sceids op ons / ende eensdeels op Godt te deelen. Dit hebben wy daerom te cortelijcker ouerloopen / om dat dit selue argument sal zyn eyghen plaetse hebben / in de handelinghe der Wet.

De tweede oiden haerder argumenten en is niet wijdt van de eerste. Sy brengen beloften voort in de welcke Godt verbont maect met onsen wille:

Amos. 5
d. 14.

Jere. 4. a
1.

Deu. 28
a. 1.

Leui. 26
a. 3.

ghelijck / Socht goetlyc ende niet boosheyt ende ghy sult leuen. Ist dat ghy wilt ende my ghehoort gheeft / soo sult ghy het bette der aerde eten: maer ist dat ghy niet en wilt / soo sal het sweerd v berisinden : want den mont des heeren heeft het ghesproken. Item / Ist dat ghy uwe grauelijckheden wech neemt van voer mijn aenschijn / soo en sult ghy niet wtgestooten worden. Ist dat ghy der stemmen des heere uwer Gods gehoor geeft / ende alle zyne gheboden doet ende be-

waert / soo sal de heere v hooger maken dan alle de heydenen der aerde. Ende andere dierghelijcke beloften. Zy meynen dat de weldaden die Godt in zyne belofte ons voorset / onbequaemelijck ende spottelijck onsen wille beuolen worden : ist dat het niet en zy in onse macht die selue te beuestighen / ofte te niete te make. En het is voorswaer licht dese sake m3 schoone clackwoorden te vermeerren : en te seggen / dat Godt berodigende dat zyn vriendelijckheyt aen onsen wille hangt / ons wreedelijck bespoet / ist dat wy gheen macht en hebbe ouer onsen wille. Dat dit doch sal een schoon mildicheyt Gods zyn / ist dat hy zyne weldaden ons alsoo voorset / dat wy geen macht en hebben die selue te ghebruyken. Ende dat dit sal een wonderlijck basticheyt der belofte zyn / als zy aen een dinc hanghen / het welcke onmogelijck is / op dat zy nemmermeer volbracht en worde. Van sulcke beloften die niet ee conditie zyn / sullen wy ergens handelen : soo dat het sal openbaer wesen dat in hare onmogelijcke vernullinghe niet ongheschiedt en is. Ende soo veel dese teghenwoordighe plaetse aengact. Ick segghe dat Godt hoewel hy weet dat wy gatschelijc geen macht en hebben / nochtans ons niet wreedelijck en bespoet / als hy ons vermaent om zyne weldaden te verdien. Want dewijle de beloften worden beyde den ghelooouighen ende oock den godtloosen voorgesest / soo hebbe zy haer nutticheyt alsoo wel by de een als by de andere. Wat gelijc Godt der godtloosen consciencien priekelt op dz zy niet te lastichlijck hen seluen en beschagen in hare sonnen / ge gedachtenisse hebbende van de oordele Gods / al ghetuyecht by hen eenichsins in zyne belofte / hoe seer zy zijnder vriendelijck onuerdich zyn. Want wie can verstaen dat het seer recht ende bequaem is / dat Godt dien wel doet / van de welcke hy geert en gebient wort: ende dat hy die verachtters zijnder maiesteyt / nae zyn strengicheyt straft : Waerom als Godt den godtloosen die niet de boey der

der sonde getuigē sijn / dese eeddicie in
zyne beloften boozet / te weten / dat zy
dan eerst sullen zyne weldade ontfan-
gen / als zy haer boosheyt verlaten / soo
doet hy wel en oidentijc / of het schoot
om geen ander oorsake en ware / dan
om dat zy souden verstaen / dat zy te
rechte worden van dat goet vorge-
ten / dat den warchtighe dienaren
Godts toecomt. Wederom / dewyle hy
allestins arbejdt om de ghelouighe te
herwecken / op dat zy sijn ghenade be-
gheeren / soo en sal het niet onbetame-
lic wesen / dat hy het gene dat hy niet
grooten booztganc in de gebode doet /
ghelyck wy bewesen hebben / oock met
beloften pzoene te doen. Als ons de
wille Godts wort door de gebode ge-
leert / soo worden wy van onse ellen-
dichz vermaent / dewyle wy niet ghe-
heel onse herte soo wijt daeruan schil-
len: en worden oock mede herweest om
zinnen geest te begeeren / om door hem
tot den rechten wech gebracht te wor-
den. Maar dewyle onse liepheydt niet
genoech en wort door de geboden ge-
weest / so worden oock beloften daer by
gefeit / om dat die ons souden niet ee-
nige soeticheyt tot de liefde der gebode
trecken. Als hoe wy seerder de recht-
uerdichz begeeren ende lief hebben / so
beel worden wy te vieriger om de ge-
nade Godts te soecken. So siet dan hoe
Godt niet die betuygingē / Ist dz ghy
wilt / Ist dat ghy ghehoor gheeft / ons
geen vrije macht en geest om te willen
of te om ghehoor te geuen: en nochtans
ons om onse onmacht niet en bespot.

11 De derde orden haerder argumen-
ten comt oock seer met de boozgaende
ouereen. Want zy brenghen plaetsen
boort in de welcke Godt den ondanc-
bare volcke berispt dat het alleenich
haer schult is / dz sy nuz alle goet bā sijn
goeder tierentheyte en hebben onfangē.
12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

se doen ghelyck te Silo ghedaen heb-
be. Item / Dit volck en heeft de stem-
me zijns Heeren ende Godts niet ge-
hoort / noch en heeft de leeringhe niet
aenghenomen: daerom is het van den
Heere verworpen. Item / Dewyle ghy
uwe herte hebt verhardt / ende en hebt
niet wille den Heere gehoor saem sijn /
daerom is alle dit quaet ouer v gheco-
men. Hoe connen (segghe zy) sulcke
verwijtinghen dienen teghen de ghe-
ne die terstont mochten antwoorden /
Wy begeerden wel geluck ende booz-
spoet / ende vreesden teghen spoet: ende
dat wy om boozspoet te gecrijgen en
teghen spoet te ontgaen / niet en sijn
onderdanich geweest / noch sijn stēne
gehoort en hebbe / dat is daer door ge-
schiet / om dat het ons / dewyle wy der
heerschappie der sonde onderworpen
waren / niet vrij en was. Daerom
wort ons dat quaet te vergheefs ver-
weten / dwelck wy niet machtich en
ware te ontgaen. Maar laet die booz-
wendighe des noots baren / de welcke
een swacke bescherminghe is: ick vras-
ge of zy connen versaken dat zy schult
hebben. Want ist dat zy van eenighe
schult sijn ouerwonnen / soo en ver-
wijt hen de Heere niet te vergheefs /
dat haer boosheyt de oorsaecke is / dat
zy de vrucht zijnder goedertierentheyte
niet gewoelt en hebben. Daerom laetse
antwoorden / oft zy connen versaecken
dat haer boose wille zy de oorsaecke
haerder hardnechicheyt gheweest. Ist
dat zy de fonteyne des quaets binden
in hē seluen / wat arbeiden zy om oorsaecken
bupten hen te binden / op dat
zy niet en schijnen selue de oorsaecke
haers selfs berders te zyne: Ist dat
dit waer is / dat de sondaers door haer
eyghen seyl ende niet door eens an-
ders / van de goddelijcke weldaden be-
rooft / ende me kraffen versocht wor-
den: so is daer groote oorsaecke waer-
om zy sulcke verwijtingē wt den mōt
Godts hoorē: op dz zy ist dat zy hart-
nechichlijc in hare sonden voortgaen /
leeren in tegenspoet lieuer haer eygen
boosheyt beschuldigen ende beruolce-
ken / dan Gode onrechtuerdighe

woedtheit op leggen: ende ist dat zy niet en zijn onleerich geworden / dat zy de walghe van hare sonden gecre- gen hebbende (om der welcker wille zy hen seluen beuindē met rechte arm ende ellendig te zyne) tot den rechten wech wederkeren/ende dat selue niet ernstighe bejdinghe bekennen/dat de Heere scheldende verhaelt. Dat de scheldinghe der Propheten in dit ge- bruyck voordeel ghedaen hebben by de Grootzalighe/dar is wt Daniels ge- bet openbaer / het welck beschryuen is in het neghenste Capittel. Ende van dat ander ghebruyck daer van my eerst hebben gheprooken/ sien wy een exempel in de Joden/den welcke Je- remias gheboden was de oorsaecke haerder ellendicheydt te verhalen: hoe wel het niet en stont anders te ghe- schien / dan ghelijck de Heere vooz- seyde hadde. **Jer. 7. f**
27. **seyde hadde.** **Ghy sult (seyt hy) alle dese woorden tot hen spreken/ende zy en sullen v niet hooren: ghy sult se toe- pen/ende zy en sullen v niet antwoor- den. Waertoe soude hy dā tot de doo- ne spreken: te weten/ op dat zy teghen haren wille ende danck verstaen dat het waer was dat zy hoorden / name- lijk/ dat het een grouwelijcke kerck- roof was/ de oorsake haerder ellende- heyt die in hē was/ Gode toe te schrij- uen. Het dese weynige wederleggen- ghen / cont ghy h lichtelijck behelpen tegen dien grooten hoop der getuyge- nissen/welcken de vyanden der gena- de Godts/pleghen wt de geboden en- de oock wt de dryeghinghen ende be- tuyghinghen teghen de ouerreders der Wet/ te maken / om den Afgodt des vijzen goetdunckens op te rech- ten. In den Psalm wort niet schande der Joden ghesproken / als David seydt / **Wit crom ende verdracpt ghe- slachte het welc niet en seest zijn herte beweecte.** En in enen andere Psalm vermaent de Prophetē de lieden zijn- der eeuwē/op dat zy hare herten niet en verhardten: te weten / om dat alle de schult der hardnechicheydt is in de verdoornetheydt der menschen ghe- legghen. **Maer zy willen waselijck****

hier wt bewijfen dat het herte hem seluen can buyghen op beyde zyden: **Ps. 16.**
des welckes bereydinghe van Gode a. 2. end
comt: De Prophetē seyt / Ick hebbe 21. a. 2.
mijn herte gheneycht om uwe geboden Ps. 119
te bewarē: te weten/om dz hy hē sel- 112.
uen hadde gewillichijge ende niet lig- moordighe geneghentheyt des herten/
tot Gode beguen. Hy en roemt
nochtans niet dat hy selue zy de aar- toot dier genegenthy: maer bekent in
den seluen Psalm / die selue een gane
Godts te zyne. Daerom moetmen op
de vermaninghe Pauli achte hebben/
als hy den ghelouigen ghebedt haer
falicheyt te werken met vrees/want
Godt is de ghene die den wille werct
ende het volbrēghen. Hy vermaent se
wel te werken op dat zy der luycheyt
des vleeschs niet to en gheuen: maer
als hy hen vrees ende sochoudicheyt
ghebedt/soo vernedert hy se alsoo dat
zy moeten gedēcken dat het selue dat
hen gheboden wort te dorn/ is Godts
werck: waer mede hy duydelijck geest
te kennen/dat de gelouige / werken
lijdende (op dat ick alsoo spreke) soo
verre hen de macht wort wt den he-
gel ghegheuen: op dat zy gheen dinc
hen seluen toe en schrijuen. Daerom
als Petrus ons vermaent: dat wy
sullen in het gelouue deucht bewijfen/
soo en gheest hy ons niet alsoo een
deel in het werck ghelijck of wy alleen
wat deden: maer ontwaect allen-
lijck de luycheydt des vleeschs / waer
door het ghelouue ghewoonlijck be-
sticht wort. Tot dit selue dienen die
woorden Pauli/ En bluscht den geest
niet wt: want den ghelouigen comt
dickmael luycheyt ouer: ten zy dat die
ghebetert worde. Maer ist dat yemant
wil hier wt bewijfen / dat het in haer
goetduncken staet het aengheboden
licht te bewaren/des onwetentheyt
can lichtelijck wederleydt worden/
want dese selue neersichelijck de wel-
ke Paulus eyscht / en comt niet dan
van Gode. Want ons wort oock die-
mael gheboden/ ons van alle besmet-
tinghe te reynighen/ hoe wel het ampt
der heylighmakinge is alleenlijck des
geests.

Ps. 78.
a. 8.

Ps. 95
b. 8.

Ps. 16.
a. 2. end
21. a. 2.
Ps. 119
112.

Phil. 2. b
12.

1. Pet. 1.
b. 5.

1. Thess.
5. c. 19.

2. Cor. 7
a. 2.

gheestes. **Somma** het is openbaer wt dat de woorden Joannis / dat het ghene dat Gode toecomt / wort door een toegelatinghe ons toegescreuen. Soo wie (seydt hy) wt Gode is / die bewaert hem seluen. Dit woort grijpen de beschermers des vrien goedtdunckens aen / ghelijck of wy een deels door de cracht Godts ende een deels door de onse behouden worden. Maer dese selue bewaringhe die de Apostel meldet / hebben wy wt den hemel. Daerō bidt oock Christus den Vader / dat hy ons handen quade beware. Ende wy weten dat de gheloouge als zy tegen den vyael strijden / met geen andere dan Godts wapenen / die overwinninghe ghecrighen. Daerom Petrus gheboeden hebbende dat zy souden hare zielen repnighen in de ghehoorsamheyt der waerheyt / soo seydt hy terstont voor een verbeteringhe daer hy / Door den gheest. **Somma** hoe de menschelijcke machte geheel niet en zy in den geestelijcke strijt / dat bewijst Joannes con-tellic als hy leert / dat die niet en con-boren / om dat het zaet Gods in hen blyft. Ende hy gheeft ergens dese re-nninghe die de werelt overwint.

12 Daer wort nochtans een ghetuy-ghenisse van de Wet Moses voortge-bracht / welcke schijnt seer reghen onse wederlegginghe te strijden. Want nae de geuinghe der Wet / betuycht hy den volcke aldus / Dit ghebodt dat ick v huyden gebiede / en is niet voor v ber-borghen / noch verre ghesfelt / noch in-den hemel gheset / maer by v in uwen mond ende in uwe herte / op dat ghy dat doet. Voorwaert ist dat dit van de naecte gheboden verstaen wort / soo bekenne ick dat het gheen cleyn ghe-wichte en heeft tot dese sake. Wāt hoe wel men lichtelijc mochte seggen / dat in de se woorden. niet en wort gespro-ken van de lichticheyt der onderhou-dinge / maer der kennisse / so soude mo-gelijck oock alsoo eenighe swaricheyt daer in bliuen. Maer alle twijfelinge wort ons door Paulum benomen / die

dit claerlijck wtleyt / betuyghende / dat Moses daer heeft van de leere des Eu-angelij gesproken. Ist dat eenich we-der / spanich mensche wil houden staen / dat de se woorden zijn van Paulo niet gewelt verdraeyt / op dat se mocht-ten tot het Euangelij getrocken wor-den: hoe wel des sulcken stouticheyt niet en sal sonder godtloolheyt zijn / so can hy nochtans sonder de autoriteyt des Apostels / wederleydt worden. Want ist dat Moses van de gheboden alleenlic daer heeft gesproken / so heeft hy het volck niet en seer ijdel betrou-wen op geblassen. Want souden zy niet onwijselijc gheboden hebben / hadden zy de onderhoudinge der Wet aengegaen met haer eyghen macht / ghelijck of zy hen niet swaer en ware: Waer is dan die groote lichticheyt der onderhou-dinge der Wet / dewyle daer gheenen toeganc en is anders dan door perijckel eens verderuelijcken vals: Daerō en is niet sekerder dā dat Moses met dese woorden heeft het verbodt der barmherticheyt begrepen / het welcke hy mede niet de Wet verconicht had-de. Want weynich daer te voren heeft hy gheleert / dat onse herten moeten door Godts handt besneden worden / op dat wy hem lief hebben. Soo heeft hy dan dese lichticheyt daer van hy terstont spreekt / niet in der menschen macht / maer in de hulpe des heyligen gheestes gheselt / de welcke zijn werck crachtelijc volbrengt in onse swack-heyt. Hoewel de plaetse en is enkelijc niet te verstaen van de geboden / maer meer van de beloften des Euangelij / de welcke de macht om rechtuerdich te ghecrighen / niet alleenlijc niet en beueestigen / maer benemen se ooc gant-schelijc. Dit Paulus overlegghende dat ons de salicheyt niet en wort in de Euangelio voorgeset / mer die sware ende onmogelijcke condicie daer mede de Wet met ons handelt (te weten / dat die alleenlijc souden salicheyt ge-crighen / die alle de geboden volbracht hadden) maer met een lichte ende on-uerhinderde condicie / soo beueesticht hy dat selue met dese ghetuyghenisse.

Ij. Boeck

Rom. 10
b. 8.Deu. 30.
b. 8.

2. cor. 12.

So en dient dan dese ghetuyghenisse niet om de vyjheyt des menscheijcken goetdunkens te beuefighen.

13 Men pleecht hier ooc sommige andere plaetsen tegen te worpen / met de welcke bewesen wort / dat Godt sommijts de hulpe zijnder ghenade wechnemende / de menschen beproeft / ende aensiet tot wat zijde zy he sullen wēden. Ghelijck als by Oseam gheseydt wort. Ick sal gaen tot mijn plaetse / tot dat zy in haer herte voornemen / ende mijn aensichte soecken. Het soude (segghen sy) een spottelijck dinc zijn / dat de Heere soude aensien of Israel soude zijn aenschijn soeken / hadde sy hare herten niet connen door haer eyghen macht buyghen op wat zijde zy wilden. Maer dit doet Godt seer gewoonlijck in de Propheeten / te weten / hy seydt dat hy zijn volck beracht ende verworpt / tot dz zy haer leuen beteren. Maer wat sullen de tegenstrijders ten eynde met sulcke dreygingen bewijfen? Ist dat zy segghen dat het volck van Godt verlaten zijnde / can hem seluen tot hem seluen tot bekeringhe boegghen / soo spreken zy tegen de gantsche schijtuere: ist dat zy be-
kennen dat de genade Godts noodich is tot de bekeringhe / wat kñuen zy dan tegen ons: Maer zy wille dat de genade Godts alsoo noodich zy / dat nochtans de mensche zijn machthebbe. Maer waer wt connen zy dat bewijfen: boowaer nē wt die noch dierghelijcke plaetsen. Want het zijn twee verscheyden dingen / dat Godt wijcht van den mensche / ende siet wat de mensche hem seluen overgegeuen ende gelaten zijnde / sal doen: en des menschen swachheyt tot de hulpe te comen om zijn tranche macht te verskercken. Maer yemant mochte segghen / Wat gheuen dan sulcke wijfen vā spreken te kennen? Ick antwoorde / dat die so veel beduyden ghelijc of God aldus sprake / Dewijle hy dit hardneckich volck niet en wort bedreuen door vermaninghe noch door straffinghe / soo wil ick my een weynich afwenden ende ber-
berghen / ende stilwijgende dat volck

laten berdzucken. Ick sal sien of het te eenigen tijde na lange ellendicheyt sal mijns ghedachtich worden / om mijn aenschijn te soecken. Als de schijtuere seyt dat Godt sal verre afwijcken van het volck / daer mede gheeft zy te kennen dat hy sal zijn woort wechnemē. Ende als hy seydt dat hy sal aensien wat de menschen doe sullen / daer mede beduyt zy dat hy sonder hem seluen te openbaren / sal het volck met menigerley verdriet door eenē tijt oeffenē. Heyde dese dinghen doet hy om ons te meer te vernederen. Want wy souden door tegenspoet eer gebroken ende gemurseit / dan ghebeteret worden / ten ware dat Godt door zijn gheest ons bequaem maecte / om daer door geleert te worden. Nu als de Heere door onse onuerwinnelijcke hardneckicheyt vertoozent ende gelijc vermoept zijnde / ons een weynich tijds verlaet (te weten zijn woort wechnemende / in het welcke hy pleecht zijn tegenwoordicheyt te bewijfen) ende versoect dat wy sullen doen in zijn afwesen: hier wt verstaemen halfschelijck dat de mensche eenige macht des vijen goetdunkens hebben / de welcke Godt soude aensien ende beproeuen: want hy en doet sulc tot gheen ander eynde / dat op dā hy ons bedwingen onse nieticheyt ende onmacht te bekennen.

Sy berweren hen seluen oock met die gheduerighe wijse van spreken / de welcke alsoo wel in de Schijtuere als in het spreken der menschen wort aengemeret. Want de goede wercken worden onse genaemt / ende wy worden gheseydt te doen dat heyligh ende den Heere behagheelijck is / ghelijck wy gheseyt worden te sondighen. Ist dat de sonden ons te rechte worde toegeschreuen / als de welcke van ons comen: soo moet boowaer ooc in rechtueerdicheden / ons om de selue oorsake wat toegeschreuen worden. Want het ware tegē redē / dz de menschen geseyt worde dz te doe / tot het welcke zy als steenē van Godt geroert worde / dooreyge roeringe onbequaem zijnde. Waerom of wy schoon der genaden Godts het

¶ Sec. 5.
D. 14.

14

het boozneemste toeschijnē / soo geue
nochtans sulcke wijsen van spreke te
kennē / dat eenich deel in het werc ons
toe comt. Waer datmē ons alleenlijc
dat teghen worpe / dat de goede werc-
ken worde gesejt onse te zyne: so sou-
de ich hen wederom tegenworpen / dat
het daghetijche broot wort gesejdt
onse te zyne / het welcke wy begheeren
ons van Godt ghegeuen te hebben.
Wat sullen sy dan daerwt bewijsen/
anders dā dat het ghene dat Godt ons
niet schuldich en is / door zyn mildic-
heyt en onuerdiēde gaeue onse wordet:
Daerom moete sy de selue ongeschick-
heyt bespotten in het ghebēd dat ons
de Heere heeft geleert: ofte sy en moe-
tent door gheenen spot achtē / dat die
wercken onse gheseydt worden / in de
welcke wy niet eyghens en hebben/
anders dan wt de mildicheyt Godts.
Maer het is wat sterker dā de schryf-
ture betuycht dā wy selue Godt die-
nē / de rechtueerdicheydt bewaren / der
wet ghehoorfaem zijn / ende neersic-
heyt doe in goede wercken. Dewijle
dit eygen wercken zijn des verstant-
ende des willes / hoe connen die den
Gheeste ende oock mede ons toeghe-
schreuen worden / ten ware door de ge-
meynschap onser neersicheyt ende ar-
beyts met de ghenade Godts. Wt de-
se clepne swaricheydt sullen wy licht-
ijck comen / ist dat wy te rechte be-
dencke op wat wijse de Gheest Godts
werckt in de heylichghen. Wat is een
breemde ghelijckenisse daermēde sy
ons nūdichlijck beswaren: want wie
is so onwijs / dat hy soude achten dat
Godt de mēsche roerde ende dreue / ge-
lijc als wy eenen steen worpen: Daer
en volcht oec sulcx niet wt onser lee-
re. Onder de macht des naturljcken
mensches rekenen wy / prijsen ver-
werpen: willen / weygeren: soecken /
wederstaen: te weten / de ijdelheyt
prijsen / het rechte goetd verwerpen:
quaet willen / goet weygeren: boosheyt
soecken / der rechtueerdicheydt weder-
staen. Wat doct de Heere hier in: te
weete / ist dat hy wil sulcke verdracht-
heyt gebruycken als een instrumentzjn

der toornicheydt / soo beweetlic ende
schickt hy die daertoe hy wil / op dat
hy door een boose hāt zyn goedt werc
volbrēnge. Sullen wy dan sulcken
boosen mēsche (die also der mogent-
heyt Gods dient / hoe wel hy soeckt
alleenlijck syner booser begeerten ge-
noech te doen) vergelijcken by eenen
steen die dooreens anders gewelt ge-
worpen / niet en wort ghedreuen door
zjn eyghen roeringhe ofte ghenocien
ofte wille: Wy sien wat grooter on-
derscheydt hier in is. Maer wat doct
Godt in de goede menschen / van de
welcke booznemelijc hier wordt ghe-
traecht: Daer Godt zjn rijcke in hen
oprecht / daer verhindert en bedwingt
hy de wille door synen Gheest / op dat
hy niet door onghesadige begeerlijc-
heden opwaerts en nederwaerts ge-
trocken en worde: Godt buycht /
schickt / maect en beweetlic / de wille des
mēsches / na den regel zjnder recht-
ueerdicheyt op dā de mēsche tot heyl-
heyt en rechtueerdicheyt genegē wor-
de: Godt maect de wille vast en sterc
door de cracht zjns Geests / op dat hy
niet en wanchke noch valle. Hier om
schryft Augustinus / segghende / Ghy
moecht seggen / Soo worden wy dan
gedreue ende en wercke niet door ons
seluen. Ja ghy wercket wt door ghe-
dreuen: ende dan werckt ghy wel / als
ghy van den goeden gedreuen wordet.
De geest Godts die v drijft en roert /
is den werckende een hulper: hy heeft
den naem hulper / om dat ghy oec wat
doet. In de eerste woorden vermacnt
hy dat de werckinghe des mensches
niet en wort wechgenomen door de
roeringe des geest. Want de wille is
wt de natuer / ende wort geregeert op
dā hy staen na het goede. Maer dat hy
terstot daerna sejt / datmen wt de naē
hulper / mach verstaen dat wy oec wat
doen / dat en betaemt ons niet also te
nemen / gelijck of hy ons wt onseluen
vet toe schreue: maer op dat hy onse
luepheyt niet en stercke / so bereenicht
hy also Godts werck met het onse / dā
de wille zy wt der natuer: maer de
goede wille wt der ghenade. Daerom

hadde hy weynich te bozen geseyt / dat wy sonder Godts hulpe niet alleenlyc niet en connen overwinnen / maer ooc niet selfs strijden.

15 Hier wt is het openbaer / dat de ghenade Godts (ghelyck die naem gebruyet wort almen sprekt van de wedergeboorte) is een reghel des geests om den wille des mensches te bewegē / en regeren. Ende de geest en can den wille niet regeren sonder te beteren / en vernieuwen ende vernieuwen: daerom seggen wy dat het beghin der wedergeboorte is / het gene dat onse is / te niet te maken. Desgelijcx en can de geest den wille niet beteren sonder te seluen te roeren / drijven / bewegen en onderhouden: daerom seggen wy niet der waarheyt / dat gantschelijck alle de swercken die daer wt comen / van hem zijn. Hierentusschen en versaken wy niet / dat het warachtich is dat Augustinus leert / te weten / dat de wille niet en wort door de ghenade te niet gemaect / maer meer hermaect. Want dese twee comen wel ouereen / dat de wille des mensches hermaect wort / als hy wort tot den warachtighen reghel der rechtuerdicheyt beweecht. De verdoquentheyt en verdaepdtheyt geberet zinde / en dat oock mede een nieuwe wille wort in de mēsche geschapē / de wile hy also geschet is en verdozen / dat hy moet gantschelijck eenen nieuwen aert aen doen. Nu en is daer niet in den wech / waerom wy nē en souden te recht geseyt worden dat te doen // dat de gheest Godts in ons doet / hoe wel onse wille wt hem seluē niet en doet dat van de ghenade des gheests zy verschepe. Daer om moeten wy in ghebachtenisse houden dz ic erghens hebbe by gebracht wt Augustinus / te weten / dat sommige mensche te vergeefs socht. Diech zijn / om in de wille des mensches wat eyghens goedts te gheerighen: want soo wat vermenghinghe de mēschen wille wt de macht des hien goetdunckens tot de ghenade Godts brengen / dat en is niet anders dan der seluer verderwinghe: ghelyck of yemandt den wijn

vermengde met slyckelijc ende bitter water. Maer hoe wel al wat in den wille goets is / enkelijc comt wt het ingheuen des gheests. Sochtans de wile de wille ons is natuerlijck aenghebozen / soo en worden wy niet sonder oorsaecke geseyt dat werct te doen / des welckes lof God te rechte hem seluen aentert: ten eersten / om dat al wat hy in ons werct / onse is door zyn misdicheyt / sonder re wy verstaē dz het van ons niet en comt: en anderen / om dat het verstant / de wille / neestichē ende arbejdt / de welcke van hem tot goetd beweert worden / onse zijn.

De ghetuygenissen die bouen desen van allen zinden te hoore geschapt worden / die en sullen den ghenen die middelmatich verstant hebben / niet veel swaricheyts aenbrēghen / sonder re sy de bouen geschreuen wederlegginghen / wel hebben in ghedanchen. Sy brengen die reden by wt den eersten boeck Moses / Ware lust sal onder dy wesen / ende ghy sult de ouerhant daer ouer hebben. Ende sy verstaen dit van de sonde / gelijck of Godt beloesde dat de sonde in Cain niet en soude de ouerhandt hebben / waert dat hy wilde arbeiden om die te temmen. Maer wy segghen dat het niet het vernolch der woorden beter ouer en comt / dat men dit verstaē vā Abel gesproken te zyne. Want het voornemen van den boosen nēt welckē hy begonste teghen synen broeder te hebbe. En dit doet Godt tweerley wijs / ten eersten / dat hy te vergheefs sulcke boosheyt bedachte om bouen synen broeder ghedacht te zyne by Godt / by de welcken gheen dinc gheert en wort / dan de rechtuerdicheyt. En anderen / dat hy te veel ondanckbaer was voor de welbaet Godts / welcke hy nu hadde ontfanghen / dewijle hy synen broeder die hem doch onderwozen was / niet en conde lijden. Maer op dat wy niet en schijnen dese willegginghe aen te nemen / om dat de ander ons teghen is: laet ons dat alsoo nemen / dat Godt daer heeft van de sonde ghesproken. 16

Cent. 4
a. 7.

Is dat het alsoo is / soo beloeft Godt
het ghene dat hy daer seyd / ofte hy
ghedieft dat selue. Is dat hy het ge-
biedt / soo hebben wy bouen bewesen
dat daer wt gheen beuestinghe der
menscheijcker macht en can volghen.
Is dat hy het beloeft / waer is dan de
volbzenginghe der beloeft / de wyte
uer de welke hy behoorde de ouerhāt
te hebben. Sy sullen segghen / dat on-
der de beloeft zy een heymelijcke con-
dicie besloten gheweest / te wooten / dat
hy soude de sonde ouerwonnen heb-
ben / hadde hy daer teghen ghescreuen.
Maer wie sal dese onnuweghen aen-
nemen. Want is dat dese heerschap-
pe wordet verstaen van de sonde / soo
en can niemant versake dat die woort-
den gebieden ende vernemen / ende dat
daerin niet en wordet beschreuen. Wat
wy vermogen / maer wat wy schuldich
zyn oock bouen onse macht. Hoe wel
de sake selue ende oock de ordeninghe
der woortde / eysche datme Abel ende
Cain verghelijcke. Want de minder
broeder en hadde bouen den eerst ghe-
bouen niet gheacht gheworden / hadde
dese niet door zijn eygen doosheit min-
der gheweest.

17 Sy ghebruycken oock de ghetuy-
ghenisse des Apostels / daer hy seyd /
dat het niet en gaet na peimants wil-
len noch loopen / maer na Gods ont-
fermen. Hier wt willen sy bewysen dz
in den wille ende neersicheit wat is
het welcke hoe wel in hem selue sonde /
nochtans door de barmherticheit
Gods gheholpen zijnde / niet en zy
sonder gheluckigen doortganc. Maer
waer dat sy wijselijc ouerleyden wat
sake daer van Paulus gehandelt wort /
soo en souden sy die woorden niet soo
onwijselijc misbruycken. Ick weet
wel dat sy connen Augustinum en Pie-
roymum voortbrengen tot besche-
mings haerder wtlegginghe: ende ick
michte wederom Augustinum tegen
hen brengen: maer het en gaet ons
niet an wat die ghemeent hebben / ist
dat het claer is wat Paulus ghewilt
heeft. Hy leert daer dat de salicheit

alleenlijc dien bereyt is / dien Godt
gheweerdicht zyn dat in criticheit re-
geuen: ende dat de val ende het verderf-
elijc ouer alle die hy niet en heeft wt-
uercozen. Onder wat conditie de ver-
woorpene zyn / dat hadde hy onder het
exempel Pharaons bewesen: ende de
verskertheit der onuerdieder verkie-
singhe beaesticht hy met de getuyghen-
nisse Moses / Ic sal barmhertich zyn /
wien ick sal barmhertich zyn. En hy
beslyt dat het niet en gaet na peimants
willen noch loopen / maer na Gods
ontfermen. Is datmen dit aldus ver-
staet / te weten / dat de wille en arbeit
niet ghenoechsaem en zyn / om dat sy
te swack zyn tot soo groote sacke: soo
en soude Paulus dat niet seer bequa-
melijc ghesproken hebben. Daerom
moetme sulcke scherpsinnige vonden
verwoorpen / als dese is. Het en ligt nā
na peimants willen noch loopen / en go-
daer is eenige wille ende enige loop.
Want het ghenoecken Paulus wilen
uoudigher te weten / daer en is noch
wille noch loop die ons tot de salicheit
brenghe: die doet de barmherticheit
Gods alleen. Want hy en spreke
hier niet anders dā hy doet tot Cain
daer hy schryft / dat de barmherticheit
en goedicheit Gods is verschenē / nā
wt de wercke der rechtuerdicheit die
wy gedaen hebben / maer nae zyn on-
ghemeten barmherticheit. Die wt
deze woorden / Het en is niet gheleken
in peimants willen noch loopen / maer
in Gods ontfermen / willen versake /
dat Paulus daer mede eenighen wil
le ende loop te kennen gheefde selue:
en souden my niet toelaten op gelijcke
wijse te argueren / dat wy eenige goe-
de wercken gheedaen hebben / om dat
Paulus verstaet dat wy de goedicheit
der vercreghen hebben wt de wercken
die wy gheedaen hebben. Is dat
zy in dit argument seyl seint: soo mo-
chen zy hare ooghen op doen / ende
sien dat oock in haer argument sulck
bedroch is. Die reden Augustini is
oock sere te weten dese / hadde Paulus
daerom gheseyt dat het niet en is
gheleghen in peimants willen noch
loopen /

Pro. 33
d. 19.Cen. 3
a. 4.107. ad
Wital.

loopen / om dat de wille noch de loop niet ghenoechsaem en zijn: soo soude men moghen dat argument keeren / en segghen dat het niet en is geleghen in de barinhericheyt Godts / om dat die ooc niet alleen en weret / Ende dewijle dit laetste ongeschiet ware / soo besluyt Augustinus te rechte / dat Paulus dit daerom spreekt / om dat de mensche geen goede wille en heeft / ten sy dat hy van Godt voorbereyt worde: niet dat wy niet en moete willen ende loopen / maer om dat Godt dit beyde in ons werckt. Niet min onwyselijc en woort den van sommighe mensche die woort de Pauli verdraeyt / Wy zijn Godts medewerckers: het welcke sonder twijfel ghesproken is van de dienaers alleenlijc / ende dat die woorden medewerckers ghenaeint / niet om dat sy yet tot hen seluen by brenghen / maer om dat Godt hare dienst ghebruyckt / als hyse heeft bequaem ghemaect / en niet nootdadelijcke gauen boozien.

18 Sy brenghen oock ghetuyghenissen boort wt Ecclesiastico / den welcken men weet dat zijn autoriteyt is twijfelachtich. Maer of wy schoon hen niet en verworpen / het welcke wy met goede rechte mochte doen / waer sterckt hy het vrye goetduncken te weten. Hy seyt dat de mensche terstot doe hy was geschapen / is in de macht zijns raets ghelaten: ende dat hem zijn geboden ghegeuen / doot de welcke hy so toe behouden worden / waert dat hy die bewaerderende dat het leuen ende de doot / goetd ende quaet den mensche is boorghestelt / op dat hy ghebruyghe welck hy wil. Laet dat also zijn / dat de mensche heeft in zijn scheppinghe macht ontfanghen om het leuen oft de doot te ghebruygen: wat salmen seggen / ist dat wy hi te gheuen antwoorden dat de mensche heeft sulcke macht verlooran: Ic en wil voor waer Salomon niet weder spreken / de welcke betuycht dat de mensche is van den beginne recht gheschapen / ende heeft hem seluen vele bonden gebicht: maer de wille de mensche veraerden: de / heeft he seluen ende alle zijn goet

verdozen / so en volgt niet / dat al wat der eerster scheppinge wort toe gheschiet / oock terfont der veraerde en verdozen nature toecomt. Waer om antwoorde ick niet alleenlijc hen / maer oock Ecclesiastico seue (wie hy ooc gewest zy) Ist dat gy wilt den mensche onderwijzen dat hy in he seluen macht soecke om salicheyt te ghecrigen / soo en achten wy uwe autoriteyt van so grooter weerde niet / dat sy soude de woortd Gods eenich achterdeel aenbringe. Maer ist dat gy wilt alleenlijc de boosheyt des vleesch bedwingen / het welcke pleecht en dat selche bescherminge te soeken / zijn boosheyt Godt toeschijnue: ist dat gy hier om segt dat de mensche was rechticheyt ghegheuen / op dat het openbaer worde dat hy selue is de oorsake zijns selfs verderfs: so laet ic dat geeren toe / so verre ick wederom daer in niet boort een come / dat de mensche nu is doot zijn eygen schult berooft van die bescherminge / daermede hy in het beginne was van den Heere bekleet: op dat wy also te gelijcke belijde / dat hem nu niet een beschermmer / maer een medicijnmeester noodich is.

Maer sy en hebben niet ghewoontelijck in de mont / van de gelijckenisse Christi van den reyende man / welcken de roouers hadde half doot in den swech geworpen. Ic weet dat het byna allen schijnuer seer ghemeyn is / te te leeren dat onder het beelt en gelijckenisse des reyende mans / de ellendicheyt des menschelijck geslachts wort boorgehoude. En hier wt wille onse tegenstrijders bewijzen / dat de mensche niet en is alsoo doot de roouerie des diyuels ghereint / dat hy niet en heeft wat behouden van dat goet dat hy eerst hadde: wat daer is geschiet / dat hy is half leuende gelaten. Want waer is dat hant leuen dat hem is ouergebleuen / ist dat niet eenich deel des rechten verstant en willes en is gebleuen. Ten eersten waert dat ick haer ghelijckenisse ofte allegorie oec pleecte en wilde geuen / wat soude sy doch doen: want sy is sonder twijfel vande vaders

Phil. 2.
b. 13.
I. Cor. 3.
b. 9.

Ecclesi. 15
c. 14.

Ecclesi. 7.
b. 30.

191
I. ut. 16
c. 30.

baders gedicht bukten het rechte ge-
uoelen der woorden des heeren. De
allegorien en moete niet doordr gaē/
dan so verre als hē de regel der schrij-
ture voorgaet: soo verre ist dat sy sou-
den in haer seluen genoech zijn om ee-
nighen gront der leere te leggen. Wy
en gebreken ooc gerne redenen / waer-
mede ic conde / waert dat ick wilde / ge-
heel dat gedichtsel te neder worpen.
Want Gods woort en laet den men-
sche geen half leuen / maer leerd dat
het geheel vergaen ende verdorū is /
so souel het salige leuen aengaet. En-
de Paulus van onse verlossinge spre-
kende / en seyt niet dat wy zijn gheherit
doen wy half leuen hadden / maer dat
wy zijn opgewect doe wy doot waren.
Wy en roept oock niet de half leuende
om de verlichtinge Christus te ontfan-
gen / maer de slapende ende begrauene:
gelijck oock de heere selue seyd / dat
de dre is gecome in de welcke de doode
souden door zijn stemme wederopstaē.
Souden sy hen seluen niet schamē een
lichttuerdige allegorie teghen so clare
getuyghenissen te stellen. Maer neemt
nochtans dat dese allegorie zy een
crachtich ghetuyghenisse / wat sullen
sy daer mede teghen ons besluyten / te
weten / De mensche (sulle sy seggen)
is half leuende: ergo hy heeft wat ge-
fons. Ick bekenne dat hy heeft een
ziele die bequaem is tot verstant / hoe
wel sy niet en can tot de hemelsche en-
de geestelike wijsheyt gheraken: hy
heeft eenich oordeel van goet en quact:
ende hy heeft eenich gheuoen der
godtheyt / hoe wel hy de rechte ken-
nisse Gods niet en heeft. Maer waer
toe dienen dese dinghen: Aloorwaer sy
en connen niet maken dat het gene dat
Augustinus seyd / niet warachtich en
zy / te weten / dat die onuerdiende ga-
uen aen de welcke de salicheyt hangt /
zijn den mensche na den bal benomen:
ende dat de natuerlijke gauen zijn
verdoruen ende besmet. Daer om laet
dese ontwijfelijke waerheyt bliuen
staende / de welcke geenins en can ge-
wacht wordē / te wete / Dat het ver-
stant des mensches is alsoo gantsch

van de rechtuerdicheyt veruremt / dat
het niet en can begripen / beghee-
ren noch soeckē / anders dan dat gode-
loos / verdraeyt / schandelijck / ontren-
en hoos is: ende dat het herte is alsoo
gheheel met het senjn der sonde dooz-
dranken / dat het niet en can anders
dan hoosen stanck wtblasen. Ende ist
dat de mensche somtijts eenen schijn
des goedts vertoont dat nochtans
het verstant altyds met bedrieghe-
lijke geueynsheyt bedeckt / ende het
herte niet inwendighe boosheyt ver-
cnoopt blijft.

Het vj. Capittel.

Dat de verdoruen mensche
moet salicheyt in Christo soeckē.

De wijle het gheheel menscheij-
ke gellachte is in Adams persoon
verdoruen ende vergaen / soo en is
ons die wtcomende edelheyt des eer-
sten oorspronck / daeruan wy gespro-
ken hebben / niet allencijck niet dooz-
derlijc / maer sal ooc tot meerder schā-
de gedijen / tot dat Godt (die de men-
schen die dooz de sonde besmet en ver-
doruen zijn / booz zijn werck niet en
bekent) verschijne een Verlosser in dē
persoon zijns eenigen Soons. Daer-
om dewijle wi zijn wt het leuen ghe-
uallen in de doot / soo soude alle de kē-
nisse Gods des scheppers daerū wy
gesproken hebbe / onnut zijn / ten ware
dat het gelooue daerby quame dwelck
ons Godt in Christo tot eenen vader
boozet. Dit was wel de rechte orde-
ninghe / dat het maeksel der weerelt
ons soude een schole zijn om godtsa-
licheyt te leeren / ende alsoo tot het
eewighe leuen ende de volmaecte sa-
licheyt comē. Maer na den val waer
wy onse ooghen wonden / opwaerts
ende nederwaerts / alomme vinden wy
de veruloekinghe Gods / de welcke
de wijle sy oock de ontfchuldige crea-
turen met onse schult beswaert / so
moet sy onse zielen met vertwijfelin-
ge oueruallen. Want hoe wel Godt
noch menichvins zijn Aderlijke gō-
ste tot ons bewijst soo en connen wy
noch

Eph. 2. a
5.Eph. 5. c
14.Joā. 5. e.
25.

nochtans wt de aenmerckinghe des
wereldts niet verstaen dat hy onse
Vader zy / als ons onse conscien-
cie van bunnen priekelt / ende bewijst
dat de sonde is een rechtueerdighe
oorsake onser berwoopinghe / waerom
Godt ons niet en moet door kinders
achten noch rekenen . Hier toe comt
oec de luepheyte ende ondancbaerheyte :
dewijle onse verstant verblint zijnde /
niet en siet wat warachtich zy : ende
wy beroonen Godt booselijck van zijn
ere / gelijck alle onse sinen boos zijn.
Daerom moeten wy tot de reden Pau-
li comen . Dewijle in de wijsheyt Godts
de werelt niet en heeft Godt ghekent
door de wijsheyt / soo heuet Gode be-
haelich door dwase predikinghe de ge-
loouighe salich te maken . De wijsheyt
Godts naemt hy dat schoon schou-
spel des Hemels ende der aerde / vol
ba ontallijcke bele woderlijcke wer-
ken / wt des welckes aenschouwinghe
wy behoorden wijselijck Godt bekent
te hebben . Maer dewijle wy daer in
seer qualijck zijn doopt ghegaen / daer
om wederroep hy ons tot het geloou-
ne Christi / het welcken den ongeloo-
uighen walghelijck is om den schijn
der dwaasheyt . Daerom hoewel de pre-
dikinghe des cruyces niet met den mē-
schelijcken verstande ouerec en comt /
soo moeten wy nochtans die ootmoet-
dichlijck aennemen / isf dat wy begeer-
ren tot Godt onsen schepper ende ma-
ker / van den welcken wy zijn afghe-
uallen / weder te keeren / op dat hy we-
derom beginne ons een vader te zyne .
Doozwaer na den val des eersten mē-
sches en heeft gheen kennisse Godes
macht gehad tot de salichz sonder den
middelael : want Christus en spreeket
niet allenlijck van zijnen tijdt / maer
beruaet alle eeuwen als hy seyt / dz dit
is het eeuwige leuen / te bekennen dat
de Vader is de warachtighe enighe
Godt / en Iesus Christus welcken hy
heeft gesonden . Waerom is dier mē-
schen onuerstant te schandelijcker / die
de hemel door alle onheilige en onge-
loouige menschen open setten sonder de
genade Christi / den welcken de schijf-

terre betuycht de een ighe deure te zy-
ne / om tot de salicheyt in te gaen . Ist
dat yemāt wil dz woort Christi trec-
ken op de openbaringhe des Evan-
gelij alleenlijck / die can lichtelijc we-
derlept worden : want dit heeft in alle
eeuwen ende onder alle heydenen een
ghemeyn ghewoen gheueest / dat de
gene die van Godt beruereent zijn en
beruloecht / ende kinders des toorns
ghenaemt / niet en connen Gode be-
hagen sonder berfoeninghe . Hierto
dient oock dat Christus der Samar-
taenscher vrouwe antwoorde . Ghy
acribidat dat ghy niet en weet : maer wy
bidden dat wy weten : want de salic-
heyt is wt de Joden . Het welcke
woorden hy allerley religien der hey-
denen betuycht valsche te zyne / ende
bewijst de oorsake / te weten / om dat
onder de Wet de Salichmaker was
alleenlijck den wtuercozen volcke be-
loeft : waerwt volcht / dat noyt geen
godsdiens Gode behaecht en heeft
dan in Christo . Daerom seyd oock
Paulus dat alle de heydenen zijn son-
der Godt gheweest / ende sonder hope
des leuens . Ende dewijle nu Ioan-
nes leert / dat het leuen is van den be-
ghinne gheweest in Christo / ende dat
gheheel de werelt is wt het leuen ge-
uallen / soo is het noodich tot die son-
teyne weder te keeren : ende daerom
bercondicht Christus soo verre hy de
versoener is / hem seluen het leuen te
zyne . En doozwaer de crue der Heme-
len en comt niemante toe / anders dan
taemt niet yemant in de plaetse ende
orden der kinderen te stellen / van die
in het lichaem des eenich gebore Soons
geplant zijn . Ende Ioannes betuycht
claerlijck / dat die kinderen Godes
worden / die in den naem des eenich ge-
boren Soons geloouen . Maer dewijle
ich noch niet epghentlijck en hebbe
voorgenomē van de gelooue in Chri-
stum te handelen / so sal het ghenoech
zijn dit als doozlooppende / aengeroert
te hebben .

Ende daerom en heeft Godt noyt
hem seluen den Israeltischen vol-
ke ghe-

R. C. 02. I
C. 21.

Joan. 17
a. 3.

Joan. 1. 1
21.

Eph. 2. 6
Joan. 1. 1
a. 4.

Joan. 1. 1
12.

ke genadich vertoont / noch hope der ghenade gegeuen / sonder Middelaer. Ic late de offerhanden der wet baren / dooz de welcke de ghelouighe claerlich ende opentlicke geciert waren / dat sy niet en moesten de salicheydt ergens anders soecken / dan in de versornighe / de welcke van Christus alleentlick gheschiet. Ick segghe dit. alleentlick / dat de salighe ende gheluchtighe stant der gemeenten is alrijts in den persoon Christus ghesondeert gheweest. Wāt hoe wel Godt geheel Abraham's gellachte heeft onder zyn verbont begrepen / so bewijst nochtans Paulus wijselijck dat Christus eygentlicke dat zaet is / in het welcke alle Heydenen souden gheseghent worden. Want wy weten dat niet alle die na den vleesche wt Abraham gebozen zijn / en worden onder het zaet gherekent. Want op dat ick swijghe van Ismael ende andere: hoe is het gheschiet dat wt de twee sonen Isaac / te weten / Esau ende Jacob / de welcke tweelingen waren / de een werdt vercozen / ende de ander verworpen / doen sy noch in des moeders buick te samen waren? Ja hoe is het gheschiet dat de eerstegeboren werdt verworpen / ende de iongher alleen wtuerkoren? Waer wt is het oock gheschiet / dat het meeste deel verworpen werdt? So is het dan openbaer / dat Abraham's zaet wordt voornemelijck in een hooft gerekent: ende dat de beloesde salicheyt niet vaste en is cermen tot Christus comt / wiens ampt is / te versamelen dat verstroyt was. So was dā de eerste aenminninghe des volcs Godts aen de genade des Middelaers gheleghen. Hoe wel dit niet en is in Hose met seer claere woorden wtgedruckt / so is het nochtans openbaer ghenoech dat het int ghemeyn allen gods saligen bekennt was. Want eer daer een Coninc was onder het volck ghemacckt / sprecht Hanna de moeder Samuels in hare sanc aldus / van de gheluckicheyt der godts salighen / Godt sal synen Coninghe stercke geuen / ende sal den horen zijns Messie verheffen. Met welcke

woorden sy te kennen geeft / dat Godt sal zyn wyenepnte seggen. Hiermede comt ooc ouer een / dat weynich daer onder ghescheyden is / De vuester welcken ick sal sette / sal dooz mynen Ghesalsden wandelen. Ende daer aen en is gheen twijfel / dat de hemelsche Vader heeft witten een leuende beelt Christus laten in Dauid ende syn nacomers schynen. Daerom wilkenoe de gods salige Lermanen tot de vleesche Godts / ghebedt hy den Sone te cussen: waer mede oock de woorden des Evangelij ouerten comen / Wie den Sone niet en eert / die en eert den Vader niet. Soo dan / hoe wel het rijcke der thien gheslachten dooz afwijkinghe veruallen was. soo moeste nochtans het verbont bijuen staende / dwelck Godt met Dauid ende syne nacomers ghemacckt hadde / gelijck hy heeft dooz de Propheten ghesproken: Ick en sal het rijcke niet geheel scijden om dauid mynen diensknicht ende om Jerusalem de welcke ic wtuercoren hebbe: mer dyn sone sal een geslachte behouden: dit wordt daer twee ofte dizemaal verhaelt. Daer wordt oock claerlijck by geschreuen / Ic sal het zaet Dauids verdrucken / mer niet ewichlijck. Ende weynich tijds daerna wordt gheseydt / Om Dauids zijns diensknichts wille / heeft Godt een keerse ghegeuen in Jerusalem / dat hy hem soude eenen sone verweken / ende Jerusalem gesont bewaren. Ende als het rijcke nu stont te veruallen / wordt wederom gheseydt / Godt en wilde het gheslachte Jehudach niet verderuen / om Dauids zijns diensknichts wille / om dat hy ghesproke hadde / dat hy soude hem en synen kinderē een keerse geue ewichlijck. De summa comt hier op wt / dz Godt al'e andere boord gaeft / heeft Dauidt wtuercoren / waerin zijn volc behaghen soude rusten / ghelijck erghens gesept wort. Hy heeft den tabernakel Silo verworpen / en den tabernakel Joseph / ende het gheslachte Ephraim en heeft hy niet wtuercoren: mer heeft het gheslachte Jehudach wtuercoren / den berch

Isa. 2. 6.

Joan. 5. d. 25.

1. Reg. 11. b. 12. f. 34.

1. Reg. 11. g. 39.

1. Reg. 15. a. 4.

1. Reg. 11. f. 34.

Isa. 7. f. 60. g. 67.

Gal. 3. c. 16. Ge. 12. a. 1. en 18. 1. 18. en 22. d. 18. en 26. a. 4.

Nu. 11. g. 33. en 26. g. 65. 1. Cor. 20. a. 5.

1. Sa. 2. b. 10.

- berch Sion welcken hy lief hadde. Hy heeft David synen dienstknecht uoertoren / om dat hy soude Jacob zijn volc / Israel zijn erue woerden. Gyn delijck / hy heeft zijn Gemeynthe willen alsoo bewaren / dat haer ghesontheydt ende salicheyt soude aen dat hooft hāghen. Hierom roept David / De Heere is de stercke zijns volcs / de cracht der salicheyt dt zijns Ghesalsden. Ende terfont stelt hy een gebet daerby / segghende / Bewaert dijn volc / ende segent dijn erue : waer mede hy te kennen geeft / dz de stant der gemeynthe is door eenen onschepdelijckē cnoop bereenicht met het rijcke Christus. Alsoo seyt hy ooc erghens / Bewaert ons Heere / de Coninck verhoore ons als wy hem aenroepē. Het welcke woor den hy opentlijck leert / dat de ghelouighe met gheen ander betrouwen en hebben haer toeluytcht tot de hulpe Godts genomen / dan om dat sy onder de bescherminghe des Coninck ware: het welcke dat eenen anderen Psalm verstaen wort / daer hy seyt / Bewaert ons Heere / ghesegent is die / die comt in den naem des Heeren : waer in het openbaer ghenoech is / dat de ghelouighe worden tot Christus gheroe pen / op dat sy hopen door Gods hādte salich te worden. Dit selue betuycht ooc een ander gebet / waerin de geheel gemeynthe de barmherticheydt Godts begeert / segghende / Wijn hant zy op den man dijn der rechter hant / op den sone des mensches welcken die ghy hebt bewaert (of bequaem gemaect.) Wāt hoe wel de Autoor des Psalms / de verderuinge des volcs beclaecht / so bidt hy nochtās om de vernieuwinghe in het eeuige hooft. Ende als Jeremias de ellendicheydt der ghemeynthe beweent / doen het volc wert wt den lande geuoert / ende het lādt berwoest / ende alle dinck scheen verloroen te zyne / so beclaecht hy boornemelijck / dat door de verderuinge des rijcs is den gheloonigen de hope benomen / Christus (seydt hy) de geest onses monts is ghenanghen in onse sonden / tot de welcken wy ghesproken hebben / seggende / wy sullen in dijn schaduwe leuen onder de heydenen. Hier wt is het nu openbaer ghenoech / dat de heylighe vaders onder de Wer / Christus alijts voor oogen hadde / tot de welcken sy haer ghelouue beweechden / dewyle Godt niet en can den mensche lijcken gellachte ghenadich zijn sonder Middelaer.
- Ende wanneer in tegenspoet wort troost beloeft / boornemelijck daer de verlossinge der Gemeynthe wort beschreuen / soo wort het teeken ende haenlijck des geloofs ende der hope / in Christo voorgehele. Ghelijck als Habacuc seyd / Godt is wtghegaen tot salicheydt zijns volcs met synen Messias. Ende wanneer de Propheten spraken van de vernieuwinghe der ghemeynthe / so roepen sy het volc tot de belofte die David geguen is / van de eeuwigheydt des rijcks. Ende dat en is gheen wonder / want anders en soude het verbond niet standtaastich gheueest hebben. Hier toe dient die schoen antwoorde Esau. Want doe hy sach dat zijn ghetuyghnisse van de opbrekinghe der belegeringhe Jerusalem / ende van de seker verlossinghe betuychde / wert van den ongelouighen Ahas verworpen : soo beecht hy daer af ende beghint te spreken van Messias / segghende / Siet een maecht sal ontfanghen ende enen sone baren. Waermede hy bedectelijck te kennen gaf / dat het verbond niet en soude te niete worden / maer de Verlosser soude te synen tijde comen / hoe wel de Coninck ende het volc door hare boosheyt de belofte verworpen / die hen was aengheboden. Somma alle de Propheten / als sy wilden bewysen dat Godt herfoenlijck was / hebben alijts ghesocht dat rijcke Dawids voor oogen te stellen / aen het welcke de verlossinghe hinck ende de eeuighe salicheydt. Alus spreect Esaias. Ick sal het verbond met v bevestighen / de ghetrouwe barmherticheiden Dawids. Siet ick hebbe hem tot ghetuyghen den volcken ghegeuen. Want doen alle dinck verloroen was / en hebben de geouighe

Hab. 3.

13.

Esai. 7.
c. 14.Esai. 54.
a. 3.

loontge niet connen hopen dat sy son-
den van Godt verhoort worden / an-
ders dan dooz de middelinge deses
getuyges. Op dese selue wyse spreckt
oock Ieremias / om de ghene die son-
der hope laghen / op te rechten . Siet
(seft hy) de daghen comen in de wel-
cke ic sal Dauid eenen rechtuerdighe
spruyte berwecken / ende dan sal Iuda
behouden worden / ende Iſrael sal ge-
rust woonen. En Ezechiel seft. Ick
sal ouer myne schape eenē herder ber-
wecken / te wetē Dauid mynen dienst
knecht . Ick de heere sal haer Godt
zijn / en Dauid mijn dienstknecht haer
herder: en ic sal een verbōt des vreedes
met hen maken. Item ergheys van de
onghelooelijcke vernieuwinghe ghe-
prokē hebbēde / seft hy / Myñ dienst-
knecht Dauid sal haer Coninc wesen /
en sal een herder wesen ouer hen alle /
en ic sal een ewich verbōt des vreedes
met hen maken. Ick roere alleenlijck
weynich ghetuygenissen aen wt be-
len / want ick wil de lezers alleenlijc
bermaent hebben / dat alle godtsalighe
noyt ergens in haer hope ghestelt en
hebben / dan in Christo . Dit betuy-
gen ooc alle andere Propheeten / ghe-
lijck by Oſeas wort gesproken / De
kinders Iuda en de kinders Iſrael
sullen te ghelijcke versamelt worden /
en sullen hen seluen een hooft setten.
Het welcke hy daer na clarijcker
wileyt / seggēde / De kinders Iſrael
sullen wederkeeren / ende den heere
Coninc. Ende Michas ooc van de
wederkeeringe des volcs spreken de /
seft clarijck / De Coninc sal booz hen
gaen / en de heere booz aen. Alsoo ooc
Amos willende de vernieuwinghe des
volcs beloven / seft / Ick sal in dien
dach den tabernakel Dawids die ver-
uallen / is weder opwecken / en dat in
hem is gebroken / sal ick maken / en sy
ne veruallingen sal ic oprechten. Wāt
dat was het eenighe tecken ende
vaenlinck der salicheyt / te weten / dat
de continēliche eerlijckheyt wederom
opgericht worde int huys Dawids: het
welcke veruult is in Christo . Daerō

Zacharias / dewyle synen tijt was der
openbaringhe Christi naerder / soo
roeft hy ooc clarijcker / seggēde /
Mer blyt v ghy dochter Sion / ver-
heucht v ghy dochter Ierusalem / ſiet
uwe Coninc comt v rechtuerdich en
een salichmaker. Het welcke wel ouer
een comt met die plaetse des Psalms
bouē verhaelt / De heere is de sterck-
te der salicheyt zyns Gesalfden / be-
waert ons heere: daer wort de salic-
heyt van den hooft aen tot het geheel
lichaem verheydt.

Het de ghetuyghenissen heeft
Godt de Joden willen also onderwij-
sen / om dat sy souden de ooghen recht
tot Christus wenden / om verlossin-
ge te begheeren. En hoe wel sy schan-
delijck veraert en afgeweken waren /
so en conde nochtans de ghemeyn ge-
dachtenisse deses gronts / niet wech-
genomen worden / te weten / dā Godt
soude dooz de handt Christi (ghelijc
hy Dauid belooft hadde) de ghemeyn-
te verlossen: ende dat also eerst dat on-
uerdiende verbont soude vast wesen /
dooz het welcke Godt syne wtuerco-
rene hadde aengenomen. Hier wt quā
het dat die ghesanch ghehoort werdt
wt den mont der kindere / doen Chri-
stus weynich tijds booz zijn doodt te
Ierusalem in quam: en songē Hosan-
na den sone Dawids. Want het schijnt
by den gemeynen man bekent ende ge-
woonlijc gheweest / ende wt ghemeyn
ghebruyck ghenomen te zyne / dat sy
soughen dat sy in de toecomsie des
Verlossers alleenlijc / een tecken der
barmherticheyt Gods hadden. Hier-
om ghebieft Christus selue synen
discipulen / dat sy in hem ghelooen /
op dat sy bescheydelijc ende volcomē-
lijc in Godt ghelooen: Ghy gelooft
seft hy in Godt / soo ghelooft oock in
my. Want hoe wel (om eyghentlijc
te spreken) het ghelooe op clint van
Christo tot den Vader / soo geest hy
nochtans te kennen / dat het ghelooe
hoe wel het op Godt staet / nochtans
weynich te samen vergaet / ten zy dat
Christus daertuſſchen come om dat in
stercke basicheyt te hōde: anders is

Zach. 9.
b.9.Psal. 28
c.8.Mat. 23
a.7.Joan. 14
a.1.

Coloff. 1
b. 15.Rom. 10
a. 4.

de maiesteit Gods oock hooger dan dat de sterfelycke menschen / die als wormkens op der aerde cruppen / souden connen daer toe geraken. Daerom dat gemeyn woort / te weten / dz Godt is de gene daerop het gelooue liet / late ic also toe / dat het nochtans moet gebetert worden : want Christus en wordt niet te verghcefs ghe-naemt het beeldt des onghenelycken Gods: maer wy worde daer door vermaest / dat wy niet en connen Godt tot salicheyt bekennen / ten zy dat hy ons door oogen coemt in Christo. En hoe wel het gene dat de Propheeten hadden van den Verlosser gheleert / was by de Jode door valsche gedichtsel der Schrijueren verduystert: soo heeft nochtans Christus dat ghenomen als een sake die eerbachtichlijc aengenome en beleiden was / dat in de verdoornetheydt gheen ander middel noch gheen ander wijse der berlossinghe der Gemeyn te en was / dan door den Middelaer. Het en was den gemeynen man niet so bekend als het betaemde / dat Paulus leert dat Christus is het eynde der Wet : nochtans is het wt de Wet selue ende wt de Propheeten openbaer / hoe warachtich en seker dat selue zy. Ic en sprake noch niet van het gelooue / want hier toe sal ergens bequamer plaetse wesen : maer dit alleenlijc sulen de Lesers vast houde / dat de eerste trap tot Gods salicheyt zy / te bekennen dat Godt ons is te Vader om ons te beschermen / regeeren ende stercke / tot dat hy ons versamele in de eenwighe erue zijns rijcks : en dat het hier wt openbaer is / dat wy bouen geseft hebben / te weten / dat de salichmakende kennisse Gods niet en can wesen sonder Christus: ende dat hy daerom van de beginne des weercit aen / is alle wtuercozen doorgeset om dat sy souden op hem sien / ende haer betrouwen in hem soude rusten. Op dit geuoelen schrijft Irenaeus dat de Vader die onmetelijck ende oneyndelijck is / in den Sone is eyndelijck ende metelijck / om dat hy hem seluen heeft na onse mate gheuoecht / op dz hy door de

onmetelijcheyt zijnder eerlijchheyt / in onse verstat en verstaude. Het welcke de ontheilige menschen niet onse ghende / verdoeyen dese woorden tot een godtloos gedichtsel / gheinc of alleenlijck een deel der gootheyt van de gantsche volmaecktheyt bloeyende / in Christo war / hoe wel sy niet anders en beduyden / dan dat Godt wordt in Christo alleenlijck bekend ende begrepen. Dese woordes Joannis zijn ym-mers altydts warachtich gheweest. Wie den Sone niet en heeft / die en heeft oock den Vader niet. Wae hoe wel voortijden vele mensche gerocmt hebben dat sy den oppersten Godt des hemels ende der aerde dienden: nochtans dewijle sy gheenen Middelaer en hadden / so en was het niet mogelijk / dat sy de barmherticheyt Gods souden warachtichlijck smaken / ende alsoo ghelooouen dat hy hen een Vader ware. Waerom dewijle sy het hoest niet en hadden / te weten / Christum / soo was haer kennisse Gods veel. Waer wt het oock is getomen / dat sy ten eynde in groue ende schandelijche supersticien vallende / haer onwetentheyt openbaerden. Gelijc te desen tijde de Turcken / hoe wel sy niet volten monde roemen dat de schepper des hemels ende der aerde haer Godt is / so stellen sy nochtans eenen afgodt in de stede des warachtigen Godts / dewijle sy Christum verworpen.

Het vij. Capittel.

Dat de VVet is ghegheuen, niet om het Israelitische volc onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo, te voeden tot dat hy quame.

Wt die gheduerighe ende ordentlijcke veruolginghe nu van ons verhaelt / mach men verstaen dat ontrent vier hondert Jaren na Abraham's doot de Wet niet en is ghegheuen / om het wtuercozen volck af te leyden van Christo : maer deel meer

1. Jo. 1
2. d. 38.

B. 15.

13.

Exo. 12.

am

Act. 7. a6 tot dat hy quame / ende oock om een
Gal. 3. c. begheerte tot hem in hen te ontfcke/
19. ken / op dat sy niet en souden dooz die
seer langhe vertroemghe / beswijcken.
Onder den naem der Wet en verstaet
ick niet alleenlijck de thon gheboden /
in de welcke ons eenen regel om godt-
salichlijck ende rechtuerdichlijck te
leuen / is doorghestelt: maer de gant-
sche forme der religie die Godt heeft
dooz de handt Moses ghegeuen. Wāt
Moses en is niet ghegheuen tot sulck
enen Wetgheuer / die de segheninghe
den gheslachte Abrahams beloeft /
soudede wech nemen: Ja wy sien hoe hy
alom de Joden van dat anuerdiende
verbont dat met hare Vadersen was
ghemaect des welckes sy ersghena-
men waren / ghedachtich maect / ghe-
lijck of hy om dat te vernieuwen / ge-
sonden ware. Dit is seer openbaer-
lijck verclaert met cerimonien ende
notwendige godtsdiensten. Want wat
soudede anders ydelers ende beusel-
achtighers zijn / dan dat de menschen
om hem seluen Gode te versoenen /
souden die stinckende reucke wt het
bette der besten offeren: en om hare
buple spelen af te wassen / souden tot
de bespranghinghe des waters ofte
ofte bloets / loopen: Somma de gant-
sche godtsdienst die in de Wet is be-
schreuen / sal een spottelijck dinck we-
sen / ist dat hy wordet in hem seluen ge-
acht / ende gheen schaduwen noch fi-
guren ende veruact / met de welcke de
waerheyt ouer een come. Wacrom en
is het niet sonder oorsake / dat in de
woorden Stephani en ooc in de send-
brief tot de Hebreen / die plaetse soo
neerstichlijck aangemerckt en ghewe-
gen wordet / daer Godt Moses gebiedt
al wat tot den tabernakel diert / te ma-
ken na het exempelael dat hem was op
den berch vertoont. Want hadde den
Joden niet wat geestelijck voor-
gheset gewest / daer op sy moesten si-
ende daerna staen / so en souden sy niet
min haren arbeit ende moeyte in sulck
ken Godtsdienst verlozen hebbe / dan

de Heydenen in hare beuselachtighe
godtsdiensten. De onheylighe men-
schen die noyt en hebbe in de oeffen-
ge der godtsalicheyt neersticheyt ge-
daen / en connen so menigherley wy-
sen des godtsdienstes vā Mose beschre-
uen / niet sonder walge hooren: en en
zijn niet alleenlijck verwondert waarom
Godt dat Israeilitische volc heeft met
so grooten hoop der cerimonien ver-
moeyt / maer verachten en bespotten
oock de selue / gelijck kindische spelen:
te weten / om dat sy het eynde niet en
aenmercken / sonder het welcke de fi-
guren der Wet moeten ydel gheacht
worden. Maer dat doozbeelt bewijst
dat Godt niet en heeft die offerhan-
den gebode om syne dieners in aerdt-
sche oeffeningen belijck te houde / maer
meer om hare herten en versant hoog-
gher op te heffen. Het welcke so mach
wt zijn natuer openbaer zijn: wāt de
wijse hy geest is / soo en behaecht hem
anders gheenen dienst dan die geeste-
lijck zy. Dit wort dooz soo vele ghe-
tuygenissen der Propheten betuycht /
nā de welcke sy der Jode onuerstādt
straffen / om dat die meynden / dat al-
lerley offerhanden yet by Godt geacht
wordē. Hebbe de Prophetē dit gedaē
om de Wet eenichijns te verminderē:
sien / maer dewijle sy warachtighe
wtleggers der Wet ware / soo wilden
sy de ooghen des volcks alsoo tot het
rechte eynde en mēre bewegē / van het
welcke de gemeynen man af dwaeide.
Doch wt de ghenade die den Joden
wort aengeboden / mach men verstaen
dā de Wet nā ydel en was vā Christo:
want Moses heeft hē dese aennemun-
ge als een cynde der Wet doorgestelt /
te weten / dat zy souden Gode wesen
tot een priesterlijck Coninckrijck / het
welcke zy niet konden gheerlijghen /
sonder grooten en costelijcken verloc-
ninghe dan dooz het bloet der besten
gheschiede. Want hoe soude dit ouer-
een comen / dat Adams kinderen die
dooz cruelijck smette worden alle sla-
uen der sonde geboren / soude tot Co-
ninckliche weerdicheyt verheuen wor-
den / en also der eerlijckz Godts deel-

Dij achtich 3.

Joan. 4.
c. 24.
2. Cor. 3
d. 17.

Ero. 19.
a. 6.
Deut. 7.
a. 6. ende
14. a. 2.
Psa. 114
a. 2.
Num. 4.
b. 6.
1. Pet. 2
b. 9.
Eph. 2. 3

Acto. 7.
f. 44.
Heb. 8. b.
5.
Ero. 25
d. 40.

achtich wesen ten ware dat zy dz wot-
nemende goetd door eenen anderen
vercregen / En hoe cōde ooc het recht
des priesterdoms zyn macht onder die
hebben / die door de onzepnichedyt der
sonde waren gruwelijck door Godt/
hadden sy niet in een heplich hooft ge-
heplicht gewest. Daer om went He-
trus dz woortd Moiss seer wel / lee-
rende dz de volheyt dier genade daer-
aan de Joden onder de Wet een sma-
ke hadden ghereghen / is in Christo
volbracht. Ghy zyt (seyt hy) dz wt-
uercozen ghelachte / dat conincklycke
priesterdom. Want die veranderinge
der woorden / gheeft te kennen dat de
gene dien Christus is door het Evan-
gelium verschenen / meer vercreghen
hebben / dā hare vaders: dewijle sy alle
met die priesterlycke en conincklycke
eere begaest zyn / dz sy op haren Wd-
delael betrouwende / douen byzelyck
door het aenschyn Godts comen.

1. Pet. 2.
2.9.

Rom. 8.
3.33-34

2 Ende hier moetmen ooc cortelijc aē-
mercken / dat het rijke ten eynde in
het ghelachte Dauids opgherecht / is
een deel der Wet / ende wort onder dē
dienst Moiss begrepen : waer wt
holcht dat Christus alsoo wel in het
gantsche Lewitisch ghelachte / als in
Dauids nacomers / is dē ouden volc-
ke gelijc dat twee spieghels / booz oo-
ghen gheselt. Want (ghelijck bouen
gheseydt is) sy en conden anders booz
Godt noch coninghen noch priesters
zyn / die der sonde ende des doots sla-
uen / ende door haer eygen verdozēt-
heyt ontreynicht waren. Hier wt
sietmē dz woortd Pauli seer warach-
tich te zyne / te weten / Wat de Joden
waren onder de Wet gelijc onder de
bewinghe eens schoolmeesters ghe-
houden / tot dat het zaet quame / om
wiēs wille de belofte was gegheuen.
Want dewijle Christus noch niet en
was gemeynsaemlic dā hē bekennt / so
waren sy gelijc kinderen / der welc-
ker swaachert noch niet en cōde de vol-
comen wetēschap der Hemelscher din-
ghen verdraghen. Hoe sy door de cere-
monien ghelijc met der handt worden
tot Christum geleyt / dat is bouen ge-

Gala. 3.
2.24.

seyt: en can wt vele getuygentissen der
Propheeten beter bekennt worden. Wāt
hoe wel sy moesten daghelijcks met
nieuwē sacrificien comen om Godt te
versoenen / so beloeft Esaias nochtans
dat alle sonden sullen door een offerhē-
de ghereynicht en vergeuen worden.
En met hem ooc Daniel ouer een.
De Priesters die wt den ghelachte
Lewi verordent waren / ginghē in het
heylige / maer daer is een mael van ee-
nen eenighe Priester ghesproken / dz hy
is met eenen eet vercozen om in der
ewichheyt Priester te zyne na de orden
Melchisedach. Wāt gheschiede de sal-
uinghe met sichtbare olie: maer Want
el vercondicht door zyn openbaringhe
dat daer een ander saltinge sal comē.
En op dat ic niet meer en verhael / de
autooz des sentbreefs tot de Iybzien/
bewijst met vele en clare woorden ghe-
noech van het vierde Capittel aen tot
het tiensde / dat de ceremonien zyn ghe-
ende van gheender werde / tot dat
men comt tot Christum. Ende souel
de thien gheboden aen gaer / moemen
ooc dese vermaninghe Pauli houden
dat Christus is het eynde der Wet
allen ghelooouighen tot salicheyt:
ende een ander / dat Christus is een
geest / de letter die in haer seluen doot
is / leuendich makende. Want met die
eerst vermaninghe vermaent hy dat de
rechtuerdicheyt te vergees wort met
gheboden geleert / tot dat Christus die
door onuerdide toerekeninghe en door
den gheest der wederghewoorte selue
geest. Darom naemt hy Christus te
rechte een veruullinghe oft eynde der
Wet / wāt het en soude ons niet booz-
derlijc zyn te wete wat Godt dā ons
eycht / waert dat Christus den ghe-
nen die niet den onuerdraghelijcke la-
ste ende iocke der Wet verladen zyn /
niet te hulpe en quame. Hi leert ee-
ghens dat de Wet is om der ouertre-
dinghen wille gegheuen: te weten om
dz sy soude de menschen (den hare ver-
doemenisse toomende) verootmoedigē.
Wāt / dewijle sy is de warachtighe
ende eenighe bereydinge tot Christus /
so comen alle dingen wel niet mael-

Esai. 53.
Dan. 9.

Ps. 110.
b.4.
Heb. 7.1
20.21

Ro. 16.
a.3.
2. Cor. 3.
b.6.

Gala. 3.4
19.
Ro. 4.4.
15. en 2.
d.20. en
7. b. 8.
Gala. 3.
d.24.
dc2

deren oner een / die si met verscheyden
woorden leert. Waer de wijle Paulus
strijdt hadde met de verkeerde lee-
rerts / die dichtetē dz wy de rechtueer-
dicheyt verdienen door de werckē der
Wet / soo is hy somtijts bedwonghen
geweesē de Wet eghentlijc en naecht
te nemem / de welcke noch anders
met het verbont der onuerdiēder aen-
neminghe / becleedt is.

3 Ende hoe wy door de Wet der ze-
den geleert zijnde / te meer met schult
beswaert worden / op dat wy beweecht
wordē om vergewinge te soeckē / dit is
ons noodich cortelijc te leeren. Ist dz
het waer is dat de volcomentheyt der
rechtueerdichz ons wort in de Wet ge-
leert / so volcht ooc daer wt dat de vol-
come n onderhoudinghe der Wet / is
volmaecte rechtueerdicheydt door
Godt / te wetē / door de welcke de mē-
sche mach door den richtsoel Godts
rechtueerdich geacht en gewesen wor-
den. Daerom Moses de Wet ghege-
uen hebbende / twijfelt niet den hemel
en de aerde te betuyghen / dat hy hadde
Israel het leuē ende dē doot / het goe-
de ende het quade hoor geseit. En mē-
can niet berisken dat na de oprechte
gehoor saemheyt der wet / comt de ver-
geldinghe der ewiger salicheyt / ghe-
lijc die van dē heere beloofd is. En-
de wederom is ons noodich te beken-
nen / of wy oock die gehoor saemheyt
hebben / door der wercker verdienste
wy mochten sulcke bergheldinghe ho-
pen. Want wat is dat groots / te sien
dat de loon des ewighen leuens is
in de onderhoudinghe der Wet ghele-
ghen: ten zy dat wy weten of wy door
dien wech connen tot het ewighē le-
uen comen. Ende in desen deele wort
de swachheyt der Wet openbaer. Wāt
niet en wort in eenighen mensche ge-
uonden / soo worden wy van de belof-
ten des leuens wtgesloten / ende ver-
uallen alleenlijc in de veruloeking-
ghe. Ick en segghe niet alleenlijc wat
gheschiedt / maer oock wat noodich is
te gheschieden: want de wijle de leerin-
ghe der Wet is herre bouen de macht

der menschen / soo can de mensche de
beloofte die daer by ghesleit zijn / wel
van verre sien / maer en can nochtans
geē vrucht daer wt hebbē. Soo blijft
dan, dat alleen / dat hy wt het goet der
seluer beloften te beter zijn ellendic-
heyt bekenne ende ouerlegghe / sende
dz hy de hope der salicheydt wort be-
nomen / en de doot sonder twijfel staet
te comen. En op dander zijde dinge
ons gruwelijcke dreygingen / de wel-
cke niet alleenlijc sommige onder ons /
maer ons alle te ghelijcke beuangenhen
en verbindē: ic segge sy dzinghen ons
ende veruolgen ons / met onuerin-
delicke scherpicheydt / soo dat wy onse
seer seker doot in de Wet sien.

Daerom ist dat wy de Wet alleen-
lick aensien / so en connen wy niet an-
ders dan den moet verloozen geuē / en
verbijstert en mistroosfich worden /
de wijle wy alle door de Wet verdoet
en veruloect / ende van die ghelucke-
heyt die sy haren dienaren woortfeldt /
verre verlaecht worden. Daer mochte
yemant seggen / Spot dan de heere
also met ons. Want wat is dat an-
ders dan spot / de hope der geluckichz
ons door te setten / tot de selue ons te
roepen en bermanen / ende te betuy-
gen dz sy ons bereyt is / hoe wel noch-
tans hierentusschen de toeganc on-
niet open noch gancbaer en is. Ick
antwoorde / Hoe wel de beloften der
Wet souerre sy met condicie zijn / aen
de gehoor saemheyt der Wet hanghen /
de welcke nergens en wort geuondē /
soo en zijn sy nochtas niet te vergeefs
gegeuen. Want als wy geleert hebbē
dat sy sullē ons te vergeefs en crach-
teloos zijn / ten zy dat Godt door zijn
onuerdiēde goedicheyt ons anneme
sonder de wercken aen te sien / ende
ooc ten zy dat die selue goedicheyt
hebben door het gelooue saengenomen /
de welcke ons door het Euangelium
is aengeboden: soo en zijn sy sonder
cracht niet ooc met de condicie daeran
hangende. Want dan geest Godt ons
also alle dinc onuerdiēd / dat hy oock
daer mede dē hoop zyn der weldadich-
eydt vermeerderd / dat hy onse hettie

Deut. 4.
d. 20. en
30. d. 19
ende 31.
g. 28.

Deut. 27
d. 26.
Leui. 18
a. 5.
Ezech.
20. b. 12

Rom. 8.
a. 3.
Rom. 3.
b. 12.

ghehoorzaamheyt niet verwoyende/ ende dat tot de volbrēngtinghe ghebreect / vergeuende / ons maect de brucht der beloften der Wet te ontfaenge/ en gelijc of wy de cōdicie volbracht hadden. Maer de wijle dese sake sal volcomelijc in de handelinge der rechtueerdichmaeckinge des geboofs/beleydt worden/so en wille wyse hier niet doozder veruolghen.

5 **I**n dat wy geseyt hebben / dat de onderhoudinghe der Wet onmogelijc is/dat moete wy niet weynige woorden verclaren/ ende oock beuestighen: Want dit pleecht een seer ongheschiede reden te schijnen / soo dat Hieronymus niet en heeft ghetwijfelt den ban daer ouer te verclādigē. Wat Hieronymo daeruan ghedocht heeft/daer en is my niet aen ghelegghen/wy sullen ondersoecken wat warachtich zy. Ick en wil hier niet vele woorden maken bā menigherleyp moghelijcheyt. Ick name dat onmogelijc/dat noyt en was/ en dooz de oordeninghe Godes verhindert wort dat het naemaels niet en geschie. **D**s wy schoon willen van den beginne der werelt aen ouerdecken/so segghe ick dat onder de heylighen niemant en is gheweest / die niet het lichaem des doots beuāghen zijnde/ tot sulcke liefe gecomen is/dz hy wt gantscher herten/wt gantsche verstaende / wt gantscher ziele / en wt gantscher macht soude godt lief hebben: en wederom/dat niemant en is sonder boose begheerte gheweest. **W**ie can dit weder spreken: Ick se wel hoedānighe heylighen ons de dwase supersticie dichtet/ te weten / sulcke als die by na superder zijn dan de Enghele: maer dat is teghen de Schrifture ende oock teghen de beuindinghe. Ick segge ooc dat namaels niemant en sal wesen / die tot de warachtighe volmaectheyt sal comen/ eer hy van den lichame brij zy. Tot dese saecke zijn ten eersten vele openbare getuygenissen der Schrifture/ gelijc als Salomon seyt/ Daer en is geen rechtueerdich mensche op der aerde die niet en sondicht: ende Dauid / Voor dyn

aenschijn en sal niemant die leest gherechtueerdicht worden:ende Job seyt dit selue in vele plaetsen. **E**nde Paulus seyt seer clarijch/ dat het vleesch begheert teghen den gheest ende de gheest teghen het vleesch. **E**nde om te bewijsen dat alle die onder de Wet zijn / der verploekinghe zijn onderwoyzen/ en ghebruyekt Paulus geen ander reden dan dese / Want daer is gheschreuen / dat alle die veruolocht zijn/ die niet en bliuen in alle de geboden der Wet: te weten/daermede te kennen gheuende / ia als bekent stellende/ dat niemant en can daerin bliuen. **A**l wat in de Schrifture voorszeydt is/dat moctmen achten ewigh ende nootdākelijc te zyne. **D**e Pelagianen quelden Augustinus met dusdanighe scherpsinnighe reden / te weten / datmen Gode onrecht doet/ ist datmen seyt dat hy meer gebiedt dan de geloouighe connen dooz zijn ghenade volbrēngen. Augustinus om dese valsche beschuldiginghe te ontgaen / bekende wel dat de Heere mochte soo hy wilde / den sterffelijckē mensche tot Enghelesche superheyt dābrengen:maer seyde daerby / dat de Heere dat noyt en heeft ghebaen/noch doen sal / want hy in de Schrifture anders betuycht heeft. Ick en verfaeke dit niet/maer segghe nochtans daer toe/datmen onbetamelijc van de moghentheyt Godes dispuntert teghen zijn waerheyt/ ende dat daer om die niet en can in syne woorden beschuldicht worden/die seyt dat het niet geschien en can/dat de Schrifture vercondicht dat het niet gheschieden en sal. **M**aer ist datmen van dat woort disputeert doen de Discipulen braechden/wie soude connē salich zyn/heeft de Heere geantwoydt / dat het by de menschen onmogelijc is / maer dat by Gode alle dinc moghelijc is. **A**ugustinus betuycht oock seer sterckelijc / dat wy in dit vleesch nemmer schuldich zyn. **D**e Iude (seydt hy) teruolcht al so de kennisse: na/dz niemēdie volcht al so de kennisse/daer spele

Deu. 6. a
5. en 10.
c. 12. en
30. b. 6.
Matth.
22. d. 37
Gen. 6. a
5. en 8. d
21.

r. Re. 8.
e. 46.
Ps. 143.
a. 2.

Gal. 3. 17.

Gal. 3. 17.
Deu. 30. 26.

Matth. 19. d. 17.
De sp. 19. d. 17.
Matth. 19. d. 17.
De sp. 19. d. 17.

1. Pet. 2 niet eerst en heeft zijn goedtheit vol-
b. 11. comelijck gekent. Wy in dese weercit
1. Corin. spiegel in een duyfster reden: daerom
23. d. 12. volcht daer wt / dat onse liefde onvol-
maect is. So zy dan niet sonder twi-
fel dat de veruulling der wet onmo-
Rom. 8. gelic is in dit vleesch / ist. zy de on-
a. 3. macht onser natuere aenden: gelijc ooc
ergens sal wt Paulo bewesen worde.

6. Haer op dat de ghantsche sake te
claerder worde / soo laet ons het ghe-
bruyck der Wet der zeden (gelijc si die
namē) cortelijc en ordentlijc aenwijzen.
Het welcke (so verre ic verstaē) wort
in dese dype deelen begrepen. Het eer-
ste is dz sy de rechtueerdichz Godts
dat is / oie allelijc Gode aengenaē is /
vertoonende / eenē yeghelijcken bā zijn
onrechtueerdicheit vermaet / te kennē
geeft / ouerwint en verdoemt. Want
also moet de mēsche die door zijns selfs
liefde blindt ende donckich is / tot de
kennisse en belijdinge zijnder swack-
heyt ende onreynicheit ghedronghen
worden. Wāt ten zy dat zijn ydelheyt
crachtighlyc ouerwonnen worde / soo
is hy met een rasende betrouwen zyn-
der macht opgheblasen / ende en can
nimmermeer daer toe gebracht wor-
den / dat hy sonde zijn swache pdt ghe-
noelen / so langhe hy zijn macht niet de
mate zijns goetdancens meet. Haer
soo haest als hy die begint by de swa-
richeyt der Wet te ouerlegghen / soo
bindt hy daer oorsaecke om zijn ver-
metentheyt te minderen. Want of hy
schoon zijn macht hooge geacht heeft /
soo gheuoelt hy nochtans terstont dat
sy onder soo groeten last ademloos / en
daer na wanckelbaer en onnaest wort /
ende ten eynde valt en beswyet. Ende
also door de Wet gheleert zijnde / leyt
hy die vermetentheyt af / door de
welcke hy te voren blind was. Wes-
ghelijc moet hy ooc gheylet worden
van die ander sachte / te wetē / de hoo-
uerdicheyt / met de welcke wy hem
hebben bewesen beuangen te zijne.
So langhe als hy mach op zijn eygen
oordeel staen / soo dicht hy gheueynst-
heyt door rechtueerdicheyt: niet die

geueynstheyt te vrede zijnde / berheft
hy hem seluen tegen de genade Godts
niet ic en wet n3 wat rechtueerdiche-
de. Haer als hy bedwonge wortd zijn
leue in de Wet te spiegelen / so verlaet
hy die waen sulcker ghedichter recht-
ueerdichz / ende siet dz hy wter maten
verre is van heyllicheyt / en bol is vā
ontellicke vele sonden / van de welcke
hy te voren meynde hem seluen reyn
te zyne. Want het quacdt der booger
begheerte wortd so diepe ende bedeck-
telijc verborghen / dat het lichtelijc
het ghelichte der menschen bedriecht.
Ende de Apostel en seyd niet te ver-
gheefs dat hy de begheerlicheyt niet
en soude bekendt hebbē / hadde de Wet
niet gheseyt / ghy en sult niet beghee-
ren: want ten zy dz de begheerlicheyt
ontdeckt worde wt haer verborghen-
heyt / soo verderft sy den mensche also
bedecktelijc / dat haer doodlijcke srael
niet gheuoelt en wort.

Alsoo is de Wet ghelijc een spie-
gel in den welcken wy onse onmacht /
ende daer wt onse ongherechtigheyt /
ende wt dese beyde onse veruloekingē
sien: ghelijc ons een spiegel de bles-
ken onses aenschijns voorhout. Want
wie gheen macht en heeft om de recht-
ueerdicheyt te volghen / die moet in
den slyck der sonden bliuen stekende.
Ende nae de sonde volcht onuerschey-
delijc de veruloekinghe. Daerom
hoe de wet yemant / in swaerder ouer-
treddinge beuint / en ouerwint / met soo
beel te swaerder oordeel verdoemt zy
den seluen. Hier toe dient dat woortd
des Apostels / te wetē / dat de kennisse
der sonde is door de wet. Want hy be-
teekent daer allelijc het eerste werc
der wet / het welcke beuonden wortd
in de sondaers die noch n3 en zijn we-
dergeboeren. Hier mede comt dit ouer-
een / te weten / dat de wet is ingheco-
men op dat de sonde oueruloedich
worde: ende alsoo / dat zy is een be-
dieninghe des doots als die toornichz
sweret / ende door. Wāt sonder twi-
fel / hoe de consciencie niet claerder verstaet
der sonde wortd ghelaghen / soo beel
te seerder swaert de ongherechtigheyt:

Rom. 7.
b. 7Rom. 3.
c. 20.Rom. 5.
d. 20.2. Cor. 3.
b. 7.Ro. 4. 6.
15.

Want

De cor-
rept et
grat.

Wide
Amb. ca.
1. de iac.
et vita
beata
Cap. 6.
¶ sal. 14
a. 3. ende
53. a. 4.
Rom. 3.
b. 10.

want alsdan comt tot de ouertredin-
ghe/ oock hardnechicheydt tegen den
Wegheuer. Soo moet sy vā den roo-
ren Godts wapenen om den sonder
te verderuen: want wt haer seluen en
can sy anders niet van beschuldighen
ende verdoemen/ende verderuen. En-
de (ghelyck Augustinus schrijft) daer
de gheest der ghenade niet en is/
daer is de Wet alleentijck om te be-
schuldigen ende doode. Alsinē dit seyt
van de Wet/so en wort haer geē schā-
de aangedaen/ noch haer hoocheyt ee-
nichhins vermindert. Voorwaer
waert dat onse wille ware gheheel tot
de ghehoorfaemheyt der Wet gemaect
ende gheschijckt/so soude haer kennisse
alleen/ no gantschelyck ghenoechsaem
zijn tot salicheydt: maer dewijle onse
vleeschelijcke ende verdozen nature
biandijck strjdt tegen de Wet Godts/
ende door haer leeringhe niet gebetert
en word/so moet sy een oofsacke der
sonde en des doods worden/de wel-
ke was tot salicheydt ghegheuen/had-
de sy bequame toehoorders gheuo-
den. Want dewijle wy alle ouertuycht
worden hare ouertreders te zyne/ soo
ontdekt sy onse ongherechicheydt so
veel te seerder hoe sy de rechtuerdic-
heyt Godts claerlijcker openbaert:
ende hoe sy vaster beuesticht dz de loō
des leuens ende salicheyds / is der
rechtuerdicheydt bewaert/soo veel te
sekerder maect sy de verderuinge der
goddeloosen. Daerom word sulcx vā
de Wet ghesproken/niet alleentijck son-
der haer schāde/maer dient ooc groo-
telijck om den lof der Goddelijcker
goeddadicheydt te meer te verclaren.
Want hier wt wort voorwaer open-
baer dat wy door onse boosheyt ende
verdracptheyt verhindert worden de
gheluckicheyt des leuens die ons door
de wet is in het openbaer geset/te ghe-
bruyken. Waer wt de genade Godts
te soeter word/ de welcke ons sonder
hulpe der wet te hulpe comt: ende zyn
barmherticheydt de welcke ons die
ghenade gheeft / word te lieflijcker/
door de welcke wy leeren dat hy met
dickmael goet te doe ende nieuwe ga-

uen by hoopen te geuen/nemmermeer
vermoeyt en woort.

Ende dat onser aller onrechtuer-
dicheydt ende verdoemenisse / word
door de geuyghenisse der wet ver-
gheilt/dat en geschiet niet (is het dat
wyse recht in sien) om dat wy sonder
door vertwifelinghe ende hopelees-
heyt vallen/ende door mismoedicheyt
comen te verderuen. Tot dit eynde
worden voorwaer de verworpenen daer
door wederlaghen / maer dat geschiet
om de hardnechicheydt haers herten.
Maer het betaemt dat de kinderen
Godts een ander eynde der leeringhe
der Wet hebbē. De Apostel betuycht
wel dat wy door het oordeel der Wet
verdoemt zyn/ op dat alle mondt ghe-
stopt/ende de gantsche wereldt Gode
schuldbich worde. Maer de seine leert
nochtans erghens/dat Godt alle men-
schen heeft onder de onghelooenicheydt
besloten/niet om alle te verderuen/ ofte
te laten verderuen / maer op dat hy
allen ontfemhertich zy. Te weten/ op
dat sy dien dwāsen ende ijelen waer
herder eyghener deucht ende macht
verlatende / tot zyn barmherticheydt
haer toelucht nemen / ende daer op
gheheel rusten / ende hen seluen gant-
schelijck daer onder steilen / ende dese
alleentijck voor alle rechtuerdicheydt
ende verdienste aen grijpen / de wel-
ke allen menschen is in Christo be-
reypdt die se met warachtigen ghelooue
begheeren ende verwachten. Want in
de gheboden der wet verschijnt Godt
alleentijck een verghelder der vol-
maeckter rechtuerdicheydt / de wel-
ke niemandt en heeft: ende hier en te-
ghen verschijnt hy een wreedt rich-
ter der boosheyt. Maer in Christo
verschijnt zyn aenheyn vol ghenade
ende saechtmoedicheydt / oock den
ellendighen ende onweerdighen son-
daren.

Van de brucht ende boortganc der
leeringhe der wet om hulpe der ghe-
nade te soecken/maect Augustinus
dickmael / ghelijck als hy tot Hila-
rium schrijft/ seggende/ De wet ge-
biedt/op dat wy ghearebeydt hebben
om

Rom. 1.
c. 19.

Rom. 1.
d. 32.

Epist. 89

om de gheboden te volbrēngen/ ende
 ander de Wet door onse swacheyt ver-
 moeyt zijnde/leeren de hulpe der ghe-
 naede zoeken. Item tot Aelium/De
 nutticheyt der Wet is/dat zy den me-
 sche van zyn swacheyt overwinne/en-
 de beuwinghe de medecyne der gena-
 de die in Christo is/te zoeken. Item
 tot Innocentium/De Wet ghebedt/
 maer de genade geeft cracht om te doe.
 Item tot Alentium/Godt gebiedt/
 dat wy niet en vermogen/op dat wy
 weten wat wy behoeven van hem te be-
 gheeren. Item/De Wet is ghegeuen
 om dat zy v soude beschuldighen/ende
 op dat ghy beschuldicht zijnde / soudt
 breefen: ende op dat ghy breefende
 soudt verghetunghe bidden/ende geen
 betrouwen op uwe macht hebben. Itē/
 De Wet is daer toe ghegeuen / om
 dat zy souden van groot cleyn make/
 en bewijzen dat ghy wt v seluen geen
 macht en hebt tot rechtuerdicheyt/op
 dat ghy als arm/onweerdich ende ge-
 breckelijck soudt uwe toculicht tot de
 ghenade nemen. Daer nae wendt hy
 zyne antwoorde tot Godt/seggende/
 Doet alsoo Here / doet alsoo barm-
 hertighe Heere / ghebiedt dat niet en
 niet en can anders dan door uwe ghe-
 naede volbracht worden/ op dat als de
 menschen dat niet en connen door haer
 macht volbrēngen / alle mondt ghe-
 stop worde / ende niemant hem sel-
 uen groot en achte. Laetse alle cleyn
 zijn / ende laet de gantsche weerdelt
 booz G O D T schuldich zijn. Maer
 ick doe onbequaemelijck so vele getuy-
 nissen versamelende/derwijle die hepli-
 ghe man heeft eyghentlijck hier van
 eenen boeck gheschreuen / den welc-
 ken hy heeft genaemt / Van den geest
 ende letter. De tweede bracht ende
 booztranch in de leeringhe der Wet/
 en beschrijft hy soo duydelijck niet:
 mogelijck om dat hy wiste dat dese
 aen die eerste hinch / ofte dat hy dese
 niet soo wel en kende/ofte dat hy geen
 woorden en hadde om zyn gheueelen
 (welck anders recht was) beschey-
 delijck ende claerlijck wt te legghen.

nochtans en laet dit werck der Wet
 niet af oock selfs in de verworpenen.
 Want hoewel zy niet met de kincken
 Gods soo verre en comen / dat zy nae
 de vernederinghe des vleeschs souden
 in den inwendighen mensche vernieu-
 worde:maer door de eerste breefe ver-
 schiet zijnde/ in vertwijfelinghe ende
 sonder hope ligghen: het dient noch-
 tans om de gherechticheyt des godde-
 lijcken oorpeels te openbaren/dat ha-
 re consciencie alsoo gequeit worden.
 Want zy zoeken altyt gheeren wt-
 ulicht tegen het oorpeel Gods:maer
 hoewel dat noch niet gheopenbaert en
 is/ nochtans door de getuygenisse der
 consciencie also verlagen zijnde/ope-
 baren zy in hen seluen wat zy verdient
 hebben.

Het tweede ampt ende werck der
 Wet is/op dat die op het gene dz goet
 ende recht is/geen acht en hebben/an-
 ders dan door bedwang/ ten minsten
 door de breefe der straffe gedwonghen
 worde/als zy die grouelijcke beuef-
 tighen in de Wet hoorzen. Sy worden
 ghedwonghen niet dat haer inwendich
 herte gheroert wort:maer dat zy ge-
 lijck niet eenen thoorn te rugghen ghe-
 trocken zijnde / haer handen van het
 wtwendich werck onthouden / ende
 haer boosheyt binnen houden/de welc-
 ke zy anders souden dertelijck wtsoe-
 ten. Hier wt en zyn zy niet te beter/
 noch voor Godt te rechtuerdigher.
 Want hoe wel zy door breefe ofte
 schaemte verhindert worden te doen
 dat zy in het herte hebben boozghen-
 men / en de raserie haerder booser be-
 gheerlicheyt openbaerlijck wt te bla-
 sen/soo en is nochtans haer herte niet
 gheschiet noch ghemaect tot de breefe
 ende ghehoorzsaemheydt Gods. Aen
 hoe zy hen seluen meer wederhouden/
 soo veel te crachtlijcker worden zy
 binnen ontfeken ende verhidt / ende
 branden bereyt zijnde alle dinc te doe/
 ende tot alle boosheyt wt te breken/
 ten ware datse dese breefe der Wet
 verhinderde. Ende niet alleculijc dit/
 maer zy haten oock de Wet seer/ ende
 veruolcken Godt die de Wet heeft
 D b ge-

Epi. 200
 Lib. de
 cor. p. 1.
 gratia.

In Ps. 79.

In Ps. 118.

Concio-
 ne. 27.

ghegheuen / soo dat zy hem / waert dat zy conde / seer begeeren wech te nemē / dewijle zy hem niet en connen lijdē / noch als hy gebiedt dat recht is / noch als hy de verachters zynder maeslept straft. Dit gevoelen is in alle mensche die noch niet en zijn weder ghebozen / hoe wel in de sommige dypsterlijcker / in de sommige openbaerlijcker / te weten / dat zy niet door ghewillighe onderwoozpinghe / maer onghewillich ende wederspannich / alleenlijck door de cracht der bzeese tot de oeffeninge der Wet ghetrocken worden. Maer nochtans dese bedwongen ende afghedwonghen neesticheydt / is der ghemeyner verkoeringhe der menschen noodich / der welcker ruste ende vrede hier in gesocht wort / dewijle daer wort toegheuen dat niet alle dingen door beroerte vermengt ende verwerret en worden: het welcke gheschiede soude / waert dat eenen yeghelijcken alle dinc gheoorloeft ware. Ja het en is oock den kinderen Gods niet onnut dat zy in dese schole gheoeffent worden / soo langhe als zy eer zy gheroeppen worden / den gheest der heylighmakinghe niet hebbende / door de onwylsheyt des vleesch dertelheyt bedrijven. Want dewijle zy door bzeese der godtlijcker straffen ten minsten worden van de wtwendighe dertelheyt afghetrocken / hoewel zy noch in het herte niet gheteint zijnde / noch cleynen voortganc doen tot het goede / soo worden zy nochtans ghewoon eenich toek der rechtueerdicheyt te dragen : op dat zy tot de discipline ende gherechticheyt des wtwendigen leuens / als tot een onbekende saecke niet gheheel ongheteint noch nieuwelingen en zijn / als zy geroepen worden. Dit ampt en werck der wet schijnt de Apostel eyghentlijck aen te roeren / als hy leert dat den rechtueerdighen gheen Wet gestelt en is / maer den onrechtueerdighen / ende ongehoorsamen / ende godtloosen / ende sondaren / ende boosen / ende onheyligen / vadermoederen / dootlagheren / hoerereren / die by mannen ligghen / menschedienē / leughenaren / meynedighen / ende soo

daer yet anders is teghen de ghesonde leere. Want hy geeft te kennen / dat de Wet is een wederhoudinghe der gheuer die anders in de begheerlijckheyt des vleeschs hen seluen verheughen / ende souden sonder mate af dwalen.

Ende dat Paulus ergens seyt / dat de wet is van Jode een schoolmeester gheweest tot Christus / dat mach van beyde dese doorscheyden ampten ende wercken der Wet verstaen worden. Want daer zijn tweederley menschen / welcke de Wet door haer schole ende leeringhe tot Christus hiengt. De sommighe van de welcke wy eerst gesproken hebben / om dat zy al te groot vertrouwen hebben op haer eyghen macht ende rechtueerdicheyt / soo en zijn zy niet bequaem om de ghenade Christi aen te nemē / ten zy dat zy eerst dat afgeleyt hebben. Daerom dwingse de wet tot ootmoedicheyt ende benederinge door de kennisse haer der eyghener elendicheyt / op dat zy alsoo bereydt worden om te begheeren dat zy te bozen meynden aen hen seluen te hebben. Den sommigen is eenen room noodich / op dat zy daer door wederhouden worden / op dat zy niet alsoo onghedonden en loopen tot de dertelheyt haers vleeschs / dat zy van alle oefeninghe der rechtueerdicheyt gantscheelijck ballen. Want waer de gheest Gods noch niet en regeert / daer bzeeken de boose begeerten somtijts alsoo wt / dat het verijckel is dat zy de ziele die zy hebben beuangen / sullen in vergetenheyt ende verrachtinge Gods versinken: het welcke soude gescheuten ware dat Godt het door sullen middel verhinderde. Soo dan die hy heeft tot de crue rijns rijck vercozen / is dat zy niet en worden terffont van hem wedergebozen / soo worden zy tot den tijdt der besoekinghe bewaert door de wercke der Wet onder bzeese: niet onder de supuer en repne bzeese / die in zyne kinderen moct zijn / maer nochtans onder een bzeese die nut is / op dat sy na de macht haers versants tot de warachtighe godtsalichert onbetwefen worden. Aan dese sake heb-

ben wy soo vele bewijſinghen/dat ons
geen exempel noodich en zyn. Wāt
alle die eenen tyt laen in onwetenhtz
Godts ghewandir hebben/ die jullen
bekennen dat hen dit gheschiedt is : te
ween/dat zy door den tyoom der wet
zyn in eenige vrees ende eerbiedinge
Godts onderhoude geweest/ tot dz zy
door den gheest wedergebozen zynde/
begonden hē van herten lief te hebben.
12 Het derde ghebryck der Wet / het
welcke het doopneemſe is / ende eys-
gentlycken het eynde der wet aenſet/
heeft zyn plaetse in de gheloooughe/ in
der welcker herte de gheest Gods nu
crachtich is ende regneert. Want hoe
wel de wet Gods is met den vinger
Godts in hare herten geſchreuen/ dat
is/ hoe wel zy alsoo zyn door de bewy-
ginghe des gheests ghesint ende ghe-
moet/dat zy begheeren Gode gehou-
ſaē te zyne/ſoo doen zy nochtans dob-
belen dooptganck in de wet. Want zy
is hen een ſeer goet instrument om da-
danich de wille Gods zy/den welcke
zy ſoeken te doene: en om in het ver-
ſtand daer van gheſerckt te worden.
Ghelyck hoewel een dienſtknecht met
gantscher herten begheert hem ſeluen
zynen Heere aengenaem te maken/ſoo
is hem nochtans noodich de manieren
zyns Heeren neerstichlyc te leeren en
aen te merken/om hem seluē daer nae
te ſchicken ende voegen. Ende niemāt
en can hem ſeluen wt desen noodt wt-
nemen : want niemandt en is noch tot
ſulcke wijsheyt ghecomen dat hy niet
en ſonde connen wt de daghelijckſche
onderwijſinge der Wet nieuwē doopt-
ganck doen in de ſupner kenniſſe des
godlijcken willes. Boven desen/ de-
wijle ons niet alleenlyck leeringhe/
maer oock bernaeminghe noodich is/ſo
ſal de dienſtknecht Gods oock dese
nutticheydt wt de wet hebben/ dat hy
door haer daghelijckſche bedenckinghe
ſal tot ghehoorſaemheyt verweert ende
daer in verſterckt ende van de ſlabe-
richeydt tot ſondighen/ wederhouden
worden. Want on dese wiſſe moeten
de heylighen hen ſeluen doopt dzyuen/

die hoewel zy na den gheest niet groe-
ter blymoedicheydt nae de rechtuer-
dicheydt wots jaen/ſoo zyn zy noch-
tans altyds niet de luycheyt des
bleeſchs verladen / ſoo dat zy niet en
connen niet behoortlycke veerdicheydt
voortgaen. Wefen vleesche is de wet
een gheeffel/waer door het ghelyc een
traech ende ondeughende eſel wort tot
het werck ghezeuen. Iac oock den
geestelicken menſche/dewyle hy noch
niet en is vā de ſwarichz des vleeschs
verloſt / ſal de wet een gheduerighe
ſpoze ende prikkel zyn/ de welcke hem
niet en ſal laten ledich zyn. Wy dit ge-
bryck ſach Dawid / doen hy der wet
ſulcken hooghen lof gaf / ſegghende/
De wet des Heeren is ombeuleckt/
bekeerende de zielen : De rechtuer-
dicheden des Heeren zyn rechte / de
herten verbllyvende : Het ghebodt des
Heeren is luychich de ooghen verlich-
tende/ &c. Item/ Alre woort is een
keerſe mijnen voeten / ende een licht
mijnen weggen : ende ontellicke bele-
dingen die hy in dien Psalm verhaelt.
Ende dese dinghen en ſtriden niet te-
ghen de woorden Pauli/inet de welc-
ke bewezen wort niet wat ghebryck
de wet heeft in de wedergebozene/
maer wat zy den menſche in haer ſel-
uen can doen. Hier van ſingt de Pro-
phete met wat grooter nutticheydt de
Heere die leert / met de oefeninghe in
der wet / dien hy de begheerte ende
veerdicheyt gheeft om ghehoorſaem te
zyne/ende niet alleenlyck de gheboden
maer oock de beloſte der ghenade daer
aen hanghende/aen te grijpen/door de
welcke alleen het ghene dat bitter is/
ſoete wort. Want wat is onlicelijc-
ker dan de wet / iſt dat zy alleenlyck
begherende ende vzeeghende de zielen
door vrees beroert en benaut : Maar
Dawid toont dootnemelijc dz hy heeft
in de wet den Middelaer aengegre-
pen / ſonder den welcken gheen beha-
ghelijckheyt noch ſoeticheydt daer in
en is.

13 Dewyle ſommighe ongeleerde niet
en connen dit onderſcheyden/ ſoo ver-
worpen zy Moſen gantschelijc niet
grootet

Psalm. 119
c. 8.

Psalm. 119
105.

Den. 32
1.46.

13 sal. 1. a
2,

grooter stouticheyt / ende late de twee tafelen der Wet baren : te weten / om dat zy meynten dat het den Christenen niet en betaeint by de leeringe te bliuen / in de welcke de bedieninghe des doots veruact is. Maer verre zy van ons dese onheylighe meyninghe: want Moses leert seer wel / dat de Wet de welcke den sondare niet en can anders dan den doot baren / een beter ende costfelijcker ghebruyck in de heylighen heeft. Want aldus geboot hy de volcke doe hy stondt te steruen / Set uwe herten tot alle de woorden die ick v hyden betuyge / om dat ghy die wden kinderen beueelt / ende hen leert bewaren / doen ende volbringen al wat gheschreuen is in den boeck deses Wets: Want het en is v niet te berghhees geboden / maer om dat een yegelijck sonde daer in leuen. Jst dat niemant en can versaken dat in de Wet een volcomen exemplar der rechtueerdicheydt is / soo en ist ons niet gheoorloft daer van te wijcken / ofte wy en moghen gheenen regel om wel ende rechtueerdichlijck te leuen hebben. Want daer en zijn niet vele regulen des leuens / maer eene eenwighe ende onueranderlijcke. Daerom / dat Dauid seyd het leuen des rechtueerdighen mensches is in de gheduerighe bedenckinge der wet / dat en moeten wy niet verstaen van een eeuwte alleenlijck / maer van alle eeuwen tot het eynde der weerditoe. Wy en sullen oock ons niet laten van de wet verschricken / noch haer onderwijnghe sehouwen / om dat zy beet naerwer ende volcomender heylicheydt eyscht ende leert / dan wy sullen hebben ofte bewijfen soo langhe wy desen sarcher onses lichaems oume dragen. Want zy en is teghen ons niet gelijck een hardt ende woerd eyscher die hem niet en laet ghenoeghen dan als zijnen eysch volbracht is: maer in dese volmaetheyt tot de welcke zy ons vermaent / toont zy ons een eynde ende merck / na het welcke ons leuen lanck neersichlijck te staen / ons nnt ende de tamelijc is. Jst dat wy in dese neersicheydt niet en beswijcken / soo ist goet:

Want dit gantsche leuen is een loopbane / als wy die sullen doorgheleopen hebben / soo sal de Heere ons geuen tot dat eynde ende merck te gheraken / tot het welcke wy nu van verre onsen arbeyt ende neersicheyt schicken.

Derwyle dan de wet crachtich is om de geloouinge te vermanen / niet op dat zy hare consciencien niet de veruolkinge binde / maer op dz zy se somtijts boozt dingende / de luycheyt verduye / ende de onuolmaetheydt prikkele. Alle menschen willende dese veruolkinge van de veruolkinghe der wet bedupden / segghen / dat de wet is te niete ende wechghenomen / aengaende de gheloouinghe: Jck spreke noch van de wet der zeden / niet om dat zy hen niet meer en gebiet wat recht is / maer alleenlijck dat zy hen nu niet en is sulc als zy te bozen was / dat is / dat zy hare consciencie verschrickende ende beschemede / niet en verdoeme noch verduer. Ende boozwaer sulcke wechminge der wet leert Paulus clarijke. Ende dat zy oock de Heere selue vercondicht heeft / dat schijnt daer wt dat hy die meyninghe van de afzekinghe der wet door hem / niet en soude wederleert hebben / hadde zy niet groetelijck onder de Joden gheweest. Ende derwyle die meyninge niet en heeft conen sonder oorsake ende sonder eenige boozwendinghe op comen / soo ist gheuouelijck dat zy is wt valsche wtlegginge der leeringhe der wet gecomen: ghelijck by nae alle dwalingen plegen wt de waerheyt oorsaecke te nemen. Ende op dat wy ons niet oock aen desen seluen steen en stooten / soo sullen wy neersichlijck onderscherpen wat in de wet is wechgenomen / en wat noch hy niet en is gecomen om de wet af te bzyken / maer om die te veruullen: dat tot dat hemel ende aerde vergaet / niet en titel in der wet en sal vergaen / dat het niet en soude al gheschieden: soo beuesticht hy ghenoech dat de ondershoudinghe der wet in gheenen dinghe en sal door zijn toecomste vermindert worden. Ende niet goet

Mat. 5
17.

oorsake: want hy is meer gecomen tot dit eynde / namelijk / om dat hy hare ouertredingen soude heplen. So blyft van de leere der Wet door Christus omgeschent / de welcke ons met leeren / bermenen / schelden ende beteren / tot alle goet werck schicke ende boeghe.

15 Ende dat Paulus segt van de veruolockinghe / is openbaer dat het niet de onderwinghe selue maer alleenlyck de cracht om de consciencien te benouwen aengaet. Want de Wet en leert niet alleenlyck / maer eyscht oock strengelijck dat zy ghebede. Ende ist dat het niet volbracht en wort / Tac ist dat het schuldige werck eenichsins verlaten wort / so laet zy met den blicxem der veruolockinge. Hier seyt Paulus dat alle die wt de wercken der Wet

Galat. 3. d. 10. Deu. 27 d. 26. zijn / zijn der veruolockinghe onderworpen / want daer gheschreuen is / Veruloect is alle mensche die het niet al en volbringt. Hy seyt dat die onder de wercken der Wet zijn / die de rechtuerdicheyt niet en setten in de vergeninghe der sonden / door de welcke wy van de strengicheyt der Wet verlost wordē. So leert hy dan dat wy moeten van de banden der Wet verlost worden / te zy dat wy daer onder willen elendichlyck vergaen ende verderuen. Daer van wat banden: te wetē / hier strenger en ongenadiger eyschinghe / die van het wterste recht niet en verlaet / noch en laet geē ouertredinge ongestraft. Om van dese veruolockinghe ons te verlossen / is (segge ick) Christus door ons de veruolockinghe gheworden. Want daer is geschreuen / Veruloect is alle mensche die aen het hout hāgt. In het nauolgedē Capitēl leert hy oec dē Christus is der wet onderworpen geweest / om de gene die onder de Wet warē / te verlossen: maer op den seluen ān / want hy seyt terstāt daer na / Om dat wy souden het recht der kinderen / door aenneminghe ontfangen. Wat is dat: te weten op dat wy niet en souden met ewige dienstbaerheyt verduct worden / de welcke onse consciencien soude in de benaethz des doods houden. Hier en tusschen

blyft dit altyt vast / dat de autoriteyt der Wet niet en is vermindert / maer moet altyt met ghelijcke eerbiddinge ende gehoorfaemheyt / van ons aengenomen worden.

Het is een ander binck van de ceremonien / de welcke niet na haer eynde / maer alleenlyck nae haer gebruyc zijn wech ghenomen. Ende dat Christus door zijn comste de ceremoniē gecyndicht heeft / dat en vermindert niet alleenlyck hare heylicheyt nē / maer prijft en verclaert die meer. Want ghelyck zy den Israeltischen volcke souden een ydel schoupel gheweest hebben / hadde hen de cracht der doot ende wederopstandinge Christi / daer in niet getoont geweest: alsoo en soudenmen hynden nē conuen ondertheyden waer toe zy ingeset waren / waren zy niet verlaten. Daerom Paulus willende bewyisen dat haer onderhoudinge nē allelyc te vergeefs / maer oec schadelijck is / seyt dat zy zijn schaduwen gheweest / der welcker lichte wy hebben in Christo.

So sien wy dan dat de waerheyt beter verclaert wort in de wechneiminge der ceremonien / dan of sy Christi die openbaerlyc en verschenen / van verre ende als door een doorgetrocken cleet afbeelden. Daer is oock de boozhanc des tempels door den doot Christi in twee stucken gescheurt ende geuallen: want het leuende ende wtghedruckte beelt der hemelscher goeden / was nē in het licht gecomen / de welcke te veren was alleenlyck met duystere bevoezingen begonnen / ghelyck de autoriteet des sendibzies tot de Hebreen spreect. Hier toe dient oock dat Christus seyt / Wat de Wet ende Propheeten zijn tot Joannem gheweest: ende dat van hier tijt aen het rijke Gods is begonnen vercondicht te worden. Niet dat de vader zijn sonder de vercondinge der hope der salicheyt en des ewigē leuens geweest: maer om dat zy alleenlyc van verre / ende onder bedekkingen gesien hebben dat wy hyden met claren lichte aenschouwen. Daerom de geneynte Gods moeste dese beginselē hooger op klimmen / dat

16

Col. 2. 6. 17.

Mat. 27 f. 51.

Heb. 10. a. 1. Luc. 16 d. 16.

Rom. 1. dat verclaert Joanes de Dooper / seg-
 6.17. ghende / Dat de Wet is door Moſen
 gegeven / maar dat de genade en waer-
 heyt is door Jeſum Chriſtū geſchiet.
 Wāt hoewel in de oude ſacramēte wa-
 rachtyghlyc verſoeninge beloest was /
 ende de Arcke des verbonts een ſeker
 pandt was der vaderlycker ghonſte
 Godts: dit hadde alle nē anders dā eē
 ſchaduwe geweest / ware het niet ghe-
 ſondeert geweest in de genade Chriſti /
 waer in de vaſte en ceuwigē ſtantuaſ-
 tichz woꝛt beuonden. Dit moet altyt
 vaſt blijven / te weten / hoewel de cere-
 monien der Wet niet meer onderhou-
 den en woꝛden / dat nochtans door het
 eynde beter bekend woꝛdt / hoe groot
 hare nutticheydt zy gheweest voor de
Rom. 10
 2.4. waer in de vaſte en ceuwigē ſtantuaſ-
 tichz woꝛt beuonden. Dit moet altyt
 vaſt blijven / te weten / hoewel de cere-
 monien der Wet niet meer onderhou-
 den en woꝛden / dat nochtans door het
 eynde beter bekend woꝛdt / hoe groot
 hare nutticheydt zy gheweest voor de

Col. 2. c.
 13. Die woꝛden Pauli hebben wat
 meer ſwaricheyts / daer hy ſeyt / Ende
 hy doet ghy doot waert door de ſonden
 en voꝛhuyt uwes vleſchs / heeft hy
 met hem leuendich gemact / vergeue-
 de v alle miſdaden / wechnemende dat
 handſchryft dat tegen ons was in de
 inſettingen / het welke ons tegē was:
 en hy heeft dat wt den midden wech-
 genomen / en aen het crupce ghehecht /
 ec. Want hy ſchijnt daer de wechne-
 minghe der Wet wat voorder te ver-
 bryden / ſoo dat wy nē niet en ſouden
 met hare inſettingen te doen hebben.
 Want zy dwalen die dit enckelich van
 de Wet der zeden verſtaen / hoewel zy
 nochtans verſtaen dat meer haer on-
 uerbiddeliche ſtrengicheyt / dan haer
 leere zy wechghenomen. Andere de
 woꝛden Pauli ſcherpſinnigher
 ouerdenkende / ſien dat het eygentlic
 de Wet der ceremoniē aengaet : ende
 bewiſen dat die meer dan eenmael in
 Paulo met dat woꝛt inſettingen / be-
 teekent woꝛdt. Want hy de Ephēſien
Ephēſ. 2
 6.14. ſpreekt hy oock aldus / Hy is onſe bre-
 de / die beyde heeft een ghemaect / de
 Wet der gheboden die in inſettingen
 gheleghen was / te niet makende /
 om dat hy die twee ſoude in hem ſel-

uen tot eenen nieuwen menſche make.
 Dat daer van de ceremonien woꝛt ge-
 ſproken / is ſonder twyfel. Want hy
 naemt ſe den middelmuur waer door
 de Joden van de Heydenen verſche-
 den waren. Daerom bekenne ick dat
 die eerſte te rechte van deſe weder-
 ſproken woꝛden : maer my dunct dat
 oock van deſe de ſin Pauli noch niet
 wel verclaert en woꝛt. Wāt het en be-
 haecht my gheenſins / dat die twee
 plaetſen ſouden allekens niet malan-
 deren vergeleken woꝛden. Als hy den
 Ephēſien wilde haer aenminninghe tot
 de ghemeynſchap Iſraels te kennen
 gheuen / ſoo leert hy dat de verbinde-
 ringhe waer door zy voortjden ver-
 hindert waren / is wechghenomen :
 de die was in de ceremonien. Want
 door die gebuycken der waſſchingen
 ende offerhanden daer mede de Joden
 den Heere gehepicht woꝛden / waren
 zy van de Heydenen verſcheydt. Maer
 wie en ſiet niet dat inden ſendebrief
 tot de Coloſſenſen hooger verborget
 heydt gheroert woꝛt : hy ſtrijdt daer
 wel van onderhoudinghen der Wet
 Moſis / tot de welke de vaiſche Ap-
 poſtelen ſochten het Chriſten volck te
 dzingen / maer gelijk hy in den ſende-
 brief tot de Galaten die ſaecte voor-
 der beleyt / ende eenichſins wederō tot
 den oꝛſpronck ende fonteyne bringet
 alſo doet hy ooc te deſer plaetſe. Want
 iſt datmen in de ceremonien anders nē
 en aenſiet dan den noot om die te ghe-
 buycken / waer toe woꝛden zy genaet
 een handſchryft dat teghens ons is :
 ende waerom woꝛdt bynae de gheheel
 ſomma onſer verloſſinghe daerin in ha-
 re berntetinghe ende wechneminghe
 gheſelt : Waerom gheeft de ſake ſeine
 te kennen / dat hier in wat te bedencke
 is dat inwendigher zy. Ick betrouwe
 dat ick het rechte verſtādt daer van
 ghetregen hebbe / iſt datmen my noch-
 tans toelaet dat Auguſtinus erghens
 ſeer warachtighlyc heeft geſchreuen /
 iae dat hy wt de clare woꝛden des
 Apoſtels heeft ghenomen / te weten /
 Dat in de Jodiſche ceremonien meer
 was een bejndinghe der ſonden / dan
 een

een verfoenige der sonden. Want wat deden zy anders niet de sacrificien / dā dat zy bekenden hem seluen den doot schuldich te zyne / dewyle zy andere beesten in haer plaetse stelden om booz hare sonden ter doot te offeren: Wat deden zy niet die supueringhen ende waschinghen / anders dat zy betuyghden hem seluen onreyn te zynen: Alsoo wert van hem dickmael thant schryft haerder sonde ende onreynichz veruerscht. Maer in die betuyginghe en was geen betalinge. Daerom schryft de Apostel dat de verfoeninghe der overtredingen die onder het oude Testament bleuen / ende niet wechgenomē en worden / is eerst door den doot Christi volbracht. Daerom seyt oock de Apostel te rechte van die ceremonien / dat se hantschryften zijn teghen hare dienaren / dewyle zy haer verdoemenisse ende onreynichedyt openlijck daer door versegelden. Het en staet ooc hier niet tegen / dat die selue zijn oock niet ons den seluer genade deelachtich gheweest. Want dat hebben zy vercregen in Christo / en niet in de ceremonie / de welke de Apostel daer onderscheydt van Christi: want als zy doeghebruypt worden / soo verduysterden zy de eerlijckheyt Christi. Wy hoozen dat de ceremonien in haer seluen aen-gemerct zijnde / worden wel ende be-quamelijck genaemt hantschryften die tegen der menschen salichz zijn: want zy waren als gewoonlijcke instrumenten om der seluer schult te betuyghen. Als de valsche Apostelen wilden de Christelijcke gemeynte wederom hier aen verbinden / so en verhaelt Paulus haer beduydinge niet te vergeefs hoor-ger / de Colossensen vermanende ende waerschuwendē waer toe zy souden veruallen / waert dat zy hē seluen lie-ten also van de valsche Apostelen on-der het ioc brengen. Want de welddact Christi werc hen oock mede benomen / dewyle hy (de ewighe verfoeninghe eenmael geschiet zijnde) hadde die da-ghelijcke onderhoudinghen der cere-monie wechgenomē / de welke crach-tich waren alleenlijck om de sonden te

versegelen / maer om die selue werch te nemen niet en vermochten.

Het viij. Capittel.

VVtlegginge der wet der zede.

Ik en achte het niet vrecnde van der sake te zyne / ist dat ick de thien gheboden der Wet / met een corte verclaringhe daer van / hier tusschen in seite. Want hier wt sal het te beter openbaer worden / dat ic nu hebbe aen-geroert / te weten / dat de Godtsdienst welcken **W D T** heet eenmael ghe-boden / noch bijst. Daer nae sal oock de beuefinghe des anderen hoofstuck daer toe comen / te weten / dat de Flo-den daer wt niet allenlijck ghecleert en hebben welck de rechte godtsalicheydt ware / maer dat zy oock stende dat zy niet machtich en waren die te onder-houden / dooz de yecse des oordeels gedrongen worden / om oot tegē haren wille tot den middelaer te comen. **J D** in de verclaringe der somma der dingē die tot de waertachtige kennisse Godts noodich zijn / hebben wy oock gheleert dat hy niet en can na zyn groothz van ons begrepen worden / of ons en sal-terstont zijn maetscyp booz oogen co-men / en ons tot zinnen dienst verbin-den. In de kennisse ons selfs hebben wy boornemelijck dit ghestelt / dat wy den waen onser eygenen macht / en het trouwen onser eyghener rechtuer-dicheyt afleggende / ende hier en tegen dooz het geuoelen onser armoede ende gebrekeelijckheys gebroken ende ghe-mutst zijnde / souden oprechte oot-moedichet en ons selfs vernederinge / leeren. Dit beyde doet Godt in zyn Wet / waer in hy eerst de behoorlijcke macht om te ghebeden hem seluen toe-geschreue hebbende / ons hermaet zyn godtheit te ceren / en leert waer in die eere gelegē is. Daer na bewijst hy ons onse onmacht en onrechtuerdichz / het welcke hy doet dooz den regel zijnder rechtuerdicheyt welcken hy veron-dicht / des welckes regels rechticheyt onse natuere ende aert die boos ende verdraeydt is / alstijds wederstaet: en onder des welckes volmachticheyt / onse

heb. 9. d.
25.

Col. 2. c.
24.

Col. 2. c.
17. ende
d. 20.
Gal. 4. b.
9.

onse macht die seer swach ende tot het goede crachteloos is / seer verre geleggen is. Ende die selue dat wy sot de twee tafelen moeten leerē / onderwijst ons die inwendighe Wet / die (ghelyck bouen gheseydt is) in aller menschen herten gheschreuen ende als ingedruyt is. Want onse consciencie en laet ons niet eenen ewighen slaep sonder geuoclen slapen / maer betuycht en vermaent selue van binne wat wy Gode schuldich zijn / seeldt ons het onderschept des goets en quaeds / boozogen / en beschuldicht ons alsoo als wy wijcken van het ghene dat wy zijn schuldich te doen. Maer de mensche is in soo groote duyfsternisse der dwalinge verweret / dat hy door die natuurlijke Wet nau een weynich sinacckt wat dienst Gode angenaem zy / ende is boozwaer seer wijdt van de rechte wijse / om Godt te dienen. Bouen desen is hy alsoo opgheliasen door vermetenheyt ende eergiericheyt / ende is alsoo door zijns selfs liefde verblind / dat hy hē selue nē en can aensien / noch in hem seluen gaen om te leeren hem seluen onderwoopen ende vernederen / ende zijn ellendicheyt bekennen. Daerom dewijle het onser plomphēyt ende hartnechicheyt noodich was / soo heeft de Heere ons een geschreuen Wet gegheuen : om dat die soude baster ende sekerlijcker betuyghen dat in de Wet der natuere te duyfster was : ende onse verstandt ende ghedachtenisse (de ongenoeclicheyt verduijende) leuendichlijcker slaen ende swecken.

² **Ma.** is het licht te verstaen watmen sot de Wet moet leeren / te weten / dat Godt ghelijck hy onse schepper is / alsoo oock te rechte van ons door onse Waer en Heere geacht wort : en dat wy hem hierom eere / verwerdicheyt / liefde ende bresse schuldich zijn. Iae oock dat wy ons selfs niet en zijn / dat wy soudē volge al wat ons de hoose begherte onses herten ingheeft : maer dat wy nae zijnen Wille staende / moeten alleenlijck bliuen in het gene dat hem behaghetlijck is. Bouen desen dat hy rechtuerdicheyt ende rechticheyt

hertelijck lief heeft / ende van de ongerechticheyt eenen grouwel heeft : ende by ons daerom noodich is alle onse leuen lanc ons in de rechtuerdicheyt te oefnen / ten zy dat wy Willel doo ongodighe ondanckbaerheyt van onsen schepper afwijcken. Want ist dat wy hem dan erst die eere bewijsen die wy schuldich zijn / als wy zijnen Wille bouen den onsen achten / so volcht daer sot / dat zijn oprechte diest niet anders en is dan onderbondinghe der rechtuerdicheyt heylicheyt ende superticheyt. En wy en mogen ons niet ontschuldigen / dat wy geen macht en hebben / ende als wtgheteerde schuldenaers nē en connen betalen. Wat het en betacmet niet dat wy de eerlicheyt Gods niet met ons vermoghen : want hoedaer noch wy connen zijn / hy blijft altyd hem seluen gelijc / te weten / een hant der rechtuerdicheyt / ende byant der ongerechticheyt. Wat hy vā ons eyscht / dewijle hy niet en can eyschen van dat recht is / soo ist ons sot de verbindinghe der natuere noodich ghehoorfaem te zyne : ende dat wy niet en connen / dat comt door onse schult. Want ist dat wy van onse eyghen begeerlicheyt waer in de sonde regneert / gheuangē zijn / soo dat wy niet vā en zijn om onsen Nadere gehoorfaem te zyne / so en connen wy ons door dien noot niet ontschuldigen / wiens quāt in ons is / ende ons moet toe geschreuen worden.

Als wy door de leere der Wet sulle dusuerre ghecomen zijn / dan moeten wy oock door der seluer leere in ons seluen gaen / ende daer ten eynde twee dingen leeren. Ten eersten onse leuen met de rechtuerdicheyt der Wet overlegghende / sullen wy leeren dat wy verre zijn vā de Wille Gods genoech te doen / iae dat wy niet weerdich en zijn onse plaetse te behoude onder syne creatueren / heel min onder syne kindere gheltet te worden. Ten anderen onse macht ouermekende / sullen wy leeren dat die nē alleenlijc te cleyn / maer oock ghene is om de Wet te volbrēngen. Hier sot comen wy nootzakelijck op onse eyghen macht gheen

betrouwen te hebben/ende benaut en-
de vertzaecht van herten te zyne. Wāt
de consciencie en can de swaerheyt der
ongherechticheyt niet berdragen/son-
der terstondt Godts oordeel booz oo-
gen te hebben. Ende het oordeel Godts
en can zy niet gheuoen / sonder door
den grouwel des doots wederlaghen
te worden. Wēghelijc wordt zy door
bewijāge haerder onmacht bedwon-
ghen / het betrouwen dat zy op haer
macht hadde / te laten vallen. Wēpde
dese beroeringhen maken ootmoedichz
ende vernederinghe : ende alsoo ghe-
schiedet ten eynde / dat de mēsche door
het gheuoen des ewighen doots (de
welcke hy siet door de verdienste zyn-
der ongerechticheyt ouer hem comen)
berschijdet zynde / hem seluen tot de
eenighe barmherticheyt Godts went/
als tot de eenighe gauen der salicheyt:
op dat hy gheuolende / dat het in zyn
macht niet en is der wet ghenoech te
doen / in hem seluen troosteloos / ander
hulpe soecke ende verwacht.

Maer de Heere niet te brede zijnde/
dat hy de eeuwerdichz zijnder recht-
ueerdicheyt heeft bewisen / steldt oock
beloften ende dreyghinghe daer hy om
onse herten met liefde der rechtueer-
dicheyt en haet der ongherechtichz te
beuangen. Want dewijle de ooghe on-
ses verstant so duyster is / dat zy nē
en can alleenlijc door de schoonheyt
des goets gheroert worden / soo heeft
onse genadichste Vader nae zyn goe-
dertierenheyt ons willen door de soe-
ticheyt der bergeldinghe trecken om
hem lief te hebben / ende te begheeren.
Daerom vercondicht hy dat de loon
der deuchden by hem verwaert wordt/
ende dat die niet en sal te bergeefs ar-
beyden die zynen geboden ghehoor sāt
is. Hier en teghen vercondicht hy niet
alleenlijc dat de ongerechticheyt booz
hem veruloect is / maer oock dat se niet
en sal ongheskrift wesen: want hy sal
selue de berachtinge zijnder maesep
swaken. Ende op dat hy ons allezins
vermane / soo beloeft hy de ghehoor-
saemheyt der ghener die zyne ghebo-
den houden / te loonen met seggenin-

ghe des teghenwoordigen leuens / en-
de met de eeuwighe salicheyt: ende de
ouertreders dreycht hy niet ellenichz
des teghenwoordighen leuens / ende
niet de straffe des eeuwichen doots.
Want dese belofte / Wie dit doet / die
sal daer in leuen: item die dreyghinghe
die daer mede ouer een comt / De ziele
die sondicht / sal steruen / dese twee zyn
sonder twijfel van toecomenden ende
oncyndelijken leuen ofte doot ghe-
sproken. Hoewel so waer de goetwil-
licheyt ofte toornicheyt Godts gemel-
det wort / daer wort het eeuwighe leuen
onder zyn gōste ofte het eeuwighe ver-
derf / onder zynen toorn veruact. En-
de der seggeningen ende veruloeckingen
des teghenwoordighen leuens / wort
een groot gheral in de wet verhaelt.
Ende in de beuestinghen ende betuy-
ghinghen der straffen wort de groote
supuerheyt Godts gesien / de welcke
gheen ongherechticheyt en can lyden.
Maer in de beloften wort niet alleen-
lijc zyn ouer groote liefde tot de recht-
ueerdicheyt (de welcke hy niet en can
ongeloot laten) maer oock zyn won-
derlijcke mildicheyt ende goedicheyt
bewisen. Want dewijle wy ons seluen
met al wat wy hebbe / zynner maesep
schuldich zyn / soo eyscht hy van ons
niet seer goeden rechte al wat hy ons
gebiedt. Ende de betalinge der schult
en verdient niet vergolden te worden.
Daerom laet hy zyn recht baren / als
by onsen dienste welcke wy schuldich
zyn / loō beloeft. Wat boozdeel ons de
beloften in haer seluen doen / dat is
eensdeels gheseydt / ende sal eensdeels
te zijnder plaetse wederom beter ver-
claert worden: tot dese teghenwoord-
ghe handelinghe is het genoech te we-
ten ende ouerleggen / dat de rechtueer-
dicheyt ons wort door de belofte son-
derlinghe aenghelesen / op dat wy te
sekerder weten hoe seer hem haer on-
derhoudinghe bejaecht: ende wederom
dat de beuestighen ende betuyginghen
der straffen / zyn tot meerder veruloec-
kinge der onrechtueerdicheyt gheset /
op dz de sondaer door de soetichheit der
sonden. Dronckich zijnde / het oordeel

Leut. 18.
a. 5.Ezec. 18
a. 4. ende
c. 29.Leut. 26.
a. 4.
Deu. 28
a. 1.

des wetgheueers dat hem bereydt is / niet en verghete.

¶ Nu dat de Heere willende eenen regel der volmaecker rechtuerdicheyt gheuen / heeft alle de deelen daer van onder zijnen wille gheseldt / daer in wort ons te kennen gegeuen / dat hem gheen dinc aenghenamer en is / dan ghehoorzaamheydt. Het welcke wy moeten dies te neerstigher aenmercken / om dat de stouticheydt des menscheijcken verstants / soo seer is gheuegen tot menigerley gedichte godsdiensten om Gode daer mede te behagen. Want dese ongoddelijcke gheueghenheit tot de religie / dewijle zy natuerlijck is in des menschen herte geworteld / heeft haer seluen in alle euen geopenbaert / ende openbaert haer oock nocht te werten / dat de menschen altijts begeeren buyten Godts woort enen middel te dichten om rechtuerdicheydt te ghecrighen. Hier wt gheschiedt dat onder de goede wercken diemen ghewoonlijck rekent / de gheboden der Wet de minste plaetse hebben / ende de ontelijcke hoop der menscheijcker gheboden / by nae de gantsche plaetse beslaen. Maer wat heeft Moses anders willen doen / dan sulcke boose begheerte verhinderen / doen hy nae de vercondinghe der Wet / het volck aldus aensprack / Tenmerct ende hoort al wat ick u ghebede / op dat het u wel gae ende uwen kinderen nae u inder eenwicheydt als ghy sult gheuen hebben / dat voer uwen Godt goet ende behagelijck is. Doet alleenlijck dat ick u ghebede : en doet daer niet toe / noch en neemt daer niet af. Ende te horen doe hy betuycht hadde dat dit haer wijsheydt ende verstandt was voer de ander nacen / dat zy oorzaken ende rechtuerdicheden / ende ceremonien hadde banden Heere ontfangen : soo seyde hy daerby / Bewaert dan u seluen ende uwe ziele sochsaldigh / en verghet de woorden niet die uwe ooghen gheuen hebben / ende dat die niet te eenighen tijde wt uwe herte en ontullen. Woerwaer dewijle Godt te horen sach / dat de Israeltiten

niet en souden rusten na dat zy de wet ontfangen hadden / maer souden bouen dien soecken nieuwe rechtuerdicheden boort te hengen / waert dat zy niet strengelijck wederhouden en worden : soo vercondicht ende betuycht hy dat de volmaecker rechtuerdicheydt is in de wet begrepen. Hier voer behoorden zy wel seer sterckelijck wederhouden te zijne : nochtans en hebben zy hem seluen van de stouticheydt die hen soo seer verboden was / niet onthouden. Ende wat ist van ons : voerwaer wy zijn oec doot dat selue woort verboden / want dit heeft sonder twijfel een wicelijck plaetse / dat de Heere de volmaecte leere der rechtuerdicheyt heeft zijner Wet toegheschreuen. Ende wy nochtans daer mede niet te vrede zijn / de arbeyden onghegeschickelijcken seer om goede wercken de eene bouen de andere te dichten ende smeden. Dus dit ghebreck te beteren sal het een seer goede medecyne zijn / dat wy altijds denken / dat ons ee Wet is van Gode ghegheuen / de welcke ons soude de volmaecker rechtuerdicheydt leeren : dat daer in gheen ander rechtuerdicheydt gheleert en wort / dan die met den reghele des godlijcken willes gemeten wort. Ende dat daerom te verghetens nieuwe goede wercken gesocht worden / om Gode te behagen / dewijle le zijn dienst is alleenlijck in ghehoorzaamheydt ghelegghen. Ja dat de oeffeninghe der goeder wercken die buyten de Wet Godts dwaelt / meer is een onuerdraghelijcke ontheplichinge der goddelijcker ende warachtigher rechtuerdicheydt. Augustinus seyde oock de seer wel met der waerheydt / als hy de ghehoorzaamheydt diemen Gode schuldich is / naemt sijn tijds een moeder ende verwaerster aller deuchden / sijn tijds een fonteyne ende oorspronck alles goets.

Maer als de Wet des Heeren ons sal verclaert zijn / dan sal het eerst bequaemelijck en niet meerder haucht beueflicht worden / dat ick te horen ba het ampt ende ghebruyck der Wet gehandelt hebbe. Maer eer wy beghin-

Deut. 12.
v. 28.

Deut. 4.
v. 7.

Lib. de d.
uit. De
cap. 1.
de bono
coniugal
corra ad
uerfariat
legis &
prophe
tariam.

nen een yeghelijck hooftstuck bysonder te handelen / is het nut eerst te weten het ghene dat dient tot de ghe- meyn kennisse daer van. Ten eersten moet het vast ende seker zijn / dat het leuen des mensches in de wet onder- wesen woort / niet alleenlijck tot wt- wendighe eerlijckheyt / maer oock tot inwendighe ende gheestelijcke recht- uerdicheydt. Het welcke niemandt en can verfaecken / maer woort nochtans van weynighen wel aenghemerckt. Ende dit gheschiedt om dat zy op den Wetgheuer niet en sien / nae wiens aerdte ende natuer de Wet oock moet gheacht woorden. Ist dat een Coninck niet een mandament verbiedt te hoere- ren / doot te slaen ende te stelen : ick bekenne dat de ghene die alleenlijck de begheerte tot hoereren / doot slaen ofte stelen heeft in het herte ghehad / ende niet sulcx ghedaen en heeft met wt- wendigghen wercke / niet en can niet de straffe beswaert woorden / die in sulck een mandament is verordent. Want dewijle de boozkeninghe eens sterfe- lijcken Wetgheuers / haer niet booz- der en bestreckt dan tot wtwendighe eerbarheyt / soo en woorden zyne ge- boden niet ouerghetreden / ten zy dat die boose wercken bedriuen woorden. Maer Godt booz wiens ooghen geen dinck en is verborghen / ende die niet soo seer en draecht nae den wtwen- dighen schijn / als nae de supuerheyt des herten / heeft onder het verbodt der hoererie / doot slaechs / ende diefte / oock de oncuysche begheerte / toornicheydt / haet / eens anders goet begheeren / be- droch / ende al wat sulcx is / verboden. Want dewijle hy een gheestelijck wet- gheuer is / soo en spreekt hy niet min tot de ziele / dan tot het lichaem / nu is toornicheyt ende haet een dootdinsch der ziele : quade begheerte ende gieric- heyt is diefte : oncuysche begheerte is hoererie. Yemant mochte seggen / We wetten der menschen gaen oock den raet en den wille aen / ende niet an- tonische gevallen. Ic bekene dat maer sulcken raet ende wille als die tot het werck is wt gecomen. Sy aenmercke

met wat herte een yeghelijcke daet ge- schiet is : maer zy en onder soecken de verborghen ghedachten niet. Waerom sal hem ghenoech ghedaen woorden / als alleenlijck de handen onthouden woorden van ouertredinge. Maer hier en teghen dewijle de Wet Godts is onsen zielen ghegheuen / soo is der zie- len dwanc ende wederhoudinge booz- nemelijck noodich tot de rechte onder- houdinghe deser Wet. Maer de ghe- meyn man / als hy de verachtighe der Wet ooc alderseerst bedect / soo boecht hy de ooghen / hoeten / ende handen en alle deelen des lichaems / tot ernighe onderhoudinghe der Wet / ende heeft daer en tusschen het herte van alle ge- hoozsaemheyt seer biezende / en meyn- ghenoech gedaen te hebben / als hy het wel booz de menschen verborghen hout dat hy booz de ooghen Godts doet. Sy hoorē / Ghy en sult nē doot slaen / ghy en sult gheen ouerspel doen / ghy en sult niet stelen : zy en trecken gheen sweert tot doot slaen / zy en vermengen haer lichaem met gheene hoeren / zy en steken hare hande aen niemants goet. Dit alle doen zy wel dusuerre / maer haer herte is vol doot slaechs / zy bran- den doot oncuyscheydt / een yeghelijck goet aensien zy met cromme ooghen / ende verslindent niet degheerte. Soo ghebzeckt hen nu noch dat het booz- neemste is in de Wet. Ic bidde v / waerwt comt sulck grof onuerstand / anders dan om dat zy den Wetgheuer achterlatē / de rechtuerdicheyt boe- ghen nae haer vernuft : Wese weder- spreekt Paulus sterckelijc / betuygen- de dat de Wet gheestelijc is : waerme- de hy te kennen gheeft / dat zy niet al- leenlijck en eyscht de gehoozsaemheyt der ziele / ende verstandt ende wille / maer wil oock Engelsche supuerheyt hebben / die van alle onreynicheyt des vleeschs afgewassen zijnde / niet an- ders van Gheest en smake.

Als wy segghen dat dit de meynin- ge der Wet is / so en brengen wy geen nieuwe wtlegginghe voort wt ons setuen / maer volghen Christus na / de welcke de beste wtleggher der wet is.

P ij Want

Rom. 7.
c. 14.

Mat. 5. c
z 1. ende
b. 24. en
g. 43.

Want doen de Phariseen hadden den volcke een berkeerde meynunge ingegheuen/te weten/dat die de Wet volbrachte/die niet wtwendighen wercke niet teghen de wet en dede:so straft Christus dese seer schadelijcke dwalinghe/ende betuycht dat een wijs en tusschenlijck aensien/is hoererie beooguen:dat den broeder hateren/is dootslaen:Want hy mackte des oordeels schuldich/die alleenlijck in het herte hebben toornich gheweest: ende schuldich des vaders/die murmurende ofte grimmende eenighe verbolghentheydt des herten bewisen hebben:ende schuldich des helsen byers/die niet lasteren en quaetspreken zijn tot opbare toornicheyt voortghebooken. Die dit niet en hebben ghesien/die hebben gedicht dat Christus is een ander Moses/te weten/ een gheuer der Euangelischer Wet/die het ghebreck der wet Moses soude veruult hebben. Hier wt comt dat ghemeyn gheuoelen van de volcomentheydt der Euangelischer wet/te weten/dat die deel meerder ende grooter zy dan de oude wet Moses: welck gheuoelen beelsins schadelijck is. Want hoe onweerdichlijck de wet Godts daer door versmaect wort/dat sal wt Mose selue openbaer worden/als wy hier na sullen de gheboden ter somma brengen. Het soude boozwaer hier door schijnen dat de heylicheydt der ouder baderen niet herren zy gheweest van hypocrisie ende gheueynsheydt: ende wy worden daer door afgeheylt van den eghigen reghel der rechtuerdichz. Dese dwalinge can seer lichtelijck wederleyt worden/te weten/dat zy meynen dat Christus wat toegebaen heeft tot der wet:daer hyse doch alleenlijck heeft tot hare gheheelheydt wedergebracht/de selue beuellinghe ende supuerende van de leughenen ende van den suerdeessum der Phariseen/waer door zy besmet ende ontreynticht was.

8 Wy sullen ten tweeden aenmercken/dat althit meer is in de gheboden ende verboden begrepen/dan de woordt:en:het welcke nochtans moet alsoo gematicht zijn/dat wijs niet en

bugghen ghelijck eenen loyen reghel herwaerts ofte ginswaerts/waer hen wy willen. Want sommighe macken door dese onmatighe vryheydt/dat de autoriteydt der wet by sommighe menschen cleyn gheacht wort/ende dat sommighe de hope van de wet te verstaen/laten vallen. Waerom ist dat het mogelijck is/soo moeten wy eenen wech gaen/waer door wy niet rechten ende vasten ganghe/for den wille Godts gheleyt worden. Men moet (segghe ick) ondersoeken hoe wijs de wtlegginge moet buyten de pilen der woorden gaen: op datmen sie dat niet eenich aenhangsel wt menschenlijcke wtlegghinge en wort tot de wet ghedaen/maer dat de supuer ende openrechte meynunge des wtgeuers wort ghetrouwelijck verclaert. Het is boozwaer by na in alle geboden soo openbaer dat een deel booz het geheele gestelt wort/dat de gene die de meynunge ende het verstant der wet wilde vernouwen/na luyt ende wtgeuen der woordt/soude niet rechte bespot worden. So ist dan opbaer/dat de nuchter wtlegghinge der wet haer boozder bestrect/dan de woorden:maer hoe veel zy haer boozder bestrect/dat blijft duyfster/ten zy datme enige mate seten. Soo achte ic dan dat de beste mate sal wesen/datmen de wtlegginge der wet schicke nae de oorsaecke der wet:bodt aenmercke waerom het ghegeuen zy. Exempel/Alle ghebodt is om te beuelen ofte om te verbieden/van beyden sullen wy terstondt het rechte verstant ende de waarheyte hebben/ist dat wy de oorsaecke en het eynde aensien. Ghelijck het eynde des vijfften ghebots/is datmen die moet eere gheuen/dien Godt eere toeschrijft. Soo is dan dit de somma des gebots/Wat het recht ende Gode behagelijck is/dat wy die eere dien hy eenige hoochz heeft ghegheuen: ende dat de verachttinghe ende versmadinghe der seluet/grouwelijck is booz Godt. De oorsaecke des eersten gebots/is op dat Godt alleen gheert worde. Soo sal dan de som-

sonna deses gebots wesen / of de wa-
 rachtige godsalicheyt / dat is / de cere
 ende dieft zijnder godtheit / hem aen-
 ghenaeem is: ende dat de godloosheyt
 grouwelijc is / voor hem. Alsoo soet-
 men in een pegelijc gebot aensien waer
 van daer in ghehandelt wort: daer na
 moeten men het eynde soeken / tot dat me
 bint wat de Wet geuer dat: eygentlijc
 betuycht hy te behagen ofte nuthagen.
 Ende ten eynde van daer voort argu-
 menteren tot het gene dat daerteghen
 is / op dese wijse / Jst dat dit Gode
 behaecht / soo behaecht hy het contra-
 rie dat daer tegen is: item / Jst dat dit
 Gode nuthaecht / soo behaecht hem het
 contrarie: Jst dat hy dit ghebidt / sod
 verbiedt hy het contrarie: Jst dat hy
 dit verbiet / so gebiedt hy het contrarie.
 Dat nu wort duysserlijc aengeroert
 dat sal in het wellegghen der geboden /
 seer elier worden door de oeffeninghe.
 Daerom ist genoeg hier aengheroert
 te hebben / anders dan dat wy dat
 laetse dat wy gheseydt hebben / moe-
 ten beuestighen / het welcke mogelijk
 anders niet en soude verstaen worden /
 ofte verstaen zijnde / int eerste aensien /
 breemt schijnen. Wat wy gheseyt heb-
 ben dat in de ghebedinghe des goeden
 werck / het quade dat daer tegen strijft
 verboden wort / dit en is niet noodich
 beuesticht te worden / want daer en is
 niemant die het niet toe en laet. Ende
 dat de goede wercken gheboden wor-
 den als de quade verboden worden /
 dat wort van het ghemeyn oordeel
 der menschen gheeren aenghenomen.
 Het is oock ghemeyn dat de deuchden
 ende goede wercken worden aenghe-
 presen / als de sonden ende ghebreken
 die daer teghen zijn / verdoemt worden.
 Waer wy eysschen wat meer dan dese
 wijzen van speken beduyden. Want
 hy deucht die den ghebreke ofte der
 sonde contrarie is / verstaen zy meest
 de afsatinge ende schouwinghe des sel-
 uen ghebreck ofte sonde: maer wy seg-
 ghen dat se hoorder streckt / te weten /
 tot contrarie daer. Daerom in dit ge-
 bodt / Ghy en sult niet doot slaen / en
 sal het ghemeyn gheuoelen der men-

schen niet anders aenmercken / dan
 datmen moet hem seluen van quaet
 doen ende begheerte tot quaet doen /
 onthouden. Waer ick segge dat bouen
 desen / daer oock in verlaet is dat wy
 moete onses naesten leue helpen waer
 wy connen. Ende op dat ick niet en
 schijne sonder reden te spreken / so be-
 uestighen ick dat ick gheseydt hebbe / al-
 dus / Godt verbiedt ons onsen broeder
 onghelijc ende hinder te doen / om dat
 hy wil dat wy onses broeders leuen
 lief ende weerdt hebben: soo eysscht hy
 dan oock mede die wercken der liefde
 die tot behoudinghe onses broeders
 moghen ghedaen worden. Ende alsoo
 machmen sien dat alrjts het eynde des
 ghebodts ons toont / al wat wy daer
 geboden ofte verboden worden te doe.

Ende waerom Godt alsoo ghelijc
 met halue geboden meer heeft zinnen
 wille betreckent dan claerlijc wtge-
 druckt / moghen vele redenen hy ghe-
 bracht worden / maer dese behaecht my
 meest / te weten / dewijle het vleesch al-
 tijts arbeijt om de schandelijcheit der
 sonde schoon te maken / ende niet cle-
 ijcker boozwendinghen te bedecken /
 en zy dat men se mach niet den hande
 tasten / soo heeft Godt het gene dat in
 eenen pegelijcken aert der ouertredin-
 ge het booste ende schandelijcheit was /
 als een exemplaar booz oogen gestelt /
 om dat ooc onse ooren soudent daer van
 verschicken / op dat hy also mochte te
 meerderen grouwel ende haet in onse
 ziele drucken. Dit bedriecht ons dick-
 mael in de wederlinge ende ouerleg-
 ginghe der sonde / te weten / dat wijse
 cleynne maecte als zy eenichsins bedect
 zijn. Dese bedriegherie neemt ons de
 heere wech als hy ons leert alle son-
 den tot dese hooftstucken brengen / de
 welcke seer wel voor oogē seilen wat
 grooter grouwelijcheit in eenen pe-
 gelijcken aert der sonde is. Een pel-
 tooznicheyt ende haedt en woorden
 niet booz seer grouwelijc quact ghe-
 acht als zy met hare namen ghenaeemt
 worden: maer als sy ons onder den
 naem des doot slaechs verboden wor-
 de / so verstaen wy beter hoe grouwelijc

zy door Godt zijn door wiens steim-
me zy onder so grouwelijcke boosheyt
gheueken worden. Ende door zijn
oordeel beweert zy zynde/ leeren wy de
swaricheydt der sonden die ons te do-
ren licht sekenen/ nu beter ouerlegge.

En derden moeten wy oock aen-
mercken waerom de Wet in twee ta-
felen ghegeuyt wordt: de welcke niet
sonder oorsake dickmael ghemeldet en
worden/ ghelyck alle rechtuerstandige
sullen oordeelen. Ende de oorsake is so
seer door ooghen / dat zy ons in dese
sake niet en laet twijfelen. Want Godt
heeft zijn Wet in twee deelen in de
welcke de gantsche rechtuerdicheydt
veruuet wordt/ alsoo ghegeuyt/ dat het
eerste deel de wercken der religie die
sonderlinghe tot zynen dienst dienen/
en het ander deel de wercken der liefde
die men zynen naesten schuldich is/
begrijpt. Het eerste fondament der
rechtuerdicheydt is doorwaer de dienst
Godts: als dese verdozen is/ soo zijn
alle de andere deelen der rechtuerdic-
heyt ghelijck gheboeken ende geschen-
de stucken eens gescheurden ende ver-
uallen huys. Want wat rechtuerdic-
heyt wilt ghy het achten/ dat ghy de
mensche niet en quet met stelen ende
roouen / ist dat ghy daer en tusschen
door schandelijcken kerckroof de ma-
iesteydt Godts van zijn eere berooft:
ofte dat ghy uwe lichaem niet hoererie
en ontreynicht/ ist dat ghy den hey-
lighen naem des Heeren ontheuytlich/
door uwe lasteringen: of dat ghy gee-
nen mensche en vermoort/ ist dat ghy
arbeyt de gedachtenisse Godts te niete
maken. Daerom sonder religie roemt-
men te vergeefs van rechtuerdicheydt:
ghelijc of yemant een getronct lichaem
dat sonder hooft is/ wilde tot tierlijc-
heyt vertoonen. Ende de religie en is
niet alleenlijc het hoogstnemste deel der
rechtuerdicheydt/ maer is oock de zie-
le daer van/ waer door zy gheheel ghe-
sont ende leuendich is. Want de men-
schen en onderhouden onder malcan-
deren de gerechticheydt ende liefde niet
sonder de breefe Godts. Daerom seg-
ghen wy dat de dienst Godts is het

begin ende het fondament der recht-
uerdicheydt / om dat sonder dien alle
gherechticheydt/ kuyfcheydt ende matie-
heyt die de menschen onder malcan-
den ghebuycken/ ydel is ende ondu-
gheden door Godt. Wy segghen dat
de dienst Godts is de fonteyne ende
de gheest der rechtuerdicheydt: om dat
de mensche daer sot leeren met ma-
ticheydt ende sonder quaet doen onder
malcanderen leuen / als zy Godt als
den richter des rechts ende onrechts/
eere ende breefen. Daerom onderwijst
hy ons in de eerste tafel in der gode-
licheydt/ ende in de eygene wercken der
religie/ met de welcke zijn matseystet
moet gheert ende ghedient zijn: in de
ander tafel leert hy hoe wy door de
breefe zyns naems ons behooren te
dragen tegen de menschen. Hiero heeft
onse Heere (ghelijc de Euangelisten
verhalen) de gantsche Wet ter somme
in twee hooftstucken veruuet/ te weten/
Dat wy sullen Godt lief hebben sot
gantscher herten / sot gantscher ziele
ende sot alle onse cracht: ende dat wy
onsen naesten sullen lief hebbē als ons
seluē. Hier siet ghy hoe hy bā twee dee-
len daer in hy de gantsche Wet beslypt/
het een Gode / en het ander den men-
schen toeschiet.

Maer hoewel de gantsche Wet is
in twee hooftstucken begrepe/ so heeft
nochtans onse Heere om alle ontschal-
dinge wech te nemen / willen bree-
den met thien geboden verclaren al wat
tot zijnder eere ende breefe/ ende liefde
dient / ende wat de liefde aengaat die
hy ons heeft beuolen tot de menschen
om zynen wille te hebben. Het en is
niet quaet noch onnut/ datmen arbeyt
om te weten hoe de geboden ghegeuyt
worden/ soo verre men gedachtich is/
dat het sulc een sake is / in de welcke
een yeghelijck mach vryelijc oorde-
len / ende om der welcker wille men
niet en moet tegen de gene die anders
ghewoelen/ strydt voeren. Wy moessen
doorwaer dit nootd/ seckelijc aenroe-
ren/ op dat de deelinghe der geboden/
welcke wy hier sullen settē/ niet van
de Lesers bespot ofte verwondert en
worden/

Mat. 23
Luc. 10
Mat. 23

woorde/ghelijck of 3p nieuw ofte coztz
ghenonden ware . Dat de Wet is in

thien gheboden gheleyt / dat is sonder
twijfel / dewyle het dicamael door de
autocept Gods betuycht is . Daer-
om en heeft men gheen geschil van den
ghetale / maer van der deelinge der ge-
boden. Die de gheboden alsoo deelen/
dat 3p day gheboden der eerster tafel
toeschrijven / ende de andere seuen in
de tweede tafel brengen : van die wort
het gebot bande beelden wtgewischt/
ofte ynniers onder het eerste verbor-
gen / hoewel het nochtans sonder twij-
fel is bescheydelyck van den Heere als
een sonderlyck ghebodt gheset . Ende
het thiende ghebodt van des naesten
goet niet te begheeren / spijten ende
deelen 3p onbequamelyck in twee. En-
de oock heeft dese wyse van deelen der
eerster ende supuerder ghemeynte on-
bekent gheweest / gelijck wy weynich
hier nae sullen sien. Andere stellen met
ons viere hoofstucken in de eerste ta-
fel / maer in de plaetse des eerste hoof-
stuck / setten sy de belofte sonder ghe-
bodt. Maer dewyle ick verstaec dat by
Mosen thien woorden gheset zijn /
voor thien gheboden (ten 3p dat my
crachtichlyck anders bewesen worde)
ende dewyle icker euen soo vele sie met
seer goede ordeninghe gheset / soo
wil ick hen haer gheuoelen laten / ende
volghen dat my best dunct : te weten/
dat het gene daer van 3p het eerste ge-
bodt maeken / 3p als een voorrede op
de geheele Wet / ende dat dan daer nae
volghen vier gheboden der eerster / en-
de sesse der tweeder tafel / in sulcker
orden als 3p verhaelt worden . Dese
orde linge leert Digenes sonder twist
ofte gheschil / ghelijck of 3p te zinnen
tijde alomme aengecomen ware . En-
nus schryuende tot Bonifacium : de
welcke de gheboden tellende / dese or-
den houdt / dat men den eenigste Godt
met ghehoorzaamheydt in der religie
diene / dat men gheenen afgodt en di-
ne / ende dat men den naem des Heeren
niet ghelijck en ghebruycke : dewyle hy
van het ghebot des figuerlijcken sab-

baths besyden ghesproken hadde. De 11. b. 2.
ander eerste deelinge behaecht hy wel quest.
erghens / maer om een oorsaecke die
veel te licht is : te weten / dat in het ge-
tal van dzye (alfinen in de eerste tafel
dzye geboden stelt) de verborghentheydt
der Wyreulicheydt beter verclaert
wordt . Hoe wel hy in de selue plaetse
n3 en verswicht dat anders onse deel-
linge hem beter behaecht. De autoor
des onuolmaecten werck in Mattheu /
geuoelt oock met ons. Iosephus stelt
in eene vegelijcke tafel vijf gheboden /
ende dat sonder twijfel wt een ghe-
meyne gheuoelen zijns tijds. Maer
dit is teghen reden / dewyle daer door
het onderscheydt der religie ende der
liesde bermenigt wort : ende wort oock
weder leyt door de autocept des Hee-
ren / de welcke in Mattheo het ghebot
van de ouders te eeren / verhaelt onder
de gheboden der tweeder tafel. Laet
ons nu Godt selue hoozen spreke / met
3yne eyghene woorden.

Mat. 19
c. 10.

Dat eerste ghebodt.

• Ic ben de Heere uwe GODD,
die v wt Egypten landt , wt
den diensthuysse hebbe wtghe-
leydt: Ghy en sult gheene an-
dere Goden hebben voor mijn
aenschijn.

Daer en is niet een gheleghen of
men de eerste woorden alleen op hen
seluen leest / ofte dat men acht een deel
des eersten ghebodts te zijne : soo ver-
re alfinen toelaet datse zijn als een
voorrede op de gheheel Wet. Ten eer-
sten moet men in de insettinge der wet-
ten toetsen / datse n3 terfont door ver-
achtinge te niet en worden. Daerom
hoort Godt sonderlinghe zijn Wet
die hy wilde insette / dz haer maesteyt
niet veracht en worde / en ghebruyck
dwyerley middelen om die te beuefliche.
Want hy schryft hem seluen toe de
macht en het recht om te gebiedē / waer
mede hy het wtuercozē volc noot sake-
lijck verbindt om ghehoorzaam te 3yne.

19 iij

19

Dilgen.
in Exod.
lib. 3.

Hy vercondicht oec de belofte der genade/waer mede hy het selue volck loct ende treet tot oeffeninge ende neerscheit/tot heylicheit. Ende hy verhaelt zyne weltdaet/waer mede hy den Joden haer ondancbaerheyt bewijst / ten zy dat zy hen seluen dragen gelyck het zynen goedicheit betacnt. Onder den naem / Heere / woort de macht ende be- hoorzicheit heet schappte betceekent. Ist dat alle dinghen van hem comen/ ende in hem staen / soo is het oec recht dat se alle tot hem gheschict worden / gelyck Paulus seyd. Soo worden wy dan door dit woort / Heere / oueruloe- dieghelyc vermaent dat wy moeten ons seluen onder zyn loct beuenen. Want het sonde ongheschicht ende onbetame- lyck zyn / dat wy souden willen wisc- ken dan onder de heerschappe deses Heeren/buyten den wipcken wy niet en connen zyn.

Rom. II
d. 36.

14 Als hy heeft te kennen gheghen dat hy die is / die de macht en het recht om te ghebieiden heeft / ende dien men gehoorzaemheyt schuldich is : soo loct hy se oock met soetheit / betayghen- de dat hy de Godt der Ghemeynte is / op dat hy se niet en schijne alleenlyc door den noot tot hem te trecken. Wat in dese wyse van spreken / is een on- derlinge aentient ende ouerencoringhe begrepen / de welcke in dese belof- te verclaert is / It sal haer Godt zyn / ende zy sullen mijn volck zyn. Waer wt Christus bewijst dat Abraham / Isaac ende Jacob leuen / om dat Godt betuycht dat hy haer Godt is. Daerō zijn dese woorden so veel als of hy aldus sprake / Ick hebbe v wtuercoren my tot een volck / om niet alleenlyc in dit teghemoordighe leuen v goedt te doen / maer oock om de salicheit des ewighen leuens te geuen. Waerom hy dit seyt / dat wy in vele plaatsen in de Wet betceekent. Want dewyle de Heere ons geueerdicht dese barmher- ticheit te doen / dat hy ons onder zyn volck rekent / soo verbiest hy ons (seyt Deu. 7. a 6. en 14. Moyses) om hem tot een sonderlyck en heyligh volck te zyne / ende op dat wy zyne geboden bewaren. Hier wt comt

Jere. 31
f. 33.
Mat. 22
d. 32.

Deu. 7. a
6. en 14.
a. 2. ende
26. d. 18.

desse vermaninge / Weest heyligh / waer ick ben heyligh. En wt dese twee comt a. 2. die betuyginghe die hy den Propheete gelesen wort / Een sone eert zyne vader / ende eē dienstknecht zynen heere. 6. Ist dat ick uwe heere ben / waer is de breeke / ende ist dat ic uwe vader ben / waer is de liefde.

Daer nae verhaelt hy zyne weltda- den / door de welcke wy moete dies te crachtichlycker beweect worden / om dat oock onder de mensche de ondan- baerheyt so grouwelycke sonde is. Hy vermaende doen het volck wel van een versche weltdaet / maer de welcke sou- de oock hy de nacomers crachtich wes- sen / dewyle zy door haer wonderlycke grootheyt weerdich is / in der eeuwig- heit ouerdacht te worden. Ende bou- desen is zy zot bequaem tot de tegen- woordighe sake / want de Heere gheest te kennen dat zy tot die ellendighe dienstvaerheyt berloft zyn / om dat zy hem haeren verloffer souden niet bli- moedige gehoorzaemheyt dienē. Ende op dat hy ons alleenlyc in zynen wa- rachtighen dienst behoude / soo plecht hy hem seluen niet sekere tucien ende namen te verciere / met de welcke hy zyn heylige godtheit van alle afgode ende gedichte goden / onderschept / ende also besluyt hy ons als in eenighe tra- lien / op dat wy niet herwaerts ende ginswaerts zot en dwalen / ende licht- ueerdichlyc eenigen nieuwen godt en dichten / ist dat wy den leuendighen Godt verlatende / eenē afgode oprech- ten. Hierom als de Propheeten willen Godt eygentlic betceekenē / so belee- den en besluytē zy hē met dese trecke- nen / met de welcke hy hem seluen den Israelischen volcke gheopenbaert hadde. Want als hy genaemt wort de Godt Abrahams / ofte de Godt Isra- el / en als hy in den Jerusalemē tē- pel tussche de Cherubim geselt wort / dese ende dier gelijcke wijzen van spre- ken / en binden hem niet aē een plaetse / noch aē een volck / maer zyn alleenlyc godt saligen te houden staende / op dien Godt / de welcke door dat verbonde dat

Exod. 3
v. 6.
Amos. 1
a. 2.
Hab. 2.
d. 8.
Psalm. 90
a. 2. ende
99. a. 1.

dat hy met den volcke Israel heeft ge-
maect / hem seluen heeft alsoo voor
ooghen ghestelt / dat het gheenins ge-
oofte en is van sulcke gedaente af te
wijcke. Maer dit moet nochtans vast
blijuen / dat de verlossinghe daeró hier
gemeldet wort / op dat de Jode te blij-
moedtycker ien seluen tot Godt be-
seluen aentrect. Ende op dat wy niet
en dencke dat dit ons niet aen en gaet /
so moeten wy annemcken dat die diest-
baerheyt des volck Israel in Egypte /
zy een voorbeeldt geweest der gheeste-
lycker geuanknisse / in de welcke wy
alle worden geuangen ghehouden / tot
dat die hemeliche verlosser ons door
de cracht zyns arms verlosse / ende in
het rijke der byzheyt breuge. Daer-
om gheijc Godt zyn volc voortijden
tot die onuerdrageliche dienstbaer-
heyt daermede sy verdruet ware / ver-
lost heeft / doen hy se wilde wederom
versamelen om sinen naem te dienen:
alsoo oock dien hy te desen tijde be-
tuycht dat hy haer God is / die be-
uurt hy alle van die doodelycke inacht
des Satans / welcke niet die lichame-
liche was afgebeelde. Daerom moet
een peghelijck in zyn herte ontfeken
worden / om na die Wet te hoozen / de
welcke hy hoort van den oppersten
Coninck ghecomen te zyne: want ge-
lyck alle dinghen van hem haren oors-
pronck nemen / alsoo betamet oock dat
sy alle haer eynde tot hem schicken en-
de: beweghen. Daer en is segghe ick
niemandt die niet en behoort ghetroc-
ken te worden om dien Wetgheuer
aen te nemen / om des welckes ghe-
boden te onderhouden / hy hem seluen
verstaet sonderlinghe wiuercozen te
zyne: ende door des welckes mildic-
heyt hy ouerloedicheyt alles goedts
en de eerlycheit des ewigen leuens
verwacht: ende door wiens wonder-
like cracht en barmherticheit / hy he
seluen bekent wt den mont des doots
verlost te zyne.

16 Als hy nu de autoriteyt zynder
Wet gesundert ende beuolicht heeft /
so geeft hy het eerste gebod / te weten /

Dat wy gheen vreemde Goden
en sullen hebben voor zyn
aenschyn.

Het eynde deses ghebodts is / dat
Godt wil alleen in zyn volck de op-
perste zyn / ende zyn recht ghantsche-
lyck ghebruycken. Op dat dit ghe-
schie / soo gebiet hy / dat alle godtloos-
heyt en supersticie / daer door de eerlyc-
heyt zynder godtheit gemindert ofte
verdruyft wort / verre van ons zyt
ende om der seluer oorsaken wille be-
uurt hy ons dat wy hem niet warach-
tige godtsalicheit in heylicheit dienen
ende aanbieden. Ende de eenuoudic-
heyt der woorden / geeft dit byna wt.
Wat wy en connen hem niet voor on-
sen Godt hebben / sonder ooc mede aen
te nemen dat hem eyghen is. Daerom
als hy ons verbiedt vreemde goden te
hebben / daermede geeft hy te kennen /
dat wy niet en moeten eenighen ande-
ren toeschrijven / dat hem eygentlyck
toe comt. Ende hoe wel de dinghen
die wy Gode schuldich zyn / ontelijc-
ke vele zyn / soo worden sy nochtans
niet onbegamelijck tot vier hoofstuc-
ken gebracht. Te weten / tot Aenbid-
dinghe (waerby ooc als een aenhang-
sel de geesteliche gehoorzaamheyt der
consciencie is) Betrouwinghe / Aen-
roepinghe / ende Dancksegginghe.
Aenbiddinge name ick die eere die hy
een peghelijck doet als hy hem heeft
onder zyn hocheit onderworpen.
Daerom en make ic niet sonder oorsa-
ke een deel daeran / dat wy onse con-
sciencie onderworpen onder zyn Wet.
De Betrouwinghe is de gerusticheit
waer door wy in hem gerust zyn / door
de bekenninge zynder deucht en cracht:
als wy alle wijsheyt / rechtuerdic-
heyt / moghentheyt / waerheyt ende
goetheit in hem settende / ontfemen
door zyn ghemeynschap alleen ghe-
luckich achten. Aenroepinghe is de
toelucht onser ziele tot hem als tot
de eenighe hulpe so warmer ons een-
ghe noot benaut. Dancksegginghe is
een danckbaerheyt / waer door de lof
alles goedts hem wort ghegheuen.

Gelijck Godt niet en ijt dat yet van desen soude eenigen anderen ghebaen worden / also gebiedt hy ooc datmen se hem alleen bewijse. Want het en is n3 genoech dat ghy v sellen van vzeemde goden onthoudt / ten 3y dat ghy v seluen aen desen eenigen Godt houdt: want dat pleghen sommige schandelijcke verachters te doe / diet booz het coztse achten / alle religien te bespotten. Maer de warachtige religie moet booz gaen / waerdoor de herten tot den leuenden Godt beweect worden / door des welckes kennisse sy begaest zijnde / mogen comē zyn maesteyt te verwonderen / hzeesen ende eeren / de gecnepnschap zijnder goeden aen te nemen / zyn hulpe alomme te soeckē / ende de grootheydt zijnder wercken te bekennen en louen / ghelijck dit in alle wercken des leuens het enige merck ende eynde moet zyn: ende dan salmen de supersticie en halsche religie schouwen / waerdoor de herten van den den warachtighen Godt afgeweken zijnde / herwaerts ende ghintwaerts tot menigerley goden verleydt worden. Daer om ist dat wy met den eenigen Godt te vrede zyn / so moeten wy gedencken dat bouen gheseyt is / te weten / datmen alle ghedichte goden moet herre verworpen / ende dien dienst welcke de enighe Godt booz hem seluen eyscht / niet splijten. Want het en is niet gheoorloeft een hayz van zyn eere te nemen / maer al wat hem eygen is / moet bi hem bliuen. Het woordt dat daer na volcht / Al oec mijn aenschijn / is tot vermeerderinge der onwerdicheyt / te wetē / dz Godt woordt tot yelourheyt verwekt so wanneer wy onse gedicht seilē stellē in zyn plaet segelijck of een oncerbaer wijs den querspeel der booz haers mans oogen brenge de / zyn herte meer verwekte ende ontsake. Dewijle dā Godt booz zyn te ghenwoordighe cracht ende gemade betuyche dat hy syne oogē hielt ouer het volck dat hy verzoen hadde / soo heeft hyse willen seerder van de boosheyt der afwijkinghe verschieken / vermanende dat sy niet en comen

nicuwe goden aennemen / daer hy niet selue een ghet upge ende aenschouwer sulcks kerckroofs en 3y. Want dese stoutichz vermeerderet haer godtloosheyt seer. dat sy achten dat sy in hare afwijkingen connen de oogen Godts bedrieghen. Maer hieteghen roept de Heere dat al wat wy bedencken / maken ofte sinnen / booz syne ooghen coemt. Daerom ist dat wy willen onse religie Gode aenghenacem maken / so / moet onse consciencie supuer zyn oock van de verborghenste ghedachten der afwijkinge. Wāt de Heere en eyscht niet alleenlijck dat zyn eere geheel ende ongheschendt bewaert wordē / door de wtwendige belijdinge alleenlijck / maer in syne ooghen / die het verborghenste des herten doosien.

Dat tweede ghebodt.

Ghy en sult v gheen beelde noch eenighe ghelyckenisse maken, der dinghen die bouen in den hemel zyn, ofte beneden op der aerde, ofte in het water dat onder de aerde is. Ghy en sultse n3 dienen noch eeren.

Gelijck hy in het eerste ghebodt 17 betuyecht heeft dat hy de enige Godt is / buyten den welcken men geene andere goden en moet dichten noch hebben: also vercondicht hy nu claelijcker hoedamich hy is / en met wat dienste hy moet gheert zyn: op dat wy niet en bestaen hem yet vleeschelijck toe te dichten. Soo is dan het eynde deset gebodts / dat hy synen rechten dienst niet en wil door supersticiense wijsen ende ghebuzucken laten onthepighen. Daer om in somma wil hy ons van vleeschelijcke onderhoudinghen (die onse dwacs versant / na zyn groucheyt Godt achtende / plecht te dichten) aantfchelijck wederroepen ende afstrecken: ende daerom onderwijst en de boecht hy ons tot synen rechten dienste / dat is / die geestelijck ende hem

hem ingheset is. Ende hy gheeft de
grootste sonde te kennen die in desen
dele geschiet / te weten / de wroden-
ghe afgoderie. Ende dit ghebodt heeft
twee oelen: In het eerste wort onse
stouticheydt ghedwongen / op dat wy
niet en bestaen Godt die onbegrepe-
lyck is / onsen gheuoelen te onder-
woopen / ofte door eenig ghebaente
boort oogen te setten. In het tweede
wort ons verboden eenighe beelden
aan te bidden / van godt dienste wege.
Daort vertelt hy in het corte alle ma-
nieren waermede hy plachte vā de on-
heylighe ende supersticieuse heydenen
afghebeeldet te worden. Wy de din-
ghen die in den Hemel zijn / verstaet
hy de Sonne / Mane ende andere ge-
sternten / ende mogelijck oock de vo-
gelen als de gesternt naemt. Dit
en soude ick niet aengheteeckent heb-
ben / hadde ick niet ghesien dat so na-
miche dat verslaen van de Enghelen.
Daerom gae ick de andere nauolgen-
de woorden deses ghebodts voort / by-
als die in henseluen openbaer ghe-
noech zijn. Ende wy hebben nu in het
eerste boeck claerlijck ghenoech ghe-
leert / dā alle sijnlijcke gedaente Gods
die de mensche dicht / gantschelijc strij-
den teghen de natuere Gods: ende dā
daerom so wanneer de beelde ende af-
goden voortcomen / de warachtige re-
ligie verdozen en vernieticht wort.

De dreyghinghe die daerby gestelt
wort / behoort geē cleyn cracht te heb-
ben om onse onuerstant wech te nemē.
Hy dreycht.

* of / ster-
ke / wāt
desse naē
wort hē
om der
stercheyt
wille ge-
geuen.

Dat hy is de Heere onse Godt,
een * Godt, een wreker, die
de ongerechtigheyt der Made-
ren besoecht in de kinderen
tot het derde ende vierde ghe-
slachte, in de ghene die synen
naem haten: ende doet barm-
herticheyt in duyssenden den

ghenen die hem lief hebben,
ende syne geboden bewaren.

Dit is soo veel als of hy seyde / dā
hy alleen die is op welcke wy moeten
sien. Ende op dat hy ons daer toe
bringe / so vercondicht hy zijn macht /
de welcke haer niet te verghieps noch
sonder straffen en laet verachten noch
vercleynen. Hier wort gheset de
naem Gods **EL** / de welcke beduyt
Godt: maer dewijle die naem coemt
van sterckheyt / soo en hebbe ick niet
ghetwijfelt dat oock te beduyden / ofte
in den text te setten / om den sin te be-
ster wt te drucken. Daerna naemt hy
hem seluen pelcers / als die geenē me-
degeselle en can lijden. Ten derden be-
tuycht hy dat hy sal een wreker zijn
zijnder mīesteyt ende eerlijcheyt / soo
yemandt die wil den creatueren ofte
den beelden geuen: ende dat hy sulcke
niet en sal met een corte ofte slechte
wreke wreken / maer dat sy sal tot de
kinderen ende neuen / ende der neuen
kinderen strecken / te weten / die haer-
der vaderen godtloosheyt sulle nauol-
ghen. Ghelijck hy oock zijn ewighe
barmherticheyt ende vriendelijcheyt
tot in vele nacomers bewijst den ghe-
nen die hem lief hebben / ende zijn Wet
bewaren. Het is Gode seer ghewoon-
lijck / dat hy hem teghen ons draecht
ghelijck een man tegen zijn wijf: wāt
die vereeninghe daer mede hy ons aen
hē verbint / als hy ons in den schoot
der gemeente ontfanght / acht hy als ee-
heyligh houwelijc / waerin onderlinge
trouwe moet wesen. Ende ghelijc hy
met alle wercken hem seluen bewijst
eenen ghetrouwen ende warachtigen
man te zyne / also eyscht hy wederom
van ons sulcke liefde ende cūtscheyt /
als een wijf schuldich is hare manne:
dat is / dat wy onse zielen noch den
duyvel noch der oncūtscheydt / noch
der booser begheerlijckheden des
bleeschs ouer en gheuen om hoererie
mede te bedrijven. Daerom als hy der
Joden afwijkinghe straft / so beclaecht
hy dat sy haer schaemte hebben wech
gheworpen / ende niet ouerspel ont-
rey-

D see 2.
d. 18.
Ephe. 5.
c. f. 5.

Ezec. 16
c. 17.
Jere. 13
d. 26.
D see 2.
b. 9.

reynicht zijn. Daerom ghelijc een man hoe hy heyligher ende cuyfcher is / soo veel te seerder wort verrooynt / ist dat hy niet dat zijns wijs herte wordt tot eenen anderen hoci ghenegen: also ooc de Heere die ons heeft in der waerh3 booz3 zijn bzuyp aengenomen / betuycht dat hy seer vierichijck yeloers is / soo wanneer wy de reynicheyt zijns heyligen houwelijcx bergetende / met boose onreynicheyt ontreynicht worden: ende booznemelijc dan / als wy zyn3 godts dienst / die behoorde aldermeest onghescent te bliju3 / yemande anders doe / ofte met eenige supersficie veruulsche. Want also en veruulschen wy niet alleenlijck de trouwe des houwelijcx / maer ontreynigen ooc het houwelijck-bedde met ouerspel.

19 Men moet in dese dreyghinghe sien wat hy meynt / als hy seydt / dat hy de ongherechtigheyt der vaderen sal verfoecken in de kinder3 tot het derde ende vierde gheslachte. Want bouen dat het der gherechtigheyt der godlijcker rechtueerdicheydt niet en betaemt / dat hy soude den ontschuldighen straffen om eens anders misdact / soo betuycht Godt oock selue dat hy niet en sal maeken dat de sone soude de ongherechtigheyt des vaders draghen. Nochtans wort dese sentencie meer dan eenmael verhaelt / dat de boosheyt der onder vaderen sal tot op de nacomende gheslachten verheydt worden. Want Moses spracckt dickmael aldus Godt a3 / Heere Heere die ghy de ongerechtigheyt der vaderen vergeldet d3 kinder3 in het derde ende vierde gheslachte. Desghelijck oock Jeremias / Die ghy barmherticheydt doet in dupsensenden / die ghy de ongherechtigheyt der vaderen vergeldet in den schoot der kinder3 na hen. Sommighe die seer arbeypen om desen moop te ontbinden / meynen dat men dit moet verstaen van de tijdtlijcke straffen alleenlijck: ende dattet niet ongheschiedt noch wonder en is / dat de kinder3 sulcks lijden om de sonde der vaderen / dewille sulcke straffen dickmael hen tot salicheyt opgheleydt worden. Het

welcke wel waer is / w3t Esaias vercondicht Ghezech / dat syne kinderen sulden van het rijke berooft / ende geuangenhen geuoert worden / om de sonde die hy ghedaen hadde. Pharaonis ende Abimelechs huys wordt ghesstraft / om het hinder dat Abraham ghedaen was / &c. Maer als dit wort byghebract / om dese teghenwoordighe braghe ghenoech te doen / dan ist meer een wtulucht dan een verclaringhe. Want in dese teghenwoordighe ende vierghelijcke plaetsen vercondicht hy swaerder straffe dan dat si soude binne de palen des3 teghenwoordighen leuens besloten worden. Soo moeten men dan alsoo verstaen / dat de rechtueerdighe veruloekinghe Góds niet alleenlijck en valt op des godtloosen hooft / maer op zyn gheheel geslachte. Ende als sy daerop geuallen is / wat machmen anders verwachten d3 de vader van den Gheest Góds berooft zijnde / seer booselijc leue: en d3 de sone om des vaders boosheyt verlate zijnde / de selue wech des verderfs ingaet: ende dat daerna de neuen ende der neuen kinder3 een veruloeckt jaedt der gruwelijcker menschen zijnde / ooc na hen tot het verderf sloopen?

20 Ten eersten laet ons sien of sulcke sozake onbetamelijck is der godtlijcker rechtueerdicheydt. Ist dat de gantse natuere der menschen verdoemelijck is / soo weten wy dat het verderf is dien bereypt / dien de Heere niet en geueerdicht zyn ghenade te geuen: ende sy vergaen niet te min door haer eyghen ongerechtigheyt ende niet door onrechtueerdighen haet Góds: ende sy en hebben gheen rechte oorzaak om van G D T te claghen / waerom sy niet ghelijc andere door de ghenade Góds tot salicheyt gheholpen en worden. Daerom de wyle dese straffen den goddeloosen ende boosen wort opgheleydt / dat haer geslachte tot in vele nacomers h3 h3 wort van de godtlijcke genade berooft / wie can om deser seer rechtueerdiger wraken wille / Godt beschuldigen? Maer de Heere betuycht hier teghen dat de straffe der sonde

Eze. 18.
c. 20.

Am. 14.
c. 3.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

Jer. 22.
c. 18.

sonde des baders niet en sal op den sone comen. Wenmeret wat daer ghedelt wordt. De Israciten langhe ende ghedurichlyck met vele onghelucks ende ellenden ghequeelt zijnde/ begonnen dese bysprake te ghebruycken/ dat hare baders een bitter onryge druyue gegeten hadden/ waer van der kinderen tanden stomp gheworden waren: waermede sy wilden seggen/ dat hare baders die sonden ghedaen hadden/ om de welcke sy anders onschuldich en rechtuerdich zijnde/ gestraft worden/ meer door Gods onuerlenighe toornicheyt/ dā door matighe strengicheyt. Desen vercondicht de Propheete dat het alsoo niet en is/ want sy om hare eyghene sonden ghestraft worden: ende dat het niet de rechtuerdicheydt Gods niet ouerecken en coemt/ dā een sone die rechtuerdich ware/ soude om zijns boosen baders sonden wille ghestraft worden: het welcke ooc in de dreyginghe des te ghewoordighen gebots niet en staet. Want ist dat dese besoeckinghe daer van hier ghesproken wordt/ vernult wordt/ als de Heere zijn ghenade/ het licht zijnder waerheyt/ ende andere behulpfelen der salicheydt wechneemt van het huys des godtloosen: soo draghen de kinderen de veruloekinghe om de boosheyt der anderen/ in dat selue dat sy verblindt ende vā Godt berlatē zijnde/ de boetstappē haerder ouderen nauoigen. Ende als sy met tijtliche ellendicheyt/ ende ten eynde mē het ewighe verderf ghestraft worden/ so worden sy alsoo door het rechtuerdich oordeel Gods niet om eens anders sonde/ maer om haer eygen ongherechlicheyt gestraft.

21 Op dander zijde wort de belofte boorghefelt van de barmherticheydt Gods te verheypen tot in duyfent geslachten: de welcke oock dicmael in de Schryftuere verhaelt wordt/ ende wort oock veruuet in dat hooghe verbont dat Godt met zijn Gheuepente maect/ Ick sal uwe Godt wesen en de wt zaedts na u. Het welcke Salomon aensende/ seyd dat na den

doot der rechtuerdighen hare kinderen salien gheluckich zyn: niet alleenlyck om de Heylighe opzenginghe ende onderwijsinghe (de welcke boord waer seer veel doct) maer om dese segheninghe die in het verbont beloeft is/ dat de ghenade Gods ewighlyck blijft op het huys der godtsalighen. Hierwt hebben de ghelooinghe grooten troost/ ende de goddeloose grooten verschickinghe. Want ist dat oock na den doot de gedachtenisse der rechtuerdicheyt en onrechtuerdicheydt so veel by Godt vermacht/ dat des eens veruloekinghe/ en des anders seggheninghe op de nacomers coemt/ so is sy veel meer in de autooren ende hoofden daeruan geleghen. Want en is hietegen niet dat de nacomers der godtloosen somtijts worden deughende/ ende dat der ghelooighen nacomers veraerden. Want Godt de Wetghueuer heeft hier niet willen enen ewighen regel setten/ die zijn verkiezinghe soude verhinderen. Want tot troost des rechtuerdighen/ ende verschickinge des sondaers/ ist genoech dat dese vercondinghe der genade ende straffe niet crachteloos en is/ hoe wel sy niet al tijds plaetse en heeft. Want ghelijck die tytelijke straffen daer weynighe boose mede ghestraff worden/ getuyghenissen zijn der godlijcker toornicheydt teghen der sonde/ ende des oordeels dā namaels sal ouer alle sondaers comen: hoe wel vele tot het eynde des leuens de straffe ontgaen: alsoo ooc als de Heere een exempel deser seggheninge geeft/ dat hy den sone om des baders wille barmherticheyt ende barmherticheydt bewijst/ soo gheeft hy een bewijs zijnder standtuafigher ende gheduerigher ghenade tot syne dienars/ en als hē namael de sonde des Aders in den soone straff/ so leert hy wat oordeel ouer alle verwoorpene staet om hare eyghene sonden te comen: welcke verckerthz hy hier heeft voornemelijck aengheffen. Wy prijst ons oock de grootheydt zijnder barmherticheydt niet coere woordē an/ als hēse tot in duyfent geslachten verstreckt

streckt/ daer hy alleentijc tot hier ges-
lachten de straffe vercondicht.

Dat derde ghebodt.

Wij en sult den naem des Hee-
ren uws Godts niet ydelijck
ghebruycken.

22

Het eynde deses ghebodts is/ Dat
Godt wil dat wy de maieseydt zijns
naems heyligh houden. So sal dan de
sinnia zijn/ dat wy de maieseydt des
godtlijcke naems in verachtelijc noch
oneerwerdelijck houdende / en ont-
heyligh. Mer dit verbodt comt ordet-
lijck het gebodt ouereen dat wy sullē
bezorgen en arbeide om der maieseydt
des godtlijcken naems godtweesentlijc
te eeren. Daerom moeten wy onse
herren en tonge also schicken/ dat wy
van Godt noch van syne verborgent-
heden niet en dencken noch spreke/ an-
ders dan met eerbiedinghe en groote
soberheydt/ soo dat wy in de weerder-
inghe zijnder wercken niet en bedene-
ken dā dat tot zijnder eere is. Wese dzy
dingen (segge ic) moetmen neersich-
tich onderhoude/ te weten/ Dat al wat
het herte van hem bedenckt/ en al wat
de tonghe wtspreect/ dat het met de
hoocheyt en heyligheydt zijns naems
ouereē come/ en bequaē zy om zijn ma-
ieseydt te vermeerderē. Een anderen/
dat wy zijn heyligh woort en verbor-
gentheyt niet lichtuerdichlijck noch
verkeerdelijc en misbruycken tot onse
eergiericheyt ofte geltgiericheyt/ ofte
wellust en fottorie/ maer ghelijck de
weerdicheydt zijns naems is in zijn
woort ende verborgentheden wtghe-
druct/ dat sy also altnes onder ons in
eere en werde zijn. Wē laetse d it wy
tegen syne wercke niet en spreke noch
lasteren ghelijck de enenidge mēsche in
plegē lasterlijck tegen hem te spreken:
maer dat wy alle syne wercken die wy
berhilen / met den lof der wijsheydt
rechtwerdicheyt en goetheydt berce-
ren. Dit is den naem Godts heylighen.
Waerinnen anders doet/ daer
woort zijn naem niet ydel ende ver-
keert misbruyck/ ontrepnicht, Want

hy wort wt het behoortlijck gebruyck
getrocken/ tot het welc alleen hy ghe-
heyligh was: en de wijle hy van zijn
weerdicheydt berooft woort/ so woort
hy ten minsten niet der tijdt verachtelijc.
Ist dat in dese lichtuerdicheydt
van den naē Godts onbequaemlijck te
gebruyckē/ so groot quaet is/ so is veel
meer quaets daer in ghelegen / als hy
tot ongeoorloefde dinghen gebruyck
woort/ gelyc als men hem doet diens
tot swarte consien/ toouere/ ongeoor-
loefde besweeringe/ ende andere dier-
ghelijcke dinghen. Waer dit ghebodt
spreect boornemelijck van den eedt/
waerin het verkeerde misbruyck zijns
naems seer gruwelijck is: op dat wy
daer door te beter verseycht woorden
gantschelijck van alle ontheyliginghe
des godtlijcken naems. Ende dat dit
gebodt spreect dā den dienst Godts/
ende van de eerbiedinghe tot den naem
Godts/ ende niet van de gherechtich-
heyt die onder de menschen moet ont-
derhouden zijn / dat is daer wt open-
baer/ dat hy hier na in de tweede tafel
sal den valschen eedt / ende de valsche
ghetuyghenisse straffen/ daermede de
menschen onderlinghe beschadich
worden. En dat soude te vergeefs we-
derom verhaelt worden / waert dat
dit ghebot van dat werck der liefde
handelde. Ende de onderschepinghe
eycht oec datmēt aldus verstaē. Wāt
(ghelijck gheseydt is) Godt en heeft
niet te vergeefs zijn wet in twee ta-
felen gesteldt. Waer wt verstaen wort
dat Godt in dit gebodt de heyligheydt
zijns naems beschermt / ende leert
waerinnen hem schuldich is/ en niet wat
deen mensche den anderen schuldich
is.

Men moet ten eerste weten wat 23
een eedt zy: te wete/ een eedt is Godt
tot ghetuyghe nemen om de waarheyt
onser woorden te bevestighen. Want
die verulochingen / in de welcke on-
penbare lasteringhe Godts is/ en zijn
niet weerlich eeden gheacht te zyne
Dat sulcke betuyghinghe als sy wel
gebruyckt woort/ een deel des God-
delijcken dienst is / dat wort met vele
p laet

plaetsen der Schriftuere bewesen. ghelegh als Esajas propheteert / dat de Assyrische ende Egyptische sulien tot de ghemeynschap des verbonts met Israel gheroepen worden / so seyt hy / Sy sulien de tale Chanaan spreken / ende in de naem des Heere sweeren: dat is by den naem des Heeren sweerende / sulien sy de selighe beighden. Item als hy van de verbeydinge des rycks Godts spreect / seyt hy / So wie hem seluen sal segghen / die sal hem in den Godt der ghelooougen segghen: ende so wie sal sweeren op der aerden / ende in den warachtighe Godt sweeren. Ende Jeremias seyd. Ist dat de gheleerde myn volc leeren sweeren in mynen naem / ghelegh syse hebben leeren sweeren by Baal / so sulien sy midden in myn huys voorspoedich zijn. Ende te rechte worden wy gheseyde onse godtuerfentheyt tot den Heere te betuyghen / als wy synen naem tot getuygenissen nemē. Want also belyden wy dat hy de ewige en onueranderlycke waarheyt is / de wijle wy hem noemē niet alleenlyc als enen bequaamen ghetuyghe der waarheydt bouen alle andere / maer oock als den eenighen beschermmer daeruan / die de verborgghen dingen can openbaer maken: ende bouen dien oock als eenen kenner der herten. Want als wy gheene getuygenissen der menschen en hebben / so nemē wy onse toculucht tot Godts ghetuyghenisse: ende voornemelyc als men wil betuyghen dat in de consciencie verborghen is. Hier om is Godt bitterlyck vertoorent op de gene die by vzeemde goden sweeren: ende seyt dat dese wijse van sweeren een openbaer bewijs der afuallighe is. Wyne sonen (seyt hy) hebben my verlaten en sweeren by de gene die geene goden en zijn. Ende hoe swaer dese sonde is / dat verclaert hy met de dreyghinghe der straffe / Ick salse (seyd hy) verderuen / die sweeren by de naem des Heeren / ende sweeren by den naem Aseichom.

Ab als wy verstaen dat de Heere wil dat synen naem niet onse cedden

gheert zy / so moeten wy dies te neersichlycher toe sien dat wy hem daermede niet vermaectheyt / verachtighe / ofte vercleyninghe aen en doen vooreere. Het en is geen cleyn der / madinge als men valschen eedt daerby doet: Ken. 19 daerom ist een onthepighinghe ghe. 1. 12. naemt in de Wet. Want wat sal de Heere behouden als hy vā zyn waerheydt berooft wort: hy en sal ny niet langher Godt zyn. Hy wordt boozwaer van zyn waerheyt berooft / als hy tot enen ghetuyghe ende versterker der leugen genomen wort. Daerom als Josue wil Acham brengen tot de beighdinge der waerheyt / so seyt hy / Mijn Jone / gheeft eere den Heere Israel: waer mede hy te kennen geeft / dat de Heere swaerlyc onteert wort / als men valscheine by hem sweert. En dat en is geen wonder / want also doet wy ons vermoghen / om synen Heylighen naem eenichsins niet leughen te besmetten. Ende dat dit woort zy ghewoonlyck gheweest onder de Joden / soo wanneer yemande gheroepen werdt om eedt te doen / is openbaer / de wijle oock de Phariseen by Joannem dat selue gebuyckē. Tot dese veruydinghe des valschen eedts worden wy oock onderwesen / door die wijzen van spreken die wy in de Schriftuere hebben / als / De Heere leeft. De Heere doe my dit ende dat. G. D. D. zy ghetuyghe op mijn ziele: waer door ons woort te kennen ghegheuen / dat wy niet en connen Godt aenroepen tot ghetuyghe onser woorden / sonder om zyn wake ouer onse valscheyt te bidden / ist dat wy door valschen eedt bedueghen.

De naem Godts woort vercleynende verachtelijck ghemaect / als wy hem gebuycken tot eeden die wel warachtich / maer nichtans lichtuerdich ende onnoodich zijn: want hy woort ooc alsoo ijdelijck ghebruyet. Daerom en sal het niet ghenoech zijn / dat wy ons van valschen eedt onthouden / ten zy dat wy oock mede gedencken dat de eedt n3 tot boose begeerte ofte tot welust / maer om den noot is toeghelaten ende

Ken. 19
ghe. 1. 12.

Josue. 7.
1. 19

Jo. 9. 6.
24.

1. Ke. 14.
19. f. 39.
1. Sam.
3. b. 9.
2. Cor. 1
d. 23.

24

ende in gestelt: eff dat daerom die buy-
ten zijn behoortge gebruik gaen / die he-
in onnoedige dingen gebruiken. En
men mach geenen anderen noot booz-
wenden / dan als men moet der religie
ofse der liefde daer mede dienen. Hier
in wort te desen tijde al te byzelyke ge-
fondicht: het welcker dies te onuerdra-
ghelijcker is / om dat het door de ghe-
woonte wort booz geen sonde geacht:
het welcke boozwaer n3 cleyn geacht
en wort by de richtstoel Godts. Wāt
de naē Godts / wordt alomme sonder
onderscheydt te vergheefs ghebruyckt
in sportische ende beuselachtighe tsa-
mensprekinghen: ende men acht niet
dat het qualijck gedaen is / om dat men
door lāge ende ongestraffe stouticheyt
is tot het besit sulcker grooter onge-
schickheyt geomen. Nochtans blijft
het ghebodt des Heeren vast / ende de
dreyghinghe ende straffe blijft seker
ende sal namaels haet cracht en vrycht
hebben / door de welcke sonderlijcke
swake wordt vercondicht ouer de ge-
ne die den naem Godts te vergheefs
ghebruycken. Hier wort oock op dan-
der zijde gesondicht als wy in Godts
stedē syne heylighen stellen in den
eendt door openbare godtloosheyt: wāt
also wordt de godtlijcke eere hen toe-
ghescheuen. Want het en is niet son-
der oorzake / dat de Heere heeft niet
een sonderlijc gebot beuolen by sijnen
naem te sweeren / ende met een sonder-
lijck verbot verboden / dat wy niet en
souden by vromde goeden sweerē. En
de Apostel betuycht dit selue claerlijc
als hy schrijft / dat de menschen swee-
ren by den ghenen die meerder is dan
sy / maer dat Godt dewijle hy niemādt
en hadde bouen zijn eerlijckheyt / heeft
by hem seluen gheswozen.

26 De wederdoopers niet dese matich-
eyp des Eedts niet te vreden zijnde /
verwoopen alle eeden / sonder yet wt
te nemen: te wten / om dat het verbodt
Christi alghemeyn is / daer hy seydt /
Ick segghe v / en sweert gantschelijck
niet / maer uwe woordt zy Ja / ia /
Aren / neen. Wat bouen desen is / dat
is van den quade. Maer aldus stoo-

ten sy hen seluen onnoetichelijck aen
Christum als sy hem tegen den Vā-
der stellen / ghelijck of hy ghecomen
ware om de gheboden des Vaders te
niete te maken. Want de ewige Godt
heeft den Eedt niet alleenlyc toeghe-
late als een recht ende behoortge dinc
(het welcke onueruloedelijck ghenoech
ware) maer heeft oock in den noot ge-
boden te sweeren. Ende Christus be-
tuycht dat hy een is met den Vader /
en dat hy niet anders boort en brngt
dan dat de Vader beuolen heeft: ende
dat zijn leere niet en is van hem sel-
uen. &c. Wat willen sy dan segghen /
dat Godt teghen hem seluen is / als
die het ghene dat hy eenmael ghebe-
dende / heeft goet geacht / d3 selue daer-
na verbiedt en de verdomt: Maer de-
wijle in de woorden Christi wāt swa-
richeyt is / soo laet ons die een swer-
nich ouerleggē. Hier en sullen wy ne-
mermeer de waerheyt begripen ten
zy dat wy booz ooghen hebbe tot wat
eynde Christus daer spreekt ende aen-
mercken wat hy daer handelt. Zijn
boornemen en is niet de Wet vreed-
der noch enger te maken / maer tot het
warachtich ende recht verstant weder
te brengen / dewijle zy met valsche ge-
dichtelen der Scriben ende Pharisee
seer vervalscht was. Ist dat wy dit
weten / soo en sullen wy niet dencken
dat Christus den Eedt gantschelijck
verboden heeft / maer alleenlijck soo
berre hy buyten den regel der Wet
geschiedt. Het schijnt wel wt de woor-
den Christi / dat het volck te dien tijde
hem seluen niet en hoede dan alleenlijc
van valschen Eedt / hoewel nochtans
de Wet niet alleenlijc valschen Eedt /
maer ooc ijdelen en onnoedigē Eedt /
ker wtlegger der Wet zinde / vermaet
dat niet alleenlijck valschelijck swee-
ren / maer ooc sweeren quaet is. Maer
wat sweeren is quaet: te wten / iude-
lijc sweeren. Maer de Eeden die in de
Wet goet gheacht worden / die laet hy
brij ende ongheschendt. Sy schijnen
sterckelijcker te striden / als zy dat
woordeken / Gantschelijck / sijf tegen
hou-

Ex. 23.
c. 13.
Deut. 6.
c. 13. en
10. d. 20.

He. 6. d.
13.

Matt. 5.
f. 34.

Ex. 22. 8
11.
Jo. 10. f
20.
Jo. 10. 8
18.
10. 7. 6
16.

honden / (daer Christus seydte en
f.34. swaert gantscheijne niet) welck woord
denochtrans niet en is te verstaen
van dat woordt sweeren / maer van de
manieren van sweeren die hy daer na
verhaelt. Want dit was oock een deel
der dwalinghe / dat sy by den Hemel
ende de aerde sweerende / meynen te
ghen den naem Godts niet te misdoen.
Daerom na het voornemste hoofstuck
der ouertredinghe / benecmt de
heere hen oock alle wtvluchten: op dz
sy niet en denken / dat zijt nu ontgaen
zijn als sy den naem Godts verswij-
ghende / by den Hemel ende by de aer-
de sweeren. Want men moet hier oock
int cozte aenmercken / dat de mensche
hoe wel hy den naem Godts niet en
naemt / nochtans niet sulcke onne-
woorden by hem sweert / gheijc als hy
sweert by het doot dat hy eet / by
synen Doop / ofte eenighe andere din-
ghen / die als pande zijn der goddelijc-
ker mildicheyt tot hem. En als Chri-
stus verbiet by de Hemel / by de aer-
de / en by Jerusalem te sweeren / soo
en straft hy daer niet een supersticie
ghelijc sommighe verkeerdelijc meynen:
maer wederleyt heel meer de Sophi-
stische scherpsinnicheydt / der gener die
hen niet en ontfagen sulcke onrechte
eeden te ghebruycken / ghelijc of sy
alfoo den naem Godts gespaert had-
den / die nochtans in alle synen swel-
den inghebruyckt is. Het is een ander
sake / wanneer eenich sterckelijc oft
doott mensche / oft eenich Enghel in
Godts stede ghestelt wort: ghelijc by
de onheylighe heydenen die stincken-
de wijse is door flatterie gheuonden.
dat sy sweeren by het leuen des Co-
nincs: want also wort de eerlijcheyt
des eenighen Godts verduystert en
vermindert / als de Coninc als Godt
gheacht wort. Maer daer het voorne-
men is de woordt niet den naem Godts
alleenlijc te beuestighen / daer wort
zijn Maestreydt in alle lichtuerdighe
eeden vercozt / hoe wel dat bedeckelijc
gheschiedt. Christus benecmt de ydel
woordwendighe deser stouticheyt / ver-
biedende gantscheijne niet te sweeren.

Dit selue wil ooc Jacobus / die woord
den Christi die ick verhaelt hebbe / ge-
bruycken der: want de lichtuerdicheyt
heeft altyts haren loop ghelijc in de
sweerdeld / de welcke nochtans een ont-
heylighe des goddelijcken naems
is. Want is dat het woordt / gant-
schelijc / also verstaen wort / ghelijc
of het sonder eenighe wtneeminge ver-
boden ware te sweeren: waertoe sal
dan de berclaringhe dienen die terstot
daer na volcht / Doch by den Hemel
noch by de aerde &c: Waerwt het o-
penbaer ghenoech is / dat daer de wt-
vluchten benomen worden / daer me-
de de Joden meynende haer schult ende
seyl te bedecken.

Daerom en can het den rechtuer-
standigen niet twijfelachtich zijn / dat
de heere daer die eeden alleenlijc mis-
bruyst / die by de Wet verboden waren.
Want hy oock selue een exempel der
volmaectheyt zijnde die hy leerde / *
en heeft hem niet ontfien te sweeren /
so wanneer het de sake eyschte: ende
sijn discipulen die sonder twijfel hem
zijn in alle dingen ghehoorsaem ghe-
weest / hebbe zijn exempel hier in na-
ghewolcht. Wie derf seggen dat Pau-
lus soude gheswozen hebben / hadde de
eet ghantschelijc verboden ghe-
weest: * nu sweert hy / sonder beswa-
ringhe alst de sake eyscht / oock som-
tijds eenen vloock daer by settende.
Maer noch en is deser vrage nu vol-
daen: want sommighe meynen dat al-
leenlijc die opentijcke eeden wtghe-
nomen zijn wt dat verbot: te weten / die
eeden die wy doen van der Ouerheyt
daertoe gheroepen zijnde: oft die de
Princen plegghen te gebruycken / als sy
eenich verbont maken ende beuesti-
ghen / of die het volck ghebruyckt als
het synen Prince eedt doet / oft de
crichsknechten als sy door eenen eedt
worden tot den strijde ghedronghen:
ende dierghelijcke. In dese orden sel-
len sy oock (ende dat te rechte) die ee-
den die by Paulum ghesien worden / te
om de weerdicheyt des Euangelij te
beuestighen: want de Apostelen in
haren dienst en zijn niet gelijc andere
ghe-

Jaco. 5. 12.

Mat. 10
b. 15. c.
23. d. 42.
en 11. b.
11. en 18
a. 3. c. 18
Marc. 8.
b. 12.
Joan. 3.
a. 3. 5. b.
11. en 5.
d. 19. 24.
25. en 6.
c. 26. f.
53. en 8.
e. 34. f.
a. 3. 5. 8.
en 12. d.
24. 30.
* 13. 1.
b. 9. en 9.
a. 1.
2. Cor. 1.
d. 18. 23.
en 1. 1. g.
31.
Gal. 1. 1.
20.
phi. 1. a. 8.
1. The. 2.
a. 5. b. 10.
en 5. d.
1. Ti. 3.
ghe- d. 21.

2. Tim. ghemeyn menschen / maer zijn open-
 4. a. 1. baer Dienaren Góds. Ende booz-
 waer ick en verloochene niet dat sul-
 ke eeden onsoeghelijcs zijn om dat
 sy in z baste getuygenissen der Schrif-
 tuere beschermt worden. Het is der
 Ezo. 22. Duerheyt geboden in een twi-
 b. 8. 11. fessel-achtighe sake de ghetuyghen te doen
 sweeren: ende de ghetuyghen moeten op
 den Eet antwoorden. Ende de Apo-
 Heb. 6. d stel seydt dat de gheschillen der men-
 16. schen door sulcken middel gheeyndicht
 en becoert worden. In dit gebodt wort
 haerder beyder werck goet gemaect.
 Na men mach oock by de oude Hey-
 denen aenmercken / dat de openbare
 eende ghewoonlijcke eedt is in grooter
 soerde ghehouden gheweest: ende dat
 de daghelijcsche ende lichtuercdighe
 eeden zijn booz niet oft niet seer groot
 gheacht geweest / ghelijc off sy ghe-
 meyn hadden dat den naem Góds in
 de sulcke niet ghebruyckt en wert.
 Maer het ware veel te soeghelijc de
 eeden die de ghemeyn menschen so-
 berlijc/heylichijc ende eerwerdich-
 lijc ghebruycken in nootduselijcke
 dinghen/te verdoemen: dewijle die sel-
 ue ooc niet redenen en niet exempel-
 beueflicht zijn. Want ist dat de men-
 schen onder malcanderen moghen in
 sware ende ernstighe saken God tot
 eenen Richter aenroepen / veel meer
 tot ghetuyghe. Ghelijc / v broeder sal
 v beschuldighen van onghetrouwic-
 heydt: ghy sult arbejden om v te ont-
 schuldighen wt liefde: hy en sal niet
 gheen reden te brede zijn. Ist dat uwe
 fame in perijckel is om zijn hartne-
 lige boosheyt / so sult ghy sonder mis-
 doen op Góds oordeel beroepen / op
 dat hy uwe onnooselheyt te syner tijdt
 openbare. Het is een minder sake God
 tot getuyghe roepen / ist datmen de
 woorden overlept. Daerom en sie ick
 niet waerom wy fouden segghen/dat
 sulcke betuyghinghe onghedoorloft
 is. Ende wy hebben vele exempel-
 Gen. 21. Ist datmen wil segghen dat de eedt
 c. 24. die Abraham ende Isaac met Abime-
 Gen. 31. lech deden/ zijn als van Duericheyts
 4. 53. weghen gheschiedt. Woopwaer Jacob

ende Laban waren ghemeyn mannen
 ende en hadden geen ampt der Duer-
 cheyt/ende makē nochtans een ver-
 bondt met malcanderen/ ende beuef-
 ghen dat niet eenen eedt. Booz was
 oock een ghemeyn man/ende hy beuef-
 sticht oock alsoo het houwelijc niet
 Ruht. Abime was oock een ghemeyn
 mā/rechtuercdich/ende godturefende
 ende nochtans betuycht hy niet eenen
 eedt het ghene dat hy sie wil wif-
 maken. Daerom en weet ick gheen
 beteren regel/dan datmen de eeden als
 soo matighe/dat sy niet lichtuercdich
 en zijn/ noch sonder oorzake/noch wt
 boose begeerte: maer dat sy den recht-
 uerdigen noot dienen: te wetē/ daer-
 men de eere Góds moet beschermen/
 of des broeders stichtinge voordren:
 want hierop diēt dit gebodt der wet.

Dat vierde ghebot.

Ghedenct dat ghy den Sabbath
 dach heylight. Ses daghen
 suldy arbejden ende alle ulve
 werck doen: maer de seuen-
 de dach is de Sabbath des
 Heeren ulwes Góds. Ghy en
 sult daerin gheen werck
 doen, &c.

Het eynde deses ghebodts is / Dat
 wy onsen eyghenen ghesincheden en-
 de wercken afferuēde/sullen het rijc-
 ke Góds bedenckē/ende daerna staē/
 ende daertoe gheoeffent worden door
 sulcke middelen als hy heeft ingheset.
 Maer dewijle dit ghebot een sonder-
 lijcke ende ander aenmerkinghe heeft
 dan de andere / so wil het oock op een
 ander wijse ende ordē wtgelept zijn.
 De oude Leeraerts pleghen te na-
 men Umbzatile (dat is schaduwelijc)
 om dat het de wtwendighe onderhou-
 dinghe des daechs veruuet/de welcke
 is ghelijc de andere figuren/door de
 comste Christi wech ghenomen. Dit
 wort wel niet der waerheyt van hen
 geseft/maer sy roeren ende raken de
 sake alleenlijc ten haluen. Daerom
 moeten wy de wtlegginghe hoogher
 ver-

verhalen/ende dize doozaken aenſien/
op de welcke dit ghebodt my dunckt
te ſtaen/na dat ick het aenghemerckt
hebbe. Want de Heineſche Wetghe-
uer heeft onder de ruſte des ſeuenden
daechs/ſoen volcke Iſrael de gheſte-
lycke ruſte willen afbeelden / in de
welcke de ghelououighe Moſe van ha-
re eygheue wercken ruſten / op dat ſy
GOD laten in hen wercken. Ten
andere heeft hy willen enen ſekeren
dach inſetten / in den welken ſy ſou-
den vergaderen ende by een comen/
om de Wet te hoozen ende de terno-
men te onderhouden: oft primers om
dat ſy dien ſonderlinghe ſouden ghe-
brycken om ſyne wercken te bedene-
ken:om dooz ſulche bedenkinghe tot
Godelicheyt gheoeſent te worden.
En derden heeft hy verozdent dat
men den dienſtknechten ende den ghe-
nen die onder anderer menſchen heer-
ſchappie zijn / ſoude enen ruſdach
toelaten / om eenighe verlatighe des
arbeys te hebben.

Maer wy worden menigherley
wijſe gheleert / dat de afbeeldinghe
der gheſeſtycker ruſte heeft de booz-
neemſte glaetſe in den Sabbath ghe-
hadt. Want de Heere en heeft by na
gheens gebodts onderhoudinge ſtren-
ghelijck geepſcht. Als Godt wil ſeg-
ſegghen by de Prophetē dat de gant-
ſche Religie verdoornē is / ſo claecht hy
diz ſyne Sabbathen ontrenpicht / ghe-
ſchende / niet onderhoude noch ghep-
licht zijn: ghelijc oft daer niet anders
en ware waerin hy mochte geert wor-
de / als deſen dienſt verlate wort. De
onderhoudinge des Sabbaths ver-
heft hy miz wtneemende lof: dactō heb-
ben de gelououige deſe welckbaet Godts
dat hy hen den Sabbath ghepenbaert
heeft / ſeer groot geacht bouē alle an-
dere openbaringhen. Want hy Mehe-
man ſyckē de Alcuten aldus / in een
grootte vergaderinge / Ghy hebt onſen
Vaderen uren heylighen Sabbath
ghetoont / ghy hebt hen geboden ende
ceremonien ende de Wet gegeven dooz
de hant Moſes. Hier ſet ghy hoe den
Sabbath in ſonderlinge weerde ghe-

acht wort onder alle gebode der wet.
Het welcke al dient om de weerdic-
heyt der verborghentheyt te verhef-
ſen: het welcke ſeer wel van Moſe en
Ezechiele wort wtghebruct. Want
aldus ſtaet in het tweede boec Moſes /
Siet toe dat ghy mynen Sabbath
onderhout: wat hy is een teekē tuf-
ſchen my en v in uwe geſlachten: op dz
ghy weet dat ic de Heere be die v hey-
lighe. Bewaert de Sabbath / wat hy
is v heyligh. Laet de kindere Iſraels
den Sabbath bewaren ende dien on-
derhouden in hare gheſlachten: hy is
een ewich verbont tuffchen my ende
de kindere Iſraels / ende een ewich
teekē. Ezechiel ſpreect noch breder:
ende de ſomma deſer woorden is deſe /
dat den Sabbath een teekē is / waer
dooz Iſrael bekent dat Godt zijn hey-
lichmaker is. Iſt dat onſe heyligma-
kinghe ghelegghen is in de doodinghe
onſes Willes / ſoo openbaert haer nē
een ſeer bequame onerencominge des
wtwendighen teekens met de inwen-
dighe ſaecte. Men moet gantschelijc
ruſten op dat Godt in ons wercke.
Wy maeten onſen wille laten varen /
onſe herten ouer gheuen / ende alle be-
gheerlijkheden des vleeschs ban ons
wopen. Somma wy moeten ruſten
van alle werckē onſes eygē vernufts / Heb. 3.
op dat wy Godt hebben in ons wer-
kende / ende in hem ruſten / ghelijc oock
de Apoſtel tot den Hebreen leert.

Deſe gheduerighe ruſte wert den
Joden hoorgehouden dooz de onder-
houdinghe eens daechs van ſeuē / de
welcke de Heere heeft oock dooz zijn
exempel aengepreſen / om dat zy te eer-
weerdeijcker ſoude ghehouden wor-
den. Want het en heeft ghen cley-
ghewichte om den menſchen tot neer-
ſichz te verweegen / dat hy verſtaet dz
hy zins ſcheppers exempel na volcht.
Iſt dat vermandt enighe verborghen
beduydinghe ſoeckt in het ghetal van
ſeuē : dewijle dit in de Schriftnere
een ghetal der volmaechtheyt is / ſoo
en iſt hier niet te vergeeſen. ghenō-
men om de ewighe gheduericheyt te
betrecken. Hier mede cant oock

Eze. 20.
b. 12.

Heb. 3.
c. 13. c. 16.

4. c. 9.

30

Wel ouer een dat Hofs beschijninge der veruolginge der dagen ende nachten/eyndicht op dien dach/in de welcken hy verhaelt dat de Heere gerust heeft van syne wercken. Men mach oock een ander aenmerkinghe des ghetals by brengen/ die der waerheyt ghelijck zy: te weten/dat Godt daermede beteeckent heeft dz den Sabbath nemmermeer en sal volcomen zijn/tot dat den laetsten dach comt. Wat in de Sabbath beginnen wy onse salighe ruste/ in de welcke wy daghelijcks nieuwen voortgang doen. Maer de wijle wy noch sonder ophouden strijt hebbē teghē vlesch/ soo en sal die ruste niet eer volcomē zyn/dan als de Prophecie Esaie sal veruult worden van de achteruolginghe des nieuwen Maendts/na de nieu Maendt/en des Sabbaths na den Sabbath: te weten/als Godt sal al zyn in alle. So soude dan de Heere moghen schijne door den seunden dach sijnen volcke de toecomēde volmaecktheyt zijns Sabbaths in den laetste dach afgebeelēt te hebben:om dat sy souden met ewige bedenkinghe haer leuē lanc na dese volmaecktheyt staen.

31 Ist dat yemant dese aenmerkinge des ghetals verwoypt/ ghelijc oft sy veelt te scherpsinnich ware: ick en ben daer niet teghen/dat hy eenuoudelijcker ende sietelijcker verstaet/dat de Heere heeft eenen sekerē dach verordēnt/in de welcken het volc onder de leere der Wet soude gheoeffent worden/om de gheestelijcke ruste die ewighelijc duert/te bedencken. En dat hy den seunden dach daertoe verordēnt heeft/om dat hy doorsach dat het ghenoech was/oft om dat hy het volc soude door de ghelijckheyt zijns exempelē te her verwoyde: ofte ymmer om te vermanen dat het eynde des Sabbaths is alleenlijc om dat het volc soude synen schepper ghelijc worden. Want daer is weynich aen de wtlegginghe ghelegghen/ soo verre de verborghentheyt blijft die daer in hoornemelijc beruypt wordē/te weten/dat wy moeten ewelijc van onse

wercken rusten. Tot dese bedenkinge hebben de Propheten altyt het volc wederroepen:om dat het niet en soude denken genoech gedaen te hebben/als het na den vlesche rustede. Wouen de plaetsen die nu verhaelt zyn/hebben wy aldus in Esaie/ Ist dat ghy op den Sabbath uwen baet afwendet dat ghy in mynen heylighen dach nē uwe wille en doet/maer hout eenen heylighen ende lustighen Sabbath des Heeren der eerlijckheyt/ende eert hem uwe eygen weghen niet doe de/ende dat uwen eyghen wille niet gheuonden en wordē/ende dat ghy nē is sonder twijfel door de coesse Christi des Heeren/te niete gheworden. Want hy is de waerheyt door wiens tegenwoordicheyt alle figuren vergaen ende ophouden:hy is het lichaem door wiens aenschouwen die schaduwē verlaten worden. Hy is (segghē ick) de waerachtighe vervullinghe des Sabbaths. Door den Doop zyn wy met hem begraven en in de ghemeynschap zijns doods gheplant/op dat wy zynder wederopstandinge deelachtich zynde/in nieuwichēde des leuens wandelen. Daerom schrijft de Apostel erghens/dat den Sabbath is een schaduwē des toecomenden dincks/ende dat het lichaem daer van is in Christo/dat is/de vaste substantie der waerheyt de welcke hy te die plaetse verclaert. Dese en is niet te vrede met eenen dach/maer eyfcht de geheelen loop onses leuens tot dat wy gant selijck onseinen doot zynde/met het leuē Godts veruult worden. Daerom moet de superflueuse onderhoudinghe der dagen/verre zyn van de Christenen.

Maer dewijle de twee laetste oorsaken niet en moghen onder de oude schaduwē geset worden/maer dienen in alle leuē enē wel: hoe wel den Sabbath is wech ghenomen so heeft nochtans dit noey plaetse onder ons/op dat wy op seker ghesette daghen ver-

Esa. 66.
E. 23.

I. Cor.
E. 5. d. 28

Joan. 14
a. 6.

Ro. 6. 4.

Col. 2. 6.
16. 17.

bergaderen om het woordt te hoorē /
ende het heylighe broodt te breken / en
ghemeyne gebeden te doen / bouen de-
lien van haren arbeidt rusten. Op
beyde dese oorzaken heeft Godt son-
der twyfel in de ghebedinghe des
Sabbaths achte gheacht. De eerste
heeft getuyghenisse ghenoech oock in
het eenich ghebruyc der Joden. En de
tweede heeft Moses in zijn vijfde
boek beteeckent met dese woorden /
Op dat uwe Doffe en uwe Gzel ghe-
lijck rusten als ghy gedenckt dat ghy
selue in Egyptē ge dient hebt. Item in
zijn tweede boec / Op dat uwe offe en
Gzel ruste: en dz de sone dijnder dinst-
maecht verlichtinghe hebbe. Wie sal
ons als de Joden aengien? De ker-
kelijcke vergaderinghe worden ons in
Gods woort gheboden / en de noodt
daerua is ons door de beuindinge de-
ses leuens genoech bekēt. En hoe cā-
men sulckē vergaderinghe houden /
te sy dz sy geordineert zijn en haer ge-
dientelijc en betamelijc gheschieden onder
ons / gelijc de Apostel seyt. Nu en can
niet alleenlijc dese bequaemheyt ende
orden niet onderhouden worden sonder
sulcke mattinghe der dage / maer daer
staet ooc anders cē seer seker verwer-
ringhe ende val der ghemeynte te co-
men. Ist dat wy dē selue noot hebben
om des welcke wille de Heere heeft
den Joden dē Sabbath ingeset: so en
mach niemant seggē dat de Wet des
Sabbaths ons niet aen en gaet. Wāt
de alder boozinnichste en genadichste
daer heeft alsoo wel willen onsen
noodt als der Joden noot boozien.
Maer peimant mach seggen waerom
en bergaderen wy niet lieuer alle da-
ge / op dat also het onderscheyt der da-
ge wech genomen worden? Dat ware
wel te wensche: en boozwaer de ge-
stelijcke wijsheyt waer wel weerdich
datmen haer alle dage een deelsken des
tijts gaue. Maer dewijte om beler mē-
sche swackheyt wille / dz ny en can ge-
schien datmen soude alle dage verga-

deringe houden: ende de liefde niet toe-
laet datmē meer vā hen eyssche / waer-
om en souden wy dier reden niet ghe-
hoorfaen zijn / die ons door Godts
wille is ghegheuen.

Ic ben bedwongen wat breeder in
de se sake te handelen / om dat sommi-
ghe ongheruffte gheesten te desen tijde
berocerte makē om des sondaechs wil-
le. Sy claghen dat het Christen volck
wozt in het Jodendō gehouden / om
dat het eenige onderhoudinghe der da-
gen behoudt. Maer ick antwoorde / dz
dien dach sonder eenich Jodendō van
ons wozt onderhouden / want wy zijn
in desen deele wijdt verscheyden van
de Joden. Want wy en onderhouden
dien dach niet als een ceremonie met
seer benauder Religiē / ghelijck of wy
meynden dat daermēde een geestelij-
ke verborghentheyt afghebeeldt wa-
re: maer wy nemen hem aen als eenen
noodtsakelijcken middel om orden in
de Ghemeynte te houden. Maer (sy
seggen) Paulus leert datmen niet en
moet de Christenen in de onderhou-
dinghe des daechs oordelen / om dat
hy een schaduwe is des toecomenden
dincts. Ende daerom breeft hy dat hy
sal onder de Galatē te vergheesse ghe-
arbeyt hebben / om dat sy noch daghen
onderhouden. Ende tot de Romey-
nen seyd hy / dat het supersticiēsheyt
is / als peimant den eenen dach van den
anderen onderscheyt. Maer wie isser /
wtghenomen dese rasende menschen
alleenlijc / die niet en can sien van wat
onderhoudinghe de Apostel spreckt.
Want sy en saken niet op dit Politis-
che ghebruyck ende kerckelijcke orde-
ninghe: maer dewijte sy de daghen als
schaduwē der gheestelijcker dinghen
behielden / so verduyfde sy so verre
de eere Christi en het licht des Evan-
gelij. Sy onthielden hen van handt-
werken / niet om dat die de heylighe
oefeninghen verhinderen: maer door
eenighe Religiē / om dat sy droomden
dat sy van den arbeidt rustende / ghe-
dachtenisse der verborgheden hiel-
den die boortijden gheboden waren.
Dese verkeerde onderscheydinghe der

19 dagen

Deu. 5. d
14.

Ero. 23.
6. 12.

1. Co. 14
9. 40.

Colo. 2. 4
16.

Gal. 4. b
10.
Ro. 14. a
5.

1. Cor.
16. a. 1.

daghen weder spreekt Paulus : ende niet de behoorlycke verkiefinghe der daghen die tot ruste ende vrede der Christelycker Ghemeynte dient. Wāt in de Gemeynthe die hy geleert hadde / wert den Sabbath tot dit ghebruyck onderhouden . Want dien dach verordent hy den Corinthen om de handrepekinghe te samelen tot hulpe der armer broederen te Jerusalem . Ist dat men vreesst voer supersticie / die was meer te vreesen in de Jodische feestdaghen dan in de Sondaghen die de Christenen nu hebben . Want om de supersticie wech te nemen / is dien dach verlaten welcken de Joden onderhielden : ende om bequaemheydt orden ende vrede in de Ghemeynte te behouden / is eenen anderen dach daer toe verordent .

34 Hoe wel de Jude en hebben niet sonder raedt den Sondach in des Sabbaths stede gheseldt . Want dewijle het eynde ende de vernuilinghe hier warachtigher ruste die door den oude Sabbath beteekent was / in de wederopstandinge des Heeren is : so wordē de Christenen ooc door dē seluedach die de schaduwen gheeyndicheeft / vermaent / dat sy niet en moete bliuen in de ceremonien / die als schaduwe waren . Ick en achte het ghetal van seuen soo seer niet / dat ick soude wille de Gemeynthe daeraen al dienstbaer verbinden . Want ick en soude de Gemeynthen niet verdoemē die andere ghewoonlycke dagen hadden tot hare vergaderinghen soo verre sy sonder supersticie waren . Het welcke sal wesen / is dat sy alleenlyck tot onderhoudinghe der leere ende ordeninghe gheuoecht worden . De somma sal zyn / ghelyc de waerheydt wert den Joden onder figuren geleert / also wordt sy ons sonder schaduwē aenghepresen : te weten / ten eersten op dat wy ons leuen lanck ruste bedencken van onse werken / op dat de Heere door synen Geest in ons wercke . Ten anderē op dat een pghelyc hem seluen so wanneer hy tijdt heeft / met godtsalige overdenkinghe der werken Godts

oefenende oock dat wy alle ghelyc de behoorlycke ordeninge onderhoude die om Godts woordt te hoozen / ende de Sacramentē te bedienen en tot gemeyne gebeden is ingeset . Ten derden dat wy de ghene die ons zyn onderworpe / niet onbeletfelijck en verdrucken . Also worden de bueselingen der valscher Propheten te neder gheleyt / die in boozleden tijde hebben den boicke die Jodische meyninghe ingegeuen / niet anders by brengen / dā dat het ghene dat ceremonieel was / in dit gebodt zy wech ghenomen / ende dat het ghene dat de zeden aenghinck / noch blijft / te weten / de onderhouden ghe eens daechs in de weke . Waer dit en is niet anders dan den dach veranderen tot versinadinghe der Joden / en de selue heylicheyt des daechs in het herte behoude : dewijle de selue beduydinge der verborghetheyt die by de Joden haer plaetse hadde / noch by ons blijft . Ende wy sien voerwaer wat booztganch sy met sulcke leere ghesdaen hebben : want die op hare instettinghen staen / die gaen in de groue en vleeschelijcke supersticie des Sabbaths de Joden dyemael te bouwen : so dat die bescheldinghen die by Esaiam gelesē worden / also wel te desen tijde / op hen luyden / als op de ghene die de Prophete te synen tyde strafte . Woort op dat de Keliighe onder ons niet en verualle noch verslouwe / soo moeten booznemelijck die Ghemeynleere houden / te weten / dat men moet luyck onderhouden / ende in de wettendighē behulpsē die tot de onderhoudinghe des Godts dienst dienē / neersstich zyn .

Dat vijfte ghebodt.

Cert uwen Vader ende moeder, op dat ghy lange leeft in den lande dat v de Heere uwe Godt sal gheuen.

Het eynde deses gebodts is / dat wy die graden der hoocheyt die Godt ver-

De heyl.
bert. 2.
de 3.
erat. 11.
tri. 10.
Cap. 11.

Esai. 1.
17. en
58. d. 11.

i. Tim.
3. c. 17.

ordent heeft / moeten onderhouden
en niet schenden: want Godt dyaecht
sorghe dooz de bewaringe dier ordent-
inghe die hy gheset heeft. So sal dan
de sonna deses gebots zijn / dz wy de
ghene die de Heere ouer ons ghesfeldt
heeft / in weerde houden / en hen eere-
sen. Waer wt dit verbot volcht / dat
wy hare weerdicheydt niet en sullen
dooz verachttinge / noch dooz hardne-
licheyt / noch dooz ondankbaerheyt
vercozen. Wāt soo wynt siect hem dz
woort / Eere / in de Schrytuere. Ge-
lyc als de Apostel seyt / dat de Duder-
lingen die wel regeren / dobbel eere
weerdich zijn / soo en verstaet hy niet
alleenlyck datmen hen behoort eer-
weerdicheydt te bewyzen / maer oock
sulcke vergeldinge te doen als haren
dienst verdient. En dewijle dit gebot
bā de onderworpinge seer srijdt tegē
de verdrachtheyt der menschelicker
nature (de welcke dooz begheerte der
hoocheyt seer opgeblasen zijnde / haer
seer ongewillich laet onderwozpe) soo
heeft Godt hier de Duerheyt die bā
nature alderieselijckst ende minst be-
rijdt is / tot ee exempelaer voorgeselt /
op dat die onse herten te bet mochte
berischt en buygen tot gewoonlijcke
onderworpinge. So begint dā de Hee-
re van de onderworpinge die de alder-
verdraghelijckste is / om ons meer en
meer te wennen tot alle onderworpin-
ge: dewijle in allen een selue reden is.
Want dien hy hoocheydt toeschrijft /
diē maect hy zijns naens deelachtich /
so verre het noodich is om de hooch-
heyt te beschermen. Nu dese namen /
Nader / Godt ende Heere / comen soo
eyghentlijck hem alleen toe / dat onse
herte moet dooz het gheuoelen zijnder
Waterspeyt gheraecht wordē / so wan-
neer wy een van dese namen hooren.
Daerom die hy deser namen deelach-
tich maect / die verciert hy niet eenen
glinster zijnder eerlijckheyt / op dz sy /
een yeghelijck na zijn plaetse en hoo-
cheydt / eerlijck zijn. Sāo moeten wy
dan achten wat goddelijcks te syne in
hen ghenen die een Nader ghenaemt

is / wāt hy en dyaecht dien goddelijckē
naem niet te vergheefs. Alsoo oock
die een Prince ofte Heere is / die is
eenichlins der goddelijcker eere deel-
achtich.

Daerom moeten wy sonder twijfe-
len wetē / dat de Heere hier enen ge-
meinen regel inset / te weten / dat wy
enen yeghelijcken dien wy bekenmen
dooz Godts ordeninghe ouer ons ge-
set te syne / eerbiedinge / ghehoor / saem-
heyt / danbaerheyt en sulcken dienst
bewyzen / als wy vermogen. Waer en
is niet aen geleghen of sy sulcker eere
weerdich zijn of niet. Wāt hoedanich
sy oock zijn / so en hebben sy nochtans
die plaetse sonder de voorszieninghe
Godts nē vercrege / om welcker plaet-
sen wille / de Wetgheuer wil datmen
hen eere doe. Hy gebiedt nochtans / na-
melijc / van de eeringhe der Dueren
die ons in dit leuen hebbē opgebracht:
tot welcke eeringhe de natuere selue
ons eenichlins onderwijst. Want het
zijn onnatuerlijcke dieren ende ghene
mensen die de vaderlijcke macht nē
berispinghe ofte hardnechicheyt
vercozen. Daerom gebiedt de Heere /
datmen alle de ghene die den ouden
onghehoor / saem zijn / sal dooden / als
die niet weerdich en zijn te leuen / de-
wijle zy die niet en bekenmen / dooz der
welcker hulpe zy zijn tot dit leuen ge-
come. Ende het schijnt wt vele plaet-
sen der Wet waer te syne / dat wy ge-
seht hebben / dat daer dierley eere is /
daer van hy hier spreekt / te weten /
eerbiedinghe / ghehoor / saemheyt ende
danbaerheyt. De eerste eere beueflicht
Godt als hy ghebidt die te dooden /
die vader ofte moeder bloecken: want
hy sprekt daer de verachttinghe ende
berispinghe. De tweede / als hy de
straffe des doots ghebidt ouer de on-
ghehoor / saem ende wederspanninghe.
Tot de derde dient het gene dat Chri-
stus seyt Matth. 15. te weten / dat het
Godts ghebodt is / datmen sal den ou-
deren goet doen. Ende soo waenmeer
Paulus dit gebodt mēdet / so vermaet
hy dat daer dooz ghehoor / saemheyt ghe-
eycht wort.

Ero. 21.
c. 17.
Leu. 20.
b. 9. ende
21. b. 9.
deu. 27. c.
16.
Mat. 15
a. 5.
p. 10. 20. c.
20.
deu. 21.
b. 18.
Mat. 15
a. 4.
Ep. 6. a.
1.
Col. 3. d.
20.

37 Hier woerdt een belofte by ghesfelt om dit ghebot ons te meer aen te prijzen / ende ons te vermanen hoe aengenaem dese onderdanicheyt die hier geboden is / by door G D D E. Want desen prikkel ghebruyckt Paulus om ons te verwecken / als hy seyt / dat dit het eerste gebodt is met belofte. Want die belofte die bozen verhaelt is in de eerste tafel / die en ghinc niet sonderlijck noch eyghentlijck een gebodt aen / maer de gantsche Wet. Mengende dese teghenwoordige belofte / Godt heeft daer in tot de Joden sonderlijck ghesproken van het landt dat hy hen belofte hadde tot erfensisse te gheuen. Soo dan ist dat de besittinghe dies landts was een teecken ende pant der gonsse Godts: soo en moeten wy ons niet verwonderen dat Godt heeft zijn genade willen betuyghen / lanckheydt des leuens gheuende / Waer door de vrucht zijnder weldaet langhe ghebruyckt wort. Soo is dan dit de sin deses gebodts. Eert vader ende moeder / op dat ghy moecht lange leuen om de besittinghe des landts lange te ghebruycken / de welcke v sal een ghetuygenisse mynder ghenade zijn. Ende wijle het gantsche aerdttrijcke den geloouighen ghegeghent is / so stellen wy te rechte het teghenwoordich leuen onder de seghenen G D D E S. Daerom gaet dese belofte oock ons aen / te weten / so verre de lanckheydt des teghenwoordighen leuens ons een bewijs der gonsse Godts is: Want dese belofte en is noch den Jode / noch ons ghegheuen / ghelijck of een lanck leuen op der arde de salicheyt in hē veruaete / maer om dat het den ghelooighen pleecht een teecken der goedertierenheydt Godts te zyne. Daerom als het comt dat de ghene die synen ouden ghehoor/aem / wordet wt dit leuen wechgenomen eer synen tijt rijpe ende syne daghen vol zijn (het welcke men dickmael siet (so sijst nochtans de Heere niet min stantuaftich in de volbringinghe zijnder belofte / dan of hy yemāde hondert gemeten ofet bunderen landts gaue / dien hy alleenlijck

een belofte hadde. Het is al hierin gelegghen / dat wy ouerlegge dat een lanck leuen hier belofte woerdt / so verre het een segheninghe Godts is: ende dat het een segheninghe Godts is / so verstaet het en bewijs der godlijcker ghenade is: de welcke Godt door den doot beel rijckelijcker ende sekerlijcker synen dienste knechten betuycht ende niet der daet bewijst.

Wouen desen als de Heere den kinderen die haren ouderē sulcke ghehoorzaamheydt bewijzen als sy schuldich zijn / den seghen des teghenwoordighen leuens belofte: soo geest hy oock mede te kennē / dat allen ongehoor samen ende wederspannighen de veruloekinge ghe seer sekerlijck staet te comen. Ende op datse aen hem bewisen woerdt / so betuycht Godt in zijn Wet dat de sulcke des doodts schuldich zijn / ende beucelt datmensē also sal straffen. Ende is dat sy het oordeel ende de hand den der menschen ontgaen / soo doet Godt selue waecke daer ouer op eenighe maniere. Wāt wy sien hoe groot getal sulcker menschen in den crijg ofte in eenich opzoer verslaghen worden: andere worden door ongewoonlijcke straffen gequelt. By zijn byna alle een bewijs dat dese dreyghinghe niet ijdel en is. Ende is het dat eenige die ontgaen tot dat sy oudt worden: de wijle die selue in dit teghenwoordich leuen van den seghen Godts berooft zijnde / ellendich zijn / en tot nimmermeerder straffe bewaert worden / so is het verre dat sy der belofte die den godtsalighen gegeuen is / souden deelachtich zijn. Waer wy moeten oock cortelijck aenmercken / dat ons gheboeden is alleenlijck in den Heere hen gehoorfae te zyne: het welcke oock claer ghenoech is wt het sondermaet dat boec a. 7. ren gheleydt is. Want sy zijn onder ons ghesfelt in de plaetse tot de welcke sy zijn van Godt verheuen / die hen oock zijn eere mede deyt. Daerom de onderdanicheyt die hen bewisen woerdt / moet eenen graet ende booringhe zijn om Gode den oppersten Vader eere te doe. Daerom is het dat

dat zy ons willen tot ouertredinghe der Wet brengen/soo en sullen wyse te rechte niet dooz vaders/maer dooz breemde houden/dewyle zy ons wille van de ghehoorzaamheyt des warachtighen Aders af keeren. Dit moeten weten aengaende Princen/Heeren/ende alle Ouerhepts. Want het ware onredelyck ende onbetamelijck/dat haer hoocheyt die van de hoocheyt Gods comt/ende behoort die groot te maken/soude dienen ende gebuyct worden/om de selue te vernederen ende vercoften.

Dat seste ghebodt.

Ghy en sult niet doot slaen.

39 Het eynde deses ghebodts is / dat een peghelyck moet de weluaert aller menschen lief hebben / dewyle Godt het menschelyck gheslachte heeft niet eenicheyt verbonden. Somma dan alle ghewelt ende onghelyck ende gantsehelijck alle schade daer mede onses naesten lichaem ghehindert wordt / is ons verboden. Ende daerom wordt ons gheboden / getrouwelijc alle hulpe te doen / die wy vermoghen om onses naesten leuen te beschermen: te besorgen wat tot zijn ruste dient te waken om dat hem schadelijck is te verhinderen: ende de handt te gheuen als zy in eenighen nootd zijn. Ist dat ghy ghedachtich zijt dat Godt de Wet gedeuer aldus spreeckt / soo denct oock mede dat hy niet desen reghel wil oock uwe ziele onderwijfen. Want het en soude niet wel ouereen comen / dat de ghene die * de ghedachten der herten dootstet / ende voornemelijc * daer in woont / sonde alleentijck het lichaem tot rechtueerdicheyt onderwijfen. Daerom wort oec dooz dese Wet verboden met der herten doot te slaen: ende hier wort een inwedyge gesintheyt geboden om des broeders leuen te beschermen. De handt baert wel den dootslach / maer het herte ontfangt hem als het met toornicheyt ende haet besmet wort. Siet oft ghy cont op uwe broeder toornich zijn sonder groote begheerte hem leet te doen. Ist dat

ghy anders niet en cont toornich zijn / soo en cont ghy oock anders niet haten: want haet en is anders niet dan veroude toornicheydt. Ghy moecht v beynsen / ende soecken niet onnucweghen te ontschuldighen / hoe ghy best cont: nochtans waer toornicheyt ofte haet is / daer is een gesintheyt ofte negentheyt om quact te doen. Ist dat ghy blyfe wtulucht soeckende / soo is het bonnisse nu dooz den mont des heyligen gheests gegeven / dat die cen dootslaghet is / die in zijn herte zijn broeder haet. Dooz den mont Christi ist betuycht / dz die des oordeels schuldich is / die op zijnen broeder toornich is: dat die des raedts schuldich is / die tot zijnen broeder seydt Racha: ende dat die des helsche yders schuldich is / die tot zijnen broeder seyd ghy dwaes.

De Schrijtuere gheeft twee oordeelen te kennen / op de welcke dit ghebodt ghesondeert is: te weten / om dat de mensche een beelt Gods is / en om dat hy onse vleesch is. Daerom moeten wy ons ontfien den mensche te hinderen / ten zy dat wy het beelt Gods willen schenden / ende moeten hem als onse eyghen vleesch helpen / ten zy dat wy willen bewijfen dat wy geene menschen en zijn. Hoemen hier toe mach vermaent worden dooz de verlossinge en genade Christi / dat sal erghens gehandelt worden. Waer de Heere wil dat wy natuerlijc dese twee dinghen in den mensche aenmercken / waer dooz wy moge tot zijn bewaringe betweecht worden: te wetende dat wy het beelt Gods in den mensche eere bewijfen / en onse vleesch in hem onthelisen. Soo en is die niet terfsondt van dootslach ontschuldich / die hem seluen onthouden heeft van bloet te spotten. Want ist dat ghy yet niet den wercke volbrengt / ofte soekt te doen ofte niet begeerte ende raedt voorneemt dat teghens eens anders weluaert ende gesontheyt is / soo zijt ghy nu in dootslach schuldich. Weders ist dat ghy nu en soect eens anders gesontheit na uwe vermoghen ende ghelegentheyt te beschermen ende bewaren / soo wort

1. Joam.

3.2.15.

Mat. 5.4

22.

40

Act. 17.

b. 10.

1. Sam.

16. b. 7.

Psal. 7.6

10.

Mat. 9.

a. 4.

Luc. 6. b.

8.

Joan. 2.

b. 24. 25

* Exod.

29. g. 45

Leui. 26

b. 11.

Ezec. 37

g. 26.

2. Cor. 6.

d. 16.

Eph. 3.

d. 17.

Rom. 8.

b. 10.

oock door sulcke onmenscheijckheydt
de Wer ouergetrede. Ist dat so groo-
te sorghe ghebzagen wort door de ge-
sontheit ende weluaert des lichaems:
soo mogen wy hier wt verstaen: wat
men der salicheit der zielen schuldich
is/ de welcke door Godt verre het lie-
chaem te bouen gaet.

Dat seuende gebode.

Chy en sult geen ouerspel doen.

41

Ihet eynde deses verbodts is/ Dat
alle onreynicheit moet van ons wech
zijn/ dewijle Godt cuspheyt ende reyn-
icheit lief heeft. Soo is dan de som-
ma/ dat wy niet en sullen met eenighe
onreynicheit ofte oncusphet des
vleschs besmet worden. Hier mede
comt een gebodt ouer een/ dat wy alle
de deelen onses lichaems sullen met
cusphet ende matichet regeeren.
Ende hy verbiedt namelijck hoererie/
tot de welcke alle oncusphet strect/
om door de schandelijckhe der hoererie/
(de welcke grouer en tastelijcker is/
dewijle zy oock het lichaem schande-
lijc maect) ons tot een vergrouwinge
ende schouwinge aller oncusphet te
brengen. Dewijle de mensche is niet
sulcker condicie gheschapen/ dat hy n-
en sal eenfacelijck sonder gheselschap
leuen/ maer de hulpe ghebruycken die
hem is toegheuoecht: ende dewijle hy
door de straffe der sonde meer wordt
tot dese noot sakelijckheyt verbonden:
soo is de Heere hem in desen deele/ soo
beel noodich was/ te hulpe gecomen/
als hy het houwelijck heeft ingestelt/
des welckes verghefselfchappinghe
wordt door zijn autoriteyt begonnen/
ende ooc door zinnen seggen geheylicht.
Maer wt het openbaer is/ dat alle an-
der verghefselfchappinghe die burtten
het houwelijck gheschiedt/ door Godt
veruolct is: ende dz de verghefselfchap-
pinghe des houwelijck is als een me-
diecine teghen den noot berordent/ op
dat wy niet tot ongebonden oncusph-
en vallen. Daerom laet ons onssel-
uen niet slatteren/ als wy hooen dat

geen man en mach met een wijf buy-
ten houwelijck verenigen/ sonder van
Godt veruolct te zyne.

42
Nu dewijle door de condicie der na-
tuere/ ende oock door de oncusphet
die nae den val ontfleken is/ ons het
geselschap der vrouwe dobbel noodich
is/ wtghenomen die Godt door son-
derlijcke ghenade heeft van dien noot
beurjt: soo sie een peghelijck wel toe
wat hem ghegheuen is. Ick bekenne
wel dat machdelijcke cusphet n-
is te verachten: maer dewijle die den
sommighen niet en is ghegeuen/ ende
den sommighen niet en is anders dan
door eenen tijt ghegeuen/ die door on-
cusphet ghequelt worden/ ende die
selue nie en comen ouerwinnen/ die
sullen de hulpe des houwelijck ghe-
bruycken/ op dat zy alsoo nae de mate
haerder roepinghe in cusphet leuen.
Want de ghene die dese gaue niet en
hebben ontfanghen/ die striden tegen
Godt ende wederstaen zijn oordeninge/
als zy dien middel die hen gegheuen en
toeghelaten is/ niet willen tegen haer
oncusphet gebruycken ende hen sel-
ue daer mede helpen. Dat my hier nie-
mant tegen en worpe (gelijck hyden
beke plegen te doen) dz hy door Gods
hulpe alle dinc bermach. Wat Gods
hulpe en staet niemant by dan den
ghenen die in Gods weghen wand-
len/ dat is/ in haren roep: van den
welcken die alle afwijcken/ die de mid-
delen die Godt ghegheuen heeft/ her-
achtende/ soecke niet ijdele ende licht-
uerdighe dingen haren noot te ouer-
winnen ende ontwojselen. De Heere
betuycht dat cusphet een sonderlijc-
ke gaue Gods is/ ende sulc een gaue/
als die niet eenen peghelijcken/ noch
den gantschen lichame der ghemeynte
ghegheuen wordt/ maer weynighen
lidmaten. Want hy seyt dat sommige
menschen hen seluen gesneden hebben
om het rieke der hemelen/ dat is/ om
dat zy te beter ende bruylijcker souden
moghden met de saccke des hemelschen
riek becommert zijn. Ende op dat nie-
mandt en dencke dat sulcke iudicijche
in des menschen macht is/ soo seyt hy
weynich

psal. 91
a. 1. ende
d. 14.

Mat. 19
b. 11.

sweynlich te bozen / dat alle menschen dat niet en connen baten / maer alleenlyc de gene dien dat is van Godt gecan baten. Waer wt besluyt hy / Wie out Paulus ooc claerlijcker als hy schryft dat een pegelijc zijn eygen gauen van Godt heeft: de eene aldus / de ander alsoo.

1. Cor. 7
b. 7.

43 Als wy door openbare betuyginge bermaent worden / dat het niet en is in eens pegelijc macht cuspshoydt te behouden byten houwelijc / oock als hy met arbeit ende neersichtheit seer daer nae staet: ende dat het een sonderlijcke genade Godts is / de welcke de Heere niet en gheeft dan sommighen sekren menschen / op dat zy te bequamer ende onuerhinderder zijn tot zijn werck / so stryden wy hoorwaer teghen Godt / ende teghen de nature die hy heeft in z ghewet / als wy de wijse onses leuens in en schickē na de mate onser macht: De Heere verbiedt hier hoererie / soo eycht hy dan supuerheyt ende cuspshoydt van ons. Ende daer is een middel om die te behouden / te weten / dat een pegelijc zijn vermogen bekenne. Die houwelijc / als een dinc dat hem onnut ende te verghees ware: niemant en begheere ongetrouwt te blijven / anders dan die gheen wijf ghebreck en heeft: niemant en soecke oock hier in des leenlijc op dat hy van desen bant vrij zijnde / dies te bequamer en betuyder zy tot alle wercken der godtsalicheyt. Ende dewijle dese welcāt wort vele menschen alleenlijc door eenen tijt gecgeuen / soo mach een pegelijc hem van houwelijc onthouden / soo langhe als hy bequaem is om maechdelijcke cuspshoydt te houden. Is het dz hy niet machrich en is om de oncupshoydt te wederstaen / soo moet hy verstaen dat de noodt des houwelijc hem is banden Heere opgeleydt. Dit leert de Apostel als hy gebiedt dat een pegelijc man sal zijn wijf hebben / ende dat een pegelijc wijf sal haren man hebben om hoererie te schouwen. Item dat die trouwe in den

1. Cor. 7
b. 2. b. 9.

Heere / die hem seluen niet en dan onthouden. Ten eersten gheeft hy te kennē dat het meeste deel der menschen is der oncupshoydt onderworpen. Ten anderen en neemt hy niemant wt van de ghene die der oncupshoydt onderworpen zijn / maer ghebedt hen allen dat zy desen eenigen middel (te weten het houwelijc) gebuycken / waer door men de oncupshoydt mach wederstaen. Daerom de gene die hen seluen niet en connen onthouden / ende desen middel om harer swachheit te hulpe te comen / berachten / die sondighen oock daer in dat zy desen gebode des Apostels ongheloozsaem zijn. Ende niemant en flattere hem seluen ghelijc of hy niet en conde van oncupshoydt ghestraff worden / om dat hy by gheen vrouwe en is gheweest / hoewel nochtans daer en tuschen het herte van binnen door oncupshoydt brant. Wāt Paulus leert dat cuspshoydt is supuerheyt des herte met reynichz des lichaems. En onthoude vrouwe / seyd hy / bedenckt dat des Heeren is / hoe zy heyllich zy berde aen lichaem en geest. Daerō dit gebot bouen niet reden beueftigende / seyt hy niet alleenlijc dat het beter is een wijf te trouwen / dan hem seluen door hoererie te ontreyngen / maer seyt dat het beter is te trouwen dan te bernē.

1. Cor. 7
f. 34.

44 Oort als de ghetroude weten dat haer vergeselschappinge van Godt is gesegent / soo sullen zy daer door vermaent worden / dat zy niet en behooren het houwelijc niet onmatige en onghewonden oncupshoydt te ontreyngen. Want hoewel de schandelijchz der oncupshoydt wort door de eerlijcheit des houwelijc bedekt / soo en moet nochtans niet terstont daerom het houwelijc een verwekkinge der oncupshoydt zijn. Daerom en moeten de ghehoude niet dericken dat hen alle dinc gheoorloft is: maer een pegelijc man hebbe zijn wijf soberlijc / ende wederom het wijf haren man: op dat zy also leuen / dat zy niet en doen dat tegende eerlijcheit en maticheit des houwelijc is. Want het betaeamt also dat het houwelijc in den Heere begonnen / matich

Ambr.
lib. de
Philo-
soph. quē
titat Au-
gust. lib.
contra Ju-
lianū. 2.

matich ende sedich 37/ ende niet tot al-
lerley wraetste dertelheyt wtbrake en-
de oueruloeye. Dese dertelheyt heeft
Ambrōsius ghestraft met een senten-
cie die swaer maer nochtans niet on-
bequaem is/ als hy dien zijns getrou-
den wijsse ouer speelder naemt / die in
het gebruyc des houwelijcx geen achte
en heeft op schaemte noch eerbaerh.
Ten laesten sullen wy aenmercken/
wie dese Wetgeuer is/ die de hoererie
verdoemt: te weten/ Godt die te rechte
gheheelheyt der ziele/ des gheestes
ende des lichaems eyscht / dewijle hy
ons gheheel behoort te besitten. Daer-
om als hy verbiet te hoereren/ so ver-
biedt hy gock mede met onmatige ver-
ticinge des lichaems/ met oncuysche
roeringhe der leden ofte oneerlijcke
woorden yemant tot oncuyscheydt te
verwecken. Want het en is niet son-
der reden dat Archelaus tot eenen iō-
ghelinc die seer lichtuerdichlijck ge-
sleet was/ seyde/ dat het eue veel was
met wat deel des lichaems hy oncuysch
ware: want wy moeten Godt aenken/
de welcke alle onreynicheyt ende be-
smettinghe verdoemt/ in wat deel on-
ser ziele ofte onses lichaems die gesien
wordt. Ende op dat wy hier aen niet
en twijfelen/ soo moeten wy gheden-
cken dat Godt hier schaemte ende eer-
baerheyt ghebedt. Ende ist dat hy
schaemte van ons eyscht/ soo straft hy
al wat daer teghen is. Daerom ist dat
ghy soect desen gheboden gehoorfaem
te yne/ soo siet toe dat het herte niet
met boose begheerten van binnen en
berne/ dat de ooge niet dertel noch on-
schamel en 37 / dat het lichaam niet
lichtuerdichlijck verciert en 37/ dat de
tonge niet door oncuysche woorden en
verlocke tot oncuysche gedachten/ en-
de dat de kele door valscheyt/ gheen
oorsaecke en gheue. Want alle sulcke
dingen zijn als smetten/ door de wel-
cke de supnerheyt der cuyschz ontreyn-
nicht wort.

Dat achste ghebodt.

Ghy en sult niet stelen.

45 Het eynde deses ghebods is/ Dat

enen peggelijcken ghegheuen worde
dat hem toecomt / dewijle de onrecht-
uerdicheyt grouwelijck is door Godt.
Soo sal dan de somma zijn/ Dat ons
verboden is nae eens anders goet te
staen: ende alsoo dat ons gheboden is
enen peggelijcken ghetrouwelijck te
helpen het 37 te bewaren. Want men
moet dencken dat het gene dat een pe-
gelijck best/ hem niet en is by gheual
ofte door Fortuyne toegecomen/ maer
door de bedeeelinghe des opperste hee-
ren aller dinghen: ende dat men daer-
om niet en mach yemant sijn goet
ontuinden / sonder bedriegelijck tegen
Godts verdeelinghe te sondighen. De
diefte is menigherley. Daer is een
diefte met gheweldt / als eens anders
goet wordt door gheweldt ende roo-
uersche vryheyt ghenomen. Daer is
een ander diefte met boos bedroch/ als
eens anders goet wordt bedriegelijck
ghenomen. Daer is een diefte met be-
deckter listicheyt/ als yemandts goet
wordt door eenen schijn des rechts
ontuonden. Daer is oock een diefte
met smeeckinghe/ als yemandts goet
wordt onder het decksel der gheuinghe
afgemolcken ofte afgesnuyt. Waer op
dat ic niet te lange en bliue in allerley
diefte te verhalen/ soo sullen wy diefte
achten alle listen ende conften/ door de
welcke onses naesten goet wordt tot
ons ghetracken/ als 37 van de oppech-
ticheyt der liefde afwijckē tot begier-
te om te bedriegen ofte eenichāns hin-
der ofte schade te doen. Al is het dat
sulcke conften ende middelen comen
in het rechtthuyss gerechtuerdicht
worden ende ouervinnen / soo zijn 37
nochtans door den richtstoel Gods
diefte geacht. Want Godt siet die lan-
ge lagen daer mede een listich man be-
gint de slechte herte te verslicken/ tot
dat hyse ten eynde in zān nette geef-
t: hy siet de harte ende onbedielijcke
swetten / waer door de arme van den
machtigen benoit ende afgheworpen
wordt: hy siet die schoone soeten beha-
gelicken schijn/ waer door een schalck
mensche de onnoozsichtigen als nix er-
nen hangel verloct en vangt. Alle dese

dingen zijn voor der menschen oordeel
verboogen/ende en connen niet bekent
worden. Ende dit onghelyck en heeft
niet alleenlyc plaetse in gelt ofte coop-
manschap ofte ackers/maer in ees ve-
gelijck recht. Want wy onthoude on-
sen naeste het zyne/als wy onsen diest
ofte hulpe onthouden die wy hē schul-
dich zijn. Als het dat een besorger ofte
landtbowwer hē tot ledicheyt begeeft/
en zijns heeren goet verstant/en geen
sorge en draecht in de huysoudinge: is
dat yemant het goet dat hem beuolen
is/ niet onrecht verquist/ ofte in z onre-
daet verdoet: is dat een dienstknacht
zijnen heere bespot/ of zijn secreet open-
baert/ zijn leue ofte goet eenichsins tot
schade brengt: wederom is het dat een
huysheere zijn huysghesin onredelijck
quelt/ die is by Godt een dief gheacht.
Want wie niet en doet dat hy na zijne
roep ende officie eenen anderen schul-
dich is/ die onthoudt ende ontnemt
eens anders goet.

46. Daerom sullen wy recht en wel de-
sen ghebode ghehoorsaem zijn/ als wy
met het gene dat onse is te vrede zijn
de/ gheen gewin en soecken/ anders dan
dat oprecht en eerlijc zy: als wy nē en
begeeren niet onrecht rijcke te wordē/
nē en soecken onsen naeste niet af te
woopen van het zijne/ om het onse te
vermeerderen: als wy niet en aenbe-
den om door wreethz goet wt eens anders
bloet te vergaren: als wy niet onma-
tighlyck van allen zijden met recht en
onrecht te hoopen ofte onse ouer-
giericheyt te veruullen ofte onse ouer-
daet te voerbrenghen. Maer hier en tegē
sal altyts onse boornemen zijn/ eenen
pegelijcken soo veel ons mogelijck is/
met raet en daet getrouwelijck te hel-
pen dat hy het zyne behoude. Ist dat
het geweld dat wy met ongetrouwe en
bedriegelijcke mensche te doen hebben/
soo laet ons lieuer bereypt zijn wat van
den onsen te verliezen/ dan teghen hen
niet alleenlyc dit doen: en wy en sullen
sien in swaricheyt ende noot/ die sullen
wy mede deelen/ ende met onse ouer-
moedicheyde haer ghebyck verlijchten.

Ten laetste/ sal een pegelijc aentē/ hoe
verre hy van zijns roeps ofte anders
weghe zy tot andere verbonden/ ende
sal getrouwelijck betalen dat hy schul-
dich is. Hierom sal het volc alle de ge-
ne die ouer hen gestelt zijn/ in werck de
en eere houden/ haer heerschappie ge-
willichlyck draghen/ den Wetten ende
gebode gehoorzaem ende onderdanich
zijn/ niet weygeren dz het met Godts
wille ende gonste doen can. Wederom
sullen de gene die ouer het volc gestelt
zijn/ Sorge voor haer volck dragen/ de
ghemeyn vrede beschermen/ de goede
helpen/ de boose dwingen: en alle din-
gen alsoo bedienen/ gelijk die moeten
Gode den opperste richter reken schap
van haer bedieninghe gheuen. De die-
naers der kercken sullen getrouwelijc
arbeiden in den dienst des woords/ de
leere der salicheyde niet vernatschen/
maer die supuer en oprecht den volcke
Godts leeren/ ende niet alleenlyc met
leeren/ maer oock met het exempel des
leuens onderwijsen: ende sullen als
goede herders de schapen regeeren.
Het volc/ wederom false als boden en

• Apostelen Godts ontfanghen en aen-
nemen/ die eere die hen de opperste
Heester gegeuen heeft/ hen niet ont-
houden/ hen gheuen dat tot het leuen
noodich is. De ouders sullen hare kin-
deren/ gelijk die hen van Godt beuo-
len zijn/ boeden/ regeeren ende leeren:
hare herten niet verbitteren noch ber-
uenden door wreethyde/ maer met
vaderlijcke soeticheyt ende goedertie-
rentheyt helpen ende omhelsen. Ende
gelijk botten geseyt is/ dat de kinde-
ren zijn den ouderē eerbiedinge schul-
dich: alsoo sullen de iongers hare ou-
ders in eere houden/ ghelijck de Heere
wil dat de oudtheyde ghecert zy. De
vude sullen oock de iongeren swachz
met haer voorzichtigheyt en wijsheyt
matigen/ niet met roepen ende lasteren
quellende/ maer de strengheyt met
bziendelijcheyt ende goedertierenheyt
matighende. De dienstknachten sullen
neerstich ende ghehoorsaem zijn in ha-
ren dienst/ ende dat niet na der ooche/
maer van herten/ ghelijck of zy Godt
seue

Deu. 6. b

7. d. 10.

Psa. 78.

a. 4.

Psa. 19.

c. 18. en

29. c. 17.

Eccl. 7. c

25. ende

30. b. 11.

Ephe. 6.

a. 4.

* Ephe.

6. a. 1.

Coloss. 3

d. 20.

* Ephe.

6. a. 5. 7.

Coloss. 3

d. 22.

1. Tim.

6. a. 1.

tit. 2. c. 9

1. Pet. 2

c. 18.

*Ephes. setze dienden. De *heeren en sullen
6. b. 9. oock met hart noch onredelich zijn te-
Eccle. 7. ghen hare dienst knechten / niet met te
c. 22. en groote strengheicheydt ende scherpic-
33. d. 29. heyt quellen / niet schandelijck hande-
col. 4. a. 1. len : maer lieuer bekennen dat zy hare
broeders zijn / ende hare mede dienst-
knechten onder den hemelsche Heere /
de welcke zy behooren lief te hebben
ende vriendelijck te handelen. Wy dese
wijse segghe ick / sal een peghelijck
bedencken wat hy in zijn ozen ende
roep zijnen naeffen schuldich is / ende
betalen dat hy schuldich is. Souen de-
sen moeten wy alijts den Wetgheuer
aensien / op dat wy weten dat dit ghe-
bott alsoo wel het herte als de handen
aengaet / op dat zy soecken eens anders
boozdeel ende psocht te beschermen en-
de boozderen.

Dat negende gebott.

Ghy en sult gheen leughenach-
tich getuyghe zijn tegen ulwen
naeffen.

47 Het eynde deses ghebotts is / dat wy
4 onderlinghe moeten sonder bedroch de
waerheyt spreken ende eeren / dewijle
Godt (die de waerheyt is) de leughen
haet. Soo sal dan de somma zijn / dat
wy niet lasteren ofte valsche beschul-
dighen niemands naem en schenden /
noch dooz leughen pemaent in zijn goet
hinder en doen: eyndelijck dat wy nie-
mande onrecht en doen noch niet laste-
ren noch niet spotten. Het dit verbot
coemt oock een ghebot ouereen / dat
wy soo verre ons mogelijk is / eenen
peghelijcken ghetrouwelijck helpen de
waerheyt beueffighen / om zijn fame
ende goet ongeschent te behouden. De
Heere schijnt den sin deses ghebotts
Exo. 23. wt te leggen in het tweede boeck Mo-
a. 1. ses / met dese woorden / Ghy en sult
gheen leughenachtige stemme aenne-
men / noch uwe hant voeghen om booz
den godtloosen valsche getuygenisse
Aent. 19 te gheuen. Item / Ghy sult de leughen
t. 16. schouwen. Ende op een ander plaetse
verbiet hy ons de leugen / niet alleen-
lijck op dat wy gheene lasteraers noch

oorblasers en zijn onder het volc: maer
oock op dat niemant zijnen broeder en
bedrieghe: Want hy verbiedt dit beyde
niet verscheyden gebott. Het is booz-
waer sonder twijfel dat Godt ghelijck
hy in de boozgaende gheboden heeft
wraetheyt / oncuyscheyt en giericheyt
verboden / alsoo oock hier in dit gebott
de valscheyt verbiet / de welcke twee-
derley is. Want wy sondighe niet boos-
se achterclappinge tegen onses naeffen
samen / ofte niet lieghen ofte somtijds
niet teghenspreken vercoeten wy zijn
boozdeel. En daer en is niet aen ghe-
gen of ghy meynt dz in dit gebott woort
van openbare getuygenissen gemeindet
die booz den Rechter geschien / ofte van
gemeene ghetuygenissen die in daghe-
lijcsche handelingen onderlinghe ge-
schien. Want wy moeten altijd ghel-
dachtich zijn / dat wt enen peghelijck
aert der sonde / een specie woort tot ex-
pel boozgeset / by de welcke alle de an-
dere moeten verstaen woorden: en dat
booznemelijck die specie woort boozge-
set / in de welcke de schandelijckheit der
sonde alderclaeft gesien woort. Hoewel
het coemt best ouereen dat in dit gebott
hinderlijcke achterclappinghe / door de
welcke onse naefte onrecht beschul-
dicht woort. Want de valscheyt der ge-
tuyghenisse booz recht / en is nemmer-
meer sonder valschen eedt. En teghen-
den valschen eedt so verre hy de naem
Godts ontheplicht ende schent / is ge-
noech geseyt in het derde gebott. Soo
is van de rechte onderhoudinge deses
gebotts / dat de tonge de waerheyt be-
tuygende / des naeffe goede fame ende
boozdeel diene. De redelijckheyt hier
in is seer openbaer. Want ist dat
goede fame ende naem costelijcker is
dan alle schatten / soo en ist niet mit
sonde pemaent van zijnen goeden naem
te beroonen dan van zijn goet. Ende in
pemaents goet te roouen doet men som-
tijts alsoo veel mit valsche getuyghen-
nisse / als met grijpende handen.
Het is nochtans wonder hoe licht-
uerdichlijc ende sorgelooslic in desen
deele ajomme ghesondicht woort / soer
dat men

datmen wepnige menschen bint die n: seer hier in ghebreckelijck en zyn: soo grootten lust hebben wy tot dese fenij: nige soetheyt in eens anders quaet te ondersoeken en te ontdekken. En wy ontschuldich zyn/als wy genoech en lieghen. Want God die verboden heeft uwes naesten nae niet te besmetten met lieghen/die selue wil oock dat ghy uwes naesten nae sult van schandheyt cont. Want hoewel hy alicentlijck verbiedt dien niet leughenen hinder te doen/soo gheeft hy nochtans niet dat selue te kennen/dat hy daer sozge boozte zyne om onses naesten same onghescheit te bewaren: te weten/dat Godt daer sozge booz draecht. Waer o wordet sonder twijfel gantschelijck het quaet spreken verboden. En by quaetspreken verstaen wy/n: scheidinge die om beters wille gescheit: noch beschuldighenoch beclaghinghe door het Recht waer door men hulpe soect teghen het quaet: noch openbaer sra finge die gescheit om andere sondaers te beschuldighen: noch openbaringe by de gene/der welcker weluaert het nut is dat zy ghewaerschout worden/op dat zy niet door onwetentheydt schade en lijden: maer by quaet spreken verstaen wy beschuldighen ende beswaringe die wt haet ende quaetwilicheyt ende lust tot achterclap comt. Iae dit ghebodt streckt ooc daertoe/dat wy niet en sullen rabauwen en boeue houfcheyt gebruycken/die niet bittere schimp ende laster beruimngt is / waer door eens anders seyl ofte ghebreck wort bitterlijck als spelende gheroert: ghelijck sommighe pleggen / die niet eens anders beschacintheydt ende suchten/willen rustich ende genoechelijck geacht worden: want door sulcke verkeerde vryheydt der woorden/wordt de broeders somtijts swaerlijck gheslaghen. Want is dat wy den Wetgheuer aenmercken/de welcke niet rechte alsoo wel ouer de sozen ende ouer het herte als ouer de songe behoort heerschappie te hebben.

soo sullen wy boozwaer beuinden/dat oock de begeerte om achterclap te hoozen/ende de quade gheneghentheyte tot verkeert oordel/hier verboden wort. Want het en soude niet wel ouercomen/dat Godt soude het quaetspreken in de tonghe haten/ende de quaetwilicheyt in het herte niet quaet achten. Waerom is dat de warachtighe breefe ende liefde Godts in ons is/ sal laet ons (soo verre het mogelijk ende nut is/ende soo verre de liefde can lijdend) noch tonghe noch oore hebben tot lasterlijcke ende bittere woorden/noch onse herte lichtueerdichlijck tot quaet vermoeden begheuen: maer laet ons eens peghelijck woort ende werck in het beste duyden/en zyn eere met onse oordel/ooren ende tonge vruendelijck bewaren.

Dat thiende gebodt.

Ghy en sult uwes naesten huys niet begheeren, &c.

Het eynde deses verbodts is / Dat wy alle begheerte die teghen de liefde is / moeten wt onse herten woopen. Want Godt wil dat de gantsche ziele zy van de ghesintheyte der liefde beseten. So sal da de sonna zyn/dat ons geen gedachte en sal ouercomen/waer door onse herte geroert worde met begeerte die tot eens anders schade streckt. Hier mede comt een gebodt ouer een/dat al wat wy bedencken/ractlagen/willen/en soeken/zy niet des naesten nut ende boozdeel. Maer hier schijnt een groote en verwerrede swaricheydt te comen. Want is het dat wy bouen hebben met der waerheydt gheseydt/dat onder hoerrie ende diefte/ oock de begeerte om te hegerren ende schade te doen/en de ract om te bedrieghen/verbodt wort: so mochte het nu schijne te vergeefs te zyne/dat ons de begeerte tot eens anders goet hier niet een eygen Wet verboden wort. Maer dese knoop can lichtelijck ontdaen worden/door het onderscheydt tusschen ract en begheerlijcheyt. Want den ract ghelijck wy

Wij in de voorgaende geboden gesproken hebben / namen wij een vercozen ende aengenenamen boozen en goetduncken des willes als de begeerlijcheit heeft het herte sonder sulke verkeeringe ende bewillinghe zijn / te weten / als het herte met ydele ende verkeerde dinghen die hem booz comen / alleenlijck gheprickelt ende ghekittelt wort. So dan gelijc de Heere duslanghe gheboden heeft / dat de regel der liefde soude den wille ende het werck regeren: alsoo gebiedt hy nu dat oock de gebachten des herten daer door geregelt worden / op dat zy niet boos en verdraeyt en zijn / ende het herte niet tot afwijkinghe en beweghen. Gheelijck hy verboden heeft het herte te laten buygen tot toornichypt / haet / hoererie / roof / leughen / alsoo ghebidt hy nu datmen niet en sal laten daer toe verwecken.

50 Ende het en is niet sonder oorzaak / dat hy so groote gerechticheyt eyscht. Want wie can versaken dat het recht zy / dat alle macht der ziele van de liefde beseten worde: ende is het dat enige macht der ziele breeide is van der liefde / wie can versacken dat die ghebreektelijc is: Ende hoe comen de boose ende quade begheerlijchheden in uwe herte die uwen boeder schadelijc zijn / anders dan om dz ghy hē verlatēde / bseluen alleenlijck besocht. Want ware het herte geheel met liefde doordrongen / so en soude gheen deel daer van tot sulcke gebachten open staen. Soo moet dan het herte soo verre ydel van der liefde zijn / als het de boose begeerlijcheit ontfaet. Hier mochte yemant tegen worpen / dat het nochtans nē en betaemt / dat de phantassen ende ghebachten die lichtuonichijc in den sin bliegen / ende ten eynde vergaen / souden booz begheerlijcheden der welcker fate in het herte is / verdoemt wordē. Antwoorde / Wy spreken hier vā sulcke phantassen ende ghebachten / die in den sin drapen ende ooc mede het herte met bracerlijcheit srooten ende slaen : want so wanneer in den sin comt wat

te begheeren / soo wordt het herte verweert ende springt op. Soo gebiedt dan Godt eenen wonderlijcken byandt der hede / den welcken hy niet en wil ooc niet de alderminste begheerlijcheden verhindert hebbe. Hy wil dat het herte seer vast ende wonderlijcken wel geschickt zy / en en laet niet toe dat het oock met de lichtste prickels teghen de Wet der liefde gheroert worde. Tot dit verstant heeft ny eerste Augustinus den wech ghecopent / op dat ghy nē en meynt dat gheene groote Autooren also genoeien. Ende hoewel het boosenemen des Heeren was alle boose begheerlijcheit te verbieden / soo heeft hy nochtans sulcke begheerlijchheden booz gheselt tot exempel / die ons door valsche behagelijcheit aldermeest bedrieghen : om dat hy gantscheijck niet en soude der begeerlijcheit toe laten / dewijle hy ons van die dingen af treect / nae de welcke zy aldermeest ras en verheucht. Hier hebt ghy de tweede tafel der Wet / in de welcke wy gheuoech vermaet wordē wat wy de menschen schuldich zijn om Godts wille / op des welcken aenmerkinghe de gatsche Wet staet. Waerom wordt het verghhees in ghestampt al wat in dese tafel gheleert wort / ten zy dat dese selne leere op de bresse en eeringe Godts als op een fundament steune. Die in dese verbiedinghe der begheerlijcheit twee gheboden soecken te marchen / die can een boozsichtich Leser (of ic schoon swijghe) wel oordeelen dat zy dwalen. Het en can hen oock nē helpen dat daer tweemael staet / Ghy en sult niet begheeren. Want als hy gheeyt heeft / Ghy en sult uws naesten huys niet begheeren / soo verhaelt hy de deelen ofte stucke die in het huys zijn / beginnende van der huyshouwe : waer tot het opbaer is / dat het moet doorgaens sonder afbreken ghelefen worden (gelijc de Joden doen) ende dat Godt in somma ghebidt / dat het ghene dat een yeghelijck besit / hem gheheel ende onuercozt bliue / niet alleenlijck door ongelijc en onrecht / ofte door lust / tot bedriegen / maer ooc door de alderminste

begheerte/ waer door het herte mach ghesoert worden.

31 **A**b en is niet waer te oordeelen waer toe de gantsche Wet streckt / te weten / tot veruilinge der rechtueer- dicheyt: op dat zy der menschen leuen der supuerheydt Godts. Want Godt heeft zynen aert alsoo in de Wet afge- beeldt / dat soo yemant met de wer- ken vertoont al wat daer in gheboden word / die sal eenichsins het beeldt Godts nae zijn leuen tot drucken.

Den. 10
c. 12,

Daerom als Moses wilde de somma der Wet de Israélite in gedachtenisse brengen / soo seyde hy / **E**n nu **D** I s- rael wat eyscht de Heere **v** Godt van u / anders dan dat ghy sult den Heere beelen en in zyne weeghen wandelen: hem lief hebben ende dienē met gant- scher herten ende gantscher ziele / ende zyne gheboden bewaren: Ende hy en heeft niet afgehouden dit selue hen te verhalen so wāner hy wilde het eyn- de der Wet te kennen geuen. De leere der Wet strekt hiertoe / dat zy den mē- sche door heylicheydt des leuens met Godt vereenighe / ende doe aen hem

Deut. 6.
a. 5. ende
11. b. 13

hanghen (ghelyck Moses ergheus spreckt.) **A**b de volmaetheydt deser heylichz is in twee hoofdstucken ge- legghen die nu verhaelt zijn / te weten / dat wy Godt lief hebbē tot gantscher herten ende gantscher zielen en gant- scher macht: ende onsen naesten gelijc ons seluē. Ende het eerste ende voor- neemste is / dat onse ziele in allen deele worde met de liefde Godts vervult. Daer wt sal terstōt de liefde des naes- ten bloeyen. Dit bewijst Paulus / als hy schrijft dat het eynde der Wet is de liefoe tot supuer consciencie ende on- gheueynst ghelooue. Hier siet ghy hoe dat de consciencie ende het ongeueynst ghelooue / dat is / met eenen woorde / de warachtighe godtsalicheyt / wordt bouen als in het hooft ghestelt. Daer- om dwalen de ghene die incynen dat in de Wet alleenlick een grof beggin der rechtueerdicheydt gheleert word / om den mensche tot cleyne oefeninghen te brengen / ende niet om oock mede

tot het rechte eynde der goeder wer- ken te leyden: Want tot de opperste volmaetheyt en comt ghy niet beghe- ren bouen dese boozscheyden sentencie Moses ende Pauli. Want ic bidde u / waer wil die heere die niet te biede en is met dese onderwijsinghe door de welcke de mēsche tot de vrees Godts / tot den gheestelicken Godtsdienst / tot ghehoorsamenheydt der gheboden / tot de rechticheyt der wegen des hee- ren / somma tot supuerheydt der con- sciencie / ende tot een oprecht ghelooue ende liefde wort onderwisen: Hier wt wort die wetlegginghe der Wet beue- ticht / de welcke alle werck der godt- salicheyt ende liefde in de geboden der Wet speurt ende vint. Want die alle- lijck ick en weet niet wat groue be- ghinselen daer in secken / ghelijck of zy den wille Godts alleenlick ten haluen leerde / die en weten het eynde der Wet niet wel / ghelyc Paulus dat betuycht.

Maer dewijle Christus ende de A- postelen somtijts als zy de somma der Wet verhalen / die eerste tafel berwij- ghen: soo dwalen vele menschen daer- in / als zy der seluer woorden willen van beyde de tafelen verstaē. In Ma- theo seydt Christus / dat de voor- neemste wercken der Wet zijn barm- herticheyt / oordeel ende gelooue. On- der het woordt ghelooue / verstaet hy (daer aen ick niet en twijfelē) trouwe ende waerheyt tot de menschen. Maer sommighe verstaen daer by de religie ende het gelooue tot Godt / om dat zy souden die woorden Christi treckē tot de geheele Wet: maer het is boozwaer- te vergheefs. Want Christus spreckt daer van die wercken / met de welcke de mensche moet hem seluē rechtueer- dich bewijsen. Als wy dese reden aen- merken / soo en salt ons ooc niet ver- wonderen waerom de Heere den ion- ghelinghe / die brachde door welcker geboden onderhoudinghe hy mochte in het leuen comen / alleenlick dese ghe- antwoort heeft / Ghy en sult n3 doot- slaen / ghy en sult geen ouerspel doen / ghy en sult niet stee / ghy en sult geē

1. Tim.

1. a. 5.

52

Mat. 23
c. 24.

Mat. 19
d. 18.

Mar. 10
c. 19.

Luc. 13.

d. 20.

B valsch

valsch getuyghenisse geuen: Eert vader ende moeder: I hebt uwen naesten lief gelijck v seluen. Want de gehoorfaemheyt der eerster tafel/was by nae in de gelijchheyt des herten ofte in de ceremonien ghelegen. De gheslachteyt des herten en wordt niet ghesien / de ceremonien werden altyds van de geuepn/de hypocriten neerstichelijck ghebruyct: maer de wercken der liefde zijn sulck/dat wy volmaecte rechtueerdicheyt daer door bewijfen. Dit wort soo dickmael in de Propheten beuonden/dat het den Aeser die yet geoeffent is/behoort wel bekend te zyne. Want gemeynlijck soo wanneer zy tot beterminge vermanen / soo berwecken zy het volck tot getrouwichz/oordeel/barmherticheyt ende gerechticheyt/en gaen de eerste tafel doorby. Doch tans en gaen zy alsoe de breefe Godts n3 doorby/maer eyschen dat die door wonden ghe teekenen ennschijlijck bewesen worde. Dat is pimmers openbaer/dat zy van de onderhandelinghe der Wet handelende/gemeynlyc van de tweede tafel spicken: want daer in wordt de neersticheyt tot rechtueerdicheyt ende ghehechheyt aldermeest gesien. Het en is niet noodich de plaessen te verhalē/want een yegelijc sal lichtelijc by hem seluen aenmercken dat ick segghe.

83 Daer mochte pement segghen/ Ick dan meer tot de somma der rechtueerdicheyt/datmen niet de menschen ontschuldichelijck lede/ dan datmen Godt niet godtsalicheydt eere: sleen: maer bewijte niet lichtelijc pement de liefde in allen dinge en onderhoudt/ te zy dat hy Godt van herte breefe/so wort ooc het bewijs der godtsalicheyt daer wt ghenomen. Wonen desen dewijle de Heere wel weet dat ghen wel daet vā ons en can tot hem comen (het welcke Psal. 16 hy oock door den Propheet betuycht) soo en eyscht hy onse wercken n3 boor hem seluen/ maer oeffent ons in goede wercken tegen onsen naesten. Daerom en heeft de Apostel niet sonder oorsake de gantsche volmaechtheyt der heylighen geseft in de liefde. Ende seydte ergens niet qualijc/dat zy de vernul-

linge der Wet is/ ende dat die de Wet holdracht heeft/ die zinnen naesten lief heeft. Ick *dat de gantsche Wet wort in een woort begrepen/te wete in dit: I hebt uwen naesten lief gelijck v seluen. Want hy en leert niet anders dat Christus selue/als hy seydte/ Al wat ghy wilt dat de menschen v doen/doet ghy hen dat selue. Sonder twijfel in de Wet en de Propheten heet het ge: looue en al wat den rechten Godsdienst aengaet/ de eerste plaetse: ende de liefde is in de onderste plaetse/maer de Heere verstaet dz in de Wet ons de onderhoudinge des rechts ende gerechticheyts alleenlijc geboden wort/ waer door wy gheoeffent worden om de godtsalighe breefe Godts te betuyghen/ist dat in ons eenighe is.

Laet ons dan hier in blijuen/te weten/dat onse leuen dan sal seer wel nae den wille Godts ende de geboden der Wet geschiet zyn/ als het den broederen van allen zydē seer bruytbaer is. In de gantsche Wet en is niet een syllabe die den mensche enen regel sette van dinghen die hy tot voordeel zijns bleeschs sal doen ofte late. Ende de boorwaer dewijle de menschen alsoe geboren zyn/dat zy meer dā te seere tot haers selfs liefde genegē zyn: ende dat zy altyds de liefde haers selfs behouden/ook als zy van der waerheyt af ballen: soo en was hier toe gheen Wet noodich/ die sulcke liefde die vā selfs te groot is/ soude meer onsteken. Waer wt het is gantschelijck openbaer dat niet de liefde ons selfs/maer de liefde Godts en onses naeste is de onderhoudinge der geboden: ende dat die alderbest ende alderheylighst leest die soo weynich alst mogelijc is/boor hem seluen leest ende arbejdt: ende dat niemant qualijcker ende onrechtueerdichlijcker en leest/ dan die alleenlijc boor hem seluen leest ende arbejdt/en alleenlijc bedenct ende soect wat hem aengaet. Iae om te beter wt te duiken met wat grooter gheneghentheyt wy behooren tot de liefde onses naesten ghedronghen te worden/soo wijst hy ons op te liefde ons selfs/ als op eenen

Rom. 13

b. 8.

Gal. 5.

c. 14.

Luc. 19.

d. 17.

Mat. 22.

d. 38.

Mat. 12.

c. 31.

Mat. 7.

b. 12.

54

3. de

Angust.

num de

doet.

Christi.

lib. 1. ca.

23. § 12.

quantitas

enen reghel / dewijle gheen grooter
noch stercker gheneghentheydt en is.
Ende men moet de cracht der wyse
ban speken neersichlijck aenmercke.
Want hy en stelt niet de eyghen liefde
in de eerste plaetse / ende de liefde des
naesten inde tweede / gelijck sommige
Sophisten dwaaselijck doornit heb-
ben : maer die natuerlijcke genegent-
heydt der liefde die wy tot ons seluen
hebben / die trecht hy eer tot andere.
Daerom seyd Paulus dat de liefde
niet en soect dat haer eygen is. Doch
en is dat niet een hapt te achten / dat
sommighe hier booztbringhen / Wat
de reghel altyds is bouen het ghene
dat ghereghel word. Want de heere
en sielt gheen reghel in de liefde ons
sefs / der welcker de liefde onses nae-
sten soude onderworpen zijn. Maer
hy bewijst dat de gheneghentheydt der
liefde die doot natuerlijcke boosheydt
placht in ons te bliuen / nu moet tot
ander strecken : op dat wy niet
minder blymoedicheyt / biericheyt en-
de sochtfuldicheyt bereydt en zijn om
onsen naesten / dan ons seluen goet te
doen.

1 Cor. 13. b. 5.
Luc. 10. 36.
95
10
36
In dewijle Christus in de parabo-
le van den Samaritaan heeft bewee-
sen / dat onder den naem des naesten /
oock de alderreinst verstaen wort /
soo en moeten wy het ghebot der lief-
de niet in onse vrienden ende maghen
bepalen. Ick en versake niet dat wy
de ghene daer mede wy alderreinst
does / vrientschaps ofte gemeenschaps
hebben / behooren aldergheneylijckst
te helpen. Want de menscheijckheydt
ende redelijckheit zeygt dat mede / dat
de menschen malcanderen soo veel te
meer hulpe ende deucht doen / hoe zy
naerder vrienden ofte maghen / ofte
ghebueren zijn. Ende dat en is teghen
Godt niet / maer wy worden eenich-
ans doot zijn hoorzeninghe daer toe
gedronghen. Maer ick segge dat wy
moeten het gantsche geslachte der me-
schen sonder eenighe wtneeminge / met
een gheneghentheydt der liefde omhel-
sen : dat hier ghem onderscheydt en is
tusschen de Grieken ende Barbaren

sehen / tusschen den weerdighen ende
onweerdighen / tusschen vrient ende
vyant : want men moet se in Godt ende
niet in hen seluen aenmercke : als wy-
se also niet en aensien / soo en is gheen
wonder dat wy in vele dwalinghen
verwerret worden. Daerom is het dat
wy den rechten wech ende reghel der
liefde willen houden / soo en moeten
wy onse oogen n. z. eerst op de mensche
laen / wiens aenschouwen soude dick-
mael meer haet dan liefde verweken /
maer op Godt / die ons gebiet de lief-
de die wy hem bewijzen / tot alle men-
schen te strecke : op dat dit een ewich
fondament zy / dat wy den mensche
hoedanich hy oock zy / moeten lief heb-
ben / want wy Godt lief hebben.

Daerom was het een seer schade-
lijcke onwetentheydt ofte boosheydt /
d. z. de schoolische leeraers wt de ge-
boden van gheen sake te begeren /
van onse vyandte lief te hebben / welcke
gheboden booztijden allen den Jo-
den ghegeuen waren / ende doe allen
Christenen int gemeyn geleert wor-
den hebben raden / de welcke
men mochte doen ofte laten. En heb-
ben de nootfaellijcke onderhou-
dinge daer van / den Moniken beuolen : de
welcke hier in alleenlijc souden recht-
uerdiger zijn dan de slechte Christe-
nen / om dat zy van sefs hen seluen
verbonden tot sulcker raden onder-
houdinghe. Ende zy segghen de oor-
sake waerom zy die niet voor geboden
aen en nemen / te weten / om dat zy veel
te lastich ende te swaer schijnen / booz-
nemelijck den Christenen die onder de
Wet der ghenade zijn. Bestaen zy al-
soo de ewighe Wet Godts te mete
te maecten / die hy van de naesten lief
te hebben / heeft ghegeuen : Can sulck
eenich onderscheydt in de gantsche
schrijtuere gevonden worden : wordē
niet veel meer daer in alomne ghebo-
den ghesen / die strengelijck van
ons eyschen dat wy sulken onse vyan-
den lief hebben. Want hoedanich is 1 Jo. 25.
dat gheboet daer in ons gheboden c. 21.
wort onsen hungerigen vyant te hoe-
den : zyne dwalende offen en esels ten 4. a.

rechten wegh te brengen ofte die onder het last liggen / op te helpen: Stillen wy den besten onses vyants goet doen sonder eenige goetwillicheydt tot hem te hebben: Wat sullen wy seggen: *Ist niet een eeuwig* / *woort des Heeren* / dat hy seyt / *Gheeft my de wrake ende ick sal se vergelden*: Het welcke doct' ergheens claarlijcker staet / aldus: *Ghy en sult geen wrake soecken / noch het ongelijc uwes naesten niet gedēcken*. Dit moeten zy wtroepen wt de Wet / of zy moeten bekennen ende belijden dat de Heere zy een Wetgheuer ende niet een raetsman gheweest.

§7 *Wonen desen / wat willen dese sentencien die zy hebben besaen met glosen ende wtlegginghen te verdozenen*: te weten / *Hebt uwe vyanden lief*: doet den ghenen deucht die v haten: bidt voor de ghene die v veruoighen: seggent de ghene die v beruloeken: op dz ghy zyt kinderen uwes hemelschen Vaders die in de hemelen is. Wie en soude hier niet Chrysostomo seggen / dat het wt sulcke nootzakelijcke oorzackē openbaer genoeg is / dz dit geen vermaninghen / maer geboden zijn: Wat sullen wy noch behouden als wy wt het ghetael der kinderen Godts wt gheroeyt worden: Maer nae haer geuoelen sullen alleene de Monike kinderen des hemelschen Vaders zijn / die sullen alleene dozuen Godt den Vader aenroepen. Wat sal de Gheimeynte hier en tusschen: Sy sal niet den seluen rechte onder de Heydenen en Publicanen gherekent worden. Want Christus seyt / *Ist dat ghy uwen vrienden gonstich zyt* / wat danc sult ghy hebben: Doe niet de Heydenen ende Publicanen dat selue: Wy sullen dan wel zijn als ons de naem wordt ghelaten dat wy Christenen zijn / maer de erue des hemelsche rijcx wort ontnomen. Het is oec een sterck argument dat Augustinus seyt / Als de Heere verbiet te hoereren / soo verbiedt hy alsoo wel des vyants als des vrients wijf aen te tasten: als hy dief te verbiedt / soo en laet hy niet toe gantschelijck yet te stelen van vrient

ofte vyant. Ende dese twee dinghen / te weten / niet stelen ende niet hoeren / siet Paulus onder de regel der liefde / ende leert datse veruuet zijn onder dit geboort / *Ghy sult uwe naesten lief hebben als v seluen*. Daerom moet Paulus een valsche wtleggher der Wet gheest zijn / of hier volcht nootd' saeckelijck wt / dat wy wt dit geboort oock onse vyanden moeten lief hebben / ghelijck onse vrienden. Soo ghenen zy dan warachtichlyc te kennen / dat zy kinderen des Satans zijn / dewyle zy het ghemeyn rock der kinderen Godts / soo s'ouelijck van hen worpen. Men mocht twijfelen of haer beestelijck onuerstandt / ofte haer onbeschaenetheydt meerder gheweest zy in de boozsettinge deser leere. Wat onder de oude leeraers en is niemant die niet als seker zynde / en oordeelt / dat dit enckelijck gheboden zijn. Ende dewyle Gregorius dit selue sonder ommessen oordeelt / so ist claar dat oec selfs te zynen tijde daer gheen twijfel van en was: want hy seyt sonder daer aen te twijfelen / dat het geboden zijn. En hoe dwaselijck argumenten zy / Het is (segghen zy) veel te swaer een last voor de Christenen. Maer meynen zy dan dat yet swaerders can bedacht worden dan Godt lief te hebben / wt gantscher herten / wt gantscher ziele / en wt gantscher macht / almen dit ghebodt aensiet / soo moet alle dinc daer by gheleken / licht geacht worden / oock den vyant lief te hebben ofte alle begheerte der wraecke wt der herten te doen. Waarwaer alle gheboden zijn swaer ende lastich voor onse swachthz / oock het minste punctken der Wet. Het is de Heere in den welcken wt cracht doen: die geue wat hy gebiedt / ende ghebiede wat hy wil. Dat de Christenen zijn onder de Wet der genade / dat en is niet onghedonden sonder de Wet wandelen: maer in Christo gheplant te zijne / door wiens genade zy van de beruloekingē der Wet vrij zijn / ende door wiens Gheest zy de Wet hebben in haer herte ghescheuē. Dese genade heeft Paulus oneygent-

Deu. 32
c. 35.

Leu. 19.
d. 18.

Mat. 5.
g. 44.
Luc. 6. d
37.

Lib. de
compūc-
tione cor
dis.

Mat. 5.
g. 46.
Luc. 6. c.
31.

Lib. de
doct.
Christia
na.

Ro. 13
c. 9.
Leu. 19
d. 17.

gentijck sprekende) een Wet genaet / die selue genijcken nu de Wet Gods / tegen de welcke hyse selde. Maer de- se Philosophen dwaselijck / ende te vergeefs in de naem der Wet.

58 Soo weynich reden is oock daer in dat zy de verborghen ende bedecte on- goddelijcheyt die tegen **E**erste tafel is / ende de rechte ouertredinghe des laetsten gebots / hebben genaemt ver- geuelijcke sonde. Want zy beschijuen de vergeuelijcke sonde alsoo dat zy is boose begheerte sonder beraden wille / **E**n. Maer ick segghe dat gheen boose begheerte en can in het herte comen / anders dan door het achterlaten der dinghen die in de Wet gheboden ende gheepicht worden. **D**us is verboden breeide goden te hebben. Als nu het herte door de cracht des misrouwens verlaghe zijnde / elder swaert onnueset dan op Godt / als het door haestighe boose ende quade begheerte getrocken wordt om zijn salicheydt elders in te stellen : of schoon sulcke roeringhen lichtelijck ende haestelijck vergaen / noch tans waer door comen zy / anders dan om dat in de ziele wat ijdel is / om sulcke verfoekinghen en becozingen aen te nemē. **E**n op dat wy het niet te lanc in dese saecke en maecten / daer is een ghebodt van Godt lief te hebben wt gantscher herten / wt gantschen verstande / ende wt gantscher ziele. Daerom is het dat alle de machten der ziele niet tot de liefde Gods ghe- streckt en worden / soo is daer nu een afwijkinghe van der Wet gheschiet. Want die bynden die in onse herte op staen tegen Gods rijcke in ons / ende zyne gheboden weder spreken / die be- rugghen dat den thoon Gods niet wel in onse consciencie beuesticht is. Wy hebbe bewesen dat het laetste ge- bodt eyghentijck hier toe dient. Heeft ons eenige boose lust in het herte ge- prikelt : soo zijn wy nu straffelijck mede ouertreders der Wet gheselt. Want de Heere en verbiet niet alleen- lijcs raet ende daet die tot eens anders

schade is / maer verbiet oock met boos- se begheerte geprikelt te worden / of- te te brande. **E**n ouer de ouertredinge Gods is altydts de veruolckinghe Gods. Daerom en moeten wy oock de alderlichste boose begheerten niet bij wijzen van het oordeel des doots. Augustinus seyd / Als wy de sonden willen wegen / soo en laet ons gheene valsche en bedriegelijcke waechscha- len ghebruycken / noch daerin weghen wat wy willen / ende alsoo wy willen / nae onse goetduncken / segghende / dit is swaer / dat is licht. Maer laet ons de waechschale Gods nemen wt der Schijsture / als wt den thresoor Gods : ende daer in weghen welck swaerst zy : Iac laet ons niet wegen / maer dat gewichte bekennen dat Godt gheweghen heeft. Ende wat seyd de Schijsture : Al oozwaer als Paulus seyt dat de doot is de besoldinghe der sonde / so bewijst hy dat dit sinckende onderscheyt is hem onbeket geweest. Ende dewijle wy meer dan te seer tot gheueynsheydt gheneghen zijn / soo en behoorde men dit voetsel niet te ge- uen / waer door de lueye onuerstandi- ghe consciencien souben verloert wor- den.

Och of zy ouerdochten wat Chri- stus meynt / als hy seyt / Soo wy een van dese alderminste gheboden sal o- uer ghetreden ende de menschen alsoo gheleert hebben / die sal van gheender weerde zijn in het rijcke der hemelen. Zijn niet dese onder der seluer ghetal / die de ouertredinghe der Wet bestaen soo licht te maecten / ghelijck of zy des doots niet weerdich en ware. Men behoorde niet slechtelijck te aenmerk- ken wat ons gheboden wordt / maer oock wie hy is die het ghebidt / want in alle ouertredinghe zijnder Wet hoe cleyne zy oock zy / wort zijn autoriteyt vercoert. Ende achten zy dat cleyne / dz de maesteyt Gods in eenighen din- ghe geschonden wort : Wouen desen / ist dat Godt zynen willen heeft in de Wet verclaert soo mislaecht hem alle dinck dat teghen de Wet is. Willen zy dichten dat Gods roornichz is so seer

Lib. 2. de baptis. co- tra Do- natist. cap. 6.

Rom. 6. 23.

Mat. 23. 19.

ontwapent / dat de straffe des doots niet en soude terstont volgen: Waert dat zy booznamen liever de stemme Godts te hoozen / dan zijn openbaer waerheyt niet onwijse redenen te verduyfteren: soo heeft God selue een claer oordeel ghegeuen / seggende / De ziele die sal gesondicht hebben / die sal steruen. Item dat ick weynich te voren verhaelt hebbe / De besoldinghe der sonde is de doot. Maer dese menschen willen houden staende dat het niet dootlic en is dat zy nochtans bekennen sonde te zyne / dewijle zy dat niet en connen versaken. Maer laetse pynners te eenigen tijde leeren wijser worden / dewijle zy duellange veel te vele haerder raserie hebben toeghegeuen. Ende ist dat zy bliuen rasende / soo moeten de kindere Godts hen seluen van de sulcke afwendē / ende houden dat alle sonde dootlic is / dewijle zy is een woederspannichheit teghen de wille Godts / waer door zijn toornichheit nootzakelijck verweert wort: ende om dat zy is eē ouertredinge der wet / teghen de welcke het oordeel Godts is sonder wtneeminghe vercondicht. De sonden der Heylighen zijn vergeueelijck niet wt haer natuerē / maer om dat zy door de barmherticheyt Godts vergeuen worden.

Dat ix. Capittel.

Dat Christus hoe wel hy onder de VVet is den loden bekent geweest, nochtans eerst door het Euangelium voor oogen gestelt is.

Dewijle Godt nū te vergeefs heeft booztijden hem selue willen door de reynigē ende offerhanden betuyghet eenen Vader te zyne / ende en heeft ooc niet te vergeefs een wtuertcozen volc booz hem selue geheplicht: soo is hy ooc doe sonder twijfel in het selue deel bekēt geweest / in hz welcke hy ons nū voller claerhz verschijnt. Daerom als Malachias (dewijle het ampt der Propheten stont nae zijn doot eenighen tijdt lanch op te houden) hadde den Joden gheboden op

de Wet Mose achte te hebben / ende in der seluer oefeninghe ghebuerich te bliuen / soo seyt hy terstont / dat daer een Sonne der rechtuerdicheyt sal opstaen. Het welcke woordē hy vermaent / dat de Wet daertoe diende / om de godtsalige in de verwachtinge des toecomen den Christi te houden: ende dat nochtans door zijn cōste veel meer lichts te hopen was. Hierom seyt Petrus / dat de Propheten onderrecht hebben van de salicheyt die nū door het Euangelium geopenbaert is: ende dat hen geopenbaert was / dat zy niet hen seluen noch haren tijde / maer ons toedienden het gene dat door het Euangelium vercondicht wort. Niet dat haer leere zy de Israeltischen volcke onnut geweest / oft hen oock geen voordeel ghedaen en heeft: maer om dat zy dien schat niet ghecreghen en hebben / welcken Godt heeft door hare handen laten tot ons comen. Want te desen tijde wort ons de genade daer wā zy getuycht hebbe / gemeynsamelijck voor oogen gheset: ende het getuyck daer van wort ons oueruloedelijck ghegeuen / het welcke zy weynich gesmaect hebben. Daerom hoewel Christus betuycht dat hy getuyghenisse heeft van Mose / soo verheft hy nochtans de mate der genade waer mede wy de Jode te bouen gaē / Wāt hy spreect zyne Discipulen aen / segghende / Salich zijn de agghen die sien dat ghy siet: ende salich zijn de ooren die hoozen dat ghy hoort. Want vele Coningen ende Propheten hebben dat begheert ende en hebben niet bereghen. Hier wort de Euangelische openbaringhe niet weynich gheprent: dat Godt ons meer ghedaen heeft dan den heylighen Vaders / in de welcke sonderlijcke godtsalicheyt was. Hier mede comt oock een ander plaetse wel ouer een / daer gheseyt wort / dat Abraham den dach Christi heeft ghesien ende hem verheucht. Wāt hoewel dat aenschouwen des dincx dat seer verre was / is duyfter gheweest: so en heeft daer nochtans tot de sekerhz der goede der hope niet ghebroken: waer wt die

Ezer. 18
c. 29.

Rom. 6
c. 23.

Mal. 4. a
c.

1. Pet. 1
b. 12.

Joan. 1
c. 46.

Mat. 13
b. 16.

Euc. 10
c. 23.

Joan. 8
c. 56.

blijfschap is gecomen/die den heyligen Patriarche is tot in de doot by gecleuen. Ende niet dat woort Joannis Baptistae/daer hy seyd/ Niemand en die in den schoot des Vaders is / die heeft het ons verclaert / daer mede en woest zijn/niet wtgecloten van de gemeenschap des verstandes ende lichts dat in den persoon Christi zynē schijn gheeft. Maer haer condicie wort daer dat de verborghentheden die zy alleenlyck duysterlyc onder schaduwen gesien hebben / ons openbaer zijn : geelyck de autoot des Sendtbyefs tot de Hebree wel verclaert dat Godt boortijden dicmael ende menigkerlepe wijsse ghesproken heeft door de Propheten/maer nu door zynen lieuen Sone. Daerom hoewel de eenghebooren Sone die ons hynden is / het schynsel der eerlycheit / ende het wtgedruete beelt der substantie G D D S des Vaders / boortijden is den Joden bekent gheweest / ghelyck wy erghens wt Paulo verhaelt hebben / dat hy zy de Lepdysman der onder verlossinge geveest: soo ist nochtans warachtich dat de selue Paulus erghens leert / Dat Godt die gheboden heeft dat het licht soude wt de duyternisse lichten / nu heeft in onse herten gelicht om de kennis der eerlycheit Godts te verclaren in het aenschyn Jesu Christi. Wat als hy in dese zyn beelt is verschenē / heeft hy eenichmans hē seluen aerlyc gemact/by dat zyn gedaente te bozen duyster ende onder schaduwen was. Daer is dier mēschen ondanchaerz ende boosheyt te schandelijcker ende hatelijcker / die hier in den middach blint zyn. En daerom seyt Paulus dz haer verstant is van den Satan verduystert/op dz zy de eerlychz Christi niet sien die sonder eenich voorhansel int Euangelium zynen schijn gheeft.

By het Euangelium verstaec ick de clare openbaringe der verborghentheydt Christi. Ick bekenne voorwaer als het Euangelium wort van Paulo

genaemt de leere des geloofs/dat dan onder zyne stucken ende deelen getelt worden/alle de beloften die ergens in de Wet gewonden worden van de onuerdiende vergewinge der sonde/ door welcke G D D S de menschen heeft niet hem seluen versoent. Want hy stelt daer het gheloue tegen de breefe ende verschickingen/ door de welcke de consciencie benout ende ghequeit wort/als men moet de salicheit soeken in de wercken. Hier wt volcht / dat onder den naem des Euangelij in het breefe genomen/ de getuygenissen veruact worden/die Godt boortijden heeft den Vadersen van zijne Vaderlycke gonste ghegheuen. Maer ick segghe dat de vercondinghe der ghenade die door Christum is ghegeuen / is boornemelijcke Euangelium genaemt : ende dit en is niet alleenlyck door ghemeyne ghebruyck aenghenomen / maer staet oock op de autoziteyt Christi ende der Apostelen. Daerom wort dat hem eygentlic toegescheyuen/dat hy het Euangelium des ryck geprediet heeft. Ende Marcus begint zyn Euangelij aldus / Het begin des Euangelij Jesu Christi. Maer het en is niet noodich plaetsen der Schrijtuere te soecken/om een sake te beueltighen die openbaer ghenoech is. Soo heeft dan Christus in zyn comste het leuen en de onsterfticheit verclaert / door het Euangelium. Het welcke woorden Paulus niet en verstaet dat de oude vaders zyn in de duyternissen des doots versoncken gheweest / tot dat de Sone Godts heeft het vleesch aenghenomen:maer hy heeft dese sonderlijcke eere den Euangelio/leerende dat het een nieuwe ende onghewoone bootschap is / waer door Godt volbracht heeft dat hy beloest hadde dat de waerheyt der belofte soude openbaer zyn in den persoon des Soons. Want hoewel de geloouige altyds beuonden hebben dat dit woort Pauls warachtich is / dat in Christo alle de beloften zyn en aenē (wat zy zyn in hare herte versegelt geweest nochtan dewijle Christus alle de deelen onser

2. Tim. 4. b. 6.

Mat. 4. ende 8.

Marc. 1. a. 1.

2. Tim. 1. c. 10.

2. Cor. 1. d. 2. a.

Joan. 1.
f. 51.Gen. 28.
c. 12.

salichz heeft in zijn vleesch volbracht/ so heeft die leuen vertooninge der dingen met rechte eenen nieuwen lof gecregen. Hier wt ist dat Christus seyd/ Maec desen sult ghy de hemelen open sien / ende de Enghelen Godts opclimmende ende nedercomende op den Sone des mensches. Want hoe wel hy schijnt daer een ghelijckenisse te nemen van de leeder die den Vooruader Jacob was in een ghesichte ge- toont / soo geeft hy nochtans hier me- de de cracht zijnder toecomenste te ke- ren / te weten / dat ons daer door de deure der Hemelen is geopent / op dat wy vryen inganck hebben.

3. Men moet nochtans toeken van de duyvelsche meynunge Serueti / de welcke als hy wil / ofte ymmers beynst dat hy wil de grootheyt der ge- nade Christus verheffen / so maect hy de beloften gantschelyck te niete / ghelyc of zy met de Wet oock een eynde had- den. Hy seyt dat ons door het gelooue des Euangelij wordt aller beloften vernullinghe ghegeuen. Maer dat is ghesproken ghelyc of tusschen Chri- stum ende ons gheen onderscheypd en ware. Ick hebbe wel bouen vermaent dat Christus niet en heeft achter ghe- laten van de gantsche sonna onser sa- lichheyt: maer hier wt wort qualijc be- sloten / dat wy nu de sweladen besit- ten die hy heeft door ons vercreghen: ghelijc of het valsche ware dat Pau- lus seyt / dat onse gelooue is in de ho- pe verborghen. Ick bekenne wel dat wy in Christus ghelooouende / van de doot in het leuen comen: maer hier en tusschen moeten wy weten / dat Joa- nes seyd / Hoewel wy weten dat wy kinderen Godts zijn / dat het nochtas noch niet gheopenbaert en is / tot dat wy sullen hem ghelijc zijn: te weten / als wy hem sullen sien ghelijc hy is. Daerom hoewel Christus ons in het Euangelium de volheyt der gheest- lijcker goeden door ooghen stelt ende gheeft: soo blijft nochtans altydes het besit daer na onder de bewarenisse der hope / tot dat wy dit verdersfelijc vleesch afgeleyt hebbende / verandert

worden tot de eerijcheit des gheens die ons is voorgegaen. Hier enusche gebiedt ons de heylighe Gheest op de beloften te rusten: ende zijn autozieret behoordt by ons alle het bassen diens onbeschaeinden hondts / te dwingen. Want na de getuygenisse Pauli / heeft de godt salich / alsoo wel belofte van den toecomen den / als van het teghen- woordige leuen: met welcke woorden Paulus betuycht / dat hy een Apostel Christus is / nae de belofte des leuens / dz in hē is. En hy vermaent ergens / dat wy de selue beloften hebben die boortenden den heyligen gegeuen was- ren. En eyndelijck stelt hy de sonna onser geluchichz / te wetē / dat wy ver- segelt zijn met den heyligen Geest der belofte. En wy en besitten Christus anders dan so verre wy hem aen- men gelijc hy becleet is in zyne belof- te. Waer door het geschiet dat hy wel in onse herten woont en dat wy noch- tans verre van hē zijn / want wy wa- den delen door het gelooue en niet door het aenschouwen. En dese twee en comen niet qualijc met malcanderē ouer en / te weten dat wy in Christo bestitē al wat tot de volmaecthē des hemelsche leuens dient / ende dat nochtas het ge- looue is een ghesichte der dinghen die men niet en siet. Het onderscheypd moet alleenlijc in de natuere der beloften oft in de qualiteyt oft hoedanicheyt geno- men zijn: want wat de Wet onder si- gueren afgebeelt / dat toont het Evan- gelium niet den bingher.

Hier wt wordt oock dier menschen 4 dwalinghe ouerwonnen / die de Wet nemmermeer anders met den Evan- gelio en berghelijcken / dan ghelijc de verdiensten der wercken met de on- uerdiēde toeschijninge der rechtuer- dicheyt vergeleken wort. Dese ver- gelijkinge en is wel niet te verwor- pen: want onder den naem der Wet / verstaet Paulus den regel om recht- uerdelijc te leue / waer door Godt vā ons eyscht dat wy hē schuldich zijn / geē hope des leuens geuende / te zy dz wy allefins ghehoorsaem zijn: ende wederom met de veruolckinghe der- gende/

Joan. 5.
D. 24.1. Joan.
3. a. 2.2. Tim.
4. b. 9.2. Tim.
1. a. 1.1. Cor. 7
a. 1.2. Cor. 5
b. 7.1. Cor. 12
13. d. 12.Heb. 11
b. 1.

ghende/ist dat wy in het alderminste
 afwijcken: te weten/ daer hy handelot
 dat wy buyten verdienste Gode beha-
 uerlich gheacht worden/ want daer
 en wordt nergens geen onderhoudin-
 ghe der Wet gheuonden der welcker
 loof beloest is. Daerō doet Paulus be-
 quamelijc als hy seyt de rechtueerdic-
 heyt der Wet en des Euangelij/ tegen
 malcanderen stelt. Maer het Euange-
 gelium en is niet alsoo in de stede der
 gantscher Wet ghecomen/ dat het sou-
 de eenen anderen middel der salicheyt
 brenghen: maer eer om dat het soude
 werfercken ende bewijfen bast te syne
 al wat de Wet beloest hadde/ ende
 om dat het soude der schaduwen haer
 lichaem geuen. Want als Christus
 seyt/ dat de Wet ende Propheten zijn
 gheweest tot Ioannem/ daer mede en
 stelt hy de Nadere niet onder de ver-
 uoelckinge/ de welcke de dienst knech-
 ten der Wet niet en connen ontgaen:
 maer gheeft te kennen/ dat hen alleen-
 lijck een begin der leere gegeuen was/
 so dz die verre was onder de hoocheyt
 der Euangelischer leere. Daerom als
 Paulus het Euangelij naemt de macht
 Gods tot allen die ghelouighen/ so
 seyt hy ter sondt/ daerby/ dat het ge-
 tuygenisse heeft van de Wet en Pro-
 pheten. Ende hoe wel hy in het eynde
 des seluen seyndebriefs leert/ dat de
 vercondinghe Jesu Christi is een o-
 penbaringhe der verborghentheyt die
 ten ewighen tijde is verborghen ghe-
 weest/ so versoet hy de sentencie met
 een verclaringhe/ leerende dat de ver-
 condinghe is door de Prophetische
 Schrifturen geopenbaert. Waerwt wy
 verstaen dat her Euangelij allentijc
 aengaende de clare openbaringhe/ is
 van de Wet vershepyden/ al sinen van
 de gatsche Wet spreect. En om de on-
 wisprekelijke oueruoedicheyt der ge-
 made die ons is in Christo verclaert/
 ende wordet n: sonder oorsake geseft/
 dat het Hemelsche rijcke is door zijn
 coemste op der arde opghericht.
 Als is Ioannes ghescheldt geweest
 in dē tusschen de Wet ende het E-

uangelium/ de welcke een middel ampt
 hadde het welcke eenichmans niet bey-
 den ouerren quam. Want hoe wel hy
 seggende dat Christus het Iā Gods
 ende de offerhande tot verfoerninghe
 der sonden is/ heeft de somma des E-
 uangelij gheopent: nochtans dewijle
 hy die onbegrijpelijsche cracht en eer-
 lijckheyt niet en heeft verclaert/ de
 welcke eerst is in de wederopstādinge
 geopenbaert: so seyt Christus dat Jo-
 annes is minder dan de Apostelen ge-
 weest. Want dat beduyden de woort-
 den Christi/ daer hy seyt/ dat hoewel
 Ioannes onder de kinderen die van
 wijuen ghebozen zijn/ wtneemende is/
 nochtans die de minste is in het rijcke
 der Hemelen/ meerder is dan hy. Wat
 hy en prijst daer niet de personen der
 menschen: maer Ioannem bouen alle
 Propheten verheuen hebbende/ ver-
 heft hy de vercondinghe des Euan-
 gelij tot den oppersten graet de welcke
 door het rijcke Gods beduyt wordet/
 gelijk wy erghens gheseydt hebben.
 Ende dat Ioannes antwoordt dat hy
 alleenlijck een stemme is/ ghelijc of hy
 minder ware dan de Propheten/
 dat en doet hy niet om veranderinge
 te beynsen/ maer wil te kennen ghe-
 uen/ dat hem gheen eyghen hootschap
 en is beuolen: maer dat hy het ampt
 eens vercondigers bedient/ ghelijck
 van den Prophete Malachia voor-
 seyt was/ Siet ick sende Eliam den
 Prophete eer die groote en verheue-
 kelijcke dach des Heeren come. Ende
 hy en heeft in de gantschen loop zijns
 diensts niet anders gesocht/ dā Chri-
 sto Discipulen te maken/ ghelijck hy
 oock wt Esau bewijst/ dat hem dat
 van Godt beuolen is. Hierom is hy
 van Christo ghenaemt en beernende
 en lichtende keer: om dat de volco-
 men dach noch niet en scheen. Nocht-
 tans en verhindert hem dat niet onder
 de vercondighers des Euangelij ghe-
 naemt te worden/ ghelijck hy den sel-
 uen Doop ghebruyct heeft die daerna
 den Apostelen beuolen was. Maer
 dat hy heeft begonnen/ dat en is niet
 dan na dat Christus is tot de Hemel-
 s

Joā. 1. d.
29.Mat. 1. f.
b. 11Joan. 1.
c. 23.Mal. 4.
a. 5.Esa. 48.
a. 3.Joan. 5.
f. 35.

sche gloze opghenaren / met vagen
voorzancx beruult gheweest.

Dat x. Capittel,

Van de vergelijckinghe des
Ouden ende Nieuwē Testamēts.

Vat het ghene dat bouen gheseydt
is / machines nu weten dat alle de
menschen die Godt van den be-
ghinne der wereldt aen / heeft tot zijn
volck aenghenomen / zijn niet de selue
Wet ende niet den seluen bant der lee-
re die wy hebben aen hem verbonden /
nochtans dewijle daer deel aen is ge-
legghen dat dit hoofdstuck beueficht
woorde / soo wil ick daer een aenhanck-
sel daerby leeren hoe verre de conditie
der Jaden en zy van de onse verschey-
den gheweest / in dese gemeenschap in
de welcke sy der seluer erue niet ons
zijn deelachtich gheweest / ende door de
genade des seluen Middelaers de sel-
ue salicheyt gehoeyt hebben. En hoe-
wel de ghewijzen die wy wt de
Wet ende Propheten vergabert heb-
ben om dit te bewijzen / ghenoech ver-
claren dat noyt gheen ander reghel der
Religie ende godtsalicheyt en is onder
Godts volck geweest: nochtans dewij-
le by de Schrijvers dickmael van het
onderscheydt des Ouden ende Nieu-
wen Testaments veel gehandelt wort /
waer door de Leser die niet seer booz-
sichtich en ware / mochte beswaert
worden soo sullen wy niet rechte een
ander sonderlijke plaetse verordenen
om dese sake beter ende claelijcker te
ondersoecken. Ja ooc dat ons anders
seer nut was / dat heeft ons die onge-
schickte boene Seruetus / ende som-
mige rasende menschen wt de secte
der Wederdooperen / nootdunkelijc ge-
maect: de welcke een ander geuoel-
en hebben van den Israelitischen
volcke / van haer eenen hoop swinnen.
Want sy achten dat het also is vā den
Heere gheuoedt ghewest in dese wer-
eldt / sonder enighe hope der Hemel-
scher onsterfelijcheit. Daerom op dat
wy dese sennijghe dwalinge van der
godtsaligen herte verdrifuen / ende ooc

mede alle swaricheden wech nemē / die
pleghen te comen als de verscheyden-
heyt des Ouden ende Nieuwen Tes-
taments ghemeidelc wort / so laet ons
in corte besien wat geijckheyt en wat
verscheydenheyt sy hebben: wat ver-
bont de Heere voortijden heeft voor
de toeconste Christi met de Israeli-
ten gemaect / ende wat verbont hy
nu na dat Christus gheopenbaert is /
heeft met ons ghemaect.

Ende dit beyde cā mē eenē woorde
becort worden / te weten: het verbont
der Jaden en is in der substancie en
in der daedt niet alleenlijc niet ver-
scheyden van het onse / maer is oock
gantschelijc het selue: maer de beue-
ninghe is nochtans verscheyde. Waer
dewijle wt sulcke groote cortheyt nie-
mant en soude een seker verstand ge-
crighen / soo is ons noodich ist by wy
willen voorderlijc zijn / dat selue bree-
der wt te legghen. Ende om dese ghe-
lijckheyt / ofte eer eenheyt te bewij-
sen / soude men te vergeefs alle stu-
ckē die nu beort zijn / van nieuws we-
derom handelen / ende men soude oock
te ontijde hier in vermenghen die din-
ghen die noch ergens sullen ghehan-
delt worden. Wy hoofdstucken moe-
ten wy hier voornemelijc aanmer-
ken. Een eersten dat wy weten dat de
Joden niet en is vlescheijcken rij-
dom ofte gheluckicheyt booghesest
om eyndelijc daer na te staen / maer
dat sy waren tot de hope der onsterfel-
lijckheyt aenghenomen: ende dat het
ghelouue ende de vasticheit deser aen-
neuinghe hen was met goddelijcke
openbaringen / ende niet de Wet ende
met Prophetien beueficht. Een an-
deren dat het verbont door het welcke
sy met den Heere verstofen waren / nu
op eenighe hare verdiensten maer al-
leelijc op de barmhertichē Godts die-
se gheroepen heeft / gesondeert is. Te
derden dat sy den Middelaer Christi
hadden en bekenden door den welcke
sy souden met Godt vereenicht worden.
En dese drie sal het tweede (dewijle
het mogelijc noch niet openbaert is)

noech en is) te zijnder plaetse in het
breede verclaert ende bewesen worden.
Want wy sullen niet vele ende clare
ghetuygenissen der Schriftuere/be-
hept ende goedertierentheydt is ge-
comen/wat de Heere opt synen volc-
ke goetds ghedaen ofte belooft heeft.
Het derde is oock hier ende daer claer-
lyck bewesen gheweest. Ende het eer-
ste en zijn wy niet sonder aen te roe-
ren voorby ghegaen.

Daerom dewyle dit eerste stuck
seer dient tot de teghenwoordighe sa-
ken/ende ons daeruan meer wordt te-
gen ghesproken/so sullen wy te meer
neersicheyt doen om het selue te ver-
claren:maer dat sullen wy nochtans
alsoo doen/ dat wy oock al wat tot de
verclaringhe der anderen ghebreect/
sullen volboen/ofte hierna ter bequa-
lus beneet de twijfelinghe van allen/
als hy seyd/ dat Godt de Vader het
Euangelium dat hy van synen Sone
na den tijdt berordent hadde/ende ge-
openbaert heeft/ langhe te voren heeft
door de Propheten in de heylige schrif-
tuere belooft. Item dat de rechtuer-
uangelium gheleert wordt/ ghetuy-
ghenisse heeft van de Wet ende Pro-
pheten. Ende dewyle het Euangeli-
um de herten der menschen niet en
houdt in blyschap des teghenwoordi-
ghen leuens/maer tot de hope der on-
sterfelijkheid optreckt:so en worde
wy daerdoor niet aen aerdische ghe-
noechte ghehecht/ maer het voert ons
ons daer bewaert is vercondingende.
Want hy seyt erghens aldus. Ja dat
ghy den Euangelio ghelooft hebt/ zijt
ghy versgeghelt geweest door den heyl-
ighen Gheest der belosten/ de welcke
is het pandt onser erue/ tot verlossin-
ghe der vercregen besittinghe. Itē/
wy hebben uwe ghelooue in Christo
Jesu ghehoort/ende uwe liefde tot de
heylighen:om de hope die v bewaert
is in de Hemelen /van de welcke ghy
ghehoort hebt door het waerachtich

woordt des Euangelij. Itē/Hy heeft
ons geroepen door het Euangelium tot
de deelachtichheydt der eernichheit on-
ses Heeren Jesu Christi. Hierō wort
het Euangelium genaemt het Woord
der salicheyt/ en de macht Godts om
de ghelooighe salich te maken / ende
het Rycke der Hemelen. Ist dat de
Heere des Euangelij gheestelijck is/
ende den wech opent tot de besittinge
des onuerganckelijcken leuens/so en
laet ons niet dencken dat de gene dien
sulcx belooft ende ghebootschapt was/
de sorghe der siele verlaeten / ende den
lichamelijcken wellust ghelijck onre-
delijcke beesten ghesocht hebbe. Die
mandt en can oock segghen dat de be-
loften van den Euangelio die in de
Wet ende Propheten zijn versegheit/
voor het volck des nieuwen Testa-
ments berordent waren. Want een
weynich na dat Paulus dat gheset
heeft van den Euangelio dz in de Wet
belooft was / seyd hy dat al wat in
de Wet veruact is/ sonder twijfel ey-
ghentlijck tot die gheuechte ende ge-
schickt wordt/die onder de Wet zijn.
Ick bekenne wel dat hy dat in een an-
der handelinghe seyt: maer hy en was
so seer verghetelijck niet / dat hy daer
hy seyd dat al wat de Wet leert/ wa-
rachtelijck de Joden aengaet/ niet en
soude gedachtich geweest hebben wat
hy weynich te voren gheseydt hadde
van den Euangelio/dat in de Wet be-
loeft was. So bewijst dan de Apo-
stel seer claerlijck/ dat het Oude Tes-
tament heeft op het toecomende leuen
voornemelijck ghesen/als hy seyt dat
de beloften des Euangelij daer onder
veruact ende begrepen zijn.

Desgelijcks volcht daer wt oock/
dat het op de onuerdiende barmhertic-
heyt Godts stont. En door Christum
beueficht was. Want de vercondinge
des Euangelij en leert anders niet/dā
dat de Sondacrs door de Waderijde
ke goedertierentheydt ende toeghe-
uinghe Godts / gherechtuerdicht
worden sonder eenighe wercken
buyten haer verdienste: ende de gant-
sche Somma daer van epidichet in
Christo.

Rom. 1.
8.2.Ro. 3. c.
22.Ro. 3. c.
19.Eph. 1. c.
13.Col. 1. a.
4.2. thess. 1.
14.

Christo. Wie soude dan dozuen seggē dat de Jode niet en zijn Christī deelt-achtich gheweest / derwile wy hooren dat het verbandt des Euangeli met hen ghemaect is / wiens eenich fondament Christus is : Wie soude se dozuen breeinde maken van de wel- daecht der onuerdiender salicheydt / de- wile wy hooren dz de leere der recht- ueerdicheyt des gheloofs / hen is toe- ghedient : Ende op dat wy niet lan- ge van een claer saecke en disputeren / wy hebben die schoon sentencie des Heeren daer hy seyd / dat Abraham hem seluen verheucht heeft / op dat hy den dach des Heeren sien soude : hy heeft hem ghesien ende is verblijdt gheworden. Ende dat Christus daer betuycht van Abraham / dat betuycht de Apostel in het ghelouighe volck gheneyn geweest te zyne / als hy seyd / dat Christus ghister ende hyden / ende inder ewichicheydt blijft. Want hy en spieect daer niet enckelijck van de ewighe Godtheyt Christi / maer van zijn cracht die te allen tijde is den ghelouighen gheopenbaert gheweest. Daerom seyd Maria ende oock Zo- charias in hare gesanghen / dat de sa- licheydt die in Christo gheopenbaert is / is een volbrēnginghe der beloes- ten die Godt voortighen hadde Abra- ham ende den Voorbaderen beloest. Is het dz Godt synen Christum sen- dende / heeft de trouwe zijns ouden eedts volbracht so en cannen niet an- ders segghen / dan dat het eynde daer- van zy in Christo / ende het ewichich leuen gheweest.

Ja de Apostel maect de Israeliten ghelijck met ons / niet alleenlijck om des verbondts wille / maer oock dooz de beduydinghe der Sacramenten. Want als hy doot de exempelē der straffe daermede de Israelitē voortij- den zijn gestraft geweest / wil de Co- rinthen vermanen en verschicken / dz sy niet in ghelijcke sonden en vallen / soo beghindt hy met dese hoorrede / segghende / Want wy niet en moet n ons eenich boordel toeschrijven dat ons soude van de wazake ende straffe

Godts bearijen / in de welcke / se zijn gheualen. Want de Heere en heeft hē niet alleenlijck de selue weiden ge- daen / maer oock met de selue tecke- nen ende Sacramenten zijn ghenade onder hen betuychd. Ghelijck of hy wilde seggen / Ist dat ghy betrouwt dat ghy buyt per yckel zijt om dat de Doop daermede ghy gedoopt zijt / en het Vuondmael dat ghy daghelijck ontfanckt / groote beloften hebbē : ende leest daerentussche vngelijc in dertel- heyt / de goedtheyt / Godts verachten- de : so weet dz ooc de Jode sulcke teek- ken hadde / teghen de welcke de Heere nochtas zijn oordeel seer strangheijc gebuyckt heeft. Sy zijn gedoopt ge- weest in den doorganc de Zee en in de Wolcke / waer dooz sy teghen de hitte der Sonne bedert worde. Nu sy seg- gē dat die doorganc zy en bleefselijc- ke Doop geweest / die met onsen gees- telijckē Doop eenichsins ouer cē comt. Maer waert dz wy sulcx toeliet en / so en soude het argumēt des Apostels nē deughe / de welcke hier wil den Chri- sten te kennen geue / dat sy de Jode niet gheen priuilegie noch boordel des Doops te bouē en gaen. En sy en connen ooc sulcks niet seggen teghen het ghene dat terstont daerna volcht / het ghene dat terstont daerna volcht / dat sy de selue gheestelijcke te worten / dat sy de selue gheestelijcke spijse met ons ghegeten ende den sel- uen gheestelijken dranc ghedron- ken hebben / de welcke was Christus / ghelijck hy daer seyd.

Om desen sin Pauli te breke / bren- ghen sy herteghen dat Christus seyt / 6
Die weaders hebben Hanna in der
woestynē ghegheten / ende zijn gestor- Joak.
uen : Wie niet vleesch eet / die en sal in
der ewichicheyt niet steruen. Maer de-
se twee woorden lichtelijc bereenicht.
De wile de Heere tot sulcke hoorders
spieect die alleenijc sochten met doot-
sel des buycks versaeft te worden /
ende op de warachtighe spijse der zies-
le / gheen acht en hadden : soo boecht
hy syne woorden een wernich na haer
verstand / ende verghelijck boome-
melijc het Hanna met zijn lichaem /
na haer verstant. Sy begheerden dat hy

Joan. 8.
v. 56.

Heb. 13.
v. 8.

Luc. 1. e.
v. 4. ende
v. 72.

1. Co. 10
a. en c. 11

hy om meerder autozytept te geerijgē/
sonde zyn cracht niet enich mirakel
beueft ighen / ghelyck Moses ghedaen
heeft in der woestynē / doe hy hz Mā-
na hadde wt den Hemel verregē. En
in het Manna en verfondē sy anders
niet dan de versadinghe des vleesche-
lijcken honghers / daermede het volck
doe ghequeldt was: maer tot die hoo-
ghe verborghentheyt / op de welcke
Paulus siet / en strecke haer verstant
niet. Daerom Christus willende be-
wijsen hoe veel grooter weldaet sy be-
hoorden van hem te verwachten / dan
hare Vaders hadden van Mose ont-
fanghen / ghelyck sy seyn / soo maect
hy dese vergelijkinghe. Ist dat na-
uwe meyninge dit een groot en won-
derlyck mirakel was / dz de Heere sij-
nen volcke / op dat het niet door hon-
gher in de woestynē en verginghe:
heeft door Mosen hemelche spijse ge-
geuen om daermede eenen cleynē tijt
onderhouden te worden / so denct hier
wt hoe veel hoogher ende weerdigher
die spijse is / die onsterfelijkheidt
geeft. Wy sien waerom de Heere het
gene dz in het Manna het boorneem-
ste was / heeft achterghelaten / ende al-
leenlyck de minste nutticheyt aenge-
roert die daerin was: te weten / dewij-
le de Joden als soeckende Christo een
bewijst te doen / hem Mosen teghen-
woezen die het volck doe het in hon-
ghers noodt was / heeft met het Mā-
na geholpe: so antwoort hy dat hy een
beel hoogher ghenade bedient / by de
welcke die vleeschelijcke boedinghe
des volcx / de welcke alre so groot bā
hem ghehouden wert / behoorde cleyn
geacht te wordē. Maer de wijle Pau-
lus wiste dat de Heere doe hy Manna
wt den hemel regende / dat niet alleē-
lijc en dede tot spijse des buicks / maer
oock tot een gheestelijcke verborghen-
heyt / om de gheestelijcke leuendich-
makinghe die in Christo is af te beel-
den / soo laet hy dit deel niet achter /
dewelc alderweerdichst was aenghe-
merct te wordē. So ist dan seker ende
claeer / dat de Joden niet alleenlyck der
seuer beloften des Hemelschen ende

eeuwighen leuens die ons ghegeuen
zijn / deelachtich warē: maer dat se hen
oock niet Sacramenten warachtich-
lyck versagheit waren. Van welcke
sake Augustinus rijckelijck handelt
teghen Faustum Manicheum.

Ist dat de Lesers lieuer hebben dat
hen ghetuygenissen wt de Wet ende
Propheten verhaeldt worden / waer-
wt sy moghen verfaen dat dit ghee-
stelijcke verbondt sy oock den Aabe-
ren ghemeyn gheweest / ghelyck wy
van Christo ende de Apostelen hoo-
zē: so wil ick oock dese haer begheerte
boldoen / ende dat dies te lieuer / om
dat de teghen sprakers sullen alsoo te
sekerlijcker veruonnen worden / dat
sy namaels gheen wtulucht en sullen
connen nemē. Ende ick sal van die be-
wijsinghe beghinnen / de welcke wel
sal van der Wederdooperen hooch-
moedicheydt onnut ende spottelijck
gheacht worden: maer sal nochtans
by de leerlijcke en rechtinnige groote
cracht hebben. Ende ick neme voor
seker en vast dat in het woort Godts
sulcke cracht des leuens is / dat het de
zielen leuendich maect aller der ghe-
ner dien het Godt gheweerdicht me-
de te deelen. Want het is alrijts wa-
rachtich gheweest dat Petrus seydt /
dat het een onuergankelijk zaet is dat
in der eeuwicheydt blijft: ghelyck hy
oock wt de woorden Esaiē bewijst.
Ist dewijle Godt de Joden voortij-
den heeft met desen heylighen bandt
aen hem verbondē / so heeft hy se son-
der twijfel tot de hope des ewigē le-
uens vercozen. Want als ick segghe
dat sy dat woort hebben aen genomē /
waerdoor sy souden naerder met Godt
verbonden worden / soo verstaet ic een
wijse van mededeelen / de welcke niet
en is die generale die door Hemel en-
de aerde ende alle creaturen des we-
relts verbreydt wort de welcke wel
allen dinghen haer leuen gheen / eenen
peghelijcken na zyn natuere / maer
nochtans bā den noodt berberghanc-
kelijcheydt ende verderuinge niet en
beurjt: maer ic verstaet de sonderlijc-
ke wijse van mededeelē / waerdoor de
zielen

1. Pet. x
d. 23.
Esa. 40.
b. 6.

zielen der godtsaligen tot de kennisse
Godts verlicht / ende eenichsins met
hē vereenicht worden / dewijle Adam/
Abel / Noe / Abraham en andere Aa-
ders door sulcke verlichtinghe zijn in
Godt vereenicht / soo segghe ic dat sy
sonder twijfel den ingaanc tot het on-
uergancheijck leuen hadde . Wāt het
was eē vaste ende seker deelachticheyt
Godts / de welc niet en can buyten het
goet des eeuwigen leuens zijn .

8 Doch tans ist dat dit noch wat on-
clær schijnt: wel aen / soo laet ons tot
de forme des verbods comen / de welc-
ke niet alleenlijck den ghenen die ief-
lijck zijn van verstande / en sal ghe-
noech doen / maer sal de onwetentheyt
der ghenen die willen teghen spreken /
oueruloedichlijck openbaren . Want de
Heere heeft altyds alsoo met syne
dienstknechten een verbondt gemaect /
Ick sal uwe Godt zijn ende ghy sult
mijn volck zijn : welcke woorden de
Propheeten oock plegghen alsoo tot te
legghen / dat het leuen ende de salic-
heyt / ende de gantsche Somma der
geluckicheyt daer in vermaet is . Want
Dauid en seyd niet sonder oorsake
dicmael / dat het volck salich is / wiens
Godt de Heere is: dat het volck salich
is / dwelcke Godt heeft tot zijn erue
vercozen: ende dat niet om der aerdt-
seker geluckicheyts wille / maer om
dat hyse vander doot verlost / altyds
bewaert ende hem ewighlijck barm-
hertich is . Gelijck oock in de andere
Propheete staet / Ghy zijt onse Godt /
wy en sullen niet steruen . De Heere is
onse Coninc / onse Wetgheuer / hy sal
ons salich maken . Ghetijckelijc zijt ghy
Israel / want ghy wordet door Godt
den Heere salich . Maer op dat wy
niet te seer en arbeypden in een sake die
onnoedich is / in de Propheeten wort
aionne dese vermaninghe ghelesen /
dat tot de oueruloedicheydt alles
gordts / ende tot de sekerheyt des sa-
licheyds niet en ghebreect / so verre
de Heere onse G O D I S . Ende
dat te rechte: Wāt ist dz zijn aenschijn
soo haest als het synen schijn gheeft /
een seer seker pāndt zijnder salicheyt

is / hoe can hy hē selue eenigē mensche
openbaren zyn Godt te syne / dien hy
niet ooc de schat der salicheyt en opit
Want met sulcke condicie is hy onse
Godt / op dz hy in dē onder ons woo-
ne: gelijc hy door Moesen betuycht . En
sulcke zijn tegewoordicheyt en can niet
niet hebben / sonder oock mede het le-
uen te bestricken . Ende oft daer schoon
niet claerders worghebruyct en ware /
so hadden sy genoegh clare ende opet-
lijcke belofsen des geestelicken leuens
in dese woorden / Ick ben uwe Godt .
Wāt hy en vercondichte niet dz hy wil
den lichamen alleenlijc en Godt zijn /
maer boornelijc de ziel: en de zie-
len blijue vā hē veruureet in de doot /
tē zy dat sy door rechtuerdicheyt met
Godt vereenicht worden . Wederom
waer dese vereeninge is / daer brengh
sy ooc de ewighe salicheyt mede .

Hier toe dient oock dat hy niet al-
leenlijc en betuyche dz hy haer Godt
was / maer belofte oock dat hy het
ewighlijc zijn soude: op dat haer ho-
pe niet het teghenwoordighe goet
niet te vreden zijnde / soude tot in der
ewighicheydt strecken . Dat de betrec-
keninge des toecomende tijds daer-
toe gedient heeft / dat bewijzen vele
woorden daermede de Ghesloouighe
hen seluen niet alleenlijc in teghen-
woordich verdziet / maer ooc in toeco-
mende troosten / dat Godt hen nem-
mermeer en sal verlatē . Ab (het welc-
ke het tweede deel der belofte was)
versterckt hy se oock claerlijcker van
dat de segheninghe Godts ouer hen
sonde oock buyten de palen des aer-
dischen leuens strecken / als hy seyd /
Ic sal uwe Godt zijn ende uws zaets
Godt . Want is het dat hy zijn goet-
willicheydt tot hen doe sy ghesloouen
waren wilde bewijzen / haren nacome-
lingen deucht doende: soo moesse zijn
gongste ende goedertierenheyt tot hen
beel meerder zijn . Want Godt en is
niet ghelijc de menschen / die haer lief-
de daerom op harer vriendē kinderen
wenden / om dat haer mach door den
doot benomē wordet / dat sy den vriendē
den selue dien sy wilde niet en comen
deucht

Leui. 26.
b. 12.

psal. 144
b. 15.
psal. 33.
c. 12.
d. 21.

Haba. 1.
c. 12.
Esa. 33.
d. 21.
Deu. 33
d. 29.

Leui. 26.
b. 12.

Gen. 6.
a. 7.

Gen. 17.
a. 7.

deucht doe. Maer Godt/ wiens wel-
dadicheydt niet en wort door de doot
verhinderdt / en neemt doorwaer de
brucht zijnder barmherticheydt niet
brucht van de dooden / welcke brucht
hy om hare wille verheeyt tot in duy-
sendt geslachten. So heeft dan Godt
die grootheydt ende ooverloedicheydt
zijnder goedtheit die sy na den doot
souden gheuoelen/ hen willen te ken-
nen geuen/ als hy sulcke barmhertic-
heyt beschrijft die in het gatsche huyf-
ghen soude ouer vloeyen. Ende de
waerheyt deser belofte heeft de Hee-
re doe versegheit / ende haer veruul-
linghe verclaert / doe hy hem selue A-
brahams/ Isaacs/ ende Jacobs Godt
naemde langhe na haer doot. Want
wat was dat niet een verachtelike
ende spottelike nanninghe / is het dat
sy te niete ende vergaen waren: Wāt
het hadde so veel gheweest/ ghelijck of
hy gheseydt hadde/ Ick ben een Godt
der ghener die niet en zijn. Daerom
verhalen de Euangelisten dat de Sa-
duceen zijn met dit eenich argument
van Christo ouerwonnen gheweest/
dat sy niet versaken en condon dat de
wederopstandinghe der dooden van
Hose betuycht is: want sy hadden
selue wt Hose gheleert/ dat alle hey-
lighen in Godts handt zijn. Waerwt
men lichtelijck conde bewijsen / dat sy
niet selfs door den doot en condon
vergaen ende te niete worden/ die Godt
ouer leuen en doot macht hebbende/
heeft in zijn bewaringe/ ende bescher-
minge aenghenomen.

Laet ons nu sien dat het voor-
nemste is in dese handelinghe/ te we-
ten/ of niet oock de gheloonighe selue
alsoo onderwesen zijn van den Heere
dat sy gheuoeldt hebben dat erghens
een beter leuen is / ende dit aerdtche
berachtende / na dat ander ghesaen
hebben. Ten eersten die conditie des
leuens / die hen van Godt beuolen
was/ was een geduerighe oeffeninge
waer door sy vermaent worden / dat
sy de eilendichste aller menschen wa-
ren / hadden sy ghen ander gheluc-
ticheydt ghehadt dan in dit leuen.

Adam die oock alleenlijck door de ge-
dachtenisse der verloozen ghelucke-
heyt de alder ongheluckichste was /
conde nau zijn armoede met benauden
arbejdt onderhouden. Ende op dat hy
niet alleenlijck in den arbejdt zijnder
handen met de veruloekinghe Godts
verdrukt worde/ soo heeft hy oock de
opperste droefheyt ghehadt / daerin
hy behoorde troost ende verlichtinghe
te hebben. Want doe hy twee soonen
hadde / wert deen van den anderen
doot gheslaghen: ende Adam behout
dien sone in het leue/ wiens aenschon-
wen hem met rechte gruwelijck is.
Abel in syne leuchdelijke iaren wor-
delijck vermoort zijnde / is een exem-
pel der menschelijcker eilendicheydt.
Noe verlijt een groot deel zijns le-
uens in groote hermoeyinge de Arc-
ke timmerende/ derwijle de ghantsche
weereit sorgelooselijc in wellust leeft.
Dat hy den doot ontgaet/ dat geschiet
met meerder swaricheyt dā of hy had-
de moeten hondert dooden steruen.
Want boue dat de Arche hem is als
een graf thien Maenden lanck / wat
mochte ongenoechelijckers zijn/ dan
soo langhen tijdt by na versponken te
syne in den dieck der diern. Als hy
is door so veel swaricheyts gecomen/
soo is hy in een nieuwe ooverreke des
druck gheuallen. Want hy liet dat hy
van synen eyghenen sone bespott wort:
ende wordt bedwonghen dien te ver-
uloeken met synen eyghen mont/ die
hy door een groote welbaet Godts
hadde gesont wt de dilunie behouden.

Abraham moet ons zijn in de stede
van thien duyfent andere / ist dat wy
zijn gheloonie aensien / het welcke ons
wort tot eenen seer goeden regel des
gheloofts voorgeset: in des welckes
ghelachte wy oock moeten ghelide
worden / op dat wy kinderen Gods
zijn. Wat is doch ongheloonelijckers
dan dat Abraham zy de vader aller ge-
loonighen / ende niet selfs den vater-
sten hoek noch de laetste plaetse on-
der hen heeft: maer hy en can wt dat
getal/ iae wt dien seer eerlijcken grack
niet gheworpen worden/ ten zy dat de
ganse

Gen. 3. 6
17.Gen. 4. 6.
8.Gen. 6. 8
22.Gen. 9. 8.
24. 25.Gen. 12
a. 4.

seker kercke te niete sworde. Nu aen-
gaende de beproevinghe zijns leuens.
Gen. 12. Als hy eerst door het beul Gods ge-
a.4. roepen wordt / soo wordt hy van zijn
baderlandt / van syne Vuderen ende
van syne vrienden afghetrocken ende
verureemdt / in de welcke men meynt
dat de voornemste soetichedyt des le-
uens ghelegghen is : ghelyck of Godt
wilde niet doozgenomen rade hem be-
rouwe van al dat in dit leuen behaege-
lyck is. Soo haest als hy is in dat lāt
ghecomen daer in hem gheboden was
te woonen / so wert hy door dierē tijdt
Gen. 12. ende hongher daer wt ghedreuen. Hy
c.10. gaet daer hulpe soeken daer hē noodt
was zijn wijsfeenen anderen te laten /
op dat hy gesont bleue: het welcke mē
mach dencke oft niet bitterder zy ghe-
weest dan vele dooden: als hy is tot
het landt zijnder woonste weder ghe-
keert / soo wordt hy wederom door die-
ren tijt daer wt gedreuen. Hoe danich
een gheluc is dat in sulc landt woon-
nen daermen moet soo dickmael hon-
gher lijden / ta van ghebeke vergaent /
ten sy datmen daer wt bluchte : Hy
wordt oock niet den seluen noodt by-
Gen. 12. uan ghen by Abimelech / daer hy moe-
c.12. eff. ste zijn leuen coopen met verlies zijns
20. c.11. wijs. Dewijle hy vele Jaren sonder
gene. 13. seker woonste herwaerts ende ghins-
d.7.8.9. waerts dwaeldt / so wordt hy door dz
c.10. gheduerich ghehijf der dienstknech-
ten bedwongē / synen neue den welc-
ken hy dooz synen sone hieldt / van hē
te laten. Welcke schepdinghe sonder
twijfel hem niet soeter en was / dan
ghelijc of hem een lidt hadde afghesne-
den gheworden. Weynich daer na /
Gen. 14. hoorzt hy dat de selue is van den by-
c.13. anden gheuangen. Waer hy henen
gaet / hy bindt sulck een vreedt volc /
dat sy hem niet en laten water drinc-
ken sels wt die putten die hy ghegra-
uen hadde. Want wy en soude het ghe-
bruyc daer van niet wederom ghe-
Gen. 21. cocht hebben van den Coninc Gerar /
d.25.27. hadde het he niet te bozen verboden
gheweest. Nu als hy is tot ontrucht-
baer oude ghecomen / soo is hy son-
der kinderen (het welcke het alder on-

ghenoegelijcke ende bitterste is in die
outhz) tot dat hem buyten zijn hope /
* Jsmael geboren wort: wies geboorte Gen. 16.
hē nochtas swaer was* dewijle Sara d.15.
hem niet kjuen vermoepte ghelijck Gen. 16.
of hy de dienstmaccht in haer hardt-
b.5. of hy de dienstmaccht in haer hardt-
neclichedyt ghesterckt / ende oorfake
der berocrt die in zijn huys quam /
geweest hadde. Daer nae wordt Jsaac Gen. 21.
geboze / maer also / dat Jsmael de eerste a.2.
ghebozen moet wtghesooten ende by
na gheheel byandelijc verwozpe wor-
den. Als hy nu heeft Jsaac allen be-
houden in den welcken die goede mā
mochte in zijn oudtheydt ruste en by-
de hebben so wordt hem weynich daer
na gheboden / dien seluen te dooden. Gen. 21.
Wat machmen ellendighers bedencke a.2.
dan dat de Vader zy des soons doode
slagher: Hadde Jsaac door stecke en
cranchedyt gheslozen / wie en soude
niet gheacht hebben dien ouden Man
seer ellendich te syne / dien een Sont
tot spot gegeuen ware / om des welc-
ken beroouinge hy soude dobbel smer-
te hebben. Hadde hy van eenighen
vrienden vermoordt gheweest / so sou-
de de ellendicheyt ende droefheyt noch
meerder zijn dooz die onweerdicheyt.
Maer dit gaet alle exempelen der el-
lendicheyt ende catijnicheyt te bo-
uen / dat die sone moeste dooz des Va-
ders handt ghedoodt worden. Som-
ma / hy is den gantschen loop zijns le-
uens dooz / also ghesuckelt ende ghe-
queit gheweest / datmen niet en soude
cannen bequamers binden soo pemat
wilde een exemplae eens ellendighen
ende catijningen leuens als in een ta-
fel booz ooghen stellen. Niemand en
mach hier tegenwozen dat hy niet en
zy gantschelijc ongeluckich geweest /
dewijle hy ten eynde is gheluckelijc
soo beel ende groot verduet dooz ghe-
comen. Want wy en sullen niet segge
dat die een ghelucklich leuen leydt / die
langhen tijt met grooten arbeidt veel
swaricheyds doozwozfeldt: maer die
sonder quaet te gheuoelen / het tegen-
woordighe goetd gherusselijc ghe-
bruyct.

Jsaac die min verduet gheluden 12
heest

- heeft / heeft nochtān nau een seer cleyn
smake enigher soeticheyt ghecregen /
hy heeft oock die quellighen ghehad /
die den mensche verhinderen gheluc-
kich te syne. Hy woort door dieren tijt
wt het lande Canaan verdreuen : zyn
wijf woort hem wt synen schoot ge-
nomen: syne ghebueren quellen hem
diemael / en verdruckē hem allen sijn
soo dat hy bedwongen woort oock om
water te kien. In zyn huys līt hy
beel van Esau zyns soons wijuen /
hy woort door den twist zinder so-
nen benaut: ende en can teghen sulck
en groot quaet gheen remedie vinde /
anders dan dat hy dien van hem ver-
sende / welcken hy gheseghent hadde.
Jacob en is anders niet dan een wt-
nemende exempliar der opperster on-
gheluckicheyt. Zyn longe dagen heeft
hy met groote onruste door ghebacht
onder zyns broeders dregghinghen en
verschrickingen / om der welcker wil-
le hy ten eynde bedwongen woort te
wijcken. Als hy van syne Duderē en-
de wt zyn Waderlandt geulucht was /
bouen dat het bitter is bycemdelinck
te syne / wert hy oock alsoo onsfachte
en onmenshelijck gehandelt van La-
ban synen Doin. Het en was niet ge-
noech dat hy seuen Jaren lanck eenen
swaren ende stranghen dienst diende /
hy moeste bouen dien schandelijck in
zijn wijf bedrogen zyn. Hy moeste
om zyn ander wijf eenē nieuwe diēst
beghinnen / in den welcken hy dē gāt-
schen dach vā de hitte der sonne moe-
ste branden / ende des nachts waken
de moeste van coude ende vorst ghe-
queldt worden / gelijc hy seine clacht.
Gen. 29. 6. 20. Dewijle hy dese scherpicheyt des le-
uens twintich Jaren lanc verdraecht /
Gen. 30. 1. 15. Sweet nieu onghelijck ghebaen. En-
de in zyn huys en heeft hy ghen ru-
ste / het welcke hy liet door haer / ghe-
kijfē ngt zjn der wijf vercheurt
Gen. 31. 2. 29. hem gheboden was weder te keeren
tot zyn Waderlant / so moeste hy soec-
ken hoe hy mochte wrchgaen / gelijck
of hy schandelijck gheuloden hadde.
- En nochtān en dan hy zyns Sweeters
ongherechicheyt alsoo niet ontgaen
sonder met zyn verwiēt ende laster-
ghe midden in den wrech ghequeldt te
worden. Terstont daerna comt hy in
beel grooter swaricheyt. Want als
hy tot synen broeder gaet / so heeft hy
so menighe doot booz oogen / als hem
moghea van eenen woerden byant be-
rept worden. Daerom woort hy bouen
maten met grauvelijcke verschrickin-
ghen ghequelt ende gewont / so lange
als hy zyn tocceinst veracht: als
hy booz syne oogen coent / soo valt hy
door hem neder ghelijck hāf door / tot
dat hy hem gheuelt. Zindelijcker te
syne dan hy hadde dozuē hopen. Wo-
uen desen woort hy van Rachel zyn
lieffste wijf berooft / terstont als hy in
het landt quam. Daerna hoort hy dat
die sone / welcken hy van haer hadde /
en daerom bouen de andere lief hadde /
is van eenen wilde diere verflonden /
ende wat druck en rouwe hy wt des-
seluen doot hadde / verclaert hy selue
als hy na vele tranē dē wrech booz al-
le vertroostingē toelluyt / nē meer be-
houdende dā dat hy weernende tot sy-
nen sone in het graf gae. Hierentus-
schen wat benaughte dūc en herdt
hadde hy wt de ontneminghe en ont-
ceringhe zinder dochter / Ade wt de
stouticheyt zinder sone in dat te wic-
ken / de welcke hem niet alleentijck en
maecte te sincken by alle de inwoon-
ders des Landts / maer brachte hem
oock een seer seker perijckel des ver-
ders aē. Daerna hoicht ooc die grou-
welijcke misdaedt Ruben zyns eerst-
gebornen soone / bouen de welcke niet an-
swaerder en conde gheschien. Want
dewijle het booz het opperste onghel-
uck gheacht woort dat yemands
Wijf ontrepnicht woort: wat salmen
seggen daer die boose daedt is van den
eyghenen sone bedreuen? Weynich
daerna woort zyn huys noch niet an-
dere hoererie besmet / soo dat soo veel
oneerlijchedts ende berdzets moeste
oock een seer vast ende standvastich
herte crancken. Wy het eynde zyns
leuens / dewijle hy soeckt zyn huys-
ghen

Gen. 32.
c. 11.Gen. 35.
c. 16.Gen. 37.
c. 32.Gen. 42.
c. 28.Gen. 34.
c. 5.Gen. 38.
c. 22.Gen. 38.
c. 18.Gen. 42.
c. 32.

ghedaen in den dieren tijdt te spissen / so wazt hy niet eē boortich hy des niets wien onghelucks verclighden / als hy verstaet dat zijn sone woortd gheuangen ghehouden / om den welcken te verlossen hy bedwonghen wort. **W**e manin synen eenigen troost / van hem te laten. Wie sal dencken dat hy in soo menichuuldich verdoet eē cleene wijle hadde om eenige ruste sonder vrees te hebben. **W**aerom is hy een seer goetd ghetuyghe van hemseuen / als hy boozd Pharo seyt / dat syne daghen zijn cort ende boos geweest op der aerde. **A**ls hy seyt dat hy zijn leuen heeft althijts in ellendicheyt gheleyt / so verstaect hy boozwaer dat hy die geluckicheydt gevoelt heeft die hem van de Heere beloest was. **S**oo was dan Jacob een boos ende ondanchbaer weerderer der genade Godts / ofte hy seyt de waerheyt doe hy beleet dat hy ellendich op der aerde gheweest hadde. **I**st dat hy de waerheyt daer van seyde / so volcht daer wt / dat zijn hope niet en stondt op aerdsche dinghen.

In het dat de heylige Vaders hebben een salich leuen verwacht wt de handt Godts / waer van niet en is te twijfelen / so hebben sy een ander geluckicheydt bedacht ende ghesien dan de aerdsche. **H**et welcke de Apostel oock seer wel leert / segghende / **D**oor het ghelooue heeft Abraham gewoont in het Landt der beloeste ghelijck in een vreemd Landt / woonende in huttekens met Isaac ende Jacob / die der seluer erue deelachtich waren. **W**at sy verwachtede een wel gheboude ende ghesondeerde stad / wiens maker Godt is. **D**ese zijn alle in het ghelooue ghesloven de belosten niet ontfanghen hebbende / maer van verre siende ende gelouende ende belijvende dat sy gansen ende vreemdelingen waren op der aerde. **W**aermede sy te kennen gauen / dat sy haer Vaderlant sochten: ende hadden sy dat Vaderlant begheert dat sy verlaten hadden / sy hadden connen wederom daer in comen: maer sy begheerden een beter / te weten / het hemelsche. **D**aerom en secht Godt hi niet haer Godt te heeten / dewyle hy hen een stad bereyde heeft. **W**ant sy soudē piompen dan staken ende blocken geweest hebben / hadden sy soo hardnechtichlyck die beloesten gheuolcht / van de welcke gheen hope gesien en wert inde weerdte / ende niet erghens de volbrēghinghe daer van verwacht. **H**et en is niet sonder oorsake dat hy boozemelijc vermaent dat sy dit leuen hebben een perigrinacie / oat is een wandelinghe in vreemden lande / genaemt ghelijck ooc Moses verhaelt. **W**ant ist dat sy vreemdelinge zijn in het lat Canaan / waer is dan de beloeste des Heeren door de welcke sy waren genamē daer vā ghemaect. **S**oo geeft hy dā claerlijc te kennē / dat het boozder strect dat Godt hen van de bestittinghe beloest hadde. **W**aerom en hebben sy niet eenen voet landts vercrege in het Landt Canaan / anders dan tot de begravenisse: waermede sy te kennē gauen / dat sy de vrucht der beloefhoeptē alleenlijc na de doot te ontfangen. **E**nde dit is de oorsake / waerom Jacob soo hooghe gheacht heeft daer begraven te worden / dat hy Joseph synen sone dat dede met eenē eer belouen: waerom Joseph wilde datmē na vele iaren soude syne beenen die onuerlanghen tijdt asschen gheworden waren / daer henē bzinghen.

Somma het is openbaer / dat sy in alle oefeninghen des leuens hebben de gheluckicheyt des toecomendē leuens door ooghen gehad. **W**ant hadde Jacob gheen hooger seggheninge aengesien / waerom soude hy de eerste gheboorte soo seer begheert ende niet soo grooten perijckel ghesocht hebben / om der welcker wille hy moeste zijn vaderlant verlaten / ende byna verwoopen wordē / ende niet Godts daer door vererighen. **E**nde dat hy een hooger seggheninge verwachtē / dat heeft hy niet die woorden gheopenbaert die hy in zijn laetste sprack / segghende / **H**eer ick sal v salicheydt verwachten. **W**at salicheydt soude hy verwacht hebben / doe hy sach dat hy moeste steruen /

Gen. 47. b. 9.

13

Heb. 11. b. 9.

Gen. 47. b. 29. 30

Gen. 47. b. 25.

Gen. 49. c. 18.

steruen / hadde hy niet in de doot het
begijn eens nieuwen leuens ghesien.
Ende wat stryden wy van de heylighen
ende kinderē Gods / dewyle sul-
ke smaake des verstandts oock in dien
gewoest is / die anders sochte de waer-
heydt te beuechten. Want doe Wa-
laam seide / *Mijn ziele sterue den*
doot der rechtuerdighen / ende mijn
laetste woorde den haren ghelijck: wat
wilde hy met die woorden / anders
dan dat hy geuoelde het gene dat Wa-
nid daer na betuycht heeft / te soeten /
dat de doot der heylighen costelijck
is vooz de ooghen des heeren: ende
dat de doot der goddeloosen: de alder
booste is. Ware de alderlaetste inue
ende het laetste eynde in de doot / soo
en seudenmen daer in geen onderscheyt
connen maken tusschē den rechtuer-
digen ende goddeloosen: maer sy wor-
den van malcanderen onderscheyden
dooz de verscheyden cōdicie die sy heb-
ben na den doot.

15 Wy en zijn noch buyten Hofen nē
gegaen / den welken dese menschen
segghen / dat hy gheen ander ampt
hadde / dan om dooz de vruchtbaerheyt
des landts / ende oueruloedicheydt al-
der dinghen dat vleeschelijcke volck te
beweghen om Godt te dienen: ende
nochtans is de berclaringe des ghee-
selijcken verbonnds nē openbaer / ten
zy dat permandt het licht bliedt dat vā
selfs vooz ooghen coemt. Ist dat wy
swillen tot de Propheten comen / daer
sal het ewich leuen ende het vlycke
vlyst hē seluen met seer volke schijn
openbaren. Ende ten eersten David /
de welcke dewyle hy na den tijt was
vooz de andere / alsoo oock na de oorz-
de der goddelijcker wdeydinge / heeft
de hemelsche verborgenheden duy-
sterlijcker dan de andere afgheschildet:
nochtans niet wat grooter clarchz en
sekerheyt seicht hy alle zijn doot tot
dit eynde. Hoe groot hy dese aerdsche
woonste gheacht heeft / dat betuyghen
dese woorden / * *Ich ben hier een gast*
ende vromdelijck ghelijck alle myne
vladers. Alle mensche die leest / is
godelijck / een pghelijck wandelot

ghelijck een schaduwe. Ende nē wat
is mijn verwachtinghe heere: *Mijn*
hope is tot v. Voorwaer die belijet
dat op der aerde niet vast noch seker
en is ende nochtans een vaste hope op
G. D. D. C. houdt / die aenmerckt een
gheluckicheydt die hem ergkens bes-
waerde is. Tot dese aenmerckinge
pleecht hy de ghelooouighe te roepen /
soo wanneer hy se wil warachtelijck
troosten. Want ergkens van de cozt-
heydt ende verganckelijckheydt des
menschelijcken leuens ghesproke heb-
bende / seyt hy daerna / Maer de barm-
herticheydt des heeren / blyst in der ee-
wichheit ouer de ghene die hem vree-
sen. Hiermede coemt oock ouer een /
dat in den hondert en tweden psalm
geschreue staet. Heere ghy hebt in den
beginne de aerde gheschapen / ende de
hemelen zijn het werck uwer handē /
sy sullen vergaen / maer ghy sult bin-
uen: sy sullen ghelijck en cleedt ver-
ouden ende ghy sult se ghelijc een clees-
dinghe veranderen. Maer ghy blyst
de selue / ende uwe iaren en sullen niet
vergaen. De kinderen uwer Dienst-
knechten sullen woonē / ende hare na-
comers sullen vooz uwe ooghen staen
de bliuen. Ist dat de Godsalighe niet
en laten vooz den heere standvastich
te bliuen als hemel ende aerde ver-
gaen / soo volcht daer wt / dat haer
salicheyds met de ewichheyt Gods
bereenicht is. Maer dese hope en can
gantsechelijck niet staen / ten zy dat se
op de belofte ruste die hy Esaiā ver-
claert wort. De hemelen (seyt de
heere) sullen ghelijck roock smelten /
de aerde sal ghelijck een cleedt vergha-
ten / ende hare inwooners sullen des-
ghelijcken vergaen: maer mijn salic-
heydt sal ewichlijcken dueren / ende
mijn rechtuerdicheydt sal niet vergaen.
Daer wort der rechtuerdicheydt en-
de der salicheydt een ewichheyt toege-
schacuen / niet soo verre die hy Godt
zijn / maer soo verre zy van den men-
sche gheuoelt worden.

16 Men cant goe niet anders verstaen
dat hy alomme singt van den gheluc-
higen voorzgang / ten zy datment op de
S ij open:

Psa. 102

c. 17.

Psa. 102

d. 29. 27.

28. 29.

Esa. 51.

b. 6.

openbaringhe der hemelscher glorie
vurde. Ghetijck als hy seyt / De Hee-
re bewaert de zielen zijnder Heyligen:
hy salse van der handt des sondaers
verlossen. Den Rechtheerdighen is
een licht opgegaen / en blijscap den
gehe die rechthertich zijn / Item / De
rechtheerdicheyt des godtsaligē blifst
van ewicheydt tot ewicheydt / zyn
hooren worde in eerlijcheyt verheuen:
de begeerte der sondaren sal vergaen.

Psal. 97

c. 10.

Psal. 112.

b. 79.

Psal. 104.

c. 14.

Psal. 112.

b. 6.

Psal. 34. d.

23.

Item / Waer de rechtvaardige sullen
uuen naem belijden: de rechte sullen
met dijn aenschijn woohen. Item / De
Rechtheerdighe sal in ewigher ghe-
dachtenisse zijn. Item. De Heere sal
de zielen zijnder dienstknechten ver-
lossen. Wat de Heere laet syne dienst-
knechten diekmael niet alleenlijck van
de goddeloose na haren lust ghequelt/
maer oock verscheurt ende gheschendt
worden: hy lijst dat de goede in duyfster-
nisse en dreck liggen / dewijle de godt-
deloose by na onder de sterren ginsfe-
ren: ende hy en verblijdtse niet alsoo
met de schoonheyt zijns aenschijns dz
sy langhe blijscap hebben. Waerom
en verlijcht hy ooc selue dat niet dat
de ghelooighe ist dat sy haer ooghen
op den tegenwoordigen stand der din-
ghen slaen / sullen niet seer sware ver-
soekinghe verslaghen worden / ghe-
lijck of de onnooselicheyt by Godt noch
vergolden noch ghelooit en wort. So
seer gheluckich ende boozspoedich zijn
de goddeloose ghemeynlijck dewijle
het ghesachte der godtsalighen met
schande armoede / verachticheyt / ende
allerley crayce bedrukt wort. Het
en was seyd hy niet verre daer van
dat mijn voet soude gellibbert hebben
dat myne ganghen soudē gheweken
hebben / dewijle het gheluck der dwa-
sen my quelde / als ic der boosen booz-
spoet sach. Ende ten eynde besluyt hy
sijn verhael / seggende / Ic onderwees
myne ghedachten of ick die conde be-
kennen: maer het is mynen geeste een
quellinge / tot dat ic come in het Hey-
lichdom des Heeren / ende haer laetste
verfae.

Psal. 73

c. 17

17 Daerom laet ons oock wt dese

belijdinghe Dawids leeren / dat het de
heylighen Vaders in het Nieuwe Tes-
tament niet verborghen en was dat
Godt seiden ofte nemmer meer in dese
Weerelt en vertoost dz hy syne dienst-
knechten beloest: ende dat sy daerom
hare herten tot Godts Heylichdom
verheuen hebbe / in het welcke sy ver-
borghen bonden dat in de schaduwe
des tegenwoordighen leuens niet ge-
lien en wort. Te weten / het laetste
oordeel Godts / het welcke hen ghe-
noech was dat sy het met den Geloos-
te verstonen / dewijle sy het niet de
oogen niet en saghen. Op dit betrou-
wen staende / en twijfelde sy niet / wort
in dese Weerelt geschiede / dat noch-
tans eenmael soude de tijt comen / in
den welcken de beloosten Godes son-
den volbracht worden. Ghetijck dese
woorden betuyghen / Ich sal v aen-
schijn in rechtheerdicheyt aenschou-
wen / ick sal met v ghesichte versae-
den. Item ick sal ghelijc een oip-
boom zijn in het huys des Heeren. Item /
De rechtheerdige sal ghelijc een
palmboom bloeyen / ende ghelijc een
cederboom des berchs Libani groeyen.
Die in het huys des Heeren geplant
zijn / sullen in den hof onses Heeren
bloeyen / sy sullen doch vrucht dragen:
sy sullen in de outheyt bet ende groeyen
zijn. Weynich te voren hadde hy ghe-
seyt / Hoe diepe zijn uwe ghedachten
Heere / dewijle de godtloose bloeyen
ende spruyten ghelijc gras / op dat sy
ewelijc vergaen. Waer is dese seghin-
ghe der ghelooighe / der geloouigen / an-
ders dan als het aenschijn deser we-
reld sal door de openbaringe des rijcks
Godts omgekeert zijn? Als sy hare
ooghen op dese ewicheydt sloeghen /
so ware sy de haefselijc vergaende wa-
richheit der teghenwoordigher elen-
dicheyt verachtende / en riepen gheru-
stelijc dese woorden wt / Ghy en saldt
in der ewicheydt niet toelaten dat de
rechtheerdighe sal steruen. Waer ghy
sult de boose in den put des verderfs
neder storten. Waer is in dese weerelt
de put des ewighen verderfs die de
boose verlinc / in der welcke ghe-
luckicheyt

Psal. 17

d. 15.

Psal. 52

b. 10.

Psal. 98

d. 13.

Psal. 119

v. 17.

Job. 21.
6. 13.
luchicheyt oock dit erghens ghetelet
wordt / dat sy den laetsten dach in een
nen punct des tijds sonder groote
cranchheyt cynidighen : Waer is die
seer groote standuasticheyt der Hey-
lighe / de welcke David alom beclacacht
dat sy niet alleenlijck aengheuochten /
maer oock sonder gedruet ende gāt-
schelijck vertreden worden : Voorwaer
hy en stelde niet door zijn oogen wat
de ongheschiedighe ende seer hittighe
beranderinghe deser weerdit mede
bringt / maer wat de Heere sal doen
als hy namaels sal sitten om een eeu-
wighe verordeninghe des hemels en-
de der aerde te maken. Ghelijck hy op
een ander plaetse wel beschrijft / De
dwase steunen op haren rijckdom : sy
sullen door haren rijckdom vergaen :
ende nochtān en can niemant hoe groot
hy sy / synen broeder van der doot ver-
lossen / niemant en can den prijs der
verlossinghe Gode betalen. Ende hoe
wel sy sien dat de wijse steruen / ende
dat beyde de verkerde ende dwase
vergaen / ende anderen haren rijckdom
laeten / so dencken sy nochtān dat ha-
re huysen en woonsten sullen in der
ewichicheyt bliuen : ende sy maken
haren naem groot op der aerde. Maer
de menschen sal niet in erre bliuen /
hy sal den beesten ghelijc zijn die ver-
gaen. Dese haer bedenckinge is seer
groote dwaechicheyt : de welcke nochtān
de nacomers niet groote begeerte na-
volghen. Sy sullen ghelijck een cindoe
in de grauen gheset worden / de doot
sal ouer hen zyn. Als het licht sal op-
ghegaen zyn / dan sullen de rechtginnighe
ouer hen heerschappie hebbe : haer
schoonheyt sal vergaen : het graf sal
haer woonste zyn. Ten ersten wort
doort die bespotinghe der dwasen / dat
sy in het slipperighe ende onghes-
chiedighe goet der werelt rusteden / bewe-
sen / dat de gene die wijs zyn / moeten
een deel ander gheluckicheyt soeken.
Maer de verborghentheyt der we-
deropstandinghe / wordet daer claer-
lijcker van David gheopen / daer
hy het rijcke der godtsalighen oprecht
als de goddeloose verdoemen en ver-

gaen zijn. Want ick bidde u / welc sal
de opganck diens nieuwen lichts zyn /
anders dan de openbaringe des nieu-
wen leuens / het welcke volcht na het
eynde deses teghenwoordighen le-
uens.

Hier wt quam dat ghedachte dat
de ghelooouighe gebruyckten tot ver-
lichtinge der ellendicheyt / en hulpe der
lijdsamheyt / seggende / De verbolghe-
heyt des Heeren duert een ogenblich
tijds / maer zijn barmherticheyt duert
het leuen lanch. Hoe waren hare ver-
bruyckingen in eenen ooghenblich ge-
cynidicht / dewijle sy byna gheheel haer
leuen lanch verbruyckt waren : Waer
saghen sy so groote geduericheyt der
goddelijcker goedicheyt / dewijle sy
nau eē de alderminste smake daer van
ghecregen. Hadde haer herte op aerde-
sche dinghen ghesaen / so en hadden sy
sulcks niet connen beuinden : maer de-
wijle sy den hemel aensaghen / soo be-
kenden sy dat het een ooghenblich tijts
was waer in de Heiligen woorden van
den Heere door het cruyce gheplicht :
ende dat de barmherticheyt in der ewi-
chicheyt is / door de welcke sy ver-
meint worden. Wederom doorsaghen
sy dat ewighe ende oneyndelijc ver-
derf der goddeloosen / die nau eenen
dach als door eenen droom gheluckich
waren. Hier wt comē desen woorden /
De ghedachtenisse des rechtuerdighen
sal in segheninghe zyn : maer de naem
der godtloosen sal verrotten. De doot
der Heylighen is dierbaer door de oo-
ghen Gods : De doot der sondaren is
de alderbooste. Item hy Samuelum /
De Heere sal de voeten der Heylighen
bewaren / ende de godtloose sullen in
duyfternisse swijgen. Dese woorden
geuen genoeghe te kennen / dat sy wel
wisten dat het laeste eynde der Heylighen
is leuen ende salicheyt : hoe wel
sy hier menigherley wijse onnueghe-
noert worden : ende dat de ghelucki-
cheyt der godtloosen sy een soet liefe-
lijck leuen / door het welcke sy lanchs Ezer. 29
soo meer in de doot vallen. Daerom c. 10. en
narmden sy der seluer doot / en eynde. 31. g. 18
delijck verderber onbesnedenen : als en erges

Psa. 69.
D. 29.

den welcken de hope der wederop-
ffandinge afghesneden ende benomen
was. Daerom en mochte Dauid gee-
nen swaerderden bloet bedacht hebben/
dan desen/ Laetse wtgewiscgt worde
tot den boeck des leuens / ende laetse
onder de rechtuerdige niet ghe schy-
uen worden.

I9
Job. 19.
D. 25.

Ende bouen alle andere zijn dese
woorden Jobs wortnemende claer/ Ic
weet dat mijn Verlosser leeft / en ick
sal ten laetsten daghe van der aerde
wederopstaen in mijn vleesch Godt
mynen salichmaecker sien. Dese hope
is in mynen schoot bewaert. Die haer
scherpsinnicheyt wille toone/ die seg-
ghen hier teghen/ dat dese woorden n-
en zijn te verstaen van de laetste we-
deropstandinghe/ maer van den eer-
sten dach in welcken Job verwachtet-
de/ dat Godt hem soude sachter zijn:
en hoe wel wy hē dit eensdeels toela-
ten/ so suilen wy nochtans oof sy wil-
len oft niet en willen) bewijfen / dat
Job niet en hadde comen tot sulcke
groote hope comē/ hadde zijn gedach-
te n- zoooder dā op de aerde gestrect.
So moeten wy dan bekennē/ dat Job
syne ooghen heeft op de toecomende
onsterfelijkheid ghelaghen/ dewijle
hy sach dat de Verlosser hem soude
by staen oock als hy in het graf laghe.
Want den ghenen die alleenlic op het
teghenwoordich leuen dencken / is de
doot de wterste misstroosicheyt: noch-
tans en conde dese de hope Jobs niet
benemen. Want hy seyt / Al waert
dat hy my doode / soo en sal ick niet te
min in hem hopen. Ende dat my hier
niemandt teghen en worpe / dat niet
bele menschen sulcke woorden ghe-
sproken hebben: ende datmen daerom
niet en can daerwt bewijfen dat onder
de Joden sulcke leere geweest zy. Wāt
den sulcken sal ic ter dōt andtwordē/
dat die weynige niet en hebben door
sulcke woorden eenighe verborghen
wijsheyt te kennen ghegenen / tot de
welcke alleenlic de menschen die wt-
nemende vernustich zijn / soudē be-
deckelijcs toegelaten worden. Maer
dat sy dā den heyligē Geest leeraers

Job. 13.
D. 15.

des volcks ghestelt zijnde/ de verbor-
gheden die gemeynlic te leeren wa-
ren/ en begynselen der gemeynr rel-
gie zijn moeste / oentlic vercondicht
hebben. Daer o als wy dese gemeyne
lcere des heyligē Geests hoorē/ door
de welcke hy so clacting en openbaer-
lic in der Jode Gemeente heeft van
het geestelijc leuen gehandelt: so sou-
de het een onuerdzelighe hardne-
kicheyt zijn/ datmēse soude alleenlic
tot het vleeschelijc verbōt verworpe/
swaer in alleenlic dā der aerde en vā-
den aerdschē rijckdō gemeldt ware.

Ist dat ick wil tot die Propheten
comen die daer na gheweest zijn / daer
mach ick bijelijc ghelijc in onse epe-
gen belt spaceren ende wandelen. Wāt
ist dat ick in Dauid/ Job/ ende Sa-
inuel hebbe connen lichtelijc ouer-
winnen: soo salt hier veel lichter zijn.
Want de Icere heeft dese oorden in de
wdeelinghe ende beschickinghe des
verbonds zijnder genade gehouden/
dat hijt hoe men na den loop des tijts
naerder quam tot de volcomē volbr-
ginghe/ met so veel te meerderen heft-
dom der openbaringhe verclaert ware.
Daerom in het begin doe de eerste be-
lofte der salicheyt wert Adam ghege-
uen/ hebben sy gheijc cleyne bonckes
gheginstert/ daer na zijn die vermeer-
dert/ ende daer heeft grooter licht be-
gonnen te schijnen/ het welcke daerna
is meer ende meer opgegāen/ en heeft
syne schijn breeder wtgeworpen/ tot
dat ten eynde Christus de Sonne der
rechtuerdicheyde alle wolcken ver-
drue ende het gantsche aertrijck vol-
comelijc verlicht heeft. Daerom en
hebben wy niet te breefen/ dat ons ge-
tuyghemissen der Propheten tot beue-
stinghe onser saken ghebreken/ ist dat
wy die begheeren. Maer dewijle ick
sic/ dat het soude een groot bofch vol
materie zijn/ in den welcken ick soude
moeten langher bliuen dā onse door-
nemen can lyden/ want dit soude eens
grooten boecks werck zijn) ende de
wijle ick meyne dat ick den Leser die
pimmers een wrylich verstaendich is/
met het ghene dat bouen geseyt is/ ce-
nen

Mal. 4.
2.

nen wech ghemacckt hebbe / door den
welcken hy can sonder hem te stootē/
voorwaert / so sal ick my onthouden
van langher handelinge die tot de te-
genwoordighe sake niet seer noodich
en is: nochtan de lesers vermanende/
dat sy nu den wech met dien sleutel
doorgaen / dien ick hen oeffen in de hāt
ghegeuen hebbe. Te weten / so wā-
neer de Propheeten de gheluckicheydt
des geloougen volck verhalen / waer-
aan nau de alderminste voetschappen
in dit teghenwoordich leue gelie wor-
den: so sullen sy tot dit onderscheydt
comē / namelijk dat de Propheete de
goetheydt Gods (om die te beter te
prisen) hebben met tytliche weldade
ghelie met eenighe bewoordinghen den
volcke afgebeelde: maer hebbe sulck
een ghedaente daeruan gheschildert/
waer door de herten blyuen dit aerdt-
rijcke / ende dese begheerte deser wee-
relt / ende desen verganckelicken tijt
ghetrocken worden / ende om de ghe-
luckicheydt des tocomenden gheest-
lijken leuens te bedencken / noodt sa-
kelijc beuecht worden.

21 Wy sullen met een exempel te bze-
den zijn. Doe de Israeliten tot Baby-
lonien ghebracht zijnde / saghen dat
haer verstroeynghe der doot seer ghe-
lijck was: so comen sy seer qualick
van die meyninghe gebracht worden/
daermede sy dochten dat het fabulen
ware / dat Ezechiel van haer weder-
keeringe boozseyde: want sy achteden
dat enen gelijc of hy vercondicht had-
de / dat de doode verrotte lichamen sou-
den tot het leuen verweert worden. De
Heere willende bewijzen dat hy oock
door sulcke swaricheyt niet verhindert
en werdt / zijn der weldaet plaetse te
maken: heeft een beit vol dorre beenen
den Propheete in een ghesichte ghe-
toont: den welcke hy door de eenighe
cracht zijns woorts heeft leuen ende
cracht op eenen ooghenblic tijts ghe-
geuen. Dat ghesichte diende wel
om de ongheloonicheydt dies tijds te
beteren: maer vermaende oock daer-
entusschen de Joden / hoe verre de
cracht Gods haer strecke bouen de

verlossinge ende wederbringinge des
volcks: dewijle hy die dorre ende ber-
stoyde beenen conde so lichtelijck / als
leeninge / met eenē wech / leuedich ma-
ke. Daerō sult ghy dese sentencie te
rechte met een ander sentencie die Esai-
as beschrijft / bergelijckē / daer hy seyt / Esa. 26.
We doode sullen leuen / ghelijck mijn d. 19.
doot lichaem / sy sullen wederopstaen. Dan. 12.
Ditwaert ende springt op ghy die in a. 2.
stof woont / want uwe dau is ghelijc
de dau eens groenen beits: en ghy sult
het lāt der kēusen tot de val trecken.
Gact mijn volck / gaet in uwe Enten /
sluyt de deure oer b / weest een wey-
nich verborghen / tot dat de verborghē-
heyt boorhy gaet. Wāt siet de Heere sal
wt gaen van zijn plaetse om de onge-
rechticheyt der inwoonderē der aerde
tegen hem te versoeken: ende de aerde
sal haer bloet ontdecken / ende en sal nī
langer hare dooden deken.

Hoewel / die alle plaetsen wilden na 2 2
dufsamighen regel voeghen / die sou-
de ongheschiedelijck doen. Want daer
zijn sommighe plaetsen / die sonder een-
ighe bedekinghe de tocomende on-
sterfelijckheyt bewijzen / die den ghe-
loouighen staet in het rijcke Gods
te comen. Wy hebben sommighe sulcke/
verhaelt / ende daer zijn vele sulcke/
voornemelijck dese twee: Een is by
Esaiam / Ghelijc de nieuwe hemelen Esa. 66.
ende de nieuwe aerde die ick door my g. 22.
make te staen / also sal uwe zaet staen.
Ende het sal zijn Macnt wt Macnt
ende Sabbath wt Sabbath. Alle
bleesch sal comen om door mijn aen-
schijn te aenbiddē seyt de Heere. En
sy sullen wtgaen ende sullen sien de
doode lichamen der mannen die tegens
my gesondicht hebben / dat haer woorn
niet en sal steruen / ende haer byer
niet en sal wtghēbluscht worden. De
andere plaetse is in Daniele / daer hy
seydt / In dien tijdt sal Michael een
groot Prince opstaen / de welcke staet
door de kinderen zijns volcks: ende
daer sal een tijt der benaetheydt co-
men / sodanich als niet ghewest en is
van die tijde een / in welcke de heyde-
nen begonden te zijne / En dan sal alle

Sijn uwe

uwe volck behouden woordē dat in den boeck sal geschreuen zyn. Ende de ge- ne die in den stof der aerde slapen / sul- len ontwaken / de sommighe tot het eeuwich leuen / ende de andere tot eeu- wighe schande.

23. **I**n om de twee andere boorzehre- uen stucken te beuſſighen / en ſal ick gheenē arbejdt doen: de wijle daer min teghenſprekens / ende meer claric- hejts in is. **W**e weten / dat de **V**aders **C**hriftum tot eenen pant haers ver- bonts ghehadt / ende alle betrouwen der ſegeninghe in hem geſett hebben. **L**aet ons dan ghrustelijc beſluyten / het welcke oock dooz geene liſten des **D**uyuels en can benomen worden / dz het oude **T**eſtament ofte verbondt / dwelck **G**odt met den volcke **I**ſrael gemaeckt heeft / niet en was in aerdt- ſche dinghen gelegghen / maer de beloſ- te des gheſteelicken ende eeuwigghen leuens vernaeſte: des welckes ver- wachtinge moeſte in eens peghelijcks herte ghebruct zyn / die dat verbondt warachtelijck bewillichden en booz goedit hielden. Ende laet ons dese ra- ſerie ende ſchadelijcke meynunge ver- re verworpen / te weten / dat **G**odt nē anders en ſoude den **J**oden boozghe- ſteidt hebben / ofte dat sy niet anders en ſouden gheſocht hebben / dan ver- ſadinge des buycks / luſt des vleesch bloyenden rijkdom / wtwendighe macht / bruchtbaerhejt van kinderen / ende al wat de vleeschelijcke ende na- tuerlijcke menſche hooghe acht. **W**ant **C**hriftus de **H**ere en beloest huyden den ſynen geen onder rijcke der heme- len / dā daer sy mogen met **A**braham / **I**ſaac en **J**acob ruſten. Ende **P**etrus betuychde dat de **J**oden te ſynen tijde erfgenaemē der **E**uangelijſcher gena- made waren / om dat sy kinderen der **P**ropheten ware / ende onder dat ver- bondt ſtonde / dat **G**odt boortijde met zyn volck gemaeckt hadde. **E**n om dz dit niet en ſoude allentijc met woor- dē betuycht zyn / ſo heeft de **H**ere dz ſelue ooc met der daet beuſſicht. **W**at 27. ter ſeluer bre doe hy weder op ſtont / f. 52. heeft hy vele heylighen / medegheſel-

len zjnder wederopſtādige gemaeckt / ende in hare ſtadt late ſien / alſo crach- tighē bewijſende / dat al wat hy ge- daen ende gheleden heeft tot becrigh- unghe der eeuwigher ſalichejt / alſo wel den gheloonigen des **N**ude **T**e- ſtaments / als ons toekomt. **W**ant sy waren (gheſpē **P**etrus betuychde) met den ſeluen **G**heest des gheloots begaſt / dooz den welcken wy tot het leuen wederghebozen worden: **W**e- wijle wy hooren dat die **G**heest der welcke is als een glinſter der onſterf- ſelijcheydt (waerom hy oock ergens een boozpenninck ofte pant onſer crue genaemt wort) ooc in hen gewoondt heeft / hoe ſouden wy dozuē hen de crue des leuens beſeuen: **W**acrom iſt te ſeerder te verwonderē / dat booz- tijden de **S**aduceen / tot ſulc onuer- ſtant vernallē waren / dat sy beyde de wederopſtandinghe ende de ſubſtan- cie der zielen / verjaeckte / welcke twee dinghen hē met ſo clare getuyghen- ſen der **S**chrijfture verſegheit waren. Ende de dwaelhejt des gantſchē **J**o- diſchen gheſlachts / in de verwachtinge des aertſchen rijcks **C**hrifti / ware huyden alſo ſeer te verwonderen / had- de de **S**chrijfture niet lange te boozen booz ſeyt dat sy dese **E**uangelium ver- worpen hadden. **W**ant het betaende alſoo den rechtuerdighen oordeel **G**odts die herten niet blinthejt te ſlaen / die het hemelſche licht dat hen gegeuen wert / verworpende / willens de duſterniſſe ouer hen ſeuen haide. **W**acrom leſen zy **M**oſen ende de we- derleſen hem ſonder ophouden: maer ſy worden dooz het deſel dz daer ouer is / verhin- dert dat zy het licht niet en ſien dat in zyn aenſchijn ſchijnt: ende hy ſal hen alſo bedect ende bewimpelt blijuen / tot dat hy tot **C**hriftum ghe- went worde van den welcken zy hen nē ſoo veel zy comen / ſoeken af te trecken ende te veruereiden.

Het xj. Capitell.

Van het onderſcheyt des Ouden ende Nieuwen **T**eſtamentes.

hier

Mat. 8. b
11.
Acto. 3. b
25.

Mat. 27.
f. 52.

Act. 15.
b. 8.

2. Cor.
1. d. 22.
en f. 8. 5

Mat. 22
Act. 12

2. 23.
Act. 12
b. 18.

Luc. 20
c. 27.
Act. 23

b. 8.

2. Cor.
b. 14.

Hier mochte yemant seggē / Wat salmen dan gheen onderschept des Duden ende Nieuwen Testaments behouden? hoe salmen dan alle die plaetsen der Schrijtuere verstaen daer het Oude ende Nieuwe Testament / ghelick seer verscheyden dingē / by malcanderen vergeleken worden? Ick neme dat onderschept gecen aen dat in de Schrijtuere verhaelt wort: maer alsoo / dat de waerheyt die nu bewesen is / daer door niet vercoort en worde: ghelick men sien sal als wy sulcke onderscheydungen sullen oordentlick gehandelt hebben. Ende soo beel als ick can aenmercken ende gedencken / zijn daer voornemelijck vier onderscheydingen: ende is dat yemant wil de vyfste daer by setten / dien en segghe ende wil bewijzen / dat die alle sulc zijn / dat zy meer de wijsē der be- dieninghe dan de substantie aengaen. Ende aldus en sullen zy niet verhin- deren de selue belasten des Duden en Nieuwen Testaments te zyne / en dat de selue belosten een fondament heb- ben / namelijck Christusum. Het eerste onderschept is / dat de Heere hoewel hy de herren zijns volcs heeft wilken tot de hemelsche crue opheffē en schic- ken: nochtans om hem te beter in hope te houde / heeft hier seluer crue eenich- tins onder aerdtse weldaden een smake ghegheuen: maer dat hy nu als de genade des toecomenden leuens better ende clacrlijker door het Evan- gelium gheopenbaert is / onse herten recht daer toe beweect om die te be- denken / en daer nae te staen / die min- der oeffeninghe die hy aen de Joden ghebruyckte / achterlatende. Wie desen raet Godts nu en aenmerct / die niet en is hooger ghecomen dan tot dat goet dat den lichame beloest wert. Sy hoorē dat lant Canaan so diemael namē / als eenē wtneemenden en eenigen loon der ghene die de Wet onderhouden. Sy hoorē ooc dat de Heere den ouertre- derē der seluer Wet niet swaerders en dreycht dan dz zy wt de beclittinge des

seluen lants soude gesloten / en in ver- scheyden landen versproyt worde. Sy sien dat alle de segghinghen en ver- vloekinghen die van Moysē vercon- dicht worden / by nae tot dese somma comen. Hier wt becluyten zy ende en twijfelen daer nu aen / dat de Jode niet om harent maer om anderer wille / van andere volcken verscheyden wa- ren: te weten / om dat de Christelijcke kercke soude een beel hebben / in wiēt wtwendighen schijn zy soude het be- wijs der gheestelijcker dinghen sien. Maer dewyle de Schrijtuere diemael bewijst / dz Godt die aerdtse welda- den die hy hen gaf / daer toe gheschick heeft / om dat hy se alsoo soude tot de hope der hemelscher dinghen als met der hant leyden: so soude het te groote onwetentheyt (op dat ick niet en seg- ghe te groote plompheyt) zijn / sulcke ordeninghe ende beschickinghe niet te aenmercken. Als wy met sulcke men- schen handelen / soo is de somma ende gront der sake daer tegen wy spreke / dese / Wat zy leeren dat de beclittinghe des lants Canaan / de welcke de Isra- eliten vooz de opperste ende wiertste geluckicheyt achtende / ons nae dat Christus verchenen is / de hemelsche crue afbeelt. Maer wy seggen daer te- gen dat de Israelitē in de aerdtse be- clittinghe die zy gebruykten / hebben als in eenen spiegel de toecomende cr- ue aengemerct / de welcke zy gheloo- den hen in den Hemel bereypt te zyne.

Dit sal claerder worden wt de ghe-
 2
 lykenisse die Paulus ghebruyckt tot
 de Galaten. Wy vergheijet het hoick
 der Joden by eenen ionghen crghen
 1.
 naem / de welcke noch niet bequacien
 en is om hem seluen te regeren / maer
 wort van zijne besorger ofte School-
 meester beweect / in wiens bewarin-
 ghe hy beuolen is. Ende dat Paulus
 de ghelijckenisse meest ghebruyct te-
 gen de ceremonien / dat en verhindert
 ons niet de selue seer bequamenlijck tot
 handelinghe te voegen. Soo was dan
 hen de selue crue berodent die wy
 hebben maer na den tijdt en waren zy
 noch niet bequacien om die te aengaen

ende handelen. De selue ghemeynte was onder hen die wy hebbe: maer zy was noch in hare kintse iaren. Soo heeftse Godt onder sulcke kinderlijcke onderwijfinge gehouden / dat hy hē de geestelijcke belofte nā also naect en open en gaf / maer eenichijns niet aertſchen dingen beschadude. Waerom als hy Abrahā / Isaac / ende Jacob ende hare nacomers tot de hope der onsterfelijckheyt aen nam / soo beloefde hy hen het lāt Canaan tot erue te geuen: niet om dat haer hope daer in soude bliuen ende ghepndicht worden / maer dooz des welckes aenschouwen zy hen seluen souden oeffenen ende verstercken / tot de hope dier warachtigher erue die noch niet gesien en wert. Ende om dat zy niet en souden comen dwalen / so wert daer een hoogher beloeste ghegeuen / de welcke soude betuyghen dat het lant Canaan de opperste weldaet Godts niet en was. Also en laet hy Abrahā niet luyse en slaperich zijn in de belofte des landts die hy hera ghegeuen hadde: maer zijn herte wordt dooz meerder belofte tot den Heere opgeheuen / want de Heere seyt tot hem / Abrahā / ick ben uwer beschermmer / ende uwen loon is seer groot. Hier sien wy dat het eynde des loons wort Abrahā voorgeheft in de Heere / op dat hy dien niet als verganckelijc ende slapperich en soecke in de clementen ende onderwijfinge des seer weereit maer dencke dat hy onvergankelijc is. Daer nae set hy de belofte des lants Canaan / op gheen ander condicē / dan op dat sy een toecken der gonne Godts / ende een voorsceit der hemelscher erue. Ende dat de Heyligen dit geuoelen hadden / dat bewijſen hare woorden. Also clint David van de tijtlijcke seggheninghen tot de opperste ende laeste / als hy seyt /

Wijn herte ende mijn vleesch is slau dooz begheerte. De Heere is mijn deel in der eeuwichheyt. Item / De Heere is het deel mijnder erue en mijns drinckbekers: ghy zijt de ghene die my mijn erue bewaert. Item / Ich hebbe tot v gheroepen Heere / ick hebbe geseft /

Ghy zijt mijn hope / mijn deel is in het lant der leuendigen. De ghene die alsoo bestaen te spreken / die belijden voozwaer dat zy de weereit ende alle het goet dat teghenwoordich is / met haer hope te bouen gaen. Doch tans wort dese geluckicheyt des tocomens den leueng die mael vande Propheeten beschreuen / onder het voorsceit dat zy van den Heere ontfanghen hadden. Alsoo zijn dese sentencien te verstaen. Dat de godtsalighe sulen het lant tot erue bekitten: maer de godtloose sulen daer wt verstroyt ende verdoorn worden. Dat Jerusalem sal in alderley rijckdom oueruloedich zijn / ende Sion met voltheyt aller dingen oueruloeyen. Welcke dinghen alle wy sien dat zy noch op het lande daer in wy bescmdelingen zijn / noch op het aertsche Jerusalem niet cyghenlijck en ryemen: maer op hz warachtige vaderlant der ghelooighen / ende op de hemelsche stadt / in de welcke de Heere heeft in der eeuwichheyt seggen ende leuen beuolen.

Dit is de oorsake waerom de Heyligen onder het Oude Testament / het sterfelijc leuen ende de welbaden daer in hoogher gheacht hebben dan het nu betaent. Want hoewel zy wisten dat zy niet en moesten daer in ghelijc in het eynde haers loops rusten: nochtān zijnder ghenade de Heere daer in ghebruct hadde / om hen na de mate haerder swachheyt te oeffenen / soo bonden zy meer soeticheys daer in dan of zy het op hem seluen aengemerct hadden. En gelijc de Heere met tijtlijcke ende tegenwoordigen welbaden zijn gonne tot de ghelooighe bewijſende / de geestelijcke gheluckicheyt doen met sulcke figuren ende teekenen beduyde / also gaf hy oock daer en teghē met de tijtlijcke straffen / een bewijs zijns oordeels tegen de verworpenen. Daerom gelijc de welbaden Godts claerden en lichtbaerlijcher waren in aertſche dinghen / alsoo oock de straffen der en lichtbaerlijcher waren in aertſche dinghen / alsoo oock de straffen der menschen dese vergelijckinge en

Gen. 15.
2.1.

Psal. 73
v. 26. en
84. a. 3.
Psal. 16
a. 5.
Psal. 142
v. 6.

de oncreeneominghe (op dat ick alfoo sprekē) niet en overlegghen / soo zijn zy verwondert van soo groote veranderinghe in Goot: als die voortijden weeten ende haestich was om allerley geulen der menschen met woede ende nu veel seider en sachtelijcker straf / onder toornichcyt hadde afgeleyt: ende om deser saken wille / denken hy nae dat het Oude ende Nieuwe Testament verscheyden Goden hebben / het welke oock den Manicheen gheschiet is. Maer wy sullen lichtelijck wy sulcke swaricheden comen / ist dat wy onse herte wende tot die ordeninghe ende beschickinghe Gottes die ick bewesen hebbe: te weten / dat Godt doe niet de aersche weldaden heeft willen de ghenade der toecomender eeuwigher gheluckicheyt / ende met de lichamelijcke straffen de swarich des geestelijcken doots beduyden ende afbeelden / nae dien tijt in den welcken hy zijn Testament / het welke noch eenichsins duyfster ende bederckte was / den volcke gaf.

Het ander onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments / is in de figuren ghelegghen. Te weten / dat het Oude alleenlijck een beeldt voor de waerheyt / ende een schaduwe voor het lichaem toont: en dat het Nieuwe de waerheyt teghenwoordich / ende het daste lichaem voor ooghen stelt. Ende dit onderscheyt wordt hy nae alomine gemeldet / daer het Nieuwe Testament teghen het Oude gheselt wort: maer wort nochtans in den sendtbrief tot de Hebreen / breeder ghehandelt dan in eenige ander plaats. Daer handelt de Apostel teghen de ghene die ineynden dat de onderhoudeningen der Wet Moosen niet en konden wechgenomē worden sonder de gantsche religie mede te verlegge / gebruyt hy het gene dat hā was / door den Propheete. Wāt dewijle hem eē ewighij Priesterdōm gegeuen wort / so ist dast dat het priesterdō

te niete wort in het welke daghelijc deen Priester nae den anderen gestelt wert. Ende dat de insettinghe deser nieuwen Priesters de weerdichste is / dat bewijst hy daer mede / dat zy niet eenen eedt beuesticht is. Daer na seyt hy dat in die veranderinge des Priesterdōms / oock de veranderinghe des Testaments is. Ende hy bewijst met reden dat nootsakeelijck geweest te zyn. Want de Wet hadde sulcke swaerheyt / dat zy gheen dinck en conde tot volmaectheyt brengen. Daer nae verhaelt hy welc die swaerheyt gheweest zy / te weten / dat zy de wredige recht / weerdichz des vleeschs hadde / de welcke de ghene die hen daer in oeffenden niet en conde nae der consciencie volmaect maken: want door de offeringhe der beeste en conde noch de sonde wech genomen / noch warachtige heylicheyt verregen worden. Waerom besuyt hy dat de schaduwe der toconieden geden / en niet het leuende beelt der dingen selue / in de Wet geweest zy: ende dat zy daerom gheen ander werck en hadde / dan dat zy soude een inleydinge zijn tot een beter hope / die in het Evangelium voor ooghen gestelt wort. Hier moelmen aensien in wat deel het verbondt der Wet met den verbonde des Evangelij / ende de dienst Christi met den dienst Moos / wort vergheleken. Want waert dat die verghekinge ware de substantie der beloffen aengaende / soo soude tusschen de twee Testaments groot geschil zijn. Maer dewijle de groot deser questie en handelinghe / ons op een ander dinck wijst / soo moeten wy daer toe comen / op dat wy de waerheyt binden. Maer ons dan dat verhoort dat hy ewighelijck ende onuerganckelijck gemact ende beuesticht heeft / voor ooghen stellen. Zijn veruullinghe daer van het zijn vasticheyt en verstercheyt heeft / is Christus. Dewijle sulcke beuestinghe verwacht wordt / soo heeft de Heere door Moosen ceremonie verordent / de welcke ghelijck ghewoonlijcke ende clare teekenen der beuestinghe waren. Hier van is een brage ende. twijf gecomen /

Heb. 7. b.
11. c. 19.
c. 9. c. 9.
c. 10. a.
1.

Of de ceremonien die in de Wet be-
 ordent ware moesten Christus wijcke.
 De ceremonien hoewel zy niet van der
 substantie des verbonts/maer alleen-
 lijck toeuallighe ofte aenhanghende
 dingen waren: nochtans dewijle sy in-
 strumenten waren om het verbont te
 bedienen/ soo hebben zy den naem des
 verbonts/ ghelijck hy oock anderen
 Sacramenten pleecht ghegeuen te
 worden. Daer om in somma te spre-
 ken/ is het Nieuwe Testament hier ge-
 naemt een gewoonlycke wijse om het
 verbont te bevestighen/ welcke wij-
 se in ceremonien ende sacrificien ver-
 uaet is. Ende dewijle hier in gheen
 vasticheydt en is/ ten zy dat men hoo-
 gher opclimme/ soo bewijst Paulus
 dat die moeste te niete ghemaeckt ende
 wech genomen worden/ op dat Chris-
 tus plaetse hadde die eens beterē Te-
 staments borze en Middelaer is: door
 den welcken den wyueroezenen een-
 mael een ewige heylighmakinge her-
 eregen is/ ende de ouertredinghen wt-
 gewischt zijn/ die onder de Wet bleue.
 Ist dat ghy wilt/ so moecht ghyt ooc
 aldus versken/ Dat het Nieuwe Tes-
 tament was het Testament des le-
 ren/ welck niet de schaduwelijcke en
 crachtelose onderhoudinghe der ce-
 remonien bewimpelt ghegeuen wer-
 ende dat het daerom vergankelijk
 was/ om dat het was ghelijck wijs-
 selachtich tot dat het op die vaste ende
 substantiale bevestiginge steunde. Ende
 dat het doe te eynde niet ende ewich
 gemaect werdt/ als het door het bloet
 Christi gheheylt/ ende bevestight
 wert. Daerom seyd Christus dat de
 drinckbecker welcken hy zijnen Disci-
 pulen in het Nachtmael gaf/ zy een
 drinckbecker des Nieuwen Testaments
 in zijn bloet: om dat zy soude te ken-
 nen geuen/ dat het Testament Gods
 dan waerachtelijc zijn waerheest/
 door de welcke het nieuw en ewich
 word/ als het met zijnen bloede ver-
 seghele wort.

5 Hier wt ist openbaer / op wat ghe-
 uelen de Apostel geseyt heeft / dat de
 Joden zijn door de onderwijnghe der

Wet gheleyt g heueest tot Christus/
 eer hy in het vleesch vertoont werdt.
 Hy beken dat zy oock kinderen en
 ergenamen Gods waren/maer alsoo/
 dat zy om der kindtscheyt wille/ moe-
 sten onder de bewaringhe des Schools-
 meesters ghehouden worden. Want
 het betacnde dat doe soo groote claer-
 heyt der openbaringhe noch soo groo-
 te scherpsinnicheyt des verstants niet
 en was/ als de Sonne der rechtuer-
 dicheyt noch niet en was opgeheuen.
 So heeft hy hē het licht zijns woorts
 alsoo bedeeft/ dat zy het noch van ver-
 re ende duysterlijck saghen. Daerom
 heeft Paulus dese teederheyt des
 verstands beteeckent met den naem
 der kindtscheydt de welcke de Heere
 wilde dat zy met de elementen ende
 beghinselen deser werelt / ende met
 rechtwellige onderhoudinghen als in
 weghelen der kinderlijcker onderwij-
 singhe/ souden gheoeffent worden/ tot
 dz Christus verschene/ door de wel-
 ken de kennisse des geloouighen volc-
 moeste was. Dit ondersceyt heeft
 Christus selue beteeckent doe hy sey-
 de/ dat de Wet ende de Propheten zijn
 tot Joannem gheueest/ ende dat van
 dien tijdt aen het rijcke der hemelen
 vercondicht wort. Wat hebbe de Wet
 ende de Propheten te haren tijde den
 menschen gheopenbaert: te weten/ zy
 hebben een smake ghegeuen van die
 wijsheyt die namaels soude claerlijck
 geopenbaert worden/ ende hebbe se te
 haren getoont van verre glimserende.
 Waer als Christus can niet den bin-
 ger getoont worden/ dan is het rijcke
 Gods ontfloren. Want in hem zijn
 alle de schatten der wijsheyt ende des
 verstands gheopen/ met de welcke
 men by na tot in het verborghen des
 hemels comt.

6 Het en doet hier teghen niet dat by
 na niemant en can in de Christelijcke
 Gemeente gheonden worden/ die
 aengaende de grootheit des geloofs/
 mach niet Abraham vergeleken sul-
 den: en dat de Propheten hebben sul-
 ke vernemst cracht gehad/ dz zy daer
 door noch hynden de gantsche werelt
 ver-

Heb. 8. b.
6.

Mat. 26
2. 28.

Mat. 11
b. 11.
Luc. 16
c. 16.

Joan. 1
d. 27.

Col. 1
9.

verliechten. Want de braghe en is hier niet / wat ghenade Godt weynighen mensche gegeuen heeft: maer wat oghenlycke bedeylinge ende beschickinge hy ghehouden heeft in het volck te leeren: de welcke oock by de selue Propheeten gheuonden wort / die met sonderlycke kennisse bouē andere menschen begaef waren. Want haer vercondinghe is duyfster / als van berredinghen / ende is in figuren besloten. Voen desen hoewel zy wonderlycke kennisse bouen andere hadden / dewijle zy nachtans hen seluen hebbe moeten der gemeynen onderwijnghe des volck onuerwoopen / so worden zy oock selue onder het getal der kinderen gerekent. Ten laetsten en is noyt eenighen mensche sulcke claerheyt ghegheuen / dat de duyfsterheyt zijns tyds niet in eenighen deele en zy daer in beuonden gheweest. Waerō seyt Christus / Vele Coninghen en Propheeten hebben begeret te sien dat ghy siet / ende en hebben niet ghesien: ende te hoorzen dat ghy hoort / en en hebben niet gehoozt. Waerom zijn uwe ooghen gheluckich om dat zy sien: ende uwe ooren zijn gheluckich om dat zy hoorzen. Ende voozichheidt Christi desen lof en dit voozdeel hadde / dat een claerder opēbaringe der hemelscher verborghenheden van hem quam. Wiertoe dient oock dat wy bouen verhaelt hebben / wt den eerste sendbriue Petri / te weten / dat hen gheopenbaert was dat haren arbeyt aldermeest onsen tijde nut was.

7 Ic come tot het derde onderschept / het welcke wt Jeremia wort ghenomen / daer hy albus spreekt / Siet de dagen sulken comen / seyt de Heere / en ick sal den huyse Israel / en den huyse Juda een nieu verbonde maeken: niet oghenlyck het verbonde dat ick niet uwe vaders ghemaeckt hebbe in dien dach doen ick he by der handt greep / om dat ick se soude wt den Egyptischen lande leyden / welck verbonde zy ghebroken hebben / hoewel ick heerschappie ouer hen hadde. Maer dit sal mijn verbonde zijn dat ick sal met den huyse Israel

maeken / Ick sal mijn Wet stellen in haer binnenste leden / in haer herte sal ick die schryuen / ende ick sal haerder ongherechtigheyt genadich zijn. Ende een yegelijc en sal zijne naeste en zijne broeder niet leeren. Want zy sullen my alle kennen van den minsten tot den meesten. Wt dese woordē heeft de Apostel oofsaecke ghenomen / om dese vergheelijkinge der Wet met den Euangelio te maeken / dat hy de Wet ghenaeint heeft een letterlycke / ende het Euangelio een gheestelijcke leere: ende heeft geseyt dat de leere der Wet was in steenen tafelen ghebruct / maer de leere des Euangelij is in de herten geschreuen: dat de leere der Wet was een vercondinghe des doods ende der verdorpenisse / maer de leere des Euangelij een vercondinghe des leuens ende der rechtuerdicheyt: ende dat de leere der Wet te niete wordet / maer de leere des Euangelij blijf. Dewijle des Apostels voornemen is / den sin des Propheeten wt te legghen / so salt ghenoech zijn des eens woorden te overleggen om haerder beyder mynninge te verstaen. Hoewel zy schillen oock wat van malcanderen. Want de Apostel spreekt hatelijcker van de Wet dan de Propheete. Het welcke hy niet en doet de Wet enckelijc aen. De / maer om dat daer sommige rabbauwen waren met verkeerde byricheyt tot de Wet / de welcke dooy verkeerde liefde der ceremonien / de claerheyt des Euangelij verduyfterden. Hy handelt van de natuere der Wet / nae sulcker menschen dwalinghe ende dwase ghesintheit. So moetne dan dit sonderlijck in Pauls aenmercken. Ende dewijle zy beyde het Oude en Nieuwe Testament vergheelijcken / deen tegen dander stellende / so en aenmercken zy gheen dinc in de Wet anders dan dē haer eyghen is. Exempel / De Wet vermaect alomē de belofte der barmherticheyt: maer dewijle die elders vā comen dan wt de Wet / soo en worden zy onder de Wet niet gerekent / al sinen van de supac ende euckel natuere der Wet spreekt. Maer zy schryuen der Wet

i. Cor. 3
b. 6.

Mat. 13
b. 17.
Luc. 10.
c. 24.

1. Pet. 1
c. 12.

Jer. 31.
31. 33.
34.
heb. 8. c. 8

Leui. 26. Het alleentijck toe dat zy gebiet wat recht is / de sonde verbiedt / den rechtuerdige loon vercondicht / de ouertrederen straffe dreycht: maer dat zy daer en tusschen de boosheyt des herten die van natuere in alle menschen is / niet en verandert noch betert.

3 Laet ons nu de vergelijkinghe des Apostels van stücke te stücke verklaren. Het Oude Testament is letterlijc om dz het sonder cracht des geestes vercondicht is: het Nieuwe is geestelijc / om dat de Heere dat heeft geestelijc in de herten der menschen geschreuen. Daerom is de tweede vergelijkinghe een verklaringhe der eerste. Het Oude Testament is dootlijck / want het en can anders niet dan het gantsche menschelijcke ghelachte onder den bloeck brengen: Het Nieuwe is een instrument des leuens / want het verloft de menschen van den bloeck / ende versoect se wederom met Godt. Het Oude Testament is een bedieninghe der verdoumenisse / want het beschuldicht alle Adams kinderen met onrechtuerdicheyt: Het Nieuwe is een bedieninghe der rechtuerdicheyt / want het openbaert de barmherticheyt Gods door de welcke wy gherechtuerdicht worden. De laetste vergelijkinghe moet men dan de ceremonien der Wet verstaen. Dewijle het Oude Testament het beelt hadde der dingen die nu teghenwoordich en waren / soo moeste het met de tijt vergaen ende verfwinden: maer dewijle het Euangelium het lichaem selue boog oogen stelt / soo heeft het een vaste en ewige gheduerich. **Jeremias** naemt ooc wel de Wet der zeden een cranch ende swack verbont: maer dat is om een ander oorsake / te weten / om dat het door des ondankbaren volcs haesige swijkinge / terstont ghebroken werdt. Haer dewijle sulcke schendinghe is door des volcs schult / so en salmense niet eyngentlijc den Testamente toeschrijven. Haer dewijle de ceremonien om hare eygen swacheyt zijn door de comste Christi te niet geworden / soo hadden zy de oorsake der swachz in haer seluen. Voort

dat onderscheydt der letter ende des geestes / en moet men nu also nemen / geestelijc of de Heere zijn. Het sonder eenige vrucht vercondicht hadde / niemant tot hen tot hem bekeerende: maer is door een vergelijkinge geset om de ouertredicheyt der ghenade te prijsen met de welcke de Nieuwe Wet gheue als eenen nieuwen per soen aennemende / de vercondinghe des Euangelij verciert en ende gheert heeft. Want ist dat wy willen de meenichte tellen der ghenen die van den Heere zijn tot alle volcke door de predikinghe des Euangelij wedergebozen / ende tot de gemeynschap zijnder ghemeente versamelt / soo sulen wy seggen dat zy seer weynich en by nae gheene en zijn / die voortijden tot het volck Israel het verbont des Heeren hebbe van herten aangenomen: hoewel zy vele zijn als zy op hen selue sonder vergelijkinghe getelt worden.

Wt het derde onderscheyt openbaert hem het vierde. Want de Schriftuere naemt het Oude Testament een testament der dienstbaerheyt / om dat het breef in het herte werckt: maer het Nieuwe naemt zy een Testament der vrijheyt / om dat het tot het rouwen en gerusticheyt derweert. Also seyt **Paulus** tot den **Romeynen** int achste / **Ghy** en hebt seyd hy niet ontfanghen den geest der dienstbaerheyt wederom tot breef: maer den Geest der aenneminge tot kinderen / door den welken wy roepen **Abba Vader**. Hiertoef diët dat geschreue staet tot de **Hebreënen** te weten / dat de ghelouinghe nu niet en zijn gecomen tot den lichamelijken berch ende brandende vier / ende tempest / ende duysternisse / ende onuerder / daer niet gehoort noch gesien en wort dan dat de herte door breef verachieke: soo dat ooc **Moses** beurest wort / als die beschrietenste in hem haer gheluyt gheeft / de welcke zy alle beghieren niet te hooren. Haer ghy zijt gecomen tot den berch **Sion** / ende tot de stad des leuendighen Gods / tot dat hemelsche **Jerusalem** &c. Ende dat **Paulus** in de woorden die wy wt den sendtbrief **Pauli** voortghebracht hebben /

Heb. 8. b.
5. ende
12. a. 1.

Here. 31.
1. 32.

Rom. 8.
c. 13.

Heb. 12.
c. 18.

Exo. 19.
c. 13.

Gal. 4. c.
22.

hebben/wytmichende in het corte aen-
roert / dat verclaert hy breeker tot de
Galatē / als hy eē allegorie maect van
se / dat de dienstmaecht Agar is een ſu-
guere des berchs Sinai / daer het
volck Iſrael heeft de Wet ontfangen.
Ende dat Sara die eē vry wyf was /
zy geweest een figure des hemelschen
Jerusalem / van het welcke het E-
uangelium comt. Want ghelijck het
zaet Agar wort dienstbaer geboren / so
dat het neimmermeer tot der erue en
comt / ende het zaet Sare wordt vry
gebozen / soo dat hem de erue toecomt :
alsoo worden wy door de Wet beghe-
uen tot dienstbaerheyt / ende door het
Euangelium alleen moeten wy we-
derghebozen worden tot vryheyt. De
ſomma is / dit dat het Nieuwe Testa-
ment heeft de cōsciencie breefe en ver-
schickinge aengebracht : ende dat wy
door de weldaet des Nieuwen Tes-
taments tot blyſchap comen. Dat het
Nieuwe heeft de consciencien niet het
iock der dienstbaerheyt gebonden ge-
houden : ende dat wy door de vryheyt
des Nieuwen worden vry ende los
ghemaect. Ist dat ons wordt teghen-
gheworpen dat de heylighe Aders
onder het volck Iſrael zijn oock der
ſeluer vryheyt ende blyſchap deelach-
tig gheweest / ghelijck wy / dewijle zy
met den seluen Gheest des gheloofs
begaest waren. Soo antwoorden wy /
dat gheen van beyden (te weten / noch
die vryheyt / noch die Gheest) wt de
Wet en was : maer als zy gheuolben
dat zy door de Wet met dienstbaerheyt
berduckt / ende met ongherusticheyt
der consciencie vermoeyt worden / doe
zijn zy tot de hulpe des Euangelij
ghenicht. Ende daarom was het een
ſonderlinghe brucht des Nieuwen
Testaments / dat zy bouen de gemeyn
van ſulc quaet gheurij geweest. Wo-
uen desen / sullen wy verſaken dat zy
alsoo zijn met den gheest der vryheyt
ende gerusticheyt begaest geweest / dat
zy niet eenſoels de breefe ende dienst-
baerheyt der Wet gheuolt en hebben.

Want hoewel zy dat boordeel ghe-
bruyctē dat zy door de genade des E-
uangelij vercregen hadden / soo waren
zy noch eens mede met den gemeynen
volcke den seluen iocke ende laste der
ceremonien onderworpen. Daerom de-
wijle zy bedwonghen waren die cere-
monien ſorchtuulochlyc te onderhou-
den / de welcke teekenen waren der
bewaringe die der dienstbaerheyt gelijc
was / ende handtſchijften waren door
de welcke zy bekenden hen ſclien in
de sonde ſchuldich te zyn / ende van de
verbindinghe niet verlost en worden /
ſoo ſeydmen te rechte / dat zy by ons
verghleken / onder het Testament
der dienstbaerheyt ende breefe waren /
alsmen die gemeyn beſchickinge en be-
delinghe aenſiet / daermede de heere
doe met het Iſraelitiſche volcke han-
delde.

De drie verghelijkingen die wy
laetst verhaelt hebbe / zijn vergelijc-
kingen der Wet ende des Euangelij :
daerom wort daer in de Wet niet den
naem des Nieuwen Testaments / ende
het Euangelium met den naem des
Nieuwen Testaments beteecken. De
Wet ſtrect haer wijs / want zy ver-
uaet onder haer oock de beloften die
voor de Wet gheopenbaert zijn. Ende
dat Augustinus die niet en wil onder
den name des Nieuwen Testaments
getelt hebben / daer in hadde hy ſeer
goet geuolen : ende en heeft daer mede
niet anders ghewilt / dan dat wy lee-
ren : want hy ſach op die ſentencien
Jeremie ende Pauli / in de welcke het
Nieuwe Testament wort van den woor-
de der ghenade ende barmherticheyt
onderscheyden. Daer nae ſeyt hy ooc
ter ſeluer plaetſe ſeer wel / dat van de
beginne der werelt aen / de kinderen
der belofte tot het Nieuwe Testament
behooren die van Godt wedergebozen
ende niet den ghelooue dat daer door
de liefde werct / den gheboden gehoort
ſaem geweest zijn. Ende dat niet door
hope der vleeschelijcker / aertſcher en
berganckelijcker / maer der geſtelijc-
ker / hemelſcher ende eeuwiger goedē :
voornemelijck op den Middelaer be-
trou=

10

Lib. 3. ad
Romf.
cap. 4.Jer. 13
f. 32.
Heb. 8. c.
8.Gal. 5. a.
6.

trouwende / van den welken zy niet en twijfelden dat hen dooz hē de geest ghegheuen wert / dooz den welken zy soudē wel doen / ende dat hen vergenien wert / s. wanneer zy sondichden. Want dit is dat selue dat wy hebben willen beuestigē / te wetē / Dat alle de heyligen die de Schryftuere verhaelt / van den beginne der weereit aen sonderlinghe van Godt wtuercozen gheueest te zyne / zijn der seluer segeninghe met ons tot eeuwighē salicheydt deelachtich gheweest. Soo is dan tusschen onse deelinghe ende de zyne dit onderscheydt / dat de onse een onderscheyt maect tusschen de clarcheyt des Euāgelij / en de duyfsterder wtdeelinghe des woorts die daer te hōrē was / achteruolghende de sententie Christi / De Wet ende de Propheten zijn tot Joannem / van dien tijdt aen woort het rijcke Godts bercondicht. De ander deelinghe onderscheyt slechtelijck de swacheyt der Wet / van de vastichz des Euāgelij. Ende hier moeten oock weten van de heylighe Woordvaarders / dat zy alsoo hebben onder het Jude Tāstament geleest / dat zy daer in niet en bleuen staende / maer hebbe althits gesocht tot het nieuwe Tāstament te comen : soo dat zy de seker ghemeynschap daer van aengenomen hebben. Want de ghene die met de teghenwoordighe schaduwen te vrede zijnde / haer herte niet en hebben tot Christus ghestreckt / die berdoemt de Apostel van blintheit ende veruolckinghe. Want op dat wy van andere dinghen wijgen / wat merder blintheit machmen bedencken / dan datmen soude hopen dooz een ghesachte beeste reyn van sonden te worden : ofte in de wtwendighe besprenginghe des waters suueringhe der ziele te soecken : ofte te willen Godt niet onnutte ceremonien paeyen / ghelijck of hy daer in groot behagen hadde. Want tot sulcke onghebeschietheyt vallen alle de ghene die sonder Christus aen te sien / bliuen in de onderhoudinghe der Wet stekende.

11 Het vijffte onderscheydt dwelck ick

wil hier by setten / is daer in gelegen / dā Godt dooz de comste Christi / heeft een volck afgesondert ende wtgenomen / in het welcke hy het verbondt zijnder ghenade soude behouden gheslyck Moses seyt / Doe de alderhoochste de volckē bedeede / doe hy Adams kinderen dedde / soo is zijn volck hem toeghecomen tot bekringinghe. Jacob is het snoer ende deel zijnder erue. Ende ergens spreect hy het volc aldus aen / Siet de hemel ende de aerde behoort den Heere uwe Godt toe / ende al wat daer in is. Nochtans is hy alleenlijck by uwe baders gebleuen / hy heeft lief ghehad / soo dat hy haer zact nae hen vercozen heeft : te weten / b / buyten alle Heydenen. Soo heeft hy dan dat volck alleen (ghelijck of het allen wt alle menschen hem toebehoorde) ghesceerdicht met de kēnisse zijns naemst te begauen : zijn verbondt heeft hy gheslijck in de sellen volc schoot gheset : de teghenwoordicheydt zijns naemst heeft hy hen gheopenbaert / met alleley boordeel heeft hij verciert ende gheert. En (op dat wy andere wēl daden verswijghen) hy heeft het dooz de ghemeynschap zijns woorts aen hem verbonden / dat hy diens volc Godt ghenaeint ende gheacht werde. Hier en tusschen heeft hy de andere Heydenen ghelijck of zy niet met hem te doen en hadden / laten in ijdelheyt wandelen : ende den eernighen middel waer dooz hy haer berderf mochte beteren / en heeft hy hen niet ghegeuen / te wetē / de bercondinghe zijns woorts. Soo was dan Israel doen den Heere een lief sone / ende de andere waren breezden : Israel was bekent ende onder des Heeren trouwe ende bewaeringhe aenghenomen / de andere in duyfsternisse verlaten : hy is van Godt gheheplicht / de andere zijn onheplich : hy is met de tegewoordichē Godts verciert / de andere zijn van alle tekenen woordichē Godts wtgestat. Maer als de volheyt des tijts / die verordent was om alle dinc weder op te rechen / is gecomen / ende die Verfoemer ende hereeniger Godts ende der menscheit

Mat. 11
b. 13.

Deu. 11

Deu. 10

c. 14

Act. 14

16.

psal. 81

c. 13.

Gal. 4.

4.

Ephe. 2. 14. **vertoon** is / so is die muur omgewor-
pen / die de barmherticheyt Godts soo
lange hadde in de palen Israels beslo-
ten gehouden: den genen die verre wa-
den genē die nae en by waren / om dat
zy te gelijcke m̄ Godt versoent zijn=
de / soudē in een lichaen wassen ende
breeuēghē. Daerom en wort n̄ niet
ghesien op Gheest ofte Jode / op be-
snijdinghe ofte vorshuyt / maer Christus
is al in allen / dē welcken de Hey-
denen zijn tot cruce / ende de eynde der
aerde tot eygendom ghegeuen: op dat
hy sonder onderscheydt heerschappie
hebbe van deen zee tot de ander zee /
ende van der riuere aē tot de wterste
eynden der werelt.

Gal. 6. d. 15. **Soo** is dan de roepinghe der Hey-
denen een wtnemende trecken / waer-
door het Nieuwe Testamēt wort bo-
nen het Oude verciert. Sy was wel
te horen met vele clare doorsegghin-
ghen der Propheten betuycht: maer
alsoo / dat de vervullinghe daer van
wert tot in het rijke Messie wtghe-
stelt. Ja ooc Christus selue en is niet
terstondt in het eerste beghin zijnder
predikinghe daer toe ghecomen: maer
heest soo langhe ghetoest / tot dat hy
alle deē onser verlossinge volbracht /
ende den tijt zijnder vernederinge ge-
eyndicht hebbende / van zijnen Vader
eenen naem ontfangen heeft die bouen
alle namen was / voor den welcken al-
le knyen moesten buyghen. Daerom
dewijle dese tijt noch niet veruult en
was / seyt hy tot de Cananische vrou-
we / dat hy niet en is gesonden anders
dan tot de verlozen schapen des huys
Israel. Hy en tact oock de Apostelen
in de eerste sendinge niet buyten dese
palen gaen / Gaet niet (seyt hy) in den
wech der Heydenen / noch in de steden
der Samaritanen: maer gaet lieuer tot
de verlozen schapē des huys Israels.
En hoewel de roepinghe der Heydenē
met soo vele gheluyghenissen geopen-
baert was / nochtans doense de Apo-
stelen moesten beginnen / scheen zy hen
soo nieu ende ongewoon / dat hen daer
van gelijc van een onnatuerlijc ding

vergruwende. Sy hebben se hoorwaer-
ten eynde met vreesse ende niet sonder
weygheren aenghenomen. Ende het
en was gheen wonder: want het en
scheen niet geen redē ouereen te comē /
dat de Heere die so menigen tijt hadde
Israel wt alle de andere Heydenen
wtuercozē / soude de verkieſinge wech-
nemen / ghelijc of hy haestichlijc zij-
nen raedt verandert hadde. Dit was
wel met Prophetien voorsayt: maer
zy en condē niet soo neerschlijc op
de Prophetien merken / dat zy door
de nieuwicheydt die in haren ooghen
scheen / niet beroert en worden. Oock
die exempelen ende bewysinghen die
Godt vertoonde hadde van de roepinghe
der Heydenen die namaels gheschien
soude / en warē niet crachtich genoegh
om hem daer toe te binghen. Want
bouen dat hyer seer weynighe geroc-
pen hadde / soo plantede hy die selue
eemichsins in het huys ghesin Abrahe /
om dat zy soudē tot zijn volck gedaē
worden: maer met dese openbare roe-
pinghe worden de Heydenen niet al-
icelijc den Joden ghelijc gemaect /
maer schenen oock ghelijc in der ber-
sozuenen Joden plaetse te comē. Wo-
uen desen en hadden de vreesse die
Godt voortijde hadde tot het lichaen
zijnder gemeypnte aenghenomen / noyt
den Joden gelijc ghemaect geweest.
Daerom en prijs Paulus niet sonder
oorsake dese verborghentheyt so secre /
dat zy is verborghen geweest van een-
wen ende geslachten / ende dat zy ooc
den Engelen is wonderlijc geweest /
ghelijc hy seyt.

Met dese viere ofte vijue stucken /
meyne ick dat het onderscheyt des
Juden ende Nieuwen Testaments
wel ende ghelouelijc verclaert is /
soo veel tot de eeuwighe wijsē van
leeren genoegh is. Maer dewijle som-
mige dese veranderinghe in de rege-
ringhe der Gemeypnte / en de verſchey-
den wijsē in het leeren / ende so groote
veranderinge der gebuycken en cere-
monien door groote ongheſchickheyt
achten: so moeten wy desen oock ant-
woorden eer wy tot andere dinghen
doort.

Col. 1. d. 26.

voortgaen. En dit cā met corte woorden geschiet / want de tegenwoordinge en zijn soo sterck niet / dat zy seer nauwe wederlegginghe noodich hebben. Sy seggē het en is der waarheyt niet ghelijc / dat Godt die altyts hem seluen ghelijc is / soude soo veranderlic gheweest zijn / dat hy het ghene dat hy eenmael geboden ende beuolen hadde / soude daer nae misprijzen. Ick antwoorde / dat Godt niet en moet daerō geoordeelt worden veranderlic te zynen / om dat hy den verscheyden tijden heeft verscheydē wijsen toegeuoecht / na dat hy sach eenen peghelijcken tijde nut te zynen. Wat een landtman zijnen volcke ander werck des winters ghebiet dan des somers / daarom en sullen wy hē niet beschuldigen met ongestadicheydt / noch dencken dat hy dwaelt van den rechtē regel der landbouwinge die niet de eeuwige orde der natuerre ouer een comt. Item dat een huysvader zijne kinderen anders onderwijst regeert ende handelt in de kintscheyt / anders als zy groot woorden / ende anders als zy volwassen zijn: daerom en sullen wy niet segghen dat hy lichtueerdich is / ofte van zijn gheuolen wijkt. Waerom beschuldigen wy dan Godt met onghestadicheyt / om dat hy de verscheydenheyt der tijden heeft met boegelijcke en bequame teekenen onderscheyden? De laetste berghelekinge moet ons gantschelijck genoeg doen. Paulus vergelijct de Joden met kinderen: ende de Christenen met iongelinge. Wat onordentlicheyt is doch in dese regeringhe / dat hy de Joden heeft in de groue beginselen der leere ghehouden / de welcke niet de mate haerder ionckheyt oueren quam: ende ons niet baster en als manlijcker leere onderwijst ende leert. Soo wort hier in de stantuaassicheyt Godts opēbaer / dat hy te allen tijde de selue leere gheleert heeft: en dien seluen Godt / dienst bijtē eysschende / welken hy eenmael gheboden heeft. Dat hy de wtwendighe maniere en wijse verandert heeft / daer in heeft hy hē seluen niet bewesen veranderlic te zynen: maer heeft

hem seluen soo verre gheuoecht ende ghematicht na der menschen begrip / het welcke veranderlic is.

Maer bā waer comt dese verscheydenheyt (segghen zy) anders dan om dat Godt die heeft willen hebbe: hadde hy niet alsoo wel van den beginne aen als nae comste Christi / conuenet het eeuwige leuen niet clare woorden sonder eenighe figuren openbaren / ende zijn volck niet wepnige ende clare Sacramenten onderwijsen / den heylighen Gheest gheuen / ende zijn ghenade ouer de gantsche werelt verbreiden? Maer dit is enen ghelijc of zy niet Godt keuen / dat hy de werelt soo late heeft gheschapen / dewyle hy die hadde conuenet ten eersten maken: item dat hy heeft willen veranderen: ge maken tusschen winter ende somer / tusschen nacht ende dach. Laet ons nu twijfelen dat het al wijfelic en rechtueerdichlijc gedaen is / wat van Godt ghebaen is / hoewel wy dickmael de oorsaecke niet en weten. Waerom het alsoo gheschiede moeste: want het betaemt den godtsalighen alsoo te gheuolen. Want wy souden ons seluen deel te deel toeschijnen / waert dat wy Gode niet toe en liete dat hy reden en oorsaecke zijns raets mach hebben die ons verborge zijn. Maer het is wonder seggen zy / dat hy nu de offerhanden van beesten / en dat gantsche ghelyc des Ieuertischen Priestersdoms verworpt en walcht / het welcke hem te vooren soo wel behaecht heeft. Wat is ghesproken ghelijc of Godt in de wtwendige ende berganckelijcke dinghen behaghen hadde / ofte eenichsins daer door geroert worde. En wy hebben bouen gheseydt / dat Godt gheen van desen dingen gedaen en heeft om zijnent wille / maer alle dinc om de salicheyt der menschen. Als een Mederijmeester eenen ionghen man niet een seer goede wijse gheueft van zijn crancheit / en daer na aen de selue een ander wijse van meesteren ghebruyct om dat hy nu oudt geworden is: sulle wy daerom segghen dat hy die wijse van meesteren verworpt / die hem te vooren

vozen behaechde. Iae hoe wel hy seer stantvastich daer in blijft/ soo heeft hy acht op de oude. Alsoo moeste Christus niet andere tecken en doe hy niet tegenwoordich en was/ afghebeideten ende doe hy noch stont te comen/ te vozen bercondicht worden: ende nu als hy verschenen is/ betam dat hy met andere tecken door ooghen gestelt worde. Iengaeude dat de roepinghe Gods is in de comste Christus wijder onder alle volcken verheyt/ en de genade des Gheestes breeder wtghefloet dan te vozen: ick bidde u wie can veraken dat het recht is/ dat de vrye beelinghe der ghenaden ende gauen Gods is in zijn hant en goetdunckel/ wil: de vercondinge zijns woorts verken in wat plaetsen hy wil: sulcke en so groote boozgang der leere geue als hy wil: de kennisse zijns naems in wat tijden ende eeuwen hy wil/ wt der werelt wechne om haerder ondancbaerheyt wille: ende die selue wederonticheyt wille wedergeue: Soo wangen beel te onbehoorlijk zijn/ daer mede de goetloose menschen in desen beelde der herten der eenuoudighen berecken/ op dat zy die rechtuerdicheyt Gods/ ofte het ghelooue der Schriftuere tot twijfelinghe brengen.

Het xij. apittel.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrengen, moeste mensche worden.

Nu was ons heel daer aen gheleggen dat die warachtich God ende de mensche ware die onse middelaer soue wesen. Ist datmen vraecht wat noot dat was/ het en was gheen enchel noch volcomen noot/ gelijck de geleerde int gemeen spreken: naer het quam wt de verordeninge en boornen Gods/ waer aen oec de salicheyt verberst was/ dat heeft de albergoderenste Vader verozcent. Want de-

wijle onse ongerechticheit ons gantschelijc van het rijcke der hemelen verureent hadden/ gheijck of een wolketusschen ons ende Godt gheset ware/ soo en conde niemant het woort boeren om onse vrede wederom te gecrijgen/ anders dan die conde tot hem comen. Ende wie hadde comen tot hem comen: wie doch wt Adams kunderen. Sy waren alle met haren vader van het aenschijn Gods verschickt. Wie soude dan tot Godt gecomen hebben: eenich Engel: Die was oec een hooft noodich door wiens tamenbindinghe zy mochten volcomelijck ende onuerscheydenlyc aen haren Godt hangen. Wat sullen wy dan seggen: Het was boozwaer verloren were hadde de maesteyt Gods n3 selue tot ons nedergecomen/ bewijse niemant van ons en conde to hem opclimmen. Also moeste de sone Gods ons Immanuel worden/ dat is/ Godt met ons ende dat op sulcke eeddie/ dat zijn godtheyt en de menschelijche natuere souden ondermalcander met onderlinge bereeninge aen malcander wassen. Anders en was noch ghebuerchap soo nae/ noch maechschap so vast waerwt wy mochte hope gecrijgen dat Godt soude met ons woenen. Soo groote verscheydenheyt was daer tusschen onse onreynicheyt ende die groote reynicheyt Gods. Al hadde de mensche geheel ende sonder eenige smette gebleuen/ so was hy nochtans soo neederich ende verachtelijc van condie/ dat hy n3 en conde sonder Middelaer tot Godt comen. Wat soude hy dan hebben comen doen als hy nu door die dootlicheit was in de doot en helle versonckel/ m3 soo menige smette ontreynt/ door zijn verdoquenth3 stinckende/ in sonma/ met allerley verulockinge verlaede: Daerom en ist niet sonder oorsake dat Paulus willende Christus den Middelaer door oogē setten/ seyt/ dat de selue ee mensche is. Daer is seyt hy ee Middelaer Gods en der menschen/ (te weten) de mensche Iesus Christus. I. y hadde hem moge Godt namē oft hy hadde pinners moge den naru

Col. 1. c.
20.

Mat. 1.
23.

1. Tim.
2. b. 5.

E ij

n. ena

mensche / achterlaten / ghelijck hy den
 nien / Goet / heeft achterghelaten.
 Maer dewijle de Gheest die door zij-
 nen mondt sprack / heeft onse swachth-
 gheiden / soo heeft hy eenen seer goeden
 middel gebuyct om die bequamelijck
 te helpen / den Sone Godts gemeyn-
 saemlijck booz ons stellende / ghelijck
 of hy een van ons ware. Daerom nie-
 mant en quelle hē selue waer die mid-
 deler te soecke zy / ofte door wat mid-
 del men moet tot hem comen : als de
 Gheest hem naemt mensche / soo ver-
 maent hy dat hy ons nae by iae aen
 ons is / want hy onse vleesch is . Dit
 selue wort boozwaer oock beteeckent
 met het ghene dat erghens met vele
 woorden verclaert wort / te weten / dz
 wy gheen hoogen Jhesus en heb-
 ben / die niet en soude connen medelij-
 den hebben met onse swachheden / de-
 wijle hy is geijck als wy alleins wt-
 genomen de sonde / versocht geweest.

2 Dit sal oock claerder worden / is
 dat wy ouerlegghen wat grooter een
 sake het was / dz de Middelaer moeste
 volbringen : te weten / ons wederom
 also in de ghenade ende gonsse Godts
 te brengen / dat hy wt menschen kin-
 deren Godts kinderē maecte : ende wt
 erfgenamen des hellschen diers / maec-
 te erfgenamen des Hemelschen rijck.
 Wie hadde dit connen doen / hadde de
 sone Godts niet oock des menschen
 sone gheworden / ende alsoo het onse
 ghenomen / dat hy ons het zyne heeft
 ghegheuen / soo dat het ghene dat zyne
 eyghen was van natuere / soude onse
 worden door ghenade . Daerom met
 desen pant versterct zijnde / betrouwen
 wy dat wy kinderen Godts zijn / wat
 de naturelijcke Sone Godts heeft
 een lichaem van onsen lichame / ende
 vleesch van onsen vleesche / ende beenē
 van onsen beenen hem seluen toeghe-
 noecht / om dat hy soude een met ons
 zijn . Wat ons eygen was / en heeft hy
 niet gheueyghert aen te nemen / om
 dat het wederō ons soude toe behoore
 dat hem eyghen was : op dat hy alsoo
 mochte int gemeyn met ons zijn bey-
 de een Soon Godts ende eē sone des

menschen . Hier wt comt die heylighe
 broederschap / de welcke hy met zynen
 eyghenen mont prijft / als hy seyt / Ick
 gae op tot mynen Vader ende wien
 Vader / mynen Godt en wien Godt.
 Door desen middel is ons de erue des
 Hemelschen rijck seker : want de een-
 ge Sone Gods / welcken zy eygent-
 lijck gheheel toe quam / heeft ons tot
 zijne broeders aenghenomen : want is
 dat wy zyne broeders zijn / so zijn wy
 ooc mede deelgenooten der erue. Wo-
 ue desen was het seer nut dat de gene
 die onse verlosser soude zijn / oock om
 deser saken wille warachtich Godt
 ende mensche ware . Hy moeste den
 doot verclinden : wie conde dat doen /
 anders dan het leuen ? Hy moeste de
 sonde ouerwinnen : wie conde dat doe /
 anders dan de rechtuerdicheyt selue .
 Hy moeste de machten en heerschapp-
 pe der weerdelt ende der lucht berou-
 uen : wie conde dat doen / anders dan
 een cracht die bouen de weerdelt ende
 lucht ware / alle andere te bouen ga-
 de : Jhs by wien is het leuen / ofte de
 rechtuerdicheyt / of de heerschappie
 ende macht des Hemels / anders dan
 hy Godt alleen . Soo heeft dan de al-
 dergoedertuerenste Vader / hem seluen
 in de persoon zijn eengeborē Soons /
 onsen Verlosser ghemaect / als hy ons
 wilde verlost hebben.

3 Het ander hooftstuck onser versoe-
 ninge met Godt was / dat de mensche
 dewijle hy hem seluen hadde door zijn
 ongehoorzaamheyt verdozen / soude
 om dat te beteren / zijn ghehoorzaam-
 heyt daer teghen setten / den oordele
 Godts ghenoech doen / ende de straffe
 der sonde voldaghen . Soo is dan
 onse Heere warachtich mensche ghe-
 worden / hy heeft Adams persoon aen-
 gedaen / ende naem aenghenomen / om
 in zijn plaetse den Vader gehoorsaem
 te zyn / om onse vleesch tot eenē prijs
 der versoeninghe booz het rechtuer-
 dich oordeel Godts te stelle / en in het
 selue vleesch die straffe die wy verdiet
 hadde / te voldoen. Sōma / dewijle de
 doot nē en conde van den genē die al-
 leelijck Godt was / geuoelt / noch van
 den

Eph. 5.
3.30.Heb. 4. d
15.Eph. 5.
3.30.Joh. 20.
d. 17.Rom. 8.
c. 17.2. Cor. 5.
d. 19.

den genen die alleenlijc mensche was/
ouerwonnen worden: soo heeft hy de
menscheijck natuere met de godde-
lijcke bereyacht / om der eēder natuere
ren swacheyt / der doot te onderworpe
tot reynighe der sonden: ende door de
cracht der anderer natuere / strydt te
ghen de doot acnemen / de doot te
ouervinnen ende victorie te ghecrig-
ghen. Daerom die Christus van zijn
godheyt ofte van zijn menscheyt be-
rooven / die verminderē zijn maieseyt
ende eerlijckheyt / ofte verduysteren
zijn goetheyt. Ende op een ander yde
doen zy oock den menschen groot on-
recht / der welcker ghelooue zy alsoo
doen wanckelen en vallen: het welc-
ke niet en can staen / ten zy dat het op
dit soadament steune. Wouen desen /
moeste men dien sone Abrahams / en-
de Dawids / den welken Godt in de
Wet beloefte hadde / tot enen Salich-
maker verwachten: waer wt de godt-
salighe herten een ander vrecht ende
nutricheydt hebben / te weten / dat zy
door het aenschouwen des oorspronck
tot David ende Abraham belcydt / te
sekerlijcker bekennen dat dese Chris-
tus is / die door soo veel Prophecien
gheopenbaert was. Maer dat ic wey-
nich te horen verclaert hebbe / moetmē
voornemelijck weten / namljck / dat
de ghemeynschap der natuere is een
pant onser ghemeynschap met de So-
ne Godts: dat hy met onse vleesch be-
cleet zijnde / heeft den doot ende de
sonde ouerwonnen / om dat de ouer-
winninghe ende triumphe soude onse
zijn: ende dat hy het vleesch dat hy vā
ons heeft aenghenomen / heeft tot een
offerhande ghegheuen / om dat hy de
reynighe volbrēngende / soude onse
schult wtwissen / ende de rechtuer-
digen tozen ende gramschap des Va-
ders stillen.

Soo wie dit ghelijck het betacnt /
neersich aēmerct / die sal de lichtuer-
dighe speculacien ende bedenkinghen
lichtelijck verachten / door de welcke
de lichtuerdighe ende nieuwichighe
gheessen ghetrocken worden: gelijck /
dat Christus soude mensche geworde

hebben / al en hadde het niet noodich
geweest tot verlossinghe des mensche-
lijcken ghellachs. Ick bekenne wel
dz hy in de eerste ordeninge der schep-
pinge ende in den geheelen en onghes-
chenden standt der natuere / was den
Engheelen ende den menschen tot een
hoofst gheset: waerom hy oock van
Paulo wort de eerste geboort aēcrea-
tueren ghenacmt. Maer dewijle de
gantsche Schriftuere roept dat hy is
met onsen vleesche becleet geweest / om
dat hy soude onse Verlosser worden /
soo ist veel te groote ijdelheyt ofte
lichtuerdicheyt / dat men een ander
oorfacke ofte een ander eynde soude be-
dencken. Het is genoegh bekennt / waer
toe Christus is van den begijnne aen
beloefte gheweest: te weten / om dat hy
de veruallen weereit soude wederom
te rechte brengen / ende den verlozen
menschen te hulpe comen. Daerom
was hy onder de Wet afgebeeldet in
offerhanden / om dat de ghelouighe
souden hopen dat Godt hen soude ge-
nadich zijn / als hy door de reynig-
he der sonde soude versoent worden.
Waarwaer dewijle in alle eeuwen en
de tijden oock eer de Wet ghegheuen
was / de Widdelaer noyt en is sonder
bloet beloefte geweest / soo herstaen wy
daer wt / dat hy door den eeuwighe-
raet Godts is verozdent geweest om
de onreynicheyt der menschen wech te
nemen: want bloet vergieten / is een
teecken der reynighe der sonde. Also
hebben de Propheten van hem ghe-
sproken / dat zy beloefte hebben dat hy
soude een Verlosser G O D T S
en der menschen zijn. Die seer schoone
ghetuyghenisse Gsaie / sal een voor al-
le ghenoech zijn / daer hy voorscyt dat
Christus soude van Godts hant ghe-
slaghen worden om die sonden des
volck / om dat de castijdinghe des
breedts soude op hem zijn / dat hy sou-
de een Priester zijn die hem seluen
soude offeren: dat andere souden wt
zyne wonden ghesont worden: ende
dat het Gode behaecht heeft hem te
bedrucken om dat hy aller menschen
ongherechticheden soude draghen / de-

Col. 1. b.
15. dGsa. 53.
b. 45.

- wijle zy alle gedwaelt hadden / en ge-
lijck schapen verstroft waren. Als
1. Pet. 2. wy hoozen dat Christus van Godt
d. 25. ephgentlijck verzoent wordet om den
armen sondaren te hulpe te comen / soo
wie ouer dese palen treedt / die gheeft
hem seluen te deel toe in dwase ende
fotte curieuheyt. Nu als hy selue is
gecomen / soo heeft hy betuycht dat de
doersaecke zijnder comste was / dat hy
Godt verhoenende / soude ons van der
doot in het leuen versamen. Dit sel-
ue hebben de Apostelen van hem be-
tuycht. Alsoo verhaelt Ioannes de
Joan. 1. afwijckinge des mensches / eer hy leert
a. 9. ende d. 14. dat het Woort is vleesch gheworden.
Maer men moet hem bouen al hoozen
daer hy selue van zijn ampt spreekt /
Joan. 3. seggende / so lief heeft Godt de weerelt
b. 16. gelijck / dat hy zynen eenichgebozen
Sone heeft ghegeuen / op dat een pe-
gelijc die aen hem gelooft / niet en ver-
gae / maer het ewigwe leuen hebbe. I-
Joan. 5. tem / De hze comt / dat de dooden sulle
d. 25. de stemme des Soons Godts hooze /
ende die hem sulen ghehoort hebben /
Joan. 11. sulen leuen. Ic ben de wederopstan-
d. 25. dinghe ende het leuen / die in my gelooft
die sal leuen / al waer hy schoon doot.
Mat. 18. Item / de Sone des menschen is ghe-
b. 11. comen om salich te maken dat verlozen
was. Item / Die gesont zijn die en is
Mat. 9. b. de Medelincster n. noodich. Daer
12. soude gheen eynde zijn waert dat ick
alle ghetyghenissen wilde verhalen.
De Apostelen roepen ons eendzach-
tichlijc tot dese fonteyne: en doozwaer
ware hy niet ghecomen om Godt te
versoenen / so soude de eere des Priest-
terdoms te neder vallen / want een
Heb. 5. a. Priester wort midden tusschen Godt
1. ende de menschen geset om te verbid-
den: hy en soude onse rechtueerdicheyt
2. Cor. 5 niet zijn / want hy is een offerhande
d. 19. dooz ons geworde / On dat Godt ons
niet en soude onse sonden toercken.
Somma hy sal van den gantschen lof
daer mede hy in de schryftuere verciert
Rom. 3. wort / berooft wordē. Die rede Pauli
a. 3. sal oock valsch zijn / daer hy seyd / dat
Godt zynē Sone gesonden heeft / om
dat hy in de gelijcknisse des vleeschs
- der sonde / soude dooz ons voldoen dat
der Wet onmogelijc was. Het en sou-
de oock niet waer zijn / dat hy ergens
leert / dat de goetheyt Gods ende zijn
onghemeten liefde tot de menschen / is
in desen spie gel verschenē / als Chris-
tus is tot eenen Verlosser ghegeuen.
Somma de schryftuere en bewijst al-
om geen ander eynde waerom de sone
Godts heeft willen onse vleesch aen-
nemen / ende waerom hy oock die bez-
uel van den Vader ontfanghen heeft /
dan om dat hy soude een offerhande
worden om den Vader dooz ons te
payen. Also ist geschreuen / ende alsoo
moeste Christus lijden / ende in zynen
naem berou en dateringhe ghepredic-
worden. Daerom heeft my mijn Vader
der lief / om dz ic mijn ziele stille dooz
myne schapen: dit ghebot heeft hy my
gegeuen. Gelijc Moses het Serpent
verhoocht heeft in de woestijne / alsoo
moet de Sone des mensche verhoocht
worden. Ende ergens / Vader helpt
my tot dese hze: maer daertoe ben ick
in dese hze gecomē. Vader verclaert
mynen Sone. Daer beduyt hy clarijge
het eynde waerom hy het vleesch heeft
aengenomen / te weten om dat hy sou-
de een offerhande ende versoeninghe
worden om de sonden wech te nemen.
Hierō seyt ooc Zacharias / dat Chris-
tus is ghecomen / achteruolghende de
belofte die den Vaderen was gegēē.
om dat hy soude die verlichten / die in
de schaduwe des doots saten. Alle de-
se dingen sulle wy gedēckē dat zy bā
de sone Godts vercōdicht zijn / van de
welcken Paulus ergens betuycht / dy
alle schatte der wetenschap en wijs-
heit in hem verborzen zijn / ende buyten de
welcke hy roemt die seluen n. te wetē.
Ist dat yemant hier tegen seyt / dat
gheen van desen doozgeschreuen rede-
nen en verhindert dat de selue Chris-
tus / die de berdoemde verlost heeft /
soude hebben connen ooc zijn liefde tot
de salige ende ghesonde menschen be-
wijsen / haer vleesch aennemende. Ich
antwoorde cortelijc / Dewijle de geest
betuycht dat dese twee zijn dooz het
ewigwe dooznemen Godts te samen
ver-

berozdent / te weten / Dat Christus soude onse Verlosser en onser natuere deelachtich worden: soo en ist niet be- hoorlyc datmen hoorder ondersoecke. Want die gekintelt wort niet begerte van wat meer te weten / niet te vrede sijnde met de onueranderlycke orde- ninge Godts / die bewijst dat hy oock nyz selfs met desen Christo te vreden en is die ons is tot versorninge gege- uen. En Paulus en verhaelt nyz alle- maer bedwingt ooc bequamelijck alle dertelhy des menschelijken vernusts tot de hooge verborghenlyche vernusts- stimacie opstimmende / als hy seyt / dz de Vader ons heeft verzozen in Christo hy ons soude aennemen tot kinderen nae het boornemen zijns Willes / ende heeft ons aenghenacem gheacht in zynen lieuen Sone / in de welcke wy de verlossinge hebbe in zyn bloet. Hier en wort boornwaer Adams val niet boor- gestelt / gelijc of hy na den tijt eer wa- re: maer hier wort bewesen wat Godt eer de Werelt was / berozdent dat Godt doe hy de ellendicheyt des menschelij- ken gheslachts wilde te hulpe comē. Ist dat de tegenspreker wederom hier segghen wort / dat dese raedt Godts was om den val des menschen / wel- ken hy boorsach. Het is my oueruloe- delijc genoech / dat zy alle met godde- loose stouticheyt wy loopen om eenen nieuwen Christum te dichten / die hen seluen toelaten meer te ondersoecken ofte meer begerte te weten vā Chris- to / dan Godt door zynen verborghen raedt berozdent ende ghepredicincert heeft. En Paulus vā het eygen ampt Christi gesproken hebbende / bidt Godt te rechte dat hy den Gheslachten de geest des verstants geue / op dat zy verstaē welcke de lengde / hoechde / breedte ende dieptē zy: te weten / de hiesde Christi die bouen alle wetenschap is. Dit seyt hy ghelijc of hy willems onse verstant in tralien bestate / op dat het niet een hant vā de ghenade der versorninge af en wijcke / so wanneer vā Christo ghemeldet wort. Daerom bewijle dit

een getrouwe woort is / gelijc Pau- lus betuycht dat Christus is gheco- men om de sondachs salich te maken: soo ben ic gheerne daer in gherust. En dewijle de selue Apostel ergens leert / dat de ghenade die nū door het Euan- gelij geopenbaert is / vns is in Christus to gegeuen door de tijden der werelt / soo achte ic datmen moet tot den eynde toe standtuustelijck daer in bliuen. Tegen dese maricheyt spreect Paulus der te onrechte / die desen twist die boortijden vā weynigen weynich ge- roert was / wederom ten desen tijde ongeluckelijck heeft gehandelt. Hy straft die vā stouticheyt / die versaken dz de Sone G. D. S. soude in het vleesch verschenen hebben / hadde vā nū niet gheualien: om dat dit ghedichtsel met gheen ghetuyghenisse der Schif- tuere wederleert en wort. Maer heeft Paulus der berkeerder curieusheyt nū eenen thoorn in den mont ghegheuen / als hy vā de verlossinghe die door Christum berregghen is / ghesproken hebbende / terfont beueelt dwase dra- gen te schouwen: Der sommiger wt- sinnicheyt is soo verte ghecomen / de- wijle zy berkeerdelijc soecken schry- sinnich te zyne / dat zy een braghe ghe- maect hebbe / of de Sone Godts had- de moghen eens Ezels nat. te acme- men. Dese ongheschiede braghe / die te rechte boor alle menschen grouwelijck is / mach vāder met dese boorwen- dinge ontschuldigen / te weten / dat zy nergens in de Schriftuere namelijck / wederleert en wort. Ghelijc of oock 1. Cor. 2. Paulus als hy geē dine en acht weer- dich om te weten / anders dan den ge- cruyften Christum / soude toelaten dat een ezel de autoor der salicheyt worde. Soo dan de ghene die ergens verton- dacht dat Christus is door den eeuw- ighen raedt des Vaders tot een hooft berozdent / om dat hy soude alle dunck versamelen / die en sal geenen anderen dien geen werre der verlossinge beuole is / boor eenen Verlosser bekennen. Ende dien grant daer op vāder 6 steunt / is vā gheender werre. Hy wil seggen dat de mensche is gescha- pen

1. Tim. 1. c. 15.

2. Tim. 1. b. 9.

tit. 3. c. 9.

1. Cor. 2.

Eph. 7. d. 22.

Eph. 1. a. 4. 5.

Eph. 3. c. 16. 17. 18.

C uij pen

pen na het beelt Godts/om dat hy ge-
maect is nae het exemplaar des toeco-
menden Christi: om dat de mensche
soude dien gelijc zijn / welcken de va-
der hadde voorgenomen met den vlee-
sche te becleeden. Hier wt verslaet hy
dat Christus soude mensche ghewor-
den hebben al hadde Adam noyt van
zijnen eersten ende volmaeckten ooz-
spronck afgenallen. Maer alle die niet
rechten verstaende ende oordeele begaef
zijn/verslaen wt hen seluen wel/ hoe
beuselachtich ende verdraeyt die gront
zy. Ende hy meynit de eerste te zyne
die ghesien heeft wat het beelt Godts
zy te weten/dat de eerlijcheit Godts
niet alleenlijck in de wtneemende ga-
uen/daer mede de mensche verciert
was/haren schijn en gaf: maer dat
G D D wesentlijck in hē woonde.
Maer op dat ic toelate dat Adam het
beelt Godts gedragen heeft soo verre
hy met Godt vereenicht was (het
welcke is de warachtige en seer groo-
te volmaectheyt zijnder weerdicheit)
soo segge ick nochtans datmen de ge-
lijcknisse Godts nergens en moet
soecken/anders dan in de teckenē der
wtneemtheit/ niet de welke Adam
van Godt verciert was bouen andere
dieren. En dat Christus oock doe het
beelt Godts was/ dat belijde alle lee-
rers eendachtichlijck: ende dat daer
om alle wtneemtheit die in Adam
ghebrutt was/ is daer wt ghecomen/
om dat hy door den eenichgeboze So-
ne der eerlijchz zijns Scheppers nae
by quam. Soo is dan de mensche ghe-
schapen nae het beeldt Godts / in den
welcken als in eenen spiegel de scep-
per heeft willen zijn eerlijcheit laten
sien. Tot dese eere is hy door de wel-
daet des eenichgebozen Soons ver-
heuen. Maer ick segge hier toe dat de
Sone is een ghemeyn hooft gheweest
also wel de Engelen als den mensche:
soo dat die weerdicheit die den men-
sche ghegheuen is/ oock den Engelen
toecomt. Want als wy hooren dat zy
kinderen Godts getacint worden/ so
en soude het niet wel betamen te ver-
saecken dat zy erghens mede zijn be-

gaef/ waer door zy den Vader ghe-
lijck zijn. Ist dat G D D heeft al-
soo wel in de Engelen als in de men-
schen willen zijn eerlijcheit ver-
thoonen ende in beyde dese naturen
openbaer maken / soo seydt V ander
onwettelijck / dat de Engelen doe
niet soo hooghe en waren als de men-
schen/ dewijle zy het beeldt ende de fi-
guere Christi niet en droeghen. Want
zy en souden niet altydes dat teghen-
woordich aenschouwen Godts ghe-
bruycken/waren zy hem niet ghelijc.
Ende Paulus en leert niet anders dz
de menschen sulen na het beelt Godts
verniet worden/ dan als zy tot de
Engelen gheuoecht worden/ op dat
zy te samen vereenicht worden onder
een hooft. Sonima / is het datmen
Christo gelooue geeft/ soo sal dit onse
waterste gheluckicheit wesen/ als wy
sullen in den Hemel ontfanghen zijn/
te weten/ den Engelen gelijc te zyne.
Ist het dat het V ander gheoorloft
is daer wt te besluyten/ dat het eerste
ende boornemiste exemplaar des beelts
Godts is in den mensche Christo ge-
weest: soo mach yemant niet den sel-
uen rechte segge/ dat Christus moeste
der Enghelijche nature declachtich
worden/om dat het beelt Godts oock
hen toecomt.

Soo en heeft dan V ander niet te
vreesen dat Godt soude moghen leu-
ghenachtich beuonden worden/ hadde
hy niet eerst in zijnen sin vast ende on-
ueranderlijck voorgenomen ghehad
van de menschevindinge des Soons.
Want hadde Adam niet van zijn ghe-
heeleit ende volmaectheyt geualen/
soo soude hy niet de Engelen Gode
ghelijck gheweest hebben: ende noch-
tans en soude het daerom niet noodich
geweest hebben/ dat de Sone Godts
soude een mensche ofte Enghel ghe-
worden hebben. Het is ooc te vergees
dat hy vrees dat Christus soude zijn
voordeel ende priuilegie verliesen/
hadde Godt eer de mensche geschapen
was/ niet in zijnen onueranderlijcken
raet besloten ghehad/ dat Christus
soude mensche ghebozen werden/ niet
als

Gen. 1. d
27.Psal. 82
2.6.

als de Verlosser / maer als de eerste
mensche: dewijle hy nu soude alleen-
lyck by gheual ghebozen zijn / te we-
ten / om dat hy het verdozen en ver-
loren menschelike gheslachte soude
wederom te rechte brengen: so dat hy
daer wt besluyt / dat Christus dā sou-
de gheschapen zijn na Adams beelde.
Want waer om sal hy verworpen dat
de Schifture soo openlyck leert / te
weten / dat hy alleins is ons ghelyck
gheworden / wtgenomen de sonde:
waerom oock Lucas niet en twijfeldt
in zijn gheslachtregister te segghen /
dat hy Adams sone is. Ic wilde oock
wel wetē / waerom Paulus Christus
naemt dē tweeden. Adam anders dan
om dat de conditie der menschen hem
was verordēt / om dat hy Adams na-
comelingen soude wt den val ophel-
pen. Wat is het dat hy op sulcke wyse
is door de scheppinghe gheweest / soo
moeste hy ghenaeemt zijn de eerste A-
dam. Ander seyd onbeureest / dat
de menschen zijn na het exēplac Chri-
sti ghemaeckt / dewijle hy was te vo-
ren mensche bekendt in het voornemen
Godts. Maer Paulus Christum den
tweeden Adam noemende / heeft tus-
schen den eersten oorspronck des men-
schen / ende de wederoprechtinge die
hy door Christum ghecrighen / den
val des menschen in den nudden ghe-
winghe der natuere na haer eerste or-
deninghe / is ghecomē: waerwt volcht
dat dit selue de oorsake is gheweest /
waerom de Sone Godts is geboren
om mensche te worden. Hier en tus-
schen besluydt Ander qualijck ende
onuerstandichlyck / dat Adam so lan-
ghe als hy in zijn volmaecktheit had-
de bliuen staende / soude zins selfs
beeldt ende niet Christi beeldt ghe-
uen: want of schoon de Sone Godts
noyt vleesch en hadde aenghenomen /
so gaf nochtans het beeldt Godts sy-
nen schijn beyde in Adams lichaem
ende siele: in der welker schijn ende
elachheyt: altydts is openbaer ghe-
weest dat Christus warachtichlyck

het Hoofst was / ende heerschappie en-
de ouerhandt hadde in allen. Ende al-
so wordt dat ydel scherplinnich argu-
ment Quodnam wordclepdt / daer-
mede hy wil sluyten dat de Enghele
niet en souden dit Hoofst ghehadt heb-
ben / hadde het voornemen Godts nē
gheweest syne Sone niet den vleesche
te becleeden / oock al waert dat Adam
niet gheuallen en hadde. Want hy
neemt veel te onuoorsichtichlyck aen-
dat hem niemandt die ghesont verstat
heeft / en sal toelaten / te weten / dat de
heerschappie ouer de Enghele Chri-
sto niet toe en comt dat sy souden hem
tot eenen Prince hebben / anders dan
soo verre hy Menschē is. Maer men
can wt de woorden Pauli lichtelijck
verstaen / dat Christus de eerste ghebo-
ren aller creatuere is soo verre hy het
ewich woort Godts is: niet dat hy
gheschapen is soo dat hy soude mo-
ghen onder de creatuieren getelt wor-
den: maer om dat de volmaecte stant
der weerdelt / ghelyck die van begi-
ne was niet wtneemde schoonheyt
verciert / geen ander beghin en hadde:
ende daerna is hy de eerste ghebo-
ren. So worden / so verre hy is mensche ge-
worden. Want de Apostel seidt dit
beyde door oogen in een tort verhael-
te weten / dat alle dingen zijn door dē
Sone geschapen op dat hy iersee-
pē hebbe ouer de Enghele: ende dat
hy is mensche gheworden om dat hy
soude beghinnen de Verlosser te wor-
den. Het coemt ooc wt sulcke onwe-
tentheyt / dat hy seyt / dat de menschen
niet en soude Christum tot eenen Co-
ninck ghehat hebben / hadde hy geen
mensche gheweest. Maer dat is ghe-
sproken ghelyck of het Rijke Godts
niet en hadde cormen staē / soo de ewi-
ge Sone Godts / de Engelen ende
de menschen tot d'ghemeinschap der
hemelscher eerlijckheyt ende leuens
hadde versameldt / en de heerschappie
gehoudē sonder des menschen vleesch
aen te nemen. Maer hy seyd oft be-
vriecht altydts hem seluen in desen
gront / te wetē / dat de Gemeente sou-
de hoofdeloos gheweest hebbe / hadde

Colo. 1.
b. 15.Colo. 1.
c. 18.
Colo. 1.
c. 16.

E b Chri-

Christus niet in den vleesche versche-
nen. Maer ghelijck de Enghelen hem
tot een Hoofde ghebruycten / waerom
en soude hy niet oock alsoo door zijn
goddelijcker cracht hebben connen een
Hoofde der menschen zijn / ende die sel-
ue door de verborghen cracht zijns
Ghesess stercken ende onderhouden
als zijn lichaem / tot dat sy inden hemel
versamelt zijnde / een leue met de En-
ghelen ghebruyecten. Dese beuselen
die ick duylanghe wederlepdt hebbe /
houdt Mander als ontwijfelijcke
woorden die wt den mont Godts co-
men : ghelijck hy dan door sijne ydele
dromē droncken zijnde van dingen vā
niet ghewoon is sijnen roem te dra-
ghen. Maer hy seyd daerna / dat
hy een deel daster ende sekerder dinck
by brengt / te wetē / Adams Prophe-
cie / de welcke zijn wijs aensende ghe-
seft heeft / dit is nū een been wt my-
ne beenen / ende vleesch wt mynen
vleesche. Maer waer wt bewijst hy
dat het een prophete is : te weten / om
dat Christus in Mattheo die selue
woorden Gode toeschijft. Maer dat
is ghelijc of al wat Godt door de me-
sche ghesproken heeft / eenighe Pro-
phete veruætte. Laet dan Mander
Prophecien soeckē in alle de geboden
der Wet / de welcke sonder twijfel vā
Godt gecomen zijn. Vouden desen /
soude Christus grof ende aerdisch ge-
weest hebben / hadde hy in den letter-
lijcken sin gheleuen. Want hy en hā-
delt niet van de verborghen berecninghe
daermæde hy gheweerdicht heeft
de Gemeynthe met hem te vereenigen /
maer alleenlijck van de houwelijcke
trouwē : om deser oorsake wille leert
hy dat Godt ghesproken heeft / dat de
man ende wijs sullen een vleesch zijn /
op dat niemant en bestae dien on-
scheidungelijcken ban met scheidunghe
te breken. Ist dat dese eenuoudicheyt
Mandzo mismaecht / so mach hy Chi-
stus strafen / om dat hy zijn Discipulē
niet en heeft tot de verborghentheyt
gebracht / de woorden des Manders
scherpsinnighen. Wetlegghende.
Sijn raserie en wort oock door Pau-

lum niet versterckt / de welcke gheseyt
hebbende dat wy zijn vleesch van den
vleesche Christus / terstont daer na seyt /
dat dit een groote verborghentheyt is :
Want hy en heeft niet wille bewijzen
op wat sin ende meyninge Adam dat
ghesproken heeft : maer onder de si-
gure ende ghelijcknisse des houwe-
lijcks heeft hy willen de heyliger bere-
cninghe door oogen stellen / waer door
wy een met Christus wordē. Ende dit
ghueuen de woorden wt / want hy ver-
maent dat hy dat van Christus ende de
Gemeynthe spreect : door een verbe-
teringhe de ghescheijliche vereenighe
Christi en der Gemeynthe onderscheij-
dende / van de Wet des houwelijcks.
Daer wort dese ydelheyt lichtelijck
te niete ghemaect. Ick en achtet oock
niet noodich / die ghelijcke beuselingen
te doorsoeken : wat wt dese seer coete
wederlegginge / sal aller anderer ydel-
heyt beuonden wordē. Dese socherheyt
sal oncrulodichlijc genoegh zijn / om
de kinderē Godts volcomelijc te bee-
den / dat als de volheyte der tijde was
ghetomen / de Sonē Godts is geson-
den gheweest / gemaect wt der trou-
we / gemaect onder de Wet / om dat
hy de gene die onder de Wet waren /
soude verlossen.

Dat xiiij. Capittel.

Dat Christus heeft de warach-
tighe substantie des menschelij-
ken vleeschs aenghenomen.

Het ware (ghelijck ick meyne) te
berghees / dat ick nū soude we-
derd van de godheyt Christi hā-
delen / de welcke erghens is niet cla-
re ende stercke ghetuyghentissen bewee-
sen. So moeten wy dan noch sien / hoe
hy onse vleesch aenghenomen hebben-
de / de wercken des Middelaers vol-
bracht heeft. Ende de waarheyt der
menschelijcker nature is boortijde al-
so wel van de Manichē als van de
Marcion ten bestreden gheweest : ende
de eene hebben hem seluen een ydel ge-
achte gedicht voor het lichaem Christi

Ge. 2. d.
23.

Eph. 5.
B. 30

sti; de andere hebben gezoont dat hy
 een hemelsche vleesch hadde. Maer
 teghen beyde staen vele ende stercke
 ghetuygenissen der Schriftuere. Wāt
 de seggeninghe en wort niet beloeft in
 hemelsch zaed/ noch in eenē valschen
 schijn des menschen: maer in Abraham
 ende Jacobs zaed. Doch en wort de
 eeuwige tydon niet eenen hemelsche
 uids ende der vrucht zijns buycks.
 Daerō wort Christus in den vleesche
 verschenen zijnde / genaemt de Sone
 Dauids/ende Abrahams: niet allen-
 lyck om dat hy is wt des Maghets
 buye geboren: in de lucht gheschapen
 zijnde: maer om dat hy (gelijc Paulus
 seyt) is wt den vleesche gemaect wt
 den zaden Dauids: ghelijc de selue A-
 postel erghens leert / dat hy is wt de
 Joden ghecome. Daerom en is den
 heere selue niet ghenoech een mensche
 ghenaemt te syne / maer naemt hem
 seluen oock dickmael den Sone des
 menschen / Willende claerlijcker wt
 drücken dat hy is een warachtich mē-
 sche warachtichlijc wt menschen zaet
 geboren. Dewyle de heylighe Gheest
 so dickmael door soo vele ghetuyghen
 duyfter en was: met so groote neer-
 ticheyt en eenuoudicheydt verclaert/
 wie soude ghemeypnt hebben dat eeni-
 ghe menschen souden soo seer onbe-
 schacint zyn / dz sy dese sake noch sou-
 den bestaen te verduyfteren. Ende
 daer zyn nochtans noch meer ghetuy-
 genissen bereydt / ist dat wyer willen
 meer versamelen: gelijc dat ghene dat
 Paulus seyt / Dat Godt synē Sone
 weeren ontellijcke vele andere / door de
 welcke het claer is / dat hy niet hōger/
 doofst / coude en andere swachhede on-
 ser natuere / is beuangen gheweest.
 Maer wt de meniche der ghetuyge-
 nissen moctmen booznemeelijc die ne-
 herten in warachtich betrouwen te
 stellen. Ghelijc als de Apostel seyt/
 dat Christus nergens den Enghe-
 len so veel eere beuefen en heeft / dz hy

soude haer natuere aennemē: maer dat
 hy onse natuere heeft aengenomen / om
 dat hy in onse vleesch ende bloet sou-
 de door den doot dien te niete makē/
 die de heerschappie des doots beset.
 Item dat wy door zyn ghemeyschap
 worden syne broeders gherekent. Jte/
 dat hy moeste den broeders ghelijc
 worden / op dat hy een barmhertich
 en getrouwe Voorbidder ware. Dat
 wy sulcken hooghen Diesster niet en
 hebben / die niet en soude connen met
 onse cranchheyt medelyden hebben:
 ende die ghelijcke. Hiertoer dient ooc
 dat wy weynich te boozen aenghe-
 roert hebben / te weten / dat de sonden
 der werelt moesten in onsen vleesche
 versoen worden: het welcke claerlijc
 van Paulo betuycht wordt. Ende
 boozwaer daerom coemt ons alle dinc
 toe dat den Vader Christo heeft ge-
 gheuen / om dat hy het doofst is /
 waerwt het gātsche lichaem door dese
 tamenueoghinghen aen een gebon-
 den / te samen opwaest. Ja het en can
 anders niet wel luyden / dat ghesche-
 uen is / dat hem de Gheest is sonder
 mate ghegheuen / op dat wy alle van
 zyn volheyt scheppen: want men mach
 niet ongheschieders segghen / dan dat
 Godt in zyn wesen soude door eenige
 ghegheuen gauen verrijckt worden.
 Op dese wyse seyt Christus oock cr-
 gens / Ick heylighe my seluen om ha-
 rent wille.

De plaetsen die sy tot versterkinge
 haerder dwalinghe voortbrengen / die
 draeyen zy deel te onbequaemelijc: en-
 de zy en connen niet bedriyue met ha-
 re onnutte scherpsinnigheden / als zy
 het ghene dat ic nu op onse zijde heb-
 be voortgebracht / willen wederlegge.
 Marcion denet dat Christus heeft en
 phantastick gesichte door een lichaem
 aenghenomen: ondat erghens ghe-
 seydt wordt / dat hy den menschen
 ghelijc is gheworden / ende in het
 ghelact beuonden als een mensche.
 Maer alsoo en ouerleypdt hy niet wat
 Paulus daer handelt. Want hy en
 wil daer niet leeren hoedanich een li-
 chaem Christus heeft aenghenomen:
 maer

Heb. 1. c.
 11. ende
 d. 17.

He. 4. d.
 15.

Rom. 8.
 a. 3.

Eph. 4.
 d. 16.

Joan. 1.
 b. 16.

Joan. 17
 c. 19.

Phil. 2. a
 7.

maer dat hy die niet rechte hadde moghen zijn Godtheit choonen / hem seluen niet anders en heeft ghedragen dan ghelijc een verworpen ende veracht mensche. Wat op dat hy ons dooz het exempel Christi vermaene tot benedringhe / soo bewijst hy dat Christus dewijle hy Godt was / hadde moghen terfoudt zijn eerlijckheyt dooz ooghen stellen: maer dat hy nochtans is van zijn rechte gheweken / ende hem seluen willens heeft verijdelte wet / dewijle hy de gebaete eens knechts heeft aenghedan / ende niet de nederheyt te vrede zijnde / heeft hy zijn Godtheit laten dooz het deusel des vleeschs verborghen zijn. Hier en leert hy doozwaer niet wat Christus was / maer hoe hy hem seluen heeft ghedragen. Ende ooc is het licht te versien wat het geheel veruolch der woorden / dat Christus is in de warachtige natuere des menschen verijdelte geweest. Want wat is dat te seggen / dat hy na het gelaet is gheuonden als een mensche / anders dan dat zijn goddelijcke eerlijckheyt eenen tijdt lanck gheenen schijn en heeft ghegeuen / maer de menschelijcke gedaente alleenlijc is verachtelijcke ende verworpen conditie ghesien gheweest: Ende dat Petrus seyt dat Christus is doodt gheweest in den vleesche / ende leuendich gemaect in den Geest / dat en soude ooc anders niet waer zijn / hadde de sonne Godts niet swaer geweest in des menschen natuere. Het welcke Paulus claelijcker opent / seggende / dat Christus heeft gheleden na de swachheyt des vleeschs. Ende hiertoe dient oock de berheffinghe / dat Christus claelijc gheseyt wordet een nieu eerlijckheyt bereyghen te hebben na dat hy hem seluen verijdelte hadde: het welcke niet bequamelijck en soude geseyt zijn / anders dan van eenen mensche die vleesch ende ziele heeft. Manicheus sneedt een lichaem wt de lucht / om dat Christus genaemt wordet de tweede Adam van de Hemel hemelsch. Maer Paulus en spreeket daer niet van het wesen eens hemelschen lichaems / maer van

de gheestelijcke cracht die van Christo wortgehoert zijnde / ons leuendich maect. Ende dese seijden Petrus en Paulus van zijn vleesch ghelijc verclaert is. Ja wt dese plaetse wordet die leere van de vleesche Christi seer versieret / die onder de rechtinnighe Aeraers sterckelijck ghedreuen wordet. Want hadde Christus niet de selue natuere des lichaems ghelijc wy / soo soude dat argument Pauli ydel zijn dat hy so sterckelijc dinst te weten / dat Christus ooc sullen weder op staen is dat Christus is wederopgestaen: en dat Christus niet en is wederopgestaen / is het dat wy niet weder op en staen. Wat wtulucht de oude Manicheen / ofschare nieuwe discipule hier nemen / sy en connen hen seluen niet onuerre. Het is een onnutte wtulucht dat sy segghen / dat Christus wordet de Sonne des menschen ghenact / om dat hy beloest was van den menschen te comen. Want het is openbaer dat na de Hebzeische wijsen van spreken / een warachtich mensche is een Sonne des menschen ghenact. Ende Christus heeft sonder twijfel de maniere van spreken zijnder tale gheuolcht. Ende watmen by Adams kinderen versien moet / daer en moeten niet aen twijfelen. Ende op (op dat ick niet boozder en gae) die plaetse in den achtfen Psalm / de welcke de Apostelen op Christum duoden sal / ouervuldelijck ghenoech zijn / daer David seyt / Wat is de mensche dat ghy zijns ghedachtich zijt / ofte de Sonne des menschen dat ghy hem besoeckt: Het dese wijsen van spreken wort de warachtighe menschelijckheyt Christi wortgehoert. Want hoe wel hy is sonder sterckelijken Wader gheboien / soo is nochtans zijn oorspronck van Adam ghecomen. Ende het en soude anders niet waer zijn dat wy te horen wt Paulus verhaelt hebben / te woen / dat Christus is delachtich gheworden des vleeschs ende bloeds / om dat hy de kinderen soude tot hem verlamelijc teghemoetcomen. GODTS: niet welcke woorden Christus openlijck

1. Pet. 3
d. 18.

2. Co. 13
d. 4.

1. Coz.
3 s. f. 47.

1. Co. 11
1. 16.

Psalm 11
1. 16.

Heb. 11
14.

betuycht wordt onser natuere deelachtich te syne. Op desen an seyt hy ooc/ dat de Autoor der heyligheyt ende de ghene die gheheyligheyt worden/wt een zyn. Want het veruolich der woorden bewijst/ dat dit van de ghemeynschap der natuere ghesproken is: want hy seyd terstondt daer na / Daerom en schaemt hy hem niet dat hy se Broeders naemt. Want hadde hy te voozen gheseyt dat de ghelououighe wt Godt zyn/ wat oorsake van beschaemtheit soude daer geweest hebben in so grooten weerdicheyt. Maer dewijle hy na zyn onghemeten ghenade hem seluen tot de arme ende onedele boecht/daerom wordt van hem gheseyd dat hy hem sulcks niet en schacmt. Te verghesft wordt hiertegghen ghebrocht/ dat de goddeloose also souden Christus broeders zyn: want wy weten dat de kinderen Godts niet wt vleesch ende bloedt / maer wt den Gheest ghebooren worden door het ghelouue. Daerom inmaect het vleesch alleen geen broederlijcke vereeninghe. Ende hoe wel de Apostel den ghelououigen alleenlijc dese eere toeschrijft/ dat sy met Christus wt een zyn/soo en volcht nochtan daer wt niet / dat de onghelououighe wt den seluen oorspronck niet en comen: ghelijc als wy seggen/dat Christus is mensche gheworden om ons kinderen Godts te make/so en strect dit niet tot alle mensche:want het gelouue wordt daertusschen gheset/het welcke ons gheestelijc in het lichaem Christi plant. Sy kinnen oock onweertelijc van den naem Eerstghebooren. Sy segghen dat Christus hadde moeten terstont in den eersten wt Adam gebooren worden/om de eerstgebooren onder de broeders te syne. Wat de eerste geboorte en wordt daer niet verstaen bā de oude/māer bā de hoocheyt der ere ende wt inmentheydt der mach. Het en heeft oock geen betweel dat sy cappen dat Christus heeft den mensche aenghenomen ende niet de Engelen/om dat hy het menscheijcke gheslachte heeft in ghenaden ontfanghen. Want op dat hy die ere te meer

verheffe die Christus gheuerdicheyt heeft ons te doen/soo vergheijcht hy de Engelen met ons bouen de welcke wy in desen deele verheue zyn. En ist datmen de ghetuyghenisse Moses wel ouerleydt / daer gheseydt wordt dat het zaedt der vrouwe soude het hooft der slanghe murselen/soo sal het ghekeijf daer mede gantschelijc en eynde hebbē. Want daer en wort niet alleenlijc van Christus/maer van den gantschen menscheijcken gheslachte gesproken. Dewijle onse ouerwinnighe stondt van Christus te comen / so vercondicht Godt int gemeyn dat de nacomelinghen der vrouwe sullen den duyuel ouerwinnen. Waerwt oock volcht/ dat Christus is wt den menscheijcken gheslachte gebooren/ want Godts raet ende voornemen is daer/ dat hy wil Quam / tot de welcke hy spreect) met goede hope troosten ende moedert genen/op dz sy niet door droefheyt ende rouwe en vergae.

De ghetuyghenissen der Schriftuere in de welcke Christus wordt Abraham zact / ende de vrucht des huycks Dauids ghenacmt / die verwerpen sy dwaselijc ende ongeschietelijc met allegorien. Want ware die naem zaedt/door allegorie gheset / so en soude Paulus voorwar dat niet versweghen hebben/daer hy claerlijc en eyghentijck spreken de/seyd/ dat daer niet vele Abrahams kinderē verlossers en zyn/maer Christus alleen. Het is ooc van den seluen stoue/dat sy segghen/ dat Christus niet anders en is Dauids sone genaemt / dan om dz hy hem beloest was/ ende is tē eynde te synen tijde bertoot ende ghegheuen geweest. Want als Paulus hem Godts Sone genaemt hebbende/terstondt daer na seyt/ dat hy is wt den zade Dauids na den vleesche/ soo bereckent hy voerwaer de natuere. Also oock in het neghende Cap. naemt hy hem Godt geprezen/ende seyd bouen dien dat hy na den vleesche wt de Joden comt. Nu waert dat hy niet warachtichlijc wt den zade Dauids gebooren ware / wat soude die wijsen van

Gen. 3.6
15.Gal. 3.6
16.Ro. 1.8.
3.2. Ti. 8.
8.Ro. 9.8.
5.

van

Ps. 132.
e. 11.
2. sam. 7.
12.

van spreken beduyden als de Schrif-
tuere seyd: dat hy is de vrucht zyns
buicks: Wat soude dese belofte be-
duyden / hy sal wt uwe lendenen co-
men die sy uwen thoon sal bliuen.
Woort in het gheslachte register Chri-
sti / gelyck dat vā Mattheo verhaelt
wozdt / spelen sy de Sophisten. Wāt
hoewel Mattheus n3 de ouders Ma-
rie / maer Josephs ouders verhaelt:
nochtans dewyle hy sprac vā een sake
die doe den ghemeynen man bekendt
was / soo ist hem ghenoech / dat hy be-
wyft dat Joseph was wt Davids
zaedt ghecomen / dewyle het openbaer
ghenoeth was / dat Maria wt den sel-
uen huyfgeslame was. Lucas dringt
oock squier aen / leerende dat de salich-
heyt die door Christus coemt / den
ganschen menscheijcken gheslachte
gemeyn is: om dat Christus de autoor
der salicheyt / is wt Adam ghebozen
die een ghemeyn vader aller menschen
is. Ick bekenne wel dat wt het ghe-
slachte register niet anders verstaen en
wozdt dat Christus een Sone Da-
uids is / dan soo verre hy is wt der
Maghet ghebozen: maer onse meuwe
Marioniten / willen de haer dwalun-
ghe bedecken ende beschermē / (te we-
ten op dat sy bewijfen dat Christus
heeft een vleesch van niet aenghenom-
men) houden veel te houwerdichlijck
staende / dat de vrouwen geen zaet en
hebben / ende nemen alsoo de elemen-
ten ende beginselen der natuere wech.
Maer dewyle de disputacie en haede-
linghe hieruan de goddelijcke leere n3
aen en gaet / ende de redenen die sy by
brengghen so licht zijn / dat sy connen
sonder moeyte wederleyde worden: so
sal ick het gene dat de Philosophie en
Medicyn conste aengaet / hoorby gaē:
ende het sal my ghenoech zijn te we-
derleggen / dat so wt de Schriftuere
teghenwoerden / te weten / dat Bron
ende Joradab hebben hare wijuen ge-
trout wt den gheslachte Juda / ende
dat alsoo het onderscheydt der ghe-
scheyden doe niet gehouen en was / of
schoon de vrouwen zaet hadden. Maer
het is openbaer ghenoech / dat het

gheslachte soo beet de Politische op-
deninghe aengaet / woort wt des mans
zaedt gezekent: ende dat nochtans des-
se wtneementheyt des mans / niet en
verhinderdt het zaedt der vrouwen
mede te comen in de genereringe. Des-
se wederlegginghe bestrekt haer
oock tot alle gheslachte registeren. Dicks
mael als de Schriftuere een getal van
menschen verhaelt / soo naen t sy de
mannen alleenlijck: salmen daerom
moeten segghen dat de vrouwen niet
en zijn. Ja dit is seifs den kinderen
bekendt / dat de wijuen onder de man-
nen begrepen worden. Hierom seymē
dat de wijuen haeren mannē baren / om
dat de naem des huyfgeslams altyds
by den man blijft. Nu ghelijck mē der
wtneementheyt des mēnelijcken aerts
dat toegeeft / dat de kinderen edel ofte
onedel zijn wt des vaders condice: als
so volcht ooc het gebozen kint de buyt
in dienstbaerheyt / na de Wet geleerde.
Maer wt men mach verstaen / dat de
vrucht woort wt vrouwelijcken zaede
ghegenerereet: ende het is ouer langen
tijt by alle Heydenen een gemeyn ge-
bruyck / dat de moeders worden gene-
reersers ghenaeemt: waermede ooc de
Wet ouer een coemt: de welcke anders
tonrechte soude het houwelijck des
Doms van der moederlijcker zijde /
niet zijn sichte verbieden / want sy
en soudē geen maetschap zijn. Het
soude oock eenen manne gheoorloest
zijn syne eyghen suster van des moe-
ders wege te trouwen / als sy van ce-
nen anderen vader quame. Ick beken-
ne dat den vrouwen int genereren een
macht om te ijnden woort toegegeschre-
uen / maer ick andwoorde oock / dat
het ghene dat van den mannen ghe-
gescheydt woort / oock mede van den
wijuen int ghemeyn ghescheydt woort. Gal. 4.
Want van Christo selue en woort
niet gheseydt dat hy is gemackt door
het wijf / maer wt het wijf. Maer
sommighe wt haeren hoop / de schacmē-
te afghewoerden hebbende / bragghen
veel te houwerdichlijck of wy willen
segghen dat Christus is wt de bloec-
ne der Maghet gemackt. Ic sal we-
derom

derom braghen / of hy niet en is in des
moeders bloet opgewassen / het welc-
ke sy sullen bedwongen worden toe
te laten. Soo word om bequamelijc
wt de woorden Matthei verstaen / dz
Christus is wt Maria zaet gemaect /
bewijle hy wt haer gegeneert is /
ghelijc daer ooc sulcke generacie be-
teekent word / als de Schriftuere
seyde / dat Moos ghebozen is wt Ra-
bael. Ende Mattheus en beschrijft
daer niet dat Maria zy ghelijc een wa-
tergote geweest dooz de welcke Chri-
stus soude gheuloeyd zyn: maer on-
derscheydt dese wonderlijcke gene-
ringhe van de ghemeyne / dat Chri-
stus is dooz haer ghebozen wt den za-
de Davids. Want ghelijc hy schrijft
dat Isaac is wt Avraham ghegene-
reert / ende Salomon wt David / ende
Joseph wt Jacob / also schrijft hy ooc
dat Christus is wt zyn moeder ghe-
nereert. Want de Euangelist schickt
also de ordeninghe zijnder woorden /
ende willende bewijfen dat Christus
synen oorspronck heeft wt David / is
niet dat alleen te bieden / dat hy is wt
Maria gegeneert. Hier wt volcht
dat het openbaer was / dz Maria was
van Josephs gheslachte.

Die ongeschickte redenen daerme-
de sy ons willen bewaren / zijn vol
kinderlijcke lasteringhen. Sy achten
dat het soude Christo een schade zijn /
waert dat hy synen oorspronck wt me-
schen hadde: om dat hy soude onder de
selue conditie zijn / de welcke alle A-
dams nacomers sonder wineminghe
order de sonde beslipdt. Maer desen
die vergelijkinge die hy Panlum ge-
lesen word / daer hy seyde / Ghelijc de
sonde dooz eenen mensche ende dooz de
sonde de doot is gecomen. also is dooz
de rechtuerdicheyt eens menschen de
ghenade overuloedich geweest. Waer-
niede oock een ander vergelijkinghe
ouer een coemt. De eerste Adam is
wt der aerde aerdsch / ende de tweede
wt den hemel hemelsch. Daerom de
selue Apostel ergdens lerende / dat
Christus is in ghelijckenisse der son-

de des bleeschs ghesonden / om dat hy
soude der Wet g'enoech doen / onder-
scheydt hem claerlych van de gemeyn
conditie der menschen / dat hy zy een
warachtich mensche sonder sonde en
de verdozentheydt. Sy spreken k.
derlijc / segghende / ist dat Christus is
sonder smerte / ende dooz de verborzen
werckinghe des Gheest gegeneert
wt den zaden Maria / soo en is het zaet
der vrouwe niet onteyn / maer alleen-
lijc des mans. Want wy en seggen
niet dat Christus sonder smerte is / al-
leenlijc om dat hy is wt zyn Moeder
ghegenerert sonder mans by lig-
ghen / maer om dat hy van den Gheest
geheplicht is / om dat die genereringe
soude supuer ende onuerdozen zijn /
gelijc sy soude geweest hebbē dooz A-
dams val. En dit blijt ons gantsche-
lijc seker en vast / dat de Schriftuere
van de warachtighe natuer des men-
sche sprekt / so wācer sy ons van de
supuerheyt Christi vermaet: want het
ware te vergeefs dat sy soude seggen
dat Godt supuer ware. Ende de heyl-
ichmakinge daerua hy sprekt int se-
uenthiense Capittel Johannis / en
heeft oock gheen plaetse in de godlijc-
ke natuer. Dock en makē wy gheen
tweederley Adams zaet / hoewel wy
seggen dat in Christo gheen smette en
is geweest: want de genereringhe des
mensches in haer seluē / en is niet on-
teyn noch sonlich / maer dat comt dooz
den val. Daerom en ist gheen wonder
dat Christus is van die gemeyn ver-
dozentheydt vrij gheweest / dewijle
dooz hem de geheleheyt soude weder-
ghebracht worden. Het is oock enckel
onbeschacmtheyt dat zy segghen / Is
het dat het Wordt heeft bleeschen aen-
ghenomen / soo ist in een enghe ghe-
uackenisse des aerdschen lichaems
besloten gheweest. Want hoewel dat
ongemeten wezen des Woods is met
de natuer des menschen in eenen per-
soon bereenicht / soo en dichten wy
nochtans niet eenighe insluytinghe.
Want de one Gods heef: wonderlijc
wille wt de hemel dalē so dz hy noch-
tans de hemel niet en verliet: hy heeft

Wort.

Matt. 1.
8.5.Matt. 1.
6.16Rom. 5.
6.12.1. Co. 15.
47.Rom. 8.
8.3.

Joan. 17.

Wonderlijck wilsen in der Waghet-
buyck ghedragen worden / in de we-
relt wandele / en aen het cruyce han-
ghen / alsoo dat hy alijds de werelt
veruulde ghelijck van den beginne.

Dat xiiij. Capittel.

Hoe de twee naturen den per-
soon des Middelaers maken.

Joan. 1.
b. 14.

Voor dat Joannes seyd dat het
Woort is bleesch gheworden / dat
en is niet alsoe te verstaen / ghelijc
of het ware in bleesch veranderdt / of
in het bleesch vermengt geweest: maer
om dat hy wt den buyck der Waghet
heeft eenen Tempel door hem vercozt
waerin hy soude wonen / ende om dz
hy is een sone des menschen ghewor-
den die Gods sone was / dwelck is
gheschiedt / niet door vermenghinghe
der substantie maer door de eenheydt
des persoons. Want wy segghen dat
de godtheyt alsoo is niet de menscheyt
bereenicht / dat die beyde naturen elc
haer eyghenschap gheheel behouden /
ende nochtans wt die twee / ee Chri-
stus word. Ist dat in de werelt y
mach ghewonden worden dat soo hoo-
ghe verborghentheydt ghelijck zy / soo
schijnt de ghelijckenisse des mensches
alderbequēst te syne / de welcke / ghe-
lijck wy weten) van twee substantien
is / die nochtans niet met malcande-
ren vermengt en zijn / maer houdē een
pegheijck de eyghenschap haerder ey-
ghenschap. Want de ziele en is het lic-
haem niet / noch het lichaem de ziele.
Daerom worden sommighe dinghen
van de ziele op haer seluen gheset / die
gheensins en connen den lichame toe-
comen: en wederom word van het
lichaem gheseyt / dat geensins der zie-
le toe en coemt: ende an den gheelen
mensche wordt geseyt / dat noch van
der ziele op haer seluen / noch van den
lichame can bequamelijc verstaen wor-
den. Ten laetsten de eyghenscappen
der ziele / worden den lichame / ende de
eyghenscappen des lichams worden
der ziele toeghescheyt / ende nochtans

maken die twee eenen mensche en z
meer. Sulcke wijsen ofte manieren
van spreken gheuen te kennen / dat in
den mensche een persoon wt die twee
die aen malcanderen gheuecht zijn /
ghemaect is / en dat daerin twee ver-
scheiden naturen zijn / die desen per-
soon maken. Alsoo sprekt oock de
Schrijftuer van Christo. Sy schrijft
hem somtijds toe dat enckelijck moet
van de mensheyt verstaen zijn: som-
tijds dat eyghentlijck der Godtheyt
toecomet: somtijds dat beyde natu-
ren veruact / ende noch der eenre noch
der ander op haer selue toe en comt.
Ende dese te samenuoeghinghe deser
tweeer naturen die in Christo zijn /
druct de Schrijftuer met sulcher
eerbiedinghe wt / dat sy die somtijds
onderlinge gemeyn maect / het wele-
ke van de Dode Leeraers ghenaeint
wordt / ghemeynschap ofte ghemeyn-
makinghe der eyghendoemnen.

Dese dinghen souden onnasse zijn / z
waren niet allomme vele wijsen van
spreken in de Schrijftuere / die bewij-
sen dat niet sulcks en is van menschen
bedacht noch gheuonden. Het is seer
haemdt van de menscheijckheyt / dat
Christus van hem seluen seyd / Ich
ben eer Abraham wert. Ich weet
wel met wat wtulucht de dwalende
gheesten dese plaets draepen: te wete /
dat Christus is bouen alle eeuwē ge-
weest / dewijle hy oock doe alsoo wel
in den raet des Vaders / als in de her-
ten der godsaligen was te horen be-
kent de Verlosser te syne. Maer de-
wijle hy den dach zijnder openbarin-
ghe claerlijck van het ewighe wesen
oonderschepte / ende namelijck wt de
outheit hem seluen heerschappie toe-
schrijft dat hy bouen Abraham zy / soo
treect hy sonder twijfel hem seluen aen
dat eygentlijck der godtheyt toecomet.
Wat Paulus Christum naer de eerste
ghebozen aller creatuere / die voor alle
dinghen ghewest zy / ende door den
welcken alle dingen zijn: ende oec dat
hy van hem seluen seyt / dat hy is eer-
lijck gheweest by den Vader eer de
weereit gheschapen was: ende dat hy
niet

Joan. 8.
b. 58.

Coloss.
b. 15.

Joan. 17
a. 5.

Joan. 8.
c. 17.

met den Vader werckt / dese dinghen
comen oock den mensche n3 toe. Daer-
om ist seker dat dese ende diergelijcke
dinghen sonderlijcken der Godtheydt
toeghescheyden worden. Ende dat hy
Vaders: dat van hem dienstknecht des
hy gewassen is in oudtheyt ende wijs-
heyt hy Godt ende de menschen / * dat
hy zijn eyghen cere niet en soeckt / * de
laetsten dach niet en sweert / * van hem-
seluen niet en spyeert * synen wille n3
en doet / * dat hy is ghesen ende ghe-
taft gheweest: alle dese dinghen comen
alleenlijck der menscheijckheydt toe.
Want so berhe hy Godt is / en can hy
niet geenen dinghe vermeerderet wor-
den / ende hy werckt alle dinc om zyns
sels wille / ende * gheen dinc en is
hem verborghen: ende doet alle dinc
na het goetduncken zyns willes / en-
de is onsenlijck ende ontafselijck.
Dochtang en schryft hy dese dinghen
niet der menscheijck nature op
haer seluen toe / maer neemtse tot hem-
seluen ghelijck of sy den persoon des
Vaders betaelen. Het is ghe-
meijnschap ofte gemeijnmakinghe der
eyghenschappen / dat Paulus seyd /
dat Godt heeft door zijn bloedt hem
seluen een ghemeynte vercregenende
dat de heere der eerlijckheydt is ghe-
crupicht geweest. Item dat Joannes
getaft en gheuoelt geweest. Maar
Godt en heeft gheen bloet / noch en lijt
niet / noch en can niet gheene handen
ghetaft noch gewoelt worden. Maer
dewyle Christus die warachtich Godt
ende mensche was / heeft door ons ge-
crupicht gheweest / ende zijn bloedt
ghesfort: soo wordet het ghene dat in
zijn menscheijcke nature geschiet is /
wel onepghentlijck / maer niet sonder
reden der godtheydt toeghescheyden.
Sulck een exempel ist oock daer Jo-
hannes leert dat Godt heeft zijn ziele
door ons gheset. Soo wordet dan oock
daer de eyghenschap der menscheijck-
heydt der goddelijcker nature gemeyn
gemact. Wederom doe Christus noch
op der aerde zijnde / seide dz niemant en

is in den hemel gecommen / anders dā
de Sone des mensche die in de hemel
was / boozwaer na zijn menscheijck-
heydt / en in het vleesch dat hy hadde
aenghenomen / en was hy in den he-
mel met: maer dewyle hy was beyde
Godt en mensche / soo heeft hy om de
vereenighe der tweer natueren / der
eener natuer toeghescheyden / dat der
anderer natuer toequain.

Maer de warachtighe substancie
Christi / wort alderbest verclart door
die plaeten die beyde de natuer te sa-
men veruaten / gelijcker vele in de
uāgelio Joannis zijn. Wat het en quā
noch der godtheyt sonderlinghe / noch
der menscheijck / maer beyden den natu-
ren te gelijcke toe / dat daer staet dat hy
heeft van den Vader macht ontfange
om de sonden te vergeuen: vā der doot
te verwecken wien hy wil / rechtuer-
dicheyt / heylicheyt / salicheyt te geuen.

Item dat hy is een Rechter gheseldt
ouer leuende ende doode / op dat hy ge-
eert worde ghelijck ooc de Vader ge-
eert wort. Eynelijck * dat hy het licht
der weert / * de goede herder / * de
eenige deure / * ende de warachtighe
wynstoc genacnt wort. Want sulcke
dingen quamen sonderlinghe den sone
Godts toe / doe hy in het vleesch ghe-
penbaert was: de welcke hy oock wel
met den Vader hadde eer de weertel
geschapen was / maer nochtang n3 op
sulcke wijsse: ende sy en condon ghe-
nen mensche / die enckelijc mēsche wa-
re / ghegheuen worden. Op dese selue
wijse moctmen verstaen / dat Paulus
seydt dat Christus sal na het oordeel
het Rijke Gode den Vader ouerge-
ue. Maarwaer het Rijke des Soons
Godts het welcke geen begin en heeft
ghedaet / en sal oock gheen eynde heb-
ben: maer ghelijck hy onder de neder-
heyt des vleeschs is verborghen ghe-
weest / en heeft hem seluen verijdel
den schijn zijnder eerlijckheydt afeg-
ghende / ende de gedaente eens dien-
sters aennemende / also heeft hy de
Vader ghehoor saem geweest / en sul-
ke vernederinghe volcuyndicht hebbē
de / is hy ten eynde met glorie en cere

Joā. 1. d
29.

Joā. 5. d
21. 22.

23.

Jo. 6. a 5

* Jo. 10.

b. 11.

* Jo. 10.

b. 9.

* Jo. 15.

a. 1.

1. Co. 15
c. 24.

Phl. 2. d

8.

Heb. 2. d

6.

ghe-

Phi. 2. b

10.

1. cor. 15

d. 28.

Ps. 110.

a. 1.

Eph. 1.

d. 20.

Act. 2. c.

34. en. 7.

g. 55.

Hebr. 1.

c. 13. en.

10. c. 13.

1. Cor. 8

b. 6.

ghecroont / ende tot de opperste heers-
 chappie verheue / so dat door hem alle
 kintje gheboghden wort. Also sal hy dā
 den naem / ende croone / en glorie / ende
 al wat hy van den Vader ontfanghen
 heeft / den Vader onderworpen / op dz
 hy 33 Godtal in allen. Wat waer toe
 is hem macht ende heerschappie ghe-
 gheuen / anders dan op dat de Vader
 ons regeert door des seluen hant. Op
 sulck verstant wort oock van hem ge-
 seyd dat hy sit ter rechter hāt des Va-
 ders. Maer dit is tijtlijck / tot dat wy
 het teghenwoordich aenschouwen der
 godtheit gebruycken. Ende hier en
 can de dwalinghe der ouden niet ont-
 schuldicht worden / die den persoon
 des Middelaers niet aenmerckende /
 byna het rechte verstant der gantscher
 leere die in den Euangelio Joannus
 ghelesen wordt / verduyfveren ende
 hēseluen in vele stricken verwerren.
 Daerom maect dit de sleutel des rech-
 ten verstandts zijn / te weten / dat
 die dinghen die het ampt des Mid-
 delaers aen gaen / noch van de God-
 delijcke naturen / noch van de men-
 schelijcke enckelijck geseydt en wor-
 den. So sal dan Christus regnerē tot
 dat hy coemt om de weerelt te richtē /
 so verre hy na de mate onser swacheit
 ons niet en Vader berecnecht. Maer
 als wy het hemelscher glorie deelach-
 tich zijnde / sullen Godt sien sulck als
 hy is / dan sal hy het ampt des Mid-
 delaers volbracht hebbende / aflate des
 Vaders gode te zyne / ende sal met die
 eerlijckheyt te vrede zijn / die hy ghe-
 bruyckte eer de weereldt gheschapen
 was. Ende de naem Heere / en coemt
 anders niet sonderlinghe den persoon
 Christi toe / anders dan soo verre hy
 een middel is tusschen Godt ende ons.
 Hier toe dient dat Paulus seyd / Daer
 is een Godt wt welken alle dinc /
 en een Heere door welken alle dinc
 is / te weten / dien van den Vader de
 tijtlijcke heerschappie beuolen is / tot
 dat zijn godtlijcke maieseyt van aen-
 sichte tot aensichte ghesien worde : de
 welcke niet alleenlijck niet en sal ver-
 liefen / als hy het Rijke den Vader

ouergheeft / maer sal veel eerlijcker
 worde. Wāt dā sal Godt ooc aflaten
 het hooft Christi te zyne / wāt de got-
 heyt Christi sal wt haer selue schijne /
 die noch als met een decksel gedect is.

Ende dese aenmerckinghe sal seer a-
 nut zijn om seer vele cnoopen te ont-
 binde / ist dat sy bequamelijc vande Le-
 fers ghebruyckt wort. Want hei is te
 verwonderen hoe seer de onghelcerde /
 ia ooc die n3 geheel ongeleert en zijn /
 door sulcke wijsen van spreke becom-
 mert worden / sēde dat sulcks van
 Christo gesproken wort / en noch met
 zijn godtheit / noch met zijn menscheit
 ghenooch ouereen en coemt : wāt sy en
 aenmerckē n3 dat sulck met synen per-
 soon (in den welken hy Godt en men-
 sche geopenbaert is) en met des Mid-
 delaers ampt ouer een coemt. En het
 is gantschelijc goet te sien dat alle din-
 gen seer wel met malcanderē ouereen
 comen / so verre sy soberlijc ende ma-
 tichlijc wtgeleyt / ende met sulcke eer-
 biedinge als sulcken grooten verbor-
 ghentheden betacnt / ondersocht wort
 den. Maer alle dingen wort door die
 wtinnige ende rasende gheesten ver-
 stoort ende verweriet. Wat vā de men-
 scheyt Christi gescheuen is / dat gry-
 pen sy om daer door zijn godtheit te
 verfaeken : wederom dat van zijn god-
 heyt gescheuen is / dat grijpen sy om
 zijn menscheit te versaeckē. Ende dat
 van beyde naturen also berecnecht ge-
 schyeuen is / soo dat het noch der een-
 der noch der anderder op haer selue toe
 coemt / dat gebruycken sy om beyde
 zijn naturen te versaeckē. Maer wat
 is dit anders / dan te seggen dat Chri-
 stus gheen mensche en is om dat hy
 Godt is : ende dat hy gheen Godt en
 is om dat hy mensche is : ende dat hy
 noch Godt noch mensche en is / om
 dat hy beyde Godt ende mensche is.
 So houden wy dan dat Christus ge-
 lynch hy Godt ende mensche is / van
 die twee berecnechte maer niet ver-
 mēde naturen zijnde / is onse Heere
 ende warachtighe Sone Godts / oock
 na de menscheit : hoe wel niet door de
 menscheit. Want wy moeten de dwa-
 linghe

Engel
 Enchir
 ad 1. m.
 cap. 36.

Luc. 1.
6. 32.
Luc. 1. 10.
43.

Joan. 2.
6. 19

linge Nestorij verre van ons verwor-
pe / de welke liever hebbende de natu-
re Christi te verscheyden dan te onder-
scheyden / heeft alsoo eenen dobbelen
Christi gedicht. Want wy sien dat de
Christuere claerlyc daertegē spreect /
daer de gene die van moeder geboren
is / wordt Godts Sone genaemt: en
de Maghet selue wort de Moeder
onser Heeren genaemt. Wy moeten
oock de Eutychianische raserie schu-
wen / op dat wy niet beyde de naturen
te niete en maecten / als wy willen de
eenheyt des persoons bewysen. Want
wy hebben nu so vele ghetuygenissen
voort ghebracht / daerin de godtheydt
wordt vande menscheyt onderscheyden /
ende daer zijn alomine soo veel andere
getuygenissen / dat sy oock den alder-
hardnecksichste conne den mont stop-
pen. Ende ick sal weynich hier na som-
minghe voortbrengen / doot de welke
dit ghedicht sel mach te beter verwor-
pen worden. Ad tegenwoordichlyc
sal ons een plaetse genoech doen. Wat
Christus en soude zijn lichaem niet ee-
nen tempel genaemt hebben / hadde de
godtheydt niet verseydelijck daerin
ghewoont. Daerom ghelijck Nesto-
rius te rechte verdoemt was in het
Ephesische Conciliū / also ooc Euty-
chus daerna in het Chalcedonische:
wat mē mach de twee naturen in Chri-
sto noch vermēgen noch verscheyden.
Ende te onsen tijde is oock een
Michael Seruetus opghestaen / die
niet min ongheschiedt ende schadelijck
en is / de welke een gedicht sel wt het
wesen Godts / geest / vleesch ende dize
onghescheyden elementen te samen ge-
smeedt / heeft in de plaetse des Soons
Godts gheseldt. Ende ten eersten
verfaect hy dat Christus anders
Godts Sone is / dan soo verre hy in
der Maghet buyck ghegenerateert is
wt den heylighen Geest. Zijn listic-
heyt gebruyct hy hier toe / te weten /
op dat hy de onderscheydinghe der
twee naturen te niete make / en doe
wt verstaen dat Christus 32 een dinc
wt God ende wt den mensche ver-
mēgt: ende nochtans niet gheacht en

wordt Godt ende mensche te zijne.
Want niet den gantschen voortgang
zijnder woorden / arbeit hy om te be-
wysen / dat eer Christus gheopenbaert
was in het vleesch / allentijch scha-
duwelijcke figuren in Godt waren /
der welcker waerheydt en brucht doe
eerst was / doen dat Woordt Godts /
het welke tot / deser ere verordent
was / begonde warachtichlyc Godts
Sone te zijne. Wy bekenen oock
dat de Widdelae die wt der Maghet
is ghebozen / eyghentijc Godts So-
ne is. Want de mensche Christus en
sonde niet een spiegel der onwyspre-
kelijckhet ghenade Godts zijn / waer-
hem niet dese weerdicheyt gegenen dē
hy de eenghebozen Sone Godts 32
en ghenamt wordte. Nochtans bijs
die beschrijvinge der Gemeente vast /
te weten / dat hy de Sone Godts ge-
acht is / om dat het Woort voort de rij-
den der Weereldt wt den Vader ghe-
generateert zijnde / heeft voort persoon-
lijcke vereeninghe de menschelijcke
nature aenghenomen. Ad de per-
soonlijcke genaemt / die eenen per-
soon maect wt twee naturen: welke
wijse van spreken gheuonden is om
de raserie Nestorij te verderlegghen:
want hy dichtede dat de soone Godts
alsoo in het vleesch woonde / dat hy
niet oock mensche en was. Seruetus
seydt van ons / dat wy eenē dobbelen
Sone Godts maecten / als wy seg-
ghen dat het eeuwighē Woort eer het
niet den vleesche becleedt was / 32
Godts Sone gheweest / ghelijc of wy
yet anders seiden dan dat hy is in dē
vleesche gheopenbaert gheweest. Wat
om dat hy Godt was eer hy mensche
werdt / daerom en heeft hy niet be-
gonnen een nieuwen Godt te zyne. Daer
en is daerin gheen ongheschiedt /
dat wy segghen dat de Sone Godts
is in den vleesche gheopenbaert / die
nochtans van der ewigher genera-
ringhe aen / heeft althijds de Sone
Godts geweest. Het welke de wo-
den des Enghels tot Mariam te ken-
nen gheuen / daer hy seydt / Dat wt b 35.

Luc. 1. 10

A ij sal

Rom. 8.
c. 15.

sal Heylich ghebozen worden / sal de Sone Godts ghenaeint worden / ge-
lyck of hy wilde segghen / dat de naem
des Soons de welcke onder de Wet
onbekent was / soude ghemeyn ende
alomme bekend worden. Waermede
ook ouereen comt dat Paulus seyd/
te weten / dat wy nu door Christusum
Godts kinderen zijnde / bijelijck en-
de mer betrouwen roepen / Abba / Va-
der. Waren niet oock de Heylighe va-
ders vooz tijden Godts kinderen? Ja
sy hebben op dit recht betrouwende /
Godt als haren Vader aen gheroepē.
Maer dewijle van dien tijdt aen dat
de eenichghebozen Sone Godts is in
de Weerelt verschenē / de hemelsche va-
derlijckheyt beter is bekend ghewor-
den / soo Schijft Paulus dit als een
sonderlic dinc den Rijcke Godts toe.
Nochtans moerten dit vast houdē /
dat Godt noyt noch de Engelen noch
den menschen is een Vader geweest /
anders dan om des eenichghebozen
Soons wille: ende dat boornemelijck
de menschen die door haer eyghen on-
gerechtigheyt vooz Godt hatelijc wa-
ren / zijn door onuerdiende aennemin-
ge kinderē geworden: om dz Christus
is de natuerlijke Sone. Hier teghen
en can Seructus n3 seggē / dat dit ge-
legen is in die aenneminge tot kinde-
ren / die Godt by hē seluen hadde vooz
genomen: want hier en wort niet ge-
sproken van figuren / ghelijc de ver-
soeninge en repninge in het bloet der
bresten getoont is: maer dewijle met-
ter daet gheene kinderen Godts en
hebben mogen zijn / so haer aennemin-
ge n3 in Christo het hooft gefondeert
en ware: soo is forder reden datmen
den hooft beneemt dat den leden ge-
meyn is. Ick come voorder / Dewijle
de Engelen zijn in de Schijfueren
kinderē Godts genoot / der welcker
so groote weerdticheyt niet en was aē
de toecomende verlossinge hanghende /
so is nochtans noodich / dat Christus
na der ordeninghe vooz hen zy op dat
hy hen den Vader versoeke. Ick salt
in cozte wederom verhalē / en dat sel-
ue segghen van den menschelijcken

psa. 82.
a. 6.

geslachte. Dewijle beyde de Engelen
ende de menschen zijn van den ersten
oorspronck aen op dese eodice geschas-
pen / te weten / dat Gode soude een ge-
meyn Vader harer beyder zijn / is dat
het warachtich is dat Paulus seyd /
dat Christus is altijts het hooft ge-
weest / ende de eerstgebozen aller crea-
tuere / om dat hy soude in allen de
ouerhant ende heerschappie hebben: so
dunckt my dat ick wel ende recht be-
sluyte / dat de Sone Godts oock is
vooz de scheppinghe der Weerelt ge-
weest.

Is dat hy eerst is begonnen Godts
Sone te worden van dier tijt aen / in
welcken hy is in het vleesch geopen-
baert: so sal daerwt volgen / dat hy ooc
om der menschelijcker natueren wille
Godts Sone is. Seructus en zijns
gelijcke rasende mēschen / willen dat
Christus die in het vleesch verschenē
is / zy Godts Sone: om dat hy buytē
het vleesch niet en heeft mogen die naē
hebben. Laetse nu my antwoorden / of
hy na beyde de natueren en om beyder
natueren wille Godts Sone is. Sy
clappen wel also: maer Paulus leert
veel anders. Wy bekenne wel dz Chri-
stus in het menschelijc vleesch / Godts
Sone genaēt wort: n3 ghelijc de ghe-
loouige / door aenneminge ende genaē-
de alleenlijc: maer een warachtich en
natuerlijc / en daerō een eenich Sone:
so dat hy niet dit teeken is ontfey-
den van alle andere. Want ons die wy
zijn tot het nieuwe ienē wedergeboē /
heeft Godt gheweerdicht syne kinde-
ren te namen: maer den naem des va-
rchtigen ende eenghebozen Soons /
geeft hy Christo alleenlijc. Maer hoe
is die alleen in so groot een ghetal der
broederen / anders dan om dat hy van
natuere heeft dat wy wt ghiste ont-
fanghen hebben? Ende dese eere be-
strecken wy tot den geheelen persoon
des Widdelaers / dat hy warachtich
lijck ende eyghentlijck zy de Sone
Godts / die oock wt der Maghet ghe-
bozen is / ende hem seluē tot een oer-
hande aen het cruyce gheoffert heeft:
maer nochtans om der godtheydt wille

Ro. 1. a. dat hy is wigesondert tot het Euan-
 1.2.3. gelium Gods het welcke hy te boren
 ke ghebozen is wt den zaden Davids
 na het vleesch/ en is verclaert Gods

2. cor. 13. Sone te zijne in der cracht. Waerom
 b.4. soude hy hem niet ontfanghen/ ende daer bouen hy
 uids sone namen/ ende daer bouen hy
 segghen: dat hy is verclaert ghewest
 Gods Sone te zijne/ ten ware dz hy
 wilde te kennen gheuen/ dat sulcks
 van elders dan van het vleesch comt.
 Want ghelijck hy erghens seyd/ dat
 hy geliden heeft na de swachtheyt des
 vleeschs/ ende is weder opghestaen
 door de cracht des Geestes/ also stelt
 hy nu hier een onderscheydt tusschen
 beyde naturen. Sy moete hoorwaer
 bekennen/ dat hy ghelijck hy van der
 moeder ontfanghen heeft waerom hy
 Davids sone ghenaeamt wordt: alsoo
 oock van den Vader heeft waerom
 hy Gods Sone is/ en dat dit yet an-
 ders ende verscheydens is van die
 menschelijcke nature. De Schrijfture
 gheeft hem twee namen/ ende naemt
 hem in vele plaatsen nu Gods So-
 ne/ nu den sone des menschen. Al den
 tweeden naem en cannen gheuen
 twist in brengen/ dat hy niet en sou-
 de na de ghemeyn wijsse der Hebrei-
 scher tale de sone des mensches ghe-
 naemt zijn/ om dat hy is wt Adams
 gheslachte ende nacomers. Ende ick
 segghe wederom dat hy om der godt-
 heyt ende des eeuwige wesens wille/
 Gods Sone ghenaeamt wordt. Wat
 het betaemt also wel datment van de
 Goddijcke nature verstaet dat hy ghe-
 naemt wort Gods Sone/ als het bā
 de menschelijcke nature verstaet wort/
 dat hy ghenaeamt wordt de Sone des
 mensche. Somma in de voorgenom-
 de plaetse en verstaet Paulus nu an-
 ders dat de ghene die na den vleessche
 is wt den zaden Davids gegenereert/
 oock is in der cracht verclaert Gods
 Sone te zijne/ dan gelijc hy erghens
 leert dat Christus die wt de Joden is
 ghecomen na den vleessche is Godt ge-
 ghesen in der ewichheyt. Ist dat in

beide plaetsen een onderscheyt beyder
 naturen beteecket wort/ nu wat recht
 sullen sy verstaen dat hy de Sone
 Gods is door nature/ die oock na het
 vleesch is des menschen sone?

Hy staen wel seer verderlijck op de 7
 bescherminghe haerder dwalinghe/ te
 weten/ dat Paulus seyt dat Godt sy-
 nen eyghenen Sone niet ghespaert en
 heeft. Item/ dat de Enghel gheboden
 heeft datmen dien seluen die wt der
 Maghet ghebozen wort/ souden den
 Sone des alderhoochste naemē. Maer
 (op dat sy hen seluen op so ydel een
 teghenwoyninghe soo niet en verhoor-
 uerdigē) laetse een weynich met ons
 ouerlegghen hoe crachtichlijc sy argu-
 menteren. Want ist datmen wel be-
 sluyt dat de Sone Gods zijn beghin
 heeft bā de ontfanghtinghe/ om dat de
 gene die ontfanghen is/ Gods Sone
 genaemt wort: so salt oec volgen/ dat
 het Woordt is begonnen te zijne van
 in syne openbaringe in het vleesch/ om
 dat Ioannes seyt/ dat hy vercondicht
 van het Woordt des leuens dat syne
 handen ghehandelt hebben. Desghe-
 lijcks dat hy den Propheete ghelesen
 wort/ Ghy betblehem aerde Juda syt
 cleynē onder de dryssenden Juda: wt
 sal my een Hertoge ghebozen worden
 die mijn volck Israel regert: en zijn
 wtganck is van den beghiane/ van de
 daghen der ewichheyt: hoe sullen sy
 moeten dit wtlegghen/ ist dat sy wil-
 len sulcke wijsse van argumentere vol-
 ghen: Want ick hebbe ghetuycht/ dat
 wy niet Nestorio niet en gheuoelen/
 die eenen dobbelen Christum gedicht
 heeft: want na onse leere heeft Chris-
 tus ons door het recht der broederlic-
 ker herreeninge/ met hem Gods kin-
 ders gemaect: om dz hy in hz vleesch
 dat hy van ons heeft aenghenomen/
 is de eenghebozen Gods Sone. En de
 Augustinus vermaent wijselijc/
 dat het een luttich spiegel is der
 wonderlijcker en sonderlijcker gena-
 de Gods/ dat hy so verre hy mensche
 is/ deseere vercreghen heeft/ die hy
 niet en conde verdienen. Soo is dan
 Christus oock na de vleessche niet dese

Ro. 8. f.
 3. 8.
 Lu. 1. d.
 32.

1. Jo. 1.
 a. 1.
 Mich. 5.
 a. 2.

Rom. 9.
 a. 5.

Al ij. Wt

winneemetheyt van des moeders buyck
aen verciert gheweest / dat hy soude
Godts Sone zijn. Nochtans en
moetmen in de eenheyt des persoons
niet eenighe vermenginghe dichten/
waerdoor het ghene dat der godtheyt
eyghentlijck toecóemt / soude wechge-
nomen worden. Ende dat het eeuw-
ghe woort Godts / ende Christus/
woort op verscheyden wijsen Godts
Sone ghenaemt / na dz de twee natu-
ren in eenen persoon vereenicht zijn/
daer in en is niet meer ongheschie-
telyck dat hy om verscheyden oorz-
sacken ende door verscheyde aenstet-
ten Godts Sone / nō des mensche sone
ghenaemt wort. Die ander tegenwo-
pinghe Seructi / en beswaert ons ooc
niet seerder / te weten / dat Christus
eer hy is in het vleesch verschenen/
nērgheens ghenaemt en wordt Godts
Sone / anders dan onder een oneygē-
lycke wijsē van spreken. Want hoe-
wel hy doe duyfterlijcker beschreuen
wert / nochtans dewijle nō claelij-
ker bewesen is dat hy niet anders en
is eeuwigh God geweest / dan om dat
hy was het Woort van den ewigwen
Vader ghegenerērt: ende dat dese naē
den persoon des Middelaers welcken
hy heeft aengenomen / niet anders toe-
en coemt. In om dat hy Godt is in de
vleesche gheopenbaert: ende dat Godt
de Vader niet en soude bā den begin-
ne aen also ghenaemt geweest hebbē/
hadde niet doe alreede een onderlinge
aēstet / relatie / ende vergelijkinge ge-
weest met den Sone / door den welckē
alle maechschap ende vaderlijckheyt
genaemt wort in den Hemel ende op
der Aerde. Hierwt is ooc licht te ver-
staen / dat de Sone Godts oock onder
de Wet ende Propheten gheweest is /
eer dese naem geme was in de Ge-
meente. Ist datmen alleentlijck van
den naem strijt / Salomon van de on-
ghemeten hoochheyt Gods sprekende/
betuycht dat de naem Godts en yns
Soons onbegrijpelyc is / segghende/
Segt synen naem is dat ghy cont/
120.30. ofte yns Soons naem. Ic weet wel
a4. dat de ghene die kij sachtich zijn / niet

en sullen dese ghetuyghenisse seer
swaer achten. Ick en steune oock niet
seer daer op / anders dan dat sy bewijst
dat die booselijck sporten / die versae-
ken dat Christus Godts Sone is /
anders dan so verre hy is mensche ge-
worden. Vrouwen desen hebben alle de
oudtste Aelsters met eendrachtighen
mōde dit selue so opēbaerlijc betuycht/
dat dier mensche onbeschaemtheit is
alleentlijck spottelijc / maer ooc gruw-
lijc is / die bestē Ireneum ende Ter-
tullianum ons teghen te worpen / de
welcke beyde bekenen dat de Sone
Godts zy onsenlijc geweest / de wel-
ke daer na is genlijck verschenen.

Ende hoe wel Seruetus gruw-
lijcke ongheschickte dwalinghen ghe-
hoopt heeft / de welcke anders moge-
lijc niet en souden aennemen noch goet
achten: nochtans alle die den Sone
Godts niet en bekenen anders dan
in het vleesch / ghy sult sien is dat ghy
hen naerder coemt / dat sy sullen torla-
ten dat hy niet anders Godts Sone
en is / dan om dat hy in der Maghet
buyt ontfanghen is wt den heylighen
Gheest: gelijc de Maricheen doortij-
den ghedicht hebben / dat de ziele des
menschen wt Godt gesproten is / om
dat sy lasen dat Godt heeft in Adam
eenen blas des leuens gheblasen. Wāt 7.
sy houden den naem Soon / soo sijf/
dat sy tuschen de naturen gheen on-
derschept en laten / maer roepen onbe-
scheydelyck dat de mensche Christus
is Godts Sone / om dat hy na de me-
schelijcke nature wt Godt ghebozen
is. Alsoo wordt die eeuwighē gene-
reeringhe der wijsheyt die Salomon
betuycht / wech ghenomen / ende de
godtheyt in den Middelaer en wort
niet aen ghesien / ofte in de plaetse der
menschept wordt een phantastich
lichaem geset. Het ware wel nut dat
de groffte verscrickinghen Serueti-
daer mede hy hem seluen ende sommi-
ghe andere beroouert heeft / wederlijc
worden / op dat de godsalighe leers
door dit exempel vermaent zijnde / hen
seluen in soberheyt ende matichheyt
houden: nochtans achte ick dat het te
ver-

Ephē. 3.
6. 15.

120.30.
a4.

120.8.
21. 22.
Ecl. 24.
b. 14.

bergheefs soude zijn / dewijle ick dit in eenen sonderlijcken boeck ghedaen hadde. De sonna is dit / Dat de Sonne Godts zy van den beginne aen een gedaente geweest / ende dat hy alreede een mensche verordent was / die het wesentijcke beeldt Godts soude zijn. Ende hy en bekent geen ander Woort Godts / dan in de wtwendigen schijn. Hy seyt dat dit zy de genereringe geweest / te weten / dat de wille om den Sonne te genereren / is van den beginne aen in Godt ghegenerceert geweest / de welke oock met der daet gheschiedt is / als Christus is mensche gheworden. Hier entusche vermengt hy den Gheest met den Woorde / segghende / dat Godt het onsenlijck Woordt ende den Gheest verordent ende bedeelt heeft in vleesch en ziele. Sonna / de scheppinghe ende makinghe Christi / is na zijn ghewoelen in de stede der genereringe: maer die eerst na het aenken een dupper enden schaduwelijc Sonne was / die is (seydt hy) ten eynde ghegenerceert door het Woort / welken woort de hy de werckinghe des jaedts toeschrijft. Hier wt sal volghen / dat oock de swijnen ende honden Godts kinderen zijn / dewijle sy wt den oorspronckelicken zaden des woorts Godts gheschapen zijn. Ende hoe wel hy Christusum wt dize ongheschapen elementen smeedt / op dat hy zy wt het wesen Godts gegenerceert / nochtans dicht hy hem alsoe de eerstgebozen onder de creatueren / dat oock de steenen na hem graedt de selue wesentijcke Godtheit hebben. Ende op dat hy niet en schijne Christus van zijn godtheit te berooven / soo seyd hy dat het vleesch Christus is van der seluer substantie met GOD / ende dat het Woordt is mensche gheworden door de veranderinghe des vleeschs in Godt. Alsoe dewijle hy niet en can begripen dat Christus GOD is Sonne zy / ten zy dat zijn vleesch zy wt het wesen Godts ghecomen / ende in godheyt verandert / so hengt hy den ewighen persoon des Soons te niete / ende benecint ons den sone

Dauids / die tot eenen verloffer be-loest was. Hy wederhaelt wel dickmael dat de Sonne is van Godt gegenerceert geweest / door wetenschap en predestinacie: maer dat hy ten eynde is mensche ghemaect wt die materie die in den beginne by Godt scheen in dize elementen / de welke daer na verschenen in het eerste licht der werelt / in de welke ende calumnie des byers. Woort hoe schandelijck hy dickmael teghen hem seluen strijt dat ware beel te lanck te verhalen. Wt dit coyt begriep sullen de rechtinnighe Aelsters verslaen / dat de hope der salicheit door de listighe ende subtyle ommewegen diens onreynen honts / gant schelijck was wt ghebluscht. Want waer het dat het vleesch in Christo de Godtheit selue ware / soo en soude het niet langher synen tempel zijn. Dock en connen wy gheen Verloffer hebben / anders dan die wt Abraham ende Dauids zaet ghegenerceert / ende warachtelijc na den vleesche is mensche gheworden. Ende hy steunt verkerdelijck op de woorden Joannis / te weten / dat het Woordt is vleesch gheworden. Want ghelijc die woorden de dwalinge Nestern wederstaen / alsoen helpē sy ooc dit goddeloos gedicht sel nē het welke Eutiches heeft gevonden. Want het voornemen des Evangelisten / en was anders nē / dan dat hy wilde de waerhy des persoons Christi bewijzen in twee naturen.

Dat xv. Capittel.

Datmen om te weten waer toe Christus gevonden is ende wat hy ons aēgebracht heeft, moet voornemelijc dize dinghen in hem aenmercken, te weten, het Prophetische ampt, het Conincijcke, ende het Priesterdom.

Augustinus seyt wel dat de Aelsters / hoewel zy de naem Christi / rid. ad in den mont hebben / nochtan Aaurē. hem niet voor een ghemeyn sonde- cap. 5. ment met de godtsaighe en hebben /

W. iij. maer

Gen. 1. A

3.

* Exod.

13. d. 2. 1.

Joan. 1.

6. 14.

maer dat dit de Ghemeynte erghen blijft. Want ist datmen heersichigh die dingen aenmerct / die Christus toecomen / so wordt Christus alleenlijck met den naem by hen geuonden / maer niet der daet en is hy by hen niet. Also de Papisten te desen tijde / hoe wel sy met den mondt den Sone Godts / den Verlosser der weerdelt noemen / nochtans dewijle het hen genoeg is dat sy den naem hebben / ende berooue hem van zijn cracht ende eerlijckheyt / so wort dat woort Pauli te rechte bā hen geseyt / te weten / dat sy het Hoofst niet en houden. Daerom op dz het ge- looue een baste ende seker materie der salicheyt in Christus vinde / ende alsoo in hem russe / so moetmen desen gront legghen / te weten / dat het ampt dat hem van den Vader beuolen was / in dyse deelen ghelegghen is. Want hy is tot eenen Propheete en Coninck / ende Priester gegeuen : hoe wel dese na- men te wete / ware weynich hoordeel / ten ware datmen oock het eynde ende gebuyt daeruan wisse. Want dese na- men worden oock in het Pauddom ge- naemt / maer sonder beweghinge ofte groote brucht / als daerom nē en weet wat een peghelijck naem vermaet. Wy hebben bouen geseyt / hoe wel Godt zijn volck oyt en heeft verlaten son- der leere die nut ende genoegsaem tot salicheyt ware / maer heeft sonder op- houden den eenen Propheete na den anderen ghesonden : dat nochtans de herten der godtsaligen althijts dit ge- looue gehad hebben / datmen dit eerst in de toecomsse Wisse moeste dat volcomen licht des verstaets hopen : so dat ooc dese meyninghe was onder de Samaritanen ghecomen / (de welcke nochtans de warachtighe religie noyt gheweten en hebben) want dit is o- penbaer wt die woorden der vrouwe / de welcke seyd / Als Messias sal ge- comen zijn / dan sal hy ons alle dinck leeren. Ende dit en meynen de Jo- den niet sonder oorsake / maer ghelijck sy door sekere getuyghenissen Godts gheleert waren / alsoo gheloofden zijt. Die woorden Esaiē zijn claar

daer hy seyd / Siet ick hebbe hem ge- set den volcken tot eenen ghewyde / ick hebbe hem den volcken tot eenen leydsman ende de meester ghegeuen : te weten / ghelijck hy nu erghens hem heeft den Enghele ofte wtleggher der grooten raedts ghenaeint. Hierom daer de Apostel wil de volmaecktheit der Euangelischer leere prisen / seyd eerst / dat Godt boozighden heeft me- nichmans onder menigerley figuren tot de Waders gesproken door Propheeten / ende daerna seyd hy / dat Godt heeft ten laetsten tot ons ghesproken door synen lieuen Sone. Ende de- wijle het gemeyn ampt der Propheete was / de Ghemeynte in hope te hou- den / ende oock te verstercken tot de coefte des Middelaers / daerom lesen wy dat de geloouige in haer verster- inge geclaecht hebbe / dat sy van dz ge- woonlijcke goet berooft waren : gelijc als sy seggen / Wy en sien onse tecke- nen niet : daer en is geen Propheete on- der ons : daer en is geen kenner meer. Maer dewijle Christus nu niet verre en was / soo is Danieli tijt beropen om het ghesichte ende de propheete te versegghen / met alleenlijck om dat de Propheete daeruan daer ghesproken wordt / soude haer seker autoziteyt hebben : maer om dat de ghelooighe soudē goedts moedts voor eenen tijt sonder Propheeten sijn / om dat de volheydt ende het slot aller openba- ringhen na by was.

Woort / moet men aenmercke / dz de naē Christi / desen dyse ampte toecort. Want wy weten dz onder de Wet also wel te Propheeten / als de Priesters ende Coningen gesalt waren. Want wt den beloesden Middelaer de eer- lijcke ende ghewoonlijcke naem Mes- sias / gegheuen was. Ende hoewel ick bekenne dat hy sonderlinghe om des Coninck frijcks wille was Messias genemt (ghelijc ick oock erghens be- wesen hebbe) soo heeft nochtans de prophetische en Priesterlijke salu- ghe ooc haer plaetse / ende en moet van ons niet vergheren worden. De Pro- phetische saluinghe wordt vorducke- lijck

Colos. 2.
2, 19,

Esa. 9. 6.

Heb. 1. 1.

Psalm. 74.
b. 9.Dani. 9.
f. 24.Jo. 4. d.
25.

ijck gemeldet by Esai in dese woord-
den / De Geest des Heeren is op my /
daerom heeft de Heere mij gesalf / om
diken / de gebroekene bā herte genesen /
den geuangen verlossinge / ende een
sonderlinghe iacer des welbehaghens
vercondinghen / &c. Wy sien hier dat
hy is niet den Gheest gesalf geweest /
om dat hy sonde zijn een ghetuyge en
bercondigt der genade des Vaders :
ende dat niet nae gewoonlijcke wijse /
want hy wort van de andere leeraers
die dit selue ampt hadden / onderschey-
den. En hier moet men wederom aen-
mercken / dat hy de saluinghe niet en
heeft alleenlijck door hem seluen / ont-
fanghen / om het leeramp te bedienen :
maer door zijn gantsche lichaem / op
dat de cracht des Gheestes niet de ghe-
duerighe predikinghe des Euangelij
ouer een come. Hier en tusschen blijft
dit vast / dat door dese volmaeckthz de
leere die hy ghebracht heeft / alle Pro-
pheten gheepndicht zijn : soo dat die
zijn autoriteit vercozen / die niet den
Euangelio niet te bieden zijnde / ver-
breemts daer toe setten. Want de ste-
me die haer gheluyt heeft tot den he-
mel ghegheuen / heeft hem doen alle
andere niet een sonderlijck priuilegie
verheuen / seggende / Dese is mijn lie-
ue Sone / Hoort hem. Daer nae is de-
se saluinghe van den hoofde op de leden
ghesurt / ghelijck van den Prophete
Joel voorsayt was. * Wy sonen sul-
len propheten / ende uwe dochters
sullen ghesichten sien / &c. * Ende dat
Paulus seyt dat Christus ons is ge-
geuen tot wijsheyt : ende op een ander
plaetse / * Dat alle de schatten der
wijsheyt ende des verstandts in hem
berborgh zijn / dat is weynich anders
te versien / te weten / dat buyten hem
niet en is nut te weten / ende dat die de
gantsche onghemeten grootheydt der
hemelscher goeden veruult hebben / die
door het ghelouue versien hoedanich
hy is. Daerom schrijft hy ergens / Ic
en hebbe niet geacht yet te weten / an-
ders dan Iesum Christum ende dien
seluen ghetuyst. Het welcke seer wa-

rechtich is / want het en is niet gheoor-
loft boorder te gaen dan de cenou-
dicheyt des Euangelij streckt. Ende
hier toe dient de Propheetische weer-
dicheyt in Christo / op dat wy weten
dat alle volmaecte wijsheyt is in die
somma besloten die hy gheleert heeft.

So come ick tot het Conincrycke /
waer van ic te vergeefs soude spreke /
waren de Lesers niet eerst vermaent
dat het een gheestelijcke natuere heeft :
want daer wt wort verstaen waer toe
het dient / ende wat voordeel het ons
doet / ende alle zijn cracht en eeuwichz.

Ende die eeuwichheit die de Engel by
Danielem den persone Christi toe-
schrijft / die selue woort te rechte door
den Engel by Lucan der salicheyt
des volcx toe gheuoecht. Maer dese

eeuwichheit is ooc tweerley te ver-
staen. Want de ene comt den gantsche
lichame der Gemeente toe / de andere
comt eenen yegelijcken lidmate ey-
gentlijck toe. Aan de eerste moeten
dat verstaen dat in den Psalm geseyt
wort / Ick hebbe eenmael Daudid ge-
sworen by mijn heylicheyt / ick en sal
niet liegen / zijn zaet sal inder eeuwic-
heit bliuen / zijnen thoon sal zijn ge-
lijc de Sonne door min aefschijn / ge-
lijc de Māne sal hy beuetsiche wor-
den eeuwichlijck / ende een ghetrouwe
ghetuyghe in den Hemel. Want het is
sonder twijfel dat Godt daer beloeft /
dat hy door de handt zijns Soons sal
ee eeuwich regeerder ende beschermer
zijnder gemeente zijn. Want de waer-
heit deser Propheetie en sal nergens
anders dan in Christo gevonden wor-
den : want terstont na den doot Salo-
monis / is de weerdichz des Coninc-
rijcxten meesten deele veruallen / ende
is niet schande des gheslaches Da-
uids / eenen anderen ghemeynen man-
ne ghegheuen : daer nae is sy lantx soo
meer vermindert tot dat zy ten eynde
is niet dootighen ende schandelijcken
verderue vergaen. Dese seluen sin
hebben die woorde daer mede Esaias
wtroeft / seggende / Wie sal zijn ge-
slachte vertellen : Want hy betuycht
alsoo dat Christus sal nae zijn doot

U v blij-

Dan. 2.
2. 44.

Luc. 1. D.
33.

Psalm. 89
2. 16. 37.
38.

1. Reg.
12. 6. 29.

Esai. 53
b. 8.

blijuen leuende / dat oock zyne leden
niet hem bereuenicht worden. Daerom
soo wanneer wy hoozen dat Christus
wozt eeuwige macht toegheschreuen/
soo sullen wy ghedachtich zijn / dat de
eewicheyt der ghemeinte daer mede
beueficht wozt / op dat zy onder de
beraerlijcke verdrukkingen daer mede
zy altyt ghequeit wozt / ende onder
die sware ende grouwelijcke berouin-
gen die niet ouer veel ellendichz drep-
ghen / ghesont ende ongeschent bliue.
Alsoo als Dauid de stouticheydt der
byanden bespot die het toe Godts / en
zijs Christus willen afbreken / en seyt
dat de Coninghen en Prinzen te ber-
gees opzoer makē / om dat de gene die
in de hemelen woont / sterck ghenoech
is om haer ghewelt te verhinderen: en
alsoo de godt salighe van de eeuwighe
bescherminghe der Gemeinte berse-
kert / soo gheeft hy moet tot goede ho-
pe soo wanneer zy verduert wozt. Al-
soo als hy ergens seyt in den persoon
Godts / Sit te mynder rechter hant /
tot dat ick uwe byanden sette tot een
voetbank uwer voeten: soo vermaent
hy dat hoewel vele machtige byanden
eendrachtich staen om de Gemeinte
te bestormen / dat zy nochtans gheen
macht en hebben om ouerhant te heb-
ben teghen dat onueranderlijc vooz-
nemen Godts / waer door hy zijnen
Sone heeft tot eenen ewigē Coninc
ghefelt. Hier wt volcht dat het niet
moghelijck en is / dat de duyvel niet de
gantsche werelt soude connē te eeni-
gē tēde de Gemeinte Christus te niete
makē / de welcke in de eeuwigē thoon
Christi ghesondeert is. Ad soo veel
een pegelijck sonderlijck gebuys aen-
gaet / dese selue eewicheydt moet ons
opheffen tot de hope der saligher ont-
fermelijckheyt / want al wat aerdisch
ende bander werelt / dat is tijtlic /
ia oock verganckelijc ghelijc wy sē.
Daerom betuycht Christus / dat zijn
rijck nē en is van der werelt op dz hy
onse hope na de hemel opheft. Som-
ma / soo wanneer een pegelijck van ons
hoort / dat het rijcke Christus geestelijc
is / so sal hy door dese stemme berweert

zijnde tot de hope van een beter leuen
comen: en als wy hoozen dat het door
de handt Christi beschermt wozt / soo
laet ons de volle vrucht zijnder genē-
de in de toecomen werelt verwachten.
Dat wy geseyt hebbe / dat de cracht
ende nutticheyt des rijcs Christus niet
anders en can van ons verslaen woze-
den / dan als wy bekennē dat het gees-
telijck is / dat is openbaer ghenoech /
hier wt / dat onse conditie hier bitter
ende ellendich is / dewijle wy de gants-
schen loop onses leuens moeten sijn-
den onder het cruyt. Daerom wat
soudet ons helpen dat wy onder des
hemelschen Conincs rijcke versamelt
waren / ten ware dat wy de vrucht
daer van hadden buyten den stant des
ses aertschen leuens: Daerom moeten
wy weten dat alle gheluckicheydt die
ons in Christus belofte wozt / niet en
is in het wtwendich goet gheleghen /
als dat wy een vrolijck ende gherust
leuen leyden / in rijckdom bloeyen /
sonder wreese van eenighe schade zijn /
en in wellusten die het vleesch pleecht
te begheeren / oueruloeyen: maer dat
zy eyghentlijck is van dat hemelsche
leuen. Ende ghelijck in de werelt de
gheluckighe ende gheweynschte stant
des leuens / is een deels in de ouer-
uloedicheydt alles goeds ende vrede
des huyshelins / ende een deels in
machtighe hulpe ghelegen / waer door
hy van wtwendich ghewelt beurgt
wozt: alsoo maect Christus de zyne
rijcke in alle dinghen die tot de eeuwi-
ghe salicheydt der ziele noodich zijn /
ende wapentse met cracht waer door
zy moghen onuerwinnelijck staen te-
ghen alkerley oploep der geestelicken
byanden. Waer wt wy versien dat
hy meer om onsent wille dan om zij-
nent wille regneert / ende dat inwen-
dichlijck ende wtwendichlijck: te we-
tē / op dat wy met de gantsche gees-
te (van de welcke wy wt der natuere
ijdel zijn) beruult zijnde moghen we-
die eerste dinghen ende voorurichten
ghetoeuen dat wy warachtelijc met
Godt bereuenicht zijn tot volmaecte
gheluckicheyt. Wouen dien op dat wy

Psalm. 2.
D. 34.

Psalm.
110. R. 1.
Beh. 1. c.
17.
Act. 2. v.
34.

Joā. 18.
1. 36.

Luc. 17.
211.Rom. 14
6. 17.

op de cracht des seluen Geests betrouwen
wende/niet en twijfelen dat wy sulke
teghe den duyvel/ende de weerelt/en-
de al wat hinderlijck is/ althits ouer-
winners wesen. Nietoc dient die ant-
werdige Christi tot de Phariseen/ dat
het rijcke Gods niet en comt niet den
werdigen schijn/ want het binnen
ons is. Want het is der waerheyt ge-
lijck/ dewijle Christus beleden hadde
hem seluen dien Coninck te zijne/on-
der den welcken zy moesten de opper-
ste segeninghe hopen/ dat de Joden he-
de spot ghebeden hebben/ dat hy sou-
de zyne reekenen toonen. Maer op dy
zy niet dwafelijc en bliuen op het wt-
wendighe kende (dewijle zy meer dan
toe ghebede Christus hen dat zy in
hare consciencien gaen/ want het rij-
cke Gods is rechtuerdicheydt/ brede
ende buechede in den heyligen Geest.
Hier mede worden wy in het cozte ge-
leert/ wat wy door het rijcke Christi
gheerlijghen. Want dewijle het niet
aerdich noch bleeschelijck/ noch der
verdoentheeydt onderworpen/ maer
geestelijc is / so worden wy daer door
op geheue tot in het ewighe leuen: op
dat wy dit leuen onder ellendicheydt/
hongher/ coude/ verachticheydt/ schande/
ende andere swaricheden/ lichtfacelijc
doorzenghen: allecnlijck hier mede
te brede zijnde/ dat onse Coninck ons
nemmermeer en sal verlaten/ maer sal
ons in onsen noot te hulpe comen/ tot
dat wy sulken onsen strijdt gepndicht
hebben/ ende tot de triumphe gheroee-
pen worden. Want die wijse van reg-
neren is sulc/ dat hy al wat hy van de
Vader ontfanghen heeft / ons mede
deylt ende gemeyn maect. Jhd dewij-
le hy ons met zijn macht wapent ende
boozet/ met eere ende hoocheyt ver-
ciert ende met schatten verrijckt/ hier
tot wort ons oueruloedige oorsaecke
om te roemen/ende oec betrouwen ge-
geuen/ op dat wy onuerrecht strij-
den met den duyvel/ de sonde ende de
doot: somma op dat wy met zijn recht-
uerdicheydt belect zijnde/ alle schande
der weerelt sterckelijc ouervinnen:

ende ghelijck hy ons mildelijck met
zyne gauen veruult/ dat wy also we-
dero tot zijnder eere brychten draghen.

Daerom wordt zijn Conincklijcke
saluinghe ons niet booggestelt dat zy
wt olie ofte specerie salue geniaect zy/
maer hy wort ghenaeemt de ghesalve
Godts/ om dat de Gheest der wijsheyt/ Esa. 11.
des verstants/ ende des raedts / ende a. 2.
der sterckheyt/ ende der blyscap Gods
op hem gherust heeft. Dit is de Vlie-
der blyschap daer mede hy (ghelijck Psal. 45
den Jhd salm betuycht) is gesalt ghe- b. 8.
weest bouen zyne mede ghenooten. heb. 1. c. 9
Want ware in hem niet sulche wine-
mentheyt/ soo soude wy alle arm en-
de hongherich zijn. Want (ghelijck
gheseydt is) hy en is niet door hem
seluen rijcke geworpe: maer om dat hy
zijn oueruloedicheydt soude ouer de han-
gherighe ende doze wt storten. Want
ghelijck daer gheseydt wordt / dat de
Vader niet en heeft zijnen Sone den Joan. 3.
Gheest met maten ghegheuen: alsoo d. 34.
wordt oock de oorsaecke niet verswe-
ghen / te weten/ om dat wy alle sou-
den van zijn volheyt ontfanghen/ en-
de ghenade door genade. Wt dese son-
teyne vloeyt de mildicheydt die Jhd
lus meldet/ waer door de ghenade me-
nichmans den ghelouigen wordt wt-
ghedeylet/ nae de mate der gaeue Chris-
ti. Hier mede wordt oueruloedicheyck
ghenoech beueflicht/ dat ick gheseydt
hebbe/ te weten/ dat het rijcke Christi
is in den Gheest / ende niet in aert-
sche wellusten ofte pomperien ghele-
ghen: ende dat wy daerom moeten de
weerelt versaecken ende laten/ op dat
wy in dat rijcke deelachtich zijn. Aan
dese heylighe saluinghe is een ken-
lijck teeken ghecoont in den Doop
Christi / doe de Gheest op hem ruste-
de in de gedaente ender duyue. En-
de dat de Geest ende zyne gauen door
dat woort saluinghe/ beduyt wor-
den/ en moet noch niet noch wonder
selijnen: want wy en worden nre-
ghens door anders ghesferckt: booz-
neinelijc soo beel het hemelsche leuen
aengaeft/ en is niet eē byppel crachts
in ons / anders dan die de heylighe
Gheest

Joan. 3.
d. 34.Joan. 1.
b. 16.Ephes. 4
b. 7.Joan. 1.
c. 32.
Luc. 3. c.
22.

Gheest in ons druypt / de welcke zijn
zaet in Christo vercozen heeft / om dz
wt hem de hemelsche rijkdomen sou-
den tot ons vloeyen / vā de welcke wy
soo arm zijn. Ende dewijle de gheloo-
uighe onuerwinnelijc staen door de
stercheit haers Coninck / ende dat zy-
ne geestelijche rijkdomen in hen ouer-
vloeyen / soo en worden zy niet te on-
rechte Christenen ghenaemt. Woort
teghen dese eeuwichz des rijck Christi
daer van wy ghesproken hebben / en
zijn de woorden Pauli niet daer hy
seyt / Wan sal hy Gode ende den Va-
der het rijcke ouer gheuen. Item / De
Sone selue sal onderworpen worden
op dat Godt zy al in alle. Want hy en
wil daer niet anders segghen / dan dat
in die volmaecte eerlijcheit niet en sal
sulcke bedieninge des rijck wesen / ge-
lijck als nu is. Want de Vader heeft
alle macht den Sone gegeven om dat
hy ons soude door zijns Soons hant
regeeren / stercken ende onderhouden /
onder zijn bescherminge ons bewaren
en te hulpe comen. Alsoo soo lange als
wy van Godt woonen / is Christus
de Middelaer / de welcke ons laugs
soo meer tot de volmaecte vereenige-
met Godt brenghe. En doorwaer dat
hy sit ter rechter handt des Vaders /
dat is soo heel als of hy des Vaders
legaet ende gode ghenaemt ware / die
alle de macht des rijck hadde. Want
Godt wil door zijnen persoon de Ge-
meynte regeren ende beschermen: ghe-
lijck oock Paulus dat wtlegt tot de
Ephe. cap. 1. dat hy is ter rechter hant
des Vaders gheset / op dat hy zy het
hoofd der Gemeynthe / de welcke is
zijn lichaem. Hy en meynt oock niet
anders met het ghene dat hy erghens
leert / dat Christus is eenen naem ghe-
gheuen die bouen alle namen is: op dat
in den naem Jesu alle knye ghebogen
woorde / ende dat alle tonge belijde dat
hy zy ter eeren Godts des Vaders.
Want met die woorden prijs hy ons
de opdeninge in het rijcke Christi / die
onser tegenwoordiger swacheyt noo-
dich is. Also beslyt Paulus wel / dat
Godt dan sal door hem selue het eeni-

ghe hoofd der Gemeynthe zijn / om
dz het ampt Christi in de bescherming-
ghe der Gemeynthe / sal dan volbrachte
zijn. Om dese selue oorsaecke wordet
Christus in de Schriftuere alomne
heere ghenaemt / om dat de Vader
Christum heeft ouer ons gheset / om
door hem zijn heerschappie te gebruy-
ken ende bewijzen. Want hoewel in de
wereldt vele heerschappien zijn / soo
hebben wy nochtans eenen Godt den
Vader / wt den welcken alle dinc is /
ende wy in hem: en een heere Chris-
tus / door den welcken alle dinc is /
ende wy door hem / ghelijck Paulus
seyt. Hier wt wort te rechte verstaen
dat hy die selue Godt is / die door den
mondt Esai gheseyt heeft / dat hy is
de Coninck ende Wegener der Ghe-
meynte. Want hoewel hy alomne seyt
dz alle de macht die hy heeft / een
daet ende gaeue des Vaders is: soo en
geeft hy nochtans niet anders te ken-
nen / dan dat hy hy van Godts wege
regneert: Want daerom heeft hy den
persoon des Middelaers aenghenom-
men / om dat hy wt de schoot des Va-
ders ende wt die onbegrijpelijche eer-
lijckz dalende / soude naerder tot ons
comen. Daerom ist te meer recht dat
wy ons alle eendrachtichlyck tot ghe-
hoorfaemheyt bereyden / ende niet alle
blijmoedicheyt onsen dienst nae zijnen
wille boeghen. Want ghelijck hy den
godtsaligen die hem seluen gewillich-
lijck met gehoorfaemheyt hem onder-
werpen / een Coninck ende Herder is:
mede hy alle hardneckighe breekt en-
de murelt ghelijck aerden vaten. Wy
hoozen oock dat hy sal een richter der
heydenen zijn / om de aerde met doobe
lichamen te bedecken / ende alle hoochz
lichamen te defen te worpen.
Hier van worden te defen tijde son-
miche exempelen ghesien: maer het
bolle bewijs sal ghesien worden in het
waterste oordeel / het welcke oock mach
door zijn laetste werck geacht worden.
Ib van het Priestterdom moetmen
int cozt te dit wetten / namelijck / dat het
eynde

1. Corin.
15. c. 24.
d. 28.

Mat. 11
d. 27. en
28. d. 18.
Luc. 10.
d. 22.
Joan. 3.
d. 35. en
17. a. 2.

Ephe. 1.
d. 20.

Phil. 2.
d. 9.

Esai. 33
d. 22.

Psalm. 24
v. 9.

Psalm. 119
b. 6.

eynde ende gebuyck daer van is / dat hy 3p een supuer ende onbesmet Hiddelaeler / die ons G O D E verfoene door zijn heylicheyt. Daer dewijle de toegancx wort door de rechtruecdighe beruloeckinge verhindert ende ghesloten / ende Godt na zijn richterampt toornich op ons is / so moech daer offerhande ende verfoeninghe gheschieren mede de Priester mochte de toozen Gods stillen / ende ons zijn gontus vercrighen. Daerom heeft Christus moeten met offerhande voorzooch onder de Wet en was het den Priester niet gheoorloft sonder bloet in het heylighe te gaen: om dat de geuouige sonden weten dat hoewel daer een Priester was om te middelen ende verbidden / Godt nochtans niet en conde versoent worden / anders dan als de sonden wtgewischt waren. Alā deser sake handelt de Apostel veel in den sendtbrief tot de Hebrēen / by na bā den seunden Capittel tot het eynde des rhienden / maer de somma is dit / Dat de ere des Priesterdoms / Christus to alleenlijck toecorn / om dat hy door de offerhande zijns doots onse schult heeft wtghewischt / ende door de sonde gheuoel gedaen. Ende wat grooter een saecke dit is / worden wy vermaent wt dien grooten eedt die sonder berou ghesworen is / Ghy zijt Priester welchsefedeck. Want hy wilde sonder twijfel dat Hoofst beuustighen in het welcke onse salicheydt voornemelijck is / noch door ons noch onse ghebeden / en is gheen toegancx open tot Godt / tē 3p dat de Priester onse smeten reynighe / ende ons heylighe / ende de ghenade Gottes vercrighen van de welcke wy door de onreynicheyt onser sonde verhindert worden. Alsoo sien wy dat het begin moet bā de doot Christi begonnen worden / op dat de cracht ende nutticheyde zijns priesterdoms tot ons come. Hier wt volcht dat hy en eeuwich verbidder is / door des welckes voorspake wy ghenade

vercrighen. Hier wt comt wederom niet alleenlijck een betrouwen om te bidden / maer oock ghecrusticheyde den godtsalighen conscientien / dewijle 3p onbeureest op de vaderlijcke goeder tierenheyt steunen / ende sekerlijck geuouen / dat hem al behaecht wat door den Hiddelaeler gheheylt is. Daer dewijle Godt onder de Wet gheboden heeft / datmen hem soude beesten offeren / soo heeft in Christo een ander ende verscheyden saecke gheweest / te weten dat hy soude selue de offerhande ende de Priester zijn: om dat gheen ander bequaem voldoeninghe door de sonde en conde gheuonden worden / noch daer en was niemant soo groote ere weerdich / dat hy soude Gode zijnen eerstgebozen Sone offeren. Ende Christus draecht den persoon des Priesters niet alleenlijck om door de eeuwighe Wet der versocninge den Vader ons gonsich ende genadich te maken / maer oock op dat hy ons tot deelgenooten sulcker grooter ere aeneme. Want wy in ons selue onreyn / zijn nochtans in hem Priesters / ende offeren ons seluen en al wat onse is / Godt / ende gaen brijelijck in dat hemelsche heylichdom / op dat de offerhande des ghebeds ende des lofs die van ons comen / aengenaem ende welriecken zijn / door het aenschijn Godts. Ende dus verre strecke hen de woorden Christi / daer hy seyt / Ic heylighe my seluen om harent wille. Want wy met zijn heylicheyt ouergoten zijnde / soo verre hy ons heeft den Vader toegheeyghent / behaghen Gode ghelijck of wy supuer ende reyn / tae heylighen waren: hoewel wy anders door hem stincken. Hierto dient de saluinge des heylichdoms / waar van in Daniele ghemeldet wordt. Want men moet die vergelijckinge aenmercken tusschen dese saluinghe / ende die ander figurliche die doen ghebruyt wert: ghelijc of de Enghel wilde segghen / dat de schaduwen souden verdienē worden / ende het Priesterdom in den persoon Christi claer zijn. Daer is dic menschen ghedichtsel te grouwelijcker / die niet

Heb. 7. d. 24.

Heb. 10. b. 10. c. 12. 14.

Apoc. 1. b. 6. 1. Pet. 2. a. 5. Rom. 12. a. 1.

Joan. 17. c. 15.

Dan. 9. f. 24.

1. Joan. 2. a. 1. 1. Tim. 2. b. 5.

met den Priesterdome Christi niet te vreden zijnde / bestaen hen seluen te veruoorzderen om Christum te slachte ende offeren : het welcke daghe-lijck gheschiedt in het Pausdom / daer de Misse gheacht wort door de op offeringhe Christi.

Het. xvi. Capittel.

Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft om ons de salicheyt te verkrijgē: waer ooc van zijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimbinghe ten Hemel ghehandelt wordt.

DA WY dus langhe van Christo gesproken hebben / dat dient al tot dit eynde / dat wy in ons seluen berouent / doot ende verlozen zijnde / in hem rechtuerdicheyt / verlossinge / leuen ende salicheyt soecken : ghelijck wy gheleert worden door die schoon sententie Petri / daer hy seyt / dat daer anders geen naem en is onder den hemel den menschen ghegheuen / waer in men moet salich worde. Ende hem en was niet sonder oorsaecke noch doot auonturisch geual / noch door menschē godduncken de naem Iesus ghegheuen / maer is wt den Hemel door den Engel en berondiger des oppersten raets aenghebracht : ende de oorsaecke daer hy gheseyt / te weten / om dat hy gesonden was om het volck van sonden te verlossen. In welcke woorden wy moeten aenmercken dat wy oock ergens geroert hebbē / te weten / dz het ampt des Verlossers hē heuolen was om dat hy ons soude een salichmaker zijn. Hier en tusschen soude nochtans de verlossinge crucijdelijc onvolmaectt zijn / ten ware dat hy ons niet gheduerighen boortganc tot het vierste eynde der salicheydt bracht. Daerom so haest als wy een weynich van hem afwijcken / soo vergaet de salicheydt langst soo meer / de welcke gheheel in hem is / soo dat alle de gene die in hem niet gerust en zijn / hen seluen willens van alle ghenade beroouen. Ende die

bermaninghe Bernardi is weerdich verhaelt te worden / te weten / Wat de naem Iesu niet alleenlyck licht / maer oock spijse is : dat hy oock olie is / son- der welcke alle spijse der ziele dorre is : dat hy sout is / sonder welcke spij- synginghe alle dinck dat boorgheest wort / sonder sinake is. Eyndelijck dat hy is heuolich in den mont / soet gelijp in de oore / in het herte verheuginghe / ende dat al wat ghehandelt wort / onwijshēy is / ten zy dat daer dese naem zijn gheluyde- geest. Maer hier moet wy nerslijck- lijck ouerlegghen / hoe hy ons de salic- heyt bereghen heeft / op dat wy niet alleenlyck vast en ghelooen dat hy de Autoor daer van is / maer dat wy ooc die dinghen die tot gheschiedighe ver- sterckinghe onses gheloofs ghenoech- saem zijn / aennemende / alle dinck be- waerts mach afstreken. Want dewijle niemant en cā in hē seluē gaen / en ernst ouerleggē hoedanich hy zy / son- der te geuoelen dat **G. W. E.** op hem toornich is / ende door dat geuoelen noot te hebben om met behaetheyt een wijse ende middel te soecken om Godt te paeyen / om dat hy betalinge eyscht : soo is daer groote versekertheyt noot- dich. Want soo lange de sondaers niet verlost en zijn van der schult / soo is de toornichēy Godts ende veruoor- kinge altdits ouer hen : want dewijle hy een rechtuerdich Richter is / so en laet hy de ouertredinghe zijnder wet niet onghesraft / maer is tot de wjake ghewapent.

Maer eer ick boorder boortgac / soo moeten wy cortelijck sien hoe dit ouer een comt / dat Godt die ons door zijn barmherticheyt boortcomt / zy onse byandt gheuewt tot dat hy ons door Christum wederom berouent is. Wāt hoe soude hy ons in zijner euenichē- bozen Sone eenen sonderlijcken pant zijnder liefde gegheuen hebben / hadde hy ons niet te bozen niet onuerdende conste onnuehelt : Waerō dewijle dit schijn wat qualijc ouer een te comen / De so sal de desen knoop ontdoen. **G. H.**

Act. 4. b.
12.

Mat. 1.
D. 21.
Luc. 1. c.
31.

Rom. 5. Gheest spreekt in de Schriftuere by
b. 10. nae op dese wyse/te weten/dat Godt
den menschen een byant was/ tot dat
Gal. 3. b 3p dooz den doot Christus zyn wedert-
10. 13. uloert waren tot dat haer ongerech-
Col. 1. c. ticheyt is dooz zyn offerhade verfoet:
21. 22. dat 3p van Godt ghescheyden waren/
tot dat 3p dooz zyn lichaem zyn tot ver-
eeninghe aenghenomen. Dusdanighe
wesen van spreken zyn nae ons ver-
stant gheuoecht/ om dat wy souden te
beter verstaen hoe ellendich ende deer-
lijck onse condicte byten Christum
is. Wāt waert dat n3 met clare woort-
den gheseyt en worde dat de toozen en
waercke Godts ende de eeuwige doot
ouer ons was / soo en souden wy soo
wel niet weten hoe ellendich wy zyn
sonder de barmherticheyt Godts/en
wy en souden de welbat der verlossin-
soo seer niet achten. Exempel/ Waert
dat tot yemant gheseyt worde/ hadde
Godt v doe ghy eē sonder waert/ge-
haet en verworpen/ ghelijck ghy ver-
derderf ouer v gewest. Waer dewij-
le hy v heeft van sefs ende dooz on-
uerdiende goedertierenh3 in ghenade
ontfangen/ende v niet laten van hem
verreenden/ soo heeft hy v al soo van
dit perijckel verlost/ die sulcx hoorde/
die soude wel gheroert worden en ee-
nich3s geuoelē hoe veel hy der barm-
hertich3 Godts schuldich ware. Maer
laet hy in wederō hooren dat de schrif-
tuere leert / te weten / dat hy dooz de
sonde van Godt veruereent/ erfgenaē
der toornich3 / der vernloekingē on-
derworpen/ende van alle hope der sa-
seggheninghe Godts / des Dupuels
slauē/onder het lock der sonde geuan-
ghen/eyndelich tot growelijck ver-
derf beroydent ende nu daer in ver-
werret was : ende dat Christus als
een verbidder is hier tusschen gheco-
men/de strafe op hem ghenomen ende
boldaen heeft/ die dooz het rechtuer-
dich oordeel Godts sctōt ouer alle son-
daren te comen: die sonden en booshe-
den die se dooz Godt haeselijc mace-

ten/ met zyn bloet wtghewischt / met
dien sondoffer Gode behoelijck ghe-
offert heeft : dat zynen toozen is dooz
dese boozsprake ghesilt : dat de vrede
Godts met de mensche op desen gront
gesondeert is/en dat zyn goetwillich3
tot hem met desen bant ghebonden is.
Sal hy dooz desen woortden n3 so veel
te seerder gheroert worden / ghelijck
3p beter en leuendighcker dooz voegē
stellen/wt wat grooter ellendicheyt hy
verlost is: Somma dewijle onse her-
te het leuen in de barmhertich3 Godts
niet en can soo vperichlijck begeeren/
noch soo danckaerlijck ontfangen/ als
het betaemt/ ten 3p eerst dooz de bree-
se der toornicheyt Godts/ ende dooz
de verschickinghe des doods versta-
ghen: soo worden wy dooz de heylige
Schriftuere al soo onderwesen / dat
wy eenich3s sien dat Godt op ons
byten Christum toornich is/ende d3
zyn handt tot onse verderf gewapent
is:ende dat wy zyn goetwillich3t en-
de vaderlijcke liefde allentijc in Chri-
sto omhelsen.

Ende hoewel dit nae de swackheyt
onfes verstants gheseyt wort / soo ist ³
nochtans warachtich. Want Godt die
de opperste rechtuerdich3 is / en can
die boosheyt niet lief hebben die hy in
ons siet. Daerō hebbē wy alle in ons
dat weerdich3 van Godt ghehaet te
zyne. Daerom nae onse verdozen na-
tuere/ ende oock dooz de boosheyt die
daertoe comt / zyn wy alle in de ver-
bolgent3 Godts warachtelijc dooz
zyn aenschijn verdoemt / ende tot de
heylsche verdoemenisse gebozen. Maer
dewijle de Heere niet en wil in ons
verliesen dat hem toecomt/ so bint hy
noch wat in ons om nae zyn goedich3
lief te hebben. Want hoewel wy dooz
onse verdozenheit sonbaers zyn/so
blijue wy nochtan3 zyne creatuerē: en
hoewel wy de doot ouer ons ghehaelt
hebben/ so hadde hy nochtans ons tot
het leuen geschapē. Also wort hy dooz
enkel onuerdiende liefde tot ons ver-
weet/om ons wederom in ghenade te
ontfanghen. Maer ist dat tusschen de
rechtuerdicheyt ende ongerechticheyt
euwich

Eph. 2.
a. 3.

eeuwich ende onuerfoenlijck gheschil is / soo en can hy ons niet gheheel aennemen / soo langhe wy sondaers bliuen. Daerom om dat hy ons soude gantschelijck met hem verfoeuen alle oorzake ende materie des haets wechghenomen zijnde / soo heeft hy alle het quaet dat in ons is / wtgewischt / dooz de reyninge die in Christo is voorgestelt / op dat wy rechtuerdich en heyligh vooz zijn aenschijn verschijne / die wy te bozen onreyn en onsupuer waren. Soo comt dan Godt de Vlader met zijn liefde vooz onse verfoeuinge in Christo ende voozgaetse. Iac om dz hy ons eerst lief heeft / daerom verfoent hy ons daer nae met hem. Maer dewijle de ongerechtigheyt die de verbolgentheyt Godts verdbient / en vooz hem veruloect ende verdoemt is / ut ons blijft tot dat Christus ons met zijnen doot te hulpe comt / soo en hebben wy gheen vasse noch volle vereringe in Godt cer ons Christus verzeenicht. Ja ist dat wy willen ons seluen wjsmaken dat Godt ons verfoent ende ghenadich is / soo moeten wy op Christus alleenlijck onse herten ende ooghen slaen: gelijc wy warachtich dooz hem ghecrighen dat ons de sonden niet toegherekent en worden / derwelcker toerekeninge de toore Godts mede blygt.

4. Ende hierom seyd Paulus dat die
Ephes. 1. liefde daermede Godt ons eer de we-
relt geschapen was / ommeheest heeft /
is in Christo ghesondeert gheweest.
Dit is clare ende comt wel met de
Schijtuere ouer een / ende verzeenicht
seer wel de plaetsen met malcander /
daer gheseyt word dat Godt daer in
zijn liefde tot ons bewesen heeft / dat
Joan. 3. hy zinnen eenighen Sone heeft tot der
doot ghegheuen / ende nochtans onse
b. 16. byat was / eer hy dooz de doot Christi
Rom. 5. verfoent was. Maer op dz het te vaf-
ter 3p by de ghene die ghetuygenissen
der ouder Ghemeynte begheeren / soo
b. 10. wil ick een plaetse verhalen wt Au-
gustino / daer dit selue gheleert wort.
E. tract. in
Euang. De liefde Godts (seydt hy) is onbe-
Jo. 110. griepelijck ende onueranderlijc. Want

hy en heeft ons niet begonnen lief te
hebben na dat wy dooz het bloet zins
Soons verfoent zijn / maer hy heeft
ons lief ghehadt cer de weereid ghes-
maect was / dat wy met zinnen enge-
boren Sone soudon oock zyne kinde-
ren zijn eer wy gantscheijc wat wa-
ren. Daerom / dat wy verfoent zijn
dooz den doot Christi / dat en is alsoo
niet te verstaen ghelijc of de Sone
ons daerom met hem verfoent hadde /
om dat hy soude beginnen ons n. lief
te hebben die hy haette : maer wy zijn
verfoent met dien die ons lief sonden
niet den welcken wy om der sonde
wille byantschap hadden. Of ick dit
Apostel betuyghen / Godt prijst / seyt
hy / zijn liefde tot ons / want doen wy
noch sondaers waren / is Christus
vooz ons ghescomen. Soo hadde hy
dan liefde tot ons / ooc doe wy byant-
schap teghen hem bedijende / ongere-
chtigheyt wachten. Daerom heeft
hy ons op een wonderlijcke ende gods-
delijcke wijse lief ghehadt oock doe hy
ons haette. Want hy haette ons soo
berre wy sulck waren als hy ons niet
ghemaect en hadde : ende dewijle onse
ongherechtigheyt niet en hadde zyn
werck op allen zijden verkeerdt ende te
niete ghemaect / soo wiste hy in eenen
yeghelijcken ban ons te haren dat wy
gedaan hadden / ende lief te hebben dat
hy ghemaect hadde. Dit zijn de woort-
den Augustini.

Ma als men braecht hoe Christus
de sonden wechnemende / heeft dien
twist tusschen Godt ende ons wech-
ghenomen / ende rechtuerdicheyt ver-
creghen / dooz de welcke Godt soude
ons gonsich ende goetwillich wor-
den : soo machmen int ghemeyn ant-
woerden / dat hy ons dat ghemaect
ghehoort haent eyt : her welcke dooz de
ghetuygenisse Pauli bewesen wort /
daer hy seyt / Ghelijc dooz eens ouer-
treddinge vele zijn tot sondaers ghe-
stelt : alsoo worden wy dooz eens ge-
hoortsaemheyt tot rechtuerdicheyt ghe-
stelt. Ende de oorzake der berginghe
wort

Rom. 8.

Rom. 8.

waer door wy van de verluoekinghe
 der Wet verlost zijn / die streckt hy
 doorwaer erges tot het gantsche leuen
 des tijds was ghescomen / soo heeft
 Godt zynen Sone gesonden gemacht
 wt der vrouwe / der Wet onderworpen
 om dz hy de gene die onder de Wet wa-
 ren / soude verlossen. Alsoo heeft hy
 betuycht dat oec in den Doop een deel
 der rechtueerdicheyt volbracht wert /
 om dat hy des Vaders gheboort ghe-
 baert hy den persoon ees dienstknechts
 heeft aenghescomen / heeft hy den prijs
 der verlossinghe om ons te verlossen /
 begonnen te betalen. Nochtans om te
 sekerlijcker de wyse onser salicheyt te
 beschryuen / soo schryft de Schryftuere
 dit der door Christi toe / gheleijck haer
 eygentijck ende sonderlijck toecomende.
 Christus selue vercondicht dat hy zijn
 ziele gheeft tot verlossinghe door vele
 onse sonden. Joannes Baptista riep
 dat hy is ghescomen om de sonden der
 werelt wech te nemen / om dat hy het
 lam Gods was. Paulus leert erges
 dat wy door niet gherechtueerdicht
 worden / door de verlossinghe die in
 Christo is : want hy voorgeheest is
 tot eenē verfoener in zijn bloet. Item
 dat wy gherechtueerdicht zijn in zijn
 bloet en verfoent door zijn doot. We-
 is door ons sonde gheworden / om
 dat wy souden de rechtueerdicheyt
 Gods zyn in hem. Ic en wil alle ge-
 rugemisse nē verhalen / wat het getal
 sonde te ouer groot zijn / ende vele sul-
 len hier nae te harer plaetse verhaelt
 worden. Daerom is in die artijckelen
 die wy den Credo ofte het Ghelooue
 namen / seer goede oordeninge / datmen
 terfont van de geboorte Christi comt
 tot zijn doot ende wederopstandinge /
 waer in de sonna der volcomeder sa-
 licheyt gelegen is. Nochtans en wort
 het ander deel der gehoor saemheyt die
 hy in zijn leuen bewisen heeft / nē wt-
 gesloten; gheleijck Paulus dat gheheel
 van dē begijne tot den eynde verniet /

als hy seyt dat hy hem seluen verijdelst
 heeft / de gedaente eens dienstknechts Phil. 2.
 aennemede / ende dat hy den Vader is a7.
 ghehoorzaemt gheweest tot der doot: te
 weten / de doot des crupes. Ende
 doorwaer in de gehoorzamenheyt heeft
 oock de ghewillighe onderworpinghe
 de eerste plaetse : want de offerhande
 en soude niet ghehoopen hebben tot
 rechtueerdicheyt / hadde zy niet ghe-
 willichijck gheoffert geweest. Daerom Joann. 10
 als de heere betuycht heeft dz hy zijn
 ziele door zijn schapen seil / so seyd
 hy claerlijck daer by / niemant en neemt
 die van my. Alsoo seyd oock Salas / Esai. 53
 dat hy is srom geweest gelijc een Lam b. 7.
 door den scheerder. Ende in de Evan-
 gelische historie wort verhaelt / dat hy 32.
 is wtgegaen den crijchanechten te ge-
 moete: ende dat hy door Pilatum hem a. 4.
 niet en heeft bescherm / maer gheslaen
 om het oordeel te dragen. Dat en dede
 hy nē sonder strijt des bleesch / want
 hy hadde onse swachede aengenenomen :
 en die ghehoorzaemheyt die hy den Va-
 der bewees / moeste also beproeft wor-
 de. En dit en was gheen cleyn bewijs
 zijnder onwtsprekelijcker liefde tot
 ons / te weten / dat hy teghen de grou-
 welijcke verschijkinghe streedt / ende
 in die breechelijcke quellinghe die so-
 ghe zijns seils wech wery om ons te
 hulpe te comē. Men moet dit wel we-
 ten dat Christus niet en conde Gode
 behoorlijck offeren / anders dan als hy
 zijn eygen genegentheyt verworpen /
 hem selue heeft gantschelijc den goet-
 duncken des Vaders onderworpen en
 de begehuen. Tot dese sacche ver-
 haelt Paulus bequaemelijck die ghe-
 rugemisse des Paulins / In den boeck Heb. 10
 der Wet is van my gheschreuen / op
 dat ic heere wuen wille doe. Ic wil /
 en uwe Wet is midden in mijn herte. Psal. 40
 Doen seyd ic / Niet ick come. Woort b. 9.
 dewijle de verschijcke consciencien ge-
 ruste en binde anders dan in de offer-
 hande en afwisschinghe door de wercke
 de sonde verfoent worden: so worden
 wy te rechte daer toe ghelept / ende de
 materie des leuens wordt ons in den
 doot Christi ghesest. Ende dewijle de

beruolckinge door de sonde en schult
ouer ons was door den hemelschen
rechtstoel Godts: soo wort ten eersten
die veroordeelinghe Christi verhaelt/
die gheschiedt is door Pontio Pilato
den Stadthouder in Judea: op dat
wy weten dat die straffe die wy ver-
dient hadden / is op den rechtuerdi-
ghen gheleydt. Wy en connen dat
grouwelijck oordeel **G D D E S**
niet ontgaen: maer Christus om ons
daer wt te verlossen / heeft hem seluen
van eenen sterfelijcken / iac oock boos-
sen ende onheylighen mensche laten
verdoemen. Want den naem des
Stadthouders en wort niet alleenlijc
beschreuen om de waerheyt der histo-
rie te bevestigen / maer op dat wy ver-
staen dat Esaias leert / dat de castij-
dinghe onser brede op hem was / ende
dat wy door zyne wonden ghenesen
zijn. Want om de oorsaecke onser ver-
doemenisse wech te nemē / en was het
niet genoegh eenigherley doot te ster-
uen: maer om onser verlossinghe ghe-
noech te doen / moeste hy sulc een doot
verkiezen / waer in hy de verdoemenis-
se en de boldoeninge op hem nemēde /
ons mochte van beyden bij maken.
Hadde hy van de roouers vermoort /
ofte door des volcs oproer verflaghen
gewees / in sulcke doot en soude ghee-
nerley schen der boldoeninge gewees
hebben. Maer als hy beschuldicht
zijnde / wort door den rechterstoel ge-
stelt / met ghetuygenissen beschuldicht
ende oueruallen / door des Rechters
mondt ter doot berwesen: door dese
bewysingen verstaen wy dat hy eens
misdadigen mensches persoon draecht.
Ende hier moeten wy twee dinghen
aenmercken / die ooc door de Prophe-
ten doorseydt waren / ende grooten
troost ende versterkinghe des ghe-
loofs mede brengen. Want als wy
hooren dat Christus van den rechter-
stoel tot de doot ghesonden zijnde / is
tusshen de moorders gehanghen ge-
weest: soo hebben wy de veruullinghe
dier Propheetie die van den Euange-
liste verhaelt wordt / namelijk / hy
is onder de ongherechtighe gerekent.

Esai. 53
b. 5.

Esai. 53.
d. 11.
Mat. 15
c. 18.

Waerom dat te weten / om dat hy
soude niet in eens rechtuerdige / maer
in eens misdadige plaetse staen: want
hy en is nō om der onnooselheyt / maer
om der sonden wille ghestoruen. We-
derom als wy hooren dat hy door den
seluen mondt die hem veroordeelde / is
gherechtuerdicht gheweest (want
Pilatus is meer dan eens bedwon-
ghen gheweest opentlijc ghetuyghe-
nisse der onnooselheyt Christi te ge-
uen) soo laet ons in ghedachtenisse co-
men / dat hy eenen anderen Propheete
staet / dat hy betaelt heeft dat hy niet
ghesloen en hadde. Ende alsoo sullen
wy den persoon des sondighen ende
misdadighen mensches die in Christo
vertoont is / aensien / en door de clare-
heyt zijnder onnooselheyt saliet ooc
mede openbaer worden / dat hy meer
niet breeemde ende niet met zyn eygen
sonden gheladen was. Soo heeft hy
dan gheleden onder Pontio Pilato
door het openbaer oordeel des Stadt-
houders / in der misdadigen menschen
getal geset zijnde: nochtans alsoo: dat
hy van den seluen is oock mede ver-
coudicht rechtuerdich te zyne / dewij-
le hy betuycht dat hy gheen oorsaecke
in hem vint. Dit is onse rechtuerdi-
ginghe / dat die schult door de welke
wy der straffe onderworpen waren / is
op den Sone Godts gheleydt. Want
dese vergeeldinge moeten wy hoornes
melijck weten / op dat wy niet onse
leuen lanck en bresen noch benaut en
zijn / ghelijc of de rechtuerdige sake
Godts stonde ouer ons te comen / de
welcke de Sone Godts heeft op hem
ghenomen.

Ad dese aert des doots / en is oock
niet sonder groote verborghenthē. Het
crucē was veruolct / niet alleenlijc
door menscheleken waen / maer door
het oordeel der Wet Godts. Waerom
als Christus daeraen verheue wort /
so onderworpt hy hem seluen der ber-
uolckinge. Ende het moeste also ge-
schien / om dat wy sonden bā alle ber-
uolckinge die om onser sonden wille
stont op ons te comen: ia ooc ouer ons
was / sonden verlost worden / dewijle

Luc. 23.
Joan. 8.
g. 38.

Psalm. 69.
a. 5.

Joan. 8.
g. 19.
Luc. 23.
c. 22.

6
Rom. 11
g. 23.
Galat. 1.
b. 13.

zy op hem gheleydt wordet. Dit was
 oock in de Wet afgebeeldet ende be-
 teekent. Want de versoefnofferhanden
 waeren int heylsche oock sonde wor-
 naemt. Met welckes oock sonde ge-
 gheleydyt / de Gheest heeft willen te
 kennen geuen / dz alle de scruloockin-
 ghe die de sonde verdient hadden / op
 die offerhanden gheleyt wordten. **Ad**
 dat in de sacrificien der Wet was a-
 guerelijck dooz ooghen gheselt / dat
 selue wordet in Christus die het eem-
 plaer aller figuren was / verhoont.
 Daarom om de behooyliche reyninge
 ende versoeninge te volbrengen / heeft
 hy zyn ziele tot een versconoffer dooz
 de sonde (ghelyck de Propheten seyt)
 gegueuen / op dat die schuld ende straffe
 eenichlins op hem gheworpen zijnde /
 niet meer ons toegherekent en worde.
 Dit selue betuycht de Apostel claer-
 lijcker / als hy leert dat de ghene die
 geen sonde en wiste / is van den Vader
 dooz ons sonde ghemact / om dat wy
 sonden in hē de rechtuerdichs Godts
 wordē. Wāt de Sonne Godts hoewel
 hy van alle sinette seer suuer was /
 heeft nochtans onse ongherechtigheyt
 ende ondere en schande aenghenomen /
 en wederom ons met zyn reynicheydt
 becleet. Het schijnt dat hy dit selue
 aengheuen heeft / daer hy seyt / dat de
 sonde is van sonde verdoemt gewese
 in zyn vleesch. Want de Vader heeft
 de machte der sonde te niete ghemact /
 als de veruloockinge daer van is den
 vleesche Christus opgeheleyt. Soo wort
 dan dooz dit woordet te kennen ghege-
 uen / dat Christus is den Vader ghe-
 offert gheweest in de doot tot een ver-
 soefnofferhande / op dat wy / dewijle de
 versoeninge dooz zyn offerhande vol-
 bracht is / nu niet langher de toornic-
 heyt Godt en heesfen. **Ad** is het claer
 wat de woorden des Propheten be-
 duyden / daer hy seyt dat onser aller
 ongherechtigheden zyn op hem geleyt:
 dat wyeten / dat hy om de onreynicheydt
 daer van wt te wiffchen / is selue daer
 mede dooz onuygen toetschingen be-
 decht gheweest. Wan dese sake is het

crucce daer aen hy gehangen was / een
teecken gheweest / gelijk Paulus be-
tuycht daer hy seyd / Christus heeft Galat. 3
ons verlost van den vloek der Wet / b. 13.
dewijle hy door ons is de veruloec-
kinge gheworden (want daer is ghe-
scheuen / Veruloect is een peghelingh Deu. 21
die aen het hout hangt) om dat de se- d. 23.
geninge Abrahā in Christus soude tot
de Heydenen comen. Dit selue heeft
doch Petrus aengesken / daer hy seyt / 1. Act. 2
dat Christus onse sonden heeft geda- d. 24.
gen aen het hout / want tot dit tecken
der veruloekinghe / verstaen wy te
claerlijcker dat het last daer mede wy
verladen waren / is op hem ghelepyd.
Jochans en moeten wy niet verstaen
dat hy sulcke veruloekinghe heeft op
hem genomē / daer onder hy selue ver-
laden ghebleuen zy: maer hy heeft veel
meer de veruloekinghe op hem ne-
mende / haer gantsche cracht tonder
gedruyt / gebroken en te niete gemaect.
Daerom daet het gheloude de berlof-
tinge in de verdoeminge Christi / en
de seggheninghe in de veruloekinghe
Christi. Daerom en is het niet sonder
oorfakē dat Paulus de triumphe die
Christus aen het crucce ghereghen
heeft / soo seer prijst / ghelyck of het
crucce dwelck vol schande was / tot
groote triumphe veradert ware. Wāt
hy seyd / dat het handtschrift dat ons Col. 2. d
teghen was / is aen het crucce gehecht 19.
gheweest / ende de heerschappen be-
roof / ende op:ntlijck te verhoonen
gelept. Ende het en is ghen wonder:
want ghelyck een ander Apostel be-
tuycht / dat Christus heeft hem seluen
door den eeuwighen Geest geoffert: Heb. 9. d
waer tot die veraderinge der nature 17.
der dinghen comt. Waer op dat dit in
onse herten bast ghewortelt zy / ende
bast daer in blijē / soo moeten wy al-
tijts der offerhade en der afwisselin-
ge gedachtich zyn. Want wy en soude-
nē connen vaste betrouwen dat Chris-
tus onse verlossinghe en tosegelt / ende
verfoeninge is / hadde hy niet de offer-
hande geweest. Daerom wort soo die-
mael van het bloedt ghemeider / daer
de Schrifture de wijse der versoe-
ninge

美 日 軍 艦

Esai. 53
b. 5. ende
b. 11.

2. 100. 5

4,21,

32

Rom. 8.
e. 5.

Col. 2, D
19.

Feb. 9, 1897.

17.

ninghe leert. Hoewel het bloet Christi en heeft niet alleenighe tot een verfoen- offerhande ghebient / maer heeft oock tot een badt gheweest om onse onreynheden te supueren.

7. 2d volcht in de artijculen des ghe- loofs / dz hy is gestoruen en begrauen gheweest: daer moeten wederom sien hoe Christus hem seluen heeft alom in onse plaetse ghestelt / om den prijs onser verlossinghe te betalen. De doot hieldt ons in haer iock aen haer ver- bonden: Christus heeft hē seluen doot ons onder haer macht ghegheuen / om ons daer wt te verlossen. Dit gheeft de Apostel te kennen / als hy schrijft / dat Christus heeft den doot gesmaect voor allen. Want hy steruende heeft ghemaect dat wy niet en steruen: ofte

Heb. 2. c.
9.

(het welcke ene vele is) hy heeft doot zijn doot onse leuen verlost. Ende dit was in hem verscheydelyck ende an- ders dan in ons / te wetten dat hy hem seluen der doot ouer gaf / gelyck of hy soude verlonnen worden: niet om dat hy soude van haer verlonnen wordē / maer meer om dat hy se soude selue verlonnen van de welcke wy hadden terfont verlonde geworden: Item dz hy hem seluen heeft laten haer onder- worpen / niet om doot haer macht ton- der ghedrucht te worden / maer meer om haer te neder te worpen / de wel- ke ouer ons was / ons haer onder- worpen hadde ende ghewelt ouer ons bedreef. Somma dat hy doot de doot soude dien te niete maken / die de heer- schappie ende ghewelt des doots had-

Heb. 2. d
15.

de / dat is in den dupuel / ende dat hy soude die verlossen / die doot de vrese des doots haer leuen lanch waren der diensbaerheyt ouerworpen: dese eerste vrucht heeft ons zijn doot boortghe- bracht. Ende de ander vrucht is / dat hy ons zins sefs de machich maken- de / onse aerdsche leden doot / op dat zy voort aen hare werken niet en doen: hy doot onsen ouden mensche / op dat hy niet meer cracht en hebbe noch vrucht en draghe. Hierto dient oock zijn begravinghe / te weten / dat wy hier deelachtich zijnde / oock selue

der soude begrauen worden. Want als de Apostel leert dat wy zijn in gelijc- kenisse des doots Christi geplant / en a. 5. met hē begrauen in de doot der sonde: dat de weert doot zijn doot ons ge- cruyst is / en wy der weert / ende dat 6. d. 14. wy niet hem gestorue zijn / daer mede en vermaent hy ons niet alleenighe om het exempel zijns doots wt te a. 3. druckē / maer verclaert dat dese cracht daer in is / de welcke alle Christenen moeten gevoelen / ten zy dat zy willen zijn doot onnut ende onruchtbaer maken. Daerom wort ons in de doot ende begravinghe Christi tweederley weldaet voorgestelt om te ghebrue- ken / te weten / de verlossinghe van der doot / der welcker wy onder- worpen waren / ende de doedinge on- ses vleeschs.

Het en betaemt oock niet / dat wy nederdalinge tot de helle doorby gaē / waer in deel gelegen is de vrucht en- de volbrenghinghe der verlossinghe aengaende. Want hoewel het wt de boecken der ouder Leeraren schijnt dz dit stucken dwelck onder de artijculen des gheloofs ghelesen wordt / niet seer en is voortijden in de Ghemeynen ghebruyct gheweest: soo ist nochtan noodich in de handelinghe der som- ma der leere hem plaetse te gheuen: als waer in een nutte ende weerdighe verborghentheydt cender seer groote saecke veruuet is. Daer zijn ooc som- mighe onder die oude Leeraers / die dit stucken niet voor hy en gaen: waer wt men mach verstaen dat het weynich nae der Apostelen tijden on- der de artijculen des gheloofs gheset zijnde / niet en is terfont / maer niet- ter tijdt van de Gemeenten gebruyct gheworden. Dit is boorwaer sonder twijfel / dat her wt het ghemeyn ghe- voelen aller godtsaligen genomen is: dewijle niemant onder de oude Aabe- ten en is die de nederdalinge Christi ter hellen / niet en melbet / hoewel niet verseyden wtlegghinghe. Waer bā wien oft te wat tijde dit is eerste on- der de artijculen des gheloofs geset gheweest / dat en gaet der sake niet seer aen.

aen. Maer men moet in de artijculen des geloofs meer acgte hebben / dat de somma des gheloofs in alle haer stuc-ken volcomelijck daer in begrepen zy/ ende dat daer in niet ghestelt en wort/ anders dan dat wt den alder supuerste woort de Godes ghenamen zy. Ist dat eenighe menschen door eyghensinnich-heyde verhindert worden dit onder de artijculen des geloofs toe te laten: het sal nochtans terstont claer worden dat het de somma onser verlossinghe soo seer aen gaet/ ende dat wy veel van de vrucht des doots Christi verliesen/ als wy dit door by gaen. Daer zijn oock sommighe die meynen dat hier in niet nieuws gheseydt / maer alleenlijck dat te boozen van de begravinghe gheseydt was: dewijle dit woort Helle/dickmael in de Schijf tuere booz-her gras ghestelt wort. Dat men van de beuydinghe des woorts teghen-woort/ dat bekenne ick warachtich te zyne/ te weten/ dat de Helle dickmael door het gras ghenomen wort: maer twee dingen strijden tegen hare meyn-ninghe / door de welcke ick lichtelijck beweect worde om anders te gevoele dan zy. Want wat grooter onachtsaer-heyde soude het zijn een saecke die licht om verstaen/ en niet claere duydtlijcke woorden bewesen ware / daer na niet duytscherder woortde meer te beteeckenē dan te verclaren: Want soo wanneer een sake wort met tweeerley woorden tamen dat de eerste woorden door de laatste verclaert worden / Maer wat verclaringe sal dit zijn/ ist dat pemaent aldus spieect/ Watmen seyt dat Chri- stus begraven is/ dat is te seggen dat hy is ter hellen gedaelt. Bouen desen en ist der waerheyt niet ghelijck / dat in dit corte begrijp daer in de voornē- ste stucken des gheloofs met soo corte na ghestelt zijn/ soude hebben comen sulcke dobbelinghe der woorden comen/ die te verghoefts waren. Ende ick en wijle niet / zy sullen my lichtelijck ghelijck geuen/ die de saecke een vey-

nich neerstelijck ouerlept hebben.

Sommighe legghent anders wt/ te weten/ dat Christus tot de zielen der Aderen die onder de Wet waren/ is nederghedaelt om de bootschap van de volbrachte salicheyt daer te draghen/ ende de zielen der Aderen wt die ge- uanckenisse te verlossen / daer in zy ghesloten gehouden waren/ ende hier toe ghebruycken zy verkeerdelijck de ghetuyghenissen wt den Psalme/ dat hy de metalen poorten ende ijeren grendels ghebroken heeft. Item wt Zacharia. Dat hy de gheuanghene verlost heeft wt den put daer in ghen water en was. Maer dewijle de psalm spieect van de verlossinghe der ghene die in verre landen gheuanghen zyn: ende Zacharias de Babylonische ghe- uanckenisse daer in het volck verson- ken was/ vergelijct by eenen diepen dooren put ofte afgrondt / ende oock mede leert dz de verlossinghe des gant- schen volck is ghelijck een wtcomste wt een diepe Helle: ick en weet niet hoe het gheschiedt is/ dat de nacomers ghemeynt hebben / dat onder de aerde een plaetse ware / de welcke zy in het Latijn Limbus namen. Maer hoewel dese fabel groote Autooren heeft / en- de hynden van belen ernstelijc booz- de waerheyt beschermt wort/ soo en is zy nochtans niet anders dan een fabel. Want het is kinderheit de zielen der dooden te willen in gheuankenis- se beslypen. Ende wat noot was het dat de ziele Christi soude daer henen neder dalen om die zielen te verlossen? Ick bekenne gheerne dat Christus door de cracht zijns geests hen is ver- schenen: soo dat zy bekenden dat die ghenade die zy alleenlijck door hope ghesmaecht hadden/ doe der weerdelt bewesen was. Ende de plaetse Petri 1. Pet. 3. can met goeden schijn hier toe ghe- uoecht worde/ daer hy seyt/ dat Chri- stus is ghecomen ende den gheesten heeft ghepedict die in de swachte wa- ren/ (die in de gheuankenisse waren secht men ghemeynlijck) Want het veruolch der woorden leyt ons oock daertoe/ te wetē/ dat wy daer wt ver- staen

Psa. 107
b. 16.Zach. 9. 6
11.1. Pet. 3
d. 19.

staen dat de gheloouighe die vooz dien tijde ghesforzen waren / zijn der seluer genade niet ons deelachtich gheweest. Want de Apostel verheft daer de cracht des doods Christi / daer mede dat zy oock is tot de doodt ghecomen / als de godtsalige zielen de besoeckinge die zy forschuuldichlijc verwacht hadden / hebben teghenwoordichlijc aenschout : ende als darenteghen de verdoemde claerlijcker gesien hebben dat zy van alle salichz wrgesloten waren. En dat Petrus niet soo onderscheydentlijc en spreect / dat en moeten n. z. alsoo nemen gelijc of hy sonder eenich onderscheydt de Godtsalighe met de Goddeloose vermengde : maer hy wil alleenlijck bewijzen / dat het gevoelen der doodt Christi hen beyden is ghemeyn gheweest.

10. Waer aengaende de nederdalinghe Christi tot de Helle / moete wy een sekerder wtlegginghe soecken : ende wy hebben in de heylige Schriftuere verclaringhe daer van / die niet alleenlijck heyligh ende Godtsalich / maer ooc vol wtnemende troost is. Hadde Christus alleenlijck de lichamelijke doodt ghesforzen / so en ware daer mede niet bezouen : maer hy moeste oock mede de strengichheit des goddelijck oordeels gevoelen. Om dat hy soude zynen tooze stillen en zynen rechtuerdighen oordeele genoeg doen. Hierom moeste hy oock met de helse heyrachten ende ver schrickinge der eeuwigher doodt gelijc handt tegen handt stryden / Wy hebben weynich bouen verhaelt wt de Prophete / dz de castijdinge onser bezede op hem gheleyt was / en dat hy van den Vlader is om onser sonden wille geslagen / en verduert om onse onghe rechtigheden. Met welcke woorden hy te kennen gheeft / dat Christus in de plaetse der sondaren is borze gewor den / ia gelijc of hy schuldich geweest hadde / onderworpen om alle die straffen te betalen en boldoen / die van hem mochten gheepscht worden : alleenlijck dit wrgenomen / dat hy niet en conde in de smerten des doods ghehouden worden. Daerom en ist geen wonder /

dat van hem geseft wort dat hy neder gedacht is tot der Helle / dewyle hy die door geleden heeft die door de toornicheit Godts wort den sondaren opgeleyt. En de wtulicht is veel te licht uerlich ende sportelijc die seminge maken / segghende / dat door dese wijse de ozden verlaert wort : om dat het n. z. en betaemt dat men het gene dat vooz de begravinge gheschiet is / nae de begravinge stelle. Want als die dinghen die Christus vooz de oogen der menschen geleden heeft / verclaert zijn / dan wort dat onsenlijc en onbegrijpelijc oordeel dat hy vooz Godt ghedraghen heeft / daer na verhaelt : op dat wy weten dat n. z. alleenlijc het lichaem Christi en is tot prijs der verlossinge gegue : maer dat daer een ander wt nemende prijs was / te weten / dat hy die grau welijcke quellinghen des verdoemden ende verlozen mensches / heeft in zijn ziele ghedraghen.

Hiero seft Petrus / dat Christus is wederopgestaen / de smerte des doods ontbonden zijnde / vā de welcke hy n. z. Act. 2. 24. en conde gehoude of ouerwonne wort. De hy en naemt de doot niet enckelijc / maer seft dat de Sone Godts is in smerten geweest die door de veruolkinge ende toornicheit Godts comen : de welcke is de oorzponck des doots. Want het en hadde niet veel gheweest hadde hy gerustichlijc en als door spel voortgecomen om den doot te lyden. Waer dit was een warachtich tecken zijnder onwtsprekelijcker barmhertichheit dat hy de doodt niet en weygerde van de welcke hem so seer gruwede. Dit heeft soder twijfel Paulus wede. Dit heeft soder twijfel Paulus willen leeren in den sendbrief tot de Hebreë / daer hy schrijft / dat Christus is wt zijn vrees verhoort gheweest (het welcke andere erweerdichz oft Godtsalicheit oer setten / maer hoe bequamelijc zy dat doen / dat bewijst de sake selue en de wijse van spreken) Christus van met tranen ende sterck gerocp biddede / is wt zijn vrees verhoort geweest : n. z. op dat hy niet gelijc eender doot / maer op dat hy niet gelijc eender sonder daer vā verlost in wort. want

E sai. 53
b. 5.
Act. 8. f.
32.

Act. 2. D.
24.

Heb. 1.

want hy droech daer onsen per soñ. En
 doorwaer men can gheen en grouwe-
 lykeren afgront bedencken / dan dat
 verlaten ende verurcint te zyne / ende
 niet verhoort te worden als hy aen-
 roept: gelijck of Godt hem wilde ver-
 deruen. Wy sien dat Christus is soo
 verre verlaten geweest / dat hy door de
 dzenghende benaetheydt bedwonghen
 wert wt te roepen / Wy sijn Godt / mijn
 Godt hoe hebt ghy my verlaten: Wāt
 dat sommige willen seggen dat Chri-
 stus meer heeft nae anderer menschen
 incynninge / dan na zyn geuoelen alsoo
 gesproken / dat en is der waerheyt niet
 gelijck: wāt het is claer dat die stemme
 ten ghecomen / sochtans en segghen
 wy niet dat Godt hem oyt is vyandt
 of toornich geweest. Want hoe soude
 hy toornich zyn op zynen lieuen So-
 ne / in den welken zyn herte gherust
 was: ofte hoe soude Christus andere
 in de vrientchap en gonste des Va-
 ders byenghen / selue in des Vaders
 verbolghenheit zynde: Maer wy seg-
 gen dit / dat Christus de swarichz der
 Godelijcker strengicheyt ghedragen
 heeft / want hy is van de hant Gods
 gelagen ende verdruet geweest / ende
 heeft alle de tecken en des toornighen
 en straffenden Gods geuoelt. Daer-
 om seydt Hilarius / dat wy door dese
 nederdalinge dit vercregen hebben / dz
 de doot ghedoodt is. Ende in andere
 plaatsen en spreckt hy niet verscheyde
 ban onse geuoelen / gelijck als hy seyt.
 Jem erges / De Sone Gods
 leuen. Jem erges / De Sone Gods
 is in de helle: maer de mensche wort
 opghenomen ten hemel. Ende waer-
 om ghebeycke ick eens gemeyn men-
 sches ghetuygenisse / dewijle de Apof-
 tel dit selue betuycht / dese brucht der
 ouerwinninghe verhalende / dat de ge-
 ne die door de breefs des doods alle
 haer leuen lauck der dienstbaerheyt
 onderworpen waren / verlost zyn: So
 moeste dan de breef ouerwo mē wor-
 den / die alle menschen natuerelijck
 sonder ophouden benaut ende dzenge:

het welcke niet en conde geschien son-
 der strydt. Ende dat dese bedruetheyt
 niet cleyn en was noch wt cleynert
 oorjake en quam / dz sal terstont claer-
 lycker ghesien worden. Alsoo teghen
 de macht des duyels / teghen de ver-
 schickinge des doots / ende teghen de
 pijn der hellen stryde / heeft hy ge-
 maect dat hy daer oncr victorie geue-
 ghen ende ghetriumphert heeft / op 1. cor. 15
 dat wy nu in de doot sulcke dinghen
 niet en breefen die onse Prince ver-
 slonden heeft.

Hier comen sommige bocuen tegen 12
 my / de welcke wel ongeleert maer
 nochtans meer door booshtz dan door
 onwetentheyt verweert zynde / roepen
 dat ick Christo groot onrecht doe:
 want het niet en betacnde dat hy sou-
 de voor der ziele salicheyt breefen.
 Wouen desen verwaren zy dese be-
 schuldighen / segghende / dat ick den
 Sone Gods vertwijfelinghe ende
 wanhope toeschijne / de welcke tegen
 het ghelooue is. Ten eersten spreken
 zy onbehoorlick tegen de breefe ende
 verschickinge Christi / die soo claer-
 lijcken van de Euangelisten betuycht
 is. Want eer de tijt des doots quam /
 so is hy beroert ende droenich geweest
 in den gheest: en in den strijt begonste
 hy swarlijcker te verschicken. Ist dz
 zy segghen dat dit een beynsinghe ge-
 weest zy / dat is deel te schandelijck
 een wrutucht. Daerom moeten wy
 (gheijck Ambrosius leert) stontelijc
 de droesheyt Christi belijden / ten zy
 dat wy ons van het cruyce schamen.
 En voorzwaer hadde de ziele niet der
 straffe deelachtich gheweest / soo soude
 hy alleenlic een verlosser der lichamen
 geweest hebben. Ende hy moeste stry-
 den om de ghene op te helpen die ver-
 slaghen lagen: ende hier door en wort
 zyn hemelsche glorie niet alleenlijck
 vermindert / maer zyn onwyspreekelijcke
 goetheyt wort ooc hier door opbaer /
 dat hy niet gheweyghert en heeft onse
 swacheden in hem seluen aen te nemē.
 Hier wt comt oock de vertroostinghe
 der benaetheyt ende smerte die de A-
 postel ons voor oogen stelt / te witten /
 dat

Mat. 26
 d. 38.

Heb. 4. d
15.

dat onse Middelaer heeft onse swach-
heden gheproeft / op dat hy te seerder
gheneghen zy om den ellendighen te
hulpe te comen. Sy segghen dat het
gene dat in hem seluen ghebreckelijck
is / conrecht Christus toegheschreuen
wozt. Maer dit is gelijck of zy wijsen
waren dan den gheest Godts die dese
twee vereenicht / te weten / dat Christus
is alleens versocht geweest / en dz
hy nochtans is sonder sonde gexest.
Soo en moet ons dan de swachheydt
Christi niet verschicken / der welcker
hy hem seluen onderworpen heeft / n3
dooz ghewelt ofte noodt bedwongen /
maer dooz enckel liefde ende barmher-
ticheyt tot ons beweect zijnde. Ende
wat hy willens dooz ons gheleiden
heeft / daer dooz en wozt zijn cracht n3
vermindert. Maer dese achterclappers
woorden in een dinc bezogen / te we-
ten / dat zy niet en bekennen dat de
swacheyt in Christus super ende reyn
van alle sonde ende smette zy: want hy
heeft hem seluen binnen de palen der
ghehoorzamenheydt ghehouden. Want
om dat in de verdoquentheydt onser
natuere gheen mate en can gheuonden
woorden / daer alle ghenegentheden be-
doerliche buyten den regel drijven: daer
en achten zy verkeerdelijc dat het ooc
alsoo zy in den Sone Godts. Maer
dewyle hy gheheel ende oprecht was /
soo heeft in alle zyne ghenegentheden
maticheyt gheweest / waer dooz de on-
gheregelicheyt verhindert wert. Daer
om conde hy in droefheydt ende breefe
ons ghelijc zijn / alsoo dat hy nochtans
niet sondich en ware. Als zy nu ouer-
wonnen zijn / soo soeken zy een ander
wotulucht / seggende hoewel Christus
den doot gheureest heeft / soo en heeft
hy nochtans de veruloekinghe ende
toornicheyt Godts niet geureest / we-
tende dat hy daer van b3n was. Maer
de godtsalighe Aelers moghen ouer-
legghen / hoe eerlijck dit Christus zy /
dat hy soude slaunwer en vertzaechder
gheweest hebben dan vele ghemeyne
menschen. De moorders ende andere
boose menschen gaen hardneekichlijc
tot de doot: vele menschen verachten

de doot met grooten moede / sommit
ghesteruen liefelijc. Wat stand tuaf-
ticheydt ofte grootmoedicheydt soude
dan uit gheweest hebben / dat de Sone
Godts dooz de breefe der doot ver-
schijnt ende verslagen geweest hadde
Want van hem wozt geschreuen / dat
den gemeeynen manne mach bouen na-
tuere wonderlijck schijnen / dat dooz
grooten beuulicheydt druppels bloeds
zijn wt zijn aensichte gheuloeyt. Ende
dit en heeft hy niet als een schouwel
dooz der menschen ooghen ghedaen /
doen hy in een verborghen plaetse zijn
suchten tot de Vader stopte. Ende dit
neemt alle twyfelinge wech / dat de
Engelen moesten wt den hemel co-
men / om hem met onghewoonliche-
bertroostinghe te stercken. Wat schan-
delijcker weecherticheyt soude dit ge-
weest hebben / dooz breefe der ghe-
meyner doot soo seer beuult te we-
den / dat hy bloedt soude gesweet wor-
den / ende niet te comen getroost wor-
den / anders dan dooz het ghesichte der
Engelen: Ende dit ghebedt dat hy
dyemaal verhaelt / Vader ist moghe-
lijc laet desen dincbecker vā my dooz-
lyc gaen: is dat niet wt ongheloeue-
lijcke bitterheyt des herten gecomen /
bewijsende dat Christus strengheren
ende swaerderen strydt hadde dan te-
ghen de ghemeynen doot: Hier wt is
het openbaer / dat dese beuuelers tegen
de welcke ick stryde / stoutelijc clap-
pen van dinghen die zy niet en weten:
om dat zy noyt cristlijck enrelept en
hebben / wat het zy ofte wat cracht
het hebbe / dat wy van het oordeel
Godts verloft zijn. Maer dit is onse
wijshheit / te weten / wel te gheuoelen
hoe diere de Sone Godts onse salich
gherocht heeft. Ist dat nu yemant
bzaecht / of Christus doen nederdael-
de tot de helle / doen hy badt om de
doot doozhy te gaen. Ick antwoorde / waer
dat dit is het beghin ghewerst / waer
wt men verstaen mach / wat grouwe-
lijcker ende verschickelijcker beuult-
heyt hy geleiden heeft / doe hy braken
dat hy om onsent wille beschuldicht
sondt dooz den richtstoel Godts. En
hoe

Luc. 22
c. 44.

Luc. 22
c. 43.

Mat. 26
d. 29.

hoe wel de Goddelijcke cracht des
gheests haer een weynich tijds ver-
berch om der swachtheyt des vleeschs
plekse te geuen: soo moeten noch-
tans weten/ dat de versoekinghe wt
het geuolen der doofheydt en vrees/
tegen het gelooue niet en streedt. En-
de aldus is het volbracht in de pre-
dikinge derri staet / dat hy niet en
conde van de smerten des dootds ghe-
houden worden: om dat hy hem seluen
als van Godt verlaten ghenoeuende/
niet een hayt en is gheweken van het
betrouwen op zijn goetheyt. Dit leert
ons die wtneimende aenroepinghe/ in
de welcke hy door groote benaetheyt
geropen heeft/ **W**hy **G**o**d** **E** mijn
Godt hoe hebt ghy my verlaten: Wāt
hoewel hy bouen maten benaut is/ soo
en laet hy nochtans niet zynen Godt
aen te roepen / van den welcken hy
roepd dat hy verlaten is. Ende hier wt
woydt alsoo wel de Apollinarische
dwalinghe wederleert / als der ghenet-
linaris dichtebe dat de eeuwige geest/
Christo in de plaetse der ziele was/ so
dat hy alleenlic een half mēsche was.
Maer dit was ghelijck of Christus
hadde mogen onse sonden versoeken/
anders dan den Wader ghehoorfaem
zijnde. Ende waer is de ghesluytēdt
ofte wille der ghehoorfaemheyt/ an-
ders dan in de ziele: de welcke wy
roert gheueest / om dat onse zielen
souden van alle beuuinghe ende onge-
rusticheydt / ruste ende vrede hebben.
Wouen desen teghen de Monotheli-
ten/ wy sien hoe dat hy na den mensche
natuerē wilde. Ick verswijghe dat hy
die vrees van de welcke wy ghepro-
uen hebben / ouerwint met een con-
trarie ghesluytēdt. Want die wijsē
der teghenstādinghe en is niet dups-
ter/ als hy seyt/ Wader verlost my wt
dese vze: maer daerom ben ick tot de-
sen naem. Wader verclaert
nochtans gheen onmatichēdt en was/
ghelijck wel in ons ghesluytēdt/

oock als wy op het aldermeest arbe-
den om onseleuen te bedwingen ende
temmen.

Hier na volcht de wederopstandinge 13
ge wt de dooden/ sonder de welcke hy
al soude onuolmaccht zijn/ dz wy dus-
uerre gheseyt hebben. Wāt dewyle in
het cruyce/ door en begravinge Chri-
sti/ niet dan swachtheyt gese en wort/
so moet het gelooue dit al doorloopen
op dat het niet volle cracht ghestercht
woyde. Daerom hoe wel wy in zijn
dootd ghehele veruullinghe der salic-
heyt hebben/ om dat sy ons met Godt
versocht en den rechtueerdighen ooz-
derie Godts volbaen/ en de veruolce-
kinge wechgenomen / ende de straffe
betacht heeft: nochtans wordē wy ge-
seyt n3 door zijn doot/ maer door zijn
wederopstandinge wedergehojen te
zijne tot de leuendige hope. Want ge-
lic Christo is wederopstaende een
ouerwinner verschenen/ alsoo is de o-
uerwinnige onses geloofs in de we-
deropstandinghe eerst ghelegen. Wo-
danich dit zy/ dat wort beter door de
woyden Pauli wtgedrukt / want
hy seyd/ dat Christo is ghestoruen
om onser sonden wille: ghelijck of hy
wilde segghen / dat de sonde is wech
genomē door zijn doot/ ende de recht-
uerdicheydt is wedergebrēht ende
wederopgerecht door zijn wederopsā-
dinge. Want hoe hadde hy ons conuen-
steruende van der doot verlossen/ had-
de hy selue in de doot gebleuen: hoe
soude hy ons de ouerwinnige berrege
hebben/ hadde hy in de strijt ouerwon-
nen geworden: Daerom deelen wy de
matērie ende sake onser salicheyt / al-
soo op de doot en wederopstandinghe
Christi / dat door de doot de sonde
sy wtghewist ende de doot wechge-
nomen: ende door de wederopstandi-
ge/ de rechtueerdicheyt zy wederge-
bracht ende het leuē wederopgericht:
nochtans alsoo/ dat de dootd Christi
haer cracht ende vucht door de we-
deropstandinghe doort brengt. Daer-
om seyt Paulus dat de Sone Godts
is verclaert gheweest in de wederop-
standinghe: want doen heeft hy eerst

1. Pet. 1
a. 3.Rom. 4.
d. 15.

ro. 1. a. 4

zijn hemelsche macht hertoet / de welse
ke een claer spiegel zijnder godtheit
was / ende een stantvastige steune on=
ses geloofs: ghelijc de selue ooc er=
ghens seyt / dat hy gheleden heeft na
de swaerheit des vleesch / ende is we=
derop gestae door de cracht des geests.

2. Cor.
13. b. 4
Phl. 3. c.
10.

Op dit selue gheuoelen seyt hy erges
van de volmaechtheit sykenende / Op
dat ick hem bekenne ende de macht
zijnder wederopstandinge. Nochtans
steldt hy terfonde daer na de deelach=
tichheit in zijn doot. Hiermede comt
seer wel ouereen dat Petrus seyt / dat

1. Pet. 1
2. 21.

Godt hem beruwt heeft wt de doo=
den / ende eerlijckheit ghegeuen om
dat wy soude gelooue ende hope heb=
ben in Godt: niet dat onse ghelooue op
de doot steunede wankelbaer is / maer
om dat de cracht Gods die ons on=
der het ghelooue bewaert / haer seluen
aldermeest in de wederopstandinghe o=
penbaert. Daerom laet ons ghedach=
tich zijn / soo wanneer de doot alleen=
lijc ghemelbet wort / dat oock mede
daeronder veruact wort dat eygent=
lijc der wederopstandinge toecomt:
ende wederom wanneer de wederop=
standinghe alleen sonder de doot ghe=
melbet wort / soo wort daer onder
oock veruact dat sonderlinge der doot
toecomet.

Ro. 11. c
25.

Maer dewijle hy weder=
opstaende de ouerhandt vercreghen
heeft / dat hy soude de wederopstan=
dinghe ende het leuen worden: soo be=
tuycht Paulus te rechte dat het ghe=
looue te niete ghemact / ende het E=
uangelium niete bedriegelijc is /

1. cor. 15.
c. 17

ten zij dat de wederopstandinghe in
onse herten ghedruct zy. Daerom daer
hy ergens in de doot **CHRIJST**

Ro. 8. f.
34.

tegen de verschuykinghe der berdoe=
menisse gheroemt heeft / wort noch
daertoe gheseyt om den roem te ver=
meerderen / Ja die selue die ghesforuen
is / die is weder opghestaen / ende is
nu by **GSD** een Middelaer voor
ons. Waren desen ghelijc wy te vo=
ren verclaert hebben / dat wt de deel=
achticheit des cruyces afgheliept
onser vleeschs coemt: alsoo moeten
wy verstaen dat wy wt zijn weder=
opstandinghe een ander vrucht heb=
ben die daer mede ouereen comt. Wat
daerom seyt de Apostel / zijn wy in
de ghelijckenisse zins doots ghe=
plandt / op dat wy zijnder wederop=
standinghe deelachtich zijnde / in nie=
wicheit des leuens wandelen. Daer=
om ghelijc hy erghens bewijst / dat
wy onse aerdsche leden moeten doo=
den / om dat wy met Christus zijn ghe=
storuen: alsoo bewijst hy oock dat wy
moeten soeken dat bouen is / ende niet
dat op der aerden is / om dat wy niet
CHRIJST zijn wederopgestae.
Het welcke woorden wy niet alleen=
lijc door het exempel Christus die we=
deropgestaen is / verweckt en worden
om na nieuwichheit des leuens te staen:
maer worden oock daer door gheleert
dat het door zijn macht gheschiedt / dat
wy tot rechtuerdicheit wederghes=
borzen worden. Wy vercrighen oock
de derde vrucht daerwt / dat wy als
ghelike eenen pandt ende voorpennick
ontfanghen hebbende / seker zijn van
ons selfs wederopstandinghe / waer
van de wederopstandinghe Christus een
seker fundament ende substantie
is: van welcke sake Paulus brei han=
delt 1. Cor. 15. Wy moeten coorelijc
aenmercken dat Christus geseyt wort
wt de dooden wederopghestaen te zy=
ne: met welken woorde de wederopstan=
dinghe doots ende de wederopstan=
dinge wort / ghelijc of dact
gheseyt worde / dat hy die selue doot
ghesforuen is / die andere menschen na
sterfelijk vleesch dat hy aengenoe=
men hadde / onser sterfelijkheid ontfan=
gen heeft.

Ja de wederopstandinghe wort
niet te vergeefs de opclimminge Chri=
sti ten hemel verhaelt. Want hoewel
Christus wederopstaende / beghonnen
heeft zijn eerlijckheit ende cracht vol=
comelijc te verclaren / te werken / die
onedel conditie des sterfelijcke leuens
ende de schande des cruyces afgheliept
ende verwoopen hebbende / soo heeft
hy nochtans met zijn opclimminghe
ten hemel / zijn rijcke eerste begonnen.
P

150. 63
4.
Coloss
a. 5.
Coloss
a. 1.

Ephe. 4. Dit bewijst de Apostel als hy leert/
 2.10. dat hy is opghelommen / om dat hy
 soude alle dinc vernieuwen / daer hy ver-
 maent dat hoe wel de woorden schij-
 nen tegen malcanderen te stryden noch-
 tans in de sake selue groote eenzach-
 ticheyt is : om dat hy also is van ons
 ghegaen dat zijn teghenwoordicheyt
 nu nutter is / de welcke haer selue bin-
 nen de nederige woonste des bleeschs
 hielt so lange hy op der aerde wandel-
 de . Waerom als Johannes de lieftlycke
 Joen. 7. roepinghe ende noodinge Christi ver-
 1.37. haelt heeft / Isst dat yemant dorstet /
 die come tot my / &c. so seyt hy daer na /
 dat de heylighe Gheest doe noch niet
 en was den geloouighen gegeven : om
 dat Jesus noch niet verclaert en was.
 Het welcke oock de Heere selue den
 discipulen betuycht heeft / segghende /
 1.16. dat is vnut dat ick wech gae . Want
 2.7. Gheest en sal niet comen . Ende vā dat
 lichamelijck afwesen gheeft hy hen een-
 nen troost / dat hyse nē en sal als we-
 sen verlaten / maer sal wederom tot hen
 comen / ende dat op een wyse die wel
 ontfienlijc / maer meer te wensche was :
 want doen worden sy door seker be-
 vindinghe gheleert / dat het rijcke dat
 hy best / en de macht die hy gebuyet /
 den gheloouigen genoechsaem is / niet
 alleenlijc om salichlijcken te leuen /
 maer oock om gheluckichlijc te ster-
 uen . Ende wy sien hoorwaer / hoe vele
 grooter onvermoedicheyt zijns Geests
 hy doe heeft tot gestort / hoe veel heer-
 lijcker hy zijn rijcke genoozert heeft /
 hoe veel grooter macht hy bewesen
 heeft in de syne te beschermen / ende de
 vijanden onder de voeten te woopen .
 So dan ten Hemel opguaren zijnde /
 heeft hy de teghenwoordicheyt zijns
 lichaems wech van onsen oogen ge-
 nomen : niet om dat hy niet en soude
 langher by de geloouige zijn / die noch
 op der aerde vromdelighen zijn / maer
 om dat hy niet teghenwoordichlijcker
 cracht soude den Hemel ende de aerde
 regeren . Ja eer het gene dat hy belooft
 hadde dat hy soude niet ons zijn tot de
 volgendige der Weerelt / dat heeft hy

door zijn opcliminge volbracht / door
 de welcke zijn lichae is vouten alle de-
 meel-verheuen / en zijn cracht ouer al-
 le eynden des Hemels ende der aerde
 wtgheslozt ende bezeyt . Dit wil ick
 lieuer met Augustini / dan met myne
 woorden verclare . Christus (seyt hy)
 moeste door de doot gaen tot de rechte-
 ter hāt des Vaders / dan waer hy co-
 me sal om de leuende en doode te rich-
 ten : en dat met lichamelijcke tegewoor-
 dichheit / na de gesonde leere en den re-
 ghel des gheloojs . Want niet geeste-
 lijcke teghenwoordicheyt quam hy na
 zijn opcliminge . Ende erges spreekt
 hy breeder ende claerlijcker / ja zijn
 ontfienlijcke en onwtsprekeijcke macht
 wort vernut dat van hem geseyt is /
 Siet ic ben niet v alle de dagen tot de
 eynde der Weerelt . Waer na bleesch
 dat het Woord heeft aengenomen / na
 dat hy is van der Waghghet gheboen /
 na dat hy wert van de joden gean-
 ghen aen het hout ghehecht / van het
 cruyce ghenomen / in doerken gewon-
 den in het graf geleijt / ende in de we-
 deropstandinghe gheopenbaert / is ge-
 seyt / Ghy en sult my niet altdits by
 v hebben . Waer om : om dat hy na de
 teghenwoordicheyt des bleeschs veer-
 rich dagen lauck met syne discipulen
 verkeert hebbende / is door hare oogen
 opghelommen ten hemel / ende en is
 hier niet : want daer sit hy ter rechter
 hant des Vaders . En hy is hier : wāt
 na de tegenwoordicheyt zijnder Wa-
 ieseyt / is hy nē wech gegā . Waer-
 om hebben wy Christum altdits na
 de teghenwoordicheyt zijnder Wa-
 ieseyt : maer na de teghenwoordicheyt
 zijns bleeschs is recht tot de discipu-
 len geseyt / Ghy en sult ghy niet altdits
 hebben . Want de Gemeynthe heeft hem
 weynighe dagen ghadt nae de tegen-
 woordicheyt des bleeschs : nu heeft sy
 hem door het gelouue / maer en liet hem
 niet met den oogen .

Daerom wort terfont daer na ge-
 seyt / dat hy sit ter rechter handt des
 Vaders : te weten / na de gheijckenisse
 der Princen / die hare bysitters heb-
 ben / den welcken sy de regeringhe
 beuclen .

Trac. in
 Euang.
 Jo. 109.

Mat. 28
 d. 20.

Acto. 1.
 a. 3. en b.
 9.

Joā. 12.
 b. 8.

Mar. 16
 d. 19.
 Heb. 1. a.
 3.

Mat. 28
 d. 20.

beuelē. Also Christus door den welcken de Vader wil verhoort zijn / ende door hem regneren / wort gheseydt te zijn der rechter hant te sitten / gelijc of men seyde / dat hy tot de heerschappie des hemels ende der aerde beroydent is / ende de besittinghe der regeringhe die hem beuolen is : heeft opentlijck aengenomen : ende dat hyse niet alleenlijck en heeft cenmael aenghenomen / maer dat hy daer in blijft tot dz hy tot het oordeel coemt. Want also wordt dit van den Apostel verclaert / als hy aldus spzeckt / De Vader heeft hem gestelt tot zijnder rechter handt bouen alle Ouerheydt / ende Macht ende gheweldt / ende heerschappie / ende bouen allen naem die ghenaeint wort / niet alleenlijc in dese woerelt : maer ooc in de toecomende : ende / hy heeft alle dunck synen voeten onderworpen / ende heeft hem der Gemeynthe tot een Hoofd bouen alle dunck ghegheuen &c. Hier siet ghy waer toe die sittinghe dient / te woeten / op dat beyde de hemelsche ende aerdsche creatueren zijn Maestseydt verwonderen / door zijn handt gheregeert worden / synen wil aensien / ende zijnder cracht onderworpen zijn. Ende de Apostelen en willen niet anders als sy dese sittinghe soo dickmael melden / dan dat sy leeren dat alle dunck is onder zijn goetduncken ghesfeldt. Daerom en gheuoelen die niet recht / die meynen dat enckelijck de gheluckicheydt hiermede beduydt wordt. Daer en is oock niet aen ghelegghen / dat in de handelingen der Apostelen / Stephanus betuycht / dat hy Christus siet staende (ter rechter handt des Vaders) : want hier en wordt n3 gehandelt van de ghesaltenisse des lichaems / maer van de Hoofsteyt des rijcks : so dz het Sitten niet anders en zy / dan den hemelschen Rechtssoel bedienē.

16

Hierwt heeft het gelooue menigerley vrucht. Want het versackt dat de Heere door zijn opclininge ten hemel / heeft den inganc tot het hemelsche rijcke geopet / die door Adam gesloten was / Want dewijle hy in onse

bleefsch is gheleijc wt onsen naem daer in ghegaen / soo volcht daerwt het gene dat de Apostel seyt / dat wy cenchsins met hem in de hemelsche plaatsen b. s. sitten / als die wy den hemel niet met naeckte hope en verwachten / maer ooc in onse Hoofst besitten. Waen desen bekent he gelooue / dat Christus niet sonder onse groot voordeel by de Vaders en sit. Want hy is tot dz hepichdom dat sonder handen ghemaect is / ingegaen / ende versijnt door de Vaders een geduerich Middelaer en voorseydte : ende keert des Vaders oogen also op zijn rechtuerdicheydt / dat hyse van onse sonden afkeert : des Vaders herte versont by ons also / dat hy door zijn voorseydte ons een wech en toeganc maeckt tot des Vaders thoon / den welcken hy met ghenade en goedertierentheyt veruult / die anders soude den ellendigen sondare vol derden baet het ghelooue de mogentheyt Christus / in de welcke onse sterckte / cracht / schat ende roem tegge de hemelsche vianden gelegen is. Want in den hemel climmende / heeft hy de ghenelighenisse geuangen / gheleyt : ende de vianden berooft hebbende / heeft hy zijn volck rijcke gemaect / ende maeckt het dagelijcks rijcker met gheestelijken rijckdom. Hy sit dan in de hoochde / om van daer zijn cracht op ons te storten / ende ons tot een geestelijc leue leuenlijc te maecten / om ons met synen Gheest te heyligen / om zijn Gemeynthe met menigherley gauen der gheneminge teghen al dat hinderlijc is / bij te bewaren / om de woede van de zijns cruyces ende onser salicheyt / door de sterckheyt zijnder hant te bedwingen / so wils op dat hy alle machthebbe in den hemel ende op der eerde : tot dat hy alle syne vianden / die oock onse viandē zijn / onder de voeten worpe / ende de stichtinghe der Gemeynthe volbrēge. Ende dit is de Warachtige standt zijns rijcks / dit is de machte die de Vader hem heeft ghegheuen / tot dat hy tot het oordeel der leuenlijghen

Ephe. 1.
d. 20.
Phil. 2.
b. 9

1 cor. 15
d. 27.
Ephe. 4.
c. 15.
Acto. 2.
30. en. 3.
d. 21.
Hebr. 1.
a. 7.

Acto. 7.
g. 5.

August.
de fidei &
sym. ca. 8

Hebr. 1.
d. 25. en.
9. 11.

1 cor. 1.
f. 34.

Ephe. 4.
b. 6.

Ps. 110.
v. 1.

Acto. 2.
34.

1 cor. 15.
c. 25.

Ephe. 1.
20.

Hebr. 1.
13. en. 10

c. 13.

dighen ende dooden comēde / zijn laet-
ste werck volbrēnge.

17 Christus gheeft wel den synen ge-
noech clare bewysinghen van zijn te-
ghenwoordigge cracht: maer oewyle
zijn eynde eenichgins onder de neder-
heydt des vleeschs hier op der aerde
bedect is / so wort het geloof te rechte
geroepen om de sēnlycke tegenwoor-
dicheyt te bedencken / die hy sal ten
laetsten dage openbaren. Want hy sal
niet sēnlycken ghedaente wt den we-
len afcomen / gelyckmē hem heeft ge-
sien opclommen: ende hy sal allen men-
schen vershynten met onwtsprekelyc-
ke maetscheyt zijns rycks / met claerhē
der onsterfelyckheyt / met ongemeten
macht der godtheyt / met ongemeten
schap der Engelen / Soo is ons dan
ghelovē van daer hē tot onsen ver-
losser te verwachten / tot dien dach / in
den welcken hy de lammeren sal van
de bocken scheiden: ende de wuercro-
rene van de verworpenen: ende daer en
sal niemant zijn noch der leuendē noch
der dooden / die zijn oordeel sal comen
ontgaen. Wāt het geluyt der basupne
sal van de wterste hoerke der weerd
ghelooft worden / daermede alle men-
schen sullen tot synen rechtsoel ghe-
roepen worden / die te dien daghe noch
ghesloven zijn / ende die te voren
die dese woorden / leuende ende doode
andere verstaen: ende wy sēn vooz-
waer dat sommighe oude ghewij-
selt hebben in de wtlegghinghe deser
woorden: maer dese sēn welcken wy
ghelooft hebben / is slecht ende claer /
ende coemt oock beter met de articulen
des gheloofs over een / de welcke son-
der twyfel slechtelijck ende ghemeyn-
saemelijck gheschreuen zijn. Hiertegen
is soe niet dat de Apostel betuycht /
dat allen menschen verdoemt is een-
mael te steruen. Want hoewel de gene
die tot het wterste oordeel in dit sterf-
selijck leuen bliuen / niet en sullen na-
tuurlijcke wijsen ende ordeninge ster-
uen: nochtans dewijle die veranderinge
ghe die sy sullen liden / sal ghelijc een
doot zijn / so wort sy niet onvergē-
lijck doot ghewacmt. Het is wel seker
dat alle menschen niet en sullen slapen /
maer sy sullen alle verandert worden.
Wat is dat: haer sterfelijck leuen sal
in eenen oogenblick tijds verlooden /
ende gantschelijck in een ander nature
verandert worden. Niemand en can
besaechen dat dese verduuringhe des
vleesch een doot is: nochtans blyft dit
hierentusschen warachtich / dat de le-
uende ende doode sullen tot het oordeel
gheroepen worden: want de doode die
in Christo zijn / sullen eerst opstaen /
daer na die sullen ouerghebleuen zijn
ende leuen / sullen met de andere in de
licht op ghetrocken worden Christus
te gemoete. Ende het is doozwaer der
waerheyt ghelijc / dat dese artijckel
is wt de woorden Petri ghenomen /
die Lucas verhaelt / ende wt die hoo-
ghe betuyghinghe Pauli tot Timot-
heum.

Derwt coemt wtneemende groo-
ten troost / dat wy hoozen dat die de
Richter is / die ons nu verdoemt heeft
om medeghenooten zijnder eere in het
oordeel te zijne / so verreeft dat hy
soude op den richtsoel gaen sitten om
ons te verdoemen. Want hoe soude de
aldergoedertierenste Prince zijn volc
verderuen: Hoe soude het hooft syne
leden te niete brēge: Hoe soude de
patroē ende voorszpraecke syne onder-
danen verdoemen: Want ist dat Pau-
lus bestaet wt te roepen / dat niemant
en mach voortcomen om te verdoemen
daer Christus de middelaer is: so ist
beel warachtigher dat Christus de
voorszpraecke ende middelaer selue / nē
en sal die verdoemen / die hy onder zijn
trouwe ende bescherminghe heeft aen-
ghenomen. Het en is doozwaer gheen
cleyn gerusticheyt / dat wy voozgee-
nen anderen richtsoel en sullen ghe-
seide worden / dan dooz den richtsoel
onser Verlossers / van den welcken
wy moeten salicheyt verwachten: wāt
hy die nu dooz het Euāgelium de eeu-
wighe gheluckicheyt beloeft / sal dan niet
dooz zijn oordeel / de beloeft seker ma-
ken. So heeft dan de Wader den So-
ne tot dit eynde gecert / hem alle het
oordeel

1. Thes.
4. d. 16.

Act. 10.
9. 42.
2. Tim.
4. a. 1.
18

Rom. 8.
f. 33.

Siet
Ambro.
lib. 1. d.
iac. cap. 6
oordeel

Joā. 5. d
22.
Matt. 1.
d. 27. en
d. 28. d. 18
Luce 10
d. 22.
Joā. 3. d
35.

oordeel onvergheuende/om dat hy sou-
de also den consciencien zijns volcs te
hulpe comē/die dooz de bzeest des oor-
deels verschickt zijn. Wafuerre hebbe
ic de oorden der articulen des geloofs
die de Latijnsche Symbolum Aposto-
licum nimen/ghewoicht. Want de-
wijle de hooftstukken onser verlossin-
ghe daer in zijn met corte woorden
veruact / soo moghen sy ons als een
tafel zijn/ waerin wy die dinghen die
weerdich zijn in Christo aenghemeret
te worden/moghen een peggelijck op-
hen seluen herschepdenlijck aenschou-
wen. Ick name dese articule Aposto-
lijck/ende en ben daerentusschen niet
seer sochfuldich wie de Autoor zy.
Sy worde hoorwaer met groote een-
drachticheydt der ouden Schrijueren
den Apostelen toegheschreuen: moge-
lijc om dat syse achteden van de Apo-
stelen int gheneyn beschreuen ende int
openbaer ghebracht te zijne: ofte om
dat sy dit coyt begryp wat de leere die
sy gheleert hebben/ getrouwelijc ver-
samelt zijnde/hebben willen met sul-
ken naem beueffighen ende verster-
ken. Ende ick en twyfele daer niet aē/
dat dese articule terstont van den Cr-
sten oorspronck der Gemeynthe ia oock
van der Apostelen tijdt aen zijn als cē
gemeyn ende van eenen peggelijcken
gepreest / belijdinghe / aengenoimen
geweeft/of inē schoon niet en weet bā
wien sy haren oorspronck gehat hebbe.
Ende het is der waarheyt gelijck/dat
sy niet en zijn bā eenē mensche eygē-
lijck beschreuen/ dewijle het openbaer
is/dat sy van de wterste gedachtenis-
se aen/ zijn onder alle godtsaltghe in
groote ende heylige autozicept geacht
gheweest. Het ghene daer op wy son-
derlinghe ende bouen al moeten achte
hebben/dat is hier in buyten alle twi-
felinghe/te weten/dat de gantsche hi-
storie onses gheloofs in cozte en niet
wel onder scheyden ordeninge/ daer in
verhaelt wordt: ende dat daer gheen
binck in veruact en is / dat niet en zy
met vaste getuyghenissen der Schrif-
ture versegelt. Ende als wy dit ver-
staē/so en dient het niet datmen soch-

uidelijck den autoor soecke ofte
daerom tegen pemat stryden: sy dat
het mogheijc ymande niet ghenoech
en is/dat hy seker zy van de waarheyt
des heylighen Gheests/ist dat hy iz
oock mede en weet dooz wiens munde
sy vercondicht/oft van wiens hant sy
beschreuen is.

Dewijle wy sien dat de ghantsche
somma onser salicheyt ende ooc alle de
stukken daer van zijn in Christo ver-
uact/soo moeten wy toechen dat wy nē
een alderminste deelken eiderwaerts
en trekken. Ist dat wy salicheyt soe-
ken/so worden wy seker dooz den naē
Jesus geleert dat de salicheyt by hem
is. Ist dat wy eenighe andere gauen
des Gheests soecken/die sulen in zijn
saluinghe gheuonden worden. Is het
dat wy sterckheyt soecken/die wordt
in zijn hereschappie geuonden. Soe-
ken wy supuerheyt: die binden wy
in zijn ontfanghinghe: of goederter-
heyt: die verthoont haer in zijn ghe-
boorte / dooz de welcke hy is alleens
ons gelijc geworden om dat hy soude
leeren medelijden hebbe / of verlossin-
ghe: in zijn lyden: of quijt scheldinghe:
in zijn verdoeminghe: of vergevinghe:
der veruloekinghe: in zijn cruyce: of
boldoeninghe: in zijn offerhande: repa-
ninghe: in zijn bloet: berforminghe: in
zijn nederdalinghe ter hellen: doobin-
ge des vleeschs: in zijn graf: nieuwig-
heyt des leuens: in zijn wederopstan-
dinghe: onsterfelijckheyt: oock daer
in: de erue des hemelschen rijcks:
in de opcliminge tē hemel: hulpe ge-
rusticheydt / eueroelodicheydt alles
goets: in zijn rijcke: onbeurefde ver-
wachtinghe des oordeels: in de macht
des oordeels die hem is ghegheuen.
Somma dewijle in hē allerley schat-
ten des goeds zijn / soo moeten se
daer wt halen tot verfaattheyt / ende
niet eiders. Want die met desen cen-
ghen niet te vrede zijnde / herwaerts
en ginswaerts tot herscheyden hopen
druen: of sy schoon Christusum dooz-
nemelijc aenien/ so dwalen sy noch/
tans hier mede van den rechte wech/
dat sy eenich deel haerder wetenschap

19
12.
1. cor. 1.
d. 30.
Heb. 1.
17.
Gal. 1.
d. 3.
op

op een ander wenden. Hoe wel dese
miftrouwinghe en can niet comen daer
de oueruloedicheyt zinder goede een-
mael wel bekent es.

Dat xvij. Capittel.

Dat het rechte ende eygentlijke
gheseydt wordt dat Christus ons
heeft de ghenade Godts ende de
salicheydt verdient.

Dese byaghe moeten wy oock als
door enen toeworp becozen.
Want daerzjn sommighe men-
schen verkeerdelyc scherpsinnich / de
welcke hoe wel sy bekennen dat wy
door Christum de salicheyt vercrigē/
so en willen sy nochtans den naē ver-
dienste / nē lyde / meynēde dat de gena-
de Godts daerdoor verdupstert wort:
en also wille sy dat Christus zy alleē-
lyck een instrument of dienaar en niet
des leuens / ofte leystman ofte Prince
nact wort. Ick behene wel / waert
dat yemaent wilde Christum enckelijc
en in hē seluen stellen tegē het oordeel
Godts / dat dan de verdienste gheen
plaetse en soude hebben: want in den
mensche en soude geen weerdicheyt ge-
nonden worden die yet soude connen
tegen Godt verdienen. Ja gelijc Au-
gustinus seer warachtelijc schrijft/
de mensche Christus Iesus de salich-
predestinacie ende genade: want de mē-
schelijcke nature die in hem was / en
heeft door gheene doorgaēde verdien-
stē dat hy dat soude wesen. Ic bidde
u laet hier op antwoorden / waermede
heeft die mensche dat verdient dat hy
de Vader / soude tot eenheyt is gelijc
soons aē ghenomē wordē / en de eenich-
geboorn Sone Godts zjn: Laet dan
in Christus onse hooft / waerwt sy alle
de ledē na de mate eens pegelicks door
peghelick van den beginne zijns ghe-
loofs afeen Christen / door de welcke

die mensche / te wetē / onse Salichma-
ker is van den beginne aen Christus
geworden. Item ergens / Daer en is
geen clarder exempel der predestinacie
dan de widdelaer selue. Want die de-
sen heeft wt den zaden Dawids eenen
rechtuerdighen mensche gemaect / so
dat hy nemmermeer en soude onrecht-
uerdich zjn / sonder eenighe verdien-
ste zijns doorgaēde willes / die selue
maect die wt onrechtuerdige recht-
uerdich die ledē de selue hoofts zjn /
ec. Daerō als wy van de verdienste
Christi handelen / so en setten wy het
begin ende den oorspronck daeruan in
hem niet: maer wy climmen op tot de
ordeninghe Godts de welke de eerste
oorsake is: want die veroordent den
widdelaer door enckel welbehaghen/
door den welcken wy souden salicheyt
vercrigē. Ende also wort de verdien-
ste Christi onwyselijc ende onwetent-
lijc teghen de barmherticheyt Godts
gestelt. Wāt daer is een ghemeyn re-
ghel / que sub alterna sunt / non pug-
nare / dat is / de dinghen die een onder
dander begrepen worden / en strijden
niet. Daerō en is daer gheen dinc te-
gen / dat de rechtuerdich makinge der
menschen zy onuerdient / wt enckel
barmherticheyt Godts: ende dē sy ooc
mede door de verdienste Christi / ver-
dient zy / de welke onder de barmher-
ticheyt Godts veruact wordē. Waer
de onuerdiende gonste Godts en oock
de ghehoorsamheyt Christi / worden
bequamelijc teghen onse werckē ge-
stelt / een peghelijc in zjn orden. Wāt
Christus en heeft niet connen yet ver-
diēnen / anders dan wt het welbehagē
Godts: maer dewijle hy daer toe ver-
oordent was / dat hy soude door zjn of-
ferhande de toornicheyt Godts stillen /
ende door zjn ghehoorsamheyt onse
onertredinghen weghemen: Somma
dewijle de verdienste Christi hanght
alleenlijc aen de ghenade Godts / de
welcke ons desen middel der salicheyt
veroordent heeft / soo wort sy alsoo be-
quamelijc als de ghenade Godts / te-
ghen alle menschelijcke rechtuerdie-
hed en ghestelt.

De bono
persone.
cap. blis-
mo.

2. Dit onderschept woort wt vele
 plaatsen der Schriftuere verstaet: Al-
 so heeft Godt de werelt lief gehad/
 dat hy synen eenigeboren Sone heeft
 ghegheuen / op dat een yeghelijck die
 in hem ghelooft / niet en vergae. Wy
 sien hoe dat de liefde Godts de eerste
 plaetse houdt / als die de opperste oor-
 sake ende oorprock is : ende dat het
 gelooue in Christusum daer na volcht/
 als de tweede ende naeste oor-sake. Ist
 dat yemant hierteghen seyt dat Chri-
 stus niet anders en is dan causa for-
 malis / die berecleynt de cracht Christi
 seerder dan de woorden connen in den.
 Want ist dat wy door het gelooue dat
 op hem steunt / rechtueerdicheyt ghe-
 erijghen / soo moeten wy de materie
 onser salicheyt in hem soecken / het
 welcke met vele plaetsen claerlijck be-
 wesen wort. Niet dat wy hem eerst
 hebben lief gehad / maer hy selue heeft
 ons eerst lief gehad: ende heeft synen
 Sone gesonden tot een verfoeninghe
 door onse sonden. Het dese woorden
 wortt claerlijck bewesen / dat Godt
 heeft den middel der verfoeninghe in
 Christo gesteldt / om dat zijn liefde te-
 ghen ons niet en soude verhin-
 t worden. Ende dat woort Verfoenin-
 ghe / is seer te weeghen: want Godt is
 op een onwysprekelycke wyse ten tij-
 de doen hy ons lief hadde / nochtans
 oock mede verbolgen op ons geweest /
 tot dat hy in Christo verfoent wort.
 Hier toe dienen alle die sentencie / Wy
 is de verfoeninghe door onse sonden.
 Item / Het heeft Gode behaecht door
 dien alle dinc te verfoenen tot hem sel-
 uen / tot hie de viengende door het bloet
 wijs cruyces door hē / etc. Itē / Godt
 was in Christo / de wereldt tot hem
 verfoenende / den menschen hare son-
 den niet toerekenende Item / Wy heeft
 ons aengenaem / Acht in synen lieuen
 Sone. Item / Om dat hyse soude bey-
 de Gode verfoenen door het cruyce.
 Dese verborghentheyt moetmen ver-
 staet wt het eerste Capittel tot de Ep-
 helen / daer Paulus geleert hebbende
 dat wy in Christo zijn wtuercozen /
 ooc mede daerby seyt / dat wy door den

seluen ghenade bercreghen hebben. Het
 heeft Godt die begonnen met zyn gō-
 ste te ommeheelen / die hy lief hadde /
 cer de werelt geschapen was: anders
 dā om dat hy zijn liefde bewesen heeft
 als hy door het bloet Christi verfoent
 was: Want dewijle Godt de fonteyne
 aller rechtueerdicheyt is / soo moet de
 mensche soo langhe hy een sonder is /
 Godt tot eenen vyandt ende richter
 hebben. Daerom is het begin der lief-
 de rechtueerdicheyt / gheijck zyn ban
 Paulo beschreuen wort / Die die
 gheen sonde en wisse / heeft hy door
 ons sonde gemaect / om dat wy sonden
 zijn de rechtueerdicheyt Godts in hē.
 Want hy geeft te kennen / dat wy on-
 uerdienende rechtueerdicheyt bercreghen
 hebben door de offerhande Christi / soo
 dat wy Gode behaghen die wy van
 natuere kinderen des toorns en door
 de sonde beruremt zijn. Woort die
 onderschept wortt oock bewesen / soo
 wanneer de ghenade Christi wort by
 de liefde gheselt / waer wt volcht / dat
 hy ons schenckē van het ghene dat hy
 ons bercreghen heeft: want anders
 en soude hem niet toecomen datmen
 hem verscheyden van den Wader des-
 sen lof gheeft / dat het zyn ghenade is /
 ende van hem comt.

Ende dat Christus ons heeft wa-
 rachtelijck door zijn ghehoorsam-
 heyt / genade bercreghen ende verdiē-
 by den Wader / dz wort wt vele plaet-
 sen der Schriftuere sekerlijck ende
 grondelijck verstaen. Want is het dat
 Christus heeft door onse sonden vol-
 daen / de straffe die wy schuldich wa-
 ren te dragen / beracht / door zijn ghe-
 hoorsamheyt Godt verfoent / cynde-
 lijck ist dat hy rechtueerdich gheleden
 door de onrechtueerdicheit gheleden
 heeft: so honde ic vast / dat hy door zijn
 rechtueerdicheyt heeft onse salicheyt
 bercreghen / het welcke soo veel is als
 verdienen. Ad (ghelick Paulus be-
 tuycht) zyn wy verfoet ende hebbe de
 verfoeninghe bercreghen door zyn doot.
 Ende de verfoeninghe en heeft gheen
 plaetse / anders dan daer verbolgent-
 heyt gheweest is. Soo is van de sin /
 dat

1. Jo. 4.
 h. 10.

1. Jo. 2. a
 2.
 Colos. 1
 c. 20.
 2. Cor. 5
 d. 19.
 Ephe. 2.
 d. 16.
 Ephe. 1.
 d. 6.

1. Cor. 1.
 d. 21.

Ephe. 1.
 a. 3.

1. Jo. 1.
 d. 21.

1. Jo. 1.
 d. 21.

Ro. 5. d. 19.
 dat Godt die ons om der sonden wille haerte / is door den doot zijns Soons versent / so dz hy ons genadich is. En mercken / die weynich daer na volcht / Ghylyck door eens oerredinge vele zyn tot sondaers ghestelt / alsoo sullen ooc door de gehoorzaamheyt vele tot rechtuerdighe gesteldt worden. Wāt de sin is / Ghylyck wy door Adams sonde zyn van Godt verureemt ende tot verderunghe bereyden: alsoo woort wy door de gehoorzaamheyt Christi tot gōste ontfangen / als rechtuerdich. Ende dat Paulus seyd / dat sy sullen tot rechtuerdighe gestelt worden / ghylyck of hy van toecomenden tijde sprake / daer mede en sluyt hy de teghenwoordighe rechtuerdicheydt der woorden clær is. Want hy hadde oock te vozen gheseydt / dat de onueruerdichmakinghe.

4
 1 Joā. 1. c. 5
 Luc. 22. b. 20.
 1 Joā. 1. d. 29.
 Woor als wy seggen / dat wy hebben genade door de verdienste Christi bereygen / so verstaen wy daer mede dat wy zyn door zyn bloet ghereynicht / ende dz zyn doot is een verfoeninge voor onse sonden geweest. Syn bloet reynicht ons van sonde. Dit is het bloet dat vergotē wort tot verbrucht des vergoten bloets is / dat de sonden ons niet toegherekent en worden / so volcht daer wt / dat met desen prijs den oordele Godts is ghenoech ghedaen. Hier toe dienen die woorden Johannis des Doopers / Siet dz Lā Gods dz de sonde des weereits wech neemt. Want hy stelt Christum tegen alle de sacrificien der Wet / op dat hy leere dat in Christo alleen veruuldt wort / dat die figuren bewesen. Ad plaetsen seyt / te weten / De ongerechtichheit sal versent worden / de sonden. Somma in de oude figuren worden wy seer wel gheleert / hoedanich de cracht en brucht des doots Christi zy. En dese saecke verclaert de Apo-

stel in de sendtbrief tot de Hebrezen bequameit / op desen gront steunende / dat sonder bloetstoringhe geen vergheuinge en gheschiet. Waer wt hy besluit dat Christus is eenmael door zyn offerhande verschenen tot wtwijscinghe der sonde. Item / Dat hy gesoffert is om vele sonden wech te nemen. Hy hadde te vozen gesept / dat hy niet door het bloet der bocken ofte kalueren / maer door zyn eyghen bloet is eenmael in het Heylighe begaen / de ewige verlossinge derregeen hebbende. Als hy op dese wys argumenteert. Ist dat het bloet der ionger hoe heptich maect na de reynicheydt des vleeschs / soo worden de conscientien veel meer door het bloet Christi ghesuueret van doode wercken: soo is het licht om te verstaen / dat de ghenade Christi veel te seer vercleynet wordt / ten zy dat wy toelaten dat zyn offerhande cracht heeft om te reynighen / ende versoenen / ende voldoen. Ghylyck hy weynich daer na seyd / Dese is de Middelaer des Nieuwen testaments / op dat de ghene die ghereyden zyn / de belofte der ewigher erue ontfangen door de doot die geschiet is tot verfoeninghe der ouertredinghen die onder de Wet bleuen. Ende voornemelyck moeten die vergheulicheit ofte ouerencominge aenmercken / die Paulus beschryft / dat hy voor ons de verulockinge geworden is / c. Want het was te vergheul / ia oock ongeschiet / dat Christus soude met de verulockinge gheladen worden / waert dat hy niet anderen rechtuerdicheydt en bereyge / betalende dat sy schuldich waren. De ghetuyghnisse Esā is oock clær / dz de castidinge onser vrede is op Christum gelept / ende dz wy door syne wonden ghenesen zyn. Wāt hadde Christus niet voor onse sonden voldoen / so en soude van hem niet gesept worden / dat hy Godt gepaeyt ende versoent heeft / de straffe die wy schuldich waren / op hem ghenomen hebbende. Hiermede comt oock ouerē dz te dier plaetse volcht / om de boofheyt mijns volcx hebbe ic hē geslagen.

Hebr. 9. d. 22.

Hebr. 9. c. 12.

Hebr. 9. d. 13.

Hebr. 9. d. 14.

Galat. 3. b. 13.

Esa. 53. b. 5.

338

Van de kennisse Godts

Laet ons oock de wtlegghinghe De-
tri hiertoe brengen/ de welcke gheen
twin selinghe en sal laten/ daer hy seyt/
1. Pet. 2
d. 24:
dat Christus onse sonden heeft ghe-
dragen op het hout. Want hy seyd
dat het last der verdoemenisse daerua
wy verlost zijn/ op Christum gewor-
pen is.

De Apostelen vercondighen oock
claelijck dat Christus den prijs be-
tact heeft/ waer mede hy ons van de
Rom. 3.
6. 24.
schuld des doots verlost heeft. Ghe-
rechtuerdicht zijnde door zijn genade
door de verlossinghe die in Christo is/

den welcke Godt gestelt heeft tot ver-
soeninghe door het ghelooue/ welc is
in zijn bloet. Paulus prijst ons de ge-
nade Gods om dat hy den prijs der
versoeninghe gegeuen heeft in de doot
Christi/ daerna gebiet hy ons tot zijn
bloet te blien/ op dat wy rechtuerdie-
heyt bereygen hebbende/ gerustichij-
staen booz het oordel Gods. Dit sel-
ne leert ooc Petrus/ als hy seyt/ dat

1. Pet. 1
d. 18.
wy verlost zijn/ niet met gout ofte sil-
uer/ maer door het dierbaer bloet des
onbeulecten lams. Want de bergelijc-
kinghe en soude niet ouereen comen/
ware n3 door desen prijs booz de son-
den holdaen: waer om oock Paulus
seyt/ dat wy diere gecocht zijn. Ende

1. Cor. 6
d. 20.
Colos. 1
d. 14.
dat hy ergens seyt/ Daer is een Mid-
delaeler die om selue heeft gegeuen tot
losgelt der versoeninghe/ dat en soude
oock niet warachtich zijn / ware de
straffe die wy schuldich ware/ niet op
hem gelept. Daerom seyt de selue A-
postel/ dat de vergewinghe der sonden
is verlossinghe in zijn bloet / ghelijc of
hy wilde segghen/ dat wy booz Godt
gerechtuerdicht ofte vrye gheweest
wordē/ om dat het bloet Christi ghe-
noechsaem is tot holdoeninghe. Hier-

Colos. 2
6. 14.
mede comt ooc een ander plaets ouer-
een/ te weten/ dat hyant schijft dat
tegen ons was/ is aen het cruyce wt-
ghewischt. Want daer wort een beta-
linge ofte vergeldinghe betreckt/ waer
door wy van de schuld vry ghemaect
wordē. Doe zijn dese woorden Pauli
seer te weghen) Ist dat wy wt de
wercken der Wet gherechtuerdicht

Gal. 2. d
3. 1.
worden / soo is dan Christus te ver-
geefs geschozen. Wāt hier wt versak
wy dat men moct van Christo halen
dat de Wet soude geuen/ waert datse
yemant volbrachte/ ofte (het welcke es
uen beel is) dat wy door de ghenade
Christi bereyngen/ dz Godt heeft ons
sen wercken in de Wet beloest/ seggē-
de/ Soo wil ic doet die sal daerin le-
uen. Het welcke hy ooc alsoo claelijck a. 5.
beuesticht in de predikinghe die hy te
Antiochie ghedaen heeft/ betuygende Act. 13.
f. 38.
dat wy in Christum gelouende/ ghe-
rechtuerdicht wordē van allen/ daer
van wy niet en cōden in de Wet ghe-
rechtuerdicht wordē. Want ist dat de
onderhoudinghe der Wet rechtuerdie-
heyt is/ wie kan versake dat Christus
ons de gonsse des Aders verdient
heeft/ de wyle hy dien last op hem ne-
mende/ ons Gode versocht heeft/ euen
gelijc of wy onderhouders der Wet
waren? Hier toe dient ooc dat hy daer
na tot de Galaten schijft/ Godt heeft
synen Sone gesonden der Wet onder-
worpen/ om dat hy de ghene die onder
de Wet waren/ soude verlossen. Want
waertoe dient die onderworpinghe/ an-
ders dā dat hy ons de rechtuerdie-
heyt bereyghen heeft/ acennende te
holdoen dat wy niet en cōden betalen?
Hierwt coemt die toeschypinghe der
rechtuerdicheyt sonder wercken/ van
welcke Paulus handelt/ te weten/ om
dat die rechtuerdicheyt die in Christo
alleenlijc gevonden is/ ons wort toes-
geschreuen. Ende boozwaer om gheen
ander oorsake en wort het vleesch
Christi onse spijse ghenemt / dan om
dat wy de substance des leuens daer
in bindē. En dese cracht en coemt niet
ghens van anders dan om dat de sone
Godts is tot eenen prijs onser recht-
uerdicheyt gecruysst geweest/ ghelijc
Pauli seyt / dat hy hem seluen heeft
overghegeue tot een offerhande tot
een welrickeude rucke: ende er gens
is weder op ghesaen om onse recht-
uerdichmaekinghe. Hierwt volcht
dat ons door Christum niet allenlijc
en is salicheyt ghegeuen/ maer dat ooc
de 3. 1.

worden / soo is dan Christus te ver-
geefs geschozen. Wāt hier wt versak
wy dat men moct van Christo halen
dat de Wet soude geuen/ waert datse
yemant volbrachte/ ofte (het welcke es
uen beel is) dat wy door de ghenade
Christi bereyngen/ dz Godt heeft ons
sen wercken in de Wet beloest/ seggē-
de/ Soo wil ic doet die sal daerin le-
uen. Het welcke hy ooc alsoo claelijck a. 5.
beuesticht in de predikinghe die hy te
Antiochie ghedaen heeft/ betuygende Act. 13.
f. 38.
dat wy in Christum gelouende/ ghe-
rechtuerdicht wordē van allen/ daer
van wy niet en cōden in de Wet ghe-
rechtuerdicht wordē. Want ist dat de
onderhoudinghe der Wet rechtuerdie-
heyt is/ wie kan versake dat Christus
ons de gonsse des Aders verdient
heeft/ de wyle hy dien last op hem ne-
mende/ ons Gode versocht heeft/ euen
gelijc of wy onderhouders der Wet
waren? Hier toe dient ooc dat hy daer
na tot de Galaten schijft/ Godt heeft
synen Sone gesonden der Wet onder-
worpen/ om dat hy de ghene die onder
de Wet waren/ soude verlossen. Want
waertoe dient die onderworpinghe/ an-
ders dā dat hy ons de rechtuerdie-
heyt bereyghen heeft/ acennende te
holdoen dat wy niet en cōden betalen?
Hierwt coemt die toeschypinghe der
rechtuerdicheyt sonder wercken/ van
welcke Paulus handelt/ te weten/ om
dat die rechtuerdicheyt die in Christo
alleenlijc gevonden is/ ons wort toes-
geschreuen. Ende boozwaer om gheen
ander oorsake en wort het vleesch
Christi onse spijse ghenemt / dan om
dat wy de substance des leuens daer
in bindē. En dese cracht en coemt niet
ghens van anders dan om dat de sone
Godts is tot eenen prijs onser recht-
uerdicheyt gecruysst geweest/ ghelijc
Pauli seyt / dat hy hem seluen heeft
overghegeue tot een offerhande tot
een welrickeude rucke: ende er gens
is weder op ghesaen om onse recht-
uerdichmaekinghe. Hierwt volcht
dat ons door Christum niet allenlijc
en is salicheyt ghegeuen/ maer dat ooc
de 3. 1.

de Vader ons is om synen wille ge-
nadjich. Want het wordet sonder twij-
fel in hem volcomelijc volbracht / dat
Godt door Esaiam onder een figure
bercondicht / segghende / Ich salt doen
om mynent wille / ende om Dauds
mijns dienstknechts wille. Hieruā is
Joannes een seer goet oetuyghe / als
hy seyt / De sonden worden u verge-
uen om synen naem. Want hoewel de
naem Christi daer niet wtghedrukt
en wort soo is nochtans de sin claer ge-
noech. Also bercondicht oock de He-
re / segghende / Ghelijc ick leue om des
Vaders wille / also sulc ghy ooc leuen
om mynent wille. Hiermede comt o-
Philip. 1. uereen dat Paulus seyt / Het is u ge-
geuen om Christi wille / niet alleen-
lyc in hem te geloouen / maer ooc booz
hem te lijden.
6
Libro. 3
Serent.
Difin.
18.
Dat sommighe (ghelijc Lombar-
dus en de Schoolleraers) bragen of
Christus yet booz hem seluen verdiēt
heest / dat is een dwase curieuſheyt:
gelijc het ooc groote lichtueerdicheyt
is / als hy dat selue beuestighen. Want
wat noot wast dat de eenighe Sone
Godts soude wt den Hemel neder co-
gerijgen? Ende Godt neemt alle de-
se twijfelinghe wech / daer hy synē raet
berclaert. Want daer en wort niet ge-
seyt dat de Vader zijns Soons booz
deel ghesocht heest in synē verdienste /
maer dat hy hem heest ouerghegeuen
tot den doot / ende hem niet gespaert /
om dat hy de weereit lief hadde. Ende
men moet die Prophetische wijsen vā
spreken aenmercken / Ons is een kind
gebozen. Item Verheucht v gy doch-
ter Sion / Aet uwe Coninck coemt v
Doe en soude die beuestinghe der lief-
de Gods die Paulus prijs / vā geena

der weerde zijn / te wetten / dat Chri-
stus is booz ons ghestoruen doot wt
viandē waren. Want hier wt verſaen
wy dat hy hem seluen niet ghesocht
en heest: het welcke hy claerlijc be-
tuycht / segghende / Ich heylighe my
seluen booz hem. Want hy betuycht dat
hy niet en berrijcht booz hem seluen /
derwyle hy de brucht zijnder heylig-
heyt anderen toeschijnt. Ende booz
waer dit is aldermeest aen te merken /
dat Christus om hemseluen gantsche-
lijc te beguen tot onse salicheyt / heest
gheweest gelijc of hy hem seluen ver-
gheten hadde. Sy dracpen de ghe-
tuyghenisse Pauli verkeerdelijc hier-
toe / daer hy seyt / Daerom heest hem
de Vader verheuen ende hem eenen v. 9.
naem ghegeuen / &c. Want met wat
verdienſten heest hy mensche zijnde /
connen verdienē dat hy soude zijn de
Richter der weereit / het hooft der
Engelen / ende dat hy soude de opper-
ste heerschappie Gods beſitten / ende
dat in hem soude de maiesteit woen-
nen / tot welckers dypsenſte deel alle
de crachten der mensche ende der En-
ghelen niet en connen comen? Maer
het is een lichte ende volcomē weder-
legghinghe / dat Paulus daer niet en
handelt van de oorsake der verhoogin-
ghe Christi: maer dat hy eenighe het
veruolch bewijst / om dat het ons sou-
de tot een exempel zijn. Ende hy en
heest gantschelijc anders niet ghe-
meynt / dan dat ergens gheseyt wort /
dat Christus moeste lijden /
ende alsoo tot de eer-
lijcheit des Va-
ders ingaen.

Rom. 5.
b. 10.

Joā. 17.
c. 15.

Phil. 2.
b. 9.

Luc. 24.
d. 26.

¶ Het eynde des tweeden
Boecks.

¶ Het

HET INHOVDT

des derden Boecx.

Hoe de ghenade Christi ontfanghen wort,
ende wat vrucht ons daer wt comt,
ende wat eynde daer nae volcht.

Capittelen. XXV.

- 1 Dat het ghene dat van Christo gesproken is, ons voordereelijck is door de verborgen werckinge des Gheests.
- 2 Van den gelooue: waerin oock de beschrijvinge daer van gestelt wort, ende de eygenschappen die het heeft, verclaert worden.
- 3 Dat wy door het ghelooue wedergebornen worden: daer ooc van penitencie, berou ende beteringhe, ghehandelt wort.
- 4 Hoe verre het van de Euangelische suyuerheyt zy, al wat de Sophisten in hare scholen snateren van de penitencie: hier wort ghedeld van de belijdinghe der sonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.
- 5 Van de vernullinghen ende hulpen die sy by de voldoeninghen stellen, te weten, van aflaten ende van den vagheuyere.
- 6 Van het leuen eens Christen mensches: ende ten eersten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.
- 7 De somma des Christelijcken leuens: waer gehandelt wort van de versakinghe onselfs.
- 8 Van de verdraechsaemheyt des cruyces, de welke een deel der versakinghe zijns selfs is.
- 9 Van de bedenckinghe des toecomenden leuens.
- 10 Hoemen dit tegenwoordich leuen ende syne behulpingen moet ghebruycken.
- 11 Van de rechtueerdichmakinge des geloofs, ende ten eersten van de beschrijvinge des naems ende des dincks.
- 12 Dat wy moeten onse herten tot den richtstoel Godts opheffen, op dat de onuerdiende rechtueerdichmakinghe ons te rechte aengheraden ende wijsghemaeckt worde.
- 13 Datmen moet twee dinghen in de onuerdiende rechtueerdichmakinghe aenmercken,

Hoe.

- 14 Hoedanich het beginsel der rechtueerdichmakinge ende de ge-
duerighe voortganck daerin zy.
- 15 Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdienste der wer-
ken gheseyt wordt, alsoo wel Gode den lof zijnder rechtueerdic-
heydt ontroof, als het ons de versekerheydt der salicheydt be-
neemt.
- 16 VVederlegghinghe der valscher beschuldighen ende teghen-
woringhen daermede de Papisten soecken dese leere hatelijck te
maken.
- 17 De ouereencominghe der beloften des gheloofs ende des Euan-
gelij.
- 18 Datmen om dat Godt den wercken loon belooft, verkeerdelijc
daerwt besluyt, dat wy door de wercken rechtueerdich worden.
- 19 Van de Christelijcke vrijhey.
- 20 Van den gebede, het welcke de voorneemste oefeninghe des ge-
loofs is, ende waerdoor wy de weldaden Godts daghelijcks ontan-
ghen.
- 21 Van de ewighe verkiefsinghe, waer door Godt de sommighe
tot salicheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert en-
de verordent heeft.
- 22 Beuestinghe deser leere door getuyghenissen der Schriftuere.
- 23 VVederlegghinghe der beschuldighen ende lasteringhen, waer-
mede dese leere is altyds te onrecht beswaert gheweest.
- 24 Dat de verkiefsinghe wordt beuesticht door de roepinghe Godts,
ende dat de verworpene het rechtueerdich verderf op henschuen
halen, tot het welcke sy verordent zijn.
- 25 Van de laetste wederopstandinghe.

Onderwysinghe der Christelijcke Religie.

Het derde Boeck.

Hoe de ghenade Christi ontfanghen wort, ende wat vrucht
ons daer wt comt, ende wat eynde daer nae volcht.

Het eerste Capittel.

Dat het ghene dat van Christo
ghesproken is, ons voordertlijk is
door de verborgen werckinge des
Gheests.

Nu moeten wy sien hoe
die goeden tot ons comen/
die de Vader heeft zynen
eenich gebozen. Sone ge-
geuen/ niet tot zyn eygen
ghebuerck/ maer om dat hy de arme
ghebreckelijcke menschen soude rijcke
maken. Ende ten ersten moeten wy
weten dat al wat Christus tot salichz
des menscheijcken gellachts geleden
en ghedaen heeft/ ons onnut en crach-
teloos is/ so lange als Christus buy-
ten ons is/ en wy van hem verschey-
den zijn. Daerom moet hy onse wor-
den en in ons woonen/ op dat hy het
gene dat hy vanden Vader ontfangen
heeft/ ons mededeele. Daerom wordt
hy onse hooft genaemt/ ende de eerst-
gebozen onder vele broeders: ende wy
zijn wederom gheseyt in hem geplant
te worden/ ende hem aen te doen: want
(ghelijck ick gesept hebbe) van al dat
hy best en comt ons n3 toe tot dat wy
niet hem in eē wasser. En hoewel het
warachtich is/ dz wy dit door het ge-
louue berckrijgen: nochtans dewyle wy
sien dat niet alle menschen de gemeyn-
schap Christi aen en nemen die door
het Euangelium gegheuen wort/ soo
leert ons de sake selue dat wy moeten
hoogher opcliminen ende van de ver-
borgen cracht des Gheests onder soec-

ken/ waer door het gheschiedt dat wy
Christum en alle zyn goet bestrita. Ic
hebbe bouen gehandelt van de eeuw-
ge godtheit ende wesen des Gheests/
n3 sulen wy niet dit sonderlijcke
hooftstuc te vreden zyn/ dat Christus
alsoo is in het water ende bloet gebo-
men/ dat de Gheest van hem betuycht/
op dat de salicheit die hy heeft berck-
gen/ ons niet en ontgae noch vergien
worde. Want ghelijck daer d3 ghe-
tuygen genaemt worde in den hemel/
de Vader/ het Woort/ ende de Gheest/
alsoo worden daer oock drie ghenamt
op der aerde/ Water/ Bloet/ en Gheest.
Ende de gheluyghenisse des Gheests
en wort niet vergheest wederom ber-
haelt de welcke wy geuoclen als eenē
segel in onse herte gedruet te syne. Hier
wt comt dz ons daer door dese afw-
schinge en offerhade Christi versegelt
wort. Daerom segt Petrus oock dat
de ghelooinghe wttercozen zyn in de
heylighmakinge des Gheests/ tot ge-
hoozsaemheyt ende besprenginghe des
bloets Christi. Met dese woordē ver-
maent hy ons dat de Gheest onse siele
door verborghen besprenginghen des
heylighen bloets Christi reynicht/ op
dat het niet te vergeefs wtgehoert en
zy. Alsoo ooc Paulus van de reyni-
ge en rechtuerdichmakinge spieken-
de/ segt dat wy dat beyde berckrijgen
in den naem Jesu Christi/ ende des
Gheests onses Godts. De somma is
dit/ dat de heylighe Gheest de bandt is
daer mede Christus ons crachtichlyc
aen hem verbindt. Hier toe dient oock
dat wy in den voorgaenden boec heb-
ben van de saluinghe ghelcirt.

Ephe. 4.
d. 15.
Rom. 8.
f. 29.
Rom. 11
b. 17.
Gal. 3. d.
17.

2. Jo. 11
5. d. 7.

1. Pet. 1
a. 2.

Maer

Maer op dz dese sake die seer weer-
 dich is te weten/ te sekerlijcker bekēt
 Woorden / soo moeten wy weten dat
 Christus is gecomen op een sonder-
 like wyse niet den heylighen Gheest
 begaest zijnde: te wetē om dat hy ons
 soude van de weereit affscheyden ende
 tot de hope der eeuwigher erue verfa-
 melen. Hierom wort hy de Geest der
 heylighmakinghe genaemt: om dat hy
 ons niet alleelijck en onderhout ende
 sterct door die gemeyn cracht die alsoo
 wel in het menschelijck gheslachte als
 in andere dieren gesien wort/ maer is
 een wortel ende zaet des hemelschen
 leuens in ons. Daerom prysen de Pro-
 pheten het iij. ij. Christi voornem-
 lich hier mede/ dat de oueruloedicheyt
 des gheests soude rijckelijcker daer in
 bloeyen. De plaetse Nochtans is bouen
 andere wtneemende/ daer hy seyt: Ick
 sal te dien daghe van mynen Gheest
 wesen op alle vleesche. Want hoe-
 wel hy schijnt die gauen des Gheests
 te verstaen van het prophetische ampt/
 soo geest hy nochtans onder dese wy-
 se van spreken te kennen / dat Godt
 door de verlichtinghe zijns Gheests
 hem discipulen maken wt de gene die
 eerstmael der hemelscher leeringe niet
 deelachtich en waren. Ende denijle
 G. D. W. T. de Vader ons om zijns
 Soons wille niet den heylighen Geest
 begaest / ende nochtans de gantsche
 volheydt by hem gheset heeft om dat
 hy soude de Dienaer ende Wdeeler
 zijnder mildicheyt zijn: daerom wort
 de Gheest genaemt/ n. b. des Vaders/
 n. b. des Soons Gheest te zijne. Ghy
 maer in den Gheest / want de Gheest
 Gods woont in v. Ist dat yemandt
 den Gheest Christi niet en heeft / die
 en comt Christi niet toe. Ende hy
 berouweert ons tot hope van volcomen
 Christu heeft van de dooden berouwt/
 sal onse sterfelijcke leden leuendich
 maken om zijns Gheests wille die in
 ons woont. Want het en is niet onge-
 schicht dat den Vader wordet lof voor
 zijne gauen toeghescheyden / daer van

hy de autoor is/ ende datmen nochtans
 dat selue Christo toeschrijft by den
 welcken de gauen des Geests bewaert
 worden om den zinnen te geuen. Daer
 om roept hy tot hem alle de ghene die
 dorsten/op dat zy drincken. En Pau-
 lus leert dat eenen yeghelijcken de
 Gheest wort wtghedept nae de mate
 der gane Christi. En men moet wete
 dat hy ghenacit wort de Gheest
 Christi / niet alleelijck soo verre het
 eeuwighen woort Gods is door den
 seluen Gheest niet den Vader verree-
 nigt: maer ooc soo verre het den per-
 soon des Middelaers draecht: want
 hadde de Middelaer niet dese cracht
 niet begaest gheueft/ soo soude hy te
 bergees tot ons gecomen hebbe. Maer
 dit verstandt wort hy ghenacit de
 tweede Adam wt den hemel geguen
 tot eenen leuendichmakenden Gheest:
 Daer wort dat sonderlijc leuen dat de
 Sone Gods den zinnen ingheest / op
 dat sy eē niet hē zijn/ van Paulo ver-
 gheliken tot den natuerlijcken leuen
 dwelck ooc den verworpenen gemeyn
 is. Desghelijc daer hy den ghelouou-
 ghen de genade Christi/ ende de liefde
 Gods wenscht/ daer stelt hy oock de
 deelachticheyt des Gheests by/ sonder
 de welcke niemant en sal de gantsche
 Gods/ noch de weladichheit Christi
 finaken. Alsoo seyd hy oock erghens:
 De liefde Gods is in onse herte wt-
 gestort door den heylighen Gheest/ die
 ons is ghegheuen.

End hier ist nut te aenmercken wat
 namen de Schrijftuere de Geest geest
 als zy van den oorspronck ende van
 de gantsche wederoprechtinghe onser
 salicheyt handelt. Ten eersten wort
 hy genaemt de Gheest der aennemin-
 ghe tot kinderen: om dat hy ons een
 ghetuyghe is de onuerbiender goet-
 willicheyt Gods/ daer mede Godt
 den Vader ons heeft in zinnen leuen
 eenichgebooren Sone aengenomen/ om
 dat hy ons soude een Vader zijn/ende
 geest ons moet om niet betrouwen te
 bidden/ia geest ons de woorden inden
 mont dat wy onuerfacht roepen. Daer
 ba/ vader. Om dese selue oorsake wort 6.

Y iij hy

Joan. 7.
f. 37.

Eph. 4.
b. 7.

1. Cor.
15. f. 45.

2. Cor.
13. c. 13.

Rom. 8.
a. 5.

Rom. 8.
c. 16.

Gal. 4. a.

Noel. 2.
g. 28.

Rom. 8.
b. 9.

Rom. 8.
c. 11.

2. cor. 1.
d. 21.

hy ghenaeemt de paet ende seegel onser
crace: om dz hy ons die wy in dese we-
relt brenndelinghen / ende den dooden
ghelyck zijn / also wt den hemel leuen-
dich maect / dat wy seker zijn dat on-
se salicheydt onder de ghetrouwe be-
waringhe Godts onbeureest is: waer-

Ro. 8. b.
10.

om de Gheest oec genaemt woort het
leuen om der rechtuerdicheyt. Ende
dewijle hy ons door zijn verborghen
bespynginge vruchtbaer maect om
spruyten der rechtuerdicheyt boort te
brengen / soo woort hy daerom dick-
mael water genaemt / ghelyck by E-

Esa. 55.
a. 1.

saiaam daer hy seyt: Coet tot den wa-
ter ghy alle die dorstet. Item: Ick sal

Esa. 44.
a. 3

myne Gheest wtspreken op de dorst-
ghe / ende waterstroomen op de dorre
aerde. Hiermede comen oec die woort-
den Christi ouer een die ic bouen ver-

Joā. 7. f.
37.

haelt hebbe / Ist dat yemandt dorst /
die come tot my. Hoe wel hy woort
oock somtijts water genaemt om zijn
cracht tot reynighe ende supueringe /

Eze. 36.
e. 25.

ghelyck by Ezechiel / daer de Heere
reyn water beloeft om synē volcke de
onreynicheyt af te wasschen. Ende om
dat hy den ghenen die hy door het sap
zijnder ghenade heeft ouergoten / de
mucht en stercke des leuens wedergeeft
ende onse herte ontfleect met de liefde

1. Joā. 2.
c. 20. 27.

olie ende salighe genaemt. Wederom
dewijle hy onse boose begheerlicheyt
sonder ophouden verteert en wt brāt /
ende onse herte ontfleect met de liefde
Godts en begeerte der godtsalicheyt /
om deses werckx wille woort hy te
recht bier genaemt. Somma hy woort
ons beschreuen als een fonteyne / waer

Luce. 3.
d. 17.

wt ons de hemelsche schatten vloeyt:
ofte Godts hant waer mede hy zijn

Joā. 4.
b. 14.

macht bewijst: want door het aenbla-
sen zijnder cracht gheeft hy ons alsoo

Acto. 11
c. 21.

het leuen in / dat wy nu niet van ons
seluen geroert / maect door zijn bewe-
ginghe en roeringhe gheregeert wor-
den: dat het goet dat in ons is / de
brucht zijnder ghenaden zy / ende dat
onse gauen sonder hem / zijn duyster-
nisse des verstaens ende verdagheyt
des herten. Dit is nu wel claerlyck
verclaert dat Christus in manieren

van spreke ledich licht tot dz onse her-
ten op den Gheest mercken want wy
sien hem houwelijck buyten ons / ia wy
sien op hem als verre van ons zynde.
Ende wy weten dat hy niemant an-
ders voorderlijck en is dan dien hy * Eph. 4.
een hooft ende * de eer si gheboyen on- d. 15.
der de vzoer is / ende eyndelijck den * 13. om.
ghenen * die hem aenghedaden heb- 8. f. 29.
ben. Dese eenighe berecninge maect Gal. 3. 27.
dat hy niet te ver gheeft / soo veel ons Eph. 5.
aen gaet / met den naem Salichmaker g. 30.
en cocint. Hier toe dient dat heylighe
houwelijck / waer door wy wor-
bleesch van synen bleesche / en beenen
van synne beenen ia een met hem: ende
hy berecniht hē seluen met ons alle-
lijck door den Gheest. Door des seluen
Gheests genade en cracht worden wy
synne leden gemaect / so dat hy ons on-
der hem veruuet / ende dat wy weder-
om hem bekiten.

Maer dewijle het ghelouue is het
hoornemste werck des Gheests / soo
woort ten meesten deele van den ghe-
louue verstaen wat alme in de schif-
tuere gheleuen woort om de cracht ende
werckinge des Gheests wt te drucke:
om dat hy ons tot het licht des lē-
gelij niet en leydt anders dan door het
ghelouue: ghelyck Ioannes Baptista
leert dat den ghenen die in Christus
gelouuen / die hoordeel ende priuilegie
ghegeuen is dat sy kinderen Godts
zijn / die niet wt vleesch en bloet / maer
wt Godt gheboyen zijn. Daer stelt hy
Godt tegen vleesch ende bloet / betuy-
gende daermede dat het een gane bo-
ne natuere is / dat de menschen Cl. 2.
stu door het gelouue aennemen / die an-
ders souden in haer onghecoulicheyt
blijuen. Hiermede coemt die antwoort
de Christi ouer een / daer hy secht /
vleesch ende bloet en heeft h dat niet
gheopenbaert / maer mijn Vader die
in de hemelen is. Dit roere ick nu met
corste woorden aen / om dat ick het nu
erghens rijckelijck ghehandelt heb-
be. Paulus secht oock desghelycks
dat de Ephesiē syn versegelt ghe-
weest mei den heylighen Gheest der
beloften. Want hy bewijst dat de
Gheest

Joā. 1.
b. 13.

Mat. 16
c. 17

Eph. 1.
c. 13

Van den gelooue: waerin oock de beschrijvinghe daer van gestelt wort, ende de eygenscapen die het heeft, verclaert worden.

Mer alle dese dingen sullen lichtelijck verstaen worden/als daer een claer beschrijvinghe des ghe-
loofs sal gestelt worden: op dat de les-
fers haer cracht en natuere bekenmen.
Ende ick moet hier wederom tot ge-
dachtenisse brengen dat bouen ghe-
leert is / te weten dewijle Godt ons
door zijn Wet leert wat wy doe moe-
ten/ dat het grouwelijcke oordeel des
doots dwelc zy vercondicht/ ouer ons
is/ ist dat wy in eenighen deele seplen.
Wederom dewijle het niet alleenlijck
swaer / maer gantschelijck bouen alle
onse cracht ende macht is de Wet te
volbringen gelijck **G. D. D. C.** eyscht/
dat wy ons seluen alleenlijck aenien-
de/ ende wat wy verdienen ouerleg-
ghende/ niet en comen yet goets ho-
pe. Maer liggen van Godt verwor-
pen in het eeuwige verderf. Een der-
den is verclaert geweest/ dat daer een
middel der verlossinghe is/ waer door
wy moghen wt soo sammerlijcke el-
lendicheydt verlost worden: te weten
als Christus de verlosser verschijnt/
door wiens handt de hemelsche Va-
der nae zijn ongemeten goetheyt ende
goedertierenheyt beruhtich ouer
ons zijnde: heeft willen ons te hulpe
comen: ist dat wy met vasten gelooue
dese barmherticheyt aennemen/ ende
met stantsighe hope daer op rusten.
End nu moeten wy ouerleggen hoe-
danich dit ghelooue moet zijn door het
welcke alle de genen die tot kinderen
zijn aenghenomen / tot de besittinghe
des hemelschen rijcs comen: want het
is vast dat niet allerley meyninghe/
noch oock allerley wijsmakinghe daer
toe genoegsaem en is. Ende wy moe-
ten dies met te meer achte ende neer-
sticheydt de oprechte eyghenscap des
gheloofs doorzien ende ondersoecken.

Gheeft de inwendighe leeraer is/ door
wiens werck de belofte der salicheydt
tot in onse herten comt / die anders
soude alleenlijck in de lucht oft in onse
ooren luyden. Wefgelijck als hy secht
dat de Thessalontensen vercozen zijn
da **G. D. D. C.** in heylighmakinge des
Gheests ende ghelooue der waerheyt.
Mer welcke boeghinghe der woorden
hy vermaent dat het gelooue nergens
van en comt dan van den Gheest. Het
welcke Ioanes claerlijcker wt leght/
seggende dat wy door den Gheest
welcken Godt ons ghegeuen heeft/
weten dat hy in ons blijft. Item hier
worden dat wy dat wy in hem bliuē
ende hy in ons / om dat hy ons heeft
van zijnen Gheest gegeuen. Daerom
heeft Christus zijnen discipulen / op
dat zy de hemelsche wijsheyt mochten
baen/ den Gheest der waerheyt be-
loeft/ den welcken de werelt niet en
can ontfanghen. Ende hy schrijft den
Gheeste dit door zijn eygen aemte/ toe
dat hy sal in ghedachtenisse brengen
wan hy met synē mont geleert hadde:
de blinde schijne/ waert dat die Geest
des verstants niet de ooghen des ver-
stants ende opende: soo datmen hem
macht te rechte den sleutel namen daer
mede de schatten des hemelschen rijcs
ons ontsloten worden/ ende zijn ver-
lichtinghe mogen wy namen het licht
onses verstants om daer mede te sien.
Daerom prijft Paulus soo seer den
dienst des Gheests: want de Leeraers
souden sonder voortganc roepen/ ten
ware dat Christus selue de inwendighe
meester door zijnen Geest die tot hem
trocke/ die hem banden Vader ghege-
uen zijn. Daerom ghelijck wy gheseyt
hebben dat de belcomē salicheyt wort
in Christo gheuonden: alsoo op dat
wy zijnder oecelachtich worden/ doopt
hy ons in den heylighen Gheest ende
in het wyer/ ons tot het gelooue zijns
Goangeliums verlichtende / ende al-
tuerē zijn: ende heylicht ons tot tem-
pelen Godts/ onse oueruyghede suy-
uerende.

2. Thess.
2. d. 13.1. Joan.
3. d. 24.1. Joan.
4. d. 13.Joan. 14
d. 17.2. Cor. 3
d. 6.Joan. 6.
d. 4.Luc. 3. d.
16.

om dat in dese tijden vele menschen in desen deele schadelijck dwalen. Want het meeste deel der weereldt als sy de naem des gheloofs hoorde/ en verstaen anders niet dan eenich gemeyn geuoelen dat de Euangelische historie warachtich zy. Na als sy in de schole handelen van het gelooue / soo verleyden sy de arme sielen meer van den rechten wech dan syse tot het rechte merck beueghen / slechtelijc segghende dat het Godt is/den welcken het gelooue aefiet. Want dewyle Godt in een licht woont tot het welcke niemant en can comen/so moet Christus daer midden tusschen comen. Daerom naemt hy hē oock het licht der weereldt: ende erges den wech/de waerheyt/ ende het leue. Want tot den Vader (die de fonteyne des leuens is) en can niemant comen dan door hē: want hy alleē bekent den Vader/ende daerna de gheloouige den welcken hy het wil openbaren. Na dit verstant ende geuoelen seght Paulus dat hy gheen dunck en acht weerdich te werken/ wtgheuenen Christi. Ende Act. 20. verhaelt hy dat hy het gelooue in Christi vercondicht heeft: en ergheus brenghet hy Christi voort/ albus sprekende / Ik sal dy onder de heydenen senden/op dat sy vergeminge der sonden ontfangen ende deel hebben onder de heyliche door het gelooue in my. Ende Paulus betuycht dat de eerlijckheyt G O D T S ons in den persoon Christi sielijck is: oft (het welcke euen veel is) dat de verlichtinghe der kennisse der eerlijckheyt Godts in zijn aenschijn lichtet. Het is wel waer dat het ghelooue den eenighen Godt aenliet/maer dat moeten oock daertoe seggen/dat het moet Jesum Christum bekennen / welcken hy ghesonden heeft. Want Godt selue soude verre verborghen bliuen/waert dat de claerheyt Christi ons niet en verlichtede. Tot dit eynde heeft de Vader al wat hy hadde/onder den eenich geboren Soen gestelt/ om dat hy hem seluen soude in dien openbare: om dat hy door de deelachticheydt zijnder goede soude het warachtich heelt zijn=

der eerlijckheyt wtduycke. Want gheslijck gheseyt is / dat wy moeten door den Gheest gheerocken worden/ op dat wy beruicke worden om Christus te soecken: alsoo moeten wy oock wederom vermaent worden dat de onsielijckhe Vader nergheus dan in die beelt en moet ghesocht worden. Van welke sake Augustinus wijselijc schryft daer hy van het eynde des geloofs handelt / leerende dat men moet weten waer waert en wat wech men moet gaen/ ende terfont daerna leert hy dat de ghene die heyde Godt ende mensche is / de sekerste wech teghen alle dwalingen is: want hy is Godt/ waertoe wy gaen/ ende een mensche dooz welken wy gaen. Ende dat dese twee niet geuonden en worden anders dan in Christo. En als Paulus leert datmen sal op Godt ghelouen/so en is zijn voornemen niet te spreken teghen het ghenod dat hy so diemael secht van den ghelooue dat zijn vasse dasticheyt in Christo heeft. En Petrus bereenicht dese twee te samen/ seggende dat wy dooz Christum in Godt geloouen.

So moete wy dā dit quaet en onselijckhe deel meer quaets den Schoolleeraren toeschryue/die Christum geslijck met een voorgehanghen seyl ghe-deckt hebben / tot wiens aenschouwen ist dat wy niet recht onse ooghen en slaen/ soo sullen wy altheds in deel doolhouen verwerret worden. Ende bouen dat zy hy na de gantsche cracht des geloofs dooz haer duyfter beschuytinghe wech nemen ende te niet maken: so hebben sy noch een ghedichtsel gesineet dā de inwēdigen ofte beders te ofte onclaren gelooue/ met welken naē sy eē seer grooe onweteneheyt ciere/ en het arm volc in groote sebede bespotten. Na op dat ic warachtichcher en claerlijcker speke dat waer is) dooz dit ghedichtsel en wordet het warachtich ghelooue niet allenlijck verduyffert / maer ooc ghantichelijck wech genomen. Is dat geloouen/datmen niet en verstaet maer allenlijck zijn gheuoelen ghehoort samenlijck het

1. Cl. 6.
d. 16.
Joā. 8. b
12.
Joā. 14.
a. 5.
Iuc. 10. d
22.

1. cor. 2.
d. 22.

Act. 26.
d. 17.

1. Cor. 4.
d. 6.

1. b. 16
de cl.
d. 16

1. pet. 1.
d. 1.

1. pet. 1.
d. 1.

I. cor. I.
d. 30.Ro. 10.
d. 10.Jo. 17.
d. 3.

Ghemeynte onderworpt? Het ghe-
looue en is niet in onwertheit/maer
in kennisse gelegenende niet alleenig
in de kennisse Godels/maer des god-
delijcken willes. Want daerdoor en
beruyghen wy geen salicheit/te we-
ten om dat wy bereypt zijn voer waer-
heyt aen te nemen al wat de Ghemeyn-
te ofte kercke leert/ofte om dat wy de
soeghe van onder soecken ende beken-
nen haer ongerueen: maer als wy be-
kennen dat Godt onse genadige Aa-
der/ door de versoeninghe die door
Christum geschiet is: ende dat Chri-
stus ons is gegene tot rechtuerdich-
heyt/heylichheit en leuen. Door dese
kennisse (segghe ick ende niet door de
onderworpinghe onses geuoelens/heb-
ben wy den ingangen tot het rijcke der
hemelen. Want als de Apostel secht
daermetter herte gelooue tot recht-
uerdichheit/ ende dat metten mont de
belijdinghe gheschiet tot salicheyt/
soo gheeft hy te kenne dattet niet ge-
noech en is dat iemant inwendichlick
ofte bedecktelijck ghelooft dat hy niet
en verstaet/ noch oock en ondersuert:
maer hy eyscht een claer wtghedruete
bekenninge der goedicheydt Godels/
in de welcke onse rechtuerdicheyt ge-
leggen is.

Doorwaer dewijle wy met so groo-
te onwertheit beuange zijn/so en ver-
staet ick niet dat ons nu vele dinghen
onclaer en duyfter zijn / en ooc wesen
sullen/tot dat wy sullen den pack on-
ses bleeschs afghelept hebbē/ende der
tegenwoordichheit Godels naerder ge-
comen zijn: in welcke onclaere dinghen
niet beters en is dā dat de mensch zijn
oordel achter houde/ en zijn herte ver-
stercke om eenicheyt met de Ghemeyn-
te te houden. Maer datmen onder de-
se boozwendighe een onwetentheydt
met verbertheit vermengt / soude
gheloooue namen/ dat ware seer ongh-
schickt. Wande het gheloooue is in de
kennisse Godels en Christe / ende niet
in de eerweerdicheydt der ghemeynte
geleghen. Ende wy sien hoedanich een
doochhof sy met haer sulcke onclaer-
heyt en inwimpelinghe ghetimmert

hebbē dat alle dine sonder onderscheyt
soo verre het onder den naem der ghe-
meynte wort boozghegheuen/ ia oock
sontijts seer grouwelijcke dwalinge/
sullen bā de ongeleerde als een woort
Godels aenghenomen worden. Ende
hoewel dese onnoozeliche lichter-
dicheydt een seer seker oorsake is tot
ballen/noghtans wort zy van hē ont-
schuldict/ om dat daer door niet be-
scheydelijck ghelooft en wort/maer
met dese conditie / Ist dat het geloooue
der ghemeynte sulc is. Alsoo dichten
zy dat de waarheyt in dwalinghe/ het
licht in duyfternisse/ de rechte weten-
schap in onwetentheydt gheleghen is.
Ende op dat wy niet te langhe en zijn
in dese dinghen te wederlegghen / soo
bermanen wy den Leser alleenlick
dat hyse niet onse leere ouerlegghe.
Want de claerheit der waarheyt selue
sal ghenoech bequame wederlegginge
geuen. Want by hen en wort niet ge-
handelt of het gheloooue zy door vele
ouerblijfselen der onwetentheydt on-
claer /maer zy segghen dat die recht
ghelooouē/ die in hare onwetentheydt
lopen/ende hen seluen toegeuen en-
de wel behaghen soo verre zy niet de
autoziteydt ende het oordel der ghe-
meynte ghenoecken in dinghen die hen
onbekent zijn / Maer leert schryft
niet alomme dat het gheloooue niet is
sonder verstant.

Wy laten toe dat het gheloooue soo
langhe wy in de weereit breeindelinc
ghen zijn / inghewonden ende onclaer
is/nz alleenlick om dat ons noch vele
dinghen verborzen zijn: maer om dat
wy met vele wolcken der dwalinghen
beuangen zijnde / niet en connen alle
dinghen verstaen. Want der alder vol-
maccter menschen opperste wijsheyt
is booztganc doer ende met liefliche
leerlijckheyt arbeiden om boozder te
comen. Daerom vermaent Paulus
de ghelooouighe dat zy de openbaringe
verwachten als zy in eenige sake ver-
berfcheydelijck geuoelen. Ende booz-
maer de beuindinghe leert ons dat wy
soo langhe wy met dit vleesch beclert
zijn / min verstaen dan te wenschen
ware:

ware : erde daghelijck lefende / binden
 wy vele duyffere plaetsen die ons on-
 se onwetentheydt door ooghen stellen.
 Ende met desen rhoom wederhoudt
 Godt ons in maticheyt ende ootmoe-
 dicheydt / eenen peghelijcken een mate
 des gheloufs geuende / op dat oock de
 beste leeraer bereydt zy om te leeren.
 Aan dit onclær gelooue mogen wy
 schoone exempelen aenmercken / in de
 discipulen Christi eer zy de volle ver-
 lichtinghe des gheests vercregen had-
 den. Wy sien hoe swaerlijck zy selfs de
 beghinselen der leere aanemen / hoe
 swaackelbaer zy zijn in seer cleynen din-
 ghen : hoe cleynen voortganck zy de-
 den nae haers meesters mont hoozen-
 de. Ja oock als zy tot het graf loopen
 ende van de vrouwen vermaent wor-
 den / soo is de wederopstandinghe der
 dooden als een droom. Dewijle Chri-
 stus te voren hen ghetuyghenisse ghe-
 gheuen heeft / dat zy geloofden / soo en
 moghen wy niet segghen dat zy gant-
 selijck sonder gelooue gewect zijn :
 Jaer hadden zy niet geloof dat Chri-
 stus soude wederopstaen / soo soude
 alle haren lust bergen hebben / Ende
 die vrouwen en waren niet door su-
 persitie beweect dat zy het lichaem
 eens dooden mensches van wiens le-
 uen gheen hope en ware / soude met
 specerie begrauen : maer hoewel zy zy-
 ne woorden gheloofden / wetende dat
 hy warachtich was / soo heeft noch-
 tans de onghefchicktheyt ende grove-
 heyt daer mede haer verstant noch be-
 nagen was / het gelooue niet duyffer-
 nisse ouerdeckt / soo dat zy by nae ver-
 beest waren. Waerom ooc van hen ge-
 seft wort / dat zy doe eerst geloofden /
 doe de waerheyt der woorden Christi
 van hen niet der daet beuonden was :
 niet dat zy doe beuonden te geloouen /
 maer om dat het zaet des verborghen
 geloofs dat in hare herten gelijc doot
 was / doe voortquam zijn cracht ont-
 fangen hebbende. Soo was dan in hē
 ee warachtich gelooue / maer het was
 nochtans onclær : want zy hadden
 Christum door haren eenigen leeraer
 aenghenomen. Daer na van hem ghe-

leert zijnde hebben zy hem voor den
 autoor haerder salicheydt ghehouden.
 Sonima zy geloofden dat hy was den
 den hemel ghecomen / om dat hy soude
 door de ghenade des Vaders discipu-
 len tot den hemel versamelen. Ende
 daer is gheen ghemeynsamer bewys
 singhe het van te soeken / dan dat als
 tijds in alle Christenen het gelooue
 is met ongeloouicheyt vermengt.

Men mach ooc het gelooue onclær
 namen / het welcke nochtans eyghen-
 lijck anders niet is dan een doorberey-
 dinghe des gheloufs. De Evangelisten
 segghen van velen dat zy
 gheloof hebben / die alleenlijck door
 miraculen tot verwonderinghe ghes-
 trocken zijnde / nē voorder en zyn ge-
 comen dan dat zy geloofden dat Chri-
 stus die beloesde Messias was : hoe-
 wel zy de leere des Evangelij nē selfs
 een weynich ghesmaect en hadden.
 Sulcke aenmerkinge door de welcke
 zy beweect worde om Christus geer-
 ne hen seluen te onderwerpen / wort
 met den naem des gheloufs vertiert /
 hoewel zy alleenlijc den begin des ge-
 loofs was. Alsoo ooc die houlich man
 die der belofte Christi van de heylinge
 zijns soons gheloof hadde / heeft (ge-
 lijck de Evangelist betuycht) wederom
 geloof doe hy te hys quam te weten
 om dat hy ten eerste als een antwoor-
 de Godts achtete / dat hy tot den mis-
 de Christi hoorde : ende daer nae heeft
 hy hem tot zijn autoriteyt begheuen
 om de leere aen te nemen. Hoewel men
 moet weten dat hy alsoo seerlijck ende
 bereyt was om te leeren / dat nochtrā
 dat woort / geloouē / ter eerster plaets
 se betreckent een gelooue van een son-
 derlijck dinc / ende dat hy ter tweeder
 plaets getelt wort onder de discipulen
 die haer onder Christus begheuen had-
 den. Sulck exempel toont Joannes
 in de Samaritanen die de woorden der
 vrouwe geloofden / soo dat zy vierlich
 tot Christum liepen / nochtans de-
 lijck zy Christum gehoort hebbende /
 aldus spreken / Al een geloouē wy
 niet om uwer woorden willen / maer
 wy hebben hem gehoort / en weten dat
 hy

hy de Salichmaker der wereldt is. Hier wt is het openbaer / dat oock de ghene die noch de eerste begunscelen der leere niet ghelceert en hebben / nochans soo verre zy tot ghehoorzsaemheyt be- worden : niet eyghentlick / maer om dat Godt na zyn goederdiericheyt die godsalighe gesantheyt gheweerdicht met den naem des gheloofs te eeren. Maer dese leerlijckheyt met begeerte om boorzganc te doen / is verre van de die niet den onclaren ofte inwendigen grove onwetentheyt daer in die slapē / ofte bedecten gelooue (gelijck dat van de Papisten ghedicht wort) te vrede lijck straf / die altydts leerende nem- mermeer tot de wetenschap der waer- heyt en comē / hoe veel swaerder schā- de verdienē die / die willens soecken niet te weten.

Soo es dan dit de warachtige ken- nisse Christi / dat wy hem aennemen sulck als hy van den Vader boorzghe- stelt ende ghegheuen wort / te weten / gelijck hy zyn Euangelium : want ende eynde onses gheloofs / alsoo en comen wy den rechten wech tot hem niet gaen / ten zy dat het Euangelium ons boorzgaet ende leydt. Ende boorz- waer de schatten der ghenade worden ons daer in gheopent : ende als die ge- sloeten waren soo soude Christus ons weynich boorzdeels aenbrengen. Alsoo stelt Paulus het ghelooue tot een on- uerscheypelijck gheselschap der leere / aldus sprekende . Wy en hebt Chri- stem alsoo niet geleert / ist dat ghy ge- leert zijt welck de waarhē zy in Chri- ste. Idochtans en binde ic het gelooue niet en bekenne dat van Moese ende de Propheten geleert is dat tot de stich- tinghe des geloofs ghenoech zy : maer dewile Christus vollen comelijcken gheopenbaert is in den Euangelio / so is het bā Paulo te rechte de leere des gheloofs ghenaeut. Daerom seyd hy oock ergheus dat de Wet is door de comste des gheloofs wech ghenomen /

ende verstaet daer onder dit woordt / ghelooue / een nieuwe ende ongewoon- lycke leere waermede de leeraer Chri- stus verschenen zynde / de barmher- ticheyde des Vaders meer verclaert / ende onse salichz sekerlijcker betuycht heest. Hoewel / het sal een lichter ende bequamer wyse van leeren zyn / ist dat wy van het generale ofte gemeene af- comen tot het speciale ofte sonderijck- ke. Ten eersten moeten wy weten dat het gelooue althē op het woordt siet en daer aenhangt / en niet meer en can daer van verscheyden worden / van de radien van der Sonne wt de welcke zy comen. Daerom roept Godt by Esaiam : Hoozt my / ende uwe ziele sal leue. Ende dese selue fonteyne des ge- loofs bewijst Ioānes met dese wooz- den : Dese dingen zyn ghescheuen op dat ghy gheloofst. Ende de Propheten swillende het volck bemaenen tot ge- looue / seyt aldus : Ist dat ghy huppen zyn stemme hoozt. Ende dit woordt / hoozen / wort in vele plaetsen ghe- men boorz / gheloouē. Eyndelijck het en is niet sonder oorsaecke dat Godt by Esaiam de kinderen der Gemeyn- te bā de gene die vzeemde zyn / onder- schept met dit tecken / dat hyse alle sal leeren / op dat zy van hem geleert zyn : want ware het een ghemeyn veldact / waerom soude hy zyne woorden voe- ghen tot weynighe ? Hier mede comt ouereen dat de Euangelisten alomte dese twee woorden / geloouighe ende discipulen ghebruycken / als beyde een dincx beteeckenende / ende boorzne- lijck Lucas in de handelinghe der A- postelen dickmael / tac naemt oock een vrouwe Discipulne Act. 9. Daerō / ist dat het ghelooue oock op het wey- nichste afwijckt van dit merck daerop het moet sien / so en behout het zyn na- tuere niet / maer is en onseker licht- uerdich ghelooue / ende een ongesta- dighe dwalinghe des verstants . Dat selue woordt is het fondament waer door het gheskercht ende opgehouden wort / ende als het daer af wijckt / soo balt het. Daerō / ist datmen het woort wech neemt / soo en sal daer gheen ge- looue

Esa. 55.
a. 3.Ioā. 20.
g. 31.Psal. 95
c. 8.Esa. 53
c. 13.Act. 6. a.
1. 2. b. 7.
en 9. a. 1.
b. 10. d.
19. 25. g.
26. g. 38.
en 11. d.
26. 29.
en 13. g.
52. en 14
15. 16.
18. 19.
20. 21.2. Tim.
3. b. 7.Eph. 4.
c. 20.Rom. 10
c. 4.

loue blijnen. Wy en handelen hier n3
of de dienst der menschen noodich zy
om het woort Gods te sayen / op dat
het gheloooue daer toe come / die sulen
wy op eē ander plaetse handelen: maer
wy seggē dat het woort selue op wat
wijse het tot ons come / is ghelyck een
spiegel waer in de ghelooouighe God
aenschouwen. Mer o het zy dat God
menschen arbeit daer toe ghebruyck /
ofte alleenich dooz zyn cracht werct /
soo vertoont hy nochtans altyts hem
seluen dooz zyn woort den ghenen die
hy wil tot hem trecken. Hierom seydt
Paulus dz het geloooue is gehoorsame-
heyt die dē Euangelio bewesen wort
en den Apostolippen prijs hy ergans
de onderdanichz des geloofs. Want in
het berstāt des geloofs en is n3 alle-
licke noodich dz wy God kenne / maer
ooc /iae booznemeijc / dat wy verskaen
hoedanich zyn wille tot ons is. Want
daer en is so veel n3 aen gelegē dz wy
weeten wie God zy in hē seluen / maer
hoedanich hy ons wil zyn. Soo hebbe
wy dan nu dat het geloooue is een ken-
nisse des goddijcken wilkes tot ons /
met zyn woordt berstaen. Het fonda-
ment des geloofs is een vast geuulen
dat Godt warachtich is. Aan wiens
sekerheyt so lange wy herte sal trou-
felen / soo langhe sal oock de autoriteyt
zijs woorts twijfelachtich en swack /
ofte eer te niete zyn. Want het en is n3
ghenoech dat men gheloof dat Godt
warachtich is als die noch liegen noch
bedrieghen en can ten zy datmen oock
sonder alle twijfelinge houde dat al
swart wil hem come / heylighe ende on-
ueranderijckē waerheyt zy.

7. **A**mer denijle het herte des mēſches
niet en woꝝdt door allerley ſtemme
Godes opreht tot gelouue / ſoo moe-
ten wy noch onder ſeekē wat het ge-
louue eyghentliē in het woꝝdt aen-
tē. Het was Godes ſtemme die tot
Adam ſeyde / Gh ſuit den doot ſter-
uen. Het was Godes ſtemme die tot
Cain ſprack / Het bloet uwes broe-
ders roept tot my bā der aerde. **A**mer
deſe ſtemmen en connen in hen ſcluen
niet dan het ghelouue wanchelbaer

maken; soo verre is dat zy souden be-
 quaem zyn om dat te verfercken. Hier
 en tusschen en versaken wy niet; dat
 des geloofs ampt is der waerheyt
 Gods te onderschynen / ende boe-
 enskel waerheyt te houden; soo waer-
 neer ende soo wat / ende op wat wyse
 hy oock spreect: maer wy soeken niet
 alleenlyk wat dinc het gheloeue in
 Gods woort vint; waerop het maer
 leuen ende rusten. Hoe en sal ons
 conscientie niet beuen ende ver-
 rucken als zy niet anders en siet dan ver-
 volgentheyt ende wrake: ende hoe en
 soude zy niet van God bliuen van den
 sweicken zy vergroot? Al het ghe-
 looue maect God soeken en niet bli-
 uen. Soo sien wy dan dat wy noch ghen
 volcomen beschyninge des geloofs
 en hebben: want eenigherlyc wil-
 le Gods te kennen / en is ghen gelo-
 ue te achten. Maer of wy in de plaet-
 sen des Godtlijcken willes waer van
 het woort dickmael een doeytge; bode
 en een growwelijcke vercondinghe is /
 sielden de goetwillich ofte barmher-
 ticheyt Gods. Wy souden boopwa-
 alfoo den aert des geloofs naerder
 comen. Want da' woerde wy getrocken
 om God te soeken / als wy versien
 dat onse salicheyt by hē bewaert wort;
 dat selue woert ons beneesticht als hy
 betuyecht ende versekeret dat hyse be-
 socht en beneesticht. Daerom is de
 belofte der genade noodich; daer mede
 ons betuyecht woert dat de Vader ge-
 nade is; want wy en connen niet an-
 ders tot hem comen / en het herte des
 mensches can hem alleenlyc op de be-
 lofte der genade rusten. Hier om wor-
 d' in de Psalmen alom dese twee te
 samen geselt gelijc zy aen malcanders
 hangen / te weete de barmherlicheyt en
 waerheyt: want het en soude ons niet
 helpen dat wy wisten dat God waer-
 rechtich is / waert dz hy ons niet ge-
 dertierelich tot hem en trecke: noch
 wy en soude zyn barmherlicheyt niet
 moeten aennemen / waert dat hy ons
 die niet door zyn sēme hoor en sield.
 Gelijc als Dauid seyt: Ic hebbe uwe
 waerheyt ende salicheyt vercondicht.

ick en hebbeuwe goetheyt ende waer-
 heyt niet verhoze/ laet uwe goetheyt
 ende waerheyt my beware. En erges:
 uwe barmhertichz is tot de hemelen/
 uwe waerheyt tot de woicken. Item:
 barmhertichz ende waerheyt zijn barm-
 hertichz ende waerheyt den ghenen
 die zijn verbont bewaren. Item: Zijn
 barmhertichz is ouer ons barmhertich-
 fuldicht/ ende de waerheyt des Heere
 blyft in der eeuwichheyt. Item: Ick sal
 uwen naem singe ouer uwe barmher-
 ticheyt ende waerheyt. Ic gae voorby
 dat in dit selue gevoelen gesien wort
 by de Propheten/ te weten dat Godt
 rechtuerdich ende getrouwe is in zijn
 beloften. Want wy souden lichtuer-
 dighlyc achten dat Godt ons ghenaa-
 dich is/ ten ware dat hy van hem sel-
 uen betuyghe ende ons te voren riepe
 ende troste op dat zijn wille n. twij-
 selachtich noch duyfter en ware. Ende
 de eenige p. ant der liefe z. p. sonder den
 welcken opwaerts ende nederwaerts
 teckenens des haets en toornichheids
 gesien worde. Nu derwijle de kennisse
 der goetlyc Gods n. z. veel voozdeels en
 doe/ten z. dat hy ons daer in gerust
 make/soo moeten dat verstant wt-
 sluyten dat met twijfelinghe vermengt
 is/ het welke n. z. gestadich en is/maer
 met hē seluen stryft. Maer het is verre
 dat des menschen verstant/ ghelijc het
 blind ende verduyftert is/ soude conne
 door d.ingen ende opclimmen om den
 wille Gods te verstaen/ ende ooc dat
 het herte/ gelijc het met eeuwige twij-
 felinghe ongesadich is/ soude in de vasse
 meyninge gerust bliuen. Waerom moet
 het verstant vā elders verlicht en het
 herte gesterct worde/ op dat het woort
 Gods volcomen gelooue by ons heb-
 be. Nu sullen wy een rechte beschij-
 ninghe des gheloofs hebbe/ist dat wy
 segge dat het is een vasse en seker ke-
 nisse der godtlijcker goetwillichz tot
 ons/ de welke in de waerheyt der on-
 nediender belofte in Christus gheson-
 deert zijnde/ door den heyligen Gheest
 geopenbaert ende in onsen herten ver-
 segelt wort.

Maer eer ick voozder vooztgae/ soo
 sullen hier sommighe voozreden noo-
 dich zijn om die knoopen te ontdoen
 die anders souden moghen de liefste
 verhinderen. Ende ten eersten moet
 men dz beuselachtich onderschept des
 ghesozmden ende onghesozmden ghe-
 loofs/ dwelck in de scholen onnuegaet/
 wederlegghen. Want zy dichten dat
 die ghelooouen al wat tot der salicheyt
 noodich is/ die door gheen vreesse
 Gods/ ende geen gevoelen der god-
 salicheyt gheroert en worden. Maer
 dat is ghelijc of de heylighe Gheest
 onse herten tot het gheloooue verlich-
 tende/ ons niet en ware en ghetuyge
 onser aenneminge tot kindere. No-
 tans hoewel de gantse Christusnuere
 daer teghen roept/ soo woort die aen-
 genomen meyninge die sonder vreesse
 Gods is/ van hem niet den naem des
 gheloofs verciert. Het en is niet noo-
 dich langer teghen haer beschijninghe
 te stryden/ maer alleenlyc de enchel
 natuere des geloofs te verhalen sulck
 als zy in G. D. E. S. woort gheleert
 wort. Waer wt claelijc sal verstaen
 worden hoe onuerstandelijc ende on-
 wijelijc zy daer van meer knerselen
 dan spreken. Ick hebbe n. censdeels
 aengheroert/ het ander sal ick te zijn-
 der plaetse hier na handelen. Nu seg-
 ghe ick datmen gheen onghesochter
 dinc en can dichten dan dese hare ver-
 soringhe. Zy willen dat het gheloooue
 zy een ghevoelen/ waer door allerley
 verachters G. D. E. S. aennemen
 dat wt de Christusnuere woort voozt-
 ghebracht. Maer ten eersten moeten men
 sien oft een yeghelijc gheericht door
 zijn eyghen inacht/ ofte dat de heylighe
 Gheest onse aenneminghe tot kinde-
 ren door het gheloooue betuycht. Waer-
 om ist een kindtliche ongheschiedicheyt
 dat zy vraghen of hē gheloooue dwelc
 door een aencomende qualiteyt of
 te hoedanicheyt ghesozmt wort/ zy
 het selue gheloooue ofte een ander en-
 de nieu gheloooue zy/ waer wt het
 seker schijnt/ dat zy alsoo snateren-
 de noyt en hebben ghedacht van de
 sonderlijcke gae des Gheests. Want

fides
 formata
 e infor-
 mis.

in het begin des geloofs wort de ver-
soeninge vernact waer dooz de mēsche
tot Godt comt. Waert dat zy aemert-
ten dat Paulus seyt: Het den herte
geloofstinent tot rechtuerdicheyt/soo
en souden zy niet langher die omūte
hoedaenicheyt dichten/al waert dat wy
alleenlic dese reden hadden / sod moe-
stese genoegh zyn om den twist te eyn-
digen: te weten dat dit gheuoelen des
gheloofs (ghelijck ick eensdeels ghe-
roert hebbe / ende hier nae wederom
breder sal verhalen) meer is in het
herte ghelegen/dan in de herfenen/en
meer in de geslachteyt ende beweginge
dan in het verstant. Hierom is zy ge-
hoozsaemheyt des geloofs ghenaeht/
de welcke de Heere bouen alle andere
gehoozsaemheyt acht:en dat te rechte/
want hy niet hooger en acht dan zyn
waerheyt:de welcke wort van de ge-
loouige (gelijck Ioannes de Dooper
betuycht) als met een onderschrijuin-
ge versgelt. Dewijle de sake nē twij-
felachtich en is (so achten wy met een-
den woorde dat zy ongheschicktelijck
sprieken als zy seggen dat het gelooue
geformt wort/als tot het mede geuoel-
en een godtsalighe gheslachteyt comt:
want dat mede gheuoelen selue is in
godtsalighe gheslachteyt ghelegghen:
pimmers ghelijc het in de Schrijtuere
getoet wort. Maer hier comt ons ooc
een deel claerder bewijs/want dewijle
het ghelooue Christus aenmeint ge-
lijc hy ons van den Vader wort booz-
gestelt/en dewijle Christus ons wort
boozgheselt niet alleenlijck tot recht-
uerdicheyt / vergeuinghe der sonden
ende brede/maer oock tot heylighma-
kinge en tot een fonteyne des leuende
waters: soo en can het gelooue sonder
twijfel nemmermer Christus bekē-
nen sonder de heylighmakinghe des
Geestes mede te hēte. Ofte ist dat ve-
mant dat wil opentlijcker geseyt heb-
ben/het ghelooue is ghelegghen in de
kennisse Christi. Christus en can niet
bekent worden dan met de heylighma-
kinghe zijns Gheestes. Hier wt volcht
dat het ghelooue geensins en mach van
godtsalige geslachteyt bereschepden zyn.

Dat zy plegghen die plaetse Pauli
booz te brenghen daer Paulus seyt/
Al waert dat yemānd alle ghelooue
hadde so dat hy bergen versetten con-
de / ende en hadde de lieue niet/
soo en ware hy niet: als zy dese
plaetse by brenghen om te bewijzen dat
het ghelooue sonder forme is als het
sonder Ofte is: soo en aenmercken zy
niet wat de Apostel te vier plaetse by
het woort gelooue/verslaet. Want doe
hy in het boozgaende Capittel gehan-
delt hadde van menigerley gauen des
Gheestes/onder de welcke hy ghetele
haude de verscheyden talen/de crachte
ende Propheeten/ ende de Cozintien
vermaent hadde om na de ghene wt welcke
te staen/dat is/na de ghene wt welcke
het gantsche lichaem der Gheueynste
meer vzuchts hadde:soo seyd hy daer
nae dat hy noch eenen beteren wech
sal toonen. Te weten dat sulcke gawe
alle hoewel zy in haer seluen winen-
meide zyn / nochtans niet en zyn te
achten/ten zy dat zy der lieue dienen/
want zy zyn tot stichtinghe der ghe-
meynste gheueyn: ende ist dat zy daer
toe niet ghebruycet en worden/so ver-
liesen zy haer gracie ende aenghe-
micheyt. Om dit te bewijzen deelt hy
die gauen ende verhaelt die selue die
hy te voren vertelt hadde /maer niet
andere namen. De crachten ende het
ghelooue gebruyct hy booz een dinc/
te weten booz de macht om miraculen
te doen. Daerom dewijle dese cracht
ofte ghelooue is een gawe Godts op
haer seluen/de welcke oock een gods-
loos mensche mach hebben ende mis-
bruyken/ghelijck oock de gawe der ta-
len/Propheete/ende andere gauen: so
en ist gheen wonder dat zy van der
lieue ghescheyden wordē. Maer haer
dwalinghe is gantsel:elijck hier in ges-
legghen/dat zy de verscheyden beduy-
dinghe des woorts/gelooue/niet aen-
merckende/alsoo daer van sijn den
lijck of het alomme eensins ghenomen
worde/het welcke nochtans meer be-
duydinghe heeft. De plaetse Jacobi de
welcke zy tot bescherminge deser sel-
uer dwalinghe by brenghen/sal te ghe-
ber-

Rom. 10.
b. 10.

Rom. 1.
a. 5.

Joan. 3.
d. 25.

1. Cor. 1.
d. 30.

Joan. 4.
b. 10. 14.

berclaert worden. Ende hoewel wy om leeren wille bekennē dat het gelooue meer formen heeft / te weten als wy willen bewijzen hoedanich de kennisse Gods zy in de godloofse: so bekennen ende vercondigen wy nochtā de ghelouue der godsalighen gelijck de Schrijsuere leert. **W**arwaer vele de Evangelische Historie ende andere deelen der schrijsuere warachtich zijn: (by na ghelijc men pleech te oordeelen van dinghen die voortijden gheschiedt zijnde / nō verhaelt worden / ofte die wy teghenwoordichlyk gesien hebben: daer zijn oock sommighe die voorder comen: want zy achten de Schrijsuere te voorē warachtich woort Gods / ende en vergheten zyne gheboden niet gantschelijc / ende worden ooc eentsgheroert. Den sulcken wort wel ghehuyghentlijck: om dat zy het woort Gods met goe opēbaer godtloofheyt en bestrijde noch verachten noch vermaaden: maer gheuen eer enen schijn van gheloozsaemheyt.

Waer gelijc dese schaduwe oft beelt van gheender weerde en is / also en is zy ooc niet weerdich gelouue genacint te worden: van der welcker grondeelike waerheyt hoe verre sy zy / dat sullen wy wel weynich hier na sien: en en worden oec nō niet verhindert int corte te kennen te gheuen. Daer wort gheseyt dat Simon Magus geloofte / de welcke nochtāns zijn ongeloochich: weynich daer na openbaert. Ende dat hem ghelouue toegeschreuen wort / daer tot en verstaen wy niet niet sommige dat hy niet de woorden hem selaten in het herte gheen ghelouue hadde: maer wy achten mer dat hy door de inuesteyt des Evangelij overwonre zijnde / heeft eentich gelouue geuen: also Christus bekent voort den antoor des leuens ende der salicheyt / soo dat hy hem seluen gewillich tot Christus begaf. Alsoo wort oock in het Evangelium Luce gheseyt dat

die voor eenen tijdt gheloouen / in de welcke het zaet des godtlijckē woorts verstuert wort eer het vrucht draeyt / ofte oock verwelcht ende vergaet eer het wortelen geerijcht. **W**an de sulcke en twijfelen wy niet / dat zy eenighe smake des woorts hebbende / dat selue bierelijck aennemen ende zijn godtlijcke cracht gevoelen: soo dat zy met die beynsinghe des gheloofs niet alleenlijck der menschen ooghen en bezieghen / maer oock haer eygen herte. **W**ant zy meynen dat die eerwerdicheyt die zy den woorte Gods bewijzen / enckel godtsalicheyt is: want zy en achten gheen dinc godtloofheyt te zyne / anders dan openbaer ende kennelijcke schande ofte verachttinge. **W**aer sulcx mede gheuoelen / hoedanich het oock zy / en comt gheensins tot in het herte om daer in ghedrukt te bliuen: ende hoewel het somtijts schijnt ghewortelt te zyne / soo en zijn nochtāns die wortelen nō leuende. **H**et herte des menschen heeft soo vele hoeken vol ydelheyt / en is soo vol verbergingen der logenen / en is niet so bedriegelijck beynsinghe bedect / dat het dickmael hē seluen bedriecht. **W**aer die op sulcke schaduwen ofte beelden des geloofs roemen / die moeten weten dat zy in desen deele niet beter en zijn dan de duynen. **E**n voerwaer die andere daer van wy eerst ghesproken hebben / en comen op veel nae soo verre niet / die als slapende en ongeuoelich dat hoozen ende verstaen / door des welckes wetenschap de duynen beuē. **D**e andere zijn daer in den duynen gelijck / dat het selue gevoelen daer door zy gheroert worden / ten eynde tot verschinghe ende verlaghentheyt wtcomt.

Ick weet dat het sommighen hardt schijnt datmen de verworpenen ghelouue toeschrijft: dewijle Paulus betuycht dz het is de vrucht der verkiezinge: maer dese knoop wort lichtelijc ontbonden: wāt hoewel zy nō verlijct en worden tot gelouue / noch de cracht des Evangelij warachtlijcken gevoelen / anders dan de gene die tot salicheyt te vorē beropen zijn: nochtāns

Jac. 2. d.
19.

11

Act. 8. b.
13. ende
1. 18.

Luce 8. a.
7. en b.
13.

Heb. 6. a.
4. 5.
Luc. 8. b.
13.
Mar. 4.
16. 17.

Gal. 4. a.
6.

1. Pet. 1
D. 23.

bewijst ons de beuindinge dat de berwoorpene by nae sulck gheuoelen hebben als de wtuercozene / soo dat zy ooc nae haer eygen oordeel niet en schillen van de wtuercozene. Daerom en ist geen wonder dat de Apostel een smake der hemelscher gauen / ende Christus een tijdtlick ende vergaenckelick ghelooue hen toeschijnt: niet dat zy de cracht der geestelicker genade ende het seker licht des gheloofs grondelick baten: maer om dat de Heere om hen te meer oerwonnen ende sonder ontschuldige te maken / so gheeft hy hem seluen in hare herten te kennen / so verre zijn goetheyt mach sonder den Gheest der aenneminghe tot kinderen / geuoelt worden. Ist dat yemāt hier teghenwoyrt / dat dan de ghelouighe niet meer en hebben waer wt zy haer aenneminghe tot kinderen mogen sekerlyc verstaen: Ic antwoorde / hoe wel groote gelicheyt ende naechteyt is tusschen de wtuercozene Godts / ende de ghene die booz eenen tijdt begaest zijn niet een vergaenckelick ghelooue: soo is nochtans in de wtuercozene alleenlyc dat beuonden crachtich / daer van Paulus schrijft / dat zy niet volte monde roepen Abba / Vader. Daerom gelijck de wtuercozene alleenlyc wt onuergaenlicken zide van Godt wedergehozen worden / soo dat het zaet des leuens dwelck in hare herten geplant is: nemmermeer en vergaet / alsoo versegheyt hy oock grondelick in hen de ghenade zijnder aenneminghe / op dat zy stantvastich ende seker zy. Maer hier dooz en worden de minder werckinge des geests niet verhindert haren loop te hebbe ooc in de berwoorpene. Hier en tusschen worden de gelouinge gheloeft hen seluen forschuuldichlyc ende ootredichlyc te ondersoekē / op dat hen niet gherustich des vleeschs booz sekerheyt des gheloofs ouer en come. Wouen desen en hebben de berwoorpene nemmermeer anders dan een onseker en onbesceyden geuoelen der genade / so dz zy meer een schaduwe der genade dan een vaste lichaem: want de geest versegelt de berguinge

der sonden eyghentlick in die wtuercozene alleen / op dat zy die dooz een sonderlyc gelouue tot haer ghebruyc boegen. Nochtans woort te rechte geseyt dat de berwoorpene ghelouuen dat Godt hen ghenadich is: om dat zy de gauen der verconinge annemē / hoewel duysterlyc / onbesceydenlyc: niet dz zy des seluen gheloofs ofte der seluer wedergeboorte deelachtich zijn mer de kinderen Godts: maer om dat zy ontkend het deksel der geuynstheyt schijnen het beginsel des gheloofs niet hen gemeyn te hebben. Ic en versake oock nā dat Godt hare herten so verre verlicht / dat zy zijn genade bekennē: maer dat ghetoelen onderscheyt hy van die sonderlycke getuygenisse die hy zynen grondelicke vrucht ende gebruyc nā en comen. Want dat hy hem selue hen genadichlyc vertoont / dat en is niet om dat hyse warachtichlyc wt berder door verloft en in zyn bewaringe aenneemt / maer hy vertoont hen alleenlyc zyn tegenwoordighe barmherticheyt. Maer den leuende wortel des gheloofs gewerdicht hy alleenlyc den wtuercozenen te geuen / op dat zy tot de ewighe volstandich bliuen / also woort verleyt dat zy teghenwoyren de Godt zyn genade warachtichlyc verstoont / so is dat eeuwichlyc vast: want Godt can wel sommige niet een teghenwoordich gheuoelen zijnder ghenade verlichten het welck daer nae vergaet. Ende hoewel het gelouue oock is een kennisse der goddelicker goetwillicheyt tot ons / ende een seker gheuoelen van zyn waerheyt / soo en ist nochtans gheen wonder dat het geuoelen der godtlicher liefde in te ongheschiedighe bergaet / het welcke hoewel het niet den gelouue seer ouer en cōt / soo schijnt het nochtans wel daer van. De wille Godts is onueranderlyc / dat bekennē ic / ende zyn waerheyt is altyt haer seluen gelijck. Maer ich versake dat de berwoorpene so verre dooz gaet dat zy souden tot in de verborngen opbaringe comen / de welcke de Schriftuere den wtuercozenen alleenlyc toeschijnt.

schijft. Daerom brisacke ick dat zy den wille Gods baten gelijck hy on-
 anderlijck is / ofte zyn waerhejdt
 standtuustelijck aennemen: want zy
 en comen n3 boozder dan tot een cranc
 ende verganckelijck genoeien: gelijck
 een boom die niet diepe ghenoech ghe-
 plant en is om leuende wortelen te
 houden / met den tijdt verdoort / hoewel
 hy sommige iaren niet alleenijck bloe-
 men ende bladeren / maer doock bruch-
 ten draecht. Synelijck ghelijck het
 beeldt Gods conde door des eersten
 mensches afwijkinghe / wt des men-
 schen geest en siele wechgenomē wo-
 den alsoo en isf geen wonder dat hy de
 verworpenen niet eenige raden zijnder
 genade verlicht / de welcke hy daer nae
 laet vergaen. Doer en is hy door geen
 kennisse zijns Ewangelij weynich te
 besprengen / ende sommighe gantsche-
 lijck daer mede te doorzinken. Hier-
 en tusschen moetmen wetē / hoewel het
 ghelooue in de wtuercozene cleyn ende
 swack is / nochtans dewijle de Gheest
 Gods hen een seker part ende seghel
 der aenneminghe tot kinderen is / soo
 en can zyn drucksel minnermeer wt
 hare herten wtghewijscht worde: maer
 de verworpenen worden niet een licht
 besprengt dwelck daer na vergaet. En
 nochtans en is de Gheest niet bedrie-
 ghelijck: want dat zaedt dat hy in ha-
 re herten sacpt / en maect hy niet leu-
 dich om altyds onuerganckelijck te
 bliuen / gelijck in de wtuercozene. Ic
 come boozder / want dewijle het wt de
 leere der Schriftuere ende het daghe-
 lijcke beunden openbaer is dat de
 verworpenen somtijts door het genoe-
 len der godlijcker ghenade gheraecht
 worden / soo isf noodich dat eenighe
 begheerte om Godt wederom lief te
 hebben in hare herten verweert worde.
 Alsoo is in Saul eenen tijt lanck een
 godtsalighe ghesantheyt geweest om
 Godt lief te hebben / van den welcken
 hy hem geuoelde vaderlijcketrocken
 te zyne / en wert niet enige soetheyt
 zijnder genade beuangen. Daer gelijc
 dat genoeien van de vaderlijcke liefde

Godts n3 en is in de verworpenen ge-
 wortelt: also en hebben zy hem ooc n3
 grondelijck wederom lief ghelijc kin-
 deren / maer zyn door eenige huerinc-
 sche ghesantheyt verweert. Want die
 Gheest der liefde is Christo alleen op
 dese conditie ghegeuen / op dat hy dien
 in zijne leden druppe. En die woorden
 Pauli en strecken boozwaer n3 booz-
 der dan tot de wtuercozene / daer hy
 seyt: De liefde Gods is wtghesfort
 in onse herten door den heyligen geest
 die ons gegeuen is: te weten die lief-
 de die sulck betrouwen der aenroepin-
 ghe baert als ick bouen gheseyt hebbe.
 Ghelijck wy hier en teghen sien dat
 Godt wonderlijcken toornich is op
 zyne kinderen die hy niet en laet lief te
 hebben: niet dat hyse hy hem seluen
 haet / maer om dat hyse wil door het
 ghenoeien zijnder toornicheydt ver-
 schrieken / om de hoouerdicheydt des
 bleefschs / te vernederen / de slaperichs
 te verdoogen / ende tot berou ende be-
 teringhe te verwecken / alsoo ghenoe-
 len zy op eenen seluen tijdt dat Godt
 op hen ofte op hare sonden toornich
 ende ghenadich is: want zy en bidden
 niet gheueynselijck tegen zijnen too-
 ren / tot den welcken zy nochtans niet
 een gherust betrouwen haer toelucht
 nemen / hier wt isf openbaer dat som-
 mighe het ghelooue niet en beynsen /
 hoewel zy nochtans geen wyachtich
 ghelooue en hebben: maer zy bedriegen
 hen seluen met valsche meyninge / als
 zy haestichlijck niet stercke biericheyt
 ghedreuen worden. En zy zyn sonder
 twijfel niet onuerstant beuangen dat
 zy haer herte n3 recht en ondersoeken
 ghelijc zy behooren. Het is der waer-
 heyt ghelijck dat die sulcke waren den
 welcken Christus (ghelijck Joannes
 betuycht) hem selue niet en betroude /
 hoewel zy in hem geloofden: want hy
 kendense alle ende wiste wat in den
 mensche was. Waert dat niet vele af
 en bielen van het ghemeyn ghelooue /
 (ick segghe het ghemeyn ghelooue / om
 dat daer groote ghelijckheyt ende o-
 uereencominghe is des verganckelijcs
 ken gheloofs met den leuendighen

Rom. 5.
a. 5.Joan. 2.
d. 24.

Joan. 8.
b. 3. 1.

1. Tim. 1. a. 1.

Mat. 15
b. 10.

1. Tim. 2. d.
19.
1. Tim. 1. a. 5.

1. Tim. 1. d. 19.

1. Tim. 3. b. 9.
1. Tim. 4. a. 1.
1. Tim. 4. b. 6.
1. Tim. 2. c. 16.

ende gheduerigen gelooue) so en soude Christus niet gheseydt hebben tot zyne discipulen / Ist dat ghy blijft in mijne woorden / soo zijt ghy warachtighlyc mijnne discipulen: ende ghy sult mijn waerheyt bekennen: ende de waerheydt sal u bly maken. Want hy spreect tot de ghene die zyn leere aengenomen hadden/ende vermaent se tot voortganch in het ghelooue/op dat zy dat licht dat hen gegeuen is/niet door slapericheydt wt en doen. Daerom schryft Paulus sonderlinghe den wtvercozenen het ghelooue toe/ te kennen geuende dat het in velen vergaet / om dat zy geen leuende wortel en hebben. Gelijck Christus oock spreect by Mattheum: Alle boom welcken mijn vader niet gheplant en heeft/sal wtgeroeuyt worden. Die andere lieghen groffelijcker/de welcke hen en schamen Godt ende de mensche te bedriegen. Tegen desen aert der menschen die het ghelooue ongodtlic dooz enen bedriegelijcken schijn ontheplighen/spreect Iacobus. Ende Paulus en soude niet een ongheweyst ghelooue van de kinderen Godes eysche/waert dat niet vele stoutelijc hen seluen toeschreuen dat zy niet en hebben / en andere ofte oock sonijds hen seluen dooz ijdelhe schijn en bedrogen. Daerom vergelijct hy de goede conscientie als een schijne/ in de welcke het ghelooue bewaert wort: om dat vele dese verliesende/ hebben in het ghelooue schipbrekinghe gheleden.

13 Men moet ooc de twijfelachtige en menigerley beduydinghe des woorts weten. Want dit woort ghelooue/is diemael so veel te seggen als ghesonde leere der Godtsalicheyt/gelijck in de plaets die ic wtynich te boze verhaelt hebbe/en in dien seluen sendtbrief daer Paulus wil dz de Waken de verborghenheyt des geloofs houde in supuer conscientie. Item daer hy sommigher afwijckinge van den ghelooue vercondicht. Daer en tegen seyd hy dat Timotheus is opghewoert in de woorden des geloofs. Item daer hy seyd dat de onheplige ijdelheden/ende teghenstel-

linghen der valscheijck ghenaderet wetenschap / oozsaccken zyn dat vele van den ghelooue afuallen/ de welcke hy ergens naemt onbekwame ofte verwozene in het ghelooue. Gheijge wederom daer hy Tito ghebet/ seggende: Vermaent se dat sy ghesont zyn in den ghelooue: niet dat woort gesont zyn verstaet hy niet anders dan de sonijerheyt der leere/ de welcke lichtelijc veruult woort/ ende veracert dooz der menschen lichtueerdicheyt. Te weten dewijle alle schatten der wetenschap en wijsheyt verborghen zyn in Christus den welcken het ghelooue best/ so woort het niet rechte de gantsche barmherticheit hemelcher leere ghefrect/ van de welcke het niet en can verscheyden somtijds verstaen van eenich sonderlijck dinc dat dooz ooghen ghesiet is. Gelijck als Mattheus seyd dat Christus het ghelooue der ghene die den ghichtstecken dooz het dach nederlieten/ ghesien heeft: ende dat hy best geroepen dat hy so groot geen ghelooue in Israel gheuonden en hadde als die Hoofstma ouer hondert mede brachre. Ende het is der waerheyt gelijck dat hy gantscheijc heeft op de gesontmakinge zijnder dochter ghesien/ met der welcker sozge geheel zyn herre becomert was. Maer dewijle hy met den wille ende antwoorde Christi alleenlijck te brede zijnde/zijn lichamelijcke teghenwoordicheyt niet en eyscht om deser saecke wille wort zyn ghelooue soo seer verheuen. Wy hebben oock weynich te bozen gheleert/ dat Paulus dat woort ghelooue/ neemt booz de gane om miraculen ende wonderwerken te doel/ de welcke ooc die moogen hebben die dooz den Geest Gods niet en zyn wedergebozen noch hem niet ernst dienen. Hy selt ooc ergens het ghelooue booz de leere waer woort in het ghelooue onderwesen worden. Want als hy schryft dat het ghelooue sal wech genomen worden/ dat is sonder twijfel te verstaen van den dienst der gheweynte/ de welcke te desen tijde onser swachheyt nat is. En dese

1. Tim. 3. b. 9.

1. Tim. 1. c. 2.

col. 2. 8.

Mat. 23.

Mat. 23. 10.

1. Cor. 13. 6. 9.

deſe wiſſen van ſpreken comen met
malcander ouer een: maer als de naem
des gheloofs oneyghentlick gheſeydt
wort van valſche leere ofte logenach-
tighen ſchijn/ ſoo en is deſe oneyghen
wiſſe van ſpreken niet harder dan als
de vzeſe Gods gheſeyt wort voor
valſchen ende verkerden godtsdienſt:
ghelick als dickmael gheſeyt wort in
de heylighe hiſtorie / dat de vzeinde
heydenen die in Samariam ende in
de plaetſen daer ontrrent gebracht wa-
ren/hebben de verkerde gode geureeſt
ende den Godt Iſraels: het welcke ſo
beel is als den Hemel met der aerde
te vermenghen. Waer de vzege is nu
Godts onderſceypt van de ongheloo-
uighe/daer het welcke wy Godt aen-
roepen tot eenen vader/door het wel-
ke wy gaen van den doot in het leuen/
ende door het welcke Chriſtus (de
ewighe ſalicheyt ende leuen) in ons
woont / Des welckes cracht ende na-
ture ick meyne met corte ende clare
woorden verclaert te hebben.

Joan. 5.
d. 24.Eph. 3.
d. 17.

14

Aen vernolghen / als die ſullen neer-
ſtichlick ghehandelt weſen/ſoo en ſal
daer (ſoo ick meyne) gheen twiſſelin-
het ghelooue is een kenniſſe des godt-
lickes willes / ſo en verſtaen wy niet
ſulcke een begrippinghe/ ghelijck daer
mede wy die dinghen verſtaen die het
menſchelijck gheuoelen ende verſtant
can baten. Want deſe kenniſſe daer vā
wy hier ſpreken / is ſoo beel hoogher
dat ſelſs het verſtand des menſchen
moet hem ſeluen te buyten ende te bo-
uen gaen om daer toe te comen. Ende
als het is daer toe gecomen/ſo en ver-
ſtaet het niet dat het geuoelt: maer de-
wyle het en haſt ende ſeker geuoelen
verſtaet het meer door de ſekerhē des
onwifſelijcken geuoelens/dan oft het
eenich menſchelijc dinc na zyn begrijp
doorſage ende daette. Waerom ſpreect
Paulus ſeer wel/ als hy ſeyt / dat dit
is baten welcke de langde/ en breede/
en hoochde/ en diepte 3p/ ende beken-

Eph. 3.
d. 18.

nen de wtneemende liefde Chriſti / die
de kenniſſe te baten gaet. Want hy
heeft willen te kennen geuen dat het
alleſins oncpnding en onbegriypelic
is/ dat onſe verſtant door het gelooue
baet/en dat duſdanighe kenniſſe hoo-
gher is dan alle verſtant. Nochtans
dewyle Godt de verborghentheyt zyns
Coloſſ. 1
willes die van eeuwen ende gheſlachte
d. 26.
ten is verborghen gheweſt/ heeft den
heylighen geopenbaert/ ſoo wort het
Coloſſ. 2
gelooue met goede reden in de ſchriſ-
a. 2.
tuere ſomtijts kenniſſe genaemt: ende
van Ioanne wort het wetenſchap ge-
naemt/als hy betuycht dat de gheloo-
uighe weten dat 3p kinderen Gods
3. a. 2.
zijn Ende 3p wtent voorwaer vaſt/
maer meer door een onwifſelijck ghe-
uoelen der godtlicher waerheyt beue-
ſticht/vā door menſchelijcke bewijſan-
ge geleert zijnde. Dit geuen de wo-
den Pauli te kennen/ daer hy ſeyt dat
wy in dit lichaem woonende/wt woo-
nen van den heere: want wy wande-
len door het gelooue ende niet door het
aenſchouwen. Het welcke woorden
hy te kenne geeft dat het gene dat wy
door het ghelooue verſtaen/ nochtans
op ons niet en is/ en door onſe oogen
verborghen is. Hier wt oordeelen wy
dat de kenniſſe des geloofs meer is in
verſekertheyt vā int begrijp gelegen.

15

Wouen deſen ſeggghen wy dat deſe
kenniſſe ſeker ende vaſt is / op dat te
meerder vaſticheyt deſes onwifſelijc-
ken gheuoelens wtghedrucht worde.
Want gelijk het gelooue niet te vze-
de en is met een twiſſelachtighe ende
veranderlijcke meyninghe/ alſoo en iſt
ooc niet te vzeide met een duyſter ende
onbeſcheyden ghedachte: maer eyſcht
een volle en vaſte verſekertheyt/ſulck
als men pleecht van wel bekende ende
bezoefde dinghen te hebben. Want de
ongelootheit is vōtepe in onſe herte
ghewortelt/ende wy zijn ſoo ſeer daer
toe geneegen/dat niemāt ſonder groo-
ten ſtrijt en late hem ſeluen volrome-
lijck wiſſſmaken dat een pegelijck met
den monde belit/te weten dat Godt
ghetrouwe is. Alzoenemelijck almen
tot der ſake cōt/ſo wort dz verborghen

Y ij

ſeyl

seyl door eens pegelijck wanckelij ende onghestadicheyt ontdect. Ende het en is niet sonder oorzacke dat de autoziteyt des woordes Godts / met so wt nemende lof door den heyligen Gheest betuycht ende bevestight wort: maer hy wil deser voornemender cranchheyt te hulpe comen / op dat Godt in zyne beloften volcomen ghelooue by ons hebbe. De woorden des Heeren zijn supuer woorden (seydt David) en si uer gesmolten in een wt nemende aert den dat / ende seuenmael ghesupuert. Item: De woorden des Heeren zijn ghesupuert / ende een schilt allen die op hem betrouwen. Salomo betuycht dit selue / ende by nae met de selue woorden / seggende: Alle de woorden Godts zijn gesupuert. Maer dewijle de hontert negentienden Psalm geheel van dese gehele materie gescreuen is / soo soude het te vergeefs zijn meer te verhalen. Al oozwaer / soo wanneer Godt ons zijn woort also aenprijft / soo verwt hy ons bedetelijck onse ongeloochich: want het en is nergens om dan om de verkerde twijfelingen wt onse herte wt te roepen. Daer zijn ooc vele die de barmherticheyt Godts also beten / dat zy seer weynich troosts daer wt ontfangen. Zy worden oock mede met ellendige benaetheyt beuangen / dewijle 3 twijfelen oft Godt hen sal ghenadich zijn: om dat zy de selue goetierentheyt daer ba zy seer seker meynen te zyne / veel te nauwe bepalen. Want zy ouerleggē aldus by hen seluen / te weten / dat de goedertiereathz Godts wel groot en oueruloedich is / en wtghesloft op vele menschen / ende eenen pegelijcken bereyt: maer dat het onseker is of zy ooc sal tot hen comen / ofte veel meer of zy sullen tot haer comen. Dese ouerlegghinghe dewijle zy midden in de loop sijt staende / so en is zy maer half. Daerō wort de geest daer door meer met ongrusste twijfelinghe benaut / dan met vreedsame ghegrustichz verskerckt. Maer dat ontwijfelijck geuoelen is veel anders / dwelc in de Schriftuere altijts den gelooue wort toegeschreuen: te weten als dat de

goetheyt Godts de welcke ons claerlyck is door oogen geseit / buyten alle twijfelinghe set. En dit en can niet geschieden sonder zyn soetichheyt warachtichlyc te geuoelen ende in ons seluen te beuinden. Daerō beleyt de Apostel 1 Cor. 13. 12. dat wy door de gelooue / en niet door de betrouwen wt den betrouwen. Derom soetichheyt wt den betrouwen. Want hy seyt dat wy door de gelooue in betrouwen / welc is door het gelooue in hem. Maer welcke woort de hy voert waer te kennen gheeft / dat hy ghen recht gelooue en is / anders da als wy doxuen met gerufter herten ons doop de oogen Godts stellen. Welcke stouetichz nē en cōt anders dan wt e seker betrouwen van de goetwillichz en selichz Godts. Het welcke soo warachtich is / dat diemaal de naem gelouetich is / dat diemaal de naem gelouetich is / dat diemaal de naem gelouetich is / dat diemaal de naem gelouetich is.

Hier in is het gelooue voornemelijc 16 gelegen / dat wy niet en denken dat de beloften der barmherticheyt die Godt geeft / allenlyc buyten ons warachtichge / en gheenys niet in ons: maer dat wy in ons vrede / onse maken. Hier wt comt eerst dat betrouwen dwelc by 1 Cor. 13. 12. ergens vrede naemt: ten zy dat yemā lieuer heeft dz de vrede daer wt come. En het is een gerusticheyt waer door de consciencie door het oordeel Godts stille / en in vrede is: sonder de welcke 3p moet met beroerliche vrede ghequelt / en by na verscheurt worden / ten zy dat zy mogelijck Godt en haer seluen vergetende / een weynich tijts slaape. En sulcke slaep gheuoert warachtichlyc enen cleynen tijt: want de consciencie en gebruyct niet lange de edelbige vergetenheyt / mar wort tersst door de gedachtenisse des godlijcken oordeels de welcke diemaal wederōt / deertlic verscheurt. Sōna daer en is niemāt warachtichlyc gelouetich / anders dan die niet ontwijfelijcken gheuoelen vastelijc geuoelt dat Godt hem een genadich en goetwillich vader is / ende die op de beloften der gedijghet / goetwillicheyt tot hem betrouwende / een ontwijfelijcke hope der salicheyt heeft: ghelijck de Apostel bewijst met dese

Psalm. 12
b. 7.

Psalm. 18
c. 31.

Psalm. 30.
a. 7.

1 Cor. 13. 12.

1 Cor. 13. 12.

dese woorden: **Ist dat wy het betrou-**
 wen ende den roem der hope tot den
 eijnde toe vast houden. Want also acht
 hy dat niemant wel op den heere en
 hoepd/ dan die niet een vast betrouwe
 rijck is. **Hiemars** (segge ic) en is geloof
 nich/ dā die op de gerusticheyt zonder
 salicheyt steunende/ met betrouwen de
 dijsel ende de doot bespot/ gelijc wy
 claerlijc door de woorden **Pauli** ge-
 leert worden/ daer hy aldus wt roept:
Ick betrouwe dat noch doot/ noch le-
 den/ noch machten/ noch Duerhe-
 dighe noch toecomende dinghen / ons
 sulen connen scheyden van de liefde
 Gods/ daer mede hy ons lief heeft in
 Christus **Jesu**. Also acht oock de selue
Apostel dat de ooghen ons verslants
 niet anders wel verlicht en wordē/ tē
 zy dat wy sien welc de hope der ewi-
 ger erue zy/ tot de welcke wy geroepē
 sijn. Ende hy leert alomme also/ dat
 hy te kennen gheeft dat de goetheydt
 Gods anders nū wel van ons geuact
 en wordt / ten zy dat wy daer wt een
 blycht van groote gerustichz hebben.
Maer (yemant mochte segghen) de
 gheloouige gheuoelen ende beuident
 veel anders / de welcke in de kennisse
 der genade Gods tot hen/ niet alle-
 lijck met ongherusticheyt ghequelt en
 schiet (het welcke hen dickmael ge-
 seer sware verseyckingen verslagen:
 dewyle het gewelt der verseyckingen
 so groot is om hare herten te verfoo-
 ren. En dit en schijnt niet wel met die
 sekerheyt des geloofs om ouer een te
 ontbinden/ is dat wy willen de booz-
 scheyden leere houden staende. **Moer-**
 waer als wy leeren dat het ghelooue
 moet seker en gerust sijn/ so en dichtē
 wy niet eenige sekerheyt/ die door geē
 twijfelinghe oeruoert en wordē/ noch
 sulche gerusticheyt/ als die niet gheen
 fochtwijldichz aequelt en wordē/ maer
 seggen eer/ dat de gheloouige altyt
 gheuerighen strijdt hebben met haer
 ongheloouicheyt/ soo verre ist dat wy

hare conscienciē souden in eenige lief-
 lijcke ruste stellen / die gantschelijc
 door gheene beroerten verhuert en
 wordē. Wederom hoe seer ende op wat
 wyse zy aengheuschten worden / soo
 verjaken wy nochtans dat zy afuallen
 ofte afwijcken vā dat seker betrouwe
 dat zy op de barmherticheyde Gods
 hebben. De Schriftuere en seet ons
 gheen claerder exempel booz/ noch geē
 dat bet gedachtenisse weerdich zy/ dan
 in **Dauid** / booznemelijc ist dat ghy
 den gantschen loep zyns leuens een-
 siet. Ende nochtans hoe hy niet altyt
 gherust van herten gewest en zy/ dat
 betuycht hy met ontelijcke vele cla-
 ghen / wt de welcke my ghenoech is
 weynighe te verhalen. Als hy zijnder
 ziele hare beroerliche beweghinghen
 verwt / wat doet hy anders dan dat
 hy op zyn eygen ongelooicheyt ver-
 volgen is? **W** mijn ziele (seyt hy) wat
 zyt ghy verzecht/ ende wat zyt ghy
 beroert binnen my? **H**oept op Godt.
En boozwaer die verslagenheyt was
 een openbaer tecken der ongelooi-
 cheyt / gelijc oft hy gemynt hadde dat
 hy van Godt verlaten was. **W**en leest
 de erges een byeder bejdinghe/ daer
 hy seyt: **Ick hebbe in mijn haesticheyt**
 geseyt/ **Ick ben van booz uwe ooghen**
 verwoopen. **H**y strijdt ooc ergens met
 hem seluen met benaude ende ellendi-
 ghe verwerrentheyt iac hy maect oock
 twijfelinghe van de natuere Gods/
 seggende: **H**eeft **GOD** oock ver-
 gheten barmherticheyde te doen? **s**al
 hy in der ewigheyt verwoopen? **H**et
 is noch harder dat daer na volcht. **E**n
 ic hebbe geseyt/ **H**et vergaen comt my
 toe: de veranderinge der rechter hant
 des hoochsten. **W**ant hy veroordeelt
 hem selue tot het verderf/ gelijc of hy
 alle hope verwoopen hadde: ende hy en
 bekent niet alleen dat hy met twee-
 felinghe ghequelt wordt/ maer gheeft
 het oock al verlogen/ ghelijc oft hy in
 den strijdt overwonnen ware: om dat
GOD hem hadde verlaten en die
 handt die hem doortiden behulpelijc
 was / nū ghekeert hadde om hem te
 verderuen. **W**aerom en vermaent hy a.7.

Psal. 42
 b.6. ende
 43. a. 5.

Psal. 31
 d.23.

Psal. 77
 b.19.

Psal. 116

D iij niet

Psal. 27
D. 14.

Esa. 7. a
4.

niet te vergeefs zijn ziele / dat zy wederkeere tot haer ruste: want hy hadde bequonden dz hy niet opzuerige waeterbaren gezeuen was. Ende nochtans (het welck wonderlijck is) woort het herte der godt saligē in sulcke aenstootten door het gheloooue onderhouden: het welcke warachtichlijck is ghelijck een Palmboom om hem seluen teghen allerley ghewichte ende last te stellen ende opwaerts te verheffen: gelyc David doe hy mochte schynen oueruallen te zyne / en heeft nochtans nō opgehouden hem selue op te heffen tot Godt. En so wie tegen zijn eygen swachheydt strydende / na het gheloooue staet in zijne benautheden / die is nō ten meestendeele een ouerwinner. Het welcke men mach wt dese ende diergelijke sententiē verstaen: Verwacht den Heere / weest sterck / hy sal uwer herten stercke gheuen / Verwacht den Heere. Hy straft hem seluen van beureescheyt: ende dewijle hy dat tweemaal verhaelt / so bekennt hy hem selue met vele beroeringen beuangen te zynne. Hier en tusschen en mislaecht hy niet alleenlijck hem seluen in dese seylen / maer arbeit neerstichlijc tot beringe. Woerwaer is dat wy hē wille te rechte by Achar ouerleggen / so sulen wy groot verskil vinden. Esaias woort ghenoden om benautheydt den goddeloosen ende guetsynsden Coninck in zijn benautheyt hulpe te vercondigē / en spreckt tot hem met dese woorden: Weest in bewaringe ende rust: en hreest nō / etc. Maer wat doet die Coninck: Gelyc te bozen van hem geseyt was / dat zijn herte gheroert was gelyc de boomen in het veldt gheroert worden / van dē winde / also en laet hy niet af verflaghen te zijne / hoewel hy de belofte ghehoort hadde. So is dan dit de eygen loon / straffe der geloouicheyt / also te beuen dat men hem seluen in de versoekinghe afwent van Godt / de welcke de doze tot hem / met den gheloooue niet en opent. Maer de geloouige hier en tegen die gemeynlijc door dē last der versoekinghe gecromt ende ouerladen wordē / doozcomen die

stantuaaschlijck / hoewel niet sonder moeyte ende swachheyt. Ende dewijle zy haer eyghen swachheyt weten / so bidden zy niet den Propheet / seggen de: En neemt het woort der waerheyt niet eeuwelijck van my wech. Het welcke woorden wy geleert worden: dat zy sonder stom worden gheleyt of haer gheloooue te neder gheslaghen ware: maer dat zy nochtans niet af en wijcken noch den rugghe en keeren: maer haren strijt volhengen / en niet bidden haer luycheyt verscherpen / op dat zy niet pimmers door toegewinghe slaperich ende ongeuoelijc en worden. Op dat dit verstaen worde / so is 18 noodich wederō te comen tot die beelinghe des bleeschs ende des Ghesels: daer van wy ergens gemeldet hebbe: de welcke haer in dese deele herte gelyc verdoet. Een godtsalich herte geuoelt in hem seluen een deelinghe / het welcke eensdeels woort met soetichheyt ouergoten door de kennisse der goddelijcker goetheyt / en eensdeels met bitterheyt benaut door het gheuoelen zijnder ellendichz: het ruste eensdeels op de belofte des Euangelij / en beest eensdeels dooz de gegruppenisse zijnder ongherechticheyt: het verheucht hem eensdeels verstaende het leuen / eensdeels grouwelt hem vooz den doot. Dese veranderinghe comt wt onnoothet: want het en machtheyt des gheloofs: want het en is in den teghenwoordighen loop des leuens nemmermeer so goet met ons: dat wy van alle cranchheyt der geloouicheyt genesen / en geheel met gelooue veruult ende beseten worden. Hier wt comt die strijt / als de ongelooouicheyt die in het ouerblijfscel des bleeschs is / oprijst om het gelooue dz in ons ontfangen ende ontfleken is / te benechten. Maer (mocht yemant segghen) is dat in een gelooouich herte de versekerthz vermengt is met twyfelinge / ballen wy dā niet alrijts verseker en claer / maer alleenlijc in dierster en onbescheyden wetenschap des godtlijcken willes tot ons is: Maer boozwaer. Want al is dat wy niet

Psalm. 119. 41

menigherley ghedachten becomint
worden / daerom en worden wy niet
terfont daer den ghelooue gerocken.
Ende al ist dat wy niet de roeringhe
der onghelooicheydt opwaerts ende
nederwaerts ghequelt worden / daer-
om en versmozen wy niet in den af-
gront der ongelooicheydt. Ende al ist
dat wy aenstoort lijdē / daerom en wor-
den wy niet te neder gestooten. Want
het eynde deses strydes is altyts / dat
het gelooue dese swaricheden ten eynde
welcke het schijnt ommeringt te zyne
ende te vergaen.

19 Dit sal de somma zijn / Soo haest
als een de alderminste druppel des ge-
loofs in onse herten is inghedruypt /
soo beghinnen wy nu het aenschijn
Godts te aenschouwen dat het lieflijc
ende blydelijc ons genadich is : wy
aenschouwen wel van verre / maer
nochtans niet so sekeren ghelichte / dat
wy weten dat onse ghelichte niet en
seylt. Daer na soo veel als wy doort
gaen gelijck wy behooren sonder op-
houden voortgaen te doen / so veel co-
men wy tot naerder ende sekerder ge-
lichte van hem / ende hy wort oec door
de aenthoudinghe ende gheduricheydt
ons naerder. Also sien wy dat het her-
te door de kēnisse Gods verlicht zijn-
de / in den eersten in veel onwetetheyt
beuaghen is / de welcke niet der tijdt
wort wech genomen. Nochtans om
dat het sommige dingen niet en weet /
ofte duyfterlijck siet het ghene dat het
siet / daer door en wordt het niet ver-
hindert de claer kennisse des godtlijc-
ken Willes tot hē te hebben / het welc-
ke het meeste ende boozemeste is in
den gelooue. Want ghelijc als yemant
in den hercker gelooten zijnde / door eē
nauwe venster alreijckelijck comt ende
half siet glinsteren de raden der Sō-
ne / die wort wel berooft van het blye
aenschouwen der Sonne / maer siet
nochtans gheenē twijfelachtighen
schijn in de oogen / ende heeft het ge-
druyck daer van : also wy die niet de
bopen des aerdschen lichaems ghe-
bonden zijn / hoewel wy alomme niet

beel duyternisse beschaduwet wordē /
soo worden wy nochtans soo veel tot
grondelijcke gerusticheyt genoech is /
verlicht / dewyle het licht Gods hoe
woeynigh het zy / in ons schijnt om zyn
barmherticheyt te bewyjen.

Wit beyde leert de Apostel seer wel
in verscheyden plaetsen. Want als hy
leert dat wy eensdeels bekennen / ende
eensdeels propheteien / ende dat wy in
een duyfter reden sien door enen spie-
ghel : soo gheeft hy te kennen hoe cleyn
een deeken dier godlijcker wijsheyt
ons in dit teghenwoordich leuen ghe-
gheuen wordet. Wāt hoewel die woort-
den niet enckelijck te kennen en ghe-
uen dat het gelooue onuoelmaect is so
langhe als wy hier onder den last des
bleeschs suchen : maer dat het wt on-
se onuoelmaectheyt comt / dat ons noo-
dich is sonder opjonden door leeringe
geoesent te worden : so geeft hy noc-
tans te kennen dat het gene dat onbe-
grijpelijck is / niet en can niet de mate
onser cleynen verstantis geuuet wor-
den. Ende Paulus spreekt dit van de
gantse ghemeynte : ende een peghe-
lijck van ons is door zyn groetheyt
verhindert / dat hy niet soo by en can
comē als wel te wensche ware. Maer
wat sekerder ende onbedriegelijck
smake hy ons gheeft oock wt een seer
cleyn druppelken des geloofs / dat be-
wijst Paulus crghens als hy seyt dat
wy in ontdecken aensichte ende son-
der eenich boozhansel de eerlijckheyt
Godts niet so groote cracht aenschou-
wen / dat wy tot de selfde liefde verā-
dert worden. In sulcke onwetentheyt
riodt veel twijfelinghe ende beninghe
comen : booznemelijc dewyle onse her-
te door zyn natuerlijcke ingheuinghe
tot onghelooicheydt gheneghen is.
Hier toe comen de verfoekinghen / de
welcke sonder gētal ende vele zijn /
en dickmaels niet groote macht ons
bespringhen. Booznemelijc de con-
scientie door den pack der sonden ver-
saden zijnde / claecht ende sucht som-
tijts / somtijds straft sy haer seluen /
sometijts grint sy / somtijts maect sy
openbaer beroepte. Darom als de te-
genspoet

20

1. Cor.

13. c. 9.

Rom. 8.

c. 23.

2. Cor. 3.

d. 18.

genspaet ons den toozē Godels booz-
houdt/ ofte als onse conscientie oorsake
ende materie des godlijckē toozēns
in haer seluen bint/ de ongelooicheyt
neemt daer wt wapenen ende instru-
menten om het ghelooue te verduyden:
de welcke nochtāns altyt tot dit eynde
de ghebruyct worden/ op dat wy me-
nende dat Godt herbolgen ende toozē-
nich op ons is / geen hulpe van hem
en verwachten/ ende hem gelijck eenen
dootlijcken byandt vreesen.

21. In dese aenstoeten te verdragen/
wapēt ende sterct het gelooue hem sel-
uen met den woorde des heeren. En
als sulcke versoeckinge ons besprēgt/
dat Godt onse biāt is/ om dat hy ver-
bolghen is: so seyt het gelooue daer te-
gen dat hy ooc barmhertich is / als hy
verdruet: wāt de castijdinge comt meer
van liefde dan van toornicheyde. Als
het gheslachten wort met dit gedach-
te/ dat Godt is een wreker der onge-
rechticheyt/ soo stelt sy daer tegen dat
booz alle sonden is verghewinghe be-
rept/ so wāneer de sonder tot de goe-
derticheyt des heeren blydt. Al-
so hoe seer en wonderlijck een godt-
salich herte beroert ende gequelt wort
so can het nochtāns alle swaricheden
ouerwinnen en doozcomē/ ende en laet
hē het betrouwē der godtlijcker barm-
herticheyt nimmermeer ontnemen. Ja

Jaco. 1.
6. 12.
Ro. 1. a.
3. 4.

Mat. 8. c
25.

nochtāns om zyn hulpe. En als hyse
om haer cleyn gelooue castijdt/ soo en
verwoypt hyse n3 wt den getale der
zynder/ noch en rekent se niet onder de
ongelooinge/ maer vermaent se om te
seyl af te leggen. Daerom seggen wy
wederom dat n3 bouen gesept is / dat
de wortel des geloofs nimmermeer en
can wt de ghelooinghen herse wtge-
roeyt worden/ maer blyft altydts met
den ondersten eynde vast stekende/ ho-
seer sy ghestooten zynde/ schijnt her-
ende dat het licht des gheloofs nimmer
verstickt worden/ dat het n3 ten min-
sten gelijck onder de asche en schuyt
en dat booz dit bewijs openbaer wort
dat het woort Godels dwelck een on-
uerganckelijck jaet is/ wiens spruyte
brenghet die hē gelijc 33/ wiens spruyte
nimmermeer gantschelijck en verdozt
noch vergaet. Want hoe wel oyt dit de
opperste materie en oorsake der ver-
twijfelinghe ende misfrouwinghe is/
te weten de hant Godels tot zyn ber-
derf te gheuoelen/ na het aenken der
teghenwoordigher dinghen: nochtāns
betuycht Job dat zyn hope sal so ber-
re strecken / dat hy niet en sal adlaten
op Godt te hopen/ al waert oock dat
hy van hem ghedoodt worde. Het is
boozwaer also/ de ongelooicheyt en
regneert niet binnen in het herte der
Godelsalighen / maer bestormtse van
bupten: noch en wontse niet dootlijc
niet haer wapen/ maer queltse alleens
lijck/ ofte wontse ymmer also dat de
wonde geneselijck 33. Want (ghelijc
Paulus leert) het gelooue is ons als
enen schildt: het welcke tegen de pij-
len ghehouden zynde/ alsoo het gewelt
der pijlen ontfangt / dat sy gantsches
lijf af ghestooten ofte ymmer alsoo
ghebroken worden/ dat sy niet door en
dringhen om het leuen te benemen.
Daerom als het ghelooue bestormt
wordt/ soo is gelijc oft en cricht-
knecht die anders sterck ende vast is/
doozghen worde synen voet te ver-
setten ende een weynich te wichen:
ende

Job. 13.
6. 15.

Eph. 6.
c. 16.

Psal. 23
8.4.

ende als het ghelooue selue ghewondt
wordt / dat is gelyck oft aen den
schijdt yet door den stoot ghebroken
wordt / also nochtas dat hy niet door-
steken en wordt. Want een gods salich
herte sal altydts daer toe comen dat
het sal met Dauid segghen : Jst dat
ich wandele midden in de schaduwe
des doots / soo en sal ick gheen quaet
breesen: want ghy zyt met my. Het is
dozwacw grouwelyc in de duyternis-
se des doots te wandelen ende het en
is niet mogelick dat de godtsalige hoe
sterck zy zyn / niet en souden daer voor
grouwelyc. Waer dewyle dat gebachte
ouerwint dat sy van Godt hebben / te
weten dz Godt hen by staet ende haer
salicheyt soeckt / soo wort ooc de bree-
se door de gerusticheyt ouerwonnen.
Ende (gelyck Augustinus seyd) hoe
groote instrumenten de duyuel teghen
ons oprecht / so lange hy de plaetse des
herten niet en heeft daer het ghelooue
woont / soo is hy wt geworpen. Alsoo
deelen / soo en comen de geloontige niet
alleenlyc gesont door allen strydt / soo
dat sy terstot daer na haer stercke we-
dergerogen hebende / bereyt zyn om
wederom tot den strydt te comen: maer
het wordt oock veruult dat Joannes
seyt in synen eersten sendtbrief / Dit is
de ouerwinninghe die de weerdelt o-
uerwint / uwe ghelooue. Wandt hy en
woynige ofte eenen aestoot ouerwint /
maer dz het de gantsche weerdelt ouer-
wint / of het schoon duyfentmael be-
stort wort.

2. Joa. 5
8.4.

22 Daer is een ander aert der breefe
ende bevinge / door de welcke nochtas
de gerusticheyt des geloofs niet alle-
lyck niet vercozt en wort / maer wort
oock daer door gesterct. Te weten als
de gheloontige bedenkende dat de ex-
empelen der wyake Gods teghen de
godloose verclaert / hen zyn als een be-
wijs en vermaninghe / sochuwelichlyc
te sien dat sy niet en comen met sul-
ke sonden den tooren Gods ouer hen
te beruecken: ofte als sy haer eyghen
ellendicheyt by hen seluen overleggen-

de / leeren gheheel op den Heere staen
sonder den welcken sy beuinden hen-
seluen onghesadigher en ydeider te
zyne / dan eenighen wint. Want als de
Apostel die straffen daermede de Heere
voorzeyden yet volck Israel heeft ge-
strast / door ooghen stellende / de Co-
runt hen verseyt op dat sy hen selue
niet met sulcke boosheyt en besmetten /
daer mede en vercrant hy haer geloou-
ne n3 / maer neemt alleenlyck de slape-
richeydt des vleeschs wech / door de
welcke het gelooue pleecht meer ouer-
laden dan gysterct te worden. Ende
als hy wt den bal der Joden oorsake
neemt om te vermanen dat de gene die
staet / toetse dat hy niet en vallet / soo en
ghebiet hy ons niet wanckelbaer te
zyne ghelyc of wy niet seer verskerct
en waren van onse stantuaesticheydt.
Waer hy neemt alleenlyck die hooch-
moedicheydt wech en het lichtuerdich
betrouwen op eyghen macht / op dat de
Heydenen in der verworpenen Joden
plaetse aenghenomen zynde / niet te
groote hoochmoedicheyt en bedriuen.
Hoe wel hy en spreect daer niet alle-
lyck de gheloontige aen / maer veruult
oock de gheueysde Hypocriten in sy-
ne woorden / die alleenlyc op den wt-
wendighen schijn roemden. Want hy
en vermaent niet eenen eyghelich
mensche: maer de Joden n. de Hey-
denen vergelykende / als hy bewesen
heeft dat de Joden rechtuerdichlyc
om haer ongeloochicheyt ende ondanc-
baerheyt ghestrast waren met de ver-
woydinghe / soo vermaent hy oock de
Heydenen dat sy de ghenade der aen-
neminghe tot kinderen die hen cozt
gheschiet is / niet door hoochmoedicheyt
ende hoochmoedicheyt en verliesen. En-
de ghelyc in de verwoydinghe der
Joden sommighe ouerbleuen die van
het verbont der ineminghe niet wt-
geualen en waren: also inochten som-
mighe wt de Heydenen voortcomen /
die sonder warachtich ghelooue / alle-
lyck niet een dwaes betrouwen des
vleeschs opghelafen worden / ende al-
soo de goetheyt Gods ghebruycken
tot haer eyghen verderf. Ende of men
schoon

1. Cor.
10. 1. 12.1. Cor.
10. 1. 12.
Ro. 11.
c. 20.

schon dat also verstande ghelijck oft
het tot de ghelooinghe ende wuerco-
rene gheseyt ware / soo en sal daer wt
niet ongheluckich volgen. Want het
is een ander dinc / dat de lichtuercdic-
heyt die somtijts pleecht den heyligen
wt het ouerbijffel des vleeschs ouer
te comen / bedwonghen woort / op dat
sy haer niet door poel betrouwen en
berijfende het is een ander dinc
dat de concientie door vreesse berisagen
woort / soo dat sy niet met volcomen
gherusticheyt in de barmherticheyt
Gods te vrede en zy.

23
Pht. 2. b
12.

Wien desen als hy leert dat wy
sulle met vreesse ende bevinge onse ey-
gen salicheyt swercken / so en eyecht hy
n3 anders dā dat wy gewoon worden
met onselfs groote vernederinge / op
de cracht Gods te sien. Want gheen
dinc en berueet ons so seer om alle be-
trouwen ende sekerheyt des herten op
den Heere te stellen / als het misfrou-
wen dat wy op onseuen hebben / en-
de de benaughte die wy hebben wt de
bekennunge onser ellendicheyt. Aldus
moetmen verstaen dat by den Pro-
phete gheseyt woort: In de beelheyt
uwer goetheyt sal ic tot uwe tēpel
gaen: ick sal aenbiden in vreesse.
In welcke woorden hy bequamelijck die
stouticheyt die op de barmherticheyt
Gods comt / en de godtsalige vreesse
te sainen boecht / de welcke ons moet
ouer comē so wanneer wy in het aen-
schouwen der godlijckx maiesteit co-
mende / wt haren clarē schijn verstaen
hoe groot onse onreynicheyt zy. Sa-
lomon seft oock de waerheyt / betuy-
ghende dat de mensche gheluckich is /
die althijts zijn herte verschieet: want
men verderft door verhardinge in het
quaet. Daer hy versiet een verschie-
kinghe / door de welcke wy voorlich-
tiger worden: te weten als het herte
in hem seluen beschaemt zünde / in
Godt weder tot hem seluen comt / by
hem seluen afgheworpen zünde / in
Godt woort opgherecht: hem seluen
mistrouwende / door het benauwen op
Godt / leest. Daerom comē de geloo-
mige beyde beureess woordē / ende seer

Psal. 5.
b. 8

Psa. 28.
b. 19.

gerusten troost hebben dat sy de oer-
gen op haer poelheyt sijn / ofte het ge-
dachte des herten tot de waerheyt
Godts wenden. Iemant mochte seg-
gen / hoe comen vreesse enoe gheloo-
nepde in een herte zyne? Te weten ge-
lyc daerenteghen de overichheit ende
benauughte in een herte zy. Want hoe
wel de godtloose hen seluen tot onge-
uolichheit brengen / op dat sy door
geen vreesse Gods gecuect en woort
so woort sy nochtans door het oordeel
Gods gedrongen / so dat zy niet en ge-
crigen dat sy soeken. Also can Godt
de zyne wel oefenen tot vernederinge
ge / op dz sy sterckelijck stryden de hen
seluen onder den toom der ootmoedich-
heyt ende maticheyt bedwingen. En
dat dit het voornemen des Apostels
gheweest is / dat is openbaer wt het
kennen geeft dat dese vreesse en be-
vinge coemt wt den goeden wille Gods /
waer door hy den zynen geeft / dat sy
wel willen ende neersichelijck daer-
voort gaen. Op dese wijse moctmen
verstaen dz de Prophete seft: De kin-
deren Israē sullen vreesen tot Godt
en tot zijn goetheyt: want niet alleen-
lijck en wort de eerbiedinge tot Godt
door godtsalicheyt gegeneert / maer
de soeticheyt ende lieflijcheyt der ge-
nade geeft den mensche die in hem sel-
uen verslaghen ende te neder ghewor-
pen is / beyde vreesse ende verwonde-
ringhe / op dat hy Godt aenhanghe en
hem seluen ootmoedelijck zijnder
macht onderworpe.

Pht. 1.
b. 5.

Nochtans en makē wy aldus dier
seer schadelijcker Philosophie gheen
plaetse / die te desen tijde wort vā som-
mige halue papijsen in eenige hoeken
ghesmeect. Want dewijle sy de grone
twinfelinghe die in de scholen gheleert
woort / niet en connen beschermen / so
nemen sy haer wtulichheit tot een an-
der ghedichtsel om een betrouwen
te maken dat met onghelooouicheyt
vermengt zy. Sy bekenen dat wy
volle materie ende oorsake om wel te
hopen vinden in Christo / soo want
neer wy op hem sien: Daer dewij-
le wy

24

le wy alsteds alles goets dat ons in
Christo wordt doorgegeeft / onwee-
derdicheyt aenschouwende / twijfelen
ende ongeftadich zijn. Somma sy stel-
len de conscientie alsoo tusschen hope
ende breefe / dat sy by tyden nu her-
waerts nu ghinwaerts verandere: en
de de hope en breefe vergelijcken sy
also by malcanderen / dat deen valt als
daere opcoemt. Also dewijle de duy-
ael nu liet / dat die openbare instrumē-
ten daermee hy te doorzjn plach de se-
kerheyt des geloofs te niete te make /
nu niet en deughen / so arwydt hy om
die selue niet croume verborghen be-
digheriet te crencken. Maer hoeda-
nich een berouwen sal dat zijn / dz on-
deruyfchen der vertwijfelinghe plaet-
se geeft. Sy seggen ist dat ghy Chri-
stum aeniet / so is de salicheyt seker /
maer ist dat ghy v went tot v seluen /
so is de verdoemenisse seker. So moe-
ten dan de vertwijfelinghe ende de goe-
schappie hebben. Maer dat is ghelijck
of wy moesten Christum bedencke ge-
lijck of hy van verre sonde / ende niet
ghelijck of hy in ons woonde. Want
daerom verwachten wy salicheyt van
hem / niet om dat wy hem van verre
aen / maer om dat hy ons in zijn lie-
den geplant hebbende / ons niet al-
leenlijck aller zijnder goeden / maer ooc
zijns selfs deelachtich maect. Daer-
om wende ick dit haer argument we-
derom tegen hen aldus / Ist dat ghy v
seluen aenmerct / soo is uwe verdoe-
menisse seker: maer dewijle Christus
niet alle syne goeden v also is toeghe-
deelt / dat alle het syne uwe wordt / dat
ghy een van syne leden wordt / ia een
niet hem / soo bedect zijn rechtuerdiche-
heyt uwe sonden / zijn salicheyt neemt
uwe verdoemenisse wech / hy staet
door v niet zijn weerdicheyt op dat
uwe onweerdicheyt niet en come door
Gods aenschijn. Het is voorwaer also:
Het en betaeint niet datmen Christum
van ons / ofte ons van Christo scheid-
de / maer die ghemeynschap waer door
hy ons niet hē vercremicht heeft / moe-

ten wy gelijck met beyde handen vast
houden. De Apostel leert ons alsoo /
Het lichaem is wel doot om der son-
den wille: maer de Gheest Christi die
in v woont / is het leuen om der recht-
uerdicheyt wille. Hadde hy willen na
deser menschen beuselachtich genoele
sprecken / soo moeste hy aldus gheseyt
hebben / Christus heeft wel het leuen
by hem: maer ghy blijft der doot en-
de verdoemenisse onderworpen / gelijc
ghy sondaers zijt. Maer hy spreck
veel anders. Wat hy leert dat die ver-
doemenisse de welcke wy tot onselue
verdienen / is door de salicheyt Chri-
sti wechghenomē. Ende om dit te be-
uustinghen ghebruyct hy die reden die
ick verhaelt hebbe / te wetē / dat Chri-
stus nē buytē ons / maer in ons woont:
ende hy is niet alleenlijck door eenen
onseheydelijcken bant des geselschaps
met ons / maer door een wonderlijcke
bereeninge wordt hy van dage te da-
ge meer ende meer met ons in een li-
chaem gewassen. Nochtans en versta-
ke ick niet dat ick weynich bouen ge-
seyt hebbe / te weten dat den ghelooen-
sontijds sommighe verbinderingen
toecomen / na dat zijn swachheyt onder
geweldighe bestorminghen herwaerts
ende ghinwaerts gheboghen wordt.
Also wort zijn licht in dicke duyster-
nisse der verfoekingē verstickt. Nocht-
ans wat hem ouer coemt so en houdt
het niet af van neerstlijck Godt te
soecken.

Ende Berardus en spreck ooc niet
anders / als hy dit argument epgent-
lijck handelt in het vijffte sermoen in
de wijdinghe des tempels. Als ick
door Gods ghenade somtijts van de
ziele dencke / soo schyn dat ick daern
twee dingen binde die schijnen tegen
malcanderen te staan. Als ick se ghe-
lijck sy in haer seluen ende wt haer-
seluen is / aenschouwe / soo en can ick
niet waerachtichlijckers vā haer seg-
ghen dan dat sy te niete ghemaect is.
Wat noot ist nu alle haer ellendicheit
te vertellen / hoe seer sy is verladen mē
sonde / ouerghoten met duysternisse /
verstrickt met genoechte ende wel-
lust /

25

Bernar-
dus
woorde,

lust/ ghekittelt met boose begheerlij-
heden/ den beroerlijcken gheneghent-
heden onderwoopen/ vol bespotingen/
altijts ghenegen tot quaet/ lichtueer-
dich tot alle sonden / ten laetsten vol
schande ende beschacmtheys: Te we-
ten/ isf dat oock alle hare rechtueerdic-
heden by het licht der waerheydt aen-
gheuen worden/ worden beuonden te
syne ghelyc een cleet van vrouwenlij-
ke crancheit besmet/ hoedanich sullen
dan hare ongherechtigheden gheacht
zijn: Isf dat het licht dat in ons is/
duyfternisse is / hoe groot sullen dan
de duyfternissen selue zijn. Wat sullen
wy dan segghen: Sonder twijfel de
mensche is der pdelheyt ghelyck ghe-
worden: de mensche is te niete gewor-
den: de mensche en is niet. Hoe is hy
nochtans gantschelijck niet/ de welc-
ken Godt verheest: Hoe is hy niet tot
den welcken Godts herte gheselt en-
de gheneghen is. Laet ons wat rust-
ten broeders. Hoewel wy niet en zijn
in onse eygen herte so mach in Godts
herte moghelijck wat verborghen zijn
van ons. **W**ader der barmhertiche-
den/ **W**ader der ellendighen / hoe
stelt ghi v herte tot ons: Want u de
herte is waer v schat is. Ende hoe
zijn wy v schadt / isf dat wy niet en
zijn: Alle heydenen zijn vooz v ghe-
lijc of se niet en waren/ sy sullen vooz
niet geacht worden/ te weten vooz v/
maer niet in v: also sal het in het ooz-
deel uwer waerheyt wesen/ maer niet
alsoo in de gesantheyt uwer liefde. Te
weten ghy roept de dinghen die niet
en zijn gelijc of sy warē. Soo en zijn
sy dan niet/ want ghy roept die dingē
die niet en zijn: en sy zijn / want ghy
se roept. Wāt hoewel sy n3 en zijn so
beel v aengaet: so zijn sy nochtans by
v na die woorden Douli/ daer hy seyt
dat de rechtueerdigheden niet en zijn
vozt de wercken/ maer wt den ghenen
die roept. Waerna seyt hy dat dese tsa-
menuoeghinghe der beyder aenmerck-
kinghen wonderlijck is. **W**oozwaer
die onder malcanderen zijn te samen
gheuoecht / die en verberuen malcan-
deren niet. Het welcke hy oock in het

besluyt opentlijcker verclaert met dese
woorde. **J**h isf dat wy niet beyde de-
se aenmerckingen ncerstelijck aenken-
wat wy zijn: **I**a in deen aenmerckin-
ghe hoe dat wy niet en zijn/ en in dan-
der/ hoe dat wy verheuen zijn: ic me-
ne dat onse roeminghe marich schijnt:
maer sy is moghelijck meer vermeer-
der/ ymmer ghesterck/ soo dat wy
niet op onsselen / maer op den heere
roemen. **T**e weten isf dat wy denckē/
Isf dat hy heeft voorgenomen ons sa-
lich te maken / soo sullen wy terstont
verlost zijn: soo mogen wy nu herten
rusten. **M**aer laet ons tot een hooger
waeragat opclimmen/ laet ons de stat
Godts soecken / laet ons den tempel
soecken/ laet ons het huys soeckē/ laet
ons de bruyt soeckē. **I**c en hebbe niet
vergeten / maer segghe het niet breefe
en eerbiedinge. **W**y zijn segghe ick
maer in Godts herie. **W**y zijn: maer
dooz zijn gewerdinge / ende niet dooz
onse werdicheyt.

Woozt de breefe des heeren/ waer
ban alomne den heylighen ghetuyge-
nisse woort ghegheuen / ende die som-
tijts het begin der wijsheyt / somtijts
de wijsheyt selue genaemt woort/ hoe-
wel dese breefe es is / so coemt sy noch-
tans wt tweecerley gheuoelen. **W**ant
Godt heeft in hem der eerwerdicheyt
des **W**aders ende des heeren. **W**aer-
om so wie hem wil recht ende behoor-
lijck dienen / die sal arbeiden om hem
seluen enen ghehoorzamen sone ende
eene onderdanigen dienstknecht te be-
wijsen. **D**e gehoorzaamheyt die hem
als eenen **W**ader bewesen woort/ die
woort van den heere dooz den pro-
phete eere ghenaeint. ende de onderda-
nicheyt die hē als den heere woort be-
wesen / is breefe genaemt. **E**n sone
(seyt hy) eert synen **W**ader: ende een
dienstknecht synen heere: **I**sf dat ick
uwer **W**ader bē/ waer is mijn eere: **E**n
isf dat ic uwe heere ben / waer is de
breefe: **H**oe seer hy dese twee onder-
scheyt / soo seer ghy nochtans dat hyse
beyde te samen vermengt. **S**o sullen wy
dā achten dat de breefe des heeren sy
eerbiedinge met eere ende breefe ver-
mengt.

Esā. 64.
c. 6.

Mat. 6. c
23.
Ps. 144.
a. 4.

Rom. 9.
c. 12.

26
ps. 11.
b. 10.
ps. 11.
a. 7.
ps. 11.
d. 2.
Job. 8.
28.

ps. 11.
b. 7.

mencht. En het en is geen wonder dat dese twee geslachten in een herte comē. Wāt wie by hem seuen ouerleghet hoe danich eē vader Godt ons zy/soo heeft hy oorsake ghenoech/of daer ooc schoen gheen heile en ware om zyn verbolgentheyt seerder te breezen dan eenigen doot. Maer dewijle de bertelheyt onses vleeschs so groot is tot de byghen der sonde/so moeten wy om die alleclins te bedwingen / ooc mede die gedachte hebben/dat door dē heere onder wiens macht wy zyn/alle ongerechtigheyt grouwelic is: des welckes wāke niet en sullen ontgaen alle die booselijc leuende/zijnen toozen te- gen hem verwecken.

Ende dat Iohannes seyt dat de breefe nē en is in de liefde/maer dē de volmaecte liefde de breefe wt worp/wāt de breefe heeft benaetheydt ende wijne: dat en is hier niet teghen. Want hy spreect van de breefe der onghelouicheyt / van de welcke dese breefe der godsalighen wijt verscheyden is. Want de goddeloose en breezen Godt niet om dat sy hem ontfien in zyn verbolgentheyt te comen/waert dat sulcx mochte sonder straffe geschien: maer om dat sy wete dat hy niet macht der wāke gewapent is/ende door het gehoor zijns toozens verlagen worden. Ende den toozen breezen sy oock also om dat sy meynen dat hy ouer hen is/om dat sy alle tijt verwachten dat hy op haer hooft sal ballen. Maer de gelouige (gelijck geseyt is) breezen de verbolginghe meer dan de straffe/ende en worden door de breefe der straffe nē beroert gelijck oft sy ouer haren hals hingen: maer sy worden boosachtich op dē sy die nē ouer hare hals en hālē. Al so spreect de appostel tot de gelouige/seggedē: En laet v niet bedriegen/Waerom comt de toornicheyt Godts ouer de ongehoorzame kinderen. Hy comen dēpicht se nē dē toozen op hen sal dē de toornicheyt Godts dē godtloosen om sulcke sonden als hy verhaelt hadde/beropt is/op dē sy ooc nē en soeckē die te pzoenen. Hoewel het gheschiet

seiden dat de verwoorpene wōrde door enckel dreyginghen veruert:maer als sy nē door haer hardicheydt traghe en plomp zyn/so wōrde sy meer tot hoeruerdicheyt en weder spānicheyt verhardt / so wanneer Godt met zijne wōorden wt den hemel dōbert: maer als sy door zyn hant gellagen zyn/so wōrde sy mēz wille oft onwille bedwōgen Godt te breezen. Dese breefe namē sy gemeynlic diēstbaer ofte knechteliche breefe / en stellēse tegē die vrie edel en gewillige breefe die den kinderen betaemt. Sommige stellen scherpsinnighc noch enē anderen aert der breefe tusschen dese twee breezen: wāt die dienstbaer ende bedwōngen gheantheyt / dwingt somtijds de herten dat sy ghewillichlijck tot GODT comen.

Hy verstaen wy dat in die goetwillicheyt Godts/op de welcke (gelijck wy geseyt hebben) her gheloue liet/de besittinge des ewigen leuens vercregen wōrde. Want is dat ons nē goets en can gebreken als Godt ons genadich is / so is het ons ouerulocdichlijc genoech tot versekertheyt des gheloofs / als hy selue ons zyn liefde vertoont. Laet hē zyn aenschijn toonē seyt de Propheet/ende wy sullen salich wezen. Hierwt stelt de schrijfture dese somma der salicheydt / dat hy heeft alle biantschap wech genomen/ende ons tot genade ontfangē. Waermede sy oock te kennen geeft/dat daer geen perijckel en blijft / maer alle dinc ons wel vergaen sal als Godt ons genadich is. Daerom als het ghelouue heeft de liefde GODES gheuet/so heeft het de belosten des teghenwoordighen ende toecomenden leuens / ende een grondelijcke gherusticheyt alles goets: maer sulcke als het can wt Godts Woort hebben. Want het ghelouue en verwacht niet basselijc lancheit ofte eert / ofte rijckdē deses leuens (want de heere en heeft niet gewilt dat ons iet sulcx soude seker zyn) maer is niet dese versekerheyt te vreden/dē Godt ons nimmermeer en sal verlaten/hoewel ons vele dingen

Exo. 20. c. 19.

28

Psa. 80. a. 4.

Eph. 2. 8 14.

I. Joa. 4. d. 18.

Psa. 50. a.

Eph. 5. b. 6. Col. 3. a. 6.

baert wort wt ghelooue tot gelooue. Ende het en is gheen wonder / want dewijle het Evangelium is de dienst der verfoeminghe / soo en is gheen ander getuygenisse der godlijcker goetwilicheyt tot ons die sterck ghenoechlyc / der welcker kennisse vanden ghelooue geeycht wort. Daerom als wy seggen dat het gelooue moet op de onuerdiende belofte steunen / soo en verfaen wy niet dz de geloouige Gods woort in allen stucken aennemen ende de waer achten : maer wy seilen de beloften der barmherticheydt tot een eygen merc ende oplicht des gheloofs. Ghelijck / de gheloouighe moeten wel bekennen dat Godt is een richter ende weker der boosheyt: ende nochtan sien zy eyghentlijck op zijn goedertierenheyt. Want hy wort hen sulck bebarinhertich / dat hy goetwilich is ende groot in goetheyt / allen mensche soete ende liefelijc in alle zijne wercken zijn barmherticheyt wtstortende.

Sal. 86.
a. 5. ende
203. b. 8
ende 145
b. 8.

30
Heb. 11.
b. 9.

Ick en vrage ooc niet wat Dighius en de ander vier ghelijcke honden basloofs seer groot makende / des gheloofs seer groot maken / gelijck of hy het ghelooue verschozende / alleenlijck een stuck name. Ick bekennē: ghelijck ick nu gheseyt hebbe) dat het gemeyn merck daer op het ghelooue set / is de waerheyt G. D. E. S. / het zy dat zy dreycht / ofte hope der ghenade gheeft. Daerom schrijft de Apostel dat den ghelooue toe / dat hoe der verderinge der weereit breesde doe zy noch niet ghesien en wert. Ist dat de breesde der toecomender straffe is een werck des gheloofs gheweest / soo en moetschrijvingen des gheloofs ghesloten worden. Dat is wel waar: maer de lasterachs beswaren ons touwrechte / ghelijck of wy versackten dat het ghelooue alle de deels des woorts Gods aeniset. Want wy willen alleenlijck dese twee dinghen te kennen gheuen / te wete / dat het ghelooue nemmermeer en can bestaen tot dat het tot de onuerdiende belofte comt. Ende dat

wy niet anders door het ghelooue met Godt verjoent en worden / dan om dat het ons met Christus vereenicht. Wy cypde dese dingen zijn weerlich datmen se aenmercke. Wy soecken het ghelooue waer door de kinderen Gods van de herwozpen / ende de gheloouige van de ongheloouige onderscheyden worden. Ist dat yemant gelooft dat Godt rechtuerdichlijck ghebedt / al wat hy ghebedt / ende dat hy warachtichlijck dreycht / al wat hy dreycht / sal hy daer om gheloouich ghenacmt worden. Gheensins. Soo en sal dan den stant des gheloofs niet vast zijn / ten zy dat het op de barmherticheyt Gods steuene. Ist b. waertoe handelen wy van den ghelooue : ist niet om den wech der salicheydt te weten. Ende hoe ist een salichmakende ghelooue / anders dan soo verre als het ons in het lichaem Christus plant: So en ist dan niet ongeschiet dz wy in de beschrijvinge des gheloofs / dvinghen op het doozneste werck daer van / ende dat merck waer door de gheloouighe van de ongheloouighe onderscheyden worden / door een differentie seilen by het genus. Somma dese quaetwillige menschen en hebben in dese leeringhe niet daer in zy ons connen straffen / ten zy dat zy Paulum oock mede met ons straffen / de welcke het Evangelium Rom. 10 naemt eyghentlijck een woort des b. 8. gheloofs.

Hier wt verstaen wy wederom dat 31 bouen beclaert is / te weten / dat het woort alsoo noodich is den ghelooue / als de leuende wortel der vrucht des boomis: want gheene andere (ghelijck David betuycht) en connen op Godt hopen / anders dan die zynen naem kennen. Maer dese kennisse en is niet wt eens pghelijck bedenckinge: maer soo verre Godt seue is een ghetuyge synder goetheyt. Het welcke de selue Propheete ergens betuyscht seggende: A salicheydt is achteruolgende b woort. Item / Ick hebbe in b Psal. 125 woort ghehoeyt / maecht my salich. 43. Hier in moetmen het aenient ende de vergheijckinghe die het woort en

dat hy de segheninghe gheerijcht: sy
beziecht haren man den Dienaer en-
de ghetuyghe der ghenade Gods: zy
doet harca Sone liegen: zy veruulscyt
de waerheyt Gods niet menigherley
bezoeh ende list/sonna/ zy neemt de
belofte Gods wech soo deel in haer
is/dewyle yse tot spot niet. Doch-
tans hoewel dit werck sondich ende
straffelijck was / soo en was het niet
sonder gelooue. Wat het was noodich
bele ergernissen te ouerwinnen/om so
aertsehen boozdeels/cā vol beler swa-
richeden ende perijculen was. Gelijck
wy oock niet en sullen segghen dat de
heylighe boozuader Isaac gant schelijc
sonder ghelooue was/om dat hy door
de selue antwoorde Gods vermaent
zijnde/dat de eere der eerster gheboor-
te soude den ioncksten Sone gheghe-
uen worden/nochtans niet en laet zij-
nen eerfgebozen Sone Esau lieffte te
hebben. Al oorzwaer dese exempelē lee-
ren ons dat het ghelooue is dickmael
met dwalinghe vermengt / nochtans
alsoo/dat het altijts de ouerhant hout
daer het warachtich is. Want ghelijck
Rebecca door haer sonderlijcke dwa-
linghe niet en heeft de brucht der se-
geninge te niete ghemaect/alsoo en is
oor daer door haer gelooue nē te niete
gheworden / het welcke int ghemeyn
heeft in haer herte de ouerhant gehadt/
ende heeft de oorzpronck ende oorzake
des seluen werck geweest. Niet te min
gheeft ons Rebecca hier in te kennen/
hoe lichtelijck het versant der men-
schen slubbert soo haest als het wil een
weenich hem seluen toegheuen. Waer
hoewel het seyl ende de swachheyt het
gelooue verduyfsteren / so en blusschen
zijt nochtans niet wt. Ende hier en
tusschen woorden wy daer door ver-
maent/hoe sochtundichelijck wy moe-
ten aen den mont Gods hangen:ende
geleert hebben/te weten dat het ghe-
looue vergaet alst niet en is op het
woord gefondeert: gelijc Sara/Isaac
ende Rebecca souden in hare croume
afwijkinghe ijdel gheworden hebben/

hadden hare herten niet door eenen
verbozen toorn Gods in de gheoor-
saemheyt des woorts / wederhouden
gheweest.

Wederom en ist niet sonder oorzake 32
dat wy alle de beloften in Christo be-
sluyten: dewyle oock de Apostel het Rom. 1.
gantsche Euangelium besluyt in de b. 17.
kennisse Christi: ende leert erghens
dat alle de beloften Gods in hem zijn 1. Cor. 1
iac ende Amen. De reden hier van is d. 29.
seer claer. Want wat Godt belooft/
daarmede betuycht hy zijn goetwillic-
heyt/so dat alle zyne beloften zijn ge-
tuyghenissen zijnder liefde. Hier te-
gen en is niet dat de godloose dies te
swaerder oordeel ouer hen seluen ha-
len/om dat hen sonder ophoude groo-
te weldade der godtlijcker mildicheyt
oueruloedichelijck gheschieden. Want de-
wyle zy noch bedencken/ noch beken-
nen dat sulcx hen gheschiedt door de
hant des Heeren/ofte ist dat zijt te ge-
nigē tijde bekennen/nochtans dewyle
zy zijn goetheyt by hen seluen niet en
ouerlegghen: soo en connen zy daer
door niet meer van zyne barmhertich-
geleert ende onderwesen woorden/dan
de onredelijcke beesten die nae de ma-
te haerder conditie de selue brucht der
mildicheydt ontfangen / ende en sien
nochtans niet boozwaert. Het is oock
alsoo weynich hier tegen dat zy dick-
mael de beloften die hen toegheschickt
ende verordent zijn/berwoyde/door
dese oorzake swaerder wreake ouer hen
halen. Want hoewel de beloften dan
eerst haer werck vertoonen/als zy ge-
looue by ons geuonden hebben: noch-
tans en wort haer cracht ende eygen-
schap door onse onghelooicheyt ofte
ondanckbaerheyt nimmermeer wtge-
bluscht. Daerom als de Heere den
mensche roept door zyne beloften/niet
alleenlijck om de brucht zijnder mil-
dich: te ontfangen/maer oock om die te
bedencke/so verclaert hy den mensche
daer mede zijn liefde. Daerom moeten
wy wederom comen dit te bekennen /
dat een yghelijcke belofte is een ghe-
tuyghenisse der Godtlijcker liefde tot
ons. Waer het is sonder twijfel ende

Weder spreken / dat Godt niemant lief
 Mat. 3. d en heeft buyten Christusum. Die is die
 17. ende lieue Sone in den welcken de liefde
 17. a. 5. des Vaders haer sate en ruste heeft /
 ende daer nae van hem tot ons ver-
 Ephe. 1. heept wort: ghelijck Paulus leert dat
 b. 6. wy ghenade vercreghen hebben in den
 beminden. Soo moet dan de liefde
 door zijn boozsprake en middelinghe tot
 Ephe. 2. ons comen. Daerom naemt hem de A-
 c. 14. postel ergens onse vrede / ergens stelt
 hy hem ons booz als eenen bant waer
 Rom. 8. door G D D E met ons in Vader-
 a. 3. lijcke liefde wordt verbonden. Soo
 volcht daer wt datmen moet op hem
 de ooghen slaen / soo wannier ons ce-
 nighe belofte wort boozgheselt: ende
 Rom. 15 dat niet tonrechte van Paulo geleert
 b. 8. en wort / dat alle de beloften Godts /
 in hem bevestight ende volbracht wor-
 den. Hier teghen strijden sommighe
 exempelen. Want het en is der waer-
 heyt niet gelijk dat de Propheete van
 den Syrischen Naaman van de wijse
 Godt recht te dienen gheuraecht zijn-
 de / hem van den Middelaer heeft on-
 derwesen: ende nochtans wort Naaman
 Act. 10. c mans godtsalicheyt gheprezen. Cor-
 31. nelius die een Heyden ende Romeyn
 was / conde nauw weten dat niet al-
 len Joden bekent en was / ende dat
 duysterlijck: ende nochtans zijn zyne
 aelmoesen vade gebeden Gode aenge-
 naem gheweest: ende Naamans offer-
 2. Reg. 5 handen zijn door des Propheeten ant-
 c. 17. 18. woorde goet gheacht / het welcke noch
 19. Cornelius noch Naaman en heeft cō-
 Act. 8. e nien sonder ghelooue vercreghen. Alfoo
 27. ist oock van den Camerlinck / tot den
 welcken Philippus gebracht wert / de
 welcke den cost ende de moeyte van
 sulcken langher reyse om te aenbidden
 niet en soude gedaen hebben / hadde hy
 niet eenich ghelooue ghehad. Nocht-
 ans sien wy dat hy van Philippo ge-
 uraecht zijnde / openbaert hoe onwetē-
 Act. 8. f. de hy van de Middelaer is. En booz-
 31. waer ick bekenne dat haer ghelooue ee-
 nichs is onclae geweest n3 alleen-
 lijck aengaende den persoon Christi /
 maer aengaende de cracht en het ampt
 dz Christo was bā de Vader beuolē.

Hier en tusschen is het seker dat zy
 eenige beginfelen ontfangen hadde / de
 welcke hen eenige smake van Christo
 gaen hoe wel zy cleyn was. En dit
 en moet niet nieu schynen: want die
 Camerlinck en soude wt verrin landen
 niet tot Jerusalem gecomē hebben tot
 eenen onbekende Godt: en Cornelius
 die de religie der Joden eenmael had-
 de aenghenomen / en heeft soo langhen
 tijt niet geweest sonder hem seluen tot
 de beginfelen der warachtiger leere te
 wennē. Aengaende Naaman / het had-
 de deel te ongheschiedt gheweest / hadde
 Eliseus van het booneemste hooft-
 stuck ghesweghen / dewyle hy hen van
 cleyn dingen geboden heeft. Daerom
 hoewel de kennisse Christi onder hen
 seer duyfelen was / soo en ist nochtans
 der waerheyt niet gelijck / dat zy geen
 kennisse Christi en hadden: want zy
 oefenden hen seluen in de offerhanden
 der Wet / de welcke moesten door het
 ceynde / welcke was Christus / onder-
 scheyden worden van de vernijfste
 offerhanden der Heydenen. Rom. 10
 a. 4.

Ende dese naecte ende wtwendighe 33
 bewijsinghe des woorts Gods / be-
 hoorde oueruloedighlijck ghenoech te
 zyne om ons te doen ghelouen / ten
 ware dat onse blintheyt en hartneckic-
 heyt dz verhinderde. Waer onse ver-
 stant is soo genegen tot ijdelheyt dat
 het nemmermeer en can der waerheyt
 Gods aenhangen: en het is so pincp
 dat het in het licht Gods altyds
 zyn cracht versterct ende oeghehouden
 wort. Daerom en wort door het
 tinge des heyligen Gheests. Waer wt
 het oock openbaer is dat het ghelooue
 berre is bouen menscheijck verstant.
 Het en is oock niet ghenoech dat het
 verstant is door den Gheest. Godes
 verlicht / ten zy dat ooc het herte door
 zyn cracht versterct ende oeghehouden
 worde. In welke sake de Schoole-
 raers gantscheijck dwaalē / die in de aen-
 merckinghe des gheloofs nemen en
 naect ende slecht mede gevoelen wt de
 kennisse / en gaen het betrouwen en de
 gherusticheyt des herten boozhy. Soo
 is dan het ghelooue op beyde wijzen en
 sonderlijcke

2. Tim.
1. d. 14.Gal. 5. a.
f.

sonderlijcke gae Gods/te weten dat
hy verstant des menschen gereynicht
wort om de waerheyt Gods te sma-
ken/ ende dat het herte daerin gesterct
woyt. Want het ghelouue word door
den Gheest niet alleenlijck begonnen/
maer oock by trappen vermeerderd tot
ge. Paulus seyt/ Bewaelt den goede
pant die u betrouwt is door de heiligen
Gheest die in ons woont. En hoe dat
Paulus leert dat de Gheest woyt wt
het ghehoor des gheloufs ghegheuen/
dat cammen sonder arbeidt cortelijck
berclaren. Waert dat daer niet meer
dan een gae des Gheests en ware/so
soude hy onbequaemelijck den Gheest
namen de brucht des gheloufs/ de wel-
ke selue de autoor ende oorsaecke daer
haelt daer mede Godt zijn ghemeynte
berciert/ ende door den wasdom des
gheloufs tot volmaectheyt leyt/ soo en
ist gheen wonder dat hy de gauen den
ghelouue toeschijft/ het welcke ons
bequaem maect om die te ontfanghen.
Het wort wel seer ongheschiedt ende
wonderlijck gheacht als men seyd dat
niemand en can in Christum gelouue/
dan dien het ghegheuen is: maer dat
is eensdeels om dat zy n. en aenmer-
ken hoe verborghen ende hooge de he-
melche wijsheyt zy/ ofte hoe groote
de plompicheyt der mensche zy om de
verborghentheden Gods te verstaen:
eensdeels om dat zy de vaste ende ge-
stantuasticheyt des herten/ de
welcke het boornemste stuck des ge-
loufs is/ niet en aenken.

34
1. Cor. 1
5. 11.

Maer ist dat niemant ghetuyghe en
is van den wille des mensches die in
hem is (ghelike Paulus seyt) anders
dan de Geest des mensches/ hoe soude
een mensche seker zijn van den wille
Godts? Ende ist dat de waerheyt
Godts by ons ooc in die dingen wā-
kelbaer is/ die wy tegenwoordichlijck
aenschouwen: hoe soude zy seker ende
stantuastich zijn als de Heere die din-
gen belooft die noch ooge en siet/ noch
vernust en baet: De menschetijcke
scherpmanicheyt word hier soo seer

verslaghen ende ghebreckelijck/ dat de
eerste trap des voortganc in de schole
des heeren is/ van onse vernust te
wycken: want wy worden daer door
ghelijck door een door gehangen cleet
verhindert de verborghentheden Gods
te verstaen/ die alleenlijck den cleynen
ontdekt ende geopenbaert wort. Want
het en wort door vleesch ende bloet n. z.
geopenbaert/ noch door natuerlijcken
mensche verstaen/ dat des Geests is/
iae de leere Gods is hem eer dwaes-
heyt: want zy moet geestelijck geoor-
deelt worden. Daerom is de hulpe des
Geests hier noodich/ Iae zijn cracht
alleen gheyt hier. Daer en is niemant
onder de menschen die den sin Gods
weet/ ofte zijn raetsman gheueest is.
Maer de Gheest ondersoect alle dine
ooc de diepten Gods: door den wel-
ken wy den sin Christi weten. Daer
en can (seyt Christus) niemant tot my
comen/ ten zy dz de Vader die in ge-
sonden heeft/ hem trecke. Daerom en
peghelijck die het van den Vader ge-
hoort en gheleert heeft/ die comt. Niet
dat yemant den Vader gheuen heeft/
anders dan die van Godt ghesonden
is. Daerom ghelijck wy niet en con-
nen tot Christum comen/ ten zy dat
wy door den Gheest Gods ghetroe-
ken worden/ also worden wy niet ver-
stant ende herte bouen onse ver-
standt opghenoot als wy ghetrocken
worden. Want onse ziele van hem ver-
licht zijnde/ neemt ghelijck een nieuwe
scherpicheyt des verstants/ waer door
zy de hemelsche verborghentheden aen-
merckt/ door der welcker claerheyt zy
te hoozen in haer seluen blind werd.
Ende het verstant des menschen also
door het licht des Geests beschenen
zijnde/ beghint dan eerst warachtich-
lijck te smaken het ghene dat den rij-
ke Gods aeng. / het welcke te hoo-
ren dwaes ende onuerstandich was
om dat te proeuen. Daerom als Chri-
stus de verborghentheden zijns rijcs de
tweeen Discipulen claerlijck verhaelt/
so en doet hy nochtans geenen voort-
ganc tot dat hy hen het verstant opet/
op dat zy de Schryfturen verstaen. de g. 45.

Mat. 11
d. 25.Luc. 10.
b. 21.Mat. 16
c. 17.1. Cor. 2
d. 14.Rom. 11
d. 34.1. Cor. 2
c. 10.Joan. 6.
c. 44.1. Cor. 1
5. 11.Luc. 24.
d. 27. en

de g. 45.

Alsoo hoe wel de Apostelen door den godtlijcken mont Christi geleert waren/soo moeste nochtans de Geest der waerheyt gesonden worden die de seluen leere soude in hare herten ende berstant druppen/die zy niet oore gehoort hadden. Het woort Gods is wel den genen dien het geprediet wort/ gelijk een Sonne die eenen peghelijken beschijsht:maer onder de blinde ist sonder brucht. Ende wy zijn in desen deele alle van nature blind / daeromme en can het in het herte niet door dringen/ anders dan door dien inwendighen Heester/namelyc den Geest/die door zijn verlichtinge den toeganck maect.

25 Erghens daer wy hebben moeten van de verdoquentheydt der natueren handelen/ daer hebbe wy bewesen hoe onbequaem de menschen zijn tot den ghelooue. Daerom en sal ick de lesers niet vermoeven dat selue wederom verhalende. Het zy ghenoech dat de Gheest des gheloofs wort van Dauid ghenacmt het ghelooue/selue/waer mede wy van den Geest begaest worden/en niet dat wy natuerlyck connen hebben. Daerom bidt hy dat Godt den 2. Thess. 1. d. 11.

2. Thess. 1. d. 11. 2. Cor. 4. 6. 13. 1. Cor. 2. 8. 4. Alsoo hoe wel de Apostelen door den godtlijcken mont Christi geleert waren/soo moeste nochtans de Geest der waerheyt gesonden worden die de seluen leere soude in hare herten ende berstant druppen/die zy niet oore gehoort hadden. Het woort Gods is wel den genen dien het geprediet wort/ gelijk een Sonne die eenen peghelijken beschijsht:maer onder de blinde ist sonder brucht. Ende wy zijn in desen deele alle van nature blind / daeromme en can het in het herte niet door dringen/ anders dan door dien inwendighen Heester/namelyc den Geest/die door zijn verlichtinge den toeganck maect.

Wyl met een sonderlyck priuilegie ende boordel. En welcke sake wy tot uen ghetuyghenissen verhaelt hebben: der welcker getrouwe wtlegger Augustinus roept / om dat de salichmaker soude leeren dat hy oock gheloofde dat het comt door gaue en niet door verdienste/soo seyd hy: Niemand en comt tot myn zy dat myn Vader heet getrocken heeft/en dien het van myn Vader is gegeven. Het is wonder dat daer twee hooren / daer van een het veracht/ende dander opclint. Die het veracht / die moet dat hem seluen wisten: die opclint die en moet dat hem seluen niet toeschijnen. Ende op een ander plaetse. Daerom is het den een gegeven ende niet den anderen: Ic en schame het niet te segghen: Dat het is het diepte des cruyses. Al dz wy vermoghen/dat comt ic en weet niet van wat diepte der oordeelen Gods / die wy niet en connen doorsoeken. Ic se dat ick vernach: maer ick en se dat ick dusuerre se dat het van Godt comt. Waer waerom desen ende dien niet: dat is wy veel: het is een afgot/het is het diepte des cruyses. Ic mach niet verwonderinghe wtroepen. De sonne niet met disputatie bewysen. De sonne ma is dit. / dat Christus als hy ons door de cracht zyns Gheests tot het ghelooue verlicht / oock mede ons in zijn licham plant / op dat wy aller goeden deelachtich worden.

Daer na moet het gene dat het verstant gheuaet heeft/in het herte gegoten worden. Want het woort Gods en is niet door het ghelooue ontfangen als het bouen in de herten dinst: maer als het in den grond des herten gewortelt is / op dat het zy een onuerwintlike bescherminghe om allerley versoekinghen te dragen ende wederstaen. Ist dat het waer is dat de verlichtinghe des Gheests Gods is het waerachtich verstant onses gheests/so sulcke versterkinge des herten geue te weten/soo deel het mistrouwen ende de ongeloouichz des herten grooten

Augu. de verb. 3. post. 11. 1. Joen. 6. c. 14.

Ephes. i.
6.13.2. Cor. i.
d. 22.2. Cor. 5.
n. 5.Psal. 46.
n. 3.Psal. 3.
d. 6.

is van de blindheyt des herten/so veel
swaerder is het herte gesont te maken
dan het verstand der ghedachten te
onderwijzen. Daerom is de Gheest
als een seghele om die beloften in onse
herten te versegelen/ver welcker ver-
sekertheyt hy heeft eerst in onse herte
ghedrukt: ende is als een pandt ende
boorpenning om die te **Questigen** en
versekeren. Na dat ghy ghelooft hebt
(seyt de Apostel) soo zyt ghy verse-
ghelt met den heylighen Gheest der
belofte/de welcke het pant onser cruen
is. Siet ghy hoe dat hy leert dat onse
herten worden met den Geest gelijk
met enen segel ghedrukt: dat hy hem
hierom naemt den Gheest der belofte/
om dat hy het Evangelium by ons
seker ende vast maect. Desghelijck
die ons heeft ghesalfte / de welcke ons
oock heeft versegelt / ende heeft het
pant des Gheests in onse herten ghe-
geuen. Ende ergens van het betrou-
wen ende de stouticheyt der hope spre-
kende/ seft hy den pant des Gheests
tot het fondament daer van.

37. Ick en hebbe niet vergheten dat ick
bouen gheseyt hebbe/ende wiens ghe-
dachtenisse sonder ophouden wordt
door de beuindinghe verniet / te we-
gherley twijfelinghe aengheuochten/
soo dat de herten der godtsaligen sel-
den stille en gherust zijn/ ofte ymmer
niet altyts in vrede en zijn: maer niet
wat verfoekinghe zy beskorint wor-
den/so doorgaen zy den swaer stroom
der verfoekinghen/ ofte bliuen in haer
wachte staende. Door dese gerustich-
de onderhouden / als wy vast houden
alcken wort het ghelooue bewaert en-
dat in den Psalmen gheseyt wordt/ De
Heere is mijn bescherminghe / mijn
hulpe in de verdruckinghe: daerom
en sullen wy niet vreesen als de aerde
sal beuen / ende als de berghen sullen
haer seluen midden in der zee worpen.
Dese seer lieflijcke ruste wordt oock
ergens betuycht/ als hy seyt: Ic heb-
ben my nedergelept ende gellapen/ende
ben opghestaen: want de Heere heeft

my aenghenomen. Siet dat Dauid is
altijds enenley wyse tot blijde ver-
heuginge ghesit gheweest: maer soo
verre hy na de maet zijns geloofs/ de
genade Gods smaecte / soo roemt hy
dat hy onbeuereft veracht al wat de
vrede des herten mochte beroeren.
Daerom als de Schryftuer ons wil
tot gelooue vermanen / soo gebiedt zy
ons te ruste. Esaias seyt/ Wie sterft
te sal wesen in hope ende stilheyt. En-
de Dauid seyt: Swijcht den Heere/ en
verwacht hem. Hier mede comt ouerre
dat de Apostel seyt tot de Hebreen/ dz
berdracktsaemheyt van noode is.

Hier wt machne oordeel hoe scha-
delijck die schootsche leeringhe is/ dat
wy van de ghenade Gods tot ons/
niet en connen anders oordeelen / dan
wt aenmerkinghe der zeden / nae dat
een yegelijck hem seluen acht dier niet
onweerdich te zijn. Waarwaer ist dat
wy moeten wt onse werken achten
hoe Godt tot ons gesint is/ so beken-
ne ick dat wy niet sels een cleyn gif-
tinge en connen daer hebben: maer
dewijle het gelooue moct op de enckel
ende onuerdiende belofte sien / soo en
heeft de twijfelinghe gheen plaetse.
Want ic bidde v/ wat betrouwe sullen
wy hebben/ ist dat wy achtē dat Godt
ons genadich is/ soo verre de super-
heyt onses Ictuens dat verent. Maer
dewijle wy tot dese handelinghe een
eyghen plaetse verordent hebben / soo
en sullen wy daer in nu niet langher
blijuen: doornemelijck dewijle het
seer openbaer is / dat gheen dinc ster-
der teghen het gelooue en is/ dan gif-
tinge ofte pet anders dz der twijfelin-
ge ghelijck is. Ende zy draeyen de ge-
tuygerusse Salomonis seer qualijck/
de welcke zy dicmael in de mont heb-
ben daer hy seyt: Niemand en weet of
hy haet ofte lief weerdich is. Want
op dat ick swijge dat dese plaetse in de
ghemeen Latijnse ouersettinge qua-
lijck ouerghezet is / soo en tant noch
tās oec den kinderē n3 verborge zijn/
wat Salomon wil seggen met sulcke
woorde: te werē/ Ist dz yemāt wil we-
den stant der tegenwoordigher dingen

oordeelen wie Godt haet / ende wie hy lief heeft / die arbeijt te vergeefs / ende woijt sonder eenich nut ghequeit : dewijle alle dinghen den rechtuerdighen ende onrechtuerdighen euen ghelijck gheschieden mach / den ghenen die offert ende dien die niet en offert. Waer wt volcht dat Godt niet altydts zijn liefde en betuycht den ghenen dien hy in alle dingen gheluckich en voorszpoedich maect : noch ooc zynen haet en bewijst teghen de ghene die hy verdoet. Ende dit doet hy om de ijdelheijt des menschelijken vernusts te kennen te gheuen : dewijle het in dinghen die seer noodich zijn / met sulcke plompicheijt is beuangen. Gelyc hy weynich te voren gheschreuen heeft / datmen niet en can onderfcheyden wat verschil daer zy tusschen de ziele des menschen ende de ziele der beesten / om dat zy schijnen deen ghelijc dander te vergaen. Ist dat yemant wil daer wt besluyten dat het geuoelen dat wy van de onsterfelijcheijt der zielen hebben / staet alleenlijc op gissinghen / soude die niet met rechte wtānlich geacht worden : Zijn dan die wel gheint die besluyten dat daer geen fekerheijt der genade Godts en is / om dat daer geene en can wt het aenschouwen der tegenwoordiger dinghen gheuaet worden.

Eccles. 3
D. 9.

39

Maer zy segghen dat het een lichtuerdich booznemen is / dat yemant en ontwijfelijcke kennisse des goddelijken willes hem seluen toeschryft. Dit soude ick hen wel toelaten / waert dat wy so veel ons seluen toeschreuen dat wy den onbegrijpelijsken raet Godts / wilden onsen swackē vernuste onderwerpen. Maer als wy slechtelijc seggen met Paulo / dat wy niet den geest deser werelt / maer den Geest die wt Godt is onfangen hebben / door wiens onderwijnsinge wy wete wat ons van Godt ghegeuen is : wat comen zy hier tegen snateren te zy dat zy hen seluen schandelijc tegen den Gheest Godts stellen. Ist dat het grouwelijcke sonde is / datmen der openbaringe die van den Geest gecomen is / lozen ofte onsekerheijt / ofte twijfelachticheijt op-

1. Cor. 2
c. 11.

lepdt : wat misdoen wy dan de scherps daer van beuestigen : Maer zy roepen dat dit ooc groote lichtuerdicheijt is / dat wy bestaen alsoo van den Gheest Christi te roemen. Wie soude ghelouen dat dese die willen der werelt meesters zijn / so plomp en onuerstantich waren / dat zy in de eerste beginselen der Konigie souden so schandelijc vallen : Het soude boozwaer my ongehoorlijc zijn waert dat hare geschijten ende boccken die in het licht gecomen zijn / dz niet en betuyphden. Paulus seyt dat die eerste kinderen Gods zijn / die door den Gheest Gods ghebreuen worden : maer dese willen dat de gene die kinderen Gods zijn / door haren opghenen gheest gedreuen worden / en ijdel van den Gheest Gods zijn. Paulus leert dat Godt wort bā ons dien naem in den mont gheeft / de welke alleen can onsen geeste geruygenisse geuen dat wy kinderen Gods zijn : maer dese menschen hoewel zy de aenroepinge niet en verbiedē / ontrecen ons nochtans den Gheest / door des welckes beweginghe den Vader behoorde recht aengeropen te wordē. Paulus seyt dat die geene diefstekheten Christi en zijn die door den Geest Christi niet gedreuen en worden : dese dichten tenen Christendom dien de Geest Christi nō noodich en is. Paulus en geest geen hope der saliger werelt en geest geen hope der saliger werelt der opstandinge / ten zy dz wy de geest geuoelen in ons woonende : maer dese dichten hope sonder sulck gheuoelen. Maer zy sullen mogelijc antwoorden dat zy nō en verlaten dat wy moeten met den Gheest begaefte zijn : maer dat het der ootmoedicheijt en vernederinge betaemt dat nō te bekennen. Wat wil dan Paulus segghen als hy den Corinthen ghebet te beproeuen of zy in het gelouue zijn / ende hen eluen te ondersoecken of zy Christum hebben / den welcken soo yemant niet en bekēt in hem woonende / die is verworpen : wt den geest dien hy ons heeft gecouen / seyt Ioānes wete wy dat hy in ons blyft. En wat doe wy anders dan dat

Rom. 8
c. 14.

Rom. 8
c. 16.

Rom. 8
c. 11.

2. Cor.
13. b. 5.

1. Joā.
3. b. 24.

dat wy de beloften Christi twijfelachtich maken/als wy wille dienstanechtigh Gods geacht zijn sonder de gheest Gods de welcken hy beloest heeft / o uer alle de syne wt te storten? Wat doen wy anders dan dat wy den heylighen Geeste te cort doen / als wy het gelooue dwelck zijn sonderlyck werck is / van hem verscheyden? Dewyle dit de eerste beginselen der godsalicheyt zijn / so ist een seer eilendige blintheyt daermen de Christenen niet voouer die heyt beschuldicht / om dat sy besaen van de tegenwoordicheyt des Geests te roemen / sonder welcke roeminge / de Christendom selue niet en is. Waer sy ghenen door haer exempel te kennen hoe warachtichlyc Christus gheseydt heeft / dat zijn Gheest der Weereldt bekend is : ende alleenlyc ban die bekend wort by de welcke hy blyft.

40 Ende op dat sy niet alleenlyc met eenen listigen vout en soeken de vasticheyt des gheloofs te neder te wopen / so komen sy se van een ander zijde aen: te weten hoe wel wy moghen van de ghenade Gods oordeelen na de tegenwoordige rechtuerdicheyt / dat nochtans de kennisse der eyndelicketstantuasticheyt onseker blyft. Waer wort ons niet een schoon betrouwe der salicheyt ghelaten / ist dat wy nu in de se tegenwoordighe vze alleenlyc door een gissinge wt onse zeden ende leuen achte dat wy in genade zijn / ende niet en weten wat moghen sal gheschien. De Apostel geuoelt veel anders / als hy seydt : Ick ben verskert dat noch Engelen / noch Machten / noch Duerheden / noch doot / noch leuen / noch tegenwoordighe / noch toekomende dingē ons sulle scheyden vā de liefde door de welcke de heer ons ommechelst in Christi. Sy willen hier niet een kranche wederlegginge ontgaen / seggende dat Paulus dat hadde wt sonderlycke openbaringe: maer sy worden so seer gedrongen dat sy niet en konnē ontulien. Want hy handelt daer wat goet allen geloouigen int gheineyn comt wt den gelooue / ende niet wat hy sonderlyck

selue geuoelt. Waer hy verschijct ons ergens door onse swachheyt ende ongestadicheyt / seggebe: Hoe wie wet staet die siet toe dat hy niet en valle. Dat is waer : maer niet met verschijninghe waer door wy moeten verlagen worden / maer waer door wy moete leeren onseleuen onder de geweldighe handt Gods vernederen / gheueca Petrus dat verclaert. Wouen desen hoe verkerdelich doen die / die de sekerheyt des gheloofs willen op enen oogheblich tyes eyndigen / des welckes gelooues eggen werck is bouen de lancheyt deses leuens tot de toecomende onsterfelicheyt te strecken: Daerom dewyle de gheloouige dat der ghenade Gods toeschryuen / dat sy door synen Gheest verlicht zijnde / de aenschouwinghe des hemelschen leuens door het gelooue gebuycken: so en is sulcke roeminge niet alledie verre van voouerdicheyt: maer oock so wie hem seluen schaemt die te belijden / die gheest daermede een onter groote ondancbarheyt te kennē / meer de goetheyt vōs booselick verswygende / dan zijn ootmoedicheyt ende vernederinge beuyende.

41 Dewyle wy saghen dat de nature des gheloofs nergens wt en konde beverklaert worden / dan wt de substantie der belofte / waerop ho ghelyc op zijn eygen fundament / also steunt / dat het terstont vernult ofte vergaet als die wortd wechgenomen / so hebbe wy onse beschynunge daer wt genomen / de welcke nochtans niet vzeemde en is van die beschynunge des Apostels die hy in zijn handelinge ghebruyckte / daer hy leert dat het gelooue is een verkertheyt ofte steunsel der dingē die men hoert / ende een bewijs der dingē die men niet en sie. Wat by dat woort Hypostasis (he welcke hy gebruyct) verstaet hy gelyc een steunsel waerop een godsalich herte steunt ende rust. Gelijck of hy wilde seggen / dat het gelooue selue is een seker ende gherustetsteuninge der dingē die Godt ons be-
loest heeft: ten zy dat vermaende niet heeft dat woort Hypostasis te nemen

booz betrouwen; het welcke my niet
 en misgacacht/hoe wel ick die ander be-
 dypdinge die ghe woonlicker is/ lieuer
 hebbe. Wederom te kennē te geue dat
 tot den laetsten dach toe in welcken de
 boecken sullen geopent worden/de din-
 gen hooger zijn dan dat sy mogen dooz
 onse geuoelen verstaen/ ofte dooz onse
 gogen gesien/ ofte dooz onse handen ge-
 handelt worden / ende dat sy hieren-
 tusschen niet anders dan ons beseten
 en worden / dan als wy alle het ver-
 stant onses vernufts te bouen gae/ en
 onse seherpinnicheydt bouen al dat in
 de werelt is/ bestrecken/ ende eynde-
 lick onssellen ouerwinnen: so heeft hy
 daerby gestelt dat dese gerusticheydt in
 het bestien/ is van dingen die in hope
 gelegen zijn / ende daerom niet gesien
 en worden. Want (ghelijck Paulus
 seyd) de hope en is geen claere tegen-
 woordighe aenschouwinghe: ende het
 gene dat wy sien dat en hope wy niet.
 Maer als Paulus het gelooue naemt
 een bewijs/ ofte (gelijck Augustinus
 dat dickmael heeft ouergheset) een o-
 ueruytgginghe der dinghen die niet te-
 genwoordich en zijn: (want het is in
 het Gheerliche elenchos) so spreect hy
 euen gelijck of hy seyde dat het een se-
 ker aenschouwinghe ware der dinghen
 die niet en schijnen/ een gesichte der din-
 ghen die niet gesien en worden/ claer-
 heydt der dinghen die dypster zijn / te-
 genwoordicheydt der dinghen die niet te
 ghenwoordich en zijn / ende seker be-
 wijnsinge der dinghen die verborghē zijn.
 Want de verborghenheden Gods ge-
 lijck daer zijn die dinghen die onse salic-
 heyt aengaen / zijn in haer seluen ende
 in hare nature sulc dat zy niet en con-
 nen gesien worden: maer wy aenschou-
 wen se alleenlick in zijn woort: wijs
 waerheyt ons moet so seker zijn/ dat
 men moet achten geue ende volbracht
 te zijn al wat het spreect. Ende hoe sal
 het herte connen hem seluen op heffen
 om sulcke sinatē te gheue/ ten zy
 dat het oec mede ontsteken worde om
 Gods oock lief te hebben: Want die o-
 ueruloedige soeticheyt die Gods heeft
 wech gheleydt den ghenen die hem

bresen / en can niet bekēdt worden
 sonder oec mede seer te bewegen. En-
 treckt ende verheft sy gantschelic tot
 haer. Daerom en ist geen wonder dat
 dit gheuoelen nemmermeer en coemt
 in een verkeer ende verzoeyt herte
 dooz welck geuoelen wy inden hemel
 ghebrach/ ende tot de verborghenhe-
 schatten Gods toeghelaten worden/ en
 ende tot de heylighe secreten zijn
 rijcks de welcke niet en behooren dooz
 eens onsupueren herten in ganch / Ich
 ontheplicht te worden. Want dat de
 Schoolleraers leeren dat de herte
 eer is van het ghelooue ende hope/ I
 dz is enckel rasernewar het is het ge-
 looue alle dat de liefde eerst in ons ge-
 nereert. Bernardus schrijft veel
 bet daer hy seyde: Ich ghelooue dat de
 getuygenisse der conscientie/ de welcke
 Paulus den roem der Godesalighen
 noemt / is in dize dinghen gheleghe-
 want booz alle dinck ist noodich dat
 ghy geloof dat ghy niet en cone ver-
 geuene der sonden hebben / anders
 dan dooz de goedertierenheyt Gods.
 Ten anderen dat ghy gantschelic
 gheen goet werck en condit hebben/
 ten zy dat Godt selue dat gheue. En
 laetsten dat ghy het eenwighe leuen
 niet en cont niet eenige werken ver-
 dienen / ten zy dat het booz niet gege-
 uen worde. Ende weynich daer na
 seyt hy dat dese dinghen niet genoegh
 en zijn/ maer zijn eenich beghinsel des
 gheloofs: want als wy gheloouē
 dat de sonden niet en connen verguen
 worden/ anders dan van Godt / soo
 moeten wy oock mede wetē dat sy ons
 vergheuen zijn/ so langhe als wy oock
 dooz de ghetuygenisse des heyligen
 Gheests seker zijn/ dat ons salicheydt
 is bewaert ende wechgeleydt: dewijle
 Godt de sonden vergheeft / ende selue
 verdiensten gheeft / ende loon weder-
 om gheeft / dat wy niet en moghen in
 dat beghin bliuen staende. Maer dese
 ende oock andere dinghen sullen moe-
 ten in haer plaetse gehandelt worden:
 het sal nu ghenoech zijn alleenlick te
 wetē wat het ghelooue zy. Nu

Dan. 7. 1.
 10.
 Apoc. 20
 v. 12.

Rom. 8.
 c. 24.

Romil.
 10.
 10a. 79.
 95.
 De pcc-
 cat. meri.
 8 peni. ii.
 2. ca. 31.

1. Cor. 2
 6. 9.

Ich. 1.
 Sent. 11
 11m. 2. 1.
 8. 10. 11.

Sent. 1
 in amon-
 titatione.
 2. Cor. 1
 c. 12.

42 Nu waer dit leuende ghelooue is / daer moet het oock de hope der ewigher salicheydt tot eenen onscheydelijken medegheselle met hem hebben / ofte eer tot hem seluen genereren ende is / daer worden wy beuonden dat wy gheen ghelooue en hebben hoe claerlick ende dierlick wy oock weten daer looue is een seker ontwijfelck genoeuen van de waerheyt Gods / te weten dat die ons niet en can liegen noch bedriegen noch ijdel zijn / dooerwaer die die verachten oock mede dat Godt sal syne beloften volbringen de welcke niet en konnen na het ontwijfelck geuoelen anders dan warachtich zijn / so dat in somma de hope anders niet en is / dan een verwachtinge der dierlick ghelooue warachtich beloeft zijn. Alsoo ghelooft het ghelooue dat Godt warachtich is / de hope verwacht dat hy ten bequamen tijde sal zijn waerheyt bewijzen. Het ghelooue ghelooft dat hy onse Vader is / de hope verwacht dat hy onse Heer sal altyt sulck tot ons bewijzen. Het ghelooue ghelooft dat ons het ewighe leuen is ghegheuen / de hope verwacht dat het eenmael gheopenbaert worde. Het ghelooue is het fundament daerop de hope steunt / de hope wacht ende onderhoudt het ghelooue. Want ghelijck niemandt en can yet van Godt verwachten / anders dan die te vooren syne beloften ghelooft heeft / alsoo moet wederom de swachheyt onses gheloofs door ijdelsame verwachtinghe ende hope onderhouden ende ghesterckte worden / op dat het niet door vermoechtheit en vernale. Daerom seyt Paulus wel als hy onse salicheyt stelt in hope. Want als de hope in stilheyt den Heere verwacht / soo houdt sy het ghelooue op / dat het niet door te groote haesticheyt en balle / ende versterckt het ghelooue dat het niet wanchelbaer in syne beloften Gods / ofte van hare

waerheyt en beghinne te twijfelen / ende verlicht het ghelooue dat het niet verflouwe / ende direct het tot dat laetste eynde ende merck / dat het niet in den midden ofte oock in het beghin des loops en beswincke. Syndelick altydts vernieuwende ende wederoprechtende / maect de hope dat het ghelooue dickmael blymoedigher dan het was / tot standtafficheyt doortcomt. En hoe menichmans de hulpe der hope noodich is om het ghelooue te stercken / dat sal opēbaerder worde ist dz wy bedencken met hoe menigerley verlockinge die versocht ende aengewochten worden / die het woort Gods aenghenomen hebben. Een eersten als de Heere syne beloften vertraccht / so houdt hy dickmael onse herten langher in twijfelinghe dan wy meynen : hier is het ampt der hope / dat sy maect dat wy al ist dat de Heere vertoeft / nochtans verwachten gheijck de Prophete ghebedt. Somtijts en laet hy ons niet alleenlick verflouwen / maer schijnt claerlick verbelghen te zijne : hier moet het ghelooue veel meer te hulpe comen / op dat wy nae eens anderens Propheten verneminghe mogen den Heere verwachten die zyn aenschijn heeft van Jacob verborgen. Daer staen ooc bespotters op (gelijc Petrus seyt) die vrage / Waer is zyn belofte ofte zyn toecoste : Wāt van dien tijde aen dat de vaders gheslozen zijn / bliuen alle dingen alsoo van den beghinne der scheydinge aen. Ja het vleesch ende de weerdelt blasen ons dit selue in. Hier moeten wy het ghelooue door verdrachsaemheyt der hope opgehouden ende in de aenmerckinge der ewichheyt behouden / op dat het duyfent iaren achte als eenen dach.

Om dese bereckinge ende ghelijckheyt des gheloofs ende der hope / ghebruyet de Schrijnere somtijts deen vooz dāder : Wāt als Petrus leert dat wy in de cracht Gods verwacht worden dooz het ghelooue tot dat de salicheyt gheopenbaert wort : so schijnt hy den ghelooue toe dat inter der hope soche-

Habac. 2
a. 3.

Esai. 8. 17.

2. Pet. 3
a. 4.

Psal. 90
a. 4.

2. Pet. 3
b. 8.

43.
1. Pet. 3
a. 5.

1. Pet. 1
b. 2. 1.
Phil. 1. c
20.

Gal. 5. a.
5.

toebereyde: ende niet sonder oorsake: want wy hebben nu geleert dat de hope niet anders en is dan het voetsel en de stercke des gheloofs. Soudts worden sy te samen gestelt / gelyck in den seluen sendtbrief daer hy seyd / Om dat uwe ghelooue ende hope soude in Godt zijn. Ende Paulus tot de Philippijnen beleyt wt de hope verwachtinge / om dat wy in desamenelick hopen de onse begeerten op houden / tot dat de bequame tijt Gods gheopenbaert wort. Dit geheel cannen het verstaen wt den tienden capittelle tot de Hebreeuwe wy nu voortgebracht hebben. Ende Paulus hoe wel hy ergens onepgentlic spreect / so verstaet hy nochtans ergens dit selue in dese woorden / Wy verwachten in den Geest wt den gelouue de hope der rechtueerdicheyt: te weten om dat wy de ghetuygenisse des Euangelij vā de onuerdiche liefde Gods aengenomen hebbende / verwachten tot dat Godt openbaerlick bertoonet dat nu onder de hope is verbergen / het is ooc nu claer hoe onwyselich Petrus Lombardus tweederley gront der hope legt / te weten de genade Gods / ende de verdienste der werken. De hope en mach geē ander merc hebben om daer op te sien dan het gelouue / ende wy hebben nu seer openlic verclaert dat het gelouue een merc alleenlic heeft / te weten de barmherticheyt Gods / op de welcke het moet met heyde de ooge sien / op dat ick also spreke. Maer het is weerdich datment hoorre wat leuendigher een reden hy voortbrengt. Ist dat ghy (seydt hy) besaet yet te hopen sonder verdienste / so en is dat niet hope maer presumptie oft ijdel voornemen te noemen. Wie en soude / lieue Aeser / sulcke beesten niet met rechte beruloecken die vercondigē dat lichtueerdicheyt ende presumptie te zijne / als yemant betrouwt dat Godt waerachtich is: Want hoe wel de Heere wil dat wy alle dirck vā zijn goetheyt verwachten / so segghen sy nochtans dat het een presumptie ende lichtueerdich voornemen is / datmen daerop rust ende te vrede is. Dit is

een meester sulche discipulē weerdich / als hy in wtinnige scholen der snatē raven gevonden heeft: Maer dewyle wy sien dat door Gods woort de sondaren gheboden wordt hope der gheene heyt te geerijgen / so laet ons gheerne so groote presumptie ende voornemen van de maerheyt Gods hebben / dat wy op zijn eenige barmhertichlyc wettende / ende het betrouwen der wercken verwoorpen hebbende / besaen goet de hope te hebben. Wy en sal ons niet bedrieghen die gheseyt heeft / Al gheschie na uwe ghelooue.

Dat iii. Capittel.

Dat vvy door het ghelooue vvedergh geboren worden, Daer oock van penitentie, berou ende beteringe gehandelt wort.

Hewel wy nu eensdeels gheleert hebben hoe het gelouue het gelouue best / ende hoe wy door het gelouue de goeden Christi ghebruycken: die u de goeden Christi duyster zijn / ten soude nochtans noch duyster zijn / waer dat hier toe ooc quame een verclaringe der wercken des gheloofs die wy geuoelē. Het en is niet sonder oorsake dat de somma des Euangelij wort gestelt in penitentie / dat is berou ende beteringe / ende vergevinge der sondē. Daerom als dese twee hooftstucken na ghelaten worden / so is alle handelinghe van den ghelooue cranck ende creupel ende by na onnut. Nu dewyle wy dese twee dingen hebben vā Christi / en heyde door het gelouue geerijgen / te weten de nieuwichheid des leuens / ende onuerdiche verfoeninge: so sycht de wise ende oorden van leuen / dat ick van beyden hier beginne te handelen. Ende het nasse sal zijn dat ick van het gelouue come op de penitentie: want als dit hooftstuck / sal wel bekent zijn / soo salt het openbaer zijn hoe de mensche vort door het gelouue alleenlic / ende door enkel vergevinghe gherechtueerdicht / ende dat nochtans van de toetschijnue der onuerdieger rechtueerdicheyt de wesenlike heylicheyt des leuens niet oescheyden

scheyden en wort. Ende dat de penitentie niet alleenlyk het ghelooue ontfaet/maer oock daer wt spruyt/ dat is sonder twyfel. Want dewyle de vergeninghe daerom wort door de predikinghe des Euangelij voorgestelt / om dat de sondaren van de wydegheden des Dryuels / vande loock der sonden/ende van de ellendige dienstbaerheyt der sonden verlost synde / soude in het rycke Gods komen / so en can doozwaer niemandt de genade des Euangelij aennemen / sonder wt de dwalingen des doozgaenden leuens ten rechten wege te comen / ende met aller neersticheyt hemselfen tot penitentie ende beteringe te boegen. Waer die daer achten dat de penitentie meer dooz het gelooue gaet dan dat sy wt den gelooue comt / gelijc de bruychten wt den boom / die en hebbe noyt de cracht daerom behende / ende worden dooz een veel te lichte oorsake gheroert om also te ghenoeien.

Want sy seggē dat Christus en Joannes in hare predikinghen vermanen het volck eerst tot penitentie / en daer na seggen sy dat het rycke der hemelen is na by gekomen ende sulck beuel van prediken hebben de Apostelen ontfaen. Sulcke ordeninge heeft Paulus geuolcht ghelijc Lucas verhaelt. Waer dewyle sy superstitioselijc staen op de samenuoginge der syllaben / so en aenmercken sy niet op wat sin de woorden aen malcanderen hanghen. Want als Christus de Heere ende Joannes aldus prediken / seggēde / Doet penitentie / want het rycke der hemelen is na by ghecomen : wijsen sy niet de oorsake der penitentie wt de belofte der genade ende salicheyt / So syn den hare woorden so veel als of sy seyn den. Om dat het rycke der hemelen is na by ghecomen / doet daerom penitentie. Want als Mattheus verhaelt heeft dat Joannes also predickte / soo leert hy dat daer in is veruult geweest stemme in der woestijne / de welcke roepen soude / Wercht den wech des Heeren / maect de wege onses Godts

recht. Ende die steme is by den Droophete beuolen te beginnen van troost ende bijde bootschap. 3. ochtans als wy seggen dat de penitentie ende beteringe haren oorspronck wt den gelouue heeft / so en oozoomen wy niet eenigen tijdt die het ghelooue moet hebben om die te daren: maer wy willen te kennen ghenen dat de mensche niet en can hem selfen ernstichlyc tot penitentie beghenen / ten zy dat hy beskenne hemselfen Gode toe te comen. Ende niemant en geuoelt warachtichlyc dat hy Gode toecomt / dan die eerst zyn genade genaet heeft. Waer die sal claerlycker in het nauolghende ghehandelt worden. Het heeft en mogelych bezogen dat vele menschen wordē dooz de benaetheyt der conscientie ghetrent ende tot onderdanicheyt beweecht / eersy de kennisse der genade ontfanghen / ia eer sy die smaken. Ende dit is die beghinnende breefe / de welcke wordet van velen onder de deuchden getelt / om dat sy sien dat die der warachtiger ende behoorlijcker ghehoorsamheyt seer by is. Waer wy en handelen hier niet hde menichsins Christus ons tot hem treet / ofte bereydt tot de oeffeninghe der godsalicheyt: maer ick segghe alleenlyc dat daer geen rechticheyt en can gheuonden worden / daer die Gheest niet en regneert / den welcken Christus heeft ontfanghen om synen leden in mede te deelen. Wonen desen / achteruolgende dat in den Psalm staet / Wy b is de versontinghe / op dat ghy ghekreest wordet : niemant en can te eenighen tijde Godt eerwerdichlyc breefen dan die betrouet dat hy hem genadich is : ende niemant en sal hemselfen gewillichlyc tot de onderhoudinghe der wet beghenen / dan die ontwijfelich gheuoelt dat zyn onderdanicheyt hem behaecht: welcke goedertierenheyt in het verghenen ende in het verdragen der sonden / is een trecken der vaderlijcker gonste. Dit bewijst oock die vermaninge Dsee. 6. hy seyd / Comt / laet ons wederkeeren tot den Heere: want hy heeft ons be-rooft / ende sal ons gheniesen : hy heeft ons

Dsa. 139 a.4.

Dsee. 6. a.1.

ons geſſigen ende ſal ons heylen. Wāt de hope der bergheentghe wordt als een perſpckel daer by geſtelt / op dat ſy in hare ſonden niet en ſouden ſlāpen en onghewoelich worden. De taserie hier menſchen en heeſt gheen ſchijn / die haren nieuwen aencomelinghen ſekere dagē berozdenen / in de welcke ſy moeten hen ſeluen in penitencie oefenē / op dz ſy alſo van penitencie beginnen / en als die dagen geleden zijn / dan eerſt in de gemeynſchap der Euāgelischer genade toe gelaten worden. Ic ſpreke dit vā beſe onder de Wederdoopers: boornemelijc van de gene die wonderlijck ſeer begheeren gheſelich gheacht te worden / ende van haer medegeſellen de Jeſuiten / en van diergelijcken dier en wt woꝝſel der menſchen. Woꝝwaer ſulcke brachten bāngt de geest der verdzāptheyt dooꝝt / dat hy de penitencie ende beteringhe die de Chriſten menſche moet zijn leuen lanc doe / in weynighe daghen beſluyt ende eyndighe.

3 Dooꝝt als ſommige geleerde mannen oock langhe booꝝ deſe tijde hebben willen van der penitencie na den reghel der Schriſtuere cemoondichlijc ende oprechtic līck ſpreken / ſo hebben ſy gheſeyt dat ſy twee deelē heeſt / te weten / de doodinghe ende de leuendichmakinghe. Ende de doodinghe namen ſy de dꝛoſheyt der ziele / ende de verſchrickinghe wt de kenniſſe der ſonde / ende wt het gheuoelen des oꝛdeels Godts / ghecregē. Want als yemant tot warachtighe kenniſſe zijnder ſonden ghebracht is / dan beghint hy warachtichlijc de ſonde te haten ende te veruolocken / dan miſharacht hy hē ſeluen van herten / ende bekent hem ſeluen arm en verloꝝe te zyne / en wēſcht ende begheert anders te zyne. Wouen deſen als hy dooꝝ elich geuoelen des oꝛdeels Godts gheraect is (wāt het een volcht terſont wt het ander) dan ligt hy hertzaecht ende verſlagen / ende beeft / vernedert ende te neder ghewoꝝpen zijnde / hy gheeft den moet verloren en miſhoꝝpt. Dit is dat eerſte deel der penitencie het welcke ſy ghe-

meynlijc hebben conſtitie ofte verſla gheentheyt ghenaemt. De leuendichmakinghe namen ſy de vertroostinghe die wt den ghelooue comt / te weten als de menſche dooꝝ de conſcientie der ſonde te neder gewoꝝpen / ende dooꝝ de bꝛeeſe Godts verſlagen zijnde / gena op de goetheyt / barmherticheyt / genade ende ſalicheyt die dooꝝ Jeſum Chriſtum comt / ſtende / hem ſelue wt der oprecht / moct ghecrecht / ende ge līck wt den dooꝝt in het leuen comt. Ende deſe woꝝden (doodinghe ende leuendichmakinghe) drucken de cracht der penitencie bequamelijc gheuoꝝch wt / ſoo herre als ſy behoꝝlijc wꝛge leyt worden: maer dat ſy de leuendichmakinge nemen booꝝ blijſchap die het herte ontfangt als het wt de beroerte ende bꝛeeſe is te bꝛede ghewoꝝden / daer in en geuoelē ick niet hem n: wāt ſy betreckent meer begheerte om heyl / lichlijc ende godtſalichlijc te leuen / welck wt de wederghewoꝝte coent: gelijc of men ſeyde / dat de menſche hē ſeluen ſterft / om dat hy ſonde beghinen God te leuen.

Andere die ſagen dat dit woꝝt penitencie / is in de Schriſtuere menichſins ghenomen / hebben tweeley penitencie gheſtelt: ende om deſe met enich te tekenen te onderſcheyden / hebben ſy de eene ghenaemt wettelijcke penitencie / waer dooꝝ de ſondaer dooꝝ der ſonde brandtyſer gewondt / en dooꝝ de bꝛeeſe der toornicheyt Godts verſlagen zijnde / de en can daer niet wt comen. Ende de ander hebben ſy Euāgelische penitencie genaemt / waer dooꝝ de ſondaer wel ſwaerlijc in hem ſeluen benant is / maer nochtans hoogher op klimt / ende Chriſtum aegrypt tot medecijne zijnder wonde / tot vertroostinghe der bꝛeeſe / ende tot een hauen zijnder ellendicheyt. Tot exempelē der wettelijcker penitencie ſtelley ſy Cam / Saul ende Judam / der welcker penitencie ons de Schriſtuere verhaelt / verſtaende daer dooꝝ dat ſy de ſwaert heyt haerder ſonden bekennende / de toornicheyt Godts gheureeſt hebben: ende

Gene. 4.
b. 13.
1. Sam.
15. 1. 13.
Mat. 27.
a. 7.

ende Godt als den weker ende rich-
ter alleenlick bedencende / in dat ge-
woelen vergaen zijn. Daerom en is der
sulcker penitencie niet anders geweest
dan een boophof ende inganch der heil-
ge / waer in sy nu in dit leuen inghe-
gaen zijnde / hebben begonnen van het
nenschyn der toornicheydt der maie-
steyt **G D D S** straffe te lyden. De
Ewangelijsche penitencie sien wy in al-
len die door den strael ende prikkel der
sonde in hen seluen gewont / ende door
het betrouwen der barmherticheydt
Godts opgeheue ende vertroost zijn-
de / zijn tot den Heere bekeert. Eze-
chias is verschiet gheweest de boot-
schap des doots ontfanghen hebben-
de: maer hy heeft niet tranen gebeden /
en heeft betrouwen ghecreghen op de
goetheyt Godts siende. De Miniuten
selicke beroddinge des verderfs: maer
sy hebben hen seluen niet den sack ende
asche becleet / hopende dat de Heere
sonde moghen bekeert ende afgekeert
worden van den toozen zijnder ver-
bolghentheyt. David heeft beleeden dz
hy te seer ghesondicht hadde in de tel-
linghe des volcks: maer hy heeft daer
by gheseyt / Heere neemt de ongerech-
ticheyt dijns dienstnechts wech. Hy
heeft de sonde des ouerspels bekent
als hem Nathan vermaet / ende heeft
hem seluen door den Heere neder ghe-
woepen: maer heeft oock mede verge-
uinghe verwacht. Sulcx was de pe-
nitencie der ghener die door de predi-
kinghe Petri zijn benaut van herten
betrouwende / seyden / Wat sullen wy
doen mannen broeders? Sulcx was
oock Petri penitencie de welcke wel
bitterlick weende / maer en liet niet af
te hopen.

Hoe wel alle dese dinghen warach-
tich zijn / soo is nochtans de naem pe-
nitencie (soo veel ick wt de Schrift-
tuere verstaen can) anders te verstaen.
Want dat sy het gelooue veruaten on-
gene dat Paulus seyt in de handelinge
der Apostelen / dat hy den Joden

ende Heydenen betuycht heeft penitencie
toe Goot ende ghelooue in Iesum
Christum: Daer hy de penitencie en
het gelooue versteit als twee verschey-
den dinghen. Wat sullen wy dan seg-
ghen: can de warachtighe penitencie
zijn sonder ghelooue? ja. Waer
hoewel sy niet en connen verscheyden
worden / soo moetmen se nochtans on-
derscheyden. Welck het gelooue niet
en is sonder hope / ende nochtans zijn
het gelooue ende de hope verscheyden
dinghen: alsoo oock de penitencie ende
het ghelooue hoe wel sy niet ewigen
bande aen malcanderen hanghen / soo
willen sy nochtans meer aen malcan-
deren geuoecht / dan niet malcanderen
vermengt worden. En het en is door-
waer niet verborghen / dat onder
den naem penitencie / de gatsche bekeer-
ringe tot Goot veruuet wort / waer-
uan het gelooue is het minste deel en
is. Waer op wat geuolen en meym-
ge dat geschiet / dat sal seer lichtelijck
gesien worden / als haer cracht en na-
tuere sal verclaert worden. De naem
der penitencie wordt by den Heydenen
genomen van bekeeringe ende weder-
cominghe / ende by de Grieken van
veranderinghe des sins en des raets.
En de sake selue en comt niet dese twee
beduydingen des naems niet qualijck
ouer een: waeruan de somma is / dz wy
ons van onnseluen afwenden ende tot
Goot bekeeren: ende onse oude herte af-
leggen en een nieu aannemen. Daerom
soudemē na mijn verstaet mogē de pe-
nitencie aldus beschynen / te weten
dat sy is een warachtighe bekeeringhe
onsses leuens tot Goot / welcke bekeer-
inghe comt wt ernstighe ende op-
rechte blyesse Godts / en in de doodin-
ge onsses vleeschs en des ouden men-
sches / en in de leyndichmakinghe des
Geests gelegē is. Op dese wyse moet
mē alle die predikingen verstaen / daer-
mede de prophetē doortijde / ofse de Ap-
ostelen daer na / hebbe te hare tijde de
mensche tot penitencie vermaet. Wat sy
souden alleenlick daer na / dz de menschen
door hare sonde verschaet / en door blye-
se des oordeels Godts benaut zijnde / sou-

2. Mt. 20
a. 2.
Esa. 38
a. 1.
Jone. 3
b. 5.

2. Sam.
24. b. 10.

2. Sam.
12. c. 13.
en d. 16.

Acto. 2. f
37.
Mat. 26
g. 75.
Luc. 22.
g. 62.

Acto. 20
b. 21.

sonden door Godt/ teghen den welken sy gesondicht hadden/ nederuallen ende henseluen vernederen / ende door warachtige bekeeringe tot synen rechten wech wederkeeren. Daerom worden dese woorden sonder onderscheyt van hen ghebruyckt in tenderley be-
 dydinge/ Bekeeren ofte wederkeeren tot Godt/ beteringhe doen ende penitentie doen. Daerom seyt oec de heylige Historie/ datmen penitentie doet/ tot Godt ofte na Godt / te weten als de menschen die Godt verlatende in hare begeerlichkeiten dertelheyt bedruwen hebben / beghinnen synen woorde onderdanich te yne/ende zyn beroydt om haren leydsman te volghen ende voort te gaen waer hy henen roeyt. Ende Joannes ende Paulus hebben gheseydt datmen sal vruchten voortbrengghen die der penitentie weerdich zy/ door een leuen te leyden dat sulcke beteringe in allen wercke betuycht en wtwijst.

Mat. 3.
a.2.

Luc. 3. b
8.
Rom. 6.
a.4.
Act. 26.
e.20.

6 Daer eer wy door der doordtgaen/ sal het nut zyn de beschryuunge die wy gheselt hebben / claerlijcker wt te legghen. Waerin die doordt stucken doornemelijc zyn te aenmercken. Ten eersten als wy de penitentie noemen bekeeringhe des leuens tot Godt/ soo eysschen wy een veranderinge niet alleenlijck in wtwendighe wercken/ maer in de ziele selucde welcke haer oudtheyt afgheleydt hebbende / dan eerst vruchten der wercken wt haer doordtbringende die haerder vernieuwinghe betamen. Het welcke de Propheet wil wtducken als hy den genen die hy tot penitentie roeyt / ghebedt dat sy henseluen een nieu herte maken. Daerom dickmael als Moses wil den Israeltiten bewijzen hoe sy henseluen door penitentie sonden tot Godt bekeeren/ soo leert hy dat het moet gheschieden wt gantscher herten / ende wt gantscher ziele / (welcke wijse vā spreken dickmael by de Propheten ghebruyckt wort/ ghelijck wy sien) ende als hy dat naemt een beynidunghe des herten / so woeyt hy de inwendighe boose ghesindheyt wt. Daer daer en

Eze. 19.
g.31.

is geen plaats waer wt men het mach doorden welck de rechte eygendroep der penitentie zy / dan wt het capittel Jeremie/ O Israel (seyt de Heere) ist dat ghy wederkeert / so keert weder tot my. Bloeyt v een saeypland/ende en wilt niet saeyen onder de doornen. Wort den Heere besneden / ende neemt wech de doordt huyt uwer herten. Hier siet ghy hoe hy verkondicht dat sy gheenen voozganck en sulen doen in de aenminninge der oefeninge der rechtueerdicheyten zy dat de goddeloosheyt eerst zy wt het binnenste des herten wtgevoert. Ende op dat hyse grondelijc roeyt. Ende op dat hyse met berwecke / so vermaent hy dat sy met Godt te handelen hebben/ly den welken men niet wtulucht te soeken met wt en richt want hy haer een dobbel herte. Om deser saken wille bespottet Esaias den verkeerden arbeeyt der geueynsden Hypocryte/ die wel neersichlijck stonden na de wtwendighe beteringe inde ceremonien /maer hier en tusschen en sochtte sy die paken der ongherechtigheden daer mede sy de armen ghebonden hielden/ niet te ontbinden. Waer hy oock seer wel bewijst int wat wercken de onghueynsde penitencie eyghentlijck ghelegen zy.

Het tweede hoofstuc der beschryuunge der penitentie was dat wy gheleert hebben dat sy komt wt oprichte ende ernstige breefe Gods. Want het herte tot beteringe beweect wort so moet het door het bedencken des godtlicken oordeels verweert worden. Want waer dit ghedachte gantsche lynch in het herte is geseeten/ dat Godt eenmaal sal op den rech stoel sitten om rekenenschap van alle woorden ende wercken te ontfanghen / so en laet het den ellendighen mensche gheen ruste hebben/ noch eenen ooghenblick tusschen adem verhael / noch stille zyn/ sonder ophouden verweckende ende prikkelende om na een ander boornemen des leuens te staen/ op dat hy mach gerystelijck tot dat oordeel comen. Daerom dickmael als de Schriftuere tot penitentie vermaent / so brenghet sy oock

so Jer. 4.
1.3.4.

Esa. 6.
b.6.

nengedaen hebben: het welcke geschiet als de geest Godts onse zielen in zijn heyligheyt besprengt hebbende / also de selue met nieuwe gedachten en gesintheden begaeft / dz sy mogen met rechte niet geacht worden. En voerwaer gelijk wy van nature zijn van Godt afghewent / also en sullen wy nemmermeer staen na het geen dat recht is / ten zy dz wy eerst onse liuen versaken.

Eph. 4. f. Daerom wort ons so menichmael geboden den ouden mensche wt te doen / de weerelt en het vleesch te versaken / onse begheerlijcheden te laten vare / in den geest onses verstant vernieuwen te worden. En selfs de naem doodinge / vermaent ons hoe swaer het is de oude nature te vergheten: want wy verstaen hier wt dat wy niet anders geschiedt en worden tot de breefe Godts / noch de beginselen der godtsalicheydt en leeren / dan als wy door het sweert des gheestes gheweldichlyck ghedoot zijnde / te niete ghemaect worden: gelijk oft Godt vercondichde dz het noodich zy dat onse ghemeen nature vergae / op dat wy onder syne kinderen gherekent worden.

Rom. 6. 2. 6. Dit beyde ghecrighen wy door de deelachtichheit Christi. Want ist dat wy warachtichlyck zijns doots deelachtich zijn / soo wort onse oude mensche door de cracht zijns doots ghecruyst / en het lichaem der sonde sterft / op dat de verdoquenthy der eerste nature niet meer crachtich en zy. Ist dat wy der wederopstandinge deelachtich zijn / so worden wy daer door verweert tot nieuwicheydt des leuens / de welcke met de rechtmeerdichz Godts ouer een comt. So beduyde ic dan de penitencie in eenz woorde / dz sy de wedergeboorte / de welcke tot geen ander eynde en diët / dan dat het beelt Godts dat door Adams ouertredinge besmet ende byna gheschent was / in ons weder opgherecht worde. Also leert de Apostel als hy seyt / Wy alle met ondecken aensichte de eerlichheyt des Heeren door oogen stellende / worden tot het selue beidt berandert van eerlichheyt tot eerlichheyt / gelijk van den

Gheest des Heeren. Item / wort vernieuwt door den gheest onses verstant / 23. en doet aen den nieuwen mensche die na Godt is geschapen in rechtmeerdichheit Col. 3. 10. en heyligheyt der waerheyt. Item er- 10. gens / Den nieuwen mensche aen doe- de die vernieuwt wort na de kennisse en beelddes gheens die hem gheschapen heeft. So worden wy dan voer dese wedergeboorte / door de welcke Christi wederopgericht tot de barmhertich- 1. cor. 7. 12. heyt Godts / van de welcke wyse dan gevallen waren: op welcke wyse het den Heere bejaecht alle die weder- om te rechte te bynghe / die hy tot de erue des leuens nemmeint. En de dese wederoprehtinghe en wordet niet op een vze ofte dach ofte iac volbrachte: maer Godt wischet de verdoquenthy des vleeschs wt in syne barmhertich- met gheduerigen / ia oock somtijts in traghen voortganc: hy supuertse van onreynichheit / ende heyligheit hem tot tempelen / alle hare sinnen tot warach- tighe supuerheyt vernieuwende / op dat sy henselen haer leuen lanc in penitencie oefenen: ende op dat sy weten dat dese strijdt niet ghepndicht en wort anders dā door den doot. Daer- om is de ongheschichheit Staphyl- des schandelijcken krschers ende als wijckers te meerder / die seyd dat ick den standt des teghenwoordighen leuens met de hemelsche glorie vernieuwde / als ick wt Paulo segghe dat het ghe / als ick wt Paulo segghe heylighe beelddes Godts is warachtighe heyligheyt ende rechtmeerdichheit. Daer- almen een dinc beschrijft / soectmen dan niet de geheelheit ende volmaect- heyt daeran: Nochtans en vers- saectmen niet dat de wasdom plaetse heeft: maer ick segghe dat het beelddes GODTS in eenen peghelichschijnt / soo verre hy de gheincknisse Godts nader coemt. Ende op dat de gheloonighe hiertoe come / soo ver- dient Godt hen de loophane der penitencie / op dat sy daer in haer leuen lanc loopen.

So worden dan de kinderen Godts van de dieftbaerheit der sonde verlost door de wedergeboorte / niet also dz sy als

als volle bestittinghe der vryheydt nō
vercregen hebbende / niet meer swa-
righeds en gevoelen van haren blees-
sche: maer dat hen een ewige materie
des strydes blijft / waerdoor sy mogen
geoesent worden / en niet alleenlyck ge-
oesent worden / maer oock haer swa-
cheyt bet leeren kennen. En hierin co-
men alle de schryuers oer die recht
zinn van oordeele / te weten dat in den
wedergebozenen mensche de woncke
en oorspronck des quaders blijft / waer
wt altyds boose begheerten spruyten
die hem tot sonde locke en verwecken.
Sy bekennen oock dat de heylighen
niet met cranchept der hooser begeer-
ten beuangen zijn / so dat sy niet en con-
ueniēcychept ofte gericheydt ofte eer-
soeckinge / of sie tot andere sonden gekit
selt en verweert worden. En het en is
nō noodich met grooten arbeit te on-
derseecken wat de oude leeraers hier
van gevoelt hebben / dewijle Augusti-
nus alle hier in can gevoech doen die
heest getrouwelijc en nō grooter neers-
ticheyt versamelt ende by hen gesteldt.
So mogen dā de Leesers wt hem ne-
men / ist dat sy willen yet sekens van
het gevoelen der ouden Leeraren we-
ten. Maer tusschē hem ende ons mach
dit verschi schijnen te zijne / te weten
dat hy wel toelaet dat de geloouige so
woonen / zijn also met boose begeerlic-
heyt beuangen / dat sy niet en connen
en darfhy dat gebreck niet sonde noe-
men: maer is te brede met den naem
swacheydt / om dat gebreck te betrec-
ken / ende leert dat het d in eerst sonde
wort / als tot het denken ofte aenne-
men sulcker begheerlicheyt / oock het
werck ofte het concēteren coemt: dat
is / als de wille plaetse gheeft / der eer-
ster begheerlicheyt. Maer wy achten
dat selue sonde te zijne / dat de mensche
met eenigerley begheerlicheyt tegen de
wet Gods woort ghekitelt. Na wy
segge dā die berdaepelz selue die ons
sulcke begheerlicheyt baert / sonde is.

So leeren wy dan dat in de heyli ge-
altijds sonde is / tot dat sy van desen
sterfelijcken lichame verlost worden:
want in haer vleesch sit die berdaepel-
heyt tot quade begeerte / de welcke te-
gen de rechticheyt strydt. Nochtans en
laet Augustinus niet altyds dat selue
sonde te noemen: ghelijc als hy seyt /
Paulus naemt dat sonde daer wt alle
sonden comen in de vleeschelijcke be-
geerlicheyt. Dit selue sa deel de heyli
ge aen gaet / verliest de heerschappie
op der aerde / en vergaet in den hemel.
Het welcke woorden hy bekent dā de
geloouige in sonde schuldich zijn son-
derre sy niet begheerlijcheden des
vleeschs beuangen zijn.

Ende dat de Schryftuere seyt dat
Godt zijn ghemeynte van alle sonden
supuert om dat hy die genade der ver-
lossinge belooft door den doop / en vol-
bringt in zijne wtuercoene / dat ver-
staen wy meer vā de schult dan van de
materie der sonde. Godt maect wel
door de wedergeboorte in de zijne dat
de heerschappie en ouerhant der sonde
in hen te niere wort (wat hy geeft hen
den geest / waer door sy in den strijt o-
uervinnen en te bouen gaen) maer de
sonde laet alleenlyck af in hen te reg-
neren / maer niet te woonen. Daerom
seggen wy dat de oude mensche also
is geeruyricht / en dat de weder son-
de also is te niere gemaect in de kinde-
re Gods / dā daer nochtā ouerblijfs-
selen bliuen / niet om te regneren ofte
heerschappie te bedriuen / maer om hē
door het bekennen haerder swacheydt
te vernederen. En wy bekennē dat die
ouerblijfselen ons niet toegerekent en
worden ghelijc of sy niet en waren:
maer wy segghen oock mede dat dit
door de barmherticheyt Gods ghe-
schiet dat de heylighe van dese schult
verlost worden / de anders niet rechte
souden voor Godt sondaers en ver-
dōt zijn. En het en sal ons niet swaer
zijn dit gevoelen te becrstigen / dewij-
le wy clare getuygenissen der Schrif-
ture tot de se sake hebben. Want wat
willen wy claerders dan dat Paulus
tot de Rom. cap. 7. roept: En eer-
blijfselen

11
Eph. 5. f
26. 27.

1. Joā. 1
r. 8
1. Reg.
8. c. 46.

1. Th. ad
Rom. 4.
1. Th. 1. et
2. contra
Julianū

Rom. 7.
b. 8.

sten dat hy daer spreect in den persoon eens wedergebozen mensches / dz hebben wy ergens bewisen / en Augustinus ouertuyecht dz in stercke redenen. Ic swijge dat hy dese woorden / quaet en sonde / gebuyct / of de gene die ons tegen staen / schoon mochten yet tegen die woorden booztzenghen : wie sal nochtans versaken dat die wederstaenicheyt tegen de Wet Godts n3 quaet en is? Wie sal versaken dat de verhinderinge der rechtuerdichz sonde zy? en wie sal versake dz daer schult in is / daer geestelijcke ellendicheyt is? Ende alle dese dingen seyt Paulus van dese crancheit. Woude desen hebben wy een sekere bewijs vā de Wet / dooz de welke dese geheel questie ofte vraghe can niet weynige woorden verclaert worden. Want ons wort gheboden Godt lief te hebben wt gantscher herten / wt gantscher ziele / ende wt aller macht. Dewijle alle de deelen onser ziele behoozen alsoo van de liefde Godts beseten te zyne / so ist seker dz die den gebode niet ghenoech en doen / die oock een seer lichte begeerlicheit ofte gatschelijck eenich ghedachte in het herte connen toelaten / waer dooz sy af gheleydt worden van de liefde Godts tot ydelheyt. Want wat sullen wy segghen? zyn dit niet machten der ziele / dat wy iusselijck beroert worden / dz wy niet den ghenoech ofte sinen aen nemen / dat wy niet den verstande begripen? Daer o als dese machten der ziele de ydele en boose ghedachten tot hen toelaten / bewijzen sy dan niet dat sy soo veel zyn van der liefde Godts ydel geworden? Daerom soo wie niet en belijst dat alle begeerte des vleeschs sonden zyn : en dat die crancheit der booser begheerte die sy de boucke ofte den oorspronck namen / is de fonteyne der sonde : die moech versaecken dat de ouertredinge der Wet sonde is.

12 Ist dat het yemant schijnt onghe-schiet te zyne dat alsoo gantschelijc alle begeerlicheiden dooz de welcke de mensche natuerlijck bewercht word / verdoemt ende gheschrafft worden / de welcke zyn van Godt den autoor der

natuere in den mensche ghegheten: wy antwoorden dat wy die lusten ende de begheerten niet en verdoemen noch straffen die Godt heeft van der eerste scheppinghe aen alsoo in des menschen nature gebuyct / dat sy niet en connen daer wt gheroeyt worden sonder oock mede de menscheit selue wech te nemen. Maer wy verdoemen alleenlic die onmatige en ongebonden roeringen / die teghen de ordeninghe Godts sinen. Maer nu dewijle dooz de verbaeyt heyt der natuere alle machten der ziele so seer zyn verdoemt en gescheut / dat in allen doen en wercken alreeds on-ordenlicheit ende onmaticheit ghe- uonden wort: soo segghen wy dat de lusten ende begheerten ghebreckelijc zyn dewijle sy n3 en connen van sulke onghegeschichteit ghescheyden worden. Ofte (ist datmen de somma der sake wilt niet weyniger woorden beheden) wy leeren dat alle begheerlicheiden der mensche boos zyn ende son- dich: niet soo verre sy natuerlijc zyn / maer om dat sy onghegeschicht ende on-ordenlijck zyn. Ende dat sy onghe- schiet ende onordenlijck zyn / om dat wt de verdoemen ende besmette natuere niet reyns noch oprechts en cā boozt comen. Ende Augustinus en is niet soo verre van deser leere geweken als het schijnt : hy berincht wel somtijt dat hyse niet en naemt sonde / als hy meer dan te seer den nijdt ontiet daer mede de Pelagianen hem sochten te beswaren: nochtans dewijle hy schijnt dat de Wet der sonde in de schuldte blijft / ende dat alleenlijck de schuldte ende verdoeninghe word wech ghenomen / soo gheest sy genoech te kennen / dat hy niet soo seer veeemde en is van onse ghenoeien.

Wy sullen sommige andere senten- cien wt hem booztzenghen / waer wt het claerder is wat hy gheuoeit. In den tweeden boeck teghen Julianum seyt hy / Dese Wet der sonde is ver- geuen in de geestelijcke wedergetoor- te / ende blijft in den sterflijcken vleesche. Te weten sy is vergaen om dat de schuldte ende verdoeninghe

Galat. 5
16. 17.
Roma. 7
1. 15. d.
23.

ghe is wech ghenomen in het Sacra-
ment door het welcke de ghelou-
ghe wedergebozen worden: ende sy
de welcke de ghelouighe stryden
ten/ So wort dan de Wet der sonde
(de welcke oock in so groot een A-
po- maer niet gheeyndicht. Item/ de Wet
der sonde) de welcke blijft ende haer
schuilt vergewen wort in den Doop)
heeft Ambrosius ghenaemt ongerech-
ticheydt: om dat het onrecht is dat hy
bleefsch luffet teghen den gheest. Item
de sonde is ghestorven in die schuldt
in de welcke sy ons hieldt: ende sy is
weder spanich oock doot zijnde / tot
dat sy niet volmaecte begravinghe
wordt gheneft. In het vijfte boeck
schijft hy noch claelijcker: Ghelijck
de blintheit des herte sonde is / waer
door men in Godt niet en geloof / en-
de straffe der sonde is / waer door het
hooneerdich herte weerdtich ghe-
straft wort/ ende oorsake der sonde is
als door de blintheit des herte yet be-
geuen word: also oock de lust en be-
gheerlijckheyt des vleeschs teghen de
welcke de goede gheest luffet / is sonde
want daerin is ongheloozsaemheyt
teghen de heerschappie des Gheests
ende verstandts / ende is straffe der
sonde / want sy is een vergeldinghe
der verdiensten des ongheloozsaemen/
ende is oorsake der sonde/om dat die
afwijct die daerin bewillicht / ofte om
dat de ghene die ghebozen wort/ daer-
mede besmet word. Hier naemt hijdt
sonde sonder twijfelinghe: want als de
dwalinghe nu was te neber ghelept/
ende de waerheyt beuecht / soo en
veesde hy de lasteringhe ende valsche
beschuldiginghe soo seer niet. Ghelijck
noch in het 21. Sermon in Joa-
nem / daer hy wt het gheuoelen zijns
herren aldus spreckt buyten twist oft
strijdt / Ist dat ghy niet den vleesche
dient der Wet der sonde / soo doet dat
de Apostel seyt / Laet de sonde gheen
heerschappie hebben in uwen sterffe-
lijcken lichame om haren lusten on-
derdanich te zijne. Hy en seyd niet /

dat daer gheene en zy/maer dat sy niet
en regnere. So langhe als ghy leeft
moet de sonde zijn in uwe leden: maer
laet haer pimmers de heerschappie ont-
nomen worden / datmen niet en doe zy
sy ghebiedt. Die beschermen willen
dat de begeerlicheyt geen sonde en is/
pleghen doort te brenghen dat Jaco-
bus seyt / De begeerlicheyt als sy ont-
fanghen heeft / soo daert sy de sonde.
Maer dit word sonder eenige mosp-
te wederlept. Want is dat wijt niet
en verstaen dat Jacobus dit spreckt
van de boose wercken alleentijck ofte
van de sonden die door wezck geschie/
so en soude oock de boose wille gheen
sonde gheacht worden. Ende dat hy
boose stucken en wercken naemt de
bucht der begheerlijckheyt/ de welcke
hy sonden naemt/ daerwt en volcht n-
terstont dat de begheerlijckheyt niet
en zy een quaet dinc ende verdoeme-
lijck booz Godt.

Sommige Wederdoopers te desen
tijde dichten ick en weet niet wat tot-
annicheyt booz een gheestelijke we-
dergeboorte: te weten dat de kinderen
Godts die nu zijn in den standt der
onnooselheyt wedergebracht / nu n-
en moeten sozehuuldich zijn / om de lu-
sten des vleeschs te wederhoude: maer
datmen de leydinghe des Gheests inoek
volghen onder des welcke drijunge
men nimmermeer en sal dwalen. Het
en ware niet te ghelooen dat de geest
des menschen soude tot sulcke wijs-
nicheyt vallen / want dat sy niet dese
haer leeringe openbaerlijc niet hooch-
moedicheydt en beleden. De welcke
wel wonderlijck ende ongeschiet is/
maer het is recht dat sy om haerder
godlooser stouticheydt wille sulcker
straffe draghen / die voorgehoenen
hebben de waerheyt Gods tot lae-
ghen te veranderen. Sal dan also alle
onderscheydt tusschen eerlijc ende on-
eerlijck / recht ende onrecht / goet ende
quaet / deucht ende ondeucht wechge-
nomen worden? Sulck onderscheyde
(segghen sy) is wt de berulockinghe
des ouden Adams / wt de welcke wy
zyn door Christus verlost. Sal dan

14
Wit mo-
gen nu
zinn de
Davidia
ner.

Rom. 6.
1. 12.

nd geen onderscheyt: zijn tussche hoe-
terre en cupheyt / oprichticheyt ende
bedroch / waerheyt en leughen / recht-
daerbicheyt en roovingen: Doer seggē
sy die ydel breefse wechde geest en sal
d' n' quaets gebieden / soo verre ghy v
selue gerustelt en onbeureest zinder
d'guinge en beweginghe ouerghceft.
Wie en soude van sulcke wonderlycke
ongeschiedheyt hē n' verschrackē: En
nochtans is dit een gemeen wyshceyd
by de gene die door wilsinnige oncup-
heyt verbloten zijnde / het gemeen ghe-
noelen verlopen hebben. Waer ic bidde
v hoedanigen Christu smeden sy ons /
en hoedanigē geest geuen sy wt: Wāt
wy bekennen eenen Christu / en enen
synen geest / dē welcken de Propheten
geleert hebben / den welcken het Euā-
gelium vercondicht d' hy is gheopen-
baert geweest / van welcke wy dāc in
n' sulckx en hoozen. Die Gheest en is
gheen patroon noch voorspake des
dootslaechs / hoerere drockenshays
/ hooerdrichceys / twists / gierichceys /
en enende bedrochs: maer is de autoor der
v' liefde / cupheys / soberheys / zeaer-
heys / v'edens / matichceys ende waer-
heys. Hy en is n' vol d'raepingē noch
en v'gē niet onuoorsichelijck recht
ende onrecht / maer is vol wyshceys
en verstantiss / waer mede hy behoor-
ijck recht en onrecht onderscheyt. Hy
en verweret niet tot ongebonden ende
onmatige v'gheyt: maer gelijc hy het
recht van het onrechte onderscheyd /
also leert hy ooc mate houden / het qua-
de vlien / het goede volgen. Waer wat
willen wy langher arbeiden om dese
beestelijcke raserie te wederlegghen:
De Geest des Heeren is den Christe-
nen niet een beroerlic ghesichte / dat sy
misschien souden selue door eenen droo
gemaect ofte van anderen ghedicht /
ontfangen hebben / maer sy soeckē zyn
kennisse godtsalichijc in de Schatse-
re / waer in dese twee dingen van hem
geleert worden / te weten / dat hy ons
is gegueu tot heylighmakinge om d'
hy ons soude van onreynicheyt en be-
smettinghe reynighen / en tot gehoor-
saemheyt der godtlijcker rechtueerdic-

heyt leyden: welcke gehoorzaamheyt
n' en cā wesen ten 3^e dat de begeerlic
heden getemt en onerwonne zyn / den
welcken sulcke menschen willen den
toom losmaecken. En anderen d' wy
alsoo door zyn heylighmakinghe ghe-
reynicht worden / dat wy nochtans n'
dele gebreken ende met veel crancheyt
beuangen b'uen so langhe als wy in
desen pack onses lichaems belstoen en
gheuanghen zyn. Hier wt comt d' wy
verre van volmaechteyt zijnde / moēt
altijts wat voortganx doen / ende in
de sonden verstrut zijnde / moeten dā-
ghelijckx daer teghen striden. Hierwt
volcht oock dat wy moeten die luy-
heyt ende sorgeloocheyt af legghen / en
neersichelijck waken dat wy niet door
de listen onses vleeschs bedrogen en
worden. En 3^e dat wy moēt elijc bes-
trouwen dat wy meerderen voortgāc
gedaen hebben dā de Apostel des v'wel-
ke nochtans van den Engel des v'wel-
soudē in swaacheyt volbracht worden:
* En die sulcken strijt des vleeschs tes-
ghen den geest in zyn vleesch niet en
beynsde.

Ende dat de Apostel in de beschrij-
uinghe der penitencie seuen oorsaken
ofte wercken daeruan telt dat doet hy
met goeder oorsake: de welcke zijn /
neersichicheyt ofte sochuldicheyt / ont-
schuldige / berouwerdinghe / breefe /
begheerte / hypericheyt / en w'ake. En
het en moēt geen wonder seynen dat
ic n' en derf oordeelen of dese dinghen
moeten gheacht worden oorsaken der
penitencie te zyne ofte wercken der
penitencie: want sy schijnent beyde te
zynē. Men machse ooc namen
heden die met de penitencie zyn. Waer
de wijle wy mogen dese quessien ende
braghen laten baren / en nochtāns der
staen wat Paulus meyn / soo sullen
wy met een slechte wilegghinghe te
brede zyn. Soo seyt hy dan dat wt de
droefheyt die na Gōdt is / sochuldich-
heyt verweret wordet. Want so wie ge-
raeckt is door een warachtich mis-
gen om dat hy tegen synen Gōdt ge-
soudicht heeft / die wordet oock mede
ver-

2. Cor.
12. b. 15
Rom. 7.
b. 6.

15
2. Cor. 7.
c. 11.

beroeckt tot neersicheyt ende soch-
uulicheyt om van des dupels stric-
ken gantseheyligh verlost te worden/
om syne lagen te bet te ontgaen en ver-
mijden / op dat hy voortaan niet meer
van de regeringe des heylighen Geest
verdoft en worde / op dat hy niet en
worde door sorgeloocheyt overualien.
Daer na comt ontschuldige de wel-
ke te deser plaetse niet en beteeckent
een bescherminghe waer door de son-
daer om Godts oordeel te ontgaen
verjaect dat hy gesondicht heeft oft de
schuld cleyn maect / maer beteeckent
een ontschuldiginghe ende supueringe die
meer is gheleghen in verbiddinghe
dan in betrouwinghe op zijn saecke.
Gheleyke goede kinderen als sy hare
sonden bekenne ende belijden / maer
nochtans afbieden / ende op dat haer
gebede te bet stede hebbe / so betuygen
sy so seer als sy connen dat sy die eer-
biedinghe die sy den ouderen schuldich
sijn / niet verworpen hebben : somma
sy ontschuldighen hem seluen / alsoo n-
om te bewyisen dat sy rechtuerdich
ende onschuldich zijn / maer allenich
om vergheuinge te gheueynghen. Daer
na comt herbolgentheyt / waer door
de sondaer in hem seluen beroert is /
niet hem seluen knijft / op hem seluen
toornich is zijn verdorptheyt ende
ondancbarheyt teghen Godt beken-
nende. Wy de breefe verstaet hy die
beueninge daer mede onse herten gesla-
ghen worden / soo wannec wy den-
ken wat wy verdient hebben / ende hoe
gruwelijc die strengicheyt der toornic-
heyt Godis is ouer de sondaren. Wat
wy moeten van ons wonderlijcke onge-
rusticheyt gequelt worden / de welcke
ons onderwijst tot ootmoedicheyt / en
voortaan voorzichtigheer maect. Ist
dat wt de breefe sochuldicheyt tot/
daer van hy te voore gesproken heeft /
so sien wy hoe de sedingen aen malcan-
deren hangen. Wegeerte heeft hy ghe-
stelt (geleyck ick meyne) voor neersic-
heyt om te doen dz wy behooren / ende
blijmoedicheyt in ghehoorsamheyt :
waertoe ons moet voornemelijck de
bekenninge onser sonden verwecken.

Hier toe dient oock die byerichheit die
hy ter siet daer na steit / war daer door
wort die brant verckerent waermede
wy ontfeken worden / als wy gepre-
kent worden met dusdanighe gedach-
ten / Wat hebbe ic gedaen / Waer hadde
ick my seluen geworpen waert dat de
barmherticheyt Godts my n- te hul-
pe en quame. Ten laetsten comt wa-
ke : want hoe wy strenger zijn teghen
onseluen en onse sonden neersichelijc-
ker onder soecken / soo veel te meerder
hope moeten wy hebben dz Godt ons
sal genadich en barmhertich zijn. En-
de voerwaer het is onmogelijc dat de
ziel die door de breefe des oordeels
Godts verlagen is / n- en sonde haer-
seluen quellende / die wrake en boecle
beginnen. Al voerwaer de godtsalighe
genoelen hoedanighe quellinge en pijn
de beschaemtheyt / schande / suchten /
hem seluen te mislagen / en andere ge-
sindheden en beueginge zijn / die wt de
ernstige bekenninghe der sonden rijst.
Maet ons dan gedencken datmen moet
mate houden / op dat de droefheyt ons
n- en verblindet : wat de verlagen con-
siliencien en zijn nergheens toe seerder
genegedat tot vertroostinghe en hope-
loocheyt. En de gene die de Sataet
door de breefe Godts verlagen / die
verstant hy niet dese listich / mer ende
meer in dien diepen wal der droefheyt
op dz sy nimmermeer op en staen. De
breefe en can voerwaer niet te groot
zijn digin vernederinge en ootmoedich-
heyt / ende van de hope der
vergeuinge niet af en wijcht. Doch
tans moeten na het beue des Apo-
ssels toeten dat de sondaer niet door te
groote breefe verladen zijnde / af en
valle / als hy hem seluen tot mislagen
roert : want also blietmen van Godt
die ons door penitencie tot hem roept.
Van welker sake Bernardus een Serm.
seer goede vermaninge doet. De droef-
heyt om der sonden wille is nootfak-
elijck als sy niet en is sonder ophou-
den. Ick rade dat ghy somtijts uwen
doet afwent van die sware en benaude
bedenkinghe uwer wegen / en dat ghy
comt tot dat effen heldt der gheuester
B b iij ghe

Heb. 12.
a. 3.

Serm.
11. in cal

gedachtenisse der weldaden Gods. **A**l dat ons de alsem in z honyg vermen-
gen / op dz wy door te gesonde biter-
heyt moge salicheyt vercrighe als wy
so jullen drincken getempert met soe-
ticheyt daerin vermengt. Ende is dat
ghy van p. seluen gheuoelt in verne-
deringhe ende ootmo. dicheyt / so ghe-
uoelt dan Godt in goedicheyt.

16 **I**n machmen oec wel verstaet hoe-
danich de vruchte der penitencie zyn-
te weten de wercken der godsalicheyt
aen Godt en der liefde aen de menschen:
bouen desen heylicheyt en supuerheyt
in het gantsche leuen. **S**oma hoe een
pegheylt in meerder neerlicheyt zyn
leuen schiet na den reghel der Wet
Godts / so veel te sekerder teekenen
der penitencie bewijst hy. **W**aerom die-
mael als ons de geest vermaent tot pe-
nitencie / so roept hy ons somtijts tot de
sonninghe plaetsen der Wet / somtijts tot de
wercken der weder tael: hoe wel in
sonninghe plaetsen als hy de onre-
chtheit ende sonterpne selue te weten
in het herte ghestrakt heeft / soo comt
hy daer na tot wtwendighe ghetuyge-
nissen die oprechte getuyghenissen be-
wijsen: van welcker sake ick wepnich
hierna in de beschrijvinge des Christ-
lijcken leuens / sal een tael den Leser
hoor opgeen stellen. **I**c en wil geen ge-
tuygenissen tot de Propheten verha-
len / waermede sy cens/decis die onge-
schickheden der gener die soecht Godt
te papen met ceremonien / bespotten/
ende bewijzen dat het enckel beuelsen
zijnen cens/decis leeren dz de wtwen-
dige heylicheyt des leuens niet en is
het hoofstuck der penitencie / want
Godt aensiet het herte. **S**oo wie wat
in de Schriftuere geocfent is / die sal
wel by hem seluen sonder penits ver-
maninge verstaen / datmen niet wt en
richt alsmen met God handelt / ten zy
datmen van de inwendighe gesichte
en beweginge des herten beginne. **E**n
Joel. 2. c die plaetse Joel en sal n. wepnich die-
13. nen om andere plaetsen te verstaen /
Scheurt (seft hy) uwe herten en niet
uwe clederden. Ende heyt de wordet int
eozte verclaert in dese woorden Jaco-

bi/daer hy seyt / **B**epnichte de handen ghy
ghy sondaers / supuert de herten ghy
die dobbel zyn van herten. **H**ierin
wordt wel de wtwendighe vruchte ter
eerster plaetse gheselt / maer daer na
wordt nochtans de sonterpne ende oot-
spzonch ghewesen / te weten datmen
moet de verborghen onreynigheden
wtwischen op dat in onse herte Godt
een atraet opghericht worde. **W**ouen
desen zyn daer eenighe wtwendighe
oefeninghen die wy int ghemeyn by
onsseluen ghebruycken als middelen
om ons te vernederen ofte om onse
bleescheit te temmen / ende int openbare
om verbeteringhe te betuygen. **E**nde de-
se comen wt de swake van de welcke
Paulus spreect: want dit zyn eygen-
schappen des bedruccen herten / in on-
senheyt / sachten ende tranen zyn/
cierlicheyt ende alle schoonheyt schu-
wen / alle wellusticheyt verlate. **W**aer-
na so wie gheuolt hoe groot een quaet
de weder spannichheyt des bleescheit zy/
die soect alle middelen om dese selue te
bedwingen. **W**ouen desen so wie wel
ouerleghet hoe swaer een sake het zy de
rechtuerdicheyt Gods gheschiet te
hebben / die en can niet rusten tot dat
hy Gode eere geest in zyn ootmoedich-
heyt ende vernederinghe. **S**ulcke oes-
feninghen melden de oude schrijvers
dicmael als sy spreken van de vruchte
der penitencie. **E**nde hoe wel sy de
cracht der penitencie daer in niet en
stellen / so moeten nochtans de Lesers
my int goede afneemen oft dat ick seg-
ge dat ick geuoelt: te weten / dat ick
achte dat sy hoorwaer veel te seer op
het wtwendighe staen. **E**nde is dz ver-
manen de sake wogelijck ouerleghet / die
sal (hope ick) niet my geuoelen dat sy
in tweeley wijsen zyn buyten den
reghel ghetreden. **W**andt bewijst sy
soo seere dranghen op die lichamelike
ke discipline ende oefeninghe / ende die
soo seer bouen maten presen / soo heb-
ben sy wel ghemact dat het volck te
neerstiger en te vierigher daer in was:
maer sy hebbe enich anders verdrupst
het ghene dat veel meerder te achten
was. **E**n anderen zyn zy strenghe-
ghe-

gheweest in het straffen dan Christus-
lycke saecymoeuicheyt van lyden / ge-
lyck wy ergens sulen handelen.

17 Wy aer dewyle sommighe het dooz-
neemse stuck der beteringhe stellen in
bassen ende weenen / om oat zy in vele
plaetsen enoe doornemelic by Joelen
hooren van weenen / vasten en affche
meiden / so moeten wy haer onuerstant
wech nemen. Wat daer gheproben
wozt van de veranderinghe des gant-
schen herten tot Godt / ende van de
scheuringhe des herten ende niet der
cleederen / dat comt eyghentlick der
beteringhe toe / ende het weenen ende
bassen en volghen niet altyds noch
nootsackelic daer wt / maer hebben een
sonderlicks ghelegenthert. Dewyle
hy doozscyd hadde dat een seer swaer
verderf stont ouer de Joden te comen /
soo vermaent hyse dat zy den toozen
Gods doozcomen / niet alleenlick be-
teringhe doende / maer oock teekenen
der dooesheyt bewysende. Want gelijc
een beschuldicht mensche pleecht met
de / ende doeuige cleederen hem seluen
te verneberen om des richters barm-
herticheyt te gheerigen / also moesten
oock de Joden die dooz den richtstoel
Gods verdoemt waren / zyn stren-
gicheyt niet ianmerlickken gebeere af
bidden. En hoewel de affche ende sack-
te dien tijde moghelijk hadde dat betaem-
de / nochtans ist openbaer dat bassen en
weenen souden onder ons seer bequaet
zyn / so wanneer de Heere schijnt ons
met eerenich ianmer ofte ellendicheydt
te dreygen. Want als hy eenich perij-
kel doet schijnen / dan vercondicht hy
dat hy hem seluen bereyt ende eenich-
sins wapent om te weeten. Daerom
bermaent de Prophete zyn volck te
rechte tot weenen ende bassen / dat is
tot dooesheyt / die den beschuldichten
mensche betaemt / dewyle hy weynich
te dozen gheseyt hadde dat Godt hare
boosheden wilde richten. Ghehe oock
te desen tijde de Herders en vastoo-
ren der Christuselicker gemeenten niet
en so den qualick doen / waert dat zy
riepen dat het volck hen haeseling tot

bassen ende weenen swende / als zy ce-
nigen dat hen ouer hen comen / so ver-
re zy altyds yet doornemelic met meer-
der keernicheyt enoe arbeyden / te
weeten dat men moet de herten en niet
de cleederen scheuten. Het is sonder
twyfel dat de bassen niet altyds by de
penitentie en is / maer sonderlinghe
dooz ellendige tijden verozdent wozt.
Daerom Christus oock den bassen
met rouwe enoe dooesheyt sieit / als hy
de Apostelen van den noot des bassen
by maect / tot dat zy van zyn teghen-
woozdicheyt berooft zynde / souden in
grooter dooesheyt zyn. Ick spreck
van dat bassen daerum eyghentlick
bassen noemt / Want het leuen der
gooselighen / moet met maticheyt en
de soberheyt ghetempert zyn / soo dat
in den gantschen loop hars leuens /
een schyn des bassen sonder ophou-
den ghesien worde. Wyer ick roere
dese sake nu te weynig yet aen / om dat
zy moet gheheel verclaert worden aff-
men sal van de discipline ende oeffe-
ninge der Gemeente handelen. Doch
tans moet ick dit noch hier by stellen /
te weten / als men dese wtwendighe
belijdinghe naemt penitentie / dat men
dan oneyghentlick spreckt / ende van
dat rechte gheuoelen dat ick gheselt
hebbe / afwinkt. Want dat wtwendige
is meer een belijdinghe der schult met
afbriddinghe der straffe / dan bekeer-
inghe tot Godt. Alsoo in den sack ende
affche penitentie doen / en is n3 anders
dan zyn misghagen betuyghen / als
Godt om sware oozsake toornich op
ons is. Ende dit is een openbaer be-
lijdinghe / waer dooz wy ons seluen
dooz de Engelen ende dooz de werelt
verdoemede / het oordeel Gods dooz-
comen. Want Paulus straffen de
lupeheyt der gheuer die hen seluen in
hare sonden toegeuen / seyt: Waert dat
wy ons seluen oordeelden / soo en sou-
den wy van den Heere n3 gheoordeelt
worden. Wyer het en is n3 altyds noo-
dich den mensche opbaerlic onse be-
teringe te doen weten en betuyge maer
Gode beliden int verborghen / dat is
een deel der warachtigher penitentie /

Mat. 9.
b. 15.

Mat. 18
c. 21.
Luc. 10.
c. 13.

1. Cor.
11. 3. 10.

dwelck niet en mach naghelaten worden. Want geen dinc en comt qualijcker ouer een dā dā Godt soude de sonden vergheuen / in de welcke wy ons seluen slatteren / ende die wy door hy pocritie ende gheuepnstheyt decken / op dat hijse niet en openbare. En ons en betaemt niet allecnlijck die sonden te belijden die wy daghetijck doern / maer onse sware seplen moeten ons boozder trecken / ende oock die doen te gedencen die ouer langhen tijdt schijnen begrauen en bergeten te zyne: het welcke ons Dauid leert door zijn exempel. Want door de schaemte zijnder verscher sonde gheraecht zijnde / ondersoect hy hem seluen tot zijns moeders buick toe / en bekent dat hy oock doe bedozuen ende beuleekt was met de sinette des vleeschs. Ende dat en doet hy nā om zijn sonde cleyn te maken gelijc vele hen seluen in den hoop der menschen verberghen / ende andere niet hen seluen verwerrende / soecken onghestraft te bliuen. Maer Dauid doet veel anders die zijn schult bijzelijcke ver swaert ende groot maect / om dā hy bā zijn eerste kintscheyt aē berdozen zijnde / niet en heeft afschelden quaet op quaet te hoopen. Ende op een ander plaetse ondersoect hy alsoo zijn leuen / dā hy Godt bidt om barmhertichheit ouer de sonde zijnder ioncheypdt. Ende boowaer dan sullen wy eerst bewijfen dat wy van onse slapenricheydt ontweckt zyn / als wy onder den last stekende / ende onse quaet beueenende / sullen van Godt verlichtinghe begheeren. Wouen desen moeten oock anmercken dat de penitencie daer in wy ons sonder ophouden moeten oeffnen / verscheyden is van de penitencie die de menschen ghelijck wt der doot verweckt die seer schandelijck gheualen sijn / ofte met ongebonden stouticheyt hen seluen in sonden geworpen ofte met eenigen schijn der afwijkinghe het lock Godts afghewipen hebben. Want dicmael als de Schrijftuere verment tot penitencie / soo beuyt zy ghelijck eenen doorganchen banden doot in het leuen. En

de als zy verhaelt dat het volck heeft penitencie ghedaen / so verstaet zy dat het hem seluen heeft van afgoderie en andere groue sonden bekeert. Daerom vercondicht Dauid den sondaren doofheyt / die gheen penitencie gedaen en hadden ouer de derticheyt / hoerrie ende onbeschaemtheyt. Dir onderscheyt moeten wy neersichlijck aenmercken / op dat wy als wy sien dat weynige tot penitencie gerocpe worden / ons niet tot te groote gerusticheyt en gheuen / gelijck of de doodinge des vleeschs niet meer ons aen en ghinge: want om de boose begeerlijcheden die ons althits wt spruyten / en mogen wy die althits wt spruyten / en mogen wy de doodinge des vleeschs niet af late. Soo dan die sonderlijcke penitencie die gersicht wort allecnijc van sonden die geerich hadde van de mighen die de dupuel hadde van de byesse Godts afgetroeken / en in dootlijcke netten verstrickt / ende neemt de ezdentlijcke penitencie niet woech in de welcke wy door de verdozenheyt der natuere bedwonghen worden onse gantsche leuen lanch neersich te zyn.

2d / ist dat het waer is / het welcke somseer openbaer is / dat de gantsche sonma des Euangelij is in dese twee hooftstucken gelegen / te weten in penitencie en verginghe der sonden: siet wy dan niet wel dat de Heere ons daerom buyt onse verdienste rechtuerdicht / om dat hy ons oock mede niet de heylighmakinghe des Gheestes tot die warachtighe rechtuerdicheyt wederoprichte: Joannes een Enghet booz het aenschijn Christi ghesonden zijnde om zyne wege te bereyde / heeft geprediet / seggende / Doet penitencie want het rijke der hemelen is naē hy gecomen. Als hy se heeft tot penitencie geroepen / so heeft hy se vermaent bekennen / sonnen hen seluen sondaers bekennen / en dā alle hare dingen booz Godt verdoet zyn / om dat zy souden de niemdinghe haers vleeschs / ende de niemwe wedergehoorte in den Geest niet aller begeerte soeken. En als hy het rijke Godts vercondicht / soo roept hy tot het gelouue: wāt by het ijckē dwelck

psal. 51
b. 7.

psal. 25
b. 7.

2. Cor.
12. 1.

19

psal. 11
b. 10.

psal. 11
b. 10.

dwelck hy leerde na by te zyne/beteckenende hy vergeuinghe der sonden / salicheyt / leuen / en al wat wy in Christus verruyghen: daerom wordet by anders is ghecomen / vercondighenoe den doop der penitencie tot vergeuinghe der sonde. Wat was dat anders dan dat de gene die doot de swaricheyt der sonden verladen ende vermoeyt ware / ende hope van vergeuinghe der sonden heeft oock Christus zyn predikinghe begonnen / seggede / Het rijke Gods is nae by ghecomen: doet penitentie en ghelooft den Euangelio. Ten eersten verclaert hy / dat de schatte der barmherticheyt Gods zyn in hem ontloot: daer nae vermaent hy se tot penitencie: ende ten laetsten tot betrouwen op de beloften Gods. Daerom als hy de gantsche somma des Euangelij van hē seluen / dat hy moeste den doot lijden / wederopstaen van de dooden / en dat in zynen naem moeste penitencie ende vergeuinghe der sonden gepredict worden. Dit selue hebben oock de Apostelen na zyn wederopstantinghe ghepredict / te weten dat hy was van Godt berweert om Israels penitencie ende vergeuinghe der sonden te geuen. De penitencie wort in den naem Christi geleere des Euangelij hoorzen dat alle hare gedachten ende gekneden ende begheerten verdozen ende gebreke-lijck zyn: Daerom isf noodich dat zy wedergebozen worden / isf dat zy willen in het rijke Gods comen. Mer vergeuinghe der sonde wort vercondicht als de menschen gheloeft worden dat Christus hen is verlossinghe / rechtueerdicheyt / salicheyt ende leuen ghe-ende door niet worden door Gods aenschijn rechtueerdich ende ontschuldich geacht. Hoewel beyde dese genade door het gelooue genaet worden (ge-lijc wy ergens bewisen hebben) noch- tans dewijle het gelooue eygentlijc de

goedicheyt Gods aenschiet / waer door de sonden vergeuen worden / so hebben wy moeten neerstichijck van de penitencie versceyden.

Woot ghelijc de hert der sonden / 29 de welcke den beghinsel der penitencie is / ons eerst den toeganc open tot Christus / die hem seluen niemande en vertoont van den armen ende elendigen sondaren die stenen ende arbeyde / beswaert / hogelich ende doersich zyn / door ozoefheyt ende elendicheyt verdwynen. Also moeten wy na penitencie staen / alie onse leuen lanch daer in arbeyde / en tot den laetste daer in bliuen / isf dat wy willen in Christo staen. Want hy is gecomen om de sondaers te roepen tot penitencie. Hy is gesonden om de onweerdige te segene: maer om dat een yegelijck hem seluen soude afwendē van zyn boosheyt. De schijf- tuere is vol sulcker woorden. Daerom als Godt ons vergeuinghe der sonden boozstelt / soo plecht hy by nae althit wederom bekeeringhe ende beteringhe te eyschen: te kennen geuende dat zyn barmherticheyt behoort den menschen oorzaecke te zyn tot betringhe. Doet (seft hy) oordeel ende rechtueerdich: want de salicheyt is nae by ghecomen. Item: Tot Sion sal den salichmaker comen: en den den genen die in Jacob van hare sonden beteringhe doen. Itē / soect den Heere dewijle hy can geuonden worden / roept hem aen dewijle hy na by is. Die godtloos is / die verlate zynen eyghenen wech / ende de ongerechticheyt zijnder ghedachten / en bekeere hem tot den Heere: ende by sal hem ghenadich wesen. Item / bekeert v ende doet beteringhe / op dat uwe sonden wech ghenomen worden. Waer in men nochtans moet aenmercken / dat die conditie niet alsoo daer by ghefelt en wordet ghelijc of onse beteringhe ware het fondament om vergheuinghe te ghecrigen: maer gheeft veel meer te kennen waer nae wy moeten staen isf dat wy willen genade vercrigen: dewijle GOD tot die eynde heeft boozghenomen den menschen barmhertich te zijne / om dat

Mat. 1.
Luc. 3. 8.
3.

Mat. 1.
b. 15.

Luc. 24.
b. 26. en
de 5. 46.

Act. 1. f. f.

1. Cor. 1.
b. 30.

Esai. 61.
a. 1.

Mat. 11
a. 5.

Luc. 4. 6.
18.

Mat. 9.
b. 13.

Act. 3. d.
26. ende
5. f. 31.

Esai. 56.
a. 1.

Esai. 59
d. 20.

Esai. 55
b. 6.

Act. 2. f.
38.

Id cum
alibi tū
in phe-
done
multis
disputat

dat zy sonden hen seluē beteren. Daer om soo langhe als wy in den karker onses lichaems sullen woonen / moeten wy tegen de ghebreken onser bedozen natuere stryden / iae tegen onse natuerlijke ziele. Plato seyt dickmael dat eens Philosophen ofte wijzen mans leuen is bedenckinghe des doodts. Ende wy mogen warachtichlijcker seggen dat het leuē eens Christen mensches is een gheduerige nedersticheyt ende oeffeninge om het vleesch te dooden / tot dat het gantschelijc gestozen zy / ende de Gheest Gods het rijke ende de ouerhant / in ons behoude. Daerom achte ick dat die grooten booztgancck heeft ghedaen / die geleert heeft hem seluen seer te mishagen: niet om daer in gelijck in den sijck te blijuen stekende / ende niet boozder te gaē: maer veel meer om tot Godt haestichlijck ende niet suchten te loopen: op dz hy in den doot ende in het leuen Christi gheplant zijnde / hen sonder ophouden in penitencie oefene: ghelijc boozwaer die niet en connen anders doen / die de sonde warachtichlijc haten. Wāt niemant en heeft opt de sonde ghehaet / die niet eerst in liefde der rechtuerdicheydt beuaghen en was. Dit gheuolen heeft my gedacht alderbest niet de waerheyt der Schifsture ouer een te nemen ghelijck het oock het alder eenuoudichste is.

21 Ende dat de penitencie een sonderlijcke gaue Gods is / dat is ghelijck ick meyne tot de boozschreuen leeringe so wel bekent / dat het niet noodich en is wederom vele woorden daer van te maken. Daerom prijst en verwondert de Gemeynste de weldaet Gods dat hy den Heydenen heeft penitentie gegeuen tot salicheyt. En daer Paulus Timothy o dencket dat hy lijdsam en sachtmoedich zy tegen de ongelouige / daer seyt hy / of Godt hē te eenigen tijde penitencie gaue waer door zy mochten hen bekeeren vā de stricken des duyels. Godt betuycht wel dat hy wil dat hen alle menschen bekeerē / ende voecht de vermaningen tot allen int ghemeyn. Waer de cracht hangt

aen den Gheest der wedergeboorte. Want het is lichter den mensche te scheppen / dan door zyn eyghen macht een beter natuere aen te doen. Daerom en worden wy in den gantschen loop der wedergeboorte niet sonder oeffeniche Gods schepfel ghenaeint / of geschept. Wy bereyden b. 10. heest op dat wy daerin wandelen. Wy pen tot goede wercken die hy bereyden le die Godt wil tot den verderue verlossen / die maect hy leuendich niet den gheest der wedergeboorte: niet dat de penitencie eyghentlijck is de oeffeniche der salicheydt / maer om dat zy onderstichtelijck is vā den ghelouue ende vā der barmherticheyt Gods: want vā der barmherticheyt / de verlosser ghelijck Esaias betuycht / de verlosser sal tot Sion comen / ende den genen in Jacob die afgekeert zyn vā haer ongherechtheyt. Dat is boozwaer dā dat de Gheest heeft tot salicheyt cracht so waer de breef Gods crachtich is. Daerom als de ghelouige by Esaiam beclaghen ende bewenen dat zy vā Godt verlaten zyn / so stellē zy dit als een teekē der verworpinge / te weten dat hare herten zyn vā Godt verharde gheweest. Ende de Apostel wilende de afluallige wilsuften vā de hope der salicheyt / gheeft dese reden / dat het onmoghelijck is / dat zy door penitencie vernieuwen worden / te weten om dat Godt die vernieuwen / die hy niet en wil laten veriozen gaen / een teeken der baderlijcker gonste toont ende de selue gelijck door radien zins baderlijcken ende blinden aenschijns tot hem treet / ende wederom niet verhartinge tegen de verworpenen blyket / der welcker goddeloosheyt onuergeuēlijck is. Sulcke wāke vercondicht de Apostel den ghenen die moerwillichelijck afwijchen de welcke vā den gelouue des Euangelij afwijckende / in Godt spotten / zyn eene vermaentlic verwoorpen / het bloet Christi ontleyt verwoorpen / het bloet Christi ontleyt verwoorpen / het bloet Christi ontleyt verwoorpen: Iae hem heylighen ende betredē: Iae hem wederom cruytigen soo veel in hen is. Want hy en verniet de hope der niet aeuwighe niet allen sonden die niet wille verschien / gelijck sommighe bekeerdelijc strenge mensche seggen

Act. 11.
v. 18.
1. Tim.
2. d. 25.
26.

Ephe. 1. 10.

Esai. 19. d. 20.

Esai. 13. d. 17.

Hebr. 6.

Hebr. 10. c. 29.

ghen: maer hy leert dat de asuallinge onwerdich is aller ontschuldighen / so dat het gheen wonder en is dat Godt sulcke grouwelijcke zynder berachtinghe / niet onuerbiddelijcke strenglichz straffe. Want hy leert dat het onnoberlicht geweest en de hemeliche gaue ghesmaect hebben / ende de heylighen gheestes zijn deelachtich geworden / en het goede woort Godts gesmaect hebben / ende de crachten des toecomenden zy fouden wederom vernieuw woorden tot penitentie / dewyle zy den Sone tot spot maken. Item ergens / Ist dat wy de kennisse der waerheydt hebben aengenomen / soo en is daer gheen ofserhande meer booz de sonden ouergebleuen / maer een grouwelijcke berachtinghe der sonde / &c. Dit zijn oock berstande de Nouatianen boortgheden hebben oorsake tot raserie ghenomen: door der welcker strengicheyt sommighe goede mannen gheerghert zynde / hebben ghelooft dat dese Epistel was balsechijc onder den naem des Apostels wtghegaen / de welcke nochtans teken des Apostolischen Geestes een reucke ende smake wtgeeft. Waer dewyle wy gheen en strijten hebben anders dan alleuyllick tegen de ghene die se aennemen / soo ist licht te bewijfen dat de sentencie hare dwalingen gantschelijc niet en helpen. Ten eersten ist noodich dz de Apostel niet zynen meester ouereen come / de welcke betuycht dat alle sonde ende lasteringe sal berghen worden / wtgenomen de sonde in den heyligen Geest / de welcke noch in dese werelt noch in de toecomende en sal vergeuen worden. Het is seggen ick seker dat de Apostel niet dese wtneeminghe is te vrede gheweest: ten zy dz wy hem willen maken tegen de genade Christi te spreken. Waer wt volcht dz geene sonden bysonder vergewinge geweygert en wort wtgenomen eener / de welcke wt vertwijfelde

raserie ende wtinnicheyt comende / nzen can der swachz toegescheuen worden / ende bewijst openbaerlyck dat de mensche is van den duygel beseten. Maer op dat dit in cozte verclart worde / soo ist nu te ondersoecken welc sulcke ee so grouwelijcke sonde zy die gheen vergewinghe en sal hebben. Dat Augustinus ergens die beschrijft / seggende dat het is een hartneckige wederspannichz / met vertwijfelinghe van de vergewinghe / dat en comt niet gheen oercken nyz de woorden Christi daer hy seyt: dat se nyz en sal vergeuen worden in dese werelt: Wat dat wort te vergheefs geseft / ten zy dat sulcke sonde can in dit leuen gedaen worden: maer ist dz de beschrijvinge Augustini warachtich is / so en wort de sonde nyz ghebaen / ten zy datmen tot der doot daer in bijue. Wat andere seggen dat die in den heyligen Geest sondicht / die de genade die zynen broedere is gegeuen / benijt / dat en sie ick niet waer het gehelt is. Maer laet ons een warachtige beschrijvinge by brengen: de welcke lichtelijc sal door haer selue alle andere beschrijvinge te neier legge / als zy sal niet sekerre baste getuygenissen betuicht wesen. Soo segge ic dan dat die in den heyligen Geest sondighen / die der Godtlijcker waerheydt (door der welcker clachtheydt zy also bescheren worden dat zy niet en connen hen seluen niet onwetentz / ontschuldighen) met booz ghenomen boosheyt / wederstaen / allenlijc om dat zy willen daer teghen staen. Want als Christus wil verclaren dat hy geseft heeft / soo seyt hy terstont / Soo wie een woort sal gesproken hebben tegen de Sone des menschen / dat sal hem vergeuen worden. Maer soo wie tegen den Geest sal gelasteret hebben / dat en sal nyz vergeuen worden. Ende door lasteringhe tegen den Geest / seyt Mattheus den Geest der lasteringe. Hoe can yemant den Sone schade opleggen / sonder die selue laster ooc de Geeste aen te doen: te weten die hen seluen onwetentz fouden aen de waerheydt Godts die hen onbekent is / die onwetende Christus ver-

Mat. 12
c. 31.
Marc. 3.
d. 28.
Luc. 12.
b. 10.

Mat. 12
c. 31.
Marc. 3.
d. 28.
Luc. 12.
b. 10.

veruloeken / nochtans alsoo ghesint zijnde dat zy de gheopenbaerde woerheyt n3 en souden willen wibluysen / noch den Christum des Heeren met een woort hinderen waert dat zy wisten dat hijt ware / die sondighen tegen den Vader ende den Sone. Alsoo zijn hynde vele die de leeringe des Evangelij seer veruloeken / de welcke zy niet gantscher herten souden ceren / waert dat zy wisten dat het de leere des Evangelij ware. Maer die in haer consciencie onerwonnen zijn dat het Godts woort is dat zy verworpen en besrijden / ende nochtans niet af en laten dat te besrijden : die woorden gheseyt teghen den Gheest te lasteren : dewyle zy strijden tegē de verlichtinge / die een werck des heylighen Gheests is. Sulcke waren sommighe onder de Joden / de welcke niet en condon den Gheest die dooz Stephanum sprack / wederstaen / ende arbeiden nochtans willende hem wederstaen. Het is sonder twijfel dat vele dooz hiericheyt tot de Wet daer toe beweert worden : maer het schijnt dat daer sommighe geweest zijn / die dooz boose goddeloosheyt raesden teghen Godt selue / dat is teghen de leere die hem niet onbekent en was dat zy van Godt was ghecomen. Sulcke waren oock de Phariseen op de welcke Christus schelt / de welcke de crachte des heylighen Geests lasterden niet den naem Beelzebub / om dat zyse alsoo souden afwoorpen. Soo is van dit de Gheest der lasteringhe / als de stouticheyt des mensches moet willichlijck wt reekt tot lasteringhe des godtlijken naems. Het welcke Paulus te kennen gheeft / als hy van hem seluen seyt dat hy heeft barmhertichz vercregen om dat hy onwetende dooz ongelooicheyt dat gedaen hadde / om het welcke hy anders der genade des Heeren soude onwerdich gheweest hebben. Ist dat onwetentheyt met onghelooicheyt ghemaect heeft dat hy vergheuinge vercreech / soo volcht hier dat dat de vergheuinge daer geen plaats en heeft daer hy de onghelooicheyt oock wetenschap is.

Ende ist dat ghy de woorden des Apostels wel aenmerct / soo sult ghy wel verstaen dat hy niet eyghertighen van eenen val ofte twee / maer van de gantsche generale afwijkinghe sprack / dooz de welcke de verworpen en warden van de salicheyt afwenden en warden. Ende het en is gheen wonder dat die Godt geuolen onwetentheyt te zyne / van de welcke Joannes be- tuycht in zijnen eersten sendsbrieff / dat zy niet en zijn geweest van de wet- corene / wt de welcke zy zijn gecomen. Want hy boecht zyne woorden tegen de ghene die dachten dat zy condon den Gheest die dooz Stephanum aen- men / of zy schoon eenmaal daer van afghewallen waren. De welcke hy van dese valsche ende schadelijcke myn- ge afroept / seggende dat se ghemy- schap Christi wetens ende willens verworpen hebben / niet en conne we- drom daertoe comen. Ende die wort verworpen / niet van de gene die stric- telijck het woort des Heeren dooz on- ghebonden binneht des leuens on- treden : maer die zijn gantsche leeris ge met boornemen verworpen. Daer- om is daer bedroch in dat woort / af- uallen ende sondighen : want de Ju- daten deden dat afuallen / als ge- uatienanen dypden dat afuallen / als ge- mant dooz de Wet des Heeren ghe- leert zijnde / dat men niet en moet hoe- deren noch scelen / hem seluen vā die- te ofte vā hoererie niet en onthoudt. Maer ick segge hier en tegen dat daer een heymelijcke vergheijkinghe on- der te verstaen is / in de welcke alle die dinghen moeten verhaelt worden zijn contrarie ende teghen die dinghen zijn die eerst gheseyd waren : soo dat hier niet een seyl sonderlinghe / maer een generale ende gantsche afwijkinghe van Godt / en een afuallinge des gā- schen mensches (op dat ick alsoo sprake) sotgedruet woort. Daerom als hy seyt dat de ghene die afghewallen zijn na dat zy eenmaal zijn verlicht gheweest / de hemelsche gāte afsmact hebben / des heylighen Gheests zijn deelachtich ge- weest / het goede woort Godts oec af- smact

Act. 6. c.
10.Mat. 9.
D. 34. en
12. D. 24.1. Tim.
1. 6. 13.1. Joh.
2. 6. 19.

Heb. 6. a. 9.
 smaeckt hebben ende de crachten des
 toecomenden weerelts: soo moeten
 des Gheests met moedwillighe godt-
 loosheyt verstuft/ de smaecke der he-
 melijcher gaeue wt gespogen/ hem sel-
 ber urent/ ende het woort Gods en
 de crachten des toecomenden weerelts
 bertreden hebben. Ende om dit seker
 boornemen der godtloosheyt te bet wt
 te dücken/ so heeft hy daer nae op een
 ander plaetse dat woortdecken/ moet-
 Willens/ naemelijc daer by ghesteit.
 Heb. 10. 6. 26.
 Want als hy seyt dat daer geen offer-
 lens sondighen nae dat zy de kennisse
 der waerheyt ontfanghen hebben/ soo
 der versaeckt hy niet dat Christus de
 ewighe offerhande is om de ongher-
 rechtigheden der heyligen te versoenen
 (het welke hy by na in den gantschen
 sendtbrief claerlijc wtroept dewijle
 hy het priesterdom Christi wtduet)
 maer seyd dat daer gheen ander meer
 en is/ alsin daer af is gheweken. En
 men wijt daer af alsin de waerheyt
 des Evangelij niet boor ghenomen
 wille versaeckt heeft.

24. Ende dat het sommigen menschen
 veel te hart ende van de goedertieren-
 heyt Gods veel te vrecnde schijnt/
 dat gantschelijc eenighen menschen
 verguinge der sonden soude ghewor-
 gert worden/ dat wort lichtelijc we-
 derlegt. Want hy en seyd niet dat hen
 verguinghe geworgert wort/ is dat
 zy hen tot Godt bekeerē: maer hy ber-
 saect gantschelijc dat zy sonden con-
 nen tot penitentie comen: te weten om
 dat zy om haerder ondanchbaerheyt
 wille/ zijn door het rechtuerdige oor-
 deel Gods met blintheyt gheslaghen.
 Het en is oock niet hier teghen dat de
 selue Apostel daer na het exempel E-
 sau hier toe doecht/ de welke te ver-
 gheest met tranen en weenen gesocht
 heeft het recht des eerster gheboorte
 wederom te gecrijgen. Oock en is de
 diepginghe des Propheten daertegen
 niet/ te weten als zy sullen roepen/ so
 en sal ickse niet verhooren. Want niet

sulcke wyzen van spreken en wort noch
 waerachtighe bekeeringe noch aenroe-
 pinghe betreckt: maer die benaetheyt
 der godtloosen/ door de welcke zy in
 den wterste noot verstrickt zynde/ wort
 den bedwongen aen te mercken dat zy
 te voren sozgelooftich boor by gingen
 en verachteden/ te weten/ dat hem niet
 goets en can comen anders dan van
 de hulpe des Heeren. Ende dese hulpe
 en soecken zy niet so seer als zy such-
 ten dat hen die benomen is. Soo dan
 de Propheten en wil by dat aenroepen/
 noch de Apostel by de tranen niet an-
 ders te kennen geuen dan die gruwe-
 lijcke knaginghe en crayninge daer van
 de godtloose wt vertwijfelinghe ghe-
 quelt en gecrupst worde. Dit moet me-
 nerstichlijc aenmercken/ want an-
 ders soude Godt teghen hem seluen
 stryden/ dewijle hy door den Prophe-
 te roept dat hy sal ghenadich wesen/
 so heeft als de sonder sal bekeert zijn.
 Ende het is seker (ghelijc ick nu ge-
 seyt hebbe) dat het herte des menschen
 niet en can tot beteringhe verandert
 worden/ anders dan door de boorco-
 mende genade Gods. De belofte van
 de aenroepinghe en sal oock nimmer-
 meer bedrieghen: maer die blinde kna-
 ginghe ende quellighe waer door de
 verwozene bekommert ende benaut
 worden/ als zy sien dat zy behooren
 Godt te soecken/ om hulpe tegen haer
 quaet ende ongherief te binden/ ende
 vlien nochtans van hem/ die wort on-
 epghentlijc bekeeringhe ende bedin-
 ghe ghenacnt.

Nochtans dewijle de Apostel leert 25
 dat Godt niet en wort niet geuynsde
 penitencie ghepapt/ soo wort daer een
 braghe hoe Achab verguinghe heeft 1. Reg. i
 vercreghen/ ende de strafe afghebeden 5. 28. 29
 die hem vercondicht was: de welke
 nochtans niet en is anders dan met ee-
 haestighe verschrinkinghe verslaghen
 gheweest/ ghelijc het blyckt wt zijn
 nauolgende leuen/ hy heeft hem seluen
 wel met den sack beclert/ ende met as-
 schen besprenst/ ende in de aerde ghe-
 leyt/ ende (ghelijc van hem aetwacht
 wort) heeft hy seluen boor GODE
 vernebert.

bernedert. Maar het was al niet dat hy zyne cleederen scheurde / dewijle het herte bleef in boosheyt verhart en opgeblasen. Wy sien nochtans hoe dat Godt tot goedertierenheyt de bereyde woorde. Ic antwoorde dat de geueynsde alsoo hoor eenen tijt gespaert worden: soo dat nochtans de rozen Gods al tijts op hen blijft/ende dat dit niet soo seer om haren twille en gheschiedt als tot een gemeyn exempel. Want dat de de straffe Achab versacht/en vermindert was/wat voordiel heeft hy daer by ghehabt / anders dan dat hyse niet gheuelt en heeft op de aerde leuende. So heeft da de veraloeckinge Gods/hoewel zy verborghen was/nochtans haer sate vast ghehouden in Achabs huys: ende hy is voortgegaen tot het ewighe verdoerf. Dit selue machmen sien in Esau. Wat hoewel hy verstootten was da den rechte der eerster geboorte/so is nochtans de tijtlycke segheninghe zynen tranen toe ghelaten. Maar dewijle de gheestelijcke erue wt de antwoorde Gods moeste alleenlyc by den eenen vaoeder bliuen / dewijle Jacob is vercozen gheweest en Esau verlaten / soo is de barmherticheyt Gods door die verwoydinghe wtgesloten geweest:ende dese troost is hem als eenen beestelijcken mensche gelaten / dat hy soude door het vette der aerde en door den dauwe des hemels het en rijcke worden. En dit ist dat ic weynich te vozen geseyt hebbe / dz het geschiet tot andere menschen exempel / op dat wy leren te blijmoedichijcker onse herten/ende onse neersichheyt tot oprechte penitencie wenden. Want het is sonder twijfel dat Godt den genen die van herten bekeert zijn / sal lichtelijck vergaen / de welcke zijn goedertierenheyt wistrect ooc tot de onweerdige/als zy enich nithagen bewijfen. Het dit selue worden wy oock geleert wat grouwelijcker oordeel ouer alle die staet te comen / die het hoor spel achten met onbeschaemden aensichte en niseren herte de dreygingen Gods te verachten. Op dese wise heeft hy diernael den kinderen Israel te hulpe

ghecomen/ om haer ellendicheyt ende verdriet te minderen / hoewel hare roepen geueynst was/ende hare herte dobbel en onreuwe geint hy in den salm claccht/dar zy ter siot zyn we-derom tot haren acrt ghekeert/ende also heeft hyse niet so vandenlijcke goedertierenheyt willen tot enisighe bekeeringhe brengen/ ofte maken dat zy niet ont schuldichijc en waren. geentans en stelt hy hem seluen geen somwige Wet/maer stelt hem meer somtins strengelijcker tegen de geueynsde tijts strengelijcker tegen de straffen/op hy poeyten/en dobbelt dy hy tot vergum-sonnige exempel dz hy tot vergum-salige mogen ghenoot worden tot be-teringhe des leuens/ende de houwer- bicheyt der gener die hartnechichijch teghen den pucel stooten / te swaerlijcker verdoemt woorde.

Dat iii. Capittel.

Hoe verre het van de Euangelische suuerheyt zy, al wat de Sophisten in hare scholen snateren van de penitencie:hier wordt ghehandelt van de belijdinge der sonden ofte biechte. ende van de voldoeninghe.

Nu wil ick ondersoeken het gene dz de schoolsche Sophisten hebben van de penitencie gheleert/het welcke ic niet so corte woorden alst mogelijc is / sal doorloopen. Want ick en hebbe n3 voorgenomen alle dingen te handelen/op dat dese boeck dien ick socke tot bequame rothet der leerige te voegen/niet onmatige grootheyt en geerijge/ en zy hebben dese sake die anders niet seer onclaeer / datmen n3 so vele boecken verwerret / datmen n3 en sal lichtelijck daer wt gheraken/ist dat men een weynich is in haren doctesoncken. Ten eersten/als zy een desinitie ofte beschrijvinge der penitencie gheuen/soo bewijfen zy gantschelijck dat

Gen. 27.
f. 18. 19.

398. 7
d. 3. 3. 7

Pri. eff.
 Gre. 8
 refer. lib.
 4. Sen.
 14. Diff.
 14. ca. 1.
 Serm.
 Ambro.
 refer. il-
 lic & in-
 decret.
 Diff. 3.
 de peni-
 tē. c. De
 ni. p. 102
 Tert.
 August.
 refer. ca.
 dist. c. De
 ni. post
 Quart.
 Ambro. re-
 fert dist.
 1. de Pe-
 ni. c. vera
 penit.

dat zy noyt verstaen en hebbe wat pe-
 nitencie zy. Want zy grijpen sommige
 spreekwoorden wt de boecken der ou-
 den/ waer dooz de cracht der peniten-
 cie niet wtghedruet en woort: ghelijc/
 dat penitencie doen / is de boozleden
 sonde beweenen / ende niet doen dat te
 is ouer de boozleden sonde rouwe
 bewijfen/ ende niet wederom doen dat
 te berouwen is. Item / dat penitencie
 doen is een droeue wake / waer dooz
 hem rouw ghedaen te hebben. Item/
 dat zy is een droefheyt des herten/ en
 bitterheyt der ziele om het quaet dat
 hy gheconsenteert en bewilicht heeft.
 Want of wy schoon toelaten dat dit
 welcke nochtans eenen strijdtgierigen
 menschen niet swaer en soude zijn te
 niet ghesproken om de penitencie daer
 mede te beschrijven / maer alleenlijck
 om haer volck te bermanen dat zy niet
 sonden wederom in de selue sonden
 waren / wt de welcke zy ghetrocken
 sijn. Ist datmen wil beschrijven
 ghen maken van alle sulcke redenen/
 soo behoort men niet rechte voek an-
 dere daer aen te lappen / ghelijck dat
 Chrysostomus seyt. Penitencie is een
 medicijne die de sonde berodijft / een
 gaeue wt den Hemel ghegheuen / een
 wonderlijcke cracht / een ghenade die
 de macht der Werten te bouen gaet.
 Bouen desen / deucht de leere die zy
 daer nae gheuen/ noch min dan die be-
 schrijvingen. Want zy staen soo seer
 op de wtwendige oeffeningen/ dat ghy
 wt hare onepudelijcke boecke niet an-
 ders en cont verstaen/ dan dat penitē-
 cie is een oeffeninge ende strengicheyt
 die eensdeels dient om het vleesch te
 tēmen/ eensdeels om de sonden te cas-
 tijden ende straffen / maer van de in-
 wendige vernieuwinge des herten die
 de warachtighe beteringhe des leuens
 mede henge/ swijgen zy gantschelijc.
 Aan de contritie en berlagheyt des
 herten maken zy wel vele woorden: zy

quellen de zielen met vele swarichede/
 ende henge veel verdriets en benaut-
 heys aen: maer als zy schijnen de her-
 ten gantschelijc ghewont te hebben/
 soo ghesen zy alle die bitterheyt met
 een cleyn bespzinginge der ceremonie.
 De penitencie die so scherpsinnichlijc
 is beschreuen/ deelen zy in contritie en
 berlagheyt des herten/ belijdinge
 des monts en boldoeninge der wer-
 ken/ ende dat euen met alsoo grooter
 conste der dialectica als zy se beschreue
 hadden/ hoewel zy willen schijnen al-
 le haren tijt verleten te hebben in ar-
 gumenten te maken. Maer waert dat
 yemant wt haer beschrijvinge ofte de-
 finitie argumenteerde (war sulcke ar-
 gumenten zijn by de Dialecticos goet
 gheacht) dat yemant mach zyne booz-
 leden sonden beweenen/ ende dat te be-
 weenen is/ vlien: zijn boozleden quaet
 beclagen/ ende hem onthouden van dat
 te beclaghen is: en in hem seluen straf-
 fen dat hem leet is &c. ende nochtans
 niet den mont niet belijden. Hoe sullen
 zy dan haer deelinghe beschermen?
 Want ist dat sulck een warachtighe pe-
 nitencie doender niet en biecht noch
 belijdt/ soo can de penitencie zijn son-
 der biechte ofte belijdinge. Ist dat zy
 antwoorden dat dese deelinghe is te
 verstaen van de penitencie soo verre
 als zy een Sacrament is/ ofte van de
 gantsche volmaetheyt der penitencie/
 die niet en is in hare beschrijvingen
 vertuelt/ so en can ick niet beschuldicht
 worden/ zy mogent hen seluen wijten
 diese n3 supuerlijcker noch claerlijcker
 en beschrijven. Wozwaer als men van
 eenige sake handelt / soo wende ic alle
 dinck tot de definitie ofte beschrijvinge
 ghe/ de welcke de gront ende fonda-
 ment der gantscher handelinghe is.
 Maer laet dat de meesterlijcke bijh3
 zijn/ laet ons n3 alle de deelen oydē-
 lijc doozsoeken. Dat ic die dingē ver-
 achte/ en als beuselingen boozby gae/
 die zy met grooter hoochmoedicheyt
 boozheylige verborgheden achten/
 dat en doe ick niet dooz ontwetenth3
 (wat het en soude my n3 seer arbejd-
 lijc zijn te ondersoeken al wat dā hem
 C c

Lib. 4.
 Sen. 16
 cap. 1. de
 Penit.
 dist. 1. c.
 perfecta
 penit.

ghelijck zy meynen scherpsinnighlyck
gehandelt wordt) Waer ick en soude
niet willen de Lezers met sulcke on-
nutte dingen sonder vrucht vermoyē.
Waarwaer dat zy van onbekende din-
ghen snateren/ dat is licht te verstaen
tot de zagen die zy roeren ende bij-
uen/ ende daer in zy hen seluen ellen-
dighlyck verwerren : ghelijck dese is/
of de penitencie eender sonde Gode be-
haecht/ daer de haftsneckicheyt blijft
in andere sonden. Item/of de straffen
die van Godt op gheleyt worden/ ge-
noech zijn tot voldoeninghe. Item/of
de penitencie mach dickmael vernieu-
wen door dootlichke sonde: daer zy
schandelijck ende ongoddelijck oordee-
len datmen alleenlijck van vergeue-
like sonden daghelijck penitencie doet.
Welghelijck quellen zy hen seluen seer
door een groue dwalinge in de woor-
den Hieronymi/ daer hy seft dat de
penitencie is eē plancke oec bert na de
schipbroke: waer in zy bewijfen dat zy
noyt en zijn van dat beestelijck onuer-
standt ontwaert gheweest / dat zy het
duysenfe deel haerder sonden sonden
sels van verre ghewoelt hebben.

2 Jick beghere dat de leſers aen-
mercken datmen hier niet en kufft
van des Eſels ſchaduwe / maer dat
hier van een ſeer ernſtige ſake gehan-
delt woꝛt: **W**eten van vergewinghe
der ſonde. Want als 37 dize dinghen
eꝛſchen in de penitencie / te wetē / pint-
ſinghe des herten / belidninghe des
monſ / ende holdoeninge des ſwerx:
ſoo leeren 37 oock mede dat die dingen
noodich zyn om vergewinghe der ſon-
den te ghecrighen. Ende iſt dat in de
gantſche religie yet noodich is te we-
ten / ſoo is boꝛwaer dit aldermeeſt
noodich / namelijck dat wy verſaen
ende wel weten op wat wiſe en con-
dicie / hoe lichtelijc of hoe ſwaertijc
wy vergewinge der ſonden gecrighen.
Wanneer de ſe kenniſſe niet clær ende
ſeker en is / ſoo en can de conſciencie
gantſchelijc gheen ruſte / gheen bꝛe-
de met **G**odt / gheen betrouwen noch
ghetꝛiſcheit hebben: maer is ſonder
ophouden beuende / onghetſadich / on-
dinge pinſinge der ſonden 37 ſchuldich
leꝛt / ende tot de mate die 37 ſon-
zen / niet en connen comen / dat 37 ſon-
den connen in hem ſeluen oꝛdeelen dꝛ
37 betaelt hebben dat 37 ſchuldich wa-
ren. **I**ſt dat 37 leggen dat wy moeten
doen dat in ons is / ſoo ballen wy als
tijds in het ſelue / want wanneer ſal
pemand doꝛuen hem ſelue laten dun-
ken dat hy alle zyn macht ghebꝛu-
keet om de ſonden te bewene: **W**ar-
heest om de ſonden te bewene: **W**ar-
heest om de conſciencie langhe teghen
om als de conſciencie langhe teghen
haer ſeluen gewoſſeit hebbende / ende
met grooten ſtrijt bekomert zijnde
te eynde geen hant en binden om daer
te ruſten: ſo eꝛſchen 37 van hen ſel-
uen dꝛoefheꝛt ende dꝛuchen hen ſeluen
de tranen wt om daer mede haer pin-
ſinge te volbringe / op dat 37 in ſelue
ynimers in eenighen deele vꝛiſchen.
Iſt dat 37 willen leggen dat icke
te onrechte beſchuldige: ſo laſſe doch
boꝛt comen en eenigen menſche to-
nen die doꝛ ſulche ſeere der pinſinge
niet

niet en is tot verwijfelinghe gedronge
gheweest / ofte beynsinghe des doef-
herts door warachtige doefheyt tegē
het oordeel Gods ghestelt en heeft.
Wy hebben oock ergens gheseyt / dat
de vergewinghe der sonde nimmermeer
gegeuen en wort sonder penitencie / om
dat niemandt oprechtichlyck en can de
barmherticheyt Gods legeren / dan
die bedruet ende door het gevoelen der
sonde gewont is: maer wy hebben ooc
daer by gheseyt dat de penitencie niet
en is de oorzake der vergewinghe der
sonde. Ende die quellinghe der ziele
hebben wy wech ghenomen dat men
moet so groote penitencie doen als men
schuldich is. Ende wy hebben geleert
dat de sondaer n3 en moet op zyn pin-
ginghe staen / noch op zyne tranen / maer
beyde zyne ooghen staen alleenlyck op
de barmherticheyt des Heeren. Wy
hebben alleenlyc vermaent dat de ge-
ne die arbeiden en verladen zyn / van
Christo geroepen worden / dewijle hy
gesonden is om den armen het Enan-
nesen die ghebroken van herte zyn / om
den geuangenhen verlossinghe te pre-
dicken ende tot te leyden / ende de droe-
nige te vertroosten. Om dat de Jh3 ha-
door haer rechtueerdicheyt versadicht
zijnde / haer armoede niet en bekennē
ende de verachtens die van de toornic-
heyt Gods gerust zijnde / gheen me-
dicijne en soeken teghen haer quaet.
Want de suleke en arbeiden niet / noch
en zyn niet beladen noch ghemurselt
van herten noch geuangen noch gebō-
den. En het is groot verschi / te lee-
ren dat men der vergewinghe verdient
door rechte en genoechsame pinninghe
(die de sondaer nimmermeer en can
hebben) en te leeren datmen honghere
en dorste na de barmhertichz Gods /
op datmen den mensche door de ken-
nisse zijnder ellendichz / door zyn hit-
te ongestadicheyt / vermoeytheyt en
gheuanckenisse bewijse waer hy moet
vercoelinghe / ruste en vryheyt soeken:
spendelijc datmen hem leere in zyn ver-
nederinghe Gode eere gheuen.

Van de belijdinghe ofte biechte heeft
altijts groot geschil geweest tusschen
de Canonisten ende Schooise theo-
loginen: dewijle de eenen seggen dat de
biechte beuolen is door Gods gebot /
ende de andere dat selue wederpreke /
seggende / dat zy alleenlyck wort door
de insettingen der kercken gheboden.
Ende in desen strydt is de groote on-
beschaemtheyt der Theologien open-
baer geworde / die so vele plaetsen der
Schryftuere veruualst en met cracht
verdrayt hebben / als zy tot haer booz-
nemen hebben voortgebracht. Ende
als zy saghen dat zy niet selfs also en
conden behouden dat zy heggerden / so
zijn de ghene die wilden bouen andere
schijnen scherpsinnich te zyne / met de-
se wtulucht ontcomen: dat de biechte
comt wt Gods recht / sonder haer
substantie aen gaet / maer dat zy daer
na heeft haer sozme ontfangen wt den
ghesetten rechte. We weten die de al-
der onghegeschickte zyn onder de Wet-
gheleerde / segghen dat de daghinghe
comt wt den godtlijcken rechte / om dz
gheschreuen is / Aldam waer zijt ghy.
Item het excipieren / om dat Jh3
als exciperende antwoort: Dat wijs
dat ghy my ghegeuen hebt / etc. Maer
dat nochtans dese beyde haer sozme
hebben wt den stadrechte ofte Key-
serrechte. Maer laet ons en met wat
argumētē bewijzen zy dz de geformde
ofte ongeformde biechte Gods gebot
is. Wy segghen de Heere heeft de ma-
laetsche tot de Priesters ghesonden /
wat willen zy daer mede: heeft hy se
daer te biechte ghesonden: Wie heeft
oyt wt monde gehoozt dat de Leuti-
sche Priester zyn ghestelt geweest om
biechte te hoorē: Soo nemen zy dan
haer wtulucht tot allegorien. Het
was door de Wet verordent dat de
Priesters souden onderhouden tus-
schen malaetscheyt ende malaetscheyt:
de sonde is gheestelijcke malaetscheyt:
soo moeten dan de Priesters hier van
oordeelen. Eer ick antwoorde soo ha-
ge ic int corte / ist dat de priesters door
dese plaetse richters der gheestelijcker
malaetscheyt gemaect worden / waer
C e n trecken

Mat. 11
d. 18.Esa. 61
a. 1.
Luc. 4. c.
18.Gen. 3. d
9. 12.Mat. 8. a
4.
Luc. 5. c.
14. ende
17. c. 14.
Deu. 17.
b. 9.

Heb. 7. b.
11.

trecken zy de kennisse der natuerlijcher ende vleeschelijcher malaetscheyten seluen aen? Is dat niet met der Schysmatische spotten. De wet heeft de kennisse der malaetscheyten den Leuitischen Priesteren toegheschreuen: soo laet ons dan dese ons seluen aen trecken. De sonde is gheschielijcke malaetscheyten: laet ons dan kenners der sonde zijn. **¶** D'antwoorde ic als het priesterschap verandert is / soo moet oock de wet verandert worden. Alle de offerhanden zijn tot Christus verandert / in hem volbracht en voleyndicht: so is dan alle recht ende eere des Priestersdoms tot hem alleen verandert. **¶** Ist dz zy so seer soecken allegorien te volgen / laet se Christus den eenigen Priester hen seluen booz stellen / en zijnen rijkste soel met een byje iurisdiccie ende heerschappie aller dingen vermeerden / wy sullen dat lichtelijc tijden. **¶** Nouw desen is haer allegorie ongeschiet waer door zy de wet die geheel politisch is / stellen onder de ceremonien. Waerom sent dan Christus de malaetsche tot de Priesters: te weten om dat de priesters niet en souden Christus valscheelijc beschuldighen dat hy de Welbrach / de welcke gheboort daren den ghenen die van der malaetscheyten ghenesen was / soude booz den Priester brengen. En door een offerhande reynighen. Gaet (seyde hy) vertoont den Priesteren / ende offert de gane die Moyses heeft in de wet gheboden / op dat se hen zy tot een getuyghenisse. Ende dit mirakel ende wonderlijcke daet was hen warachtelijc tot getuygenisse: zy hadde se geoordeelt malaetsch te zijne / nu oordeelen zy de selue ghesont ende ghesen. Worden zy dan niet wilkens ofte onwillens bedwonghen ghetyghen der miraculen Christi te zyne? Christus gheeft hen zijn mirakel te ondersoeken / zy en cōnent niet versaken: en dewijle zy noch wat lucht soeken / so is hen dit werc tot een ghetyghenisse gheschiet. **¶** Also **Mat. 24** wort ergens gheseyt. Dit Euangelium sal in de gantsche weerelt ghepredicht worden allen heydenen tot een ghe-

tuygenisse. **¶** Item / Why sult booz **Mat. 23** worden ende Stadhouders gebracht b. 13.
worden hen tot een getuyghenisse / dat is op dat zy in het oordeel Gods is sterckelijck overwonnen worde. **¶** Ist dat zy lieuer hebben Christusfomo te gelooven / die selue leert ooc dat dit is hy n3 en soude een ouertreder der wet geacht worden. **¶** Hoewel ich schame my eenichs mensche bewillinge te soeken in so claer een sake: daer Christus den condict dat hy het recht der wet den priesteren geheel laet / als den openbaren bynden des Euangelij / die alstijns sochten te wederpreken hadde hen de mont niet ghesloopt geweest. **¶** Waerom op dat de valscheelijcke Priesters dese besittinghe behouden / soo moeten zy met cracht bedwongen moeten worde / op dat zy Christus niet en lasteren. Want dat en comt den warachtighen dienaren Christi gheens toe.

Het tweede argument beelden zy **Joan. 1** wt de selue fonteyne / dat is wt allegorie / gelijc of de allegorien veel vermochten om eenige leere te beuefigen. **¶** Maer laet se crachtich zijn / ten zy dat ick bewijse dat ick se cierlijcker stelle dan zy selue doen. **¶** So seggen zy den Heere gheboort zynen Discipulen dat zy den verwechten Lazarum souden zyne grafdoecken ontbinden ende ontdoen. Dit lieghen zy ten eersten: want men leest nergens dat de Heere dat heeft tot de Discipulen gheseyt: ende het is veel meer der waerheyt ghelijc dat hy sulcx ghesproken heeft tot de bystaende Joden: om dz het mirakel soude te openbaerder worden sonder eenich vermoeden des bedrochs / ende dat zijn cracht soude haer seluen te meerder vertoonen / dat hy de doode verwechte allenlijc door zijn stemme / sonder eenich aenroeren. **¶** Ic legge dat boozwaer also wt / dat de Heere om de Jode van alle quact vermoeden te verhinderen / heeft ghewilt dat zy souden den grafsteen afrollen / den schanck geuolen / sekerer teechenen des doots sie dien dooden sien door de eenige crachte **Joan. 1** 44

Mat. 24
b. 14.

Serm.
contra
Jude.
Cent. 8
heret.

Exo. 20.
n. 6. ende
34. b. 7.
Deu. 5. b
29.

Mat. 3. b
6.

Jac. 5. d.
16.

des woordes opstaen / ende eerst diē die leuendich gheworden was handelen. Ende dit is het geuoclen Chrysofo- her tot de Discipulen gesprokē ware / dat sullen zy dan hebben : te weten / gheuen macht om te ontbinden. Maer hoe veel bequaemlijcker De schickelijcker machmen dit by allegorien hā- delen / segghende dat de Heere heeft willen zyne ghelouighe met dit teebinden onderwijsen dat zy sōdē die ont- binden die zy berwert hadden : dat is / dat zy de sōdē niet en souden weder- om tot ghedachtenisse bringhen : noch als sondaers verdoemen / dien hy de sonde vergeuen hadde : noch bliuen berwijtende dat hy vergheuen hadde : dat zy niet en souden strenge ende ey- ghenānnich zyn om te straffen daer de Heere selue barmhertich is ende ghe- willich om te vergheuen : Woowaer gheen dinc en behoort ons seerder te bugghen tot vergheuen dan het exē- pel des richters die dreycht dat hy den genen die te hart ende onmensche- lijck zyn / sal onuersoenlijck wesen. Laetse nu gaen ende op hare allegorien roe- men.

6. Ab strijden zy naerder comende / als zy / ghelijck zy meynen met open- bare sentencien strijden. Die tot Jo- annis doop quamen / die beleden hare sonden : en Jacobus wil dat wy mal- canderen onse sonden belijden. Het en beleden die wilden ghedoopt worden. Want wy hebben te horen geseyt dat Joannes heeft den doop der peniten- tie gepredict / ende met water gedoopt tot penitencie. Wie soude hy dan ghe- hē seuen sonders te zyne? De doop is eē tecke der verginginge der sonde. Ende wie soude tot dit tecken toege- laten worden / anders dan de sondaers die bekennen hen seuen sulc te zyne? So beleden zy dan hare sōdē om ge- doopt te worden. En Jacobus en ge- biet niet sonder oorsaecke dat wy sou- den malcanderen belijden en biechten.

Maer waert dat zy aenmercken wat terstont daer nae volcht / soo souden zy verstaen dat oock dese plaetse haer ge- uoclen weynich sterckt. Welcht seydē hy deen den anderen uwe sonden / en- de bidt hoor malcanderen. De onder- linghe belijdinghe ende het onderlin- ghe ghebedt stelt hy by malcander. Is het datmen moet alleenlijck den offer papen biechten / soo moeten allen- lye hoor hen bidden. Ja / wt de woordē Jacobi soude volghen dat alleen de offer papen mogen biechten. Want dewyle hy wil dat wy malcanderen de sonden belijden / soo spreckt hy die alleenlijck aen / die der anderen biechte horen moghen. Ende die connen al- leenlyc malcanderen belijden en biech- ten / die bequaem zyn om biechten te hooren. Ende dewyle zy dit priuilegie ende voordeel den mispāpen alleenlyc toeschijuen / soo legghen wy oock de biechte hen alleen op. Daerom laet baren sulcke beuselinghen / ende laet ons den sin des Apostels baten : de welcke enuoudich ende claer is / te weten dat wy onse swacheden onder- linghe in malcanders schoot legghen / in malcanders raet / malcanders me- delijden / malcanders troost onderlin- ghen te ontfanghen. Wouen desen op dat wy onderlinghe onser broederen swachheyt wetende / Gode hoor hen bidden. Wat bringhen zy dan Jacobs woorts teghen ons die wy op de belij- dinghe der barmherticheyt Gods so seer staen? Ende niemant en can de barmherticheydt Gods belijden / an- ders dan die eerst zyn ellendich heeft beleden. Ja wy oordeelē eer veruloect te zyne / soo wie hoor Godt / hoor zy- ne Engelen / hoor de Gemeente / ende ten laetsten hoor alle menschen niet en belijdt dat hy een sondaer is. Want de Gal. 3. dē Heere heeft alle sinck onder de sonde 22. befloten / op dat alle mondt ghesloopt Rom. 3. worde / ende alle vleesch vernebert b. 9. ende worde hoor Godt / ende dat hy alleen c. 19. rechtuerdich gheoordeelt ende ver- heuen worde.

Ick verwondere my met wat aen- sichte zy bestaen te vermeten dat de- C c iij biechte.

Dese
was de
183.
Daus.

biechte daer van zy spreken / is wt den
godtlijcken rechte. Wy bekenen wel
dat zy is van outs gebruyet geweest/
maer conuen vock lichtelijck bewijfen
dat het boortijde hyn was. Moetwaer
dat gheen Wet noch statuyt daer van
ghemaect is en was booz de tijden In-
nocentij des derden / dat verhalen oock
hare hystorien. Moetwaer hadden zy
een ouder Wet / zy souden lieuer die
gebruycken dan niet de ordeninghe
des Lateraenschen Conciliums te
brede zijnde / hen selden oock den kin-
deren spottelijck maken. In andere
dinghen en ontfen zy niet valsche ge-
dichte ordeningen in het licht te bren-
ghen / de welcke zy den ontfen Con-
cilien toeschijue / om door de ceterwee-
dicheydt der oudtheydt de ooghen der
eenuoudighen te verfricken. Maer in
dit stuck en is hen niet in den sin ghe-
comen / sulck bedroch te doen. So dan
nae haer eyghen ghetuyghenisse en is
noch gheen drie hondert iaren verle-
den / dat Innocentius de derde heeft
desen strick ende noot der biechte op-
gheleydt. Ende of ich schoon den tijdt
ver swege / so en soude dat schuyen en
die bremdicheydt der woorden alleen /
deses Wets ghelooue benemen. Want
de goede Aders ghebeden dat alle
menschen man ende wijf hem seluen
eenmael des iaers booz den Priester
alle zyne sonden biechte / daerop seggē
dese cluchtighe menschen dat dit ghe-
bode alleenlijck die verbindt / die beyde
man ende wijf zijn / ende dat het nie-
mande aen en gaet die man ofte wijf
is. Daer nae is grouer onuerstant in
hare discipulen ghesen / als zy niet en
weten wt te legghen wat de Aders
verstaen by eyghen Priester. Maet alle
die ghehuerde crischens des Daus
snateren wat zy willen : wy weten
dat Christus de Antioch deser wet nē
en is / waer door de menschen gedron-
gen worden om hare sonden te tellen :
Maet dat nae de opstandinghe Christi
gijn duyfent ende twee hondert iaren
doorgheleden eer sulcke eenighe wet
ghegeuen wert. Ende dat daerom dese
tyranie is dan eerst ingeuoert als de

godt salicheydt ende leere was vergaen/
ende als de ghene die wilden daer
ren schijnen / nu alle byghert hadden
sonder onderscheyt aeng enomen. Wo-
uen desen zijn daer clare ghetuygenis-
sen / beyde in de hystorien ende by an-
dere oude schrijuers / de welcke betuy-
gē dat dese biechte zy politisch oeffe-
ninghe van de Bisschoppen ingesest /
en niet een Wet van Christus / ofte van
den Apostelen ghegeuen. Met welck
wil ich een allen doortbrenghen / het
welcke sal een clare bewijs deser sake
zijn. Sozomenus verbaelt dat dese
insettinghe der Bisschoppen is neer-
woesterse kercken / ende voornemelijck
te Roomen. Waer mede hy te kennen
gheeft / dat dit nē en is een algemeine
insettinghe alder Ghemeynen ghe-
weest. Ende hy seyt dat een boozinghe
melijck wt de Priesteren sonderlinge
berozdet was / om dese sake te bediene.
Maet mede ouerloedichlijck weder-
seyt wort / dat zy lieghen van de Aen-
telē dat die der gantscher orden der
Priesteren int ghemein zijn gheghe-
uen : want het was niet een ghemein
ampt aller Priesteren / maer het was
eē sonderlijck werck eens Bisschops / die
hiertoe was van den Bisschop betoo-
ren. Dit is de ghene welcken men ooc
huyden in alle Cathedrale kercken
naemt den penitencier / de welcke is
de ghene die de kennisse neemt van
sware sonden / ende der welcker straffe
dient tot exempel. Daer nae seyt hy
dat dit gebruyck oock is te Constan-
tinopolen gheweest / tot dat dat een
vrouwe de biechte beynsende / is be-
uonden dat zy de ghemeinschap die zy
met den Diaken hadde / daer mede be-
tarte een man in heylicheydt ende
gheleertheit vermaert ende Bisschop
dier Ghemeynen / het gebruyck der
biechte afgeleeyt. Hier / hier sullen die
Elsels hare ooren openen. Ist dat de
oorbiechte was een Wet Gods / hoe
soude Pectarius bestaen hebben die te
breken en verwoyde. Sulck is Pectari-
us den heyligen man Gods die doot
aller

Epistol.
hijl. 11. 9.

aller ouden ghetuyghenisse ghepresen
is / als enen better ende sectemaker
beschuldighen? Waer niet den seuen
itaensche kercke verdoemē in de welc-
lyck en is booz: enen tijdt opghehou-
den / maer tot de tijden Sazomeni toe
gheweest. Iac laet se niet alleenlijck de
Constantinopolitaensche / maer alle de
Gemeynen die in het Dofte waren /
niet dese afstallinge beschuldighen / de
welcke de onueraderlijcke wet Godts
(ghelijc zy seggen) en die allen Chri-
stenen gheboden is / veracht hebben.

Wese afbrekinghe der biechte be-
tuycht Chrysostomus (die oock selue
der Constantinopolitaensche Gemeyn-
te Bisshop geweest is) clærlijc in so
die menschen doeruen daer tegen mun-
nelen. Segt uwe sonden (scyt hy) op
die penande te segghen de sonde die
ghy gedaen hebt / soo segt se dagelijc
in uwe ziele. Ic en segge niet dat ghy
sult tegen uwen mede dienaer biechte /
die her b mochte verwijten: segt Go-
de uwe sonden die se gheueest. Blijdt
uwe sonden op v bedde / op dat uwe
consciencie daer dagelijc haer quaet
bekenne. Item / nu en ist ooc niet nood-
ich booz teghenwoordighe getuygen
te biechten. Laet de ontfockinghe
der sonde geschien in uwe ghedachten:
laet dat oordeel zijn sonder getuyge:
laet Godt alleen sien dat ghy v biecht.
Item / Jo en leyde v niet tot het aen-
schouwen uwer mede dienaar / ick en
bedwinghe v niet uwe sonden door de
menschen te ontdecken: opent uwe co-
nden den Heere den oppersten mederijn
ende eyscht van hem salue: toont se
hem die niet en verwijdt / maer seer
brienderlijc gheueest. Item / Voorwaer
en segt se gheenen mensche / op dat hij
v niet en verwinde. Want men moet
oock teghen zinnen mede dienaer niet
biechten / die her sonde mogen openba-
ren: maer toont uwe wonden den Heere

die sozge booz v draccht / en die vrien-
delijc is ende een genefer is. Daerna Homil. 4
maect hy Godt aldus sprekende: Ick de Iaza-
en bedwinghe v niet midden in een ro-
schouspel te comen ende vele getuygen
te nemen / segt uwe sonden my alleen
int verborghen / op dat ick uwe sweere
gheneft. Sullen wy oock segghen dat
Chrysostomus als hy dit ende dier-
ghelijcke dingen schrijft / is tot sulcke
roeckeloozheydt ghecomen / dat hy de
consciencien der menschen verlost van
dese banden niet de welcke zy door
Godts wet verbonden zijn: Icen
voorwaer. Waer dewijle hy verstaet
de oorzichte door Godts woort niet
geboden te zyne / soo en bestaet hy niet
te eyschen / dat niet noodich en is.

Waer op dat de gantsche saecke te
claerder ende kenlijcker zy / soo sullen
wy ten eersten getrouwelijc verha-
len / hoedanghe belijdinghe ons is door
Godts woort geleert: daer nae sullen
wy hare ghedichtelen stellen / niet ala-
le hare ghedichtelen voorwaer (want
wie soude die onmetelijcke zee comen
wrscheppen: maer alleenlijc die / in de
welcke zy de somma haerder heyme-
lijcker biechte veruaten. Het verduet
my hier te verhalen hoe dickmael de
oude ontfetter dat woort belijde ofte
biechten heeft ouerghefēt voor louten
ende prijsen / het welcke den alderon-
gheleertsten ghemeyn ende bekend is:
maer het is nut dat haer onbeschaemt-
heyt geopenbaert worde / de welcke zy
gebruyken / als zy het ghene dat van
den lof Godts is geschreue / gebruy-
ken om haer tyranisch ghebot te be-
uestigen. Om te bewijfen dz de biech-
te crachtich is om de herten te verblin-
den / so byngen zy woort des psalms
voort in stemme der verhenginge en-
de belijdinge. Waer ist dat sulcke ver-
keeringhe der woorden dooget / so con-
nen wy wt allen dinghen maken wat
wy willen. Waer dewijle zy also haer Dofte. 42
schaemte hebben afgheleydt / soo moe- a. 5.
ten de Godtsalighe Iesers gedencken
dat de sulcke zijn door de rechtuerdi-
ghe wreake Godts in verkeerden an-
gheworpen / op dat haer stouticheyt te
grou-

Rom. 7. grouwelijcker zy. Ist dat wy willen
b. 28. in de eenuoudige leere der Schryftue-
re rusten/ so en sal n: te vreesen zijn/
dat ons peimandt sal met sulck bedroch
bespotten. Want daer wort een wyse
der biechte beschreuen / te weten de-
wijse de Heere de ghene is die de son-
den vergeeft/ vergeet ende wtwischt:
dat wy booz desen onsen sonden belij-
den/om vergeuinghe te gecrijgen. Hy
is de Medecijn: daerom laet ons hem
onse wonden ontdekken. Hy is van
ons veronghelijckt ende verbolghen:
laet ons van hem vrede soeken. Hy is
de kenneer der herten ende weet alle de
gedachten: laet ons haesten onse her-
ten booz hem wt te storten. **Somina**
Mat. 11 hy is de ghene die de sondaers roept/
b. 28. laet ons niet trage zijn om tot hem te
comen. **Dauid** seyd: ick hebbe mijn
Psal. 51 sonde booz v bekent ghemaect / ende
b. 5. mijn onrechtuerdicheyt niet verbor-
ghen. Ick hebbe gheseyt: Ick sal mijn
onrechtuerdicheyt tegē my den Hee-
Psal. 32 re belijden / ende ghy hebt de ongher-
b. 5. rechticheyt mijns herten vergheuen.
Sulck is oock een ander belijdinghe
Psal. 51 **Dauids** / daer hy seyd: Heere weest
a. 1. mijnder ghenadich nae uwe groot-
barmherticheyt. Sulck is oock de be-
lijdinghe **Danielis** / daer hy seyd: Hee-
Dan. 9. a re wy hebben ghesondicht / wy hebben
f. verkeerdelick gehandelt / wy hebben
Godtloosheyt bedreuen / ende wy zijn
wederspānlich gheweest afwijckende
van uwe geboden. Ende andere belij-
dinghen die hier en daer in de Schryf-
tuere ghelesen worden: der welcker
berhalinghe soude by nae eenen boeck
bullen. Ist dat wy onse sonden belij-
den / (seyt **Joannes**) de Heere is ghe-
1. Joan. trouwe om onse sonden te vergheuen.
b. d. 19. **Wien** sullen wy belijden: te we-
ten booz hem: dat is / als wy met be-
drachten ende verneerden herte booz
hem neder ballen / als wy by hem ons
seluen van herten beschuldighende en
verdoemende / begerē door zijn goet-
heyt ende barmherticheyt vergeuinge
te gecrijghen.

20 Soo wie dese belijdinghe van her-
ten ende booz Godt anneemt / diens

tonge sal sonder twijfel tot belijdinge
bereyt zijn / soo wanneer het noodich
is de barmhertichz Godts by de mens-
schen te prysen: ende niet alleinig om
eenen alleen ende eenmael in de oore te
blasen: maer om dicmael in het open-
baer / daer hy de gātsche weerelt hooft/
bijelijck zijn schande ende de groot-
dadicheyt ende eere Godts te verhael.
Op dese wyse heeft **Dauid** van **Da-**
uid gestraft en in zijn conscientie ge-
pūckelt zijnde / zijn sonde booz Godt
ende booz de menschen beliden / seg-
gende / Ick hebbe tegen den Heere ge-
sondicht: dat is / Ic en ontschuldighē
my n: niet / ic en weygere niet van al-
len menschen een sondaer gheoordeelē
te zyne / en dat het oock den menschen
openbaer worde dat ick hebbe willen
booz den Heere verborghen. Soo dan
wt die heymelijcke belijdinge die ghe-
den Heere gheschiet / volcht die menschen so
willige belijdinge booz de menschen so
wāneer de eere Godts / ofte onse ver-
nederinge die eycht. Hierom heeft de
Heere booztijden verozēnt onder het
volc **Israel** / dat de **Priester** soude de
woorden booz segge / en het volc zyne
sonden openlijck in den tempel belij-
den. Want hy boozsach dat dese hulpe
hen noodich was / waer door en wege-
lijck mochte te bet ghebracht worden
het is recht dat wy onse ellendicheyt
belijdende / de goetheyt ende barmher-
ticheyt onses Godts onder ons / ende
booz de gantsche weerelt verclaren.

Dese wyse van belijden betacnt
ordentlijck ende ghewoonlijck in de
Ghemeynte gebuyt te worden: ende
oock buyten ordē so wanneer het ge-
nalt dat het volck door eenige gemeyn-
sonde wort beuāghen. Aan dit laet-
ste hebben wy een exempel in die opē-
bare belijdinghe / die het gantsche volc
doet door de hulpe ende beweginghe
Esdras ende Nehemie. Want dewij-
le die langhe ghenakenisse / de ver-
woestinghe der stadt ende des tem-
pels / ende die verderuāghe der res-
ligie hadde een gemeyn strafe ghe-
weest haerder aller afwijkinghe / so

2. Sont
12. 6. 13Am. 16
c. 2. 1.

Ach. 16

so en konden sy de welbaet der verlos-
 singe niet bekennen gelijc het betae-
 de / sonder eerst henschelē te beschuldi-
 ghen. Ende daer en is niet aen ghele-
 ghen / of schoon in een gemeente som-
 tijts sommighe weynighe onschuld-
 ghe zyn : want dewijle sy leden zyn
 eens lecken en qualijc gheselden li-
 haems / so en moeten sy van gheen ge-
 sontheijt roemē. Ja het en is niet mo-
 ghelijc dat sy niet en souden eenighe
 suucte ghecreghen ende eenighe schult
 hebben. Daerom so wanneer wy door
 peccatiē oft crijch ofte onruchtbaer-
 heijt / ofte door eenich ander ongherief
 ghestraft worden / is dat wy dan be-
 hoopen ons tot rouwe ende droefheijt /
 tot baffen ende andere teekenen der
 beschuldunge te wenden : so en moeten
 wy de belijdinghe wt de welcke alle
 andere teekenen comen / niet verghe-
 ten. Wie ordentlijcke belijdinge bouen
 dat sy door den mond Gods ghepre-
 sen is / en sal gheen verstandich men-
 sche haer nutticheijt aenmerckē / be-
 staen te verachten. Want dewijle wy
 in alle heylighe vergaderinghe onssel-
 uen stellen booz het aenschijn Gods
 ende der Engelen : welck sal het be-
 gin onses doens zyn / anders dan de
 bekēninge onser onweerdicheijt : Waer
 mant seggen in allen ghebede : wāt so
 wanneer wy om vergheuinghe biddē /
 so belijden wy onse sonden. Ic bekē-
 ne dat. Waer ist dat wy aenmercken
 hoe groot onse sozghelootheijt ofte sla-
 pericheijt ofte onuerstandicheijt is / so
 sullen wy wel bekennen dat het soude
 een salighe insettinghe wesen / dat het
 Christen volck niet eenich gemeyn en
 de openbaer ghebruyce der belijdinghe
 worde tot vernederinghe gheoesent.
 Want hoe wel die ceremonie die de
 Heere heeft den Israeliten gheboden /
 was wt de onderwijsinghe der Wet /
 ons oock ons toe. Ende wy sien booz-
 geschichte Ghemeynten niet grooter
 brucht onderhouden / dat de dienaar
 alle sondaghe een forme der belijdin-

ghe booz hem ende booz den volcke
 beghrijpt / waer in hye alle niet on-
 gherechticheijt beschuldicht / ende den
 Heere om vergheuinghe mede biot.
 Somma met desen sleutel wort enen
 pegghelijcken by sonder ende allen
 int ghemeyn een deure gheopent te
 bidden.

Bouen desen prijs de Schrijfture 12
 twee formen der heymelijcker belij-
 dinghe. Een die gheschiet om onsent
 wille : waer toe die plaetse Jacobi diē /
 daer hy seyt dat wy sulē een den an-
 deren onse sonden belijden : want zyn
 meyninge is dat wy een den anderen
 onse swachheden ontdeckende / sullen
 malsanderen niet onderlinghen raedt
 ende troost helpen. Dander die om on-
 ses naeste wille geschiet / om hē te ver-
 soenē ende te vrede te stellen als hy in
 eenige dinge is door onse seyl veron-
 gelijct. En in de eerste forme / hoewel
 Jacobus niemant noemende in wiens
 schoot wy onsseluen souden ontladen /
 ons de vryheijt laet dat wy moghen
 booz dien belijden die ons in de Ghe-
 meyntheijt schijnt de alder bequacms-
 nochtans dewijle de Pastooren en her-
 ders der gemeynen zyn gemeynlijck
 bouen andere te oordeelen bequaem te
 zijne / so sullen wy oock die booznemes-
 lijck verkiesen. Ick segge dat sy bouen
 andere bequaem zyn om dat wy door de
 roepinghe des dienste ons zyn van den
 Heere beroydent / om wt haren mond
 onderwesen te worden om de sonden
 te ouervinnen ende beteren / ende om
 troost wt het betrouwe der vergheun-
 ghe te ghecrighen. Want ghelijc die
 onderlinghe vermaninghe en de straf-
 singe wel allen Christenē beuolen is /
 maer nochtans den dienaarē sonder-
 linghe opgeleyt : also hoe wel wy alle
 behoopen malsanderen onderlinghe te
 troosten / ende in het betrouwen der
 godijcker barmherticheijt te verster-
 ken / soo sien wy nochtans dat de die-
 naers als getuygen ende bozghen der
 vergheuinghe der sonden gheselt wor-
 den / om de cōsciencien daer van te ber-
 sekren : soo dat sy gheseydt worden
 de sonden te verghen ende de zielen

Jabo. 5.
d. 16.

Mat. 18
c. 19.
Mat. 8. c
18.
Joan. 3.
c. 53.

Ec b

te ont-

te ontbinden. Als ghy hoort dat hen dat woord toe ghescreuen / soo denckt dat het is tot uwe voordeel ende ghebruyck. Daer om sal een peghelijck Christen ghedencken dat hy den middel hen van den Heere voorgeheest / niet en behoort te vergheten noch te verachten / als hy in hem seluen alsoo benant ende ghequeet wordt door het gheuoelen der sonde / dat hy hem seluen niet en can sonder ander hulpe daer wt ontuerren: te weten hy sal de heymelijcke belijdinge by zijnen Dastoor gebruycken om hem seluen te verlichten / ende sal zijn heymelijcke hulpe begeren om troost te vercrighen: want des Dastoors aent is / het volck Gods int openbare ende int verborghen met de leere des Euangelij te vertroosten. Maer men moet alreys die maticheyt ghebruycken / datmen den consciencien gheen seker ioc op en legghet daer Godt niet sekens en gebiedt. Hier wt volcht dat de belijdinge moet vry zijn / soo datmen se niet van enen peghelijcken en eyse / maer alleenlijc dien aen vryse / die verstaen sullen dat syse ghebreck hebben. Wouen desen dat die selue die se na haren noode ghebruycken / noch door eenich gebodt bedwongen / noch door eenighen list beweecht en worden om alle hare sonden te bertellen: maer alleenlijc soo veel als sy sullen meynen hem seluen nut te zijne om volcomen brucht des troost te ontfangen. Dese vryheyt moeten de getrouwe herders den Gemeynen niet alleenlijc laten / maer oock beschermen ende sterckelijc houden staende / ist dat sy willen de tyrannie van haren dienst / ende superstie van haer volck weeren.

13 **Mat. 5.** **d. 23.** Aan de andere belijdinge sprecht Christus by Mattheum / segghende / Ist dat ghy uwe gat bringet tot den altner / ende daer ghedachtich wort dat uwe broeder yet heeft teghen v / soo laet daer uwe gat / ende gaet henen / ende verfoent v eerst met uwe broeder: ende dan suldy comen ende uwe gat offeren. Want alsoo moetmen de misdaet die wy ghedaen hebben /

bekennende ende afstidende / de liefde wederom heylen ende vereenighen die door onse schuld ghebroken is. Onder desen aerdt der belijdinge verdoock dier menschen belijdinge niet naet / die de gantsche gemeynete met haer sonde veraghtert hebben. Want ist dat **CHRIJSTUS** de erghe ringhe ons menschen groot acht / dat hy dien allen die yet teghen de broeders misdaen hebben / de offerhande verbiet tot dz sy niet behoorighe volvoeringhe verfoent zijn: hoe veel te meer moet de ghene die de Gemeynete heeft met eenich quaet exempel veraghtert / die selue wederom niet bekennende / die selue sonde verfoenen / kenninghe zijnder sonde verfoenen. Alsoo is die Corinthische wederom tot **2. cor. 1. d. 6.** ghemeynschap ontfangen doe hy der ghemeynschap ontfangen hadde. straffe gheboort: naem gheweest in dese forme der belijdinge is oock in de oude Gemeynete gheweest: ghelijck oock Cyriacus verbaelt / **1. cor. 1. d. 13.** doen (segt hy) eenen scheren ier belijdinge: daer na comen sy tot belijdinge / ende ontfangen het recht der ghemeynschap door de oplegghinghe der handen des Bisschops ende der Priesteren. Aan ander wijse ofte forme der belijdinge en weet de Schijme der belijdinge niet: ende het en betuere gantsche lijke niet: ende het en tacnt ons niet de consciencien met nieuwe handen te benauwen / de welcke Christus seer strengelijc verbiedt. **Mat. 23. d. 23.** wederom tot dienstdaerheid te brengen. Hier entusshen en weder spreken ick niet dat de schapen hen seluen haeren Dastoor ende Herder vertoonen soo wanneer sy willen het Nachmael gheluycken / maer wilde dat sulc alomme onderhouden soare. Want de ghene die becommert ende berouet zijn in haer consciencie / comen sonderlijcke brucht daer wt hebben: ende die te vermanen zijn / gheuen also der vermaninghe plaetse / alleenlijc der tyrannie zy sonder tyrannie ende de superstie.

14 In dese dwylerley belijdinghen heeft de macht der seutelen plaetse / het zy als de ghantsche Gemeynete met openbare bekenninghe haer son-

sonden vergeninge begeert: oft als een eenich mensche die doot eenighe groo- te sonde heeft gemeeyn ergernisse ge- gheuen / zijn leedtschap betuycht / ofte als de ghene die om de ongherustic- heyt zijnder consciencie des Wie- naers hulpe ghebreck heeft / hem zijn swacheydt openbaert. Ende om er- ben oorzaken: want hoe wel daer in- de oock de vrede der consciencie ghe- boornemste eynde / dat de haet worde wech ghenomen / ende de herten onder malcanderen vereenicht worden met den bant des vrides. Maer de vrucht niet te verachten / op dat wy te lieter onse sonden beliden. Want als de ghantsche Ghemeente als voor den richtstoel **GODES** staet / haer seluen belijdt schuldich te zyne / ende een eenige toelucht heeft tot de barm- herticheyt Godts / soo en is die troost niet licht noch cleyn dat daer de bode Christi haer teghenwoordich is die welken sy hoorde de vergheuinghe haer vercondighen. Hier wort de nut- ticheyt der sleutelen te rechte ghepre- sen als dese boot schap behoortlyck met sulcke orden ende eertweerdicheyt als het betaemt / volbracht wort. Des- ghelijcks als de ghene die hem seluen eenichsins van de Ghemeente ver- ureent heeft / vergheuinge verzoght ende niet de broeders wederom ver- eenicht word: wat grooter een wel- daet is dat hy bekend dat het hy wort van die vergheuen / dien Christus ge- segt heeft / Soo wien ghy de sonden vergheeft op der aerde / dien sullen sy vergheuen worden in den hemel: En oock en heeft die heymeliche absolutie ende vergheuinge geen minder cracht ende vrucht / als sy van die begheert wort / dien sonderlycke hulpe noo- dich is / om haer cranche te verlich- ten. Want het gheschiedt dicmael dat de ghene die de ghemeente beloften hoort die der gantscher ghemeente der ghe- loofinghen toegewoent worden / noch

tans niet te min in eenighe twijfelin- ghe bigst / ende noch ongherust is van herten / ghelijck of hy noch gheen ver- gheuinghe vercreghen en hadde. En- de ist dat dese de verborghen wonde zijns herten zynen Pastoor te kennen gheeft / ende hoort dat die stemme des Euangelij wordt sonderlyck tot hem beweecht / naimelijck / Dyne sonden worden u vergheuen / hebt goeden moer: soo mach hy zijn herte beuestige tot gerusticheyt / en van die beuuinge verlost worden daer van hy te voren ontfiet was. Maer als men vā de sleu- telen handelt / so moet men altyds toe- sien dat wy niet eenige macht en droo- men die van de vercondighinghe des Euangelij verschede zy. Dese sake sul- len wy wederom op een ander plaetse moeten volcomelijcker verclaren daer wy sullen van de regeringe der Ghe- meente handelen. En daer sullen wy sien dat alle het recht om te binden ofte ontsinde dz Christus zijnder gemeen- te gegeven heeft / is aen het woort ge- bonden. Maer dat is voornemelijck waer van de bedieninghe der sleutelen / wiens gheheele macht daer in is ge- geuen / dat de genade des Euangelij door de gene die Godt verozient heeft / heymelijck en openbaerlyck in de herte der geloouigen versegelt worde: het wel- ke niet en can geschien anders dan al- leenlyck door de predikinghe.

Wat doen de isoomsche Theologi- en. Sy verozenden dat alle menschen **C. Om** man ende wijs / terfont als sy tot de mis vtrita- iaren der discretie ende onderscheydin- usque se- ge gecomen zijn / moeten ten minsten rus. De eenmael alle iaer alle hare sonden bich- summa- ten voor haren eyghenen Priester. En trinitate dat de sonde niet en can vergheuen et fide ca- worden ten zy datmen een bafst voor- tho. de- nemen heeft om te biechten: ende dat creft est daer gheen ingan tot het Paradijs Innocen- en is / te zy dz sulc doornemē volbracht tij in co- worde. En dat de Priester de macht cilio laa- der sleutelen heeft / om daermede den teranen.

son- Refer- tur lib. 4

Senten. dist. 14. cap. 2. lib. 4. Sen- ten. dist. 18. cap. 2.

Mat. 18
c. 19.
Joh. 20.
c. 23.

sondaer te bindē ofte ontbinden: om dz
het woortd Christi niet te vergheefs
en is/daer hy seyd: **Wat ghy bindt/**
et. Ende van dese macht voeren sy
strijderigen crijch. **Sommighe seg-**
ghen dat daer wesentlijck maer een
sleutel en is / te weten de macht om
te binden ende ontbinden: dat de we-
ten schap wel noodich is tot het goede
ghebruyck der sleutelen/maer dat sy nū
van het wesen der sleutelē en is/maer
alleenlijck een toevallendē dunck is.
Sommighe dese te seer onghetonden
bijnheyt sēde/hebben twee sleutelen
ghetelt/te weten/ de discretie ofte on-
derscheydinghe ende de macht. **Andere**
woerden / sēde dat der Priesteren
ongeschiedheyt door sulcke matighe
bejndert ende ghebwingen wērdt/
hebben andere sleutelen ghesmeert / te
weten de autoriteyt om te onderschey-
den: (de welcke sy gebruycken eynde-
lijcke sentencie geuende) **En** de macht
die sy in het volbrēngghen haerder sen-
tencie gebruycken: ende dat de weten-
schap daer toe comt als een raetsman.
Dit binden ende ontbinden en douen
sy niet enkelijck wt legghen dat het
sy de sonden vergheuen ende wt-
schien: want sy hooren den Hēre roe-
pen by den Propheete / **Ick bent** ende
daer en is geen ander byten my: ick
bent/ick bent/ die uwe ongherechtighe
den wt-**wissche** o **Israel.** **Maer** sy seg-
ghen dat het den Priester toecomt te
oordeelen wie ghebonden ofte ontbon-
den zijn/ende te verclaren wiens son-
den vergheuen ofte behouden zijn/en-
de dat hijt verclaert door de biechte als
hy de sonden vergheeft ende behoudt:
ofte door sentencie/ als hy verbant en
tot de ghemeynschap der Sacramen-
ten ontfangt. **Een** eynde als sy ver-
staen dat sy noch niet en connen van
desen enoep hen eluen ontwerren/
datmen hen alreys mach teghenwoz-
pen dat dickmael van de Priesters ge-
bonden ende ontbonden worden die
dies onweerdich zijn/ ende die daerom
niet gebonden noch ontbondē en woz-
den in den hemel: soo antwooden sy
het ges dat haer laetste toelucht is/

te weten / datmen de ghenighe der
sleutelen moet verstaen met dese aen-
merkinghe / dat de Heere beloeft heeft
dat de sentencie des Priesters woz-
rechtuerdichlijck sal ghegeuen woz-
den na de verdiepte des geuees die ges-
bonden ofte ontbonden wozt/sal by sy-
nen rechtstoel goet geacht wozde. **Woz-**
nen rechtstoel goet geacht wozde. **Woz-**
nen dese dat dese sleutelē zijn bāc hē-
sto allen priesteren geueen/ de welcke
hen in hare promotie van de Biscop-
pen toegheleyt worden: maer dat het
bijge gebruyck is allenlijck by de ghene
die de kercken bedienen: en dat ooc by
die de verbannen ende afghesette de sleu-
telen wel bliuen / maer verroeft ende
ghebonden. **Ende** die dit segghen/ die
nogen met recht geacht worden ma-
nien ende nuchter te zyne / als men se
vergelijck by de ghene die oec niet
aenbildt nieuwe sleutelen gesmeert heb-
ben/ daermede (ghelijck sy leeren) de
schat der Ghemeynte gheopent wozt/
de welcke wy sulien hier na te haerder
plaetse ondersoecken.

Op alle dese punten sal ick met
corze woorden antwooden. **Ende** ick
verwijghe hier teghenwoordichlijck
met wat recht onrecht sy hier de
zielen der ghelouigen met hare wt-
ten benauwen: want dat sulien wy te
zijnder plaetse ondersoecken. **Maer** dz
sy hen een wet op legghen van de ver-
tellinghe aller sonden: dat sy segghen
dat de sonde niet vergheuen en wozde
anders dan met condicte/te weten/dat
daer een vast booznemen zy om te
biechten: dat sy snateren dat daer
gheen inganc tot den Paradijsē en
is/ als de bequaemheyt om te biech-
ten vergheten wozde: dat en is booz-
waer gheensins te lijden. **Maer** **Dau-**
der sonden wel ouernierck hadde/
roep nochtans wt/wte sal de dwal-
ghe verstaen: **Heere** reynicht my van
myne verborghen sonden. **Ende** er-
ghens/myne ongerechtigheden zyn ghe-
uer mijn hoest ghegaen ende zyn ghe-
lijck een swaer last bouen mijn macht
verswaert. **Te** weten by verstaen hoe
groot

Esa. 43
b. 11. en
d. 25.

Isa. 43
b. 11. en
d. 25.

groot de afgront onser sonden was / hoe menigerley ghedaente der booshe in den mensche sy / hoe menich hooft dit ghedierde namluck de sonde / draecht / wat langheren steert sy treckt. Daerom en boechde hy hem seluen niet om het ghetal der sonden te verhalē / maer riep wt de diepte des quaedts tot den heere / Ick ben ouerladen / ick ben belien hebben my beuāgen / uwe hant trecke my wt / die in den diepen put ben versoncken ende bergae ende sterue. Wie sal nu denken op de tellinghe zijnder sonden / dewijle hy siet dz Dauid selue niet en can het ghetal zijnder sonden rekenen.

17 Met dese pijnbanck worden de zielē der ghenē die eenich geuoelen van Godt hadden / meer dan weedelijc geueit. Ten eerste brachten sy haer seluen tot rekenenschap ende deelde de sonden in armen / in tacken in tackens en in loouers / na hare gedaente : daer nae hebben sy de qualiteyt ofte hoedanichz / de grootte en de gelegheden gheweghen : ende de sake hadde wel wat voortganck / maer als sy een wey ten sy ghelijck schepen die niet en sien dan alomne hemel en zee / gheen hauē / geen ruste / maer hoe sy meer doornen / so veel te meer comt hen booz oogen : Ja daer waren ghelijck hooghe bergen opzj sende en geen hope ooc na langhe ommevanghen daer wt te comen : soo bleuen sy dan in de benauthz : ende daer en wert ten eynde geen antwyssele. Hier hebben die weede bleeshouwers / Willende de wonden ghenesen die sy ghemaecht hadden / eenighe medicijne gheen : te weten dat ene yegelijc soude doe dz in zijn macht waren. Waer hier worden de ellendige zielen wederom met nieuwe sorge becomert / ta met nieuwe smerte ghequelt ende ghesleghen / aldus denckende / Ick en hebbe niet tijds ghenoech daer toe gedaen / mijn neersticheydt en heeft hier in niet groot ghenoech gheueest / ick hebbe vele dinghen verach-

telijck boozhy ghegaen / ende de bergetelijckheyt die wt onachtsaemheyt comt / en is niet onschuldelijc. Daer worden noch andere plaesters gegheuen om sulcke smerte te versotten : te weten / wel aen doet penitencie booz uwe verghetelijckheyt / sy sal u berghen uen worden soo verre sy niet onachtsaem en is. Waer alle dese plaesters en connen de wonde niet toe heylen. En sy en zijn niet alleenlijck geen verlichtinghe der crancheit / maer zijn senn met honich vermengt / om dat het nien soude door de bitterheyt der eerster smake verworpen worden / maer tot in de binnenste leden comen eer het gheuoelt worde. So drent dan dese gruwelijcke stemme alrijds ende cinct in de ooren / Wichte alle uwe sonden : en dese verchzickinghe en can niet wech genomen worden anders dan door sekeren troost. Hier moghen de leers bedencken hoe onmogelijc het is alle de daden des gantschen iaers te ouer rekenen / ende te ouerlegghen wat sy op eenen yeghelicken dach ghedaen hebben : want de beuindinghe leert eenen yeghelicken dat de memorie te cranch is soo wanneer des auctens de seyen eens daechs alleenlijc te ondersoeken zijn : soo menigerley en verscheyden seyen comen daer booz ooge. Want ick en spreke niet van die groue ende onuerstandighe hypocriten / die meynen dz sy haer rekenenschap wel gemaect hebben als sy drie ofte vier sware sonden aengemerct hebbe : maer van de warachtighe dienaers Gods / die in het ondersoeken beuindende dz sy ouerladen zijn / daer bouen noch dit ghedencken dat Ioannes seyt / Ist dat onse herte ons straft / Godt is meerder dan onse herte. So worden sy dan verschiet booz dien Richter de welcke veel scherper kennisse neemt dā onse sinnen comen begripen.

Ende dat de meeste deel der weereit heeft te brede gheweest met sulcke versoctinghe daer mede so schadelijc senn vermencht was / dat en is niet gheschiet dat sy gheloesden dat Gode daer mede was ghenoech gedaen / ofte dat

oe. b. iij. f. l.

1. Joā. 3. d. 20.

18

ticheyt des Heeren. Want dat sy seg-
ghen dat men niet en can oordeel ghe-
nen eer de sake bekent is / daer op can-
men lichtelijck antwoorden / dat sy dat
oordeel lichtuerdichlijck aen hen tref-
fichers ghesteit. Ende het is won-
der dat sy sulcke gronden smeden / die
vallen toeghelaten worden. Sy roe-
men dat de bindinghe ende ontbindin-
ghe hen beuolen is / ghelijck of dat een
oordeelinge ware van eenich geschil.
Maer dat dit recht is den Apostelen
gantsche gheueest dat bewijst haer
de sonder bergheninghe gheericht/
dat en comt den Priester niet toe /
maer den genen van welcken de ver-
gheuinghe gheueest wort: want de
mermeer weten of de sonden alle ende
te rechte vertelt zijn. Alsoo en soude
daer gheen vergheuinghe zijn die haer
voorder sonde strecken van tot de
woorden des gheens die moet geoor-
deelt worden. Houen desen is de ver-
gheuinghe gheueest ghelighen in het
ghelooue ende penitencie: welcke twee
dinghen niet en connen van den men-
sche bekent worden / alsinen van het
een moet sentencie gheuen. So volcht
dan hier wt dat de sekerheyt der bin-
dinghe ende ontbindinghe niet en is
den goetduncken eens aertschen rich-
ters onderworpen: want als de die-
naer des woorts zijn ampt recht be-
dient / soo en can hy niet absoluere
noch vergheuen anders dan met con-
dicie: maer dat om des sondaers wille
geseyt wort / Soo wien ghy de son-
den vergheeft / &c. op dat sy niet en
twijfelen dat die vergheuinghe die wt
den beuele ende door de stemme Gods
beloefte wort / sal in den hemel seker
ende bast zijn.

goet noch quaet: nochtans deswile het
gheen nut noch vrucht en can doen /
ende oorsake gheueest is van soo veel
ongodtlijckheyt ende dwalinge / wie-
en soude niet achten datment behoort
terstont af te brenghen. Sy verhalen
wel sommighe ghebruycken / de welcke
sy roemen seer vruchtbaer te zyne:
maer sulcx is al gheloghen / ofte van
gheender werde. Een dinck alleen-
lijck verhalen sy / daer in sonderlijck
voordeel zy / te wetē / dz de beschaemt-
heyt des biechters groote pijn is /
waer door de sonder oock namaels
voorzichtigheyt wort: ende de waer-
ke Gods voorcoemt hem seluen straf-
fende. Maer vernederen wy den men-
sche nō genoech in groote beschaemt-
heyt / als wy hem tot dien oppersten
hemelschen rechtsstoel roepen / daer
Godt de kennisse neemt: het is voor-
waer schoonen voortganck ghedaen /
als wy ons voor eenen mensche scha-
mende / aflaten te sondigen / ende ons
niet en schamen dat G D W een ge-
tuyghe onser boosser consciencie is.
Hoe wel dit selue is oock grootelijck
gheloghen. Want men mach alomme-
sien dat door gheen dinck groter vry-
heyt ende betrouwen tot sonde en
coemt / dan als de menschen meynen
dat sy voor den priester ghebiecht heb-
bende / moghen haren mont baghen
ende segghen / Ick en heb niet ghe-
daen. Ende sy en worden niet alleē-
lijck het gantsche iaer te stouter om te
sondigen / maer het geheel iaer lanc vā
de biechte gherust zijnde / en suchten
nimmermeer tot Godt / noch en comē
nimmermeer tot hen selue / maer hoo-
pen sonde op sonde tot dat de tijt cōt
in welcken sy gelijck sy meynen / alle
hare sonden op eenmael wtstortē. En
als sy se wt ghestort hebben / soo mey-
nen sy van haren pack ontlastē te zyne /
ende dat oordeel dat sy den Priester
toeschrijven van Godt ghenomen te
hebben: dat syse Gode wt de ghebach-
tenisse ghesloten hebben als syse den
Priester hebben te kennen gheghe-
uen. Maer wie siet den dach der biech-
te niet blijden aensichte comen? Wie
gact

gaet blijmoedichlyck tot de biechte en
en comt niet veel meer onghewillich
ende als teghen wozscelende ghelijc of
hy met ghemozonghin halse tot de ge-
uangensse ghetrocken worde anders
dan mogelich de offerpapen die niet
oanberlinghe verhalinghe haerder boos-
fer stucken hen scien leckerlijck ver-
maken. Ick en wil niet veel pappiers
verdueren om hare ongeschickte gru-
welen te verhalen waer van de ooz-
biechte vol is. Ick segghe alleenlijck
dit/ Alst dat die heylighe man niet on-
gheruchte ende rumoer van hoererie
heeft de biechte wt de kercke ofte veel
meer wt zijns volcks ghedachtenisse
gheschooten: soo worden wy vermaent
waer teghen ontellicken vele hoereri-
en/ ouerspielen/ ongeoorloefde oncuys-
cheden ende verlockingen noodich is
te doen.

te doen.
20 Wat de biecht papē hier de macht der
sacramenten voorschrijft / en daer in alle
de macht haers rijck stellen / wy moe-
ten sien hoe groot men dat behoort te
achten. Zijn dan segghen sy de sacra-
menten sonder oorsake ghegeuen: Is dan
18 sonder oorsake gheseyt / Al wat ghy
ontbent op der aerde / dz sal in den he-
mel ontbouden wesen: Waken wy dā
het woort Christi ydel: Ic antwoor-
de dz daer groote oorsake gegeuen is /
waerom de sacramenten gegeuen worden:
gelijc ick oock weynich te vooren ver-
claert hebbe / en wederom claelijcker sal
leeren daer wy sullen van den hā
delen. Waer wat salt zijn ist dat ic als
le hare sulcke vrachten als met eenen
sweerde al te sanien afhouwe / seggen-
de / dz hare offerpapen niet en zijn ste-
dehouders noch nacomers der Apostelen:
20 Waer dit selue sal ick ooc moeten
ergens hādelen. Nu daer sy hen selue
willen aldersterckst maken / daer rechtē
sy eē stuc op waer door alle hare ster-
cken te neder geworpen worden. Want
22 Christus en heeft niet eer synē Apo-
stelen macht ghegeuen om te binden
en te ontbinden / dan als hyse met den
heylighen Geheest begaet heeft. Daer-
om segghe ick dat de macht der sacra-

अ० २०.
२२, २३

made Christi
len niemant toe en comt dan die eerst
den heylighen Gheest heeft ontfangen.
Ick segge dat niemant en can die heylige geest
telen bescijde / ten zy dat de heylige geest
voorzage / leere ende segge. Wat men
doen moet. Sy clappen v3 sy den heylighen
Gheest hebben / maer niet oec
daer versake sy hem: ten zy dat sy moech
ghelyc dichten dat de heylige Gheest
een ydel dinc ende van geender wer-
de zy / gelyc sy voerwaer ghelouen. Ende met
men sal hen niet ghelouen. Ende met
desen stucke worden sy gantschele te
neder gheworpen / te weten van wat
sleutel het zy dat sy roemen / men moet
hen altyt draghen / of sy oock den heylighen
Geest hebben / die de beweghe en
antwoorden dat sy den heylighen geest
hebben / so moecmense wederom dra-
ghen oft de heylige Gheest en bestaen claer-
lyck te seggen / hoewel zyt in haer lo-
re bebedekelyck te kennen gheuen. So
salmen dat beslypen dat geene offer-
popen de macht der sleutelen hebben
dewyle sy alomme sonder onderscheit
ontbinden dat de Heere wilde gebo-
den hebben / ende binden dat hy heeft
gheboden te ontbinden.
Ick segge dat hen niet seer claer be-
stet / sy sonder

ontbinden dat de vanden hebben / ende binden dat gheboeden te ontbinden.

Als sy sien dat hen niet seer claar beuindinge bewesen woordt dat sy sonder onderscheyt de weerdighe / so trecken oock binden ende ontbinden / en trecken sy den leutel sonder wetenschap hen seluen aen. Ende hoewel sy niet en coen versaken dat de wetenschap noo- dich is tot het rechte ghebuyt / so schijnen sy nochtans dat ooc den boos- schapen dienaren is de macht ghegeuen. Maer dewijle dit de macht is / Al waer ghy binde ofte ontbindt op der aerde / dat sal in den hemel gheboonden ofte ontbonden wesen: Soo moet dese be- loefte Christi lieghen / ofte sy binden ende ontbinden recht / die niet deser macht begaest zijn. Sy en connen hier- na voorwenden dz die woorden Chri- sti haer stercken na de verdiensten der menschen die gheboonden ofte ontbonden woordt. Wy bekennen dat ooc dat men noch binden noch ontbinden en

1. cor. 6.
b. 3.

can anders dan de gene weerdich zijn gebonden ofte ontbonden te worden. Waer de vercondighers des Euangelij/en de gemeente hebben het woordt waer mede sy dese weerdicheyt mogen meten. In dit woordt moghen de vercondighers des Euangelij eenen peggelycken verghewinghe der sonden belonen in Christo doot het gelooue: sy moeten de verdoemenisse vercondighen teghen alle ende ouer al die Christum condicht de Gemeente dat de hoereers/ ouerspeideers/dieuen/gierighe/ende ongherechte gheen deel en hebben in het rijcke Godts/ende bindt de sulcke niet seker banden. Met dese sulken woort onbint hy de ghene die wat macht sal hy hen bekeeren. Waer niet connen binden ofte ontbinden: ende sy datmen dat weet: Waerom seggen riteyt die heil gegheuen is / dewijle de ontbindinge onseker is: Waertoe diert ons dese gedichte macht / is dat daer gheen gebuyck van is. Ende ick hebbe nu bewisen dat daer gheen gebuyck en is / ofte dat het soo onseker is dat het hoor gheen is te achten. Want dewijle sy besijden dat het meere deel der priesteren de sleutelen niet recht en gebuyck / ende dat de macht sonder recht gebuyck crachteloos is: wie sal my doen te gheloouen dat de ghene die my ontbindt / is een goet bediener der sleutelen: Ist dat hy een quaet bediener is / wat heeft hy dan anders dan dese ondeghende bedieninghe / te weten / Wat in v te bint niet / dewijle ick het recht gebuyck der sleutelen niet en hebber: maer ist dat ghij bedient so ontbindt v: Maer soo veel soude / ick en segghe niet een ongheloot mensche (want dat en soumaer een Turck ofte duyuel vermoen. Want het is soo veel te seggen / als / Ist en hebbe Gods woort niet / het welcke een seker reghet is om te

ontbinden: maer de autoriteyt is my ghegheuen om v te ontbinden ist dat uwe verdiensten dat vermogen. Soosten wy dan wat sy aengheuen hebben als sy gheoordeelt hebben dat de sleutelen zijn de autoriteyt om te onderscheyden / ende macht om de sentencie te volghen: en dat de wetenschap daertoe coemt als een raetsman / en v sy is als een raetsman tot goet gebuyck. Te weten sy hebben willen oncuyschelijc / dertelyck / sonder Godt en zijn woort regneren.

Ist dat pemandt hier teghen seyd dat de oprechte dienaers Christi oock niet min en sullen beureest ende onseker zijn in haer ampt / om dat de ontbindinge die aen het ghelooue hangt / altyds sal onseker zijn. Woude desen dat de sondaers sullen geen ofte cleynen troost hebben / dewijle de dienaer selue die niet bequaem en is om haer gheloue te oordeelen / niet seker en is van de ontbindinghe. Dat van lichtelijck wederleydt worde. Want sy segghen dat de Priester gheene sonden en vergeeft / anders dan daer van hy kennisse heeft: ende alsoo na haer gheueen is de verghewinghe in des Priesters oordeel gheleggen: ende als dese niet voorzichtighe en onderscheydt wie der verghewinghe weerdich sy / soo is alle haer doen te niet ende te vergeefs. Somma de macht daer van sy spreke / is onder soekinghe met macht om te oordeelen / na welcke ondersoekinghe de verghewinghe ende absolutie ghemeten wort. In desen deele en worde gheen sekerheyt noch vasticheyt geuonden. Ja het is een diep afgrondt: want daer de biechte n. volmaect en is / daer is oock de hope der verghewinghe creupel. Wouen desen moet de Priester selue int twijfelinghe bliuen / dewijle hy niet en weet of de sondaer syne sonden ghetrouwelijck vertelt. Ten laetsten is de onwetentheyt en ongeleertheyt der priesteren so groot / dat het meeste deel daeruan n. bequamer en is om dat ampt te bedienē / dan een schoolapper om landt te bouwē: ende de andere moeten by na

Ro. 1. 6.
24.

22

alle met rechte van hen seluen twijfe-
len. So comt dan de onsekerheyt ende
twijfelinghe der pauselijcke absolutie
hier wt dat zy willen dz die haer fon-
dament hebbe van den persoon des
Priesters: ende niet alleenlijc van den
persoon des Priesters/maer oock van
de kennisse die hy neemt/op dat hy al-
leenlijc van aengebrochte geuraechde
ende beuonden dinghen oordeelt. Ad
waert dat penant de se goede Leerers
braechde of de sondaer niet Godt ver-
sont woort als sommighe sonden ver-
gheuen zijn/ick en sie niet wat zy sou-
den connen antwoorden anders dan dz
zy fullen bedwongen woorden te be-
lijden dat het gene dz de Priester oor-
deelt vā de vergeuen sonden der welc-
ker vertellinghe hy ghelooft heeft / al
onwiltbaer is/ soo lange als de an-
dere sonden die hy niet ghelooft heeft
van de verdoeminge niet verlost en
worden. Ende mer wat schadelijcker
venautheyt de consciencie des gheens
die hem seluen ghebiecht heeft / blijft
benanghen/ dat is hier wt openbaer/
dat hy niet sekers en can houden wt
den woorden Godes/ dewijle hy rust
op des Priesters discrecie (ghelijc zy
spreken.) Waer de leere die wy ghe-
uen is vlijende branc van alle dese
ongheschicktheden. Want de absolutie
is niet condecie / op dat de sondaer be-
trouwe dat Godt hem ghenadich is/
soo verre hy oprechtelijc versoenin-
ge soect in de offerhande Christi/ende
gerust is in de genade die hem is door
ghesheit. Alsoe en can die niet dwalen
die nae zijn predickamt vercondicht
dat hem wt G O D T S woort
is beuolen. Ende de sondaer can een
seker ende claer absolutie ontfanghen
als die eenuoudige condicie wort daer
hy ghesit/ van de genade Christi aen
te nemen/ma die ghemeyn regel onse
Priesters de welcke godtlooslijc is in
het Pauendom beracht geweest/te we-
ten/ Al gheschiede nae uwe ghelooue.

Wat. 9.
d. 29.

23

sal bequamer zijn in de handelinge der
regeringhe der Gemeynthe. De Iesers
sullen nochtan gedachtich wesen dat
het gene dat van Christo is gesproken/
een deel van de prediking des Euā-
gelij/ en een deel van den ban/ ver-
keerdelijc wort gedraeyt tot de byme-
lijcke oorbiechte. Waerom als sy ons
tegenwoort dat het recht ont te ont-
binden/ is den Apostelen gegheuen/
dwelc de priesters bedienen/ de sonden
die hen bekent zijn verguende/soo ist
openbaer dat sy een valsche ende onnat-
fundament nemen: want de absolutie
die den ghelooue dient/ en is niet an-
ders dan een geruygenisse der genade/
welcke ghetuygenisse wort wt de on-
uerdiende belofte des Euāgelij ge-
nomen. En de ander belijdinghe die in
de oefeninge der Gemeynthe sonde is
is/ die en gaet de verborghen sonde
aen/maer dient meer tot exempel/op
dat de openbaer ergernisse der Geme-
ynthe wech ghenomen woerde. Ende
dat sy van hier ende van daer ghetuy-
genissen te hoore schape met de welc-
ke sy willen bewijfen dat het niet ge-
noech en is datmen Gode alleenlijc
ofte den ongelcerden de sonden biecht/
maer dat een priester moet de kennisse
daer van nemen/daer in is haer niet
sticheydt schandelijc ende stinckende.
Want ist dat de oude Aders ergens
den sondaren raden dat sy henseleuen
ontladen by haren Pastoor/dz en mach
niet verstaen worden van de tellinghe
der sonde / die doe niet ghetuyckt en
werdt. Wonen desen ghelijc ghe-
hardus en andere zijn schadelijc ghe-
weest/also schijnen sy willens valsche
boecken die valscheijck onder goeder
leeraren namen waren wtgegeen/ge-
bruyct te hebben om door sulche booz-
wendinghe ende deelsel de eenuoudi-
ge te bedriegen. Sy bekenen wel te
rechte dat daer eygentijc gheen ban
en blijft / als yemant niet penitencie
geroert is / al ist dat hy seloon noch
niet ghebiecht en heeft/want de absol-
tie coemt altdits niet de penitencie:
ende dat daerom de Priester dan niet
verclaert dat de sonden verghen
zijn/

zijn/dan dz hyse berghee se. Hoe wel
in dat woort verclaren/ geuen sy een
groue dwalinghe te kennen/ stellende
een ceremonie in de plaetse der leere.
En dat sy daer by stellen dat de ghene
die door Gode heeft vergheuinghe ge-
creghen/ wort door het aenschyn der
ghemeynte geabsolucert/ daer trecken
sy onbequaemelijck tot eens pegelijck
sonderlyck ghebruyck/ dat (ghelijck
wy nu gheseyt hebben) tot de gemeyn-
deseninghe der ghemeynte is veror-
dent/ almen erghernisse die wt eenige
swaere sonden is gecomen/ moet wech-
nemen. Maer weynich daer na ver-
heyt een ander wijse om te vergheuen
daer by stellende: te weten met opleg-
ginghe der straffe ende voldoeninghe:
waer in sy haren offerhande een recht
tefeschijn/ waer door sy te helste dee-
len dat Gode ons alom heeft gheheel
beloest. Want dewijle hy enckelich pe-
nitencie ende ghelouue eyscht/ soo is
dese deplinghe ofte wtneeminge geheel
ongodlijck. Want het is so veel/ ghe-
lijck oft de priester eens dekens per-
soon aennemende Gode verhinde-
ende niet en wilde lijden dz Gode door
zijn enckel mildicheyt vernant tot ge-
nede ontfanghe/ dan die voor des de-
kens doerbanck heeft ghelegghen/ ende
aldaer straffe ghelieden.

24 De gantsche somma is dit. Ist dat
sy willen Gode den atrooy deser biech-
te maken die sy ghedicht hebben/ soo
wort haer ydelheyt geopenbaert: ghe-
lijck ick in weynighe plaetsen die ick
sy veruulscers zijn. Ende dewijle het
openbaer is dat dese wet is van men-
schen ghegeuen/ so segge ick dat sy ooc
ende dz Gode daer door herrozt wort/
de welcke de consciencie aen zijn woort
berbint/ ende wil dat sy van der men-
schen heerschappie vry zijn. Nu als
die sake die Gode heeft willen vry la-
ten/ wort gheboden als noodich om
verghenueinghe der sonden te verrich-
ghen/ so se ghe ic dat dit onuerdrage-
lycke herckroef is. Want geen dinc

en comt eygentlijcker Gode toe/ dan de
sonden te vergheuen/ waer in onse sa-
licheyt is gelegen. Woen desen heb-
be ic bewisen dz dese tyranne daerst
is ingebacht als de werelt in schan-
delijcke ongleertheydt was verfont-
ken. Hiertoef hebbe ick oock geleert dat
het een senninghe wet is/ die de elien-
dighe consciencien tot betwijnseinghe
brengt/ waer geen ydelse Godes en
is; ofte plomper maect/ waer sozghen
loosheyt is met ydel behagelijckheyt
ende smectinghe be-lockede. Een laet-
sten hebbe ick verclaert dz alle de ver-
sachtingen die sy by brengen tot geen
ander eynde en dincen/ dan om de sup-
uer leere te verwerren/ verduyfleren
ende verdracen/ ende de godloosheyt
met valsche colouren te bedecken.

In de derde plaetse der penitencie
stellen sy de voldoeninge/ maer al wat
sy daeruan snateren dat can niet eenen
woorde wederleert worden. Sy seggen
dat het niet genoech en is dat de ghene
die penitencie doet/ hem seluen onthout
van de voozleden sonden/ ende zijn le-
uen betert/ ten zy datmen Gode vol-
doe van het ghene dat geschiet is. En
dat daer vele middelen zijn/ door de
welcke wy moghen de sonden af coo-
pen: te werken tranen/ vasten/ offerhan-
den/ werken der liefde. Woen hier
mede moet Gode verfoenen/ de schuld
der rechtuerdicheyt. Godes betalen/
de sonden vergheiden/ ende de verge-
uinghe verdienen. Want hoe wel hy
door zijn groote barmherticheyt heeft
de schuld vergheuen/ dat hy nochtans
de straffe houdt door de discipline en
de oefeninge zijnder rechtuerdicheyt/
ende dat dese straffe moet door volder-
ninghe afgherocht worden. Nocht-
tans comen alle dinghen tot dele som-
ma/ te weten dat wy wel door de
barmherticheyt GODES verge-
uinghe der sonden ghecrighen/ maect
dat dit geschiet ouermids de verdien-
ste onser werken/ door de welcke de
schuld onser sonden betaeldt wort/
op dat der rechtuerdicheyt Godes
behoorlick ghenoech ghedaen wor-
de. Ceghen sulcke leughenen stelle

Esa. 52. sonder de onuerdiende vergheninghe der
a. 3. sonden/de welcke claelijcker dan een-
nich dinc in de Schriftuere vercon-
Rom. 5. dicht wort. Ten eersten wat is verge-
b. 8. uinghe anders dan een enkelder gaue
Coloss. 2. der mildicheyt Godts: Want die niet
c. 14. een hardtschijst betuycht dat hem zijn
Eit. 3. b. gheleent ofte gebozcht gelt betaelt is/
5. dan dien en seytmen niet dat hijt quijt
geschouwen heeft: maer van den genen
die sonder eenighe betalinge van sels
door zijn goetdadicheydt zijn schulde-
naers naem wortwischet. Wouen desen/
waerom wort daer by gheselt/ door
niet ofte onuerdient/ anders dan om
alle de ineyninghe der voldoeninghe
wech te nemen: Door wat stouticheyt
richten zy dan noch hare voldoeninge
op/ die door so stercken blizem te neder
geslaghen wort. Ende wat sullen wy
seggen dewijle de Heere door **Esaia**

Esa. 43. roept/ Ich bent/ ick bent/ die uwe on-
d. 15. gerechticheden wechneeme om mynent
wille: ende en sal uwer sonden niet ge-
dachtich zijn. Mercondicht hy niet o-
pentlick dat hy de dofsake ende het
fondament der vergeuinge neemt wy
zijn goetheyt alleen: Wouen desen als

Act. 10. de gantsche Schriftuere Christo ghe-
tuyghenisse gheset datmen moet door

2. 43. zynen naem vergheninghe der sonden
ontfangen/ slyt zy dan niet alle ande-
re namen. Hoe leeren zy dan dat

de vergeuinge wort ontfanghen door
den naem der voldoeninge: Sy en co-
nen n3 seggen dat zy dat den name der

voldoeninge n3 toe en schijnt hoewel
zy gelijck zy seggen als een middel en
hulpe daer toe is. Want als de schrif-
tilere seyt dat de sonden vergeue wor-
den door den naem Christi/ so vermaent

zy dat wy daer geen dinc toe en doen/
en dat wy dat geen onsen dinge toe
en schijuen/ maer dat wy door Chri-
stum alleen daer toe. Onen: gheluck

Paulus betuyghende dat Godt was
de werelt hem seuen in Christo ver-
soenen/ den menschen om zynent wil-
le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

2. Cor. 5. soenen/ den menschen om zynent wil-
d. 19. le de sonden n3 toerekenende/ soo stelt

hy terstot daer by de wisse en middel/
segghende/ want hy is door ons sonde
gheworden die sonder sonde was.

Maer sy zijn soo verdract dat sy
segghen dat de vergheninghe der son-
den en de versoeninge eenmael gescheet
als wy door Christum worden in den
doop tot ghenade ontfangen: maer dz-
men na de doop moet door voldoeninge
ge wederopstaen. Dat het bloet Chri-
sti geen vordel en doet/ ten zy dz het
door de sleu den der Kerke bedient
ende wighedeeldt worde. Ick en spre-
ken/ dewijle sy haer onreynicheyt met
seer clare geschriften geopenbaert heb-
ben/ ende dat niet een ofte twee/ maer
alle de schooleeraers. Want na dz haer
meester heeft na de leere Petri beleiden
dat Christus aen het hout de straffe
der sonden betaeldt heeft/ so verbercht
hy terstont zijn sentencie met een do-
neminghe die hy daer onder stelt/ seg-
gende/ dat in den Doop alle tijdelijcke
straffen der sonden vergeuen worden/
maer dat sy na de Doop door de peni-
tentie vermindert worden: soo dat het
crucge Christi ende onse penitentie als
so te samen vercken. Maer Joannes
spreect veel anders/ segghende/ Ick dz
yemant sondich so hebben wy een
doopsprake by den Vader/ nameleich
Jesum Christum: en hy is de versoeninge
ge door onse sonden. Ic schijue hem
derkens/ want uwe sonden worden b-
vergeuen om zyns naems wille. Hy
spreect voozwaer tot de ghelouinge/ en
dewijle hy den Christum voozstelt tot
een versoeninge der sonden/ so bewijst
hy dat daer geen ander voldoeninghe
en is/ waer door Godt verbolge zyn-
de/ soude maghen versoent en gepen-
t worden. Hy en seyd niet/ Godt is b-
eenmael ver soet door Christum/ soet
n3 andere middelen om b te ver soeten
maer hy stelt hem tot eenen ewighen
advocaet/ als die ons door zyn vooz-
sprake ewighelick tot de genade des
Vaders wederbringet: en tot ee ewi-
ge versoeninge waer door de sonden
versoent worde. Want dat is ewich-
lijck waer dat Joannes de Wooper
seyd/ Siet het La Gods/ siet die de
sonden der werelt wechneemt. Hy
segghet ick ende gheen ander neemt
de

Acht. 1.
Sent. 9.1. Act. 2.
d. 24.
1. Cor. 1. 1. 9.1. Joh. 1.
a. 2. 1. 1.
b. 1. 1.Joh. 1.
c. 1. 1.

de sonden wech: dat is / dewijle hy alleen is het Lam Gods / so is hy oock alleen de offerhande booz de sonden / leen de boldoeninghe / ende als het recht ende de macht om te verges als hy van den Sone wordts onderscheyden ghelick bouen verclaert is: soo wort Christus hier ghestelt in eenen anderen graet / te weten / dat hy hem nemende / heeft onse schult booz het oordeel Gods wtgewischt: waer deelachtich en sullē wesen der verfoeninghe die van Christo gheschiedt is: te sy dat hy die ere behoudt / de welcken die tot hen seluen trecken die soecken Godt met hare boldoeninghen te payen.

27 Ende wy moeten hiet twee dingen aenmercken: te weten / dat Christus zijn eere geheel ende onghescent behoude / ende dat de consciencie in de vergeninge der sonden gerust zijnde / brede hebbe hy Godt. Salas seyt / dat de Vader heeft alle onse ongerechtigheden op hem ghelept / op dat wy dooz synen wonden ghenesen worden. Het welcke Petrus met andere woorden berhaelt / seggende / dz Christus heeft in zijn lichaem onse sonden ghebragen op het hout. Paulus schrijft dat de weest doe hy booz ons is sonde ghesworden: dat is / dat de cracht ende veruolckinghe der sonde is in zijn vleesch gedoot geworden als hy wert welcke de gantsche pack onser sonde met haer veruolckinghe / met het met de verdoeminghe der sonde gheswoyen wordē. Hier en worden geen salas de beuselinghen ghehoort / dat nae de eerste reynninghe / niemant van ons si en gheuoelt anders dan nae de maete der boldoender penitencie: maer wy worden (soo wanneer wy ghesallen zijn) tot de eenighe boldoe-

ninghe Christi gheroepen. Nu seldt hare beuselinghen booz wy ooghē: te weten / Wat de genade Gods in de eerste vergheuinghe der sonden alleen werckt: ende ist dat wy daer na vallen / dat onse wercken mede wercken om de tweede vergheuinghe te ghecrighen. Ist dat dese dinghen plaetse hebben / hoe sullen dan de gheluyghenissen die bouen zijn Christo toegheschryuen / hem gheheel bijuen? Hoe grootelick schuld dit / Wat onse ongerechtigheden zijn op Christus ghelept om dat sy souden in Christo verfoent worden / ende dat sy dooz onse wercken verfoent worden: dat Christus is de verfoeninghe booz onse sonden / ende dz Godt moet dooz wercken verfoent worden. Ist datmen handelt van de consciencie gherust te maeken: wat gherustmakinghe sal dat wesen datmen hoort dat de sonden verfoent worden dooz ghenoech doeninghe? Hoe sal de consciencie eenmael ten eynde van de mate ende middel der boldoeninghe seker zijn? Sal sy dan altydts wujselen of Godt haer genadich is / sal sy altydts benaut zijn ende bergrouwen. Want die in lichtuerdighen ghenoech doeningkens gherust zijn / die achten het oordeel Gods veel te clepne: ende sy ouerleghen weynich hoe groot de swaricheyt der sonde is / ghelick wy erghens sullen segghen. Ende oft dat wy hen schoon toelaten dat sommighe sonden dooz beuolijckhe boldoeninge verfoent worden / wat sullen sy ten eynde doen als sy met soo vele sonden verladen zijn / der welcker boldoeninghe sy niet en souden connen ghenoech doen al waert dat sy honderdmael hondert iaer leuēde / ghantschelijck daer na stonden? Hier toe dient oock dat alle de plaetsen daer mede de vergheuinge der sonden betuycht wordt / niet die aen en gaen die eerstmael in den grondt des gheloofs onderwesen worden / maer de wedergebozen kinderen Gods / ende die langen tijdt zijn in den schoot der Ghemeynte opghewoent geweest. Die boodschap die Paulus soo eere

Do is iijc

Rom. 5.

a. 1.

Gal. 3.

a. 4. ende

b. 6.

1. Pet. 2

b. 24.

Rom. 8.

a. 3.

Gal. 3. b

a. 3.

2. Cor. 5
b. 20.

Coloss. 1
c. 20.

28

Rom. 6.
v. 23.

Exet. 18
c. 20.

lijck berheft/ namelijk / Ick bidde v in Christi name/laet v met G D E berfoeren: die en woordt niet tot de bzeemde gheuoecht / maer tot de ghe- ne die langen tijt wedergehozen wa- ren. Ende hy ghebidet de voldoening- ghen te laten baren / ende seyntse tot het cruyce Christi. Also als hy schrijft tot de Colossensen dat Christus door het bloet des cruyces heeft versocht al wat in den hemel ofte in der Aer- den is / soo en bint hy dat niet alleen- lijck aen dien ooghenblich tijts/ waer in wy in de Ghemeente aen ghenom- men worden / maer bestreckt het tot den ghantschen loop / het welcke lich- telijck can wt den vervolge der woord- den verstaen worden/ daer hy seyt dat de geloouige verlossinghe hebben door het bloet Christi/ te weten vergeun- ghe der sonden. Hoewel het is te ver- gheefs dat ick meer plaetsen te hoope bzinghe de welcke dickmael vooz co- men.

Hier nemen zy haer wtvlucht tot een onnutte onderscheydinghe/te we- ten/dat sommighe sonden vergheue- lijck zijn sommighe dootlijck. Dat- men vooz de dootlijcke sonden groot- voldoeninge schuldic is / ende dat de vergheuelijcke door lichter reme- dien ghesupuert worden / te weten / door het water noster / ende bespren- ghinghe des wijwaters / ende de abs- solueringhe der Wisse. Also spelen ende beuſelen zy met Godt. Nocht- tans dewijle zy altijts de dootlijcke ende vergheuelijcke sonde in den mont hebben/so en hebben zy noch niet con- nen het een van den anderen onder- scheyden/ anders dan dat zy de godt- loosheyt ende onreynicheyt des herten vergheuelijck souben noemen. Maer wy segghen ghelijc de Schijsture de reghel des rechts en onrechts leert: dat de doot is de besoldinghe der son- de / ende dat de ziele die ghesondicht heeft/des doods werdich is. Woort dat de sonden der ghelooouighen ver- gheuelijck zijn: niet om dat zy den doot niet en verdienen / maer om dat vooz de barmherticheyt G D E S

gheen verdoemin ghe en is vooz de ge- ne die in Christo Jesu zijn: Want de son- den en worden hen niet toegreket/ a. 1. om dat zy door vergheuinghe verghe- wischte worden. Ick weet hoe ongher- rechtichlijck sy dese onse leere lasteren: want sy seggen dat het een Stoische leere is van de ghelijckheyt der sonde. Maer sy sollen sonder eenigen arbeyt door haer eygenen mont oerwonnen worden. So draghe ic dā oft zy niet en bekennen dat selfs onder die sonde die sy bekennen dootlijck te zijne / den sonde grooter is dan de andere: Soo en volghet dan niet tersfont dat de son- den ghelijck zijn die te gelijcke doot- lijck zijn. Dewijle de Schijsture be- schrijft dat de doot is de loon der son- de: dat de ghghoozsaemheyt der wet is de wech des leuens: ende dat de o- uertredinghe der wet is de doot: so en connen sy dese sentencie niet ont- gaen. Hoe sullen sy dan eenighe win- den in coemste der voldoeninghe. Men soo grooten hoop der sonden: Men schoon vooz een sonde conde op enen dach voldoen/soo bait men in vele son- den dewijle men die voldoeninge vooz een sonde bedent. Want daer en gaet niet een dach voozby in welcke de al- derrechtuerdichste niet dicmael en ver- ballen. Ende als sy sullen henschel- len haer voldoeningen bereyden / so sul- len sy vele ofte eer ontellicke vele son- den hooopen. Als is het betrouwen der voldoeninghe wech ghenomen. Wat verwachten sy: Hoe doeruen sy noch de voldoeninge pepsen?

Sy arbeypden wel om te ontkomen maer sy en connen nergens wt ghera- ken. Sy dichten een onderscheyd tus- schen straffe en schuld: sy belijden dat de schalt vergue woort door de herticheyt Gods: maer dat als de schult is vergue/de straffe noch blift de welcke de rechtuerdicheyt Gods wil betaelt hebben. Ende dat daerom de voldoeninghe eygentijck de verge- uinghe der straffe aen gaet. Maer o- goede Godt/wat grooter lichtuerdie- heyt is dat sy belijden sy dz de ver- guinghe geschiet vooz niet en ont- dient/

Exet. 18
c. 16.

dient / somtyts leeren sy dat die selue niet geboden / tranen / ende alderley andere oorzereydingen verdient wort. Maer noch strijt ganschelijc niet de se onderscheydinge al wat de Schrift leert van der geuninge der sonden. Het welcke ick meyne nu ghendoech en oueruoedichlyc benesticht te hebbe maer wil nochtans sommighe andere getuygenissen hier onder stellen / dooz den also geschickte verduyde lange sulden dat sy dooz aen niet sels haren wtersteyn seert en sullen conne bouwe noch dat Godt heeft in Christo met ons getuygenissen / dat hy onse ongerechtigheden niet en sal gedoncken. Wat hy hier mede heeft beduydt / dz leeren wy vwer eenen anderen Propheete / daer de Heere aldus spreckt: Ist dat de rechtuerdige afwijct vā zijn rechtuerdicheyt / so en sal ick alle syne rechtuerdicheden niet ghedencken. Ist dat de goddloose afwijct vā zijn goddloosheyt so en sal ick alle syne ongerechtigheden niet gedoncken. Wat hy seyt dat hy der rechtuerdicheden niet en sal ghedencken / dat is dat hyse van geender woerden / dat is dat hyse van geender woerden. Soa van de sonden niet ghedencken / is die niet begheeren te straffen. Dit selue wordt ergheens gheeyt met dese woorden / De sonden achter den rugge woopen / gelyc een wolcke wten / niet toerekenen / ghedect houden. Het sulcke formen van spreken geeft ons de heylige Gheest zyn gheuoelen daerlyck te kennen / ist dat wy willen hem onse ozen toeroeghen ende leerlyck zyn. Voorwaer Godt straft de sonden: ist dat hyse wteret / so gedent hy se: ist dat hyse dooz het oordeel beynigt / so en houdt hy se niet ghedect: ist dat hy se onder soert / soo en wozyt hy se niet achter rugge: ist dat hy se aeniet / soo en heeft hy se niet ghelyc een wolcke wtghewiselt: is dat hy se soert ende beruoydt / soo en heeft hy se niet in de diepte der zee ghewoopen. Ende Augustinus leyt dit aldus wt

met clare woorden / Ist dat Godt de sonden gedeckt heeft / soo en heeft hy se niet willen aenien: ist dat hy se niet en heeft willen aenien / soo en heeft hy se niet willen straffen: hy en heeft se niet willen bekennen. Waerom heeft hy dan geseft dat de sonden gedeckt zyn: om dat men se niet en soude sien. Wat wast dat Godt de sonden sagh / anders dan dat hy se straffe. Laet ons ooc wt een ander plaerse des Propheeten hooren op wat conditie de Heere de sonden vergeeft. Al waren (seyt hy) uwe sonden ghelyc purper / soo sullen sy wit worden ghelyc snee: en al waert dat sy root waren ghelyc derwe milien / so sullen sy wit worden ghelyc witte wolle. Ende by Jeremiam spreckt hy aldus / In dien dach salmen de ongerechtigheyt Jacobs soecken / ende sy en sal niet ghetonden worden: en de sonde Juda / ende sy en sal niet zyn: want ick sal genadich zyn den ouerblijffelen die ick sal bewaren. Wilt ghy int corte weten wat de meyninghe deser woorden zy: Tenmerck dat daerentegen dese nauolgende wyse van spreken beuyden / Wat de Heere de ongerechtigheden in enen sack te hoope bindt / dat hyse in enen bundel versamelt ende wech leyt dat hy se met enen yseren yuem schrijft in enen Boekant steen. Te weten / ist dat dese woord beduyden dat de sonden sullen vergolden en ghestraft worden / het welcke sonder twyfel en is: soo en moeten oock niet twyfel en dat de Heere niet de contrarie sentencien betuycht dat hy alle vergeldinghe der wreke vergeeft. Hier moet ick de Lesers niet betuyghinghe bidden / niet dat sy na myne glossen en ghedichtelen hooren / maer dat sy het woord Gods genighe plaerse laten hebben.

Ick bidde u wat soude Christus ons ghegheuen hebben waert dat noch straffe dooz de sonde gecyscht worden: want als wy segghen dat hy alle onse sonden heeft in zyn lichaem ghedraghen aen het hout / so en gheuen wy niet anders te kennen / dan dat hy die straffe

W d uij ende

Here. 31
1. 31. 34.
Ezech.
18. 1. 24.
1. 27.

Eesa. 38
d. 17. en.
22.
Esa. 44.
d. 22.
Ps. 7. d.
19.
Ps. 32
a. 1.

Isa. 52
a. 1.

Esa. 1. 6
18.

Jer. 50.
d. 20.

Job. 14.
d. 17.
D. 17.
13. 1. 12.
Jer. 17.
a. 1.

1. Pet. 2
d. 24.

ende wazake heeft volbraghen die onse sonden verdient hadde. Dit selue heeft
 Esa. 53. Esaias duytlijcher verclaert / als hy
 b. 5. seyd dat de castijdinghe (ofte straffe) onses vrees is op he geweest / Maer
 wat is de castijdinghe onse vrees / anders dan de straffe die onses sonden verdient hadden / ende die wy hadden moeten draghen eer wy hadden mogen niet Godt versoendt worden / hadde Christus selue niet in onse stede gecomen? Siet hier claerlijck dat Christus heeft de straffe der sonden gelede / om dat hy zijn volck soude daeruan verlossen. Ende soo wanneer Paulus de verlossinghe meldet die door Christus gheschiedt is / so naemt hy se Apolytrofin / met welcken woorde hy niet enckelige verlossinghe en beduyt / gelijcken int ghemeyn verstaet: maer het losgelt ofte den prijs selue ende de voldoeninghe der bestellinghe. Op sulche wijze schrijft hy oock dat Christus hem seluen heeft booz ons tot ratsien ofte losghelt gegeven. Wat versoeninghe is hy den Heere / (seydt Augustinus) anders dā / de offerhande? En wat offerhande isser anders dā die booz ons gheoffert is in den doot Christi? Het geest ons voornemelijck een sere gheweet / dat ons in de Wet Moiss wordt van de versoeninghe der sonden berozdent. Wandt de Heere en heeft daer niet dese ofte die wijze der voldoeninghe boozgesteld: maer wil dat alle de voldoeninghe geschiedt door sacrificien. Daer hy nochtans anders alle de wijzen der versoeninghe seer neersichlijck ende niet wtmenende goede ordeninghe verhaelt. Hoe coemt dit dat hy gantschelijck niet en ghebedt de sonden met eenighe wercken te versoenen maer alleenlijck offerhanden eyscht tot versoeninghe / anders dan dat hy alsoo wil betuyghen dat daer een eenighe offerhande is / door de welcke zijn oordeel gepapt wordt? Wāt die offerhanden die de Israeliten doe offerde / en waren niet geacht menschen wercken te zyn: maer ware geacht tot haer waerheyt / dat is / tot de eenighe offerhande Christi. En hoedanighe bergeldin-

ghe Godt van ons neemt / dat heeft Moyses met corte woorden wel verghedrukt. O Godt (seydt hy) ghy suldt alle ongerechtigheyt wechmenen: Siet daer de vergeninghe der sonden. Ende wy sullen calueren der lippen gheuen / Siet daer de voldoeninghe. Ick weet wel dā sy noch scherpsinnigher ontcomen / als sy onderscheyt maken tuschen de ewige straffe ende de tijdelijke straffen. Maer dewijle sy leeren dā de tijdelijke straffe is allerley straffe die Godt den lichame ofte der ziele aen doet / wtgenomen de ewige doot / so worden sy door dese wtmeninghe so weynich ghehoepen. Want de plaetsen die wy bouen verhaelt hebben / die geuen namelijk dit wt / dat wy op dese conditie worden van Godt in genade ontfangen / of dat hy alle de straffe die wy schuldich ware / vergene / de schuld ons niet toerekenende. En so wanneer ons niet toerekenende. En so wanneer Dauid ofte de andere Propheten bidden om vergeninghe der sonden / so bidden sy oock in de straffe af. In sy worden door het geueken des Godtlijcken oordeels hertoe gebracht. Wederom als sy barmherticheyt beloven derom als sy barmherticheyt sy by na van den Heere / soo prediken raet van de altyts wt boozghenomen raet van de straffe ende van hare vergeninghe. Moozwaer als de Heere by Ezechiel hercondicht dat hy sal der Babylonijcher geuangenisse een eynde maken / ende dat om synent wille ende niet om der Jode wille: so bewijst hy gewoeth dat het beyde onuerdient is. Eynde dat ist dat wy door Christus worden van der schuld verlost / soo moeten den straffen die daer wt comen / een eynde hebben.

Maer dewijle sy ooc hen seluen niet ghetuyghenissen der schijsture wpenen / soo laet ons den hoedanich die argumenten zijn die sy ghebruycken. Sy segghen Dauid van ontspeel dat de dootslach gheschieden zinde door den Prophete Nathan / heeft vergeninghe der sonden ontfangen: ende nochtans wort hy daer na mē geboze zins soons die wt de ontspele geboze was / gestraft. Wy worden gheleert dat

2. Sam. 12. 6. 11.

dat sulcke straffe die nae de vergevin-
 ghe der schuld opgheleyt wordt/ moet
 door boldoeninge afghesocht worden.
 Want Daniel vermaende Nebucad-
 nezar dat hy soude zijne sonden door
 aelmoessen afcoopen. Ende Salomon
 schryft dat de ongerechticheiden wor-
 den om de gherechticheyt ende god-
 ghens/ dat de veelheyt der sonde wort
 door de liefde bedeckt. Welcke senten-
 tie oock Petrus beuesticht. Item by
 Iacobi segt de Heere van der sonde-
 ressen dat haer vele sonden verghenen
 zyn / om dat zy groote liefde hadde.
 Hoe verkeerdelijck ende verdraepde-
 lijk oordeelen zy altyt van de wer-
 ken Gods. Waer hadden zy aenghe-
 merct dat hy ghene dat zy gheensins en
 beoorden doorhy te gaen / te weten
 dat daer tweeley oordeel Gods is /
 soo soudent zy een veel ander gedaente
 der straffe in dese castydinge Dawids
 ghesien hebben/ dan die men soude be-
 hoopen te achten een wzake te zyne.
 Ende dewyle het ons allen groorelijck
 aen gaet te verstaen waer toe de castij-
 dinghen dienen door de welcke Godt
 onse sonden castijt: ende hoe veel die
 schillen van de exempelen in de welcke
 hy de godtloose ende verworpenen ver-
 nocht met onweerdicheyt: soo en sal
 het/ ghelijc ic meyne niet onnut we-
 sen / dit selue met corte woorden te
 veruaren. Laet ons (om leerens wille)
 het een oordeel noemen een oordeel
 der wzake: ende het ander een oordeel
 der castydinghe. Ende men moet ver-
 staen dat Godt met den oordele der
 wzake alsoo zyne vanden straff / dat
 hy zijnen toopen tegen hen bewijst / dz
 hy se beschaeamt/ crenckt en verstroyt/
 ende te niete maect. So sal dan dit ey-
 gentlijck Gods wzake zyn/ te weten
 als by de straffe oock zyn verbolgent-
 heyt is: maer met den oordele der ca-
 stydinge en is hy so wzect niet dat hy
 soude toornich worden: noch en wreect
 niet om te verderven ofte doot te blize-
 men. Waerom en ist eyghentlijck geen
 straffe noch wzake/ maer een berin-
 ghe ende berinaninghe. Het een comt

den Richter toe/ het ander de Wader.
 Want als de Richter eenen boosdoen-
 der strafft/ so strafft hy de boosheyt sel-
 ue. Maer als een Wader zynen sone
 strengelijc castijt/ so en doet hy dat n-
 om hem te wreken of te straffen/maer
 meer om te leeren/ende namaels voor-
 achtigher te maken. Chrysostomus
 gebuyct er gens een ghelycansisse die
 weynich anders is/maer nochtans op
 het selue wt comt. Een sone (seft hy)
 wordt gellagen: ende een dienstknecht
 wordt oock gheslaghen: maer dese wordt
 ghesstraff als een dienstknecht om dat
 hy ghesondicht heeft: ende die ander
 wordt gecastijt als een zyne ende sone/
 tuchtinghe ende oeffeninghe gheoyck
 hebbende. Den sone geschiet de beris-
 ping tot beproevinge ende beteringe/
 maer den dienstknechte tot slaggen
 ende straffe.

Dy dat wy de sake cortelijck ende
 clactijc weten/ soo laet van twee on-
 derscheydungen oese de eerste zyn. So
 waer straffe is tot wzake / daer wort
 de veruolckinghe ende toornicheydt
 Gods bewisen / de welcke hy nem-
 mermeer en sent ouer de ghelouinghe.
 Waer de castydinghe hier en tegen is
 een seggheninghe Gods/ ende heeft
 ghytuyghenisse der liefde ghelijc de
 Schrijtuere leert. Dit onderscheyt
 wort alom door Gods woort ghe-
 noechsaem betecckent. Want wat ver-
 dreckinge de godtloose in dit teghen-
 woordich leuen lijde/ dit wort ons be-
 schreuen als een voorhof der heile/
 waer wt zy nu van verre haer eeuwi-
 ge berdoemenisse aensien. Ende zy en
 worden daer door niet alleenlijc niet
 gebetert/ noch en gertijgen daer geene
 vruchten van/maer worden veel meer
 met sulcke doospele tot de seer gro-
 welijcke helle bereypt tot de welcke zy
 ten eynde staen te comen. De Heere
 castijt wel zyne dienstknechten seer/
 maer hy en gheeft se niet tot der door:
 daerom als zy niet zijn roede gellage
 zijn soo bekennen zy dat het hen goet
 is tot warachtige onderwijninge. En
 ghelijc wy alomme lesen dat de heyl-
 ighe sulcke straffe met gherusten
 herte

Job. 3. c.
 17.
 Psal. 3.
 b. 11.
 Heb. 12.
 b. 5.

Psal. 118
 c. 18.
 Psal. 119
 71.

Iere. 10.
d. 24. herte hebben aengenomen / also hebben
zy altyt seer tegen die andere straffen
ghededen. Heere seyt Jeremias castyt
my / maer niet oordeel ende niet in uwe
toornicheyt : op dat ghy my niet mis-
schien en verderft. Stort uwen toornen
tot op de heydenen die b niet en be-
kennen / ende op de rijcken die uwen
name niet aengeropen en hebben. En

Psal. 6. a
2. en 38.
a. 2. Dauid seyt : Heere straf my niet in
uwen toornen / ende en berispt my niet
in uwe verborghentheyt. Het en doet
hier tegen niet dat dickmael de Heere
ghesept wort op zyne heylighen toorn-
nich te zijn / als hy hare sonden straf /

Esai. 12.
a. 1.
Hab. 3. a
2.
Mich. 7.
b. 9. Ghelijck by Esaias / Ick sal b Heere
besijden / wāt ghy zyt toornich op my :
uwe toornicheyt is onghewent / ende
ghy hebt my vertroost. Item Habacu-
cuc / als ghy sult toornich zijn soo sult
ghy uwer barmherticheyt ghedachtich
zijn. Ende Michas seyt : Ick sal den
toorn Godts dragen / want ick hebbe
hem gesondicht. Daer vermaent hy dz
de ghene die rechtueerdichlijc gestraft
worden niet alleenijc gheen en voort-
ganck en doen met teghenwozstelen /

maer dat de gheloouighe verlichtinge
der straffe hebben tot de aenmerckin-
ghe des raets Godts. Want op dese
selue wijs wort hy gesept zijn crue te
ontheylighen : de welcke hy nochtans
(ghelijck by Isaias) nimmermeer en
sal ontheylighen. Maer dat is te ber-
staen niet van den raet ofte gesintheyt
Godts als die straf / maer van het
swaer gheuolen der smerten daer van
die gheraect worden die eenige stren-
gicheyt van hem gheuolen. Ende zy-
ne gheloouighe en verfoecht hy niet
alleenijc met groote suericheyt / maer
wontle sontijcs alsoo / dat zy hen sel-
uen laten denken dat zy niet verre
zijn van den mischen verderue. Alsoo
betuycht hy wel dat zy zijn toornic-
heyt verdient hebben / ende het is hen
alsoo nut / dat zy hen seluen in haer
eygen quact mishagende / te sochtaul-
diger zijn om Godt te versoenen / ende
hen seluen sochfuldichlijc haestighen
om vergewinge te hegeren : maer hier
en tusschen bewijst hy in dit selue claer

der ghetuyghenisse zijnder goedertie-
renheyt dan zijnder toornicheyt. Wat
der verbót staet vast dat in onsen wa-
rachtingen Salomon is met ons ge-
maect / ende de ghene die niet en can
bedrieghen / heeft betuycht dat des sel-
uen verbots ghelooue ende trouwe
nimmermeer en sal te niete worden.
Ist dat (zyt hy) zyne kinderen mijn
Wet verlatende ende in myne oorde-
len niet en wandelen : ist dat zy myne
insettinghen ontheylighen / ende myne
geboden niet en bewaren : so sal ic hare
ongherechticheiden met der roede ver-
soecken / ende hare sonden niet slagen :
maer mijn barmherticheyt en sal ic bā
hem niet wech nemen. Ende om ons
deser barmherticheydt te scherder te
maken / so seyt hy dat die roede daer
mede by Salomons naecomers sal
straffen / sal een roede der menschen / en
dat de slagen sulen de slagen der kin-
deren der menschen zijn. Ende dewijle
hy door dese woorden maricheyt ende
sachtichz beduyt / so geeft hy oec mede
te kennen dat de ghene die de hande
Godts teghen hen gheuolen / moeten
met wtnemende ende dootlijcke ber-
grouwinghe beroert worden. Hoe seer
hy dese sachticheyt ghebreykt als hy
zijn volc Israel castyt / dat bewijst hy
by den Prophete seggende : Ic hebbe b
in het dyer ghesuyert / maer niet ge-
lijc het siluer : want alsoo sout ghy ge-
heel daer in vertoert zijn. Hoewel hy
daer leert dat de castiginge hen zijn
voor een suueringe : so seyt hy noch
tans daer by dat hy die selue alsoo ma-
ticht / op dat zy niet te seer daer doop-
gherent en worden. En dit is gane-
scheijck noodich. Want hoe yemende
meer Godt heeft en hem seluen meer
sochten en stenen / nochtans dewijle zy
de oorlike nē en overlegge / maer meet
hare n sonden ende oock den oordele
Godts den rugge bieden / soo worden
zy door die beestelijcke onuerstandichz
verhart : ofte dewijle zy grinnen ende
als

als niet den boeten achter wt slaen en opoerich zijn teghen haren Richter/ soo worden zy van sulck rasende gheheel onuerstādich. Waer de geloouige dooz de roede Godts verniet zynde/ vernedere haer seluen terstōt om hare sonden te ouerdencken/ en dooz vreesen ende vergrouwinge verscheit zynde/ nemen ootmoedichijc haer blucht tot gebede. Waert dat Godt dese smerte daer mede de ellendige ziele den seluen cruppen/ niet en versioette/ zy soudē hōdertmael vergaen ooc in cleyne teckenē zynnder toornicheyt.

23. Waert sal dit het ander onderscheyt zyn/ dat de verworpenē als zy met Gods roeden ghelagen worden/ nē eenichāns beghinnen de straffe zyns oordeels te dāgen: en hoewel het niet en sal ongestraft bliuen dat zy sulcken bewijnghe der toornicheyt Godts geen gehoor gegheuen en hebben/ soo en worden zy nochtans niet gheschaft om dat zy sonden hen seluen bekeere: maer alleenlijc om dat zy soudē groo- telijc tot haer achterdeel gheuoelen/ dat Godt haer Richter en waker is. Waer de kinderen worden niet roeden gelagen/ niet op dat zy dooz Godt de straffe haerder sonden dāghen/ maer op dā zy daer dooz tot beteringe boort gaen. Waerō sien wy dat sulcke castij- dingē meer den toecomenden/ dan den boozleden tijt aengāen. Dit hebbe ick dan met de woorden Chrysostomi/ om seyt hy/ leyt hy ons de straffe op/ niet onse sonden straffende/ maer ons terende. Alsoo seyt oock Augustinus/ Dat ghy sijdt daer van ghy dooescheyt maect/ dat is v een medicijne ende niet een berdoemijnghe. En verworpt de roede niet/ ist dat ghy niet en wilt van der erue verworpen worden/ &c. Alle dese ellendicheyt des menschenlijcken sucht en stent/ weet vsoeders dat het medicijnael sinnet is/ en nē een senten- tie der straffe/ &c. Dese sentenciē heb-

be ick daerom willen boortzenghen/ om dat de wjse van spreken die ic ge- steit hebbe/ niemāde en soude schynē nieu ofte onghe woon te zyne. En hier toe dienen ooc die claghē vol beron- weedinghe met de welcke Godt dic- mael claccht van de ondancbaerhē des volcs/ dā het hartnechtichijc alle straf- fen veracht heeft. Wy & salam seyt hy/ waer toe soude ick v meer slaen/ Daer en is gheen ghesontheyt van den hōle der boeten aen tot den sop des hoofts toe. Waer dewyle sulcke sentenciē seer bele zyn by de Propheetē/ so sal het ge- noech zyn dat ick niet cozen woorden hebbe te kennē gegeuen dat Godt zyn gemeypnte dooz geenen anderen raet en straf/ dan op dat zy vernedert zynde haer bekeere. So dan als hy Saulen heeft vā den rijke afgeworpe/ so heeft hy yē tot wāke gestraft: maer als hy Dauiden van zynē iongē sone beroot heeft/ soo heeft hy hem tot beteringhe gecastijt. Alsoo moet men verstaen dat Paulus seyt/ als wy geoordeelt wor- den/ so worden wy van den Heere ge- castijt/ op dat wy met dese weereit nē verdoemt en worden: Dat is/ als wy kinderen Godts dooz de hant des he- melchen Aders verduict worde/ so en dient de straffe nē om ons tot schā- de te maken/ maer is een castijdinghe alleenlijc waer dooz wy onderwesen worden. In dese sake geuoelt Augus- tinus gantschelijc met ons: Want hy leert dat de straffen dooz de welcke de menschen te gelycke van Godt gecastijt worden/ moeten menichāns aen- gemetct worden/ wā den heyligē zyn zy na dat de sonden vergeuen zyn/ tot strijt en oeffeninge: den verworpenen die sonder vergētinge zyn/ zyn zy tot straffen der ongerechtighē. Ende daer verhaelt hy straffe die Dauid ende anderen godtsaligen zyn opgelept ge- weest/ en seyt dat die dienden om haer godtsalicheyt met sulcke vernederingē te oeffenē en beppoenē. En dat & salam seyt dat den Jodischē volcke de schult vergeuen is/ dewyle zy volcomen castijdinghe van de handt des Heeren ontfangen hadden: daer wt en wort nē be-

Esai. i. d. 5.

1. Sam. 15. c. 23.

2. Sam. 12. d. 18.

1. Corin. 11. g. 3 z

Alib. de peccatis meretris ac re- mif. 2. c. 23. & 34.

Esai. 40. a. 2.

In ferm. de penit. & confess.

bewesen dat de bergheringe der sonden
is in de voldoeninge der straffe ghele-
gen. Waer het is ghelijck of hy seyde
ghy hebt nu straffe ghenoech gheliden
om der welcker swaertich en veelheyt
(dewijle ghy nu door lange droefheyt
by na vertiert zijt) het tijt is dat uwe
herte de bootfchap der volcomen barm-
herticheyt ontfanghen / ende haer tot
blijfchap ontbindende / gheuoelen dat
ick haer vader ben. Want Godt neemt
daer den persoon des vaders aen / den
welcken het oock roet van zijn recht-
ueerdighe strengicheyt / als hy is be-
dwongen gheweest zijnen sone scher-
pelijk te castijden.

34 dat de ghelououghe mensche onderwe-
 sen voorze in de bitterh3 der verdruk-
 kinghe. Het is tijt dat het oordeel be-
 ginne van den huyse des Heeren / in
 4 het welcke zijn naem is aengeroepen
 2; Wat soudē de kinderen Gods doen/
 waert dat 3p gheloofden dat de stren-
 ghicheyt die 3p gheuoelen/ zijn wazake
 ware & Want soo wie van de handt
 Gods gheslāghen zijnde / dencke dat
 Godt zijn straffende Richter is / die
 en can niet begripen / anders dan dat
 hy toornich en zijn vyant is / ende de
 roede Gods gelijc een veruolockinge
 en verberem-nisse bergrouwen. Som-
 ma so wie gheuoelt dat Godt alsoo op
 hem ghesint is / dat hy hem noch w-
 straffen/ dien en sal men nemmermeer
 connen wysnaken dat Godt hem lief
 heeft. Naer de roede Gods is dien
 eerst boozderlijc/die ouerlept dz Godt
 op zyne fondē toornich/maer hem ge-
 nadich ende goetwillich is. Want an-
 88 ders soude moets geschē dat de Pro-
 phete beclaecht hem seuen gheuoelt te
 hebben/seggende: O Godt uwe toorn-
 ichheyt is ouer m3 ghegaen:uwe ver-
 schickinge hebben my tider gedruet.
 90 Item dat Moyses schrijff/ Wy zijn in
 uwen tooren afgheweken/ende in uwe
 verbolgenheyt zijn wy beroot. Ghy
 hebt onse ongerechtigheden booz uwe
 oogē gesselt/en onse verborzen seylē
 booz het licht ws aenschijns. Want
 alle onse daghen zijn in uwe toornich3

vergaen : onse iaren zijn vergaen ge-
 lyck een woort wt den monde David wil-
 len. Maer hier en teghen David wil-
 lende leeren dat de gheleouinghe niet
 woerden door de vaderlycke castydinge
 gheholpen dan verdruct / soo singt hy
 daer vā aldus. Here die man is salich
 den welcken ghy straft en in uwe wet
 onderwijst / om hen ruste te geue vā
 de boose dage als de sondare een graf
 ghegrauen wort. Het is doerwaer en
 gheswaer verfoechige als Godt de onge-
 loouige sparend / en haer booshe doot
 de vingeren stende / schijnt harder tegt
 de zyne te wesen. En daer vā sleit hy de
 vermaninge der Wet daerby tot eenen
 troost / waer door zy mogen leeren dat
 haer salicheit wort geuordert als zy
 tot den rechte wech wederroep wo-
 den / en die godtloose hooftelingen
 uen tot hare dwalinghen / der welcker
 eynde de grast is. En daer en is zy al
 ghelegen of het tijtlycke ofte eeuwige
 straffe zy. Want alsoo welc zijn crich-
 diere tyt / pestilencien en secken ver-
 uoelockinge Gods / als het oordeel der
 eeuwiger doot selue : dewijle zy tot die
 eynde gesonden worden / op dat zy in-
 strumeten der toornicheyt en wreke
 des Heeren zijn tegen de verwoyene.
 Nu meyne ick dat een pegelich wel-
 ket waertoe die castydinghe des Heere
 ren dicke / daer mede de Heere Davi-
 den getaest heeft : te weten om dz het
 soude een bewijs zijn / dz dootlach en
 ouer spel hem seer mishagen / tegen het
 welcke hy soo groote verbolgentheyt
 op zijnen lienen en getrouwen dicke-
 knecht bewisen heeft : te weten om dz
 David soude onderwisen en vermaent
 worden : om dz hy daer na niet en sou-
 de sulcke stucken besaen te doen : ende
 niet om dat het hem soude een straffe
 zijn waer door hy Gode soude enige
 vergheuldicheit doen. Alsoe moet men
 ooc oordeelen van die ander castyding-
 en / door de welcke de Heere zijn volc
 heeft in groeter pestilencie geplacht /
 om de onghewoenscheit Davids
 tot de welcke hy geualen is in de tel-
 linge des volcs. Want GODE ver-
 gaf wel voer niet de schuld der sonde
 Davids :

Dauids: maer dewijle het tot een ge-
meyn exempel aller tijden ende oec tot
dat sulck een stuck niet onghestraft en
bleue: soo heeft hy hem mer zyn roede
seer scherpelijck ghecastijt. Dit eynde
moeten wy oock in de ghemeyn ver-
uloekinghe des menschelijcken ghe-
wyls wy genade bereygen hebbende/
nochtans noch alle sulcke ellendicheit
lijden als onsen badere Adam zyn tot
straffe der sonde opgeleyt: so gevoelen
wy dat door sulcke oeffeninghen ver-
maent worden / hoe waerlijck Gode
de ouertredinge zijns wets misgheacht:
op dat wy door het bekennen onser el-
lender candidie vernedert ende ver-
oetmoedicht zijnde / te die schijcker
na de waerachtighe geluckicheyt staen.
Hy soude seer dwaes zyn / die soude
achten dat de ellendicheit des te-
genwoordighen leuens zyn tot straffe
der sonden ghesceit. Het schijnt dat
hy aldus schreef: Jst dat Gode daer
het quaet bliuen / soude tot penitencie
roepen / soo is de straffe te vergheefs
als de penitencie bewesen is. Daerom
handelt Godt den eenen scherpelijck /
den anderen vriendelijck / ghelijck hy
kent eenen pegelijcken nut ende vooz-
berlijck te zyn. Daerom als hy wil te
kennen gheuen / dat hy niet onmatich
en is in het straffen / so verwijt hy den
hartneckigen volcke / dat het gellagen
zijnde / nochtans geen eynde en maect
hy dat Egipten is ghelijck een blaye
op een yde verbrant / ende op dander
yde ongebaken: te weten om dat de
sagen niet door en drongen in het her-
te / op dat de sonden mochten verroet
ende het volck tot de vergewinghe be-
quaem worden. Al doorwaer die alsoo
gepraet worden soo haest als yemant
hem sellen bekeert: ende dat hy door
onse wederspannichheyt ghedronghen
wort tot die strengicheyt die hy in de
castijdinghe der sonden gebuyct / welc-

ke strengicheyt mochte door gewillige
beteringe vermindert worden. Maer de
wijle onser aller hardicheyt ende on-
ghesluckicheyt soo groot is dat haer
gantcheijck castijdinghe noodich is /
soo heeft het den alderuoortichsten
Vadere goet ghedocht alle menschen
sonder werneminge met der gemeeyner
roede te oeffenen het gantsche leuen
lanc. Ende het is wonder dat zy hare
oogen soo seer slaen op dat eenighe ex-
empel Dauids / ende dat zy door soo
bele exempelen niet gheroert en wor-
de in de welcke zy de onuerdiende ver-
geuinge der sonden moghen aenmercken.
Men leest dz de Publicaen is ge-
rechtueerdicht wt den tempel gecomet:
daer en volcht gheen straffe. Petrus
heeft vergeuinge zijnder sonde gecre-
ghen: wy lesen van zyne tranen (seyt
Ambrosius) maer wy en lesen niet da
zijn voldoeninge. Ende tot den gicht-
sacken wort gheseyt: Staet op uwe
sonden worden u vergeuen: maer hem
en wort gheen straffe opgeleyt. Alle
de vergheuinghe der sonden die in de
schijtuere ghelesen worden / die wor-
den beschreuen onuerdient ende door
niet ghegeuen te zyne. Men behoorde
meer wt dese menichte der exempelen
eenen regel genomen te hebben / da
wt dat eenich exempel Dauids / het welcke
veruact ic en weet n. wat sonderlijcx.

Het die vermaninghe daer mede
Daniel heeft den Coninc Nebucad-
nezer vermaent dat hy de sonden sou-
de door zyn rechtueerdicheyt afscoope /
en zijne ongerechticheden door barm-
herticheyt ouer de armen: daer mede
en heeft hy niet willen te kennen ghe-
uen dat rechtueerdicheyt ende barm-
herticheyt zijn verueninghe. Godt
ende afscoopinghe der straffen: (Want
het zy verre dat opt eenighe ander los-
gelt ofte rantsoen ghewest zy dan het
bloet Christi) maer Daniel heeft daer
van een afscoopinghe gesproken die meer
by de menschen / dan by Godt moeste
geschieden: ghelijc of hy gheseyt hadde /
O Coninc ghy hebt onrechtueerdige
ende ouerweldighe heerschappie gedre-
uen / de nederighe verdruct / de armen
berooft

Luce. 18
c. 14.
Luc. 22.
g. 61.

Mat. 9.
2.

36
Dant. 4.
c. 24.

Dom. 3.
de pro-
u. ad
Sargi-
um.

Jer. 5.
3.
Ose. 7.
b. 3.

bersoet / uwe volck hardelijc ende onrechtuerdichlyck ghehandelt : door die onrechtuerdige afbringtonge ende ouerweldighe verdoeninghe doet nu barmherticheyt ende rechtuerdichz. Desgelijcx seyt oock Salomon dat de veelheyt der sonde wort met de liefde ghedert / niet by Godt / maer onder de menschen selue. Wat het geheel veers luyt abus / haet berweest twist / maer de liefde bedeckt alle ongherechtigeden. In welck veers hy nae zijn wijsse het quaet dat wt den haet rijst stelt tegen de bruchten der liefde deen met den anderen vergelijckende / op die geuoelen / Die malcanderen haten / die bijten / schelden / berwijten / verscheuren malcanderen onderlinghe ende nemen alle dinc qualijck / maer die malcanderen lief hebben / die sien wel door de bingeren / en vergeuen malcander velenz dat deen des ander seyl prijst / maer draecht ende ghenceft met vermaningen / licuer dan hijt soude met lasteren verseren. Het is sonder twijfel dz Petrus dese plaetse heeft op dit selue verstant verhaelt / ten zy dat wy hem willen beschulighen dat hy de Schijtuere verkeerdelijck en listelijck verdraecht heeft. Ende als Salomon seyt dat de sonde wort door barmherticheyt ende mildicheyt versoent / soo en verstaet hy daer mede niet / dat de sonde also wort door het aenschijn Godts versoent / dat Godt door sulcke voldoeninghe soude ghepaert worden / ende de straffe verghen die hy anders soude den sondaer opleggē. Maer na een ghewoonlijcke wijsse der Schijtuere / gheeft hy te kennen dat de ghene die voorleden sonden ende boosheden verlatende / hen seluen met godtsalicheyt en waerheyt tot Godt bekeeren / sullen Godt ghenadich vinden / gelijck of hy wilde segghen dat de soemichtheyt des Heeren af laet ende dz zijn oordeel rust als wy rusten bā onse sonden. Ende hy en beschijft daer nē de oorsake der herghenadinghe / maer mer de wijsse der waerachtiger bekeeringe. Gelijck de Propheeten dickmael berondighen dat de geuepnde hypocriten te vergees sijn ghedichte Ceremonien ende diensten door oprecht penitencie Gode in de hant sekkē / de welcke behaghen heeft in gheheerheyt ende werken der liefde. Gelijck oock de Autoor des sear brics tot de Hebreē / Ps. 140. de goet dachicheyt en barmherticheyt oeffende / vermaent darmē met sulcken offerhanden Gode behaecht. Doe als Christus de 33 haren nae de reynunge der dat 33 alleenlijck nae de reynunge der schotelen stonden / ende op de onreynicheyt der herten geen achte en haden / ghebiedt acmoessen te gheuen op dat hen alle dinc reyn zy / soo en vermaent hy se daer mede dz tot genoechdoeninge / maer leert alleenlijc hoedaenige reynicheyt Gode behaecht. Want dese wijsse van spijken hebben wy eers ghens ghehandelt.

Wengaende de plaetse Luce / gheen menschen die de parabel ofte gelijcknisse die de Heere daer verhaelt / met ghesonden verstande gelesen heeft / en sal ons daer wt eenich geschil maken. De Pharisēus dachtte by hem seluen dat de Heere die vrouwe niet en kende de welcke hy soo lichtelijck liet aen hem comen. Want zijn meynninge was dat hy se niet en soude hebben laten aen hem comen / hadde hy se door sulcke een sondareffe ghekenet ghelijck zy was. Ende hier wt meynde hy dat Christus gheen Propheete en was / dewijle hy conde in sulcker wijsse droghen woorden. Hierom heeft de Heere die parabel booggheselt om te bewijsen dat zy nu geen sondareffe en was / dewijle haer de sonden nu bergeuen waren / segghende / Een woecgeraer hadde twee schuldenaers / den een was hem vijftich schuldich / dander bijschondert. De schult is hen beyden bergeuen. Wie van beyden woets hem meerder dan. De Pharisēus antwoort / Aoorwaer de gene dien mest bergeuen is. Daer na seyt hy de Heere / Soo bekent dan hier wt dat de betrouwe vele sonden verghenen zijn / want zy heeft groote liefde ghehaet. Welcke woorden hy (gelijck ghy siet) haer liefde nē en stelt als een sake

Jo. 10.
b. 12.

1. Pet. 4
b. 8.

Es. 29.
d. 13.
Eccl. 33
g. 3. 1.

Cap. 1
36.

sake

fake der vergevinge der sonden / maer als een bewijs. Want dese woorden zijn genomen wt de ghelijckenisse des schuldenaers / welken vijf hondert vergeuen waren / van den welken hy niet en heeft gheseyt dat hem vergeue was om dz hy seer lief hadde: maer dat hy seer lief hadde om dat he vergeu-lijckenisse voegde op dese wijse / *Wepent ghy dat dese vrouwe is een sondaresse: maer ghy behoorde te bekennen dat zy sulc niet en is / dewijle de sonden haer unghe haer der sonden behoorde ghy seker te zyne wt haer liefde door de welcke zy my danct door de welddact. Het is een argument genomen wt de nauolghende wercken waer mede een dinc bewesen wort door de nauolghende teekenken. Ende hoe zy die vergevinge der sonden ghecreghen heeft / dat betuycht de Heere opentlijck / seggende: *Wie ghelouue heeft u behouden. Soo verrijgen wy dan de vergevinge door het gelooue: ende door de liefde danchen wy ende betuygen de wel-**

dese woorden ghedraeyt worden / so en sullen zy nochtans nemmermeer connen niet de Schoolleraers ouer een comen. Wouen desen in den boeck die genaemt is / *De dogmatibus Ecclesiasticis / die Augustino wort toe-gheschreuen / leestmen aldus. De volderinghe der penitencie is / de oorsaken der sonden wtroepen / ende haren ingevinghen gheenen toeganch laten. Waer wt het openbaer is dat oock te die tijde de leere der volderinge boozde sonden / is in vele plaatsen bespot geweest: dewijle hy alle de volderinghe steit in de voorsichticheyt om namels de sonden te vermyden. Ick en wil niet voortbrengen dat de selue Chrysostomus leert / te weten / dz Godt 13 meer van ons en eyscht dan dat wy niet trancien onse sonden door hem be-lyden: want sulcke sentencien comen dicmael in zyne / ende andere schryu-ven boecken. Augustinus seyt wel er-gens dat de wercke der barmhertichz zijn middelen om vergevinge der son-den te gecrijgen: maer op dat niemant aen dat woort en steote noch erghere / so leyt hy dat op een ander plaetse vor-seggende: *Het vleesch Christus is de warachtige en eenige offerhande boozde sonden / 13 allenlijc boozde sonden die alle in den doop wtgewischt wor-den / maer oock die namels wt swa-heyte comen: om de welcke alle de Ge-meynte dagelijcx roept / Vergheft ons onse sonden. Ende zy worden door die eenighe offerhande vergeuen.**

Cap. 54.

Hom. 10
in Gen.Enchir.
ad Lau-
rentium.

Mat. 6. 12.

39

Ende zy hebben de volderinghe meest ghenacmt: niet een vergeldinge diemen soude Gode gheuen / maer een openbaer betuyginghe / door de welcke de ghene die in den ban gestraft wa-ren / haer penitencie ende beteringhe door de Ghemeynte bewesen / als zy wilden tot de ghemeynschap ontfan-gen worden. Want den genen die sulcke penitencie deden / wordde sekere bafsendagen berozdent / ende andere din-gen / door de welcke zy soude bewijfen dat zy warachtich ende hertelijck be-rou hadden / van haer boozdede leuen / ofte eer de ghedachtenisse der boozde-
den

38 De sentencien die vā de volderinge ge hier ende daer in de oude schryuers ghesen wordde / en roeren my niet seer. Ick se wel dat sommighe onder hen / lae / op dat ick recht wt spzeke) hy nae alle der welcker boecken int openbaer sijn / in desen deele gesept / ofte heel te scherp ende hart ghesproken hebben. Waer ick en wil niet toelaten dat zy soo onghefchickt ende onghelcert zijn gheweest / dat zy souden op sulcke ge-uolen gheschreuen hebben ghelijck zy vā dese nieuwe volderinghe Leraers ghesen wordde. Chrysostomus schrijft ergens aldus / *Waer barmherticheyt begert wort / daer heeft de ondersoe-kinge der sonde een eynde: waer barmherticheyt ghesocht wort / daer en is ticheyt gheepst wort / daer en heeft de sonde geen stae: waer barmher-ticheyt is / daer en is gheen onderura-ginge: waer barmherticheyt is / daer is de antwoorde vergeue. Op wat wijse*

Rom. 2
in ps. 50

den sonden souden wtwissen. Ende
alsoo woerden zy gheseydt niet Gode/
maer der Gemeente genoeg te doen.
Het welcke ooc van woerde te woer-
de verhaelt wort van Augustino in
enen boeck genaemt Enchiridion ad
Laurentium. Wt dit oude ghebruyck
hebben de biechten ende voldoeningen
die hyden ghewoonlijck zijn / haren
oorspronck ghenomen. Sy zijn vooz-
waer een Aderen ghebroet sel / die ge-
maect hebben / dat vā dese goede wyse
niet sels eenige schaduwe en is ouer-
gebleuen. Ick weet dat de oude som-
tijts hardachtich spreken: ende (gelijc
ick bouen gheseyt hebbe) ic en ver sake
niet dat zy moghelijck daerin gheseyt
hebben: maer dat met weynige smet-
kens besprijngt was / dat wort geheel
ontreynicht dewijle het met sulcker
menschen ongewasschen handen wort
ghehandelt. Ende is dat men sal niet
de autoziteyt der ouden strijden / wat
oude zijnt doch die zy ons in de hand
steken: De meeste deel der sentencien
daer mede Lombardus haer capiteyn
ende hooftman zijnen te hoope gelap-
ten boeck veruult heeft / zijn wt som-
miger onwijser monicken raserien ge-
pluct die onder den naem Ambrosij/
Hieronym / Augustini / ende Chry-
sostomi ghelesen worden: ghelijc hy
in de tegenwoordighe handelinghe by
nae al dat hy seyt / ghenomen heeft wt
den boeck Augustini de penitentia / de
welcke is door enen onwetenden en-
de ongheschichten Schrijuer beyde wt
goede ende quade Autooren te hoope
ghelapt / ende dracht wel den naem
Augustini: maer is sulck dat hem nie-
mant die middelmatich geleert ware /
en soude gheueerdighen vooz syne te
bekennen. Ende dat ick haer onghes-
chichte beuelsinghe niet seer scherpsin-
nichlic en ondersoecke / dat moeten my
de leers vergheuen / dat ick se niet en
wil daer mede besware noch vermoe-
pen. Het en soude my voozwaer niet
seer arghelijck / ende nochtans be-
haelichlijck zijn / het ghene dat zy dus
langhe vooz heplige herborghtheden
gegeuen hebben / mit seer groote schā-

de vooz oogen te stellen: maer dewijle
mijn vooznemen is vuchtbaerlijck te
leeren / soo late ick sulcx baren.

Dat v. Cappittel.

Van de veruullingen ende hul-
pen die sy by de voldoeninghen
stellen te weten, van aflaten ende
van den vagheuyere.

Wat dese leere der voldoeninghe
spruyt alle aflaten. Want dat in
onse macht niet en is te volboorn-
dat wort gelijc (sy clappen) hier mede
volbaen. Ende zy comen tot sulcke ra-
serie / dat zy seggen dat de aflaten zijn
een wtdeelinghe der verdiensten Chri-
sti ende der Martelaren / de welcke de
Paus vooz syne bullen deyle. Ende
hoewel zy meer niescruyt dan argu-
menten weerdich zijn / soo dat het niet
seer noodich en is arbeyt te doe om so
beuvelachtighe dwalinghen te weder-
legghen / de welcke niet veel geschiet
gellagen zijnde / beginnen van sels te
berouden ende te veruallen / nochtans
dewijle een corte wederlegghinghe sal
sommigen ongeleerden meer nut zijn /
soo en wil ick se niet achterlaten. En-
de voozwaer dat de aflaten soo langhe
zijn gesont gebleuen / en in soo groote
ende rasende dertelheyt zijn so langhe
onghestraft gheweest / daer wt mach-
men sien in wat dieper nacht der dwa-
linghen de menschen sommige eeuwen
lanck zijn versoncken geweest. Sy sa-
ghen dat zy van den Paus ende syne
Bullenzaghers opentlic ende clare-
lijck bespot worden: dat groote ge-
feesten ende mercten van de salicheyt
haerder zielen ghehouden worden / dat
de prijs der salicheyt weynighe pri-
ningkens geuerdeert wert / dat geen
zy niet te crigen en was: dat
dinck vooz niet te crigen en was: dat
zy niet desen schijn ghesnypt worden
door de offerhanden / waer mede boe-
ren / ruffianen ende drasserien sonder
schandelijck ghehouden worden: dat de
opperste vercondighers der aflaten / de
opperste verachtters waren: dat die on-
geschichte beeste dagelijcx met grooter
ende

Cap. 65.
Citatat
in decre.
Cap. in
actione
de penit.
Dist. 1.

ende rasender dertelhepde in ghewelt
gheen eynde en wert / dat altijts niet
loot ghebacht / ende niet gelt worghe-
laten mer groater eerweerdicheydt /
3p aanbadden se end cochtense : ende de
gene die onder andere menschen scher-
per saghen / die meynden nochtans dat
sulcx ee godsalich bedroch was / waer
mede 3p mochten niet eenich voordeel
bedrogghen worden. Ten laetsten / als
de werelt heeft ee weynich wijsheyt
aangenomen / so hebben de aslaten be-
gonnen cout te worden / ende berurte-
sen ooc lanc so mer / tot dat 3p gant-
selijck verswinden.

Maer dewijle vele die het buyl ge-
win / bedroch / dieuerijge ende roouerie
den / daer mede de aslatgheuers ons
duslanghe beguycheit hebben / noch-
tans de fonteyne ende den oorspronck
der godtloosheyt niet en aenmercken:
soo ist noodich te kennen te geuen niet
alreelich hoe danich de aslaten zijn /
maer oock wat 3p enckelijck zijn als
nauweise den schat der kercken / ende
de verdiensten Christi / ende der Apo-
stelen / en Martelaren. En de gronde-
ten 3p den Roomschen Paus toe / in
des welckes macht de wredeclike sulcx
ker groater goederen soude zijn / so dz
hy selue die mach gheuen en het recht
om te geuen anderen beuelen. Hierwt
comt somtijts volcomen aslaet bā den
Paus / somtijts aslaet booz sekere ia-
ren: bā de Cardinalen hondert dagen:
Maer op dat ick de aslaten opprech-
tich beschijue / 3p zijn een ontheyl-
gheinghe des bloets Christi / ende een
spot des dupuels / om het Christen
volck van de genade Gods ende van
den leuen dwelck in Christo is of te
lepen / ende van den wech der salichs
af te wenden. Want hoe machmen
schandelijcker het bloet Christi ont-
genoechsaen is tot vergheuinge der son-
de / tot verueninge en tot volderinghe

ge / ten 3p dat zijn ghebet (gelijck oft
wt gereert ende verdozret ware) door
andere dinghen veruult ende volderen
worden: De Wet ende alle Propheten Act. 10.

(seyt Petrus) geuen Christus getuy- g. 43.
ghenisse datmen moet door Christus
bergheuinghe der sonden ontfangen:
maer de aslaten geuen vergheuinge der
sonden door Petrum ende Paulum /
ende de Martelare. Het bloet Christi
(seyt Ioannes) reynicht ons bā son-
den: Maer de aslaten maken het bloet
der Martelaren / de afwasschinghe der
sonden. Christus (seyt Paulus) die
gheen sonde en wiste / is door ons ge-
wordē sonde (dat is volderinghe door
de sonde) om dat wy sonden worden

rechtuerdicheyt Gods in hem: maer
de aslaten stellen de volderinghe der
sonden in het bloet der Martelaren.
Paulus riep ende betuyche den Co-
rinchen dat Christus alleen booz hen

ghecruyft ende ghesoeken is: maer de
aslaten vercondighen dat Paulus en-
de andere booz ons gesoeken zijn. Hy

seyt er gens dat Christus heeft de ge-
meynte door zijn bloet berregē: maer
de aslaten stellen eenen anderen prijs

der berreginghe in het bloet der Mar-
telaren. Christus heeft de gene die ge-
heylt zijn / mer ee eenige offerbāde

eeuwichige volmaect / gelijck Paulus
seyt: maer de aslaten roepen hier tegen /
dat de heyligmakinghe wort door de

Martelaren volmaect / de welcke an-
ders nē en sonden ghenoechsaem zijn.

Ioanes seyt dz alle de heyligen hare
cleederen hebbe in het bloet des Lams
gewasschen: maer de aslaten leeren de
cleederen wasschen in het bloet der
heylighen.

Aan desen kerckroof schrijft Leo
de Roomsche Bisshop seer wel tegen
de Palestijnen seggende: hoewel be-
ler heyligen doot is diebaer gewest
booz het aenschijn des Heeren / 100 en

is nochtans niemandt onder hen ont-
schuldich gedoot geweest tot een ver-
soeninge der werelt. De rechtuerdi-
ge hebben Croone ontfangen maer nē
gegeuen: ende van de stercheit der ge-
loouingen zijn exempelen der lijdsame-
heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt

heyt / maer met gauen der rechtueerdicheyt ghecomen. Want haer doot is hen eyghen gheweest / noch en hebben gheens ander mans schult met haer eynde betaelt : want daer is een gheweest / namelijk de Heere Christus / in den welcken wy alle ghecruyft / alle gestoruen / begrauen en verwecht zijn.

Epil. 95

Welcke sentencie hy ergens wederom verhaelt heeft / ghelijck zy der gheachtenisse weerlich was. Men conde hoorwac niet claerders begheeren om dese godtloose leere te doozsteken.

Tract. in Joann. 84

Nochtans spreekt oock Augustinus also bequamelijc in het selue gewoelen / segghende: Hoewel wy broeders hoor onse broeders steruen / soo en word nochmans geens Martelaers bloet tot vergheuinghe der sonden gestort / dat heeft Christus hoor ons gedaen : ende niet om dat wijt souden na doen / maer om dat wy souden daer mede verblijden / daerom heeft hijt ons ghedaen.

1. lb. ad Rom. 4. cap. 4.

Item ergens / Gelyc de Sone Godts alleen is des menschen sone geworden om dat hy ons soude met hem kinderē Godts maken : alsoo heeft hy alleen / niet quaets verdient hebben / de straffe hoor ons aenghenomen / om dat wy hoor hem souden sonder goede verdiensten de onuerdiende ghenade vercrighen. Nochtwaer hoewel gheheel haer leere van grouwelijcke lasteringhe en kerdroofte hoope geschraept / soo is nochtans dit bouen andere een wonderlijcke ende ongheschicte lasteringhe . Sy moghen bekenne of dit niet hare leere en is / Dat de Martelaers hoor haer doot meer ghedaen en verdient hebben / dan hen noodich was: ende dat zy soo groote oueruloedich der verdiensten ghehad hebben / dat die oot condon op andere bloepen.

Der p. pissen leere.

Dat dan so groot en goet niet te vergheuen en zy / dat haer bloet vermengt wort met de bloede Christi / en dat wt dese beyde een schat der Kercken ghemaeckt word tot vergheuinghe ende boldoeninge der sonde. Ende datmen alsoo verstaet dat Paulus seyd : Ick boldoe in mijn lichaem het gene dat den liden Christi ghebreect hoor zijn

Coloss. 1. d. 24.

lichaem het welcke is de Ghemeynte. Wat is dit anders dan Christus zinnen naem laten / ende hem een ghemeynt sancien maken / soo dat hy onder den hoop der sancten naem bekent wordet. Het betaemoe dat dese alleen / alleen (segghe ick) ghepredickt / alleen aens ghesteit / alleen ghenaeint / alleen aens gesien wordet alijnen handelt van vergheuinghe / der sonde te gecrighen. Haer laet ons hare onvolmaecte argumente hoor n. Laet het bloet der Martelaren tot ghemeynt woortel der kercker gebruyt worden / op dat het niet sonder vrucht wtgestort en wordet. Ist dan alsoo (was dat geen vrucht dat zy hoor hare doot Godt verclaerden : dat zy zijn waerheid met haer bloet verles ghelden : dat zy hoor der verachtighe des tegenwoordigen leuens betuyghen dat zy een beter leuen sochten : dat zy hoor haer standt / asticheyt / het gheslooue der Ghemeynte beueficheden / ende der byanden hartnechicheyt byaken : Haer dit ist / te weten / zy en bekenen geen vrucht / ist dat Christus alleen de versoener is / ist dat hy alleen is hoor onse sonden ghestoruen / ist dat hy alleen is hoor onse verlossinghe geoffert. Sy seggen / hadden Petrus en Paulus op hare bedden gestoruen / zy souden niet te min de croone der overwinninghe vercregen hebben. Ab dat zy tot den bloede ghestreden hebben / en betaemt het der rechtueerdicheyt Gods niet sulcx onueruchtbaer te laten. Haer can Godt de ere in zyne dienstknachten niet vermeerden nae de mate zijnder gauen : Ende de Ghemeynte heeft int ghemeynt ghenoech groote nutticheyt daer wt als zy hoor der Martelaren triumphen word tot hypericheyt om te strijden ontfeken.

Ende hoe booselijc verdraeyen zy die plaetse Pauli / daer hy seyd dat hy in zijn lichaem veruult / dat in het ijs der Christi ghebrack : Want dat ghebrack ende die veruulling en verstaet hy niet van de wercken der verlossinghe / boldoeninghe / ende verlossinghe / maer van die verdrukkingen daer

Der p. pissen leere.

Coloss. 1. d. 24.

daer mede de leden Christi/ te weten/
alle de gheloonighe moeten gheoeffent
worden soo lange zy in dit vleesch sul-
den leuen. Soo seyt hy dan dat des iij-
dens Christi dit noch is ouergebleue/
dat hy eenmaal in hem seluen geleden
hebbende/dagelijck tijdt in zyne leden.
Die eere gheweerdicht Christus ons
te doen/dat hy onse verdrukkingen re-
kent ende acht de zyne te zijn. Ende dz
Paulus daer by stelt/ Woort de Ghe-
meynte: daer mede en verstaet hy niet
booz de verlossinghe ofte verlossinghe
ofte boldoeninghe der Ghemeynte:
maer booz de stichtinghe ende booz-
ganc. Ghelijck hy ergens seyt dat hy
alle dinc tijdt om der wtuercozenen
wille/op dat zy de salicheyt vercoghe/
de welcke is in Christo Iesu. En tot
verduclikinghen die hy leedt/ghelieden
salicheydt. Ende terfont seyt hy daer
hem seluen wt/ als hy seyd dat hy is
ghemaect een dienaar der Ghemeynte/
niet tot verlossinghe/maer nae de be-
dientinghe die hem beuolen was om het
Euangelium Christi te prediken. Ist
dat zy noch enen anderen weleggher
begheeren/ so mogen zy Augustinum
hooren/daer hy seyt: Het tijden Chri-
sti is in Christo alre als in den hooft-
de: in Christo ende de Ghemeynte/als
in den gheheelen lichame. Waer wt
Paulus een lidmate zijnde/seyt: Ick
verualle in mijn lichaem dat den lij-
den Christi ghebeert. Waerom ist dat
ghy soo wie dit hoozt/ onder de leden
Christi zint/soo heeft den lijden Chri-
sti ghebroken al wat ghy lijdt van de
ghene die gheene lidmaten Christi en
zijn. Ende waertoe het lijden der Be-
poel dient dat zy booz de Ghemeynte
te aennemen/ dat leyt hy ergens wt.
Christus is my een deure tot v/want
ghy zijt de schapen Christi door zijn
bloet vercreghen: bekent aen prijs
de welcke niet en wort van my gege-
uen/maer wort door my ghepbedickt.
Daer nae seyt hy: Gelijck hy zijn ziele
ghegeuen heeft/alfoo moeten wy ooc
onse zielen booz onse broeders geuen/

om vrede te sichte/ om het geloune te
beuestighen. Dus verre Augustinus.
Het zy verre dat Paulus soude ghe-
meynt hebben / dat den ijden Christi
yet ghebrack soo veel alle rechtuer-
dicheyt ende volheyt der salicheydt oft
des leuens aengaet: ofte dat hy soude
hebben willen yet daer toe stellen/ des-
wyle hy so claerlijck ende grootelijck
vercondicht/ dat de oueruloedichz der
ghenade booz Christi met sulcke mit-
dicheydt is wtghesloet dat zy alle de
cracht der sonde is verre te bouen ge-
gaen. Booz dese alre alle de heylighen
salich gheworden/ende n3 booz
de verdienste haers leuens ofte doots/
ghelijck Petrus betuycht: soo dat die
soude Gode ende Christo vermaect-
heyt aendoen die eenigher heylighen
werdicheyt soude ergens in stellen
dan in de barmherticheydt Gods al-
leen. Maer waertoe bliue ick langher
in dese sake geijck of zy noch duyffer
ware/dewijle sulcke onghesichte din-
ghen booz ooghen stellen / is ouer-
winnen.

Ende op dat wy sulcke growwelen
booz hy gen/wie heeft den Dauid ge-
leert de ghenade onses Heeren Iesu
Christi in vergaet ende loot beslap-
ten/de welcke de here wilde booz het
woort des Euangelij wtgeelt hebben
Woortwaer het Euangelium Gods
moet lo ghenachtich zijn of de afaten.
Want dat Christus met alle ouer-
uloedichz der hemelscher goeden/ met
alle zyne verdiensten / met alle zijn
rechtuerdicheydt / wijsheyt / ende
genade ons wort sonder eenige wtne-
minghe/ door het Euangelium booz-
ghefelt/ dat betuycht Paulus als hy
seyt: dat het woort der versoeninghe
is den Dienaren te bewaren ghege-
uen / op dat zy dese wijsen van boot-
schappen bedienen / gelijck of Chris-
tus booz hen vermaende / Wy bidden
v / laet v met Godt versoenen. Den
genen die gheen sonde en wiste / heeft
hy booz ons sonde gemaect/opdat wy
de rechtuerdicheyt Gods worden in
hem. Ende wat de ghemeynschap
Christi vermact de welcke gelijck de
E. n. selus

Rom. 8.
c. 15.Act. 15.
11.In psal.
16.Tract. in
Joan. 47
1. Joan.
3. 16.2. Cor. 5.
d. 15.1. Cor. 1.
d. 17.

selue Apostel betuycht) ons worde
 in den Euangelio voorgehelt om te
 ghebuycken / dat weten de ghelou-
 ige. Maer de aslanten hier en teghen
 nemen eenich deel der ghenade tot des
 Hous kisse / scheurent af vā den wo-
 zide Gods / ende hechten aen loot ende
 pergament / ende oec aen eenige plaet-
 se. Ende ist dat niemant den oorspron-
 soet / dit misbuyt schijnt hier tot ge-
 comen te zyne. Woortyden dos den ge-
 men die penitencie dede / waerder vol-
 doeninghen opghelcvt werden dā een
 pegherlyck conde dragen / so hebben de
 ghene die gheuoelden dat zy bouen
 mate met hare beuolen penitencie ghe-
 laden waren / verlichtinge van de ghe-
 meynte begheert. Ende de verlichtin-
 ghe die sulcken geschiede / wert aslact
 ghenaeamt. Ende als zy de voldoenin-
 gen die de menschen nengingen / heb-
 ben tot Godt getrocken / ende gheseyt
 hebben dat het vergeldingen waren
 daer mede de menschen hen seluen af-
 rochten van Godts oordeel / so hebben
 zy ook mede de aslanten daer toe ghe-
 trocken dat zy versoenmiddelen wa-
 ren / waer door zy mochten van ver-
 diende straffen verlost worden. Ende
 die lasteringhen die wy verhaelt heb-
 ben / hebbe zy met sulcke onbeschaemt-
 heyt gedicht / dat se niet en connen ee-
 nich decken hebben.

6. **A**n den **M**aghe-
typer.
Ick dat 37 ons ooc met haren **M**a-
gheuyere niet moeyelijck en sijn / het
welcke met desen bijle ghebroken / te
neder gheworpen / ende gantschelijck
van den fondamenten aen ommegefloot
is. Want ick en gevoele niet met som-
nighe die achten datmen behoort in
desen deele door de vingheren te sien/
en de meldinge des **M**agheuyers booz-
hy te gaen / tot de welcke (ghelijck 37
segghen) stranghen strijdt / ende wep-
nich sichtighe comen can. Ick soude
boozwaer oock selue segghen datmen
behoort sulcke beuselinghe te berghen
ende booz hy te gaen / ten ware dat
37 die booz ernst achteden. Maer de-
wijle het **M**agheuyere tot vele laste-
ringen gemaect is / ende daghelijck
met nieuwe lasteringe versteret swoert

enade Christi
dewijle het heile ende sware erghernis-
sen verweckt : soo en moeten men booz-
waer niet door de vingheren sien. En
hadde moghelijc eenen ijt lanch mo-
ghen door de vingheren sien dat het
buyten Godes woort door carlose en-
de floute lichtvercicheyde ghedichte
was / datmen daer van ghelooftde / ick
en weet niet door wat openbaringen
die door des Duyvels listen ghedichte
zijn: dat tot bevestinge daer van som-
mige plaetsen der Schrifture on-
wijfelic verdraeyt waren. Hoewel de
H. G. E. R. E. en igt niet dat der men-
schen stouticheyt alsoo tot de verbo-
gentheyt sijnder opzeden doordre-
ende heeft strengelijc verboden zijn
stemme te verachten en de dooden van
der waerheyt te vraghen: noch en laet
niet toe dat zijn woort soo ongodlike
besmet worde. Nochtan laet ons toe-
laten dz alle die dingen hadden in ogen
eenen tijt geleden worden als: maer
daer niet veel aen gelegen ware: maer
als de versoeninge der sonden ergens
gesocht wort dan int bloet Christi / en
als de voldoeninge elders toe getro-
cken wort / soo is het swijgen seer so-
gelijc. Daarom moeten niet alken-
lijck met stercker stemme / maer oock
met stercker heile ende met stercke
zijden roepen dat het Waghepuet een
doodtlicke ghedicht sel des Duyvels
is / waer door het crupse Christi ver-
ijndelt / de darmherticheyt Godes on-
uerdzaghelejk besnadicht / ende onse
ghelooue ghecrenckt ende omme ghe-
stooten wort: / want wat noemen zy
Waghepuet anders dan een volder-
ge die de zielen der dooden na den doot
doen door hare sonden: so dat het
van de onderste wortelen aen terstont
woort omme ghestooten / soo haest als
de meepinghe der volderinghe is te
neder gheworpen. Ist dat het in de
naeste volderen handelinge meer dan
openbaer is / dat het bloet Christi is
de eenighe volderinghe der sonden der ge-
loouighen / wat can het Waghepuet
anders zijn dan enchel ende grouwe-
lijcke lasteringhe tegen Christus. Te
gas

2 Dec. 18

gae die grouwelijcke kerckkrouē booz
by / door de welcke het daghelijck be-
schermt wort ende ergernisse in der
Religie maect / ende andere ontel-
lijcke vele dinghen die wy sien wt
sulcker fonteyne der godtloosheyt ge-
comen te zyne.

7 Het is nochtā noodich hē de plaet-
sen der Schyftuere wt de handen te
laen die zy plegghen valscheijck ende
verkeerdelijck wt de Schyftuere te
nemen. Als de Heere (segghen zy) be-
tuycht dz de sonde in de heyligē Geest
niet en sal vergeuen worden noch in
dese / noch in de toecomende weercelt /
daer mede geeft hy te kennen dat som-
mige sonden in de toecomende we-
reelt vergeuen worden. Waer wie en
sonde nē sien dat de Heere daer spreekt
van de schult der sonde. Ende ist dat
het alfoo is / wat gaet dat haer Ma-
gheuer aen / dewijle zy niet en ver-
gheuen / dat de schult der sonde die daer
ghestrafte worden / in het teghenwoor-
dighe leuen vergeuen wort. Noch-
tans op dat zy ons niet langer teghen
en spreken / soo sullen wy een claerder
weederlegginge gheuen. Doe de Heere
wilde sulcker schandelijcker boosheyt
alle hope der vergeuinghe benemen /
soo en was het hem niet ghenoech te
segghen dat zy nimmermeer en sou-
den vergeuen worden: maer om de
de berghen worden: maer om de
fakte te swaerder te maken: heeft hy
een deelinghe ghemaect / waer mede
hy vermaet heeft dat oordeel dat eens
hy vernaeft heeft dat oordeel dat eens
peghelijck consciencie ghewoelt in eens
leuen / ende dat wterste oordeel in dit
pentijck sal in de wederopstandinghe
ghegheuen worden: gelijc of hy seyde:
Nacht v booz die boose weder span-
dert. Want wie dat ghegheuen licht
des Gheestes willens arbejdt wt te
bluffen / die en sal in dit leuen dz den
fondaren tot bekeeringe ghegeuen is /
gheen vergeuinghe gecrijghen / noch
ten laetsten daghe / in welken de lam-
meren sullen door de Engelen Gods
van de boeken gheschepden ende het
riche der hemelen van alle ergernisse
geschuert worden. Wouen desen bren-

gen zy die parabel boort wt Mattho /
daer hy seyt / Hebt vrede mer uwe we-
derpartij: op dat hy v niet te eenighen
tijde den richter ouer en geue / ende de
richter den Dienaer / ende de Dienaer
der gheuanckenisse: waer ghy niet en
sult comen wtcomen tot dat ghy het
laetste pennincpen betact hebt. Ist
dat in dese plaetse de richter betrecket
Godt / de wederpartij den duyuel /
de dienaar den Engel / ende de geuan-
genisse het Magheuer / soo sal ick my
gheerne ouerwinnen geuen. Waer ist
dat het eenen vegelijcken opcnbaer is /
dat Christus om te crachtichijcker de
zyne tot goede eendrachticheyt te ber-
manē / daer heeft willen te kennen ge-
uen in hoe veel perijckels ende quaets
die hen worpt / die lieuer hebben hart-
neckichijck het wterste recht te ver-
soecken van gherechtichijck ende goe-
dichijck te handelen: ick bidde v / waer
sal het Magheuer gevonden worden.

Sy soeckē een argumēt in de woort-
den Pauli / daer hy betuycht dat de
knyen der ghene die in den hemel / op
der aerde en onder de aerde zijn / booz
Christo buyghen. Want zy houden
booz seker dat de ghene die onder de
aerde zijn / niet en moghen ghenomen
worden booz de ghene die in de eeu-
wighe verdoemenisse gheworpen zijn.
Soo moent dan de zielē zijn die in
het Magheuer in pijnē zijn. Sy en
souden niet seer qualijck argumente-
ren waert dat Paulus met die knye-
buyghinghe de warachtighe oeffenin-
ghe der godtsalicheyt beduyde: maer
dewijle hy slechtelijc leert dat Christus
is de heerschappie ghegheuen door de
welcke alle creaturen moeten onder-
worpen worden / waerom en machinē
niet by de helcke ofte die onder de
aerde zijn / de duyuelen verstaen / de 2. Pet. 2.
welcke vogelē sult booz den richt-
stoel des Heeren ghestelt worden / en-
de met verschickinghe ende beuinghe
haren richter bekennen: Alsoo leydt Jac. 2. v.
Paulus selue ergēs die selue prophe-
cie wt / seggende / Wy sullen alle booz
den richtstoel Christi gestelt worden /
Want daer is gheschreuen / Ick leue /

Mat. 12.
c. 12.
Mat. 3.
b. 28.
Luc. 12.
b. 10.

Mat. 5.
25.

Phil. 2.
b. 10.

2. Pet. 2.
a. 4.
Jude. b.
6.
Jac. 2. v.
Rom. 14.
b. 10.

van den Nagheuyere. Hoewel ick en
ghewoel oock niet en niet: want ick
meyne een deel sekerder ende clarder
verstant deser plaetse gecregen te heb-
ben. Maer eer ick dat voortbrenghe
solde ick wel dat zy my antwoorden/
of zy oock meynen dat de Apostelen
ende Heylighen alle hebben moeten
door het Nagheuyere gaen. Ick weet
wel dat zy sullen seggen/pleen. Wāt
het soude deel te seer tegen reden zijn
dat die soudē hebben moeten ghercy-
nicht worden/der welcker verdiensten
(ghelyck zy droomen) bouen maten
toe alle de leden der Ghemeynte ouer-
uloepē. Maer de Apostel betuycht dz/
want hy en seyt niet dat sommigher
proeft worden. Ende die en is n̄ mijn
haer wtlegginghe bestrijdt. Ende
(dwelck meer teghen reden is) hy en
seydt niet dat zy sullen door het byer
gaen om allerley wercken:maer dat zy
de Ghemeynte niet seer groote ghe-
trouwicheyt ghesicht hebbende / sul-
sal door het byer ondersocht zijn. Ten
eersten sien wy dat de Apostel een on-
eyghen wyse van spreken ghebruycht
heeft/als hy de leeringhen die wt der
mensen hooft ghedicht zijn / heeft
hout/hoy / ende stoppelen ghenaeint:
De oorſake deser oneyghen ende si-
guerlijke sprake is licht om te sien/te
weten/ghelyck het hout terſtont ver-
teert wort ende bergaet als het is aen
sien leeren niet en sullen connen blij-
uen als zy sullen ondersocht worden.
Als dat sulcke ondersoeckinge van
den Gheest Gods comt / dat en is
den loop deser wyse van spreken te
veruolghen / ende de stucken niet be-
hoorlike vergheleychinghe onderlin-
ghe te schicken/heeft hy de ondersoe-
kinghe des Gheests ghenaeint byer.
Want gelick gout ende Auer hoe het
beet met den byere verſocht wort/soo
beet te sekerder bewijs zonder goethz
ende supuerheyt wt gheeft:alsoo oock

de waerheyt des Heeren / hoe zy strē-
ghelicker wort met gheestelike on-
dersoeckinge ouerlept / soo deel ghe-
cricht zy te grooter beueſinghe haer
der autoriteyt. Ghelyck hout / hoy / effe
stoppelen aen het byer ghelept / haeste-
lyck beuangen ende verteert worden:
alsoo oock der menschen vonden die
door het woort des Heeren niet be-
ueſicht en zijn / en connen de onder-
soeckinge des Gheests niet verdra-
ghen / maer ballen ende vergaen ter-
ſtont. Somma / ist dat de verſterde
leeringhen / met hout / hoy / ende stop-
pelen vergheleken worden / om dat zy
als hout/hoy / ende stoppelen van den
byere verbrant ende te niete ghemaect
worden:ende niet te niete gedaē / noch
wech ghenomen worden anders dan
door den Gheest des Heeren: so volcht
hier wt dat de Gheest dat byer is / van
den welcken zy sullen beproeft wor-
den: des welcken beproevinghe Pau-
lus naemt den dach des Heeren / door
een ghewoonlic gebruyc der Schrif-
tuere. Want de dach des Heeren wort
geſeyt te zyne / soo wanneer de Heere
op eenighe wyse zijn tegenwoordichz
openbaert. Ende zijn aenſchijn licht
dan aldermeest als zijn waerhz haren
ſchijn geeft. Als is het ontwijſelij dz
Paulus niet het byer niet anders ge-
meynt en heeft dan de ondersoeckinge
en beproeuinge des heyligen Gheests.
Maer hoe worden die door dit byer
behouden / die schade lijden aen haer
werck: Het en sal niet swaer zijn dit
oock te verſtaen / ist dat wy aenmer-
ken van wat menschen hy ſpreect.
Want hy ſtraft de boumeesters der
Ghemeynte die het rechte fondament
houdende / onbequaem materie daer op
timmeren:dz is die van de boozneem-
ſte ende noodige hooftstucken des ge-
loofs niet afwijckende / in mindere din-
ghen die niet soo ſorgghelijck en zijn /
ſeylen / hare ghedichtſelen in Gods
woort vermengende. Sulcke ſegge ic
moeten schade lijden aen haer werck /
te weten als hare ghedichtſelen wtge-
roeyt worden:maer zy worden ſaich /
maer ghelijc door het byer / dat is / niet

dat hier dwalinge ende onwetentheyt
 booz Godt prijselycke is : maer om dz
 zy door de genade ende cracht des heylighen
 Gheestes daer van ghesuyuert
 worden. Daerom alle die de gulden
 suyterhys des godlycken woorts heb-
 ben met desen dreck des Nagheuyers
 besinet / die moete aen haer werck scha-
 de lijden.

10 Maer dit gheuoelen (mogen zy seg-
 ghen) heeft van ouden tijde aen in de
 Ghemeypnte gheweest. Dese teghen-
 woopinghe wederleyt Paulus dewij-
 le hy beuint dat oock de menschen te
 zijnen tijde in dat gheuoelen waren/
 daer hy vercondicht dat alle die moe-
 ten aen haer werck schade lijden / die
 in de siftinghe der Ghemeypnte yet
 stellen dat met den fundamente niet
 wel ouer een en comt. Daerom als de
 tegesprekers my tegewoopen dz ouer
 duyfent drehondert iaren is een ghe-
 buyck ende ghewoonte gheworden
 datmen soude door de dooden gebeden
 doen: soo braghe ick hen wederom
 door wat woort Godts / door wat o-
 penbaringhe / ende door wat exempel
 dat gheschiedt is. Want hier en zijn n-
 alleenlijck gheene ghetuygenissen der
 Schijfuere maer ooc alle de exemple
 der heyligen die daer gelesen worden/
 en bewijzen n- sulcx. Daer zijn som-
 tijts vele en lange verhalingen van de
 rouwe en den dienst der begravinghe:
 maer van gebeden en sult ghy daer n-
 het alderminste letterke se. Maer hoe
 aen dese sake meer gelegen is / soo veel
 te meer moeste zy verhaelt worden: en
 selfs die oude die gebede door de doo-
 dede dede / sagen dz zy hier in noch beuel
 Godts / noch behoudelijck exempel had-
 den. Waerom hebben zy dan bestaen yet
 sulcx te doen: Ic segghe dat zy daer in
 mensche geweest zijn / en datmen daerom
 niet en moet nauoighen dat zy gedaen
 hebben. Want dewijle de ghelouighe
 gheen dinc en behooren te aengaen an-
 ders dan met sekerder consciencien ge-
 lijck Paulus ghebidet / soo is dese se-
 kerheyt booznemeelijck noodich in het
 ghebet. Het is nochtans ghelouelijc
 dat zy door eenich dunck zijn daer toe

beweecht geweest: Te weten zy socht-
 ten wat waer door zy mochten haer
 doofsheyt verlichten: ende het schen
 onmenscheijck te zyne datmen niet en
 soude eenich tecken der liefde den
 dooden bewijzen. Ende wy beuinden
 alle hoe seer des menschen aert tot des-
 se ghesluntheit gheneghen is. Hier roe-
 heest oock de ghemeyn gewoonte ghe-
 weest als een sackel om den brandt in
 veler menschen herten te ontfacken.
 Wy weten datmen by alle heydenen
 ende te allen tijden heeft sekeren dief
 door de dooden gedaen / ende dat hare
 zielen zijn alle iaer besocht gheweest.
 Ende hoewel de duyvel heeft de dwa-
 se mensche met dese toornie verstrickt/
 soo heeft hy nochtans de oorfake om
 te bedriegen tot enen rechten gront
 genomen: te weten dat de doot niet en
 is een verderf / maer een doorgang
 van dit leuen tot het ander. Ende son-
 der twijfel dese supersticie sal oock de
 heydenen door den richtstoel Gods
 beschuldighen / te weten dat zy gheen
 achte ghehaer en hebben op het toeco-
 mende leuen / het welcke zy beleeden
 dat zijt ghelooften. Nu dat de
 Christenen niet en souden schijnen
 onachtamer te zyne dan de heydensche
 menschen / so hebben zy hen geschaemt
 gheenen dienst noch liefde den dooden
 te bewijzen ghelijc of zy geheel had-
 den te niete gheweest. Hier wt is die
 ondoordachtighe neersichheid gheco-
 men: want zy meynden dat het hen
 soude groote schande geweest hebben/
 hadde zy in de begravinge / in maeltij-
 den ende offerhanden luyt ende slap
 gheweest. Ende dat wt dese bercker-
 de nauoighinghe der heydenen ghe-
 comen was / dat is onderuytscen al-
 so met nieuwe wasdoemen vermeer-
 dert geweest / dat de booznemeijste heyligh-
 cheyt des Pauldoms is den dooden
 die in pijn ende smerte zijn / te hulpe
 comen. Maer de Schijfuere heeft
 ons eenen anderen veel beteren ende
 basteren troost / als zy betuycht dat
 de dooden salich zijn die in den heere
 steruen. Ende zy stelt de oorfake daer
 by / segghende / Want van dien tijde
 aen

Joan. 1
D. 24.1^o 11. 14
c. 23.1^o 11. 14
c. 12.

aen rusten zy van haren arbejdt. Wy en moeten onser liefde die wy tot de dooden dragen / soo deel niet toelaten / dat wy souden daer door een verkeermeyute oprechten. Waarwaer soo wie een wepnich wysheyts heeft / die liet sichrelyc dat al wat van deser sake by de oude ghelesen wort / is de gemeynen ghewoonte ende den onuerstande bekenne dat zy oec zijn toe gegeuen. Ick ghetrocken: te weten ghelyc onuoorsichtige geloouicheyt pleecht der menschen herten van oordeel ende verstant te berooiten. Hier en tusschen niet wat grooter twijfelinghe zy de gebede boozelen haerder boecken bewoont. Augustinus verhaelt in de boecken der gebeden / dat Monica zijn moeder seer ghedachtich zijn in den dienst aen den alraer. Dit was een oude wyfliche begherte / de welcke de sone niet en beproefde met de regel der Schijsture: maer na de genegentheyt der natuer / heeft hij anderen willen prisen. En de boer welcken hy gemaect heeft van de soze twee twijfelingen / dat hy door zijn contheydt niet rechte behoort de hitte der dwaeser byerichz wt te blusen / waert dat yemant begheerte hadde om der dooden patroon te zyne: die eenen crancken schijn hebben / de ghene die eerst sozchuldich waren / zyne argumenten / Dewyle het ee gewoonte gewoont is dat men door de dooden gebede doet / so en is die dienst niet te verachten. Maer oft ick schoon toelate dat het by de ander schijners der kercken is geacht godtlyc te zyne dat men den doode gunstich is / so moet die niet en can bedriegen / te weten dat het niet geoorloft en is dat wy in onse gebeden yet eygens by brengen / maer moeten onse begerten den woorde Gods onderwerpen: want het staet

in zijn goetduncken te beuelen wat hy wil ghebeden hebben. Jhs dewyle de gantsche wet ende het Euangelium niet selts met eender syllabe vryheyt en gheuen om booz de dooden te bidden: soo ist een ontheptinghe der aenroepinghe Gods / als men meer verfoect dan hy ons ghebedt. Maer op dat onse teghensprekers niet en roemen dat de oude kercke in hen is in dese dwalinghe / ick segghe dat daer groot verseyt is. De oude hielden gedachtenisse der dooden / om dat sy niet en souden schynen aile sozge booz de dooden afgheleydt te hebben: maer sy beleden oock mede dat sy twijfelen van den standt ende conuictie der dooden. Aan den Dagheuyre en seyden sy niet alleenlyc niet basteijck / maer hielden booz een onseker dinc. Maer dese willen datment sal sonder braghen booz een hooftstuck des gheloofs houden / dat sy van den Dagheuyre gedzoont hebben. De oude hebben hare dooden ghesparichlyc / ende alleenlyc op dat syse niet en schynen te vergeten / Gode beuoien als sy het jachtmael hielden. Maer dese vryuen sonder ophouden de sozge booz de dooden: ende maken niet onmatighe ende ongheschickte predikinghen dat sy douen alle wercken der liefde gheacht wordt. Ja het en is ons oock niet swaer sommighe ghetuyghenissen der ouden boozdt te brengen door de welcke alle de ghebeden die doe ghewoonlyc waren / openbaerlyc verworpen worden. Gelyc die ghetuyghenisse Augustini is / als hy leet dat de wederopstandinge des vleeschs ende de ewighe eerlycheyt van allen verwacht wordt: maer dat de ruste die na de doot volcht / dat wort van eenē pegelijcken die se weerdych is / ontfangen. Is hy sterft. Alsoo betuycht hy dat alle godtsalighe alsoo wel als de Propheten ende Apostelen / ende Martelaren de salighe ruste besitten / soo haest als sy ghestoruen zijn. Ist dat der dooden conuictie sulck is / so bidde ick u / wat boozdeel sulken hen onse gebeden doen: Ick gae de groffste supersticien boozby / door de welcke sy

Hom. iii
Joā. 49.

de herten der eenuoudighen verstrickt hebben/de welcke nochtan sonder getal zijn / ende vele soo wonderlijcken ongheschiedt / datmen se niet gheen eenlijcken schijn en can beckeren. Ick gae oock die seer schadelijcke marcten doorby / de welcke zy in so groote onuerstandicheyt der weerelt ghebruyt hebben. Want daer en soude geen cyn de zijn / ende de godtsalighe Lesers sullen oock sonder sulcke verhalinge hier ghenoech hebben/om hare consciencien te verstercken.

Dat vij. Capittel.

Van het leuen des Christē mensches : ende ten eersten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.

Wy hebben gesept dat de gront eñ het eynde der wedergeboorte is / dat in het leuen der gheloouigen een ghelijckformicheyt ende ouercominghe ghesien woode tusschen de rechtueerdicheydt Godts / ende haer ghehoorfacmicheyt : op dat zy alsoo die aenneminghe beuestighen / waer door zy zijn tot kinderen aengenomen. Ende hoewel die nieuwicheydt door de welcke het beelt Godts wederom wort in ons opgerecht/in zijn Wet veruact is : nochtan dewijle onser tracheydt vele verijckels ende hulpen noodich zijn / so sal het voorderlijck wesen dat ic wt verscheyden plaetsen der schriftuere versamele een wijse om het leuen te schicken / op dat de gene dien de bekeeringe ende beteringhe ter herten gact/in haer boornemen ende neersticheyt niet en dwalen. Dewijle dan ick aenneme het leuen des Christen mensches te schicken / so en ist my niet bezorgen dat ick een sake aengae die menigherley ende rijcke is / ende die door haer grootheyt mochte eenen grooten boeck heruallen / soo yemant die wilde in alle hare stucken volcomelijck beschrijven. Want wy sien hoe lanck die bemaningen der ouden Aetaren zijn die vā een deucht alleen gemaect zijn. Wet welcke niet en comt door te groo-

te clappericheyt : want alsmen cenighe deucht boornemt met woordē te pisen / soo wort de oracie dan selfs tot de ouerbloedicheydt der matricie / sulcke ruyntē ende breyde ghebrant datmen se niet en schijnt wel ghehandelt te hebben ten zy datmen vele daer van gesproken hebbe. Maer ic en hebbe niet voerghenomen de onderwisinghe des leuens die ick nu wil gheuen / soo breekt te beleyden dat ick soude een pegelijcke deucht sonderlijt handelen / ende langhe bemaninghen daer bin maken. Men mach sulcks nemen vanderer schrijueren boecken ende boornemelijc wt de sermone der ouden Aetaren. Maer het sal my ghenoech zijn eenen ghereeden wech gewesen te hebben / waer door een Godtsalich mensche mach tot het recht merc om het leuen wel te schicken / ghelept worden : ende costelijc eenen alghemeynen reghel beschreuen te hebben na den welcken sy bequameijc mogen hare wercken voegen. Mogelijc sullen wy eens tijt hebben om langhe vyerige oracien te maken / ofte sal dat werck daer toe niet seer bequaem en ben / anderen oer laten. Ic beminne van nature waerheyt der woordē / ende mogelijc waert dat ick wilde rijckelijc spreken / het en soude niet gelucken. Al waert dat een langsame wijse van leeren seer behaagelijc ware / soo soude my nau lussen die te proeuen : ende het teghenwoordighe boeck eyscht dat ick een eenoudighe leere met so groote cortheyt alsmoghelijc is / veruate. Ghelijc de Philosophen sekere cynen hebbe den dz recht ende eerlijc is / waer wt sy een pegelijck deuchdelijc werck ende den gantschen hoop der deuchden beleyden also en is de Schifture hier in niet sonder orden / Ja sy heeft eē seer schoone sekender orden dan alle de Philosophische boecken. Daer is allenlijc dit vershil in / dat de Philosophen (ghelijc sy eergierige menschen waren) hebben neerstlijck ghesaen na een wtneemende clarcheyt der ordeninge om daer door haer groot en gheluchich verstant te toone. Maer de wijse ic de

lede gheeft Gods sonder eergierichz geleert heeft / soo en heeft hy niet soo nauwe / noch altyts een seker orde ontboudene: nochtans dewyle hy die sumtijts stelt / so geeft hy genoech te kennen / dz wyse n3 en moete misprijzen.

2 Wese onderwijfinge der Schrijfture daer van wy spreken / is doornemelyc in twee stucken geleghen. Het eerste is / dat de lesse der rechtueerdicheydt tot de welcke wy anders van nature niet seer geneghen en zijn / in onse hereten ghedruypt ende ghebracht wordet: het ander is / dz ons een regel zy door ghescheyden / die ons in de oefeninghe der rechtueerdicheydt niet late dwalen.

Aengaende het eerste / de Schrijfture heeft vele ende seer goede redenen om ons de rechtueerdicheydt aen te prijsen / der welcker wy boue vele der scheyden plaetsen aengeteeckent hebben / en sullen hier noch sommighe in het corte aenroeren. Ende van wat fundament condon wy bet beginnen / dā daeruan / dat sy ons vermaent dat wy moeten

geheplicht worden / om dat onse Godt heplich is: * Want doe wy ghelijc betaelde scheyden verstroyt ende in den ren / soo heeft hy ons wederom by een ghebracht om tot hem te versamelen. Als wy van onse vereeninge in Godt hooren / so moeten wy gedencken dz de bant daer van moet heplicheydt zijn: n3 om dat wy door de verdienste onser heplicheydt tot zijn gemeynschap vereenicht worden: (want wy moeten eerst hem aenhangē op dz wy met zijn heplicheydt ouergoten zijnde / hē volge daer hy ons henen roept) maer om dat het grootelijck tot zijn ere diēt / dz hy niet ongerichticheydt en onreynicheydt geen gemeynschap en hebbe. Daerom leert hy ooc dz dit het eynde onser roepinghe is / waer op wy altyts moeten sien / is dat wy willen met Godt die ons roept / onreinen comen. Want waer toe sonde hy ons wt de boosheyt ende besmettinghe der woerelt waerin wy versoncken waren / wtgetrocken hebben / is dat wy onsseluen toelaten onse leuen lanck daer in te wentelen:

Wouen desen vermaent hy ons oock mede dat wy / om onder het volck Gods ghelyc te worden / moeten in de heynighe staet Jerusaleim woonen: Esa. 35. ende ghelyc hy die staet hem seltien c. 8. ende geheplicht heeft / alsoo en betaeamt het oock niet dat sy door der inwooneren onreynicheydt onheplicht worde. Hier wt comen dese sententien / Dat de gene die sonder smette wandelen / ende na rechtueerdicheydt staen / &c. sullen in den tabernacel Gods plaetse hebben / Want het en betaeamt niet dat de tabernacel daer in hy woont / zy vol dacks ghelyc een stal.

Ende om ons te bet op te wecken 3 so bewijst ons de Schrijfture dz Godt de Vader / ghelyc hy ons heeft in Christus mit hem verzoent / alsoo oock ons in Christus heeft een beelt doorgheset na het welcke hy wilde dat wy ghelijc worden. Wel aen / die meynen dat de leere der zeden zy alleenlyc by de Philosophen wel ende ordentlyc gheset / laetse my daer een beter ende schickelijcker oorden toonen dan dese. Als de Philosophē wille seer degelyc tot de dencke vermanen / so en brenghen sy n3 anders voor dan dat wy sullen leuen ghelijc het der natiere betaeamt. Maer de Schrijfture beleydt de vermaninge wt der rechter fonteyne / als sy niet alleenlyc en gebiedt dat wy onse leuen gheheel Gode toeschicken die de autoritoe daer van is / tot den welcken het ooc verbonden is: maer na dat sy ons geleert heeft dat wy van den swarachtigen oorspronc ende wet onser scheypinghe zijn veraerd ende afgheweke / soo seyt sy daer by dat Christus (door den welcken wy met Godt verzoent zijn) ons is door geset tot een exempel / op dat wy zijn gedaente in onse leuen wtducke. Wat machinen crachtighers begheeren an dit eenich stuc? Ja wat machinen bouen dit alleen begheeren? Want ist dat wy van den Heere worden op dese condicie tot kinderen aengenome / dat onse leuen Christus die de bant onser aencominge is / wtducke ende boozhante: ten zy dat wy onsseluen gantschelijc tot rechtueer-

Esa. 35. c. 8. ende elders.

Ipsa. 15. a. 2. ende 24.

Rom. 6. d. 18.

1. Pet. 2. d. 21.

Malac. 1
b. 6.
Eph. 5.
a. 1.
1. Joann.
3. a. 1.
Eph. 5.
f. 26.
Hebr. 10
b. 10.
1. Cor. 6
b. 11.
1. Pet. 1
c. 15. en
d. 19.
1. cor. 6.
c. 15.
Joan. 15.
a. 2.
Eph. 5.
c. 23.
Colos. 3.
a. 1.
1. Cor. 3
c. 16. en
6. d. 19.
2. Cor.
6. d. 16.
1. Tes. 5
d. 23.

neerdicheyt begheuen soo en wijcken
wy niet alleenlyck niet seer boose on-
ghetrouwicheyt af van onsen schepper
maer verwoopen oock onsen Salich-
maker. Daer na van alle de weldaden
Godts die sy ons verhaeldt/ende van
alle de deelen onser salicheyt neemt sy
oorfacche om ons te vermanen. Gelic
als sy seyt/ Ma dat Godt ons heeft be-
woesen dat hy onse Vader is / soo zijn
wy van wtneemende groote ondanch-
baerheyt te straffen/ten zy dz wy wor-
derom ontseluen bewijzen syne kinderē
te zijne. Ma dat Christus ons heeft
dooz het hadt zijns bloets gereynicht/
ende ons deser reyninge dooz den doop
deelachtich ghemaect heeft: soo en ist
niet behoortlyck dat wy dooz nieuwe
onreynicheyt besmet worden. Ma dat
hy ons in zijn lichaem gheplant heeft/
soo moeten wy neersichlyck toelien
dat wy syne leden zijnde/ ontseluen n3
met eenighe sinette en besprengen. Ma
dat die selue die onse hooft is/is in den
hemel opgheclommen/so behooren wy
alle aerische geslachte af te legghen/
ende met gantscher herten soeckē daer
te comen. Ma dat de heylighe Gheest
ons heeft Gode gheheylicht tot te-
plen/soo moeten wy neersichicheyt doen
dat de eere Godts dooz ons verclaert
wordende wy en moeten gheenmins
maken dat wy dooz de onreynicheydt
der sonde ontheplicht worden. Ma dat
onse ziele ende lichaem is tot de he-
melche onsterffelicheydt ende ouer-
welckerlycke croone verordent: soo
moeten wy neersichlyck arbeypden dat
heyde onse ziele ende lichaem supuer en
ongheschendt bewaert worden tot den
dach des Heeren. Dese dinghen (seg-
ghe ick) zijn seer goede fundamenten
om het leuen wel te schicken:ende men
sal niet lichte dierghelike binden hy
de Philosophen /de weleke als sy
willen de deacht aenprijzen/ nimmer-
meer hoogher op en climmen / dan tot
de natuerlycke weerlicheydt des men-
schen.

4 Ende hier moet ick die aenspreken
die niet Christelike hebben anders
dan den tytel ende het ghemeyn tecc-

ken/ nochtans willen Christenen ge-
acht zijn. Maer niet dat aentichte en
stouticheyt roemen sy van den heyligē
naem Christi: want met Christo en
heeft niemant ghemeynschap / anders
dan die de rechte kennisse Christi heeft
doz den woorde des Euangelij ont-
fanghen. Ende de Apostel Paulus
seyt dat alle die Christum niet rechte
geleert en hebbe / dat die niet gheleert
en zijn datmen den ouden mensche die
na de begheerlicheneden der dwalinghen
berderft/ moet aflegghen/ende Chris-
stum aen doen. Soo worden sy dan be-
uonden tonrechte ende valscheijck de
kennisse Christi dooz te wenden/ al is
het schoon dat sy seer claerlijc ende ras-
schelijck van den Euangelio snaren.
Want het Euangelium en is niet en
leere der religie/maer des leuens: en-
de en wort niet alleenlijc met den ver-
staende ende met der memorie gheue/
gelic andere leeringen: maer het wort
dan eerst aengenomen/ als het de gants-
che ziele best ende sate ende plaetse
bindt in de binnenste gheueghenheyt
des herten. Dat sy dan ophouden met
Godels lasteringhe te roemen dat sy
niet en zijn/ of dz sy haer seluen bewi-
sen sulcke Discipulen te zijne als den
meester Christo betamen. Der leere
waerin de religie veruact is / hebben
wy de eerste plaetse ghegheuen: dā
le het begin onser salicheydt daer in is
ghelegghen. Maer die leere moet onse
herte doordringhen/ ende haer in onse
zedē bewijzen/ ende ons niet onvrucht-
anderen/ op dat sy ons niet Philosophen te
baer en zy. Ist dat de Philosophen en
rechte op die rooznich worden/ en met
schande van haer gheselschap verlagen
die op een conste roemende die de me-
sterse des leuens behoort te zijne / die
selue veranderen tot Sophistiscke en
beuolachtighe clappericheyt. Veruact
te meer oorsake hebbe wy om die beu-
selachtighe Sophisten te verlamen
dien het ghenoech is het Euangelium
in de waterse rippē te hebbe/ des wel-
kes cracht behoorde hondertmal seer-
der dan de coude vermaningen des
Philosophen in de gheslachten des
heren

Bibl. 3.
6.12.13.

herten door te dzingen / ende in de ziele ghewoont te zyne / ende den gantschen mensche door te neuwen.

Ich en eysche nix dat in de zeden des Christen mensches niet anders en zy dan supuer en volcomen. Euangelis: het welcke nochtans te wensche ware / en men behoort daer na te staen. Maer ick en eysche sulcke Euangelische bezinginge niet soo strengheijck / dat ick hem / die noch niet en is so verre gecomen. Want alsoo soudent alle menschen wt de Gheueynste wtghesloten worden / want daer en wort niemant geconden die niet noch verre van daer en is. Alle hebbe noch cleynen boortganc ghedaen / de welcke nochtans soudent onrechtte berwozen worden.

Hoe dan? Men moet dat merck boortganc stellen tot het welcke allen wy onse neersticheyt sullen bewegen. Ick aet dat eynde boort onse ooghen staen om daer nae te arbeiden ende neerstichelijc te loopen. Want wy en moghen niet alsoo met Godt deelen dat wy wt het gene dat ons door zijn woort geboden wort / soudent een deel aennemen / ende een deel nae onse goetduncken achter laten. Want boort alle dinc prijs ons de heere alomme de gheheelheyt aen als het boortmeeste stuc zijns diefs / met welcke gheheelheyt hy een oprech / te eenuoudicheyt des herten verstaet / die sonder bedroch ende geueynsticheyt op waer van het contrarie en teghen / deel is een dobbel herze. Ghelijck oft hy seide dat daer een gheestelijc begin om wel te leuen is / daer de binnenste ende diepste ghelintheydt des herten wort sonder gheueynsticheyt tot oeffeninghe der heylicheyt ende rechtuerdicheyt begheuen. Maer dewyle niemant in dese aertsche gheueynsticheyt des lichaems soo veel crachts heeft dz hy soude met behoortlike blijmoedicheyt zinnen loopp: ende de meeste boort mer soo groote swaachheit beuangen is / dat zy wankelende en cruepel gaende / ende oock ter arden cruypen wienich boortganc doe / laet ons een pegelijc na de mate zijnder cleynen

macht / boortganc ende den begonnen wech vernouwen. Iemant en sal so ongheleuckelijc boort gaen / dat hy nix en sal alle dage ymmer een weynich weechs aflegghen. Daerom laet ons niet ophouden te maken dz wy sonder ophouden in den wech des heeren eeninghen boortganc doen: Ende en laet ons niet betwijfelen noch cleynmoedich zijn om des cleyn boortganc wil: Want hoe wel de boortganc niet soo groot en is als wy begheeren ende wenschen / soo en is nochtans de arbeyt niet verlozen als den huydigen dach den dach van ghisteren te bouen ghaet. Laet ons alleenlijc met oprech / te eenuoudicheyt onse merck aenlijen / ende na het eynde arbeiden / niet met pluynstruckinge onse liden flatterende / noch onsen boosheden ende seyleen toegheuende / mer met gheduerigen arbeidt daer na staende dat wy onseluen in het goede te bouen ganc tot dat wy tot de goetheydt selue comen: de welcke wy wel den gantschen tijt des leuens soeken ende volghen: maer sulijse dan gheueynen als wy de swaachheit des vleeschs afgheluyt hebbe / sullē in haer volle gemeynschap aenghenomen zijn.

Dat vii Capittel.

De somma des Christelicken leuens: waer ghehandelt wort van de versakinghe onselfs.

Hewel de Wet des heeren een seer goede en seer wel gheschiet oordeninghe heeft om het leuen te onderwijzen ende schicken / soo heeft nochtans de hemelicheit Ickeraer goet ghedocht / noch met een wtneimender wijse de zijne na den regel in de Wet beschreuen / te sichte. Ende het begin ende fundament deser wijse is dit / te weten / dat de ghelooouighe behooren haer lichaemen Gode te geuen tot een leuende heylige / ende hem aengename offerhande: ende dat de rechte Gods dienst hier in is ghelegghen. Hierwt wordt oorsacke genomen om te vermanen dat sy hen seluen niet en bocghen

Ro. 12.
a.1.

ghen nae de figure ende nae het Wes-
sen deser werelt/ maer dat zy veran-
dert worden door de vernieuwinghe
haers verstants / op dat zy pzoeken
welck de wille des Heeren zy. **12** v is
dit deel dat wy Gode gheheylt en-
tot hem begheuen zijn : op dat wy
voort aen niet en dencken / spreken /
voornemen noch doen / anders dan tot
zijnder eere. Want dat hem gheheyl-
t is / dat en wort niet sonder hem
winnende onghelyk te doen tot on-
heyltich ghebruyck ghewent. **Ist** dat
wy niet ons seluen maer den Heere
toebehooren / so ist openbaer wat dwa-
linghe wy moeten blien / ende waer
toe wy alle het doe onses leuens moe-
ten schicken. **13** v en behooren ons sel-
uen niet toe / soo en moet dan onse re-
den noch onse wille gheen heerschap-
pie in onsen raet noch in onse werken
hebben. Wy en behooren ons seluen
niet toe : soo en moeten wy dir eynde
niet ons voort stellen / dat wy soud-
en soeken dat ons nae den vleesche nut
is. Wy en behooren ons seluen niet
toe : soo laet ons soo verre het moge-
lyck is / ons seluen vergheten ende al
wat onse is. Wederom / wy behooren
Gode toe : soo laet ons dan hem leuen
ende hem sterue. Wy comen Gode toe :
laet dan zyn wijsheyt ende wille ouer
alle zyne werken zijn. Wy comē Go-
de toe : soo laet ons dan alle de deelen on-
ses leuens tot hem als tot het eenighe
rechte eynde schicken. **14** hoe groeten
hoort gheue heeft die ghedaen die ghe-
leert hebbende dat hy hem seluen niet
toe en comt / de heerschappie ende de
regeringhe ouer hem / heeft zynen ey-
ghenen vernuft ontnomen om Go-
de te gheuen. Want ghelyk het een
seer crachtich sijn om de menschen
te verderuen is / dat zy hen seluen
onderdanich zijn / alsoo is het de ee-
nighe haren der salicheyt / dat zy haer
selfs wijsheyt noch wille en volghen /
maer de Heere alken voort hare leyts-
man hebben ende hem volghen. **Soo**
sal dan dit de eerste trap zijn / dat de
mensche van hem seluen afwijcke / op
dat hy de gantsche cracht zijns ver-

standts tot onderdanicheyt des Hee-
ren schijcke. **Ic** meyne onderdanicheyt
die niet alleenlyck in ghehoorsaminghe
des woorts ghelegghen is / maer waer
door het herte des menschen zijn ey-
ghen vleeselijck genoeien verlatende /
hem seluen gheheel tot het goetdane
ken des gheests Godts bekeert. **Wese**
veranderinghe (de welke Paulus **Eph. 4**
vernieuwinge des verstants naemt) **15** v
is van allen Philosophen onbekent /
hoe wel sy de eerste ingangen tot het
leuen is. Want sy stellen de reden af-
leuen tot een register des menschen /
ende meynen dat dese alleen behoort
gehoort te zynne / sonna / der reden als
ken gheuen ende laten sy de regeringe
der zeden. **Maer** de Christen philo-
sophie ghebe der reden dat sy wijske
ende den heylighen Geeste onderwor-
pen worde : op dat de mensche nu niet
selue en leue / maer Christus in hem
late leuen ende regneren.

Hier tot volcht oock dat ander / te
sweten / dat wy niet en sullen soeken
dat onse is : maer dz na de wille Godts
is ende dient tot verbydinge zynder
eere. **Dit** is oock wel voort ghegaen /
dat wy onseluen byna verghetende /
primiers onse reden achter stellende /
arbeiden om getrouweijc onse neef-
ticheyt tot Godt ende tot zyne ghe-
geboden te doen. Want als de Schijf
tuere ons ghebedt de zorghe onsel-
te verlaten / soo en treckt sy niet al-
leelijck de giericheyt ende beghere
te tot macht / ende menschen gonste
onse herten : maer oock alle eergherie
heyt ende lust tot menscheijcher ere
ende andere bedecte boosheden. **Het**
betamt voortwaert den Christen men-
sche alsoo gheselt ende gheneghen te
zyne / dat hy achte dz hy in alle zyn le-
uen moet met Godt handelen. **Wier-**
door sal hy alle zyn doen na den wille
ende goetdanken Godts schicken en
alle het genoele zijns verstants not-
uurenschick tot hem voeghen. **Want**
wie geleert heeft in alle zyn doe Godt
te aenken / die wort oock mede van
alle ydel ghebachte afcomende. **Dit** is
die hersakinge onselfs die Christus
zyne

1. Cor. 6
d. 20. en
7. d. 23.

Gal. 2
10.

Luc. 9. c. 23. synen Discipulen verſondt als hyſe
 beghint te leeren / met ſo groote neer-
 ſicheyt berieft: als deſe eenmael heeft
 in onſe herten plaetſe ghenomen / ſoo
 der grootſcheyt / noch der roemingehe-
 bouen deſen noch der giericheyt / noch
 der oncuſſcheydt / noch der ouerdadig-
 heyt / noch der vertelheyt / noch anderē
 ſonden die wt eyghen lieſe comen /
 geen plaetſe laken. Hier entgegen waer
 deſe verſaekinghe onſelfs niet en reg-
 neert / daer hebben ſeer ſchandelijcke
 ſonden ſonder ſchamte hare loop: of-
 te iſt dat daer eenigherley ſchijn der
 ghiericheydt gheſchendt. Want toont
 wy eenen menſche iſt dat hy cont / die
 ſoude willen booz niet den menſchen
 wel des heeren booz zy dat hy na het be-
 heeft. Want alle die dit gevoelen niet
 ghehad en hebben / die zijn ten min-
 ſte om des lofs wille / de deucht ghe-
 ſocht. Ende die Philoſophen die oyt
 hebben alderſijft geſeyt dat de deucht
 iſt om haers ſelfs wille te begheeren /
 die zijn niet ſoo groote hoouerdicheyt
 op gheblaſen geweeſt / dat het ſchijnt
 dat ſy om geen ander dinck de deucht
 begeert en hebben / dan om dat ſy ſou-
 der oofſake hebben om hoouerdich te
 zyne. Waer Godt en heeft niet al-
 leenlijc geen behagē in ſulcke eerſoec-
 kers / noch in ſulcke opgheblaſen her-
 berten / maer vercondicht dat ſy haren
 loon hebben in deſe weereidt ontfan-
 ghen / ende ſeyt dat de hoeren ende pu-
 blicanen naerder den ricken der heme-
 len zijn. Nochtans en hebben wy noch
 niet opentlijck verclaert met hoe veel
 ende hoe groote veranderinge de mē-
 ſche wort verhindert van wel doen / ſo
 lange als hy hem ſeluen niet verſaect
 en heeft. Want men heeft boortijden
 wel met der waerheyt gheſeyt / dat in
 de ziele des menſches iſt een weereidt
 vol boofheyt verborgen. Ende daer
 en can gheen ander middel gheuonden
 worden / dan datmen hem ſeluen ver-
 ſakende / ende zijns ſelfs acht ende for-
 ge verlatende / het herte ende verſtant

gant ſcheljc ſtrecke om die dinghen te
 ſoecken die de heere van ons eyſcht /
 ende alleenlijc daerom te ſoecken om
 dat ſy hem behaghen.

Paulus handeit ergens alle de de- Tit. 2. a.
 len eens wel gheſchickten leuens noch 11.
 beſcheydenijcker hoe wel cortelijc / ſeg-
 gede / De ſalichmakende genade Godts
 iſt allen menſchen verſchenen / ons lee-
 rende dat wy de godtloofheyt ende de
 weereitliche begerlijchheden afleg-
 ghen / ſoberlijc ende rechtneerdichlijc
 ende gootſalichlijc leuen in deſe te-
 ghenwoordighe werelt / verwachten-
 de de ſalige hope / ende de openbaringe
 der eerlicheyt ende grootten Godts / ende
 onſes ſalichmakers Jezu Chriſti: die
 hem ſeluen heeft booz ons ghegheuen /
 om ons te verloffen van alle onghere-
 rechticheyt / ende te repnighen hem tot
 een ſonderlijck volc dat neerſich zy in
 goede wercken. Want als hy ons de
 genade Godts heeft boozgeſeldt om
 ons moct te gheuen: ſoo neemt hy twee
 veranderinghen wech om ons tot de
 rechten Godts dienſt eenen wech te
 maecten / dooz welcke twee wy meek
 verhindert worden / te weeten godt-
 loofheyt / tot de welcke wy van natu-
 re te ſeer ghenegen zijn / ende de wee-
 reitliche begherten / de welcke haer
 ſeluen verre ſtrecken. Ende onder de
 godtloofheyt en betreckent niet al-
 leenlijc de ſuperſticien / maer veruaet
 oock al wat met ernſt ſtrijdt teghen
 de breeſe Godts. De weereitliche be-
 gerlijchheden zijn ſo veel als geſint-
 heden des bleefſchs. Alſo / ſo veel beyde
 de taſelen der Wet aen gaet / gebiet hy
 ons onſen eyghenen aerdt wt te doen /
 ende te verſaken al wat onſe reden
 ende wille ons raet. Ende alle het doe
 onſes leuens dwingt hy in drie deelen /
 te weten / ſoberheyt / rechtneerdicheyt
 ende godtſalicheyt. Wt de welcke de
 ſekerheyt ſonder twijfel cuſſcheydt /
 maticheyt / ende een ſuyner ende ghe-
 ſparich ghebruyc der tijtlijcker goe-
 den / en verdraechſaetheyt der armoede
 betreckēt. De rechtneerdichz veruaedt
 alle werckē der gerechtichz / op dz eenē
 pegelijcken gegeuen worde dz hem toe
 count.

komt. Daer na volcht gods salicheyde
de welcke ons van de besmettinghen
der werelt affscheydt / ende door wa-
rachtighe heylicheydt met Godt ver-
eenicht. Als dese onuerscheydelyc on-
derlinghe aen malcanderen ghebonden
zijn / so maken sy een grōdelijcke vol-
maechtheit. Maer dewijle gheen dinc
swaerder en is dā de sorge des vleeschs
te laten baren / de begeerlijkheden te
tenimen / ia te versaken ende ontseluen
tot Godt ende tot onse broeders te be-
gheuen / ende in desen aertsehen dreck
na een Engelsch leuen te staen : soo
wedderoeyt ons Paulus tot de hope
der saligher ontferselijcheydt / op dat
hy onse herten van alle stricken ont-
werrende vermaent ons dat wy niet
te verghaef en strijden. Want gelijck
Christus is eenmael een verlosser ver-
sehenen / also sal hy in zijn laetste com-
ste de vrucht der salicheydt toonen die
hy heeft vercreghen. Ende alsoo ver-
dyft Paulus alle de verlockinghen
die ons verduyfsteren / so dat wy niet
ghelijck het betaemt / na de hemelsche
glorie en staen. Ia hy leert dat wy
moeten byndeling zijn in dese we-
relt op dat de hemelsche erue ons n-
en ontgac noch ontualle.

Voort in dese woorden sien wy dz
de versakinghe onselfs is eensdeels
de menschen aengaende / ende eensdeels
(ende dat voornemelijc) Godt aen-
gaende. Want als de Schriftuere ons
gebet dat wy ontseluen alsoo teghen
de menschen draghen dat wyse in eere
bouen ons setten / ende ontseluen ghe-
heel getrouwelijc gebruycken in haer
boorderlijc te yne: soijcheeft hy sulcke
geboden die onse herte niet en can da-
ten / ten zy eerst ydel van het natuer-
lijc genoeien. Want wy zijn niet soo
grootc blindheyt. We tot onselfs lie-
de gheneghen / dat een peghelijck hem
seluen laet duncken dat hy goede oor-
sake heeft om hem seluen te verheffen /
ende alle andere by hem te verachten.
Ist dat ons de Heere niet einigen din-
ge begaet heeft dat yet te achten zy /
daer op betrouwen wy tefondt ende
verheffen ons / cindē en worden niet

alleentijck opgheblasen / maer versien
byna door hooncderichz. De sonen
die wy ouerulocdichlijc hebben / die
die wy ouerulocdichlijc by andere
decken wy ouerulocdichlijc ons
ende maken door flatteringen
seluen te verstaen datse liecht ende
cleyn zijn / ia wy cussen se somtijds
voor deuchden. Die gauen die wy in
onselfen ver wonderen ende groot
achten / als de selue ofte ooc grootere
in andere menschen gesien worden / die
verminderen ofte berispe wy door on-
se boolheyt / op dat wy niet bedwongē
en worden hen te wijcken. Ende ist
dat eenighe gebreken in andere ghefen
worden / soo en ist ons niet genoeg dz
wy die strengelijc aenmercke maer
wy verheffen ende vermeerdere de
teijck. Wy tot coemt die hooncderich-
heyt dat een peghelijck van ons gheij-
oft hy bouen de gemeyn condic was
re / wil bouen andere ghefen zijn: ende
ghertustelijc ende wycedijc alle mē-
schen versmaedt ofte ymmers / als of
sy minder waren veracht. De arme
wijcken den rijcken / de slechte den e-
delen / de dienstknechten den Heeren /
ende de ongeleerde den gekerden: maer
daer en is niemāt die niet eenige me-
ninge van woerdicheyt in zijn herte
ende voedt / alsoo flattert een peghelijck
hem seluen / ende draecht heerschappie
in zijn herte. Want hen seluen schijnt
sy dinghen toe daer van sy hen seluen
behaghen / ende richten eens anders
gheest ende reden : Ende ist dat sy co-
men te twissen / soo byeet daer wi het
senijn. Want sommighe woerdaere
wijsen wel eenighe saechtmoedicheyde
soo langhe als sy alle vrien delijcheyde
ende lieghelijcheyde beunden: Maer want
vintmen eenen onder hē die de selue
saechtmoedicheyde ende waer houdt. Ende
hy gequelt ende getercht wort. Ende
hierteghen en is geen andere rimdie
noch medeijne dan dat dit seer schoone
lijc sijn der eyge liefde ende hooch-
moedicheyde wt het diepste ontfenden
woerdaere worde / ghelijck sy doch
voort de leere der Schriftuere woge-
roeyt wort. Want wy worden alsoo
onderwisen / dat wy sulen gheuen

Ro. 12.
c. 10.
Phil. 2.
n. 3.

1. cor. 4.
b. 7.

ken dat de gauen die Godt ons ghe-
gheuen heeft / niet en zijn onse goet /
maer onuerdinde gauen Gods / ende
dat die haer ondancbaerheyt toonen /
die hē daer door verheffen. Wie maect
1. cor. 4. b. 7. fanghen hebt / wat roemt ghy ghelyck
of het v niet ghegheuen en ware. Wo-
nen desen worden wy gewert dat wy
sullen onse sonden sonder ophouden
bekennende / ons seluen tot vernede-
ringhe verwerken. Alsoo en sal gheen
dunck in ons bliuen waer door wy
souden opgheblasen worden: ende sul-
len groote oorsake hebben om ons sel-
uen te vernederē. Wederom woort ons
geboden dat wy alle de gauen Gods
dien in andere menschen aenschou-
wen / sullen alsoo eeren. De prijsen dz
wy ooc die eeren in de welcke zy zijn.
Want het soude groote ongeschichthz
zijn / hen die eere te benemen / die de
Heere hen heeft geweerdicht te geuen.
Ende wy worden gheleerd te seplen
door de bingheren te sien / niet booz-
waer om die door flateringhe te ver-
stercken / maer op dat wy om der sel-
uer wille niet die en bespotten die wy
behooren niet goetwillicheyt ende eere
te boozderen. Alsoo salte gheschien dat
wy / met wat menschen wy comen te
doen te hebben / ons niet alleenlyck en
sullen matichlyc ende ootmoedichlyc
maer ooc lieflyc ende vriendelyc dā-
ghen. Ghelyck wy nemmermeer en
sullen door eenigen anderen wech tot
waerachtige saechtmoedicheyt comen /
dan als onse herre sal door ons selfs
vernederinghe ende eens anders her-
eeringhe doordroncken zijn.

Alsoe hoe swaer ist te doen dat wy
schuldich zijn in onses naesten booz-
deel te soecken. En zy dat wy aflaten
ons seluen te aenmercken / ende ons
seluen eenichs af leggen / so en sul-
len wy hier niet wttrichten. Want hoe
die Paulus leert / tē zy dat ghy v sel-
uen verfaert / op dat ghy v gheheel tot
lijdesaem / vriendelyck / zy en is niet
oerwtlich / niet hoouerdyck / zy en

haet niet / en woort niet opgheblasen /
en soect niet dat haer eyghen is / en
woort niet gheericht / etc. Al waert dz
alleenlyck dit van ons geescht worde
dat wy niet en souden soecken dat on-
se eyghen is / soo souden wy nochtans
onser nature groot ghewelt aen doen:
de welcke ons soo seer tot eyghen lief-
de buycht / dat sy niet soo lichtelyck en
lijdt dat wy souden in onse dinghen
slap zijn om eens anders boozdeel te
bencerstighen / oft eer swillens van on-
se recht wycken om dat eenen anderen
ouer te laten. Maer op dz de schriftue-
re ons als met der handt daertoe ley-
de / so vermaent sy ons dat alle de ga-
uen die wy van den Heere hebben / ons
op dese condicie betrouwt zijn / dat wy se
tot ghemeyn boozdeel ghebruycken:
ende dat daerom milde ende vriende-
lycke ghedeelsaemheyt met anderen /
is het rechte ghebruyck allez gauen.
Daer en conde gheen sekerder reghel
noch geen crachtigher bemaninghe
om dese ghedeelsaemheyt te houden
bedacht worden / dan als wy ghe-
leert worden dat alle de gauen die wy
hebben / zijn panden Gods die op dese
condicie ons betrouwt zijn / op dat wy
se tot onses naesten boozdeel bedeele.
Maer de Schrifture gaet oock noch
doorder / als sy die gauen verghelyck
met de machten die de leden des men-
schen lichaems hebben. Geen lidt en
heeft zijn macht booz hem seluen noch
en ghebruyct die niet tot zijn eyghen
boozdeel / maer voecht se tot zijne me-
deleden: ende en neemt gheen boozdeel
daer van / anders dan dat wt de ghe-
meyn nutticheydt des gantschen lī-
chaems coemt. Alsoo moet een Gods-
salich man al wat hy vermacht / booz
zyne broederen vermoghen: ende niet
anders zijn eyghen boozdeel soecken /
dan op dat de Gheest de ghemeyn
stichtinghe der Ghemeynte booz oer-
ghen hebbe. Soo sal dan tot mildie-
heyt ende goetdadicheyt dit de rech-
te wech zijn / dat wy weten dat wy
van al wat de Heere ons heeft
ghegheuen daermede wy onsen naesten
moghen helpen / wterdeels zijn / ende

1. cor. 12

Mat. 18
c. 23.

F f

der=

1. cor. 13
b. 4.

Mat. 18 verbonden zijn om bā onse wtdelin-
c. 23. ghe reenschap te gheuen. Ende dat
 die wtdelinghe eerst recht is / die nae
 den reghel der liefde gheschiedt. Alsoo
 en sullen wy niet alleenlyck de soz ghe
 onses eygens boozdeels met neerstic-
 heyt tot onses naesten nutticheyt ver-
 menghen / maer sullen oock in onses
 naesten saecke neerstigher zijn. Ende
 op dat ons moghelijck niet en soude
 verbozghen zijn dat dit de Wet ende
 wijsē is om recht cā behooyghe alle de
 gauen die wy van den Heere ontfan-
 ghen / te bedienen / soo heeft hy de sel-
 ue boortijden oock in de alderminste
 gauen zijnder mildicheyt gestelt. Wāt
 hy heeft gheboden de eersteelingen der
 vruchten hem te offeren / om dat het
 volck daer mede soude betuyghen dat
 hen onghewoost ware eenige vrucht
 te ontfangen / wt de goeden die Go-
 de niet gheheylacht en waren. Ist dat
 de gauen **G D D E S** ons alsoo eerst
 gheheylacht woorden / als wijsē hem
 als de autoor met onse hant toeschij-
 uen ende offeren / soo is het claer dat
 het ghebeyck sonder alle sulcke offe-
 ringhe ende toeschijninge onreyn is.
 Maer het ware te vergheefs dat pe-
 mandt soude door wtdelinghe zins
 goets / willen den Heere rijke ma-
 ken. Daerom dewijle onse mildicheyt
 niet en can tot hem strecken (ghelijck
 de **Propheete** seyt) soo moeten wy die
 aen zyne Heylighen die op der aerde
 zijn / bewijzen. Ende daerom wor-
 den de aelmoesen met de Heylighe of-
 ferhanden vergheleken / op dat zy nō
 zijn in de stede dier offerhanden der
 Wet.

1. Cor. 16
a. 3.

Heb. 13.
c. 16.

6 Voort op dat ons het weltdoen niet
 en veruele (het welcke anders soude
 moeten terstondt gheschieden) soo moct
 ooc dat ander daer toe comen bā **Paulus**
 seyt / te weten / dat de liefde ljd-
 saem is ende niet ghetericht en wordet.
 De Heere heeft gheboden datmen al-
 leen int ghemeyn sal goet doen / waer
 ban het meeste deel der menschen
 seer onuerdich is / ist datmensē wil
 nae haer eyghen verdienste achten.
 Maer de **Schrijtuere** comt ons hier

met eenen seer goeden middel te hulpe/
 als sy leert dat wy niet en moeten aen-
 sien wat de menschen in hen seluen
 verdienen / maer datmen moet in alle
 menschen het beelid Gods aenmer-
 ken / der welcke wy alle liefde ende
 eere schuldach zijn. Ende dat die selue
 moeten in de huysghenooten des ghe-
 loofs neerstigher aensien / so verre
 sy door den Heest **E** hyst vernieu-
 ende wederopghericht is. Daerom so
 wat mensche nō vooz v comet die uwe
 hulpe ghebreck heeft / ghy en hebt geen
 oorzake waarom ghy soudt hem hulpe
 weygeren. Ghy moecht segghen zy hy
 een vrendelick is : maer die Heere
 heeft een teeken in hem geducht dat
 v moet wel bekendt zijn : waarom hy v
 moecht segghen dat hy een verachtele
 mensche ende van gheen der werde en
 is : maer de Heere bewijst dien seluen
 sulck te zyne dat hy gewerdiche hem
 nō zyn beelid te verciern. Ghy moecht
 segghen dat ghy gheenens in hem ge-
 houden en zijdt : maer de Heere heeft
 hem ghelijck in zyn plaetsē soo vele ende
 op dat ghy teghen hem soo vele ende
 soo groote woldaden bekendt / met de
 welcke de Heere v heeft verbonden.
 Ghy moecht segghen dat hy niet weers-
 dich en is dat ghy om synent wille
 soudt oock de alderminste moecte heb-
 ben. Maer het beelid **G D D E S** ist
 aengeprezen op dat ghy v seluen ende
 al wat ghy hebt tot zijnder hulpe niet
 wijst. Ist dat hy niet alleenlyck niet
 goets verdient en heeft / maer heeft v
 oock met boose daden ghetericht : dit
 selue en is oock niet oorzake ghenoch
 dat ghy daer om soudt laten hem niet
 liefde te omhelsen / ende wercken seg-
 ghen / hy heeft veel anders aen my
 verdiend. Maer wat heeft hy ghe-
 verdiend : de welcke dewyle hy ghe-
 biedt dat ghyt sulst hem vergheuen / so
 wil hijt voozwaer hem toe gheschē-
 uen hebben. Voowaar door desen oer-
 nighen wech coemten tot het ghene
 dat der menscheijcker nature niet
 leenigt

Gal. 6.
10.

Gal. 6.
7.

Mat. 6.
14.

1. Cor. 13.
1.

1. Cor. 13.
1.

Matt. 5.
8.44.

leenlijc swaer/maer oock gheheel con-
trarie is/te weten dat wy sullē die lief-
hebben die ons haten / het quact met
laster/segghen/ghen weder gheuen:ist
dat wy ghedencken datmen niet en
moet der menschen boosheydt achten/
maer het beclot **GOD** in hen
aensien / de welcke hare ghylen bedec-
kende ende wt wisschende / ons dooz
haer schoonheydt ende weerdicheydt/
treckt om hen lief te hebben ende te
omhelsen.

7 So sal dese doodinghe van eerst in
ons plaetse hebben/als wy de liefde in
alle stücken volbrachten : ende sy wort
volbracht van den ghenen die niet al-
leenlijc alle wercken der liefde doet/
al ist oock dat hy n̄ een achter en laet/
maer diese wt opzichte gheneghent-
schie den der liefde doet. Wāt het mach ge-
schie den dat yemant te volc betaeldt al
wat hy schuldich is / so deel de wtwe-
dighe wercken aengaet:ende nochtans
hiertuusschen verre zy bā de warach-
tighe wyse der betalinghe. Wandt
men bindt sommighe die willen seer
milde schijnen / de welcke nochtā geē
dincken geuen dat sy n̄ met hooucr-
digen aensichte ofte grootche woorde
en verwoyten. Ende het is in dese on-
gheluckighe tijden tot sulcke ellendic-
heyt gecomen/dat byna geene acimoe-
sen/pmiers banden meesten deele der
menschen sonder verswaetheydt gege-
uen en worden. Welcke boosheydt n̄
en behoort de selfs onder de heydenen
verdrachghelijc te zijne: want van de
Christenen word oock wat meer ge-
epscht / dan dat sy blijmoedicheydt in
het aenschijn bewijzen / en hare wert-
ken der liefde liefelijc maken dooz brie-
delijcheydt der woorde. Ten eers-
ten behooren sy den persoon dien sy
bekennen haer hulpe ghebreck te heb-
ben / aen te nemen/ende met zyn el-
lendicheydt sulc medelijden hebben/
ghelijc oft sy selue die gheuoelden
ende droeghen: op dat sy dooz het ghe-
woelen der barmherticheydt ende men-
schelijcheydt niet anders tot hem dan
tot hen seluen gheneghen zijn / om

hem te helpen. Soo wie met sulc-
ken ghemoede hem boecht om zynen
broederen te hulpe te comen / die en sal
zyne wercken der liefde niet allen-
lijc met gheen hooucrdicheydt oft-
te verwoytinghe besmetten: maer en
sal oock zynen broeder als eenen ghe-
breckelijcken niet verachten / noch als
zynen schuldenaer hem onderwoyten:
niet meer dan wy onse crancke ofte
ghewonde lidmate bespotten / het
welcke alle de andere leden soeken te
helpen: oft meynen dat het sonderlin-
ghe den anderen leden schuldich is/
om dat het meer hulpe ontfanghen dan
ghedaen heeft. Wandt de hulpe die
de leden malsanderen doen / en is
niet gheacht onuerdiendt ofte boos-
niet te zijne maer is meer een betalin-
ghe ende holdoeninghe van datmen
dooz de wt der natuere schuldich is/
het welcke te weygheren wonderlijc-
ke groote onghechlicheydt waere.
Dooz desen middel saldt oock ghe-
schie den dat niemant die een werck der
liefde ghedaen heeft/en sal meynen ge-
noech ghedaen te hebben: ghelijc het
ghemeynlijc pleecht te gheschie den dat
een rijck man wat van zynen goede
ghegheuen hebbende / alle andere las-
ten anderen op den hals worpt / ghe-
lijc oft sy hem niet en en ghinghen.
Maer een yeghelijc seluer aldus
by hem seluen dencken / dat hy hem-
seluen ende al wat hy bermach / zij-
nen naesten schuldich is: ende gheen
ander eynde van weldden en moet stel-
len dan als de macht ghebreck/de
welcke moet so verre als sy haer streck
na den regel der liefde gheuoechde
worden.

Laet ons het voornemste stuc der
bernederinge onselfs het welcke (ge-
lijc wy geseyt hebbe) God aengaet/
wederom volcomelijcker hādelen. En
daer van zijn nu wel vele dingen ge-
seyt / de welcke souden te verghes
wederom verhaelt worden. Het sal
ghenoech zijn te handelen soo verre
sy ons tot verdrachghelijcheydt ende
lijdschapheyt onderwijst. Ten eer-
sten van worden wy in het soeken

Ih. 13.
8.3.

des voordeels ofte gherusticheyds des teghenwoordigen leuens / hier toe van der Schysure vermaent / dat wy ontfeluen ende al wat onse is / den goetduncken des Heeren ontergeuen / hem laten de ghesinthen onses herten temmen ende onderwoypē. Om goet ende eere te begeeren / om macht te soecken / om rijkdom te hopen / om alle sulcke beuselinghen ende ongheschickte dingen te versamelē die schynen tot grootscheydt ende pomperie te dienen / is onse lust rasende ende onse begeerte ongrondelick. Wederom breefen ende haten wy wonderlijcken feer / armoede / schande ende verberinghe / waer tot wy geprikkelt worden om die allefins van ons te weere. Hierom setmet hoe ongerust van geeste alle die zijn die haer leuen schicken na haren eyghenen raedt / hoe menighe listen sy versoeken / met wat aerbeydt sy hen seluen vermoeven : te weten om te ghekrighen daer de eergherichheydt ofte ghelbgherichheydt lust toe heeft : ende wederom om armoede en verberinghe te schuwen. Daerom moeten de godsalige desen wech houden op dat sy in sulcke stricken niet verwerret en worden. En eersten en sullen sy noch hope noch begeere / noch dencke elders van doospoet te verkrighen dan wt de segheninge des Heeren : en sullen daer om gerustelick en niet betrouwe daer op steunen ende rusten. Want hoe wel het vleesch meynt aen hemselfen ghevoel te hebben alst doos eyghen vernust tot eere ende rijkdom loopt / ofte niet neersichheydt daer na staet / ofte doos menschen gonste daertoe woort ghehoopen : soo ist nochtans seker dat alle dit niet en is / ende dat wy noch niet vernust noch niet arbeidt en sullen iet bedriuen / anders dan soo verre als de Heere die beyle doospoedich maect. Maer hierenteghen can zijn seggen alleen oock doos alle verhintheringen eenen wech binden / so dat hy ons maect alle dinck tot eenen blijden ende gheluckighen wtganck te ghelucken. Bouen desen / of wy schoon conden sonder den segghen des Heeren eenige eere ofte rijkdom ghecrighen : (gheluck wy dagelijc sien dz de godloose grooste eere ende rijkdom gecrighen) noch te eere ende rijkdom ouer de welcke tans demijle de ghene ouer de welcke de veruolckinghe Gods hangt / niet het minste deelken der geluckicheyt en smake / so en vercrighen wy sonder den segghen des Heeren geen dinck dan dat ons tot quaet ende ongeluck vergaet. En wy en moeten geensins iet begaeren dat ons ongeluckigher mach. Daerom ist dat wy ghelouuen ende ghealle middel des geluckighen ende gheswenfchten voortganck is alleenlijc in den segghen des Heeren ghelegen / der welcker afwesent allerley ellendicheyt ouer ons staet te come / so en moeten wy noch op de geluckicheydt onses vernusts noch op onse neersichheit / noch op menschen gonste / noch op eenighen gheuen waen der fortune steunen ende betrouwen / met grooter begeerte na rijkdom ende eere staen / om maer altdits op den Heere sien / om doos zijn regeeringhe geleydt te worden tot wat iot ende condicte hy wil. Also salt eerst comen dat wy niet doos onrecht / noch doos bedocht ende boose listen noch doos dieuerie / met onses naesten schade ontfeluen en driuen om goet ofte eere te beiaen : maer wy sullen alleenlijc na sulck goet staen dat ons van de onnooselicheyt ende oprechticheyt niet af en leydt / Want wie can in bedrieghinge / roouinghe ende ander boose listen de hulpe der godtincker segheninghe hopen : Want ghelijc de dan die supuerheyt denct en oprechticheyt handelt / also worden alle de gheheyt handelt / doos haer van verberinghe dzaeyde ghedachten ende boose dachten afgetrocken. Bouen desen gewoopen haer een toom in den mont te groote worden / op dat wy niet doos te groote begheerte om rijk te worden en branden / noch eergierichlijc eere en bedriuen. Want hoe soude yemandt besaen met betrouwen hulpe van God te verachten / om die dinghen te ghecrighen die hy teghen GODES woort begheert : Want het zy verre dat God dat

Act. 1.6.

§ 2.

1. Sā. 2.

b. 8.

Ps. 113.

a. 6.

Ps. 128.

Luc. i. c.
12. 51.
Mat. 25.
13. a. 6.

psal. 137
a. 1.

dat soude door de hulpe zijns seggens
gheuen dat hy door synen mondt ver-
vloecht. Ten laetsten / ist dat het ons
na onsen wensch ende hope niet en ge-
lukt / so sulen wy nochtans onseluen
onthouden van ongheschiedenheit en van
alle veruloekinghe onser conditie / wat
wy sulen weten dat sulcks is teghen
Godt murreren / door wiens goet-
duncken rijkdom ende almoeche / ver-
smaetheyt ende cere bedeyldt wort.
Somma / soo wie op sulcke wyse als
nu gheseyt is / op de segghinge Gods
rust / die en sal die dinghen die de men-
schen plegghen met rasender begeerte te
ghetrijghen / maer sal dencken daerme-
de gheuen dootganck te doen. Ende
ist dat eenich dunck ghelucklichlyck ge-
schijsse / noch zynder neersichtheyt ofte
cloechichz ofte fortune : maer sal Godt
den Autoor daer van danken. Ist dat
het syne weynich voorzwaert / ofte oot-
achterwaert gaet daer andere in door-
spoort vloeyt : so sal hy nochtans zijn ar-
moede bet ende matichlijcker draghen /
dan een ongodelijck mensche zijn mid-
delmatich gheluck diwelck alleenlijck
wondt hy heeft eenen troost / waerin
hy gherustelijcker sal rusten / dan in de
opperste hoocheyt des rijckdoms ofte
mogenheys : want hy acht dat syne
saken alsoo van den Heere verordent
ende gheschicht worden / ghelijck het
zijnder salicheyt voorzwaert is. Aldus
is David ghesint geweest gelijck wy
sien / de welcke Godt volghende ende
hem seluen der regeringhe Gods o-
uerghenende / betuycht dat hy is ghe-
lijck een kindt dat eerst is vander borst
ghewent / ende dat hy niet en wandelt
in hooghe ofte wonderlijcke dinghen
bollen hem.

Ende dese gherusticheyt ende ljd-
samheyt moeten niet alleenlijck in
desen deele in de gods salighe herten
zijn / maer moeten oock tot alle ghe-
nallen strecken der welcker dit tegen-
woordich leuen is onderworpen. Daer-
om en heeft niemandt recht ende be-

hoorlijck hem seluen versaeft / anders
dan die hem seluen gheheel alsoo heeft
den Heere ouer ghegheuen / dat hy alle
de deelen zijns leuens laet na des Hee-
ren goetduncken regereen. Ende soo
wiens herte alsoo sal gheseldt zijn /
die en sal hem selue niet ellendich ach-
ten / wat hem oock ouercoemt / noch
met nijdicheyt teghen Godt / van zijn
conditie clagen. Ende hoe noodich dese
se ghesinticheyt is / dat sal daer wt o-
penbaer zijn / ist dat wy aenmercken
hoe menighen gheualle wy onderwor-
pen zijn. Wy worden door menigher-
ley secten dickmael ghequeit : somtijts
slaet ons de pestilencie / somtijts wo-
den wy wredeelijck door de ellendic-
heyt des crijchs ghequeit : somtijts
neemt de borst oft haghel de hope des
iaers wech ende brengt onruchtbaer-
heyt aen / die ons tot armoede ende ge-
breck brenghe : wijs / ouders / kinderen
ende maghen worden door den doot
wech ghenomen / het huys wort door
brandt verteert : dit zijn dingen om der
welcker gheschiednisse de menschen
haer leuen ende den dach haerder ghe-
boorten veruloecken / den hemel ende
het licht als eenen gruwel achten : ha-
ren mondt tegen Godt op doen / ende
(ghelijck sy tot lasteringhe wel ghebet
zijn) hem van ongherechtheyt ende
wreetheyt beschuldighen. Maer een
ghelooich mensche moet oock in dese
dinghen de saechtmoedicheyt ende va-
derlijcke goeder tiericheyt Gods aen-
sien. Daerom of hy schoon siet dat syne
vrienden en mogen zijn wech genomē /
en zijn huys verwoest is / so en sal hy
niet sels daerom latē Godt te louē : ia
sal hem eer tot dit ghedachte wenden /
te weten / nochtans en sal de genade des
Heeren die in mijn huys woont / dat nē
verwoest laten. Of hy schoon siet dat
zijn groen coor is door de borst ver-
brandt ofte verteert / ofte door den
haghel te neder gheslaghen / ende dat
hem staet hongher te comen / soo en sal
hy nochtans den moet niet verlozen
gheuen / noch Gode spijt doen : maer
sal in dit betrouwen bliuen / segghen
de / wy zijn nochtans in de bescherminghe

Job. i. d
18.

Job. i. d
18.

Mat. 79
6, 13.

ghe des Heeren / ende zijn schapen in
zijn woeyde opgenoet. Soo sal hy dan
ons oock in de wterse onruchtbaer-
heyt doetsel geuen. Of hy schoon niet
sechte ghequeit wordt / soo en sal hy
niet selfs alsoo door de bitterheyt der
smerte ghebroen worden dat hy sou-
de tot onlijdschmheyt wtbreken / en-
de alsoo teghen Godt kijuen: maer sal
de rechtuerdicheyt en goedertierenheyt
in de straffinge des Heeren aenmer-
kende / hem seluen tot verdraechschm-
heyt verinanen. Somma al wat hem
toecomt / dat sal hy bekennen door de
hant Godts berordent te zyne / ende
sal het niet vriendelijcken den dank-
baren herte aennemen / op dat hy niet
hartnechtichijc der heerschappie godts
en wederstae / in wiens macht hy hem
seluen ende alle het zyne heeft ouerge-
geuen. Aoozemelijc sal een Christus-
lijc herte verre zijn van dien dwaesen
ende seer ellenigen troost der heyde-
nen / de welcke willende hen seluen te-
gen tegenspoet stercken / hebbē die der
fortuyne toe gheschreuen: en achteden
dwaelheyt te zijne dat yemandt soude
tegen de fortuyne verholgen zijn / de-
wijle zy lichtuerdich is / en niet blin-
de ooghen heyde de weerdighe en on-
weerdighe wout. Want de reghel der
godtsalicheyt is hier en tegen dese / te
weten dat de handt Godts alleen is
heyde de goede ende de quade fortuyne
regerende en matigende: ende dat dese
selue handt Godts niet door onuoer-
sichtich ghewelt en drijft / maer dat hy
door seer ordentlijcke rechtuerdich-
ons heyde goet ende quaet wtdeelt.

Dat viij. Capittel.

Van de verdraechschmheyt
des cruyces, de welcke een deel der
versakinge zijns selfs is.

Mat. 16
d. 24.
Luc. 9. c.
23.

Feen godtsalich herte moet oock
noch hooger opclimmen / te weten /
daer henē daer Christus zyne dis-
cipulen roept / dat een yeghelijck zijn
crupre draghe. Want alle die de Hee-
re heeft aenghenomen ende gheweer-

dicht tot het gheselschap der zyner te
brenghen / die moeten hen seluen tot
een hardt arbeydelijck ende ongerust
leuen bereyden / dat veel aenstoets en
de teghenspoets hebbe. Het bechaeft
den hemelschen Vader alsoo zijn volck
op sulcker wijse te oefenen / op dat hy
een seker beproeuinge van hen hebbe.
Hy heeft van Christus zynen eerlijc-
bozen begaen / ende veruolcht dese
ordeninghe aen alle de zijne. Wat hoe-
wel Christus bouen alle andere zijn
lieue Sone was / ende des Vaders
herte in hē gernst ende te vrede was /
soo sien wy nochtans dat hy niet en is
goedertierenelijck noch sachtelijc ghe-
handelt geweest: so datmen mach wa-
rachtelijck seggen / dat hy niet allen-
lijc en is niet gheduerigen crupre ge-
oefent ghewest / soo langhe als hy op
der aerde leefde: maer dz zijn gantsche
leuen niet anders gheweest en zy dan
een bewijs ende exempel eens ghedue-
righen cruyces. De oorfsake daeruan
wordt door de Apostel bewesen / te we-
ten / dz Christus moeste wt het ghene-
dat hy geleert heeft / gehoorzaamheyt
leeren. Waerom soude wy dā ons sel-
uen van dese condiccie ontrecken / der
welcker Christus moeste hem seluen
onderworpen: dooznemelijc dewijle hy
hem selue om onsen wille daer onder
gheworpen heeft / om in hem selue ons
een exempel der lijdschmheyt te geue.
Daerom leert de Apostel dat dit cym-
de allen kinderen Gods berordent is /
dz sy hem geijcformich worde. Waer-
wt wy oock seer grooten troost heb-
ben / te weten dat wy in sware en bit-
tere dinghen die quaet ende teghen-
spoedich gheacht worden / in het lijden
Christi deelachtich worden: so dat ge-
lijc hy door den dool hof aller verdriue-
kinghe is in de hemelsche eerlijcheyt
ghelien / alsoo wy oock door de swe-
ghen der verdruckinghe tot de selue
eerlijcheyt gebacht worden. Want al-
so spreckt Paulus selue erghens / dat
wy de ghemeynschap zijnder verdruk-
kinghen lerende / oock mede de macht
als wy zijnder doot ghelijcformich
word-

Mat. 1.
d. 17. c.
17. a. b.

Phil. 2.
7. 8.

1. Pet. 1.
d. 2. 1.

Rom. 8.
f. 29.

Act. 4.
21.

Phil. 3.
10.

worden/also tot de gemeynschap der
 eerijcher wederopstandinghe bereydt
 worden. Dat grooter cracht mach dit
 hebben om alle bitterheyt des crucpes
 te verfoeten: wāt hoe wy seyder met
 tegenpoort verduyt worden/ soo veel
 te dāster wordet. Christus onse gemeynschap met
 Christus versekeret / dooz des welckes
 gemeynschap onse tijden. Die ons nū
 alleenlijc in wordet geseghent/maer
 noch groot voordeel doet om onse sa-
 licheyt te boozderen.
 Over den

2. ² Welken desen en was den Heere n^o
noodich dat cruyce aen te nemen ende
te dragen/ anders dan om den Abdere
zijn gehoorzaamheyt te bewijfen: maer
ons is hy om veler oorzake wille noo-
dich onse leuen sonder ophouden on-
der het cruyce te leyden. Ten eersten
gelijc wy van nature s^o meer geneegen
zijn om alle dinck onsen vleesche toe te
gheuen/ also is dat ons onse swachtheyt
met en woerdt gelijc door onse ooghen
bewesen/ so achten wy onse cracht lich-
telijc veel te hooge / sonder twijfelin-
ge dencken de d^z sy teghen alle swaric-
heden die ons mogen ouercomen: / sal
ongesicht en onuerwinnelijc bliuen/
waer tot wy tot een dwaes ende ydel
betrouwen des vleeschs verheuen
worden: waerop wy betrouwende ter-
stont ons hoouerdichlijc verheffen te-
gen Godt selue / enen gelijc oft onse
eygen macht sonder zijn genade/ ghe-
noech ware. Dese onse hoouerdicheyt
en can Godt niet bet te neder legghen
dā als hy ons door beuindinge bewijst
n^o alleenlijc mer wat grooter swack-
heyt/ inder ooc n^o wat grooter broosch-
epdt wy beladen zijn. S^oo verdrucht
hy ons dan met schande ofte armoede/
ofte verlies dā vriendē/ wijf ofte kin-
deren/ ofte met cranchtheyt ofte ande-
rellen diehden/ om de welcke te verdrä-
gen wy veel te swac zijn/ ende so veel
in ons is/ terstont ouerwonnen wor-
den. Als wy alsoo vernedert zijn/ soo
leeren wy zijn cracht aenroepen: de
welcke alleen ons dē last der verdruk-
kingē houdt ouerende staende. Ja ooc
de alderheplichste / hoe wel sy weten
d^z sy door Godts genade ende n^o door

egghen cracht staen / so zijn sy nochtā
van haer sterckte ende stantvasticheyt
bele te gerust / ten zy dat se Gōdt door
behoeyunghe des cruyces tot gronde-
lijcker kennisse haer selfs brenge. Dese
slapericheyt is oock selfs Dauid o-
uergecomen / ghelijc hy betuyecht / seg-
ghende: Ick hebbe gheseyt in mijn ru-
ste / Ick en sal nemmermeer beroert
worden. Hecere ghy hebt in uwe wel-
behaghen mynen berge sterckte beuef-
ticht: ghy hebt v aensichte verborogen. Psa. 39.
ende ic was verschrickt. Want hy be- a. 7.
kendt dat syne sinnē zijn in voorspoet
plomp ende onghenoeclich ghewordē /
soo dat hy de ghenade Godts op de
welcke hy behooyde te staen / achter
rugge stellende / op hem seluen steun-
de ende hen seluen eenē geduerigē staet
beloefde. Ist dat dit Dauid die soo
groot een Propheete was / geschiet is /
wie van ons en soude niet vreesen op
dat hy voorsichtich worde? Daer dā
sy in gheluck ende voorspoet hen seluē
met eenen waen der standtfasticheydt
ende ijdtsaemheyt slatteerde / als sy nā
in teghenspoet vernedert zijn / so leere
sy dat sulck al is hyppocrisie en ghe-
ueynsticheyt geweest. Als (segge ick)
de gheloouitge door sulcke bewijā-
ghen van haer cranchejdt vermaendt
worden / so doen sy goeden voortgang
tot verberderinge ende ootmoedicheyt / Psa. 119.
op dat sy het verdajert betrouwen des g. 67.
bleeschs aflegghende / hen seluen tot
Godts genade wenden. Ende als sy
hen tot de genade Godts gewent heb-
ben so genoelen sy de tegenwoordicheyt
der godlijcker cracht / in de welcke sy
beuinden oueruloedichlijck ghenoech
hulpe te zyne.

Ende dit is dat Paulus leert dat de
verdruckingen lijdt saemheyt baren / Rom. 8.
est lijdt saemheyt beëindiging. Want dā a. 3.
Godt belooft hiet dat hy sal de geloo-
uighe bystaen in de verdruckinge / dat
gheuoelen sy waerachtich te zyne / als
sy lijdsaemlijck blijuen staende / dooz
zijn hant opgehoude zijnde : het welc-
ke sy geentens en souden connen dooz
haer eyghen cracht doen . Soe brengt
dan de lijdt saemheyt den ghehoorigen

ff üü

Die

10 fa. 30.
a. 7.

Ms. 119
g. 67.

Ship, 2.
a. 8.

Feb. 90
M. J. H.

gheeft / als hy zijn handt ende zijnen rugge onder Gods roede biet. Ist dat het recht is dat wy de hemelsche Wa- so en moeten wy boowaer niet wey- geren dz hy ons alleins tot bewij- ghe der ghehoorzaamheyt wenne.

¶ Nochtans en sien wy noch niet wel hoe seer noodich ons dese ghehoor- heyt zy / ten zy dat wy ooc mede over- legghen hoe groot de dertelheydt on- ses bleeschs zy / om het lock Gods af- telijcker ende goedertierenlijcker ghe- handelt wort. Want het gaet niet onse bleesch euen ghelijck met de weder- spanighe peerden / de welcke wepni- ge dagen lechich genoet zijnde / daer na niet en connen om haerder weethet- haren opstiter niet kennen / den wel- ken zy te boogen tamelijc ghehoorzaam- waren. Ende dit blijft pimmers gant- schelijck in ons / dat ghelijck de Heere was / te weten / dat zy het ghewor- den zijnde / en sner ghegaderet hebbende / weder spannich worden / ende met de boeten wilsaen tegen den genen die se genoet ende opgebracht heeft. Wy be- hoor wel door de barmhertichz gods ghetrocken te worden om zijn goet- te overleggen ende lief te hebben: maer bewijle onse hoosheyt soo groot is dat wy eer alstijts door zijn goedertieren- heyt verdozen worden: soo ist meer dan noodich dat wy door eenige oeffe- ninge ende castijdinghe wederhouden worden / op dz wy niet tot sulcke der- telheyt wt en bzyken. Also op dat wy rijckdoms te moedich en worden / dat wy tot cere ende hoocheydt verheuen zijnde / ons niet en verhooueerdigen / dat wy niet door eenighe andere in- wendige ofte wtwendige goeden op- geblassen ende groot schen worden: soo verhindert de Heere ons / na dz hy liet dat het ons nut is / en temt en toont de moedicheydt onses bleeschs met den cruyce: ende dat op verscheyden wyse: te weten so veel als eenen pe-

gelijcken salich is. Want wy en zijn n3 alle euen cranch van de selue sichten / noch ons en is niet allen euen groote medecijne noodich. Hier wt machimen sien dat verscheyden menschen door verscheyden cruyten gheoeffent wor- den. En hoewel de hemelsche medecijn de sommighe soetelijck handelt / en de sommighe met scherper remedien suy- uert dewijle hy eens yeghelijck wel- uaert soect te boozderen: so en gaet hy nochtans niemant boozby sonder hem aen te roere / wat hy weet dat wy alle te gelijcke met sietie beuangen zijn.

¶ Iae de aldergoedertierenste Wader 6 moet niet alleelijck onse cranchheyt boozcomen / maer ooc dicmael de booz- leden sonden castijden ende beteren / op dat hy ons in zijn behoorlijcke ge- hoorzaamheyt behoude. Daerom soo wāner wy verdozt worden / so moe- ten wy terstont onse boozleden leuen bedencken / en alsoo fullen wy sonder twijfel beuinden dat wy gedaen hebbē dat sulcke castijdinghe weerlich is. ¶ Nochtans en moet de boozneeste ber- maninghe tot ijdtsaemheyt niet ghe- noemen worden wt de bekenninge der sonen. Wāt de Schrijtuere leert ons een veel beter aenmerkinghe / als zy 1. cor. 11 seyt dat wy door teghenspoet van den Heere ghecastijt worden / op dat wy niet dese weerdelt niet ver- want en worden. Daerō moeten wy oock selfs in de bitterheyt der versoeckinghe / de goedertierenheyt ende bziendelijcheyt des Waders tot ons bekennet: want oock dan als hy ons versoeckt / en laet hy niet af onse salicheyt te boozderen. Wāt hy verdozt ons niet om te ber- deruen ofte doode / maer veel meer om van de verdoemenisse der weerdelt te verlossen. Dit ghedachte sal ons iee- ren tot het ghene dat de Schrijtuere ergens leert / segghe: Mijn Sone / Heb. 12. en verworpt de castijdinge des Heere b. 5. niet / noch en laet het v n3 verdrieten als ghy van hem gestraft wort. Want 2. cor. 3. wien de Heere lief heeft / die straft hy / b. 11. ende omheeft hem ghelijck een Wader zijn kint. Als wy de roede des Waders bekennen / behooren wy dan niet lie-

Heb. 12.
c. 8.

uer ghehoorfaem ende leerlijc te zijn/
dan dooz hartneckicheyt vertwijfelde
menschen nae te volgen die dooz quaet
doe verhart zijn: Godt verderft ons/
als hy ons dooz castijdinghe niet swe-
der en roept/ soo wanneer wy van hē
zijn afgeschweken: soo dat hy te rechte
seyt dat wy bastarden zijn ende niet
kinderen/ ist dat wy sonder castijdinghe
zijn. Soo zijn wy dan seer boose
menschen/ist dat wy hem niet en con-
nen lijden als hy ons zijn goetwillic-
heyt bewijst/ ende zijn sozghē die hy
dooz onse salicheyt d'accht. De schrif-
ture leert dat dit een onderschept is
tusschen de onghelooighe ende ghe-
loouighe/ te weten/ dat de ongheloo-
uighe ghelijck veroude ende verbac-
ken slauen der boosheyt/ dooz slaghen
niet en beteren/ maer alscenlijck boos-
ser ende hartneckigher worden: ende
dat de kinderen als met eerbaerheyt
begaest zijnde/ dooz de castijdinghe
dooz ganck doen tot beteringhe. Nu
moet ghy kiesē in welcke ghetai ghy
lieuer hebt te zyne. Maer dewijle van
dese sake ergens ghehandelt is/ soo ist
my genoech dat ict weynich aēgeroert
hebbe/ende wil een cynde maken.

7
Wat. 5. a
10.

Woot ist een sonderlijcke vertroo-
stinghe als wy om der rechtuerdichz
wille veruolginghe lijden. Want wy
moeten an ghedencken wat grooter
eere Godt ons gheweerdicht te doen/
als hy ons alsoo met een sonderlijck
teecken zynes rijchs verciert. Ick
segghe dat men om der rechtuerdie-
heyt veruolginghe lijdt/ niet alleen-
lijck alsmen dooz de bescherminghe
des Euangelij lijdt/ maer ooc alsmen
dooz eenighe bescherminge der recht-
uerdicheyt lijdt. Het 3^e van in de be-
tuygginghe der waerheyt teghen de
leughenen des duyels/ het 3^e in de
bescherminghe de onschuldighen te-
ghen der boosen onrecht/ men moet
daer dooz in de verbolgentheyt ende
haet der weereit comen/ waer wt onse
leuen/ ofte onse goet/ ofte onse eere in
gerickel comt. Laet ons dat nē swaer
noch lastich zijn/ dat wy ons seluen so
berre tot Godt beghen/ ofte en laet

ons niet dencken dē wy in sulcke dīn-
ghen ongheluckich zijn/ in de welcke
hy ons heeft selue niet zijnen monde
betuycht gheluckich te zyne. Armoede
in haer seluen aengheuen/ is wel een
ellendicheyt/ alsoo oock ghedannen/
verismaet/ gheuangen te zyne/ schande
te lijden: ende de doot selue is het
soterste aller ellendicheden: maer
als wy de gonste onses Godts heb-
ben/ soo ghedien ons alle dese dīn-
gen tot gheluckicheyt. Laet ons dan
lieuer te bidden zijn met de valsche wer-
nisse Christi/ dā met de valsche wer-
deringe des vleeschs. Also sullen wy
comen ons seluen nae het exempel der
Apostelen te verlijden/ soo wanneer
Godt ons sal weerdich achten dat wy
om zins nams wille verdukinghe
lijden. Want wat: ist dat wy onschal-
dich zijnde ende een goede consciencie
hebbende/ woode dooz der godloosen
booshtz van onse goet berooft/ so woode
den wy wel van de menschen tot ar-
moede gebongen: maer alsoo woode
wy warachtelijck in den hemel by
Godt rijcke. Ist dē wy wt onse heys
gestooten worden/ soo worden wy so
Godts ontfangē. Ist dat wy geueit
en verismaet worden/ soo worden wy
so veel te dieper in Christus gewortelt.
Ist dat ons schande en onneere wort
aenghedan/ soo veel te eerlijcker zijn
wy in het rijcke Godts. Ist dat wy
gedoot worden/ so wort ons also den
inganc tot het salige leuen gheopent.
Wy moeten ons schamen dat wy die
dingen dooz de welcke Godt so groot
ten loon verdiēt heeft/ soude min ach-
ten dan de ijdele wellusten deser wees-
reit/ de welcke gelijck roock bergaen.
Dewijle dā de schifture ons met
dese en diergelijcke berminne on-
uoedichlijc vertroost in de schande en
ellendicheyt die wy tot bescherminge
der rechtuerdichz lijden/ soo zijn wy
beel te ondanckbaer/ ist dat wy te niet
gheeren ende blijmoedichlijc tot de
hant Godts en ontfangen: doornen es-
lijck dewijle dusdanich crupen den ges-
loouighen seer eygēlijck toecomt
dooz

1. Pet. 4. door het welcke Christus wyl in ons
 1. Tim. 4. 10. verclaert ende gheert worden: ghelijc
 2. Cor. 6. 11. ende oeneere den hoochmoedigen men-
 sche swaerder is dan hondert dooden/
 ons niet alleenlijc Paulus nameelijc dat
 maer oock schande veruolghinghen/
 om dat wy op den leuendighen Godt
 exempel gebied te wandelen door goe-
 de fame ende quade fame. Maer daer
 en wort sulck gheen blijmoedicheydt
 ban ons gheepscht / die alle gheuoelen
 der bitterheyt en smerte wech neme.
 Anders en soude in het cruyce der
 heyligen geen lijdtfaemheyt zijn / waert
 dat zy niet met smerte ghequeit / ende
 met swaricheyt benaut worden. Waer
 in de armoede gheen bitterheyt / in de
 seeten gheen quellinge / in de schande
 ende onere geen smerte noch knagin-
 ge / in den doot gheen bergrouwinge /
 dat stercke soude het zijn / sulck goets
 moets te berdaghen. Maer dewijle
 ren pegelijc dan desen met een bitter-
 heyt die hem aengebore is / onser aller
 herten natuerlijc pichelt ende snijt/
 hierin wort des geloouigen menschen
 stercheyt bewesen / als hy door sulc eē
 geuoelen der bitterheyt versocht zijn-
 de / sterckelijc wederstaet ende ont-
 wortstelt / hoewel hy swaerlijc aenge-
 naelen wort: hier in wort zijn lijdtfae-
 cheyt bewesen als hy scherpelijc ghe-
 pichelt zijnde / nochtan door de vreesse
 Gods wederhouden wort / dat hy nē
 tot eenige ommatichheyt wot en breekt:
 hier in wort zijn blijmoedicheydt be-
 wesen / als hy met dinc ende droefheyt
 gewont zijnde / in de geesfelijcke ber-
 troostingē Gods gerust is.
 9. Desen sijn den welcken de geloou-
 2. Cor. 4. 11. nige tegen het natuerlijc geuoelen
 als zy nae lijdtfaemheyt ende matich-
 staen / heeft Paulus seer wel beschre-
 uen in dese woorden / wy worden in
 allen verdruct / maer niet benaut: wy
 comen in lijden / maer worden nē hul-
 peloos / wy lijden veruolginge / maer
 en worden daer in niet verlaten: wy

worden te neder geworpen / maer niet
 verdozen. Hier siet ghy dat het cruy-
 ce lijdtfaemlijc te draghen / niet en is
 gantscheijc onghenueelijc zijn / ende
 gheenderley smerte geuoelen: ghelijc
 de Stoijsche Philosophen voortijden
 dwaselijc beschreuen hebben dat het
 een grootmoedich mensche zy / die alle
 menscheijcheydt gantscheijc wt-
 ghedaen hebbende / eensins gheroert
 wort door tegenpoet ende voorspoet /
 door vroeuighe ende blijde dingen: iae
 die ghelijc een steen door gheen dinc
 en soude gheroert worden. Ende wat
 hebben zy met dese hooghe wijsheyt
 gemaect: te weten zy hebben een beelt
 der wijsheyt afgebeeldet welc noyt
 en is onder de menschen ghenonden /
 noch en can oock niet wesen. Iae zy
 hebben de cracht der wijsheyt wot den
 leuen der menschen wech ghenomen /
 dewijle zy veel te wtneemende supuer
 ende nauwe wijsheyt wilden hebben.
 Ende nē zijn oock onder de Christus-
 nen nieuwe Stoijs / de welcke achten
 dat niet alleenlijc suchten en woenen /
 maer oock droeflijc zijn ende sorgen /
 sonde zy. Ende dese verkeerde leere
 con ons meest ban ledige menschen /
 die hen seluen meer met dencken dan
 met doen oeffenende / ons niet en con-
 nen anders dan sulcke verkeerde leere
 baren. Maer wy en hebben niet dese
 ijseren Philosophie niet te doen / de
 welcke onse Heere ende Meester niet
 alleenlijc door syne woorden maer oock
 door zijn exempel verdoemt. Want hy
 heeft om zijn eyghen ende oock om
 anderer menschen verdruct ghesucht
 ende gheweent: ende en heeft oock sy-
 ne Discipulen niet anders gheleert.
 De werelt (sejt hy) sal haer verblif- Joam. 17
 den: maer ghy sult droeflich zijn ende c. 20.
 woenen. Ende op dat niemant dat en
 soude achten sonde syne / soo heeft
 Christus met een wtgedruct ghebot
 vercondicht / dat die geluckich zijn die
 droeflich zijn en woenen. Ende het is Mat. 5. 1
 geen wonder. Want ist dat alle tranen a. 4.
 verdoemelijc zijn / wat sullen wy oock Luc. 22.
 deelen van den Heere selue / wt wiens c. 44.
 lichaem bloedige tranen ghedrumpelt
 hebben?

onderscheyt daer 32 tusschen de Philo-
sophische en Christelycke lydt saem-
heyt. Al oozwaer niet vele Philosophen
en zijn daer toe ghecomen dat 32 sou-
den verslaen hebbe d3 wy bā der hant
waren / ende dat wy hier in moesten
Gode ghehoorszamen zijn. Maer die
seine Philosophen en brengen gheen
ander oorzake by waerom men ver-
dragen moet / dan om dat het alsoo
noodich is. Maer wat is dat anders
te segghen dan datmen moet Gode
swycken om datmen te verghesen ar-
beyt hem te wederstaen. Want ist dat
wy Gode daerom alleenlyck ghehoor-
samen zijn / om dat het noodich is: so en
sullen wy hem niet ghehoorzaam we-
sen / ist dat wyt conne ontgaen. Maer
de Schriftuere leert ons datre eē an-
der dinc in den wille Godts aen-
mercken / te weten / ten eersten recht-
uerdicheyt ende gerechtigheyt: daerna
oorde de soeghe onser salicheyt. Waerom
sijn de Christelycke bemaeningen tot
lydt saemheyt dusdanich / te weten: Ist
dat wy door armoede / veraghinghe
ende verbanninghe / door gheuanghe-
nisse / schande / liette / afferuunghe der
vrienden ofte dierghelycke yet anders
ons quelt / soo moeten wy dencken dat
gheen van dien en geschiet sonder den
wille ende de voorszcuinge Godts: en
dat Godt niet en doet anders dā door
seker behoorzlijcker ordeninghe. Want
wat willen wy segghen: verdienen
onse ontellicke en dagbelijckse son-
den niet met veel scherper ende swaer-
der roeden ghecastijdt te worden / dan
daer mede hy ons door zijn goedertie-
tenheyt slact. Ist niet seer recht dat
onse vleesch getent ende ghelijck on-
der het iock gewent worde / op dat het
niet nae zijnen aert dertelijck hooch-
moedicheyt en bedrjue: Is de recht-
uerdicheyt ende waerheyt Godts n3
weerdich dat wy daerom lijden. Ist
dat de rechtuerdicheyt Godts clae-
lijck ghesien wort in onse verdruckin-
ghe / soo en connen wy sonder onghe-
rechticheyt daer tegen niet te murmu-
ren noch woesselen. Wy en hooren

hier dat coude liedecken niet / te weten /
Men moet wycke om dat het noodich
is / maer wy hooren een ghebot dat le-
uende ende vol crachts is / te weten /
Men moet ghehoorzaam zijn / om dat
het ongeoorloft is te wederstaen. Wē
moet het lydt saemlyck dragen / om dat
onlijdt saemheyt is weder spannicheyt
teghen Godt. En n3 dewyle ons dat
eerste liek is / dat wy bekennen ons
salich ende goet te zyne / soo trooft ons
de goedertierenheyt Vader ooc in desen
deele / als hy betuycht dat hy met dat
seine cruyce dat hy ons aen doet / onse
salicheyt soect en voorzert. Ist d3 het
seker is dat onse verdruckingen ons
salich zijn / waerom en souden wy die
niet bligdelijck ende liek ontfangen.
Daerom als wy die lydt saemlyck dra-
gen / soo en worden wy niet van den
noot ouerwonnen / maer zijn gherust
in het gene dat ons goet is. Dese ge-
dachten (segghe ick) maken dat onse
herten alsoo seer door geestelijcke blij-
schap wtgheheydt worden / als 32 in
het cruyce door het natuerlyck geuoel-
len der bitterh3 seer benaut zijn. Waer
sot oock dancksegginghe volcht / de
werke niet en can sonder blijchschap
wesen. Ist dat dancksegginge ende lof
des Heeren niet en can anders dan bā
een blijde herte comen: ende niet en be-
hoort door eenich dinc verandert te
worden: so sien wy hier sot hoe noo-
dich het 32 / d3 de bitterheyt des cruy-
ces met gheestelijcke blijchschap ghema-
ticht worde.

Dat ix. Capittel.

Van de bedenckinghe des toe-
comenden leuens.

En de hoedanich de verdruckinghe
32 daer mede wy be-druckt worden /
soo moeten wy altydts dit eynde
aēken / dat wy ons tot de verachtighe
des teghenwoordighen leuens wen-
nen ende daer sot tot bedenckinghe
des toecomenden leuens verwecht
worden. Want dewyle de Heere seer
wel weet hoe seer wy van natuere tot
beestelijcke liefde deser weercelt gene-
gen zijn / so ghebuyet hy seer goeden
middel

middel om ons daer af te trecken / ende dat onuerstant wech te nemen / op dat wy niet te seer aen die liefde en hangen. Want daer en is niemant onder ons die niet en begeert te schijnen dat hy in den gantschen loop des leuens soeckt ende arbeit om tot de hemelsche onsterfelijkheid te comen. Want wy souden ons schamen in gemeen dinghen de onredelijke beesten te bouen te gacen: der welcker conditie soude also goet zijn als de onse / waert dat wy niet de hope des eeuwighen leuens nae den doot en hadden. Waer ist dat wy willen eens yeghelijck raet / begeerte ende wercken ondersoeken / soo en sult ghy daer in n3 anders vinden dan aerde. Ende hier sot comt die plomphedyt / te weten / dat onse verstant dooz den ydelen schijn ende de behagheleghedyt des rijckdoms / moghentheydts ende eere verstrickt zijnde / soo plomp en onuerstandich wozt / dat het niet verder en can sien. Ende het herte wozt oock dooz ghiericheyt / eersoeckinghe ende oncruscheyt alsoo beswaert / dat het niet en can hooghre opclimmen. Somma de gantsche ziele in de wellusten des vleeschs verwerret zijnde / soect haer geluckicheyt hier op der aerde. Om dit quadt te verhinderen / soo worden de gheloonighe dooz gheduerighe bewijzingen der ellendicheyt altyts onderwesen van de ydelheyt deses teghenwoozdighen leuens. Soo dan op dat zy hen seluen niet groote ende gheruste vrede in dit leuen en belouen / soo laet hy se dickmael dooz crijch / opzocr / roouerie ende ander dierghelijcke ongelijck / dicmael beroeren ende quellen / op dat zy niet met te groote begeerte na den vergaelijcken rijckdom en iaghen / ofte in het ghene dat zy besitzen / gherust en zijn / soo brengt hy se dooz ontruchbaerheyt des lants / ofte door brandt / ofte dooz andere middelen / tot armoede / ofte houdtse pinners in maticheyt. Op dat zy niet te behagheleijke ghenoechte in het houwelijc en hebben / so laet hy se dooz de hoocheydt des wijsse gequest woorden / ofte vernedertse dooz

hoofse kinderen / ofte verduert se dooz affteruunge der vriende / des wijsse of te kinderen. Ist dat hy hen in alle dedinghen goevertieren is / nochtans op dz zy niet dooz dwaesen roem opgeblijfen en woorden / ofte dooz balich besrouwen hen seluen en verheugen / sootstelt hy hen dooz seeten en perijckelen dooz oogen / hoe onghesadich en ydel alle die dinghen zijn die der vergaelijckheyt zijn onderwozen. Daerom doen wy dan eerst goeden boozganch in de leere des cruyces / als wy leer en dat dit leuen in hem selue gewerbert zijnde / ongerust / beroerlijc / menichsins ellendich / en gantschelijc geens geluckich en is: ende dat al wat besicluens goet geacht wozt / onseker verganckelijc / ydel ende niet veel quaet vermengt ende verdozen is. En hier sot verstaen wy oock mede / dat wy hier gheen dinc en moeten soeken noch hopen anders dan sijn: ende dat wy moeten onse ooghen na den hemel slaen / als wy op de croone denken. Want wy moeten houden dat wy nimmermeer en sullē ernstichlijc onse herten tot de begheerte ende bedenkingen des toecomenden leuens opheffen / ten zy dz onse herte eerst niet betrachtinge deses teghenwoozdighen leuens / se doozdroncken.

Want tusschen dese twee en is geen middel: wy moeten dese swerelt verachten / of zy moet ons in haer onnatighe liefde genangen houden. Daerom ist dat wy eenige begheerte hebben tot de eeuwige onsterfelijkheid / so moet wy met nersichheit hier na slaen / dat wy van dese boeyen verlost worden. Ende dewijle dit teghenwoozdigh leuen veel smerckelijckheypds heeft / groetwaer mede het ons aenrecht / behagheten schijn des lusticheypds / heestelijckheypds ende soeticheypds: soo ist ons waer dooz het o3 aenloet: soo ist ons grootelijc noodich dicmael afgesulcke verlockinghen niet betoonert en woorden. Want (ick bidde u) soude het wesen waert dat ons alle tijdt alle goet ende gheluck ouerquam.

34. 4. c.
14.
1. 24.
0. 24.

me/dewijle wy nu altyt met tegen-
spoet aengheuochten zynde / niet en
leuendicheyt te ouerdencken . Dat het
leuen des menschen is ghelijck roock
ende schaduwe / dat en is niet alleen-
ghemeynen man heeft dat oock booz-
een seer ghemeyn spreckwoort : ende
dewijle zy sagen dat het een sake was
seer nut te weten / soo hebben zy die
met vele schoone sentencien verciert.
Maer daer en is by nae gheen dinc dz
wy soo luytelijck ouerlegghen / of min
ghedencken. Want wy volghen alle
onse booznemen / ghelijck of wy ons
seluen hier op der aerde onsterfelijck
boozstelden. Ist dat wy met den doo-
den gaen om te begrauen / ofte op de
grauen waden / dewijle wy het beelt
des doots dan booz oogen hebben / soo
Philosopheren wy seer wel van de ij-
delheyt des leuens / hoewel wy en
doen dat niet altyt / wat wy en wo-
den dickmael door sulcke dinghen niet
gheroert. Maer als het gheschiet / soo
gheduerft sulcke Philosophie eenen
oogheblick tijt / de welcke vergaet
soo haest als wy den rugghe ghekeert
hebben / en wy en behouden niet de al-
derminste gedachtenisse daer van : en
delijck zy vergaet ghelijck een toetuy-
chinghe in een iustich schouspel. Want
wy en vergheuen niet alleenlijck den
doot / maer ooc dat wy sterfelijc zijn /
ghelijck of wy noyt pet daer van ghe-
hoort en hadden / ende veruallen in een
sofgheloose gerusticheyt der aertscher
onsterfelijckheyt. Ist dat hier en ius-
schen yemant ons dit spreckwoort
boort / De mensche is een dier
ban eenen dage : wy bekennen dz wel /
maer niet soo cleyn bedenkinghe /
dat dies niet te min in onse herten dit
gedachte blijft / dat wy hier sullen
ewighlijck leuen . Daerom wie can
segghen dat het niet alleens noodich
en zy niet alleenlijck met woorden /
maer oock met soo veel bezoeuungen
als het moghelijck is / ouertuycht te
worden van de ellendighe conditie des
aertschen leuens . Want noch als wy

ouerwonnen ende ouertuycht zijn / en
laten wy niet af dit teghenwoordich
leuen soo dwaeselijck te verwonderen /
dat wy daer booz wederlagghen wo-
den ghelijck of het iusterste eynde alles
goets daer in veruact ware . Ist dat
het noodich is dat Godt ons onder-
wijst ende leert / soo betacint ons oock
dat wy hem hooren als hy ons roept /
ende onse slapericheyt wordijst : op dat
wy de werelt verachtende niet gant-
scher herten nae de bedenkinghe des
toecomen den leuens staen.

Maer de geloouige moet hen selue
tot sulcke betrachtunge des tegewoo-
dighen leuens wennen. Waer door zy
niet en comen dit leuen te haren / noch
ondanckbaer tegen G O D T te zyne.
Want hoewel dit leuen vol ontallijcke
ellendicheiden is / soo wordt het noch-
tans te rechte onder de goede gauen
ende segghenen Godts gheacht. Daer-
om ist dat wy het niet en achten booz
een Godtlijcke weldaet / soo zijn wy
nu niet weynich ondanckbaer teghen
Godt booznemelijck moet het den ge-
loouighen een getuygenisse der godt-
lijcker weldadicheyt zijn / dewijle het
ghheel tot boozderinghe haerder sa-
lichz beroydent is. Want eer hy ons de
erue der hemelscher glorie opēbaerlijc
gheeft / wil hy met mindere bewijns-
gen hem seluen bewijzen onse. Maer
te zyne : te weten / met die goeden die
ons daghelijck gheschieden. Daerom
dewijle dit leue ons dient om de goet-
heyt Godts te verstaen / sullen wy de
swalghe daer van hebben ghelijck of
daer niet een bijse goets in en ware .
Daerom moeten wy dit geuoelen en-
de dese ghesintheyt aennemen / dat wy
dit teghenwoordich leuen rekenen on-
der de goede gauen Godts die niet te
verachten en zijn. Wat of schoon hier
van gheene getuygenisse der Schrij-
tuere en waren (de welcke seer vele en
seer clare zijn) soo vermaent ons oock
sels de natuer dat wy moeten Godt
dancken dat hy ons tot het licht des
leuens gebracht heeft / dat hy ons dat
laet gebruycken / dat hy ons alle noot-
sakelijcke behulpingen gheeft om dat

te beware ende onderhoude. Ende wy hebben veel meerder oorzake ist dz wy ouerlegge dat wy in dit leuen eenichsins tot de eerlijckheyt des hemelsche rijck dooz bereydt worden. Want de Heere heeft het alsoo beroydent / dat de ghene die namaels sullen in den hemel gheroont worden / eerst moeten hier op der aerde strijden / op dat zy ny en triumpheren eer zy de swaricheden nae des crijchs dooz comen zijn / ende de ouerwinninge bertreghen hebben. Wouen desen is daer noch een ander oorzake / te weten / dat wy in dit leuen beginnen dooz menigherley weladden de soetichheyt der godtlijcker mildicht te pzoquen ende smaecten / op dat onse hope ende begheerte berisclierpt ende gesterct worde om zijn holcomen opbaringhe te begeeren. Als dit sal bafst zijn dz dit aertsche leuen een gauue der godtlijcker weladichheyt is / om de welcker wille wy aen hem verbonden zijn ende behoouen ghedachtich ende danckaer te wesen / dan sullen wy bequamelich afdaen om de seer ellendige condicie daer van te aenmercken / te weten / op dat wy van die onmayge begheerte deses leuens / tot de welcke (ghelijck bouen gheseyt is) van sefs dooz nature gheneghen zijn / ontweret ende afghetrocken worden.

4. Voort al wat der verkeerder liefhe-
deses leuens benomen voort / dat moet
tot de begeerte des hemelschen leuens
ghebracht worden. Ick bekenne voort
waer dat die seer wel gevoelt hebben /
dat het beste is niet ghebozen te wor-
den / ende het naefste / seer coets sterue.
Want dewijle 3y sonder Godts licht
ende sonder warachtige Religie wa-
ren / soat mochten 3y in die leuen sien /
dat niet ongheluckich ende grouwelij-
en was. Ende heeten was niet sonder
oorfake ende reden dat sommighe in
den geboozte dach droefheyt ende tra-
nen / ende in den sterf dach groote blij-
schap bewesen hebben. Maer 3y deden
dat sonder nuttichet: want dewijle 3y
hā de rechte leere des geloofs berooft
waren / soo en saghen 3y niet hoe dat
het ghene dat in hem seluen noch ghe-

Iuckich noch begeerlic en is / de gods-
 salighen tot goet ghebiet . Waerom
 moesten zy haer oordeel niet verwor-
 selinghe eyndighen . So sullen dan de
 gheloouighen in de woeterbinger des
 teghenwoordighen leuens / alreys zy
 door ooghen hebben / te weten / als zy
 verstaen dat dit leuen in hem seluen
 niet anders dan elendicheyt en is / so
 sullen zy dies te blymoedigher hem toe-
 sien gheheyl boeghen om nae het son-
 comende ende eeuwige leuen te staen .
 Ende als wy soo verre ghecomen zijn
 dat wy dit leuen niet den toecomende
 ouerlegghen / dan machmen dit regens-
 woordich leuen niet alleenlijck ges-
 telijck verachten / maer ooc by het toe-
 comende bergeleken / gantscheijck ber-
 smaden en verwerpen . Want is dit Phil.
 hemel onse vaderlandt is / wat is dit 2. Cor.
 aerdisch leuen anders dan een geuane-
 kerisse ofte ballinckschap . Ist dat de a. 1.
 verhuysinge tot dese werelt is de in-
 ganc tot het leuen als is dan de wer-
 relt anders dan een graf / en in de wer-
 relt bliue / wat is dat anders dan in de
 doot versoncken zijn . Ist dz by dese
 lichame berloft te woerde / is / tot wile
 comen byh3z ghebrachte woorden / wat
 is het lichaam anders dan een genade-
 nisse . Ist dz de tegewoordich Gods-
 geluckicheyt is / is dan niet een elen-
 dich dinc die te deruen . 2. Cor.
 bycembelingen van Godt / tot dat wy b. 6.
 tot dese werelt comen . Daerom ist dz
 dat aersche leuen niet den hemelschen
 woort bergeleken / soo mach het sonder
 twijfel soel lichtelijck verstaede ende
 als daz berreden worden . Men moet
 het doorwaer nimmermeer haet / anders
 dan soo verre het ons houdt der sonde
 onderworpen : hoewel dese selue haet
 en moet niet eygentijck sien op dit le-
 uen . Maer hoe het zy soo betaeint het
 dat wy het also haten oft verwerpen / ooc
 dat wy zijn eynde begherende / ooc
 bereydt zijn nae het Goetdincen / op
 weeten daer in te bliuen : te weten / berre
 dat onse walghe ende berdyet / berre
 zy dan alle murmuringe en onlijdt-
 saemheyt . Want het is gelijc een Phil.

Rom. 7.
v. 24.Phil. 1.
v. 23.

tie en beroydende plaetse in de welcke ons de Heere gheselt heeft om die te beware tot dat hy ons wederom roept. Paulus beclacht wel zijn conditie/ dat hy langher dan hy begheerde den lichamen ghebonden was / ende versucht niet grooter begheerte om daer van verlost te worden. Niet te min op dat hy den beuele Gods ghehoorsaem zy/ soa belijst hy hem seluen tot beyde bereypt te zyn: om dat hy bekent hem seluen Gode schuldich te zyn: dat hy zynen naem door doot ofte door leuen/berclare. Ende het comt Gode toe te beroydenen en oordeelen wat meest tot zijn eere is dienende. Daerom ist dz het ons betaemt Gode te leuen ende te steruen/so moeten wy het eynde onses leuens en doots hem ouergheuen: maer alsoo/ dat wy onse doot byerichlyck begheeren en althits comender onsterfelycheyt wille verachten/ ende om de dienstbaerheyt der sonde begheeren te verlaten / soo wanneer het den Heere belieft.

Maer dit is eenen wonderlycken ongheschiedten ende onnatuerlycken dinghe ghelyck / dat vele die roemen hen seluen Christenen te zynen / voort dese begheerte des doots / soo groote breefse daer van hebben / dat zy door allerley meldinge des doots beuen en verschieken ghelyck van een gheheel grouwelijck ende ongeluckich dinct. Het en is gheen wonder dat onse hantuerlijc geuoelen vergrouwelt als het van onse verscheydinghe hoozt: maer het en is gecnus te verdragen/ dat in een Christe herte geen licht der godtsalicheyt en is/ het welcke dese breefse doot merder vertroostinghen ouerwinne ende wtbluisse. Want ist dat wy ouerdencken dat de se ongheschieden/ ghe/ ghebeuelijcke/ verganckelijcke/ verderuelijcke/ verwelt ende verrotte tabernakel onses leuens / daerom gebroken wort/ om dat wy soudent tot vasse/ volmaecte / onuerganckelijcke ende hemelsche eerlijckheyt wederopgheriche worden / sullen wy niet bedwonghen worden byerichlyck te be-

gheeren dat onse natuere breeft ende vliet: Ist dat wy bedencken dat wy door den doot wordē wt onse ballingschap weder roepen om in onse vaderlant iac in het hemelsche vaderlant te swoonen / sullen wy daer wt gheenen troost gecriyghen: Maer daer en is gheen dinc dat niet en begert te bliuen. Dat bekenne ick voortwaer / ende daerom segge ick dat wy behooren op de toecomede onsterfelycheyt te sien/ in de welcke wy een vasse gheduerige conditie ghecryghen die nergens op der aerde gheuonden en wordē. Want Paulus leert seer wel dat de geloouighe bijnmoedichijc na den doot voort gaen/ niet om dat zy willen ontcleedt worden / maer om dat zy begheeren ouergecleet te worden. Sullen de onredelijcke dieren iac oock de creaturen die sonder leuen zijn tot hout ende steenen toe/ haer teghenwoordighe ijdelheyt wtende / nae den laetsten dach der wederopstandinghe wt sien/ om met de kinderen Gods van haer ijdelheyt verlost te worden: ende en sullen wy die niet natuerlijc verstant begaest zijn/ ende bouen natuere door den Gheest Gods verlicht zijn/ onse herten niet bouen dese verrotte aerde opheffen/ als van onse wesen ghehandelt wort: Maer het en is hier gheen plaetse noch ick en hebbe hier n. voort ghenomen teghen dese soo groote berdaeytheyt te handelen. Ende ick hebbe in het beghin gheseyt dat ick in dit boeck niet en wil aennemen gheimeyne plaetsen in het breef te handelen. Ic soude sulcken beuresden hertekens raden dat zy het boeck Cypriani van de sterfelycheyt lasen / waert dat zy niet weerlich en waren tot de Philosophen ghesonden te worden / op dat zy siende wy verachtinghe des doots die voorthonden / hen seluen beginnen te schamen. Nochtans moeten wy dit vast houden/ dat niemandt wel in de schole Christi geleert heeft/ anders dan die den dach des doots ende der laetster wederopstandinghe met bijnchap verwacht. Want met dit tecken beschrijft Paulus alle de

2. Cor. 5.
a. 2.Rom. 8.
v. 19.Tit. 2. 12.
ghe 13.

Ruc. 27.
f. 28.

ghelououghe / ende het is der Schrif-
tuere gemeyn dat zy ons hiertoe ver-
maent / soo wanneer zy ons wil een
bewijs van grôdelijcke blijfchap booz
ooghen steilen. Terheucht v (sept de
Heere) ende heit uwe hoofden op/
want uwe verlossinghe is na by. Ick
bidde v/ is het redelijck dat het ghene
dat Christus heeft ghewilt soo crach-
tich hebben om verheuginghe ende
blijmoedicheyt in onse herten te ver-
wecken / in ons niet anders dan ver-
schrickinghe ende vsoefheyt en make-
re dat dat het alfoo is / wat roemen wy
noch dat wy hem tot eenen Meester
hebbē: Daerom laet ons wijsse wor-
den. Ende hoewel de blinde en plompe
begeerlijcheyt des vleeschs hier tegen
strijt/laet ons niet ontfien de toecom-
ste onses Heeren / niet alleenlijck met
wenschen/ maar ooc met suchten ende
ffenen/ gelijc een seer gheluckige sake
te begheeren. Want hy sal ons comen
als een verlosser om ons wt desen af-
gronbelijcken stroom wal des quades
ende der ellendicheyt wt te trecken/ en
in die salighe erue des leuens en zyn-
der eerlijcheyt brengen.

Rom. 8.
g. 36.
1. Cor. 1.
g. 19.

Ps. 37.
f. 35.

6 Het is boozwaer alfoo/ het gantse
volck der ghelououghe so lange als
zy hier op der aerde woonen / moeten
zijn gelijc schapen tot de nachtbanck
verorden dat zy Christo haren
hoofde ghelijc formich worden. Daer
om soude zy te alder ellendichste zijn/
waert dat zy hare herten niet nae den
hemel opheffen de / en ouerwonnen al
wat in de weerelt is/ ende het aensien
der teghenwoordigher dinghen booz-
by en ghinghen. Hierenteghen als zy
eenmael haer hooft sullen bouen alle
aertsche dinghen verheuen hebben/ of
zy dā schoon de godtloose sien in rijc-
dom ende ere bloeyen / groote vrede
hebben in cierlijcheyt / ende oueruloe-
dicheyt aller dinghen houuerdich zijn/
allerley wel lust oueruloedichlijc heb-
ben/ bouen desen of zy schoon door der
godtloosen booshtz gestootē/ door haer
ghoeremoedicheyt versmaet/ door haer
gheerlijcheyt beroot / ende door eenighe
andere lusten van hem ghequelt wor-

den: soo sullen zy oock in sulcken aen-
stoot ende verdriet / hen seluen dien-
lijc onderhouden. Want zy sullen dien-
dach booz ooghen hebben/ in den wel-
ken de Heere zyne ghelououghe sal in
tranen van hare ooghen afgewissen/ ende
met den cleede der eerlijcheyt ende
blijfchap bekleeden/ met onwtspreke-
lijcke soetheyt zinder ghenoechē
voeden/ ende tot gemeynschap zinder
hoocheyt verheffen/ somma ghewere-
dighen hen zijn gheluckicheyt mede te
deylen. Waer die godtloose die op der
aerde sullen ghebloeyt hebben / sal hy
in de woterse schande wozpen: hare
wel lusten sal hy tot crupinghe ende
queilinghe/ haer lachen ende blijfchap
tot weenen ende crijfelinghe der tan-
den veranderen: haer ruste sal hy door
grouwelijcke quellinghe en puchelinghe
der consciencie verstooren/ haer on-
cupscheyt sal hy met onwtblusselijc
byer straffen: ende sal oock hare hoof-
den den Godt salighen onderwozen/
der welcker lichte facinht zy misbruyet
hebben. Wāt gelijc Paulus betuycht/
dit is rechtuerdich/ den ellendighen
ende tontrechte verdocten verlichten-
ge geuen/ ende dē boosen die de gods-
salighe verdocten/ verdoctinghe op
legghen / als de Heere Iesus sal wt
den hemel gheopenbaert worden. Wie
is boozwaer onse eenighe troost: als
dese wozt wech genomen/ soo moeten
wy den moec verlozen geuen/ ofte wy
moeten hem met ijdele vertroostinghen
deser weerelt tot onse verderf besme-
ren ende bestricken. Wāt de Propheet
te claecht oock selae dat hem de boe-
ten ghewanckelt hebben / als hy te
langhe was in de ouerlegginghe der
geluckicheyt der godtloosen: ende dat
hy niet anders en heeft comen bijuen
staende/ dan als hy in het heylichdom
Godts ghetreden zijnde/ zyne ooghen
tot het wterse eynde der godtloosen
ende godt salighen ghewent heeft. Wy
dat icht niet eenen woortde beclaype/
Het crupce Christi triumphert dan
erst in de herten der godt salighen ouer
den Dupel/ ouer het vleesch/ ouer de
sonde

Cap. 10.
f. 18.
f. 17.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

Mat. 13.
f. 48.

sonde ende ouer de godtloose / als de
oogen op de macht der wederopstan-
dinghe gheslaghen worden.

Dat x. Capittel.

Hoemen dit tegenwoordich le-
uen ende syne behulpingen moet
ghebruycken.

Met sulcke onderwijſſinghe leert
de Schryfuer ons ooc genoeg
welck het rechte ghebruyck der
aertſcher goeden zy: waer van men in
de ſchikkinghe des leuens niet en be-
hoort onwetende te zyne. Want iſt dat
wy moeten leuen / ſoo moeten wy ooc
de noodighe behulpinghen deſes le-
uens gebuycken / noch wy en connen
oock die dinghen niet blien die meer
ſchijnen der ghenoechte. In den noot
te dienen. Soo moeten wy dan eeni-
ghe mate houden / op dat wy niet ſup-
uerder conſciencie alle dinck gebuy-
cken / het zy tot nootſakelijckheyt ofte
te heere als hy leert dat dit teghen-
woordich leuen / den zynen is als een
peregrinaghe / ofte verre reyse / met de
welcke zy arbeiden om in het hemel-
ſche rijke te comen. Iſt dat wy moe-
ten alleen dooz dit aertſche doozreys-
ſen / ſoo moeten wy ſonder twiſfel het
goet des werelts alſoo gebuycken /
dat het onſen loope meer heipe dan
niet ſonder oozſake dat wy deſe wer-
elt ſullen ghebruycken gelijc oft wij-
ſe niet en ghebruycken: ende datmen
de beſttingen moet met ſulken moe-
de coopen ghelijc: enſe vercoopt.
Maer dewijle deſe plaetſe ſeer ſabbe-
lich iſt / ſoo datmen op beyde zijden
lichtelijc ſoude vallen / ſoo moeten wy
arbeiden om onſen boer te ſtellen daer
wy gheruſſelijc ende onbeurteſt moe-
ghen ſtaen. Want daer zijn ſommighe
geweeſt die anders goede ende heylige
menschen waren / de welcke kende dat
de onnaticheyt ende overdaet der on-
gebonden begherelijckheyt / althit
van den regel af dwalen als zy niet
ſtranghelijck bedwonghen ende den

troom ingehouden en worde / ende be-
gheerende ſulck quaet te beteren / ſoo
is hen een middel alleen doozgecomen
den welcken zy ghebruyckt hebben: te
weten / zy hebben den menſche toe ge-
laten dat hy de goeden des lichaems
ghebruycke ſoo verre het noodich is.
Deſe raet was wel godtlijc: maer
zy waren veel te wreeet ende ſtrenghe.
Want zy hebben de conſciencien met
nauwer ſtrickē geſtrict dan daer mede
zy dooz Godts woort zijn gebonden /
het welcke ſeer ſorghelijc is. Ende
de noot daer van zy ſpake / was hem
ſeluen van alle dingen onthoude ſon-
der de welcke men conde leue. Ende al-
ſoo nae haer ghenoeien en ſoude men
bouen bzoot ende water nauwe moe-
ghen yet meer ghebruycken. Andere
zijn noch ſtrengher gheweeſt gelijc-
men leeft vā den Chebanischen Cra-
tes / de welcke zynen ſchat heeft in de
zee gheworpen: om dat hy meynde dat
hy daer dooz ſoude herdozen worde /
hadde hy dien niet wech gheworpen.
Maer hier enteghen zijnder te deſen
tijde vele die een boozwendinghe ende
deckſpaen ſoecken om de onnaticheyt
des bleechſ in het gebuyck der tijt-
lijcker dinghen te decken ende ont-
ſchuldighen / ende hier entuſſchen der
dertelheyt des bleechſ eenen wech te
maken: ende houden als ſeker ende
baſt: welck ick hen gheekens toe en-
late / te weten / datmen deſe bzijh niet
en behoort met eenighe matighe te
vernauwen / maer datmen eenen pe-
ghelijcken moet toe laten dat hy ghe-
bruycke ſoo veel als hy nae zijn con-
ſciencie ſiet hem ghewooneſt te zyne.
Ick bekenne wel dat de conſciencien
hier niet en connen noch moghen een
eenighe ſeker geſtaecte wer gebonden
worden. Maer dewijle de Schryfue-
re ons ghemeyne regulen des rechten
ghebruyck leert / ſoo moeten wy het
boozwaer daer na ſchicken.

Wit ſal het eerſte zijn / dat het ghe-
bruyck der gauen Godt niet en ſepit
als menſe tot dat eynde gebuyck / tot
het welcke de autoor ſelue ons die ge-
ſchapien ende berozent heeft: wāt hy

heeft se tot onse voordeel gheschapen/ ende niet tot onse verderf. Daerom en sal niemant den wech rechter houden dan die dit eynde sal neerstichlijck aen sien. **W**at is dat wy ouerdencken tot wat eynde hy ons het voetsel gheschapen heeft/ soo sullen wy beuinden dat hijt niet alleenlyc door den noot/ maer ooc tot behagelijcheyt ende verblijdinghe heeft ghegheuen. **A**lsoo in de cleedren heeft hy niet alleenlijck den noodt maer oock de tierlijckheydt ende eerbaerheyt aengesien. **I**n cruyden/ boomen/ ende vruchten is het eynde/ niet alleenlijck menigherley ghebruyck/ maer oock de aengenaemheyt in de ooghen ende lusticheyt der reucke. **W**ant ware dit niet warachtich/ soo en soude de **P**rophete niet onder de swelbaden **G**odts vertellen/ dat de **W**ijn der menschen herte verlicht/ dat de olie des menschen aensichte lichtich maakt. **D**e **S**chijstueren en soude niet alomme tot prijs der mildichz **G**odts verhalen/ dat hy alle sulcke dinghen heeft den mensche ghegheuen. **E**nde de naturellicke gaue der dinghen selue gheuen ghenoech te kennen/ waer toe ende hoe verre men die mach ghebruycken. **S**al de **H**eer so groote schoonheydt in de bloemen gheschapen hebben/ de welcke van selfs in onse ooghen comt/ ende so groote soetheyt der reucke die in onse neuse bloeyt/ ende sal het niet gheoozloft wesen dat men door sulcke schoonheyt ofte goede reucke geroert worde. **W**at heeft hy niet de cleetren ende verwen alsoo onderscheyden/ om dat hy deen soude aenghenamer maken dan dander. **W**at heeft hy niet den goude/ ende **A**luere/ en yuore/ ende marmoze sulcke aengenaemheyt ingheschapen/ waer door zy souden bouen ander megel ofte gesteente dierbaer worden. **E**yndelijck/ heeft hy niet vele dinghen bouen het noodich ghebruyck/ ons aenghenamen gemaect.

- 3 **W**aerom laet baren die onmenscelijcke ende wreedde **P**hilosophie/ die anders niet dan het noodige gebruyck

der creatueren toelatende/ ons niet alleenlijck booselijck en berooft van de ghewoelichde vrucht der godtlijcker weldadicheyt/ maer en can oock niet bliuen staende/ ten zy dat zy den mensche van alle sinnen ende genoeien berouue/ ende in eenen block verandere. **W**aer men moet oock niet min op dander zyde de boose begheerte des bleefts/ wederstaen/ de welcke ghen mate en hout ten zy dat zy ghereghelt worde/ ende (ghelijck ick nu gheseyt hebbe) zy heeft hare beschermers/ die onder het deksel der ghewoelichde vrucht/ haer alle dinck toelaten. **E**n eersten sal men haer enen toom aendoen/ ist datmen acht dat alle dinck ons is gheschapen om dat wy den altooz souden bekennen/ ende hem dooz zijn goederierenheyt tot ons/ danck segghen. **W**aer sal uwe dancksegginghe wesen ist dat ghy v seluen so vol sojse ende wijns licht/ dat ghy uwe verstandt verliest/ ofte tot de wercken der godtsalichheyt ende uwer beroepinghe onnut ende onbegheende wort. **W**aer bekentmen **G**odt als het bleeft door te groote onueruolichheyt tot schandelijcke oncuyscheyt wtbrekende/ door zijn onreynicheyt het verstant alsoo verberst/ datmen n3 rechs noch eerlijck ancan sien. **W**aer ismen in de cleedren danckaer tegen **G**odt/ ist dat wy door haer costelijcke verciertinge ons seluen verwonderen ende de andere verachten/ ist dat wy ons door tierlijchheyt ende schoonheydt der cleedren tot onbeschaemtheit bereyden ende voegen. **W**aer bekenmen wy **G**odt/ ist dat onse sinnen ende ooghen op de schoonh3 onser cleedren alle want vele menschen begheuen alle hare sinnen alsoo tot welkist ende behagelijchheyt/ dat het welkist verstickt leydt: vele hebben so groot sticht leydt: vele hebben so groot behaghen in marmer/ goudt/ schijlberijen ende maclberijen/ dat zy marmeren worden ende in metael verandert/ ende den schijlberijen ghelijck worden. **A**ndere worden dooz de reucke der keucken ofte dooz de lusticheyt van andere reucke alsoo berst/

Rom. 13
8.14.

sloot / dat zy niet gheestelijc en con-
nen riecken. Dit selue machmen oock
in anderen sien. Soo ist dan openbaer
dat die bruyghet des misbruyck door
dese aenmerkinghe wat in gehouden
ende ghedwongen wort / ende dat die
reghele Pauli beuicht wort / dat wy
niet en sullen het vleesch besorgen tot
zyne begheerlijcheden / welcke son-
der mate ende orden wtbreken ist dat-
men haer te veel toegheeft.

4

Maer daer en is ghen sekerder
noch coeter wech / dan die ons door de
beraetingshe des reghenwoordighen
leuens ende bedenkinghe der hemel-
scher onsterfelijcheit ghemaect wort.
Want daer wt comen twee regulen:
Ee weten / Wat de gene die dese we-
relt ghebruycken / sullen ghesint zijn
ghelijc of zy se niet en ghebruycken:
ende die wyuen trouwen / ghelijc oft
zy se niet en trouwen: ende die coopen /

I. Cor. 7
8.11.

gelijc oft zy niet en cochten / ghelijc
Paulus ghebet. En anderen / dat zy
armoede alsoo wel liefelijc ende liden-
saemelijc als oueruloed matichlijc
sieten te dragen. Dit beueelt dese
weereidt te ghebruycken ghelijc of
mensche niet en ghebruycke / die en roept
niet alleenlijc de onmatichheit der kele
in spijse ende dranc wt / noch te groo-
te weeckicheit / oncuyscheit / eerfoec-
kinghe / hooneerdicheit / grootscheit /
eyghenlijcheit / in tafelen / huysin-
ghen / ende cleederen: maer oock alle
sorghe ende gheneghentheydt die den
mensche aflept ofte verhindert van de
bedenkinghe des hemelschen leuens /
ende neersticheit in de oeffeninghe der
zielen. Ende het is boortijde n warach-
telijc van Catone geseyt / dat groo-
te forschuldicheit in de cieringhe des
lichaems / is groote sorgheleloosheit in
de dencht. Ende het plecht een oudt
seer becomint te zyne / dat de ghene die
lichaems / ghemeynlijc de sorghe der
zielen vergheten. Soo dan hoewel de
bruyghet der gheloonigen niet en mach
aen sekeren maten ghebonden zijn / soo
is zy nochtans boorwaer deser wet
onderworpen / dat zy moeten hen sel-

uen seer weynich toegheuen: ende dat
dat zy hier entegē moeten m'euwige
neersticheit arbeiden ende hen seluen
bermanen niet alleentijc ouerdaet te
beruigen / maer oock om allen ydelen
schijn der oueruloedicheit af te snij-
den / ende om neerstichelijc toe te sien
dat zy wt behulpinghen niet verhin-
deringhen en maken.

De ander reghele sal zijn / dat de ge-
ne die cleyne ende dunne van goede
zijn / sullen weten dat tijdsaemelijc te
veruen / op dat zy niet door onmati-
ghe begheerte des goedts ghequelt en
woorden. Die desen reghele houden die
en hebben ghenen cleynen boortganc
in de schole des heeren ghedaen: ghe-
lijc oock de ghene die ymmer niet
wat boortganc in desen deele ghe-
daen en heeft / naw eenich dinc can
hebben waer mede hy soude moghen
hem seluen bewijfen enen Discipel
Christi te zyne. Want bouen dat vele
andere sonden de begheerlijcheit der
aertschen dinghen nauolgen: soo wie
die armoede ontydsaemelijc draecht /
die bewijst gemeynlijc een contrarie
ghebreck in oueruloedicheit. Ee we-
ten / ick meyne dit / dat de ghene die
hem sal van een quaat cleet schamen /
die sal hem in een costlijc cleet ver-
heffen: die niet een inager maeltijt niet
te breden zijnde / door boorte cender
leckerder maeltijt ongherust is / die sal
oock lecher spijse onmatichlijc ghe-
bruycken ist dat hijse gheericht: Die
zijn nederighe condicie swaerlijc en-
de ongherustelijc verdracht / die en
sal hem seluen van grootscheit niet
onthouden ist dat hy tot cere verhe-
uen wort. Daerom alle die ongueyns-
delijc godsalicheit soecken / die sul-
len hier nae staen dat zy nae het exem-
pel des Apostels leeren versiet zijn
ende hongher liden / oueruloedichlijc
hebben / ende ghebreck liden. Bouen
desen heeft de Schriftuere oock den
derden reghele / Waer door zy het ghe-
bruyck der aertseker dingen matich /
waer van wat ghesproken is doe wy
de geboden der liefde handeldē. Want
zy bewijst dat alle dinghen ons alsoo

Phil. 4.6
12.

Luc. 16.
2.

zijn door de mildicheyt Godts gege-
uen/ende tot onse boozdeel verordent/
dat zy zijn ghelyck panden waer van
wy namaels moeten rekenſchap ghe-
uen. Daerom moeten wyſe alſoo be-
deelen dat deſe ſtemme altyt in onſe
ooren clince/ Gheeft rekenſchap van
uwe bedieninghe. Ende dat wy oock
mede gedachtich zijn van wien ſulcke
rekenſchap gheſpicht woort/te woeten/
van Gode die maticheyt/ſoberheyt en
ghelparicheyt ſoo ſeer heeft geboden/
ende ouerdaet/hoonerdicheyt ende ij-
delheyt ſoo grouwelijc acht:den wel-
ken geen ander bedieninghe der goeden
aenghenam is/ van die met der liefde
ouer een comt/die alle welluſten waer
door des menſchen herte woort van
cupſcheyt en ſupuerheyt af getrocken
en zijn verſtāt met duyſterheyt beuā-
gen/heeft met zynen mode verdoemt.

En laetſten moeten wy aenmerckē
dat de Heere eenen yeghelijcken van
ons ghebiet dat hy in alle zyne wer-
ken zijn beroepinghe aenſe. Want hy
keest met wat grooter ongeruſticheyt
des menſchen vernuſt is onſtecken/
met wat grooter lichtueerdicheyt zy
herwaerts ghinſwaerts drijven / hoe
ſeer begheerich zy zijn om contrarie
dingen te ſamen aen te nemen. Daer-
om op dat door onſe lichtueerdicheydt
ende dwaelt alle dinghen niet op-
ſwaerts ende nedertwaerts vermengt
en woorden/ſoo heeft hy de wiſen des
leuens onderſcheyden/ende eenen yeg-
gelijcken zijn werck verordent. Ende
om dat niemant lichtueerdichlijc en
ſoude buyten zyne palen treden/ſoo
heeft hy ſulcke verſcheyden wiſen
des leuens / roepinghen ghenamēt.
Soo is van eenen yeghelijcken zijn
wiſe van leuen ghelijc een ſtadt en-
de verordende plaetſe toe gheoordeelt/
op dat zy niet haer leuen lanck licht-
ueerdichlijc omme ghebzeuen en
woorden. Ende deſe onderſcheydin-
ghe der beroepinghen is ſoo ſeer noo-
dich / dat alle onſe wercken daer wt
door hem gheacht woorden/ende dick-
mael anders dan nae het oordeel der
menſchelijcker ende Philoſophijſcher

reden. Waer en is gheen ſchoonder
werck geacht ooc hy de Philoſophen/
dan zijn Naderlandt van tyranne te
verloſſen:maer die woort door de ſtem-
me des hemelſchen richers opentijle
verdoemt/die geen ouerlicheyt zijnde/
den tyrant ſlaet. Waer ick en wil in
de verhalinghe der exemplen niet lā-
zen. Het is ghenoech dat wy weten
zijn. Dat de roepinghe des Heeren is in al-
len dinghe de oorſpronc ende het ſou-
dament van weldden / tot het welcke
ſoo wie hem niet en went / die en ſal
neimmermeer den rechten wech in zijn
werck houden. Hy ſal mogelijc ſom-
tijts moghen ſchijnen wat loſſijc te
doen : maer hoedanich dat zy booz de-
oogen der menſchen / het ſal booz de-
thoon Godts herwozen woort: be-
uen deſen en ſoude anders in de deelen
des leuens gheen ghelijc maticheyde
zijn. Daerom ſal uwe leuen dan ſeer
wel gheſchicht zijn/ als het ſal tot die
merck ende eynde gheuoert woorden
want dan en ſal niemant door eyghen
lichtueerdicheyde ghebreuen woorden
om meer te aengaen dan zijn roepinghe
ghe draecht : want hy ſal weten dat
het hem niet georloft en is ouer zyne
palen te treden. Die onedel is / en ſal
niet naouē noch onghereen eyghen le-
uen/op dat hy de plaetſe daer in hy wā-
Godt gheſteit is/niet en verlate. Wes-
derom dit en ſal in ſorghe/ arbeyt en
de moeyte ende andere ſwaricheden
gheen cleyen verlichtinghe zijn/als een
yeghelijc ſal weten dat Godt in alle
deſe dinghen hem een leyt ſman is. De
ouerlicheyde ſal te lieuer haer amps
bedienen : een huſwader ſal te lieuer
aen zijn werck verbonden zijn: een yeg-
gelijc ſal in zijn wiſe des leuens te
lieuer ongemach/ſorghe/berdyet/en-
de benautheden dragen ende bertereſ/
als zy ſullen ſeker zijn dat eenen yeg-
gelijcken zijn laſt is van Godt op ge-
leyt. Hier wt ſal men ooc wtnemendē
trooſt hebben/ dat gheen werck ſo ber-
achtelijc noch van ſo cleynder weerde
en is (ſo berre alſinen daer in zijn be-
roepinghe volcht) dat door Godt niet
cierlijc ende dicrbaer gheacht en zy.

Wat

Dat xj. Capittel.

Van de rechtueerdichmakinge
des geloofs, ende ten eersten van
de beschrijvinge des naems ende
des dincx.

Ic meyne nu neersichlijc genoech
menschen verclaert te hebben / hoe de
zijnde / alleenlijc dooz het gelooue we-
derom salicheyt gecrigen. Item wat
het gelooue zy / ende wat weldaden de
mensche daer dooz ghecrighet / en wat
de sonna daer vā was / dat Christus
ons is dooz de mildicheyt Gods ge-
gheuen / en van ons dooz het gelooue
wort aenghenomen ende beseten / dooz
des welckes deelachticheyt wy dooz-
nemelijc tweederley genade ontfan-
ghen / te weten / dat wy dooz zijn on-
nooselicheyt Gode versoent zijnde / nu
dooz enen richter hebben eenē gena-
digen Alader in de hemelen. Een an-
ghelicht zijnde / nae onnooselicheyt ende
supuerheyt des leuens staen. En van
de wedergeboorte de welke de tweed-
ghenade is / is soo deel gheseydt ghe-
weest / als schen ghenoech te zyne.
Daer de rechtueerdichmakinghe is
daerom min aengheroert / om dat het
schen tot der sake te dienen datmen
erst versonde dat het gelooue niet
ijdel noch ledich en is vā goede wer-
ken / dooz welck gelooue alleen wy
barmherticheyt Gode ghecrighen: en
oock hoedanich de goede wercken der
heyligen zijn / in de welke dese han-
delinghe der rechtueerdichmakinghe
ten meesten deele ghelegghen is. De
welcke wy nu moeten ondersoecken.
Ende alsoo ondersoecken / dat wy ghe-
dencken dat zy het voornemste is om
de religie op te houden: waerom wy
moeten te grooter neersichicheyt ende
sorghe daer in gebuyken. Want ten
zy dat wy dooz alle dinc weten hoe
wy met Godt staen / ende welck zijn
oordeel van ons zy / so en hebben wy

gheen fundament om onse salicheyt te
beuefighen / noch oock godts salicheydt
ende liefde tot Godt op te rechten.
Maer hoe noodich dit zy te weten / dz
sal wt de kennisse selue best verclaert
worden.

Ende op dat wy ons niet terfont
in den inganck en stoeten (het welcke
gheschieden soude waert dat wy begon-
den van eenen onbekenden dinghe te
handelen) soo sullen wy eerst vercla-
ren wat dese wijsen van spreken be-
duyden / te weten / De mensche wordet
dooz Godt gherechtueerdicht / Dooz
het gelooue gherechtueerdicht wor-
den / ofte dooz de wercken gherecht-
ueerdicht worden. Die wordet gheseyt
dooz Godt gherechtueerdicht te wor-
den / die dooz het oordeel Gods
rechtueerdich gheacht ende om zijn
rechtueerdicheyt aengenaem is. Want
ghelijck de ongerechticheyt grouwe-
lijck is dooz de oogen Gods / also en
mach oock de sondaer dooz Gods o-
ogen niet aengenaem zijn / soo berre
hy een sondaer is / ende soo langhe hy
sulck geacht wort. Waerom soo waer
sonde is / daer bewijst haer oock de
toogen ende wrake Gods. Ende die
wort gerechtueerdicht die niet als een
sondaer maer als rechtueerdich geacht
wort ende daerom dooz den recht stoel
Godts blijft staende dat alle de son-
daers neder vallen. Ghelijck wanneer
eē die onnoosel is beschuldicht zijnde /
dooz eens rechtueerdighen richters
richtstoel gebrocht wort / als het oor-
deel nae zijn onnooselicheyt ghegheuen
wort / so wort hy by den richter ghe-
rechtueerdicht: also wort die by Godt
gerechtueerdicht / die wt de getale der
sondare verlost zijnde / Gode heeft toe-
eēnen ghetuyge en bescermer zijnder
rechtueerdichz. So salme dan na dese
wijse van dien seggen / dat hy dooz de
wercken gherechtueerdicht wort / in
wiens leuen sulcke repnichicheyt en hey-
lichz geuēde wort dat zy by de thoon
Godts verdient de ghetuygenisse der
rechtueerdichz te hebbē: ofte die dooz
de geuechz en volcomenheyt zijnder
werckē / en de oordele Gods genoech

Rom. 3.
d. 28.

Gg iiij doen

doen. Ende hier tegen sal die dooz het ghelooue gherechtueerdicht woorden / die van de rechtueerdicheyt der wercken wtghesloten zijnde / die rechtueerdicheyt Christi dooz het gelooue aengrijpt / en niet die beleet zijnde / dooz de oogen Godts niet als een sondaer / maer als rechtueerdich verschijnt. Also leggen wy de rechtueerdichmakinghe slechtelijck wt / dat zy is een aenneminghe waer dooz Godt ons heeft tot genade aengenomen en als rechtueerdich hout. Ende wy segghen dat dese rechtueerdichmakinghe is in de bergentinge der sonden en toerekeninghe der rechtueerdichz Gods gelegen.

3 Daer zijn vele clare ghetuygenissen der heyliger Schriftuere om dese sake te bevestigen. Ten eersten en kunnen niet verfaen dat dit is het eyghen en ghewoonlijck ghebruyck des woorts / rechtueerdichmakinghe / maer dewijle het beel te lanch ware alle de plaetsen te versamelen ende by malcanderen te vergelijcken / soo sal het ghenoech zijn de lesers daer van vermaent te hebben: want zy sullen se wt hen selue lichtelijc aenmercken. Ic wil nochtas sommighe dooztuynghe daer dese rechtueerdichmakinghe daer van wy spreken / by name ghehandelt worden. Ten eersten daer Lucas verhaelt dat het volc Christus gehoozt hebbende / heeft Godt gherechtueerdicht: ende daer Christus seyd dat de rechtueerdicheyt wort van hare kinderen gherechtueerdicht. In dese plaetsen en beduyt dat woort rechtueerdighen niet rechtueerdicheyt gheuen: want Godt heeft altijt volcomen rechtueerdichz / of schoon de gantsche werelt arbeit om hem die te ontnemen: noch en beduyt oock niet de leere rechtueerdich maken / want zy is rechtueerdich wt haer seluen. Waer beude dese wijsen van spreken zijn soo veel te segghen / als Gode ende zijnder leere prijs ende lof gheuen welcken zy weerdich zijn. Weder als Christus den Phariseen berouft dat zy hen seluen rechtueerdighen / soo en verstaet hy daer mede n dat zy rechtueerdichz vercrigen dooz

welddoen / maer dat zy sonder rechtueerdicheyt zijnde / sochten rechtueerdich gheacht te zijn. Dese wijse van spreken verstaen die bet die in de hebreische sprake gheleert zijn / in de welcke boosdoenders ghenomt worden / niet alleenlijck de ghene die werden / maer oock die boosheyt ghedaen hebben / ten dat zy boosheyt de ghene die werden / maer oock die dooz oordeel verwesen worden als boosdoenders. Want als Herabe seyd dat zy ende Salomon sulien boos zijn / soo en bekenet zy geen schuilt: maer claecht dat zy ende haer sone sulien der schade ende onreue onse derwoyden worden / soo dat zy sulien onder de verdoemde ende derwoyden ghetelt worden. Ende het is wt het veruolich ende de tsamenwoeginge der woorden licht te verstaen ooc al sijn in Latijn ofte in andere tale leest / dat het niet en mach anders ghenomen worden / dā booz rechtueerdich geacht te worden. Waer soo veel de reghenwoordighe handelinghe aengaet / als Paulus seyd dā de Schriftuere boozden heeft dat Godt de Heydenen rechtueerdicht wt den gelooue / wat kunne anders daer wt verstaen dā dat Godt de rechtueerdicheyt wt den gelooue toerekent: Ic als zy seyd dā Godt de ongoddighen rechtueerdicht die wt den ghelooue Christus is / wat comen dese woorden beduyden / anders dan dat G O D den godtloosen dooz de welddoet des ghelooft van verdoemnisse: verloft / die hy dooz zijn godtsloosheyt verdient hadde. Hy schijft oock claerlijcker in het bestryt: Wie woordē / daer hy albus wtroep / Wie sal de wtuercozene Gods beschuldighen Christus is de ghene die ghesproken is / iae die weder op ghesaen is / ende nu booz ons bidt. Want het is soo veel als of hy seyd / Wie sal die beschuldighen die Godt lofsijst: Wie sal die verdormen die Christus dooz zijn booz sprake beschermt: Soo is van rechtueerdichmakinghe niet anders dan den ghenen die beschuldicht was / bij van der schuilt oordeelen ware. Waer zijn onnosselfz bewisen dooz doozdinghe om als Godt ons dooz doozdinghe

Luc. 7. c.
21.

Luc. 7. c.
37.

Luc. 16.
c. 15.

1. Reg. 1.
c. 21.

Gal. 3. c.

Rom. 8.
c. 26.

Rom. 8.
c. 33.

dinghe Chyrist rechtueerdicht / so ooz= deelt hy ons vry ende onschuldich / n3 dooz bewysinge onser eygener onnooselheyt / maer dooz toerekeninghe der rechtueerdicheyt: so dz wy dooz rechtueerdich geacht worden in Chyristo / en zijn. Also wordt geseydt van Paulus / Dooz desen wordte v bergeuinghe der sonden vercondicht ende van allen daer van ghy niet en cont gerechtueerdicht worden in de Wet Moyses / wort een peggeliche gherechtueerdicht die in Chyristum geloofst. Hier siet ghy dat de rechtueerdicheyt hier wort na de verberginghe der sonden gheseyt als een wlegginghe: ghy siet dat sy wort dooz een quistalinghe ghenomen: ghy siet dat sy den wercken der Wet wort onnomen / ghy siet dat een enckel wel daer Chyrist is: ghy siet dat sy word dooz het gheloone ontfanghen / eyndelich / ghy siet dat daer een volseyt dat wy van onse sonden gerechtueerdicht worden dooz Chyristum. Also wordt dat hy is gerechtueerdicht tot den tempel ghegaen / soo en comen wy niet seggen dat hy dooz eeniger wercken verdienste heeft rechtueerdicheyt vercreghen. So wort dan dit geseydt / dat hy vergheuinghe zijnder sonden als rechtueerdich gheacht. Soo was hy dan rechtueerdich / niet om dat zy ne wercken waren aenghenamen ende goet gheacht / maer dooz de onuerdichde quistscheldinghe Gods. Daerom seyt Ambrosius wel / als hy de belijdinghe der sonden naemt een oprechte rechtueerdichmakinge.

Maer op dat wy assaten van desen wordte te stryden / ist dat wy de sake selue aensien ghelijck sy ons wort bescheyuen / soo en sal daer gheen twijfelinghe bliuen. Want Paulus booz waer ghebuyet dit woort / aennemen / booz rechtueerdichmakinge / als hy seyt tot de Ephesken / Wy zijn berordent tot aenneminghe der wel kinderen dooz Chyristum na het welbehagen Gods /

tot lof zijnder eerlijcker genade / waer dooz hy ons heeft aenghenomen ofte aengenaem gheacht. Want hy meynt daer dat selue dat hy erghens pleecht te segghen / dat Godt ons booz niet en onuerdient rechtueerdicht. Ende in het hyperde Capittel tot de Romeynen / naemt hyse eerst toerekeninghe der rechtueerdicheyt: ende en twijfelt die niet te stellen in vergheuinghe der sonden / als hy seyt dat Dauid beschijft dat de man salich is dien Godt rechtueerdicheyt toeschijft ofte toerekent sonder wercken / ghelijck daer gescheyuen is. Salich zijn die / der welker sonden vergheuen zijn / etc. Ende hy en hadelt booz waer daer n3 van een deel der rechtueerdichmakinghe / maer van de gantsche rechtueerdichmakinge. En betuycht dat die van Dauid bescheyuen wordt daer hy seyt dat die salich zijn / dien onuerdichde vergheuinghe der sonden ghegheuen wordt. Waer wt het opbaer is dz dese rechtueerdicheyt daer van wy hier spreken / is enckelijck een dinck contrarie der schult. Maer tot dese sake dient de plaetse alderbest / daer hy leert dat de somma der Euangelischer bootschap is / te weten / dat wy ons niet Godt versoenen: om dat hy ons wil dooz Chyristum in ghenade ontfangen / ons onse sonden niet toerekenede. De leersers moeten het veruolich ende de tsamennoeghinghe der woorden neerstichlijck ouerdencken: want als hy weynich daerna hem seluen wleggende / seyt dat Chyristus die sonder sonde was / is booz ons sonde gheworden (niet welcke woorden hy te kennen gheeft hoe de versoeninghe gheschied is) / soo en verstaet hy sonder twijfel dooz dat woort versoenen / niet anders dan rechtueerdichmakinge. Ende booz waer dat hy erghens leert dat wy dooz de gheboozsaemheyt Chyristi zijn gherechtueerdicht / dat en can niet waer zijn ten zy dat wy in hem ende buyten ons worden booz Godt geacht rechtueerdich te zyne.

Maer dewijle Dauid ander heeft ick en weet niet wat ongheschiedter ende

Rom. 3. v.
24.
Rom. 4.
a. 6.

Psa. 32
8. 1.

2. Cor. 5.
d. 18.

Rom. 5. d.
19.

G g d woon.

Wonderlijcker dinc van de wesent-
lycke rechtuerdicheyde inghebracht/
waarmede hy wel niet en heeft willen
de onuerdiende rechtuerdicheyde wt-
wissen / maer heeft se nochtans niet
suicke duysterheyde bedect / waer door
de gootsaige herren verduystert zijn-
de / van het ernst gevoelen der ghenade
Christi berooft worden: soo ist noo-
dich dese raserie te wederlegghen / eer
ick tot andere dinghen voortgaec. Ten
eersten is dese bedekinghe van de we-
sentlycke rechtuerdicheyde / enckel ende
onnutte curioelheyt. Hy brenge wel
vele plaetsen der Schriftuere oer-
hoop / om daer mede te bewijzen dat
Christus is een in ons / ende wy we-
derom niet hem / der welcke gheen be-
wijsinghe noodich en heeft / maer de-
wyle hy den bant deser eenicheyde niet
en aenmerckt / soo verstrickt hy hem
seluen. Ende het is ons licht alle syne
knoopen te ontdoen dewyle wy weren
dat wy met Christo door de verborzen
cracht zijns Gheestes vereenicht wor-
den. Vliander hadde een gevoelen ge-
creghen dat den verstande der Mant-
cheen gelijc was / so dz hy begeerde het
wesen Godts in de mensche te stor-
fegged / dz de ziele des mensche is vā hz
wesen Godts. Hier wt coet hy ooc tot
een ander gedichtsel / te wetē / dat A dā
was na het beelt Godts gemaect / om
dat Christus ooc eer de mensche viel /
was verordēt tot een exēplair en booz
beelt de menschelijcker natuere. Waer
dewyle ick begere coyt te maken so en
wil ick buyten de teghenwoordighe
handelinghe niet treden. Vliander seyd
dz wy zijn een met Christo. Wy behē-
nē dz waer te zyne / maer versake daer-
enusschen dat het wesen Christi niet
onse wesen vermengt is. Wonen desen
segghe wy dat dese fundamēt reden
verkeerdelijck getrockē wort tot sul-
ke sijne verstrickinge en bedriegingē /
te weten / dat Christus ons is recht-
uerdich / om dz hy is de ewige Godt
de fonteyne der rechtuerdicheyde / en-
de de rechtuerdicheyde Godts selue.
De lesers sullen my vergheuen dat
ick die dinghen hier niet coyte woorde

aenroere die ick op andere plaetsen sal
handelen om dat de orden van leeren
dat alsoo eyscht. Ende hoe wel dā-
der hem seken ontsculdicht ende
betuycht dz hy niet dit woorde / wesen
lycke rechtuerdicheyde / niet anders
en wil dan dese meyninghe benemen /
te weten dat wy om Christi wille
rechtuerdich geacht worden: so geest
hy nochtans claerlijck genoech te kens
nien / dat hy niet die rechtuerdicheyde
die ons door de gehoozsaemhe en door
de offerhande Christi vercreghen is /
niet te hzede en is / ende dicht dat wy
substantialijck ende wesentlijck recht-
uerdich zijn in Godt / om dat also wel
het wesen als de qualiteyt Godts in
ons ghestort wort. Wāt dit is de oors-
ake waer om hy so seer scrijft dat niet
alleenlijck Christus / maer ooc de Vā-
der en de Sone in ons woont. Het
welcke ick wel bekenne warachtich te
zijne / maer segge nochtā dat het vers-
kerdelijck van hē geaccept wort. Wāt
men behoorde te overlegghen op wat
wijse sy in ons woont / te wetē / om dz
de Vāder en de geest in Christo zijn:
ende ghelijc de volheyt der godheyt
in Christo woont / alsoo bestiten wy
Goet geheel in hem. Daerom al wat
Vliander boozt brenge vanden Vāder
en den Geest op haer seluen ende tot
scheiden van Christo / dat en dient tot
geen ander eynde dā om de rechte cens-
uoudighe menschen af te trecken van
Christo. Wonen desen brenge hy een
substantialie vergeminge boozt / waer
door Godt soude hem seluen in ons
storten ende ons een deel van hem ma-
ken. Want dat wy door de cracht des
heiligen Geestes worden met Christo
vereenicht / soo dat hy onse hooft ende
wy zijne leden zijn / dat acht Vliander
byna voor nē / te zy dz het wesen Chri-
sti niet onse wesen vermengt worde.
Maer als hy hont staede dat de recht-
uerdicheyde des Vāders en den openbaert
na hare godheyt / daer in openbaert
hy alder claerlijckst zijn gevoele / te we-
ten / dat wy gerechtuerdich worden
niet door de ghenade des middelaers
alleen.

Colof. 1
c. 19. 14
2. b. 9.
Joan. 11
b. 14.

alleenlijc/ende dat de rechtueerdicheyt ons niet en is enckelijc noch gantsche-lyck gegeuen in den persoon Christi: maer dat wy der rechtueerdicheydt Gods deelachtich worden/ als Godt wesentlijc met ons vereenicht is.

6. Waert dat hy alleenlijc seyde dat Christus ons rechtueerdichmakende/ dooz wesentlijc vereenighe onse woort/ende dat hy onse hooft is/ niet alleenlijc so verre hy mensche is/ maer dat oock het wesen zijnder godtlijcker natueren in ons ghestort wort: soo son-der hy in ons minder schade in sulcke fan- tassen ende gedichselen zijnen lust ge- bryucken:ende mogelijc en soudenen om sulcke raserie niet soo groot twist berwecke. Maer dewyle dit fondament dy hy neemt is ghelijc een see catte/ de welcke haer swert bloet wtwoyende het water ontrent haer dicke en duy- ter maect/ om een groote menichte bā stercken daer onder te bedecken: soo is het noodich dz wy hē scherpelijc we- derstaen/ten zy dat wy wille wetens en willens ons die rechtueerdichj late benemen/ dooz de welcke alle wy niet betrouwen van onse salicheyt roemē. Wāt in dese gantsche handelinge ver- staet hy in het woort rechtueerdicheyt en rechtueerdichmaken twee dingen/ te weten / dat gerechtueerdicht wo- den / is nē alleenlijc dooz onuerdinde bergeuinge der sonde met Godt ver- soent worden/maer ooc rechtueerdich en zy een onuerdinde toerekeninghe/ maer hepticheyt en ghehechlyc die dooz in ons gegeuen. Wouen desen verfaet het wesen Gods dz in ons woont/ is hy sterckelijc dat Christus onse recht- ueerdicheyt is/ so verre hy als priester zijnde onse sonden wtgewischt en den wijnde onse sonden wtgeuist en den soo verre hy ewigh Godt en het leuē is. En om dat eerste point te beuesti- gen/ te weten/ dat Godt ons niet alle- ooc dooz de bergeuinge der sonde maer dooz de wedergeboorte rechtueer- dicht/ soo veracht hy of Godt de gene die hy rechtueerdicht/ sulc laet als zy bā natueren waren/ sonder yet bā harē

sonden te veranderen. Hierop cammen seer lichtelijc antwoorzen/ dat dese twee dinghen/ te weten/ de rechtueer- dicheyt ende heptichmakinge de wel- ke wy te samen ende te eenen malc in Christo ontfanghen/ zijn onuerfchey- delijc / gelijc ooc Christus niet en cā verscheurt worden. Daerom alle die Godt tot genade ontfangt/ die begaefte hy ooc mede met den geest der aenne- minge tot kinderen/ dooz des welckes cracht hy se na zijn beelid verandert. Maer sullen wy segghen dat de aerde dooz het licht der sonne berwermt / en dooz de hitte der sonne verlicht wort/ om dat het licht der sonne niet en cā bā de hitte der sonne verscheyde wo- den? Waer en is geen bequamer dinc tot dese saecke dan dese ghelijckenisse/ De sonne maect dooz haer hitte de aer- de sterck ende brychtbaer/ en verlicht se dooz hare radien ende stralen: ende dese hitte ende licht zijn onderlinghe onuerfcheydentlijc met malcanderen vereenicht:ende nochtans en mach het ghene dat den eenen toecomet/ den an- deren niet toe geschreue wordē. Sulc- ke een ongheschiedicheyt is oock in dese vermenginge der tweer genaden die ons vander in de hant sterckt. Wāt om dat Godt met der daet die tot de oefeninghe der rechtueerdicheydt be- nieuut/ die hy onuerdient en dooz niet rechtueerdich acht / daerō vermengt vāder de gaeue der wedergeboorte met dese onuerdinde aenneminge/ en seyt dat het een dinc ende het selfe is. Maer de Schryfture dese twee dingē by eē stellende/ onderschept se nochtā op dat de menighertey genade Gods ons te bet geopenbaert worde. Want het en is niet te vergeefs dat Paulus seyt dat Christus ons is gegeuen tot rechtueerdicheyt. Ende heptichmakinge. Ende so dickmael als hy ons dooz onse vercreghen salicheyt/ dooz de vaderlijcke liefde Gods ende dooz de ghenade Christi vermaent dat wy tot hepticheydt ende repnicheydt gheroe- pen zijn/ soo gheeft hy openlijc te kennen dat gherechtueerdicht wo- den een ander dinc is / dan een nie- we

1. Cor. x.
d. 30.

Rom. 4.
a. 5.

we creatuere worden. Maer als Da-
lander tot de Schijfure comt / soo
veruulscht hy soo vele plaetsen als hy
hoorzbringt. Daer Paulus seyd dat
den ghenen die niet en wercke maer
geloof in hem die den sondaer recht-
neerdicht / het gelooue tot rechtueer-
dicheyt gerekent wort / daer gebruyt
hy dat woort rechtueerdighen door
maek rechtueerdich te zijne. Het dier-
ghelijcke lichtueerdicheyt veruulscht
hy het gheheel vierde cap. tot de Ro-
meynen. Ende hy en ontset hem oock
niet met stricke veruulschinghe te ber-
dyaen dat ick bouen verhaelt hebbe /
Wie sal de wtuercozene Godts be-
schuldiget: Godt is de gene die recht-
ueerdicht: in welcke woorden de A-
postel sonder twijfel enckelijck spreect
van de verdoeninghe ende quijstatin-
ge. Daerom wort de groote ydelheyt
Dlander beuonden / alsoo wel in dese
reden als in de hoorzbringinghe der
getuygenisse der Schijfure. Hy ha-
delt oock alsoo qualijt van den naem
der rechtueerdicheyt / seggende / dat het
ghelooue is Abrahe toe gerekent tot
rechtueerdicheyt / na dat hy Christus
(die de rechtueerdicheyt ende Godt
selue is) aenghenomen hebbende / heeft
in vele schone deuchden wtneemende
gheweest. Daer wt het openbaer is / dz
Dlander van twee geheele ende vol-
maecte dinghen een verdozen dinc
maect. Want de rechtueerdicheyt
daerna de Apostel daer spreect en gaet
den gantschen loop der roepinghe niet
aen / maer de Geest betuycht veel meer
dat Abraham hoe wel hy wtneemende
was in deuchden ende gheduerichlijck
daer in bliuende synen lof vermeer-
dert hadde / nochtan niet anders Gode
behaecht en heeft dat om dat hy de ge-
nade die hem in de belofte was hoor-
ghesest / heeft door het ghelooue aen-
genomen. Waer wt volcht dz de wer-
ken gheen plaetsen en hebbe in de recht-
ueerdichmakinghe ghelijck Paulus
claelijck betuycht.

1. Cor. 1
d. 30.

7 Wat hy seyt dat het ghelooue geen
macht en heeft in hem selue om recht-
ueerdich te maken maer alleenlijc soo

berre het Christusum aen neemt / dat late
ick wel toe. Want waert dat het ghes-
looue rechtueerdich maecte door hem
seluen / ofte door eyghen maken dan
soude het niet rechtueerdichmaken dan
alleenlijck een deels / ghelijck het als
tijts swac ende onuolmaect is: ende al-
soo soude de rechtueerdicheyt creupel
ende onuolmaect zijn / ende alleenlijck
een stucken der salicheyt ons aen by-
ghen. Maer wy en dichten niet sulc /
maer segghen eygentijck sprekende /
dat Godt alleen ons rechtueerdicht
Ten anderen schijuen wy dat selue
Christo toe om dz hy ons is tot recht-
ueerdicheyt gegeuen. Ten derden ver-
gelijcken wy het ghelooue als by een
gelijcken wy het ghelooue niet en con-
den dat som dat wy Christus ydel ende ha-
nen baten tot dy dat wy ydel monde der
gherich ende niet openen monde der
ziele tot hem comen. Hier wt ist clael
dat wy de cracht der rechtueerdicheyt
Christo niet en ontrecken / als wy lee-
ren dat hy eer wort door het ghelooue
ontfanghen dan zijn rechtueerdicheyt.
Nochtan en late ick hier entusfchen
niet toe die verdoezende wijsen da seyt
ken die Dlander gebruyt / als hy seyt
dat het ghelooue is Christus: ghelijck
of een aerde pot de schat selue ware
om dat het goudt daerin is wech ghes-
lept. Want dat het ghelooue weerde
in hem seluen van gheender Christusum
en is / ons rechtueerdicht Christusum
en is niet anders dan ghelijck een pot
daerom segghe ick dat het ghelooue
is (dwelek alleenlijck een instrument) wort
om de rechtueerdicheyt te baten Christusum
onwifelijck vermengt met Christusum die
de materie onser rechtueerdicheyt is /
ende de Put door ende Dienaer wy
grooter welvaede. Nu hebben wy
oock desen knoop outbaen / te weten /
hoe het woort / Gelooue is te verstaen
alsmen van de rechtueerdichmakinghe
handt.

Hy comt noch hoorder in de wijs-
se van Christusum aen te nemen: want
hy seyt dat het inwendighe woort
ontfanghen wort door den dienst des
wts

wtwendigen woorts / op dat hy ons
 den her priesterdom Christi ende van
 den persoon des Middelaers aflyde
 tot zijn wtwendighe goddicheyt. Wy en
 deelen noch scheyden Christum niet/
 maer seggen dat de selue die ons heeft
 ende ons heeft met rechtuerdicheydt
 ende begaest / is dat ewige Woort Gods
 ende wy bekennen dat het ampt des
 middelaers niet en hadde connen vol-
 bracht noch ons rechtuerdicheyt ver-
 creghen worden / hadde hy niet een ee-
 wigh Godt gewerst. Maer het geuoel-
 en dander is dat Christus Godt en
 mensche / is onse rechtuerdicheydt
 gheworden na zijn goddelijcke nature
 ende niet na zijn menschelijcke nature.
 Maer ist dat dit Christo toecomet na
 zijn goddicheyt eghentlijck / soo en sal
 het niet Christo alleen toecomen maer
 sal hem ghemeyn zijn met den Vader
 ende den Gheest / dewijle deen gheen
 ander rechtuerdicheydt en heeft dan
 dander. Bouen desen en soude het niet
 wel luyden noch ouer een comen dat
 men soude seggen dat hy ons is ghe-
 worden dat hy van nature ende in ee-
 wicheydt gheweest is. Maer of wy
 hem dit schoon toelieten dat Godt ons
 het ouer een comen dat Paulus seyt/
 hy rechtuerdicheyt geworden / hoe sal
 te weten / dat hy is van Gode recht-
 uerlicheyt gemaect: Dit comt booz-
 waer eghentlijck den persoon des
 middelaers toe: de welcke wel de godt
 lijcke nature vernaeft / maer wordt
 hier nochtans niet sonderlijcke titelen
 van den Vader ende den Gheest on-
 derscheydt. Hy triumphert spottich-
 de / in een woorden Jeremie / daer
 de Prophete beloeft dat de Heere sal
 ons rechtuerdicheyt zijn Maer hier-
 en en sal hy niet anders connen bewij-
 sen dan dat Christus die onse recht-
 uerlicheydt / is * is Godt gheopen-
 baert in den vleesch / wy hebbe ergens
 dat de woorden Pauli verhaelt dat
 Godt hem heeft een gemeyntheit berce-
 gen en door zijn bloet. Waer dat pemaet
 wilde daer wt segghen dat het bloet
 waer door de sonde wt gewijst zijn /

is godtlijck bloet ende van der nature
 ende van het wesen Godts / wie soude
 sulcke schandelijcke dwalinghe inden
 Maer dander meynt door sulcke
 een kintlike volucht alle dunck ghe-
 wonnen te hebben. Hy blaest hem sel-
 uen op en verheft hē seluen / ende ver-
 uult vele bladerē papiers met roem-
 ghe: hoe wel het slechtelijc ende licht-
 lijck can wederleyst worden / te weten /
 dat de ewige Godt sal der godsalighe
 rechtuerdicheydt wesen als hy sal een
 spruyte Davids gheworden zijn. En
 als Elias in dit selue geuoelen seyt/
 Mijn knecht die de rechtuerdinghe
 is / sal vele menschen rechtuerdighen
 door zijn kennisse: soo moeten wy aen-
 mercken dat de Vader daer spreect / en
 het ampt der rechtuerdinge den So-
 ne toeschrijft: de oorsake daerby seeldt
 te weten / dat hy de rechtuerdinge is:
 ende den middel en de wijsse van recht-
 uerdighe stelt in de leere door de wel-
 ke Christus ons is rechtuerdicheydt
 gheworden / als hy * de ghedaente eens
 dienstknechts heeft aenghenomen: * te
 anderen dat hy ons rechtuerdicht soo
 verre hy hem seluen heeft den Vader
 ghehoorsaem bewesen: ende alsoo dat
 hy ons sulcke weldaet niet en bewijst
 na zijn goddelijcke nature / maer na de
 bedieninghe die hē was beuolen. Wāt
 hoe wel Godt alleen die soeyne der
 rechtuerdicheyt is / en wy niet anders
 rechtuerdich en zijn dan als wy zijn-
 der deslachtich zijn: nochtans de wijle
 wy door die ongeluckighe scheydinghe
 die door Adams val gecomen is / van
 zijn rechtuerdicheyt verurceint zijn /
 so ist ons noodich dz wy tot dese min-
 der en nederder hulpe comen / te weten /
 dat wy door den doot ende wederop-
 standinghe Christi gherechtuerdicht
 worden.

Ist dat dander herteghen seyd
 dat de weerlicheydt des wercs onser
 rechtuerdichmakinge is bouē de cracht
 der menschelijcker nature / ende dz het
 daerom moet der Godlijcker nature
 toe gheschreuen worden. Ick bekenne
 wel het eerste / maer in het ander seg-
 ghe ick dat hy onwyselijck dwaeldt.
 Want

Esa. 53.
d. 11.Psalm. 2.
a. 7.
Ro. 5. d.
19.

1. cor. 1.
d. 30.
1. cor. 1.
d. 30.
1. cor. 1.
d. 30.
1. cor. 1.
d. 30.

Want hoewel Christus niet en hadde
 co men onse zielen door zijn bloet re-
 nighen/noch den Vader door zijn of-
 ferhande verzoenen / noch ons van de
 verdorpen aghe beurijen / somma noch
 zijn priesterampe beoienen / hadde hy
 niet warachtich Godt geweeft / want
 de macht des vleesch was te swach om
 soo groot een last: so ist nochtans seker
 dat hy alle dese dingen volbracht heeft
 na zijn menscheijcke natuere. Want
 ist datmē braecht hoe wy gerechtere-
 dacht zijn / Paulus antwoort / door de
 ghehoorzaemheyt Christi. Maer heeft
 hy anders ghehoorzaem gheweest van
 de g'jestalte een dienst knechts aenge-
 nomen hebbende? Soo verstaen wy
 hierwt dz ons is in zijn vleesch recht-
 uerdicheydt ghegheuen. Desghelijck
 oock in andere woorden (van de welc-
 ke ic my seer verwonder hoe dat An-
 ander hem n̄ en schaemt die dickmael
 te verhalen (stelt Paulus de fontey-
 ne der rechtuerdicheydt in geen ander
 dinc dan in het vleesch Christi / seg-
 gende / De genen die geen sonde en wi-
 ste / heeft hy voor ons sonde ghemaect
 op dat wy soudē rechtuerdicheydt
 Godts zijn in hem. Vnder verhoft
 de rechtuerdicheydt Godts wonder-
 lijcken seer met opgeblasen monde/
 ende triumpheert gelijk of hy over-
 wonnen hadde dat de rechtuerdichz
 Godts wesentlijck in ons zy. Maer
 de woorden Pauli luyden veel anders
 als hy seyd dat wy rechtuerdich zijn
 door de versoeninghe die door Chris-
 tum geschiet is. Het behoorde dē ion-
 gē en nieuwē leeringē bekent te zijne / dz
 de rechtuerdicheydt Godts genomen
 wort door een rechtuerdicheydt die
 Gode aengenam ende behagelijck is:
 ghelijck Joannes de eere. Godts stelt
 teghen de eere der mensche. Ick weet
 wel dat somtijds rechtuerdicheydt
 Godts genaemt wort / daer Godt de
 autoort van is / ende daermede hy ons
 bezaeft: maer dat te deser plaetse niet
 anders en wort door het woort recht-
 uerdichz verstaen / dan dat wy op de
 ghehoorzaemheyt en offerhande Chri-
 sti steuende / comē voor den rechtsoci

Godts bliuen staende / dat verstaet de
 verstandige lesers wel of ick schoon
 sweghe. Hoewel daer en waer n̄ bez-
 ic aen het woort ghelegghen / waer dat
 Vāder hier in met ons eens ware dz
 wy in Christo gerechtere dacht
 den / soo verre hy is een verzoener
 door ons geworden: het welcke hy n̄
 en conde zijn na zijn godlijcke natu-
 re. Hierom a. Christus selue de recht-
 uerdicheydt die hy ons heeft aenge-
 bracht / wil versegelen / so stelt hy ene
 sekeren pant daer van in zijn vleesch
 hy naemt hem selue wel leuēde voort.
 Maer hy vercloert ooc hoe / segghende
 dat zijn vleesch warachtichlyc
 is / ende dat zijn bloet warachtichlyc
 danc is. Dese wijsen van leeren
 wel gesien in de sacramenten: de welc-
 ke wel ongelouue tot den gheue-
 en niet tot eenen haluen nochtans oock
 sweghen / maer leeren rechtuerdich-
 mede dat de materie der rechtuerdich-
 heyt ende salicheydt in zijn vleesch ge-
 legghen is: niet dat de enkel mensche
 wt hem seluen rechtuerdicht ofse
 uendichmaect / maer om dat het
 beliest heeft in den Vāder te open-
 baren dat in hem verborghen ende on-
 begrijpelijck was. Daerom pleeghe
 te seggen dat Christus is als een son-
 tepne ons voor ghestelt waer wt wy
 mogen scheppen dat anders soude
 der vrucht verborghen bliuen in die
 diepe ende verborghen fonteyne der
 godlijcker maetscheyt die in dē persoon
 des middelaers tot ons comt. Op des-
 se wijsen en na dit gevoelen en verstaen
 ick niet dat Christus ghelijck hy Godt
 ende mensche is / ons rechtuerdicht
 ende dat dit werck ooc des Vāders en
 des heylighen Geests gemeyn is / son-
 ma dat de rechtuerdicheydt der welc-
 ker Christus ons deelachtich
 is de ewighen rechtuerdicheydt des ewi-
 ghigen Godts / soo verre de baste en
 clare redenen die ick voortghebrachte
 hebbe / haer cracht ende plaetse behou-
 den.

En op dat hy de slechte ende onre-
 leerde door syne tijssen niet en bezie-
 ghe / so bekenne ick dat wy door dit so-
 ons

Rom. 5.
 d. 19.
 Phil. 2.
 a. 7.

1. cor. 5.
 d. 20.

Rom. 5.
 a. 1. b. 11

Jo. 5. g.
 44. en:
 12. f. 43.

Joan. 6.
 f. 51.

2. Tim.
 1. c. 10.
 Tit. 1.
 2. c. 3.
 1. Phil.
 d. 20.

10

Eph. 3.
v. 7.

onbegrijpelijc goet der rechtueerdicheyt berooft zijn tot dat Christus onse wort. Daerom wort die vereeninghe des hooft en der leden / die in woonninghe Christus in onse herten / somma die geestelike vereeninghe van ons in de oppersten graet gestelt: op dat Christus onse geworde zijn de / ons der gasti- uen daer mede hy begaest is / deelachtich make. So dan wy en aenle Christus niet van verre buyten ons op dz woerde: maer om dat wy hem aendoen / en in zijn lichaem geplant zijn / cynde- lijc op dat hy ons gewerdicht heeft en met hem te maken / daer om roemē wy dat wy met hem ghemeynschap ende deel hebben in de rechtueerdicheyt. Al- dus wort die valsche besendinge d- gander ontdeckt / daer in hy seyt dat wy te zijne: ghelijc of wy Christusum vā zijn recht beroofden / als wy seggen dz wy ydel tot hem comen met den ghe- looue om zijnder genade plaetse te ge- uulle. Maer d-lander veracht dese geestelike vereeninge ende drijft een groene vermenginge Christus met de ghelooouigen: ende naemse daerom wt haet alle Twinglanen die de onhep- lighe dwalinghe van de wesentlike rechtueerdichz niet aen en nemen: om dat sy niet en gheuselen dat Christus in het nachtmal substantialighe ghege- ten wort. Maer ick achte my dat seer groote eere te zijne dz een hoouerlich mensche die tot syne eyghene verstric- kinghen begheuen is / my hier in las- tert. Hoewel hy en schelt niet alleen- lijc my / maer ooc andere schrijuers die der weerelt genoegh bekenet zijn / ende en gaet my niet aen / ick en handele ooc mijn eyghen saecke niet: daerom han- dele ick oock dese sake te oprechtich- lijcker de wijle ic vā ben van alle boos- se eyghen geneghetheyt. Daerom / dz hy de wesentlike rechtueerdicheyt ende de wesentlike wooninge Chri- sti in ons so ontijdelich houdt staen- de / dat dient hiertoe / Ten cersten op

dat Godt hem seluen door een groene vermenginge in ons sloze ghelijc d-lander een vleeschelike ctinghe in het nachtmal dieht. Ten anderen op dat hy zijn rechtueerdichz in ons ge- ue / door de welcke wy souden wesent- lijck met hem rechtueerdich zijn: want na zijn gevoelen is dese rechtueerdich- heyt alsoo wel Godt selue / als de goetheyt ofte heylicheyt ofte ghe- heelheyt Godes. Ick en sal niet veel arbeys doen om de ghetyghenissen die hy boortbrengt / te wederlegghen. Door Christusum (seydt Petrus) zijn ons diebare en seer groote beloften gegeuen om dat wy souden der godt- lijcker natuere deelachtich worden. Hier wt verstaet d-lander dat Godt zijn wesen heeft met het onse vermen- ghelijc of wy nu waren sulck als het Euangelij beloeft dat wy sullen in de laetste toecomste Christusum zijn: maer Jo- annes vermaent dat wy dan sulken Godt sien ghelijc hy is / om dat wy hem sullen ghelijc zijn. Ick hebbe al- leenlijck willen den leser een cleyn smake gheuen dat ick dese beuselinghen wilens late daren / niet dat het swaer zy die te wederlegghen / maer om dat ick niet en wil in onnutten arbeypd moerlijck zijn.

2. pet. 1.
3.4.1. Joam.
3. a. 2.

12

Maer in hz tweede artijckel is meer senijns verborghen / daer hy ons leert dz wy met Godt rechtueerdich zijn. Ic meyne dat ick genoegh bewesen hebbe dat dese verkeerde leeringe of sy schoo niet soo senijnlich noch schadelijc en ware / nochtans behoort den leseren dwaes ende ongeschikt te zijne de wijle sy coudt onnut ende ydel is. Maer dit is een onuerdraghelijcke boosheyt / dat hy het gansche betrouwen onser salicheyt te neder woypet onder den schijn eender dothelder rechtueerdich- heyt / ende dat hy ons bouen de wolcken verheft / op dat wy de genade der verfoeninghe met den gelooue niet aē en nemē noch Godt met geruffer her- ten en aenroepen. d-lander bespot de gere die leeren dz het woort rechtuer- dige is genomē wt de wijse van spre- ken in het rechthuyt / en dat het so veel is te

2. cor. 5.
d. 19.Rom. 4.
a. 7.
psal. 32
a. 1.

is te segghen als absoluken ofte quij-
te ende los wjzen: ende seyd dat wy
moete niet der daet rechtueerdich zijn.
Hy en verwoypt oock gheen dinc seer-
der dan d; wy gerechtueerdicht wor-
den door onuerdiende toerekeninghe.
Wel aen dan/ist dat Godt ons niet en
rechtueerdicht onse sonden quijtschel-
dende ende vergheuende / wat sul-
len dan die woorden Pauli beduyden
daer hy seyd / Godt was in Christo
de weert mit hem seluen versoenen=
de / den menschen haere sonde niet toe-
rekenende. Want den genen die geen
sonde gedaen en hadde / heeft hy door
ons soude gemaect op dat wy souden
in hem rechtueerdicheyt Godts wor-
den. Ten eersten hebbe ick hier wt dat
die rechtueerdich gheacht worden die
met Godt versoent zijn: ende de wij-
se wort daer by gesteld / te weten / dat
Godt de menschen rechtueerdicht de
sonden vergheuende: ghelijck op een
ander plaetse de rechtueerdicheyt wort
teghen de beschuldiginghe gestelt / waer
door het claerlijck ghenoech bewesen
wordt dat die wijse van spraken is wt
des verchuyps ghebruyck ghenomen.
Ende soo wie een weynich in de he-
breysche sprake gheleert is (soo verre
hy ooc coel van sinnē is) die weet wel
dat dese wijse van spraken daer wt ge-
nomen is / ende waer toe sy dient / en-
de wat cracht sy heeft. Maer laet d-
lander my nu andtwoorden of het een
volcomen ofte een onuoimaecte ende
halue beschypinghe is / daer Paulus
seydt dat de rechtueerdicheydt sonder
wercken wort van Dauid bescheyuen
met dese woorden / Salich zijn de ge-
ne dien de sonden vergheuen zijn: A ooz
waer Paulus en brengh den Prophe-
te niet voort tot getuyghenisse ghelijck
of hy leerde dat de vergheuinghe der
sonden ware eē deel der rechtueerdic-
heyt ofte als een hulpe inde quame
om den mensche te rechtueerdighen:
maer de gantsche rechtueerdicheyt be-
sluyt hy in de onuerdiende vergheuin-
ge der sonden / segghende / dat die men-
sche gelukkig is wiens sonden gedect
zijn / wien Godt de ongerechtigheden

verghenen heeft / ende wien hy de o-
uerredingen niet toe en rekent. Hy
acht ende weerdeert dese geluckicheyt
daer wt dat de mensche aldus recht-
ueerdich is niet met der daer seyd
door toerekeninghe. Hiertegeen seyd
daer dat dit soude een lastige
Godts zijn ende teghen zijn nature/
dat hy soude den rechtueerdighen die
met der daet sondaers bliuen / dat
men moet in gedachtenisse houden dat
ick nu gheseydt hebbe / te weten / dat
de ghenade der rechtueerdicheyt niet
verscheyden en wort van de wederge-
boorte / hoewel daer een onderscheyd
tusschen is. Maer de wijse het door de
beuindinghe genoegh ouerblif-
felen der sonden bliuen / so moeten sy
op een ander wijse gherechtueerdich
worden dan sy tot nieuicheyt des le-
uens verandert worde. Want dit fact-
ste beghint Godt also in zijne wter-
cozene ende maect voortgaanc daer in
in den geueelen loop des leuens wey-
nich te samē / ende somtijns slappelijck
soo dat sy alrijcs by zijnen rechtscoet
den ozdele des doots onderwoogen
zijn. Maer hy rechtueerdichse en eis-
deels / maer alsoo dat sy bygelijc in de
hemelen verschijnen ghelijck of sy in
de supuerheyt Christi besleet waren.
Want de consciencie en sonde niet ge-
rust zijn met een deel der rechtueerdic-
heyt tot dat het seker zy dat wy son-
de behaghen / om d; wy door hem son-
der wtneeminghe rechtueerdicht zijn.
Hier wt volcht dat de leere der rechts-
ueerdichmaekinghe gantscheleijc vers-
keert ende verdozen wort als de her-
teen twijfelachtich ghemact worden
als het betrouwen der salicheydt wort
swanckelbaer gemaect / als de vyne en
onuersackijde aenroepinghe verbinde
wort: ia als de vrede ende gerusticheyt
niet en wort met gheestelike bli-
schap ghesterct ende beuesticht. Hier-
om maect Paulus een argument wt
de nature der dinghen die maeken dē
contrarie zijn / segghende. Dat de erue
niet en comt wt de wet: want alsoo
soude het gheloooue wel ghemact
worden

iso. 7. 4
d. 28. 8.
a. 1.
Galat. 3
c. 17.
1. Joh. 1
c. 9.Gal. 3.
c. 12.

Rom. 7.
v. 24.Rom. 8.
v. 33.

woerden / het welcke vergaet alst de
wercken aenstet: want niemant onder
de alderheylighste en sal in de wercken
wen. Dit onderscheydt dat is tusschen
de rechtueerdicheit en weder gheboorte
(welcke twee dinghen Aander ver-
mengt ende naemtse dobbel rechtueer-
dicheit) woort properlijck van Paulo
verclaert. Want als hy sweect van
zijn rechtueerdicheit die hy met der
daedt hadde / ofte van de gheheelheyt
daer mede hy begaest was (de welcke
Aander naemt wesentlijcke recht-
ueerdicheit) so roept hy lammerijck
sal my verlossen / Jc arm mensche wie
doets? Maer als hy zijn toelucht
neemt tot de rechtueerdicheit die in
de eenighe barmherticheit Gods ge-
fundeert is / so roemt hy grootelijck
teghen leuen ende doot / ende schande
ende hongher ende sweert ende alle te-
sal de wueteroene Gods beschuldige
die hy selue rechtueerdicht. Want ick
en sal scheyden van de liefde Gods in
Christo. Hy seyt claerlijck dat hen een
rechtueerdicheit gegeuen is / die alle
volcomelijck ghenoech is tot salicheit
voort Godt / so dat die ellendige diest-
baerheyt de welcke hy weynich te be-
kennen ende hem seluen daer onder
bekennende / het betrouwen der roe-
ninghe niet en beneme noch verhinde-
re. Dese verscheydenheyt is ghenoech
bekent ende gemeyn allen heylighen
die onder den pac der sonden stenen / en
daer entusschen doot het ouerwinnen-
de betrouwen alle dyese ouerwinnen-
en dat Aander ons teghenwoort
dat het niet de nature Gods niet ouer
een en coemt / dat balt op zijn eyghen
hoof / want hoe wel hy de heylighen
met een dobbel rechtueerdicheit gelijck
met eenen gehoederden cleede becleet /
so wort hy nochtans bedwonghen te
bekennen by niemant Gode en behaecht
sonder vergheuinghe der sonden. En
alst dat dit waer is / so moet hy pimmers
soelaten dat de mensche om een seker

deel der toerekeninghe woort recht-
ueerdich geacht / die in der daedt niet
rechtueerdich en is. Maer hoe verre
sal de sonder dese onuerdiende acnne-
minghe strecken die in de plaetse der
rechtueerdicheit ghestelt wort: tot
een once / ofte tot een pont: Hy sal voort
waer twijfelachtich ende swanckelbaer
zijn van deen zijde op vander / want hy
en sal n3 dozaen so veel rechtueerdich
nemen als hem tot een vast betrouwe
noodich is. Het is doch goet dat dese
die soude willen Gode een soet stellen /
geen richter en is in dese sake. Hieren-
tusschen sal het vast bliuen staende dz
Dauid seyt / dz Godt sal gerechtueer-
dicht worden in syne woorde / ende
ouerwinnē als hy sal geoordeelt wor-
den. En wat grooter stouticheit ist
den oppersten richter te verdoemē als
hy den mensche buyten verdienste ad-
solueert / op dat die antwoorde te niet
zy daermede hy seyt / Jc sal barmher-
tich zijn dien ic wil barmhertich zijn.
En nochtas de boozsprake en biddin-
ghe Moyses / de welcke Godt met dese
antwoorde stilte / en ghesiede niet om
dat Godt niemant en soude sparen /
maer om dat hy de schuldte soude wech
nemen ende alle het volck sparen hoe
wel daer schuldte in beuonden werdt.
Maer wy sullen segghen dat de ghene
die voort Godt verlozen sijn daerom
van hen gherechtueerdicht worden en
hare sonden begraven: om dz Godt ge-
lijc hy de sonde haet / also ooc niemant
en can lief hebbe dan die hy rechtueer-
dicht. Maer dit is een wonderlijcke
wijse van rechtueerdighen / dat de me-
sche niet de rechtueerdicheit Christi
becleedt zijnde / n3 en vergtuwet voort
het oordeel dz hy sweerdich is / ende
buyten hem selue rechtueerdich geacht
woort / daer hy hem seluen met rechte
verdoemt.

Maer men moet de Lesers verma-
nen dat sy die groote verborghentheyt
aenmercken / van de welcke Aander
roemt dat hy se hē niet en wil verber-
ghen. Want als hy langhe ende vele
ghescreuen heeft dat wy de ghenade
by Godt niet en vercrighen doot de

Hy

tota

Ista. 51.
a. 5.Ex. 21. 8
19.

toeschijninghe der rechtueerdicheydt
 Christi allenlijcs: want (op dat ick
 zyne woorden ghebruycke) het soude
 Gode onmoghelic zijn die voor recht-
 ueerdich te houden die niet rechtueer-
 dich en zijn: so besluyt hy ten eynde/ dz
 Christus ons is tot rechtueerdicheyt
 ghegeuen niet na zijn menschelijcke/
 maer na zijn goddelijcke natuere: ende
 hoewel dese rechtueerdicheydt niet en
 can anders dan in den persoon des
 Middelaers ghenonden worden / dat
 sy nochtans is een rechtueerdicheydt
 Gods ende niet des mensches. Aldus
 en dyaeyt hy nu zijn snoer n3 tot twee
 rechtueerdicheden / maer hy beneemt
 gantschelijck der menschelijcker natu-
 re Christi het ampt der rechtueerdige.
 Ende het betaemt wel datmen wete
 niet wat redenen hy srydt: te weten/
 daer wordt te vier seuer plaerse ghe-
 seydt dat Christus ons is geworden
 tot wijsheyt: ende dit coemt alleenlijck
 den ewigen Woorde toe (na zijn seg-
 gen.) Waer is ooc de mensche Chri-
 stus geen rechtueerdicheydt. Hierop
 antwoorde ick dat de ernichghebozen
 sone Gods wel was de ewige wijs-
 heyt Gods / maer dat dit hem wort
 op een ander wijse van Paulo toege-
 schreuen/te wete/om dat alle te schat-
 ten der wijsheyt ende wetenschap in
 hem verborghen zijn. So heeft hy dā
 ons gheopenbaert dat hy by den Va-
 der hadderende alsoo is het ghene dat
 Paulus seydt/te verstaen/ niet bā het
 wesen des soons Gods/maer bā on-
 se ghebruyck / ende wordt behoorlijck
 der menschelijcker nature Christi toe-
 ghenoecht. Want hoe wel het licht in
 duysternisse lichtede eer Christus het
 vleesch aennā/ soo was nochtans dat
 licht verborghen: tot dat de seine Chri-
 stus is in de menschelijcke nature voort
 gecomen om de Sonne der rechtueer-
 dicheydt te zijne/de welcke hem seluen
 daerom naemt het licht der weerdelt.
 Hy wort ons ooc dwarselijc teghen d3
 de cracht der rechtueerdinge verre is
 also wel bouen de Engelen als bouen
 de menschen. Want dat en is niet ge-
 legen in de weerdicheydt eeniger crea-

ture / maer in de ordeninghe Gods.
 Waert dat de Engelen wuden Gode
 voldoen/ sy en sonen niet verorden. Maer
 sy en zijn daertoe niet verorden. Maer
 dit quam sonderlinge den mensche
 Christo toe/ die ter Wet onderwoopen
 was / om ons van de verlichouinghe
 der Wet te verlossen. Hy lafert oock
 veel te ongheschiedelijck de ghene die
 versaken Christus na zijn godlijck
 he nature onse rechtueerdicheydt is/
 seggende dat sy allenlijck een deel is
 Christus laten / ende (het welcke boos-
 ser is) dat sy twee Goden maken om
 dat sy seggen dat wy niet rechtueer-
 dich en zijn door de rechtueerdicheydt
 Gods/ hoe wel sy bekennen dat God
 in ons woont. Want als wy seggen
 dat Christus so verre by de doot heeft
 aenghegaen om dat hy dien soude
 niet maken die het gewelt des doots
 hadde/ is de Buttoz des leuens/ so en
 beroonen wy hem gheheel ghelijck by
 Gode in den vleesche geopenbaert is/
 niet tersot van die eere: maer wy ons
 verseyden allenlijck hoe wy tot de
 rechtueerdicheydt Christi comen d3 wy
 die gebruycken in welke sake Christus
 der veel te schandelijck ghedwaelt
 heeft. Ende wy versaken n3 dat het
 ons tot de verborghen ghenade en opent-
 cracht Gods vloeyt dat ons is opent-
 lijck in Christus ghegeuen: noch wy en
 weder spreken niet dat de rechtueer-
 dicheydt die Christus ons gheeft / is
 de rechtueerdicheydt Gods/ de welcke
 van hem coemt: maer wy houden dit
 standt fastelijck/ te weten / dat wy in
 de doot ende wederopstandinge Chri-
 sti hebben rechtueerdicheyt ende leue-
 den hoop der plaersen baren / darne-
 den hy sonder onderscheydt ende ver-
 sonder ghemeyn ghenoeien ofte ber-
 stant heeft de leers vermoeyt/ om te
 bewijzen dat ment moet van weert-
 lijcke rechtueerdicheyt ghemelber voort-
 Godelick daer David de rechtueerdich-
 Gods aenroep tot hulpe/ het welcke
 hoe wel hijt meer dā hoermael doet/
 so en ontset nochtans dāder hem
 niet

Colof. 2
 a. 3.

Mal. 4
 a. 2.
 Joan. 8.
 b. 12.

niet alle de sentencien te veruulſehen.
 Het en heeft ooc geen meerder ſterck-
 te noch baſticheyt dat Oſtander ons
 teghenwoort / oar het eyghentlick en
 te rechte rechtueerdicheyt gheacint
 woort / waer door wy geroert worden
 om wel en recht te doen: ende dz Godt
 alleen den wille ende het volbrēghen
 in ons wercht. Want wy en verſaken
 niet dat Godt ons door ſynen Gheest
 verniet tot rechtueerdicheyt en hey-
 licheyt des leuens: maer men moet te
 eerſten ſien of hy dat ooc door hem
 ſeluen ſonder middel / oft dat hijt doet
 door ſynen Sone den welcken hy alle
 volheyt des 'geests heeft ghegheuen /
 om dat hy door zijn oueruloeidicheyt
 ſoude der gebrekelichkeyt zinder ie-
 den te hulpe comen. Wouen deſen hoe-
 de de rechtueerdicheyt ooc coemt bā
 de verborghen fonteyne der Godtheyt /
 ſo en volcht nochtans daer wt niet dz
 Chriſtus die hem ſeluen heeft in den
 bleſche om onſen wille gheheylt /
 na de godtliche nature onſe rechtueer-
 dicheyt is. Het is oock alſo lichtueer-
 dich dat hy voortbrēgt dat Chriſtus
 ſelue is door de godtliche rechtueer-
 dicheyt rechtueerdich: om dat hy oock
 ſelue niet en ſoude zijn beuolen werck
 volbracht hebben / hadde hem de wille
 des Vaders n3 daertoe verweert. Wāt
 hoe wel erghens geſeyt is / dat alle de
 verdienſten Chriſti bloeyen wt het
 enckel welbehaghen Godts alleenlic /
 ſoo en gaet nochtans dit de fantāſie en
 verſeringhe Oſtander niet aen daer-
 mede hy ſyne ende der eenuoudigheit
 menſchen ooghen verſtrickt. Wāt wie
 ſal toelaten datmen alſoo argumente-
 re / te weten / dat wy weſentlic recht-
 ueerdich zijn / ende dat het weſen der
 rechtueerdicheyt Gods in ons woont /
 om dat Godt de fonteyne ende de oor-
 ſpronk onſer rechtueerdicheyt is: Gē-
 las ſeyt dz Godt in de verloſſinge zijn
 der Gēſcapte heeft rechtueerdicheyt
 aengeden ghelijc een harnasch. Maer
 was dat om Chriſtum van de wapen
 die hy hem ghegheuen hadde / te beroo-
 men / op dz hy geen volmaect verlooſer
 en ware: Maer de Propheete en heeft

niet anders willen ſegge dā dat Godt
 gheen dinc buyten hem ſeluen van pe-
 mande geleet en heeft / noch geen hulpe
 ghehat en heeft om ons te verlooſen.
 Het welcke Paulus ons met andere
 woordē int corē beduyt heeft ſeggen-
 de / dat Godt ons heeft ſalicheyt ghe-
 geuen tot vertooninghe zinder recht-
 ueerdicheyt. Maer hiernede en weder-
 leyt hy gheendins dat hy ergens leert
 dat wy door eens menſchen ghehoor-
 ſaemheyt rechtueerdich zijn. Somma
 ſoo wie twee rechtueerdicheden ver-
 menght op dat de arme zielen in de
 enckel ende eenighe dānherticheydt
 Godts niet en ruſten / die beſpor Chri-
 ſtum / hem met gheulochten doornen
 croonende.

Maer dewijle het meeſte deel der
 menſchen een rechtueerdicheyt dicht
 die wt den ghelooue ende wt wercken
 gemaect zy / ſo laet ons ooc bewijſen dz
 tuſſchen de rechtueerdicheyt des ghe-
 loofs ende de rechtueerdichz der wer-
 ken ſo groot onderſcheydt is dat deen
 moet nootſakelijck vallen als dāder
 blijft ſtaende. De Apofteel ſeyt dat hy
 alle dunck heeft als dreck gheacht om
 dat hy ſoude Chriſtum ghe winnen /
 ende in Chriſto beuonden worden / n3
 hebbende zijn eyghen rechtueerdicheyt
 die wt de Wet is / maer die wt den
 ghelooue Jēſu Chriſti is te weten /
 rechtueerdicheyt die wt Godt is door
 het ghelooue Ghy ſiet dat hier twee
 contrarie dinghen vergheleken wor-
 den / ende dat hier wordt te kennen
 ghegheuen / dat de menſche moet zijn
 eyghen rechtueerdicheydt verlaten / iſt
 dat hy wil de rechtueerdicheydt Chri-
 ſti vercrijghen ende behouden. Daer-
 om leert hy erghens dat dit is de oor-
 ſake gheweest des vals der Joden / te
 weten / dat sy willoende haer eyghen
 rechtueerdicheydt houden ſtaende / der
 rechtueerdicheydt Godts niet en zijn
 ghehoorſaem gheweest. Iſt dat wy de
 rechtueerdicheyt Godts verlieſen als
 wy willen onſe eyghen rechtueerdich-
 heyt houden ſtaende / ſoo moeten wy
 hoorwaer onſe eyghen rechtueerdichz
 verworpen op dat wy de rechtueerdichz
 d h u heyt

Ro. 3. d.

25.

Ro. 5. d.

19.

13

Jh. 1. 3.

b. 8.

Ro. 10. 1.

a. 3.

hejdt Godts ghecrjgghen. Dit selue bewijst Paulus ooc als hy sejdt dat onse roeminghe niet door de wet maer door het ghelooue wort wtghesloten.

Rom. 3.
27. Hier wt volcht dat wy eenighe maten rie der roeminghe behouden soo lange als daer eenighe rechtuerdicheyt der wercken blijft. Nu ist dat het gelooue alle roeminghe wtillapt / soo en can de rechtuerdicheyt der wercke geensins met de rechtuerdicheyt des gheboofs verreenicht worden. Na dit gheuoelen spreekt hy so claerlyck in het vierde capittel tot de Romeynen dat daer geen wtvlucht en can plaetse hebben.

Rom. 4.
2. Ist dz Abraham (sejt hy) is door de wercken gerechtuerdicht / soo heeft hy roem. Daerna sejt hy / maer hy en heeft gheen roem by Godt. Soo volcht dan hier wt dat hy niet en is door wercken gerechtuerdicht. Daer na stelt hy een ander argument wt de natuere der dinghen die malsanderen contrarie zijn. Als men den wercken loon gheeft / soo geschiet dat wt verdienste ende niet wt ghenade. Maer den gelouue wort rechtuerdicheyt toegeschreuen wt genade. So en ist dā niet wt verdienste der wercke. Daer om laet baren dien droom der ghenen die dichten dat de rechtuerdicheyt is wt den ghelooue ende wt wercken te samen gheuecht.

84 De Sophisten in veruulschinghe der Schriftuere ende in ydele tegensprekinghen lust ende ghenoechte hebbende / meynē een subtile ende scherpinnighe wtvlucht te hebben / seggende dat de wercken daeruan Paulus spreekt / zijn alleenighe sulcke wercken als de menschen die noch niet en zijn wederghelouwen / doen alleenigck letterlijck ende wtspooghinghe des vrye goetdunkens buyten de genade Christi: ende segghen dat de woordē Pauli / de Geestelijcke wercken niet aen en ghaen. Aldus na haer gheuoelen wort de mēsche gerechtuerdicht beyde door het ghelooue ende door wercken / soo verre het niet syne eyghene wercken en zijn / maer gauen Christi en vuchten der wedergheloupte. Want Pau-

lus (segghen sy) en heeft om geen ander oorsake alsoo ghesproken / dan om dat hy de Joden die op haer eyghen macht berouwen / soude oerwinnen / bewijfende dat sy dwaselijc hen seluen rechtuerdicheyt toe schreuen / bewijfende dat de Geest Christi alleē ons die geest / ende niet onse neersticheyt wt de eyghen roeringhe onser nature. Maer sy en aenmercken niet dat in de vergheijckinge der rechtuerdicheyt die Paulus ergheus hy brengt / allerley wercken wtghesloten worden / met wat itel sy oock verciert zijn. Want hy leert dat de rechtuerdicheyt der wet is dat de ghene die gedaen heeft: maer dat ghebiecht / sijnicheyt gecryghe: maer dat de rechtuerdicheyt des gheloofs is dat wy gheuoelen dat Christus is geslozen ende wederopgheslaen. Wonen desen sullen wy hierna te zijnder plaetse sien dat de heylighmakinghe ende de rechtuerdicheyt zijn verscreyden wtgedaden Christi. Maer wt volcht dat oock niet sefs de gheestelijcke wercken niet gherekent en worden als men de cracht om te rechtuerdigen den ghelooue toeschijft. Ende als Paulus sejt / dat Abraham gheuen roem en heeft voor Godt / want hy door de wercken niet rechtuerdich is / soo en moeten dat niet verstaen van den letterlijcken ende wtwendighen schijn der deuchden ofte van de neersticheyt des vrye goetdunkens: maer dat Abraham hoewel zijn leuen gheestelijc ende by na Engelsch was / nochtans gheen verdiensten der wercken en hadde door de welcke hy mochte rechtuerdicheyt voor Godt gecrygghen.

De he holleraers zijn wat groter haer voorbereydingen mengende: ende nochtans worden de slechte ende onuoorsichtige mensche door dese met al so boose leeringhe verleydt / dewijle sy de barmherticheyt Godts de welcke alleen can de beurefse zielen gheest maken / met de vooewendighen bedecken. Gheests ende der ghenade bedecken. Wy bekenennen met Paulo dat de volghenghert

brengers der Wet gherechtueerdicht
 worden door Godt: maer dewijle wy
 alle berre zijn van de onderhouwinghe
 der Wet/ soo besluypen wy hier wt dz
 de wercken die behoorden aldermeest
 cracht te hebben tot rechtueerdicheyt/
 ons niet en helpen dewijle wy se niet
 en hebben. Soo veel de gemeene Da-
 walen hier tweeflins/te weten/dat sy
 byt der consciencie waerdooz sy van
 Godt loon verwachten door hare ver-
 dienften: ende dat sy de genade Godts
 dien ten te yne niet een toerkeringhe
 der onnerdiender rechtueerdicheydt/
 maer eenen Gheest die tot de oesenin-
 ghe ende neersichtheid in Godt salic-
 heyt helpt. Sy lesen wel by den A-
 postel dat de gene die tot Godt gaet/
 moeten eersten ghelooouen dz Godt is/
 ten anderen dat hy een verghelder is
 den ghenen die hem soeken. Maer sy
 en aemerckē dz op wat wyse hy moet
 ghesocht worden. Ende dat sy dwalen
 in het woort genade / dat is openbaer
 wt hare boecken. Want de rechtueer-
 dichmakinghe die ons door Christus
 gheschiedt is / die leyt Lombardus twee-
 flins wt. Ten eersten (seydt hy) recht-
 ueerdicht ons de doot Christi als daer
 door de liefde verweckt wort in onse
 herten waer door wy rechtueerdich
 worden: te anders om dz de sonde/waer
 mede de Duyvel ons getangen hielt/
 is door de selue doot Christi wtghe-
 wist/ so dat hy nu niet en heeft waer-
 mede hy ons can verdoemen. Hier siet
 ghy hoe dat Lombardus de ghenade
 Godts in de rechtueerdichmakinghe
 boornemelijck aenmerckt so berre wy
 door de ghenade des heylighen Geestes
 beweert worden tot goede wercken.
 Wy heeft willen het gevoelen Augu-
 stini nauolghen / maer hy volcht dat
 want wat van Augustino oec seer daerom:
 gheseyt/dat verduystert hy / ende dat
 in Augustino niet seer onsupuer en
 was/dat heruult hy. De Scholen
 zijn alreys tot waerder dwalinghen
 gheualen tot dat sy ten eynde zijn ge-

comen tot Pelagiaensche leeringhe.
 Doch en moeten wy het ghenoeien
 Augustini ofte ymmerzijn wyse vā
 spreken niet alleens aennemen noch
 volghen. Want hoe wel hy de mensche
 wel van den gantschen lof der recht-
 ueerdicheyt berooft ende dien gheheel
 der genade Godts toeschijft/soo stelt
 hy nochtans die ghenade in de heyligh-
 makinge door de welcke wy door den
 Gheest tot nieuicheyt des leuens we-
 derghebozen worden.

Maer als de Schryftaere spreekt
 van de rechtueerdicheyt des gheboofs/
 soo leert sy ons een veel ander sake: te
 weten/dat wy ons van het aenschou-
 wen onser wercken afwenden/ende al-
 leenlijck op de barmherticheyt Godts
 ende volmaechtheyt Christi sien. Wat
 sy leert dusdanich een ordeninghe der
 rechtueerdichghe: te weten / dat Godt
 banden eersten aē door enkel ende on-
 uerdienende goedicheyt geweerdicht den
 sondighen mensche te ontfangen/geen
 dinc in hem aenmerckende waerdoor
 hy soude tot barmherticheydt beroert
 worden/anders dan zijn ellēdē te we-
 ten / dewijle hy den mensche siet geheel
 ydel ende naert van goede wercken / so
 neemt hy wt hem seluen oorsake om hē
 goet te doen / op dat hy den sondaer
 door het gheuoelen zijner genade ver-
 wecke / op dat hy op syne eegene wer-
 ken gheen betrouwen hebbende/de ge-
 heel sonna zijnder salichz in de barm-
 herticheyt Godts stelle. Dit is het ge-
 uoelen des geloofs waer door de son-
 daer coemt tot besittinghe zijnder sa-
 licheyt/als hy wt de leere des Evan-
 geli bekent dat hy met Godt ver-
 soent is / dat hy door de rechtueerdich-
 heyt Christi/door de vercreghen ver-
 gheuinge der sonde gherechtueerdicht
 is:ende hoe wel hy door den Gheest
 Godts is wederghebozen / so en denct
 hy nochtans niet in goede wercken
 maer in de eenighe rechtueerdicheydt
 Christi rechtueerdicheydt te hebben.
 Als dese dinghen sulen een yeghelijck
 bysonder aengemerckt worden/so sul-
 len sy een claer wtlegghinghe onses
 geuoelens geuen. Hoe wel men mocht

die rechtueerdicheydt ontfanght die
door het Euangelium ghegeuen wort.
Ende het Euangelium is hier in van
der Wet verſcheyden / dat het de recht-
ueerdicheydt niet en bindt aen wercken /
maer ſelfe in de barmhertichz Gods
alleen. Sulck iſt oock dat hy tot de
Rom. 4. 2.
Romeynen ſeyt / dat Abraham gheen
oofſake en heeft om te roemen / want
het ghelooue is hem toe rechtueerdic-
heyt gherekent: ende hy verſterckt
dat / ſeggende / dz de rechtueerdicheydt
des geloofs dan plaetſe heeft / als daer
gheene wercken en zyn dien men loon
ſchuldich is. Waer wercken zyn (ſeyt
hy) daer woort den ghelooue ge-
gheuen: maer dat den ghelooue ge-
gheuen woort / dat is onuerdiendt:
want de An der woorden die hy daer
ghebruyckt / gheeft dit oock wt / dat hy
weynich daerna ſeyt / dat de erue daer-
om woort door het ghelooue vercre-
ghen / op dat het zy na de ghenade:
hier wt beſluyt hy dat de erue onuer-
diendt is / om dat ſy door het ghelooue
woort ontfanghen. Waer wt coemt
dat anders dan om dat het ghelooue
gheheel ruſt in de barmherticheydt
GODS ſonder hulpe der wer-
ken: Ende in dit ſelue gheueelen leert
hy ſonder twiſfel ergens dat de recht-
ueerdicheydt Gods is ſonder de Wet
gheopenbaert / hoewel ſy ghetuyghe-
ten. Want als hy de Wet wtſluydt ſoo
verſaecht hy dat wy door wercken ge-
holpen worde ofte met wercke recht-
ueerdicheydt vercrijghen / maer ſeydt
dat wy ydel daertoe comen om die te
ontfanghen.

29 Nu ſiet de Leſer niet wat grooter
onredelicheydt de Sophiſten te de-
ſen tijde onſe leere laſteren / als wy
ſeggen / dat de menſche door het ghe-
looue alleen gherechtueerdicht woort.
Wat de menſche door het ghelooue ge-
rechtueerdicht woort / dat en douen ſy
niet verſaken dewijle het ſoo dickmael
in de Schriſtuere gheleſen woort.
Maer dewijle dat woortdeken / alleen /
nergens wtghedrukt en ſtaet / daer-
om en willen ſy niet liden dat het

daerby gheſtelt worde. Iſt dat het
alſoo is / wat ſullen ſy dan antwoor-
den op deſe woorden Pauli / daer hy Rom. 4.
houdt, ſtaende dat de rechtueerdicheydt a. 2.
niet en is wt den ghelooue ten zy dat
ſy onuerdiendt zy. Hoe ſal het gene dat
boor niet ende onuerdiendt is / ouereen
comen niet de wercken? Hoe ſullen
ſy oock connen wederleggen dat Pau-
lus erghens ſeydt / dat de rechtueer- Rom. 1.
dicheydt Gods in den Euangelio b. 17.
gheopenbaert woort: Iſt dat de recht-
ueerdicheydt in den Euangelio ghe-
openbaert woort / ſoo en woort ſy boor-
waer niet gheſchendt noch half / maer
geheel ende volcomen daer in vernaeft.
Soo en heeft dan de Wet gheen plaet-
ſe in de rechtueerdicheydt. Ende haer
teghenſpreken en is niet alleenlijck
valsſch / maer oock gheheel ſpottelijck
dat ſy teghen dit woortdeken / alleen /
maken / ghelijck of wijs van den on-
ſen daer by ſeiden. Want ſchrijft die
niet volcomelijck ghenoech de ghant-
ſche cracht der rechtueerdinghe den
ghelooue alleen toe / die ſe gheheel den
wercken beneemt: Ick bidde u / wat
beduyden deſe wijsen van ſpreken:
Wat de rechtueerdicheydt is ſonder
de Wet gheopenbaert: Wat de men- Rom. 3.
ſche woort gherechtueerdicht boor c. 21. en
niet ende onuerdiendt / ende ſonder 24.
wercken der Wet. Hier hebben ſy
een vernuftighe wtulicht / de welc-
ke nochtans ſeer onbequaem ende on-
gheſchickt is: hoe wel die ſelue niet
van deſe menſchen en is eerſt ghe-
uonden / maer ſy hebben ſe van Ori-
gene ende ſommighe andere oude
Schrijvers ghenomen. Wel we-
ten / ſy ſnateren dat de ceremoniale
wercken der Wet wtghesloten wor-
den / ende niet de wercken der ze-
den / diemen noemt moralia. Sy doen
ſoo grooten voortgang ſonder op-
houden in de ſcholen / kijnende dat ſy
niet ſelfs de eerſte beghinſelen der
Dialectica (door welke conſte men
alle ſaken beſchepdelijck handelt) en
weten. Meynen ſy dat de Apoſtel
racſt als hy tot beueſtinge zijns geuo- Gal. 3. 6
les deſe plaetſe voortbrengt: De men- 10. 12.
ſche

sche die dit doet die sal daerin leuen: Ende/veruloect is een yeghelijck/die niet en volbzengt al wat gheschreuen is in den boeck der Wet. Ist dat sy n3 wtinnich en zijn/ soo en sullen sy niet segghen dat het leuen is beloest den ghenen die de ceremonië onderhouden/ ofte dat alleenlijck de ghene die de ceremonien ouertredē/ niet de veruloec-kinghe ghedreycht zijn. Ist dat men die plaetsen moet van de Wet der zede verstaen/ so worden oock sonder twi- gel alle wercken der zeden buyten de macht der rechtueerdinghe ghesloten. Dit selue bewijzen oock de argumen-ten Pauli die hy ghebuyct. Dewijle de bekenninge der sonde coemt door de Wet/so en coemt daerdoor geen rechtueerdicheyt. Dewijle de Wet toonen werckt/so en werct sy geen rechtueer-licheyt. Dewijle de Wet niet en can de concienzien gerust maken/so en can sy ooc gheen rechtueerdicheyt gheuen. Dewijle het gelooue toegereket wort tot rechtueerdicheyt/so en is de loon der wercken geen rechtueerdicheyt/maer sy wort onuerdielt gegeuen. Dewijle wy tot den gelooue ge rechtueerdicht wordē/so is de roem wechge- nommen. Ware daer een Wet ghegeuen die conde rechtueerdigē/so soude de rechtueerdicheyt warachtelijc tot de Wet zijn. Maer God heeft alle dinc onder de sonde besloten om dz de belofte sou- de den geloouigen ghegeuen worden. Sy mochten hier tegē beuselen/waert dat sy hoorden dat dese argumenten de ceremonien aenghingen ende niet de zeden/maer de kinderen selue souden so groote onbeschaemtheit bespotten ende verworpen. Daerom sal het ons seker zijn/dat het bñ de gantsche Wet gesproken wort/daer de macht om te rechtueerdigē wort der Wet benomen.

20 Ist dat yemant veruondert waer om het den Apostel niet ghenoech en was te seggen de wercken/maer heeft Willen oock de Wet daerby melden/ seggende/de wercken der Wet:hierop is licht te antwoorden. Want dat de wercken soo groot gheacht worden/de weerdicheyt hebbe sy meer daer wt

dat sy Gode aenghenaeft zijn dan wt haer seluen. Want wie soude bestaen de rechtueerdicheyt der wercken God de aē te prijsen/als hy se n3 booz en hielde. Wie soude bestaen loon booz de wercken te eyschen ghelijc schult/ hadde Godt dien niet beloest. So heb- ben dan de wercken dat wt de welde- dicheyt Godts/dat sy weerdicheyt geuē acht wordē rechtueerdicheyt geuē te zijne ende loon te ontfanghen. Ende sy en hebben geen weerdicheyt anders dan alleenlijc op dese wijs/se te weten/ als wy booznemen daerdoor Gode ge- hoorzaamheyt te bewijzen. Daerom als Paulus erghens wil bewijzen dat Abraham niet en conde door de wer- ken gerechtueerdicht wordē/so bjeugt hy boozt dat de Wet is eerst ghege- uen by na vier hondert ende dertich ja- ren na dat het verbont gemaect was. Sulck een argument souden de on- wetende bespotten/segghende:dat ooc eer de Wet ghegheuen was wel con- den rechtueerdige wercken zijn. Maer dewijle Paulus wisse dat de wercken niet en conden soo groote weerdicheyt hebben anders dan door de ghetuyge- nisse ende gewoerdinge GODES/so seeldt hy als bast ende seker/dat de wercken booz de Wet gheen crachte en hadden om te rechtueerdighen. Wi- dus hebben wy nu waerom hy name- lijck seydte de wercken der Wet/als hy wulden wercken de rechtueerdighe benemen:te weten/om datmen van die alleen mochte twijfelinghe booztbrin- ghen. Hoe wel hy verworpt ooc som- tijts alle wercken/sonder de Wet te noemen:ghelijc als hy seyt door de ges- tuyghenisse Dauids/dat die mensche geluckich is dien Godt rechtueerdich a. 1. toeschrijft sonder wercken. Daerom en connen sy niet geene tegenwoor- ghen maken dat wy dese gemeyn wte- sluytinge aller wercken die wy niet dz woorden alleen/bedyden/niet en sullen behouden. Sy secken oock te verghes dese lichtueerdighe scherpe sinnicheyt/segghende/dat wy ghe- rechtueerdicht worden door het ghe- looue alleen dat door de liefde werct op

Ro. 3. c.
20. ende
4. c. 15.

Gal. 3. d
21. 22.

Rom. 3.
9.

20

Gal. 3. d
17.

Gal. 3. d
17. 18. 19.

Rom. 4.
4.

21

Esa. 59.
7.

op dat zy de rechtueerdicheyt stellen in de liefde. Wy bekenen wel niet Paulo dat gheen ander ghelooue en rechtueerdicht dan dat door de liefde liefde en neemt het gelooe zijn cracht om te rechtueerdighen niet. Ja het en rechtueerdicht door geen ander oorsach / dan om dz het ons tot de gemeynschap der rechtueerdicheyt. Christus brenge. Anders soude dat argument gelijk dzist / als hy seyt / Den genen rehent na genade maer nae schult. En den genen die niet en werct / maer geloof in den ghenen die den sondaer rechtueerdicht / wort zijn gelooe toegerekent tot rechtueerdicheyt. Hadde hy ooc connen crachtichliker handelen / dan als hy aldus spreekt / dat daer geen rechtueerdicheyt des geloofs en is / anders dan daer geene wercken en zijn die men soude loon schuldich zijn; ende dat het gelooe daer eerst toegerekent wort tot rechtueerdicheyt / als de rechtueerdicheyt wort door onuerdie- de ghenade ghegheuen.

Maet ons nu sien hoe warachtich het zy dat wy in de beschijninghe der rechtueerdichz gesept hebben / te weeten / dat de rechtueerdicheyt des geloofs / is bersoeninghe met Godt die in de bergheninghe der sonden alleen gelegen is. Men moet altyt tot dese fundamentreden wederkeeren / te weeten / dat de toozen Godts is ouer alle menschen / soo langhe als zy sondaers bliuen. Dit heeft Esaias seer wel be- duyt met dese woorden / De hant des heeren en is niet vercozt / dat hy niet en soude connen salich maken / noch zijn oore en is niet verstoppt dat hy nederichte hebben maer uwe onghemaect tusschen v ende uwen Godt / en v verborghen / op dz hy v niet en verhoort. Hier hoorzen wy dat de sonde de tweedracht ende vyantschap maect tusschen den mensche ende Godt / ende dat het aenschijn Godts afwent van

den sondaer. Ende het en can in anders geschien: want het is zijn rechtueerdicheyt en tegen dat hy soude enige gemeynschap hebben met de sonde. Waerom leert Paulo dat de mensche Godts vyandt is tot dat hy door Christus wort tot genade gebracht. Waerom dien Godt tot zijn vyantschap aeneemt / diē wort hy gesept te rechtueerdighen om dat hy den mensche niet en can tot ghenade ontfanghen / noch met hem vereenighen / ten zy dat hy den sondaer rechtueerdich make. En wy seggen dat dit gheschiet door bereuwinghe der sonden. Want ist datmen de gene die de heere gerechtueerdicht heeft / wil nae hare wercken weerderen / soo sullen zy oock noch beuonden wordē met der daet sondaers te zynen / die nochtans moeten vry van sonden en reyn zijn. So ist dā openbaer dz de ghene die Godt aeneemt / nē anders / rechtueerdich en zijn / dan om dat zy door de bergheninghe der sonden van hare smetten afghewischt ende gereynicht worden: so dat sulcke rechtueerdicheyt mach met eenen woorde ghenaeemt worden / bergheninghe der sonde.

Werde dese dinghen zijn seer openbaer wt dese woorden Pauli / die ick houen verhaelt hebbe / Godt was in Christo de weerelt met hem versoennende / den menschen hare sonden niet toerekenende / ende hy heeft het woort der bersoeninghe ons beuolen. Daer nae stelt hy de sonna zynder bootschap ende bedieninghe / segghende / dien die gheen sonde en kende / heeft hy voor ons sonde ghenaeckt / om dat wy sonden in hem rechtueerdicheyt Godts wordē. Hier naet hy de rechtueerdichz en bersoeninghe sonder onderschept / op dat wy verstaen dz been onder dander veruact wort. Hy leert ooc de wijse hoe dese rechtueerdicheyt bercregen wort / te weten / als de sonden ons niet toegherekent en worden. Waerom niemant en twijfele voort aen hoe Godt ons rechtueerdicht / dewijle wy hoorzen dat hy ons met hem versoent / onse sonden ons niet toerekenende. Alsoo bewijst Paulus tot

Rom. 5.
b. 8.22
2. Cor. 5
b. 19. 21.

Psal. 32
a. 1.
Rom. 4.
a. 6.

de Romeynen door de ghetuyghenisse Davids / dat de rechtueerdichz woort den mensche toegereket sonder wercken : om dat Dauid bercondicht dien mensche gheluckich ende salich te yne / wiens sonden ghedeckt zijn ende wie de Heere de sepien niet toe en rekent . Hy neemt daer sonder twyfel geluckicheyt en salicheyt door rechtueerdichz : en dewijle hy betuycht dat die in die bergheuinghe der sonden is gelegen / soo en moeten wy se niet anders beschynen . Hier om singht Zacharias de vader Ioannis des Doopers / dat de kennisse der salicheydt is in de bergheuinghe der sonden ghelucken . Ende Paulus desen reghel volgende in zijn sermoon dat hy den Aniochenen dede van de somma der salicheyt / besluyt zyne woorden (gelick Lucas verhaelt) aldus / Door desen woort v bergheuinghe der sonden bercondicht : ende van allen daer van ghy niet en coëdt door de Wet . Als ge rechtueerdicht wordet / so wie in desen gheloof die woort gherechtueerdicht . De Apostel seijt de vergheuinghe der sonden alsoo hy de rechtueerdicheydt / dat hy se bewijst beyde gantscheijns een dinck te yne . Waerwt hy te rechte besluyt / dat de rechtueerdicheydt die wy door de goedertierenheydt Gods vercrigge onuerdient is . Het en moet oock niet schijnen een ongewoon wijse vā spreken te yne / dz de geloouige door Godt niet door wercken / maer door onuerdiende aenneminghe rechtueerdich zijn : wāt dese wijse vā spreken woort so menichmael gelesen in de schrijfture / en de oude Leeraers sprekē ooc dicmael alsoo . Want Augustinus seijt ergens aldus / Die rechtueerdicheydt der Heplighen in dese weerelt is meer in vergheuinge der sonden dan in volmaectheyt der deuchden gelegen . Hier mede comen ooc dese schoone sentencie Bernardi ouerē / daer hy seijt / Niet sondighen is rechtueerdicheydt Gods : maer des menschen rechtueerdicheydt is Gods goedertierenheydt ende vergheuinge . Ende daer te booten hadde hy geseyt / dat Christus on-

Luc. 1. 9.
77.

Act. 13.
f. 23.

I. lib. de
Cuitate
Dei. cap.
27.

Ser. 23.
in Cant.

se rechtueerdicheydt is door quist scheldinghe ende absolueringhe / ende dat daerom alleen die rechtueerdichz Gods berde die door de barmhertichz gheuinghe vercreghen hebben . Hier wt volcht oock dat wt door de rechtueerdichz Christus alleen vercreghen dat wy door Godt gerechtueerdicht worden . Het welcke so berde is gelick of men seyd / dat de mensche niet rechtueerdich en is in hē seluen / maer om dat de rechtueerdichz Christus hem door toerekeninghe medeghetit deyt woort / het welcke woerdich is neersichlick aenghemert te worden . Want daer door woort dat brueselachtich ghedicht sel te nieren te weten / dat de mensche daerom door het ghelouē de gherechtueerdicht woort / om dat het gherechtueerdicht woort / des Gheestes Gods deelachtich maect / door den welken hy rechtueerdich woort : Het welcke soo seer strij tegen woort : Het welcke soo seer strij tegen de boungheschynen leeringe / dat het nemmermeer en can daer mede vercrecht niet worden . Wāt het is sonder twyfel dat die gheen eyghen rechtueerdicheydt en heeft / die geleert woort buyten hem seluen rechtueerdicheydt te soeken . Dit bewijst de Apostel seer claerlijck / als hy schrijft dat de ghene die gheen sonde en wisse / is door ons consoen offer gheworden / om dat wy sonden rechtueerdicheydt Gods worden in hem . Hier siet ghy dat onse rechtueerdicheydt niet in ons / maer in Christus is : ende dat y ons door geen ander recht toe en comt / dan om dat wy Christus deelachtich zijn . Want wy besitzen alle zynen rijkdom niet dat hy verdoemt in het vleesch Christus om dy de rechtueerdicheydt der Wet soude in ons volbracht worden . In welcke plaetse hy geen ander volbrachinge en beduyt / dan die wy door toerekeninghe vercrigen . Want Christus aldus / dat ons zijn rechtueerdicheydt aldus / so wel hy op een wonderlijcke wijse / so cracht het oordeel Gods aegact / zyn cracht in ons stoot . Dat hy niet anders gheuoelt en heeft / dat is claer wt een ander

2. Cor. 5.
d. 21.

2. Cor. 5.
d. 21.

Rom. 8.
a. 3.

sententie/ die hy weynich te boxen ge-
 eens heeft/ seggende: Ghelijc wy dooz
 vele tot sondaers ongehoorfaemheyt zijn
 ooc dooz eens menschen gehoorfaem-
 heyt gherechtuerdicht. Wat is in de
 gehoorfaemheyt Christi onse recht-
 ghen dat wy daer dooz een recht-
 uerdich gheacht zijn/ om dat de ghe-
 hoorfaemheyt Christi ons woort toe-
 gheschreuen/ gelijk of zy onse wares-
 daerom dunck my dat Ambrosius
 heeft seer wel een exempel deser recht-
 uerdicheyt gheselt in de seggheninge
 Jacobs: ic weten/ ghelijc Jacob van
 hem seluen de eerste geboorte in ber-
 der zyns broeders verfoen verborghē/
 ende met zyns broeders seer welriec-
 kende cleet becleet/ ende also dooz zij-
 den weder gheselt/ om tot zyn dooz-
 deel seggheninghe te ontfangen in eens
 anders verfoen: also moeten wy oock
 onder de dierbare reynicheyt Christi
 onses eersgebozen broeders schuylen/
 om ghetuyghenisse der rechtuerdich-
 heyt dooz het aenschijn Godts te ha-
 ven. De woorden Ambrosij zijn dese:
 Dat Izaak de reuck der cleederen
 heeft gheroken/ beduyt moghelijck/
 dat wy niet dooz wercken/ maer dooz
 het gheloue gherechtuerdicht wor-
 den. Want de swachheyt des vleesches
 verhindert de wercke. Maer de claer-
 heyt des gheloues beschaduwet der
 heylighen dwalinge/ het welcke ver-
 geringe der seplen verdbrent. Ende het
 is doozwaer alsoo/ want op dat wy
 dooz het aenschijn Godts tot salichz
 verschijnen/ soo moeten wy dooz die
 goede reucke Christi riecken/ ende
 onse sonden moete dooz zyn volmaect-
 heyt bedect ende begraven worden.

Dat xij. Capittel.

Dat wy moeten onse herten tot
 de richtsoel Godts opheffen/ op
 dat de onuerdiēde rechtuerdich-
 makinghe ons te rechte aengeras-
 den ende wijsghemaect worde.

Hewel het dooz seer clare ghe-
 tuyghenissen openbaer is dat alle
 dese dingen seer warachtich zijn/
 nochtans hoe noodich zy ons zijn/
 en sullen wy niet claerlijck weten eer
 wy die dinghen dooz oogen sullen ge-
 steit hebben/ die het fundament der
 gantscher handelinge moeten wesen.
 Soo sal ons dan ten eersten in ghe-
 dachtenisse comen/ dat wy hier niet en
 handelen hoe een mēsche sal in eenich
 menschelijck rechtuys rechtuerdich
 beuonden worden/ maer dooz den he-
 melschen rechtsoel Godts: op dat wy
 niet nae onse mate en meten wat ghe-
 heelheyt der wercken den oordele
 Godts mach voldaen worden. Ende
 het is wonder met wat grooter licht-
 uerdicheyt ende stouticheyt men ge-
 meynlijck hier van handelt. Iae men
 mach ooc sien dat gene mensche stou-
 telijcker ende met grooter bermetelz
 van de rechtuerdicheyt der wercken
 en suateren/ dan die schandelijck in o-
 penbare sonden leue/ ofte inwendich-
 lijck soo vol boosheyt zijn/ dat zy ber-
 sten. Ende dit gheschiet om dat zy de
 rechtuerdicheyt Godts niet en bez-
 dencken/ van de welcke waert dat zy
 een het alderminste genoeien hadden/
 soo en souden zyse nimmermeer alsoo
 bespotten. Maer zy worden doozwaer
 hoven maten cleyn gheacht/ als men in
 en bekent dat zy sulck ende soo vol-
 maect is/ dat hem gheen dinc en be-
 haecht/ dan dat op allen zijden ghe-
 heel ende volmaect/ ende sonder een-
 ghe smette is/ ende sulcx en heeft noyt
 noch en sal nimmermeer in den men-
 sche beuonden worden. Het is wel ee-
 nen segghelijcken licht in der schole te
 beuiscen dat de rechtuerdicheyt der wer-
 ken om de menschen te rechtuerdich-
 gen. Maer sulcx en heeft gheen plaet-
 se/ als men in het aenschijn Godts
 comt. Want daer en is niet met wo-
 den strijdt te doen/ maer de sake woort
 daer met ernst ghehandelt. Hier toe
 moeten wy onse verstant wenden/ is
 dat wy willen van de warachtighe
 rechtuerdicheyt met vruet onder-
 soecken/ hoe wy sullen den hemelsche

Siet
boorn-
melijck
die boeck
Job.

Richtere ghenoech doen / als hy ons
sal torpen om rekenſchap te gheuen.
Laet ons dien Richter voor ooghen
ſtellen / niet ſulc als hem onſe verſtant
bedenct / maer ſulc als hy ons woxt
in de ſchryftuere voor ooghen geſet:
te wete / door wiens claerheyt de ſter-
ren verduyſtert worden / door wiens
ſterre de bergen ſmelten / door wiens
toornicheyt de aerde ſchut ende beeft /
door wiens wijsheyt de boopſichtighe
in haer looſheyt gheuanghen worden /
door wiens reynicheyt alle dinck on-
reyn is / wiens rechtuerdicheyt oock
de Engelen niet en connen draghen /
die den boofen niet onſchuldich en
maect / wiens wrake als zy eenmael
ontſteken is / tot het wtterſte der hel-
len doordringt. Laet (ſegghe ick) be-
ſen ſitten om de wercken der meſchen
te onderſoeken: wie ſal getuſtichlyck
voor zynen richtſoel verſchynē. Wie
ſal (ſeyt de Propheete) met dat vertee-
rende hyper woonen: Wie ſal met den
eeuwighen byant bliuen: Wie iſſer die
in rechtuerdicheden wandelt ende de
waerheyt ſpreect / ec. Laet ſulc enen
voortcomen wie hy is. Jae die ant-
woorde maect dat niemandt en darf
voortcomen. Want op dander zyde
verſchiet ons een grouwelijcke ſtem-
me / ſeggende / Iſt dat ghy wilt de
ongerechtigheden aenmercken / wie ſal
bliuen ſtaende: Waarwaer zy ſouden
alle moeten terſtont vergaen ghelijck
ergens gheſcheuen wordt: Sal de
menſche by Godt gheleken gherecht-
uerdicht worden / ofte ſupreder zyn
dan zyn ſchepper ende maker: Siet
de gene die hem dienen en zyn niet ge-
trouwe / ende in zyne Engelen ſal hy
boosheyt vindē. Hoe deel te meer ſul-
len de gene die in aerden hupſen woo-
nen / die een aerſch ſonnamēt hebbe /
ghelijck van de motten verteert ende
van den morgen tot den auont afghe-
ſneden worden. Item: Siet onder zy-
ne heyſigen en is niemant getrouwe /
ende de hemelen en zyn niet reyn voor
zyn aenſichte. Hoe veel meer is de mē-
ſche grouwelijck ende onnut / derwile
hy ongherechtigheyt dynecht ghelijck

Eſa. 33.
b. 14.

Ps. 130.
a. 3.

Job. 4. d
17.

Job. 15.
b. 16.

Water: Ick bekenne wel dat in den
boek Job ghemeldet woxt van rechts
uerdicheyt die hoogher is dan de on-
derhoudinge der Wet / ende het is nut
dit onderſchept te weten: wat of ſchoo
nemant de Wet voldebe / ſoo en ſoude
hy niet ſelfs alſo connen bliuen ſa-
de / in de ſtrenghe onderſoeckinge die
Godt moede doen nae zyn rechtuer-
dicheyt die alle geuoelen te bouē goet.
Waerom hoewel Job hem ſeluen niet
ſchuldich en bekent / om dat hy
tans verſchiet ende ſtom / om dat hy
laet dat nē ſelfs der Engelen reynich-
Gode en can behaghen als hy hare
wercken nae zyn wtterſte rechtuer-
dichz wil oordecien. Mer deſe recht-
uerdicheyt die ic nē aengeroert heb-
be / late ick wren om dat zy onbegre-
pelijck is: maer ſegge nē alleenlijck / iſt
dat onſe leuen onderſocht woxt nae de
mate der gheſcheuen. Wet / wy zyn
meer te plomp ende onuerſtandich / he-
en zy dat wy door ſoo vele veruloe-
kinghen / daer mede Godt ons heeſt
willen verwecken / met grouwelijcke
breeſe verſchiet ende geuelt wordet.
Ende onder andere is dit een gemeyn
veruloeckinge: Veruloeck is een ge-
ghelijck die niet en biſt in allen dat
deſe gantſche handelinghe ſal cout en
onnut zyn / ten zy dat een pegelijc hem
ſeluen beſchuldighe voor den hemel-
ſchen Richter / en voor zyn quetiſche-
dinghe ſorchſuldich zynde / hem ſeluen
van ſelfs nederworpe ende vernietighe
ghe.

Soo moeften wy dan hier op onſe
ooghen ſlaen / op dat wy lieuer ieren
beuen dan ghelijck roemen. Soo ver-
re een pegelijc hem ſeluen niet ander-
re menſchen vergelijckt / ſoo iſt hem
licht te denken dat hy wat heeſt dat
andere menſchen niet en behooren te
berſnaden: maer als wy tot Godt op-
klommen ſoo valt ende vergaet dat be-
ſchiet gantſchelijck onſer ſiele voor
Godt / dat onſen ſtenlijcken lichame
ſchiet voor den hemel. Want de
ſcherpe des lichts onſer ooghe verniet
ſchiet

Ps. 17
d. 6.

seker betogginghen haerder scherp-
sichticheyt / soo lange als zy besch is /
trent haer zyn: maer als zy haer streck
swackheyt in die te aenschouwen / als
zy groote stercke bint in de aenschou-
winge der aertscher dingen. Daerom
laet ons ontfeluen niet bedrogen door
hele betrouwen / of wy schoon ons
seluen achtē so goet ofte beter te zyne
dan andere menschen / dat en is niet
boor. Godt de welcke moet van dese
sake kennisse nemen ende oordeelen.
Ist dat onse hoochmoedicheyt niet en
can met dese bemaaninghen ghereint
worden / soo sal hy ons antwoorden
dat hy tot de Phariseen seyde / Ghy
zijt de gene die u seluen rechtuerdicht
boor de menschen. Waer dat boor de
menschen hooge is / dat is grouwelijc
moedichlijc by de menschen van uwe
rechtuerdicheyt / dewijle Godt in den
hemel enen grouwel daer van heeft.
Maer wat seggen de dienscknechten
Godts die warachtichlijc door zynen
geest geleert zyn: te wetē / en treet nē
in het oordeel met uwen dienscknecht:
want boor uwe aenschijn en sal nie-
den. Ende een ander seyt hoewel een
weynich op eenen anderen sin: De me-
sche en sal niet connen rechtuerdich
zijn boor Godt: ist dat hy wil teghen
beschuldigen niet eene connen beant-
woorden. Hier hoorzen wy claerlijc
zy / te wetē dat mensche niet geene men-
schelijche werken en cā volhouden / boor
de welcke wy van duy sent boosheden
beschuldicht zyn: de / niet en connē ons
seluen bā ene ontschuldigen. Sulcke
rechtuerdicheyt hadde boorwaer dat
wtercoorē dat Godts Paulus / wel in
zjn herte begrepen / als hy beleet dat
kende / maer seluen nergens in schuldich en
rechtuerdicht en was.
Ende wy en hebben niet alleenlijc
sulcke exempelē in de heylige schrif-

ture / maer alle godtsalighe schrijvers
betowfen hen seluen dit gevoelen ghe-
hadt te hebben. Augustinus seyt al-
dus / Alle godtsalighe die onder desen
last des verderfelyckē bierschs / ende
in dese swackicheyt des leuens such-
ten / hebben dese eenige hope / te wetē /
dat wy enen middelaer hebbe Jhesum
Christum: de welcke is de voldoeninge
boor onse sonden. Ick bidde u wat
hooren wy hier? Ist dat zy dese eenige
hope hebben / waer is het betrouwen
der werken? Wat als hy seyt dat dit
haer eenige hope is / so en laet hy geen
ander meer. Bernardus seyd / Waer
hebben de swacke warachtichlijc se-
ker ende vaste briede ende gerustich-
anders dan in de wonden de s salich-
makers: Daer woone ick soo veel te
gheruster om dat hy seer mac hrich is
om salich te makē. De werelt grint /
het lichaem drijnt / de dupuel lecht la-
gen. Ick en valle niet om dat ick ghe-
fondert ben op een sterke steenrots.
Ic hebbe een sware sonde gesondicht.
De consciencie wort beroert: maer zy
en sal niet beroert bliuen / want ic sal
de wonden des heeren ghedencken.
Daer nae besluyt hy daer wt / Daerō
is mijn verdienste de barmherticheyt
des heeren: Ic en ben niet geheel arm
van verdienste / soo langhe als hy niet
arm en is van barmherticheyt. Ist dē
de barmherticheyt des heeren groot
is / soo beēt ick oock desghelijc groot
in verdiensten. Sal ick mijne recht-
uerdicheden singhen / Iden / maer ick
sal heere uwe rechtuerdicheden alle
ghedencken: want die is mijne: te we-
ten / hy is my rechtuerdichcydt ghe-
worden van Godt. Item ergens / Dit
is alle de verdienste des menschen / te
weten / dat hy alle zjn hope stelle op
dien die den gantschen mensche salich
maect. Desgelijc op een ander plaetse
daer hy briede ende gherusticheyt der
consciencie behout / ende Gode de eere
gheeft. Al seyt hy bliue de eere on-
ghescent / het gaet wel met my als
ick briede hebbe. Ic ver sake gantsche-
lijc de eere / op dat ick niet en verliese
dat my ghegeuen is / my toe schijne
dat

Lib. ad
Rom. 3.
cap. 5.Super
cant. ser.
61.In psal.
Qui ha-
bit. serm.
15.Serm.
13. in
cant.

wy af comen om ons seluen sonder
 flatteringe ofte blinde liesde te aeken.
 Want het en is geen wonder dat wy
 in desen deele soo blind zijn / als nie-
 mant van ons hem en onthout van de
 senijnighe flatteringe zijns selfs / met
 betuycht / wy van natuere beuaghen
 zijn. Salomon seyt / eens peggelijck
 ghen. Item alle de weghen des men-
 schen schijnen hem reyn in zyne oog-
 en. Waer wat wort een peggelijck door
 sulcke dwalinghe ontlaghen? Iden/
 maer (ghelijck ter seluer plaetse ghe-
 seken is.) De Heere weecht de her-
 nen twewendige schijn der rechtueer-
 dicheit hem selue flattert / so weecht
 daer entusschen de Heere de verborge
 onsuuerheyt der herten met zyne
 schalen. Daerom dewijle sulcke flat-
 teringen ende pluymfrijkingen geen
 boosdeel en doen / en laet ons onsel-
 uen niet willens tot onse verderf be-
 dragen. Ende om ons seluen behoort
 dat wy onse consciencie door de richt-
 stoel Gods stellen. Want zijn licht is
 ons noodich om onse bedecte booshe-
 den anders beelt te diepe verborzen is /
 te ontdekken: ende dan sullen wy eerst
 claerlijck sien / wat sulcke dingen ver-
 moghen: te weten / dat het berre is dat
 de mensche die een woorn ende berrot-
 tinghe / ende grouwelijck ende ijdel is /
 ende ongherechtigheyt dzinet als wa-
 der / soude door Godt gherechtueer-
 den seluen reyn maken / die van on-
 repnen zaden is ontfangen: booswaer
 ninden dat Job seide van hem selue
 niet een. Wy sullen oock dat selue be-
 te weten / Ist dat ick my seluen wil
 bewijzen onschuldich te zyne / soo sal
 mijn mont my verdoemen: ist dat ick
 wil my seluen rechtueerdich maken /
 soo sal mijn mond bewijzen dat ick
 boos ben. Wat het en gaet niet een
 erue alleen aer / mer het gaet alle
 eruen aer / dat de Propheete doortij-
 den claerht van Israel / dat zy alle ge-

lijck schapen dwaelden / ende dat een Esat. 53
 peggelijck is afgeweken tot zijnen b. 6.
 wech. Want hy begriipt daer alle de
 ghene tot de welcke de ghenade der
 verlossinghe soude comen. Ende de
 strengicheydt deser ondersoekinghe
 moet soo verre comen dat zy ons tot
 een volcomen verschickinge temme/
 ende alsoo bequaem make om de ghe-
 nade Christi te ontfangen. Want die
 bedrucht he seluen die meynt bequaem
 te zyne om de ghenade Christi te ghe-
 bruycke / ten zy dz hy eerst alle hoorch-
 moedicheit des herten afgeleyt hebbe. 1. Pet. 3.
 Het is een bekent woort dat Godt de d. 24.
 hoouerdighe beschaemt / ende den ne- 1. Pet. 5
 derighen ende ootmoedighen ghenade b. 5.
 gheeft.

Waer wat middel isser om ons sel- 6
 uen te vernederen / anders dan dat wy
 gheheel arm en ijdel zijnde / der barm-
 herticheit Gods plaetse geuen. Wat
 ick en noeme het gheen ootmoedich /
 als wy meynen noch yet te hebben.
 Ende duslange is een schadelijcke ge-
 ueynstheyt gheleert gheweest van de
 ghene die dese twee dinghen te samen
 stellen / te weten / een ootmoedich ge-
 ueelen van ons seluen te hebben booz
 Godt / en onser rechtueerdicheit een-
 ghe plaetse ghenen. Want ist dat wy
 door Godt anders belijden van wy
 gheuoelen / soo liegen wy in schan-
 delijck. Ende wy en connen van ons
 seluen niet gheuoelen ghelijck het be-
 tacint / ten zy dat wy al wat in ons
 schijnt eerlijck te zyne / te niete make.
 Daerom alsme hoort in den Propheete /
 te / dat den ootmoedigen volcke is sa-
 licheit bereypt / en dat de hoouerdighe
 sullen te neder geworpen worden: soo
 moetmen ten eersten dencke dat tot de
 salichz geen toeganck en is / ten zy dat
 wy eerst alle hoouerdighe af legge en
 grondelijcke ootmoedicheit aenneme.
 Ten anderen / dat dese ootmoedicheyt
 niet en is sulc een matich ofte verned-
 deringe waer door wy Gode een hayz
 van onsen rechte toelaten (gelijck die
 onder de menschen ootmoedich) ghe-
 naemt worden / die hen seluen n3 hoou-
 uerdichlijc en verheffe / noch de ander-
 te en

Psal. 18
 c. 28.

Job. 21.
 a. 1. ende
 16. a. 2.

Job. 15.
 6. 16.

Job. 14.
 8. 4.

Job. 9. c.
 20.

8 Wacrom ist dat wy willen de roe-
pinghe Christi plaetse geuen / so moet
alle houuerdicheyt ende oock alle for-
gheloofticheyt berre van ons zijn. We-
sen waen der eygner rechtueerdichz/
als de mensche meynt yet te hebben
door des welckes verdienste hy by
Godt soude aenghenaem zijn. Dese
meyninge can ooc wel zijn / sonder eenē
waen der goeder wercken te hebben.
Wat vele sondaers door de soetichē
der sonden dronckē zijnde / en het oor-
deel Gods niet bedenkende / ligghen
ghelijc ooc eenen swaeren slaep on-
ghewoelich / soo dat zy de barmhertic-
heyt die hen aengeboden is / niet en
soecken. Waer sulcke ongeuoelicheyt
moet ons also wel benomen worden /
als wy moeten alle betrouwen dat wy
op ons seluen hebben / moeten wech-
werpen / op dat wy onuerhindert tot
Christum loopen / op dat wy ijdel en-
de nuchter zijnde / moghen met zijn
goet vernut worden. Want wy en
sullen nemmermeer ghenoech op hem
betrouwen / ten zy dat wy van ons
gantchelijc misrouwen: wy en sul-
len nemmermeer onse herten genoegh
in hem opheffen / ten zy dat wy eerst
in ons seluen nedergheworpen zijn:
nemmermeer en sullen wy ons genoegh
in hem troosten / ten zy dat wy in ons
seluen mistroostich zijn. Soo zijn wy
dan bequaem om de genade Gods te
geerigen en behouden / als wy het be-
trouwen op ons seluen gantchelijc
heyt Gods betrouwen: ende (gelijc
Augustinus seyd) als wy onse ver-
diensten verachten en de ganc Christi
aennemen. Want waert dat hy in ons
berdienste socht / so en souden wy tot
zyne gauen niet comen. Hier mede cōt
ooc Bernardus wel ouer een / de hoo-
uerdichē die oock het alderminste ha-
schen met ongetrouwe dienstkech-
ten: om dat zy den lof der ghenade die
alleenlic door hen gaet / onbehoorlic
hen seluen toeschijuen / ghelijc of ee-
nen weech roemde dat hy die clachz

baerde die hy door eē bēster ontfangt.
Op dat wy niet te langhe hier in en
blyuen / laet ons eenen reghel hebben
die wel cozt maer ghemeyn ende seker
is / te weten dz die bequaem is om der
bruchten der godtlicher barmhertic-
heyt deelachtich te zyne / die niet zijn
rechtueerdichē (want hy en heeft
gheen) maer zynen ijdelen ende opge-
blasen schijn der rechtueerdichē /
gantchelijc verworpt: want een ve-
ghelijc brenghet teghen de goedadichz
Gods soo veel verhinderinge / als hy
seer op hem seluen rust.

Dat xiiij. Capittel.

Datmen moet twee dinghen
in de onuerdiende rechtueerdich-
makinghe aenmercken.

E Nde wy moeten hier sonderlinge
twee dinghen aenmerckē / te weten /
dat Godt zijn eere geheel en onge-
schent behoude / ende dat onse cōscien-
tien door zijn oordeel goede vrede en
de gherusticheyt hebben. Wy sien hoe
dickmael ende hoe sochfuldichlijc de
Christuere ons vermaent om Gode
alleen belijdinghe des lofs te gheuen /
soo wanneer van de rechtueerdicheyt
gehandelt wort. In de Apostel Pau-
lus betuycht dat de Heer heeft dit
eynde aengheffen als hy ons heeft zijn
rechtueerdicheyt in Christo ghege-
nen / om dz hy de zyne soude bewijfen.
Ende terstont daer na seyt hy hoeda-
nich de bewijninghe zy: te weten / dat
hy bekent worde alleen rechtueerdich
te zyne ende dien te rechtueerdighen
die tot den ghelooue Jesu Christi is. Rom. 3.
Hier siet ghy dat de rechtueerdicheyt D. 25.
Gods nē genoegh verclaert en wort /
ten zy dat hy gheacht worde alleen
rechtueerdich te zyne / ende den genen
die het niet verdient en hebben / de ge-
nade der rechtueerdicheyt te gheuen.
Hierom wil hy dat alle mont gesloft
worde / ende dat de gantche werelt
hem schuldich worde: want soo lange
de mensche yet heeft om hem seluen te
ontschuldigen / so wort de eere Gods
wat vercozt. Alsoo leert hy by Eze-
chias

Deberd.
Apostoli
cap. 8.

Her. 13.
in can.

Ezer. 20
8.42.

chielem hoe seer wy zynen naem eeren
dooz de bekenninghe onser ongerech-
ticheydt. Ghy sult (seyt hy) uwe we-
gen ende alle uwe boossheden gheden-
ken daer in ghy ontrepnucht zijt: ende
ghy sult v seluen mishagen dooz uwe
ooghen in alle boossheden die ghy ghe-
daen hebt. Ende ghy sult weten dat ic
de Heere ben als ick v sal goet doen
om mijns nacms wille/ ende niet nae
uwe seer boose wercken. Ist dat dit is
in de warachtige kennisse Godts ver-
uaet / dat wy dooz de kennisse onser
eyghener ongherechtigheyt bedruucht
zijnde/achten dz hy ons wel doet daer
wy dies onweerdich zijn: wat ver-
soecken wy met onse groote schade
nich deelke des lofs deser onuerdien-
der goetdadicheyt den Heere te stelē.

Jere. 9. f
23.

Wesghelijc als Jeremias roept / De
wijse en roeme niet in zyn wijsheyt/
noch de rijcke in zynen rijkdom/ noch
de stercke in zyn sterckheyt: maer wie
roemt die roeme in den Heere: gheeft
hy niet te kennen dat de eere Godts
eensdeels vercoft wort als de mensche
op hem selue roemt. Paulus gebuyt
boozwaer dese woorden hier toe / als
hy leert dat alle deelen onser salicheyt
zyn in Christo ghesfelt op dat wy in
den Heere allenlijck roemen. Want
hy gheeft te kennen dat die teghen
Godt opstē en zyn eere verduystert/
soo wie denet een hazz van zyn eygen
te hebben.

1. Cor. 1
D. 31.
2. Cor.
10. D. 17.

2 Het is boozwaer alsoo / wy en roe-
men nemmermeer warachtelijck in
hem/ten zy dat wy gantschelijc laten
op ons seluen te roemen. Hier en tus-
schen moeten wy dit booz eenen ghe-
meynen regel houden/ te weten/ soo
wie op hem seluen roemt / die roemt
teghen Godt. Want Paulus acht dat
de menschen dan eerst Gode onder-
worpen worden/als den gantschelijck
alle oorsake des roems wort benomē.
Daerom als Esaias vercondicht dat
Israel sal zyn rechtuerdinghe in
Godt hebben/soo seyt hy oor daer hy/
dat hy sal zynen lof hebben / ghelijc
of hy wilde segghen/ dat de wuerco-
rene tot dit eynde van Godt gerecht-

Rom. 2.
6. 19.

Esai. 45
f. 25.

ueerdicht worden/op dat zy in niemā
dan in hem roemen. Ende hoe wy bez-
hooren in den Heere onsen lof te heb-
ben/dat hadde hy in het nache we-
geleert/te weten/dat wy sullen swaer-
ren dat onse rechtuerdichz en sterce
is in den Heere/ hier moeten en en
mercken dat niet alleenlijc een enkel
belijdinghe gheescht en wort/maer
dat zy oock moct niet eede beneftiche
zyn/op datmen niet en meyne datmen
niet ick en weet niet wat gheueynse
oetmoedicheyt/ontfaen mach. Dat
oock hier niemant en segghe dat hy n-
en roemt/als hy sonder hoouerdichz
zyn eygen rechtuerdichz bekent: wat
sulcke weerderinghe en can niet zyn
sonder een betrouwen te baren / ende
het betrouwen en can niet zyn sonder
eenighen roem te baren. Soo moeten
wy dan ghedachtich zyn dat wy in de
gantsche handelinge der rechtuer-
dicheyt moete dit eynde aenmercken/
dat de Heere den gantschen en ghe-
len lof daer van behoude. Want (ghe-
lijc de Apostel betuyche) hy sloet zyn
ghenade in ons tot bewijninghe zyn-
der rechtuerdichz / op dat hy zy de rechte
uerdige/ende den ghenen die wt den
gheloone Jesu is/ rechtuerdighende.
Hierom als hy op een ander plaets
gheleert hadde dat de Heere ons heeft
salicheyt ghegheuen om de eere zyns
naems te verclaren/ soo seyd hy daer
zijt salich ghemact wt genade en wt
Godes gawe/ende niet wt uwe wer-
ken op dat niemand en roeme. Ende
als Petrus gheroept zyn/op dat
wy de cracht Godes vercondigen die
ons heeft wt de duyternisse geroepen
tot zyn wonderlijck licht: soo wil hy
sonder twijfel dz de eenige lof Godts
alsoo in der ghelouighen oore luyde/
dat de hoouerdicheyt des vleeschs
geheel ston gemaect worde. De son-
ma is dit/ dat de mensche niet en can
een blyse der rechtuerdicheyt hem
seluen toeschrijven sonder kerdroof te
doen / want hy neemt ende rooft soo
beel van de eere der rechtuerdicheyt
Godts!

Rom. 3.
D. 26.

Ephe. 1.
D. 6. en
1. b. 8.

1. Pet. 1.
D. 9.

Godts / als hy hem seluen toeschijft.
 3 Ist dat wy nu soeken dooz wat
 middel de consciencie mach dooz Godt
 ruste ende vrede hebben / soo en sullen
 wy gheen en anderen middel vinden
 dan dat ons dooz Godts ghenade on-
 derdiende barmherticheyt ghegheuen
 worde. Wy moeten altyt dat woort
 Salomonis gedencken / daer hy seyt /
 Wie sal segghen ick hebbe mijn herte
 ghereynicht / ick ben ghesuyuert van
 myne sonden / Daer en is voorwaer
 niemant die niet en zy niet ontelliche
 dele onreynicheyt verladen. Waerom
 laet een pegelijc ooc onder de alderuol-
 maechste in zijn consciencie dalen ende
 zyne wercken tot rekenfchap bringe /
 Sal hy vreedfamelijck rusten gelijck
 of alle zijn sake wel stonde met Godt.
 Sal hy n3 veel meer met grouwelijcke
 toymenten ende quellingen verscheurt
 worden / als hy sal de materie ende
 oorsake der verdoeminge in hem be-
 uinden / ist dat hy nae zyne wercken
 gheweerdert wort. Als de conscien-
 cie op Godt liet / soo moet zy niet zijn
 oordeel seker vrede hebben / ofte van
 de helse verfschickingen beseten
 worden. Waerom en doen wy gheen
 doordeel van de rechtuerdicheyt hā-
 delende / ten zy dat wy sulcke recht-
 uerdicheyt stellen dooz der welcker
 stantuafticheyt onse ziele mach in het
 oordeel Godts behoude worden. Als
 onse ziele sal hebben waer dooz zy on-
 uertzaecht cā dooz het oordeel Godts
 verschijnen / ende sonder verfschickin-
 gen wy eerst weten dat wy een onge-
 rechte rechtuerdicheyt gheuonden
 hebbe. Waerom en ist niet sonder oorsake
 dat de Apostel dese reden soo seer
 dringt / ende ic wil lieuer zyne woort
 den ghebruycken dan de myne. Ist dat
 de belofte der erue is tot de Wet / soo
 is het ghelouue ijdel / ende de belofte
 te niete. Te vooren verhaelt hy dat
 het ghelouue verijdelde te niete is /
 ist dat de belofte der rechtuerdicheyt
 staet op de verdienste onser wercken /
 ofte ghelegghen is in de onderhoudinghe

ghe der Wet. Want nemmermeer en
 en soude yemant gherustelijck daer in
 te vrede zijn : want nemmermeer en
 soude yemant conuenen vast ende seker
 by hem seluen zijn dat hy der Wet
 heeft ghenoch ghedaen / ghelijcse voer
 waer noyt yemāt en heeft dooz wer-
 ken volcomelijck ghenoech ghedaen.
 Van dese sake en heeft men niet berre
 ghetuyghenissen te soecken / een pe-
 ghelijck mach hem seluen ghetuyghe
 zijn die hem seluen wil recht aensien.
 Ende hier wt ist openbaer hoe diepe
 de gheueynstheyt in de herten der me-
 schen ghegrauen heeft / dewijle zy soo
 gherustelijck hen seluen toegeuen dat
 zy hen niet en ontien hare behagelijc-
 heden teghen Godts oordeel te stel-
 len / ghelijck of zy hen wilden eenich-
 ans verhinderen te richten. Maer de
 ghelouinghe die hen seluen onder soet-
 ken / worden dooz eē veel ander soch-
 nullicheyt benaut ende gheueit. Soo
 soude dan een pegelijck in zijn herte
 ten eersten twijfelen / ende ten eynde
 vertwijfelen ende alle hope verliesen /
 als een pegelijck soude hem seluen
 bedencken ende ouerlegghen met wat
 grooter schult hy noch verladen is /
 en hoe berre hy zy van de conditie die
 hem is opgheleijt. Siet hier alrede
 het ghelouue verdruct ende wtghe-
 bluscht. Want ongestadich zijn / twij-
 felen / opwaerts en nederwaerts drij-
 uen / wanthopen ende mistrouwen / en
 is niet ghelouuen : maer ghelouuen is
 het herte in stantuaftighe sekerheyt /
 ende volcomen gherusticheyt beuef-
 tighen ende onbewegelijck houden / en-
 de een vaste steune ende seker ruste
 hebben.

En anderen seyt hy dat de belofte
 soude ijdel ende te verghees zijn.
 Want waert dat de veruilinghe der
 belofte hinghe ten onse verdiensten /
 wanneer soudē wy soo berre comen
 dat wy soude de welbadicheyt Godts
 verdienen : Jae dit tweede stuc volcht
 tot den eersten : want de belofte en sal
 n3 veruult worden anders dā den ge-
 loouē diese gelouuen. Waerom als het ge-
 looue is veruult so en heeft de belof-
 te

te gheen cracht meer. Daerom is de
 erue wt den ghelooue/op dat zy soude
 zijn dooz ghenade / om de beloofte vast
 te maken. Want zy is oueruloedichlyc
 ghenoech benesticht als zy steunt op
 de barmherticheyt Godts alleen: wāt
 Psal. 85
 c. 11. 12. de barmherticheyt ende waerheyt zijn
 met eeuwighen bande aen malcande-
 ren onderlinghe verbonden: Dat is/
 al wat Godt barmhertichlyc belooft
 dat volbrengt hy oock ghetrouwelijc.
 Alsoo seilt David eerst de oorsake der
 salicheyt in de barmherticheyt Godts/
 eer hy begheert dat hem Godt na zijn
 woort salicheyt gheue. Laet (seyt hy)
 uwe barmherticheiden tot wy comen/
 ende uwe salicheyt nae u woort. En-
 de dit met rechte. Want G O D
 en woort dooz gheen ander dinck dan
 alleenlyc dooz zijn barmherticheydt
 beweect om te beloonen. Daerom
 moet alle onse hope op Godts barm-
 herticheydt steunen ende ghesondeert
 zijn / ende niet op onse wercken sien
 om daer in eenighe hulpe te soecken.
 Dit selue ghebiet ons oock Augusti-
 nus te doen/op dat niemant en dencke
 dat wy hier wat nieuws seggen. Chri-
 stus (seyt hy) sal in der ewichheyt
 regneren in zyne dienstknechten. Dit
 heeft Godt belooft/dit heeft Godt ge-
 seydt / iff dat dit niet ghenoech en is/
 Godt heeft u gheswozen. Dewijle
 dan de beloofte vast ende seker is / niet
 nae onse verdiensten / maer nae zijn
 barmherticheyt / soo en moet niemant
 dat niet breefe belijde/ daer van hy n-
 en mach twijfelen. Bernardus seyt
 oock / Wie sal connen salich wesen/
 seggen de Discipulen Christi. Waer
 hy antwoort / Wy de menschen is het
 onmoghelijc/maer niet by Godt. Dit
 is al onse betrouwen/dit is alleen on-
 se troost/dit is het gantsche fondamēt
 onser hope. Waer hoerel wy van zijn
 macht seker zijn / wat sullen wy seg-
 ghen van zynen wille: Wie weet oft
 hy haer ofte liefde. Woerdich is. Wie
 heeft den sin des Heeren ghekent / ofte
 Eccle. 9.
 a. 1. 1. Coz. 2
 v. 16. wie heeft zijn raedtsman gheweest:
 Hier moeten wy pminers des ghe-
 loofs ghedachtich zijn / hier moet de

waerheyt ons te hulpe comen / op dat
 het ghene dat van ons verborghen is
 in het herte des Vaders / ons dooz de
 Gheest gheopenbaert woode/ende dat
 zijn Gheest betrugghende onse herten
 berseker dat wy zijn kinbere Godts.
 Dat hy ons (segghe ick) dat berseke-
 re / ons roepende ende rechtuerde-
 gende dooz niet ende onuerdient dooz
 het ghelooft: het welcke een middel
 is tusschen de ewighe predestinacie
 ende de toecomende glorie. Int coete
 sullen wy aldus besluyten. De schryf-
 tuere gheeft te kennen dat de belofte
 Godts niet vast noch seker en zijn/
 ten zy dat zy dooz een vast betrouwen
 des herten ende der consciencie on-
 sanghen worden. Waer twijfelinghe
 ofte onsekerhe ydt is/ daer seyt hy dat
 de belofte te siere worden. Wederom
 seyt hy dat de belofte niet en connen
 dan wanckelbaer ende onghesadich
 zijn / als zy op onse wercken steunen.
 Daerom moeten wy de rechtuerdica-
 heydt verliesen ofte wy en moeten de
 wercken niet aenmercken / maer het
 ghelooue alleen moet plaetse hebben/
 het welcke van sulcker natuer is dat
 het de oogen opent/ende de oogen toes-
 luyt/ dat is/ het siet op de beloofte al-
 leenlyc/ ende went de ghedachten af
 van alle weerddichheyt ofte verdienste
 der menschen. Alsoo wordt die seer
 schoon Propheete Zacharie veruult/
 dat als de ongherechtigheyt der aerde
 sal wech genomen zijn/ dan sal een y-
 gelijc zynen brient roepen onder zy-
 nen wijnstock en vighenboom. Waer-
 mede de Propheete te kennen gheeft
 dat de ghelouighe gheen waerachtige
 briede en hebben eer zy vergheuinghe
 der sonden vercrighen. Want men
 moet de gemeyn ghewoonte der Pro-
 pheten aenmercken/ dat zy de wtwe-
 dighe seggheningen vooz ooghen stel-
 len als figuren der geestelijcker goe-
 den / soo wanneer zy van het rijcke
 Christi spreken. Hierom wort Chris-
 tus onse briede ende een Coninc der
 berdoerten der consciencie stilt. Ist dat
 men wil ondersoeken/op wat wyse/
 soo

Zach. 1.
v. 9.Esa. 9.
v. 6.Eph. 1.
v. 14.

soo moet men comen tot de offerhande
door de welcke Godt versoent is: wāt
so wie niet dāst en acht dat Godt ons
ghenadich is door die eenighe versoen-
ninghe/ door de welcke Christus zij-
nen toozen ghebraghen ende ghestelt
heeft/ die en sal nemmermeer ophou-
den van beuen ende breefen. Somma
onse breefe en is nerghe te soecken
dan in de benaughteden ende verschic-
kinghen Christi onses salichmakers.

Maer waerom ghebruycke ick een
ghetuyghenisse die eenichins duyfster
is/ Paulus versact alomē dat de con-
sciēcie breefe ofte gherustē blijfchap
hebbē/ ten zy dat wy seker zijn dā wy
door het ghelooe gherechtueerdicht
worden. Wy verclaert ooc mede waer
dat ons die verskertheit comt /
te weten / als de liefde Godts is in
onse herten wtghehoert door den heylighen
Gheest: ghelijck of wy wilde
seggen/ dat onse zielen niet en connen
anders gherust zijn/ ten zy dat wy se-
ker zijn dat wy Gode behagen. Waer
om wy oock ergens in den persoon der
Godesalighen wtroep / segghende/
Wie sal ons scheyden van de liefde
Godts die in Christus is? Want wy
sullen door allerley seer cleynen wint
schudden ende beuen tot dat wy tot
dese hauen zijn gecomen: en wy sullen
hier enteghen oock in de duyfsternisse
des doods gherust zijn en breefe heb-
ben/ so lange als de Heere hem seluen
te yue. Waerom alle die snateren dat
wy door het gelooe gerechtueerdicht
worden om dat wy wedergehozen
zijnde/ zijn rechtueerdich om dat wy
gheestelijck leuen/ die en hebben noyt
de soeticheit der ghenade ghesinaert/
den ghenadich is. Waer wt ooc volcht
dat wy de wijse van recht te bidden nē
meer en weten dan of zy Turcken of-
ren. Want ghelijc Paulus betuycht)
het en is gheen warachtich ghelooe/
ten zy dat het ons dien seer lieflijcken
naem Vader/ ingheue ende vooghe-
de/ iac ten zy dat het ons den mont op

doe om vzelijck te roepen Abba Va-
der. Het welcke wy erghens claerlijc-
wt druckt / segghende / Dat wy in
Christo stouticheydt ende toeganch
hebben tot Godt met betrouwen door
het ghelooe in hem. Dit en gheschiet
voorwaer niet door de gane der we-
dergeboorte: de welcke altyt onvol-
maecht is in dit bleesch / ende brengt
oock vele oorsaecken der twijfelinghe
mede. Waerom moeten de ghelouinge
tot dese remedie comen / dat zy dāst en
seker houden/ dat zy door gheen ander
recht noch naem en mogen de erue des
hemelschen rijcs hopen/ dan om dat zy
in het lichaem Christi gheplandt ende
in gelijc zijnde/ voor niet ende onuer-
dient rechtueerdich gheacht worden.
Want aengaende de rechtueerdichma-
kinghe en heeft het ghelooe van hem
seluen gheen macht om Godt sgena-
de te gheueghen ofte te rechtueerdi-
ghen: maer het ontfangt van Christus
dat ons ghebreect.

Rom. 3.
d. 28.

Dat xiii. Capittel.

Hoedanich het beghinsel der

rechtueerdichmakinghe ende de
geduerige voortganck daerin zy.

EN D E op dat de sake te claerder
worde / soo laet ons ondersoecken
hoedanich de rechtueerdicheit des
mensches mach in den gheheelen loop
des leuens wesen. Hier sullen wy vier
graden maken. Want sommighe men-
schen zijn sonder eenighe kennisse
Godts ende in afgoderie versoncken:
sommighe zijn met den naem Christe-
nen / het woort Godts ende de Sa-
cramenten wtwendelijck aengheho-
men hebbende/ ende door onreynicheit
des leuens Godt versakende/ welcke
zy met den mont belijden: sommighe
zijn gheueynsde hyprocristen/ de boos-
heyt des lerten met ijdelē schijn be-
deckende: ende sommighe zijn door den
Gheest Godts wedergehozen / nae
warachtighe heylicheit staende. In
de eerste en can van het opperste des
hoofts tot het onderste der voeten niet
een hontken goets gheuonden wor-
den/

Iere. 17.
6.9.Gen. 8. d
21.Isal. 94
b. 11. en

14. a. 2.

Gen. 6. a
3.Galat. 5
c. 19.

den/als zy na hare natuerlijke gauen gheuerdeert worden: ten zy dat wy mogelijk willen de Schijtuere halsch maken/ die van alle Adams kinderen spreekt/dz zy een verdraeyt en de hartnechtich herte hebben. Dat alle het gedichtfel haers herten boos is van de eerste iaren aen: Dat hare ghedachten ijdel zijn: Dat zy de vreeses Godes n3 boor ooghen en hebben: Dat niemant onder hen verstat en heeft noch Godt en soect. Somina dat zy vleesch zyn/ onder welken naem alle die wercken verstaen worden die van Paulo vertelt worden/als hoererie/oneynichzy/onbeschaemtheyt/ouerdaet/afgodendienst/ toouerie / byantschap/ twist/ strijdt/toornicheyt/ gheknijf/ oneernicheyt/ secken/nijdt/doorclach/ende alse onreynicheyt ende grouwelijkeheyt diemen mach bedencken. Dit is des mensche weerdicheyt waer op zy mogen betrouwen ende hooneerdich zijn. Ist dat onder hen eenighe zyn met sulcke eerbaerheyt der zeden dat zy eenen schijn der heylicheyt heeft onder de menschen: nochtans dewijle wy weten dat Godt de wuwendighe vergieringe niet en acht/ soo moeten wy tot de fonteyne der wercken comen/ist dz wy willen dat zy eenighe cracht hebben tot rechtueerdicheyt. Wy moeten segghe ick. Insen wt wat genegentheydt des herten die wercken comen. Maer hoewel hier groote materie geopent wort om veel te schryue/ nochtans dewijle de sake can niet weynige woorden verclaert worden/ soo wil ick soo veel het mogelijk is/ toyt zyn in het leeren.

2. Een eerste en verfaecke ic niet dat alle de schoone gauen die in de ongheslootighe gheuonden worden/ Godes gauen zyn. Ick en kan oock soo seer buypen het ghemeyn gheuolen niet/ dat ick soude willen segghen/ dat daer gheen onderscheydt en is tusschen de rechtueerdicheyt/ maticheyt ende gherechticheyt. Eti ende Craiani/ ende de raserie/ onmaticheyt ende weetheyt Caligule/ Peronis ofte Domitiani: item tusschen de schandelijke

oncruscheyt Tibers/ ende de losseheycuscheyt Aespaiani: ende (op dat ick niet te lanc en make en peghes) ige deucht ofte ondeucht melende) tusschen de onderhoudinghe ende vertuustinghe des rechts ende der wet. Want daer is soo groot onderscheydt tusschen recht ende onrecht dat het oock in het odt beelt daer van ghesien wort. Want wat salder in de werelt gheschicht ende gheordineert bliuen / ist dat wy het recht ende onrecht onderlinge vermengen: Daerrecht onderlinge vermengen: Daerom heeft de heere sulck onderscheydt tussche eerlijke ende schandelijke daden/ niet alleenlijck in aller menschen herte ghedruckt / maer beuesicht dat oock diemael door de eyngelen zyn der boozkenninghe. Want wy sien dat hy vele seggheninghen des teghewooghen leuens gheeft / den ghenen die die hanteren. Niet dat het wuwendiche beeldt ende schaduwē der deucht can de alderminste weldaet Godes verdienē: maer het belieft hem alsoo te bewysen hoe seer hem de warachtighe rechtueerdicheyt behaecht/ dewijle hy oock de wuwendighe ende ghemeynsche rechtueerdicheyt niet tijtlijcke vergheidighe loont. Hier wt volcht dat wy bouen beleden hebben/ dat alle sulcke deuchen ofte eer beelden ende schaduwē der deucht/ Godes gauen zyn: want daer en is geen dinc eenichmans prijselje/ dat niet van hem en comt.

Maer het is niet te min warachtich dat Augustinus schryft / te weten dat alle de ghene die van de religie des eenighen GODES bycomen de zyn/ of zy schoon om den schijn der deucht wonderlijcken groot gheacht worden/ nochtans niet alleenlijc geenen vergheidighe maer veel meer straffe verdienē / om dat zy de sapsuere gauen GODES door de onreynicheyt des herten besmetten. Wat hoewel zy instrumenten GODES zyn om de ghemeynschap der menschen door rechtueerdicheyt/ maticheyt/ soberheyt/ byantschap/ sterckheyt

heyt ende boozsichticheyt te bewaren /
 soo boozenghen zy nochtans dese seer
 goede wercken Gods seer qualijk:
 want zy en worden niet door oprechte
 begheerte ende liefde der deucht / maer
 door enkel eer / soekinghe / ofte eppen
 liefde / ofte door eenige ander verkeer-
 de gheslachteyt af ghehouden van booz-
 se wercken. Daerom dewijle hare
 wercken zijn van de onreynicheyt des
 herten / als van haren oorspronck aen
 verdoemen / soo en zijn die niet onder
 de deuchden te tellen / niet meer dan de
 ondeuchden die om de ghelijcheyt die
 zy niet de deuchden hebben / pleggen te
 bedrieghen. Int corte / dewijle wy we-
 ten dat het eenich ende eenwich eynde
 der gherechticheyt is / dat men Godt
 diene: soo sal het met rechte gheen ge-
 rechticheyt ghenacmt worden / al wat
 tot een ander eynde gedaen wort. So
 dan dewijle zy dat eynde niet en aen-
 den dwelck de wijsheyt Gods hen
 boozselt / soo sondighen zy een ver-
 keert eynde aensende / of het schoon
 nae haer smijt goet schijnt dat zy doe.
 Soo besluyt hy dan dat alle de ghene
 die onder de heydenen schoone wer-
 ken ghedaen hebben / ghelijck fabriz-
 ien Sceptones ende Catones / dat zy
 nochtans daerin ghesondicht hebben /
 dat zy gheen licht des gheloofs heb-
 bende / hare wercken niet en hebbe tot
 dat eynde ghedaen tot het welcke zy se
 behoorden te boeghen: ende dat daer-
 om gheen warachtighe rechtuerdicheyt
 heyt in hen gheweest en zy / want de
 wercken niet nae der daet maer na het
 eynde gheacht worden.

4. Wouen desen ist dat het waer is dat
 1. Joann. 1.4.12. Joannes seyt / te weten / Dat buyten
 den Sonc Gods gheenc leuen en is /
 soo loopen alle die niet alle haren loop
 tot het berders en tot het condeel des
 eenwighen doots / die Christus niet
 en hebben / hoedanich zy oock anders
 zijn / wat zy doen ofte poeghen. Hier-
 2. ad Rom. 3. op. 5. om seyt Augustinus in een plaetse /
 onse religie onderschept de rechtuer-
 dighe van de onrechtuerdighe / niet
 door de wet der wercken maer des
 gheloofs / sonder het welcke die wer-

ken die goet schijnen tot sonde veran-
 dert worden. Daerom schrijft de selue
 Augustinus wel daer hy den arbeydt
 sulcker menschen berghelijct by eenen
 dwalenden loop. Want hoe yemant
 neersichlijcker loopt buyten de wet /
 soo veel te sterder dwaelt hy / en weert
 daerom soo veel te ellendigher. Daer-
 om seyt hy dz het beter is in den rech-
 ten wech cruepel gaen / dan buyten de
 wech loopen. Ten laetsen ist seker
 dat het quade boomen zijn: want son-
 der de ghemeynschap Christi en is
 gheen heylighmakinghe: soo moghen
 zy van wel brachten baren die schoon
 ende lieflijk in de ooghen ende sorte
 ba smake zijn / maer niet die goet zijn.
 Hier wt sien wy lichtelijck dat het
 veruloect en niet alleenlijck van geen-
 der weerde tot rechtuerdichz / maer
 oock een seker verdienste tot berdoe-
 minghe is / al wat de mensche denckt /
 bedient ofte volbringt / eer hy door het
 ghelooue wordt met Godt versoent.
 Ende wat twissen wy gelijck van een
 twijfelachtighe sake / dewijle het nu
 door de gheluyghenisse des Apostels
 bewesen is / dat het onmogelijck is
 Heb. 11. dat yemant soude Gode behagen son-
 der ghelooue. b. 6.

Maer die sake sal noch clarder
 worden / ist dat wy de natuerlijke co-
 dicie des mensches ende de ghenade
 Gods teghen malcanderen stellen.
 Want de Schrijtuere receipt alomme
 dat Godt niet in den mensche en bint /
 waer door hy soude berweert worden
 om hem goet te doen: maer dat hy he
 door zijn onuerdiende ghenade booz-
 cdt. Wat wat en de gene die doot is /
 doen om leuenlich te worden: Maer
 als hy ons door zijn kennis verlicht /
 soo wordt hy gheseydt / ons van der
 doot te berweken / ende een nieuwe
 creatuere te maken. Want wy sien dat
 de ghenade G O D E S ons dick-
 mael (booznemeijck by Paulum) on-
 der desen tijtel aengheprezen wordt.
 Godt (seyt hy) die rijcke is in barm-
 hertichede / heeft ons door zijn groote
 liefde / waer mede hy ons heeft lief ge-
 hadt / oock dock wy doot waren door
 3. i. iij. de

Dref. in
Dsal.Joan. 5.
e. 25.Ephe. 2.
a. 4.

de sonde leuendich ghemacrt in Christus. Ende op een ander plaetse daer hy onder de figure Abrahe handelt van de ghemeyn roepinghe der Heydenen / Godt (seydt hy) die de dooden leuendich maect / ende roept het gene

Rom. 4.
1. 14.

dat niet en is / ghelijc of het ware. Ist dat wy niet en zijn / wat connen wy vermoghen? Daerom wederyeydt de Heere crachtichlyck sulcke hoduere-

Job. 41.
a. 2.

dicheydt in de Historie Job niet dese woorden / Wie heeft my doorghecomen ick sal hem vergelden: want alle dinghen zijn myne. Welcke senten-

Rom. 11
d. 35.

cie Paulus verclarende / verstaet daer wt dat wy niet en sullen dencken / dat wy yet tot G. D. G. brenghen anders dan schandelyck ghebreck ende tijdelicheyt. Daerom als hy in de bouen verhaelde plaetse wil bewijzen dat wy niet dooz onse wercken / maer dooz

Eph. 2.
b. 10.

Tit. 2. 6.
14.

zijn genade alleen zijn tot de hope der salicheydt ghecomen / soo brenghet hy boort dat wy zyne creatueren zijn / om dat wy wedergehooren zijn in Christus Iesu tot goede wercken die hy bereypt heeft / out dat wy sonden daer in wandelen. Ghelijck of hy wilde segghen / Wie van ons can roemen dat hy dooz zijn rechtuerdicheydt Godt berweckt heeft / dewijle onse eerste macht tot wel doen comt wt de wedergeboorte: Want wy zijn van sulcker natuere datmen eer soude olye wt eenen steen / dan goede werck wt ons drukken. Het is hoorwaer wonder dat de mensche in soo groote schande verdoemt zijnde / bestaet noch yet heim seluen toe te schijuen. Laet ons dan niet Paulo (die een soo wt nemende instrument Godts is) belijden dat wy van den Heere gheroeppen zijn / dooz een heylighe roepinghe: niet nae onse wercken / maer nae zijn doornemen en ghenade: ende dat Godts onses salichmakers vrienelicheyt ende liefde tot ons is verschenen: want hy heeft ons salich gemaect niet dooz de wercken der rechtuerdicheyt die wy gheuen hebben / maer nae zijn barmherticheyt: om dat wy gherechtuerdicht zijnde / dooz zijn ghenade / sonden erf-

1. Tim.
1. c. 9.

Tit. 3. b.
4.

genamen des ewighen leuens worden. Dooz dese belijdinghe beroouen wy den mensche van alle rechtuerdicheydt tot het minste deelen toe / tot dat hy dooz de cene barmherticheyt Gods tot de hope des ewighen leuens wedergehooren wordt. Want ist dat de rechtuerdicheydt der wercken yet vermact in ons te rechtuerdige / soo seggmen dalschelijck dat wy dooz ghenade / gherechtuerdicht worden. De Apostel en was hoorwaer so versghetelyck niet / als hy betuychede dat de rechtuerdichmakinghe onuerdient was / dat hy soude vergeten heeft / hy op een ander plaetse ghefeyt heeft dat de ghenade nu geen genade en is / ist dat de wercken van eeniger wer-

de zijn. En wat wil Christus anders / als hy seydt dat hy is ghecomen / niet om de rechtuerdige / maer om de sondaers te roepen. Ist dat alleenlyck de sondaers toegelate worden / wat wil den wy dooz ghemeyn de rechtuerdicheydt eenen toeganck soeken. Ick dencke dicmael dat het te hre is / dat ick der barmherticheydt Gods mach onrecht doen / om dat ic soe sochwillichelijck arbeide te beschermen / ghelijck of zy twijfelachtich ofte duyffter ware. Maer dewijle onse boosheyt sulck is / dat zy Gode nimmermeer toe en laet dat hem toe comt / als zy niet seer sterckelijck gedwongē en wort: so worde ic bedwongen langer hier van te handelen dan ick wilde. Maer dewijle de Schriftuere in dese saecke claer ghenoech is / soo wil ick lieuer met hare woorden dan met de myne striden. Als Elias het ghemeyn berodert des menschelijken ghelachts beschreuen heeft / so stelt ende verclaert hy daer nae seer wel de oorden der wederoprechtinghe ende vernieuwinghe. De Heere (seyt hy) sach / ende het scheen quaet in syne ooghen. Ende hy sach dat daer niet een man en was / ende hy verwonderde hem dat daer niet een en was die daer hoor badt: ende hy stelde de salicheyt in zijnen arm / ende bersterckte hem seluen met zijn rechtuerdicheyt.

Rom. 11
a. 6.

Agat. 9.
b. 13.

Agat. 2
c. 17.

Luc. 5. 6.
32.

Esa. 59.
6. 15.

heyt. Waer zijn onse rechtueerdiche-
den ist dat het waer is dz de Prophe-
te seyd / te weten / dat daer niemant
en is die in de verrigginge zijn der sa-
licheyt de Heere hulpe doet. Een an-
der Propheete dooz ooghen stellende
hoe de Heere handelt van de sondaers
met hem te verfoenen / seyd aldus / Ic
wil my aen u bezouwen / seyd aldus / Ic
heyd in rechtueerdicheyt / oordeel /
genade ende barmherticheyt. Der ge-
ner die gheen barmherticheyt vercre-
ghen en hadde sal ick seggē / ghy hebt
barmherticheyt vercregen. Ist dat dit
verboet daer in sonder twiſfel onse eer-
ste bereeninghe met Godt vermaet is /
op de barmherticheyt Gods steunt /
soo en heeft onse rechtueerdicheyt ge-
nen gront. Ende boozmaer wt den
genen die dichten dat de mensche met
enighe rechtueerdicheyt der werken
Gode te ghemoele comt / wilde ick
wel verstaen oft sy meynen dat daer
gantscheleijck enighe rechtueerdicheyt
is. Ist dz het raserie is sulcks te den-
ken: wat mach Gode aenghenaeen zijn
dat van yne vyanden comt die hy ge-
heel met alle hare werken verwoorpt.
Ic segge dat de wercheit betuycht / dz
wy alle dootliche ende openbare vy-
anden onses Gods zijn tot dz wy ge-
rechtueerdicht zijnde / tot zijn vrient-
schap wederom aengenomen worden.
Ist dat het beghin der rechtueerdinge
is de liefde. Wat rechtueerdicheden
der werken connen die boogaen-
delijcke booneerdicheyt af te wenden /
Daerom om ons van dese seer scha-
delijcke booneerdicheyt af te wenden /
soo vermaent Ioannes ons neerstich-
lijck dat wy niet eerst hem lief ghehat
en hebbe. Ende dit selue heeft de Hee-
re te nu booztijden dooz zijnen Prophe-
te gheleert / segghende / Ic salse wt
eyghener liefde lief hebben / om dat
mijn toornicheyt is afgewendt. Booz-
maer ist dat zijn liefde haer hant selst
tot ons wendt / soo en wordet sy dooz
onse werken niet verweckt. Waer
de onuerstaenbigh ghemeynen man
en verstaet hier by anders niet / dan
dat niemant verdient en heeft dat

CHRISTUS soude onse ver-
lossinghe volbrengen: maer dat wy
dooz onse werken gheholpen worden
tot de bestratinghe der verlossinghe.
Maer al ist dat wy van Christus ver-
loft zijn / soo zijn wy nochtans duyf-
ternisse ende crſghenaemen des doots
ende opanden GODES / tot dat
wy dooz de roepinghe des Vaders in
de ghemeynschap Christi gheplandt
worden. Want Paulus leert dat wy
van onse onreynicheiden niet ghesay-
uert ende ghewischt en worden / eer
dan de Gheest die reynighe in ons
werct. Petrus wel ende dit selue be-
tuyghen / seyd dat de heylighe maekin-
ghe des Gheests crachtich is tot de
ghehoorſaemheyt ende besprenghin-
ghe des bloeds Christi. Ist dat wy
dooz den Gheest besprenght worden
met den bloede Christi tot reynighe
soo en moete wy niet dencken dat wy
eer hy ons besprengt / anders zijn dā
de sondaer is sonder Christus. So moet
dan dit vast bliuen dat het beghin on-
ser salicheyt is ghelijck een wederop-
stadinge wt der doot in het leue. Wat
als ons om Christus wille gegeuen is
in hem te geloouen / dā beginnen wy
eerst wt den doot te comen in het leue.

Under dese oorden / worden die men-
schen vermaet in den tweeden ende
derden graedt der bouen ghescheuen
deytinghe zijn. Want de onreynicheyt
der consciencie bewijst dat de sulcke
noch niet en zijn dooz de gheest Gods
wedergebozen. Wederom dat sy niet
wedergebozen en zijn / is een tecken
dat sy geen gelouue en hebben. Waer-
wt het openbaer is dat sy noch niet en
zijn met GODE verſoent / noch
booz zijn aenschijn gerechtueerdicht
swant hiertoe en coemtmē niet anders
dan dooz het gelooue. Wat connen de
sondaers die van Godt veruereent zijn
boozthenghen / anders dan dat booz
zijn oordeel gruwelijck is. Met dit
balsch betrouwen zijn alle godloose
opgheblasen / ende booznemelic de ge-
ueynſde hypocriten / te weten / hoe wel
sy weten dat haer herte vol schande-
licheyts is / nochtans als sy eenighe

Wercken doen die eenen schijn hebben/
so achten sy die weerdich te zyne dat se
Godt niet en verachte. Hier wt comt
die schadelijcke dwalinghe dat sy hoe
wel hen haer boos ende ongodlijck
herte ouertuycht is / nochtans niet en
connen daer toe ghebracht worden / dz
sy souden beliden hen seluen ijdel van
rechtueerdicheydt te zyne. Maer hoe
wel sy hen seluen bekennen onrecht-
ueerdich te zyne / dewijle sy het niet
en connen verstaeken / soo schijnen sy
henseluen nochtans wat rechtueerdic-
heydts toe. Dese ydelheyt wederlept
de **H. E. E.** seer wel door den **320.**
phere / daer hy seyt / **W**aecht de **W**ie-
sters / segghende / **I**st dat een mensche
geheplicht vleesch draecht in de slippe
zijns cleets / en broot ofte andere spij-
se daerby leydt / sal dat daer door ghe-
heplicht worden. De **W**iesters ant-
woorde / **J**he. Ende **H**aggeus seyde /
Ist dat een mensche die in zijn siele
ontreyn is / yet van desen aerroere / sal
het niet besmet worden. De **W**ie-
sters antwoorde / **J**a **H**aggeus sey-
de / **A**lso is dit volck door mijn aen-
schijn / seydt de **H**eer: ende alsoo sul-
len alle wercken haerder handen ende
al wat sy my offeren / ontreyn zijn. **O**ch
of wy dese sentencie conden volcome-
lijck ghelouen / ofte wel in onse ghe-
dachtenisse behouden. Want daer en is
niemandt hoe boos hy oock zy / die
hem seluen wil laten wijsmaken het
ghene dat de **H**eer: hier claerlijck
vercondicht. **E**en yegheijck onder de
alderbooste acht sonder twijfelen dat
het hem als rechtueerdicheydt toeghe-
schreuen word / ter sondt als hy een-
mael ofte tweemaal ghedaen heeft dat
hy behoorde. **M**aer de **H**eer: roept
hier teghen / dat daerwt gheen heyl-
heyt ghereghen en word / ten zy dat
het herte eersst wel ghesuuerd zy. **E**n
en is daer mede niet te vrede / maer be-
tuycht dat door de onreynicheydt des
herten oock alle wercken besmet zijn /
die van de sondaers ghedaen worden.
Maer zy dan de naem der rechtueer-
dicheydt van de wercken die door den
mont des **H**eer: van onreynicheydt

verdoemt worden. **E**n met wat scho-
der ghelijcknisse bewijst hy dat. **J**es-
mant hadde moghen teghen woopen
dat het ghene dat de **H**eer: gheboden
heeft / onueranderlijc heyligh is. **M**aer
hy seydt daerenteghen dat het gheen
wonder en is dat de wercken die in de
Wet des **H**eer: geheplicht zijn / door
der boosen onreynicheydt besmet ende
beuileet worden: dewijle een ontreyn
hant het heylighe ontheplicht als se
het handelt.

Dese selue sake veruolcht hy seer
wel in **E**saia / segghende: **E**n wilt
gheen offerhande te vergefs offeren:
uwe brandtoffer is my en ghruwel:
mijn ziele haet uwe neuuinaenden ende
feestdaghen / sy zijn my swaer gewor-
den / ick hebse qualijck verdagen. **A**ls
ghy sult uw handen wtstrecken / soo
sal ick myne ooghen van u afwenden:
als ghy my sult menichsuldichijc bli-
den / soo en sal ick u niet verhooren:
want uwe handen zijn vol bloets.
Wort ghewasschen ende weest reyn /
neemt het quaet uwer gedachten wech
Wat beduyt dit dz de **H. E. E.** also
de ghehoorzaamheyt zijnder **W**et ber-
acht ende waecht. **M**aer hy en vers-
woept hier gheen dinc dat wt de **W**et
rechte onderhoudinghe der **W**et is / vā
welcke onderhoudinghe hy alomme
leert / dat het beghin is onguerns-
vrees zijns nacms. **W**aer die niet en
is / daer is al wat hem geoffert wort /
niet alleen beuileinge / maer ooc schand-
delijcke ende gruwelijcke onreynic-
heyt. **L**aet nū de gheueynse **H**ypo-
crite gaen / ende de boosheyt die in
het herte verborgt is behoude / at
beyden om **G. D. E.** door wercken te
behaghen. **J**a sy sullen hem also meer
ende meer terghen ende vertoemen.
Want de offerhande der godloosen ge-
zijt hem gruwelijc: der oprechtigen ge-
bedden alleen is hem aenghenam. **S**oo
stellen wy van buyten alle twijfelin-
ghe het ghene dat moet seer wel be-
kendt zijn den ghenen die wat in de
Schriftuere gheoesent zijn: te wete
ten / dat ooc de alderreijchste wer-
ken der menschen / die noch niet
waer

Hagg. 2.
v. 12.

8
Esa. 19
13.
Diet. 24
58.2.

320. 16
b. 8.

waerachtichlijck gheheylticht en zijn
so verre zijn van rechtueerdicheydt
door Godt dat sy selfs gheacht wor-
den sonder te zyne. Ende daerom
schreuen die seer wel ghelcet / die ghe-
ghenade en gheericht door de wer-
ken: maer dat daerenteghen de wer-
ken dan eerst **GODE** behaghen / als
de persoon heeft eerst ghenade in het
aenschijn Gods ghenoden. Ende
mercke / tot de welke ons de Schrif-
ture oock gelijk met der hande leyt.
Op wel schijnt dat **GODE** heeft
op wel gheuen ende op zijne wer-
ken. Waer in ghy siet dat hy beduydt
dat **GODE** den menschen ghenade
dich is / eer hy hare wercken aensiet.
Daerom moet de reynicheit des her-
ten eerst gheschieden / op dat de wer-
delijck ontfanghen worden. Want die
sentencie Jeremie heeft alrijts plaet-
se te weten / dat de oogē **GODES**
de waerheyt aensien. Ende dat het
gheloue alleen de herten der mensche
reynicht / dat heeft de heylighe Geest
door den mont Petri betuycht. Waer-
voor dat het volcht / dat het eerst funda-
ment is in het waerachtich ende leuen-
de gheloue.

Laet ons nu aensien wat rechtueer-
dicheydt die menschen hebben / die wy
in den bierden graedt ghescheidt heb-
ben. Als **GODE** ons door de recht-
ueerdicheydt Christi met hem ver-
soendt / ende onse sonden door u ver-
gheuen hebbende / ons rechtueerdich
acht: soo bekennen wy dat met sulcke
barmherticheydt oock dese zijn wel-
daet coemt / dat hy door synen heyligē
Geest in ons woont / door des welc-
ken cracht de begeerlijckheden onses
bleedschaps daghelijck meer ende meer
ghedoodt worden: ende wy worden
GODE gheheylticht tot waerachtich-
e reynicheydt des leuens / de wyle
onse herten tot ghehoorsaemheyt der
wet ghesichticht ende verandert wor-
den: so dat onse booneemste wille is /
synen wille te dienen / ende allen zijn

eeze alleens te boorderen. Waer oock
als wy door de beweginge des heylig-
hen Gheests in de weghen des hee-
ren wandelen / soo blijven in ons noch
ouerbligseken onser onvolmaectheyt /
om ons oorsaecke tot ootmoedicheydt
enoe vernederinghe te gheuen / op dat
wy ons niet en verheffen onseluen
vergetende. De Schriftuere seyd /
Daer en is niet een rechtueerdighe die
goedt doet ende niet en sondicht. Wat
rechtueerdicheydt sullē sy dan noch wt
hare wercken hebben? Ick segghe ten
eersten / dat het alderbeste dā sy connen
doortzinge / nochtans alrijts niet ee-
nighe onreynicheydt des bleedschaps be-
spzengt ende verdozen: ende ghelijck
met wat droefens verniegt is. Ic seg-
ge laet de dienstknecht Gods wt alle
zijn leuen wtkeisen dat hy meynt in
den gantschen loop zijns leuens het al-
derwenemeste gewest te zyne: laet hē
alle de stucken daer van wel ouerleg-
gen / hy sal sonder twijfel ergens daer
in wat beunden dā na de verdoquent-
heyt des bleedschaps sal smaken: wāt wy
en zijn nemmermeer soo blymoedich
tot wel doen als wy behooren: maer
daer is groote swacheyt waer door de
loop vertracht wort. En hoewel wy
sien dat de smetten daer mede de wer-
ken der heyligen bespzingt worden /
niet cleyn noch duyfter en zijn / so niet
nochtans dat zy allenlijck seer cleyn
bleeckens zijn / maer sullen zy den oog-
gen Gods niet quajlyck gheualien /
door de welke ooc de sterren niet reyn
en zijn: Soo hebben wy dan dat niet
een werck van de heylighen en comt /
het welke niet en verdient met schan-
de geloont te zyne / ist datment in hem
seluen aenmerct.

Wouen desen of het schoon conde ge-
schien dat wy eenighe supnere en vol-
maecte wercken deden / soo is nochtans
de sonde genoeg om alle de gedachte-
nisse onser boozleden rechtueerdicheyt
wt te wischen / ghelijc de Prophete
seyt. Waer mede oock Iacobus ouer-
een comt / segghende / Soo wie in een
dinch ouertreedt / die is schuldich ge-
worden in allen. Nu dewyle dit
sterf-

1. re. 8. c.
46.
2. par. 6.
f. 36.
Ecl. 7. c
20.

Ecc. 18
c. 24.
Iacob. 2
v. 10.

sterfelijck leuen nemmermeer teyn noch ydel en is van sonde / soo soude alle rechtuerdicheyt die wy mochten bereghen hebben / door de sonden die altyds daer na volghen / verdoogen ende verlozen worden / ende en soude door het aenschyn Gods niet comen noch tot rechtuerdicheyt toe gherekent worden. Somma als men van rechtuerdicheyt der wercken hâdele / soo en moeten niet het werck der Wet maer het gebot aensien. Daerom ist dat men rechtuerdicheyt soecht tot de Wet / soo sal men te vergheefs een werck ofte twee dooztzenen. Maer de ghehoorsamenheyt der Wet moet zijn sonder ophouden. Daerom / die vergheuinghe der sonden daer van wy ghesproken hebbe / en rekent Godt ons niet enmael alleenlijck toe (ghelijck vele dwaselijck meynen) so dz wy vergheuinghe der doozleden sonden bereghen hebbende / soudens daer na in de Wet rechtuerdicheyt soeken: Want alsoo en soude wy niet anders dan tot valsche hope ghebracht ende bespoet worden. Want dewijle wy geen doornachticheyt en connen hebben so langhe als wy met dit vleesch beleede zijn: ende de Wet den doot ende verdoemnisse: bercondicht allen die geen volcomen rechtuerdicheyt met werken en bewijzen: soo sal sy altyds genoech hebben om ons te beschuldighen ende verdoemen / ten ware dat de barmherticheyt G D W E S daer teghen quame / die ons door gheduerighe vergheuinghe der sonden die enmael quijtscholde. Daerom blijft dat altyds vast dat ick eerst gheseyt hebbe / te weten / wat wy oock doornemen bedencken / ofte arbeypden / soo sullen wy nochtans niet alle onsen arbeypde ende neerslicheyt der doot ende verdoeminghe weerdich zijn / ist dat wy na onse weerdicheyt gheweerdeert worden.

11 Dese twee dinghen moeten wy wel ende neersstelijck aenmercken / te weten / dat noyt enich godtsalich mensche sulck enich werck ghedaen en heeft / dat niet verdoemelijck en was /

waert dat het door het strenge oordeel Gods ondersocht worde. Want desen ps. 134. of schoo sulck een werck gheuonden a. 2. ende worde (het welcke onmoghelijck is) 143. a. 2. Job. 9. meede de autoor sonder twijfel beuane a. 2. ghen is / gheschendt ende besmet worde / ende zijn aenghenamicheyt verliesen: En is het doornemisse stue onser handelinghe die wy hier teghen de Papisten hebben. Want aengaende het begin der rechtuerdichmakinge en hebben wy niet de ghene die ons der de Schoollecrers der wijle sy in ste zijn / gheuen sticht / dewyle van de ons gheuoelen dat de sonder van de verdoeminghe verlost wordt / ende rechtuerdicheyt gheerijcht sonder verdienisse / te weten / door vergaue ghe der sonden: wighenomen dat sy onder den naem der rechtuerdichmakinghe / de vernieuwinghe ende werkinghe / de vernieuwinghe ende werkinghe dooz den Gheest Gods verandert en verniet worden tot ghehoorsamenheyt der Wet. Ende de rechtuerdicheyt des wedergebozen mensches beschrijuen sy alsoo / dat de mensche door ghelooue Christi Gode enmael versocht zijnde / wordt by Gode dooz goet de werken rechtuerdich gheacht / en alsoo door der werken verdienisse als ghenaem is. Maer de Heere betuypt hier enteghen dat hy het ghelooue hier heest toegerekent tot rechtuerdicheyt / niet ten tyde doe hy noch de Afgoden diende / maer als hy nu vele jaren lanch hadde in heyligheyt des leuens wernemende gheweest. Soo hadde dan Abraham G D W E langhen tijdt met roynen berten ghedient / ende sulcke ghehoorsamenheyt der Wet beswesen als van eenighen sterfelijcken mensche can bewesen worden: ende nochtans is zijn rechtuerdicheyt in het ghelooue gheleggen. Waer wt wy nae de argumenteringhe Pauli besluyten / dat hy die niet en hadde wt de werken. Desghelijck als by den Propheete gheseyt wordt / De rechtuerdiche sal wt den ghelooue leuen: soo en wordt dat niet van

Deu. 27
b. 26

Ro. 4.
13.

Rab. 2.
4.
Rom. 1.
b. 17.
Act. 13.
Gal. 3.
11.

Esa. 64.
b. 6.

onheylighe ende godtloose menschen
ghesproken/die de Heere soude tot den
ghelooie bekeeren ende rechtueerdighe:
maer die leere wordet den gheloouigen
gegeuen / ende dien wordet het leuen
beloef wt den gelooie. Paulus neemt
oock alle twijfelinghe wech / als hy de
onuerdiende rechtueerdicheyt beueficht
kich zijn de gene dien de ongherechtig-
heden vergheten zijn. Het is seker
dat David daer niet en spreckt van de
goddloose / maer van de gheloouighe
goden van hy een was: Want hy sprac
wt het gheuoelen zijnder consciencie.
So moeten wy dan dese geluckicheyt
niet alleenich eenmael hebben / maer
oock onse leuen lanck behouden. Ten
laesten betuycht hy dat de hootschap
en vercondighen van de onuerdiende
verloeninghe met Godt / niet enen
dach ofte twee en duert / maer d' een
wichigh in de ghemeente is. Soo en
hebben dan de gheloouighe geen ander
rechtueerdicheyt tot den eynde des le-
uens toe / da die daer beschreue wordet.
Want Christus blijft altydts de
Hiddelaeler om ons den Vader te ver-
soenen: en de cracht zijns doots duert
ewighich: te weten de afwisschinghe
beloofinghe / verlossinghe / ende eyn-
delich de volcomen ghehoorsamenheit /
waerdoor alle onse ongherechtigheden
gedeckt worden. Ende Paulus tot de
Ephesien en seyd niet dat wy het be-
ghin der salicheyt hebben wt genade /
maer dat wy salich zijn door genade /
ende niet wt werken / op dat niemant
en roeme.

De Schoolleraers en connē door
die wyluchten niet gheholpen wordē
die sy soecken om te ontulien / seggen-
de / dat de werken in haerseluen soo
beel weerdicheyt niet en hebben / dat sy
souden ghenoechsaem zijn om recht-
ueerdicheyt te verrijghen / maer dat
de genade waer door v Godt aenueet /
maect dat se soo beel vermogen. So-
uen desē dewijle sy bedwongen wor-
den te beliden dat de rechtueerdicheyt
der werken hier altydts onvolmaect
is / soo laten sy toe dat ons soo langhe

als wy leuen / de vergheninge der son-
den noodich is / waer door het ghebec
der werken veruult wordet: maer dat
wy nochtans de sonden die wy doen /
moeten versoent met werken die wy
doen bouen dat wy schuldich waren.
Maer ick segghe dat die aennemende
ghenade niet anders en is dan de on-
uerdiende goedicheyt Godts / waer
door de Vader ons aenneemt in Chri-
sto / als hy ons met de onnooselicheyt
Christi becleedt / ende ons die toere-
kent / soo dat hy ons door de weldeadt
Christi acht heyligh reyn ende onnoo-
sel te zijne. Want de rechtueerdicheyt
Christi (de welcke alleen volmaect is /
ende alleen can het aenschijn Godts
berdraghen) moet booz ons staen ende
als bozge booz ons zijn in het oordeel
Godts. Het dese voorzien ende ghe-
swapent zijnde / ghecrighen wy sonder
ophouden vergheninghe der sonden in
het ghelooie. Onse onreynheden en
onvolmaectheden niet de reynicheyt
der rechtueerdicheyt Christi bedect
zijnde / en worden ons niet toeghere-
kent: maer worden verborghen ghe-
lijck of sy begrauen waren / soo dat sy
in het oordeel Godts niet en comē: tot
dat de vze coemt in de welcke onse on-
de mensche sal ganschelijck verdaen en
te niete zijn / ende de Godtliche goet-
heyt ons sal met den nieuwen Adam in
de salighe vrede ontfanghen: daer wy
den dach des Heeren sullen verwach-
ten / in den welcken wy sullen onuer-
ghanchelijcke lichamen wederom ont-
fanghen hebbende / tot de eerlige-
heyt des hemelschen rijcks ghebrocht
worden.

Isst dat dit warachtich is / soo en 13
connen boozwaer onse werken wt
haer seluen ons Gode niet aengenaem
maken: Ja sy en connen selue Gode
niet behaghen / anders dan soo verre de
mensche niet de rechtueerdicheyt Chri-
sti bedect zijnde / Gode behaecht / ende
vergheninghe zijnder sonden heeft.
Want Godt en heeft niet enighen se-
keren werken den loon des ewighen a. 5.
leuens beloef / maer vercondicht al-
leenlijck dat de ghene die dit doet / sal b. 11.
leuen:

1. cor. 15
8. 53. 54

Deu. 27
d. 26.

Galat. 3

lenen: ende steldt die hooge veruloekinghe teghen alle de ghene die niet en bliuen in alle dat in de Wet gheschreuen is. Hiermede wordt genoech wederleydt dat gedichtsel van rechtueerdicheyt die wy mochten in eenighen deele hebben: want daer en wort geen ander rechtueerdicheyt toegelate inde hemel/dan de gheheel onderhoudinge der Wet ende het en heeft oock gheen meerder basicheyt dat sy plegghen te snateren van de voldoeninghe dooz wercken bā suprerogatie/dat is/diemē doet meer danmen schuldich is. Want wat ballen sy niet altijts tot dat selue daer van sy wtghedoten zijn/te weten/dat de gene die de Wet eensdeels onderhoudt/ oock soo verre rechtueerdich is als hy de Wet volbringt: Maer sy nemen veel te onbeschaemdelijc aen dooz seker ende basf/dat gheen verstandich mensche hen en sal toe laten. De heere beruycht so menichmael dat hy gheen rechtueerdicheyt der wercken en bekent anders dan in de volmaecte onderhoudinghe zijnder Wet. Wat grooter onbeschaemtheit is dit / dat wy dese rechtueerdicheyt in ons niet vinde/ick en weet niet op wat stuckens der rechtueerdicheyt roemen/ ende arbeiden om het gene dz ons gebreect/met andere voldoeningen willen coopen/op dat wy niet en schijnen van alle cerlijckheyt berooft te zyne / dat is/op dat wy niet en schijnen gheheel Gode gheweken te hebben. De voldoeninghen zijn bouen crachtichlijck ghenoech te neder gheworpen/ soo dat sy ons niet selfs dooz droomen en behoopen in den An te comen. Ick segghe alleentlijck dat de ghene die alsoo ongheschickelijck spreken/niet en ouerlegghen hoe grouelijck een saecke de sonde dooz Godt 3. Want anders souden zy sonder twijfel verslaen / dat de gantsche rechtueerdicheyt daer menschen in eenen hoop versamelt / niet ghenoech en is om dooz een sonde te holdoen. Want wy sien dat de mensche om eender sonden wille is alsoo van Godt verworpen ende verbannen

Gen. 3.
6. 17.

geweeft/dat hy oock mede alle misdaden verlozen heeft / waer dooz hy sonden moghen de salicheyt weder ghecrighen. So is dan de macht der voldoeninghe wech ghenomen / met de welcke soo yemant hem seluen slat: teert / die en sal boozwaer nemmermeer Gode ghenoech doen: den welken gheen dinck aengenaem en is / dat van syn opanden ghecomen is. Ende het zijn alle zijne byandē/die hy heeft boozghenomen de sonden doe te rekenen. Daerom moeten onse sonden gedeckt ende vergheten zijn / eer dan Godt sal eenich onse werck aensien. Waer wt het volcht dat de verghetinghe der sonden onuerdient is / de welcke booselijck ghelassert wordt bā de ghene die eenighe voldoeninghen doozbrēghen. Soo moeten wy dan na het exempel des Apostels vergaende dat voozleden is / en boozgaende tot het ghene dat booz ons slact/boozt baren in onsen loop / om te comen tot de loon onser hemelscher roepinghe.

Ende dat yemant wil roemen van wercken die hy meynt meer ghedaen te hebben dan hy schuldich is/hoe coet dat oner een met het gene dat ons geboden is / namelijck / dat wy alle ghedaen hebbende dat ons ghedienst 14. moeten seggen dat wy onnutte dienste 17. knechten zijn/ende niet meer ghedaen 10. en hebben dan dat wy schuldich waren: Dooz Godt segghen / en is niet beynsen noch tieghen: maer is in hem seluen vast ende seker houden datmen acht warachtich te zyne. So gebiedt ons dan de heere ongheweypdelijc te gheuoelen ende in onsseluen te onverlegghen / dat wy hem gheuen dienste en doen/wercken wy niet schuldich en zijn/maer dat het al schuldich is dat wy hem dienen. En dat met rechte want wy zijn zijne dienstknechten hen soo veel dienste schuldich/dz wy niet mach tich om zijn ghenoech te doen al waert oock dat alle onse ghebachten ende alle onse leden tot de wercken der Wet alleentlijck ghewendt worden. Daerom als hy seyt / Wanneer ghy al ghedaen hebt

hebt dat hy geboden is : dat is soo veel als oft hy seyd / neemt dat meer dan alle rechtneerdicheden aller menschen. Daerom hoe sullen wy (die verre van deser mate zijn) besaen te roemen dat wy eenē hoop goede wercken ghedaen hebbe boue de behoortelike mate. Dat hier oock niet remant teghen en woort doen bouen dat hy schuldich ware / al waert dat hy zijn schuldighē werck in eenigen deele niet en volbrachte. Want wy moeten gantschelijck achten / dat ons geen dinc dz tot den dienst Godes oft tot de liefde dient / en can in den sta comē dz niet onder de Wet Godes veruact en zy. En ist dat het een werck der Wet is / so en moete wy daerin nē roemen van onse vrijwillig mildicheit / de wijle wy nootdruft daer toe verbonden zijn.

Ende tot de se sake woort die roepingē Pauli tontrecht doortgebracht / daermede hy roemt dz hy onder de Conclen is willes van zijn recht ghebruyken / het welcke hy hadde mogē ghebruyken hadde hy gewilt : en dat hy hen niet alleenlijck en heeft gedaen dat hy schuldich was / hen het Euangelium gepredicēde / maer dat hy oock bouen dat hy schuldich was / het Euangelium door nē en ongeloot gepredicēd heeft. Maer men behoort de se sake aen te merckē die daer bedruyt is / te wetē / dz hy dat gedaen heeft om dz hy dē swackhe gheen ergernisse en soude gheuen. Want de boose ende bedrieghelijcke balseme Altraers sochten door desen schijn der goetwillicheit / den menschen te behaghen / om dat sy haer schadelijcke leere soude te aengenameer make / en het Euangelium te meer in haer brengen : so dz het Paulo noodich was de leere Christi in verijckel te brengen. Ofte dat op sulcke wijze te verijnderē. Wel aen dan / ist dat het eenen Christē mensche dz is / ergernisse te maken als hy se can verijnderen / soo bekenne ick dat de Apostel den Heere eenē dief gedaen heeft / welckē hy niet schuldich en was. Maer ist dz dit selue vā eenē

voorzichtighen wordeelder des Euangelij gheeycht woert / so segghe ick dat hy ghedaen heeft dat hy schuldich was. Eyndelijck of schoon sulcke reden ende oorsake niet ghesien en woort / so ist nochtans algtis warachtich dz Christusostomus seyt / te weten / dat al wat wy hebben is van sulcker condicie als het ghene dat een slaue ofte een mēsche die eenen anderen eygē is / beeft / het welcke al door het recht der slaue rie ende eygendoms synen heere toebehoort. En dit en heeft ooc Christus niet verborghē in een parabel : wāt hy vraccht of wy onsen dienst knecht sulle danckē / als hy den gantschē dach gearbeyt hebbede / des auonts te huyse coemt. Moghelijck sal hy niet meerder neersticheit ende voorzichtigheyt zijn werck ghedaen hebben / dan wy hadden douen van hem eyschē. Maer of het schoon also ware / so en heeft hy nochtans niet ghedaen dat hy wt de condicte der dienstbaerheyt niet schuldich en was : want hy behoort ons toe met alle zijn macht. Ic verstaighe hier hoedanich die wercken zijn / daerin de menschen ghelijc of sy se bouen dat sy schuldich waren / ghedaen hadden / nu willen hoor Godt roemen. Want het zijn benselen / de welcke Godt noyt en heeft gheboden / noch en zijn hem oock niet aengemaē / noch en sal se niet hoor goet houden / alsine sal moeten by hem rekenenschap doen. Wy sullen toelaten dat het wercken zijn diēnē niet schuldich en is / op sulcke wijze als de Prophete daeruan spreect / daer hy seyt / Wie heeft dese dinghen gheeycht van uwe handen. Maer laet se gedachtich zijn wat op een ander plaetse gheseyt woert. Daerom gheeft ghy uwe ghelt / ende niet om broot : Daerom doet ghy arbeidt ende niet tot verfaedinghe. Het en is sulchen ledighen Doctoren niet seer swaer in hare scholen / op sachte scoelen Attende / van dese dinghen te handelen : maer als die opperste Richter sal in synen rechtsstoel sitten / dan sullen alle haer pdele decretē gheen plaetse vinden. Wilt dit segghe ick / behoortdemen te soeken /

Luc. 17.
b. 7.Esa. 1. d
uwe handen. Maer laet se gedachtich 12.Esa. 55.
doet ghy arbeidt ende niet tot verfaedinghe. 2.

te weten / met wat betrouwe wy ons daer sullen moghen beschermen / ende niet wat wy in de scholen ende winckelen moghen snateren.

16 Wy moeten in desen deele twee pesten doornemelijck van onse herte weeten / te weten / dat wy gheen betrouwen in de rechtuuerdicheyt der wercken en stellen / ende dat wy den wercken gheen eere toe en schijnen . De

Esa. 64.
b. 6.

Schrijtuere benecmt ons alle betrouwen der wercken / als sy leert dat alle onse rechtuuerdicheden stincken in het aenschijn Gods / ten 32 dat sy een goede reucke hebben van de onnooselicheyt Christi: ende dat sy niet en connen anders dan de wrake Godts verwecken / ten 32 dat sy dooz zijn barmherticheyt op zijn vergeuinghe steunen . Alsoo en behouden wy tot de wercken niet dan dat wy onsen rechter moeten bidden met dese beijdinghe Dawids / dat niemant en sal dooz hem gerechtuuerdicht worden / ist dat hy van syne dienst-knechten rekenenschap eyscht . Ende daer Job seyt / Ist dat ick boosheyt doe / wee my: ende ist dat ick rechtuuerdicheyt doe / so en sal ick niet selfs also

Ps. 143.
a. 2.
Job. 9.
a. 2.
Job. 10.
b. 15.

mijn hooft opzichten: hoewel wy der die opperste rechtuuerdicheyt Godts aenschijn / der welcker ooc selfs de Enghelen niet genoegh en doen: soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen / dat alle menschen als men tot het oordeel Godts comt / niet en binden van dat sy moeten swijgen ende stom worden . Want die woorden Jobs en beduyden niet alleenlijck dat hy liever heeft gewillichlijck te wijcken / dan teghen de strengicheyt Godts sozgelijck te stryden: maer geuen te kennen dat hy geen ander rechtuuerdicheyt in hem seluen gheuoelt en heeft / dan die in den eersten oogenblic soude vooz het aenschijn Gods nedervallen . Is het betrouwen is verduzen / so moet ooc alle roemingen te niete worden . Want wie soude den lof der rechtuuerdichz synen wercken toeschrijven / op de welcke hy geen bast betrouwen en heeft vooz het aenschijn Gods: Daerom moeten wy

Esa. 46.
p. 20.

daer comē / daertoe ons Esaias roept /

te weten / dat alle het zaet Israels lof ende eere hebbe in Godt . Want het is seer warachtich dat hy ergheyn te weten / dat wy 31 de plantinghe der eerlicheyt Godts . So sal dan het herte te rechte gereynicht zijn / als het gheenlins en sal op het betrouwen der wercken steunen / noch den wercken eere toeschrijvende hem daerop berispen . De opgeblasentheyt betrouvalscher ende leughenachtiger betrouwinghe / worden de dwaes menschen verweckt dooz dese dwalinghe / te weten / dat sy de oorzake haerder salicheyt altyts stellen in de wercken .

Maer ist dat wy willen de vierde ley causen ofte oorzaken aenschijn / die de Philosophen gebieden aen te mercken / soo sullen wy beuinden dat niet en daeruan den wercken toe en coemt in de werckinghe onser salicheyt . De Schrijtuere vercondicht alomme dat de barmherticheyt des hemelsche Vaders / ende zijn onuerdiende liefde tot ons / zijn de causa efficiens ofte werckende oorzake inde vercrigginghe onser salicheyt / ende dat de materie onser salicheyt 32 Christus met zijn geschoot / dooz de welcke hy ons heeft salicheyt vercreghen . Ende wat sullen wy vooz de formale oft instrumentale oorzake houden / anders dan het gelooue . Ende dese drie oorzaken veruuet Ioannes in een sentencie te samen / daer hy seyt / Soo lief heeft Godt de wereldt gehad / dat hy sinen eenichgebooren Soone gegheuen heeft / op dz een yeghelijck die in hem ghelooft / en vergae / maer het ewige lenen hebbe . Woort de eyndelijcke oorzake is ghelijck de Apostel betuycht / de vercrigginghe der godliker rechtuuerdicheyt ende lof zinder goetheyt: waer hy oock de drie andere oorzaken met clare woorden meldet . Want aldus sprac he tot de Romeynē / Sy betrouwen alle gesondicht ende zijn veruuet in doerlicheyt Godts: maer worden onuerdient gerechtuuerdicht dooz zijn ghenade . Hier hebt ghy het hoofstuck ende den eersten oorzponck / te weten / dz Godt ons heeft dooz onuerdiende

Esa. 61.
a. 3.

Job. 1.
b. 16.
Rom. 8.
1. 32.
1. 30.
b. 7.

Ro. 14.
23.

diende barmherticheyt aenghenomen.
 Waerna volcht / Door de verlossinge
 die in Christo Iesu is. Hier hebt ghy
 ghelick een materie / waerwt onse
 rechtueerdicheyt coemt. Al oort seyt
 hier wōrdt de ghelooue in zijn bloede:
 bewesen / waerdoor de rechtueerdic-
 heydt Christi ons toegheuoecht wōrt.
 En laet sijn seldt hy heuynde / als
 hy secht / tot betooninge zijnder recht-
 ueerdicheyt / op dat hy zy die recht-
 ueerdicheyt ende dien rechtueerdighen-
 de die wōt den ghelooue Christi is.
 Ende op dat ick als hoorde gaende /
 oort beduyde dat dese rechtueerdicheyt
 is in versoeninghe ghelegghen / soo
 seyd hy namelijc dat Christus is ge-
 gheuen tot versoeninghe. Al soo leert
 hy oock in het eerste capitel tot de E-
 phesiē dat wy vā GODE wōrden
 wōt enckel barmherticheyt aenghenomen
 tot ghenade: dat dit geschiet door
 de voorbiddinghe Christi: dat het door
 het ghelooue geuact wōrt: ende dat hy
 al geschiet op dat de eere der godlijc-
 ker goetheydt volcomelijc schijne.
 De wijle wy sien dat alle de stucken
 onser salicheydt zijn buyten ons ghe-
 legghen / waerom sullen wy noch op
 onse wercken betrouwen ofte roemē?
 Dock en connen sels de alder groot-
 ste vianden der godlijcker ghenade
 ons geenen strijt maken van de wer-
 kende ofte eyndelijcke oorsake / ten zy
 dat sy willen de gantsche Schrijfture
 berispen. In de materiale ende instru-
 mentale ofte formale oorsake / willen
 sy ons bedrieghen / ghelijc of onse
 wercken te helpe deelden met den ge-
 looue ende de rechtueerdicheydt Chri-
 sti. Maer dit selue doen sy oock tegen
 betuycht dat Christus ons is gheghe-
 uen tot rechtueerdicheyt ende leue / en
 dat sulc een goet der rechtueerdicheyt
 wōrdt door het enighe ghelooue be-
 seten.

Wat de heylighen hēseluen dick-
 mael versterckē ende vertroosten door
 de ghedachtenisse haerder onnoefel-
 heydt ende oprechticheydt / ende oock

sontijts hen niet en onthouden van
 die te prijsen / dat gheschiedt ewelings:
 te weten / dat sy haer goede sake met
 der godtloosen quade sake vergelijc-
 kende / een betrouwē der ouerwinnin-
 ghe daer wōt baten / niet soo seer op de
 weerdicheyt haerder rechtueerdicheyt
 als op de rechtueerdighe ende verdie-
 de verdoeminge haerder vianden sien-
 de: ofte om dat sy oock sonder hen-
 seluen met andere te vergelijcken / een-
 nighen troost ende moedt ghecryghen
 door de supuerheyt haerder conscien-
 cie / als sy hēseluen door Godt ouer-
 mercken. Van de eerste oorsake sullen
 wy hierna handelen: ende sullen na
 dese laatste met corte wōrden bercla-
 ren / ende sien hoe sy ouereen coemt
 met het gheue dat wy bouen gheseydt
 hebben / te weten / dat men in het oorsake
 deel GODE niet en moet op een-
 nigh betrouwen der wercken steunen /
 noch door eenighen waen daerū roe-
 men. Soo comen sy dan aldus ouer-
 een / te weten / wanneer men handelt
 van de funderinghe ende beuestinghe
 der salicheydt / soo slaen de heylighen
 hare ooghen alleenlijc op de goedic-
 heydt Godts / sonder eenighe wer-
 ken aen te sien. Ende niet alleenlijc
 en wenden of en keere sy hen door alle
 dinck tot de goedtheyt Godts / als
 tot den oorspronck ende ghin haer-
 der salicheydt / maer rusten oock daer-
 in / als in de veruullinghe daervan.
 Ende de consciencie aldus gefundeert /
 opgheheuen ende versterckt zijnde /
 wōrdt oock door de aenmerkinghe
 der wercken gesterckt: te weten / soo
 verre sy zijn getuygenissen Godts die
 in ons wōont ende regneert. De wy-
 le dan dit betrouwen der werckē geen
 plaetse en heeft / anders dan almen
 eerst heeft het gantsche betrouwen des
 herten in de barmherticheydt Godts
 gestelt / soo en moet het niet schijnen
 den betrouwen der barmherticheydt
 contrarie te zijne / op het welcke het
 rust ende steunt. Waerom als wy het
 betrouwē der wercken wōstapten / soo
 willen wy alleenlijc dat een Christen
 herts zijn toenlicht niet en neme toe
 ber-

berdienssen der wercken als tot een hulpe zijnder salicheyt / maer dat het gantschelijc ende grondelijc op de onuerdiende belofte der rechtuerdicheyt ruste. Maer hiermede en verbiede wy niet het ghelooue door de teckenē der goetwillicheydt Godts te onderhouden ende verstercken. Want is dat alle gauen die Godt ons ghegheuen heeft / ons zijn (als wy se ouerdeckē) ghelijck raden ende stralen des aenschijns Godts / door de welcke wy verlicht wordē om dat ouergroot licht zijnder goetheyt te aenschouwen / veel meer dienē ons hiertoe de goede wercken die Godt ons ghegheuen heeft / de welcke bewijfen dat de geest der aeneminge tot kinderē / ons is gegē.

16. Daerom als de Heylighen haer gelouue verstercken / ende oorsake der verheuginge nemen wt de onnooselicheyt der conscientie / so en doen sy niet anders / dan dat sy door de bruchten haerder roepinghe aenmercken / dat sy van den Heere tot kinderen aengenomen zijn. Daerom dat Salomon seyt / dat in de breefe Godts is baste ende seker gherusticheyt: ende dat de Heylighen om van den Heere verhoort te worden / somtijts segghende dat sy door zijn aenschijn ghewandelt hebben in gheheelheyt ende eenuoudicheyt: dat ● heeft geē plaetse om een fundament te maken / waerop men mochte de conscientie versterckē: maer mach alleenlijc dan nut zijn als men de goede wercken aensiet als teekenen der roepinghe Godts. Want de breefe Godts en is nergens soo groot ende volmaect dat sy soude connen volcomē gherusticheyt maken: ende de Heylighen bekenen in hen seluen sulcke gheheelheyt niet de welcke noch vele ouerblijfselen des vleeschs vermenght zijn. Maer dewijle sy wt de bruchten der wedergeboorte een argumēt ende bewijsinghe nemen / dat de heylighe

Rom. 8. b.9.
1. cor. 3. c.
16. en 6.
1. 19.

dit selue en connē sy nē doen / ten zy by sy eerst de goetheyt Godts baten / die door geē ander versekertheyt dā door die belofte verghelyt is. Want waert dat sy die wilde wt hare goede wercken achten / so en soude geen dinc onsekerder noch crancher zijn. Want isfekerder noch wercken in haerseluen datmē wil de wercken in haerseluen aenmercken ende wederderen / so en sulen sy niet. An den toren Godts mede brenghen door haer onuolmaectheyt / dan door haer eenichhēgheyt ende reynicheyt / de goetwillicheyt ende gonste Godts betuygen. Somma de goede wercken prediken alsoo de welcke daer Godts / dat sy nochtans niet af en wijcken van de onuerdiende genade Godts / in de welcke Paulus be-
Eph. 3. d. 18.

tuylt dē de lēgde en breede / en diepte of by en hoochde gelegen is: ghelijc of by wilde segghen / dat de gelouige waer sy haer sinen wonden / hoe hooghe sy se verheffen / hoe verre ende hoe wijd sy die wtstrecken / dat sy nochtans nē en behoogen buyten de liefde Christi te gaē / maer geheel in haer bedenckinge te bliuen / wāt sy alle mate in haer vernaeft. Ende daerom seyt hy dat sy alle wijsheyt te bouen gaet / en dat wy in alle volheyt Godts vernaeft wordē / als wy bekenē hoe lief Christus ons gehat heeft. Gelijc hy oec ergens roemende dat de goet salige in allen sijt ouerwinnen / stelt terfont de oorsake daerbij / segghende / Om den ghenen die se lief gehat heeft.

19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

De wijle dan de heylighen hare goede wercken niet anders en aenden dan als ganē Godts / waer wt sy zijn goetheyt moghen bekenen / ende als teekenen haerder roepinghe / waer wt sy moghen haer bericktinge aenmercken: so oen wy nē wel dat sy sulc gheen betrouwen daerop hebben / dat sy souden haren berdienssen rechtverschijuen / ofte der onuerdiender rechtuerdicheyt die wy in Christo gheuerdicheyt ontrecken: want dat selc betrouwen dat sy hebben / comt wt de onuerdiende ghenade Christi / sonder de welcke het niet en can zijn. Dit selue gēft Augustinus seer wel te

1. Pet. 1. b. 10.

te kennen in roze woorden / daer hy aldus schrijft. Ick en segghe niet tot den heerre / En verwerpt de wercken mynder handen niet. Het is wel waer dat ick den heer hebbe niet myne handden ghesocht / ende en ben niet bedrogen. Maer ick en prijse de wercken mynder handen niet: Want ick breefe dat Godt ist dat hy myne wercken aensiet / sal meer sonden binden dan verdienen. Maer ick segghe/begheere ende bidde dit alleen / en verwozt dyn werck in my ende niet het myne. Want ist dat gy mijn werck aensiet / so verdoemdy dat: maer ist dat ghy het alle myne goede wercken comen van by niet en derf van syne wercken boozighe goede wercken heeft / so en siet hy daer in niet dz syne zyende dat selve word oock door de veelhepdyt der sonden overdecht. Waerdoor het comt dat de conscientie daer wt meer breefende verwichinghe dan gherustic niet dat Godt anders syne goede daden aensiet / dan op dat hy de genade zijnder soepinge daerin bekennende / dat werck volbringe dat hy begonnen heeft.

21. Bouen desen dat de Schryftuere bewijst dat de goede wercken der gheboonighen zijn oorsaken om de welcke de heere hen goet doet / dat moctme alsoo verstaen / dat het vast ende onueranderlich bliue dat wy bouen gestelt hebben: te weten / dat de werckinghe onser salichepdyt is in de liefde Gods des vaders ghelegende de materie onser salichepdyt is in de ghehoosamenheyt des Soons: ende het Gheestes / dat is / in den ghelooouende dat het eynde is de eere sulcker grooter mildichepdyt. Hiertegen is niet dat de heere de wercken als mindere oorsaken aenmerkt. Maer waer wt comt dat: te weten / de ghene die hy booz zijn barmherticheyt heeft tot de

erue des ewighen leuens berodent / die selue brenghet hy na zijn oordenlijcke verdeelinghe / in de besittinghe daer van door goede wercken. Ende alsoo het gene dat na de orden zijnder verdeelinghe booz gaet / dat naemt hy een oorsake des geens dat daer na volcht. Hierom schijnt de Schryftuere somtijts te leeren dat het ewige leue coest wt de wercken: niet dat men het ewige leuen moet den wercken toeschrijven: maer bewijse Godt de gene die hy wtuercozen heeft / rechtuerdicht op dat hyse ten eynde eerlijck make / soo wordt de eerste ghenade de welcke een trap is tot de nauolghende / van hem eenichs als een oorsake gestelt. Maer so wanneer de waerachtighe oorsake moet aenghewesen worden / so en gebiet hy n3 de totuylucht te nemen tot de wercken / maer wederhoudt ons in de bedenkinghe der barmhertichepdyt Gods alleen. Wat wat ist dz hy door den Apostel leert / segghende / de besotdinghe der sonde is de doot: maer de ghenade onses heeren Jesu Christi / is het ewighe leuen. Waerom en stelt hy de rechtuerdicheyt niet teghen de sonde / ghelijc hy het leuen stelt tegen de doot: Waerom en stelt hy de rechtuerdichepdyt niet tot een oorsake des leuens / ghelijc hy de sonde steldt tot een oorsake des doots: Want al soo soude de vergheelijkinghe gheheel geweest hebben / de welcke sulcke heranderinge wat gebroken is. Maer de Apostel heeft door die vergelijkinge willen wt drucken het ghene dat waerachtich was / te weten / dz de wercken der menschen den doot verdienen: ende dat het leue is in de enige barmhertichepdyt Gods ghelegghen. Int roze / in dese wijsen van spreken van de goede wercken / en wort n3 gebandelt waer d Godt den zijnen goet doet / maer de ordeninghe die Godt volcht word meer daer in aenghewesen: te weten / dat Godt ghenade op genade hopende / neemt wt de eerste ghenade oorsake om de tweede te gheuen / op dat hy n3 achter en late dz toe verrijkinge zijnder diensskheide diens. Es

Rom. 8.
1.30.Rom. 6.
d. 23.
1. Pet. 1
a. 3.

hy veruolcht zijn mildicheydt alsoo/ dat hy nochtans wil dat wy altyds zijn onuerdiende berkiefinge aensien/ de welcke de fonteyne ende het beghin aller syner weltdaden tot ons is. Want hoe wel hy die gauen die hy ons da- gheleijck gheeft / lief heeft / soo verre als sy wt die fonteyne comen: so moe- ten wy nochtans die onuerdiende ac- neminghe vast houden / op de welcke alleen onse zielen steunen ende rusten moghen: ende de gauen des Gheests die hy daerna gheeft / moeten wy alsoo daeronder stellen / dat sy der eerster eff boozneemster oorsake niet en ontne- men.

Dat xv. Capittel.

Dat alle het ghene dat tot ver- heffinghe der verdienstē der wer- ken gheseyt wordt, alsoo wel Go- de den lof zijnder rechtuerdic- heydt ontroof, als het ons de ver- sekertheydt der salicheyt beneest.

Nu hebben wy het ghene dat het boozneemste in de se handelinghe was / verclaert / te weten / dat de rechtuerdicheydt is in de eenige barin- herticheydt Gods / ende in de eenige ghemeynschap Christi / ende daerom in het ghelooue alken ghelegen: want waert dat sy op de wercken steunde / soo soude sy terstont moeten booz het aenschijn Gods nederuallen. Ende dat dit het boozneemste stuck deser handelinghe is / dat moeten wy neer- stichlyck aenmercken / op dat wy niet verwereten worden in de dwalinghe die niet alleenlyck onder de gemeynen man / maer oock onder de gheleerde ghemeyn is. Want so haest als van de rechtuerdichmakinge des geloofs ende der wercken gehandelt wordt / so loope sy tot die plaetsen der Schry- tuere die schijnen den wercken enige verdienste door God toe te schijnen: ende dat doen sy euen ghelijck oft de rechtuerdichmakinghe der wercken genoeg seker ware / iff datme can be-

wijzen dat de wercken van eenigher weer de zijn by Godt. Waer wy heb- ben bouen ghenoech verclaert dat de rechtuerdicheydt der wercke is alken- lijck in de ghehele ende volcomen on- derhoudinghe der wet gelegen. Waer wt het volcht dat de mensche niet en woort door wercken gerechtuerdich / ten sy dz hy tot de opperste volmaect- heyt ghecomen zijnde / niet en can han- eenighe / ia oock niet van de aldermin- ste ouertredinghe beschuldicht worde. So is dan een ander vraghe of dese handelinghe niet aengaende / te weten / of de wercken geen gonste by den heer- re en verdienen / hoe wel sy niet en co- nen den mensche rechtuerdich make.

En eersten moet ich door al seg- gen van den naem Verdienste / dz de eerste die de wercken by het oordeel Gods vergeleken / dien naem gegent heeft / die heeft der oprechticheydt des gheloofs groote schade gedaen. Ic be- gheere boozwaer seer wel woorden- stryft te blien / maer ich wilde dat on- der de Christen schijners hadde al- tijts sulcke soberheyt ghehouden ghe- weest / dat sy als het niet noodich en was / niet en hadden boozghenomen woorden te ghebruyken / die van de Schrijture vreedende zijn / de welcke veel ergernisse maken ende seer we- nich vruchts voortbrengchen. Want ic bidde v / wat noot wast den naem Ver- dienste / in te brengen / dewijle de lof der goeder wercken mocht duydelijck ende sonder ergernisse door een ander woort verclaert worden. Ende hoe groote ergernisse dat woort Verdien- ste / in hem vernact / dz is met grooter schade der gantscher werelde open- baer. Boozwaer ghelijck het een seer grootch ende hooneerdich woort is / also en can het anders niet dan de ge- nade Gods verduyffteren / ende de menschen met verkeerde hooneerdich- heyt onblasen. Ich bekenne dat de ou- der Schijners der ghemeynen die de woort gebuyet hebbe: maer och of sy door deses woortkens misbruyden nacomeren gheen oorsake tot dwal- inghe ghegheuen en hadden. Hoe wel se

sy oock selue betuyghen op sommighe
 plaetsen dat sy daer door niet en heb-
 den willen de waerheydt vercoorten.
 Want Augustinus spreekte erghens
 aldus / Laet de menscheijcke verdien-
 sten hier stom zijn / de welcke door A-
 dam verlozen zijn: ende laet de ge-
 nade Godts regneeren door Iesum
 Christus. Item / De Heylighen en
 schynen gheen dinck haren verdien-
 sten toe: O Godt sy sullen alle dinck
 uwer barmherticheyt alleen toeschrij-
 uen. En op eē ander plaetse / Ende als
 de mensche sal sien dat hy al wat hy
 goers heeft / niet van hem seluen / maer
 van zynen Godt heeft / so siet hy dat
 alle het ghene dat in hem ghepresen
 wordt / niet van syne verdienste / maer
 vā de barmherticheyt Godts is. Hier
 siet ghy hoe Augustinus den mensche
 de cracht van goet te doen benomen
 hebbende / ooc de weerdicheyt der ver-
 dienste te neder leyt. Ende Chrysostomus
 seyt / Ist dat eenighe onse wre-
 ken de onuerdiende roepinghe Godts
 nauolghen / die zyn gheijck schult die
 wy hem betalen: maer zyn oock gauē
 Godts / ghenade ende goetdadicheyt
 ende groote mildicheyt. Maer wy
 willen den naem laten baren ende lie-
 uer de sake aenken. Ick hebbe bouē de
 sentencie Bernardi verhaelt / dat ghe-
 lijck het tot de verdiensten ghenoech
 is / datmē op de verdiensten gheen be-
 trouwen en stelle / dat het alsoo oock
 ghenoech is tot de verdoeminghe dat-
 men geen verdienste en heeft. Maer hy
 verhaelt de hartheit des woordts ge-
 noech met een verclaringhe die hy ter-
 stont daerby selt / seggende: Daerom
 draecht sorge dz ghy verdiensten hebt:
 ende als ghy se hebt / so weyt dat se b-
 ghegheuen zijn. Nocht de brucht der
 barmhertichs Godts / en dat doende
 sult ghy alle perijckel vā armoede on-
 dancbarheyt en valsche trouwinge
 ontgaen hebben. Die Gemeente is ge-
 lueckich / die verdienste sonder valsche
 betrouwen / ende betrouwen sonder
 verdienste heeft. Ende wy nich dacr-
 bouen hadde hy oueruloe dichlijck be-
 wesen / met wat godt saligher genoele

hy dz woort gebuyet / Wat is / seyd
 hy de Gemeente sochjudich van ver-
 dienste / dewijle sy sekerder ende ghe-
 ruster voorzake om te roemē heeft in hy
 booznemen Godts: Godt en can hem
 seluen niet versaken / hy sal doen dat
 hy beloeft heeft. Alsoo en moeten wy
 niet braghen door wat verdiensten wy
 het goede mogen hopen: booznemen
 dewijle wy hooren dat de Heere seyt:
 Het en sal niet zijn om uwent wille /
 maer om mynent wille. Het is ghe-
 noech tot verdienste / te weten / dat de
 verdiensten niet ghenoech en zijn.

Wat alle onse wercken verdienen /
 dat bewijst de Schrijtuere ghenoech /
 segghende / dat se niet en connen het
 aenschijn Godts verbraghen / om dat
 se vol onreynicheyts zijn. Woten de-
 sen wat de volmaecte onderhoudin-
 ghe der Wet verdienen soude / waert
 dat daer eenighe conde gevonden we-
 sen / dat leert ons de Schrijtuere oock
 als sy ghebedt dat wy moeten onssel-
 uen achten onnutte dienst knechten te
 zijne / als wy al gedaen hebben dz ons
 gebode wordt: om dat wy den Heere
 niet en doen dat wy niet schuldich en
 zijn / maer doe hem dien dienst alleen-
 lijck dien wy doen moete / waer vozen
 wy gheenē danck en verdienē. Nocht
 tans de goede wercke die de Heere
 ons gegeuen heeft / die naemt hy onse
 wercken / ende betuycht niet alleenlijck
 dat se hem aenghenaeim zijn / maer be-
 loeft oock vergheldinghe daer voor.
 Daerō behoort wy door sulcke groo-
 te belofte ghemoet te worden / ende
 onseluen te verstercken / op dat wy n-
 traghe noch moeye en worden in het
 weltdoen / maer voor so groote mildi-
 cheyt / danckbaerheyt bewijzen. Het is
 sonder twijfel / Godts genade ende ga-
 ue al wat in de wercken is dz lof ver-
 dient: ende dat daeruan niet een drup-
 pel en is die wy mogen onseluen toe-
 schrijven: als wy dit warachtighlijck
 ende ernstighlijck bekennen / soo wort
 niet alleenlijck alle betrouwen / maer
 oock alle waen der verdiensten te nie-
 te. Den lof (segghe ick) der goeder
 wercken en deelen wy niet Gode

Ik tij ende

Ezer. 36
e. 22. f. 32

Luce. 17.
e. 10.

Domit.
33. in
Gen. su-
pra. 68.

Supra
tant. ser.
68.

ende den Menschen ghelijck de So-
 phten doen: maer wy ghenen hem
 gheheel/ volcomen ende onuer cozt den
 Heere. Den mensche schijnen wy al-
 leenlijc dit toe / dat hy die selue wer-
 ken die goet waren/ door zijn onze-
 nicheyt besmet ende ontrenicht. Wāt
 ban den mensche (hoe volmaeckt hy
 oock zy) en coemt niet sonder met ee-
 nighe onzejnicheydt besmet te zijne.
 Daerom ist dat de Heere het alder-
 beste onder de werken der menschen
 tot zijn oordeel wil roepen/ soo sal hy
 daer in wel zijn rechtuerdicheydt /
 maer der mensche schande ende onere
 bekennen. So zijn dan de goede wer-
 ken Gode behagelijck / ende en zijn
 ooc n3 onueruchbaer den genen die se
 doen / maer worden niet seer groote
 welbaden Godts vergolden: n3 om
 dat sy sulcx verdienen / maer om dat
 Gode door zijn mildichz hen die prijs
 verozdet heeft. **N**u wat grooter woof-
 heyt ist dz de menschen met dese groo-
 te mildicheyt Godts / waer door de
 werken die niet sulcx en verdienen/
 met grooten loon vergolden worden/
 niet te bzedden zijnde / door godtloose
 eersoekinghe wil voorder comen / op
 dat het gene dat geheel ban de onuer-
 diende mildicheyt Godts coet/ schijne
 den werken **o**n haerder verdiensten
 wille vergolden te zijne: Hier roepe
 ic eens peghelijckx ghemeyn gheuoel-
 en tot ghetuyghenisse. Waert dat een
 mensche dien het ghebruyck in eenen
 acker wt mildicheydt ghegheuen is/
 wilde den seluen acker hem seluen
 aentrecken oock onder den tijtel van
 eygheatschap / soude die door sulche
 ondankbaerheyt niet weerlich zijn
 die selue besittinghe die hy hadde / te
 verliezen: Desghelijckx / waert dat
 een eyghen slaue bā syen Heere wa-
 re bzingelaten/ ende met zijn vrije ch-
 dicie niet te bzedde zijnde / hem seluen
 voor edel wtgaue: soude die niet
 weerlich zijn tot zijn eerste diestbaer-
 heydt wederghebracht te worden:
 Want de rechte wijsse om de weldaedt
 te ghebruycken/ is dese/ te weten/ dat
 wy onseluen niet meer toe en schijue

dā ons gegeuen is / en den ant ooz der
 weldaet van zinnen lof niet en veroz-
 uen: maer lieuer onselue also dāgen/
 dz het gene dat hy ons gegeuen heeft/
 schijne eenichāns in he gelegen te zy-
 ne/ ende by hem te rusten. Ist darment
 dese maticheyt behoort by de mensche
 te houden/ so sie ende ouerlegge een
 peghelijck he dānighe maticheyt wy
 Gode schuldich zijn.

Ic weet wel dat de Sophiste som- 4
 mige plaetsen misbruycken / om te be-
 wijzen dat dit woort Verdienste/woort
 in de Schriftuere geuonden. **S**y bze- **Ed. 16.**
 gen vooit wt Ecclesiasticus/ De barm- **b. 14.**
 herticheyt sal eenen pegelijcken plaets-
 se make/ na de verdienste zijnder wer-
 ken. **E**n wt den sendbrief tot de He-
 breezen/ **E**n wilt de weldadicheyt ende **Heb. 13.**
 deelachticheyt n3 vergeten: wāt sulc- **sulc- a. 2.**
 ke offerhanden verdienen de ghenade
 Godts. **H**oe wel ic dz boec Ecclesiast-
 icus mochte verworpen als onbequaem
 om eenich stuck der Religie te funde-
 ren/ so late ick nochtans dz nu staen.
Maer ic segge dat de Schrijuer wie
 hy zy/ dese plaetse niet ghetrouwelijc
 ouergeset en he est: want in het **Galas.**
 sche staet bā woorde tot woort aldus/
 Gode sal aller barmherticheyt plaets
 se geuen: want een pegelijc sal binden
 na syne werken. **E**n dz dit het rechte
 verstant dier plaetse is / de welcke in
 de Latijnsche ouersettinge veruolcht
 is/ dat is goet te verslaen beyde wt
 het gene dat daerbouē geschreuen staet/
 en wt de samen boeginge der woort-
 den deser sentencie selue/ in den send-
 brief tot de Hebrezen en behoorden sy
 niet te soeken in een woortdecken be-
 droch te maken: want in de grietische
 woorden des Apostels en staet anders
 niet/ dā dat sulcke offerhanden Gode
 behaghen ende aenghenamen zijn. **D**it
 soude oueruloedichinck genoech zijn/
 om onse groote hoouerdicheydt in te
 houden/ **w**eten/ dat wy niet buyten
 de Schriftuere en treden om den
 werken eenighe weerlicheydt toe te
 schijnen. **D**e leere der Schriftuere is/
 dat onse goede werken altyeds zijn
 met vele onzejnichede besprijngt/ door **de**

de welcke Godt met rechte mach ver-
 volgen ende op ons bertozent wordē:
 soo verre ist dat sy souden comen ons
 met Godt verzoenen/ ofte zijn goetda-
 nietheyt tot ons verwecken: maer dat
 hy se door zijn goedertierenheyt niet
 op het strengheste ondersoeckede/ ont-
 fanght ghelyck of sy seer reyn waren/
 ende daerom niet seer vele welbaden/
 beyde des tegenwoordighen ende toe-
 comenden leuens vergeldet / hoe wel
 sy sulcx niet verdient en hebbe. Wāt
 ick en achte dat ondersceyt niet goet/
 dat nochtans gheleerde ende godtsal-
 ghe menschen gemaecht hebbe / te we-
 ten / dat onse goede wercken die gauen
 verdienen die ons in dit leuen ghege-
 uen worden / ende dat het ewighe le-
 uen is de loon des gheloofs alleen.
 Want de Heere pleeg den loon des
 arbejds / ende de croone des strijds /
 in den Hemel te stellen. Ende dat wy
 banden Heere niet deen gawe bouen
 dan der begaefte worden / datmē sulcx
 den verdiensten toeschijft / en het der
 gheade ontnemt / dat is teghen de
 leere der Schriftuere. Want hoe wel
 Christus seyt dat den genen die heeft
 sal ghegeuen worden / ende dat een
 goet ende ghetrouwe diensknicht sal
 ouer vele ghesest worden: soo bewijst
 hy nochtans oock mede erghens dat
 de wasdom der ghelooighen is een
 gawe zinder onuerdiender mildicheyt.
 Coemt (seydt hy) tot de wateren al-
 le die dorsten: ende die gheen ghelid-
 en hebben / coemt coopt wijn ende
 melck / sonder siluer ofte eenighe man-
 ghelighen. Daerom al wat den ghe-
 loouighen nu ghegheuen wordt tot
 wasdom en hulpe haerder salicheyt/
 ende de salicheyt selue / dat coemt al
 wt de enkel goetdadicheyt Gods:
 ende nochtans betuycht hy dat hy
 beyde in de ghenade die ons nu doet
 ende oock in de toecomende salicheyt
 de wercken aendert: om dat hy om zijn
 groote liefde tot ons te betuyghen /
 ghewerdicht niet alleenlic ons / maer
 oock den gauen die hy ons ghegheuen
 heeft / sulcke eere te doen.

Wadden dese dinghen gehandelt

ende verclaert gheweest / met sulcher
 orden als sy behoorden / so en soude
 noyt so veel gheschils ende twisfs op-
 gherefen hebben. Paulus seyd dat
 men in de opbouwinghe der Christi-
 licker leere moet dat fundament be-
 houden dat hy by de Corinthen ghe-
 leydt hadde / buyten het welcke gheen
 ander en kan geleyt worden: ende
 dat dit fundament is Iesus Chri-
 stus. Maer dat fundament dat wy
 hebben in Christo / is dat sulck dat
 het ons zy alleenlick een beghinsel
 der salicheyt gheweest / ende dat de
 volhizinghe moet wt ons volgen:
 ende heeft hy alleenlick eenen wech
 geopent door den welcken wy souden
 wt onsfeluen doort gaen: Neen voor-
 waer / maer ghelyck hy te bozen ghe-
 seyt hadde / als wy hem bekennen dat
 hy ons is ghegheuen tot rechtuerdic-
 heyt. So en is dan niemandt welc in
 Christo ghesunderet / anders dan die
 volkomen rechtuerdicheyt in hem
 heeft: Want de Apostelen seyt niet
 dat hy ons ghesonden is om ons te
 helpe rechtuerdicheyt verkrijghen/
 maer op dat hy onse rechtuerdicheyt
 zy. We weten / dewijle wy van der
 ewicheyt aen eer de werelt ghescha-
 pen was / zijn in hem wtuerkoken
 buyten eenighe onse verdienste / maer
 na het voornemen des welbehagen
 Gods / dat wy door zijn doot / zijn
 van de verdoeminghe des doodts
 verloft / ende van de berderuinghe be-
 trjft / dat wy in hem zijn van den he-
 melchen vader tot kinderen ende erf-
 ghenamen aenghenomen: dat wy door
 zijn bloed / zijn met Godt den Vader
 versoent: dat wy hem tot bewaringhe
 ghegeuen zijnde / buyten het perijchel
 van verderuen ofte afuallen ghestelt
 zijn: dat wy also in hem geplant ende
 ingelijft zijnde / nu eenichsins des he-
 melchen leuens deelachtich zijn / door
 de hope in het rijcke Gods ghetreden
 zijnde. Noch en is hiertan gheen eyn-
 de: dat hy dewijle wy also zinder deel-
 achtich zijn / hoewel wy noch in onsfeluen
 dwacs zijn / is ons vooz Godt
 wijsheydt gheworden: dat hy / of wy
 Ik uij schoon

1. Coz.
3. b. 11.

1. Co. 1.
d. 30.

Eph. 1.
a. 4.

Col. 1. b.
14. ende
c. 20.

Jo. 10.
c. 28.

Mat. 28
d. 18.
schoon sondaers zijn / onse rechtuer-
dich: yt is: dz hy / of wy schoon onreyn
zijn / onse reynich: is: dat of wy schoo
swack onghewapent ende vooz des
Duyuels clauwen gesfeldt zijn / noch-
tans die macht onse is die hem in den
hemel ende op der aerde ghegeuen is /
dooz de welcke hy dē duyuel vooz ons
bertreedt / ende de Doorten der hellen
breekt: dat hy onse leuen is / of wy
schoon het lichaem des doots niet ons
ommedraghen. Sonima dat alle het
syne onse is / ende dat wy in hem alle
dinck hebbē ende geen dinck in ons. Op
dit fondament (segge ick) moeten wy
ghetimmeret worden ist dat wy willen
opwassen tot cens tempel die den Hee-
re heyligh zy.

Mat. 7.
I. Jo. 5.
E. 12.
Ro. 14.
D. 23.
Wat. 7.
6
Maer de weercelt is nu ouer lan-
gen tyt deel anders onderwesen: daer
zijn ick en weet niet wat goede wer-
ken geuonden / dooz de welcke de men-
schen Gode aenghenem worden eer
sy in Christi inghelijft zijn: ghelijck
of de Schrijtuere leu genachtich wa-
re / als sy seyt / dat sy alle in de doot
zijn / die den Sonē niet en bestien. Ist
dat sy in de doot zijn / hoe souden sy
de materie des leuens baren? Item
ghelijck of het te berghcefs gheseydt
ware / dat het al soude is dat buyten
het gheloone gheschiet: ende ghelijck
oft een quaet boom cōde goede vruch-
ten draghen. Ende wat hebben dese
seer senijnighe Sophisten? Christo
ghelaten / daerin hy zijn cracht soude
bewijzen: Sy segghen dat hy ons
verdient heeft de eerste genade / dat is
de oorsake om te verdienen / ende dat
nu ons toebehoort dese oorsake die ons
gegeuen is / wel te ghebruycken. O
roekeloose onbeschaemde godloosheyt
wie soude verwacht hebben dat de ge-
ne die den naem Christi belijden / sou-
den bestaen hem alsoo van zijn cracht
te beroouen / ende byna niet de boeten
te bertredē: Hem woort alomine in
de Schrijtuere dese ghetuyghenisse
ghegeuen / te weten / dat die alle ghe-
rechtuerdicht zijn / die in hem ghelo-
uen: maer dese Sophisten leeren dat
ghen ander weldaet van hem en

comt / dan dat eenen yeghelijcken de
wech gheopent is om hem seluen te
rechtuerdighen. Maer och oft sy ge-
smaect hadden / wat dese sentencie be-
beduyden / Wat alle die het leuen heb-
ben / die den Sonē Gods hebbē: Dat
soo wie gheloost / is van de doot tot
het leuen ghecomen: Dat wy gerecht-
uerdicht zijn dooz zijn ghenade / om
dat wy soude vergaen des ewighe
leuens woorden: Dat de gheloouigne
Christum in hen biguende hebben: om
dooz den welcken sy niet Gode berec-
nicht zijn: Dat sy des leuens Christi
deelachtich zijnde / niet hem sitten in
den Hemel: Dat sy tot het rijcke
Gods ghebracht zijn / ende salicheyt
bertregghen hebben: ende dierghelijcke
ontellicke vele plaetsen. Want sy en
beduyden niet dat alleenlijck de macht
om rechtuerdicheydt ofte salicheydt
te ghecrighen / ons dooz het gheloos-
te Christi ghegeuen woort / maer dat
ons beyde / de rechtuerdicheydt ende
salicheydt ghegeuen worden. Daer-
om soo haest als wy dooz het gheloos-
te zijn in Christi inghelijft / soo zijn
wy nu kinderen Gods / vergheuen
der Hemelen / der rechtuerdicheydt
deelachtich / ende bestiers des leuens
gheworden: ende (op dat wy hare
leughenē / bet straffen) wy en hebben
niet alleenlijck bequaemheyt om te
verdienen / maer alle de verdiensten
Christi bertregghen: want sy worden
ons toegedeeyt.

7
Alus hebbē de Theologische scho-
len de welcke de moeders aller dwa-
linghe zijn / de rechtuerdichmakinghe
des gheloofs / de welcke de sonima als
der godtsalicheyt is / ons benomen. Ze
belijden wel niet de woorden dat de
mensche woort gherechtuerdicht dooz
een geformt ghelooue / maer dat selue
legghen zy daer nae wt / dat het is / ons
dat de goede wercken dat wt den ge-
looue hebben / dz zy tot rechtuerdich-
crachtich zijn / soo dat zy by nae selij-
nen het ghelooue wt spyt te namen / om
dat zijt niet en condē sonder grooten
nijt berfuyghen / dewijle het soo dick-
mael in de Schrijtuere verbaelt wort.
Ende

Ende noch en zijn zy hier mede niet te vreden/maer seilen oock Gode een deel des lofs der goeder wercken/om den menschen te gheuen. Want dewijle zy sien dat de wercken weynich vermogen om den mensche te verheffen/ende datse oock eyghentlick gheue verdiensten te noemen en zijn / ist dat se geacht worden bruchten der godtlicker ghenade te zyne/ soo willen zy se wt het vyde goetduncken doen comen/te weten/ zy willen olie wt eenē steen trekken. Sy en versaken niet vyde boozneemste oorsake is in de ghenade/maer zy willen nochtans dat het vyde goetduncken niet wtgesloten en worde door het welcke (ghelyck zy segghen) alle verdienste comt. Ende dit en wordt niet alleenlick van de nieuwe Sophisten geleet/maer oock de welcke hy dese vergheiken/sonden mogen verstandich ende nuchter schynen. Het was boozwaer een groote blindheyt dat hy die Augustinum soo dickmael in den mond hadde/ niet en sach met wat groter neersicheyt die heylighe man toe sach/datmen geen der hande deelen des lofs der goeder wercken/den mensche en schreue. Wonen in de handelinge des vyden goetdunckens / hebben wy sommighe wt zyne ghetuyghenissen tot dese sake verhaelt/sulcke als dickmael in zyne schriften gheuonden worden: gheuen dienste te roemen / om dat die selue oock Gods gauen zijn. Item als hy schryft dat alle onse verdienste comt van de ghenade alleenlick/dat zy niet bereyghen en wort door onse macht/maer dat zy geheel door de genade gheuen wort/te. Het en is so seer niet blind geweest in het licht der Schriftuere in de welcke hy schijnt niet seer wel geoeffent geweest te zyne. Nochtans en mochte men niet claerders te die woorden Pauli/met de welcke hy den Christenen alle roeminge verboden hebbende) de oorsake seyt/waer

om men niet en behoort te roemen / te weten/om dat wy Gods machtsel zijn / gheschapen tot goede wercken die hy bereyt heeft/om daer in te warden. Dewyle dan niet goets van ons en comt/anders dan so verre als wy wedergehooren zijn / ende onse wedergeboorte gheheel sonder wtneeminghe wt Godt comt: soo en mogen wy niet een hayt wt de goede wercken ons seuen toeschrijven. Ten laetsten/hoewel de Sophisten sonder ophouden de goede wercken prediken/soo leeren zy nochtans de consciencien alsoo dat zy nimmermeer en connen betrouwen dat G D D hare wercken gonstich ende genadich is. Maer wy daer en teghen / en melden gheene verdiensten/ende verstercken nochtans door onse leere het herte der ghelouigen niet sonderlycken troost / als wy hen leeren dat zy in hare wercke Godde behaghen/ende sonder twyfel aenghenacem zijn. Iae wy eysschen ende ghebeden hier ooc dat niemant eenich werck en beginne noch aengae sonder gelooue:dat is/ten zy dat hy eerst niet een seker betrouwen des herten/achte dat het Gode sal behaghen.

Daerom en sullen wy ons van dit eenighe fondament gheensins niet een stroobreet late verleyde: om het welcke als het geleyt is/de wyse timmermeesters wel ende ordentlick timmeren. Want ist dat daer leeringhe ende beermakinge noodich is daer dit fundament leydt/soo vermanen zy dat de Sone Gods daer toe gheopenbaert is / om dat hy soude de wercken des duyels te nieie maken / op dat de gene die wt Godt zijn/niet meer en sondighen: Dat het ghenoech is/dat wy in den voorgeleden tijde de begheerigheden der Heydenen volbracht hebben: Dat de wtuercoene Gods / zijn baten der barmherticheydt wtuercoren tot eere / de welcke behooren van onreynheden ghesuyuert te worden. Maer het wort al te eenen male gheseydt / als bewesen wordt dat Christus wil sulcke Discipulen-hebben/die hen seluen versaken en haer cruy

1. Joann.
3. b. 8.

1. Pet. 4
a. 3.
2. Tim.
2. c. 20.
Luc. 9. c.
23.

die sonde & goede werckē 3p. Maer als
leelijck dit ouerscheypd is daer in / te
weren / hoewel wy beïnden dat het ge-
looue ende de goede werckē noot sae-
lijc aen malsanderen hangen / so stellen
wy nochtans de rechtueerdichmakinge
niet in de wercken / maer in het geloou-
ue. Waerom wy dat doen / dat is licht
om verclaren / soo verre wy ons tot
Christum wenden / tot den welcken
is het alle zijn cracht ontfangt. Waer-
om worden wy dan door het ghelooue
gheachtueerdicht: te weren / om dat
heyt Christi datē / door de welcke als
leen wy niet Godt versoent worden.
Maer de rechtueerdicheyt Christi en
conne wy niet datē / sonder ooc mede
de heylighmakinge te datē. Want hy
is ons gegeuen tot rechtueerdicheyt /
wijshē / heylighmakinghe ende ver-
lossinge. Waerom Christus en recht-
ueerdicht niemant dien hy oock mede
niet en heylicht. Want dese weldaden
sijn eeuwichlijck en onuerscheypelijck
aen malsanderen verbonden / soo dat
hy die verlost / die hy door zijn wijshe-
derlicht: en dat hy die rechtueerdicht
die hy verlost: ende dat hy die heylicht
die hy rechtueerdicht. Maer dewijle
hier van de rechtueerdicheyt ende heyl-
ighmakinge alleenlijc twist is / so sul-
len wy daer op bliuen. Hoewel wy
dese twee onderscheyden / soo veruaet
se nochtans Christus beyde onuer-
scheypelijc in hem. Wilt ghy dā recht-
ueerdicheyt in Christus verkrijghen &
so moet ghy eerst Christum besitten:
ende ghy en kont hem niet besitten /
sonder zijnder heylighmakinghe deel-
achtich te worden: want hy en kan niet
in stukke verschoort worden. Dewijle
dan de heere dese weldaden ons niet
en laet ghebruyckē / anders dan hem-
seluen ons gheuende / so gheeft hy se
beyde te samen / ende nemmen oer het
een sonder het ander. Aldus is het o-
niet sonder de wercken / dat wy
tans niet door de wercken gherecht-
ueerdicht en worden. Want in de deel-

achticheydt Christi door de welcke
wy gherechtueerdicht worden / worden
also wel de heylighmakinghe als de
rechtueerdicheydt veruaet.

Dat is oock seer valschelijck ghelo-
ghen / dat den menschen de gheachticheydt
tot goede wercken benomē wort / als
mē hen dē waen der verdiensten ont-
neemt. Ick moet de Lesers hier oock
bermanen / dat dese Sophisten dwa-
selich argumenteren dā loon tot ver-
dienste / ghelijck ick hierna sal bet ver-
claren: het welcke gheschiet om dat
sy desen grondt niet en weten / name-
lijck / dat God also groote mildicheydt
bewijst den wercken loon toe leg-
ghēde / als de macht om goet te doen /
ghuende. Maer ick hebbe lieuer dit
wt te stellen tot op zijn plaetse. Ende
het sal my nu ghenoech zijn int kortē
te bewijzen hoe cranc haer teghen-
worpinge 3p / het welcke ick sal doen
op twee wijzen: Want ten eersten dat
sy seggen dat niemant en sal soeket
goet te doen als hy gheen hope des
loons door ooghen en heeft: daerom
dwalen sy grootelijck. Want ist dat-
men alleentlick wil dat de menschen
den loon aensien als sy Gode dienen /
ende dat sy hem haren dienst verhue-
ren oft verkoopen / so bestincen seer
woepnich gheleert. Want wil met
blijgen wille ende milden moet ghe-
dient zijn: hij prijst (segghe ick) sulcke
dienstknachten die als oock alie hope
dā loon te ontfanghen benomē ware /
niet en souden aflaten hem te dienen.
Ende is het datmen de menschen wil
tot goede wercken bermanen ende
berweckē / dat en kā niet krachtelicker
noch strengelicker ghedaen worden /
dan wt het eynde onser verlossinghe
ende roepinghe: ghelijck se het woort
Gods vermaent: als het leert dat het
deel te godloose ondancbaerheyt is /
dat wy dien niet wederō lief en hebbē
die ons eerst lief ghehad heeft. Dat
onse consciencie door het bloet Christi
van doode wercken ghereynicht / op
dat wy den leuenden Godt dienen: Heb. 9.
Wat wy Christi deel te cozt doen ist
dat wy eenmael gereynicht zijnde / onse
feluen

seuen met nieuwe onreynicheydt besmetten / ende dat heylighe bloet onreynighen. Dat wy wt de handen onser vyanden verlost zijn / op dat wy sonder ozeefe hem dienen in heylicheyt ende rechtuerdicheydt booz hem alle de daghen onses leuens : dat wy van der sonde beurtjt zijn / om dat wy soude niet vryen gheeste ons seuen in rechtuerdicheydt oeffenen: Dat onse oude mensche ghecrupst is / op dat wy in nieuwichheit des leuens weder opstaen. Item / Ist dat wy ghestoruen zijn met Christo (ghelyck het zinnen ledē betaelt) so moeten wy soecken dat opwaerts is / ende ghelyck bycmedelunghen zijn in de weerelt / op dat wy onse herten tot den hemel heffen daer onse schat is. Dat de ghenade des Heeren daerom verschenen is / om dat wy alle godtloosheydt ende wereltlycke begheerlijckheden verakende / souden soberlijck / heylighlyck / ende godtsalighlyck leuen in dese werelt / verwachende de salighe hope en verschijninghe der eerlijckheit des grooten GODES ende Salichmakers:

1. Thes. 5. b. 9. Dat wy niet en zijn gheroepen noch gheselt om den toozen GODES ouer ons te verwecken / maer om salicheyt te ghecrigen door Christum.

1. Cor. 3. 16. Dat wy Tempelen des Heylighen Geestes zijn / de welcke niet en behooren ontheplicht te wordē: Dat wy nū en zijn duyfsterisse / maer licht in den Heere / waerom wy behooren als kinden des lichts te wandelen : Dat 2. Cor. 6 wy nū en zijn tot onreynicheyt / maer tot heylicheyt gheroeppen / want dit is de wille Gods / te wten / onse heylighmakinge / op dat wy ons onthouden van de boose begheerlijckheden :

1. Thes. 4. b. 7. en 1. Tim. 2. 9. Dat onse roepinghe heyligh is / waerom wy se niet connen na volghen anders dan door reynicheyt des leuens.

Rom. 6. 18. Dat wy van der sonde verlost zijn / om dat wy souden der rechtuerdichigheloozsaem zijn. En daer eenich leuenigher argument om ons tot liefde te verwecken gheuonden worden / dan het ghene dat Ioannes seyd / te weten / dat wy moeten malsanderen

onderlinghe lief hebben ghelijc Godt ons lief geueghadt heeft: Dat de kinderen Gods van de kinderen des lichts van de uels / de kinderen des lichts van de kinderen der duyfsterisse daer in van malsanderen verscheyden zijn / dat wy in de liefde bliuen : Item / dan het ghene dat Paulus seyd / dat wy in Christo bliuende / zijn leden eens lichaems / de welcke behooren van malsanderen onderlinge geholpe te wordē. Omme wy sterckelijcker tot heylicheyt verweckt worden / dan salicheyt wederom van Ioanne hebben / hen alle de ghene die dese hope hebben / hen seuen heylighen / om dat haer Godt heyligh is: Item wt den mont Pauli / dat wy op de belofte der aencomint / ghebetrouwende / ons seluē sijnē van alle besmettinghe des vleeschē cū des Geestes: Item als wy hoopen dat Christus hem seuen ons boozstelt te exemplae op dat wy syne voetspappen naeuolghen.

De weynighe plaetsen hebbe ick tot eenen monster ende exempel willen voortbrengen: Want waert dat ick alle dierghelijcke plaetsen wilde versamen / soo moeste ick eenen grooten boeck daer van maken. De Apostelen zijn gheheel vol vermaninghen / verwekinghen ende straffingen / om den mensche GODES tot alle goet werck te onderwijsen / ende dat dore 33 sonder eenighe meldinghe der verdiensten. Iae 33 beleyden hare vermaninghen veel meer daer wt / dat onse salicheyt is in de enige barmhertichighed Gods ghelegen / sonder eenighe gheverdiensten. Ghelijck Paulus senddaen heeft / als hy de gantschen sendbrief door gheleert heeft / dat wy geen hope des leuens en hebben / anders dā in de rechtuerdicheydt Christi / daer nae tot de vermaningen comende / bidt hy de Romeynē door de barmhertichighed Gods die hy ons bewesen heeft. En boozwaer de oorsake alleen / behoort ons genoeg te vermanen tot een goet leuen / te wetē / op dat Godt door ons verclaert ende gheert worde. En dat daer eenighe zijn / die door

de ere Gods niet seer gheroert en
 worden / soo is nochtans de ghedach-
 tenisse zijnder welgedaden om de sulche
 ewighe deden te herweken. Waer
 dewyle de gene die de verdienste ver-
 heffen / mogelijck eenige knechtelijcke
 ghehoorzaamheydt der Wet den men-
 schen wijsen / daerom dichten zy
 valscheijck van ons / dat wy niet en
 hebben waer door wy sonden onnen
 den menschen tot goede wercken ber-
 manen / te weten / om dat wy niet den
 seluen wech ende middel en ghebruy-
 ken met hen. Waer sulche dienstbare
 ghehoorzaamheyt als zy den mensche
 afdwingen / en is Gode niet seer aen-
 ghenaem / dewyle hy betuycht / dat hy
 den blijmoedighen geuer lief heeft: en
 verbiet yet te genen niet droefheyt of
 te wt noot. Waer dit en segge ic niet /
 als die wijse der bemaeninge verwo-
 pen ofte misprijzende / die de Schrif-
 ture dicmael gebuyert / op dat zy ge-
 ne middel om ons alleens te berwe-
 ken / door wy en gae. Want zy stelt ons
 oock den loon voor oogen / den welcke
 Godt sal eenen yeghelijcken geuen na
 zyne wercken: maer ic segge dat dit n-
 is de eenige noch oec van belen de
 hoogste middel. Ten anderē seg-
 ge ick / datmen niet en moet de bema-
 ninge hier mede beginnen. Bouen de-
 sen dat dit geē cracht en heeft om sul-
 ke verdiensten als onse tegensprekers
 smeden / te verheffen / gelijc wy hier na
 fallen sijn. Ten laetsten / dat het noch
 nut noch hoorderijc en is / ten zy dat
 dese leere voor gae / dat wy door de ee-
 nighe verdienste Christi / die door het
 ghelouue genaet wort / ende niet door
 eenige verdienste onser wercken / ghe-
 rechtueerdicht worden: want niemant
 en can tot de oeffeninge der heylicheyt
 bequaet zijn / da die dese leere eerst heeft
 ingedroncken. Het welcke de Prophe-
 te oock wel te kennen gheeft / als hy
 Godt aldus aenspreect. Heere b. b. is
 genade ende berloeninghe / op datmen
 b. b. eere. Want hy bewijst daer mede
 dat de menschen niet en comen Gode
 eere noch dienst bewijzen / tē zy dat zy
 eerst zijn barmherticheyt bekennen /

door de welcke alleen de ere ende den
 dienst Gods gesondeert ende gestert
 wort. Het welcke seer werdtich is aen-
 gemert te worden / op dat wy weten /
 dat het betrouwen op de barmherticheyt
 Gods / niet alleenlijck en is het begin
 ende fondament om Godt recht en wel
 te dienē: maer dz ooc de bzeefe Gods
 (de welcke na der Dapisten meyninge
 verdienstich is) daerom niet en can on-
 der den naē verdienste gerekent wor-
 den / om dat zy gesondeert is in verge-
 uinge en quyt scheidinghe der sonden.

Het is oock een seer lichtueerdighe
 lasteringhe / dat zy seggen dat wy de
 menschen verwecke tot sonde / als wy
 de onuerdiende vergeuinge der sonde
 leeren / in welcke wy ooc de rechtueer-
 dicheydt stellen. Want wy achten die
 soo groot dat zy door geenderley onse
 verdiensten en can verdienet worden:
 ende dat wy se daerom nemmermeer
 en souden vercrighen / waert datse Godt
 niet buyten onse verdiensten en gae.

Wy seggen datse van ons onuerdient
 is / maer niet vā Christo / de welcke se
 diere gecocht heeft: te weten / met zijn
 heylighe bloet / sonder het welcke geenē
 prijs weerdich gnoech en was om de
 oordele Gods te voldoen. Als wy
 de menschen aldus leeren / soo bema-
 nē wy se daer mede dat soo veel in hen
 is / dat heylighe bloet Christi soo dic-
 mael ghesloet wort als zy sondighen.
 Bouen desen leeren wy dat onse on-
 roepicheydt soo groot is / dat zy nem-
 mermeer en can afghewischt worden
 anders dan door de fonteyne deses al-
 der supuersten bloets. De gene die de-
 se onse leere hoozen / moeten zy niet
 grooter verschickinghe van de sonde
 ghecrighen / dan oftmen leerde datse
 door de besprijghinghe der goeder
 wercken wtgheuijcht worden: Ende
 ist dat zy eenige bzeefe Gods hebben /
 hoe en soude zy eenmael ghereynicht
 zijnde / niet bzeefen ende ontsien we-
 derom in den dze te wentelen om dese
 supuer fonteyne (soo veel in hen is) te
 beroeren ende onclaeer te maken: De
 geloouige ziele seyt by Salomon / Ic Can. 5. a
 hebbe myne voeten gewasschen / ende 3.
 3. ce

1. Cor. 6
 d. 20. en
 7. d. 23.
 1. Pet. 1
 c. 19.
 Act. 20.
 f. 26.

Cap. xvi.

Cap. xvi.

Cap. xvi.

hoe sal ic die wederom onreyn maken. **A**ls ist openbaer wie de vergeuinghe der sonden verachtelijcker maect / en de weerdticheyt der rechtueerdicheydt meer te niete maect. Onse tegenstrijders beuseis dat Godt dooz coude onnutte voldoeningen / dat is / dooz dreeghenapet wort: maer wy segghen dat de schuld der sonde te swaer is om dooz soo lichtueerdighe beuseisen verfoent te worden: ende dat de verbolghentheyt Godts grooter is / dan dat zy soude connen dooz sulcke onnutte voldoeninghen verfoent worden. En dat daerom dit deel ende eere den bloede Christi alleen toekomt. Wy segghen dat de rechtueerdicheyt als zy ergens in ghebreckelijck is / wort dooz wercken der voldoeninghe weder opgherecht: maer wy achten dat zy vierbaerder is dan dat zy soude moghen by eenighe voldoeninghe der wercken vergeliken worden: ende dat wy daerom op dat zy wederom opgericht worde / moeten onse toelucht tot de eenighe barmherticheydt Godts nemen. Wat meer tot de vergeuinghe der sonden dient / dat moeten in het nauwlgende Capittel soecken.

Dat xvij. Capittel.

De ouerencominghe der beloften der VVet ende des Euan-gelij.

Aet ons nu soe de ander argumēten veruolghen / met de welcke de duyuel soecht dooz zijne dienaers de rechtueerdichmakinge des geloofs te niete te maken. Ick meyne dat het nu desen Afferaren benomen is dat zy niet en moghen niet ons handelen ghelijc met byanden der goeder werken. Want wy nemen de werken der rechtueerdichmakinghe niet om datmen gheene goede werken en soude doen / ofte ver sakē dat zy goet zijn / maer om datmē niet en soude daer op betrouwen noch roemen / noch salichghen toeschrijven. Want dit is onse eenich betrouwen en roem en anchor der salicheydt / te weten / dat Christus de

Sone Godts onse is / en dat wy wederom in hem zijn kinderen Gods en ei sghenamen des hemelschen rijck / en dooz de mildicheyt Godts en nu dooz onse weerdticheyt tot de hope der ewiger salicheyt ghehoepen. Mer deswile zy ons boue desen noch niet andere wapenen bespringen / so laet ons nu doorgaen om oock die van ons te swenden / ten eersten comē zy tot de belofte der Wet / de welcke de Heere beleeft heeft den ghenen die de Wet onthouden: en zy bagen of wy willen dat dese belofte gheheel te niet of crachtich zijn. En dewijle het ongheschiedt en spoetelijc ware datmen seide dat zy te niete zijn / soo nemen zy als seker ende bekent dat zy eenige cracht hebben. Mer wt beslypen zy dat wy niet dooz het gelooue alleen gherechtueerdicht en worden. Want de Heere spreekt aldus / En ist dat ghy dese geboden doost ende bewaert ende doet / so sal de Heere v oot zijn heront en barmherticheyt bewaren de welcke hy sal v lief hebben ende vermenichuldigen en segent / etc. Item / Ist dat ghy uwē wegghen ende wercken wel schickt / dat ghy niet en gaet nae vrende mannen / maer recht doet tusschen vrenden / man / en niet af en wijct tot boosheyt / so sal ick midden onder v wandelen. Ick en wil hier niet verhalen diemen sulcke stucken van sententien diemen mochte binden / met dit selue verstant ouerencomende / de welcke alle met een antwoorde connen verclaert worden. Somma Moses betuycht dat in de Wet is de segheninghe ende blac / de doot ende dat leuen voorszeght. Daerom argumenteren zy aldus / dat dese segheninghe moet nēl ende onuerdichtbaer worden / oft dat de rechtueerdichmakinghe niet allenlich wt den ghelooue en comt. Wy hebben voren beweisen dat ons ist dat wy op de Wet staen / alle segheninghe toe en ende niet dan veralockeringe gecomet / daer mede alle ouertreders gediept zijn. Want de Heere en beleeft ghen dinc anders dan den holmaer-

Mat. 7.
h. 12. ch
v. 2. a. 1.
Jen. 7. a
3. ch. 1.
22.

Mat. 11
d. 26.

ten onderhouden zinder Wet: maer sulck en wordt niemant beuonden. Daerom blijt dat vast / dat het gantsche menscheijck gheslachte bewesen wordt der veruloekinghe ende den toone Gods onderworpen te zyn: ende dat het om hier van verlost te worden / noodich is vā onder de macht der Wet te comē ende wt haer dienstbaerheyt tot brijheyt ghebracht te worden: nē voorwaer tot sulcke vreeselike brijheyt / waer door wy souden de onderhoudinghe der Wet vernemen / ende alle ongherechtigheyt aenheyt den toom op den hals late: maer wy moeten ghebrachte worden tot een gheselike brijheyt / die de verslagen troosten ende oprechten / wā wā sende dat zy brij is: van de veruloekinghe ende verdoeminghe daermede zy van swas. Dese verlossinghe ende beurlinghe van de dienstbaerheyt der Wet / verrijghen wy als wy door het gheleue de barmherticheyt Gods in Christus baten / waer door wy gerust ende seker worden van de berghenninghe der sonden / door der welcker geschoelen de Wet ons pūckelde ende beuonde.

Hierom sonden doch alle belosten die ons in de Wet ghegeuen worden / crachteloos ende te niet zyn / ten ware dz de goetheyt Gods ons het door het Evangelij te hulpe quame. Want dese conditie op de welcke zy ghegeuen zyn / te weten / dat wy moesten de Wet volbrēghen / en sal niemmermeer ons te hulpe. En de Heere comt uerdrichet ons in de wercken laten: de / ende eenfacels door zyn goedertieghenheyt voldoende: maer Christus allen ons tot volmaecte rechtuerdicheyt aenwysende. Want de Apostel Paulus gheseyt hebbende dat hy ende de andere Joden wetende dat de mensche niet gerechtuerdicht en wort wt de wercken der Wet / in Christus geloof hebben / so seyd hy terfont

oorsake daerby / te wesen / niet om door het ghelooue in Christus tot de sonma der rechtuerdicheyt ghehoopen te worden: maer om daer door gherechtuerdicht te worden ende niet wt de wercken der Wet. Ist dat de gheloouinghe van de Wet afwijcken tot het ghelooue om daer in rechtuerdicheyt te ghecrighen / de welcke zy in de Wet niet en binden: so laten zy voorwaer de rechtuerdicheyt der Wet baren. Daerom wil die verheffen de belosten ende vergheldinghen der Wet die den onderhouden der Wet staen te comen: maer dat hy oock aenmercke dat het door onse verdoemichheit gheschiet dat wy gheen vrucht daer van en ghecrighen / so dat wy een ander rechtuerdicheyt wt den ghelooue ontfanghen hebben. Alsoo als Dauid heeft die vergheldinghe ghemeldt die de Heere zynen dienstknechten bereyt heeft / so comt hy terfont tot bekenninghe der sonden / door de welcke de vergheldinghe verhindert wort. Doch in den neghentenden Psalm prūst hy grootelijc de welbaden der Wet: maer terfont roept hy oock wt / Wie verstaet zyne sonden / Heere reynicht wy van myne verborghen sonden. Dese plaetse comt gantscheijck met de bouen gheschreuen ouercom / in de welcke hy gheseyt hebbende / dat alle de weghen des Heeren zyn goetheyt ende waerheyt den ghenen die hem briesen / so seyd hy terfont daerby / Om ws naems wille Heere sult ghy mijnder ongherechtigheyt ghenadich zyn / want zy is groot. Alsoo moeten wy oock bekennen dat de goetwillicheyt Gods ons wel is in de Wet boorghestelt / waert dat wy se sonden door onse wercken ver dienen / maer dat wy se niemmermeer door de verdiensten der wercken en ghecrighen.

Wat sullen wy dā seggen: zyn ons de belosten der Wet ghegeuen om dat zy sonden sonder vrucht vergaen: Ic hebbe boue betuycht dat ic sulc gheen gheloouen en hebbe. Ic segge boorzwaer dat haer cracht tot ons niet en comt /

Act. 13. f
38.
Heb. 7.6.
19.

Psalm. 19
v. 21.

Psalm. 25
v. 10.

comt / so lange als zy op de verbodsten der werken sien : ende dat zy daerom in haer seluen aengemerct / enichsins te niet zijn. Alsoo leert de Apostel dat die ouerschoon belofte / te weten / dese / Ick hebbe v goede geboden gegeuen / soo wie die doet die sal daer in leuen : van gheender werde en is / ist dat wy daer in bliuen staende / ende dat zy ons niet een hayt meer doozderis doe en sal dan of zy noyt gegeuē en ware. Want zy en comt niet seifs den alderheylighsten dienst knechtē Gods toe / want zy zijn alle verre van de volbrēginge der Wet / en zijn niet vele ouertredinghen beuāghen. Maer als de belofsten des Euangelij boogheestel worden / de welcke ontuerdien de verghēuinghe der sonden vercondighen / soo maken dese dat wy niet alleenlijck Gode aenghenacem en zijn / maer oock dat onse werken genade hebben : ende dat niet alleenlijck op dat se Godt aenghenacem zijn / maer oock op dat hy se niet de segeningen begaue / die wt het verbont den onderhonden der Wet toequamen. Soo bekenne ick dan dat de werken der gheloouigen me dien loon vergolden worden / dien de Heere in zijn Wet heeft den ghenen belofte / die hem seluen in rechtuerdicheydt en heylighē oeffenen : maer in dese verghelvinge moetmen altyt de oorsaecke aenmercken / waer dooz de werken haer aengenamicheyt gecrygen. Dese oorsaeke sien wy dierley. Ten eersten dat Godt zyne oogen afwendende vā die werken zijnder dienst knechtē / de welcke altyds meer schande dan lof verdienen / hen aennemt in Christo / ende dooz het eenighe gelooue sonder hulpe der werken met hem seluen versoent. Ten anderē dat hy de werken zijne Gadenijcke mildicheyt ende goedertierenheyt tot sulcke eere verheft dat hyse vā eeniger werde hout / niet aenende of zy het weerddich zijn oft niet. Tē derden dat hyse in barmherticheyt ontfangt de onuoelmaethē niet toorekenende / met de welcke alle hare werken so seer besmet zijn / dat se het verdienen niet de sonden / dan met

de deuchden gherekent te zyne. Ende hier wt ist openbaer hoe seer de Sophisten bedrogen zijn / die meynen alle ongeschicktheyt seer wel te onulien / als zy segghen dat de werken dooz haer eygen gortheyt niet en verdienen de salicheyt te verdienen : maer om des verbonts wille / te weten / om dat se Godt dooz zijn mildicheyt so weerdich acht. Maer hier en iusschen die hebben zy niet aenghemerct dat se hebben zy niet aenghemerct dat se werken de welcke zy willen van de beel verdienen / seer verre zijn van de uercondicheyt / die in het eenighe geuēdicheyt / of in het bergēuinge der sonde rust / en de vergēuinge der werelden dooz de welcke ooc de gode woorden / booggaē / Aldus wt die oorsaeke van hare smette gecrypicht worden / booggaē / Aldus wt die oorsaeke der goddelijcker mildicheyt / dooz de welcke de werken der gheloouigen aenghenacem worden / hebben zy allenlijck een aengheterecht / ende zijn de andere twee / tae de doozneemste booggaē.

Ick hebbe die sentencie Petri breghaelt / de welcke Lucas beschijft in de handelinghe der Apostelen / te weten / Ic beuinde in der waerheyt dat Godt gheen wtneem der personen en is / maer dat in alle natie hem aenghenacem maer dat in alle natie hem aenghenacem is soo wie rechtuerdicheyt doet. En hier wt besluyten zy het gene dat hen gheenins twijfelachich en schijnt / te weten / Dewijle de mensche Godt aenghenacem wort dooz goede werken / so en is het ghene daer dooz de salicheyt bercregen wort / niet alleenlijck Gods barmherticheyt / maer dat Godt alsoo den sondaer te hulpe comt dooz zijn barmherticheyt / dat hy dooz de goede werken tot barmherticheyt beweert is. Maer men can de schijft geendins ouer een hingen / ten zy datmen aenmercke dat de mensche wort aenghenacem van Gode aengenomen. Want de mensche is sulc van nature dat Godt gheen dinc in hem en vindt waer dooz hy soude tot barmherticheyt beweert worden / wt ghenomen alleenlijck den menschen elendicheyt. Waerom ist v openbaer is dat de mensche is naect ende

Rom. 10

a. 5.

Leut. 18

a. 5.

Ezec. 10

d. 11.

Rom. 10

a. 5.

34. 34.

Act. 10. 31.

Gal. 5. a.

ende hiel van alle goet / ende daer en
teghen vol ende beswaert met allerley
boosheyt ende quaet / als hy eerstmael
van den heere wort aengenomen: ick
bide v om wat gauen wille sullen
wy hē der hemelcher roepinghe weer-
dich oordeelen. Waerom / verre zy van
ons dien helen waen der verdienste /
dewijle Godt soo crachtichlyc zijn on-
uerdende goedertierenheyt voorszet.
Want d; in de bouen verhaelde plaet-
se wort dooz den Engel tot Coz-
nelius gheseyt / dat zyne ghebeden ende
aclinouessen zijn opghelommen vooz
het aenschijn Godts: dat verdraeyen
zy valscheijck daer wt segghende / dat
de mensche dooz de oeffeninghe der
goeder wercken bereydt wort om de
ghenade Godts te ontfanghen. Want
Coznelius moeste doe dooz den geest
der wijsheyt bericht zyn / dewijle hy
met de warachtighe wijsheyt / te we-
te / met de vrees Godts begaest was:
hy moeste oock dooz den seluen Geest
gheheplich zyn / dewijle hy een lijs-
hebber der rechtuerdicheyt was / de
welcke eē seer seker vrucht des geests
is / ghelyck de Apostel leert. Soo dan
alle het ghene dat verhaelt wort Co-
znelius te behaghen / dat hadde
hy wt Godts ghenade: soo verre is
d; hy hē seluen soude daer dooz bereyt
hebben om de ghenade Godts te on-
tfanghen. Waer en wort voorszwaer niet
eē syllabe in de Schriftuere verhaelt /
die met dese leere niet oerē en comt /
te weten / dat Godt gheen ander ooz-
sacche en heeft om den mensche aen te
nemen / anders dan om dat hy siet dat
de mensche allekens verdozen is / als
hy verlaten wort: ende om dat hy hem
niet en wil verdozen noch verlozen
laten / soo bewijst hy zijn barmhertic-
heyt den mensche verlossende. Nu
sien wy hoe dat dese aenneminghe de
rechtuerdicheyt des menschen niet en
aenschiet / maer dat zy is een supuer en-
de enkel bewijs der goetheyt Godts
tot de ellendighe sondaers / die soo
groote welbaet / verre onuerdich
zyn.

En als Godt den mensche nu heeft

wt den afgront des verberfs verlost /
ende dooz de ghenade der aenneminghe
tot hem wtghefondert / om dat hy
hem heeft wedergebozen ende tot
een nieu leuen vernieu: soo neemt hy
hem nu aen als een nieu creatuere /
met de gauen zijns Gheests. Dit is
die aenneminghe die Petrus meidet /
dooz de welcke de ghelouighe na dat
zy gheroepen zijn / Gode behaghen /
oock aengaende hare wercken: Want
de heere en can ni t anders dan lief
hebben ende omhelsen al wat hy dooz
zinen Gheest in hem werckt. Waer
men moet altyds ghedencken dat zy
aengaende de wercken / niet anders
Gode aengenaem en zijn / dan om dat
Godt alle de goede wercke die hy hen
wt liefde die hy tot hen draecht / ghe-
geuen heeft / zijn mildicheyt vermeer-
derende oock gheuerdicht om haren
wille te ontfanghen. Want waer wt
comen hen de goede wercken / anders
dan om dat se Godt wil met warach-
tighe reynicheyt bercleren / gelijck hy
se heeft tot eerlijcke baten wtuerloest.
Waer wt worden se goet geacht ghe-
lyc of se hoimaect waren / anders dan
om dat de goedertieren milde Vader
de seylen ende smetten die daer vā ge-
comen zijn / vergheeft. Somma Pe-
trus en beduyt te dier plaetse niet an-
ders dan dat Godt zyne anderē aen-
ghenaem en lief heeft / in de welcke hy
de teekenē zijns aenschijns siet. Wāt
wy hebben erghens ghelert dat de
wedergeboorte is een wederoprech-
tinge des heits Godts in ons. Waer
om dewijle Godt alle die te rechte lief
heeft ende in eere houdt / in de welcke
hy zyn aenschijn aenschoudt / soo en
wort niet sonder oozsake gheseyt / dat
het leuen der ghelouighen hem be-
haecht als het wt heplicheyt en recht-
uerdicheyt gheschiet wort. Waer de-
wijle de Godtsalighe dit sterfelijck
bleesch dragende / noch sondaers zyn /
en hare goede wercken alleenlijck be-
gonnen en met de ghebeelichs des
bleeschs besmet zyn / so en cā hy noch
hen noch hare wercke genadich zyn /
ten zy dat hy se meer in Christus dan

in hen seluen aenneme. Op dese wijsse
moetmen de plaetsen verstaen die be-
tuyghen dat Godt den liefhebberen
der rechtueerdicheyt goederrieken en-
de barmhertich is. **Moyses** seyde to de
Deut. 7. **Israeliten/** De Heere uwe Godt be-
b. 9. waert zijn verbont ende barmhertic-
heyt in duyfent gheslachten den ghe-
nen die hem lief hebben/ende zyne ge-
boden bewaren: welcke sentencie oer
nae was onder het volck door een ge-
meyn woort ghebruyckt. Alsoo seyd
oock Salomon in zijn ghebet / Heere
G O D I Israels die ghy uwe ver-
bont ende barmherticheydt / bewaert
uwe dienstknechten die door uwe aen-
schijn windelen met hare gantsche
1. Reg. 8 herte. Dese selue woorden worden
c. 23. oock van **Iehemia** verhaelt. Want
Hehe. 1. ghelijck Godt in alle verbonden zijn-
b. 5. der barmherticheydt / oock wederom
Deut. 29 gheheelheydt ende heylicheydt des le-
c. 18. uens van zyne dienstknechten eyndt/
op dat zijn goetheydt niet bespot en
woorde/oft dat niemāt door en valsche
betrouwen der barmherticheydt
Godts opgeblasen / hem seluen en se-
ghene/daer en tusschen na de boosheyt
zijs herten wandelende. Alsoo wil
hy oock de ghene die hy tot de ghe-
meynschap zijs verbonts heeft aen-
ghenomen/in de oefeninghe der goe-
der wercken behouden. En dies niet
te min wort dat verbont in het beghin
tot genade ende onuerdient gemaect/
en blijft altyt sulck. **Daer** dese wijsse/
hoewel **Dauid** vercondicht dat Godt
hem den loon der supreheydt zijnder
handen ghegheuen heeft / soo en ver-
swijcht hy nochtans de fonteyne niet
die ic aangewesen hebbe/te weten/dat
hy is wt zijs moeders buick getroc-
ken/om dat Godt hem lief hadde. Al-
soo sprekende prijst hy alle de oprech-
tich; zijnder saken / dat hy de onuer-
diende genade nē en vercoyt / de wel-
cke eer is van alle andere gauē/ende is
der anderer gauen oorpronck.

6 Het sal nut zijn hier int corte te be-
mercken wat onderscheyt dese wijsen
van spreken hebben van de beloften
der Wet. De beloften der Wet name

ick niet alle beloften die hier ende daer
in de boecken **Moyses** gevonden wort
den(want daer zijn oock vele eena-
gelische beloften) maer die eppengelij-
den dienst der Wet aen gaen. Sulcke
beloften (men gheue haer wat naem
men wil vercondigen bereyde vergete-
dinghe niet dese conditie/ **Ist** dat ghy
doet dat v gheboden wort. **Maer** als
daer gheseyt wort dat de Heere het
verbont zijn barmherticheyt bewaert
den ghenen die hem lief hebben: soo
wordt daer mede mer bewesen hoeda-
nich zyne dienstknechten zijn die zijn
verbont getrouwelijck hebben aenge-
nomen/dan de oorsake waerom Godt
hen goet doet. Ende de reden om dis
te bewijssen is dese: **Gelijck** Godt ons
tot dit eynde gheweerdicht de ghenen
de des ewighen leuen te geuen / op
dat hy bemint/ gheureest ende gheert
woorde: alsoo worden oock alle de be-
loften der barmherticheydt die in de
Schriftuere gheuonden worden / te we-
ten/ op dat wy den autoor der welde-
den byeen ende eeren. **Daerom** soo
moeten wy gedencen dat de
kinderen **G O D I** daer in be-
teekent worden by haer werck / waer-
in zy sonder ophouden moeten blyuen
ende dat wy van hem zijn tot kinden
ren aenghenouen / om dat wy hem
souden als onsen Vader eeren. **Daer-**
om op dat wy ons seluen niet en ont-
recht der aenneminghe niet en ont-
uremden/so moeten wy altyt staen
nae het ghene tot het welcke onse be-
roepinghe streckt. **Maer** dit moeten
wy nochtans wederom weten/dat de
veruulling der barmhertich; Godts/
niet en comt wt de wercken/maer dat
hy den ghenen die door oprechticheydt
des leuens nae haer roepinghe leuen/
de belofte der salicheyt volbringt/om
dat hy hen de oprechte teekenen
zijnder kinderen beken / die door zij-
nen Gheest tot gode wercken ghe-
regeert worden. **Alas** moetmen
verstaen dat gheschreuen is in den
byghenden

Sal. 15

Sal. 33

14.

Deu. 24
c. 13.Psa. 106
c. 30.

der Gheuepente / Heere wie sal in u-
wen Tabernakel woonen / wie sal in
uwen heylighen berch rusten? die on-
nosel is van handen / ende sayuer bā
heren / &c. Item by Esaiam / Wie sal
met dat verteerende byer woonen?
Die rechtueerdicheyt doet die spreek
dat recht is / &c. Want daer en wo-
rdt dat fondament / waer o de gheloo-
tighe booz den Heere staen / niet be-
scheuen / maer de wijsse alleenlich
waer door se die ghenadighe Vader
tot zijn gheselschap byengt / ende daer
in beschermt ende versterckt. Want
dewijle hy de sonde haet / en de recht-
ueerdicheyt lief heeft / so reynicht hy
die booz synen Gheest die hy niet hem
bereynicht / op dat hy se hem ende
synen rijcke ghelijck make. Daerom
ist datmen vzaecht welke de eerste
oorfake is waer door den Heylighen
den toeganc gheopent woordt tot het
rijcke Gods / ende waer door sy daer
in blijs staende: so is dese antwoorde
bereyt / te weten / Om datse de Heere
heeft door zijn barmherticheydt een-
mael aenghenomen / ende sonder op-
houden bewaert ende beschermt.
Maer ist datmen vzaecht op wat
wijse dat gheschiet / so moetmen co-
men tot de wedergeboorte ende hare
bruchten die in dien Psalm verhaelt
worden.

Maer daer schijnt veel meer swa-
ricepts te zijn in die plaetsen die de
goede wercken met den naem recht-
ueerdicheydt verciere / ende segghen
dat de mensche daer door woordt ghe-
rechtueerdicht. Wā het eerste zijn vele
plaetsen daer de onderhoudinghen der
geboden woorden rechtueerdichma-
kinghen ende rechtueerdicheden ghe-
naemt. Aan het ander is een exempel
by Moosen daer hy seyt / Dit sal onse
rechtueerdicheydt wesen / ist dat wy
alle dese gheboden bewaren. Ende ist
dit peimant wil antwoorde dat dit
een belofte der Wet is / by de welcke
een condicte gheselt is die onmoghe-
lick is / ende datse daerom gheen
dinck en bewijst: daer zijn andere / op

de welcke men dit selue niet en can
antwoorden: ghelijck daer gheseyt
woordt / Ende dat sal v tot rechtueer-
dicheyt zijn booz den Heere / dat ghy
den armen synen pant dien hy v ghe-
geuen heeft / wedergheeft / &c. Item
dat de Propheten seyt dat de byeric-
heyt d'hienees om de scande Isracl
te weke / hem was tot rechtueerdic-
heyt gerckent. Soo meynen dan de
Phariseen onses tyds / hier groote
oorfake te hebben / om haren mont te-
ghen ons op te doen. Want dewijle
wy segghen dat de rechtueerdichma-
kinghe der wercken moet vallen / als
wy de rechtueerdicheydt des gheloofs
bewesen hebben / Ist dat de rechtueer-
dicheydt is wt de wercken / soo ist
balsch dat wy door het gelooue alleen
gherechtueerdicht woorden. Of wy
schoon toelaten dat de gheboden der
Wet rechtueerdicheyt genaemt wor-
den / het en is gheen wonder / want se
zijn met der daedt rechtueerdicheydt.
Hoewel de Lesers zijn hier te verma-
nen / dat de Griekische het Hebzeisch
woordt quallijk ouergheset hebben /
booz gheboden ofte statuten / stellen
de rechtueerdichmakinghen. Noch-
tans late ick gheern den strijd van
het woort baren / Ende wy en ver-
saecken niet dat de Wet volmaecte
rechtueerdicheydt verua. Want hoe
wel wy ooc dan onnutte dienstknech-
ten zijn / als wy volcomelijck gehoor-
saem zijn (om dat wy al wat hy ghe-
boden heeft / schuldich zijn:) nochtans
dewijle Godt de onderhoudighe der
Wet gheweerdicht heeft rechtueer-
dicheydt te noemen / soo en benemen
wy haer niet dat de Heere ghegheuen
heeft. Soo bekennen wy dan gheern
dat de volcomen ghehoorzaamheyt
der Wet rechtueerdicheyt is / ende dat
de onderhoudinghe eens pegelijck ghe-
bodts / is een deel der rechtueerdic-
heyt: soo verre oock in de andere de-
len der gantscher somma der recht-
ueerdicheyt niet en ghebreect. Maer
wy segghen datmen in gheenen men-
sche en can sulcke rechtueerdicheydt
thoonen. Ende hierom maken wy de

rechtueerdicheydt der Wet te niete/
niet om dat zy in haer seluen onvol-
maect ofte ghebreckelijck zy; maer om
dat zy om de swacheyt onses vleeschs
nergheens gheuonden en wort. Haer
de Schrijtuere en gheeft niet alleen-
lijck den gheboden des Heeren desen
naem rechtueerdicheden/maer oock de
wercken der heylighen: ghelijck als
zy verhaelt dat Zacharias ende zijn
Luc. 1. a. wijf ghewandelt hebben in de recht-
ueerdicheden des Heeren. Voorwaer
6. als zy alsoo spreeckt / soo weerdeert
zy de wercken niet wt de natuere der
Wet / dan wt haer eyghen conditie.
Ende hoewel men moet hier weder-
om aenmercken dat ick weynich te
vozen gheseyt hebbe / datmen wt de
onachtlaemheyt des Griekscheyn o-
uer setters niet en moet eenighe Wet
maken: dewijle nochtans Lucas niet
en heeft willen veranderen van de ge-
woonlijcke ouertredinghe ghebraken.
Daerom dewijle de Wet niet anders
dan rechtueerdicheydt en ghebiet / als
Iac. 2. b. wy haer aenlien soo zijn alle hare ge-
10. boden rechtueerdicheden: maer ist dat
wy de menschen aenlien van de welcke
de gheboden ghedaen worden / zy
en verdienen niet wt een werck den
lof der rechtueerdicheydt / want zy o-
uertreden in velen / ende dat selue
werck daer in zy ghehoorsaemheyt
bewijzen / is altyds eensoeels om der
onvolmaecticheydt wille ghebrecke-
lijck.

8. Nu come ick tot het tweede / in het
welcke de meeste swaricheydt is. Sy
segghen Paulus en heeft gheen ster-
ker argument om de rechtueerdicheydt
des gheloofs te beuestighen / dan dat
Gal. 4. a. van Abraham gheschreuen wort / dat
4. hem zijn ghelooue is tot rechtueerdicheydt
gherekent. Dewijle dan ghe-

schreuen is dat het werck Phinees
dat hy ghedaen hadde / hem is tot
rechtueerdicheydt gherekent: soo sullen
wy moghen dat selue van de wercken
besluyten dat Paulus wil van den
ghelooue houden staende. Daerom
ghelijck oft onse teghensprekers de
sake gewonnen hadden / alsoo besluy-
ten zy / hoewel wy niet sonder ghe-
looue gherechtueerdicht en worden/
dat wy nochtans niet door het ghe-
looue alleen gerechtueerdicht en wor-
den: maer dat onse teghensprekers
door de wercken vernult worden. Ick
betuyghe hier de Godsalige kerser /
ist dat zy weten dat de swarichighe
reghele der rechtueerdicheydt moet wt
der Schrijtuere ghemomen worden/
dat zy godt reeferentlijc ende ernstich-
lijc niet my aenmercken / hoe de schrij-
tuere mach sonder teghenspreken niet
haer seluen behoosijc ouer een comen.
Paulus wetende dz de rechtueerdicheydt
makinghe des gheloofs een totulicht
is den ghenen die gheen eygen recht-
ueerdicheydt en hebben / seyt stontelijck
dat zy van de rechtueerdicheyde der
wercken zijn wtgheslotten / alle die
door het ghelooue gherechtueerdicht
worden. Ende dewijle het seker is
dat de rechtueerdicheydt des gheloofs
allen gheloonighen ghemeyn is / daer
wt besluyt hy ooc stontelijck dat niet
mant door de wercken gherechtueer-
dicht en wort: maer daer en tegen dat
wy sonder eenighe hulpe der wercken
gherechtueerdicht worden. Daer het
is een ander dinck / te braghen wat
de wercken in haer seluen vermogen /
dan het is te braghen / van wat
werck de wercken zijn / als de recht-
ueerdicheydt des gheloofs nu beuesticht
is. Ist datmen den wercken sal prijs
ende loon stellen na haer werdicheydt
soo seggen wy dat se niet werdich en
zijn booz dat se niet werdich te co-
men: ende alsoo dat hy geene wercken
en heet waer op hy booz God mach
roemen: ende dat hy daerom sonder
eenighe hulpe der wercke zijnde / wort
door het eenighe ghelooue gerechtueerdicht.
Ende dese rechtueerdicheydt

Gal. 1
16.
Rom. 1
2.8.

heyt beschrijven wy aldus / dat de son-
 fanghen zijnde / woort door des seluen
 genade mit Godt versoent: dewijle hy
 door zijn bloet gerepicht zijnde / ber-
 gheuinghe der sonden gherecht / ende
 niet des seluen rechtuerdicheyt ghe-
 lich met zijn eygghen becleedt zijnde /
 gherustelick door den Richtstoel
 G O D T staet. Als nu de ber-
 gheuinghe der sonden eerst gheselt is
 soo worden de goede wercken die daer
 na volghen / anders dan nae haer ber-
 dienste geweerdeert: want al wat daer
 volmaectheit is / dat woort door de
 wat suerte ofte onreynicheyt daer in
 is / die woort door de reynicheyt Chri-
 sti afghewischt / soo dat suick in het
 oordeel Godts noch oordeel socht noch
 gherekent en woort. Als nu de schult
 aller ouertredingen is wech genomen
 door de welcke de mensche verhindert
 worden yet boort te brengen dat
 Gode behaghelijck is: ende als oock
 het ghebreck der onvolmaectheit is
 begraven waer door oock de goede
 wercken plegghen ontreynicht te wor-
 den: soo worden die goede wercken die
 de gheloonighe doen / rechtuerdich
 gheacht: of (welck enen soo veel is)
 worden tot rechtuerdicheyt gerekent.

Is dat nu yemandt my dat bouen
 ghescheuen argument teghenwoort
 om daer mede de rechtuerdicheyt des
 gheloofs te besnoemen: soo sal ick ten
 eersten braghen of de mensche woort
 rechtuerdich gheacht om een heyligh
 werck ofte twee / als hy in de ander
 der Wet is. Dat ware veel te onrede-
 lijck. Ten anderen sal ick braghen of
 de mensche ooc om vele goeder wer-
 ken wille woort rechtuerdich geacht /
 als hy in eenighe ouertredinge schul-
 dich is. Wijn teghenstrijder en sal ooc
 dit niet douten segghen / dewijle de
 Wet daer teghen roept ende vercon-
 dicht / dat alle menschen veruloecht
 zijn die niet alle de gheboden der Wet
 tot het laetste toe volbracht en hebbē.
 Bouen desen sal ick boorder comen

ende braghen of daer oock eenich goet
 werck des menschen is dat niet en ver-
 dient van ontreynicheyt ofte onvol-
 maectheyt ghesiraft te zyne. En / hoe
 soude sulcx connen zijn door de oogen
 Godts / door de welcke oock selvs de
 sternen niet reyn ghensech noch de
 Engelen niet rechtuerdich ghenoech
 en zijn: Alsoo sal hy moeten belijden
 dat daer gheen goet werck des menschen
 en is / dat door de aenhangende ouer-
 tredinghen / ende door zijn eygghen on-
 volmaectheyt / niet onreyn ende be-
 suet is / soo datet de eere der recht-
 uerdicheyt niet en can behouden. Is
 dat het openbaer is dat het door de
 rechtuerdichmakinghe des gheloofs
 comt / dat de wercken die anders on-
 reyn / onvolmaect / ende niet alleenlijc
 gheen liefde weerdich / maer oock on-
 weerdich zijn door het aescijn godts
 te comen / worden tot rechtuerdicheyt
 gerekent: wat willen zy de rechtuer-
 dicheyt der wercken verheffen om de
 rechtuerdicheyt des gheloofs te nie-
 te en maken / sonder de welcke zy te
 bergheefs souden op de rechtuerdic-
 heyt der wercken roemen. Willen zy
 een Aderen geboetsel maken / soo dat
 de kinderen haer moeder doode: Wat
 daertoe strecken de woorden onser
 Goddlooser teghenstrijden. Zy en
 connē niet versaken dat de rechtuer-
 dichmakinghe des gheloofs is het be-
 gin / de oorspronck / het fundament / de
 oorsake ende substantie der rechtuer-
 dicheyt der wercken: ende nochtans
 besluypen zy dat de mensche nē en woort
 door het gheloonē gherechtuerdicht /
 om dat de goede wercken oock tot
 rechtuerdicheyt gherekent worden.
 Soos laet ons dese beuselinghen atla-
 ren / ende belijden dat de waerheyt is /
 te weten / ist dat de rechtuerdichz der
 werck / hoedanich zy ooc geacht woort /
 steunt op de rechtuerdichmakinghe des
 gheloofs / so volcht / daer wt dat zy daer
 door niet vermindert / maer veel meer
 versterct ende beuesticht woort dewijle
 haer cracht te crachtlijcker ghesien
 woort. Wy en sullen ooc nē dencke dat
 de wercken nae de onuerdiende recht-
 11 ij uers-

uerdichmakinge alsoo geprefen worden / datse oock daer nae souden in de plaetse comen om den mensche te rechtuerdighen / ofte sulck werck met den ghelooue deelen. Want ten 3^y dat de rechtuerdichmakinghe des gheloofs altydt blijue / soo sal de onreynicheydt der wercken ontdeckt worden. Ende hier in en is gheen ongheschickheyt / maer comt seer wel ouerreen / te weten / dat de mensche alsoo wordt dooz het ghelooue gherechtuerdicht / dat hy niet alleenlyck rechtuerdich en 3^y / maer dat ooc 3^yne wercken bouen hare werdicheydt rechtuerdich gheacht worden.

10 Op dese wyse sullen wy toelaten dat niet alleenlyck een deel der rechtuerdicheydt in de wercken 3^y (het welcke onse teghenstrijders willen) maer datse Gode aengenaem ende behaghelelyck zijn / gelijck offse volmaect waren. Waer ist dat wy ghedachtich zijn op wat sondamēt haer rechtuerdicheydt staet / soo sal alle swaricheydt wechghenomen zijn. Want het werck beghint dan eerst aenghenae in te 3^yne als het met vergheuinghe der sepien wort aenghenomen. Ende waer wt comt die vergheuinge anders / van om dat Godt ons ende alle onse wercken aensiet in Christo. Daerom ghelijck wy selac in Christo inghelijft zijnde / daerom rechtuerdich verschijne dooz Godt om dat onse ongherechtigheden dooz de onnooselheyt Christi ghedect worden: alsoo oock onse wercken zijn ende worden gheacht rechtuerdich / om dat alle die ghebreckelijckheyt die daer in is / dooz de supuerheyt Christi bedect ende begraven zijnde / niet toegherekent en wort. Alsoo mogen wy te rechte seggen / d^y niet alleenlyck wy / maer oock onse wercken dooz het gelooue alleen gerechtuerdicht worden. **I**t is dat dese rechtuerdicheydt des gheloofs soodanich als 3^y is / comt wt den ghelooue ende onuerdiende rechtuerdichmakinge / ende daer op steunt: soo moet 3^y daer onder belaten zijn / ende als een brucht daer van gheselt worden / soo verre ist dat 3^y soude be-

hooren verheuen te worden om die te niete te brengen / oft te verduyteren. Op dese wyse als Paulus wil rechtuerdichlijck ouerwinnen dat onse rechtuerdicheydt is in de barmherticheydt Gods / ende niet in onse wercken geslegen / soo dingt hy seer op de woorden Davids / daer hy seyt / Salich zijn die ghene der welcker ongherechtigheden berghen zijn / ende der welcker sonden bedeckt zijn. Salich is die den welcken de Heere geen sonde en heeft toegherekent. **I**s het dat yemant hier en tegen wil onteijliche deel plaetsen teghenwoyen / in de welcke de salicheydt schijnt den wercken toeghescheyt te 3^yne: ghelijck dese 3^y / Salich is den man die den Heere barmhertich is / die niet die den armen barmhertich is / die niet wandelt / die versoeckinge verdraecht / wandelt / die recht ende Salich zijn de ghene die recht ende oprechticheydt doen / die onbesmet / arm van geeste / saechtmoedich ende barmhertich zijn / ec. daer mede en sullen 3^y niet maken dat het ghene dat Paulus seyt / niet waer en 3^y. Want dewijle alle de wercken die daer in gheprefen worden / nemmermeer also in de mensche en zijn dat hy daerom can aenghenae in 3^y / soo blijft de mensche altydt ellendich / ten 3^y dat hy dooz de vergheuinghe der sonden wt zijn ellendicheydt verlost worde. Dewijle dan alle de salichede die in de Schriftuere verheuen ende gheprefen worden / te vergheefs zijn ende te nederballen / soo dat de mensche van niet eene en can brucht ontfangen / tot dat hy de salicheydt dooz de vergheuinghe der sonden vercreghen heeft / dooz de welcke de andere salicheden plaetse ghecreygen: soo volcht hier wt dat dese niet alleenlyck de eenige geboornemisse / maer oock de eenige geboornemisse is: ten 3^y datmen wil dat 3^y gheer niet ende te niete wordt dooz de andere die in dese eenighe ghelegen zijn. **I**t is daer deel te min onse sake waerom wy souden swaricheydt dicmaeken om dat de gheloonighe dicmaect ghenacint worden / rechtuerdich. **I**t is be-

11
Jac. 2. 6.
14. ende
2. 21.

Rom. 4.
23.

Rom. 3.
23.

bekenne dat zy om de heylicheydt des leuens worden rechtueerdich genaet: maer dewijle zy meer na de rechtueerdicheydt staen dan de rechtueerdicheydt volbraghen: soo betacmt het dat dese rechtueerdicheydt/sulck als zy is/der rechtueerdichmakinge des geloofs place gheue / op de welcke zy ghesondeert is/ende van de welcke zy heeft het ghene dat zy is.

Maer zy segghen dat ons noch veel meer swaricheyt comt wt Jacobo/als die niet openbare woorden tegen ons strijdt. Want hy leert dat Abraham is wt de wercken gherechtueerdich: ende dat wy oock alle wt de wercken gherechtueerdicht worden / ende niet wt den ghelooue alleen. Maer wat willen zy dā Paulum ende Jacobum maken teghen malcanderen strijden: Ist dat zy Jacobum houden vooz eenen dienaar Christi / soo moeten zy zyne woorden also nemen/datse tegen Christum die dooz den mond Pauli spreekt / niet en strijden: De Gheest betuycht dooz den mond Pauli / dat Abraham heeft dooz het ghelooue/ende niet dooz de wercken rechtueerdicheyt vercreghen dooz Godt: ende wy leeren oock dat alle de menschen dooz gherechtueerdicht worden. Dese selue Gheest leert dooz Jacobum dat de rechtueerdicheyt Abrahā/ ende ooc de onse / is in de wercken ende niet alleenlyck in het ghelooue gelegen. Het is seker dat de Gheest tegen hē seluen niet en strijdt. Welck sal dan de rechtueerdicheydt hier van zyn? Het ware onsen tegenstrijderen genoegh / waert dat zy conden de rechtueerdicheydt des gheloofs te niete maken / de welcke wy soecken seer sterckelijc te beuustighen: maer zy draghen seer cleyne soezighen om de consciencien hare gherusticheydt te gheuen. Daerom stemmense wel teghen de rechtueerdicheydt des geloofs strijden/ maer hierintussen en stellen zy gheenen regel der rechtueerdicheydt waer in de consciencien mochten haer seluen houden. Laetse dan triumpheren alsoo zy willen / soo

berre zy van gheen ander overwinninghe en connen roemen / dan dat zy alle sekerheyt des gheloofs hebben wechgenomen. Maer dit sal hen een ellendighe ouerwinninghe weesen/als hen het licht sal wtgebluscht zyn/ende de Heere sal de duyfsterisse der leugenen laten ouer hen comen: maer soo waer de waerheyt Gods bast staet / daer en sullen zy geenen doortganc hebben. Ic segge dan dat de sentencie Jacobi de welcke zy altijts als eenen schilt voozwenden / hen niet een hayz voozderlijck is. Ende op dat dit openbaer worde / so moetmen ten eersten aensien / wat de Apostel Jacobus vooz heeft / ende tot wat eynde hy de woorden spreekt: daer na moetmen sien waer in zy dwalen. Dewijle daer doe vele waren die haer onghelouicheyt opentlijck bewesen / de wercken die den ghelouighen eygentlijck roecomen / betrachtende ofte verlatende (welck quaet pleecht alijt in de gheueynte te zyne) ende nochtans niet af en lieten daischelijck op den naem des geloofs te roemen: so bespot Jacobus hier dit dwacs betrouwen. Soo is dā zyn booznemen nā de cracht des waerachtighen geloofs eenichins te vercozten / maer te bewijzen hoe ongheschietelijc sulcke beuselers der ijdelder deelde ende scaduwe des geloofs / soo veel toeschijuen / dat zy daer mede te brede zijnde / hen seluen bijelijc tot allerley sonden lieten vallen. Als dit wel aenghemerct is / soo en sal het nā swaer zyn te aenmercken waer in onse teghenstrijders seplen. Want zy bedrieghen hen seluen tweeins: ten eersten het woozt ghelooue / ten ander het woozt rechtueerdichmakinghe / tonrechte verstaende. Als Jacobus daer het ghelooue naemt / soo verstaet hy daer dooz genen ijdelen waen die berre van de waerachticheydt des gheloofs is: eñ dat doet hy dooz een toelatinge dooz de welcke de sake niet vercozt en wordet. Het welcke hy van den eersten aen bewijst met dese woorden / Wat boozdeel ist myne broeders / ist dat yemandt seyt dat hy het ghe-

Jac. 2. 4.
13.

Al tij looue

looue heeft / ende en heeft de werken niet: hy en seyt niet / Ist dat yemant het ghelooue heeft sonder werken: maer / Ist dat yemandt sulcx roemt. Ende weynich daer nae spreect hy noch clarsijcker / daer hy sulck ghelooue bespottende / dat ergher maect dan des Dupuels wetenschap: ende ten laetsten als hy dat een doot gelooue naemt. Maer wt zijn beschrijvinge machmen ghenoech verstaen wat hy wil segghen / Ghy ghelooft (seyt hy) datter een Godt is. Voorwaer ist dat in sulck ghelooue niet anders vermaect en wort dan datmen ghelooft dat daer een Godt is / soo en ist gheen wonder dat het niet en rechtuerdicht. Ende als men seyt dat sulcke ghelooue niet rechtuerdich en maect / daer door en wort het gelooue der Christenen niet vercozt / het welcke een deel ander natuere heeft. Want hoe rechtuerdicht het warachtich ghelooue / anders dā als het ons in Christo vereenicht / op dat wy een met hem gheworden zijnde / zijnder rechtuerdicheydt deelachtich worden: Soo en rechtuerdicht dan het ghelooue niet om dat het eenighe kennisse des godtlijken wesens ontfanghen heeft: maer om dat het op de sekerheyt der barmherticheyt Godts rust.

12. Noch en hebben wy het wit n3 geraecht / ten 3° dat wy eerst die ander dwalinge openen. Wāt Jacobus stelt de rechtuerdichmakinge eensdeels in de werken. Maer ist dat wy willen maken dat Jacobus niet andere plaatsen der Schryfture ende ooc niet hem seluen ouereen come / soo moeten wy het woordt rechtuerdichmaken / hier anders verstaen dā by Paulus. Wāt Paulus leert dat wy gherechtuerdicht worden / als de ghedachtenisse onser onrechtuerdicheyt wort afgewischt / ende wy rechtuerdich geacht worden. Hadde Jacobus hier op gheuen / soo soude hy verkeerdelijck wt Mose boozgebracht hebben / Abraham geloofde gode / &c. Wāt hy boecht zijn

Jac. 2. d.

2. 1. en 23

woorden aldus te samen / Abraham heeft door de werken rechtuerdicheyt

ghekrege / om dat hy niet getwijfelt en heeft synen sone na Gods beuel te offeren. Ende also is de Schryfture veruult de welcke seyt dat Abraham heeft Gode gheloofd / ende dat het hem a. 6. is tot rechtuerdicheyt gherekent. Ist dat een dinc niet en can eer zijn dan syne oorzaken / waer wt en waerdoor het cōt / so moet Moses te dier plaats dalschelick betuyghen dat het ghelooue was Abrahā tot rechtuerdicheyt gerekent / oft hy en heeft door die ghehoorzaamheyt die hy in de offeringe I saacs bewesen heeft / gheen rechtuerdicheydt verdient. Abraham was door zijn ghelooue gerechtuerdicht / doe selfs I saac noch niet ontfanghen en was / de welck groot was eer I saac ghebozen werdt. Hoe sullen wy dan segghen dat hy rechtuerdicheydt ghecreuen heeft door de gehoorzaamheyt die hy lāge daerna bewesen heeft: Daerom moet Jacobus de oorden qualick verkeert hebben (het welcke niet gheozloft en is te dencken) of en heeft niet willen segghen dat hy also is gerechtuerdicht geweest dat hy soude verdient hebben rechtuerdich geacht te worden. Wat sullen wy dan segghen. Voorwaer het schijnt dat hy niet en spreect van de toerekeninge / maer van de verclaringe der rechtuerdicheyt door de menschen: gelijck of hy seyde / Wie door het warachtich ghelooue rechtuerdich zijn / die bewijzen haer rechtuerdicheyt door ghehoorzaamheyt ende goede werken / ende niet door eenen naecten ende gedichten schijn des gheloofs. In somma hy en handelt daer niet op wat wyse wy gherechtuerdicht worden: maer hy eysche dā de geloouige een werkende rechtuerdicheyt. Ende ghelijck Paulus leert dat wy sonder hulpe der werken gherechtuerdicht worden. Also en lēde Jacobus niet dat die sonder rechtuerdich geacht worden / die sonder ghelooue zijn. Als wy dit aenmercken / so wortt alle waricheyt ende booznemeelich hiermede / bedrieghen onse.

Rom. 3.

d. 2. 8.

Gal. 2. 8

16.

Ps. 18.
d. 21.

versocht/ende daer en is gheen onge-
rechticheyt in my genonde. Item/ De
Heere sal my vergelden na mijn recht-
neerdicheyt en na de reynicheyt mijn-
der handen. Want ick hebbe de wegen
des Heeren bewaert / ende en heb niet
booselijck afgeweken van myne Godt.

Ps. 26.
a. 1.

Item / oordeelt my Heere / want ick
heb in mijn onnoselicheyt ghewandelt.
Ic en heb niet geseten met mannen die
leugenachtich waren / ic en sal niet in-
gaen met de gene die onrecht doen. En

Ps. 26.
a. 9.

verderst mijn siele n. met de godtloos-
se / noch mijn leuen met de bloetgieri-
ge mannen: in des welcker hāden on-
gherechtigheyt is / der welcker rech-
ter handt vol gheschencken is. Maer
ick heb onnoselijck ghewandelt. Ick
heb bouen gehandelt van dat betrou-
wen dat de Heelighen schijnen encke-
lijck wt de wercken te nemen. En de
getuygenissen die wy nu hier booztge-
bracht hebben / en suilen ons niet seer
berhinderen / is dat wy se verstaen na
hare gelegentheyt of circonstancie / de
welcke tweerley is. Want sy en willen
niet dat gantschelijck alle hare wer-
ken ondersocht worden / om na den
loop haers gantschen leuens verdoet
of geabsolueert ende quijt ghewesen te
worden: maer sy brengen een sonder-
lijcke sake boozt her oordeel om te laten
ondersoeckē. Ende sy en schrijuen hen
seluen geen rechtueerdicheyt toe na
de Goddelijcke volmaectheyt / maer wt
die vergelijkinghe die sy met de boos-
se ende godtloose makē. Te eerste als
men van de rechtueerdichmakinge des
menschen handelt / so en word niet al-
leenlijck versocht dat de sake des men-
schen in eenighen sonderlijcken stücke
goet is: maer dat hy in zijn gantsche
leuen rechtueerdich is. Maer als de
Heelighen het oordeel Godts anroep-
pen om haer onnoselicheyt goet te ma-
ken / so en stellen sy hen seluen n. son-
der eenige schuilt / noch geheel onstraf-
selijck: maer als sy het betrouwen haer-
der salicheyt in zijn enkel goetheyt
gestelt hebben so benelen sy hem noch-

tans de sake daer in sy onschuldig
zijnde / verdrukt worden / betrouwe-
de dat hy een wazeker ende beschermer
der armen is die tegen rede ende recht
verdrukt worden. Ende als sy hen
seluen ende hare teghenstrijders boozt
het aenschijn Godts stellen / so en roe-
men sy niet van een onnoselicheyt die
der reynicheyt Godts soude ghenoech
doen / als sona zijn strengheyt onder-
socht ware: maer deswijle sy wetten
dat haer oprechticheyt / rechtueer-
dicheyt ende supuerheyt / sal bouen haer-
der teghenstrijderen boosheyt / onghere-
schicktheyt ende bedroch Gode bekē
aenghenaem zijn / soo en ontken
sy niet Godt tot eenen richter rustē
hen ende hare vanden te anroepen. 1. Ps. 26.
Als / als David seyde tot Saul / De 2. Ps.
Heere vergede eenen yeghelijcken na
zijn rechtueerdicheyt ende waerheyt:
so en was zijn meyning niet d. Godt
soude eenen yeghelijcken op hem seluen
ondersoeken / ende na syne verdien-
sten vergelden: maer hy betuyche
by den Heere / hoe groot zijn onnosel-
heyt was / vergelēk zijnde by Sauls
ongherechtigheyt. Ende Paulus sel-
ue als hy roemt dat hy een goede ge-
tuyghenisse zijnder consciencie heelt /
dat hy met eenuoudicheyt ende oprech-
te Godts / soo en wil hy op sulcken
roem niet boozt het aenschijn Godts
staen: maer door der godtloosen laste-
ringen bedwonghen zijnde / betuyche
hy teghen aller menschen quaetse-
ken zijn ghetrouwicheyt ende oprech-
ticheyt / de welcke hy wiste dat sy der
godlijcker goedertierenheyt aenghe-
naem was / want wy sien wat hy op
een ander plaetse seyt / te weten / dat hy
hem seluen niet schuldich en dende:
maer dat hy daer door niet gherecht-
ueerdicht en was. Want hy versont
dat het oordeel Godts / berre het tran-
schielijck verstant te bouen ginch.
Daerom hoe wel de godtsalighe om
haer onnoselicheyt teghen der godtloos-
sen genueynstheyt te beschermen / Gode
tot eenen ghetuyge ende Richter an-
roepen: nochtans als sy met hem noch-
leenlijck

leentijck handelen / soo roepen sy alle
eendpachtichlyck / Heere ist dat ghy
ken / Heere wie sal dooz b bliuen staen
de? Item / En treedt niet in het ooz=
deel met wien dienstknechten / want
nienat die leeft en sal dooz b aenschijn
gherechtereicht worden. En op ha=
re wercken gheen betrouwen hebben=
de / Angen sy geeren / Heere b goetheyt
is beter dan het leuen.

15 Waerom zijn oock andere plaetsen
die den bounghefcheuen plaetsen niet
ongheijck en zijn / dooz de welcke pe=
niant noch soude moghen berhindert
zijn. Salomon seyd dat de ghene die
in gheheelheyt ende oprechticheyt
wandelt / rechtueerdich is. Item / dat
in den wech der rechtueerdicheyt het
leuen is / ende dat daer in gheen doot
en is. Also seyt ooc Ezechiel dz de ge=
heyt doet / sal ontwijfelyck leuen. Wy
en versaken noch en verduyfteren geen
van desen: maer laet eē wt alle Idams
kinderen doozcomen met sulcke ghe=
heelheyt. Ist dat daer niemant en is /
soo moeten sy alle van dooz het aen=
schijn Gods vergaen ende verberue=
ofte tot zijn barmherticheyt haer toe=
vlucht nemen. Hierentussche en versake=
ren wy oock niet dat de gheheelheyt
der gheloouigen / hoe wel sy maer half
ende onvolmaect is / nochtans hen een
boozderinge tot de onsterfelycheyt
zy. Waer waer wt comt dat / anders
dan om dat Godt de wercken der ge=
naden heeft berbont zijnder ghe=
derfoecht na hare verdiensten / maer
ontfancet na zijn Vaderlijcke goedic=
heyt. Waer mede wy niet alleenlijck
en versaken dat de Schoolleraers lee=
ren / te weten / dat de wercken haer
cracht hebben van de ghenade Gods
diese aenneemt. Want als sy also spre=
ken / so versaken ende gheuoelen sy dz
de wercken die anders souden wt het
berbont der Wet niet ghenoechsaem
zijn om salicheyde ghecrigen / noch=
tans dooz de aenneminghe en geweer=
diginghe Gods tot sulcke hoocheyt

berheuen worden. Waer ick segge dat
sy dooz andere ouertredindingen ende
dooz haer eyghen onreynicheyt be=
smet zijnde / gheen weerde en hebben /
anders dan om dat de Heere sulcke
smetten ende onreynicheyt bergeefe:
het welcke is den mensche onuerdien=
de rechtueerdicheyt gheuen. Hier
worden oock te ontijde ende onbequa=
meijck die ghebeden des Apostels
booztgebracht / in de welcke hy den
gheloouigen soo groote volmaectheyt
wenscht / dat sy ontschuldich ende on=
straffelijck worden in den dach des
Heeren. Dese woorden waeren wel
seer ghebrueuen van de Celsestijnen / om
te bewijfen dat de mensche mach tot
volmaectheyt der rechtueerdicheyt co=
men in dit leuen. Waer wy sullen nae
Augustinum met corte woorden ant=
woorden / dat wy meynen tot dese sa=
ke ghenoech te zyne: te weten / dat
alle Godtsalighe wel moeten daer nae
staen / op dat sy namacis onbesmet en=
de onstraffelijck verschijnen dooz het
aenschijn Gods. Waer bewijle den
alderbesten standt deses tegenwoordi=
gen leuens / niet anders en is dan eenē
booztganc nae die volmaectheyt / soo
segghe ick dat wy dan eerst daertoe
sulle comē / als wy dit sondich vleesch
afgheleydt hebbende / sullen volcome=
lijck den Heere aenhangen. Noch=
tans en wil ick niet hardneckichlijck
strijden teghen den genen die den hey=
lighen wil den naem der volmaecthe=
heyt toeschrijven: soo berre als hy die
oock wil met Augustino beschrijven /
de welcke seyd aldus / Als wy der
Heylighen dencht volmaectheyt noc=
men / soo behoort tot die volmaectheyt
oock / dat sy in der waerheyt ende in
oortmoedicheyt haer onvolmaectheyt
bekennen.

Ephe. i.
a. 4.
1. Thes.
3. d. 13.
en elders

Lib. ad
Bont. 2.
Cap. 7.

Dat xviii. Capittel.

Datmen om dat Godt dē wer=
ken loon beloeft, verkeerdelijck
daer wt besluydt, dat wy door de
wercken rechtueerdich worden.

Laet

- L**et ons nu comen tot die senten=door de welcke sy sonder twyfel be-
 cien die betuygen dat Godt sal ee-
 ren peghelicken na zyne wercken
 Mat. 16 verghelden / Ghelijck / Een peghelijc
 d. 27. sal ontfangen dat hy ghedaen heeft in
 2. cor. 5. zynen lichaem het zy goet oft quaet.
 b. 10. I of ende eere sal wesen den genen die
 Rom. 2. goet doet / maer verdrukkinghe ende
 a. 6. benautheyt ouer alle siele des mensche
 Ioa. 5. e. die quaet doet. Item / Wie sullē goet
 29. ghedaen hebben / sullen tot de wederop
 standinge des leuens gaen : maer die
 quaet sullen gedaen hebben / tot die
 wederopstandinge der verdoemenisse.
 Mat. 25 Item / Comt ghy gheseghende myns
 a. 24. Vaders : want ick hebbe hongherich
 gheweest / ende ghy hebt my spijse
 ghegheuen : ick hebbe dorstich ghe-
 weest / ende ghy hebt my te drincken
 ghegeuen / &c. Ende hier by willen wy
 oock stellen / die plaetsen die het ewi-
 ghe leuen namen eenen loon der wer-
 ken : ghelijck / De vergheldinge der
 Ps. 14. en handen des menschen sal hem gheghe-
 19. c. 13. uen worden. Wie het gebodt breeft /
 Mat. 5. die sal gheloot worden. Verblift en
 b. 12. verbeucht v : siet uwen loon is groot
 Luc. 6. d. in de Hemelen. Een peghelick sal loon
 23. ontfangen na zyn werck. Dat daer
 2. cor. 3. gheseyt wort dat Godt sal eenen pe-
 b. 8. ghelijcken vergelden na syne wercken /
 dat can lichtelick verclaert worden.
 Want de wise van spreken bewijst
 meer wat namaels volcht / dan de ooz-
 sake waerom Godt den gheloouighen
 vergheldinghe gheeft. Het is sonder
 twyfel dat de Heere met dese graden
 Rom. 8. oft trappen zijnder barmherticheyt /
 f. 30. onse salicheyt volbrengt / te wetē / als
 hy de ghene die hy wt bercozen heeft /
 tot hem roept : die hy gheropen heeft /
 rechtuerdicht : die hy gherechtuerd-
 icht heeft / vereerlicht. Daerom hoe-
 wel hy de syne door zyn eenige barm-
 herticheydt ontfangt tot het leuen :
 nochtans derwile hy se door den loon
 der goeder wercken / tot de besittinghe
 daeruan leydt / op dat hy niet sulcker
 ordeninghe als hy verordent heeft /
 zyn werck in hem volbrenghe : so en ist
 gheen wonder dat daer gheseyt is dat
 hy na hare wercken gecroont worden /
- rept worden om de croone der onster-
 felichheyt te ontfangen. Ja om deser
 saken wille wort bequamelijc gheseyt
 dat sy haer salicheyt wercken / als sy
 haer in goede wercken oefenen / ende
 na het ewighe leuen saen : te weten /
 ghelijck hen erghens ghebodt wort /
 spijse te wercken die niet en vergaet
 als sy in Christus geloouende / hen
 seluen het leuen verkrijghen : ende
 nochtans wort terstont daerby ge-
 stellt Welcke spijse de Sone des men-
 schen v sal gheuen. Waerwt het open-
 baer is dat het wort / Wercken / niet
 baer is dat het wort / Wercken / niet
 rie zijnde / maer alleenlijck byrichtighe-
 ende neersticheyt beduyt. Ende daer
 ende volcht daerwt niet dat de ghelo-
 uige selue in Putzen haerder salic-
 heyt / ofte dat haer salicheydt wt hare
 wercken coemt. Hoe dan : Soo haest
 als sy door de kennisse des Euangelij
 ende verlichtinge des heyligen geestes
 zyn aenghenomen tot de ghemeyn-
 schap Christi / soo is het ewighe le-
 uen in hen begonnen. Nu het goede
 werck dat GODT in hem begon-
 nen heeft / dat moet oock volbracht
 worden tot op den dach des Heeren
 Jhesu. Ende het wort volmaect als
 sy door rechtuerdicheyt ende heylig-
 heyt den hemelschen Vader ghelijck
 zijnde / bewijzen dat sy oprechte kin-
 deren zyn.
- Wy en moeten wt den naem loon /
 niet besluyten dat onse wercken zyn
 oorzake onser salicheydt. Ten eersten
 moet dit vast ende seker in onse herten
 staen / te weten / dat het rijcke der he-
 melen niet is een loon der diestnec-
 ten / maer een erue der kindere : de wel-
 ke die alleen sullen gheerighen / die
 van den HEREN worden tot kin-
 deren aenghenomen / ende en sullense
 om geen ander oorzake geerighen / dā
 om dese aenneminghe. Want de sone
 der Wiensmaecht en sal niet erfzake
 naem zyn / maer de sone der wijer. Ja
 oock in dese selue plaetsen / in de wel-
 ke de heylighe Gheest beloest dat de
 wercken sulē geloot worden / als hy

de erue natielijck meldet / soo bewijst
 hy dat sy ons dooz ander oorsake coet.
 Also als Christus syne wiuercozene
 roept om de hemel te besitzen / so ver-
 haelt hy wel werken die hy dooz die
 bestratinghe wil vergelden / maer stelt
 oock mede daerby / dat sy den hemel
 sullen dooz het recht der erue besitzen.
 Also gebiet Paulus den dienstknech-
 ten die ghetrouwelijck hare roep ge-
 volcht hebben / dat sy vergeldinghe
 verwachten van den Heere: maer hy
 seijdt ter sondt daerby / dat die ver-
 geldinghe sal erue wesen. Hier sien
 wy hoe dat sy ghelijck dooz wtghe-
 bruchte woorden toeken / op dat wy
 de ewighe salicheydt niet den wer-
 ken / maer der aenneminghe Godts
 toeschrijven. Waerom melden sy dan
 oock mede de werken: Dese braghe
 sal dooz een exempel der Christenere
 verclaert worden. Eer Isaac ghebo-
 ren werdt / was Abrahā een saecht be-
 loest / waerin alle ghelachten der aer-
 den souden gheseghent worden: ende
 den souden gheseghent des saets / die sou-
 den verheydinghe des saets: ende
 des wesen ghelijck de sternen des he-
 mels ende het zandt der zee. &c. Mele-
 laren daerna gact Abraham om zijnen
 Sone te offeren / gelijc hem van Godt
 geboden was. als hy dese ghehoorsaem-
 heydt bewisen hadde / soo ontfaech hy
 dese belofte / Ich hebbe by my seluen
 gheswozen (seydt de Heere) de wijle
 ghy dese sake gedaen hebt / en en hebt
 uwen eyghenen eenigen gebozen sone
 niet ghespaert: so sal ich u segghenen /
 ende uwe saet vermenichsuldigen / ge-
 lijck de sternen des hemels ende het
 zandt der zee: uwe saet sal de poorten
 twer bianden besitzen: ende in uwen
 sade sullen alle ghelachten der aerde
 geseget worden om dat ghy mijnder
 stemmen hebt ghehoorsaem gheweest.
 Dat hooren wy hier: heeft Abraham
 dooz zijn ghehoorsaemheyt die segge-
 ninghe berdielt / wiens belofte hy ont-
 fanghen hadde eer hem dat wock ge-
 geboden was: Hier hebbe wy voorwaer
 elaelijck dat Godt de werken der ge-
 loouighen loont niet dat selue goet dz
 hy hen nē eer van de werken eenich

ghedachte was / ghegeuen hadde / doe
 hy gheen oorsake en hadde / waerom
 hy hen goet dede / anders dan zijn
 barmherticheyt.

Sochtans en bedriecht noch en bes-
 por Godt ons niet / als hy seyt dat hy
 den werken vergeldt / dat hy eer de
 werken gheschieden / onuerdient ge-
 gheuen hadde. Want dewijle hy wil dz
 wy dooz goede werken gheofendt
 worden om te staen na de verloonin-
 ghe / ende na de bestratinghe der dingen
 die hy belooft heeft / ende dat wy in die
 goede werken wandelen om te comē
 tot de salighe hope die ons voorghe-
 stelt is in de hemel: so wordt te rech-
 te ooc den werken de bruchte der be-
 loften toegheschreuen / de wijle wy
 daer doer comen die bruchten te ghe-
 bruycken. De Apostel Paulus heeft
 dit beyde seer wel wt ghedrukt / daer
 hy seyt / dat de Colossensen hen selue
 oefenen in de werken der liefde / om
 der hopen wille die hen was in de
 hemelen bewaert / van de welcke sy te
 vooren gehoozt hadden / dooz het woort
 des warachtighen Euangelij. Want
 als hy seyt / dat sy wt den Euangelio
 hant hebben / dat hen die hope in de
 hemelen bewaert was / soo verclaert
 hy daermede dat sy op Christum alieē
 ende op gheene werken ghesondeert
 en was. Waermede ooc overeen coet /
 dat Petrus seyd / te weten / Dat de
 Godtsalighe in de cracht Godts be-
 waert worden / dooz het gheloue / tot
 de salicheydt die bereydt is om te haer-
 der tijt geopenbaert te worden. Als
 Paulus seyd dat sy daerom arbe-
 den / soo beduydt hy daermede dat de
 ghelouinghe moeten haer gantse le-
 uen lanck loopen / op dat zijt getrijgē.
 Ende op dat wy niet en souden denke-
 ken dat die loon welcken ons de Hee-
 re belooft / ons na onse verdienste
 ghegeuen worden / soo heeft hy ons
 een Parabel voorgeselt / in de welcke
 hy hem seluen stelt als eenen Huyfua-
 der de welcke alle die hy bindt / in sy-
 nen wijngaert sendt om dien te oefe-
 nen: de sommighe sendt hy ter eerster /
 sommighe ter tweeder / sommighe ter
 derder /

Colos. 1.
 a. 5.
 1. Pet. 1
 a. 4.
 2. Tim.
 1. 6. 12.

1. Pet. 1
 a. 5.

Mat. 20
 a. 1.

derder/somminghe oock ter elffter vze:
ende des auonts greft hy allen gelijc-
ken loon. De wtlegghinge deser Pa-
rabels is cortelijck ende wel veruuet
van dien ouden Schrijuer/wie hy ooc
zy/wiens boeck van de roepinghe der
Heydenen/onder den naem Ambrosij
ghelesen word. Ick sal lieuer syne
woorzen/dan de myne ghebruycken.
Mer den reghel deser vergheijckinge
(seydt hy) heeft de Heere willen be-
ghelouen/dat de roepinghe der gheloo-
uighen/hoewel sy menigerley is/zijn-
der eenigher genaden toe comt. In
welcke vergheijckinge/de ghene die
ter elffter vzen in den wijngaert ghe-
bracht zijnde/ de anderen die de gant-
schen dach ghearbejdt hebben/ghelijc
gemaect worden/beduyden sonder
twijfel de conditie der gener/die Godt
tot lof ende prijs zijnder wtnemender
ghenade in het eynde des dachs/ende
wterste haers leuens/roept/om na zijn
Gootlijck goedertierenhejdt loon te
ontfangen:niet lof betalende door den
arbejdt/maer den rijckdom zijnder
goethejdt wtstortende ouer de ghene
die hy heeft sonder werken wtuerco-
ren:op dat de ghene die met veel swa-
rens ghearbejdt hebben / ende niet
meer dan de laetste en ontfanghen/ooch
moghen verstaen/dat sy den loon der
ghenade /ende niet der werken ontf-
anghen. Ten laetsten ist ooc noodich
aen te merken/dz in die plaetsen/daer
het eeuwige leue wort loon der wer-
ken ghenamt/niet enckelijck ghenom-
men en word. door die ghemeynschap
ofte deelachtichejdt die wy hebben met
Godt/als hy door zijn Waderlijcke
gonste ons in Christo aenneemt tot de
erue der saligher onsterfelijckhejdt/
maer door de bestittinge ofte gebruy-
kinghe dier salichejdt / ghelijck oock
de woorzen Christi luyden/als hy
seyt/Hier namaels het eeuwige leuen.
Ende elders/Comt best/het rijcke
ec. Hierom word die openbaringhe
onster aenneminghe die in de wederop-
standinghe gheschieden sal/van Paulo
Rom.8. ghenamt/aenneminghe tot kinde-
ren. Ende daer na leydt hy dat wt/

dat het is de verlossinghe onses li-
chaems. Anders/ gelijc de veruue-
dinghe van Godt/ is de eeuwige doot/
alsoo word. de mensche da de doot tot
het leuen ghebracht/als hem Godt
tot ghenade aenneemt / om ghemeyn-
schap met hem te hebben ende een met
hem te worden: ende dit gheschiedt
door de sweidact der aenneminghe tot
kinderen alleen. Ende ist dat sy na
haer wijse willen hardnechlichich den
loon der werken drijuen / soo mach-
men hem wederom tegenwoorpen dat
Petrus seyt/te weten/dat het ewige b.9.
ghe leuen is den loon des gheloo-
f. Daerom en laet ons niet denken/
dat de heylighe Gheest/door sulcke
beloften alsoo de werdichejdt onser
werken prijs/ghelijc oft sy sulcken
loon verdingden. Want de Schrijuer
te en laet ons gheen dinc/waer door
wy souden door het enckelijc Gods
verheuen worden. Maer arbejdt met
gheheel om onse houerdichejdt te we-
derlegghen/ons te veroormoedighen/
te neder te woopen/ende gantschelijc
te breken. Maer met die booznemens
beloften comt de Heere onser swa-
chejdt te hulpe/de welcke anders sou-
de terfont beswijchen ende te neder
ballen/waert dat sy niet door dese ver-
wachtinghe opgehouden / ende haer
berdriet door desen troost versoet
en worde. Ten eersten /ouerlegghen
een yegheijck door hem seluen / hoe
hardt ende swaer het is / niet alleenlijc
alle het syne/maer oock hem seluen te
berlaten ende te versaken. Ende noch-
tans is dit de eerste lesse die Christus
synen Discipulen gheeft. Daarna on-
derwijst hy se haer leuen lanch met de
leere des cruyces/op dat sy hare her-
ten niet en wonden ofte keeren tot de
begheerte ofte het betrouwen deser
tijdtlijcker goeden. In het corte / hy
handelt se byna alsoo / dat sy elomme
waer sy haer ooghen wonden ofte be-
ren / berre als dese werelijckhejdt ende
niet anders dan verwijfelinghe/soo
dat Paulus seyt/te weten / dat wy
ellendigher zijn/van alle andere mens-
schen

Mat. 1.
cap. 3.

Mat. 10
d. 30.
Mat. 25
d. 34.
Rom. 8.
d. 28.

Dacrom als de Schriftuere seyt dz 2. Tim.
 Gode de rechtuerdige Richter sal na= 4. b. 8.
 maels den synen de croone der recht= 1. Cor.
 neerdicheyde geue / so en antwoorde ic 9. d. 25.
 niet alleenlick met Augustino / Wien soude de rechtuerdige Richter de 1. 3de. 5.
 croone gheuen / hadde de barmhertighe b. 4.
 vader niet de ghenade ghegeuen? ende Jac. 1.
 hoe soude dat rechtuerdicheydt zijn / b. 12.
 ware daer niet de genade boozghegaen August.
 die den sondaer rechtuerdicht? en hoe ad Ma.
 soude die croone gegheuen worden als lent. De
 schuld? Ware niet eerst al wat wy gratia 2
 hebben / onuerdient ghegeuen. Waer lib. arb.
 ick segge bouē dien noch dit / hoe soude
 Gode onse wercken rechtuerdicheydt
 toeschijuen / ten ware dat hy de onge=
 rechticheydt die daer in is / door zijn
 goedertierenheyt ende berghewinghe
 verberchde? Hoe soude hy se achten
 loon weerdich te ync / tē ware dat hy
 het ghene dat daer in straffe weerdich
 is / door zijn onghemele goetheyt tot=
 wischte? Dit stelle ick by de woorden
 Augustini / om dz pleeght by te ceu=
 wighe leuen te noemen genade / om dat
 het den onuerdienden gauen Gods tot
 loon ghegeuen wordt / als de wercke
 daer mede vergolden worden. Waer
 de schriftuere vernedert ons wordet /
 ende verheft ons wederom. Want bo=
 uuen dat sy ons verbiet in de wercke te
 roemen / om dat se onuerdiende gauen
 Gods zijn / so leert sy oock mede dat
 se altdits met eenighe onreynicheyt
 besmet zijn / so dat se niet en kunnen
 Gode genoech doe / als se na dē reghel
 zijns oordeels ondersocht wordē. Waer
 op dat onse blijmoedicheydt niet te ne=
 der en valle / so seyt sy dat onse wer=
 ke Gode door enkel berghewinghe be=
 haghē. En hoewel Augustinus wep=
 nighē anders spreekt dan wy: so comen
 wy nochtans in de sake wel oueren /
 het welcke openbaert is tot syner woord=
 en in het derde boec tot Bonificium.
 Daer hy twee mēschen met malcāde=
 ren vergheleke hebbende / te wetē / ee=
 nen die een wonderlick heyligh en vol=

2. Tim.
4. b. 8.
1. Cor.
9. d. 25.
1. Pe. 5.
b. 4.
Iac. 1.
b. 12.
August.
ad Was-
cent. De
gratia &
lib. arb.

Cap. 5.

Gal. 5.
a. 6.

Hab. 2. a

4.

Ro. 1. b.

17.

Gal. 3. b

11.

He. 10. g

38.

Luc. 16

B. 9.

1. Tit. 6.

d. 17.

maecht leuen hadde/ ende eenen ande-
ren die wel rechtlick ende gheheel van
zeden was/maer nochtans niet alsoo
volmaecht/men hadde connē veel meer
in hem begheeren/ende ten eynde be-
sluyt hy / Te weten/ dese die schijnt
niet soo gheheel van zeden te zijne als
die ander/nochtans om zijn recht ge-
looue daer door hy leest / ende na het
welcke hy hem seluen in alle zijne son-
den beschuldicht / ende in alle goede
wercken Godt prijst/ hem seluē schā-
de/ende Gode eere toeschijvende: en-
de van Godt vergheuinghe der sonde
ende liefde der goeder wercken ont-
fanghende:soo coemt hy in het gesel-
schap Christi/ als hy van dese weereit
berloft wort. Merom / anders dan
om het ghelooue: Mer welcke hoe wel
het niemant sonder wercken salich-
maecht / want het is leuende/ ende
werckt door de liefde:so worden noch-
tans daer door de sonden vergheuen:
Want de rechtuerdighe leeft wt den
ghelooue: Ende sonder het ghelooue
worden de wercken die schijnen goet
te zijne/tot sonde verandert. Hier be-
lijt hy boowaer claerlick dat wy soo
seer soecken te beuestighen/ te weten/
dat de rechtuerdicheit der wercken
daer wt coemt / om dat se door de ver-
gheuinghe der sonden Gode aenghe-
naem worden.

Mer de bouen geschreuen plaetsen
comen oock dese byna ouereen/ Maect
b vrienden van den Hammon der on-
gerechtigheyt/ op dat wanneer b ont-
beken sal/ sy b moghen ontfangen in
de ewighe tabernaculen. Den rijcken
deser weereit ghebiet dat sy niet hoo-
uerdich en zijn / noch op onsekeren
rijckdom hopen/maer op den leuendi-
ghen Godt: Dat sy goet doen/rijcke
worden in goede wercken/hem seluen
een goet fundament wechlegghen in
het coecomende / op dat sy het ewi-
ghe leuen vercrighen. Want de goe-
de wercken worden by enen rijckdom
vergheliken / den welcken wy in het
ewighe leuen moghen ghebruycken.
Op dese plaetsen antwoorde ick / dat
wy nemmermeer en sullen tot het

rechte verstant daerna comen/ ten zy
dat wy onse ooghen daerop wenden/
tot het welcke de heylighe Geest syne
woorden schickt. Ist dat het warach-
tich is dat Christus seyd/ te weten/
Dat onse herte daer is daer onse schat
is:soo moeren de gheloouighe die ge-
leert hebben dat dit leuen is ghelich
een slaep die terfont vergaet/ soeken
dat sy b gene dat sy warachtigh
willen ghebruycken / daer benen sen-
den/ daer sy een volcomen leuen sullen
hebben: ghelijc de kinderen deser we-
relt pleghen neersich te zijne / om die
dinghen te vercrighen die tot de wel-
lusten des tegenwoordighen leuens
dienen. Soo moeten wy dan die na-
uolghen die boozghenomen hebben tot
eenighe ander plaetse te verhuysen/
daer sy haer ewighe woonse verco-
ren hebben. Sy senden haer goet vo-
ren/ende willen dat geeren voor enen
tijt deruen: want sy achten hem seluen
dies te ghelackiger/hoe sy meer goets
hebben daer sy sullen langhe woonen.
Ist dat wy weten dat de hemel onse
vaderlandt is/ soo betacnt het niet
dat wy onse goet daerwaert senden/
dan dat wijdt hier behouden sal
ons door de haestige verhuysinghe daer
vergaen. Maer hoe sullen wy den
senden: te weten/ ist dat wijt den
armen ghebreckelicken mede verlen:
wat wy dien gheuen/dat acht de heer
re hem ghegheuen te zijne. Hier wt
comt die schoone belofte/ So wie den
armen gheeft / die leent den heere op
woecker. Item / Soo wie mildelich
zaeyt / die sal oock mildelich mayen.
Want zy gheuen dat Gode in de hand
om te bewaren/ al wat zy den broeds-
ren wt liefde gheuen. Ende ghelick
Godt een goet ghetrouwe bewaerder
is/ alsoo sal hijt namels niet grooten
woecker wederō geuen. Zijn dan onse
werk ensoo groot geacht booz Godt/
dat se in zijn handt zijn/ ghelick en
schat booz ons wecheleers: wie soude
hem ontfien alsoo te spreken / dewille
de Schrijuer dat soo dickmael ende
soo opentlick betuycht: Maer ist dat
gemant wil de enckel ghenade

beruyfster / ende de verdienste der
wercken beueftighen / die en sal door
dese ghetuyghenissen niet gheholpen
worden om zijn dwalinghe te beuesti-
ghe. Want men can daer wt gheen
dunck te rechte besluyten / anders dan
een enkel geneghentheydt der Godt-
lijcker goedertierentheydt tot ons: wāt
op dat hy ons tot weltdoen verwecke/
soo beloeft hy dat gheen goet werck dat
wy doen / en sal verlozen zijn / hoe
wel alle dienst welken wy hem doen/
niet alleenlijck onweerdich is gheloont
te worden / maer oock booz zijn aen-
schyn te comen.

Maer de woorden Pauli dzingen
seerder aen/daer hy de Thessalonicen-
sen in hare verdrukkingen vertrooste-
den / leert dat hen die voorgesonde wor-
den / op dat sy tot het rijcke Godts
weerdich gheacht worden / booz het
welcke sy lijden. Want (seydt sy) het
is recht by Godt den genen die v ber-
drucken / verdrukkinghe te gheuen: en
v met ons / verlichtinghe te gheuen:
als de Heere Jesu sal wt de hemel ge-
openbaert worden. Ende de Autoor
des sendtbriefs tot de Iheruzen seyd/
G D D E n is niet onrechtueerdich
dat hy soude uwe werck vergheten/
ende uwe liefde die ghy bewesen hebt
in synen naem/ dat ghy den Heylighen
ghedient hebt. Op de eerste plaetse
antwoorde ick / dat daerin geen weer-
dicheydt der verdienste beteeckent en
wordt. maer dewijle Godt de Vader
cozen heeft / Christo synen eerstghe-
bozen Sone gheijck worden: soo
moeten wy door vele verdrukkinghen
in het rijcke der Heincelen comen/ ghe-
lijck Christus moest eerst veel lijden/
ende daarna tot die eerlijckheyt come
die hem verhoorden was. Daerom als
wy verdrukkinghen lijden booz den
lijck eenighe teekenen inghedrukt/
naem Christi / soo worden ons ghe-
maet de welcke Godt de schape zinder
cudde p'eecht te teekenen. Soo wor-
den wy dan ter deser oorfake tot den
rijcke Godts weerdich geacht/te we-
ten/om dat wy de merkteekenen on-

ses Heeren ende Meesters draeghen in
onse lichaemen / de welcke teekenen
zijn der kinderen Godts. Hiertoe die-
nen oock dese sentencie: te weten/ Dat
wy de doodinghe Jesu Christi in on-
sen lichame omme draegen/ op dat zijn
leuen in ons gheopenbaert worde: En
dat wy hem in zijn lijden gheijck wor-
den/ op dat wy comen tot de gheijck-
kenisse zijnder wederopstandinghe wt
de dooden. De reden die Paulus daer
by seldt/te weten/dat het recht is by
Godt/oen gheuen die verdrukt zijn/
ruste te gheuen: en dient niet om een-
ghe weerdicheydt der wercken te be-
wijsen / maer om de hope des rijcke
Godts te beueftighen: gelijck oft hy
seyde/ Gheijck het den rechtueerdigen
oordedele Godts betacmt / Wajack ouer
uwe bianden te doen om die quellinghe
die sy v gedaen hebben/ also betacmt
oock v verlichtinghe ende ruste van die
quellinghen te geuen. De ander plaet-
se/ Waer in gheleert wordt dat het der
rechtueerdicheydt Godts soo seer be-
taemt / de ghehoorsamicheydt zijnder
dienstknachten niet te vergheten / dat
het byna soude onrecht zijn / waert dz
hy se vergate/ moet aldus verstaet zijn.
De Heere willende onse traecheydt
ende iurpheydt bemaen / heeft ons
dese hope ghegeuen/ te weten/ dat de
arbeidt welken wy te eere zijns
naems aengenomen hebben/ niet en sal
te verghetis zijn. Wy moeten altyds
ghedachtich zijn dat dese belofte ghe-
lijck alle de andere ons geen brucht en
soude aenbringhen / ten ware dat het
onuerdiende verbondt der ghenade
voorzginghe / Waerop de gantsche se-
kerheyt onser salicheydt ghesondeert
is. Als wy nu daerop rusten/ so moe-
ten wy oock gherustelijck betrouwen/
dat onse dienst ende ghehoorsamicheyt
niet en sal van Godt ongheloont big-
arn / hoe wel sy dies onweerdich is.
Ende om ons in sulcke verwachtinghe
te beueftighen / soo seyd de Apostel
dat Godt niet onrechtueerdich en is/
maer sal doen dat hy eenmael beloeft
heeft. Soo is dan dese rechtueerdi-
cheydt meer dan de waerheyt ende vol-

in bringinghe

2. Cor. 4
c. 10.

Ro. 8. f.
29.

2. Thes.
1. b. 5.

1. Thes. 6. b.
19.

Ro. 8.
1. 39.

2. Cor. 14.
b. 21.
2. Cor. 14.
b. 26.

Gal. 6. d.
17.

In pfa. 32. 109. desē sijn heeft Augustinus een schoone sentencie / de welke die Heylighe en elders viciael.

man niet ghetwijfelt en heeft dickmael te verhalen / ghelyck ick se oock weerdich achte dat mensche altyt in ghebachtensse brenge. Godt (seydt hy) is ghetrouwe / de welke hem seluen heeft onsen schuldenaer ghemaect: nē eenich dinc van ons nemende / maer alle dinc belovende.

8 Onse teghenstriders brenghen 7. cor. 13 oock die sentencie Pauli voort / daer a. 2. en. d hy seydt / **D**e ick schoon alle ghelooue hadde / soo dat ick verghen wt haer plaetsse versette / ende geē liefde en hadde / soo en ware ick niet. Item / **J**h bliuen hope / ghelooue / ende liefde: maer onder dese is de liefde de meeste.

Col. 3. c. 14. Item / **W**ouen al hebt liefde / den welke is de handt der volmaectheyt. **W**t de twee eerste plaetsen willen onse **M**haristē bewijzen / dat wy meer door de liefde / dan door het ghelooue gherechtueerdicht worden: want de liefde is (ghelyck sy segghen) van meerder cracht / dan het ghelooue. **W**aer dit argument wordt sonder arbeidt ofte groote moeyte wederleydt. **W**ant wy hebben erghens verclaardt ende wtgheleydt / dat het ghene dat in de eerste plaetsse staet / die hier wt den sendbrief tot de **C**orinthen voortgebracht is / het warachtich ghelooue nē aen en gaet. **W**aer dat in de tweede plaetsse staet te weten / die wt den seluē sendbrief voortgebracht is / **J**h bliuen hope / ghelooue / &c. dat verstaen wy oock van het warachtich ghelooue. **E**nde **P**aulus seydt daer / dat de liefde meerder is / niet om dē sy meer verdient / maer om dat sy vruchtbaerder is / haer voorder wtstact / meer menschen dient / ende altyt crachtich is: ende om dat het ghebryck des gheloofs voort eenen tijt is. **J**s het sake dē wy de wtmenetheydt aenien / soo wordt de liefde **G**o**D** **T**e rechte bouen gestelt. **W**aer vā dese en spreect **P**aulus daer niet. **W**ant hy drijft al-

leenlijck / dat wy meeten malanderen niet onderlinghe liefde sichten in den herte. **W**aer laet ons dat also nemen / ghelyck of de liefde alreeds die essēte te bouen ghinghe: wie isser die sal niet verstandt heeft / die daer wt sal besluyten / dat de liefde meer rechte dichte dan het ghelooue: **D**e cracht om te rechtueerdighen die in het ghelooue is / die en comt niet wt de weerdicheit des werck: maer onse rechtueerdinge makinghe coemt wt de eenighe barmherticheit ende verdienste Christi: **A**ls het ghelooue dese daer / so wordt het gheleydt te rechtueerdighen. **J**h is het dat men onse teghenstriders wt brenghen / op wat verstandt ofte meyninghe sy de rechtueerdichmakinghe der liefde toeschrijven: sy sullen antwoorden / **W**ā dat sy een werck is dat **G**o**D** **V**erdiensse wilde door de verdiensten wille door de rechtueerdicheit inghe **G**o**D**s voort rechtueerdicheit toeghecrekent. **H**ier wt machmen den hoe haer argument volcht / **W**y segghen / dat het ghelooue ons rechtueerdicht / niet om dat het ons door zyn weerdicheit de rechtueerdicheit verdient: maer om dat het een instrument is waerdoor wy de onuerdiende ghenade Christi ghebruyken. **W**aer onse teghenstriders gaen de barmherticheit **G**o**D**s voort / ende verlaten Christi: **W**aer in de somma der rechtueerdicheit gheleghe is) ende willen dē wy door de welbaer der liefde gerechtigdicht worden / om dat sy het ghelooue te bouen gaet. **D**at is euen ghelyck of yemant wilde segghen / dat een Coninc bequamer ware om enen schoe te maken / dan eē schoemaker selue te weten / om dat een Coninc weerdigher is dan een schoemaker. **D**it eenige argument is een groot bewijs / dat alle de Schoolleraers niet sefs niet het waterste haerder lippen en smaecten / wat de rechtueerdichmakinghe des geloofs sy. **E**nde is dat eenich kī sachrich mensche my noch teegen spreect ende braecht daerom wy het woort **G**elooue by **P**aulum verscheydelyck nemen ende wtlegghen. **E**t

Wat dese wotlegginghe hebbe ic groote
oorfaken. Want dewijle die ghauen die
Paulus daer verhaelt / eenichijns on-
der het gelooue en hope begrepe wor-
den / om dat sy tot de kennisse Godis
behooren / soo veruact hy se ten eynde
alle onder den naem ghelooue ende ho-
pe / ghelijck of hy seide / De Prophe-
cie / ende verscheyden talen / ende gauen
der wotlegginge / en weten / Map / heb-
ben dit eynde dat sy ons tot de kennis-
se Gods brengen. Ende wy in dit
dan door het gelooue ende hope. Daer-
om als ick het ghelooue ende de hope
neme / soo veruact ick daer onder alle
dese gauen. So bliuen dan dese drie /
Hope / Ghelooue / ende Liefde: dat is /
hoe wel de gauen menigherlyc zijn / so
wordt sy nochtan alle inen onder ver-
naet. Onder dese is de Liefde de voor-
nemste / &c. Wat de derde plaetse die
Ist dat de liefde een handt der vol-
maectheyt is / soo is sy oock een bant
der rechtuerdicheyt / de welcke niet
anders en is dan volmaectheyt. Ten
eersten / op dat wy door hy ghacn dat
Paulus daer volmaectheyt naemt /
als de leden der welgeschickter Ghe-
meynte niet malcanderen wel ver-
sichet zijn: ende op dat wy toelaten dat
wy door den heere volmaectt wordē
als de liefde: wat sullen sy nochtan
niet boortzenghen. Want ick sal
altes daer teghen segghen / dat wy
nimmermeer tot die volmaectheyt
en comen. Ten 2^{den} dat wy volmaectte
lijden / dat alle hope der volmaect-
heyt ben benomen is / dewijle wy alle
seer verre van de volmaectheyt der
liefde zijn.

9 Ick en wil niet alle de ghetuyghe-
nissen verhalen / die te desen tijde de
dwale Schoolleraers sietuerdelijc
(gelick een veggelijck hen eerst in de
3de komt) wt de Schristure ontegen-
woopen. Want sommige dingen zien
ghen sy soo spottelijck voort / dat ick
se niet en can verhalen / ten 3^{den} dat ick
wil niet rechte ongheschiedt gheacht

worden. Daerom wil ick een eynde
maken / hadde ick eerst die woorden
Christi verclaert / op de welcke sy wo-
derlijcken seer roemen. Want tot den
Wet gheleerden die daer bracht wat
noodich is ter salicheyt antwoort hy /

Ist dat ghy wilt tot het leuen comen
soo onderhoude de geboden. Wat wil-
len wy meer (segghen sy) dewijle de
Autoor der ghenade selue / ons ghe-
biedt door de onderhoudinghe der ge-
boden het rijcke te ghecrighen. Daer
ist niet openbaer dat Christus syne
antwoorden gematich ende ghenoecht
heest tot de ghene die met hem handel-
den hier wordt hy van eenen leraer
der Wet geuracht van de wijse om
salicheyt te ghecrighen: ende dat niet
enckelijck / maer door wat werck de
mensche mach daertoe gheraken. De
persoon des braghers / ende de braghe
selue hebben den heere beweert alsoe
te antwoorden. De bragher met den
waen der wettelijcker rechtuerdich-
heyt doorzonghen zijnde / heeft in het
betrouwen der werken verblent ghe-
weest. Ende hy en heeft niet anders
geuracht / van welke de werken der
rechtuerdicheyt waren / door de wel-
cke de salicheyt verregghen wordt. So
wordt hy dan te rechte tot de Wet ge-
sonden / in de welcke en volcomen spie-
ghel der rechtuerdicheyt is. Wy ver-
condighen oock claerlijck / datmen de
gheboden moet houden / ist datmen in
de werck salicheyt soect. Ende dese
leere is de Christenen noodich. Want
hoe soude sy haer toelucht tot Chris-
tu neme / te ware dz sy bekendē dat sy
van den wech des leuens / gemalien zijn
tot hz verderf des doots. En hoe sou-
de sy verstaen hoe verre sy van de wech
des leuens sijn afghedwaelt / ten 3^{den} dat
sy eerst verstaen hoe danich die wech is.
Daerom verstaen sy dan eerst dat alle
de toelucht om salicheyt te ghecrighen
in Christus is / als sy sien hoe seer
haer leuen strijt teghen de gebrulicke
rechtuerdicheyt / die in de onderhou-
dinge der Wet veruact wordt. Dit is
de somma / Ist datmen in de werck sa-
lichz soect / so moetmen de gebode hou-

Mat. 19
c. 17.

22 m 4 den

den dooz de welcke wy tot volmaect-
te rechtueerdicheydt onderwisen wo-
den. Maer hierop en moet men niet
blijuen/ten zy dat wy willen midden
in den loop beswycken: want niemant
van ons en can de gheboden houden.
Daerom dewijle wy vā de rechtueer-
dicheyt der wercken toegeloten wo-
den/soo ist ons noodich ander hulpe te
soecken: te weten / in het ghelooue
Christi. Daerom gelijck de heere hier
den leeraer der Wet/den welken hy
kende niet ydel betrouwen der wer-
ken opgeblasen te zyne / wederroept
tot de Wet/op dat hy daerwt leere dat
hy een sondaer ende dē verschickelijc-
ken oordele des doots onderworpen
is: Also de andere die dooz sulcke ken-
nisse haer selfs nu vernebert zijn / die
verrooft hy op een ander plaetse met
de belofte der genade / sonder de Wet
te melden/segghende/ Coemt tot my
alle die beladen zijt/ende beswaert/ en
ich sal u vermaken/ende ghy sult ruste
dooz uwe zielen binden.

Mat. II
d. 29.

10 Ten eynde / als sy de Schrifstuer
herdzapende/hen seluen vermoeyt heb-
ben/soo comen sy tot scherpsinnich be-
dorch ende Sophistie. Sy brengen
voort dat het ghelooue ergkens wort
een werck genaemt / ende daerwt be-
sluyten sy dat wy verkeerdelijck het
ghelooue tē hen de wercken stellen.
Maer wy en segghen niet dat het ge-
looue soo verre het een ghehoorsaem-
heyt is/die wy den godlijcken wille
bewijzen/ons dooz zijn verdiēste recht-
uerdicheyt verrijcht: maer om dz het
de barmherticheydt Godes aennemē-
de/de rechtueerdicheyt Christi die ons
daerdooz ghegeuen wordt in de pre-
dikinge des Euangelij/in onse her-
ten versegghet. De lesers sullent my
verghueuen / dat ick niet langhe en ben
in de wederleggingt sulcker onge-
schicktheden ende beuselen: want sy
zijn soo swacke/dat sy sonder aenstoot
van selfs ghenoech vallen ende brekē.
Nochtans wil ick met corte woorden
een tegenwoordinghe de welcke schijnt
eenighe reden te hebben/verclaren en-
de wederleggen / op dat de gene die in

Joā. 6. c.
29.

de Schrifstuer niet wel gheoefent en
zijn/daer door niet beswaert en wo-
den. Sy segghen / Dewijle het ghe-
meyn gheuoelen bewijst dat dingen die
malcanderen contrarie zijn/na den sel-
uen regel gheoordeelt worden: ende
dewijle ek yegelijcke sonde tot onrecht-
ueerdicheydt gherekent wort: soo be-
tacmt het oock dat eenen yegelijcke
goede werke dē lof der rechtueerdich-
ghegeuen worde. De ghene die hierop
antwoorden dat de verdorpinghe des
menschen coemt van de ongheloom-
heyt alleen/ende niet van ene yeghe-
lijcke sonde / die en doen my niet ghe-
noech. Ick gheuoole wel met hen dat
de ongheloomicheyt is de fonteyne en-
de wortel alles quaets. Want sy is de
eerste afwijkinghe van Godt / na de
welcke daarna alle oortredinghen
der Wet volghen. Maer ick en mach
niet hen niet gheuoelen / als sy in de
sweerderinghe der rechtueerdicheyt of-
te onrechtueerdicheyt willen de goede
ende quade wercken met de selue be-
lance weghen. Want de rechtueerdich-
heyt der wercken is volmaect: ghe-
hoorsaemheyt der wet. Daerom en
can niemant dooz wercken rechtueer-
dich zijn / anders dan die in den ghe-
scheiden loop zijns leuens / de Wet als
een rechte linie volcht. So wāner wē
is daer van afgheueken/soo is men tot
onrechtueerdicheyt gheualen. Hier wt
ist openbaer dat de rechtueerdicheyt is
en comt wt een weck/nach wt som-
mige wercken/maer wt een onafson-
delijcke ende ontermoepelijcke onder-
houdinghe des Godlijcken willes.
Maer de onrechtueerdicheyt moet dre-
anders gheoordeelt worden. Want soo
wie ghehoort oft ghesolen heeft/
die is dooz die eenige sonde des doots
schuldich: want hy heeft teghen der
Wet geseyt Godes ghesondicht. Hier-
om seylen onse Sophisten / te weten/
om dat zy niet en aenmercken dat Je-
cobus seyt/namelijck dat de ghene die
in een dunck ghesondicht heeft / is in
allen schuldich gheworden: want die
verboden heeft te dooden / die selue
heeft oock verboden te sieden/et. Daer
om

Jer. 1.
b. 10.

om en moet het gheen wonder noch onrecht schijnen / als wy seggen dz de doot eener pegelijck er sonde rechteerdich loon is: want een pegelijcke sonde is der verborghetheyt en wyake Gods weerdich. Waer men soude dwaeselijck besluyten dat de mensche soude desgeleijck wt ee goet werck connē met Godt versoenet worden / hoewel hy daer en tusschen met vele sonden sijnen toogen verdient.

Dat xix. Capittel.

Van de Christelijcke vrijheyt.

Niet moeten wy handelen van de Christelijcke vrijheyt / der welcker verclaringe. n. en mach booz hy ghegaen worden van den ghenen die boogghenomen heeft de somma der Christelijcker leere int corte te veruaten. Want het is een noodighe sake / en sonder der welcker wetenschap de consciencien by nae geen dinc en connen aengaan sonder twijfelinghe / in vele dinghen zijn zy ongeschiede ende swenden af / zy zijn alreys veranderlijc ende beureest. Dit is ooc een aenhangsel der rechtueerdichmakinghe / ende dient niet weynich om de cracht daer van te verstaen. Iae de gene die Godt van herten vreesen / sullen een onbegrijpelijcke bracht ontfanghen wt dese leere / de welcke vā de godtloose ende Luciansche menschen / lustichlijck bespot ende ghelastert wordt / om dat in haer gheestelijcke dronckenschap daermede sy beuaghen zijn / hen alle ongeschickheyt geoorloeft is. Daerom sullen wy nu bequamelijck daer van handelen. En het was nut de hedinghe daeruan (want wy hebben dese plaats wt te stellen: om dat soo haest als van eenige Christelijcke vrijheyt gheincldt wordt / so worden daer ter sonder de boose begheerten ontfestē ende los gelatē / ende raende roeyningen voortghebracht / ten zy dat men in tijts sulcken dertelen vernuftē wedersta / de welcke alle seer goede dinghen seer qualijc verdraegen. Wāt

onder de boozwendige deser vrijheyt / verwerpen sommige alle gehoorzaemheyt Gods / ende vallen tot alle ongeoorloofde stoutichz: sommige en mogen van dese vrijheyt niet hoorē / meynende dz alle ozden / maticheyt en onverscheyt der dingen daer door wechgenomē wordt. Wat sullen wy hier doe in sulcke nauwichheyt besloten zijnde? Sullen wy de Christelijcke vrijheyt laten baren om sulcke perijckelē wech te nemen? Waer (ghelijck nu gheseyt is) ten zy dz wy dese behouden / soo en wordt noch Christus noch de waerheyt des Enagelij / noch de inwendige briede der ziele / recht bekend. Soo moeten wy liever arbeiden dat so noodich een deel der leere niet verlaten noch verduystert en worde: ende dat nochtans sulcke ongeschichte teghenwoyninghe als pleghen daerwt te rijzen / wederstaen ende wederleyt worden.

De Christelijcke vrijheyt is na mijn gevoelen in drie stucken ghelegē. ² Het eerste is / dat de consciencien der geloouighen als sy de verscherheydt haerder rechtueerdichmakinghe booz Godt soecken / hen seluen bouē de Wet heffen ende de gantsche rechtueerdicheyt der Wet vergeten. Want de wijle de Wet ghelijck nu bouen gheseydt is / niemant rechtueerdich en laet: soo wordt ons alle hope der rechtueerdichmakinge benomen / ten zy dat wy vrij van der Wet ghemaect worden / en also vrij ghemaect worden / dat op de wercken gantschelijc geen acht genomen en worde. Want soo wie denct dat hy moet yet wercks (hoe weynich het zy) boozbrēgen om rechtueerdicheyt te gerrigen / die en can noch mate noch eynde stellen / maer maect hem seluen der gantsche Wet schuldich. Daerō als men van de rechtueerdichmakinghe handelt / soo moet alle mēdinghe der Wet wechghenomen ende alle ghedachten der wercken by zijden ghefelt / ende de barmhertichz Gods alleen aenghenomen worden: ende wy moeten onse doogen afwenden van ons ende op Christus sien. Want daer en wordt niet ghesocht hoe wy moghen ³ in ij rechts

rechtueerdich zijn : maer hoe wy onrechtueerdich ende onweerdich zijnde/ als rechtueerdich gheacht worden. Waer van is dat de consciencien willen eenighe versekertheit ghecrighen/ soo en moeten zy der Wet geen plaetse gheuen. Maer hier wt en can niemant recht besluyten dat de Wet den gheloouigen te vergeefs is: de welcke zy n3 as en laet te onderwijsen / vermanen/ ende berweken tot het goede/ hoewel zy dooz den Richtsfoel Godts in hare consciencien gheen plaetse en heeft. Want ghelijck dese twee dingen seer wijt van malcanderen verscheyde zijn/ also moeten wy se wel ende neerstelijck onderscheyden. Het gantsche leuen der Christenen moet een bedenkinge ende oefeninge der godtsalichz zijn: want wy zijn tot heyligmakinge geroepen. Hier in is het ampt der Wet ghelegghen/ dat zy de gheloouige bemanen wat zy behooren te doen/ ende tot heylicheyt en onnosseicheyt berwecke. Maer als de consciencien forschulich zijn / hoe zy sullen de ghenade Godts vercrighen/ wat sy sullen antwoorden ende niet wat betrouwe bliuen staende/ als sy tot Godts oordeel geroepen worden: daer en moeten n3 ouerlegghen wat de Wet eyscht/ maer men moet Christusum alleen dooz rechtueerdicheydt dooz ooghen stellen / die alle volmaectheyt der Wet te bouen gaet.

3 Dit stuck is byna het gheheel argument des Sendtbriefs Pauli tot de Galaten. Want dat de gene die leeren dz Paulus in diē Sendtbrief strijdt om de brijheyt der ceremonien alleenlijck/ onwijse ende verkeerde wtlegghers zijn/ dat can wt de argumenten die Paulus ghebruyckt/ ghenoech beswesen worden. Ghelijck als hy seyd dat Christus is dooz ons eē verlostkinghe gheworden/ om dz hy ons soude van de veruloekinghe der Wet verlossen. Item / Staet in de brijheyt 13. ende daerin Christus v brij gemaect heeft/ ende en laet v niet wederom in het ioc der dienstaerheyt berwerren. Siet ick Paulus / segghe / is dat ghy be-

suden woort / soo en sal Christus v gheen voordeel doen. Ende/ Soo wie besuden woort/ die is de gantsche wet schuldich. Christus is v te vergheefs gheworden/ alle die dooz de Wet gherechtueerdicht woort / ghy zijt van de ghenade afgeheualen. Hier in woort voortwaer wat hoogers veruact dā de brijheyt der ceremonien. Ic behenne wel dat Paulus daer handelt van de ceremonien: want hy strijdt teghen de valsche Apostelen/ die arbeiden om de oude schaduwen der Wet / die dooz de toecomste Christi te niere waren/ doerom te brengen in de Christelijcke ghemeente. Maer om die sake te verclaren ende slechten/ moeste hy hooger comen / te weten tot dē groten dewijle het gheschiel was. Een eersten dewijle dooz die Jodische schaduwen de clareheyt des Euangelij verduystert was/ soo bewijst hy dat in Christus ons alle dinghen verschenen zijn / die dooz de ceremonie Moyses afgeheeldet waren. Een anderen dewijle die bedrieghers het volc tot een seer doofe menninghe brachten / te weten/ dat sulck ghewoontsaemheyt crachtich was om de ghenade Godts te verdienen / soo arbeidt hy hier in seer ernstelijck / op dat de gheloouige niet en dencken dat sy dooz eenighe wercken der wet/ ende veel min dooz die cleyne wtwendighe onderwijningen ofte beghinselen/ sonden mogē rechtueerdicheyt dooz Godt gecrighen. Ende hy leert oock mede dat sy van de verdoeminghe der Wet/ der welcker anders alle menschen onderworpen waren / dooz het cruys Christus verlost zijn: op dat sy niet volbedienet comen gherusticheyt in den eenighen Christus te briede zijn: welcke plaetse eyghentijck tot dese onse handelinge dient. Te laetsen betuycht hy den consciencien der gheloouigen haer brijsh/ op dat sy niet dooz eenighe briesse tot onnoodige dingen verbondē worden. Het ander stuck der Christelijcker brijheyt/ comt wt het eerste/ ende is dit/ te weten/ dat de consciencien der Wet ghehoorsaem zijn / niet als dooz den noot der Wet bedwongen/ maer

Ephe. 1.
a. 4.
Eph. 4.
b. 5.

Gal. 3. b
13. ende
5. a. 1.

Gal. 4. 8

30.

Dent. 6.
a. 5. en
10. c. 12.
en. 30.
b. 6.
Mat. 22.
b. 32.

dat sy van het lock der Wet bij zijn-
de/ van selfs den wille Godts ghe-
hoorzaem zijn. Want dewijle sy altyds
in byzese ende verschickingen zijn/
soo langhe als sy onder de heerschap-
pie der Wet zijn/soo en sullen sy nem-
mermeer met blymoedige weerdicheyt
tot de gehoorzaemheyt Gods bereyt
worden/ten zy dat sy eerst met sulcke
bijheyt begaest zijn. Wy sullen dooz
een exempel toetelijcker ende claerlij-
ker verslaen / waertoe dese woorden
dienen. Het ghebod der wet is/ dat wy
moeten onsen Godt lief hebben / wt
gantscher herten/ wt gantscher zielen/
wt alle onse cracht. Om dit te doen
moet de siele eerst van alle ander ghe-
woelen ende gedachte ghesuueret ende
geheylt worden / het herte moet van
alle begheerlicheit gereynicht worde
alle onse cracht moeste wt dit alle ver-
samelde ende ghewent worden. Die
bouen andere/ grooten doortgang ge-
daen hebben in den wech des Heeren/
die zijn seer herre hieruan. Want hoe
wel hy Godt van herten/ende met op-
rechte ghesantheyt der zielen lief heb-
ben / soo is nochtans noch een groot
deel haers herten ende zielen beuangt
met vleeschelijcke begeerlijcheden en
lusten/ dooz de welcke sy achterghe-
trocken ende verhindert worden / dat
sy niet en connen met so rassche voeten
tot den Heere doort loopen. Sy doen
wel grooten arbeidt daertoe:maer het
vleesche vercrancht eensdeels hare
macht: ende trecke eensdeels tot hē.
Wat sullen sy hier doen / als sy ghe-
woelen dat sy geenlins de Wet en vol-
brengen: Sy willen/ sy soecken en-
de arbeiden daer na: maer sy en doen
gheen dinck met sulcke volmaetheyt
als het betaemt. Ist dz sy de Wet aen-
sien/so sien sy dat het al veruloecht is/
wat sy bedencken ofte aengaen. Die-
want en moet ooc hier hem seluen be-
vleghen / denckende dat zijn werck
daerom niet gantschelic boos en is/
om dat het onvolmaect is: ende dat
daerom het gheng dat daerin goets is/
niet te min Gode behaecht. Want de
wijle de Wet volmaecte liesde eycht/

so verdoemt sy alle onvolmaetheyt/
ten zy dat die strengicheyt versaeche
worde. So soude dā zijn werck te ne-
der vallen/dz hy wilde eensdeels goet
gacht hebben/ende sou de beutden dz
het daerom een ouertredinge der Wet
is/om dat het onvolmaect is.

Hier siet ghy/hoe dz alle onse wer-
ken der veruloekinghe der Wet on-
derworpen zijn/ ist dat sy nadē reghel
der Wet onder socht worden. En hoe
souden de ongeluckige zielen hen selue
blymoedichlyck tot eenich werck boe-
ge/als sy n. anders dan veruloekinghe
en hoepten daer booz te gecrygē: We-
derom ist dat sy van desen strenghen
eycht der Wet / ofte meer vā die stren-
gicheyt der gantscher Wet verlost zijn-
de/hoozen dat sy met vaderlijke goe-
dertierenheyt vā Godt geroepen wor-
den/so sullen sy blymoedichlyck en met
grooten weerdicheyt hare roeper ant-
woorden/ ende haren leyder volghen.
In somma/die aen het ioc der Wet ge-
bonden zijn/die zijn gelijc dinstnech-
ten van de welcke de Heeren alle da-
ge sekere werken eycht. Want sulcke
en dencken niet ghedaen te hebben/
noch en bestaen niet in het aenschijn
haerder Heeren te comen/ten zy dat sy
haer gheboden werck volbracht heb-
ben. Waer de kinderen die mildelij-
ker ende bijelijcker van hare Vade-
ren ghehouden worden/en ontsien hen
niet hare werken die begonnen ofte
half ghedaen / ofte oock ghebrecklyck
zijn / haren Vaderen booz ooghen te
stellen/betrouwende dat haer gehoor-
saemheyt ende goetwillicheyt sal
aenghenaeem wesen/al ist dat sy niet so
wel gedaen en hebben als sy wilden.
Sulck moeten wy zijn/ende vastelijc
betrouwen/dat onse gehoorzaamheyt
sal onsen aldergoedertierensten Va-
der anghenaem zijn/hoe wel sy cleyn
ende grof ende onvolmaect is. Ghe-
lijck hy dat oock dooz den Prophete
beuesticht/ segghende: Ick sal se spa-
ren/ ghelijc een Vader pleecht synen
sone te sparen die hem dient. In wel-
cke plaats te her opbaer is / dz dit woort
sparen/ ghestelt is booz toe gheuen
M m iij ende

Malac.
3. d. 17.

hy mach goeden wijn drincken / die en
sal daer nae niet goeder vrede der con-
fessie noch rechten wijn / noch oock
ten laetsten water drincken dat soeter
ofte superder zy dan ander water.
Sommia hy sal ten eynde soo berre
comen / dat zy niet en sal bestaen (ghe-
lijck men pleecht te segghen) ouer een
dwerfch stroom te treden. Wat de strijt
en is niet cleyn die hier begonnen
wort / maer de vraghe is / of Godt wil
dat wy dit ofte dat ghebruycken / des
welcken wille moet alle onsen raedt
ende wercken voorzagen. Hier wort co-
men sommighe door betwijfelinghe
als in eenen stroomwal te verlincken /
sommighe comen Godt te verachten /
ende zijn breefs te verworpen / en door
den dal hen seluen eenen wech te ma-
ken / dewijle zy geenen gereeden wech
en sien. Want alle die sulcke ver-
twijfelinghe verwerret zijn / die sien
alomme vertergheringhe der conscien-
tien / waer zy hen henen wenden oft
keeren.

Paulus seyd / Ick weet dat daer
gheen dinck onreyn en is / anders van
den gheenen die eenich dinck acht on-
reyn te zyne / dien is het onreyn. Door
welcke woorden hy alle wtwendighe
dinghen onser bijheyt onderworpt:
soo berre onse consciencien door Godt
ban dier bijheyt seker zijn. Maer ist
dat wy door eenighe twijfelachtighe
meyninghe bewaert ofte twijfelach-
tighe worde / so wort ons dat onreyn
dat na zijn natueren reyn was. Waer-
om seyt hy terstont daerby / Gheclue-
lich is de ghene die hem seluen niet
en berdoemt in het ghene dat hy goet
acht. Maer wie twijfelt / die is ver-
doet niet eer: Want hy en
doet niet den ghelouue. Ende wat
de. Wie in dusdanige benaetheden be-
tegen haer consciencie bestaet te doen /
om hen seluen moedich te bewijfen:
keeren die niet hen seluen soo berre
af van Godt. Ende die gantschelijck
eenighe breefs Gods hebben / die
worden door breefs verscherpt ende te

neder gheworpen / dewijle zy oock be-
dwongen worden vele dingen te doen
teghen haer consciencie. Alle die sulck
zijn / en connen gheene gauen Gods
ghebruycken / met danchsegghinghe /
door de wercke alleen nochtans (ghe-
lijck Paulus betuycht) alle dinck tot
onse ghebruyck gheplicht wort.
Ick verstaet / sulcke danchsegghin-
ghe die comt tot een herte dat de wel-
dadicheyt ende goetheyt G O D T
in zyne gauen bekent. Want vele on-
der hen verstaen wel dat die dinghen
die zy gebruycken / Gods gauen zijn /
ende zy wijlen Godt in zyne wercke:
maer dewijle zy niet en ghelouen dat
sulck hen ghegheuen is / hoe soudan zy
Godt als den geuer daer van danchen.
In sommia / wy se waertoe dese bij-
heyt strecht / te weten / op dat wy die
gauen Gods sonder bewaringhe der
consciencie / ende sonder beroeringhe
des gheestes ghebruycken / daer toe zy
ons van Godt ghegheuen zijn: door
welc betrouwen onse consciencie hie-
de hebben met hem / ende zijn mildichz
tot ons bekenen. Want hier in wort
den alle ceremonie veruuet / der welc-
ker onderhoudinghe bij is / so dat onse
consciencien door gheenen noodt ver-
plicht noch verbonden en zijn om die
te onderhouden: maer dat zy weten /
dat het gebruyck daer van is door de
welcdaet Gods / hen tot sichtighe on-
derworpen.

Men moet oock neersichlijck aen-
mercken / dat de Christelijcke bijheyt
in alle hare stucken een Gheestelijck
dinck is / des welcken gantsche cracht
gheleggen is in de consciencien door
G O D T gherust te maken / als zy
ongherust ofte schuldich zijn van
de vergheuinghe der sonden: oite be-
naut zijn / of hare wercken die onuoel-
maect / ende niet onreynicheyt des
bleeschs besmet zijn / Gode behaghen:
ofte als zy twijfelen van het gebruyck
der middelmatige dinghen die in haer
seluen noch goet noch quaet en zijn.
Daerom wort de Christelijcke bij-
heyt verkerdelijck worgheleydt van
de ghene die hare boose lusten ende

begheerten daer mede bedecken / op dat zy de goede gauen Godts misbruycken nae haren lust: ende van de ghene die meynen dat zy gheen Christelijcke byzicheyt en hebben / ten zy dat zy die dooz de menschen gebruycken / ende daerom in het ghebruyck daer van gheen achte en hebben / op hare swaethe broeders. Na de eerste wijse wort te desen tijde grootelijck ghesondicht. Wy nae alle die den cost vermoghen / hebben ghenoechte in costelijcke maeltijden / in vertieringhe des lichaems / in huyfen te timmeren met oueruloe dighe clierlijckheydt: zy willen in alle leckernije de andere te bouen gaen / en behaghen hen seluen wonderlijck in hare vertieringhe. Ende alle dese dinghen worden dooz de boozwendighe der Christelijcker byzicheyt beschermt / Sy segghen / dat sulcke dinghen zijn middelmatich / dat is / in haer seluen noch goet noch quaet: Ic bekenne dat / soo verre men se middelmatichlijck ghebruyct. Maer daer men se te ghierichlijck begheert / daer men te hooueruloe dighe daer op roemt / daer se ouerdadichlijck wtgestoet worde / daer ist seker dat die dinghen dooz sulck sonden ontrenpicht worden / die anders in haer seluen geoorloft waren. De middelmatighe dinghen worden seer wel ontrenschepde dooz dat wort Pauli / daer hy seyt / Den reynen zijn alle dinghen reyn: maer den onreynen ende ongheloonighen en is gheen dinc reyn / dewijle haer herte ende consciencie besmet is. Want waerom zijn die veruloeckt die rijcke zijn / die nu haren troost hebben / die verlaet zijn / die nu lachen / * die op Juozen legghen slapen / * die den eenen acker by den anderen coopen / in der welcker maeltijden de Luyte / en Iyer / ende Camboor / ende wijn zijn. Woortwaer Juoor / Gout / ende Rijckdom zijn goede creatueren Godts / ende den ghebruycke der menschen toegelaten: iae zijn dooz de boozseninghe Godts daer toe berodent: Het en is oock nergens verboden te lachen / of verlaet te worden / of tot de oude ende vaderlijcke be-

sittinghen / nieuwe besittingen te ghecrighen / of in wulstijcke genoetheit te hebben / of wijn te drincke. Dat is wel waer maer datme de dinge oueruloe dighlijck hebbende / in wellusten wens teit / hem seluen vol supet / die ziele ende Gheest in de teghenwoozdighe wellusten droncken maect / dit is seer verre tijds nieuwe soeck / dit is seer verre van het rechte ghebruyck der gauen Godts. Daerom laet se de onmatighe begheerte / ende onghemeten ouerdadichheit / ende ijdelheit / ende hooueruloe digheyt wechmenen: op dat de consciencie supuer zijnde / de gawe Godts sal uerlijck ghebruycke. Als her herte sal tot sulcke soberheyt ghebruyck zijn / tot sulcke soberheyt den reghel des rechten dan sullen zy den reghel des rechten ghebruyck hebben. Wederom wort dese matichheit niet en is / daer zijn oock dese slechte ende ghemeine lusten te bedecle. Want men seyt niet der waerheit / dat dickmael in een slecht ende grof cleet / een purpuren herte woont: ende dat somtijts onder een purpuren ende dat somtijts onder een uoudichheit ende oock zijden cleet / eenuoudichheit is. Een peemoedichheit verborghen is. Een ghelijck in zijn ozen ende staet leue ghelijck in zijn matichlijck / oft alsoo soberlijck / oft matichlijck / dat hy ghedencke dat hy ouerdaet be leue / ende niet op dat hy ouerdaet be digne: ende een peggelijcke dencke / dat dit de reghel der Christelijcker byzicheyt is / is het dat zy niet met Paulo Phil. 1. ghecleert hebben / te brede zijn / met het gene daer in hy is / is het dat hy wort bernederinge ende verheffinge te dighen: ist dat hy ghecleert is atome en in allen verlaet te zyne / ende honger te lijden / oueruloe digheyt ende gebiet te lijden.

Alle dwalen daer in dat zy haer byzicheyt onuoorlichtichlijck ende sonder onderscheyt gebruycken / ghelijck oft hen die niet gheheel ende onghescent en souden blyuen / ten ware dat de menschen ghetuygen daer van waren. Ende dooz sulcke ontgindighe ghebruyck worden de swaethe broeders dickmael gheerghert. Men bint somtijde te desen tijden / die meynen dat haer

Tit. 1. d.
15.

Luc. 6. d.

24.

Eccle. 3. 1

a. 4.

* Amos.

6. b. 4.

* Esai. 3.

b. 8.

Phil. 1.

12.

10

haer bijheyt n3 en mach bliuen staen
 de / te 3p dat 3p die met des v3ydaechs
 vleesch te etē / gebruyckē. Ic en straffe
 niet dat 3p op dien dach vleesch eten :
 maer men moet den valschen waen
 dat de herten wechmenen . Want 3p
 behoorden / te dencken dat 3p dooz de
 christelijcken bijheyt / niet nieuws en
 gecrengen dooz der menschen ooghen/
 maer by Godt : ende dat 3p alsoo wel
 is gelegen in het laten / als in het doen
 ende gebruyckē. Het is oueruloedich-
 lijck ghenoch / ist dat 3p verstaen dat
 dooz Godt daer niet en is aen ghele-
 ghen / oft 3p vleesch eten ofte eyeren
 draghen : n3 is de consciencie v3ij / der
 welcker de vrucht deser bijheyt toe-
 comt . Daerom of 3p schoon daer nae
 haer leuen tanck hen ba vleesch ont-
 houden / ende altyts cleederē van cen-
 derley berwe draghen / soo bliuen 3p
 dies niet te mijn v3ij. Iac om dat 3p
 daer in v3ij zijn / daerom onthouden
 3p hen seluen daer van niet v3ijer con-
 sciencie. Waer die dwalen seer schan-
 delijck / die gheen acht en hebben op de
 swachheyde der broederen / de welcke
 wy behooren alsoo te draghen / dat wy
 geen dinc lichtuerdichlijck en doen /
 daer in 3p gheerghert worden. Waer
 yemāt mochte seggē / dat het somtijts
 nut is onse bijheyt te bewijsen dooz
 den menschen. Ick bekenne dat oock/
 maer men moet met groote voorzich-
 ticheyt mate houdē : op dat wy de so-
 ghe der swacken die de Heere ons soo
 seer beuolen heeft / niet en verlaten.
 41 Soo wil ick dan hier wat spreken
 van ergernissen / hoe datmen die moet
 onderscheyden / welcke men moet bliē/
 ende welcke mē moet verachten : waer
 wt men mach daer nae besluyten / wat
 plaetse onse bijheyt heeft onder de
 menschen . Die ghemeyn onderschey-
 dinghe behaecht my / waer dooz men
 leert dat sommighe ergernisse ghe-
 gheuen ende sommighe ghenomen is :
 want 3p heeft een openbaer ghetuy-
 ghenisse der sonstueren / ende en
 drinct niet onbequamelijck wt / dat
 3p beduylt. Ist dz yemāt yet doet dooz

ontgidge lichtueerdicheyt / of dertel-
 heyt / of roeckelootheyt of niet ordē-
 lijck / of niet te zijnder plaetse / waer
 dooz de onghelcerde of swacke gheer-
 ghert worden / soo salmen segghen/
 dat hy erghernisse ghegheuen heeft :
 om dat het zijn schult is dat sulcke er-
 ghernisse gecomen is. Ende gantsch-
 lijck machmen segghen / dat de erger-
 nisse in eenighe sake ghegeuen is / als
 de schult daeruan van den autooz der
 sake comt. Waer genomen erghernisse
 wort ghenacint als een sake die niet
 te ontgide noch ongheschictelijck ghe-
 daen en is / wort dooz quactwillicheyt
 of eenighe boosheydt des herten / tot
 een oor/sake der erghernisse getrocken.
 Want hier in was gheen erghernisse
 ghegheuen / maer die verkerde we-
 legghers nemen daer wt erghernisse
 sonder oor/sake. Dooz de ghegheuen
 ergernisse worden alleenijck de swac-
 ken gheerghert : maer dooz de ghenom-
 en ergernisse / worden de bittere her-
 ten ende Phariseische gheesten ghe-
 ergbert . Daerom sullen wy deen na-
 men der swacken erghernisse / en dan-
 der der Phariseen erghernisse . Ende
 wy sullen het ghebruyck onser v3ij-
 heyt alsoo matighen / datse sal moeten
 der onwetentheydt der swacken broe-
 deren wijcken / maer niet der wreedt-
 heyt der Phariseen. Want wat men
 behoort der swachheydt der broederen
 toe te gheuen / dat leert Paulus ghe-
 noch in vele plaetsen : ghelijck daer
 hy seyd / Die swack zijn int ghelooue
 neemt die op. Itē / Laet ons voortaan
 niet meer malcanderen oozderclē / maer
 veel meer toeken dat den swacken
 broedere gheen erghernisse ghegheuen
 en worde / ofte oor/sake tot vallen / en-
 de vele andere dingen / tot dit gheue-
 len / de welcke men het can wt die
 plaetse halen dan hier in brengen. De
 sonna is / dat wy die sterck zijn / moe-
 ten der swacken crancheyt draghen / en-
 de ons seluen niet en behaghen : maer
 dat een yeghelijck moet zijn naessen
 behaghen tot goet ende tot sichtighe.
 Dy een ander plaetse seyd hy. Waer
 niet toe dat dese nye macht geē erger-
 nisse

Rom. 14

a. 1.

Rom. 14

c. 13.

1. Cor. 8. nisse en gheue den genen die swac zijn.
 b. 9. Item / Al wat in het vleesch buyt
 1. Cor. 10. vercocht wort / dat eet / niet bzaghende
 10. f. 25. om der consciencien wille. Ick egghe
 uwe consciencie / en niet eens anders.
 Synidelijck weest sulck dat ghy geen
 erghernisse en gheeft / noch den Joden
 noch den Grieken / noch der Ghe-
 meynste Godts. Itē noch op ee plaet-
 se / Ghy zijt tot bzijhey t geroepen / al-
 leenlijck siet toe dat ghy uwe bzijhey
 niet en gebuyct den vleesche tot ooz-
 sake / maer dient malcanderen in der
 liefde. Het is doozwaer alsoo / onse
 bzijhey en is ons niet gheg heten te-
 gen onsen swacken naesten / den welc-
 ken wy allekens moeten nae den regel
 der liefde dienen : maer bee l meer dat
 wy bzyde met Godt hebbende / in onse
 consciencien oock bzyedsamelijc onder
 de menschen leuen. Maer hoe seer der
 Phariseen ergernisse te achten is / dat
 leeren wy wt de woorden des Heere /
 met de welcke hy ghebidt dat men se
 late baren : wāt zy zijn blind ende ley-
 ders der blinden. De Discipulen ber-
 maenden Christus dat de Phariseen
 dooz zyne woorden gheergert waren.
 Christus antwoorde dat men se moet
 laten baren / ende op haer erghernisse
 niet achten.

12 De sake sijft nochtans noch onse-
 ker / ten zy dat wy wetē wie wy moe-
 ten dooz swack / ende wie wy moeten
 dooz Phariseen houden / sonder dit
 onderschept en sie ick gant chelijc n3 /
 hoemen onder de erghernisse can de
 Christelijcke bzijheydt ghebruycken /
 dewyle het nēmermeer en soude son-
 der groot perijckel connen gheschien.
 Maer ic achte dat Paulus seer clae-
 rlijck bescheyden heeft / beyde met leere
 ende met exempelen / hoe derre wy de
 bzijheydt moeten maeghen / ofte met
 erghernisse ghebruycken. Als hy Ci-
 motheum tot zyn gheselschap aen-
 nam / soo heeft hy hem besneden : maer
 hy en heeft niet connen daer toe ghe-
 brack. Worden / dat hy Titum sou-
 de besnijden. Dit waren twee ber-
 scheyden wercken / sonder eenighe
 beranderinghe des raedts ofte des

herten. Te weten / in de besnijdinghe
 Timothei / dewyle hy van allen diens
 was / so heeft hy hē seken alder diens
 knecht ghemaect : ende hy is den Jo-
 den als een Jode gheworden / om de
 Joden te winnen : den ghenen die on-
 der de Wet waren / is hy gheworden
 als onder de Wet / om de gene die on-
 der de Wet waren / te winnen : hy is
 allen al gheworden om veien salich te
 maken / gheelijc hy erghens schijft.
 Hier hebben wy een goede maet der
 bzijheydt / als wy ons moghen met es-
 nighe bzucht middelmaticch houden.
 Wat hy aengheuen heeft als hy seer-
 kelijc weygerde Titum te besnijden /
 dat betuycht hy selue aldus schijnt :
 dat betuycht hy selue aldus die met
 de / Maer ooc en wert Titus die met
 my was / hoewel hy een Griec was /
 niet bedwongen besneden te worden /
 om sommighe valsche broeders wille
 die inghecomen waren / om onse bzij-
 heydt te bezoeuen die wy hebben in
 Christo Jesu / om dat zy ons souden
 tot dienstbaerheyt dringen / den welc-
 ken wy niet seifs dooz eenen tijdt en
 woeken dooz onderwoopinghe / om dat
 de waerheyt des Euangeliums soude
 by v bliuen. Hier hebbe wy den noot
 om de bzijheydt te beschermen / als de
 swacke consciencien / die souden dooz
 der valscher Leeraren onrechte be-
 geerte / verliesen. Al om moctmen der
 liefde dienen / ende de stichtinghe des
 naesten aensien. Alle dinghen zijn ny
 gheoozloft (seyd Paulus erghens)
 maer alle dinghen en zijn niet nut :
 alle dinghen zijn ny gheoozloft / maer
 alle dinghen en sichten niet. Item want
 alle dinghen en sichten / maer dat eens
 en soecke dat zyne is / maer dat eens
 anders is. Waer en is niet claeders
 dan des en regel / te weten / dat wy on-
 se bzijheydt sullen ghebruycken / is dat
 het dient tot stichtinghe onses naesten :
 ende dat wy ons sullen daer van on-
 houden / is dat het onsen naesten alsoo
 niet nut en is. Waer zijn sommighe
 die beyn en dat zy de voorlichticheyt
 Pauli nauvolghen / hen seluen van de
 bzijheydt onthoudende / hoewel zy
 gheenens en soecken daer mede ha-
 ren naesten te dienen. Want om dat zy
 haer

Mat. 15
b. 14.

Act. 16. a
3.
Gal. 2. a.
3.

1. Cor. 11.
2. a. 11.
en 8. f. 13

haer eyghen ruste volghen / soo willen zy wel dat alle kieloninghe der byghet begaen ware: hoewel het somtijds alsoo noodich is tot des naesten natichet / de byghet te gebruiken tot haer doozdeel ende stichtinghe / als de selue somtijds tot haer doozdeel te matighen. Het betaemt den godtsalighen mensche te dencken / dat hem in wtroenbighe dinghen is. **D**rom vize macht ghegheuen / op dat hy tot alle swercken der liefde te bequaemer ende bereydet zy.

23. **A**l wat ick gheleert ende gesproken hebbe van de ergernissen te schouwē / dat wil ick van de middelmatige dinghen die in haer seluen noch goet noch quaet en sijn / verstaen hebben. Want dinghen die noodich sijn gedaet te worden / die en moeten door geen breefe van ergernisse laten. Want gelijc wy onse byghet moeten der liefde onderwoyen / alsoo moet oock wederom de liefde selue onder de suparhepdt des gheloofs staen. Wy moeten wel hier oec de liefde aenken / maer also dat wy om onses naesten wille / Godt niet en vertoornen. Ich en prijse niet de ongherechtigheyt der geier die geen dinc en doen anders dan met opzoer / ende hebben lieuer alle dinc ontween te schuren dan te ontnaepen. Men moet oock die niet hoozen / die de andere tot duyentigerley ongoddelijcke leydede / segghen dat zy moeten alsoo doen op dat zy haren naesten gheen ergernisse en gheuen: hoewel zy daer en tusschen de consciencie haers naesten tot quaet stichten: voornemelijc als zy sonder eenighe hope van wt te comen / alstijts in den seluen dreck bliuen stehende. Ende is het dat haer naeste behoort door leere ofte exempel gesticht te worden / so seggen dese listige menschen / dat hy moet met melck onderhouden sijn / den welcken zy seer boose seninghe meyninge voer melck ingeuen. **P**aulus verhaelt wel dat hy de Corinthen beest met melc geuoet: **M**er hadde te dier tijdt de Paepliche misse gheweest / soude hy oock misse gedaen hebben om den swacken Cozintheren

melck te gheuen: **A**l oozwaer melck en is gheen sening / soo lieghen zy dat dat zy die met melc boede: **E**n zy onder de schijn sulcher seetichet / waredelijc dooden. Ende of wy seijoon toelieten dat sulcke beynānge waer voer eenen tijt te prijsen / hoe langhe sulien zy ten eynde hare kinderen de seijor mien te drincken geuen: Want ist dat zy niemier groot en worden / soo dat zy pntmers eenighe lichte spise mogen dyaegen / so ist seker ende gewis dat zy oornoy en sijn met melc geuoet geueest. **W**at ic nu niet scherperlijcker met hen en handele / daer toe bewegen my twee oorsaken / te weten / om dat hare beuvelingen en leugnen naer weerlich en sijn wederleyt te worden / dewijle zy by alle verstandighe te rechte veracht sijn. **W**ouen desen dewijle ick dat met sonderlinghe geschijten gedaen hebbe / soo en wil ick hier gheenen arbeyt te vergheefs doen. **D**e lesers sulien ailenigich dit weten / **W**at ergernissen de duyuel ende de weercit ons boortbrengt / om ons af te wenden van het ghene dat Gode behaechlijc is / of om ons te verhinderen dat wy Godts gezet niet nae en volghen / soo en sulien wy dies niet te min neersichlijc dootbaren. **E**n anderen / **W**at perijckel het zy dat ons staet te comen / dat het noch tans n3 b33 en is selfs een stroo breet van den beuele Godts af te wijcken / ende dat het niet geuorloft en is / door eenige doozwendinghe yet te aangaen dat hy niet toe en laet.

In dewijle de ghelououge consciencie 14 cten door het priuilegie deser byghet / die it bouen beschreuen hebbe / vercregen hebben door de welddat Christi / dat zy n3 verwerret en wordē in eenighe stucke der onderhoudinge der dinge die de Heere ons heeft wilken v33 laten: soo besluyen wy dat zy vā aller menschen macht v33 en los sijn. **W**at het en betaemt niet dat Christus soude den lof sulker grooter welddat / of dat de consciencien sonden de brucht daer van verliesen. **M**en moet oock n3 achten dat zy een dinc van cleynder 1. Coz. 6 d. 20. en 7. c. 23. weerde / de welcke Christus soo dicke ghe=

regeringhe. **W**onen desen woort de swaricheit vermeerderet / door het gene dat Paulus seyt / datmen moet der swaricheit ghehoorzamen zijn / niet alleenlijck wt vrees der straffe / maer oock om der consciencie : waer wt volcht dat de consciencie : waer wt Politische wetten ghebonden zijn. Ware dit also / soo soude het al te niete hebben / ende noch segghen sullen van de gheestelijcke regeringe. Om desen sullen wetten / moettē ten eerste welcke ons het woort in hem seluen ghen dat de menschen weten / als zy niet den gheest ende verstant de kennis der dingen baten waer wt sciencie ofte wetenschap comt / soo oock deels Godts / welck gheuoelen hen is als een inwendich ghetuyge / diese niet en laet hare sonden verberghen / maer treckt ouerwonnen tot den Richtstoel Godts : dat gheuoelen wort ghe-naemt consciencie. Want zy is een dinc midden tusschen Godt en de mensche. Om dat zy den mensche niet en laet in hem seluen sonder drucken dat hy weet / maer beroulicht hem soo lange / dat zy hem tot bekenneninghe der schult zengt. Dit ist dat Paulus meynt als hy seyt / dat de consciencie ooc mebare gedachten betuycht / als zy door schuldiche worden in het oordeel Godts. Een enckel kennisse mochte in den mensche besloten bliuen. Soo dan dit gheuoelen dat den mensche booz den Richtersstoel Godts treckt / in den mensche als een bewaerder gegenen / om alle zyne verborghen wercken ende gedachten te aenmercken / op dat gheen dinc verborghen en bliue. Hier wt comt dat oude spreekwoort / De consciencie is bysient getuyghen. Also heeft Petrus de antwoorde der goeder consciencie ghestelt booz een ghetuyghicheit des herten / als wy van de ghenade Christi soker zinde / ons seluen onuerzacht booz Godt stelle.

Ende de autooz des sendtziefs tot de hebreen seyt / dat de geloouinge gheet consciencie der sonde meer en hebben / Heb. 10. door verlost ende zy te zyne / soo dat a. 2. de sonde niet meer en woerthe noch beschuldicht.

Maerom ghelijck de wercken een aensien / hebben tot de menschen / alsoet de consciencie op Godt : soo dat de goede consciencie niet anders en zy dā inwendighe ghehechheyt der herten. Hierom schryft Paulus dat de veruulling der Wet is de liefde wt suuerder consciencie / ende ongheneyden ghelooue. Daer nae bewijst hy oock in het selue Capittel / hoe wijs zy schilt van enckel verstant / segghende / dat sommighe waren van den ghelooue ghewallen om dat zy goede consciencie verlaten hadden. Wat met dese woorden gheeft hy te kennaen dat de consciencie is een leuende ghesintheit om Godt te dienen / ende een oprechte begheerte om Godt salichlijc ende heylighlijc te leuen. Somtijts woort zy oock tot de menschen befreect / gelijk als Paulus betuycht / dz hy gearbeyt heeft om met goeder consciencie te wāden booz Godt en booz de menschen. Maer dat wort alsoo gheseyt / om dat de inwendighe drachten der goeder consciencie ooc tot de menschen comen. Maer om eygentelijc te spreken / de consciencie aensiet Godt alken / gelijc ick nu gesept hebbe. Hierom segghen wy dat een wet de consciencie verbint / soo verre zy enckelijck den mensche verbindt sonder de menschen aen te sien / maer gelijc of hy met Godt te handelen hadde. Exempel / Godt en heeft nā alleenlijc geboden het herte supere en reyn te houden van alle oncupcheyt / maer verbiet ooc alle oncupche woorden / ende inwendighe dertelheyt. Al waert dat gheen mensche in de werelt en leefde / soo is mijn consciencie deser Wet onderworpen. Maerom die hem seluen oncupchelijck draecht / die en sondicht niet allenlijc om dat hy zynen naesten een quaedt exempel gheeft / maer de consciencie is oock schuldich booz Godt. Het is een ander

1. Tim.
1. a. 5.Act. 24.
v. 16.Rom. 2.
v. 15.1. Pet. 3.
v. 11.

ander aenmerckinge in middelmatige dinghen die in haer seluen noch goet noch quaet en zijn . Want van sulche dinge moeten wy ons onthouden / ist dat zy eenige ergheermissen maken: maer dat gheschiedt niet byzer consciencie. Alsoo spreect Paulus van het blesch dat den Algoden gheoffert is. Ist dat yemant (seyt hy) swaricheydt daer in maect / soo en eet dat niet / om der consciencie / Ich segge niet om uwer consciencie / maer om des anders. De geloouighe mensche soude sondigen als hy eerst vermaent zijnde / niet te min sulc blesch ate. Waer hoewel het hem om zijns broeders wille noodich is hē seluen daer van te onthouden / gelijk Godt dat ghebiet : soo en verliest hy nochtans de vryheyt zijnder consciencie niet. Hier sien wy hoe dese Wet het wtwendige werck alleenlijc verbint / ende laet de consciencie vry.

1. Cor.
10. f. 28.

Dat xx. Capittel.

Van den gebode, het welcke de voornemste oeffeninghe des geloofs is, ende waer door wy de weldaden Godts dagelijcx ontfangen.

Wet het ghene dat dus lange ghehandelt is / aenmerckē wy claerlijck / hoe naect ende ijdel / en arm de mensche is van alle goet : ende hoe hem alle middelen der salicheydt ghebreken. Daerom ist dat hy middelen soeckt om zijnder armoede te hulpe te comen / so moet hy buyten hem seluen gaen / ende die hulpe elders soecken. Daer na is verclaert / dat de Heere hē seluen ghewillichijck ende mildelijck ons voorstelt in Christo zijne Sone: in den welken hy ons voor onse elendicheyt alle gelijckheyt / voor onse armoede allen rijckdom voorstelt: in den welken hy de hemelsche schatten ons opent: op dat onse gantsche geloouie zijnen lieuen Sone aente / alle onse verwachtinge in hem zy / ende alle onse hope op hem ruste. Dit is wel een secrete ende verborrogen Philosophie / en

Col. 1. d.
26.

en can door gheene menschelijcke argumēten gheuer worden : maer die licerense dien de Heere de ooghen gheopent heeft / op dat zy in zijn licht het licht sien. Ende als wy door het gelooue ghelieert zijn / te bekennen dat al wat ons noodich is / ende ons in ons seluen ghebreect / in Godt te soeken / onsen Heere Jesu Christo heeft willet in den welken de Alader heeft willet alle volheyt zijnder mildicheyt stille / op dat wy alle daer wt als wt een seer rijke fonteyne scheppen : soo moeten den van hem begheeren / dat wy gheleert hebben in hem te zyne. Want anders dat wy wetē dat Godt een Heere re ende geueit alles goets is / ende onse verwert op dat wy van hem begere: ist dat wy nochtans tot hem niet en gaen noch van hem begheeren / soo en sal ons geen voordeel doen / maer sal wesen ghelijck of yemant eenen schat die in de aerde begrauen / hem geroont waer / verachte ende vergate. Daerom de Apostel willende bewysen dat het swarachtich gelooue niet en can leuich zijn / bā de aenroepingē Godts / heeft dese oorden gheset: te weten / ghelijck het gelooue comt tot den Evangelio / dat alsoo onse herten door het gelooue verwert en geschiet worden om Godt aē te roepen. En dit is het selue dē wy weynich te bozen geseyt hadde / te weten / dat de Gheest der aenneminge tot kinderen / (die de gheuyghenisse des Evangelij in onse herten versegelt) onsen Gheest verwert ende opheft / so dat hy zyne begheerten derf Gode te kennen ghenen / ende onwtspreekelijck suchten verwert / ende niet betrouwen roept / Abba Alader. Soo moeten wy dan dit stuck dat wy bouen alleenlijc een woeyntich aengeroert hebben / nu breeder hanbelen.

13 om. 10
c. 14.

13 om. 8.
c. 26.

Soo hebben wy dan door de wet daet des gebers toeganch tot dien hemelsten rijckdom / die ons by den hemelischen Alader wech geleit is. Wā men schen Alader wech gemeynschap der het gebet is als een gemeynschap der menschen met Godt / waer door wy in het heplijckdom Godts getreden tegen

tegenwoordichlijck van zyne beloften
aenspreken: op dat zy het ghene dat
wy wanneer het noot is/bevinden dat
warachtich te zyne dat wy gheloost
hebben/als hyt ons door zijn woort
heeft te kennen ghegeuen. Soo sien
wy dan dat ons gheen dinc en wort
door ghefelt om van den Heere te
berwachten / dat ons niet oock ghe-
boden wort met bidden te verschien: al-
soo ist warachtich / dat de schatten
die ons door het Euangelium ghe-
toont ende door het gheloone ghesien
zijn / door het ghebode wtghegrauen
worden. **I**n hoe noot/sakelijck ende
hoe menichmans voorderlijck de oeffe-
ninge des ghebets zy / dat en can niet
ghene woorden ghenoch verclaert
worden. Het en is doorwaer niet son-
der oorsaecke dat de hemelsche Vader
de eenighe hulpe ende versekertheydt
betuycht in de aenroepinghe zijns naems
ghelegghen te zyne: te weten / door de
welcke wy de tegenwoordicheyt zijn-
der doorzieninghe / waer mede hy on-
se saken ernstlijck besocht: ende
zijnder cracht door de welcke hy ons
hant: ende zijnder goetheyt / door de
welcke hy ons die ellendichlijck met
de sonden beladen zijn / in genade ont-
fangt / tot ons roepen ende berrijgen:
int coete / waer door wy hem roepen/
op dat hy hem geheel ons tegenwoor-
dich bewijse. Hier wt ghecrijghen on-
se consciencien wtneemde groote bren-
den ende gherusticheydt: want als wy
den noot die ons benaut / den Heere
verclaert hebben / soo zijn wy selfs
daer in seer wel gherust / om dat alle
onse berdoet hem niet verborghen en
is / den welcken wy gheloouen ende
seker zijn dat hy ons seer gonstich is /
ende ons seer wel can helpen.

Waer pennant mochte seggen / Weet
hy het niet wel genoeg / oock als wy
het hem niet en bemaenen waer in wy
benant worden / en wat ons bezeert:
so dat het eenichmans mach te vergeefs
schijnen dat wy hem niet onse ghebe-
den beroeren / gelijc of hy door de bin-
geren sage / ofte oock siepe tot dat hy

door onse stemme opgheweckt wort:
Waer die alsoo beslypen / die en aen-
mercken niet tot wat eynde de Heere
de zyne heeft leeren bidden. Want hy
en heeft dat niet soo seer om zijnen
wille maer veel meer om onsen wille
verordent. Hy wil wel dat zijn recht
hem gegeuen worde / gelijc het ooc be-
taemt / als de menschen bekennen dat
al wat hen voorderlijc is / ende wat zy
mogen begeeren / van hem comt / ende
dat zy dit door het ghebet betuyghen.
Maer de nuttichz deser offerhade niet
de welcke Godt gedient wort / cōt ons
toe. Waerom hoe de heylighe Vaders
op de welbaden Godts in hen sellen
ende hy andere seerder en met grooter
betrouwen gherocmt hebben / soo veel
te seerder zijn zy tot bidden berweckt
gheweest. Het eenighe exempel **E**lie
sal ons genoeg wesen: de welcke van
den raet **G D D E S** seker zijnde /
den **C**oninc **A**hab met lichtuwerdich-
lijck reghen beloeft / maer heeft noch-
tans sochtuudelijck op zyne knyen
ghebeden / ende zijnen dienstknicht tot
seuen reysen toe ghesonden om te be-
sien of den reghen quam: niet om dat
hy twijfelde vā de belofte die hy ver-
condicht hadde / maer om dat hy wils-
te dat hy behoorde zyne begeerte **G**o-
de te openbaren / op dat het gheloone
niet in luyphedyt en siepe. Waerom
hoewel **G D D E** hoor ons waecht /
ende oock dickmael ongebeden ons te
hulpe comt dewijle wy in onse ellen-
dichede plomp ende ongeuoelich zijn:
soo is het nochtans ons seer noodich /
dat wy hem sonder ophouden aenroe-
pen / ten eersten op dat onse herte door
ernstighe ende hyperighe begheerte om
hem te soecken lief te hebben / ende te
dienen / ontficken worde / dewijle wy
ghewent worden in allen noot onse
wylucht tot hem te nemen. Ten an-
deren / op dat gheenderley lust noch
begheerte in onse herte en come daer
van wy ons souden schamen Godt
getuyge te maken / dewijle wy leeren
alle onse begeerten voor hem te bren-
gen en onse herte voor hem te stontē.
Ten derden op dat wy bereypt worden

1. Re. 18
3.42.

om met waerachtighe danckbaerhepdt
des herten/ende ooc met danseggin-
ghe zyne weldaden te ontfangen / ge-
lyck wy door onse ghebet vermaent
worden dat zy ons door zyn hant ghe-
gheuen worden. Wouen desen op dat
wy het ghene dat wy ghebeden had-
den/ vercreghen hebbende/ ende seker
zijnde dat hy onse begheerte volbracht
heeft / daer door te hyperichlijcker be-
weecht worden om zyn mildicheyt te
bedencken: ende oock mede niet meer-
der lust ontfangen dat wy beken-
nen door onse ghebeden vercreghen te
zyne/ten laetsten op dat zyn boozhe-
ninge in onse herten nae onse swackhe
versterct worden / door het ghene dat
wy beuinden ende vercrigen: dewijle
wy verstaen dat hy niet alleenlijc be-
loeft / dat hy te gheender tijdt en sal
verlaten/ende niet alleenlijck ons den
wech opent om hem te tijde des noots
te soecken ende te aenroepen maer dat
hy altyt zyn hant wtgestreect heeft/
om de zyne te helpen: dat hy ons niet
en bedriecht met worden / maer met
teghenwoordighe ende crachtige hul-
pe beschert. Dit is de oorzaak waer
om onse seer genadige Vader hoew-
hy nimmermeer en slaept noch af laet/
nochtans hem seluen dickmael laet
schijnen gelijs of hy ons verliete ende
sliep / om dat hy ons die wy anders
traghe ende luyt zijn / soude alsoo
tot onsen grooten boozheede verwe-
ken ende oeffenen. Soo doen dan die
beel te dwaeselijck / die willen de her-
ten der menschen van bidden afwen-
den/segghende / dat de boozheeninghe
Godts die tot bewaringhe aller din-
ghen de wacht houdt / te bergheefs
door onse aenroepinghen vermoeyt
wordt. Want de Heere hier enteghen
en betuycht niet te bergheefs / dat hy
nae hy is den ghenen die zynen naem
in der waerheyt aenroepen. Het is ooc
grootte dwaelheyt dat sommighe seg-
ghen datmen te vergeefs bidt/ om die
dinghen die de Heere van selfs bereyt
is te gheuen: dewijle hy wil dat die
dinghen die wy door zyn bidden willi-
ghe mildicheyt ghecrighen / gheache

worden door onse ghebeden vercregen
te zyne. Het welcke betuycht wort
door vele sentencie Dauides oueren
schoon sentencie Dauides oueren
comen / De ooghen des Heeren zijn
ouer de rechtuerdighen/ende zyne oogen
ren tot hare ghebeden: door de welcke
boozheeninghe Godts die van selfs der
godtsalighen salicheyt besocht / ons
alsoo wort gengeprent / dat nochtans
de oeffeninghe des gheloofs niet ver-
sweghen en wort / waer door de luy-
cheyt ende ongeuoelicheyt wort tot de
herten der menschen wech ghenomen.
Soo waken dan de oogen des Heeren
om der noot salichelijckheyt der blinden
te hulpe te comen: maer zy wil oock
wederom onse suchten hoozen om zyn
liefde tot ons te bet te bewijzen. Ende
alsoo ist beyde waer/te weten/ dat de
gene die in wel verwaert is en slaept
noch sluymert: ende dat hy nochtans
af laet ende hem seluen hout ghelijc of
hy ons vergeten hadde/als hy niet dat
wy luyt en ston zijn.

Alzoort om wel ende behoortlijck te
bidden sal dit de eerste reghel zijn / te
weten/ dat onse herte ende gheest niet
anders ghestelt en zy dan het den ge-
nen betaemt / die gaen om met God
te spreken. Het welcke wy sulen vera-
crigen ist dat onse geest die vlesche-
lijcke sorgē ende gedachten afleggen-
de/waer door hy soude mogen van het
recht ende supert aenschouwe Godts
berhindert ende afghewent worden/
niet alleenlijck gheheel tot bidden ge-
stert worde/ maer oock soo verre het
mogelijck is/bouen hem seluen her-
neuen worde. Ick en eysche hier niet
dat onse gheest alsoo bly zy / dat hy
door gheen sochuidicheyt ghepinst
noch gequelt en worde: want die groote
richheyt tot bidden moet door groote
benautheyt in ons ontfeken worden/
gelijck wy sien dat de dienstknechten
Godts haer groote quellige en soch-
uidicheyt betuygen/als zy segge/dat
zy tot den diepen afgront ende tot den
mond des doods haer claghe tot den
Heere storten. Maar ic segge datmen
moet alle vrecende sorgē wtcrighen/
door

Psal. 44.
D. 24.

Psal. 145
D. 18.

Psal. 144
c. 16.

Ps. 111
4.

Psal. 130

door de welcke onse geest ongestadich
wort ende herwaerts en ghinwaerts
omme ghedreuen / ende wt den hemel
getrocken / ende te neder gedruet in de
aerde . Als ick segge dat onse gheest
moet bouen hem seluen verheue wor=
den / daer mede meyne ick dat hy geen
banc dien dinghen die onse blindt ende
dwaes vernuft pieecht te dichten / en
behoort door het aenschijn Gods te
brengen / noch hem seluen in zijn ijdel=
heyt geuangen houden / maer tot re=
nicheyt die Gode behaecht / op te clim=
men.

5 Dese twee dingen behoort men wel
aen te merken: te weten / dat soo wie
hem bereyt tot bidden / alle syne sinnē
ende begheerten daer toe wende ende
boeghe en met gheene dwalende ghe=
dachten becomert en wordē gelijc het
pieecht te gheschien. Want daer en is
geen dinc seerder tegen die erbedinge
die wy Gode schuldich zijn / dan die
lichtuerdicheyt die wt een deel te der=
tel ende sozgheloose vryheyt comt. In
welcke sake wy moeten soo veel te
seerder arbeide / hoe wy meerder swa=
richeyt daer in vinden. Want niemant
en is soo neerstich noch soo seer bege=
nen tot bidden / hy en geuoelt wel be=
te verbaeyde ghedachten hem aenco=
men / die den loop des geboets breken /
ofte door eenige afwēdige des geests /
verhinderē. Maer hier moetē wy ge=
dencken wat groter onweerdicheydt
het is / dat wy als Godt ons lach ghe=
meynsaemlijck met hem spreken / soo
groote vriendelijckheyt misbruycken /
den hemel met de aerde vermengen=
de / dewijle onse geest niet en can door
erbedinghe aen hem ghebonden bli=
uen: maer gelijc of wy met eenen ge=
meynen en verachtelijcken man spra=
ken / in het bidden hē verlatende / her=
waerts ende ginswaerts gedreue wort.
Soo moeten wy dan weten dat nie=
mant anders hem seluen recht en wel
en boecht tot bidden / dan die door de
maeseyt Gods al so gheroert wort
om haer toe te comen / alle aertsche be=
geerten ende gesindheden verlatende.
En dit beduyt die ceremonie der op=
heffinge der handen / op dat de mensche

gedencken dat zy berre vā Godt ver=
scheyden zijn / ten zy dat zy hare sinnē
hooghe ophessen: ghelijck oock in den
psalm gheseyt wort / Tot v hebbe ic
mijn ziele verheuen. Ende de Schrif=
tuere gebuyet dicmael dese wyse van
spreken dat zy seydt / het ghebet op=
heffen : op dat de gene die willen van
Godt verhoort worden niet en bliuē
in haren drec stekede. Dit sal de sou=
ma wesen / te weten / hoe Godt milde=
lijcker met ons handelt / ons vrende=
lijc verwerkende om onse sozchuldic=
heden in zynen schoot af te leggen /
dat wy soo veel te min connen ont=
schuldicht wordē / tē dz zy wy dese zijn
wel daet dien so groot ende onwtspre=
kelijck is / bouen alle andere dinghen
achten / en ons laten tot haer trekken /
op dat wy onse sinnen ende begheer=
ten ernstlijck tot bidden boeghen / het
welcke niet en can geschien ten zy dat
onse gheest teghen de verhinderingen
sterckelijc stryden / opwaerts door=
dringhe. Het ander stuc dat wy boort=
gestelt hebben / is dat wy niet en sul=
len meer begheeren dan de Heere ons
oelaet. Want hoe wel hy ons ghebet
onse herten tot hem wt te storten / soo
en maect hy nochtans onsen dwasen
en verkeerden gesindheden den toom
niet los: ende als hy belooft te doen na
den wille der Godtsalighen / soo en
streckt die goedertierenheyt soo berre
niet / dat zy haer soude den menschen
nae hare lusten onderworpen . Hier in
wordt swaertlijck ghesondicht : want
bele en bestaen niet alleenlijck licht=
ueerdichlijck sonder schacnte / ende
sonder eerbedinghe Godt van hare
beuselinghen aen te spreken / ende al
wat hen in haren dzoō behaecht heeft /
onbeschacindelijck voor zynen licht=
stoel boort te hanghen : maer zy zijn
oock met sulcke dwaetheyt ofte sinne=
loosheyt beuangen / dat zy oock al=
lerley seer schandelijcke begheerlijck=
heden dozuen voor Godt wt storten /
die zy seer soudē schamen den mensche
te openbaren . Dese stouticheyt heb=
ben sommighe Heydensche menschen

belpot ende veruloecht : maer dit selue
seyl heeft nochtan aichts geregneert/
ende hier wt is gheschiede dat van de
eergierighe menschen / Jupiter was
tot eenen patroon aenghenomen / van
de ghierighe Mercurius / van de lief-
hebbers der leeringhe Apollo ende
Minerua / van de crugghierighe
Mars / ende vā de oncrupische Venus
ghelyck de menschen te desen tijde va-
ren onghewoosden begheerlijcheden
grooter bijheyde in het ghebeet toe-
geuen / dan of sy met haers ghelij-
cken / voortigen clay hielden . Maer
G D E n wil sijn goedertieren-
heyde niet laten alsoo belpotten / maer
behout sijn recht ende hoocheyt / ende
onderwoypt onse begheerten zijnder
heerschappe / ende dwingt se als met
eenen toom. Daerom moeten wy dat
woort Joannus gedachticht sijn / daer
hy seyd / Dit is onse betrouwen / dat
hy ons verhoort is dat wy yet bidden
nae zijnen wille . Maer dewijle alle
onse macht veel te swack is om tot
sulcke volmaechtheyde te comen / so
moeten wy een bequame hulpe soec-
ken. Ghelyck onse verstand moet
scherpelyck op God sijn / alsoo moet
oock de ghesintheit onses herten tot
hem ghewendt worden. Maer dese
heyde bliuen verre van hem onder-
weghe / iae beswycken / ofte woorden
elders waer ghewent . Daerom op
dat de Heere ons in dese swackheyt te
hulpe come / soo gheeft hy ons zijner
Gheest tot eenen Meester / de welcke
ons leert ende in den mont gheeft dat
recht is / ende onse ghesinthenen re-
geert. Want dewijle wy niet en weten
wat wy bidden sullen ghelyck het be-
taemt / so comt ons dese Gheest te
hulpe ende aenroepet God booz ons
met onwtzpyckelijcke suchen. Niet
dat hy mer der daed vridt ofte sucht :
maer hy verwecht in ons het betrou-
wen / begeren ende suchen / waer toe
alle ons natuerlijcke macht n3 crach-
tich ghenoech en was. Ende het en is
niet sonder oorjake dat Paulus seyd
dat die suchen onwtzpyckelijck sijn /
die de geloante door de leydinge des

de Christe
Gheestes dooz Godt wiffen. Want
de ghene die waerachtich in het bide
den gheoeffent sijn / weten wel dat zy
met sulcke blinde benaetheden beuāt
gen ende berwerret woorden / so dat zy
nauwe en binden wat nu zy te spre
ken : Jac als zy arbeiden om wat ve
te babbelen / soo sijn zy noch soo ver
werret ende twijfelachtich dat zy niet
en connen doorgaen : waer dat men
mach versien dat de gaue des gebeds
een sonderlijcke gaue is. Dit en wozt
niet gheseyt om dat wy onser eyghe
ner luycheyt souden toegeuen ende he
biden den Gheesse Gods ouer ghebe
den / ende in de sozgheloosheyt slapen /
tot de welcke wy veel te seer ghene
ghen sijn / ghelijc sommighe godde
looslych spreken / dat wy moeten ver
wachten tot dat Godt onse herte / die
hy hier end daer becommert bindt
voorzome ende tot hem trecke : maer
het wozt veel meer gheseyt op dat wy
van onse luycheyt ende slapheyt een
swalge hebbende / sulcke hulpe des
Gheestes begheeren. Ende als Pau
lus gebied te bidden in de Geest / daer
om en laet hy niet ons te vermanen
tot waeken : te kennen geuenen dat
de ingeuinge des Gheestes also crach
tich is om onse ghebeden te schyken
ende maken / dat zy onse neerslicheyt
niet en verhindert want in desen de
le wil Godt beproeuen hoe crachtich
lijck onse herten dooz het gelooue ge
druen worden.

De tweede bidde. ofte reghel is/
dat wy in het binnen altdits onse ar-
moede ende ghebzeckelijckheyt wa-
rachtinglijck genoelen/ ende ernstigh
bedenckende dat ons al wat wy bidde
noedich is/ in het ghebet doek hebben
een ernstighe ende dyertighe begherte
om te berenighen ende verhoort te
worden. Want vele spreken lichtmeers-
dighlijck ghemaecte gebedens/ ge-
lijck of zy Gode een seker geset wer-
betaelden. Ende Iherem 33 bekennen
dat het gebet dat wt der herten comt/
een noodtsaackelijcke remedie is te-
ghen haer verdruk. om dat het een
doodtlijcke schade is / van de hulpe
Gods

1. Joan.
5. 6. 14.

1. Corin.
14. c. 15.

Rom. 8.
c. 28.

Godts om de welcke zy bidden / ver-
laeten te zyne: soo schijnt het nochtans
dat zy haer ghebet doen door een ghe-
woonte: want de gheest ende het her-
te zijn daer entusschen condt ende als
slaperich/ende en aenmercke niet wat
zy bidden. Soo worden zy dan wel
door een ghemeyn gheuoelen haerder
noot sabelijckheyt daer toe ghebzacht:
maer zy en zijn niet als een tegen-
woordighe saecke gheroert om hulpe
ende verlichtinghe in haren noot te
soecken. **¶** **W**at meynen wy dat
Gode seerder can haten ofte ooc ver-
uloecken/dan dese beynanghe/te we-
ten/dat yemant om der gheuinghe der
sonden bidt/ende daer entussche denct
bz hy geē sondaer en is / ofte ymmers
niet en bedenct dat hy een sondaer is:
Want aldus wort Gode gantschelijck
bespot. **¶** **W**at is het menichelijcke ghe-
achte verdrayptheyt/dat zy wt gewoon-
te ofte als wt schult dicmael vele din-
ghen van **GODE** bidden/de welc-
ke zy meynen sonder zijn welbadic-
heyt elders van te ghecrighen / ofte
achten se nō selerlijck in hare macht
te hebben. **S**ommigher sonde schijnt
lichter/maer is nochtans niet verdra-
ghelijck / te weten / dat zy ghebeden
wt mommelen sonder bedencken: de
welcke niet boozder gheleert en heb-
ben dan datmen moet Gode ghebeden
offeren. **W**aer de Gods salighe moeten
neersichlijck toechen dat zy nemmer-
meer booz het aenschijn Godts en co-
men om yet van hem te bidden / dan
dat zy mer byerighe beweginghe des
herten begheeren / ende soecken van
hem te ghecrighen. **I**ae oock hoe wel
wy in het ghene dat wy tot Godts
eere alleenijck begheeren / schijnen in
het eerste aensien/niet onsen noot te
aensien/noch onse boozdeel te soecken:
soo moeten wy nochtans dat selue met
ghen minder begheerte en hiericheyt
bidden. **G**helijck als wy voden dat
zijne naem geheplicht worde/ so moe-
ten wy nae de heilichmakinghe bye-
richlijck hongheren ende dorsten.

Ist dat yemandt hier teghenwoypt

dat wy niet altydts door ghelijcken
noot gedrongen en worden om te bid-
den: ick bekenne dat wel/ende dit on-
derscheyt wort ons seer wel van **Ia-**
cobo geleert/daer hy seyt/**I**s yemant
onder v boeulich: die bidde: die boe-
lijck is/die singhe. **D**aerom bewijst
sels het ghemeyn gheuoelen/dewijle
wy veel te traghe ende luyt zijn / dat
Gode ons nae dat het de sake eyscht/
scherpelijcker puyckelt om ernstichlijc
te bidden. **E**nde dat naemt **D**auid den
bequamen tijt: om dat (gelijc hy in de-
le andere plaetsen leert) hoe wy seer-
der door swaricheyt/ongherief/byeese
ende andere versoekinghen benaut
worden/soo veel te byjeren toeganck
hebben wy/ ghelijck of Gode ons tot
hem riepe. **W**aer hierentussche is het
niet te min waer / dat **P**aulus seyd
datmen te allen tijde moet bidden: **W**at
hoe seer boozspoedichlijck onse salhe na
onse begeerte gelucken/ en ons bā al-
len zyden oozsake der blijchap en ver-
heuginghe aencomt / soo worden wy
nochtans te allen tijde door onse ar-
moede en ghebezeckelijckheyt tot bidden
hermaent. **W**schoon yemant wijn en
cozen oueruloedichlijck heeft: so en sal
hē nochtans zijne keider noch schuere
niet verhinderen om daghelijcx hoot
te bidden/dewijle hy niet en mōt vol
bzoots en can ghebzuyen sonder de
gedueringe genade Godts. **¶** **W**at ist dat
wy ouerdencken hoe veel verijckels te
aller stonde ouer ons hangt/so sal ons
de byeese selue leeren/dat wy te ghee-
nen tijde en moeten sonder biddē zijn.
Whoewel dit connen wy bet bekenne
in onse geestelijcke armoede. **W**at de-
wijle wy ons seluen in so vele sonden
schuldich bekenne/hoe sullen die ons
latē gerust zijn sonder ootmoedichlijc
de schult en straffe af te bidden: **W**an-
neer sullen ons onse versoekingē ge-
rust laten sonder hulpe te soeckē. **W**o-
uen desen de begheerte des rijcx/ende
der eerlijckheyt Godts / moet ons niet
nō ende dan / maer sonder ophouden
alsoo trecken/dat wy altyds oozsaecke
ende bequaemheydt hebben om te bid-
den. **D**aerom en wordt ons niet te
¶ **I**n ij ver-

Iac. 5. c.
13.

psal. 32
b. 6.

Ephe. 6.
c. 18.

Luc. 18. bergheefs soo dickmael gheboden dat
a. 1. wy sullen sonder ophouden biddē. Ic
Rom. 12. en spzke noch niet van de volstandig-
e. 12. heyt / daer van hier nae sal ghemelbet
col. 4. a. 2. wordē. Maer als de Schrijtuere ons
2. Thess. vermaent om sonder ophouden te bid-
5. c. 17. den / soo straft zy onse luepheydt ende

slapericheyt : om dat wy niet en ghe-
troelen hoe noodich ons dese sozge en
neersticheyt is . Door desen reghel
wozt de gheueynstheyt ende listicheyt
om Gode te lieghen / van het ghebedt
ghedannen. Gode belooft dat hy sal na
by zijn allen die hem aenroepen in der
waerheyt : ende vercondicht dat zy
hem sullen vinden die hem van gant-
scher herten soecken. Hiertoen con-
nen die geensins comen die hen seluen
begahen in hare onreynicheyt. Daer
om wil het oprecht ghebet berou ende
beteringhe hebben. Waer wt dat

Mich. 3. ghemeyn spreekwoordt comt in de
h. 4. Schrijtuere / te weten / dat Gode de
Ezech. 8. sondaers niet en verhoort / en dat hare
g. 18. gheboden zijn growelijck voor Gode
Joan. 9. f. ghelijck oock hare offerhanden. Want
31. het is recht dat die de ooren Gods
ghesloten vinden / die haer herte ghe-
sloten hebben : ende dat die Gode on-
bewegelijck vinden / die door haer hart-
neckicheyt zijn strenglicheyt berwe-
ken . By Esaiam dreycht hy op dese

Esai. 1. d. wijse / Als ghy uwe gebeden sult ver-
18. menichsuldighe / soo en sal ick u niet
verhooren : want uwe handen zijn vol
bloets. Item by Jeremiam / Ic hebbe

Jerem. 11. gheroepen / ende zy hebben geweygert
a. 7. 8. en te hooren : zy sullen oock roepen / ende
b. 11. ick en false niet verhooren : want hy
acht dat voor groote schande / dat de

Esai. 29. boose op zijn verbont roemen / die zij-
d. 13. nen heyligen naem met haer gantsche
leuen ontrenigen . Daerom claecht hy

Ezech. 33. by Esaiam dat de Joden wel met de
g. 31. lippen tot hem comen / maer dat haer

Mat. 15. a. 8. herte verre van hem is. Het welcke hy
niet en seyt van de gebeden alleenlijc /

Mat. 7. a. 6. maer betuycht dat de beynsinghe in alle
deelen zijns diensts hem walghelijc is.

Hiertoe dient oock dat Jacobus seyt /
Jac. 4. a. 3. Ghy bidt en ontfangt niet : om dat
ghy qualijc bidt / om dat ghyt in uwe

lusten verdoen sout. Het is wel waer /
(soelijck wy weynich hier nae sullen
wederomme seggen) dat de gheboden
die de godsalighe doen / niet ghefons-
deert en zijn op haer weerdichz noch-
tans en is de vermaninghe Joannis
niet te vergeefs / daer hy seyt. Ist dat
wy yet bidden / soo sullen wyt ont-
fanghen / want wy onderhouden zyne
gheboden : Want de boose consciencie
sluyt ons de deure toe. Waer wt volcht
dat alleenlijck de oprechte dienaers
Gods behoorlijck bidden ende ver-
hoort worden. Daerom soo wie hem
seluen bereyt tot bidden / die moet hem
seluen in zyne sonden mishagen / ende
cens bedelaers persoon en gheueynst
aendoen : het welcke niet en can sonder
berou ende beteringhe gheschien.

Hiertoe moet oock de derde reghel
comen / te weten / dat de gene die voor
het aenschijn GODES verschijnt
om te bidden / moet alle ghedachte des
eygen roems / allen waen der eygener
weerlicheyt / en int corte alle berou-
wen dat hy op hē selue heeft / aflegge /
ende hem seluen te neder woynde /
Gode gantschelijck de ere gheuen : op
dat wy / ist dat wy yet van den alder-
minsten ons seluen toefschijnde /
niet met onse opgeblasenheyt voor
zijn aenschijn en valse. An dese ver-
nederinghe ende verootmoedinghe /
waer door alle hoocheyt te neder ghe-
leyt wozt / hebben wy vele exempelē
in de dienst knechten Gods / onder de
welcke de alderheylighste hen seluen
alderseerf vernedren als zy voor het
aenschijn Gods comen. Alsoo heeft
Daniel / die van den Heere soo seer
ghepepen is / aldus gheboden / Wy
en storten onse ghebet voor u in uwe
onse rechtuerdicheiden. Verhoort ons
Heere / Heere weest ons ghenadich.
Verhoort ons / ende doet dat wy bid-
den / om ws selfs wille / om dat uwen
naem is ingheroepen ouer u volck /
ende ouer uwe heylige plaetsen. Dit en
doet hy niet (gheueynst her plecht te
gheschien) als een wt den volcke hem
seluen onder de andere veruengende /
maer

Dan. 9. 18.

maer belijdt meer hem seluen sondich
te zyne/ende neemt ootmoedelijck zijn
swaerlicht tot de barmhertichz Godes:
ghelijc hy claerlijck betuycht/ seggen-
den mijns volcx beledē hadde/ &c. De-
se ootmoedicheydt leert oock Dauidt
door zijn exempel/ segghende/ Heere
en treet niet in het oordeel met uwen
dienstknecht: wāt dooz uwe aenschijn
en sal niemant die leest gherecht-
uerdicht worden. **Dp** sulcke wjse
bidt oock **Esaias**/ segghende/ **Siet**
ghy zijt toornich/ om dat wy gheson-
dicht hebben. **In** uwe weggen is ge-
duericheydt gesondeert/ daerom sullen
wy behouden worden. **Ende** wy zijn
alle vol onreynicheyts gewest/ ende
alle onse rechtuerdicheden ghelijc een
onreyn cleet: ende wy zijn alle gelijck
loof berouwenen ende verwelcket/ en
worden dooz onse ongherechtigheden
gelijck dooz den wint verstroyt. **Ende**
daer en is niemant die uwen naem aē-
roep/ die hem seluen verweert om tot
u te keeren. Want ghy hebt uwe aen-
schijn van ons afghewent/ ende hebt
ons laten verrotten in de dienstbaer-
heyt onser sonden. **Ab** dan Heere ghy
zijt onse **Vader**: wy zijn lijck/ ghy
zijt onse maker/ en wy zijn het werck
uwer handen. **W E E K E** en weest
niet toornich/ noch en weest niet inder
eeuwicheydt onser ongherechtigheyt
ghedachtich. **Ab** aensiet/ wel aen/ wy
alle zijn v volck. **Hier** siet ghy dat zy
gantachelijck op gheen ander betrou-
wen en steunen/ dan op dit alleen/ dat
zy denckende dat zy Gode toebehoor-
ren/ hopen dat hy dooz hen sal sozgen.
Alsoo bidt oock **Jeremias**/ **Al** ist dat
onse ongherechtigheden teghen ons
betuyghen/ so doet het Heere om wō
naems wille. **Want** daer is seer wa-
rachtyghelijck ende heyligh ghelijck ge-
schreuen in dien boeck die van eenen
onbekenden **Tutoor** (wie hy ooc mach
zijn) gescreuen zijnde/ den **Propheete**
Baruch toegeseyt wort. **De** ziele die
droeuech is end droefseloos dooz de
grootheyt haers verbiets/ de ziele
die crom ende swack ende hongherich

is/ ende de ooghen die beswijcken/ ge-
uen v lof **D Heere**. **Wy** en storten on-
se gebeden niet nae de rechtuerdiche-
den onser vaderen dooz uwe ooghen/
noch en begheeren daer dooz gheen
barmherticheydt dooz uwe aenschijn
Heere onse Godt/ maer dewijle ghy
barmhertich zijt/ soo weest ons gena-
dich/ wāt wy hebbē dooz v geschildicht.

Somma het beghin ende de dooz-
bereydinge om behoorlijck te bidden/
is de sonden ootmoedighlijck en bije-
lijck belijden/ ende bergheuinghe daer
van begheeren. **Want** men derf niet
hopen dat ooc onder de alderheylighste
yemant soude yet van Godt verrij-
ghen/ tot dat hy wt ghenade ende on-
uerdient met hem versoent is: Godt
en can oock niemant ghenadich zijn
dan dien hy de sonden vergeeft. **Daer**
om en ist geen wonder dat de gheloo-
uighe hen seluen niet desen sleutel de-
deure op doen om te bidden: het wel-
ke wy wt vele plaetsen der **Psalmen**
leeren. **Want** Dauidt willende om een
ander dinc bidden dan om de verge-
uinge der sonde/ bidt nochtans aldus/
Heere en wilt de sonde mijnder ionc-
heyt ende mijnder ouertredinghe niet
ghedencken: maer nae uwe barmher-
ticheydt weest inijnder ghedachtich
Heere om uwer goetheyt wille. **Itē**/
Went mijn verdruck/ ge ende mij-
nen arbeyt/ ende vergeeft alle myne
sonden. **Waer** in wy oock sien dat het
niet ghenoech en is/ dat wy alle dage
rekenenschap houden van onse verche
sonden/ ten zy dz wy ooc die sonde ge-
dencken/ die mochten schijnen langen
tijdt vergeten te zyne. **Want** dese sel-
ue **Propheete** crighens een swaer son-
de belijdende/ denckt dooz dese oorzake
tot op zijns moeders buxch in den
welckē hy noch zijnde/ met onreynic-
heyt ende smecte beuangen wer: niet
om zijn schult dooz de verdoruentheyt
der natuere te verninderen/ maer om
dat hy alle de sonden zijns leuens op
enen hoop versamelende/ en hē seluen
seer strengelijck verdoemende/ mocht
te so veel te beter van Godt verhoort
worden. **Ende** hoewel de heylighen
An lig niet

Psal. 25.
b. 6.

Psal. 25.
d. 18.

Psal. 51.
b. 7.

Psal. 55.
b. 23.

Cap. 12.
b. 13.

1 Pet. 5.
b. 7.

Jer. 14.
b. 7.

niet alijts niet wtgheduckte woorden om vergheuinghe der sonden en bidden/nochtans ist dat wy neersichlijck hare ghebeden aenmercken die de Schriftuere verhaelt / soo sullen wy lichtelijck beuinden dat ick segghe / te weten / dat zy den moet om te bidden hebben wt de enckel barmherticheyde Gottes ghenomen / ende dat zy alsoo alijts haer begin hier genomen hebben / te wetē / in haer versoeninge met Godt. Want ist dat yemant wil zijn consciencie onberuraghen / hy beuint dat hy niet alleenlijck niet en derf zyne begheerten ende sochthoudicheden gemeynsaemelijck in den schoot Gottes opēbaren: maer dat hy seif vergrout wt tot hem te gaen / het en zy dat hy op zijn barmherticheyt en vergheuinge betrouwe. Waer is wel noch een ander sonderlijcke beijdinge / te weten / waer in zy alsoo verlichtinge der strafte begheeren / dat zy ooc mede om vergheuinghe der sonden bidden: want het waer teghen ozden ende reden dat men sonde willen eenich dinc verhinderen ende wechneemen / ende de oorsaecke laten daer wt het comt. Want wy moeten toe sien dat wy de dwase flecken niet nae en volghen / die alleenlijck sochthoudich zijn om die toevallende smerten ende gebreken wech te nemen / ende den rechten wortel der siechte vergheten. Maer wy moeten maken dat G D D E ons ghenadich zy / cer dan wy begheeren dat hy zijn gonste niet wtwendige teekenen betuyghe. Want hy selue wil dese ozden houden / ende het soude ons weynich boozdeels doe dat hy weldaet aen ons bewese / waert dat onse consciencie niet en gheuoelde dat hy te vrede ende ons genadich is / op dat wy hem gantschelijck lief hebbe. Waer van wy oock vermaent worden door de antwoorde Christi. Wāt als hy wilde den ghichtflecken ghesont maken / soo seyde hy / Awe sonden worden u vergeuen. Met welke woorden hy eerst het herte opheft tot het ghene dat booznemelijck te wenschen is / te weten / dat G D D E ons in ghenade

ontfanghen: ende daer nae de vrycht der versoeninghe bewijse in ons te helpen. Al oort bouen die sonderlijcke beijdinge der tegewoondiger schult / waer in de ghelouighe bidden om vergheuinghe daer van te ghecrigen / en moerten die gemeyn boozrede niet vergheten / waer door zy hen seluen sondaers bekenende / haer gebet aen ghenae in men. Want haer ghebet en sal nemmermeer verhoort worden / en wannert op de barmhertichyde Gottes niet ghesondeert en is. Hier toe mach het dienen dat Joannes seyde / te weten / Ist dat wy onse sonden beijden / soo is hy ghetrouwe ende rechtuerdich om ons die te vergeuen / en om ons van alle onreynicheyde te supueren. Hierom moesten onder de Wet de gebeden door de reynighe des bloets gheheplich worden / om aenghenacm te worden / ende om dat het volck al te sulck een eerlijck priuilegie (te weten / dat het soude Godt aenroepen) onweerdich ware / tot dat het van zyne onreynicheden gesupuert zijnde / wt de enighe barmherticheyde Godt betrouwen ghecrege om te bidden.

Wat de Heyligen schijnen somtijts haer eyghe rechtuerdicheyde te betuygen om vā Godt verhoort te worden: gelijck als David seyt / Bewaert mijn siele / want ick ben goet. Item a. 2. Ezechias / Ic bidde Heere / weest gedachtich dat ick booz / ghewandelt hebbe in der waerheyt / ende hebbe daen dat goet was in uwe oogen: en sulcke wijfen van spreken en willen zy niet anders dan door de wedergeboorte betuyghen / dat zy dienstkeuten ende kinderen G D D E zijn / den welcken hy heeft beloest genadich te zyne. Godt leert door den Propheete (gelijck bouen gheseyt is) dat zyne oogen sien op de rechtuerdighe / en dat zyne oogen open zijn tot hare gebeden. Wederom betuycht hy door den Apostel dat wy sullen vercrighen al wat wy bidden / ist dat wy zyne geboden onderhouden. Door welke sentencien hy nē en wil beduyden / dat het

2. Cor. 5. 18.

Mat. 9. a. 2.

1. Joam. 1. 9.

10. Psal. 86. 2. Reg. 20. a. 4. Ezech. 38. a. 3.

Psal. 34. 16.

1. Joam. 3. 22.

Joan. 9.
121.

ghebet sal nae de verdienste der wercken gheacht worden: maer hy wil also bevestighen het betrouwen der ghener die hare consciencien supuer ende oprecht gheuoelen sonder geueynstheyt/ gheleysck alle de ghelooighe behooren te synne. Want het is wt der waerheyt Gods genomē/ dat de blinde die sien- de geworden was/ seyt hy Joannem/ te weten/ dat de sondaers van Godt niet verhoort en worden. so verre wy nae de ghemeyn wyse der Schryftue- re by dat woort sondaers/ verstaen de ghene die sonder begheerte der recht- uwerdicheydt gheheel in hare sonden slapen ende gherust sijn: want gheen herte en sal te eenighen tijde tot op- rechte aenroepinge Gods comen/ ten zy dat het oock mede nae Godtsalic- heyt staet. Soo dan die heruygginghen daer mede de Heyligen daer renicheyt ofte onnosselheyt meldē/ sien op sul- ke beloften/ op dat hen gegeuen wor- de/ dat alle dienstknechten des Heeren mogen verwachten. Wouen desen be- nintmen dat zy dan meest sulcke ghe- beden ghebeyucken/ als sy hen seluen met hare vianden door den heere ver- ghelycken/ wt der welcker ongerech- ticheyt sy begheeren door syne handen verlost te worden. En in dese verghe- licinghe en ist geen wonder/ dat sy haer rechtuwerdicheyt en eenuoudichz des herten voortbrengchen/ op dat sy door de oprechticheyt haerder sake den heere te meer verwecken om hen hul- pe te doen. Soo en benemen wy dan den godtsalighen Ieser dit goet niet/ dat hyde ghetuyghenisse zijnder goe- der consciencie ghebeyucke door den heere/ om hem seluen in de beloften te bevestighen/ daer mede de heere syne dienaers vertroost ende versterckt: maer wy willen dat het betrouwen en de hope der verhooringhe/ op de cen- ghe goedertierenheyt Gods staet/ en dat wy alle ghedachte onser eyghener verdienste af legghen.

De vierde reghel sal sijn dat wy al- so door warachticheit vernedertheyt te neder gheslaghen zijnde/ niet te min ghemoot worden om te bidden met een

seker hope verhoort te worden. Dese twee dinghen schijnen wel tegen mal- canderen te strijden/ te wetten/ dat men met het gheuoelen der rechtuwerdiger sake Gods/ oock mede een seker be- trouwen zijnder gonste hebbe: maer sy comen nochtans seer wel ouereen/ als wy door onse eyghen quaet verdrucht ende te neder gheworpen zijnde/ door sijn eenighe goettheyt opgheheuen worden. Want ghelyck wy bouen ge- leert hebben/ dat de bekeeringhe ende het gelooue onuerscheydelijck aen mal- canderen gebonden sijn/ hoe wel noch- tans de bekeeringhe ons verschrjckt/ ende het gelooue verblijdt: alsoo moe- ten sy oock beyde in het ghebed mal- canderen te ghemoete comen. Ende de- se ouereencominghe druckt Dauidt met corte weynighe woorden wt/ als hy seyde/ Ick sal door v groote goet- heydt tot v huys in gaen/ ick sal in u- wen heylighen tempel aenbidden met breefe. Onder de goetheyt Gods ver- uact hy het gelooue/ en en sluyt daer- entusschen de breefe niet wt: want sijn Walesteft en dringt ons niet al- leenlyck tot eerbiedinghe/ maer onse eyghen onweerdicheyt doet ons oock alle onse hooneerdicheydt ende sorghe- loosheyt vergheten/ ende houdt ons in de breefe. Ick en spreke hier niet vā sulck een betrouwen/ waer door het herte van alle gheuoelen der benauthz vry zijnde/ soete ende volmaecte rus- sie hebbe/ want soo groote ruste ende vrede te hebben/ dat betaemt den ghe- nen die alle dingen na hare wille heb- bende/ gheen sorge noch begeerte noch breefe en hebbe. Waer het is den Hey- lighen een seer goede verweckinghe om Godt aen te roepē/ als sy met noot beuaghen zijnde/ met seer groote on- gherusticheydt ghequelt worden/ ende by na vergaen in hem selue tot dat hen het ghelooue bequamelyck te hulpe comt: want onder sulcke beuandhedē verschijnt hen de goetheyt Gods/ al- so dat sy wel door de waricheydt des verdricts vermoept zijnde/ suchten en sienen/ ende door breefe van grooter quaet oock benaut ende ghequelt wor- den/

Ps. 5. b 8

N n b den/

den/maer nochtans op die goetheydt
 Godts die hen verſcheynen is/ betrou=
 wend/ hen ſeluen vermaken ende ver=
 trooſten/ en wortomſe ende verloffin=
 ghe hopen. Soo maect dan het ghebet
 der goetſalighen wt deſe twee geſint=
 heden comen / ende moetſe oock beyde
 in hem hebben ende bewiſſen/ te weten/
 dat het om des tegenwoordigē quaets
 wille ſachte/ende voor nieu quaet ſeer
 hzeſe/ ende nochtans daerentuffchen
 oock mede tot Godt bluchte / baſtelijc
 betrouwende/ dat hy bereypt is hulpe te
 doen. Want Godt wordt wonderlijc=
 ken ſeer door onſe onghelooouicheydt
 ende miſtrauwen ghetercht/ als wy eē
 welbaet van hem bidden / ende niet en
 hopen noch betrouwen die te ghecrij=
 ghen. Daerom en comt geen dinc met
 de natucre des ghebets beter ouereen/
 dan datmen hen deſen reghel ſtelle / te
 weten/ dat het niet lichtueerdichtlijc
 en gheſchie/ maer het ghelooue als een
 leydtſman nauoighe. Tot dit fon=
 dament roept Chriſtus ons alle door
 deſe ſentencie / Ich ſegge v / al wat
 ghy bidt/ ghelooft dat ghijt ſult ont=
 ſanghen/ende het ſal v gheſchien. Dit
 ſelue beueſſicht hy ooc erghens / ſeg=
 ghende/ Al wat ghy bidt met betrou=
 wen / dat ſal v gheſchien. Hier mede
 comt ooc Iacobus ouereē/ als hy ſeyt/
 Iſt dat yemant wiſſheyt ghebiet heeft
 die begheere ſe van Godt/ die ſe eenen
 pghelijcken mildelijc gheeft ende nē
 en verwijt/maer hy moet ſe begheeren
 int ghelooue niet twiſſelende. Als hy
 daer het ghelooue ſtelt teghen de twi=
 ſelinghe/ ſo ducht hy ſeer bequame=
 lijck de cracht des gheloofs wt. Men
 moet ooc wel aenmerckē dat hy daer=
 by ſeydt/ te weten/ dat die niet en ver=
 crijghen die Godt niet twiſſelinghe
 ende verworrenheyt aenroepen/ ende
 niet en comen ſekerlijc in haer herte
 achten/ of ſy ſullen verhoort worden
 ofte niet. De welcke hy oock verghe=
 lijck by de baren des waters / die
 menichmans van den wint gheroert en
 onme ghedreuen worden. Daerō ſette
 hy op een ander plaetſe het ghebet des
 gheloofs/ voor een oprecht gebet. Want

deſen als Godt ſoo menichmael be=
 tuycht / dat ſy ſal eenen pghelijcken
 geuen na zyn gelooue/ ſo gheeft hy ooc
 daer mede te kennē/ dat wy ſonder ge=
 looue gheen dinc en comen vercrij=
 ghen. Somma het is het ghelooue dat
 alle die dinghen vercrijcht / die ons
 door het bidden geueuen worden. Dit
 is het ghene dat Paulus wil ſegghen
 met die ſchoon ſentencie / die van ons
 uerſtandicht menſchen niet ghenoech
 aengemercht en wordet/ te weten/ daer
 hy ſeyt / Hoe ſal yemant dien aenroep
 pen/ in den welcken hy niet en geloof
 ende wie ſal gheloouen/ ſen 3p dat hyt
 gehoozt hebbe: Het ghelooue is wt de
 gehoorde/ende het gehoor wt de woort=
 de Gods. Want als hy het begin
 des ghebets/ als by trappe wt den ge=
 looue beleyt/ ſoo betuycht hy claerlijc
 ghenoech/ de Godt niet en can oprecht
 telijc aenroepen worden / anders
 dan van den ghenen dien de goeder tie=
 renheyt en ſaechtmoedicheyt Gods/
 door de beroddinge des Euangelij be=
 kent/ia gemeynſaemlic verclaert is.

Deſe nootſakelijchheyt en bedene
 ken onſe teghenſtrijders niet. Ende
 daerom als wy den gheloonighen ge=
 bieden met ſeker betrouwē des herten
 te achten dat Godt hen ghenadich ende
 gonſtich is/ ſo moeyne de Papiften dat
 wy ſeer onghelooouicheyt ſprekē. Maer
 waert dat ſy eenich ghebruyt des wa=
 rachtighen ghebets hadden/ ſo ſouden
 ſy boozwaer wel verſaen dat Godt
 niet en can te rechte ſonder ſeker ghe=
 uoelen zyn der gonſte ende goetwilli=
 ghē nēmandt de cracht des gheloofs
 en can wel doozien / dan die ſe in zyn
 herte beppreft: Wat boozdeel ſalmen
 doen niet die menſchen handelende/
 die opentelijc bewiſſen dat ſy noyt an=
 ders gehadt en hebben/ dan eenen val=
 ſchen waen. Want hoe crachtich ende
 hoe nootſakelic deſe verſchertheyt 3p
 die wy ecrijchen/ dat wordet boornme=
 lijck wt de aenroepinghe geleert. Soo
 wte dit niet en ſiet/ die gheeft te kennē
 dat hy een ſeer ſlaperighe conſcientie
 heeft/ So laet ons dan dat blint ghe=
 ſichte

Mat. 11
c. 24.Mat. 21
b. 22.
Iacob. 1
a. 5.Iac. 5. 6.
15.Ro. 10.
c. 14.

Rom. 10
6.14. Nachteberlaten/ende vast in die senten-
cie Pauli bliuen/te weten/dat Godt
niet en can aenghehoepen worden/an-
ders dan van den genē die zijn barin-
hericheydt door het Euangelium kē-
nen/ende vaste betrouwen dat sy hen
bereydt is. Want hoedanich sal dit ge-
bet zijn/ O Heere / ick en ben niet se-
ker of ghy my wilt verhooren:maer de
wijle ick benaut ben/soo die ick tot v
op dat ghy my helpt / ist v icht weer-
dich ben. Also en zijn de Heylighen
wy in de Schryftuere lesen. De Hey-
lighe Gheest en heeft ons oock alsoo
niet geleert door den Apostel/de wel-
ke ons ghebet met betrouwen tot den
hemelschen thoon te gaen/om ghenā-
de te gheerijgen: ende ergens leert hy/
dat wy de vrymoedicheydt ende den
toegancck hebben met een betrouwen
door het gelooue Christi. Daerō moe-
ten wy dese verscherheydt ende ghe-
rusticheydt van te vercrijghen dat wy
bidden (de welcke door den mont des
Heeren geboden ende door aller Hey-
lighen exēpel gheleert wort) vast hou-
den / ist dat wy wilē met vrucht bid-
den. Want sulck een ghebet is eerst
Gode aenghenaeim/ dat wt sulcx een
betrouwen comt / ende op een onbe-
ureefde sekerheyt der hope gefondeert
is. hy hadde moghen alleenlijck het
gelooue melden: maer hy seldt daer-
by niet alleenlijck het betrouwen/maer
wapent dat oock met vrymoedicheydt
ofte stouticheyt/om door dit merckteec-
ken ons te onderscheyde van de onge-
loouighe/ die wel met ons int gemeyn
Godt aenbidden/maer ongheschiedich-
ijck. Hierom bidt de ganische Ghe-
meente in den Psalm/eggghende/uwe
barmherticheydt zy ouer ons/gheelijck
wy op v ghehoeyt hebben. Dese selue
condicie wordet oock ergheus ghesceit
van den Prophete / segghende / Op
wat dach ick sal roepen / ick weet dat
Godt met my is. Item / Ik sal my
des morgheus tot v hoegen ende wt-
sen. Want wt dese woorden leere wy/
dat de ghebeden te verghesefte ghepro-
ken worden / ten zy dat de hope daer-

by zy/wot de welcke wy / ghelijck als
wt eenen hooghē waechtoeren/Godt
gherustelijck verwachten. Hiertoē
dient oock die ozden die Paulus hout
in zijn vermaninghe: want eer hy de
ghelouighe verweert om te allen tijde
met waechen ende gheduricheydt te
bidden / soo ghebedt hy hen voor al
den schilte des geloofs aen te nemen/
ende den helm der salicheydt / ende het
sweert des Gheests / het welcke is het
woort Gods. Moort moeten de le-
sers wederom tot ghedachtensse vren-
ghen/ dat ick weynich te voren geseft
hebbe/te weten/ dat het gelooue daer-
door niet ghecrent en woort / om dat
de bekenninge onser ellēdichz/armoede
en onreynicheyt daer by gesceit wort.
Want hoewel de geloouige geuocē dat
sy met seer swaren last der sonden ver-
laden en benaut zijn / ende dat sy niet
alleenlijck ydel en zijn van alle dingen
door de welcke sy soude mogen Godt
gonste vercrijghen / maer dat sy oock
met vele schulden beswaert zijn / door
de welcke Godt hem met rechte ver-
schickelijck wort: nochtans en laten
sy niet af hen seluen hem voor te stelle/
noch dit ghenoeien en verschrictse
niet van tot hem te comē: deswijle daer
gheen ander toegancck tot hem en is.
Want het ghebedt en is niet inghesceit
om onsselue hoouderdichijc voor Godt
te berheffen / ofte om eenlijck dinck dat
onse is / groot te achten: maer om on-
se schuld te belijden/ende onse ellen-
dicheydt by Godt te beuoeenen:gelijck
de kinderen haer beclach gemeynsaelijc
doē by hare baders. Ja veel meer moet
de seer groote hope onses quaets ende
verdriets vol pūckels zijn waer door
wy tot bidde verweert worden: gelijc
ons oock de Prophete leert door zijn
exēpel/segghende/Waert mijn ziele ge-
font/ want ic hebbe tegē v gefondicht. a. 5.
Ic bekenne wel dat de stralen en stekē
deser pūckelen fouden dootlijck zijn/
waert dz Godt nē te hulpe en quame:
maer onse seer goede Vader heeft na
zijn onwtspiekelijcke goedertierheyt
bequame hulpe gegheuen/ om alle onse
berocringhen te stillen/sozgen te ver-
soeten/

Eph. 6. c
16.Psa. 41.
a. 5.

soeten / breefe wt te wijsche / ende ons lieflyck tot hem te trekken / ia om niet alleenlyck alle verhinderinghe / maer oock alle swaricheyt wech te nemen / ende den wech lichte te maken.

13 Ende ten eersten als hy ons gebiet te bidden / so straft hy ons niet dat selue gebodt van godtloose hardneckichz ten zy dat wy daerin gehoor saem zijn. Hy en conde gheen ernstigher ghebedt gheuen / dan dat in den Psalm gheschreuen staet / Verroep my in de dach der verdrukkinghe. Maer dewijle onder de werken der godtsalicheyt geen dinc ons so dickmael in de Schriftuere gheboden is als het ghebet / soo en wil ic niet langher hier in bliue. Christus onse Heester seyt / Wilt en ghy sulst ontfanghen: Clopt ende v sal opghedaen worden. Hoe wel by dit gebodt wordet oock een belofte ghesteelt / ghelyck het noodich is. Want hoe wel een pghelyck bekent datmen moet den ghebode ghehoor saem zijn / soo soude nochtans het meeste deel der mensche de stemme Gods blien / waert dat hy niet en belofde so bereyt te zyne / ende soo lichtelijck te verhooren. Dewijle dit also is / soo ist seker dat alle de gene die wyllicht ende afkeeringe soecken / om niet recht tot Godt te comen / niet alleenlyck wederspanich ende onghelooft / maer oock van ongheloofticheydt ouertuycht worden: Want sy en betrouwen de beloften n. Dit moet wy dies te neerstelijcker aenmercken / om dat de genen / de hy goeriten onder het deksel der vernederinghe ende ootmoedicheyt / het ghebot Gods hoouerdichlyck verachten / en zinder vrendelijcker roepinghe gheen ghelooue en gheuen: ia beroouen hem van het doornemste deel zijns dienst. Want als hy de offerhande in de welcke de gantsche heylicheydt doe scheen ghelegghen te zyne / heeft verwoorpen / soo betuycht hy dat de opperste ende dierbaerste dienst is / datmen hem aenroep in den dach des noots. Daerom als hy eycht dat hem toecomet / ende ons verweckt om blijmoedichlyck ghehoor saem te zyne / soo en connē wy

gheuen soo eierlijcken schijn der twijfelinghe voorzenden. / Waer door wy souden moghen ontschuldicht worden. So dan alsoo vele getuyghenissen als alomme in de Schriftuere ghelsen worden / door de welcke ons de aēroepinghe G D E S gheboden wort / soo vele banieren wordē ons voozghegheghefeldt om ons tot betrouwen te verwecken. Het soude groote stonticheyt zijn door het aen schijn Gods te comen / hadde hy ons niet eerst ghe-roepen. Soo opent hy ons dan den wech door zijn stemme. Hy spreckt segghen / Ghy zijt mijn volck: ende sy sulen tot my segghen / Ghy zijt onse Godt. Hier sien wy hoe hy zijne diēsknechten voozgaet / ende wil dat sy volghen / ende dat het daerom niet te selue ons in den mont gheeft / hem niet en soude soete ghenoech wesen. Voornemelijck sal ons in den anroepinghe die schoone tijtel weicken David men die G D E S gheeft: door den welcken wy lichtelijck sulen alle verhinderinghen ouerwinnen / te weten / Ghy zijt alle gheboden verhoort: alle vleesch sal tot v comen. Want wat mach liefelijcker of soeter zijn / dā dat Godt met desen tijtel beleet ende vertiert wort / door de welcke hy ons ver-sekert dat gheen dinc eyghentlijcker zinder nature toecomet / dan de gheboden der ghener die hem aenroepen te beden: Hier wt beslypt de Prophetē / dat de deure niet weynich / maer allen menschen open is: wāt hy spreckt se oock alle aen / met dese stemme: Verroep my in den dach der verdrukkinghe / ick sal v verlossen en ghy sult my eerlijck maken. IJa desen reghel heeft David om te vercrighen dat hy badt / de belofte voozghehoeden / die Godt hem belofte hadde. Ghy den / die Godt hem belofte hadde: daerweere (seydt hy) hebt het in de oope uwe diēsknecht aenroepen: daerom heeft uwe diēsknecht zijn herte om uwe dienst knecht te bidden. Hier berecht geuonden on te bidden. Hier wt versaeen wy dat hy beurest v as / hadde hem de belofte niet opgherichte. IJa

Matth. 7.
b. 7.

Jach. 13
c. 9.

Psalm 65
a. 3.

Psalm 60
f. 15.

2. Sam.
7. d. 27.

Also heeft hy op een ander plaetse hē
seluen niet dese ghemeyn leere onder-
wesen ende versterckt segghende / Hy
sal doen den wille der gener die hem
breefen. Ja men mach in de Psalmen
aenmercken dat de loof des gebets is
als ghebroken / om nu tot de macht
Gods / nu tot zijn goetheyt / nu tot de
ghetrouwicheyt der beloften ouer te
loopen. Het moechte schynen dat Da-
uid ongheschiedelijc zijn goet breeft /
sulcke sentencien daer in brenghende:
maer de ghelouighe wetten door het
ghebruyck ende door de beuindinghe /
dat haer hitte en byerichte verstant /
ten zy dat sy nieuwe boncken daertoe
brenghen: ende daerom en is tusschen
het bidden de bedenkinghe der natu-
re Gods / ende des woords Gottes /
niet te verghieffs / Ende alsoo sullen
wy na Dauids exempel sulcke dingen
niet laten in onse ghebede te vermē-
gen / waerdoor onse swacke herte mo-
ghen met nieuwe cracht vermaecht
worden.

Ende het is wonder dat wy door
sulcke groote soetheyt der belofte nū
betreucht noch by na geenfins beroert
en worden / maer het meeste deel der
menschen lieuer heeft in omme wegen
te dwaalen / ende de fonteyne des leuē-
den waters verlatende / doxtre putte te
grauen / lieuer dā de mildicheyt Gods
te ontfanghen die hen is aengebodein.
Salomon seyd / De naem des Heere
is en onuerwinnelike sterckte: de recht-
uerdighe sal tot die blien ende be-
houden wordē. Ende Joel die gru-
welycke ellendicheyt die te comē stōt /
boopsyd hebben / heeft die schoon-
sentencie die alle ghedaenisse weer-
dich is / daerby gheselt / te weten. So
wie den naem des Heeren aenroep /
die sal salich wesen: welcke sentencie
evghentlijck den loof des Euangelij
aengaet. Onder hondert is nauwe een
die betreucht wordt om Gode te ghe-
moete te comen. Hy roept door Esaiā /
Ghy sult my aenroepen / ende ick sal u
verhooren. Ja eer hy roept / sal ick u
antwoorden. Op een ander plaetse
gheeft hy dese selue eere der gantscher

Ghemeynte int gemeyn / ghelijck die
oock alleen den leden Christi toecōt.
Hy heeft tot my gheroepen / ick sal hē
verhooren / ick ben niet hem in de ver-
druckinghe / op dat ick hem verlosse.
Hoe wel (ghelijck boopsyd is) ick
en hebbe niet doorghenomen alle de
plaetsen te verhalē / maer de booz-
neemste wt te kiesē / wt de welcke wy
mogen smacckē / hoe vziendelijc Godt
ons tot hē treckt ende hoe nauwe onse
ondanckbaerheyt gheuangen is / so
dat se niet en can ontullen / als wy on-
der so scherpe prijkelen ende verma-
ninghen noch leuen ende traech zijn.
Daerom moeten dese woorden alstys
in onse ooren luyden / De Heere is
na by allen den genen die hem aenroe-
pen / die hem aenroepen in der waer-
heyt. Item / die woorden die wy wt
Esaiā ende Joelle verhaelt hebben: met
de welcke Godt betuycht dat hy syne
ooren bereyt heeft om de gebeden der
godsalighen te verhooren / in dat hy
een behaghen daerin heeft / ghelijck in
een welriekende offerhande / als wy
alle onse zorghe op hem woopen. Dese
sonderlijcke bruyt der belofte Gods
hebbē wy / als wy niet met twijfelen
ende vertzagen onse gebet doen / maer
betrouwende op zijn woordt die ons
andere door zijn Waesteseyt verschiert /
bestaen hem onsen Vader en te roepē /
dewijle hy gheweerdicht den seer soe-
ten naem ons in den mond te gheuen.
Wouen desen moeten wy sulcke noo-
dinghen ende aenlockinghe hebende /
weten dat daerin oorsake genoeg is /
om verhoort te worden / de wijle onse
gebeden niet en staen op onse weerde-
heyt / maer alle haer weerdicheyt en
hope om te vercrighen / is op de belof-
ten Gods gefundeert / en staet daer-
op alleen / soo dat haer gheen ander
steunsel noodich is / noch herwaerts
ofte ginswaerts omme en siet. Soo
moet wy seker ende vast in onse her-
ten achten / hoe wel wy so groote heyl-
licheyt niet en hebben als in de heyl-
ighe Vaders / Propheeten ende Apost-
telen gheprezen wordt / dat wy noch
tans hare medegheleiden zijn / den die
het

Psa. 91.
d. 15.Psa. 145.
d. 18.

het ghebodt des ghebodts / ende het gheloue ons met hen ghemeyn is / ist dat wy op het woort Gods steunen. Want als Godt vercondicht dat hy wil enen pghelycken ghenadich zijn ende lichtelijck verhooren / soo gheeft hy allen seer ellendighen goede hope te vercrijghen dat sy bidden: ende daerom moeten die sentencien aenmercken die algemeyn zijn / in de welcke niemant van den eersten aen tot den laetste toe / wtghelotten en woort. Alleenlijck dat daer zy opprechticheyt des herten / mishaghen in ontsellen / ootmoedicheydt ende gheloue: op dat onse gheueynsheyt den naem Godts niet door valsche aenroepinghe en onthepliche. De goedertierenste Vader en sal die niet verworpen / die hy niet alleenlijck en vermaent tot hem te comen / maer oock allesins daertoe verweckt. Hier wt comt die wijsse des gebets Davids die ick weynich te vooren verhaelt hebbe / te werken / Siet Heere ghy hebt uwen dienstknecht belooft: daerom neemt v dienstknecht huyden enen moet / ende heeft zijn herte beweect geuonde om te bidden in v teghenwoondicheyt. Jz b van Heere Godt / ghy zijt Godt / ende uwe woorden sulen warachtich wesen. Ghy hebt tot uwen dienstknecht ghesproken van dese welbaden: daerom beghint ende doet het. Ghelijc hy ooc op een ander plaetse seyt / Doet uwen dienstknecht na v woort. En oock soo wanneer alle het volck Isra-el hem seluen door de ghedachtenisse des verbonts versterckt / soo woort daerdoor ghenoech verclaert / datmen niet en moet beureefdelijck bidden / de wijsle het ons van Godt gheboden is. Ende hier en hebben sy het exempel der Vaders / ende voornemelijck Jacobs na gheuolcht / de welcke beleiden hebbende / dat hy tot so veel barmherticheyts die hy van de hant des Heeren ontfanghen hadde / te cleyn ende verachtelijck was / so seyt hy nochtas dat hy moet gecrijcht om noch meerdere welbade te epischen / om dat Godt belooft hadde dat te doen. Hoe schoon ende costelijck die verwe zy daermede

de onghelooouige hen seluen bedecken / nochtans als sy so wanneer he de noot dringt / haer toculucht niet tot Godt en nemen / hem niet en soeken noch om zijn hulpe en bidden: soo berouwen sy Godt van zijn ere / niet anders dā ghelijck of sy hen seluen nieuwe goden smeeden: want op dese wijsse versake sy / dat Godt hen de Tutoor als goets is. Hierenteghen om de Godsalighe van alle swaringhe te verlossen / en can niet stercken wesen / dan dat sy hen seluen verstercken en wapenē met dit ghedachte te weten / dz sy door gedinc en behooren verhuindert te worden van bidden / de wijsle sy dz doende den ghebode Godts ghehoorfacin zijn / de welcke betuycht dat he geen dinc aengenaem en is dan gehoorfaem. Hier wt woort wederom het verclaert dat bouen gheseyt is / te weten dat de onuertzaechde moedt tot bidden wel ouereen comt met vrees / eerbiedinge ende sochfuldicheydt: ende dat het ongegeschichts en is / dat Godt die recht / die te neder ghelagen zijn. Als dus comen die wijsen van spreken wel met malcanderen oueren / die nochtas schijnen te stryden. Jeremias en Daniel segghen dat sy hare gheboden niet verworpen door den Heere. Jeremias seyt op een plaetse / onse ghebet halle den ouerblijse des volcks ghenadich zy. Wederom segghen de ghelooouige dickmael / dat sy hare gheboden ophesen. Alsoo spreekt Ezechias als hy de Prophete bidt / dat hy wil door der stad Jerusalem bidden. Ende David begheert dat zijn gebedt opclomme gelick een brandtoffer. Want hoe wel de ghelooouige van de vaderlijcke liefde Godts tot hen seker zijnde / blijdmoedichlijck tot hem comen ende hem geioouen / ende hen niet en ontken om de hulpe te bidden die hy dā selfs belooft heeft: nochtans en worden sy niet door eenighe roekeloofse sochghelooheyt verheiden / waer klimmen alsoo op met de trappen der beloften / dat sy nochtans alrijts verneert bliuen in ootmoedicheyt.

Hier

2. Sa. 7.
b. 27.Ps. 119.
76.Gen. 32.
b. 10.

Jer. 42.

b. 9.

Jeremias Dan. 9.

b. 18.

Jer. 42.

a. 2.

2. reg. 20

b. 10.

Ps. 141.

a. 2.

15 Hier worden vele braghen tegen
 gheworpen: want de Schriffture ver-
 haelt dat Godt sommighe ghebeden
 verhoort heeft / die nochtans wt gheen
 gherust noch ghemacht herte en qua-
 men / welck gheschiedt om seker oor-
 saken. Noatham hadde wel goede oor-
 saken om de inwooners Sichem te ver-
 uloecken ende sulcke straffe te wenschē
 als daerna ouer hen gecomen is: maer
 nochtans dewyle hy door hiticheydt
 des toorns ende der wrake ontflecken
 zijnde sulckx begeerde / so schijnt Godt
 sulcke veruloeckinge verhoorende / de
 ongheschiedte byerichheydt te prisen.
 16 Het sulcker byerichheydt was oock
 Samson beuange / als hy seyde / Vce-
 sterckt my op dat ick wrake doe
 uer de onbesnedene. Wāt hoe wel daer
 eenighe goede byerichheydt was / soo
 heeft nochtans de hitichghe ende on-
 rechte begheerte daer de ouerhant ge-
 hadt. Ende nochtans verhoort hem
 Godt. Waer wt men (ghelijck het
 schijnt) soude moghen besluyten / dat
 de ghebeden verhoort worden / hoe
 wel sy niet en zijn na den eytsch des
 woorts Godts gedaen. Ick antwoor-
 de / dat een ewighe Wet niet en wort
 door sommighe sonderlijcke exempelē
 te niete ghemaect. Ende dat somtijts
 sommighe menschen zijn sonderlijck
 van Godt gheroert gheweest / waer
 wt die verscheydenheydt coemt / dz sy
 zijn wtgenomen wt de ghemeyn wij-
 se ende regel. Want men moet die ant-
 woort de Christi aenmercken / te weten /
 tichlijck het exempel Elie nauoighen-
 soo andt woort de hy dat sy niet en wist-
 ten van wat Gheest sy gheleydt wa-
 ren. Maer wy moeten oock voorder
 comen / te weten / dat de ghebeden niet
 altyds Gode en behaghen die hy ver-
 hoort: maer soo verre het tot exempel
 diendt dat het gene dat de Schriffture
 leert / met clare bewysinghen openbaer
 woort / te weten / dat hy den wendi-
 ghen te hulpe comt / ende het suchten
 der gener verhoort de tonrechte ver-
 druct zijnde / hem om zijn hulpe bid-
 den: daerom volbringt hy sijne oor-

deelen als de clachten der armen hul-
 pelooften tot hem opclimmen / hoe wel
 sy niet weerdich en zijn yet te ver-
 crighen. Want hoe dickmael heeft hy
 betuycht dat hy de wredeheydt / roo-
 uinghe / ouerweldinghe / oncuyscheydt /
 ende andere doose stucken wreken-
 de stouticheydt ende rasernie verhin-
 derende ende de wrede tyrannische
 macht te niete makende / hulpe doet
 den ghenen die tonrechte verdruct
 waren / die nochtans onseker zijnde
 wat G D E sy aenbaden / met haer
 ghebet niet anders en deden / dan dat
 sy de lucht sloeghen. Het wort
 oock door eenen Psalm claelijck ghe-
 leert / dat de ghebeden die door het ge-
 looue niet tot in den heinel en comen /
 nochtans n3 sonder cracht noch vrucht
 en zijn. Wandt hy versauelde de
 ghebeden die de noodt alsoo wel der
 onghelooouighen / als den Godtsati-
 ghen door natuerlijck gheuoelen af-
 dzengt: ende bewijst door de wtcomste
 dat G D E nochtans den sulcken
 ghenadich is. Maer verhoort hy se
 om door zijn goeder tierenheydt te be-
 tuyghen / dat hare ghebeden hen aen-
 genacim zijn. Ja veel meer om door
 dese ghelegentheydt zijn barmher-
 ticheydt te vermeerden ende berclaren /
 dewyle niet selfs der onghelooouighen
 ghebedt gheweyghert en wort: Wo-
 uen desen om syne rechte dienaers te
 meer tot bidden te verwecken / als sy
 sien dat oock het schreyen der onhe-
 ligen niet sonder vrucht en is. Nocht-
 ans en moeten de ghelooouighe van
 den regel die G D E hen ghefelt
 heeft / niet afwijcken / noch den on-
 ghelooouighen benijden ghelijck of die
 veel ghewonnen hadden / als sy ver-
 cregen hebben dat sy begheerden.
 Op dese wijze hebben wy gheseydt
 dat G D E beweecht gheweest
 door het leedt wesen Achabs / om dat
 hy door dat bewijs soude openbaren /
 hoe bereydt hy is om sijne wtueroeze-
 ne te verhooren / als sy met warach-
 tige bekeeringhe comen om met hem
 te versoenen. Daerom bekijs hy de
 Joden om dat sy beuonden hebben-

Ps. 107.

1. Re. 21
g. 39.

Ps. 105.

de

Mat. 5.
6.45.Gen. 18
c.23.
1. Sam.
15. c. 11.
Iere. 32
c. 16.Al de ci-
uitate
Dei 22.
cap. 2.

de dat hy se so gewillichlyc verhoort/
nochtans terfont tot haer natuerlyc-
ke hardtnechicheydt wedergekeert
zijn. Het welcke oock openbaer is wt
de Historie der Rēchteren / te weten/
dat sy so dickmael als sy tot den Heere
ghescheept hebben / hoe wel haer tra-
nen bedrieghelyck waren / nochtans
zijn wt de handen haerder blāde ver-
loft gheworden. Daerom ghelyck hy
zijn sonne laet schynen / beyde op de
goede ende boose / alsoo en verworpt
hy niet de ghebēden der ghenē diens
sake goetd ende recht is / en der welc-
ker ellendicheyt weerdich is gheholpē
te worden. Hierentusschen verleent hy
alsoo wel voetsel den ghenen die zijn
goetheyt berachten / als hy de geloos-
uige tot salicheyt verhoort. Het schijnt
een swaerder braghe te zijne van A-
braham ende Samuel / dewijle Abra-
ham heeft voor de Sodomiten ghebe-
den / gheen woortd Godts daertan
hebbende: ende Samuel heeft teghen
het openbaer verbot voor Saul gebe-
den. Alsoo heeft oock Jeremias tegen
de verwoestinghe der stadt ghebeden:
want hoewel sy niet en zijn verhoort
gheweest / so ware het nochtans haer
te segghen / dat sy ghen ghelooue en
hadden. Maer dese antwoorde sal den
gheschickten leseren (ghelyck ick ho-
pe) ghenoch doen : te weten / dat sy
ghesteunt hebben op het ghemeen son-
dament / waerdoor Godt gebiedt oock
den onweerdighen barmhertich te zij-
ne : ende dat sy niet gantschelyck en
zijn sonder ghelooue geweest / hoe wel
het schijnt dat hen haer meyninge be-
drogen heeft. Augustinus schrijft er-
ghens wijselijck / segghende / hoe bid-
den de heylighen int ghelooue / begeer-
rende van Godt anders dan hy beror-
dent heeft : te weten / om dat sy bidden
na synen wille / niet na dien verborzen
ende onueraderlijcken wille / maer na
dien wille welcken hy hen te kennen
gheeft / om hen op een ander wijsē te
verhooren: ghelyck hy dat wijselijck
onderschept. Dat is recht ende wel
gheseyt: want na synen onuerander-
lijcken raet maticht hy de wtroemsten

der dinghen / alsoo dat de ghebēden der
heylighen niet te verghēes en zijn/
hoe wel sy niet gesoude ende dwalinge
vermengt zijn. Maer dit en moct niet
tot nauoigūghe ghetrocken worden/
tot nauoigūghe ghetrocken niet en
ghelyck het oock de heylighen niet en
ontschuldicht: de welcke ick bekenne
hier in buyten den reghel ghetreden te
zijne. Daerom so waer gheen seker be-
lofte en is / daer moetmē Godt bidden
op condicte. Daerom seyd David /
Heere ontwaect tot het oordeel dz ghy
gheboden hebt: want hy geeft te ken-
nen dat hy een sonderlijcke belofte
hadde / om die tijdelijcke weldaet te
bidden.

Wy moeten oock aenmercken / dat 16
het ghene dat ick van de vier reghelen
om wel te bidden ghesproken hebbe/
niet en wort met sulcke grootē stren-
gicheyt gheseycht dat Godt soude die
ghebēden verworpen / in de welcke hy
geen volmaect ghelooue ofte ghen
volcomen beteringe en vint met groos-
te byerichēdt ende welgeschickte be-
geerten. Ick hebbe gheseydt hoe wel
het ghebedt een ghemeynsaem samē-
sprakinghe der geloouigen met Godt
is / datmen nochtans moet eerbiedin-
ghe ende maticheydt houden / op dz wy
niet den toom los en maken voor al-
lerley ghebēden: noch meer en begeerē
dan Godt toelaet. Ten anderen / dat
wy moeten onse herten opwaerts hef-
fen / om de Maieseydt reynelijck en
de cūschelijck te eeren / op dat sy by
ons niet verachtelijck en worde. Dit
en heeft noyt yemant met sulcke ghe-
heelheyt alst betaemt / ghedaen. Want
(op dat ick van den ghemeynen man
verwīghe) in vele clachten Dawids
schijnt onmaticheydt te zijne : niet dat
hy willens begheert met Godt te hijs-
sen / ofte teghen sijne oordeel te spie-
ken: maer om dat hy door swachheyt
beswīgkende / geenen anderen beteren
troost en vint / dan dat hy zijn smerte
ende woefheyt in des Heeren schoot
ontlade. Ja onse babbelinghe worde
oock van Godt verdragen / ende ons
onwetēheyt woort verghēuen / soo
wanneet ons wat onuoordichelijck
ontuult /

ontuult / ghelijck wy boozwaer sonder dese goerdertierenheydt Gods gheenden. Maar hoe wel Davids boozken was / hem seluen den goetduncen Gods te onderworpen / ende met alsoo groote berouwenheydt als begheerte om te berouwen / ghebeden heeft soo comen / ia dengen nochtans somtijts beroerliche beweghingen boort / die verre zijn van dien eersten regel welcke wy gestelt hebbe. Maar nemelijck machmen wt de woorden des 39. Psalms sien / met wat grooter geweld der boosheit die heylighe man beuangen zy gheweest / so dat hy n3 en cōde mate houde. Houdt af / seyt hy / tot dat ick verga / ende n3 meer en zy. Het schijnt dat hy ghelijc een verzwijfelt mensche niet anders en bidt / dā dat Godt zyn handt stil houde op dz hy in zyn quael verrotte. Niet dat hy niet boozghenomen moede tot sulcke onmatichheit valt / ofte (gelijc te godswijcke) wil dat Godt van hem den toorn Gods hem onuerdraghelijc is. In sulcke berouwinghen ontuallen den heylighen dickmael ghebeden die niet ghenoech oueren en comen met de regel des woorts Gods / ende in de welcke de heylighen niet ghenoech en aenmercken wat geozloeft ende nut zy. Alle de ghebeden die met dusdanighe gebzeken besmet zijn / die verdienē wel verworpen te worden: nochtans so verre de heylighen hierom versuchten / hen seluen castiden / ende terstont wederkeeren / so vergeeft Godt sulckx. Alsoo sondighen sy oock dickmael tegen haer slapheyt stryden: en sy en worden door haer ghebreckelijckheydt ende ellendicheyt niet scherpelijc ghenoech berouwt om ernstichmael dat haren gheest dwaelt ende by na verijdelst word: so is dat oock in dz de slawe ofte onvolmaecte oft gebrokene ende ongestadige gebeden niet verworpen worden. Dit heeft Godt

natuerlijck in der menschen herten gheuen / te weten / dat de ghebeden niet behoortlyck en zijn / ten zy dat de herte opwaerts berheuen worden. Hier wt comt de ceremonie der opheffinge der handen (ghelijck bouen gheseydt is) de welcke in alle eeuwen ende onder alle nacen is ghebruyckt gheweest / ghelijck sy oock noch gebruyckt wort: maer onder hoe velen is daer een die hoe wel hy syne handen opheft / nochtans niet eens en bekent hem seluen slap ende traech te zijne / om dat het herte in de aerde steekt: Aengende het bidden om verghiffnisse der sonden / hoe wel niemant onder de ghelooouighen dit hooft stuck boozhy en gaet / soo ghenoeien nochtans de ghene die in het bidden warachtelijck geofsfent zijn / dat sy nauwe het tinnste deel deser offerhande en doen van de welcke Davidt sprekt / segghende / Een offerhande Gode aenghenamen is en bedrukt Gheest: een ghebroken ende vernedert herte en suldy Heere niet verachten. Alsoo moeten sy altdits om dobbel verghewinghe bidden / te weten / om dat sy hen seluen in vele sonden schuldich kennen / die welcke nochtans hen niet soo seer en mishagen als het betaende / soo bidden sy dat sulcke traechheit hen in het oordeel GODES niet toegheket en wordde: ende soo verre hen ghegeuen is in bekeeringhe ende breefe Gods boozganck te doene / dat sy met behoortlicheboosheit om haerder sonden wille verlaghen worden / soo bidden sy den Richter om barmherticheydt. Bouen alle dinc worden de ghebeden door de swachheit des gheloofs / ofte door de onvolmaectheydt der ghelooouighen besmet ende gheschendt / waert dat de goerdertierenheyt GODES niet te hulpe en quame. Maar het en is gheen wonder dat GODE dit ghebreck verghheet / dewijle hy selue de zijne dickmael met so scherpe beproeuinghen oesent / ghelijck of hy boozgenomen hadde haer ghelooue wech te nemen ende wt te blusschen. Het is een seer swaer berouwinghe als de ge-

psa. 51.
d. 19.

Do loouige

Iſa. 80.
a. 5.Eze. 3.
a. 5.

loouighe bedwonghen worden te roepen / hoe langhe sydy toornich ouer het ghebet uwer dienstknechts / ghelijck of de ghebeden selue Godt verbitteren. Alsoo oock als Jeremias seide / Godt heeft mijn ghebet wighesloten vā hem: so was hy sonder twijfel niet groote beroerte verlagē. Men bindt ontellicke vele sulcke exemplen in de Schryfture / wt de welcke het openbare is / dat het ghelooue der Heylighen is dickmael niet twijfelinghen vermengt ende beroert geweest / so dat sy in het gheloouen ende hopen nochtans wat onghelooouicheyts bewesen. Maer de wijle sy niet so verre en comen als het wel te wenschen ware / so moeten sy dies te seerder daer na staē / op dat sy hare seylen beterende / vā dage te dage naerder comen tot den rechten regel van bidden: ende daerentuschen moeten sy gheuoelen in wat dieper quaet sy zijn beronckē / dewijle sy oock dan als sy remedien soecken / in nieuwe stecken vallen: want daer en is niet een gebet dat Godt niet en soude niet rechte verwoorpen / waert dat hy de smetten daermee sy alle besprijnght zijn / niet door de vingeren en saghe. Dit en verhaele ick niet om dat de ghelooighe hen seluen souden eenich dinck gerustelijck toegeuen: maer om dat sy hen seluen strengelijck beterende / souden arbeiden om dese veranderinghen te ouerwinnen. Ende hoewel de Duyuel arbeit om alle weghen te stoppen / ende hen van bidden te verhinderen / so moeten sy nochtans doorbreken / vast betrouwende hoe wel sy niet van alle veranderinghen verlost en zijn / dat nochtans haer arbeidt ende neersicheyt sal Gode behagen / ende hare ghebeden aenghe-naem zijn / so verre sy arbeiden ende daerna staē / daertoe sy niet en comen terstont ghe-raken.

17 Ende de wijle geen mensche weer-dich en is om hem seluen Gode te ver-toonen ende door zijn aenschijn te comen: so heeft de Hemelsche Vader selue om ons van schaemte ende breeſe (waerdoor onser aller herte moeste te

neder gheworpen zijn) te verlossen / synen Soone Iesum Christum onsen Heere ghegheuen / om dat dese soude onse voorszake ende Widdelaer zijn / om dat wy door zijn leydinghe souden aen ghelooigheyt tot hem comen: door sulcken Widdelaer ende Woorpsake seker zynde / dat ons gheen dinc dat wy in synen naem sulen bidden / en sal ge-weygert worden: ghelijck hem gheen dinc en can gheweyghert worden vā den Vader. Hier toe dient gantschelijc al wat wy bouen van den ghelooue ghelieert hebben: want ghelijck Christus onse Widdelaer ons wort door de belofte aengheprijen / alsoo oock ten zy dat de hope van te vercrighen op hem steunt / soo berooft sy haer seluen van de weldaet des ghebets. Want so heeft als de gruwelijcke Wapensceyt so haest als de kennisse onser schicht / ende door de kennisse onser eyghener onweerdicheydt verre afgeheuen worden / tot dat wy tot Christus den Widdelaer comen / die den ver-crighelijcken thoon der eerlijcheydt verandert tot een thoon der ghenade: ghelijck oock de Apostel leert / op dat wy sulen niet alle betrouwen besaen te verschijnen om barmherticheydt te bequame huipe. Ende ghelijck daer een ghebot is datmen moer bidden / en een belofte ghegheuen: dat die sulen verhoort woorden die Gode aen-roepen: alsoo wort ons oock claerlijck gheboden in den naem Christi te aen-bidden: ende ons is een belofte voorsz. ghesest / dat wy sulen vercrighen al wat wy in zijnen naem bidden. Duslanghe seyt hy / en hebt ghy geen dink gebeden in mijnen naem: dit ende ghy sult ontfanghen. Item / Te dien dage sult ghy in mijnen naem bidden: ende al wat ghy sult bidden / dat sal ick doe / op dat de Vader verclaert worde in de Soone. Hier wt ist sonder eenige twijfelinghe openbaer / dat de ghene die Godt door eenighen anderen naem aen-roepen / van door den naem Christi hardtnechichlijck zijn gheboet ouer-treden

Heb. 4.
16.Joa. 14.
b. 13. en
16. c. 24.

treden/ende zynen wille verachten/en gheen belaste en hebbē van pet te vercrighen. Want (ghelyc Paulus seyt) alle de beloften Godts zyn in Christus/ia ende amen: dat is/ sy worden in hem bevestight ende volbracht.

18 Ende men moet die ghelegentheyt des tijds neerstichlijc aenmercken: dat Christus syne Discipulē vermaet tot zyn doozsprake te bliuē als hy soude in den hemel gheclommen zyn. In die bze (seydt hy) sult ghy bidden in mijnen naem. Het is wel seker dat vā den beginne aen/alle die gebedē hebben/ niet en zyn verhoort gheweest/ anders dan om des Middelaers wille. Hierom hadde Godt in de Wet verordent dat de Priester soude alleen in het heylighe gaen / draghende op zyn schouderen de namen der twaelf geslachten der kinderen Israel / ende soo vele dierbare steenen op zyn borst: ende dat het volck soude verre staen in het doozhuys/ende van daer sijne gebeden voeghen met de ghebeden des Priesters. Ja hiertoe diende de offerhande/om de ghebeden te versekerē ende bevestighen. Soo heeft van die ceremonie ende schaduwe der Wet geschēn Gods veriaecht worden / ende dat ons daerom een Middelaer noodich is die wt onsen naem dooz hem verschiene/ende ons op zijne schouderen draghe/ende aen zyn borst gebonden houde/op dat wy in sijne Persoon verhoort worden. Wouen desen / dat onse ghebeden dooz de bespienghinghe des doots ghereynicht worden / de welcke (ghelyc gheseydt is) anders nimmermeer bij van onteynicheydt en zyn. Ende wy sien dat de heylighen soo wanneer sy begheerden pet met bidden te bereyghen/ haer hope ghesundert hebben op offerhanden/om dat sy wisten dat die tot bevestighe aller ghebeden verordent waren. Dauid seyd / De Heere zy over offerhande ghedachtich / ende make v bianto ghedachtich / der wt wort besloten dat Godt is van den beginne aen dooz de doozbiddinge Christi versont

gheweest/ om de ghebeden der gheloo- uighen te ontfangen. Waerom beduyt dan Christus eē nieuwe bze/ in de welcke de Discipulen soudē beginnen in synen naem te bidden: anders dan om dat dese ghenade ghelijc sy hynden claerder is/alsoo oock seerder verdient ons aengepresen te zynē / En nae dit selue gheboelen hadde hy weynich te vooren geseydt/Dullange en hebt ghy gheen dinc ghebeden in mijnen naem: bidt/et. siet om dat sy ganscheijck niet en wisten van den Middelaer (de- wijle alle de Joden in den grondt deser leere onderwesen waren) maer om dat sy noch niet claerlijc en wisten dz Christus dooz zyn opclimminghe in den hemel/soude sekerlijcker een Patroon ende doozsprake der gemeeynte wesen/dan hy te vooren was. So dan om de bzeicheydt zijns afwesens met een sonderlijcke brucht te vertroosten/schrijft hy het ampt der doozsprake hem seluen toe / ende leert dat sy duslanghe dese sonderlijcke weldaet niet ghehad en hebben/de welcke sy sullen ghebruycken als sy op zyn doozsprake betrouwende / sullen byelijcker Godt aenroepen: ghelijc de Apostel seyt dat ons eenen verschen wech is dooz zyn bloet bereyt hier om can onse verdachtheit te min ontschuldicht worden / ist dat wy dese onbegrijpelijcke weldaet die eyghentlijck dooz ons verordent is/ nē met beyden armen (ghelijckmen pleecht te seggen) en ontfanghen.

Ende de wijle hy den eenighen 19 worch ende toeganck is/ waerdooz wy Joā. 14. moghen tot Godt gaen: soo wie van a. 6. desen wech afgijct ende desen toe Heb. 9. b ganck verlaet / dooz die en is gheuen 8. wech noch toeganck meer tot Godt/ die hebben in sijn thoon niet anders dan tooren/oordeel ende verschickinghe. Somma dewijle de Vader ons desen heeft * tot een Hoost ende * tot Eph. 1 d eenen leydtman ghegheuen / soo wie 2. 2. eenichsins van hem afgijct / die ar. * Mich. heydet om so veel als in hē is/ dz teec. 5. a. 2. ken dat Godt inghedruicht heeft/ wt te Mat. 2. wisschen en te vernuysche. Also wordt a. 6.

D o j Chri.

Joā. 16. c. 24.

Heb. 10. d. 20.

Chriſtus tot eenen eenighen Widdes-
laer voorgeſteld / door wiens vooz-
ſpake de Vader ons verhoogt ende
ghenadich iſ. Hoe wel de Heylighen
hebben oock hare voozbiddinge waer-
mede ſy onderlinghe deen des anders
ſalicheydt Gode beuelen / waer van de
Apoſtel meldet : maer deſe zijn ſulck
dat ſy aen de eenighe Voozſpake han-
gghen : ſoo verre iſ dat ſy die ſouden
eenichſas vercoyten . Want ghelijck
ſy wort de geſcheyft der liefde comen/
waerdoor wy alleſins malcaderen ge-
lijck leden eens lichaems ommeheſen /
alſo dienen ſy oock tot de eenicheyt des
Voofſtas. Dewijle dan oock deſe vooz-
biddinghen in den naem Chriſti ghe-
ſchieden / wat doen ſy anders dan dat
ſy betuyghen dat niemandt door eeni-
ghe gebeden en can geholpen worden /
dan als Chriſtus de voozſpake iſ.
Ende ghelijck de voozſpake Chriſti
niet en verhindert in de gemeynthe den
eenen vooz den anderen te bidden: alſo
moet het ooc vaſt ende ſeker blijven /
dat alle de voozbiddinghen der Ghe-
meynthe moeten tot de eenighe vooz-
biddinge Chriſti beweerecht ende ghe-
ſchickt zijn. Ia wy moete ſelſ neerſ-
telijck toechen / dat wy hier in niet on-
danckaer en zijn / dat Godt onſe on-
werdicheydt vergenende / niet alleen-
lijck toe en laet dat een yeghelijck vooz
hem ſeluen bidde / maer oock dat deen
des anders voozbidder zy . Want wat
groofter houwerdicheydt ſoude dat we-
ſen / als Godt ons tot voozſpraken
zijnder Gheimeynthe ſteit / die wy met
rechte verdienen herwoyten te woode /
oock als een yeghelijck vooz hem ſe-
luen bidt / dat wy deſe milidicheydt ſou-
den miſſbraycken om de eere Chriſti te
herduyſſeren.

20 Het en is anders niet dan enkel
beuſelinghe dat de Sophiſten babbeliē/
dat Chriſtus is de Widdelaer der
verloſinghe / ende de gheloozighe de
hoorziddinghe / ghelijck of Chriſtus
een tijdelijcke middelinge bedient had-
de / ende de ewighe ende onuerganc-
kelijcke middelinge ſpien dienſtane-
ten gelaten hadde . Sy handelen hem

voorzwaer seer wel die hem sulcke een
decken der eere assingden. Waer de
Schriftuere handeldt veel anders / m
der welckere eenvoudicheyt de Godes-
like mensche behoort te vrede te zyne/
ende sulcke bezuiersers te laten varen. 1. Joh. 2.
Want als Joannes seyd / Jst dat pe- a. 2.
mant sonducht / wy hebben eenen ad-
uocaet by den Vader / te weten / Chri-
stum Iesum / verstaet by daermede d
hy ons is vootgonden een Patroon ge-
weest / ende en schijft hy he niet veel
meer een ewighe voorszake en voorsz-
bidinghe toe. Wat Paulus betuyct
dat hy oock ter rechter hant des Vaders
littede / hoor ons bidt. En als hy
hem op een ander plaetse naet den eer-
nighen Middelaer Gods en der men-
schen / siet hy daer niet die ghebeden
die hy weynich te voozen ghemedet
hadde / Want gesept hebbende darne
moet hoor alle menschen bidden / ter-
stont seyd hy daerby tot beuestinghe
daeruan / dat daer een Godt aller men-
schen is / ende een Middelaer. Ende
Augustinus en leyt oock dit niet an
ders wt / als hy aldus spyeect. De
Christen menschen beuelen malcander
ten Gode met hare gebeden. Waer die
hoor welcken niemant en bidt / maer
selue bidt hoor allen / dese is de eenighe
ende warachtighe Middelaer. Hoe wil
Paulus een van de voorneemste leden
onder het hooft Christi was / noch-
tans dewijle hy een libmaet was des
lichaems Christi / ende wiste dz de op-
ghemeynte niet en is door een figure
in het binnenfe des hoorbanckij ghe-
gaen tot het heylighe der heylighen /
maer door de wtgebruchte ende seker
warcheyt in het binnefe des hemels
niet tot figurelijcke / maer tot ewighe
heyligheyt / so beueelt hy nochmans oot-
selue hem seluen den ghebede der ghe-
loouighen. Wy en maectt oock hem
seluen gheenen Middelaer tusschen
Godt ende de menschen / maer by be-
gheert dat alle de leden des lichaems
Christi / hoor hem Gode / ende hy hoor
hen / de wijle de leden hoor malcander-
ten sochsalidich zijn / ende ist dat een
bidt-

1. cor. 12
 d. 25, **l**idmaet in lijden is / so hebben de an-
 dere medelijden. Ende op dese wijse
 moeten de ghebeden die alle de leden
 noch hier op der aerden arbejdende/
 booz malcanderen doen / opelminne tot
 het hooft dat in de hemel is boozge-
 gaen / in den welcken verfoeninghe
 is booz onse sonden. Wāt ware Pau-
 lus een middelaer / soo souden oock de
 andere Apostelen middelaers zijn: en-
 de alsoo souden daer vele middelaers
 zijn / ende die reden Pauli en soude
 gheen plaets hebben / daer hy seyd /
 Want daer is een Godt / een Midde-
 laer Godts ende der menschen de mē-
 sche Christus: in den welcken wy
 oock een zijn / ist dat wy de eenheydt
 des gheloofs behouden in den bant
 des vreedts. Item op ee ander plaet-
 se seyt Augustinus: **I**st dat ghy uwē
 Middelaer soeket / die is bouē in de
 hemel / daer hy booz v bidt / gelijc hy
 op der aerde is booz v ghestoruen.
 Maer wy en droomen niet dat hy op
 synen knien leydt booz den Vader
 ootmoedichlijc booz ons biddende:
 maer wy verstaen niet den Apostel / dā
 hy alsoo verschijnt booz het aenschijn
 Godts / dā de cracht zijns doots crach-
 tich zy tot ee eeuwige boozsprake booz
 ons: nochtā alsoo dat hy in het Hē-
 lighe des hemels inghetreden zijnde /
 tot het eynde der weerdit toe / alleen
 de ghebeden des volcks dat verre in
 het boozhuys sit / tot Godt dracht.
 21 **B**engaende de Hēplighen die na den
 bleesche ghestoruen zijnde / in Chri-
 sto leuen / ist dat wy hen eenich ghe-
 bedt toe schijuen / soo en droomen wy
 niet / dat oock selvs dese eenen anderen
 wech om Godt te bidden hebben / van
 Christus die alleen de wech is: noch
 dat hare ghebeden door enen anderen
 naem Gode aenghenacem zijn. Waer-
 om dewijle de Schizmatice ons van
 allen wederroep tot den eenighen
 Christus / ende dewijle de hemelsche
 Vader wil alle dinc in Christus we-
 derom versamen / so ist veel te groot
 onverschant / ta kaserne gheweest / te
 segge dat wy alsoo door de doode Hē-
 lighen toeganch tot Godt hebben / op

dat wy van Christus afgeleydt wor-
 den / sonder den welcken oock de Hē-
 lighen selue gheenem toeganch en con-
 nen gecrijghen. Ende wie can versta-
 ken dat dit nu langhen tijdt gheschiet
 is / ende noch huyden alomine in het
 Pausdom gheschiet: Om de goet-
 willichyt ende gonste Godts te ghe-
 krijghen / stelt men dickmael de verdie-
 sien der dooden Hēplighen booz / ende
 ghemynlijc laet men Christus staē /
 ende men bit Godt door de namen der
 dooden Hēplighen. Maer ick bidde v
 is dat nū het ampt dier eeniger booz-
 sprake ende boozbiddinghe hen toe-
 schijuen / daer wy bonē bewesen heb-
 ben dā sy Christus alleē toecont: Wo-
 uen desen / wat Enghel ofte Duy-
 uel heeft eenighen mensche selfs opt
 en syllabe geopenbaert van dese booz-
 sprake der dooden Hēplighen die sy
 dichten: Want inde Schizmatice en is
 niet daerna. Waerom is dit dan ghe-
 dacht gheweest: Woorwaer als het
 vernust der menschen alsoo sulcke hul-
 pe soekt daer mede het niet boozhen
 en wordt door Godts woort / soo ghe-
 uen sy claerlijc haer onghelouicheyt
 te kennen. Waert datmen aller der ge-
 ner die in de boozbiddinghe der doo-
 den Hēplighen behaghen hebben / con-
 sciencie vracchede / men soude beuinden
 dat het nergens wt anders en comt /
 dan om dat sy benaut zijn / ghelijc of
 Christus haer niet genoegsaem ofte
 veel te woert ware. Met dese leureest-
 heydt wordt Christus ten eerste ont-
 eert / ende van den naem des Midde-
 laers berooft: de welcke niet en moet
 eenigen anderen toegeschijuen wor-
 de / dewijle hy Christus is tot een son-
 derlijcke priuilegie van den Vader ges-
 gheuen. Ende met dit selue berduy-
 steren sy de ere zijnder geboorte / ver-
 ijelen zijn crijpen: int corte al wat hy
 ghedaen ofte geleden heeft / dat beroo-
 uen sy van synen lof: Want het dient
 al hier tot dā hy alleē de Middelaer sy
 ende daer booz geacht worde. Sy ver-
 worpen ooc mede de mildich Godts /
 die hem seluen hen tot enen Vader
 boozstelt. Wāt hy en is hen geen Va-
 der /

Itz. de
Isaac et
anima.

der / ten zy dat sy Christum voor ha-
ren broeder bekennen : het welcke sy
gantschelijck versaken / ist dat sy niet
en denken dat hy broederlijcke gesint-
heyt tot hē draecht / de welcke is sach-
ter ende teerder dan eenich dinc. Waer-
om seide de Schrijvere ons desen
enckelijck voor / sendt ons tot hem / en
houde ons in hem staende. Ambrosius
seydt / Hy is onse mont / daer door wy
tot den Vader spreken: Hy is onse oo-
ghe / waerdoor wy den Vader sien: Hy
is onse rechter hand / door de welcke
wy den Vader offerhande doen: son-
der wiens middelinge ende voorspra-
ke en hebben wy noch alle de Hepli-
ghen niet met Godt. Ist dat sy hier
teghen segghen / dat de ghemeyne ghe-
beden die sy in de kerke doen / geeyn-
dicht wordē met desen aenhanc / Door
Christum onsen Heere: dat is een on-
nutte wtalucht. Want de voorsprake
Christi en wort niet min ontheplicht /
als sy met der dooden ghebeden ende
verdienste vermēgt wordē / dan of sy
gantschelijck achter ghelaten / ende de
dooden alleen in den mond warē. Wo-
uen desen in hare Litanien / Hym-
nen / ende Psosen / daer den dooden
alle eere wordt toegheschreuen / daer
en wordt Christus niet eenmael ghe-
meldet.

Ende de dwelcheydt is so berre ge-
comen / dat de nature der supersticie
ons hier in is leuendichlijck wtghe-
drückt / de welcke eenmael den toom
tot den mont ghesooten hebbende /
gheen eynde der afwijckinge en maect.
Want van datmen heeft begonnen na
der dooden Heiligen voorsprake om-
me te sien / soo is weynich te samen ee-
nen peghelijcken Heplighen zyn son-
derlijck Parroonschap toeghedeelt / dz
na de verscheydenheyt der sake en de-
se en die soude tot een voorsprake aen-
gheroepen worden: dan heeft oock een
peghelijck mensche synen sonderlijck-
en Sanct ofte Heplighen vercoren /
ende hem seluen onder dien ghelick
onder eenen bescherm GODE ghe-
steldt. Ende daer en zyn niet alleen-
lijck na het getal der steden (het wel-

ke de Propheete voortvanden Israeli Jer. 2.1
berweren heeft) goden opgherecht / 28. ch. 11
maer oock na de beelcheydt der hoos-
den. Waer dewijle de Heplighen alle
hare begheerten in den eenighen wille
Godts stellen / den welcke sy aensien /
ende in den welcken sy gherust zyn: so
denken die menschen dwaeselijck ende
bleeschelijck ende oock lasterlijck van
de Heplighen / die hen een ander gebet
toeschryuen / dan waer door sy bidden
dat het rijke Godts come: van wel-
ken ghebede seer wijs is dat van hen
ghedicht wort / dat een peghelijck van
de ghestoorn Heplighen een sonder-
lijcke gesintheyt ende gheneghenheyt
heeft tot zyne eygen dienaers. Een
laesten en hebben vele hensenlen niet
onthoudē / oec van grauelijcke ker-
roof / de ghestoorn Heplighen en niet
alleentijck als Parroonen ende voors-
bidders / maer als beschermers ende
Stathouders haerder salicheyt aen-
roepende / Siet waertoe de ellendighe
menschen veruallen / als sy buyten ha-
re behoorlijcke palen / dat is / buy-
ten het woort Godes dwalen. Ick la-
te die groue onghegeschickte goddooft-
heyt baren / in de welcke sy / hoe wel
sy Gode / den Enghele / ende den mē-
schen grauelijck zyn / so en hebben sy
noch schaemte noch verdoet daeran.
Sy vallen neder vooreen opgerechte
beeldt ofte gheschilderde Barbara /
Catharina / ende dierghelijcke / ende
mummelen daer Vader noster / Ende
de Pastooren en dragen niet alleentijck
gheen sorghe dat dese rasernie mochte
ghebetert ofte verhindert worden:
maer sy selue prijsen door de reucke
des gheuwins verlockt zijnde. Waer
of sy willen hen seluen bā sulcke schā-
delijcke stucken schoon maken: met
wat bezwe fallen sy conuen bedecken
ofte beschermen / dat sy sinte Loy ofte
Sinte Medard bidden / dat sy wt den
hemel hare Dienstknechten aensien
ende helpen: dat sy de maghet Maria
bidden dat sy haren Sone ghebede te
doen dat sy begheeren. Het is voortij-
den verboden in het Carthaginische
concilium / datmen aen den altaer geen
ghebedt

ghebedt en soude doen tot de Heplighen. Ende het is der waerheyt gelijck / dat die heplighe mannen doe sy niet en konden het gheweldt der booser ghewoonte wederstaen / hebben wil- len door dese matighinghe toescien / dat pimmers de ghemeyne ghebeden niet gheschende en worden door dusdanige ghebeden / Sancte Petre / Ora pro nobis. Maer de Duytsche ongheschiedt heyt is veel voordr ghecomen / dat sommighe den dooden toegescreuen hebben dat alleenijge Godt ende Christo toequam.

²³ Dat sy soecke te bewijfen dat sulcke boozbiddinge der Heplighen door de autoriteyt der Schrijftuere ghesonderd is / daer in arbeyden sy te ver- ghefs. Sy segghen datmen dickmael de ghebeden der Engelen bindt in de Schrijftuere / ende oock dat de ghebeden der gheloonighen door der Engelen handen tot Godt ghebragen worden. Maer ist dat sy willen de Heplighen die van deser weerelt verscheyden zijn / met de Engelen vergheijcken / soo moeten sy bewijfen dat sulcke dooden zijn dienstbare gheesten / ende dat hen sulcke dienst beuolen is / dat sy sullen onse salicheyt besorgen / ende ons bewaren in alle onse wegen / ende ons rontomme gaen / vermanen / vertroosten ende booz ons waecken: welcke dinghen alle den Engelen toegescreuen worden ende niet den dooden. Hoe verkeerdelijck sy de Engelen met de dooden vermenghen / is ghenoech openbaer wt soo vele verscheyden wercken / waer mede sy de Schrijftuere van malcanderen onderscheydt. Niemandt en soude duruen het Advocaters ampt booz eenen aerdt- schen Richter bedienen / soo hy niet eerst toeghelaten en is. Waer wt nemen dan dese woymen sulcke stouticheyt / dat sy bestaen die tot Watroosen ende Advocaten booz G D D C te stellen / dien dit ampt op en is beuolen geweest. G D D C heeft de Engelen tot besorginghe onser salicheyt berozent: daerom zijn sy in de Heplighe vergaderingen / en de Gemeente is

hen een schouspel / waerin sy hen van de verscheyden en menigherley wijsheyt Godts verwonderen / So wie het gene dat den Engelen eygen is / eenigen anderen toeschijuen / die verweeren ende verkeerren doozwaer de oordende Godt gestelt heeft / de welcke behoort de onueranderlijck te zijne. Sy gaen voort om ooc met sulcke bequaemheyt noch andere gheluyghenissen voort te brengen. De Heere seide tot Ieremiam / Of schoon Moses en Samuel booz my stonden om te bidden so en is mijn ziele niet ghenegen tot dit volck. Hoe soude / segghen sy / de Prophete alsoo van de dooden ghesproken hebben / hadde hy niet geweten dat sy booz de leuende bidden. Maer de wijle het daer wt schijnt / dat noch Moses noch Samuel booz het Israelitische volck ghebeden en hebben / soo besluyte ick daerteghen dat doe gantschelijck geen boozbiddinge der dooden en was. Wat welcken onder alle de Hepligen salme achten de salicheyt des volcks te besorgen / ist dat het Moses niet en doet die doe hy leesde / de andere heeft in desen deele verre te bouen gheghaen. Daerom ist dat sy sulcke lichtuerdighen subtilicheden soecken / segghende / dat de doode booz de leuende bidden: de Heere heeft geseyt / al waert dz sy booz het volck daerom : soo wil ick veel clierlijcker argumenteren op dese wijse / Doe het volck in den watersten noodt was / en heeft Moses daerbooz niet gebeden / van den welcken ghescreuen is / Al waert dat hy booz hen bade / so en soude ic hem niet verhooren. Soo ist dan der waerheyt niet gelijck dat yemant anders booz hen ghebeden hebbe / dewijle alle de andere verre zijn van de ootmoedicheyt / goedicheyt / en vaderlijcke sochfuldicheyt die in Moses was. Het boozdeel dat sy met hare argumenten doen / is / dat sy met de selue wapenen gewont woorden / daermede sy meynden seer wel voordien te zijne. Maer sy doen seer spottichlijck als sy een slechte eeruoudighe sentencie alsoo verdragen. Wat de Heere gheeft alleenlijck te kennen / dat hy

Iere. 15
a. 1.

Ezer. 14.
D. 14.

de boosheit des volcks niet en sal sparen / al waert dat sy sulc eenē Datroos hadden ghelijc / Moses oft Samuel was / om der welcker gebedē hy doortijden soo veel gedaē hadde. Desen sin der woorden wordt seer clāerlijc beschēfen in een ander sentencie Ezechielis / die der sentencie Jeremie ghelijc is. De Heere seyt by Ezechiel / Of schoon dese drie mannen in der stad waren / te weten / Johe / Daniel ende Job / soo en souden sy hare sonen ende dochterē n̄ verlossen door haer rechtuerdicheydt / maer sy souden allenlijc hare eyghene zielen verlossen. Met welcke woordē hy sonder twijfel heeft willen seggen / Al waert dat de twee daer van wederom leuendich worden: Wāt de derde was te dien tijde leuendich / te weten / Daniel de welcke doen in zijn eerste leucht een seer groot bewijs zijnder godsalicheydt gegheuen hadde. Soo moeten wy dā die latē vāre / vā de welcke de Schijsture clāerlijc betuycht dat sy haren loop voleynt hebbē. Dā als Paulus spreekt van David / so en leert hy niet dat die syne naomērs helpt met ghebeden / maer allenlijc dat hy sijnen tijdt gedient heeft.

Act. 13.
E. 36.

24 Hier braghen sy wederom of wy hen willen alle ghesantheydt der liefde benemen / die in den gantschen loop haers leuens anders niet dan liefde ende barmherticheydt beschēfen en hebben: Waarwaer gelijc ick niet en wil curieuselijc ondersoekē wat de doode heylighen maecten ofte dencken / also en ist der waerheyt niet ghelijc / dat sy door menigherley begerten herwaerts ende ghintwaerts ghedreenen worden: maer veel meer dat sy niet op ghesetten ende onderanderlijken wille / na het rijcke Godts stē / het welcke also wel in het verderf der godtloosen / als in de salicheydt der godtsaligen gelegen is. Ende ist dat dit waer is / soo is sonder twijfel haer liefde in de ghemeynschap des lichaems Christi begrepen / ende en streckt haer niet voorder dan soo verre als sy door de natuere deser ghemeynschap beweecht

en ghedreghen word. 22 oft wy schoon toelaten dat sy op dese wyse booz ons bidden / soo en sal daer wt nochtans niet volgen dat sy haer rust te verlaten / om niet aerdtsejche sorghe menichmans bekommet te worden: ende de veel min / dat wyse daerom behoort te aenroepen. 23 Och dat selue en volcht oock hierwt niet / te weten / om dat de menschen die op der aerde leuen / moghen onderlinghe deen des anders gebet begheeren: want dit werck dient tot voetsel der liefde in hen / als sy haeren noot onderlinghe malcanderē deelen ende van malcanderen aennemen. Maer dit doen sy wt des Heeren gebot / ende en zijn oock sonder belofte niet: welcke twee te weten / het gebot ende de belofte / alijts de boorneemse stucken in het ghebet zijn. Maer alle dese redenen en worden in de dooden niet gheuonden: met de welcke de Heere ons gheen ghemeynschap ghelaten heeft / noch hen niet ons soo verre wy connen sien / dewijle hy se heeft wt onse gheselschap weegghenomen. 24 Ist dat yemant hier teghenwoypt dat het niet moghele en is dā sy niet en souden de selue liefde tot ons hebben / gelijc sy door het selue ghelooue heeft ons vereenicht zijn. Maer wie heeft ons gheopenbaert dat sy soo langhe onse stemme strecken: ende soo scherp sichtighe ooghen dat sy souden connen ouer onsen noot de waecke houden? Sy beuselen in hare scholen ick en weet niet wat / van de clāerheyt des Godelijken aenschijns / waer van de Heylighen beschēnen wordē / om daer in als in eenen spiegel te sien wat hier onder de menschen gheschiet. Maer dit met sulcke stouticheyt te segghen / wat ist anders dan door de droncken droomen onser hersenen te willen tot in de verborghen oordeelen Godts doorbreken sonder zijn woord / ende de Schijsture niet voeten te treden: de welcke soo dickmael betuycht dat de boozsichticheyt onse vleesch / is een byandt tegen de wijsheit Godts: 25 sy verdoemt de pdelheyt onses standes

Ezer. 9.
b. 5, 6.Rom. 8.
b. 6.

stants gantschelijck / ende wil dat alle onse reden te neder gheworpen zy / ende dat de eenighe wille Godes van ons aengheken worde.

25 De andere plaetse der Schrijftuere die zy voortbringen om haer leughen te beschermen / worden oock seer booselijck van hen verdoeyt. Zy seggen / Naer Job heeft ghebeden dat zynen naem ende de naem zyn der vaderen naemmers aengeroepen worden. Ten eersten moeten wy den hoedanich die forme der aenroepinghe zy onder de Israeliten gheweest / want zy en aenroepen hare vaders niet om hulpe daer te hebben: maer bidden **G D D** dat hy zyn der dienst knechten Abraham / Isaac ende Jacob ghedachtich zy. Soo en can dan dit exempel dien niet helpen die de Heiligen selue aenroepen. Maer dewijle dese bloeken soor ende plomp zyn / dz zy niet en weeten wat het zy den naem Jacobs aenroepen / noch en verstaen niet waerom hy aen te roepen zy / soo en ist gheen wonder dat zy oock in de wijsse van aenroepen / soo kinderlijck babbelen. Dese wijsse van spreken wordet dickmael in de Schrijftuere gheuonden. Want Esaias seyd / dat de naem der Mannen wort ouer de Vrouwen aengeroepen / als zyse booz hare mannen houden om onder haer trouwe ende bescherminghe te leuen. Soo is dan de aenroepinghe des naems Abraham ouer de Israeliten / daer in geleghen / dat zy betuyghen hen seluen van zyn gheslachte te zyne / ende hem als haer Vader ende autoor ghedencken. Ende dat Jacob begheert dat zynen naem aengeroepen worde / dat en doet hy niet als booz de claerheyt ende gedachtenisse zyns naems sochtuudich zijnde: maer dewijle hy wiste dat alle de gheslachte der nacomeren was geleghen in de erue des verbonts dat **G D D** met hem ghemaeckt hadde / soo wenscht hy hen het ghene dat hy sach hen het opperste goet te zyne / te weten / dat zy onder zyn gheslachte gheliet worden: want dat en is niet

anders dan het verbont op hen eruen. Ende wederom als zy sulcke gedachtenisse haerder Vaders in hare ghebeden houden / daer mede en nemen zy niet een toelucht tot de boozbiddinge der dooden / maer maken den Heere zyns verbonts ghedachtich / waer in de aldergoedertierenste Vader beloeft heeft hen ghenadich ende weladich te zyne / om Abrahams / Isaacs ende Jacobs wille. Want anders hoe weynich de Heplighen op de verdiensten haerder Vadersen ghesleunt hebben / dat betuycht de ghemeyn stemme der Ghemeynte by den Prophete / daer hy seyt / Ghy zijt onse Vader / Abraham en heeft ons niet ghekent / ende Israel en heeft van ons niet gheweten: maer ghy Heere zijt onse Vader ende onse Verlosser. Ende als zy alsoo spreken / soo segghen zy oock wel daerby / Heere keert v tot ons / om uwer dienst knechten wille / maer zy en dencken daer in op gheen boozbiddinghe / maer wonden haer herte tot de weldaet des verbonts. Ende dewijle wy nu den Heere Iesum hebben / in des welken handt het ewighe verbont der barmherticheyt niet alleenlijck ghemaeckt / maer oock bevesticht is / wiens naem sullen wy liever in onse ghebeden boozwenden? Ende dewijle dese goede Meesters willen de Patriarchen ofte Voorvaders stellen tot boozbidders ende boozsprake / soo begheere ick van hen te weten / waerom zy in so groot een getal haerder Sancten ende Patronen / Abraham niet selfs in de alderminste plaetse en stellen / hoe wel hy de Vader der Ghemeynte is. Wat poel zy hare Patronen ende Advocaten nemen / dat en is niet onbekent: maer laetse my antwoorde / hoe het betacmt dat Abraham vergheten ende onder ghedruct worde / den welcken de Heere bouen alle andere gheslachte ende tot den oppersten graedt der eere verheuen heeft: Te wete / dewijle het openbaer was dat sulck ghebruyck der ouder Ghemeynte onbekent was / soo hebben zy om de nieuwichheit te bedecken /

Do v willen

Esai. 63.
b. 16.

Esai. 4. a

ende beproevinge der genaden Godts alsoo wel in ons als in andere / is een sonderlijcke hulpe om de vasticheyt en ghetrouwicheyt zijnder belofte te bevestighen. Ick en verhaele vele plaetdaden Godts hem selue boorzstelt om zijn betrouwen te verstercken: want die de Psalmen lesen / sullen sulcx van selfs beuinden. Dit selue heeft Jacob eerst dooz zijn exempel gheleert / daer hy seyd / Ick den te cleyne dooz alle uwe barmherticheyt ende waerheydt die ghy uwen dienstknechte bewesen hebt. Ick den niet mijnen stock ghegaen ouer dese Jozdaen / ende nu gae ick wt met twee heyzscharen. Hy stelt wel de belofte booz / maer en stelt die niet alleen: maer hy stelt oock mede de vrucht daerby / om dat hy namaels soude te moedichlijck betrouwen / dat hy soude altyds de selue Godt tot hem wesen. Want Godt en is niet den menschen ghelijck / de welcken haer mildichz verduet / ofte de macht begheeft: maer men moet G D T achten wt zijn eyghen natuere / ghelijck Dawid wt selijck doet als hy seyd / Ghy hebt my verlost O waerachtighe Godt. Als hy den lof zijnder salicheydt heeft Gode toegeschreuen: so seyt hy bouen diē / dat hy waerachtich is: want ware hy niet altyds hem seluen ghelijck / soo en soudemen wt zyne welbaden gheen sterck argumēt hebben om hem met betrouwen te aenroepen. Maer als wy weten dat hy so wanneer hy ons helpt / ons daer mede een bewijs ende beproevinghe zijnder goetheyt ende trouwe gheeft / soo en hebben wy niet te vreesen dat onse hope soude beschaemt / ofte wy bezoghen worden.

27 De somma sal dit zijn / Dewijle de Schrijtuere ons in den dienst Godts dit als het opperste hoofstuck beueelt dat wy hem sullen aenroepen / ende opsecht dit godtsalighe werck van ons bouen alle o'ferhande: soo en wonden wy ons ghebeden niet sonder grooten kerroof tot andere dan tot den enigē Godt. Waerom ooc in den Psalm ge-

seyt wort / Ist dat wy onse handē wt gestreck hebben tot vziende godē / sal Godt nē sulcx verseecken. Bouen desen dewijle Godt niet en wil anders dan wt de gelooue aengeroepen worden / en beueelt claerlyc na den reghel zijns woorts te bidden: eyndelijc dewijle het gelooue in het woort Godts ghefondeert / is de moeder des rechten ghebeds: soo moet het ghebed vernalscht worden soo haest als men van den woorde G D T afwijct. En wy hebben nu bewesen dat dese eere wort in de gantsche Schrijtuere Gode alleen toegeschreuen. Vergaende het ampt der boorzprake / wy hebbe bewesen dat het Christus eygēlijc toecomt / en dat geen ghebet Gode aengenaē en is / dā dat die Middelaer heylicht. En hoewel de geloouige onderlinge booz malcanderen haer gebet tot Godt doen / wy hebbe bewesen dā daer dooz de eenige boozbiddige Christus niet beroot en wort: wāt zy steunē alle gelyc op de selue als zy hen seluen ofte ooc andere willē Gode dooz haer gebet beuelen. Bouen desen hebbe wy geleert dat dit ampt onwyselijc wort den dooden toegeschreuen / dewijle wy nergens en lesen dat hen geboden is booz ons te bidden. De Schrijtuere vermaent ons dicmael om onderlinge booz malcanderen te bidden / maer van de dooden en bintmen daer niet selfs een syllabe. In selfs als Jacobus dese twee dinghen by een stelt / te weten / dat wy moeten onse sonden onderlinge malcanderen belijden / ende deen booz den anderen bidden / soo sluyt hy bedecktelijck de dooden wt. Daerom is dese eenige reden ghenoech om dese dwalinghe te verdoemen / te wetē / dat het begin om wel te bidden / comt wt den geloou / ende het gelooue wt het gehoor des woorts Godts / waer in gheen sulcke ghedichte boozbiddinge ghemeldet en woort. Want die pastreonen die van Godt niet tegenen en waren / die zijn te verghees dooz u'persticie ghemaect. Want hoewel daer vele wijfen vā bidden in de schijtuere zijn / soo en wort daer nochtans geen

1. Joann.
2. a. 1.
1. Tim.
2. b. 5.
Heb. 7. d
24.

1. Jac. 5. d.
16.

Rom. 10
d. 17.

Psalm. 44
d. 22.

Psalm. 31
d. 5.

Gen. 32.
d. 10.

exempel deser aenroepinghe genonden/
sonder de welcke men onder het Paulus-
dom meynt gheen ghebet te zyne. Wo-
uen desen is seker dat dese supersticie
is wt onghelooouicheyt ghecomen/ om
dat zy niet de doozsprake Christi niet
en hebben te vreden gewoest/ ofte heb-
ben hem gantschelijck van desen lof
beroost. Ende dit laetste can lichtelijc
wt haer onbeschaemthejdt bewesen
wozden: want het sterckste argument
daer mede zy bewijzen dat ons der
dooden heylighen doozsprake noodich
zy / is / dat wy niet weerdich en zijn
gemeynsaemlijck tot Godt te comen.
Dit bekennen wy wel warachtich te
zyne/maer daer wt versae wy dat zy
Christo alle dinc benemen/ dewijle zy
zijn doozsprake niet en achten/ ten zy
dat Sinte Ioris ofte Hippolyt ofte
dierghelijcke momaenschten/ daer by
gheselt wozden.

28 Voort hoewel onder het ghebet ey-
ghentlijck de begheerten die wy van
Godt begeeren/ begrepen wozden: soo
is nochtans in het bidden ende danck-
segghen soo groote ouereencominge/
dat zy beyde connen bequamelijck on-
der eenen naem vernaeft wozden. Wāt
die deelen die Paulus verhaelt tot
Timotheum/ die zijn onder het eerste
stuck deser dinginghe begrepen. Het
bidden geuen wy Gode onse begheer-
ten te kennen/eyschende alsoo wel dat
dient tot verheydinghe zijnder eere/
ende verclaringhe zijns naems / als
welcaden die tot onse ghebruyck die-
nen. Het danckseggen geuen wy den
welcaden die hy ons ghedaen heeft/
behoorzlijcken lof/alle het goet dat ons
ouer comt zijnder mildichejdt toe-
schijuende. Soo heeft dan Dauidt
dese twee deelen te samen vernaeft/ als
hy seyt/ Verroep my in den dach des
noots: ich sal u berlossen / ende ghy
sult my eeren. De Schriftuere en ge-
biet ons niet te vergeten dat wy ons
moeten in dese beyde oefenen. Want
wy hebben erghens gheseyt dat onse
armoede ende ghebreckelijcheydt soo
groot is/ende de sake selue bewijst dz
wy van allen zijden met soo groote en

soo vele benautheden benanghen ende
ghedrongen wozden/ dat wy alle daer
wt oorsake ghenoech hebben om son-
der ophouden te suchten ende te sien
tot Godt / ende hem ootmoedichlijck
aen te roepen. Want oft wy schoon
zijn van tegghenspoet / soo behoo-
ren nochtans oock de alderheylighste
dooz het gheuoelen daerder sonden en
schuldten / oock dooz ontelijcke
bekele versoekinghen daer dooz zy acti-
ue genochten zijn/ gepriekelt en verwet
te wozden om remedie en hulpe te be-
geeren. De offerhande des lofs en der
dancsegginge/ en mogen wy te ghee-
nen tyde verlaet sonder groote sonde:
Want Godt en hout niet af den wel-
daet op vander te hoopich/om ons hoe
te dringen. Het coste wy wozden niet
soo oueraloedighen mildicheyt zijnder
welcaden by na ouerualen/zyne wel-
caden die alomme gheuen wozden
waer wy ons henen keeren / zijn soo
bele ende soo groot/ dat ons nemmer-
meer noch oorsake noch materie en ge-
breect om Godt te louen ende te danck-
ken. En op dat wy dit wat beter ver-
clare/ dewijle alle onse hope ende hul-
pe alfoo is in G O D Gheleghen
(het welcke bouen ghenoech bewesen
is) dat noch wy noch alle onse dingen
niet en connen gheluckich zijn/anders
dan dooz zijn seggheninghe: soo moeten
wy ons ende alle het onse sonder op-
houden Gode beuelen. Bouen desen/
al wat wy bedencken / spreken ofte
doen / dat moeten wy onder zijn hant
ende wille/ en eyndelijc onder de hope
zijnder hulpe bedencken/ spreken ende
doen. Want wy wozden alle vā Gode
bercondicht veruolocht te zyne/ die op
haer seluen ofte op ver anders betrou-
wende/ yet bedencken/ raden en dooz-
nemen/ ende die buypen zijnen wille
ende sonder hem aē te roepen/ yet aen-
gaen oft soeken te beghinnen. Ende
dewijle nu dicmael gesept is/ dat hem
behoorzlijcke ere geuen wort/ als hy
bekent wort de Autoor alles goets te
zyne: soo volcht daer wt / dat wy alle
dingen moeten also wt zijn hant ont-
fangen/

1. Tim. 2
8, 1, 2.

Psal. 50.
5, 15.

Jac. 4. 8.
14.
Esal. 30.
8, 1. ende
31, 8, 1.

fangen/dat wy hem sonder ophouden
 daer door danken: ende dat daer geen
 behoorlijcke middel en is om zyne
 weldaden te ghebruycken/dan dat wy
 sonder ophouden zynen lof belijden en
 hem dancken/bewijle ons die tot geen
 ander eynde door zyn mildicheyt ge-
 geuen en worden. Want als Paulus
 betuycht dat de ganse Godts door het
 woort ende gebet geheyligh worden/
 soo geeft hy ooc mede te kennen/dat se
 sonder het woort ende gebet ons ge-
 heyligh ende reyn en zijn. Onder
 het woort verstaet hy het ghelooue.
 Daerom seyt David wel als hy ver-
 condicht / dat hem door het gheuoelen
 der mildicheyt Godts/is eē nieu Lie-
 den in zynen mont ghegeuen. Waer
 mede hy te kennen geeft dat het swij-
 ghen boos is/als wy eenige van zyne
 weldaden sonder lof voorby gaen: de-
 wijle hy ons soo dicke mael bewijst. Ghehijck
 mateit geeft om hem te louen/ als hy
 ons eenige welbaet bewijst. Ghehijck
 oock Esaias een sonderlijcke ghelade
 Godts vercondighende/ de gheloo-
 ghe tot een nieu ende sonderlijck Lie-
 den vermaent. Mer sulck gevoelen
 seyt oock David/ Heere opent myne
 lippen ende mijn mond sal uwen lof
 vercondighen. Desghelijcx betuyghen
 ooc Ezechias ende Jonas/dat dit het
 eynde haerder verlossinghe sal wesen/
 te weten/dat zy met ghesanghe sullen
 de goetheyt des Heeren verbruyden en
 pisen. Wesen seuen regel gheest
 Davidt allen Godtsalighen int ghe-
 meyn. Wat sal ick (seyt hy) den Heere
 vergelden door alle de weldaden die
 hy my gedaen heeft? Ic sal den dinc-
 beker der salicheyt nemen/ ende sal de
 naem des Heeren aenroepen. Ende
 desen regel volcht de Gheheymte na
 in eenen anderen Psalm/ segghende/
 Heere onse Godt maect ons salich op
 dat wy uwen naem belijden / ende in
 uwen lofroemen. Item/Hy heeft het
 ghebet des verlatenen aengeseen/ende
 en heeft hare ghebeden niet versmaet.
 Dit sal tot de naemloosers gheschreuen
 worden / ende het volck dat namaels
 geboren sal worden dat sal den Heere

louen / op dat zy zynē naem vercondi-
 gen in Sion/ende zynen lof in Ieru-
 salem. Iae soo dicke mael als de geloos-
 uighe Godt bidden dat hyt doe om
 zyns naems wille / ghehijck zy daer
 mede hen seluen bekennen onweerdich
 yet om haers selfs naem te ontfangen/
 alsoo verbinden zy hen seluen tot dā-
 segginge/ ende belouen dat dit sal het
 rechte ghebruyck der welbaet Godts
 wesen/dat zy die sullen vercondigen.
 Alsoo oock Iseas van de toecommende
 verlossinghe der Gemeynthe sprekende/
 Godt (seyt hy) neemt wech de on-
 gerechtigheyt/ende verheft het goede:
 ende wy sullen v calueren der lippen
 betalen. Ende de weldaden Godts en
 eyschen niet allenlijc den lof der son-
 ghe/maer bewegen ons oock natuer-
 lijck om hem lief te hebben. Davidt
 seyt/Ick hebbe Godt lief ghecreghen
 om dat hy de stemme mijns ghebedts
 verhoort heeft. Item / op een ander
 plaetse die hulpe verhalende die hy ge-
 uoelt hadde/ Godt mijn stercke ick
 sal v lief hebben. Oock en sal Godt in
 den lof gheen behagen hebben/die wt
 de soeticheyt deser liefde nē en bloeyt.
 Iae men moet oock weten dat Pau-
 lus leert te weten/ dat alle de ghebe-
 den verkeert ende ghebreckelich zijn/
 hy de welcke gheen danck segghinghe
 en is. Want hy spreect ons / Laet
 uwe begheerten Gode bekent worden
 door alle biddinghe ende smeekinghe
 met danck segghinghe. Want bewijle
 vele door onwille/verdriet/ onlijdsae-
 heyt/bitterheyt der droefheyt ofte
 smarte / ende door vreesse ghebreuen
 worden om biddende teghen Godt te
 murmureren/ soo gebiedt Paulus den
 ghelooouighen hare ghesinthen alsoo
 te matigen/dat zy oock eer zy vercre-
 ghen hebben dat zy begheeren / Godt
 niet te min blinuedichlijc louen. Ick
 dat het ghebet moet alsoo met danck-
 segginge bereenicht zijn oock als wy
 teghenspoet lijden:soo verbindt Godt
 ons veel seerder om zynen lof te an-
 ghen/ soo wanneer hy ons gheeft dat
 wy ghebeden hebben. Ende ghelijck
 wy gheleert hebben/dat onse gebeden

Dse. 14.
a.3.Dsa. 116
a.1.Dsal. 18.
a.1.Dpsl. 4. a
6.

Heb. 13.
c. 15.

geheplicht worde door de boozbeddinghe Christi/de welcke anders sou den onreyn zijn: alsoo als de Apostel ons ghebet de offerhande des lofs te offeren door Christum / soo vermaent hy dat onse mont niet reyn ghenoech en is om den naem Gods te louen / anders dā door het Priesterschap Christi. Hier wt beslypen wy dat de menschen zijn wonderlijck betoouert geweest in het Pauzdom / daer zy ten meesten deele hen verwonderen dat Christus wort eē Aduocaet genaemt. Dit is de oorsaecke waerom Paulus ghebleet sonder ophouden te bidden/ ende te dancken/te weten/ hy wil dat wy met soo gheduerighe aenhoudinge alsons moghelijck is / te allen tijde/ te aller plaetse / ende in alle dinghen ende saken alle onse begheerten tot Godt bewegen/ ende al van hem verwachten/ende hem booz alle dinc louen/ghelijck hy ons sonder ophouden oorsake ende materie gheeft om hem te louen ende bidden.

1. Theff.
5. d. 17.
Rom. 12
c. 12.

29 Ende hoewel dese geduericheyt des ghebets booznemelijck eenen peghelijcken by sonder noodich is / soo gaet zy oock eensdeels de ghemeyne gebeden der Ghemeynthe aen. Haer zy en connen niet gheduerelijck bliuen/ noch moeten oot niet anders geschien dan door een politischē ordeninge/ die door gemeyn eendzachticheyt gemaect zy. Ick bekenne dat boozwaer. Want daerom worden schere vzen ende tijden verozdent ende gheselt/ de welcke wel middelmarich en noch goet noch quaet en zijn booz Godt/ maer dē gebruycke der menschen noodich/ op dat eens peghelijck voordeel ghesocht/ en alle dinc bequamelijck ende ordentlijck in de Ghemeynthe bedient worde/ nae den raede Pauli. Daer hier door en wort nē verhindert dat eens peghelijckē Gemeynthe haer seluen behoort onvertasfchen tot meerder ghebruyck der gebede te verweken/ en door eenigen meerderē noot vermaent zijnde/ haer selue met grooter byrticheyt daertoe te boeden. Aengaende de volgherdinge de welcke groote ouerreesominge heeft

1. Corin.
14. g. 40.

met de geduericheyt/ wy sullen ontfermet het eynde plaetse hebben om daer na te spreken. Haer dit en gaet die ydel ende oueruloedighe babbelinghe niet aen / die Christus ons heeft willen verbieden: want hy en verbiet niet issege noch dicmael/ noch met groote maer/ antheyt en beweginge te bidden: maer dat wy niet en sullen betrouwen dat wy souden conne Gode yet afdringen door vele woorden / ghelijck of wy hem moesten nae menscheijcke wyse aenraden. Want wy weten dat de geueynssoe hypocrjten niet bedenkende dat zy met Godt handelē/ niet anders haer pomperie gebruycken in hare gebeden dan gelijc of zy in een triumphē waren. Wāt die Phariseus die Godt dancchte dat hy den anderen menschen niet ghelijc en was / die pries hem seluen sonder twyfel in de ooghen der menschen / ghelijck of hy soude der heylighet ghebede eenen naem der heylighet soecken. Hier wt comt die langhe babbelinghe die hyden door sulcke oorsake veel in het Pauzdom ghebruyckt wort/ als vele menschen hare gebedekens dicmael lesende ende bezienghen: ende andere haer gebet met vele ende langhe woorden makende/ hen seluen by den gemeynen menschen heffen. Dewyle dese clappericheyt kinderlijck met Godt spot / soo en is geen wonder dat zy van de Gemeynthe gheloten worde/ op dat daer gheen dinc ghehoort en worde dat niet met ernst ende wt gantscher herten gesproken en zy. Dese verdozuentheyt is noch een ander seer gelijc/ de welcke Christus oock straft/ te weten/ dat de gemeynssoe hypocrjten soekē boozde gheruygen te bidden om hen seluen te vertoonē / ende seuer hebben op de merct te bidden/ dā dat hare gebeden met en souden van der weert gheprezen worden. Dewyle bouen geseyt is: dat het eynde des gebets is/ op dat de herten tot Godt verheuen worden/ om zijner of te belijden ende om hulpe te begheeren/ hier wt mach men verstaē dat het meest in den geest

Mat. 6. 8

Mat. 18. 11.

Mat. 6. 8

ende

ende in het herte gelegen is / ofte eer / dat het ghebet selue is eygentlyck een ghemeynheyt des inwendigen herten / der welcke door Godt de doorsoeckende herten toegheft is / ende verclaert wort. Daerom als onse hemelsche Heester (ghelyck nu geseft is) wilde eenen seer goeden reghel des ghebets gheuen / soo heeft hy geboden dz wy souden in onse slaepcamer gaen / ende daer met ghesloten den onsen hemelschen Vader bidden int verborghen / op dat onse Vader die int verborghen is / ons verhoore. Want als hy het exempel der ghemeynsden Hypocriten ontraden heeft / die door eerghierighe vertooninghe haerder ghebden / sochten hy de menschen geprezen te worden / soo seft hy oock mede daer hy / hoe men best bidden sal : te weten / datmen sal in de slaepcamer gaen / ende daer met ghesloten deure bidden. Het welcke woorden (ghelyck te verske) hy ons leert en heymelijck te plaetse soeken waer door wy moeghen geholpen worden / om met gantscher ghebachten in onse herte te daelen / ende gantschelyck in onse herte te gaen : ende beloeft dat Godt sal onsen begeerten nae by zijn / wiens tempel onse lichamen moeten zijn. Want hy en heeft niet willen seggen dat het nant en zy oock op andere plaetsen te bidden / maer hy bewijst dat het gebet een secrete ende heymelijck dinc is / en heymelijcklyck in het herte ghelegghen zijnde / wil dat stille gherust ende berste van alle beroerlycke sorgen zy. Daerom en ist niet sonder oorsake dat de Heere oock selue is verre van het getuymel der menschen in een heymelijcke plaetse ghegaen / als hy wilde byerichlyck bidden : maer hy heeft ons door zijn exempel willen vermanen / dat sulcke behulpelen niet vergeten en waren / door de welcke onse herte dwelck anders in hem seluen veel te abberich is / mach tot ernstighe oeffeninghe des ghebets gheholpen worden. Mer hier entugghen ghelyck hy oock sels midde onder de scharen der menschen niet en heeft gelaten te bid-

den / alst die sake eyschte / alsoo sullen wy oock in alle plaetsen daer het noodich is / supuere handen opheffen. **Iac** c.9.
wy moeten dit weten / soo wie in de gemeyn vergaderinge der godtsalige weyghert te bidden / die en weet niet wat het zy alleen ofte int verborghen / ofte te huys bidden. Wederom so wie veracht alleen ende heymelijck te bidden / ofte die schoon seer neerstich is in de ghemeyne vergaderinghen / soo zijn nochtans zyne ghebden aldaer ydelheyt ende wint : want hy seghet der meyninge der menschen meer toe / dan den verborghen oordele Gods. Hier en tusschen om dat de ghemeyn ghebden der Gemeynste niet en souden veracht worden / soo heeft de Heere met schoone tijtlen verciert / booznemelijck daer hy den Tempel naemt een huys des ghebets. Want met dit woort heeft hy bewesen dat het ghebet is het booznestste deel zijns dienst : en dat de tempel was den geloouigen als een banere opghericht / om dat zy hen souden eenzachtelijck in het ghebet oeffenen. Daer was ooc een seer schoon belofte by geselt / namelijk / Heere Godt / de lof verwacht v in Sion / ende y sullen de beloften gegeuen worden. Het welcke woorden de Propheten vermaent / dz de gebeden der Gemeynste nemmermeer en sullen te verghesst zijn : want Godt geeft zynen volcke altyds oorsake om te singen met blijchap. Want hoewel de schaduwen der Wet een eynde hebben / nochtans dewijle Godt oock onder ons heeft wille de eenichz des geloofs door dese ceremonie onderhouden / so cōt die selue belofte sonder twijfel ooc ons toe / de welcke Christus nu zijne mont beneesticht / en Paulus leert dat zy sal altyds haer cracht hebben. **Ab** ghelyck **G**odt heeft den geloouighen ghemeyne ghebden verordenet in zijn woort / alsoo moeten zy ooc gemeyne kercken daertoe hebben : in de welcke so wie weyggert met de volcke Gods gemeynchap te hebben in het ghebet / die en connen hen seluen niet ontschuldighen / boozwendende dat zy

1. Tim. 2. c.9.

Esa. 56. c.7.

Psal. 55. a.2.

Psa. 118. c.15.

30

in haer slaepcamer gaen om den gebo-
de des Heeren ghehoorfaem te zyne.
Want hy die beioeft te doen al wat
twee ofte daze in zynen naem verga-
dert zijnde sullen bidden/die betuyche
dat hy de ghemeyne ghebeden niet en
sal verwozen: soo verre daer noch
menschelijke vertooninghe noch eer-
foeckinghe en zy / soo verre daer op-
rechte ende warachtighe ghesintheit
in het verbozghen des herten woone.
Ist dat dit het rechte gebuyck is der
Tempelen ende kercken (ghelijck het
voorzwaer is) so moeten wy wederom
toetsen/dat wijse niet en achten eyge-
ne woonstien G O D T S te zyne/ in
de welcke Godt ons soude naerder
zij ende beter verhooren (ghelijc dese
waen langhen tijt gheregneert heeft)
oft dat wy se niet en achten eenighe
heymelijcke ofte verbozgen heyligheyt
te hebben/waer dooz het ghebet soude
by Godt te heyliger zijn. Wāt dewijle
wy selue de warachtighe Tempelen
Godts zijn/so moeten wy in ons sel-
uen bidden / ist dat wy willen Godt
in zynen heyligen tempel aenroepen.
Soo laet ons dan sulcke grouicheydt
den Joden ende den Heydenen oer-
laten/ dewijle wy sonder beschijui-
ghe eeniger plaetse/ een gebot hebben
van Godt aen te roepen in den gheest
ende waerheyt. De Tempel was wel
hoortijden dooz Godts beuel veroz-
dent tot ghebeden ende offerhanden:
maer dat was te die tijde als de waer-
heyt onder sulcke schaduwen was af-
ghebeelbet / de welcke nu ons leuen-
dichlijck wtgedrukt zijnde/niet en lijf
dat wy op eenigen lichamelijken tem-
pel staen. En den tempel en was oock
selfs den Joden op sulcke conditie n-
beuolen / dat de teghenwoordicheyt
Godts soude in zyne muren besloten
zijn/maer om dat sonden geoeffent
worden om de ghedaente des warach-
tighe tempels te aermeycken. Daer s
hebben Esaias ende Stephanus die
swaerlijck ghestraft / die meynen dat
Godt in tempelen woont die niet ha-
den ghemaect zijn.

Mat. 18.
6. 20.

Joan. 4.
23.

Esai. 66.
a. 1.
Acto. 7.
48.

31 Vrouwen desen ist hier wt seer open-

baer/dat noch stemme noch ghesanck
eenighe cracht in het ghebet hebben/
ofte een hazz voorzels doen by Godt
als zy niet wt de binnenste beweginge
des herten en comen. Iac zy verwoze
ken den toozen Godts tegen ons/ als
zy alleenlijck wt der kele ofte wt de
opperste lippen comen: want dat is
zynen heylighen naem misbruycken/
ende zyn waerheyt bespotten / gelijc
wy dat de woerde Esaias verstaet/
de welcke wel wijder strecken / maer
nochtans oock dienen om dit gebet te
straffen. Dit volck (seyt hy) comt my
by met den monde ende eert my niet
den lippen / maer haer herte is verre
van my: ende zy hebben my ghereest
met den ghebode ende leeringhe der
menschen. Daerom siet ick sal in desen
volcke een groote en verschickelijcke
wonder doen: want de wijsheyt
sal vergaen van hare wijzen / ende de
voorzichtich sal verwinde van hare
ouden. Dochtrans en verdoemen wy
noch stemme noch ghesanck/maer wy
noch prijsen seer soo verre zy wt de bes-
weghinghe des herten comen. Want
het verstant wort daer dooz in de bes-
denkinghe Godts gheoeffent en bes-
houden/het welcke ghelijc het alba-
berich ende veranderingh is / alsoo ooc
lichtelijck een dunck verlaet / ende tot
andere verscheydentlijc getrocke wort
ten zy dat het dooz menigkerley behul-
pinghe ghesteret worde. Vrouwen desen
dewijle de eerlijcheyt Godts behoort
dooz alle de leden onses lichaems es-
nichlijck verclaert te worden soo be-
hoort voornemelijc de tonge tot sulck
dienst begheuen ende daer in besich te
zynen / het zy met singhen / het zy met
spraken/dewijle zy sonderlijck om den
lof Godts te verclaren ende vertron-
dighen/gheschapen is. Maer boorn-
delijck heeft de tonge haer gebuyt in
de ghemeyne ghebeden die in de verga-
deringhe der gheloochten is / Godt
in de welcke het voornemen is / Godt
den welcken wy in eenen seluen geest
ende in een selue gheloue dienen/ ooc
alle ghelijck met een gemeyn stemme/
ende als met eenen monde te louen: en
dat

Esai. 29.

d. 13.

Mat. 15.

a. 8.

dat int openbare / op dat zy alle ende een peghelijck van zijnen broeder de belydinghe des gheloofs hoorde / om door zijn exempel verweckt ende beweect te worden.

32 Ende dat het ghebruyck des ghesancs (op dat ick dit oock niet en ver- swijghe) is niet alleenlijck seer lange in de Ghemeynten gheweest / maer dat hem oock de Apostelen ghebruyct hebben / dat machinen vstaen wt die woorden Pauli / Ick sal singhen met den stemme / ende ick sal singhen met den verstande. Item tot de Colossen- sen / Alcanderen leerende ende ver- manende met Loffanghen / Psalmen ende gheestelijcke Liedekens singen- de den Heere in uwe herten met aen- ghenamicheydt. Want in de eerste plaetse ghebedt hy te singhen met der herten / ende met der stemmen in de ander plaetse beueelt hy hen de gheestelijcke Liedekens / door de welcke de ghelooighen moghen malcanderen sichten. Nochtans betuycht Augustinus dat dit niet en is alomme ghe- weest / de welcke verhaelt dat de We- gonnen te singhen / ten tijde Ambro- si / als het volck door de woertheydt Justine des moeders Valentiniani / die zy teghen het rechte ghelooue be- wees / gedueriger wert in waken ende bidden: en dat daer nae de andere Ge- meynen in de Westersche landen oock hebben begonnen te singe. Want wey- nich te bozen hadde hy geseft dat dese ghewoonte was van de Oostersche kercken ghecomen. Hy gheeft oock te- kenen in het tweede boeck der re- tractacion / dat zy oock te zijnen tijde was in Aphysca aenghenomen. Ende boozwaer als de ghesanck met sulcke wichticheyt als den aenschijne Godts ende der Engelen betaemt / gematicht wort / soo verciert hy de Heylige han- delingen met weerdischeyt ende aenge- namicheyt / en is seer crachtich om de herten te verwecken tot viericheyt en nochtans neerstelijck toessen dat de ooren niet seerder en staen na het soete

geluyt / van de herten nae het ghees- telyc verstant der woorden. Door welc perijckel Augustinus erghens bekent hem seinen beweecht te zyne / dat hy somtijts begeert die wijse ingebacht te hebben / die van Athanasio onder- houden wert / de welcke den Leser dede lib. 10. Confess. 33. Con- zyn stemme soo weynich buygen / dat hy meer scheen te segghen dan te sin- ghen. Maer als hy wederom gedach- tich wert wat grooter nutticheydt hy wt den sanck ghebadt hadde / soo was hy beweecht dien te prijsen. Wanneer dan dese maticheyt daer by is / soo is de sanck sonder twijfel een seer Heyl- ghe ende salighe insettinge. Ghelijck wederom alle die sangen die alleenlijc tot soeticheyt ende behagelijcheyt der ooren gemaect zijn / der maiesteyt der Ghemeynte niet en betamen en Gode seer mishaghen.

33 Waer wt het ooc gantschelijc open- baer is / dat de gemeyne ghebeden niet en moeten (gelijc dusslage geschiet is) onder de Latijnsche in Griecsche sprake / noch onder de Walsche ofte En- glische in Latijnsche sprake ghebaen worden / maer in ghemeyn sprake die van eenen pegelijcken onder den ghe- meynen man mach verstaen worden: want het betaemt dat zy geschien tot sichtiginge der gantscher Ghemeynte / de welcke gheen nut noch voordeel en can hebbe wt en stemme die zy niet en verstaet. En die noch op liefde noch op reden en acht / die behoorden nochtas boozwaer een weynich door de auto- riteyt Pauli herweecht te worde / wijs woorden seer claer zijn / daer hy seft / 1. Corin. 14. c. 16. Jst dat ghy dāsegget met den gees- te / hoe sal de gene die in de plaetse des on geleerden staet / tot uwe lofsamen seg- gen / dewijle hy niet en weet wat ghy segt. Wāt ghy segt wel dā / maer een ander en wort niet ghesicht. Waerom wie soude de ongebonden stouticheyt der Apostelen ghenoch verwonderen / die tegen dese clare woorden des Apo- stels hen niet en ontsien seer lange ge- bedden in byemder talen te buylen / in de welcke zy selue dicmael en een sprake en verstaen / noch willen dat zy

pp van

1. Corin.
14. c. 13.
Col. 3. c.
16.
Ephe. 5.
1. 29.

Confess.
11. 9. ca. 7.

x. Cozin. Paulus ghebiet ons veel anders. Hoe
14. c. 15. dan? (seft hy) Ick sal bidden met den

geefte/ en ic sal bidden met den versta-
den: ic sal fingen met den geefte en met
den verstaede/ in welke plaetse hy met
dat het woort geest beduyt de sonder-
lijcke gaeue der tonge/ de welke som-
mighe die daer mede begaest waren/
en fchuyeten/ als zy se vanden verstaede
berfcheyden. Nochtans moeten wy
gantschelijck weten/ dat beyde in het
gemeyn en ooc in het heymelijcke ge-
bet de tōge sonder het herte moet Go-
de allefins seer mißhagē. Wouē desen/
dat het herte moet door byerige ghe-
dachten also berweert worden/ dat het
berrete bouen gaet al wat de tonghe
met fpreken can wt druckē. Een laet-
sten dat selfs in het heymelijc gebet de
tonghe nō noodich en is/ anders dan fo
berre als het inwendich verstant niet
en can hem seluen genoegh verwecke/
ofte soo berre door de crachtighe ver-
wekinge des verstants/ de tonghe ooc
geroert wort. Want hoewel fountijts
de beste ghebeden sonder stemme ghe-
fchien/ soo wort nochtā als het ver-
stant ende de geest hem berheucht/ de
tonghe dickmal tot fpreken/ en andere
leden tot roeringe sonder eersoeckinge
beweert/ Hier wt quam Hanna Sa-
muelis moede met de lippen te mom-
melen. Ende alle de Heylighen voelen
altijts sulcx wat in hen feluen/ als zy
tot afghebozoken woorden wtbraken.
De gestalte en het wesen des lichaē
sulc almen pleech in het ghebet te on-
derhouden (gelijck de knye buyginge
ende de ontderkinge des hoofts) zyn
oeffeninghen door de welke wy ar-
beyden om tot meerder eerbiedinghe
ende breefe Godts te comen.

34. Woort/ wy moeten nō niet alleen-
lijck een feter wijse van bidden/ maer
ooc de forme selue leeren: te weten/ die
selue die ons de hemelschen Vader
door zynen lieuen Sohne geleert heeft:
Wat. 6. b. waer in wy zyn ongemeten goetheyt
9. en fachtmoedicheyt mogen bekenne.
Wer. 11. Want bouen dat hy ons vermaent en
10. 2. berweert om hem in alle onsen noot te

soecken: (gelijck de kinderen so wan-
neer zy in eenighe benaetheyt comen/
plegen tot de ghetrouwichet haerder
vaderen te blien) dewijle hy fack dat
wy niet selfs ghenoech en faghen hoe
groot onse armoede is/ wat wy behoos-
ten te bidden/ ende wat ons nit zy/ so
comt hy ooc deser onser onwetentheyt
te hulpe: en daer in onse verstant ghe-
te hulpe: was/ dat heeft hy selue van
breekeijc was/ dat heeft hy selue van
den zynen veruult ende voldaan. Wāt
hy heeft ons een forme des ghebeds
boorgegeuen/ waer in hy gelijc in een
tafel ons heeft boorgefeest/ al wat ons
mogen van hem begeeren al wat ons
noodich is/ ende al wat noodich is te
bidden. Wt welke mißdicheyt wy seer
grootē drucht der verbroofinghe ont-
fanghen/ te weten/ dat wy verfaen
ende weten dat wy niet vingefticht/
niet breecht/ niet onbequaems/ ende
eyndelijck gheen dinc dat hem niet
aenghenaem en zy/ en bidden/ dewijle
wy byna wt zynen mont bidden. Woe
3. laro de onwetent der menschen fack
in hare ghebeden die zy tot Godt des-
den de welke waert dat zy verhoort
worden/ hen die mael fouden seer qua-
lijck vergaen: soo heeft hy gheseyt dat
de beste wijse van bidden dese is/ die
hy wt enen ouden Doere hadde ghe-
nomen/ te weten/ D Jupiter gheest
ons dat best is/ beyde als wijt begeer-
ren ende als wijt niet en begeeren: en-
de weert het quaet van ons/ ooc selfs
als wy begeeren dat het oncr ons co-
me. Dese Heydensche mensche is daer
in verstandich/ dat hy oordeelt hoe
forgelijck het zy den weere te bidden
om het ghene dat onse begeertijckheyt
foecht: ende hy gheft oock mede onse
eliendicheyt te kennen/ dat wy niet en
connen door Godt selfs onsen monde
op doen sonder verijckel/ ten zy dat de
heylighe Gheest ons de rechte wijse
van bidden leere. Hoe veel te weerd-
iger ende dierbaerder behoort dit pils-
wilegie by ons gheacht te worden/ de-
wijle de Sonne Godts ons dese woort
den in den mont geest/ die onsen geest
ende onse herten van alle swaricheyt
ende twijfelinghe beuogden. Dese

In alle
2. del de
noot.

Rom. 9.
c. 26.

35 Dese forme ofte reghel des ghebets
beruaet ses begheerten. Want dat ick
niet en gheuoele niet de ghene diese in
seuen stucken deelen / dat is / om dat de
Euangelisten aldus schijnnende / En
leyt ons niet in verseeckinghe / maer
verlost ons banden quaden / schijnt
dese twee stucken alsoo aen een te bin-
den / dat het een begheerte zy / ghelijck
oft hy seyde / en laet ons n3 dooz ver-
seeckinghe ontruallen worden / maer
comt lieuer onser swachtheyt te hulpe /
en verlost ons op dat wy niet ouer-
winnen en wordē. De onde Aeraers
der Gemeente gheuoelen ooc met ons /
soo dat het gene dat hy Mattheum is
ter seuenster plaetse toe gedaen / zy tot
het sesste stuck te brengen / als een wt-
leghel daer van. En hoewel het gebet
gheheel sulck is / datmen in alle stuc-
ken moet hoozemelijc op de eere
Gods achte hebben / so zijn nochtans
de eerste dzye stucken sonderlijc tot de
eere Gods verordent: ende die alleen
moeten wy daer in aenken / sonder een-
nig de achte op onse nutticheyt te heb-
ben. De dzye ander deelen begripen de
sorghe ons selfs / ende zijn eygenslijck
verordent om te begheeren ende bid-
den al wat tot onse ghebruyck dient.
Ghelijck als wy bidden dat de naem
Gods gheheyligh wordē / dewijle
Godt wil beproeuen of wy hem hooz-
niet / ofte om des loons wille lief heb-
ben ende dienen so en moeten wy daer
niet denken van onse hoozdeel ofte
nut / maer wy moeten zijn eere ons
hoozsetten / ende die alleen neerslich-
lijc aenken: wy en moeten ooc anders
niet in andere dierghelijcke ghebeden
ghesint zijn. Ende dit wozt ooc groo-
selijck onse hoozdeel / want als hy al-
soo gheheyligh wozt / ghelijc wy bid-
den / soo wozt hy oock wederom on-
se heylighmakinghe. Maer tot dit on-
se hoozdeel ende nut / moeten onse oog-
ghen (ghelijck gheseyt is) eenichins
ghesloten ende blint zijn / op dat wy
het gant / ghelijc niet en aenken / soo
dat wy of sehoon alle dese hope onses
eygen hoozdeels wech genomē ware /
nochtans niet te min om dese heyligh-

makinge wenschen ende bidden / en om
andere dinghen die tot de eere Gods
dienen. Ghelijc dat in de exempelē Exo. 32.
Mosis ende Pauli ghesien wozt / de g. 32.
welcke het n3 swaer en was haer her- Rom. 9.
te e k oogen van hen seuen af te wien- a. 3.
den / ende met groote brandende bye-
richtheyt haer eygen verderf te beghe-
ren / op dat ymiers dooz haer schade
de eere ende het rijcke Gods mochte
geuoordert wordē. Wederom als wy
bidden dat ons onse dagelijcke hooz
gegeuen wordē / hoewel wy daer in
bidden om het gene dat ons hoozder-
lijck is: soo moeten wy nochtans ooch
hier de eere Gods hoozemelijc soec-
ken / soo dat wy het niet selfs en sou-
den begeeren / anders dan dat tot zijn
eere dient. Laet ons nu beginnen het
ghebet te verclaren.

Onse Vader die ghy zyt in de Hemelen.

Ten eersten in het begin deses ge- 36
bets sien wy hier dat wy weynich te
bozen gesept hebben / dat alle onse ge-
beden niet anders en moetē Gode ge-
offert worden / dan in den naem Chri-
sti: gelijc zy hem dooz eenen anderen
naem en connen aenghenamen worden.
Want als wy Godt namē onsen Va-
der / so spreken wy hem hoozwaer aen
in Christi name: want hoe soude ye-
mant bestaen Godt te namen Vader?
wie soude tot sulcke stouticheydt wt-
brieken dat hy die eere soude hen seluē
aentrecken / een Sone Gods te zyne /
waert dat wy n3 aengenenomē wāre tot
kinderen der genade in Christo: De-
wijle dese de warachtige Sone is / so
is hy ons van Godt tot eenen broeder
ghegheuen. om dat het ghene dat hem
eygē is van nature / onse woze dooz
de weldaet der aenneminghe tot kin-
deren / is dat wy sulcke weldaet met
bassen ghelooue aennemen. Ghelijc
Joannes seydt dat den ghenen die in
den naem des eenichghebozen Soons
Godts gheloouen / is de macht ghe-
gheuen ooch selue kinderen Gods te
worden. So naemt hy dan hem seluen
onsen Vader / ende wil van ons alsoo

Ephes. 1.
a. 5.

Joan. 1.
b. 12.

Wy ghes-

August.
in En-
chiri. ad
Laurēt.
Ca. 116.
Chry-
stos. an-
tho. ope.
imper.

I. Ioan.
3. 18. 1.

Psal. 27
D. 10.
Esa. 63
D. 16.
2. Tim.
2. b. 13.
Mat. 7.
b. 11.
Esa. 49
D. 15.

ghenaemt worden: ende met dese soo groote soeticheyt zijns naemts/beneet hy ons alle wanhope en mistrouwen/dewijle nergens gheen meerder ghesintheyt noch beweginge der liefde en can gevonden worden/ dan in den Vader. Daerom en heeft hy zijn onghemeten liefde tot ons niet gheen sekerder bewijs connen betuygen/ dan daer mede dat wy kinderen Gods genaet worden. Ende zijn liefde is soo veel grooter ende crachtiger dan alle liefde onser vaderen/ soo veel als hy alle menschen in goetheyt en barmherticheydt te bouen gaet: alsoo dat of schoon alle de Vaders die op der aerde zijn/ hare kinderen verdozen/ alle ghesinthz der vaderlijcker liefde afgelept hebbende: hy en sal ons nemmermeer verlaten/ want hy en can hem selue niet versaken. Want wy hebbe zijn belofte/ daer hy seyd/ Ick dat ghy die boos zijt/ weet uwe kinderen goede gane te gauen: hoe veel te meer uwe Vader die in de hemelen is: Item hy den Moysen vergheten: Ende of 37se schoon vergate/ soo en sal ick nochtans u niet vergete. Ick dz wy zyne kindere zijn/ gelijc een sonc niet en can hem seluen eens bzeinden hulpe en trouwe soetiken/ sonder han zijns vaders armoede ofte wreetheyt te clagen: alsoo en mogen wy van andere gheen hulpe soetiken/ sonder desen onsen Vader zijn gebreck/ armoede ende hulpeloosheyt/ ofte zijn wreetheydt ende ouer groote strengicheyt te verwijten.

37 Wy en connen oock niet seggen/ dat wy breezen tot hem te comen om dat wy vele sonden in ons binden/ dooz de welcke onse Vader hoewel hy goedertierē ende saechtmoedich is/ nochtans dagelijc vertoert/ ende verbotghen wordet. Want ick dat onder de menschen een sonc gheenen beteren patoon en can hebben dan hem selue/ om zijn sake by zijnen vader te handelen: noch dooz geen ander boosprake de genade zijns Vaders die hy verlosten heeft beter en can wederom versegghen/ ende hem seluen versoenen/

dan dat hy selue niet vernederinge en ootmoedicheyt zijn schult bekennen/ en bat miherticheyt van zijnen Vader begheere. Want het vaderlijck herte en can dan hem seluen niet beynsen noch verberghen/ sonder dooz sulck bidden beroert te worden. Wat sal dā de Vader der barmherticheyt/ ende de Godt aller vertroostinghe doen? sal hy de tranen ende het suchte zijnder kinderen die hem anroepen ende biddē niet lieuer verhooren (doornemelijc dewijle hyse daertoe vermaent ende bewecket) dan eenighe ander boosprake/ tot der welcker hulpe 37 daerom beureest ende niet sonder eenen schijn der verwijfelinghe blien? ont dat 37 der saechtmoedicheyt en goedertieban de saechtmoedicheyt en goedertieban de saechtmoedicheyt. Dese heyt haers Vaders twijfelen. Dese oueruloedich der vaderlijcker saechtmoedicheyt/ heeft hy ons in een parasel afgheberelidē/ ende dooz oogen sonc die bel/ daer de Vader zijnen goet oners hem seluen veruereemt zijn goet oners dadichijc verquist/ en alleins swaerslijc in hem gesondicht hadde/ mer wtergherechten armen ontfangt/ noch en vertoest niet tot dat zijn sonc niet boozden om verghetunge bidt/ maer boozcomt hem selue/ hy bekent hem van verre comende/ loopt hem selue teghen/ vertroost hem ende ontfangt hem in ghenade. Want als hy dit soo groot een exempel der saechtmoedich in eenen mensche ons doozselt om te aenschouwen/ soo wil hy ons leeren/ hoe veel oueruloedigher saechtmoedicheyt wy (hoewel wy ondanchbaer ende wederspannighe kinderen zijn/ nochtans soo verre wy tot zijn barmherticheyt blien) moeten verwachten van hem/ die niet allenlijc onse Vaders/ maer verre de beste ende goedertierenste bouen alle vaders is. En om dat wy souden te sekerder zijn/ dat hy ons sulcke en Vader is/ soo verre wy ons selue en Vader ooc onse Vader gelijc Vader/ maer ooc onse Vader genaet worden: gelijc oft wy op dese wijze met hem spreken. Vader die soo groote liefde draecht tot uwe kindere en soo bereyde en gewillich zijt om hen

Ant. 15
c. 29.

te verghen / wy uwe kinderen aen-
roepen v ende bidden v / seker ende ge-
rust zijnde / dat ghy niet anders dan
baderlyck tot ons ghesint en zijt / hoe
wel wy sulcken Vader niet weerddich
en zijn. Maer dewijle onse herte te
nauwe is om soo groote onghemeten
gofte te baten / soo is niet alleenlyck
Christus ons een pandt onser aenne-
minge tot kinderen / maer gheest ons
oor den Gheest tot getuysse der seluer
aenneming / door den welcke wy mo-
gen met vrier en luyder stemme roe-
pen / Abba / Vader. Daerom soo wan-
neer wy door eenige twijfelinghe ver-
hindert worden / soo moeten wy ghe-
dachtich zijn / hem te biddē dat hy on-
se beureessijdeyt betere ende door dien
Gheest der grootmoedicheyt ons om
vrijmoedicheyt te bidden / beweghe.

38
den / een pegeelijc hem zynen Vader te
noemen / maer meer int ghemeyn hem
onsen Vader te noemen: daer wt wo-
den wy vermaent / hoe seer wy behoo-
ren met broederlycke liefde tot mal-
canderen beweect te worden / die wy
doogt sel selue recht der barmhertichz
ende onuerdiender genade zijn te ghe-
lyck salcx een Vaders kinderē. Wāt
23
ist dat wy alle eenen gemeynē Vader
hebben / ban den welcken alle het goet
comt dat wy eenichzins cōnen gegrij-
gen: so en behoort onder ons geen dinc
gedreift noch ghescheyden te zynē / dat
wy niet met grooter blijmoedicheyde
bereypt en zyn deen den anderen mede
te deelen / soo veel de noot eyscht. Ib
ist dat wy gelijc het betaeint / begeere
malcanderen de handt toe te steken en
hulpe doen / wy en comen in ghepen-
dinghe den broedern meer voordeel
doen / dan als wijsse der sorghe ende
voorzieninghe onses alderbesten Va-
ders beuelen: dewijle hen gantschelijc
geen dinc en can gebreke / als dese hen
genadich en gonschick is. En dāt selue
zijn wy voorwaer oock onsen Vaders
schuldich. Want ghelijc de ghene die
eenen huysvader warachtichlijc en-
de ban herten lief heeft / oock tot zyn
gheheel huysghen liefde ende gonske

daeracht: alsoo moeten wy oock de lies-
de ende ghesantheydt die wy tot onsen
hemelschen Vader draghen / aen zijn
volck / ende zijn huyfsghele ende eyn-
delijc aen zijn erue bewijzen / de wel-
cke hy so lief heeft dat hyse de veruul-
linghe zijns eenichgebozen Soons
naemt. Wacrom moet een Christen
mensche zyne gebeden nae desen regel
schicken / dat zy gemeyn zijn / ende al-
le die veruaten / die zyne broeders zijn
in Christo . En niet alleenlijc die hy
tegenwoordelijc siet ende bekent zyne
broeders in Christo te zyne / maer alle
menschen die op der aerde zijn: van de
welcke wat de Heere verordent heeft /
hem onbekent is / anders / dan dat het
goet ende godtsalich is hen alle goet
te swenschen ende hopen. Hoewel wy
moeten tot de huyfsgheuootten des ge-
loofs sonderlijc ghesint ende ghene-
gen zijn / de welcke de Apostel ons in
alle saken sonderlinghe beueeldt . In
somma alle onse ghebeden moetē sulc
zijn / dat zy die gemeynheyt aensien die
onse Heere heeft in zijn rijkhe ende in
zijn huyf verordent.

Ende dies niet te min moghen wy
 wel booz ons ende booz sekere ande-
 re sonderlijck bidden: soo verre noch-
 tans onse herte van het aensien deser
 ghemeenheyt niet afen wijcke/ maer
 alle dinck daertoe schijcke. Want hoe-
 wel sulcke gebeden in haer seluen son-
 derlijck ende booz sekere persoonen ge-
 schien / nochtans dewijle zy tot die
 eynde strecken / so en laten zy niet ge-
 meyn te zyne. Dit can gheheel lichte-
 lijck booz een ghelijckenisse verstaen
 woerden / **G D D C** heeft een gemeyn
 ghebodt ghegheuen / datmen moet al-
 len armen te hulpe comen / ende noch-
 tans die den ghenen te hulpe comen
 die zy sien noot ofte ghebeek tijden /
 die zijn deser ghebode ghebooz / aem-
 hoewel zy vele andere / die alsoo groo-
 ten noot hebben / boozzy gaen / moge-
 lijck om dat zyse niet alle en kennen /
 ofte om dat zyse niet machtich en zijn
 alle te helpen. Also ooc en doen die te-
 gen den wille Gods n3 / die dese ge-
 meyn broederschap der gemeynthe aē-
Op tij **Aem**

Ephes. II
v. 23.

Gala. 6.
£. 10.

Eſai. 58
 b. 7.
 Ezech. 18
 b. 7.
 Mat. 25
 c. 35.
 Galat. 6,
 c. 10.

kende en bedenkende / sulcke gebeden
 booz sonderijcke personen doen / met
 de welcke zy het nerte tot allen ghe-
 meyn hebbende / Godt bidden booz hē
 seluen ofte booz sommige / der welcker
 noot hy hen heeft beter ende naerder
 doen weten. Hoewel alle dinghen en
 zijn in de aelmoeſen ende in het gebet
 niet gelijk. Want wy en connen nie-
 mant niet onse aelmoeſſen helpen / an-
 ders dan diens armoede wy kennen:
 maer niet onse ghebet mogen wy oock
 de alderreemſte ende alderonbekenſte
 helpen / hoe verre zy ooc bā ons wo-
 nen. Ende dat gheſchiet door die ghe-
 meyn forme des gebets / in de welcke
 alle de kinderen Godts veruact zijn /
 onder de welcke ooc die zijn. Hier toe
 dient dat Paulus de ghelouighe te
 zijnen tijde vermaent / alomme ſupre-
 re handen op te heffen ſonder twiſt:
 wat hy vermaent dat twedzacht den
 ghebeden de deure toeklypt / ende wil
 dat zy eenmoedichlyck haer ghebet int
 ghemeyn ſtozen.

40 Daer ſtaet ooc / Dat hy is in de he-
 melen. Waer wt men niet terſont en
 moet beſluyten / dat hy in het begryp
 des hemels gelijck in tralien beſloten
 zy ofte geboden. Want Salomon be-
 luyt ooc dat de hemelen der hemelen hē
 niet en connen begipen. En hy ſelue
 ſeydt door de Propheete / dat de He-
 mel zijnen ſtoel is / ende dat de Werde
 is de boertbanck zijnder voeten. Waer
 mede hy boozwaer te kennen gheeft /
 dat hy niet en wordt in eenighe ſeker
 plaetſe begrepen / maer wtghebeeyt
 wort ouer al. Waer dewijle onse ver-
 ſtant ſoo grof ende ploomp is / dat het
 zijn ontwſprekelycke eerlijcheyt niet
 en can anders baten / ſoo is zy ons be-
 duyt by den hemel / de welcke meer
 eerlijcheyts en Watſeyts heeft dan
 eenich dinc dat wy in ogen aenſchou-
 wen. Daerom hoewel onse oogen ple-
 gen alle dinghen daer te hechten daer
 zy ſien en baten / ſoo wort nochtans
 Godt gheſeelt ſonder plaetſe : om dat
 wy ſouden botten alle gheuoelen des
 lichaems en der zielen verheuen wordē /
 als wy hem willen ſoecken. Wouē de

ſen wort hy door deſe wiſſe van ſpre-
 ken / buyten alle verderuinghe en ver-
 anderunghe gheſeelt. Syndelijck ons
 wort daer door beduyt dat hy de gāt-
 ſche werelt veruact ende begript en
 door zijn machty regeert. Want het is
 ſao veel als ofmen ſeyde / dat zijn we-
 ſen onbegripelijck / zijn machty onme-
 telijck / ende zijn eenwicheyt onſterf-
 lijck is. En als wy dit hoozen / ſo moe-
 ten wy ons gedachten hooger ophē-
 ſen als wy van Godt ſpreken / op dat
 wy niet aertſchs noch vleſchelijck bā
 hem en droomen: dat wy hem niet nae
 onse mate en metē / noch zinnē wile na
 onse gātheit en regulen. Wy moete
 onse mate betrouwen tot hem op-
 ooc in de onse betrouwen tot hem op-
 ende aerde door zijn doorſieninghe en
 cracht geregeert wort. De ſomma is /
 dat ons onden nae Wader / ons die
 Godt booz ooghen gheſeelt wort / die
 ons in de beelde zijns ſoons verſche-
 nen is / op dat wy hem door een baſt
 gelouue aenroepē. Ende de naem Wa-
 der en dient niet alleenlijc om onse be-
 trouwen te verſtercken / maer ooc om
 onse herten te behoude dat zy niet tot
 onſekere ofte ghedichte goden getroc-
 ken en wordē: maer van den eenichge-
 bozen Sone / tot den eenighen Wader
 der Engelen ende der Ghemeinte op
 climmen. Wouē deſen als zijn thoon
 wort in de hemelen geſeelt / ſoo wor-
 den wy door zijn regeeringe der wer-
 eld vermaent / dat wy nē te bergcefs
 tot hem en comen / die van ſelfs met
 tegenwoordige ſorghe ende hulpe ons
 teghen comt. Paulus ſeydt / Die tot
 Godt comen / die moeten ten eerſten
 ghelouuen dat Godt is / ten anderen
 dat hy een verghelder is alle die hem
 ſoecken. Wepde deſe dinghen ſchryft
 Chriſtus hier zijnen Wader toe / op
 dat wy onse ghelouue op hem houden:
 ende ten anderen op dat wy ſeker zijn
 dat onse ſalichheyd van hem niet ver-
 gheten en wordē / dewijle hy gewee-
 dicht zijn boozſieninghe tot ons toe
 wt te ſtrecken. Wepde beghinſelen
 bereyt Paulus ons om behoortlyck te
 bidden: want eer hy ons ghebet onse
 ghe-

1. Tim.

2. c. 8.

Pſal. 134

8. 2.

1. Reg. 8
5. 37.

Eſai. 66.

8. 1.

Act. 7. f.

49. ende

17. f. 24.

Heb. 11
5. 6.

ghebeden Gode bekent te maken / soo
 seyt hy aldus / En weest van gheenen
 Psal. 4. b dinge sochfuldich: de heere is na by.
 Waer wt het schijnt / dat de gene die
 Psal. 33 dit niet vast ende ontrijfelijc en hou-
 den / dat de ooghe Gods is ouer de
 6. 12. rechtueerdige / moeten hare ghebeden
 niet twijfelinghe ende verwerrentheyt
 in haer herte mommelen.

41 De eerste begheerte is / Dat de naem
 Gods gheheyltich worde: ende de
 noot deser begheerte en is niet sonder
 onse groote schande. Want wat is
 schandelijckers dan dz de eere Gods
 door onse ondankbaerheyt ende hoof-
 cheyt verduyfscert / ende door onse stout-
 heyt ende rasende hoouerdicheydt /
 soo verre het haer mogelijk is / wech
 genomen ende wtgewischt worde: Al
 soud en alle de Godtloosen met haren
 kerckroouerschen lusten bersten / soo
 moet nochtans de heylcheyt des naems
 Gods haren schijn gheuen. Ende het
 en is niet sonder oorfsake / dat de Pro-
 phete roept / O Godt / ghelijck uwen
 naem is / also is ooc uwen lof tot in alle
 de eynden der weereit. Want so waer
 Godt bekent word / daer en connen
 ooc zyne deuchden niet onbekent bli-
 uen / als zyn moghentheyt / goetheyt /
 wijsheyt / rechtueerdicheyt / barmher-
 ticheyt / ende waerheyt / door de wele-
 ke wy worden getrocken om ons van
 hem te verwonderen / ende berweckt
 om zynen lof te vercondigen. Daerom
 dewyle hem zyn heylcheyt soo groo-
 telijck word op der aerde benomen /
 soo wort ons gheboden / ist dat wy se
 niet en connen beschermen / dat wy
 piumers niet bidden daer boozen so-
 ghen. De somma is / dat wy sullen
 begheeren dat Godt zyn eere hebbe die
 hy weerdich is / dat de menschen nem-
 mermeer van hem en speken noch
 dencke sonder groote eerbiedige. Hier
 tegen is de ontheyliginghe / de welcke
 alrijds heeft veel te ghemeyn in de
 weereit gheweest / ghelijck zy oock
 hynden seer grootelijc regheert. En-
 de hier wt comt de noot deses ghe-
 bedes / het welcke behoorde te ver-
 gheest te zyne / waert dat de godtsa-

licheyt onder ons regneerde. Ist dat
 de naem Gods zyn behoelijckheyt
 licheydt heeft / als hy van alle andere
 afgesondert zijnde / ghecel eerlijck is:
 soo worden wy hier gheboden te bid-
 den / niet alleenlijck dat Godt zynen
 heylighen naem van alle verachtlinge
 ende onere bescherm / maer oock dat
 hy het gheheel menschelijck geslachte
 tot eerbiedinghe dwinghe ende onder-
 worpe. Al dewyle Godt hem seluen
 ons censdeels met leere / eensdeels m
 wercken openbaert / soo en word hy
 van ons niet anders gheheyltich dan
 als wy hem in beyde dese deelen ghe-
 uen dat hem toecomt / en also al wat
 van hem comt / aennemen: ende alsoo
 wel zyn strengheycheydt als zyn goe-
 dertierenheyt haren lof by ons hebbe:
 want in de menigherley verscheyden-
 heyt zijnder wercken / heeft hy tecke-
 nen zijnder eerlijckheyt wtghedruyt /
 door de welcke alle tonghe te rechte
 tot belijdinghe zyns lofs soude be-
 weecht worde. Aldus sal de Schrif-
 tuere comen behoelijckhe autoyteyt by
 ons te hebben / ende gheen wtcomste
 noch geschiedenisse en sal ons verhin-
 deren Gode lof te geuen / den welken
 hy in den gantschen loop der regge-
 ringen der weereit verdient. Weder-
 om streckt dese begheerte hiertoe / dat
 alle godtloosheyt die desen heylighen
 naem ontheyltich en ontynicht / vergae
 en wechgenomen worde: ende dat alle
 achterclap ende spot / die dese heylch-
 makinghe verduyfscert ofte vermin-
 dert / verdreuen worde: ende en eynde
 hebbe: ende dat de Maieseyt Gods
 meer ende meer verclaert en vereer-
 tijt worde / als hy alle Godtloosheyt
 verhindert ende bedwingt.

De tweede begheerte is / Dat het 42
 rijcke Gods toecome: ende hoewel
 dese n3 nieuw en veruact / dwelck in de
 eerste niet en zy / soo en wort zy noch-
 tans niet sonder oorfsake van de eerste
 onderscheyden: wat ist dat wy in dese
 alder grootste sake onse slapericheydt
 ouerlegge / so ist noodich het gene dat
 in hē seluen behoorde seer wel behet te
 zyne / met vele woorden ons in te duc-
 ken.

ken. Daerom als ons nu gheboden is
 Godt te bidden / dat hy te neder blyge
 ende gantscheijc te niere make al wat
 zijnen Heylighen naem ontheplicht
 ende besmet: soo wort daer een ander
 gelijck ghebet dat by nae het selue is /
 daer by gheselt / te weten / Dat zijn
 rijcke come. Ende hoewel ick die rij-
 ke bouen beschreuen hebbe / soo wil ick
 nochtans nu wederom int cozte ver-
 halen / te wetē / Dat Godt / daer reg-
 neert / daer de menschen de weereldt /
 ende het aerdtse leuen verachten / en
 hen seluen versake / ende tot de rechte-
 meerdichz Godts begheuen om tot het
 hemelsche leuen te comen. Alsoo heeft
 dit rijcke twee deelen: Het eerste / dat
 G O D alle de boose begeerten des
 vleeschz / die by heydrachten teghen
 hē striden / door de cracht zijns geests
 betere: het ander / dat hy alle onse ghe-
 ant heyt boeghe tot ghehoorzaamheyt
 zijnder heerschappie. Daerom en hout
 niemant goede oden in dit ghebedt /
 anders dan die van hem selue begint /
 te weten / op dat hy ghereynicht wor-
 de van alle verdoquentheyt die den
 gheruften standt des rijck Godts be-
 roeren / ende de reynicheyt besmetten.
 Nu dewijle het woort Godts is ge-
 lijck een Conincklijke scepter / soo is
 ons hier gheboden te bidden / dat hy
 aller menschen herte ende verstant tot
 ghewillighe ghehoorzaamheyt des
 woorts brenge. Het welcke geschiet /
 als hy door de heymelijcke inghegin-
 ghe zijns Gheests / de cracht zijns
 woorts bewijst / op dat het zijn hoo-
 cheyt hebbe met sulcke eere alst ver-
 dient. Daer na moet wy tot de godt-
 loose comen / die hardneckichlijck en
 niet vertwijfelde rasernij / zijnder
 heerschappie wederstaen. Soo richt
 dan Godt zijn rijcke op / als hy de
 gantsche weerelt berouert / maer op
 verseyden wijfen: want hy temt der
 sommiger stouticheyt / ende breekt der
 sommiger ongetemde hoonerdicheyt.
 Dit is daghelijc te wenschen dat het
 geschie / op dat Godt hē een gemeente
 tot alle hoecken der weerelt versame-
 le / en die selue vermenichfuldige ende

vermeerdere / met zijne gauen verrij-
 ke / de rechte ende behoorlijcke oden
 onder hen benestige / hier entegen alle
 byanden der reynre leere ende religie
 onder de voeten worpe / haren raedt re-
 niete make / en haren arbeidt te neder
 werpe. Hier wt ist openbaer / dat de
 neersticheyt om dagelijc voortganc
 te doen / ons niet en wort te vergees
 gheboden: want het en gaet nemmer-
 meer soo wt met de menschen / dat de
 sonden ghereynicht ende verdoen /
 worden / en de ghehele heyt ende oprech-
 ticheyt crachtichlijck bloeye. Daer de
 veruullinghe daer van siet daer tot
 de laetste comste Christi / in de welcke
 Godt sal al in allen wesen / ghelijc
 Paulus leert. Ende also moet dit ge-
 heyt deser weerelt / waer door wy van
 Godt afgheseyden worden / soo dat
 zijn rijcke in ons geen cracht en heeft:
 en moet ooc mede ons verwerken tot
 neersticheyt om het vleesch te temme:
 en ten laetsten moet het ons tot ber-
 daechsaemz des crucys onderwij-
 sen: want Godt wil dat zijn rijcke op
 dese wijse verbydt wort. Het en
 moet ons ooc nu swaer zijn / dz de wt-
 wendige mensche verdozen wort / so
 berre de inwendige berniet wort.
 Wāt dit is de cōdicie des rijck Godts /
 te weten / dat hy ons zijnder eerlijchz
 deelachtich maect / als wy ons zijnder
 rechtuerdicheyt onderwerpen. Dit
 gheschiet als hy zijn licht ende waer-
 heyt al tijds met nieuwen wasdom
 verclare / waer door de duyfsterissen
 ende leugenen des duyels ende zijns
 rijck / moeten vergaen ende verwin-
 den / de zijne bescherm / door de hulpe
 zijns geests tot rechticheyt beweert: ende
 ende tot volherdinghe versterct: ende
 de godtloose opzorigers der byande /
 te neder leyt / de listen ende het bedroch
 openbaert / de boosheyt verhindert /
 ende de hardneckicheyt wederstaet /
 tot dat hy een eynde den Antichrist
 door den Gheest zijns monts doode /
 ende alle godtloosheyt door de ver-
 claringhe zijnder toecomste / wechne-
 me.

43 De derde begheerte is / dat de wil-
le Gods gheschie op der aerde ghelijc
in de Hemel: ende hoewel dese begeer-
te zijn rijcke aengaet / ende niet en can
daeruan ghescheyden worden / so en
voet sy nochtans niet te vergheefs
bysonder daer by gestelt / om onser gro-
uicheyt en plompheyt wille / de welc-
ke niet lichtelijc en vaet noch begript
wat het sy / dat Godt in de weerdelt
regneert. So en salt dan niet onghes-
chickt noch onbequaem zijn / datmen
dese begeerte neme als een wtleggin-
ghe der doorgaender: so dat Godt dā
sal in de weerdelt Coninc wesen / als eē
pegelijc hem selue sal dē wille Gods
onderwerpen. Maer hier en wort nō
gehandelt van zijne verborghen wille /
waer door hy alle dingen regeert ende
tot haer eynde voecht ende beschickt.
Want hoe wel de duypel ende de mē-
schen opzochtelijc dānen tegē Godt /
soo weert hy nochtā in zijnen onbe-
gripelijcken raet / niet alleenlijc haer
ghewelt te buyghen / maer ooc dat sel-
ue hē te onderwerpen / om door hen te
holpēngen dat hy heest voorgenomē.
Maer hier wort eē ander wille Gods
beteekent / te weten / de welcke gewil-
lige gehoorfaemhē eyfcht. Ende hierō
wort hier de Hemel / namelijk met de
aerde vergelijcken / om dat de Engēl-
ghelijc in den Psalm geschreuen is /
gewillighj Gode gehoorfaē zijn / en
zijn neerstich om syne geboden te vol-
brenghen. So moeren wy dan begeerē /
ghelijc in den Hemel geen dinc en ghes-
chiet anders dā wt den wille Gods
ende ghelijc de Engelen lieflijck tot
alle rechticheyt geuoecht zijn / dat ooc
also het aertrijcke hem onderworpe en
alle hardtnechticheyt ende boosheyt
wtgheeroept worde. Ende als wy dit
begeeren ende bidden / so verlaten wy
ook alle de begeerten onses vleeschs
want soo wie syne ghesantheden Go-
de niet ouer en gheeft / die wederstaet
den wille Gods soo veel in hem is:
want wt ons en comt niet dā dat ge-
buechelijck is / Ende wederom wor-
den wy door dit ghebēdt gheleert onse
seluen te versaken / op dat Godt ons

na zijn goetduncken regeere: ende niet
alleenlijck dit / maer ooc op dat hy
onsen ouden gheest ende verstandt te
niete make / ende een nieu verstat ende
een nieu herte in ons scheppe / op dat
wy in ons geen roeringhe der begeer-
te en geuoelen / anders dan enckel een-
drachticheyt met syne wille. In som-
ma / op dat wy niet en begeerē wt onse
seluen / maer op dat wijnen Geest onse
se herten regeert / op dat wy door dese
inwendighen leeraer / leeren lief-
hebben dat hem behaecht / ende haet dē
hē mishaecht. Waer wt ooc dit volcht /
dat hy alle de gesantheden ende bewē-
ginghen die teghen wijnen wille stry-
den / te niete make. Dit zijn de drie
hoofstucken des ghebēts in de welc-
ke wy moētē alleenlijc de eere Gods
voor ooghen hebben / sonder op onsel-
uen ofte op onse boozdeel eenige achte
te hebben / het welcke wy hier niet en
moeten soecken / hoe wel ons seer veel
bozdeels daer wt comt / Ende hoewel
alle dese dingen moeten te haren tijde
gheschien oock als wy daerup niet en
dencken / noch daerom wenschen noch
bidden / so moeten wy nochtans daerō
wenschen en bidde. Ende het is ons
grootelijck noodich also te doen / op dē
wy also betuyghen ende belijden dat
wy dienstknechtē ende kindere Gods
zijn / zijn eere die wy onsen Heere en
Vadere schuldich zijn / so veel in ons
is / soecken ende warachtelijck ende
gantschelijc daer toe begheuen zijnde.
So dan die niet dese gesantheyt ende
begeerte om Gods eere te boorderen /
niet en bidden dat de naem Gods ge-
heyligh worde / dat zijn rijcke come /
dat wijnen wille geschie / die en zijn nō
te rekenē onder de kindere ende dienst-
knechten Gods: ende ghelijc dit al-
le sal gheschien teghen haren danck /
also salt hen ooc tot beschaemtheyt en
verderf geschien.

44 Jb volcht het tweede deel des ge-
bēts / waer in wy nedercomen tot het
gene dat ons nut ende boozderlijc is:
nō dē wy hier de eere Gods latē verē-
de welcke ghelijc Paulus betuycht / 1. Co. 10
wy moeten ooc in het eten ende dinc- 8. 31.

J p b ken

Rom. 14
b. 8.
Gal. 2. D
20.

ken aenſien) ende alleenlijck ſoecken dat ons voorderlijc is : maer wy hebben vermaent dat daer die onderſcheyt is / dat de Heere de dize voorghaende begeerten ſonderlinge hem ſeluen aantreckende / ons geheel tot hem treckt om alſoo onſe liefde tot hem / en godſalicheyt te beproeue. Daer na laet hy ooc toe / dat wy ooc onſe eyghen boozdeel ſoecken / maer nochtans op deſe condic / dat wy gheen dinc booz ons en begeeren anders dan tot die eynde te weten / dat booz alle de welddade die hy aen ons bewijſt / zijn erre verclaert worde : want daer en is gheen dinc rechter noch redelijcker / dan dat wy hem leuen en hem ſteruen. Boordt in dit ghebet begeeren wy alle dinghen int gemeyn die den lichame in deſe weereft noodich zijn : niet alleenlijck dat wy gheſpijſt ende ghecleedt worden / maer ooc al wat hy boozſiet ons mit te zijne / op dat wy onſe broot in brede eeten. Het welck gebet wy int coete onſeluen zijnder ſorghe ouergeuen / ende zijnder boozſeuninghe beuelen / dat hy ons boede / onderhoude / ende beware . Want onſe ſeer goede Vader gheueerdicht ooc onſe lichaem tot zijn getrouwicheyt ende bewaringhe aen te nemen / op dat hy onſe gelooue dooz die cleyne dinghen oefene : dewijle wy alle dinc tot een bijſe boozs ende ten druppel waters toe / van hem verwachten . Want dewijle onſe verdraeptheydt ſulcx is / dat wy meer dooz de ſorchfuldicheydt des bleefchs dan der ziele beuecht ende ghequelt worden / ſoo zijnder vele die de dinghen die de ziele aengaen / Gode wel betrouwen / ende nochtans booz het lichaem noch ſorchfuldich zijn / ende booz betreect zijn wat ſy ſullen eeten / ofte waernede ſy ſullen ghecleet worden : ende beuen dat ſy niet oueruloedichlijck wijn ende coeren ende olie booz handen en hebbe. So vele grooter achte hebben wy op de verganckelijcke ſchaduwe des leuens / dan op die ewighe onſterfelijcheyt . Maer die op Gode betrouwende / die ſorghe des lichaems hebben eenmael afghe

leydt / die verwachtē ter ſtōt ooc mede bā hē die dinge die meerder zijn / ooc de ſalichz en het ewige leue. Daerom en iſt geē cleyne oefeninge des geloofs / dat wy die dinge van Gode hopen ende verwachten / die ons anders ſo ſeer benauwen : ende wy en hebben geenen cleyne voorzeganck ghedaen / als wy deſe ongheloouicheyt die by na in aller menſchen beenen en merck ſteckt / afgeleyt hebben . Booz dat ſonninghe Philoſophieren van dē ſuperſubſtancialen broode / dat en dunckt my niet ſeer wel ouereen te comen met der meyninge Chriſtia waert dat wy nū het ampt eens doſſeraers oock in die ſteruelijck leuen Gode toe en ſchreue ſo ſoude dit een creupel gebet zijn. De redē die ſy by brenghen / is heel te onheplich / te weten / dat het niet en beſtaamt dat de kinderen Gods die beſte hoozē geſſelich te zijne / niet alleenlijck haer herte en ſtellē tot aerdtſche ſorchfuldichz / maer ooc Gode met hen daer in verwerten . Maer dat is gelijck of zijn ſeggen en vaderlijcke gonſe niet oock in dē iſſijckē noodt dūſt haren ſchijn en gauen gelijc ofte vergeſſen geſchreuen ware / dat de godſalicheyt heest becloſten / niet alleenlijck des toecomendē leuens / maer ooc des tegenwoordigen leuens . Ende hoe wel de bergaunghe der ſonden veel meer te achten is / dā het voetſel des lichaems ſo heest nochtans Chriſtus het ghene dat minder was / cerſt geſtelt / om ons by trappen op te leyden tot de andere twee begeertē / die eygentijck het hemelſche leue aengā : en hy comt hierin onſer traccheyt te hulpe . Wy ghebiet ons te begeertē onſe brood / op dat wy te brede zijn met de mate die de hemelſche Vader geueerdicht ons tot te deelen ende dat wy dooz geene ontegeoorloefde middelen ghewin en ſoeken. Hierentuiſſchen moeten wy wetēken. dat het onſe wort dooz zijn giſter : wāt onſe veruult / noch arbeidt / noch hant (ghelijck Moſes leydt) en vercrigen ons geen dinc dooz haer ſeluen als de ſeeken des Heeren daer niet by en is. Na ſelfs oueruloedichheyt des broots

Le. 26.
20.

hzoorts en soude ons n3 een haeyz hel-
pen/ waert dat het niet door Godts
hulpe tot voetsel verandert en worde.
Ende daarom is dese mildicheydt
Godts/ alsoo wel den rijken als den
armen noodich: want of schoon hare
kelders ende schuren vol zijn/ so sou-
den sy nochtans doore ende ijdel wor-
den en beswijcken / waert dat sy niet
door Godts genade haer broot en ge-
bruyeten. Het dat woort den huyde
ofte alle dage/ Item dagelijckx/ wordt
de onmatighe begeerte der verganche-
lijck dinghen getoont ende weder-
houden/ met de welcke wy plegen veel
te seer ontsteken te zijne / ende tot de
welcke oock noch ander quaet comt.
Want als wy oueruloedicheyt hebbē/
so beken wy gierichlijck wt tot wel-
lust ende genoechte ende herheffinge/
ende tot ander oerdaet. Waerō wort
ons alleenlijck geboden te beghereen
en eyschen so veel als ons noodich is/
ende als door eenē dach/ vertrouwende
dat de hemelsche Vader / als hy ons
huyden genoot heeft / oock moeghen
niet en sal verlaten. So dan hoe groot
de oueruloedicheyt zy die wy hebben/
ia oock als onse schuren ende kelders
vermilt zijn/so moeten wy nochtans
alrijts om onse daghelijcksche broot
bidden: want wy moeten sekerlijck we-
ten/ dat alle het goetd n3 en is/ ten zy
dat Godt het door sijnen segen sonder
ophouden burchthaer maect: ende dz
oor dat selue goet dat wy hebbē in on-
se handen/ niet selfs onse en is/ anders
dan so verre als hy ons te aller vren
een deelken daeran geeft / ende laet
door zijn hoochē dicheyt dit n3 en can
verfaen/ so betuycht de Heere dat hy
een sonderlijck bewijs tot alle tijden
gegeuen heeft / als hy zijn volck heeft
in de woestijne met Hanna gheuoet/
om ons daerdoor te hermanen dat de
mensche niet alleenlijck en leeft door
broot/ maer meer door alle woort dat
wt zijnen mont comt. Waerdoor te
kenen ghegeuen word/ dat het al-
leen zijn cracht is / waerdoor onse le-
uen ende sterckte wort onderhouden:

Hoe wel hy ons die door lichme-
lijcke instrumenten ende middelē toe-
dient. Ghelijck hy ons oock pleecht
door eē contrary bewijs te onderwijse
te onderwijfen/ als hy de sterckte en-
de (ghelijck hy sprecct) den stoc des
hzoorts breekt/ so wanneer het hem be-
lieft/ te weten/ op dat de gene die etē/
door honger beswijcken: en die dzin-
ken door dorst berdooren. Die met
den dagelijckchen broode niet te bze-
de en zijn/ maer door ongebonden be-
geerlijckheyt staē na goet sonder eyn-
de: ofte door haer oueruloedichz sadt/
ofte door haer groot goet gerust zijn/
ende nochtans Godt met dit gebet aē-
roepen/ die en doen niet anders / dan
dat sy met Godt spotten. Want de
eerste hieruan/bidden dz sy niet en be-
gheeren te vercrigen/ ia daer door sy
hen seer gruwen/ te weten/ alleenlijck
dagelijck broot te hebben: ende sy dec-
ken haer giericheyt soos veel sy connen
door Godt/ daer een warachtich gebet
behoort het gātsche herte ende al wat
daer in verborgen is / door Godt wt
te storten. De andere bidden en eyschē
het gene dat sy van Godt niet en ver-
machten/ te weten / sy meynen dat sy
het n3 hebbē. Wat het genaemt wort
onse/ daerin wort de mildichz Godts
(gelijck gheseyt is) te meer verclaert
waer door het onse wort dat ons door
geen recht toe en comt. Nochtans en
is het niet te verwopen dat bouen
ghemeldet is/ te weten/ dat door dit
woort onse/ bereckent wort broot dz
door onsen oprechten ende onschade-
lijcken arbeyt/ ende niet door bedroch
ofte roof / vercregen en is: want al
wat wy door eens anders schade ver-
crighen/ dat is alrijts bzeemde ende
niet onse. Als wy bidden dat het ons
gegeuen worde/ daer door wort be-
druydt dat het een enckel ende ontcr-
diende gaue Godts is / van waer het
ons oock comt / oock alst aldermeest
schijnt door onse conste ofte vernust
ghesacht en door onse handen vercre-
gen te zijne: waāt dz onse arbeyt broot
spoedichlijck geluckt/ dat comt door zy-
nen seghen alleen.

Luc. 26
D. 26.

Daerna

Exo. 16.
D. 14. 15.
Deut. 8.
a. 3.
Mat. 4.
a. 4.

45

Jere. 31
f. 33. en
33. a. 8.Ro. 3. c.
24.2. Cor. 5
v. 18, 19.

Daerna volcht / Wergheeft ons onse schulden: en met dese en de nauoigende begeerte heeft Christus int coz te veruuet / al wat tot het eeuwige leuen dient: gelijc het geestelijc verhoft dat Godt tot salichz zijnder gemeyn te gemaect heeft / is alleenlijc in dese twee deelen geleghen / te weten / Ick sal myne werten in haer herten schrijuen / ende sal haerder onrechtuerdicheyt genadich wesen. Hier beghint Christus van vergheuinghe der sonden / en daerna stelt hy de ander genade daer hy te wetē / dz Godt ons dooz de cracht zijns Gheest beschermē / en dooz zijn hulpe onderhoude / op dz wy onuerwonnen bliuen staende teghen alle versoekinghen. De sonden naet hy schulden / om dat wy schuldich zijn daeruan ghestraft te worden / ende en souden geenlins connen dooz de selue voldoen / tē ware dat se dooz dese verguinge betaelt worden: welcke verguinge cōt wt zijn onuerdiēde barmherticheyt / als hy dese schult mitdelijc wtwischt / geen betalinge bā ons nemende / maer hem seluen dooz zijn barmhertichz voldoen in Christo / die hem seluen eenmael heeft tot betalinge gegeuen. Waerom die betrouwen dat dooz hare ofte anderer menschen verdienste wort Gode voldoen / en dz de verguinge der sonden dooz sulcke voldoeninghen gecocht ofte vergoldē wort die en zijn deser onuerdiēder vergeufge nē deelachtich: en als sy op dese wijze Godt aenroepen / so en doen sy anders niet dan dz sy hare beschuldige hant teccken / ia haer verdouminge dooz haer ey gen ghetupgenisse versegelen. Wāt sy bekennen hen seluen schuldenaers te zijne / ten zy dz sy dooz de welddaet der verguinge ghequst worden / de welcke sy nochtans nē en ontfangē / maer meer verwoyē en berachten / dewijle sy hare verdienste ende voldoeningen Gode in de hāt steken. Want aldus en soecken sy niet zijn barmhertichz / maer beroepen zijn oordeel. En de gene die droomen sulcke volmaecktheyt te hebben / dat hem niet noodich en zy om verguinghe te

bidden / die moghen sulcke Discipulen hebben / dooz der welcker oopickinge sy beweecht worden om te bedrieghen: maer het moet ons openbaer zijn / dat alle de Discipulen die sy gekrijghen / Christo ontnomen worden: want hy leert eenen yegelijcken zijn schult bekennen / en en ontfangt niemant dan sondaers: niet dat hy de sonden vocht dooz pluynstrickinghe / maer om dat hy wiste dat de ghelouinghe nemmermeer gantschelijc de gebreken haers vleesch afgeleyt en hebben / maer blyue altijts des oordeels Godts schulden. Wy moeten wel wenschen ende oock neerstelijc daerna staē / dat wy al wat wy behoore gedāe hebbende / ons mochten waerachtelijc dooz Godt verblijden / dat wy supuer ende eyn zijn van alle smette maer dewijle het Gode behaecht zijn beelt in ons wensich te samen te vermaken / so dat al tijds eenighe smette in onse vleesch blyft: so en moeten wy dese remedie en hulpe niet verachten. Ist dz Christus dooz zijn autoriteyt die hem van den Vader gegeuen is / ons gebiedt alle onse leuen lanc om verguinge der sonden te biddē / wie sal dese nieuwe meesters verdraghē die dooz het dechfel der volmaecker onnooselicheyt / soeder eenuoudighen te ken de ooghen der eenuoudighen betrouwen dat sy connen van alle sonde vry worden: het welcke na de getuygenisse Joannis niet anders en is / dan Godt leugenachtich maken. Dooz desen seluen middel wort het verbondt Gods / welck onse salicheyt veruuet dooz dese boeuen verscheurt ende van eenen deele berooft / ende also tot den gront vercrencht. De welcke niet alleenlijc haer boosheyt en bewijst / die dinghen schepdende die soo de best aenmalcanderen hanghen: maer oock haer goddeloosheyt ende wilsperichhe dighe zielen tot vertwijfelinghe ende wanhoopē dzinghende. Bouē dese zijn sy henseluen ende haersghelijcken onghetrouwē / eenlisperichheyt / die luepheydt hen aenbringhende / die gantschelijc teghen de barmherticheyt

1. Jo. 1
v. 10.

hepdt Godts strijdt. Dat sy ons te-
gen worden dat sy de toecomsse des
rycks Godts begheerende/ oock mede
begeeren dat de sonde wechghenomen
wordt: dat is veel te kinderlijck: wāt
in de eerste tafel des ghebodts word
ons de opperste volmaecthepdt / maer
hier onse swackhepdt boozgheest. Al-
lus comen dese twee deelen wel met
malcanderen ouereen/te weten/ dat wy
daerna staende daertoe wy degheeren
te comen / de remedien die onse noodt
eyscht / niet en vergeten noch verach-
ten. Ten laetsten / wy begheeren dat
onse schulden vergheuen worden/ ge-
lijck wy selue onsen schuldenarē ver-
geuen: dat is / ghelijck wy eenen/vege-
lijcken sparen ende vergheuen / van
welcken wy in eenighe sake zijn ghe-
hindert / ofte door werck ofte door
woordt qualijck ofte schandelijck ge-
handelt. Niet dat wy de schult der
sonde vergheuen / het welcke Gode al-
leen toekomt: maer onse vergeuinghe
is / dat wy de toornichepdt / den haet/
ende de begheerte der wrake wt onse
herte doen ende het onrecht dat ons
gedaen is / gheswillichlijck vergheuen.
Daerom en moeten wy om geen ver-
geuinghe der sonden bidden/ ten zy dz
wy oock selue eenen vegelijcken ver-
geuen die ons onrecht doet ofte gedaē
heeft. Ende ist dat wy eenighen haet
in ons behouden/ ofte wrake soecken/
ende dencken door wat oorsake wy
mochten hinder doen: ia ist dat wy nē
en arbeiden om ons niet onse vianden
te verfoenē/ ende hen alle goet te doē/
so betuyghen wy Godt door dit ghe-
bet/ dat hy ons onse sonde niet en ver-
gheue. Want wy begeeren dat hy ons
vergheue gelijk wy anderen verghe-
uen. Maer dit is bidden dat hy ons
niet en vergheue / ist dat wy niet en
vergheuen. Daerom die sulck zijn/
wat vercrighen sy door haer ghebet/
anders dan swaerder doozdel. Ten
laetsten moeten wy acmercken dat
dese condicie/ dat hy ons vergheue ge-
lijck wy vergheuen/ niet en wort daer
by ghesest/ om dat onse vergeuinghe
die wy anderen doen/ Godts verghe-

uinghe verdient/ ghelijck of onse ver-
gheuinghe die wy doen / de oorsake
ware/ waerom wy vergheuen van
Godt ghecrighen. Maer de Heere
heeft met dit woordt eensdeels willen
de crachtheit onses geloofs vertroos-
ten: want hy heeft dat als een teeken
daerby ghesest / op dat wy weten dat
wy soo sekerlijck vergheuinghe der
sonden hebben/ als wy seker zijn dat
wy anderen vergheuen: so verre on-
se herte vā alle haet/nijd/ēn swaech-
gherichepdt ijdel ende reyn is. Eens-
deels heeft hy de gene die haestich tot
wrake/ ende onbewegelijck tot ver-
gheuinge/hardneckichlijc byantschap
doeren/ ende de verbolghenthepdt die
sy begheeren te ontgaen/ selue teghen
andere behouden ende bewijzen/ door
dit tecke wt den gheale der kinde-
ren Godts wtgheschapt / op dat sy
niet en bestaen hem als haren vader
aen te roepen: het welcke ooc is clae-
lijck by Lucam door de woordt Chri-
sti wtghedruickt.

Het sefte ghebet (ghelijck wy ge-
seft hebben) comt ouereen met die be-
lofte van de Wet Godts in onse her-
ten te schijne. Maer dewijle wy Go-
de niet gelijcksaem en zijn sonder ge-
duerighen crijch ende swaren strijt/so
bidden wy hierom met swapenē booz-
se/ende met hulpe bescheut te wor-
den/op dat wy moghen ouerwinnen.
Hier door worden wy vermaent dat
ons niet alleenlijck de ghenade des
heylighen Gheeft noodich en is / om
onse herten van binnen tot ghehoor-
saemhepdt Godts te bemorwen/buy-
ghen ende beweghen: maer dat ons
oock zijn hulpe noodich is / op dat hy
ons onuerwinnelijck make tegen alle
bedriegelijcke listē/ende gheweldi-
ghe strijden des Wyuels. Waer zijn
bele ende menigherley verfoeckingen.
Want de boose ghedachten des herten
die ons tot ouertredinghen der Wet
verwecken / de welcke ons van onse
eygen begheerlijcheit / ofte van den
Wyuel worden ingegheuen ende ver-
weckt / zijn verfoeckingen: Ende de
dingen die in haer natuere niet quaet
en

Luc. 11

a. 4.

46

Iere. 32

f. 33.

Iob. 8.

c. 10. c. 11

10. c. 16.

Eph. 6.

b. 12.

Iaco. 1.

a. 2. ende

b. 14.

Cap. 43.
b. 7. 5.
Mat. 6.
b. 14.
Mat. 11
b. 15.

Mat. 4.
a. 1. 3.

2. Cor. 3.
b. 5.

1. Cor. 26.
b. 2.

en zijn/ worden nochtans verfoeckin-
ghen door de listen des duyuels / als
sy alsoo door onse ooghen ghebracht
worden/dat wy daerdoor afghetroc-
ken worden vā Gōdt/ofte van hē af-
wijcken. Ende dese verfoeckinghen
zijn ter rechter ofte ter sincker zijde.
Ter rechter zijde zijn rijkdō/macht/
ende eere/ door der welcker schoonhē
ende goeden schijn welcken sy wt ge-
uen/de menschen ghelueynlijck alsoo
verblijt/ ende door der seluer beha-
ghelijcheyt alsoo veriocht worden/dat
sy door sulcke verfoeckinghen geuan-
gē/ ende door sulcke soeticheyt dzon-
ken zijnde/haren Gōdt vergeten/ Ter
sincker zijden zijn armoede/ schande/
vermaetheydt/ verdrukkinghen/ &c.
door der welcker bitterheyt ende
swaricheyt de herten geraecht zijn-
de/ het betrouwen ende de hope ver-
laten/ende ten laetsten vā Gōdt gant-
schelijc berurcent worden. So bidden
wy Gōdt onsen Vader/ dat hy ons
door dese tweeley verfoeckingen/ die
door onse eygen begeerlicheyt in ons
ontsteke/ ofte door des duyuels listic-
heyt ons doorgheselt zijnde/ teghen
ons strijden/ n3 en late afwijcke noch
ouerwonnen worden. Waer dat hy
lieuer ons door zijn handt onderhou-
de ende oprichte: op dat wy door zijn
cracht stercke zijnde/ moghen teghen
allen aenloop des boosen viants vaste
blijue staēde/ wat gedachten het oock
zijn die hy in onse herte sendt. Wouen
desen dat wy al wat ons op beyde zij-
den wordt doorgheseldt/ wel en recht
gebruyckē: dat is / dat wy niet opge-
blasen en wordē door boospoet/ noch
verslagen door teghenpoet. Nochtā
en bidden wy hier niet / dat hy ons
gant/schelijc gheene verfoeckingen en
late gevoelen / dewijle wy meer noot
hebben daerdoor gesmē / gheprickelt
ende verweert te worden/ op dat wy
niet te luen en slapen en sijn. Want
Davidt en heeft niet sonder oorfsake
begeert verfoecht te worden: noch de
Heere en verfoecht de syne niet dage-
lijck sonder oorfsake: als hyse door
schande/armoede/ verdrukkinge ende

andere verdoet cassit. Waer Gōdt
verfoecht anders dan de duyuel. De
duyuel verfoecht om te verderuen/ ver-
doemē/ende beschame:maer Gōdt om a. 1.
de syne te bepoecuen en een beuēgs te
hebbe van haer oprechticheyt / en om a. 2. ende
door oefeninge te verstercke: Item om
wt te branden/het welcke te dertel en
stont soude wesen/ worde het niet op
dese wy bedwongen. Wouen desen
de duyuel bespringt om als wy onse
wapet en onbereyt zijn op dat hy ons
ouervuult ouervuult:maer Gōdt geeft
wtcoemste met de verfoecking/op dz
de zijne connē lighelijck verdragen
al wat hy hen toefend. W3 wy door
het woort Quact/den duyuel verstaē
oft de sonde/daer is seer weynich aen-
geleghen. De duyuel is wel selue te be-
hyant di ons soect het leuen te bene-
men/maer hy is niet de sonde ghewo-
pent tot onse verderf. Soo is dan dit
onse begeerte/dat wy door geene ver-
foeckinghen ouerwonnen noch ouer-
uallen en worden:maer dat wy door
de cracht des Heeren tegen alle crach-
ten die ons teghenstaen/door de welcke
ke wy bestreden worden/mogen ster-
belijck staen: dwelck is door de ver-
foeckinghen niet ouerwonnen wordē
op dat wy in sijne bewaringe ende ge-
trouwicheyt aengenomen / cr. de door
zijn bescherminghe gerust zijnde/ bo-
uen de sonde/ de doot / de poorten der
hellen / ende het gantsche rijcke des
duyuels blijven onuerwonnen staen
de) dwelck is van den boosen verloft
worden. En hier in moeten wy neer-
stichtijc aenmerckē/dat het onse mach-
niet en is tegen de duyuel die so mach-
tich is te strijden/ noch zijn cracht en
gewelt te verdragen. Want anders
souden wy te vergeefs ende spottich-
lijc van Gōdt eyschen/ dz wy te hys
in ontfelaen hadden. W3 waar die op
silen seuen betrouwende / hen tot sul-
ken crach bereyden / die en verstaen
niet ghenoech hoe sterck ende hoe seer
ghewapent de duyuel is / daerteghen
sy te doen hebben. Waer n3 beghee-
ren wy verloft te worden van zijn
macht/

Gen. 22.
a. 1.
a. 2. ende
13. a. 3.

1. Cor. 10.
c. 13.

2. Pet. 2.
b. 9.
1. Pet. 5.
c. 8.

1. Pet. 5.
c. 8.

macht/ als tot den myn eens wettin-
 nighen ende rasenden leeuw/ door des
 welckes tanden ende clouwe wy ter-
 stont soudē verschuert ende verston-
 den worden/ waert dat de Heere ons
 niet midden wt der doot en verlostet
 ende weten nochtans hierentusschen/
 ist dat de Heere ons wil by staen ende
 door ons stryden/ als wy stille zijn/
 so sullē wy nochtans door zyn cracht/
 cracht doen. Andere mogen ist dat sy
 willen op de macht haers eygen goet-
 dunckens betrouwen/ die sy meynen
 te hebben/ het sal ons genoech zyn dat
 wy door de eenige cracht Gods staē
 ende sterck zyn. Dese begeerte ver-
 tuet meer dan sy in het eerste aenken
 schijnt. Want ist dat de gheest Gods
 onse sterckte is/ om den strydt teghen
 den duyvel te stryden/ so en sullen wy
 niet connen oerwinnen/ en wy met
 dien Geest veruult zijnde/ alle swach-
 heyt onses vleeschs sullen afgehepdt
 hebben. Daarom als wy bidden om
 van den duyvel ende van der sonde
 verlost te worden/ soo bidden wy om
 ondertusschen met nieuwen wasdom
 der ghenaden Gods verrijct te wor-
 den/ tot dat wy volcomelijck daerme-
 de veruult zijnde/ ouer alle quaet triu-
 pheren. Het schijnt dē sommigē hardt
 te zyne/ dat wy Godt bidden dat hy
 ons niet en brenge in versoekingen/
 dewijle het tegē zyn natuere is dē hy
 ons soude versoecken/ ghelijck Jaco-
 bus betuycht. Maer dit is nē cens-
 deels verclaert/ te weten/ dat onse be-
 geerlijckheyt eygentlic de oorsake is
 aller versoekinghen die ons ouer-
 winnen/ ende dē sy daerom de schult
 draecht. En Jacobus en wil ooc an-
 ders nē seggē/ dā dat wy te vergeefs
 ende conrechte die sonden Gode toe-
 schrijuen/ de welcke wy bedwonghen
 worden onseluen toe te rekenen/ de-
 wijle wy onseluen daerin schuldich
 bekennen. Maer dies niet te min can
 den duyuele onderwerpen/ in eenen
 verkeerdtē woort/ de en in schāde-
 lijcke begeerten/ ende also in versoec-
 kingen brenghen/ ende dat wel door

zyn rechtueerdich oordeel/ maer het
 welcke nochtans dickmael verborghen
 is/ want dickmael is by de menschen
 een oorsake verborghen/ de welcke
 nochtans by Godt seker is. Waer wt
 verstaen wort/ dat het geene oneygen
 wijse van spreken en is/ ist dat wy
 wel verstaen dat hy niet sonder oorsa-
 ke soo dickmael dreycht/ dat het sul-
 len seker bewysinghen zijnder wrake
 wesen/ als de verwoepene sullen met
 bluntheyt ende berhardttheyt des hertē
 gellaghen worden.

Dese drie ghebeden met de welcke 47
 wy sonderlinge onseluen en alle het
 onse Gode betuelen/ bewysen claerlijck
 dat wy bouen gheleyt hebben/ te we-
 ten/ dat de ghebeden der Christenen
 moeten gemeyn zyn/ ende tot gemeyn
 stichtinghe der Ghemeente/ ende tot
 ghemeyn byacht der gemeynschap der
 geloouigen dienen. Want een peghe-
 lijck en bidt niet dat hem sonderlijck
 wat gegheuen wordet/ maer wy biddē
 alle int gemeyn om dagelijckx broot/
 om vergheuinghe der sonden/ dat wy
 niet ghebracht en worden in versoec-
 kinge/ ende dat wy van den boosen
 verlost worden. Wouen desen wort de
 oorsake daerby gheselt/ waerom wy
 sulcke stouticheyt om te bidden/ ende
 sulck een betrouwen om te hercrigen
 hebbe/ de welcke hoe wel sijn de Aa-
 pēstijnsche exempelaren niet en is/ soo
 comt sy nochtans hier bequameelijck
 ouer een/ dat sy niet en behoort achter
 ghelaten te worden/ te weten/ dat hy
 rijcke en de macht ende de eerlijckheyt
 hē toecomen/ van eeuwichheit tot eeu-
 wicheydt. Dit is de volcomen en vaste
 ruste onses gheloofs. Want waert dē
 onse ghebeden moesten door onse ver-
 dienstē Gode aengenaem worden/ wie
 soude dōnen eerijnael synen mont
 voor Godt op doen. Maer nē/ of wy
 schoon de alderellendichste zyn/ of wy
 schoon de alderweerdichste zyn/ of
 schoon niet vryselijck in ons en is/ so
 en sal ons nochtans nēmermeer oorsa-
 ke noch betrouwen om te bidden ge-
 brekē/ dewijle oock onsen Vader zyn
 rijcke/ macht en eerlijckheyt nē en can
 ont-

Mat. 60.
114.Jacob. 1.
113.Rom. 1.
116.

ontnomen worden. Ten laetsten wort daerby ghesfeldt. Amen / mer welck woorden den de hypericheyt der begeerte om te vercrighen dat wy begheert hebben / wort wtghedruckt / ende onse hope beueficht / dat wy dat alle nu vercreghen hebben / ende dat het ons sonder twijfel sal gegheuen worden: dewijle het ons van Godt beloest is / de welcke niet lieghen en can. Ende dit comt ouerē met die forme des gebets die ick bouen verhaelt hebbe / te weten / Doet het Heere om uwer naes wille / ende niet om onsen ofte onser rechtuerdicheyt wille. Want als de Heylighen altijts bidden / soo en verclare sy niet alleenlijc het eynde waerom sy bidden / maer bekennen oec hen seluen onweerdich verhoort te worden / ten zy dat Godt oorsake nemet tot hem seluen: en dat haer betrouwen dat sy hebben om verhoort te worden / staet alleenlijc op de natuere Godts.

48 Hier hebben wy al wat wy Godt bidden moeten / ende oock mogen / ons in dese forme beschreuen / als in eenen regel des gebets die ons is gegheuen van onsen alderbeste meester Christus / den welcken de Vader ons heeft tot eenen Leeraer gegheuen / ende den welcken alleen hy wil gehoort hebbe. Wat hy heeft altijts / Godt zynde / de ewighe wijshheit Godts gheweest: en mensche geworden zynde / is hy den menschen tot enen Engel des grooten raets gegheuen. En dit gebet is alleens so volmaect / dat al wat breeint daer van is / en niet en can daeronder begrepen worden / ongodtlijc is / ende niet weerdich Gode aenghe-naem te zyne. Want in dese somma heeft hy vermaet wat hem weerdich / wat hem aengenaem / ende wat ons noodich zy / ende eyndelijc waer in hy ons wil verhooren. Daerom die besaen hier ouer te treden / ende bouen dese dinghen yet van Godt te begheeren / die willen ten ersten wat van de haren tot de wijshheit Godts doe (het welcke niet en can sonder rasende iasteringhe gheschien). Ten anderen en houden sy hen seluen niet onder den

wille Godts: maer verachten dien / en dwalen voorder door haer begheerlicheyt. Ten laetsten en sullen sy nimmermeer yet vercrighen / de wijle sy sonder gelouue bidden. En dat sulcke sonder gelouue sonder gelouue geschie / gebeden alle sonder gelouue: want daer aen en is niet te twijfelen / sonder sy en hebben Godts woort niet / sonder het welcke het ghelouue geensind en can staen. Ende de gene die haers meester verghet verlatende / haren begheerten toegheuen / die en hebben niet alleenlijc Godts woort niet / maer strijden oock daerteghen soo veel hen moghelijc is. So heeft van Tertullianus wel ende warachtighelijc dit een hehoorlijc ende oprecht ghebedt gheenaemt / daer mede heymelijc te kennen geuende / dat alle andere gebeden onghereghelijc ende onbehoorlijc zijn.

49 Dit en willen wy niet alsoo verstaen hebben / ghelijc of wy aen dese forme des gebets also gebonde waren / dat het niet gheoorloft en zy een woort ofte syllabe te veranderen. Wat wy lesen vele ghebeden in de Schriftuere / die in woort wijdt verscheiden van dit ghebet / maer nochtans door den seluen Gheest ghescreuen zijn / ende der welcker ghebruick ons seer noodich is. Viele ghebeden worden door de seluen Gheest sonder ophouden den ghelouighen inghegheuen / die na de woorden niet fier gheelijc en zijn. Wy willen alleenlic leeren dat niemant gantschelijc en mach noch begeeren / van dz in dit gebet als in een somma veruact is: ende hoe wel onse ghebeden andere woorden hebben / dat nochtans de an niet anders en zy. Op dese wijse comen alle de ghebeden die in de Schriftuere ghescreuen worden / ende die wt de godsaliche herten comen / sonder twijfel niet dese somma ouer en. Men sal boozwaer gheen ghebedt binden dat so volmaect zy als dit: veel min salmen cenich binden dat dit te bouen gaet. Hierin en is gheen dinck vergeten / dz tot Godts lof mach bedacht / noch dat

De sijn
in perse-
cutions.

Heb. 6. d
18.

Mat. 17
a. 5.
Mat. 9.
a. 7.
Luc. 6.
c. 35.
Esa. 11.
a. 2.

Alde.
Aug. de
oratione
ad proba.

eenighen mensche tot zijn hoordeel
mach in den sin comen. Ende alle dinc
is hier in so volmaectelijc begrepen / dz
te rechte enen peggelijcken de hope
benomen zy yet beters te versoeken.
In somma / wy sullen gedachtich zijn
dat die de leere des wijsheyt Gods
is / de welcke geleert heeft dat sy wil-
derende sy heeft wille leeren dat noo-
dich was.

⁸⁰ Ende hoe wel bouen gheeyt is / dat
wy moete altijts onse herte tot Godt
opheffen ende suchen / *en sonder op-
houden bidden: nochtans dewijle onse
swacheyt so groot is / dat sy moet met
bele behulpingen onderhouden worden
en onse slapericheyt en plomphedyt
sulc is / dat sy moet met pickenen
berweckt worden: soo is het bequaem
dat een peggelijck hem seluen tot oer-
feninge sekere vzen sette. de welcke
hy niet en late sonder bidden door lij-
den / ende in de welcke alle de ghesint-
heden des herten gant schelijck daer in
bedruert zijn: te weten / des morgens
als wy opstaen / eet wy tot onse dach-
swerc gaen / als wy gaen sitten om te
eten / als wy door den seggen des Hee-
ren geuoert zijn / als wy ontsleuen tot
ruste gheuen. Maer dat dit also ge-
sche / dz oock dit niet en zy een super-
flacuse onderhoude der vze / in de
welcke wy soude meynen onse schult
belaet te hebben / so dat ons op ande-
re tijden niet meer noodich en ware:
maer dat het zy een onderwijnghe on-
ser swacheyt / waerdoor sy also geoe-
fent / en onderusschen berweckt wor-
de. Voornemelijc moeten wy sozich-
sulchlijck toeken / dat wy so waneer
wy in eenighe noot zijn / ofte andere in
noot sien / terstot onse herte tot Godt
wenden. Bouen dese dat wy gheen
hoorspoet die onse ofte eens anders
zy en late door lijden / sonder door lo-
zen macht en goetheyt daer in beken-
ne. Ten laetsten moeten wy in alle ge-
beden neersichlijck toeken / dat wy
Godt n3 en binden. en sekere circon-
stancien ofte gelegentheden / noch hem
en verordenen te wat tijde ofte in wat

plaetse ofte op wat wijse / hy een veger-
lijc dinc doen sal. Gelyc wy in dit ge-
bet geleert worden he noch wet noch
regel te stellen / noch oedie op te leg-
gen: maer ontsleuen hem na zijn goet-
duncken ouer te geuen / op dat hy het
gene dat hy doen sal / doe op wat wij-
se te wat tijde en in wat plaetse het he
belteft. Daerom eer wy eenich ghebet
door ons doe / biddē wy eerst dz zijne
wille gheschij: waer mede wy onsen
wille stellen onder den zijnen / op dat
onse wille als n3 eenen toom bedwō-
gen zijnde / niet en bescae Godt onder
hem te stellen / maer dat sy hem tot ee-
nen regeerder ende bewegher aller zij-
ner begherten sette.

Isst dat wy tot dese gehoorsemh
bereyt zijnde / ontsleuen laten door de
Wetten der Goddelijcker voorsieninge
regeeren / soo sullen wy lichtelijc lee-
ren in het gebet volharden / ende den
Heere lijdt samelijc verwachten: ver-
sekert zijnde dat hy hoewel het niet en
schijnt / ons altijts by is / en te sijnen
tijde sal verclaren dat sijne oogen niet
doof geweest en hebben tot onse gebe-
den / de welcke scheenen in de ooghen
der menschen bezwoopen ende ver-
geten te zyne. Dit sal ons een seer se-
ker vertroostinghe wesen / op dat wy
so wanner Godt onse eerste gebet niet
en schijnt te verhoorē / n3 en beswijc-
kē noch in verwijfelinghe en valsege-
lijc die plegen die alleenlijc door haer
eyge vpericheyt gedreuen zijnde / also
Godt aenroepen / dat sy soo wanneer
hy se n3 ter eerster begeerte en helpt /
terstot denken dat Godt op hen ver-
holgen en toornich is / ende assatē van
bidden / alle hope vā verhoort te wor-
den verlozen hebbende. Maer wy sul-
le lieuer onse hope goetds moets wt
stellen / ende na die volherdinge staen
die ons soo seer gheboden wordt in de
Schryftuere. Want mē mach dicmael
in de 13 salmē sien / dz David ende an-
dere geloouigē als sy by na vermoeyt
vā bidden / schijnt te vergeefs de lucht
gellagen te hebben / om dat Godt tot
hare woorden doof geweest is / noch-
tans niet af en laten van bidden. Wat
men

Luc. 18.
a. 1.
Ro. 12.
c. 12.
Colos. 4.
a. 2.
1. Thes.
5. d. 17.

men geeft den woorde Gods zijn be-
hoorlycke autoziteyt niet / ten zy dat
men zijn waerheyt en seker ghetrou-
wichheyt stelle bouen alle wtcoemsten.
Bouen desen en moeten wy oec Godt
niet verfoecken / noch door onse onge-
schickheyt vermoeyen ende tegen ons
verwecken: het welcke vele ghewoon
zijn / die niet en willen niet Godt o-
uereen comen / anders dan op sekere
condictien die sy hem willen stellen en
willen hem / gheleijck of hy haerder
lusten dienst knecht ware / aen sekere
wertten ende condictien haerder begeer-
te binden: so dat sy terstont verholgen
woorden / vergimmien / tegen spreken /
murmureren ende opzoerich zijn / als
sy die niet terfonde en volbrenght.

Soo geeft hy dan dickmael den sulc-
ken door zijn toornicheydt ende ver-
bolghentheyt / dat hy anderē door zijn
barmherticheyt ende ghenade / woep-
ghert. Hieruan zijn de kinderen Is-
rael een exempel ende bewijs / de welc-
ken het beter gewest hadde niet ver-
hoort te zyne van den Heere / van zijn
verbolghentheyt met den vleesche in
te sloeken.

Is dat wy ten eynde oock na lang-
32 verwachtinghe niet en sien wat booz-
deel wy niet bidden ghedaen hebben /
noch gheen vrucht daerwt en gheuoe-
len: so sal nochtans onse gheloue ons
het ghene dat wy niet en connen ghe-
uoelen / seker maken / te wetē / dat wy
vercreghen hebben dat ons nut was;
dewijle Godt so dickmael ende soo se-
kerlijck beloeft / dat hy sal door onse
swaricheden sorghe draghen / van dat
wy se eenmael hebben inijnen schoot
gelept. Ende alsoo sal hy maken dat
wy sulle in armoede oueruloedicheyt /
ende in verdruckinghe troost besittē.
Want of wy schoon van alle dinghen
verlaten worden / so sal Godt noch-

Esa. 49. tās ons nimmermeer verlaten. Wat
D. 15. hy en can de verwachtinge ende lijdt-
saemheyt der zijner niet bedrieghen.
Hy sal ons een dooz al wesen: dewijle
hy alle goet in hem seluen veruaet / dā
hy ons namaels sal openbaren in den
dach des oordeels / in den welcken hy

zijn rijcke sal gantschelijck verclaren.
Bouen desen al ist dat Godt ons ver-
hoort / soo en antwoort hy ons niet
altijts enkelijck na de forme onses
gebeds: maer schijnt ons wt te sel-
len / ende bewijst nochtans door een
verborghen wyse / dat wy hem niet te
verghoets ghebeden en hebben. Dit
wil Ioannes seggen met dese woort-
den / Is dat wy weten dat hy ons
verhoort al wy hem yet bidden / soo
weten wy dat wy vercreghen dat wy
hem bidden. Dit schijnt een conde en
de onnutte oueruloedicheyt der woort-
den te zyne: maer het is een seer nutte
verclaringe / te wetē / dat Godt hoe-
wel hy niet en schijnt ons te verhoor-
zen / nochtans onsen ghebeden bereyt
ende ghenadich is / soo dat onse hope
die op zijn woort steunt / nimmermeer
bedrogghen word. Het is den ghe-
loouighen soo seer noodich door dese
lijdtfaentheyt onderhouden te wordē /
dat zy niet en soudē connen langhe
op staende / ten waere dat sy daer-
blijuen staende ende rusteden. Want Godt
op staende ende rusteden. Want Godt
en verfoecht de syne niet door lichte
verfoekinghen / noch en ocsentse niet
sachtelijck / maer dvingtse dickmael
tot het waterste / en laetse langhe in de
lijck steken cer hy en enige maecte
zijnder soeticheyt gheeft. Ende gelijc
Hanna seydt) hy doot ende maecte
leuendich: bringt in de helle en bringt
wederom daer wt. Wat soude sy hier
connen doen / anders dan beswingen
ende in vertwijfelinghe vallen: ten wa-
re dat sy verdrucht ende verlaten ende
nē half doot zijnde / opghericht wor-
den door dit ghedachte / te wetē / dat
GODT hen aentiet ende dā het te-
ghenwoordich verdruct een eynde sal
hebben. Nochtans hoe gherust sy
door dese hope staen / soo en laten sy
niet af van bidden. Want ist dat
wy in het ghebet niet stantsafich zijn
om te volherden / soo en doen wy geen
boozder niet bidden.

Dat xxi Capittel.
Van de ewighe verkiessinghe,
waer

Deel. 32
f. 39.
1. Sam.
2. a. 6.
Eob. 1.
1. a. 2.
Sap. 16
b. 13.

waer door Godt de sommighe tot salicheydt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

Nat dat het verbont des leuens n3 en wort by allen euen ghelijck ghepredict/ noch by allen diē het gepredict wort/ euen gelijk noch al3 t3s de selue plaetse en wint: in dese verscheydenheyt doet haer de wonderlijcke hoocheydt des oordeels Gods. En het is sonder twijfel dat ooc dese verscheydenh3 de goerdunckē zijnder ewiger berkiefinge dient. Ist dat het openbaer is dat het door den wille Gods geschiet/ dat den sommigen wort de salicheyt voorgestelt/ en sommige daer wt ghesloten worden: so rijzen hier terfont groote en sware bragen wt/ de welcke niet en connen verclaert worden/ ten 3p dat de godtsalige hertē sekerlijc wetē/ wat sy be- hoozen van de berkiefinge en prede- sinacie te houden. Het schijnt velen een berswerrede handelinghe te zijne/ om dat sy meynen geen dinck bree- der noch ongeschickter te zijne/ dan dat wt den gemeynen hoop der men- schen/ sommige tot salicheyt/ en som- mige tot verderf gepredestineert ende verordent worden. Waer het sal hier- na wt het veruolch openbaer wordē/ dat sy hen seluen verkeerdelijck ver- sweren: ende oock in dese duysterheyt die se verschiect/ sal niet alleenlijck de nutticheyt deser leere/ maer oock de seer soete brucht vertoont worden. Wy en sullen nemmermeer/ claerlijck gelijk het betaemt/ versaeen dat onse salicheydt wt de fonteyne der onuer- diender ghenaden Gods vloeyt/ tot dat zijn ewighe berkiefinge ons be- kiet 3p de welcke door dese vergelijc- kinge de genade Gods claerder maect te weten/ dat sy niet alle menschen int ghemeyn aen en neemt tot de hope der salicheyt/ maer geeft den ecken dat sy den anderen weyghert. Hoe seer door de onwetenheyt deses gronts de eere Gods vercoyt ende de swarachtighe

ootmoedicheyt vermindert wordet/ dat is openbaer. En Paulus leert dat het Rom. 11 gene dat so seer noodich is te weten/ a. 5. niet en can bekent worden/ ten 3p dat Godt de ghene die hy boogzghenomen heeft te berkiefen/ gantschelijck son- der eenich aensent der wercken ber- kiefe. In desen tijt seyt hy/ is het o- uerblijffel na de onterdiende berkie- finge salich gheworden. Ist dat het wt genaden is/ so en ist n3 niet wt de wercken: want de genade en soude n3 geen genade wesen. En ist dat het wt de wercken is/ so en ist n3 niet wt ge- nade: want anders en soude het werc geen werc zijn. Ist dat wy moeten tot den oorspronck der berkiefinge ghe- roepen worden/ op dat wy weten dat wy nergheens wt anders salicheyt en ghecrighen dan wt de enkel mildi- heyt Gods/ die dit willen wtghe- bluscht hebben/ die verduyfsteren boo- selijck soo veel in hen is/ het gene dat grootelijck ende met vollen monde te louen en te prijsen was/ ende roeyen den wortel der ootmoedicheydt wt. Paulus betuycht claerlijck/ datmen als de salicheydt des ouerghebleuen volckx wort der onuerdiender ber- kiefinge toegeschreue/ dan eerst bekēt/ dat Godt wt zijn enkel welbehaghen salich maect die hy wil ende dz hy dz niet en doet als loon gevende: dewijle hy gheen loon en can schuldich zijn. Wie de deure toe sluyten op dat nie- mant en besae tot de sinake deser leere te comen/ die doen also wel den in- schen als Gode onrecht: want gheen ander dinck en sal ghenoech zijn om ons behoorlijck te vernederen/ noch wy en sullen nemmermeer van her- ten gheuolen hoe seer wy aen Godt verbonden zijn. Wy en hebben oock gheen ander steunsel noch fondament om vastelijck te betrouwen ghelijck Christus selue betuycht: de welcke ons willende in soo veel verickelen/ lifsen en dootlijcke strijden verlossen van alle breefe/ ende onnerwinlijck maken/ belooft dz het al sal salich we- sen wat hy van den Vader heeft in Joā. 10. zijn bewaeringhe ontfanghen. Wac- 2.25.

Ser. in
Can. 78.

Wt wy verstaen dz die moete door ewighe breefe eilendich zijn/die niet en weten dat sy Godts wuercoore volc zijn: ende dat daerom de ghene die dese drie boozdeelen die wy aenghe- teekent hebben/niet siende/begheeren het fundament onser salicheyt wech te nemen/seer qualijck haer eyghen ende ooc der geloouighen nut soecken. Ja hier wt comt ons ooc de Ghemeynte/de welcke anders/ (ghelijck Wernar- dus recht leert) niet en soude connen geuonden noch onder de creatueren bekent worden: wat sy is in de schoot der saligher predestinacie / ende in de masse der ellendigher verdoemenisse verborghen / beyde op wonderlijcke wijze. Maer eer ick tot der sake come/ moet ick eerst met tweeley menschen twee sijn spreken. De handelinge der predestinacie die in haer seluen wat duyster is/wordt seer verwerret ende sozghelijck door der menschen curieu- sheyt: de welcke door gheene middelen en can verhindert worden tot verbo- den onnemenwegen wt te dwalen / ende haer seluen hooge te verheffen/begee- rende waert dat sy conde / Gode niet heymelijck noch verborghens te la- ten/sonder dat te ondersoeken. De wijle wy vele menschen sien tot de stouticheyt en ongeschietheyt loopen/ onder de welcke sommige anders niet boos en zijn / soo moetmen se by tijde ende bequamelijck vermanen / hoe sy hen behooren in desen deele te dragen. Soo moeten sy dan ten eersten ghe- denken/ dat sy als sy de predestinacie ondersoeken / tot het verborghen der wijsheyt Gods doordringen. En soo wie niet te groote stouticheyt en betrouwen daerna doozbreect/ die en sal niet binden om zijn curieuheyt te versadigen / en sal in eenen doolhoof treden daer hy gheen wtcomste en sal vinden. Want het en is niet recht/dat de mensche ondersoecke het ghene dat de Heere wil in hem seluen verborghen hebben: en die hooge wijsheyt van der ewichheyt aen/ begripe ende versta/ de welcke Godt wil dat sy van ons aen gebeden en niet geuet zy/ om dat

hy door die selue ons ooc soude won- derlijck zijn. De verborghentheden zijns willes die hy ons heeft willen openbare/die heeft hy door zijn woort openbaer gheueacht. Ende hy heeft willen so veel openbaren als hy booz- den heeft ons aen te gaen ende booz- derlijck te zijne.

Augustinus seyt / Wy zijn tot den 2 wech des geloofs ghecomen/ laet ons dien stant so gelijck houde. Dese sal ons August. brenge tot des Coninck slaepcamer/ Romil. 35. waarin alle schatten der wijsheyt ende in Joa. 16. wetenschap zijn verborgh. Wat Chri- stus de Heere selue en heeft sijn groo- ten en wtuercozenen Discipulen niet benijt/als hy seyde / ick hebbe u cont dat veel te seggen: maer ghy en cont dat nu niet dragen Wy moeten gaen/ende booztganc doen/ en in was so toene- men / op dat onse herten moghen die dinghen baten die wy nu niet baten en connen. Ist dat de laetste dach ons daer leeren dat wy hier niet en hebbe connen leeren. Ist dat dit gheachte plaetse by ons heeft / dat het woort Gods is de eenighe wech waer door wy moge geleydt worden / om te on- derzoeken al wat ons gheoorloeft is van hem te weten: ende dat het dat eenighe licht is / waerdoor wy mogen gelicht worden om te doozsien al wat wy moeten van hem sien: soo sal dit ons wel lichtelijck van alle lichtuer- dige stouticheyt wederhouden ende verhinderen. Want wy sullen worten dat soo haest als wy buyten de palen des woorts ghetreden zijn / onse loop buyten den wech ende in duysternisse is/waer wy moeten diemacels dwale/ vallen en stoeten. Laet ons dan die ten eersten booz oogen hebben/die en ander kennisse der predestinacie te soe- ken dan die in het woort Gods ver- claert wort / geen minder wtinnich- en is dan gelijck of yemant wilde gaen daer geen wech en ware / ofte sien in de duysternisse. Wy en moeten ons oock niet schamen / enich dinc niet te weten / daer de onwetendheyt be- ter is dan de wetenschap. Ja laet ons liuet

leuer onsselen gheeren onthouden
 van de onderfoekinghe sulcker wetes-
 schap/der welcker begerte ende foc-
 kinge/dwars ende breefelijc ende ver-
 deruelijck is. Ist dat de dertelheyt on-
 ses vernufts ons verwert ende roert/
 so sal het nut wesen/dit altyts daer-
 teghen te stellen/waer door sy mach
 wederhouden worden/te weten/Ges-
 lijck te deel honichs niet goet en is/
 dat alsoo oock de onderfoekinghe der
 glorie den curieusen niet en sal ghe-
 die tot glorie. Wat wy hebben groo-
 te oorfake om onsselu te verschricken
 van sulcke stouticheyt/door de welc-
 ke wy niet en connen anders dan tot
 verderf comen.

210.25.
 27.

Daer zijn andere de welcke als sy
 dit quaet willen beteren/ghebidden by
 na alle ghedachtenisse ende meldinghe
 der predestinacie te gauen: Ten
 minsten leeren sy alle handelinghe der
 predestinacie blien gelijc een steenrots
 in der zee. Hoe wel der sulcker matic-
 heyt te pissen is/om dz sy achten dat-
 men behoort met so groote soberheyt
 de verborghentheden Godts te aen-
 gaen: nochtans dewijle sy verre onder
 de mate dalen/soo doen sy weynich
 boorzdeels by het mēschelijcke vernuft
 het welcke hem niet lichtelijc en laet
 bedwingen. Daerom op dat wy oock
 in desen deele behoorzijcke mate ende
 het rechte eynde houden/soo moeten
 wy tot het woort Godts wederkeere/
 waer in wy eenē sekerē regel des ver-
 standis hebbē. Want de Schrijtuere
 is de Schole des heyligē Geests/in de
 welcke niet achter gelaten gelaten en
 is/dz noodich en nut zy te wetē/noch
 ooc yet geleert en wort anders dan dz
 nut is te weten. Daerom so wat in de
 Schrijtuere van de predestinacie ge-
 leert wort/dat en moet men de geloo-
 uige niet verhinderen te onderfoeckē/
 op dat wy se niet en schijnen booselijc
 te beroouē vā de welbaet haers Gods/
 ofte den heyligen Geest te straffen/dat
 hy die dinghen gheopenbaert heeft/de
 welcke eenich ons nutter waren ver-
 borzē te zyne. Wy sullen segge ic den
 Christen mēsche toelātē/zijn herte en

oozen te openē tot alle woordē Godts
 die tot hem ghesproken worden: maer
 niet sulcke maticheyt/dat hy hem sel-
 uen den wech om te onderfoecken toes-
 luyte/soo haest als de Heere synen
 heylighen mont sluyt. Dit sal de beste
 mate der soberheyt wesen/als wy n3
 alleenlijc in het leeren/Godts altyts
 als eenen leydesman volgē/maer ooc
 niet boorzer en willen weten noch
 wijs en zijn/als hy ophout van ons
 boorzer te leeren. En dat sy perijckel
 breefen/dat en moeten wy so groot n3
 achten/dat wy daer om souden moeten
 onse herten van de woorden en open-
 baringen Godts afwendē. Het is wel
 aen te merken dat Salomō seydt/te
 wetē/dz de eere Godts is het woort
 te verberghen. Maer dewijle gods-
 licheyt en het gemeyn geuoelē niet toe
 en laet dat te verstaen van alle saken/
 so moeten wy een onderscheydt foc-
 kē/op dat wy n3 onder het dechfel der
 soberheyt en ootmoedicheyt/behaghen
 en hebbē in beestelijcke onwetenheyt.
 Dit onderscheyt wort door Moysen
 met corte woorden clauerlijc wtghe-
 druct/daer hy seydt/Gode zijn zijne
 verborghentheden:maer ons ende onsen
 kinderen heeft hy dit geopenbaert. Wat
 wy sien hoe hy de oefeninge der leere
 der Wet alleenlijc den volcke beueelt/
 om dat het hem behaecht heeft hen die
 te openbaren: ende dat hy dat selue
 volc houdt als in dese tralien beslotē/
 door dese eenighe oorfake/om dat het
 den menschen niet gheoorloeft en is/
 tot de verborghentheden Godts door
 te baken.

210.25.
 a.2.

Den. 29
 d.29.

Ick bekenne wel dat de onheyl-
 ge menschen lichtelijc in de materie
 der predestinacie/wat grijpen om te
 straffen ofte lasteren. Maer ist dat wy
 ons willen door sulcker mēschē on-
 beschaemde dertelheyt latē verschrick-
 ken en afwenden/so sullen wy moctē
 de boozemste hooftstukken des ge-
 loofs verbergen: dewijle sy ofte haers
 ghelijcke/by na niet en daeruan on-
 gelaesert en latē. Een wederpamich
 mēsche en sal hem seluen niet min
 onbehoorzijc opheffen/als hy hoort
 dat

Aq 19 dat

dat in het wesen Godts dize personen zijn / dan als hy hoort dat Godt wat van den mensche gheschieden soude / boozsien heeft doe hy hem maecte. Sy en sullen hen seluen ooc niet onthouden van lachen / als sy sullen hoorē dat de Weereldt niet veel meer dan hijf duyfent Jaren gheschapen en is: Want sy sullen vraghen waer om de cracht Godts soo langhe is ledich ende in slaep gheweest. Somma / mē sal niet boortbrenghe dat sy niet en sullen bespotten. Sullen wy dan om der sulcker schadelijcke lasteringe te verhinderē / vā de Godtheydt des Soons en des geests / Itē vā de scheppige der Weereldt swijghen? Ja de waerheydt Godts is hier en aldome stercker dan dat sy vbor der godtloosen quaet spreken soude breezen: ghelijck oock Augustinus in zijn boeck van het goet der boidoeninghe / sterckelijck houdt. staede. Want wy sien dat de valsche Apostelē de warachtighe leere Pauli lasterende en beschuldigende / niet en hebben connen maecken dat Paulus hem daer van soude schamen. Dat sy segghen dat de gantsche handelinghe ooc dē godtsaligen sorgelijc is / om dat sy tegen de bemaninghen strijdt / het gelooue wanckelbaer maect / het herte beroert ende mistroostich maect: dat is ydelheyt. Augustinus en verbercht niet dat hy plach hierom berispt te zyn / om dat hy veel te vjelijc de predestinacie predictē: maer hy wederleijt dat oueruloedichlijc / het welcke hem licht was te doen. Ende dewijle hier vele ende menigherley ongheschickheden tegē gebracht worden / so hebbe ic lieuer ene yegelijcke op haer plaetse te wederlegghen. Ic begeere by alle menschen int gemein / alleenlijc dit te vercrijghen / datmen het ghene dat Godt heeft verborghen gelaten / niet en ondersoecke: ende dat hy heeft geopenbaert / niet en verachte / op dz wy niet op deen zijde van te groote curiulh / ofte op dāder zijde vā te groote ondanchbaerheyt berdoemt worden. Want Augustinus seyt wjelijc / dz ad literā wy moghen sonder breefe de Schrif-

tuere volghen / de welcke ghelijck een moeder met haer kindt eenen cleyne ganck gaet / op dat sy onse swackheyt niet en verlate. Ende die so boozsichtich ofte so beureest zijn dat sy widen dat de predestinacie wech ghekomen ende wt ghewischt ware / op dat de swacke zielen daer dooz niet veroert en worden: ick bidde v / met wat verwe suilen de sulcke haer hoouerdrichy we suilen de sulcke haer hoouerdrichy bedecken / dewijle sy bedectelijc vā dwase onbedachticheyt beschuldighen / ghelijc of hy dat perijckel dz sy meynen boozsichtelijc te verhinderen / niet ghesien en hadde. Soo wie dan de leere der predestinacie niet nijdt beswaert / die lastert Godt opelijc / gelijc of hy onuoorsichtelijc yet gheopenbaert hadde / dz der Gemeyn te schadich zy.

De predestinacie waerdoor Godt s de sommighe tot de hope des leuens aenneemt / ende de sommighe tot de ewighe doot wijst / die en derf niemant veraken die wil godtsalich gheacht worden: maer sy woort niet vele regens worpinghen verwerret / boornemelijc van de gene die zijn boozwetenichap stellen tot een oorsaecke daer van. Wy segghen wel dat sy beyde in Godt zijn / te weten / dat hy alle dinghen te voren weet / ende dat hyse te voren veroordent: maer wy segghen dat verkeerdelijc deen onder dander ghestelt wordt. Als wy Gode booz wetschap toeschrijven / so beduyden wy dat alle dinghen opt gheweest zijn en eeuwelijc blijven onder zijne oogen: soo dat zijnder wetenschap gheene dinghen toecomende noch boozieden / maer alle teghenwoordich zijn / ende also teghenwoordich / dat hyse niet alleenlijc en bedenckt wt de ghedaenten / gelijc die dinghen ons inden sin loopen die wy gedencē: maer dat hyse als booz sijne coghen gelegen / waerachtelijc aenschout en siet. En dese boozwetschap streect ouer den gātschen ommeloop der Weerelt ende alle creatueren. De predestinacie namē wy het ewighe boornemē Godts / waer door hy by hem seluen heeft boorge-

Cap. 15.
tot het.
20,

De bono
perfeuer.
cap. 14.

Aibz. 5.

de genef.
ad literā

namen /

nomen / wat hy wil dat van eenē pe-
 gelijcken mensche geschie. Want sy en
 worden niet alle op ghelijcke condicie
 gheschapen; maer den sommigen wort
 het ewighe leuen / den sommighen
 de ewige verdoeminghe beroydent.
 Daerom gelijck een yeghelijck tot deen
 ofte tot dander eynde gheschapen is /
 also segghen wy dat hy tot het leuen
 ofte tot de doode gepredessineert ofte
 beroydent is. Ende dese ordeninghe en
 heeft hy niet alleenlijck in enkel per-
 soonen betuycht / maer heeft oock een
 bewijs daer van in geheel Abrahams
 gheslachte ghegeuen / om dat het daer
 wt soude openbaer worden / dat het in
 zijn macht is / wat condicie een yeg-
 helijcke nacie sal hebben. Moses seyd:
 Doe de Aleropperste de volckē deel-
 de / ende de kinderen Adams scheyde /
 so was het volc Israhel zijn deel ende
 het snoer zijnder erue. De wtschepdin-
 ghe is vooz aller menschen ooghen: in
 Abrahams persoon / ghelijck in eenen
 dooren block wort een volck sonder-
 linghe wtuercozen / en de andere ver-
 worpen. De oorsake en wort niet ge-
 sien / anders dan dat Moses om den
 nacomeren de oorsaecke des roems
 benemen / leert dat sy alleenlijck door
 onuerdiende liefde Godts wtnemen.
 Want hy seyd dat de oorsake haerder
 berlossinge is / dat Godt hare vaders
 heeft lief gehadt / ende haer zaedt na
 hem wtuercozen heeft. En hy spreect
 claelijcker in een ander capittel / seg-
 ghende / Niet en heeft hy behaghen in
 v gehadt om v te verkiesen / om dat
 ghy de andere volcken te bouen ginet
 int getal; maer om dat hy v lief hadde.
 Dese selue bermaninghe wort dick-
 mael by hem gelesen. Siet / uwē Hee-
 re uwen Godt behoort de hemel ende
 de aerde toe / en al wat daer in is: ende
 hy heeft in uwe vaders behaghen ge-
 hadt / en heeft se lief gehadt / en heeft
 v die ghy haer zaedt zijdt / wtuercozen.
 Item op een ander plaet wort den
 heplicheydt gheboden / om dat sy tot
 een sonderlijck volck vercozen zijn.
 Ende wederom op een ander plaet se
 wort betuycht / dz de liefde is de oors-

saecke haerder bescherminghe. Het
 welcke ooc de ghelooinghe cenzach-
 tighelijck belijden / segghende / Hy heeft
 ons onse erue wtuercozē / de eere Ja-
 cob welcken hy lief hadde. Want alle
 de gauen daer mede sy van Godt be-
 ruyert waren / schynen sy alle der on-
 uerdiender liefde tot: niet alleenlijck
 om dat sy wisten dat sy die door geghe
 verdiensten vercreghen en hadden:
 maer dat oock de heplighe vooz va-
 der Abraham / sulck gheen deucht en
 hadde / dat hy hem seluen ende sijnen
 nacomeren soude soo groote eere ver-
 dient hebben. Ende om te sterckelijc-
 ker alle hooneerdicheyt onder de doets
 te treden / soo beruyt hy hen dat sy
 niet sulckx verdient en hadden / dewij-
 le sy een hardtneekich ende weder-
 spannich volck waren. De Prophe-
 ten berwijten ooc dickmael den Joden
 dese verkieinghe hatelijck en schan-
 delijck / om dat sy schandelijck daer-
 van afgeweken waren. Hoe het zy /
 laet se nu voortcomen die de verkie-
 inghe Godts willen aen de weerdicheyt
 der menschen / oft aen de verdiensten
 der wercken binden. Als zy sien dat
 een volck bouen alle andere wtuerco-
 ren wort / ende hooren dat Godt door
 geen aenlicent en is beweycht geweest /
 om tot dat cleyn ende onebel / en bouen
 desen boos en onghelofsaem volc / meest
 genegen te zyn: sullen zy tegen Godt
 kijuen / om dat hy heeft sulc eē bewijs
 zijnder barmhertichē gegeuen. Al oors-
 waer zy en sullen door haer tegestrij-
 dende woorden zijn werck niet ver-
 hinderen / noch met de steenen der las-
 teringhe die zy na den hemel worpen /
 zijn / rechtuerdichz niet wonden noch
 hinderen / maer sullen veel eer op haer
 eyghen hooft ballen. Tot dit sonda-
 ment der onuerdiender verkieinghe
 worden de Israheliten wederroepen /
 als zy zijn tot danck segginghe te ver-
 wecken / ofte tot hope op te rechte. Hy
 heeft ons gemaect / en niet wy onsel-
 uen / seyd de Propheete / Wy zijn zijn
 volc en de schapē zijnder weyde. Wat
 neen woort en is nē te bergees dwelc
 om ons wt te sluyten / wort daer by

Psa. 47.
a. 5.Deut. 9.
b. 6.Deut. 32
b. 8.Deut. 4
37.Deut. 7
b. 8.Deut. 10.
c. 14.De. 11. 9
45. en19. a. 2.
en. 20. b.7.
1. Pet. 1
c. 15.Deut. 23
a. 5.Psa. 100
a. 3.
Psal. 95
b. 7.

geſteſt / om dat hy ſouden weten dat
Godt niet alleenlijck de Natooz en is
alles goets dat hy bouen andere had-
den / maer dat hy oock de oorzake wot
hem ſeluen ghenomen heeft / om dat
in hem geen dinc ſo groote eere weerd-
ich en was . Hy gebiet ooc op cē an-
der plaetſe met het enckel welbehagen
Godts te vrede te zijne / ſeggēde / **H**y
zaet **A**brahe zjn ſpne dienſtknechten
de kinderen **J**acob zjn ſpne wtu-
ercozen . **E**n als hy de geduerighe wei-
daden Godts als vruchten der ber-
kieſinghe verbaet heeft / ſo beſluyt hy
ten laetſten dat Godt hem ſulcke mil-
dichz bewezen heeft / om dat hy zijns
verbods gedachtich was . **M**et deſe lee-
re comt **D**e geſanck der gaetſcher ge-
meynte oueren / **W**e rechter handt
ende het licht uwes aenſchijns heeft
onſen **A**dern het lant ghegheuen /
om dat ghy een welbehagen hebt in
hem . **M**en moet aenmercken dat de
meldinge des landts / een ſienlic teec-
ken is der verbozghen affonderinghe
waer in de aenmeninghe tot kinderen
veruaet wort . **E**t deſe ſelue danck-
baerheyt wort het volck ergens door
Dauid vermaent / daer hy ſeyt / **S**a-
lich is dat volck wiens **G**odt de **H**ee-
re is / dat holt dat hy tot zjn erue wt-
uercozē heeft . **E**n **S**amuel vermaetſe
tot goede hope / **O**ggende / **H**y ſal b n z
verlaten om zijns grootē naems wil-
le : dewijle het hē bebaecht b te ſchep-
pen tot zjn volc . **A**lſo verſterct **D**a-
uid ooc hem ſelue tot den ſtrijdt / als
zjn ghelooue beſtoimt wort . **G**eluck-
lich is de gene welken ghy ſo wtuerco-
zen hebt / **H**y ſal gheruſſelijch in we-
tenten woonen . **A**lozt dewijle de ber-
kieſinghe die in **G**odt is verbozghen /
is beyde door dē eerſte ende tweede
verloſſinghe / en door andere weidādē
beueſſicht / ſo wort d z woortd berkie-
ſen / ooc van ſulcke weidaden geſpro-
ken by **E**ſaiam / daer hy ſeydt / **G**odt
ſal **J**acob ghenadich weſen / ende ſal
Iſrael noch berkieſen / **W**ant van dē
voecomenden tijde ſprekende / ſeydt hy
dat die verſamelinghe des ouerghe-
blenē volcks / het welcke hy ſchē ver-

woyden te hebbē / sal een teeken we-
sen der sekerer en stāvastigher ver-
kiechinghe / de welcke ook mede schein
vergaen te zijne . Doc als op een an-
der plaetse geseydt wort / Ich hebbe v Esai. 41.
wotuercozen en hebbe v niet ver- c. 6.
wozzē / so wort daer de geduerige loop
der wotnemēder mildicheyt der vader-
ijcker gonste / bewesen ende ghepre-
sen. De Enghele sprecht claerijcker by
Zachariam / Zach. 12.
Jerusalem verkiezen : dat sprecht by
geijne of Godt Jerusalem waerlijch
trassende / verwoyden hadde / oite ge-
ste of de overwoeringe en geuāckenis-
se hadde de verkiezinge afgebroken / de
welcke noch tans blyft onrunder-
lijc / oft schoen de teekenē daer van
niet altyds ghesien en woeden.

niet altijd is ghesien en woorden
 Wy moeten wy den ewenden graet
 der verkieſinghe hier by ſtellen / de
 welcke nauwer is / ende in den welcke
 ken de ghenade Godts is ſonderlijck
 ker geweeſt / te weten / als hy wt den
 ſeluen Abrahams gheslachte / heeft de
 ſommighe verwoezen ende de ſom-
 mighe in de Gemeeynte onder hou-
 dende / bewezen dat hy ſe onder ſy-
 de kinderen behielt. Iſrael was in
 het eerſte ghelijck zijn broeder Iſaac /
 want dat gheſeelſchap verbonde was
 oock in hem verſeghelt door het teer-
 ker der beſnijdinge. * Maer hy wort
 verwoezen: * ende daer na Eſau den
 laetſten een ontelijcke menicheit
 n by na gheheel Iſrael. In Iſaac is
 het zaet genaemt ende geroepen in Jacob
 ſelue roepinghe heeft geduert in Jacob.
 Sulck een exempel heeft God oock
 bewezen Saul verwoezen: het welcke
 oock grootelijck verclaert word in
 den 13^{den} ſalm / hy heeft het gheslachte
 Joſeph verwoezen / ende het gheslachte
 Eſſymen heeft hy niet verwoezen
 maer hy heeft verwoezen het gheslachte
 Iuda. Het welcke meer dan eenmaal
 in de Heylige hiſtorie verhaelt wort /
 op dat de bebozghentheyt der ghenade
 Gods / te beter in deſe veranderinge
 ghe ghesien worde. Ick bekenne
 dat Iſrael ende Eſau ende haers
 ghelijcke / zijn door haer eyghen ſchuld
 ver-

Gen. 27.
 a. 10.
 Galat. 4
 d. 30.
 * Malac.
 i. a. 2.
 Rom. 9.
 c. 13.
 1^{ſal.} 78
 g. 69.

Gal. 4.
20.

verworpen van de aenneminghe: dewyle daer een condicte was by gheset/ te weten/ dat zy soudē getrouwelijck het verbont houden/ het welcke zy onghetrouwelijck ghebzoken en ouergetreden hebben. Het heeft nochtans een sonderlijcke weldaet Godts ghewest/ dat hy gheweerdicht hadde hen bouen alle andere volcken te stellen/ ghelijck in den Psalm gheseydt wort. Hy en heeft den anderen gheslachten al so niet ghedaen/ noch en heeft hen zyne wetten niet gheopenbaert. Ick en hebbe niet sonder oorsaek gheseydt/ dat wy hier moeten twee graden aenmercken: wāt nu in de verkieſinghe des gantschen volcks heeft Godt bewesen dat hy in zyn enckel mildicheyt aen geene regels en is gebonden: maer dat hy nu is/ so dat men gheens en mach van hem eyschen dat hy zyn genade ghelijc deele: der welcke onghelijcheit bewijst dat zy warachtigh onuerdient is. Daer om verswaert Malachias de ondancbaerheit des volcks Israel/ om dat zy niet alleenijc en waren wt den gantschen menscheijken gheslate wtuercozen/ maer oock wt den heylighen huyse Abrahams wtghesondert zijnde/ Gode tot eygendom/ so ongetrouwelijck ende ongoddelijck Godt die hen soo weldadich een Vader was/ verachten. Was (seyt hy) niet Esau Jacobz broeder? Ende ick hebbe Jacob lief ghehad/ maer Esau hebbe ick ghaet. Want dewyle zy beyde waren wt den heylighen vader Isaac gheboeren/ en waren beyde erfgenamen des verbonts/ en spruyten wt den heylighen wortel/ so stelt hy als seker ende bekent/ dat de kinderē Israel nu sonderlijck aen Godt ghebonden waren/ dewijle hy tot sulcke weerdicheydt aengenome hadde. Maer dewijle haer vader die na der natuer minder was dan Esau/ is erfgenaem gemaect/ en Esau verworpen/ so beschulicht hy se met dobbel ondancbaerheyt/ ende claecht dat zy dooſen dobbelē bant niet en conden in de ghehoorsaemheyt Godts behouden worden.

Hoewel het nu oerbaer genoch is/ dat Godt dooz verborghen raet byzelijs verkieſt die hy wil/ de andere verworpende: so en is nochtans zyn onuerdiende verkieſinghe maer half verclaert/ tot datmen tot de enckele personen comt/ den welcken Godt niet alleenlijck salicheydt voorszelt/ maer oock al so sekerlijck toeschijnt/ dat het eynde ende de vrucht daer vā niet onseker noch twijfelachtich en zy. Dese woorden getelt onder dat eenige zaet dwelt Paulus meldet. Want hoe wel de aenneminghe was Abrahagegeuen/ nochtans dewyle vele van zyne nacomers zijn als verrotte leden afghesneden/ so moctmen/ op dat de verkieſinghe crachtich en stantfastich zy/ comen tot het hoest waer aen de hemelsche Vader zyne wtuercozene heeft onderlinghe te samen gheuoecht ende vereenicht/ ende onuerscheydelijc aen hem verbonden. So is dan in de aenneminghe des gheslachts Abrahams/ wel de milde gonſe Godts verclaert/ de welcke hy den anderen niet bewesen en heeft: maer in de lede Christi/ wort een deel ander crachtich gheuen/ want zy en worden nemmermeer verworpen dewyle zy in Christo haer hoest gheplant ende ingelijst zijn. Daer wt die plaetse Malachie die ick bouen verhaelt hebbe/ daer Godt dooz het verbont des ewighen leuens een volck tot hem roept: daer wt besluyt Paulus wijſelijck/ dat daer onder noch een sonderlijcke verkieſinghe is/ waer dooz sommige vercozen worden/ so dat zy dooz de gemeyn genade niet alle crachtelijc vercozen en zijn. Dat daer gheseyt wort/ Ic hebbe Jacob lief ghehad/ dat is te verstaen van den gantschen gheslachte des Patriarchen/ het welcke de Propheete daer stelt tegen de nacomers Esaus. Maer hier dooz en is niet verhindert dat in eens menschen per soon ons zy een bewijs der verkieſinghe voorgeſtelt/ die niet en can verhindert worden tot haer eynde te comen. Paulus en aenmerct niet sonder oorsake dat dese die hier onder be-

Galat. 3.
c. 16.Mala. 1.
a. 2.
Rom. 9.
c. 13.Rom. 9.
f. 27. en
11. a. 5.

Mq b hoorzen/

hooren/woorden ouerblijffel genaemt: want de beuindighe bewijst dat gemeynlyck wt een groote menichte het meeste deel asuaat ende verijdelte / soo dat dickmael alleentijc een cleyn deelken daer van blijft. Ende dat de ghemeyn verkieſinghe des volcx niet altyds ſeker ende vaſt en blijft / daer van is een claer oorzake. Want de gene niet de welcke Godt zijn verbondt maect/en begaefte hy niet terſont met den Gheest der webergheboorte/door des welckes cracht zy mochten tot de eynde in het verbont volherden: maer die wtwendighe veranderinghe ſonder cracht der inwendigher ghenade/de welcke crachtich soude weſen om hen in het verbondt te houden / is een middel tuſſchen de verworpinghe des menſchelijcken gheslachts/ende de verkieſinghe des cleyn hoopkens der godtſalighen. Het gantsche volck Iſrael is de erue Gods genaemt waer onder nochtas vele vreesde waren:maer dewijle hy niet te verghoefte beloefte en hadde/ dat hy soude haer Vader ende Verloſſer weſen/ſoo aeniet hy lieuer zijn onuerdiende ghenade/dan beler trouweloofse afwijkinghe/door de welcke zijn waerheyt ooc niet en is te niete ghemaect: want dewijle hy heeft hem een ouerblijffel bewaert/ſo iſt openbaer ghe worden/dat zijn roepinghe is ſonder berou. Want dat Godt ondertuſſchen heeft hem ſeluen een ghemeynte verſamelt/wt Abrahams kinderē lieuer dan wt de onheylige Heydenen/ daer in heeft hy achte ghehad op zijn verbont/ het welcke hy dewijle het van de menichte gebroek was/heeft op weynige gezacht/om dat het n3 en soude gantscheijc te niete wordē. Sōma die gemeyn aenneminge des zaets Abrahe/was als een ſienlijc beelt eender grooter welbaedt/ die Godt gheweerdicht heeft ſommigen wt helen te doē. Hier in onderſcheyt Paulus ſo neerſchijde de kinderē Abrahe na de vleſche/ Gal. 4. d. van de geestelijcke kinderen die na het exempel Iſaac verropen zijn. Ict ſiet dz enckelijc Abrahams hint zijn/ een ijdel

ende onruchtbaer dinck zy geweest/ het welcke men niet en ſoude connen ſonder laſteringhe des verbods ſeggen: maer om dat de onueranderlijcke raet Gods/waer mede hy gepepdeſtineert heeft die hy wilde / is alleentijc den geestelijcken kinderen Abrahe tot ſa licheyt geweest. Maer ick vermane de Aſets dat zy noch tot deen zyde en wijcken noch tot dander/ eer het door getuygeniſſe der Schriſtuere opbaert zy/wat men behoort te gevoelen. So ſeggen wy van het gene dat de ſchriſt leggen wy van het gene dat de ſchriſt ture claerlijc bewijst/ te weten/ dat Godt door ewighen ende onueranderlijcken raet/heeft eenmaal boorge-nomen/ende veroordēt wie hy namaels wilde aennemē tot ſalicheyt/en wilde berom wie hy wilde tot het verderf berworpen. Ende wy ſeggen/dat deſe raet (ſo veel de wuertcoene aengart) is in zijn onuerdiende barmherticheyt gheſondeert/ſonder eenich aenſien der menſchelijcker weerdicheyt: ende dat hy den genen die hy tot de verdoemniſſe verworpt/ door zijn rechtuerdich ende onſtraffelijc oordeel dwelē onbegrijpelijc is/ dien toeganc des leuens ſluyt. Wōne deſen ſeggen wy/ dat de roepinghe der veroorenen is een ghetuygheniſſe haerder verkieſinghe. En dat daer nae de rechtuerdichmakinge oock een teeken is/ om de verkinghe te openbaren tot dat zy comen tot die eerlijcheyt/daerin de vernullinghe haerder verkieſinghe ghelegen is. Ende ghelijc de Heere zyne wuertcoenen teekent met de roepinghe ende rechtuerdichmakinge: alſo ooc als hy de verworpenen van de heylighen zins naems ofte van de heylighen makinghe zins Gheests wſluyt/ſoo openbaert hy daer door als door ſcher te re teekenen/ wat oordeel hen ſaet te comen. Ick ſal hier vele ghedichtſelen boozhy gaen/die dwase menſchen niet te maken. Want het en is niet nootdich die te wederlegghen/ de welcke haer eyghen valſcheyt ghenoech bewiſen/ ſo haect als zy boort gebracht worden. Ick wil alleelijc die dingen handelen

Deut. 4.
c. 20. en
32. b. 9.

Rom. 11
b. 29.

Rom. 9.
b. 7. 8.
Gal. 4. d.
29.

handels die onder de geleerde in twijfelinge zijn / ofte die den sterften eenhoudighen menschen moghen eenighe swaerheyt aenbyngghen / ofte die de goddloose cierelijc boozwenden / om de rechtuerdicheyt Godts te schande te maken.

Dat xxij. Capittel.

Beuestinghe deser leere door getuyghenissen der Schrifftuere.

Alle dese dinghen die wy gheseyt hebben / worden van velen wederproken ende versaeft / booznemeijck / de onuerdijende verkiekinghe der ghelooighe: de welcke nochtans niet en can onseker ghemaect worden. Want vele meynen dat Godt de menschen onderschept nae dat hy siet dat eens pegelijc verdiensten sullen wesen: ende dat hy daerom doet tot kinderen aenneemt / die hy te bozen bekent dat zy zijnder ghenade niet en sullen onuerdich wesen: ende dat hy die der doot ende verdoeminghe ouergheeft / die hy siet dat zy sullen tot boosheyt ende goddloosheyt ghenegghen wesen. Aldus wordt van sulcke menschen de verkiekinghe niet alleenlijck doot het deelsel der boozwetschap verduysert / maer haer woort oock een ander oorspronck toegheschreuen. Ende dese meyninge en is niet alleenlijck onder den ghemeynen man / want zy heeft in alle eeuwen groot gheachte autooren ghehad. Het welcke ick vlijelijc beleyde / op dat niemant en dencke dat het der sake sal seer hinderlijck wesen / ist dat der sulcker namen daer tegen gestelt worden. Want de waerheyt Gods is hier in soo seker ende vast / dat zy niet en can wanchelbaer ghemaect worden: ende soo claer / dat zy niet en can doot menschen autoziteydt verduysert worden. Andere die noch in de Schrifftuere geoesent / noch eenigen lof weerdich en zijn / verscheure de gesonde leere soo wreedelijc dat zy niet verbygelyc en zijn. Want om dat Godt nae zijn goetduncken sommige verkieft / en de andere boozby gaet / so willen zy teghen hy kijuen. Daer de-

wijle de sake claer ende bekent is / wat booztganc sullen zy doen tegen Godt kijgende: Wy en leeren niet anders dan dat doot beuindinge openbaer is / te weten / dat het Gode alijts is vlij gewest zijn genade te geuen wien hy wil. Ic en wil niet braghen waer wt Abrahams nacomers zijn bouen andere volcken gheselt gewest / anders dan wt de gewerdiginge wiens oorsake buyten Godt niet gevonden en wort. Laetse my antwoorden waerom zy meer menschen zijn dan koepen ofte esels: Hoewel Godt de macht hadde hen honden te maken / soo heeft hyse nae zijn beelt gheschapen. Sullen zy oock toelaten dat de onredelijcke dieren teghen Godt kijuen om haer conditie wille gelijc of hy onrecht gedaen hadde dat hyse heeft vā de menschen onderschept: Waarwaer het en is niet meer recht dat zy dat boozdeel en priuilegie gebuyckē dat zy sonder eenige verdienste vercreghen hebben: dan dat Godt zyne verdaden menichsins wtdeyt nae de mate zijns oorsdeels. Ist dz zy tot de enckle perfoonen comen / in de welcke de ongelijchheit hatelijcker is / soo sullen zy miners moete verschicken in het exempel Christi / so dat zy vā dese so hooge verbozgentheyt / niet so onbeureeft en sullen snateren. Hy wort onsterfelijc mensche ontfangen / wt den zaden Davids: doot wat dencken sullen zy seggen dat hy verdient heeft dat hy soude in zijns moeders buick worden het hooft der Enghelen / de eenghebozen Sone Gods / de beelde en eerlijcheit des Vaders / het licht der rechtuerdicheyt en salicheyt der werelt: Dit heeft Augustinus wijelijck aenghemeret / dat in het hooft der Ghemeynheit / een seer claer spiegel der onuerdijender verkiekinghe is / op dat zy in de leden ons niet en beroere: ende dat de Sone Gods niet doot rechtuerdich leuen / maer buyten verdienste is: mer soo groote eere begaest gheweest / om dat hy daer nae soude andere zijnder gauen deelachtich maken. Ist dat hier pemandt wil braghen waerom andere

Dat. i. a.
1.
Rom. i.
a. 3.
Act. 2. e.
30. ende
13. d. 33.
2. Tim.
2. a. 8.
August.
De cor. 1.
et gratia
ad Alale-
tin. ca. 15
Item de
bono per-
seueran-
tie / cap.
vltimo,

dere niet en zijn dat hy is / ofte waer-
om wy alle wijt van hem verscheyde
zijn / waerom wy alle verdozen ende
onreyn zijn / en hy supuerheyt is : die
sulcx wil bzaghen / die en sal niet al-
leenlijck zijn wtstinnicheyt / maer oock
zijn onbeschaemtheyt openbaren. Ist
dat zy noch willen voortgaen om Go-
de zijn byne recht der verkiefinge en-
de verworpinge te ontnemen / so laet-
se oock mede Christo ontnemen dat
hem ghegheuen is . Nu ist nut te
aenmercken wat de Schijsture van
eenen yeghlijcken vercondicht . Als
Paulus leert dat wy in Christo ver-
uercozen zijn eer de weercelt ghescha-
pen was / soo wordt boozwaer daer
mede alle aensient der weerdicheydt
wech ghenomen : want het is alfoo
beel als of hy seyde / dat de hemelsche
Vader in het gantsche zaet Abrahe
niet bindende dat der verkiefinghe
weerdich was / heeft zyne ooghen op
zijnem Christum gheslaghen : om als
wt Christu lichaem leben te verkiefen
die hy wilde tot gemeynschap des le-
uens aennemen . Waerom moet dese
reden by de geloouige plaetse hebben /
te wetten / dat wy zijn in Christo tot de
hemelsche erue aenghenomen / om dat
wy in ons seluen n3 en condē so groo-
te genade haten . Het welcke hy oock
ergens beduyt / als hy de Colossensen
vermaent tot danssegginge / om dat zy
van Godt zijn bequaem ghemaect om
in het deel der heyligen deelachtich te
worden. Ist dat de verkiefinge eer is
dan dese ghenade Godts / waer door
wy bequaem ghemaect worden om de
eere des toecomenden leuens te be-
crighen : wat sal dā Godt selue in ons
binden / waer door hy mochte geroert
wordē om ons lief te hebben : Het sal
noch claelijcker door een ander sen-
tentie verclaert worden dat ic wil seg-
gen . Hy heeft ons (seyt Paulus) ver-
cozen eer de gront des weercelts gelept
wert / na het welbehagē zijns willes /
om dat wy souden heyligh ende onbe-
smet en onstraffelijck zijn booz hem.
In welke plaetse hy het welbehagē
Godts stelt tegē al le onse verdienstē

August.
de verbis
Apostol.
Ser. 8.

Ephes. I
4.

Coloss. I
12.

Ephes. I
4.

Op dat dese betrefsinghe te sekerder
zy / soo is het nut alle de deelen deser
booznoemder plaetse aen te mercken /
de welcke te samen gheuoecht zijnde /
gheen twijfelinghe en sullen laten. Als
hy de wtuercozene naemt / soo verstaet
hy sonder twijfel de ghelooouighe / ge-
lyck hy terstont betuycht. Waerom de
ghene die dese plaetse Pauli vzaeyen-
ende verstaen dā den tyt in den welc-
ken het Euangelium gheopenbaert
wert / die veruualschense te schandelijc
sint / die weercelt gheschapen was / soo
eer de weercelt gheschapen was / soo
neemt hy alle aensient der on-
heyt wech. Want wat oorsake der on-
verschepdinghe conde daer wesen on-
der die ghene die noch niet en waren /
ende die daer nae souden in Adam ge-
lijck worden : Nu ist dat zy dat een yeg-
zijn in Christo / soo sien zy dat een yeg-
ghelijck niet alleenlijck en is buyten
hem seluen vercozen / maer dat zy oock
van malcanderen geschept sijn : wat
wy sien dat zy n3 alle leden Christi en
zijn. Wat daer na volcht / dat zy ver-
cozen zijn om dat zy souden heyligh
zijn / daer door wort die dwalinghe o-
pentielijck wederlept / te weten / dat de
verkiefinghe wt de boozweerschap
is de vrucht der verkiefinge dat alle de
cōr : wat Paulus verclaert dat alle de
dencht die in de mensche gesien wort /
is de vrucht der verkiefinge. Ist dat
me nu cē boozder oorsake soect. Pau-
lus antwoort / dat Godt het alfoo ge-
predestineert ende veroordent heeft / en
dat na het welbehaghen zijns willes.
Het welcke woordē hy te neder leyt /
alle de middelen der verkiefinge die de
menschen dichten in hen seluen : want
alle de weldaden die Godt gheeft tot
het gheestelijck leuen / die vloeyen (na
Pauli leere) wt dese fonteyne / te we-
ten / om dat Godt vercozen heeft die
hy wilde / eer zy geboren waren / ende
de ghenade die hy hen doen wilde / by
hem seluen wechghelept ende bewaert
hadde.

Soo waer dit welbehaghen Godts
regneert / daer en worden geene we-
re aēgemerct. Dese vergelijkinge en
verclaert hy hier n3 / maer zy moet hier
in

in also verstaen worden/ghelyck hyse
selue op andere plaetsen wtleydt. Hy
heeft ons (seyt hy) gheroepen niet een
heylighe roepinghe/niet na onse wer-
ken/maer na zijn boezemmen/ende na
de ghenade die ons in Christus gegeuen
is door de tijden der werelt. En wy
hebben bewesen dat alle swaricheyt is
wech genomen/ in het ghene dat daer
na volcht/te weten/ Om dat wy sou-
den heyligh ende onbesmet zijn. Want
ist dat yemant wil segghen dat Godt
de gheloouighe wtuercozen heeft/ om
dat hy sach dat zy fouden heyligh we-
sen/ die sal de oorden Pauli berkeeren.
Soo machmen gerustelijck aldus be-
sluyten/ Ist dat hy ons wtuercozen
heeft om dat wy soude heyligh wesen/
soo en heeft hy ons niet vercozen/ om
dat hy te hozen sach dat wy fouden
heyligh wesen. Want dese twee dingen
striden tegē malcanderen/ wt de ver-
kiefinge te hebben datmen heyligh is/
en om de heylicheyt der wercken ver-
cozen te zyne. Dock en deucht hier de
wylucht n/ die zy diuinael gebruy-
ken/ te weten/ Dat de Heere de ghe-
nade der verkiefinge niet en geeft om
de boozgaende verdienste/maer noch-
tans om de toecomende. Want als
Paulus seyt dat de geloouige verco-
zen zijn om dat zy soude heyligh zijn:
soo gheeft hy ooc mede te kennen/ dat
die heylicheydt die in hem stont te co-
men/ soude hare oorsprong wt de ver-
kiefinge hebben. Ende hoe sal dit ouer
een comen/ dat het ghene dat wt de
verkiefinge comt/ zy de oorsprongh
der verkiefinge. Dit selue dat hy ge-
seyt hadde/ schijnt hy daer na meer te
bevestigen/ als hy seyt/ Ma het booz-
neme zijns willes/ dat hy in hem sel-
uen boozgenomen hadde. Wāt te seg-
gen dz Godt in hem seluen boozneet/
is so deel als of men seide/ dat hy ge-
dinct buyten hem seluen en heeft aen-
geken/ waerō hy alsoo soude boozne-
men. Waerō stelt hy terstont daer by/
dat de gantsche somma onser verkie-
finge daer toe dient/ op dat wy zijn
tot lof zijnder godelijcker ghenade.
Waarwaer de ghenade Godts en ver-

dient niet alleen in de verkiefinge ge-
prezen te worde/ ist dat zy niet onuer-
dient en is. En zy en sal niet onuer-
dient wesen/ ist dz Godt de zyne ver-
kiefende/rekent hoedamghe wercken
een pegelijc doen sal. Daerom het ge-
ne dat Christus tot zyne Discipulen
seyde/ dat wort beuonden gantschelijc
onder alle de geloouigē plaetse te heb-
ben/ te weten/ Ghy en hebt my niet
wtuercozen maer ic hebbe v wtuerco-
ren. Waer mede hy niet alleenlijck de
boozleden verbiiden wt en sluyt/
maer gheeft te kennen/ dat zy in hen
seluen niet en hadden waerō zy soude
vercozen worden/ hadde hyse niet met
zijn barmherticheydt boozghecomen.
Also moetmen ooc verstaen/ dat Pau-
lus seyt/ Wie heeft hem eerst ge-
ueu/ende hem sal vergolden worden.
Want hy wil te kennen geuen/ dat de
goerheeydt Godts alsoo de menschen
boozcomt/ dat zy gheen boozdede noch
toecomende dinc in hen en vint/ waer
door zyse mochten verdienen.

Ma tot de Romeynen daer hy dese
handelinghe hooger verhaelt en hree-
der vernolcht/ seyt hy dat niet die alle
Israeliten en zijn/ die van Israel ge-
genereert zijn: want hoe wel zy alle
door het recht der erue ghesegent wa-
ren/ soo en zijn zy nochtans niet alle
gelijc daer toe gecomen. De oorsprong
deser handelinghe by Paulus/ quam
wt de hoouerdighe ende valsche roe-
minghe des Jodischen volcx. Want
dewijle zy hen seluen hielden booz de
Gemeeynte Godts/ soo wilden zy dat
men soude den Euangelio gelooven/
alsoo het hen goet dochte. Ghelijck te
desen tijde de Papisten hen gheeren
soude onder die desel in Godts stede
setten. Hoewel Paulus bekent dat
Abrahams geslachte heyligh is om des
berbonts wille/ so hont hy nochtans
staende/ dat daer in vele vromde zijn:
ende dat niet alleenlijck om dat zy af-
wijcken ende veraerden/ soo dat zy wt
oprechte kinderen basfaerden worden/
maer om dat de sonderlijcke verkie-
finge Godts de welcke alleen zijn
aenneminge beuesticht/ daer bouen is.

Wart

Joan. 15
c. 16.
Ephe. 1.
a. 4.Rom. 18
d. 35.Rom. 9.
b. 6.
Joan. 8.
c. 39.Ephe. 1.
a. 5.

Waert dat de sommighe door haer godtsalicheyt beueflicht worden in de hope haerder salicheyt/ende de andere door haer afwijkinghe alleenlijc verwoorpen worden: soo soude Paulus boozwaer dwaeselijc ende ongeschietelijck/de leersers tot de verborzgen verkiefinghe leyden. Nu ist dat Godts wille (wiens oorsake in hem verborzghen is/ende niet en moet ondersocht worden) de eene van de andere onderschept/ soo dat niet alle de kinderen Israels warachtighe Israeltiten en zijn: soo dichtmen te vergeefs dat een peggelijck het beghin zijnder condicie tot hem seluen heeft. Daer nae veruolcht hy de sake boozder onder het exempel Jacob ende Esau. Want de ijle zy beyde kinderen Abrahams waren/ende te gelijcke in haers moeders buyxel bebloten/ so scheen het een onnatuerelijcke ende ongeschiete veranderinge te zyne/ dat de eere der eerste gheboorte/ wordt Jacob ghegheuen/ende nochtans seyt Paulus dat hier door des eens verkiefinghe/ ende des anders verworpinghen/ betuycht wort. Men soect de oorsake ende den oorzpion/ende de leeraers der boozwetschap willen dat die in der niet-schen deuchden ende onderuchden ghelegghen zy: want dat is hen ghereet ende licht te segghen/dat Godt in den persoon Jacob bewesen heeft / dat hy de ghene verkieft die zijnder ghenade sullen weerdich wesen: ende in den persoon Esau / dat hy die verworpt die hy te bozen siet dat zy sullen zijnder ghenade onweerdich wesen. Dat segghen zy wel stoutelijc. Waer wat seyt Paulus te weten/ Doe zy noch niet ghebozen en waren/ ende noch goet noch quaet ghedaen en hadden/ om dat het voornemen Godts soude blijue na de verkiefinghe/ so is niet tot de wercken / maer tot den roependen gheseyt: * De meeste sal den minsten dienen/* ghelijc geschieuen is/ Jacob hebbe te lief gehad/ maer Esau hebbe te gehaet. Waer het dat de boozwetschap Godts eenighe plaetse hadde/ booznemelijc in dit onderschept de ser

broederen/ so soude boozwaer de mel- dinghe des tijts onbequaem zijn. Of wy schoon toegaut dat Jacob is wort uerozen gheweest / om dat hyt door zyne toecommende deuchden weerdich was: waerom soude Paulus seggen/ dat hy noch niet ghebozen en was doe hy vercozen wert. Hy soude oock on- uoorachtelijck daer by gheselt heb- ben/dat hy noch niet goets moghen ter- hadde: want men soude moghen ter- stont dat teghen segghen / dat Gode gheen dinc verborzgen en is/ende dat daerom de godtsalicheyt Jacobs booz- Godt teghenwoordich was. Ende ist dat de wercken genade verdienen/ soo moeste de loon daer van nu alreede se- ker. Nu ooc eer Jacob gebozen was/ gelijc of hy nu volwassen ware. Maer Paulus gaet voort in de verclaringe hier van/ende leert dat de aenmin- ghe Jacobs niet en is tot de wercken gecome/maer tot de roepinghe Gods. Hy en seldt noch toecommenden noch boozleden tijdt in de wercken. Hien desen stelt hy de wercken gantschelijc teghen de roepinghe / Willende den gantschelijc te niete maken als dader beueflicht is: ghelijc of hy seyde/dat- men moet acemercken wat Gode be- maecht heeft/en niet wat de menschen tot hen seluen tot Godt gebracht heb- ben. Ten laetste ist seker dat door dese twee woorden/verkiefinghe en booz- nemen / alle oorsaken die de menschen buyten den verborzge raet Gods plez- gen te dichten / van dese sake wtghe- sloten worden.

Wat sullen zy boozwenden/ om dit te verduyfieren / die den boozleden ofte toecommenden wercken eenighe plaetse in de verkiefinghe toeschijnen? want dat is gantschelijc het gene dat Paulus hout staende/te neder legges/ te weten/dz dit onderschept der broe- deren niet en is tot eenich aensien der wercken/maer tot de enkel roepinghe Gods/want het was doe zy noch is gebozen en waren. Dor en soude deser menschen scherpsinnighe reden/hade niet verborzgen gheweest hebben/hade de daer in eenighe vasticheyt gewest:

Rom. 9. 11.

Gen. 25. 22.

*Mal. 1. 2.

maer dewijle hy seer wel wiste dat Godt niet en conde yet goets te horen sien in de menschen/anders dan dat hy eerst door de welddat der verkiefsinghe boog ghenomen hadde hen te ghenen/soo en bliet hy niet tot dese verkeerde orden / dat de goede wercken souden eer zijn / dan haer oorspronck daer wt zy comen. Wy hebben in de woorden des Apostels / dat de salicheyt der geloouighen is alleenlijck in **et** goetdanken der verkiefsinghe Godts gevonden: en dat die gōste niet en wort door wercken bereghen / maer comt wt de onuerdiende roepinghe Godts. Wy hebben hier ban een afbeeldinghe en spiegel om dese sake claerlijck daer in te sien. **E** sau ende Jacob zijn broeders / ban de selue anders ghegeneert / noch beyde in eenen huys besloten / noch niet geboze noch **et** het licht ghebracht. Alle dinghen zijn in hen gheleyt / nochtans oordeelt Godt verseydelijck ban hen. Want den eenen neemt hy aen / ende den anderen verwoypt hy. Daer was alleenlijck de eerste geboorte / door der welcker recht den bouen den anderen was. En dese wort oock doorhy ghegaen / ende den minsten ghegheuen dat den meesten ontfeyt wert. Ja ooc in andere schijnt Godt oock niet boog ghenomen rade / de eerste geboorte altijts veracht te hebben / om dat hy de bleefse alle oorsake des roetings soude benemen. * Wy verwoypt Iſmael ende stelt zijn herte tot Iſaac. * Manasse wort achter gheset ende Ephraim meer gheert.

6 Ick dat yemant wil hier tegen seggen datmen wt dese aertsche en clepne welddaden niet en moet oordeelen van de somma des toecomenden leuens: so dat de ghene dien de eerste geboorte ghegeuen wort / soude daerom geacht worden tot de hemelsche erue aenghenomen te zyne. Wāt daer sijn sommit Daniel selue de Schrijtuere in dese ghetuygenissen tot eenen verkeerden an gebracpt heeft. Wantwoorde gheleyt te horen / dat Dauidus nē en heeft door onbedachtſaemheyt gesept / noch

willens de Schrijtuere misbruyet en heeft. Maer hy sach dz sulcke mensche niet en connen sien / te wetē / dat Godt heeft willen de gheestelijcke verkiefsinghe Jacob / die anders by zijnen ontoegancelijcken richtsoel verborghen was / met een aerdisch reecken bewijzen. Wāt ist dat wy de eerste geboorte die hem ghegheuen is / niet op de toecomende weercelt en duyden / soo soude het een ijdel ende spottelijcke segginghe geweest hebben / waer door hy niet en soude bereghen hebbe / anders dan menigherley ellendicheyt / ongherief / droeuige verlatinge zijns vaderlands / ende vele andere bitterheden der droefheyt ende sorgghen. Daerom dewijle Dauidus sonder twijfelinghe sach dat Godt door die wtwendighe segginge betuycht heeft / wat geestelijcke en onuergancelijcke segginge hy zijnen dienstkaneeche bereypt hadde: soo en heeft hy niet ghetwijfelt wt de aertsche segginghe / een bewijs te nemen om de hemelsche te beuestighen. Men moet ooc gedachtich zijn / dat het landt Canaan was als een pandt des hemelschen leuens: soo datmen niet en moēt twijfelen dat Jacob was niet de Engelen in het lichaem Christi ingelijst / om met hem des seluen leuens deelachtich te zyne. So wort dan Jacob wtuercozen / en **E** sau verwoypt / en wort door de predestinacie Godts onderscheyden / hoe wel hy door geene verdiensten en schilde. Ist dat yemant de oorsake bracht: de Apostel gheeft dese / te weten / om dat tot **A**osen geseydt is / Ick sal barmhertich wesen den ghenen dien ick sal barmhertich wesen: ende sal barmherticheyt doen den ghenen dien ick sal barmherticheyt doen. Ende ick bidde v / wat is dat te segghen: **E** weten / De Heere vercondicht seer claerlijck / dat hy in de menschen geen oorsake en heeft om hen goet te doen / maer dat hy sulck bā zyn enckel barmherticheyt neemt: ende dat daerom de salicheyt der zijnder / zyn epgen werck is. Dewijle de Heere uwe salicheydt stelt in hem alleen / waerom sult ghy die in v seluen

Rom. 9.
c. 15.Exo. 33.
d. 19.Gen. 25.
c. 12.Gen. 27.
c. 10.Gen. 28.
c. 14.
d. 19.

Joan. 6.
6.44.Joan. 17
6.7.Joan. 13
6.18.Joan. 15
6.19.

kinghe der grooter menicheit de gantsche werelt verstoort / dat nochtan de raet Gods sal seker en stantvastiger dan de hemelen wesen / op dat de verkiezinghe blijue staende. Sy worden de wtuercozene des baders genaemt / eer hyse den eenichghebozen Sone gheeft. Ist datmen vraecht oft dat comt door nature. Iae die vrecnde waren / die treckt hy op dat zy zyne woorden. De woorden Christi zijn so claar dat zy door ghene wtuluchren noch tegenwoydingen en connen verduysert worden. Niemand (seyt hy) wader hem trecke. Waer die het ghehoort ende gheleert heeft van mynen vader / die comt tot my. Waert dat zy alle te ghelycke voor Christus de knye buychden / soo soude de verkiezinghe ghemeyn zijn / maer nu wordet in het cleyn ghetal der geloouigen / openbaer onder scheyt geset. Daerom als Christus betuycht heeft dat de Discipulen die hem gegeue zijn / Gods des vaders eygendo waren / so seyt hy weynich daer na / Ic en bidde niet voor de werelt / maer voor de ghene die ghy my gegeuen hebt / want zy zijn ewe. Waer wt comt dat de geheel wereldt hare schepere niet toe en behoort / anders dan dat weynighe worden door genade verlost van de vernioekinghe / ende tooren Gods / en eeuwige doot / die anders vergaen ende verderuen in haer herderf daer toe zy verozdent is. Hier entusfchen hoewel Christus hem seluen stelt midden tussche Godt ende de menschen / soo neemt hy nochtan het recht der verkiezinghe hem seluen aen ghemeyn met den vader / als hy seyt / Ic en sprek niet van allen / ic weet welcke ick wtuercozen hebbe. Ist dat yemant vraecht waer wt hy se vercozen heeft: hy antwoort erges / wt de werelt / de welcke hy byten Discipulen den vader beueeldt. Dit moettmen weten dat hy segghende dat hy weet welcke hy vercozen heeft / een deel des menscheleken geslachts

beteekent. Wouen desen dat die niet en worden van den ghemeynen hoop onderscheyden / door haer deucht / maer door het voornemen des vaders. Waer wt volcht dat niemant door zijn natuerelijcke cracht ofte wijsheyt wt en neemt / dewijle Christus hem seluen hout voor de vrees der verkiezinghe. Want dat hy ergens Judam naemt onder de vercozene / hoewel hy een Dupel was: dat is alleenlijck te verstaen van het Apostolisch ampt. Ende hoewel het een claar spiegel der godtlijcker gonsse is (ghelyck Paulus dat soo dickmael in zijnen persoon bekenet) soo en is nochtan de hope des ewigen leuens daer in niet veruact. So conde dan Judas doen hy het Apostels ampt onghetrouwelijc bediende / booser zijn dan de Dupel: maer die Christus heeft eenmael in zijn lichaem inghelijst / van dien laet hy niemant verderuen: want hy sal in de bewaeringhe haerder salicheydt doen dat hy beloeft heeft: te weten / hy sal de moghentheyt G O D E S toonen de welcke stercker is dan eenich dinck. Want dat hy ergens seyd / Wader wt de ghene die ghy my ghegheuen hebt / en is niemant verlozen / anders dan de sone des verderfs / hoewel dit een onepghen wyse van spreken is / so en is zy nochtan niet twijfelachtich. De somma is dat G O D E die maecht door onuerdinde aenneminge die hy wil tot kinderen hebben: ende dat de oorsake daer van inwendich is / om dat hy met zijn verborzen welbehaghen / te vrede is.

Maer Ambrosius / Origenes ende Hieronymus / gheuolen dat Godt zijn ghenade onder de menschen wtdeelde / nae daer hy te voren sach datse een pegelijck soude wel ghebruycken. Wouen desen heeft oock Augustinus somtijds in dit gheuolen gheweest: maer als hy daer na in de kennisse der schriftuere beteren voortganc gedaen hadde / so en heeft hijt niet alleenlijck wederroepen / als openbaerlijc valsche / maer heeft het oock sterckelijc weder-

Joan. 6.
6.70.Joan. 10.
6.28.Joan. 17
6.12.Lib. 2.
trac. 1.
cap. 11.

Ist. Iyft.

Epist. ad
Sicutum
105.

Rom. in
Joan. 8.

Joan. 15
c. 16.

Alth. de
pred.
sanct.
cap. 19.

lept. Iac oock nae zijn wederroepinghe
strafte hy de Delagianen / dat zy in die
dwalinghe bleuen / segghende / Wie en
en soude hem niet verwonderen / dat
de Apostel dit seer scherpsinnich ghe-
uoelen niet en hadde. Want als hy een
seer wôderlijc dinc hadde booz gestelt
van die kinderen die noch niet ghebo-
ren en waren / en daer nae hem seluen
gheuracht / Wat sullen wy van seg-
ghen : is daer ongherechtigheyt by
Godt : doe was het tijt te antwoor-
den / dat Godt eens pegelijc verdien-
sten boozen hadde : nochtans en seyt
hy dz niet / maer neemt zijn wtulucht
tot het oordeel ende barmherticheydt
Godts. Ende op een ander plaetse /
alle de verdiensten die booz de berkie-
singhe mochten zijn / wechghenomen
hebbende / seyt hy / Hier is boozwaer
te neder gheleydt dat ijdel argument
der gener die der boozwetenschap of-
te boozsinnicheyt Godts beschermen /
teghen de ghenade Godts / ende daer-
om segghen / dat wy verozen zijn / eer
de werelt gheschapen was / om dat
Godt boozsach dat wy souden goet
wesen / ende niet dat hyse selue soud
goet maken. Maer dit en spreekt die
niet / die seyt / Ghij en hebt my niet
wtuercozē / maer ic hebbe v wtuerco-
zen. Want hadde hy ons daerom wt-
uercozen / om dat hy te bozen wisse dz
wy souden goet wesen : soo soude hy
oock te bozen gheweten hebben / dat
wy hem souden berkiefen / &c. Laet de
getuyghenisse Augustini plaetse heb-
ben / by de gene die geerne op de auto-
riteydt der vaderen rusten. Hoewel
Augustinus en laet hem van de ande-
re oude Leeraers niet scheyden : maer
bewijst dat de Delagianen hē valsche-
ijge tegenworpen / dat hy alleen in sulc
gewelen was. Want hy verhaelt wt
Ambrosio / Christus roept den genen
dien hy ontferrit. Jic / hadde hy ghe-
wilt / hy soude wt ongodturuchtighe
godturuchtighe ghemact hebben : maer
Godt roept de ghene die hy gheweert-
dicht / en dien hy wil maect hy god-
trefsende. Waer dz ic wt Augustino
wil de eenen geheelē boeck maken / so

soude ick lichtelijc den Leseren bewij-
sen / dat my niet noodich en ware an-
ders dan de woorden Augustini : maer
ic en wisse niet lancheyt niet be/waer.
Maer wel aē oft schoen die oude Le-
raers nē en spracken / laet ons de sake
selue aenmercke. Daer was een swaer
bzage doot ghebracht / of Godt recht-
ueerdichlijc doet dat hy sommighe
mensen geweerdicht zijn ghenade te
geuen. Hier op hadde Paulus niet ee-
nen woerde mogen antwoorden ge-
de hy op het aensent der werken ge-
wesen. Maer om en doet hy dan die
niet : maer gaet lieuer voort nē woer-
den die in de selue swaricheyt bliuen
Maerom / anders dan om dat hy niet
en behoorde : want de heylighe Geest
en was niet vergetelijc die doot den
mont Paul sprack. Soo antwoorde
hy dan rech / wt / dat Godt zyne
wtuercozene gonstich ende goederde-
ren is / dat hy hen barmhertich is / om
dat hy wil. Want die ghetuyghenisse
Hosē die hy voortbrengt / Ick sal
barmhertich wesen dien ick sal barm-
hertich wesen / ende barmherticheydt
doen / dien ick sal barmherticheydt
doen : is soo veel ghelijc of hy seyd /
dat Godt doot gheen ander oorsaeke
tot barmherticheyt gheeroert en wort /
dan om dat hy wil barmhertich zijn.
Soo blijft dan dat woort Augustini
warachtich / dat de ghenade niemant
en bint dien zy moet berkiefen / maer
maectse bequaem om te berkiefen.
Wy en achten oock selfs die scherp-
Annicheyt Thome niet / te weten / dat
de boozwetenschap ofte boozsinnich-
der verdiensten / gheen oorsaeke der
predestinatie en is / soo veel Godts
werck aengaet : maer eenichins van
onsen zijde / ghelijc als men seyt / dat
Godt de herse gepredestineert ofte
te bozen berozent dat de mensche sal
eere ontfangen booz zyne verdien-
ten om dat hy boozghenomen heeft hem
ghenade te geuen / waer door hy soude
eere verdienen. Want dewijle de hee-
re wil dat wy in de berkiefsinghe niet
anders en aensien / dan zijn enckel
goetheyt / soo sal het een dwase ber-
keerde

Exo. 33.
d. 15.

In 1.
Sent.
tract.
25. q. 23.

keerde gheneghentheyt wesen / ist dat
pemanor hier wil yet meer sien. Ist
dat wy oock willen niet scherpstanc-
heyt stryden / soo connen wy oock die
scherpstancheyt Thome wel weder-
legghen. Hy seyt dat den wtuercoze-
nen wordt eenichins ere ghepredes-
tineert wt de verdiensten : om dat
G D C hen genade predestineert /
waer door zy de ere verdienē. Maer
ofte ick hier teghen segghe / dat de pre-
destinatie tot genade / die tot de ver-
kieſinghe door de welcke wy beroepen
sijn tot het leue / en zy als haer diest-
maecht / ende dat de genade wordt dien
ghepredestineert / dien nu ouerlanc de
bestittinghe der eerlyckheyt berozdent
is : om dat Gode belieft zyne kinderen
wt de verkieſinge te brenge / tot recht-
uerdichmakinghe. Want hier wt sal
volghen dat de predestinatie der eer-
lyckheyt eer oorsake is der predesti-
natie der ghenade / dan anders. Maer
laet baren dese stryde / de welcke ijdel
ende te bergheers zijn / onder de gene
die achten wyſheys ghenoech in het
woort Gods te zyne. Wāt het is vā
enen ouden Leeraer seer wel gesept /
dat de gene die de verkieſinge den ver-
dienſten toe schryuen / willen meer
weten dan het betaemt.

Ambr. de
doct.
Sent. ii.
1. cap. 2.

10. Sommighe segghen hiertegen / dat
Gode soude teghen hem seluen staen /
waert dat hy alle menschen int ghe-
meyn tot hem riepe / ende weynighe
wtuercozene toeliete. Alsoo wort nae
der sulcker gheuoelen het onderscheyt
der genade die den sommigē geschiet /
wechghenomen door de ghemeen be-
lofte. Het zijn wel sommighe matighe
menschen / die alsoo spreken / niet soo
seer om de waerheyde te berouwen /
als om harde braghen af te leggen / en
beler menschen curieuſheyt te verhin-
deren. Haer wille is wel te prijsen :
maer de raet en is niet goet : want het
en can niet ontschuldicht worde dat
men wtulucht soect tegen de waerhz.
Maer dat sommighe hier tegen brenge
die hartnechtichijcker lasteren / dat is
boorwaer beel te cranc een tegenwoz-
pings / ofte beel te schandelijcke dwa-

linghe. Hoe de Schryftuere dese twee
dinghe vereenicht / te weten / dat door
de wtwedige beroddinge des woorts /
alle menschen gheroepen worden tot
bekerkinghe ende ghelooue / ende dat
nochtans niet alle menschen de Geest
der bekerkinghe ende des geloofs ge-
geuen en wort / dat hebben wy ergens
verclaert / ende wy sullent weynich
hier nae moeten eensdeels wederom
verhalen. Idd ick en late hen niet toe
het gene dat zy willen segghen / want
het is tweelins valsch. Want die
breycht dat ouer deen stadt sal drooge
wesen / als hy ouer dander stadt sal
regenen : die honger der leere erghens
beloeft die en verbint hem seluen aen
geenen sekeren regel om alle mensche-
uen gelijc te roepen. Ende die Pau-
lum verbiet het woort in Asia te spre-
ken / ende hem ban Bithynia afwent /
ende tot Macedoniam treckt / die be-
wyſt dat het in zijn macht is desen
ſchat wt te deelen dien hy wil. Nocht-
ans bewyſt hy claelijcker door E-
ſaiam / hoe hy de belofte der salicheyt /
sonderlinge tot de wtuercozene schiet :
want hy seyt dat hy wt die alleenlijc-
ende niet wt den gantschen mensche-
lijcken gellachte sonder onderscheyt /
sal Discipulen versamelen. Waer wt
het openbaer is / dat sommighe ver-
keerdelijck segghen / dat de leere der
salicheyt allen menschen wort booz-
ghesels / om hen crachtelijck boozder-
lijck te zyne / de welcke den kinderen
der Gemeynthe alleenlijck bewaert is.
Dit sal nu teghenwoordichlijck ghe-
noech zijn / te weten / hoewel alle me-
schen int gemeyn door de stemme des
Euangelij gheroepen worden / dat
nochtans de gane des geloofs weyni-
gen wort gegeuen. De oorsake wort
door Eſaiam bewesen / te weten / dz de
arm Gods niet allen menschen ghe-
opēbaert en wort. Waert dat hy seyde Eſai. 53
dz het Euangelij booselijc en verach-
telijc versmaet wort / om dz vele hart-
nechtichijc weygerē dz te hoorē : so sou
de mogelijc die tegenwozpinge vā de
algemeenpe roepinghe / plaetse hebben.
Het is wel waer dat de Propheete nē

Amos. 4
b. 7. ende
8. d. 11.

Act. 16.
b. 6.

Eſai. 3.
c. 16.

Eſai. 53
a. 1.

en heeft voorzghenomen / de schult der menschen te vercleynen / als hy leert dat de fonteyne der berblintheit is / dat Godt hen niet en heeft gheweericht synen arm te openbaren : maer hy vermaent alleenlyck dat het te verghhefs is / als de ooren alleenlyck niet te verwendige leere gellagen worden / dewijle het ghelooue een sonderlycke gawe is. Ick wilde wel van dese Leerers weten / of de berondinghe des woorts alleen kinderē Godts maect / of het ghelooue. Voorwaer als Joannes seyt / dat alle die in den eenichgebozen Sone Godts gheloouen / oock kinderen Godts worden / soo en wort daer niet een onderscheyde hoop aller toehoopren gheselt : maer daer wort een sonderlycke orden den geloouigen geguen / die niet wt den bloede / noch wt den wille des vleeschs / noch wt den wille des mans / maer wt Godt ghebozen zijn. Maer zy segghen / het ghelooue ende het woort Godts comen niet malsanderen oucreen. Dat is wel waer / soo waer het ghelooue is : maer het en is nū nieu dat het zaet balt onder die doornen ofte op steenachtighe plaetsen : niet alleenlyck om dat het meeste deel der menschen niet der daet wederspannich is teghen Godt / maer oock om dat zy niet alle ooghen ende ooren en hebben. Hoe sal het dan ouer een comen / dat Godt tot hem roept de ghene die hy weet dat zy niet en sullen comen : Laet Augustinus voor my antwoerden / segghende / Wilt ghy teghen my disputeren : Verwondert v niet my ende roept wt / O Hoocheyt. Laet ons beyde ouer een comen in de beureestheyt / op dat wy in de dwalinghe niet en vergaen. Wonen desen / ist dat de verkiekinghe ghelyck Paulus betuycht / is de moeder des gheloofs / soo keere ick haer argument wederom tegen haer eygen hooft / te weten / dat daerom niet alle menschen en gheloouen / om dat de verkiekinghe niet algemeen en is. Want als Paulus seyd / dat wy beuult zijn met alle gheestelike segheninge / ghelyck Godt ons wtuercozen hadde eer de wecreit ghe-

schapen was / soo cannen wt de orden der causen wel lichtelijck verstaen / dat dese rijckdom daerom niet allen gheue meyn en is / om dat Godt alleenlyck wtuercozen heeft / die hy wilde. Dit is de oorsake waerom hy op een ander plaetse het ghelooue der wtuercozenen prijst / op dat men niet en dencke dat yemant het ghelooue door zijn eygen gheneghentheyt gheericht : maer dat dese eere Gode toecomt / dz hy wt genade verlijt de ghene die hy te bozen wtuercozen hadde. Want Bernardus spreect wel / segghende / De vlienden hoozent alleen / tot de welcke hy oock spreect / * En wilt niet vreesen ghy cleyn eynde : want het * is v geguen de verborghentheyt des rijck Godts te weten. Wie zijn dese : te weten / die hy te bozen ghekent ende gepredesteert heeft / dat zy souden den beelde * zyns Soons ghelyck worden. Dese groote verborghen raet is ons gecopenbaert / De Heere weet welcke de zyne zijn : maer dat Gode bekend was / dat is den menschen-geopenbaert. En hy en geweericht doorwaer niemant lo de groote verborghentheyt deelachtich te maken / anders dan de ghene die hy te bozen gekent en gepredesteert heeft / dat zy souden zyne zijn. Weynich daer nae besluyt hy / De barmherticheyt Godts is van eeuwichheyt tot eeuwichheyt ouer de gene die hem vreesen : vā eeuwichheyt om der predestinacie / ende tot eeuwichheyt om der salichmakinge deen is sonder begin / dander is sonder eynde. Maer wat noot ist Bernardus dijn tot ghetuyghe te nemen / dewijle wy wt onses Meesters mont hoorē dat geene andere menschen en sien dan die wt Godt zijn : met welcke woorden hy te kennen gheeft / dat alle de ghene die niet en zijn GODE wezderghebozen / niet en connen de claerheyt zins aenschijns sien. Het gheue wort wel bequamenlyck by de verkiekinghe gheselt / soo verre het in den onderste graede gheselt wort. Welcke orden claerlyck in de woorden Christi wtgheluyckt wort / daer hy seyt / Dit is de wille des Vaders dat

Joan. 1.
6. 12.Mat. 13
a. 5.
Marc. 4.
a. 5.
Luc. 8. a.
6.August.
de verb.
Apof.
Ser. 11.Eph. 1.
a. 3.

Tit. 1. 8.

Ad Tho
mā pre-
positum
Benedi-
cti. 107.
1. ac. 12
d. 12.
* Mat.
13. d. 11.
Rom. 8.
f. 29.
Joan. 10
c. 14.
2. Tim.
2. c. 19.Joan. 6.
c. 46.

Joan. 6. dat ick niet en berliese dat hy ghegheuen heeft. Want dit is zijn wille/ dat soo wie in den Sone gheloofst/niet en bergae. Waert dat hy wilde dat alle menschen salich worden/ soo soude hy hen zynen Sone tot eenen bewaerder geuen/en soude se alle door den Heylichen bandt des gheloofs in Christi lichaem inlijuen. Maer nu ist openbaer / dat het ghelooue is een sonderlijcke pant der Aderlijcke liefde/ beuaert door zyne kinderen die hy heeft aengenomen. Daerom seyt Christus op een ander plaetse/dat de schapen de Herder volgen/om dat zy zijn stemme hooren: ende dat zy geen en bzeemden en hooren / om dat zy der haecmder stemme niet en kennen: Ende waer wt comt dit onderschept / anders dan om dat Godt hare ooren geopet heeft: want niemant en maecht hem seluen een schaep / maer wordt door Godts ghenade een schaep gemaect. Daerom leert de Heere dat onse salicheydt sal alrijts seker ende buyt perijckel wesen/om dat zy door de onuerwinlijcke macht Godts bewaert wort. Daerom besluyt hy dat de ongeloonige niet en zijn wt zyne schapen: te weten/om dz zy niet en zijn wt het getal der gener die de Heere door Esau beoefst heeft/ dat zy soude zyne Discipulen wesen. Maar dewijle niet dese getuygenissen die ick verhaelt hebbe/ de boetherdinge wtghedruyt wort soo betuygen zy ooe de onueranderlijcke stantfastichz der berkiefinghe.

Joan. 10. 1.29.
Rom. 9. 1.13.
11
Alet ons nu oock spreken van de verworpenen / van de welcke Paulus daer oock spreekt. Want ghelijck Jacob niet door goede werken verbient hebbende/wort tot genade ontfangen: alsoo wordt oock Esau ghehaet/noch niet gheen boosheyt besmet zinde. Ist dat wy onse ooghen op de werken slaen / soo doen wy den Apostele onrecht / ghelijck of hy dat selue dat ons clac is/niet ghesien en hadde. Ende hy wort ouertuycht dat niet ghesien te hebben / dewijle hy namelijk daer op dringt/dat den vercoren/en dāder verworpen was/ doe zy noch n3 goets

noch quaets gedaen en hadde:om daer mede te bewijfen / dat het fondament der godlijcker predestinacie / niet en is in de wercke gelegen. Wouen desen als hy die tegenwozpinge heeft boozt ghebracht / Of Godt onrechtuerdich zy/soo en ghebzuyct hy dat niet dwelc een seer seker en clac ghetuyghenisse zijnder rechtuerdicheydt soude gheueest hebben/te wetē/dat Godt heeft Esau ghedaen nae zijn boosheyt:maer hy is te bredē met een ander antwoorde / te weten / dat de verworpenen tot dit eynde verweckt worden / op dat de eerlijckheyt G O D T S door hen verclaert worde. Ende ten laetste seyt hy daer nae/dat Godt barmhertich is wien hy wil / ende verhart wien hy wil. Hier siet ghy hoe hy de beyde stelt in het eenige goetdunckē Gods. Daerom ist dat wy niet en connen de oorzake toonen / waerom Godt gheueerdicht de zynen genadich te zyne / anders dan om dat het hem alsoo beleeft:so en sullen wy oock anders niet hebben dan zynen wille / waerom hy andere verworpt. Want als men seydē dz Godt de gene die hy wilt verhart / ende den genen die hy wil / barmherticheyt doet / soo worden de menschen daer door vermaent / dat zy geen oorzake en moeten soecken buyten zynen wille.

Dat xxiiij. Capittel.

VVederlegghinge der beschuldighen ende lasteringhen, waer mede dese leere is altydts te onrechte beswaert gheweest.

Mer als het menschelijc vernuft dit hoorz / soo en cant hem niet onthouden van (ghelijck of men een alarm gheschrey hoorde) menichmans en bouen matē opzuerich te worden. En vele (gelijc of zy wildē Godt bā den haet beurijen) bekennē de berkiefinge alsoo/dat zy versaken dat vermant verworpen wort. Maer zy doera dat veel te onwyselijc en kinderlijck swant de berkiefinge en soude n3 connen slaen/sfonde zy niet tegen de ver-

Wt is wort

Rom. 9.
d.18.

woydinge Godt schept die wt/ die hy tot salicheydt aennecint/ soo ware het meer dan dwaesheyt/ datmen seyde dz de andere by gheual ofte fortune ofte door haer eygen cracht vercregen/ het gene dat de verkiezinge alleen weynigen geeft. Soo verwoypt Godt dā de gene die hy doorby gaet ende dat om gheen ander oorzaak/ dan om dat hyse wil wotlupten van de erue die hy zynen kinderen gepredestineert en verordent heeft. Ende de hoouerdicheyt der menschen is onuerdragelijck/ als zy haer niet en laet met Godts wooyt bedwingen/ als men spceekt van den onuerhinderlijcken raet Godts/ den welcke de Engelen aanbidden. Maer nu hebbe wy gehoort/ dat de verhardige also wel in de hāt Godts is/ als de barmhertichz. En Paulus en is nī (gelijc dese) seer beladen hoe hy Godt sal door leugen ontschuldighen/ maer vermaent alleenlijc dat het den maccsele niet geoorloft en is/ teghen zynen maker te kijuen. Nu die niet toe en laten dat eenighe menschen van Godt verworpen worden/ hoe sullen die dese sentencie Christi wederleggē/ Alle boom welcke mijn Vader niet gheplandt en heeft/ sal wtgheroept worden. Zy hoozen opentlijck dat alle de ghene die de hemelsche Vader niet en heeft gheweedicht als heylighe boomen in zynen Oker te planten/ zyn tot het verderf verordent ende ouergegeuen. Ist dat zy versaken dat dit een teeken der verworpinghe is/ soo en is geen dinc soo claer datmen hen soude conuen wijsmaken. Ist dat zy niet op en houden van tegenspreken/ soo laet het ghelooue soo nuchter zyn dat her niet dese bemaninge Pauli te bidden zy/ te weten/ dat daer geen oorzaak en is om tegen Godt te kijuen/ ist dat hy op deen zyde willende toore bewijzen/ en zyn macht bekent maken/ de baten des toorens die tot het verderf bereypt zyn/ draecht met grooter verdraechsaemheyt/ en saechtmoedicheyt: en op dander zyde bekent maect den rijckdom zynde eerlijckz tot de baten der barmhertichz/ die hy tot eere bereypt heeft/

De Lesers moeten hier aenmercken/ hoe dat Paulus om den achterclappe ren en oorblasen alle oorzaak te nemen/ der toornicheyt ende mogentheyt Godts de opperste heer schappijne toeschijft: om dat het onrecht is/ dat die diepe oordecien die alle onse sinnen berisinden/ souden onser reien schap onderwoypen wordē. Het is eē cranche antwoorde die onse tegenstrijders geuen/ te weten/ dat Godt niet gantschelijck die en verwoypt/ die hy met saechtmoedicheyt verdraecht: maer dat hy zyn herte tot hen wat afwent/ of zy hen moghelijck bekeerden. Ghelijck of Paulus Gode sulcke lijsaemheyt toeschreue/ met de welcke hy soude verwachten de bekeeringe der ghenere die (ghelijc hy seyt) tot verderf bereypt zyn. Want Augustinus dese plaetse wtleggen/ vermaent wel/ wanneer de verdraechsaemheyt Godts wooyt by zyn mogentheyt gestelt/ dat Godt dā niet toe en laet/ maer door zyn cracht regeert ende maticht. Onse tegenstrijders seggen oock niet sonder oorzaak/ dat Paulus seydt/ dat de baten des toorens bereypt zyn tot het verderf/ maer dz Godt de bare der barmherticheyt doorbereypt heeft: om dat hy also den lof der salicheyt Gode toeschijft/ ende de schult des verderf dien opleyt/ die door haer eygen goet brenghen. Maer of ick hen schoon toe late dat Paulus door dese wijsse van spreken/ de hardichz des eerste deels verfoet: soo en betaemt het nochtans niet/ die doorbereydinghe tot het verderf/ tot een ander oorzaak te treckē/ dan tot den verborghē raet Godts: het welcke oock weynich te hozen in de woorden Pauli berclaert wooyt/ dat Godt heeft Pharaonem verhart/ daer na dz hy verhart die hy wil. Waer tot volcht dat de verborghen raet Godts e. 17. 18. is de oorzaak der verhardinge. Ic be houde ten minsten dat Augustinus d. 16. leert/ te weten/ Als Godt schapen maect wt wolue/ so vermaect en ver nient hy se met crachtiger genade/ op dz haer hardicheyt getemt wooyt: en also

Rom. 9.
d. 20.

Mat. 15
b. 13.

Rom. 9.
b. 22.

Lib. cont.
tra Jul.
s. cap. 15.

Rom. 9.
e. 17. 18.
Exod. 9.
d. 16.

Lib. 1. de
pcedest.
fanc.
cap. 2.

2 Die soude wel oueruloedichlijc ge-
noech wesen den godt salighen en ma-
tigen / ende ghenen die gebennen dat
zy mensche zyn. Maer dewijle die se-
nighe honden / meer dan enerley las-
teringe teghen Godt wt vrouwen / soo
sullen wy op een peghelijcke / ghelijck
de sake eyscht / antwoorden. De dwase
menschen kinnen menichmans teghen
Godt / ghelijck of hy haren beschul-
dinghen onderworpen ware. So bza-
gen zy dan ten eersten / niet wat recht
de Heere toornich is op zyne creatue-
ren / ban de welcke hy te voren door
ghenerley schult verweet en is: want
het betaemt (segghen zy) meer eenen
kyn dan eenen opzichten Richter /
dat hy soude tot het verderf ouer ge-
uen die hy wil. Soo hebben dan de
menschen oorsake om teghen Godt te
kijue / ist dat zy sonder haer eyge ver-
dienst / alleelijc door zyn enkel goet-
dunck tot de eeuwige doot gepredesti-
neert worden. Ist dat te eenige tyd
sulcke gedachten de godt saligen men-
schen in den An comen / so sullen zy om
der seluer aenloop te vaken / niet dit
eenige genoeg gewapent worden / ist
dat zy ouerleggen wat grooter onge-
schickheyt het zy / alleelijc dat men na
de oorsake des Godlijcken willes
bzaecht: dewijle hy aller ding oorsake
is en te rechte moet zyn. Want ist dat
de wille Godts eenige oorsake heeft /
so moet daer yet geweest hebben / eer
dan hy daer aen hy hange: het welcke
niet geoorloft en is te denken. Want
de wille Godts is so seer de opperste
regel der rechtuerdicheyt / dat al wat
hy wil zy rechtuerdich te achten / al-
leenlijc om dat hy het wil. Daerom
wanneer men bzaecht waerom Godt
het also gedaen heeft / so moet men ant-
woorde / Om dat hy gewilt heeft. Ist
dat yemant vorder gaet / en bzaecht
waerom Godt het ghewilt heeft / soo
bzaecht de sulcke na een dinc dat boue

den wille Godts is / het welcke n3 en
can beuonden worden. Daerom laet
de roeckeloose lichtuerdich3 der men-
schen haer seluen bedwingen / en niet
soecken dat niet en is: op dat hy mo-
gelijck niet en vinde het ghene dat is.
Het desen toom segghe ic / sal hy wel
weerdhouden worden / soo wie met
eerbiedinge en bzaefe wil van de ver-
borgentheden zyns Godts philofo-
pheren. Tegde stouticheyt der godt-
loosen die hen niet en ontfien opentijc
tegen Godt quaet te spreke / sal Godt
selue door zyn rechtuerdicheyt hem
seluen sonder onse hulpe beschermen /
als hy haren consciencien sal alle wt-
vlucht benemen / en de selue ouerwin-
nen en verdoemen. Nochtan en bren-
gen wy dat gedicht sel van de Poten-
tia absoluta / ghelijck zyt namen / niet
boort / het welcke onheyligh is / en be-
hoort van ons verworpen te worden.
Wy en dichten niet eenen Godt die
sonder Wet zy / dewijle hy hem seluen
een Wet is: want (gelijck Plato seyt)
den menschen die boose begeerte heb-
ben / zyn Wettē noodich: maer de wil-
le Godts en is niet alleelijc reyn bā
alle smette / maer is oock de opperste
regel der volmaechtheyt / en ooc de Wet
aller Wetten. Maer wy segge / dat hy
niet gebonden en is om rechen schap te
geuen: wy seggen ooc dat wy gheene
bequame Richters en zyn / om wt on-
se eygen geuoelen bā dese sake te oorz-
deelen. Daerom ist dat wy hoogher
soecken dan ons gheoorloft is / so laet
die dreyginghe des Psalms ons ver-
schicken / dat Godt sal ouervinnen Psal. 58
soo wanneer hy van eenen sterfelijc- a. 6.
ken mensche gheoordeelt wort.

Alsoo can Godt stilswijgende zyne
vanden bedwingen. Maer op dat wy
hen niet toe en laten den heyligen nae
Godts te beoorten / soo geeft hy ons
oock wapen tegen hen wt zyn heylig-
ge woort. Daerom ist dat ons yemāt
aencomt mer sulcke woorden / waer
Godt van den aenbeginne heeft som-
mige tot der doot gepredestineert / die
noch n3 en condē het oordeel des doots
verdienē / dewijle zy noch niet en wa-
ren.

Re liij

ren.

Doet
Augusti
no sum-
ptu lib. 1
de Gen.
contra
Manich.
cap. 3.

ren. Wy sullen hoor een antwoorde hen wederom blyghen / wat Godt na haer meyninge de menschen schuldich is / als zy hem willen dat zyn natueren achten. Wy zyn alle also door de sonde verdozen / dat wy moeten hoor Godt hatelijck zyn / ende dat niet door tyzannische wredeheyt / maer door seer gherechtige rechtuerdicheyt. Ist dat alle de gene die Godt tot der doot pdestineert / zyn door natuerlijke condicie der doot onderworpen / ick bidde u / van wat ongherechticheyt Godts tegen hen / connen zy claghen? Laet alle de kinderen Adams comen / ende teghen haren richter kijuen ende strijden / dat zy eer zy gebozen waren / zyn door zyn eeuwige boozseninghe tot eeuwighe ellendicheyt berozdent. Wat sullen zy connen snateren tegen dese bescherminge / als Godt hen daer entegen sal tot de kennisse haers selfs roepen? Ist dat zy alle wt een verdozigen masse genomen zyn / so en ist geen wonder dat zy der verdoemenisse onderworpen zyn. So en hebben zy dan Godt niet te beschuldigen van ongherechticheyt / om dat zy door zyn eeuwige oordeel berozdent zyn tot der doot / tot de welcke zy door haer eyge natuer geleet worden / gelijc zy wilens ofte onwilens gheuoelen. Waer wt het openbaer is / hoe verkeert die begheerte om tegen te snateren zy / dewijle zy de oorsake der verdoemenisse die zy bedwongen worden in hen seluen te bekennen / soecken te decken ende berberghen / op dat zy Godt boozwendende / beurtjrt worden. Maer of ic schoon hoovertmael belede dat Godt de Autoor daer van is / het welcke seer warachtich is / soo en connen zy nochtans niet terfont haer schult daer mede wt wisschen / de welcke in hare consciencien ghegheuen / dicmael booz hare oogen comt.

4 Wederom segghen zy / Zyn zy niet te boozen door de ordeninghe Godts gepdestineert gheweest tot die selue verdoentheyt / die nu wort als een oorsake der verdoemenisse boozghewent? Als zy dan door haer verdoz-

uentheyt verlozen gaen / soo liden zy enckelijc de straffe dier ellendicheyt in de welcke Adam is door Godts pdestinacie geualen / ende heeft zy b. 12. ne nacomers niet hē daerin getrocken. Is hy dan niet onrechtuerdich dewijle hy zyne creatueren soo wredeelijck bespot? Ick bekennē zyn niet dat alle Adams kinderen zyn met Godts wille tot dese ellendiche condicie geualen / tot de welcke zy gebonden zyn: Ende dit is het ghene dat ick eerst seyde / te weten / datmē ten eynde moet altyt wedercomē tot het goet duncken des godtlijcken wilens / wiens oorsake in Godt verborgen is. Maer hier wt en volcht niet terfont dat Godt deser valscher beschuldinge onderworpen zy. Want wy sullen met Paulo aldus antwoorden / W mēsche wie zijt ghy die ghy teghen Godt kijst? sal oock een aerden pot segghen tot zynen Potbaker? Waer om hebt ghy my aldus gemaect? Heeft ooc den Potbaker geen macht wt den seluen clompe / deen dat te maken tot ere / es dander tot schande? Zy sullen seggen dat de rechtuerdichs Godts niet wel alsoo beschermt en wort / maer dz daer mede een wtvlucht ghenomen wort / ghelijc die pleghen / die gheen rechte ontschuldiginghe en vinden. Want wat schijnt hier anders gesept te worden / dan dat Godt een macht heeft die niet en can verhindert worden / nae haer belieste te doen wat zy wil: Maer het is veel anders: Want wat reden cannen hy brenghen / die stercker zy / dan als wy gheboden worden te bedencen wie Godt zy. Want hoe soude die eenighe ongherechticheyt doen / die de richter der weereit is? Ist dat het eygentijc der godtlijcker natueren toecomt / oordeel te doen / soo heeft hy natuerlijc de rechtuerdicheyt lief / ende haet de onrechtuerdicheyt. Soo en heeft dan de Apostel geene listige wtvlucht ghesocht / ghelijc of hy hadde in zyne woorden gheuangen geweest: maer heeft te kennen ghegheuen / dat de reden der godtlijcker rechtuerdicheyt hooger is / dan dat zy soude con-

Rom. 8.
b. 12.

Rom. 9.
b. 20.

Sal. 45
b. 8.

nen na menschelijcke wijsse gemeten /
 ofte met menschelijcke vernuft genaet
 worden. De Apostel bekēt wel dat de
 Godrijcke oordeelen soo diepe zijn /
 dat alle menschen verstant daer dooz
 verstandon wort / als sy soeckē daer
 toe dooz te brenken. Maer hy leert ooc
 hoe onbehoorlijk het is / de wercken
 Gods tot sulcke een Wet te dzingen /
 dat wy se sonden dozuen verworpen
 terfont als wy geen sozlike ofte re-
 den daer vā en vindē. Salomō spreect
 een schoon sentencie (de welcke noch-
 tans weynighe menschen verstaen) te
 weten / De Schepper aller dingen is
 groot / ende gheeft den dwasen en den
 overtrederen hare loon. Wāt hy roept
 wt vā de groothēyt Gods in wiens
 macht het is de dwase ende overtre-
 ders te straffen / hoe wel hy hen nē en
 geweerdicht zijnen Geest te gheuen.
 Ende de raserie der menschen is wō-
 derlijken groot / als sy het ghene dat
 onmetelijck ende onbegrijpelijk is /
 willen der mate haers verstantes on-
 derwoezen. De Engelen die in haer
 geheelheyt zijn bijuen staende / naemt
 Paulus wtuercozen: ist dat standfas-
 ticheyt is in het goetduncken Gods
 ghesunder / soo bewijst der anderer
 Engelen afwijkinge / dat sy verlaten
 waren. Aan welcke sake mē geen an-
 der reden en can boortbzenghen / dan
 de verworpinge / de welcke in de hey-
 melijken raet Gods verborzen is.
 Laet nu eenigen Manicheus ofte
 Celestin comē / om de Godrijcke booz-
 deninghe te lasteren: Ick segghe met
 Paulo / datmen niet en moet reden
 daer van gheuen / om dat sy dooz haer
 groothēyt verre bouen onse verstand
 gaet. Wat wonder ofte wat onghes-
 chicktheyt is daerin: Willen sy dat
 de macht Gods also bepact zy / dat
 sy niet en vermoge meer te doen dan
 haer verstant can begripen: Ic segge
 met Augustino dz de heere menschen
 geschapen geest / de welcke hy te doze
 wiste dat sy sonder twijfel souden in
 het verderf gaen: en dat die selue ge-
 schiet is om dz hy alsoo wilde. Maer
 dat het ons niet en betacnt reden te

soecken / waerom hy dat gewilt heeft /
 wāt wy en zint niet machtyck te ver-
 staen. Ende dat wy niet en behooren
 te disputeren van den wille Gods of
 hy rechtuerdich is ofte niet: want soo
 dikmael als vā den wille Gods wort
 gesproken / so wort onder zijnen naem
 de opperste reghel der rechtuerdich-
 heyt genaemt. Daerom wāt wilmen
 van de ongherechtheyt bzagē boort-
 bzenghen / daer clacrijck rechtuer-
 dicheyt ghesien wort / Wy en moeten
 ons oock niet schamen den mont der
 godtloosen na het exempel Daule also
 te stoppen / ende soo dickmael als sy
 bestaen teghen te bassen / het selue ver-
 halen en seggē: Wie zijt ghy o eliedit-
 ge mēsche / dz ghy bestaet, Godt te be-
 schuldigen: en hē daer om beschuldicht
 om dz hy de groothēyt zijnder werckē
 niet en maticht na uwe plomphēydt:
 Ghelijc of syne wercken daerom boos
 waren / om dat se den vleesche verbor-
 zen zijn / De ongemeten groothēyt der
 oordeelen Gods / is v dooz clare be-
 uindingen bekent. Ghy weet dat sy
 genaemt worden een diepe asgrōt: nu
 ouerdenckt de cleynhēz uwes verstant
 of het can baten dat Godt by hem sel-
 uen heeft boozgenomen. Wat zijt ghy
 dan daermēde geholpen dat ghy dooz
 welinnighe ondersoekinghe v seluen
 verinckt in den asgront / de welcke v
 sal (ghelijc v de reden selue bewijst)
 doodtlijck wesen. Waerom en wort
 ghy niet ten minsten gedwongen dooz
 eenighe vzeese wt het gene dat de Hi-
 storie Jobs ende oock de boecken der
 Propheten / van de onbegrijpeli-
 cheyt Gods / ende gruwelijcke
 mogentheyt vercondighen: Ist dat
 uwe gheest oprechtich is / so en schaeft
 v niet den raet Augustini aen te ne-
 menen. O mēsche (seyt hy) verwacht
 ghy antwoord van my: Ick ben
 oock een mēsche. Daerom laet ons
 beyde dien hoozen die seyt / O mē-
 sche wie zijt ghy: beter is een getrou-
 we onwetentheyt dan lichtuerdighe
 wetenschap. Soct verdiensten: soo
 en suldt ghy niet anders vinden dan
 straffe. O hoochēydt: Petrus ver-
 saccht:

Rom. 9.
2. 20.Psal. 36
2. 7.August.
de berb.
Apost.
Ser. 20
Ro. 9. c.
20.

heeft de welcke bewijst dat dese strijt te bergheers is : om dat het leuen en de doot meer werckē zijn des willes / dan der boozwetenschap Godts. Waert dat Godt de gheschiedemissen der menschen boozsage allenlijck / ende niet oock door zijn goetduncken en schickte ende ordinerde / dan en soude men niet sonder oorzake bragen / wat noot zijn boozwetenschap aenbrachte. Maer dewijle hy het ghene dat te comen staet niet anders te vozen en liet / dan om dz hijt berozdent heeft dat het alsoo soude gheschien: soo ist te vergeefs dat men van de boozwetenschap Godts kijft / als het openbaer is / dat alle dinghen meer geschien door zijn ordeninge ende wille.

7 Sp seggen dat men dit niet en bint met woorden wi ghedruct / dat het van Godt berozdent is: dat Adam soude door zijn afwijckinge vergaen. Maer dat is gelijck of die selue Godt van den welcken de Schriftuere bestryct dat hy doet al wat hy wil / de alderbelste zijnder creatueren geschapen hadde tot een onseker ende twijfelachtich eynde. Sy dichten dat de mensche een bij goetduncken hadde / soo dat hy mochte sulcke fortune hebben als hy wilde: maer dat Godt niet berozdent en heeft / anders dan dat hy den mensche soude handelen na zijn verdienste. Ist dat sulcx een cranch gedicht sel worde aengenome / waer sal die almogentich zijn / waer door hy na synen verborghen raet / de welcke gecort oorzake en heeft / alle dinck regeren / de predestinacie wijlen ofte niet en willen. Want het en is nī natuerlijck geschiet / dat alle menschen zijn van der salicheyt afgewallen / door eens vaders schult. Wat verhinbert hen te bekennen van eenen mensche / dwelck sy ooc tegen haen wille / bekennē van het gansche menscheelijck geslachte: Want wat souden te vergeefs wtulucht soecken. De Schriftuere roept dat alle menschen zijn in eens mensches persoon tot de ewige doot ouergegeuen. Ende dewijle dis

niet en can de natuere toegheschreuen worden / so ist claer / dat het door den wonderlijck raet Godts geschiet is. Het is veel te ongeschiet dat dese goede beschermers der rechtuerdicheyt Godts / bliuen door een stroo staende ende hooge balcken wel ouer springe. Ich braghe noch eenmael / Waer door ist geschiet dat so vele volckē met hare kinderen zijn door Adams val tot de doot getallen / sonder remedie / anders dan om dz Godt het also gewilt heeft. Hier moeten de tongen stom worden / die anders so clapperich zijn. Ich bekennen wel dat het een gruwelijc oordeel is / nochtans en sal niemant conne versaken / dat Godt te vozen gheweten heeft wat eynde de mensche soude hebben / eer hy hem maecte / ende dat hijt daerom heeft te vozen gheweten / om dat hijt door zijn booznemen also berozdent hadde. Ist dat yemant hier de boozwerenschap Godts beschuldicht / die doet rechtuerdichlijck ende onwyselijck. Want ich bidde u / wat ist dat de hemelsche Richter soude beschuldicht worden / om dz hy geweten heeft wat gheschien soude: Ist oec daer eenige rechtuerdige oec ierelijcke clage is / die gaet de predestinacie aen. Het en moer oock niet ongeschiet noch wonder schijnen dat ic segge / te weten / dat Godt oec alleenlijck den val des eersten mensches / en daer in ooc den val der nacomenen te vozen gesien / maer ooc na zijn goetduncken berozdent ende beschickt heeft. Want ghelijc het tot zijn wijsheyt dient / dat hy al wat geschien sal / te vozen weet: also dient het tot zijn macht / dz hy alle dinck door zijn hant regeert ende maect. Ende Augustinus verclaert ooc dese sake seer wel / ghelijck vele andere. Wy beijden seer salichlijck dat wy ad laus seer wel ghelooften / dat Godt ende de Heere aller dinghen / die alle dinghen seer goet gheschapen heeft / ende te vozen wiste dat quade dingen souden wt goede comen / ende wiste dat het meer tot zijn seer almoghende macht diende het quaet tot goet te veranderen / dan het quaet nī te laten zyne: dat dese

Enchir.
rent.

benemen. De verworpenen willen sondigende onschuldich zijn/om dat sy de noot tot sondighen niet en connen ontgaen: voornemelijck / dewijle hen door de ordeninge Godts / sulcke noot opgelept wort. Maer wy seggen / dat sy daer door niet te rechte ontschuldicht en worden: want de ordeninghe Godts door de welcke sy claghen dat sy daer door tot het verderf verordent sijn / heeft haer rechtueerdicheydt / de welcke ons wel onbeket is / haer noch-
 10 tas seer seker is. Waer wt wy besluyten / dat sy niet quaets en lijden dat hen door rechtueerdige oordeel Godts aangedaen wort. Wonen desen leeren wy / dat die berkeerdelijc doen / die om den oorspronck haerder verdoeminge te binden / hare ooghen na de verborghenheyt des raedts Godts slaen / ende de verdoemetheyt haerder natuere door de bingeren sien / waerwt haer verdoeminge warachtelijck comt. Dese verdoemetheyt en connen sy
 20 Gode niet toeschrijven / om dat hy zijnder scheppinghe ghetuyghenisse gheeft. Want hoe wel de mensche is door de ewighe voorsieninge Godts tot die ellendicheydt gheschapen / der welcker hy onderworpen is: soo heeft hy nochtans de materie daeruan wt hem seluen / ende niet wt Godt: want de mensche en is door geen ander oorsake alsoo verdoemen / dan om dat hy van de supuer scheppinghe Godts is afgeweken / ende veraert tot boose en onreyn verkeertheyt.

Door onse tegenstrijders lastere
 30 de de Predestinacie niet noch een ander ongeschicktheyt. Want dewijle wy het alleenlijck den goetduncken des godlijcken wiltes toeschrijven / dat de ghene die Godt tot erfgenamen zijns rijcks aenneemt / worden wt het alghemeyn verderf verlost: daer wt besluyten sy / segghende / dat dan daer wtneeminghe der Persoonen is / het welcke de Schrijtuere alomne versaeckt. Ende dat dan de Schrijtuere teghen haer seluen strijdt / ofte dat in de verkiepinghe Godts de verdiensten aengheken worden. Ten eersten / de

Schrijtuere seyd op een ander wijse dan sy oordeelen / dat Godt geen wt-
 40 nemer der persoonen en is: want niet dz woort Persoon / en verstaet sy niet eenen mensche / maer die dinghen die in den mensche gesien worden / ende pleegen gonste / ghenade / ende weerdich te verrijghen / ofte haet / verachtinge
 50 ende schande aen te brengen / Gheijck goet / rijckdom / macht / edelheyt / ouerheyt / vaderlant / schoonheyt &c.

Item in armoe / gebreck / onedelh / onreynicheyt / versmaetheyt &c. Also leere Petrus en Paulus / dat de heer geen wtneemer der persoonen en is / om dat hy geen onderscheyt en maect
 60 tusschen de Joden ende Grieken / soo dat hy alleenlijc om der nacen wille / soude den eenen verwerpen / ende den anderen aennemen. Alsoo gebuyckt Jacobus oock die selue woorden / als
 70 hy wil betuyghen / dat Godt in zijn oordeel niet en bracht na rijckdom.

Maer Paulus spreect op een ander plaetse aldus / dat Godt in het oordeelen de brighheyt ofte dienstbaerheyt des mensches niet aen en siet. Daer en sal daer in gheen teghenstrijdinghe
 80 sijn / als wy segghen dat Godt na het goetduncken zijns welbehagens / sonder eenighe verdienste verkieft tot kinderē die hy wil / de andere verworpende. Doch tans mach de sake aldus verclaert worden / op dat men te volcomelijcker voldaen worde. Sy braghen hoe het comt dat Godt wt twee
 90 die in verdienste geen onderscheydt en hebben / den eenen door hy gaet in zijn verkiepinghe / ende den andere aenneect. Ick braghe hen wederom / of sy mey-
 100 nen dat in den ghenen die van Godt aenghenomen wort / yet zy waer door Godts herte tot hen beweecht wort?

Ist dat sy (ghelijck het noodich is) bekennen dat daer niet en is / soo sal daer wt volghen / dat Godt den mensche niet aen siet / maer wt zijn goetheyt oorsake neemt / waerom hy hen
 110 goet doet. Waerom dat Godt den eenen mensche verkieft / ende den anderen verworpt / dat en comt niet door
 120 het aenlijc der menschen / maer alleenlijck

Act. 10.
 c. 34.
 Ro. 2. b.
 10.
 Gal. 3. d.
 28.

Jaco. 2.
 a. 5.
 Col. 3. d.
 25.
 Eph. 6.
 b. 9.

Ude
 Aug. 11.
 ad Rom.
 2. cap. 7.

Ieenlijck wt zijn barmherticheydt: der
welcker het inset byn zijn/ haer seluē
te vertroonen ende bewijfen waer ende
I. COZ. I. D
26, wanneer sy wil. Want wy hebben
erghens dat van den beghinne aen
niet vele edele ofte wijsse ofte aerlge-
ke menschen gheroepen en zijn / om
dat Godt de hooerlichz des vleeschs
soude vernederen: so verre ist dat syn
gongste soude aen personen ghebon-
den zijn.

I.CO2, I.D.
26.

Daerom beschuldighen sommighe
seer valscheijck Goot/dan ongelijche
rechtneerdicheydt/ dat hy in zijn pre-
destinatie niet de selue wijse en ghe-
bruyct ouer alle menschen. Ist dat hy
(seggen sy) alle menschen schuldich
vindt/so laet hen alle menschen straf-
sen/ist dz hy se alle onschuldich vindt/
so laet hem vā allen de strēgichz zijns
oorzdeels wech nemē. Maer sy hande-
len niet Goot/gelijck of hē de barm-
hertichz verboden ware/ ofte gelijc of
hy moest zijn oorzdeel ghantscheijck
verleete als hy wil barmhertich zijn.
Wat ist dat sy begheeren/ te weten/ dz
de menschen alle te ghelijcke ghestraft
worden/ ist dat sy alle schuldich zijn.
Wy bekenne dz alle mēschē schuldich
zijn/ maer seggē dat de barmhertichz
Goots/ sommigē te hulpe comt. Sy
segghen/ Laet de barmhertichz allen
te hulpe comen: maer wy antwoorden
dz het recht is/ dat hy oock straffende
bewijs hem seluen eenē rechtneerdigē
Richter te zijne. Als sy dit niet en
willen lijfē / wat doet sy dan anders
dan dat sy soecken Goot te berouwen
van de macht om te ontfermen: ofte
pimmers also hem toelate barmhertich
te zyne/ dat hy zijn oordeel gantsche-
schelijck verlate. Daerom comen dese
sententien Augustini seer wel ouerree-
te te weten dese/ Dewijle in den eersten
mensche de gantsche masse des men-
schelicken geslachts/ is in de berdoe-
menisse geualen/soo zijn de baten die
daeroot ghemaect worden / tot eer/
niet baten der epgheuer rechtneerdic-
heyt/maer der Godelijcker barmher-
ticheyt. Gē dat andere gemaect wor-
dē tot schande / dat en moet men nie-

der ongherechtigch / maer den ordele
Godts toeschijue &c. Wat God de
genen die hy verwoypt / behooghijche
straffe vergelten: de gene die hy roept
onuerdiende ghenade gheeft: daer in
door de ghelijcknisse eens menschen
die ghelot worgebrocht heeft / in des
welckes macht het is / den eenen te
verguen en vā de ander te schult te
eyshen. So mach dan de heere oock
ghenade geuen wie hy wil / om dat hy
barmhertich is: ende niet allen geuen
om dat hy een rechtuerdich Richter
is. Als hy se sommighen geest die se
niet en verdienen / bewijst hy sin on-
uerdiende genade: en als hy sommighen
geest dat sy verdienen / so verclaert hy
wat alle menschen verdienen. Want
als Paulus schrijft / dat God heeft
alle onck onder de sonde besloten / om
dat hy sonde aller ontfermen: so moet
oock daerby staen / dat hy niemant
schuldich en is / om dat niemant hem
eerst ghegheuen en heeft / soo dat hy
sonde moghen vergeldinge eyshen.

De bono
partitur.
cap. 12.

Rom. 11
d. 32.

12

Wouen desen willen sy de ver-
natie te niete maken / swaerij clage-
de dat alle sochfuldicheydt ende be-
gheerte in goet te doen / te neder dal-
soo langhe als de predestinacie staet.
Want wie isser / segghen sy) die ho-
rende dat hem door het ewige en on-
ueranderlijcke voornemen Gods is
sekerlijck het leuen ofte de dood ver-
oorden / niet en sal terfont comen te
denken / dat daer niet aen gheleghen
en is / hoe hy hem seluen diachtelijc
wile door zijn werck de predestinacie
Godts niet en can verhiindert ofte ge-
woorden worden : Also sullen sy alle
hen seluen wech worpen / en als ver-
wijfelende ballen daer sy door haren
lust ghedreuen worden . Ende door-
waer sy en liegen niet gheheel : want
daer zijn sommige wiuen / die de lee-
de der predestinacie niet dese schande-
lijcke lasteringe ontreynighen / en oock
onder dat decksel alle vermaningen
verworpen. Sy seggen / Godt weet
wat hy eernael verordent heeft te doe.
Alst dat hy ons de salicheydt verorde-
heeft

De bona
persone.
cap. 12.

From 18
D. 3 2.

12

18011. 5.
b. 14.

Epist.
106. De
predest.
et. gra.

heeft / soo sal hy ons te synē tijde daer
toe brengen: ist dat hy de doot veroz-
dent heeft / so sonden wy te bergheefs
daer tegē arbejdt. Waer als de Schrif-
tuere gebiet met hoe veel meerder eer-
biddinge en bresse Godts men behoort
van sulcke groore verborghentheyt te
denken / so onderwijst sy dat de godt-
salighe op een veel ander verstant / en
wederleijt bequamelijck sulcker men-
schen ongeschickthz. Want en ver-
baelt de predestinacie niet / om dat wy
souden ontfeluen tot stouticheydt op-
richten en met roeckeloosē lichtueer-
dicheydt bestaen de ontoegankelijkke
secreten Godts te onder soecken: maer
beet meer om dat wy vernedert ende
beroetmoedicht zijnde / souden leeren
hoor zijn oordeel beuen / en zijn barm-
herticheydt prĳsen: dit eynde sulien de
ghelooouge sien. Waer die inckende
grunninghe der swijnen / wordt be-
hoorlijck van Paulo bedwongen. Sy
segghen dat sy gerustelijck in sonden
doortgaen: want ist dat sy dat den ge-
sente der wtuercozenen zijn / so en sul-
den de sonden hen niet verhinderen tot
den leuen ghebracht te worden. Waer
Paulus leert / dat wy vercozen zijn
tot dit eynde / te weten / op dat wy ee-
heplich ende onbeuleckt leuen leyden.
Ist dat de heyligheyt des leuens is
het eynde der verkiefinghe / soo moet
sy crachtigher zijn om ons te verwet-
ken tot blymoedighe bedenckinge en
de oefeninghe der godtsaligheyt / dan
tot een decksel ende hoorwedinghe der
luetheyt. Want dese dingen zijn seer
wijt verscheyden / te weten / de goe-
de werken verlaten om dat de ver-
kiefinghe tot saligheyt ghenoech is:
ende / dat wy vercozen worden om in
de oefeninghe der goeder werken te
arbejdt: Waerō laet vare sulcke laste-
ringe / die de gantsche ordeninghe der
verkiefinghe qualijē verkeren. Moort
dat sy hare lasteringhen voordr wt-
strecken / seggēde / dat de gene die ver-
worpen is / soude arbejdt te vergeefs
doen / waert dat hy arbejdt / om met
onnooselheyt en oprechticheyt des le-
uens / Gode aenghenaem te worden:

daer in worden sy van seer onbeschaef-
de leugenen overtuycht. Want waer-
wt soude sulcke oefeninge connen co-
men / anders dan wt de verkiefinghe.
Want alle die wt der godtloosen ge-
sente zijn / ghelijc sy daten yn tot schā-
de gemaect / also en laten sy niet af
den rooze Godts door gebuerige son-
den te herwecken / ende met clare teek-
kenen dat oordeel Godts dat nu tegē
hen geguen is / te beuestigen: so verre
ist dat sy souden te bergheefs teghen
hem stryden.

Nochtans wort dese leere van an-
dere hoofslijck ende onbeschaemdelijc
ghelastert / gelijck of sy alle de verma-
ningen tot oprechticheyt des leuens te
niete maecte. In welker saken
wille Augustinus hoorjtijde / in gebo-
ten haet qua den welcken hy afwischet
in zijnen boeck / ghenaeemt De cor-
reptione et gratia ad Valentinū / door
den welcken alle goetsalighe ende leer-
lijcke menschen die hem lesen / sulien
lichtelijck ghefild worden: maer ick
sal nochtans hier wat verhaē / dwelc
den ghenen die rechtinnich zijn
sal ghenoech doen. Wy hebben bouen
ghelien hoe claeer ende openbaer een
vercondigher der onuerdiender ver-
kiefinghe Paulus zy: maer heeft hy
daerom cout ende traghe gheweest int
bermanen. Laet dese byghe men-
schen zijn ernsticheydt vergheflijcken
met de hare: men sal ihs in hen binden
als mensē wil met de ongeloouelijcke
bycrigheyt Paulo vergheflijcken. En-
de hoorwaer dese gront reden neemt
alle swaricheyt en twijfelinghe wech /
te weten / dat hy seyd / dat wy niet
gheroepen en zijn tot onreynicheydt /
maer om dat een peggelijck zijn dat
soude bestien in ere / &c. Bouen des-
sen dat wy zijn Godts maeksel / ghe-
schapen tot goet werken die hy be-
reyt heeft / om dat wy daer in wande-
len souden. Somma die een weynich
geoffent zijn in Paulo / die sulle son-
den lange bewijnghe wel verstaē / hoe
bequamelijck hy die dinghen beree-
nicht / die dese menschen dichten dat
zy tegen malcanderen stryden. Christus

13

1. Thess.
4. b. 7.Ephes. 2.
b. 10.

Joā. 6. e
44. ende
g. 65.

stus ghebiet in hem te geloouen: ende nochtans en is zijn beschrijvinge niet valsche/noch zijnen ghebode contrarie/ daer hy seyd/ siemant en can tot my comen/ anders dan dien het van mynen vader gegheuen is. So laet dan de bercondinge des woorts hare loop hebben/ op dat de menschen daer door tot het ghelouue ghebracht/ ende met gheduerighen voortganc in volherdinghe behoude. Maer datmen nochtans de kennisse der predestinacie niet en verhindere/ op dat de ghene die gehoorzaem zijn/ hen seluen niet en verhoouerdinghen/ ghelijck of zijt van hen seluen hadden/ maer in den Heere roemen. Christus en seyd niet sonder oorsake/ Wie ooren heeft om hooren die hoorde. Waerom als wy bermenen ende prediken/ so zijn die geerne gehoorzaem die ooren hebben: ende in de ghene die geene ooren en hebben/ wort veruult dat geschreue staet / *

Mat. 13
b. 9.

Esā. 6. e
9.

Joā. 12.
f. 49.

Mat. 13
c. 14.

Mat. 4.
b. 12.

Libez. de
bono per
feu. cap.

15.

* Wy dz sy hoorende niet en hooren. Augustinus seyt/ Waerom soudē dese hebbe/ en die niet: Wie heeft de sin des Heren bekent: Salmen daerom versaken dat openbaer is / om datmen niet en can begripen dat verborghen is: Dit hebbe ick getrouwelick wt Augustino voortghebracht: maer dewijle moegelijck syne eygene woorden meer autoritey sullen hebben dan de myne/ welken laet die selue woorden voortbrengen/ die hy hem ghelesen worden. Of schoon (seydt hy) sommighe dit hoorende / worden tot luepheydt ende slapericheydt berandert/ ende om arbeeydt te blien ende wellust te hantieren gheneghen zijnde / hare begheerlijckheden volgen: salne daerom meynen dat het valsche zy dat van de boozwetschap Gods gheseydt is: Ist niet also/ dat de ghene die God te horen geweten heeft/ dat sy soudē goet worden/ sullen goet wesen/ hoe groot die boosheyt oock zy daerin sy nu wābelen: ende dat de ghene die hy te horen ghesien heeft dat sy sullen quaet worden/ sullen quaet wesen/ hoe groot die goedtheydt oock zy daerin sy nu ghesien worden: Salne dan om dus-

danige oorsaken / versaken ofte verswijghen het gene dat van de boozwetschap Gods warachtichlyck gheseydt wort: boozneemelyck als men sulcke verswijghende / valt in andere dwalinghen: Oorsake om de waerheydt te verswijghen (seydt hy) is en ander dinc van de noot om te seggen dat waer is. Het ware lanch te soeken alle de oorsaken die daer zijn om de waerheyt te verswijghen: onder de welcke nochtans dit en is / te weten / op dat de gene die het niet en verstaen niet ergher en worden / dewijle wy de ghene die het verstaen willen gheleert maken. Sulcke en worden wel niet geleert als wy hieruan spreken: maer sy en worden oock niet booser. Maer of schoon de waerheydt dz men de bracht dat de ghene die se niet en verstaen / als wy daeruan spreken / boos verstaen: ende de ghene die se versstaen can / schade lede als wy se verswijghen: wat meynen wy dat ons te doene staet: Sullen wy niet moeten de waerheydt segghen / op dat het die bate die het can baten: lieuer dan die waerheyt verswijghen / soo dat se niet alleenlyck noch deen noch vander niet en verstaen / maer oock dat de versfandenichste ergher worde: door den welken waert dat hij hoorde ende verstonde / oock vele andere mochten leert worden. Ende willen wy niet segghen / dat wy na ghetuygenisse der Schriftuere mochten segghen / te weten / vreesende dat de ghene diet niet en can baten / geergert worde als wy spreken: ende wy en vreesen niet / dat de ghene die de waerheydt can baten / sal moghelijck door onse swijghen / meylighen gheuangen worden. Ten laetsten veruuet hy dese sententie cozteliker / ende benesticht se claerliker / segghende / Waerom ist dat de Apostelen ende de Leeraers der Gheleertheit die daer na genoecht zijn / beynede de dincghen gedaen hebbe / te weten / dat sy van de ewighe verkiezingen Gods godsalichlyck gheleert en de gheloonighe onder den recht deden godsalighe leuens behouden heb-

Cap. 16.

Euseb. lib. 10.

ben: hoe comt dy dese nieuwe leeraers
door de macht der onuerwinnelijcker
waerheyt ouerwonnen zijnde / meynē
wel ende recht te segghen / datmen
het ghene dat van der predestinatie
gheseyt word / hoe wel het waer is /
nochtens niet en moet de volcke beris-
condighen. Ja mē moet het gantsche-
lijck bercondighen / op dat die hoorde die
oorzen heeft om te hooren. Ende wie
heeftse anders dā die gene die se heeft
ontfanghen van den ghenen die se be-
doeft te geuen. **14** **15** **16** **17** **18** **19** **20** **21** **22** **23** **24** **25** **26** **27** **28** **29** **30** **31** **32** **33** **34** **35** **36** **37** **38** **39** **40** **41** **42** **43** **44** **45** **46** **47** **48** **49** **50** **51** **52** **53** **54** **55** **56** **57** **58** **59** **60** **61** **62** **63** **64** **65** **66** **67** **68** **69** **70** **71** **72** **73** **74** **75** **76** **77** **78** **79** **80** **81** **82** **83** **84** **85** **86** **87** **88** **89** **90** **91** **92** **93** **94** **95** **96** **97** **98** **99** **100** **101** **102** **103** **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200** **201** **202** **203** **204** **205** **206** **207** **208** **209** **210** **211** **212** **213** **214** **215** **216** **217** **218** **219** **220** **221** **222** **223** **224** **225** **226** **227** **228** **229** **230** **231** **232** **233** **234** **235** **236** **237** **238** **239** **240** **241** **242** **243** **244** **245** **246** **247** **248** **249** **250** **251** **252** **253** **254** **255** **256** **257** **258** **259** **260** **261** **262** **263** **264** **265** **266** **267** **268** **269** **270** **271** **272** **273** **274** **275** **276** **277** **278** **279** **280** **281** **282** **283** **284** **285** **286** **287** **288** **289** **290** **291** **292** **293** **294** **295** **296** **297** **298** **299** **300** **301** **302** **303** **304** **305** **306** **307** **308** **309** **310** **311** **312** **313** **314** **315** **316** **317** **318** **319** **320** **321** **322** **323** **324** **325** **326** **327** **328** **329** **330** **331** **332** **333** **334** **335** **336** **337** **338** **339** **340** **341** **342** **343** **344** **345** **346** **347** **348** **349** **350** **351** **352** **353** **354** **355** **356** **357** **358** **359** **360** **361** **362** **363** **364** **365** **366** **367** **368** **369** **370** **371** **372** **373** **374** **375** **376** **377** **378** **379** **380** **381** **382** **383** **384** **385** **386** **387** **388** **389** **390** **391** **392** **393** **394** **395** **396** **397** **398** **399** **400** **401** **402** **403** **404** **405** **406** **407** **408** **409** **410** **411** **412** **413** **414** **415** **416** **417** **418** **419** **420** **421** **422** **423** **424** **425** **426** **427** **428** **429** **430** **431** **432** **433** **434** **435** **436** **437** **438** **439** **440** **441** **442** **443** **444** **445** **446** **447** **448** **449** **450** **451** **452** **453** **454** **455** **456** **457** **458** **459** **460** **461** **462** **463** **464** **465** **466** **467** **468** **469** **470** **471** **472** **473** **474** **475** **476** **477** **478** **479** **480** **481** **482** **483** **484** **485** **486** **487** **488** **489** **490** **491** **492** **493** **494** **495** **496** **497** **498** **499** **500** **501** **502** **503** **504** **505** **506** **507** **508** **509** **510** **511** **512** **513** **514** **515** **516** **517** **518** **519** **520** **521** **522** **523** **524** **525** **526** **527** **528** **529** **530** **531** **532** **533** **534** **535** **536** **537** **538** **539** **540** **541** **542** **543** **544** **545** **546** **547** **548** **549** **550** **551** **552** **553** **554** **555** **556** **557** **558** **559** **560** **561** **562** **563** **564** **565** **566** **567** **568** **569** **570** **571** **572** **573** **574** **575** **576** **577** **578** **579** **580** **581** **582** **583** **584** **585** **586** **587** **588** **589** **590** **591** **592** **593** **594** **595** **596** **597** **598** **599** **600** **601** **602** **603** **604** **605** **606** **607** **608** **609** **610** **611** **612** **613** **614** **615** **616** **617** **618** **619** **620** **621** **622** **623** **624** **625** **626** **627** **628** **629** **630** **631** **632** **633** **634** **635** **636** **637** **638** **639** **640** **641** **642** **643** **644** **645** **646** **647** **648** **649** **650** **651** **652** **653** **654** **655** **656** **657** **658** **659** **660** **661** **662** **663** **664** **665** **666** **667** **668** **669** **670** **671** **672** **673** **674** **675** **676** **677** **678** **679** **680** **681** **682** **683** **684** **685** **686** **687** **688** **689** **690** **691** **692** **693** **694** **695** **696** **697** **698** **699** **700** **701** **702** **703** **704** **705** **706** **707** **708** **709** **710** **711** **712** **713** **714** **715** **716** **717** **718** **719** **720** **721** **722** **723** **724** **725** **726** **727** **728** **729** **730** **731** **732** **733** **734** **735** **736** **737** **738** **739** **740** **741** **742** **743** **744** **745** **746** **747** **748** **749** **750** **751** **752** **753** **754** **755** **756** **757** **758** **759** **760** **761** **762** **763** **764** **765** **766** **767** **768** **769** **770** **771** **772** **773** **774** **775** **776** **777** **778** **779** **780** **781** **782** **783** **784** **785** **786** **787** **788** **789** **790** **791** **792** **793** **794** **795** **796** **797** **798** **799** **800** **801** **802** **803** **804** **805** **806** **807** **808** **809** **810** **811** **812** **813** **814** **815** **816** **817** **818** **819** **820** **821** **822** **823** **824** **825** **826** **827** **828** **829** **830** **831** **832** **833** **834** **835** **836** **837** **838** **839** **840** **841** **842** **843** **844** **845** **846** **847** **848** **849** **850** **851** **852** **853** **854** **855** **856** **857** **858** **859** **860** **861** **862** **863** **864** **865** **866** **867** **868** **869** **870** **871** **872** **873** **874** **875** **876** **877** **878** **879** **880** **881** **882** **883** **884** **885** **886** **887** **888** **889** **890** **891** **892** **893** **894** **895** **896** **897** **898** **899** **900** **901** **902** **903** **904** **905** **906** **907** **908** **909** **910** **911** **912** **913** **914** **915** **916** **917** **918** **919** **920** **921** **922** **923** **924** **925** **926** **927** **928** **929** **930** **931** **932** **933** **934** **935** **936** **937** **938** **939** **940** **941** **942** **943** **944** **945** **946** **947** **948** **949** **950** **951** **952** **953** **954** **955** **956** **957** **958** **959** **960** **961** **962** **963** **964** **965** **966** **967** **968** **969** **970** **971** **972** **973** **974** **975** **976** **977** **978** **979** **980** **981** **982** **983** **984** **985** **986** **987** **988** **989** **990** **991** **992** **993** **994** **995** **996** **997** **998** **999** **1000**

dan eerst door berispinghe boortganc
doet / als die hem barmhertich is en
de helpt / die de gene dien hy wil doet
boortganc doen oock sonder beris-
pinghe. **1** **2** **3** **4** **5** **6** **7** **8** **9** **10** **11** **12** **13** **14** **15** **16** **17** **18** **19** **20** **21** **22** **23** **24** **25** **26** **27** **28** **29** **30** **31** **32** **33** **34** **35** **36** **37** **38** **39** **40** **41** **42** **43** **44** **45** **46** **47** **48** **49** **50** **51** **52** **53** **54** **55** **56** **57** **58** **59** **60** **61** **62** **63** **64** **65** **66** **67** **68** **69** **70** **71** **72** **73** **74** **75** **76** **77** **78** **79** **80** **81** **82** **83** **84** **85** **86** **87** **88** **89** **90** **91** **92** **93** **94** **95** **96** **97** **98** **99** **100** **101** **102** **103** **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200** **201** **202** **203** **204** **205** **206** **207** **208** **209** **210** **211** **212** **213** **214** **215** **216** **217** **218** **219** **220** **221** **222** **223** **224** **225** **226** **227** **228** **229** **230** **231** **232** **233** **234** **235** **236** **237** **238** **239** **240** **241** **242** **243** **244** **245** **246** **247** **248** **249** **250** **251** **252** **253** **254** **255** **256** **257** **258** **259** **260** **261** **262** **263** **264** **265** **266** **267** **268** **269** **270** **271** **272** **273** **274** **275** **276** **277** **278** **279** **280** **281** **282** **283** **284** **285** **286** **287** **288** **289** **290** **291** **292** **293** **294** **295** **296** **297** **298** **299** **300** **301** **302** **303** **304** **305** **306** **307** **308** **309** **310** **311** **312** **313** **314** **315** **316** **317** **318** **319** **320** **321** **322** **323** **324** **325** **326** **327** **328** **329** **330** **331** **332** **333** **334** **335** **336** **337** **338** **339** **340** **341** **342** **343** **344** **345** **346** **347** **348** **349** **350** **351** **352** **353** **354** **355** **356** **357** **358** **359** **360** **361** **362** **363** **364** **365** **36**

berispinghe boozderlijck te maken de ghenen die hy te bozen gheweten ende ghepredestineert heeft.

Dat xxiii, Capittel.

Dat de verkiefinghe wort beue-licht door de roepinghe Godts, ende dat de verworpene het recht uerdich verderf op henschelue haelē, tot het welcke sy verordēt zijn.

Maer op dat de saecke claerder worde / soo moeten wy van de roepinghe der wtuercozenen / en van de verblindinge ende verhardinghe de godtloosen handelen. Ende van de wtuercozene hebben wy bouen wat ghesproken / wederlegghende de dwalinghe der ghener die het gantsche menschelijcke geslachte gheijck makē / om dz de belofte algemeyn zijn. Maer de verkiefinghe die Godt anders in hem seluen verbozen heeft / en openbaert hy ten eynde niet sonder onderschept door zijn roepinghe / de welcke men daerom mach eyghentlijck namen. **Rom. 8. f. 29.** zijn beruppinge. Want die hy te bozen ghekent heeft / die selue heeft hy oock te bozen verozdent / dat sy souden den beelde zijns soons gheijck worden: en die hy te bozen verozdent heeft / die heeft hy oock gheroepen: die hy gheroepen heeft / die heeft hy oock gherechtuerdicht / op dat hy se namaels vereerlijcke. Hoe wel Godt de zijne heeft verkiefende nu tot kinderen aengenomen: soo sien wy nochtans hoe dat sy tot het best sulches grooten goets niet en comen / anders dan als sy gheroepen worden: wederom / dat sy gheroepen zijnde / nu eenichmans der brucht harder verkiefinghe deelachtich zijn. Hierom naemt Paulus den Gheest welken sy ontfanghen / den Gheest der aenneminge tot kinderen / ende den seghel ende pant der toeco-
Rom. 8. c. 15. Eph. 1. 13. 14. en 4. 5. 30. 2. Cor. 1. 6. 22. en 5. 5. mender erue te weten / om dat hy de sekerheyt der toecomender aenneminge / door zijn ghetuyghenisse in hare

herten beneesticht ende versegelt. Wat hoe wel de vercondinge des Evangelij comt tot de fonteyne der verkiefinghe / nochtans de wijle die ooc den verwoopenen ghemeyn is / so en soude sy niet grondelijck ghenoech beneestigen. Maer Godt leert zijne wtuercozene crachtichlijck / op dat hy se tot het ghe- looue brenghe: ghelijck wy bouen tot de woorden Christi beuelsen hebben. Wie wt Godt is / die heeft den Vader gheken / en geen ander. Item ic hebbe uwen naem gheopenbaert den menschen / die ghy my ghegeuen hebt. **Wes. 1. 17. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.** Wyle hy eyghens seyd / Niemand en can tot my comē / ten zy dat mijn Vader hem trecke. Welcke plaetse Augustinus voorzichtigelijck weltept / aldus schrijuende / Ist dat (ghelijc de waerheyt seyt) een pegheijck coemt die het ghelcort heeft: voorwaer so wie niet en comt / die en heeft het niet ghelcort. So en volcht het dan niet dat hy co- me die en comen / te zy dat hy dz doet ende wil. Maer soo wie het van den Vader gheleert heeft / die en can niet daer nu de boortgac der mogelijcheyt ende de gheneghentheyt des willes ende de brucht des wercks zy. Op een ander plaetse sprecket hy oock noch claerlijcker / seghende / Wat is dat hy elcort seyd / so wie het ghehoort ende geleert heeft van den Vader / die comt tot my anders dan / daer en is niemant die het hoozt ende leert van den Vader / ende niet tot my en comt: Want ist dat een peghelijck comt / die het ghehoort ende geleert heeft van den Vader: voorwaer soo wie niet en comt / die en heeft het van den Vader niet ghehoort noch geleert: want hadde hy comen. **Wes. 1. 17. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.** Ende geleert / soo soude verre van het ghe- se Schole is seer verre van het ghe- noelen des vleschs / in de welcke de Vader ghehoort wort / ende leert / op datmen tot den Sonne come. En wye- nich daerna / so seyt hy: Wese ghenade die bedelichelijck wort in het herte der menschen gegheuen / en wort van geen hard herte ontfanghen: want sy wordt ghegeuen op dat de hardheyt

Ex. 36.
146.
hepdt des herten eerst wechgenomen
worde. Daerom als de Wader binnen
ghehoort wort/soo neemt hy het stee-
nen herte wech/ende gheeft een vlees-
schen herte. Alsoa maect hy kinderen
der belofte / ende vaten der barmher-
ticheyt / de welcke hy heeft tot eerlijc-
heyt bereydt. Waerom en leert hy dan
niet alle menschen op dat sy tot **C**hi-
stum comen / anders dan om dat hy se
alle leert door barmherticheyt / die hy
leert by niet door zijn oordeel. Want
hy is ghenadich wien hy wil / ende
verhardt wien hy wil. So dan de ge-
ne die **GOD** verozen heeft / die
verordent hy hem tot kinderen / ende
verordent hem selue hen tot eenen Va-
der. Voor als hy se roept / soo neemt
hyse aen in zijn huyseghe / ende beree-
nicht hem seluen niet **h** / op dat sy
beyde een zijn. Ende als de roepinghe
wordt by de verkiefinge ghesteit / soo
geeft de Schryftuere op dese wyse ge-
noech te kennen / datmen daer niet en
maect soecken anders dan de onuerdi-
de barmherticheyt Gods. Want ist
dat wy blyghen / wie hy roept ende op
wat wyse sy antwoorde / die hy wt-
verzoen hadde. Ende als men tot de
verkiefinge comt / so wort daer op alle
zijden de eenige barmherticheyt ghe-
lijc plaetse dat **Paulus** seydt / dat het
niet en is ghelegghen in yemants wil-
len noch loopen / maer in Gods ont-
fermen Ende dat niet ghelijck het de
gemeynen man verstaet / die het eens-
deels der genade Gods / en eensdeels
den wille ende den loop des menschen
toeschryft. Want sy legghent also wt /
dat de begheerte ende arbeit des me-
schen niet en vermoghen / ten zy dat se
de ghenade Gods helpe / ende booz-
spoedich make: maer dat sy oock haer
deel ende werck hebben in de verrij-
ginghe der salicheyt / soo wanneer sy
door Gods segghen geholpen worden.
Het welcke ick liever hebbe met de
woorden. **Augustinus** dan met de my-
ne te wederlegghen. Ist dat de **A-**
postel (seydt hy) niet anders en heeft

willen segghen / dan dat het niet en
is ghelegghen alleenlyck in het willen
en loopen des menschen / ten zy dat de
Heere helpe niet zijn barmherticheyt /
soo salme wederom moghen daerente-
ghen segghen / dat het niet en is ghe-
legen inde barmherticheyt Gods al-
leen / ten zy dat de wille ende de loop
des mensches daer by zy. Ist dat dit
claelijck ongodelijck is / so en moe-
ten wy niet twijfelen dat de **Apostel**
alle dinc der barmherticheyt Gods
toeschryft / ende alle dinc onsen wille
ende arbeide benecmt. Het sulck een
ghenoeien spreeket die Heylige man:
Ick en achte het oec niet een darp dat
sommighe segghen / dat **Paulus** niet
en soude dat alsoo gheseydt hebben /
hadde de mensche niet eenighen wille
ende neersticheyt. Want hy en heeft
niet gerekent wat in den mensche was:
maer dewijle hy sach dat sommighe
een deel der salicheyt den wercke des
menschen toeschreuen / so heeft hy ee-
uoudelijck der sulcker dwalinghe we-
derlept / met den eersten deele zijnder
booznoemer reden: ende terfondeit de
gantsche somma der salicheyt der
barmherticheyt Gods toegeschreuen.
Ende wat doen de **Propheten** an-
ders / dan dat sy de onuerdiende roe-
pinghe Gods sonder onhouden pre-
diken.

Wouen desen wort dit oock door de
nature ende wtdeelinghe der roepin-
ghe claelijck bewesen / de welcke niet
in de vercondinge des woorts alleen-
lijck / maer oock in de verlichtinghe
des Gheests is ghelegen. Wien God
zijn woort boozseft / dat hebben wy
by den **Prophete** / daer hy seydt / **Ick Esai. 65.**
ben gheuonden handen genen die my
niet en sochten: ick ben openbaerlijck
verschenen den ghenen die niet nae
my en bzaechden. Den volcke dat mi-
nen naem niet en heeft aengheroepen /
hebbe ick gheseydt / Siet hier ben ick.
Ende om dat de **Joden** niet en sou-
den achten dat dese goedertierenheyt
den Heydenen alleenlijck toequam /
soo brenghet hy hen oock in ghedach-
tenisse / van waer hy haren Wader

D s j Abra

Iosue.
24. a. f

Abraham ghenomen heeft/als hy hen heeft willen tot zijn ghenade aanneuen/te weten / midden wt de afgoderie/in de welcke hy met allen den zynen versoncken was. Als hy de onuerdiende eerst met den lichte zijns woords beschijnt / so gheeft hy daer mede ghenoech claer bewijs zynder goetheyt. So bewijst dan haer seluen hier de onghemeten goetheyt Godts/maer niet allen tot salicheyt / want de verworpenen staet een swaerder oordeel te comen / om dat sy de ghetuygenisse der liefden Godts verworpen. Ende oock neemt Godt de cracht ende werckinge zijns geests vā hen wech/om zijn eerlijcheyt te verclaren. Soo is dan dese inwendige roepingne eenen pāndt der salicheyt / dwelck met en cā lieghen. Hiertoe dient dat Ioannes seyt / Waer wt bekennen wy dat wy zijne kinderen zijn / wt den Gheest welcken hy ons heeft gegeven. Ende op dat het vleesch nē en roeme dat het ghehoor/āem gheweest zy/als Godt gheeroepen ende hem seluen vā sels heeft boorgefelt / soo betuycht hy dat wy gheene ooren om te hoozen / noch ooghen om te sien en hebben / anders dan die hy ghemaeckt heeft. Ende dat hy die maeckt niet na eens pegelijckx danckbaerheyt / maer na zijn verkieſinge. Hier vā hebben wy een claer exempel in de Handelinghe der Apostelen/ daer de Joden ende Heydenen int ghemeyn de predikinghe Pauli ende Barnabe hoozen. Ende als sy met den seluen woorde onderwesen waren / soo wordt daer verhaelt dat die ghelooft hebben die tot het ewighe leuen verordent waren. Souden wy ons niet schamen te versaken dat de roepinghe onuerdient ende wt genaden is / in de welcke die eenighe verkieſinghe regneect tot het laetste toe.

Acto. 13
g. 48.

3 Wy moeten hier toechen vā twee dwalinghen: want sommighe stellen Godt als des mensches medewercker/soo dat de mensche met zijn goetduncken de verkieſinghe Godts vast maecke. Also is na der sulcker genoe-

len/de wille des mensches bouen den raet Godts. Maer is ghelijck of de Schrijtuere leerde/dat ons allenlijc gegeuen wordt/dat wy moghen ghe-loouen / en dat ons niet veel meer het gelooue selue gegeuen wort. Andere en maecken de genade Godts soo seer niet crachteloos/maer willen nochtā ic en weet niet waer om / dat de verkieſinge aen de nacomende vruchten hanghe: ghelijc of de verkieſinge ware/felachtich ende ooc crachteloos ware/tot dat sy dooz het gelooue beuestigt wort. Het is wel waer dat sy beuestigt wort ons aengaende / ende dat ooc de verborzen raet Godts die besdeet was/daer dooz verclaert wort/so verre men met desen woorde niet anders en verstaet/ dan dat het ghene dat onbekent was / wort beuesticht/ en als met onsen seghele gheteeckent. Maer het is valschey/dat men seyt dat de verkieſinge vā eerst crachtich is/als wy het Euangelium hebben aenā ghemomen / ende dat sy daer wt haer cracht neemt. Wy moeten wel onse versekertheyt daer wt nemen: want ist dat wy willen tot de ewighe oordeninge Godts doordringen/ so sal ons die diepe afgront inloeken. Maer als Godt ons onse verkieſinge gheopenbaert heeft/so moeten wy hooger opclimmen / op dat de oorſake niet dooz haer vrucht verduyffert en worde. Want wat soude ongheschickter ende onweerdiger zijn/dan als de Schrijtuere leert / dat Godt ons verlicht heeft ghelijc hy ons wiurcozen heeft/dat onse ooghen souden dooz de claerheyt deses lichts alsoo versiet wor-den / dat zy niet en willen de verkieſinge aensien. Nochtāns en versake ic hier entusfchen niet dat wy moeten vā handen woorde beginnen/om vā onse salicheydt seker te zyne: en dat onse betrouwen behoort daer mede te vrede te zyne/om Godt den Vader aen te roepen. Wāt sommighe doo verkerdelijc/die willen bouen den welckē bliēghen/om den raet Godts (de welcke ons na hy is in onse mont en herte) te wetē. So moeten wy vā die lichtneer-dicheyt

2. Pet. 1
b. 10.
3. Pet. 2. b
12.Dm. 30
c. 4. 1.
Rom. 10
b. 8.

dicheyt bedwingen door de nuchterh^z
ende maticheyt des gheloo fs / soo dat
Godt ons zijnder verborghen ghenade
de een ghenoechsaem ghetuyghe zy / in
zijn verwendighe woort / so verre dese
reuelere waerwt ons oucruloedichlic
water bloeyt om te dvincken / niet en
berhindere dat de fonteyne daer van
haer eere behoude.

4 Daerom gelijk die berke erdelijck
doen die de cracht der berkiefinghe
binden aen het ghelooue des Euange-
lij / door het wech wy gheuolen dat
sy ons toecomt: also sulle wy seer goe-
de oorden houden / ist dat wy de seker-
heyt onser berkiefinge soekenoe / op
dese teekenen rusten die seker ghe-
tuygenissen daer van zijn. De Duy-
uel en slaet de herten der geloouighen
met gheen swaerder noch sozgelijcker
berfoekinghe / dan als hyse met de
twijfelinghe haerder berkiefinghe on-
gerust makende oot mede queldt met
een verkeerde begheer te om de selue te
onder soeckē buytē den wech. Ick na-
me het buyten de wech onder soecken /
so wanneer de mensche die so cleyn vā
berstande is / arbeit om tot de verbor-
ghenheyt der godlijcker wijsheyt
dient te breekē / ende tot de wterse eeu-
wichteyt door te dvingen / om te verstaē
wat by den richtsoel Gods vā hem
verordent is. Want dat doende woort
by hem seluen in eenen onmetelijcken
stroomwal om daer in tot den gront
te versinken: ende woort hem seluen
in ontelijcken vele ende ontwerrelj-
cke stricken / ende ouerdeckt hem selue
met den afgrondt der blinder duyster-
nisse. Wāt het is recht dat de dwaef-
heyt des menschelijcken vernusts / al-
soo niet grouwelijcken valie ghestrast
woorde / als het door hem seluen wil
tot de hoocheyt der godlijcker wijs-
heyt opclimmen. Ende dese verfoec-
kinghe is des te dootlijcker / om dat
wy byna alle seerder daer toe ghene-
gen zijn / dan tot enige andere. Want
daer is seer luttel yemant wiens her-
te niet somtijts met dit ghedachte ge-
lagen en wort / te weten / Waer wt
comt de salicheyt / anders dan wt de

berkiefinge. Ende wat openberinghe
hebt ghy van uwe verkiefinghe: Als
dit gedachte heeft eenmact yemant bez-
uangen / soo wort hy daer door sonder
ophouden met swaere quellinghe ghe-
cruyft / of gantschelijck verslaghen. Ic
en begeere doozwaer met gheen ander
seker bewijs te beuestighen / hoe seer
verkeerdelijck sulcke menschen vā de
preedestinacie dencken / vā met dese sel-
ue beuindinge. Want de mensche en cā
met gheen schandelijcker dwalinghe
beuangen worden / dan daer door de
consciencie van hare brede ende ghe-
rusticheyt die sy met Godt heeft / wort
afgeworpen en versloort. Daerom ist
dat wy schijpbreuck vreesen / so moete
wy ons sozchuidichlijck vooz dese
steent of se hoeden / aen de welcke men
hem nemmermeer en stoot sonder ker-
derf. Ende voozwaer hoewel de hādes-
linge der preedestinacie is als een soz-
lijcke zee geacht / so wort nachtans in
de ondersoekinghe daer van / een seker
ende geruste / ia ooc een behagelijcke
baert gheuonden / ten zy dat yemant
van seifs soecht in verijckel te comen.
Want ghelijck die yē seluen in eenen
dootlijcken afgront worpen / die den
ewigē raet Gods sonder zijn woort
onder soecken / om van haer berkief-
inghe seker te zijne: also gecrijgē die wt-
nemende vrucht daerwt / die se wel oz-
dentlijck onder soecken / ghelijckse in
dwoort Gods vernae is. So sal dan
dit de wech zijn waer door wijsē sul-
len onder soecken / te wetē / dat wy van
de roepinghe Gods beginnen ende in
de selue eyndighen: dewijle Godt ons
wil daermede als met een merc beues-
tigen ende versekeren / so veel als vā
zijnen raet can geweten worden. Hoe
wel dit en berhindert de gheloouighe
niet te gheuolen dat de welvaden die
sy daghlijck ontfanghen / wt de ver-
borghen aenneminge comen: ghelijck
sy spreken by Esaiam / seggende / Ghy
hebt wonderlijcke dinghen ghedaen:
uwe oude ghedachten zijn swarachtich
ende etrouwe. Waer op dat dese ge-
tuyghenisse niemande en schijne swa-
ende cranch te zijne: so laet ons ouer-
S i ij dencken

Esai. 29
a. 1.

dencken wat grooter clareheyt ende sekerheyt sy ons aenbrenght. Van welcke sake Bernardus bequamelijc spieckt: want als hy van de verworpenen gesproken heeft/ so seyd hy daerna/ Het voornemen Gods staet/ de sentencie des breedts staet ouer de gene die hem breezen/ haer quaet deckende ende haer goetd loonnende: so dat op wonderlijcke wijze niet alleentijc het goede/ maer ooc het quade ghedijt tot goetd. Wie sal de wtuercozene Gods beschuldighen? Het is my ghenoech tot alle rechtuerdicheydt/ dat my die alleen genadich is/ dien ick alleen gesondicht hebbe. Al wat hy voorge-nomen heeft my niet toe te rekenen/ dat is ghelijck of het niet gheweest en ware. Ende weynich daerna/ Dit is een plaetse der waerachtigher ruste/ de welcke ic niet tonrechte soude een slaepcamer namen/ in de welcke Godt niet ghesien wordt als verstoort door toornicheyt/ noch beroert door sochtuuldicheyt: maer zijn wille wordt daer in beproeft/ goet/ welbehagende ende volmaect te zijne. Wat ghesicht en verschiect niet/ maer is behagelijc ende versoet/ het en verweckt geen ongheeruste curieusheyt/ maer stilset: het en vermoyt de sinnen niet/ maer maect se gherust. Hier rustmen waerachtighelijc. De breedtsame Godt maect alle dinghen breedtsaem/ ende Godt te brede sien/ is gerust zijn.

5. Ten eersten ist dat wy de vaderlijc-
Esa. 42. ke goeder tierenheyt ende gosse Gods
a. 1. tot ons soecken / soo moeten wy onse
Mat. 3. ooghen tot Christum wenden/ in den
d. 17. en welcken alleen* de ziele des Vaders
17. a. 5. rust. Ist dat wy de salicheydt/ het le-
Mat. 1. uen ende de onsterfelijckheyt des he-
b. 11. en. melschen rijcks soecken/ soo en moeten
9. a. 7. wy oock hierom tot gheenen anderen
Luc. 3. c. blien: dewijle die eenighe is de * son-
22. en. 9. tpeyne des leuens/ ende de ancker der
2. 35. salicheydt/ ende de erfghenaem des
2. Pet. 1. hemelschen rijcks: Nu waer toe dient
d. 17. de verkiezinghe/ anders dan op dat wy
Joan. 6. d. van den hemelschen Vader tot kinde-
35. en. 7. ren aenghenomen zijnde / door zijn
1. 37: 38. gonse/ salicheydt ende onsterfelijck-

heyt verkrijghen? Hoe veel men ons
der soect ende ouerlept/ so salme noch-
tans beuinden / dat het werste eynde
daer bā niet voorder en streect. Daer-
om de ghene die Godt tot kinderen
acnaemint/ die en wordt niet gheseyt/
dat hyse heeft in hem seluen wtuerco-
ren/maec in zijnen Christo: want hy
en kondese niet liefhebben anders a. 4.
dan in hē: noch niet de erue zijn rijcke
bereerlijcken / waren se niet eerst
Christi medeghenooten gheworden.
Ist dat wy in hem zijn wtuercozen/
so en stilen wy de sekerheyt onser sa-
licheydt niet in onse liden vanden: Ja
niet seifs in GOD den Vader/ ist
dat wy hem naect sonder den Sone
bedencken. Soo is Christus wy onse ver-
spiegel in den welcken wy onse ver-
kiezinghe beboopen te aenmercken/
ende moghen aenmercken sonder be-
dorch. Want dewijle Christus die is/
in wiens lichaem de hemelsche Vader
heeft voorgehenomen te planten ende
in te lijnen / de ghene die hy van der
eeuicheydt aen heeft willen zijne ma-
ken/ op dat hy alle de ghene die hy als
leden Christi bekent/ door zijne kin-
deren houde/ soo hebben wy ghenoech
clare ende vaste ghetuyghnisse dat
wy* in den boeck des leuens zijn ge-
schreuen/ ist dat wy met Christo ghe-
meynschap hebben. Woort / hy heeft
ons seker ghemeynschap in hem ghe-
geuen/ als hy door de predikinghe des
Euangelij betuycht heeft/ dat hy ons
is van den Vader ghegeuen / om dat
hy met alle zijne goedē soude onse aen-
wy worden gheseyt dat wy hem aen-
doen/ in hem wassen ende vereenicht
worden/ op dat wy leuen: om dat hy
leest. Dese leere woort so dickmael ver-
baelt/ hy en heeft synen eenichgheda-
ren Sone niet ghespaert/ op dat soo
wie in hem geloofst/ niet en verderue.
Ende so wie in hem geloofst/ van dien
woort gheseyt dat hy is doorghegaen
van de doot in het leuen. Op dit ghe-
noelen naemt hy hem seluen het broot
des leuens/ het welcke so wiet eet die
en sal in der eeuicheydt niet steruen.
Dese (segghē ick) is ons een ghetuy-
ghe

Eph. 1.

a. 4.

Ips. 3.

a. 5. ende

20. d. 12

en 21. a.

27.

Ips. 4. a.

3.

Rom. 8.

1. 3. 2.

Joan. 3. b

15.

Joan. 5.

d. 24.

ghe gheueft / dat alle de ghene die hem met den ghelooue ontfanghen / sullen van den Hemelschen Vader booz kinderen gehouden worden. Ist dat wy yet meer begheeren dan onder de kinderen ende erfghenamen Godts gherekent te worden / soo moghen wy opclinnen bouen Christusum. Waer ist dat dit het wiersste eynde is / soo doen wy seer dwaselijck / als wy buytē hem soecken dat wy nō in hem vercreghen hebben / ende in hem allen can ghenonden worden: Bouē desen / dewyle hy is de eeuwighē wijsheyt des Vaders / de onueranderelijcke Waerheyt / ende de onbewerchelijcke raedt / soo en moeten wy niet vreesen dat het ghene dat hy ons door zijn woort verhaelt / soude oock op her alderminste verscherpen zijn van den wille des Vaders / den welcken wy soecken: Ja o pent ons dien beel met ghetrouwelijc hoedanich hy van den beginne gheueft is / ende altyt sal wesen. Het ghebruyt deser leere moet oock in onse gebeden zijn cracht hebben. Want hoe wel het ghelooue der verkiezinge ons tot de aenroepinghe verweckt ende moet gheest / soo doen wy nochtan verkeerdelijck / als wy ons ghebedt doende / Gode onse verkiezinghe aldus boozstellen / Heere ist dat ick wtuercoz ben / soo verhoort my: Want hy wil dat wy met zijne beloften te vrede zijn / en niet in eenich ander dinch en soecken te waert / of hy ons sal verhooren. Dese boozsichicheyt sal ons van vele stricken ontwerren / ist dz wy weten wel ende behoouelijc te gebruyken dat wel ende rechte gheschreuen is: ende niet onuoorachtelijck herwaerts ende gints waerts en trecken dat behoort op seker mate verstaen te zijne.

Daer is oock noch een ander basichheit onser verkiezinghe / om onse vrouwen te beueftighen / de welcke (gelijc wy gheseyt hebben) met onse roepinghe berenicht word. Want de gene die Christus door de kennisse zijns naems verlicht / ende tot den schoot zijnder gemeypnte aennemt / die

selue wort hy gheseyt tot zijn trouwe ende bescherminge aen te nemen. En alle die hy aennemt / die worden gheseyt hen van den Vader benoden ende betrouwt te zijne / op dat sy tot het ewighen leuen bewaert wordē. Wat willen wy: Christus roept met inder stemme / dat de Vader heeft in zijn bescherminghe ghegeuen / alle die hy wil salich hebben. Daerom ist dz wy willen vernemen oft Godt booz onse salicheyt sozge vraccht / so latet ons soeken of hyse heeft Christus benodenden welcken hy heeft tot eenen eenighen salichmaker aller der zijner ghesieldt. Ib ist dat wy twijfelen oft Christus ons heeft in zijn trouwe en bewaringe aengenomen / so neemt hy die twijfelinghe wech / als hy hem seluen gheswillichlijck tot eenen Passor en Herder boozsieldt / ende betuycht dat wy sullen in het getal zijnder schape wesen / ist dat wy zijn stemme hoorē. So laet ons dan Christusum aennemen / dewyle hy ons is vriedelijc boozgefelt / ende te gemorte comt: hy sal ons onder zijn cudde rkenen / ende in zijnen stal beloten houden. Waer wy zijn benaut van het gene dat ons namaels mach ouercomen. Want gelijc Paulus leert / dat die gheropen worden die te bozen zijn bercozen gheweest: alsoo leert oock Christus / dat daer vele gheropenen zijn / maer weynighe wtuercozē. Ja ooc Paulus selue vermaent ons op eē ander plaetse niet te gherust te zijne / segghende / So wie wel staet die het toe dz hy nē en baile. Item / Zijt ghy in het volck Godts geplant: en wilt niet hooouer diech zijn maer vrees: wāt Godt can v wederō affiniden / om andere daer in te plantē. Wyndelijc / wy worden genooch dooz beuindinge gelcert / dat de roepinghe en het ghelooue niet veel en zijn / ten zy dat de volghedinghe daer toe come / de welcke niet en is allen ghegheuen. Waer Christus heeft ons van dese sochuldicheyt beurht. Want dese beloften gaen oock den toecomenden tijt aen / Al wat my mijn Vader geeft / dz comt tot my: ende de ghene die tot my

Is /

comt /

Jo. 6. d.
37-39.
en 17. a.
6. en. b.
12.

Jo. 10.
a. 3.

Rom. 8.
f. 30.
Wat. 23
b. 14.

1. Cor.
10. c. 12
Rom. 11
c. 20.

Joan. 6.
d. 37. c.
40.

comt / en sal ick niet wech worpen.

Item / Dit is de Wille des Vaders die my heeft gesonden / dat ick niet en verliese wt allen die hy my gegheuen heeft: maer dat ickse verwecke in den

Joā. 10. laetsten dach. Item / Wyne schapen
e. 27. hoozen mijn stemme / ende volgen my na.

Ik kennese ende gheue hen het eeuwighē leuen / noch sy en sullen in der eeuwicheyt niet vergaē / noch daer en false niemant wt mijn handt trecken. De Vader diese my gegeuē heeft die is meerder dan alle: en niemant en

Mat. 15. canse wt de handen mijns Vaders
b. 13. grijpen. Wederom als hy seyd / Alle boom welcken mijn Vader nē geplāt en heeft sal wtgheeroeyt worden / soo

gheeft hy daerenteghen te kennen / dat de gene die in Godt gewortelt sijn / nē mermer en connen van der salicheydt wtgheeroeyt worden. Hiermede comt

1. Jo. 2. ooc ouereen / dat Joannes seyt / Had-
e. 19. den sy wt ons geweest / soo souden sy met ons ghebleuen hebben.

Ro. 8. g. 38. comt ooc die groote roem Pauli tegen het leuen en de doot / tegen het vooz-

leden en het toecomende: welcke roem moet in de gawe der volherdinge ghesunderē sijn. Waer en is oock geenen twijfel aē dat hy dese sentēcie alle wtuercorenen toeuoecht.

Phil. 1. a. 6. Op een ander plaetse seyd de selue Paulus / Die in v het goede werck begonnen heeft / die sal het volbrēngen tot in den dach Christi.

Gelijck oock David doe sijn gelouue begonde te verzwacken / heeft op dit steunsel gherust / Ghyn sult het werck uwer handen niet verlaten. Het is oock sonder twijfel dat Christi-

1. Cor. 13. 8. sus dooz alle de wtuercorene biddē- de / oock dat selue bit dat hy badt vooz

Luc. 22. b. 32. Petro / te weten / dat haer gelouue nē- mermeer en vergaē. Waer wt wy beslypten / dat sy blypten het perijckel der afvallinge sijn / om dē Sone Gods om standt nassicheyt haerder salicheyt biddende / nē en is versootē geweest.

Wat heeft Christus ghewilt dat wy hier wt souden leeren / anders dan dē wy betrouwē dat wy sullen eeuwich- lijck salich wesen / om dat wy eenmael sijn zijne gheworpen.

Maer het gheschiet daghelijc dat

de ghene die scheenen Christo loc te comen / wederom van hem afwijken en valē. Ja te dier seluer plaetse daer hy betuycht dat wt de ghene die hem

van zijnen Vader gegeuen wāre / me- b. 12. mant en is verlooren / daer heeft hy nochtans den Sone des verders wt- genomen. Dat is wel waer: maer het is ooc alsoo seker / dē sulcke noyt en hebben aen Christo ghehecht geweest

met sulck beuouwen des heren als met welck ick segge / dat de verscher- 1. Joā. 2. heyt onses geloofs beuuecht is. Jo- c. 19. annes seyt / Sy sijn van ons wtge- gaen / maer waren van ons niet. Wāt

hadden sy wt ons gheweest / soo sou- den sy ooc hy ons ghebleuen hebben. Ik en verlake niet dat sy sulcke teek- enen der roepingē hebben als de wt- uercorenen: maer ic verlake dē sy die se-

ker beuuechtē der verlickinge hebbe / dat welcke ick de gelouinge gebiede wt het woort des Euangelij te nemen.

Daerom en moeten sulcke xpen- ons geens berouwen noch so bewes- ge / dat wy niet en souden vreesen / lijck op de belofte des Heeren rusten /

Maer hy vercondicht dat die alle hem 1. Joā. 3. b. sijn van den Vader ghegeuen / van 16. en. 6. d. 39. die welcke hy woort met warachtigen gelouue aengenomen: en dat niemant

van dien der welcker beuouwen gaen. Wā herder hy is / en sal berouwen gaen. Wā Iuda sullen wy wernich hierna seg- gen. Paulus en ontraet den Christen- nen de enkel gerusticheyt niet / maer

die slaperige en ongebonden gerustic- heyt des vleeschs / de welcke groot- scheyt / hoouerdicheyt / ende berach- tinghe des naesten mede bringt / oot-

moedicheyt / eerbiedinghe ende vrees Gods wtwischt / ende de ontfanghen Gods ghenade doet vergheten. Want hy sprecket tot de Heydenen / ende leert hen dat sy niet en moeten hoouerde- lijck ende onbelesedelijck de Joden bespotten / om dat die verworpen ende

sy in haer plaetse ghestelt waren. Hy eyscht oock / vrees / niet waer dooz sy ver- schickt ende wanckelbaer souden worden: maer waer dooz sy onder- wesen

wesen worden om de ghenade Godts met ootmoedicheyt te ontfangen/ende het betrouwen op hem niet vermindert en wort/gheleijck erghens gheseyt is. Vrouwen desen en spreect hy niet eenen pegelijck bysonder aen/maer spreect tot de secken int ghemeyn. Want doe de Ghemeyn in twee gedeelt was/ende de haet ende nyt twijf maecte/soo vermaende Paulus de Heydenen dat het hen behoorde een oorsake der breeke ende maticheyt te sene/dat zy in de plaetse des Heylighen ende sonderlijcken volck ghestelt waren. Ende daer waren onder hen vele opghelafene/den welcken het nut was/dat haer tijdel vermaentheydt wederleijt worde. Moort wy hebben ergens gheleert/dat onse hope tot den toecomenden tijt streck/ook ouer de doot/ende dat gheen dinck der natuere der hope meer contrarie is / dan te twijfelen wat naemacis van ons sal gheschen.

Die woorden Christi dat vele ghe-roepen en weynighe wtuercoren zijn/worden seer qualijck op sulcke wijse verstaen. Daer en sal niet twijfelachtich noch duystert wesen / ist dat wy weten dat wt het gene dat bouen gehandelt is / behoort claer te zyne / te wesen / dat daer tweerley roepinghe is. Want daer is een alghemeyn roepinghe/door de welcke Godt door de wtwendighe bercondinge des woorts alle menschen euen gheleijck tot hem roept:ook de gene dien hy de roepinghe tot een reucke des doots ende materie der swaerder berdoemenisse boosstelt. Ende daer is een ander sonderlinghe roepinghe / waer door hy ghemeynelijck geweerdicht allenlijck de ghelouighe te roepen: als hy door de inwendighe verlichtinghe zijns Gheests/macckt dat het ghewendichte woort in hare herten blijft. Nochtans maect hy ooc somtijts de deelachtich/die hy allenlijck voor eenen tijt berlicht/en daer na om haerder danckbaerheyt wille verlaet/en met meerder blintheit. Als de Heere nu sacht dat het Euangelij wijt en breekt

bercondicht / van velen versacht/ende van weynighen in woerde ghehouden. Mat. 22 a. 2.
was: soo heeft hy ons Godt onder eens Coninc persoon beschreuen / de welcke een groote machtyt bereyden-de / heeft zyne roepers ende noorders alomme wtge sonden/om eenen grooten hoop volck te roepen ende noode/en heeft nochtans van weynighe bereyghen dat zy souden comen: dewyle een pegelijck zijn verhuideringe voortbrengt tot onschult/soo dat hy te eynde als die ghenode weygerden te comen/bedwongen wert te roepen ende te nooden soo wie hy alomme in de wechscheyden hant. Dat die Parabel ofte ghelijckenisse dusuerre is van de wtwendighe roepinghe te verstaen/dar can een pegelijck wel sien. Daer na beschrijft hy dat Godt als een goede werct / de raselen omme gaet om zyne gasien vriendelijck te ontfangen/ende dat hy niet en lijdt dat yemant met den buylost cleede niet berclert zijn:de / soude die seestelijck maeltijdt met zyn onreynicheyt onteeren. Ich bekenne dat die te verstaen is van de gene die door de belijdinghe des geloofs in de Ghemeyn te comen / maect met de Heylichmakinghe Christi niet beclert en zijn. Sulcke onteeringhen/sweeren ende pessen zijnder Gemeyn te en sal G. D. D. niet ewighelijck lijden/maer salse w. w. w. / ghelijck haer onreynicheyt verdient. Soo zijn dan weynighe wtuercoren tot den grooten ghetale der geroepen:maer niet met de roepinghe wt de welcke wy leeren dat de ghelouighe moeten haer berkiepinghe beuestighen. Want die ghemeyn roepinghe / is oock den Godrloosen ghemeyn/maer dese sonderlijcke brengt den Gheest der wedergeboorte mede/de welcke de pant ende seghel is der toecomendet crue/door den welcken onse herten berseghelt worden tot den dach des Heeren. Somma dewyle de ghemeyn de Hippocryten/alsoo wel van de Godtsalicheydt roemen als de warachtighe dienaers Godts / soo bercondicht Christus dat zy sulle te eynde wtge-

Sf v

noten

Ephes. 1
c. 13. 14.

ghesfooten worden / tot die plaetse de
welcke zy quailijc besitten: gelijc in den
Psal. 15
a. 1.
Psal. 24
b. 6.
Dit is het gheslachte der ghener die
Godt soecken / der ghener die het aen-
seijn des Godts Jacobs soeckē. En
de heylighe Gheest vermaent alsoo de
ghelooighe tot verdoechsaemheyt /
op dat het hen niet verdrietelijc en zy /
dat de Jmaeliten worden met hen in
de Ghemeynte vermengt: want haer
momantlichte sal hen ten eynde afge-
trocken worden / ende zy sullen met
schande wtgheworpen worden.

9
Joan. 17
b. 12.
Dit selue is oock de oorsaecke dat
Christus Judam wtneemt (ghelijc
bouen verhaelt is) als hy seyd / dat
niemant verlozen en is / anders dan de
sone des verders. Het is wel een on-
eyghen wijsse van spreken / maer zy en
is niet duysser: want Judas en wert
onder de schapen Christi niet ghere-
kent / om dat hijt warachtichijc was
maer om dz hy de plaetse hielt. Dat de
Heere op ee ander plaetse seyt dz Ju-
das was niet de andere Apostelē ver-
rozen / dat is alleenlijc van den dienst
te verstaen. Ick hebbe (seyt hy) twel-
ue wtuercozen / ende een wt b is een
duyuel. Te wetē hy hadde hen tot het
Apostelant wtuercozen. Maer als
hy spreckt van de verkiezinghe tot sa-
lichheyt / soo stelt hy hem derre buyten
het ghetal der wtuercozenen / seggen-
de / Ick en spieke niet van allen / Ick
weet welcke icks wtuercozen hebbe.
Joan. 13
b. 18.
Ist dat yemant het woort der verkie-
singhe in de plaetsen niet en onder-
schept / die verweret hem seluen eile-
dichlijc: maer ist dat het onderschep-
den wordet / soo is de sake seer clær.

Hom. 38
Dacrom schijft Gregorius seer qua-
lijc ende schadelijc / als hy leert dat
wy van onse roepinghe alleenlijc seker
zijn / ende van onse verkiezinghe onse-
ker ende vermaent daer wt alle tot
breefen ende beuen: ende seyt ooc de
reden daerby / Wāt of wy schoon we-
sen hoedantighe wy buyden zijn / soo en

weten wy nochtans niet hoedantighe
wy sullen worden. Maer hy gheeft in
die plaetse ghenoech te kennen / hoe hy
hem aen desen steen ghesfooten heeft.
Want dewijle hy de verkiezinghe heeft
aen dese verdienissen der mensche ge-
gehecht / soo heeft hy oorsake ghenoech
gehad om de herten te neder te wor-
pen: de welcke hy niet en conde ver-
stercken / dewijle hyse niet van hem
seluen af en wende tot het verrouwen
op de goetheyt Gods. Hier wt heb-
ben de ghelooighe enige smake van
het ghene dat wy in het eerste geselt
hebben: te weten / dat de predesinacie
als zy wel ouerdacht wordet / niet en
verschuringe des gheloofs / maer eer
een seer goede benestinge mede biēgt.
Nochtans en verlake ick niet dat de
Gheest somtijts zyne woorden nae de
mate onses verstants voecht. Gelijc
als hy seyd / Zy en sullen in het ver-
borgen mijns volcs niet wesen / en
sullen in het getal mijnder diessknech-
ten niet gheschreuen worden. Gelijc
of Godt begonde die in den boeck des
leuens te schijuen / die hy onder het
ghetal der zyner rehent: hoe wel wy
weten oock door Christi ghetuyghe-
nisse / dat de name der kindere Gods
zijn van den aenbeginne in den boeck
des leuens geschreuen. Maer met die
woorden Gehechis / woort enckelijc
beteekent de verworpinge der ghener
die schenen onder de wtuercozene
boozecinsse te zyne: ghelijc in den
Psal. gheseyt wort / Laetse wtghe-
wische worden wt den boeck des le-
uens / ende laetse niet de rechteer di-
ghe niet gheschreuen worden.

Maer de gene die wtuercozen zijn /
en worden niet terstont van des moe-
ders buyt aē / noch ooc alle op ene tijt
door de roepinghe in den Schaeptal
Christi vergadert / maer ghelijc het
Gode belijft hen zijn ghenade wt te
deelen. Eer zy tot die oppersten Pas-
toor versamelt worden / soo dwalen zy
in de ghemeyn woestijne verscroeyt
zijnde / en hebben geen onderscheyt
van andere menschen / anders dan dat
zy door sonderlijche barmherticheit
Godts

Godts beschermt woorden / op dat zy
 n3 in de eeuwige doot en vallen. Daer
 om ist datmen dese aenliet / soo salmen
 Adas geslachte daer in sien / het welc-
 ke een reucke der ghemeyner berdoz-
 uentheyt wighheest. Dat zy niet tot in
 de wtterste boosheyt en vallen / dat en
 gheschied niet door eenighe goetheydt
 die hen is aenghebozen / maer om dat
 de ooghe Godts de wake hout ende
 zyn hant wtgherecht is ouer haer sa-
 licheyt. Want de gene die doomen dz
 in de wttercozene is van der gebooz-
 ten aen ick en weet niet wat zaedt der
 berkiefinghe ingheplant / door wiens
 cracht zy altyds souden tot godtsalie-
 cheyt en breefe Godts beweect zijn:
 hier van en hebben zy gheen auto-
 riteyt des schijftruere / en worden selfs
 door de beuindinghe oerwonnen. Zy
 bingen wel weynige exempel boozt
 om te bewijfen dat sommighe wtuer-
 corene ooc cer zy verlicht waren / niet
 en zyn van der religie breefe geweest /
 te weten / dat Paulus in zyn Phar-
 sischap heeft onstraffelijck gheleest
 dz Cornelius heeft door zyne aelmoes-
 sen ende ghebeden Gode aenghenaem
 geweest. / *Ac. 11.* Paulo laten wijt hen
 toe / maer wy seggen dat zy in Corne-
 lio onrecht hebben: want het is open-
 baer / dat hy doe verlicht ende weder-
 ghebozen was / soo dat hem niet en
 ghebjack anders van een clare open-
 baringhe des Euangelij. Maer wat
 sullen zy met die seer weynige exēplen
 bewijfen: dat alle de wttercozene zyn
 altyds met den Gheest der Godtsa-
 licheyt begaest: Dat en connen zy n3
 meer doen dan pemande Aristidis /
 Socratis / Xenocratis / Scipionis /
 Curij / Camilli / ende sulcker ander
 oprechticheyt bewijfende / soude con-
 nen daer wt besluyten / dat alle de ge-
 ne die in de blindheydt der afgoderijse
 verlaten zyn / nae heylicheyt ende eer-
 baerheyt gesaen hebben. Ja de schijf-
 truere is meer dan in een plaetse open-
 baerlijc tegen hen. Want die wadt der
 Ephezen booz de wedergeboorte die
 van Paulo beschouwen wordt / en laet
 niet een graenken deses zaeds. Ghy

waert seyt hy doot in seylen ende son-
 den / in de welcke ghy wandeldet nae
 den loop deser werelt / nae den ouer-
 sten des lucthes die nu crachtich is in
 de kinderen der onghewoontsarmheyt /
 onder de welcke wy alle booztyden
 ghewandelt hebben in begeerticheeden
 onses vleeschs / doende dz onsen vlee-
 sche ende vernustse behaechde. Ende
 wy waren van natuere kinderen des
 toozes gelijc ooc de andere. Item ge-
 denckt dat ghy booztyden waeri son-
 der hope / ende haer gheenen Godt in
 de werelt. Item / Ghy waeri booz-
 tyden duyternisse / maer zyt nu licht
 in den Heere / wandelt als kinderen
 des lichts. Maer zy willen mogelijk
 dese ghetuygenissen verstaen / van de
 onwetetheyt des warachtighe Gots /
 in de welcke zy oock bekennen dat de
 wttercozene zyn eer zy geroepē wor-
 de. Hoewel dit ware een onbeschajen-
 de berdayinghe / dewijle hy daer wt
 besluyt / dat zy nu niet meer en moeten
 liegen noch seilen: wat sullen zy noch-
 tans antwoorden op de andere plaet-
 sen: gelijc tot de Corinthen / daer hy
 vercondicht hebbes dat noch hoere-
 ders noch afgodenbienaers / noch o-
 uerspeelders / noch oncuysche / noch
 die by mannen ligghen / noch dieuen /
 noch glerighe en sullen erfghenamen
 worden des rijcx Godts / soo seyt hy
 terfont daerby / dat de Corinthen eer
 zy Christus kenden / hebben met de
 selue sonden beuangen geweest / maer
 dat zy nu zyn door het bloet Christi
 afgewischt / ende door den Gheest be-
 urijt zyn. Item een ander plaetse tot
 de Romeynen / Gelijc ghy uwe leden
 ghegeuen hebt tot dienstknechten der
 onreynicheyt / ende ongherechticheyt
 tot ongherechticheyt / begheeft die nu
 also tot dienstbaerheyt der rechtuer-
 dicheyt. Want wat vrucht hadt ghy
 daer wt / waer nu ghy nu niet rech-
 te schaemt. / *Ec.*

ick bidde b / wat zaedt der berkie-
 unge was daer doe spruytende in dese
 die in haer gantsche leuen menichling
 ontreynicht zijnde / in seer schandelijc-
 ke en grouwelijcke sonde wventelden.
 hadde

Ephef. 2
 c. 12.
 Ephef. 5
 b. 3.

Ephef. 4
 c. 23.

2. Cor. 6
 b. 10, 12.

Rom. 6
 d. 19.

18

Ephef. 2.
 a. 2.

Hadde hy willen na sulcker menschen ghenoecken spreken / soo moesfe hy bewesen hebben / hoe grootelick zy bezwoorden **G O D** te dancken dooz zijn weldaet / dooz de welcke zy be-waert waren / om dat zy niet en soude in sulcke schandelijcke sonden vallen. Alsoo moesfe ooc Petrus de zyne tot danckbaerheyt vermaent hebben / om dat gheduerige zaet der verkiefinghe. Maer hy vermaentse daer enteghen dat het genoech is / dat zy in den voorszeden tijt de wellusten der Heydenen volbracht hebben. Maer of wy tot exemplen comen? Hoedanich een zaet der rechtueerdicheydt was dooz het gelooue in Rahab die een hoere was? Itē in Manasse / doe hy Ierusalē berwedende by na verdranc in het bloet der Propheten? item in den Voorszeden aen die ten eynde als hy zynen laetsten adem soude wt gheuen / heeft op beteringhe ende bekeeringhe ghe-dacht? Daerom laet baren sulcke argumēten / die de curieuse menschen lichtueerdichlijc dichten sonder schys-tuere. Ende laet ons houden dat de Schysfuere seyd / te weten / dat wy alle te ghelijcke hebben als verloren schapen ghedwaelt / ende dat een pe-gelijck is afgeweken tot zynen wech / dat is tot het verderf. De gene die de Heere heeft voozghenomen wt desen stroomwal des verderfs te eenighen tijde te verlossen / die stelt hy wt tot bequame tijt: en bewaertse daerentus-schen alleenlijc dat zy niet in onuer-ghenelijcke lasteringhe en vallen.

12 Ghelijck Godt dooz de cracht zijn der roepinghe de salicheyt zijnder wt-ueroezenen volbrēgt / tot de welcke hy dooz zynen eeuwighen raet berordent heeft: also heeft hy oock zyne oordelen teghen de verwozpenē / dooz de welcke hy zynen raet volbrēgt / welcken hy van hen heeft voozghenomen. Daerom de ghene die hy tot de eeuwighē doot geschapen heeft / om dat zy instrumen-ten zijnder toornicheydt / en exemplen zijnder strengicheyt souden worden / die berooft hy somtijts van de macht om Godts woort te hoozen / somtijts

verblint hyse meer en maectse onuer-standigher dooz de vercondinge zyns woorts / op dat zy tot haer ontelicke men. Hoewel van het eerste ontelicke vele exemplen zijn / so sullen wy noch tans alleenlijc een voortbrenghe / dwelck bouen andre clare ende merckelijck is. Daer waren ontrent vier duysent iare vooz de toecomste Chyl-sti voozleden / in de welcke Godt het licht der saliger leere heeft allen Heydenen verdoogt. Ist dat yemant anders woort dat zy sulcke grōte welbaet n-ghecreghen en hebben / om datse Godt achtēde onuerdich te zyne: de naco-mers en zijn oock niet weerdiger ge-weest / waer van bouen de beuindinge oock Malachias een genoethaem ge-tuyge is / de welcke haer ongelouicheydt die met groue lasteringhen ver-mengt was / straf / ende vercondicht nochtans dat de verlosser sal comen. Waerom word hy dan meer den na-comeren dan den ouden ghegheuen? Hy soude hē seluen te bergeefs ghe-lē die de oorsaecke hier van sonde willen ondersoecken / die bouen den ondoozsoeckelijcken raet dreefen dat wy en hebben oock niet te dreefen dat eenich discipel Dophirij sal de rechtueerdicheydt Godts lasteren / als wy se niet en verantwoorden. Want als wy segghen dat niemant sonder zijn schult verlozen en gaet / ende dat het dooz de weldaet Godts comt dat som-mighe verlost worden / soo seggen wy oocruelodichlijc. genoech om de eere Godts te verclaren / en onse wtaluch-tē en de bedeckingen en zijn haer niet noodich. Soo maectt van die opperste Richter zijnder predestinacie cenen wech / als hy de ghene die hy cenmael heeft verwozpen / vā de gemeenclap zyns lichts berooft ende in blintheit verlaet. Van het ander deel sē wy daghelijc vele bewysinghen / ende hebben in de Schysfuere vele exem-pelen. Het woort wort hy hondert menschen ghepredict / de twintich na-ment aen met veerdighe ghehoor-saemheyt des gheloofs: de andre achtent van gheender weerde / ofte bespot-

1. Pet. 4
a. 3.

Josu. 2.
a. 1.
2. Reg.
21. c. 16.
Luc. 23.
f. 24.

Esa. 51
b. 6.
1. Pet. 1
b. 25.

Mal. 4
1.

bespottent / ofte verworpen / ofte ver-
ulockent. Ist dat yemandt antwoort
dat de verscheydenheyt die onder hen
is / comt door verkeertheyt ofte boos-
heyt: daer mede en wort noch niet ge-
noech gedaen / want de andere souden
oock niet de selue boosheyt beuangen
worden / ten ware dat se Godt door
zijn goetheyt beterde. Daerom sullen
wy altyds berweret bliuen / ten zy
dat ons die reus Pauli te hylpe come /
Wie onderschept h: Waer mede hy te
kennen gheeft: dat sommige bouen de
andere verheuen worden / niet door
haer eygen deucht / maer door de eeni-
ghe ghenade Gods.

13. Waerom gheeft hyt dan den desen /
en gaet de andere boozhyt: Lucas seyt
de oorsake / te weten / Om dat die tot
het leuen beroydent zijn. Wat sullen
wy dan van de andere gheueken / an-
ders dan om dat zy zijn baten des
toezens / beroydent tot schande: Daer
om en laet ons niet schamen met Au-
gustino te spreken / de welcke seyd /
Godt conde den wille der boosen wel
goet maken / want hy is almachtich.
Hy conde dat boozwaer wel doen.
Daerom en doet hyt dan niet: Om
dat hy niet en wil. Waerom hy niet
gewilt en heeft: dat staet by hē. Want
wy en moeten niet wijsen zijn dan het
betacmt. Ende dit sal veel beter we-
sen dan met Chrysostomo wtulucht
te soeken / seggende / dat Godt treckt
den genen die wil ende zijn hant wt-
steekt om te hulpe te hebben / op dat
alsoo het onderscheydt niet in Godts
oordeel / maer allenlijck in het goet-
duncken der menschen schijne gelegen
te zyne. Waer het is soo herre dat de
mensche soude door zijn eygen roerin-
ge tot Godt comen / dat oec den godt-
salighen ende godtureesenden sonder-
tijcke ingeuinge d's Gheests noodich
is. I. ydia de purpur veruopster breef-
de Godt / ende nochtans moeste haer
herre gheopent worden om de leere
Pauli te hooren en boortganc daer in
te doen. Dit en is niet alleenlijck van
een vrouwe ghesproken: maer oock op
dat wy wetē dat eens pegelijc boort-

ganc in de godt salicheyt is / een ver-
bozghen werck des Gheests. Men
moet boozwaer hier aen niet twijfelen /
dat de Heere velen zijn woort sent /
der welcker verblintheyt hy wil meer-
der maken. Want waerom doet hy so
bele geboden tot den Coninc Pharao
dragen: doet hy dat als hopen de hem
door soo bele bootschappen te versoe-
ken: Iae eer hy begonde heeft hy het
eynde ende de wtcomste te bozen ghe-
weten / ende boozseyt. Gaet (seyde hy
tot Hofen) en vercondicht hem myne
wille: ende ic sal zijn herte verharden
op dat hy niet gehoorfaem en zy. Also
oock als hy Ezechiel verweert / soo
seydt hy te bozen dat hy hem sent tot
een weder spannich ende hartmoechich
volck: op dat hy niet en verscheike
als hy liet dat hy tot de dooue spreckt.
Also boozseyt hy Jeremie / dat zijn
leere sal wesen tot een byer / om het
volc als stoppelen te verderuen. Waer
de Propheete Esaiē dzingt noch seer-
der: want de Heere sent hem / seggen-
de aldus / Gaet ende segt tot de kin-
deren Israēl / Hoorende sult ghy
hooren / ende niet verslaen: Aende sult
ghy sien ende niet weten. Werhardt
het herte deses volck / ende verswaert
hare ooren / ende besmeert hare oogen:
op dat zy moghelijc niet en sien met
hare oogen / en hooren niet hare ooren /
ende niet hare herte verslaen / op dat
zy hen bekeerende / salich wordē. Stiet
hy spreckt tot hen / maer op dat zy te
doouer worden: hy onsteect zijn licht /
maer op dat zy te blinder worden: hy
bzengt zijn leere boort / maer op dat zy
daer door te onuerstandiger worden:
hy ghebruyckt middelen / maer op dat
zy niet salich en worden. Ende Ioan-
nes bzengt de Propheete boort / be-
tuygende dat de Joden niet en konden
de leere Christi geloouen / om dat dese
bloeck Gods ouer hen was. Dit en
can oock niet wederleydt worden / dat
Godt den ghenen die hy niet en wil
verlicht hebben / zijn leere in parabo-
len bedeckt boortstelt / soo dat zy daer
door gheen boortganc en doen / an-
ders dā dat zy in meerder plompheyt ge-

Exod. 4.
c. 21.Ezech. 2
b. 3. ende
12. a. 2.Iere. 1. b
10.Esai. 6. c
9.Joā. 12.
f. 39.1. Cor. 4.
b. 7.Act. 13.
b. 48.Act. 2. de
Gen. ad
luteran
cap. 10.Homil.
de conuer.
Pauli.Act. 16.
b. 14.

Mat. 13 gheworpen worden. Want Christus
b. 11. betuyct dat hy daerom alleenlic den
Marc. 4. Apostelen de Parabolen wtleydt / de
b. 11. welcke hy by de menichte ghesproken
Luc. 8. b. hadde: om dat den Apostelen gheghe-
10. uen was de verborghentheden des rijcx

Godts te weten / maer der menichte
niet alsoo. Maer yemant mochte seg-
ge / Wat wil de Heere als hy die leert
van de welcke hy niet en wil verstaen
zijn? Denmerckt van waer dat ghe-
breck comt / ende ghy en sult niet lan-
ger biazhen. Want hoe groot de duy-
sterheyt oock zy in het woort / soo is
nochtans daer altyts lichts ghenoech
in om der godtloosen consciencie te o-
uerwinnen.

14. **A**v moeten wy sien waerom de
Heere dat doet / dewijle het openbaer
is / dat hijt doet. Ist dat yemant ant-
woydt / dat het gheschiet om dat de
menschen door godtloosheyt / boosheyt
ende ondankbaerheyt sulcx verdient
hebben: dat woirdt wel ende met der
heerheyt gesept: maer dewijle de oor-
sake deser verscheydenheyt noch niet
openbaer en is / waerom sommige tot
ghehoorzaamheyt ghebogen zijn / ende
de andere verhardt bliuen: als wy dit
willen onder soecken / soo moeten wy
nootsakelijck comen tot het ghene dat

Rom. 9. Paulus wt Mose voortbringt / te
d. 17. weten / dat de Heere van den begin-
ne aen verweert heeft / om zijnen nae te
bewijzen in de gantsche weerelt. Waer
om dat de verwoydenen den gheopen-
baerden woorde Godts niet ghehoor-
saem en zijn / de schult hier van woirdt
wel te rechte der boosheyt en verdooyt-
heyt haers herten ghegeuen / so berre-
men ooc daer by seyt / dat zy daer tot
desse verdooytheyt begheuen zijn / om
dat zy door het rechtuerdich oordeel
Godts / (het welcke nochtans ondoor-
soeckelijck is) verdooyt zijn / om door
haer verdooyinghe de eere Godts te
berclaren. Wefselijck als van de kin-
deren Heil gheschreuen woirdt / dat zy
der goeder vermaningen niet gehoor-
saem en waren / om dat se Godt wilde
dooden: so en woirdt daer niet verstaet /
dat die hardnechicheyt is vā haer ey-

gen boosheyt gecome: maer daer woirdt
ooc mede te kennen gegeuen / waerom
zy in die hardnechicheyt verlatē zijn /
hoewel Godt hare herte hadde mogen
vermozen: te weten / om dat se Godt
hadde eenmaal door zijnen onueran-
derlijcken raet tot het verberf veroy-
dent. Hiertoef dient oock dat Ioannes
seyt. Hoe wel hy soo vele teekenen
gedaen hadde / soo en geloofde niemant
in hem: om dat het woort Heere
veruult woirden / daer hy seyt / Heere
wie heeft onse woorden geloofst? Wā
hoewel hy de hardnechicheyt niet en ont-
schuldicht / soo is hy nochtans niet die
reden te brede / te weten / om dat de
ghenade Godts den menschen niet en
smaect / tot dat de heylighe Gheest de
smaecte gheeft. En als Christus de
ghetuygenisse Gheleert woirdt / so
sullen alle an Godt gheleert zijn / so
en wil hy niet anders segghen / dan
dat de Joden verwoyden ende veyn-
de van de Gheimeynie zijn: om dat zy
onleerlic zijn: ende hy en bringt geen
ander oorsake voort / vā om dat de be-
lofte Godts hen niet toe en comt. Het
welcke beuuecht woirdt door de woort
den Pauli / daer hy seyt / dat Christus
die den Joden een ergernisse / ende de
Heidenen dwaelheyt is / den geroepen
ne is die cracht ende wijsheyt Godts.
Want als hy gheseyt heeft wat ghe-
meynlic gheschiet / so wāneer het vā
gelium gepredict woirdt / te weten / dat
de sommige daer door verbittert wor-
den / ende dat het van sommigen ber-
acht woirdt / soo seyt hy dat het by de
geroepene alleenlic in weerde gelou-
den woirdt. Hy hadde se wel cē weynich
te horen ghenaeemt Ghehoouige / maer
hy en heeft der genade godts de wel-
ke boort het gelooue is / baren graet nē
benomen: maer heeft meer dat tweede
als een verbeteringhe daer by ghesel-
aenghenomen hadden / den lof haers
gheloues souden der roepinghe Godts
toeschiuen. Gheleijck hy oock wē-
nich daer nae leert / dat zy van Godt
veruercozen zijn. Als de godtloose dit
hoozen / soo claghen zy dat Godt door
on-

Jo. 12.
f. 37. 38.Esa. 53
a. 1.
Rom. 10
c. 16.Joan. 6.
c. 45.
Esa. 54.
c. 13.1. Cor. 1
d. 23.

onordentlijcke macht zyne ellendighe creatueren misbruyct tot een spel zyn= der weetheyt. Waer dewijle wy weten dat alle menschen soo menichvins door den lichtsoel Godts schuldich zyn / dat wy van duyfent gheuraecht zynde / niet en connen vā een genoeg doen: soo belijden wy dat de verwor= pene niet en lijden / anders dā dat niet de seer rechtuerdige oordele Godts wel ouer een coint. Dat wy de oorzake niet claerlijck en verstaen daer in moeten wy lydt saem zyn / ende niet weygheren sommighe dingen niet te weten / daer de wijsheyt Godts haer seluen in haer hoocheyt berheft.

cozene heeft van de verworpenen onderscheyden. Nu ist dat men de rechten sin des Propheten soecht / hy wil alleenlijck den ghenen die hen seluen bekeeren ende beteren / hope der begheninge geuen. Ende dit is de somma / te weten / datmen niet en moet twyfeelen dat Godt bereypt is te beghenuen soo haest als de sondaer hem bekeert. Soo en wil hy dan des sondaers doot niet / soo verre hy des sondaers bekeeringhe wil. Ende de beuindinge bewijst dit / dat Godt alsoo wil dat de ghene die hy roept / hen seluen bekeeren: so dat hy aller mensche herten niet en gheraect. Nochtans en moetmen daerō niet seggen / dat Godt bedriegelijc handelt: want hoewel het wtwendighe woort alleenlijck noect dat de menschen niet ontschuldichijc en zyn / die het hoozen / ende niet ghehoor saem en zyn / soo wordt het nochtans warachtighijc gheacht een getuygenisse der ghenade Godts / waer door hy de menschen niet he versoent. Daerom laet ons den raedt ende het boornemen des Propheten verstaen / te weten / als hy seyt dat Godt gheen bagen en heeft in den doot des sondaers / d3 hy sulcx seyt / op d3 de godts salighe betrouwen dat Godt bereypt is om hen de sonden te vergaen / soo haest als zy tot bekeeringhe ende beteringhe gheroert zyn / ende op dat de godtloose ghenoeuen / dat haer schuilt gedobbelt wort / om d3 zy sulcke groote goevertierheyt Godts / niet aen en nemen noch danckbaer daer vozen en zyn. Soo sal dan de barmherticheydt althits der bekeeringe ende beteringe bereypt wesen: maer wien de bekeeringhe ende beteringe gegeuen wort / dat wort alsoo wel by alle de Propheten ende Apostelen / als by Ezechielē clāerlijck gheleert. En anderen wort die plaetse Pauli doort gebracht / daer hy leert / dat Godt wil dat alle menschen salich worden: Welcke plaetse hoewel zy wat verscheyden is van de botten verhaelt plaetse des Prophetē / so heeft zy nochtā wat daer mede gemeyn. Ic antwoorde / d3 het tē eersten ghes

25 Waer dewijle weynige plaetsen der schijtuere plegen hier tegen gebracht te worden / in de welcke Godt schijnt te versaken dat het door zyn ordeninge geschiet / dat de ongerechtighe verloren gaen / anders dan soo verre zy tegen zyn roepen hen seluen in de doot woopen: soo sullen wy die in het cozte wrieggende / bewijzen dat zy tegen de bouen geleerde sentencie niet en strijden. Waer wort een plaetse voortghebracht wt Ezechiel / Dat Godt niet en wil de doot des sondaers / maer veel meer dat hy hem bekeere ende leue. Ist datmen dat wil tot het gantsche menschelijcke geslachte strecken / waerom en verweert hy dan vele menschen niet tot beteringhe der welcker herten beweeglijcker zyn tot gehoor saemheyt dan der gener die door dagelijche noodinge ende roepinghe meer en meer verhardt worden: Christus betuycht dat de predikinghe des Euāgelij ende de miraculen meer vruchts souden gedaen hebben by de Ninuities en Sodomities / dan by de Joden. Daerom ist dat hy wil dat alle menschen salich worden / hoe coint dat hy den ellendighe die bereypt souden wesen om de ghenade te ontfanghen / de deure der beteringhe niet by en doert. Hier wt sien wy dat die plaetse niet ghewelt ghedraeyt wort / alsme den wille Godts daer van de Prophete spreckt / stelt te zehen zynen ewighen raet / door den welcke hy zyne wtuer=

1. Tim.
2. a. 4.

Dan. 4. b
7.

ghenoech bekent is / hoe Godt wil dat alle menschen salich worden : Want Paulus seide dese twee dinghen by malcanderen / te weten / dat hy wil dat zy salich worden / ende tot de kennisse der waarheyt comen . Ist dat zy willen seggen dat het dooz den eeuwigen raet Godts vast verordent is / dat zy alle der saliger leere deelachtich worden : Waerom seyt dan Moses / Wat daer gheen volck soo edel en is tot het welcke Godt soo nae by comt als tot de Joden . Hoe ist ghecomen dat Godt vele volcken heeft van het licht des Euangelij berooft / waer mede andere begaest waren : Hoe ist gheschiet dat de supere kennisse der Godsaligher leere noyt en is tot sommige volcken ghecomen / ende dat sommighe nauwe eenich duyfster beghin daer van ghesmaect hebben : Hier wt machmen nu lichtelijck verstaen / wat Paulus wil segghen . Hy hadde Timotheo gheboden ghemeyne ghebeden in de Ghemeynte te doen voer Coninghen ende Princen : ende dewyle het scheen wat ongeschickt te zyne / datmen soude Godt bidden voer sulck eenen aert volck daer van gheen hope en scheyn te zyne (want zy en ware niet alleenlijck alle vreemde van het lichaem Christi / maer arbeeyden ooc met aller macht om zijn rijke te verdrucken) soo seyt hy daer by / dat sulcke ghebeden Gode behagelijck zijn / de welcke wil dat alle menschen salich worden . Waer mede hy doerwaer niet anders en wil seggen / dan dat gheen oorden des volckes en is van den wech der salicheyt wtgesloten : maer dat hy veel meer heeft zijn barmherticheyt alsoo wtgestort / dat hy wil dat alle staten der seluer deelachtich worden . Andere sententien en verclaren niet wat Godt van alle menschen doer zijn verborge oordeel heeft verordent : maer betuyghen dat allen sondaren is verghetunghe bereydt / die alleenlijck hen seluen bekeerren om die te soeken . Want ist dat zy haer neckichijcker dinghen dat hy wil aller menschen barmhertich zijn soo sal ick daer tegen segghen / dat er-

gens geschreuen is / dat onse Godt in den hemel is ende doet al wat hy wil . a. 3.
Daerom moerten den dooz alsoo wtlegghen / dat het ouereen comt met een ander / dat Moses seyd / Ich sal barmhertich wesen / dien ick sal barmhertich heyt hertich wesen / en sal barmherticheyt doen / dien ick sal barmherticheyt doe . Die de menschen wtkeest dien hy barmherticheyt doet sal / die en beylt zijn barmherticheyt niet allen menschen . Waer dewyle het claeer ende openbaer is / dat Paulus daer niet van eenen peggelijcken mensche / maer van eenen verblintheyt sprac / soe de oorden der menschen hier van te ist niet noodich langher hier van te twispen . Hoewel men moet hier oock mede aenmercken dat Paulus daer en seyt / wat Godt althys ende alomte / ende in allen doet : maer dat het Gode by is / dat hy Coninghen ende ouerheden ten eynde der hemel seluer deelachtich make / hoewel zy doer haer verblintheyt daer teghen rasen . Zy meynen sterckelijcker aen te dinghen met dese plaetse Petri / te weten / dat Godt niet en wil dat yemant verlore gaet / maer dat hyse alle ontfangt tot beteringe . Waer dese knoop wort met den tweeden woorde ontfaen : want men mach niet verstaen dat bewille Godts om tot beteringe te ontfangen / anders zy dan die alomme in de Schriftuere gheleert wort . Alomte waer de bekeeringe is in Godts hant : of hy alle menschen wil bekeeren dat machmen hem braghen : dewyle hy beloeft sommighen weynighen menschen een vleesch herte te ghenen / den anderen haer steenen herte latende . Het is wel waer / waer dat Godt n. bereyt en ware te ontfangen de gene die zijn barmherticheyt soeken / soe soude dese sentencie te niere worden / Bekeert h tot my / ende ick sal my tot u bekeeren . maer ick segge dat gheen mensche tot Godt en comt / anders dan dien God selue voercomt . Waer dat de bekeeringe in des menschen gort dunchen stonde / so en soude Paulus niet segghen / dat Godt hen moghelijck gaue dat zy hen bekeerden . Jac

Erg. 36
f. 26.Jac. 3.
a. 3.2. Tim.
2. D. 25.

Jere. 31
6.18.

ten ware dat de selue Godt / die alle menschen met den woorde tot bekeeringhe vermaent / zyne wueroezene dooz de verbozge roeringe des geests daer toe brachte / soo en soude Iheremias niet seggen / Iherere bekeert my / ende ick sal bekeert worden: want als ghy my bekeert hebt / soo hebbe ic be-teringhe ghedaen.

16 Maer pement mochte segghen / is dat het also is / so sal in de Euangelische beloften cleyn versekeren wesen / de welcke van den wille Godts ghetuyghenisse gheuende / berondighen dat Godt wil het ghene dat tegen zijn onueranderlijck voornemen strydt. Maer ick segghe neen: want hoewel de beloften der salicheydt aghemeyn zijn / soo en zijn zy nochtans niet tegē de pbedestinate der verworpenen: soo berre wy de veruilinghe daer van aensen. Wy weten dat de beloften ons dan eerst crachtich zijn / als wijsse met den ghelouue ontfanghen: daer enteghen soo wanneer het ghelouue verijdt / soo is de belofte oock mede te niete ghemaect. Ist dat dit de natuere der belofte ende des gheloufs is / soo laet ons nu sien of dese twee dinghen tegen malcanderen stryden / te weten / dat Godt gesept wort dat hy van der eeuwichheit aen verozdent heeft wien hy wil zijn gonste bewijzen / ende tegē de welcke hy wil zijn toornicheyt gebuycken: ende dat hy alle sonder onderschept salicheyt berondicht. Ick segge boozwaer dat zy seer wel ouer- een comen: want als hy alsoo belofte / soo en wil hy niet anders seggen / dan dat zijn barmherticheyt is allen menschen bereypt / soo berre zy die begheeren ende versoeken: het welcke alle-lyc die doen die hy verlicht heeft. En hy verlicht de gene die hy tot de salicheyt ghepbedestineert ende verozdent heeft. Hier in (segge ick) wort de seker ende onwanckelbare waerheyt der beloften ghelegghen / soo datmen niet en can seggen / dat daer eenich gheschil is tusschen de verkiezinghe Godts / ende de ghetuyghenisse zijnder ghenade die hy zijnen gelouigen voorstelt. Maer

waerom naemt hy alle menschen: Te weten / op dat de consciencie der godtsalighen te vreesachtigher rusten / als zy verstaen dat daer gheen onderschept der sondaren en is / soo berre zy ghelouuen: ende op dat de godtloose niet en clagen dat zy gheen toelucht en hebben waer toe zy mochtē bluchten van de dinstbaerheyt der sonde / dewijle zy het ghene dat hem boozge- selt wort / dooz haer ondanchbaerheyt verworpen. Daerom dewijle de barmherticheyt Godts wort dooz het Euangelium ten beyden boozgheselt: soo maect het ghelouue / dat is de verlichtinghe Godts / een onderschept tusschen de Godtsalige en godtloose / soo dat de ghelouinghe de cracht des Euangelij gheuolen / ende de andere gheen vucht daer van en ghecrighen. En de verlichtinghe heeft ooc selue de eeuwighe verkiezinghe Godts tot eenen reghel. Doch en helpt hy die claghe Christi niet / de welcke zy booztzen- ge te weten / Jerusalem / Jerusalem / hoe dicmael hebbe ic willen uwe ionghen vergaderen / ende ghy en hebt niet ghewilt: Ick bekenne dat Christus niet alleenlijck en spreekt in des menschen persoon / maer dat hy hen verwijt dat zy in alle eeuwen zijn genade verworpen hebben. Maer men moet dien wille Godts beschrijven / van den welcken wy spreken: want het is opēbaer hoe neersichtlijc Gode ghearebeyt heeft / om dat volck te ver-derhoude / en met wat grooter hard- neckicheyt zy van den eersten aen tot den laetsten toe tot hare onbehoorlijc- ke listen begeuen zijnde / die versame- linghe verworpen hebben. Maer daer wt en volcht niet / dat de raet Godts is dooz der mensche boosheyt te niete gheworden. Hier teghen segghen zy / dat geē dinc nu oueren en comt met de natuere Godts / dan dat hy soude tweetley wille hebben. Dat late ick hen toe soo berre zy het bequamelijck weten wt te leggen. Maer waerō en aenmercken zy soo vele getuygenissen / daer Godt mensche lijcke genegē- heden aendoen / beneden zijn matheys-
Et daelt.

Mat. 23.
d. 17.

Eſai. 65.
8. 1.

daelt: Hy ſeydt dat hy dat weder-
ſpannich doick heeft niet wtghereecten
armen gherocpen/ dat hy vroeck ende
ſpade ghearbeyt heeft om dat weder-
om tot hem te brengen. Iſt dat zy alle
deſe dingen willen Gode toewoegen/
ende op de oneyghen wiſe van ſpre-
ken niet achten / ſoo ſullen vele ydele
ſtrijden daer wt comen: de welcke
wech ghenomen worden door deſe ee-
nighe antwoorde / te weten / dat het
ghene dat menſchelijc is / wort Gode
toegeſchreuen. Hoewel de antwoorde
die wy erghens ghegheuen hebben / is
oueruloedichlijck ghenoech / te weten /
hoewel de wille Godts ſoo veel onſe
ghenoelen aengaet / menigerley is / ſo
en wil hy nochtans / in hem ſeluen n^o
dit ende dat: maer verſchiet onſe ſin-
nen door zijn menigherley wijsheyt
(gelijcſe Paulus naemt) tot dat ons
ſal te kennen gegeuen worden / dat hy
wonderlijck is / dat nu ſchijnt teghen
zijn wille te zyne. Zy nemen oock
wtvlucht / ſegghende / dat Godt aller
menſchen Wader is / ende dat het ſou-
de onrecht weſen / dat hy ſoude penāt
verworpen / anders dan die door zijn
ſchuld deſe ſtraffe verdient hadde.
Maer dat is ghelijc of de mildicheyt
Godts / haer niet oock tot de ſwigen
ende honden en ſtrecke. Iſt dat de hā-
del is van der menſchelijcken geſlache-
te / laet ſe dan antwoorden waerom
Godt hem ſeluen heeft aen een block
verbonden / om des ſelue Wader te zy-
ne: Waerom hy oock een cleyn getal /
als een bloeme heeft daer wt gepluct.
Maer deſe laſteraers worden door
haren luſt tot quaetſpreken / verhin-
dert te ſien / dat Godt alſo zijn ſonne
laet opgaen ouer de goede ende boose /
dat nochtans de erue weynighen be-
waert zy / den welcken namaels ſal
geſeyt worden / Com ghy geſegende
uyns Waders / beſit het rijke &c. Zy
ſeggen ooc dz Godt geen dinc en haer
van allent dat hy ghemaect heeft: het
welcke of ickt hen ſchoon roelate / ſoo
blijft nochtans dat ongeſchent dat ick
leere / te weten / dat Godt de verwor-
gene haet / en dat niet ſeer goede rech-

te: om dat zy van zynen Geſte verlate
zijn / niet en comen voortbrenghen /
anders dan oorſake haerder vernoe-
kinge. Wouen deſen brengen zy doot
dat daer gheen onderſcheyt en is tuſ-
ſchen Joden ende Heyden / ende dat
daerom de genade Godts wort allen
menſchen ſonder onderſcheyt voorge-
ſtelt. Wat late ick hen wederom toe ſo
verre zyt verſaen met Paulo / dat
Godt alſo wel wil wt de Joden als
wt de Heyden roepen / ſo dat hy aen
niemandt ghebonden en zy. Op de-
ſe wiſe wort oock wederleyt dat wt
eē ander plaetſe wort doot gebracht /
te weten / dat Godt heeft alle dinc on-
der de ſonde beſloten / om dat hy ſonde
allen barmhertich weſen: dat is alſo /
om dat Godt wil dat de ſalicheyt al-
der ghener die ſalich worden / zyn-
der barmherticheyt toegheſchreuen
wordt: hoewel die wel daer niet allen
ghemeyn en is. Maer alſmen ſal van
beyden zyden vele redenen voortge-
bracht hebben / ſoo ſal dit onſe verſluyt
weſen / te weten / dat wy ſullen niet
Paulo ons doot ſo groote diepre ver-
ſchicken. Iſt dat de onbeſchaeude en
vertele tonghen teghen ſnateren / ſoo
en ſullen wy ons niet ſchamen met
hem wt te roepen / O menſche wie zyt
ghy / die teghen Godt ſtrijdt. Want
Augustinus ſeyt warachtichlyc / dat
die verkeerde doen die de rechtuer-
dicheyt Godts niet de maet / der men-
ſchelijcker rechtuerdicheyt meten.

Dat xxv. Capittel.

Van de laetſte wederopſtan-

dinghe.

Hoe wel Christus de ſonne der ge-
rechticheyt / de doot overwonnen
hebbende / heeft door zijn Gaa-
gelium verſchenen / en het ick ons in
het licht gebracht / gelijc Paulus be-
tuycht: waer wt wy gheſeyt worden
door het gelooue door gegae te zyne
van de doot tot het leue / ende nu niet
meer gaſte noch vrecende in woonders
te zyne / maer medelzigers der Hey-
den / ende hy ſenooten Godts / die
ons heeft doen ſitten met zynen een-
ghe

Mat. 5.
3. 45.

Mat. 25
6. 34.

Sap. 11
1. 25.

Gal. 4. 9.

2.

2. Tim. 1. c. 10.

Joan. 5.

d. 24.

Epl. 2. 2.

b. 6. ende d. 19.

gebozen Sone in de hemelsche plaetsen / so dat ons tot de volcomen geluckicheyt niet en geheet: nochtans op dat het ons niet swaer en zy / dat wy noch onder harden crijch gheoeffent worden / ghelyck of wy gheen vrucht der overwinninghe die Christus vercregen heeft / en sagen / soo moeten wy weten wat in andere plaetsen van de natuere der hope geleert wort. Want dewijle wy hopen het ghene dat niet gesien en wort / en dewijle (ghelyc erghens gesept wort) het ghelouue een bewijs is der onsenlijcker dingen / so woonen wy wt banden heere so lan- ghe wy in desen karakter de vleeschs beslotē sijn. Waeron Paulus op een ander plaetse seyt / dat wy ghestozen sijn en dat onse leuen / is niet Christus verborghen in Godt: ende als hy die onse leuen is / sal verschynen / dat wy dan oock sullen met hem verschynen in eerlijckheydt. Soo is dan dit onse condictie / dat wy soberlijck ende rechtuerdich / ende Godtsalichlijck in dese werelt leuende / verwachten die salighe hope ende toecomste der eerlijckheyt des grooten Gods / ende onses Salichmakers Jesu Christi. Hier is ons sonderlijcke lijdtfacin- noodich / op dat wy niet vermoeyt en worden / ofte onsen loop onne wende / ofte onse waecke verlaten. Daerom al wat wy duylanghe hebben van onse salich verclaert / dat selue eyscht dat wy onse herten ophessen na den Hemel / op dat wy Christi den welcken wy niet gesien en hebbe / lief hebben / verheughen met onwtsprekelijcke en eerlijcke blijchap / tot dz wy het eynde onses gheloofs gecrijgen / ghelyck Petrus vermaent. Hierom seyt Paulus / dat het gelouue ende de liefde der Godtsalighen sien op de hope die in den Hemel bewaert is. Als wy alsoo aen den Hemel hangen / ende onse oogen in Christo ghehecht sijn / ende op der aerde niet verhinckert en worden ons tot de begheer geluckicheyt te dragen ende leyden / soo wordt het waerachtighlijck veruult / dat Christus

seyt / te weten / dat onse herte is daer onse schat is. Hier wt ist dat het gelouue soo selden is in de werelt / om dat onser traetheyt gheen dinc swaerder en is / dā dooz ontelijcke vele ver- hinderingen dooz climmen ende dooz dringhen tot den loon der hemelscher roepinghe. Wouen den grooten hoop der ellendicheden met de welcke wy by nae ouernallen worden / worden wy oock beswaert met de bespottungen der onheyliger menschen / dooz de welcke onse cennoudicheyt gequict wort / als wy de behagheelijckheyt des tegenwoordigen goets gewillichlijck verlatende / schynen de salichheydt die ons verborghen is / gelijck een bliende schaduwe na te iaghen. Int corte / wy sijn onder ende bouen / voren en achter van gheweldighe versoekinghen belegert / om de welcke te verdragen onse herten souden veel te swack sijn / ten ware dat zy wt de aerdsche dingen ontwerret / ende aen de het hemelsche leuen / het welcke schijnt verre te zijne / ghebonden waren. Waerō heeft die eerst grondelijck doortgang in den Euangelio ghedaen / die tot geduerighe bedenckinge der saliger wederopstandinghe / ghewent is.

De Philosophen hebben doortijden seer niet salichlijck ghespoteert van het opperste goet / ende oock daerom teghen malcanderen gescreuen: nochtans en heeft niemant / wtghenomen Plato bekent dat het opperste goet des mensches is / zijn vereenige met Godt: maer hoedatich dese vereenighe ware / dat en heeft hy selfs niet duyfsterighe comen sinaken: het welcke niet en is te verwonderen / dewijle hy van den heyligen bant der bereeninghe / niet gheleert en hadde. Waer ons is dese eenighe ende volmaecte gheluchicheyt oock in dese aerdsche peregrinage beken: maer alsoo / dat onse herten daghelijc meer ende meer dooz de begheerte daeruan ontfleken worden / tot dat wy dooz het bolle gebuyt versadicht worden. Waerō hebbe ic gheseyt / dat niemant de vruchte der weldadē Christi en ontfangt / an-

Rom. 8.

1. 23.

Heb. 11.

a. 1.

2. Cor. 5.

b. 6.

Colos. 3.

a. 3.

Tit. 2. c.

12.

Heb. 10.

B. 36.

1. Pet. 1.

b. 8.

Colos. 1.

a. 5.

ders dan die haer herte tot de weder-
 opstandinghe opheffen. Gelijck Pau-
 lus dit merck den geloouighen booz-
 steit/ tot het welcke hy seyt dz hy sel-
 ue arbeyt/ ende alle dinc bergeet tot
 dat hy daer come. Daerō moeten oock
 wy dies te blymoedigher daer na
 staen / om dat wy niet swaerlijck om
 onser iuepheyte wille gestraft en wo-
 den/ isf dat wy ons laren gheheel van
 der weerelt behtten. Daerom teekent
 Paulus ergens de geloouigē met dit
 merck/te weten/dat haer wandelinge
 in den hemel is/ vā waer zy ooc haren
 salichmaker verwachten. En op dat
 hare herten niet en verflouwen in de-
 sen loop/ soo stelt hy oock alle de crea-
 tueren hy hen als in de gesellen. Wāt
 dewijle men alomme oncierlijcke ver-
 uallēheyt en verdojuentheyt liet / so
 seyt hy dat al wāt in den hemel ende
 op aerde is/ arbeyt tot vernieuwinge.
 Want dewijle Adam de gantsche oz-
 den der natuere verdozen heeft door
 zijnen val/ soo is oock den creatueren
 haer dienstbaerheyt der welcker zy
 door de sonde des menschen zijn on-
 derwozen/ swaer ende lastich/ niet dz
 zy eenich gheuoelen hebben/ maer dat
 zy den volmaecten stant vā den wel-
 ken zy afghewallen zijn / natuerlijck
 beghieren. Soo schryft dan Paulus
 een suchten en smerte des barens den
 creatueren toc/ op dat wy/ die de eer-
 stelingen en boozurucht des Gheests
 ontfanghen hebben / ons schamen in
 onse verderunghe te verrotten/ ende
 ten minsten de doode creatueren niet
 na te volgen/ de welcke ooc onser son-
 den straffe dragen. En op dat hy ons
 te scherperlijcker hermane/ soo naemt
 hy de laetste comste Christi onse ver-
 lossinghe. Het is wel waer dat alle de
 deelen onser verlossinghe nu volbracht
 zijn: maer dewijle Christus die een-
 mael is gheoffert door de sonden / sal
 wederom sonder sonde gesien worden
 tot salicheyt/ so moet ons dese verlos-
 singhe vast houden staende/ tot dat zy
 geschiet/ hoe swaer ooc de ellendichede
 zijn/ daer door wy verduert worden.
 Onse neersicheyt behoort wel door

de ghewichticheyt der sake scherperlijck
 verweert te worden: want Paulus en
 seyd niet sonder oorzake / dat het
 gantsche Euangelium ydel ende be-
 drieuelijc is/ isf dat de doode niet we-
 derop en staen: wāt onse conditie sou-
 de ellendigher zijn dan ander mens-
 schen conditie/ dewijle wy veler men-
 schen haet en versmaetheyt dragende/
 te aller vze in perijckel zijn / lae zijn
 als schapen ter slachtbanck verordent.
 En alsoo soude de autoziteyt des Eu-
 angelij vallen/ niet alleenlijc in enē
 deele/ maer in de gantsche somma/ die
 in onse aenneminge tot kinderen/ ende
 in het eynde onser salicheyt ghelegen
 is. Daerom laet ons onse herten op
 dese alder grootste ende ernstichste sa-
 ke al so staen/ dat wy door geen lant-
 heyt des tijts vermoeyt en worden.
 Hierom hebbē ick het oock tot op dese
 plaetse wtghefēit/ dat van deser sake
 was cortelijc te handelen / op dat de
 Lesers Christus de volmaecten
 toot der salicheyt ontfanghen hebben
 de/ leeren hoogher opclimmen / ende
 weten dat hy met hemelicheit eerlijck
 heyt ende onsterfelicheyt beleet is/
 op dat het gantsche lichaem den hoof-
 de ghelijck worde. Ghelijck oock de
 heylighe Gheest dickmael een exem-
 pel der wederopstandinge in den per-
 soon Christi boozstelt. Het is een sake
 swaer om te gheloouen / dat de licha-
 men die door verrottinge te niete zijn/
 sullen ten eynde te haren tijde weder-
 om opstaen. Daerō hoer wel vele Phi-
 losophen beueficht hebben/ dat de zies-
 len onsterfelijck zijn / soo en hebben
 nochtans niet vele gheuoelt / dat het
 vleesch soude wederopstaen. Ende
 hoewel zy hen seluen niet en connen
 hier in ontschuldighen / soo worden
 wy nochtans hier door vermaent/ dat
 de sake swaerder is dan dat zy de sin-
 nen des menschen can tot haer tree-
 ken. Ende op dat het ghelooene soo
 groote veranderinghe ouerwinne/ so
 gheeft de Schrijfture twee behulpsa-
 len: het een is ghelegen in de ghelof-
 tenisse Christi/ het ander in de almo-
 gentheyt Godts. Ad so wāncet van
 de

1. Corin.
15. b. 14.Rom. 8.
g. 36.
3. sal. 44.
d. 23.
2. Cor. 14.
c. 11.1. Corin.
15. c. 33.

de wederopstandinge gehandelt wort /
 soo laet ons de ghelijckenisse Christi
 in den sin comen / de welcke in de na-
 tuere die hy hadde / van ons aengeno-
 men / den loop des sterffelijcken leuens
 also voleyndicht hebben / dat hy nu
 een onsterffelijc leuen berregen heeft /
 ons een pant der toecomender weder-
 opstandinghe gheworden is. Want in
 de ellendicheden daer mede wy be-
 uangen worden / dragen wy zijn doo-
 dinghe in onse lichaem / o dat zijn le-
 uen in ons geopenbaert worde. Ende
 wy en moghen noch comen hem van
 ons niet scheidē sonder hem te ber-
 scheuren. Hier wt comt dat argu-
 ment Pauli / Ist dat de dooden niet
 weder op en staen / soo en is oock
 Christus niet weder op ghesaen : te
 weten / om dat hy desen gront booz-
 seker ende vast hout / namelijk / dat
 Christus niet eygēlijc om zijns selfs
 wille en is der doot onderwoopen ge-
 weest / noch wederopstaende van der
 doot victorie berregen en heeft : maer
 dat in hem als in het hooft begonnen
 is / dat in alle de leden moet veruult
 worden / nae eens peghelijc graet en-
 de oorden. Want dat wy hem soudē
 allecins ghelijc worden / dat en ware
 selfs niet recht. Daer is gheschreuen
 in den Psal. / Ghy en sult niet toe-
 laten / dat v goedertieren verrottinge
 se. Hoewel een deel deses betrouwens
 ons toecoint na de mate der gawe / soo
 is nochtans de volcomen vrucht daer
 van allecins in Christus verschenen /
 de welcke wij van alle verrottinghe /
 gheheel zijn lichaem heeft wederge-
 nomen. Nu op dat de ghemenschap
 die wy hebben in de salige weder op-
 standinghe Christi niet twijfelachtich
 noch onseker en zij / soo dat wy niet
 desen pant te brede zijn / soo betuycht
 Paulus claerlijc dat hy daerom sit
 in de hemelen / ende sal ten laetsten
 daghe comen als isichter / op dat hy
 onse nederighe ende vernedert li-
 chaem / zijnen eerlijcken lichame ghe-
 lick make. Wy leek oock erens dat
 Goot niet en heeft den Sonc van der
 doot berweert / om een bewijs zijnder

cracht te toonen : maer om de selue
 cracht des Geests ouer ons te bewij-
 sen / den welcken hy daerom naemt le-
 uen / als hy in ons woont / om dat hy
 ons tot dit eynde gegeue is / te wete /
 op dat hy het gene dat in ons sterffe-
 lijck is / leuendich make. Ick veruante
 het niet corte woorden / welck ick
 mochte rijckelijcker handelen / en ber-
 dient luchtlijcker verciert te wor-
 den : ende ick betrouwe nochtans dat
 de godt salige lesers sullē in dese wey-
 nige woorden / materie genoegh vnde
 om hare gelouue te stiften. So is dā
 Christus weder op ghesaen / om dat
 hy ons soude hebben tot mede gesellē
 des toecomenden leuens. Hy is weder
 op ghewect banden Alader / soo verre
 hy het hooft was der Gemeente / van
 de welcke hy hem geen sin en laet af-
 scheuren. Hy is opgheweckt door de
 cracht des Geests / de welcke ons ge-
 meyn is tot de leuendichmakinge. Int
 corte hy is opgewect om dat hy soude
 de wederopstandinge en het leuen zijn.
 Ende gelijc wy geseyt hebbe / dat ons
 in desen spiegel is een leuende beeldt
 der wederopstandinghe vertoont / als
 soo moet het ons oock een vast fonda-
 ment ende stercke steune zijn / op dat
 de langhe hertoeuighe ons niet en
 vermoepe noch verbiere : want het en
 comt ons nū toe / dat wy soudē door
 onse eygen goetduncken de artijcke-
 len des tijts meten / maer het betaemt
 ons lijdtfacelijc te rusten / tot dat
 Godt nae zijn ghelegentheyte ende be-
 quaemheyt / zijn rijcke weder opricht.
 Hiertoē dient die bermaninge Pauli /
 daer hy seyt / De eerste linc Christus :
 daer na die Christus toecomen / een pe-
 ghelijc in zijn oorden. Al oort wy sien
 door hoe vele ende menigherley wijse
 hy ons de wederopstandinge Christi
 betuycht heeft / om dat daer van gheen
 twijfelinghe en soude comen / daer in
 onse wederopstandinghe ghesondeert
 is. De vernuftighe menschen sullē
 moghelijc de Historie die van de E-
 uangelisten verhaelt wordt / als een
 kinder spel bespotten. Want van wat
 swerde sal die bootschap wesen / die
 Et ij. dan

Ephes. 2
 d. 20. 22.
 en 4. c. 15
 ende. 5. c.
 23.
 Colo. 1. c.
 18.
 Joā. 1. r.
 c. 25.

1. Corinth.
 15. v. 23.

dan de verschijcde vroukens gedaen /
ende daer na van de Discipulen die by
nae doot waren / beuetsicht woort.
Waarom en heeft Christus niet liever
in den midden des tempels ende des
marc's syne lustige teekenen zijnder
ouerwinninghe ghestelt. Waerom en
comt hy niet verschrikelijck doort
door Pilatum. Waerom en bewijst
hy hem seluen niet den Priesteren en-
de der gantscher stadt Jerusalem dat
hy weder leuendich is. De ghetuy-
ghen die hy verkies / sullen de onhep-
lige menschen nauwe achten bequaem
te syne. Ick antwoorde hoewel in die
beghinnselen een verachtelijcke swach-
heyt was / soo wert nochtans dat ge-
heel door de wonderlijcke doornienin-
ghe Godts alsoo gheregeert / dat de
gene die weynich te voren door breefe
by nae doot waren / eensdeels door
de liefde die zy tot Christus / en door
hyericheyt die zy tot de Godtsalicheyt
hadden / eensdeels door haer ongeloo-
uicheyt tot het graf gheueuen wor-
den: niet alleentijck om ghetuyghen te
syne der sake die zy geset hadde / maer
om dat selue dat zy met hare ooghen
sagen / vā de Engelen te hooren. Hoe
sal ons dier menschen autoziteyt ende
trouwe twijfelachtich zijn / die meyn-
den dat het een fabel was dat zy van
de vrouwen hoorden / tot dat zijt vol-
comelijck ghesien hebben. Dat het
gantsche volck ende de Stadthouder
selue ghenoech / ende oueruloedich-
lijck ouertuycht zijnde / niet en hebben
Christum noch oock meer teekenen
moghen sien / dat en is gheen won-
der. Het graf woort toegheseght / de
verwaerders houden de wachte / het
lichaem en woort ten derden daghe
niet gheuonden. De Crijchsknech-
ten worden niet ghele ghecocht / om
dat zy souden een ghesichte zaeyen /
seggende / dat de Discipulen hadden
Christum ghestolen: ghelijck of de
Discipulen hadden connen een brude
versamelen / ofte wapenen vercrijgē /
ofte oock gewesent geweest / om sul-
ke te daet te aengae. Ist dz de crijch-
knechten niet stout ghenoech en wa-

Mat. 27
g. 66. en
28. d. 11.

ren om de Discipulen te verlaghen /
waerom en hebbe zy se niet veruolcht /
op dat zy door de hulpe des volcx had-
den moghen sommighe vanghen. So
heeft dan Pilatus warachtigh de
wederopstandinghe Christi / met zij-
nen seggel versegelt / ende de bewaer-
ders die by het graf Christi ghestelt
waren / zijn swijghende ofte lieghende
vercondighers zijnder wederopstan-
dinge geworden. Hierentusschen heeft
de stemme der Enghelen haer gelayt
ghegheuen / seggende / Hy is opge-
staen / hy en is hier niet. De Hemel-
sche claerheyt heeft openbaerlijck be-
wesen / dat zy ghene menschen / maer b. 6.
Enghelen waren. Ist dat daer noch
eenighe twijfelinghe bleef / die heeft
Christus daer nae wechghenomen.
De Discipulen hebben hem meer dan
eenmal ghesien / ende hebben oock zy-
ne boeten ende handen gheuolt / ende
haer ongelooicheyt heeft gheen cley-
n boordeel ghedaen om onse gheloue te
verstercken. Hy heeft onder hen ghe-
sproken van de verborgheheden des
rijcs Godts / ende ten laersten is hy
door hare ooghen opghelommen in
den Hemel: ende hy en heeft hem sel-
uen n. 3 alleentijck den eluen Apostelen
bertoont / maer is oock meer dan van
hijshondert broeders ghesien geweest.
Wonen desen / heeft hy door de sen-
dinghe des heyligen Geestes / een se-
ker bewijs ghegheuen niet alleentijck
zijns leuens / maer oock zijns opper-
sten ghewelts: ghelijck hy doorspde
hadde / het is vut dat ick wech gae.
anders en sal de heylighe Geest niet
comen. Paulus en is oock niet door
eens dooden cracht te neder ghella-
gen / in den wech / maer heeft gheuolt
dat de gene / tegen welcken hy street /
ouergroote macht hadde. Hy is Ste-
phano tot een ander eynde verschenen /
dat hy de breefe des le-
uens ouerwinnen. Datmen soo velen
ende soo sekeren ghetuygissen geen
geloue en geeft / dat en is niet allen-
lijck onghelooicheyt / maer ooc boose
iae rasende hardinckicheyt. Dat

Mat. 27
g. 66. en
28. d. 11.

4. Dat wy gheseyt hebben dat wy om
van de wederopstandinge seker te zy-
ne / moeten onse sinnen beweghen op
de onghemeten moghentheyt Gods/
daer leert Paulus met coze woorden/
Phl. 3. d segghende / Op dat onse bezwozen
29. lichaem den lichame zijnder clachtheyt
gelijcksoornich worde / nae de wer-
singhe zijnder cracht / waer door hy
hem seluen can alle dinc onderwozen.
Daerom en betacmt gheen dinc min/
dan datmen hier aen liet dat natuer-
lijck gheschieden can / daer ons een on-
begrijpelycke wonderdaet boozgefelt
wordt / de welcke door haer grootheid
alle onse sinnen verblint. Nochtans
heeft Paulus een bewijs der natuer
boozgefelt / om de verstandeloocheyt
der ghener die de wederopstandinghe
berisken / te ouerwinnen. Ghy dwaes
1. Cor. 15. c. 36. (seyt hy) dat ghy zaept / dat en ghe-
cricht geenen wasdom / ten zy dat het
eerst sterue / ac. Hy seyt datmen in het
zaet eenen schijn der wederopstandinghe
ghet / om dat het cozen boozt comt
dat de verrottinghe. Ende boozwaer
de sake en soude so waer niet zijn om
te ghelouuen / waert dat wy soo neer-
stijckelijck als wy behooren / die woon-
derlijcke wercken Gods aensaghen/
die in alle hoeken der werelt booz
onse ooghen comen. Waer wy moeten
ghedencken dat niemant de toecomen-
de wederopstandinghe warachtichlyc
en ghelooft / dan die tot verwonderin-
ghe ghecomen zijnde / der mogentheyt
4. Gal. 29. Gods haer eere gheeft. Door dit be-
29. trouwen Salas opgeheuen zijnde/
roepet wt / Alre dooden sulen leuen:
mijn doot lichaem sal weder op staen.
Ontwaecht en leeft / O ghy inwoon-
ders des stof. Als de saken nu buy-
ten hope waren / soo heeft hy hem sel-
uen tot Godt den Troost des leuens
Phl. 68. verheue / in des welckes macht de wt-
6. 21. comste des doodes is / ghelijck in den
Psalm gheseyt wort. Job oock eenen
dooden lichame gelijcker zijnde dā ce-
nen mensche / heeft op de mogentheyt
Gods betrouet / en nē getuifelt ghe-
lic of hy volcomē en gheheel ware hē
seluen tot dien dach te verheffen. Ich

sweet / seyt hy / dat mijn verlosser leeft:
en sal in den laetste dach op staen op het
stof / te weten / om zijn mogentheyt daer
te bewijzen / en ic sal wederom met mijn
vel ommeleert worden / en sal in mijn
bleesch Godt sien: ic selue sal hem sien
en niet een ander. Want hoewel som-
nige dese plaetse scherpsinnigher
dyaep / gelijc of zy nē en behoorden vā
de wederopstandinge verstaen te wor-
den / so beuestigen zy nochtans het ge-
ne / dat zy begieren te niete te maken:
want de heylighe mannen en soeken
nergens vertroostinghe in haer quact /
dā in de gelijcknisse der wederopsta-
dinge. Het welcke bet bekent wort wt
de plaetse Ezechielis / wāt doe de Jo-
den de belofte der wedercomste ver-
worpen / en daer tegen seyden / dat het
niet ghelouelijcker en was dat hen
soude de wech geopent worden / dā dā
de dooden souden wt de grauen comē.
Soo wort den Propheete een gesichte
ghetoont / te weten / een belt vol dorre
beenen / ende Godt ghebiet hen dat zy
bleesch en senuwen wederom ontfan-
ghen. Hoewel hy onder de figuren het
belt herweet ende opheft tot hope der
wederkeeringe / soo neemt hy nochtā
de oorsake der hope wt de wederop-
standinge: gelijck zy ons is het booz-
neemste exempel aller vertroostinghen
die de gelouigen in dese werelt ghe-
uoelen. Also oock Christus / als hy
geleert hadde dat de stemme des Qua-
gelij was leuendichmakende / ende de
Joden dat niet en wilden aennemen /
soo heeft hy terstot daerby gesept. En
Joan. 5. wilc b daer van niet verwonderen /
6. 28. want de bē comt in de welcke alle die
in de graue zijn / de stemme des soons
Gods sulen hooren / ende boozt co-
men. Daerom laet ons nae het exem-
pel Pauli blijmoedighelijck nu midden
in den strijd triumpheren / om dat de
ghene die ons het toecommende leuen
beloefte heeft / machtich is te bewaren
dat hy hem wech ghelept is: ende laet
ons also roemē dat ons de croone der
rechtueerdichheydt is wech ghelept / de
welcke de rechtueerdige Richter ons
sal geuen. Also sal het comen dat alle

Et uij de

Ezec. 37
b. 8.Joan. 5.
6. 28.2. 1. Tim.
4. b. 8.
1. Pet. 5
6. 4.
1. Cor. 9
d. 25.

Zach. 2. c.
8.
2. Thes.
1. b. 6.
t. 7. 8.

de swaricheydt die wy lijden / ons sal een bewijs des toecomenen leuens wesen: want het betaemt der nature Gods / dat hy den godtloosen die ons verdzucken / verdzuckinghe verghelede / ende dat hy ons / die wy onrecht-ueerdichlijck verdzucht worden / ruste gheue in de openbaringhe Christi met de Engheleu zjinder macht in byert-ighe blamme. Maer men moct weten dat hy weynich daer na seyt / te wetē / dat hy sal comen om bereerlijck ende verclaert te worden / in zyne heyligen / ende om wonderlijc te worden in alle de ghene die sullen gheloofst hebben / om dat het Euangelium sal ghelooft gheweest zjn.

5. Hoewel de gheest der menschen be-
hoozde sonder ophouden in dese oeffe-
ninghe beslich te zyne: soo hebben zy
nochtans / ghelijck of zy niet voorge-
nomen raet willen alle ghedachtenisse
der wederopstandinghe verwisphen /
gheseft / dat de doot is de laetste linie
aller dinghen ende de vernietinghe des
mensches. Want Salomon spreect

Eccle. 9.
b. 4.

Eccle. 3.
d. 2. 1.

voorzwaer van de ghewoonlijcke me-
ninghe / als hy seyd dat een leuende
hont beter is dan een doode leeu. En
op een ander plaetse / Wie weet of de
ziele des menschen opwaerts opclint
ende de ziele der beesten nederwaerts
neder daelt. Mit beestelijck onuerstant
heeft in alle eeuwē seer geregneert / en-
de oock selfs doot gebroken in de Ge-
meynte: want de Sadduccen hebben
besaen openbaerlijck te leeren / dat

Mar. 12
b. 18.
Luc. 20.
e. 27.
Act. 2. b.

daer gheen wederopstandinghe en
was / Iae dat oock de zielen sterffelijc
waren. Maer om dat dese groote on-
wetentz niemant en soude ontschul-
dighen / soo hebben de onghelooitghe
selfs doot het wonderlijck ingheuen
der nature / althijns een beel der we-
deropstandinge doot ooghē ghehadt.
Want waertoe diende die heylighe en
onueraderlijcke wijse der begravenis-
se / anders dā om dat zy soude eē pant
des nieuwen leuens zjn. Men mach
niet segghen dat sulcke ghebruyck zy
wt dwalinghe gecomen: want de eer-
werdicheyt der begravinge heeft al-

tijds oock by de Vaders haer plaetse
ghehadt / en Godt heeft die selue ghe-
bruyck willen laten bijuen by de hee-
denen / om dat se de gedaente der we-
deropstandinge / soude wt haer onbe-
dachtfaem onuerstant opwecken. En
hoewel dese ceremonie sonder vucht
geweest is / so is zy nochtans ons voor-
derlijc / ist dat wy haer eynde wijselijc
aenmercken: want het en is geen cley-
ne wederlegginghe der ongelooit-
heyt / dat zy alle te ghelijcke beelden
hebben dat niemāt en geloofde. Maer
de duyuel en heeft niet alleenlijck de
sinen der menschen verblint / om dat
zy niet de lichamen oock de gedachte-
nisse der wederopstandinge sonder
begraven: maer hy heeft oock ghe-
beyt om dit deel der leere in menig-
ley ghedichtelen te veruilschen / om
dat zy ten laetsten soude te niet comē.
Ick late baren dat hy se heeft ten tij-
de Pauli begonnen te besnijde: maer
weynich daer nae zjn de Christia-
nen gecomen / der welcke meyninghe was /
dat het rijcke Christi soude alleenlijc
dus sent iaren ghedueren. Ende haer
gedichtsel is kinderlijcker dan dat het
noot hebbe ofte weerdich zy weder-
leydt te worden. Haer dwalinghe en
woyt ooc niet versterct doot de dy-
baringhe Joannis / wt de welcke zy
sonder twijfel haer dwalinge verciert
hebben: want in het getal vā dus sent
en woort daer niet ghesproken van de
eeuwige geluckicheyt der Gemeyn-
te / maer alleenlijck van menigherley be-
roeringen die ouer de Gemeyn-
te op de aerde strijvende / stonden te co-
men. Maer de gantsche Christus-
betuycht / dat het eynde der wuerco-
renē / noch de straffe der verworpenē /
gheen eynde en sullen hebben. In alle
dingen die niet ooghen niet ghesien en
worden / en verre bouen onse verstant
zjn / moeten wt het gelooue wt seke-
re getuygenissen des woorts Gods
nemen / te gātschelijck laten baren.
Die den kinderē Gods dus sent iare
berozdenen tot besittighe des toeco-
menden leuens / die en aenmercken in
wat grooter versmaetheyt zy Christo
ende

Apoc. 2. 8.

ende sijnen rijke aendoen. Want ist dat de kinderen Gods niet en sullen niet onsterfelijkheid beleeft worden / so en is dan oock Christus selue tot des welckes eerlijckheit sy sullen verandert worden / niet tot onsterfelijkheid eerlijckheit ontfanghen: ist dat haer gheluckicheyt sal eenich eynde hebbē: soo is dan het rijke Christi vergankelijk op des welckes vasticheydt der ghelooouighen gheluckicheydt seunt. *Domina* sy zijn seer onweten in alle Godtelijcke dingen / ofte sy soecken niet verbaeyde ende bedekte boosheit de gantsche genade Gods / ende de cracht Christi onder de voeten te worpen: der welcker vernuilinghe nā anders en geschiet / ten zy dat de sonde wtghewischt ende de doot verslondē / ende het eeuwighē leuen volcomelijck weder opgericht worde. De ghene die beseffen dat Gode te groote wreedthz wordt toegheschreuen / ist datmē seyt dat de verworpenen niet ewighē pijnē ghesraft worden: hoe dwaeselijck die doen / dat comen oock sels de blinde welsten. Te weten / Godt sal onrecht doen / dat hy die ban zijn rijke berooft die hen seluen dooz ondancbaerheit hebbē desseluen onwerdich ghemaect. Waer men mochte seggē / hare sonden zijn tijtlijck. Ick bekenne dat: maer de Waerheyt ende oock de rechtuerdicheyt Gods is ewich / de welcke sy dooz hare sonden gheschēnt hebben. Daerom is het recht dat de ghedachte enisse der ongherechtigheyt niet en vergaet. Maer mochte yemāt wederom segghen / aldus sal de straffe swaerder wesen dan de schuld. Maer dit is een onuerdraghelijcke lasteringe / als de Waerheyt Gods soo cleyn geacht wort / ende als zijn verachticheyt niet swaerder geacht en wort dan het berders eender ziele. Maer wy willen sulcke beuselaers laten verren / op dat wy niet teghen het ghene dat wy boozseyt hebben / hare raserien schijnen wederlegghinghe werdich te achten.

Wonen desen / hebben verkeerde en curieuse menschen noch twee raserien

opgebracht. Sommige hebben ghemeynt dat de zielen souden niet en lijdē hānen weder op staen / ghelijck of de gantsche mensche vergaen ware. Andere hebben bekent dat de zielen onsterfelijk waren / maer meynden dat die souden nietuwe lichamen aendoen: waermede sy de wederopstādinge des vleesch verliken. Dewyle ick van het eerste wat geroert hebbe in de schepinghe des mensches / soo sal het my genoegh wesen / dat ick de Lesers wederom vermane / hoe besefelijck die dwalinghe zy / dat sy wt dien Gheest die na het beelt Gods geschapē is / eenen ydelen vergankelijcken blas maken / dooz den welcken het lichaem alleenlijck in dit sterfelijck leuen gheschercht zy: en den tempel Gods te niet te maken: int cozte dā deel van ons / waer in de Godtheyt aldermeest hare schijn gheeft / ende schoone teckenē der onsterfelijckheit zijn / van dese gaue te beroouen / soo dat de condicte des lichaens beter zy / dā der ziele. De Schrijtuere spreekt veel anders / de welcke het lichaem vergelijckt wt een hutte / ende seyt dat wy daer wt verhuysen als wy steruē: wāt sy achtende weerdeert ons na dat deel dat ons van de onredelijcke dieren onderschept. Also als Petrus na hy der doot was / soo seyt hy dat de tijdt is gecomen in den welckē hy synen tabernacel sal allegghen. Ende als Pāulus van de ghelooouige spraken de / gheseyt heeft / dat wy een woonste in de Hemelen hebben / als onse aerdsche huys sal ghebroken wesen: so stelt hy daerby / dat wy als breeddelinghen wt woonen van den Heere / so lange als wy in het lichaem biijuen / ende dat wy begheeren tegenwoordichijc by Godt te zynen / in het afwesen onses lichaems. Ist dat de zielen niet en biijuen leuende na de doot des lichaems / wat is daer dan dat van den lichame verscheyden zijnde / tegenwoordich by Godt is: Pāulus neemt alle wijselinghe wech / als hy leert dat wy worden versameld tot de gheesten der rechtuerdighen: niet welcke woorden hy te kennen

Et b gheest /

2. Pet. 1
c. 14.

2. Cor. 5
a. 1.

Heb. 12.
f. 23.

Luc. 23.
f. 43. 46.

Act. 7. g
59.
1. Pet. 2
d. 25.

Mat. 5.
8. d. 26.
Joā. 12.
c. 32.
Luc. 23.
f. 43.

Luc. 16.
d. 22. 23

gheeft / dat wy comen in het gheselschap der heyliger Aderen / de welke oock doot zijnde / in de selue Godtsalicheyt zijn niet ons / so dat wy niet en connen leden Christi zijn / ten zy dat wy een niet den worden. Want swaert dat de zielen van den lichame verlost zijnde / haer wesen niet en behielden / ende der saligher eerlijcheyt mochten delach rich worden / so en soude Christus niet gheseydt hebben tot den moordenar / Wyden sult ghy met my in het paradijs wesen. Laet ons op so clare getuygenissen betrouwende / niet twijfelen na het exempel Christi / steruende onse zielen Gode te beuelen: oft na het exempel Stephani / Christo ouer te geue tot de bewaeringhe / de welke niet sonder oorfsake een ghetrouwe Herder ende Witschop der zielen ghenaeft en wort. Woot / van haren standt in desen middelē tijt curieuselijck te ondersoeken / dat en is niet gheoorloft noch oock niet nut. Ale quellen hen seluen seer disputerende wat plaetse de zielen nu besitten / of sy nu in hemelscher glorie zijn ofte niet. Maer het is dwaalheyt / en lichtueerdicheyt de onbekende dingen hooger te ondersoeken dā Godt ons die laet wetē. Als de Schrijtuere geseyt heeft / dat Christus den Godesalighen zielen teghenwoordich is / ende dat hy se ontfangt in het Paradijs / op dat sy troost ontfangen: ende dat de zielen der verworpenē sulcke strafse lijden als sy verdient hebben / so en gaet sy niet boorder. Wat Leeraer ofte Meester sal ons nu openbare / dā Godt verborghen heeft: De braghe van haer plaetse en is oock niet min ongeschickte ende lichtueerdich: bewijle wy weten dat de zielen niet sulcke mate der lengde ende breedte en hebbē / ghelijck de lichamen. Dat de salighe vergaderinghe der Heylighen zielen / genaemt wort Abrahams schoot / dat is ons oueruloedichelijck ghenoech dat wy tot dese peregrinage worden van den ghemeynen Ader aller ghelooiigen ontfangen / op dat wy der brucht sijns gheloofs deelachtich worden.

Hierentusschē dewyle de Schrijtuere ons aionime ghebedt te sien op de verwachtinghe der rocoemste Christus / ende de croone der glorie so langhe wistelt / so moeten wy niet dese eynden ende palen ons van Godt geselt / te vreden zijn: dat de zielen der Godtsalighen van den arbeydt des strids verlost zijnde / tot salighe ruste comē / swaer in sy niet gheluckighe blijfschap de besittinghe der beloefder eerlijchs verwachten: ende dat alsoo alle dinge onuoerbacht bliue / tot dat Christus verschijnt als Salichmaker. En aengaende de verworpenen / het is sonder twijfel / dat die ghen ander condicie en hebben dan die Judas den Jode. d. duppelen toefschijft / te weten / dat sy worden met ketenen ghebonden / gehouden / tot dat sy ghetrocken worden tot de straffe / tot de welke sy begheuen zijn.

Doch en dwalen die niet ongeschicktelijcker / die meynen dat de zielen niet en sullen die lichamen wederom ontfangen / mer de welke sy nu becleedt zijn / maer dat sy sullen niet nieuwe lichamen begaefte worden. En de reden der Manicheen was van seer clepner weerde / te weten / dat het geen reden en is dat het vleesch dat ontreyn is / soude weder op staen. Maer hebben ooc de zielen ghen onreynheyt: nochtans en hebben sy die van de hope des Hemelschen leuens niet wtgestloten. Soo was het dan so veel als of sy gheseyt hadden / dat het gene dat met sonden besmet is / niet en can van Godt ghereynicht worden: want ick gae nu die raserte boorby dat somenighe gheseyt hebben / dat het vleesch van nature onreyn is / om dat het van den duppel gheschapen zy. Maer ick bewijse nu alieentlijck / dat het gene dat nu in ons den Hemel onweerdich is / de wederonstantighe niet en verhindert. Ja selts als Paulus den geloouighen ghebiet / hen seluen van alle besmettinghe des vleeschs ende des Gheests te reynighen / so bolecht daerwt dat oordeel dat wy crghens becondicht / te weten / dat een yggelijck onta

2. Cor.
7. a. 1.
2. Cor.
b. 10.

ontfanghe na dat hy in zijn lichaem gedaen heeft/goet oſte quaet. Waermede ooc oueren comt dat hy tot den 2. Cor. 4
 1.10. 4. Corinthen Chriſt/te weten / op dat het leuen Ieſu Chriſt in onſe ſterfelijc bleſch geopebaert worde. Waerom hy op een ander plaetſe alſoo wel bit/oz Gode de lichaem geheel bewaert tot den dach Chriſt/ als de geeſten ende zielen. Ende het en is geen wonder: want het ſoude een gheſchicht ſonderen zijn/ dat de lichaem die Gode hen ſeluen tot tempelen gheheplicht heeft/ ſouden ſonder hope der wederopſtandinghe in verrottinghe vallen. War/ zijn ſy niet leden Chriſt: heeft Gode niet gebode alle de deelen daeruan te heylighen? Wilt hy niet zielen naem met onſe tongen gepreſen/ ſuyner handen tot hen wt gherecht/ ende offerhanden geoffert hebben? Daerom iſt een groot wtſinnichz/ dat een ſterfelijch menſche ſoude die deelen des menſches ſonder eeniger hope der wederopſtandinghe tot ſtof maken / den welcken de hemelſche Richter gheueerdicht heeft ſo groote eere te doen. Welghelijcks als Paulus ons vermaent om den Heere alſoo wel in het lichaem als in der ziele te draghen/ om dat ſy beyde Gode toecomen / ſoo en laet hy voorwaer niet toe/ datmen het ghene dat hy als heyligh Gode toeſchrijft/ ſoude tot de ewighe verrottinghe verwijſen. Waer en is van geen ſake claerder beſchrijvinghe in de Schriſtuere/ dā dā de wederopſtandinge des bleſchs dat wy dragen. Paulus ſeyt/ Dit verderfelijcke moet onuerderfelijckheyt acndoen / ende dit ſterfelijcke moet onſterfelijckheyt acndoen. Waert dat Gode D. C. nieuwe lichamen maecte / waer ſoude dan deſe veranderinghe zijn? Waert dat daer gheſchreuen ſtonde/ dat wy moeten vernieuwt worden/ ſo mochten de twijfelachtighe woorden/ deſer dwalinghe oorſake ghegeuen hebben: maer nō als de Schriſtuere deſe lichaem daermede wy beſet zijn / als met de vingheren toonende / den ſeluen beſoet onuerderfelijckheyt / ſo verſaect

ſy claelijck ghenoech/ dat daer nieuwe lichamen ghemaccht worden. Ja Paulus en hadde (ſeyde Tertullianus) niet connen claelijcker ſpreken/ ten ware dat hy zijn bel in ſyne handen ghehouden hadde. Sy en connen oock geenſins ontulien/ dat hy ergens ſeggende dat Chriſtus ſal een Heer/ ter der weereit weſen / de gheuygnisse Eſaie doortzengte/ te wete/ Ich leue/ ſeydt de Heere/ dooz my ſal alle knye buyghen: want hy vercondicht claelijc dat de gene/ tot de welcke hy ſpreckt/ ſullen bedwonghen worden om rekenſchap te gheuen van haer leuen. Het welcke niet en ſoude wel uereen comen/ waert dat andere nieuwe lichamen dooz den richterſtol gepacht worden. De woorden Wanleus zijn clael/ daer hy ſeydt/ Ende vele der gener die ſlapen in het ſtof der aerde/ ſullen opgheweckt worde/ de ſommitge tot het ewighe leuen / ende de andere tot ewighe ſchande ende verſmaedtheit: want hy en ſpreckt niet van eenige nieuwe materie wt de vier elementen/ van de welcke mochten lichamen gſmeedt worde/ maer hy ſeyt dat de doode ſullen wt de grauen opſtaen. En dit ſelue bewijſt oock de clare reden. Want iſt dat de doot die wt des menſche val hare oorſprouc heeft/ een toeuallich dinck is/ moet ooc die wederoprechtinge die dooz Chriſtum geſchiet / den ſeluen lichame toecomē/ dweick is begonnen ſterfelijck te zynne. Ende voorwaer dat de Athenienſen lachen als Paulus de wederopſtandinghe beueſticht/ daer wt machmen verſtaen hoedantſch zijn Predikinghe ghewerſt zy: ende voorwaer dat lachen en heeft gheen cleyn cracht om onſe ghelooue te verſtercken. De woorden Chriſt zijn oock weerlich aengemerckt te worden/ te weten/ En wilt niet vreeſen de ghene die het lichaem dooden/ ende de ziele niet en connen dooden: maer vreeſt den ghenen die de ziele ende het lichaem can verduen in het Heſche vyer. Want wy en ſouden gheen oorſake hebben om ſulcx te vreeſen / ware dit ſelue

Rom. 14
b. 11.
Eſa. 49.
c. 18.

Dan. 12
a. 2.

Act. 17.
S. 31.

Mat. 10
c. 28.

Joā. 5. c
28.

ue lichaem dat wy draghen: niet dier
straffe onderworpen / vā de welcke hy
daer spreeket. Ende hy spreeket oock
also claerlyc op een ander plaetse / seg-
ghende / De vze comt / in de welcke al-
le die in de grauen zijn / sullen de stem-
me des Soons Godts hoozen: ende
sy sullen voortcomen / die goet ghe-
daen hebben tot de wederopstandinge
des leuens / ende die quaet gedaē heb-
ben / tot de wederopstandinghe des
oordeels. Sullen wy segghen dat de
zielen rusten in de grauen / om daer de
stemme Christi te hoozen: sullen wy
niet veel meer segghen / dat de lichame
sulle door zjn beuel tot die selue crucht
ende cracht wedercomen / de welcke sy
verloren hebben. Wouen desen / iff dy
wy sulle met nieuwe lichame begaef
worden / waer sal dan de ouereenco-
minge des hoofts en de der Ledē we-
sen: Christus is weder op gheslaen:
maer hoe? hem seluen een nieu lichaē
makende: Men / maer gelijc hy voor-
seft hadde / segghende / Ziecket desen
tempel / ende ick sal hem in drie dagen
weder op richten. Dat sterfelijck li-
chaem dat hy eerst ghedraghen hadde
heeft hy wederom aengenomen: want
het en soude ons oock niet veel voor-
deels ghedaen hebben / hadde hy een
nieu lichaem ghecreghen / soo dat het
lichaem dat ick eenen versoener ge-
geuen was / te niere ware. Men moet
oock die gemeynschap wetē / de wel-
cke de Apostel betuycht / als hy seyd /
Dat wy sulen weder op staen / om dy
Christus is weder op gheslaen. Want
het en is niet ghelouelijck / dat on-
se vleesch / daer in wy de doodinghe
Christi omme draghen / soude van de
weder opstandinghe Christi berooft
wordē. Het welcke woortwaer is door
een seer seloon bewijs openbaer ghe-
worden / deswijle vele lichamen der
heylighen zijn wt de grauen ghegaen
doe Christus weder op stont. Want
men can niet versaken / dat dat selue
der laetster weder opstandinghe / de
welcke wy hopen / een hoorzpel ofte
cere en hoorpant was / sulcx al's oec in
Henoeh ende Elia gheweest is / de

welcke Tertullianus naemt begeer-
ders der weder opstandinghe: om dat
sy met lichaem ende ziele zijn van de
verdozenthy verlost / ende in Godts
bewaringhe ontfanghen gheweest.
Ick schame iny in soo claer een sake
so vele woorden te gebuycken: maer
de Lesers moeten niet iny dese moey-
delicheit geeren in swelghen ende ver-
drachten / op dat de verkeerde en stoute
bernachten niet eenighe rete en binden
om de eenhoudighe te bedriegen. Wie
vliegghende gheeffen teghen de welcke
ick nu strijde / draghen een ghedicht-
sel voort wt hare herfenen / dat in de
wederopstandinghe sal een scheppinghe
nieuwes lichamen wesen. Waer door
worden zy ghebronghen om alsoo te
ghenoelen / anders dan om dat het hen
ongelouelijc schijnt / dat een lichaem
dat so menighen tijt verrot is / soude
connen tot zynen eersten stant comen:
Soo is dan hen de onghelouicheyde
alleen de moeder deses ghenoenens.
Maer hier enteghen vermaent ons de
Geest Godts alsome in de schryftuere /
om de wederopstandinge onses vleeschs
te ghelouen. Hierom betuycht Pau-
lus dat de Doop ons is een segel der
toecomender wederopstandinge: oock
verweckt ons het sijnmael tot het
selue betrouwen / als wy de teekenen
der geestelijcker genade met den mont
ontfanghen. Ende voorwaer de gant-
sche vermaninge Pauli / daer hy ons
vermaent dat wy onse leden moeten
begheuen tot wapenen der rechtneer-
dicheit / en soude van gender sweerde
zijn / sonder het glene dat hy daer nae
daer hy stelt / segghende / Die Christus
heeft vā de dooden weder op gewect /
die sal oock uwe sterfelijcke lichamen
die selue crucht maken. Wāt wat soude het
helpen dat de voeten / handen / oogē en
tongen tot ghehoorzamenheyt Godts
geuoerch worden / ten ware dat sy der
brucht en des loons deelachtich wor-
den: Welcke Paulus claerlyc be-
ueficht / segghende / Het lichaem en
behoort der hoerelicheit / maer de her-
re: ende de Heere den lichame. Ende
die Christus heeft wederop gewect /

Joā. 2. c.
19.1. Cor.
15. b. 122. Cor. 4
c. 10.Mat. 27
f. 25.Col. 2. b
12.2. Cor. 6
a. 4.Rom. 8
c. 11.1. Cor. 6
c. 13. b.
15. 19

die sal ons oock wederop wecken
 door zijn cracht. De woorden die
 daerna volghen/ zijn noch clarder/ te
 weten/ dat onse lichamen zijn temple
 des heyligen geests/ ende leden Chri-
 sti. Hierentusshen sien wy hoe hy de
 wederopstandige/ stelt by de supuer-
 heyt/cupscheyt en heylicheyt: ghelijck
 by weynich daer na de Prijs der ver-
 lossinge bestrect tot de lichamen. En-
 de het en soude gheen reden zijn dat
 het lichaem Pauli in het welcke hy de
 teekenen Chrizti ghebraghen/ ende
 Chriztum grootelijc verclaert heeft/
 soude van den loon der croone berooft
 worden. Waerwt oock dese roem cōt/
 wy verwachten den verlosser wy de
 Hemelen/ de welcke onse verworpen
 lichamen sal den lichamen zijnder clær-
 heyt ghelijc maken. Ende ist dat het
 waer is/ dat wy moete door vele ver-
 druckingen in het rijcke Gods comē/
 so en can geen reden lijden dat de li-
 chamen souden daer wt gheloten wor-
 den/ de welcke Godt oock onder het
 cruyce oesent/ ende met den lof der o-
 uerwinninghe verciert. Waerom en
 is onder de heylighen gheen twijfel-
 linghe van dese sake ghecomen/ maer
 sy hebben sekerlijc ghehoert medege-
 sellen Chrizti te worden: de welcke al-
 le de verdrukkingen daerdoor wy be-
 proeft worden/ zijnen Iher soon toe-
 schrijft/ om te bewysen dat sy ons tot
 het leuen leyden. Ja Godt heeft oock
 de heylighe Vaders onder de Wet
 door een wtwendige ceremonie in dit
 ghelooue gheoefent. Want waer toe-
 diende die wijse der begravinghe (ge-
 lijc bouen geseyt is) anders dan om dy
 sy bouen weten dat den lichamen die
 daer wechgelept worden/ een nieu le-
 uen bereypt was. Hiertoed dienden oock
 die specerijen ende balseminghen/ ende
 andere reekenen der onseffelijcheyt
 door de welcke de duyffels der leere
 onder de Wet geholpen werdte/ ghelijc
 met de offerhaden. Ende die gewoon-
 te en is wt aheen superstitie gecomē/
 dewijse wy sien dat de heylighe Geest
 also neersich is in het verhalen der
 begravinghen/ als in de voornemste

verbozghentheden des gheloofs. En
 Chriztus prijst se als een sonderlijc
 werck/ ende dat doorwaer om gheen
 ander oorsake/ dan om dat hy van het
 aenschouwen des grafs (dwelck alle
 dinc verderst ende te niete maecht)
 sijne oogen tot het schouspel der ver-
 nieuwinghe opheft. Wouen desen de-
 wijle dese ceremonie der begravinge/
 de welcke in de Vaders ghepescen is/
 so neersichlijc wert onderhouden/ so
 wort daer door ghenoch bewesen/ dat
 sy hen een sonderlijc ende dierbaer
 hulpe des gheloofs gheweest is. Wāt
 Abraham en soude de begravinghe
 zijnder huyf vrouwen so sochfuldich-
 lijck niet bezocht hebben/ hadde hy nē
 de Religie door ooghen ghehadt/ ende
 de nutticheyt die de werelt te bouen
 gact/ te weten/ om dat hy zijnder huyf-
 vrouwen doodt lichaem met de tecke-
 nen der wederopstandinge verciere-
 de/ soude zijn en zijns huyfgelees ge-
 looue versterckē. Daer wort een clær
 der bewijs deser sake gesien/ in het ex-
 empel Jacobs/ de welcke om den na-
 comerente betrugghen dat hy de hope
 des belofden lants oock selfs door de
 dood niet en verliet/ heeft gheboden
 datmen sijne beenen soude daer henen
 draghen. Ick bidde v/ waert dat Ja-
 cob moeste met een nieu lichaem be-
 cleedt worden/ soude hy niet een spot-
 telijc gebodt ghegheuen hebben van
 zijn stof/ dwelck hadde moeten te niet
 worden: Waerō is het dat de Schrif-
 ture eenighe autoziteyt by ons heeft/
 so en cannen gheen clarder noch se-
 kerder bewijs eeniger leere begeeren.
 Want de kinderen verstaen selfs dat
 de woorden wederopstandinghe ende
 opwecken/ dit selue beduyden. Want
 wy en sullen niet segghen/ dat het we-
 der op staet dat nē eerst gheschapen
 wort. Doc en souden die woorden
 Chrizti gheen plaets hebben/ Al wat
 my mijn Vader gegheuen heeft/ dat
 en sal niet vergaen/ maer ick sal hem
 verwecken ten laefften daghe. Dit
 selue bewijst ooc het woort/ slapen/
 het welcke allenlijc den lichamen
 toecomt: waerō ooc de plaetsen daer-
 men

Mat. 26
a. 10.Gen. 23.
a. 4. en. d.
19.Ge. 47. 8
30.Joā. 6. d
39.

1. Coz.
15. g. 51

men begraeft / ghenaeamt zijn / Cemiteria / dat is / slaepsteden. **J**n moet ick oock van de wijse der wederopstandinghe een weynich spreken / Ick segghe een weynich / om dat Paulus dit een verborghenheyt namende / ons tot soberheyt vermaent / ende de vryheyt van stoutelijck ende scherpsinnichijck te Philosopheren beneemt. **E**en eersten moeten wy weten / het ghene dat wy gheseyt hebben / te weten / dat wy sullen in het selue vleesch dat wy nu draghen / weder op staen / soo veel de substantie aengaet / maer dz het sal verandert wesen : ghelijck hoe wel het selue vleesch Christi / het welcke tot een offerhande gheoffert was / is weder op gheweckt / soo was het nochtans niet andere gauen vertiert / ghelijck of het gantschelijck een ander vleesch gheweest hadde. **H**et welcke Paulus met ghemeynsamen exemplen verclaert. Want gelijck der menschen ende der beesten vleesch van der seluer substantie zijn / ende niet van der seluer qualiteyt ofte hoedanicheyt : ghelijck alle sterren van eender materie zijn / maer niet de selue claerheyt en heyt : also leert hy hoe wel wy de selue substantie des lichaems sullen behouden / dat daer nochtans een veranderinghe sal wesen / so dat wy een veel beter conditie sullen hebben. **W**aerom op dat wy weder op gheweckt worden / soo en sal het verduerlijcke lichaem niet vergaen noch verswinden : maer het sal de verduerlijckheyt afleggen / ende onuerdozenheyt aendoen. **E**nde dewijle Godt alle de elementen in zijn macht heeft na zijnen wille / so en sal he geen dинck verhinderen / der aerde / den wateren / ende den vyere te ghebieiden / dat sy wederom gheuen dat sy schijnen wech ghenomen te hebben. **H**et welcke Esai. 26. Esai. 26. sonder figure / Siet de Heere sal wegaen dat zijn plaetse om de ongherechlicheyt des landes te besoecken : ende de aerde sal haer bloedt ontdecken / ende en sal haer gedooide nu meer dekken. **M**aer men moet aenmercken dat daer een onderschept is tusschen de ghene

1. Coz.
15. c. 39.

Apo. 20.
d. 13

Esai. 26.
d. 21.

die langhe gheslozen leuenlich beuonden dien daghe sullen leuenlich beuonden worden. **W**ant (ghelijck Paulus betuycht) wy en sullen niet alle slapen / maer wy sullen alle verandert worden : dat is / het en sal niet moedich wesen / dat daer eenich tijdt zy tusschen de doot ende het begin des tweeden leuens : want op eenen ooghenblyck tijts sal de stemme der basynē doozinghe om de doode te verwecken tot ontfelichheyt / ende de leuende tot ontfelichheyt veranderinghe / te verdooz hacsfighe veranderinghe / te veranderen ende vernieuwen tot de selue eerlichheyt. **A**lso verthrooft hy op een ander plaetse de ghelouighe die sullen moeten : om dat de ghene die dan sullen leuen / niet en sullen de doode boozcomen / maer die in Christi slapen / sullen eerst weder op staen. **I**st dat yemands herteghen brenge dat de Apostel seydt / te weten / dat sy een menschen beroydent is / dat sy eens mael sullen steruen : daerom is het licht te andrwoorden / soo wanneer de stant der nature verandert wort / dat sulck een aerdt des doots is / ende bequame lijck een doot ghenaeamt wort. **E**nde alsoo comt dit wel ouereen / te weten / dat alle menschen sullen door den doot verandert worden / als sy het sterfelijck lichaem sullen aflegghen : ende dat het nochtans niet en sal noodich wesen / dat die ziele ende lichaem gescheyden worden / daer die hacsfighe veranderinghe sal wesen.

1. Coz.
15. g. 51

1. Es. 4
d. 15.
Heb. 9
27.

Maer hier comt noch een swaer : der braghe / te weten / Dooz wat recht de wederopstandinge die en sonderlijcke welbaet Christi is / oock den godtloosen ende van Godt veruolocen ghemeyn zy. **W**y weten dat alle menschen zijn in Adam der doot onverwozen : Christus de wederopstandinghe ende het leuen is gecome : maer is hy gecomen om sonder onderschept het gantsche menschelijke gheslachte leuenlich te maken : het en is der waerheyt gheenins ghelijck / dat de godtloose sonder dooz hardnechighe blindheyt vercrighen / het ghene dat de godtsalighe Dienaers Godts dooz

Jo. 11.
c. 25.

het ghelooue alleenlijck ontfanghen. Nochtans blijft dat seker ende vast/ dat sommighe sulen weder op staen tot het oordeel/ ende sommighe tot het leuen / ende dat Christus sal comen den. Ick antwoorde dat het niet en moet so onghewoon schijnen/ dewijle wy dagelijck de gelykenisse daer vā a. n. wy weten dat wy alle zijn in v. dan van de erue der weereit berooft ghewestende dat wy alsoo wel verdien van de gemeyne doet selē / als van het eten des boomē des leuens berouwen te worden. Waerwt gheschiedt het dan dat Godt niet alleenlijck zijn sonne doet opgaen ouer de goede ende quade/maer dat oock zijn mildichydt rijckelijck bloeydt/so veel het ghebruyck des teghenwoordighen leuens aengaet. Hierwt verstaen wy doozwaer/ dat die goeden die eygentlijck Christo ende zijnen leden toecomē/ oec tot de godtloose oueruloepē: niet op dat sy een recht gebruyck daer van hebben / maer op dat sy te min ontschuldichlijck worden. Also gesct Godt dickmael den godtloosen syne welvaden die niet cleyn en zijn / la die somtijts alle segghen der Goddelighen te bouen gaen / ende nochtans hen tot meerder verdoemenisse ghedijen. Ist dat yemant hier tegen seyt/ dat de wederopstandinghe niet en behoort met verganckelijcke ende aertsele welvaden vergheleken te worden: hierop antwoorde ick oock/ dat sy van Godt de fonteyne des leuens bereuen zynde / het verderf des duyels verbient hebben / om daer dooz gantschelijck ende gheheel te niet te worden: ende dat nochtans dooz wonderlijchen raet Godts dese middel gheuonden is/ dat sy souden buyten het leuen in de doot leue. So en moet het oock gheen wonder schijnen/ dat de godtloose der wederopstandinghe deselachtich zijn/ om daer dooz teghen haren wille ghetrocken te worden tot den rijckstael Christi / den welken sy nu weygheren als haren Meester ende Leeraer te hooren. Want het

soude een cleyn straffe zijn / dooz de doot wechghenomen te worden / ten ware dat sy om van haer hardnechtheit ghestraft te worden/ moeste comen dooz den Richter / wiens wake sy sonder eynde ende mate teghen hensenleuen verweckt hebben. Doozt / hoe wel wy moeten weten dat ick nu geseydt hebbe/ende lat in die schoon beidinge Pauli by felicem veruaet is/ te weten / dat hy verwacht de tocomende wederopstandinghe der rechtneerdighen ende godtloosen: so word nochtans dickmael in de Schriftuere de wederopstandinghe den kinderen Godts allen boozgeselt / met de hemelsche glorie: want Christus en is eygentlijck niet gecomen tot des weereits verderf/maer tot salichz. Dooz word in de artickelen des gheloofs het salige leuen alleen ghemeldet.

Ende dewijle de Propheetie van de verindinghe des doors dooz ouerwinnige/ sal dan eerst veruult wesen/ so moet altijts de eeuwighe geluckicheyt/ als het eynde der wederopstandinge ons in den sin comen: van der welcker wtneementheyt / of schoon al geyt ware wat met menschen tonghe can ghesproken worden / so soude nochtans nauwe het alderminste deelen daer van begonnē zijn. Want hoe seer warachtelijck wy hooren dat het rijcke Godts sal vol claerh/ breuchde/ gheluckicheydt/ ende eerlijckheyt wesen: soo zijn nochtans dese dingen die ghenaeint worden/ seer verre van onse getoelen/ en bliuen als in duyfterheyt bedect/ tot dat die dach comt/ in welken hy selue ons sal zijn eerlijckheyt/ aenschijn aen aenschijn vertoonē. Ioannes seyt/ Wy weten dat wy Godts kinderen zijn: maer het en is noch niet gheopenbaert. Maer als wy sulen hem ghelijck wesen / dan sulen wy hem sien hoedanich hy is. Daerom dewijle de Propheeten dese gheestelijcke geluckicheyt/ sulc als zy in haer seluen is / niet en condē met eenighe woorden wedruken / so hebbe zy die selue by na altijts met lichamelijcke dingen afgebeeldet. Nochtans

Act. 24.
d. 15.10
D fec. 13
d. 14.
1. Cor.
15. 541. Ioan.
3. a. 2.

Wederom

Gen. 15.

a. 2.

Psal. 16

b. 6.

Psal. 17.

d. 15.

2. Pet. 1

a. 4.

2. Tes.

1. d. 10.

Wederom/ dewijle de byerticheyt deser
begheerte behoort in ons door eenich
geuoelen dier soeticheyt verweckt en
ontsteken te worden/ so laet ons hoor-
nemelijck arbeiden om dit te bedenc-
ken/ te weten / Ist dat Godt als een
oneyndelijcke fonteyne/ de volcomen-
heyt alles goets in hem veruact / soo
en moeten de gene die na het opperste
goet / ende na de volmaecte gheluc-
kicheyt staen / gheen dinc begheeren
dan hem/ ghelijck wy in vele plaetsen
gheleert worden. Ghelijc daer hy seyt/
Abraham/ ic be een loon seer groot/
Waerwede oock dese woorden Dauid
ouereen comen/ De Heere is mijn deel/
het lot is my seer wel gheuallen. Ist
op een ander plaetse / Ick sal door v
aenschijn versact worden. Petrus ver-
condicht dat de ghelooighe geroepen
zijn om der Gootlijcker natuerde deel-
achtich te worden. Hoe dat te weten/
om dat hy sal in alle zijne Heylighen
eerlijck ende claer worden / ende sal
wonderlijc worden in de gene die ge-
looft hebben. Ist dat de Heere sal zijn
eerlijckheyt/ cracht en rechtueerdichz
zijnen wtuercoenen mede deelen / ja
hem seluen hen gheuen/ ende laten ge-
bruycken/ ende (welck wonderlijcher
is) eenichsins sal met hem vereenigē/
so laet ons ghedencken dat onder dese
welbaet merley gheluckicheydt ver-
naet is. Ende als wy in dese bedenc-
kinghe sullen grooten boozganck ge-
daen hebben/ so laet ons nochtans be-
kennen dat wy noch alleenlijck tot de
waterste wortelen gecomē zijn/ ist dat
het begrijp onses verstants woxt met
de hoocheydt deser verborghentheydt
vergheliken. Daerom moeten wy in
desen deele te soberder zijn / op dat de
claerheyt der hemelicher glorie/ ons
niet en ouervalle / ist dat wy de mate
onses verstants v ghietende/ soeken
hooge op te bliessen. Wy gheuoelen
ooc seer wy ghehikelt worden
door onmatighe begheerte om meer te
weten dan ons gheoorloeft is: waer-
tot dieckmael lichtueerdighe ende scha-
delijcke braghen boozcomen. Ic na-
me die braghen lichtueerdich / wt de

welcke gheen nut noch boozdeel en cā
comen. Maer het tweede is noch booz-
ser/ te weten/ dat de gene die hen daer-
toe begheuen/ in schadelijcke bedenc-
kingen verwerret worden: ende daer-
om name ickse schadelijc. Wy en moe-
ten niet twijfelen aen het gene dz ons
de Schrijtuere leert: te weten/ ghelijc
Godt den Heylighen in dese werelt
menigherley wijse zijne gauen wt-
depiende/ sijne radien laet onghelijc
keijck. Mer hen schijnen: dat also ooc
de mate der glorie in de hemelen niet
en sal ghelijc wesen/ daer Godt sijne
gauen sal croonen. Want het en sal n
eenen pegelijcken sonder onderseyt
toecomen dat Paulus seyt/ Ghy zijt
mijn glorie en croone in de dach
sti. Noch oock dat Christus tot sijne
Apostelen seyt/ Ghy sult sitten ooc
deelende de twaelf geslachten Israhel.
Maer Paulus en twijfelde niet dat
hem een sonderlijcke croone was na
de mate zijns arbejds wechgheliept/
dewijle hy wiste dat Godt sijne Hey-
lighen inden Hemel verciert met eer-
licheyt/ na dz hyse met geestelijcke ga-
uen rijcke maect op der aerde. Ende
Christus willende den Apostelen de
werdicheyt des diensts die hen ghe-
gheuen was aenprisen vermaent dat
de brucht daertuan is in den Hemel
wech ghelept ende bewaert. Also seyt
oock Daniel De verstand ighe sullen
schijnen ghelijc de claerheyt des fir-
maments: ende de ghene die vele me-
schen rechtueerdighen / sullen wesen
ghelijc sterren in alle ewicheyt. En
ist dat yemant de Schrijtuere neer-
stichlijck aenmerct / se en beloeft niet
alleenlijck den geloouigen het ewighe
ge leuen/ maer oock eenen pegelijcken
sijnē sonderlijckē lof. Waer wt Pau-
lus seyt/ Godt vergelbe v in die dach
Het welcke ooc de belofte Christi be-
uesticht / Ghy sult hondertfou on-
fanghen in het ewighe leuen. Sō-
ma/ ghelijc Christus de eerlijckheyt
zijns lichaems met menigherley ver-
scheydenheyt vnder gauen begint
in de werelt/ ende by gradē vermeert:
also sal hyse in de Hemel volmaecten.

Ghes

1. Tes.

d. 19.

Phi. 2. 6.

16.

2. Cor. 1

c. 14.

Mat. 19

d. 28.

Luc. 22.

c. 30.

1. Cor. 6

a. 2.

Sap. 3.

b. 8.

2. Tim.

b. 8.

Dan. 12

a. 3.

2. Tim.

a. b. 14.

Mat. 19

c. 29.

11 Ghelijck de Godt salighe sullen alle eendrachtichlyc dit aennemen/om dat het door Godts woort ghenoech betuycht is: also sullen sy ooc wederom de verwetende vraghen laten bare/die hen moghen hinderlyck zijn: ende en sullen niet buyten de palen treden die hem doorghesteelt zijn. So vele my aēgaet/ ick en onthoude my niet alleenlyck van ijdel ondersoekinghe der onnutter dinghen: maer ick meyne oock dat ick moet toelien / dat ick anderer menschen lichtueerdicheydt niet door mijn antwoorzen en goede ende verstercke. Sommitighe lichtueerdighe en ijdele gheesten vraghen/hoe groot onderscheyt daer sal wesen tusschen de Propheeten ende Apostelen/wederom tusschen de Apostelen ende Martelaren: hoe vele graven de getroude sullen schillen van de maechden: eyndelijck sy en laten niet eenē hec des hemels/welcken sy niet en ondersoekē. Soue desen comt hen inden sin/waert toe de wederoprechtinghe der weeredelst dient: dewijle de kindere Godts gheen dinck en sullen ghebrek hebben wat so groote ende onbegrijpelycke overueloedicheyde:maer sullen wesen gelijck de Engelen / de welcke tot een teeken der eeuwigher geluckicheydt/noch en eten noch en drincken. Maer ick andtwoorde dat in het aenschouwen sal sulcke behagelijckheyt / ende in de kennisse sonder ghebruyce / sulcke soeticheyt wesen / dat dese gheluckicheyt sal alle de behulpelen daer mede wy nu ghehoipen worden / verre te bouen gaen. Maet ons denken dat wy in de alderrijckste ende gheluckichste ghenoechte noch wellust en ghebreect: wie isser die niet door sieckte en crancheit dickmael van het gebruyck der welddade Godts verhindert en wort: en wie isser die nu dickmael door zijn onmatichheit bedwongen en wort/het gebruyck der gauen Godts te verlaten: Waer wt het volcht / dat sulcker bestittinghe des godelijcken goets / de welcke claer ende supuer is van alle ghebreck / groote gheluckicheydt is /

hoe wel daer gheen ghebruyck des sterfelijcken leuens en sy. Ander treden boozder wt / ende vraghen of ooc het schrym ende andere onreynicheyt in metael / sy teghen de wederoprechtinghe ende vernieuwinghe aller creatueren. Of ick schoon hen dit eenichsins toelate/so verwacht ick met Paulo verbeteringe der gebreken die door de sonde ghecomen zijn / na de welcke de creatueren suchten ende steruen. Sy gaen wederom boozder / vragēde wat beter conditie het menscheijckhe gheslachte sal hebben/dewijle de seggen der genereringe dan sal een eynde hebben. Hier op is ooc licht te antwoorzen/dz de Schryftuere de segge der genereringhe soo seer prijst/dat dient tot den wijsdom met den welcken Godt sonder ophouden de orden der natuere tot haer eynde brenge: ende dat het in de volmaecticheyt anders toe gaet/dat is openbaer. Maer dewijle de slechte en onuoorlichtige mensche terstont door behagelijckheyt sulcker curieufer vraghen gheuaghen/ende als door eenē doolhof dieper getrocken worden: soon en is ten laetsten der teghenstrijdingē gheen eynde / als eenen peghelijcken zijn gheuoclen behaecht: so is het best dat wy te brede zijn nu in eenen spiegel ende duysterheyt die dinghen te sien / die wy namaels sullen sien aensichte aen aensichte. Want onder een groote meniche zijn seer weynighe die sochfuldich zijn / door welcke wech men moet in den Hemel gaen: en sy willen nochtans alle booz den tijdt sweten wat men daer doet. Ende hoe wel sy byna alle trage ende luyc zijn tot den strijd / so dichten sy nochtans hen seuen nu versterde triumphe.

12 Woort dewijle de swaerheyt der swake Godts oer de verworpenen/ niet en can doen eenighe beschrijvinge ghebreck wtgedrukt worden / soo wort haer straffe ende pijn ons door lichamelijcke dinghen afgebeelbet/ als door duyternisse / weenen / knerselinghe der tanden / onwtblusselijck byer / ende door eenen worm die sonder ophouden het herte doorsteekt.

W. b. Want

Rom. 8.
D. 22.

Mat. 22.
C. 30.

1. Cor.
13. v. 12
2. Cor. 3.
D. 18.

Mat. 9.
b. 12. eff
22. b. 13.
en 3. s. 12.
Mar. 9.
S. 43.

Want het is seker dat de heylige geest heeft willen alle onse gheuoelen ver-
schicken: gelyc als daer geseyt wort/
dat van der ewichheyt aen een diepe
helle bereypt is / wiens doetsel zy byer
ende deel houtz / ende datse dooz den
blas des Heere als dooz een solphur-
beker ontsicken woedt . Ende gheelyc
wy moeten hier dooz gheholpen wor-
den / om eenichsins de ellendige con-
die der ellendigen te baten / also moe-
ten wy voornemelijc ouerdencken /
wat grooter ellendicheyt het zy / van
alle geselschap ende ghemeynschap
Godts / verureemt te worden : ende
niet alleenlijc dat / maer oock de ma-
te seyt Godts also teghen te gheuo-
len / dat mense niet en can ontgaen / son-
der dat haer ghebonghen te worden.
Want ten eersten is zijn verbolgentheyt
als een seer gheweldich byer / dwelch
alle dinc daer aen het comt / verslinc
ende verteert . Wonen desen dienen
hem alle de creaturē also om zijn oor-
deel te volbrengen / dat de ghene te-
gghen de welcke Godt sijnen toren also
sal openbaren / sullen gheuoelen dat
hemel / aerde / zee / ghedierten / ende al
wat daer in is / tot haer verderf ghe-
wapent zijn. Daerom en vercondicht
de Apostel gheen cleyn saecke / als hy
seyt / dat de ongheloouighe sullen ge-
straff worden / met die ewighe ver-
derunghe van het aenschijn des Hee-
ren / ende van de eerlicheyt zijnder
macht. Ende so wanneer de Prophe-
ten de onrechtueerdige dreyghen dooz

lichamelijcke figueren ende ghelijckez-
 nissen / hoe wel sy na den eych onser
 traechet niet bouen de mate en gaen / Esa. 13.
 soo ver menghen sy nochtans daer in b. 10.
 ees doorszpel des toecomeden doerdeels / Eze. 32.
 seggende / dat de sonne sal verduy- b. 7.
 stert worden / ende dat de mane sal Joel. 2.
 haer clareheyt verliesen / ende dat het 10. ch. 3.
 gantsche maecksel der woerelde sal c. 15.
 smaetheyt ende schaemte in ijdē. Wac. 2.
 om en binden de ongheluckighe con- b. 8.
 scientien in ee ruste / maer worde niet Mat. 24
 grouwelijcken onweder ghequeit en c. 29.
 verstoyt / ende gheuoelen dat sy van Mat. 13
 den verbolghen Godt verscheurt / en c. 24.
 met doodlijcke stralen doorsteken en Luc. 21.
 ghewont worden / ende verschicken c. 25.
 door den blickem Godts / ende worde
 door de swaricheyt zijnder handen ge-
 muerfelt: soo dat het ichter sy in aller-
 ley afgronden ende stroomwallen te
 verlincken / van in sulcke verscrick-
 ghen enen oogenblick tijts te staen.
 Hoe groot ende swaer ist / ewwelijck
 sonder eynde van Godt beleegert ende
 benaut te zijne: Aan welcke saecke ee
 seer seer oon sentencie is in den negen-
 tichsten Psalm / te weten: Hoe wel
 Godt alleenlijck door zijn aemlen
 alle de menschen can verstroyen ende
 te niete maken / dat hy nochtans sijne 1. Cor.
 dienaers boozemelijck dvingt / op dat 15. d. 2.
 sy te meer bzeesen in dese woerelde / en
 op dat hy se met de swaricheyt des
 cruyces verwecke om hen te
 haesten / tot dat hy se
 al in allen,

Het eynde des derden Boecx.

HET INHOVDT

des vierden Boecx.

Van de wtwendighe middelen ofte behulpinghen, door de welcke Godt ons tot de ghemeynschap Christi roept, ende daer in behoudt.

Capitulen. XX.

- 1 Van de warachtighe Ghemeynte, met de welcke wy moeten eenicheyt houden, om dat sy de moeder aller godtsaligen is.
- 2 Vergelijkinghe der valscher ghemeynte met de warachtighe.
- 3 Van de Leeraers ende dienaers der Ghemeynte, ende haer verkiefsinghe ende ampt.
- 4 Van den standt der ouder Ghemeynte, ende van de wijze der regeeringe die door het Pausdom ghebruyckt wert.
- 5 Dat de oude forme der regeeringhe, is ganschelijck door de tyrannie des Paus verdoruen.
- 6 Van de hoocheyt des Roomschen stoels.
- 7 Van het beghin ende voortganck des Roomschen Pausdoms, tot dat het hem seluen heeft tot dese hoocheyt verheue, door de welke de wijsheyt der Ghemeynte verdruckt ende alle regeeringhe is wech ghenomen.
- 8 Van de macht der Ghemeynte aengaende de articulen des geloofs; ende met wat ongebonden vrijheyt dese macht sy in het Pausdom ghetrocken gheweest, om alle suyuerheyt der leere te veruulschen.
- 9 Van de Concilien ende haer autoriteyt.
- 10 Van de macht der Ghemeynte om wetten te maken: waer in de Paus met de syne seer groote wreedtheyt ouer de zielē gebruyckt heeft.
- 11 Van de iurisdiccie der Ghemeynte ende het misbruyck daer van, dat in het Pausdom ghesien wort.
- 12 Van de discipline der Ghemeynte, wiens voorneemste ghebruyck in de straffe ende affnijdinghe ghelegghen is.

13 Van de beloften die Gode gheschien, de welcke een yeghelijk lichtueerdichlijck belooft, ende hem seluen lichtueerdichlijck daer in verwerret heeft.

14 Van de Sacramenten.

15 Van den Doop.

16 Dat de kinderdoop met de insettinghe Christi ende natuere des teeckens seer wel ouereen comt.

17 Van het heylighe Nachtmael des Heeren, ende wat het ons aenbrengt.

18 Van de Pauwelijcke Misse, door welcken godtloosen kerckroof, het Nachtmael Christi niet alleenlijck ontheylicht, maer oock te niete ghemaect is.

19 Van de andere vijf sacramenten die onrechte dien naem hebben: waer verclaert wordt dat die vijue die duylanghe zijn voor Sacramenten gehouden gheweest, geene Sacramenten en zijn: ende hoedanich sy zijn.

20 Van de politische regeeringhe.

Ondervvüsinghe der

Christelicker Religie.

Het vierde Boeck.

Wan de wttwendige middelen ofte behulpinghē, dooz de welcke Godt ons tot de gemeynschap Christi roept, ende daer in behoudt.

Dat eerste Capitel.

Van de waerachtige Ghemeyn-
te, met de welcke wy moeten ee-
nicheyt houden, om dat sy de moe-
der aller godtsalighen is.

At Christus onse woort
dooz het gheloue des
Euangelij / ende dat
wy daer dooz der salic-
heyt die hy ghebracht
heeft / ende der ewi-
gher gheluckicheyt deelachtich wor-
den / dat is in den naest boozgaenden
boek verclaert. Ende dewijle onser
plompheydt ende traecheydt (in oc-
der ijdelheyt onses vernusts) wt-
wendighe hulpselen noodich zijn dooz
de welcke het gheloue mach in ons
ghegenerceert ende vermeerct worden /
ende synen booztganch hebben tot den
eynde: soo heeft Godt oock dese gege-
ue om onser swackheyt te hulpe te co-
men. Ende om dat de vercondinghe
des Euangelij soude haren loop heb-
bē / so heeft hy desen schadt in de Ge-
meynthe geseit. Hy heeft Herders en
Leeraers ingestelt om met der seluer
mont de syne te leeren: ende heeft hen
autoziteyt ghegheuen: somma hy en
heeft gheen dinc achter ghelaten dat
tot de heylige eendrachticheyt des ge-
loofs / ende tot goede ende rechte orde-
ninge dient. Al oornemelijck heeft hy
Sacramenten in gheseldt / de welcke
wy dooz beuindinge gheueken ons
meer dan nutte behulpingen te zijne /
om onse gheloue te stercken ende be-
uestighen. Want dewijle wy noch in

den kercker onses vleesch beslotē zijn:
de niet en zijn tot den graedt der En-
ghelen ghecomen / so heeft Godt hem-
seluen na de mate onses verstants ge-
uoecht / ende ons na zijn wonderlijcke
boozseninge eenen middel berodent /
dooz den welcken wy die berre van hē
her'scheyden zijn / souden tot hem co-
men. Waerom eyscht de orden der lee-
ringhe / dat wy nu van de Ghemeyn-
te en haer regeringe / ordenē en macht /
Jte vā de Sacramentē / ende ten laet-
sten oock van de politische orden / hā-
delen: ende dat wy ooc mede de Godts
salighe Lesers van de veruulschingen
wederroepē / daer mede de Dupuel in
het Pauzō alle die dingen veruulsch
heeft, die Godt tot onse salicheyt vera-
ordent hadde. Ick sal beghinnen van
de Gemeynthe / in der welcker schoot
Godt zijne kinderen wil versamelt
hebben / niet alleenlijck op dat sy dooz
der seluer arbeyt ende dienst gheuoedt
worden / so langhe sy noch ionge kin-
deren zijn / maer ooc op dz sy dooz haer
moederlijcke sorghe gheregeert wor-
dē / tot dat sy haren vollen wasdō ge-
crē ghen / ende ten laetsten tot het w-
terste eynde des geloofs comen. Wāt
dese dinghen die Godt heeft by een
gheselt / en mogen wy niet scheppen /
te weten / dat de Gemeynthe een moe-
der is den ghenen dien Godt een Wa-
der is: ende dat niet alleenlijck onder
de Wet / maer oock na de eerste com-
ste Christi: want Paulus betuycht dz
wy zyn nieuwe kinderen der nieuwer
ghesetelicker Jerusalem.

Dat wy in de articulen des ghe-
loofs belijde / dat wy geloouē een Ge-
meynthe / dat en is niet alleenlijck te
Al b ij be-

Eph. 4.
c. 11.
1. Cor.
12. d. 28

Mar. 10
b. 9.

Gal. 4. d.
26.

1. Reg.
19. d. 18.
Rom. 11
8.4.

schap en deelachticheyt geroepen zijn-
de. Waerom hoewel de grouwelijcke
berwoestinge die alomte gese wor-
schijnt te bewijzen dat daer niet vā de
ghemeynte ouerghebleuen en is / soo
laet ons weten dat de doot Christi
bruytbaer is / ende dat Godt zijn Ge-
meynte wonderlijck als in verberch
holen bewaert; ghelijc tot Eliam ge-
seyt is / Ick hebbe my seuen duysent
mannen bewaert / die hare knien niet
en hebben voer Waal gheloochen.

3 Hoe wel dese artickel des gheloofts
van de ghemeynte / gaet ooc eenichlings
de wtwendige ghemeynte aen / op dat
een yeghelijck van ons hem niet alle
de kinderen Godts in broederlijcke
een brachticheyt houde: en der Ghe-
meynte die autoriteyt die sy weerlich
is / toeschijue: eyndelijc dat een yeg-
lijc hem selue also dragt als cē schaep
tot de kudde Christi. Ende daerom
wozt daerby gestelt gemeynschap der
heylighen: welcke woort de hoe wel sy
byna vā de oude leeraers achter ge-
laten zijn / so en zijn sy nochtā niet te
berwoopen: want sy drucken seer wel
tot hoedanich de Ghemeynte zy: ghe-
lijc of daer geseyt worde / dat de heyl-
ighen daer in de gemeynschap Christi
berisamt worde / op dz sy alle de wel-
daden die Godt hen geeft / onder mal-
canderē gemeyn hebbe. Hier mede en
wozt nochtā de verscheydenz der ga-
uen nē wechgenomen: gelijc wy we-
ten dat de gauen des geest menichlings
totgedeylt worden. Oock en wozt de
politische ende burgerlijcke ordeninge
niet te niete gemaect / waer door een
yeghelijc zijn eygen goet mach be-
stē / gelijc het om vrede onder de mē-
schen te onderhouden / noodich is dat
een yeghelijc ouer zijn eyghen goet
heere ende heester zy. Waer daer
wozt met de voornoemde woorden
sulck een gemeynschap beuesticht / als
Lucas beschijft / segghende / dat der
menichte der geloofte was een her-
te ende een ziele: en Paulus als hy de
Ephessen bemoent / op dat sy een lie-
haem en een gheest zijn / ghelijc sy ge-
roepen zijn in een hope. Want ist dat

sy warachtichlijc gelooten / dat Godt
hen allen een gemeyn vader is / ende
dat Christus haer gemeyn hooft is /
so en ist niet moeghelijc dat sy niet en
souden niet broederlijcke liefde onder
malcanderen vereenicht zijnde / alle
dinch malcanderen mede deyen. Jb ist
ons seer noodich te wetē / waer brucht
ende boordel wy daer vā hebbe. Wā
wy ghelooten also een gemeyn / dat
wy oock vast ende seker houden / dat
wy leden daer vā zijn. Want op dese
wijse rust onse salicheyt op soo sekere
ende vaste steunen / dat sy niet en can
balken al waert oock dat de gantsche
werelt wanckelde. Tē eerste staet sy
niet de berickinge Godts / en en can
niet vergaen / ten zy dz oock de eeuw-
ge voorszienighe Godts vā dāder
ende vergaet. Wouen desen is sy oock
eenichlings vereenicht ende ghebonden
aen de vasticheyt Christi: de welcke nē
meer en sal zijne ghelooinghe laten
van hem afscheuren / dan syne eygene
leden van een plucken. Oock soo lan-
ghe als wy in den schoot der Ghe-
meynte bliuen / zijn wy seker dat de
waerheyt sal met ons wesen. Tē laet-
sten gheueelen wy / dat dese beloften
ons toecomen / te weten / De salicheyt
sal in Sio wesen / Godt sal inder eeu-
wich: yd midden in Jerusalem woo-
nen / op dz sy nimmermeer en vergae.
De deelachticheydt der Ghemeynte
vermach soo veel / dat sy ons in het
gheselschap Godts behoudt. Oock is
daer vele troosts in het woort ghe-
meynschap: want de wijle het seker is /
dat het ons al toe comt dat de heere
synen ende onsen leden gheeft: soo
wozt onse hope met alle het goet
dat sy vercrighen / versterckt. Waer
om ons aen sulcke eenicheydt der
Ghemeynte te houden / en ist (ghe-
lijc voorszeyt) niet noodich de Ge-
meynte selue niet ooghen te aenschou-
wen / ofte niet handen te gheueelen:
maer dewijle sy in het ghelouue ghe-
leggen is / soo worden wy meer daer-
door bemoent / dat wy se niet min en
moeten bedencken / dan of sy teghen
woortdich ware / hoe wel sy buyten
v d iij onse

Joel. 2.
3. 32.

Abdia. f.
17.
Isa. 46.
8.6.

Act. 4. f.
32.
Eph. 4.
8.4.

onse verstant is. Ende onse gheloo-
ue en is daer om niet te min vā we-
de / om dat het die Ghemeynte ver-
naet / de welcke het niet en kent: want
ons en wort hi niet geboden de ver-
woypene van de wtuercozene te on-
derscheyden (het welcke Gode alleen/
ende niet ons toecomt) maer dāst ende
seker in onse herten te achten / dat alle
de ghene die de goevertierenheydt des
Vaders door de cracht des heylighen
Geests heeft Christus deelachtich ghe-
maect / zijn tot een sonderlijcke ende
eyghen besettinghe wtuercozen: ende
dat wy sulcker grooter ghenade deel-
achtich zijn / dewijle wy in der sulcker
ghetal zijn.

Maer dewijle wy nu voozgheno-
men hebben van de sēalijcke gemeyn-
te te handelen / so laet ons wt den ee-
nighen naem moeder / leerē hoe vooz-
derlijck / ia hoe nootzakelijck ons haer
kennisse zy: want daer en is geen an-
der inganc tot het leuen / ten zy dat sy
ons in haren buyc ontfanghe / ten zy
dat sy ons bare / ten zy dat sy ons met
hare borsten voede / ende eyndelijc ons
onder haer bewaringhe ende regerin-
ge beschermē / tot dat wy het sterf-
lijck vleesch sullen af gheleyt hebben /
ende den Engelen ghelijck wesen.
Want onse swackheyt en lydt niet dat
wy wt de schē ghelaten worden / eer
dan als wy den gantschen loop onses
leuens Discipulen gheweest hebben.
Wouen derom en is bytē haren schoot
gheen verghewinge der sonden te ver-
wachten / noch oock eenighe salicheyt /
ghelijck Esaias ende Joel betuygen:
met de welcke oock Ezechiel onereen
comt / als hy bercondicht dat de gene
die G D T wt het hemelsche rijke
verwoypt / niet en sullen onder zijn
volck gheteelt worden. Ghelijck we-
derom die gheseyt worden haren naē
onder de borghers Jerusalems in te
schijuen / die hen seluen tot de oefe-
ninghe der warachtigher Godtsalic-
heyt bekeeren. Waerom oock in eenen
anderen Psalm gheseydt wort / Ge-
denct mynder D Heere in het wel
106. a. 4. behaghen uwes volck: besoeft my in

uwe salicheydt / op dat ick sie de wel-
daet uwer wtuercozenen / ende my
verblijde in de bliscchap uwes volck /
ende my verluuege met uwe erue. Het
welcke woorden de vaderlijcke gons-
ste Godts / ende sonderlijcke gheuy-
ghenisse des gheestelicken leuens /
wort alleenlijck op zijn crude beduyt /
soo dat de afwijkinghe van de ghe-
meynte / altijts doortijck zy.

Maer laet ons voort verklaren dat
deser plaetsē eyghenlijck toecomt.
Paulus schijft dat Christus om alle
dinc te vernuilen / heeft sijn nighe ge-
gheuen tot Apostelen / sommighe tot
Propheten / sommighe tot Evangel-
listen / ende sommighe tot Herders en
Leeraerts / tot wederoprechinghe
ende vernieuwinghe der heylighen tot
het werck des diensts / nemelijck tot
opbouwinghe des lichaems Christi
S T I / tot dat wy alle comen tot de
eenicheyt des gheloofs / ende der ken-
nisse des Soons Godts / tot eenen
volcomen man tot de mate des volco-
men ouderdoms Christi. Hier sien
wy hoe dat Godt die de zijne conde-
scenden ooghenblick tijts volmaken /
nochtans niet en wil dat sy tot den
wasdom des manlijcken ouderdoms
comen / anders dan door de opvoedin-
ghe ende opbouwinghe der ghemeyn-
te. Wy sien ooc dat de wijse hier wt-
gedrukt wort: want de vercoodin-
ge der hemelscher leere / is de vastoo-
ren ende Herderen beuolen. Wy sien
hoe dat sy alle tot een orden ghebracht
worden / dat sy moeten hen seluen met
saechtmoedigen ende leerlijcken gees-
ten regeren / van de Leeraers die
daertoe verordent zijn. Ende met dit
teeken heeft Esaias voortijden het
rijcke Christus gernerct / seggende / Mijn
Geest die in v is / ende de woorden
ick in uwen mont gheleydt hebbe / en
sullen nemmermeer vergaen noch wt
uwen mont / noch wt uwes zaets ende
kintskinderen mont. Waer wt het
volcht / dat de gene die de geestelijcke
spijse der ziele verwoet / die Godt hē
door de hāde der gemeynste voozstelt /
weerdich zijn van hongher en dorst te

Mat. 22
6. 30.

Esai. 37.
f. 32.
Joel. 2.
g. 32.
Ezech.
13. a. 9.

Psalm.
106. a. 4.

Esai. 56.
d. 21.

te vergaen. Godt gheeft ons het ghe-
looue in / maer hy doet dat door zijn
Euangelium : ghelyck Paulus ver-
maent dat het ghelooue is wt hen ge-
hoort. Ghelyck oock de macht om sa-
lich te maken by Godt is : maer hy
verclaert en bewijst die in de vercon-
dinge des Euangelij / gelijck de selue
Paulus betuycht. Om deser saken
wille heeft Godt voortijde onder Is-
rael ghewilt / dat zy heylige vergade-
ringen hielden in de tempel / op dat hy
mochte de eenicheyt des geloofs voe-
den met de leere die door de mont des
Priesters voort voortgebracht. Ende
de hooghe namen / als de tempel ghe-
naemt wort de ruste Godts / Itē zijn
heylighdoom en woonste / daer hy ghe-
seft wort te sitten tussche de Cheru-
biken dienen tot ghen ander dinck /
dan om den dienst der leere dierbaer /
lief ende eerwerdich te maken / het
welcke niet weynich en soude verhin-
dert worden / door het aēken des sterf-
selijcken en berachtelijcken mensches.
Daerom op dat wy wetē dat ons die
onverderlijcke schat wort wt aer-
den baten voorgeheest / so comt Godt
selue voort / ende wil teghenwoordich
in zijn insettinge bekend worden / soo
bere hy de Autoor deser orden is.
Daerom als hy zijn volck verboden
heeft waerseggerij / tooverij / swarte
consen / ende andere supersticien te
gebruycken / soo belooft hy te gheuen
dat door al behoort genoegh te zyne / te
weten / dat zy nemmermeer en sullen
sonder Propheeten zijn. Ende ghelijc
hy het Israēlische volc nē en sant tot
de Enghelen / maer heeft wt der aerde
leeraers verweckt / die dat Engelijck
ampt warachtichlijck souden bedie-
nen : alsoo wil hy ons ooc huyden door
menschen leeren. Ende gelijc hy voort-
tijden niet en is met de Wet alleen te
brede gheweest / maer heeft de Pries-
ters tot wellegghere daer van ghege-
nen / wt der welcker lippen het volck
soude den warachtighen sin der Wet
soecken : alsoo wil hy ooc huyden dat
wy ons niet alleenlijck in het lesen en
oeffenen / maer heeft ooc leeraers ge-

stelt / door de welcke wy mochten ge-
holpen worden. Van welcke sake wy
dobbet doordeel hebbe. Wāt hy proeft
onse ghehoorsamicheyt met seer goede
ondersoeckinge / als wy zyne dienact /
gelinc of hnt selue ware / hoozen spre-
ken : en wederom helpt hy onse swa-
heyt als hy lieuer heeft door wileg-
ghers op menschelijcke wijze tot ons
te spreken / om ons tot hem te recke /
dan donderende ons van hem wech te
taghen. Ende doorwaer hoe nut dese
gemeynsaem wijse van leeren ons zy /
dat gheuoelen alle de goet salighe wt
die vrees door de welcke zy te rechte
van de maerstept **G O D T S** ver-
slagen worden. Ende de ghene die
meynen dat de autoziteyt der leere te
niete wort / door de verachtighe der
menschen die tot het ier ampt geroe-
pen zijn / die bewijzen haer ondanck-
baerheyt : want onder soo vele gauen
daer mede Godt het menschelijck ge-
slachte verriert heeft / is dit cē sonder-
lijck voordeel ende priuilegie / dat hy
ghewerdicht de monden ende tongen
der menschen tot zijnen dienst te hey-
lighen / op dat zijn stemme in hen haer
gheluydt gheue. Daerom en moeten
wy ons ooc niet schamen / de leere der
salicheyt die door zijn beuel ende door
zijnē mont voorgestelt wort / gehoer-
saemlijck aen te nemen : want hoewel
de cracht Godts niet cē is aen wt-
wendighe middelen ghebonden / soo
heeft hy nochtans ons aen de ordent-
lijcke wijze van leeren ghebonden : de
welcke de onheylighe menschen wey-
gherende te houden / verwerren hen
seluen in vele dootlijcke stricken.
Ale worden door hoouerlichz / ofte
door walghe ende vernoeptheyt / ofte
door rijt ende twijf alsoo ghedreuen /
dat zy hen seluen wij / make / dat zy by
hen seluen lesende ende bedienende /
connen genoech voortganck doen : ende
dat zy also de gemeyne vergaderingen
versnaden / ende de vercondighe des
woorts te vergeefs achten. Maer de-
wile zy soo veel in hen is / den heyl-
gen bant der eenicheyt los maken of-
te afbreken : soo en ontgaet niemant de

Al b rechte

Exod. 19

c. 16. en

20. c. 19.

Heb. 12.

c. 18. 19.

Psal. 132
d. 14.
Psal. 80
a. 1.

2. Cor. 4.
b. 7.

Leu. 19.
f. 11. en

20. d. 27.

Deu. 18.
b. 10.

Gen. 49.
b. 10.

2. Reg.
21. a. 6.

Psala. 3.
a. 1.

Apoc. 2.
8. 12. 18.

Psal. 4.
b. 6.

Psala. 2.
b. 7.

rechte straffe deser godtlooser scheydinghe / sonder hem seluen met sennighe dwalinghen / ende grouwelijcke raserijen te verstricken Daerō op dat de supuer eenuoudicheyt des gheloofs by ons haren loop hebbe / soo en moet ons dese oeffeninge der godtsalicheyt n̄ verdzietelijc zyn / de welcke Godt door zyn insettinghe heeft bewesen ons noodich te zyne / ende ons soo seer beneelt. Daerom en heeft noyt yemāt oock wt de alderfouste honden bestaē te segghen / datmen moet de ooren teghen Godt toeklapten: maer de Propheten ende godtsalige Leeraers hebben te allen tyde swaren strijt gehad tegen de godtloose / der welcker hartneekicheyt nemmermeer en wil onder dat ioc comen / dat zy hen seluen souden door den mond ende dienst der menschen laten leeren : Het welcke so veel is / als het aenschijn Godts twiswischen / dwelck ons in de leere met zyn claerheyt beschijnt. Want den geloouigen en was boortijden om geen ander oorake gheboden het aenschijn Godts in zynē tempel te soecken (het welcke so dicmael in de Wet verhaelt wort) anders dan om dat de leere der Wet en de Prophetische vermaninghen/hen waren als een leuende beelt Godts: ghelijck Paulus seyd / dat in zyn prediking de eerlijcheyt Godts in het aenschijn Christi haren schijn geeft. Daerom zyn die afuallige verloopers soo veel te grouwelijcker / die de Ghemeynten soecken te scheuren / euen gelijc of zy wilden de schape wt den stal dē woluen in dē mont drijue. Maer wy moeten bass houden / dat wy bouen wt Paulo voortghebracht hebben / te weten / dat de Ghemeynte niet en wort anders ghetimmert dan door de wtwendighe predikinghe des woortds / ende dat de vlijghen door gheenen anderen bandt onder malcanderen wederhouden en worden / dan als zy eendrachtichlijc leerende ende voortganc doende / de orden der Ghemeynte onderhouden / die hen Godt beuolen heeft. Tot dit eynde was het boortijden onder de Wet den geloou-

ghen geboden / tot den tempel te ganc: Exod. 20 d. 24.
Want als Moses spreckt van de woordste Godts / soo naemt hyse de plaetse des naems Godts / in de welcke Godt de gedachtenisse zijns naems gheset heeft. Waer mede hy claerlijc te kennē gheeft / dat dier plaetse geen recht ghebryck en was sonder leere der godtsalicheyt. En het is sonder twijfel dat Dauid ooc om de selue oorake heeft met groote bitterheyt des geests geclaccht / by hy door de groote weerheyt zjnder byāden / verhinndert wert tot den tabernakel te comē. Het schijnt beien een kinderlijcke claghe te zyne / dewijle het cleyen schade was dē tempel te deruen / waer door ooc niet veel ghenoechte verhinndert en wert / so ver re men andere wellusten ende beslaghegheden genoeg hadde. Doch tans beclaccht Dauidt / dat hy door dese eenighe swaricheyt / benaetheyt / ende dwoefheyt ghequelt ende gecruyst ende by nae verteert wert : te weten / dewijle de ghelouighe gheen dinc grooter en achten dan dese hulpe / Waer mede G D D E de zyne by graden in de hoochde opuoert. Want dit moetmen oock aenmercken / dat G D D E hem seluen heeft in den spiegel zjnder leere altyts alsoo den heylighen Vaderen vertoont / dat de kennisse gheestelijc was. Waerom ooc de tempel met alleentlijc genaemt en is zyn aenschijn / maer oock (om alle supersticie wech te nemen) de boertbank zijnder voeten. Ende dit is die gheluckige ontmoetinge in de eenichdes gheloofs / als een pegelijc van den meessen aen tot den minsten toe / nae dat hooft staet. Alle de tempelen die de Heydenen tot eenich ander eynde ghemaect hebben / zyn enkel ontheysliginge zijns diensts gheweest: tot de welcke oock de Joden eenscheels veruallen zyn / hoewel niet met ghelijcke grouicheyde / het welcke Stephanas hen wt den mond efaie verwint / te weten / Dat Godt niet en woont in tempelen die met handen ghemaect zyn / &c. Want Godt alleen beplicht zyne temple door zyn woort / tot recht ende

psa. 105
a. 4.

2. Co. 3.
b. 6.

psal. 84.
a. 1. ende
43. a. 3.

psa. 132
b. 7.
psal. 99.
a. 5.
1. Para.
28. a. 2.

Act. 7. 1.
48.
Est. 66.
a. 1.
1. Reg. 8
c. 17.
Act. 17. f
24.

ende behoorlijck ghebnyck. Ende als wy pet lichtuerdichlijc aengaen sonder zijn ghebodt / terfont hangen aen dat boose beghin andere toeuallende gebichtselē / waer door het quaet sonder mate vermeert wordet. Nochtans dede Herkes onuoorsichtichlijc / doe hy door groote mannen raedt alle de tempelen des Griekschē landts verbrande / ofte te gronde werp: om dat hy meynde dat het een ongeschiet dinc was / dat de Goden den welken alle dinc moet openbaer zijn / souden in mueren ende onder tichelen besloten zijn. Maer dat was ghelijc of het in Godts macht niet en ware eenichsins tot ons te dalē / om ons na by te zyne / ende nochtāns zijn plaetse niet te veranderen / noch ons aen aertsche middele te hechten: maer meer ons eenichsins opwaerts voeren tot zijn hemelsche eerlijckheyt / de welcke door haer onghemeten grootheyt / alle dinc vernult / ende ooc door haer hoorheyt / boeten de hemelen street.

6. Doozt dewijle te onsen tijde groote strijd is gheweest / van de cracht des diensts / dewijle sommighe de weerlichheyt daer van verheffende / gheen mate en houden / en sommighe seggen datmen het ghene dat den heylighen Gheestes eygentlicke toecomt / den sterfselijcken mensche toeschrijft / alsinen acht dat de dienars ende leeraers tot het verstandt ende tot het herte doozdringhen / om de verblintheyt ende hardnechicheydt daer van te beteren: soo moeten wy desen strijd bequamelijc te neder leggen. Dat zy van beyden zyden booztzingen / dat sal lichtelijc neder gheleydt worden / ist dat mē die plaetsen aenmerct / in de welcke Godt de autoor der vercondinghe des woorts / zijnen Geest daer by geuede / brucht daer wt beloest: ofte wederom die plaetsen in de welcke Godt hem seluen van de wtredige behulpelen onderscheydende / alsoo wel het beginsel des geloofs / als de gantsche loop daer van hem seluen alleen toeschrijft. Het ampt des tweeden Elias was (gelijc Malachias betuycht) de

geesten der menschen verlichten / ende de herten der Vaders bekeeren tot de kinderen / ende de onghelooighe tot de boozsichticheydt der rechtuerdighen. Christus seydt / dat hy de Apostelen sendt om dat zy souden brucht booztzingen wt haren arbeyt: maer welck de brucht zy / dat beschrijft Petrus met cozte woorden / als hy leert dat wy wederghelopen worden door het onuerderfelijck jaet. Daerom toemt Paulus dat hy de Corinthen heeft door het Euangelium gegenerect / en dz zy zijn de segel zijns apostelschaps: ia dat hy niet en is een dienaar der letter / alleenlijc door het geluyt der sēme de ooren slaende / maer dat hem ooc is de crachtige werkinge des Geests ghegheten / op dat de leere niet omuten zy. Alsoo seyt hy ooc op een ander plaetse / dat zijn Euangelium niet en is alleenlijc geweest in de woorden / maer in de cracht. Hy betuycht oock dat de Galaten hebben de Geest ontfangen wt het ghehoor des gheloofs.

Somma / in vele plaetsen en maect hy hem seluen niet alleenlijc eenen mede arbeyder Godts / maer schrijft hē seluen oock toe / dat hy de salicheyt geeft. Alle dese dingē en heeft hy boozwaer noyt gesproken om ooc een hayt daer van hem selue alleen sonder Godt toe te schrijven / gelijc hy erges met cozte woorden verclært / seggende / Onse arbeyt en is nē onuerdichtbaer geweest inden Heere / nae zijn macht die crachtichlijc in my gewracht heeft. Item op een ander plaetse / Die crachtich gheweest is in Petro ouer de besnijdinge / die is oock crachtich geweest in my by de Heydenen. Maer dat hy den dienaar alleē op hem seluen gātschelijc geen dinc toe en schrijft / dz is wt andere plaetsen openbaer. Ghelijc als hy seyt / Die plant en is nē / ende die natmaect en is nē / maer Godt die de wafdom geeft. Itē / Ic hebbe meer gearbeyt dā alle de andere: niet ic / maer de genade Godts die my bystōt. En wy moete boozwaer die sentēcie neerschelijc bewaren en onthoude / in de welcke Godt de verlichtinge des Geests ende

Joan. 15
c. 16.1. Pet. 1
d. 23.1. Cor. 4.
c. 15.1. Cor. 3
a. 2.1. Cor. 2
a. 4.Galat. 3.
a. 2.1. Cor. 3.
b. 9.1. Theff.
3. b. 5.Galat. 2.
b. 8.1. Cor. 3
b. 7.1. Corin.
15. b. 10.

ende de vernietwinghe des herten hem seluen toezienende / vermaent dat het als een kerckroof is / als de mensche eenich deel daer van hem seluen toezienyt. Hier en tusschen is dat een peg elck hem seluen leertige bewijst den dienaren die Godt beroydent / die sal wt de vrucht bekennen / dat dese wyse van leeren niet te vergeefs Godde behaccht en heeft / ende dat dit loek der ootmoedicheydt / ende maticheydt niet en is sonder oorsake den gheloo- uighen opghelept.

7 Hoe dat wy behooren te oordeelen van de sijnliche Gheimeynte / die wy comen kennen / dat is gelijc ic meyne wt het ghene dat bouen gheseydt is / openbaer. Want wy hebben gheseydt dat de Heylige Schrijtuere tweelings van de Gheimeynte spreeket. Want somtijts als zy de Gemeente naemt / soo verslaet zy de gene die de warachtighe Gemeente voer **G O D** is / in de welcke niemant aengenomen en wort / anders dan die doot de ghenade der aenneminghe kinderen Godts / en doot de heylighmakinge des Gheestes warachtighe leden Christi zijn. Ende dan en worden niet allenlijc de heylighen die op der aerde wooren / daer onder veruaet / maer oock alle de wtuercozene die van de beginne der weert aen gheueft zijn. Ende dickmael verslaet de Schrijtuere onder den naem der Gemeente / de gantsche menichte der mensche over alle de weerlt versproyt / de welcke belijdt ende betuycht / dat zy enen Godt ende Christus diert den Doop tot een getuygenisse haers geloofs heeft / doot de oelachtichz des Nachtmals / haer eenichz in de warachtighe leere ende liefde betuycht / in het woort des Heere eendrachtich is / ende om dat te vercondigen den dienst bewaert die van Christus was ingheselt. In dese Gemeente zijn vele geueynse hypocrisye vermenst / die niet Christuslijc en hebben dan den naem ende de schijn / daer zijn vele eergierighe geltierighe / nijdighe / quaetsprekers / ende sommige oncreyn van leue / de welcke voer enen tijdt ghelieden

worden / om datmen se niet en can te rechte ouertuygen noch ouerwinnen / ofte om dat de strengichz der Christuslijcker straffe / niet alreys sulcken loep heeft gelijc zy behoorden. Wae. o gelijc het noodich is een onsenlijche Gheimeynte te geloouen / de welcke Gode alleenlic openbaer is / alsoo wort ons ooc geboden dese sijnliche Gemeente die na het aenue der menschen wort de Gheimeynte ghenacmt / te eeren ende ons in hare ghemeynschap te houden.

Daerom heeftse Godt ons met se- 8 kere teekenen gemerct / soo verre het ons noodich was dat wy se souden kennen. Het comt Gode sonderlinghe 2. Tim. alleen toe / te kennen welcke de zyne 2. c. 19. zijn / gelijc wy bouen verhaelt hebben 2. c. 14. wt Paulo. Ende voorzuer om dat de lichtueerdicheydt der menschen niet en sonde soo verre comen / so heeft Godt toegheleu / ons dagelijc doot de wtcomisse en beuininge vermanende / hoe verre zyne verborghen oordeelen onse geuolen te bouen gaen. Want oock de gene die schenen de alderuerlozenste te zyne / ende van de welcke gantscheleijc geen hope en was / die wort den doot zijn goetheyt tot den rechten wech bekeert / ende de ghene die schenen sterckelijch te staen / die vallen dickmael. Daerom nae de verborghen predestiniatie Godts (gelijc Augustinus seyt) zijn vele schapen bapten de Gheimeynte / ende vele woluen binnen de Gemeente. Want hy kentse ende heeftse geteckent die noch he noch hen seluen en kennen. En onder de ghene die opentlic zijn tecken dragen / sien zyne ooghen alleen wie sonder beynsen heyligh is / ende tot den eynde toe sal voltherden : het welcke eerst het voornemste onser salicheydt is. Wesderom bewijst hy te horen sach dz het ons eenichz nnt was / dat wy souden weten wo wy moesten voor zyne kinderen houden / soo heeft hy in des sen deel hem nae onse verstant gheuecht. Ende derwijle de sekerheydt des gheloofs daerom niet noodich en was / soo heeft hy een oordeel der lief- de in die plaetse gheset : op dat wy die

Rom. 13
Joan. 45

die bekennen lidmaten der Gemeyn-
te te zyne / die door belijdinghe des ge-
loofs / ende gehechtheyt des leuens / en
ghemeynschap der Sacramenten / den
seluen Godt ende Christus met ons
bekennen. Maer het lichaem der Ge-
meynte heeft hy niet soo veel sekerder
teekenen ons aenghepzen en beuo-
len / ghelijck hy wiste dat de kennisse
daer van ons veel noodigher was.

9 Hier wt wort die gedachte der Ge-
meynte onsen ooghen openbaer. Want
soo waer wy sien dat Godts Woordt
ongheualsch ghepredict ende gehoozt
wort / ende de Sacramenten na de in-
settinghe Christi wtgedeyt worden /
daer sullen wy sonder twijfel achten /
een Gemeynthe te zyne: want zijn be-
lofte en can niet lieghen / Soo waer
naem / daer ben ick midden onder hen.
Maer op dat wy de somma deser sake
claerlijck verstaen / soo moeten wy de-
se nauolgende graven volgen / te we-
ten: Dat de alghemeyn Gemeynthe is
een menichte wt allen volcken verfa-
melt / de welcke wel in verscheyden
plaetsen versfroyt is / maer nochtans
in de eeuwige waarheyt der godtlike-
ker leere oucreen comt / ende met eenē
bandt der religie te samen ghebonden
is. Dat onder dese alghemeyn Ghe-
meynte veruuet wordē / alle Gemeyn-
ten die nae den eyssch der mensche-
ker noot salicheyt alomme in de steden
en dorpen berozdent zyn / soo dat eene
peghelijcke met rechte den naem ende
autoziteyt der Gemeynthe heeft. Dat
een pegelijck mensche die door de be-
lijdinghe der godtsalicheyt onder sul-
ke Gemeynthen gherekent wordt / of
hy schoon in der waerheyt bren-
de van der Gemeynthe / nochtans ce-
nichs tot de Gemeynthe behoort /
tot dat hy door een oopenbaer oordeel
daer wt geworpen wort. Hoewel men
moer eenen pegelijckē persoon hy on-
der een wipich anders aenmercken /
dan de Gemeynthe selue. Want het
mach comen / dat wy de ghene die wy
achten der ghemeynschap der godtsa-
ligen niet weerdich te zyne / nochtans

moeten als broeders handelen en als
ghelouighen achten / om de ghemeyn
eendrachticheyt waer door zy ghedra-
gen en geleden worden in het lichaem
Christi. De sulcke en beuestigen wy
door onse bewillinge niet / dat zy lid-
maten der Gemeynthe zyn: maer die
plaetse die zy onder het volck Godts
hebben / laten wy hen tot dat hen die
met behoorlijcken rechte ontnomen
wordt. Maer van de menichte selue /
moeten wy anders ghetoelen: want
als zy den dienst des woortz ende de
wordelinghe der Sacramenten heeft /
ende in eeren houdt / soo verdient hy
sonder twijfel een Gemeynthe geacht
en gherekent te worden: want het is
seker dat sulcx iz en is sonder vrucht.
Op dese wijze behouden wy de ee-
nicheyt der alghemeyner Gemeynthe /
de welcke de dupelsche gheesten al-
tijts hebben willen verscheuren: ende
de behoorlijcke vergaderinghen die na
ghelegentheyt ende bequaemheyt der
plaetsen / hier en daer berozdent zyn /
en beroouen wy niet van haer autoz-
iteyt.

10 Wy hebben gheseydt dat de tecke-
nen waer door men de Gemeynthe be-
kennen sal / zyn de verbondinghe des
woortz / ende de onderhoudinghe der
Sacramenten. Want dese en moghen
nergens zyn sonder vrucht te dragen /
ende door den seggen Godts boospo-
dich te zyne. Ic en segge niet dat ter-
stont alomme vrucht boortcomt / soo
waer het woort gepredict wort: maer
dat het nergens aengenomen en wort /
noch vasse plaetse en heeft / anders dā
om zyn cracht te bewijzen. Hoe het
zy / soo waer de predikinghe des E-
uangelij met verbiedinghe ghehoort
wort / ende de Sacramenten niet ver-
geten en wordē. Maer wort te dien tij-
de een seker ende ontwijfelijcke ghe-
dachte der Gemeynthe ghesien / so dat
niemande gheoorloft en is / haer au-
toziteyt te verachte / ofte vermaningē
te verworpen / ofte raet te wedersae /
ofte castijdinghe te bespotten: wel min
van haer af te wijcken / en haer eeni-
cheyt te breken. Want de heereacht de

ge-

Mat. 18
1. 20.
Luc. 24.
1. 15. e.
35.

Mat. 18
c. 18.1. Tim.
3. d. 15.Eph. 5.
1. 27.Eph. 1.
d. 23.

21

ghemeynschap zijnder Gemeynthe soo groot / dat hy dien voor eenen afwijker ende verlooper der religie acht / so wie hem selue niet hooneerdige hartnechicheyt betreuet van eenich Christen gheselschap / dat den dienst des woorts ende der Sacramenten onderthout. En hy beueelt de autoriteydt der Gemeynthe soo seer / dat hy in der seluer verachticheyt rekent / dat zijn autoriteydt selue veracht woort. Want het en is niet van cleynder weerde / dz de Gemeynthe ghenaeint woort de pilae en vasticheyt der waerheyt / ende het huys G D D E S. Het welcke woorden Paulus te kennen geeft / dat de Gemeynthe is een ghetrouwe herenster der waerheyt / op dat zy in dese weerdheid niet te niete en worde: Want G D D E wil dat de supuer hercondinghe des woorts / door den dienst der Gemeynthe onderhouden worde / ende wil bewijzen / dat hy selue de huyssuader is / dewijle hy ons door gheestelike spijse doet / ende al wat tot onse salicheyt noodich is / besocht. Die lof en is oock niet cleyn / dat zy ghenaeint woort een wtverzoen huyt Christi / de welcke zy sonder rumpel ofte smette / zijn lichaem ende veruulinge. Waer wt volcht dat de afwijkinghe van de Gemeynthe / is een versackinge Gods ende Christi. Daerom moeten wy te seerder sulcke ongodtlike scheydinghe vlien: want als wy soo veel in ons is / soecken de waerheyt Gods te neder te worpen / soo zijn wy weerlich dat Godt niet het gantsche ghewelt zijnder toornicheydt / teghen ons blicke om ons te murselen. Men can oock gheen grouwelijker sonde bedencken / dan die godtloose onghetrouwe brekinghe des houwelijck / dat de eenichgeboen Sonne Gods heeft gewerdicht met ons te maken.

Daerom moeten wy die teekenen die houen verhaelt zijn / neersichlijck onthouden / ende die selue na des Heeren wille achten. Want de dijsuel en soecht gheen dinc seerder / dan beyde dese dingen / ofte minners een vā bey-

den / wt te roepen / hy soect dese teekenen: te weten / hy soect dese teekenen / wt te wisten en wech te nemen / op dat hy het warachtige ende rechte onderschept der gemeynthe te niete make: ofte hy soect die selue teekene in verachticheyt te brengen in onse oogen / op dat hy ons door openbaer afwijkinghe van de Gemeynthe afscheure. Het is door zyne listen gheschiet / dat de supuer hercondinghe des woorts is sommighe eeuwen lanck te niete gheweest: ende arbeeyt oock nu niet alsoo groote boosheyt / om den dienst des woorts te verhinderen: den welcken nochtan Christus alsoo heeft beroydet in zijn Gemeynthe / dz haer timmeringhe te neder valt / als de dienst des woorts is wech ghenomen. Vā hoe soegelyc / is hoe dootijck een versackinge ist / als ons selfs eenmaal in den conit / vā die Gemeynthe af te wijken / in de welcke sulcke teekenen en de mercken ghesien worden / met de welcke de Heere meynit zijn Gemeynthe welcke de Heere meynit zijn Gemeynthe te genoechsaemijck beschreuen te hebben: Hier sien wy hoe neersichlijck wy moeten op beyde zyden toelien. Want op dat wy door den naem der Gemeynthe niet bedrogen en worden / soo moeten wy alle vergaderinghe die den naem der Gemeynthe voortwent / met dese beproeuvinghe als: met eenen het dat zy die oorden heeft / die de Heere heeft in zijn woort ende Sacramenten beuolen / soo en sal zy niet bedrogen: laet ons die gerustelijck als een rechte Gemeynthe eeren. Wederom / ist dat ee vergaderinge sonder Godts woort ende Sacramenten / roent Gods Gemeynthe te zyne / soo moeten wy ons alsoo soezuudichlijck hoop sulcke verstrickinghe hoeden / als op vander zyde ghehoorden wort / in de welcke beyde ghehouden wort

Wat wy seggen dat de supier dienst des woorts Gods / ende de supier wijse in het gebruik der Sacramenten / is eenen beuolamen pndt ende teekenen waerop wy die vergaderinge in de welcke beyde ghehouden wort

mogen gerustelijc hoor **G O D E S**
 Gheuepnte achten: dat strect soo ver-
 re / dat gheen gemeypnte te verwoopen
 en is / soo langhe zy sulcx behout / al ist
 dat zy vol beler anderet ghebeken is.
 Iae daer sal moghelijc in de worde-
 linge der leere ofte der Sacramenten
 wat ghebece comen / door het welcke
 wy ons niet en behooren van haer
 Gheuepnschap te laten veruereyden.
 Want de hooftstucke der leere en zijn
 niet alle eenderley. Want sommighe
 zijn soo noodich te weten / dat zy ons
 moeten seker ende ontwijfelijc zijn /
 als eyghene articulen der Christelijc-
 her religie / ghelijc / dat daer een ee-
 nich **G O D** is: Wat Christus is
 Goot ende Godes Sone. Wat onse
 salicheyt in de barmherticheyt Godes
 gheueghen is / ende diergelijcke. Daer
 zijn andere daer in de gemeypnte onse
 zijn / soo dat nochtans de eenicheydt
 daer door niet verscuert en wordt.
 Want wat gheuepnten soudende ee-
 nicheyt beken / om dat deene sonder
 strydtghiericheydt ende hardneckic-
 heyt meynst / dat de zielen die wt de li-
 chamen verhuysen / in den Hemel
 opwaren: ende dander niet sekens en
 dars van de plaese segghen / maer
 nochtans vast ende seker hont / dat zy
 den Heere leuen: De Apostel seyd /
 Laet ons alle die volmaectt zijn / een-
 sins gheuoelen: ist dat ghy yet anders
 gheuoelt / Goot sal v dat oock open-
 baren. Gheest hy niet ghenoech te
 kennen dat het verscheyden gheuoel-
 len / van dinghen die niet soo noodich
 zijn / niet en behoort onder de Christe-
 nen een oorlike der onenicheyt te zy-
 nen. Wy behooren wel booz alle dinc
 daer nae te staen dat wy mochten in
 allen en nins gheuoelen: maer de wij-
 se meynst en is sonder eenighe woe-
 le der onuerenheydt: / soo moeten wy
 alle Gheuepnten verwoopen / ofte
 sulcke onuerenheydt ende dwaling-
 ghe vergeuen / die in dinghen in de
 de welcke men sonder de religie te
 schenden / ofte de salicheydt te verlie-
 sen / mach onuerende zijn. Icken wil
 ghene dwalinghen beschermen / oock

niet de alderminste / gelijc of ick sou-
 de achten datmen se behoort door de
 bingheren te sien / ofte te doeden: maer
 ick segge dat wy niet en moeten licht-
 uerdrichlijc om allerley verscheyden
 gheuoelen / de gheuepnte verlaten / in
 de welcke alleenlijc die leere / waer
 in de ghesontheyt der goet salicheydt
 gheueghen is / ghesont ende onghes-
 schent ghehouden / ende het ghebece
 der Sacramenten van den Heere in-
 gheselt / bewaert wordt. Hier entus-
 schen doen wy dat wy behooren / als
 wy arbeiden om te beteren dat ons
 mislaecht. Ende hier toe dient dat
 Paulus seyt: Ist dat den ghenen die
 daer sit yet beters gheopenbaert is / so
 laet de eerste swijghen. Waer int het
 openbaer is / dat de neersticheyt ende
 begheerte der gheuepner stichtinge /
 is allen leden der gemeypnte beuolen /
 nae de mate der ganc die eenen peghe-
 licken gheueghen is: alleenlijc dat
 het betamelijc ende oedentlijc ghes-
 chie / dat is dat wy de gheuepnschap
 der gheuepnte niet en verlaten / noch
 daer in bliuende / de vrede ende wel-
 geschickte regeringhe niet en ver-
 stooren.

Aengaende de onvolmaectheyt des
 leuens / moet onse verdriachsaemheyt
 veel boozder strecken: want hier in
 soudemen seer lichtelijc allen: ende
 de duyuel soecht ons hier in wonder-
 lijck te bedriegen. Want daer zijn
 altnits menschen gheweest / die eenen
 valschen waen der volmaectter hey-
 licheyt hebbende / ghelijc of zy cen-
 tige Enghele des lichts gheworden
 waren / aller menschen gheselschap
 versmaet hebbende / in de welcke zy noch
 wat menschelijc sagen. Sulcke wa-
 ren booztijde de Cathari (dat is supa-
 uere) ende de Donatisten die haer raz-
 serije namolde. Sulck zijn hyden
 sommighe Wederdoopers die willen
 selijnen booztganc gedaen te hebben
 bouen andere. Daer zijn andere die
 meer door een onnoozsichrige byetich-
 tot rechtuerdichz / tã door sulcke wa-
 Annighe houuerdichz / sondighe Wane
 als zy in de gene dien het Euangelijc

1. Corin.
 14. f. 39.

Eph. 4.
 b. 7.

13

bercondicht woort/ sien dat de brucht des leuens niet en is na de leere die zy hoozen/soo oordeelen zy terstont / dat daer gheen Ghemeynte en is. Zy worden wel te rechte gheergert/ ende wy gheuen daer veel te veel oorsake toe in desen seer ellendighen tijt: wy en connen oock onse veruloerte traechteydt n3 ontschuldighen / de welcke de Heere niet en sal onghestraft laten/ ghelijck hyse nu beghint niet sware gheeffelen te castijen. Daerom wee ons / dat wy door soo onghedonden stouticheydt tot sondighen/ maken dat de swache consciencien om onsent wille ghewont worden. Maer wederom sondighen desse doornocnde hier in / dat zy in haer vergheeringhe niet en connen mate houden. Want daer de Heere saechtmoedicheydt eyscht / daer verlaten zy die/ende begheuen hen seluen gheheel tot onmatige strengicheydt. Want dewijle zy niet en meynen dat daer een Ghemeynte is / daer gheen volcomen supuerheydt ende gheheelheyt des leuens en is / soo wijcken zy door den haet der sonde af van de rechte Ghemeynte/ meynende van het geselschap der boosen af te wijcken. Zy brengen hooft dat de Ghemeynte Christi heyligh is. Maer op dat zy ooc mede verstaen dat de Ghemeynte niet goede en boose menschen vermengt is / so laetse wt den mont Christi die Parabel en ghelijckenisse hoozen/ in de welcke de Ghemeynte woort by een nette vergeleken/ met het welcke allerley vissche gheltanghen worden/ende niet wigelesen en worden eer zy aen den oever ghebracht zijn. Laet se hoozen dat de Ghemeynte is ghelijck eenen Aker/ de welcke niet goet coze besaeyt zijnde woort door de listten des vyants niet oncruyt vernatst/ na het welcke hy niet ghesupuert en woort eer de Oost in de schuere ghebracht is. Ten laetsten laet se hoozen dat de Ghemeynte is ghelijck een doorschuloc / in den welcken het rozen alfoe versamelt is/ dat het onder veel cassen verborogen zy/ tot dat het met den wan en zeeft gesigueret zijnde/ten eynde op den rozen

solder wech gheleyt woort. Ist dat de Heere bercondicht dat de Ghemeynte sal tot den dach des oordeels toe met dit quaet geladen wesen/ dat zy niet de vermenginge der boosen sal beswaert worden: soo ist te vergheefs dat zy een Ghemeynte soeken die sonder smette zy.

Maer zy roepen dat het onuerdaj 14 ghelijck is / dat de sonden soo seer alomme regneren. Maer hier comt ons het gheueken des Apostels te hulpe. Onder de Corinthen en waeren niet weynighe die dwaelden / maer by nae het gheheel lichaem was besmet: ende daer en was n3 eenderley sonde/ maer menichley / ende het en waeren geen lichte seyen/ maer daer ware somen lichte grouwelijcke sonden: ende daer en waeren niet alleenichyct berdozen en waeren niet alleenichyct leere. Wat zeden/maer ooc vernatst leere. Wat heeft hier de heylighe Apostel/ dat is dat instrument des heylighen Geestes dat instrument des heylighen Geestes dat instrument des heylighen Geestes ghedaen/ door des welckes getuygenisse de Ghemeynte staet ende valt: woort hyse wt het rijcke Christi? staet hyse niet alleenichyct niet van desen/ ende doet niet alleenichyct niet van desen/ maer hy bekent ende beijst dat zy een Ghemeynte Christi/ende et geselschap der heylighen zijn. Ist dat onder de Corinthen een Ghemeynte blijft/ daer hittige strijt ende secten ende twissen waren/ende ghehojst/ ende ghericheydt? daer opentlicke boosheyt woort goet gheacht die oock in der heydenen ooghghen soude grouwelijck zijn daer den naem Pauli stoutelijc gelastert woort/ den welcken zy behoorden door haren weder te ceren: daer dooden bespotten/ der opstadinge der dooden nochtans het gant: sonder de welcke nochtans het gantsche Euangelium te niete woort: daer de gauen Gods gebruyct worden tot eergiericheyde/ ende niet wt liebe/daer vele dinghen onopentlicke ende onbetamelijc gedaen worden. Ist dat daer een Ghemeynte blijft/om dat de dienst des Woorts ende der Sacramenten niet verborogen en woort: wie sonde de naem der Ghemeynte bestaan dien te benemen

Ephe. 5.
c. 26.

Mat. 13
f. 47.

Mat. 13
f. 25.

Mat. 3.
f. 12.

1. Cor. 1
b. 11. ch
3. a. 3. ch
5. a. 1. ch
6. b. 7. ch
9. a. 1.

1. Corin.
15. b. 12.

In het
begyn-
selvdes
tot de
Galaten.

1. Cor. 15
2.

benemen / onder de welcke het tiende
deel deser gebreken / niet en can beu-
den worden. Die so weet zijn op de
huydige Gemeynen / ic bidde v / wat
souden zy den Galaten ghedaen heb-
ben / die by na van den Evangelto af-
weke / by de welcke de Apostel noch-
tans Gemeynen vant.

zy segghen oock hier teghen dat
Paulus de Corinthen swaerlijck be-
kijft / om dat zy den mensche die soo
groote misdaet gedaen hadde / in haer
geselschap leden / daer nae stelt hy een
ghemeyn sentencie / dooz de welcke hy
betuycht dat het niet gheoorloft en is
selsa broot te eten met eenen mensche
die schandelijck leeft. Hier roepen zy
wt / Ist dat ons niet geoorloeft en is
gemeyn broot te eten / hoe can het ge-
oorloft zijn het broot des Heeren met
hen te eten. Ick bekenne dozwær dz
het groote schande is / als swijnen en
honden plaetsen hebbē onder de kinde-
ren Gods: en dat het oock veel schā-
delijcker is / ist dat het heylige lichaem
Christi hen toegheleaten wordt. Ende
dozwær de welghechichte Gemeyn-
ten en sullen boosdabighe in haren
schoot niet draghen noch lijden: noch
en sullen de onweerdighe niet int ge-
meyn met de weerdighe toelaten tot
de heylighe spise. Waer dewijle de
Pascooren ende Herders niet altijds
soo neersichlijck en waecken / ende
sontijts oock meer toelaten ofte goe-
vertierender zijn dā het betaemt / ofte
berhindert worden dat zy sulcke strē-
ghicheyt als zy wel wilden / niet en
connen ghebruycken: soo gheschiet het
dat de ghene die oock openbaerlijck
boos zijn / wt het gheselschap der heyl-
ighen niet wech ghedaen en worden.
Ick bekenne dat dit een seyl ende ge-
breck is: ick en wil het oock niet ver-
clepen / dewijle Paulus dat selue
scherpelijck berispt in de Corinthen.
Waer of schoon de Gemeynthe trage
is in het gene dat zy behoort te doen /
soo en behoort nochtans niet terfont
een vegelijck mensche afscheydinge van
de Gemeynthe te soeken. Icken ver-
sake niet dat een godtsalich mensche

behoort hem seluen van alle eygen ge-
meynschap der onheylighen af te tre-
ken / ende wilens hem seluen in geen
ghemeynschap niet hen te berwerren.
Maer der boosen gheselschap schou-
wen / is een ander dinc dan dooz haet
der boosen de Gemeynthe verlaten.
Maer dat zy meynē dat het broot des
Heeren met hen te deele / een ontcerin-
ge Godes is / daer in zijn zy veel wree-
der dan Paulus. Want als hy ons tot
heylighen ende supuer ghebruyck ende
ghemeynschap des Nachtmals ver-
maent / soo en eyscht hy niet dat een
den anderen ofte een vegelijck de geheel
Gemeynthe sal onder soeken: maer ee
vegelijck hem seluen. Waer dat het
angeoorloft ware met eenen onwe-
erdighen des Nachtmals deelachtich
te zyne / soo soude Paulus ons voor-
waer ghebeden / omme te sien of in de
menichte der Gemeynthe oec yemant
ware dooz des welcken ontreynicheyt /
wy souden moghen ontreynicht wor-
des. Maer nu als hy alleenlijck eyscht
dat een vegelijck hem seluen beproe-
ue / soo bewijst hy dat het ons niet en
schaet / of schoot sommige onweerdighe
hen seluen onder ons insieken. Het en
heeft oock gheenen anderen sin dat hy
daer nae seyl / Soo wie het onwe-
erdichlijck eet / die eet ende drinck hem
seluen het oordeel. Hy eyscht niet dat
zy anderen het oordeel eten / maer hen
seluen. Ende te rechte / want het en
moet niet in eens vegelijck goetdun-
ken staen / wie men moet aennemen /
ende wie men moet verworpen. Dese
kennisse behoort der gantscher Ghe-
meynthe toe / en en can sonder behoor-
lijcke orden niet ghebruyct worde / ge-
lijck hier na sal vzeeder geseyt worde.
Soo soude het dan onrecht wesen / dz
yemant soude dooz eens anders on-
weerdich ontreynicht worden / wel-
ken hy niet en can noch moet berhin-
deren tot het Nachtmal te gaen.

Ende hoewel dese versoekinghe 16.
pleecht oec sontijts den goeden ouer-
te comen / wt een onuoordichtige vpe-
richeyt tot godtsalicheyt: so sullen wy
nochtans dz beuinde / dz die ouer groo-
te hant

1. Corin.
11. f. 28.

1. Corin.
11. g. 29.

Joel. 3. d.
17.
Efat. 35
c. 8.Efat. 39
c. 4.

des Waters in het woort des leuens / om dat hy soude hem seluen een eerlijcke bruyt voorszellen / die geen vlecke noch rimpel en soude hebben / &c. Nochtans en is oock geen dunck wasrachtygher / dan dat de heere dagelijcx arbejdt om hare rimpelen wt te effenen / ende hare smetten af te wisschen. Waer wt volcht / dat haer heylicheydt noch niet volmaect en is. Soo is dan de Ghemeynte also heyligh / dat zy dagelijcx doorganc doet / mer noch niet volmaect en zy: dat zy dagelijcx voort gaet / waer noch niet gecome en zy tot het eynde der heylicheyt / ghelijck het oock op een ander plaetse sal breeder wtghedruet worden. Daerom dat de Propheten voorszeggen / dat Jerusaleim sal heyligh wesen / ende dat geene bzeemde en sullen door haer doorgaen: ende dz de tempel sal seer heyligh wesen / ende dat gene onsuere en sullen daer in gaen: dat en moeten wy niet alsoo verstaen / ghelijck of in de leden der Ghemeynte geen smette en soude wesen: maer dewijle zy niet aller neerschicheyt na de volcomen heylicheyt en supuerheydt staen / soo wordt hen die reynicheyt / de welcke zy noch niet hebben / volcomelijck vercregen / door de ghenade Godes ghegheuen. Ende hoewel dickmael weynighe teekenen sulcker heylichmakinge ghesien worden onder de menschen / soo moetmen nochtans achten / dat van de scheppinge der weercelt aen / geen tijt gheweest en is / in den welcken Godt zijn Ghemeynte n3 gehadt en heeft / en dat ooc tot de volcynndinge des weercelts toe / geen tijt en sal wesen / in den welcken hy niet en sal zijn Ghemeynte hebben. Wat hoewel het gantsche menschelijc gesichte is terstont van den beginne aen door Adams sonde verdozen en geschent: soo heeft hy nochtans wt des ten onreyn hoop altijts eenige baten tot eere gheplucht: so dat daer gheen eeuwte en is / die de barmherticheydt Godes niet en genoeit. Het welcke hy niet sekere beloften betuycht heeft / gelijc dese zijn. Ic hebbe mijnen wtgercozenen een verbont verordent: ick

hebbe Davidi mijnen dienstknechte gheswozen / Ick sal v zaet tot in der eeuwicheyt verbeeyden: ick sal uwen stoel van eeuwicheyt tot eeuwicheyde Psal. 132 stichten. Item / De heere heeft Sion c. 13, wtuercozen / hy heeft se vercozen hem tot een woonstede: dit is mijn ruste van eeuwicheyt tot eeuwicheyt / &c. Item / Dit seyt de heere die de Sonne geeft Jere. 31, tot een licht des daechs / en de Mone 1. 35, ende Sterre tot een licht des nachts. Als dese ordeninghe sal vergaen booz mijn aenschijn / dan sal oock het zedte Israels vergaen.

Van dese sake heeft ons Christus 18 selue / ende de Apostelen / ende by nae alle de Propheten een exempel ghegeuen. Het zijn grouwelijcke beschuyvinghen in de welcke Esaias / Jere-mias / Joel / Habacuc / ende andere de seplen der Jerusalemscher Ghemeynte beweenen. In het volck / in de Due-richeyt / ende ooc in de Priesters was alle dinc so seer verdozen / dat Esaias niet en twijfelt Jerusaleim te verghe-lijcken / by Sodoma ende Gomorra. Esai. 1. 8. De religie was enfsdeels versmaet 10, ende eenfsdeels besmet. In het leuen worden dienerijen / rouuerijen / onge-trouwicheiden / dootslaghen ende dier-ghelijcke boose stucken verhaelt. En- de nochtans en hebben de Propheten gheene nieuwe Ghemeynten opge-richt / noch nieuwe alden getimmerd om eygene offerhanden op hen seluen te hebben. Maer hoedanich ooc de menschen waren / dewijle zy nochtans ouer-merckten dat Godt zijn woort by hen heeft gestelt / ende de ceremonien ver-ordent met de welcke hy daer gedient wert / soo hebben zy midden onder den hoop der godtkloosen hare handen tot hem wtghefrecht. Voorwaer hadden zy ghemeynt eenichijns daer door be-smet te worden / zy souden liever hon-dertmael ghebozen hebben / dan hen seluen daer toe laten brengen. Soo en heeft se dā ge dinc wederhoude dat zy n3 en zijn afgeweken / anders dan de begheerte om eenicheyt te houden. Jc dat de heylige Propheten hē seluen n3 en hebben willen van der Ghemeynte

Ex. 9. ver-

veruren inden / om seer vele en groote
boosheden niet eens ofte twee men-
schen / maer by na des gantschen volcx:
soo groen wy ons seluen heel te deel
toe / ist dat wy terstont besaen van de
ghemeynchap der Ghemeynte af te
wijcken / als eens pegelijck zeden on-
sen oordeele ofte oock der Christelijck-
ker leere / niet ghenoech en doen.

- 19 **I**n hoedanige zijn de tijden Christi
ende der Apostelen gheweest: Noch-
tāsen heeftse de roekeloose godtloos-
heyt der Phariseen / noch de ongebon-
den wijse van Ieuē die doe alomme
regneerde / niet connen verhinderen de
selue sacrificien met den volcke te ge-
bruycken / ende met de andere in den
seluen Tempel tot de ghemeyne oef-
eninghen der godtsalicheyt te comen.
Maer wt is dit gecomen / anders dan
om dat zy wisten dat het gheselschap
der boosen niet en conde die ontrepni-
ghen / die met supuer consciencie den
seluen dienst ende offerhanden ghe-
bruycken: Ist dat iemandt weynich
beweecht wordt door der Propheeten
ende Apostelen exempel / die zy ym-
mers met de autoziteyt Christi te
biede: Daerom seyt Cyprianus wel:
Hewel in de Ghemeynte oncruydt
ofte onreynne baten gesen worden / so
en moeten wy nochtans van de Ghe-
meynte niet afwijcken: wy moeten al-
leenlijck arbeiden / dat wy mogen cozen
zijn: wy moeten neersticheyt doen / en-
de soo veel moghelijck is daer na staen /
dat wy een gouden ofte silueren vat
zijn. Maer de aerden baten te breken /
dat comt den Heere alleen toe / den
welcken een ijeren roede gegeuen is.
Daer en moet oock niemant het gene
dat den Sone eygelijck toecomt / hem
seluen aantreckē / gelijck of hy genoech-
saem ware om den dootschulder op te
swannen en het fat wt te supueren / en
alle het oncruyt door. In menschelijck
oordeel / wt te pluckē. Dat is een hoo-
uedighe hardnechichz / en godtloos
boornē / door verkeerde rasen aē-
genomen &c. So moeten dā dese twee
dingen vast bliuen staende / te weten /
dat die hē seluen niet en can ontschul-

dighen / die de wtwendighe ghemeyn-
schap der Ghemeynte van selfs ver-
laet / daer Godts woort ghepredicht /
en de Sacramenten wtgedeeft wor-
den. Bouen desen dat sommigher ofse
beler gebraken ons niet en verhinde-
ren daer onse ghelooue te belijden / de
ceremonien gebruyckende die van den
Heere verordent zijn: want de godt-
salige consciencie en wort niet gewōt
door eens anders (hy zy Pastoor ofte
ghemeyn) onwerdicheyt / noch
de Sacramenten en zijn dies niet te
min supuer ende salich den Heyligen
ende oprechten menschen / om dat zy
oock mede van de onreynne ghehandelt
worden.

Maer opghenūnnicheyt ende hooch-
moedicheyt gaet oock noch boorder: 20
want zy en bekennen geen Gemeyn-
te dan die oock van allerley aldermin-
ste suetken. Supuer zy: ia zy zijn ver-
bolghen op de goede leeraers / om dat
zy de gheloouighe tot volmaectheyt
vermanende / hen ooc leerē haer leuen
lanc onder den last der sonden / noch
ende verghueinghe soecken. Want zy
seggē dat dit is af leyden van de
volmaectheyt. Ick bekenne wel dat
men in de vermaninge tot volmaect-
heyt / niet en moet trageijck noch con-
delijck arbeiden / ende veel min dat men
die soude laten baren: maer den men-
schen die noch in den loop zijn / te doen
op hare volmaectheyt betrouwen / ge-
lijck of zy se nu volcomelijck vercre-
gen hadden / dat is een duyvelsche ge-
dichtsel. Daerom wort in de articulē
des gheloofs bequamelijck ooc de ver-
ghueinghe der sonden int laetste ghes-
felt: want dese en vercrēcht niemant
anders / dan alleen de burghers ende
huyzenooten der Ghemeynte / gelijck
by den Propheete ghelesen wort. Soo
moet dan de timmeringhe des hemel-
schen Ierusalē voorgaē / in de welck-
ke daer nae dese vergeninge ende goe-
dertierenheyt Godts / plaetse heeft / so
dat aller der gener die daer in comen /
ongherechticheyt wtghewijst wort.
Ick segghe dat de Ghemeynte moet
eerst getimmerd worden / niet dat een-
ghe

Lib. 3.
Epist. 5.

Psal. 2.
s. 10.

Esai. 33
b. 14.

ghe Ghemeynte can sonder vergewin-
ghe der sonden zijn: maer om dat de
Heere zijn barmherticheydt n̄ belooft
en heeft / anders dan in de ghemeyn-
schap der heylighen. Soo is dan de
berghewinge der sonden ons de eerste
ingangh tot het rijke Godts: sonder
de welcke wy geen verbont noch ver-
eeninghe met Godt en hebben. Want
hy spreek door den Propheet aldus/
In dien dach sal ick een verbont ma-
ken met de beesten des velds / met de
vogelen der lucht / en̄ met de cruppen
dierē der aerde. Den bogen / het sweert
ende den krijch sal ick betreden / ende
van der aerde wech nemen / ende ic sal
de menschen doen slapen sonder vrees-
se. Ick sal een verbont met v maken
in der ewigheyt / ick sal (segge ick)
een verbont met v makē in rechtueer-
dicheyt / in oordeel / in barmherticheyt
ende ontferminghe. **H**ier sien wy hoe
Godt ons door zijn barmherticheydt
met hem versoent. Alsoo oock op een
ander plaetse daer hy doosseyt / d̄z het
volck welck hy in zijnen tooren ver-
stroeyt hadde / sal wederom versamelt
worden / Ick salse (seyt hy) reynigen
van alle ongherechtheyt waer do
zy tegen my gefondicht hebben. Daer
om worden wy door het tecken der
afwasschinghe (te wetē / door de doop)
in het geselschap der Gemeente aen-
genomen: op dat wy daer door geleert
worden / dat wy tot het huyfghelin
Godts geenen toegan en hebben / ten
zy dat eerst onse onreynicheydt door
zijn goetheyt afghewyscht worde.

Ende de Heere en ontfangt noch en
neemt ons niet alleenlijc eenmael aen
in zijn Ghemeynte door de vergewin-
ghe der sonden / maer behoet ende be-
schermt ons oock daerin door de selue
vergevinghe der sonden. Want waer
toe soude het dienen dat wy soudē
vergevinghe hebben / die ons nergens
toe nut en soude wesen. Ende dat de
barmherticheyt Godts soude te ver-
geefs ende spottelijc wesen / waert d̄z
zy ons alleenlijc eenmael geschiede /
daer van mach en peggelijck godtsa-
lich mensche hem seluen ghetuyghe-

nisse gheuen: want een peggelijck be-
kent in hem seluen alle zijn leuen lanc
bele swacheden / om der welcker wil-
le hem de barmherticheyt Godts noo-
dich is. Ende voorzwaer Godt en be-
loeft niet te vergeefs zijnen huyf-
ghenooten sonderlinghe dese ghenade:
het en is oock niet te vergeefs dat
hy dagelijck gebiedt de selue hootschap
der versoeninghe hen te vercondigen.
Daerom waren wy niet sonder op-
houden in de berghewinge der sonden
door Godts ghenade opgehouden /
ghelijck wy alle onse leuen lanc de
ouerblijffelen der sonde met ons dra-
gen / soo soudē wy nauwe eenen oo-
ghenblick tijts in de Ghemeynte blij-
uen staende. **M**aer de Heere heeft de
zyne geroepen tot ewighe salicheyt:
daerom moeten zy dencken dat haren
sonden altijts vergewinghe bereypt is.
Soo moeten wy dan seker ende vast
houden / dat ons door de mildicheydt
Godts ende verdienste Christi / ende
heyllichmakinge des Gests / is ver-
gevinghe der sonden ghegeuen / ende
dagelijck ghegeuen wort / ons die in
het lichaem der Ghemeynte zijn aen-
ghenomen ende inghelijft.

Om ons dit goet wt te deelen / zijn
der Ghemeynte de sleutelen ghege-
uen. Want als Christus den Apostelen
heeft beuel ghegheuen / ende met
macht begaef om de sonden te verge-
uen / soo heeft hy niet alleenlijc ge-
wilt dat zy soudē dien hare sonde ver-
geuen / die wt haer godtloothz bekeert
worden tot Christus: maer heeft veel
meer gewilt dat zy soudē dit ampt alle
tijt gebruyckē onder de geloouige. Het
welcke Paulus leert als hy schrijft / d̄z
de boodschap der versoeninge is den
dienare der Gemeente beuolen / op d̄z
zy in Christi naem het volck onder-
tusschen vermanen dat zy hen seluen
met Godt versoenen. Soo worden
ons dan in de ghemeynschap der heyl-
ligen / sonder ophouden door den diēst
der Ghemeynte de sonden vergeuen /
als de Ouderlingen ofte Wiscshoppē
den welcken dat ampt beuolen is / de
godtsalige consciencien met de Euan-
gelische

1. Ioan.
1. c. 8.

22
Mat. 16
c. 29. en̄
18. c. 18.
Joā. 20.
c. 23.

2. Cor. 5
d. 20.

Ex iij gelijche

Dee. 2.
d. 17.
Leui. 26.
p. 6.

Iere. 33.
p. 8.

Ephes. 5
d. 26.
Tit. 3. b.
5.
1. Pet. 3.
d. 21.

Act. 20.
d. 20.

gelijche beloften verstercken in de hope der vergheuinghe der sonden: ende dit beyde opentlijck ende heymelijck / nae dat het de noot eyscht. Want daer zijn vele dien naer haer swacheyt sonderlijcke vertroostinghe noodich is. En Paulus verhaelt dat hy niet alleenlijck in ghemeyn predikinghen / maer ooc van huyse te huyse heeft het gelooue in Christus betuycht / en eenen pegelijcken bysonder van de leere der salicheydt vermaent. Daerom moeten wy hier drie dingen aenmercken / Te eersten / hoe groot oock de heylicheydt is die de kinderen Gods hebben / dat zy nochtans althijds niet dese condicie zijn / dat zy soo langhe als zy in dit sterfelijck lichaem woonen / niet en connen sonder vergheuinghe der sonden booz Godt bliuen staende. Ten anderen / dat dese weldaet so eygentijck der Ghemeynte toecomt / dat wy se n. anders en bestten / dan als wy in haer ghemeynschap bliuen. Ten derden dz zy ons door de Dienaers en Herders der Ghemeynte wtghedeeyt wort in de vercondinge des Enagelij ofte be- dieninge der Sacramenten: ende dat de inacht der sleutelen is booznemelijc hierin ghelegghen / de welcke de Heere den gheselschappe der ghelooighen gegeuen heeft. Daerom sal een pegelijc onder ons denken / dat hy behoort de vergheuinghe der sonden daer alleenlijck te soecken / daer se de Heere ghesfelt heeft. Van de gemeen verfoeninge die tot de straffe behoort / sullen wy op haer plaetse spreken.

23 Waer bewijle de booznoemde rasende gheesten / arbeeyden om der Ghemeynte desen eenighen ancker der salicheydt te nemen: soo moeten wy de consciencien tegē dese soo schadelijcke meyninge crachtlijcker verstercken. De Monatianen hebben voortjden de Ghemeynten niet dese valsche leere verstoort. Maer te onsen tijde zijn oock sommighe onder de Wederboopers den Monatianen niet seer onghelijck ende vallen tot de selue rasken. Want zy dichten dat het volck Gods wort in den Doop wederge-

bozen tot een supuer Engelijck leuen / soo dat het door gheen onreynicheyde des vleeschs besmet en wort. Ist dat yemant nae den Doop sondicht / dien laten zy niet anders dā een ontrent / biddelijck oordeel Gods. Int coyte / de sondaer die de genade Gods heeft ontfanghen ende daer na sondicht / en laten zy gheen hope der vergheuinghe: want zy en bekenen geen ander vergheuinghe der sonden / dan daer door wy eerstma. wedergebozen worden. Ende hoewel daer gheen leughen en is die clarijcker van de Schrijfture wederlept wort: nochtans dewijle zy menschen binden de welcke zy connen bedrieghen (ghelijck Monatus booz tijden vele nauoighers gheuonden heeft) soo laet ons niet corte woorden bewijsen / hoe seer zy tot haer ende anderer menschen verderf rasen. Ten eersten / dewijle de Heyligen door het beuel des Heeren dag. elijc bidden / vergheeft ons onse sonden / soo be- kennen zy boozwaer dat zy sondaer zijn. Zy en bidden oock niet te vergheefs / want de Heere en heeft alomte niet anders gheboden te bidden / dan dat hy wilde gheuen. Jae hoewel hy betuycht heeft / dat de Vader het gantsche ghebed sal verhooren / soo heeft hy nochtans dese vergheuinghe niet een sonderlijcke belofte versegelt. Wat willic wy meer? De Heere eyscht van de Heylighen / dat zy hare sonden belijden / ende dat sonder ophouden alle haer leuen: ende hy belooft vergheuinge. Met wat stonticheyde connē zy se van sonden beuigen / ofte ist dat zy gantschelijc van de ghenade wilslypen? Wonen desen / wien wil hy dat wy sullen tseuentichmael se- nenmael vergheuen: ist niet den broederen? Waertoe heeft hijt gheboden / anders dan op dat wy zijn goedertienheyt ende sachtmoedicheyde nae volghen. Soo vergheeft hy dan niet eenmael ofte tweemael: maer so dicmael als wy door de bekenninge der sonde verflaghen zijnde / tot hem suchen.

Ende (op dat wy by haer van het be- gin der Ghemeynte beginnen) de Pa- triarchen

Mat. 6. b
12.
Luc. 11.
a. 2.Mat. 6. b
14.Mat. 18
c. 22.
Luc. 17.
a. 4.

24

Gen. 37. triarchen ofte Vooruaders waren be-
 6.18. sieden / tot de drelachticheyt des ver-
 bunds vercozen / ende waren sonder
 twijfel dooz haers Vaders neersich-
 van de rechtuerdicheyt ende oprech-
 ticheydt gheleert / doe zy nae haers
 broeders doot stonden : het was een
 boosheyt van de welcke oock roouers
 Gen. 37. souden vergrouwet hebben. Ten eyn-
 6.18. de dooz de bemaninge Jude verfoet
 zijnde / hebben zy hem vercocht : dit
 was oock een onuerdragelijcke wreet-
 heyt. Sim: on ende Levi hebben dooz
 Gen. 34. onbehoorlijcke ende oock dooz haers
 6.25. Vaders oordeel verdoemde wrake /
 wreetheyt teghen de Sichimiten ge-
 daen. Ruben heeft zijns vaders bed-
 de met schandelijcke oncupheyt be-
 Gen. 38. smet. Judas hoererij soeckende / is
 6.16. teghen de Wet der natuere by zijn
 Schoondochter ghecomen. Roch-
 tans en worden zy niet alleenlijc niet
 wt gheroep wt den vercozen volcke /
 maer worden veel meer tot Hoofden
 2. Sam. opgericht. Ende wat heeft Dawid
 11.4.4. gedaen doe hy een Hoofd ende Voor-
 stander der rechtuerdicheydt was /
 met wat grooter boosheyt heeft hy
 zijnder blinder oncupheyt dooz w-
 storlinge des onnoofelen bloets / eenē
 wech ghemaect: Hy was nu weder-
 ghebozen / ende onder de wederghes-
 bozene met wtnemenden lof van den
 Heere berclert: ende nochtans heeft
 hy boosheyt gedaen / die oock onder de
 2. Sam. Heydenen grouwelijck is: ende heeft
 12.6.13. nochtans verguinge verereghen. En
 (op dat wy niet in exemplen van ene-
 kele menschen en bliuen) soo vele be-
 losten der godlijcker barmherticheyt
 tot de Israëlieten als in de Wet ende
 Propheeten gelesen worden / soo dick-
 maal woijt bewesen dat de Heere ghe-
 nadich ende versoentlic is ouer de ge-
 breken zijns volcx. Want wat belooft
 Den. 30. Moses dat geschien sal / als het volck
 6.3. tot afwijkinghe ghecomen zijnde / sal
 Jere. 31. tot den Heere wederkeeren: Golt sal
 1.37. b(seyt hy) wederbrengen wt de ghe-
 2. Pach. uanckernisse / ende sal uwer ghenadich-
 2. f. 29. wesen / ende sal v verlamen wt de
 2. c. 18. volcken tot de welcke ghy sult ver-

stroot wese. Of ghy schoot sult tot het
 wterste der weertel verstroyt wesen /
 ic sal v van daer wederom versamenle.

Maer ick en wil dat ghelal / ende
 verhael niet beginnen / dwelck gheen
 eynde en soude hebben: want de Pro-
 pheten zijn vol sulcker belosten / dooz
 de welcke zy den volcke dwelck noch-
 tans met ontellicke boosheyt bedeckt
 is / barmherticheyt booz scillen. Wat
 boosheyt is swaerder dan weder span-
 nicheyt: zy woijt genaemt een houwe-
 lijck scheydinge tusschen Godt ende de
 Gemeynthe: nochtans woijt dit dooz de
 goetheyt Gods ouerwonnen. Want
 hy seyt dooz Jeremiam / Waer is een
 man die hem seluen sal laten met zijn
 wijf versoene / als zy haer lichaem sal
 tot hoererij begheuen hebben. Maer
 met uwe hoererij den Juda zijn alle
 wege ontreynicht: de aerde is vol ge-
 weest in uwe schandelijcke oncuphe-
 de. Nochtans keert wederom tot my /
 ende ick sal v ontfanghen. Keert we-
 derd tot my / o weder spannich volc /
 ick en sal mijn aenschijn niet van v
 afwenden: want ick ben heyligh / ende
 en be niet in der eeuwichheit toornich.
 Ende boozwaer hy en can niet anders
 ghesit noch gheneghen zijn / die be-
 tupt dat hy den doot des sondaers
 niet en wil / maer veel meer dat dat hy
 hem bekeere ende leue. Waerom doe
 Salomon den tēpel heylighde / so heeft
 hy dien oock tot dit ghebruyck veroz-
 dent / om dat de ghebeden om verghe-
 uinghe der sonden te ghecrigen / sou-
 den daer wt verhoort worden. Ist
 dat (seydt hy) uwe kinderen teghen v
 sondigen (want daer en is geen men-
 sche die niet en sondicht) en ghy ver-
 toozent zijnde / hen haren byanden
 ouergeeft: ende zy in haer herte berou-
 hebben bā hare sonden / en hen beke-
 ren in haer gheuancernisse / seggende /
 Wy hebben gesondicht / en ongerech-
 ticheyt gedaen: en ist dat zy biddē / haer
 aensicht wendende na het land dat ghy
 haren Vadersen ghegeuen hebt / en nae
 desen heylighen tempel: soo sult ghy
 in den Hemel hare gebeden verhooren /
 ende sult uwen volcke / dwelck teghen

25

Jere. 3. 8
1. ende
6. 12.Ezec. 18
a. 13. en
g. 32.1. Reg. 8
c. 46.Dan. 28.
a. 3.

Ex. iij. v ghe-

Leui. 4. b ghesondicht heeft / ende allen haren ongherechtigheden daer mede zy tegen b ghesondicht hebben / ghenadich wesen. Het en is oock niet te berghheef / dat de heere dagelijckse offerhanden booz de sonde verozdent heeft: want hadde de heere niet te boze geweten dat zijn volck sonder ophouden met sonden bruangen is / soo en soude hy hen nimmermeer dese middelen verozdent hebben.

26 Is dan door de comste Chryssi waer in de volheyt der ghenade bewesen is / den gheloonighen dese weidact benoemen / so dat zy niet en dozuen om bergeuinge der sonden bidden: en soo dat zy nu geë barmherticheyt en gecrijgen is dat zy den heere bertooznen: Wat sal dat anders wesen / dan te segghen / dat Chrystus zy ghecomen om de zyne te verderuen / ende niet om salich te maken / is dat de goedertierenheyt Gods in de bergheuinghe der sonden die in het Oude Testament sonder ophouden den heylighen beroydt was / nu wech ghenomen is: Is dat wy der Schryftuere gheloonen daer zy claerlyc roept / dat eerst in Chrysto de ghenade ende vriendelicheyt des heeren volcomelick verschenen / ende de rijkdom der barmherticheyt wtghesloet / ende de verzoeninghe Gods ende der menschen volbracht is: soo en laet ons niet twyfelē dat de goedertierenheyt des Hemelschen Vaders beel mildelicker bloeyt / eer dan dat zy ons soude afghesnedē ofte vercozt zijn. Dock en ghebieken ons hier van gheene exemplen. Petrus die gehoorz hadde dat de gene die den naem Chryssi niet en belijdt booz de menschen / sal booz de Engelen Gods versaecht worden / heeft Chrystum driemaal in eenen nacht en niet sonder hem seluen te beruloecken versaecht: en en wort nochtans van de bergheuinghe deser sonde niet verstoeten. De gene die by de Thessalonicensen ongheregtelick leesen / worden alsoo gecastit / dat zy tot beteringhe berwecht worden. Iac sels oock Simon den toouenaer en wort niet tot bertwijfelinghe verschoo-

ten / maer hem wordt meer gheboden goede hope te hebben / dewijle Petrus hem raet te bidden.

Iac somtijts hebben gheheele ghe= meynen met swaere sonden beuangen geweest / ende nochtans heefse Pau= lus lieuer daer wt ontwerret dā ber= doemt: De afwijkinge der Galaten a. 1. ende en was gheen cleyn sonde: de Copin= then hadden noch meerder schult / de= wijle vele swaere sonde onder hen wa= ren: Nochtans en worden noch derne noch dandere van de barmherticheyt Gods wrghefloten. Iac die selue die bouē andere door oncuyscheyt / hoere= rijse en onbeschaemtheyt ghesondicht hadden / wordē namelijc tot beteringe geroepen. Want dat verbont blijft / en sal eeuwelijc onuerandert bliuen / dat Godt met Chrysto den warachtighen Salomon / en niet alle zyne leden ge= maect heeft / met dese woorden / Is dz= zyne kinderen mijn Wet verlaten / en= de in myne oordeelen niet en wande= len: is dat zy myne rechtuerdicheiden ontheypigen / ende myne gheboden niet en houden / soo sal ick hare ongerech= ticheiden met een roede / ende hare son= den met slagen der soecken: maer mijn barmherticheyt en sal ick van hen niet wech nemen. Eyndelijc wy worden door de oorden der Articulen des ge= loofs vermaent / dat de bergheuinghe der sonden sonder ophouden is in de Gemeente Chrysti: want nae dat de Gemeente gestelt is / so wort de ber= geuinge der sonde daer by ghestelt.

Sommige zijn wat voorzichtighe / ende dewijle zy sien dat de leeringhe Nouati / met soo groote claerheyt der Schryftuere wederleyt wordt / soo en seggen zy niet dat alderley sonde on= uerghenelick is / maer de ouertredin= ghe der Wet die yemant wetens ende willens doet. Maer als zy alsoo spe= ken / soo en laten en geen sonde berge= uelijc / dan als erges door onwetenthy gheseyt is. Maer dewijle de heere in de Wet heeft sommige sacrificie ber= ordent / om de sonde de geloonighe die wilens geschiet zijn / te verzoenen / en sommige om de onwetentheden: wat

Gal. 1. 4.

6. ende 3.

a. 1. ende

4. b. 9.

2. Corin.

12. g. 21

1. Cor. 5

a. 1.

Psa. 89.

e. 31.

2. Sam.

7. b. 14.

1. Reg. 9

a. 6. ende

11. b. 9.

Tit. 1. c.
9. en 3. d
4.
2. Tim.
1. c. 9.

Mat. 10
d. 13.
Marc. 8.
d. 38.
Luc. 9. d.
26. ende
12. b. 9.
Mat. 26
B. 39.

2. Thess.
3. b. 6.
Act. 8. d.
22.

Leui. 4.

grooter

grooter ongheschiedtheit ist datmen
 der sonde die willens geschiedt is / geen
 berouwinghe en laet. Ick segghe dz
 gheen dinc claerder en is / dan dat de
 eenighe offerhande Christi crachtich
 is / tot vergheuinghe der sonde der
 Heylighen / die willens ghedaen zijn:
 dewijle de Heere dat heeft door blec-
 schelijcke offerhanden ghelijck met
 seghelen betuycht. Bouen desen wie
 soude connen Dauidt ontschuldigen/
 ghelijck of hy door onwettheit ghe-
 sondicht hadde / de welcke in de Wet so
 seer gheleert was. Wiste Dauid niet
 wat grooter sonde ouerspel was / die
 se daghelijck in andere strasste. Weyn-
 den ooc de Woorduers dat heere be-
 hoorlijck werck was haren broeder te
 doode. Hadden de Corinthen so qua-
 lijck gheleert dat sy meynden dat der-
 telheyt / oncrispheyt / ererij / haet
 ende strijd Gode behaechde. Petrus
 die soo neerstelijck vermaent was /
 wiste hy niet wat grooter sonde het
 was zijnen Heester met eenen eedt te
 versaken. Soo en laet ons dan der
 barmherticheyt Godes die haer soo
 mildelijck bewijst / door onse boosheyt
 den wech niet toeluyten.

29 Het en is my n; verborghen / dat
 de onde leeraers wtgheleydt hebbē/
 dat de sonde die daghelijck den geloos-
 tigen vergheuen worden / zijn lichte
 sonden / als die wt swackheyt des
 vleeschs ouercomen: ende dat sy hiel-
 den dat de openbare beteringe die doe
 hoor sware sonden ghepsecht werdt/
 niet en mochte meer dan eenmael ghe-
 buyet wordē niet meer dan de Doop.
 Welck gheuoelen niet en is also te ne-
 men / ghelijck of sy den ghenen die na
 de eerste beteringhe wederom geual-
 len waren / hadden / willen in bertwij-
 selinge worpen / ende alle hope bene-
 men / ofte ghelijck of sy hadden wil-
 len de daghelijcksche spien verclep-
 pen / ghelijck of sy hoor Godt licht
 waren. Want sy wisten dat de Hey-
 lighen dickmael door onghelooouich
 wanckelen en mistreden / dat hen ooc
 somtijds lichtueerdighe eeden wt-
 uallen / dat sy somtijts in toornicheyt

berhitten / is oock tot openbare laster. 1. Reg. 8
 woorden wtbreken / ende dat sy bouen c. 46.
 desen met andere sonden beuangen 2. Par. 6
 zijn / die voor den Heere niet weynich f. 6.
 gruwelijck en zijn. Waer sy spraken Ps. 20.
 alsoo daer van / om dat sy die sonden b. 9.
 onderscheyden van openbare sonden / Eccl. 7. 8
 die met groote ergernisse der Ghe- 20.
 meynthe bekend werden. En dat sy soo 1. Joā. 1
 swaertlijck den ghenen vergaen die c. 8.
 yet ghedaen hadden dat opentlijck
 te straffen was / dat en was niet om
 dat sy meynden dat het de Heere hen
 swaertlijck vergheuen soude: maer sy
 wilden door dese strengicheyt andere
 verschucken van lichtueerdichlijc tot
 sulcke boose daden te vallen / door de
 welcke sy verdienen souben van de
 Ghemeynte verureemt te worden.
 Hoe wel het woort des Heere / welc
 ons hier moet door eenen eenighen rea-
 gel zijn / leert ons vooywaer meerder
 maticheyt. Want het leert dat de stre-
 gicheyt der straffe moet alsoo ghema-
 ticht worden / dat de ghene dien men
 voornemelijck soecht daermede te hel-
 pen / niet verstonnen en worde door 2. Cor. 2
 boefheyt: ghelijck wy bouen breder b. 7.
 ghehandelt hebben.

Dat ii. Capittel.

Vergelijckinge der valscher
 ghemeynte met de warachtighe.

WY hebben nu verclaert hoe weer-
 tich de dienst des Woorts ende
 der Sacramenten ons behoort
 te zijne / ende hoe verre wy diē beho-
 ren in eere te houden / op dat hy ons
 zy een eeuwich mercktrecken om de
 Ghemeynte te bekennen. Te weten /
 soo waer dese dienst gheheel ende on-
 geschent is / dat daer door gheene ge-
 breken noch seyle des leuens verhin-
 dert en wordē / en gemeynthe te zijne.
 Bouen desen / dat de dienst niet en
 woort door clepne seyle also geschent /
 dat hy niet gheacht en wordē oprecht
 te zijne. Woort hebben wy oock te
 kennen ghegeuen wat seylen het zijn
 die men behoort alsoo te vergeuen / te
 weten / met de welcke de voornemste
 x f b leere

Eph. 2.
d. 20.1. Tim.
3. d. 15.

leere der Religie niet gheschient en wort/ en niet de welcke de boozneemste hoofstucken der Religie waerin alle de ghelououghe moeten eens zijn/ niet tonder ghedrukt en worden. En in de Sacramenten zijn die seplen te vergeuen/ door de welcke de rechte instellinghe des Doops niet wech ghenomen noch gecrencht en wort. Maer so haest als de veruualsinghe ende leughen is tot in de hoofstucken der Religie door gedrongen/ ende de somma der noodtsakeijcker leere verdozen/ ende het ghebruick der Sacramente gevallen: so moet boozwaer de Gemeynthe vergaen/ enen ghelijck het niet des menschen leuen ghedaen is/ als de kele is afghesnede/ ofte de bozst doodlijck ghewont is. En dit wort claelijck bewesen wt de woorden Pauli/ als hy leert dat de Gemeynthe is ghesondeert op de leere der Apostelen ende Propheten/ waer bā Christus selue de wterste hoecstee is. Ist dat het fundament der Gemeynthe is de leere der Propheten ende Apostelen/ door de welcke den ghelououghe ghedoden wort dat sy haer salicheydt in den eenighen Christo stellen: hoe sal de timmeringhe der Gemeynthe comen langer staen als de leere wort wech ghenomen. So ist dan noodt dat de Gemeynthe valle/ waer die somma der Religie is gevallen/ die alleen can de Gemeynthe houden staende. Wouen desen ist dat de warachtighe Gemeynthe is/ de pilaer ende de vasticheyt der waerheyt/ soo ist seker dat daer gheen Gemeynthe en is/ daer de leughen ende valscheydt het rijcke inghenomen hebben.

Ende dewyle het aldus is onder
2 het Mansdom/ soo ist licht te verslaen wat Gemeynthe daer ghebleuen zij. Want booz den dienst des Woordes/ regneert daer een regeringhe die verkeert ende van leughen ghesnedeet is/ de welcke het supuer licht een deels wtbluscht/ en een deels verficet. In de plaetse des Nachtmals des Heere/ is een seer schandelijcke kerckroof geromen/ de dienst Godts is niet

mentgherley tamenhoopinge der su-
persticien mismaect: de leere (sonder de welcke gheen Christendom en is) is gheheel begrauen ende wtgeroeyt: de Gemeynthe vergaderinghen/ syn scholen der afgoderie ende Godloofheyt. Daerom en hebben wy niet te breefen/ dz wy bā de dootlijcke de- achticheydt so mentgher grouer sonde afwijckende/ van de Gemeynthe Christi afghescheurt worden. De gemeyn- schap der Gemeynthe/ en is niet inghesleut tot eenen bant waer mede wy souden in afgoderie/ godloosheyt/ onwetenehydt Godts/ ende ander quaet verwerret worden: maer veel meer op in de breefe Godts/ ende ge- meynthe der waerheyt beloude te worden. Sy prisen wel haer Ghe- meynthe seer grootelijck/ op dat in de woerelt geen ander gemeynthe gesien worde: Waerna geijck of zijt al ge- wonnen hadden/ oordeelen sy die alle verscheurders der Gemeynthe te zyne/ die bestaen van de ghehoosamheyt die bestaen van den heen besche- uen is/ af te wijcken/ ende alle die ket- ters te zyne/ die teghen haer leere staen den mont op te doen. Maer niet wat redenen bewijzen sy hen seluen de rechte gemeynthen te hebben: Sy be- ghen voort wt oude Historij boeck/ wat boortijden in Italien/ Franck- rijcke/ ende Hispanien gheweest sy/ ende dat sy die heylighe godturesen- de mannen die niet ghesonde leere ge- meynthen gefondeert ende opghericht/ ende de leere selue ende de sichtighe sticht hebben/ gecomen zijn. Ende dat de Gemeynthe also door Gheselaren ke gauen ende bloedt der Martelaren by hen gheheylt ende door ghedue- righe successie ofte nadoigginghe der Bisschoppen bewaert gheweest/ om dat sy niet en soude veruualt. Sy ver- halen hoe groot Irenaeus/ Tertu- lianus/ Origenes/ Augustinus/ en de andere oude Leeraers dese nadoigin- ghe gheacht hebben. Maer hoe licht- uerdich ende spottelijc alle dese din- gen zijn/ dat sal ick wel sonder eenige moeyte

moepte die doen te verstaen / die se wil-
len een wepnich niet my oncrleggen.
Ic soude boozwaer onse teghenstrij-
ders ooc vermanen haer herte noersich-
lijck hiertoe te wenden / waert dat ick
hoeppe niet leeren eenighen boozganc
by hē te doe: maer dewijle sy de waer-
heyt verlatende / alleenlijck boozghe-
nomen hebben dooz wat middel sy co-
nen / haer sake te voorzeren / so wil ick
alleenlijck sommighe wepnighe din-
ghen segghen / waer dooz goede ende
deucht same mannen hen comen van
der sulcker stricken ontwerren. Ten
eersten vraghe ick hen / waerom sy niet
oock Aphyken / ende Egypten / ende
gheheel Aen boozt en brenghen. Te
weten / om dat dese heylighe nauol-
ginge der Bisschoppen dooz de welcke
he sy / ghelijck sy roemen / haer Ghe-
meynte behouden hebben / is in alle die
landen vergaen. So vallen sy dā daer
op dat sy daerom de rechte Ghemeyn-
te hebben / om dat sy van haer eerste
beghinselfen / niet en is sonder Bis-
schoppen geweest / de welcke zijn son-
der ophoude niet geduerige ozden deē
na den ander geuolcht. Maer of ick
hen Grieklant teghenwozpe? Soo
vraghe ick hen dan wederom waerom
sy segghen dat de Ghemeynte by den
Grieken vergaen is / by de welcke
die nauolginghe der Bisschoppen de
welcke alleen de eenighe bewaerster
ende onderhondster der Ghemeynte
is / noyt en is veruallen gheweest. Sy
namen de Grieken verseuerders der
Ghemeynte: maer waerom? Om dat
sy van den Apostolischen stoel afwijc-
kende / het priuilegie verloren hebben.
Maer wat? verdienet die niet veel
meer te verliesen / die selfs van Chri-
sto zijn afgeweken? Soo volcht dan
hier wt / dat die boozwendinghe der
nauolginge der Bisschoppen ydel is /
so verre de naemere de waerheyt
Christi de welcke sy behooren vande
Aders / als van hant tot hant ontfan-
gē te hebbe / noch daer in en bliuen.
Soo is openbaer dat de bescher-
mers der Roomscher kercke / haer

met gheen ander dinck en bedecken
noch verwerrē / dā daer mede boozij-
den de Joden henseluen bescherindē /
als haer blintheyt / godloolheyt / en
afgoderie van de Propheeten des Hee-
ren ghestraft wert. Want ghelijck de
Joden op den tempel / ceremonien en
Priesterchap hooneerdichlijck roem-
den / in welcke dinghen sy grootelijck
meynden dat de Gemeynthe gheleghen
was: also stellen de Papisten teghen
ons sommighe momaensichte / de welcke
dickmael verre zijn van de Ghe-
meynte / ende sonder de welcke de Ge-
meynte seer wel can staen. Daerom en
moeten wy se niet gheen ander argu-
ment wederlegghen / dan daer mede
Jeremias teghen dat dwaes trou-
wen der Joden heeft ghestreden: te
weten / dat sy niet en roemen in ieu-
ghenachtighe woorden / segghende
De tempel den Heeren / de tempel des
Heeren / de tempel des Heeren. Wāt
de Heere en bekent nergens niet booz
syne / anders dan daer zijn woort
ghehoort ende Godtureesentlijck on-
derhouden woort. Alsoo / hoe wel de
eerlijckheyt des Heeren tuschen de
Cherubim in den Tempel was / ende
hen beloest hadde dat die soude zijn
baste sate wesen: so verhuyst hy noch
tans dā daer / ende laet die plaetse son-
der eenighe heyligh / als de Priesters
synen dienst niet boose opsessie ver-
ualsche. Ist dā die tempel des Heeren
die tot eē eeuwige woofte Gods ge-
heyligh was / heeft connen van Godt
verlatē en onheyligh wordē: so en moe-
tē ons de Papiste nā dichten dā Godt
also zy aen persoonē ofte plaetsen ge-
bonden / en aen wāwendige onderhou-
dinghen ghehecht / dat hy soude moe-
ten by die bliuen / die den tijtel ende
schijn der gemeynthe hebben. En dit is
die strijd / welcke Paulus heeft in de
Sendbrief tot de Romeynē van des
negenende capitittel tot het twaelf.
Want de swacke consciencien waren
daerin seer beroert / dat de Joden des
schenen Gods volck te synē / de leere
des Euangelij niet alleenlijc verwor-
pen / maer oock veruolghden. Daerom
als

Jer. 7. a.
4.Eze. 10.
a. 4.1. Re. 8.
b. 12.
2. Par. 6
a. 2.
Mat. 5. f
34. ende
23. b. 21.

dinck in der Leere berandert en was/
so hebben sy ghenomen dat om alle
nieuwde dwalinghen te wederlegghen
ghenoech was/te werten/ dat hare te-
ghenstrijders die Leere beuochten die
dan de Apostelen aen eendzachtichlijc
ghehouden was. Sy en moeten dā nē
meer soecken ons te bedrieghen met dē
naem der Gemeypnte/de welcke wy/
gelyck her betaemt/in alle eere hōude.
Maer als sy comen tot de beschryuin-
ghe der Gemeypnte / soo worden
sy niet alleenlic verwerret/maer ste-
ken dock vast in haren sijck: want sy
stellen een schandelijcke hoere voor de
heylighe bruyt Christi. Ende op dat
sy niet ons oock daarmede en bedrigē/
so laet onder andere oock dese verma-
ninghe Augustini ons te hulpe comē:
Want dan de Gemeypnte schryuende/
seyt hy/ Sy is de ghene die somtijds
beruyfster ende dooz de menichte der
erghernissen als met wolcken gedeckt
wort: somtijts dooz vreesdsamenheydt
des tijts gerust ende vry schynt: ende
soms tijds van de bloet der verfoer-
tinghen ende verdrackinghen ouer-
deckt ende beroert wort. Hy bringt
rempelē doot dat dickmael de alder-
standfastichste pilaren om des ghe-
sofs wille gebannen/ ofte in de gant-
sche weerdelt verborghen zijn.

Op dese selue wijse quellen ons te
desen tijde de Papisē/ende verschrē-
ken de onuerstandighe met den naem
Gemeypnte / daer sy nochtans doot-
lijcke byanden Christi zijn Daerom
of sy schoon den tempel / het Pister-
dom/ ende andere dierghelijcke mom-
aensichten/ende ijdele schijnen ons te-
ghenworpen/ so en moeten wy noch-
tans dooz dese ydel cierijschheyt/ dooz
de welcke de voghen der slechten men-
schen verstrickt worden/ ons niet la-
ten bewegen/ soo dat wy sonden die
vergaderinghe dooz een Gemeypnte
aennemen/in de welcke Godts woort
niet en is. Want dit is een gewich-
tegheteekent heeft. Wie (seydt hy) wt
de waerheyt is/ die hoozt mijn stem-
me. Item/ Ick ben die goede Herder/

ende bekenne mijne schapen/ en woort
de van de myne bekennt. Mijne Schap-
pen hoorzen mijn stemme/ ende ic ken-
ne se/ende sy volghen my na. Hy had-
de weynich te boren gheseydt / dat de
schapen haren Herder volgen/ om dat
sy zijn stemme kennen/ende dat sy ee-
nen vzeemden niet na en volgen/maer
van hem blien/ om dat sy der vzeem-
der stemme niet en kennen. Wat ra-
sen wy dan te vergheefs in de onder-
soekinghe der Gemeypnte/dewijle sy
van Christo niet eē ontwijfelijc merc
gheteekent is / het welcke alomme
waer het is / onbedriegelijck bewijst
dat daer een Gemeypnte Christi is. En
soo waer dat teeken niet en is / daer
en blijft niet dat een warachtich be-
wijs der Gemeypnte can wesen. Wat
Paulus verhaelt dat de Gemeypnte
ghefondeert is / niet op menschen oer-
deel/noch op Diefferdommen / maer
op de leere der Propheten ende Apo-
stelen. Ja men moet eer Ierusalem vā
Babylon/ ende de Gemeypnte Chri-
sti van de opvoeringhe des duyels
dooz dit onderscheyt bekennen / daer-
mede sy Christus van malanderen
onderscheyden heeft/ segghende/ Wie
wt Godt is/ die hoozt Godts woort.
Daerom en hoozt ghy Godts woort
nē/om dē ghy wt Godt nē en zijt. In
somma/dewijle de gemeypnte het rijcke
Christi is / ende dewijle hy nē anders
en regneert dan dooz zijn woort: sal
yemandt twifelen dat die woorden
leughenachtich zijn/mer de welcke het
rijcke Christi ghedicht wort sonder
sijnen scepper/dat is/sonder zijn heyl-
ighe woort het welcke hem de heyl-
ighe Schrytuere dooz eenē scepter toe-
schrijft.

Maer dat sy ons met verschenringhe
ende ketterie beschuldighen / om dat
wy ander leere heuen dan sy / ende
haren wetten niet ghehoorsaen wil-
len zijn/ ende eyghene tsaencomin-
ghen houden om te bidden/ Woopen/
ende het Nachmael wt te decien/ en
tot andere heylighe oefeninghen: dit
is wel een seer sware beschuldiginghe/
maer haer en is gheen groote noch ar-
beydelijcke

Joā. 10.
a.4.Psh. 2. d
20.Joā. 8. f.
47.Psa. 45.
b.7.
Hebr. 1. c
8.2d Min
cent.
Eps. 48Joā. 18.
b. 17.
Joā. 10.
b. 14.

Li. quesi.
Eua. sc.
Matt.

beydelijcke bescherminghe noodich. Het zijn ketters ende verscheurders der Gemeynthe / die tweedracht makende / de gemeynschap der Gemeynthe scheidende. Ende dese is niet twee banden ghebonden / te weten / met de eendrachticheydt in de ghesonde lere / en met de broederlijcke liefde. Daerom maect Augustinus tusschen de ketters ende verscheurders der Gemeynthe / dit onderscheydt / dat de ketters de oprechticheydt des geloofs niet valsche leeringhen veruulsen: ende dat de verscheurders somtijds oock een ghelijck ghelooue hebbende / den bandt der gemeynschap afbreken. Maer men moet oock aenmercken dat dese vereeninghe der liefde / also is in de eenicheydt des gheloofs ghelegghen / dat sy het beghin / eynde / ende eynde / ghelijck de eenighe reghel moet zijn. Daerom so wanneer de eenicheydt der Gemeynthe ons beuolen ende aengespiesen wordt / so moeten wy gedenccken / dat daermede gheseydt wordt / als de herten in Christo eendrachtich zijn / dat daer ooc onse willen niet onderlinghe gonste moeten in Christo vereenicht zijn. Daerom als Paulus ons tot de eenicheydt vermaent / soo neemt hy door een fondament dat daer een Godt / een ghelooue / ende een Doop is. Ja soo waer hy ons leert / het selue te gheuoelen / ende het selue te willen / soo steelt hy terstont daerby / In Christo / ofte / na Christum: daermede te kennen gevende dat de vergaderinge die bytē Godts heylighe woort gheschiedt / is een bende der godtloosen / ende niet een vergaderinghe der geloouighen.

6
De simplicitate
prelato-
rum.

Cyprianus oock Paulum nauo-
ghende / beleydt de fonteyne der gant-
scher eendrachticheydt der Gemeynthe /
ban het eenighe Bisschopdom Chri-
sti: ende seydte daer na / Daer is een
eenighe Gemeynthe / de welcke door
den wasdom der vruchtbaerheyt /
wordt ende breekt streckt: ghelijck de
forme beel radiē / maer een licht heeft /
ende de boom vele tacken / maer een
bol heeft / het welcke op den basten

woortel ghegront is. Ende als wt een
fonteyne vele beken vloeyen / hoewel
daer door de oueruloedicheydt schijnt
een meniche te wesen / te zyne / soo
blijft nochtans eenicheydt in den oorspronck. Ist dat yemant wil een radiē
der sonne afbreken van den lichame
der sonne afbreken / en lydt gheen
der sonnen / te eenicheydt en lydt gheen
affschueringhe. Woeckt eenen tack af
van den boom / als hy af ghebroken
is / soo en can hy niet wtspuyten.
Stropt een beke af van de fonteyne / so
sal af ghestopt zijnde verdorren. Also
oock wordt de Gemeynthe met des
Heeren licht ouergoten zijnde / de gantsche
werelt ouer ghestrecket: ende het
is nochtans een licht dat alomme wt
ghesloft wordt. Men conde niet bes-
quamenlijckers segghen / om die on-
scheydelijcke vereeninghe wt te ghes-
ken / de welcke alle de leden Christi
onder malcanderen hebben. Wy sien
hoe dat hy ons alreijds wederroep
tot het hoest. Ende seyt dat de ketters
rijen ende scheuringen daer wt comen /
om dat men tot den oorspronck ende
fonteyne niet weder en keert / noch het
hoest en soect / noch de leere des He-
melchen meesters en bewaert. Laet
se nu gaen ende roepē dat wy ketters
zijn / om dat wy ban haer gemeynthe
zijn af gheweken: daer gheen ander
oorsake der verurendinghe gheueft
en is / dan dese eenighe / te weten /
om dat sy de supner belijdinghe der
waerheyt gheendens en connen lij-
den. Ic swijghe dat sy ons niet grou-
welijcke verbanninghen hebben wt
gedreuen: door het welcke alleen wy
nochtans genoeg ontschuldicht zijn /
te zey dat sy oock willen de Apostelen
met verscheuringhe beschuldighen /
want wy hebben de selue sake. Chri-
stus (segge ick) heeft sijnen Aposte-
len boozsejt dat sy souden wt de syna-
goghen verwoorpen worden / om sy
nien naem. En die synagogen ban de
welcke hy spreeket / waren doe ghe-
houden booz oprechte Gemeynthen.
Daerom dewijle het ghebaar is / dz wy
wt geworpe sijn / en wy bereyt sijn te
bewijsen / dat het om den naem Christi
ghe-

Joā. 16.
a. 2.

geschiedt is / so behoortmen hoorwaer van de sake eerst te ondersoecken / eer men yet van ons int goede ofte in het quade oordele. Waer is het dat sy alsoo willen / ick schelde hen geerne dit quijte: want het is my ghenoech dat wy hebben moeten van hen afwijckē / om tot Christus te comen.

7 Waer van wat weerde wy behooren alle de Ghemeynten te achten / die van de woerde tyranie des Roomschen afgodts beseten zijn / sal noch sclader worden / ist dat wyse vergeleke met die oude Israelitische ghemeynte / ghelijck sy by de Propheten afgebeeldt is. Daer was doe by de Joden ende Israeliten een waerachtighe Ghemeynte / doe sy het verbodt Godts bevaerden / te worten / doe sy door de welddact **G D T S** die dingen hadde / in de welke de Ghemeynte ghelegen is. Sy hadde de leere der waerheydt in de Wet / ende de dienste der Wet was den Priesteren en Propheten betoelen. Sy waren door het tecken der besnijdinge tot de Religie aengenomen / en door de andere Sacramenten worde sy geoeffent tot bekeeringe haers geloofs. Het is sonder twijfel dat doe haren geselschappe die lof toequā / met de welke de Heere de Ghemeynte geert heeft. Waer als sy de Wet des Heeren verlatende / zijn verlaert ende tot afgoderie ende supersticie afgheweken / so zijn sy eensdeels van dat voordeel ende priuilegie afgewallen. Want wie soude bestaen den naem der Ghemeynte die te ontnemen / by de welke Godt de predikinghe zijns woorts / ende de onderhoudinge der Ghemeynte gestelt heeft. Wederom wie soude bestaen sonder wtneeminge die vergaderinghe ghemeynte te namē / daer het woort des Heeren openbaert is / en ghelijck vertreden wordt: daer de dienste de welke de boegheernste zenne / ia selfs de ziele der Ghemeynte is / gheschient wordt.

8 Wochte penāt segghen / Is de dan? was dā onder de Jode geen deelken der ghemeynte meer na dat sy zijn tot afgoderie afgheweken. Hierop ist licht

te antwoorde. Ten eerste segge ick dat selfs in de afwijckinge zijn sommighe graden geweest. Wāt wy en sullen nē seggē dat des volcs Jude en des volcs Israel / zijn gelijc geweest tē tijde doe sy beyde vā den rechten Godt dienste zijn afgeweken. Doe Jerobeam tegē 1. Re. 12 het openbaer verbodt Godts de caltueren maecte / ende een onghedoorloefde plaetse tot der seluer aanbiddinghe 2. Re. 17 c. 16, heplichde / so heeft hy de religie geheel veruulscht. Waer de Joden hebbe hen seluen met godtloose en supersticieuse zeden besmet / eer sy den stant in de wtwendighe fogine der religie verkeerdelijck veranderden. Want hoe 2. Para. 10. a. 1. wel sy onder Achabam nē vele verkeerde ceremonien hadden int ghemeyn aenghenomen / nochtā de wijle de leere der Wet ende het Priesterschap en de ceremonien sulcke als Godt ingestelt hadde / te Jerusalem bleuen / so hadden de Godtsalighe daer eenen verdragelijchen stant der ghemeynte. Waer by de Israeliten / en is de sake niet verberet tot het rijke Achab toe / ende doen is sy oock noch ergher gheworden. Die daer na ghecomen zijn tot de verwoefinghe des rijcs toe / zijn eensdeels Achab ghelijc geweest / ende eensdeels (doe sy wilden wat beter zijn) zijn sy het exempel Jerobeam na ghevolcht: maer sy zijn alle te ghelijcke godtloos ende afgodendienaers gheweest. In Judea hebben dickmael menigherley veranderinghen gheweest / dewyle sommighe Coningen den dienst **G D T S** met valsche ende ghedichte supersticien verkeerden / sommighe de verdozen Religie weder opzochteden / tot dat den eynde oock de Priesters den tempel **G D T S** niet onheilige ende grouwelijcke ceremonien besmet hebben.

Wel aen nē / laet de Papisten hare gebreken soo seer deken alst hen moghelijck is / ende veraken ist dat zy connen / dat de standt der Religie niet also by hen veruulscht ende verdozen en is / gelijc by was onder Jerobeam in het Israelitische rijcke. Ia zy hebbe grouer

groouer afgoderie / ende en zijn niet een hazz supruerder in de leere / ist dat sy niet oock seifs daer in onsupruerder en zijn . Godt / ia oock alle die eenich verstant hebben / sullen mijn getuygen wesen / ende de sake selue gheest getuyghenisse / dat ick hier niet meer en spzeke dan de waerheydt . **¶** Als sy ons willen tot de gemeynschap haerder ghemeypnte dwinghen / soo eyschen sy twee dinghen van ons: ten eersten / dat wy in alle hare ghebeden / godsdiensten / ende ceremonien ghemeynschap hebben: ten anderen / dat wy hen alle eere / macht / en iurisdiccie toeschijuen / die Christus zijnder Gheimeypnte gheeft . Aengaende het eerste / ick bekenne dat alle de Propheeten die in Jerusaleem ware doe de sake der religie daer seer verdoquien was / niet en hebben op eyghene plaetsen offerhande ghedaen / noch sonderlijcke vergaderinghen ghehouden / om te bidden verscheyden van de andere . Want sy hadden Godts betel / dooz het welcke hen gheboden was inden tempel Salomons te vergaderen: ende hoe wel de Leuitische Priesters die eere niet weerdich en waren / nochtans bewijse sy van Godt beroydent / ende noch n3 af gheset en waren / so wisten de Propheeten dat die noch niet rechte haer plaetse hielden . Maer sy en wordē tot geenē superstitieusen dienst gedwonghen / het welcke het boozneemste in dese sake is: ia sy en namen gheen dinck aen dat van den Heere niet beroydent en was . Maer wat isser gheleyx by de Papisten: want wy connē nau eenighe vergaderinghe niet hen houden / sonder ons niet openbare afgoderie te besmetten . Woorwaer de boozneemste bandt haerder ghemeynschap is in de misse / vā de welcke wy ons als van den aldermeesten kerckroof vergruuen . Ende of dit te rechte of lichtwerdichlijck van ons geschiet / dat sullen wy erghens sien . Het is n3 ghenoech dat wy bewijzen dat in desen deele onse sake anders is / dan boortijden der Propheeten was / de welcke of sy schoon offerhande deden

met de godtloose / soo en worden sy nochtans niet bedwogden eenighe ceremonien te sien ofte te ghebruycken / anders dan die van Godt ingesceijdt waren . En / ist dat wy willen een geleyx exempel hebben / laet ons dat nemē wt de rijcke Israēl . Na de ordninge Jerobā was ooc de besijdinge onderhouden / en daer gheschieden offerhanden / De Wet was heyligh geacht / die Godt wert aengeroepen den welcken sy vā de Aders geleert hadden: maer om de ghedichte en verboden ceremonien beruyep ende verdoemde Godt al wat daer ghedaen wert . Laet n3 eenē Propheete / ofte eenigē Godts saligen man voortbruyngen / die eenmael heeft in Bethel aengebeden ofte offerhande ghedaen . Want sy wisten dat sy dat niet en konden doen / sonder hensenlaen mer eenighen kerckroof te besmetten . So sien wy dan dat de gemeynschap der Gemeypnte niet en behoort so verre te strecken / dat wy se souden moeten terstont na volghen / waert dat sy tot onheylighe ende besmette ceremonien afweke .

Maer teghen het ander strijden wy noch seerder: want als de Gemeypnte op dese wijze aenghemerct wordet / dat wy moeten haer oordeel in werde houden / haer antoziteyt aen nemē / hare vermaninghen hoozen / dooz hare castijdinge bewerecht worden / en haer ghemeynschap alleens onderhoudens: soo en mogen wy hen geen Gemeypnte toelaten / sonder tot onderdanicheyt ende ghehoorsaemheyt ghedrongen te worden . Nochtans sullen wy hē gearēn toeguen / dat den Joden ende Israēliten is van de Propheeten haers tijts toegelaten geweest / doen de religie in gelijcken ofte ooc in beterē stant by hen was . Wy sien hoe de Propheeten alomme roepen / dat het onheylighe tsamencomen hen zijn / met de welcke men n3 meer en mach oner een comē / dan Godt versaken . Ende boozwaert ist dat sulcke vergaderingen gemeypnt waren / so volcht daer wt dat Heilias / Michas / en diergelijcke in Israēl / ende Esaias / Jeremias /

Exo. 29.
b. 9.

10

Esai. 1.
14.

ende andere sulcke in Jude / zijn van de warachtighe Gheueynthe vreemde gheweest / de welcke van de Propheeten ende Priesters / ende van het volck haers tijts seerder ghehaet ende vermaect waren / dan eenighe onbesnedenen. Waren die vergaderinghen Gheueynthen / soo en was de Gheueynthe niet een plaet der waerheyt / maer een versterkinghe der leugen: noch een tabernakel des leuendighen Godts / maer een afgoden huys. So was hen dan noodich vande gemeynschap haerder vergaderinghen af te wijcken / de welcke niet anders en was dan een goddeloose oproer teghen Godt. Op dese selue wijze / ist dat yemant de tegenwoordighe vergaderinghen der Papisten / die met afgoderie / supersticie ende goddeloose leere besmet zijn / door Gemeynthen acht / mer welcker volcomen gheueynschap een Christen mensche soude moeten bliuen / ende niet haer leere eendrachtich zijn / die dwaelt seer. Want ist dat sy Gheueynthen zijn / soo hebben sy oock de macht der sleutelen. Maer de sleutelen en connen van het woort Godts niet gescheyden zijn / het welcke van hen veriaecht is. Bouen desen ist dat sy Gheueynthen zijn / so is dese belofte Christi by hen crachtich / Soo wat sy bindt / ec. Maer hierenteghen verbannen sy van haer gemeynschap / alle de ghene die onghueynsfelich belijden dat sy dienstknechten Christi zijn. Soo is dan de belofte Christi ydel / ofte sy en zijn ymmers na dit aenstaen gheene Gheueynthen. Eyn delijc / door den dienst des woordts / hebben sy scholen der godtloosheydt / ende putten van allerley dwalingen. Daerom / zijn na dese wijze gheene Gheueynthen / ofte daer en sal gheen tecken meer wesen / waer door de beboozliche vergaderinghen der gelouighen moghen vande vergaderingen der Turcken onderscheyden worden.

11. Nochtans gelijck boortijden onder de Joden sommighe sonderlijcke dingen waren / die der Gemeynthe toe-

quamē / also en benemen wy ooc huysden den Papisten die isichttekenen der Gemeynthe niet / die wt de berwoestinge der Gemeynthe daer noch zijn door des Heeren wille ongerbleuen. De Heere hadde eenmael zijn verbont met hen ghemaect: en dat is meer op zijns selfs vasticheydt steunende / ende tegen haer godtloosheyt strijdende / bleue staende / dan van hen verwacht gheworden. Daerom is het verbont des Heeren door de sekerheydt ende stantvastichydt der goetheyt Godts daer gebleuen: en zijn ghetrouwicheydt en heeft door haer onghetrouwicheydt niet connen verhindert noch te niete ghemaect worden: noch de besnijdinge en heeft door hare onsupuere handen niet connen also ontheplicht worden / dat het niet mede een warachtich tecken ende Sacrament des seluen verbondts en bleef. Daerom heeft de Heere de kinderen die hen geboren worden / syne kinderen genaemt: de welcke hy niet toe en quamen / anders dan door den sonderlijcken seggen. Also dewijle de Heere zijn verbont in Branchie / Italie / Duytschlāt / Hispanie en Engellant / ec. geselt heeft: hoe wel die selue landen door des Antichrist wroede tyranie verduyrt zijn / soo heeft hy nochtans om dat zijn verbont soude oueranderlijck bliuen / te erffen de Doop daer bewaert tot een getuygenisse des verbonds / de welcke door synen mont geheylicht zijnde / synt alle menscheijke godtloosheydt / syn cracht behoudt. Daerna heeft hy oock door zijn boozseninge gemaeckt / dat daer ooc noch ander ouerblijffsel bleue / op dy de Gemeynthe niet gantscheijc en verginge. En gelijc dickmael also huyfen neder geworpen worden / dat de fundamenten en de vernalen stucke bliue / also hoe wel Godt om de ondachterichydt der menschen te straffen / die zijn woort verachteten / heeft een grouwelijcke verdrukkinge en afwozpinge latē geschieden / so en heeft hy nochtans niet geleden / dat de Antichrist soude zijn Gemeynthe also te neder worpen ende rasen / dat daer niet dan ouer en bleue.

12 Daeromme hoe wel wy den naem der Gemeynthe niet en willen den Dapisten enckeligh toe laten / soo en versaken wy daerom niet / dat by hen eenighe Gemeynthen zyn: maer wy hien alleenlick van den warachtighen ende behoortlycken stant der Gemeynthe / die inde gemeynschap der oeffeningen / de welcke sonden teekenen der Christusheyt zyn / en voornemelyck in de gemeynschap der leere noodich is. Daniel en Paulus hebben boozesepdt / dat de Antichrist soude in den tempel Godts sieten. Wy achten dat de Roomse Paus is de leystaem en boozgäger deses boosen en gruwelijcken rijck by ons. Dat zynen stoel in den tempel Godts gestelt wort / daermede wort also te kennen gegheuen / dat zyn rijcke sal sulcx wesen / dat het noch de naem Christi / noch de naem der Gemeynthe en sal wech nemen. So ist dan hier wt openbaer / dat wy geens en versaken dat oock onder zyn tyrannie / Gemeynthen bliuen: maer wy seggen dz hyse door zyn goddelooshe boosheyt ontheplicht / ende door zyn woede heerschappie verdruet / ende door boose ende dootlicke leeringhen ghelijck door feninckelike dracken verdozen ende byna ghedoot heeft: inde welcke Christus is half verborghen / het Euangelium sonder ghedruct / de godtsalicheydt verdreuen / de dienst Godts bynae wech genomen: ende lijck in de welcke alle dinghen alsoo verstoort zyn / dat sy meer Babylon / dan de Heylighe stadt Godts schijnen te zyn. Somma / ick segghe dat daer Gemeynthen zyn / soo verre de Heere de overblijfselen zyns volcx die daer ellendichlick verstroyt ende verstootten zyn / wonderlijck beswaert / so verre daer eenighe teekenen der Gemeynthe bliuen / ende voornemelyck die der welcker cracht niet en can door de listicheydt des duyvels / noch door de boosheyt der menschen / te niete ghemaeckt worden. Maer dewijle daerenteghen die teekenen die wy in dese handelinghe voornemelyck behooren aen te sien / daer wech ghenomen ende

weghewisscht zyn / soo segghe ick dat een pegheijcke vergaderinge en het gaantsche lichaem sonder behoortlycke sojme der Gemeynthe is.

Dat iij. Capittel.

Vande Leeraers ende dienaers der Gemeynthe, ende vā haer verkiefsinghe ende ampt.

Nā moeten wy spreke van de orden mit de welcke Godt wil dat zyn Gemeynthe geregeert worde. Want hoe wel hy moet alleen regneren ende regeren / ende de opperste zyn in de Gemeynthe / in de welcke oock die heerschappie door zyn woort alleenlick moet ghebruyct ende bediet worden: nochtans dewijle hy onder ons niet en woont niet sijnlycke teengenwoonticheyt / om zynen wille ons mondelijck te verclaren / soo segghen wy dat hy der menschen dienst daer toe ghebruyct / ghelijck of hyse in zyn stede selde / niet om zyn recht eere en ouer te gheuen / maer allernijc om selue door haren mont zyn werck te doen / ghelijck ooc een werckman het instrument ghebruyct om zyn werck te maken. Ick worde bedwongen waerom te verhalen het ghene dat ick bouen verclaert hebbe. Wy conde dat wel doen door hem seluen sonder eenighe ander hulpe ofte instrument / ofte oock door Engelen: maer daer zyn vele oorsaken waerom hy het lieuer doet door menschen. Want ten eersten verclaert hy alsoo zyn gonse tot ons / als hy menschen neemt om door hen zyn boodtschap te doen / ende zynen verborghen wille te verclaren / ende eyndelijck om zynen verfoen te draghen. Ende alsoo bewijst hy door beuindighe dat het niet te verghees en is / dat hy ons dickmael naemt zynen tempel / dewijle wy wt den mont der menschen ghelijc wt zynen heylighen tempel tot de menschen spreect. Ten andere / is dit een fier goede ende nutte oeffeninghe tot vernederinge ende

Dan. 9.
B. 27.
2. Tes. 2
b. 4.

Mat. 16
a. 11.

Apoc. 18
a. 2.
* Apoc. 3
c. 12. en
21. a. 2.
c. 10.

Exo. 29.
45.
Leu. 26.
b. 11.
Eze. 37.
26.
Mat. 19
b. 20.

Rege
Aug. ii.
1. d. doct.
Christi
na.

2. Cor. 4.
b. 7.

ende ootmoedich / als hy ons tot ge-
hoorzamheyt zyns woorders wend-
hoe wel hy door menschen die ons ge-
lyck / ofte sonijgds oock van minder
weerdicheyt zyn / ghepreddet wordet.
Waert dat hy vanden hemel sprac /
so en soude het geen wonder zyn / dat
zyne heylige woorden sonder vertoe-
uen eerweerdichlyck in aller mensche
ooren ende herten aengenomen wor-
den. Want wie en soude hem van zyn
teghenwoordige macht niet verschy-
ken: wie en soude door het eerste aen-
schouwen sulcker grooter maiesteit n-
bedergeroopen worden: Wie en sou-
de door die ongemeten clareheyt niet
beschaemt worden: Waer als eenich
menschen wt den stof opgeresen /
inden naem Gods spreekt / so geuen
wy hier onse godtsalicheyt ende eer-
biedinghe niet seer goede getuygenisse
te kennen / als wy ons in zynen die-
naer laten leeren / hoe wel hy nochtan
ons in geenen dinge te boue gaet. So
heeft hy da ooc om deser oorsake wil-
le / den schat zijnder hemelscher wijs-
heyt in broosche ende aerde baten ver-
borgen / op dat hy te sekerlijcker be-
proeue / hoe groot hy van ons gheacht
wordt. Vrouwen desen en was om de
onderlinghe liefde te onderhouden / n-
bequamers / da dat de mensche door de-
sen bandt aen malcanderen onderlinge
gebonden worden / als daer een wordet
tot eenen herder gestelt / om de andere
te samen te leeren / ende als de andere
die tot discipulen gestelt zyn / wt eenen
monde ghemeyn leere ontfangen. Wat
waert dat een pegelijck in hem seluen
hadde al wat hem ghebreect / ende so
hem eens anders arbeidt en hulpe n-
noodich en waer: een pegelijck soude
de andere verachten / ende van hem
beracht worden / so groot is der men-
schen hoouerweerdicheyt. So heeft dan de
Heere met die knoop / den welken hy
boozsach booz den alderstercksten om
de eenicheyt te behouden / zyn Ghe-
meynte te samen gheknocht / als hy de
leere der salicheyt ende des ewigen
leuens heeft den menschen beuolen /
ons dat sy door hen soude den anderen

mede gedeeyt worden. Dit heeft Pau-
lus aengesien / doe hy tot de Ephesi-
schreef / segghende / Ghy zijt een uc-
haem ende een gheest / gelijck gy ge-
roepen zijt in ee hope uwer roepinghe.
Daer is een Heere / een gelouue / een
Doop / een God ende Vader aller / de
welcke is ouer al / door al en in ons al-
le. Waer eenen pegelijcken van ons
is genade gegeuen na de mate der ga-
ue Christi. Daarom seyd hy / Doe hy
was op geclommen in de hoochde / heeft
hy de gheuanckenisse gheuanghen ge-
leydt / ende den menschen gaue ghe-
geuen. Die neder gedaelt is / is de sei-
ue die opgeclommen is om alle dinc
te vernullen. Ende de selue heeft som-
mige ghegeuen tot Apostelen / som-
mige tot Propheeten / sommige tot
Euangelisten / ende sommige tot Pa-
stozen ende Leeraers tot opbouwinge
des lichaems Christi / tot dat wy alle
komen tot eenicheyt des geloofs / ende
kennisse des Soons Gods / tot eenen
volmaecten man tot de mate des vol-
comelijck volwassen onderdons: op
dat wy niet meer kinderen en zyn mee
allerley wint der leeringe onnue bij-
uende: maer dat wy nae de waarheyt
staede / in der liefde opwassen / alleens
in hem die het hooft is / te weten in
Christum / in den welken het gant-
sche lichaem tsamen gheuoecht ende
tsamen gebonden / door alle de toege-
uoechde leden / wt de werkinghe / na
de mate eens pegelijck lits / het licha-
em doet wassen tot zyns selfs opbouwin-
ghe in der liefde.

Het dese woorden geeft hy te ken-
nen / dat die dienst der mensche / wel-
ken Godt in de regeringhe der Ghe-
meynte ghebruyckt / is de boozneem-
ste zenuwe waer door de ghelooouighe-
in een lichaem onderlinghe aen mal-
canderen gebonden zyn: ende gheeft
ooc te kennen / dat de Gemeente niet
en can anders ghesont bewaert wor-
den / dan als sy met dese behulpse-
gestreut worde / inde welcke de Hee-
re heeft willen haer salicheyt stellen.
Hy seyd dat Christus is opgeclommen
in de hoochde / om dat hy soude alle

Ps. 9 dinc.

Eph. 4.
b. 10.

binck vernullen. Ende de wijle deser vernullinghe is dese / te weten / dat hy door de dienaers dien hy dz ampt beuolen en gienade om dat te bedienen / ghegeuen heeft / syne gauen der Ghe-meeynte wt deelt / ia eenichmans hem selue tegewoordich verthoort / de cracht zijns geests in dese zijn in settige wt-gheuende / op dat se niet ydel noch ledich en zy: Also wort die wederoprichtinghe der Heylighen volbracht: alsoo wort het lichaem Christi opgehoubt: alsoo worden wy alkins opgewassen in den ghenen die het Hoofd is / ende worden onderlinghe aen malcanderen bereenicht: alsoo worden wy alle ghe-bracht tot die eenicheyt Christi / als de prophete onder ons haren loop heeft / als wy de Apostolen aennemen / als wy de leere die ons toegedient wort / niet en verworpen. Daer so wie ar-beyt om dese orde daer vā wy handelē ende dese regeringhe af te beken / ofte mispryft gelijc of sy onnoodich ware / die soekē de Gemeeynte te verderuen. Want het licht ende de warnite der Sonne / noch de spijse ende dianck en zijn so noot salichelijc niet om het tegē-woordige lichaem te stercken ende on-derhouden / als het ampt der Aposto-len ende Pastoren is / om de Gemeeyn-te op der aerde te bewaren.

Daerom hebbe ic bouen vermaent / dat Godt de wroedicheyt deses ampts heeft met soo grooten los als mogelijc was / ons dickmael aengepresen / om dat het als het aldercostelijcste dinck soude by ons in grooter eere zijn. Dat Godt den menschen een costelijcke wel-daedt schenct / als hy de Leeraers ver-weet / dat betuycht hy daer hy den Prophete beuceit wt te roepen / dat de boeren der gener die den brede ver-condighen / lieflijc zijn / en haer coe-ste salich is: item als hy de Apostolen naemt het licht der werelt / ende het sout der aerde. Hy en conde dat ampt oock niet cierlijcker prijsen / dan als hy seyt / Wie v hoort / die hoort my: Wie v versmaect / die versmaect my. Maer daer en is geen luchtiger plaet-se dan by Paulum in den tweede send-

brief tot de Corinthen / daer hy dese 2. Cor. 4. sake eegentlich handelt. Soo beuyft b. 6. hy dan dat in de Gemeeynte gheen cierlijcker noch cierlijcker dinc en is / dan de dienst des Euangelij / derwijle 2. Cor. 3. hy een bedieninghe des Geests en der rechtueerdicheyt / ende des ewighen leuens is. Dese ende diergelijcke din-ghen dienen daertoe / dat de wijse om de Gemeeynte door de Dienaers te rege-ren / de welcke de Heere in der ewighe-heit heeft v. 10. zedent / by ons n. 3. ver-heyt en woode / noch ten eynde door de acht en woode / noch ten eynde door de verachttinghe en vernulle. Ende hoe noodich sy zy / dat en heeft hy niet al-leenlijc met woorden / maer oock met exemplen verclaert. Als hy wilde 1. Cor. 10. met het licht zijnder waer- a. 3. heyt volcomelijcker beschijnen / soo heeft hy eenen Enghel wt den Hemel ghesonden tot hem / op dat hy Petrum liete halen. Daen hy wilde Paulum tot zijn kennisse roepen / ende in de Gemeeynte planten ende inlijuen / soo en spreekt hy tot hem niet door zijn eyghen stemme / maer sandt hem tot eenen mensche / om van dien de leere der salichz en de heylichmakinge des Doops te ontfanghen. Ist dz hy niet sonder oorsake en gheschiet / dat de Enghel die een totlegger Godts is / hem seluen onthoudt van den wilse Godts te verclaren / ende beuceit eenē mensche te roepen die den seluen ver- claren soude: item dat Christus die eenighe Meester der gheloouighen de eenighe Meester der gheloouighen is / beuceit dat Paulus door eenen Paulus / welcken hy tot in den derden Hemel opghenoot / ende onwt-sprekelijcke dinghen wonderlijc ge-openbaert heeft: wie soude nu bestaen dien dienst te versmaden ofte als on-nut voorby te gaen / des welckes ghe-bruyck de Heere heeft met sulcke be-wysingen willen betuyghen?

Die de Gemeeynte na de insettinge 4. ghe Christi regoeren / die worden van Paulo ghe-naemt / ten eersten Aposto-len / ten anderen Propheten / ten derden Euangelisten / ten vierden Pa-storen / ten laesten Leeraers. Met de welcke

Esa. 52.

b. 7.

Paulum.

1. d. 15.

Rom. 15

c. 10.

Mat. 5.

b. 13. 14

Luc. 10

c. 16.

Act. 10.

a. 5.

Acto. 9. a

6.

2. cor. 11

a. 2.

Mat. 16
15.
Welcke alleenlijck de twee laetste ordentlijcken dienst inde Gemeynthe hebben: de andere dyse heeft de Heere in het begin zijns rijcks opgebracht/ ende verweckte ook somtijds / na dat het de noot des tijts eyscht. Wat ampt het zy dat de Apostolen hebben/ dat is openbaer wt dat ghebodt/ Gaet/ predickt het Euangelium alle creaturen. Men en worden gerne sekere palen gheset/ maer de gantsche Weerelt woort hen verordent / om dit tot ghehoorzaamheyt Christi te brengen: op dat sy het Euangelium in wat landen sy conden / saepende / alomme zijn rijcke oprichten. Daerom als Paulus wilde zijn Apostelschap bewijzen/ soo en heeft hy niet verhaelt dat hy ergheens een stadt Christo vercreghen hadde. Waer dat hy het Euangelium wijt ende breedt verheeydt heeft: noch ooc dat hy op eens anders fundament ghetimmert heeft / maer dat hy Gemeynthen gheplant heeft/ daer de naem des Heeren onbekent was. So zijn dan de Apostelen gesonden/ om de Weerelt vā de afwijkinghe wederom tot de warachtighe ghehoorzaamheyt Gods te bringen/ ende door de vercondinge des Evangelij alomme zijn rijcke op te richten: ofte (ist datment alsoo lieuer heeft) die als de eerste Timmermeesters der Gemeynthe / souden het fundament daer van in de gantsche Weerelt leggen. Propheten naemt hy niet allerley wtleeggers des Godlijcken willes / maer die niet sonderlijcke openbaringhe begaest waren: sulcke en zijn nu gheene / ofte ist dat daer eenighe zijn/ soo en zijn sy niet soo openbaer. By de Euangelisten / verstaet ick de ghene die niet so weerlich en waren/ als de Apostelen/maer nochtans aengaende haer ampt hen aldernaest waren/ ende oock der seluer plaetse bewaerden. Sulcke waren Lucas/ Timotheus/ Titus/ ende andere diergelijcke/ ende ooc mogelijck de tseventich Discipulen/ de welcke Christus naest de Apostelen verordent heeft. Na dese wtleegghinge (de welcke my

Eph. 4.
d. 11.
Ro. 15.
d. 19. e.
20.
Aen. 10
d. 1.

dunct met Pauli woordē ende ghenoclen wel ouer een te comen) den waren die dijn ampten niet verordent in de Gemeynthe / om ewelijck daer in te bliuen: maer alleenlic vooz dien tijdt/ in den welcken Gemeynthe moesten op ghericht worden / daer te worden geene en waren/ ofte pimmers daer sy moesten van Mose tot Christum ghebracht worden. Hoe wel ick en versacke niet dat Godt oock daerna heeft Apostelen/ ofte pimmers in haer plaetse Euangelisten opgewecht/ gelijck te onsen tijde geschiet is. Want het was noodich sulcke te hebben/ die de Gemeynthe souden van Antichrists afwijkinghe wederbrenghe. Nochtans noeme ick het niet te min een onordentlijck ampt / om dat hy in wel gestelde Gemeynthen geen plaetse en heeft. Daerna volghen Pastoren ofse Herders en Leeraers / de welcke de Gemeynthe nimmermeer en can dienen. Tusschen dese meyne ick dat dit onderschept is/ dat den Leeraers niet en is de bedieninghe der straffe / noch der Sacramenten beuolen/ noch oock de bemaeninghen: maer alleenlic de wtleegginghe der Schrijtuere/ op dat de leere oprecht ende ghesont onder de gelouighe behouden worde. Waer in het ampt der Pastoren ofse Herders/ zijn alle dese dinghen veruact.

Hier hebbe wy welcke de vergankelijcke diensten ofte ampten in de Gemeynthe geweest zijn / en welcke zijn ingesteld gheweest om ewelijck te bliuen dueren. Ist dat wy de Euangelisten seilen by de Apostelen / so sullen wy twee paren hebben die met malcanderen vergheliken zijnde / wel ouer een comen. Want die ghelijcknisse die onse Leeraers hebben met de onde Propheten/ die selue hebben ooc de Pastoren ofse Herders met de Apostelen. Het Prophetische ampt was wt nemender om de sonderlijcke gaue der openbaringhe daer mede sy begaest waren: maer het ampt der Leeraeren gheschiet by na op de selue wijs/ ende heeft gantschelijck het selue eynde. Alsoo zijn de twaelue die de Heere

Py ij heeft

Luc. 6. b. heeft wtmercozen / om het nieuwe E-
 13.
 Gal. 1. a. uangelij der werelt te vercondigen /
 1. na de opden ende weerddicheydt bouen
 de andere gheweest. Want hoe wel na
 de beduydinge des woords Apostel/
 alle Dienaers der Gemeynthe mogen
 te rechte Apostelen ghenaeemt wordē:
 om dat sy alle van Godt ghesonden
 worden/ende sijne boden zijn: nochtā
 dewijle daeraen veel was ghelegghen/
 datmen seker kennisse hadde van de
 seydninghe der ghenen die een nieu en
 ongehoort dinc aenbachten/ soo be-
 taemdet dat die twaelue (tot der wele-
 ker gheal daer nā oock Paulus ghe-
 comen is) bouen die andere met desen
 sonderlijcken naem verciert worden.
 Paulus geeft wel desen naem ergens
 Rom. 16
 a. 7. Andronicus ende Junie/segghende/
 dat die zijn wtcomende gheweest on-
 der de Apostelen: maer als hy wil ey-
 ghentlijck spreken / soo geeft hy desen
 naem dier eerster opden alleenlic. En
 dit is het gemeyn gebuyt der Schrif-
 tuere. Nochtā hebben de Pastoren
 ofte Herders / het selue ampt. dat de
 Apostelen hadden/ wtghenomen dat
 sy een yeghelijck een seker Gemeynthe
 hebben hen beroydent. Maer hoeda-
 nich dit zy/sullen wy noch claerlijcker
 hooren.

6
 Wat. 28
 c. 19. Doe de Heere de Apostelen sandt/
 so heeft hy (ghelijck weynich te vore
 gheseyt is) hen en ghebodt gegenen/
 dat sy souden het Euangelium predi-
 ken/ende de ghelouinghe doopen tot
 vergheninghe der sonden. Ende daer
 te voren hadde hy hen geboden/ dat sy
 Luc. 22.
 d. 19. souden de heylige teckenē zijns le-
 haems ende bloeds / na zijn exempel
 wtdeelen. Siet/dit is de onuerander-
 lijcke ende ewighe Wet/die opghe-
 leyt is den ghenen die in der Aposto-
 len plaetse comen/door welcke Wet sy
 het beuel ontfangen van de prediking-
 ghe des Euangelij/ende wtdeelinghe
 der Sacramenten. Waer wt wy ver-
 staen/dat de ghene die beyde dese din-
 gen achter laten / valscheijck der A-
 postelen naem doopende. Wat sullen
 wy seggen van de Pastoren: Paulus
 en spreckt niet alleenlic van hem sel-

uen/maer van hen allen / als hy seyt:
 Also achte ons de mensche / als die 1. Cor. 4.
 naers Christi / ende wtdeelders der a. 1.
 verborghentheden Godts. Item als
 hy op een ander plaetse seyt/Dat een Tit. 1. 5.
 Bisschop moet vast houden aē dat ge- 9.
 trouwe woort/dat na der leere is / op
 dat hy machtyg zy oock te bemanen
 door ghesonde leere / ende de teghen-
 sprekers te wederlegghen. De dese en
 diergelijcke plaetsen die hier ende daer
 gelesen worden/machten verstaen dz
 oock in den dienst der Pastoren dese
 twee sonderlijcke deelen zijn / te weten/
 het Euangelium vercondighen / ende
 de Sacramenten bedienen. De wijse
 van leeren en is niet alleenlic in o-
 penbare predikingen ghelegen / maer
 dient oock tot de heymelijcke verma-
 ninghen. Daerom neemt Paulus de
 Ephesiē tot ghetuygen / dat hy geen
 dinc dat hen dat was / achtergelaten
 en heeft/dz hijt hen niet en soude ver-
 condicht ende gheleert hebben / open-
 baerlic ende van huyse te huyse / den
 Joden en den Grieken beteringhe en
 het gheloue in Jesum Christum be-
 tuyghende. Item weynich daer na/
 Wat hy niet en heeft afghelaten enen
 yeghelijcken onder hen met tranen te
 vermagen. Ic en hebbe nū niet door-
 ghenomen / alle de gauen eens goeden
 Pastors te verhalen / maer alleenlic
 te kennen te gheuen / wat sy belijden
 die hen seluen Pastoren noemē: te we-
 ten/dat sy also de Gemeynthe regeerē/
 niet op dat sy een ledige eerwerdich-
 hebben / maer op dat sy door de leere
 Christi/het volc tot warachtighe God-
 salicheyt onderwijsen / en de heylighe
 verborghentheden wtdeelen / en de be-
 hoorlijcke straft bewaren ende onder-
 houden. Want alleen den ghenen die
 tot wachters in de Gemeynthe gestelt
 zijn/bien vercondicht de Heere dat hy
 het bloet sal van hare handen eyche/
 ist dat yemandt onwetende door haer
 onachtsamheyt vergaet. Het komt
 oock hen aen toe dat Paulus seyt
 van hem seluen/ Wee my / ten zy dat 1. Cor. 9.
 ic het Euangelium vercondige/ dewij- c. 16.
 le de bedieninghe my bevolen is. Ant-
 worte/

corste/dat de Apostelen der gantscher
werelt ghedaen hebben/ dat moet een
vegheijc Daftoor ende Herder sijnen
hadde doen.

7 Hoe wel als wy eenen vegheijcken
Daftoor zijn Gheuepnte toeschijne/
so en versake wy daeren tusschen n3/
dat de ghene die een Gheuepnte
gebonden is/ oock mach andere Ghe-
uepnten helpen/ ghelijck als daer ee-
nighe beroerte comt/in de welcke zijn
tegenwoordicheyt noodich 3p/ ofte als
in eenighe duyser sake raet van hem
gheuepcht wordt. Maer dewijle daer
orden noodich is om de biede der Ge-
uepnten te onderhouden / op dat een
vegheijck zijn eyghen werck hebbe/
ende niet alle onseker sonder beroepin-
ghe omme en dijnien/ ofte ongeschick-
telijck alle tot een plaetse loopen/ ende
op dat de ghene die soch suldigher zijn
booz haer boozdeel ende ghewin / van
booz de stichtinghe der Gheuepnte/
niet na haren lust Guepnten en ber-
laten: so moet dese deelinghe der plaet-
sen/ so verre alst mogheijck is/ meest
alreys gehouden worden/ op dat een
vegheijc mer zijne palen te bzeide zijn-
de/ tot in eens anders roepinghe niet
door en bzeke. Ende dit en is niet een
menscheijcke bondt / maer een inset-
tinge Gods. Wāt wy lesen dz Pau-
lus ende Barnabas / in alle de Ghe-
uepnten/ te Listren/ Antiochen/ ende
Iconien/ hebben Ouderlinghen ver-
ordent. Ende Paulus selue ghebet
Cito/ dat hy in alle steden Ouderlin-
gen stelde. Also meldet hy oock op an-
dere plaetsen de Wiffchoppē der Phi-
lippensen/ en Archippū den Wiffchop
der Colossensen. En Lucas heeft een
seer schoen bermaninge Pauli/ tot de
Ouderlinghen der Ephescher Ge-
uepnte/ b: schreuen. Daerom soo wie
eender Gheuepnten regeeringhe ende
sorghe heeft aengheromen / die moet
weeten/ dat hy aē dese Wet der Godt-
lijcker roepinghe gebondē is: niet dz hy
daer also gheuecht ende geringheit 3p/
dat hy n3 en soude mogen noch connē
van daer komen/ waert dat het de ge-
uepnen nutticheyt en weluaert eyschte/

so verre het behoortijck ende ordent-
lijck gheschie. Maer de ghene die tot
een plaetse gheroepen is/ en moet sel-
ue niet denken op verhuysinge/ noch
soecken ontsaghen te worden/ na dat
hy meynt dat het hem boozderlijck 3p.
Wouē desen ist dz het nut is dz vernāt
tot een ander plaetse gebacht worde/
soo en moet hy nochtans dat niet dooz
synen eygenen raet besaen/ maer opē-
baer antwoert verwacht.

Woot dat ick de ghene die de Ghe- 8
uepnten regeeren / hebbe sonder on-
derschept Wiffchoppen/ ende Ouder-
lingen ende Daftoren ghenaemt / dat
hebbe ick gedaen na het ghebruyck der
Schrijtuere/ de welcke dese woorden
ghebruyckt sonder onderschept. Wāt
hy gheeft den naem Wiffchop / alleen
den genen die Gods woort bedienen.
Also als Paulus Cito geboden heeft/ Act. 1. b.
in alle steden Ouderlingen te stellen/ 5.
so seyt hy terstont daerna / Want een
Wiffchop moet onstraffelijck zijn / ec.
Also groet hy ooc op ee ander plaetse Phil. 1. a
de Wiffchoppē eender Guepnte. En 1.
in de handelinge der Apostelen is be-
schreuen/ dz Paulus de Ouderlingen
der Ephescher Guepnte heeft te sa Act. 20.
mē geroepen/ de welcke hy in zijn der- d. 17.
maninge Wiffchoppē naet. Nu moet-
mē hier aenmercken dat wy duslange
geene andere amptē verhaelt en heb-
ben/ van die in den dienst des Woorts
gheleghen zijn. Paulus en meldet ooc
geene andere in dz vierde cappittel tot
de Ephesien/ dwelc wy nu boozt ghe-
bacht hebbe. Maer in den Sndbzief
tot de Romeynen ende in den eersten Rom. 12
tot de Cozinthē/ verhaelt hy noch an- b. 7.
dere ampten/ als machtē / de gaue der
ghesontmakingen / die soetlegginghe/
regeeringhe / ende besozghinghe der
armen. Van dese ampten late ick die
baren/ die godtlijcke ende berganke-
lijck waren: want het en is niet noo-
dich langhe daermede beschij te zijne.
Maer daer zijn twee amptē die alreys
blijuen: te weten/ de regeeringhe ende
besozghinghe der armen. Ick achte
dat de regherders waren Ouderlin-
ghen / tot den volcke bercozen om
Pr ug den

Act. 14.
d. 23.Act. 1. b.
5.Phil. 1.
a. 1.
Colo. 4.
d. 17.

Ro. 12.
b. 8.

den Bisschop te helpen in hermaningen ende oefeninghe der straffe. Wat men en cant anders niet wtelegghen/ dat hy seyd/ Die regeert/ die doe het met sochthaldicheydt. Soo heeft dan van den beghinne aen een peggelijcke Ghemeypnte haren Raedt gehad / in den welcken waren Godtsalighe / gestadige ende heylige mannen / de welcke die iurisdicte en macht hadde / om de partijen te hoozen / ende de gebreken te beteren / daeruan wy hierna sullen spreken. Ende dat dese orde niet en is in een eenwe alleenlijck gheweest / dat bewijst de beuindinge selue. Soo is dan oock dit ampt der regeeringhe te allen tijde noodich.

Ro. 12.
b. 8.

De besorghinghe der armen / was den Diaconen beuolen. Hoe wel hy stelt in de Sendbrieff tot de Romeynen tweerley Diaconen / daer hy seyt / Wie gheeft / de geue in cennoudicheydt: ende die barmherticheydt doet / die doe se met blijmoedicheydt. Dewyle hy daer sonder twijfelen spreekt van de ghemeypnte ampten der Ghemeypnte / so moeten daer twee verscheyden graden der Ghemeypnte zijn. Ende ten zy dat my mijn gheboelen bedriecht / soo be- teekent hy met de eerste / de Diaconen die de aelmoessen wt deelen: ende met de andere / de gene die hensenen begeuen hadden om den armen ende liecken te dienen: sulcke waren sommighe wouwen / de welcke Paulus meldet tot Timotheum. Want de vrouwen en mochten gheen ander openbaer ampt bedienen / dan dat sy haerseluen tot de dienst der armen begaue. Ist dat wy dit aennemen (ghelike het gantschelijc aen te nemen is) soo sullen daer twe- derley Diaconen wesen / wt de welcke de sommighe sullen dienen in de wt- deelinghe der dinghen die den armen der Ghemeypnte toecomen: ende de andere sullen den armen selue dienen. En hoe wel de naem der Diaconen wijder strect / so naemt nochtans de Schrif- tuere dese eyghentlijck Diaconen / die van de Ghemeypnte berozdent zijn om de aelmoessen wt te deelen / ende de ar- men te besorghen: der welcker oor-

spoonck / insettinghe ende bedientinge / van Luca in de handelighen der Apostelen beschreuen is. Wat doe bande 3. Grieken een murmureringhe ver- weckt was / om dz hare weduwe be- geten worden in den dienst der armen / so hebben de Apostelen den selue ont- so hebben de Apostelen den selue ont- schuldicht / dat sy niet en konden beyde het woort ende de tafelen bedienen / en hebben van der meniche des volcs begheert / dat sy souden seuen deucht- same mannen verkiesen / om dien de- sen last op te legghen. Siet hoe dan die Diaconen de Apostolische Ghemeyp- te hadde / ende hoe dan ons betarnt te hebben na haer exempel.

Wd d'wyle men behoort alle din- 10
ghen in de Gemeypnte ordentlijc ende 1. Cor.
bequamelijc te doen / soo en is daer 14. g. 49.
gheen dinc waer in men dit selue moet
neerstichelijc onderhouden / dan in
het ordineren der regeeringhe: want
daer en is in gheen dinc meerder pe-
rijckel / dan in de ordeninge der rege-
ringhe / ist dat daer yet onordentlijc
geschiedt. Dan om dat ongheruse en
oproerighe menschen niet en souden
lichtueerdichelijc besaen het leeraamt
oft de regeeringhe te aengaan / soo is
naemelijc berozdent / dat niemant on-
gheroepen het ghemeypnt ampt in de Heb. 5. 4.
Gemeypnte aenneme. Daerom op dat
yemant een warachtich dienat der
Ghemeypnte geacht worde / so moet hy
ten eersten behoortelijc geroepen zijn /
ten anderen moet hy zijn roepinghe
volghen / dat is / het ampt dat hem be-
uolen is / aennemen en bedienen. Dit
machmen dickmael by Petrus aenmer-
ken: de welcke by na altyds zijn be-
roepinghe ende ghetrouwicheydt in de
bedientinghe zijns amptes verhaelt / als
hy zijn Apostelampt wil bewijzen.
Ist dat Paulus die so groot een die-
naer Christi was / niet en besaet au-
toziteyten aen te nemen om in de Ghe-
meypnte ghehoort te worden / anders
da om dat hy door het beuel des Hee-
ren daer toe berozdent is / ende om dz
hy getrouwelijc doet tot hem beuolen
is: wat groter onbeschaetheyde soude
het wesen / waert dat eenich mensche
sca

I. Ti. 5.
b. 10.

een van dese twee dinghen niet heb-
bende / wilde sulcke eere aennemen.
Maer dewijle wy bouen dat geroert
hebben dat het noodich is den last aen
te nemen / soo laet ons nu alleenlijck
van de roepinghe spreken.

11 Dese handelinge is in vier dingen
ghelegghen: namelijk op dat wy we-
ten hoedanighe Dienaers men moet
berozdenen / hoe men se moet beroz-
denen / wiese behoort te berozde-
nen / ende met wat ceren^{ie} en wjse
zy moeten in haer ampt gheselt wor-
den. Ick spreke van de vorwendighe
en openbaer roepinghe / de welcke de
openbaer ordeninghe der Ghemeyn-
te aengaet: maer die heymelijcke roe-
pinghe gae ick hoorby / daer van een
peghelijck Dienaer in zijn consciencie
getuygenisse heeft dooz Godt / van de
welcke de menschen niet en connen
getuygenisse geuen. Ende dit is een
goede getuygenisse onses herten / dat
wy noch dooz eergiericheyt / noch dooz
ghewinsoeckinghe / noch dooz eenige
andere onbehoorlijcke begheerte / maer
dooz de hreese Godts ende begheerte
om de Gemeyn^{te} te stichten / het ampt
als het ons voozgheselt wort / aen-
nemen. Dese ghetuyghenisse is eenen
peghelicken van ons noodich (ghelijck
ick gheseydt hebbe) ist dat wy onsen
dienst willen Gode aenghenacm ma-
ken. Maer die is niet te min vooz de
Ghemeynte behoorlijck geroepen / die
oock dooz boose consciencie daer toe
gheromen is / soo herre zijn boosheydt
niet openbaer en zy. Men pleecht oock
te seggen / dat tot den dienst geroepen
zijn / oock de ghene die men nut ende
bequaem siet om het ampt te bedienen:
te weten / om dat ghelcertheit met
Godtsalicheyt ende andere gauē eens
goeden Pasfoors / is als een voozbe-
reypdinge daer toe. Want de ghene die
de Heere heeft te horen tot soo groot
een ampt berozdent / die wapent hy
eerst met sulcke goede gauē / als tot de
hoelzenginge noodich zy / op dat zy n^u
nidel noch onbercypt daer toe en comen.
Daerom als Paulus tot de Cozin-
then schijvende / wilde vā de Ampten

handelen / soo heeft hy eerst de gauen
verhaelt / met de welcke zy moeten
voorzien zijn die de ampten bedienen.
Maer dewijle dit het eerste is / van de
vier stucken die ick gheselt hebbe / soo
laet ons nu daer van handelen.

Hoedanighe Bisschoppen men be-
hoort te verkiezen / dat leert Paulus
rijckelijck in twee plaetsen / maer de
somma is dit / te weten / datmen geene
moet verkiezen anders dan die gesont
zijn in de leere / ende heyligh int leuen /
ende met geen openbaer sonde besmet /
waer dooz zy mochten haer autozeijt
verliesen / en de dienst versmaet wor-
den. Het selue is oock gantschelijck
van de Diaconen ende Ouderlingen.
Men moet altdits toetsen dat zy tot
het ampt dat hen opgelcyt wort / niet
onbequaem en zijn / dat is / dat zy be-
gaest zijn met sulcke gauē als tot vol-
bzenginghe haers ampts sulken noo-
dich wesen. Alsoo doe Christus wil-
de de Apostelen senden / soo heeft hyse
met sulcke wapenen ende gauen ver-
ciert / de welcke zy niet en konden ver-
uen. Ende Paulus eenen goeden ende
warachtighen Bisschop afgebeecdet
hebbende / vermaent Timotheum / dat
hy hem seluen niet en besmette / Bis-
schoppen verkiessende die sulck niet en
zijn. Dat punct hoe men se behoort te
verkiezen / dat en versae ick niet van
de ceremonie der verkiessinghe / maer
van de Godtsalige hreese ende soch-
suldicheyt die men inde verkiessinghe
behoort te hebben. Hier wt coemt dat
hasten ende bidden / dwelck (ghelijck
Lucas verhaelt) de gheloonighe ghe-
bruyct hebben / doe zy Ouderlinghen
maecten. Want dewijle zy versfonden
dat zy met een sake besich waren / daer
seer veel aen ghelegghen was / soo en
dozsten zy daer in geen dinc aengaen /
sonder met seer groote hreese en soch
suldicheyt. En voornemelijc hebbe zy
tot Godt gebeden om den Gheest des
raedts / ende der onderschepdinghe te
gheerijghen.

Het derde stuck dat wy bouen ghe-
stelt hebbe / was / wie de Dienaers be-
hoort te verkiezen. Van dese sake en

Y p b sam

12
Tit. 1. b.

6.
1. Tim.
3. a. 2.
2. Tim.
2. d. 24.

Luc. 2. f.
c. 15. ch
24. g. 49.
Mar. 16
c. 15.
Act. 1. b.
8.

1. Tim.
5. d. 22.

Act. 14. d
23.

Act. 1. d.
24.

1. Cozin.
12. a. 7.

Act. 1. d.
23.Gal. 1. b.
12.

can men gheenen sekeren regel wt de
insettinghe ofte roepinghe der Apo-
stelen nemen / dewijle die niet gemeyn
roepinghe niet alleens oueren en
coemt. Want dewijle de dienst onor-
dentlyck was / soo moesten de ghene
die hem souden bedienen / door des
Heeren eygenen mont gecroep ende
verozdent worden. Soo hebben dan
de Apostelen hen seluen tot het werck
geuoecht / niet door eenige mensche-
like verkiezinge / maer door het eenighe
beuel Gods ende Christi. Hier wt is
dat de Apostelen wiliende eenen an-
deren in de plaetse Jude stellen / niet
en dozuen yemant daer toe sekerlyck
noemen / maer stellen daer twee man-
nen / op dat de Heere niet het lot ver-
clare welcken hā beyden hy wil laten
in de plaetse Jude comen. Op dese
wijse moettē ooc verstaen / dat Pau-
lus seyt dat hy niet bā menschen ofte
door mensche is een Apostel gemaect /
maer door Iesum Christū / en Godt
den Vader. Dat eerste / te werē / siet
bā mensche / hadde hy niet alle Godt
salighe Dienaren des Woorders ghe-
meyn : want niemant en conde dit
ampt behoelyc bedienen / sonder van
Godt gheroepen te zyne. Waer het
ander quam iem eygentlyc ende son-
derlyck toe. Daerom als hy hier op
roemt / soo en roemt hy niet alleenlyc
dat hy heeft hē ghene dat eenen wa-
rechtighen ende oprechten Dastoor
betacmt / maer hy vertoont oock de
teerckenens zyns Apostelschaps. Want
dewijle dat hy den Galaten ooc som-
mige waren / die zijn autoriteyt wil-
den vercleynen / segghende / dat hy
een was wt den ghemeynen hoop der
Discipulen van de boozneemste A-
postelen verozdent : soo was het hem
noodich / dat hy bewees hem seluen
gheensins minder te zyne dan de an-
dere Apostelen / om alsoo de weer-
dicheyt zynder pbedikinghe te bevesti-
ghen / wetende dat zy sochten die te
niete te maken. Daerom betuycht hy
dat hy niet en is door menschen ooz-
deel / ghelyck een ghemeyn Bisshop
verzozen / maer door den mond ende

openbaer ghetuyghenisse des Heeren
selue.

Dat het in de rechte roepinghe der 14
Bisshoppen gantschele behoorlyck
is / dat de Bisshoppen door menschen
verzozen worden / dat en sal niemant
versaken die verstant heeft : dewijle
van dese sake soo vele ghetuyghenisse
der Schizmatie zyn. Het en is oock
hierenteghen niet dat Paulus seyd / Gal. 1. a.
dat hy niet van menschen / noch door
menschen en is gheroepen gheweest :
want hy en spreckt daer niet van de
ordentlycke verkiezinghe der Diena-
ren / maer schryft hem seluen toe het
ghene dat sonderlinge den Apostelen
toequam. Hoewel de Heere heeft oock
Paulum alsoo wt een sonderlyc pri-
uilegie door hem seluen gheroepen / dat
hy nochtans daerentusschen de orden
der roepinghe der Gemeente gebruy-
te. Want Lucas verhaelt aldus / Doe
de Apostelen basteden en baden / wyde
de heylige Gheest / Scheyt my Pau-
lum ende Barnabam wt / tot het werck
daer toe ickse wtuerzozen hebbe. Waer
toe diende dese wtscheydinghe ende op-
legghinghe der handen / als de heyl-
ige Gheest zijn verkiezinghe betuycht
hadde / anders dan om dat de orden
der Gemeente in de verkiezinghe der
Dienaren door menschen / soude on-
derhouden worden. Soo en heeft dan
Godt sulcke orden niet connen met
eenighe claderder ghetuyghenisse be-
wijzen / dan als hy te voren gheseyd
hebbende / dat hy Paulum tot eenen
Apostel der Heydenē verozdēt heeft /
nochtans wil dat hy van der Ghe-
meynte daer toe gheselt worde. Dit
selue machmen oock in de verkiezinghe
Mathie sien. Want dewijle het Apo-
stolisch ampt soo groot was / dat zy
niet en dozten na haer oordeel yemant
daertoe verkiezen / soo stelden zy twee
mannen / op dat het lot op den eenen
valle : op dat de verkiezinghe alsoo
een openbaer ghetuyghenisse wt den
hemel hebbe / ende nochtans de ordē-
ninghe der Gemeente niet gantsche-
lyck verlaten en worde.

De byage is nu / of de Dienaer moet 15
ban

Act. 13.
a. 2.Act. 9. c.
15. en 13
a. 2. ende
22. c. 2. 1.Act. 1. d.
23.

Act. 1. b.

1. Tim. 2. 2.

Act. 14. 2. 3.

van de gantsche Ghemeente / ofte alleenlijck van de Agededienaren ende Ouderlinghen / ofte alleenlijck dooz eens menschen autoriteyt / berozdent worden. Die willen dat dit rechte sal by eenen eenighen mensche wesen / die brengen doort het ghene dat Paulus seyt tot Titum / Daerom hebbe ick u in Creta gheslagen / om dat ghy soudt in alle steden Ouderlinghen stellen. Item tot Timotheum: En legt niemande haestelijck de hand op. Maer zy dwalen ist dat zy meynen dat Timotheus te Ephesen / ofte Titus in Creta / hebben een Coninclycke heerschappye ghebruyckt / om alle dinck nae haer goetduncken te berodenen. Want zy zijn de Dierste gheueest / alleenlijc om met goeden ende Godts saligen raet / den volcke doot te gaen: ende niet om alle de andere wilsuytende / te doen dat hen alen behaechde. Ende op dat ick niet en schijne yet hietoe te dichten / soo sal ick het met een ghelijck exempel verclaren. Want Lucas verhaelt dat Paulus en Barnabas hebben Ouderlinghen berodent in de Ghemeente: maer hy geest oock mede de wijse te kennen / als hy seyt / dat zyse doot kuer stemmen ofte verkiezinge des volcx berodent hebben. Soo dan zy twee berodendense / maer de gantsche menichte verclaerde mer opgheheuen handen (ghelijck der Grieken gebruyc was in de verkiezinghen) welcken zy wilden hebben. Alsoo spreken oock de Latynsche Bischofscrifteners dicmael / seggende / Dat de Raetheere heeft de Officiers gemaect / ende dat segghen zy om geen ander oorsake / dā om dat hy de Keurstemmen heeft ontfanghen / ende het volck in de verkiezinghe beweecht ende geregeert. Het en is dootwaer niet ghelooaelijck / dat Paulus heeft Timotheo ende Tito meer toegheslagen / dan hy selue heeft aengenomen. Ende wy sien dat hy selue pleecht wilschoppen te berodenen / wt de verkiezinge des volcx. Soo moetmen dan de voorscheynen plaetsen also verstaen / dat zy het ghemeyn recht en bijheyt

der Gemeente / niet en verminderen. Soo seyt dan Cyprianus wel / als hy 1. beruycht dat het wt Godtlycke autoriteyt comt / dat de Dienaer in tegenwoordicheyt des volcx / wort doot haer aller ooghen bercozen / ende doot haer ghemeyn oordeel ende ghetyng ghemisse / sweerdich ende bequaem gesacht ende beueesticht. Want wy sien dat sulcx is doot het beuel des Heeren in de Keutische Priesters onderhouden / dat mense doot het volck bracht eer zy ghehepliche worden. Op gheen ander wijse en wort Mathias tot het gheselschap der Apostelen gheselt: Dook en worden die selue Diaconen niet anders berodent / dan in teghenwoordicheyt ende doot het goetduncken des volcx. Dese exemplen seyd Cyprianus / bewijsen dat de insettinghe ende berodeninge des Dienaers niet en behoort te gheschiet / anders dan in de tegenwoordicheyt des volcx: op dat de berodeninghe oprecht ende behoorlijck zy / doot eens peghelijc getuygenisse ontfocht zijnde. Soo sien wy dan / dat dese roepinghe des Dienaers is behoorlijck ende wt den woortde Godts / daer de ghene die bequaem gheacht zijn / worden wt het eendrachtich medegheuoelen en goetduncken des volcx / berodent. Al doot / dat de andere Pastooren moeten de verkiezinge regeeren ende matighen / op dat doot lichtuercdicheyt ofte doot boose listen / ofte doot opzoer / niet en worde van de menichte ghesondicht.

Ab moeten wy spreken van de ceremonie ende wijse in de berodeninghe des Dienaers / dwelck het vierde stuck is / dat wy in de roepinghe der Dienaren / gheselt hebben. Het is openbaer dat de Apostelen als zy emanant tot den dienst berodenden / geen ander ceremonie ghebruyct en hebben / dan de oplegghe der handen. Ende ick meyne dat dese wijse is ghecomen / wt de ghewoonte ende ghebruyck der Hebreen / de welcke doot de oplegghe der handen Gode boozstelden / dat zy wilden ghesegent ende geheylt hebben. Alsoo heeft Jacob 37ne

Leuit. 8. a. 6.

Act. 20. d. 27.

Act. 1 d. 25. ende 6. a. 2.

16

Gen. 48. zyne handen op Ephraim ende Ma-
 c. 14. nasse gheleyt/als hyse wilde seggen.
 Mat. 19. Die selue heeft onse Here nageuoicht
 b. 15. als hy door de hunderen heeft ghebe-
 Mar. 10. den. In dese selue beduydinghe (gelijc
 b. 16. ick meyne) hebben de Joden door het
 ghebodt der Wet de handen op hare
 Act. 19. offte handen gheleyt. Waerom hebben
 a. 6. de Apostelen door de oplegginghe der
 handen / betuycht / dat zy dien Gode
 boozsieden ende offerden/welken zy
 in den dienst stelden. Hoewel zy heb-
 ben dese oplegginghe ghebruyct/ouer
 de ghene dien zy sennelijcke gauen des
 gheest gauen. Hoe het zy/dit is een
 ghemeyn ende openbaer wijse ghe-
 weest/soo wanneer zy yemant tot den
 dienst der Gemeynthe wilden roepen.
 Alou hebben zy de Pastooren/ ende
 Leeraers/ ende Diaconen beroydent.
 Ende hoewel daer gheen seker ghe-
 bodt en is vā de oplegginge der han-
 den / nochtans dewijle wy sien dat zy
 is altijts van de Apostelen ghebruyct
 gheweest/soo moet haer meerstige on-
 derhoudinghe ons als een gebot zijn.
 Ende het is voorwaer bozderlijc/ dat
 de weerdicheydt des diensts worde
 niet sulcke een tecken den boelcke aen-
 gheprezen/ ende dat oock de ghene die
 beroydent wort/ni niet zijns selfs en
 is / maer tot den dienst Godts ende
 der Gemeynthe begheuen. Wouen
 desen en sal hoegheen ijdel tecken we-
 sen/soo het tot zynen rechten oorsprōc
 wedergebracht worde. Want ist dat de
 Gheest Godts gheen dinc en heeft te
 vergeefs in de Gemeynthe ingeset/
 soo sullen wy wel geuolen / dat dese
 ceremonie van hem beroydent/niet en
 sal onnut wesen / soo verre zy niet en
 wort tot eenich supersticiens gebruyc
 verandert. Ten laetsten moettmē we-
 ten / dat de gantsche menichte niet en
 heeft de handen op hare Dienaren ge-
 leyt/maer de Pastooren alleen. Hoe-
 wel het is onseker / of altijds vele de
 handen opgeleyt hebbe/ ofte niet. Het
 is openbaer dat het alsoo geschiet is/
 Act. 6. b. in de verkiezinghe der boozscheuen
 6. en 13. Diaconē/en in de beroydeninge Pau-
 8. 3. li en Barnabe/en sommige andere ge-

schiet is. Maer Paulus selue verhaelt 2. Tim.
 ergens/dat hy maer / ende niet andere 1. b. 6.
 vele Timotheo de handt opgeleydt
 heeft. Ick vermane u (seft hy) der-
 weert de gane Godts die in u is / door
 de oplegginge mijner handen. Want 2. Tim.
 dat in den anderen Sendbrief gheseyt 4. b. 14.
 wort / van de oplegginghe der han-
 den des Priesterschap / dat en ver-
 stae ick alsoo niet/gheijck of Paulus
 sprake van het gheselschap der Prie-
 steren:maer versae daer door de or-
 deninghe selue / gheijck of hy septe/
 Maect dat de ghenade die ghy door de
 oplegginghe der handen ontfanghen
 hebt / doe ick v eenen Ouderlinck ofte
 Priester maecte/niet ijdel en zy.

Dat iiii. Capittel.

Van den stant der ouder Ghe-
 meynthe, ende van de wijse der re-
 geeringhe die voor het Pauldom
 ghebruyct wert.

Dan suerre hebben wy ghehandelt
 van de orden der regeringhe der
 Gemeynthe/gelijc zy ons wt den
 supueren woorde Godts ouergeghe-
 uen is / ende van de diensten ghelijc
 zy van Christo beroydent zijn. Id op
 dat dese dingen ons claerlijcker ende
 ghemeynsaemlijcker geopenbaert/en-
 de oock bet in onse herten ghedructe
 worden/ soo sal het nut wesen in dese
 dinghen de forme der ouder Gemeyn-
 the te kennen / de welcke ons een beest
 der Godtlijcker insettinghe sal booz-
 ooghen stellen. Want hoewel de Wif-
 schoppen te dien tijde / vele regulen
 gemaect hebben/ inde welcke zy sche-
 nen meer wt te drucken/dā in de hey-
 lighe Schriftuere wtgedruct was:
 soo hebben zy nochtans alle haer re-
 geringhe alsoo tot den eenighen regel
 des woorts Godts ghechickt / dat
 men lichtelijck en sien dat zy by nae
 niet ghehadt en hebben / dat byemde
 v in Gods woort geweeft zy. En of
 schoon in haer insettinge wat gebree-
 ke/waer/nochtans dewijle zy niet oprech-
 te neersicheyt ghebruyct hebben de
 insettinghe Godts te onderhouden/
 ende

ende niet verre daer van ghedwaelt en
zijn / soo sal het seer boozderlijck we-
sen / hier int corte te verhalen / hoe da-
nich haer gebuyck geweest zy. Ghe-
lijc wy geseyt hebben / dat de Schrif-
tuere ons byerley Dienare aenprijst /
alsoo alle de Dienare die de oude Ge-
meente hadde / die heeft zy in dize or-
denen onderscheyden. Want wt de or-
den der Duderlinghen worden een-
deels Pastooren ende Leeraers ver-
cozen / die andere dienden. Ot de rege-
ringhe / straffe ende berrmaningen. De
Diaconen hadden de sozge der armen /
ende de verdeelinghe der aelmoeffen.
De Lesers ende Scolyten / en waren
gheene namen eenichs ampts: waer de
ghene die zy Clericos nachiden / die
seine onderwesen zy van der ioncheyt
aen / tot sekere oefeninghen om der
Ghemeynte te dienen / om dat zy sou-
den te bet verstaen waer de zy veroz-
dent waren / ende te haren tyde te be-
repeden tot het ampt comen / ghelijc ick
terstot sal byeder bewysen. Daerom
als Hieronymus / de Ghemeynte in
vijf ordenen ghebeelt heeft / soo telt hy
ten eersten Bisschoppen / ten anderen
Duderlingen / ten verden Diaconen /
daer nae de Ghelouinge int gemeyn /
ende ten laetsten de gene die de begin-
selen haers gheloofs leerden : ten an-
deren clercken en moniken en gheeft
hy gheen eyghen plaetse.

De gene dien het leeraemp bevolen
was / die naemden zy Priesters / dat
is / Duderlinghen. Ende dese hebben
wt haren ghetale in alle steden enen
wtuercozen / welken zy sonderlinghe
naemden Bisschop : om dat wt de ge-
lijckheyt gheen twiſt en soude comen /
gelijck het pleecht te geschien. Noch-
tans en was de Bisschop niet alsoo in
meerder eere ende woerdicheyt / dat hy
soude heerschappij hebben ouer zyne
medeghesellen : maer ghelijck in den
Raet een de President / ofte Burghe-
meester is / om de sake booz te sellen /
sententien ende raet te bragen / in raet
te gheuen / berrmanen ende andere din-
ghen booz te gaen ende booz zijn au-
toriteyt de gantsche handelinghe te re-

geeren / ende dat booz ghemeynen raet
verozdent is / te volbragen: sulck af-
licie hadde de Bisschop in de verga-
deringhe der Duderlinghen. Ende de
ende Leeraers selue belijden dat dit is
dooz menschelijcken raet nae den noot
des tijds inghebracht. Aldus schrijft
Hieronymus in den sendbrieff tot Ci-
tum / Een Bisschop ende een Duder-
linck was een dinc. Ende eer dooz het
ingewen des duyuels twiſt in de ke-
ligie quam / ende onder het volck ghe-
seft wert / Ick ben Pauli / Ick ben
Cephe / waren de Ghemeynten niet
ghemeyn eendrachticheyt der Duder-
linghen gheregert. Daer nae om de
woztelen aller tweedachticheyt wt te
roepen / is de gantsche sozge eenen
Duderlinghe ouer gegeuen. Daerom
ghelijck de Duderlinghen weten dat
zy wt de ghewoonte der Ghemeynte
zijn dien onderworpen / die ouer hen
gestelt is: alsoo moete de Bisschoppen
oec weten / dat zy mer dooz gewoon-
te / dan dooz de waarheyt der ordinan-
ge des Heeren / zijn bouen de Duder-
linghen / ende dat zy behooren de Ge-
meeynte niet ghemeynten raet te rege-
ren. Op een ander plaetse leert hy
nochtans / dat het een seer oude inſet-
tinge is: want hy seft dat de Duder-
lingen in Alexandria / van Marto den
Euangelist aen tot Heraclem ende
Dionysium toe / hebben enen wtuer-
cozen / ende in een hoogher plaetse ge-
stelt / den welken zy Bisschop naem-
den. Soo hadde dan een pghelijcke
stadt een gheselschap ofte collegie van
Duderlingen / die Pastooren en Le-
raers waren. Want zy waren alle be-
dienstich in het volc te leeren / berrma-
nen ende beteren / het welcke Paulus
den Bisschoppen beueelt: ende om dat
zy souden zaet nae hen achter laten /
soo arbeiden zy om ionghelincen te
leeren / die hen seluen tot de Heplighe
leeringhe begheuen hadden. Een pe-
ghelijcke stad hadde haer onnellig-
ghende landouwe / de welcke wt die
stadt Dienare haelde / en als ee lichaem
der Ghemeynte gherekent was. Een
pghelijcke collegie ofte gheselschap

1. Cor. i
b. 12. en
3. a. 4.

Epist ad
Euagriū

Tit. i. c.
9.

was om vreesdes wille (ghelijck booz-
seft is) eenen Bisschop onderworpen:
de welke alsoo in eeuwerdicheydt de
andere te bouen ginc/ dat hy der ver-
gaderinghe zijnder broederen onder-
worpen was. Als het omme ligghen-
de lant so groot was/ dat de Bisschop
niet en conde alomte zijn ampt vol-
brengen/ soo worden in sekere plaet-
sen in het lant Ouderlinghen beroz-
dent/ die in de minste saken des Bis-
schops ampt bedienden. Dese waren
ghenaemt Lantbisschoppen/ om dat zy
in het landt des Bisschops persoon
broeghen.

3 Waer soo veel het ampt aengaet
daer van wij nu spreken/ beyde Bis-
schoppen ende Ouderlingen/ moesten
het woordt Gods ende der Sacra-
menten bedienen, Want het heeft al-
leenlijc te Alexandrien verordent ge-
weest/ dat een Ouderlinck niet predi-
ken en soude/ om dat Arius daer de
Ghemeynte verschoot hadde/ ghelijck
Socrates schryft in het negeste boec
Hystorie tripartite. Nochtans Hiera-
nymus bekent oock dat dit selue hem
niet en mislachte. Het soude booz-
waer een ongeschiet monster gheacht
gheweest hebben/ hadde hoe yemandt
hem seluen booz eenē Bisschop tot ge-
heuen/ die niet met der daet bewisen
en hadde hem seluen tot eenen wa-
rachtinghen Bisschop te zyne. Soo
was dā te dien tijde sulcke strenge or-
den/ dat alle de Dienaers ghedwou-
ghen worden haer ampt te volbrin-
gen dat de Heere van hen eyscht. En-
de dit en is niet alleenlijc in een een-
we gheschiet: Want oock selfs ten
tijde Gregorius doe de Ghemeynte nu
by nae veruallen was (zy was ym-
mers doe berre van de oude supuerh-
afgheweken) en was het niet verdra-
ghelijc/ dat eenich Bisschop niet en
soude prediken. Hy seft erghens dat
Epist. 24 een Priester sterft/ ist dat zijn stemme
niet ghehoort en wort: want hy ber-
weckt de toornicheyt des verborghen
Richters teghen hem/ als hy sonder
prediken zijn leuen leyt. Ende op een
ander plaetse/ als de Apffel betuycht

dat hy van haerder aller bloet reyn is/ som in
soo worden wy door dese stemme o-
uerwonnen/ ghebonghen/ ende bes-
schuldict/ die wy Priesters genaemt
worden/ ende bouen onse eygen quact
dat wy hebben/ oock ander menschen
doort op ons laden: Want wy doo-
den daer soo vele als wy dagelijc slaen
ende swijghende sien na de door gaen.
Hy naemt hem seluen ende andere
swijghende/ om dat zy niet soo neer-
stich en woen in het werck als het be-
taemde. Dewyle hy die niet en spiert/
taemde. Dewyle hy die niet en volbrachten: Wat
die haer ampt halt volbrachten: Wat
meynt ghy dat hy soude ghebaen heb-
ben/ waert dat yemant zijn ampt gāt-
schelijc verlaten hadde? Soo is dan
dese ordeit langhe gheweest in de Ge-
meynte/ dat het boornaemste werck
des Bisschops was/ het volck met
Godes woorts boeden/ ofte de Ghe-
meynte met ghesonde leere sichten
heymelijc ende openbaer.

4 Wort dat alle landen hadden onder
de Bisschoppen eenē Opperbisschop:
item dat in het Nicenische Concilium
oor zijn Patriarchen ofte Boor-
naders verordent/ die na de ordennin-
ghe ende weerdicheyt/ oock bouen de
Opperbisschoppen waren/ dit diende
tot onderhoudinghe der Discipline en-
de regeeringhe. Waer hoewel ick dit
hadde moghen boozby gaen/ dewyle
het seer weynich ghebruyct wert: soo
en ist nochtans niet onnut als door-
gaende een weynich te roeren. Soo
waren dan dese graden ingheselt/
boornaemelijc op datmen soo wane-
neer in eenighe Ghemeynte yet ghe-
uiele/ dat niet wel en conde van wey-
nighen gemiddelt ende neder gheleydt
worden/ mochte daertoe een ghemeyn
vergaderinge der Dienaren des lants
houden. Ende als tot de grootheydt
der swaricheydt der sake meerder on-
derzoekinge ende raet noodich was/
soo worden de Patriarchen ofte Boor-
naders met de Synoden/ dat is/ ver-
gaderinghen/ daer toe ghebruyct/ van
welcke men niet en mochte booz-
der beroepen anders dan op het al-
gemeyn Concilium. Dese regeeringe
hebben.

Epist. ad
Euagriū.

Epist. 24

hebben sommighe ghenaemt Hierarchia / welken naem zy (ghelyck my dunct) onygentlic daer toe gebruyct hebben / hy is minner der Schryfture onghewoon. Want de heylighe Gheest heeft willen toessen / dat niemant en soude eenighe heerschappie droomen alsinen van de regeeringhe der Gemeynthe handelt. Maer ist dat wy desen naem achterlatende / de sake aensen / soo sullen wy beuinden dat de oude Bisschoppen niet en hebbe wilen een ander forme der Gemeynthe dichten / dan de ghene die Godt door zijn woort gheleert heeft.

¶ Dock en was doe het gebruyck der Diaconen niet anders / dan hi was by de Apostelen. Want zy ontfinghen de daghelijckse offerhanden en iaerlijckse incoemsten / om die tot het recht gebruyck wt te ghen / dat is / om eensdeels den Dienaren / eensdeels den armen tot onderhoudinghe wt te deelen : maer dit gheschiede nochtans nae het goetduncken des Bisschops / den welken zy alle iare rekeninghe deden. Want dat de Canones alomme beordenen / dat de Bisschop moet de beschicker aller goeden zijn / dat en is niet alsoo te verstaen / gelyc of hy door hem seluen die sorghe ghebragen hadde / maer om dat het hem toequam te ordineren wie de Diaconen souden in gemeyn onderhoudinghe ende boedinge der Gemeynthe aennemen / en wien ende hoe veel men eenen yeghelicken soude ghenen van het ghene dat daer oner bleef. Want hy moeste toessen / of de Diacone zijn ampt ghetroouwelyck bediende. Want in die Canones / dat is / regulen / die den Apostelen toegegeschreuen worden / leestmen aldus / Wy ghebeiden dat de Bisschop sal de dingen der Gemeynthe in zijn macht hebben. Want ist dat de dierbare zielen der menschen hem betrouwen / soo behoort hy veel meer de besorginge des gheleis te hebben / soo dat onder zijn autoriteyt alle dinc den armen wtgeveelt worde door de Ouderlinghen en Diaconen : op dat zy niet alle breeke ende sorghe ghedient worden. En in

het Antiochische Concilium is berordent / datmen de Bisschoppen sal bedwingen die de dingen der Gemeynthe handelen sonder het weten der Ouderlingen en Diaconen. Maer het en is niet noodich lange hier van te spreken / dewijle het wt vele Episcopen Gregorij openbaer is / dat oock te zynen tijde doe anders de ordeninge der Gemeynthe seer gheschient waren / nochtans dese onderhoudinghe gebleuen is / te weten / dat de Diaconen waren Dienaers der armen onder de autoriteyt des Bisschops. Ende het is der waerheyt ghelyc / dat de Ouderdiaconen waren int eerste de Diaconen toegheuoecht / om dat zy haren dienst by de armen souden ghebruycken / maer dit onderscheyt is niet der tijt wech genomen. Ende de Opperdiaconen heestinen doe begonnen te stellen / als om des grootte goets wille een meerstigher bedieninge noodich was : Hoewel Hieronymus verhaelt / dat zy oock te zynen tijde gheweest zijn. Zy hadden de opperste besorginghe der renten / besittinghen / huysaets / ende der daghelijckscher offerhanden. Daerom schryft Gregorius tot den Salonitschen Opperdiacon / dat hy sal schult hebben / ist dat yet wt de goede der Gemeynthe door onachtsaemheyt / ofte door yemants bedroch verlozen gaet. Datmen de Opperdiaconen berordende om het Euangelium te lesen / ende het volck tot bidden te vermanen / item om den dynckbeker in het heylighe Nachtmael te geuen / dat geschiede om haer ampt te vertieren / om dat zy dat souden niet te meerder Godture sentheydt bedienen / dewijle zy niet sulcke tecken vermaent worden / dat zy niet eenich onheplich ontfanger schap en bedienenden / maer eenen gheestelicken ende Gode gheheplichen dienst.

¶ Hier wt machmen oock oordeelen / welck het gebruyck der gheestelicken goeden / ende hoedantich de wderlijckhe gheweest zy. Men vint alomme / beyde in de ordeninghen der Concilien / ende by de oude schryuers dat al

Epist. ad
Hepo-
tanium.
Epist. 12.
lib. 1.

waer

Wat de Ghemeynte best in lande ofte gheest / 3^e der armen patrimonie goet. Daerom worden de Wiffchoppen ende Diaconen dickmael vermaent / dat zy moeten gedachtich zijn dat zy niet haer eyghen goet en handelen / maer dat tot den noodrust der armē beroydent was: en dat zy sulen des bloets schuldich zijn / ist dat zy sulc goet onghetrouwelijck onder hen houden ofte verquisten. Daerom worden zy vermaent sulck goet niet groote vrees / ende eerbedinge als in het aenschijn Godts / sonder aensien der personen wt te deelen / den ghenen dien het toecomet. Hier wt comen die swaere betuyginghen by Chrysostimum / Ambrosium / Augustinum / ende andere dierghelijcke Wiffchoppen / daer mede zy door het volck haer gheheleijck ende oprechticheit betuyghen. Doort dewijle het recht is ende oec door die Wet des Heeren geboden / dat de gene die der Ghemeynte dienen / met den ghemeynen goede der Ghemeynte geoet worden / en oock sommige Dienaren te dien tijde haer eygenen goet Gode gheheplich hebbende / met haren wille waren arm gheworden: soo gheschiede de wtdeelinghe alsoo / dat den Dienaren gheen onderhoudinghe en ghebrack / ende dat de armen niet vergeten en worden. Nochtans wert daer toe ghesien dat de Dienaers die andere moeten een exempel der soberheijte geuen / die niet soo veel en hadden dat zijt mochten tot ouerdaet ofte leckernijge misbruycken: maer alleenlijck dat zy daer mede mochtē haer armoe de onderhouden. Want Hieronymus seyt / Ist dat de Clercken die door haren ouderen goet comen onderhouden worden / ontfanghen het ghene dat den armen toecomet / soo doe zy hereroof / ende door sulck misbruyck / eten ende brincken zy den seluen het oordeel.

Refert
cap. Clericos. 1.
§ 2.

In het beghin bedienden de Wiffchoppen ende Diaconen het goet der Ghemeynte byzeliijck ende nae haren wille / doe zy ghewillich lijk getrouwe waren / ende de gheheleijck der

consciencie ende onnooselheijte des leuens / hen door een Wet was. Daer nae doe wt sommigher gheleijckheijte de boose bedieninghe / quade exemplen quamen / soo worden daerom dese ghebraken te betere Canones / dat is / reghulen ghemaect / door de welcke de renten der Ghemeynte in vier deelen gedeelt worden / waer van zy het een deel den Clercken toeschietten / het andere den armen / het derde de reparacie ende vermakinge der Tempelen / ende andere huysen / het vierde den byemden ende inghebruyken armen. Want dat andere Canones dit laetste deel de Wiffchop toeschietten / dat en is niet tegen dese voorscheyt deelinghe. Wāt zy en willen niet dat het hem alleen toecomet / op dat hijt alleen inslicke / ofte quiste waer in hy wil / maer op dat hy ghemoech hebbe tot gasten: dat hy ghemoech ba den Wiffchop / de welcke Paulus van schoppen eyscht. Alsoo wort dat van Gelasio ende Gregorio voorgheleyt: Want Gelasio en geest gheen ander reden waerom de Wiffchop sal eenich dijnck tot hem nemen / anders dan op dat hy den ghenangenen ende byemdelingen mach geuen. Ende Gregorius spreect oec noch clærlijcker / segghende / De Apostolische stoel is gegheinde / De Apostolische stoel is gegheinde / die ontfanghen wort / vier deelen maer / te gebieden dat hy vā alle de rente die ontfanghen wort / vier deelen maer / te weten / een door den Wiffchop ende zijn huysghesin om daer mede gasturij te yne / ende byemdelingen te ontfange: het ander door de Clercken: het derde door de armen: het vierde tot reparacie des Tempels. Soo en mochte dan de Wiffchop niet nemen tot zijn ghebruyke / anders dan dat tot zijn matigen ende soberen cost ende cleedinghe noodich was. Als eenich Wiffchop begonste onmatich te worden / ende ouerdaet ofte domperije te bedrijven / die wert terfont van syn medeghesellen vermaent: ende soo hy niet ghehoorsaem en was / soo wert hy afgheset.

Doort het ghene dat zy tot berce- ringhe der tempelen ghebruycken / dat was

1. Clem.
3. a. 2.

Cap.
p. 16. quest.
3. Refert
ca. 10. quest. 12.

Eripart.
lib. ii. 15lib. 17.
cap. 16.Ad Eph.
v. 2.lib. 2. de
offic.
cap. 8.

Was ten eersten seer weynich: daer na
doe de Ghemeynthe wat rechter ghe-
worden was / soo hielden zy nochtans
maet in dese sake : ende nochtans alle
het slijck dat daer toe gebuyet wert /
dat bleef altydts gheheel den armen /
als daer eenighe groote noot quam.
Alsoo heeft Cyprianus de baten ende
cleederen des tempels vercocht / ende
de armen daer mede gheuoet / doe te
Jerusalem sulcke dierte was / datmen
niet en conde anders der arme te
hulpe comen. Desgelijc oock doe een
groote menichte der Persen by nae
berderf vā hunger / soo heeft Aetius
de Bisschop te Amida / de Clercken
bergadert / ende een schoone dattie ge-
den hebbende / seggende / Onse Godt
en heeft noch schotelen / noch dynche-
keren van noode / want hy en eet noch
en dynckt niet / soo heeft hy de baten
laten smelten tot gheit / om de ellendi-
ge daer mede te verlossen ende spijzen.
Hieronymus oock de onmatige ver-
coringe der tempelen straffende / prijs-
t Capernum den Bisschop te Chylosa
(de welcke te zijnen tijde leefde) om
dat hy her lichaem des Heeren droech
in eenen coxf van swissen ghenaect /
ende het bloet in een glas / ende en liet
gheenen armen hongher tijden. Wat
ick weynich te bozen van Aetio ge-
seydt hebbe / dat verhaelt Ambrosius
van hem seluen. Want doe de Arri-
anen hem beschuldicht / dat hy de heyl-
ighe baten gebroken hadde tot verlos-
singhe der gheuangen / soo heeft hy
hē seer lustichlijc ont schuldicht / seg-
gende / We gene die de Apostelen heeft
sonder goudt wtghesonden / die heeft
oock de Gemeynthen sonder goudt ver-
samelst. De Ghemeynthe heeft goudt /
niet om te bewaren / maer om tot te
gheuen / ende in den noot te hulpe te
comen. Wat noot ist te beware het ge-
ne dat gheen hulpe en gheuet. Wete wy
n hoe heel gouts en slijcks de Aps-
tels hebben vā den tempel des Hee-
ren genomen? Alrester dat het de
dienaer doet vergelt smelten / tot on-
derhoudinge der armen / als daer an-
ders geen hulpe en is / dan dat het een

kerckkrooner wech droeghe: Sal de
Heere niet seggen / Waerom hebt ghy
soo vele armen laten steruen van hou-
gher / ende ghy hebt goudt waer door
ghyfe hadt connen doeden? Waerom
hebt ghy soo vele gheuangen laten
van de bynden wech leyden / ende en
hebtse niet verlost? Waerom zijn daer
soo vele van de bynden ghedoot: het
is beter datmen de leuendighe baten
beware / dan de metalen. Hier op en
sult ghy niet connen antwoorden: wat
wat soudt ghy seggen? Ick hebbe ge-
ureest dat de tempel Gods soude zijn
vercoringe ghebreck hebben. Hy sou-
de antwoorden / De Sacramenten en
soecken geen goudt: ende dat door goudt
niet ghecocht en wordt / dat en wordt
door goudt niet aenghenaem. De ver-
coringe der Sacramenten is de ver-
lossinghe der gheuangen. Soma-
ma / wy sien dat het seer warachtich
was / dat de selue autoor op een an-
der plaetse seyt / te weten / Dat al het
ghene dat de Ghemeynthe doe beset /
diende om arme ghebreckelicken te
onderhouden. Item / dat het al den
armen toequam dat de Bisschop had-
de.

Dese dienste die wy verhaelt heb-
ben / zijn in de oude Ghemeynthe ghe-
weest. Want de andere die van de on-
de schrijuers ghemeld worden / zijn
meer oeffeningen ende voorzorgdina-
gen / dan sekere dienste. Want de heyl-
ighe mannen wissende nae hen ver-
Ghemeynthe jaet achterlaten / soo heb-
ben zy ionghelien die door der ou-
deren wille ende autoriteyt hen selue
tot den geestelicken krijch begaue / in
haer trouwe ende bewaringe / ende re-
geeringe aengenomen: ende dese heb-
ben zy van ionghelien aen door sulcke oeffe-
ningen onderwisen / om dat zy niet en
souben onghewilt ende onwetende
wesen / als zy tot den dienst beroydent
worden. Ende alle de ghene die door
sulcke beginselen ghecoest worden /
waren niet eenen gemeynen naem ge-
naemt / Cleric. Ick wilde wel dat her
een bequamer naem hadde ghegheuen
gewest: wat dese naem is wt onwet-

1. Pet. 5
8.3.

stant / ofte ymmers wt een verkeerde
ghesluyt gecomē: dewijle de gant-
sche Gheimeynte is van Petro genaet
Clergie / dat is / de erue des Heeren.
Nochtans was de insettinghe hep-
lich ende bozderlijck / te weten / dat de
ghene die hen seluen en haren arbeit
wilden der Gheimeynte heyligen / sou-
den alsoo onder de bewaringhe des
Bisschops opghenoecht worden / om
dat niemant en soude de Gheimeynte
dienen / anders dan die te boozen
wel onderwesen ware / ende van zijn
eerste ionckheyt aen de heylighe leere
ingedroncken hadde / ende door stren-
ghe regeeringe zijns selfs een heplich
ende ghestadich leuen aenghenomen
hadde / ende van weereeltliche sorghe
vreen / ende de ghesluyche sorghe
ende oeffeninghe ghewoon is. Ende
ghelijck de ionghe crijchsluyden door
heymelijcke woestelingen onderwe-
sen worden tot den warachtigē strijt:
alsoo waren daer oock sekere, beghin-
selen / inde welcke de clercke geoeffent
worden eer zy tot den dienst ghestelt
worden. Soo wort hen van ten eerste
gegeuen de sorge / om den tempel open
ende toe te doen. En dese naemden zy
Doozwaarders. Daer na worden ge-
naemt Acolyten de ghenen die den
Bisschop in zijn huys dienden / ende
hem altyds volchden / ten eersten tot
eere / ten andere om dat wt zijn alleen
gaen / niet en soude eenich quaet ver-
moede comen: houen desen / om dat zy
souden alsoo lancy soo meer de volcke
bekent worde / ende eenige autoriteyt
gecrigen: Item / om dat zy soude lee-
ren eens pegelijck aenschijn verdrage /
en door eenen pegelijcke spreken / ende
niet beschaeint en worde / als zy die-
naers gheinaect zijnde / boozt quamen
om het volc te leeren / soo lietmen se le-
sen wt den predicstoel. Op dese wyse
worden zy by graden verheue / om dat
zy haer neersichicheyt souden in een pe-
ghelijcke oeffeninghe bewysen tot dat
zy Onderdiaconen gheinaect worden.
Dit wil ick alleenlijck seggen / te we-
ten / dat dese dinghen meer waren be-
ghinselen der iongher Dienaren / dan

dienst die onder de warachtige amts-
ten der Gheimeynten gheset worden.
In het ghene dat wy geseyt hebben
het eerste ende tweede in de roepinghe
der Dienaren te zyne / te weten / hoe-
danighe men tot Dienaren moet ver-
kiezen / ende wat grooter Goetuer-
ken / ende wat grooter Goetuer-
ken: hier in heeft de oude Gheimeynte
nagenolicht de leere Pauli / ende de ex-
emplen der Apostelen. Wat zy plaet-
ten tot de Verkiezinghe der Pastooren
met groote breefe ende sochfuldighe
aenroepinghe des Godlijcken naems
te vergaderen. Wonen desen hadden
zy een wyse van ondersoekinghe / door
de welcke zy het leuen ende de leere
der ghene die zy souden verkiezen /
ondersochten nae den regel Pauli
Maer zy sondichden hier alleenlijck
een weynich door onmatige strenghe-
heydt / om dat zy meer wilden hebben
in den Bisschop dan Paulus eschiet:
ende boozneelijck als zy metter tijt
den Bisschop het houwelijc verboedē.
Maer in andere dinghen quam haer
onderhoudinghe oueren met de be-
schijnighe Pauli. A oort in het gene
dat wy in de derde plaetse geset heb-
ben / te weten / wie de Dienaren be-
hooren in te stellen / en hebben zy niet
altijts eenereley orden gehouden. Int
eerste en wert selfs niemant tot het
ghebet der clercken aengenomen / son-
der het goetduncken des gantschen
volcx: soo dat Cyprianus hem seluen
niet Aurelium hadde tot enen iser-
berozdent sonder de Gheimeynte te
bragen: om dat hy dat hadde buytē de
gewooste / hoewel niet sonder oorake /
gedaen. Hy spreect aldus / Licet broe-
ders / in de verordeninghe der clercken
pleghen wy de eerste te bragen / ende
eens pegelijck seden ende verdiensten
met gheimeynten ract te ouerlegghen.
Maer dewijle in die elyne oeffeninghe
geen groot verijckel en was / dewijle
zy tot langhe besprokinghe / ende niet
tot grooten dienst aengenomen wer-
den / soo heeftmen opghenomen het
goetdunckē des volcx te brage. Daer
nae

1. Tim.
3. a. 2.1. Tim.
3. a. 2.Lib. 2.
Epist. 5.

nae heeft het volck gemeynlijck ooc in de verordeninge der Dienaren/wogenomen alleenlijcken de verordeninghe der Bisschoppen/ het oordeel ende de verkiefinge den Bisschoppe en Bisschopen ouergegeuen/ om dat zy souden sien wie daer toe bequaem ende weerdich waren: wtgenomen als men eenen Duerlingh verordende in een Parochie/want doe moeste de menichte der plaetse by name daer in bewillighen. Ende het en is gheen wonder dat het volc in desen deele n. en is seer forschuldich gheweest/ om zyn recht te behouden/ want men maecte doe sefs gheene Onderdiaconen die niet in het clerckschap en hadde langhe beproeft gheweest/ onder die streckheyt des leuens die zy doe ghebruyckten. Ende als zy in het Onderdiaconschap beproeft waren/ soo worden zy tot Diaconen verordent: daer na quamen zy tot de eere der Duerlinghen/ als zy hen seluen ghetrouwelijck ghebruyken hadden. Alsoo en wert niemant tot de dienst verheuen/ die niet te hooren vele iaren lanck warachtelijc beproeft waren onder des volcx oogen. Daer waren oock vele Canones ofte regulen om hare gebreken te straffen: soo dat de Gemeente niet geene boose Duerlinghen ofte Diaconen beswaert en wert/ soo verre zy de remedien en middelen niet en beriet. Hoe wel in de verkiefinge der Bisschopen was oock de bewillinge der borgeren versocht: het welcke oock betuycht wort door den ersten Can. distinct. 67. de welcke Anacletus wort toegheschreuen. Synodelijck/ alle de ordineringen geschieden ten ghesetten tijde des iaers/ om dat niemant en soude bedectelijc sonder des volcx wille hem seluen in den dienst stekē/ ofte te lichtelijck sonder ghetuygen daer toe verheuen worden.

In de verkiefinge der Bisschoppen heeft het volc lange zyn bruyheit behouden/ soo dat niemant vercozen en wert/ die niet allen den volck aengenaeem was. Daerom ist in het Antiochenische Concilium verordent/ dat

nemant en soude tegē des volcx wille verordent worden. Het welcke oock Leo de eerste/ neerstichlijc beuesticht. Hier wt comen dese sentencien/ Men sal dien verkiefen/ welcken de clergie en het volc ofte het meeste ghetail daer van begheeren. Item/ Die moet van allen vercozen worden diese sal regeren. Want soo wie onbekent ende onbepoest verordēt wort/ die moet door gewelt ingestelt worden. Item/ Men sal dien verkiefen/ die van de Clerckē wtuercozen/ en vā den volcke begeert is/ en hy sal door de Bisschoppen des landts en met de autorizteit des Bisschops der hoofststadt geheplicht/ ende ingestelt worden. Die heilige Vaders hebben soo neerstichlijc toegesien/ dat dese bruyheyt des volcx niet soude eenichsins vermindert worden/ dz het algemeyn Concilium dat te Constantinopolen versamelt was/ doen het Sectarium verordende/ niet en heeft willen dat doen/ sonder de bewillinge en goetduncken der gantscher clergie en des gantschen volcx: geijst het openbaer is wt den sendbrief tot het Concilium te Acome ghesonden. Daerom als een Bisschop eenē verordende die nae hem soude den dienst aennemen/ dat en bleef niet anders dāss/ dan alst het gantsche volck wiste. Van welcke sake wy niet alleenlijc een exempel/ maer ooc een sojme ende wijse hebben by Augustinum in de naminge Ept. 116. dij. Ende als Theodorus verhaelt dat Athanasius heeft Petrum genaet Habetur tot eenen naomer/ soo seilt hy ter stot apud daer by/ dat het is door de orden der Theodos. Duerlingen beuesticht/ ende door de rici li. 4. Querste ende het gantsche volck goet cap. 20. gheacht.

12. Ic bekenne dat het seer wel verordent is in het Aodicensē Concilium/ datmen de verkiefinge niet en sal den volcke toelaten. Wā het can seer qualijc geschiet/ dat soo vele hoofsden souden een sake eēdzachtichlijc ten cynde brengen. En dat spreecwoort is by na al tijts warachtich/ dat het gemeyn volc tot contrarie gesindhede gedeelt wort. Maer teghen dit perijckel was seer

goede remedie gheselt. Want ten eer-
sten vercozen de clercken alleen / ende
den ghenen welcken zy vercozen had-
den / itelden zy dooz de Duerheyt ende
regeerders. En als de se daer op raedt
gehouden hadden / soo beueflichden zy
die verkiefinge als zy hen behoortlyck
dochte: en als zy hen niet behoortlyck
en dochte / soo vercozen zy enen an-
deren die hen bequamer scheen. Daer na
werdt de sake dooz de menichte ghe-
bracht / de welcke / hoewel zy aen sulck
boozdoozdeel niet gebonden en was / so
en condon zy nochtans niet soo veel
opdoers maen. Dste als men van de
menichte begonde / soo gheschiede dat
alleenlyck om te weten wien zy booz-
nemelijc begheerden: ende als de be-
gheerte des gemeynen mans gehoozt
was / soo vercofen eerst daer nae de
clercken. Also en condon de clercken
niet verordenen welcken zy wilden:
en het en was hen nochtans niet noo-
dich den dwasen begheerten des volcx
ghehoorsaem te zyne. Dese oorden steit
Leo ergheens als hy seyd / Men moet
de begheerte der burgheren / ende ghe-
tuygenisse der volcken / ende het goet-
duncken der eerwerdighen regeerde-
ren / ende de verkiefinge der clercken
berwachten. Item / Men moet hebben
de getuygenisse der regeerderen / ende
onderschijninge der clercken / ende de
bewillinge des Raets ende des volcx:
anders (seyt hy) en can het gheensins
geschieden. Ende die verordeninghe des
Leodicenschen Conciliums / en wil
anders niet / dan dat de clercken en re-
geeders hen seluen niet en late van de
onnoohtlyckhe menichte verleyden:
maer dat zy lieuer dooz haer boozsch-
ticheyt ende gheschadicheyt de dwase
begheerte des volcx berhinderen / soo
wanneer het noodich is.

43 Dese wijsse der verkiefinge hadde
noch ten tijde Gregorij haren loop / en
het is der waerheyt ghelijck / dat zy
langhe daer nae gheduerct heeft. Daer
worden vele sendbrienen by hem ghe-
lesen / de welcke een seer clær ghetuy-
genisse deser sake geuen: want so wa-
neer ergens een Bisschop te verorde-

nen is / soo pleecht hy te schrijuen tot
de clergie / tot de regeerders ende tot
het volc / somtijts ooc tot den Heere.
Nae dat de regeeringhe der stadt was.
Ist dat hy om den ongeschutren stant
der Gemeynthe eenighen Bisschoppe
die daer naest woort / beueelt de oplicht
in de verkiefinge te hebben / so wil hy
nochtans alreys dat de verordeninge
openbaer / ende dooz haerder aller on-
derschijninghe beueflicht zy. Iae ooc
doe te Milan een ghenacmt Con-
stancius / was Bisschop ghemacmt /
dewijle om de inbrekinge der bynden
bele tot Genua genlicht waren / soo
meynt hy dat die verkiefinge niet en
sal behoortlyck wesen / ten zy dat oock
die te samen gheropen zynde / daer in
bewilligen. Ja het en zijn noch gheen
vijfhondert iaren vooreen / dat de
Paus Nicolaus verordet vā de ver-
kiefinge des Roomschen Bisschops /
op dese wijsse / te weten / dat de Cardi-
naelbisschoppen souden de eerste zijn
en dat zy daer na soude de Clergie tot
hen nemen / en dat ten laetsten de ver-
kiefinge soude beueflicht zijn dooz de
bewillinge des volcx. En in het eynde
de verhaelt hy die booznoemde opor-
dinge Leonis / ende gebiet dat zy na-
maels plaetse hebbe. Ist dat de boof-
heyt der Godtloosen so gewelich is /
dat de clercken bedwonghen worden
tot der stadt te gaen om een supere
verkiefinge te maken / soo beueelt hy
nochtans dat sommige wt den volcke
daerby zijn. De bewillinge des Key-
sers (soo veel men mach verstaen) was
alleenlyc in twee Gemeynthe noodich /
te weten / in de Roomsche en Constantinopolitaensche: om dat daer twee
Keyserlycke scoelen waren. Want dat
Valentinus Ambrosium niet macht
sant tot Milanen om de verkiefinge
des nieuwen Bisschops te regeeren /
dat was byten oorden / en gheschiede
om de grooten oppoer welcke de bur-
gers der Anderlingen maecten. En de
Roomse was de autoriteyt des Key-
sers in de verkiefinge de Bisschops
soo groot / dat Gregorius seyt / dat hy
selue is dooz des Keyzers ghebot tot
de

Lib. 2.
Epist. 69Dist. 27.
Cap. In
nomine.Epist. 5.
lib. 1.

de regeeringe der Gemeynthe gestelt: hoewel hy nochtan op behoorighe wijze van den volcke begheert was. Het was doe de gewoonte / dat men den ghenen welken de regeerder / clercken ende het volc verzoent had- den / terfont den Keyser te kennen gaf / om dat hy de verkiepinghe soude doo: zijn bewillinghe beuestigen / ofte doo: zijn tegenspreken te niec make. Ende teghen dese verzoeninghe en stryden die verzoent ghen niet die van Gratiano versamelt worden / in de welcke niet anders geseyt en wort / dan dat het onuerzaghelegh is / dat de oydeltijcke verkiepinghe soude wech ghenomen worden / ende de Coninck na zijn begeerte den Bisschop stellen en dat de Bisschoppen der hooftsteden niet en behooren dien te heylige / die alsoo doo: gheweldige heerschap- pije verzoent is. Want de Gemeynthe te berooven vā haer recht / soo dat het gantschelijck wode eenen mensche na zinen lust ouerghegheuen / dat is een ander dinck dan den Coninck ofte Keyser die eere ghenen / dat hy de be- hoorighe en rechte verkiepinghe doo: zijn autoriteyt beuestige.

14. Ab moeten wy verklaren op wat wijze de Dienaren der ouder Ghe- meynthe zijn nae de verkiepinge in ha- ren dienst ingestelt geweest. Dit heb- ben de Latijnsche genaet Opdinerin- ghe ofte heylighinge: ende de Griek- sche hebbent oock met twee woorden beteecken / de welcke oplinginge der handen beteecken. Daer is een orde- ninge des Sacramenten Conciliums / dz de Bisschop der hooftstadt met alle de Bisschoppen des lants soude ver- gaderen / om den genē die verzoent is in te stellen. En ist dat sommige doo: de lanckheyt des wech / ofte doo: sacte / ofte eenigen anderen noot ver- hindert worden / dan noch vās ten min- sten die daer vergaderen / ende dat de ghene die daer niet tegenwoordich en sijn / haer bewillinge doo: sendbrieuen betuyghen. Ende doe dese regel ten eynde niet meer gehouden en wert / so is hy daer nae in vele Concilien ver-

nient gheweest. En alle ofte minners de gene die gheen onschult en hadden / worden gheboden teghenwoordich te yne / om dat de ghene die verzoent wert / soude te bet in leere ende leuen ondersocht worden: want de sake en wert niet sonder ondersoeckinge vol- bracht. En het is claer wt de woordē Cyprian / dat zy niet geroepē en wor- den nae de verkiepinghe / maer dat zy voortijden plachten in de verkiepinge te yne: ende dat om dat zy souden de sake matighen / om dat onder het volc gheen beroerte en soude comen. Want als hy geseyt heeft dat het volc macht heeft / om weerdige Dienaren te ver- kiesē / ofte onweerdighe te werghē- ren / soo seyd hy weynich daer nae: Daerō moeten wy dat van Godt- lijcke en Apostolische insettinge neer- stichlijck onderhouden ende bewaren / dwelck oock hy ons by nae doo: alle landen wort gehouden / te weten / dat om de verkiepinge ende insettinge be- hoorige te volbrachten / de naeste Biss- schoppen desseluen landts vergaderen by dat volck / den welken men eenen Bisschop wil verzoenen / ende dat de Bisschop verzoent worde in teghen- woordichheyt des volcx. Daer doe zy somtijts late vergaderen / ende daer perijckel was dat sommighe souden sulcke instellinghe misbruycken / ende oorsake daer wt nemen om het ampt ongerechtlijck te begeeren / soo ach- tede men dat het genoech was dat die Bisschoppen vergaderde / als die ver- kiepinge geschiet was / om hen behoo- righe te ondersoeken en heylighen.

15. Hoewel dit alomne sonder wtne- minghe gheschiede / soo is met der tijt een contrarie gewoonte ingecomen / te weten / dat de ghene die verzoent waren / tot de hooftstadt quamen ont- verzoent te worden. Het welcke meer gheschiedt is doo: cerghiericheyt ende vernaeschinghe der ouder inset- tinge / dan doo: eenige goede oorsake. En weynich daer na als nu de auto- riteyt des Roomsche stoels was groo- ter geworden / is een ander gewoonte die noch hooser was / opghecomen / te

Epist. 4.
lib. 1.

Lib. 1.
Epist. 69
ende 78.

weeten dat de Bisschoppen by na van gheheel Italie te Roome hare berovinge haeldē. Het welcke men mach in de sendbriueu Gregorij sien. Alleenlijck in weynige steden de welcke niet soo lichtelijc as en lieten/wert het oude recht ghehouden/ ghelijck daer een exempel van Milane gheschreuen is. Moghelijck hebben allenlijck de hooftsteden haer priuilegie behouden. Want alle de Bisschoppen des landts plachten in de hooftstadt te versamen/om den Opperbisschop te ordineren ende heyligē. De ceremonie die zy gebuyeten/was oplegginge ver handē. Wāt ic en lese n3 dat zy yet anders ghebuyet hebben : anders dan dat de Bisschoppen eenige vercieringe hadden in de bergaderinghe / waer dooz zy van de andere Ouderlinghen onderscheyden waren. De Ouderlingen ende Diaconen woorden oock dooz de eenighe oplegginghe der handen verordent: maer een yeghelijck Bisschop niet zyn geselschap der Ouderlingē/heest zyne Ouderlingen geordineert/ Ende hoe wel zy alle te ghelijcke dat selue deden: nochtans dewijle de Bisschop booz ginch/soo dat het als dooz zyn beweghinghe gheschiede/daerom werdt het des Bisschops ordeninghe ghenacmt. Daerom wort dickmael by de oude Leeraers gelesen/ dz tusschen eenen Ouderlinde Bisschop geen onderscheyt en is / anders dan dat de Ouderlinck gheen macht en heest om te ordineren.

Dat v. Capittel.

Dat de oude forme der regeeringe. is ganschelijck door de tyrannie des Paus, verdoruen.

N is het noodich dat wy de orden der regeeringe der Gemeynthe/ die huyden bā den Roonschē stoel ende van alle zyne dienaen ghehouden wort/ ende het gantsche beelt dier Hierarchie die zy altdits in den mont hebben/booz oogen stellen/ende niet de orden der ouder Gemeynthe die wy beschreuen hebben/verghelijcken:

op dat het wt de bergelijckinge openbaer wort/wat Gemeynthe die hebben/die dooz den enckelen naem haerder Gemeynthe rasen om ons te beswarē / ofte eer om te verdrucken. En het is best van de roepinghe te beginnen/op dat wy sien wie / ende hoedenighe/ ende op wat wyse zy tot desen dienst gerocpen woorden. Daerna sulden wy aenmercken hoe getrouwelijc zy haer ampt volbrēngghen. Wy sullen de eerste plaetse den Bisschoppen geuen : ende oec of het hen cerlijck ware dat zy in dese plaetse de eerste orden hebben. Maer de sake selue en can niet lijden dat ick soude sels een weynich dese sake gerocpen sonder haer seer groote schande. Nochtans sal ick gedachtich wesen wat mijn voornemen zy in desen boeck: ende ick en sal myne woorden/de welcke behooren tot eens laten buyten hare palen wulocpen. Nochtans laet n3 vermant wt de gene die niet gantschelijck de schaeinte afgheleydt en hebben / my antwoorden hoedanighe Bisschoppen huyden alomne bercozen woorden. Alzo waer de leere te ondersoeken / is een sake die beel te langhe verstooren is : ofte ist datmen eenichmans de leere aenstet/soo berkieftmen eenighen wt gheleerden die bet can kijuen in het richthuyt/ dan prediken in de Gemeynthe. Het is openbaer dat in hondert iaren na de hondertste der verzoenen / yet van de Godtlijcke leere gheweten heest. De eeuwen die booz dien tijt geweest zyn/ en verswīghe ick niet om dat zy veel beter gheweest zyn/ maer om dat wy alleenlijck van de Gemeynthe die n3 is/ handelen. Ist dat men wil de zeden ende het leuen ondersoeken / so sullen wy seer weynighe / ofte by nae gheene vinden/die niet en souden dooz de oude Canones geoordeelt geweest hebben/onwerdich te zyne. Die geen bronckaert en was/ die was een hoer reerder : ende die oock van dese doofheyt b3ij was / die was en tusscher ofte iagher / ofte in eenighen anderen deele des leuens ongheschickt. Want de

de mēsche wert na de oude Canones / om minder ghebreken van het Bischofdom verhindert ende wigghelosten. Ende dit is het alder ongeschietste dat men mach vinden / dat oock kinde- ren nauwe thien jaren oudt / zijn dooz des Paus toelatinghe Wiffchoppen ghemaect. Zy zijn tot sulcke onbeschaemheyt ende dwachheyt gecomen / dat zy sulcke een alder grootste schandelijcheyt niet en vlien / die gātschelghe teghen het ghemeyn geguelen der nature is. Hier wt machmen sien hoe heyligh ende Godturefende de verkiefingen gewoest zijn / daer soo grote onachtfaemheyt was.

2
Verkie-
finge der
Papisti-
scher Wif-
schoppē.

2 In de verkiefinge der Wiffchoppen / is het gantsche roe des volcx wech genomen. De begheerten / keur- stemmen / bewillinghen / ondertecken- ningen ende alle andere dierghelijcke dingen / zijn vergaen: alle de macht is den Canoniken ouergegeuen. Dese verkiefen wat Wiffchop zy willen / en brenghen hem daer nae dooz de oogen des volcx / niet om ondersocht / maer om aengebeden te worden. Haer Leo roept hier teghen / dat gheen reden dit toe en laet / ende seyt dat het ghemeyn is. Ende als Cyprianus betuycht dat het wt het Godtlijcke recht coemt / dz een Wiffchop niet en woordt vercozen anders dan dooz de bewillinghe des volcx / soo bewijst hy dat de contrarie gewoonte strijft tegen Godts woordt. Daer zijn so vele coctien en ordenun- gen die het seer strengelijck verbieden anders te laten geschien: en gebieden dat het te niete zy / ist dat het anders geschiet. Ist dat dit warachtich is / so en is hynden noch dooz Godts recht / noch dooz der kercken recht / geen be- hoorlijcke verkiefinge in het gantsche Pausdom. Haer of schoon daer geen ander quaet en ware / hoe sullen zy nochtans comen ontschuldighen dat zy de Ghemeynte alsoo van haer recht berooft bebbe: Haer het was (seggē zy) alsoo noodich om de becozenheyt des tijts / dat de macht om eenen Wiffchop te verkiefen / soude weynighen geguen worden / dewijle de haet ende

boose begeerte by het volck ende by de Quericheyt / meer bermochten dan een recht ende gesont oordeel. Of sy hen schoon togeuen dat dit de wterste remedie geweest zy in so verdozen een sake: nochtans als ny dese medicijne woort beuonden schadelijck te zynē dan de sieckte die daer dooz geheylt woort / waerom en wederstaet men ooc dit nieuwe quaet niet? Zy segghen / Het is de Canoniken claerlijck geboden wat zy in de verkiefinge der Wiffchoppen sullen volghen. Haer twijfelen wy dat oock voortijden het volck versiondt hem seuen dooz seer heylighe Wetten ghebonden te zynē / als zy saghen dat hen een regel wt Godts woort was doozghesest / als zy vergaderden om eenen Wiffchop te verkiefen. Want dat een eenigē woort Godts waer dooz de warachtighe ge- daente eens Wiffchops ons woort be- schreuen / behoorde met rechte weerdt- ger te zynē dan hondert duysent Ca- nones ofte regulen: ende nochtans is het met soo seer boose gesantheyt ver- dozen gheweest / dat het op geen wet noch gherechticheyt en achtete. Alsoo oock hynden / hoewel daer seer goede wetten gheschreuen zijn / soo bliuen zy nochtans in de boecken begrauen. Hierentusschen is het een gemeyn ge- bruyc ghevozen / ende (ghelijck of het behoorde te zynē) oock dooz goet geacht / dat bronckaerts / hoerceders / ende tupschers alomme tot dese eere verheuen worden: ick segghe te wey- nich / maer bouen desen segge ick / dat de Wiffchopdommen ende Pastroozien zijn besoldinghen der ouerspelen ende hoerterijen ghevozen. Want als zy den iagheren ende boghelaren ghe- gheuen worden / soo moctmen achten dat de sake seer wel gheualen is. Het is veel te onbehoorlijck datmen sul- ke groote onuerseijckheyt soude een- nichlins ontschuldighen. Ick seg- ghe dat het volck voortijden eenen seer goeden regel hadde / dewijle hen Godts woordt leerde / dat een Wiff- schop behoort te zynē onstraffelijck / een goet leeraer / gheen bechter / ac- 33 iij waer-

Wien de
beneficiē
int Paus
dom ge-
gheuen
worden.

1. C. 11.
3. a. 1.

Dauselijke meesters die meynen dat men in de Religie op gheen dinck en moet achte hebben/ anders dan op den buyck/hebben eest wtgheleydt dat de titel welcken die moeten hebben die te ordineren zijn/ is rente die tot onderhoudinghe ghenoech zy/ het sy wt parimonie goet/ ofte wt eenich beneficie. Daerō als sy Diaconē ofte Priesters maken/ soo en sozgen sy niet waer die sullen moeten dienen/ maer sy ghenen hen de orden/ so verre sy sich genoech zijn/ om hen seluen te doeden. Maer wat mensche sal dat aennemē/ dat de titel die door de ordeninghe des Conciliums geeycht wordt/ zy een iaerlijcsche rēte tot onderhoudinghe. En dewijle de Canones die daer na ghemaeckt zijn/ gebiede dat de Bisschoppen moeten de Priesters hoeden die sy sonder ghenoechjaem titel gemaect hebben/ om dat sy alsouden wederhouden worden van te lichtelijc Priesters te maken/ so is daer ooc een wtvlucht geuonden/ om dese swaricheyt te ontgaen. Want de ghene die Priester ghemaeckt wordt/ beloeft dat hy niet sulcken titel als hy daer naemt/ sal te brede wesen. Ende also wort hy verhindert van onderhoudinghe te eytschen. Ick verfwighe dus sent bedragerien die hier geschien: ghelijck dat som nighe ydele titulen van de nectien ofte Capellen liegen/ bā de welcke sy niet en connē selfs vijf stupuers iaerlijck ontfangen: item dat sommighe beneficien leenen/ heymelijck belouende die terstont weder te gheuen/ hoe wel sy sonst dits niet wederghegheuen en worden: Ende andere diergelijcke mysterien.

Maer of sy schoon de groffte misbruycke wechname/ is dit niet altijts een beel te ongeschiet dinck/ dat men eenighen Priester ordineret sonder hē eenighe plaetse te gheuen/ want sy en ordineren niemant anders/ dā om offerhande te doen. Maer de behoorlijcke ordineringe der Priesters/ dat is/ onderlingen/ is tot de regeringe der Gemeynte geuoepen te zyne: ende de behoorlijcke ordineringe der Diaconē/

is tot de besorghinghe der armen geuoepen te zyne. Het ghene dat sy doen dat beschaduwē sy wel mer vele pomperien/ op dat de eenuoudighe door dē schijn tot eerbiedinghe derweckt worden: maer van wat weerde connen dese momaensichten zijn by de versandighe/ dewijle daer geen dinck onder en is/ dā vast ofte warachtich zy. Wāt sy ghebruycken cerimonien die sy wt het Jodendom ghehaelt/ ofte wt hen seluen ghedicht hebben: de welcke het beter ware te verlaten. Maer van de behoorlijcke ondersoeckinghe/ van de bewillinghe des volcx/ ende van andere noodtsakelijcke dinghen/ en wort daer niet gemeldet: want na die schaduwe ende dat gachelspel dat sy maken/ en braghe ick niet. Ick name het een schaduwē/ dat sy so spottelijck gebeet ende roeringhe des lichaems maken/ de welcke sy wt de nauolghinghe der onnutter onderwijse nemen. De Bisschoppen hebben hare stedehouders/ die de leeringe ondersoecken der ghener die te ordinerē zijn. Maer wat ondersoecken sy: te soeten/ of sy hare missen connen lesen/ of sy een gemeyn woort dat hen in het lesen voozcent/ konnen declineren ofte coniugeren/ of sy een woort verstaē/ ende zijn beduydinghe weten te segghen: want het en is niet noodich dat sy souden den sin eens eenichs verstaen. Weten te verclaren. Dochrans en worden oock die van het Priorat niet verworpen/ die oock in dese kinderlijcke beginsele sepien/ soo verre sy eenighe hope van gelt oft gonne mede brenghen. Het is van den seluen sope dat daer de ghene die te ordineren zijn/ tot den altaer comen/ driemael in breinder tale gheuraecht wordt/ of sy die eere woerdich zijn/ ende een diefe noyt gheuen en heeft/ ende oock de brage niet en verstaet/ maer dochrans dese partijē in spel heeft/ op dā het volmaect zy/ want woort/ sy zijn woerdich. Waermede soudenmen dese Heylighe Waders konnen beschuldigen/ anders dan dat sy in so openbare kerckroouingen spelende/ Godt ende de menschen sonder

eenighe schacnte bespotten? Maer dewyle sy dese sake so lange gebuyet hebben/so meynen sy dat hen nō sulcx geoorloft is. Want soo wie tegen dese so openbare ende so verschickelijcke gruwelen bestaet synen mondt op te doen / die wordet terstondt ghehandelt/getijde of hy de doot verdient hadde. Souden sy dat doen waert dat sy meynden dat daer een Godt is?

6 **Hoe en van wie de beneficien int Dausdom gegeven worden**
 In hoe deel draghen sy hen bet in de collacie ofte gheuinghe der beneficien? welcke sake booztijden plach in de ordinerunghe te gheschieden / maer is nō gantschelijck daer van verscheyden. Ende de wijse van beneficiē te geuen ofte gerrighen / is by hen menigherley: want het en zijn niet alleenlijck de Bisschoppen die de beneficien gheuen: sy en hebben oock niet altijts volle macht ouer de beneficiē/der welcke ker sy de collatozē genamt zijn: maer andere hebben de presentacie / ende de Bisschoppen behouden den titel der collatie/om der eeren wille. Daer zijn ooc Prominaten wt de scholen / ende resignatiē/die somtijts enckelijck/somtijts om wisselinge geschien/ item reschrijpten/preuentien / en al wat daer meer sulcx is. Sy draghen alle hieseluen also / dz een niet en can den anderen yet verwyten. Ick darf seggen dat hynden nauwe een beneficiē onder hondert in het Dausdom ghegheuen wort/sonder Simonie / ghelijck die door de oude Leeraers beschreuen is / Ick en segghe niet dat sy alle de beneficien niet gheliden ghelde koopen: maer wijs my eenen wt twintich die een beneficiē ghekrēcht sonder onbehoorlijcke middelen. Sommige ghekrēgense door maechschap / sommige door autoriteyt der ouden / sommige door dienst. Somma de beneficien/en Priessterdommen worden ghegheuen niet op dat de Ghemeenten boozsien worden / maer op dat die boozsien worden / die se ontfanghen. Daerom namen sy se beneficien/dz is welvadē / niet welcken naem sy genoegh te kennen geuen/dat sy se anders niet en achten dan gauen der Woosten / de wel-

ke daer door der krēchsluyden gonste soecken / ofte haren arbeit verghelbē. Ic verswinghe dat dese beneficiē worden den Barbieren / Boken/Wijlen/drucceren/ende dierghelijcken verachtelijcken menschen ghegheuen. Ende nō en is by na om gheene andere dinghen meer noch swaerder gekēst in de richthuyfen / dan om beneficien ende Priessterdommen: soo datmen mach segghen/ dat sy niet anders en zijn dā tot eenen reys den honden boozghet verdragheelijck dat een mensche sal gemaect zijn Passoor der Ghemeente/ die hy heeft inghenomen/ ghelijck een lant wordet den vanden afgewonnen / ofte die hy heeft door proces ghewonnen / ofte met gelt gekocht / ofte door onnutte dienst verdiet: ofte diese doot ionchz noch by na sprakeloos zijnde/ heeft als eē die bā zijne oom ofte neue/ ofte ooc somtijts bastaert gebozen zijnde/ van zinnen Wader verkregen.

7 Soude het volck hoe verdozen ende ongereghelt het was/ tot sulcke onghedonden bruyheydt gecomen hebben? Maer dit is ooc een ongeschickter ende wonderlijcker monster/dz eē mensche (ich en segghe niet hoedamich een mensche/pymers sulcx een die hieseluen niet en can regeren) ghesickel wordet/om byue ofte ses Gemeenten te regheeren. Men mach hynden in der Woosten houen sien / ionghelingen die driemaal Wten / tweemaal Bisschoppen/ ende eenmaal Opperbisschoppen zijn. In vele stede zijn Casschoppen zijn. In vele stede sijn Priessterdommen geladen zijn / door de welcke sy geen soze en draghen. Ic en wil hen niet tegenwozpe dz het wordet Godts alomme herteghen roept: want dit en heeft nō langhen tijdt niet een hant autoriteyts by hen ghehadt. Ick en wil hen oock niet tegenwozpen / dat in vele Ecclesien zijn gele ster strenghe regulen teghen dese groote ongheschickheyt gemackert: want sy verachten dese oock sterckelijck so wannert sy willen. Maer ich segghe

segge dat dese twee dinghen grouwe-
lijck ende schandelijck zijn / als die gāt-
schelijck teghen Godt / teghen de na-
tuere / ende teghen de regheeringe der
Ghemeynte stryden / te weten / dat
een roouer alleen meer / dan na een Ge-
meynte iaccht: dat die een Vastfoor of-
te herder ghenacmt wordt / die n̄ en
can by zijn kuden zijn / ooc of hy schof
wilde. Ende nochtans zijn sy so on-
beschacmt / dat sy sulcke schandelijcke
grouwelijck mer den naem der Gemeyn-
te decken / op dat sy niet ghestraft en
worden. Ja dz meer is / in dese schan-
delijcke stucken is die heylighe suc-
cessie ofte nauvolginghe ghelegen / daer
ban sy roemen dat de Gemeynthe is
van de Apostelen aen / onder hen be-
houden ghebleuen.

8 Nu laet ons sien hoe getrouwelijck
sy haer ampt bedienen / dat welcke het
tweede merck is in de weerderinghe
eens behoorlijcken Vastfoors. Onder
de Priesters die daer gemaect wor-
den / zijn sommige Monikē / sommige
namē sy weereltlijcke Priesters. Dat
eerste kuden te weten / der Moniken /
is der onder Gemeynthe onbekend
geweest: en dat die sulcke plaetse heb-
ben in de Gemeynthe / dat strydt soo
seer teghen de Monicksche professie /
dat de ghene die doortijden wt de clog-
sters worden tot clercken verkozen /
niet langher Moniken en bleuen. Ja
ooc Gregorius / (te wiens tijde noch-
tans veel gebreke was) en heeft dese
berminghe niet toegelaten. Want
hy wil dat die het clerckschap verla-
ten / die Abten geworden zijn: om dat
niemant behoorlijck can beyde Mo-
nikē ende clerck zijn / dewijle het een
door het ander verhindert wordt. Nu
waert dat ick vracche hoe die zijn
ampt can wel bedienen / die door de
Canones is verclaert onweerdich te
zijn: ick bidde v / want souden sy ant-
woorden: Sy sullen my die ontdi-
ghe ordeninghe Innocentij de Wo-
nifacij voortbrenghe / door de wel-
cke de Moniken alsoo tot de eere ende
macht des Priesters worden
toegelaten / dat sy nochtans in hare

cloosters bliuen. Maer wat reden is
dit / dat een onghelieert efel door een
woordeken de gantsche outheydt bez-
woept so haest als hy den ikoomschen
stoel heeft inghenomen: Maer van
dese sake sullen wy hierna handelen.
Wit sal ons nu ghenoech zijn / dat het
in de eerste kercke is door een groote
ongheschicktheydt gheacht gheweest /
dat een Monik soude een Priester-
schap bedienen. Want Hieronimus
verfacht hem seluen het ampt eens
priesters te doe / als hy onder de Mo-
niken leeft: ende houdt hem selue voor
eenen wt den volcke die van de Prie-
sters geregeert wordt. Maer op dat
wy hen dit toegheuen: nochtans wat
dienst doen sy? Sommige wt de mē-
dicanten ofte bedelmoniken / proiken:
alle de andere moniken singhen ofte
nummelen hare Wiffen in hare holē.
Maer Christus en heeft niet ghewilt
datmen soude daertoe Priesters ma-
ken / noch de natuere des diēts en kāt
oock niet tijden. Dewijle de Schrif-
tuere betuycht opentlijck / dat het eenē
Priestere / dat is Duderlinghe toe-
komt / zijn eyghen Gemeynthe te re-
geeren: ist niet een Godtloose onthep-
linge / datmen de heylighe insettinghe
Godts tot een ander eynde verdrapt /
ia gantschelijck verandert: Want als
sy geordineert worden / so wordt hen
namelijck verboden te doen het ghene
dz Godt allen Priesters beueelt. Wat
men singt hen dit liedeken / Een Mo-
nik zy niet syn clooster te brede / ende
en veruoorde hem seluen noch Sa-
cramenten wt te deelen / noch eenich
ander ampt dat de Gemeynthe aengaet
te bedienen. Laese nu verfacen / ist
dat sy konnen / dat het een openbaer
bespottighe Godts is / dat yemant
Priester wordt / om hem seluen van
het waerachtighe ende oprechte ampt
des Priestersdoms te onthouden: ende
dat de ghene die den naem heeft / niet
en mach de sake hebben / der welcker
naem hy vraccht.

8 Nu come ick tot de weereltlijcke 9
Priesters / onder de welcke sommighe
zijn Beneficiarissen (ghelijck sy sijn-
ken)

Act. 20.
f. 28.

Ep. 11.
lib. 3.

Van de
weerd-
lijcke
Prie-
sters

ken) dat is / sy hebben Prieſterdom-
men ende beneficien / wt de welcke sy
gheuoort worden: ende sommighe ar-
beyden daghelijck in ſingen ende miſſe
doen / ende leue wt den loon daer door
vercregen. De beneficien hebben ſoz-
ghe der zielen / ghelijck Biſſchopdom-
men ende Paſtozen: ofte zyn renten
ende beſoldinghen der menſche die na
haren welluſt leuen / de welcke niet
ſingen den coſt ghekrighen: ghelijck
Canonickſchappen / Wredenden / Ver-
ſonagen / Digniteyten ende Capelre /
et. Hoe wel als nu de dingē opwaerts
ende nederwaerts verkeert zyn / ſoo
worden Abboten ende Priorſchappē /
niet alleenlic den weerdighen Prie-
ſteren / maer ooc (door een priuilegie /
dat is door een ghemeyne ende alom-
me gebruyckte gewoonte) den iongen
kinderen ghegheuen. Bengaende de
huerlinghen die den daghelijckſchen
coſt ſoecken / wat ſouden die anders
doen / dan dat ſy doen: te wetē / oneer-
lijck ende ſchandelijck hen ſeluen tot
buyt ghewin verhuere / doornemelijck
in ſo grote menicheit daer van de we-
reld nu vol is. Waeromme bewijſe ſy
niet en dozuen openbaerlijck bedelen /
ofte denken dat ſy dat goede niet veel
en ſouden verkrighen / ſo loopen ſy om
me ghelijc verhongherde honden / en
door onrijdige eenlijghinghe ghelijck
door baſſen / trecken ſy den menſchen
oock teghen hare wilke af dat ſy mo-
ghen in haren doozen buyt ſteken.
Waert dat ic hier wilde verclare wat
grooter ſchande der Gemeynthe het
zy / dz de eere ende het ampt des Prie-
ſterdoms ſoo verre veruallen is: daer
en soude geen eynde weſen. Daerom
en hebben de leſers niet te verwach-
ten / dat ick ouer deſe ſchadelijcke on-
weerdicheyde ſo ſeer ſal claghen / als
ſy wel weerdich is. Ik ſegge niet
cozte woorden / Iſt dat het Prieſter
ampt is (gelijc het woort Godts ge-
biet / ende de oude Canones eyſche) de
Gemeynthe boeden / en het Geſtelijck
rijcke Chriſti bedienē: alle ſulcke Prie-
ſters die geen ander werc noch loen en
hebben / dan in de coopmanſchap der

Wiſſen / en zyn niet alleenlijck ledich
in den dienſt / maer en hebben ooc geē
behoorlijck ampt / dwelck ſy mochten
bedienen. Want hen en wordt gheen
plaetſe gegeuen om het volc te leeren:
en ſy en hebben geen volc om te regē-
ren. Int cozte / ſy en hebben nē anders
dan een altaer om Chriſtum daarop te
offeren: het welcke niet en is Gode /
maer den dupueien offerhande doen /
ghelijck wy op een ander plaetſe ſul-
ken ſien.

Ik en roere hier niet de ghebeken ¹⁰
der Perſoonen / maer allenlijck dat
inwendige quact dat in haer inſettin-
ghe ghewortelt is. Ik ſal bouen deſen
noch eenen ſteck ſegghen / dwelck in ha-
re orden ſal qualijck luyden: maer de-
wijle het warachtich is / ſo moet ick
ſeggen / te weten / dat het ſeine is van
den Canonick / Dekens / Capellān /
Wredenden / ende alle de gene die niet
Prieſten oofften / ende alle de gene die niet
ledighe beneficien gheuoert worden.
Want wat dienſt connen ſy der Ge-
meynthe doen: Want de priedikingē der
Godtlijcken woorts / de ſorge der re-
geeringe / ende de verdeelinghe der Sa-
cramenten / hebben ſy van hen ghe-
woont / als packen die veel te ſwaar
worden / als packen die veel te ſwaar
ende laſtich waren. Wat hebben ſy dan
meer waer door ſy moghen roemen
hen ſeluen warachtighe Prieſters te
zijne? Te weten / ſy hebben noch den
ſang ende pomperie der ceremonien.
Maer wat gaet die de ſake aē? Iſt dz
ſy de gewoonte en het gebuyt voort-
brengchen / ende dat deſe wijſe langhen
tijdt gheduert heeft: ſoo ſtelle ick we-
derom de beſchrijvinghe Chriſti daer-
tegen / in de welcke hy ons wtgedruce
heeft / welcke de warachtighe Prie-
ſters zyn / ende wat ſy behooren te
hebben die willen ſulck ſchijnen. Iſt
dat ſy niet en connen ſoo hart cen-
wet verdragen / dat ſy hen ſeluen ſou-
den onder den ghel Chriſti ſtellen /
ſoo moeten ſy ten minſten liden / dat
deſe ſake door de autoriteyt der cerſter
Gemeynthe / gemiddelt worde. Maer
het en ſal hen niet betraen / iſt dat ſy
door de oude Canones geoordeelt wor-
den. De gene die tot Canoniken ver-
andert

andert zijn/die behoorden Ouderlin-
ghen te zyne/ ghelyck voortyden die
waren/die met den Bisschop int ghe-
meyn de Gemeynthe regeerden/ ende
zyne medeghesellen waren in het Pas-
soors ampt. Die digniteyten der ca-
pitulen (gelijc sy se noemen) en gaen
de regeeringhe der Gemeynthe niet
aen: deel min de Capelrien ende an-
dere dierghelijcke onnutte namen.
Waer voor sullen wy dan alle sulcke
achte? Voorwaer het wort Christi/
en de onderhoudinghe der onder Ge-
meynte/ sluyt se wt van de cere des
Pasterfchaps. Sy willen nochtans
Pasterfcs zijn/ ende geuen hen seluen
daer voor wt. Maer men moet haer
momaensichte afstrecken: ende also sult-
len wy beuinden / dat haer gantsche
professie ende oorden seer bzeemde ende
seer verre is dan dat Pasterampt/
dewelck ons de Vposfele beschijuen/
ende in de eerste Gemeynthe geescht
werdt. Daerom dewijle alle sulcke or-
denen met wat titulē sy oock verciert
worden/nieu zijn/ of ymmer noch
door de inferinge Gods/ noch door
de oude onderhoudinge der Gemeyn-
te/beuefsche en zijn/ soo en moeten sy
gheen plaetse hebben in de beschijuin-
ghe der Gheestliker regeeringhe/ de
welcke is door den mont des Heeren
geheylicht/ ende van de Gemeynthe
aenghenomen. Ofte (ist dat sy wil-
len dat ick sechtelijcker ende clacrlie-
ker spreke) dewijle de Capellanen/
Canoniken/Decanen/Pretuosten/en
dierghelijcke ledighe buycken / niet
sels den alderminsten bingher steken
aen eenich deelke des dienst die noodt-
sakelijck van de Pasterfcs gheescht
wort / soo en ist niet verdraghelijck/
dat sy die cere valscheelijck hen seluen
toeschijuede / de heylighe insettinge
Christi beken.

Van de
Papisti-
sche Bis-
choppen
en Pa-
sooren.

Ad zijn daer noch de Bisschoppen
en regeerders der Darochie/ de wel-
cke oech of sy neersichdepde den om in
haer ampt te binuen. Want wy sonde
hen geeren toelēden dat sy een Heylich
ende eerlijck ampt hebben / waer dat
zyt bedieniden. Maer dewijle sy de

Gemeynthe die hē beuolen zijn/ Verla-
tende/ ende de sorghe daeruan andere
opleggheende/ willen Pastoorē ghe-
acht zijn/ soo doen sy enen ghelijck of
het ampt des Pastoorē ware/ n3 doe.
Maer dat een woeckenaer die noyt
enen boet wt der stadt en stelt/ seyde
dat hy eē Aantbouwer ofte Wijngeer-
denier ware : ofte waerdt dat een
krijghschman die alights in den krijch
ende leggher geweest is/ ende noyt noch
richthuys noch boecken ghesien en
heeft / hem selue wtgaue voor eenen
Wetgeleerden/ wie sonde sulcke stinc-
kende ydelheyt tijden? Maer die doen
noch onghefchickelijcker / die willen
oprechte Pastoorē der Gemeynthe
gheacht en genaemt zijn/ ende en wil-
len nochtans gheene Pastoorē zijn.
Want onder hoe vele is daer een / die
sels schijnt de regeeringe zijnder Ge-
meynte te bedienen? Vele zijn daer
die haer leuen lanc de renten der Ge-
meynten inslicken/ tot de welcke sy n3
sels eenmael en gaen om de selue te
sien. Andere gaen alle iare eenmael/
ofte senden haren ontfangher / op dat
sy niet en verliesen van de huere. Als
dese verderunghe begonde eer sijnmael
in te komen/ soo hebben de ghene die
sulcke leedicheydt wilden ghebruy-
ken/hen seluen door Privilegien be-
holpen ende wtgecocht. Maer n3 siet
men selden yemant by zijn Gemeynthe
woonē. Want sy achten de Gemeyn-
ten niet anders dan pachtgoeden / in
de welcke sy hare stedehouders stel-
len als pachters ofte ontfanghers.
Maer dit is sels teghen het gheuoē-
len der natuere / dat yemant zy een
Pastoor ofte Herder eender cude/
daer van hy noyt een schaep gesien en
heeft.

Het schijnt dat ten tijde Grego- 12
rij is sommich zaet deses quaedts ge-
sien gheweest / soo dat de regeerders
der Gemeynten begonden onachtsaem
te zijne in het volck te leeren: want hy
beclaecht dit swaerlijck op sommighe
plaetsen. De weercelt (seyt hy) is vol
Pasterfcs: ende nochtans en vindmē
niet vele arbeypders in den ougē. Wāt Rom. 17
het.

het priesterlijcke ampt nemē wy wel aen/maer wy en hoitbrengen het werck des diensts niet. Jte dewijle de Priesters gheen liefde en hebben/ soo wilten sy heeren schijnen/ende en bekennē hen seluen niet vaders te zyne. De plaetse der vernederinghe veranderen sy tot verheffinghe ende heer schappie. Item/ Maer wat doe wy Pastoorē/ die wy den loon ontfanghen en geene wercluyden en zijne wy zijn tot dingen veruallē die ons niet aen en gaen: wy nemen een dinc aen/ende doen een ander. Wy verlatē den dienst der predikinghe/ende foo berre ick sie/ wy worden Bisschoppen ghenacmt tot onse straffe/ dewijle wy de naem der eere en niet der cracht houden. Dewijle wy soo groote scherpicheydt der woorden gebuyekt tegen de gene die alleenlijck trage/ ofte niet gheduerich in haer ampt en waren/ ic bidde u wat soude hy segghen/ waert dat hy saghe dat hy na niet en onder alle Bisschoppen/ ofte ymmers seer weynighe zijn/ die eenmael in alle haer leuen in den predickstoel comen/ende onder de andere Pastoorē nauwe een van hondert: Want de sake is hynde tot sulcke wtinnicheydt gecomen/ dat hy geacht wort voor de weerdicheydt des Bisschops te kleyn te zijne/ dat hy soude den volcke Gods woort vercoedighen. Ten tijt Bernardi/ was de sake noch wat boozder veruallen dan ten tijde Gregorij: maer wy sien oock hoe bitterlijck hy de gantsche orden bescheldt/ en het is nochtans der waerheyt gelijck/ dat sy doe niet weynich beter waren dan synb zijn.

13 Jst dat penant dese gantsche regheringhe die hynden onder het Paul dō is/ wil behoorlijck aenmercken ende ouerleggē/ die sal beuindē datter geen roofnest en is/ waer in de roouers soo bruyelijck ende met soo onghedonden stouticheyt regeeren. Al opwaer alle dinck is daer der insettinghe Christi so ongelijck/ ia soo vromde daer van/ ende van de oude insettingen ende zeden der Ghemeente soo vromd verandert/ en strijt so seer tegē de reden en

natuere/ datmen Christi gheen meerder onrecht en can doen/ dan als zy sulcke ongheschiecke regeeringhe met zijnen naem beschermen ende bedekken. Zy segghen/ Wy zijn de pilaren der Ghemeente/ boozstanders ende boozganghers der kerkelike/ sedehouders Christi/ ende hoofden der ghesloouigen: wat de Apostolische machts is dooz successie ende nauoighinge ons gecomen. Het dese onnutte dinghen verhoen zy hen seluen sonder ophouden/ gelijck of zy tot seenen ende blocken spraken. Maer soo dicmael als zy hier op sullen roemen/ wat zy wederom van hen braghen/ wat zy met de Apostelen ghemeyn hebben. Want wy en handelen hier niet van eenighe eruelijcke eere/ die oock soude moghen den slapenden gegeuen worden/ maer wy handelen van het predickamp/ welck zy soo seer blien. Desghelijck als wy segghen dat haer rijcke is des Antichristi tyannie/ soo segghen zy terffonde daerteghen/ dat het is de eerwerdighe Hierarchie die so dicmael van groote ende heylighe mannen geprefen is. Maer dat is gelijck of de heylighe vaders de kerkelijcke Hierarchie/ ofte de gheschehelijcke regeeringhe/ gelijck hen die van de Apostelen aen ouer gegeuen was/ prijfende/ van desen grouen ongheschieden hoop die vol verwoestinghe is/ gedroomt hadden/ in den welcken Bisschoppen ofte (ghelijck het ghemeynlijck gheschied) groue efels zijn/ die niet sels de eerste ende ghemeene beginselen des geloofs en weten: ofte ooc somtijts kinderē die noch verch van de boester vrouwe komen: ende ist dat daer eenich gheleerde zijn (de welcke men nochtans selden vint) die meynen dat een Bisschopdom niet anders en is dan een tijtel van pompe ende grootscheit: daer de regeerperie ende grootscheit: daer de regeerders niet mer en dencken van de cudsche te worden en boeden/ dā een schoerde te worden en boeden: daer alle maker van landt te bouwen: daer alle dingen zijn meer dā wt Babilonische verwoestinghe berweret/ so dat die vaderlijcker insettinge/ niet sels een

lijf tecken meer ghesen en wordet.

14
Het leue
des Gee
selighe
staets on
der het
Wastou
Wat. 5.
14.

Maer wat salt wesen ist dat wy
komen haer leuen te examineren: waer
sal dat licht der meerelc wesen/het
welcke Christus in hen opsticht: waer
sal die heylicheydt wesen: die als sout
der aerde mochte wesen: Waer en is
hyden onder de menschen gheen oz-
den die schandelijcker zy in ouerdact/
ontkupscheydt / wellust ende allerley
onghergeltheyt. Men bindt in geen
ander ozden soo bequame noch geleer-
de meesters aller dalscheydt/bedorcht/
herraderie / ende ongetrouwicheydt/
nerrghens en bindtmen soo groote be-
hendicheydt / noch stouticheydt om
schade te doen. Ick verswijghe haer
grootescheydt / hoouerdicheydt / rooue-
rie / en weeteheyt. Ick verswijghe die
ongebonden brijheyt ende stouticheyt
in alle de deelen haers leuens: van de
welcke te draghen de werelt soo seer
bermoeyt is: dat het niet en is te bree-
sen dat ic sal schynen de sake te groot
te maken. Ick wil een dinc segghen/
het welcke sy oock selue niet en sullen
kunnen versaken. Te weten / dat on-
der de Witschoppen byna niet een / en
onder de Pastooren niet de honderste
en is / die niet en zy te verdancken / ofte
ten minsten van synen dienst af te set-
ten / waert datmē haer leuen na de ou-
de Canones oordeelde. Het schijnt on-
gelouelijc dat ic segghe / soo seer is
die oude regeeringhe verballen / door
de welcke gheboden was / der clercken
leue neerstelijc te ondersoecke: maer
het is gantschelijc also. Laetse nu gaē
alle die onder de banier des Roomsche
stoels strijden ende bechten / ende hem
aenhanghen / en laetse van die Wrie-
selijche orden roemen die by hen is.
Het is boozwac openbaer dat de oz-
den die sy hebbe / niet en is van Chri-
sto / noch van zijne Apostelen / noch
van de Waders / noch de oude Ge-
meynte.

15
Van de
Diacone
int Wastou
Wom.

Laet nu de Diaconen boozkomen/
en die seer heylighe wtdeelinghe der
goede der kercke die sy gebruiken.
Hoe wel sy en maken nu hare Diacon-
ne geenins daertoe: wat hen en wort

gheen dinc beuolen / anders dan dat sy
aen den altaer dienē / het Euangelium
lesen ofte singē / en te en weet niet wat
beuolingen meer doe. Wā aelmoesen/
van sozge booz de armē / en vā de gāt-
schen dienst welcken sy booztijde de-
den / en wordet hen niet beuolen. Ick
spzcke van de insettinge: want ist dat
wy aensien wat sy doen / so en hebben
sy metter daedt gheen dienē / maer
alleenlijc eenen graedt tot het Wrie-
sterd om. De ghene die der Diaconen
plaetse hebben in de Wist / die gheuen
in en dinc eenē ydelen schyn der ouder
gewoonte: Want sy ontfangē de offer-
handē eer de consecratie geschiet. Het
is een oude ghebruyt geweest / dat de
ghelouige malkanderen kusseden / en
haer aelmoesen tot den altaer brachtē /
eer sy het Wontmael aren: also gauē
sy eerst door dat tecken / daer na oock
door haer weldaet haer liefde te kennē.
De Diaconus die de ontfangher der
armen was / ontfinē het gene dat daer
gegheten wert / om wt te deelen. Wā
en komt wt die aelmoesen niet meer
tot de armen / vā of sy in de zee gewor-
pen worden. Soo bespotten sy dan de
Ghemeynte met dat leughenachtich
Diaconschap. Woorwaer sy en hebben
daerin n: d: met de insettinge der A-
postelē / ofte met de onderhoudinghe
der ouder Ghemeynte quereen komt.
De wtdeelinghe der goeden hebben sy
tot een ander eynde verkeert / ende
hebbent alsoo gheordincert / datmen
geen onozdentijcker dinc en can diche-
ten. Want gelijc de roouers den roof
onder malkanderen deplē als sy de rep-
sende menschen vermoordt hebben: als
so als dese het licht des Godlijcken
woorts hebbe wtgeblischt / so meyn-
den sy (als de Ghemeynte de kele afge-
seden hebbende) dat geen dinc dat tot
eenich heylighē ghebruyt ghegheuen en
gheheylighē was / en mochte van haer
roouen en grijpen brij zijn. Soo heb-
ben sy dan ghedepit / ende een yeghe-
lijc heeft tot hem getrocken soo veel
als by konde.

Hoe de
Wausche
Geste-
lijckh: de
goeden
der Ghe-
meynte
en der ar-
men ghe-
rooft
heest.

Ende also is de oude ghewoonte
de welcke wy verclaert hebben niet 16
alleen:

alleenlijck verfoort ende verandert/
maer oock gantschelijck omme ghe-
keert ende wech ghenomen. Het mee-
ste deel hebben de Bisschoppen ende
steedsche Priesters gerooft/de welcke
ke door desen roof zijn rijcke ghewor-
den/ende in de Canoniken verandert.
Nochtans dat haer deylinghe niet en
is sonder beroerte en twist gheschiet/
dat is daer wt openbaer/dat sy tot op
desen dach tegen malcaderen te rechte
gaen. Hoe het 33/34 hebbe hier door toe
ghesien dat wt alle het goet der Ge-
meynte niet een misse tot de armen en
comt/den welcke het ten minsten half
toe qua. Want de Canones schijue by
name het vierde deel den armen toe/
ende een ander vierde deel schicken sy
daerom den Bisschoppen toe/ om dat
zijt souden tot gasturijghedot ende an-
dere weldaden ghebruycken. Ic wij-
ghe wat de Clercken behoorden niet
haer deel te doen / en waerroe sy het
moesten ghebruycken : want het laeste
vierde deel dwelck tot onderhandinge
der tempelen ende huysen/ende tot an-
dere onkosten berodent was / moeste
in den noot den armen bereydt zijn/
dat is genocch bewesen. Ick bidde v/
waert dat sy een glinsterken der bree-
se Gods in haer herte hadden/ soude
sy dese consciencie connen verdragen/
dat alle het ghene daer door sy geuoet
ende gheleedt worden / wt dieste / in
wt kerckroof comt : Maer dewijle sy
door Gods oordeel weynich geroert
worden/ soo behoorden sy minners te
denken dat het menschen zijn die ge-
uoelen/reden ende verstant hebben/
den welcken sy willen doe te verstaen/
dat sy soo schoon ende welgeschickte
orden in haer Gemeynthe hebben/als
sy plegghen te roemen. Laetse my niet
korte woorden antwoorden ofte het
Diaconschap 35 een blyghet tot sielen
ende roouen. Ist dat sy dit versaken/
soo sullen sy oock moeten bekennen
dat sy geen Diaconschap meer en heb-
ben: dewijle by hen de gantsche bedie-
ninghe der goeden der Gemeynthe / is
openbaerlijck in de Godloose kerck-
voeringhe herandert.

Maer hier ghebruycken sy een seer 17
schoon berwe / want sy segghen dat
de weerdicheyt der Gemeynthe wort
bequaemlijck onderhouden / door dese
groorschedot ende Bomperie die 36
ghebruycken / ende 37 hebben sommi-
ge onder hen die so onbescheemt zijn/
dat 38 als die Conincklycke vergierin-
ghe in de Priesteryck orden ghesien
wordt/ bestaen openbaerlijck te roe-
men / dat sy eerst alsoo de Prophe-
cien volbrachten / mer de welcke de
oude Prophten de clerlijckheyt hebben. Sy
rijck Christi beschizen hebben. Sy
seggen / God en heeft dit niet te ver-
geefs zijnder Gemeynthe beloof: De
Conincklyc sullen comen/ende sullen
voor v aenschyn aenbieden / ende ga-
uen tot v brengen. Staet op / staet
op o Sion/wordt met uwe sterckheyt
bekleet/ mer de kledinghe uwer eer-
lijckheyt. Sy sullen alle van Saba co-
men gont ende wyperoot brengen/ende
den lof des Heeren berondigen.
de/ Alle het bee van Cedar sal tot v
gebracht werden. Ist dat ick langhe
bedich ben om dese onghesichte onbe-
scheemtheit te wederlegge/ soo viers
se ick dat ick sal selue ongeschick schy-
nen. Daerom en wil ic niet lichtere-
dichlijc woorden te bergerse quissen.
Nochtans braghe ick: Waert dat een
nich Jode die ghetupghenissen mis-
bruycte/hoe soude 39 se wederleggen.
We weten/39 souden zijn plomphet
berispen / om dat sy de dinghen die
gheestelijc van het gheestelijc rijcke
Christi gesept zijn / tot het vleesch en
tot de weerdicheyt trocke. Want wy wet-
ten dat de Prophten onder het beel der
aertcher dinghen/ons hebben de He-
melsche eerlijck Gods afgebeelde/
de welcke behoort in de Gemeynthe te
schijnen. Want dese seggheninghen sijn
door de woorden der Prophten wot-
ghedacht worden / en heeft de Ghe-
meynte noyt min gehad dan te tijde
der Apostelen nochtans bekent
een pghetijck dat de cracht des rijck
Godts doe alderseer bloeyde. Wat
beduyden dan die woorden der Prop-
hten: We wete dat al wat eigen
dica

Jsa. 72
c. 10.Jes. 52
a. 1.Esa. 60
a. 6.Mat. 22
b. 11.

Mat. 2.
L. 11.
2 p. 4. c.
10.
Esa. 60.
A. 1.
2 p. 21.
L. 14.

dierbaer/hooge ofte cierlijc is/moet de
Heere onderworpen worden. En dat
by name van de Coninghen gheseydt
wort/dat sy hare scyptren sulen Chri-
sto onderwerpen / ende hare croonen
door sijne doeten nederlegghen / ende
haren rijckdom der Ghemeynte hey-
lighen/wanneer konnen sy seggen dat
het waerachtigher ende volcome-
lijcker gheschiet is/ dan doe Theodo-
sius zijn purpuren kleet ende Keyser-
lijcke vercieringhe verlaende / heeft
hem seluen als een wt de volcke/door
Gode ende de Ghemeynte tot open-
baer penitencie verbedert: item als hy
ende andere zijns ghelijcke Moysen/
haer neersichheid ghedaen ende sozge
ghedraghen hebben/om de supuer lee-
re in de Ghemeynte te houden/ ende de
rechtinnighe Leeraers te beschermen
ende onderhouden. Maer dat de Prie-
sters doe geen en ouerulovigen rijck-
dom en hadden/ dat machmen genoegh
verstaen wt een woort des Aquile-
ien sen conciliums/ in het welcke Am-
brosius de ouerste was/te weten/dit/
De armoede in de Prieesters des Hee-
ren is eerlijck. De Bisschoppen had-
den doe boorwaer enich goet / waer
door sy hadden moghen een Aenlijcke
vercieringhe der Ghemeynte maken/
had den sulcx gheacht de rechte ver-
cieringhe der Ghemeynte te zyne. Maer
dewijle sy wisten dat gheen dinc meer
teghen het ampt der Pastooren is dan
mer der tafelen lechermie/met der klee-
deren cierlijcheyt/ met menichte der
dienstknechten / en met grootsche pa-
lappen luchtich ende houuerdich te
zynen: so volchde sy de ootmoedicheyt/
matichz/ in de armoede selue die Chri-
stus onder zijne dienaren gheheplich
hadde.

Maer op dat wijt hier niet te lanck
en maken/so laet ons wederom in een
corre sonna verlamen/ hoernerre die
wt deelinge/ ofte verquistinghe der
goeden der Ghemeynte nu van dat
waerachtich Diacöschap / dwelck ons
is door Godes woort beuolen/en van
de oude Ghemeynte onderhouden. Ic
segge dat het verkeerdelijck gebruyct

wordt dat tot vercieringe der temple Gemeyn
gebruyct wort/ten sy dat het gheschiet te in het
in sulcker mate als de nature des Paus d
godtlijcken dienst eyscht / ende de A- gebuyct
postelen ende andere heylige Vaders en wige
met leere ende exempelen berodet heb- deidt
ben. Maer waer wordt hyden yet wordt.
sulcx in de temple gesien: Het wort al
verworpen/niet alicentijck dat na die
oude soberheyt/maer ooc na eenige eer-
lijcke maetsceyt geschicht is. Gec dinc
en is behagelijc anders dan dat ouer-
daet en verdoquentheyt des tijds be-
wijst. Hierentusschen zijn sy so verre
van eenige behoorlijcke sozge door de
leuendighe templen/ dat sy leuer sou-
den menich dypsent armen laten door
honger berderuen/ den den aldermin-
sten tielck/ ofte een seer kleyn vterken
breken om haer armoede te onderhou-
den. Op dat ic niet swaers en segghe
wt my seluen/ soo wilde ick alicentijc
dat de Gootsalighe Aesers bedacht/
waert dat nu die bouen gemelde Cri-
perius Bisschop van Cholofo/ ofte A-
catus ofte Ambrosius / ofte yemant
diergelijcke van de dooden opsonde/
wat soude die seggē. Moorwaer sy en
souden niet prijsen dat in so grooten
noot der armen het goet der Ghemeyn-
te als oueruloedich/ tot andere dingen
gebruyct wort. Op dat ic swijge dat
dese dingen daer en hegehangen wort
(of daer schoen gheene armen en wa-
ren) menichmans schadelijck is / ende
geensins boozderlijc. Maer ick late de
menschen baren. Dese goeden zijn
Christo gegheuen ende geheplich: so
moet mense van de Christen Wille ende
goederduncken wtdeelen. Sy sullen te
verghcefs dat deel Christen ter reken-
schap brengen/dwelck sy buyten zijn
beuel wtghequist hebben. Hoe wel ont
de waerheyt te segghen/daer en wort
niet heel van onredelijcke renten der
Ghemeynte / tot sulcke onkosten / te
sweten/ tot baten en cleederen des tem-
pels gebruyct. Want daer en zijn
geen so rijcke Bisschopdomme/ noch
so bette Abbdien / noch eyndelijck soo
bele noch so groote beneficien/ die ge-
nack zijn om de gulcheyt der Prie-
sters

28
Act. 6. a.
3.
Hoe het
wordt der

stieren te bullen. Daerom dewijle sy hen seluen willen sparen/ so bewegen sy het volc door supersticie/ dat sy het ghene dat sy behoorden den armen te deelen/ nō gheuen om tempelen te maken/ om beelde op te richten/ om vaten en iuwelen te coopen/ en om dierbare kledinghe te ghecryghen. Dit is die stroomwal waerdoor alle de daghe-lijckche actiōen verfloden worden.

19. **W**engaede de rente die sy wt de akkers ende beëttighen ontfangē/ wat sal ick anders segghen/ dan dat ick nō gheseydt hebbe/ ende dat voer ooghen is: Wy sien niet wat gheerouwichēyde de ghene die Bisschoppen ende Abten ghenacint worden/ het meeste deel der goeden der Ghemeente bedeele. Wat wijscheydt ist onder hen Christelijcke orden te soecken: Behoorden sy niet menichte der dienstancēte/ oerlijckheyde der huysen/ costelijckheyde der cleederen/ ende spijzen/ de welustē der Moosten na te volghen/ daer haer leuen behoorde een sonderlic exemplar der soberheydt/ maticheyt en ootmoedicheyt te zyne: Bouen desen den ghenen dien door het ewighe en onueranderlijcke woort Gods verbiet duyel gewin te soecken/ ende ghebiecht niet slechten cost te breken te zynen/ betacint het seer qualijck/ ende is verre van haer ampt dat sy niet alleelijck dorpen ende sloten en ghecryghen/ maer oock seer groote heerlijckheden ende Moostendommen innemen/ ende ten eynde ooc sels. Rijcken beëttē: Of sy schoon Gods woort verstaanden/ wat sullen sy nochtans antwoorden op die oude regulen ende ordinancien der concilien/ in de welcke ghebooden wordt/ dat de Bisschop sal zyn huysken niet verre van de Ghemeente/ ende oncostelijcke tafel ende huysraedt hebben. Wat sullen sy antwoorden op dien lof/ daermede het Aquileiesche concilium seyt/ dat de armoede eerlijck is in de Priesters des Heere: Wat het gene dz Hieronimus schrijft tot Depotianum/ dat de arme ende breedelinghen behooren zyn tafel te kinnen/ ende Christus niet hen/ dat

sullen sy verworpen/ als een dinc dat heel te swaer is. Maer dat hy terstont daerna seyd/ dat sullen sy hen schamen te versaken/ te wetten/ dat het de eere eens Bisschops is/ dat hy den armen voorlietende dat het aller Priesteren schande is/ dat sy eyghen rijckdom soecken. Dit en connen sy nochtans niet annemen sonder hen allen niet schande te laden. Maer het en is niet noodich dat ick se hier niet anders den veruolghē/ dewijle ick niet anders en hebbe gewild/ dan bewijzen dat de oprechte orden des Diaconschaps/ ouer langhen tijdt van hen wechghenomen/ op dat sy niet meer op desen tijtel en roemen om haer Ghemeente te prijse. Ende ick meyne dat ick dit ghenoech ghedaen hebbe.

Dat vi. Capittel.

Van de noochteit des Roomschen stoels.

Da slange hebben wy die orden der Ghemeente verhaelt die in de regheeringe der ouder Ghemeente gheueest waren: maer daerna met ter tijt verdozē/ en ten eynde meer en meer geschent zyn/ en nō in de Pauze meer geschent zyn/ en nō in de Pauze selijcke ghemeente den naem alleelijck behouden/ maer in der waerheydt niet anders en zyn dā momaensichten: om dat de Godtsalige Aeser soude wt de vergheelijckinge moghen oordeelen/ wat Ghemeente de Roomsche hebben/ om der welcker wille sy ons met scheuringhe beschuldigen/ en dat wy van hen afgheweken zyn. Maer het hooft der gantscher orden/ dat is/ de hooft der Roomschen stoels/ hoocheydt des Roomschen stoels/ dat de al waer wt sy willen bewijzen/ dat de al gemeyn Ghemeente by hen alleen is/ daer van en hebbe ick niet gesproken: want het en heeft sijnen oorspronck niet wt de instettinghe Christi/ noch wt het ghebruyck der ouder Ghemeente ghelijck die andere bouen verhaelt de deelen: de welcke wy hebben bezefen van outs gewest te zyne/ ende metter tijt gantschelijck verandert/ in gants

Et. i. b.
7.

Conci.
Cartha.
4. cap. 14
ende 15.

gantschelijck een nieuwe forme aen-
gebaen te hebben. Ende nochtans ar-
beyden sy om der Weerelt te doe ver-
staen/dz de boozneemste en by na de eer-
nige bandt der eenicheyt der Gemeyn-
te is / dz wy by de Rooschen stoel bli-
uen/ en in zijn gehoozsaemh. volher-
de. Dit is / segge ick / het fundament
daerop sy booznemelijc steunen/als sy
willen ons de Gemeynthe benemen en
hen selue toeschijue/te weten/ dat sy
het hooft behouden/aen. **O**et welke de
eenheyt der Gemeynthe hangt/en son-
der het welke sy moet scheuren ende
breken. Want alsoo achten sy dat de
Gemeynthe is een ghebroken ende ge-
breut lichaem/ ten sy dat sy den Roos-
schen stoel als hare hooft zy onder-
werpen. Daerom als sy van haer
Hierarchie handelen/so is dit altyds
haer begijn/ dat de Roomsche Paus
als de stedhouder Christi (die het
hooft der Gemeynthe is) in de plaetse
Christi ouer de alghemeyn Gemeyn-
te gheset is: ende dat de Gemeynthe
niet anders wel gestelt en is / ten zy
dat die Roomsche stoel/hoocheyt heb-
be bouen alle de andere. Daerom mog-
ten wy oock verclaren hoedanich dit
zy / op dat wy gheen dunck boozby en
gaen/dat tot de behoorighe regeerin-
ge der Gemeynthe dient.

So laet dan dit den grondt ende de
somma deser habelinge zijn / te wetē/
of het tot de warachtighe Hierarchie
(gelijc sy die noemen) ofte regeeringe
der Gemeynthe/noodich zy eenen stoel
te hebben onder de andere die in weez-
dicheyt en macht wtneemē / op dat hy
het hooft des gantschen lichaems zy.
Maer wy doen der Gemeynthe veel te
groot onrecht / ist dat wy haer desen
noodt oplegge sonder Godts woort.
Daerom ist dat onse teghenstrijders
willen ouertuppen dz zy begeeren/so
moeten sy eerst bewijsen dz sulcke re-
geeringe vā Christi ingeset is. Om
dit te bewijsen/brengen sy wt de Wet
booz het opperste Priestendom / item
het opperste oordeel dwelc **G O D**
te Iherusalem ingeset heeft. Maer dit
is licht te wederleggen/ende dat me-

nichins/ist dat hen een wederleggin-
ge niet ghenoech en is. Ten eersten/
of schoon een dunck is onder een volck
niet gheweest/ daerom en wordē men
dooz gheen reden bedwongen dat sel-
ue tot ouer de gantsche Weerelt te stre-
cken. Ja daer is een groot onderscheyt
tusschen een volc/en de gantsche wee-
reilt. Dewijle de Joden voortijde wa-
ren op alle zijden van de afgodendie-
naren ommeringt/ so heeft Godt/om
dat sy niet en soude dooz verscheyden
Religie gescheyden worden/den stoel
zijns diensts in den midden des lants
gestelt/daer heeft hy eenen Duersten
ofte boozstander gestelt / op den wel-
ken sy alle sonden sien/ op dat sy alsoo
mochten te bet in eenicheyt behouden
worden. Maer als nu de warachtighe
Religie is ouer de gantsche Weereldt
verbreyt / wie en siet niet dat het gāt-
schelijc ongeschickt is / dat ouer de re-
gheeringhe van Wosten tot den We-
sten/een mensch gheset wordē: Wāt
dat is eenen ghele/ of iemandt wilde
dat de gantsche Weereldt moeste van
eenen stadthouder gheregeert wor-
den / om dat een landouwe ofte heer-
lijckheyt niet meer dan enen stat-
houder en heeft. Maer daer is ooc
noch een ander reden / waerom dat nu
en moet tot een exempel getrockē wor-
den om na te volghen. Een peghelijck
sweert wel dat die opperste Priestester is
een boozbeeldt Christi geweest. Maer **Heb. 7. b.**
nu als het Priestesterdom verandert is /
moet oock dat recht verandert wor-
den. Maer tot wien ist verandert?
Niet boozwaer tot den Paus (ghelijc
hy onbeschamelijc derfroemen/als hy
dese plaetse tot hem treckt) maer tot
Christum/ de welke dese eere geenen
anderen ouer en gheeft/ghelijc hy dz
ampt alleen sonder stedhouder ofte **1. Joā. 2.**
nacomer bedient. Want dat Priestersd. **a. 1.**
en is niet alleenlijc in de leere ghele- **1. Tim.**
ghen/maer ooc in de veroenighe die **2. b. 5.**
hy dooz zijn doot volbracht heeft/ende **Heb. 7. d.**
in die boozbiddinghe die hy noch by **24.**
den Vader doet.

So en moeten sy dan ons niet met **3**
een eenwighe Wet binden aen dat
Ma ij exam.

Mat. 16
c. 18.
Joā. 21.
c. 15.

1. Pet. 5
c. 2.

Joā. 20.
c. 23.

2. Cor. 5
b. 18. en
10. b. 16.

Mat. 16
c. 19.

exempel dwelck (ghelijck wy sien) tij-
delijc geweest is. In het nieuwe te-
stament en hebbe sy niet daer mede sy
haer gevoelen mochten bevestigen / an-
ders dan dat tot eenen Apostel geseyt
is / Ghy sijdt Petrus / ende op desen
steen sal ick myn Gemeynthe timmerē.
Item / Petre hebt ghy my lief : soo
weyt myne schapen . Maer ist dat sy
dese bevestingen willen crachtich ma-
ken / soo moeten sy eerst bewijzen dat
Christus den ghenen dien hy ghebiet
sijne schapen te weyden / ooc den seluē
heeft macht ouer alle Gemeynthen ge-
gheuen : ende dat binden ende ontbin-
den niet anders en is / dan de gantsche
weercelt regereen. Maer Petrus ver-
maent alle andere Ouderlinghen / dat
sy de Gemeynthe boeden / ghelijc hem
beuolen was. Hier wt machmen ver-
staen dat Christus dooz die woorden
niet meer Petro geboden en heeft / dā
den anderen : ofte dz Petrus zijn recht
dz hy ontfangen hadde / heeft den an-
deren gemeyn gemaect . Maer op dz
wy niet te verghees en kijuen / wy
hebben op een ander plaetse wt den
mont Christi een claer wtlegginghe
waer binden ende ontbinden zy : te we-
ten / de sonde houden ende vergheuen.
Dz wyse van binden ende ontbinden /
leert de gantsche Schriftuere alom-
me / en boornemelijc verclaertse Pau-
lus seer wel / als hy seyd / dz de Die-
naren des Euangelij bruel hebbe om
de menschen Gode te versoenen / ende
dat sy ooc mede macht hebben wrake
te doen ouer te gene die dese weldaet
verwerpen.

4 Hoe schandelijc sy dese plaetsen ver-
dragen / in de welcke van binden ende
ontbinden gemit wort / dat hebbe ick
bouen gheroert / ende sal het weynich
hierna moeten byeder verklaren. Nu
moeten wy alleenich aenmercken wat
sy wt die antwoorde Christi tot Pe-
trum wille bewijzen. Hy heeft hem de
sleutelen des rijcs der Hemel beloeft.
Hy heeft gheseydt dat het soude in de
Hemel gebonde wesen / al wat hy son-
de op der aerde binden . Ist dat wy in
het woort Sleutelen / ende in de wyse

van binden eens zijn / soo sal de twist
terstont een eynde hebben . Want de
Paus sal den last die den Apostelen
beuolen is / geerne laten varen / wel-
ke last vol arbeys ende swaerheyt is
zijnde / hem soude van alle sijne wel-
lusten sonder ghewin beroouen . Wel-
wile de Hemelen ons gheopent wor-
den / dooz de leere des Euangelij / so
wordt sy seer wel met den naem der
sleutelen / verclert . Ende de menschen
en worden geen ander wyse gebō-
den ende ontbonden / dan als het geloo-
ue de sommige Gode versoent / ende de
sommige dooz haer ongheleuicheyt de
verdoemt worde. Maer dat de Paus
hem seluen niet meer rechts aen en na-
me / so en soude (ghelijck ick meyne)
niemant hem beuolen noch tegen hem
strijden . Maer dewijle dese successie
ende nauolginge grooten arbeidt ende
geē gewin mede brenghet / so en behaecht
sy den Paus niet : soo komt nu hierwt
het begin des gekijfs / te weten / wat
Christus Petro beloeft heeft. Ic ver-
staen wt de sake / dat daer niet anders
betrekkent en wort / dan de weerdich-
heyt des Apostolischen dienst / welcke
weerdicheyt niet en can van den last
verscheyden worden . Want ist dz de
welcke ick geseyt
hebbe / wort aenghenomen / de welcke
niet en cā sonder groote onbeschaemt-
heyt verwerpen worden / soo en wort
dooz die woorden gheen dinc dz
ghegheuen / dat niet en zy oock zinnen
medeghesellen gemeyn geweest : want
anders en soude niet alleenlyck den
persoonen onrecht ghedaen worden /
maer de maestescht der leere soude ooc
vercozt ende vercrencht zijn. Sy roe-
pen hier tegen : maer ick bidde v / wat
boordeel ist dat zy haer schip aen dese
steenrotse stoeten ? Want zy en sullen
nimmermeer connen maken dat de
macht om te binden ende ontbinden
niet en zy allen den Apostelen ghege-
uen / ghelijc hen allen de vercondin-
gen / ghelijc hen allen de beuolen is. Sy
ge des Euangelijns beuolen is. Sy
segghen / Christus heeft Petrum tot
eenen onse der gantscher Gemeyn-
te geseyt / als hy hem beloeft de sleu-
telen

Mat. 18
c. 20.

telen te geuen. Maer dat hy doe Petrus belofde / dat geest hy op een ander plaetse allen den anderen int ghemeyn. Ist dat het selue recht dat Petrus belofte was / hen allen gegeue is / waerin sal hy bouen syne medegeselle wesen? Sy segghen daer in / dat hijt met den anderen int ghemeyn / ende ooc alleen op hem seluen ontfangen heeft / het welcke den anderen niet gegeuen en is / anders dan int ghemeyn. Maer of ick hier met Cyprianus ende Augustinus antwoorde / dat Christus dat n. ghebaen en heeft om dat hy den eenen mensche soude bouen de anderen verheffen / maer om dat hy de eenheyt der Ghemeynte / soude alsoo aenprisen. Want alsoo spreekt Cyprianus / De Heere heeft alleen den Discipulen in de persoon eens menschen / de sleutelen gegeuen / om hare aller eenheyt te bezeichnen: want de andere waren dat Petrus was: sy hadden ghelijcke cere ende macht: maer Christus begint vā eenen mensche om te bewijzen dat de Ghemeynte een is. Ende Augustinus seyt / Waert dat Petrus niet de Ghemeynte niet en beduyde / so en soude de Heere niet tot hem seggen / Ick sal v de sleutelen geuen. Wat ist dat dit tot Petro alleen gesept is / soo en heeft de Ghemeynte de sleutelen niet: ende ist dat se de Ghemeynte heeft / so heeft Petrus / doe hy de sleutelen ontfinc / de gantsche Ghemeynte beteeckent. En op een ander plaetse / Doe sy alle geuraecht waren / heeft Petrus alleen geantwoort / Ghy sijt Christus: ende hem wert gheseydt / Ick sal v de sleutelen geuen / gelijk of hy de macht om te binden ende ontbinden alleen ontfanghen hadde: daer hy alleen booz allen dat gheantwoordt heeft / ende dit met hen allen als den persoon der eenheyt draghende / ontfangen heeft. Hy is alleen booz allen ghenaemt / om dat in hem alleen eenheyt is.

Maer sy segg hen dat die woorde / Ghy sijt Petrus / ende op dese steen rofse sal ick mijn Ghemeynte timmeren / en worden nergens tot niemant anders dā tot Petrus gesproke. Maer

wat spreekt Christus van Petro / anders dan dat Paulus ende Petrus selue van alle Christenen spreke. Wat Paulus seyt dat Christus de vterste hoeck steen is op den welcken sy ghemeynt worden / die tot eenen heiligen tempel des Heeren opwassen. En Petrus ghebet ons leuendighe steenē te zijne / op dat wy op dien wtuercozē ende dierbare steen gefundeert zijnde / door dese tsamenbindinge en tsamenueeghinge met onsen Godt / ende met malcanderen verenigen. Sy seggen / Petrus is bouen de andere geweest: dewyle hy sonderlyck den naem heeft. Ick late geeren dese cere Petro toe dat hy in de timmeringhe der Ghemeynte onder de eerste gestelt worde / ofte (ist dat sy dit ooc lieuer hebben) dat hy de eerste zy aller geloouighen: maer ick en sal niet toelaten / dat sy hierwt besluyten / dat hy ouerhand en heer schappie ouer de andere heeft. Want wat wijse van besluyten is dz? Hy gaet de andere te bouē in hyperich / leere en stantfasticheydt: ergo hy heeft macht ouer hen. Also mochte mē met beteren schijn besluyten / dat Andreas bouen Petrum is in de orden / om hat hy eer was dan Petrus / ende heeft Petrum tot Christum gebacht. Maer ick late dit baren: ick late toe dz Petrus vozen gae: maer daer is groot onderschept tussche de cere waer door yemandt booz de andere gaet / ende de macht waer door yemandt ouer de andere gestelt is. Wy sien dz de Apostelen by na altydts Petro dit toeghegeuen hebben / dat hy in de vergaderinge gesproken / en hen enichsins booz gegaen heeft / de saken boozstellende / hermaenende ende beweghen: maer van de macht en lesen wy gantschelijc niet.

Hoe wel wy en zijn noch tot die handelinghe niet ghekomen / maer ick wil n. v. alleenlijck bewijzen / dat sy veel te lichtuerdichlijc besluyten / als sy wt den enighen naem Petri / willen een heer schappie ouer de gantsche Ghemeynte oprichten. Want dis oude beuselen / met de welcke sy in

Eph. 2.
d. 20.1. Pet. 2.
d. 5.Joā. 1. f.
40. eff.
41.Domit.
21.
Repet.
Domit.
124.Mat. 16.
c. 18.

Ma is het

het beghin hebben ghesocht het volck te bedrieghen / en zijn niet weerlich verhaelt / veel min wederlept te worden : te weten / dat de Ghemeente is in Petro ghesundeert / om dat tot Petrum gheseydt is / Op dese steenrotse sal ick mijn Ghemeente timmeren. Sy segghen / sommighe oude Leeraers hebben dat alsoo wtgheleydt. Maer dewijle de gantsche Schrijftuere daer teghen is / wat wordet haer antwoordeyt teghen G D D T gheschelt. Na wat stryden wy van den sin der woorden / ghelijck of hy duyfter ofte twijfelachtich ware / daer niet claerders noch sekerders en can ghesproken worden. Petrus heeft wt synen ende zijnder broederen nae beleiden / dz Christus is de Sone G D D T S. Op dese steenrotse timmert Christus zijn Ghemeente: om dat dit (gelijck Paulus seydt) het eenighe fundament is / buyten het welcke gheen ander fundament en can gheleyt worden. Ende ick en verworpe daerom de autoriteyt der Aderen niet / om dat ick gheene ghetyugghenissen wt hen en hebbe om te bewijzen dat ick segge / ist dat ickse wil boozdighen: maer gelijck ick geseft hebbe / ic en wil niet te vergeefs moeyelijck zijn van soo claer een sake kjuende : booznemelijck de wijle sy van andere is ouer langhen tijt neersichlijck ghenoech gehandelt ende verclaert.

7 Hoe wel niemant en can in der waerheyt dese sake bet verclaren / dan de Schrijftuere selue / ist dz wy alle de plaetsen by een brenge / in de welcke sy leert wat ampt en macht Petrus onder de Apostelen gehad heeft / hoe hy hem ghebraghen heeft / ende oock hoe hy van hen is gheacht geweest. Doorloopt al wat daer gheschreuen is / ghy en sult niet anders vinden dan dat hy is een onder de twaelue / ende etien gelijck als de andere ende haer medegeselle / maer niet haer Heere gheweest. Als daer yet te doen is / soo seeldt hy wel dat voer in den raet / ende vermaent watmen behoort te doen : maer hy hooft oock de andere / ende en geeft

hen niet alleenlijc plaetse om haer geuoelen te seggen / maer laetse oordeelen ende ordineren na haer gheuoelen: ende als sy yet veroordent hebben / soo volcht hy dat selue / ende is ghechoorzaam. Als hy tot Passcooren ghyft / 1. Pet. 5. soo en ghebiedt hy niet als heer / maer als medegheleide: maer naemse zijne medeghesellen / ende vermaentse zijne medeghesellen / gelijck men met zyns ghelijcken pleecht te handelen. Ende als hy verschuldicht wordet dat hy is tot de Heydenen ghegaen / hoe wel dat onrechte gheschiet / soo antwoort hy nochtans / ende ontschuldicht hem seluen. Als syne medeghesellen hem beuelen tot Joanne in Samariam te gaen / soo en wepghert hy sulcx niet. Als de Apostelen hem sendden / so gheuen sy daermee te kennen / dat sy hem niet houden booz haren Quersten: ende als hy daerin gehoorzaam is / ende de boodschap anneemt die sy hem beuelen / so bekennt hy daermede hem seluen haer medegheselle te zyne / ende niet heerschappie ouer hen te hebben. Ende of schoon niet van dese dinghen beschreuen en ware / so souden nochte de eenige Sendbrief tot de Galaten ons lichtelijck alle twijfelinge benemen / waer in Paulus in twee capitelen by na niet anders en doet dan dat hy bewijst hem seluen in de eere des Apostelschaps Petro gelijck te zyne. Hier om verhaelt hy dat hy is tot Petrum gekomen / niet om zijn onderdanicheyt te wijsen / maer alleenlijck om de eendrachticheyt der leere allen menschen te betuygen. Hy en verhaelt oock niet dat Petrus yet sulcx van hem geeycht heeft / maer dz Petrus hem heeft de rechter handt ghegeuen tot een teeken des gheselschaps / om dat sy souden int ghemeyn in den wijngaert des Heeren arbeiden. Hy betuycht dat hem gheen minder ghenade ghegeuen en is onder de Heydenen / dan Petro onder de Joden. Ende ten laetsten / dat Petrus doe hy niet ghetrouwelijck en handelde / is van hem gestraft ende vermaent / ende ghehoorzaem gheweest. Alle dese dingen

Mat. 16 c. 16.

1. Cor. 3 b. 11.

Acto. 9. c. 14.

Galat. 1 d. 18. en 2. b. 9.

Act. 15. b. 5.

gen bewijfen claerlijc dat Paulus en Petrus gelijck waren/ ofte ymmer dat Petrus niet meer macht ghehad en heeft ouer de andere / dan sy ouer hem hadde. Ende dit handelt Paulus niet booz ghenomen raet / om dat niemant en soude in het Apostelschap Petrum oft Joannem / bouen hem stellen/ de welcke medeghesellen ende niet Heeren waren.

Maer op dat ick hen van Petro toelate dat sy begheeren te weten/ dz hy zy de ouerste der Apostelen gheueest/ ende hen in werdicheydt zy te bouen ghedaen: soo en hebben sy nochtans gheen oorzake om wt een enich exempel eenen alghemeynen regel te maken/ ende van het gene dat eenmael geschiet is/ eē eeuwige Wet te make/ daer nochtans de sake anders eyfcht. Daer was een de opperste onder de Apostelen: te weten/ dat was om dat sy een cleyn getal waren. Ist dat een heeft ouer twaelue ghesieldt geweest/ sal daer wt volgen dat een moet ouer hondert duyfent menschen ghesieldt worden? Ist dat twaelf mannen hebben enen onder hen gehad/ die se alle regheerde / dat en is gheen wonder. Want dat licht de natuere/ dat eyfcht der menschen aert / dat in alle vergaderinge/ hoe wel sy alle gelijcke macht hebben/ nochtans een zy als de regcer der ende matigher/ op den welcke alle die andere sien. Daer en is gheen hof sonder Quader/ noch geen richthuys sonder Wurghemeister / noch gheen collegie sonder Vreuoost / noch gheen gheselschap sonder Ouerste. Alsoo en soude het oock gheen wonder noch ongheschicht zyn / waert dat wy beden dat de Apostelen sulcke hoocheyt Petro toegelaten hebbe. Maer het gene dat onder weynighe nut is / dat en moetmen niet terfont tot de gantsche werelt trecken/ om de welcke te regereen / een mensche alleen genoegsaem is. Maer dit (egge sy) heeft alsoo wel plaerse in het gantsche lichaem der natuere/ als in een pghelijck deel/ te weten/ dat daer een opperste Hoofst zy ouer al. Ende hier vā

nemen sy een bewijs wt de bijen ende cranen/ de welcke altijts nē vele/ maer alleenlijck eenen leydsman verkiefen. Ick en verworpe boozwaer die exemplen niet die sy booztzenghen: maer komen oock de bijen wt de gantsche werelt ouer hoop om eenen Coninc te verkiefen: neen/ maer een pghelijc Coninc is met synen biekoft te brede. Alsoo oock onder de cranen heeft een pghelijcke bēde haren eygenen Coninc. Wat konnen sy hier wt anders bewijfen/ dan dat een pghelijcke Gemeynthe behoort hare Wisschap te hebben. Daer na wijfen sy ons tot beboozlijcke exemplen: sy brenghen de woorden Homert voort daer hy seyt / dat het niet goet en is dat vele het regiment ofte de heerschappie hebben: die ghelijcke sentencien/ die by de Heydensche schrijuers tot prijs des eenhoofdighe rijck gheselen worden. Maer hierop is goet te antwoorden/ want Aliysse by Homertum ende oock andere/ en prijzen niet alsoo een eenhoofdich rijcke ghelijc of een behoort de de gantsche werelt te regereen/ maer sy willen te kennen geuen dz een rijcke gheen twee Coningen en licht: ende dat een Woost gheenen medegeselle in zyn heerschappie en licht.

Maer laet also goet ende nut zyn/ dat de gantsche werelt onder een eenhoofdich rijcke verbrodt zy/ het welcke nochtans seer ongeschickt is: maer laet het also zyn / ghelijc sy willen: Daerom en sal ick nochtans niet toelate/ dat dit selue goet zy in de regeringe der Gemeynthe. Want de Gemeynthe heeft Christus booz haer eenige Hoofst / onder wiens heerschappie wy alle aen malckanderen geuoecht zyn na de oorden en forme der politie die hy selue verozdent heeft. Daerom doen sy Christus groot onrecht/ als sy willen eenē mensche ouer de gantsche Gemeynthe stellen / om dat sy niet en can sonder Hoofst zyn. Want Christus is het Hoofst / waer wt het gantsche lichaem te samen gheuoecht ende te samen gebontē/ door alle de roeguoecht de leden/ wt de werckinge eens pghelijcken

Ep. 4. d
r 5.

Ala lig. lijcken

licken lichts zijnen wasdom neemt. Hier siet ghy hoe dat Paulus alle menschen sonder wtneemen selde in het lichaem / maer den naem ende de eere des hoofts **E H K J S T O** alleen geeft. Ghy siet hoe hy eenen pegelijcken lede een seker mate ende bepaelden dienst toeschrijft / op dat de volmaectheydt der ghenade / ende de opperste macht der regeeringhe / by Christus alleen bliue. Het en is my niet verborghen wat wtulucht sy pleghen te nemen / als dese dinghen hen teghengeworpen woorden: te weren / sy seggen dat **E H K J S T O** wordt eyghentijck genaemt het eenige hooft der Ghemeynte / om dat hy alleen door zyn eyghen autoziteyt ende door zijnen gheenen naem regneert: maer dat hier door niet verhindert en is dat onder hem zy een dienstlijck hooft ghelijck sy spreken / om sijne sake te bedienen / ende zijn stedsouder te zynne op der aerden. Maer dese wtulucht en is hen niet voorderlijck / ten zy dat sy eerst bewijzen dat dese dienst van **E H K J S T O** verordent is. Want de Apostel leert dat de gantsche bedieninge is door alle de leden gedeelt / ende dat de cracht van dat eenige hemelsche hooft comt. Dte ist dat sy yet claerders wille / dewijle de Schrift tuere betuycht dat Christus het hooft is / ende hem allee dese eere toeschrijft / so en moet sy gheenen anderen gegheuen worden / ten zy dat Christus selue pemandt zijnen stathouder ghemaccht heeft. Maer wy en lesen niet alleenlijck niet dat Christus yet sulcx gedaen heeft / maer het selue mach ooc oueruloedichlijc wt vele plaetsen wederleydt worden.

10 Paulus beschrijft ons in sommighe plaetsen een leuende beeldt der Ghemeynte / maer hy en merckt daer niet van een hooft. Iamen mach eer wt zijn beschrijvinghe mercken / dat sulcx beemde is / van de insettinge Christi. Christus ten hemel opuarende / heeft zijn sijnlijcke tegenwoordicheydt van ons wechghenomen: maer hy is noch tang opghenaren om alle dinc te ver-

uullen. Soo heeft dan de Ghemeynte Eph. 4 hem noch tegenwoordich / ende sal he b. 10. alreys tegenwoordich hebben. Ende als Paulus wil bewijzen hoe wy hem teghenwoordich hebben / soo wederroep hy ons tot de diensten die hy gebruyckt. De Heere (seyt hy) is in ons allen na de mate der ghenade die hy eenen pegelijcken lede gedaen heeft. b. 7. ende Eph. 4 / 11. Daerom heeft hy sommighe gheset tot Apostelen / sommighe tot Pastoren / sommighe tot Euangelisten / sommighe tot Leeraren / &c. Daerom en seyt hy niet dat Christus heeft eenen ouer al gheset / die zijn plaetse soude bewaren: Want dit was in die plaetse tegenwoordich / ende en behoode niet achtergelaten te worden / waert dat het waer ware. Hy seyt dat Christus ons by staet. Maer hoe? Welcke hy ouer de Ghemeynte gheset heeft / om die te regeren: waerom en seyt hy niet lieuer / door het dienstlijck hooft / het welc hy in zijn plaetse verordet heeft? Hy naet wel de eenheyt / maer in Godt ende in het ghelouus Christi. Den menschen en schrijft hy niet toe / anders dan in den gemeynen dienst / ende eenen pegelijcken zyn sonderlijcke mate. Als hy daer geset hadde / Een lichaem / een geest / een hooft / der roepinghe / een Godt / een Ghepoe / ende een Doop / waerom en selt hy niet ooc terstot daerby? Een Paulus die de Ghemeynte in eenheyt houder Want hy en hadde niet bequamer conuen segghen / waert dat het alsoo ware. Laet die plaetse wel aemercken / het is sonder twijfel dat hy daer heeft willen de Heylighe ende Gheestelijcke regeeringhe der Ghemeynte gantschelijc door ooghen stellen / de welcke de nacomers genaemt hebben / Hierarchie. Maer hy en selt niet alleenlijck gheen eensofich stelsel onder de Dienaren der Ghemeynte / maer gheeft ooc te kennen / dat daer gheen en is. Hy heeft ooc sonder twijfel willen de mate der tsamenroepinghe wdrucken / door de welcke de ghelouinghe aen Christo het hooft hanghen sochtang

Eph. 1. b
22. en 4.
b. 15. en
5. e. 23.
Colof. 1.
c. 18. en
2. b. 10.

Eph. 4.
a. 4.

Nochtans en meldet hy daer niet alleenlijck gheen dienlijck hooft/maer schijnt oock eenen peghelijcken lede sonderlijcke werckinghe toe / nae de mate der ghenade die eenen peghelijcken ghegeuen is. Wy en hebben oock van de bergelijckinge der hemelscher en der aerfcher Hierarchie n3 scherp sinnelijck te Philosopheren. Want aengaende de hemelsche Hierarchie/ en moeten wy niet bouen maten wijs zijn: ende om de aerfche Hierarchie op te richten / en moeten wy geen ander exemplae volgē/ dan dat de Heere selue ons in zijn woort afgebeeldet heeft.

11 **A**ls of ick schoon hen dat ander toe gae / het welcke zy nennet meer en sullen by verstandighe menschen vercrigen: te wetē/ dat dese hoocheyt der Roomscher kercke alsoo in Petro ingestelt is / dat zy soude oock eeuwige successie ofte nacominge alle tijts blijven: waer wt sullen zy connen bewijzen nochtans dat de stoel alsoo te Roomen gestelt is / dat so wie Bisschop te Roome is / ouer de gantsche weerelt ghestelt zy. Het wat recht binden zy dese weerdicheydt aen een plaetse / de welcke sonder eeniger plaetse meldinge ghegeuen is: Zy segghen/ Petrus heeft te Roome gheleest/ ende is daer gestoruen. Waer wat heeft Christus selue gedaen: heeft hy niet te Jerusalem zijn Bisschopdom bedient doe hy leefde/ en heeft hy n3 sseruen het Princeraamp volbracht: heeft de Prince der Pastooren/ de opperste Bisschop/ en het hooft der Gemeynthe niet connē der plaetse die eere geue: en heeft Petrus die deel minder is / dat connen doen: Zijn dit niet meer dan kinderlijcke beuselinghen: Christus heeft Petro die hoocheyt gegeuen: Petrus heeft te Roome geseten: ergo hy heeft daer den stoel deser hoocheyt ghestelt. Waarwaer op dese wijs behoojden de Israeliten voortijden den stoel der hoocheydt in de woestijne te stellen/ daer Moyses de opperste Leeraer/ en de Prince der Propheten/ zijn ampt bedient heeft/ ende ghestoruen is.

Nochtans laet ons sien hoe sijnsijc 12 zijt besuypten. Zy seggē/ Petrus was te Roome de ouerste onder de Apostelen: ergo de Gemeynthe in de welcke hy zijn stoel hadde / moet dit priuilegiū hebbē. Waer waer heeft hy eerst zijn stoel ghehad? Sy segghen te Antiochien. Soo ist dan recht dat de Antiochische Gemeynthe dese hoocheyt haer seluen aentrecke. Sy bekenen dat zy voortijden is de hoochste gheueest: maer dat Petrus van daer verhuysende/ die eere die hy met hem ghebracht hadde / heeft te Roome gedaen. Want daer is onder de naem des Paus Marcelli / een sendbrieu tot de Ouderlingen der Antiochische Gemeynthe/ in de welcke hy aldus schrijft: De stoel Petri is in het begijn by v gheueest / de welcke daer na door des Heeren beuel / tot ons ghebracht is. Also is de Antiochische Gemeynthe/ de welcke voortijden de eerste was / der Roomcher Gemeynthe geweken. Waer door wat prophete wisse die goede man dat de Heere dat alsoo gheboden hadde: Want ist datmen dese sake sal door een recht eyndigen/ so ist noodich dat zy antwoorde/ of zy willen dat dit priuilegie den persoon aengaet/ of der sake / ofte beyde: Want een van drien moet zijn: Ist dat zy seggē dat het alleenlijck den persoon aengaet / soo en gaet het dan de plaetse niet aen. Ist dz zy segghen dat het de sake alleen aengaet: soo en wort het dan om des persons doot ofte verhuysinge n3 wechgenomen/ als het eenmael der plaetse ghegeuen is. Soo moeten zy dan seggen dat het beyde den persoon ende de plaetse aengaet: maer alsoo en sal de plaetse niet alleen aen te merken wesen/maer de persoon moet oock met de plaetse onreken comen/ en bequaem zijn. Zy mogen hier wt kiesē wat zy willen: ick sal te stont ende lichtelijck bewijsen ende ouertuyghen/ dat Roome sonder eenige reden / haer seluen dese hoocheyt aentrect.

Nochtans het zy alsoo/ laet die hoocheyt van Antiochia tot Roome ghebracht zijn/ gelijk zy beuselen. Waer- 13

Ma b om

12. quest.
1. ca. Ro gamus.

Galat. 2.
b. 9.

om en heeft nochtans Antiochia de tweede plaetse niet behouden: Want ist dat Roome daerom den oppersten stoel heeft / om dat Petrus daer tot het eynde zijns leuens geseten heeft: Wien salmen het den tweeden stoel gheuen / dan dier stad / daer hy zijnen eersten stoel ghehadt heeft: Waerom wat is daer geschiet dz Vlexandria is bouen Antiochia ghestelt: Hoe is het betamelijck dat eens Discipels Gemeynthe zy bouen den stoel Petri: Ist datme een pegelijcke Gemeynthe behoort te eeren nae de weerdicheyt haer fundateurs / wat sulen wy seggen oock van de andere Gemeynthen: Paulus naemt drie Apostelen die schenen pilaren te zyne / te weten Jacobum Petrum en Joannem. Ist datmen ter eeren Petri de eerste plaetse gheeft der Roomscher Gemeynthe / verdienen de Ephesische ende Jerusalemse Gemeynthe niet de tweede en derde plaetse / dewijle Joannes en Jacobus daer in gheseten hebben: Maer nu heeft de Jerusalemse Gemeynthe de laetste plaetse ghehadt onder de Patriarchen. En de Ephesische Gemeynthe en heeft n. z. sels mogen in den wtersten hoec bliuen staende. Men heeft noch andere Gemeynthe hoor by gegae / ende ooc alle die Paulus ghesundeert heeft / item die de andere Apostelen bedient hebben. De stoel Marci die alleentijck een wt de Discipule was / heeft sulcke eere bereghen. Zy moeten bekennen dat dit zy een verkerde orden geweest / of zy moeten ons toelaten / datmen niet al tijts moet enen pegelijcke Gemeynthe sulcke eere gheuen / als die hadde diese ghesundeert heeft.

24. Hoewel dat zy segghen dat Petrus zy Wiffchop der Rooscher Gemeynthe geweest / ick en sie niet wat versterkertheydt zy daer van hebben. Voorwaer dat hy Eusebium ghesien wort dat hy daer is xrb. iare lant Wiffchop geweest / dat can lichtelijck wederleyt worden. Want het is opdaer wt het eerste ende tweede capittel tot de Galaten / dat hy ontrent twintich iaren

nae den doot Christi / te Jerusalem was / ende dat hy daer na is te Antiochia gheromen: maer hoe langhe hy daer geweest zy / dat is onseker. Gregorius seyt seue / maer Eusebius seyt xrb. iaren. Maer van der doot Christi aen tot het eynde des rijck Peronis (onder den welcken Petrus ghelijck zy verhaelen / ghedoot is) en salmen niet meer van seuen ende dertich iaren binden. Want de heere heeft geleben onder den Keyser Tiberio / in het achtende iare zijns rijck. Ist datmen nu twintich iaren alzoit / de welke Petrus te Jerusalem gewoont heeft gesit lye Paulus betuycht / soo sulen daer ten hoochsten seuen thien iaren bliue / de welke nu moeten op twee Wiffschopdommen ghedeylt worden. Ist dat hy langhe te Antiochia ghebleuen is / soo en conde hy te Roome niet sitten dan eenen cleynen tijt. Het welcke men noch claerlijcker can bewijzen. Paulus heeft tot de Romeynen gheschreuen / doe hy was in den wech reysende tot Jerusalem / waer hy gheuanghen wort / ende tot Roome gelept. Soo ist van der waerheyt ghelijck / dat dese Sendbrief is vier iaren geschreuen eer hy te Roome quam. En daer en wort noch niet gemeldet van Petro / de welke n. z. en behoort de verwegē te zyne / hadde hy de Gemeynthe te Roome doe geregeert. Iac oock in het eynde des Sendbriefs daer hy vele Godtsalige verhaelt die hy doet groeten / te wetē / daer hyse alle meidet die hem bekent zijn / daer swijcht hy noch gant schelijck van Petro. Het en is n. z. noodich datme hier scherpinnelijck bewijse / ymmer hy verstandige menschen: want de sake selue / ende ooc het gantsche argument des Sendbriefs / gheeft genoegh te kennen dat Petrus niet en behoort de verweghen te zyne / hadde hy te Roome gheweest.

Daer nae wort Paulus gheuanghen te Roome ghebracht. Lucas verhaelt dat de Woeders hem ontfangen hebben / maer van Petro en seyt hy niet. Paulus schrijft wt Roome tot vele Gemeynthen. En in sommige brieuen

Gal. 1. d
18.Act. 28.
d. 16.

brienen schrijft hy oock de groetenisse sommiger broederen: nochtan en geeft hy niet sels met een enkel woort te kennen/ dat Petrus doe daer geweest zy. Ick bidde v/ wien sal het geloouelyck wesen / dat Paulus hem soude hebben connen verswighen/ hadde hy daer gheweest? Ja als hy tot de Whilippen sen schryuende/ seyt dat hy niemant en heeft die soo ghetroouwelyck het werck des Heerē besocht als Timotheus/ ende claecht dat zy alle soeken dat haer eyghen is. Ende tot den seluen Timothei schryuende/ claecht hy noch swaerlijcker/ dat hem niemant en heeft by ghesien in zijn eerste bescherminghe / maer dat zy hem alle verlaten hebben. Waer was dan Petrus doe? Want ist dat zy seggen dat hy doe te Roome was/ so spreect hem Paulus groote schade/ te kennen geuende dat hy het Euangelium verlaten heeft: Want hy spreekt van de ghelooouighe / want hy seydte terstont daerby/ Godt en wil het hen niet toerekenen. Hoe langhe dan ende te wat tijde heeft Petrus de Gheuepnte te Roome gheregeert? Sy seggen/ De Gheuepnt meyninge der Schrijueren is / dat hy die Gheuepnte heeft gheregeert tot der doot toe. Antwoort/ Maer de Schrijuers en dragens niet eens / wie zijn naomer gheweest zy: sommighe seggen dat Linus heeft nae Petrum de Gemeente geregeert/ ende sommighe seggen dat het Clemens gheweest zy. En zy verhalen vele onghelooouelijcke fabulen/ van de disputatie die Petrus soude ghehadt hebben met Simon den Doouenaer. Augustinus van de Superficien sprekende / seydte dat het wt eenen lichtneerdighen waen ghecomen is/ dat te Roome een ghewoonte is / datmen niet en bast op dien dach op welken Petrus Simonem Magum oerwā: Int corte/ daer is so menigerley meyninge van de dingen die te dien tijde geschiet zijn/ dat mese niet en behoort lichtneerdichlijck te gheloouen / alsmen yet daer van leeft. Ende nochtan om dese schoon ouercominge

der Schrijueren/ en strjde te daer te ghen niet dat Petrus te Roome ghestoruen is: maer dat hy daer Bisschop gheweest zy/ ende boornemelijc eenen langhen tijdt/ dat en can ick niet wijs worden. Ick en bzaghe oock niet seer daer nae: dewijle Paulus betuyecht dat het Apostelschap Petri sonderlinge den Joden toequam / ende het zyne den Heydenen. Daerom ist dat wy dz verbont dwelck zy onder malcanderen ghemaect hebben/ willen booz goet houden/ ende booz cene seker en vaste ordeninge des heyligen Gheests achten/ soo moeten wy meer het Apostelschap Pauli aensien/ dan het Apostelschap Petri: want de heylige Gheest heeft alsoo onder hen gheueelt/ dat hy Petrum de Joden/ ende Paulum de Heydenen heeft toegeschijt. Soo laet nu dan de Roomsche Pausen haer hoocheyt elders soecke dan in Godts woort/ dewijle haer fundament daer in niet betuonden en wort.

Laet ons nu comen tot de oude Gemeente / op dat het openbaer worde dat onse tegesrijders haer also lichtneerdichlijck ende valscheijck daer op verhoouerdighen/ als op de ghettuygenisse des woorts Godts. Daerom als zy dit als een artijckel haers gheloofs vooztbzenghen / te weten/ datmen niet en can de eenheydt der Gemeente houden/ ten zy dat op der aerde een opperste hooft zy/ den welken alle de leden ghehoorsaem zijn: ende dat de Heere daerom heeft Petro/ ende nae Petrum den Roomschen stoel dooz het recht der successie ofte nacominghe/ dese hoocheydt ghegheuen/ om dat zy soude tot het eynde toe te Roome bliuen. Zy houden staende dat dit is van den beginne aen onderhouden gheweest. Maer dewijle zy vele getuygenissen verkeerdelijc verdrayen/ so wil ick ten eersten seggen/ dat ick niet en versake dat de oude Schrijuers alomme der Roomscher Gemeente groote eere toeschrijven/ ende eerweerdichlijck daer van spreken. Het welcke boornemelijck (gelijck ick meyne) om dese oorsake gheschiet. Want

niet gheschent worden: *3p* Sweet een huys / *3p* bewaert de heylicheydt eender Raepcamer met supuer schaemte. Hier siet men dat hy het eenighe Wiffchopps Christi algemeyn maect / onder het welcke de ganfche Ghemeynte veruade wort: ende dat *3p* alle volcomen deel daer vā hebbē / die onder dit Hooft Wiffchoppē zijn. Waer is de hoocheyt des Roomsche stoels / ist dat het gheheel Wiffchopdom by Christum alleen is / ende dat pegelijck Wiffchop daer van een volcomen deel heeft: Dit dient daer toe / op dat de Leser in het corte verstaet / dat die artickel welcken de Papiſten voor ontfijfelijck houden / van waertſch hooft in de Hierarchie ofte regeeringe der Ghemeynte / *3p* den ouden Leeraeren gheheel onbekent gheweest.

Dat vij. Capittel.

Van het begin ende voortganc des Roomschen Pausdoms, tot dat het hem seluen heeft tot dese hoocheyt verheue, door de welcke de vrijheydt der Ghemeynte verdruct ende alle regeeringhe is wech ghenomen.

Aengaende de hoocheyt des Roomschen stoels / en is geen ouden bevestighe dan die ordeninghe des Nicenschen Conciliums / door de welcke de eerste plaetse onder de Patriarchen wort den Roomschen Wiffchop ghegheuen / ende hem wort de sorghe der onnieteliggenden Gemeynen betuolen. Dewijle dit Concilium de landen / alsoo de Patriarchen toe gedeelt heeft / dat een pegelijck *3p*ne sekere palen hebbe / soo en wort boorwaer daer door de Roomsche Patriarche ende Wiffchop niet gestelt tot een hooft aller anderer Wiffchoppen ende Patriarchen / maer wordt een wt de boornemste gheuecht. In dit Concilium waren Nitus en Vincentius wt den name Julij des Roomschen

Wiffchops / de welcke te dien tijde de Roomsche Ghemeynte regeerde: ende desen twee wert de vierde plaetse gegeven. Ic bidde v / hadde Julius voor het hooft der gemeynte bekēt geweest / soudē *3p*ne Legaten tot in de vierde plaetse verworpen geweest hebbē: Soude Athanasius de ouerste des Conciliums gheweest hebben / daer de gedaente der Hierarchie ozden aldermeest behoorde ghesien te worden. In het Ephesische Concilium schijnt dat Celestinus (de welcke doe Wiffchop van Roomen was) heeft listē ende onnietewegen ghebruyct / om de weerdicheyt *3p*ns stoels te bewaren. Want doe hy *3p*ne Legaten daer sandt / soo beual hy *3p*n plaetse Cyrillo de Wiffchop van Alexandrien / de welcke anders soude de Querste gheweest hebben. Waertoe diende dit beuel / anders dan om dat hy soude eenichmans in den eersten stoel zijn: Want *3p*ne Legaten sitten in de leger plaetse / *3p* worden ghelijck de andere van haer geuolen geuarecht / ende *3p* onderteckenen na haer ozden: hierentussche steit de Patriarche van Alexandrien den naē des Roomsche Wiffchops / by *3p*nen naē. Wat sal ick segghen van het tweede Ephesische Concilium / in het welcke Dioscorus de Alexandrijnsche Patriarche / was de ouerste / als vā rechtswege / hoewel de Legaten Leonis des Roomschen Wiffchops daer teghenwoordich waren: *3p* sullen seggen dā dit Concilium niet en *3p* rechtinnich gheweest / in het welcke Flavianus verdoemt en Eutyches gerechtueerdicht / ende *3p*n godtloosheyt goet geacht wert. Maer doe het Concilium vergadert wert / doe de Wiffchoppen onder malcander de plaetsen deelde: soo satē boorwaer de Legaten der Roomscher Ghemeynte niet anders dan in een heylich ende oprecht Concilium. Ende nochtans en striden *3p* niet om de eerste plaetse / maer laten die eenen anderen: het welcke *3p* niet en soudē doen / waert dat *3p* meynde dat die niet rechte hem toequame. Want de Roomsche Wiffchoppen en hebben

hebben hen noyt gheschaemt grooten
stryt aen te nemē dooz haer cere: ende
om die alleen de Ghemeynte dickmael
met vele schadelijckhe stryden te quel-
len: maer dewijle Leo sach dat het
heel te onbetamelijck een begheerte
zijn soude/ Waert dat hy begerde dat
zyne Legaten de eerste plaetse hadde/
soo heeft hy dat laten baren.

2 Daer na is het Chalcedonische Con-
cilium gecomen/ in het welcke de Le-
gaten der Rooscher Ghemeynte/heb-
ben dooz des Keyfers toelatinghe de
eerste plaetse inghenomen. Waer Leo
selue belijdt dat dit een onozventlijck
privilegium was. Wāt als hy dit van
den Keyser Marciano/ ende Dulche-
ria Augusta begheert/ soo en seyd hy
niet/ dat her hem toebehoort/ maer
swent alleenlijck dit dooz/ dat de Ro-
oscher Bisschoppē die in het Ephe-
sische Concilium de ouerste waren/
alle dinc verstoort/ ende haer macht
qualijck misbruyckt hadden. Daerom
dewijle het noodich was dat daer ve-
mant de ouerste ende regeerder gestelt
wozde die gheschiedich ware/ ende de-
wijle het der waerheyt niet ghelijc en
was/ dat de gene die eenmaal so licht-
ueerdich ende beroerlijc geweest had-
den/ soude tot dese sake bequaem we-
sen/ soo bidt hy dat de regeeringe hem
ouerghegeuen wozde/ om der anderen
ghebreck ende onbequaemheys wille.
Wat dooz een sonderlijcke privilege
ende buyten ordē begheert wort/ dat
en gheschied doozwaer wt gheen ghe-
meyn wt. Als dese eenige boozwen-
dinghe ghebruyckt wort/ te weten/
dat het noodich is eenē anderen nieu-
wen President te stellen/ om dat de
eerste hen qualijck ghebraghen had-
den/ so isf openbaer/ dat het booz dien
tijt niet gheschiedt en is/ noch oock en
behoort ewich te zijn/ maer dat het
alleenlijck om des teghenwoordighen
perijckels wille gheschiedt. Soo heeft
dan de Roomsche Bisschop de eerste
plaetse in het Chalcedonische Conci-
liū/ niet om dat die plaetse dē Room-
schen scole toebehoorde/ maer om dat
in dat Concilium een gheschiedich ende

bequaem regeerder noodich was/ de-
wijle de ghene die dat behoorden te re-
geeren/ hen seluen dooz haer onmatig-
heyt ende onghereghelijchheyt/ wt die
plaetse ghesloten hadden. Het ghene
dat ick nu segghe/ dat wort oock niet
der daet dooz den nacomē Leons be-
wesen. Want doe dese langen tijt daer
nae zyne Legaten sant tot het vijffte
Constantinopolitaensche Concilium/
soo en heeft hy niet gheueen om de
eerste plaetse/ maer laet Mennam den
Constantinopolitaenschen Patriar-
che/ gheeren den ouersten zijn. Alsoo
oock in het Carthaginenche Conci-
liū/ in het welcke Augustinus was/
heeft Arelus de Opperbisschop
dier plaetse de ouerste gheweest/ ende
niet de Legaten des Rooschen stols:
hoewel zy nochtans daer van de auto-
riteydt des Roomschen Bisschops
streden. In daer is oock een algemeyn
Concilium gehouden geweest in Ita-
lie/ in het welcke de Roomsche Bis-
schop niet en was. Ende Ambrosius
was daer de Ouerste/ de welcke doe
was daer de Querste/ de welcke doe
groote autoriteyt hadde by den Key-
ser: in dat Concilium en wordt van
den Roomschen Paus niet ghemel-
det. Soo isf dan doe dooz de Weerdich-
heyt Ambrosij gheschiedt/ dat de Ita-
laensche stoel hoogher ende eerlijcker
was/ dan de Roomsche.

Wengaende dē tijtel deser hoocheyt/ 3
ende andere hoouerdighe tijtulen/ op
de welcke zy nu ouer seer roemen/ en
is het niet waer te oordeelen/ wan-
neer ende waer wt zy ghecomen zijn.
Cyprianus meldet dickmael Corne-
lium den Roomschen Bisschop/ en-
de en naemt hē niet anders dā Wo-
der/ ofte medebisschop/ ofte mede-
geselle. Ende als hy schrijft tot Ste-
phanum den nacomē Cornelij/ soo en
maect hy dien niet alleenlijck hem en-
de den andere ghelijck/ maer spieckt
van hem oock haroelijck aen/ somtijts van
hoouerdicheyt/ somtijts van onwe-
tentheyt berispende. Daer nae heb-
ben wy oock/ wat de gantsche Afri-
caensche Ghemeynte nae den tijt Cy-
priani/ gheoordeelt heeft. Want het

Het A-
quileise
concilij.

Li. cxi. 2
Epist. 2.
en 2. 1. 4
Epist. 6.

Cap. 47.

Carthaginensche Conciliën heeft verboden dat niemant en soude de Bisschop ofste Duerste der Priesteren / ofte de eerste Bisschop ghenaeamt worden / maer alleenlyck de Bisschop des eerssen stoels. Ist dat yemant wil de boecken ende historien doozsoeken die ouder zijn / die sal bewinden dat de Roomsche Bisschop is doe met den ghemeynen naem / Broeder / te byzde gheweest. Maarwaer soo lange als de warachtighe ende supier ghedaente der Ghemeynte duerde / waren alle de hoouerdighe namen niet gehoor / met de welcke daer nae de Roomsche stoel heeft begonnen hem seluen te verhoouerdighen / men wiste niet wat een opperste Bisschop / ende eenich hooft der Ghemeynte op de aerde was. Ende hadde de Roomsche Bisschop besaen yet sulcx hem selue toe te schynen / daer waren verstaighe menschen om terstondt zijn dwaelscheydt te straffen. Hieronymus een Roomsche Priester zijnde / heeft geeren de weerdscheyt zijnder Ghemeynte geprefen / soo veel de sake ende de ghelegentheyt des tijds dat toe liet / nochtans sien wy hoe hy se mede onder de andere gheselt heeft. Ist datmen (seydt hy) autoceypt soecht / de weereit is meerder dan een stad. Wat byngt ghy my de ghewoonen eens stadts doort / wat byngt ghy teghen de ordningen ende insettinghen der Ghemeynte / weynige menschen doort / waer wt hoochmoet coemt. Soo waer een Bisschop is / het zy te Rome of te Egipten / ofte te Constantinopole / ofte te Alesandrien / hy is van eender seluer verdienste ende Priesterdoms. De macht des rijckdoms / ofte vernederunge der armoede / en maken eenē Bisschop noch hoogher noch leger.

Van den tijtel des alghemeynen Bisschops / is eerst ten tijde Gregorij twist ende strijt geworden: de oorsake daer vā / was de eergierichz Joannis des Constantinopolitaenschen Bisschops. Want dese wilde alghemeyn Bisschop zijn / het welcke niemandt doort dien tijt versocht en hadde. In

desen strijt en clachte Gregorius niet dat hem zijn recht dat hem toequam / ontnomen wort / maer seyt sterckelijc dat sulcx een naem was onheyligh en ongodijck / iae dat hy was een doortbode des Antichrists. De gantsche ghemeynte (seyt hy) halt van haren stant / ist dat die halt / die alghemeyn Bisschop ghenaeamt wort. Ende op een ander plaetse: Het is eē seer droeueich dinc hydsamenlijck te verdragen / dat alle andere veracht worden / ende dat eē onse broeder en medebisschop / alleē Bisschop genaemt worde. Maer wat wort doort dese zijn hoouerdichz anders bewesen / dan dat de tijden des Antichrists nu nae by zijn. Want hy volcht dien na / die het gheselschap der Enghelen verachtende / herft willen opclimmen om alleen de opperste te zyne. Op een ander plaetse tot Eulolum Alexandrium / ende Anastasium Antiochenum / Daer en heeft noyt yemant wt myne doortfaten desen onheylighen naem willen ghebruycken: want ist dat een wort ghenaeamt alghemeyn Patriarche / soo wordet den anderen den naem Patriarchen benamen. Maer verre zy dat vā een Christelijc herte / dat yemant soude willen dat hem seluen aentrecken / waer wt hy de eere zijnder broederen soude eenichins vercoeten. Dien Godteloozen naem bewillighen / en is niet anders / dan zijn ghelooue ende trouwe wechwoopen. Het is (seydt hy) een ander dinc dat wy moeten doen / om de eenicheyt des gheloofs te bewaren / dan dat wy moeten doen om de hoouerdichheid ende verheffinghe te wederstaen. Ic segge stoutelijck dat yemant hem seluen naemt / ende begheert ghenaeamt te wordē / alghemeyn Priester / in dese zijn verheffinghe is hy eē doortlooper des Antichrists / want hy stelt hē seluen bouen andere / doort hoouerdichz. Item weder om tot Anastasium Alexandrium schryuende / Ic hebbe geseyt dat hy gheen byede en can met ons hebbe / te zy dat hy de verheffinghe ende hoouerdichheid des supersticiens en hoouerdighen naems beterde / den

Euseb.
lib. xij.
cap. 78.Aulano
Dial.
cap. 78.
eiusdem
lib. 2.lib. 6.
Ept. 188In Ept
sola ad
Cura-
num.

den welcken de eerste aualer heeft gheuonden: ende (op dat ic dat onrecht ver swijge/ dwelc uwer eere geschiet) isft dat een ghenaeint wozt alghemeyn Wiffchop/ soo valt de gantsche Ghe- meynthe/ soo wanneer dese valt. Waer dat hy schrijft dat dese eere is in het Chalcedonische Concilium/ Leoni ge- noot geweest/ dat en is gheenlins der waerheyt ghelijck: want daer en wozt niet sulcx in de handelinghe desseluen Concilium ghelesen. En Leo selue die met vele Sendbrieuen die ordeninghe bestrydt ende straft die daer was ter eere des Constantinopolitaenschen stoels gemaect/ en soude sonder twij- sel dit alderbehaegelijste argument n- versweghen hebben/ hadde het waer geweest dat die eere hadde hem dooz- ghesfelt gheweest/ ende dat hyse ghe- weyghert hadde/ ende dewijle hy an- ders eergierich gheuoech was/ soo en soude hy niet gheerne yet versweghen hebben/ dat tot zijnen lof diende. Soo is dan Gregorius daerin bedroghen geweest/ dz hy meynde dat die eerlijc- ke naem was den Roomschen stoelc genoot in het Chalcedonische Con- cilium/ op dat ick verswijghe dat het sportelijck is/ dat hy betuycht dat sel- ue van een heyligh Concilium gheco- men te zyne/ dat hy ongodelijc/ boos/ onheyligh/ ende houuerdich naemt/ ta seyt dat het van de duyuel bedacht ende gheuonden/ ende van des Antt- christs boozlooper gheopenbaert. En nochtans seyt hy daer na/ dat het zijn boozsate gheweyghert heeft/ om dat alle de Priesters niet en souden haer behoortijcke eere berliessen/ waert dat men den eenen wat sonderlijcx gaue. Item op een ander plaetse/ niemant en heeft opt sulck eenen naem willen hebben/ niemant en heeft dien licht- uerdighen naem tot hem ghetrocken/ om dat hy niet en soude schijnen die broeders vā haer eere te rooien/ waert dat hy hem seluen een sonderlijcke oft opperste eere toeschreue.

5 Ick come nu tot die iurisdiccie ende heerschappe/ de welcke de Roomsche Wiffchop wil sonder teghenspreken

ouer alle Gemeynthen hebben. Ic weet wat groter strijt voortjden hier van gheweest is: want de Roomsche stoel heeft te alle tijde heer schappe begeert ouer de andere Gemeynthen. Ende het en sal niet onbetamelijck wesen/ dat wy onder soecken op wat wijs hy is metter tijt tot eenige macht gecomen. Ick en spreke noch niet van dit onge- meten geweld/ het welcke hy niet seer langhe en heeft tot hem ghetrocken: want daer van sullen wy te zijnder plaetse handelē. Waer het is nu hier met corte woorden te verklaren/ hoe ende dooz wat middelen hy hem selue voortjden heeft verheuen/ om wat rechts ouer de andere Gemeynthen te hebben. Doe de Gemeynthen in het Doffe verscheurt waer dooz de twijf der Arrianen/ onder de Kysers Co- stantio ende Constante/ des grooten Costantin doon: dewijle Archanasius de boozneemste beschermmer des rechts- dom verstootten zijnde/ bedwonghen wozt dooz dese ellendicheyt te Rome te comen om de raserijc zijnder byan- den eenichlins dooz de autoziteyt des Roomschen stoels/ te wederstaen: en- de de Godt salighe die aengheuochten de de woorden/ te verskercken: soo wert hy vā Julio die doe Wiffchop te Rome was/ eerlijck ontfanghen/ ende ver- creech dat de Wiffchoppen int Weste aennamen zijn sake te beschermen. Daerom dewijle den Godt salighen grootelijc de wtwendighe bescherming- gen dat zy in de Roomsche Gemeyn- te seer goede bescherminghe hadden/ soo gauen zy hem gheerne soo veel autoziteyts als zy mochten. Waer dit alle was alleenlijc om dat de gemeyn- schap der Roomscher Gemeynthe sou- de groot geacht worden/ ende om dat- ment soude seer schandelijck achten/ van haer verbanen te zyne. Waer na wert zy oock seer verheuen dooz de boose ende die ongeschietelijc leeden/ de welcke oock tot Rome haer wt- ulucht namen/ om het behoortijc ooz- deel te ontullen. Daerom als eenich

Lib. 4.
Epi. 76.
ad Hau-
ri. Eulo-
lio/ sup-
Epi. 79
Lib. 7.

Euseb.
Epist.
Chesfal.

Priester

Priester van zijnen Bisschop / ofte eenich Bisschop van het Concilii zijns landts verdoemt was / soo beriep hy terfont op Roome. Ende dese beroepingē namen de Roomsche Bisschoppen gewillighlijcker aen dā het betaēde / om dat het scheen een wtneemende autoriteyt te zyne / dat zy middelden de saken der Gemeynen / die verre ende wijt ghelegghen waren / alsoo doe Constantinopolitaenschen Bisschop verdoemt was / soo heeft hy zyn beclach gedaen by Leo den Roomschen Bisschop. De welcke gheen dinc aenſende / heeft de boose sake haestelijck ende lichtuerdichtlijck aenghenomen te beschermen: en heeft seer op Flavianum Gescholden / ghelijck of hy eenen onschuldigen mensche verdoemt hadde / eer hy de sake verhoort ende bekent hadde. Ende door dese in eergiericheyt maecte hy dat de hooſtſtadt Eutiches enen tijt lanck verſterct wert. Het is openbaer dat dit dickmael geschiet is in Africa: want soo haest als eenich boeve was door een behoorlijck recht onerwonnen / soo bluchtēde hy terfont tot Roome / de ghene die hem gheoordeelt hadden niet vele lasteringhen bewaren. Ende de Roomsche ſchoel was alrijts bereydt tot der sulcker bescherminge. Welcke ongeschiedwongen heeft een wet te maken / dat niemant en soude ouer de zee appelleren ofte beroepē / ende so wie dat dede die soude niet den ban gestraft wordē.

Maer hoe het gheweest zy / laet ons nochtans sien / wat recht ofte macht de Roomschen ſchoel doe hadde. De Kerckelijcke macht is in dese vier hooftſtucken veruact / te weten / in de Ordineriſinghe der Bisschoppen / versamelinghe der Concilien / Jurisdiccie / ende hooſtinghe der partijen die op sulcke Gemeynen beropen / ende in berouwinghe ende straffinghe. Alle de oude Concilien gebieden dat de Bisschoppen sullen geordineert worden / van de Bisschoppen der hooftſtadt des seluen lants: zy en ghebieden niet

ghens den Roomschen Bisschop te roepen / anders dan in zyn lant. Maer metter tijt ist gecomē dat alle de Italische Bisschoppē / zyn te Roome gecomen om geheplicht te worden / wtghenomen de Bisschoppen der hooftſteden / de welcke hen seluen niet en hebben laten tot dese dienstbaerheyt brenghen: maer als ergheens een Bisschop in een hooftſtadt te berordenen was / soo ſant de Roomsche Bisschop daer eenen wt zyne Priesteren / niet om de ordineringhe te regeren / maer alleenlijck om daer tegenwoordich te zyne. Waer van mē een exempel mach sien in enen Sendbrieff Gregorij in de heylighinghe Conſtancij des Bisschops van Milanen / nae den doot Laurentij. Hoewel ick en meene niet dat dese insettinghe zy seer oudt gheweest: maer dewijle zy int eerste omcere ende goetwillicheyt te bewijſen / alomme hare Legaten sonden tot getuygen der ordineringe / om de onderlinge ghemeynſchap te betuyghen: soo is het ghene dat eerst gewillighijck gheschiede / namaels nootſakelijck geacht gheworden. Hoe? Het is openbaer dat de Roomsche Bisschop doortijden gheen macht en hadde om Dienaren te ordineren / anders dan in zyn Bisschopdom en Patriarchie / dat is / in de onnietlijgende Gemeynen / ghelijck het ſpiciensche Concilium ſpreekt. In de heylighinghe der Bisschoppen was een ghewoonte Synodische Sendbrieuen te ſenden / waer in de Roomsche Bisschoppen nē hooger en waren dan de andere. De Patriarchen waren gewoon terfont als zy berordenen ende geheplicht waren / haer trouwe te berſegelen niet een openbaer gheschijft / waer mede zy betuychdē / dat zy in de heylige en rechtmatige Concilien bewillichden. Also beneſichden zy malkander haer berkieſinghe / haer ghelouue belijden. Hadde de Roomsche Bisschop dese belijdinghe van de andere ontfangen / ende selue niet moeten oock zyn belijdinghe doen / soo hadde hy daer door bekend geweeſt hooger te zyne: maer

Libr. 2.
Epif. 68
ende 70.

dat die het opperste ghewelt heeft / tot
 wiens richtstoel men appelleert ende
 beroept. Aele hebben dickmael op den
 Roomschen Bisschop beroepen: ende
 hy heeft oock ghefocht de kennisse der
 sake tot hem te trecken: maer hy is
 altyt bespot gheweest / soo wanneer
 hy is buyten zyne palen ghetreden.
 Ick swijghe van de Bisschoppen in
 het Ooste en in Grecia: het is open-
 baer dat de Bisschoppen in Gallia
 sterckelijck den Roomschen Bisschop
 wederstaen hebben / als hy scheen
 heerschappie ouer hen aen te nemen.
 In Africa hebben zy langhe daer van
 ghestreden. Want doe in het Nileni-
 taensche Concilium / int welcke oock
 Augustinus was / die verbannen wa-
 ren / die ouer de zee geappelleert ende
 beroepen hadden / soo heeft de Room-
 sche Bisschop ghearbeyt / om dese or-
 deninghe te niete te maken. Hy sandt
 zyne Legaten om te vertoonen dat hem
 dit privilege ghegeuen was. De Le-
 gaten brachten de handelinghen des
 Nicenschen Conciliums voort / de
 welcke zy wt de kiste haerder Ghe-
 meynthe ghemomen hadden. De Afri-
 caensche Bisschoppen wederstonden
 seggende / datmen niet en behoorde
 den Roomschen Bisschop in zyn ey-
 gen sake geldoue te geuen / ende dat zy
 daerom wilden senden tot Constanti-
 nopolen / en tot andere Griekische ste-
 den / daer getrouwer copien des Nice-
 nischen Conciliums bewaert waren.
 En het wert beuonden / dat daer in n-
 sulx geschreuen en was / als de Room-
 sche Bisschoppen boozwenden. Alsoo
 bleef die berodeninghe vast / door de
 welcke de opperste kennisse ende het
 wterste oordeel wert den Roomschen
 Bisschoppe benomen. In welcke sake
 een schadelijcke onbeschaemtheit des
 Roomschen Bisschops ghesien wert.
 Wat dewijle hy bedriegelijck het Sar-
 dicensche Concilium door het Nice-
 nische vertoonde / soo wert hy schan-
 delijck in openbaer valscheit beuonde.
 Maer die hadden noch meerder ende
 schandelijcker boosheyt / die een val-
 schen versterckend sendbrief by de han-

delinghen des Conciliums stelden / in
 welcken sendbrief ic en weet n-
 wat Bisschop van Carthago de hooueer-
 dichz Aurelij / die zyn boozsate was /
 verdoemde / om dat hy bestaen hadde
 den Roomschen stoel gehoozsaemheyt
 te weygeren: ende gaf hem seluen ende
 zyn Gemeynthe onder den Roomschen
 Bisschop / ootmoedelijck vergheuinge
 begeeren. Dit zijn die eerlijcke en oude
 daden / door de welcke de maesteste des
 Roomschen stoels ghesundeert is: als
 zy onder de boozwedinge der outheyt
 soo kinderlijck liegen / dat het oock de
 blinde connen voelen. Aurelius (seyt
 hy) door dupelche stouticheyt ende
 hardneckicheyt opgeblazen zijnde /
 heeft Christo ende den heylighen Ge-
 tro onghetoozsaem gheweest / ende
 daerom is hy te verbannen. Maer
 wat salt wesen van Augustino / ende
 van soo veleaders die in het Nileni-
 taensche Concilium gheweest zijn?
 Maer het en is n-
 noodich / dat dwaes
 ende ongesouten gheschripte / met be-
 le woorden te wederlegghen / het
 welcke niet sels de Papisten die niet
 gheheel onbeschaemt en zijn / connen
 sonder groote schaemte aensien. Alsoo
 oock Gratianus dese ordeninghe ber-
 haelt hebbende / dat de ghene die ouer
 de zee appelleren / sullen verbannen
 worden / soo selt hy daerby (ick en
 weet niet door boosheit of door on-
 wetentheydt) dese wtneeminghe / Ten
 zy moghelijck dat zy tot den Room-
 sche stoel appelleren. Wat salmen desen
 beesten doen / die so seer sonder gemeyn
 gheuoelen zijn / dat zy dat selue van
 een wet wtneemen / om het welcke de
 wet ghemaect is / ghelijck een yeghe-
 lijck mach sien: Want als het Conci-
 lium verbiet ouer de zee te appelleren /
 soo verbiet het allenlijck dat niemant
 tot Roomen en appelleren. En dese goe-
 de wtlegghet / heeft Roomen van dese
 wet wtghenomen.

Maer (op dat ick eenmael hier van ¹⁰
 een eynde make) hoedanich de mach-
 ende iurisdiccie des Roomschen Biss-
 schops voortijden gewoest zy / dat sal
 door een historie openbaer worden. Een
 W B b ij man

Der habē
 tur 1. bo-
 lum. cōc.

2. quest.
 4. cap.
 Placit.

man ghenaemt Donatus à calis nigris, hadde Cæcilianum den Bisschop van Carthago beschuldicht / de welcke ooc ongheschoot verdoemt wert. Want dewijle hy wiste dat de Bisschoppen teghen hem bereynicht waren / soo en wilde hy daer niet comen. De sake is van daer ghecomen tot den Keyser Constantinum. En dewijle de Keyser wilde dat de sake dooz het oordeel der Bisschoppen gheeyndicht worde / soo heeft hy de kennisse daer van beuolen Melciadi den Roomschen Bisschop / de welcke hy ooc sommige Bisschoppen tot medegesellen ghegeuen heeft / wt Italia ende Gallia en Hispania. Ist dat het dooz ordentijcke iurisdic tie den Roomschen scole toequam / de appellation te hoorzen in de sake der Ghemeynte / waerom lydt hy dan dat andere medeghesellen daer hy ghestelt worden / na het goetdunck des Key sers: Na waerom neemt hy dit oordeel aen meer dooz het beuel des Key sers / dan dooz zijn autoriteyt: Waer laet ons hoorzen wat daer nae gheschiet is. Cæcilianus gecrijcht daer de ouerwin ninge / ende Donatus à calis nigris, van zijn valsche beschuldige verster ken zijnde / appelleert. Constantinus heeft het oordeel deser appellatie den Bisschoppe van Arlen beuolen. Dese sit als rechter ooc van de sentencie des Roomschen Bisschops nae zijn goetduncken te oordeelen. Ist dat de Room sche scole de opperste macht heeft / soo datmen bā daer niet en mach appelle ren / waerom laet van Melciades hem dit groot onghelijck gheschiet / dat de Bisschop van Arlen bouen hem ghes telt worde: Ende wie is die Keyser die dit doet: Te weten Constantinus / banden welcken zy roemen dat hy nū alleenlijck alle zijn neerschicheyt / maer oock hy nae alle de mach zins rijck ghebruyckt heeft / om de weerdicheyt ende hoocheyt haers stoels te vermeer ren. Soo sien wy dan nu hoe verre de Roomsche Bisschop doe allekens was van die opperste heerschappie van de welcke hy roemt / dat zy hem van

Christo ouer alle Ghemeynten gege uen is / en liecht dat zy hem in alle eeu wen is dooz de bewillinge der gantsa schen weereit ghegeuen.

Ick weet dat daer vele Sendbrie uen ende geboden zijn / dooz de welcke den Dausen alle dinck desen scole toe gheuen ende stoutelijck toeschijuen. Waer een peghelijck die een weynich verstandts ende gheleertheys heeft / weet dat meest alle die brieuen ende geboden so ongheschiedt ende onge souden zijn / datmen lichtelijck can sien wt wat werckwinckel zy ghecomen zijn. Want wat mensche die ghesont ende nuchter zy / soude meynen dat die schoon wtlegginghe Anacleti waere / die bā Gratiano onder Anacleti naef verhaelt wort / te weten / dat Cephas zy te segghen / hoorst: Seer vele dier ghelijcke beuselinghen die Gratianus heeft sonder Orsant te hoope gelapt / worden hynden bande Papisten re ghen ons misbruyct / om haren heylighen scole te beschermen: ende dus da nigen domp ende roock daer mede zy boortijden inde duyssernisse de onge leerde bespottende ende bedrogghen / willen zy noch hynden in dese groote clachtheyt des lichts / vercoope. Waer ick en wil niet seer arbeiden om die dinghen te wederlegghen / de welcke selue dooz haer ouer groote onghes chichtheyt haer seluen openbaerlijck wederlegghen. Ick bekenne dat daer oock warachtighe Sendbrieuen der onder Dausen zijn / dooz de welcke zy de hoocheyt haers stoels seer verbes sen: gelijck sommige die Leo geschre uen heeft. Want ghelijck die man ge leert ende wel te sprake was / alsoo sochte hy oock bouen maten seer ere ende heer schappie. Waer of de Ghe meynen zijn ghetuyghenisse gheloost hebben / als hy hem seluen alsoo heeft verheuen / dat is de vrage. Het schijnt dat vele zijn dooz zijn eergierich ver bolgen geweest / ende hem wederstaen hebben. Hy stelt in eenen Sendbrief den Cæstalonien schen Bisschop in zijn plaetse / in Grecia en daer ontrēt / en in eenen anderen den Bisschop van Arlen /

Dist. 22
cap. Sa
crofance
ta.

August.
epi. 162.
in bzeui
collat. cō
tra Do
nat. & a
libi.

Wilde
epi. 85;
Epi. 83.

Epif. 89 Arlen / ofte eenigen anderen in Gal-
lia. Alsoo seyt hy oock Hornisbain
den Hispanischen Bisschop in zijn
plaetse in Hispania. Waer hy seyt al-
omme dat hy sulcke gheboden gheeft
op dese conditie / te wetē / dat de Bif-
schoppen der hoofsteden hare oude
privilegien gheheel ende onghescent
behouden. En Leo selue verclaert dat
dit een is tot die privilegien / dat de
Bisschop in de hoofstade moet eerst
versocht worden / so wanneer daer
eenige twijfelinge ofte swarichz coēt.
Soo beval dan Leo zijn plaetse in an-
dere landen sommighen anderen Bif-
schoppen op dese conditie / dat niemāt
tot de Bisschoppē en soude daer door
van zijn ordentlijke iurisdicte / noch
gheen Bisschop der hoofstade vande
kennisse der appellacien / noch gheen
Concilium in eenich leyt vande ordi-
neringhe zijnder Gemenyten ver-
hindert worden. Wat was dit anders
dat Leo dede / dan hem seluen van alle
iurisdicte onthouden: ende alleenlich
soo beel de wet ende nature der ghe-
menyschap der Gemenynte lēde / hem
seluen voorszellen om alle twisfen
der te legghene

12. Ten tyde Gregorij was die oude
wijse seer verandert. Want als het
rijcke te neder gheworpen ende ver-
scheurt was / als Gallia ende Hispania
dicmael met vele ellendichede ge-
slaghen / Illyricum verwoest / Italia
ghequeit / en Africa door gheduerighe
lammer by na verdozen was: so heb-
ben alle de Bisschoppen alomme hen
seluen te meer tot den Roomschen Bif-
schop ghetoecht / om dat in soo groote
verwoestinghe der burgerlijke regee-
ringhe / de gheheleijte des geloofs sou-
de bliuen / ofte ymmers niet gheheel
vergaen. Hier door is niet alleenlich
weerlicheit des Roomschen stoels /
maer ooc zijn macht seer vermeerbert.
Noewel ic en vraghe soo seer niet daer
na door wat middelen dat geschiet is:
het is hoorwaer openbaer dat hy doe
meerder was dan in voorszelden tijden.
En nochtans was het berre vā sul-
ke onghewonde heerschappie / dat een

soude na zijnen lust ouer de andere ge-
regneert hebben. Waer de Roomsche
stoel hadde dese eerweerdicheit / dat
hy de weder spanninge ende verachters
wederhielt / ende bedwang die hen sel-
uen niet en lieten van hare medeghe-
sellen bewegen ende regeren. Want
Gregorius betuycht dickmael neer-
stichlijck / dat hy alsoo ghetroouwelijck
den anderen Bisschoppen haer recht
berwaert / als hy selue zijn recht vande
andere eycht. Ick en begheere / seyd
hy / niet door eergheerichheit dat eens
anders recht is: maer ick begheere al-
lesins myne broeders te eeren. Daer
en is gheen woort in alle zyne schrijf-
ten daer mede hy hoouerdichlijcker
roemt van zijn groote hoochheit / dan
dese / Ick en weet niet wat Bisschop
den Apostolischen stoele niet onder-
worpen en zy / als hy wort met schult
beuonden. Nochtans seyt hy terstont
daerby / Waer gheen schult en is / daer
zijn zy alle euen gelijc / door het recht
der ootmoedicheit. Hy treet hem sel-
uen aen / dat hy het recht heeft te straf-
fen de ghene die ghesondicheit hebben:
maer ist dat zy alle doen dat hen toe-
coemt / soo maect hy hem seluen allen
euen gelijck. Ende hy schrijft wel dit
recht hem seluen toe / ende de gene die
wilben / bewillichden: maer de andere
dien het niet en behaghe / die mochtē
hijelijck daer teghen spreken: gelijck
het openbaer is / dat sommige gedaen
hebben. Wouen desen / spreect hy daer
van den Bisschop van Bisance / de
welcke in het Concilium des seluen
lants verdoemt zijnde / heeft het gāt-
sche oordeel verworpen. Dese hard-
nechicheit des mensches / hebben
zyne medegesellen den Keyser te ken-
nen gegeuen. De Keyser selde Gre-
gorium ouer dese sake. Soo den wy
dan dat Gregorius niet en soert yet te
doen daer mede de ordentlijke iurif-
dictie mochte gebroken worden: ende
dat hy dat selue dat hy doet om ande-
re te helpen / niet en doet anders dan
door het beuel des Keyfers.

Soo was dan dit alle de macht des
Roomschen Bisschops / te weten / dat

**Ad Me-
diola. cle
rum / E-
pist. 68.
lib. 2.**

**Ad Do-
minicum
Cartha.
Episco-
pum / E-
pist. 68.
lib. 2.**

**Epist. 64
lib. 7.**

Lib. 2.
epist. 37.
epist. 16.

hy hem seluen tegen die hartneckighe ende onghetemde hoofden selde/ daer eenighe onghewoon remedie noodich was: ende dz om de andere Wiffchoppen te helpen/ ende niet om te verhin- deren. Soo dan hy en treckt hem sel- uen niet meer aen ouer de andere/ dan hy op andere plaetsen enen pegel- ken toelaet ouer hem / als hy belijdt dat hy bereyt is om van enen peghe- lijcken vermaent en verbeteret te wor- den. Alsoo ghebiet hy ergens den A- quileischen Wiffchop te Rhome te comen om rekenfchap zyns gheloofs te gheuen in enen artijckel/ daer in hy was teghen de andere twiftich ge- wozden. Nochtans en ghebiedt hijt niet dooz zyn eyghen macht/ maer om dat het de Keyfer beuolen hadde. Ende hy en feyt niet dat hy alleen fal de richter daer van wefen: maer be- loeft dat hy fal een Contitum verga- deren/ van het welcke de gantsche fa- ke fal gheoordeelt worden. Ende hoe wel daer doe noch sulcke maticheyde was/ dat de macht des Roomschen stoels hare sekere palen hadde/ ouer de welcke zy niet en mochte treden: ende dat de Roomsche Wiffchop niet meer en was ouer de andere Wif- fchoppen/ dan de andere ouer hem: soo ist nochtans openbaer/ hoe seer sulcke standt des Roomschen stoels Gregorio mislaecht heeft: want hy claecht somtijts dat hy onder het de- fel des Wiffchopdoms/ is wederom tot een weereitlijc leuen gebracht ge- weest: ende dat hy meer was in aert- sche faken berwerret/ dan hy oyt had- de geweest in zyn weereitlijc leuen: ende dat hy in die ere des Wiffchop- doms verduict wort/ dooz de menich- te der weereitlijcker handelinghen. En op een ander plaetse feyt hy/ Ic wor- de dooz soo groote packen der hande- linghen nederghedrukt/ dat de gheest gheensins tot de hemelsche dingē op- gehuen en wort. Ick worde dooz de menichte der sake/ gelijc dooz water- baren geflaghen: ende nae dat gherust leuen dz ic gelept hebbe/ worde ic dooz het onweder eens beroerlijcken ende

ongerusten leuens verduict: soo dat ic te rechte mach segghen: Ick ben in de diepte der zee gecome/ en het onweder heeft my verduichten. Hier wt mach- men verstaen wat hy soude ghefeyt hi bbe/ hadde hy te desen tijde geweest. Ist dat hy schoon het ampt eens Pa- stors niet en volbrachte/ soo bediende hijt nochtans. Hy onthield hem selue bande bedieninghe der burgherlijcker regeeringe: en hy bekende hem seluen niet de andere den Keyser onderwor- pen te zyne. Hy en stac hem seluen niet in de regeeringe ander Gemeenten/ anders dā als hy noot sakelijc daer toe bedwonghen werdt. Ende nochtans schijnt hy hem selue in een doolhof te zyne/ om dz hy niet en mach enkelijc gheheel in het Wiffchops ampt beftich zyn.

Te dien tijde heeft de Constantino- politaensche Wiffchop tegē den Kei- schen om de hoocheyt gefcreden gelijc boozfeyt is. Wāt doe de stoel des Key- ser. Ick te Constantinopolen beu- sticht was/ soo scheen de makfeyt des Keyser te eyfchen/ dat de Constantino- politaensche Gemeente/ soude ooc na de Romeynsche de eerste plaetse heb- ben. Ende boozwaer in het beghin en was gheen dinc crachtigher om der hoocheyt te gheuen/ dan dat het hooft des Keyser daer was. Wāt bint hy Gra- tianum een gheschift onder den naem des Paus Lucinus/ waer in hy feyt/ dat de steden daer de hooftbiffchoppen moeten sitten/ niet anders verozdent en zyn/ dā na de wijse der burgerlijc- ker regeeringe die daer te bozen ghe- weest hadde. Itē noch eē ander onder den naem des Paus Clemēs/ daer hy feyt/ dat de Patriarchen zyn gheselt in die steden daer booztijde de opper- ste Heydensche Wiffers ware. Wāt welcke niet waer en is/ maer is noch- tans wt de waerheyt genomen. Wāt het is openbaer/ dat om minst veran- deringe te maken/ de landen gebedt/ en de opperfe ende hooftbiffchoppen zyn in de steden gheselt die in ere en macht de andere te bouē gingen. Also was

Theoti-
ste epist.
5. lib. 1.

Anast.
Ant. e-
pist. 5. en
25. li. 1.

Diff. 84

Cap. 1

was in het Taurinensche Concilium berordent / dat de steden die in de burgerlijcke regeringhe de hoochste waren / souden oock de hoochste Bischopdommen wesen. En waert dat de eere der burgerlijcker regeringe vā eē stadt veranderde tot eē ander stadt / soo soude ooc het recht des Hoofstischops tot die selue stadt ghebracht worden. Waer als Innocētius Bischop te Roome / sach dz de oude weerdicheyt der stadt vergin als de stoel des Keyser-Rijck was te Constantinopolen ghesfelt / soo heeft hy (vreesen dz de hoocheyt zyns stoels soude vergaen) een contrarie wet gemaect / inde welck hy seyt / dat het noodich en is dat de Hoofsteden der Ghemeynte veran deren / gelijc de Hoofsteden des Keyser-Rijck. Waer men moet niet rechte de autoriteyt des Conciliums meer achten / dan het gheuoelen eens menschen. Wonen desen / en moet wy Innocēntio niet ghelouuen in zyn eygen sake. Hoe het zy / soo gheeft hy nochtans hier mede te kennen / dat het van den beginne aen alsoo is berordēt gheweest / dat de Hoofsteden souden de wtwendighe ordeninghe des Rijck ghedeelt worden.

15. *Socrat. Hist. tripart. li. 9 cap. 13.* *Item in Decret. 22. dist. ca. Constantin.* De dese oude insettinge is het eerste Constantinopolitaensche Concilium berordent / dat de Bisschop vier stadt soude in eere de eerste plaetse hebben na de Rooschen Bisschop / om dat Constantinoplen was een nieu Roome. Waer doe langhen tijdt daer nae dit selue te Chalcedone berordent was / soo heeft Leo stranghelijck daer tegen ghesaen. Ende hy en heeft niet alleensijck beracht / dat ses hondert Bisschoppen ofte meer berordēt hadden / maer heeft se oock met swaren schimp en lasteringe besozint / om dat zy anderen Ghemeynten ontnomen hadden / dat zy der Constantinopolitaenscher niet en ontgagen te geuen. Ick bidde v / wat mochte desen mensche berwecken / dat hy ont soo cleyn eē sake de weereft verfloorde / anders dan zyn eergelicheyt: Wy seyt dz het behoort onueranderlijc te bliuen dat

het Nicensche Concilium eenmael berordent heeft. Maer dat is / ghelijck of het Christelijck ghelouue in perijckel ware / als deen Ghemeynte hoogher gheacht wort dan de ander: ofte ghelijck of de Patriarchien tot een ander eynde inghesfelt waren / dan om de Politie ende wtwendighe regeeringe te onderhouden. Ende wy weten dat de Politie / ghelijck de tijden menigherley zijn / alsoo oock menigherley veranderinghen ontfangt / iae oock eyscht. Soo ist dan van gheender weerde dat Leo teghen wort / te weten / datmen niet en behoort der Constantinopolitaenscher Ghemeynte die eere te geuen / die door het Nicensche Concilium was der Alexandrijnscher Ghemeynte ghegeuen. Want datmen sūcke ordeninghen mach nae gheleghentheyte des tijds veranderen ende wechmenen / dat leert oock het ghemeyn gheuoelen. Maer hoe coemt dat onder alle de Bisschoppen in het Ooste niemant gheweest en zy / die daer teghen stonde / hoewel het hem aldermeest aenginc: Voorwaer Proterius was daer / de welcke te Alexandria in Dioscorus plaetse ghesfelt was: daer waren oock andere Patriarchen / der welcker eere vermindert wort. Die moesten daer teghen gestaen hebben / ende niet Leo die onuercozt in zyn plaetse bleef. *Id* daer alle de Bisschoppē in het Ooste swijghen / ia daer zy alle bewillighen / daer seft de Roomsche Bisschop alleen hē seluen teghen. Het is licht te oordeelen wat hem daer toe roert: te weten / hy hoofsach het ghene dat weynich daer nae gheschiede / namelijck / dat Constantinopolis niet en soude met de tweede plaetse te bryde zyn / maer ooc tegen Roome stryden om de eerste / dewijle de eere der onder Roome begōde te vergaen. Nochtā en heeft de Roomsche Bisschop door alle zyn roepen / niet connen de ordeninghe des Conciliums verhanderen noch onnaest maken. Daerom als zyne nacomers sagen dat zy daer tegen niet en vermochten / so hebbe zy die hardnecks

WBb liij kicheyt

kicheyt liefelijc laten baren / en hebben
 gheleiden ende veroordent / dat de Con-
 stantinopolitaensche Wifschop soude
 de tweede Patriarche zijn.
 16 Maer weynich daer nae / te weten /
 ten tijde Gregorij / is Joannes Wif-
 schop te Constantinopelen soo verre
 ghecomen / dat hy hem seluen naemde
 Algemeyn Wifschop. Hier heeft Gre-
 gorius hem seluen stantfasterlijc tegen
 ghestelt / om dat hy in een seer goede
 cause niet en soude zijnen stoel onbes-
 chermt laten. Ende boozwaer de hoo-
 tierdicheyt ende raserie Joannis / was
 onuerdraghelijck / dewijle hy wilde
 dat de eynde zijn Wifschopdoms sou-
 den soo verre strecken / als de eynden
 des Keyserrijckx. Nochtans en trecht
 Gregorius dat niet hem seluen aen /
 dat hy Joanni weyghert: maer straft
 dien naem als boos / ongoddelijck /
 ende grouwelijck. Iae hy is in eenen
 Sendbries teghen Eulotium den A-
 lexandrijnschen Wifschop verbolgen /
 om dat die hem met sulcken tytcl ge-
 eert hadde. Siet (seyt hy) in het be-
 ghin des Sendbries tot my gheson-
 den / hebt ghy my die sulcx verboden
 hebbe / willen dien hoouerdighen
 naem indruken / my Algemeyn
 Paus noemende. Het welcke ick uwe
 heylicheyt bidde dat zijt niet meer en
 doe: want het wordet v ontnomen /
 dat eenen anderen meer dan het be-
 hoorlijck is / wort ghegheuen. Ick en
 achte dat booz gheen eere daer in ick
 de eere mijnder broederen sie vermin-
 dert te worden. Want mijn eere is /
 dat de algemeyn Gemeente haer cere /
 ende dat de broeders haer macht ghe-
 heel en gesont behouden. Ist dat uwe
 heylichz my naet Algemeyn Paus /
 dat is / soo veel als belijden dat ghy
 gheen deel en hebt in het gene dat ghy
 my geheel toeschrijft. De sake Gre-
 gorij was wel goet en eerlijc: maer Joa-
 nes door de gosse Mauritijs des Key-
 sers gheholpen zijnde / en heeft hem
 seluen niet laten dan zijn boornemen
 afwendē. En Cyrillus zijn nacom-
 er / en heeft hem seluen oock noyt laten
 daer af brengen.

Lib. 7.
 Epif. 30

Ten laetsten doe Mauritijs ver- 17
 lagen was / heeft Phocas / die in zijn
 plaetse ghestelt werdt / Bonifacio den
 verden toegelaten / dat Gregorius
 gheenins en begheerde te weten / dat
 Roome soude het hooft aller Ghe-
 meynten zijn. (Want Phocas was /
 ick en weet niet om wat oorsake den
 ick en weet niet om wat oorsake den
 Romeynen gonstigher / iae om dat hy
 daer sonder strydt gheeroont was.)
 Paus werdt die twist gheepndicht /
 ende te nede ghelepyt. Nochtans en
 soude dese wel daer des Keyfers den
 Roomschen stoel niet soo boozderlijc
 gheweest hebben / en hadden niet daer
 nae andere dinghen daer toe gecomen.
 Want weynich daer nae werdt Gre-
 corius ende gheheel Alla bande gemeyn-
 schap des Roomschen stoels afsche-
 sneden. En Gallia hielt hem in sulcx
 ker weerde / dat zy hem niet ghehoor-
 saem en was. Anders dan soo verre
 als het haer behaechde. Maer doe
 wert zy eerst tot dienstbaerheyt ghe-
 brocht / als Pipinus het Coninck
 Zacharias de Roomsche Wifschop
 hem inde trouweloosheyt ende roo-
 verie gheholpen hadde / soo dat hy
 den rechten ende behoorlijcken Con-
 inck verstootten hebbende / het rijcke
 als eenen roof tot hem tract: so heeft
 Zacharias dien loon ghecreghen / dat
 hy Rooms Wifschop zijnde / soude in
 Gallicie oer de Gemeente in Gal-
 lia hebben. Ghelijck de roomers ple-
 ghen den roof int ghemepne te den /
 welcken zy crighen: alsoo hebben de
 se twee goede mannen onder malcan-
 deren eens gheozaghen / dat Pipi-
 nus soude de aerdtliche ende bargher-
 lijcke heerschappie hebben / als nu de
 rechte ende behoorlijcke Coninck de
 roof was: ende dat Zacharias sou-
 de het hooft aller Wifschoppen we-
 sen / ende de gheweltijcke macht heb-
 ben. De welcke wel in het begin swa-
 was (ghelijck het plecht in nieuwe
 dinghen te gheschien) maer is daer
 na door de autoriteyt Caroli Magus
 hy nae om een ghelijcke oorsake beue-
 sichte: want hy was oec des Rooms-
 schen

sehen Bisschops schuldenaer / om dat hy door des selue gonse / was tot het Keyserrijcke gecomen. Ende hoe wel het ghelouelich is / dat de Ghemeynten alomme eerst seer mismaect ware / soo ist nochtans openbaer / dat de forme der onder Ghemeynte doe eerst in Gallia ende Duytschlandt gantscheijc verdupstert wert. Daer zijn noch in de listen des Hofs te Parijs / copte Historien van dien tijt / de welcke bande dinghen der Ghemeynte sprekende / melden van verbonden die Diapinus / en ooc Carolus met de Roomschen Bisschop ghemaect hebbē. Hier wt machmen versien dat de oude standt doe verandert was.

28 Doe te die tijde de dinghē alomme booser worden / is ooc onder-tusschen de tyrannie des Roomschen stoels bevestight / ende vermeerderd gheweest: ende dat eensdeels door onwetēcheyt / eensdeels door luepheydt ende ondeughentheydt der Bisschoppē. Want doe de Roomsche Bisschop alle dinghen hem seluen alleen aentrack / ende sonder mate hem seluen meer ende meer teghen alle recht bleef verheffende / so en hebben de Bisschoppen sulcke byrichteyt als sy schuldich waren niet gebruycht / om zijnen boosen lust te wederstaen: ende of sy schoon de moet gehad hadden / so gebrack hen nochtans wijcheyt ende boosheitichē / soo dat sy tot so groot een sake niet bequaem en waren. So sien wy dan hoe danige ende hoe wonderlijcken ongeschickte een onthepliginghe ende verwoestinghe aller heyligher dinghen / ende verderinghe der gantscher ordeninghe der Ghemeynte / te Rome gheweest sy ten tijde Bernardi. Hy claecht dat de menschen die niet eergierich / geltgierichē / simon / kerckroof / hoererie / ende dierghelike ongeschickte boose stucken bekint sijn / wt de gantsche werelt te Rome comē / om door de Apostelsche autoriteyde eere ende dienst der Gemeente te vercrighen / ofte behouden: ende dat bedroch ende lageniegginghe / ende gheweldt de o-verhandt vercreghen hebben. Hy seyt

dat die wijse van oordeelen die doe gebruycht wert / grouwelich is / ende onbetamelich / niet alleenlijck der Gemeente / maer ooc den richthuyse. Hy sijn li. 4. roept dat de Gemeente is vol eergierige menschen / ende dat daer geene en sijn die meer verschrict sijn van boosheyt te doen / dan die roovers in haren roofstee als sy den roof der reysender menschen deelen. Daer sijn (seyt hy) weynige die na den mont des wetgevers sien / maer sy sien alle na sijnē hāden. En nochtans niet conrechte: wāt door die handen worden alle de Dauselijcke dinghen ghedaen. Daer na spreect hy tot den Daus / segghende / Wat ist dat de ghene / die tot v seggen welken / welken / banden roof der Gemeenten ghecocht worden: Het leuen der armen wordt in de strate der rijcken ghesacpdt: het gluer glinstert in den slyck / men loopt daer toe van allen zijden / het wordt wech ghenomen niet van den armen / maer van den stercksten: ofte moghelijc van den genen die seerst voorszoopt. Nochtans en heeft dese ghewoonte / ofte eer dese dootliche verderinghe haer begin van v niet ghehadt: maer ofte Godt gaue dat sy in v een eynde hadde. Hieren-tussche komt ghy eē Pastoor ende Herder zijnde / voort met veel dierbaer vercieringhe ommehanghen. Waert dat ick het doeste segghen / dit is meer een weyde der dupelen / dan der schapē. Heeft Petrus also gedaen: heeft Paulus aldus gespot: Wie hof is meer gewoon der menschen gaet te ontfangen / dan goet te maken. Wāt de boose en worden daer niet ghebetert / maer de goede worden verstant. Woordt / de misbruycken der namen ende tijtlen die hy verhaelt / en soude niemāt sonder groote vergrouwinghe lesen. Ende ten eynde van die ongebonds beerte des Roomsche stoels om iurisdicte te misbruycken / becluyt hy aldus / Ick spreke vande murmuringe ende clachte die de Ghemeynten geueyn hebben. Sy roepen dat sy gekort ende ontcleet worden. Daer sijn geene ofte seer weynighe Gemeenten

WBb v

die dese wronde niet en gheuoelen / ofte niet en breeken. Maeracht ghy wat wō de: De Witten worden den Bisschoppen ontnomen / ende de Bisschoppen de Opperbisschoppe / sc. Het is wronde der ist datmen dit kan ontschuldighē. Als ghy also doet / so bewijst ghy dat ghy de volheyt der macht hebt / maer niet der rechtuereidicheyt. Ghy doet dat om dat ghy de macht hebt / maer de brage is of ghyt behoort te doen. Ghy zijt ghesceid om eenen peghelijsken zijn eere ende sijne graet te bewaren / ende niet om te benijden. Dese weynighe dinghen hebbe ick willen verhalen wt be le / eensdeels om dat de Alesers souden sien / hoe swaerlijck de Ghepente doe veruallē was / ende eensdeels om dat sy souden bekenden / met wat groter droefheyt ende versuchtinghe alle de Godtsalige dit tannerlijck verdrjet gheleden hebben.

19 Ad of wy huyden den Roomschen Paus schoon die hoocheyt / ende groote iurisdicctie toelieten / die hy in die middelmatighe tijden hadde / ghelijck tē tijde Leonis ende Gregorij: wat is dat hy het tegenwoordighe Pausdom vergheleken? Ic en spzke noch niet van die aerdsche heerschappie / noch vā die macht in de burgerlijcke regeeringe / waer van wy hier na te haerder plaetse sullen handelen: maer sels de geestelijcke regeringe op de welcke sy roemen / wat heeft die / daer in sy met de condiccie des booznoemden tijds ouer een komt: Wāt de Paus en wort ny niet anders beschreuen / dan dat hy zy het opperste hooft der Ghepente op der aerde / ende de alghemeyn Bisschop der gantscher wereldt. Ende als de Pausen selue van haer macht spzken / so segghen sy met groote hoo uerdicheydt dat sy hebben de macht om te ghebieiden / ende dat de andere moeten nootdadelijck ghehoorsaem zijn: datmen alle hare wetten ende insettinghen moet achten ghelijck of sy door de godtlijcke stemme Petri be nefficht waren: dat de Concilien eens landts van gheender weerde en zijn / en dat sy de tegenwoordicheydt des

Paus niet en hebben: eff dat hy mach wt een peghelijsche Ghepente clercken ordinerē / ende die tot hem roepē die op een ander plaetse gheordinerē sijn. Dierghelijcke ontallicke vele dinge ghen vintme in den te hoop geschap ten boeck Gratiani / de welcke ick niet en verhaele / op dat ic den Alesers nē te moeyelijck en zy. Nochtans komen sy tot dese somme / te wetē / dz de Roomse Paus alleen de macht heeft om de opperste lēnisse te nemen van alle saken der Ghepente / het zy om de leere te onderscheydē / ofte beschijue / ofte om wetten te gheuen / ofte om eenighe regheeringhe in te stellen / ofte om oordeel te geuen ende recht te doe. Ende de priuilegien die sy den seluen aentrecken in de reseruation (ghelijck sy die namen) die sijn te lanc ende te onnut om te verhalen. Ende (welck het aller onuerdraghelijckste is) sy en laten gheen oordeel op der aerde om haren boosen lust mede te bedwinghen ende verhinderē / ist dat sy sulcke groote macht misbruycken. Het en zy segghen sy niemant geoorloft het oordeel deses soels te verhandelen / om de hoocheydt der Roomscher Ghepente. Item de richter en sal noch van den Keyser / noch van de Coningē / noch van de gantsche clergie / noch van het volck geoordeelt worden. Dit is doozwaer te seer ouerwillicht / dat een mensche hem seluen sceidt om alle menschen ende dinghen te oordeelen / ende onder niemants oordeel en wil staen. Maer wat salt woesen ist dat hy tyrannie gebuyckt teghen het volck Godts: ist dat hy het rijcke Christ Godts: ist dat hy het rijcke Christ verscheurt ende verwoest: ist dat hy de gantsche Ghepente verschoort: ist dat hy het Pastoorz ampt verandert tot roouerie: Ja al ware hy de alderboosste / so versaeckt hy hem seluen gehouden te sijn om rekenschepe te geuen. Want dit sijn der Bisschoppen woorden / Anderer menschen saken heeft Godt willen door menschen cindigen: maer den ouersten deses soels heeft hy onder sijn oordeel alleen gheset. Item de daden der onderaten

Nicolaus / cuius sententia her in decretis / in quest. 3. c. Gement. 11. Innocentius / in quest. 3. c. Gement.

Sims. mach. 9. quest. 1. aliorum. Antioch. us uide. c. facta.

Wor:

worden van ons gheoordeelt/maer de onse van Godt alleen.

20 Ende om dat sulcke gheboden ende sweten sonden te meer gheacht wozde/so hebben sy bedrieghelijk de namen der onder Pauzen daer onder gestelt/ghelick of alle sake van den eersten beginne aen alsoo verordent geweest hadden: daer het nochtans seker is/ dat het nieu ende onlanx ghe-meedt is/ al wat de Roomschen Paus meer toeschrijft van wy verhaelt hebben dat hem door de oude Concilien gegeuen was. Ja sy zijn tot soo grote onbeschaeemtheit ghekomen/ dat sy een gheschijft ghemaect hebben onder den naem Anastasij des Constan-tinopolitaenschen Patriarches / de welcke daer in betuycht / dat het door oude regulen verordent is / datmen gheen dinck en sal doen noch in de alderueerste landen/ sonder dat eerste de Roomschen scole te kennen te ghe-nen. Het is opēbaer dat dit seer valsch is/ ende bouen dien / wie sal gheloo-nen dat de Roomsche scole zy soo seer verheuen gheweest/ van den genen die een diant der erre ende swerdicheyt des Roomschen scole was: Maer die Antichristen moesten tot sulcke ra-serie ende wtanicheyt komen/ op dat haer boosheyt mochte allen verstandi-ghen menschen openbaer worden/ soo verze sy willen hare oogen open doen. De decretale Sendbriue die van Gre-gorio den negheften versamelt zijn: item de Clementijnen/ende Extrava-ganten Martini / gheuen noch claer-lycker ende met boldere monde alom-me een onmenschelijke swerdehepdt ende een tyrannie/ghelick der onghes-lichter Barbarischer Coninghen/ te kennen. Dit zijn de miracule/ waer wt de Papisten willen haer Paus-dom gheacht hebben. Hier wt komen die schoone articulen des geloofs / die buyden in het Pausdom gheacht zijn/ ghelick of sy wt Godts mond ghe-sproken waren: te weten / Dat de Paus niet en kan dwalen / Dat de Paus is bouen de concilien / Dat de Paus is een alghemeyn Wisschop

aller Ghemeynten/ ende op de aerde opperste Hoofd der Ghemeynte. Ick verswighe noch vele wonderlijcker ongheschichtheden / de welcke de dwa-se Canonisten in hare schoelen wt-bleeten: de welcke nochtans niet al-leenlijc bewillicht / maer oock gepre-sen worde vā de Papistische Theolo-gen/ op dat sy haren Afgodt statteerē.

Ick en wil teghen hen niet hande-
len met het wterste recht. 21
Een an-
der sonde tegen dese groote hooner-dicheyt de woorden Cypriani stellen/ de welcke hy ghebuycht heeft tot de Wisschoppen / die in het Concilium waren / daer van hy de ouerste was. Niemandt van ons en seyd dat hy een Wisschop der Wisschoppen is/ noch en dwingt sijne medeghesellen door een swerde tyrannische bycese / dat hem noodich zy ghehoorsacien te zijne. Een ander mochte hen teghenworpen dat swepnich daer na was te Cartago verordent / te weten / Dat niemant en soude Prince der Priesteren ofte opperste Wisschop gienact worden. Hy mochte vele ghetuyghenisse: n boortzenghen wt de Wistozien ende Canones/ wt de Concilien/ende vele sentencien wt de boecken der ouder Aleraren/door de welcke de Room-sche Wisschop mochte vernedert ende in orden ghebracht worden. Maer ick late dese dinghen baren / op dat ick se niet en schijne veel te strengheijck te dijnē. Nochtans laet de alderbeste beschermers des Roomsche scoles my antwoorden/ hoe zy hen niet en scha-mē den tijtel des alghemeynen Wifschops te befehermē / den welken sy sien dat hy so menichmael is van Gre-gorio met den Pan gheslagen. Ist dat de getuygenisse Gregorij moet plaet-se hebben/so gheuen sy daer door te ke-nen/dz hare Paus de Antichrist is / om dat sy hem maken alghemeyn Wifschop. De naem/Hoofd/ was ooc also swepnich ghebuycht. Wāt hy spreekt op een plaetse aldus / Petrus was re Epi. 6. 2.
winemende lidt in het lichaem/ Ioan lib. 4. ad-
nes/ Andreas / Iacobus waren son- Noā. 11.
derlijcker volcken Hoofden. Nocht-
tang

tans zijn sy alle leden der Gemeyn-
te onder een Hoofst: ia de Heylighen
door de Wet/ de Heylighen onder de
Wet/ ende de Heylighen onder de ge-
nade zijn alle onder de leden gesteldt/
om het lichaem des Heeren te volma-
ken: ende niemandt en heeft hem selue
oet willen laten Algemeyn Wiffchop
noemen. Ende dat de Paus hem selue
toeschijnt dz hy macht heeft om te ge-
bieden/ dat koemt qualijc ouereen met
het gene dat Gregorius op een plaet-
se seyd. Want doe Eulolius de Ale-
xandrijnsche Wiffchop hadde tot Gre-
gorius gheschreuen op dese wijsse/ Ge-
lijck ghy my gheboden hebt: soo heeft
Gregorius aldus daer op geantwoort/
Ic bidde v/ neemt dat woort/ Gebie-
den/ doch van myne ooren: want ick
weet wie ic ben/ ende wie ghy zijt: na
uwen graet zijt ghy myne broeders/
na uwe heyligh leuen zijt ghy myne
vaders. So en hebbe ick dan niet ghe-
boden: maer ick hebbe v willen te ken-
nen geuen het gene dat my dochte nut
te zijne. Dat de Paus zijn iurisdictie
alsoo sonder eynde wt beydt / daerin
doet hy groot en schandelijc onrecht/
nz alleenlijc de ander Wiffchoppen/
maer oec allen Gemeeynten/ de wel-
ke hy op sulcke wijsse verscheurt ende
van een pluckt/ om door haren bal sy-
nen stoel te timmeren. Dat hy hem sel-
uen steldt bouen alle oordeel/ ende wil
alsoo op een woerde tyrannische wijsse
regneren/ dat zijn luyt alleen door
een Wet zy: dat is doorwaer onwee-
digher ende breeuder van alle wijsse
der Gemeeynte/ dan dat het eenichlijc
kan verdragen worden. Want het is
gantschelijc breeuder/ niet alleenlijc
van alle godtsalich gheueelen/ maer
oock van alle menschelijc gheuee-
len.

22 Maer op dat ic niet bewooghen en
worde al'e dinghen te verhalen/ ende
verclaren/ soo braghe ick wederom/
de ghene die hynden willen de beste en
gherouste beschermers des Room-
schen stoels geacht worden/ of sy hen
oock niet en schamen den tegenwoor-
dighen standt des Pausdoms te besa-

chermen/ de welcke ghelijc het open-
baer is/ hon dertmael verdozuender is
dan hy was ten tijde Gregorius ende
Bernardi: de welcke nochtans te die-
tijt soo seer den Heylighen mannen
milhaechde. Gregorius claecht in vele
plaetsen/ dat hy door breeuide saken
bouen maten bekommet woort: dat
hy onder de berwe ende dechfel des
Wiffchopdoms/ is wederom tot een
wereltlijc leuen ghebracht: dat hy
daer in so vielen aerdsche sojge diende/
als hy na zijn onthouden opt in het
wereltliche leuen diende: dat hy ber-
druct worde door den grooten hoop
der wereltlijcker saken/ soo dat het
herte gheentins en wort tot hemel-
sche dinghen verheuen: dat hy met de
menichte der saken als met waterba-
ren wort gellagen/ ende dat hy door
het onweder des beroerlijcken leuens/
verdruct wort/ so dat hy met rechte
mach segghen/ Ic ben in de diepte der
zee ghecome. Hy mochte nochtans
onder die aerdsche sojghen het volck
door openbare sermonen leeren/ int
heymelijc bemanen ende straffen
der het noodich was/ hy mochte de
Gemeeynte doeghen ende schikken/
synen medeghesellen raet geuen/ ende
tot haer behoorlijc werck bemanen.
Bouen desen bleef hem noch wat tijts
om te schrijue: ende nochtas beclaecht/
ende beweent hy zijn ellendicheydt/
dz hy is in het diepste der zee verdruc-
ken. Ist dat de bedieninge zijns tijts
een zee was/ wat sulken wy van het
tegenwoordich Pausdō seggen: Wat
oet ouereenkominge heeft het reger-
woordich Pausdō met de bedienin-
ge ten tijde Gregorius? Het Pausdō
heeft nu geen predikkinghen/ gheen
sorge der discipline ende regeringhe/
gheen neersicheyt noch arbeidt oer
de Gemeeynten/ gheen Gheestelijche
bedieninge: sonna/ het en is anders
niet dan werelt. Ende nochtas wort
dese doot/ of so seer ghepresen/ ghe-
loft of men geen dinc en mochte binden
dat het verordent en gheschicht wa-
re. Item hoe claecht ende sucht Ber-
nardus/ als hy de ghebeken tijds

Epist. 5.
L. 1. ad
Theotif.

tijds aenset : Wat soude hy dan doe
waert dat hy dese onse ijere eeuwe
saghe / in de welcke de boosheyt is op
het waterse. Wat ongheschiedt
is dit / datmen niet alleenlijck booz
heplich ende godtlijck beschermt het
ghene dat alle de heylighen tot allen
tijde met ghemeynen monde berwoypt
en verdoemt hebben: maer datmen ooc
der seluer ghetuyghenisse misbruyckt
tot bescherminghe des Pausdoms/
het welcke hen gantscheijck onbekent
was: hoe wel van den tijdt Bernar-
di/ bekenne ick dat daer doe so groote
verdoemtheit aller dingen was/ soo
dz hy onsen tijde niet en zy seer onge-
lijck gheweest. Waer de glorie die wt
die middelmatige eeuwe (te weten / in
welcke Leo/ ende Gregorius/ en dier-
ghelijcke leeden) eenighe bedekkinghe
soecken / die en hebben gantscheijck
gheen schaemterwant sy den euen ge-
lijck of penit om het eenhoofdich rijc-
ke der Keyseren te beuefighen / den
ouden stant des Roomschen rijcs pre-
se: dat is / ghelijck of yemandt den lof
der wysheden ontleende om de wreede
truanne te berccieren.

23 Ten laetsten / of men schoon hen alle
dese dinghen toeliete / so geerijghen sy
nochtans eenen nieuwen strijdt / als
wy versaken dat te Roome een Ge-
meynte zy die bequaem zy tot sulcke
gauen: als wy versaken dz te Roome
een Bisschop is die bequaem zy om
sulcke priuilegien der hoocheydt ende
weerdicheyt te hebben / Soo laet dan
alle die dinghen warachtich zijn (de
welcke wy nochtans bewesen hebben
te niete te zijne) te weten / dat Petrus
is door den mont Christi een alge-
meyn hooft der Gemeeynte genaemt:
dat Petrus die eere die hem geguen
was / in den Roomschen stoel gheselt
heest: dat dit door de autoriteyt der
ouder Gemeeynte verzoent/ ende door
lanck ghebruyck beuefsicht is: dat de
opperste macht althits is van eenen
peghelijcken door ghemeyn coudrach-
ticheydt den Roomschen Bisschop
gegeuen gheweest: dat hy is aller sa-
ken ende menschen richter/ ende selue

onder niemants oordeel gheselt ghe-
weest: laetse oock noch meer hebben
ist dat sy willen / ick antwoorde noch-
tans met eenen woorde/ dat geen van
alle dese dinghen plaetse en heeft/ ten zy
dat te Roome een Gemeeynte ende
Bisschop zy. Het is noodich dat sy my
dit toelaten/ te weten / dat Roome n-
en kan ee moeder der Gemeeynte zijn/
ist dat sy selue gheen Gemeeynte en
is: item dat die niet en can de Prince
der Bisschoppen zijn / die selue gheen
Bisschop en is. Willen sy dan den A-
postolischen stoel te Roome hebben:
soo laetse my te Roome een warach-
tich ende oprecht Apostelschap toene.
Willen sy te Roome eenen oppersten
Paus hebben: soo laetse my daer ee-
nen Bisschop toonen. Waer wat
waer sullen sy konnen eenighe ghe-
daente der Gemeeynte toonen: Sy
nemen se wel/ ende hebben se dickmael
in den mont. Waer de Gemeeynte
wert boowaer door hare sekeren tees-
kenen bekent: ende een Bisschopdom
is eenen naem eens ampts. Ick en
sprake hier niet van den volcke / maer
van de regeringhe selue / de welcke
moet althits in de Gemeeynte lichten.
Waer is te Roome sulcke dienst als
de insettinghe Christi eyscht: Laet ons
ghedachtich zijn wat te bozen van het
amt der Priesteren en Bisschoppen
gheseyt is. Ist dat wy wille het amt
der Cardinaelen na dien regel onder-
soecken / soo sullen wy belijden dat sy
gantscheijck geene Priesters/ dat is /
Ouderlinghen en zijn. Ick wilde ooc
wel weten of de Paus eenich dinc
heest dat eens Bisschops amt aen-
gaet. Het opperste ende eerste werck
in des Bisschops amt/ is / het volck
met Godts woort te leerē: het twee-
de ende naeste / is / de Sacramenten
wt deelen: het derde/ vermanen/ ber-
weken/ ende ooc de gene die sondigē/
berispen/ ende het volck in een heyl-
ghe orden houden. Wat doet de Paus
van alle dese dinghen: Ja wat beynst
hy hem seluen te doen van alle desen:
Daerom laetse segghen hoe sy willen
dat die een Bisschop zy/ die gheender-
ley

meer ouer de zielen/dan ouer de licha-
men streckt: ende d3 sy tegen het gee-
stelijcke rijcke Christi opghericht
wozdt. Wouen desen dat sy sulcx is/
dat sy noch den naem Christi/ noch de
naem der Ghemeynte wech en neemt:
maer dat sy eer den naem Christi tot
een decksel misbruyckt/ ende onder de
tijtel der Ghemeynte/ ghelijck onder
een momaenlichte/ verborghen is. En
hoe wel alle ketterien ende secten die
van den beginne aen geweest zijn / tot
Antichrists rijcke behooren: nochtans
als Paulus seyt / dat de afwijkinge
sal eerst komen/ so gheeft hy door de-
se beschrijvinge te kennē / dat die stoel
der grouwelichheyt dan sal opgericht
worden / als de Ghemeynte sal door
een alghemeyn afwijkinge beuangen
wesen/ hoe wel alomme vele leden der
Ghemeynte in de warachtighe eenic-
heyt des gheloofs volhoden. Ende
als hy daerby stelt dat te synē tijde de
Antichrist heeft in verborghenheyt
het werck der ongerechtigheyt begon-
nen te beareyden/ het welcke hy daer-
na soude int openbare werken: daer
hy verstaen wy dat dit onghetief es-
sellendicheyt niet en soude door eenen
mensche aenghebracht/ noch in eenen
mensche gheeyndicht worden. Woort
als hy den Antichrist met dit tecken
beschrijft te weten / dat hy sal Gode
zijn ere nemen om die hem seluen toe
te schrijuen: soo sal dit het voornem-
ste tecken zijn / dwelck wy moeten
volghen als wy den Antichrist soec-
ken: voornemelijc/ daer hy door sulcke
hooneerdicheyt tot opēbaer verscheu-
ringe der Ghemeynte/ booztgae. Daer-
om dewijle het openbaer is / dat de
Roomsche Bisshop heeft schandelijc
tot hem ghetrocken het ghene dat seer
eygentlijck Gode ende Christo toe-
quam/ so en moeten niet twijfelen/
dat hy de leydsman ende boozgangher
zy des seluē godtloosen ende grouwe-
26 lijcken rijcx.

Laet nu de Papisten comen / ende
ons de oudtheyt teghenwoopen/ ge-
lijck of in sulcke groote verkeertheyt
aller dinghen/ konde de ere des stoels

bliven staende daer gheenen stoel en
is. Eusebius verhaelt dat Gode zijn
Ghemeynte die te Ierusalē was/ heeft
ghebracht in een ander. Stadt genaemt
Bella / om dat hy zijnder wrake/ de
welcke hy wilde ouer Ierusalem doe/
soude plaetse maken. Het ghene dat
wy hoozen eenmael gheschiet te zyne/
dat heeft moghen dickmael gheschien.
Daerom datmen de ere des opper-
sten stoels also aen een plaetse bindt/
dat de ghene die de alder verbolghen-
ste biant Christi/ de opperste teghen-
strijder des Euangely/ de aldergroot-
ste verscheurder ende verwoester der
Ghemeynte / de alderwreedste moor-
der ende vleeschouwer aller Heyligen
is / moct niet te min de stedehouder
Christi/ de nacomer Petri/ ende de op-
perste regeerder der Ghemeynte ghe-
acht worden/ alleenlijck om dat hy die
stoel heeft inghenomen die booztjden
is de alder eerste gheweest/ dat is veel
te spottelijck ende ongheschickt. Ick
swijghe wat groter onderscheyt daer
is tusschen des Paus cancelrie / ende
een wel-geschickte orden der Ghemeyn-
te. Hoewel alle de twijfelinge des-
ses handels mach seer wel door dit een
stuk wechghenomen worden. Want
niemant die ghesont van verstaēde is/
en sal het Bisshopdom in het loodt
ende in de bullen besluyten: ende veel
min in dat meester schap des bedrochs
ende listicheyts / in welcke dinghen
dat gheestelijck rijck des Paus/ ghe-
lijckmen meynde/ ghelegen is. Daer-
om heeft een seer wel gheseyt / dat die
Roomsche Ghemeynte daer van die
oude schrijuers melden / is ouer lan-
gen tijt verandert in een hof/ dat nu
te Roome gheken wort. Ick en straf-
se hier de ghebeken der Persoonen
niet: maer ick bewijse dat het Paus-
dom selue gantscheijck ende gheheel
teghen de wisse der Ghemeynte
strijdt.

Daer ist dat wy willen tot de Per-
27 soonen comen/ soo weetmen wel ghe-
noech/ hoevanige stedehouders Chri-
sti wy sullē binden: te weten/ Julius/
ende Leo/ ende Clemens/ en Paulus
sullen

Der
Pausen
ghelooue
en Reli-
gie.

Luc. 22.
v. 32.

28

Dit be-
tuycht
Joanes

sullen pylaren des Christelijcken ge-
loofs/ ende de opperste wtlegghers
der Religie wesen/ de welcke niet an-
ders van Christo ghehouden en heb-
ben/ dan dat sy in de Lucaensche scho-
le gheleert hadde. Maer wat verhaele
ick dā ofse vier Pausen 2 ghelijc of
het twijfelijck ware/ hoedanighe Re-
ligie de Pausen met het gantsche col-
legie der Cardinalen ouer langen tijt
beleden hebben/ ende oock huyden be-
lijden. Want het eerste boofstuck dier
verborghen Theologie/ die onder hen
regneert/ is/ Wat daer gheen Godt en
is. Het tweede/ Dat al wat van Chri-
sto gheschreuen is/ enkel leughen en-
de bedroch is. Het derde/ Dat de leere
van de laetste wederopstandinghe en-
de het toekomende leuen/ enkel fabel
ende leughen is. Sy en gevoelen niet
alle alsoo/ ende daer zijn weynighe die
alsoo spreken: dat bekenne ick: maer
nochtans is ouer langhen tijdt dit be-
gonnen de ordentlijke Religie ende
het gelooue der Pausen te zijne. Hoe
wel dit seer openbaer is allen den ge-
nen die Roomse kennen/ soo en laten
nochtans de Papistische Theologen
niet af/ te roemen dz het door het Pri-
uilegie Christi berordent is/ dat de
Paus niet en kan dwalen/ om dz Pe-
tro gheseyt is/ Ick hebbe voer v ge-
beden op dat uwe ghelooue niet en
bergae. Ick hadde v/ wat voordeel
doen sy so onbeschaemdelijck spotten-
de/ anders dā dat de gantsche werelt
daer door versact/ dat sy soo seer zijn
tot de hoogste schandelijckheyt ge-
komen/ dat sy noch Godt noch de me-
schen en breefen:

Maer laet ons dencke dat de godt-
loosheyt der boornoeder Pausen ver-
borghen is/ om dat sy die noch door
prediken noch door boecken gheopen-
baert/ maer alleenlijck den de tafel en-
de in de slaepcamer/ ofse ynners in
huys voortgebracht hebben. Noch-
tans ist dat sy willen dat het priuile-
gie welck sy voorwenden seker ende
bast zy/ soo moeten sy Joannem den
twee ende twintichste wt het ghetal
der Pausen schaypē/ de welcke heeft

openbaerlijck houden staende/ dat de Gerson/
zielen sterfelijck zijn/ ende met de li-
chamen vergaen tot den dach der we-
deropstandinghe. Ende op datmen sie de
dat de gantsche stoel met syne boozne-
ste steunscelen doe gantschelijck ghe-
ualen was: daer en heeft nē een Car-
dinael hem seuen teghen de Parijsche scho-
lerie gestelt/ maer de Franckerij-
le heeft den Coninc van Franckerij-
ke daer toe gebracht/ dat hy die Paus
bedwanc te wederroepē. Ende de Co-
ninc verbodt den zynen eenighe ghe-
meynschap met hem te hebben/ te wa-
re dat hy hem terstondt bekeerde: ende
dat dede hy na ghewoonlijcke wyse
door den spirocoper verkondigen. So
heeft dan de Paus Joannes door de
sen noot bedwonghen zijnde/ die dwa-
linghe afghewoozen. Dit exempel
maeckt dat ick niet meer en moet tegē
myne biand strijden van het ghene
dat sy segghen/ dat de Roomse stoel
ende zijne Pausen niet en kunnen in
het ghelooue dwalen/ om dat tot Pe-
trum gheseyt is/ Ic hebbe voer v ge-
beden op dat v ghelooue niet en beswij-
cke. Voorwaer dese is door so schande-
lijcke een dwalinghe van het rechte ge-
looue afgewallen/ dat hy den nacom-
ren een clær exempel is/ dz sy niet alle
Peeters en zijn die sinte Peters naco-
mers zijn in het Wisschopdom. Hoe
wel dit is ooc so kinderlijc/ dat daer
op gheen antwoorde noodich en is.
Want ist dat sy willen tot de naco-
mers Petri trecken al wat tot Pe-
trum is gheseyt gheweest/ so sal daer-
wt volghen/ dat sy alle duyels zijn/
dewijle de Heere ooc tot Petrum ge-
seydt heeft/ Gaet achter my Satan/ 16
want ghy sijt my hinderlijc. Want
het is ons alsoo licht dit laetse tegen
hen te wenden/ als het hen licht is/ dz
ander ons teghen te woopen.

Maer ick en wil niet strijden met
ydelheyt noch nē ongheschiedheyt:
daerom heere ick wederom tot het ge-
ne dat ik ghelaten hadde. Datmen
Christum ende den heylighen Geest/
ende de Gemeynthe also aen een plaetse/
bint/ dat soo wie daer de Querste is/

de Paus
bedwon-
gen om
zijn dwa-
linghe te
weder-
roepen.

Luc. 22.
v. 32.

Mat. 16.
v. 23.

al wter hy oock de duyuel / moet de
 stede houder Christi / ende het Hoofd
 der Gemeynthe gheacht zijn / om dat
 daer voortgide de stoel Petri geweest
 is: dat is (segge ick) niet alleenlijck
 ongoddelijck / ende lasteringhe teghen
 Christum / maer is ooc veel te onghes-
 schicht een wonder / ende veel te bree-
 de van het ghemeyn gheuoelen . De
 Roomsche Pausen zijn nu ouer lan-
 ghen tijdt gantschelijck sonder eenige
 Religie / ofte zijn seer grote vanden
 der Religie . So en worde sy daer-
 om niet stedehouders Christi / te we-
 ten / om den stoel op welcken sy sit-
 ten / niet meer dan een afgodt die in de
 tempel Godes gheselt wort / voor
 Godt te achten is . Voort / ist datmen
 haer leuen komt te ondersoecken : laet
 de Pausen selue voor hen seluen ant-
 woorden / wat sy in haer gantsche leue
 hebben / waer door sy mochten door
 Bisschoppen bekent worde . Ten eer-
 sten / dat sy het leuen dat te Roome
 gheleydt wort / niet alleenlijck door
 de vingheren sien / ende swijgen / maer
 oock ghelijck met een heymelijcke be-
 willinghe goet maken / dat en betacnt
 gantschelijck geene Bisschoppen / de
 welcke behooren door scherpe regee-
 ringe die stoute bruyheyt des volck-
 te dwingen . Maer ick en wil so stre-
 ghe niet zijn / dat ickse soude niet an-
 derer mensche sonda beswaren . Maer
 dat sy met haer huyshelin / by na niet
 het gantsche collegiū der Cardinale /
 ende met de gheheel cude der clercke
 so seer tot alle oncuyscheydt / durper-
 heyt / schandelijcke onreynicheyt / ende
 tot allerley boose stucken begheten
 zijn / dat sy meer schijnen onnatuer-
 lijcke monstren dan menschen te zyne /
 daer in openbaren sy voorwaer dat sy
 gheenens Bisschoppen en zijn . Sy
 en hebben niet te breefen dat ick haer
 schandelijckheyt sal voortder ontdec-
 ken . Want het verdzien my soo stinc-
 kenden dreck te handelen / ende ic moet
 derbare doze bersehoonen : ende ick
 merne dat ick meer dan ghenoech be-
 wesen hebbe dat ick wilde : te weten /
 al hadde Roome voortijden het hooft

der Gemeynthe geweest / dat sy noch-
 tans huyde niet weerdich en is / voor
 den alderminsten te den voeten ge-
 acht te worden .

Jengaende de Cardinale (ghelijck 30
 sy die noemen) ic en weet niet hoe het
 gheschiet is / dat sy so haestelijck zijn
 tot so groote weerdicheyt ghecomen .
 Dese naem en quam ten tyde Gre-
 gorij niemande toe / dan de Bisschop-
 pen alleen . Want so wanneer hy Car-
 dinale meldet / soo en stelt hy die niet
 in de Roomsche / maer in alderley an-
 dere Gemeynthe : so dat in het coete en
 Cardinael Priester / niet anders en is
 dan een Bisschop . By de Schrijuers
 die voort den Gregorij geweest zijn /
 en binde ick dien naem niet . Nochtan
 sie ick dat de Priessters te Roome die
 men nu Cardinale noemt / waer min-
 der dan de Bisschoppen / de welcke sy
 nu verre te bouen gaen . Het is open-
 baer dat Augustinus seydt / hoe wel
 na de name der eere die in de Gemeyn-
 te ghewoonlijck ghebruyckte worden /
 een Bisschop meerder is dan een Prie-
 ster / so is nochtans in vele dingen Au-
 gustinus minder dan Hieronymus .
 Hier en onderscheyt hy voortwaer eenē
 Priesster der Roomscher Gemeynthe
 niet van eenighen andere : maer stelt se
 alle euen ghelijck onder de Bisschop-
 pen . En dit heeft soo seer onderhouden
 gheweest / dat in het Carthaginensche
 Concilium doe daer twee legaten des
 Roomschen stoels waren / te weten /
 een Bisschop / ende een Priesster / dese
 Priesster is in de alderlaetste plaetse
 gheselt . Maer op dat ick niet te seer
 oude dingen en verhael / daer is ten
 tijde Gregorij een Concilium te Roo-
 me gehouden / in het welcke de Prie-
 sters ter laetster plaetse sitten / en ver-
 schijnen : ende de Diaconen en hebben
 gheen plaetse in de onderschijtinghe .
 Ende voortwaer te dien tijde en hadde
 de Priessters die te Roome ware / geē
 ander ampt / dan dat sy den Bisschop
 in de bedieninghe der Leere ende der
 Sacramenten / holpen ende dienden .
 Maer nu is de sake so seer berandert /

Epi. 15.
 en. 77. en
 79. A. 2.
 et multig

Epi. 19.
 ad Hier-
 onymum.

Lib. 4.
 Reg.

dat sy der Keyseren ende Koninghen
cousijns ende machtschap gheworden
zijn. Sy zijn sonder twijfel met den
Paus haer hooft/ also lanchz so meer
ghewassen/tot dat sy tot dese opperste
hoocheyt verheuen worden. Nochtan
hebbe ick dit oock als doozgaende/met
roze woorden willen aenroeren/ om
dat de Lesers souden te bet verstaen/
dat de Roomsche stoel/ gheleijck hy
huyden is/ seer onghelijck is van dien
ouden Roomschen stoel/met den wel-
ken dese hem seluen wil beschermen.
Maer hoedanige de Roomsche prie-
sters ooc boortijden mogen gheweest
zijn/ dewijle sy gheen oprechten
noch warachtigen dienst in de Ghe-
meynte en hebben/soo en hebben sy n-
anders dan eē ijdel verwe ende mom-
aensichte. Ja de wijle alle het gene dat
sy hebben/ gantschelijc den warachtig-
gen Priesterampte contrarie is/ soo
moeste hen geschien dat Gregorius so
dickmael schrijft: Ick segghe het we-
nende/ ick vercondighe het suchende:
dat dewijle de Priesterlijcke ozden vā
binnen getallen is/ oock niet en sal
kommen langhe van buppen staen. Ja
eer moeste in hen veruult worden/ dat
Malachias van sulcken seyt: Ghy zijt
afgheweken van den wech/ ende hebt
bele nienchen in de Wet doen stry-
kelen. Soo hebt ghy dan het verbont
Aen te niet ghemaeckt/ seyd de He-
re. Daerom siet ick hebbe v versma-
delijck ende veracht ghemaeckt allen
den volcke. Nu late ick alle Godsali-
ghe bedencken/ hoedanich de opperste
hoocheyt der Roomscher Hierarchie
zy/ der welcker de Papisten niet en
twijfelē dooz godtloose onbeschaemt-
heyt oock het woort Godts te onder-
werpen/het welck behoorde den He-
mel ende der aerde/ den menschen ende
den Engelen/ eerweerdich ende hey-
lich te zijne.

Dat viii. Capittel.

Van de macht der Ghemeynte
aengaende de articulen des ghe-
loofs: ende met wat ongebonden

vrijheydt dese macht sy in het
Pausdom getrocken geweest, om
alle suyerheyt der leere te ver-
ualschen.

Nu volcht de derde plaetse/ van de
macht der Gemeynthe/ de welcke
eenfdeels in eenen peghelijcken
Bisschop/ eenfdeels in Conclien/ de
welcke eens lāts/ ofte algemeyn zijn/
geuen wort. Ie sprekē allēlijck van
de gheestelijcke macht/ de welcke der
Gemeynthe eygentijc toekomt. En dese
is gheleghen in de leere/ ofte in de l-
risdictie/ oft in de wet te geuen. De
leere heeft twee deelen/ te weten/ de
leere heeft twee deelen des geloofs te
autorteyt om articulen des geloofs te
maken: ende die te berclaren. Er wy
beghinnen van een peghelijck siuc by
sonder te handelen/ soo willen wy de
Godtsalige Lesers vermaent hebben/
dat sy alle het gene dat van de macht
der Gemeynthe geleert wordē/ moeten
sp/ gelijc Paulus betuycht/ gegheuen
is: te weten/ tot opbouwinge en stich-
tinghe/ ende niet tot verderuinge ende
afbrekinge. Ende de gene die se behoor-
lijck ghebruycken/ en achten hen seluē
niet meer te zyne/ vā Dienaers Chris-
sti/ ende oock mededienaren des volcs
in Christo. En om de Gemeynthe op
te bouwen ende stichten/ is dese een-
ghe middel/ te weten/ dz de Dienaers
selue arbeiden om Christo zijn autort-
teyt te bewaren/ de welcke niet en can
behouden ende ongteschendt bliuen/
ten zy dat sy hem late dat hy heeft vā
den Vader ontfanghen: te weten/ dat
hy zy de eenige Heester ende Leeraer
der Gemeynthe. Want van hem alleen/ a.
ende niet van eenigen anderen is daer
gheschreuen/ Hoort hem. So moettē a.
vā de macht der Gemeynthe n-3 boose
lijc verclaren/ mer in sckere palen be-
sluyten: op dat sy n-3 na lust der men-
schen herwaerts ende ginswaerts ge-
nut weesen te aenmercken hoe sy van
de Propheten ende Apostelen besche-
uen

Lib. 4.
epi. 2. 5.
en 3. 5.
Lib. 5.
epist. 7. et
alibi.
Mal. 2.
b. 8.

2. Cor.
10. b. 8.
en 13. 4.
10.

Mat. 17.
a. 5.
Mat. 9.
a. 7.
Luc. 9. 4.
3. 5.
Den. 18.
v. 19.
Act. 3. 6.
22.

nen woort. Want ist dat wy enckelijck den mensche toelaten sulcke macht aen te nemen / als sy willen / so kan een yghelijck lichtelijck sien / wat grooter een deure daer gheopent wort tot ysaie / de welcke behoort verre van de Gemeente Christi te zijn.

2 Daerom moerten hier gedencken dat alle de autoriteyt en weerdicheyt die de heylige Geest in de Christene den Priesteren / ofte Propheten / ofte Apostelen / ofte nacomers der Apostelen toeschijft / niet eyghentlijck dien seluen menschen / maer den dienste / oer den welken sy gheset zijn / ghegeuen wort: ofte (op dat wy claerlijck ker spreken) dat sulc ghegeuen wort den Woorde / wiens dienst hen beuolen is. Want of wy se schoot alle ordetlijck verhaelden / so en sullen wy niet binden dat sy eenige autoriteyt om te leeren ofte antwoorde / ghad hebben / anders dan in den naem ende doot het woort des Heeren. Wat als sy tot het aemt geroepen worden / so woort hen ooc mede beuolen niet voordt te brengen wor hen seken: maer wt den mont des Heere te spreke. En hy en bringe niet voordt om van den volcke gheoorde te worden / eer hy hen gheboden heeft wat sy spreken moeten / dat sy niet en moeten spreken buyten het woort. Moses selue de Prince aller Propheten / moeste bouen alle andere gehoorde: maer hy woort eerst niet geboden onderwesen / dat hy ghantschelijck niet en beske te vercondigen / anders dan van den Heere. Daerom wort gheseydt dat het volck de leere Moses aengenomen hebbede / heeft in Gode ende in Moses synen dienst knecht gheloof. De autoriteyt der Priesteren is ooc niet swaer begingge beuolichte / op dat sy n3 veracht en worde. Maar de Heere bewijst ooc mede niet wat condicie sy moesten ghehoort worden / als hy seyd dat hy zijn verbont gemaect heeft met Abi / om dat de Wet der waerheyt soorde in synen mont zijn. En weynich daer na / seyt hy / De lippen des Priesters sullen de wijshheit beware / en mē sal de Wet

braghen wt synen mont: want hy is de Engel des Heere der heylighen. Daerō ist dat cē Priester wil gehoorde worden / so moet hy hem seluen dragē als een bode Godes / dat is / de gebode die hy van synen autoort ontfangen heeft / moet hy getrouwelijc verhaelen. En daer gesproken wort van hen te hoozen / daer wort namelijk gheboden / dat sy sullen achteruolghende de Wet Godes antwoorden.

Wat macht de Prophetē int gemeyn 3 gehadt hebben / dat wort seer wel by Ezechielen beschreuen / daer hy seyt / Ghy sone des mensches / ick hebbe u tot eenen wachter gegeuen den huysē Israēl: so sult ghy dā het woort hoozen wt mynē mont / ende hen wt my vercondigen. Wort die n3 verbode enich dinc wt hem selue te dichten / die geboden wort het gene d3 hy sal spreke / wt Godes mont te hoozen: Ende wat ist van den Heere te vercondige / anders dan also spreken / dat hy dars stontelijck roemen / dat het niet zijn eygen / maer Godt woort is / dat hy heeft voortgebracht: Dit selue is ooc hy Jeremias in andere woorden: Een Prophetē / seyt hy / die eenē d3d heeft / die vertelle eenen d3oom: ende die mijn woort heeft / die spreke mijn warachtich woort. Hy gheeft dootwaer hen allen een Wet: ende die is sulc / dat hy niet en lijdt / dat y want meer leere dan hem gebode is. En daerna naemg hijt al kas / wat dā hem allee n3 gecomen en is. So en heeft dā niemāt wt de Propheten synen mont open ghebaē / ten 3p dat de Heere hem de woorden heeft ingegeuen. Daerom binden men so dickmael by hen / Het woort des Heeren / De last des Heeren / Aldus seyt de Heere / De mont des Heeren heeft het ghesproken. Ende dat te rechte: want Esaias riep dat hy onreynne lippen hadde. Jeremias bekendt dat hy niet en wisse wat hy seyd / om dat hy een kind was. hadden 3p haer eyghen woort ghesproken / wat conde wt den onreynen ofte wt den dwasen mont comen / anders dan dat onreyn ende dwaes ware: Maar

Den. 17.
b. 10.Eze. 3. d
17.Jer. 23.
f. 28.Esa. 6. d.
f. 1.Jer. 2. d.
6.

C C C g haer

haer lippen waren heyligh ende reyn/ als sy begonnen instrumentē des heyligen geestes te zyne. Als de Propheeten mer desen toom gebonden zyn/ dat sy gheen dinc en mogen leeren anders dan dat sy ontfanghen hebben: daer na worden sy met groote macht / en wt-nemende chtelen verciert. Wat als de Heere betuycht dat hy se ghestelt heeft ouer volcke en rycke/ om wt te scheuren/ wt te roepen / te verderue/ af te breken/ te timmeren ende planten: soo stelt hy ter sondē de oorzake daerby/ te weten/ om dat hy sijne woorden heeft in haren mondt ghestelt.

Here. 1.
b. 10.

4 Du ist dat wy de Apostelen aēien: sy worden wel met vele schoone titulen verciert/ te weten/ dat sy het licht der werelt zyn/ en het soudt der aerde: dat mensche moet ghelyck Christum selue hoozen: dat al wat sy op der aerde binden/ oft ontbinden/ sal oec in de Hemel gebonden ofte onthouden worden. Maer hare naem gheeft te kennen hoe veel hen in haer ampt is toegelaten: te weten/ ist dz sy Apostelen/ (dat is/ ghesonden boden) zyn / so en moeten sy niet spreken al wat hen belieft: maer sy moeten de gheboden des gheens diese ghesonden heeft / ghe-trouwelijck ouer draghen. Ende de woorden Christi zyn clær ghenoech/ met de welcke hy haer boodschap beschrijft/ als hy hen gebiedt te gaen en te leeren alle Heydenen/ al wat hy hen gheboden heeft: Ja hy selue heeft dese wet aenghenomen/ en hem seluen opleydt/ om datse niemāt en soude weygheren. Mijne leere (seydt hy) en is nymne/ maer des Vaders die my ghesonden heeft. Hoe wel hy altyds de eenighe ende ewighe raetsman des Vaders gheweest is / ende van den Vader een Heere ende Oeffer aller menschen gestelt is/ nochtans dewyle hy het leeraert bedienē / so leert hy dooz zyn exempel alle Dienaren/ wat regel sy in het leeren moeten volgen. So en is dan de macht der Gemeente niet sonder eynde: maer is den woort des Godts onder woopen/ ende eenich- Ans daer in besloten.

Mat. 5.
b. 13.
Luc. 10.
c. 16.
Joā. 20.
c. 23

Mat. 28
c. 19.

Joā. 7. c.
c. 16.

5 Ad hoe wel dit bā den beginne aen heeft plaet se ghehad in de Gemeente te/ ende in oec oock noch te desen tijde plaet se hebben/ te weten / dat de Dienaers Godts niet anders en mogen leeren/ dan dat sy van hem geleert hebben/ soo hebben sy nochtans na ver-scheydenheyt des tijts/ ver-scheyden wijsen van leeren ghehad. Ende de wijsen van leere te desen tijde/ is wijsen van leere der boozen/ ver-scheyden van de wijsen der goeten/ waerachtich is dat Christus seydt/ te weten/ dz niemāt den Vader gesien en heeft/ anders dan de Sone / ende dien het de Sone wil openbaren: soo hebben voozwaer alle die moeten van die eeuwige Weysheyt altyds beweecht worden/ die wilden tot de kennisse Godts komen. Want hoe souden sy de verborghtheden Godts verstaen of te wtgesproken hebben / hadde se niet die geleert/ welken allen alle verborghtheden des Vaders openbaert gheuen: Soo en hebbe dan voortiden/ de Heylighe mannen / hadde se niet bekend/ dan als sy hem in den Sone als in eenen spiegel aenschoude hebben. Als ick die segge/ soo versta ick dat Godt hem seluen op geen ander wijsen menschen gheopenbaert en heeft/ dan dooz de Sone/ dat is/ dooz zyn eenighe wijsheyt/ licht/ en waerheyt. Dit dese fonteyne hebben Adā/ Noe/ Abraham/ Isaac/ Jacob/ ende andere/ alle die hemelische leere ghenomen/ die sy gehadt hebben. Mer de seluen/ die sy gehadt hebben oock de Propheeten alle die Propheeten gehadt die sy gheopenbaert hebbe. Maer dese wijsheyt en heeft haer niet altyds op eerderley wijsen vertoort. By de Patriarchen heeft sy heymelijcke openbaringe ghebruyckt: maer heeft oock mede om die te beuestighen sulcke teekenen ghegeuen/ dat sy niet en konden wijsen dat Godt de ghene was die tot hen sprack. Ende het ghene dat de Patriarchen ontfanghen hadden/ dat hebben sy als van hande tot hande den nacomeren overgheuen: want Godt hadde het hen op die condicie ghe-

Mat. 12
p. 27.

ghegheuen/dat zijt alsoo sonden ver-
breeden. Iare kinder ende nacomers
hadden de getuygenisse Gods in haer
herte/dat het wt den hemel ende niet
wt der aerde was/dat sy hoorzen.

Maer als het Gode belieft heeft
een claerder forme der Gheueynthe te
verwecke/so heeft hy zijn woort wil-
len laten beschrijven/om dat de Die-
sters souden daer wt nemen/dat sy de
bolcke mochten leeren/ende om dat al-
le de leeringe die sy gaven / soude na
dien regel gemeten worden. Daer-
om als na de gheuinghe der Wet / den
Propheten geboden woort dat sy moe-
ten wt de mont Gods leeren / soo is
de sin daer van / dat sy niet en moeten
leeren dat bzeemde zy van dien aerdt
der leere/die in de Wet des Heere ver-
maet is : en het was hen ongeoorloest
pet daer toe ofte daer af te doe. Daer-
na zijn die Propheten ghecomen: door
de welke Godt wel nieuwe boozseg-
ginghen gheopenbaert heeft / die tot
de Wet gedaen worden/maer en wa-
ren nochtans so nieu niet / maer qua-
men oock wt de Wet/ende sagen daer
op als op haer eyghen merck. Want
aengaende de leere / sy zijn alle enich
wteggheers der Wet gheueest : ende
sy en hebben gheen dinc daer toe ghe-
daen/anders dan boozsegginghen van
toecomende dinghen. Wtgenomen dese
dinghen / en hebben sy niet anders
boozt ghebracht/dan enckel verclarin-
ghe der Wet. Maer dewijle het Gode
behaecht heeft/dat de leere soude claer
der ende bzeader wtcomen / op dat sy
mochte den swacken consciencien te bet
ghenoech doen/soo heeft hy oock ghe-
boden de Propheten te beschrijven/
ende booz een deel zijns woortds te
houden. Hiertoe zijn oock mede de Hi-
stozien ghecomen / de welke oock de
Propheten selue beschrijven hebben/
maer door het ingheuen des heyligen
Gheests. De Psalmen telle ick onder
de Propheten / Want dat wy den
Propheten toeschrijven / dat is oock
den Psalmen gheueyn. So was van
dit geheel ick om wt de Wet / Pro-
pheten/ Psalmen/ende Histozien ge-

maect/den Israelsche bolcke Gods
woort/na des welckes regel de Die-
sters en leeraers tot de toecommste
Christi moesten haer leere boeghen: en
hen en was niet geoorloest ter rechter
noch ter lichter handt af te wijcken:
want haer gantsche ampt was in dese
palen besloten/dat sy den bolcke sonde
wt den mondt Gods antwoorde ge-
uen. Het welcke wt een claer plaetse
Malachie verstaen woort/ daer hy hen
ghebiet der Wet ghedachtich te zijne/
ende daerop te sien/tot dat de vergon-
dinge des Euangelij quame. Want
also verbiet hy hen alle bzeemde lee-
ringen/ende en laet hen niet toe een
haz van den wech af te wijcke/ welc-
ken Moses hen ghetrouwelijck ghe-
toont hadde. Ende dit is de oorsake/
waerom David de hoocheyt der Wet
soo grootelijc prijst /ende haer so vele
cierlijcke tijtelen toeschrijft / te werf/
om dz de Jode n z en sonde eenige bze-
de leere begeeren / dewijle de gantsche
volmaectich in de Wet beslotē was.

Maer als nu ten laetsten de Wijs-
heyt Gods wert in het vleesch ghe-
openbaert/soo heeft hy ons met volle
monde geopenbaert al wat van men-
schelijken vernuste can banden Mes-
sielchen Vader gemaet/ende behoort
ghedacht te worden. Daerom na dat
Christus de sonne der rechtuerdic-
heyt heeft begonnen te schijnen / soo
hebben wy een volmaecte claerheyt
der Godlijcker waerheyt / ghelijck
het in de middach pleecht seer luchtich
te zyne/hoe wel/daer het te hoorē wat
duyfler was. Wat de Apostel en heeft
boozwaer niet een gemeyn dinc wille
vercondigen/als hy schreef dat Godt
wel booztijden heeft menichmans ende
op menigherley wijsē tot de Vaders
gesproken door de Propheten : maer
dat hy in dese laetste tijden heeft tot
ons begonnen door synen lieuen So-
ne te spreken. Want hy beteekent/
ta geeft openbaerlijck te kennen / dat
Godt booztaen niet meer / ghelijck te
bozen/door verscheyden menschen tot
ons spreken soude / noch Propheten
op Propheten senden/ ofte openbarin-

CC c. ij. ghen.

Mal. 4.
a. 4.

7
1. Ti. 3.
D. 17.

Mal. 4.
a. 2.

Heb. 1. 3.
1.

1 Joā. 2.
c. 18.Mat. 17
a. 5.
Mat. 9.
a. 7.
Luc. 9. e.
35.Col. 2. a.
3.Joā. 4. d.
25.

8

ghen op openbaringen geuen: maer d' hy also alle leere in zijnen Sone veruult heeft/ d' dit moet booz zijn wterste en ewighe ghetuygeniss: gheacht worden. Daerō wordt dese gantsche tijdt des nieuwen Testaments/ vā d' Christus met de vercondinghe zijns Euangeliums ons verschenen is/ tot den dach des oordeels toe/ de laetste bze/ de laetste tijden/ en de laetste dagen genaemt: te weten/ om dat wy niet de volmaectheyt der leere Christi te bze: de zijnde/ souden leeren gheen ander nieuwe leere dichten/ noch van eenighen anderen gedicht aennemē. Waerom en ist niet te verghees dat de Vader ons heeft sonderlijc synen Sone tot eenen Leeraer berodent/ ghebiedende niet eenighen mensche/ maer hem te hoozen. Hy prijst ons wel zijn leeraamt met corte woorden aen/ als hy seyt/ Hoozt hē: maer daer is meer in veruact dan de gemeyn mā meynt. Wāt het is also veel als of hy ons vā alle leeringe der menschen afgebracht/ ende booz desen eenighen Leeraer gestelt hadde/ gebiedende van hem alie alle leere der Salicheyt te begeeren/ op hem alleen staen/ hem alleen aenhanghen: int corte/ zijn stemme alleen hoozen/ gelijc de woorden luyden. En boozwaer wat soude de mensche nu mogen verwachten ofte begeeren/ als het woort des Quens selue gemeynsaemlijc en tegenwoordichlijc hem seluen verclaert heeft: Ja het betaemt dat aller menschen monden ghesloten zijn/ na d' die eenmael gesproke heeft/ in den welken de hemeliche Vader heeft alle schatte der wetenschap ende wijsheyt verborogen: en heeft also ghesproken/ ghelijc het der Wijsheyt Godts/ de welcke in geenē deele ghebrekelijc en is/ en den Messias (vā den welken men de openbaringe aller dingen verwachtēde) beclēnde: dat is alsoo dat hy den ghenen die na hem mochten komen/ geen plaetse en heeft gelaten/ om yet anders te leeren.

Daerom laet ons dit vaste ende seker zijn/ dat wy niet anders en moeten booz Godts woort achten/ noch

in de Ghemeynte plaetse gheuen/ dan dat eerst in de Wet ende Propheeten/ daer na in de Apostolische gheschys ten veruact is: ende dat daer gheen ander wijshe en is/ om behoortich in de Ghemeynte te leeren/ dan na den reghel zijns woorts. Hier wt berstaen wy oock dat den Apostelen niet anders toeghelaten en was/ dan dat de Propheeten voortijden hadden: te weten/ dat sy de oude Schriftuere souden verclare/ ende wtlegghen/ ende bewijsen dat het ghene dat daerin gesleert wort/ in Christo veruult is: ende dat sy nochtans dit selue niet doen en souden/ anders dan wt den Heere/ dat is door de leydinge ende ingeueninghe des heylighen Gheests. Want Christus heeft de boodschap ende het ampt hen met dese cōdicie bepaelt/ als hy hen gheboot/ dat sy souden gaen en leeren/ niet wt sy lichtuerclichlijc ghedicht hadden/ maer al wat hy hen gheboden hadde. Ende men konde niet claerders segghen/ dan dat hy op een ander plaetse seydt/ Ghē en sulb niet laten Rabbi noemen: want daer is een uwe Meester/ te weten/ Christus. En om dit te dieper in haer herten te drucken/ heeft hij tweemaal op de selue plaetse verhaelt. Ende de wijshe sy het gene dat sy wt de mont haers Meesters ghehoort ende gheleert hadden/ niet en konden om haerder grooicheyds wille verstaen/ so wort hen de Geest der waarheyt beloeft/ van de welcken sy souden tot het rechte verstant aller dinghen beweert worden. Want men moet dat wel aenmercken/ dat Christus seydt dat de heylighe Geest sal ingeuen niet allerley dinc/ maer alleenlijc alle het ghene dat hy te bozen niet zijnen mondt geleert heeft.

Daerom Petrus seer wel van sijzen Meester geleert zijnde/ hoe veel hē geoorloeft was/ en schrijft hem seluen noch oock eenighen anderen geen ander dinc tor/ dan d' hy de leere die van Godt gegheuen is/ wtdeelt. Wie spreekt/ seyd hy/ die spreke ghelijc Godts woort/ dat is/ hy spreke niet

Joā. 14.
d. 26. en
10. b. 131. Pet. 4.
c. 11.

niet twijfelachtich / ghelijck die pleghen te waanken / die niet seker en zijn noch vast in haer cōscience / maer dat hy spreke niet een groot betrouwen / ghelijck het eenen dienstknecht Gods betacint / die met sekere gheboden gewapent is. Wat is dit anders / dan alle bonden des menscheijcken vernufts (wie hy ooc zy diese boort brengt) verworpen / op dat het supuer woorz Gods in de Gheueynte Gods woorz ghehouden ende gheert worde / ende aller menschen (van wat oorden sy oock moghen zijn) leeringhe ofte eer ghedichtelen wechnemen / op dat het gene dat Godt berozdent heeft / alleen bliue. Dit zijn die gheestelijcke wapenen / de welcke Gode crachtich zijn om stercken daermede neder te worpen: met de welcke de ghetrouwe krichsanchten Gods moghen allen raedt neder legghen / ende alle hoorheydt die haer verheft teghen de kennisse Gods: ende alle ghedachten gezungen leydten om Christo gehoorseuen te worden. Siet hier een ouergroote macht / waermede de Dieners der Gheueynte (met wat naem sy ghenacmt worden) behoogen vergaet te zyne / op dat sy met Gods woorz alle dinc stoutelijck besaen: ende alle cracht / eere / wijsheydt / ende hoocheydt der weerdelt bedwingen der maesteyt des woorz te wijcken ende gehoorseae te zyne: op zijn macht tot den minsten beuel hebbē: het hays Christi timmeren / des dāuclis hays nederworpen: de schapen weyden / de woluen verdrūen: de ghene die leerlijc zijn / onderwijsen ende bemaen: die wederstānige en hardneckege berispen / straffen / dwingen: binden en ontbinden: ten laetste / is dat het noot is / bliuen ende donderē: maer al in Gods woorz. Hoewel tuschen de Apostelen ende hare nacomers is (gelijc boortseydt is) dit onderscheyt / te weten / dat de Apostelen zijn seker ende ontwijfelijcke Schrijuers des heylighen Gheest gheweest / ende dat daerom hare gheschrijften zijn woorz

Godts woorz te achten: maer de ander en hebben gheen ander ampt dan te onderwijsen en te leeren het ghene dat in de heylighe Schrijtuere gheopenbaert ende versegheit is. Soo beslupten wy dan dat den ghetrouwen Dienaren nō niet toe gelaten en is / dz sy souden moghen eenighen nieuwen artijckel des gheloofs smeden / maer dat sy moeten eenuouderlijc in die leerre bliuen / der welcker Godt ons alle sonder wtneemen heeft onderworpen. Als ick dit segghe / soo en wil ick niet alleenlijck te kennen gheuen / wat eenen yghelijcken geoorloeft zy / maer oock wat de gantsche Gheueynte doe mach. So deel eenen yghelijcken aengacht / Paulus was boorwaer den Corinthen een Apostel verozdent van de Heere: nochtans seyt hy dat hy gheen heerschappie en heeft ouer haer gheleoue. Wie sal nō besaen sulcke heerschappie hem seluen toe te schrijuen / die Paulus betuyght hem seluen niet toe te komen. Hadde Paulus dese onghebonden vryheyt in het leeren goet gheacht / dat een Passoor soude met rechte willen gheloof hebben al wat hy leert: soo en soude hy dese oorden noyt by de Corinthen ingheselt hebben / dat de andere souden oordeelen als twee ofte drie Propheten spraken: en dat de eerste soude swijghen waers dat het eenen ander. Sttenden gheopenbaert ware. Want met dese wijse en heeft hy niemant ghespaert / maer heeft eens yghelijc autoriteyt de oordele des woorz Gods onderworpen. Maer aengande de gantsche Gheueynte / mochte yemāt seggen / dz het en ander dinc ware. Ic antwoorde / dz Paulus ooc op een ander plaetse dese twijfelinge wech neemt / als hy seyd / dz het geloone is dat het gehoor / en het gehoor is Gods woorz. Ist dz het ghelooue en het eenighe woorz Gods hangt / ist dat het daerop alleet en rust / wat plaetse sal het woorz der gantscher weerdelt hebben? Ende hiernaen en kan niemant twijfelen / soo verre hy weet wat het geloone is: wat het moet op sulcke vasticheyt steunen /

2. Cor.
10. a. 4.2. Cor. 1.
D. 24.1. Cor.
14. f. 29.Rom. 16.
c. 17.

¶ Cc liij. dat

dat het teghen den Dupuel ende alle
helsche listen / ende regen de gantsche
wereldt onuerwonnen ende onuert-
zaecht bliue staende. Dese basicheyt
en sullen wy n3 anders dan in het ee-
nighe woort Gods binden. Wonen
desen is het een alghemeyn reden / de
welcke wy hier behooren te aensien: te
weeten / dat Godt daerom den mensche
de macht beneemt nieuwe artijckelen
des geloofs doort te brengen / op dz hy
alleen onse meester zy in de geestelijc-
ke leer inghe / ghelijc hy alleen warach-
tich is / als die noch lieghen noch be-
drieghen en can. Dese reden gaet alsoo
wel de gantsche Ghemeynte aen / als
eenen yegelijcke geloouighe.

Rom. 3.
a.4.
Heb. 6, d.
18.

Maer ist dat dese macht der Ghe-
meynte oer van wy ghesproken heb-
ben / vergeleken wort met die macht
daer op de geestelijke tyannen / (die
Bisschoppen ende Prelaten der Ke-
ligte valscheijck genaemt worden) in
bele iaren in het volck Gods hen sel-
ue verheue hebbe / so en sullen sy n3 bet
ouere kome / da Christus mer Welial.
Ic en hebbe hier niet boozghenomen
te verclaren / hoe en op wat onbehoor-
lijcker wijse sy haer wreede tyranie
gebruyckt hebben: maer ic sal alleenlijc
haer leere verhalen / de welcke sy eerst
met schijnen / daer na ooc met sweert
en hier bescherme. Dewijle sy booz se-
ker houden / dz het algemeyn Concilij
is een warachtich beeldt der Gemeyn-
te / als sy dit booz een fundament ge-
stelt hebben / soo achten sy het oock
sonder twijfel te zijne / dat sulcke Con-
cilia dooz den heylighen Gheest ghe-
regeert worden / ende dat sy daerom
niet en konnen dwalen. Ende dewijle
sy selue de Concilia regeren / ia oock
instellen / soo trecken sy in der waer-
heyt hen seluen aen / al wat sy seggen
datmen den Concilij schuldig is. So
willen sy dan / dat onse ghelooue sal
na haer goetduncken staen ende val-
len / so dat alle het gene dat sy op bey-
de zijde berordenen oft instelle / moet
bast ende seker zijn in onse herten: soo
dat het ghene dat sy prijsen ende goet
achten / moet van onse ghepijsen ende

goet gheacht worden: ende het ghene
dat sy verdoemen / ons moet als ver-
doemt zijn. Hieren tusschen smeden sy
articulen des geloofs na haren lust /
ende Gods woort verachtende /
willen dat men die also gelouue. Wat
nae haer gheuoen en is niemant een
Christen / anders dan die alle hare ar-
ticulen seker ende bast bewillicht en-
de gheloof / ten minsten met een duy-
ster ende onclaeer ghelooue / ist dat hy
niet en can clertich gelouuen: om dat
het (ghelijc zy segghen) in der Ghe-
meynten macht is nieuwe articulen
des geloofs te smeden.

Laet ons ten eersten hoorz met wat
argumenten sy beuestighen dat dese
autozrept der Ghemeynte ghegeuen
is: daer nae sullen wy oock sien / hoe
veel hen dz mach helpen dat zy vande
Ghemeynte booztbrenghen. Zy seg-
gen / De Gemeinte heeft seer schoone
beloesten / dz zy nemermeert en sal van
haren brudegom verlaten worden /
maer sal dooz zijnen Gheest gheleyde
worden tot alle waerheyt. Maer an-
der de belosten die zy pleghen boort te
brengen / zijnder vele die alsoo wel ee-
nen yegelijcken geloouigen mensche /
als der gantscher Ghemeynte geghe-
uen zijn. Want hoewel de heere tot
de twaelf Apostelen sprac / doe hy sey-
de / Siet ick ben met v tot de volcyn-
dinge der werelt toe: Item / Ick sal
den Vader bidden / en hy sal v eenen
anderen Vertrouster gheuen / te we-
ten / den Gheest der waerheyt: soo en
heeft hy dat niet alleenlijc den twael-
uen te samen belofst / maer oock eenen
yegelijcken van hen: ia ooc den ander
Discipulen die hy doe aenghenomen
hadde / ofte die daer na tot hem qua-
men. Als sy sulcke belosten die vol-
troosts zijn / alsoo willegghen ghelijc of
sy niemant onder de Christene / maer
der gantscher Ghemeynte te samen ge-
geuen waren: wat doen sy anders / da
dat sy den gheloouighen alle haer ge-
looue benemen / het welcke sy behoor-
den tot sulcke belosten te hebben / om
hen seluen te verstercken: Ick en ver-
sake hier niet / dat het gheselschap
der

Mat. 28
d. 20.
Joan. 14
d. 16.

der gelooiigen met menigherley ver-
scheiden gauen voorhen zijnde / met ee-
nen veel meerder ende rickeren schat
de Hemelsche wysheyt begaest zy da-
een yeghelijck bysonder: ick en wil
oock niet / dat het alsoo zy int gemeyn
tot alle ghelooiighen ghesproken / ge-
lijck of zy alle euen ghelijck den geest
des verstandts ende der leere hadden:
maer ick segghe dit / om datmen den
bynden Christi niet en moet toela-
ten / dat zy de Schriftore tot eenen
verkeerden sin dragen / om een quade
sake te beschermen. Maer ick late dit
baren / ende belijde dechtelijc het gene
dat warachtich is / te weten / dat de
Heere sonder ophouden den zijnen
bystaet / ende die selue door zijnen
Geest regeert. Wat dese Geest niet
en is een Geest der dwalinghe / on-
wetenheyt / leughen / ofte duyster-
nisse: maer dat hy is een Geest van
seker openbaringe / wijsheyt / warach-
ticheyt ende licht / van den welcken zy
moghen onbedrieghelijck leeren / wat
hen gegeven zy / dat is / welck de hope
haerder roepinghe zy / ende welck de
rijckd der eerlijcheit der crue Godes
zy in de Heylighen. Maer dewyle de
ghelooiighe in dit bleesche alleenlijck
en smake ende een voorbrucht deses
Gheests ontfanghen / oock de ghene
die niet wtnemender gauen boue an-
dere begaest zijn: soo en is hen niet be-
ter da dat zy haer swacheyt bekenne /
hen seluen sochfuldichlijck binnen de
palen des Godtlijcken woordes hou-
den: op dat zy niet terfonde van den
rechten wech en dwalen / iff dat zy na
haer eygen gevoelen verre afwijcken:
te weren / soo verre zy noch ijdel zijn
van den Geest / door den welcken al-
leen het goede van het quade onder-
scheiden wort. Want zy bekenne al-
le niet Paulo / dat zy noch niet en zijn
tot het voorgesestelde neder gecomen.
Daerom soecken zy meer dagelijche
doortganck te doen / van in haer vol-
maechteyt te roemen.

Maer zy sulken hier tegen seggen /
dat het selue dat enen yeghelijcken
der Heylighen eensdeels ghegheuen

woort / oock al gantschelijck ende vol-
comelijck der Ghemeynte toecomet.
Hoewel dit eenichsins schijnt der
waerheyt ghelijc te zyne / soo versake
ick nochtans / dat het waer zy. Gode
heeft wel de gauen zijns Gheests ee-
nen yeghelijcken lede wtghedeelt by
mate / dat den gantschen lichame niet
en ghebreect / dat hem noodich zy / als
de leden die gauen int ghemeyn ghe-
bruycken. Maer de rijckdom der Ge-
meynte is althijds sulck / dat haer veel
ghebreect tot de opperste volmaectheyt /
op de welcke onse tegenstrijders roe-
men. Nochtans en wort de Gemeyn-
te daerom niet berlaten in eenighen
deele / maer heeft althijds ghenoech:
want de Heere weet wat haer noo-
dich zy. Maer op dat hyse in oemo-
dicheyt ende Godsalighe maticheydt
houde / soo en geest hy haer niet meer
dan hy weet haer nut te zyne. Ick
weet wat zy hier oock pleghen tegen
te worpen / te weten / dat de Gemeyn-
te is ghereynicht door het Wadt des
waters in het woort des leuens / om
dat zy soude zijn sonder rumpel ofte
sinnet: en dz zy daer van op een ander
plaetse genaemt wort de plaetse en-
de vasticheyt der waerheyt. Maer in
de eerste plaetse wort meer gheleert
wat Christus daghelijck in de Ge-
meynte werckt / dan wat hy nu vol-
maect heeft. Want is dat hy dagelijck
alle de zyne heyligh / supere / ver-
ciert / ende van sinneten reynicht / so is
voorwaer openbaer / dat zy noch som-
mige smetten ende rumpelen heeft / en
dz tot haer heylighmakinge noch wat
gebreect: maer de Gemeyntheit nu gāt-
schelijck heyligh / en alles onbesmet
achten / wiens leden alle besmet ende
in eenigen deele onreyn zijn / dat is ij-
delheyt ende sabel. Soo is dan waer /
dat de Ghemeynte gheheyligh is van
Christo: maer in dit leuen wort al-
leenlijck het beginsel deser heylighma-
kinghe gesien: ende het eynde / ende de
volcomen vernuilinghe daer van sal
dan ghesen worden / als Christus de
Heylighen der Heyligen haer sal wa-
rachtelijck ende volcomelijck met zijn

C C c b

heyt

Ephes. 5
f. 25.1. Tim.
3. d. 15.

heyllicheyt vernullen. Het is oec waerachtich dat hare smetten ende rumpten zijn wtghewischt/maer alsoo dat zy noch dagheijc wtghewischt woorden/ tot dat Christus dooz zijn toecommste sal gantscheijc wechneemen al wat noch ouerghebleuen is. Want ist dat wy dit niet toe en laten/soo sal het ons noodich wesen met de Pelagianen te segghen / dat de rechtuerdicheyt der ghelooouighen volmaect is in dit leuen:ende met de Catharen en Donatisten / gheen swachtheydt in de Gemeente te inden. De tweede plaetse heeft gantscheijc eenen anderen sin dan zy boozwenden/ gelijc wy ergens bewesen hebben. Want als Paulus Timotheum onderwesen ende tot het warachtighe Bisschops ampt geleert heeft/soo seide hy/ dat hy dat gedaen heeft/om dat hy soude worten/ hoe hy behoort in de Gemeente te wandelen. En om dat hy met te meerder sochfuidicheyt en neersticheydt soude daer in arbeiden/so seyt hy daer by/ dat de Gemeente selue is een pilae ende basischeyt der waerheyt. Wat wille dese woorden anders/ dan dat de waerheyt in de Gemeente bewaert word / te weten/dooz de dienst der predikingen? Gelijc hy op een ander plaetse leert/ dat Christus heeft Apostelen / Pastooren/ende Leeraers ghegeuen/om dat wy niet met en souden met allerley wint der leeringhe omme ghebreuen/ende van de menschen bedrogen worden:maer met de warachtige kennis des Soons Gods verlicht zijnde alle te samen come tot de eenicheyt des gheloes. Soo dan dat de waerheyt niet en wort in de weereit wtgebluscht/maer blijft ongeschent / dat gheschiet om dat de Gemeente haer ghetrouwe verwaerster is / dooz der welcker arbeit ende dienst zy onderhoude wort. Waer ist dat dese bewaeringe is in den dienst der Propheten/ende Apostelen ghelegghen/ soo volcht daer wt/dat zy geheel hier aen hangt/ te weten / dat het woort Gods ghetroouwelijc bewaert worde/ ende zijn supremerheyt behoude.

1. Tim.
3. d. 15.

Ephes. 4
d. 11.

Ende op dat de Lesers te betersaen/waer in dese handelinghe booznemelijc ghelegen is/ soo sal ick met cozte woorden verclaren/wat onse teghenstryders begheren/ ende waer in wy hen wederstaen. Dat zy segge/ in wy hen wederstaen. Dat zy segge/ dat de Gemeente niet en can dwalen/ dat dient hiertoe/ende zy leggen also wt/te weten / dat zy mach gherustelijc sonder woort wandelen/ dewyle zy dooz den Gheest Gods geregeert wort/dat zy niet en can geuoelen noch spreken/anders dan de waerheyt/wat zy oock boozsept. Ende dat daerom al wat zy verozdent/ oec buyten Gods woort/moet niet anders geacht worden/dan een seker woort Gods. Ist dat wy dat eerst toelaten / te weten/ dat de Gemeente niet en can dwalen in dingen die tot de salicheyt noodich zijn/soo is dit onse meyninge/ dat het daerom is/om dat zy alle haer eyghen wijsheyt herwozpede/haer seluen laet van den heylighen Gheest leeren dooz Gods woort. Soo is dan dit onderschept tusschen hen ende ons. Zy selsien de antoziteyt der Gemeente buyten het woort Gods: maer wy wilten dat zy aen het woort ghebonden zy/ende en ijden niet dat zy daer van verscheyden worde. Ende wat wonsder ist dat de bruyt ende de discipline Christi onder haren bruydegom ende Meester gheselt wort / op dat zy al tijds neerstichelijc aen zijnen monde hanghe: Want dit is de wijsse/ eens wel gheschickten huys/ te weten/dat het wijs der heerschappie des mans ghehoorzacem zy: ende dit is de regel eender wel gheschickter schole / dat alleenlijc des Meesters leere daer ghehoort worde. Daerom en moet de Gemeente niet wt haer seluen wisen zijn / noch wt haer seluen yet bedenen: maer moet haerder wijsheyt eenen maken als hy aen te spreken. Wy dese wijsse en sal zy geen betrouwen hebben op alle hare vonden:maer daer zy op Gods woort steunt/ daer en sal zy dooz gheen ongheuoelicheyt noch twijfelinghe wandelen/ maer sal met groote verschertheit ende onbeswegheijche

wegelijcke stantfasticheyt rusten. Alsoo oock op de groore belofte die zy heeft / betrouwende / sal zy hebben waer mede zy haer gelooue mach seer wel onderhouden : so dat zy niet en twijfelse dat de heylighe Gheest / die de alderbeste leydman des rechten weechs is / altijts by haer is : maer zy sal oock mede gedachrich wesen / wat brucht Gode wil dat wy wt zynen Gheest ontfangen. De Gheest (seyt hy) welken ick sal vander wederfenden / die sal v in alle waerheyt leyden. Maer hoe : Want hy sal (seyt hy) v ingheuen al wat ick tot v ghesproken hebbe. Soo vercondicht hy dan / dat wy niet anders en moeten van zynen Gheest verwachten / dan dat hy onse verstandt verlichte om de waerheyt zynder leere te verslaen. Daerom spieecht Christusomus seer wel segghende / Alle roemen den heyligen Gheest : maer die spreken dat haer eyghen is / die bedecken hen te vergerfs met den Gheest. Ghelijck Christus betuyche dat hy niet van hem seluen en sprac / om dat hy wt de Wet sprac ende wt de Propheeten : alsoo ist dat ons yet buyten het Euangelium wt onder den naem des Gheests in de handt gesteken / dat en sullen wy niet ghelooen. Want gelijck Christus de veruullinghe der Wet ende Propheeten is : alsoo is de Gheest de veruullinghe des Euangelij : dus verre Christusomus. Jb machme lichtelijc verstaen / hoe qualijc onse tegenstrijders doen / die tot gheen ander eynde den Gheest boozwenden / dan om leeringen die van den woorde Godts herscheyden ende vzeemde zyn / onder de naem des Gheests aen te prijsen : hoewel hy wil onuerscheydelijck met het woort Godts zyn / gelijc Christus dat selue van hem betuycht als hy hem zynder Gheemeynte belofte. Het is boozwaer alsoo. Die soberheyt die de Heere eenmael zynder Gheemeynte gehode heeft / die wil hy altijts onderhouden hebbe. Wy heeft verboden yet tot zyn woort toe te doen / of te daer van af te trecke. Dit is een onueranderlijck ghebood

Godts ende des heylighen Gheests / het welcke onse teghenstrijders willen te niete maken / als zy dichten dat de Gheemeynte woort doot den Gheest sonder woort gheregeert.

Hier murmelen zy wederom tegen ons / dat de Gheemeynte heeft moeten sommighe dinghen tot de geschiften der Apostelen toedoen / ofte dat de Apostelen selue hebben moeten met den mont veruullen / dat zy niet claer gheue noch beschreuen en hadden : ende om dit te bewijzen / bringhen zy doot dat Christus tot zyne Discipulen geseyt heeft / Ick hebbe v noch vele dinghen te seggen die ghy nu niet en cont draeghen : ende dese dinghen legghen zy wt / dat het zyn verordeninghen ende insettinghen die sonder Schriftuere ende alleenlijck doot ghewoonte ende ghebruyt aengenomen waren. Maer wat onbeschaemtheit is dit : Ick bekenne dat de Discipulen noch groef onuerstandich / iac by nae onleerlijck waren doe de Heere dit tot hen sprac : maer waren zy ooc doe met dese traetheit beuughen doe zy haer leere beschreuen / so dat het hen daer na noodich gheweest zy met den monde te veruullen / dat zy in hare gheschiften doot onwetentheyt vergeten hadden : Ist dat zy nu doot den Gheest Joa. 16 der waerheyt in alle waerheyt gheleyt zijnde / haer leer beschreuen hebben / wat heeft hen verhindert de boelmaecte kennisse der Euangelischer leere daer in veruullen / ende versegelt te laten : Maer wel aen / laet ons hen gheuen dat zy begeren / laet se alleenlijck die dinghen toonen / die sonder gheschift moesten geopenbaert worden : ist dat zy bestaen dit te aengaan / soo wil ick met Augustini woorden tegen hen handelen / te wetē / Dwijfelse de Heere herwoegen heeft / wie van ons sal seggen / Het zyn dese ofte die dinghen : ofte ist dat het yemant bestaet te seggen / waer inde sal hiet bewijzen : Maer wat strijde ick te vergerfs : Want het is oock den kinderen bekēt / dat inde Apostolische geschifte die dese menschen achten crupel ende

14

Joa. 16
b. 12.Joa. 16
b. 13.Rom. in
Joa. 96

half

Joa. 16
a. 7. ende
b. 13.Herm.
de sancto
e adora-
do Spi-
ritu.
Joa. 12.
8. 50. en
14. b. 10.Rom. 10
a. 4.Deut. 4.
a. 3. ende
12. d. 32
Jes. 23
b. 6.

half te zyne / de vrucht dier openba-
ringhe zy / die de Here doe den zynen
beloefde.

15 Waer zy seggen / Wat heeft Chri-
stus niet aile het ghene dat de Ghe-
meynte veroordent / buyten twijfelinghe
gefeit / als hy gebiet dien hoor eenen
Heyden ende Publicaen te achten die
bestaet daer tegē te spreke: Antwoor-
de / Een eersten / en woort daer niet ge-
meldet van de leere / maer de autozi-
teyt der straffe woort daer alleenlijck
bevestight om de ghebreken te bete-
ren / op dat de ghene die vermaent ofte
gheskrift zijn / niet en besaen hen sel-
uen teghen het oordeel der Ghemeyn-
te te stellen. Maer het is wonder dat
dese boeuen soo onbeschacmt zijn / dat
zy sulche oordeninge verlatēde / niet en
twijfelen wt dese plaetse haer wreet-
heyt te gebuycken. Want wat sullen
zy ten eynde daer wt besluyten / an-
ders dan dat de eendrachticheyt der
Ghemeynte niet en is te verwoopen /
die nimmermeer anders dan inde waer-
heyt des woords Godts ghelegghen
is: Zy segghen / Men moet de Ghe-
meynte hooren. Wie versaect dat: wat
zy en oordeelt niet anders dan wt des
Heeren woort. Ist dat zy yet meer
eyfchen / soo moeten zy weten dat dese
woorden Christi / hen gheen oordeel
en doen. Ick en moet oec daerom niet
te strygtierich wijnen / om dat ick dit
soo sterckelijck houde staende / dat het
der Ghemeynte niet gheoorloeft en is
eenighe nieuwe leere / dat is / yet meer
leeren / en als Godts wille doorsel-
le / anders dan dat de Heere door zijn
woort gheopenbaert heeft. Want de
verstandighe menschen sien wel wat
grootere perijckel het zy / ist datmen de
menschen eenmael soo veel rechts toe-
laet. Zy sien oec wat grootere een oor-
faken den godtoofen gheeft. om te
schimpen ende spottē / ist dat men seyt
dat het ghene dat de menschen veroor-
denen / moet onder de Christenen ge-
acht worden gelijk of het wt Godts
monde quame. Wouen desen / moetmē
oec aenmercken dat Christus nae ge-
legentheyt zijns tijts sprekēde / desen

naem geeft den rade ofte byerschare /
op dat zyne Discipulen naemael lee-
ren de Heylighe samentcominghe der
Ghemeynte in eere houden. Ist dat
wy onsen tegenstrijderen willen ge-
loouen / soo soude een gepeijckē staet
ende doyp de vryheyt hebben nieuwe
articulen te smeden.

De exempelē die zy ghebruycken 16
en doen hen geen oordeel. Zy seggen
dz de kinderdoop niet so seer en is wt
een openbaer woort Godts / als wt
de oordeninge der Ghemeynte gecomen.
Maer het soude eē ellendige wylulcheit
wesen / waert dat wy om den kinder-
doop te beschermen / bedwongen wo-
den tot de bloote autoziēteyt der Ghe-
meynte te vlien: maer het sal op een
ander plaetse genoeg openbaer wo-
den dat het veel anders is. Desghe-
lijck dat zy ons teghenwoopen / dat
het nergens in de Schriftuere en is / dz
in het Nicenische Concilium gheoor-
deelt is / dat de Sone is van der sel-
uer substantie met den Vader: daer in
doen zy den Vaders groot onrecht /
gelijck of zy Arium lichtuerechtelijck
berdoemt hadden / om dat hy niet en
heeft willen in hare woorden swe-
ren / hoewel hy die gantsche leere be-
leet / die in de Propheetische ende A-
postolische boecken veruuet is. Ie be-
kenē dz dit selue woort / inde Chris-
tuere niet en is. Maer dewyle daer
soo dickmael betuycht woort / dat daer
eenenich Godt is / ende wederom
Christus soo dickmael genacmt woort
*de warachtighe eeuwige Godt / *cen
met den Vader / wat doen de Vaders
des Nicenischen Conciliums anders /
dan dat zy den natuerlijcken sin der
Schriftuere eenuoudelijck verclaren /
Ende Theodorus verhaelt / dat de
keiser Constantinus heeft in het be-
gin des Conciliums aldus gesproken:
Als wy van Godelijcke dinge dispu-
teren / so moeten wy de leere des heyl-
igen Gheests hoor oogen hebben. De
Euangelische / en Apostolische / ende
Propheetische boecken / gheuen ons
den wille Godts clertelijck te kennen.
Daerom laet ons den twiē afleggen /
ende

Deut. 6.
a. 5. ende
10. d. 17.
Esa. 9. 6.
* 1. Joā.
s. d. 20.
Rom. 9.
b. 5.
* Joan.
10. c. 30.
en 14. b.
9. ende
17. a. 5.
Att. 1. 16.
s. 1. 1. 1.
Eph. 1.

ende tot de woorden des Gheestes berclaringhe der vraghe nemen. Waer en was doe niemant die tegh dese heylige bemaninge sprac. Niemand en heeft daer teghen vengenomen dat de Gheemeynte mach barden haren wat daer toe stellen: ende dat de Gheest niet en heeft alle dinc den Apostelen geopenbaert / ofte pminers den nacomeren te kennen ghegheuen / ofte yet sulcx. Ist dat het warachtich is dat onse tegenstrijders willen segghen / so heeft ten eersten Constantinus verkeerdelijck ghedaen / dat hy der Gheemeynte haer macht heeft ontnomen: ten ander / is het een goote ongetrouwicheyt aller Wisschoppen gheweest / dat daer niet een en is opghestaen om die vryheydt der Gheemeynte te beschermen: want alsoo swijgende / hebben zy het recht der Gheemeynte verraden. Waer dewyle Theodoritus vermeldt dat zy gheeren hebben aenghenomen dat de Keyser seyde / so ist openbaer / dat dese nieuwe leere doe gantscheijck onbekent was.

Dat ix. Capittel.

Van de Concilien ende haer autoriteyt.

Nal of wy schoon hen alle dinc toelieten / dat van de Gheemeynte door seyt is: so en sullen zy noch tans oec niet selfs alsoo veel gewonnen hebben. Want al wat vā de Gheemeynte gesept wort / dat brengen zy terstot op de Concilien / om dat die nae haer meyninghe de Gheemeynte afbeelden. Ja dat zy soo hardneckichlijck strijden om de macht der Gheemeynte / dat en doen zy om gheen ander oorsake / dan om den Daus en zijnen dienaren toe te schijnen al wat zy connen behouden. Waer eer ick dese questie beginne te verclaren / moet ick hier eerst int cozte twee dinghen segghen. Ten eersten / dat ick hier sal den toom seer cozt houden / so dat ic den tegenstrijderen niet en sal lichtelijc yet toelaten / dat en is niet daerom dat ick de oude Concilien minder achte dan het beslecht. Want ick houde die van herten

in eerweerdicheyt / ende begheere dat zy by alie menschen haer eere hebben. Waer hier is eenige mate te houden / te weten dat Christus niet ontnomen en worde. Nu is dit Christus recht / dz hy de Duerste zy in alle Concilien / ende gheenen mensche tot eene medegheselle en hebbe in dese weerddicheyt. Ende ick segghe / dat hy dan eerst de duerste is / als hy de gantsche vergaderinghe door zijn woort ende Gheest regeert. Ten anderen / dat ic den Concilien niet soo heel toe en late als onse tegenstrijders begheeren / dat en doe ic niet gelijc of ick de Concilien vreesde / gelijc of zy haerder sake gelijc gauen / ende onser sake teghen waren. Want gelijc wy om onse leere volcomelijck te bewijzen / ende het gantsche Dausdom omme te stoeten / oueraloedichlijck ghenoech ghewapent zijn met Gods woort / soa dat het niet seer noodich en zy yet meer te begheeren: alsoo hebben wy oock tot beyden dese dinghen genoech in de oude Concilien / waert dat het noodich ware.

Laet ons nu van de sake selue spreken. Ist datmen in de Schisnuere soect wat autoriteyt de Concilien hebben / soa en is daer gheen clacder becloste dan in dese woorden Christus / Waer twee ofte drie vergadert zijn in mijnen naem / dat hen ic midden onder hen. Waer dit is al so wel van alerley cleyne ende particuliere vergaderinge / als van een algemeyn Concilium ghesproken. Nochtans en is daerin het gheschil niet gelegen: maer inde conditie die daer by geseft wort / te weten / dat Christus dan sal eerst midden in het Concilium wesen / ist dat het in zijnen naem vergadert wort. Daerom of onse tegenstrijders schoonduyfent Concilien der Wisschoppen voortbrengghen / soa en sullen zy daer door niet winnen / noch en sullen ons niet maken te geloouen dat zy segghe / te weten / dat hare Concilia door den Gheest Gods gheregeert worden / ten zy dat zy eerst bewijzen dat zy in den naem Christi versamelt worden. Want alsoo wel connen de godloose

Mat. 18
c. 20.Mat. 18
c. 20.

ende

ende boose Bisschoppen tegen Christi-
 stum raet houden / als de goede ende
 Gode salighe in zynen naem vergade-
 ren. Van dese sake hebben wy clær
 bewys in vele ordeninghen ende in-
 settinghen die van sulcke Concilien
 ghecomen zijn. Maer hier van sullen
 wy hier na handelen. **Ad** antwoorde
 ick alleenlyck met eenen woorde / te
 weten / dat Christus niet en beloofte
 anders dan den ghenen die in zynen
 naem vergaderen. **W**acrom laet ons
 sien wat het zy / in den naem Christi
 te vergaderen. **I**ck verake dat die in
 den naem Christi vergaderen / die het
 ghebot Godes / dwelck verbiedt den
 woorde Godes pet af of te doe /
 berwoyende / nae haer eyghen goet-
 dincen ordineren wat zy willen: en-
 de niet de Schutsuere / dat is / niet de
 eenigen regel der volmaecten wijsheyt
 niet te byde zynde / wt haer eyghen
 hooft pet nieuws dicht. **W**oorwaer de-
 wijle Christus niet beloofte en heeft in
 allerley Concilien te zyne / maer heeft
 die Concilien inde welcke hy wil zijn /
 met een sonderlyc merck geteeckent /
 om daer doot de oprechte ende behoor-
 lijcke Concilien van de andere te on-
 derfcheyden: het en betaemt ons niet
 dese onderscheydinghe te verachten.
Dit is het verbodt dat Gode hoor-
 tijden met de Aentijfche Priesteren
 ghemaect heeft / te weten / dat zy sou-
 den wt zynen mont leeren. **D**ie heeft
 hy altijes bande Propheten geeyfde
 wy sien dat hy dese Wet oock den A-
 postelen gestelt heeft. **D**ie dit verbodt
 schenden / die en gheweerdicht Gode
 noch de cere des Priestersdoms / noch
 eenige autoriteyt te late. **A**et de teges-
 strijders my desen knoop ontdoen / iff
 dat zy willen mijn ghelooze der men-
 schen insettinge sonder Godes woort
 dien staer maken.

Want dat zy meynen dat de waer-
 heyt in de Gemeynthe niet en blijft /
 ten zy dat zy onder de Pastoorzen zy /
 ende dat de Gemeynthe selue niet en
 is / ten zy dat zy in de gemeyne Con-
 cilien gesien worden: het is verre dat die
 alreijde zy waer gheweest / iff dat de

Propheten ons waerachtighe ghetuy-
 ghenisse haers tijts gbelaten hebben.
Waer was te Jerusaleim ten tijde Es-
 saie een Gemeynthe / de welcke Gode
 noch niet verlaten en hadde. **E**n van
 de Pastoorzen sprecht hy aldus / **H**are
 Wachters zijn alle blind / ende en w-
 ten niet. **Z**y zijn alle stomme handen /
 ende en connen niet bassen. **Z**y liggen
 ende slapen / ende hebben den slaep lief-
 ende de Pastoorzen selue en wet-
 en verstaen niet: ende zy sien gantsche-
 lijck op haer eygene weghen. **O**p dese
 selue wijse sprecht oock **A**ssas / **D**e
 Wachter Ephraim met Gode / is een
 strick des bogheiaers / en haer in het
 huys Godes. **I**n welke plaetse hy
 spottede de Wachters met Gode seft /
 leerende dat de booywendighe des
 Priestersdoms ijdel is. **D**e Gemeynthe
 duerde oock ten tijde Jeremie: daer-
 om laet ons oock hooren / wat hy van
 de Pastoorzen seft / **A**nden Prophe-
 te aen tot den Priester toe / socht en
 teghelijck leugen. **I**tem / de Prophe-
 ten propheteren leughen in minen
 naem: hoewel ick niet gesonden noch
 gheboden en hebbe. **E**nde op dat wijt
 niet te lanck en maken / zyne woorden
 verhalende / men iese wat hy in het
 gantsche dize ten twintichste / ende
 veertichste capittel ghescreuen heeft.
En te dien seluen tijde en heeft Es-
 zechiel niet sachtelijcker gehandelt. **D**e
 opzoerige vergaderinghe (seft hy) der
 Propheten / is midden in haer / ghelijck
 een leeu die batescht en roof niet. **H**aer
 Priesters hebben mijn Wet geschenkt /
 ende mijn heylighdom ontheplicht: en
 hebben gheen onderscheyt gemact
 en hebben gheen onderscheyt ge-
 tusschen het heylige en onheylige / so-
 dat die heylighe elken dach in
 die Propheten / so dat men daer gheen
 dinc so veel en vint.

Nemant mochte seggen dat dese din-
 gen mogelijk onder de Joden plaetse
 ghehad hebben / maer dat onse tijden
 bin zyn van so groot een quaet. **O**ch
 of dat daer waere: maer de heylighe
 Geest heeft vercondicht / dat het son-
 der is dat daer waere: want de woorden
 de anders wesen: want de woorden
 Petri zijn clær / Ghelijck (seft hy) **O**nders

Deut. 4.
 a. 2. ende
 12. d. 32
 Apo. 22.
 d. 18.

Mal. 2.
 b. 7.

Mat. 28
 d. 20.

Esai. 56
 d. 10.

Jer. 6.
 13.

Jer. 14
 c. 14.

Ezech. 22
 c. 25.

berduyftert wordē/et. Wel aen/had-
den doe alle die sulcke in een Conciliū
vergaderd gheueest/wat gheest soude
haer vergaderinge geregeert hebben.
Van dese sake hebben wy een schon
bewijs in dat Conciliū dat Achab
vergaderd heeft. Daer waren vierhō-
dert Prophete. Daer dewijle zy niet
gheen ander boornemen vergaderd en
waren / dan om den Godtloosen
Coninc te pluymstrijcken: so wort de
Satan van den Heere ghesonden/om
een leughenachtich gheest te zyne in
haerder aller mondt. Daer wort de
waerheyd van hen allen verdoemt:
Micha wort booz een ketter verdoet/
geslachten/inde gheuancenisse ghe-
worpen. Alsoo ist oock Jeremie ende
oock andere Propheten gheschiedt.

1. Reg.
22. a. 5.
en d. 22.

Joan. 11
f. 47.

Daer een exempel dwelt bouen an-
dere weerlich is verhaelt te worden/
sal genoech zijn. In het Conciliū dat
de Opperste Priesters ende Phari-
seer te Jerusalem teghen Christus
vergaderde/wat was daer in straffe-
lijck den wtwendigen schijn aengaeft.
Want hadde doe te Jerusalem gheen
Ghemeynte gheweest / soo en soude
Christus nimmermeer hem tot de of-
ferhanden ende andere Ceremonien
geuoecht hebbe. Daer was een groo-
te vergaderinghe: de Opperste Prie-
ster selde de sake booz/ ende regeerde
de handelinghe. De gantsche Priester-
lijke orden sat daer niet hem: nochtā
wort Christus daer verdoemt/en zijn
leere verworpen. Dat stuc bewijst wel
dat de Ghemeynte gheentā en was
in dz Conciliū beslotē. Daer mochte
yemant seggen/het en is niet te bree-
sen dat ons yet sulcx soude gheschien.
Wie heeft ons dat versekert? Want in
soo groote een sake gerust te zyne/dat
is te groote sorgeloosheyt. Ja dewijle
de Gheest doos den mondt Pauli niet
wotgheduerde woorden oorzeyt / dat
daer soude afwijkinghe comen / (de
welcke niet comen en en / ten zy dat
de Pastooren eerst Godt verlaten)
waerom willen wy hier tot onse ver-
derf blint zijn? Daerom en moeten
gheentā toegelaten/dat de Ghemeynte

2. Thes.
2. a. 3.

zy gelegen/inde vergaderinge der
stroomen/de welcke de Heere nerghe
beoefst en heeft/ dat zy sullen alighe-
goet wesen / maer heeft vercondicht
dz zy somtijts sullen boos wesen. En
als hy ons vermaent van dit perige-
kel/ dat doet hy om dat wy souden te
voorzichtighe wesen.

Hier mochte yemant seggen/Sulck
dan de Concilia geen autoziteyt heb-
ben om yet te besluyten? Ick segghe
ia: want ick en segge hier niet dat alle
Concilien te verdoemen/ende alle ha-
re oordeninghen te verworpen zijn.
Maer hier mach wederom yemant
segghen/dat ick se te seer verneedere/so
dat het eenen peggelijcken vij zy aen
te nemen ofte te verworpen dat de
Concilia verordent hebben. Ic segge
neen: maer soo wanneer yet boozge-
bracht wort dat in eenich Conciliū
verordent is/ soo wil ick datmen ten
eersten neersichlijc aenmercke/te wat
tijde daer Conciliū zy gehouden ge-
weest / om wat oorsake ende tot wat
eynde het zy ghehouden gewest/en
wat menschen daer in gheweest zijn.
En anderen/datmen dat selue datme
handelt/nā den regel der Schriftuere
ondersoecke: ende dat op sulcke wijze
dat de verordeninge des Conciliūms/
haer cracht hebbe/en zy als een booz-
deel en waerschouwinge/maer noch
tans de booznoemde ondersoekinghe
niet en verhidere. Och of die wijse/
van eenen peggelijcken onderhouden
worde / die Augustinus leert in het
derde boeck tegen Maximinam. Wat
als hy desen ketter die van de veror-
deninghen der Concilien freedt/wilde
met corte woorden dwingen/ heeft hy
aldus gesproke: Ic en moet v het
Arminische Conciliū/ noch ghy my het
Arminische tegenworpen/ om daer
tot te oordeelen eer de sake ondersocht
zy: Ick en ben niet ghehouden aen de
autoziteyt des Arminischen Con-
ciliūms/ noch ghy aen de autoziteyt
des Arminischen Conciliūms. Laet
ons reden teghen reden stellen/ ende
de sake handelen mē de autoziteyt
der Schriftuere / die noch v noch my
egghen

eygen/maer ons heyden geneyn zijn.
 Aldus souden de Concilien haer be-
 hoorlijke maieskept hebbē: maer hier-
 entuyschen souden nochtans de Schys-
 tuere in de opperste plaetse zijn / op
 dat alle dinghen haren reghel onder-
 worpen worden. Aldus nemen wy
 die oude Concilien gheeren aen / als
 het Nicenische / het Constantinopo-
 litaense / het eerste Ephesische / het
 Chalcedonische / ende dier geelycke die
 gehouden zijn om dwalinge te weder-
 legghen / wy houden des sulcke booz-
 eerweerdich ende heyligh / soo veel de
 articulen des gheloofs aengaet: want
 zy en veruaten niet anders dan de
 supuer ende rechte wellegghinghe der
 Schysituere / de welcke die heylighe
 Vaders door gheestelycke wysghedyt
 gheuoecht hebben om de vanden der
 Kelighe / die doe opstonden / te weder-
 staen. Wy sien oock in sommighe la-
 ter Concilien een warachtige begeer-
 te en neersicheyt tot Godsalicheyt/
 item clare teekenen des verstandes/
 der leere ende booschticheydt. Maer
 ghelyck by nae alle dinghen plegghen
 ergher te worden / alsoo machmen in
 de laatste Concilien sien hoe wijdt
 Ghemeynte is onder tusschen vande
 supuerheyt dier gulden eeuwen afge-
 weken. Ick en twijfsele oock niet dat
 oock in die verdozenen tijden sommighe
 goede Bisschoppen zijn in de Conci-
 lien gheweest. Maer daer is geschiet/
 ghelyck de Roomsche raedtheeren
 booztijden selue beclaecht hebben / dat
 het in haren raedt gheschiede. Te we-
 ten / derwijle de sentencien gheteelt ende
 niet ghewogen en worden / soo moeste
 het beste deel dickmael van het quaet-
 ste overwonnen worden. Zy hebben
 boozwaer vele ongoddelijcke senten-
 tien booztgebracht. Maer het en is
 niet noodich van allen crenplen boozt
 te byengen / eensdeels om dat het sou-
 den dat het andere soo neersichlijc ge-
 meen daertoe doen.

Voort/wat siet de Concilien ver-
 halen die niet andere Concilien strij-

den. Niemandt en moet hier oock
 teghenworpen / dat van de Concilien
 die teghen malcanderen stryden / het
 een niet oprecht en zy. Want waer wt
 sullen wy dat oordeelen? Te weten/
 (ghelyck ick meyne) om dat wy sullen
 wt de Schysituere oordeelen / dat het
 ghene dat daer in verordent is / niet
 rechtinnich en is. Wat dit is de seker
 wet / waer mede mense can onder-
 scheyden. Het is nu ontrent neghen
 hondert iaer / dat het Concilium te
 Constantinopolen onder den Keyser
 Leo vergaderd/gheroordeelt heeft / dat
 de beelden die in de Kercken waren/
 moestē afgeworpen en gebroken wor-
 den. Weynich daer nae heeft het Ni-
 cense Concilium / dwelt Irene des
 Keyfers moeder tot spijt der vader-
 de / verordent / datmen de beelden sou-
 de wederom oprichten. Welch van dese
 beyde sullen wy booz een recht Con-
 cilium bekenen? Het laatste heeft int
 ghemeyn de ouerhandt ghehouden /
 dwelck den beelden heeft inde kercken
 plaetse ghegheuen. Maer Augusti-
 nus seyd / dat sulcx niet en can ghe-
 schied sonder ouer-groot perijckel der
 afgoderie. En Epiphanius die booz-
 dien tijdt was / spreckt veel strenges-
 lijcher: want hy seyt / dat het onge-
 oorloeft ende grouwelijck is / datmen
 beelden siet inden tempel der Christe-
 nen. De gene die also gesproken heb-
 ben / souden die dit Concilium booz
 goet achten / waert dat zy huyde leef-
 den. Ist dat het warachtich is dat de
 Historischrijuers verhalen / en dat in
 de handelinghen desseuen Concilijs
 ghestreuen staet / soo en zijn niet al-
 lenlijc de beelde / maer ooc de eeringe
 der beelden / daer aengenomē geweest.
 Het is boozwaer openbaer / dat sulcke
 verordeninghe is van den Satan ge-
 comen. Ende wat sullen wy segghen
 dat zy de gantsche Schysituere ver-
 ualschende ende verseurende / bewij-
 sen dat zy bespot hebben: Het welc-
 ke ick bouen genoegh verclaert hebbe.
 Hoe het zy / de Concilien die teghen
 malcanderen contrarie en oncrans zijn /
 en sullen wy n3 anders conuen schey-

den/hoewel daer vele sulcke gheweest
zijn/te zy dat wy se alle met de weech-
schale aller menschen ende Engelen/
dat is / met Gods woort onder soec-
ken. Alsoo nemen wy het Chalcedo-
nische Concilium aen / ende verwoz-
pen het tweede Ephefische / om dat de
godtloosheyt Eutychi hier in beue-
sticht wert / de welcke het Chalcedo-
nische verboemde. Het oordeel deser
sake en hebben die heylighe mannen
niet ghenomen / anders dan wt de
Schryfuere : ende wy volghense in
onse oordeel / op sulcke conditie dat
Gods woort het welcke hen booz-
ghelucht heeft / ons oock boozlachte.
Maect nu de Dapisten oock gaen / ende
nae haer wille roemen / dat de heylig-
ge Gheest aen hare Concilien gebon-
den ende ghehecht is.

10 Hoewel ooc in die oudste ende sup-
perste Concilien is ooc wel wat seyls /
het zy om dat die mannen doe daer
teghenwoordich / hoewel zy gheleert
ende boozsichtich waren / nochtans
met de teghenwoordighe saecken be-
commert ende belast zijnde / vele an-
dere dinghen niet en boozsaghen : of-
te om dat zy met swaerder ende noo-
digher dinghen belich ende belast zijn-
de / sommige dinghen aen de welcke
min was ghelegghen / niet aenghesien
noch gheacht en hebben : ofte om dat
zy oock menschen zijnde / hebben con-
nen seylen : ofte om dat zy veel te seer
beweecht waren . Wan dit laetste
(welck het alderhardtste schijnt te
zyne) is een seer clær exempel ghe-
weest in het Nicenische Concilium/
het welcke (ghelijck het weerdich is)
vā allen met grooter eendrachticheyt
in groeter eerweerdicheydt ghehou-
den wort. Want hoewel zy daer om
het boozneemste hooftstuck onses ge-
loofs te beschermen gecomen waren/
ende Arius teghen den welcken zy
moesten stryden / daer tegenwoordich
was / ende inde eendrachticheydt der
ghener die om tegen Arium te stry-
den daer ghecomen waren / seer veel
ghelegghen was : soo hebben zy noch-
tans in sulcke groote perijckel ghe-

rust zijnde / iae ghelijck of zy alle ghea-
stadicheyt / maricheyt / ende ikenicheit
ighcheyt bergeeren hadden / den booz-
ghenominen strydt achterlatende (ghe-
lijck of zy met boozghenomen wille
hadden ghecomen gheweest om Arius
bzientchap te bewijfen) begonne mal
canderen met onderlinghen twist te
berseuren / ende den strydt teghen
malcanderen te wenden / waciken zy
behoorden tegen Arium te bewegen.
Daer woorden schandelijcke lasterun-
ghen ghehoort / beschuldighen ghe-
schreuen / ende daer en soude des twi-
stes gheen eynde gheweest hebben / tot
dat zy malcanderen te niete ghemaect
hadden / hadde de Keyser Constanti-
nus dat niet verhandert / de welcke
weygerende ouer haer leue een Riche-
ter te zyne / heeft sulcke onmatighe
ongheschichticheyt meer met lof dan met
straffe ghebetert . Ist niet wel der
waerheyt gelijck dat de andere Con-
cilia die daer na gevolcht zijn / oock in
ke niet noodich en is mer vele woort-
den te bewijfen : want ist dat yemant
de handelinghen wil doorgelen / die
daer vele swachheden vinden / op
dat ick niet swaerders en segge .
Ende Leo de Roomsche Paus / en
twijfelt niet den Chalcedonischen
Concilio / het welcke hy bekennt recht-
innich inde Leere te zyne / eergieric-
heyt ende roeckeloose lichtuerdicheyt
op te legghen . Zy en verfaelt niet dat
het een oprecht Concilium was : maer
hy betuycht eyentlijck / dat het dwa-
len mochte . Ick sal mogelijc schijnen
ongheschietelijck ende onbequaemelijc
te doe / als ic arbeide om sulcke dwa-
linghen te bewijfen : bewijle onse te-
genstrijders belijden dat de Concilia
mogen dwalen in dingē die tot de sa-
licheyt niet noodich en zijn . Maer te-
se arbeit en is niet te verges. Want
hoewel zy beworngen zijnde / dat wel
met den mont belijden / nochtans als
zy alle oerordeningen aller Concilien/
in allerley saken sonder cench onder-
scheydt / witten al een seker woort
des heylighen Geestes ons in de hant
stellen /

steken/soo eyschen zy meer dan zy in
het beghin gheseyt hadden. Wat wil-
len zy als zy also stryden/anders dan
dat de Concilia niet en comen dwa-
len: ofte ist dat zy dwalen/dat het
nochtans n3 geoorloeft en is de waer-
heyt te sien/maer dat men de dwalinge
ghe moet flatteren: Ick en wil niet
anders bewijzen/dan dat men daer
wt can verstaen/dat de heylige Geest
alsoo de Godtsalighe ende heylighe
Concilien gheregeert heeft/dat hy
daeren tusschen hen wat menschelijck
liet gheschieden/om dat wy niet te seer
en souden op menschen betrouwen.
Dit gheuoelen is veel beter dan het
gheuoelen Gregorij Mediansent/te
weten/dat hy noyt gheen goet eynde
gheuen en heeft van eenich Conciliū.
Want die seyt opentlijck/dat alle de
Concilien/sonder oock eenich wt te
nemen/een quael eynde ghehad heb-
ben/ende die en laet hen ooc niet veel
autoziteyts. Het en is nu niet noodich
dat ick bande Concilien eens landts
noch bysonder spreke: want wt de al-
gheimeyne Concilien machmen wel
lichtelijck verstaen/hoe veel autoziteyt
oock de andere moeten hebben om ar-
ticulen des gheloofs te maken/ende
allerley leere aen te nemen.

Maer als onse Papisen sien/dat
alle de dingen daer mede zy haer sake
beschermen/ster swacke zijn/so comen
zy ten eynde tot die wterse ende elles-
diche wylulucht/so wten/hoewel zy
in verstant ende raet ploym zijn/ende
seer boos van herte ende wille: soo
blijft nochtans het woort des Heere/
het welcke ons gebiedt den Duersten
ghehoorsaem te zyne. Maer wat sal
doelen ist dat te segge/dat de gene die
sulck zijn/ghene Duersten zijn:
want zy en moeten hen seluen niet
meer toeschijuen/dan Josue hadde/
de welcke een Propheet des Heeren/
en een sonderlijck Dastoor was. Maer
laet ons hooren met wat woorden hy
geseyt: De boeck des Wets/seyt hy/
sal van uwe mont niet gaen/maer ghy
sal die bedencken nacht en dach: noch

ghy en sult niet afwijcken ter rechter
noch ter linker handt: dan sult ghy
uwen wech rechte maken/ende dien
verstaen. Soo sullen dā die onse gee-
stelijcke Duersten zijn/die noch ver-
waerts noch ghinswaerts af en wij-
cken van de Wet des Heeren. Ist dat
wy moeten sonder eenige twyfelinge
allerley Dastoorzen leeringhe aenne-
men/waertoe heeft het dan ghedient/
dat de Heere ons soo dicmael ende soo
sochfuldichlijck door zijnen eyghenen
mont vermaent/dat wy der valscher
Propheeten woort niet en sullen hoo-
ren. En wilt (seydt hy door Jere-
miam) niet hooren de woorden der
Propheeten die by propheteren/want
zy leeren by ghelheyt/ende niet wt den
mond des Heeren. Item/wacht by
van de valsche Propheeten/die tot by
comen in schaeps cleederen/maer zijn
van binnen grijpende woluen. Ioan-
nes soude ons ooc te vergeefs verma-
nen/de Geesten te beproeuen of zy wt
Godt zijn. Wt dit oordeel en worden
n3 zelfs de Engelen wtgenomen/beel-
min de duyuel met zyne leugenen. En
wat ist dat Christus seyt/Ist dat de
blinde den blinden leyt/soo vallen zy
beyde in de gracht/geest hy daer me-
de niet ghenoech te kennen/dat daer
heel aen ghelegghen is hoedanige Das-
tooren wy hooren/ende dat wy niet
en moeten lichtuerdichlijck allerley
Dastoorzen hooren. Waerom en moe-
ten zy ons niet hare tijtlen ende hoo-
ghe namen niet verschicken/om tot
de gheimeynschap haerder dwalinghe
te trecken:want wy sien dat de Heere
ons heeft met sonderlijcke sochful-
dicheyt willen waerschouwen/dat wy
ons niet en souden laten van andere
tot dwalinge leyden/onder wat naem
het oock ware. Want ist dat dese ant-
woorde Christus waerachtich is/so en
comen alle blinde leydschapden hoe zy
ooc ghenaeint worden/Wisschoppen/
Prelaten/ofte Dansen/n3 anders doe/
dan de ghene die zy leyden/niet hen in
den seluen put doen vallen. Daer en
sullen wy ons door gerne namen der
Concilien/Dastoorzen/ofte Wisschoppen
D D D u de

Jere. 23
b. 26.Mat. 7. b
15.1. Ioan.
4. a. 1.Mat. 15
b. 10.

(de welcke zy alsoo wel connen te onrechtte boozwenden / als te rechte hebben) laten verhandelen haerder aller geesten na den regel des Godtlijcken woorts Gods / te beproeven of zy wt Godt zijn / dewijle ons vele exemplen der boozden ende saken daer toe beramen.

- 13 Dewijle wy bewesen hebbe / dat der Gemeynthe geen macht gegheuen is / om nieuwe leeringe op te richten : soo laet ons nu spreken van de macht die de Papisten haer gheuen inde wtlegginge der Schrijtuere. Wy bekenen boowaer geeren / so wanneer van eenige artijckel des Beloofs twist coet / dat dan geen beter noch sekerder middel en is / dan dat men een Concilium versamle van warachtige Bisschoppen / om daer dien artijckel / om den welken twist is / te ondersoecken. Wāt sulck een verclaringe sal veel meer te achte wesen / inde welcke de Pastoren der Gemeynthe eendrachtichlyc den naem Gods aengeropen hebbende / eens geworpen zijn / dan of een yeghelijck bysonder te huys sulcke verclaringhe bonde ende den volcke leerde / ofte weynighe menschen die maecten. Wouen desen als de Bisschoppen by een vergaderd zijn / daer connen zy bequamelijcker int gemeyn raedtslagen / wat ende op wat wyse zy moete leeren / op dat de verscheydenheyt gheen ergernisse en make. Ten derden leert Paulus dese wyse om de leeringen te porzdeelen. Want als hy eener yeghelijcker Gemeynthe toegheeft / dat zy de leeringhen sal onderscheyden / soo bewijst hy wat orden men moet houden om swaere saken te handelen / te weten / dat de Gemeynthen sullen te samen de sake ondersoeken / ende kennisse daer van nemen. Ende de reden der Godtsalicheydt leet ons alsoo / ist dat yemande de Gemeynthe verschoort mer eenen ongewoonlijcken artijckel / ende de sake soo verre coemt / dat daer swaerder twist is te byesen / zy sullen eersten de Gemeynthe vergaderen / ende de booggheselde sake ondersoeken : en als zy se wel ondersocht heb-

ben / so sullen zy de verclaringe daer vā wt de Schrijtuere voortbrēngen / waer door de twijfelinge mach onder het volc wechgenomen / en der Godtloosen mont ghesloopt worden / op dat zy niet en besaen woorder boort te gaen. Also als Arius is opgesaen / is het Nicenische Concilium vergaderd geweest / de welcke door haer autoriteyde heeft het boose booznemen der Arii gebroken / en de Gemeynthen die hy gequēt hadde / tot byede wedergebracht / ende de eenwighe Godthede Christi teghen zijn goddloose leere beschermt. Daer na doe Eumenius en Macedonius nieuwe oproer maecte / soo heeft men doe met sulc een remedie door het Constantinopolitaense Concilium haer raserie wederstaen. Door het Ephesische Concilium is de dwalinghe Nestorij verdruenen. Eyndelijc dit is van den beginne aen de ordenlijcke wyse gheweest in de Gemeynthe / om eenicheyt te houden / soo want neer de Satān begonde yet boort te byēngen. Haer wy moeten ghedachtich zijn / datmen niet in alle tijden oft plaetsen sulcke mannen en dint gezelyc Athanasius / Basilus / Cyrillus / ende dierghelijcke beschermers der ware Religie waren / de welcke warachtiger Religie doe verwoete. Ja laet ons ke de Heere doe verwoete. Ja laet ons ghedachtich zijn / wat te Ephesen in het tweede Concilium gheschiedt is / daer de dwalinghe Eutychi de ouerhant ghehouden heeft / ende de heylighe man Flavianus met sommighe andere Godtsalighe mannen ghebanen / ende wt den lande geworpen is / ende vele dierghelijcke boose stacken gheschiedt zijn : het welcke daer door quam / om dat Dioscorus een oproerich ende boos mensche dat Concilium verwoete / ende niet de Gheschiedts. Haer yemant mochte segghen daer en was doe geen Gemeynthe. Wat bekentne ick. Want ic achte gantschelijc dat de werheyt in de Gemeynthe daer om niet en vergaet / of zy schoon van een Concilium verdocht wort : maer wort wonderlijc vanden Heere bepaert / op dat zy wederom te haer ver-

14. Icht voortcome ende ouerwinne. Maer
 ick segghe dat niet altyts dat de wa-
 rachtighe ende seker wtlegginghe der
 Schrifstuere en is / die dooz een Con-
 cilium bewillicht ende aengenome is.
 Maer de Papisten soecken een an-
 der eynde / als zy leeren dat de Conci-
 lien macht hebben om de Schrifstuere
 wt te legghen / en datmen van de wt-
 legginge der Concilien niet en mach
 appelleren. Want dese berwe ende
 hoozendinghe misbruycken zy / op
 dat zy het wtlegghinghe der Schrif-
 tuere namen / al wat in de Con-
 cilien berordent is. Van het Naghe-
 uer / ban de aanbiddinghe der Heyli-
 ghen / ban de oorzichte / ende dierge-
 liche dinghen en salmen niet een syl-
 labe binden in de Schrifstuere. Noch-
 tans dewijle zy alle dooz de autoziteyt
 der Ghemeynthe berordent zijn / dat
 is / (op dat wy warachtichlijcker spre-
 ken) dooz meyninghe ende ghewoon-
 te aenghenomen / soo salmen een ve-
 gheijck stuck daer ban moeten achten
 hooz wtlegghinghe der Schrifstuere.
 Ende niet alleenlijck dit: maer ist dat
 eenich Concilium yet berordent regen
 de Schrifstuere / dat sal oock wtleg-
 ginge der Schrifstuere genaemt wor-
 den. Christus ghebet eenen vegelijck-
 ken te drincken / wt den drinckbeker /
 de welcke hy in het Quontmael geeft.
 Het Costancienische Concilium / heeft
 verboden den drinckbeker den boicke
 te gheuen / maer wil dat hem alleen-
 lijck de Priesters drincken. Ad-
 willen zy dat dit / diwelck recht tegen
 de insettinghe Christi strydt / sal hooz
 een wtlegghinghe der Schrifstuere
 ghehouden worden. Paulus seyt dat
 de verbiedinghe des houwelijck / is
 een gheueynsheyt der Dupuelen: en-
 de de Gheest seyd erghens / het hou-
 welijck is eenen vegelijcken heylich
 ende eerlijck. Dat zy nu hebben den
 Priesteren het houwelijck verboden /
 dat beghieren zy hooz een warachtige
 ende oprechte wtlegginge der Schrif-
 tuere ghehouden te hebben: hoewel
 gheen drinck en can ghebicht worden
 dat hoozder zy dan de Schrifstuere

Ist dat yemant bestaet zynen monde
 daer teghen open te doen / die sal een
 ketter gheacht worden: want het is
 een berordeninghe der Ghemeynthe /
 teghen de welcke men niet en mach
 spreken noch appelleren / ende van der
 welcker wtlegghinghe men niet en
 mach twijfelen of zy warachtich zy.
 Wat wil ic deel tegen dese soo groote
 onbeschachtheit spreken: want ick
 hebse genoegh ouerwonnen / als ick se
 betoont hebbe. Dat zy leeren bande
 macht om de Schrifstuere goet te ma-
 ken / dat late ick willens baren. Want
 dat zy het woort Gods alsoo den
 oordele der menschen onderworpen /
 dat het daerom soude vast zijn om dat
 het den menschen behaecht / dat is soo
 groot een lasteringe dat zy niet weer-
 dich en is verbaet te worden / ende
 ick hebbe oock bouen daer van ghe-
 spoken. Noch tans wil ick hen een
 dinck bzhagen. Ist dat de autoziteyt
 der Schrifstuere ghesundeert is in het
 goetduncken der menschen / wt wat
 Concilium sullen zy connen eenighe
 berordeninghe daer van bzhagen?
 Ick dencke daer en is gheen. Waer-
 om heeft dan Arrius hem seluen in
 het Nicenische Concilium laten o-
 uerwinnen dooz ghetuyghenisse wt
 het Euangelium Ioannis voortghe-
 bracht? Want nae deser menschen
 meyninghe / was het bij de Schrif-
 tuere te verworpen / want zy en was
 te hoozen dooz gheen algemeyn Con-
 cilium bewillicht noch goet gemaect.
 Zy bzhagen een oudt register voort /
 het welcke ghenaemt wort Canon /
 ende segghen dat die is dooz het oor-
 deel der Ghemeynthe gemaect. Maer
 ic bzage nu wederom / in wat Conci-
 lium dat die Canon ghemaect zy.
 Hier moeten zy ston worden. Hoe-
 wel ick begheere bouen desen te we-
 ten / hoedanich dese Canon nae haer
 meyninghe gheweest zy. Want ick se
 dat onder de oude Meesters hier van
 niet sekers en was. Ende ist dat het
 moet plaetse hebben dat Hieronymus
 seyt / soo moeten de boecken der Ma-
 chabeen / Tobias / Ecclesiasticus ende

dierghelijcke / onder de Apocryphen gheselt worden: het welcke dese menschen gheenins toe en laten.

Dat x. Capittel.

Vande macht der Gemeynthe om wetten te maken: waer in de Paus met de zyne seer groote wreetheyt ouer de zielen ghebruyt heeft.

Nolcht het tweede deel der macht der Gemeynthe / de welke (ghelijck zy willen) ghelegghen is in wetten te gheuen / wt welcken oorspronck ontellijcke vele mensche-lijcke insettinghen ghecomen zijn / de welke alle dienen om de arme consciencien te verwozghen. Want zy en breefden niet meer dan de Schriftgeleerden ende Phariseen den menschen lassen op de schouderen te legghen / de welke zy niet en hadden willen met eenen binger aenroeren. Ic hebbe erghens bouen gheleert / wat grooter een bleefschbanck ende quellinghe der zielen het is / dat zy van de oorzbiechte belouen. In andere wetten en wort so groot gheen ghewelt ghesien / noch- tans de alder verdraghelijcke wetten die zy gemaect hebben / verdrucken de consciencien seer wreedelijc. Ick verswighen dat zy den dienst Godts vernalschen / ende Godt selue die de enige Wetgheuer is van zijn recht be-roouen. Na dese macht moeten wy nu handelen / te weten / of het der Ghe-meynthe geoorloeft zy met hare wetten de consciencien te verstricken. In dese handelinge / en wort nu de Politische ordeninge niet gheroert / maer alleen-lijck dat Godt moet ghedient wor- den nae den regel van hem geleguen: ende dat de gheestelijcke bruyghet / de welke wy met Godt hebben / ons moet gesont ende ongeschent bliuen. Door de ghemeyn wisse van spreken / worden alle de gheboden die de men- schen buyten Godts woort van den dienst Godts ghemaect hebben / men- schelijcke insettingen genaemt. Tegen

dese strijden wy / ende niet legghen de heylige en nutte ordeninge der Ghe-meynthe / die tot de regeringhe / ofte eerbaerheyt / ofte breeve dienen: ende wy strijden daer tegen / op dat die on- matige en barbarische heerschappie / die ouer de zielen ghebruyt wort van de ghene die willen Pastooren der Ghe-meynthe ghenaemt worden / maer metter daedt seer wreede bleeschou- wens zijn. Wat zy seggen dat de wete- ren die zy maken gheestelijc zijn / ende de zielen aengien / ende dat zy noodich zijn tot het eeuwighen leuen. Waer al- dus wort den rijcke Christi (ghelijck bouen geseyt is) gewelt aenghebaert: aldus wort de bruyghet die de Heere der consciencien der geloouigen geghe- der heeft / gantschelijck verdrucht ende te neder geworpen. Ic verswighen nu niet wat grooter Godts loofheyt zy de on- derhoudinghe daerder wetten ghebe- den / dewijle zy leeren datmen moet daer door vergeninge der sonde / ende rechtuerdicheyt / en salicheyt vercrig- gen / dewijle zy de gantsche sonnae der Godt salicheyt daer in stellen. Ick wil alleenlijck dit behouden / dat men niet en behoort den consciencien eeni- gen noot op te leggen / in die dingen / in de welke zy van Christo zijn bruyghemaect: ende ghelijck bouen geleert is / niet en connen sonder de selue bruyghet by Godt gherust zijn. Zy moe- ten eenen eenigen Coninc bekennen / te wetten Christusum haren verlosser: en zy moeten door een wet der bruyghet / te weten / door het heylighe woort des Euangelij gheregeert worden / ist dat zy die ghenade / die zy in Christo een- mael vercrege hebben / willen behou- den / soo en mogen zy in gheen dienst- baerheyt ghehouden / noch met gheene banden ghebonden worden.

Dese wetgheuers beynsen wel dat hare insettingen zijn wetten der bruyghet / ende een lidenck tock / ende een licht pack: maer wie en siet niet dat zy dat enckelijc liegen: Het is wel waer dat zy gheen swaricheyt in hare wete- ten en gheuoelen / dewijle zy de breefe Godts verworpen hebbende / also wel

Mat. 23
4.

Jac. 2. 6
12.

1. Cor. 7
1. 39.

de wetten Gods / als hare eyghene
 wetten sozghelooftich ende grootelijc
 verlaten. Maer de gene die yet sozch-
 suldich zijn dooz haer salicheydt / die
 zijn verre daer van / dat zy souden hen
 seluen bekennen bij te zyne / soo lan-
 ghe als zy in dese stricken verwerret
 zijn. Wy sien hoe sozchsuldelijck
 Paulus in desen deele ghewandelt
 heeft / soo dat hy niet selfs en heeft be-
 staen in eenighe sake de consciencie te
 besware. Het welcke niet en was son-
 der ooz sake. Hy sach boozwaer hoe
 seer de consciencien souden gewondet
 worden / waert dat die dinghen die de
 Heere heeft bij gelaten / hen als noo-
 dich geboden worden. Derentegē zijn
 de insettingen by na ontelijc / die dese
 menschen seer sregelijc met de straffe
 der eeuwigger doot ghebeden ende op-
 legghen ghelijc of zy tot de salicheyt
 noodich waren. Ende onder dese selue
 insettingē zijn vele seer swaer om on-
 derhouden : ende waert dat men se alle
 by een brachte / soo zijn zy onmogelijc /
 soo groot is de hoop daer van. Hoe
 ware het dan mogelijc dat zy niet en
 soude met ouer-groote benaetheyt en
 de byese beuangen worden / die niet
 soo groote swaricheyt verladen zijn.
 So wil ich dan hier tegen du danige
 insettingen striden / de welcke inghe-
 stelt worden om de zielen inwendich-
 tijc booz Godt te binden en beureest te
 maken / gelijc of zy dingen veruacten
 die tot salicheyt noodich waren.

3 In dese sake worden vele daer ont-
 herwerret / om dat zy ghen goet on-
 derscheyt en maken tusschen het Gee-
 selijcke oordeel Gods / ende der con-
 sciencien / ende het wruwendige oordeel
 der menschen. Wouen desen wordte de
 swaricheydt dies te inderder / om dat
 Paulus ghebet der Quericheyt ghe-
 doozsacm te zyne / niet alleenlijc wt
 byese der straffe / maer oock om der
 consciencien wille. Waer wt volcht /
 dat de consciencien ooc aen Politische
 wetten verbondē zijn. Ware het also /
 soo ware het al te niete dat wy in het
 boozgaende ciuitel gesept hebben / en
 nu vande geestelijcke regeringe seg-

ghen sullen. Op dat wy desen knoop
 ontbinden / soo is het ten eersten noo-
 dich / te weten / waer de consciencie zy.
 Ende de beschijninge der consciencie
 moeten wy nemen wt de beduydinge
 des woorts : want gelijc de mensche
 als zy dooz den gheest ende vernuft de
 kennisse ende wetenschap der dingen
 baten / ende daer wt ghe seyt worden
 die te wete / waer wt dat woort We-
 tenschap coemt / welck in het Latijn
 is Scientia : also als de menschen een
 gheuoelen des oordeels Gods hebbē
 tot eenen ghetuyghe in hem seluen /
 dooz het welcke het coemt dat zy niet
 en connen hare sonden bedecken / maer
 worden als schuldich zijnde tot den
 Richtsoel gherocken / wordte dit ge-
 uoelen genaemt Consciencia. Want zy
 is een wetenschap tusschen Godt en-
 de den mensche / want zy en lijdt niet
 dat de mensche in hem zyne sonden
 bedecke / ofte gant selijck verghete /
 maer veruolcht hem soo verre dat hy
 hem seluen schuldich bekent. Dit is
 het gene dat Paulus wil / als hy seyt /
 dat de consciencie ooc mede den men-
 schen betuycht / als zy dooz haer ghe-
 dachtē beschuldicht ofte ontschuldicht
 worden in het oordeel Gods. Een
 enckel kennisse soude moghen in den
 mensche als beloten bliuen. Soo is
 dan dit gheuoelen dwelc den mensche
 booz den richtsoel Gods stelt / den
 mensche als een bewaerder ghegeuen /
 om alle zyne secretē te sien en bemere-
 ken / op dat ghen dinc in duyfsternisse
 verborghen en bliue. Hier wt coemt
 oock dat onse spreecwoort / De con-
 sciencie is al soo veel als duyfsent ghe-
 tuygē. Op dese selue wijsē heeft De-
 trus de byaginge der goeder conscien-
 cie tot Godt gheselt booz gherustich-
 heyt des herten / als wy van de gena-
 de Christi seker zijnde / ons selue on-
 uertzaecht dooz Godt stellen. Ende
 de Antoor des Sedbriess tot de He-
 bren seyt / Geen consciencie der sonden
 meer hebben / booz / Geurijc ende vera-
 lost zijn / soo dat de sonde ons nē meer
 en beschuldicht.

Daerom gelijc de goede wercken 4

DD iij ds

Rom. 2
1. 15.

1. Pet. 3
D. 21.

Rom. 13
a. 1.

1. Tim.
1. 3. 5.Act. 24.
D. 16.

de menschen aenden / alsoo gaet de cō-
sciencie Godt aen / so dat de goede con-
sciencie niet anders en zy dan de in-
wendighe gheheelheydt des hertes.
Da dit genoele schryft Paulus dz de
veruilinghe der Wet zy / de liefde tot
supreder consciencien / en ongcaryn-
den ghelouue. Daer na bewijst hy ooc
in dat selue capittel / hoe seer zy ver-
scheyden is van een enkel gheuoelen /
segghende / dat sommige zyn banden
gelouue geuallen / om dat zy de goede
consciencie verlaten hadde. Want niet
dese woorden geeft hy te kennen / dat
zy is een ieuende gefintheit om Godt
te dienen / ende oprechte begeerte om
Godtsalichlyck ende heylighlyck te
ieuen. Sontijds streckt zy oock tot
de menschen / ghelyck als Paulus hy
Lucam betuycht / dat hy neersichicht
gedaen heeft / om niet goeder conscien-
cie te wandelen dooz Godt ende dooz
de menschen. Maer dit is daerom ge-
seydt / om dat de brachten der goeder
consciencien tot de menschen comen :
maer eygentlyck sprekende / aenhet de
consciencie alleenlyck Godt / ghelyck
ick nu gheseyt hebbe. Hierom segghen
wy dat de een Wet de cōsciencie ver-
bindt / als zy den mensche enckeligh
verbint / niet eenighe menschen / maer
Godt aenliende. Exempel / Godt en
en heeft niet afkeynlyck gheboden dat
onse herte moet supre ende reyn zyn
van alle onreynscheyt / maer verbiet al-
terley onreynichheit der woorden ende
wtwendighe dertelheydt. Als schoon
niet een mensche in de gantsche we-
relt een ware / soo is nochtans mijn
consciencie deser Wet onderworpen.
Daerom soo wie hem seluen onreyn-
scheligh vzaecht / die en sondicht niet
alleenlyck om dat hy zyner broederen
quaet exempel gheeft / maer zyn con-
sciencie is oock dooz Godt schuldich.
Het is een ander sake in middelmati-
ge dinghen die in haer seluen moghen
ghedaen ofte ghelaten worden. Want
wy moeten ons van sulcke dingē ont-
houden / soo wanneer daer dooz eenige
erghernisse coemt : maer dat gheschiet
niet byder consciencien. Alsoo spreekt

Paulus van bleesch dat den afgoden
gheoffert is. Ist dat yemant (seyt hy)
daer swarichheydt in maecht / soo en eet
dat niet / om der consciencien wille :
maer ick segge niet om uwer conscien-
cie wille : maer om des naefsen con-
sciencie. Een geloouich mensche soude
sondigen / waert dat hy eerst vermaet
zijnde / nochtans dies niet te min sulc
bleesch ate. Daer hoewel hem om
zijns broeders wille noodich is daer
van te onthouden / gelijc dat vā Godt
verozdent is / soo en laet hy nochtans
daerom niet de bruyheydt zynder con-
sciencie te behouden. So sien wy dan
hoe dese Wet gheen ghehoorzaamheyt
en eyscht / anders dan aengaende het
wtwendighe werck / ende de conscien-
cie by laet.

Laet ons nu tot de menschelicheit
wetten wederkeeren. Ist dat zy ghe-
maect worden in ons beureert te ma-
ken / ghelyck of zy in haer seluen noo-
dich waren onderhouden te worden /
soo segghen wy dat der consciencie een
onbehoorlyck last opgeleydt wordt.
Want onse consciencie en hebben niet
te doen met de menschen / maer met
Godt. Hierto dient dat ghemeyn on-
derscheydt tusschen het wtwendighe
weertlijcke ende Politische oordeel /
ende het oordeel der consciencie. Doe
de gantsche weert met seer groone
dusfsterisse der onwetentheydt bevan-
gen was / is nochtans dese cleyn glin-
ster des lichts ouer ghebleuen / dat zy
bekenden de consciencie des menschen
houden alle menschelicheit oordeelen te
zyne. Hoewel zy het ghene dat zy niet
eenen woorde beleiden / daer na incten
daet gekrenct ende versact hebben : so
heeft Godt nochtans dese ghewilt / dat ooc
doe eenighe ghetuyghnisse der Ghel-
stigher bruyheit soude ouerbiuen /
waer dooz de consciencien mochten vā
de wyrede tzyante der menschen ghe-
uydt worden. Maer noch en is die
swarichheit niet wech ghenomen / die
tot de woorden Pauli coemt. Want
ist datmen den Dinc moet ghe-
hoorzaam zyn / niet alleenlyck om der
straffe / maer oock om der consciencie /
soo

Rom. 13
v. 1.

soo schijnt daer wt te volghen / dat de wetten der Princen ooc in de consciencien heer schappie hebben. Ende is het sake dat dit warachtich is / soo sal ooc dat selue waer zijn van de wetten der gheestelijcker Prelaten. Ick antwoorde datmen moet ondersceyden maken / tusschen het algemeyn / ende de stucken bysonder. Want hoewel eene yeghelijcke wet bysonder de consciencie niet en verbindt / so worden wy nochtans dooz het algemeyn gebod Gods ghebonden / het welcke ons de autoriteydt der Quericheydt beueelt ende ghebet. Ende hier in is de handelinge Pauli ghelegghen / te wetten / dat de Quericheydt moet gheoorzelen / om datse Godt verordent heeft. Hieren tusschen en leert hy niet dat de wetten die van hen ghegheuen worden / de inwendighe regeeringhe der ziele aen gaen / dewijle hy alomene den dienst Godts ende den Gheestelijcken regel om rechtueerdichlijck te leuen / bouen alle insettinghen aller menschen verheft. Daer is ooc noch een ander dinc aen te mercken (het welcke nochtans aen het voorgegaende hangt) te wetten / dat de menscheijcke wetten endemsettinghen vander Quericheydt ofte vande Ghemeynte ghemaectt ende ingheseteldt / hoe wel het noodich is datmen se onderhoude (ick spreke van de goede ende rechte wetten) nochtans in haer seluen daerom de consciencien niet en verbinden / om dz de gantsche noodt der onderhoudinghe is om het ghemeyn eynde (te wetten / op dat onder ons goede orden ende Politie sy) ende niet in de gheboden dinghen gelegen is. Maer van desen orde zijn die wetten verre versceyden / die een nieuwe forme ende regel des Godts dienst gebieden / ende eenen noot stellen in brjge dinghen.

Want sulcx zijn wyden die Gheestelijcke ofte kerckelijcke insettinghen in het Pausdom / de welcke tot warachtighen ende noodtsakenlijcken Godts dienst ingheseteldt worden. Ende gheleijck sy ontelijck zijn / also zijn sy oock ontelijcke banden ende stric-

ken om de zielen daermede te banghen ende te binden. Ende hoewel wy in de wetlegginghe der Wet / een weynich hier van gheroert hebben / nochtans dewijle dese plaetse bequamer is / om volcomelijck daer van te handelen / so wil ick nu arbeiden om de gantsche somme daer van te vergaderen / ende na de beste orden die my moghelijck is / te handelen. Ende dewijle wy van de tweede heer schappie / die de valsche Bisschoppen hen seluen aen trecken om te leeren al wat hen lust / bouen ge noech gheseydt hebben / soo sal ick dat stuck nu gheheel achterlaten: ende sal alleenlijck die macht verclaren die sy willen hebben om wetten te gheuen. Soo verladen van onse valsche Bisschoppen de consciencie met nieuwe wetten / hoorwende dat sy zijn geestelijcke wetgeuers van den Heere ingheseteldt / dewijle de regeeringhe der Ghemeynte hen beuolen is. Daerom segghen sy / dat het Christen volck moet noot sakelijck onderhouden al wat sy ghebteden ofte insetten: ende dat de ghene die sulcx ouertreden / met dobbel onghewoonheit sondigen / te wetten / dat sy teghen Godt ende teghen de Ghemeynte weder spannich zijn. Voorwaer waert dat sy warachtighe Bisschoppen waren / so soude ic hen in desen deele eenighe autoriteydt toegheuen: niet so veel als sy willen / maer soo veel als tot de verordeninge eender goeder Politie noodich is. Maer nu dewijle sy gheen lins en zijn dat sy willen gheacht worden / soo en konnen sy geen dinc hoe kleyn het ooc sy / hen seluen aantrecken / sonder hen seluen te veel aen te trecken. Maer dewijle wy dit selue oock op een ander plaetse gheseydt hebben / soo laet ons hen hier tegenwoordich so veel macht geuen / als den warachtighe Bisschoppen toekoemt: so segge ick nochtans dat sy daerom niet en zijn wetgeuers ouer de gheloonighe gheseteldt / soo dat sy wt hen seluen souden moghen eenen regel des leuens maken / ofte het volck dat hen beuolen is / tot hare insettingen dwingen. Als ick dat seg-

D D d v ghe/

ghe/soo verstaet ick dat het hem niet gheoorloeft en is / het ghene dat sy sonder Godts woort / wt hen seluen bedacht hebben / der Gheimeynte te ghebieden / ende op te legghen als dat nootdruftelich moet onderhouden worden. Dewijle dit recht den Apostelen onbekent was / ende soo dickmael den Dienaren der Gheimeynte door den mont des Heeren benomen is / so ist wonder hoe zijt buyten der Apostelen exempel ende teghen het openbaer verbot Godts / hebben bestaen te nemen / ende huyden dozien beschermen.

7 Al wat tot den volmaeckten regel / om wel te leuen diende / dat heeft Godt gheheel also in zijn Wet veruuet / dat hy den mensche niet gelaten en heeft / dat sy sonden mogen daer toe brengen. Ende dat heeft hy ten eersten daerom ghedaen / om dat hy soude hoorde de eenighe Heester ende bewegher onses leuens geacht worden: dewijle de gantsche rechticheyt des leuens daerin geleghen is / dat wy alle onse wercken na zijnen wille (die de rechte reghel is) schicken. Een anderen / om dat hy ons soude betuyghen dat hy van ons gheen dinct seerder en begeert / dan ghehoorsamenheyt. Hierom seydte Jacobus / So wie zijne broeder oordeelt / die oordeelt de Wet: ende soo wie de Wet oordeelt / die en is niet een onderhonder / maer een richter der Wet. Maer daer is een Wetgeuer / de welcke de macht heeft salich te maken ende te verderuen. Wy hooren dat Godt dz alleen hem toeschrijft / dat hy ons door zijn woort ende door zijne Wetten regert. Ende dit selue was te hooren van Esai gheseyt / hoe wel wat duyserlijcheit: De Heere is onse Coninc / de Heere is onse Wetgeuer / de Heere is onse Richter / hy sal ons salich make. Voorwaer in beyde plaetsen wordt bewesen / dat die macht heeft ouer leuen ende doot / die recht heeft ouer de ziele. Na Jacobus betuycht dat claerlijck. Nu dit en kan gheen mensche hem seluen toeschrijven. So moetmen van bekennen dat Godt de eenige Coninc

der zielen is / de welcke alle de macht heeft om salich te maken / ofte om te verderuen / gelijc die woorden Esai luyden / dz hy is de Coninc ende Richter / en Wetgeuer / en Salichmaker. Daerom als Petrus de Pastooren 1 Pet. 5. vermaent van haer ampt / so vermaent a. 2. dat hyse dat sy also de cude weyden / dat sy gheen heerschappie en ghebruycken teghen de clergie / met welcken nacin hy de erue Gods / dat is / het geloouige volc beteeent. Ist dat wy dit oerleggen / dat het n. geoorloeft en is eenigen mensche toe te schijnen / dat Godt betuycht hem seluen alleen / dat te komen: so sullen wy verstaen / dat hier door alle die macht is afgheroet / die sy hen seluen aantrecken / die hen seluen wille verheffen om eenich dinct in de Gemeente sonder Godts woort te ghebieden.

Wort dewe de gantsche sake hier in is ghelegghen / te weten / dat het den menschen niet gheoorloeft en is hem seluen te verheffen om weten te gheuen / ist dat Godt de eenighe Wetgeuer is: so moet wy ooc mede die twee redenen onthouden die wy gheseld hebben / waer om Godt dit hem seluen alleen aentrecht. De eerste is / op dat de wille Godts ons zy een volmaeckte reghel aller rechtueerdicheydt ende heylicheyt: ende op dat also in de kennis des Godlijcken willes zy de volmaeckte wetenschap om wel te leuen. De tweede is / dat Godt alleen (alsmet de wijse soect om hem recht ende wel te leeren) heerschappie heeft ouer onse zielen / den welcken wy moeten ghehoorsamen zijn / ende sijnen wille volghen. Als wy dese twee redenen aenmercken / so sal het licht zijn te oordeelen wat insettingen der menschen zijn tegen Godts woort. Want sulck zijn alle die insettinghen die gedicht worden tot den waerachtigen Godt dienste behoort / en aen der welcker onderhoudinge de consciencien gebonde worden / gelijc of het noodich ware datmenseken / dz alle der menschen wetten / moeten met dese weechschijale gewegē worden.

Jaco. 4. c
11.

Esa. 33.
D. 22.

Colos. 2.
b. 3

den / ist dat wy willen een seker on-
derzoekinghe en beproevinghe hebben/
die ons nergens en late dwale. Met
de eerste reden sijnst Paulus in den
Sendbrief tot de Colossensen / tegen
de valsche Apostelen die lochten de Ge-
meente met nieuwe lasten te verdruc-
ken. En de tweede gebuyert hy meer
tot de Galaten oock in sulcken sake.
So handelt hy dan in de Sendbrief
tot de Colossensen / datme de leere vā
den warachtigen Godt dienst / niet en
moet hale vā mēsche; dat de Heere
heeft ons getrouwelg en volcomelg
onderwisen hoe hy wil ghedient zyn
En om dit te bewyzen / seyt hy in het
eerste cap. dz i het Evangelij alle wijs
hz vernact is / waer door de mensche
volmaect wort in Christus. In het be-
gin des tweeden capittels / seyt hy / dz
alle schatten der wijsheyt en des ver-
stands zyn in Christus verborgē / daerna
beslydt hy daer wt dat de geloouige
moet toechen / dat sy dz door voel Phi-
losophie afgelept en worden van de
einde Christus / na insettingen der men-
sche. Ende in het eynde des capittels /
verdoemt hy noch stoutelicker allen
eygen-willigen godsdienst / dat is / al-
leen gedichten dienst / welcken de men-
schen door hen seluen dichten / ofte vā
anderen ontfangen / ende alle geboden
die de menschen bestaen wt hen selue
van den Godtsdienst te gheuen. So
hebben wy dan dat alle die insettingen
ongodtlic sijn / in der welcker onder-
houdinghe de Godtsdienst ghedicht
wordt / ghelegen te zyne. De plaetsen
daermede hy in den Sendbrief tot de
Galaten dzijst / datmen niet en moet
den consciencien eenen strick aen wor-
pen (om dat sy moeten van Godt al-
leen geregert worden) zyn clær ghe-
noech / voornemelg in het vijfde capit-
tel. Daerom sal het ghenoech zyn dat
ickse aengewesen hebbe.

Gal. 5. a.

Daer dewijle de gontsche sake bet
sal door exemplen verclaert worden /
soo sal het nu wesen / eer wy voorder
gaen / dese leere tot onse tijden te doe-
ghen. Wy segghen dat de Gheeste-
licke insettingen / daer mede de Paulus

ende syne Dienaers de Gheimeynte
beswaren / schadelijck ende ongodt-
lijck zyn / maer onse teghenstryders
beschermen dat sy heplich ende salich
zyn. Die insettingen zyn tweerley;
want de sommighe zyn van cremo-
nien / ende de sommighe gaen meer de
regeeringhe aen. Hebben wy dan ooz-
sake om teghen dese beyderley in set-
tinghen te stryden: wy hebben booz-
waer grooter oorzake dan wy beghee-
ren. Ten eersten / leeren de autooren
daer van niet clærlijck / dat de rechte
Godtsdienst daerin vernact wordet:
Maertoe ghebruycken sy hare cre-
monien / anders dan op dat Godt daer
door ghedient wordet: Ende dat en
gheschieft niet alleenlijck door onuer-
standt des onghelcerden gheimeynen
volck: maer door de ghene die de lee-
raers ende regeerders zyn. Ic en spre-
ke noch niet van die groote grouwelē
daer mede sy ghebruydt hebben om
alle Godtsalicheydt wech te nemen:
maer sy en souden niet dichten dat het
so grouwelijcke sonde ware / eenighe
haerder insettingen hoe kleyne sy
oock zyn / niet te volbzenghen / waere
dat sy den dienst Godts niet haren ge-
dichtelen en onderwerpen. Daerom
ist dat wy hynden niet en connen ver-
draghen het ghene dat Paulus ghe-
leert heeft onuerdragheijck te zyne /
te weten / dat de wijs om Godt te die-
nen onder der menschen goetdun-
ken ghestelt worde / wat sondigen wy
daeraen: voornemelijck als sy ons ge-
bieden Godt te dienen / na de clemen-
ten ende insettingen deser weereidt /
het welcke Paulus betuycht teghen Col. 2. d.
Christum te zyne. Wederom en ist dz
onbekent met wat grooter noot sy de
consciencien dzinghen om te onderhou-
den al wat sy gebieden. Als wy hier-
regghen spreken / so hebben wy de sake
gheimeyn met Paulus / de welcke geen-
sins en lijdt / dat de consciencie tot diest
baerheyt der menschen ghedronghen
worden.

Wouen desen ist noch ergher / dat
alsme eenmael begonnē heeft de Godts
dienst in sulcke ptele ghedichtelen

Mat. 15.
a.3.

te stellen / ter sondt na die verkeert
hejdt althjds een ander grouwelijck e
boosheydt volcht / de welcke Christus
den Phariseen berwijt / te weten / dat
het gebot Gods te niete woert om der
menschen insettinghen. Icen wil niet
mijne eyghene woorden niet stryden
teghen onse wetgheuers / die te desen
tijde zijn: ick gheue hen toe dat sij ge
woonen hebben / is dat sy hen seluen
konnen eenichijns van dese beschuldin
ghe Christi ontschuldighen. Maer
hoe soudens sy hen seluen konnen ont
schuldighen? want het is by hen deel
gro oter sonde in het eynde des iaers
de oorbiechte achter te laten / dan het
gantsche iader lanc een het alderboosse
leuen gelept te hebben: sy achtent deel
swaerde een wepnich vleesch op den
brjndach ghesmaect te hebben / dan
alle daghe het gantsche lichaem niet
hoereeren besmet te hebben: sy achtent
groter misdaet / op eenen dach die ic
en weet niet tot welcker heylighen
eere gheuyert woert / de handt aen een
eerlijck werck gesteken te hebben / dan
alle de leden geduerlijck in seer boos
se stücken gebruyckt te hebben: sy ach
tent schadelijcker dat een priester cen
wijf trouwt / dan dat hy in dypsent o
uerspelen verwerret woert: sy achtent
schadelijcker dat yemant een beloesde
peregrinage reijse / ofte beuaert niet
en betaelt / dan o. hy alle andere belof
ten breeke: sy achtent ongoddelijcker n
zotghequist te hebben tot de onghes
chickte ijdele ende onnutte ouerdacht
der tempelen / dan de armen in haren
watersten nootd niet geholpen te heb
ben: sy achtent grouwelijcker een afgod
boozhy te gaen sonder hem cere te be
wijzen / dan allerley menschen schan
delijck ghehandelt te hebben: sy ach
tent booser op sekere bzen vele wooz
den sonder berisandt niet wortgheum
melt te hebben / dan noyt een oprecht
ghebet in het herte bedacht te hebben.
Wat is / het gebot Gods te niete ma
ken om haerder eyghen insettinghen
wille / is dat dit het niet en is te we
ten / dat sy de onderbondinghe der
gheboden Gods lauvelijck ende als

Mat. 15.
a.3.

boozhy gaende beuel / ende de onder
bondinghe haerder eyghener ghebo
den / soo nouwe ende strengelijck eys
chen / ghelijck of de gantsche cracht
der Godtsalicheit daerin ghelegghen
ware / als sy de ouertredinghe der
Godlijcker Wet niet klepne vordoe
ninghen straffen / ende de alderminste
ouertredinghe eenigher haerder ghe
boden / niet geen minder straffe en wo
ken da met geuancenis / verbannin
ghe / byer en sweerde. Teghen de
berachters Gods en zijn sy n. z. scherp
noch onghenadich / maer de ghene die
haer berachten / die veruolghen sy
tot het waterse niet onueruenlijcken
haet: ende alle de rennouwighe die sy
door haer valsche leere gheuanghen
houden / die onderwijzen sy alsoo / dat
sy het sonden verdraghen dat de gants
sche Wet Gods te niete ghemaect
woerde / dan dat een letterken in de
gheboden der kercken / ghelijck sy die
noemen / berginge. Ten eersten woert
swaerlijck daerin ghesondicht / dat de
anderen beracht / verdoemt / ver
oordeelt ende verworpt / om seer klep
ne dinghen / ende de welcke b. z. zijn
waert datmen niet Gods oordeel te
biede ware. Maer nu woert de onnut
te insettinge ende elementen deser we
relt (ghelijck Paulus die naemt tot de
Galaten schrijuende) meer geacht / da
het hemelsche woert Gods / gelijc
of dat een kleyn quaet ware. Ende de
gene die byna gerechtuerdicht woert
in ouerspel / die woert in spijse veroorz
deelt: sy verbieden een wijf te trouwe
ende laten toe / hoeren te houden. Dit
is de brucht deser gehoozsaemheyt die
vol ouertredinghe is / de welcke alsoo
wijdt van Godt afwijckt / als sy haer
seer na de menschen buycht.

Maer zijn oock noch twee andere
sware seylen / de welcke sy in de selue
insettinghen misbruyzen. Ten eersten
dat sy ten meesten deele onnutte ende
sontijds oock ongheschickte ende
onbequame dinghen gheboden: ten an
deren / dat de Godtsalighe conscien
cen door de ontellijcke groote menich
te berouckt en ouerladen woert / en
ghelijc

Gal. 4. b.

9.

11

Col. 2. d.
23.

ghelijck in eenen Jodenom vernat-
leude/ also aen de schaduwen gehecht
worden/ dat sy niet en konnē tot Chri-
stum komen. Dat ickse onnut ende on-
geschickt name/ dat en sal der wijshe-
des vleeschs niet ghelouelick schijn-
nen: der welcker sy soo seer behaghen/
dat sy meynt dat de Gemeynthe gant-
schelijck mismaect wort/ als sulcke
dingen worden wechgenomen. Maer
dit ist dz Paulus schrijft/ dat sy eenen
schijn der wijsheyt hebben in Godts-
gedichten dienste/ in ootmoedicheyt en
verneerderheyt/ en om dat sy schijnen
door haer strengicheyt het lichaem te
kunnen reminen. Dit is hoorwaer een
seer goede vermaninge de welcke wy
nemmermeer en behooren te verghe-
ten. De menscheijlike insettinghen be-
dieghen (sepdt hy) door eenen schijn
der wijsheyt. Maer wat hebben
sy dese verwerpte weten/ dewijle sy vā
menschen ghedicht zijn/ so bekendt het
menscheijlic vernuft daer dat zijne is/
ende neemt het lieuer aen/ dan het al-
derbeste dat met zijn ydelheyt niet so
wel ouereen coemt. Alouen desen/ de-
wijle sy schijnen bequame oefeninghen
te zijne tot ootmoedicheyt/ om dat sy
door haer soch den geest der menschen
nederghedruckt houden/ daer wt wor-
den sy ten tweeden aengepresen. Ten
laetste/ om dat sy schijnen te dienē om
den lust des vleeschs te bedwingen/
dacroem schijnen sy wijselijck gheuon-
den te zijne. Maer wat sepdt Paulus
hier toe? heeft hy die momaentachten
onder socht/ ende verclaert/ op dz sy de
eenuondighe niet door valschen schijn
en bedieghen: dewijle hy achtete dat
het ghenoech was/ om die te neder te
legghen/ dat hyse genaent hadde mē-
schen gedichtelen/ soo gaet hyse alle
sonder wederlegghinghe voorby/ ghe-
lijck of hyse niet en achtete: ia om dat
hy wiste dat alle ghedachte Godtsdien-
sten in de Gemeynthe verdoemt wa-
ren/ ende dat de ghelouinge so veel te
min betrouwens daerin hebben/ hoe
sy den menscheijckē vernufte seerder
behaghen: om dat hy wiste dat die val-
sche schijn der wtwendigher ootmoe-

dicheyt/ so wijt van de warachtighe
ootmoedicheyt verscheyden is/ dat mē-
se lichtelijck mochte onderscheypens
eyndelijc/ dewijle hy wiste dat sulcke
strengicheyt niet meer geacht en was
dan lichamelijcke oefeninghe/ soo heeft
hy gewilt dat de mēschelijcke insettin-
ghen souden door die selue dingen we-
derleydt worden/ door de welcke
sy den onghelcerden aengheprezen
worden.

Alsoo oock hyden en wort niet ¹²
alleenlijck het onghelcerde ghemeyn
volck/ door den schijn der ceremonien
gheuangen/ maer oock hoe een pege-
lijck meer met weertelijcke wijsheyt
opgeblasen is/ so veel te lichtelijck
wort hy daer door bedroghen. De
gheueyn/ de hypocriten/ ende dwase
vroukens/ meynen dat mē niet beters
noch tierlijcker en can vinden. Maer
de ghene die grondelijck onder socht/
ende na den regel der Godtsalicheyt
warachtelijck ouerlegghen/ waertoe
sulcke ende soo vele ceremonien dienē/
die verstaen ten eersten dat het beu-
singē zijn/ ende geen nut noch vrucht
en hebben: ten anderen/ dat het ver-
strickinghen zijn/ om dat sy de oogen
der aenschouweren met ijdel pompe-
rie bedieghen. Ic spreke van de cere-
monien/ onder de welcke na der Wap-
sten meyninghe groote verborghenthe-
den schuylen: maect wy beuinden dat
het enckel bedriegerten zijn. Het en is
gheen wonder dat de Autooren daer
van so verre geualen oock/ dat sy met
onnutte beuselinghen/ hen seluen ende
andere bedroghen hebbē: want sy heb-
ben eensdeels een exempel ghenomen
wt de raserien der Heydenen/ ende
eensdeels zijn sy de oude ceremonien
der Wet Moyses naghetoelicht/ de wel-
ke niet meer ons toe en quamē dan de
offerhanden der beesten ende andere
dierghelijcke dinghen. Aloorwaer of
daer schoon geen ander argument en
ware/ nochtans wt die tsamenlappin-
ge die soo qualijck bereenicht is/ en
kan niemant die ghesont verstande
heeft/ wat godts verwachten. Ende
de sake selue bewijst/ genoech/ dat vele
cere-

ceremonien geen ander ghebruyck en hebben/ dan dat sy het volck verblinden meer dan leeren. Also achten oock de hypocriten/ dat veel geleghen is in die nieuwe Canones/ de welcke de regeeringhe meer berkeren dan bewaren: maer ist datse yemant bet inset/ die sal beuinden dat sy niet anders en hebben dan eenen ydelen ende onnutten schijn.

13 **Ad** (op dat wy tot het ander seyl komen) wie en liet niet dat de insettinghen tot de welcke sy altyds meer en meer toeghehoort hebben/ zijn soo vele gheworden/ ende tot sulck een groot ghetal gekomen/ datse de Christelijcke Gemeeynte gheensins en can draeghen: Hier wt ist ghecomen dat in de ceremonien een warachtich Jodendō ghesen wordt/ ende sommighe onderhoudinghen zijn des Godtsalighen herten een swaer bleeschbanck ende quellinghe. Augustinus claechde te synen tijde/ dat alominc het woort Gods veracht zijnde/ soo veel boozemens was/ dat die seerder berispt wordt/ die in de acht daghen na zijnen doop de aerde met den blooten voet gheraecht hadde/ dan die hem seluen met dronckenschap besmet hadde. Hy claecht dat de Gemeeynte/ de welcke Godt door zijn barmherticheydt heeft willen bijn hebben/ soo seer verladen ende verduckt wordt/ dat de conditie der Joden verdragelijcker gheueest zy. Hadde die Iheplighe man te onsen tijde gheleest/ met wat grooter claghe soude hy de dienstbaerheyt bewoent hebben/ daer in de Gemeeynte nu is: Want het getal der ceremonien is tienmael meerder/ ende een yeghelijcke letter wordt hondertmael strengelijcker gheboden ende geescht: Al soo pleecht het te geschien als die berkeerde wetgheuers eenmael hebben heerschappe ghecreghen/ soo en maken sy ghen eynde van ghebieden ende verbieden/ tot dat sy tot de wterste strengicheydt ende eygheninnicheydt komen. Het welcke Paulus oock wel

Col. 2. d. te kennen gheeft met dese woorden/ Ist dat ghy der weereldt gheslozen

zijt/ wat wordt ghy een insettinghen ghebonden/ gheleyck of ghy der weereldt leefdet: En eer dat n/ en smaect dat niet/ en roert dat niet an. Hier be schrijft hy doorwaer seer wel den boortganch der valscher Apostelen/ Het begin is wt supersticie/ te weten/ dat sy verbieden oock een weynich vā dat sy verbieden oock een weynich vā oock datmen se niet sels en mach proeuen noch smaken: ende als hen dit ooc wordt toeghegheuen/ soo achten sij ongeoorloefte datment niet enen vinger aenroete.

14 Dese weerde regeeringhe in menscheelijcke insettingen/ straffen wy huyden te rechte/ om dat de ellendighe consciencien wonderlijck ghequeldt worden door ontellicke vele gheboden/ ende door de onmatighe strenghe oplegginge daer van. Vande Canones die tot de Discipline ende regeringhe diene/ is nu ergheus gheseyt. Wat sal ick seggen vande ceremonien/ door de welcke het gheschiet is/ dat Christus begraven is/ ende wy tot Jodische ceremonien veruallen zijn: Augustinus seyt/ Christus onse Ieere heeft zijn volck te samen ghebonden met Sacramenten die seer weynighe int ghetal/ seer groot in beduydinge/ en seer licht om te onderhouden zijn. Maer die menichte ende verschedenheyt der ceremonien/ daer in wy huyden de Gemeeynte verwerret sien/ is soo wijde vā dese slechte eenuoudicheyt/ datmen niet genoegh en kan vertellen. Ic weet niet wat listicheyt sommighe scherpsinnighe menschen dese boosheyt ontschuldighen. Sy segghen/ dat onder ons vele menschen zijn soo grof ende onuerstandich/ als in het Israëlijsche volck waren: ende dat om der suicker wilke dese dinghen zijn tot een onderwijnghe ingeset/ ende hoe wel sy den verstandigen niet noodich en zijn/ soo en moeten sy se nochtans niet verachten/ dewyle sy sien dat sulcks den swacken broedern nut is. Ik antwoorde dat wy wel weten datmen den swacken broedern schuldich is: maer

Ad Ja-
nuar.
epist. 119

Epist.
118 ad
Januar.

Gal. 4. 8.

Jo 4. 4. c.

maer wy segghen hieren teghen / dat
dit de wijsse niet en is om den swacke
broederen te hulpe te komen / te we-
ten dat sy niet groote hoopen der cere-
monien verlaede worden. Godt en heeft
niet te vergheefs dit ondersceyt ghe-
stelt / tusschen ons ende het Israelit-
sche volck dat hy het Israelitische
volck heeft willen kinderlijck onder-
wijsen met teekenen en figueren : en
dat hy ons heeft willen slechtelijcker
leeren / sonder so vele vortwendige din-
ghen. Paulus seyd / *Wijc een kindt*
wordt na de mate zijnder ioncheyt vā
den Schoolmeester geregeert / ende in
bewaringe gehouden : also wordē ooc
de Joden bewaert onder de Wet. Maer
wy zijn dē volwassenen gelyc / die vōt
de boechdie en be sozginghe der booz-
monderen verlost zijnde / die kinder-
lijcke onderwijnghe niet en behoede.
De Heere heeft boozwaer wel booz-
gheden / hoedanich de Gheimeyn man
soude wesen in zyn Gheimeyn / ende
hoe hy moeste gheregeert wordē. En
nochtans heeft hy op dese booznoem-
de wijsse ons vā de Joden onderschey-
den. So ghebruycken sy dan eenen
dwarsen middel / als sy willen den on-
uerstandigen te hulpe komen / het Jo-
dendom weder oprichtende / dwelck
Christus wechgenomen heeft. Wese
verscheydenheyt des oude en nieuwen
volck / heeft oock Christus met syne
woorden beduydt / doe hy tot de Sa-
maritaenſche vrouwe seyde / doe de tijt
gekomen was / in den welcken de wa-
rachtrige aanbidders Godt soude an-
bidden inden Geest ende waerheyt.
Dit was boozwaer te allen tijde ghe-
schiet / maer dit ondersceyt is tussche
den ouden Godtsdienst / en den nieu-
we / te weten / dat ten tijde Moyses de
geestelijcke aanbiddinge Godts was
mer vele ceremonien afgebeeldet ende
enichsins bewimpelt : maer nu als die
wechgenomen zijn / so en bidmen een-
uoudichlijcker. Daerom die dit on-
dersceyt wechnemen / die verderuen
de oorden die van Christus ingheset
ende beuesticht sijn. Iemandt mochte
segghen / Salmen nu den grouen on-

uerstandigen menschen geen ceremo-
nien geuen / om haer onuerstant daer-
mede te hulpe te komen : Dat en seg-
ge ick niet : want ick achte gantscheijc
dz hen sulcke hulpe noodich is. Maer
ick wil hier aileenlijck dat men sulcke
mate daer in gebuycke / dat Christus
daer dooz verclaert ende niet verduy-
stert wordē. Godt heeft ons daerom
weynighe ende lichte ceremonien ge-
geuen / om dat sy de tegenwoordicheyt
Christi souden toonen. Den Joden
zijn vele ceremonien gegeuen / om dat
sy souden beelden Christi zijn / die doe
niet teghenwoordich en was. Ic seg-
ge dat hy niet tegenwoordich en was /
niet aengaende zyn kracht / maer aen-
gaende de wijsse daermede hy beduydt
en booz ooghen gestelt werdt. Daer-
om op dat hierin mate gehouden wor-
de / soo ist noodich die weynichheyt
in ghetal / ende lichticheyt in de onder-
houdinge / en weerdicheyt in de beduy-
dinghe die oock haer claerheyt heeft /
te behoude. Het en is nō noodich te seg-
ge / dz dit niet geschiet en is / wāt een
peghelijc kan her met syncooge sien.
Hier gaet ick booz by wat schadelijc-
ker meyningen den menschen inghe-
geuen worden / te weten dat de gedich-
te ceremonien zijn offerhanden daer-
mede Godt gedient / de sonde versoent
en de salicheyt verkregen wort. Sy
sullen seggen dat de dinghen die goet
zijn / niet en konnen dooz sulcke aen-
gedichte dwalingen geschenct worden :
den wijle oock in wercken die van Godt
geboden zijn / oock also swaerlijc kan
ghesondicht worden. Maer dit is on-
uerdragelijcker / datmen den wercken
die lichtueerdichlijc dooz menschen
goetduncken ghedicht zijn / soo veel
cere toeschrijft / dat sy gheacht wor-
den het eeuwighē leuen te verdienen.
Want de wercken die Godt geboden
heeft / worden daerom vergolden / om
dat sy om der gehoorſaemheyt willen
den Wetgeueere behagen. So en wor-
den sy dan niet om haer eyghen weerd-
icheyt / noch om haer eygen verdien-
ste geloont : maer om dat Godt onse ge-
hoorſaemheyt die wy hem bewijſen /
soo

soo groot acht. Ic spreke hier van die volmaectheydt der wercken die van Godt gheboden/ende bā den mensche niet volbracht en worden. Want daerō en zijn de wercken die wy doen niet aenghevaem / anders dan tot den onuerdende milichheydt Godts/om dat onse ghehoorzameheydt daer in kranc ende creupel is. Maer dewijle hier geētwist en is wat de wercken sonder Christo vermogen / so sullen wy die brage laten baren. Maer dat de tegenwoordighe handelinghe aengaet / dat verhalet ick wederom: te weten/dz alle de prijs ende lof / welcken de werckē in haer hebben / is alleentijck tot het aensien der ghehoorzameheydt/de welcke alleen woort van Godt aengesien/ ghelijck de Prophetē betuycht/ seggēde: **Ick en hebbe niet gheboden van offerhanden/ maer alleentijck dat ghy soude neerstelijck mijn stemme hooren.** Ende van de ghebichte wercken spreect hy ergheus/ segghende/ Ghy gheeft uwe gelt tot / ende niet om broodt. Item / Te bergheefs dienen sy my met menschen geboden. Daerō en sullen sy dat gheensins kunnen ontsculdigen/dat sy het ellendige volck laten de rechtuerdicheyt die sy soude door Godt stellē/ ende daer door hoor den richtstoel Godts bliuen staende/ in die wtwendige beuselinghen soecken. Wouen desen is dit ghebreck nēwerdich berispt te zijne / dat sy onderstaen ceremonien ghebruycken/ gelijck of sy een guchelspel vertoonden ofte tooversche woorden lasen. Want het is openbaer/dat alle ceremonie ghebreckelijck ende schadelijck zijn/ tē zy dat de menschen daer door tot Christum bevoecht ende gheleyt worden. En de ceremonien die int Jhdusdom gebruycht worden / zijn van der leere verſchepdē/ op dat sy de menschen behouden in teckenē die gheen beduydinghe en hebben. Ten laetst n schijnen sy vele van gierige mispapen ghehouden ende gedicht te zijne / om gelt daer door te gheerijghen: ghelijck de buyck een vernuftich consenaer is. Maer hoedanich de oorspronck zy daer

tot sy ghecomen zijn / soo zijn sy alle also tot schandelijck gewin veroordent/ dat het meeste deel daer van moet afgehoort worden / ist dat wy willen maken dat die onbegrijpēde ende godloose koopmanschap / in de Ghemeynē niet ghebruycht en worde.

Hoewel het ghene dat ick segghe 16 van de menscheijckē insettinghen/ schijnt alleentijck van desen tegēwoordigen tijdt gesproken te zijne: soo sal nochtans het ghene dat ick hier gheseyt hebbe/ een ewighe leere te allen tijde nut ende boozderlijck wesen. Wāt soo wanneer de menschen met dese supersticie beuangen worden/ dat sy wil len Godt dienen met hare eygēne dichtſelen/ soo worden alle de wetten die sy tot dit eynde maken / terſtondt ghetrocken tot dese grooue misbruycken die wy nū verhaelt hebben. Wāt Godt en dreycht nē een ofte twee eeuwen / maer alle tijden met dese beuuloekinghe/ dat hy de ghene die met menschen leeringe dienen/ sal met blintheyt ende onuerstandt slaen. Dese verblintheyt maect terſtondt dz sy gheenderley onghescheicktheyt en wien/ die soo vele vermaninge Godts versmadende / door haren eeghēne wille selue dese doorlijcke stricken verſeluen aentrecken. Ist dat yemant wil enkelijc sonder eenighe circūstancē weten/ wat menscheijckē insettingen te allen tijde moeten van de Gemeynē te verworpen/ en van alle Godtsaigē misprijen worden: soo sal dit een seker ende elcer beschrijvinghe daer van wesen/ de welcke wy bouen gheselt hebben/ te weten/ Dat sulcke zijn alle de wetten die sonder Godts woort van de menschen ghemaect worden om te leeren dese wijse hoemen moet Godt dienen/ ofte om de consciencien aen eenighe supersticie te binden/ ghelijck of sy saken geboden die tot de salicheyt noodich waren. Ist dat tot een dēre geboden komen/ te weten/ dat sy door haer menichte de clachtheyt des Evangeliums verduystern: dat sy niet en stichten / maect meer onnutte ende

Ier. 7.6.
22.

Esa. 55.
a. 2. ende
29. a. 13.
Mat. 15.
a. 9.

Esa. 29.
d. 13.

ende spottelÿcke becommeringen zÿn
dan warachtige oeffeninge der Godt-
salicheyt: dat sy tot onreynicheyt ende
buij gewin dienen: dÿ sy deel te swaer
zÿn om te onderhouden: ofte dat sy
met boose superstitien befinet zÿn: so
sullen wy door dese dinghen te lichte-
lijcker bekennen / hoe deel quaets in
sulcke menscheijcke wetten ghele-
ghen zy.

17. Ick hoorze wat sy hoorz hen seluen
antwoorden / te weten / dat hare inset-
tinghen niet van hen / maer van Godt
komen: want de Ghemeynthe wordt
van Godts woort geregeert / soo dat
sy niet en kan dwalen: en de autoziteyt
der Ghemeynthe / ghelijck sy roemen /
is in hen gheleghen. Als sy dit ver-
regeen hebben / so volcht oec daer wt /
dat haer insettinghen zÿn openbarin-
ghen des heylighen Gheestes / de welcke
niet en konnen veracht worden / ten zy
dat Godt godtlooslijck veracht wor-
de. Ende op dÿ sy niet en schÿnen yet
sonder groote Autooren te doen / soo
doen sy te verstaen / dat het meeste deel
haerder insettinghen zy van de Apo-
stelen geomen: ende segghen dat het
door een exempel ghenoech kan bewo-
sen worden / wat de Apostelen in ander
dinghen gedaen hebben / dewijle sy in
een Concilium vergadert zÿnde / wt
het ghetoele des Conciliums allen
heydenen vercondicht hebben / dat sy
hen seluen souden van afgoden offer-
bloet ende verstickte onthouden. Wy
hebben botten ergheus verclaert / hoe
valscheijck sy den tijtel der Gemeyn-
te aennemen om hem seluen te bescher-
men. Ende so veel de teghenwoordige
sake aengaet / ist dat wy alle monnen-
achten ende valsche coeleuren willen
afstrecken / ende het gene daer hoorz wy
boornelijck behooren te forghen / en-
de dwelck ons oock aldermeest aen-
gaet / warachtichlijck willen aenken /
te weten / hoedanich een Ghemeynthe
Christus wil hebben / op dat wy ons
na sinen reghel schikken ende boegen:
so sal het ons lichtelijck openbaer we-
sen / dat de gene die de palē des Godt-
lijcken woords hoorz by gaen / ende

lichtuerdich / en derel zÿn om nieu-
we wetten te maken / geen Ghemeyn-
the Godts en zÿn. Want sal die Wet
die eenmael der Ghemeynthe gegheuen
is / niet ewelijck bihuen / te weten /
dese / Wat ick v ghebiede / dat suldy on-
derhouden ende doen: wy en sulst daer
niet toe noch af doen. Ende op een an-
der plaetse: Ghy en sulst tot het woort
des Heeren niet toe doen / ende ghy en
sulst oock daer niet af doen: op dat hy
v moghelijck niet en straffe / ende ghy
v moghelijck niet en straffe / ende ghy
een leughenaer betrouden wordt. De-
wijle sy niet en konnen verstaen dat
dit tot de Ghemeynthe ghesproken
is / wat doen sy dan anders / dan dat sy
de hardnekkige verachtlinge der Ghe-
meynthe vrysen / roemende dat sy na
sulck verbodt dies niet te min bestaen
heeft / van den hare tot de leere Godts
te doen / ende daer in te vermenghen.
Het zy verre dat wy souden der sul-
ker leughenen beuillighen / met de
welcke sy der Ghemeynthe soo groote
schade doen: maer wy sullen verstaen
dat sy valscheijck den naem der Ge-
meynthe voorwenden / soo wanneer sy
sulcke begheerlijckheyt der mensche-
lijcker lichtuerdicheyt hoorz bienge-
de welcke haer seluen niet en can bin-
nen de palen Godts houden / sonder
hooverdichlijck daer ouer te treden /
ende na hare voden wt te loopen. Daer
en is niet bedeckt noch duysser / noch
twijfelaertich in die woorden des Hee-
ren / mer de welcke de gantsche Ghe-
meynthe verboden wordt / den woerde
Godts yet toe ofte af te doē / daer va-
den dienst Godts ende gheboden der
salicheyt ghehandelt wordt. Waer-
men mochte segghen dat dit was al-
leenlijck van de Wet gesproken / na de
welcke noch de Propheten en de gans-
sche bedieninghe des Euangelij ghe-
komen is. Ick bekenne dat hoorwaer /
ende segghe oec daer toe / dat het meer
veruilinghen der Wet zÿn dan toe-
settinghen ofte afstekinghen. Ist dat
Godt niet en heeft gheleden dat den
dienst Molis / die nochtas door vele
bewijpelinghen (op dat icht alsoo
segghe) duysser was / soude yet toe-
geghen

¶ ¶ ¶ ghebarm

Act. 15.
b. 20. en
f. 29.

ghedaen worden / tot dat hy door zijne
 Propheeten / en ten eynde door synen lie-
 uen Sone claerlyc leeringe gaue: waer-
 om en sullē wy nū denckē dat het ons
 heel strengelijcker verboden is yet
 toe te doen tot de Wet / ofte Prophe-
 ten / ofte Psalmen / ofte Evangelium?
 De Heere en is niet veradert / de welc-
 ke ouer langhen tijt betuypt heest /
 dat hy door gheen dinc so seer vertoo-
 rent en wordet / dan als hy door men-
 schen insettingen gedient wort. Hier
 wt komē die clare woorden / de welc-
 ke behoorden altydts in onse ooren te
 luyden: Ic en hebbe uwen Vaderē op
 den dach doe ick se wt Egypten leyde /
 niet ghesproken van offerhande: maer
 dit hebbe ick hen geboden / seggende /
 Hooft mijn stemme / ende ick sal uwe
 Gode sijn / en ghy sult mijn volc sijn /
 ende sult wandelen in alle weghen die
 ic u sal gebieden. Item / Ic hebbe uwe
 Vaders sterckelijck betuycht / seggen-
 de / Hooft mijn stemme / ende andere
 dierghelijcke sentenciē: maer dese is bo-
 uen andere wtnemēde / We geert God
 ooc offerhande / en niet veel meer dat-
 men zijnder stemme ghehoorzaam zy.
 Wāt de ghehoorzaamheyt is beter dan de
 offerhande: ende ghehoor geuen is be-
 ter dan het vette der rammen te offe-
 ren. Want teghenstriden is ghelijck
 een sonde der waerseggerijē: en niet ge-
 hoorzaam sijn is ghelijck de ongerech-
 ticheyt der afgoderijē. Soo is van
 licht te bewijsen / dat men alle de men-
 schelijcke bondē die in desen deele door
 de autoziteyt der Gemeynthe beschermt
 worden / valscheijck der Gemeynthe
 toeschrijft / dewijle sy niet en konnen
 van godt loothz ontschuldicht worden.
 Hierom striden wy bijghelijck tegen
 dese woerde heer schappijē der mēsche-
 lijcker insettingen / die ons wort on-
 den naem der Gemeynthe hooneerdich-
 lijck tegengeworpen. Want wy en be-
 spottē noch lasteren de Gemeynthe nū /
 ghelijck onse vianden van ons lieghen
 om ons spijt te doen: maer wy ghe-
 uen haer den lof der ghehoorzaam-
 heyt / de welcke de meeste lof is dien
 sy begheert. Sy selus doen eer der

Gemeynthe seer groot onrecht / als sy se
 teghen haren Heere wederpannich
 maken / dichte dat sy voorder ghe-
 treden is dan haer door Gods woort
 gheoorloeft was: op dat ick verswijge
 dat het een wtnemende onbeschaemt-
 heyt ende boosheyt is / altydts van de
 macht der Gemeynthe te roepen: ende
 hieren-tusschen niet te willen weten
 wat haer van den Heere geboden is /
 ende wat ghehoorzaamheyt sy Gode
 schuldich zy. Maer is dat wy (ghelijc
 het betaemt) soeken met de Gemeyn-
 the eendrachtich te zijne / soo is tot dese
 sake veel noodiger te aensien ende ge-
 dencken wat de Heere ons ende de Ge-
 meynthe ghebet / op dat wy hem eens-
 dachtichlijck ghehoorzaam sijn. Want
 wy sullen sonder twyfel seer wel met
 de Gemeynthe onereen komen / is dat
 wy alle den Heere ghehoorzaam-
 heyt bewijsen. Dat sy segghen dat de
 oorspronck der insettingen / daermede
 de Gemeynthe dus langhe verdacht
 is / zy van de Apostelen ghecomen /
 dat was enckel bedroch: dewijle de
 gantsche leere der Apostelen arbeydt
 ons te verhinderen dat de consciēciē
 niet gheene nieuwe onderhoudinghen
 beswaert en worden / ofte dat de Gods
 dienst niet onse bonden niet besmet en
 worde. Wouen desen / is datmen den
 Historien ende ouden Schrijueren een-
 nich gheloooue gheeft / soo is het den
 Apostelen niet alleenlijck onbekent /
 maer oock ongheroort gheweest / dat
 en hebben hier niet te segghen dat be-
 le insettinghen der Apostelen dooz
 ghebruyc ende gewoonte waren aen-
 ghenomen / de welcke nochtan niet
 beschreuen en worden / te weten / die
 de welcke sy / doe Christus noch leefde
 niet verstaen en konden / maer na sijn
 hemelnaect dooz de openbaringhe des
 heylighen Gheests gheleert hebben.
 Aan de wtlegginghe deser plaetse
 hebben wy ergens ghesproken. Ende
 aengacende de teghenwoordighe han-
 delinghe: sy maken hen seluen dooz
 waer bespottelijck / als sy segghen /
 dat die ouer-groote verborghtheden die

Jer. 7. e.
22.

Jer. 11.
a. 7.

1. Sam.
15. e. 22.

18

Joan. 16
c. 12.

die den Apostelen soo langhe tijdt onbekent waren / zijn eensoels geweest Jodische ofte Heydensche onderhoudingen / die langhe te vozen sommighe by de Joden / sommighe by alle Heydenen openbaer gheweest zijn: ende eensoels onnutte geboeren ofte bewoelingen des lichaems / ende ydele ceremonien / de welcke cselachtighe mispaven die noch swemmen noch lesen en kunnen / seer wel kunnen bolenghen: ia die de kinden ende soteten so bequaemelijck kunnen na dichten / dat sy moghen schijnen de alderbequaemste Bisschoppen sulcx Heiligen dienste te zijne. Al waert dat daer geene Historien en waren / soo soudentochtans de verstādighe menschen wt der sake selue genoegh denken / dat die groote hope der onderhoudingen ende ceremonien / niet en zy haeflichlijck in de Gemeynthe doorghebrachte / maer metter tijdt weynich te samen ingelopen. Want dewijle de heylighe Bisschoppen die aldernaest der Apostelen tijdt waren / sommighe dinghen ingesfeldt hadden / die tot goede orden ende regeringhe dienden: so zijn daerna mensche ghekomen den na den anderen / die zy genoegh boozsichtich / ende veel te curieus ende begeerich waren: onder de welcke de laetste altders dooz dwase puerichcyt gearbeydt hebben om hare boozsate te bouen te gaen in / nieuwe dinghen te binden. Ende dewijle het te vreesen was / dat hare nieuwe honden / wt de welcke sy lof ende prijs beghoerden / oock by de nachomers soudeneer langen tijdt vergaen: soo hebben sy de onderhoudinge daer van / niet grootte strengicheydt gheboden. Wt dese berkeerde puerichcydt is ons het meeste deel der ceremonien ghekomen / de welcke sy ons dooz Apostolische insettingen in de hant steken. Ende dit betuyghen oock de Historien.

Ende op dat wy niet te lanc en maken / so sullen wy met een exempel te breiden zijn. Het Nachmael des Heeren wordet seer eenuoudichlijck van de Apostelen wtgedelt. De eerste nachomers der Apostelen hebben om de

weerdicheyt der verborghetheyt te verciere / wat daertoe berozdent dat niet te verworpen en was. Maer daer na zijn die dwase sinnen ofte nanoigers ghekomē / de welcke onder tusschen nigerley stuckkens daer aen lappede / de priesterlijcke cleedinge / bercepinge der altaren / gheboeren ende beweeginghen des lichaems / en den gantschen huyfraet der onnutter dingen / welckewy in de Afesse sien / ons ghemaect hebben. Maer sy seggen dat men dooz tijden geloof heeft dz alles dat in de gantsche Gemeynthe eendzachtichlijck geschiede / was van de Apostelen ghekomen: ende sy brengen Augustinum boort tot eenen ghetuyghe daer van. Maer ick sal dese hare teghenwoorpin ghe alleenlijck met Augustini woorden wederlegghen. De dinghen (sefth) die in de gantsche weereldt onderhouden worden / die machmen verstaet berozdent te zijne van de Apostelen / ofte algemeyne Concilien / der welcker autoriteyt in de Gemeynthe seer nut is: ghelijc dat het liden des Heeren / ende de wederopstandinghe / ende de opuaert ten hemel / ende de komste des Heylighen Gheestes iaerlijck gehouden worden: ende ist dat daer noch yet sulcx is / dat alomme van de gantsche Gemeynthe onderhouden worden. Dewijle hy soo weynighe exemplen verhaelt / wie en kan niet sien dat hy de onderhoudingen die doe gewoonlijck waren / te weten / alleenlijck die eentoudighe ende weynighe / ende matighe onderhoudingen / dooz de welcke het nut was de Gemeynthe in orden te behouden / heeft willen den ghetrouwen ende cerweerdighen autooren toeschrijven. Maer hoe wijs is dit noch van het gene dat de Papisstiche Leeraers willen / te weten / dat sy niet een soo weynighe ceremonie en hebben / die zin en moet dooz Apostolisch geacht zijn.

Op dat icht kort make / soo sal ick alleenlijck een exempel doortbrengen. Ist dat hen remant haecht van waer sy het wijwater hebben: so antwoorden sy terstondt / Aan de Apostelen.

E e e ij Maer

Epist.
118.

Maer dese wort des wijwaters/wozt
ick en weet niet welcken Roomschen
Bischoppe toegescheuen/ de welcke
noyt en soude de Doop niet sulck een
breeint en onbequaem tecken besmet
hebben/hadde hy den Apostel raedt ge
traecht. Hoe wel het en schijnt niet der
waerheyt niet ghelijck / dat dese heyl
linge des wijwaters so oudt zy als
die histozie meldet. Want dewijle Au
gustinus seyd / dat sommighe Ghe
meynten te sijnen tijde de waschinge
der boeten wygerden na Christi ex
empel te ghebruycken / om dat die ce
remonie n3 en soude schijnē de Doop
gen te gaen / soo gceft hy daermede te
kennen / dat te dien tijde geenderley
waschinge en was / die niet de Doop
eenigh ghelijckentisse hadde. Hoe het
zy ick en sal geenfins toelaten dat dit
zy van eenen Apostolischen Geest ge
komen / dat die Doop eenichfins ver
niet wordet / als hy door een daghe
lijck tecken in gedachtenisse gebracht
wordet. Ic en vrage oock daer niet na /
dat de selue Augustinus op een ander
plaetse oec andere dinghen den Apo
stelen toeschrijft. Want dewijle hy n3
sekers daer van en heest / maer alleen
lijck sommige gissinghen / so en moet
men so groot een sake daer wt niet ooc
deelen. Ten laetsten / of wy schoo toe
lieten / dat die dinghen die Augustinus
verhaelt / zijn van der Apostelen tijt
gekomen / so is nochtans daer in een
groot onderscheyt / datmen eenige oef
feninghe der godsalicheyt instelt / de
welcke de ghelooitgen moghen niet
wijger consciencie gebruycken / ende oec
henseluen daer van onthouden / ist dat
het gebruyck daer van / hen niet nut en
is / ofte datmen een wet maect / waer
door de consciencien in dienstbaerheyt
verstrickt worden. Maer nu wie oec
de antoor daer van zy / wijle wy sien
dat sy tot soo groot misbruyck gheco
men zijn / so moghen sy sonder eenige
laster des antoors berouwen worden.
Want sy en zijn noyt also beuolen ge
weest / dat sy souden moeten ewichlijc
blijuen.

21. Het en helpt hen oock niet vele / dat

sy het exempel der Apostelen hoorde
den / om haer t3antiedaer mede te on
schuldighen. Sy segghen / De Apo
stelen ende Ouderlingen der eerster
Ghemeynte hebben bapten het beul
Christi een wet gemaect / waer door
sy allen Heydenen gheboden / dat sy
souden hen seluen van afgoden offer
versticken ende bloet onthouden. Ist. Act. 15.
d. 20.
Want dit geoorloeft was / waerom
en sal haren nacomeren niet geoorloeft
wesen het selue na te volghen / so wan
neer het de sake eycht. Maer oec of
se altijdes / ende oock in dese sake na
volghen. Want ick segghe dat de Apo
stelen daer niet niens ingeset noch
verordent en hebben / het welcke ick
lichtelijc kan niet stercke reden beueff
gen. Want dewijle Petrus in dat Co
cilium seyd / dat Godt verfocht wort
ist datmen den Discipulen eenich lock
op leyt / so se oock hy tegē zijn eygen
sentencie / ist d3 hy daer na toelaet dat
men hen eenich toe oplegge. Ende hen
wordt daer een lock op gheleyt / ist dat
de Apostelen door haer eyghen antoor
rieyt verordenen / datmen moet den
Heydenen verbieden afgoden offer
bieden ende verstick te eten. De swa
richeyt blijf noch te weten / dat sy het
nochtans schijnen te verbieden. Maer
dese swaricheyt sal lichtelijc wechge
nomen worden / ist dat yemant den an
der deser verordeninge naerder aenmeret
in het welcke het eerste ende meeste
stuck is / datmen den Heydenen moet
haer vryheyt laten / ende datmenise n3
en niet verderen / ofte van de andere
houdinghen der wet swaricheyt ma
ken. Dus verre komt die verordenin
ghe seer wel niet ons oueren. Ende
de wtnekinghe die terstondt daer na
volcht / en is niet een nieuwe wet van
de Apostelen gemaect / maer een ewi
ghe gebodt Godts van de liefde niet
te breken / ende daer door en wordet
oock niet een hayt wt die vryheyt
vercozt / maer de Heydenen worden
alleenlijc vermaent hoe sy hen seluen
sullen na hare broederen matighen en
de boeghen / op dat sy haer vryheyt en
niet tot der broederen ergernisse en
mis

Epist.
x 18. ad
Januar.

mishandelen. Daerom laet dit het twee
de stuck in dese veroordeninghe zijn / te
weten / dat de Heydenen sullen haer
vrijheydt ghebruicken sonder hare
broeders te hinderen ofte vererghen.
Iemandt mochte segghen / Sy ge
bieden nochtans een seker dunck. Ant-
woorde / Sy leeren ende beduyden soo
veel te dien tijde nut was / met wat
dinghen sy mochte hare broeders ver-
ergheren / op dat sy hen seluen daer vā
onthouden. Nochtans doen sy niet
niet van den haren tot die eeuwige
Wet Godts / door de welcke de verer-
geringe der broederen verbodt is.

22 Ghelijck of de Pastooren die Ge-
meynte regeren die noch niet wel ge-
schickt en zijn / allen den haren verbo-
den opbaerliche des vrydachts vleesch
te eten / oft op vierdaghen opentlijck
te arbeyden / ofte yet sulcx / tot dat de
swaake onder de welcke sy leuen / sterc
ker worden. Want hoe wel dese dingē
in haer seluen vry zijn / als sy sonder
supersticie gheschieden / so en kunnen sy
nochtans sonder seyl niet gheschieden /
soo wanneer de broeders daer door
gheerghert worden. Ende de tijdt
is sulcx / dat de ghelouinge sulcx niet
en kunnen voer de swaake broeders
doen sonder der seluer consciencien
swaerlijck te worden. Wie soude seg-
ghen dat de ghene die sulcks verbodt /
een nieuwe wet maecten / dewyle sy
alleenlijck de erghernissen wederstaen /
die opentlijck ghenoech van den Hee-
re verboden zijn. Men kan oock niet
meer van de Apostelen segghen / der
welcker boornemen niet anders en
was / dan dat sy wilden de Wet van
ergbernisse te vlien / voorhouden / en-
de alsoo de oorfsake der erghernisse
wech nemen : ghelijck of sy gheseydt
hadden / Het is des Heeren ghebodt
dat ghy niet en sult de swaake broe-
ders verergheren noch hinderen : het
gene dat den afgoden geoffert is / noch
dat versickt is / noch bloet en kont
ghy niet eten sonder de swaake broe-
ders te ergheren. Soo ghebieden wy
dan in des Heeren woort / dat ghy
sulcx niet en eet niet erghernisse. Dat

de Apostelen dit selue aengesien heb-
ben / daer van is Paulus een seer goet
getuyge / de welcke sonder twijfel met
haer Concilium ouereen komende / al-
dus schrijft : Aengaende de spijse die de a. 1.
afgoden geoffert wort / wy weten dat
een afgodt niet en is. Maer sonninghe
eten se niet sulcke consciencie / ghelijc
of sy den afgoden geoffert ware : en de
wyle haer consciencie swac is / so wort
sy besmet. Siet toe dat uwe macht is
een ergernisse en worde den swacken.
So wie dit wel aenmerckt / die en sal
voort aen niet bedrogen worden door
de ghene die haer wreede regeringhe
willen bedecken met de Apostelen / ge-
lijck of dese door haer veroordeninghe
hadden begonnen de vrijheydt der Ge-
meynte te benemen. Maer dat sy
bedwongen worden dese mijn weder-
legginghe goet te maken / so laet se my
nō antwoorden / met wat recht sy be-
staen hebben dese veroordeninghe wech
te nemen : te weten / om dat daer geen
verrijckel meer en was / van die ergernisse
ende tweedracht die de Apostelen
wilden verhinderen : ende sy wisten
datmen de Wet moet achten na haer
eynde. Daerom dewyle dese Wet ghe-
gheuen is om de liefde te onderhouden /
so en is daer in gheen dinc gheboden
anders dan so verre het de liefde aen-
gaet. Als sy bekenen dat de ouertre-
dinghe deser Wet niet anders en is
dan een verkorpinghe der liefde : beken-
nen sy niet oock daermede dat sy niet
en is eē gedichtsel tot de Wet Godts
ghedaen / maer een oprechte ende een-
uoudighe toeuoginghe tot de tijden
ende zeden der ghenen dien sy geghe-
uen werdt.

Maer onse tegenstijders houden 23
staede dat wy hare wetten moeten hoo-
ren sonder eenige wtneeminghe / al ware
sy ons oock hondertmael onbehoorlijc
ende hinderlijck : an dat hier niet ge-
eyscht en wordt / dat wy moeten de
dwalingen goet achten / maer allen-
lijck dat wy de harde heer / schappie der
ghener die ouer ons gheselt zijn / moe-
ten dragen / de welcke ons niet en be-
taemt te weygeren. Maer hier komt

ons de Heere oock seer wel te hulpe
 dooz de waerheyt zijns woorts / ende
 verloft ons wt sulcke dienstbaerheyt /
 die bijheyt gheuende die hy ons dooz
 zijn heyligh bloet bereghen heeft: de
 welcke hy meer dan eenmael in zijn
 woort vers gelt heeft. Want zy dich-
 ten booselijck dat hier alleenlijck ghe-
 eyscht woort eenighe sware verdrac-
 kinge in onse lichaem te dzagen: maer
 daer woort gheeycht dat de conscien-
 tien van haer bijheyt / dat is / vande
 welck des bloets Christi berooft /
 en dienstbaerlijc gequelt worden. Hoe
 wel wy willen oock dit laten varen /
 ghelijck of het weynich tot der sake
 diende. Maer hoe veel meyn wy dat
 daer aen gelegen is / dat zy den Heere
 zijn rijc ontnemen / dwelck hy soo
 strengelijc hem seluen aentrect: Zijn
 rijcke woort hem ontnomen / soo wan-
 neer hy met wetten der menschelijcker
 insettinge gedient woort: want hy wil
 alleen de Wergeuer zijns diensts zijn.
 En op dat niemant dit een cleyn sake
 en achte / so laet ons hooren hoe groot
 het de Heere acht. Dewijle / seyd hy /
 dit volck my geureest heeft met men-
 schen gebode en leeringen: Aet / so sal
 ich hem met een groot ende verschie-
 kelijc wonderlijck werck verschicken:
 want de wijsheyt sal van syne wijsen
 vergaen / en het verstat sal van de oude
 wijshe. Op een ander plaetse / Hy die-
 nen my te vergeefs / leeren de leeringe
 die menschen geboden zijn. En voor-
 waer dat de kinderen Israels hen selue
 met vele afgoderie besmet hebben / de
 gantsche oorsake hier van woort deser
 onreynen vermenginghe toegheschre-
 uen / te weten / dz hy de gebode Gods
 ouertredende / nieuwe geboden Gods-
 dienst gedicht hebbe. Daerom woort in
 de heylige Historie ghelt / dz de nieu-
 we inwoonders die de Babylonische
 Coninc in Samariam gebracht had-
 de om het land te bewoonen / zijn van
 de wilde beesten verscheurt ende ver-
 slonden gheweest / om dz sy de oorde-
 len en wetten des Gods dien lants
 niet en wisten. Al hadden sy in de ce-
 remonien niet gesondiche / so en soude
 nochtans de ydel pompe Gode niet
 behaecht hebben: maer hieren tusschen
 heeft Godt dese ontheplighe zyns
 diensts willen werken / om dat de me-
 schen gedicht seken inbrachte die bzeem
 de waren van zijn woort. Hier wt
 woort daer na geseyt / dz sy dooz sulc-
 ke straffe verschiekt zynde / hebben de
 ceremonien aengenome die in de wet
 berodent waren: maer dewijle sy den
 warachtigen Godt noch niet supuer
 en diende / so wort daer tweemaal ber-
 echt / dat sy Godt bzeeden ende niet
 haelt / dat sy Godt bzeeden ende niet
 bzeeden. Waer wt wy versien /
 dat een deel der eerbiedinge die wy he-
 schuldich zijn / daer in gelegen is / dat
 wy in synen dienst enckelijc voighen
 dat hy ons ghebeet / ende ghene onse
 vonden daer in vermenghen. En hier
 om worden dickmael de Godesalighe
 Coninghen gheprezen / om dat sy ghe-
 daen hebben om alle de gheboden / ende
 n en zijn afgeweken ter rechter noch
 ter sincker hant. Ic home voorder: al
 ist schoon dz in eenigen gedichte die
 opentlijc geen godloosheyt en schijnt /
 so wort hy nochtas strengelijc van den
 Geest verdoemt / dewijle daer afwij-
 kinge van Gods ghebedt is. De al-
 taer die Achas maecte / des welckes
 opreplaer wt Samaria gebracht was /
 mochte schijnen de vercieringhe des
 tempels te vermeerren / dewijle het
 boommen was / Gode alleen daer
 offerhande te doen / het welcke hy dier-
 lijck soude op desen nieuwen altaer
 doen dan op dien eersten ende oudent
 nochtans sien wy dat de Gheseft dese
 stouticheyt verdoemt om gheen ander
 oorsake / dan om dat de vonden der
 menschen in den dienst Gods onreyn-
 ne veruatschingen zijn. Ende hoe de
 wille Gods ons cleerlijcker geopen-
 baert is / so veel te min kan de stoute
 houdericheyt / om wat niets te dich-
 ten / ontschuldicht worden. En daerom
 woort de sonde Manasse te rechte met
 dese gelegentheyt beswaert / dz hy een
 neuen nieuwen altaer gemaect heeft in
 Jerusalem / van welcke stadt Godt
 gesproken hadde / Ic sal mijnen naem
 daer stellen: want also woort de auto-
 seyt

Es. 29.
d. 13.

Mat. 15.
a. 9.

2. Re. 17
d. 24. f.
32.

2. Re. 22
a. 1. ende
elckers.

2. Re. 16
b. 10.

2. Re. 25
a. 3.

teyt Godes ghelijc met voorgenomen
rade verwoopen.

24 Somnighe menschen zijn verwon-
dert/waerom Godt soo strenghe-
lijck verschickelijcke dinghen te
doen den volcke/ban welcken hy met
menschen leere gedient wort:en waer-
om hy seyt/ dat hy te verghoefts ghe-
dient wort met menschen gheboden.
Maer waert dat sy saghen wat het
zy in de sake der Ikelighe (dat is/ der
hemelscher wijsheyt) want Godes
alleen te hoozen/so souden sy ooc me-
de sien dz het geen kleyn oorsake en is/
waerom de Heere sulcken verkeerden
dienst verwoept/ die hem na den lust
des menscheijcken vernijfts ghedaen
wordt. Want hoe wel de ghene die
sulcken wetten tot godtsdienst ghe-
maecht/onderdanich zijn/eenen schijn
der ootmoedicheyt gheuen in haer ge-
hoorsaemheydt:so en ginge nochtans
niet ootmoedich voer Godt/den wel-
ken sy de selue wetten oplegghen die
sy houden. Dit is de oorsake waerom
Paulus ons soo neersichlijck gebiet
toe te sien/ dat wy niet bedroghen en
worden door menschen leeringen/en-
de door eyghen willighen dienst die
buyten Godes woort is ban mensche
bedacht. Het is voerwaer alsoo: onse
ende aller menschen wijsheyt moet
ons dwars worde/ op dat wy Godes
alleen laten wijs zijn. Desen wech en
volghen die niet/ die hen seluen door
onderhoudinge die na menschen goet
duncken ghedicht zijn/ Willen Gode
aengenaem maken/ ende hem een o-
uertredensche ghehoorsaemheydt oock
teghen sinen wille/bewijsen/de wel-
ke den menschen ende niet Gode ghe-
daen wordet. Ghelijc het langhen tijdt
hier te horen/ende oock tot onser tijde
gheschiedt is/ ende noch hynden ghe-
schiedt in de plaetsen in de welcke
de heerschappij des scheppels meer ge-
acht wordet/ dan des Scheppers sel-
ue: daer de Ikelighe ende Godtsdienst
(ist dat ment alsoo noemen sal) niet
meer ende vuer superstitien ontreyn-
niet is/ dan vnt eenich heydenschap.
Want wat soude het menscheijck ver-

nust konnen voortbrenghe/ anders
dan alle dinc dat vleeschelijck ende
dwars ware/ en dz warachtichlijck
bewese ba wat autoor het gecome zy.

Dat ooc de beschermers der super-
stitien voerwendt/ dat Samuel heeft
in Ramatha geoffert/ende dat het Go-
de behaecht heeft/ hoe wel het teghen
de Wet gheschiede: daer op is licht te
antwoorden/ dat daer niet en was een
ander altaer tegen den eenighen altaer
opgericht: maer dz hy de stadt daer hy
woonde/ heeft voer de bequaemste ver-
ordet/ om daer de offerhanden te doe/
dewyle de arcke des verbonts noch
geen seker plaetse en hadde. Voor-
waer dese heylighe Propheete en had-
de niet voren yet nieuus op te brengen
in den Godtsdienst/daer Godt so stre-
ghelijck verboden hadde/ yet daer toe
ofte daer af te doen. Vengaede het ex-
empel Henocha/ ick segge dat het is
sonderinck ende buyt oorden geweest.
Hy heeft Gode geoffert/ hoe wel hy
een gemeyn man was/ ende het heeft
Gode behaecht: te weten/ om dat hyt
ghedaen heeft/ niet door lichtueerdighe
beweginghe zijns herten/ maer door
hemelsche ingheuinghe. Maer hoe-
seer Godt die dinghen verwoept/ die
de menschen wt hen seluen dichtt om
Godt te dienen/ dat wordet door Ge-
deons exempel wel bewesen/ wiens
Ephod niet alleent hem ende zijnen
huyfgesinne/ maer ooc den gantschen
volcke is tot eenen hal bedegen. So-
ma/ all rley menscheijcke bont/daer
mede de menschen soecke Godt te die-
nen/en is niet anders dan een ontrey-
ninghe der warachtigher heyligheyt.

Zy segghen/ waerom heeft dan
Christus gewilt/ dat de menschen sou-
den die onuerdragelijcke packe draegē/
die de Schriben en Phariseen bondē?
Maer ic bringe hen hieren tegē/ waer
om Christus op een ander plaetse ge-
biet voer den suerdeesem Pharise-
en te wachten/ by den suerdeesem
verstaende/ alle haer eyghen leeringe
die zy in de superheydt des woords
Godes vermenigden. Wat willen wy
staerders/ dan dat ons geboden wort

¶ Ee liij haer

1. Sam.
7. d. 17.

Judic.
13. d. 19.

Judic. 8.
f. 27. d.

Mat. 23
a. 3.

Mat. 16.
a. 6.

haer gantsche leere te schouwen ende blien. Hier wt moghen wy seker weten / dat de Heere oock in die ander plaetse niet en heeft gewilt dat de consciencie zijns volcx soude niet der Phariseen eyggen infettinghe ende leere ghequeit worden. Ende de woorden selue en gheuen sulcx niet wt / soo verre zy niet ghebrayct en worden. Want als de Heere daer wilde het leuen der Phariseen bitterlijck beschelden / soo heeft hy zyne rochhoorders te hooren eenuoudelijcke onderwesen / hoe wel zy in het leuen der Phariseen niet en saghen dat zy mochten nadoelghen / dat zy nochtans niet en soude laten te doen / dat van hen gheleert werdt / als zy saten in den stoel Moyses / dat is / om de Wet te verclaren. So heeft dan Christus alleenlijck willen waerschouwen / dat het volck niet en soude de leere verachten om de boose exempel der Leerare. Maer dewijle sommighe door ghene reden beweect en worden / ende altyds autoriteyde eytschen / so sal ick de woordē Augustini hier onder stelle / de welcke gantscheijc dit selue beduyde. Ouer de schaepstal des Heeren (seydt hy) zijn sommighe gheselbt die ghetrouwe zijn / ende sommighe die huerlinghen zijn. Die ghetrouwe zijn / die zijn warachtighe Pastoozen: hoort nochtans dat oock de huerlingen noodich zijn. Want he le in de Gemeynthe die aerdsche goeden soecken / prediken Christum / ende de stemme Christi wordet door hen ghehoort: ende de schapen volgen niet de huerlinck / maer den Herder door den huerlinck. Hoort hoe de Heere ons de huerlingē bewesen heeft / De Schrijft gheleerden / seydt hy / ende Phariseen sitte op den stoel Moyses: doet het gene dat sy u ghebieiden: maer en wilt nadoen het ghene dat sy doo. Wat heeft hy daer anders geleyt / dan dat sy souden door de huerlingen de stemme des Heeren hooren? Want in den stoel Moyses sitte de / leeren sy de Wet Godts: soo leert dan Godt door hen. Maer ist dat sy leeren dat haer eygen is / soo en wilte niet hooren / noch en

wilt het niet doe. Dus verre Augustinus.

¶ Dewijle bele ongheschiedte mēschen hoozende / dat het tegen Godt ist dat de conscientien der menschen door menschelijcke leeringen gebonde worden / ende dat Godt te vergeefs daer door gedient wort / oock mede alle die wetten verworpen / door de welcke oerwetten verwoorpen / door de welcke oerwetten in de Gemeynthe gehouden wort: so ist nut hier oock haer dwalinghe te wederlegghen. Het is doerwaer hier seer libberich en licht om te vallen: want men siet niet terstōt wat onderschept tusschen dese tweeley wetten zy. Maer ic sal de gantsche sake met corte woordē aldus verclaren / op dat de ghelijckheyt niemant en bezieghen. Ten eersten sulien wy dit weten / ist dat wy sien dat in allerley gheselschap Policie noodich is / om de gemeynthe te behoeden ende eendrachticheyt te behouden: ist dat in allerley handelinge der dinghen altyds moet eenighe orde zijn / om eerbaerheyt ende oock zedich te onderhonde: so is dit voornemelijc in de Gemeynthen aen te merken / de welcke door een goede gheschiedte orden aller dinghen onderhouden worden / ende sonder eendrachticheyt gantschelijck niet zijn en konnen. Daerom is dat wy de weluare der Gemeynthe soecken / so moeten wy gantschelijck neerstelijck besorghen dat Paulus gebiet / te weten / dat alle dinck betamelijck ende ordentlijck gheschie. Ende dewijle de zeden der mensche seer verscheptē ende de geest so menigherley / ende de vernuten ende oordeelen so oneens zijn: soo en is gheen Policie noch regeeringhe vast ghenoech / ten zy dat daer seker wetten gheselt worden: noch daer en can geen ceremonie onderhouden worden sonder eenighe seker beoordenende forme. Daerom en straffen wy niet alleenlijck die wetten die hier toe dienen: maer seggen oock dat de Gemeynthen lam ende ghichtich / ende gantschelijck mismaect ende ghescheiden worden / so wanneer sulcke wetten

August.
in Joā.
tract. 46.

I. Cor.
14. 40.

Wet

wechghenomen worden. Want men
can niet hebben dat Paulus escht/te
weten /dat alle dinc bequamelijck en
ordentlijck gheschie: ten 3^{en} dat de or-
den en bequameijde dooz sekere on-
derhoudinghen als doot banden ghe-
houden worde. Dit moetmen alleens-
lijck in die onderhoudingen wtne-
te weten / datmen niet en gelooue dat
3^{en} tot de salicheyt noodich zijn/ op dz
3^{en} de consciencien niet en binden: ende
datmen niet en meye Godt daer me-
de te dienen / op dat de Godtsalicheyt
daer in niet ghesiet en worde.

28. Soo hebben wy dan een seer goet
ende ghetrouwe tecken / waer dooz
die godtloose insettinghen (de welcke
de warachtighe Keligie verduysse-
ren / ende de consciencien verladen)
onderscheyden worden bā de behoor-
lijcke onderhoudinghen der Gemeyn-
te: te weten / is dat wy edachrich zijn
dat de behoorzijcke insettinghen der
Ghemeynte / altydes berodent zijn/
op dat inde heylige vergaderinge der
ghelooouighen alle dinc gheschie be-
tamelijc / ende met behoorzijcke weer-
dicheyt: ofte op dat 3^{en} daer dooz als
dooz eenighe banden der zbaerheyt
ende maticheyt in orden onderhouden
worde. Want soo waermen versact
dat een Wet ghegeuen is tot eerbac-
heyt ende boeghelijckheyt / daer is de
superficie wechgenomen / in de wel-
cke die ballen die den dienst Godts
stellen in menschelijcke insettinghen.
Wedrom als men bekennt dat 3^{en} alle-
lijck het ghemeyn ghebruyc aengaet/
soo is de balseme meyninghe van be-
dwans ende noot wechgenomen / waer
dooz de consciencien seer versacht
worden / doe men meynde dat sulcke
insettinghen tot de salicheyt noodich
waren. Wāt hier en wort niet gesocht
dan dat de liefre dooz onderlinge diest
onder ons behouden worde. Waer het
is noodich noch claerlijcker te beschrij-
uen wat onder die betamelijckheyt
ofte eerlijckheyt / ende oock onder die
orden die Paulus beueit / vermaet
wort. Het ende der betamelijckheyt
ofte eerlijckheyt is / eesdeels op dat wy

dooz sulcke behulpselen tot Godtsa-
licheyt verweert worde / als daer cere-
monien toegebaen worden om de heyl-
lijghe insettinghen te eerweerdiger te
maken: een deels ooc op dat maticheyt
en ghestadicheyt die in alle eerlijcke
handelingen behoort te 3^{en} / hier al-
dermeest ghesien worde. In de orden
is het voornemste / dat de regerders
den reghel ende de Wet der rechter en
behoorzijcker regeringhe weten: ende
dat het volck dat geregeert wort / tot
ghehoorzaamheyt Gods / ende goede
zedes ghewent worden. Item op dat
de Gemeente wel ghestelt zijnde /
brede ende eerozachticheyt hebbe.

29. Soo en sullen wy dan dat niet be-
tamelijck noemen / daer in niet anders
dan ydel behagheijckheyt is: ghelijck
wy daer van een exempel sien in die
ghehele vergaderinge ende pompe-
rie die de Papisten ghebruycken / in
hare Godtsdienst / daer in niet an-
ders en liet dan eenē schijn der omme-
ter eerlijckheyt / ende de oerbaet son-
der brucht. Waer dat sal ons betame-
lijc ende eerlijck wesen: dat tot de eer-
weerdicheyt der heyliger Sacramen-
ten alsoo dient / dat het een bequiem
oeffeninge 3^{en} tot Godtsalicheyt: ofte
pimmers dat tot sulcke vergaderinge
dient / als der handelinghe betamt:
ende dat het niet en 3^{en} sonder brucht /
maer de geloouige vromen / met wat
grooter godturrefentheyt en eerwee-
dicheyt / 3^{en} behooren die heylige dingē
te handelen. 3^{en} op dat de ceremonien
ons in Godtsalicheyt oefenen / soo
moete 3^{en} ons recht tot Christus leyde.
Desgelijcx en sullen wy niet segghen
dat de orden ghelegen 3^{en} in de heusel-
achtige pomperie / de welcke niet an-
ders en hebben dan eenen ydelen eer-
lijcken schijn / maer in sulck een schic-
kinge en boeginghe / de welcke alle ver-
werringe / ongeschietheyt / wedersta-
nichteit / ende alle beroerte ende twee-
dracht wechneeme. Van het eerste / te
weten / van betamelijckheyt en eerlijc-
heyt / hebben wy exemplen by Paulus / 1. Cor.
gelijc / datmen niet en behoort onbe-
lijghe dinc kerken by het Nachtmal en d. 2. n.

te houden: Dat de vrouwen niet en behoozen int openbare te comen ongedeckt. Ende wy hebben andere vele exempelen in het daghelijckse ghebruyck: ghelijck dat wy niet gheboghen knyen ende blooten hoofde bidden: Dat wy de Sacramenten des Heeren niet verachtelijck/mact niet eenige woerdicheyt wtdeele: Dat wy in de begravinghe der dooden eenighe eerbaerheyt ghebruycken/ende andere dinghen die daertoe dienen. Aengaende het ander/te weten de orden/daer van mogen exempelen zijn/ de gemeynen bzen tot bidden/prediken ende andere heylighe handelingen verordent: de ruste ende stilheyt in het prediken: verordende plaetsen: de wijfen der gesangen/ de verordende daghen tot het nachtmael: dat Paulus verbiedt de vrouwen in de Gemeynste te leeren/ en andere dierghelijcke dingen. Ende hoornemelijck de dinghen die de Discipline ende regeeringe aengaen/ gheleijck de kinderleere/ de straffe/ verbanninghe/ het vasten/ &c. Alsoo moge wy alle de insettingen der Gemeynste die wy als heylighe ende nut acnreimē/ in twee deelen stellen: want sommighe gaen de ceremonien en wijse der handelinghen acn/ sommighe dienen tot de regeeringhe ende vrede.

30 Waer dewijle het hier te breefen is dat op eenen yde de balsehe Apostelen sullen hier wt een deksel soeken om hare tyranische wetten daer mede te ontschuldighen: ende dat op vander yde sommighe sullen veel te briefachtich zijn/ de welcke door het quaet des boozleden tijds vermaent zijnde/ geenen wetten noch insettinge/ hoe heylighe zy oock zijn/ en sullen plaetse laten: soo moet ick hier betuyghen dat ick die menscheijcke insettingen eerst voor goet achte/ die door de autoriteyt Gods gesumdeert/ en wt de Schrijtuere ghenomen/ ende gantscheijck goddelijck zijn. Laet ons voor een exempel nemen de knijplinghe die ghebruyckt wordt in ghemeyne gebeden. De vrage is/ of het een menscheijcke insettinghe zy/ die een pegelijck mach

berwoopen ofte verachten. Ick segge dat het alsoo een menscheijcke insettinge is/ dat zy ooc godlijck is. Het is een godlijcke insettinghe/ so verre zy een deel is dier eerlijckheyt ende betamelijckheyt/ de welcke door den Apostel is beuolen te besorghen/ ende onverhouden: ende het is een menscheijcke insettinge/ so verre zy ons sonderlijck insettinge/ verclaert/ derlijck ende wtduckelijck verclaert/ het gene dat de Apostel hadde int gemeyn aengerort. Wt dit eenige exempel machmen verstaen/ watmen behoort van alle sulcke dinghen te ghenoeien/ te weten/ dewijle de Heere de gantsche somma der wtachtiger rechtuerdicheyt/ en alle de deelen zijns godlijck dienste/ ende al wat tot salicheyt noodich was/ heeft in zijn woort getoondich was/ veruact/ ende claerlijck gheopenbaert: soo moet hy als de eenighe Wtwerker in de dinghen allen gheboort worden. Ende dewijle hy in de wtwendighe regeeringe ende ceremonien niet en heeft willen een pegelijck dinc bysonder gebieden wat wy moeten volghen (om dat hy boosdach dat die moesten nae ghelegentheyt des tijds zijn/ ende niet en achtete dat een wijse te allen tijde bequacm was) soo moeten hier de ghemeyne regulen aenken die hy ghegheuen heeft/ om daer nae te voeghen ende matighen al wat in de Gemeynste noodich is tot orden ende betamelijcke eerlijckheyt te ghebeden. Ten laetsten/ dewijle hy daerom daer van gheen dinc wtduckelijck gheleert en heeft/ om dat zy niet noodich en zijn tot salicheyt/ en moeten nae eens pegelijck volcx ende tijds zeden nu aldus/ nu alsoo gheuoecht worden tot sichtighe der Gemeynste: soo machmen alsoo wel het ghene dat gheuoont is vanderen ende wechmen/ als wat nieuws instellen/ ghelijck het der Gemeynste nut ende boozderlijck is. Ick bihens ne wel dat en niet en moet lichtuerdelijck noch dickmael/ noch om cleve oorzaken tot vernieuwinghe ofte veranderinghe loopen: maer de liefde sal seer wel oordeelen wat hinderlijck of

1. Cor.

14. g. 34.

1. Cor.
14. g. 40.

sicha

stichtelijck zy: ende ist dat wy de lief-
de laten regeren / soo sal alle dinc
wel gaen.

31. Woort het betaemt den Christelij-
cken volcke het ghene dat na desen re-
ghel is ingesfelt / met vrier conscien-
cie / ende sonder enige supersticie / en-
de niet ghewiltighe ghehoorsaemheyt
te onderhouden / niet te versnaden /
noch dooz onacht saemheyt doozby te
gaen: soo verre ist dat het yemant be-
hoort dooz hoouerdicheyt ende we-
derspannicheyt openlijck te breken.
32. Nu mochte yemant vraghen / Wat
vrijheyt can de consciencie hebben /
daermen soo seer tot ghehoorsaemheyt
ghehouden is: Ick segge dat de con-
sciencie niet te min vrij en is / ist dat
wy overdencken dat het gheene on-
ueranderlijcke ende ewighe ghebo-
den en zijn / daer aen men altyt vast
ghebonden zy: maer dat het wtwen-
dighe oeffeninghen der menscheijcker
swachtheit zijn: de welcke ons niet
allen noodich en zijn / hoewel wyse al-
le ghebruycken: om dat wy schuldich
zijn de liefde onderlinge onder ons
te onderhouden. Der welcke men inde
brouwen verhaelde exemplen mach en-
mercken. Wat sullen wy segghen: is
daer soo deel in der vrouwen salte ge-
leggen / dat zy niet en mach bloots
hoofst wt gaen: Is haer soo stren-
ghelijck gheboden te swijghen / dat zy
niet en mach sonder groote sonde
spreken: Is inde knepelinghe / ofte
eenich dinc inde begravinge so groo-
te verborghenheyt / datmen niet en
mach sonder groote sonde late spreken.
Want of een vrouwe haer moeste soo
seer haesten om haren naesten te hel-
pen ende by te staen / dat zy haer hoofst
niet en conde decken / soo en sondicht
zy daer in niet met onghedeckten
hoofde daer toe loopende. Ende daer
mochte sulcke een vrie zijn / soo dat het
beter ware dat zy sprake dan dat zy
swijghe. Item / wie dooz eenich gebrec
niet en conde knipelen / die en ist niet
verboden staende te bidden. Ten in-
sten / het is beter den dooden in tijds
ter aerde te brengen / dan na een lij-

nen cleet / ofte na de ghene die souden
mede ter begravinghe gaen / soo lan-
ghe te vertoeuen / dat de doode onbe-
grauen beghinne te rotten. Nochtan
worden wy niet te min dooz de wij-
sen ende wetten des lants / ende dooz
den reghel der zedicheyt ende matig-
heyt onderwesen / wat wy in sulcke
dinghen doen ofte laten sullen: waer
in of schoon ver dooz onwetentheyt
ofte vergheentheyt gheseyt woort /
soo en is het niet ghesondicht: maer
ist dat het dooz versnadinge ofte ver-
achtinghe gheschiet / soo is die weder-
spannicheyt te misprijzen. Des ghe-
lycx en is daer niet aen gheleggen /
wat daghen / vren / plaetsen / ende wat
salmen men op eenē dach gebruyck.
Maer daer moeten sekere daghen en-
de ghesette vren zijn / en een equa-
m plaetse om alle het volck te vaten / is
het datmen eenige achte heeft om vren-
de te houden. Want de onsekerheyt
deser dinghen / sonde groote oorjake
gheuen tot twist ende gheijf / waer
het sake dat een peggelijck mochte nae
zijnen lust die dinghen veranderen /
welcke tot de ghemeyn orden dienen:
want waert dat dese sake vrij geselt
worden na eens pegelijck goetdunck /
soo en soude nemmermeer een dinc
connen allen behagen. Ist dat yemant
wil hier teghen strijden / ende wijser
zijn dan het betaemt / die sie selue toe /
waer mede hy zijn eygeninnich mach
dooz Godt verantwoorden. Nochtan
moet ons dat genoegh zijn / dat Da-
lus seyt / dat wy de wijse niet en heb-
ben om tegen te strijden / noch de Ge-
meynten Godts.

Soo moetmen dan seer neersich-
lijck toelien / dat daer gheen dwalinge
in en come / die dit suuer ghebruyck
veruulche ofte dwijfere. Het welcke
sal gheschieden / ist dat alle de onder-
houdingen opbaerlijc nut ende dooz
derlijc zijn / ist datmen seer weynighe
insettinge toelaet: ende dooznemelijc /
ist dat de Passoor zijn ghetrouwe lee-
re daerby ghebruyckt / ende daer dooz
hoofde meynnen wtlaype. Dese ke-
nisse en wetenschap maect dat een pe-
ghelijck

1. Cor.
11. c. 16.

32

ghelyck in dese dinghen zijn vryheydt heeft/ende dat nochtans een pegelyck van selfs zinder vryheydt eenen noodt opleyt / soo verre die betamelijckheyt daer van wy ghesproken hebben / ofte de liefde dat eyscht. Vouden desen / dat wy selue dese dinghen sonder eenighe supersticie onderhouden/ende de selue niet te strengelijck van andere en eyschen/op dat wy den dienst Godts in te beter en achten om de menichte der ceremonien : op dat deen Gheimeynte niet vander en verachte / om de verscheydenheyt der discipline. Ten laetsten/dat wy ons seluen hier gheen seker wot seliede/het gantsche gebuyt ende eynde daer van tot stichtinge der Gheimeynte schicken / so dat wy wanneer het de stichtinge der Gheimeynte eyscht / sonder eenighe erghernisse lyden / niet allenlijck dat yet verandert worde / maer oock dat alle de onderhoudingen die wy te voren ghebuyet hebben/wechgenomen worden. Want dat de ghelegghenheyt des tijts sommijts eyscht / dat sommighe wijzen die anders niet boos noch onbetamelijck en waren/nae de bequaemheyt der sake wechghenomen worden : dat leert ons de beuindinge in dese tegenwoozghe eeuw. Want dewijle de blindheyt ende onwetentheyt des booziedē tijts soo groot gheweest is / soo hebben de Gheimeynten in soo seer verdozen neersticheyt/booz desen tijt aen de ceremonien der Gheimeynte ghehanghen / dat zy nu nauwe connen genoeg van die ongeschicte supersticien gesuyuert worden/sonder vele ceremonien wech te nemen / die moghelijck booztijden niet sonder oorsake ingheselt en waren/ende gheen sonderlijcke goddijckheyt en hebben.

Dat xj. Capittel.

Vande iurisdicte der Gemeynthe,
ende het misbruyck daer van,
dat in het Pausdō gesien wort.

Nu volcht het derde deel v mach
der Gemeynthe / te weten / de

iurisdicte / de welcke wel het boozneemste stuck is in een welgheselde Gemeynthe. Ende de gantsche iurisdicte der Gemeynthe dient tot de discipline / van de welcke wy terffontdullen handelen. Want ghelijck gheenstadt / noch gheen doyp en can stamsonder Quericheyt ende regeeringhe: alsoo (gelijck ick bouen gheleert hebbe/ende nu moet wederom verhalen) is oock der Gemeynthe haer gheestelijcke regeeringhe noodich : de welcke nochtans gantschelijck vā de burgerlijcke regeeringhe verscheyden is / ende die niet allenlijck niet en verhindeert noch vermindert/maer veel meer seer helpt ende vordert. So en sal dan dese macht der iurisdicte niet anders wesen in somma / van een bequaem oorden die tot de onderhoudinghe der Gheestelijcker regeeringe gheselt is. Tot dit eynde hebben vanden beginne aen in de Gemeynthen sekeren geerders gheselt gheweest / die achte sonden hebben op de zeden / ende de seplen straffen / ende het ampt der sleutelen bedienē. Van dese macht der sleutelen bedienē. Van dese oorden sprekert Paulus in den Sendschrieff tot de Corinthen / ende naemts Regeeringhe. Item tot de Romeynen als hy seyt / Soo wie regeert / die regeere niet sochuldicheyt. Want hy en sprekert daer niet tot de Quericheyt (want daer en was doe gheen Christen Quericheyt) maer tot de ghene die hy de Pastooren gheuoecht waren tot de gheestelijcke regeeringe der Gemeynthe. Ende oock tot Cimotheu sprekert hy van tweerley Quericheyt / want hy meldet sommighe die arbeiden in het woort / ende sommighe die het predickampt niet en bedienen / ende nochtans wel regeeren. Het dese laetste versket hy sonder twijfel de gene die tot de regeeringhe der zeden/en ouer het gantsche gebuyt der sleutelen gestelt waren. Want dese macht daer van hy sprekert/is gheleel in de sleuten ghelegghen / de welcke Christus der Gemeynthe ghegheuen heeft / in het xviij. capit. Matthei. Mat. 18. daer hy strengelijck ghebiet die van der 17.

1. Cor.
12. v. 22
Rom. 12
b. 8.

1. Tim.
5. 17.

Mat. 18
b. 15. 16.
der 17.

der Ghemeynten wege te bermanen / die harer broederen sonderlijcke bemaninghe veracht hebben: ende ist dat zy in haer hardnechicheyt doozgaen / soo leert hy datmen die moet van de Ghemeynte affsnijden. Nu dese bemaninghen ende berispingen / en connen niet geschien sonder kennisse van de sake te nemen: ende het is noodich eenige oorden ende oordeel te gebruiken. Daerom ist dat wy de belofte der sleutelen niet en willen niete maken / den van en de bemaningen der Ghemeynte / ende andere diergelijcke binden wechneemen: soo moeten wy der Ghemeynte eenige iurisdicte toelaten. De Lesers moeten aenmercken dat in die plaetse niet gehandelt en wort van de gemeyn autoriteyt der leere / gelijc in het xviij. capittel Matthei / en in het xij. Joannis: maer dat Christus daer het recht ende oordeel in de Jodische synagoge was / heeft dooz aen in zijn Ghemeynte ghebracht. Tot dien dach toe hadden de Joden haer regeringhe ghehad / de welcke Christus soo verre de suprac inferinge onderhouden wort / in zijn Ghemeynte beuesticht / ende dat seer strengheijck. Want het was alsoo noodich / dewijle de roeckeloofse ende hooneerdige menschen anders souden het oordeel der onsenner ende verachtelijcker Ghemeynte versmaden. Ende op dat de Lesers niet verwertet en worden om dat Christus die dingen die wat verscheyden zijn / met de selue woorden beduyt / so ist nut desen knoop te ontbinden. Soo zijn daer dan twee plaetsen / die spreken van binden ende ontbinden. Een is in het xviij. capittel Matthei / daer Christus Petro beuesticht hebbende dat hy hem sal de sleutelen des rijcs der hemelen geuen / terstont daer na seyt / Wat al wat hy op de aerde sal binden ofte ontbinden / sal in den Hemel vast wesen. Het welcke woorden hy niet anders en beduydt / dan dat hy by Joannem seyt niet andere woorden als hyse sent om te prediken / Wien ghy (seyt hy) de sonden vergheeft / dien sullen zy vergheuen

worden: ende wien ghy de sonden behoudt / dien sullen zy behouden worden in den Hemel. Ick sal een wellegghen doozbrengen die niet scherpsinnich / noch gedrongen noch verdraeyt / maer oprecht / bequaem / ende licht te verstaen is. Dit gebod vande sonden te vergheuen ende te behouden / ende die belofte die Petro gheschiet is van binden ende ontbinden / en moet nergens van verstaen worden dan van den dienst des woorts / het welcke de Heere den Apostelen beuolen hebben: de / heeftse ooc mede het ampt van binden ende ontbinden ghegheuen. Want wat is de somma des Euangelij / anders dan dat wy alle dienstknechten der sonde ende des doots zijnde / ontbonden ende verlost worden door de verlossinghe de welcke is in Christus Jesu: ende dat de gene die Christus den Verlosser ende Salichmaker niet aen en nemen noch bekennen / zijn tot de eeuwige geuancenkisse ende doode begheuen: Doe de Heere dese boodschap zijnen Apostelen gaf ouer alle natien te draghen / om te bewijzen dat het zijn boodschap was / ende dat hem quam / so heeft hyse met dese seer clare getuygenisse verciert / ende dat tot een wernemende schoon beuestinghe zijnder Apostelen / ende oock aller der gener tot de welcke zy die boodschap souden dragen. Het was den Apostelen noodich een vaste ende grondelijcke verskertheyt haerder predikinghe te hebben / de welcke zy niet alleenlijc en moesten met onepndelijcke arbeit / sozge / swaricheyt ende periculen bedienen / maer oock ten eynde met haer bloet versgehelen. Om dat zy / segghe ick / souden weten dat haer predikinghe niet te vergheefs noch ydel / maer vol macht ende cracht ware: soo was het hen noodich / te weten dat zy in so groote benaetheyt ende swaricheyt / ende in soo groote periculen souden ontwijfelijc weten dat zy Godts sake handelden: om dat zy souden weten dat Godt met hen was / of schoon de gantsche werelt hen teghensont: om dat zy Christus den autoor zijnder leere

Mat. 16
t. 19.
Joā. 20.
t. 23.

Joā. 20.
t. 23.

leere niet tegenwoordich op der aerde. Ende / souden verstaen dat hy in den Hemel is om de waerheyt der leere die hy hen beuolen hadde / te bevestighen. Wederom betainde het den toehoorders seer sekerlyck betuycht te zyne dat die leere des Euangelij niet en was der Apostelen woort / maer Godts woort selue: dat zy n3 en was eē stemme wt der aerde geresen/maer wt den Hemel ghedaelt. Want dese dinghen/te weten/ berghueinghe der sonden / de belofte des ewighen leuens/ende de boodtschap der salicheyt en mogen in des menschen macht niet zyn. Soo heeft dan Christus in het Euangelium betuycht / dat in de predikinghe des Euangelij gheen dinck en is wtghenomen den dienst: dat hy die is die dooz haren mondt soude alle dinck spreken ende belouen. Ende dat daerom de berghueinghe der sonden / de welcke zy bercondichden / is de warachtighe belofte Godts: ende dat de verdoemninghe / de welcke zy bercondichde / is eē seker oordeel Godts. En dese betuyghinghe is tot alle eeuwen ghegheuen/ende blijft seker ende vast om ons alle te versekeren ende gherust te maken / dat het woort des Euangelij / van wat mensche het oock bercondicht woort / is de enckel sentencie Godts/by den opperste Richtstoel bercondich. inden boeck des leuens gheschreuen / ende inden Hemel vast ende seker. Hier hooren wy dat de macht der sentelen / is in die plaetsen enckelijck de predikinghe des Euangelij: ende dat het niet so seer een macht/maer meer een dienst is als men de menschen aensiet. Want Christus en heeft dese macht niet eyghentelijck de menschen ghegheuen / maer zynen woortde / waer van hy de menschen heeft dienaers ghemaect.

² De ander plaetse van blinden ende ontbinden / is in het 18. cap. Matthei / daer Christus aldus spreekt / Ist dat eē broeder de Gemeente n3 en hoort / die zy b als een Heyden ende Colle-naer. Ich segghe u doorwaer / al wat ghy bint op der aerde / dat sal ghebon-

den wesen in den Hemel: ende al wat ghy ontbint / dat sal ontbondē wesen. Dese plaetse en is niet gantschelijck der eerster plaetse gelijck / maer is een woeyntich anders te verstaen. Nochtans en make icse niet soo seer versceyden/maer zy hebben veel gelijckhenisse met malcanderen. Want ten eersten zyn zy hier in ghelijck / dat zy beyde zyn een gemeyn sentencie / ende een macht om te binden ende ontbinden (te weten dooz Godts woort) het selue ghedoot / ende de selue belofte. Maer hier in zyn zy versceyden / dat de eerste plaetse sonderlinghe is van de vercondinge ende predikinghe / de welcke de dienaers des woorts bedienen: en dat de ander de Discipline ende den Ban aengaet / die der Gemeente beuolen is. De Gemeente bint den ghenen/welcken zy verbant: niet om dat zy den sulcken tot de ewighe verdoemninghe verwoyt / maer om dat zy zyn leuen ende zeden verdoemt: ende hem n3 van zyn verdoemenisse vermaent / ten zy dat hy hem bekeert. De Gemeente ontbint den ghenen welcken zy tot haer gemeenschap ontfangt: om dat zy hē als deelsachtich maect der gemeenschap die zy heeft in Christo Jesu. Daerom op dat niemāt hardnechtygh het oordeel der Gemeente en smade / ofte cleyn achte / dat hy dooz de gemeente stemme der gheloouighen verdoemt is: soo betuycht de Heere dat sulck een oordeel der gheloouighen niet anders en is dan een vercondinghe zijnder sentencie / ende dat het vast ghehouden woort in de Hemelen / dat zy op der aerde doen. Want zy hebbe het woort Godts/daer mede zy de boose verdoemen: zy hebben Godts woort waer dooz zy de ghene die hen bekeeren / in ghenade ontfanghen. Ende zy en conden niet dwalen noch van Godts oordeel afswijcken: want zy en oordeelen niet anders dan wt Godts Wet / de welcke gheen onseker noch aerdsche meyninghe / maer de eylyghe wille Godts/ende het hemeliche woort is.

Wt dese twee plaetsen / de welcke ick
meyne met corte woorden sterckelijck
ende warachtrijcklyck verclaert te heb-
ben / willen de rasende Papisten son-
der eenich onderscheyt / na dat zy door
hare dwalinghen ghedzeuen worden /
sontijds haer oorzichte / sontijds
haren ban / sontijds haer iurisdiccie /
sontijds het recht om wetten te ma-
ken / ende sontijts hare pardoene op-
rechtē. En de eerste plaetse gebuyckē
zy oock / om de hoorcheyt des Room-
schen stoels te beuestighen. Op dese
wijse weten zy hare illuetelen te boe-
ghen tot wat sloren ende dearen zy
willen / soo dat het mach schijnen dat
zy haer leuen lanch in de since-conste
zyn gheoeffent gheweest.

Want dat sommige meynen dat die
dinghen zyn tijdtlyck ende verganc-
kelijck geweest / dienende tot dien tijt
doe de Quericheyt noch vzeemde van
de Christelijcke Religie was: die sey-
len daer in dat zy niet en aenmer-
cken wat grooter onderscheydt daer
zy tusschen de macht der Ghemeynte /
ende de burgherlijcke macht. Want de
Ghemeynte en heeft de macht des
sweerts niet om te straffen / noch he-
schappie om te bedwingen / noch ge-
uanckenisse / noch andere straffe die de
Quericheyt pleecht te ghebruycken.
Wonen desen en soeckt zy niet dat de
ghene die ghesondicht heeft / teghen
zinen wille ghestraft worde: maer dat
hy door ghewillighe castijdinghe zyn
leedtschap ende beteringe bewijse. So
is dan hier een groot onderscheydt:
want de Ghemeynte en treet haer geen
dinc aen dat eyghentlijck der Quer-
heyt toecouent: noch de Quericheyt en
mach niet doen het ghene dat van de
Ghemeynte gheschiet. Dit sal door
een exempel clarder worden. Ist dat
pemant heeft onzoncklich ghedroncken /
soo sal hy in een wel gheschickte stadt
met gheuanckenisse gestraft worden:
ist dat pemant ghehoereert heeft / die
sal ghelijcke / ofte eer meerder straffe
hebben. Alsoo sal den wetten der Qu-
ericheyt ende den wtwendigen oor-
deele genoegh ghedaen worden. Maer

hrt mach gheschien dat de sulcke geen
berou noch beteringe en bewijst / maer
veel meer tegen murmelt ende grunt:
Sal de Ghemeynte daer stille wesen?
Sulcke en connen niet toegheleuen
worden tot het ghaetmael / sonder
Christo ende zynder heyligher inset-
tinghe onrecht te doen. Ende het is
reden dat de ghene die de Ghemeynte
met een quael exempel bererget heeft /
die selue erghernisse niet en openbaert
bewijs zynder beteringe wech neme.
De reden die doorghebracht wordt
van de ghene die anders gheuoelen is
veel te swack. Christus / segghen zy /
heeft desen last der Ghemeynte beuo-
len doe daer noch gheen Quericheyt
en was / die het soude bedienen hebben.
Maer het gheschiedt dickmael dat de
Quericheyt te traghe is: iac moghe-
lijck sontijts dat zy selue zy te beris-
pen: het welcke ooc de Keyser Theo-
dosio geschiet is. Wonen desen mocht-
men dit selue segghen by nae banden
gantschen dienst des woordes. Soo
moetmen dan na deser menschen meyn-
ninghe de Pastooren niet langer de o-
penbare sonden berispen / noch zy en
moeten niet langer schelden / straffen /
ende dreyghen. Want daer zyn Chri-
stelijcke Quericheiden die dese dingen
moeten met den sweerde beteren. Iae
maer ghelijck de Quericheyt behoort
de Ghemeynte te suaceren door wt-
wendighe straffe ende dwanck: alsoo
moet oock de Dienaer des Woordes
der Quericheyt te hulpe comen / op
dat daer niet soo veel ghesondicht en
worde. Alsoo moeten dese twee dien-
sten vereenicht zyn / so dat zy malcan-
deren helpen ende niet en verhinde.

Ende boowaer ist dat yemant de
woorden Christi naerder aenmercht /
die sal lichtelijck sien dat daer een ewi-
ghe ende niet een vergancckelijcke
standt ende oorden der Ghemeynte be-
schreuen wort. Wat het en betaemt ooc
niet dat wy de gene die onser verma-
ninghe niet en willen ghehoorsamen
zyn / der Quericheyt ouer gheuen: het
welcke nochtas moeste geschied / ware
de Quericheyt in de plaetse der Ghe-
meynte

meypnte ghecomen. Ende wat salmen segghen van dese belofte / Woorwaer doorwaer ick segghe v / al wat ghy bindt op der aerde : salmen segghen dat dese belofte tot een ofte tot wy-nighe iaren streckt : Wonen desen / Christus en heeft hier niet nieuws in-gesteld / maer heeft die ghewoonte ge-uolcht die in de Gemeypnte zijns volcx altijts onderhouden geweest is : waer mede hy te kennen gegeven heeft / dat de Gemeypnte niet en can sonder die gheestelijcke iurisdicte zijn / de welcke hy van den beghinne aen ghehadt heeft. Ende dit is door ghemeyn een-drachticheyt aller tijde beuachticht ge-weest: Want dese geestelijcke iurisdic-tie en is niet terstont wechgenomen / als de Keyfers ende Quericheiden hebben begonnen tot Christus te co-men: maer is alleentijck alsoo geschiet dat hy de burgherlijcke regeeringhe niet en vercozt / ofte daer mede ver-mengt en worde. Ende dat te rechte: swant ist dat de Quericheyt godtsa-lich is / soo en sal hy niet willen de ge-meyn ghehoorzaemheyt aller kinde-ren Godts wegheren / welcker ghe-hoorzaemheyt dit het minste deel niet en is / datmen hem seluen der Ghe-meypnte onderwoypt die tot Godts woordt oordeelt: soo verre ist dat een Christelijcke Quericheyt soude moe-ten dit oordeel wechneemen. Want wat mach daer eerlijcker wesen (seyt Am-brosius) dan datme segge dat de Key-ser hy een sone der Gemeypnte: Want een goet Keyser is binne de Gemeyp-nite en niet bouen der Gemeypnte. Daer-om de ghene die de Gemeypnte beroo-uen vā dese macht / om de Quericheyt te vercrien / die veruatschen de sentē-cie Christi niet alleentijc niet een val-sche woelgange / maer verdoemen ooc swaertelijc alle die heylighe Bisschop-pen / die van den Apostelen tijden aen soo veel gheweest zijn / dat hy de eere ende het ampt der Quericheyt door eenen valschen schijn hen seluen aen-getrocken hebben.

Epif. 23
ad Na-
lencia,

Maer wederom is het nut te aen-merken welck hoorrijden hy het wa-

rachtighe ghebruyce der iurisdicte der Gemeypnte geweest / ende wat groo-ter misbruyck daer in ghecomen hy: op dat wy weten wat nu hy te verwoy-pen / ende wat wt dat oude ghebruyce hy wederom op te richten / ist dat wy wil-len des Antichrists rijcke afbreken / ende het warachtighe rijcke Christi wederom oprichten. Ten eersten is dit het eynde / te weten / op datmen de erghernissen verhindere: ende of daer eenighe erghernisse gheromen ware / datme die wechneeme. In het ghebruyce moeten twee dinghen aenmercken: te weten / dat dese gheestelijcke macht gantschelijc verscheppen worde vāt recht des sijners: ende dat hy moec niet nae eens mensches goetduncken / maer door behoorlijcke eeddrachticheyt bedient worden. Heyde dese dinghen 1. Cor. 6 a. 4. hebben in de supuer Gemeypnte on-verhouden gheweest. Want de heylige Bisschoppen en hebben haer macht niet ghebruyckt door boeten ofte ghe-uāckenissen / ofte door andere burgerlijcke straffen: maer hy hebben gelijck het betate / het eenige woort Gods ghebruyckt. Want de alderstrengste straffe der Gemeypnte is de Ban ofte afsondinge / de welcke niet van in den nootd ghebruyckt en woert. Ende dese en eycht cracht noch geweld / maer is te brede met de macht des woordts Gods. Somma / de iurisdicte der ou-der Gemeypnte en was niet anders dan een werckelijc (op dat ick alsoo dan een werckelijc / van het ghene spreke) berclaringe / van het ghene dat Paulus leert van de gheestelijcke macht der Pastoren. Ons is (seyt 2. Cor. 10. 2. 4.) macht ghegeuen om stercken te neder te woypen / om alle hoocheyt te vernederen die haer verheft teghen de kennisse Gods / om alle gedachten en verstaet daer mede te onderwoypen / en geuangen te leyden tot ghehoorzaemheyt. Chrijst / hebende bereyde straffe tegē alle onghewoortsaemheyt. Gelijck dit gheschiedt door de prediking der leere Christi: alsoo oock op dat de leere niet veracht noch bespot en worde / moeten de ghene die hen seluen hoorrijden nooten des geloofs wtgeuen / oordeel-

len na dat selue dat daer geleert wort.
 Dit en can niet gheschieden / ten zy dat
 by den dienst des woorts oock zy het
 recht ende de autoriteyt / die te roepen
 die heymelijck zijn te bermanen ofie
 scherpelijck te straffen / item de auto-
 riteyt om die af te houden vande ghe-
 meynschap des Nachtsmaels / die niet
 en connen aenghenomen worden son-
 der soo groote verborghentheyt te ont-
 heyigen. Daerom als hy op een plaetse
 seyt / dat het ons niet en betacint de ge-
 ne die buypen zijn te oordeelen / soo on-
 derwoort hy de kinderen der Ghe-
 meynte onder het oordeel ende straffe
 der Gemeynthe / waer door hare sep-
 len moghen ghebetert worden / ende
 hy gheeft te kennen / dat daer doe sulc
 oordeel ende recht ghebruyckt werdt /
 waer van gheen ghelooouich mensche
 bij en was.

1. Cor. 5
 v. 12.

6. Dusdanige macht als wy verhaelt
 hebben / en was niet by enen mensche
 alleen / om na zijn goetdunck te doen
 wat hem luste: maer was by het ghe-
 selschap der Duderlinghen / die inde
 Gemeynthe waren: soe veel als de
 Raet in een stad. Als Cyprianus
 meldet wie die waren / die te zijn
 tijde die macht bedienenden / soo pleecht
 hy de gantsche clergie by de Bisschop
 te stellen. Maer hy bewijst oock er-
 gens / datse de Clergie also bedienende /
 dat daeren tusschen het ghemeyn volc
 vande Kennisse der sake / niet en wert
 wtghesloten. Want aldus schrijft hy /
 Aan den beghinne den mijns Bif-
 schopdoms / hebbe ick vordighenomen
 sonder den raet der Clergie / ende
 sonder de bewillinghe des volcs / geen
 dunck te doen. Maer dit was de ghe-
 meyn ende ghewoonlijcke wijse / te
 weten / dat de iurisdiccie der Ghe-
 meynthe door den raet ende het ghe-
 selschap der Duderlinghen bedient
 wert: ende de Duderlinghen ghelijck
 gheseyt is / waren tweerley. Want
 sommige waren verordent om te see-
 ven / ende de andere hadden alleenlijck
 achte op de zede. Maer dese ordinacie
 is weynich te samen van haren oor-
 spronck afgheweken: soo dat ten tijde

Epif. 14
 lib. 3. c. 7
 in somem
 li. epi. 19
 p. alibi.

Epif. 10
 lib. 3.

1. Tim.
 5. c. 17.

Ambrosij de Clercken alleen de ken-
 nisse namen van de sake der Gemeyn-
 te. Het welcke hy selue beclaecht met
 dese woorden / De oude Synagoge / In 5. ca.
 ende daer na de Gemeynthe heeft haer 1. ad Ci-
 muth.
 Duderlinghen ghehad / sonder der
 welcker raet gheen dunck ghedaen en
 wert: het welcke ic niet en weet / door
 wat onachtsaemheyt het vergaen is /
 ten zy mogelijck door luycheyt der
 Leeraren / ofte meer door haer hoo-
 uerdicheyt: dewijle zy willen alleen
 wat gesien worden. Hier sien wy hoe
 swaer het dien heylighen manne is /
 dat van die wel ghelijckte ende goe-
 de regeeringhe wat vergaen is: hoe
 wel daer noch een orden bleef / die ym-
 mers verdragelijck was. Wat soude
 hy dan seggen / waert dat hy dese mis-
 maectheyt saghe / in de welcke by na
 niet een tecken dier ouder regeeringe
 ghesien en wort: hoe soude hy dit be-
 weenen: Ten eersten heeft de Bif-
 schop tegen alle recht / hem alleen aen-
 ghetrocken dat der Gemeynthe ghe-
 gheuen was. Want het is rien gelijc
 of een Wroft / Bacliu / ofte Heyer / de
 Raet verwoorde ende alleen regneer-
 de. Maer ghelijck de Bisschop is nae
 de eere ende orden hoogher dan de an-
 dere: alsoo is in het gantsche ghesel-
 schap der Duderlinghen meer auto-
 riteyt dan in een mensche. Daerom
 is het veel te boos / ende te onrecht
 dat een mensche heeft die gemeyn macht
 hem alleen aengetrocken / en der soe-
 der tyannischer begheerte een deure
 open ghedaen / ende der Gemeynthe
 ontnomen dat haer toequam / ende het
 gheselschap der Duderlinghen / het
 welcke de Gheest Christi tot eeren
 raet der Gemeynthe verordent hadde /
 wechgenomen ende verwoorde heeft.

Maer ghelijck althijt het een quaet
 wt het ander coemt / alsoo hebben de
 Bisschoppen dese sake van den ghe-
 stoeten / ghelijck of zy hen niet weer-
 dich en ware / ende hebbsen ander op
 geleyt. Hier wt zijn de Officialen ge-
 maect / de welcke souden dese sake be-
 dienen: ic en segge noch n3 hoedanich en
 aert van volc het zy / maer ic segge als

ff f f

lecnige

leenlijck dit / dat tusschen hen ende
 woereltliche Richters gheen onder-
 scheyd en is. Ende nochtans noemen
 zy noch een gheestelijcke iurisdictie/
 hoewel daer van aertsele dinghen al-
 leenlijck ghehandelt woert. Of daer
 schoot niet anders quaets in en ware/
 hoe en schamen zy hen niet een richt-
 huyse vol gekijfs/te noemen eē oordeel
 der Gemeypnte. Maer men gebruyct
 daer/ seggen zy/ vermaningen en den
 ban/ Ja men spot also met Gode: wāt
 ist dat een arm mensche eenigen Gee-
 stelijcken persoon wat gheleis schul-
 dich is/soo woert hy gedachuert: ende
 ist dat hy verschijnt/ soo woert hy ge-
 wesen te betalen: ende ist dat hy van
 niet en betaelt/so woert hy vermaent:
 ende na de tweede vermaninge coemt-
 mē tot den ban. Ist dat hy niet en ver-
 schijnt/ soo woert hy vermaent tot het
 oordeel te comen: ist dat hy ten ghe-
 setten daghe niet en verschijnt / soo
 woert hy de tweede repse vermaent en
 terfont verballen. Ick bidde v/ wat
 is hier in dat niet de infettinge Chri-
 sti ofte niet de oude ghewoonte / ofte
 niet de wijse der Gemeypnte ouereen
 coemt: Zy segghen/ Men straft daer
 oock de sonden. Iae hoererijen/ on-
 tuscheden/ bronckenschappen / ende
 dierghelijcke boosheyt en tijden zy
 niet alleenlijck / maer voedense ende
 versterckense oec met heymelijcke be-
 willinge/ ende dat niet alleenlijck on-
 der het volck/ maer oock in de Cler-
 ken ende Priesteren selue. Zy dach-
 uerden wel sommighe wt belen / op
 dat zy niet en schijne veel te seer dooz
 de vingeren te sien/ ofte op dat zy daer
 ghelt wt snuyten. Ick verswijghe die
 roeuerije/ dieuereije/ en kerckroouin-
 ghen die daer wt versamelt worden.
 Ick verswijghe hoedanighe menschen
 gemeypnlijck tot dit anpūt vercozen
 worden. Het is genoeg datmen lich-
 telijck can bewijsen dat gheen dinc
 seerder teghen de infettinghe Christi
 en is/ dan daer iurisdictie / hoewel zy
 roemen dat zy geestelijck is: de wel-
 ke nochtans niet meer gelijckenisse en
 heeft met de oude ghewoonte/ dan het

licht met de duyfsternisse.
 Hoewel wy niet alle dingen geseyt
 en hebben/ die mocht hier by gepacht
 worden/ en oock die selue dinghen die
 wy geseyt hebben/ met cozte woorden
 ouerloopen zijn: so betrouwe ic noch
 tans dat ick onse tegen-stryders also
 ouerwonnen hebbe/ dat niemant heeft
 te twijfelen/ dat de geestelijcke macht
 daer op de Daus met alle zijn rijcke
 hem seluen verhoouerdicht / is een
 godtloose en onrechtuerdige tydinge
 ouer Godels volck teghen zijn woort.
 En onder den naem der gheestelijcher
 macht/ veruate ick de stouticheyt om
 welcke zy het ellendighe volck hande
 oprechte supacheydt des godelijcken
 woorts afwenden: ende oock de onge-
 rechtige infettingen/ daer mede zy het
 volck verstrickt hebben/ ende oock die
 valsche iurisdictie der Gemeypnte/ die
 zy dooz hare Suffraganen ende Of-
 cialen ghebruycken. Want ist dat wy
 Christo late zijn rijcke onder ons heb-
 ben/soo moet dese gantsche wijse van
 regneeren terfont vallen. Maer van
 het recht des sweerds/ dat zy hen sel-
 uen oec aentreckē/ en is ons niet noo-
 dich hier te handelen/ om dat het niet
 en woert ouer de consciencien gebruyct.
 Nochtans ist nu oock in desen deele
 te aenmercken/ dat zy altyds hen sel-
 uen ghelijck bliuen/ ende gheen dinc
 min en zijn dā Herders ofte Pastoos-
 ren der Gemeypnte / waer vooren zy
 willen ghehouden worden. Ick en
 roere hier oec gheene ghebreken son-
 derlijcker menschen/ maer de gemeyn
 boosheyt ende pestē der gantscher or-
 den: de welcke soude cruepel ende on-
 den: die welcke gheacht zijn / ware zy niet
 toelmaecht gheacht zijn / ware zy niet
 met machtighen rijckdom ende hoos
 uerdighe tijtelen verciert. Ist dat wy
 aengaēde dese sake de autoriteyt Chri-
 sti soecken / hy heeft sonder twijfel de
 Dienaren zijn woorts willen van
 Burgerlijcke heerschappije en aert-
 sche regeringhe af trecken / doe hy
 seyde/ De Coninghen der Heydenen
 hebben heer schappije ouer hen: maer
 ghy niet also. Want hy gheeft te ken-
 nen/

Mat. 20
 d. 25.
 Luc. 22.
 c. 25.

Exod. 18
1.16.Exod. 28
1.1.Bischoff
hoe hij
mit de
Bischoff.
trabedist.

nen/niet alleenlijck dat het ampt eens
Pastoors verscheyde is van het ampt
eens Princen / maer dat zy soo wijdt
verscheyden zijn / dat zy niet en con-
nen in eenen mensche ouereen comen.
Want datse Moyses beyde bedient
heeft / dat is ten eersten door een son-
derlijck ende seldsame mirakel ghe-
schiet: en ten anderen is het verganc-
elijck geweest / ende alleenlijck voor
dien tijt / tot dat de saken bet geschiet
worden . Ende als de Heere daer nae
een seker forme verorden / so behoudt
Moyses de burgherlijcke regeringhe:
ende wort gheboden het Priesterschap
zyner broeder Aaron ouer te laten: en
dat te rechte: want het is bouen na-
tuere dat een mensche soude beyde de-
sen ampten ghenoech doen: ende dit is
te allen tijde neersichlijck in de Ghe-
meynte onderhouden gheweest. Ende
soo langhe als de Ghemeynte eenighe
gedaente behouden heeft / soo en heeft
daer niemandt onder de Bisschoppen
ghedacht het recht des sweerds hem
seluen aen te trecken / soo dat het ten
tijde Ambrosij een ghemeyn spreek-
woordt was / dat de Keyser mer het
Priesterschap begheert hebben / dan
de Priesters het Keyserdom . Want
een veggelijck hielt vast ende seker dat
hy daer nae seyt / te weten / dat de pa-
laysen den Keyser / en de Ghemeyn-
ten den Priestere toequamen.

Maer doe daer een middel en wech
bedacht ende gheuonden was / waer
door de Bisschoppen den tijtel / de ce-
re ende het gewin haers ampts moch-
ten sonder eenigen last ende sochful-
dicheyt behouden: so is hen / op dat zy
niet gantschelijck sedich en bleuen / het
recht des sweerds ghegheuen / ofte zy
hebben eer selue genomen. Maer hoe
sullen zy ten eynde dese onbeschacmt-
heyt conuen beschermen: Betaemde
het den Bisschoppen dat zy hen selue
in het richten der wereltlijcker din-
gen / ende regceeren der seden ende lan-
den / souden alsoo verwerren ende be-
commeringe aennemen / die so vrecen-
de van haer ampt waren / in het wel-
ke zy soo veel werck hebben / dat zy

daer nau ghenoechsaem toe zijn / al
waren zy gheheel ende sonder ophou-
den daer in belijch / ende door gheene
verhinderighen daer van afghetroc-
ken: Iae zy zijn tot sulcke stouticheyt
ghecomen / dat zy hen niet en ontsien
te roemen dat de cere des rijck Chri-
sti / aldus na haer weerdicheyt bloeyt /
ende dat zy hier door niet te seer van
de deelen haerder roepinghe afghe-
trocken en worden . Vergaende het
eerste / Ist dat dit een betamelijcke ver-
cieringhe des heyligen diensts is / dat
zy tot sulcke hoocheyt verheuen zijn /
dat zy oock den oppersten Woorden en
Coninghen verschickelijck zijn: soo
hebben zy oorsake om met Christo te
kijuen / de welcke haer eere swaerlijck
vercleyn heeft. Want wat machtmien
nae haer meyninge lasterlijck daer van
spreken / dan dat Christus gheseydt
heeft: te weten / De Coninghen ende
Princen der Heydenen hebben heer-
schappij ouer hen: maer ghy niet al-
so. Doch tans en leyt hy zyn dien-
knechten geen swaerder wet op / dā hy
selue eerst ghedragen ende aenghe-
men heeft. Wie heeft my (seyt hy) tot
eenen Richter ende deelder gheselt
tusschen v? Wy sien dat hy het ampt
des gericht enckelijck bā hem woijt /
het welcke hy nē doe en soude / waert
dat het niet zyn ampt ouereen quame.
Sullen de dienstknechten hen seluen
niet laten tot dien reghel brengen / der
welcker de Heere hem selue heeft on-
derwoopen: Het ander / te weten / dat
zy door sulcke wereltlijcke heerschap-
pij niet te seer afgetrocken en wordē
van haer ampt ende roepinghe / ic wil-
de dat zy dit selue also wel met de be-
uindinghe bewesen / ghelijck zijt wel
lichtelijck conuen seggen. Maer dewij-
le het den Apostelen niet behaert en
heeft het woordt Gods te verlaten
ende de tasele ofte aelmoesen te bedie-
nen / soo worden zy daer door ouer-
tuycht / dat een mensche niet en can
een goet Bisschop / en een goet Prince
zijn. Wāt ist dat de Apostele / de welc Act. 6. 3.
ke na die groote gaen / niet de welcke 2.
zy begaest waren / hadden mogē veel

A. A. f. u. swaer.

Mat. 20

D. 25.

Luc. 22.

C. 25.

Luc. 12.

B. 14.

swaerder en last dazghen dan eenighe andere menschen die nae hen ghebozen zijn / nochtans beleiden hebben dat zy niet en hebben cōnen beyde het woort ende de tafelen bedienen / hoe souden dese arme menschen die by de Apostelen niet en zijn te bergheleycken / conuen der seluer neersticheyde hondertmael te bouen gaen? Het is boozwaer veel te onbeschaemde en stoute roeckeloosheyt ghewees / sulcx te versoeken. Nochtans sien wy dat het gheschiet is: maer wat daer van gecomen is / dat is openbaer: want het en conde gheen ander eynde hebben / dan dat zy haer ampt verlaten / hebbe een breecht ampt aenghenomen.

10 Het is sonder twijfel / dat zy wt cleyne begijnfelen zijn weynich te samen so verre gecomen. Want zy en hebben niet den eersten doet niet conuen so verre optreden: maer zy hebbe somtijts niet iusticheyt ende heymelijc bedroch / hen seluen bedectelijc verheuen / soo dat niemant en boozsach dat het alsoo gheschied soude eer het gheschied was: somtijts hebbe zy de Woorden verschickende ende dreyghende / meerder macht van hen ghecreghen: somtijts sien de dat de Woorden niet ongewillich en waren om te geuen / hebben zy der seluer dwase ende onuoorzichtiche ghewillicheyde misbruyckt. Woortjden dewelcke de godsalige niet en sochten tegen malcanderen te rechte gaen / soo hebben zy so wanneer eenich gheschil tusschen hen gheue / de sake den Bisschoppe op ghegeuen / om dat hy die soude scheyden na zijn gheueelen: om dat zy van zijn oprechticheyde niet en twijfelden. Het sulcke middeltinghen waren de oude Bisschoppen dickmael verladen / ende dat groote lijce teghen haren wille / ghelijck Augustinus erghens betuycht: nochtans hebben zy dese moeyte / hoewel niet geerne aengenomen / om dat de partijden niet en souden tot het twistighe oordeel loopen. Wt dese middeltinghen tot de welcke de menschen hen seluen gewillichlic begaue / en in de welcke gantschelijc geen pleytginge noch din-

ghinghe en was / hebben de Pastoren een ordentlijcke iurisdictie ghemaect weynich tijts daer nae / doe sieden ende landden door menigherley swartcheden benaut worden / soo hebben zy Bisschoppen genomen tot Parroonen / om door hen beschermt te worden. Ende dese Bisschoppen hebben door woonderlijcke listen hen selue wt Parroonen / Heeren ghemaect. Men can niet versaken dat zy het meeste deel door geweld ende oproer inghenomen hebben. De Pastoren die ghewillichlic den Bisschoppen iurisdictie ghegeuen hebben / zijn door menigherley listen daer toe ghebrachte ghewest. Haer of schoon sulcker Pastoren goddierenheyt eenighen schijn der godsalicheyt ghehad heeft / soo en hebben zy nochtans door dese verkeerde mildicheyde niet seer de nutticheyt der Gemeente geuordert / der welcker oude ende openrechte regeringhe ende discipline zy alsoo verdozen / toe / op dat ick waerachtlijcker spreke / gantschelijc wechgenomen hebben. De Bisschoppen die sulcke goedicheyt der Pastoren misbruyct hebben tot haer eyge behoede / die hebbe door dit eenige bewijs oueruloedelijck ghenoech betuycht / dat zy gheene Bisschoppen en waren. Want hadden zy eenich vorderken des Apostolischen Geestes gehadt / so souden zy sonder twijfel wt den monde Pauli gheantwoort hebben / De wapenen onses krijchs en zijn niet vleeschelijc / maer gheestelijc. Haer zy worden door blinde begheerlicheyde alsoo ghetrocken / dat zy hen seluen ende hare naromers / ende de Gemeente verdozen hebben.

Ten laetsten en heeft de Roomsche Paus met cleyne heerschappghen niet te brede zijnde / ten eersten Conincken / daer na oock het Keyserrijcke ingenomen. Ende om dit heft dat hy door enkel roouerie vercregen heeft / door eenighe herwe te behouden / soo roemt hy somtijts dat hij heeft door Gods recht / somtijds dat het Constantinus ghegeuen heeft / somtijds beschermt hij met eenighen anderen tijtel.

2. Cor.
10. a. 4.

Lib. de cō
Over. 25.
Luc. 12.
b. 14.
Lib. de
cōder. 2

tijtel. Ten eersten antwoorde ick met
Bernardo/ Of hūt schoon door eeni-
ghen anderen middel hem seluen aen-
treckt / soo en doet hūt nochtans niet
door eenich Apostolisch recht. Want
Petrus en heeft niet connen gheuen
dat hy niet en hadde: maer hy heeft
zijnen nacomers gegeven dat hy had-
de/ te weten/ sochfuldicheydt ouer de
Ghemeynten. Ende dewijle de Heere
ende Weester seyd/ dat hy niet ghes-
tekt en is tot eenē Richter/ niet sefs
om tusschen twee menschen te oorde-
len/ soo en moet het de Dienstknecht
ende Discipel niet onweerdit achten/
dat hy niet en is een Richter ouer al-
le menschen. Bernardo spreekt daer
van burgerlijcke oordeelen / want
hy seyt daer na/ So is dā uwe macht
in de sonden/ ende niet in de besittin-
ghen: want om der sonden ende niet
om der besittinghen wille / hebt ghy
de sleutelen des Rijcs der Hemelen
ontfanghen. Welck dunct v de meeste
weerdichz te zyne / de macht om son-
den te vergeuen/ of de macht om lant
te deelen: Het en is gheen ghelijcke-
nisse. Dese vergancelijcke ende aert-
sche dingen hebben hare Richters/ te
weten / de Coninghen ende Princen
der aerde. Wat neemt ghy de palen
eens vreemden ampts in? Item hy
spreekt aldus tot den Paus/ Ghy zijt
een uuerste geworden/maer waertoe?
Want ic meyne/ dat het niet en is om
heerschappij te bedriuen. Daerom als
wy willen ons seluen groot achten/so
moeten wy gedencken dat ons is een
dienst opgheleydt/ ende niet een heer-
schappij ghegheuen/ Leert dat v niet
een schepter maer een mes noodich is/
om den winjaert des Heeren te snij-
den / Item het is openbaer / dat den
Apostelen wort heerschappij verbo-
den. Hoe sult ghy dan gaen ende v sel-
uen het Apostelamp aentrecken als
ghy heerschappij hebt / ofte heer-
schappij als ghy het Apostelamp
hebt: En terstont daer nae/ De Apo-
stolische forme is dese: hen wort ver-
boden heerschappij te hebben/ ende
gheboden te dienen. Maerwel dit alsoo

van eenen mensche ghesproken is/ dat
het allen openbaer is dat hy de waer-
heyt spreekt: ta hoewel de sake selue
openbaer is sonder eenighe woorden/
soo en heeft nochtans de Roomsche
Paus hem seluen niet gheschaemt in
het Arelatensche Concilium te oor-
deelen/ dat het recht der beyder sweer-
den/ (te weten/ des gheestelijcke ende
des weerlijcken) hem toecemt door
het Godtlijcke recht.

Engacnde dat zy segghen dat het
hen van den Keyser Constantinus
ghegheuen is/ de gene die inde Histo-
rien der tijden ver geoeffent zijn/ dien
en ist niet noodich te leeren hoe fabel-
achtich ende spottelijck dit zy. Maer
wy willen de Historien laten baren.
Gregorius alleen is ons eē bequaem
ende ghenochsaem ghetuyghe deser
sake. Want soo wanneer hy vanden
Keyser spreekt/ soo naemt hy dien zij-
nen ghenadichsten Heer/ ende hem sel-
uen zijnen onweerdigen dienstknecht.
Ite op een ander plaetse / Onse Hee-
ren zy niet haestelijc op de Bisschop-
pen verholghen / om dat hy aertliche
heerschappij heeft: maer hy hebbe
een sonderlijcke aenmerckinge op
dat hy alsoo ouer hen heerschappij ghe-
bruycke/ dat hy hen om de gene wiens
dienaers zy zijn/ eere gheue. Hier sien
wy dat hy wil ghelijc een wt den
volcke/ onderworpen zijn. Want hy
handelt daer niet eens anders / maer
zijn eyghen sake. Ende op een ander
plaetse / Ick betrouwe inden almo-
ghenden Godt / dat hy den Godtsa-
lijghen Heeren sal een lanc leuen ver-
leenen/ ende ons onder uwe hand nae
zijn barmherticheyt beschikken. Dese
ghetuygenissen en bringhe ic niet
voort ghelijc of ick boozghenomers
hadde dese braghe van de giste Con-
stantin/ g'ondelijc te handelen: maer
alleenlijc op dat de Lesers / ghelijc
hoorhy gaende sien/ hoe kinderlijck de
Papisten lieghen/ als zy arbeiden om
haren Paus aerdtsche heerschappij
toe te schrijuen. Daerom is de onbe-
schaemtheit Augustini Streuch/ te
grooter gewest/ die in so verlorē een

f f f iij sake

12

Epi. 5.

lib. 2.

Epi. 20.

lib. 3.

Epi. 61.

lib. 2.

Epi. 31.

lib. 4.

Epi. 34.

lib. 4.

sake heeft besaet den Roomschen Paus zijn tonghe te vertoopen. Als hadde dese fabel crachtichelijc wederleydt/het welcke hem een gheleert ende scherpinnich man zijnde / licht was om doen. Nochtans dewijle hy in de dingen der Gemeynthe niet seer gheoeffent en was / soo en hadde hijt niet al gheseyt dat tot der sake mocht te diene. Steuchus coemt daer doort / ende saeyt onghesouten beuselingen / om de ooghen der weereit in soo claer een licht te verduyfteren. Ende hy beschermte doorwaer soo slauwelijc zijns Heeren sake / dat hy mochte schijnen sulcx te beynsen / ende Alla ghelijck te gheuen. Maer de sake ist weerlich dat de Paus sulcke beschermers daer toe coope: ende sulcke boenen ende crijshers die hem seluen daertoe behuieren / zijn weerlich van haren loon bedroghe te worden / gelijck Eugubino gheschiet is.

13 Doort/ist dat yemant den tijt soect / in welcke dese ghedichte heerschappij des Paus is begonnen op te comen / het en is noch gheen vyf hondert iaren voorden / dat de Paus noch den Princen onderworpen bleef / ende sonder de autoriteyt des Keyfers niet ghemaect en wert. De oorsake der veranderinge deser orden / is geweest de Keyser Henricus / de vierde des naems / de welcke een lichtuerdich roeckeloos mensche was / sonder raet / met groote stouticheyt ende een ongheschick leuen. Want doe hy de Bisschopdomen des gantsche Duytsche lants in zijn Hof vercochte / ofte ghelijck roofwordeelde: soo heeft Hildebrandus / dat is / de Paus Gregorius / banden Keyser gheterecht zijnde / een behagheleijche oorsake ghenomen om hem seluen te wreken. Ende dewijle hy schee een goede eynde godtsalighe sake te beschermen / soo werdt hy door vele gonste ghehoopen. Ende Henricus was oock om zyne boose regeringhe van vele Princen gehaet. Ten eynde / ghelijck Hildebrandus (die hem seluen naemde Gregorius den seunden) een onreyn ende

boos mensche was / alsoo heeft hy de boosheyt zijns heren gheopenbaert: het welcke een oorsake gheweest is / dat hy van vele die met hem verbonden waren / verlaten werdt. Nochtans heeft hy soo veel ghemaect / dat zyne nacomers mochten niet alleenlic het lock der onderdanicheyt afwoopen / maer oock de Keyfers selue onderwerpen. Daertoe ist oock geschiet / dat vele Keyfers daer nae zijn nieer den Keyser Henricus / van den Keyser Julio ghelijck gheweest: soo dat se de Paus sonder groote swaricheyt conde hem onderwerpen / dewijle zy soz ghelooft ende ondeghentlic te hups iedich heuen / daer het seer noodich was / de boose begheerten der Pausen met denchte ende behooflike middelen te verhinderen. Aldus sien wy met wat verwe zy die schoon gisste Constantijn doorwenden / heghende dat Constantinus heeft het Westersche Keyserrijcke den Paus ouerghegheuen.

Van dien tijt aen en hebben de Pausen niet afgelaten ander Woorden heerlijchheden somtijts door bezoch / somtijts door ongetrouwich / somtijts door krijch in te nemen: zy hebben oock de stadt selue / de welcke doe hij was / ontrent ouer hondert ende dertich iaren hem onderworpen: tot dat zy ten eynde tot sulcke macht zijn ghecomen / als zy nu hebben: ende om de welcke te behouden ende vermeeren / zy dese twee hondert iaren (wat zy begondent eer zy hen de stadt onderworpen) de gantsche Christen weereit alsoo beroert hebben / dat zy hy nae is te niete gheworden. Het is gheschiet / dat ten tijde Gregorius de regeerders ende bewaerders der geestelijcker goeden / hebben door gewelhen seluen gheselt int beest sommiger goeden die der Gemeynthe toequame / ende hebben den seluen (ghelijck in confiscatie pleecht te gheschien) sekere namen ghegheuen tot een teeken der afwinninge. Doe heeft Gregorius een Concilium der Bisschoppen verlamt / ende die onheylighe wijse strenghelijck

Habetur
lib. 4.
Regist.
cap. 88.

ghelijck wederstaen / ende geuraecht /
of 39 eenen gheestelijken persoon niet
en achteden als verbannen / die van
sels sochte op sulcke wijze eenich be-
te in te nemen: desghelijcx of 39 eenen
Bisschop niet en achteden als verba-
nen die sulcx gebode te doen / ofte nie-
en strafte als het tegen zijn bevel ge-
schiet was. Zy hebben alle geoordeelt
dat sulck een Persoon was als ver-
bannen. Ist dat het so groot een boos-
heyt is dat 39 den van die diët / als een
gheestelijken persoon door zijn eyghen
autothept en best hem seluen aentrect
dat der Gemeynthe toecomet: dewijle
in dese twee hondert iaren lanck de
Pausen niet anders en bedencken dan
rijck / bloet / soezinghe / verderwinghe
der heyrachten / roovinghe en moor-
dinghe der steden / ellendicheyt ende
dummer der volcken / herwoestinghe
der rijcken / alleenlijc om heerschap-
pijen in te nemen die hen niet toe en
comen: wat verbanningen connen ge-
noechsaem zijn om sulcke boose exem-
pelen te straffen: Het is voerwaer son-
der twyfel dat 39 gheen dinc min en
soecken dat de ere Christi. Want
waert dat 39 gantscheijck alle we-
reltlijcke macht ghewillichlijc ouer-
gauen / daer van en soude de ere Chi-
sti / noch de ghesonde leere / noch de sa-
licheyt der Gemeynthe geen perijckel
hebben. Maer 39 zijn blind en rasende
door de eenige begeerte der heerschap-
pije: daerom meynen 39 dat geen dinc
en sal ongeschent blijue / ten 39 dat 39
heerschappije ghebuycken met stren-
gicheyt ende ghewelt / gheijde de Wo-
rde seyt.

Wp dese iurisdicctie is oock een bij-
heyt/de welke de geestelijcke persoo-
nen in het Dausdom aennemen. Wāt
zy meynen dat het hen niet en betaemt
dat zy in saken die haren persoon aen-
gaen/sonden boor den burgherlijcken
ofte weereltischen Richter verschijne/
ende meynen dat de weerelicheyt ende
bijheyt der Ghemeynte daer in oeb-
legen is/dat zy van gemeyne ne oordele
ende wetten bij zijn. Haer de onde
Bisschoppen die het der Ghemeynte

fter strengelijck bewaerden / hebben
 gehoort / dat noch hen noch harer
 orden gheen onrecht en gheschiede dat
 zy onderworpen waren. Dock hebben
 de godtsalighe Keyfers sonder eenich
 wederfpreken de gheschielijcke perfoonen
 altyden soo wanneer het noodich
 was / tot hare rechtsfoel gedachwaert.
 Want aldus fpreect Constantinus
 in enen Senbrieff tot de Nicome-
 denfche Wifchoppen : Jst dat eenich
 Wifchop onwifelijck veroerte maect /
 die fal door de handt des Dienaers
 Godts / dat is / door mijn handt ge-
 dwongen worden. Item Valentinus
 / Goede Wifchoppen en fpreken
 niet teghen de macht des Keyfers :
 maer zy bewaren oprechtelijck de
 gheboden Godts des grooen Co-
 ninck / ende zijn onsen wetten gehoort-
 faem. Dit hielt doe een pegelijck vaf
 ende feker. De faken der Gemeente
 worden vanden Wifchop geoordeelt-
 ghelijck / als een clerck niet misdaen
 en hadde teghen de burgerlijcke wet-
 ten / maer alleenlijc door de Canonen
 fchuldicht werdt : soo en werdt hy
 niet geroepen tot den gemeenten en-
 de burgerlijcken richtfoel / maer de
 Wifchop was in die fake zijn richter.
 Desghelijck / soo wanneer eenighe fa-
 ke gheuel / aengaende het ghelooft
 ofte yet dat eygentlijck de Gemeente
 aenginc : soo ondersocht de Gemeente
 felue die fake. Alfoo moentment ver-
 ftaen dat Ambrosius fchrijft tot Va-
 lentinianum : Alwe hader ter eerlij-
 ker gedachteniffe / en heeft niet alleen-
 lijck met den monde grantwoort / maer
 oock met wetten berordent / dat inde
 faken des gheloots die behoort te
 oordeelen / die een bequaem ampt ende
 autoriteyt daertoe hadde. Item / Jst
 dat wy de Schrijfuere en oude exem-
 pelen aenle / Wie fal verfaken dat in
 de fake des gheloots / ick segge inde
 fake des gheloots / de Chriftelijcke
 Keyfers pleegen vanden Wifchoppen /
 en n3 de Wifchoppen vanden Keyfers
 geoordele te worden. Item / Al Key-
 fer / ic fonde tot uwen richtfoel ge-
 roepen hebbe / hadden my de Wifchoppen

Refer-
tur lib. i.
Theodo.
ca. 20. li.
4. Theo-
doxit. ca.
8.

Epif. 33

ofte het volck willen laten comen : de welcke seiden / dat de sake des geloofs behoorde inde Gemeynthe booz het volck ghehandelt te worden. Hy wil dat de gheestelijcke saken / dat is / de saken der Keligie / niet en behooren tot den burgerlijcken richtstoel ghetrocken te worden / daer de weerdelijcke saken ghehandelt werden : ende zy stantfastericheyt hier in wordt met goede rechten vā allen geprefen : nochtrans hoewel hy goet rechte heeft / soo coemt hy so verre / dat hy seyt / dat hy wil wijckē waert dat de Keyser wil de met ghewelt handelen. Ick en sal seyt hy / niet wilens de plaetse verlaten die my betuolen is : maer is dat ick bedwongen worde / soo en dan ic niet teghen / syden / want onse wapenen zijn bidden ende weenen. Hier moeten wy aenmercken deses heylighen mans sonderlijcke matichēyt en boozsichticheydt / ende moedicheydt / ende betrouwe. Justina des Keyfers moeder sochte hem vande regeeringhe der kercken af te worpen / om dat zy hem niet en conde tot het gheuoelen der Arrianen trocken. Ende dit soude geschiet hebben / hadde hy in het Keyserlijcke Palays ghecomen om zyn sake te bepleden / doe hy gheropen wert. Waerom seyt hy / dat de Keyser niet bequaem en is om soo groot een sake te richten : hē welcke de noot des tijts ende ooc de natuerē der sake eyschte. Want hy achtēde dat het hem beter was te steruen / dan niet zyn bewillinghe sulck een exempel den nacomeren te laten : ende nochtrans en dēct hy niet om te wederstaen / waert dat de sake met ghewelt ghehandelt worde. Want hy seyt / dat het de Wilschop niet toe en coemt / het ghelouē ende het rechte der Gemeynthe met wapenen te beschermen. Maer in andere oorsaken beuist hy hem selus bereyten / te doen al wat de Keyser ghebet. Ist dat hy schattinghe eyscht (seyd hy) wy en weygheren niet / het landt der kercke betaelt schattinghe. Ist dat hy den gront selus eyscht / hy heeft macht die te nemen : niemandt van ons en

stelt hem daer teghen. Op dese wijse spreekt oock Gregorius / De an des genadichsten Herre (seyt hy) en is my niet verborghen / dat hy he niet pleecht te moeyen mit de saken die de Priesters aengaen : op dat hy geenins met onse sonden beuwaert en worde. Hy en seyt niet dat de Keyser gantscheleken en mach de Priesters richten : maer seyd dat daer seker saken zijn / die hy moet den oordele der Gemeynthe laten.

Ende dooz dese selue conninghe en hebben die heylighe mannen niet anders ghesocht / dan dat de Princen die niet seer tot de rechte Keligie gesint en waren / niet en souden dooz haer ghewelt ende boose begheerte / de Gemeynthe in haer ampt verhindere. Want zy en hebben niet misprefen / oec de Princen somtijds haer autoriteyt debruycken / de saken der Gemeynthe / so verre dat niet tot verfoeringe maer tot bescherminge der oordele der Gemeynthe / ende niet tot afdringinghe / maer tot versterkinghe der regeeringhe gheschiede. Want dewijle de Gemeynthe geen macht en heeft om te dedingen / noch oock niet en behoort te begeere (ic speke van burgerlijcke dwinginghe) soo coemt het den godesaligen Coningen ende Princen toe / de Keligie met wetten ende geboden ende oordeelen te houden staende. Op dese wijse doe de Keyser Mauricius sommighe Wilschoppen geboden hadde dat zy hare medegesellen / die vande Barbarische vyanden verdreuen waren / souden ontfangen : soo beuecht Gregorius dit beuel / ende vermaent se tot ghehoorsamenheyt. Ende hy selue vanden seluen Keyser vermaent zynde / dat hy hem soude met Joanne den Constantinopolitaenschen Wilschop versoeren / soo gheeft hy welrede waerom hy niet en is te beschuldighen : maer en beschermt hem niet met zyn beuecht / ghelick of hy ware van het weerdelijcke richthuys : maer beloeft meer ghehoorsamen te zyn / so verre het de consciencie toelaet : ende seyd oock mede dat Mauricius ghes

Hom. de
buis. tra
dendis.

Lib. 1.
epist. 43.
Lib. 4.
epist. 32.
ende 34.
Lib. 7.
epist. 39.

Ghebaen heeft / ghelijck eenen goede Prince betaemt / als hy den Bisschoppen sulcke dinghen ghebiecht.

Dat xii. Capittel.

Van de discipline der Ghemeynte, wiens voorneemste gebruyck is inde straffe ende afsnijdinge ghelegghen.

Nu moeten wy de discipline der Ghemeynte / der welcker handelinghe wy tot hier toe hebbe wtghefset / met corte woorden verclaren. Dese discipline is meest in de macht der kintelen ende Geestelijcke iurisdictione ghelegghen. Op dat wy dit te bet verstaen / so moeten wy de Ghemeynte deels in twee oordeelen te weten / in de Clergie ende het volc. Het desen gewoontlijcken nommen Clercken / verstaen ick de ghene die een openbaer ampt in de Ghemeynte bedienen. Wy sullen eerst spreken van de gemeyn discipline / der welcker een yeghelijc moet onderdanich zijn: daer na sullen wy komen tot de Clergie / de welcke bone die gemeyn discipline oock haer eygen heeft. Maer dewijle sommige de discipline so seer haten / dat sy oock selfs van den naem verschycken / so moeten dese dit wetē. Ist dat geen geselschap / la geen huysgezin hoe kleyn het zy / en kan in rechten standt gehouden worden sonder discipline: so moet de discipline veel noodigher zijn in de Ghemeynte / de welcke behoort alderbest gheschickt ende gheordineert te zijne. Daerom ghelijck de salige leere Christi / is de ziele der Ghemeynte / alsoo is de discipline in de Ghemeynte als zenuwen / door de welcke de leden des lichaems een malcanderen bliuen / een yeghelijc in zijn plaetse. Daerom / alle de ghene die wille / ofte door onwetendheyt begheeren de discipline te niete te brengen / ofte te verhinderen dat sy niet weder opgericht en worden / die soeken doerwaer de wterse verderuighe der Ghemeynte. Want wat sal daer vā komen / ist dat het eenen

nen yeghelijcken geoorloeft is dat hem behaecht: Maer dit soude gheschieden / waert dat hy de predikinghe der leere niet ooc heymelijcke vermaningen / bertspringen / ende beteringhen / en andere diergelijcke behulpsele en ware / de welcke de leere honden staende / en niet en laten ledich zijn. So is dan de discipline als een toon / waer door die wederhouden en getemt worden / die teghen de leere Christi wederspanich zijn: ofte ghelijc een spoor ofte pyckel waer door die verwecht worden die nimmer seer ghewillich en zijnen somtijds ooc gelijc een vaderlijcke geffsel / waer door de gene die swaerlijck gesondicht hebben / goebertierentlijck / ende na de saechtmoedicheit des gheest Christi / gheaffijt worden. So vā dewijle wy nu sien sommige beginselen der grofwelijcker verworffinghe in de Ghemeynte komen / om dat daer geen soch suldicheyt noch wijsen is om het volck te behouden in de ghehoorzaamheyt Christi / soo roept de noot selue dat hier eenighe hulpe ende remedie noodich is. Nu is dit de eenige remedie die die Christus gheboden heeft / ende altyds onder de Godesalighe is ghebruyct gheweest.

Het eerste fundament der discipline is / dā de heymelijcke vermaningen plaetse hebben: dat is / ist dat yemant van selfs niet doet dat hy behoort / ofte hem seluen qualijc ofte eerlijc vzaecht / ofte yet doet dat strafens weerdich is / dat hy hem late vermanen: ende dat een yeghelijc / so wan neer het de sake eyscht / soecke sijnen broeder te vermanen. Nooznemelijck dat de Pastooren ende Ouderlingen hier in neersich zijn / der welcker ampt is niet alleenlijck openlijck te prediken / maer ooc van huysse te huysse te vermanen / daer sy door de leere die int ghemeyn ghegheuen wordt / niet ghenoech doot en gaen: ghelijck Paulus leert / als hy verhaelt dat hy heymelijck ende van huysse te huysse gheleert heeft: ende betuycht dat hy van haerder aller bloedt onschuldich is / om dat hy niet opgehouden en heeft

Act. 20.
d. 20. en 26.

¶ ¶ ¶ ¶ ¶

eenen yeghelijcken nacht ende dach
meest tranen te vermanen. Want dan
heeft de leere kracht ende autoriteyt/
so wanneer de Dienaer niet alleenlijc
allen te samen wtleght wat sy Chri-
stus schuldbich zijn/maer ooc eenen mid-
del ende toeganck heeft om dat selue
van die te eyschen/die hy siet dz sy der
leere weynich ghehoorsaem/ ofte veel
te traghe zijn. Ist dat yemant sulcke
vermaninghen hardneckichlijc ver-
wozpt / ofte in syne sonde doortgaen-
de/bewijst dat hyse versmaect: soo ge-
biet Christus den sulcken als hy ter
tweeder reyse by ghetuyghen vermaect
is/booz het oordeel der Gheueynte/
dat is/booz het gheselschap der On-
derlinghen te roepen: ende daer stren-
ghelijcker te vermanen als door ghe-
meyn autoriteyt/op dat hy hem seluen
onderwozpe ende ghehoorsaem zy / is
het dat hy de Gheueynte in eere ende
woerde hout. Is het dat hy niet selfs
alsoo ghehoorden en woort/ maer in
zijn boosheyt volherdt/ dan ghebiet
Christus datmen hem als eenen ver-
achter der Gheueynte van het gesel-
schap der gheloonighen afsnijdt.

Maer bewijle hy daer alleenlijc
3 van heymelijcke sonden sprekent / soo
moetmen dit onderscheydt maken / te
weten/dat sommighe sonden zijn hey-
melijc/ ende sommighe gheueyne en
openbaer. Van de heymelijcke sonden
seydt Christus tot eenen yeghelijcken/
Maermaect uwen broeder tusschen v en
hem alleen. Van de openbare seydt
Paulus tot Timotheum/ Straftse in
1. Tim. 5 aller teghenwoordicheyt/op dat de an-
dere breefe hebben. Want Christus
hadde boozseydt/ Ist dat uwe broeder
heeft teghen v ghesondicht / ende dit
woort/ teghen v / en canmen niet an-
ders wtlegghen/ dan gelijck of hy ge-
segt hadde/ Ist dat uwe broeder alsoo
ghesondicht heeft dat gh' het alleen
weet. Ende dat de Apostel Timo-
theum ghebiet die opentlic te straffen
die opentlic gesondicht hebbe/ dat heest
hy selue ghebaen tegen Petrum: wāt
doe die also sondichde/ dat hy openbaer
erghernisse gaf/ soo en heeft hy hem

niet heymelijc vermaent / maer booz
de Gheueynte. So sal dan dit de be-
hoorlijcke orde zijn/te weten/dat wy
in heymelijcke sonde te straffen booz-
gaen na de grade die van Christus ge-
stelt zijn: ende in openbare sonden ver-
stont boozgaen tot openbaer berispi-
ge der Gheueynte/so verre de ergher-
nisse openbaer ende gheueyn is.

Wy moeten oock noch een ander
onderscheyt hebben/te weten/dat som-
mige sonden zijn lichter/ghelijck sy-
len/sommighe waerder/ als boose stuc-
kē. Om dese laetse te beter en moe-
men niet alleenlijc vermaninghen ofte
bescheidingen / maer oock strengere
remedien gebruycken: gelijck Paulus
bewijst/ die den Corinthischen ouer-
speier niet alleenlijc met woorden ca-
stijst/maer ooc met den Ban straft / so
haest als hy de boose daet vernomen
heeft. So beginnen wy nu het te aen-
mercken/hoe de gheueynte iurisdic-
tie der Gheueynte die door Godts
woort de sonde straft/zy een seer gee-
de hulpe der gesontheyt/ ende een sun-
dament der orden/ende bant der eenig-
heyt. Waerō als de Gheueynte openba-
re verspeiders/hoereerders/ dieuē/
rooners/opdoermakers/ meynedige/
balsche ghetuyghen/ ende anderen dier
ghelijcke/item hardtneckighe (die ooc
van cleyn sonden vermaent zijnde/
Godt ende zijn oordeel bespotten) van
haer gheselschap afsnijdt / soo en doet
sy niet onbehoorlijc/ maer ghebruyct
de iurisdiccie die haer is van Godt ge-
ghenen. Ende op dat niemant sulck
oordeel der Gheueynte en versma-
de/ ofte kleyn achtē dat hy door de
eendzachtighe stemme der ghelooni-
ghen verdoemt is/ soo heeft de Heere
betuycht/ dat dit selue niet anders en
is dan een vercondinghe zijnder sen-
tencie/ende dat het in de Hemelē vast
ende seker is/dat sy op der aerde doe.
Want sy hebben het woort des Hee-
ren waarmede sy de boose verdoemen:
sy hebben het woort des Heeren
waarmede sy die in ghenade ontfan-
ghen die hen bekeeren. Ende beteren.
Die meynen dat de Gheueynten kon-
nen

Mat. 18
b. 15. en.
c. 17.

Mat. 18
b. 15.

1. Tim. 5
b. 20.

Gal. 2. c.
14.

Mat. 16
c. 19. en.
18. c. 18.
Jes. 20.
c. 23.

nen langhe staen sonder desen bandt der discipline / die woorden door haer meyninghe bedroghen: ten 3° dat ons moghelijck dit behulpsel niet noodich en is / dat de Heere voorsten heeft ons noodich te zyne. Ende boozwaer hoe seer noodich het ons 3° / d³ sal wt zijn menigerley ghebruyce bet gesien worden.

¶ Daer zijn drie eynden / op de welcke de Gemeynthe siet in sulcke straffinghen ende afsnijdinghe. Een eersten / op dat niet met lasteringhe Gods die onder de Christenen ghenaeemt noch gherekent en worden die een boos en schandelijck leuen leyden / ghelijck of de heylige Gemeynthe Gods ware eenen hoop ongheschiedter ende booser menschen. Want dewijle sy het lichaem Christi is / soo en kan sy door sulcke schandelijcke ende stinckende leden niet besmet worden / sonder den hoofde Christo eenige schande te doe. Waerom op dat niet sulcks en zy in de Gemeynthe waer door den heyligen naem Christi schande aenghedact worden / so moeten die wt zijn buysselen scooten / door der welcker onreynheyt de Christelijcke naem soude schande ghebruyghen. En hier moeten oock achte hebben op het s^oachtmael des Heeren / op dat het niet ontreyliche en worde / is datmen sonder onderscheydt verdeelt. Want het is warachtich / dat de ghene dien de wtdeelinghe beuolen is / is dat hy wetens ende willens enen onweerdigen toelaet / den welken hy hadde moghen niet rechte daer af houden / is niet sulcken kerckwof te beschuldighen / gelijck of hy het lichaem des Heeren den honden voorszeld. Waerom straft Christus somus swaerlijck de Priesters die door breefe der grooten ende machtinghen / niemandt en dorsten van het s^oachtmael afhouden. Het bloedt / seyd hy / sal van uwe handen gheepscht worden. Ist dat ghy d³ mensche breeft / soo sal hy v bespotten: maer ist dat ghy Godt breeft / soo sulc ghy ooc van de menschen selue gheureest zyn. Laet ons noch scepter noch pur-

puren cleederen / noch Conincklijcke croonen breefen: wy hebbe hier meerder macht. Ick sal boozwaer lieter mijn lichamen ouergenen ter doot / en sal lieuer mijn bloet laten stopen / dan sulcker onreyninghe deelachtich worden. Soo dan op dat deser seer heyliger verborghentheyt geen schande aengedaen en worde / soo moeten in de wtdeelinghe daer van groote onderscheydinghe ghebruycken: het welcke nochtan niet en kan gheschieden / anders dan door de iurisdictione der Gemeynthe. Het ander eynde is / op dat de goede niet (ghelijck het plecht te geschieden) door gheduerige gemeynschap der boosen berdoynen en worden. Wat dewijle wy so seer gheneghen zyn tot afwykinghe / soo en is gheen dinck lichter dan door boose exemplen van den rechten loop des leuens afgeleyt te worden. Dit eynde heeft de Apostel aengereckent / doe hy den Corinthen gheboot dat sy den hoereerder souben van haer gheselschap scheidten. Een weynich suerdeesems / seyd hy / versuert het gantsche deech. En hy sach hier in soo groote perijckel / dat hy den ghelooouighen verboodt alle gemeynschap met den boosen. Ist dat (seyd hy) yemandt een broeder onder v ghenaeemt / is een hoereerder ofte ghe-rich / ofte afgodendiener / ofte dzonckaert / ofte quaetd³ / met sulcken en late ick niet toe oock seifs te eten. Het derde eynde is / op dat die selue beschaemt zijnde / beginnen leedschap te hebbe van haer onreynicheyt. Alsoo ist hen oock nut dat haer boosheyt ghecastijt worde / op dat sy door het gheuoelen der roede opgheweckt worden / die door toegheuinghe souden hardtnestigher worden. Dit greeft de Apostel te kennen / als hy aldus spreect. Ist dat yemant onser leere niet gehooft saem en is / teekent dien: ende en vermengt v niet dien niet / op dat hy beschaemt worde. Item op e³ ander plaetse / daer hy seyt / dat hy den Corinthischen hoereerder heeft den duyvel onn³ gheghenen / om v dat de gheest soude salich worden.

1. Cor. 5.
b. 8. en d.
11.

2. Cor. 5.
d. 14.

1. Cor. 5.
b. 5.

Col. 1. d.
24.

Womt. in
Wat. 3.

in den dach des Heeren: dz is (gelijck ick het wtlegghe) dat hy hem niet een tijtlijcke verdoeminge gecastijt heeft/ om dat hy soude seewichlijck salich worden. Ende hy seyd: daerom dat hy hem de duyvel ouer gheeft/ om dz buyten de Ghemeynte de duyvel is/ gelijck Christus in de Ghemeynte. Want dat sommighe dit verstaen van seker quellinghe des bleeschs/ dat dunckt my seer onseker te zijn.

6 Als wy nu dese drie eynden hebben / soo moeten wy noch sien hoe de Ghemeynte dit deel der Discipline/ dwelck in de iurisdicte ghelegen is/ bedient. Ten eersten moet wy dz onderschept behouden dat bouen gestelt is/ te weten/ dz sommighe sonden heymelijck zijn/ en sommighe openbaer en ghemeyne. Openbaer sonden zijn daer van niet alleenlijc een ofte twee ghetuygen en zijn / maer die int openbaer met ergernisse der gantscher Gemeyn te ghedaen worden. Heymelijcke sonden noeme ick / niet die gantschelijck den menschen verborzen zijn/ ghelijck de sonden der geueynsden Hypocriten (want die en komē onder het oordeel der Gemeyn te niet) maer sulcke sonden name ick heymelijc/ die niet en zijn sonder ghetuyghen/ ende nochtan n openbaer en zijn. In de openbare sonden en zijn die graden der vermaninghen die Christus verhaelt niet noodich: maer waer openbaer sonde is/ daer moet de Ghemeynte haer werck doen/ den sondaer roepen ende straffen na de mate der sonde. De heymelijcke sonden en comen voor de Ghemeynte niet soo de sondaer niet hardneckerich en is/ na dien reghel Christi / Ist dat hy de ghetuyghen niet en hoorst / soo seght het der Ghemeynte. Ende als het soo verre ghecomen is / dan moet men een ander onderscheydt maken tusschen boose stucken ende seylen. Want in licht seylen en moeten soo groote strengichydt niet ghebruycken/ maer het is ghenoech met woorden te castiden/ ende dat soetelijck ende vaderlijck/ soo dat de sondaer daer door niet herbittert noch beschaemt/

maer tot hem seluen gebracht worde: op dat hy hem meer berijghe dat hy vermaent ende verbeterd is / dan bezoeue. Maer de boose stucken moeten men scherpelijcker straffen: want hem en is niet ghenoech dat de ghene die de Ghemeynte gheerghert heeft door een boose daedt/ met woorden alleenlijck ghestraff worde/ maer hy moet booz eenen tijdt afghehouden worden van de ghemeynschap des Nachts: mael/ tot dat hy zijn beteringhe bewesen heeft. Want Paulus en bescheidt den Corinthischen hoererder niet alleenlijck met woorden/ en scoot hem oock wt de Ghemeynte/ ende strafte de Corinthen dat sy hem soo langhe gheleden hadden. Dese wijshe heeft de oude ende welghegeschickte meyn te gehouden / doe de behoofelijcke regeeringhe haren loop hadde. Want als vermaent enige boosheyt ghedaen hadde/ waer wt ergernisse comen was/ soo wert hem ten eersten gheboden van het Nachtmal te bliuen/ daer na hem elken booz Gode verbederen/ ende booz de Ghemeynte zijn leedschap ende beteringhe te betuyghen. Daer waren oock sekere dinghen die men den ghenen die ghesondicht hadden/ opleyde/ om dat sy sonden teekenē der beteringhe zijn. Als hy dat alsoo ghedaen hadde dat der Gemeyn te ghenoech ghedaen was/ doe werdt hy door oplegginghe der handen tot ghenade ontfanghen: welcke ontfanginge dickmael van Cyprus oock die wijshe met korte woorden beschrijft. Sy doen/ seyd hy/ penitencie eenen sekeren tijdt lanck: daer na bekennen sy haer schuld/ ende ontfanghen briede ende ghemeynschap door de oplegginge der handen des Bisschops ende der clerckē. Hoe wel de Bisschop ende zijne clerckē verhoerden alsoo den sondaer met de Ghemeynte / dat oock de bewijtinge des volcx daer toe noodich was: ghelijck hy ergens leert.

Dese Discipline was soo ghemeyn sonder eenighe wtneeminghe/ dat oock

Mat. 18
c. 17.

Epi. 2.
II. i. Epi.
14. II. 1.
et eiusde
II. cpi. 26

de Dincen met den ghemeynen man
 hen seluen onderworpen om die te dra
 ghen. Ende dat te rechte: dewijle het
 openbaer was/ dat sy quam vā Chri-
 sto/den welken alle Coningen behoo-
 ren onderdanich te zyne. Alsoo doe
 Theodosius om de bloedstortinghe in
 Thessalonica geschiet/ was door Am-
 brosius van de ghemeynschap der Ge-
 meynthe afgesmede/so heeft hy alle zyn
 Conincklycke verrigtinghe die hy aen
 hadde/ afgeleydt: ende openbaerlijck
 in de Ghemeynte zyn sonde beweent
 die hy door bezieghelijcke aenbren-
 ginghe ghedaen hadde: ende heeft met
 sachten ende tranen vergheuinghe be-
 gheert. Want groote Coninghen en
 moeten niet achten dat het hen schan-
 delijck is / dat sy door Christo den
 Coninc der Coningen hen selue oot-
 moedighlijck neder worpen/ ende het
 en moet hen niet misstaan dat sy door
 de Ghemeynte gheoordeelt worden.
 Want dewijle sy in haer hof by na ge-
 dinck en hooren anders dan flatterin-
 ghen/ soo is het hen meer dan noodsa-
 kelijck door den mont der Pastooren
 van den Heere ghestraft te worden.
 Ja sy behooren te wenschen van de
 Pastooren niet ghespaert te worden/
 op datse de Heere spare. Ick gae hier
 boorby door wien dese iurisdiccie be-
 hoort bedient te worden / dewijle het
 op een ander plaetse gheseyt is. Maer
 ick segge alleenlijck dit daer toe/te we-
 re/ dat inde affsnijdinghe dit de rechte
 boortganc is / welken Paulus leert/
 namelijck/ dat de Ouderlingen dat n-
 alleen en doen/ maer dat de Gemeyn-
 te ooc dat wete ende bewillighe: maer
 dat het gheschie op sulcke wijze dat de
 handelinghe niet gheregeert en worde
 door de menichthe des volck/ maer dat
 het volck dit aenmercke als een ghe-
 tuyge ende bewaerder daer van / op
 dat niet eenich dinck der gheschie van
 weynige menschen door boose begeer-
 te. Ende de gantsche loop der hande-
 linghe moet oock bouen de aenroepin-
 ghe des naems Godts/ sulcke ghesa-
 dichheyt hebben/ dat daer door de tegē-
 woordicheydt Jesu Christi bewesen

worde: op dat het sonder twijfel zy dz
 hy selue zyn oordeel regeert.

Dochians en moeten niet verge-
 ten/ dat der Ghemeynte sulck een stre-
 gicheydt dient die met den gheest der
 sacchmoedicheyt ouerre komt. Want
 wy moeten althints neersichlijck toe-
 sien (gheleijck Paulus ghebiet) dat de
 ghene die ghestraft wordt / niet door
 droefheydt verstonnen en worde: wāt
 alsoo soude de medicijne senijn worde.
 Maer de regel deser maticheydt kan
 alderbest wt het eynde genomen wor-
 den: want dewijle door de affsnijdinghe
 ghesocht wort dat de sondaer hem be-
 keere/ ende dat de boose exempel wech
 genomen worden/ op dat de naē Chri-
 sti niet ghelastert en worde / noch an-
 dere tot natioginghe des quaets vera-
 swert en worden: ist dat wy dese din-
 ghen aentien/ so sullen wy lichrelijck
 konnen oordeelen hoe verre dese stren-
 gicheydt behoort te strecken/ en waer
 sy moet eynde nemen. So dan als de
 sondaer ghetuyghenisse gheeft zijnder
 beteringhe/ ende door die ghetuyghen-
 nisse de ergernisse soo veel in hem is/
 wech neemt: so en moeten hem niet
 boorzer dvinghen: ist dat hy gheboden
 ghen wort/ soo is nu die strengicheyde
 bouen mate. In desen deele en kan de
 strengicheyde der ouden gheenins on-
 schuldicht worden/ de welcke gant-
 schelijck met des Heeren woort niet
 ouereen en quam/ ende was seer soze-
 lijck. Want doe sy den sondaer nu ses-
 uen ende nu hier / nu drie taren / ende
 nu boort alle zyn leuen lanc gheboden
 zyn berou ende beteringe te bewijzen/
 ende van de gemeynschap des Nachts
 maels te bliuen: wat mochte daer wt
 volgen/ anders/ dan groote geueyn-
 heyt oft mistroosticheyt. Desghelijck
 dat die eenmaal genallē was/ de twee-
 de reyse niet weghelaten en werdt tot
 penitencie/ maer werdt tot den eynde
 zijns leuens wt de Ghemeynte ghe-
 worpen/ dit en was noch nut noch re-
 delijck. Waerom so wie dese sake wel
 aenmerckt/ die sal oordeelen dat sy on-
 uoorachtichlijck ghehandelt hebben.
 Hoe wel ick misrijse hier meer de ge-
 meyn

8

2. Coz. 2
b. 7.

Amb. ii.
 1. ept. 3.
 in ora ha-
 bita in su-
 nere.
 Theo.

1. po. 17.
 b. 14. en
 19. c. 16.
 1. Ti. 6. c
 15.

1. Co. 5.
 a. 5.

Ad Cor.
netium
epist. 3.
lib. 1.

meyn ghewoonte/ dan ick die alle beschuldighe die se ghebruyccht hebben/ want het is seker/ dat sy sommighen mislaecht heeft: maer sy ledense om dat syse niet en konde beteren. Moogwaer Cyprianus gheeft te kennen/ dz hy niet en is willens so strenghe geweest. Onse ijdtsaemheydt (seydt hy) ende saechtmoedicheyt ende vriendelijckheydt/ is bereydt allen den genen die komen. Ick wensche ende begheere dat sy alle tot de Ghemeynte weder keeren/ ende dat alle onse medesfridders binnen den heylegheer Christi/ ende in de woonste Gods des Vaders besloten worden. Ic bergeue alle dinc/ ende sie vele dinghen door de bingheren/begeerende de broederschap vergaderen/ oock het ghene dat teghen Godt ghesondicht is/ en onder soecke ick niet volcomelijck: ick sondighe byna selue/ de sonden meer dan het betaemt/ vergheuende. De gene die wederkeeren en haer sonde niet ootmoedighe ende slechte veldoeninge belijden/ die neme ick aen met ghewiltighe ende volcomen liefde. Chrysostomus is wat harder/ maer spreect nochtans aldus/ Ist dz Godt so vriendelijck is/ waerom wil een Pasoor so hardt schijnen: Wouen desen werelwy wat saechtmoedichz Augustinus ghebruyccht heeft teghen de Donatisten/ so dat hy niet getwijfelt en heeft tot Witschoppen aen te nemen de gene die van de secte ende scheuringhe waren wedergekeert/ ende dat terfonde na haer bekeringhe. Maer dewijle een contrarie wijse de ouerhandt ghereghen hadde/ so waren die Heylige mannen bedwonghen van haer eygen oordeel te wijcken.

9 Ende ghelijc dese saechtmoedicheyt van den gantschen lichame der Ghemeynte gheeycht word/ dat sy goetdiercnlijck/ ende niet met de wterste strengicheyt de gheualen sondaers en straffe/ maer lieuer na het ghebodt Pauli/ de liefde tot hen verstercke: also behoort ooc een peghelijck bysonder hem seluen tot dese goetdierichheit ende vriendelijckheydt te matighen.

So en moeten wy dan de ghene die tot de Ghemeynte ghesloten zijn/ niet wtropen wt het gheal der wtuercorenen/ noch de hope van hen verlopen wa worpen/ ghelijck of sy nu verlopen waren. Het is wel gheoorloeft dat men achte breeinde te zijne van de Ghemeynte/ ende also oock van Christo: Ende ist dat sy dan oock meer hardt weelken sy in de afwijkinghe bliue. Welcken ist dat sy dan oock meer hardt neckicheyt en vriendelijckheydt te wijfen/ soo sullen wyse nochtans den oordele Gods beuele/ ende namacks beter van hen hopen dan wy teghen woordichlijck sien: ende daerom niet laten Godt worhen te bidden. Ende (op dat ick niet cenen woorde veruante) wy en moeten niet den Persoon/ te welcke in Gods hant ende wilde is/ tot de doot ouergeuen: maer wy moeten allenlijck eens peghelijck wercken wegen door Gods woord/ hoedanich die zijn. Als wy desen regel volghen/ so volghen wy Gods oordeel meer dan wy het onse voortbzinghen. Maer der brijheyt in het oordeelen en moeten wy ons niet aenstrecken/ het en zy dat wy willen der cracht Gods een mate stellen/ ende zijnder barmherticheyt een wet geue/ de welcke so wannert het hem belieft/ ende alderbooste maect de alderbeste/ ende de ghene die woecende waren/ in de Ghemeynte plant. Ende dit doet de Heere/ op dat hy alsoo der menschen meyninghe bedrieghe/ ende lichtueersdicheyt beneme: de welcke meer haer selue in het oordeel toeschijnt dan het betaet/ ten zy dz sy gedwonge word.

Want dat Christus belooft dat het sal in den Hemel gebonden worden dz de sijne op der aerde binde/ daer met hy de macht om te binden met de strafse der Ghemeynte: door de welcke de ghene die afgheueden ende verbannen worden/ niet en worden in het eeuwige verdoemt noch in de eeuwige verdoemenisse geworpen: maer als sy hoo ren dat haer leuen ende zeden verdoet worden/ soo worden sy oock van haer eyghen eeuwighen verdoemenisse versekeret.

10
Mat. 18.
c. 18.

1. Cor.
16. d. 22.
1. Thes.
5. d. 15.

schert / ten zy dat sy hen bekeerē. Wāt
dit onderscheydt is tusschen den van
ofte afsnijdinge / ende die veruloerkinge
ghe die ghenaeint wordt Anathema.
Het Anathema gheeft den mensche
uer tot het eenwighe verderf sonder
eenige hope der vergheuinge: maer de
ban ende afsnijdinghe straft meer de
wercken ende zeden: ende hoe wel ooc
de menschen daer door ghestraft wor-
den / so gheschiet dat nochtans also / dz
sy ban haer toecomende verdoemens-
se vermaent zijnde / tot salicheyt we-
derroepen worden. Ende ist dz hy we-
derkeert / so is de Ghemeypnte bereydt
hem te ontfangen / ende haerder ghe-
meynchap deelachtich te make. Naer
het Anathema / wordt seiden ofte nem-
mermeer ghebruyckt. Daerō hoe wel
de Discipline der Ghemeypnte ons n-
en laet groote ghemeynchap hebben
met den ghenen die ghebanen ofte af-
ghesneden is: so moeten wy nochtān
met wat middelen wy können / arbe-
den dat sy hen beteren / ende tot de ee-
nicheydt der Ghemeypnte wederkeere.
Het welke oock de Apostel leert / seg-
ghende / En wilt se niet achtē als vā
den / maer vermaent se als broeder.
Ten zy dat dese vrientdelichheyt int
heymelichē ende int openbare onder-
houden worde / soo ist te breefen dat
wy straffen / sullen scherppzichters
worden.

12
11

¶ In de Discipline te matighen / is
ooc seer noodich dat Augustinus seyt
tegen de Donatisten handelede / te we-
ten / ist dat eenighe menschen sien dat
de ghebreken niet meer stichelijck ghe-
noech door de wonderlingen gebetert
en worden / dat sy daerom niet en moe-
ten terfont van de Ghemeypnte afwij-
ken: ofte ist dat de Pastooren niet en
kōnnen na haer begeerte alle dinc sup-
nieren noch beteren dat ghebreckelijck
is / dat sy daerom niet terstōt de diest
en verlaten / ofte door onghewoonlijc-
ke hardicheyt de gantsche Ghemeypn-
te verstoort. Want het is seer warach-
tich / dat hy schrijft / te weten / dat soo
wie mer berispt betert al wat hy kan /
ofte het ghene dat hy niet en kan be-

teren / wilslypt sonder den bandt des
breefts te breken: ofte het gene dat hy
sonder den bandt des breefts te bre-
ke niet en kan wilslypten / gerechtich-
lijc misprijs / en sterckelijck draecht: **Lib. 2. 2.**
dz dieniet en is te beschuldighen noch **tra Pars**
te straffen: Ende hy seyt op een ander **men. ca. 1**
plaetse de oorake / te weten / dat alle
Godsalige middel en wijse der Dis-
cipline der Gemeypnte / moet altyts de **Lib. 3.**
eenicheyt des Geests in den bant des **cap. 1.**
breefts acntien: welken bant de Apo- **Ephe. 4.**
stel ons ghebiet te bewajen makande: **a. 1.**
ten verdragende: ende als dese niet be-
waert en wordt / soo en is de medicine
der straffe niet alleenlijc te vergeefs /
maer beghint oock schadelijck te zij-
ne / soo dat sy niet langher een mediti-
ne en blijft. So wie / seyt hy / dit neer-
stichelijck bedenckt / die en verlielt de
scherpicheyt der discipline n3 in de be-
waringe der eenicheyt / noch en breekt
den bandt der eendrachticheyt niet
door onmatige straffinghe. Hy be- **Cap. 1.**
kent wel dat niet alleelijc de Pastoo-
ren en moeten hier in arbeide / op dat
inde Ghemeypnte geen gebrec en blij-
ue / maer dat een yeghelijck moet nae
zijn vermoghen daer nae staen: hy en
verswijcht oock niet dat de ghene die
versuynt de boose te vermanen ende
beteren / door Godt schuldich is / al ist
dat hy haren sonden niet gonstich en
is / noch met hen en sondicht. Ende ist
dat hy sulck een persoon is / dat hy se
can van de gemeypnchap des Sacra-
ments afhouden / en nochtans dat niet
en doet: dat hy dan sondicht tot zijn
eyghen verderf. Hy wil alleenlijck dz
het gheschie met voorzichtigheyt / de
welcke de Heere ooc gebiet / op dat het
coren niet gehindert en worde / almen
het oncruyt wintijet. Daer na beslypt
hy wt Cypiano: Soo moet dan de
mensche barmhertichelijck beteren dat
hy can / ende dat hy niet en can bete-
ren / dat sal hy ijdelsaemlijc dragen / en
niet liefde besuchten ende beweenen.

12
11

¶ Dit seydte hy om de onmatighe
hardicheyt der Donatisten / de welc-
ke in de Gemeypnten gebreken sēde /
die de Bisschoppen wel met woorden

Mat. 13
d. 29.

berispten / maer niet den Ban niet en
straffen (om dat sy niet en meynen
door desen middel eenighen voortganc
te ghebruycken) so hebben sy de Wif-
schoppen grouwelijcken gelassert ge-
lijck verraders der Discipline: ende
hebben hen selue doopen doose scheu-
ringhe / van de Gheimeyte Christi af-
ghescheypden. Gelijc hiyden de weder
doopers doen / de welcke gheen Chri-
stelijcke vergaderinghe en bekennen /
ten zy dat sy alleins Engelijcke vol-
maectheyte hebbe: ende onder het des-
sel deser harder bytericheyt / alle stich-
tinghe afbreken. De sulcke (sepdt Au-
gustinus) soecken geheele volcken die
sy in den roem haers naems verstrick
hebben / tot hen te trecke ofte pinners
tweedrachtich te make / n: door haet
der sonde anderer menschen / maer door
hefde haers twist: want sy zijn opge-
blasen met hoouerdicheyt / rasende
door hardtnechicheyt / listich met laste-
ringhe / beroerlijck niet tweedracht / en
op dat het niet openbaer en worde dat
sy het licht der waerheyt niet en heb-
ben / soo decken sy hen seluen met de
schaduwe der onghenadigher streng-
heyt: ende het ghene dat in de Schrif-
tuere betolen wort met matighe heyl-
inghe ende beteringhe sonder vercor-
tinge der liefde / ende met bewaringhe
der eenicheyt des breds te doen om
de ghebreken der naesten te beterē: dit
ghebruycken sy tot een oorsake der af-
wijkinge ende godlooser scheuringe.
Alsoo verandert de duyvel hem selue
in eenē Engel des lichts / als hy door
een strengicheyt die eenen schijn der
rechtuerdicheyt heeft / raet gheest tot
bloedighe wreetheyt / niet anders soec-
kende dan den bant des breds ende
eenicheyts te verderuen ende af te bre-
ken: wāt als dese vass ende sterc blijft
onder de Christenen / so wort alle zijn
cracht swack ontfade te doen / de li-
stinghe laghen / ende stricken worden
ghebroken / ende de raet die tot ver-
woestinghe boozgenomen is / vergaet
ende verswindt.

Als Augustinus dit al ghesepde
heeft / so gebiedt hy booznemelijck een

dinc / te soeken / Ist dat de mensche
niet een sonde beint is / so moet daer
de strengicheyt niet barmherticheyt
gematich worden. Want darinē daer
soude een wtscheydinghe maken / die
raede (sepdt hy) soude ydel ende scha-
delijck zijn / want hy soude godloos
en de hoouerdich worden / ende meer
de goede swacke verstooren / dan de
moedighe boose beteren. Ende dat hy
daer anderen ghebiedt / dat selue heeft
hy oock ghetrouwelijck ghevolcht.
Want daer hy tot Aureliū den Car-
thaginenschen Bisschop schryft / daer
claecht hy dat dronckenschap alomme
in Africa onghesraft regneerde / en
de vermaent datmen een Conciliū
der Bisschoppen versamele ende ver-
medie daertoghen ghebruycke. Ende
daer na seyt hy / Ick meyne dat sul-
ke dinghen niet met scherpicheyt
noch met hardnechicheyt / noch als
niet heer schap / te gebruycken werch
ghenomen en worden: maer meer met
leeren dan met ghebieden / ende meer
met vermanen dan met dreygen. Wāt
alsoo moetmen handelen met de me-
nichte der sondaren. Maer de stren-
gheyt moetmen ghebruycken teghen
wepnigher menschen sonden. Nach-
tans en verstaet hy niet dat de Wif-
schoppen daerom moeten door de vin-
gheren sien ofte wijghen / om dat zy
niet en connen de openbare sonden
strengelijck straffen: ghelijc hy daer
nae selue dz. clacert. Maer hy wil dat
de wijse der straffinghe alsoo ghema-
ticht worde / dat zy soo verre het hem
moghelijck is / lieuer ghesontheyt dan
verderuinghe den lichame aenbringe.
Ende daerom besluyt hy te eynde als
dus: Daerom en moetmen oock dat
ghedat des Apostels niet vergheten /
dat hy gheeft van de boose afte schei-
den / als het sonder de brede te breken
gheschieden: want hy en heeft niet
ghewilt dat het anders geschien sou-
de: ende wy moeten oec dit onderhou-
den / dat hy mitsanderen verdragen-
de / arbeiden om de eenicheyt des
Gheestes te behouden in den bant des
breds.

Cap. 2.
lib. 3. con-
tra Par.

1. Cor. 3
c. 7.

Ephes. 4
a. 2.

het

Het ander deel der discipline die ny
eygēliche in de macht der sleutelen ver
naet en wordet / is daer in gheleghen /
dat de Pastooren het volc na den noot
des tijds vermanen tot vastendagen
ofte ghemeyne gebeden / ofte tot ander
oeffeningen der ootmoedicheyt ende
bekeeringhe: van welcke dinghen noch
tijdt noch mate / noch wijse geleert en
wordt in Gods woordt / maer staet
in het oordeel der Ghemeynte. Ende
ghelijck dese dinghen. Ser nut ende
voorderlijck zijn / alsoo zijn sy van der
Apostelen tijden aen althijt in de Ge
meynte ghebruyckt geweest. Hoe wel
de Apostelen selue en zijn de eerste
Tutooren daer van niet geweest / maer
hebben het exempel daer van wt de
wet ende wt de Propheten genomen.
Want wy sien daer in / dat soo wan
neer eenighe groote sake booz handen
was / het volc werdt samen geroe
pen / ende gheboden te bidden ende vast
en. Soo hebben dan de Apostelen dā
na gevoelt / dat den volcke Gods nā
nien en was / ende dat sy voorsaghen
dat het soude voorderlijck wesen. Dit
selue is ooc van andere oeffeningen /
door de welcke het volck tot Godsal
icheyt verweckt ofte in gehoorzaam
heyt dan ghehouden worden. Daer
zijn alomme exemplen in de heylighe
Historien die niet noodich en zijn ver
haelt te worden. In somma moctmen
aldus weten: soo wanneer twist is in
de Religie / die door een Conciliū
ofte door een oordeel der Ghemeynte
moet gecyndicht worden / of soo wan
neer men handelt van enen Dienaer
te berkiezen / eyndelijck / soo wanneer
een swaer ofte wichtige sake gehan
delt wordet: wederom so wanneer teec
kenen der toornicheyt Gods gheden
worden / ghelijck Desilencie / Krich /
ofte diere tijdt / soo is het een heyligh
ende te allen tijde een voorderlijck dinc /
dat de Pastooren het volck tot ghe
meyne vasten ende bidden vermanen.
Ist dat pemant de ghetyghenissen die
wt den ouden testamēte mogen voort
gebracht worden / niet aen en neemt /
ghelijck of sy niet der Christen Ghe

meynte niet ouerē en quamen: het is
openbaer dat oock de Apostelen alsoo
ghedaen hebben. Hoe wel aengaende
de ghemeyne gebeden / ic meyne dat
men nāw pemant sal vinden die daer
van soude twyfelden. Daerom laet ons
een weynich spreken van het vasten:
om dat vele meynen dat het niet soo
noodich en is / dewijle sy niet en ver
staen wat nut daer wt komt: sommi
ghe verwozzent oock gantschelijck /
ghelijck of het te bergheffē ware: en
alsmen het ghebryck daer van niet
wel en weet / so kunnen lichtelijck tot
supersticie vallen.

Een heyligh ende behoorlijck vasten
heeft drie eynden. Want wy ghebryc
ken om onse vleesch te temmen en te
castijden / op dat het niet te wtel en
zy / oft om bequamer tot ghebeden en
de heylighe ghedachten te zyne / ofte
op dat het zy een ghetyghenisse on
ser vernederinghe door God / als wy
willen onse schuld door Godt beijde.
Het eerste eynde heeft seiden plaetse
in enen gemeynen vastendach: om dat
aller menschen lichamen niet eensins
gesteldt en zijn: daerom betaemt het
bet sommigher menschen vasten. Het
tweede eynde dient allen int gemeyn /
ende ooc enen yegelijcken bysonder:
want het is alsoo wel der gantscher
Ghemeynte noodich dat sy haer selue
tot ghebeden bereyde / als enen yega
lijcke gheloouighe. Ende het derde
eynde oock des ghelijck. Want het ghe
schiet somtijts dat Godt een volck
laet met krich ofte peste / ofte enige
ellēde. In sulcke gemeyn straffe moct
het gantsche volck zijn schuld beken
nen. Ende ist dat de handt des Heren
pemāt bysonder laet / die moet dit sel
ue alleen ofte niet zijn huysgesin doe.
Dit is voornemelijck gheleghen in de
ghedantheyt des herten. Want als de
gheest ende het herte ghesint is ghelijc
het betaemt / so kant nāw wesen son
der een wtwendighe ghetyghenisse te
geuen: ende dit dan aldermerck / als het
gheschiedt tot ghemeyn stichtinghe /
op dat sy alle haer sonde openbaerlijck
beijde / Gode de iof der rechtuer

dicheyt gheuen/ende malcanderen onderlinge een yeghelick door zijn exempel vermanen.

16 Hierom wort het vasten / dwelt een teecken der vernederinge is / gewoonlijcker gebuyckt van de Gemeynthe int gemeyn / dan vā sommige mensche bysonder: hoewel het (gelijc voorsept is) der gantscher Gemeynthe / ende eenen yegelijcken bysonder gemeyn is. Daerom so veel de Discipline der vā wy nu handelen / aengaet: so wanneer men moet om eenige groote sake bidden / so ware het nut vasten en bidden te gebieden. Also als de gheloouige te

Act. 13.
a. 3.

Act. 14.
b. 23.

Antiochien wilen Paulo en Barnabe de handen oplegghen / soo hebben sy genaest en gebeden / om dz sy hare diest aen welken so veel gelegen was / sou den te bet Gode beuelen. Also oock daer na hebben dese beyde gheuaest ende ghebeden / als sy Dienaren ouer de Gemeynthe stelden. In dusdanich vasten en hebben sy niet anders aenghesien / dan om dat sy souden bequaeter ende veerdigher worden om te bidden. Mit beuinden wy voorwaer / wanneer de buyt vol is / soo en is het herte noch de gheest niet so seer opgeheuen tot Godt / dat men kan ernstelijck ende met yperighe beweginghe tot bidden gheneghen worden / ende daerin volherden. Aldus is te versae dat Lucas schryft van Anna / dat sy Gode gediend heeft met vasten en bidden. Want hy en stelt de dienst Godts niet in het vasten: maer hy geeft te kennen / dat die heylige vrouwe haer alsoo geofent heeft tot geduericheydt des ghebeds. Sulck was ooc het vasten

Luc. 2. c.
37.

2. Cor. 1. b
4.

1. Cor. 7.
a. 5.

Nehemie / doe hy yperichlijck Godt voor de verlossinghe zijns volcx badt. Om deser saken wille seydt Paulus dat de Gheloouighe wel doen als sy voor eenen tijdt hen seluen onthouden van byligginghe / op dat sy te byelijcker ende onbekommerlijcker bidden ende vasten. Hy steldt het vasten als een behulpel by het bidden / te kennen gheuende dat het niet nut en is / anders dan soo verre het tot dit eynde ghebuyckt wort. Wouen de

sen als hy te deser plaetse den getrouwen gebiet malcanderen de onderlinge a. 3. goetwillichz te betalen / so ist openbaer dat hy niet en spreekt van de daghelijckche gebeden / maer van ghebeden die om eenighen sonderlijcken noot gheschieden.

Wederom / ist dat daer pestilencie / 17 ofte hongher / ofte krenck / ofte eenighe ellende schijnt eenigen lande ofte volcke voor handen te zynen / so behooren de Pastoren ooc da de Gemeynthe te vermanen tot vasten en bidden. Want als Godt eenich perijckel tooren Gods oormoedichijc af te bidden. Want als Godt eenich perijckel laet verschijnen / so geeft hy te kennen dat hy hem seluen tot waken bereyt / en eenichijns wapent. Daerom ghelijc voortghen de nu sadige menschen plaech ten den baert te laten wassen / swarte klederen aen te doen / ende hen seluen oormoedichijc te vernedere om barmherticheyt van den Richter te vercrijgen: Also ooc als wy voor den Richter Gods beschuidicht zyn / soo ist ooc der eerlijckheyt Gods betamelijc en der gemeynen stichtinghe voortdijc / en ooc ontsien nut ende salich / da wy met iamerlijcke wtwendighe bewijnghe onser droefhiz / soechē zyn strijgicheyt af te bidden. En dat dit onder het Joodsche volck ghewoonlijck ghebuyckt werdt / dat machmen lichtelijck versaeen wt de woorden Joels: want als hy ghebedt de basyne te blasen / het volck te vergaderen / eenen vasten te ghebeden / etc. so spreekt hy ghelijc van dinghen die ghewoonlijc ghebuyckt worden. Weynich te vermen hadde hy gheseyt / dat God voortghenomen hadde de sonden des volcx te ondersoeckē / ende dat de dach haers oordeels nu na by was / ende hadde se gheroepen dat sy souden komen antwoorden. Daerna roept hy ende vermaent se haer te haesten tot den saken ende tot de asche / ende tot weenen en bidden: dat is / om ooc door wtwendighe betuygungen hen seluen voor den Heere neder te worpen. De asche en de de saken betaemde ingelijck dien tijde meer dan den onsen / maer de tsamen

Joel. 2. d
15.

mentroepinge/ende bergaderinghe/eff
 6: woenen/ende vasten/ende dierghelghe
 dinghen/ dienen oock sonder. twi-
 fel onsen tijde / so wanneer de ghele-
 ghenthey onser saken dat also eyscht.
 Want dewyle het een heylighe oefenin-
 ge is / om hem seluen te verneberen/
 ende de vernebercheydt te bewijzen:
 waerom soudent wy die min gebuyt-
 ken dan het Jodische volck/in gelijc-
 1. Sa. 7.
 6.6. en
 31. d. 13.
 2. Be. 1.
 b. 12.
 Jone. 3.
 b. 5.
 ken noodt? Wy lesen dat niet alleen-
 ick de Israelitische Gemeente ghe-
 uast heeft tot een teeken der droefh/3/
 de welcke dooz Gods woort onder-
 wesen ende geschicht was/ maer oock
 de Jiniuten/ de welcke gheen leere
 en hadde/ anders dan de betcondinge
 Jone. Waerom en soudent wy niet dat
 selue ooc doen? Haer sommige moch-
 ten segghen / het is een wtwendighe
 ceremonie/ de welcke oock in Christo
 haer eynde neemt/ghelijck de andere.

Wtwoordt / Ja sy is oock noch huy-
 den den ghelooighen een seer goet
 behulpsel / ende een nutte bemanin-
 ghe ghelijck sy altyds gheweest is/
 om hem seluen te verwerken / op dat sy
 dooz haer onergroote sozgheloosheyt
 ende onachtfaemheyt. Godt niet meer
 ende meer tergen/ als sy van hem ge-
 lastjdt worden. Waerom als Chri-
 stus sijne Apostelen ontschuldicht dat
 sy niet en vasten/ soo en seyd hy niet
 dat het vasten zy gantschelijck wech-
 ghenomen: maer steldt het wt tot el-
 1. Mat. 9. b.
 15.
 Luc. 5. g.
 34.
 leudighe ende droeuighe tijden. De
 tijdt sal (seydt hy) komen/dat de bruy-
 degom sal van hem wechghenomen
 worden.

18 Waer op datmen in den naem niet
 en dwale/soo laet ons beschrijven wat
 vasten zy. Want wy en verstaen daer
 dooz niet alleenlijck matichheydt ende
 ghesparicheyt in spijse/ maer wat an-
 ders. Het leuen der Godesaligen moet
 wel met soberheyt ende ghesparicheyt
 ghemacht zyn / op dat het in zijnen
 gantsche loop eenen schijn des vastes
 worgheue. Haer daer is ouen dien
 een tijdelijck vasten/te weten/als wy
 wt de gewoonlycke wijsse van leuen
 ontseluen wt onttrecken / het zy dooz

eenen dach / ofte booz eenen sekeren
 tijdt/en onseluen een strengher ende
 nauwer mate in spijse ende ozanch ge-
 bieden/dan wy gewoon zyn. Ende die
 is ghelegghen in drie dinghen / te we-
 ten/in de tijt/in de qualiteyt ofte hoe-
 danicheyt/ende in de mate der spijse.
 Wy den tijdt verstaen dat wy nuch-
 ter die wercken volbrenghen/ om de
 welcke wy boornemen te vasten. Ge-
 lijck als yemandt vast om des ghe-
 meynen gebeds wille / die blijft son-
 der eten tot dat het geeyndicht is. De
 qualiteyt ofte hoedanicheyt is daer in
 gelegen/dat wy alle lecker spijse ver-
 mydende ende niet slechte spijse te vie-
 de zynde / de kiele niet en verwerken.
 De mate is daer in ghelegen/dat wy
 ghesparichlijcker ende min eten dan wy
 ghewoon zyn: ende alleenlijck teghen
 den noot/ ende niet tot lust.

19 Waer men moet boornemelijck al-
 tijts toechen/dat daer gheen supersticie
 in en kome / ghelijck voortijden met
 groote schade der Gemeente geschiet
 is. Want het ware beter gantschelijck
 gheen gebuyt des vastens te hebbe/
 dan dat het neersichlijck onderhou-
 den ende daerentusschen verdoemen
 worde met valsche ende schadelijcke
 meyningen/tot de welcke de werelt
 onder tusschen dickmael vernalt/ ten
 zy dat de Pastooren niet groote neer-
 sticheydt ende boozhichheydt dat ver-
 hinderen. Het boornemste is/dat sy
 altyds zynen dat Joel leert/te we-
 1. Joel 2. 6.
 13.
 ten/datmen moet het herte/ende niet
 de kleederen scheuren: dat is / dat sy
 het volck bemanen dat het vasten in
 hem seluen niet seer groot by Godt
 gheacht en woort/ten zy dat de inwen-
 dighe beweginghe ende ghesantheyt
 des herren/een warachtich inthagen
 der sonde ende zijns selfs/warachtighe
 verdoemdinghe ende warachtighe
 smerte wt de vreesse Gods daer by ze.
 Ja dat het vasten om gheen ander ooz-
 sake nut en is / dan om dat het tot de-
 se dingen een behulpsel is. Wat Godt
 en veruolckicht gheen dinc seerder / dan
 dat de menschen specken hem te bedrie-
 ghen / booz de onnooselheyt des
 G G G h herten

Esa. 58.
b. 5.Li de mo-
ri. Ma-
nich. cap.
23. et lib.
30. con-
tra Fau-
stum.

herten eenighen wtwendighen schijn
toonende. Daerom schelt Esajas de
se gheueynsthepdt seer dapperlijck/dz
de Joden meynen dat Gode genoeg
gedaen was / als sy alleenlijck geuast
hadden/hoe wel sy haer Goddeloosheyt
ende onreyn ghebachten in het herte
doeden. Is het (seyt hy) sulck een va-
sten dat de Heere verhozen heeft: &c.
So is dan het gheueynsthepdt hy
pocryptische vasten/niet alleenlijck een
onnutte ende ydel vermoeyinge/maer
oock een seer groote grouwelijckheyt.
Wouen desen moet men noch een ander
quaedt dat ten desen seer na is/ groo-
telijck schuwen/te weten/ dat wy niet
en achten dat het vasten zy een Godts
dienst/ ofte een werck dat de ghenade
Godts soude verdienen. Want dewij-
le het in hem seluen noch goet noch
quaet en is/en niet vozerlijck en is/
anders dan tot die eynden de welcke
men daer in moet aensien / soo ist een
seer schadelijcke supersticie / datmen
vermengt met de werken die Godt
gheboden heeft/ende die in haer selue
sonder eenich ander aensien noodich
zijn. Sulck was booztijden de rase-
rie der Manicheen: de welcke Augu-
stinus wederleydt/ende claerlijck ge-
noech leert / datmen het vasten moet
alleenlijck met de boozgenoemde ey-
nden weerdeeren/ende dat het Gode n-
en behaecht ten dat het daer toe ge-
bruyckt worde. De derde dwalinghe
en is niet soo godloos / maer is noch-
tans so ghelijck/te weten/datmen het
vasten te strengelijck eyscht als een
sot de boozneemste Godtlijcke wer-
ke/ en datmen met onmatige lof also
berheft/dat de menschen meynen wat
gods gedaen te hebben/ als sy ghe-
uast hebben. In desen deele en darf ich
de oude Leeraers niet gheheel ont-
schuldighen / dz sy een jaedt der super-
sticie gesaept/ende ee oordeel deser ty-
tanjie ghegheuen hebben / die daer na
opgheromen is. Men vint by hen wel
sometijds gesonde ende voorzichtighe
redenen van het vasten:maer daer na/
bindtmen onmatighen lof des va-
stens / waer door het onder de booz-

neemste dencken verheuen word.
Ende doe hadde oock de superstici-
cien se onderbondinghe des beertich-
daerschchen vastens / alommeyn man
ghekreghen: om dat de ghemeyn man
meynde daer mede Gode eenen wtne-
menden dienst te doen/ende de Dastoo-
ren present door een heylige nadoigin
ghe Christus: hoe wel het openbaer is/
dat Christus niet en heeft daerom
derden soude een exempel geuen: maer
om dat hy niet daer soude betuy-
ghen dat de verkondinghe des Euang-
gelij die hy alfoo begonde/ghen men-
schelijcke/maer een Godtliche leere is.
Ende het is wonder dat scherpsinn-
ghe menschen hebben konnen in soo
grof een dwalinghe vallen/ de welcke
door so vele ende clare redenē weder-
leydt wordet. Want Christus daghen (het
niet dickmael beertich daghen / hadde
welcke hy haer moeten doen / hadde
hy willen sulck eenen iaerlijck schen
vasten in seilen)maer hy vast se alle-
lijc eenmael/te weten/als hy hem sel-
uen bereydt tot de verkondinghe des
Euangelij. Hy en vast oock niet aa-
n mensche lijcke wijsen/ geelijc hy behoort
de te doen / hadde hy willen de men-
schen tot nauoiginge verwerken:maer
hy toont veel meer een exempel waer
om hem te verwonderen eer dan
ken om hem na te volghen. Een laetsten
dit vasten Christi / en is niet anders
dan ghelijck het vasten dat Moses
geuast heeft/doe hy de Wet tot Gods
hant ontant. Want dewijle dit mira-
kel in Mose geschiet was/ om de an-
toziteyt der Wet te beuestighen: soo
moeste het oock in Christo gheschien/
op dat de Wet niet en schene het. En
gelium te bouen te garen. Het en heeft
noyt yemende in den sin gecomen on-
der het volck Israel/sodanich een va-
sten op te richte/na het exempel Mo-
ses. Daer en heeft oock niemant de
Drogheten ende heylighe Maede-
ren dat nagevolcht / hoe wel sy noch-
tans tot alle oefeninghen der Godtsa-
licheyt moedich ende byertich waren.

Exo. 24.
d. 18. en.
34. d. 28.

1. Reg.
19. b. 8.

Want datmen leest van Elia/ dat hy
beertich daghen geleest heeft sonder
eten ofte dincen/ dat diende alleen-
lijck om dat het volck soude bekennen
dat hy van Godt verwecht was om
de Wet weder op te richten / vande
welcke byna geheel Iſrael was afge-
vallen. Soo is dan dit enckelijc een
verkeerde nauolginghe geweest/ ende
oock vol supersticie/ te weten / dat sy
sulck een vasten gheprezen hebben on-
der een deksel der nauolginghe Chri-
ſti. Hoe wel in de wijſe des vastens
was doe seer groote verscheydenheyt/
gelijck Cassiodorus verhaelt wt So-
crate / in het neghende boeck zijnder
Historie. Want de Romeynen (seydt
hy) en vasteden niet meer dan drie we-
ken: maer sy vasteden alle dage / wtge-
nomen den sondach ende saterdach.
De Egyptische ende Griekische vas-
teden ses weken / andere vasteden se-
uen weken / maer sy vasteden onder-
tussen ende alleenlijck sommige da-
gen. Daer was ooc also groote onee-
nicheyt in het onderscheydt der spijſe.
Sommighe en aten niet anders dan
broot ende water/ sommighe aten daer
toe oock moes: sommighe hebben
ende voghelen gheten: sommighe en
maecten gheen onderscheyt in spijſen.
Dese verscheydenheyt meldet ooc Au-
gustinus in den laetsten brief tot Ja-
nuarium.

21 Daer na zijn booser tijden geuoelt/
ende tot de verkeerde vyerichheydt des
ghemeyn volcx/ is oock ghecomen de
onwetenheydt ende grouicheydt der
Bischoppen/ ende haer begheerte tot
heer schappijc/ en wrede strengicheyt.
Daer zijn godtloose wetten gheghe-
uen/ waer door de conscienciē niet ver-
derfelicke stricken ghebonden wor-
den. Men heeft verboden vleesch te
eten/ ghelijck of de mensche daer door
onreyn worde. Daer toe zijn ooc god-
loose meyningen ghecomen/ den bo-
nen dander / tot dat men in de diepte
aller dwalinghen gecomen is. Ende
op dat gheen boosheyt achterghela-
ten en word/ soo hebben sy onder een
seer ongeschickt deksel begonne met

Godt te spotten. Want de lof des ba-
stendachs wort in de saterwtnee-
menste en leckerse spijſe ghefocht: ge-
leckernijc en kan dan ghenorch zijn: te
gheenen anderen tijde en heestmen soo
oueruoedighe noch soo menigherley/
noch soo soete spijſe. Mer sulcke ende
so lussich een tafel meynē sy bequame-
lijc Gode te dienen. Ick swijge dat de
gene die wille de alderheylighste zijn/
hen seluē te goenen andere tijde so vol
en sicken. Sonma/ dese menschen stel-
len den opperste Godtsdienst daer in/
dat sy hen seluen van vleesch onthou-
de/ en dz wt genomē in allerley ander
lecker spijſe oueruoedich zijn. Weder-
om achten sijt hoor de wterste godt-
loolhz / ende datmen nau kan metter
doot versoene/ ist dat yemāt weynich
speckr ofte roock vleeschs niet grof
broot geuoelt heeft. Hieronymus ver-
haelt dat ooc te zijnen tijde sommighe
gewoest zijn/ die Godt niet sulcke beu-
selingen bespotten: de welcke lietē wt
allen iande de alderleckerste spijſe brē-
gen/ om dat sy geen olie en soude etē.
Ja om gewelt te doen tegen haer na-
tuere/ so hebbē sy hen seluen onthou-
den van water te dincen/ maer dedē
soete en kostelijcke stuypens maken/ de
welcke sy niet wt eenen dincbeke/er
maer wt een schelpē dronckē. Dit seyt
dat doe in weynighen was / dat is nu
in alle rijcke menschen/ te weten / dat
sy tot geen ander eynde en vasten/ dan
om leckerlijc te eten. Maer ick en wil
niet vele woorden quissen in een sake
die niet so seer twijfelachtich en is. Ic
segge alleenlijck dit/ dat de Papiſten
noch in het vasten/ noch in alle andere
deelen der Discipline/ eenige oorſake
en hebben om haer seluē te verhoesen/
gelijck of sy noch eenich dinc hadden
dat iostijck ware.

22 Ab volcht het ander deel der Dis-
cipline/ welck sonderlinge de clergie
aengaet. Dese is ghelegghen in de Ca-
nonen/ die de oude Bischoppen he-
seluen ende haerder ozden opghelēpt
hadden. Ghelijc/ Dat geen clerck he-
seluen en gheue tot iagen/ noch tot spe-
len/ noch tot bassen: dat gheen clerck
GGg ij. en

Ad Mes-
sopotianū.

en soude noch woeker noch coopmā-
schap doen: dat gheen clerck en soude
hem seluen in den dans binden: ende
andere dierghelijcke regulen. Daer
waren oock straffen by gestelt/door de
welcke de autocept sulcker regulen/
de welcke sy Canones noemden/ be-
uenesticht werdt/ om datse niemandt
en soude onghestraft ouertreden. Tot
dit eynde werdt eenen yeghelijcken
Wisschoppe de regeeringe zynder cler-
gie beuolen/om dat hy de Clerckē sou-
de na de Canones regeeren ende dwin-
ghen. Tot dit eynde waren iaerlijck-
sche onterkeningen/ende vergaderin-
gen bezoert/om dat de gene die on-
achtiaem waren in het gene dat sy be-
hooren te doen/ soudē vermaent wor-
den/ēn dz de gene die gesondicht had-
de/soudē na de mate der ouertredinge
gestraft worden. Ende de Wisschoppe
selue hadde alle iare een Concilium/ia
in voortijden alle ses maēden/ in welc-
ke Concilien die gheoordeelt worden/
die yet ghedaen hadden anders dā het
behoorde. Want soo enich Wisschop-
te hardt ende onredelijck was teghen
sijne clercken/ die mochte tot sulcken
Concilium appelleren/ al hadde oock
maer een alleen geclaecht. Men straffe
daer seer strengelijck/ so dat de gene
die gesondicht hadde/ van zijn ampt
afgheest werdt/ ende oock voor eenen
tijdt van het Nachtnaet afgehouden
was. Ende dewijle dat een ghedueri-
ge orden was datmen alle iare een Co-
cilium hieldt/so en plachten sy het Co-
cilium nemmermeer te scheyden son-
der plaetse ende tijt des naesten Con-
ciliums te verordenen. Want een Al-
ghemeyn Concilium te vergaderen/
dat quam alleenlijc den Keyser toe/ ge-
lijck alle de oude Historien betuygen.
So lange als dese strengicheydt on-
derhouden wert/so en eniche de Cler-
ken niet meer van den volcke door het
woort/ dan sy met haer exempel ende
woert bewesētia sy waren veel stren-
ger teghen hen seluen dan teghen den
ghemeynen man. Ende het betaemt
voorwaert also/ dat het volck met lich-
ter ende berdragelijcker Discipline

gheregeert worde/ende dat de Cler-
ken ouer hen seluen scherper oordeel
ghebruycken/ende min hen seluen dan
den anderen toegheuen. Daer hoe des-
se gantsche Discipline te niet gewor-
den is/ dat en is niet noodich te seg-
gen/ dewijle hynden de Clercken de
alderongheschickste ende onghedon-
denste zijn/ ende zijn tot sulcke roec-
keloose vryheyt wighgebroken/ dat de
gantsche weerelt teghen hen wtroeft.
Op dat alle die oude strengicheyt niet
en schijne by den gantscheijck begra-
uen te yne/ soo bekenne ic wel dat zy
de ooghen der eenuouigen bedriegen
met sommighe schaduwen/ de welcke
niet meer met die oude zeden oueren
en comen/ dan der Stimmen nauol-
ginghe oueren coemt met het ghene
dat de menschen niet reden ende raedt
doen. Daer is een plaetse by Aeno-
phontem weerlich dat mensche verbalet/ lib. 8.
daer hy leert/ dat de Persen/ doe zy Deo.
bande in settinge haerder ouderē scha- Cyp.
delijck afgeweken/ende van die stren-
ghe wijse des leuens tot weechicheyt
en lecherheyt veruallen waren/ noch
tans om dese schande te dekke/ de oude
geuonte neersichlijck onderhouden
hebben. Wāt dewijle sy ten tijde Cypri-
soo groote soberheyt ende maticheyt
ghebruykten/ dat hen niet noodich en
was de neuse te snuyten/ ende dat het
oock schande gerekent werdt: so is by
de nacomers die Religie ghebleuen/
dat niemandt en mochte de neuse snuy-
ten: maer die stinckende bochticheden
die sy tot ouerdaet vergadert hadde/
was hen geoorloeft op te suppen ende
in te houden tot verrottinghe toe. Al-
so hadden sy een oudt ghebodt waer-
door sijt onghoorloeft achtēden croes-
sen ofte drinckbekers ter tafel te bruy-
gen: maer dat dese goede nauoighers
hen seluen soo vol winns sopen/ dat
mensche moeste wech draghen/ dat was
by hen berdragelijc. Ict was bezoert
datmē soude een maet des daech-
eten: dit ghebodt en hebben sulcke na-
uighers niet afgebroken/maer heb-
ben van den middach aen tot den mid-
dernacht hare gulsighe maeltijden ge-
houden

honden. Sy hadden een wet dat de heyr cracht moeste haer dachreysen nuyter doen: dese wet en hebben sy niet ghebooken/maer hebben daer wt een gewoonte aengenomen haer dachreysen op twee byen te eyndighen om vermoeytheit te schuwen. So wanneer de Papisten willen hare verdozenen regulen doozwende/om daer dooz te bewysen dz sy met de oude Vaders ouereen come / so sal haer spottelijcke nadoelghe gheuoech dooz dit exempel openbaer worden / dat se gheen maelder ofte schilder en soude konnen het afmalen.

27 Sy zijn veel te strenge ende ongheseggelijck in een sake te weten/dat sy niet en willen den Priesteren het houwelijck toelaten. Mer wat grooter bruyheyt de hoerijhe by hen regneert/dat en betaemt niet te seggen: ende sy zijn dooz haren stinckenden maechdelijcke staet / gantse heylighen berhardt ge worden tot alle onreynicheit. Hoe wel dese verbiedinge bewijst claerlijck hoe schadelijck alle die insettinghen zijn: want sy en heeft niet alleenlyc de Gemeente berooft van goede bequame Dastoozen/maer heeft eenen groouelijken poel der boosheyt inghebracht/ende heeft vele zielen in den stroomwal der verwoefelinghe geworpen. Dooz waer dat de Priesteren het houwelijck verboden is/dat is geschiet dooz godloose woede tyrannie/met alleenlijcteghen het woort Gods/maer oock tegen alle gerechticheit. Een eersten te verbieden dat de Heere heeft vry gelaten/dat en was geensins geoorloeft. Vouden desen / dat de Heere by name toegelassen heeft dooz zijn woort op dat dese bruyheyt niet benomen en wordet/dat is so claer/dat het gheen lange beswaer is. Ick gae dooz by dat Paulus meer dan in een plaetse wil dat een Bisschop een wijf hebbe/maer wat crachte hy crachte/lijckers segge/dan als hy wt den heylighen Geest vercondicht dat in de laetsteyden sullen godloose menschen wesen/die wt houwelijck sullen verbieden/en en naetse niet alleenlyc be-

dzlegers/maer ooc duyvels. So is dā dit een heylige Hemelsche dooz seggijge des heyligen Geests/waermede hy zijn Gemeente heeft willen van den beginne aen tegen alle periculē wapenē/booz seggēde dz de verbiedinge des houwelijck is een leere der duyvelen. Maer sy meynen wel te ontulien als sy met dese sentēcie Montani/de Catianen/Eucratiten/ende andere oude ketters verdoemen. Dese alleen seggen sy hebben het houwelijck verdoet: wy en verdoement niet/maer verbiedent alleenlijck den geestlijcken personen/meynende dat het hen niet seer en betaemt. Maer of schoo dese dooz segghinghe in die dooznoemde eerste mael veruult is / so en is dies niet te min oock van dese ghesproken. Doch en is dese kinderlijcke scheit Annich niet wederlijck ghehoort te worden / te weten/dat sy versaken dat sijt verbieden/om dat sijt niet allen en verbiedē. Want dit is enen gelijck of een tyrannersaecte dat zijn wet ongherechtich is/dooz de welcke hy niet gheheel de stad/maer alleenlijck een deel daer vā verdukt.

28 Sy segghen hierteghen/dat daer moet een onderscheit zijn tusschen de Priesters ende het volck. Maer heeft oock de Heere niet te doozen ghesien/met wat vercieringhe de Dienaers der Gemeente behoozen wt te nemē. Aldus beschuldigen sy Paulus/ghelijck of hy de orden ende clerlijckheyt der Dienaers der Gemeente / verstoort ende geschent hadde/om dat hy eenē goeden Bisschop volcomelijc beschrijvende/onder de andere gauen die hy in eenē Bisschop noodich acht/bestaen heeft ooc het houwelijckes Gellē. Ick weet wel hoe zy dit wtlegghen/te weten / dat men niet en moet dien tot eenen Bisschop verkiezen/die zijn tweede wijf ghehad heeft. Ick bekennē oock dat dese wtlegginghe niet nieu en is: maer wt het veruolch der woorden Pauli is openbaer / dat sy valsche is: want hy beschrijft terstont daer na hoedanighe de huyfrouwen der Bisschoppen ende Diaconen

1. Ti. 3.
2. 2. 3. 4.
Tit. 1. 6.
6.

1. Ti. 5. a wijfinghe noodich en heeft. Ick gae dooz by dat Paulus meer dan in een plaetse wil dat een Bisschop een wijf hebbe/maer wat crachte hy crachte/lijckers segge/dan als hy wt den heylighen Geest vercondicht dat in de laetsteyden sullen godloose menschen wesen/die wt houwelijck sullen verbieden/en en naetse niet alleenlyc be-

G E G uij moe-

moeten zijn. Paulus telt het houwelijck onder de vercieringen eens Wifschops: maer de Dapiften leeren dat het houwelijck een onuerdragelijcke sonde is inde oorden der Dienaren. Ende het en is hen niet genoeg dat zij aldus int ghemeyne ghelastert hebben/maer noement daeren-boven in hare

Strittus
ad Epif-
copos
Hispania
rum.

Ephef. 5
c. 23. 24.
25. 26.

Canones/een onreynicheyde ende besmettinghe des vleeschs. Een yeghelijck mach by hem seluen dencken tot wat werckwinckel dit ghecomen zy. Christus acht het houwelijck so weerdedich dat hy wil dz het een beelt zynder heyligher vereeninge met de Gemeynthe. Wat mochtme clauders seggen om de weerdedicheyde des houwelijcks te verheffen: Daerom hoe en schamen zy hen niet dat onreyn ende besmet te noemen. In het welcke een beelt der geestelijcker genade Christi afschijnt:

25

Hoewel dese haer verbiedinghe des houwelijcks soo claerlijck strijft teghen Godts woort/so binden zy nochtans inde Schijtsuere wat daer mede zijt willen beschermen. Te weten/ dat de Leuitische Priesters so wanneer haer gebeurte was om te dienen/ moesten van hare wijuen bliuen om supuer en onbesmet den heylighen dienst te handelen. Daerom soude het seer onbetamelijck zijn/dat onse heylighe dienst/de welcke veel hooger is/en dagelijck gheschiet/soude van getroude personen ghehandelt worden. Maer dit is ghelijck of de dienst den Euangelij/en het Leuitische Priestersdoe/cender ley dienst ware. Want de Leuitische Priesters hebben als een voorbeeld Christum door ooghen ghestelt/de welcke een middelaer Godts ende der menschen zijnde/ons soude door zijn seer volcomen supuerheyt den Vader versoenen. Ende dewijle de sondighe menschen niet en konden alleins een voorbeeld dier heyligheyt zyn/nochtans om dat syse souden niet sommige dingen afbeelden/so was hen gheboden dat sy bouen menschelijcke wijse souden hen seluen reynigen/als sy tot het heylighdom gingen: want sy beelden doe eygentijck Christum af/om dat sy

gelijck vriedemakers en versoeners om het volc met God te versoenen/verschene in den tabernakel/de welcke een beelt des Hemelsche rijckstocis was. Dewijle de Pastooren der Christelijcker Gemeynthe huyde sulcke persoon en dragen/so worden sy te vergeeften met de Leuitische Priesters vergeleken. Daerom vercondicht de Apostel Heb. 13. onuertzaecht sonder enige wtneeminge/dat het houwelijck onder alle heerschen eertich zy/maer dat ouer de hoerders en Overseersers sal het oordeel Godts come. En de Apostel selue hebbe door haer eygen exempel bewisen/dz het houwelijck geen ampte hoe heyligh het oec zy/onweerdich en is. Wat Paulus betuycht/dz de Apostel is niet alleenlijck hare wijuen beboonden hebben/maer oec dat syse oec met hen onnime gheleyt hebben.

Bouen desen is het een wonderlijcke onbeschaemheyt gheweest/dat sy dese schoon kuyfcheyt hebben als een noodich dinc geboden/tot seer grote schade der onder Gemeynthe:de welcke wel oueruloedich geweest is in de supuer leere Godts/maer is nochtans wagemeder geweest in heylighz. Wat is dat sy n z en vragē na de Apostel/(gelijck sy se plegen grootelijck te versmaden) ick bidde v wat sulien sy seggen vā alle de oude Vaders/de welcke het houwelijck der Bisschoppen sonder twijfel n z alleentijck geleden/maer oec goet geacht hebben: Hebbe sy dan een schandelijcke onheylighinghe des heylighen diensts gheuoet/dewijle sy na deser menschen meyninghe dien niet behoorigh/maer onreynlijck bedient hebben: Men heeft wel in het Nicenische Concilium ghehandelt vā deser sake/ghelijck althits sommige supersticieuse menschen zijn/die althits wat nieuws voortbrengen/om gheprezen ende verheuen te worden. Maer wat wert daer vrozent: te weten/men heeft de sentencie Daphnatis aangenomen/de welcke oordeelde dat het kuyfcheyt was by zijn eygen wijf te slapen. Soo is dan het houwelijck heyligh onder hen ghebleuen: ende het

het

hist. tri-
part. li.
2. cap. 14

het en is hen niet tot schande ghewor-
den / noch zy en ghelooften niet dat
het eenichsins conde haren dienst be-
smetten.

27 Daer na zijn tijden gheromen / inde
welcke de maechdelijcke staet veel te
seer verheuen werdt / soo datmen int
ghemeyn ghelooft dat nau eenighe
dencht daer by te verghelijcken was.
Ende hoewel het houwelijck niet als
onreyn verdoemt en werdt / soo wert
nochtans zijn weerdicheyt alsoo ver-
cleint / en zijn heylicheyt verdapstert /
dat niemant en scheen sterckelijck ge-
noech nae volmaecticheyt te staen / dan
die hem seluen van het houwelijck ont-
hielt. Hier wt zijn die Canones ghe-
comen / door de welcke ten eerste ver-
boden is / dat de ghene die tot de or-
den d's Priesters schaps gecomen wa-
ren / niet en souden trouwen: ten ande-
ren / datmen niemant inde orden en
soude aennemen / anders dan die onge-
trout ware / ofte die zijn wijf verliete.
Dewijle het Priesterschap sichee door
dese dinghen groote ecrweerdicheydt
te ghetijghen / soo bekenne ick dat zy
oec van onse tijde aen zijn niet groo-
ten lof aenghenomen gheweest. Maer
ist dat onse teghenprekers my dese
outicheydt teghenworpen / soo wil ick
ten eersten antwoorden / dat ten tijde
der Apostelen / ende sommige eeuwen
daer na / die bijheyt gheweest is / dat
de Bisschoppen wijuen hadden : ende
dat de Apostelen / en andere Pastoo-
ren van grooter autoziteydt / die in
haer plaetse volchden / dese bijheyt
sonder swaricheyt ghebruyct hebben.
Het exempel dier outster Gemeeynte
behooren wy niet rechte meerder te
achten / dan dat wy soude denken ons
onbehoorlijck ofte schandelijck te zyne /
dat zy doe niet lof ghewoonlijck ghe-
daen hebben. Bou in desen segghe ick /
dat te dien tijde doe de maechdelijcke
staet te seer gepriesen / ende het houwe-
lijck beracht wert / niet alsoe d's Prie-
stersen gheboden en werdt onghetrouwt
te zyne / ghelijck of het een noodtsake-
lijck dinc ware: maer om dat de onge-
troude waren bouen de getroude ge-

acht. Ten laetsten / dat de ghene die n^o
bequaem en waren om onghetrouwt te
blijuen / niet ghedwongen en worden
noch door noot / noch door ghewelt en
hen seluen van het houwelijck te ont-
houden. Want hoewel te dien tijde de
hoeterije door seer scherpe wetten ge-
strafft werdt / soo was den ghenen die
trouden / alleneijck geboden den dienst
te verlaten.

Daerom soo dicmael als de bescher- 28
mers deser nieuwer tyrannije / sullen
soecken haren maechdelijcken staet te
beschermen niet de gewoonte der ou-
der Gemeeynte / soo moetmen weder-
om van hen eyschen / dat zy sulcke een
cuyscheyt in hare Priesters bewijfen
ende wederopprechten / ghelijck in de
oude Gemeeynte was / dat zy de ouer-
speelders ende hoerceders wechne-
men / op dat zy de ghene dien zy het
eerlijck ende eerbaer ghedruyck des
houwelijck niet en laten / niet en
laten tot allerley oncuyscheydt vallen.
Laetse die oude vergangen Discipli-
ne weder oprichten / door de welcke
alle oncuyscheyt ende dertelheyt ghe-
dwongen worde: laetse de Gemeeyn-
te beurjen van dese soo schandelijcke
onreynicheyt / door de welcke zy lan-
ghen tijdt mismaect is. Als zy ons
sullen dit ghelogt hebben / dan zijn zy
wederom te vermanen dat zy dese sa-
ke niet en ghebeden als noodich / die
in haer seluen bij zijnde / nae de nut-
ticheyt der Gemeeynte genoecht wort.
Ichtang en segghe ick dit niet ghe-
lijck of ick achtete datmen eenichsins
behoort sulcke regulen plaetse te ghe-
uen / door de welcke de Dienaers der
Gemeeynte gedwongen worden niet
te trouwen: maer op dat de rechtgint-
ge verstaen / hoe onbeschaembelijck on-
se teghenprekers door den tijtel der
ontheyt bestaen het heylige houwelijck
inde Priesters te lasteren. Aengaende
de Vaders der welcke boecken men
noch leest / zy en hebben wtghenomen
Hieronymus / niet seifs als zy wt
haer eyghen goetduncken ghesproken
hebben / niet soo booselijck teghen de
eerbaerheyt des houwelijck gesproken.

Homi de
inuerione
crucis,

Wy sullen te brede zijn met een gheschapghenisse Chypsofoni / de welcke niet en mach schijnen het houwelijck te seer ghepriefen te hebben / dewijle hy een vande boozneemste prijsers des machdelijcken staets geweest is. Hy spreekt aldus / De eerste graet der cypscheyt is de onbesmette machdelijcke staet: de tweede is een getrouwe houwelijck. Soo is dan de cypsche liefde des houwelijck / de tweede specie der cypscheyt.

Dat xiii. Capittel.

Van beloften die Gode geschien / de welcke een yeghelijck lichtueerdichlijc belooft, ende hem seluen ellendichlijc daer in verwerret heeft.

Het is boozwaer elagelijck / dat de Ghemeynte der welcker vryheyt met het dierbaer bloet Christi gebocht is / alsoo door tweede heerschappij verduckt / ende door soo grooten hoop der insettinghen by na versontken wort: maer eens yeghelijck eygen witsinnicheyt bewijst genoech / dat dit niet sonder seer rechtuerdige oorsake en is den duyuele en zijnen diensaren toeghelaten gheweest. Want het en was n: genoech dat zy het toek Christi verlatende / a:erley lassen droegen die hen van de valsche Leeraren opgelept worden / maer hebben ooc een yeghelijck hen seluen eygene packen gemaect / ende helen grauende hen seluen dieper versontken. Dit hebben zy gedaen als een yegelijck om te seerf eeninghe beloften bedacht heeft / door de welcke hy bouen de ghemeyne banden strengelijcker ende nauwer ghebonden worde. . Daerom dewijle wy bouen geleert hebben dat de godtsdienst is vernalscht geweest door de stouticheyt der gener die onder den titel dat zy Dastooen waren / heerschappij ouer de Ghemeynte gebruen hebben / als zy door hare ongerechte wetre de ellendige zielen verstrit hebben: so en sal het niet onbetamelijc wesen / is het

dat wy hier een ander quaet toonen / dwelck van dat eerste niet wijdt verscheyden en is: op dat het openbaer worde / dat de weerelt na haren boosten aert althits met wat verhuideringhen zy conde / die behulpingen verwoyden heeft / door de welcke zy behoort te tot Godt ghebracht te worden. Ende op dat het te beter openbaer worde / dat door de beloften fier groote verderuinghe ghecomen is / soo moeten wy gedachtich zijn / van de grontreden die bouen verhaelt zijn. Want wy hel ben ten eersten gheleert / dat in de wet Godts veruact is al wat tot ee godts salich ende heyligh leuen noodich is. Wederom hebben wy gheleert / dat de Heere om ons te bet af te trecken van de bedenckinge ende seckinge nieuwer werken / den gantschen lof der rechtuerdicheyt heeft in de enkel geschootsamenheyt zijns willes besloten. Ist dat dit waerachtich is / soo kunnen wel lichtelijck oordeelen / dat alle ghedichte godtsdiensten die zy ons dicht om Gode daer door te behaghen / hem niet aengenaem en zijn / hoewel zy ons seer behagen. Ende boozwaer de Heere elue en verwoyde niet alleenlijck in vele plaetsen der Schryfuere openbaerlijck / maer achtte oock seer grouwelijck. Hier wt comt ons een twiselinghe van beloften die buyten het witsinge van beloften die buyten het witsinge ghebructe woort Godts / Gode ghebructe worden / waerom daer van moet gheuoelen / of een Christen mensche sulcke beloften doen mach / ende hoe verre hy daer mede verbonden wort. Wy belouen den mensche sulcke dingē als die wy meynē dat zy hē aengenaem / ofte dat wyse hen schuldich zijn. Soo moeten wy dan veel neersichtlijcker toetsen inde belofte die wy Gode doe / met den welken zy moeten in met de aldermeeste ernsticheyt hābelen. Hier heeft de superstige wonderlijck gheregnēert: soo dat de menschen sonder oordeel / en sonder onderscheyd Gode terstont belofte hebben al wat hen in den sin ofte oock in den mont quam. Hier wt zijn die beuselachtige beloften / ia oock wonderlijcke ongeschiet

heden gecomen by de heydenen/ door
de welcke zy veel te vryelijck niet ha-
re Gode ghepot ende ghespeelt heb-
ben. Maer och of oock de Christenen
dese lichtueerdighe stouticheyt der
heydenen / niet nagevolcht en had-
den. Het en betaeamt doozwaer niet:
maer wy sien dat nu vele iaren gheen
dinc gewoonlijcker geweest en zy / dan
dese ongeschictheyt / te weten / dat het
volck de Wet Gods verachtende /
brande dooz begerte om Gode te be-
louen al wat hen dooz eenen droom is
in den sin gecomen. Iken wil n3 hate-
lijck vermeren noch alle stucken ver-
teken hoe swerlijc ende hoe menich-
sins hier in gesondicht. Maer ick
hebbe dit willen seggen / op datmen te
bet se dat wy gheen onnuodige vrage
voort en stellen / als wy handelen van
beloften die Gode ghedaen worden.

2. Voort ist dat wy niet en wille dwa-
len oozdeclende / welcke beloften be-
hoorlijck / ende welcke verkeert ende
onrecht zijn: soo moeten wy dize din-
ghen aenmercken: te weten / wie die zy
dien de belofte beloeft wort: wie wy
zijn die belouen / ende niet wat me-
nige wy belouen. Het eerste in dien
wy aenmercken / op dat wy bedencke
dat wy niet Gode hadelen / den wel-
ken de ghehoorzamenheydt soo seer be-
haecht / dat hy vercondicht dat alle ey-
ghenwillighe godtsdienst veruloect
is / hoe schoon ende tierlijck hy oock in
der menschen ooghen zy. Ist dat alle
eyghenwillighe godtsdienst de welcke
wy selue sonder gebot dichten / grou-
welijck is dooz Gode / soo volcht daer
tot / dat gheen godtsdienst hem en can
behaghen / anders dan die dooz zijn
woordt beuesticht is. Waerom en laet
ons so groote vryheyt niet aennemen /
dat wy soude bestaen Gode yet te be-
louen daer van wy gheen ghetuyghe-
nisse hebben hoe het Gode behaecht.
Wat dat Paulus seyt dat het al sonde
is wat sonder gelooue geschiet / dewijl
le dit tot alle wercke en handelingen
stroet / so heeft het voornemelijck dan
plaetse als de mensche alle zyne gedach-
te recht op Gode went. In is het dat

wy ooc in de alderminste dingen (ge-
lijc Paulus daer handelt / van het on-
derschept der sijnen) vallen ofte dwa-
len / soo wanneer wy gheen sekerheyt
des geloofs en hebben: hoe veel te ma-
tiger behooren wy te zyne als wy een
sake aengaen / aen de welcke ofte veel
gelegen is. Want gheen dinc en be-
hoort ons seerder ter herten te gaen /
dan het ghene dat den dienste Gods
aengaet. So sal dan dit het eerste zyn
in de beloften / te weten / dat wy ons
nimmermeer en sullen boegen om yet
te belouen / ten zy dat wy eerst in onse
conscientie seker zijn / dat wy n3 licht-
ueerdichlijck en beghinnen. Ende de
conscientie sal dan vry van lichtueer-
dichz wesen / als Gode onse leyt sinā
is / ende dooz zijn woorte te kennen
geeft / wat goet ende nut ghedaen zy.

In het tweede dat in de beloften te
aenmercken is / wort veruuet dat wy
moet onse macht meten / en onse roe-
pinghe aensien / op dat wy de vryheyt
die Gode ons ghegeuen heeft / niet en
verachten. Want soo wie Gode yet
beloeft dat in zijn macht niet en is /
ofte dat tegen zijn roepinghe strijdt /
die doet lichtueerdichlijck: ende die de
welbaet Gods verachten waer dooz
de mensche heere ouer alle dinc ghe-
stelt wort / die is ondanckaer. Als ick
al soo spieke / so en verstaec ick niet dat
gemich dinc zy also onse eyge macht
ghelegghen / dat wy op ons macht be-
trouwen / souden moghen dat Gode
belouen. Want het was seer wel int
Trautsaenche Concilium herordet /
dat wy gheen dinc behoorlijck Gode
en belouen / anders dan dat wy van
zijn hant ontfangen hebben: want het
is al zijn enkel gaue / wat hem ghe-
offert wort. Maer dewijle Gode nae
zijn mildicheyt / sommighe dingen heeft
in onse macht ghestelt / ende sommighe
ons gheweert: soo moet een pegelijc
(gelijc Paulus ghebie) de mate der
gaue die hem ghegeuen is / aensien.
So en wil ic hier niet anders seggen /
dan dat de belofte die wy Gode belo-
uen / moeten zijn na de mate die Gode
ons in zijn gaue ghestelt heeft: op dat
wy

Cap. ix.

Rom. 12
a. 3.
1. Cor.
12. b. 11.

Act. 23. c
 12.
 Iudt. 11
 f. 30.
 Gen. 2. c
 18.
 Deut. 6.
 1. 16.
 Mat. 4. a
 7.
 Wy ons seluen niet en verberuen ons
 seluen te veel toeschijnde / is dat wy
 arbeiden om meer te doen dan hy roe-
 laet. Exempel : Doe die moorders die
 Lucas meldet / belooften gheen spijse
 te eten eer zy Paulum ghedoodt had-
 den : al hadde dit schoon gheen boose
 raedt gheweest / soo en was nochtans
 die roeckeloofse lichtueerdicheydt niet
 te verdragen / dat zy eens menschen le-
 uen ende doot / in haer macht stelden :
 alsoo heeft Iephthe van zijn dwaelth
 ghestraft gheweest / doe hy door roe-
 keloofse byerichet / een onuoorzichti-
 ghe belofte ghedaen heeft. In dusba-
 nighe beloften / is dit een winnende
 raserij / dat so vele menschen belouen
 onghetrouwt te bliuen. Want de prie-
 sters / Monicken / ende ydennen / en
 bedencken hare swachtheydt niet / ende
 dencke dat het in haer macht zy huy-
 ten houwelijck cuytsch te bliuen. Maer
 door wat prophete zijn zy gheleert /
 dat zy haer leuen lanc connen de cuy-
 scheydt houden / de welcke zy tot den
 eynde des leuens belouen : Zy hoorde
 de stemme Gods bande gemeyn na-
 tuere der mensche / het en is den me-
 sche niet goet alleen te zyne. Zy ver-
 staen / en och of zijt niet en gevoelden
 dat de sonde in ons bliuende / niet en
 is sonder seer strenghe pynckels. Door
 wat betrouwen besaen zy die alge-
 meyn roepinghe der leuen lanc van
 haren hals te worpen / dewijle de ga-
 tie der cuytscheyt dickinael nae dat het
 bequaem is / alleenlijck booz eenen se-
 keren tijt ghegheuen wordet. Soo en
 hebben zy in sulcke hardeneckicheydt
 niet te verwachten / dat hen Godt sal
 helpen : maer moeten meer gedencken /
 dat daer ghescheyden is / Ghy en sul-
 den Heere uwe Godt niet versoeken.
 Want dit is Godt verfoeken of tem-
 teren / dat de menschen strijden teghen
 de natuere die Godt hen ghegheuen
 heeft / ende zyne teghenwoordighe ga-
 uen verachten / ghelijck of zy hen niet
 aen en ginghen. Ende nu en doen dese
 gheeselijcke personen niet alleenlijck
 dit / maer zijn oock so verre gecomen /
 dat zy het houwelijck welck Godt

zynder maieseyt niet onweerdich ge-
 acht en heeft in te stellen / welck hy be-
 tuycht allen menschen eerlijck te zyne. Heb. 13.
 welck Christus onse Heere door zijn a. 4.
 teghenwoordicheyde ghebeyliert heeft /
 met zijn eerste mirakel verclert heeft /
 dat houwelijck (segghe ick) besaen
 zy besmettinghe te noemen : alleenlijck
 op dat zy den onghelouwen staet niet
 wonderlijcken los verheffen. Maer
 dat onghetrouwt te zyne veel een ander
 dinc is dan wecht ofte cuytsch te zy-
 ne / dit bewijzen zy seer clarijck met
 haer eygen leuen / het welcke zy noch-
 tans niet ouer-groote onbeschaemth
 een Enghelesch leue noemen. Zy doen
 booz waer den Engelen Gods hier in
 veel te groot onrecht / dat zy hoereers-
 ders / ouerspeelders / ende oock die veel
 booser ende schandelijcker zijn / den
 Engelen gelijck make. Het en is booz
 waer hier niet goddich hare argumē-
 ten te ghebruyken / dewijle zy door de
 sake selue openbaerlijck ouertuyt
 worden. Want wy sien opentlijck met
 wat grouwelijcker straffen de Heere
 sulcke houuerdicheyde ende verachtin-
 ghe zynder gauen / die tot een valsche
 betrouwen comt / geworpen heeft. Die
 verborghenste stücken verswijge ick /
 om der schaemte wille / ende het is
 meer dā te veel datmen daer vā weet.
 Datmen gheen dinc en moet belouen
 door het welcke onse beroepinghe ver-
 hindert wordet / dat is sonder twijfel.
 Ghelijck dat een huysnaeder belooft
 eenighe ander lasten aen te nemen /
 door de welcke hy moet wijf en kin-
 deren verlaten : ofte dat de ghene die
 bequaem is in Queticheydt te zyne /
 belooft gheen ampt aen te nemen als
 hy beroert wordet. Maer wat het zy dā
 wy gesept hebbe dat wy nē en beho-
 ren onse vryheyt te verwerpen / dat is
 duysser / te zy dat het verclert wordet.
 So is dan dit de in daer vā / Dewijle
 Godt ons heeft heeren ouer alle din-
 gen geset / ende die ons alsoo onder-
 worpen om dat wy se souden gebruy-
 ke na dat het ons nut ware : so en moe-
 ten wy nē hope dat het Gode sal beha-
 gen / is dat wy ons selue dieghaer ma-
 ken

ken den wtwendighen dinghen / dooz
de welcke wy behooren gheholpen te
worden. Dit segghe ick om dat som-
miche menschen den lof der ootmoe-
dicheyt soecken / hen seluen in vele
onderhoudinghe verwerrende: bande
welcke Godt niet te vergeefs en heeft
ons willen bij laten. Daerom is het
dat wy willen dit perijckel ontgaen/
so moeten wy altyt gedachtich zijn/
dat wy geenins bande oorden wijckē/
de welcke de Heere heeft in zijn Ghe-
meynthe ingheset.

¶ Ic come ick tot het derde / datmen
in beloften moet aenmercken / te we-
ten / dat daer deel is aen ghelegen met
wat herte ende gesintheit men Gode
eenich dinc beloeft / ist daermen wil
dat het hem aengenaem is. Want de-
wijle de Heere het herte / ende niet den
wtwendighen schijn aenset / soo can
een dinc Gode behagelijc ende aenge-
naem zijn / en dat seluen in hem groo-
telijc mishagen / ist dat het boozne-
men des hertes des belouers anders
is. Is het dat ghy alsoo beloeft v sel-
uen te onthouden van wijn te drin-
ken / ghelijc of in sulcke onthoudinge
wat heylighes ghelegghen ware / so
zijt ghy superfluous: maer is het dat
ghijt tot eenich ander goet eynde be-
loeft / soo en can het niemant mispru-
sen. Daer zijn / so veel ick can oordeel-
en / byer eynden / tot de welcke onse
beloften moeten gheschien / ende van
dese vier eynden stelle ick de twee in
boozleden tijdt / ende de ander twee in
toecomenden tijdt. Tot den booz-
leden tijdt dienen de beloften die wy
Gode doen / om onse danckbaerheyt te
betuyghen dooz de welcaden die wy
van hem ontfangen hebben / ofte om
ons seluen om onser sonden wille te
straffen / op dat wy also de verholgē-
heyt des Heeren afbidden. Die eerste
beloften mogen wy noemen oeffening-
ghen der danckbaerheyt: ende de andere
oeffeninghe der beteringhe. Aan die eer-
ste hebben wy een exempel van de thien-
de die Jacob Gode beloesde / waert
dat hy hem gesont wederom in zijn
vaderlant brachte. Wouen desen in de

onde offerhaden des breeks / de wel-
ke de godtsalige Coningen en dat oltē
beloesden Gode te offeren / waert dat
zy victorie gheuegen inden rechtuer-
dighen crijch / welcke zy wilden aen-
gaen: ofte waert dat hyse verlost als
zy in eenighen grooten noodt waren.
Alus moettē alle die plaetsen in de
psalmen verstaen / die van beloften
spraken. Sulcke beloften moghen wy d. 26. en
ook hyden ghebruycken / soo wan- 56. c. 15.
neer de Heere ons dā eenich tammer / ende 116
ofte van swaere sieckte / ofte van eenich
ander ongherief verlost heeft. Want
dan en betaemt het eenen godtsal-
igen mēsche niet qualijc / dat hy eenige
beloesde offerhande Gode heypicht tot
een teeckē dat hy zijn weldaet bekēt /
op dat hy n3 ondābaer en schijne. Hoe
danich die andere beloften zijn: niem
doet om den toozne Godts af te wen-
den / dat sal ghenoech dooz een exem-
pel bewesen worden. Ist dat yemande
is dooz gulicheyt in eenige sonde ge-
uallē / die mach wel om zijn onnatu-
relyc te castijden / hem seluē alle lecker-
spijse booz enen tijdt verbieden / ende
dat met eē belofte / op dat hy hem sel-
uē te nauwer daertoe verbindē. Soch-
tans en stelle ick den ghenen die alsoo
ghesondicht hebben ghenen dōt: maer
ick wijse alleenlijc wat hen gheoor-
loeft zy / die meynen sulc een belofte
hen nūt te zyne. So is dan sulcke be-
lofte alsoo gheoorloeft / dat zy daeren-
tusschen oock bij zy.

De beloften die den toecomenden
tijdt aengaen / dienen eensdeels (ghe-
lijc bouen gesept is) op dat wy booz-
sichtigher worden / ende eensdeels op
dat wy ghelijc dooz eenighe priekels
herweckt worden om te doen dat wy
schuldich zijn. Ist dat yemant get dat
hy so seer genegen is tot eenich seker
gebreck / dat hy in een dinc dwelc an-
ders niet boos en is / hem seluen niet
en can matighen / sonder terstont tot
quaet te vallen: die en sal niet onghē-
schichts doen / ist dat hy het gebreuck
des seluen dinc hem seluen tot eenen
sekeren tijt verbiet / ende beloeft sulc
niet te ghebruycken. Ghelijc / ist dat
yemant

yemant beuint dat dese ofte die cles-
dinge hem sozgelijc is/om de ijdelheyt
en verheffinge die hy daer in heeft / en
nochtans dooz het welbehagen dat hy
daer in heeft/sulcke cledinge seer be-
gheert: wat mach hy het doen dan dat
hy hem seluen dwinge om die te late/
op dat hy alsoo van alle twijfelinghe
vrij zy: Wefgelijc is dat yemant ver-
ghetelijc is / ofe traghe tot noodighe
wercken der godt salicheyt / waerō en
soude hy niet dooz eē belofte zijn ver-
getelheyt berwecke / en zijn traechteyt
afleggen: Ick bekenne wel dat beyde
dese beloften enen schijn eender kin-
derlijcker onderwijfinge hebben: maer
dewijle zy behulpselen der swachheyt
zijn / soo en worden zy van de groue
en onvolmaecte niet sonder nut ende
boozel ghebruyt. Waerō sullen wy
de beloften die om een van dese booz-
noemde hyper eynden gheschiet / booz-
nemelijc in wtwendighe dingen / achtē
behoorlijc en oprecht te zyne/so verre
zy met Godts woort connē beuefficht
worden/ende met de beroepinghe wel
ouereen comen / ende nae de mate der
gauen die Godt ons ghegeuen heeft/
ghemeten zijn.

6 **N**u is het licht te besluyten / wat-
men vā alle beloften int gemeyn moet
geuoelen. Daer is een belofte aller ge-
loouigē int gemeyn / de welcke in den
Dooz belofte is/ende dooz de kinder-
leere en het gebruyt des Nachtrinaels
beuefficht wort. Want de Sacramen-
ten zijn ghelijck hant schriften / met de
welcke de Heere ons zijn barmher-
ticheyt / en daer wt het eenwige leuen
geeft / en dooz de welcke wy wederom
hē gehoorfaemheyt belouen. De forme
ofe ymners de somma der belofte / is
dat wy den duyel ver-saken ende ons
seluen Gode tot dienstbaerheyt bege-
uen/op dat wy zinnen heyligen gebo-
den ghehoorfaem zijn / Ende de boose
begeerten onses vleeschs niet en doe.
Dewijle dese belofte ghetuyghenisse
heeft in de Schrijfture / iae van allen
kinderen Godts reepst wort / so en
moermē niet twijfelen dat het heyligh
en salich is. Het en is hier tegen niet/

dat sulcke volmaecte: gehoorfaemheyt
der Wet/als de Heere vā ons eyscht/
niemandt in dit teghenwoordighe le-
uen en can volbrēngen. Want dewij-
le dese belofte die Godt van ons
eyscht / te weten / dat wy hem sullen
gehoorfaem zijn/veruact is onder het
verbont der ghenade / onder dat welc-
de oock de vergheuinghe der sonde/
ende de Gheest der heylighmakinghe
veruact is : soo is onder de belofte die
wy doen/ oock altijts te verstaen / dat
wy sullen Godt om hulpe ende om
vergheuinghe der sonden bidden. In
het oordeelen der particuliere en son-
derlijcker beloften / moeten wy die
drie voorschreuen regulen gedencken/
waer wt wy sullen sonder perijckel
moghen oordeelen hoedanich ene pe-
gelijcke belofte zy. Nochtans en moet
niemandt dencken dat ick die selue be-
loften die ick heyligh achtē / alsoo aen-
prijsē / dat soude willen dat zy da-
ghelijck gheschieden. Want hoewel ic
niet en darf yet ghebieden van gheta-
ofte tijt der beloften / nochtans is dat
yemant wil mijnen raet volghen / die
sal seiden belouen/ende alkenijc booz-
nen tijt. Want is dat yemant licht-
uerdich is om vele beloften te belo-
uen/die en sal zyne beloften niet neer-
stichlick houden / ende sal lichtelijc
tot supersticie vallen. Ende is dat yem-
mandt een eenwige belofte doet / die
falsoe met grooter swaricheyt en wal-
dinghe betalen / ofte falsoe oock bestaen
te breken / dooz de lanckheyt vermoept
zijnde.

7 **N**u en is niet verborogen / met wat
grootter supersticie de werelt in desen
deele is beuāghen gheweest sommi-
ghe eeuwen lanck. Deen heeft belofte
ghenen wijn te drincken / ghelijc of
ghenen wijn te drincken / een godt-
dienst ware Gode behaagelijc. Dan-
der heeft belofte te vasten / dan-
der heeft belofte te sekeren dagē lanc/
denckende dat daerin eenighe sonder-
lickē godtsdienst ghelegghen was.
Daer worden oock andere dinghen
belofte die noch kinderlijcker zijn/hoē
wel die geene kindere en zijn dese be-
loften.

louen. Want het is groote wijsheyt gheacht geweest / datmen belooft tot sekerer heylige plaetsen te reysen / somtijds oock / den wech te voete te volcypndighen / ofte met den hals naecten lichame / om te meer verdienste door de vermoeytheit te ghecrighen. Ist datmen dese ende diergheijcke beloften in de welcke de weerdelt langhen tijdt wonderlijcken byerich gheweest is / wil nae die bouen gheschreuen regulen ondersoeken / so salmen beuinde dat zy niet alleenlijck zijn beuselachtich / maer oock vol openbarer godtloosheyt geweest. Want of schoon het vleesch anders oordeelt / gheen duncken is grovelijcker boosheit dan ghedichte Godtsdiensten. Hiertoe zijn oock die schadelijcke ende verdorpende meyninghen ghecomen / te weten / dat de geueynsde Hypocriten meynen een sonderlijcke groote rechtveerdicheyt gecregen te hebben / als zy sulcke beuselachtighe dingen volbracht hebben : zy stellen de opperste godtsalicheyt in sulcke wroewendighen onderhoudingen : ende zy verachten alle de andere die schijnen niet soo seer na sulcke dingen te draghen.

8 Het en is niet noodich hier allerley beloften te verhalen. Maer dewyle de Clooster-beloften zijn in groote rechtveerdicheyt ghehouden / om dat zy schijnen door het oordeel der gatscher Ghemeynthe / goet gheacht te zyne : soo moeten wy met corte woorden daer van een weynich spreken. Ten eerste / op dat niemant tot bescherminge der Monikerij gheijck zy huyden is / boort en brenghe / dat zy langhen tijt ghesaen heeft / soo moetenmen wetē dat boortijde een heel ander wijsse des leuens geweest is in de Cloosteren dan daer nu is. De ghene die hen seluen wilden in seer groote strengicheyt ende ijdelsaemheyt offeren / die ginghen inde Cloosteren. Want te dien tijde was by de Monicken sulcke ofte strengher Discipline / gheijck als boortijden was by de Acedemonien / onder de wetten Hyrcurgi. De aerde was haer bedde / hoe water hare drac /

broot haer spijsse / cruyt / wortelen ende olie haer voornemste lechermijne. Zy onthielden hen van alle lekker spijsse ende vercueringhe des lichaems. Dit mochte schijnen bouen de waerheyt ghesproken te zyne / ten ware dat het betuycht worde van de ghene die het ghesien ende gheproeft hadden / als van Gregorio Nazianzeno / Basilio ende Chrysostomo. Door sulcke oefeninghen bereyden zy hen tot hooger ampten. Want dat de Cloosters doe waren als zaedt der Dienaren der Ghemeynthe / dat betuyghen die boornoemde personen ghenoech / want zy zijn alle in de Cloosteren opghewoet / ende daer wt tot het Bisschops ampt gheroeppen / ende meer andere groote mannen des seluen tijds. Ende Augustinus betuycht dat dit oock te zynen tijde ghewoonlijck was / dat de Dienare der Ghemeynthe wt de Cloosters gehaelt worden : want hy schrijft tot een collegie van Monicken aldus / Wy vermanē v hoeders in den Heere / dat ghy uwe voornemen bewaert / ende tot den eynde volhert : ende ist dy uwe moeder der Ghemeynthe te eeninghen tijde uwen dienst beghaert / so en neemt dat niet aen met verheffinghe / noch en wepghert sulcx niet door luepheyte : maer doet Gode ghehoorsaem met saechtmoedighen herte. En acht uwe ghemaect niet bouen den noodt der Ghemeynthe : want hadden goede heylighe mannen haer / in haer kinderen te baren niet willen dienen / so en soude ghy gheenen middel ghehad hebben om ghebozen te worden. Hy spreeckt daer vanden dienst / door den welcken de ghelououighe ghesceijck wederghelououig worden. Item tot Aurelium / Wanneer die tot den dienst der Ghemeynthe aenghenomen worden die Cloosters verlatē hebben / so ghesceimen den Cloosteren oorzaak om te vallen / ende der oorden der Dienaren gheschiedt groot onrecht : want wy plegghen wt de ghene die in de Cloosters bliuen / alleenlijck de alderbeste ende gheprezente tot Dienaren aen te nemen. Te zy mogelijck

Epi. 8r.

Epi. 76.

8
Deedn-
nich het
leuen der
Monike
boortijde
gheweest
zy.

ijck dat van ons een spottelijc spreek-
woort worde / te weten / ghelijck men
gemeynlijck seyt / Een quael Chozael
is een goet sanger / darmen alsoo oock
op ons spotte / legghende / Een quael
Monick is een goet Dastoor. Het is
beel te claghelijck ist dat wy de Mo-
nicken tot so verderuelijcke hoouer-
diepheit verheffen / ende de Dienaren
der Ghemeynte soo groote versmaet-
heyt weerdich achten : want somtijts
can oock een goet Monick nauwe een
goet Dienaer worden / te weten / als
hy ghenoech geschiet van leuen / maer
niet genoechsaem in de nootzakelijcke
leere en is. Wt dese plaetsen ist open-
baer / dat godtsalige menschen plegen
hen seluen door de cloosterlijcke Dis-
cipline bereyden tot de regeeringhe
der Ghemeynte / om dat zy soudē be-
quamer en geschickter so groot en ampt
aengaen. Niet dat zy alle tot dit eynde
quamen / ofte oock daer nae stonden /
dewijle zy ten meesten deele ongeleert
waren : maer de ghene die daer toe be-
quaem waren / die worden vercozen.

9 Nochtans beschrijft hy ons de soz-
me des ouden clooster leuens / boozne-
melijck in twee plaetsen. Te weten / in
het boec van de zeden der algemeyner
kercke / daer hy teghen de Manicheen
schrijuet / de heylcheit der Monicken
beschermt : ende in een ander boec / ge-
naemt Van het werck der Monicken /
daer hy sommige afuallige Monicken
bescheit / die haer insettinge begonden
te verderuen. Ick sal hier de somma
der dinghen die hy daer van schrijft /
alsoo verhalen / dat ick oock / so verre
het mogelijc is / sal zyne eygene woor-
den ghebruycken. Zy hebben / seyt hy /
den welcklust deser werelt versmaet /
ende zijn te samen tot een gemeyn le-
uen dat seer heyllich ende supuer is /
bergadert / te samen leuende in biddē /
lesen ende disputeren : niet opgeblasen
door eenighe hoouerdiepheit / niet be-
roerlijck door eenighe hardneckicheit /
niet spijlich door eenighe nijdicheit.
Niemand en besit yet dat zijn eyghen
is : niemāt en is den ander lastich. Zy
wercken met hare handen / waer door

het lichaem mach onderhouden / ende
de gheest van Gode te bedencken niet.
derhindert worde. Haer werck geuen
zy ouer in de handen der ghener die zy
Dekens noemen. Ende die Dekens
beschicken alle dinc met groote socht-
suldicheit / ende doen rekenschap booz-
enen / welcken zy Vaders noemen.
Dese vaders en zijn niet alleenlijck
seer heyllich van leuen / maer oock seer
wtnemende in godlijcker leere / zy zijn
wtnemende in alle dingen / en soeken
sonder eenighe hoouerdiepheit het
voordeel der gener die zy Sonen noe-
men. Ende ghelijck zy groote autozi-
teyt hebben om te gebieden / also heb-
ben hare sonen grooten wille om ghe-
hoorsaem te zyne. In het laetste des
daechs comen zy / een pegelijc wt zijn
woonste / noch nuchter zijnde / om die
bader te hooren : ende tot eenen pegel-
lijcken vader comen ten minsten drie-
duysent menschen (hy spreekt boozne-
melijck van Egypten / ende de lander
in het Dofte) daer nae bermaken zy
hare lichamen met spijse ende drinck /
soo veel der ghesontheyt noodich is :
ende een pegelijck bedwingt zijn
begheerlijcheit / op dat hy niet
ouerdadich en zy ooc sefs in die spijse
die daer teghenwoordich is / de welcke
weynich ende sober is. Zy en onthou-
den hen selue niet alleenlijc vā vleesch
ende wijn / om de oncuyscheit te rem-
men / maer oock van andere dinghen die
de begheerlijcheit des buyx ende der
kele soo veel eer verwecken / ghelijc zy
sommighen schijnen supuerder ende
heyligher te zyne. Daerom doen soma-
miche spottelijc / die de schandelijcke
begheerlijcheit der wtnemender spij-
sen / goet achten / soo verre zy tot geen
vleesch en street. Al wat vā den noot-
sakelijcken cost ouerblijft (daer blijft
seer veel ouer / dewijle zy met hare
handen wercken ende ghesparich zijn
in spijse) dat wort den armen gedeelt /
met meerder sochtuldicheit dan zijt
gewonnen het den. Want zy en soeken
geens de oueruloedich deser dingē /
maer maken allesins dat het gene dat
oueruloedich is / by hen niet en bliue.

De mozt
Eccle.
Catho.
cap. 31.

Wat

Ibidem
cap. 33.Cit. i. d.
15.i. Cor. 6.
c. 13.

Daer na als hy die strengicheyt ver-
haelt heeft / daer van hy te Milanen
ende op andere plaetsen exemplen ge-
geuen hadde. Hieren tusschen (seyt hy)
en wort niemant gedrongen tot sul-
ke strengicheyt die hy niet en can dra-
ghen: niemande en wort opgeleyt dat
hy weyghert: niemant en word oock
daerom vande andere geoordeelt / om
dat hy hem seluen bekent swack te zy-
ne om andere nae te volghen: want zy
zyn ghedachtich hoe grootelijc de lief-
de beuolen is: zy zyn ghedachtich dat
den reynen alle dinc reyn is / &c. Daer
om doen zy alle neersticheydt / niet om
sekerer spijlen als onreyn te verwoz-
pen / maer om de begherlijckheyt te
temmen / ende de hoederlijcke liefde te
behouden. Zy zyn ghedachtich dat de
spijse tot den buyck / ende de buyck tot
de spijse verordent is / &c. Nochtans
onthoude vele stercke den seluen daer
van / om der swacken wille. Mele en
hebben dese oorsake niet / maer ont-
houden hen daer van / om dat zy hen
seluen willen niet ontfellicke spijse
onderhouden. Daerom die selue die
ghesont zijnde hier seluen van seker
spijlen onthouden / gebuycken se oock
ende sonder eenich ommessen / ist dat
de weluaert dat eyscht. Mele en drin-
ken gheenen wijn: nochtans en mey-
nen zy niet dat zy daer door souden
besmet worden waert dat zy wijn
droncken: want den swacken die niet
en connen sonder wijn ghesondtheyde
gheerlijghen / doen zy seer mildelijck
wijn gheuen: ende soo sommige wey-
gheren te sulcker noot wijn te drin-
ken / die vermanen zy broederlijck / op
dat zy niet door veel supersticie eer
swacker dan hypligher en worden.
Also oeffenen zy hen seluen neerstich-
lijck in godtsalicheyt / ende weten dat
de oeffeninghe des lichaems tot eenen
steynen tijdt diene. De liefde word
hoornemelijc van hem bewaert / nae de
liefde wort spijse / spijcke / clepinghe /
en aenschijn getoerecht. De vereenicht
doen eenighe liefde: teghen de liefde
doen / wort gheacht gelijck tegen Godt
doen: Soo wie de liefde wederstaet /

die wort wtgheworpen ende gestou-
werast dat niemant de liefde erghert /
die en wort niet sifis eenen dach ghe-
leden. Dewijle de heylig Augusti-
nus met dese woorden heeft ghelijck
in ee tafel beschreue / hoedanich booz-
tijde de Monikerse was / so en heeft
het my niet verdroten die hier te ver-
halen / hoewel zy wat lanc waren: de-
wijle ick sach dat ick noch langer son-
de gheweest hebben / hadde ick dit sel-
ne wt verscheyden Schrijuers ver-
gadert / hoe seer ick oock gesocht hadde
cozt te maken.

Ik en hebbe hier niet boorgheno-
men dit argument gheheel te hande-
len / maer alleenlijck als doorby gaen-
de te kennen te gheuen / niet alleenlijc
hoedanighe Monicken de onre Ghe-
meyde hadde / maer oock hoedanich de
Professie der Monicken was: op dat
de verstandighe Lesers moghen wt
de vergelijckinghe verstaen / hoe on-
beschaemt die zyn / die om de teghen-
woordighe Monikerse te beschermen /
boorhuynghe / dat de Monicken van
ouden tijde aen geweest zyn. Als Au-
gustinus ons die heylighe ende op-
rechte Monikerse beschijft / sod wil
hy dat daer in gheerte dinghen stren-
ghelijck gheeycht en worden die ons
door het woort des Heeren bruy ghe-
laten zyn. Maer nu en worden geene
dingen strengelijck gheeycht. Wae
zy achten dat het een onuergeuelijcke
sonde zy / ist dat niemant in het coleur /
ofte in de ghedaente des cleeds / ofte
in den aerdt der spijse / ofte in andere
beuselachtighe ende coude ceremonien
een weynich van den boorghesfelden
reghel afwijcht. Augustinus houdt
sterckelijck staende / dat het den Mo-
nicken niet gheoorloeft en is ledich
tot anderer menschen cost te leuen.
Hy seyt dat sulck gheen exempel ghe-
weest en is te zijnen tijde in weighe-
schichte Cloosters. Maer onse Moni-
ken stellen haer boornemisse heyligh
in ledicheydt. Want waert datmen
haer ledicheyt wechname / waert soude
dat leuen zyn dat in aenmerkinghe
ofte speculatie gelege is / daermede zy
h h h (gelijck

hoedan-
nich de
Monike-
rse te des-
sen tijde
32.

De opere
Monia-
chorum.

(ghelijck 3p roemen) alle andere menschen te bouen gaen/ende den Enghele-
len ghelijck worden. Iuustinus wil
dat sulcke Monikerij niet anders en
3p dan een oeffeninghe ende behulpsel
tot godtsalige werckē/die allen Chri-
stēnen beuolen zijn. Wat 2 dewijle hy
de liefde stelt dooz den oppersten ende
by nae den eenighen regel der godts-
salicheydt / sullen wy dencken dat hy
opzoer ofte tweedachtighe 3pist / waer
dooz weynighe menschen onderlinghe
aen malsanderen verbondē zijnde / en
seluen van het gantsche lichaem der
Ghemeynte affsheyden 2. Iae hy wil
dat 3p dooz haer exempel sullen ande-
ren menschen voorlichten om eenich3
der Ghemeynte te bewaren. Maer de
Monikerij deses teghenwoordighen
tijds / soo wijdt hier van / dat men
naw soude connen yet binden dat on-
ghelijcker (op dat ick niet en segghe/
meer contrarie) ware. Wat onse Mo-
nicken en zijn niet te vreden met die
godtsalich3/inde welcke alleen Chri-
stus wil dat 3pne Discipulen sonder
ophouden besich zijn: maer dichten ick
en weet niet wat nieuwe godtsalich-
heyt/dooz der welcker bedenkinghe
3p willen volmaectter zijn dan andere
menschen.

¶ Ist dat 3p dit versaken/soo begeere
ick van hen te weten/waerom 3p haer
orden alleen noemen den staet der vol-
maectheyt/ ende den naem der vol-
maectheyt allen roepinghen Gods
onttreckē. Wie Sophistische antwoor-
de en is my niet verborghen/te weten/
dat haer orden niet daerom ghenamt
en wort de staet der volmaectheyt/
om dat hy de volmaectheyt in hem
beryaet/maer om dat hy de alderbeste
staet is om volmaectheyt te ghecrj-
ghen. Als 3p willen hen seluen dooz
het onuerstandighe volck prijsen/ den
sorgelingen eenen strick an worpen/
hare priuilegien beschermē/ ende haer
woerdicheydt tot anderer menschen
versmaetheydt verheffen/ soo roemen
3p dat 3p zijn inde staet der volmaect-
heyt. Maer als 3p soo seer gedrongen
worden dat 3p niet en connen de se ydel

hooneerdicheyt beschermen/ so nemen
3p dese wtvlucht/te weten/ dat 3p de
volmaectheyt noch niet vercrighen
en hebben / maer dat 3p nochtans in
dien staet zijn / inden welcken 3p bo-
ten andere menschen na de volmaect-
heyt staen. Weten tusschen volc/dat
3p desen lof by het ghemeyn volc/dat
het leuen der Monicken alleen 3p een
Engelic/ volmaect/ ende onsondich
leuen. Onder dit deksel drijven 3p
seer bruchbaer coorpsmanschap / maer
desse wtvlucht/ende matiginghe blift
in weynighe boecken begrauen. Wie
en sie niet dat dit ten onuerzagelij-
ke bespoortinghe is 2. Maer laet ons
met hen handelen ghelijck en seluen/
der orden niet meer toe en schijuen/
dan ghelijck of 3pse noemden eenen
staet om volmaectheyt te vercrighen.
Waarwaer als 3p haer der orden desen
naem gheuen / soo onderscheyden 3p
die daer dooz 3p met sonderlinge mer-
tecken / van alle andere wijzen des
leuens. Ende wie soude dit verdragē
dat men soo groote eere gheest en der
orden die nergens in de Schryfure/
oock niet seits met een syllabe beue-
sticht noch ghepresen en is : ende dat
alle roepinghen Gods dier seluer eere
onweerdich gheacht worden/de welcke
nochtans niet alleenlijck dooz den
heiligen mont Gods geboden/maer
ooc met seer schoone tytelen ende na-
men verciert zijn. En ic bidde v/wat
grooter ongelijck wort Gode gedaen/
als ic en weet niet wat gedichte wisse
des leuens wort berheuen bouen alle
andere wijzen des leuens / die Godt
berozdent/ende dooz zijn ghetuyghe-
nisse ghepresen heeft.

Wel aen/laet se seggen dat icse bal-
schelijck beschuldicht hebbe/als ic bo- 12
uen ghefeyt hebbe/ dat 3p niet te vze-
den en zijn met den regel van Godt
gegeuen. Maer al waert schoon d3 ic
swege/ soo beschuldighen 3p selue hen
seluen meer dan genoech/want 3p lee-
ren opentlijck/ dat 3p meer lastē aen-
nemen/dan Christus den zijnen heeft
opgeleyt: te weten/ om dat 3p den 3.
uangelischen raet van zijnē vyant lief 15

Mat. 23.
g. 44.

te hebben / van gheen wyake te begheeren / van niet te weerren / &c. belouen te houden; tot welcke dinghen de Christusenen int ghemeyn niet verbonden en zijn. Wat oudtheyd byenghen zy ons hierin doot? Dit en is noyt eenigen vanden Leeraer in den sin ghecomen: zy roepen alle met ghemeynder stemme / dat Christus gantschelyck niet een woorden ghesproken en heeft / den welcke men niet en moet gehoorfaem zijn. Ende zy leerē alomme sonder eenighe twyfelinge dat dese selue dinghen gheboden zijn / vande welcke sulcke wtleggers seggen / dat se Christus alleenlyck gheraden heeft. Maer dewyle wy bouen geleert hebben / dat dit een seer schadelijcke dwalinge is / soo sal het hier genoegh zijn met cozte woorden aengereckent te hebben / dat de Monikē die wy hupden hebbē / op dese meyninghe ghesunderet is / de welcke alle godsalighe rechte moeten verluoccken: te weten / datmē dicht dat daer eenighe volmaectter regel des leuens zy / dan dese ghemeyn regel die der gantscher Ghemeynte van Godt gegeven is. Al wat op dit fundament ghetimmert wort / dat en can niet anders dan grouwelijck zijn.

13 Maer zy byenghen een ander argument haerder volmaectheyt doot / het welcke zy meynen seer sterck te zyne. Want tot den ionghelinc die nae de volmaectheyt der rechtueerdicheyde byaechde / heeft de Heere gheseyt / Ist dat ghy wilt volmaectt zyn / soo vercoopt al wat ghy hebt / ende geest den armen. Ick en disputere noch niet of zy dit doen: maer laet ons hen dat nu teghenwoordichlyck toegheuen. Soo roemen zy dan dat zy zyn volmaectt gheworden / alle het hare verlatende. Maer ist dat de somma der volmaectheyt hier in gheleghen is / wat ist dan dat Paulus leert / dat de gene die alle het zyne heeft den Armen gegeven / nzen is / ten zy dat hy de liefde hebbe. Hoedanich is die volmaectheyt / de welcke te nute wort niet de mensche / ist dat daer ge liefde en is. Hier moeten zy my antwoorde / dat het wel het

opperste / maer niet het eenighe werck der volmaectheyt is. Maer Paulus spreect oock hier teghen / de welcke niet en twyfelē de ick soe sonder sulcke Colof. 3. verlatinge zyns goeds / te noemen c. 14. den bandt der volmaectheyt. Ist dat het seker is dat de Heester ende Discipel wel met malkanderen ouereen comen / en de een claerlyc verstaet dat de volmaectheyt des menschen daerin gheleghen zy / dat hy alle zyn goet verlaet / ende betuypt wederom dat de volmaectheyt wel can sonder sulcke verlatinge zyn: soo moet men sien hoe dese woorden Christi te verstaen sijn / Ist dat ghy wilt volmaectt zyn / soo vercoopt al wat ghy hebt. De sin en sal nū dypster wesen / ist dat wy aenmercken tot wien dese woorden ghesproken sijn / dwelc men in alle peditingen Christi moet althys aenmercken. De Jonghelinc byaecht niet wat wercken hy sal in het ewighe leuen comen. Dewyle hy vā Christus byaecht de van de werken / soo sent Christus hem tot de Wet: est dat te rechte / wat de Wet is de wech des ewighen leuens / als zy in haer seluen aengemerckt wort: ende dat zy te swach is om ons tot salicheyt te byenghen / dat is alleenlyck doot onse verdoemthē. Het dese antwoorde verclaert Christus / dat hy geenē anderen wech en geest om het leuen te schicken / dan die voortghen in de Wet des Heren gegeven is. Also gaf hy der Wet Godt ghetuyghenisse / dat zy is een leere der volmaectter rechtueerdicheyt: ende hy bliet oock mede die lasteringhe / op dat hy niet en schene het volck doot eenighen nieuwen regel des leuens / tot verlatinge der Wet te verweken. De Jonghelinc die wel niet boos van herte / maer doot een boos betrouwen opghelafen was / andt-woozdt / dat hy van zyn kintshēydt aen alle de gheboden der Wet gehouen heeft. Het is sonder twyfel dat hy bouen maten wijdt daer van was / tot het welcke hy roemde hem seluen ghecomen te zyne. Ende hadde dese zyn roeminghe waer gheweest /

Luc. 10. c. 25.

1. Cor. 13. 3.

soo en soude hem tot de opperste volmaechtheit niet gebroken hebben. Wāt wy hebben bouē bewesen / dat de Wet volmaeckte rechtueerdicheydt in haer heruaert: en dit selue is daer wt openbaert / dat de onderhondinghe der Wet is de wech der ewigher salicheydt ghenaeint. In desen Jonghelinc te kennen te gheuen / hoe cleynen voorzganck hy in de rechtueerdicheydt ghebaen hadde / van de welcke hy heel te stoutelick roemde dat hyse volbracht hadde / soo was het noodich zyn seyl te berclaren / welc hem seer ghemeyn was. Want dewijle hy rijk was / soo was zyn herte aen zynen rjedom gehecht. Daerom dewijle hy dese zyn verborghen wonde niet en boelde / soo wort hy van Christus ghepuckelt / als hy seyde / Gaet / vercoopt al wat ghy hebt / ende gheeft den armen. Hadde hy soo goet een bewaerder der Wet gheweest als hy meynde / soo en hadde hy niet droemich wechgegaen / dit woordt ghehoort hebbende. Want soo wie Godt niet gantscher herten lief heeft / die en acht niet alleenlijck voorzick al wat teghen de liefde Godts strjdt / maer verworpt sulcx oock als seer schadelijc. Daerom dat Christus des rjcken breeken gebiet te verlaten al wat hy heeft / dat is enen gelijc of hy ghebode dat een eergierich mensche alle zyn eere / ofte een gulsch mensche / alle zyn leed / enj / ofte een oncuysch mensche / alle de instrumenten zijnder oncuyscheyt moeste verlaten. Alsoo moethen de consciencien brenghen tot het gheuoelen haers sonderlijcken ghebreck ende quaets / als zy door gheen ghemeyn vermaninge geruert en worden. Daerom is het te berclaren / dat zy dese particuliere en sonderlijcke sentencie Christi / willen trecke tot een algemeyn wtlegginge / ghelijc of Christus de volmaechtheit des mensches in de versakinghe der goeden seldede / daer hy alleenlijck heeft willen met die woorden den Jonghelinc die hem seluen bouē mate seer bebaechde / zyn wonde ende sweere doen gheuoelen: om dat hy soude verslaen

dat hy noch berre van die volmaeckte ghehoorfaemheyt der Wet was / de welcke hy hem seluen anders valscheelijck toefschreef. Ich bekenne wel dat dese plaetse is van sommighe baders qualijck verslaen gheweest / ende dat daer wt die soekinghe der eyghenwilligher armoede ghecomen is: door de welcke die alleenlijck gheacht worden salich te zyn / die alle aertliche dingen verlatende / hen seluen naect Christus ouergaen. Maer ick betrouwe dat allen den goeden ende den ghenen die niet strjtgierich en zyn / sal door dese myn wtlegginghe alsoo ghenoech gedaen zyn / dat zy niet en sullen van den Christus twyflen.

Hoewel de Baders en dachten geen dinc min dan sulc een volmaechtheit te beuestigen / die daer na vande ghecapte Sophisten is gesmeert / om alsoo eenen tweederley Christendom op te richten. Want de kerckrouwische leere en was noch niet geboren / waer door de orden der Monikerijē wort by den Doop vergeliken / in opentijc geleert wort dat zy een forme eens tweeden Doops is. Wie twyfelt daer aen / dat de Baders zyn met gantscher herten vā sulcke iasteringe vzeemde geweest / Ende dat laetste dat Augustinus betuycht inde oude Monicken gheweest te zyne / te weten / dat zy hen selue geheel tot de liefde boechde / wat noot is het met woorden te bewijfen dat dese nieuwe Monikerijē seer vzeemde daer van is: De sake spreckt selue dat die alle van de Gemeente afwijcken / die inde Cloosters gaen. Want wat sulle wy seggen: scheyde zy hen seluen niet af vā het rechte geselschap der geloouigen / hen seluen eenen sonderlijcken dienst / en een eygen wtdeelinghe der Sacramenten aennemēde: Wat is de gemeynschap der Gemeente scheyde / ist dat dit het niet en is: Ende op dat ick in de bergeljinghe die ic begonne hebbe / voort bare / en eenmael besluyte / wat heft dese nieuwe Monikerijē in desen deele dat dien ouden Monikerijē gelijc zy: Hoewel die oude Moniken verscherpen van andere menschen woonden /

woonden / soo en hadden zy nochtans geen verscheyden Gemeente: zy ware met de andere der Sacramente deelachtich / zy quamē in de gemeene vergaderingen / ende waren daer een deel des volcs. Maer dewijle dese nieuwe Monicken hen seluen eenen eyghenen altaer opgericht hebben / wat hebben zy anders dan den bandt der eenheydt afgeschroken: want zy hebbe hen seluen banden gantschen lichame der Gemeente afgesneden / ende den ordentlijcken dienst verstaet / door de welcken de Heere wil de goede ende liefde onder zijn volc bewaert hebben. Daer om segghe ick / dat alle de Cloosters diemen hyden siet / in kettersche afscheuringhen / de welcke de orden der Gemeente verstoort hebbende / zijn van het rechte geselschap der geloouighen afgesneden. Ende op dat dese afwijkinghe niet pupster en ware / soo hebben zy hen seluen verscheyden namen van setten ghegheuen. En zy en hebben hen niet gheschacmt te roemen in het ghene dat Paulus so grouwelijck acht / dat hyt niet en ran swaer ghenoech maken. Ten zy dat wy moghelijck meynen dat Christus bande Coninthen ghegeyt was / doen den op den eenen / ende dander op den anderen Aeraer hem seluen verhoouerlichde: ende dat het nu gheschiet sonder Christo onrecht te doen / dat hoor Christus en sommighe ghenacmt wordē Benedictinē / sommighe Franciscanen / ende sommighe Dominicanen: ende dat zy also met dese namen ghenacmt worden / dat zy soeckende banden ghemeynen hoop der Christenen / onderscheyden te zyne / dese tijtēlen hen selue hoouerlichelijc aentreckē hoor een sonderlijcke belijdinghe der religie.

Wit onderscheydt tusschen de oude ende onse nieuwe Monicken / dat ick dus berre verbaelt hebbe / en is niet so seer in het leuen als inde orden selue ghelegen. Waerom moeten de Iesers ghedachtich zijn / dat ick meer bande Monikerijē ofte orden der Monicken / dan bande Monicken selue gesproken

hebbe: ende dat ick die ghebreken aengeteekent hebbe / die niet in woyniger Monicken leuen zijn / maer die van sulcke insettinge ende orden des leuens niet en connen gescheyden wordē. En wat grooter onderscheydt tusschen de oude ende onse nieuwe Monicken zy in het leuen ende in de zeden / dat en is niet noodich van stück tot stück te verhalen. Het is openbaer / dat gheen ander orden der menschen seerder met allerley schandelijcke sondē besmet is: daer en is nergens dieriger tweedzacht / haer / twist / ende eergiericheydt. Men leeft wel in woynighe Cloosters eerlijck / ist dat het eerbaerheyt te namen is / als de oncuyscheydt. soo berre bedwonghen wort dat zy niet tot openbaer schande wt en brake: nochtans salmen nauw onder thien Cloosteren een binden / dat niet meer een bozdeel / dan en hups der cuyscheydt zy. Ende wat grooter soberheyt ghebruycken zy in spijse ende drack: De swijnen en worden niet anders inden swijnenstal ghemeest. Maer op dat zy hen niet en berlaghen ghelijck of ickse veel te onghenadelijck handelde / soo en wil ick niet voorder gaen. Hoewel een venghelijck die de sake selue woet / sal bekennen dat ick in dese weynighe dinghen die ick geseyt hebbe / niet anders dan de waerheyt gesproken hebbe. Hoewel de Monike ten tijde Augustini / nae zijn eyghen ghetuygenisse soo seer heylighelijc leefden / soo claecht Augustinus nochtans / dat daer vele ommeloozers waren / die door boose listē en bedroch den slechten ende eenuoudighen het gheelt afsnuytten / die de reliquien der Martelaren omme draghende / schandelijck roopmanschap dieuen / iae hoor reliquien der Martelaren / allerley menschen doot beenen toonden: ende met vele dierghelijcke boose stücken / der orden schande deden. Ende gelijck hy seyd dat hy gheene betere personen ghesien en heeft / dan de ghene die in de Cloosters wel boozighgegaen waren: also claecht hy oock dat hy geen boosere ghesien en heeft / dan die

Deopers:
Monachorum.
in fine.

h h h ij inde

inde Cloosters verdozenen ware. Wat soude hy seggen waert dat hy hynden saghe dat de Cloosters door soo vele en so schandelyche sonde eueruloep en ende by nae bersten. Ick en segghe niet anders dan dat alle menschen seer wel bekent is. Nochtans en comt dese schande niet allen Monicken toe sonder eenige wtreminge. Want ghelijck de reghel en Discipline om heylighlyck te leuen / noyt en is soo wel gheselt gheweest in de Cloosters / dat daer niet altyds sommige ondeugende geweest en zijn / die de anderen onghelijck waren: alsoo en segghe ic niet dat de Monicken also zijn vā die heylighe outheyt afgheweken / dat zy niet noch sommige goede in hare cudde en hebben / maer dewyle dese goede seer weynige ende verstroyt zijn / soo zijn zy in die groote menicheit der boosen verborzen / en en worden niet alleenlyck versmaet / maer oock ghequelt / en somtijts wreedelick gehandelt vande andere / de welcke ghelijck het Wileliche spreekwoort houdt / meynen dat geen goet mensche en behoort plaetse by hen te hebben.

16 Ick betrouwe dat ic door dese verghelijkinghe der ouder Monikerij met de nieuwe ghedaen hebbe dat ick wilde / te weten / dat het daer door openbaer wordt dat onse Cappaerts conrechte het exempel der ouder Gemeynthe voozwenden / om haer orden ende professie te beschermen. Want zy zijn van die oude Monicken soo wylt verscheyden / als de Stimmen wijdt verscheyden zijn vande menschen. Hier en tusschen bekenn ic / dat oock in die oude wijshe des Augustinus bescheyft / wel wat is dat my niet seer en behaecht. Ic late wel toe / dat zy in de wtwendige oeffeningen dier strengher discipline / nē en zijn supersticius geweest: maer ick segge dat zy niet en zijn by gheweest van dwase begheerte om andere berkeerdelyc na te volgen. Het was lustich alle aertse goet te verlaten / om van alle aertse forschulbigheyt by te zyn: maer de forghen om een huysegin godsalichlyc te re-

geeren / is veel meer by Godt geacht / daer een heyligh huysegin van alle gheltgiericheyt / en eergiericheyt / en andere begheerlicheit des vleeschs / alleenlyc voozgenomen heeft om in een seker roepinghe Gode te dienen. Het is lustich verre van ghemeynschap der menschen in een eenzame plaetse te filosofheren: maer het en betaemt de Christelyche saechtmoedicheyt niet / gelijc wt haet des menscheijken geslachts / in een woestijne ofte een saem plaetse te bliuen / en oec mede die werckē te verlaten / die de Heere vooznenmeijc geboden heeft. Wilt zy schoon toelaten dat in die orden en professe geen ander quaet gheweest en ware / soo is nochtans die geen cleyn quaet geweest / het welcke een boos ende onnut exempel in de Gemeynthe ghebracht heeft.

Soo laet ons nu sien hoe danige de beloften zijn / door de welcke de Monicken deses tijts in haer orden treden. Ten eersten / dewyle zy willen eenen nieuwen ende ghedichten godtsdienst instellen om Gode daer door te behagen: soo besluyt ick wt het gene dat ick hoven gheseyt hebbe / dat alle het gene dat zy belouen / Gode een groot wel is. Ten anderen dewyle zy sulck een wijshe des leuens dichten als hen belieft / sonder aen te sien of se Godt daer toe roept / ofte of Godt sulck een leuen goet acht: so segge ic dat het een lichtuerdich roeckeloos en ongeoord loest bestaen is: want haer consciencie en heeft niet waer op zy voor Gode mach steunen: en al wat wt den ghesloouē niet en is / dat is sonde. Wouen desen / dewyle zy hen seluen aen vele berkeerde en godtloose godtsdiensten verbinden die hynde inde Monikerij veruuet zijn / soo segge ick dat zy niet Gode / maer den duyuel gheheyligh worden. Want ist dat de Propheet heeft moghen seggen / dat de Israeltēten hare kinderen den duyuelen en nē Gode geoffert hebben / alleenlyc om dat zy den warachtighen godtsdienst met onheylige ceremonien veruualsche hadden: waerom en souden nē mogen dat selue seggen vande Monicken / die

17
Hoe dan
nich de
beloften
der Mon
niken zyn.

13 om. 14
v. 23.

Wet. 32
c. 17.
13 v. 106
f. 37.

die met de cappe eenen strick van duy-
sent supersticien den seluen aentreckē:
Ic heb danich zyn hare beloften: Zy
belouen Gode een eeuwige maechde-
lijcke cuyfcheydt / gheleyt of zy eerst
met Godt een verbont ghemaeckt had-
den dat hyse soude vanden noot des
houwelijcx verlossen. Zy en connen
niet segghen dat zy dese belofte niet
anders en doen dan betrouwende op
Godts ghenade: want dewijle Chri-
stus selue vercondicht dat het niet ee-
nen peghelijcken ghegeuen wort / so
en betacnt het ons niet dat een peg-
elijck sal betrouwen dat hem die son-
derlijcke gaue ghegeuen zy. Die sul-
cke gaue hebben / die woghense ghe-
bruycken: ende wanneer zy gheuo-
len dat zy niet het vleesch ghequeit
worden / soo moeten zy tot de hulpe
Godts blien / dooz wiens cracht alle
zy mogen wederstaen. Ist dat zy niet
en connen wederstaen / soo en moeten
zy de remedie die hen voozghesfeldt
wort / niet versmaden. Want zy wor-
den dooz een ontwijfelijcke stemme
tot het houwelijck gheroeppen / dien de
gaue der cuyfcheyt niet ghegeuen en
wort. Ic noeme cuyfcheyt / niet werc-
dooz het lichaem alleenlijck supner
ban hoererijc bewaert wort / maer
waer dooz oock herte ende geest / van
alle onreynicheydt vry blijfe. Want
Paulus en ghebiet niet alleenlijck de
wewendighe oncuyfcheyt / maer oock
de inwendighe bzandighe des herten
te blien. Zy seggen / Dit is ban alsoo
langhen tijdt almen mach gedencken
een ghewoonte gheweest / dat de gene
die hen seluen wilden gheheel Gode
begheuen / ooc cuyfcheyt beloefden. Ic
bekenne voozwaer dat dese wijse ooc
ban ouden tijde aen geweest is / maer
ick en bekenne niet dat die eeuwse soo
vry gheweest is ban alle smette / dat
men soude moghen vooz eenen regel
achten / al wat te die tijde geschiet is /
en metter tijt is ooc die ongefegge-
lijcke strengicheyt ingecommen / die den
genen die beloeft hadden / geen plaet-
se ghesaten en wert om te berouwen.
Het welcke openbaer is dat de woort-

den Egyptani / daer hy aldus spreckt /
Ist dat eenighe maechden hen seluen
tot den gelooue hebben tot Christum
begheuen / laetse in reynicheydt ende
cuyfcheyt sonder eenighe fabel volher-
den. Laetse also sterck ende gestadich
den loon haerder maechdelijcker cuy-
fcheydt verwachten. Waer ist dat zy
niet en willen ofse niet en connē vol-
herden / soo ist beter dat zy vrouwen /
dan dat zy dooz haren welckust in het
byer ballen. Waert dat yemant nu
wilde de belofte der cuyfcheyt niet sul-
cke rebelijcheyt matigē / met wat laste-
ringhen en soude hy niet verscheurt
worden: So zijn zy dan verre bande
oude wijse afgewekē / die niet allelijc
geen matinge noch bergeninge toe en
laten / ist dat yemant zyn belofte nē en
can houden: maer oordeelen oc sonder
eenighe schaete / dat de sulcke / ist dat hy
een wijf trouwende oncuyfcheyt secht /
swaerlijcker sondicht dan of hy dooz
hoererijc ziele ende lichaem besmette.

Maer zy bliuen noch daer by / ende
arbeiden om te bewijfen dat sulcke
beloften oock ten tijde der Apostelen
gheweest zijn: om dat Paulus seyd /
dat de weduwen haer eerste trouwe
versaecken ende bazen / die eenmael
tot den gemeynen dienst aengenomen
zijnde / noch trouwen. Ic en versaecke
niet dat de weduwen die hen seluen
ende haren dienst der Gemeente be-
loefden / ooc mede beloefden ewelijc
onghetrouwt te bliuen: niet dat zy daer
in enigen godtsdienst selden / gelijc-
men daer nae heeft begonnen te doen:
maer om dat zy sulcken dienst niet en
connen doen / als zy niet haer sels en-
de ban het iock des houwelijcx vry en
waren. Als zy dan der Gemeente
dese belofte ghedaen hebbende / omme-
sagen nae een nieu houwelijck / wat
was dat anders dan de roepinghe
Godts ban haren hals woopen: So
en is het dan gheen wonder / dat hy
seydt dat zy dooz sulcke begheerten
Christo weder spantich waren. Ende
daer na om de sake te verswaren / seys
hy / dat zy niet alleenlijck niet en doen
het gene dat zy der Gemeente beloef-

H h h iij had

Mat. 19
b. 11.

1. Cor. 7
b. 9.

2. Tim.
5. 12.

hadden/maer oock de eerste belofte die
 zy in den Woop ghedaen hadden/bre-
 ken ende te niete maken: in welcke be-
 lofte oock veruuet is / dat een peghe-
 lijck sal zijn beroeepinghe volgen/ende
 daer in Godt dienen. Ten zy moghe-
 lijck dat yemant lieuer heeft dit te ver-
 ssaen dat zy gelijck alle schaemte ver-
 lozen hebbende / oock alle eerbaerheyt
 afleyden ende hen seluē tot alle onge-
 regheltheyt ende dertelheyt begauen/
 dooz haer ongeschiet ende angebonden
 leuen gheen dinc mit bewijfende dan
 dat zy Christelijcke vrouwen waren:
 dese sin ende welegghinghe behaeche
 my seer wel. So antwoorzen wy dan
 dat de weduwen die doe tot den dienst
 der Gemeente aenghenomen wor-
 den/hen seluen dese cōdicie opleyden/
 dat zy souden eeuwelijck onghetrou-
 bliuen: ist dat zy daer nae noch trou-
 den/soo verstaen wy lichtelijck dat dan
 gheschiet is dat Paulus seydt / te we-
 ten / dat zy de schaemte afgeheylt heb-
 bende / ongheregelde worden dan het
 den Christelijcke vrouwen betaemde.
 Ende dat zy alsoo niet alleenlijck ge-
 sondicht en hebben de trouwe breken-
 de / die zy der Gemeente belooft had-
 den:maer dat zy oock vande ghemeyn
 wet ende ghewoonte der godtsaliger
 vrouwen/zy afgheweken. Waer ick
 segghe ten eersten / dat zy niet anders
 belooft en hebben onghetrouwt te bli-
 uen / dan om dat het houwelijck niet
 ouereē en quam niet dē dienst welcke
 zy aennamē: ende dat zy hen niet ver-
 bonden en hebben niet te trouwē / an-
 ders dan soo verre de noodt haerder
 roepinghe dat eyschte. Ten anderen
 segge ic / dat zy niet alsoo en zijn ver-
 bonden geweest / dat het hen niet oock
 dan beter en zy gheweest te trouwen
 dan dooz het vleesch ghequelt te wor-
 dē / ofte tot eenige onrupscheyt te val-
 len. Ten derden segge ic / dat Paulus
 sulc eene oude der weduwe berordēt /
 die ghemeynlijck buyten perijckel is:
 voornemelijck / als hy ghebiet alleen-
 lijck die weduwen te verkiesen / die
 niet eene houwelijck te brede geweest
 hebben / ende nē te voren een bewijs

haerder cupscheyt ghegheuen hebben.
 Wy en mispijnen de belofte der cup-
 scheyt niet / anders dā om dat zy wort
 verkeerdelijck dooz eenen godtloos
 gheacht: ende om dat zy lichtuerdelijck
 belooft wort vā de gene dien de machte
 niet ghegheuen en is om hen seluen te
 onthouden.

Maer hoe heeft men dese plaetse 19
 nen trecken tot de jonnen. Want die
 oude weduwen waren vercozen tot
 Diaconissen / niet om Godt dooz san-
 ghen ofte mutuelingen die zy niet en
 verstaen / te vermaken / en dooz ledich
 te leuen:maer om dat zy de Gemeente
 soude in de besozginge der armen die-
 nen / ende met alle bytericheyt en neer-
 sticheyt de wercken der liefde soecken
 te voibzenghen. Zy en belouden niet
 onghetrouwt te bliuen / om Gode daer
 mede eenighen dienst te doen / dat zy
 haer seluen onthieldē van het houwe-
 lijck: maer allenlijck om dat zy alsoo
 bet onuerhundert ende onbecommert
 waren om haren dienst te voibzengen.
 Ten laetsten / en deden zy dese belofte
 niet in her begin haerder ionckheyt/
 noch oock als haer leuen noch midden
 in zyn bloeyen was / so dat zy daer na
 hadden moeten te late leeren tot wat
 val zy haer seluen ghebracht hadden:
 maer als zy nē sekenen buyten alle
 perijckel te zyne / so hebbē zy een heyl-
 lige ende onsozghelijcke belofte ghe-
 daen. Waer op dat ick die twee eerste
 dinghen late baren / ick segghe dat het
 onghedoorloeft was dat eenighe vrou-
 wen aenghenomen worden om cup-
 scheyt te belouen eer zy tsestich iaren
 oude waren: dewijle de Apostel Pau-
 lus de weduwen van tsestich iaren 1. Tim.
 5. 14.
 alleenlijck toelaet / ende de ghene die
 iongher zijn / ghebiet te trouwen en
 de kinderen te baren. Waerom en can
 het niet ontschuldicht worden dat
 van dese tsestich iaren / ten eersten
 twaeltue / daer nae twintich / ende daer
 nae dertich iaren zijn afghetrouwt ge-
 weest: ende het is noch veel min te
 verdragen / dat ellendighe meyskens
 eer zy om der grooter ionckheyt wil-
 le hebben connen haer seluen beken-
 nen /

nen/ ofte eenichzins bepoort/ niet alleenlijck dooz bezoch ende lissen be-
weert/maer ooc dooz gheweldt ende
dreyginghen bedwonghen worden/
die veruloecte stricken aen te treckē.
Ic en wile niet lanc make/ om de twee
andere beloften die de Moniken ende
Nonnen doen/ te bestryden/ te weten/
dat sy armoede ende gehoorzaamheyt
belouen. Ic segge alleenlijck oec/ Wo-
men dat sulche beloften met vele su-
persicien vermengt zijn/ ghelijck de
faken te desen tijde ghestelt zijn: soo
schijnen zy ooc ghemaect te zyne/ op
dat de gene diese belouen/ beyde Godt
ende den menschen bespoort/ maer op
dat ick niet en schijne alle stucken te
hoofselijck te verwaren ende groot te
maken/ soo sal ick niet die ghemeyn
wederlegginge/ die bouen gestelt is/
te brede zijn.

20 Ick myne dat het nu genoegh ver-
claert is/ hoedanich die beloften zijn
die behoortlijck ende Gode aengenaem
zijn. Maer dewijle soumtijts de onge-
leerde ende heuresde consciencien ooc
als hen eenighe belofte mishaecht/ en
te misprisen is/ niet te min twisselen
vande verbindinghe der belofte. Ende
worden daer dooz swaerlijck gequelt/
dewijle zy niet en dozen de belofte
brieken die zy Gode belofte hebben/
ende wederom vreesen in swaerder son-
de te vallen/ ist dat zy de belofte hou-
den: soo moeten wy hen hier in te
hulpe comen/ op dat zy moghen wt
dese swaricheydt gheraken. Ende op
dat ick teenenmale alle swaricheydt
woechneme/ so segge ick/ dat alle belof-
ten die niet behoortlijck noch recht en
zijn/ ons behooren te niete te zijne/ ge-
lijck sy by Godt van gheender weert
de en zijn. Want ist dz in menscheij-
ke handelighen alleenlijck die belof-
ten ons verbonden/ in de welcke de ge-
ne niet welcken wy hadden/ ons wil
verbonden hebben: so is het teghen re-
den dat wy sonden Gode verbonden
zijn om eenighe dinghen te doen die
Gode van ons niet en eyscht: hoorn-
melijc de wijne onse wercke n3 anders
recht en zijn dan als zy Gode behagē/

ende die ghetuyghentisse der Consci-
cie hebben dz sy Gode behagen. Want Rom. 14
dit bijst vast ende ontwijfelijck/ al d. 23.
wat wt den Ghelouue niet en is/ dat
is sonde. Waermede Paulus verstaet
dat een werck niet twijfelinghe aen-
ghenomen/ daerom ghebreckelijck is/
om dat het ghelouue de wortel aller
goeder wercken is/ dooz het welcke
wy seker zijn dat sy Gode behaghen.
Daerom dewijle een Christen men-
sche niet en behoort yet aen te ghaen
anders dan met dese versekerheyt/
ist dat hy dooz onwetenheyt eenich
werck lichtaerdichlijck aenghenom-
men heeft/ waerom en soude hy van
die dwalinghe verlost zijnde/ sulck
werck niet laten darē. En dewijle de
onnootsichtighe beloften sulck zijn/ so
en is een mensche niet alleenlijck daer
dooz niet verbonden/ maer moeste ooc
afzeken. En bouen desen en zijn sy n3
alleentijc niet geacht dooz het aescryuen
Godts/maer zijn ooc grouwelijck/ ge-
lijck bouen bewesen is. Het is te ver-
geefs vā een onnoodighe sake langher
te handelen. Dit eenighe argument
dunct wy oueruloedichlijck ghenoech
te zijne/ om de Godtsalige consciencie
gheraft te maken ende van alle swa-
richheit te verlossen: te weten/ dat alle
wercken die niet en komen wt eē sup-
uer fonteyne/ noch oock tot gheen be-
hoortlijck eynde geschickt en zijn/ van
Godt verworpen worden/ ende alsoo
verworpen worden/ dat hy ons niet
min en verbiet daer in voort te gaen/
dan te beginnē. Want hier wt volcht
dat de beloften die wt dwalinghe ofte
supersticie belofte zijn/ van gheender
werde by Godt en zijn/ ende behoort
van ons verlaten te worden.

So wie dese antwoorde sal wetē/ 21
die sal ooc daermede kunnen die be-
schermen/ die de Monikerie verlaten-
de/ eenighe eerlijcke wijfe van leuen
aengaen. Sy worden swaerlijck be-
schuldicht/ dz sy haer trouwe en eedt/
ende dien bant die (gelickmen in het
gemeyn ghelooft) niet en kan ontbon-
den worden/ daer mede sy Gode en der
Ghemeynte verbonden waren/ af-
ghē

Gal. 3. b.
3.

ghebroken hebben. Maer ick segghe dat daer gheen hant gheweest en is/ daer Godt afbrecht dat de mensche opricht. Wonen desen/ of wy schoon toe lieten dat sy yn verbonden gheweest doe sy Godt niet kennede in dwalinge berwerret waren: so segghe ick dat sy nu als sy dooz de kennisse der waerheyt verlicht zijn/ oock mede dooz de ghenade Christi vrij zijn. Want ist dz het cruyce Christi so groote cracht heeft/ dat het ons verlost van de veruolckinghe der Wet Godts/ aen de welcke wy verbondt waren: hoe veel te meer sal het ons van vyeemde banden verlossen/ de welcke niet anders en zijn dan listighe wercken des duyuels. Daerom de ghene die Christus met het licht zijns Euangelij beschijnt/ die verlost ende beurt hy sonder twyfel bā alle stricken/ die sy dooz supersticie aengetrocken hadden. Hoe wel sy hebben oock een ander bescherminghe/ te weten/ ist dat sy niet bequamen en waren om buyten houwelijck te bliuen. Want ist dat een onmogelijcke belofte is een seker verderf der ziele/ de welcke de Heere wil behouden ende niet verlozen hebben/ so volcht daer wt datmen niet en moet in sulcke belofte bliuen. Nu hoe onmogelijck de belofte der kuyfcheydt zy den ghenen die dese sonderlijcke ganz niet en hebben/ dat hebben wy bouen gheleert: en of ick schoon sweghe/ soo geeft het de beuindinge te kennen. Want het en is niet onbekent hoe vol onkuyfcheydt by na alle Cloosters zijn. Ende ist dat eenighe Cloosters schijnen eerbaerder dan de andere/ soo en zijn zy nochtā daerom niet kuyfch/ om dat sy het quaet der onkuyfcheydt binnen bezorghen houden. Mooywaer aldus straft Godt niet grauvelijcke exempelende stouticheydt der menschen/ als sy haer swackheyt vergheende/ teghen haer natuere dat begheeren dat hen niet en is ghegeuen: ende de middelen die Godt hen in de hant ghegeuen heeft/ berachtende/ berouwen dat sy dooz hardnechtighe wederspanningheyt sullen de siechte der onkuyf-

heyt ouerwinnen. Want hoe sullen wy het anders noemen dan hardnechticheydt/ als yemant vermaent zijnde dat hem noodich is te trouwen/ ende dat hem het houwelijck tot een remedie ghegeuen wordt/ sulcke vermaninghe niet alleentijc en veracht noch versmaet/ maer dwinght hem seluen ooc met eenen eedt tot verachtighe des selues.

Dat xiiii. Capittel. Van de Sacramenten.

Onse ghelouue te beuensighen/ ende verstercken/ hebben wy een ander behulpel dwelck der beuindinge des Euangelij ghelijc is/ te weten/ in de Sacramenten/ van de welcke het ons seer noodich is eenighe seker leere te geuen/ om daer wt te leren tot wat eynde sy ingheseldt zijn/ ende hoe mense nu moet ghebruycken. Ten eersten/ moetmen aenmercken wat een Sacrament zy. Wy dunct dat dit sal een eenuoudighe ende eyghen beschrijvinghe zijn/ ist dat wy seggen dat een Sacrament is een wtwendich tecken/ waer dooz de Heere de beloften zijnder goetwillicheyt tot ons/ in onse consciencien versegghet/ om de swackheyt onses geloofs te verstercken: ende waer dooz wy wederom onse liefde tot hem/ booz hem/ ende booz de Enghelen/ ende booz de menschen betuyghen. Men mach oock anders korter beschrijven wat een Sacrament zy: te weten/ ist dat wy segghen/ het is een ghetuygenisse der Godtlijcker genade tot ons/ dooz een wtwendich teckē beuensicht/ met onderlinghe betuyginghe onser liefde tot hem. Beude dese beschrijvingen zijn van die beschrijvinge Augustini/ daer hy seyt dat een Sacrament is een sijnlijck tecken eens verlijghen dinc/ of te een sijnlijcke forme der onsentijcker ghenade/ in den sin niet verscheyden/ maer verclarende de sake bet en sekerlijcker. Wā dewijl in die oorticheydt der beschrijvinghe eenighe dinge

sterheyt is/ in de welcke vele ongheloeve seylen/so hebbe ick den sin wilten met meer woorden wtbrücke/ om dat daer gheen twyfelinge en soude bliuen.

2 Waerō de oude Leeraers dit woort in dese beduydinghe ghebruyckt hebben/ dat en is niet duyfster. Want soo wanneer de oude wtlegger des nieuwen testaments/ heeft wille d; Ghecksche woort Mysterion/ (dat is/ verborgentheyt) ouer setten in Latyn/ boornemelijck daer van Goddijliche dingen ghehandelt werdt/ so heeft hyt ouergheset met dit woort Sacramentum.

Eph. 1. b
2. cor. 3. a.
2.

Also set hy die plaetse ouer tot de Gheheelen/ Om dat hy ons soude bekent maken het Sacrament zijns willens. Item/ Ist dat ghy nochtans ghehoort hebt van de bedieninge der ghenaden Gods die my ghegheuen is aē b/ dat my na de openbaringhe is het Sacrament te kennen ghegeuen. En tot de Coioffenfen/ De verborgenthz die verborren was voor eeuwen ende gheslachten/maer nu gheopenbaert is

Col. 1. d.
26.

1 Tim. 3
d. 16.

synen Heiligen/ den welcken de Heere heeft willen de rijckdō deses Sacraments te kennen gheuen. Item tot Timotheum/ Dit is een groot Sacramēt der Gootsalicheydt/ dat Godt is geopenbaert in den vleesche. De ouersetter en heeft in sulcke plaetsen daer hy Sacrament gestelt heeft/ niet willen stellen Verborgentheyt/ om dat hy niet en soude schynen een woort te gebruycken/ dwelck de hoocheydt der sake n; genoech wt en druchte. So heeft hy dan gestelt Sacrament/ booz Verborgentheyt der heyliger ende Goddijcker dinghen. In dese beduydinghe hebben de oude Leeraers der Gheheelen/ dit woort Sacrament/ dickmael gebruyckt. Ende het is genoech bekendt/ dat Doop ende Nachtmael die wy Sacramēten noemen/ by de Ghecken Mysteria/ dat is/ verborgentheden/ ghenaeamt worden: soo dat dese twee woorden/ te weten/ Sacramentum/ ende Mysterion/ enen belebeduyden. Ende hier wijs ghecomē datmen dit woortd. oock ghebruyckt

heeft booz een teecken waer door hoooge ende gheestelijcke dinghen booz oogen ghesteldt worden. Het welcke ooc Augustinus ergens te kēē geest/ Het ware (seyt hy) lanch te handelen van de verseydenheyt der teckenē/ de welcke als sy hemelsche en geestelijcke dinghen aengien/ Sacramēten genaemt worden.

3 Wi dese beschrijvinghe die wy ghestelt hebben/ verstaen wy/ dat nemmermeer geen Sacrament en is anders van daer Gods woort ende belofte voorgaet: maer dat het Sacramēt meer woort gelijc een aenhangh by het woort gestelt/ op d; het de belofte beuestige en verseghele/ ende ons eenichsins seker ende vast make: gelijck Godt voorszet dat sy eerst onser onwetentheyt ende taecheyt/ ten anderen ooc onser swachheyt noodich zyn: nochtans (om eygētinge te spreken) n; soo seer om zyn heyligh woort te beuestighen/ als om ons in het gheloooue daer van te versterckē. Wāt de waerheyt Gods is in haer seluen vast ende seker genoech/ ende en kan gheen beter beuestighe hebben dan bā haer seluen. Maer dewijle onse gheloooue kleyn en swac is/ ten 3; dat het alle ons versterct/ ende door alle middele onderhouden worde/ soo woort het terstont verflaghen/ twyfelachtich/ ongestadich/ en verort. En also vocht de barmhertige Heere hem selue booz zyn onghemeten goedertierenheyt/ na de mate onses verstands/ soo dat het hem niet en verueeldt/ ons die wy aerdsch zijnde/ ende altdits ter aerde cruppende/ ende in het vleesch hanghende/ niet gheestelijck en bedenkē/ noch oock begripen/ dō dese aerdsche onderwysinghen ende leeringhen tot hem te leyden/ ende in het vleesch s; eenen spiegel der gheestelijcker dinghen booz te stellen. Want waert dat wy sonder lichaem waren (ghelijck Chrysostomus seyt) soo soude hy ons dese selue dinghen naect en sonder lichaem geuen. Maer n; dewijle onse zielen in onse lichaemen woonen/ soo geest hy ons onder

Epist. 5.
ad Marcellin.

Homil.
60. ad po
pulum.

ienlijcke dingē de gheestelijcke. Niet dat de nature der dinghen die ons in de Sacramenten voorgehefeldt worden / sulcke gauen heeft: maer om dat sy van Godt tot dese beduydinge ge-teekent zijn.

4 Ende dit is datmen ghemeynlijck seyd / dat een Sacrament is ghelegen in het woort / ende wtwendich teekē. Want by het woort / moeten wy verstaen niet een woort sonder verstandt ende sonder ghelooue ingheblasen / dat alleenlijck door het gheluyt / ende geelijck door toouersche heilichinge soude macht hebben om de teekenen te heyligen: maer een woort het welcke vercondicht zijnde / ons maect te verstaen wat het ienlijcke teekē beduydt. Daerom en ist niet sonder groote ontheyliginge der verborghentheyt gheweest / dz in het Jhuysdom geschiet is. Want sy hebben ghemeynt dat het genoeg was dat de Priesters de woortē der consecracie mimmelde / dewyle het volck daer sonder verstant verwonderd staet. Ja sy hebben niet voorge-nomen raet daer toe gheuen / op dat daer van gheen leere tot het volck en quame: want sy spieken al in Latijn by het onghelert volck. Waer na is de superstitie so verre ghekomen / dat sy geloof hebben dat de consecracie en moge anders dā met heesche mirmelinghe gedaen worden / soo dat sy van weynigen gehoort worden. Maer Augustinus spiekt beel anders dā het Sacramentael woort. Laet / seyd hy / het woort komen tot het teekē / ende het woort een Sacrament. Wat waer doot heeft het water soo groote kracht / dat het lichaem ghenakende / het herte wascht anders dan door het woort: en dat niet om dat het woort ghesproken wordt / maer om dat het gheloof wort. Want oec in het woort selue is het doorgaende gheluyt een ander dinc dan de bliuende cracht. Dit is het woort des Geloofs dwelc wy prediken / seyt Paulus. Waer wt in de handelinghen der Apostelen geseyt wordt / Doot het ghelooue haer herten regnigheende. En Petrus seyt /

Homil. in
Joan. 13

Rom. 10
b. 8.
Act. 15.
b. 9.

Also maect ons oock de Doop salich / 1. Pet. 3
de welcke is niet een afwisschinghe der onzeynchepdt des vleeschs / maer een vraginghe der goeder consciencie. Dit is dan het woort des gheloofs / dwelc wy prediken: door het welcke sonder twyfel de Doop gheheylt wort / op dat hy mach reynigen. Hier siet ghy dat het woort moet gepredict worden / op dat het Ghelooue daer wt kome. Ende wy en hebben niet seer te arbeiden om dit te bewijzen / want het is openbaer wat Christus ghedaen heeft / wat hy ons gebeden heeft te doen / wat de Apostelen naghewolcht zijn / ende wat de eerste ende supere Ghemeynte oiderhouden heeft. Ja het is van den beghinne der weerdit aen bekent / soo wanneer Godt den heiligen Aderē eenich teekē voorgehefeldt heeft / dat oec een onderscheyd elijcke bant de leere daerby gewest zy / sonder de welcke onse sinnen soude door het ydel aenschouwen verslagen worden. Daerom als wy hooren van het Sacramentael woort melden / soo moeten wy dat verstaen van de belofte / de welcke door de claer stemme des Dieuaers ghepredicht zijnde / het volck ghelijck metter hant leyt tot het gene daer toe het teekē streckt ende ons beuecht.

Men moet oock die niet hoorē / die arbeiden om hier teghen te strijden / met een argument dwelc mer scherp sinnich dan siert is. Sy seggen / Wy weten dat het woort Gods dwelc voort de Sacramenten gaet / is de warrachtighe wille Gods: ofte wy en wetent niet. Ist dat wy weten / so en leeren wy wt de Sacramente dat wy daer na ontfangen / niet niens. Ist dat wy niet en weten / so en salt ons het Sacrament niet leere / wiens gantsche cracht in het woort gelegen is. Dese snille int corte dese ontwoorde hebben / De segelen die aen placaten / bullen / charters en andre opene bziene hanghen worden / in haer seluen alle aenachten / en zijn niet / ende souden te vergherefs daer aen ghanghen zijn / ware in dat pergament daer aen

Rom. 4.
b. 11.

sy hanghen / niet gheschreuen / maer daerom en beueftighen noch versegelē sy niet te min het gene dat beschreuen is / als sy aen de gheschreuen chaters ghehangen worden. Sy en konnen niet roemen dat wy dese ghelijkenisse van nicus gedicht hebben / dewijle Paulus selue die ghebruyckt heeft / daer hy de Besnijdinghe eenen segghel naemt: daer hy voorgenomen heeft te bewijzen dat de Besnijdinghe niet en was Abraham tot rechtuerdicheydt ghegeuen / maer tot een verseghele des verbonts / door des welckes gheloue hy te voegen gherechtuerdicht was. Ende ick bidde v / waeromme soude dat pement ergeren / dat wy leeren dat de belofte door de Sacramēten versegelt worden / dewijle oec onder de belofte / een door dander beuesticht wort? Want hoe een peggelijcke belofte openbaerder is / so veel te bequamer is sy om het geloue te beuestighen ende verstercken. In de Sacramenten brengen seer claer beloften mede: ende hebben onse het woort sonderlinghe dit / te weten / dat sy ons de belofte leuendichelijck ghelijc in een tafel gheschildert door oogē stellen. En dat onderscheydt dat tusschen de Sacramenten ende seghelen van placaten ofte chaters is / het welcke hier pleecht teghen geworpen te worden / en moet ons niet beroeren / te weten / dewijle beyde de Sacramenten ende sulcke seghelen in lichamelijcke dinghen deser weereldt / ghelegghen zijn / dat de Sacramenten niet en konnen ghenoechsaem zijn om de gheestelijcke en ewige belofte Godts te versegghen / ghelijck de seghelen plegen aen der Princen mandaten van tijtlijcke ende vergelijckelijcke dinghen te hanghen / om die te versegghen. Want een ghelouich mensche / als hem de Sacramenten door ooghen zijn / soo en blijft hy niet in dien vleeschelijcken spiegel / maer is na de onereencominge des lichamelijcken teekens / met het ghene dat daer beteeckent wort / door Godts salige aenmerkinghe opklemmende tot de gheestelijcke verborghentheyt

des Sacraments.

Ende dewijle de Heere sijne belofte 6 ten noemt verbonden / en de Sacramenten / verbonts teekenen: so kan men van de verbonden der menschen b. 9. ende een ghelijkenisse by brengen. De oude hadden de wijse tot beuestighen haer der verbonden / dat sy een seuge slachteden. Wat soude een gheslachte seuge gemaect hebben / waren de woorden des verbonts niet daer by? Ja ware die woorden niet daer door ghegeuen? Want daer worden dieckmael seughen geslachtet sonder eenighe inwendighe ofte hooge verborghentheyt. Wat ist in hem selue datme de rechter hant geest ofte daer in slaet / dewijle dieckmael de banden in malcanders hant slaen om quaet te doen? Maer als de woorden des verbonts zijn voorgegeuen / so worden vooraer door sulcke teekenen de condicien des verbonts beuesticht / hoe wel sy eerst zijn door woort bedacht ghemaect en verordent. So zijn dan de Sacramenten oeffeningen door de welcke het gheloue des woorts Godts ons versckert ende beuesticht wort / Ende dewijle wy lichamelijck (dat is / met den vleesche) bekleet zijn / so worden sy onder lichamelijcke dinghen vertoont: op dat sy ons alsof na onse swack verstandt onderwijsen / ende als kinderen door des Schoolmeesters hant leyde. Hierom naemt Augustinus het Sacrament een leuendich woord: om dat het de belofte Godts als in een tafel leuendichelijck door ooghen steldt. Men mach oec andere ghelijkenissen by brengen / door de welcke de Sacramenten claerlijcker beteeckent worden: ghelijck waert dat wy de Sacramenten noemen / pilaren onses geloofs. Want gelijck een huys wel op zijn fundament staet en rust / maer nuchtans sterckerlijcker beuesticht wort / door de pilaren die daer onder gheset zijn: alsoe staet het Gheloue op het woort Godts / ghelijck op zijn fundament / maer als de Sacramente daer toe komē / so steunt het daer op noch vastelijcker / ghelijck op pilaren. Ofte als wy segghen / dat

In Joā
nem Mo-
mil. 89.
lib. 19. cō
tra Fau-
stum.

de

de Sacramenten zijn spieghelen/in de welcke wy den rijkdom der ghenade Gods/welcken hy ons schenckt/mo ghen aenmercken. Want (ghelijck nu boozsejt is) hy openbaert daer hemselfuen/soo verre wy hem dooz onse plompheyt ende grouicheyt konnen bekennen/ende betuycht zijn goetwillicheydt ende liefde tot ons daer dooz clacrincker dan dooz zijn woort.

7 Sy en argumenteren oock niet bequamelijck ghenoech / als sy willen seggē/ dat de Sacramente niet en zijn ghetyghenissen der genade Gods/ om dat sy ooc den godloosen gtegeuen worden/die nochtans daer dooz niet te meer en genoecken dat Godt hen genadigher is/maer halen eer swaerder berdoemenisse. Want na dit argumēt soude ooc het Euangelium gheen getuyghenisse der ghenade Gods zijn/dewyle het van belen ghehoort ende versinaet word: noch Christus ooc selue en soude de ghenade Gods niet betuyghen/dewyle hy van belen ghesien ende bekent was/onder de welcke niet vele hem aenghenomen hebben. Dit selue machuen oock in Wulen ende Placaten sien: want hoe wel het volck weet dat de segghel is van de Prince ghecomen om zynen wille te versegghen / soo word: hy nochtans van den meesten deele veracht ende bespot; andere en bragen niet daer na/ghelijck of hy hen niet aen en ghinge / andere lasteren ende veruloecken hem: soo dat die berghelekinghe die ic bouen gheseldt hebbe / ons behoort meer ende mer te behaghen/dewyle beyde die saken soo wel ouer een komen. Soo ist dan sels dat de Heere ons dooz zijn woort / ende dooz de Sacramenten / zijn barmherticheydt ende het verbont zijnder ghenade voorseldt: maer en word: niet gheuaet anders dan van de ghenē die het woort ende de Sacramenten / met een seker ghelooue ontfanghen: ghelijck Christus eenen pegheleken is van den Vader tot salichy doozgheseldt: maer nochtans niet van allen bekent noch ontfanghen en

is. Als Augustinus dit heeft willen op een pfaetse te kennen ghenen / soo heeft hy gheseydt / Dat de bracht des woorts word: in het Sacrament doozgheseldt: niet om dat het ghehoofsproken / maer om dat het ghehoofswordt. Daerom als Paulus tot de Gheleouighe spreckt/ soo handelt hy alsoo van de Sacramenten/ dat hy de gemeenschap Christi daer in beluyt: ghelijck als hy seydt / Ghy alle die in Christo ghedoopt zijt/hebt Christum aengedaen. Item op een ander plaetse/Wy alle zijn een lichaem ende een gheest/ die wy in Christo ghedoopt zijn. Ende als hy van het berkeerde ghebryuck der Sacramenten spreckt/soo en schryft hy dien niet meer toe dā den onnutten en pdele figuren: waermede hy te kennen gheeft/hoe wel de godlose ende hypocryten dooz haer boose berdygheneydt/het werck ende die brucht de Godelijcker ghenade in de Sacramenten seer verdrucken ofte verduyfsteren / ofte verhinderen / dat nochtans daer dooz de Sacramenten niet vermindert en worden / wannere ende so dickmael als het Gode belieft/cwarachtich ghetyghenisse van de Ghemeenschap Christi te brenghen/nach oock de gheest Gods dat selue dooz te stellen ende te volbrengen/dz de Sacramenten belouen. So beluyten wy dan/dat de Sacramenten warachtelijck ghenaeint worden ghetyghenissen der ghenaden Gods/ende als eenighe segghen der goetwillicheyt Gods tot ons / ende dat sy ons die versegghelende/also onse ghelooue onderhouden/voeden/verstercken ende vermeerren. De redenen die sommighe pleghen tegghen dit genoecken boort te brenghen/die zijn veel te licht ende swack. Sy segghen dat onse ghelooue niet en kan beter worden/ist dat het goet is: want het en is/ segghen sy/ghen ghelooue/ten zy dz het onbegheleijck ende sterckelijck ende ouerfcheydelijck op de barmherticheydt Gods steunt. Waer het ware den desen beter dat met de Woorden baden / dat de Heere hen haer ghes

Gal. 3. d.

27.

1. Cor.

12. b. 13.

Luc. 17. ghelooue becmoerde / dan dz sy soze-
looselijck sulcke volmaectheyt des ge-
loofs voorwenden / die noyt gheen me-
sche verkregen en heeft / noch oock
peman en sal vercrighen in dit leue.
Laetse andtwoorden / wat ghelooue sy
meynen dat die hadde / die seyde / Ick
ghelooue Iherc / komt mijnder onge-
loouicheyde te hulpe. Want dat geloo-
ue was oock goetd / dwelck eernichling
begonnen was / ende konde beter wor-
den / so de onghelouicheyde wechge-
nomen wozdt. Waer sy en wordē niet
geen beter argument dan met haer ey-
ghen consciencie ouerwonnen. Want
ist dat sy hen seluen bekennē sondaers
te zijne (het welcke sy gheenans en
konnen verloochen) soo moeten sy
dat selue der onvolmaectheyt haers
gelofs toeschrijven.

Act. 8. g. 37. Waer sy segghen / Philippus heeft
den Camerlinghe gheantwoort dat-
men hem mochte doop. Waert dat hy
van gantscher herten gheloofde. En-
de wat plaetse soude de beusfinghe
des Woops daer hebben / daer het ge-
looue dz gantsche herte vernult. We-
derom draghe ick hen / of sy niet en ge-
uoelen dat het meeste deel haers herte
sonder ghelooue is / of sy niet alle da-
ghe nieuwen wasdō en bekennē. Een
heyden sche mensche heeft geroemt dz
hy leerende oudt wert. So zijn dā wy
Christenen meer dan ellendich / ist dat
wy oudt worden sonder yet te leeren /
daer ons ghelooue behoort te allen tij-
de te wassen / tot dat het opgewassen
zy tot eenen volwassenen man. Daerō
en is wt gantscher herten ghelouoen /
in die plaetse / niet volmaectelijc Chri-
sto ghelouoen / maer alleenlijck hem
van herten en niet ongeneynde geest
aennemen / nie: sat daer van zijn / maer
niet byerighe begeerte na hem honge-
ren ende dorsten / en tot hem suchen.
Wit is de wijse der Schrifture / dat
sy dat naemt van gantscher herten te
gheschieden / dat ongheneynselijck en-
de byerichlijck gheschiedt. Ghelijck
in dese plaetsen : Ick hadde v ghe-
socht met alle mijn herte. Ick sal v
met gantscher herten belijden / ende

dierghelijcke plaetsen. Gelijck weder-
om daer hy de gheueynsde en bedrie-
gers beschelt / so pleecht hy hen te ver-
wijten dat zy en dobbel herte hebben.
Bouen desen segghen zy / Ist dat het
Ghelooue door de Sacramenten ver-
meert wort / soo is de heylige Gheest
te vergerfs ghegheuen / wiens cracht
en werck is het ghelooue beghinnen /
verstercken ende voleynigen. Ic be-
kenne wel dat het gelouue is eygent-
lijck ende gantschelijc het werck des
heylighen Gheests : enoe dat wy van
hem verlicht zijnde / Godt ende de
schatten zijnder inidicheyt bekennen:
ende dat sonder het licht des Gheests
onse verstant so blint is / dat het geen
dinc en can verstaen / ende soo plomp
dat het niet van gheschielijcke dinghen
en can geriecken. Waer door en wel-
daer Godts die zy pyn / en aenmerckē
wijer die. Want ten eerste leert ende
onderwijst de Heere ons met zijn
woort / ten anderē beusficht hyt ons
met Sacramenten: ten laetsten dlicht
hy onse herten door het licht des heyl-
ighen Gheests / ende maect den woort-
de ende den Sacramenten toeganc in
het herte / de welcke anders niet door-
der en soudē dan in de oore ende o-
ghen comen / ende en soudē het in-
wendige niet roeren noch bewegen.

Daerom wil ic de Afsers vermaent
hebben / dat ick den dienst om het ge-
looue te verstercken ende vermeeren /
niet also v Sacramentē toe en schry-
ue (het welcke ick bouen genoegh met
clare woorden wtgedruet hebbe) ghe-
lijck of ick meynde dat daer alchts / ic
en weet niet wat verhojgen cracht in
ware: waer door zy wt haer seluē sou-
den connen het gelouue voordere
verstercken : maer om dat zy vanden
Heere zijn inghesfelt om tot verster-
kinge en vermeerdinghe des gelofs te
dienen. Waer dan doen zy eerst haren
dienst te rechte / als de Gheest die in-
wendige meester daer by coemt : door
des welckes cracht allen onse herten
doorvonden ende onse gheantheden
beweecht wordē / ende de Sacramen-
ten toeganc in het herte geerighen.

Waar

Waer de Gheest niet en is / daer en
 konnen de Sacramenten niet meer
 doen in onse herten / dan ghelijck oft
 de sonne in der blinden oogen schene/
 ofte een stemme der doouen ooren sloe
 ge. So make ick dan dit onderscheydt
 tusschen den Gheest ende de Sacra-
 menten / dat de cracht des werck by de
 Gheest zy / ende dat de Sacramenten
 als instrumenten alleenlijck sulck ee-
 nen dienst hebben / die sonder de werck
 kinghe des Gheests ydel ende onnut
 zy: maer veel crachts hebbe / als de
 gersf int herte werct. **¶** Nu is het clær
 hoe een God salich herte na dit ghe-
 woelen in het gelooue door te Sacra-
 menten gesteret wordt: te weten / ghe-
 lijck de oogen sien door de claerheyt
 der sonne / ende de ooren hooren door
 het geluyt der stemme. De ooghen en
 soudon door geen licht sien / ten ware
 dat sy een scherpicheyt des ghesichts
 in hen hadden / waer door sy van selfs
 verlicht worden: ende de ooren soudon
 te verghhefs merter stemmen geslagen
 worden / waren sy niet bequaem ghe-
 maect om te hooren. **¶** Nu ist dat het
 warachtich is (ghelijck het ons be-
 hoort ontwijfelijck te zijne) te weten /
 dat het werck des Gheests in onse her-
 ten is om het ghelooue te ontfangen /
 ophouden / boeden ende verstercken: ge-
 lijck het gesichte in onse ooghen maect
 dat wy het licht sien / ende het gehoor
 in onse ooren dat wy de stemme ver-
 staen: soo volcht daer wt dit beyde /
 te weten / dat de Sacramenten niet en
 hayz boordeels en doe sonder de cracht
 des heylighen Gheests: ende dat sy
 dies niet te min in die herten die nu
 van dien meester / te weten / van den
 heylighen Gheest onderwesen zijn /
 het gelooue stercker ende meerder ma-
 ken. Dit onderscheydt is daer alleen /
 dat onse ooren en ooghen / natuerlijcke
 macht hebben om te hooren ende sien:
 mer dat Christus dat selue bouen de
 mate der natuere door sonderlijcke ge-
 made in onse herten wercht.

70. Hiermede worden ooc de tegenwoz-
 pinghen door de welcke sommige be-
 naut zijn / te neder ghelept / te weten /

dat sy segghen / Ist dat wy den crea-
 tueren (te weten den watere / broode /
 ende wijne in de Sacramenten) den
 wasdom ende de versterkinghe des
 gheloofs toeschrijven / soo wordt den
 Gheest Gods onrecht gedaet / de welcke
 behoort alleen de Autor daer van
 te zijne. Want wy en benemen hieren-
 tusschen den heylighen Gheeste desen
 lof niet / dat hy het gelooue versterct
 ende vermeert: ia wy segghen eer dat
 dit selue verstercken en vermeerden des
 geloofs dwelt hy doet / niet anders en
 is / dan door zijn inwendige verlichtin-
 ge onse herten bereyden ende bequaem
 maken / om die bevestiginghe ende ver-
 sterkinghe / die in de Sacramenten
 voorgefelt wort / aen te nemen. Ist dz
 dit noch duyterlijck gesproken is / so
 sal het door dese gelijckenisse / de welcke
 ick sal by brengen / gheheel clær
 worden. Ist dat ghy yemant wilt ra-
 den yet te doen / soo sult ghy alle mid-
 delen bedencken waer door ghy hem
 moecht tot uwe geuolen trecken ende
 byna dzinghen / op dat hy uwen rade
 gehoorzaem zy. **¶** Waer het is al bezon-
 den / ten zy dat hy oock scherpinnich
 zy / ende van goeden oordeele / op dat
 hy mach aen merken wat in uwe re-
 denen gelegen zy: ten zy ooc dat hy ee-
 nen leerlijck aerdt hebbe / ende bereyt
 zy om de leere te hooren: ten laetsten /
 ten zy dat uwe trouwe ende booschich-
 ticheyt also by hem geacht zy / dat hy
 daer door half beweert wort / om
 uwen raet gehoorzaem te zijne. Want
 die men nemmermeer en kan niet een-
 nighe redenen buyghen: ende wannet
 men van de getrouwicheyt twijfelt /
 wannet de autoriteyt versmaet wort /
 so en kunnen oock den genen die leer-
 lijck zijn / niet veel aen raden. Wederom
 daer alle dese dinghen zijn: daer sullen
 sy boowaer maken / dat de ghene dien
 ghy raet geeft / sal na uwen raet doe /
 den welken hy anders soude bespot
 hebben. Dit wercht oock de Gheest
 Gods in ons: want op dat het woort
 niet te verghhefs in de ooren come /
 noch de Sacramenten in de ooghen /
 soo

so bewijst hy dat het Godt is/die daer tot ons spreekt/ hy versacht de hardicheyt onses herten en beweicht ende boecht het herte tot die gehoorzaamheyt die het den woorde schuldich is: somma/ hy brengt die wettelijke woorden en Sacramenten van de oogen tot in de ziele. Soo wort dan onse geloouze door het Woort en de Sacramenten/beueflicht/als daer door de goede wille des Hemelschen Vaders ons wort booz oogt gestelt/door des welckes kennisse alle de vastichz onses geloofs staet/ en vermeerderd wort. De Gheest beueflicht het gelooue/ als hy die selue beueftinge des Woordts en der Sacramente/in onse herten druct en crachtich maect. Hieren-tusschen en kan de Vader der lichten niet verhin-dert worden onse herten door de Sacramente als door middelen te verlichte/gelijc hy onse lichamelijcke oogen verlicht door de raden der sonne.

11 Dat het wtwendighe woort dese ey-genchap heeft/dat heeft de Heere ge-leert/ als hijt in de parabel naet zaet. Want gelijc een zaet so het in ee woest en ongeoesent eynde des ackers valt/ n3 en kan anders dan steruen/maer ist dat het i ee wel geoesent kornuel valt/ soo draecht het oueruloedighe vrucht. Also ooc het woort Gods/ ist dat het in eenigen hardneckigen mensche valt/ so herdozt het ghelijck of het in een zandt geworpen ware:maer ist dz het in ee ziele valt die door de hat des heylighe Geests bearbeijt is/so sat het seer vruchtbaer wesen. Nu ist dat het woort den zaden gelijc is/ waerom en soudon wy niet seggen dat het gelooue zijn begin/wasdom ende volmaectheyt neemt wt den woorde/ ghelijc wy segghen/ dat wt den zaden koren spruyt/opwaert/ ende tot rijpicheyt komt. Paulus verclaert het beyde seer wel in verscheyden plaetsen. Wat als hy de Corinthen wil ghedachtich maken/hoe crachtichlijc Godt door hem gewroecht heeft/ so roemt hy dz hy den dienst des Gheests heeft: en ghelijc of de Macht des heylighen Geests onuerscheydelijc by zijn pre-

dikinghe waer/om het herte van binne te verlichten ende beweeghen. Maer 1. Cor. 3 als hy op een ander plaetse wil leerē/ b.6. wat het woort in hem selue vermacht/ als het van de menschen ghepredicht wort/soo vergelijckt hy de Dienaers met Lantbouwers/ de welcke haren arbeijt en neersichheyt in de oeseninge des landts gedaen hebbēde/ niet meer en konnen daer toe doen. Ende wat soude de placcinge/ sayinge ende nat-makinghe boozdeels doen/ waert dat het ghene dat gesaeyt is niet door de welbaet Gods de cracht tot den wasdom en ghekreger. So beslypt hy dan dat de gene die plant/ ende de gene die nat maect/niet en zijn/maer datmen het geheel moet Gode toeschrijven/ die alleen de wasdom gheeft. So bes-wijfen dan de Apostelen de cracht des Gheests en haer predikinghe/ so verrefe Godt als oidentijliche instrumentē gebuyct om zijn Geestelijcke ghenade te verclaren/ nochtans moetmē dit onderschept weten/op dat wy gedachtich zijn wat de mensche in hem selue vermacht/ende wat Gode epyghentijc toecomt.

Ende de Sacramenten zijn soo seer 12 hersterkingen onses gheloofs/dat de Heere somtijts de Sacramente wechneemt/als hy het betrouwen der dingē die door de Sacramenten beloest waren/wil wechneemen. Als hy Adā Gen. 3. v. van de onsterfelijchz berooft/ so seyt 22. hy/Dat hy niet en neme vā de vrucht des leuens/ ende ewighelijc leue. Wat hoorē wy hier: hadde die vrucht konnen vde die onsterfelijcheyt weder gheuen/ die hy verloren hadde: Neen:maer dat is so veel als of hy seyt hadde: Op dat hy niet een vol betrouwen en hebbe van de onsterfelijcheyt so hy het teeken mijnder belofte hadde/ so laet hem ooc dat ontnomen worden/ dwelck hem eenighe hope der onsterfelijcheyt mochte geuen. Op dese wijs daer Paulus de Ephessen vermaent dat sy soudon gedennen dat sy vreemde waren van de Testamenten/ ende veruereint van de gemeynschep Israels/ ende son-

der

Eph. 2.
c. 12.

ke in Latijn Wordt Sacramentum gheenaemt / den krijchsknechten toe- coemt / waer door sy hen seluen tot den Keyser begheuen: soo hebben sy hem den Keyser selue toegeschreuen / en daer mede een teeken beduyt / waer door de Keyser de krijchsknechten aanneemt. Want de Heere beloeft ons door de Sacramenten dat hy ons sal tot een Godt / ende wy hem tot een volck zijn. Maer wy laten sulcke scherpsinnigheden baren: dewijle ick meyne ghenoech met clare argumen- ten bewesen te hebben / dat de oude Leeraers niet anders aenghesien en hebben / dan dat sy wilden te kennen gheuen dat het teekenen heyligher ende gheestelicker dinghen waren. De ghelijckenissen die sy by brenghen van de beloteekenen der krijchsknechten / die nemen wy wel aē: maer wy en connen niet lijden / dat sy het gheue dat het laetste ende minste is in de Sacramenten / achten het eerste ende het eenighe te zijne / datmen daer in behoort te bekenne. Maer het eerste is / dat sy onsen gelouue by Godt die- nen / ende het laetste is / dat sy onse be- luydinghe by de menschen betuyghen. Ma dese laetste beduydinghe / hebben die ghelijckenissen haer plaetse. Maer laet daerentusschen die eerste beduy- dinghe blijven: want anders en sou- den de Sacramenten niet veel te be- duyden hebben / waert dat sy niet be- hulpselen onses gheloofs / ende aen- hanchselen der Leere en waren tot dit selue eynde verordent.

14 Wederom moeten wy weten / dat ghelijck dese de cracht der Sacramen- ten vercozten / ende haer ghebruyck gantschelijck wechneemen / alsoo oock wederom op dander zijde sommighe zijn / die ick en weet niet wat verbor- ghen crachten den Sacramenten toe- dichten / van de welcke men nergens en leeft dat se Godt hen gegeuen heeft. Ende door dese dwalinghe worden de eeuwoudighe en Achte menschen so- ghelijck bedrogen / dewijle sy geleert worden de gauen Godts daer te soec- ken / daer sy niet en kunnen gheuonde

worden: en worden lanx soo meer af getrocken van Godt / so dz sy door de waerheyt Godts / enckel ydelh3 aen- nemen. Want de schoolsche Sophiste hebben mer groote eendrachticheyt ge- leert / dat de Sacramenten der nieu- wer Wet (dat is / die nu onder de Chri- stenē gebruyct worden) rechtueerdich maken / en genade geuen / soo verre sy door gheen dootsonde verhindert en worden. Het ware qualijc te segghen hoe schadelijck ende sennijch dit ghe- uoelen zy / ende dat dies te meer / ons dz het nu vele eeuwen lanck is iness alomme met grooter schade der Ghe- meynthe aengenome / en synen loop ge- hadt heeft. Het is geheel en dupueltich geuoelē: wāt dewijle daer door recht- ueerdich3 beloeft wordt sonder geloo- ue / soo worden de zielen daer door tot in het verderf gheworpen: Ten ande- ren / dewijle daer door de oorsaken der rechtueerdicheyt in de Sacramenten ghesocht worden / so wordt het ver- stant der ellendiger menschen die van natuere veel te seer tot aerdsche din- gen ghenegen zijn / door dese supersti- tie verwerret ende ghebonden / dat zy meer op het ghesichte des lichamelijc- ken dinc3 dan op Godt rusten. Wan welcke twee dinghen het te wenschen ware / dat wy se niet soo wel beuon- den en hadden / so verre ist dat het sou- de noodich zijn die met vele woorden te bewijfen. Wat is een Sacramēt ge- bruyct sonder gelouue / anders dā een seer seker verderf3 Gemeynthe. Wāt dewijle men wt de Sacramenten ges- dinc en moet anders verwachten / dan ghelijck de belofte luydt / ende de be- lofte alsoo wel de onghelouuighe me- den toozen dreycht / als zy den geloo- uigen ghenade boozselt: soo worden die bedrogen / die meynen dat hen yet meer door de Sacramenten ghegeuen wordt / dan dat hen door het woort Gods boozgesteld / ende van hen door warachtich gelouue aengenome wort. Waer wt ooc een ander volcht / te we- ten / dat het betrouwen der salicheyt niet en staet op de deelachticheyt der Sacramenten / gelijc of de rechtueer- 33 iij dichma-

dichmakinghe daer in gelegen ware: de welcke in Christus alleen geleghen is/en also wel door de verkondinge des Euangelij als door de versigelinge der Sacramenten ons (gelijc wy weten) gedeelt woort: ende kan ooc sonder de versigelinge der Sacramenten volkomen zijn. Soo seet warachtich ist / dat oock Augustinus ergheens schrijft / dat de onsenlijcke reyninghe kan sonder sienlijck teecken zijn: ende wederom / dat het sienlijcke teecken kan zijn sonder warachtige ghe-lichmakinge. Want de menschen (ghe-lijck de selue Augustinus op een ander plaetse spreekt) doen Christus somtijts aen / so verre dat sy de Sacramente ontfangen / somtijts so verre dat sy geheplicht worden. En dit eerste kan den goeden en boosen ghemeyn zijn: maer het laetste komt eygentlijck den goeden en Godsalighen toe.

Al. 3. de
quest.
bet. test.

Al. 5. de
Baptis.
contra
Donat.
Cap. 24.

15

Hier wt komt dat goet onderscheyden (so het wel verstaen wort) dat Augustinus dicmael selt tusschen het Sacrament en de sake des Sacraments. Want hy en gheeft niet allenlijck te kennē dā de figure ende de waerheyt in het Sacramēt veruact wort / maer ooc dat de figure ende waerheyt niet also aen malcanderen gebondē en zijn / dat sy niet en souden konnen ghescheyden worden: ende datmen als sy te samen zijn / moet altyt het teecken van der sake onderscheyden / op dat wy niet het ghene dat den eenen toekomt / den anderen toe en schijuen. Van de verscheydinghe spreekt hy als hy seyt / dat de Sacramenten inde wtuercozene allenlijck doen dat sy beteekenen.

De Baptis.
par-
aulorum
In Psal.
78.

Item daer hy van de Joden aldus spreekt: Hoe wel de Sacramenten allen ghemeyn waren / soo en was nochtans de ghenade niet ghemeyn / de welcke de cracht der Sacramenten is. Alsoo is ooc nu het Water der wedergeboorte allen ghemeyn: maer de genade selue / waer door de leden Christi met haer dooft wedergebooren worden / en is niet allen ghemeyn. Wederom schrijft hy op een ander plaetse aldus van het Nachtmael des Heeren /

Wy ontfangen oock hyden de Aen- In Jos.
lycke synse: maer het Sacrament is Homil.
een ander dinck dan de kracht des Sa 26
craments. Hoe komt het dat vele tot
haer verdoemenisse ontfangen het ge-
ne dat sy van den altaer ontfanghen?
Want de bere des Heeren was Jude
fennij / niet om dat hy per quaets ont-
finc / maer om dat hy die doos was /
het goede qualijck ontfinc. Ende wey
nich daer na / het Sacrament deser sa-
ke / dat is / der eenicheyt des lichaems
ende des bloeds Christi / wort in som-
mige plaetsen alle dage / ende in som-
mige plaetsen op sekeren daghen in die
tafel des Heeren bereydet: ende van die
tafel etent sommige tot het leuen / en
sommighe tot de doot. Waer de sake
selue de welcke het Sacrament betet
kent / wort allen den ghenen die daer
van deelachtich worden / tot salicheyt /
en niemande tot verderf. Ende en
weynich daer vooren hadde hy ghe-
seyt / Wy en sal niet sterven die daer
van sal eten / te weten / dien de cracht
des Sacraments toekomt / ende niet
alleenlijck het sienlijcke Sacrament:
die het inwendichlijc eet / ende niet die
het wtwendichlijc eet: die het metter
herten eet / ende niet die het met den
tanden bijt. Hier hoorren alomme dā
het Sacrament alsoo van zijn waer-
heyt verscheyden wort / door de on-
weerdicheyt des geens die het nut / dā
het niet anders en bijt dan een ydel
en onnutte figure. Ist dat ghy wilde
niet een ydel teekē sonder de waerheyt /
maer de sake mede met het teecken heb-
ben: soo moet ghy het woort dat daer
in besloten is / also met den gheloo-
uen aennemen. Alsoo sult ghy soo groot
voordeel hebben wt de Sacramente /
ghelijck ghy daer door grooten doot-
ghanch doet / in de ghemeynschap
Christi.

Ist dat dit duyfster is om der kost 16
heyt wille / so sal dat bieder vercla-
ren. Ic segghe dat Christus de mate-
rie ofte (is) het dat yemant dit woort
lieuer heeft / de substantie aller Sacra-
menten is: dewijle sy in hem alle hare
baslicheyt hebben / ende niet buyten hem

hem en belouen: daerom is de dwalinge
 ge Longobardi te onuerdragelijcker/
 11.4. Sē de welcke clærlijck de Sacramenten
 1. Dist. stelt tot oorsaken der rechtuerdicheyt
 ende salicheyt. So moeten wy dan al-
 le oorsaken die het menscheijcke ver-
 nift dicht / laten baren / ende ons aen
 Christi / die de eenige oorsake is / hou-
 den. Daerō so veel wy dooz den diēst
 der Sacramenten gheholpen worden
 om de warachtige kennisse Christi in
 ons te voeden / verstercken en vermee-
 ren / ende oock om hem warachtelijck
 te besitzen ende sijnen rijkdom te ge-
 buycken: soo veel vrachts hebben
 sy by ons: ende dit gheschiet als wy
 het ghene dat daer booghefist word /
 niet warachtighen gelouue ontfan-
 gen. Iemant mochte nu seggen / Ma-
 ken dan de godtloose menschen dooz
 haer ondanckbaarcheyt dat de ordenin-
 ge Gods te vergeefs en te niete zy-
 Antwoorde. Het en is also niet te ver-
 staen dat ick geseyt hebbe / gelijck of de
 kracht en waerheyt des Sacraments
 geleghen ware in de conditie ofte wil-
 le des geens die het gebuyckt. Want
 het ghene dat Godt ingeseldt heeft /
 blijft vast ende seker / ende behout zijn
 natuer: hoe de menschen oock veran-
 deren: maer dewijle het boozstellen en-
 de geuen een ander dinc is dan het
 ontfangen: so kan het teecken dat dooz
 het woordt Gods geheylt is / wa-
 rachtelijck zijn dat het genaemt wort /
 ende zijn kracht behouden: hoe wel de
 boose ende Godtloose menschen geen
 boozdeel daer wt en hebbe. Maer Au-
 gustinus antwoordt op dese vrage
 met weynige woorden / seggende / Als
 ghy het schoon vleeschelijck ontfangt /
 so en laet het daerom niet geestelijck
 te zyne: maer v en is niet geestelijck.
 Ende ghelijck Augustinus in bouen
 geschreuen plaetsen vermaent dat het
 Sacrament van gheender weerde en
 is / is dat het van zijn waerheyt ver-
 scheyden word: alsoo vermaent hy
 op een ander plaetse / dat men ooc / daer
 de tecken en ende de waerheyt te sa-
 men zijn / niet een onderscheydt ge-
 buycken / op dat wy niet te seere in

het wtwendighe teecken en hanghen.
 Gelijck (seyt hy) de letter te volgen /
 ende de teekenen dooz de beteckende
 dingen te nemē / een dienstrechtelijcke
 swachheyt is: alsoo is ooc / de tecke-
 nen tot geenderley nutticheyt wtleg-
 ghen / verdoolder menschen dwalinge.
 Hy stelt twee seyen die mē hier moet
 blien. Het een is / als wy de teekenen
 also nemen / gheijck of sy te vergeefs
 ghegeuen waren / en dooz onse / ver-
 dachtheyt / haer verborghen beduydin-
 ghen te niete maken / ofte verkleynē-
 de / maken dat sy ons gheen vrucht en
 bruyngen. Het ander is als wy onse
 verstant bouen het sennelijcke teecken
 niet verheffende / den seluen den lof
 der goeden toefschrijven / die ons niet
 ghegeuen en worden anders dan van
 Christo alleen / ende dat dooz den heyl-
 lighen Geest / die ons oock sels
 Christi deelachtich maect: ende dat al-
 so / dat de wtwendighe teekenen be-
 hulpselen daer toe zijn: de welcke de-
 wijle sy ons tot Christum beweghen /
 soo wort haer gantsche nutticheyt on-
 weerdichlijck te niete ghemaect / als
 sy tot eenich ander eynde ghewendt
 worden.

Daerom sullen wy seker ende vast 17.
 houden / dat de Sacramenten gheen
 ander werc en hebbe dan het woort /
 welc werc is Christum ons booz oor-
 gen stellen / en de satten der hemel-
 scher genade in hem: ende sy en doen
 geen nut noch boozdeel / ten zy dat sy
 niet gelouue ontfanghen worden: en
 gelijc wijn ofte olie / ofte ander nat /
 hoe veel mens ingiet / soo sal het noch-
 tans buyten bloeyē ende veriorē gaē /
 is dat het bat daer in ment giet / niet
 op en is: het bat sal wel alomē na
 bestortt zijn / maer het sal niet te min
 ydel bliuen. Bouen desen moeten wy
 roeden / dat wy niet in een ander gelijc-
 ke dwalinghe en vallen dooz het gene
 dat de oude Leeraers te veel om de
 weerdicheyt der Sacramenten te ver-
 heffen / geschreuen hebben: te soeten /
 dat wy niet en dencken dat eenighe
 verborghen kracht aen de Sacramenten
 gebonden zy / dooz de welcke sy dooz
 haer

Homil.
 in Ioan.
 26.

Lib. de
 doct.
 Christi.
 cap. 5.

Gen. 9. c.
13.

als sy van die vrucht aten. Item als hy den Regenboge heeft. Noe en zijn niet nacomers gestelt tot een gedencke teekē / dat hy doortae niet meer en sal de weerdit niet der bloet verderuen. Dese dingen hebbe Adam en Noe tot Sacramenten ghehad. Niet dat die boom hen de ontfelicheyt gaf / de welcke hy niet en conde hem seluen genen / noch oock dat de Regenboge (de welcke alleenlijc een wederlaen der radien der sonne tegen de welcke is) crachtich was om de wateruloedte te verhinderen / maer om dz hen een teekē van Gods woort inghedrukt was / om dat sy sonder ghetuyghenissen ende seghelen zijnder verbonden zijn. Die boom was wel te booren een boom: ende de boghe een boghe: maer als hen een merck inghedrukt is dooz Gods woort / soo is hen een nieuwe forme ghegeuen: om dat sy son den beginnen te zijn dat sy te booren niet en waren. En op dat niemandt en dencke dat dit te vergeefs gheseydt wort / soo is die booghe oock huyden ons een ghetuyghe des verbonts dat Godt met Noe gemacht heeft: ende soo wanneer wy desen booghe sien / soo mogen wy dese belofte daer in lesen / te weten / dat de weerdit nē meer en sal dooz de bloet der wateren verdozt worden. Daerom ist dat eenich vernuftich mensche wil onse ghelouue bespotten / segghende / dat sulcke verseyden berwe in den Regenboge / natuerlijc comt wt het wederlaen der radien der sonne teghen de welcke die tegen ouer de sonne staet: dat sullen wy wel bekenen / maer sul len daerentusschen zijn onuerstant bespotten / dat hy niet en beket dz Godt de Heere een regeerder der nature is: de welcke na zijn goetduncken alle creaturen gebruyct tot dienst zijnder eerlijcheit. Hadde hy der sonne / of te den sternē / of te der aerde / of te den steenen sulcke gedenckteekē ingedrukt / so souden die alle ons Sacramenten zijn. Want waerom en is het ongemunt en het ghemunt aluer niet van eendē seluer weerde / dewijle het

gantshelijc de selue materie is: te weten / daerom dat het ongemunt niet anders en heft dan zijn nature: ende het gemunt heeft een seker forme ontfangen / waer dooz het een pennuck is ende eenen nieuwen prijs heeft. Ende sal Godt niet moghen sijne creaturen niet zijn woort te tekenen / op dat Sacramenten worden / daer sy te booren enkel creaturen waren. Aan de andere tekenen / te weten / die Godt dooz miraculen ghegeue heeft: zijn dit exemplē / dat hy Abraham heeft een licht ghelijc in eenen roock: ende ouen getoont. Als hy Gedeons blies heeft nat bedaut daer de aerde doze bies: wederom / als hy de aerde bedaut heeft / ende het bies doze gelaten / om Gedeon seker te make vā de ouerwinninge: als hy de schaduwē des bywerck heeft thien linie achterwaerts getrokken / om Gzechiam in de bies te zijnder ghesontheyt te beuestighen. Als dese dingen gheschieden om de swachheyt haers gheloues te helpen ende stercken / soo waren sy oock Sacramenten.

Maer hier te deser tegenwoordigher plaetse / hebben wy voorzghenomen sonderlinghe te handelen van de Sacramente / die de Heere heeft willen in zijn Ghemeynte instellen / om dat sy daer souden ghewoonlijc ghebruyct worden / om daer dooz zijne dienaers in een gelouue en in de belijdinghe des eenighen gheloues / te vonden. Want (op dat ick de woorden Augustini gebruycke) de menschen en cōnen in geenderley Religie / noch in de warachtighe / noch in valsche verennicht worde / ten zy dat sy dooz eenige gemeynschap der sichtbaerlijcher teekenen ofte Sacramenten te samen gebonden worden. Daerom dewijle de goedertierenste Vader sach dz dit noch wā / so heeft hy van den beginne aen seker oefeninghen der godsalicheit ingestelt: de welcke de Wyuel daer na menichmalen verualcht en verdozen heeft / tot godtloosen en supersticieusen godsdienste / die selue veranderen. Hier wt zijn alle die wijzen

Gen. 15.
d. 17.Judic. 6.
8. 372. Re. 20
b. 9.
Esa. 38.
b. 7.

19

1. 9. cō-
tra faustū
Man. ca.
11.

Al. iij.

der

der offerhanden ende andere verkeers-
de godsdienssen by de Heydenen ghe-
comen: de welcke hoewel zy vol dwa-
lingen ende supersticien waren/so ge-
uen zy nochtan te kennen/ dat de in-
schen in de belijdinghe der Religie/
niet en connen sonder sulcke wtwen-
dige teekenen zijn. Haer dewijle de-
se Heydensche offerhanden en gods-
dienssen op gheen woort Gods en
steunden/noch tot die waerheyt ghe-
bruyt en worden/ die in alle teekenen
behoort booghefelt te zyn/ soo zijn
zy niet woerdich verhaelt te worden/
daermen van die heylighe teekenen
handelt die van Godt ingheselt zijn/
ende van haer fundament niet en zijn
afgeweken: te weten/dat zy zijn hulps-
selen der warachtigher godtsalicheyt.
Ende zijn ni t in enckele teekenen ge-
legghen/ghelyck de Reghenboge/ende
de Boom des leuens/maer in ceremo-
nien: ofte (ist datmen dit liever heeft)
de teekenen die hier ghegheuen wor-
den/zyjn ceremonien. Ende gelijc bo-
uen geseyt is/ dat zy van des Heeren
weghe zijn ghetuyghemissen der ghe-
nade ende salicheyt: alsoo zijn zy oock
wederom van onsen wege/teekenen
onses gheloofts ende Religie/ met de
welcke wy opentlic onsen seluen tot de
Heere begheuen/ende hem onse trouwe
belouen. Daerom heeft Christus
bequaemelijck verbindinghe ghe-
maect/door de welcke Godt ons met
hem vereenicht ende verbint/ende wy
tot suuerheyt ende heyligheyt des le-
uens verbonden worden: want hier
wort onderlinge belofte tusschen Godt
en onse maect. Want gelijc de Heere
daer belooft dat hy wil wtwissen en
wechmenen al wat wy door onse son-
de misdoen ende verdient hebben/ende
ons niet hem in zynen eenghebozen
Sone versoent: alsoo herbinden wy
ons wederom door dit opentlic tee-
ken tot neerscheit in Gods salicheyt
en onnoselheyt: soo datmen te rechte
mach segghen/dat sulcke Sacramen-
ten zijn ceremonien door de welcke God
wil zijn vol oeffenen/ten eersten om
het gheloon in het herte te stercken/

beroecken en bevestigen/ten anderen
om de Religie by de menschen te be-
tuyghen.

Dese selue Sacramenten zijn oock 20
verscheyden geweest/na de verschey-
den geleghentheyt des tijds/na de
wijse der bedieninge/ waer door het
den Heere behaecht heeft hem seluen *Ge. 17. 10.*
op dese ofte op die wijse den menschen
door oogen te stellen. Want hy heeft
Abraham ende synen nacomere de be-
snydinghe beuolen/ende heeft daer na
ooc repangen offerhanden/ende an-
dere gebruycken wt de Wet *Moyses*/
daer by verordent. Dit zijn der Jode In het
Sacramenten geweest tot de kom-
ste Christi: door den welcken dese zijn
afgheleyst/en twee Sacramenten in-
gheselt/ de welcke de Christelijcke
Ghemeynte nu ghebruyt/ te weten/
de Doop/ende het Nachmael des
Heeren. Ich sprekke van die Sacra-
menten/die tot hyt gebruyck der gant-
scher Gemeynte sijn verordent. Want
hoewel ick de oplegginge der handen/
waer door de Dienaers der Gemeyn-
te in haer ampt gheselt worden/ niet
onwillich late een Sacrament noem:
also en telle ickse nochmans niet onder
de opentlicke ende alghemeyne Sa-
cramenten. Aengaende andere dingen
diemen gewoonlijck door Sacramen-
ten gehouden heeft/ wy sullen kortes
hier na sien waer boze wyse sullen
achten. Hoe wel die oude Sacramen-
ten der Jode hebben tot dit selue eyn-
de gedient/tot het welcke oock de on-
se dienen/te weten/om tot Christum
te brengen/ende by na metter hant te
leyde: ofte eer ghelijc beelden hen door
oogen te stellen om bekent te worden.
Want dewijle wy bouen geleert heb-
ben/ dat de Sacramenten zijn ghelijc
seghelen/ door de welcke de belofsten
Godts versegghelt worden: ende de-
wijle het seer seker is/ dat den men-
schen noyt geen belofte gegheuen en is
anders dan in Christo: so moet sy ons
Christum toonen/sonden sy ons van
eenigen belofte leeren. Hier toe dielt dz
Hemelische crepel des Tabernakels/
en des wettelijcken Godsdienss/het
welcke

*Mat. 23
d. 19. en
26. 6. 26.*

*2. Cor. 1.
d. 20*

Welcke Moft ghetoont was op den berch. Daer is alleentijck een onderscheyt / te weten / dat de Sacramenten des ouden Testaments den beloesden Christus afscheeldet hebben doe hy noch verwacht wert / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / betuyghen dat hy gegeuen ende vertoont is.

21 Dese dinghen sullen veel clarder worden als een yeghelijck sal bysonder verclaert zijn. De Besnijdinghe was den Joden een teken waer door zy vermaent worden / dat al wat wt des menschen zaet coemt / dat is de gantsche menschelike nature / verdozen is / ende nootd heeft ghesnoept ende ghespuert te worden: bouen desen was hy een bewijs ende gedenckteeken / waer door zy hen seluen bersterck in de belofte die Abrahā gegeuen was van het gheseghede zaet / in het welcke alle natiē der werelt souden ghesegent worden / van het welcke zy oock haer seggheninghe moesten verwachten. Jhd̄ die salighe zaet was Christus (gheijck Paulus leert) in den welcken zy allen betrouden ende hoepren wederom te ontfanghen dat zy in Adam verlozen hadde. Daerom was hen de Besnijdinghe het ghene dat Paulus betuycht / te weten / een segghel der rechtuerdicheydt des ghebofts / dat is / een segghel waer door zy sterckelijck versterkt worden / dat haer gheloue waer door zy dat jaedt verwachtē / hen by Godt tot rechtuerdicheydt gherekent werdt. Maer wy sullen op een ander plaetse bequaemelijck de vergelijkinge der Besnijdinge ende des Doops handelen. De wasschingen ende reyningen selden hen haer onreynicheydt ende besmetheyt dooz oogen / dooz de welcke zy van nature onreyn waren: ende zy beloesden ende beteckenden een ander badt ende wasschinghe / waer door al te hare onreynheden souden afgeschwicht worden. Ende dit badt was Christus: dooz des welckes bloedt wy ghewasschen zijnde / zijn reynicheyt dooz het aenschijn Godts blyen-

ghen / op dat zy alle onse onreynicheyt 1. Joā. decke. De offerhanden vermaendēse 1. c. 7. van haer ongerechticheyt / ende leerde Apoc. 1. a oock mede dat in het oordeel Godts 5. eenighe boldoeninghe noodich was. Ende dat daerō eē opperste Duesser soude de Middelaer tusschen Godt en de menschen wesen / de welcke Gode Heb. 4. d. soude boldoen dooz het wistortē zyns 14. ende bloets / ende dooz de offeringhe dier 5. a. 5. en offerhande die tot bergheninghe der 9. c. 11. sonden soude ghenoech wesen. Dese opperste Duesser was Christus: hy heeft selue zyn eyghen bloet ghestort / hy heeft selue de offerhande gheweest: want hy heeft hem seluen den Vader Jhd̄. 2. a ghehoorsaem gheoffert: dooz welcke ghehoorsaemheyt hy de onghewoont- Rom. 5. saemheyt des mensches / die de ver- d. 19. bolghentheyt Godts verwerct / heeft afghewischt.

Wengaende onse Sacramenten / die 22 bewysen Christum soo veel clarelijck als hy den menschen naerder gheopenbaert is / na dien hy vanden Vader warachtelijck gegeuen is / sulck als hy beloesst was. Want de Doop betuycht ons dat wy ghereynicht ende afgewasschen zijn: het Jachtmael betuycht ons dat wy verloft zijn. In het water wort de afwasschinghe / ende in het bloet de boldoeninghe afgebeeldet. Dese twee wōrde in Christus gheuonden / de welcke (ghelijck Joannes seyt) is gecomen in water ende bloet: dat is / om te reynighen ende verlossen. Wan dese sake gheeft oock de Gheest Godts ghetuyghenisse / Iac dese drie zijn te samen ghetuyghen / te weten / het Water / het Bloet / en de Gheest. In het Water en Bloet hebben wy ghetuyghenisse der spueringhe en verlossinghe: maer de Gheest / de welcke de voorneemste gestuyge der ghetuyghenisse is / versterct ons sterckelijck. Dese hooghe verborghentheyt is ons seer clarelijck in het cruyce Christi vertoont / doe tot zyn heylige zyde water ende bloet bloeyde: het welcke Augustinus daerom Joā. 2. a te rechte de fonteyne onser Sacramenten naemt / van de welcke wy noch- Iac. 7. tans

Gen. 2. 7.
d. 18.Gal. 3. c.
16.Rom. 4.
b. 1.Heb. 9. a.
1. ende b.
14.1. Joā.
5. b. 6.Joā. 19.
1. 34.Rom. 11.
a sepe a-
liis.

kanen sullen moeten wat breeder handelen. Ist daermen wil tijdt niet tijdt vergheijghen / soo ist sonder twijfel dat de genade des Geests haer seluen hier oeruloedichtlicher stoont. Wāt dat betacnt der eerijckheyt des rijck Christi: gelijck wy wt vele plaetsen / ende voornemelijc wt het seuende cappittel Joannis verstaen. Na dit verstant moctmen nemen dat Paulus seyt / te weten / dat onder de Wet zijn schaduwen geweest / maer het lichaem in Christo. Zijn voornemen en is niet de ghetuyghnisse der genade te niete maken / in de welcke Godt voortijden hem seluen wilden den Waders bewijfen warachtich te zyne / niet meer dan wy se huyden in den Doop ende het Nachmael te niete maken: maer hy wil door bergelijckinge verheffen en groot maken dat ons gegeven is / om dat het niemant en soude wōder schijnē dat de ceremonie der Wet door de coemisse Christi wechgenomē zijn.

23. Woort (op dat ick oec dit met cozte woorden roere) dat groot onderschept is gantschelijc te verworpen / dat de Schoolleeraers maken tusschen de Sacramenten des ouden en nieuwen Testaments / ghelijc of de Sacramenten des ouden Testaments / alkenlijc de ghenade Godts afgebeeldt hadden / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / de ghenade tegenwoordichlijc gauen. Want Paulus de Apostel en schrijft den eenen nē meer toe dan den anderen / als hy leert dat de Waders de selue gheestelijcke spijsē met ons geten hebbe: en beduyt dat Christus dese spijsē was. Wie sal verstaen dat een ydel teeken te makē / dwelc de Joden warachtichlijc Christu oelachtich maect. Ende de gheleghentheit der sake die Paulus daer handelt / helpt oock seer dit onse ghevoelen: want op dat niemant op een slauwe kennisse Christi / ende op eenen ydelen naem des Christendoms / ende op de wtwendighe teekenē bestrouwen / en bestae het oordeel Godts te verstaen / soo selt hy cxemplen der strengher straffen Godts hoog-

ooghen die den Joden gheschiet zijn / op dat wy weten dat die selue straffen ons staen te comen / ist dat wy ons tot die selue sonden begheuen. Ist op dat die selue vergheijckinge bequaem ware / soo moeste hy bewijfen dat tusschen hen ende ons gheen verscheydenheyt en is in die gorden / op de welcke hy ons verbiet ydelijc te roemen. Soo maect hyse dan ons ghelijc in de Sacramenten / ende en laet ons geenders ley boordeel / waer door wy souden moghen moegeyngen ongestraft te bliuen. Wy en mogen oock niet meer onsen Doop toeschrijven / dā Paulus op een plaet der Besnijdinghe toeschrijft / als hyse noemt eenen seghel der rechtuerdicheydt des gheboofs. Daerō al wat ons huyden inde Sacramenten ghegheuen wort / dat ontvinghen de Joden voortijden in hare Sacramenten / te weten / Christu met zyne gheestelijcke gauen. Wat cracht onse Sacramenten hebben / die selue geuoelden zy oec inde hare: te weten / dat zy hen waren seghelen der gonste Godts tot hen / tot de hope des ewighen leuens. Wadden zy goede leerlingen des Sedebriests tot de Verkeers des Sedebriests tot de Verkeers des Sedebriests. Wadden zy also niet geuoelt hebben: maer dewijle zy daer lasen dat die sonden door de ceremonien dē Wet nē wegewischt en waren / ia dat de oude schaduwen ende figuren gheen cracht en hadden tot rechtuerdicheyt / soō en hebben zy de bergelijckinge die daer ghehandelt wort / niet aenghemerct / en dewijle zy dat alleen verstonen / dat de Wet door haer seluen haren Dienaren geen boordeel en dede / soō hebben zy enckelijc gemeynt dat de figuren ydel ende sonder haer waerheyt ware. Waer het boornemē des Apostels is / de Wet der Ceremonien te niete te maken / tot dat zy tot Christu gebacht worden / inde welcke alleen alle haer recht ghelechen is.

24. Waer zy sullen hertegen brengen / het ghenē dat hy Paulum van de ieterlijcke besnijdinge ghelesen wort / te weten / dat zy by Godt van gheender werde en is / dā zy geē boordeel doct / ende

Rom. 4.
b. 11.

Heb. 10.
a. 1.

1. Cor.
10. a. 3.

ende dat zy ydel is. Want sulcke senten-
tencien schijnen de Besnijdinghe veel
minder te maken dan de Doop is.
Maer het en is alsoo niet: want men
mach niet rechte ooc dit selue banden
Doop seggen: na het wort ooc banden
Doop gelept/ten eersten door Paulus
selue/daer hy bewijst dat Godt niet
en bjaecht na sulcke wtwendige was-
schinge door de welcke wy tot de Re-
ligie aengenomen worden/ten zy dat
het herte inwendichlijc ghesuyuert
worde/ende tot het laeffe in supere-
heyt volherde: ten laeffen vā Petro/
als hy betuycht dat de sonderheydt des
Dooops niet in de wtwendighe was-
schinge gelegen is/maer in de goede
ghetuygenisse der consciencie. Maer
yemant mochte segghen/dat Paulus
schijnt oock op een ander plaetse de
Besnijdinge die met handen geschiet/
gansselijck te vermyden/daer hyse
met de Besnijdinghe Christi verghe-
lijct. Ich antwoorde/ dat oock selfs te
dier plaetse haer weerdelicheyt niet
cleyn in wort. Paulus handelt daer
teghen de gene die se achteden noodich
te zyne/als zy nu wech ghenomen en
afgelept was. Soo vermaent hy dan
de ghelouinge de oude schaduwen af
te laten/ende in de waerheyt te staen.
Ghetuyt of hy seyde/Dese Heesters
willen dat ghy uwe lichamen laet be-
snijden. Maer ghy zijt gheestelijc be-
smeden na der ziele ende na het lichaem.
Soo hebt ghy dan de gaue der sake
selue/de welcke veel meer ende weer-
diger is dan de schaduwe. Maer hier
teghen mochte yemant seggen/dat de
figuere daerom niet te verachten en
was/om dat zy de sake hadden: want
die aflegginghe des ouden mensches/
daer van hy sprack/was oock by de
Aders: den welcken nochtā de wt-
wendighe besnijdinge niet te verghe-
lijken was. Dese tegenwoordinghe booz-
coemt en verhinert hy/als hy terstot
seydt/dat de Calossen niet Christi
begrauen warē door de Doop. Waer
mede hy te kennen geefte/dat de Doop
huyden den Christen is/dat de Jo-
den de Besnijdinge was: en dat daerō

de Besnijdinge niet en can den Chri-
stenen opgelept worden/sonder den
Doop onrecht te doen.

Maer het is swaerder om te ant-
woorden/op het ghene dat daer nae
volcht/en nu bouen van my verhaelt
is/te wete/dat alle Jodische ceremo-
nien zijn schaduwen der toecomender
dingen geweest/ende dat het lichaem
is in Christo. Ende het is noch veel
swaerder dat in vele capitulen des
Sendbrieffs tot de Hebreē ghehan-
delt wort/te weten/dat het bloet der
beesten/niet tot de consciencie en ghe-
rochte: Item / dat de Wet hadde de
schaduwe der toecomender goeden/en
niet het wtgebructe beelt der dinghen
selue/dz de onderhouders v. Mer Wo-
ris niet en conde daer door de maer-
heyt geerigen/et. Hier op wil ic ant-
woorden en verhalen het ghene dat ic
nu aengheroert hebbe / te weten/dat
Paulus de ceremonien niet daerom en
heeft schaduwen ghenacmt/om dat zy
en gheen vasticheyt en hadden/maer om
dat haer volbrēnginghe eenichsins tot
de versnijdinghe Christi wtgeheest
was. Bouen desen segge ic/dat het
niet en is te verstaen van haer cracht/
maer bande wijsse haerder beduyding-
he. Want tot dat Christus gheopen-
baert was in het vleesch/ hebben alle
teekenen als schaduwe des afwesens
den Christi geweest/hoewel zy de te-
ghenwoordingheyt haerder cracht/ende
oock der cracht Christi den ghelouin-
gen inwendichlijc bewesen. Maer mē
moet boornelijck aenmercken / dat
Paulus in dese plaetsen niet enckelijc
maer by vergelijkinghe spreekt. De-
wijle hy handelde teghen de valsche
Apostelen/ die de godsalicheyt stude-
ten in de ceremonien alleen sonder Chri-
stum aen te sien: soo was het genoech
om hen te wederleggen/dat hy allen-
lijc bewees wat de ceremonien in haer
seluen vermoogen. Dit heeft oock de
Autoor des Sendbrieffs tot de He-
breē gheuoicht. Soo moeten wy
dan gedachtich zijn/dat daer van de ce-
remonten niet in haer natuerlijc her-
stant ghenomen/maer tot een valsche
ende

Heb. 10.
a. 1. 4.

1. Cor.
10. a. 5.

1. Pet. 3
2. 1.

Colo. 2.
6. 11.

Joan. 6.
c. 27.

en verkeerde wtlegginghe verdraeyt / en niet van haer recht ende behoorige gebruyck / maer van het superstitieus misbruyck gehandelt wort. Wat wonder ist dan dat den ceremonien van Christus verscheyden / alle cracht ghenomen wort: want alle teekenen worden te niete / daer de beteeckende sake wechgenomen wort. Alsoo oock Christus / daer hy hadelt niet de gene die meynden dat het Wamma niet anders geweest en zy dā spijse des buyck / daer voecht hy zyne woorden na haer groue meyninge / ende seyt dat hy beter spijse gheeft / waer door de zielen tot de hope der onsterfelijkheid geuoet worden. Ist dat yemant claerder antwoorde begeert: de somma van al is dit / Ten eersten / dat alle die ceremonien der Wet Moyses / ydel en van geender werde en waren / als zy niet tot Christum gheuoecht en worden. Ten anderen / dat zy alsoo tot Christum dienden / dat zy doe eerst haer vernuylinge hadde / als Christ' in het vleesch gheopenbaert was. Ten laersten / dat zy moesten door de coemste Christi te niete worden / ghelyck de schaduwe vergaet door het claer licht der sonne. Waer ick spreke nu ghesparichlyck hier van / om dat ick de langer handelinge deser sake wtstelde tot die plaetse / inde welcke ic voorgenomen hebbe den Doop met Besnijdinge te verghelicken.

26 Nogghelijc zijn dese Sophisten ooc bedrogghen gheweest / door den onmatighen lof der Sacramenten / die de oude Leeraers onsen teekenen toeschrijven. Ghelyck dat Augustinus seyd / dat de Sacramenten der ouder Wet / den Salichmaker alleenlic behoefden: maer dat onse Sacramenten de salicheyt gheuen. Dewyle zy nu en aenmercken dat dese end oierghelijcke wijsen van spreken oneyghen waren / ende houden de mate gingen / so hebben zy ooc hare onmarige artijculē voortghebracht: maer gantschelijc op eenen anderē an / dan de oude Leeraers gheschreuen hebben. Want Augustinus en heeft daer niet anders willen

seggen / dan dat hy selue op een ander plaetse schijnt te wetē / dat de Sacramenten der Wet Moyses comen soude / en hebben dat Christus comen soude / en ghecomen is. Ende tegen Faustum / dat de beloften des ouden Testaments waren beloften der dingen die te betruullen waren: maer dat de Sacramenten des Nieuwen Testaments teekenen zijn der dingen die volbracht zijn: ghelyck of hy wilde segghen / dat de Sacramenten des ouden Testaments / Christum afgheliebet hebben doe hy noch verwacht werde: ende dat onse Sacramenten hem te genwoordichlyck voer oogen stellen / die nu ghegeuen is. Hy spieet bande wijsse der beduydinghe ofte afbeeldinge / ghelyck hy op een ander plaetse te kennen gheeft / segghende / De Wet ende de Priesteren hadden Sacramenten de welcke te voer veronbichden dinghen die sonden te gheschieden: maer de Sacramenten onses tijts betuyghen dat gecomen te zyne / dat die andere veronbichden dat het sonde te comen. Waer wat zijn ghenoeien was van der sake ende vā der cracht / dat verclaert hy in vele plaetsen: ghelyck als hy seyt / dat de Sacramenten der Joden wel aengaende de teekenen descheyden waren bande onse / maer dz zy in de sake die daer beduyt wort / euen ghelyck den onsen waren: dat zy nae den seninghen schijn verscheyden / maer nae de gheestelijcke cracht euen ghelyck zijn. Item / onse gheuoene ende der Israelen gheuoene is een / hoewel in verscheyden teekenen: ick segghe alsoo in verscheyden teekenen / ghelyck in verscheyden woorden / want de woorden veranderen haer gheluyt nae den tijdt: ende oock en zijn de woorden niet anders dan teekenen. De Jaders hebben den seluen gheestelicken dyanck gedoneken / maer niet den seluen lichamelijcken dyanck. Soo ster dan dat het selue gelooue is gebleuen / mer de teekentē zijn verandert. Doe was de steerotse Christus: nu is Christus dat in den altaer

Lib. com.
tra l. ii.
Petil.
cap. 37.

Hom. in
Joan. 26.

Hom. in
Joan. 45.

In proe-
mio enar.
Psal. 73

Dat xv. Capittel.
Vanden Doop.In Psal.
77. li. 19
contra
fraus.
cap. 13.De doc-
trina
Christi.
lib. 3. c.
viff. ad
Anu.

altaer gestelt wort. Zy hebben dooz ee
groot Sacrament gebzoncken het wa-
ter dat wt de steenrotse vloeyde / wat
wy nu drincken dat weten de ghelo-
uige. Ist datme de sennlijcke gedaente
aenmerct / soo ist wat anders: maer ist
datmen de verstandelijcke beduydinge
aenmerct / zy hebben den selue geeste-
lijcken dranc gebzoncken. Op een and-
er plaetse / In de verborghentheyt / was
haer sijnse en dranc ende de onse een:
maer zy was een in beduydinge / en in
in het gesichte. Wat de selue Christus
was hen in de steenrotse afgebeeldet /
en ons in het vleesch geghebaert. Hoe
wel wy laten toe dat ooc in desen deele
wat onderschepts zy. Want zy betuy-
ghen beyde dat de goetwillicheyt des
Vaders in Christo / ende de gauw des
heptigen Geests ons gheueu wort:
maer de onse betuyghent opentlijcker
en claerlijcker. In beyde wort Chri-
stus boozgefelt / maer de onse ouer-
uloedichlijcker en volcomelijcker / te
weten / nae dat onderschept des ouden
en nieuwen Testaments / daer ba wy
gesproke hebben. En dit ist dat de sel-
ue Augustinus (den welken wy als
den besten en getrouwen getuyge ons
alle de oude Leeraers / dickmael boort
hengen) heeft willen leeren / als hy
seyt / dat na de verschijninge Christi /
Sacramenten ingestelt zijn / weyniger
int getal / meerder in beduydinghe / en
wtinmer in cracht. Hier zijn de Le-
fers ooc als boozby gaende te verma-
nen / dat al wat de Sophisten gebeu-
felt hebben de opere operato (gelijc
zy spreken) dat is van het gewoachte
werck / niet alleenlijck vals is / maer
ooc tegen de natuere der Sacramente
struict / de welke de Heere ingheselt
heeft / op dat de gheloonighe ydel ende
arm van alle goet / geen dinc daertoe
en brengen anders dan armoede. Waer
wt ooc volcht / zy de Sacramenten
ontfanghende / niet en doen waer dooz
zy mochten lof berdienen / oec dat in
desse handelinge in de welke Godt
alle het waer doet / ende wy alleenlijc
lijders zijn / ons gheen werck en can
toeghescheyuen worden.

DE Doop is een teecken der Chri-
stenheyt / waer dooz wy tot de ge-
meynschap der Gemeente aegeno-
men wordē / op dat wy in Christo ge-
plant zynde / onder de kindere Gods
gheacht wordē. Ende hy is ons ge-
gheuen tot dit eynde (het welcke ick
geleert hebbe allen Sacramenten ge-
meyn te zyne) te weten / ten eersten /
op dz hy onsen gelooue by Godt / daer
nae onser belijdinghe by de menschen
diene. Wyde dese eynden sullen wy
ordentlijc handelen. De Doop gheeft
onsen gelooue drie dinghen / de welke
wy oock sullen een vegelijc by sonder
verclare. Dit is het eerste / dat wy ons
vanden Heere wort boozgheselt om
een teecken ende bewijs onser reyni-
ghe te zyne: oec (op dat ick mijnen sin
het verclare) op dat hy ons zy ghelijc
een gheseghelde placet / waer dooz
hy ons beueesticht dat alle onse sonden
alsoo wtghewischt / wtgheroeyt ende
wechgenomē zijn / dat zy nemen meer
booz zijn aenschijn en comen / noch ge-
meldet noch toegherekent en worden.
Want hy wil dat alle de ghene die ge-
loouen / tot berghueinghe der sonden
ghedoopt worden. Daarom de ghene
die meynen dat de Doop niet anders
en is dan een merck en teecken / waer
dooz wy onse Religie by de menschen
belijden / ghelijc de crijfch knechten
haers Heeren lieureye dzagen tot een
teecken dat zy hem dienen: dese / segge
ic / die also meynen / en hebben het ge-
ne dat het boornemisse in den Doop
is / niet aenghemerct. Te weten dit /
dat hy van ons beboort ontfanghen te
worden met dese belofte / Dat alle de
ghene die ghelouen / ende ghedoopt
zijn / sullen sich worden.

Op dit verstant moeten verstaen
dat van Paulo gheschreuen wort / te
weten / dat de Gemeente van Christo
haren brudegom is gheheplicht ende
gereynicht dooz het Water der weder-
geboorte in het woort des leuens.
Ende op een ander plaetse / Dat wy s.
nae

Mar. 16
d. 16.Eph. 5.
f. 26.

Tit. 3. b.

1. Pet. 3
D. 21.

nae zijn barmherticheyt zijn salich ge-
maect door het Badt d' wedergeboor-
te/ende vernieuwinghe des heylighen
Gheests. Ende dat Petrus schijnt/
dat de Doop ons salich maect. Want
hy en heeft niet willen segghen / dat
onse reyninge ende salicheyt door het
water volmaecht wordt: ofte dat het
water in hem seluen cracht heeft / om
te reynigē ende vernieuwen: noch dat
de Doop zy een oorsake der salicheyt/
maer alleenlijck dat door dit Sacra-
ment de kennisse ende versekertheit
sulcker gauen ontfanghen wordt / het
welcke in de woorden selue opentlijck
genoech verclaert wort. Want Pau-
lus seilt het Woordt des leuens/ende
den Doop des waters te samen: ghe-
lijck of hy wilde seggen / dat onse re-
yninge ende heyliginge ons door het
Euangelium gheboodtschap wordt/
ende dat sulcke boodtschap ons door
den Doop versegelt wort. Ende Pe-
trus seyd terstondt daer nae / dat die
Doop niet en is een aflegghinghe
der onreynicheyt des lichams/ maer
eē goede cōscientie by Godt/ de wel-
cke wt den ghelooue coemt. Iae de
Doop en belooft ons geen ander re-
ynighe dan door de besprenginge des
bloeds Christi: het welcke door het
water beduyt wort / om de ghelijcke-
nisse der reynighe ende afwasschinghe
die het heeft. Daerom wie sal seggen
dat wy door dat water ghereynicht
worden / het welcke sekerlijc betuycht
dat het bloet Christi is onse warach-
tighe ende eenighe reynighe: so dat-
men de dwalinghe der ghener die alle
dinck der cracht des waters toeschij-
nen / nergens mede bet en mach we-
derlegghen / dan door de beduydinghe
des Woops selue: de welcke ons alsoo
wel hā dit sēlijcke tecken dat booz-
onse ooghen gheselt wordt / als van
alle andere middelen aftrēkt / om onse
herten aen den eenighen Christum te
verbinden.

3. Mē moet niet denckē dat de Doop
alleenlijck booz den boozleden tijdt
ghegheuen wort / soo datmen booz de
sonde / in de welcke wy na den Doop

ballen / souden moeten andere nieuwe
middelen der reynighe ende verse-
ninghe soecken in eenighe andere ick
en weet niet wat Sacramenten / ghe-
lijck of de cracht des Woops vergaen
ware. Door dese dwalinghe is ghe-
schiet / dat boozijden sommighe niet
en wilden den Doop anders dan in
den wtersten noot des leuens/ende in
den laetsten adem ontfanghen / om als-
soo vergeninge des gantschen leuens
te ghecrigen. Welcke verkerde booz-
sichicheyt / de oude Bisschoppen soo
dickmael in hare boecken straffen. Wy
moeten alsoo dencken / dat wy eenmael
booz alle onse leuen afghewasschen en
ghereynicht worden / wat tijt het oock
zy in welcken wy ghedoopt worden.
Daerom soo wanneer wy sullen ge-
sondicht hebben / soo moeten wy den
Doop wederom in gedachtenisse bij-
ghen/ende daer mede het herte wapen-
nen / op dat het altijds vande verghe-
uinghe der sonden seker ende gherust
zy. Want hoewel hy eenmael toeghe-
dient zijnde / schijnt boozleden te zy-
ne / so en is hy nochtans den nacome-
den sonden niet te niete. Want de re-
ynigheyt Christi / is ons daer in ghe-
geuen / de welcke altijds haer cracht
heeft / ende door geene smetten wech-
ghenomen en wort / maer bedect selue
alle onse onreynicheyt ende wischte
wt. Nochtans en moetmen hier wt
gheen bijheyt nemen om namaels te
sondighen / (ghelijck wy boozwaer
hier door gheensins tot sulcke stou-
ticheyt onderwesen en worden) maer
dese leere wort alleenlijck den genen/
die als zy ghesondicht hebben / door
hare sonden beladen / vermoeyt ende
beduyt zijnde suchten / ghegheuen / op
dat zy hen seluen daer door weder op-
richten en vertroosten / op dat zy niet
tot hertwifselinge noch mistroost-
heyt en vallen. Alsoo seyd Paulus
dat Christus ons is een verfoener
gheworden tot vergheuinge der booz-
leden sonden. Waer mede hy niet en
verfaecht dat wy ewighe ende ghe-
duerighe vergheuinghe der sonden in
Christo tot der doot toe verrijgen :
maer

Rom. 3
D. 25.

maer hy geest te kennen dat Christus is van den Vader den ellendigen sondaren alleenlijck ghegeuen / de welcke dooz het brandtser haer consciencie ghewont zijnde / den Medicijn soecken. Men suicken wordet de barnhersticheyt Godes dooz ghestelt. Maer de ghene die tot de vergheuinghe willen dooz sake ende brijheydt tot sondighen nemen / die en doen niet anders dan dat zy den toozen ende het oordeel Godes teghen hen seluen verwecken.

4. Ick weet wel datmen int ghemeyn anders gheleert heeft / te weten / dat wy nae den Doop / dooz penitencie en dooz de macht der sleutelen / vergheuinghe der sonden gheueghen / de welcke ons inde eerste wedergeboozte dooz den eenighen Doop ghegheuen wort. Maer de ghene die dit dicht / die dwalen daer in / dat zy niet en bedencken dat de macht der sleutelen daer ban zy spreke / aen de Doop hangt / dat zy gheendins en can verscheypden wordē. De sondaer ontfangt vergheuinge der sonden dooz den dienst der Ghemeynte / te weten / niet sonder de vercondinghe des Euangelij. Ende hoedanich is die / namelijc / dat wy dooz het bloed Christi ghereynicht worden ban onse sonden. Maer welc is het teecken ende ghetuygenisse deser afwasschinge / anders dā de Doop? Soo sien wy dan / hoe dat dese vergheuinghe den Doop aenstet. Dese booznoemde dwalinghe heeft ons een ghe-dicht Sacrament der Penitencie gemaect / waer ban ick bouen wat ghe-roert hebbe / en sal het ghene dat noch daer ban te segge is / te zijnder plaetse volcypdighen. Het en is gheen wonder dat de menschen / die na haer plooyheyt bouen mate aen wtwendige dinghen hangen / oock in desen deele haer onuerstant gheopenbaert hebben / dat zy niet de syner instettinghe Godes niet te briede zijnde / nieuwe behulpsen selue ghebicht ende voortgebracht hebben. Maer is de Doop niet selue het Sacrament der Penitencie ende beteringe? Ist dat ons de Penitencie ende beteringhe alle onse leuen lanch

beuolen wort / soo moet oock de cracht des Doops haer soo wijdt ende verre strecken. Daerom ist sonder twijfel / dat alle de godtselighen alle haer leuen lanch / soo wanneer zy dooz het geuoelen haerder sonden ghequelt worden / hen seluen bestaen tot de gedachtenisse des Doops te wenden / om hen seluen daer dooz te beuestigen ende berstercken in het betrouwen der eeniger ende eeuwigher afwasschinghe / die wy in het bloet Christi hebben.

De Doop hzengt ons noch een ander brucht / om dat hy ons onse doozdinghe in Christo toont / ende daer in een nieu leuen. Want (ghelijck de Apostel seyt) wy zijn in den doot Christi ghedoopt / ende met hem begrauen tot de doot / op dat wy in nieuwichheit des leuens wandelen. Mer welcke woorden hy ons niet alleenlijck en vermaent tot een nauolghinghe / ghelijc of hy seyde dat wy dooz den Doop vermaent worden om nae het exempel des doots Christi / onsen boosheit te gheerten te steruen; en na het exempel zijnder wederopstandinghe tot rechter uerdrichheit verweert te worden. Maer hy verhaelt de sake veel hooger / te weten / dat Christus ons heeft dooz de Doop zijnder doot deelachtich gemaect / op dat wy daer in gheplandt worden. Ende gelijc een spruyte zijn substantie ende boesheit haelt vanden wortel daer in zy gheplant is / alsoo oock de ghene die den Doop niet sulc een ghelooue aennemen als zy behooren / die gheuolens warachtichlijck de cracht des doots Christi inde doozdinghe haers bleeschs / ende oock nae de cracht zijnder wederopstandinghe inde leuendichmakinge des Gheests. Hier wt neemt hy ooz sake om aldus te vermanen: Ist dat wy Christenen zijn / soo moeten wy der sonde geuoelen zijn / en de rechtuerdrichheit leuen. Dit selue argument ghebruyct hy op een ander plaetse / te weten / dat wy besneden zijn ende den ouden mensche wtghedaen hebben / nae dat wy dooz den Doop in Christo begrauen zijn. 12. Ende nae dit verstandt heeft hy in de bouen

Rom. 6.
a. 3.

Col. 2. 6.

bonen verhaelde plaetsen den Doop genaemt een Badt der wedergeboorte ende vernieuwinghe. Soo wordt ons dan ten eersten de onuerdiende vergeninghe der sonden/ende toerekeninge der rechtuerdicheyt belofst: ende ten anderen de ghenade des heylighen Gheests/waer door wy tot nieuwichheit des leuens verandert worden.

6 Ten laetsten heeft onse gelooue ooc dese vrucht wt den Doop/dat hy ons sekerlijck betuycht/ niet alleenlijc dat wy in de doot ende in het leuen Christi gheplant zijn: maer dat wy also in Christo vereenicht zijn / dat wy aller zijner goeden deelachtich worden.

Mat. 3. c. 13. Want daerom heeft hy den Doop in zijn lichaem gheheylacht / om dat hy hem soude met ons ghemeyn hebben als eenen seer sekeren bant der eenicheyt ende ghemeynschap die hy gheueerdicht heeft met ons te maken: soo dat Paulus daer wt leert/dat wy kinderen Gods zijn / om dat wy Christus hebben aenghebaen. Alsoo sien wy dat de vernuilinge des Doops in Christo is / waerom wy oock seggen dat hy het ghene is/dat eygentlijck in den Doop aenghesien wort. Daerom en ist gheen wonder dat Lucas verhaelt / dat de Apostelen in zijnen naem ghedoopt hebben / hoewel hen nochtans gheboden was/ oock in den naem des Vaders/ende des heylighen Gheests te Doopen. Wat alle de gauen Gods die in den Doop boorgestelt worden / die worden in Christo alleen beuonden. Niet te min het en can niet gheschien/dat de ghene die in Christus Doopt/ niet en soude oock mede den naem des Vaders ende des Gheests aenroepen. Want daerom worde wy door zijn bloet gereynicht/ te weten/om dat de barmhertige Vader ons nae zijn onbegrijpelicke goedertierenheyt tot genade ontfangende/heeft desen Middelaer tussche hem ende ons gheset / om dat wy door desen sonden ghenade ende gonsse by hem ghecrighen. De wedergeboorte ghecrighen wy eerst alsoo door zijn doot ende wederopstandinghe / als

wy door den Gheest geheylacht worden/ende een nieuwe ende gheestelicke natuere ghecrighen. Daerom hebben ende sien wy eenichans de oorsake onser reynighe ende wedergeboorte in den Vader/de materie in den Sonne / ende de vrucht in den heylighen Gheest. Aldus heeft ten eersten Joannes ghedoopt / alsoo hebben oock de Apostelen ghedoopt / te weten / met den Doop der beteringhe tot vergeninge der sonden: ende met den naem Penitencie berispen 37 sulcke een wedergeboorte: ende door de vergeninghe der sonden / berispen wy afwaschinghe der sonden.

Maer wt ver ons ooc seer seker is / dat de dienst Joannis / ende de dienst die daer nae den Apostelen beuolent wort/gantschelijck een is. Want het is daerom niet een ander Doop / om dat hy van berispen handen bediet is: maer dewelcke het de selue leere is / soo wordt daer door bewesen dat het oock de selue Doop is. Joannes ende de Apostelen zijn in een leere overeen ghecomen: 37 hebben beyde ghedoopt tot penitencie ende beteringe/tot vergeninge der sonden/ en in den naem Christi / door den welcken de bekeeringhe ende vergeninge quam. Joannes seyde dat de sonden der werelt door het Lam Gods gedragen worden. Waer mede hy heylt en betuycht/dat Christus is den Vader een aengenaem offerhande / een verfoener der rechtuerdicheyt/ende Autoor der salicheyt. Wat hadden de Apostelen coenen meer tot dese beijinghe stel len: Daerom en moet niemant daer in beroert zijn / dat de oude Leeraers arbeypden om een onderscheyde tusschen Joannem ende de Apostelen te maken: want wy en moeten haer gheuoelen soo groot niet achten / dat wy souden daer door de basich der Schrifftuere verzwacken. Want wie sal lieuer Christusdom ghelouen daer hy seydt/dat in den Doop Joannis geen vergeninge der sonden veruact en is/dan Luce die daer teghen seydt / dat Joannes heeft den Doop der bekeeringhe

Mat. 3. b
6. c. 11.
Luc. 3. d.
16.
Joan. 3.
c. 13. en
de 4. a. 1.
Act. 2. f.
38. ende
g. 41.

Joan. 1.
d. 29.

Rom. in
Mat. 14.
Luc. 3. a.

Act. 8. c.
16. ende
19. a. 5.
Mat. 28
d. 19.

ringhe ghepbedicht tot vergheuinghe
der sonden. Men moet ooc die scherp-
Annichedyt Augustini niet toelaten/
daer hy seyt/ dat de sonden waren in
den Doop Joannis inde hope verge-
uen: maer dat zy inden Doop Christi
warachtichlijc vergheuen waren.
Want dewijle de Evangeliste claerlijc
betuycht/ dat Joannis in zijne Doop
vergheuinge der sonden beloest heeft:
wat nootd isf desen lof des Doops
Joannis te verminderen / daer ons
gheen nootd daer toe dacht. Ende isf
dat yemandt een onderscheyt tusschen
den Doop Joannis en der Apostel/
soet in de schrift/ die al gheen ander
binden/ dan dat Joannes doopte inde
genen die comen soude: maer de Apo-
stelen inden ghenen die hem seluen nu
bertoot hadde.

8 Dat na de wederopstaedinghe Chri-
sti zijn oueruloedigher gauen des
Gheests wtghesont/ dat en dient niet
om tusschen de Doop en onderscheyt
te maken. Want die Doop welken
de Apostelen bedienenden doe Christus
noch op de aerde wandelde / was de
Doop Christi ghenamet: nochtans
en was de Gheest daer in niet ouer-
uloedigher dan in den Doop Joan-
nis. Na oock na de hemelnaert Chri-
sti/ en worden die Samaritanen/ hoe
wel zy inden naem Jesu ghedoopt
waren / met gheen meerder mate des
Gheests begaest/ dan de ghelouighe
daer te horen / tot dat Petrus ende
Joannes tot hen ghesonden worden
om hen de handen op te legghen. Ich
meyne dat de oude Leeraers zijn al-
leenlijc daer door bedrogen ende be-
weecht gheweest / om te segghen dat
de Doop Joannis alleenlijc een doop-
bereddinge was tot den Doop Chri-
sti / te weten / om dat zy lasen dat de
ghene die den Doop Joannis hadden
eenmael ontfanghen/ zijn van Paulo
wederom ghedoopt gheweest. Maer
hoe leer zy gheseyt hebben / dat sal
te zijnder plaetse claerlijc gheopen-
t worden. Wat isf dan dat Joannis
seide dat hy doopt met water / maer
dat Christus sal comen ende sal doo-

pen met den Gheest ende met wyer.
Dit can niet weynighe woorden ver-
claert worden. Want hy en heeft daer
niet willen den eenen Doop onder-
scheypden van den anderen: maer hy
heeft zijnen persoon met den persoon
Christi vergheleken / leerende dat hy
het water alleenlijc toediende / ende
dat Christus de gheuer des Gheests
was: de welcke oock dese zijn cracht
sonde door een sientlijc mirakel ver-
claren / als hy soude den heylighen
Gheest onder de ghedaente der bye-
righer tongen op zyne Apostelen sen-
den. Wat hebben de Apostelen bouen
dit connen roemen: Wat connen oock
die meer roemen: dat hyden dooper:
want zy zijn Dienaers des wtwen-
dighen teekens alleenlijc / ende
Christus is de Autoor der Awendi-
gher ghenade: ghelijc die selue oude
Leeraers alomme leeren / ende booz-
nemelijc Augustinus: de welcke dit
argument booznemelijc ghebruycht
teghen de Donatisten/ te weten/ dat
Christus de ouerste in den Doop is/
wie oock de Dienaers zijn die daer
doopen.

Dese dingen die wy nu de doedinge
ende afwasschinghe gheseyt hebben/
zijn in het volck Israel afgehebellet
gheweest: waerom Paulus ooc seyt/
dat zy in de wolcke ende zee ghedoopt
zijn. De doedinghe wort afgehebel-
let / doe de Heere dat volck heeft wt
de hant Pharaois/ en wt die woede
dienstaerheyt verlost/ hen eenen wech
door de roode zee ghemaect / ende
Pharaonem selue en de Egyptische
byanden/ die dat volck van achter ver-
volchden/ daer in verdoncken. Want
op dese wise beloest en bewijst hy ons
door het teekenen inden Doop/ dat wy
wt de Egyptische geuanchenisse/ dat
is / wt de dienstaerheyt der sonde/
door zijn cracht verlost zijn / dat onse
Pharaos/ dat is/ de duyuel verdonck
is: hoewel hy noch alsoo niet af en laet
ons te quellen. Maer ghelijc die E-
gyptische byant verdoncken zijnde/
niet inden gront der zee verfoncken
was / maer aen den oever verflaghen
was.

lib. 5. de
Baptis.
contra
Donat.
lib. ca. 10

Act. 3. c.
16.
Act. 19.
4.4.

Act. 8. c.
14. 17.

Act. 19.
4. 3. 5.

Act. 3. c.
11.

Act. 2. 8.
3.

1. Cor.
10. 2. 2.

Exod. 14
e. 21. c.
f. 26.

Num. 9.
c. 14.

ligghende/ noch dooz een grouwelijck aenschouwen de Israëlitē afschijde/ soo en conde hy nochtans geen hinder doen. Also dreycht ons noch dese onse vyant/toont zyne wapenē: ende doot wel genoelt/maer en can ons n̄ ouerwinnen. De welke was een tecken der repninge. Want gelijc de Heere de Israëlitē niet de welke bedecte/ en scoelinge gaf/ om dat zy niet en souden dooz de groote hitte der sonne beswijcken ende vergaen: also bekenen wy ons seluen dooz het bloet Chrizti bedect ende beschermt te zyne / op dat de strengicheyt Godts/ de welke warachtighelijc een onuerdageelijc vyer is/ ons niet en ouerualle. En hoewel dese verdozgentheyt doe duyfter ende weynighen bekennt was: nochtans dewyle dat geen ander middel en is om salicheyt te gheerijghen/ anders dan dooz dese twee ghenaden/ soo en heeft de Heere die oude Aders die hy tot erfghenamen aengenomen hadde/ van deser beyden ghenaden tecken niet willen beroouen.

IO. Nu is het openbaer hoe valscheit is/ dat sommige ouer langhen tijt geleert hebben/ waer in sommighe noch bliuen staende/ te weten/ dat wy dooz den Doop ontbonden en verlost worden vā de erfsonde/ ende van die verdozuentheyt die van Adam in alle de nacomers verbyziet is/ ende dat wy wedergehebracht worden tot die selue rechtuerdicheyt/ ende repnicheyt der natuere / die Adam soude behouden hebben / hadde hy in die gheheelheyt daer in hy gheschapen was / bliuen staende. Wā sulcke Leeraers en hebbe noyt verstaē/ wat de erfsonde/ wat de eruelijcke rechtuerdicheyt/ en wat de ghenade des Doops zy. Wy hebbe bouen gheleert/ dat de erfsonde is verdozuentheyt onser natuere/ de welke ten eersten ons on̄ den togen Godts sworpt/ en ooc swercken in ons booztbringt/ de welke de Schryfuere naēt swercken des vleeschs. Soo moeten wy dan dese twee dingen met onderscheyt aenmercken/ te weten/ dat wy in alle deelen onser natuere alsoo ghes-

Gal. 5. c.
9.

schent ende verdozen zynde/ n̄v alleenlijc om sulcker verdozuentheyt wille niet rechte dooz Godt verdoemt ende veroordeelt zyn/ den welken geē dinc en can behagē/ anders dan rechtuerdicheyt/ onnooijelijc/ ende swuerdicheyt. Ja oock de kinderens selue bzingen haer verdormentisse mede van des moeders buyt: de welke het jaet haerder ongherechtigheyt in hen besloten hebben / hoewel zy de vrucht daer van noch niet doot en bzingen. Jae haer gantsche natuere is een jaet der sonde: daerom en can zy niet anders dan hatelijc ende grouwelijc dooz Godt zyn. De ghelouinghe zyn dooz den Doop seker/ ōz dese verdozmentighe is van hen wechghenomen: dewyle (gheijc doozsept is) de Heere dooz dit tecken beoefte dat hy volcomen ende grondeijcke bergheuinghe gegēē heeft/ beyde der schult die ons soude toegherekent worden/ ende der straffe die wy om sulcker schult wille/ soude moeten igden. Zy gerijgen ooc rechtuerdicheyt/ maer sulcke als het volc Godts can in dit leuen gerijgen/ te weten/ dooz toerekeninghe alleenlijc/ om dat de Heere dooz zyn barmherticheyt de zyne dooz rechtuerdicheyt ende ontschuldighe acht.

Het tweede dat wy hier moeten aenmercken/ is dat dese verdozuentheyt ende verdozuentheyt in ons nemmermeer en rust/ maer altijts nieuwe vruchten baert/ te weten/ die werckē des vleeschs die wy bouen beschreuen hebben: enen gheijc en brandende ouen altijds vlamme ende spranken wtgeeft/ ofte gheijc een fonteyne sonder ophouden water wtgiet. Want de boose begeerlijchheyt en vergaet nemmermeer gātschelijc in de menschen/ noch en wort niet wtgebluscht tot dat wy dooz verdoot van dit lichaem des doots verlost zynde / ons seluen gantscheijc wtghedaen hebbe. De Doop beoefte ons wel dat onse Pharao verdozont is / ende dat de sonde ghedoot is: maer nochtans niet alsoo dat hy niet meer en zy/ noch ons meer moeyte en make: maer alleenlijc dat hy niet en

en ouerwinne. Want soo lange als wy
sullen in dese gheuanckenisse des li-
chaems gheslotten blijven / soo sullen
daer ouerblijffelen der sonde in onse
bleesch woonen: maer ist dat wy de
beloefte die ons in den Doop ghege-
uen is dooz het gelouue houden / so en
sullen zy in ons niet regneren. Maer
niemand en bedrieghe hem seluen / nie-
mant en flattere hem seluen in zyn ey-
ghen quaet / als hy hoort dat de sonde
altijds in ons woont. Dese dinghen
en worden niet gheseyt op dat de ghe-
ne die anders meer dan te seer tot son-
dighen gheneghen zijn / gherustelijck
in hare sonden slapen: maer alleenlijck
op dat de ghene die doop haer bleesch
gheskittelt ende ghepuckelt worden /
niet en verclaunen / noch de moet ver-
lozen en gheuen. Maer dat zy veel
meer denken / dat zy noch inde wech
zijn / en dat zy gheloonen dat zy groo-
ten boortgant ghedaen hebben / als zy
daghelijck gheuoelen dat haer boose
begeerte ee weynich gemindert wort /
tot dat zy gecomen zijn daer zy henen
willen / te weten / tot het waterste ver-
derf haers vleeschs / het welcke in het
verderf deses sterfelijcken leuens sal
volbracht worden. Hieren-tusschen
en moeten zy niet laten neersichlijck
te strijden / hen seluen tot boortgant
moet te geuen / ende tot volcomen vic-
torie te verwecken. Wat dit moet hen
oock een oorsake zijn om neersichlijc-
ker te arbeiden / dat zy sien dat hen na
langhe neersicheyt noch veel arbeys
te doen staet. Wy moeten weten dat
wy tot doordinghe onses vleeschs ge-
doopt worden / de welcke van den
Doop an / in ons begonnen wort / in
de welcke wy daghelijck boort baren:
ende sal dan volbracht worden / als
wy sullen wt dit leuen verhuysen tot
den Heere.

12 Hier en seggen wy niet anders / van
dat de Apostel Paulus in het seunde
Capitel tot de Romeynen opentelijc
verclaert. Want doe hy van de ouer-
diende gheuade gehandelt hadde / soo
heeft hy (dewijle sommighe godeloofe
daer wt beuolde / dat de mensche mochte

leuen nae zynen lust / om dat wy dooz
de verdienste der wercken Gode niet
aenghenacm worden) terfont daerna
gheseydt / dat alle de ghene die met de
rechtuerdicheyt Christus becleet wor-
den / oock mede dooz den Gheest we-
dergebozen worden / ende dat wy den
boopenwinck deser wedergeboorte
hebben in den Doop. Hier wt ver-
maent hy de Ghelouighe / op dat zy
der sonde gheen heerschappye toe en
laten in hare leuen. Ende dewijle hy
wiste dat altijts eenighe swachheyt
was in de Ghelouighe / soo heeft hy /
op dat zy daer dooz niet mismoedich
en worden / eenen troost daer hy ghe-
seelt / te wetē / Dat zy niet en zijn on-
der de Wet. Wederom / dewijle het
hadde moghen schijnen dat de Chri-
stenen mochten hen seluen verheffen /
om dat zy niet en zijn onder het iock
der Wet / soo handelt hy hoedanich die
wechneeringe der Wet zy / ende welck
het rechte gebuyck der Wet zy / welc-
ke vraghe hy nu tweemaal wtgefelt
hadde. De somma is / Dat wy van de
strengicheyt der Wet zijn verloft / op
dat wy Christus aenhangen. Ende
dat het werck der Wet is / dat wy vā
onse boohheyt ouerwonnen zijnde / on-
se onmacht en ellende bekenen. En-
de dewijle die verdoemtheit der na-
tuere niet soo wel ghesien en wort in
eenen onheylighen mensche die sonder
vrees Gods na zyn boose begheerte
leeft / so stelt hy een exempel daer van
in eenen wedergebozen mensche / dat
is in hem seluen. Soo seyt hy dan dat
hy eenen eeuwigen stryft heeft met de
ouerblijffelen des vleeschs / ende dat
hy dooz ellendighe dienstbaerheyt ge-
bonden gehouden wort / so dat hy niet
en can hem seluen gheheel tot de ghe-
hoorsamich der godlijcker Wet ouer-
geuen. Daerom wort hy bedwongen
sichende wt te roepen / seggende / Ic
ongelukkig mensche / wie sal my ver-
lossen van dit lichaem / welc der doot
onderworpen is? Ist dat de kinderen
Gods in de geuanckenisse gebonden
gehouden worden so lange als zy leue /
so moet zy seer benaut zijn dooz het
Klak ij ouer-

Rom. 7.
d. 24.

Rom. 8.
2.1.

ouerdencken haers verrijckels / ten zy dat dese bzeefe verhindert worde. So stelt hy dan hiertoe een vertroostinge darby / segghende / dat den ghenen die in Christo Jesu zijn / gheen verdoeminge meer en is. Waer in hy leert dat de ghene die de Heere heeft eenmael tot ghenade aenghenomen / ende in de gemeynschap Christi gheplant / en dooz den Doop tot het geselschap zynder Ghemeynte aengenomen / hoe wel zy van de sonde beseten zijn / ende die in hem omme dragen / dat zy noch tans hande schult ende verdoeminge hzy zijn / dewijle zy in het ghelooue Christi volherde. Ist dz dit de slechte ende oprechte wtleggginghe Pauli is / soo moeten wy niet schijnen yet bzeemds te leeren.

A3

De Doop dient onser belijdinghe by de menschen op dese wyse : te weten / om dat hy een teeken is / waer dooz wy opentlick belijden / dat wy willen onder het volck Gods getelt worden : ende waer dooz wy betuygen dat wy in den dienst des eenighen Gods / ende in de eenige Religie met alle de Christenen ouer een comen : ende ten laetste / waer dooz wy onse gelouue opentlick betuyghen / soo dat niet alleenlick onse herten Godt louen / maer oock onse tonghen / ende alle de leden onses lichaems den lof Godts verclaren / yet wat beduydinghen zy connen. Want alsoo wordet al wat onse is / tot ghehoorsamheyt der eerlijckheyt Godts begheuen / van de welcke gheen dinck en behoort ydel te zyn : ende andere menschen worden dooz onse exempel tot ghelijcke oeffeninghe ende neersticheydt verweckt. Dit ensach Paulus doe hy de Corinthen bzechde / of zy in den naem Christi ghedoopt waren. Waer mede hy te kennen gaf / dat zy dewijle zy in den naem Christi ghedoopt waren / hen seluen tot hem begeuen / hem gheswozen ende haer trouwe hem by de menschen beloef hadden / so dat zy nz meer en mochten eenen anderen belijden anders dā Christi alleen : so verre zy die belijdinghe die zy in den Doop

1. Cor. 1.
2.13.

gedaen hadden / nz en wilden versake. Dewijle het nu verclaert is / wat onse Heere inde insteltige des Doops heeft aenghesien : soo ist licht te oordeelen hoe wy dien moeten ontfangen ende ghebruycken. Want soo verre hy tot versterkinghe ende onderhoudinghe onses gheloofs ghegheuen wort / soo moeten wy hem als vande hande Christi des Autoors selue ontfangen / wy moeten seker ende vast achten dat dat hy de gheene is / die dooz het tecken tot ons spreect / dat hy de ghene is die ons reynicht / afwischet ende de gedachtenisse onser sonden wechneemt : dz hy die is / die ons zynder doot deeliche beneemt / die de cracht onser booser begheerte crenckt : iae die een met ons wort / op dat wy hem aengedaen hebende / k mderen Godts gheacht worden. Dat hy (segge ic) so warachtichlijc en sekerlijc se dingē inwendichlijc in onse herten doot / ghelijc wy sekerlijc sien dat onse lichamen wortwendichlijc ghedoopt ende ghewasschen worden. Want dese ouereencominghe ofte verghelijkinghe / is een seer seker teghel der Sacramenten : te weten / dat wy in lichamelijck dinghen de gheestelijcke sien / ghelijc of zy teghenwoordichlijc dooz onse ooghen stonden / dewijle het de Heere behaecht heeft ons die niet sulcke figuren dooz ooghen te stellen : niet om dat sulcke ghenade in het Sacramenten ghelosten ende ghebonden is / om dooz des Sacraments cracht ons ghegeuen te worden : maer alleenlick om dat de Heere dooz dit merc ende teeken ons zijnen wille betuycht : te weten / dat hy ons alle dese dinghen wil gheuen. Ende hy en boede niet alleenlick onse oogen met een ydel schouspel / maer leyt ons tot de teghenwoordige sake / ende volbringt crachtichlijc dat hy met de figure afbeeldet.

Hier bā mach Cornelius die Hoof 15
man ouer hondert / een bewijs zijn / de Act. 10.
welcke verghuinge der sonden heb- 2.48.
bende / ende met denijck gauen des
heyligen Gheests begaest zijnde / ge-
doopt

Act. 9. e.
17.

doopt werd: ende en heeft door den Doop niet begheert een breeder vergheninghe der sonden/maer een sekerder oeffeninghe des gheloofs: iac een vasticheydt des betrokkens tot sulck eenen pant. Hier wt mochte yemandt seggen/ Ist dat de sonde niet en wort den doop de cracht des Doops afghewassen: waerom heeft dan Ananias tot Paulum gheseyt dat hy zyne sonden soude afwassche door den Doop? Ick antwoorde dat wy gheseyt worden te ontfangen ende vercrighen/ dat wy door onse gheloue gheuoelen ons van den Heere gegeuen te worden/ het zy dat hijt eerst betuycht/ ofte het ghene dat hy ons betuycht heeft/ meer ende sterckelijcker beuesticht. Soo heeft dan Ananias willen alkenich dit segghen/ O Paulus/ op dat ghy seker zyt dat uwe sonden b verghenen zijn/ so wort ghedoopt. Want de Heere belofte in den Doop vergeninghe der sonden: soo ontfangt dese/ en weest gherust. Hoewel ick en hebbe niet voorgenomen de cracht des Doops te vercleynen/ soo dat tot het tecken de sake selue ende de wercheyt niet en souden comen/ soo verre Godt door de wtwendige middelen werckt. Maer wt dit Sacrament/ ghelijc ooc wt alle de andere/ en vercrighen wy geen dinc/ anders dan so veel wy door het gheloue ontfangen. Ist dat het gheloue daer niet en is/ so sal het wesen tot een ghetuyghenisse onser ondanckbaerheyt/ waer door wy voer Godt schuldich worden/ om dat wy de belofte die daer gegeuen wort/ niet en ghelouen. Maer soo verre het een tecken onser belijdinghe is/ so moeten wy daer door betuyghen dat onse betrouwe op de barmherticheit Gods staet/ ende dat onse repenicheyt gelegen is in vergeninghe der sonden/ de welcke ons door Iesum Christum vercreghen is: ende dat wy in de Gemeente Gods comen/ op dat wy in een gheuoelen des gheloofs ende der liefde met alle ghelouighen eendrachtichelijc leuen. Dit laet se heeft Paulus ghemeynt/ daer hy seyd/ dat wy alle

in eenen Gheest gedoopt zijn/ op dat wy een lichaem zijn.

Doort ist dat het warachtich is dat wy besloten hebben/ te weten/ datmen het Sacrament niet en moet achten wt de hant des gees die het wtdeelt/ maer ghelijc wt de hant Gods/ van den welcken het sonder twijfel comt: soo mogen wy daer wt verstaen/ dat den Sacramenten niet gegeuen noch ghenomen en wort door de weerdichz des Dienaers die het wtdeelt. Ende gelijc onder de menschen als een brief ghesonden is/ soo verre het geschifte en het tecken ghenoech bekent wort/ soo en is daer niet aen ghelegghen wie ofte hoedanich de hzengher des briefs gheweest zy: alsoo moet het oock ons ghenoech zijn dat wy het geschifte en tecken onses Heeren in zyne Sacramenten bekenen/ van wat Briefdrager zy oock moghen ghebacht worden. Hier door wort de dwalinge der Donatisten seer wel wederleydt/ die de cracht ende de weerde des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stelden. Sulck zijn hynden onse Wede: doopers/ de welcke segghen dat wy niet wel ghedoopt en zijn/ om dat wy bā godtloose afgobendienaers in des Paulus rijcke gedoopt zijn: daer om rasen zy nae de Wederdoop. Tegen den welcken ongeschicktheden wy sterckelijc ghenoech sulien ghe wapent worden/ ist dat wy bedencken dat wy ghedoopt zijn/ niet in enichs menschen naem/ maer in den naem des Vaders/ ende des Soons/ ende des heylighen Gheests: ende dat het daerom niet eens mensches/ maer Gods Doop is/ wie hy oock op die hem bedient. Hoe seer onwetende ende groote verachtters der gātscher godtsalicheyt die gewest zijn/ die ons gedoopt hebben: so en hebben zy onsnochtrans niet ghedoopt in de gemeenschap haerder onwetetheyt ofte godtsalicheyt/ maer in het gheloue Iesum Christi: want zy en hebben niet horen maer Gods naem aengeropen/ zy en hebben ons ooc in geen en anderen naem gedoopt. Ist dat het Godts

16

Mat. 28
d. 19.2. Corin.
12. d. 13.

Ick ij. Doop

Dooop was / soo was oock boorwaer de beloeftē van de vergheuinghe der sonden/ doodinge des bleefts/ leuen-
dichmakinge des gheests/ en deelach-
ticheyt Christi/ daer in besloten. Also
en heeft het den Joden niet verhin-
dert/ dat zy bande onreynen en afuallighe
Priesters besneden waren: noch
het teecken en was daerom niet te af-
gheefs/ soo dat men se soude hebben
moeten wederom besnijden. Maer het
was ghenoech datment tot zijner rech-
ten oorspronck brachtē. Dat zy seggē/
datmen in de vergaderinge der godt-
saligen behoort te doopē: daer mede en
connen zy niet maken dat de gantsche
cracht benomen zy/ dooz het gene dat
eensdeels ghebezelijck is. Want als
wy leeren wat men behoort te doen/
op dat de Doop supier zy/ ende bry
van alle besmettinghe: soo en nemen
wy de insettinghe Gods niet wech/
hoewel de afgodendienaers die afual-
schen. Want hoewel de Besnijdinghe
boortijden dooz vele supersticien be-
smet was / soo is zy nochtans altijts
boor een teeken der ghenade ghehou-
den gheweest: ende Esaias ende Eze-
chias doe zy de ghene die van Godt
afgeweken waren/ wt gheheel Israel
versamelden/ soo hebben zy se tot geen
ander Besnijdinghe gheropen.

87 Doozt/ dat zy ons dragen wat ge-
loone nae onsen Doop gheuoicht zy
sommighe iaren lanck/ op dat zy daer
wt besluyten dat onse Doop te ver-
gheefs is/ dewijle hy ons niet gehey-
licht en wordt anders dan dooz het
Doozt der beloeftē met den ghelooue
ontfangen. Hier op antwoorden wy/
dat wy langen tijdt blint ende onge-
loouich zijnde/ de beloeftē die ons in de
Dooop gegeven was/ niet geweten en
hebben: maer dat nochtans de beloeftē
selue/ dewijle zy vā Godt was/ altijts
seker en bast/ ende warachtich geble-
uen is. Of schoon alle menschen leu-
genachtich en ongetrouwe waren/ soo
en laet nochtans Godt niet warachtich
te synne: of schoon alle menschen blo-
ven en verdoemt warē/ so blijft noch-
tans Christus de salicheydt. Soo be-

kennen wy dā/ dat de Doop ons boor-
dien tijt niet een hant boor deels ghe-
daen en heeft / doe de beloeftē die ons
daer in gegeven wort/ sonder de welc-
ke de Doop niet en is / betracht bleef.
Maer nu als wy dooz Gods ghenade
de ons hebben begonnen te bekeerē/
soo beschuldighen wy onse verblint-
heyt ende hardicheyt des herten / dat
wy boor zijn so groote goedicheyt/ so
langhe ondanchbaer gheweest zijn.
Wy geloouen dā de beloeftē niet ver-
gaen en is/ maer dencke lieuer aldus/
Godt beloeft ons dooz de Doop ver-
gheuinge der sonden/ en dese beloeftē
vergeuinghe is hy sonder twijfel al-
len gheloouigen gheuen. Dese beloeftē
was ons in den Doop boorgheestel:
soo laet ons dan die dooz het ghelooue
aennemen. Daerom als de Heere het
Jodische volck tot bekeeringe roept/
soo en ghebiedt hy hen niet wederom
besneden te worden/ om dat zy (ghe-
lijck boorzeyt is) dooz der godtloosen
hant besneden waren / ende enen tijt
lanck in de selue godtloosheydt ver-
werret gheleest hadden: maer hy ver-
maent se alleentijck tot de bekeeringhe
des herten. Want hoewel zy het ver-
bont gebroken hadden/ so bleef noch-
tans het teeken des verbonts dat de
Heere ingeset hadde/ altijts bast en-
de onghescent. Soo worden zy dan
dooz dese eenighe condicte / te weten/
dat zy hen souden bekeerē ende bete-
ren/ wederghebracht tot dat verbont/
dwelc de Heere eenmael met hen inde
Besnijdinghe ghemaect hadde: welc-
ke Besnijdinghe zy nochtans vander
hant des godtloosen Priesters ont-
fanghen / ende soo veel in hen was/
wederom ontreynicht/ en haer brucht
te niere ghemaect hadden.

Maer zy meynen enen byertighen 18
pyl te schieten / als zy boortzenghen
dat Paulus die wederom ghedoopt
heeft/ die eenmael met Joannis Doop Act. 19.
gedoopt waren. Want ist dat (gelijck a. 3. 5.
wy belijden) de Doop Joannis ende
onse Doop een is: so is die Doop die
sonder warachtige leere geweest is/ te
verworpen en verachten/ en wy moete
van

van nieuws wederghedoopt worden in de warachtige Keltighe / de welcke wy nu eerst aenghenomen hebben: gelijck die Corinthische eerst qualijck onderwesen zijnde / daer na als hen het recht ghelooue geleert was / daer in wederghedoopt wurde. Sommighen meynen dat daer een berkeert nauolgher Joannis gheweest zy / die se niet den eersten Doop eer in ydel supersticien dan in de waerheyt ghedoopt hadde. Het welcke zy schijnen hier wt te nemen / te weten / dat zy belijden hen seluen gantschelijck niet van den Heyligen Geest te weten: in welcke onwetentheyt Joannis syne Discipulen niet en soude ghelaten hebben. Maer het en is der waerheyt niet gelijc / dat de Joden / al hadden zy nemmermeer gedoopt gheworden / gantschelijc geen kennisse des heyligen Geests en souden ghehad hebben / de welcke doop soo vele ghetuyghnisse der heyligher Schriftuere verclaert is. Daerom dat zy antwoorden dat zy niet en weten / of daer een Gheest zy / dat moctmen versien ghelijck of zy seiden / dat zy noch niet gehoopt en hebben. of de gauen des Gheests daer van se Paulus braechde / den Discipulen Christi gheuen worden. Maer ick late toe dat het de warachtighe Doop Joannis was / daer mede zy gedoopt waren / en dat het oock de selue Doop was daer mede Christus doopte: maer ick segge dat zy niet en zijn wederghedoopt geweest. Wat willen dan dese woorden / Zy zijn gedoopt in den naem Jesu: Sommighen versien daer wt alleenlijck dat se Paulus niet de oprechte leere onderwesen heeft: maer ick hebbe lieuer dat te versien van den Doop des heyligen Geests / dat is de eenijckelike gawe des Geests / die door de oplegginge der handen geguen worden: want die woorden somtijts onder den naem des Doops vstaen. Gelijc de Apostelen op den Wijnster dach zijn der woerde des Heeren vande Doop des huyers en des Geests / gedachtich geworde. En Petrus ooc / doe hy sach bz die gawe op Cornelius en zijn huys-

gein / ende zijn maechschap wtgefloet waren. Hier teghen en sijt dat niet / dat daer na ghefeyt wordt / te weten / Doe hy hen de handen opgeleyt hadde / soo viel de heylighe Gheest op hen. Want Lucas en vhaelt daer n3 twee verscheyden dingen: maer volcht daer een wijse die den Joden ghewoonlijc is / als zy een sake verhalen / de welcke ten eersten de somma der sake doozstellen / ende daer na breeder verclaren. Dit mach een peghlijck wt het veruolch der woorden aenmercken. Want hy seyt / Dit ghehoort hebbende / zijn zy ghedoopt in den naem Jesu. Ende doe Paulus hen de handen opgeleyt hadde / soo viel de heylighe Gheest op hen. Het dese laetste woorden wordt beschreuen hoedanich die Doop gheweest zy. Ist dat de eerste Doop dooz onwetentheyt geschent wort / soo datmen die moet niet eenen anderen Doop beteren: soo hadden doornemelijck de Apostelen moete wederghedoopt worden / de welcke gheheele drie iaren lanc nae haren Doop / nau ende weynich van de supuer leere gesmaect hadden. Ende nu wat waterstroomen souden ons ghenoech zijn / om so menichmael te wederdoopen / als daer onwetentheyt dooz de barmherticheyt Gods dagelijcx in ons ghebetert wort.

De cracht / weerdicheyt / nutticheyt / ende het eynde deser verborghentheyt / moeten nu (ghelijc te meyne) openbaer genoech zijn. Vengaende het wtwendighe teeken / och of de rechte inselilinghe Christi soo veel als zy behoort / vermogen hadden om de stoutichy der menschen te verhinderen. Want ghelijc of het een betrachtelijck dinck geweest hadde / na het gebodt Christi met water te doopen / alsoo hecmen een segheninge genonden / ofte eer een betooueringhe / waer dooz de warachtighe heylighinghe des waters ontrepnicht wort. Daer na is de waffenkeerse en het chrisma daertoe gedaen: en het scheen dat de blasinghe om den duyuel te besweeren / de deure tot den Doop open dede. Hoewel het my niet verborghen en is / hoe oudt de oors-

h h h iij syoneh.

Act. 1. 8.
5. ende 2.
c. 16.
Act. 11.
b. 16.

spont deser toelappinge 3p / so is het nochtans my ende allen godtsalighen gheoorloeft te verworpen al wat de menschen hebben besaen tot de insectinghe Christi te stellen. Ende als de dupel sach dat 3yne bedragerijen by nae in het begin des Euangelij / door dwase lichtuwerdicheydt der weerelt / sonder grooten arbeidt aenghenomen worden / soo heeft hy tot groter bespottingen doorghetroken. Hier wt heeft men doorz ongebonden stoutichz / ghespoufel ende dierghelijcke beuselungen / opentijck tot versmaetheyt des Doops aenghenomen. Door dese beuindinghen moeten wy leeren / dat daer niet beters / noch heyligers / noch onsoeghelijckers en is / dan met de eenige autoriteyt Christi te bidden te 3yne. Daerom ist veel beter / sulcke ghechelsche pomperijen achter te laten / waer door de eenuoudigen oogen verstricht / ende het verstand verhindert wordt : ende soo wanneer yemant te doopen is / dien in de vergaderinghe der gheloouigen / booz te stellen / ende Gode te offeren / daer het de gantsche Gemeente als getuyge aensiet ende booz hem bidt: Item datmen de helijdinge des geloofs / daer mede hy moet onderwelen worden / daer verhaelt / ende de beloften die in den Doop vermaect zijn / verclare : ende datmen daer na doope in den naem des Vaders / en des Soons / en des heyligen Geestes : ende alsoo ten laetsten met gebeden en danchsegginge wederom te hups sende. Alsoo en soude gheen dinck achter gelaten worden dat tot de sake dient / en die eenighe ceremonie daer van Godt de autoor is / soude seer claerlijc schijnen / niet geene vreemde onreynicheden besmet zijnde. Alzoort of de gene die ge doopt wort / gheheel in het water gesteken worde / ende dat datmael ofte eenmael / ofte alleenlijc met water besprenge worde / daer is seer weynich aen gelegē : maer dit moet de Gemeenten bij zijn de verscheppenheyt der landen. Hoewel het woort / Doopen / beduyt gheheel insteken : het welcke de oude Gemeente oec gedaen heeft,

Doch gheschiet het verkeerdelijck / 20 als de ghene die gheene Dienaers der Gemeente en zijn / besaen te doopen : Want het is een deel des diensts der Gemeente / also wel als het spachtmael werden. Want hy en heeft noch den vrouwen / noch oec allerley mannen geboden te doopen / maer den genen die hy tot Apostelen verozient hadde / heeft hy dit ghebot ghegeuen. Dat nu ouer vele eenen / ende by na van het begin der Gemeente aen / een ghewoonte gheweest is / dat in het perijckel des doots oock de ghene die gheene Dienaers der Gemeente en waren / doopten / als de Dienaer n3 in tijt en qua / ic en se geen sfercke reden om dat te beschermen. Doch en hebben die oude Leeraers selue / die dese wijsse ghehouden ofte geleeden hebben / niet vast gheweten / of het te rechte gheschiede. Want dese wijsse linge heeft oock Augustinus te kennen / als hy seyd / Ick en weet niet of die wederom te doopen is / die wt nootd van eenen ghemeynen man ghedoopt is. Want als het gheschiet sonder noot / soo wort een vreemt ampt aenghegeuen / ende ist dat het door noot gheschiet / soo ist gheen sonde / ofte het is een vergheuelijcke sonde. Van de vrouwen is sonder eenighe wraemunge in het Carthaginensche Concilium verozient / dat 3p gantschelijck niet en souden doopen. Daer men mochte segghen / het is te vreesen dat de ghene die cranch is / sal van de gauue der wederghewoonte berooft worden / ist dat hy sonder Doop sterft. Iken boozwaer : Godt betuycht dat hy onse kinderen eer 3p geboren worden / tot 3yne kinderen aenmeemt / als hy belooft dat hy wil onse Godt zijn / en onses zaets nae ons. In dit woort is haer salicheyt vermaect. Daer en sal oock niemant besaen so lasterlijc van Godt te spreken / dat hy soude seggē / dat de belofte Gods in haer seinen n3 crachtich geuoech en ware om te doen dat 3p belooft. Wat grooter schade dese artijckel qualijck verstaen / aenghebracht heeft / te weten / dat de Doop

Lib. con-
tra epist.
parm. 2.
cap. 13.

Cap. 100

Gen. 17.
b. 8.

1002

noodich is ter salicheyt/dat aenmere-
ken wepnighe menschen: ende daerom
zijn zy oock te onnoozlichtiger. Want
als dese meyninge de ouerhant heeft/
dat zy alle verlossen zijn die niet wa-
ter niet ghedoopt en worden / soo is
onse conditie ergher dan de conditie
der Joden was / gelijk of de genade
Godes nu minder ware dan zy onder
de Wet was: want Christus sal ghe-
acht worden gecomen te zyne/niet om
de belofte te volghen / maer om die
Wet te nemen: want de belofte die
doe ghenoechfacin was/om doot haer
seluen doot den achsten dach salicheyt
te gheuen / soude nu sonder de hulpe
des reekens crachteloos zijn.

21 Ende wat ghebruyck booz Augusti-
num gheueeft zy/dat machmen ten
eersten wt Cerialiano versien / de
welcke seyt dat het den vrouwen niet
ghedoopt en is in de Gemeynthe te
sprecken / lae ende oock noch te leeren/
noch te doopen/noch te offeren/op dat
zy gheen manlick/veel min een Wie-
sterlick ampt/aen nemen. Aan dese
sake is oock Epiphanius een goet ge-
tuyghe/daer hy Marcioni verwyft/dz
hy den vrouwen toeliet dat sy doopen
souden. Ick weet wel de antwoorde
der gener die anders genoelen/te we-
ten/dat daer een groot onderscheyt is
tusschen een gemeyn ghebruyck/ en een
onordentlike middel in den watersten
noot: maer dewyle hy geen dunck wt
en neemt / daer hy seyd / dat het een
spoot is datmen den vrouwen toe laet
te doopen/so is openbaer ghenoech dz
dit misbruyck van hem gestraft wort/
so dat het gheen sins en is te ontschul-
dighen. En in het derde boec daer hy
leert dz het ooc sels d'heytiger moeder
Christi niet toegelaten was/ en stelt
hy geen wtneeminghe.

22 Hier wort tonrecht het exempel Se-
phora boozghebacht. Want daer de
Engel Godes te Bede was / als sy
haren sone besneet: daer wt wort ton-
recht besloten dat haer daer Gode be-
haechde. Want anders soude men moe-
ten seggen / dat die godt dienste wel-
ken de Heydenen die wt Assyria in

Samaritanen gebrocht waren/opgerichte
hadden/Gode behaechde. Maer men
mach niet andere stercke redenen be-
wijsen/ datmen tonrechte nauolicht dz
een wase vrouwe gedaen heeft. Waert
dat ic seyde dat dit een sonderlike werck
gewest is/dwelc men niet en behoort
tot een exempel na te volghen/ende dz
tusschen de Besnijdinghe / ende den
Doopt een onderscheyt is / boozne-
lyck dewyle men nergens en leest dz
boortgheden den Priesters zy een son-
derlike gebodt ghegeuen dat sy soude
besnijden: dit ware genoeg om sulck
te wederlegghen. Want de woorden
Christi zijn openbaer / Gaet/leert alle
volcken/ende dooptse. Dewyle hy de
selue steld tot bercondighers des E-
uangelij/en tot dienaers des Doops/
ende niemant in de Gemeyn (gelijk
Paulus betuycht) dese eere hem selue
aentrect/maer die van Godt geroepen
is ghelyck Aaron: soo gript die een
breemt ampt aen de sonder behoorige
ke roepinghe doopt. Al wat wy doen
met twijfelachtigher consciencie oock
in seer cleyne saken/ghelyck in spijse
ende drack/dat naemt Paulus claer-
lyc soude. So wort dan veel waer-
lycker ghesondicht / daer een vrouwe
doopt/want daer wort de reghel van
Christo ghegheuen / claerlyck over-
getreden: dewyle wy wetten dat die
dinghen die de Heere te samen ghe-
uoecht heeft/niet en behoort verschey-
den te worden. Maer ick late dit al da-
ren:ende wil alleenlyck dat de Leser
aenmercke/ dat Sephora daer gheen
dunck min boozghenomen en hadde/
dan Gode eenen dienst te doen. Wat
siende dat haer kint in verrijckel des
doots was / so grunde ende murmu-
reerde sy / en woijt de boozghuyt niet
verbolghentheyt ter aerde: ende kijft
also tegen haren man/dat sy oock tegen
Godt toemich is. Somma het is o-
penbaer / dat geheel dit werck is wt
een onnatige verstoortheyt gecomen:
want sy kijft teghen Godt ende hare
man / dat sy bedwonghen wort haer
soons bloet te sporten. Wone desen/ of
sy schoon haer in alle andere dinghen

Mat. 28
d. 19.

Heb. 5. a.
4.

Rom. 14
d. 23.

Alk v wel

wel ghebzagghen hadde / soo en was nochtans hieren tusschen dese lichtuerdicheyt niet te ontschuldigen / dat sy haren sone besneden heeft in haers mans tegenwoordichz / de welcke niet een ghemeyn man / maer de opperste Propheete Godts was / soo dat noyt geen meerder Propheete in Israel geweest en is / het welcke haer niet meer geoorloeft en was / dan het den vrouwen hynden geoorloeft is / in de tegewoordicheyt des Bisschops te doopen. Maer dese byaghe sal terstot sonder eenighe moeyte dooz dese grontreden geepndicht worden / te wetē / Dat de kinders niet en worden wtgesloten wt het rijke der Hemelen / die steruē eer sy ghedoopt worden. Ende het is bouen gheseydt / dat den verbonde Godts groot onrecht ghedaen wort / ist dat wy daer in niet gerust en zijn / ghelijck of het in hem seluen swac ware: want zijn byucht en cracht en is noch in Doop / noch in eenich ander dinc gelegen / dat daerby mach gheselt worden. Het Sacrament wordt ten laetsten tot het verbot ghedaen / ghelijck een segghel / niet om der belofte Godts cracht te genen / gelijck of sy in haer seluen crachteloos ware: maer alleenlijck om die te versegelen. Hier wt volcht dat de kinderen der geloouigen niet gedoopt en worden / om dan eerst kinderen Godts te worden / ghelijck of sy te horen vrende van de Ghemeynte waren / maer dat sy meer dooz dit openbaer teecken in de Ghemeynte aengenomen worden / om dat sy oock te horen dooz de belofte tot het lichaē Christi behoorden. Daerom ist dat in de achterlatinghe des teeckens noch onachtzaamheyt noch versnadinghe en is / so zijn wy sonder eenich perijckel. Soo ist dan veel beter der ordeninghe Godts die eere te geuen / dat wy van niemant de Sacramenten en halen / dā dienste de Heere beuolē heeft. Daermenise niet en can van de Ghemeynte ontfangen / de genade Godts en is niet also daeraen gebonden / wy connense wel dooz het gheloone wt Godts woort gecrijzen.

Dat xvi. Capittel.

Dat de Kinderdoop seer wel met de insettinghe Christi ende natuere des teeckens ouerēcomt.

Voort dewijle sommighe rasende Geesten te desen tijde groote verstooringhe in de Ghemeynte ghemacēt hebbē / om den Kinderdoop / en ooc noch niet aen laten verstooringe te maken: so moet ick om haer raserte te dwingen / eenen aenhanck daer by setten. Ende ist dat dese anhanck vermande sal te lanch schijnen / dien bidde ick dat hy ouerlegghe dat de supuerhē der Aere in een seer groote sake / ende de byede der Ghemeynte / behoort van ons so groot geacht te worden / dat wy geen dinc en behooren te walgen dat tot beyde dese dinge diē. Bouen desen ick arbeiden om dese handelinghe also te voeghen / dat sy niet weynich dienen en sal tot elcderder openinghe der verborghentheyt des Doops. Sy strijden tegen den Kinderdoop met een argument dwelc voorszwaert eenen grooten schijn heeft / om gonste te gekrijgen / segghende / dat de Kinderdoop dooz geē insettinghe Gods gefundeert / maer alleenlijck dooz menschen stouticheyt / en verkeerde curieusheyt ingezacht / en daer na dooz dwase lichtuerdicheyt in gewoonte gecorūē is. Want een Sacrament en heeft geenen gront / ten zy dz het opt seker fundament des Woorts steune: Maer wat salt wesen / ist dat het (als de sake sal wel aenghemercht wesen) openbaer wort / dat de heylighe insettinghe Godts tonrecht met sulcke insettinghe beswaert wordt. So laet ons dan ten eersten de oorzpēc des Kinderdoops ondersoecken. En ist dat het betoonen wort dat hy alleenlijck dooz lichtuerdicheyt der menschen gedicht is / soo fullen wy hem laten baren / ende de warachtighe onderhoudinghe des Doops / met de enigen wille Godts meten. Maer ist dat het hewesen wort dat de Kinderdoop niet seker autoriteyt

teyt des woordes Godts beuechticht is / so moeten wy toechen dat wy de heylighe insettinghen Gods misprijfende / niet oock den Autoor selue onrecht en doen.

2 Ten eersten is het openbaer ende bekent genoegh / dat de rechte aenmerkinghe der teekenen niet alleenlyc in de wtwendighe ceremonien gelegen en is / maer meest aen de belofte hangt / en aen de geestelijcke verborgentheden / om de welcke af te beelden de Heere de ceremonie veroordent heeft. Daerom so wie wil volcomelijc leerē wat cracht de Doop heeft / waer toe hy dient / en gātschelijc wat hy zyde en moet zyn gedachte nē in het teekē ende in het lichamelijck schouwen laten bliuen / maer meer dat op de beloften Gods slaen / en tot de inwendighe verborgentheden opheffen die ons daer voorgheestelt worden. Soo wie dit heeft / die heeft de volcome waerheit des Doops / en de gantsche substantie daer van vercregen. En daer wt sal hy ooc geleert worden / hoe en waer toe die wtwendighe besprijnginghe des waters ghebruykt wort. Wederom so wie dese dingen verachtelijc voor by gaet / en zyn verstant alleenlyc aen de sijnlijcke ceremonie gehecht en gebonde heeft / die en sal noch de cracht / noch de eygenschap des Doops verstaen: noch oock wat het water beduyt / noch waertoe het ghebruykt wort. Dit is niet so bekeent en clare getuygenissen der Schrifture beuechticht / dz het niet noodich en is / om veel daer van te spreken. Soo moeten wy dā nu wt de belofte die in den Doop gegeven zyn / ondersoeken wat cracht ende nature hy heeft. De Schrifture bewijst dat de reynighe der sonde die wy in het bloet Christi berrijgen / hier eerst vertoont wort. Wā den desen de doodighe des vleesch / die in de deelachtichheits doots ghelegē is / door de welcke de geloouighe tot nieuwichheit des leuens wedergeborē worden / en ooc de ghemeenschap Christi. Tot dese somma machmē hēgen al wat in de Schrifture van den Doop geleert wort: wtghenomen dat

hy bouen desen een teekē is om onse Keligie by de menschen te betuyghen.

De wijle onder het volck Gods de Besnijdinghe was in de plaetse des Doops eer hem de Heere ingheselt hadde: so laet ons sē wat onderscheyt tusschen dese twee teekenen zy / ende waerin sy niet malcanderen ouereen comen: op dz wy daer wt verstaē wat men van het een op het ander mach brengen. Als de Heere Abraham ghebiet de Besnijdinghe te bewaren / so seft hy eerst dz hy sal hem en sijnē zaden een Godt weesen: en dat by hem de genoechsaemheyt en oueruloedicheyt aller dingen is / om dat Abraham sonde achten dz de hant Gods hem soude een fonteyne alles goeds weesen. In welcke woordē de belofte des ewigen leuens veruact is / gelijc Christus dat wtleyt / daer wt een argumēt makende om de onsterfelijchheyt der ghelouighen en wederopstandighe te bewijsen. Want (seft hy) Godt en is geen Godt der doode / maer der leuendigen. Daerom als Paulus den Ephesiē vertoont / wt wat verders de Heere hen verlost hadde / so besluyt hy / dz sy noch Christum / noch Godt / noch hope en hadden / en vrecmde van de Testamenten der beloften waren / om dat sy niet toegelaten en waren tot het verbont der Besnijdinghe. De eerste toeganc tot Godde de eerste inganc tot het onsterfelijc leuen / is bergeuinge der sonden. Waer wt volcht / dat dese belofte ouerencomeit met de belofte des Doops van onse reynighe. Daer na eyscht de Heere vā Abraham / dz hy voor hem wandle in oprechticheyt en onnooselheyt des herten: het welcke de doodinghe ofte wedergeboorte aengaet. Ende om dat niemant twijfelen en soude dat de Besnijdinghe een teekē der doodinghe des vleesch is / so verclaert Moses dat oentlijcker / als hy het Israelitische volck vermaent den Heere de voorhuyde haers herten te besnijden / om dz het wt alle natiē der wereldt vercozen was tot een volck Gods. Gelijc Godt ghebiet te besnijden als hy Abrahams

3
Col. 2. 5.
12.

Gen. 17.
b. 9. 10.

Mat. 22
c. 32.
Luc. 20.
f. 38.
Eph. 2. 6.
12.

Deu. 10.
d. 6.

Deu. 30.
b. 6.

naco:

nascomers hem tot een volck aenneet: also vercondicht Moyses dat het moet aen het herte besneden worden/ waer mede hy de waerheyt der vreeselijcker besnijdinghe te kennen geeft. Wo-
 nen desen leert hy dat het een werck der genade Godts is/ op dat niemant en soecke dooz zijn eygen cracht daer toe te comen. Alle dese dinghen worden so dickmael van de Propheten ge-
 leert ende ingedruet/ dat het niet noodich en is vele ghetuyghemissen hier boort te brengen/ de welcke van selfs alomme gevonden worden. So hebben wy van dat de Nabers sulcke gheestelijcke belofte gehadt hebben in de Besnijdinghe/ ghelijck ons in den Doop ghegeuen wort: want de Besnijdinghe beteeckende hen de vergeuinge der sonde/ en doodinge des vleeschs. Wouen desen ghelijck wy gheleert hebben/ dz Christus het fundament des Doops is/ in welcken beyde dese dingen zijn: also is hy oock het fundament der Besnijdinghe. Want hy wort Abraham belofte/ ende in hem de segeninge aller volcken. Om welcke gawe te versegelen/ het teeken der Besnijdinghe daer by gestelt wort.

4. Nu cannen lichtelijck sien/ wat ouercominge en wat verscheydenheyt in dese twee teeken en zy. De belofte/ waer in gelijck wy verclaert hebben/ de cracht der teeken en geleghen is/ is in beyden een: te weten / van de vaderlijcke gunste Godts/ van de vergeuinge der sonden/ ende van het eenwighe leuen. Een anderen is in beyde de selue sake afgebeeldet/ te weten/ de wedergeboorte. Wouen desen het fundament/ waarop de veruullinghe deser dinghen staet/ is in beyden een / te weten/ Christus. Soo en is dā in de inwendighe verhoogenheit geen onderschept/ waer wt de gancliche cracht ende eygenschap der Sacramenten te achten is. De verscheydenheyt die daer is/ die is in de wtwendighe ceremonie geleghen/ de welcke het minste deel in de Sacramenten is/ want het boornemste is in de belofte en beduyde sake geleghen. So machmen dan besluy

ten dat het oock al tot den Doop behoort/ dat der Besnijdinghe toecoomt/ wtgenomen het onderschept der sennelijcker ceremonie. Tot dit verstant en Rom. 12 vergelijkinghe worden wy dooz den a. 3. ende regel des Apostels/ gelijck metter hant b. 6. gheleyt/ dooz welcken regel wy geboode worden alle wtlegginge der Schriftuere na de mate ende ouercominge des geloofs/ te schicken. En boort waer de waerheyt laet haer in desen deele by na niet ter hant voelen. Want een ghelijck de Besnijdinge den Joden de eerste ingang tot de Gemeente was/ om dat sy hen een teeken was/ waer dooz seker worden dat sy tot het volck en huyfghen Gods aengenomen waren/ ende wederom waer dooz sy betuyghden en belieden dat sy hen seluen tot Godt begauen. Alsoo worden wy oock dooz den Doop van Godt aengenomen / op dat wy onder zijn volck geschreuen worden/ ende wederom/ op dat wy betuyghen dat wy ons tot hem begeue. Waer dooz sonder twijfel openbaer is/ dz de Doop is in de plaetse d Besnijdinge gecomē/ ons dat selue by ons te doen/ dz boort d Besnijdinghe by de Joden dede.

Nu ist dat wy willen ondersoeken of de Doop te rechte ooc den kinderen gegeuen wort: sullen wy niet seggen dat die veel te ongeschiet/ ia te wilsnich is/ die alleenlic op het teekē des waters/ ende op de wtwendighe onderhoudinghe wil blijuen siende/ ende niet wil zijn herte tot de gheestelijcke verhoogenheit wenden. De welcke soo sy eenichlings aengesien wort / soo salt openbaer wesen dat de Doop te recht den kinderen gegeuen wort/ als die hē toeroet. Want de Heere en heeft hen boortjden de Besnijdinghe niet gegeuen/ sonder hen aller dier dinghen delachtich te maken die doe dooz de Besnijdinghe bedapt waren. Anders soude hy wonderlick niet zijn volck gespot hebben/ hadde hyse niet bedrie gelijcke teeken en bedrogen: het welcke gruwelijck is selfs te hooren. Wat hy vercondicht claerlijck dat de Besnijdinghe des kindes sal als een segēt wesen

wesen om de belofte des verbonts te
bersegghen. Ist dat het verbont vast
en seker blijft / soo coemt het hynden
also wel den kinderen der Christenen
toe/als het onder het oude Testamēt
der Joden kinderen toe quam. Ende
ist dat sy der dingē die dooz den Doop
beteckent worden deelachtich zijn/
waerom sal hen het teecken ghewey-
gert worden? Ist dat sy de sake die
daer afgebeeldt wort/ en de waerheyt
daer van vercrigen / waerom salmen
se van de figure daer mede sulc be-
bedapt wort/berhinderen? Hoe wel
het wtwendighe tecken is alsoo aen
het woort ghehecht / dat het niet en
can daer van gescheyde worden: ende
ist dat het nochtans daer van geschey-
den wort/ick bidde u/ welc van bey-
den sullen wy meer achtē? Noo:waer
dewijle wy sien dat het teecken den
woorde dienstich is/so sullen wy seg-
gen dat het oock onder het woort is/
ende dat het woort hooger te achte is.
Daerō dewijle het woort des Doops
den kinderē toegeschickt wort: waerō
sal het teecken/ dat is/ de aenhang des
Doops hen geweygert worden. De-
se eenige reden/ al waert dat daer gee-
ne andere meer en waren / soude ghe-
noech zijn om alle die te wederleggen/
die daertegen willen spreken. Dat sy
hierteghen brengen dat een seker dach
tot de Wessnūdinghe verozdent was/
dat is enkelich een wtvlucht soekin-
ghe. Wy bekenne dat wy nū niet en
sijn aen sekere dagen gebonden/ gelijc
de Jode waren: maer hoe wel de Hee-
re gheenen sekere dach en verozdent
nochtans dewijle hy verclaert dat het
hem behaecht dat de kinderen opent-
lich in zjn verbont aengenomen wor-
den: wat soeken wy meer?

Hoe wel de Christuere opent ons
noch sekerder kennisse der waerheyt.
Want het is ontwijfelijc dat het ver-
bont dat de Heere eenmael met Abra-
ham gemaect heeft / niet mē hynden
den Christenen toecoeamt/ dan voortij-
den den Jodischen volcke. Ten sy mo-
ghelijc dat wy meynen dat Chri-
stus dooz zjn comisse de ghenade des

Waders vermindert en vercozt heeft/
het welcke men niet en soude connen
sonder gruwelijcke lasteringhe seggē.
Daerom ghelijc der Joden kinderē/
heplich zaet genaemt waren / om dat
sy deses verbonts ersgen amen ghe-
worden zijnde/ vā der godtloosen kin-
deren onderscheyden worden: alsoo
worden oock der Christenen kin-
deren heplich gheacht / die alleentich
enen ghelooighen Wader / ofte een
ghelooighe moeder hadden / ende zjn
na de getuygenisse Pauli/ van het on-
reyn zaet der afgoden dienaarē / on-
derscheyden. Nu dewijle de Heere ter
stont na dat hy het verbont met Aba-
ham gemaect hadde / gheboden heeft
dat dooz een wtwendich Sacrament
in de kinderen te bersegghen/ wat oor-
sake hebben de Christenen / waerom
sy dat selue hynden niet en souden in
hare kinderen betuygen ende bersege-
len? Dat my ooc hier niemant tegē en
wozpe dat de Heere zjn verbont met
geen ander tecken geboden en heeft te
beuestigen/ van met de Wessnūdinghe
die nū ouer langhen tijt heeft opghe-
houden. Want men can hier lichtelijc
antwoorden/ dat de Heere de Wessnū-
dinge tot beuestinghe zijns verbonts
inghestelt heeft/ soo lange de tijdt des
Juden Testaments duerde: maer dat
oock na de Wessnūdinghe altijts de sel-
ue oorsake der beuestinghe blijft / de
welcke wy met de Joden gemeyn heb-
ben. Daerom moeten wy altijts neer-
stichelijc aensien wat ons met hem ge-
meyn sy/ ende wat sy verscheyden vā
ons hebben. Het verbont is ghemeyn:
de oorsake der beuestinghe is ooc ghe-
meyn: maer de wijse der beuestinghe
is alleentich verscheyden / om dat sy
de Wessnūdinge hadde/ in wiens plaet-
se wy de Doop hebbe. Anders waert
dat die ghewyghenisse waer dooz de
Joden van de salicheyt haers zaeds
beuesticht waren/ ons benomē ware/
so soude het dooz de coemisse Christi
gheschiet zijn/ dat de ghenade Gods
ons nū min betuycht is/ vā sy te vore
den Joden was. Ist datmen dit niet
en can segghen sonder seer groote la-
steringhe

1. Cor. 7
c. 14.Gen. 17.
b. 12.

steringhe Christi/ door den welckē de onepndelijcke goetheit des Vaders claerlijcker en mildelijcker dan oyt te vozen/ is op der aerde wtghefozt/ en dē mensche verclaert geweest/ so moeten wy bekennē dat se nō niet en moet seerder verduyfscert/ nō met minder getuyghenisse verclaert worden/ dan sy boozhtyden onder de duyfskere schabuwē der Wet verclaert is.

7 Daerom/ als de Heere Jesus wil- de een bewys geuen waer wt de we- telt mochte bekennē dat hy meer was gheromen om de barmherticheydt des Vaders te vermeer deren/ dan om te bercorten/ so ontfangt hy vriendelijck de kinderkens die hem toeghebracht worden en beschelt de Discipulen die se wilden verhandelen tot hem te comē: om dat sy de ghene dien het rijcke der Hemelen toe quam/ afwenden van de genen/ door welckē alle de inganc tot den Hemel geopent wordt. Maer yemant mochte seggen/ wat gelijcke- nisse heeft de Doop dese omhelanghe Christi/ daer mede hy de kinderkens ontfanghen heeft? Want daer en staet niet dat hyse ghedoopt heeft/ maer dat hyse ontfanghen/ ommehele en ge- segghent heeft. Daerom ist dat wy willen het exempel Christi nauolgen/ so moeten wy booz de kinderkens bid- den/ maer wy en moeten se niet doo- pen. Maer laet ons de wercken Chri- sti een weynich nersichlijcker aemerc- ken dan sulcke menschen doen. Want wy en moeten dat niet lichtueerdich- lijck booz by gaen/ dat Christus gebiet de ionge kinderkens tot hem te bren- gen/ met dese reden/ Want der sulcker comt het rijcke der Hemelen toe. En dan na betuycht hy sinen wille met den wercke/ als hyse omhelst/ ende booz zijn ghebet ende seggheninghe den Vader beueelt. Ist dat hē betacmt de ionghe kinderkens tot Christum te brenghen/ waerom betacmt het niet datmen se ontfanghe tot den Doop tot dat teecken onser ghemeynschap met Christo? Ist dat het rijcke der Heme- len hen toecoemt/ waerom sal hen het teecken ghesceyghert worden/ waer

door gelijc de toegāt tot de Gemeyn- te geopent wort/ op dat sy daer in aē- genomen zijnde/ onder de erfgenamen des Hemelschen rijcs gescheuen wor- den? Wat grooter onrecht sullen wy doen/ ist dat wy die van Christus wec- ren/ die Christus tot hem roept: ist dē wy die van syne gauen beroouen/ die hy daer mede bericiert: en ist dat wy die wtslypten/ die hy selue toelaet? Ist dat wy willen ondersoeken hoe wijt het van den Doop zy dat Chri- stus daer gedaen heeft: welck sullen wy nochtans grooter achten/ dē Chri- si selue met zijn ontfanginge/ omme- helange/ ontfegginge der handen ende gebet betuycht dē de kinderkens sijne zyn ende van hem geheylacht wordē/ ofte dē wy door den Doop betuyghen dat sy in het verbont veruact zijn? Met de andere wtuluchten daer mede sy dese plaetse willen ontulien/ en doe sy niet anders/ dan dat sy haer onwe- tentheyt openbaren. Want om dat Christus seyd/ Laet de cleynē kin- derkens tot my comen/ daer wt besly- ten sy dat die kinderē groot ende oudt waren/ soo dat sy gaen konden. Maer de woorden die de Euangelist daer ge- bruyckt/ beduyden ionghe kinderkens die aen des moeders boos hanghen. Daerom beduyt dat woort comē/ daer enckelijck/ naerderē. Siet hoedanighe stricken sy bedwongen worden te stel- len/ die tegen de waerheyt verhardt zijn. Woort het en is oock niet ster- ker dat sy seggen dē het rijcke der He- melen daer niet en wordt den kinder- kens/ maer den genen die den kinder- kens gelijck zijn/ toegegeschreuen/ om dat Christus seyd/ dat het rijcke der Hemelen den sulcken toecoemt/ en en seyd niet dat het hen toecoemt. Want ist datmen dit wil aennemē/ hoedanich sal de reden Christi wesen/ waer me- de hy wil bewijzen dat de ionghe kin- deren niet bremde van hem en zijn? Als hy gebiet datmen de kinderkens laet tot hem comē/ so spreect hy daer sonder twijfel van de warachtighe kinderscheit. Ende op dat die gheen swonder en schijnt/ so seyd hy dat het rijcke

Mat. 9. b
13.
Mar. 10.
b. 14.
Luc. 18. c
16.

rijcke der Hemelen den sulcken toecomt. Ist datmen daer onder moet de kinderkens verstaen/so is het sonder twyfel dz met dat woort/sulcker/die selue kinderkens/ende die hen geijck zijn/beduydt worden.

8 Ad niet een yeghelijck wel dat de Kinderdoop noyt en is van menschen gesmeect gheweest/dewijle hy soo seer door de Schriftuere bewesen wordt. Het en heeft ooc geenen goeden schijn dat sommighe seggen/ datmen niet en vind dat erghens een kind is door de handen der Apostelen ghedoopt gheweest. Want hoe wel dit niet by name van de Euangelisten verhaelt en wordt: nochtans dewijle sy oock niet wgenomen en worden/ soo wanneer sy verhalen dat eenige huysghesinnen ghedoopt zijn: wie sal daer wt besluytē (ten sy dat hy wtānnich zy) dat de kindere niet en zijn ghedoopt geweest? Maert dz sulcke argumenten eenighe tracht hadden/ soo moesten ooc den vrouwen het spachmael verbieden/dewijle wy niet en ielen dat sy tē tijde der Apostelen zijn tot het spachmael toeghelaten gheweest: maer wy zijn hier niet den regel des gheloofs te zeden. Want als wy ouerlegghen wat de insettinghe des spachmaels mede brengh/ soo ist daer wt licht te oordeelen/ wien men het moet wt deelen: het welcke wy oock in den Doop aenmercken. Wāt als wy aenden tot wat eynde de Doop ingeselt is / soo sien wy clarijck dat hy also wel den iongen kinderkens/ als den ouden menschen toecomt. So en can mense daer van niet beroouen / sonder den wille Gods openlijck te bedriegghen. Dat sy het sechte gemeyn volc doen verstaen / dat vele iaren na de wederopstandinge Christi / de Kinderdoop is onbekent gheweest: daer in lieghen sy schandelijck: want daer en is gheen Schriftuer so oudt als den oorspronck des Kinderdoops den Apostelen niet toe schrijft.

6 Ad moeten wy int corte te kennen geuen / wat vrucht de Ghelooighe wt dese onderhoudinghe hebben die

hare kinderen in de Ghemeynte brenghē / om te laten doopen/ende ooc wat vrucht die kinderkens daer wt hebben/die niet het heylighe water ghedoopt worden/ op datse niemant als ydel ende onnut/en verachte. Hoe wel ist dat yemande in den sin toemt den Kinderdoop te bespotten/ die bespott daer mede het gebodt der Besnydinghe/dwelck de Heere ghegeuen heeft. Want wat sulen sy connen boortbrenghen tegen den Kinderdoop/ dz nū ooc teghen de Besnydinghe gedraeyt en wort? Also straft de Heere de hoeruerdichz der gener die iersstē verdoemen het gene dat sy door het geuelen haers bleeschs/ niet en daten. Maer Godt wapent ons niet andere wapenen/ door de welcke haer dwachsheyt mach wederleyt worden. Want dese heylighe insettinghe Gods / en behoort niet ydel gynaemt te worden/ door de welcke wy gheuolen dat onse gelooue niet wtneemende troost geholpe wort. Wāt door het teckē Gods/ den kinde gegeuen/ wort de belofte die den Godtsalige vadere ghegeuen is/ gelijc door eenen ingedructen seghel beuesticht / ende de Heere gheeft daer door te kennen/ dz hy niet alleenlijck hē/maer ooc sijnē zaden sal een Goet wesen/en nū alleenlijc hē en wil goedichz en gonstē bewijsen/maer ooc sy nē nacomeren tot in het duyfse ge-slachte toe. Dewyl hier in de groote mildichz Gods haer vertoōt/ so wort daer seer groote oorsake gegē om de eerlijchz Gods te vercondigen: en de Godtsalige hertē worden niet sonderlijcke blisshap ouergotē/waer door sy ooc mede te secerder verweert worden/ om so iustlijcken wederom lief te hebbē: siēde dz hy ooc door hare nacomers sorge draecht. Icken achte dz niet soo yemandt wilde seggen dat de belofte behoort genoegh te zijne om de salichz onser kinderen te beuestighen: want het heeft Gode anders belieft/ de welcke onse swachheyt wel kennende/ ons heeft willen so veel in dese sake toegeuen. Daerom de gene die de belofte van de barmherticheyt Gods

Godts ouer haer kinderen aennemē / die moeten ghedencken dat syse be-
hooren in de Gemeente te brengen /
om met het teekenen der barmhertich-
heyt te laten versegelen / ende henzelue
daer wt tot baster betrouwen te ver-
stercken / als sy teghenwoordichlyck
met hare oogen sien dat het verbont
des Heerē in haer kinderen lichamen
ghedruckt wort. De kinderkens heb-
bē ooc wat doopdeels wt hare Doop /
dewijle sy in het lichaam der Gemeen-
te gheplant zynde / den anderen leden
te aenghenamer ende te meer beuolen
zyn. Wouten desen / als sy groot wor-
den / so worden sy daer dooz seer ver-
maet ende verweet om Godt ernstlyc
te dienen / van dē welcken sy dooz het
ghewoonlyck ende openbaer teckenē
zynder genneminge / zyn tot kinderen
aenghenomen eer sy dooz de ionckheyt
hem hebben connen voer haren vader
bekennen. Ten laetsten moet ons die
dreyghinge seer verschycken / te we-
ten / dat Godt dien sal straffen / die ver-
acht zyn kint met het tecken des ver-
bonts Godts te teckenē / om dat dooz
sulcke verachtinghe / de aengeboden ge-
nade verworpen / ende eenichans ver-
swozen wordt.

Ge. 17. 6.
14.

- 10 Laet ons nū de argumenten onder-
soecken / waer mede sommighe rasende
beesten niet aen laten / dese heylighe
insettinghe Godts te bestrijden. Ten
eersten / dewijle sygeuorden dat sy bo-
uen maten seer ghebzonghen worden
dooz de ghelijckheyt des Doops ende
der Besnijdenisse / soo soecken sy tuf-
schen dese twee teckenē groot onder-
schept te maken / op dat sy niet en schij-
nen in eenighen dinge niet malsande-
ren ouereen te comen. Wāt sy seggen /
dat de dinghen die daer dooz beduyt
worden / verscheyden zyn / ende dā het
gantschelyck een ander verbont is / en
dat de naem der kindere / moet op
verscheyden wyse verstaen zyn. Ende
als sy het eerste hier van willen bewij-
zen / so segghen sy dat de Besnijdinge
sy een figure tē doodinge des vleeschs
ende niet des Doops gheweest : het
welcke wy hen doozwaer seer geeren

toelaten. Want het dient seer wel tot
onse sake. Ende wy en ghebruycken
gheen ander bewys om onse gheuoē-
len te beuestighen / van dat de Doop
ende Besnijdinghe zyn beyde tecke-
nen der doodinghe onses vleeschs.
Hier wt besluyten wy / dat de Doop
is in de plaetse der Besnijdinge ghe-
stelt / om ons dat selue dooz oogen te
stellen dat de Besnijdinghe voortij-
den den Joden beduyde. Als sy wil-
len bewyzen dat het verscheyden ver-
bonden zyn / die dooz de Besnijdinghe
ende Doop beuesticht worden / met
wat ongeschickter stouticheyt vernat-
schen sy de Schiziuere : ende dat nū
alleenlyck in een plaetse / maer alsoo
dat sy niet gesonts noch gebeds en ia-
ten. Want sy achten de Jode so vlees-
schelijck / dat sy den beesten gheijcker
zyn dan den menschen. Want sy seggē
dat het verbont dat Godt met hen ge-
maect heeft / niet voorder en streckt /
dan in die tegewoordich leuen : ende
dat de beloften die hen gegheuen wa-
ren / alleenlyck het reghenwoordighe
ende lichamelijcke leuen aengaen. Ist
dat dese leere warachtich is / wat sal-
men van het Jodische volck seggen /
anders dan dat het enen tijt lant is
dooz de welbaet Godts / sal gheweest
(gelijckmen eenē hoop swijne pleecht
in den swijnenstal te misen) om ten
eynde ceuvelijck te vergaen : Want so
haest als wy de Besnijdinge ende de
beloften die daer aen hanghen / voort-
brengen / so antwoorde sy dat de Be-
snijdinghe een letterlic tecken was /
en dat die beloften zyn vleeschelijck
gheweest.

Doozwaer / ist dat de Besnijdinghe 11
een letterlic tecken was / so moet-
men dat selue ooc van den Doop seg-
ghen. Want de Apostel Colos. 2. en Col. 2. 6.
maect het een niet meer geestelic dā 12.
het ander. Want hy seyd dat wy in
Christo besneden zyn / met een Be-
snijdinghe die niet met handen ghe-
schiet en / dooz de aflegginghe des
lichaems der sonde die in onse vleesch
woonde / het welcke hy de Besnijdinge
ghe Christi noemt. Daer na seyd hy

Rom. 6. tot verclaringhe deser sentencie / Wat
 a.4. wy door den Doop met Christo be-
 graue zijn. Wat wil hy met dese woort
 den segghen / anders dan dat de ver-
 nuulinge ende waerheyt des Doops/
 ooc mede is de waerheyt en vernuulin-
 ghe der Besnijdinghe/om dat zy beyde
 een dinc beduyden ende afbeelden.
 Want hy wil bewijzen dat den Chri-
 stenen de Doop is / dat te vozen den
 Joden een Besnijdinghe was. Ende
 dewijle wy nu claerlyc bewesen heb-
 ben / dat de belofte des Doops en der
 Besnijdinghe/ende de verborghenthe-
 den die daer door vooz ooghen gestelt
 worden/met malcaderen wel ouereen
 come / soo en wil ic tegevoorzichtlyc
 niet langer daer in bliuen. Maer wil
 de Ghelouighe alleentlyc verma-
 nen/dat zy oock als ick swijge/by hen
 seluen oerlegghen / of men dat moet
 door een aertlyc ende letterlyc teec-
 ken achten/onder het welcke niet an-
 ders veruuet en is / dan dat Hemelsch
 ende gheestelyc is. Maer op dat zy de
 eenuoudige niet langer en bedriegen/
 so wil ic als voorsz gaende een tege-
 woopinghe wederlegghen/met de welt
 ke sy haer seer schandelijcke leughe be-
 sehemmen:het is ontwijfelijc / dat de
 boornemste beloften/in de welcke by
 verbont veruuet was/ dat de Heere in
 het onde Testament met Israel ghe-
 maect heeft/geestelyc ware/ende het
 eeuwige leuen aengingen. Vouden de-
 sen dat se de Aders/ghelijc het be-
 taemde / geestelyc verstaen hebben/
 om daer door een betrouwen des toe-
 somenden leuens te gecrygen/om met
 gantscher gesantheyt des herten daer
 na te staen. Hieren-tusschen en versta-
 ken wy niet dat hy hen zijn gonste en-
 de goetwillicheyt met aerdsche ende
 lichamelijcke welddade betuycht heeft:
 ende wy segghen dat die hope der gee-
 stelijcker belofte/is door die selue wel-
 daden beuesticht geweest. Ghelijc
 doe Gode de eeuwige salicheyt synen
 dienstknechte Abrahe belofte heeft/
 soo heeft hy een ander belofte van de
 bestittinge des landes Chanaan / daer
 by gestelt / om hem een seker bewijs

zijnder welddaden vooz oogen te stel-
 len. Op dese wijse moeten alle die
 aerdsche beloften verstaen/die den Jo-
 dischen volcke geguen zijn/so dat die
 geestelijcke belofte/als het hooft daer
 van / altyts de opperste zy / om der
 welcker wille ooc die andere geguen
 zijn. Dewyle ick dese dinghen/in het
 onderschept des onden ende nieuwen
 Testaments/breeder ghehandelt heb-
 be/so scheyde ick nu met corte woort-
 den daer van.

In den naem Kinderē/ hindē sy die
 onderschept/te weten/dat in het onde
 Testament die Abrahams kinderen
 genaemt zijn / die tot zijn zaet haren
 oorspronck hadden: maer dat nu die
 Abrahams kinderen genaemt zijn/
 die Abrahams ghelouue na volghen.
 Ende dat daerom dese geestelike kin-
 deren des nieuwen Testaments / die
 door Godts woort tot het eeuwige
 leuen wedergeboze zijn / door die vlee-
 schelijcke kinderen afgebeelde ware/
 die door de Besnijdinge in het verbode
 geplant worden. In dese woorden is
 wy wel een cleyn glinskerke der waer-
 heyt: maer dese lichtuerdige geesten
 sondigen swaerlyc daer in/dat sy aen-
 grijpende wat hen eerst ter hant coet/
 op een woort hardnechichlyc bliuen
 staende/als sy behoorden voozder hooft
 te lesen/ende vele dinghen met malca-
 deren te vergelijcken. Hier wt en is
 niet moghelijc dat sy niet dickmael
 en dwalen/ om dat sy geen dinc gron-
 delijc en ondersoecken. Wy beken-
 nen/voorwaer dat het vleeeschelijcke zaet
 Abrahe/ heeft eenen tijdt lanck ghe-
 weest in de plaetse des gheestelijcken
 zaets/ dwelc door het ghelouue in hen
 geplant wort. Wat wy worden sine
 kinderen genaemt/hoe wel wy gheera
 vleeeschelijcke machschap met hem en
 hebben. Maer is dat sy meynen het
 gene dat sy claerlyc genoegh te ken-
 nen ghenen / te weten/ dat den vlee-
 schelijcken zaden Abrahe noyt de geeste-
 lijcke seggen Godts beoefte en is/ hier
 in seplen sy seer. Daerom moete wy
 dat het aenmercken / daer toe ons de
 Schryftuere leyt. Soo belofte dan de

12

Ca. 4. d.
 28.
 Ro. 4. b.
 12.

Ge. 22. d
 18. c. 26
 a. 4.

A. I. Heere

Heere Abrahe dat hy hem sal een zaet geuen/waer in alle de natiē der we-
relt souden ghesegent worden: en be-
loeft ooc mede dat hy hem en sijnen za-
de sal een Godt wesen. Alle de ghene
die Christus den Autoor deser sege-
ninge dooz het gelooue aennemē / die
zijn erfghenamen deser belofte : ende
woorden daer om Abrahams kinderen
ghenaemt.

13 Ende hoe wel de eynden des rijckx
Godts / zyn na de wederopstandinge
Christi / wijs en bheet in allerley natiē
sonder onderschept begonnē verbeeyt
te worden / om dat na de woordē Chri-
sti / de ghelououighe souden van allen
eynden vergadert worden / die in de
hemelsche eerlijcheit souden niet A-
brahā / Isaac ende Jacob plaetsē heb-
ben: so hadde nochtans de Heere dese
grootē barmherticheydt vele eeuwen
daer te vooren den Joden ghedaen. En
dewyle hy alle andere natiē doozhy
gaende / dit eenige volck vercozen had
de / om zyn ghenade daer in voorene
tijdt als besluten te houden / soo heeft
hyse zyn eygendom ende zyn verco-
ren volck genaemt. En om sulcke wel-
daet te bewijzen / is de Besnydinge ge-
geuen gheweest / met der welcker teek-
kenen de Joden souden geleert wor-
den / dat Godt hen de Autoor der sa-
licheit was: dooz welcke kennisse ha-
re herten tot de hope des eeuwighen
leuens opgeheue worden. Want wat
sal dien gebreken / welcken Godt een-
mael heeft in zyn trouwe ende bewa-
ringe aengenomen: Daerom als Pau-
lus wil bevestighen dat de Heydenen
zijn niet de Joden Abrahams kinde-
ren / so spreect hy aldus / Abraham is
in de voorszuyt dooz het gelooue ghe-
rechtueerdicht geweest. Ende daer na
heeft hy het teeken der Besnydinge
ontange / tot een seghel der rechtueer-
dicheit des geloofs / om dat hy soude
een Vader zyn aller ghelououigen be-
de in de voorszuyt / en oock in de Be-
snydinghe: niet der ghener die alleen-
lijck op de Besnydinge roemen / maer
die dat ghelououe natiolgen / dat Abra-
ham onse Vader in de voorszuyt had-

de. Sien wy hier niet dat hyse beyde
van gheijckter werkdicheit maect
Want Abraham was de Vader der
Besnydinghe dooz enen tyt die dooz
de opdeninge Godts gestelt was. En
na dat die middelmuur (gelijck Pau-
lus schryft) gebroken was / dooz den
welcken de Joden van de Heydenen
verscheyden waren / soo is hen oock de
toeganc tot het rijcke Godts ghe-
pent / ende Abraham is oock haer Va-
der geworden: ende dat sonder het teek-
ken der Besnydinghe / om dat sy den
Doo in de plaetsē der Besnydinghe
hebben. Ende dat hy by name seyt
dat Abraham dien geen Vader en is /
die wt de Besnydinge alleenlijck zyn /
dat is om sommigher Joden hooch-
moedicheit te wederstaen / die de so-
ge ende neersticheit der Godtsalich-
beriatende / alleenlijck op de ceremo-
nien roemden. Gelicmen hyden die
menschen ydelheyt mach wederleg-
gen / die in den Doo niet anders en
soecken dan water.

Maer daer sal noch een ander plaetsē
hertegen voorszuytgebracht worden / wt
den Sendbrieff tot de Romeynē / daer
hy seert dat de gene die wt de vleesche
zyn / gene Abrahams kinderen en
zijn: maer dat die alleen dooz Abra-
hams zaet gerekent zyn / die kinderē der
belofte zyn. Wat dese plaetsē schijnt te
kennen te geuen / dat Abrahams vlees-
schelijcke maechschap geē voordeel en
doet / der welcker wy nochtans wat
toeschijuen. Men moet neerstichlijck
aenmercken / wat sake Paulus daer
handelt. Want als hy wilde den Jo-
den bewijzen / hoe weynich de goethx
Godts aen Abrahams zaet gebonden
was / ia hoe weynich voordeels het in
hem seluen doet: so stelt hy Isaac en
Esau tot een bewijs daer vā: de wel-
cke hoe wel sy na de vleesche de natuer-
lijcke afcomse Abrahams waren / noch-
tans zyn verworpen geweest / ende de
segen is in Isaac ende Jacob gheble-
uen. Hier wt volcht het ghene dat hy
daer na seyt / te wetten / dat de salicheit
is in de barmherticheit Godts gele-
ghen / de welcke hy doet den ghenen
dien

Mat. 8. b

11.

Luc. 13. f

28.

Exod. 19

a. 5.

Rom. 4.

b. 10.

Eph. 2.

c. 14.

Col. 2. 8.

12.

14

Rom. 9.

b. 7.

Rom. 9. 8.

15. 18.

dien hy wil: ende dat de Joden gheen oorsake en hebben om in het verbont hen seluen te behagen ofte roemen / te sy dat sy de wet des verbonts houden / dat is / den woorde gheboortfacijn zijn. Wederom als hy hen dat ydel bestrouwen op haer gheslachte benomen heeft: en nochtans wederom niet dat het verbont / dat Godt eeninaciel met Abrahamas nacomers gemaect hadde / gesins en can te niete zijn / so leert hy in het elfste capittel / datmen de bleescheijckhe maerchschap Abrahams / n3 en moet van haer weerdich3 berooven: door de welcke de Joden de eerste ende natuerlijcke erfghenamen des Euangelij zijn / ten sy dat sy door haer ondankbaerheyt zijn daer van berucremt geworden: ende dat nochtan3 also / dat de hemelsche segghen / die niet en is gantschelijck van haer gheslachte vergaet. Daerom hoe wel sy hardneckich / en verbontbrekers waren / soo noemt hyse nochtans heyligh (so groote eereschijft hy dien gheslachte toe / den welken Godt geweerdicht heeft zijn heyligh verbont te geuen) Ende ons / soo wy met hen vergeliken worden / acht hy ontgindige kinderen Abrahams / Ende dat wy sine kinderen zijn door aenneminge en niet door nature: ghelijck of een spruyte van haren boom ghesneden zijnde in enen anderen boom gegrijft ende geplant worde. Daerom op dat sy van haer priuilegie ende boordeel niet berooft worde / so moestmen hen eerst het Euangelium vercondigen. Want sy zijn in het huysgein Godts als de eerstegebozen. Daerom moestmen hen dese eere geuen tot dat sy het verworpen / ende door haer ondankbaerheyt maecten / dat het tot den Heydenen quam. Waer hoe wel sy met groote hardneckicheyt bliuen tegen het Euangelium strijdende / soo en moeten wyse daerom niet besmaden: als wy ouer seggen dat de segginghe Godts oock noch onder hen is / ghelijck de Apostel betuyght dat sy nemmermeer en sal van hen wijcken: want de gaen ende roepinghe Godts zijn sonder beton.

Siet hier wat cracht die belofte heeft / die Abrahamas nacomers ghegeuen was / ende hoemense moet achten. Daerom hoe wel wy niet en wijfelen dat de eenige verlickinge Godts zijne heerschappie heeft in het onderscheyden der erfghenamen des rijck van bastaerden en breemde: so sien wy nochtans oock mede dat hem behaecht heeft den zaden Abrahams sonderlijcke bartherticheyt te doen / ende die selue met de Besnijdinghe te versiegelen / op dat sy te bet betuycht worde. Dit selue is oock nu onder de Christenen / want gelijc Paulus leert dat de Joden van hare ouderen geheylighet worden / alsoo leert hy oock op een ander plaetse / dat de kinderen der Christene de selue heylicheydt hebben van hare ouderen. Waer wt het volcht / dat sy te rechte onderscheyden worden van de andere die onreyn zijn. Wie can nu twijfelen dat het seer valsche is / dat sy daer nae segghen dat de kinderen die voortijden besneden worden / alleenlijc en figuree geweest zijn der geestelijcke kintscheit / de welcke door de wedergeboorte des woorts comt: Want Paulus en filosofieert soo diepe niet / als hy schijft dat Christus een Dienaer der Besnijdinghe is / om de beloften te volbrengen die den Vaders ghegheuen waren: ghelijck of hy aldus sprake / Den sie het verbont dat Godt met Abrahamas gemaect heeft / zijn zaet aengaet / so is Christus / om de belofte die van den Vader eenmael ghegheuen was / te volbrengen / tot salicheyt des Jodischen volck gecomen. Hier setmen dat hy ooc nae de wederopstandige Christi / verstaet dz de belofte des verbonts niet onreghelijc / noch op allegorische wijze alleenlijc / maer ghelijc de woorden luyden bleescheijcken zaden Abrahams eerste veruult worden. Hier toe diert ooc dat Petrus den Joden hercondicht / dat het Euangelium hen ende hare zaet de door het recht des verbonts toequam: ende dat hyse daer na kinderen / dat is / erfghenamen des verbonts noemt. Hiermede comt oock een ant-

1. Cor. 7.
c. 14.Rom. 15
b. 8.Act. 2. f.
Joel. 2. g.
28.

A. i. ij der

Act. 13.
b. 26. g.
46.
Act. 10.
f. 6.Ro. 11. d
49.

Act. 3. d. der plaetse **Danil** niet qualijck ouer
25. een/daer hy seyt/dat de **Besnijdinghe**

Exo. 20.
b. 5.

is den kinderkens inghebruct tot een ghetyugnisse der ghemeynschap die sy met **Christo** hebben. Ende ist dat wy haren beuselingen gehoor gheuen/wat salmen seggen van die belofte niet de welcke de **Heere** in zijn **Wet** synen dienstknechten beloest dat hy haren zaden sal genadich wesen tot in het duyfense gheslachte. Sullen wy hier tot allegorien bliuen? dat soude veel te spottelijck een wtvlucht zijn. Of sullen wy segghen dat dese belofte te niete is? maer also soude oock de **Wet** te niete worden/daer **Christus** meer is gecomen om die te verstercken/so verre sy ons tot goet ende tot salicheyt dieet. So moet dan sonder twijfel zijn dat **Godt** den synen soo goet ende vriendelijc is/dz hy ooc hare kinderen die sy baren/wil onder zijn volc getelt hebben.

16

De onderscheydinghe die sy bouen desen willen tusschen de **Besnijdinge** en den **Doo**p stellen/en zijn nz alleelijck spottelijck/maer ooc sonder eenige reden/en strijden tegen malcanderen. Want als sy geseyt hebben/dat de **Doo**p tot den eersten dach des geesteslijcken strijts diert/ende de **Besnijdinge** tot de achsten dach/als nu de doo dinghe des vleeschs geschiet: soo veranderen sy terstont hare woord/vergetende wat sy eerst gheseyt hebben/ende noemen de **Besnijdinghe** een figure der doo dinghe des vleeschs: ende den **Doo**p noemen sy een begrauenisfe/tot de welcke geene en behooren gebracht te worden/anders dan die nu doot zijn. Wat raserie der wtlaniger menschen soude so qualije ouereen comen gelijc deser menschen reden? Wat na haer eerste redenen moet de **Doo**p boden de **Besnijdinghe** gaen/ende na haer tweede reden/wort hy in de laetste plaetse geset. Maer het en is niet niens/dz het menscheijck vernuft alsoo opwaerts en nederwaerts wetelt/als het al wat de menscheij gezoet hebbet/gelijc een seker woort **Gods** aenmecken en aenbidt. So seggen wy dan ha dat

eerste onderscheyt dat het een enckel doom is. Ist datmen van den achsten dach wilde een allegorie maken/so en betaemdet nochtans niet also te allegorizeren. Maer het ware veel beter/datmen na de oude **Leeraers** den achsten dach duyde/op de wederopstaen ge die ten achsten daghe gheschiet is/waer wt de nieuwich des leuens geleert wort: ofte datmen hem duyde op den loop des tegenwoordigen leuens/waer in de doo dinghe altnis moet haren voortgang hebben/tot dat sy als dit leuen volcynicht wort/seine oock volmaecte word. Hoe wel het mach schijnen dat **Godt** de teederheyde der ionghen kinderkens heeft willen sparen/als hy de **Besnijdinge** tot op den achsten dach wt ghestelt heeft/om dat die nieuwe wonde den iongen kinder kens terstont als sy van der moeder gecomen waren/soude sozgelijck gheswerst hebben. Maer ander reden en is ooc niet stercker/te weten/dat wy die te voren gesproken zijn/dooz de **Doo**p gedoot worden: want de **Schrijtuere** spreekt opentlijc daer tegen/leerende dat wy in den doot begrauen wordē/om dz wy souden steruen/ende na die doo dinghe des vleesch doot aen staen. Het is oock bā also grooter woerde dz sy seggen/datmen ooc de vrouwen nē en moet doopen/ist datmen wil den **Doo**p met de **Besnijdinge** gelijck maken. Want ist dat het ontwijfelijc is/dat de heylighmakinge des **Israelitis**chen zaets/dooz het teecken der **Besnijdinghe** betuycht is/so ist daer wt seker/dat sy ghegheuen is om beyde mannen ende vrouwen te heylighen. Maer het teecken wort alleenlijc den mannelijcken lichamen inghebruct/de welcke van natuere daer toe bequaem waren: nochtans also/dat ooc de vrouwen dooz hen eenichzins der **Besnijdinghe** delectachtich waren. Daerom sullen wy hare disdanighe beuselinghe verwoorpen/ende by de gelijkenisse die de **Doo**p met de **Besnijdinghe** heeft/bast bliuen/dewijle wy sien dat sy seer wel inde inwendighe verborghenheyt/in de **Belofte**/in het gebuyde

Rom. 6. 4.

4.

ende

ende in de cracht met een anderen overen comen.

17 Sy meynen oock een so stercke rede boot te brenghen / waerom men de kinderkens niet en moet doopen : als sy segghen / dat sy door de ionckz noch niet bequaem en zijn om de verborghet heyt die daer in beteeckent wort / te baten : te weten / de geestelijcke wedergeboorte / de welcke in de ionge kinder- kens geen plaetsen en heeft . Daerom besluyten sy / dat men se moet alleenlijc door Adams kinder houden / tot dz sy tot die oude gecomen zijn / die tot de wedergeboorte bequaem is . Maer hiertegen strijdt alomte de waerheydt Gods . Want ist dat men se moet onder Adams kinderen laten / so wordē sy in de doot ghelaten : want wy en connen in Adam niet anders dan steruen . Maer Christus hieren . tegen gebietse tot hem te brenghen . Waerom dat : te weten / om dat hy het leuen is . So maect hyse dan zijns selfs deelachtich / op dat hyse leuendich make : maer dese menschen verwoydense verre / en heroordeelense tot der doot . Want ist dat sy willen segghen dat de kinder- kens daerom niet verlorē en gaen / om dat sy geacht worden Adams kinde- ren te zijne / soo wort haer dwalinghe oueruoedichlijc genoeg door de ghe- tuygenisse der Schrijtuere overwoon- nen . Want dewijle sy vercondicht dat sy alle in Adam steruē / so volcht daer wt dat daer gheen hope des leuens en is anders dan in Christo . Daerom moeten wy Christo deelachtich zijn / op dat wy erfgenamen des leuens wor- den . Wederom dewijle daer geschreuen is / dat wy alle van natuere der toornicheyt Gods onderworpen / ende in sonde ontfangen zijn / het welcke al- tijt de verdoeminge mede brenghet : soo moeten wy wt onse natuere verhuysen / eer wy tot het rijcke Gods con- nen comen . Ende wat machmen claer- ders seggen / dan dat vleesch en bloet niet en can het rijcke Gods besitten . Daerom laet eerst te niete worden / al wat onse is (dwelt niet geschiet son- der wedergeboorte) en dan sullen wy

dese besittinghe des rijcks sien . Som- ma / ist dat Christus / gelijck hy seyt / warachtichlijc het leuen is / so moeten wy ingeplant worden / op dat wy wt de dienstbaerheydt des doots verlost worden . Maer hoe worden (seggē sy) de kinderen wedergebozen / die geen kennisse des goets noch des quaets en hebben : Wy antwoorzen dat het werck Gods / hoe wel het ons ongegrūpelijc is / nochtans niet en laet te gheschien . Ende dat de kinder- kens die salich worden (ghelijc daer door- waer sommighe salich worden) oock van den Heere wedergebozen wor- den / dat is ontwijfelijc . Want ist dat sy een aengeboren verdoquentheyt wt des moeders buyck mede brenghen : soo moeten sy daer van ghereynicht worden eer sy toegelaten worden tot het rijcke Gods / in het welcke geen dinc en coemt dat onreyn ofte besmet is . Ist dat sy sondaers gebozen wor- den / gelijck Dauid ende Paulus be- tuyghen / so bliuen sy in de ongenade ende in den haet Gods / ofte sy moeten gerechtuerdicht worden . Ende wat soekē wy boorzer / als de richter selue openlijc betuycht dat niemant en can tot het hemelsche leuen comen / anders dan die wedergebozen is : En om sulcke teghensprekers den mond te stoppen / heeft hy in Joanne den Dooper / den welcken hy in des moeders buyck geheylt heeft / een bewijs gegeuen wat in de andere can geschien . Die wt uucht en doet hen geen voordeel / dat sy seggen dat dit alleenlijc cenmael geschiet is : waer wt nix terfont en volcht / dat de Heere alsoo pleecht allen kinder- kens te doen . Wat wy en argumenteren also niet : maer willen alleenlijc bewijzen dat sy te onrechte de cracht Gods in sulcke nauwichheit besluyten / daer in haer niet en wil laten sluyten . Sy nemen noch een ander wilucht / de welcke van geender meerder werde en is / segghende / dat dese wijsen van spreken / Van des moeders buyck aen / so deel te segghen is / als van der ionckheyde aen . Maer men mach claerlijc sien

Al l ij dat

1. Co. 15
2.2.

Eph. 2.
a.3.
Ja. 51.
b.7.

1. Co. 15
f.50.

Joā. 11.
c.25. en
14. a.6.

Apoc. 21.
g.27.
Ja. 51.
b.7.

Eph. 2.
a.3.

Joan. 3.
a.3.
Luc. 1. b.

15.

dat de Engel dit Zacharie vercon- digende/ heeft wat anders willen seg- ghen/te weten/ dat het kindeken dat noch niet gebozen en was/ soude van den heylighen Geest veruult wordē. Daerom en moeten wy niet soecken Gode een wet te stellen/ dat hy niet en soude moghen heylighen die hy wil- de/ ghelijck hy desen gheheylacht heeft: want zijn cracht en is niet ver- mindert.

18 En boowaer daerom is Christus van zijn eerste ioncheit aen geheylacht gheweest/om dat hy soude sonder on- derschept wt allerley oudtheit sijne wtuerkoxenen in hem seluen heylighen. Want gelijck hy in de schuldt der onge- hoorzaemheyt wech te nemē/de welcke in onse vleesch he gheschied was/ heeft dat selue vleesch aenghebaen/om daer in booz ons volmaectie ghehoor- zaemheyt te bewijzen: also is hy oock van den heylighen Geest ontfanghen geweest/om dat hy door desseluen heyl- licheyt volcomelijck doorgoten zijn- de/die selue soude in ons storten. Ist dat wy in Christus hebben een seer vol- comen exemplaar aller ghenade die Godt sinen kinderē bewijst/so sal hy ons ooc in desen deele een bewijs we- sen dat de ioncheit der kinderkens nē so seer vreemde van de heylighmakin- ge en is. Hoe het is/so stellē wy noch- tans dit bapten twijfel/dat niemandt der wtuerkoxenen die tegenwoor- dich leuen geroepen en woz:/ die niet eerst geheylacht ende wedergebozen en woz door den geest Goets. Dat sy hiertegen booztzenen dat de gheest Goets inde Schrifture geen wederge- boorte en bekēt/ anders dā die wt het onuerderfelijkke jaert/ dat is/ wt Godts woort geschiet/ daer mede leg- gen sy de woorden Petri berkeerde- lijck wt/ de welcke hy alleenijc spreckt van die gheloonighe/die door de ver- condighe des Euangelij gheleert waren. Wy bekennen wel dat de sul- ken het woort is het eenighe jaert der wedergeboorte. Maer wy seg- gen dat daer wt niet te besluyten en is/dat de ionghe kinderkens daerom

niet en connen wedergebozen wordē/ door de cracht Goets/ de welcke hen al so licht ende bereyt is/ ghelijck sy ons onbegrijpelijc ende wonderlijc is. Wonen desen soude het sozgelijck zijn te segghen/ dat de Heere gheensins en can hem seluen den kinderkens te kennen gheuen.

Maer het gheloonē (seggen sy) coēt 19 door het gehoor/ende de kinderkes en hebben noch het gebruyt des gehoors Rom. 10 d. 17. niet/noch en connen Godt niet kennē/ Wt. 1. en zijn gelyc. Moyses leert/sonder kē- nisse des goets ofte quaers. Maer sy en aenmercken niet dat de Apostel als hy seyt dat wt gehoor wt den ge- loontē coemt/ alleenijc spreckt van de oordentijcke wyse die Godt plecht te houde als hy de sijne roept:ende dē hy Gode niet eenen ewighen reghel en stelt/so dat hy niet en soude connen anders wercken. Ghelijck hy boowaer vele op ander wyse geroepē heeft/ die hy alleenijc door de inwendighe ver- lichtinge des Geests/ sonder eenighe wtwendighe vercondighe des woorts/ met zijn kennisse begaest heeft. Ende dewyle sy intyne dat het soude seer on- geschiet zijn/waert datmen den kin- derkens eenighe kennisse Goets toes- chreue/de welcke Moyses seyt dat sy noch goet noch quaet en verstaen: so laetse my/te bidde v/antwoorden/wat swaricheyt daer in gelegen zy/ist dat- men seyt dat de kinderkens nē eenich deelken dier genade ontfangen/daer- mede sy weynich daer na sullen ouer- uloedichlijck begaest worden: Want ist dat de voltheit des leuens is in de volmaectie kennisse Goets gelegen: boowaer dewijl. de kinderkens die terstondt steruen/ in het ewighe leuē baren/so wozden sy ontfanghen om het tegenwoordighe aenschijn Goets te aenschouwē. Daerom/dewijle se de Heere sal mit volle claerheyt zijns lichts verlichten/waerom en soude hy die selue niet/ist dat hy x i i in die e- ghenwoordighe leuen met een cleyn glimster beschynnen: booznemelijck de- wijle sy niet eer van haer onwettent- heyt berooft en wozden/dā als sy dē

de genackentisse haers bleeschs ver-
loft worden. Niet dat ick wil seggen
dat sy dat selue gelooue hebbē / welc
wy in ons geuoelen / ofte gantschelijc
sulcke kennisse / die desen gelooue gelijc
zy (her welcke ick lieuer wil in twijfe-
linge laten) maer ick wil alleenlijc een
wepnich sulcker menschen dwase hoo-
neerdicheyt verhinderen / die geruste-
lijc al wat hen in den mont comt / be-
staen te verfoecken ofte te houden
staende.

20 Maer sy bringen noch stijner aen/
seggende / dat de Doop is een Sacra-
ment der bekeeringe ende des geloofs:
en dewijle de kinderkeus noch tot be-
keeringe noch tot gelooue bequaem en
zijn / so moeten toelaten datmen de be-
doppinge des Doops niet ydel en ma-
ke / ist by hy den kinderkeus ghegeuē
woort. Dese pijlen worden meer tegen
Godt / dan tegē ons geschoten. Want
het is door vele plaatsen der Schriftu-
re seker seker / dat de Besnijdinghe een
teeken der bekeeringe was. Gauen
desen woort het van Paulo ghenamt
een seghel der rechtuerdicheydt des
gheloofs. So moeten sy Godt brage/
waerom hy geboden heeft dat tecken
den kinderen te gheuen. Want dewij-
le de selue oorsaken in den Doop zijn/
die inde Besnijdinge zijn / so en can-
men der Besnijdinge geen binc geuē/
datmen niet en moet oock den Doope
toelaten. Ist dat sy haer gewoonlijcke
wtalucht soecken / segghende / dat die
kintse ioncheyt een figure was der
geestelijcker kinderen / so is hen nu die
wech ghestopt. So dan / dewijle Godt
de Besnijdinge / de welcke een Sacra-
ment der bekeeringhe en des gheloofs
was / den kinderkeus gegeven heeft /
so en ist geen wonder dat nu de kin-
derkens des Doops deelachtich wor-
den: ten zy datmen wil opentlijc in-
settinge Godts lasserē. Maer in dit
woert Godts / gelijc in alle andere sijne
werken / schijnt ghenoech wijsheys
ende rechtuerdicheyts / om der gods-
loosen lasseringe te wederleggē. Wāt
hoe wel de kinderkeus ten tijde doe
sy besneden wōde / niet en verflonden

wat dat tecken beduyde: soo worden
sy nochtans warachtichlijc besnede
tot dooddinge haerder verdozen en be-
sinette nature / na de welcke sy daer na
moeten staen als sy volwassē worden.
Int coyte / dese tegenwoordinghe can
lichtelijc wederleydt worden / als wy
seggen dat sy gedoopt worden tot toe-
comēde bekeeringe en gelooue / dewij-
le het zaet daer van / door de verborge
werkinghe des Geests in hen is / hoe
wel de dingen selue in hen noch niet
geuen en worden. Niet dese antwoor-
de worden alle die argumenten weder-
leydt / die sy wt de beduydinghe des
Doopts tegen ons brengen. Ghelijc
dat hem Paulus noemt een Wadt der
wedergeboorte ende vernieuwinghe.
Maer wt si besluytē / datmen de Doop
niet en moet geuen dan den genen
die tot sulcke dingen bequaem zijn.
Maer wy mogen daertegen seggen/
datmen ooc niet en behoort de Be-
snijdinge te geuen anders dan den we-
dergebozenen / dewijle sy de wederge-
boorte beduyde. Ende alsoo sullen wy
de insettinge Godts verdoemen.
Waerom (gelijc ic nu dickmael geseyt
hebbe) en hebben de argumenten geen
macht teghen den Doop / die dienen
om de Besnijdinge te cranckē. Sy en
connen hier oock niet ontgaen / als sy
seggen / dat het bast en seker is al was
op de autoriteyt Godts ghesundeert
is / al ist datmen geen reden daer van
en set: ende datmen dese cerbiedinghe
den kinderdoope niet schuldich en is /
noch ooc andere diergelijcke dinghen/
die ons door het wtgedruckte woort
Godts niet geboden en zijn. Want sy
worden althys door dit argument ge-
uangē / te weten / Het ghebodt Godts
van de kinderkeus te besnijden was
oprecht ende onstraffelijc / ofte het
was wōrdich ghesiraf te worden.
Ist dat daerin niet ongheschiedt en
was / so en canmē ooc in de onderhou-
dinghe des kinderdoops geen onghes-
chiedheyt toonen.

De ongheschiedheyt die sy hier wil-
len bewijzen / wederleggen wy aldus:

De ghene die de Heere ghewerdicht

111 iij heeft

heeft te verkefen / ist dat sy het teekē
der wedergeboorte ontfangen hebbē
de / wt dit teghenwoordich leuen ver-
scheyden eer sy groot worden / so ver-
neut hyse dooz de onbegrijpelycke
cracht zyns Gheestes / op sulcke wyse
als hy alleen boozet dat nut te zyne.
Ist dat sy tot sulc ouderdom comen /
dat sy de waerheyt des Doops conne
leeren / so worden sy hier dooz te meer
tot vernieuwinge verweert / als sy lee-
ren dat hen terstondt in haer eerste
kindtscheydt / het teekē der vernieu-
winghe gegeven is / om dat sy die sou-
den haer leuen lanc bedenkē / en daer
na staen . Hier toe dient het ghene dat
Paulus in twee plaetsen leert / v3 wy
met Christo dooz den Doop begraven
worden. Want daer dooz en verstaet
hy niet dat de gene die gedoopt wort /
moet eerst met Christo begraven zyn:
maer de leere die onder den Doop ver-
staet wort / leert ende verclaert dat en-
kelijc den genen die nu gedoopt zyn: so
dat niemant en can wt dese plaetse be-
wijfen dat de leere moet vooz ghaen.
Op dese wyse hebben Moses ende de
Propheten het volc vermaent / wat de
Besnijdinghe beduyde / de welcke sy
nochtans ontfangen hadden doe sy 10-
ghe kinderen waren . Dat selue doet
ook Paulus als hy tot de Galaten
schrijft / dat de ghene die gedoopt zyn /
Christu aenghedae hebben. Waerom
seyt hy dat? Te werken / om dat sy sou-
den namaels Christo leuen / dewijle sy
daer te bozen dat niet gedaen en had-
den . Ende hoe wel het teekē moet
van de volwassene ontfanghen wor-
den achter dat sy het verstant des teec-
kens hebben / so sullen wy nochtans
terstont verclaren dat het een ander
dinc is van de kinderens. Men moet
ooc niet anders gevoelen van de plaet-
se 1 Pet. 3. 21. waer in sy groote hulpe mey-
nen te hebben: te weten / daer hy seyt /
dat de Doop niet en is een afwisschin-
ge om de onreynicheden des lichaems
af te wischen / maer een ghetuyghe-
nisse eender goeder consciencie vooz
Godt / dooz de wederopstandinghe
Christi. Sy willen wel daer wt hou-

den staende / dat de kinderdoop niet an-
ders en is dan ydel roock / om dat hy
berre is van dese verborghenthy. Maer
sy seplen altyts hier in / dat sy willen
datmen altyts moet de betreckende sa-
ke hebben / eermē het teekē gersicht.
Want de verborghenthyt der Besnij-
dinge / was oock in de selue ghetuy-
genisse der goeder consciencie gelegen.
Hadde dese ghetuygenisse altyts moe-
ten vooz den Doop gaen / so en hadde
de ionghe kinderens nimmermeer
dooz Godts ghebode besneden ghe-
weest. Maer dewijle hy bewijst dat
de ghetuygenisse der goeder conscien-
cie onder de verborghenthyt der Be-
snijdinghe verstaet is / ende nochtans
ooc gebiet de cleyne kinderens te be-
snijden / so geeft hy daermede genoegh
te kennen / dat de Besnijdinge tot den
toecomende tijt gegeven was. Daer-
om en moeten in den kinderdoop ge-
ander tegenwoordighe cracht eyschen /
dan dat hy het verbont / dwelc de hee-
re met hen ghemaect heeft / beuesticht
ende verseghele. De ander beduydin-
ghe deses Sacraments / sal daer na
volghen / te wat tijde Godt die booz-
ken heeft.

Ick meyne dat daer nu niemant en 22
is / die niet clarijck en siet dat alle bus-
danige redenen / enckele verdrayngen
der schrijffere zyn. Ende andere dier-
ghelijcke redenen die daer noch zyn /
sullen wy nu oock overloopen . Sy
seggghen dat de Doop wort tot ver-
gheuinghe der sonden ghegeuen. Dit
bekennen wy wel / ende segghen dat
het onse leere genoegh versterckt. Wāt
dewijle wy sondaers geboren wordē /
soo is ons van des moeders buze aen
vergheuinge der sonden noodich. En-
de dewijle Godt dese hope niet en be-
neemt / dat hy den iongen kinderens
wil armherticheyt doen / maer ver-
sekert die veel meer / waerom soudē
wy het teekē benemen / dwelck veel
minder is dan de sacche selue? Waer-
om het gene dat sy willen tegen ons
brenghen / v3 wenden wy wederom te
gen hen / ende seggen datmē de ionghe
kinderens nu en behoort het teekē
der

Rom. 6.
a. 4.
Colos. 2.
c. 12.

Galat. 3.
c. 27.

1. Pet. 3.
c. 21.

1. Pet. 3.
c. 21.

Eph. 5.
f. 26.

der vergheuinghe der sonden te wey-
gheren/ dewijle hen de vergheuinghe
selue ghegheuen is. Zy brenghen ooc
de woorden Pauli tot de Ephesiën
voort/ daer hy seyt/ dat de Gemeente
van den Heere gereynicht is door het
Wadt des waters in het woort des
leuens. Men conde niet bequamelijc-
kers voortbrenghen om haer dwalinge
te wederstaen: want hier wt hebben
wy een goet bewijs/ te weten/ Ist dz
Christus wil door den Doop zijn af-
waschinge betuycht hebben/ daer me-
de hy zijn Gemeente reynicht/ so en
schijnt het niet recht dat hy n3 en sou-
de oock in de cleyne kinderken zijn
ghetuyghenisse hebben/ die met rechte
een deel der Gemeente gheacht zijn/
dewijle zy erfgenenamen des hemelsche
rijck gheuaemt zijn. Want Paulus
spreect daer van de gatsche Gemeen-
te/ als hy seyt/ dz zy is door het Wadt
des waters gereynicht. Also oock wt
het ghene dat hy op een ander plaetse
seyt/ dat wy in het lichaem Christi ge-
doopt zijn/ besluyten wy dat de kin-
derken/ die Christus on3 zyne leden
sijn/ moet doopen/ op datmense n3 van
zijn lichaem af en scheure. Hier sietme
mer wat ghewelt/ ende met hoe veel
plaetsen der Schryfuere zy teghen de
behulpselen onses gheloofs striden.

1. Cor.
12. b. 13.

23. Nu comen wy tot het ghebruyck en
tot de gewoonte der eeuw der Apo-
stelen: in de welcke (gelijc zy seggen)
nietmāt gedoopt en wort/ dan die eerst
zijn gelooue ende bekeeringhe beleden
heeft. Want doe Petrus van de gene
die hen wilden bekeeren gheuraecht
werdt wat sy moesten doen/ soo ant-
woort Petrus hen/ dat zy sullen eerst
beteringe doen/ ende daer na gedoopt
worden tot vergheuinge der sonden.
Desgelijc ooc doe de Camerline be-
geerde gedoopt te worden/ heeft Phi-
lippus geantwoort/ dat hy mochte ge-
doopt worden/ soo verre hy wt gant-
scher herten geloofde. Hier wt meyne
zy te konnen besluyten/ dat de Doop
n3 en moet gegeuen wordē anders dā
daer eerst gelooue ende bekeeringe is.
Daer is dat wy dese rede plaetse ge-

uen: so sal de eerste plaetse inde welcke
het gelooue n3 gemeldet en wort/ seere
dat de bekeeringhe alleen genoegh is:
en de ander plaetse/ inde welcke geen
bekeeringe gheesicht en wort/ sal be-
wysen dat het gelooue alleen genoegh
is om gedoopt te worden. Ick meyne
zy sullen seggen dat een plaetse dā
helpt/ ende datmense daerom moet by
malcander stellen. Ick segge ooc dat-
men moet andere plaetsen daer by stel-
len/ die ewichlins dienen om desen
knoop te ontdoen. Wāt daer zijn vele
plaetsen in de Schryfuere/ v welcke
verstant in de circumstance ende gele-
gentheyt der plaetse gelegen is. Waer
van wy in dese tegenwoordige plaet-
sen een exempel hebben. Want de gene
tot de welcke Petrus ende Philip-
pus dit seggen/ hebben bequaem out-
heyt om na bekeeringhe te staen/ ende
ghelooue te hebben. Wy segghen oock
sterckelijck/ datmen sulcke niet en be-
hoort te doopen/ ten zy dat haer be-
keeringe ende gelooue ghesien worde/
pimmers soo verre het nae menschen
oordeel can ondersocht worden. Waer
het is claer ghenoech/ datmen de kin-
derken moet van de sulcke onder-
scheiden. Want als dootijden vernā
hem seluen tot de Joden boechde/ om
de religie met hen gemeyn te hebben/
so moeste hy eerst het verbont ende de
Wet des Heeren leeren eer hy besnede
wert/ om dat hy dan een vreemde na-
cie was/ met de welcke dat verbont n3
gemaect en was/ dwelck door de Be-
snijdinghe bevestight wert.

Also ooc/ als de Heere Abrahamum 24
aenmeemt/ soo en beghint hy niet van Gen. 15.
de Besnijdinge/ daeren-tusschen ver- a. i.
swijghende wat hy met dat teeken
meynt: maer hy vercondicht eerst wat
verbont hy met hem wil maken: daer
nae als Abraham de belofte ghedooft
heeft/ so geeft hem de Heere dit Sa-
crament. Waer is in Abraham het ge-
looue eer dan de Besnijdinge/ ende in
Isaac de Besnijdinghe/ eer hy eenich
kint heeft: Te weten/ om dz de ge-
ne die volwassen zijnde/ in een Abont
aengenome wert/ vā het welcke hy so

A l l d lange

Act. 2. f.
37.Act. 8. g.
37.

lange is bzeemde geweest / moet eerst
de conditie des verbonts leeren : maer
den kinde dat hem ghebozen is / en is
dat niet noodich / dewijle hy dooz een-
welijck recht na de forme der belofte /
niet van des moeders buych en / in het
verbont veruact is . Wte op dat de
sake claerlijcker en conlijcker beduyt
wozde) ist dat de kinderhens der ge-
loouigen sonder hulpe des verstantis /
des verbonts deelachtich zijn / soo en
moet hen daerom het teecken niet ge-
ueyghert worden / om dat zy het niet
en verstaen . Dit is voowwaer de ooz-
sake / waerom Godt seyt dat de kinde-
ren der Israeliten hem ghegenerceert
ende ghebozen worden . Want sonder
twijfel de kinderen der gener dien hy
beloofte dat hy wil haers zaedts Godt
zijn / houdt hy vooz zyne kinderen .
Maer die ongelooouich is / en van on-
gheloonighe ouders ghebozen / die is
bzeemde van de ghemeynschap des
bonts gheacht / tot dat hy dooz het ge-
looue met Godt vereenicht wordet .
Daerom en ist gheen wonder datmen
den sulcken het teecken niet en geeft /
wiens beduydinge in hem soude ydel
en bedriegelijc zijn . Na dese meynin-
ge schryft Paulus ooc / dat de heyde-
nen soo langhe zy in haer afgoderijge
versoncken waren / zijn buyten het
Testament gheweest . Hier mede can
de gatsche sake (gelyc te meyne) claer-
lijc gheopent worden . De gene die het
gelooue Christt eerst annehmen als zy
groot gheworden zijn / die en moeten
sonder ghelooue ende bekeeringe niet
gedoopt worden / dewijle zy soo langhe
bzeemde van het verbont zijn / en con-
nen niet anders dan dooz het gelooue
ende bekeeringhe / des verbonts deel-
achtich worden . Ende de kinderen die
haren oorsprong hebben van Christe-
nen / die moeten tot den Doop ont-
fangen / gelyc zy / so haest als zy gebo-
ren zijn / van Godt tot de eynde des
bonts ontfangen worden . Hier toe
dient dat de Euangeliste verbaelt / dz
de ghene die hare sonden beleden / van
Joanne gedoopt worden : welck ex-
pel wy achten dat het hijsden is na te

volgen . Wt ist dz een Turck begeert
ghedoopt te worden / dien en souden
wy niet lichtuerdichlijck doopen / eer
hy belijdinghe zijns gheloofs gedaen
hadde / waer mede hy moeste der Ge-
meynte ghenoech doen .

Wouen desen brengen zy de woordē 25
Christt voort / die in het derde Capitel
Joannis gelesen worden / meynen-
de dat daer dooz gheeycht wort / dat
de wedergeboorte tegenwoordichlijck
zy als men den Doop ontfangt / dewij-
le Christus seyt / Ten zy dat yemant
wedergebozen worde wt het water a. 5.
ende Gheeft / soo can hy in het rijcke
der hemelen niet comen . Siet (seggen
zy) hoe de Doop dooz den mond des
Heeren / een wedergeboorte genaemt
wordt . Waerom gheuen wy dan den
Doop den kinderkes / de welke niet
en can sonder wedergeboorte zijn / der
welcker de kinderhens niet deelach-
tich en zijn . En eerste seplen zy hier
in / dat zy meynen dat die plaetse van
den Doop spreekt / om dat zy van wa-
ter meldet . Want als de Heere heeft
Nicodemo de verdoemtheyt zijnder
natuer verghelopt ende gheleert / dat
hy moet wedergebozen worden : de-
wijle Nicodemus droomde van een
lichamelijcke wedergeboorte / so geeft
Christus ooc de wijse te kennen / hoe
wy vā Godt wedergeboort worden / te
weten / dooz water en Geest / gelyc of
hy seyde / Doopt den Geest / die als een
water is / om de ghedouighe zielen te
reynigen en besprengen . So neime ick
dan het water ende Gheest / enckelijck
booz den Geest / de welke als een wa-
ter is . En dit en is geen nieuwe wijse
van spreken / want zy comt gantsche-
lijc ouerē met dese plaetse Matthei /
De ghene die nae my comt / die is der
ghene die doopt inden heyligen Geest
ende in het wyer . Daerom gelijck / in
den Geest ende in het wyer doopt / is /
Den heyligen Geest geuen / de welke
de natuer ende het werck des wyers
heeft in de wedergeboorte : alsoo dooz
het water en dooz den Gheest weder-
gebozen worden / en is niet anders /
dā / Die cracht des Geests ontfangen / de

Exe. 16.
c. 20. eff
23. f. 37.

Eph. 2.
c. 12.

Mat. 3. b

Mat. 3. b
11.

de welcke dat doet in de ziele / dat het water in het lichaem doet. Ick weet dat het andere anders verstaen: maer dit is sonder twyfel het oprechte gewoelen: want Christus en wil daer nimmer anders leeren / dan dat een yeghelijck moet zynen eyghenen aert aflegghen / ist d; hy na het hemelsche rijcke Christus staet. Hoewel waert dat ick wilde sulcke crancke reden voortbrēgē als zy doen / so ware het my licht weder te ghehen ten te brēghen / dat wt haer reden (of wy se schoon soelicten) sonde volgen / dat de Doop moet zyn eer het ghelooue / ende de bekeeringhe is: want in de woorden Christus / is het water eer geset dan de Gheest. Het is seker dat dit van de geesteliche gauen te verstaen is: ende ist dat die nae den Doop comen / soo hebben ick nu vercreghen dat ick wil. Haer men moet sulcke besetelinghen laten varen / ende dese eenuoudighe verlegginghe houden / die ick voortghenacht hebbe / te weten / dat niemant en can in het rijcke Gods gaen / eer hy wedergebozen is / door het luyndighe water / dat is / door den heylighen Gheest.

26 Nu ist openbaer / datmen ooc moet verworpen het ghedichtsel der gener / die alle tot de eenwige doot veroordeelen / die niet ghedoopt en sijn. Of dan na haer begeerte de Doop alleenlijck den volwassenen ghegeuen worden / wat sullen zy seggen van een kind / het welcke inde beghinselen der godsalicheyt wel ende behoortlijck onderwiesen wort / ende haestlijck sterft / als de dach des Doops na hy is. De belofte des Heeren is claer / te weten / dat soo wie in den Hone geloof / niet en sal de doot sien / noch in het oordeel comen / maer dat hy is van de doot in het leuen ghecomen: men leeft niet dat hy ergheus dien verdoemt heeft / die noch niet ghedoopt en was. Het welcke ick niet en wil alsoo genomen hebben / gelijck of ic te kennen gaue / datmen den Doop brūselijck mochte vermaeden. Ic segge dat door sulcke verachttinge het verbont Gods gebroek wort: so verre ist dat ic se soude conne

ontschuldighen: maer wil alleenlijck bewijzen / dat de Doop soo noodich en is / datmen soude terstont dencken dat die verlozen ware / die den Doop niet en ghecrege. Want ist dat wy willen haer ghedichtsel aennemen / so sullen wy alle die sonder weninge verdoemen / die door eenich geual van den Doop verhindert worden / hoe groot oock haer ghelooue zy / door het welcke zy Christus selue bestien. Wouen desen / derwoyden zy alle de kinderen tot de eenwige verdoemenisse / dien zy den Doop wepgheren / die na haer eygen belgvinge tot der salicheyt noodich is. Nu mogē zy sien hoe wel zy met de woorden Christus overeen comen / door de welcke het rijcke v hemelen den kinderen toeghefcheyden wort. En of wy schoon den soel dinc toelieten / soo veel het verstant deser plaetse aengaet / soo en sullen zy noch tans niet connen daer wt besluyten / tē zy dat zy die leeringe vā de wederghedoopte der kinderen die wy geset hebben / eerst te niete maken.

Maer zy roemen dat zy el fere groot bescherminghe hebben / in de insettinge des Doops / de welcke zy verhalen wt het laetste Capittel Matthei / daer Christus zyne Apostelen tot alle volcken sendende / twee gheboden geeft / het een / dat zy se souden leeren / het ander / dat zy se souden doopen. Wouen desen stellen / daer hy / wt het laetste Capittel Marci / Soo wie geloof en ghedoopt is / die sal salich wesen. Wat soecken wy boorde (seggen zy) dewijle de woorden des Heeren opentlijck luyden / datmen eerst moet leeren / en daerna doopen / en den ghelooue de eerste plaetse / en de tweede de Doop toescheyuen. Ende dese oken heeft de Heere selue onderhouden / de welcke heeft willen eerst te zynen gerichtsten iare / ghedoopt worden. Haer de goede God / hoe menichs verwerre zy hier hen seluen / en op nbarē haer onwetentheyt. Want daerin dwale zy te kinderlijc / dat zy de eerste insettinge des Doops wt die plaetsen hāle / de welcke Christus vā de beginne

Mat. 19
b. 14.Mat. 28
d. 19.Mar. 16
c. 16.Mat. 3.
c. 13.
Luc. 3. c.
23.Rom. 5.
d. 24.

Mat. 28
d. 19.
Mar. 16
c. 15.

zijnder predikingen aen den Apostelen geboden hadde. Soo en moeten zy dan niet houden staende / datmen wt die twee plaetsen moet den reghel ende de Wet des Doops halen / ghelijck of de eerste insettinge daer van / daer in staet ware. En op dat wy hen dit seyl vergeuen / nochtans wat cracht sal dz argument hebben: Waert dat ick wilde wtulicht soecken / ic soude die hier seer veel binden. Want dewijle zy soo stijf op de ozden der woorden staen / dz zy besluyten datmen moet eerst leere / dan doopen: ende eerst gheloouen / dan ghedoopt worden / om dat daer staet / Gaet / predict ende doopt. Item / So wie gheloof ende ghedoopt wordt: waerom en soudent wy niet oock seggen / dat men moet doopen cermen leere de onderhoudinge v d'ingen die Christus geboden heeft: weten / om dat daer gheschreuen staet / Doopt / ende leert onderhouden al wat ick v geboden hebbe: Dit selue hebben wy oock te kennen ghegheuen in de sentencie Christi / die bouen verhaelt is van de wedergeboorte des waters en Geests: want is het datmen moet alsoo verstaen ghelijck zy begheeren / soo moet hoorwaer de Doop eerst zijn / dan de gheestelijcke wedergeboorte / want het water wort daer eer genaemt dan de Geest. Want Christus en seyt niet dat wy wt den Geest ende water / maer wt den water ende Geest moeten wedergebooren worden.

28 Ad schijnt dese haer ouerwinlijcke reden daerop zy wat betrouwe / eensdeels ghecrant te zyne: maer dewijle de waerheydt sterckte ghenoech heeft in haer eennoudicheyt / so en wil ick zoo sulcke cleyn heuselingen niet ontullen. So sullen zy dan dese grondelijcke antwoorde hebben / te weten / Dat Christus in die plaetsen boornemelijck / van de vercondinghe des Euangelij een ghebodt geeft / ende stelt den Doop gelijc eenen aenhanck daer by. Ten anderen / en wort hier niet anders handen Doop ghemeldet / dan so verre zijn bedieninge den leeraemte onderwerpen is. Want Christus sent

de Apostelen om het Euangelium alen gheslachten der werelt te vercondigen / om dat zy alomme dooz de leere der salicheydt / menschen die te vooren verlozen waren / soudent tot zijn rijcke ver samenle. Maer wie / ende hoe danich waren die menschen die zy soudent samenle: Het is seker / dat daer alleenlijck van die ghemeldet wordt / die bequaem zijn om de leere te ontfangen. En daer na seyt hy / dat de sulcke moeten ghedoopt worden als zy onderwezen zijn: ende stelt dese belofte daer by / dat de ghene die ghedoopt zijn / sullen salich wesen. Is oock in die gantsche reden een syllabe van de kinderken? Wat argument is dā dit daer mede zy ons besforimen: De opgewassen menschen moete eerst onderwezen worden / op dat zy gelooue eer zy ghedoopt worden. So ist dan ongeoorloeft kinderken te doopen. Al wilde zy hen selue bijkē / so en sullen wy wt dese plaetse n anders bewijzen / dā datmen den ghene die bequaem zijn om te hoorē / moet eerst het Euangelium predike eer zy ghedoopt worden: want van dese alleen worden daer gesproken. Hoe sullen zy hier wt verhinderen de kinderen te doopen?

Ende op dat oock de blinde mogen deser menschen bedriegherijen tasten / soo sal ickse dooz een seer claer gelijcknisse te kennen geuen. Waert dz vermant wilde seggen datmen de kinderken niet en behoort wyse te gheuen / om dz Paulus niet toe en laet dat vermant eie anders dan die werct: soude dese niet weerlich zijn bā enen pegetlijcken bespot te worden: Waer dā te weten / om dat hy het gene dat vā sekere menschen en van sekere ondegesept is / sonder onderscheyt trecke tot alle menschen. Dese menschen en doen ooc nā min. Want het gene dat (gelijck eer pegetijc Act) alleenlijc bā de opgewassen menschen gesproken is / dz trecken zy ooc tot de kinderken: en wilslen de kinderken ons dien regel stellen / die alleenlijck den opgewassen menschen ghegeuen was. Wengande het exempel Christi / dat en doet hen gheen doozdeel. Zy en is niet ghedoopt ghewoest

Mar. 16
c. 16.

2. Thess.
3. c. 10.

Luc. 3. c.

gewees eer hy dertich iaren out was. Dat is wel waer / maer de oorsake is openbaer: te weten / om dat hy doe wilde door zijn predikingen eē vaste fundament des Doops leggen / ofte eer dat fundament bevestigen / dwelck wy nuch te voien bā Joanne geleyt was. Daerom doe hy wilde door zijn leere den Doop instellen / so heeft hy hem / om zijnder insettinghe meerder autoriteyt te gheuen / door zijn eyghen lichame gheheylich / ende dat in sulcke bequaemheyt des tijds als het alderbest betaemde / te weten / als hy wilde beginnen te predicken. Int cost / 37 en sulen daer wt niet anders bewysen / van dat de Doop zijn begin ende oorspronck ghehadt heeft wt de vercondinghe des Euangelij. Ist dat 37 wilten het dertichste iaer stellen tot den Doop / waerom en onderhouden 37 dat niet: maer laten enen yegelijcken toe tot den Doop / na dat hy nae haer oorsdeel ghenoech gheleert heeft: Iac Seruius een van hare Leerers / de welcke hartnechelijc op de dertich iaren dinge / heeft te zynen enen ende twintich iaren hem seluen booz enen Propheet wt ghegheuen. Maer is dit doringelijc / dat pemat hem seluen booz enen Leeraer d Gemeynthe wtgeeft / eer hy eē lidmaet der Gemeynthe 37.

En laersten segghen 37 / dat daer gheen oorsake is om den kinderken meer den Doop te gheuen / dan het Nachtmal / tot het welcke 37 noch tans n3 toeghelaten en worden. Maer de Schysmatische heeft hier eē groot onderscheyt beteeckent. Het is wel booz tijde in de oude Gemeynthe eē gebruyc geweest / gelijcmen in Cypriano ende Augustino leest: maer die wijsse is te rechte afgecleyt. Want ist dat wy den aert eē eyghenschap des Doops aenmercken / soo is hy boozwaer ghelijc een inganc ende begeringe tot de Gemeynthe / waer door wy onder Godts volck getelt worden: ende te teken onser gheestelijcker wedergeboorte / door de welcke wy tot kinderē Godts wedergebore worde. Hieren tegen is het Nachtmal den opghewassenen

beroydent / die de swecke kindtscheyde verlaten hebbende / bequaem zijn tot vaste spijse. Dit onderscheydt wort clairlijc in de Schysmatische bewisen. Want aengaende den Doop / en maect de Heere gheen onderscheyt in het ouderdo. Maer het Nachtmal en deyt hy niet enen yegelijcken wt / maer alleenlijc den genen die bequaem zijn om het lichaem des Heeren te onderscheyden / haer eygen consciencie te ondersoecken / den doot des Heeren te vercondigen / en zijn cracht te ouerleggē. Willen wy yet claerders dan dat de Apostel leert / als hy vermaent d een yegelijc hem seluen beproeue ende ondersoecke / en alsoo van dat broot ete / ende van dien drinckbeker drincke: So moet dā de ondersoekinghe door gaē / tot de welcke de kinderken n3 bequaem en zijn. Item wie het onweerdichijc eet / die eet en drinckt hem seluen de doemenisse / niet onderscheydende het lichaem des Heeren. Ist dat niemant en can weerdichijc des Nachtmals deelachtich zijn / anders dā die de weerdichijc des lichaems Christi cā behoort lye onderscheyden / waerom soude wy onsen tongen kinderen senijn booz leuendichmakende spijse geue: En wat wil dat gebodt des Heeren / Ghy sult dat doen tot mijnder ghedachtenisse: Item dat de Apostel daer wt besluyt / seggende / So wanneer ghy dit broot sult eten / soo sult ghy den doot des Heeren vercondigen tot dat hy come. Ic bidde u / hoe sulden die kinderken die sake ghedachtich zijn / die 37 noyt verstaen noch ghenoeft hebben / wat vercondinghe des cruyces Christi sulke wy van hen eyschen / wiens cracht ende swelbaet 37 noch niet en conen verstaen: In den Doop en wort niet sulc geboden: daerom is tusschen dese twee eenen groot onderscheyt / het welcke wy oec in het oude Testament / in gelijcke teeken aenmercken. De Besnijdinghe / de welcke (ghelijc het opbaer is) met onsen Doop ouereen comt / is den kinderen roydent. Maer tot het Pascha / in wiens plaetse nu het Nachtmal gecomen is / en worden n3 alle

1. Cor.
11. f. 28.

1. Cor.
11. g. 29.

Exo. 12.
d. 26.

alle menschen toeghelaten: maer wert eerst van die b-hoozlijck geeten/die so oudt waren dat zy couden van de beduydinghe des Paeschlams dazighen. Had den dese menschen noch een bijse verstants/soo en fouden zy in so claer een sake niet seplen.

31 Hoewel het my verdoet de Aesers met soo veel beuselingen te verladen/nochtans ist noodich die cierlijcke redenen met coste woorden te wederleggen/die Seruetus/de welcke een becieringhe onder de Wederdoopers is/hem seluen tot den strijt tegen ons bereydende/boortbrenghet. Hy seyt dat de Sacramenten Christi/ghelijc zy volmaect zijn/moeten ghebuyet worden van de ghene die volmaect/of tot volmaectheyt bequaem zijn. Waer hier op is licht te antwoorpen/te weten/dz de volmakinghe des Doops/de welcke haer totter doot toe beffret/keerdeelijc ghetrocken wort op eenen sekeren tijt int leuen. Wouen desen segge ick/datme dwaeselijc die volmaectheyt eyscht ten eersten daghe/de tot de welcke de Doop ons alle onse leuen lanc sonder ophouden beweecht. Hy seyd dat de Sacramenten Christi teechenen zijn/tot gedachtenisse ingeselt/op dat een pegelijc ouerlegghe dat hy met Christus begrauen is. Ick antwoorde/dat het niet noodich en is te wederleggen het gene dat hy wt zijn hooft gedicht heeft. Ja de woorden Pauli bewijzen dat het eyghentlijck den Nachtmale toecount/dat Seruetus tot den Doop treect/te weten/dat een pegelijc hem seluen ondersoecke. Aan den Doop en wort nergens sulcx yet geleert. Waer wt wy besnyten/dat die behoorzijck gedoopt worden/die doot de ioncheyt niet bequaem zijn tot de ondersoekinghe. Het berde dat hy doortbrenghet/te weten/dat zy alle in den doot bliuen/die in den Hone Godts niet ghelouuen/eff dat de toornicheyde Godts op hen blijft: ende dat daerom de kinderens die n en connen gelouue/in haer doemenisse liggen. Waerop antwoorde ick dat Christus daer niet spreect van de alghemeyn schult/waer mede

alle Adams nacomers beuangenhen zijn/maer dat hy alleentijck de verachters des Euangelij dreycht/die de ghenade die hen aengeboden wort/hoouerdelijck ende hartneckelijck verwoopen. Dit en gaet de kinderens niet an. Ick stelle oock hier tegen een contrarie reden/te weten/Dat alle de ghene die Godt segent/van Adams suloeskinghe berloft zijn. Daerom dewijle het seker is/dat de kinderens van hem gesegent zijn/soo volcht daer wt dat zy van der doot berloft zijn. Hy brenghet oock dalschelijc boort dat nergens ghelesen en wort/te weten/Dat alle de ghene die wt den Gheest geboren is/de stemme des Gheests hooft. En of wy schoon toelieten dat dit ergens geschreuen ware/soo en sal hy nochtans daer wt niet anders bewijzen/dan dat de gelouige tot geboort saemheyt gheschiet worden/na dat de Geest in hen wort. Ende dat van sekere menschen gesproken is/dz en behoortmen niet sonder onderscheyt tot alle menschen te trecken. En vierden seyt hy:Dewijle het gene dat naturelijck is/erst is/soo moetmen den tijt verwachten die totten Doop/die geestelijc is/bequaem zy. Hoewel ick bekenne dat alle Adams nacomers wt vleesch geboren zijn/en van des moeders buyc aen haer verdoeminge dazighen/soo segge ick nochtans dat Godt daerom niet verhindert wort terstont remedie daer tegen te brengen. Want Seruetus en sal n bewijzen datmen moet sommige sekere iaren oudt zijn/eer de geestelijcke nieuwichheyt des leuens beginne. De ghene die wt gelououighe anders ghebozen worden/hoewel zy van nature verlozen zijn/soo zijn zy nochtans (ghelijc Paulus betuycht) heplich doot genade/die bouen natuere is. Daer na brenghet hy een allegorie boort/te weten dat Dauid in de sterre Sion opclimmende/noch blinde noch creupele met hem gelept en heeft/maer alleentijck strenge crijchsknechten. Waer wt sal wezen/ist dat ic hier tegen een and para-bel stelle/waerin Godt de blinde ende creupele

1. Cor.
15. f. 46.1. Cor.
c. 17.2. Sam.
5. b. 2.

creupele tot die Hemelsche maeltijde
 roept / hoe sal Seruius desen knoop
 ontdoen? Ic braghe ooc of de creupele
 en blinde niet te boze met Dauid ge-
 rijcht en hadden? Waer het is te ver-
 gese dat ic lange tegen dese zijn redē
 sprekē / de welcke (ghelijc dese Aesers
 sulen tot de heylige historie beuindē)
 tot enckel valscheyt en leugē gesmeet
 is. Wouen desen / brengt hy noch een
 ander allegorie voort / segghende / dat
 de Apostelen zijn visschers v mensche
 geweest / en niet der diepnder kinder-
 kens: Waer ic braghe wat het beduyt /
 dat Christus seyt / te weten / dat in de
 nette des Euangelij allerley visschen
 geuangen worden: maer dewijle het
 my niet en behaecht in allegorien te
 spelen / soo antwoorde ick / dat het den
 Apostelen niet verboden en wert / den
 kinderkes de doopen / als hen het leer
 ampt beuolen wert. Hoewel ic begeere
 noch te weten / waer en hy seyt dat de
 kinderkes gheene menschen en zijn.
 Ten seunden seyd hy / dewijle den
 gheestelijken gheestelijcke dinghen
 toecomen / soo en zijn de kinderkes
 tot den Doop niet bequaem / dewijle
 zy niet gheestelijck zijn. Maer ten
 eersten is het openbaer / hoe verkeer-
 delijck zy die plaetse Pauli dragen.
 Paulus spreckt daer vā de leere / ende
 bewijst den Corinthen haer onacht-
 saemheydt / dat zy die hen seluen meer
 dan te seer in scherpsinnich behaech-
 den / noch de beginselen der hemelscher
 leere niet ghelcert en hadden. Wie can
 hier wt besluyten / datmen den kinder-
 kes moet den Doop ontsegghen / die
 Godt wt ghenade tot zyne kinderen
 aenecmt / hoewel zy wt vleesch gebo-
 ren zijn: dat hy seyt / datmen se moet in
 gheestelijcke spijse boeden ist dat zy
 menschen zijn: daer is licht op te ant-
 woorden / dat zy door den Doop toe-
 ghelaten worden in de cude Christi /
 en dat hen het teeken v aenneminge ge-
 noech is / tot dz zy opgewassen zijnde /
 vaste spijse connen dragen. En datmē
 daerō den tijt v onderoerkinge moet
 dwachten / datwelcke Godt claerlijc in
 zijn heyligh Nachtmael eyscht. Waer-

na seyd hy / dat Christus alle de zyne
 roept tot het heyligh nachtmael. Waer
 het is openbaer genoeg dat hy nī māt
 toe en laet anders dan die nū te dooren
 bereyt zijn / om de gedachtenisse zijns
 doots te houden. Waer wt voicht dat
 de kinderkes die hy geweerdicht heeft
 te omhelsen / in enen v scheyden ende
 eyghenen graet staen / tot dat zy groot
 worden: en dat zy nochtans niet vrek-
 de en zijn. Dat hy voort seyt / dat het
 een ongeschiet wonder is / dat een mē-
 sche niet soude eten als hy gebozen is:
 Ick antwoorde dat de zielen anders
 getoet worden dan door het wtwen-
 dighe eten des Nachtmals: ende dat
 daerom Christus niet te min den kin-
 deren een spijse is / hoewel zy het wt-
 wendich teeken niet ghebruycken: en
 dat het cē ander dinc is vā den Doop /
 door den welckē hen alleenlijc de deus-
 re tot de Gemeynthe open ghedaen
 wort. Wederom seyd hy dat een goet
 huyfgeerder zijnen huyfgein spijse
 geest te zijnder tijt. Of ick schoon dit
 soelate / ick bidde v door wat recht sal
 hy ons beschrijven te wat tijde men
 moet doopen / om te bewijfen dat de kin-
 derkers te ontijde ghedoopt worden:
 Wouen desen brengt hy voort / dat
 Christus de Apostelen gebodē heeft /
 dat zy hem soudē haestighen tot den
 ougft / dewijle de ackers wit ende rijp
 worden. Alzo wā / Christus wil
 daer alleenlijc dat de Apostelen groot-
 te vrucht haers arbeyses vooz handen
 stende / hen seluen te bijmoedichlijcker
 tot het leerampt bereyden. Wie soude
 hier wt besluyten / datmen alleenlijc
 in den tijt des ougfts moet doopen:
 De elfste reden is / dat hy seyt / dat in
 de eerste Gemeynthe alle de Christē /
 discipulen waeren. Waer wy hebben
 bouē geseit / dat hy onwyselijc het ge-
 ne dat vā sommige gesproken is / wil
 vā allen verstaen. De opgewassen
 menschen die nū onderwesen waren /
 en hen seluen tot Christus begeuē had-
 den / zijn discipulen genacmt / gelijc de
 Joden onder de Wet / moesten Moyses
 discipulen zijn: nochtans sal niemant
 daer wt te rechte besluytē / dat de kin-
 derkes

Mat. 24
v. 46.Joan. 4.
v. 35.Act. 11.
v. 26.

Mat. 19.
b. 15.
Mar. 10
b. 16,

Act. 10.
24.

Act. 8. e.
27.

derk ns zijn bzeemde gheweest / die
Godt betuycht heeft dat hyse als zijn
huyfghenooren houdt. Wouen desen/
seft hy/ dat alle Chzistenen broeders
zijn / ende dat wy de kinderkeus daer
dooz niet en houde/so lange als wy se
van het Nachmael wtsluyten. Maer
ick bzeenge wederom dese grontreden
doozt/te weten/ dat alle de erfghena-
men des rijcx der Hemelen/ zijn leden
Chzist: Item dat de ommehelunghe
Chzist een warachtich teeken der
aenneminghe was/ waer dooz hyse by
de opgewassene gestelt heeft/ ende dat
zy daerom niet te min tot het lichaem
der Ghemeynte behooren / hoewel zy
eenen tijt lanc het Nachmael niet en
gebruyckē. De Roouer aen het cruy-
te / is niet te min een broeder v godt-
saligen gheweest/ hoewel hy noyt tot
het Nachmael gecomē en is. Daerna
seft hy/ dat niemant onse broeder ge-
naemt en wordet/ anders dan dooz den
Gheest der aenneminghe/ de welcke al-
leenlijc dooz het gehooz gegeuen wort.
Ick antwoorde/ dat hy alrijts tot het
selue bedroch en dalsch argumēt valt/
om dat hy het ghene dat van de opge-
wassene menschen alleenlijc geseyt is/
verkeerdelijc oot tot de kinderē treet.
Paulus leert daer de oordelijcke wij-
se der roepinghe Godts/ te weten/ dat
hy zyne wtuertorene tot het ghelooue
bzeengt / hen getruwe Leeraers ver-
weckende / dooz der welcker dienst en
arbeyt/ hy hen de hant geeft. Wie sou-
de hem daerom dozuē eenen regel ge-
uen/ dat hy niet en soude mogen dooz
een and verhoogen wijse de kinderē in
Christo planten? Dat zy segghen dat
Cornelius is gedoopt geweest/ na dat
hy hen beylighen Gheest ontfanghen
hadde: hoe verkeerdelijc zy wt een ex-
empel eenen gemeynen regel maken/
dat is openbaer wt den Cornelinc en
de Samaritanen / in de welcke Godt
een ander oorden gehouden heeft/ so dz
zy gedoopt wordē eer dat zy de gauen
des Geests ontfangen. Zijn blyfhtien-
de reghel/ is meer dan dywaes: hy seft
dat wy dooz de wedergeboorte goden
worden: ende dat die gode zijn / tot de

welcke het woort Godts ghesproken
woort: het welcke geen plaetse en heeft
in de cleyne kinderkeus. Dat hy den
gelooigen godtheit toeschijft/ dz is
een van zyne raserijen die ic nu regens-
woordichlijc niet en wil wederleggen:
maer het is een schandelijcke onbes-
chaemtheit/ dat hy dese plaetse des
salms/ soo verkeerdelijc verdraeyt. Psal. 28.
Chzistus seydt dat de Quereheden by a. 6.
den 20phete wordē goden genaemt/
om dat zy een ampt bedienen dat hen
van Godt beuolen is. Maer het gene
dat van het beuel der regeeringhe tot
sekeren menschen ghesproken is / dat
treckt dese bequaem wtleggher tot de
leere des Evangelij/ om daer dooz de
kinderkeus wt de Gemeente te drijue.
Hy seft wederom/ dat de kinderkeus
niet en mogen nieuwe menschen ghe-
acht wordē: om dat zy dooz het woort
niet wedergebozen wordē: Maer het
gene dz ic nu di nael geseyt hebbe/ dz
thale ic wederom/ te weten/ dat de leere
een onuerderfelijk jaet is / om daer
dooz wedergebozen te wordē/ als wy
bequaē zijn om die te ontfangen: maer
dz Godt zijn mate der wedergeboorte
weet/ als wy dooz de ionckheyt noch
niet leerlijc en zijn. Daer na keert hy
wederom tot zyne allegorien/ seggen-
de / dat in de Wet een Schape ende
Ghepte/ niet geoffert en worden ter-
stot als zy vande moeder quamen. Ist
dat wy de figuren hiertoe willen trec-
ken/ so sal het my licht wesen wederom
te segghen/ dat alle de eerstgebozene
Gode heyllich waren/ soo haest als zy
vande moeder quamen / ten anderen
datmen moesse een eenijerich Lam of-
feren. Maer wt sal volgen/ datmen nē
en moet mannelijcke oude verwachten:
maer dz eer de bruyden die noch nieu-
ende teerder zijn/ van Godt tot offer-
hande vercozen worden. Wouen desen
seft hy/ dat niemant en can tot Chri-
stum comen / anders dan die te hooren
van Joanne herept zijn: Maer is het
ampt Joannis niet alleenlijc dooz een-
nen tijt geweest? Ende op dat ick dit
late baren / hoorwaer die hoorberops-
dinge en is niet geweest in de kinder-
keus

Psal. 28.
a. 6.

Jon. 10.
35.

Exod. 13.
a. 2.

Exo. 12.
a. 5.

kens die Christus heeft ommegeheest ende ghesegent. Daerom laet hem baren met zijn valsche grontreden. Ten laetste/ beschermte hy met Trismegisto ende Sybilla/ dat de heylighe afwasschinghen niemanden toe en comen dan den opgewassenen. Siet wat eerlijcker een gheuoelen hy heeft van den Doop Christi/ den welcken hy wil nae de onheylighe wijsse der Heydenen geregelt hebben/ op dat hy niet anders bedient en worde dan ghelijck het Trismegisto becrecht. Maer wy achten de autoriteyt Gods meer/ den welcken het behest heeft de kinderen hem te heyligen/ ende aen te nemen door een heyligh tecken/ wiens cracht zy door de ionckheyt noch niet en verstonden: Wy en achtent oock niet gheoorloest te zyne/ datmen het soude wt die reyningen der Heydenen halen/ daer door de eeuwige ende onueranderlijke Wet Gods/ die hy in de Besnijdinge gheuen heeft/ soude in onsen Doop/ verandert worden. Ten laetsten seyd hy/ Ist datmen de kinderen mach sonder distant doope/ soo mach den Doop al spelende van kinderen bedient worden. Maar aengaende dese sake/ mach hy tegen Godt klagen/ wt wiens gebot de Besnijdinge oock den kinderen toequam eer zy verstant hadden. Was zy dan daerom een spottelijc dinc/ oft also den kinderen onderworpen/ dat zy die hadden mogen al speelde bedienen en verkeren? Maer het en is gheen wond/ dat dese verworpen gheesten/ ghelijck of zy met wijsinnicheyt gheslaghen worden/ allerley seer groue ongheschickheden tot bescherminge haerder dwalinghen voortbrenghe: om dat Godt haer hochmoedicheyt en hartneekicheyt/ rechtuerdichheit met sulcke raserie weect. Ick betrouwe dat waer dat te nu geopenbaert hebbe/ mer wat cranker behulpelen/ Seruetus de Wederdoopers zyne broeders gheolpen heeft.

32 Ick meyne dat het nu niemande die nuchter en verstandich is/ sal duysser of te twijfachtich wesen hoe licht-

uerdichlicke sy de Gheueynte Gods verstooren/ die om den kinderdoop gekijf ende twist maken. Maer het is nut aen te merken/ wat de duyuel door soo groote listicheyt soect te doene/ te weten/ hy soect een sonderlijcke brucht des betrouwens en der geestelijcker blyfschap/ die hier wt te nemen is/ ons te beroonen/ en ooc de eerlijckheyt der goetlyc Gods so seer te vercranchen. Want hoe behagelijc is den godtsaligen herten/ dat sy niet alleenlijc door het woort/ maer ooc door het aenschouwen haerder oogē verskeret worden/ dat sy by den hemelsche Vader so veel ghenade hebben/ dat hy ooc booz hare nacomers sorghe draecht. Want hier in machmē sien dat hy een seer voorzichtighe huyfaders persoon aenneemt/ die ooc niet sels na onse doot af en laet booz ons te sorgen/ maer hoorst ende besocht oock onse kindere. Behoozen wy niet hier/ Psal. 48. door Daudis exempel ons niet gantsche herten tot dansegginge te verheffen/ op dat door sulck een bewijs zijnder goetheyt/ zyn nae geheyllicht worde. Dit/ dit segge ic/ soect de duyuel/ als hy so seer teghen den kinderdoop strijdt/ op dat die betugginge der genade wechgenomen worde/ ende dz also de belofte/ die daer door booz onse ooghen gestelt wort/ weynich te samen ten eynde vergae en verswinde. Maer wt niet algenlijck een godloose ondancbaerheyt tegen de barmherticheyt Gods en soude comen/ maer oock een traccheyt om de kinderen tot godtsalicheyt te onderwijsen. Want wy en worden niet weynich door desen prikkel verweert/ om onse kindere ernstelijck in de bresse Gods ende onderhoudinghe der Wet op te brengen/ als wy ouerleggen dat sy terstot als sy gebozen zijn/ van Godt booz syne kinderen gehoude en bekeent worden. Daerom ist dat wy niet en willen de welbarichz Gods booselick verduyssere/ so laet ons onse kinderken tot hem brengen/ de welcke hy onder sijne huyfgenooten/ dat is/ onder de leden der Gemeente/ plaetse gheeft.

W. M. W.

Dat xvii. Capittel.
Van het heylighe Nachtmael
Christi, ende wat het ons aen-
brengt.

NA dat Godt ons heeft eenmaal
in zijn huysgesin aegenomen / en
dat niet om ons alleenlyck booz
sijne dienstknechte / maer ooc om booz
sijne kinderen te houden / so neemt hy
ons ooc aen den gantschen looy des
leuens ons te boeden / op dat hy hem
seluen bewijse eenen seer goede huys-
uader / ende sozchuidich booz zijn kin-
derkens te sijne . Ende hy en is noch
hiermede niet te brede / maer geeft ooc
eenen pant om ons dese geduerige mil-
dichz te beskeren . So heeft hy dan
tot dit eynde noch eē Sacramēt zyn-
der Gemeente ghegeue / door de hant
zijns eenichgeboren Soons / te wetē /
een geestelycke spijse / daer in Chri-
stus betuycht dz hy eē leuēdichmakē-
de broot is / waer door onse zielen tot
de warachtige en salige onsterfelychz
geuoet worden . En dewijle de ken-
nisse sulcker grooter verborghenthey-
t seer noodich is / en na haer grootheyt
een neerstighe verclaringe eyscht / ende
dewijle de duyuel om de Gemeente
van desen onbegrijpelycken schat te
berouwen / ouer langen tijt heeft tē eer-
sten wolckē / ende daer na ooc duyfster
heyt aengebracht / om dese sake te ver-
duyfteren / bouen desen ooc twiſt ende
stryt aenghebracht / om daer door de
herten der eenuondigen van de sinake
deser geestelijcker spijse te verduyfte-
rē / ende ooc te onsen tijde dese selue si-
cken gebruypt heeft / so sal ic ten eerste
de sonna der sake also veruaten / dat
het ooc de ongeleerde mogen verstaen:
en daer na die knopen ontdoē / door de
welcke de duyuel heeft gesocht de wee-
relt te verſtuckē . Te eerste sijn broot
en wijn teekenen / waer door dz on-
stelijcke boetsel dz wy wt het blēsch
en bloet Christi ontfangen / ons wort
booz oogen gestelt . Want gelijck wy
indē Doop van Godt wedergeborē /
en in de gemeynschap zijnder Ghe-

meente geplant / en door aenneminghe
sijne kinderen gemaect worden: also
seggen wy dat hy het ampt eens goe-
den huysuaders doet / ons sonder op-
houden spijse geuende / om ons in dat
leuen te onderhouden en bewaren / tot
het welcke hy ons gebaert heeft. **A**d
de eenighe spijse onser ziele is Chri-
stus / en daerō roept ons de hemelsche
Vader tot hem / op dat wy door zijn
gemeynschap geuoet zijnde / onder-
tusschen cracht geerijgē / tot dz wy tot
de hemelsche onsterfelijcheyt comen.
En dewijle dese verborghentheyd der
hemelijcker vereeninge Christi met
de godsalighe onbegrijpelyck is / so
stelt hy ons een figure en beelt daer
van booz oogē / in sētelijcke teekēnē /
die na de matc onses verstaē seer be-
quaem sijn: na hy maect se door panden
ende teekenen ons so seker / ghelijc of
sy met onse oogen gesien worden: wāt
dese seer gemeynsaem gelijckenisse en
oock van de groete verstaēden gemaet
worden / te weten / dat onse zielen van
Christo geuoet worden / ghelijc die
lichamelijck leuen door broot ende
wijn onderhouden wort. So sien wy
dan wā waer toe dit Sacramēt diē:
te weten / om ons te beuestighen dat
het lichaem des Vceeren alsoo eenmaal
booz ons opgeoffert is / dat wy het nu
ontfanghen ende nutten / ende also de
cracht dier offerhande in ons geuoelē:
ende dat sijn bloet also eenmaal booz
ons wtgestort is / dat het ons een ee-
wigē dranc is. En also luydē de woort
dē der belofte die daer by gestelt sijn /
te weten / sjeemt / dit is mijn lichaem
dat booz u ouerghgeheuen wort. So
worden wy dan geboden dat lichaem
dat eenmaal tot onse salicheyt geoffert
is / te ontfangen / en te eten: op dat wy
sienē dat wy daer van deelachtich
worden / vast ende seker houden dat
de cracht zijnder leuēdichmakender
doot / sal crachtich in ons wesen.
Warom hy oock den drinckbeker noēt
het verborgē in sijn bloet . Want dat
verbōt dat hy eenmaal door sijn bloet
beuesticht heeft / wort eenichsins door
desen drinckbeker deruerst / of eē

Joan. 6.
151.

Mat. 26
c. 26.
Mar. 14
b. 17.
Luc. 22.
b. 19.
1. Cor.
11. c. 24.

gheduerich gemaect soo veel de versterckinge onses gheloofs aengaet / so wanneer hy ons zyn heyligh bloet te drincken geeft.

² De godtsalige sielen connen groote vrucht ende soeticheyt des betrouwens wt dit Sacrament hebben / de wijle sy daer in een getuygenisse hebben dat wy een met Christo ghewoonden zijn / soo dat wy al wat sijne is / moghen onse noemen. Hier wt volcht dat wy gherustelijc mogen betrouwen dat het ewige leuen / waer van Christus erghenacem is / oec onse is: ende dat wy het rijcke der hemelen / daer in hy nu ghecomen is / niet meer en connen verliezen dan hy selue: wederom dat wy niet en connen door onse sonden verdoemt worden / van der welcker schuld hy ons verlost heeft / dewijle hy die wil hem toegerekent hebben / gelijc of sy sijne waren. Dit is een wonderlijche wyswissinghe / die hy na zyn onmetelijcke mildicheydt met ons gebuyckt heeft / te weten / dz hy een sone des menschen met ons ge worden zijnde / ons met hem kinderen Gods gemaect heeft: dat hy ter aerde neder dalende / ons de opnaet ten hemel geopent heeft: dat hy onse sterfelicheyt aennemende / ons zyn onsterfelicheyt gegeuen heeft: dat hy onse swacheyt aennemende / ons door zyn cracht versterct heeft: dat hy onse armoede op hem nemende / ons sijnen rijckdom onsergegeuen heeft: ende dat hy de pack onser onrechtuerdicheyt / door den welcken wy verladen waren / heeft op hem ghenomen / en ons met zyn rechtuerdicheyt becleedt.

³ Van alle dese dinghen hebben wy so seker een betuyginge in dit Sacrament / dat wy moeten vast ende seker houden / dat sy ons warachtelijc gegene woorden / en gelijc of Christus selue tegenwoordich door onse bogen geselt / en niet onse handen gehandelt wort. Want dit woort can ons niet liegen noch bedriegen / te weten / Jcēt / Eet / Drinkt / dit is mijn lichaem dat door u gegeuen wordt: Dit is mijn bloet dat tot vergewinghe der sonden

wtgestoort wort. Als hijt ons ghebiet te ontfangen / so geeft hy te kennen dz het onse is: als hijt ons gebiet te eten / so geeft hy te kennen dat het een substantie met ons wort: als hy van zyn lichaem seyt / dat het door ons ouergegeuen is / en van zyn bloet dat het door ons wtghefloort is / daer mede leert hy dat het beyde meer onse dan sijne is: want hy heeft het beyde niet tot zyn verdoel / maer tot onse salicheydt aengenomen en afgheleert. Ende men moet wel neerstelijc aenmercken / dat de meeste ende by na de ghele cracht des Sacraments / gelegen is in dese woorden / Dat door u ouerggeuen wordt / Dat door u wtghefloort wort. Anders en soude het ons niet seer verdoelich zijn / dat het lichaem en bloet des Heeren nu wtgeleert worden / hadden sy niet eenmael tot onse verlossinge en salichz gegene gewest. So worden sy dan onder het broot en den wijn door ooghen gheselt / op dat wy leeren dat sy niet alleenlijc onse en zijn / maer oec dat sy ons tot een boedtsel des geestelijcken leuens gegene zijn. Dit is het ghene dat wy bouen vermaent hebben / te weten / dz wy van die lichamelijcke dingen / die ons in het Sacrament voorgeseldt zijn / door een bergelijckinge ende ouereencominge tot gheestelijcke dingen gheleydt worden. Also als het broot ons tot een tecken des lichaems Christi ghegeuen wordt / so moet men terstont dese ghelijcknisse bedencken / Gelijc het leuen onses lichaems door broot genoeft ende onderhoude wort: alsoo is het lichaem Christi de enige spijse om onse ziele te voeden / ende leuendich te maken. Als wy den wijn aensien / die ons tot een tecken des bloeds is voorgeselt: so moeten wy dencken wat den wijn den lichame aenbrengt / op dat wy rekenen dat het selue ons gheestelijcke door het bloet Christi aengebracht wort: de crachten des wijns zijn voeden / vermaeken / verstercken ende veruolicken. Want ist dat wy ghenoech aenmercken / wat ons de ouergheuinghe de-

ses heylighen lichaems/ ende de wt-
stortinghe deses bloeds doozdeels ge-
daen heeft/ so sullen wy claelijc sien/
dat dese eysenschap des broodts ende
wijns/ na sulcke berghehellinge seer
wel met het lichaem ende bloet Chri-
sti/ ons aengaende/ ouereen comē/ als
hy ons wtghedeylet woorden.

4 So en is dan het voornemste deel
des Sacraments niet / het lichaem
Christi enkelijck ende sonder hooger
aennemeringe ons te geuen: maer veel
meer die belofte/ dooz welcke hy be-
tuycht dat zijn vleesch warachtich-
lijc onse spijse/ ende dat zijn bloet onse
dranck is/ waer dooz wy tot het ewi-
ge leuen geuoedt worden: Item dooz
de welcke hy hem seluen betuycht het
broot des leuens te sijne/ ende dat soo
wie daer van eet/ in der ewicheyt sal
leuen: dese belofte/ segghe ick) te ver-
segelen en benestighen: ende op dat dit
gheschie/ ons tot het cruyce Christi
te sende/ daer dese belofte warachtich-
lijck volbracht ende alleens veruult
is: dit is het voornemste werck des
Sacraments. Want wy en ontfan-
gen Christum niet behoorlijck noch
tot salicheyt / anders dan so verre hy
is ghecruyst geweest/ te wetē/ als wy
de cracht zijns doodts leuendichlijck
ghenoeuen. Want dat hy hem seluen
heeft het broot des leuens genoemt/
desen naem en heeft hy niet tot den
Sacramento ghenomen/ ghelijck som-
mitighe dat verkeerdelijck wtlegghen:
maer dewijle hy ons sulc was van de
Wader ghegheuen / daerom heeft hy
hem seluen sulc bewesen/ als hy on-
ser sterfelijckheyt deelachtich ghe-
worden zijnde/ ons zijnder goddelijc-
ker of sterfelijckheyt deelachtich ghe-
maect heeft: als hy hem seluen tot ee
offerhande gheuende/ onse veruloe-
kinge heeft op hem genomen/ om ons
met sinen seggen te onvergieten: als
hy dooz zijn doot/ de doot verflonden
heeft: als hy in zijn wederopstandin-
ghe onse berderfelijc vleesch / dwelc
hy aenghenomen hadde/ tot eerlijckh
en onuerderfelijchz berweckt heeft.

5 Nu moet dit al dooz toeneeginghe

tot ons comen: dit gheschiet dooz het
Euangelij / ende claelijcker dooz het
heylighe Nachtmael/ daer hy hem sel-
uen met alle sijne goeden ons vooz-
stelt/ ende wy hem ontfangen. Soo
en begint dā Christus niet eerst dooz
het Sacrament het broodts des le-
uens te sijne: maer dewijle het ons
doet gedencken dat Christus is het
broot des leuens gheworden / op dat
wy her sonder ophouden eten / ende
ons een smake oer van gheest / soo
maect het dat wy de cracht des
broodts genoeuen. Want Christus be-
loeft ons dat al wat hy gedaen ofte ge-
leden heeft / is om ons leuendich te
maken gheschiet. Wouen desen dz de-
se leuendichmakinge ewich is/ waer
dooz wy sonder eynde gheuoedt / on-
derhouden ende bewaert worden in
het leuen. Want gelijck Christus ons
niet en soude het broot des leuens
ghewest hebben/ hadde hy niet om
onsent wille ghebozen gheweest/ ghe-
storuen ende wederopgestaen: also en
soude hy nu het broot des leuens nē
zijn/ ware de cracht ende brucht zinn-
der gehoorde/ doots ende wederopsta-
dinghe/ niet een cruych ende onsterf-
selijck dinc. Dit is gheheel seer wel
van Christo wtghedruckt / met dese
woorden/ Het broot welc ick sal ge-
uen is mijn vleesch/ het welcke ic ge-
uen sal vooz het leuen der wereldt.
Het welcke woorden hy ons sonder
twijfel te kennen gheeft / dat zyn li-
chē ons daerom sal tot broot wesen
tot het geestelijc leuen onser ziele/ om
dat het soude vooz onse salicheyt ter
doot gegeuen worden: ende dat het
ons ghegheuen wordt om te eten/ als
hyt ons dooz het gheloue deelachtich
maect. So heeft hy dan eenmael zyn
lichaem ghegeuen dat her soude broot
worden/ te weten / als hy hem seluen
tot verlossinghe der wereldt heeft la-
ten cruycen. Hy gheeft het dagelijc/
als hy hem seluen dooz de stemme
des Euangelij doozstelt / op dat wy
zijnder deelachtich worde so verre als
hy gecruyft is nē als hy des geuinge
dooz de verborghentheyt zijns heyl-

Joan. 6.
f. 55.

Joan. 6.
f. 1.

Joan. 6.
f. 1.

lijken

lighen Machtmaels versegghelt: ende als hy dat selue inwendichlyck volbringt/ dat hy wtwendichlyck beteeckent. Hier moeten wy twee seplen blyen/te weten/ dat wy niet en schynen de wtwendighe teekenen te seer vercleynen/ende van hare verborghentheden af te scheuren/aen de welcke sy eenichlyns gebonden zijn: noch oock te seer te verheffen/ende daerentusschen ooc de verborghentheden te verdwyseren. Wat Christus het broodt des leuens is/ waer door de geloouinge tot eeuwighe salicheyt geuoedt worden/dat en verlaecht niemant dan die gantschelike godtloos is. Maer op wat wyse men zynder deelachtich wordet/daer in en comen de gheloouinge niet alle ouerseen. Want daer zijn sommighe/die het lichaem Christi te eten ende zijn bloet te drincken/ met eenen woorde wtleggen/ segghende/dz het n3 anders en is. dā in Christi gelooouen. Maer in die schoon prediking daer Christus ons het etē zijns vleeschs aenprijs/ schijnt Christus wat hooghers te willen leeren/ende wdrincken/te weten/dat wy door de warachtighe deelachticheyt Christi/leuendich ghemact worden: welcke deelachticheyt hy oock met die woordē/eten en drincken/beduyt/om dat niemant en soude meynen dz hy dat leuen dat wy in hem ontfanghen/door enkel kennisse ontfange. Want gelijc het lichaem niet door het aenschouwen/maer door het eten des broods geuoet wort:also moet de ziele oock warachtichlyc Christi deelachtich wordē/op dz sy door zijn cracht tot het geestelijc leuen geuoedt worde. Hierentusschen bekennen wy dz dit eten n3 anders en geschiet dan door het gheloouē: gelijc men geen ander en can drincken. Maer tusschen myne woorden en de hare/ist dit onderscheydt/dat sy seggen/dz het lichaem Christi eten/alleenlic is gelooouē en segge/dat men gelooouende het lichaem Christi eet/om dz hy door het gelooouē onse wort: en dz dese cringe een vrucht des ghe-loofs is. Ofte ist dat ment clærlijcker

wil hebben/ Sy seggen dat dit eten het gelooouē is: maer ic achte dat het eer wt de gelooouē coemt. In de woordē is het onderscheyt wel cleyn/maer in de sake is het groot. Want hoe wel de Apostel leert dat Christus in onse herten woont door het gelooouē/so en sal nochtans niemant seggen/dat dit woonen Christi in ons/het gheloouē zy:maer sy geuoelen alle dat daer een wtneemende vrucht des geloofs verclaert wort/te weten/dat de gelooouinge door het gelooouē vercrigē dz Christus in hen blyft. Op dese wyse als de Heere hem seluen heeft het broodt des leuens genaemt/so en heeft hy n3 alleenlic willen leeren/dat onse salicheyt is in het gelooouē zynder doot en wederopstandinge gelegen/maer dat ooc als wy warachtelijc zynder deelachtich worden/zijn leuen in ons cōt/ende onse wort/ gelijc het broodt den lichame sterckte gheeft/als het tot boetsel genomen wort.

Augustinus/den welcken sy tot ha ren beschermmer nemen/en heeft oock niet geen ander verslant geschreuen/dat wy het lichaem Christi eten ghe-loouende/dan om te kennen te geue/dat de cringe des gheloofs/ende niet des monts en is. Het welcke ick niet en versake/maer segge noch daer toe/dat wy Christum door het gheloouē ontfanghen/niet die ons vā verre verschijnt/maer die hem seluen met ons vereenicht/op dat hy onse Hoofdt/en wy sijne leden zijn. Nochtans en verwoyde ick niet gantschelike die wyse van spreken:maer segghe alleenlic dat het geen volcomen verclaringhe en is/ist dat sy willen beschrijven wat het sy/het vleesch Christi eten. Anders sie ic dat Augustinus dese wyse van spreken dickmael gebruyct heeft: gelijc als hy seyt in het derde Boeck van de Christelijcke leeringhe/ Ten 33 dz ghy het vleesch des Soons des menschen eet: dat is een wyse van spreken/daer door gheboden wort datmen des lijdens des Heeren moet deelachtich zijn/ende nuttelijc in ghe-dachtenisse houden/dat zijn vleesch

Ephe. 3.
c. 17.

6.

Joan. 6.
52.

Wm ij. booz.

Hom. in booz ons getruyft ende gewont is. **Jo. 3. 1. &** tem als hy seyd / dat die dyse dyf sent
40. & ali- menschen die door de predikinghe **De-**
bi. tri bekeert worden / het bloet Christi
Act. 2. g. dat zy weedelijck gestort hadden / ge-
41. loouende ghebronicken hebben / maer
 dese wel daer des geloofs / pruyft hy op
 vele andere plaetsen / te weten / dz door
 het ghelouue onse zielen niet min ge-
 noet en worden door het vleesch Chri-
 sti / dan onse lichamen door het broodt
 dat wy eten. Ende dit is het gene dat

Hom. 60. Chrysostomus op een plaetse schryft /
 te weten / dat Christus niet alleenlijck
 door het ghelouue / maer oock merter
 daer maect dat wy zijn lichaem zijn.
 Wāt hy en verstaet niet dat sulc goet
 anders dan door het ghelouue comt:
 maer wt alleenlijck dit wtslypten /
 dat niemant denckt dat wy door een
 bloote bedenkinghe / Christi deelach-
 tich worden. De ghene die willen dat
 het Nachmael zy alleenlijck een teec-
 ken der wtwendigher belijdinghe / die
 gae ick nu boozby : want ick mey-
 ne haer dwalinghe ghenoech weder-
 leyt te hebben / doe ick van de Sacra-
 menten int gemeyn handelde. De Le-
 sers sullen alleenlijck dit aenmercken /
Luc. 22. Als de drinckbeker genaemt wort
h. 20. verbont in zijn bloet / so wort daer een
 belofte wtgedruet / de welcke dient om
 het ghelouue te verstercken. Waer wt
 volcht / dat wy het Nachmael niet
 recht en ghebruycken / ten zy dat wy
 op Godt sien / ende annemen dat hy
 ons voorstelt.

7. Wonen desen en doen die my niet
 genoegh / die bekenende dat wy een-
 ge gemeynschap met Christo hebbe /
 als zy die willen thoonen / ons alleen-
 lijck des Gheests Christi deelachtich
 maken / het vleesch ende bloet Chri-
 sti verzwijghende. Ghetijck of alle de-
 se dinghen te vergheefs gesproken
Joan. 6. waren / dat zijn vleesch warachtich-
55. lijck spijse is / dat zijn bloedt warach-
 tichlijck drinck is : dat niemant het
 leuen en heeft dan die zijn vleesch eet /
 ende dat bloet drinct. &c. Daerom de-
 wyle het openbaer is / dat de gemeyn-
 schap Christi haer booyder befrecht

dan deser menschen beschrijvinghe / de
 welcke veel te nauwe is / soo wil ic hoe-
 verre haer de ghemeynschap streckt /
 met corte woorden verclaren / eer ick
 van dat ander seyl dat haer tegen is /
 handele. Want teghen die Aeraers
 die de teekenen sonder mate verhef-
 sen / sal ick moeten meer woorden ge-
 bruycken / de welcke na haer grof on-
 uerstant een ongeschickte wyse van
 Christi vleesch ende bloet te eren en-
 de drincken smedende / Christus van
 zijn vleesch berouuen / en tot een ydel
 ghedichtsel veranderen. Jst dat noch-
 tans soo groote verborghentheyt can
 met eenige woorden veruact worden:
 het welcke ick se dat ick niet sefs in
 mijnen gheest ghenoech en bate. Het
 welcke ick gheerne bekenne / op dat
 niemāt de hoocheyt deser verborghen-
 heyt met de mate mijnder kintheeyt
 en mere. Maer ick vermane de Le-
 sers dat zy haer gevoelen binnen de-
 se veel te nauwe palen / niet en houde /
 maer lieuer arbeiden om veel hooger
 op te clumme / dan zy souden door mijn
 leydninghe connen comen. Want soo
 wanger ic van deser sake spreke / als
 ick ghearbeeyt hebbe om alle dinck te
 segghen / soo dunct my noch selue / dat
 ick seer wopnich nae de weerderheyt
 der sake gheseyt hebbe. Ende hoewel
 de gheest meer can bedencken van de
 tonghe can wtspreken / soo wordt hy
 nochtans door de grootheyt der sake
 ouervallen ende ouerwonnen. Soo en
 can ick dan niet anders dan tot ver-
 wonderinge deser verborghentheyt wt-
 brenken / dewijle mijn gheest niet ghe-
 noechsaem en is / om die te bedencken
 noch mijn tonghe om wt te spreken.
 Nochtans sal ic de somma mijns ge-
 voelens met corte woorden eentijdingh
 verclaren: welcke ick houde warach-
 tich / zyne / ende betrouwe dat zy van
 den godsaligen heeten nē en sal mis-
 prezen worden.

En eer ic wordē wy wt de Schrif-
 tuere gheleert / dat Christus van den
 beginne aen is geweest dat leuendich-
 makende Woort des Vaders / de son-
 teyne ende oorspronck des leuens /
 waer

1. Joan. 1. a. 1. 1. waer wt alle dingen altyds haer leue
 1. a. 1. 1. ontfangen hebbē. Waerom naemt hem
 1. a. 1. 1. Joannes somtijts het Woort des le-
 1. a. 1. 1. uens/ende schrijft somtijts dat het le-
 1. a. 1. 1. uen is in hem geweest/ te kennen ge-
 1. a. 1. 1. uende/dat hy ooc doe zijn cracht heeft
 1. a. 1. 1. in alle creatueren wtghefoert / waer
 1. a. 1. 1. door zy mochten adem ende leuen heb-
 1. a. 1. 1. ben : maer hy seyt nochtans daer na/
 1. a. 1. 1. dat het leuen doe eerst is geopenbaert
 1. a. 1. 1. gheweest / als de Sone Gods onse
 1. a. 1. 1. vleesch aenghenomen hebbende / hem
 1. a. 1. 1. seluen heeft also booz ghestelt / dat hy
 1. a. 1. 1. niet ooghen ghesien/ ende niet handen
 1. a. 1. 1. mochte ghehandelt worden. Want hoe
 1. a. 1. 1. wel hy oock te bozen zijn cracht in de
 1. a. 1. 1. creatueren wtsoortede / nochtans de-
 1. a. 1. 1. wijle de mensche door de sonde van
 1. a. 1. 1. Godt verureemt zijnde/de ghemeyn-
 1. a. 1. 1. schap des leuens verloren hadde/ende
 1. a. 1. 1. de doot sach van allen zyde ouer hem
 1. a. 1. 1. comen/soo moeste hy tot de gemeyn-
 1. a. 1. 1. schap zijns Woort aengenomen wor-
 1. a. 1. 1. den/ om wederom hope der onsterfe-
 1. a. 1. 1. lijcheyt te gerrigen. Want hoe groot
 1. a. 1. 1. sal dat betrouwen wesen/ dat yemant
 1. a. 1. 1. daer wt sal ghecrighen/ dat hy hoort
 1. a. 1. 1. dat het Woordt Gods/ waer van hy
 1. a. 1. 1. seer verre is/ de volheyt des leuens in
 1. a. 1. 1. hem heeft / maer in hem seluen ende
 1. a. 1. 1. rontomme hem/ niet booz zyne oogen
 1. a. 1. 1. en heeft/anders dā de doot. Maer als
 1. a. 1. 1. dese/ die de fonteyne des leuens is/
 1. a. 1. 1. heeft begōnen in onse vleesch te wo-
 1. a. 1. 1. nen/so en is hy niet verre van ons v-
 1. a. 1. 1. bozen / maer laet hem tegenwoorde-
 1. a. 1. 1. lijck met handen voelen. Ja dat selue
 1. a. 1. 1. vleesch/daer in hy woont/heeft hy ge-
 1. a. 1. 1. maect ons leuendichmakende te zyne/
 1. a. 1. 1. op dat wy door der seluer deelachtichz
 1. a. 1. 1. tot onsterfelijcheyt gheuoet worden.
 1. a. 1. 1. Ic ben/ seyt hy/ het broot des leuens
 1. a. 1. 1. die banden Hemel ben afgecomen. En
 1. a. 1. 1. dit broot dat ick sal gheuen/ is mijn
 1. a. 1. 1. vleesch/ het welcke ick sal geuen booz
 1. a. 1. 1. het leuen der Werelt. Met welcke
 1. a. 1. 1. woordē hy leert en te kennē geest/ dā
 1. a. 1. 1. hy nā alleenlic het leuē is/so verre hy
 1. a. 1. 1. het ewighe Woort Gods is/ dwelc
 1. a. 1. 1. dat den Hemel tot ons afgecomen is/
 1. a. 1. 1. maer dat hy acomēde de cracht in on-
 1. a. 1. 1. se vleesch/dwelc hy heeft aengenomē/

wtghefoert heeft: om dat wy daer wt
 souden des leuens deelachtich wordē.
 Hier wt volcht nū oock / Dat zijn
 vleesch warachtichlijc spijse is/ en zijn
 bloet warachtichlijc dranc: met welcke
 boetselen de Geloouige tot het ewi-
 ge leuen geuoert worden. So hebben
 dan de godtsalige nū hier in wtne-
 men troost/dat zy nū het leuen in haer
 eyghen vleesch vinden. Want alsoo en
 connen zy niet alleenlijc lichtelijck tot
 het leuen comen / maer het coemt hen
 dā sefs te gemoete. Laet ons alleelijc
 dē schoot onses herten open doen om
 het te ontfangē/ en wy sullent hebbē.

Ende hoewel het vleesch Christi 9
 groote cracht van hem seluen niet en
 heeft/ dat het ons soude leuēdich ma-
 ken : het welcke in zijn eerste condicie
 selue der sterfelijcheyt onderwoyen
 was/ en nū met onsterfelijckheyt be-
 gaest zijnde / door hem seluen niet en
 leeft: soo wort het nochtans te rechte
 leuēdichmakende ghenamē/ dewijle
 het door de volheyt des leuens ouer-
 goten is/om dat het ons daer van sou
 de deelachtich maken. Ja dit geuoelē
 legghē ick met *Quillo* dese woorden
 Christi wt/ Gelyc de Vād het leuen 1. Joan. 5. c
 heeft in hem seluen/ also heeft hy den
 Sone gegeven dat hy het leuen heeft
 in hem seluen. Want hy spreckt daer
 eygentlijc van zyne gauen: niet die hy
 banden beginne hy den Vāder beseten
 heeft / maer daer mede hy in dat selue
 vleesch/in het welcke hy hem seluen
 verthoont heeft/is begaest en verciert
 geweest. Soo bewijst hy dan dat oock
 in zijn menschelijcke natuere de volh-
 z des leuens woont : so dat de gene die
 zijns vleeschs ende bloets deelachtich
 wort/ ooc mede des leuens deelachtich
 is. For welcke men door een exempel
 mach verclaren. Want gelyc het wa-
 ter wt de fonteyne somtijts geync-
 ken/ somtijts geput/ en somtijts door
 watergoten gelept wort om de acher-
 te bochtighen: welcke fonteyne noch-
 tans wt haer seluen niet ghenoechsa-
 en is tot soo vele ghebruycken / maer
 banden water spring selue/ de welcke
 sonder ophouden vloeyt / en der fon-

tēne

teyne dickmael nleuende oueruloedichz
roebzengt: also is het bleesch Chzisti
als een rycke ende onuergantelijcke
fonteyne/ de welcke het leuen/dat in
haer wt de Godtheydt spruydt ende
springt/tot ons wistort. **¶** Nu wie en
siet n3 dz de gemeynchap des bleeschs
ende bloets Chzisti/ alleen die na het
hemelsche leuē staen/noodich is. Hier
toe dienē die sentencien des Apostels/
Dat de Gemeynthe is het lichaē Chri-
sti en zijn veruullingē/ ende dz hy het
hoofst is/waer wt het ghantsche lic-
haem te samen geuoecht / ende te sa-
men ghebonden/ door de tsamenuoe-
ginghen/ opwaest: dat onse lichaem le-
den Chzisti zijn. Welcke dingen niet
en connen geschien/ten sy dat hy ghe-
heel met Geest ende lichaem met ons
bereenicht zy. Maer die seer nauwe
gemeynchap/waer door wy met zijn
bleesch bereenicht worden/ verclaert
hy met noch een meerder ghetuyghe-
nisse/ als hy seyd: dat wy leden zyns
lichaems zijn / wt zijn beenen en wt
zijn bleesch. Ten eynde/ wittende be-
tuyghen dat dese sake meerder is dan
men can wt spreken/ soo eyndicht hy
sijne woorden wtroepende en seggende/
Dat is een groote verhoeghenthy. So
soude dan een wtinmende wtinnic-
heyt zijn/ niet te bekenen dat de ge-
loouige eenige ghemeynchap met het
bleesch ende bloet des Heeren hebben:
de welcke Paulus betuycht so groot
te sijne/ dat hyse lieuer heeft te verwō-
deren dan te verclaren.

10 De somma is/ dat onse zielen door
het bleesch Chzisti geboedt worden/
geleijt hoot en wijst het lichamelijc le-
uen doeden ende onderhouden. Want
anders en soude de ghelijckenisse des
teekens niet met de bereeckende sake
ouereen comen / ten ware dat de he-
ren haer spijse in Chzisto vonden: het
welcke niet en can geschien/ ten zy dz
Chzistus warachtelijc een met ons
woorde/ende ons boede door het eten
zijns bleeschs/ ende drincken zijns
bloets. Ende hoe wel het ongheloo-
uelijc schijnt/dat door soo wijde ver-
scheydenheyt der plaetsen het bleesch

Chzisti sonde tot ons comen/ om ons
tot een spijse te sijne / soo moeten wy
nochtans gedencken/ hoe verre de ver-
bozgen cracht des Geests zy bouen alle
onse geuelen/ en wat grooter dwaes-
heyt het zy/ dat wy haer onmetelijc
groot hz willen met de mate onses ver-
staets meten. Daer om laet het gheloo-
ue bedencken het ghene dat onse ver-
stant niet en can baten/ te weten/ dat
de Geest die dingen warachtelijc ver-
eenicht die door de plaetse verscheyde
zijn. **¶** Nu dese heylige ghemeynchap
zijns bleeschs en bloets/waer door hy
zijn leuen in ons wistort/ geleijt of hy
in onse beenen en merch doorbronghe/
die betuycht en versegelt hy ooc in het
Nachtmael/ en dat niet met een ydel
en naect teeken/ maer de cracht des
Geests daer bewijfende/waer door hy
volbringt dat hy beloeft. Ende voor-
waer de beteeckende sake wort daer vā
hem eenen pegelen voorgefelt en
gegeuen/ die in de gheestelijcke maet-
tijt zy: hoe wel hy van de geloouige
alleen druckbaerlijc ontfangē wort/
die sulcke groote mildicheyt met wa-
rachtigen gelooue en danckbaerheyt
des herten/ontfangen. Hierom seyd
Paulus/dat het hoot dat wy druckē/
de gemeynchap des lichaems Chzisti
is: en dat de drinckbeker/welcken
wy door het woort ende gebeten daer
toe heylighen/de ghemeynchap zijns
bloets is. Hier en moet niemant te-
genwoopen/dat het een oneygen wij-
se van spreken is/ waer door de naem
der bereeckender sake den teekene ge-
geuen wort. **¶** Ick bekenne voornam-
lic dat de druckinge des hoots een teec-
ken is/ ende niet de sake selue. Maer
als wy dit toegelaten hebben / so sul-
len wy wt de gheuinghe des teekens/
recht besluyten/dat de sake selue oock
ghegeuen wort. Want niemant en
sal te eenigen tijde bstaen te segghen/
dat Godt en ydel teeken gheeft / ten
zy dat hy wt Godt met valscheyt en
bedrieghinghe beschuldighet. Daerō
ist dat de Heere door de druckinge des
hoots / warachtelijc de selachtig-
heyt zijns lichaems door ooge sielt/
• soo

Ep. 1. c.
22. en 4.
c. 15.

1. Cor. 6.
D. 15.

Ep. 5. g.
30.

1. Cor.
10. D. 16.

so en machmen niet twiſſelen dat hyſe
warachtichlyck aenbiedt ende gheeft.
Ende de ghelooighe moeten ghant-
ſchelich deſen regel weten/te weten/
Dat hy/ ſoo wann'er hy de teekenen
ſien die van Godt ingeſtelt zijn/ oock
moeten dencken ende ghelooien / dat
de bereeckende ſake daer ooc warach-
richlyck ende ſekerlyck is . Want
waerom gheeft de Heere v het teec-
ken zyns lichaems in de hant/ anders
dan om van de warachtighe deelach-
ticheyt zyns lichaems te verſekeren :
Alſt dat het warachtich is dz het ſien-
lycke teekenen ons gheueu wort om
de gawe der onſenelycke ſake te ver-
ſeghelen: ſo moeten wy betrouwen dz
ons zyn lichaem ſelae ſo ſekerlyc ge-
ueu wort/ als wy tegenwoordich-
lyck ſien dat ons het teekenen zyns li-
chaems gegheuen wort.

II. Soo ſegghe ick dan/het ghene dat
altijt ons is in de Gemeente gheleert
geweeſt/ende ooc hynde geleert wort
van alle de gene die rechtſinnich zijn/
te weten/dat in het heylighe Nach-
mael twee dingen zijn / te weten / de
ſienlycke ende lichaemlycke tecke-
ne/ de welcke booz onſen ooghen ge-
ſieldt zijnde/ ons de onſenlycke din-
gen na de ſwackheyt onſes verſtants
afbeelden: ende de gheeffelijcke waer-
heyt / die dooz de wtwendighe tecke-
nen beduyt ende boorgheſtelt wort.
Als ick ſlechtelyc wil vertoonen hoe-
danich deſe waerheyt dz / ſoo pleghe
ick dize dinghen te ſtellen : te weten/
de beduydinghe/ ende de materie die
daer in gheleghen is / ende de cracht
oſte brucht die wt beyden volcht. De
beduydinghe is in de beloſten ghele-
ghen/de welcke eenichſins zijn in het
teekenen vermengt . De materie oſte
ſubſtantie name ick Chriſtum / met
zijn doot ende wederopſtādinge. Ende
hy de brucht verſtāt de verloffinghe/
rechtueerdicheyt / heylighmakinghe/
het ewich leue/ ende alle andere wel-
daden die Chriſtus mede bringt. En-
hoe wel alle deſe dinghen het gheloo-
te aengaen ſo en late ick nochtans
niet toe datmen ſoude ſegghe / dat

ick/als ick ſegghe dat Chriſtus dooz
het ghelooie ontſanghen wort/ ſou-
de daermede meynen/dat hy allenlyc
dooz het verſtant ende dooz bedencken
ghe ontſangen wort. Want de beloſ-
ten ſtellen hem booz ooghen / niet om
dat wy ſouden in het poel aenſchou-
wen ende in de naeckte kenniſſe bli-
uen: maer om dat wy zynder ſouden
warachtichlyck deelachtich worden.
Ende boozwaer ic en ſie niet hoe pe-
mandt betrouwt dat hy in het cruyce
Chriſti verloffinghe ende rechtueer-
dicheyt/ ende in zijn doot het ewighe
leuen heeft/ ten zy dat hy boorneme-
lyck op de warachtighe gemeynſchap
Chriſti ſteune . Want die goeden en
ſouden ons niet toecomen / waert dat
Chriſtus niet eerſt hem ſeluen onſe
en maeckte . Soo ſegghe ick dan dat
Chriſtus ons in het Nachmael dooz
de teekenen des broodes ende wijns/
wort warachtichlyck boorgheſtelt/
oock zyn lichaem ende bloed / waer
in hy alle gehoorſaemheyt volbracht
heeft/ om ons rechtueerdicheyt te ge-
crighen : te weten/ten eerſten op dat
wy met hem een lichaem worden: ten
anderen / op dat wy zynder ſubſtan-
cie deelachtich gheworden zijnde/ ooc
de cracht in de gemeynſchap aller goe-
den gheuolen.

III. Nu come ick tot die hyperbolische/
dat is/ onnatige vermenginghen/die
dooz ſuperſtiec zijn ingecomen: want
de Dupuel heeft hier wonderlycke li-
ſticheyt ghebruyet / om der menſchen
gheeft van den hemel af te trecken/ en
de tot verkeerde dwalinghen te bren-
ghen/gelijc of Chriſtus aen het broot
ghehecht ware. Ende ten eerſten en
moeten wy niet ſulck een tegenwoor-
dicheydt Chriſti in het Sacrament
droomen/ ghelijc de Pauleſijcke con-
ſtenaers hebicht hebben/ dat hy li-
chaem Chriſti tegenwoordichlyck
boorgheſtelt worde/ om niet handen
ghehandelt/ met tanden gemurſelt/ en
met den mont ingheſlickt te worden.
Want dit was de ſonme der woorden
daermede de Paus Nicolaus Beren-
garius dede wederroepen / tot een
M M v ghe-

getuygenisse zijnder bekeeringe/welt
ke woorden soo wonderlijcken onge-
schickt zijn / dat de Autoor der glosse/
selue wtro: pt segghende / dat het te
vreesen is / dat daer wt sal een ergher
Diff. 2. c. ketterie comen / van de ketterie Weren
Ego We rengari-
us,

Act. i. b.
11.

Chzifo.
sermone
quodam
de Spiri
tu sancto.

Rom. 8.
h. 9. 10.

getuygenisse zijnder bekeeringe/welt
ke woorden soo wonderlijcken onge-
schickt zijn / dat de Autoor der glosse/
selue wtro: pt segghende / dat het te
vreesen is / dat daer wt sal een ergher
ketterie comen / van de ketterie Weren
Ego We rengari-
us,
Act. i. b.
11.
Chzifo.
sermone
quodam
de Spiri
tu sancto.
Rom. 8.
h. 9. 10.
getuygenisse zijnder bekeeringe/welt
ke woorden soo wonderlijcken onge-
schickt zijn / dat de Autoor der glosse/
selue wtro: pt segghende / dat het te
vreesen is / dat daer wt sal een ergher
ketterie comen / van de ketterie Weren
Ego We rengari-
us,
Act. i. b.
11.
Chzifo.
sermone
quodam
de Spiri
tu sancto.
Rom. 8.
h. 9. 10.
getuygenisse zijnder bekeeringe/welt
ke woorden soo wonderlijcken onge-
schickt zijn / dat de Autoor der glosse/
selue wtro: pt segghende / dat het te
vreesen is / dat daer wt sal een ergher
ketterie comen / van de ketterie Weren
Ego We rengari-
us,
Act. i. b.
11.
Chzifo.
sermone
quodam
de Spiri
tu sancto.
Rom. 8.
h. 9. 10.

schap des vleeschs ende bloets Chri-
sti daeruan wy nu spreken / niet wech
en neemt / maer leert dat / dat het de
eenighe Gheest maecht dat wy den
gantzen ende gheheelen Christum
besitten / ende in ons bliuende heb-
ben.

De Schoolleerars die van sulcke
groote ongoddelijckhe ydt verschickt
waren / hebben supuerlijcker ghespro-
ken: nochtans en doen sy niet anders
dan sy scherpsichtighe verstrickingen
ghebruycken. Sy laten toe dat Chri-
stus niet plaetselijck / noch lichamelijck
daer en is / maer dichten daer na een
wijse de welcke sy selue niet en con-
nen verstaen / noch oock anderen ver-
claren: waer van nochtans de Som-
ma is / datmen moet Christum in de
ghedaente des broods soeken. Want
wat sullen wy segghen: Als sy seg-
ghen dat de materie ofte substantie des
broots / in Christus verandert wort/
hechtē sy dan niet de substantie des li-
chaes Christi aē de berwe des broots/
te weten / aen de witticheyt / de welcke
sy daer alken laten van de broode?
Maer sy segghen dat hy alsoo in het
Sacrament is / dat hy nochtans in de
hemel blift / cude dat sy gheen ander
tegenwoordicheyt en seilen / van der
ghesaitenisse. Maer wat woorden sy
voortbruyngen om daermede te bedrie-
ghen / soo is dit het eynde ende somma
daer van te weten / dat het gheue dat
bozen broot was / door de consecreren
ge Christus wordt / soo dat dootacten
onder die berwe des broots / Christus
verborgghen zy. Het welcke sy hen ooc
niet en schamen clareljck wt te druckē:
Want de woorden Lombardi zijn / dat
het lichaem Christi dwelc in hem sel-
uen aenlijck is / na de consecracie on-
der de gedaente des broots ver-
borgghen ende bedeckt wordt. Ende also na dit
ghenoelen / en is de forme ende figure
des broots niet anders dan een mom-
aentlicht / waer door het ghesichte des
lichaems wechgenomen wordt. Ons
en zijn oock gheene groote ghissingen
noodich om te beunden dat bedroch
sy willen niet dese woorden maken.
Want

lib. 4.
Dist. 12.

want de sake selue seydt het claerlijc.
Want in wat grooter supersticie n^o
bele eeuwen lanc niet alleenlijck het
ghemeyn volck/ maer ooc de Querste
selue zijn ghehouden gheweest/ ende
oock hynden ghehouden woorden/ dat
machmen sien: want van het warach-
tich ende oprecht ghelouue zijn sy niet
forchualdich/ dooz het welcke alleen
wy tot de ghemeynschap Christi co-
men/ ende met hem bliuen: maer soec-
ken alleenlijck zijn vleeschelijcke re-
ghenwoordicheydt te hebben/ de wel-
ke sy buyten Godts woort gesmeedt
hebben/ meynde dat Christus hen
alsoo ghenoech teghenwoordich is.
Soo sien wy in sommig/ dat wt dese
vernuftighe scherpsinnicheydt dit ge-
comen is/ dat het broodt gheacht zy
Godt te syne:

24 Hier wt is die ghedichte transsub-
stantiatio ghecomen/ broodt de welcke
sy hynden strenghelicker stryden dan
dooz alle andere hooffstucken haers
gheloofts. Want oock de opperste sme-
den der plaetselijcker reghenwoordic-
heyt/ en condon niet verclaren hoe
het lichaem Christi in de substancie
des broodts vermingt ware/ onder
terfonde daer dooz velen ongeschic-
heden plaetsen te ghenen. Soo moesten
sy dan tot dit ghedichtsel bliuen/ te we-
ten/ dat het broodt in het lichaem Chri-
sti verandert woort: niet dat het li-
chaem eyghentlijck wt het broodt ghe-
maect woort: maer om dat Christus
de substancie des broodts te niet maect/
om hem seluen onder de figure ende
ghedaente des broodts te verberghen.
Het is wonder dat sy tot sulcke on-
wetentheyt/ ia tot sulcke plompheyt
ghecomen zijn/ dat sy niet alleenlijck
teghen de heylige Schriftuere/ maer
oock teghen het eendrachtich ghe-
woelen der ouder Ghemeynte/ dit on-
natuerlijck monster hebben dooz ghe-
bracht. Ick bekenne hoorwaer dat
sommighe oude Leeraers dat woort
Veranderinghe/ ghebruys hebben:
niet dat sy de substancie der wtwe-
digher teekenen wilden wechneemen/
maer om dat sy souden leeren dat het

broodt tot het Sacrament verordent/
ende begeuen/ wylt verseyden was
van ghemeyn broodt/ ia dat het n^o
een ander broodt was. Maer sy lee-
ren alomme claerlijck dat het heylighe
Nachtmael twee deelen heeft/ te we-
ten/ een aerdtich/ ende een hemelich:
ende het broodt ende den wijn/ noe-
men sy eendrachtichlijck het aertsche
deel. Hoorwaer wat onse teghen-
strijders segghen/ sy en hebben tot
dese haer leere gheen hulpe/ noch ghe-
tuyghenisse der oude Leeraers/ hoe
wel sy die bestaen tegen het openbaer
woort Godts te stellen. Want dese
haer leere en is niet ouer seer langen
tijt gedicht/ en in de voorgaende tijde
die beter waren doen de religie noch
supuer was/ en heeftme hier van niet
gheweten: maer alleenlijck is die sup-
erheyt n^o seer besmet was. Daer en
is niemant onder de oude Leeraers/
die niet met clare woorden en bekennt/
dat de heylige teekenen des Nachts-
maels/ broodt ende wijn zijn: hoe-
wel sy ghelijck voorscydt is/ die som-
tijts met menigherley rijtelen vercie-
ren/ om de weerddicheyt des Sacra-
ments te prisen. Want dat zy seggen
dat in de consecratie een verborghen
veranderinghe geschiet/ so dat het n^o
wat anders zy dan broodt ende wijn/
ick hebbe bouen vermaent dat zy daer
dooz niet en willen te kennen geuen/
dat zy te niete worden/ maer dat men-
se n^o moet anders achten dan ghe-
meyn spijse/ die alleenlijc om den buyte
te voeden/ verordent is: dewijle ia dit
broodt ende wijn ons de gheestelijcke
spijse ende dranch der ziele voorghe-
stelt woort. Dit en verfaccken wy
ooc niet. Maer dese smeden des nieu-
wen gheloofts segghen/ Ick dan daer
een veranderinghe is/ soo moet wt de
substancie des broodts het lichaem
Christi worden. Ick bekenne wel dat
het broodt ende wijn anders ghewor-
den zijn/ dan zy te horen waren: maer
iff dat zy dit willen tot haer gedicht-
sel trecken/ soo laetse my antwoorden/
wat veranderinghe na haer ghewoelen
inden Woop gheschiet. Want de Wa-
ders

ders stellen hier in oock een wonder-
lijcke veranderinghen/ als zy seggen/
dat wt het verganckelijc teecken/ een
geestelijcke waschbadt der ziele wort/
en nochtans en versackte niemant dat
het water daer blijf. Maer zy segge/
dat sulcx niet en is in den Doop gelijc
in het Nachmael is/ Dit is mijn li-
chaem. Maer de bzage en is hier niet
bā de woorden/ der welcker verstant
clær ghenoech is/ maer meer van dat
woort/ Veranderinge / twelcke niet
niet en moet beduyden in het Nach-
mael/ dā in den Doop. Daerom laet se
baren met haer netten ende stricke die
zy in syllaben maken / waer dooz zy
n3 anders en doen dan dat zy bewijfen
hoe qualijck zy met goede reden ghe-
wapent zyn. Ende de beduydinghe en
soude n3 anders ouereen comē/ waert
d3 de waerheyt die daer beduyt wort/
niet dooz het wtwendighe teecken le-
uenlijck wtgedruet en worde. En
Christus heeft dooz het wtwendighe
teecken willen betuyghen / dat zyn
bloesch spij'e is / waert dat hy alleen-
lijck een ijdel ghesichte des hoofts/ en
niet warachtich hoot dooz en selde/
waer soude die ouercominghe ofte
gelijkenisse zyn/ de welcke ons moet
van het sijnlijcke tot het onlijckelijcke
leyden : Want of schoon alle dinghen
wel ouereen quamen die zy segghen/
soo en soude daer dooz niet meer be-
duydt worden / dan dat wy dooz den
schijn des lichaems Christi ghenoecht
worden. Ghelijck waert dat in den
Doop n3 anders en ware dan een ge-
daente en schijn des waters/ die onse
soghen bedroghe/ soo en soude hy ons
geen seker pant der afwasschinge zyn:
iae ons soude dooz dat beduyghelijck
schoufpiel oor sake ghegheuen worden
om te wackelen. So wort dan de na-
ture des Sacraments te niet gemaect/
ten zy dat in de wijse der beduydinge
het aert'sch teeckē met de hemelsche en
gheestelijcke sake ouereen come. Ende
daerō berliessen wy de waerheyt deses
Sacraments/ ten zy dat het warachtich
ge lichaem Christi/ dooz het warachtich
hoot dooz oogen gestelt en afgebeel-

det worde. Ic segge wederō/ Dewijle
het Nachmael n3 anders en is dā een
sijnlijcke betuyginghe dier belofte die
in het sesste Capitel Joannis staet/ te
werē/ Dat Christus is het hoot des
leuens welck wt den Hemel is gecō-
men: so moet daer sijnlijc hoot in het
Nachmael zyn/ op dat dooz dat
geestelijc hoot beduyt en afgebeeldet
worde : ten zy dat wy willen alle die
brucht berliessen/ die de Heere in desen
deele onser swachheydt toegheest. Ad
waert dat daer alleenlijc een ijdel ge-
daente des hoofts / en n3 een natuer-
lijc en warachtich hoot en bleue/ hoe
soude Paulus beslaypen/ dat wy alle
een hoot en een lichaem zyn : die wy
te gelijcke ees hoots deelachtich zyn.

Zy en souden noyt soo schandelijc
dooz des Dupuels listen b' droeg ge-
weest hebben/ hadden zy n3 betoonert
geweest met dese dwalinge/ dat het li-
chaem Christi in het hoot besloten
zynde/ dooz den lichamelijcken mōt in
den duyck comt. De oor sake deses soo
beeftelijcken ghedichtels/ was dat de
cōsecratie so veel crachts by hen had-
de als een toouersche belesinge. Ende
dese grontreden was hooz hen verboz-
gen/ te weten/ dat het hoot geen Sa-
crament en is anders dan dien men-
schen/ tot de welcke het woort gewēt
wort: gelijc het water des Woops in
hem seluen n3 wandert en wort/ maer
begint ons te zyne dat het te hozen n3
en was / soo haest als de belofte daer
aen gehangē is. Dit sal clærder wor-
den dooz het exempel eens ghelijcken
Sacraments. Het water dat wt de
steērotse bloeyde inde woestijne/ was
den Waderen een merck en teecken t'
seluer sake / die ons de win in het
Nachmael afbeeldet. Want Paulus
leert / dat zy den seluen gheestelijcken
dyan gedroeken hebben. Maer wt dit
water en broncken niet alleenlijc de
menschen/ maer oock de beesten. Waer
wt men licelijck verstaet / dat in de
aert'sche elementen/ als zy tot dat ge-
stelijc ghebruyck genoecht worden/
geen ander veranderinge en geschiet/
anders dan soo veel de menschen aen-
gaet/

Joan. 6.
d.35.1. Coz.
10. d. 17.

15

Exo. 17.
b. 6.1. Coz.
10. d. 4.

gact / so verre sy hen seghelen der besloften zijn. Wouen desen / dewijle het voornemen des Heeren is (ghelijck tck nu dickmael gheseydt hebbe) ons dooz bequame middelen opwaerts tot hem te verheffen / so wort dit ongoddelijck van die berkeert / die ons roepen tot eenen Christus die onder het broodt onsenlijck verhaeghen is. Te weten / om dat (ghelijck sy meynen) de hemel veel te wijdt van hier verscheyden is / soa dat den menschen verstant ende gheeft niet en can dooz de hemelen dvinghen / om tot Christus te comen. Daerom dat hen de natuere verhinderde / dat hebben sy ghesocht niet een veel hinderlijcker remedie te beteren / te weten / om dat wy eenen Christus op der aerden etende / niet en souden nootd hebbe by den hemelschen Christus te comen. Dit is de nootd waer dooz sy bedwonghen zijn het lichaem Christi transfigurere. Hoe wel ten tijde Bernardi / de wijse van spreken was te hardt ghewordt / so en wisten nochtans doe niet van de transsubstantiacie / ende in alle tijden daer te vozen was dese ghelijcknisse in aller menschen mont / te weten / dat het sijnlijck broodt ende wijn ende de gheestelijcke saecke te samen waren in dit Sacrament. Sy schijnen wel scherpsinnighlijck te antwoordt / op die woordt / Broodt ende wijn / maer sy en bzingen niet broot dat niet der teghenwoordigher saecke ouercoemt. De roede Moys (seggen sy) in een serpent verandert zijnde / hoe wel sy een serpent ghenaeamt wort / so behout sy nochtans ooc haren ouden naem / ende blijft een roede ghenaeamt. Also meynen sy dat het oock niet min behoortlijck en is / dat het broot hoe wel het in een nieu substantie verandert is / nochtans wel oneyghentlijck / maer niet ongheschiedelijck broot genaeamt en wort / om dat het in de ooghen broot schijnt. Maer wat gelijcknisse binden sy tusschen dat groot thirackel ende haer ghedichte bedriegerie / daer van gheen ooghe op der eerde en can ghetapghen. De Egypt-

tische Cooneraers ghebruycken Iacrod. 7. tooterij / om den Egyptischen volcke b. 12. wijs te make / dz sy goddelijcke cracht hadden / om de creatuere bouen de oorden der natuere te veranderen. Moyses coemt daer ende verduyst haer bedriegherien / ende bewijst dat de onoverwinnelijcke macht Gods niet hem is : dewijle zijn roede alle de andere verslindt. Maer dewijle die veranderinghe sachtbaerlijck gheschiede / so en dient sy tot de teghenwoordigher saecke niet / ghelijck dooz seyt is : ende terstont daer na is die roede sachtbaerlijck tot haer oude forme weder ghecomen. Wouen desen en wetten niet of die hachtighe veranderinghe in der substantie gheschiede. Men moet oock aenmercken dat Moys roede haren naem behout / als sy vergeken wort by der Cooneraers roeden / de welcke hy daerom niet en heeft willen slijghen noemen / om dat hy niet en soude schijnen een veranderinghe te kennen te geuen / de welcke niet en was : want die Cooneraers niet anders dan de ooghen der aenschouweren verstrickt en hebben. Maer wat gelijcknisse hebben die dinghen niet dese sentencien / Het broot dat wy braken / So waaneer ghy van desen brode eet / Sy hielden ghemeyschap in de brokinge des broots / &c. Het is seker dat de Cooneraers alleenlijck de ooghen verstrikten ende bedroghen. Daer is meer twijfelinghe aengaende Moysen / dooz des welckes hant het Gode niet swaerder en was wt de roede een serpent te make / ende wederom een roede wt het serpent / dan de Enghelen niet vleeschelijcke lichamen te bekleeden / ende weynich daer na wederom te ontleeden. Ware de sake des Nachmaels sulck ofte byna ghelijck / so soude haer wederlegginghe enige berwe hebben. So moeten wy dan dit seker ende vast houden / te weten : dat het vleesch Christi ons niet warachtighlijck noch bequamelijck tot spijse beloeft en wort in het Nachmael / ten sy dat de warachtighe substantie des wortwendighen teekens / daer

1. Coe.
10. b. 16.
en. 11. f.
26.
Actorum
2. g. 42.

Exod. 4.
a. 3. ende
7. b. 10.

Jere. 11.
D. 19.Psal. 69.
f. 22.

daer mede onereen come. Ende (ghe-
lijc de dwalinge wt dander coemt) de
plaetse Jeremie is so dwaelijc ver-
dazget om de transsubstanciace te be-
uestigen / dat ick mi schame die te ver-
hael. De Propheete claecht dat in zijn
broodt is hout gelept: te kennen ghe-
uende dat zijn broot is door de woet
heyt der vyanden bitter gheworden.
Gelijc oock David niet gelijc wijse
ban spreken claecht / dat zijn broot is
met galle / ende zijn dranc met edich
vermengt gheweest. Dese goede Lee-
raers willen door allegorie wtleg-
ghen / dat het lichaem Christi is aen
het cruyt ghehecht gheweest. Sy seg-
ghen dat sommige oude Leeraers al-
soo gheuoelt hebben. Maer het ware
beter sulcke onwettheyt te verghe-
uen / ende die schande te decken / dan
noch sulcke onbeschamtheyt daer
toe te ghebruycken / waer door sijse
dwinge om vyandtljce tegē het rechte
verstant des Propheeten te stryden.
16 Andere die sien dat de bergelijckin-
ghe des teechens met de beteckende
saecke niet en mach wechghenomen
worden / sonder de waerheyt des Sa-
craments te niete te maken / bekennē
dat het broot des Nachtmals wa-
rechtichlijc is een aertsche ende ver-
derffelijcke substantie / ende gheen sijn
verandert en wort / maer dat het li-
chaem Christi daer onder bescloten is.
Waert dat sy haer gheuoelen also ver-
claerden / dat sy seyde dz in het Nacht-
mael als het broot gegeuen wort / ooc
de waerachtige gane des lichaems Chri-
sti is / om dz de waerh3 en beduyde sa-
ke niet en can van haer teechen ver-
scheyden worden: soo en soude ick niet
seē daer tegen stryden. Maer dewijle
sy het lichaem Christi selue in het
broodt stellende / leeren dat het cā op
eenen tijt alomme zijn / het welcke te-
gen zijn natuerē is: ende willen dat
het daer verborzen schuyde / als sy seg-
ghen onder het broodt: soo is het noo-
dich sulcke listicheden een weynich te
openbaren. Want ic en hebbe noch n3
boorzenomen dese sake gantschelijc
te volcynndigen: maer alleenlijc eenen

gront te leggen tot de handelinge die
terstot volgen sal. So willen sy dan
dz het lichaem Christi onsenlijc ende
onmetelijc zy / op dat het onder het
broodt schuyde: want sy en meynen n3
dat sy anders zijnder veelachtich wo-
de / ten zy dat hy in het broot daie: en
die wijse der nederdalinge / waer door
hy ons opwaerts tot hem opuoert / die
en verstaen sy niet. Sy ghebruycken
alle berwe die sy connen: maer als sijt
al gheseyt hebben / so is het openbaer
genoech dat sy willen dat het lichaem
Christi in het Nachtmal ter plaetse
tegewoondich zy. Waer wt comt dit:
te weten / om dat sy geen ander deel-
achticheyt des lichaems ende bloets
Christi en connen baten / ten zy dat
die in de bereeninge in een plaetse / of-
te in het gheuoelen der handen / ofte
in eenighe groue insuyptinghe in het
broodt / ghelegen zy.

Ende om dese dwalinge / die sy een-
mael hebben aengenome / hardneckich
lijc te beschermen / en ontien somme-
ge onder hen niet te seggen / dat het
bleesch Christi noyt ander mate ghe-
hadt en heeft / dan so wijt en breec de
hemel en de aerde strect. En dz hy is
een kint wt zijns moeders buyc ghe-
borzen / opgewassen / in het cruyt wt-
gerect / ende in het graf becloten ghe-
weest / dit is (segghen sy) door eenige
dispensacie ofte godtlijcke beschickin-
ge geschiet / dat hy geboren geworden /
gestoruen is / en andere mensche-
lijcke dinghen gedaen heeft / dat hy in de ge-
woonlijcke gedaente zijns lichaems
is na zijn wederopstandinghe ghesien
geweest / ende ten hemel opgheuaen /
dat hy ten laetsten ooc na zijn opclim-
minge is van Stephano ende Paulo
ghesien gewest / dat dit ooc is door de
selue dispensacie gheschiet / om dat de
menschen souden sien dat hy is tot ee-
nē Coninc in den hemel gestelt. Maer
wat is dit anders dan Marcionem
wederom wt de helle te verweken:
Want niemant en twijfelt dat Chri-
stus een phantassich lichaem ghehad
heeft / ist dat hy sulcke condicien gehat
heeft. Andere nemē een scherpsinnig
ghes.

Pet. 1.
1. a. 3. en
b. 9. ende
7. g. 55.
en 9. a. 3.

gher wotulacht/segghende/dat dit lichaem dwelck in het Sacrament gegeven wort/een gloriens ende onsterfelyc lichaem is / ende dat het daerom geen wonder en is/dz het in vele plaatsen sonder eenige plaetse en forme onder het Sacrament zy. Maer ic brage/hoedanich eē lichaem ghy Christus sijne Discipulē des nachts eer hy leet / luydē de woordē niet dz hy hen dz sterfelyc lichaem gegeuē heeft / het welcke terstont daer na soude ouer geleuert worden? Sy segghen hy hadde doe te voren zyn eerlijcheit den drie Discipulen op den berch laten sien. Dat is wel waer/maer door de claerhē heeft hy hen een vze tijds willen een smake der onsterfelijcheit geuen. Hier en tusschen en sullen sy daer geen dobbel lichaem binden/maer dz het eenich enkel lichaem / dwelck Christus doech/ is met nieuwe eerlijchē verciert gheweest. Maer doe hy in het eerste Nachtmael zyn lichaem wotdeelde/ was die vze na hy/ in de welcke hy soude van Godt geslagē ende vernedert/sonder eere gelijc een melactsch mensche liggen/so verre ist dz hy doe soude hebben willen de eerlijchē zinder wederopstandinge vertoonē. En ist dat hier in deē plaetse het lichaem Christi sterfelijc en verworpen gesien / en in dander plaetse onsterfelijc ende eerlijc gehouden werdt/so wort daer eē groote versier opghedaen/tot Martions dwalinge. Hoe wel ist dat haer meynunghe recht is/so moet dit dagelijcx geschien/want sy moeten bekennen dz het lichaem Christi dwelck in hem seluen sēlijck is / onsenlijc onder het broot verborghen wort. En moctās de gene die dusdanige ongeschickheden wtsponwen/en schamen hen niet alleenlijc iz van dese schade/maer lasteren ons ooc grootelijc/om dat wy niet hen niet en gevoelen.

8 Wel aen/ist dat wy willen het lichaem ende bloet des Heeren aen broot ende wijn hechten/so moet hē lichaem ende het bloet van malcanderen verscheyde wordē. Want gelijc het broot verscheyden van den dincbeker ghe

gheren wordē/also sal het lichaem dz aen het broot gehecht is/ moeten verscheyden zyn van het bloet/dwelck in den dincbeker besloten is. Want dewijle sy segghen dat het lichaem in het broot/ende de wijn in den dincbeker is/ende het broot en de wijn in verscheyden plaetsen zyn/soo moeten sy bekennen dat het bloet moet van het lichaem verscheyden zyn. Dat sy plegghen te segghen dat door medeuolghinghe (gheijck sijt noemen) het bloet in het lichaem is/ende het lichaem in het bloet/dat is veel te pdel/dewijle de wtwendighe teckenē/te wetē/het broodt ende de wijn/daer in het lichaem ende het bloet besloten worden/soo verscheyden zyn. Maer ist dz wy niet onse ooghen ende herten opwaerts tot den hemel opgeue worden/om Christus daer in de eerlijchē zijns rijcx te soeken: gelijc de teckenē ons tot den gheheelen Christus leyden/daer sullen wy onder het tecken des broots zyn lichaem eten/ende onder den wijn verscheydenlijck zyn bloet dinccken/op dat wy hem alsoo gheheel besitten. Wāt hoe wel hy zyn vleesch heeft van ons wechgenomen/ende is met zyn lichaem tē hemel opgeuaren: so ist hy nochtans ter rechter hant des Vaders: dat is/hy regneert in de macht ende maiesteit/ende eerlicheit des Vaders. Dit rijcke en is niet gheen ondscheit der plaetsen noch niet gheen mate bepaelt / Christus can zyn cracht waer het hem beleeft / in den hemel ende opter aerde strecken/hem seluen door zyn cracht tegenwoordich bewijfen/altijts by de sijne zyn/zijn leuen in den gheuen/op dat hy in hen leue / op dat hyse gesont onderhoude/verstercke en bewaere/niet anders dan gelijc of hy met den lichame tegenwoordich ware:somma/hy kase met zyn lichaem voede/des welckes gemeynschap hy door de cracht zijns geests in hen wtsort. Ma dese wijse ontfangen wy het lichaem en het bloet Christi in het Nachtmael.

Wy moeten sulcke teghenwoorde 19
dicheit des lichaems Christi in het
Nacht-

Mat. 17
a. 2.

Mat. 53
a. 9.

Nachtmael stelle / door de welcke het aen het groot niet ghehecht / noch in het groot befloten en worde (want het is openbaer / dat door sulcke dinghen zijn hemelsche eerlijchz vercozt wort) item de welcke hem zijn mate niet en beneme / noch op eenen tijdt in verscheyden plaetsen stelle / noch onmetelijcke grootheydt toeschijne / die haer door de hemel ende de aerde sout de stercken: want dese dinghen strijden elaelijck tegen de waerheyt der menschelijcker nature. Dese twee worminghen en moeten wy ons nemmer meer laten benemen: op dat de hemelsche eerlijckheyt Christi niet vercozt en worde / het welcke geschiet als hy aen de verganckelijcke creaturen deser weerd / eenichsins ghebonden wort. Item op dat synen lichame geedinch toeghebidt en worde / dat niet de menschelijcke nature niet ouereen coemt / het welcke gheschiet als het geacht wort onmetelijck ofte in vele plaetsen op eenen tijt te zijne. Als dese ongheschiedheden zijn werchghenomen / soo neme ick gheern aen al wat mach dienen om de warachtighe ende substantiale delecticheyt ende ghemeynschap des lichaems en des bloets Christi / die onder de heylighe tecken des Nachtmaels hoor gheseldt wort: ende dat alsoo / dat wy niet en meenen dat wyse alleenlijck hoor bedenkinghe ofte verstand ontfangen / maer warachtichlijck tot spijse des eeuwighen leuens ghebruycken. Daer en is geen oorsake waerom dit gheuoelen so seer van der werelt gehaet ende veroordeelt wort / anders dan dz de duyuel haer verstat heeft met groter welijcke tooverij verstrikt. Voorwaer het gene dz wy hier leerē / dz ot allesins seer wel met de Schriftuere ouereen / het en is niet ongheschiedt / noch duyvel / noch twijfelachtich / noch breeemde bā de warachtighe godsalicheyt ende grondelijcke stichtinge. Int corte / daer en is niet ergherlijck in / anders dan dat sommighe eeuwen als de onweteneheit ende ongheschiedt der Sophisten in de Ghemeynte

regneerde / het claer licht ende de openbaer waerheyt is verdukt gheweest. Nochtans dewijle de Duyuel ooc hynden hoor opzochtsche ghesen soecht dese seue waerheyt niet wat lasteringhe ende schande hy can / te besmetten / ende tot geen ander dinc meerderen arbeit en doet: soo moeten wyse dies te neerstichlijcker beschermen.

Maer eer wy hoorder comen / moeten wy de insettinghe Christi seue berclaren: voornemelijck / om dat die tegenwoordinge onsen weder sprekens seer behagheleijck is / die sy teghen ons brengen / te wetē / dz wy van de woorden Christi afwijcken. Daerom / om van desen valschen haet daarmede sy ons beswaren / verlost te worden / sulen wy seer bequamelijck beginnen van de wtlegginghe der woorden der insettinghe des Heeren. De dyx Cus gelissen ende Paulus verhalen dat Christus heeft groot ghenomen / ende dat ghebroken als hy ghedanct hadde / ende synen Discipulen ghegheuen ende gheseyt / Neemt / eet / dit is mijn lichaem dat hoor v ghegeuen ofte ghebroken wordt. Vanden dincbeker schijne Mattheus ende Marcus aldus / Dese dincbeker is het bloet des Nieuwen Testaments / welck hoor velen sal wtghehoort worden tot bergheninghe der sonden. Paulus ende Lucas segghen / Dese dincbeker is het Nieuwe Testament in mijn bloet. De beschermers der transsubstantie / willen dat hoor het woordeten / Dit / de ghedaente des hoots betoet zy / om dat de consecratie hoor het gantsche begrip der woorden dier reden gheschiet / ende om dat daer geen substantie en is diemen soude contrē toonen. Maer is het dat sy so seer sochtzuyndich zijn van de woorden / om dat Christus betuycht heeft dat zijn lichaem te zijne / dat hy den Discipulen in de hant gaf: so is voerwaer dit gedychtel / te weten / dat het ghene dat groot was / nu zijn lichaem zy / seer wijdt van de eygenschap deser woorden. Dat Christus heeft in sijne hant

Mat. 26.

c. 26.

Mat. 14

c. 22.

Luc. 22.

b. 17. 19.

1. Cor.

1. c. 24.

den genomen ende zynen Discipulen geguen / dat betuycht hy zyn lichaem te zyne. Ende hy heeft broodt in zyne handen ghenomen: wie en soude dan niet verslaen / dat daer ooc broot ghe-toont wort: ende dat het daer om een seer ongheschiedt dinc is / dat men tot de ghedaente des broodts treckt / dat Christus van het broodt selue seyd. Andere blieden tot eē wtlegginge die noch seerder bedwonghen ende ghe-welichlijck verdracht is / als zy segghen / dat het woorden / *Is* / wordt ghesfelt door / Wordt verandert / ofte getranssubstantieert. Daerom en con-nen zy niet segghen / dat zy door de eerweerdicheyt der woorden / seer be-weecht zijn. Want het en is in ghen nacie noch in ghen tale ghehoort / dat het woorden / *Is* / soude beduyden / in een ander dinc verandert te zyne. Bes-gaende de ghene die bekennen dat het broot in het Nachtmal hijs / ende willen dat het niet te min het lichaem Christi zy / zy hebben onder malcan-deren groote verscheydenheyt. Die wat matichlijcker spreken / hoewel zy seer dungen op de letter der woorden / Dit is mijn lichaem / soo worden zy nochtans daer nae wat sachter / ende seggen dat het soo veel is / ghelijck of daer geseyt ware / dat het lichaem Chri-sti is met het broot / in het broot / ende onder het broot. Wy hebben nu te bo-ren wat ghesproken van haer geuo-ten / ende sullen weynich hier na meer daer van seggen. *Ab* spreke te allen-lijck van die woorden / door de welcke zy (gelijc zy seggen) verhindert wo-zen toe te laten / dat het broot genaemt worde het lichaem Christi / om dat het een tecken daer van is. Maer is dat zy in die woorden gheenderley onep-ghen wijsse van spreken toe en laten / waerom blien zy van de eeruoudighe woorden Christi / tot hare wijsse van spreken / die wijsse afscheyden zijn. Wat daer is groot onderscheyt tusschen dese reden / Het broodt is het lichaem Christi: en tusschen dese / Het lichaem Christi is niet het broot. Maer dewij-le zy sagen dz het n3 mogelijc en was

dat dese enchel reden / Het broot is het lichaem Christi / soude bliuē staende / so hebben zy door dese wijsse van spre-ken / als door cromme keeren / willen ontullen. Andere die stouter zijn / en hebben n3 getwyfelt te seggen / dz het broot is het lichaem Christi onepget-lijc sprekende / en also berghsen zy wa-rachtichijc / dz zy op de letter staē. *Ist* dat yemant seyt / So is het broot van Christus / en God: zy sullēt afsaken / om dat het inde woorden Christi niet wtgedruet en is. Maer het en sal he-geen woordel doen dat zijt versaken / wāt zy geuolen alle eendrachtichijc / dat de gantsche Christus ons in het Nachtmal voorghestelt wort. Maer het is eē onuerdragelijcke lasteringe / darmen sonder onepghen wijsse van spreken / soude van een verganckelijc en verderfelijck dinc seggen / dat het Christus is. *Ab* brage te hen / of dese twee redenen en veel beduyde / Chri-st is de Sone Gods / en / Het broot is het lichaem Christi. *Ist* dat zy toe-laten dat die twee redenen n3 onereert en comen / het welcke zy bedwonghen worden te bekennen / laetse dan ant-woorden waer wt dat onderfcheypt comt. *Ic* meyne zy en sullen geen and-onderscheyt brengen / dā dat het broot wort op Sacramentarijse wijsse ge-naemt het lichaem Christi. Hier wt volcht dat de woorden Christi niet en staen onder den gemeynen regel / ende niet en moeten nae de Grammatica on-derfocht worden. *Ic* brage ooc alle de gene die epgensinnichlijc en hartne-lichlijc op de letter staen / of in de woorden Luce daer hy seyd / dat de drinckbeker is het Testament in zyn bloet / n3 dat selue wtgedruet en wort dat in die voorgaende wtgedruet is / daer hy het broodt naemt het lichaem. *Woo* waer daer was also veel swaric-heit in den deel des Sacramēts / als in het ander. Ende dewijle de coetheyt der woorden duysler is / soo wordt de sin beter met meer woorden verclaert. Daerom so wanneer zy wt een woordt willen hōude staende dat het broot is het lichaem Christi / so wil ic wt meer

Luce. 22.
h. 20.
1. Cap.
11. f. 29

Luc. 22.
b. 17. 19.
1. Cor.
11. c. 24.
25.

Woorzen bequame wtlegginge booz-
brenghen/dat het is het Testament in
zijn lichaem. Want wat willen wy
zeggen? is daer een ghetroouwer ende
bequamer wtleggher te soecken dan
Lucas ende Paulus? sochtans en
wil ic hier door de ghemeynschap des
lichaems Christi/die ic belede hebbe/nz
verminderen/maer wil alleenlijck die
waese hardeneckicheyt wederleggen/
waer door zy soo vyandelijck van de
woorzen stryden. Ic verstaen wt Pau-
lo en Luca/dat het broot is het lichaem
Christi/om dat het is het verbont in
het lichaem Christi. Ist dat zy daer
tegen stryden/so en hebben zy desen
stryt niet teghen my/maer teghen den
Gheest Godts. Hoewel zy clagen dat
zy door eereverdrichthet der woorzen
Christi gheroert worden/dat zy se nz
en douen oneygentlijck verstaen/de-
wijle hyse opentijck gesproken heeft/
so en is nochtans dese voorzendinge
niet genoegsaem om alle de redenen/
die wy daer tegen brengen/also te ver-
werpen. Hierentusschen moetmen we-
ten/hoedanich dit Testament in het
lichaem en bloet Christi zy: want an-
ders en soude het verbont/dz door de
offerhande des doods benesticht is/
ons niet vorderlijck zijn/ware die
bozghen ghemeynschap niet daer by/
waer door wy met Christo en worde.
21 Soo moeten wy dan bekennen dat
den teekenen de naem en beteckender
sake ghegeuen wort/om de gheijcke-
nisse ende ouereencominge die zy daer
mede hebben: ende dit gheschiedt wel
booz een oneygen wijsse van spreken/
maer niet sonder seer bequame ouer-
eencominge. Ick late de allegorien en
parabolen baren/op dat niemandt en
segghe dat ick wtluucht soecke/ende
bypen de teghenwoordige sake trede.
Ick segge dat het een wijsse van spre-
ken is/die alomme in de Schrijtuere
gebruypet wort/alsmen van Sacra-
menten handelt. Want men cant niet
anders nemen dan oneygentlijck/dat
daer geseft wort/dat de Wefnijdinge
Gen. 17. het verbont is / dat het Lam de door-
b. 10. ganck is/dat de offerhande der Wet

versoeninghen zijn: ten laetsten dat de
stenrotse/waer wt het waer in te
woestijne bloede/Christus was. En
daer en wort niet alleenlic den naem
der weerdrichster ende heochster sake/
der onweerdiger ende leger sake ge-
geuen: maer daerentegen wort ooc de
naem des sientlijcken teekens der be-
teekender sake toegeschreuen: gelyck
daer gheschreuen is/ dat Godt Ghodt
verschenen heeft in den doornen bosch/
daer de kiste des verbonts ghenacht
wort Godt/ en het aenschijn Godts:
en de dupue/ de heylighe Geest. Wat
hoewel het tecken nae de substantie
onderscheyden is van de beteckende
sake/om dz dese geestelijc en hemelich
is/en het tecken lichamelijck en sient-
lijc: nochtans dewijle het de sake/om
de welcke booz oogen te stellen het ge-
heylight is/niet alleenlijck af en beel-
det gelijc en naect ende ydel tecken/
maer ooc waerachtighe aebiedt/waer
om en soude hem de naem der sake
nz niet rechte toecomen: Ist dat teer-
kenen van menschen gedicht/de wel-
cke meer beelden der afwesender di ge-
dan teekenen der teghenwoordigher
dinghen zijn/welcke afwesende din-
ghen zy oock duikmael tebegheelijck
afbeelden/ende nochtans niet der sel-
uer namen verciert worden: soo mo-
gen de teekenen die van Godt inge-
stelt zijn/met veel meerder reden de
namen der dinghen draghen/de wel-
cke zy alrijts sekerlijck ende onbedij-
gelijc beduyden en betuygen/ende heb-
ben de waerheyt der seluer dingen als
tijts met hen. So is bā daer so groo-
te gelyckentisse en ouereencominge der
teekenen en beteckenden dingē/dat-
men lichtelijc van den op dand comt.
Soo moghen dan onse tegenprekers
aflaten/hare ongesouten ghekerlijen
tegen ons wt te slaen/ons te roepisen
noemende/als wy de sacramentael
wijsse bā spreken teleggen/na het ge-
meyn gebruik en Schrijtuere. Want
gelijc de Sacramenten in veel dinghen
te gheijcke ouereencomen/also heb-
ben zy oock in dese wijsse van spreken
ghemeynschap. Daerom gelyc de
wofel

Exod. 12
e. 27.
Luc. 9. b.
6. c. 16.
Exod. 17
b. 6.
1. Cor.
10. a. 4.
Exod. 3.
a. 2.
psal. 84.
b. 8. ende
42. a. 3.
Mat. 3. d
16.

1. Cor.
10. a. 4.Epist. 23
ad Rom.Contra
Adiman-
tā Dani
ehest cap.
12. & ali-
bi in psā.
3.

posfel leert dat die steen/wt den welcken den Israeltien geestelijcken dranc bloeyde/3p Christus geweest/om dat hy een sijnlijc tecken was/ onder het welcke die gheestelijcke dranc wel warachtichlyc/ maer niet sijnlijc ontfanghen wert: alsoo wort hyden het groot ghenaeint het lichaem Christi/ dewijle het een tecken is waer dooz de Heere ons de warachtighe etinghe zyns lichaems aenbiedt. Augustinus en heeft oock niet anders gheuoelt noch gesproken: op dat hi niemant gelijck eē nieu gedichtsel en dacht. Waert/ seyd hy/ dat de Sacramenten niet en hadden een ghelijckenisse der dinghen der welcker Sacramenten 3p zijn/ so en souden 3p oock gheene Sacramenten zijn. En wt dese gelijckenisse ontfangen 3p oock de namen der dinghen dien 3p ghelijck zijn. Daerom gelijck op eenighe wyse het Sacrament des lichaems Christi/ is het lichaem Christi/ eē het Sacrament des bloets Christi/ is het bloet Christi: also wort ooc het Sacrament des geloofs/ genaemt gelooue. Waer zijn vele dierghelijcke plaetsen in Augustino/ de welcke ick hier soude te vergeefs voortbrengen/ dewijle dese eenige ghenoechsaem is/ wtgenomen dat de Lesers te dmanen zijn/ dat dit selue van den heylige Augustino geleert wort in den sendbrieff tot Ennodiu. Het is een onnutte wtvlucht/ dat 3p seggē/ dat Augustinus n3 en meldet van het Nachtnael/ als hy seyt dat het een gewoonlijcke wyse van spreken is in de Sacramenten: Want ist datmen dit moet toelaten/ so en machmen niet argumenteren van het geheel tot een deel/ eē dit argumēt en soude ooc niet denigen/ Alle dieren comen hen seluen roerē/ ergo een offe ende peert comen hen seluen roeren. Hoewel de selue heylige Augustinus neemt alle sanger dispuacie als als hy seyt/ dz Christus n3 getwijfelt en heeft dat zijn lichaem te noemen/ doe hy het tecken zyns lichaems af. Itē op eē ander plaetse seyt hy/ Het was een wonderlijcke ijsdneemheyt Christi/ dz hy Adam oot de machtyg ontfinck/ in

de welcke hy de figure zyns lichaems ende bloets heeft zynen Discipulen beuolen/ ende ghegheuen.

Nochtans ist dat eenich eyghen sijnlich mensche tot alle andere dinghen blint zijnde/ allenlijc op dit woordeske staet/ Dit is/ gelijc of hier dooz dit Sacrament van alle andere Sacramenten ghescheyden ware: soo is het licht te wederleggen. 3p segghen dat het woordesken/ Is/ so groore cracht heeft/ dat het niet en mach oneygentlijc genomen worden. Ist dat wy hen dit toelaten/ hoorwaer in de woorden Pauli/ is dit woordesken/ Is/ daer hy seyt/ dat het groot dat wy beken/ is de gemeynschap des lichaems Christi/ ende de gemeynschap des lichaems is een ander dinc/ dan het lichaem selue. Ja dit selue woordesken is op na aldme/ daer van de Sacramenten gehandelt wort: Dit sal b mijn verbont wesen/ Dit Lam sal b het Pascha wese. En op dat ic n3 meer voort en brege/ als Paulus seydte dat de steen was Christus/ waerom heeft dat woordesken daer meer cracht/ dan in de reden Christi: laetse ooc antwoorden/ als Joannes seyt/ De heylige Gheest en was noch niet/ om dat Iesus noch niet geglorificeert en was: wat cracht heeft daer dat woordesken/ Was/ wat ist dat 3p willen by haren regel vast bliuen/ so sullen 3p het eeuwiche wesen des Gecests wohnen/ gelijc of hy zijn begin hadde bā de opclimmittege Christi. Eyndelijc/ laetse antwoorden/ wat het beduyt in de woorden Pauli/ daer hy seydte/ dat de Doop is een Wadt der wedergeboorte eē vernieuwinge: de welcke nochtā sonder twijfel belen onnut is. Maar daer en is niet sterckers om hen te wederleggen/ dan dat Paulus seyt/ dat de Gemeynthe is Christus. Want een gelijckenisse van het lichaem des mensches voortgebracht hebbede/ selt hy terstē daer by/ Also is Christus: waer mede hy n3 en dīstet dē eengeborē Sone in hem selue/ maer in zyne ledē. Ic meynē nu niet dese redenē gemaect te hebbede/ dz de dālsche beschuidingē stinckē/

D D n u

daer

22

1. Cor.
10. d. 16.Gen. 17.
b. 13.
Exod. 12
g. 43.
1. Cor.
10. a. 4.Joan. 7.
f. 39.Tit. 3. 8.
5.1. Cor.
12. b. 12.

daer mede onse byanden ons beschul-
digen/als zy aldine seggen dat wy de
waerheyt der woorden Christi/wech
neme: de welcke wy also gehoorfaem-
lijc aenneme als zy/ en ooc niet meer-
der eerbiedinghe en godtverfentheyt
ouerlegge. Ja haer ouergroote zorg-
loosheyt geest genoech te kennen/ dat
zy niet seer veel en vraghen wat Chri-
stus heeft willen seggen/soo verre zy
door hem eenen schilt hebben om haer
hardnechichz te beschermen: gelijc on-
se onder soeckinge ons moet een getuy-
genisse zijn/ hoe groot wy de autozi-
teyt Christi achten. Zy segge nijdich-
lijc dat wy door menscheijc gevoelen
verhindert worden te gheloouen/ het
gene dat Christus door zijnen heylig-
gen mont heeft doortgebracht. Waer
ic hebbe nu te meesten deele verclaert/
en sal hier nae noch claerder worden/
hoe onbehoorlijc zy ons dese schande
na segghen. Soo en zijn wy dan door
geen dinc verhindert de woordē Chri-
sti te geloouen/ en so haest als hy ons
dit ofte dat te kennen ghegeuen heeft/
daer in te vrede en gerust te zyne. De
vraege is hier alleelijc dese/ of het onge-
oofst zy het rechte dinstant te soecken.
23. Dese goede meesters willede geleert
schijnen/ verbieden ooc een hayz bree-
ten van de letter af te wijcken. Waer ick
hierentegen als de Schrifftuere Godt
naemt eenen crijchman/ende dat die
wijse vā spreken soude hart wesen/so
en wijsse ic niet dat het een gelijcke-
nisse is vā menschen genomen. Ende
doorwaer de Anthropomorphiten en
hebben voortijde niet geen and dinc de
oude rechtinnige Leeraers beswaert/
dan om dat zy dese woorden/ De oo-
gen Gods sien/ Het is tot zyne ooren
gecomen/ Zijn hant is wtgerect/ De
aerde is de voerbanc zijns doeten/ ec.
te strengelijc houdende/riepen datmen
Gode zijn lichaem toefschijft. Ist dat
wy dese wet aennemē/so sal het gā-
sche lichte des geloofs niet groote bar-
barische ongeschichz oueruallen wor-
den. Wāt dat wonderlijcke ongeschicht
heden en sullē de onheylige geesten nē

connen binden/ ist datmen hen toelaet
niet een yegelijc letterken te benefti-
gen wat zy willen: Dat zy seggen dz
het der waerheyt niet ghelijc en is/
dat Christus als hy zynen Apostelen
enen sonderlijcke troost in tegensoot
bereyde/ soude oexegentijc ofte duy-
sterlijc gesproken hebben/ dat en is nē
tegen ons/maer voor ons. Wāt hadde
het den Apostelen niet in den sin ghe-
comen/dat het broot by ghelijckenisse
ghenaemt wort het lichaem Christi/
om dat het een rechte was des lichaem
Christi/soo sonder zy sonder wijsel
door soo wonderlijc een sake beroert
geweesen hebben. Want Joannes ver-
haelt dat zy by na te dier seluer tijdt/
in seer clepne swaricheden verwerret
worden. De ghene die onder malcan-
deren vzaechden hoe Christus soude
tot den Vader gaen/ende hoe hy sou-
de wt de werelt gae: Item die niet en
verfonden van die dinghen die Chri-
stus vā den hemelschen Vader septe:
hoe soudē dese soo lichtelijc ghelooft
hebben/dat tegen alle reden is/te we-
ten/dat Christus soude sēlijc voor
hare oogen ter tafel sittē/en onsenlijc
ontfermt besloten worden: Daer
om/ dewijle zy het broot sonder wijs-
selinghe etende/haer eendrachtich ge-
noelen betuygē/hier wt ist openbaer/
dat zy de woorden Christi verstaen
hebben/gelijc als wy: want zy wer-
den ghedachtich dat de naem der be-
teekendē sake den teekenen toeghe-
schreuen wert/ het welcke in de Sa-
cramenten niet en moet nieu schijnen.
Soo hadden dan de Discipulen daer
wt sekeren ende claren troost/ gelijc
als wy. Ende daer en is gheen ander
oorfabe/waerom sommighe onse wt-
legginghe verworpen/anders dan om
datse de Duyvel door zyne tooerijc
verblint heeft/soo dat zy duysterijc
dichten/daer een bereyde en bequame
wtlegginge is. Wāt desen/ist datmē
wil de woorden soo stijf houden/soo
soude Christus verkeerdelijc wat an-
ders van het broot segghen/ dan van
den drincbeker. Het broot naē hy zyn
lichaem/ende den wijn naēnt hy zyn
bloet:

Joan. 14
a. 5. ende
16. b. 17.

bloet: dit sal een onbescheyden dobbe-
linge der woorden wesen / ofte een dee-
linghe waer door het lichaem van het
bloet verscheyden worde. Ja alsoo wa-
rechtichlyck sal van den drinckbeker
gheseyt worden / Dit is mijn lichaem
als vā het broot selue / ende wederom
van het broot sal mogen geseit wor-
den / dat het zijn bloet is. Ist dat zy
antwoorden datmen moet aengen tot
wat eynde ofte gebuyck de teekenen
zijn ingheselt / dat bekenne ick wel:
maer hierentusschen en connen zy niet
maken dat haer dwalinge dese onges-
chicheyt niet mede en brenge / te we-
ten / dat het broot zy het bloet / ende de
wyn het lichaem Christi. Vloort en
weet ick niet wat zy hier mede mey-
nen / als zy bekennen dat het broot en
het lichaem verscheyden dingen zijn /
en houden nochtans staende / dat een
mach van dander eyghentlick en son-
der eenige figuren seyt worden: ge-
lick of yemant wilde segghen / dat het
cleet wel een ander dinc is dan de mē-
sche / maer dat het nochtans eygentlick
een mensche ghenaeemt wort. Hieren-
tusschen stellen zy haer ouerwinninge
in hardnechicheyt ende lasteringe. Zy
segghen dat Christus wort leugen-
achtich ghenaecht / ist datmen wil leg-
ghinghe der woorden Christi soeket.
Ib mogen de lesers lichtelijck oorde-
delen / wat grooter onrecht ons dese
lettermeesters doen / als zy de slechte
eennoudighe doen te verstaen / dat wy
de autoziteyde ende het gheloue der
woorden Christi / wechneemē / de wel-
ke wy bewesen hebben dat zy van hen
verkeert ende verweret / ende vā ons
getrouwelijc ende bequamelijc ver-
claert worden.

24 Maer de schande deser leughen can
niet gantschelijc wtgewischt worden /
ten zy dat wy oock noch een ander be-
schuldiging wederleggen. Want zy seg-
gen dat wy also op menschelijcke rede
staen / dat wy niet meer der moghent-
heyt Gods toe en schijuen / dan de
orden der natuere can lijden / ende het
gemeyn gevoelen wtgeeft. Maer van
sulcke onrechte beschuldigingē beroepe

ick my op de selue leere / die ick ghege-
uen hebbe: de welcke claerlijck genoegh
bewijst / dat ic dese verborghentheyt nē
met de mate der menscheijcker reden
en mete / noch den wetten der natuere
en onderworpe. Ick bidde v / heb-
ben wy van de Philosophen der na-
tuere gheleert / dat Christus also wt
den Hemel onse zielen voede met zijn
bleesch / gelijc onse lichaem met broot
en wijn ghenuede worden: Waer wt
heeft het bleesch dese cracht dat het de
zielen leuendich maect: Zy sullen alle
segghen / dat het niet natuerlijc en ge-
schiet. Het en sal oock niet met men-
schelijc vernast ouereencomen / dā het
bleesch Christi tot ons in comt om
ons een voetsel te zyne. Int cozte / soo
wie onse leere ghesmaect heeft / die sal
getrocken worden om de verborghen
mogentheyt Gods te verwonderen.
Maer dese goede beschermers d mo-
genth Gods / sincken hen een mira-
kel / sonder het welcke zy meynen dat
Godt met zijn macht niet en smach.
Ick begeere de lesers noch nemaal
vermaent te hebben / dat zy neer stich-
lijc aenmercken wat onse leere mede
brenge / of zy op het gecomen mēsch-
lijc gevoel n staet / ofie door de bleu-
gheien des geloofs botten de weereit
comt / ende door de Hemel clymt. Wy
seggen dat Christus door het wtwen-
dige teekenen / ende door zijn Ghewest
tot ons nederdaelt / op dā hy warach-
tichlijc door de substācie zijns bleschs
en zijns bloets / onse zielen leuendich
make. So wie in dese weynige woort-
den niet vele miraculen en ghewoelt /
die is meer dan plomp: want daer en
is gheen dinc sterder teghen de na-
tuere / dan dat de zielen souden een
geestelijc ende hemelsch leuen hebben
wt bleesch dat zinnen oordeel als He-
mel ende de aerde streckt / verscheyden
zijn / in so wijde verscheydenheyt der
plaetsen niet alleenlijc en versamen /
maer oock bereenigen / so dat de zielen
M n ij voede:

Heb. 4. d.
17.

hoedtsel ontfanghen tot het lichaem
Christi. Wat dan dese verkeerde men-
schen aſſaten / ons door ſchandelijcke
beſchuldigingē ſpogt te doen / ghelijck of
wy de ongemete macht Gods quaet-
willighelijck bercoften. Want zy dwa-
len ſeer dwaſelijck / ofte lieghen on-
beſchaemdelijck. Want hier en is
de brage niet / wat Godt heeft connen
doen / maer wat hy heeft willen doen.
Wy ſeggen dat gheſchiet is wat hem
belieft heeft. Het heeft hem belieft dat
Christus ſoude in allen dinghen den
broederen gelijck worden / wtgenomen
de ſonde. Verdanich is onſe vleesch / is
het niet ſulc / dat het zijn ſeker groot-
te heeft / in een ſeker plaetſe begrepen /
ghewoelt ende gheſien wordt. Maer
(zy ſegghen) waarom en ſoude Godt
niet connen maken dat een vleesch in
vele verſcheyden plaetſen zy / dat het
in gheen plaetſe begrepen en worde /
dat het noch mate noch ghedaente en
hebbe. Want danighe / wat begheert
ghy van de moghentz Gods / dat zy
make dz het vleesch zy / en geē vleesch
en zy. Gelijck of ghy begeerdet / dat zy
make dat het licht zy bejde licht ende
duyſterniſſe. Maer hy wil dz het licht
zy licht / ende dat de duyſterniſſe zy
duyſterniſſe / ende dat het vleesch zy
vleesch. Hy ſal wel als hy wil / de duy-
ſterniſſe in licht / ende het licht in duy-
ſterniſſe veranderen: maer als ghy
wilt dat tuſſchen licht ende duyſter-
niſſe geen onderſchept en zy / wat doet
ghy anders / dan dat ghy de orden der
wijſheyt Gods verduyſt. So moet
dan het vleesch / vleesch zijn / ende de
geest / geest: en een pegelijck dinck met
ſulcke conditie alſt hā Godt geſchapē
is. En dit is de conditie des vleechs /
dat het in een ſeker plaetſe zy / en dat
het zijn mate ende ſozme hebbe. Het
ſulck conditie heeft Christus het
vleesch aengeſchapē / welcken hy (ge-
ſpreekt Auguſtinus ſeyt) wel heeft on-
uerderſtelijck en onſterſelijck gege-
uen / maer en heeft de natuere en waer-
heyt des vleechs niet wechgenomen.

25

Zy ſeggen / dat zy het woort hebbe
waer door de wille Gods is opēbaer

gheworden. Ja iſt datmen hen toelaet
de ganc der wtlegghinghe / waer door
het woort verclaert en verſtaet wort /
tot de Ghemeynte te verſtooten. Ick
bekenne wel dat zy het woort hebben /
maer zy hebben gelijck het voortgiden
de Antropomorphiten hadden / doe
zy eenen lichamelijcken Godt maecte /
item gelijck het Marcion / en de Ma-
nichean hadden / doe zy dichteden dat
het lichaem Christi hemelſch ofte phan-
taſtiſch was. Want zy brachten deſe ge-
tuygeniſſen voort / De eerſte Adam is
van der aerde aerdiſch / de tweede A-
dam is tot den hemel hemelſch. Item
Christus heeft hem ſeluen vernieticht
de gedaente eens dienſtſlaets aenge-
nomen hebbende / en in de gelijckenis-
ſe ghewonden als een menſche. Maer
deſe groue eters / en meynen niet dat
daer eenighe macht Gods zy / ten zy
dat de gantsche orden der natuere te-
niete gemaect worde / door een onghes-
chiet monſter dat zy in haer herſenen
ghesmeet hebben: het welcke mer is
Godt omuāghen / en hem ſeker palen
ſteilen / als wy willen door onſe ghe-
dichtſelen bepoecuen wat wy dīnck.
Want wat woort hebben zijt ghe-
nomen / dat het lichaem Christi in den
hemel ſienlijck is / en opter aerden on-
ſienlijck verborghen is in ontelijcken
vele broeckens broots. Zy ſullen ſeg-
gen / dat de noot dat eyſcht / dat het li-
chaem Christi in het ſpachmael ghe-
gheuen worde. Te weten / dewijle zy
willen dat vleechelijck eten tot den
woorden Christi beſluyten / ſo zijn zy
door haer eyghen fantaſie beweecht
zinde bedwongē geweest / deſe ſcherp
ſinnige reden te ſmeden / tegē de welcke
de gāſche Chriſtſtuere ſtrijft. Wat
zy ſegge dat wy de mogentz Gods
vercoften / dat is baſch / wāt zy wort
oec ſeer door onſe leere verheuen en ge-
preſent. Maer dewijle zy ons altijts be-
ſchuldigen / dat wy de mogentz Gods
nemen / om dat wy dat vermoeyen / dz
na gemeynt ghewoen nē licht en is te
gheloouen / hoewel het door den mont
Gods beloeft is: ſo antwoorde ic hen
noch eenmael dat ſelue dat ic bouen ge-
antwoort

1. Cor.
15. f. 47.
Phil. 2. a
7.

Epist. d.
Darda-
num.

Iac. i. d.
21.

antwoort hebbe / te wetē / dat wy in de
 d'borghen des geloofs / den raedt
 des gemeynen geuolens niet en vol-
 gen / maer niet leelijke leerlijckheyt /
 en niet de geest der saechtmoedicheyt /
 den welcken Iacobus prijst / de leere
 ontfangen die wt den hemel gecomen
 is. Maer ick en versake niet dat wy
 daer nutte en bequame matichy vol-
 ghen / daer zy seer schadelijck dwalen.
 Als zy dese woorden Christi hooren /
 Dit is mijn lichaem / so dichten zy een
 intraket dat seer wyf van de An Chri-
 sti is. En als wt die gedichtsel schan-
 delijcke ongeschickheide volgen / so d-
 sincken zy hen seluen in den afgrondt
 der almoghentheyt Gods / om alsoo
 het licht der waarheyt wt te blussche /
 om dat zy nu door vnuoorlichtige ha-
 sticheyt in stucken geualten zijn. Hier
 wt coemt dese hoouerdige eppen an-
 nicheyt / Wy en willen niet weten hoe
 Christus onder het broot verborghen
 zy / maer zijn niet dese zijn stemme te
 brede / Dit is mijn lichaem. Maer wy
 arbeypden gehoorfacmijne en sochful-
 dichijc / om in de gatsche Schriftue-
 re een goet gesont d'stant deser plaet-
 se te vinden: en en nemen niet het d-
 heer de hypericheyt lichtuerdichijc en
 sonder onderscheydt aen / al wat ons
 eerst in den An coemt: maer wy ghe-
 bruycken neersfighe oterlegginge / en
 nemen dien An aen / welcken de hepli-
 ge Gheest ons leert ende ingheeft: op
 den welcken wy betrouwende / berach-
 ten alle aertsehe wijsheyt die daer te-
 gen mach ghebracht worden. Iac wy
 houden onse sinnen gewangen / op dat
 zy niet en bestaen een eenich woordes-
 ken tegen te mummelen: en wy doot-
 moedigen se / op dat zy niet en bestaen
 daer tegen op te staen. Hier wt is die
 sotlegginge der woorden Christi ge-
 comen / de welcke wt het ewich ge-
 bruyt d' Schriftuere allen. Wt amē-
 ten gemeyn is / gheijc zy alle weten / die
 een weynich in de Schriftuere geoes-
 sent zijn. Wy en achtent ons oock niet
 ongeoorloest te zyne / dat wy na het exē-
 pel der hepliger Maget / in een swaer
 sake bragen / hoe het mach gheschien.

Maer dewijle geen dinck crachtiger 26
 en sal wesen om het gelooue der godt-
 saligen te beueffighen / dan dat zy ke-
 ren dat de leere die wy geselt hebben /
 is wt het supuer woort Gods ghe-
 nomen / en op zyn autoziteyt steunt: so
 sal ic dit ooc met so cozte woorden alst
 my mogelijc is / openbaer maken. Wy
 worden niet door Aristotelen / maer
 door den heplighen Gheest gheleert /
 dat het lichaem Christi / nae zijn we-
 deropstandinghe zijn seker mate be-
 houdt / ende zijn plaetse in den hemel
 heeft / tot den laetsten dach toe. Het en
 is my niet verborghen dat zy de plaet-
 sen die tot dese sake boortghebracht
 worden / sozgeoolijc verworpen. So
 wanneer Christus seyd / dat hy sal
 wechgaen en de werelt verlaten: soo
 seggen zy dat die wechginghe niet
 anders en is / dan een veranderinghe
 zijns sterfelijcken stants. Maer also
 en soude Christus den heplighen Geest
 n3 senden om het gebreck zijns afwe-
 sens (ghelyck hy spreckt) te duullen /
 want hy en soude in zijn plaetse n3 ge-
 comen zijn: en wederom Christus en
 soude oock seue niet wt de hemelsche
 glorie nedergedact zijn om de cōdicie
 des sterfelijcken leuens aen te nemē.
 Woorwaer de comisse des Geests / en
 de hemeluaert Christi / zijn dingen die
 tegen inaleandern moeten gheleken
 worden. En daerom ist niet mogelijc
 dat Christus soude nae het vleesch by
 ons woonen / op sulcke wijs als hy
 zijnen Gheest sent. Wouen desen seyt
 hy oock wtdruckelijc / dat hy niet en
 sal altydes met zyne Discipulen in de
 werelt wesen. Zy meynen dit oock
 seer wel te wederleggen / seggende / d3
 Christus daer wil segghen / dat hy n3
 altyds en sal arm ende elendich en d-
 nootfakelijch des sterfelijcken leuens
 onderworpen wesen: Maer de ghele-
 gentheyt ende circōstancie dier plaet-
 se / is gantschelijc daer te oec: en d-
 en wort niet ghehandelt van armode
 ofte vā den ellenbigen stant des aerd-
 schen leuens / maer van dierst en erre.
 Die saltinge en behaechde dē Disci-
 pulen n3 / om dat zy meyndē d3 die cost

Joan. 14
b. 12. d.
28.Mat. 26
b. 11.Iac. i. d.
34.

N N n tū onnus

onnut ende te bergheeft / ende hy nae ouerdaet was / en daerom hadden zy lieuer gehad datment den armen gegeven hadde / dat zy meynen ouerdaelichijc gequist te zyne. Christus antwoort dat hy niet en sal alijts tegenwoordich wesen / om alsoo gheert te worden. Augustinus en leyt het oock n3 anders wt / de welcke aldus spreekt met clare woorden / als Christus seyd / Gh3 en sult my niet alijts met v hebben / doe sp3ack hy van de teghenwoordicheyt zijns lichaems / want na zijn maieseyt / na zijn boozieninghe / nae zijn onwtspreekelijcke ende onsenlijcke ghenade / wort dat veruult dat van hem gheseyt is / Siet ick ben niet met v tot de volcpendinge d' weereit: maer na het bleesch / dwelc het Woort heeft aenghenomen / nae het welcke hy van der Maecht geboren is / nae het welcke hy is vande Joden gheuangen geweest / en nae het welcke hy is aen het hout gehecht / van het cruyce genomē / in doeken gewonden / in het graf geleyt / ende in de wederopstandinge geopenbaert gheweest / seyt hy / Gh3 en sult my niet alijts met v hebben. Waerom? Om dat hy na de lichaemelijcke teghenwoordicheyt / heeft beertich daghen berkeert met zyne Discipulen / ende is opghelommen / daer se hem niet den ooghen ende niet met den voeten gheleydt ghedaen hebben. Hy en is hier niet: Wat hy si daer ter rechter handt des Vaders. En nochtans is hy hier / want nae de teghenwoordicheyt zijnder maieseydt en is hy van hier n3 gegaen. Jit / Wy hebben Christus alijts niet ons / nae de teghenwoordich: ydt zyner maieseyt: maer nae de teghenwoordicheydt des bleeschs / is recht gesept / Gh3 en sult my n3 alijts hebbē. Wāt de Gemeente heeft hem na de tegenwoordich: des bleeschs gehad weynige dagen: maer heeft zy hē door het geloue / maer en siet hem n3 niet den oogē. In welcke plaetse hy (op dat ic doe dit int cor: te aentereckene) Christus op dierley wijse tegenwoordich maect / te weten / door zijn maieseyt / boozieninghe ende

onwtspreekelijcke genade / onb de welcke ick die wonderlijcke gemeynschap zijns lichaems en bloets veruult: so verre wy verstaē dat zy door de cracht des heyligen Geests geschiet / en niet door een ghedichte besluytinghe zijns lichaems onder het bysoet. Want onse Heere heeft betuycht / dat hy bleesch en beenen heeft / diemen tasten en sien mach. Ende dat wechgaen en opclimmen / en beteekenen niet eenen schijn van opclimmen ende wechgaen te geuen / maer beteekenen warachtichijc te doen dat de woorden beduyden. Vemant mochte seggen / Sitten wy van Christus in een seker plaetse des hemels besluypten. Ick antwoorde met Augustino / d3 dese v3age seer curieus s3de ende ydel is / so verre wy nochtans gesoouen dat hy in den hemel is.

Wat beduyt de naē der opclimmin: ghe die so dicmael verhaelt is / beduyt het niet dat hy heeft een plaetse verlaten / ende in een ander ghegaen: Zy seggen neen: om dat na haer gevoelen / hy de hoochde de eerlijcheit des rijck alleenlijc beteekent wort. Maer hoedanich is de wijse van opclimmen geweest. Wy hebben niet de Discipulen gesien dat hy is in de hoochde opghelaren: Werhalen de Evangelisten n3 claerlijc / dat hy is in de hemelen opgenomen geweest: Dese scherpsinnighe Sophisten / seggen dat hy is door een welcke wechgenomen wt het gesichte / om dat de geloouige sonden leeren dat hy daer nae niet en soude in de weereit sientlijc wesen. Maer hadde hy willen een onsenlijcke tegenwoordicheyt verseken / so hadde hy moettē in eenen ooghenblik verwinden / of te een welcke hadde hem moeten deken / eer hy hem van der plaetse verroerde. Maer als hy hooghe in de lucht opgaert / ende een welcke onder hem sellende / leert datmen hem n3 meer en moet op der aerde soeken / so besluypten wy gerustelijc dat hy in zijn woonstee in de hemelen heeft: gelijck ooc Paulus betuycht / en gebiedt hem van daer te verwachten. Hier om worden de Discipulen v3 de ghen

Tract. in
Joan. 50
Joan. 12
b. 8.

Mat. 28
b. 20.

Act. 1. b.
9.

Lib. de
symb. ca.
6.

Act. 1. b.
9.
Mar. 16.
d. 19.
Luc. 24.
g. 51.

Phil. 3.
d. 20.

ghelen vermaent / dat sy te vergheefs in den hemel opsen : om dat Iesus die wechgenomen is tot in den hemel / alsoo sal comen ghelijck sy hem hadden sien opclimmen. Hier meynen de tegenstrijders ooc door een cluchtighe wtulucht te ontcomen / te weten / dat hy dan sal comen sientlyck / die altyts is op der aerde by de sijne gheblijuen onsentlyck. Maer de Engheleken en gheuen daer gheen tweerley teghenwoordicheyt te kennen / maer maken enkelijck de discipulen getuygen zijnder hemeluaert / gelyck die hem niet haren ooghen hebben sien opclimmen / op dat daer gheen twijfelinghe meer dan en zy: enen gelyck of sy seyen / Ghy hebt gesien dat hy is ten hemel op gheuaren / ende heeft de hemelsche heerschappij aengenomen: voort aen moer ghy iijdt saemlyck verwachten dat hy een Richter der werelt wedercome: want hy en is niet in de hemel gheuaren / om dien alleen te beatten / maer om by ende alle godtsalige met hem te versamen.

28 Maer dewijle de beschermers deser ouerijeliccher leere hen niet en schamen die selue met ghetuygenissen der ouder Leeraren te vercleren / en voortnemelijck met de ghetuygenisse Augustini / so sal ick niet cozte woorden verclare hoe verkeerdelijck sy dit soeken te doen. Want dewijle geleerde en heplige mannen de getuygenissen der ouder Leeraren versamen hebben / so en wil ick dat selue niet wederom doe / so wie wil die machse: wt hare gheschrijven hale. Ick en sal selfs wt Augustino niet voortbrengen al wat tot der sake soude dienen: maer sal te breed wesen met weynighe woorden te bewijzen / dat hy gheheel met ons geuoelt. Wat onse tegestrijders seggen / dat in vele plaetsen in sijne boeken gelezen wort / dat het vleesch ende bloedt Christi / te weten / die offerhande die eenmaal in het cryste gheoffert is / in het Nachmael wtgedeyt wort: dit is hen een cranck behulpel: dewijle hij ooc mede noemt een dancksegginghe / ofte een Sacrament des lichaems

Christi. Ende op wat sin hy dese woorden / Vleesch en bloed / gebuyet / dat en hebben wy n3 berre te soecken / dewijle hy hem seluen verclaert / seggende / dat de Sacramenten namen gecrijghen wt de gelyckenisse der dingē die sy beduyden: ende dat daerom op eenighe wyse het Sacrament des lichaems Christi / is het lichaem Christi. Hier mede coemt een ander plaetsse wel ouereen: De Heere en heeft n3 getwijfelt te segghen / Wat is mijn lichaem / doe hy het tecken daer van gaf. Ten anderen segghen sy / dat Augustinus claerlyck schrijft dat het lichaem Christi ter aerden valt / ende in den mont coemt: Ick antwoorde / dat hy dat seyt met sulck gheuoelen / gelyck hy schrijft dat het verteert wort in den buick / want hy stelt dat daer by. Hier teghen en is oock niet dat hy seyd / dat het groot verteert wort / als het Sacrament volbracht is: wat hy heeft weynich te dorre geseft / Dewijle dit Sacrament den menschen bekent is / het welcke door menschen bedient wort / so mach het in eere ende weerdicheyt zijn ghelijck een heplich dinc / maer niet ghelijck een mirakel. Hy en wil oock niet anders segghen in een ander plaetsse / de welcke onse teghenstrijders veel te onuoorsichtelijck tot hen trecken / te weten / dat Christus hem seluen heeft eenichsins in zijne handen ghebragen / doe hy het groot des Nachmaels synen discipulen verdeelde. Wat dewijle hy daer d3 woorden / Eenichsins / ghebruycht / dewelck een gelyckenisse beduyt / soogeeft hy ghenoech te kennen / dat het lichaem Christi niet warachtichelijck noch wesentlijc en is onder het groot belloten geweest. Ende dit en is geen wonder: dewijle hy op ee ander plaetsse claerlijc seyd / dat de lichamen / ist datmen hen mate ende plaetsse beneet / nergens en sullen zijn: ende dat te gant / elijc niet en sullen zijn / om d3 sy nergens en zijn. Het is veel te swack dat sy segghen / dat daer niet gehandelt en wort van het Nachmael / in het welcke wort een sonderlijcke

Contra
Adamā-
tum M
nichium
lib. 1. 2.

Lib. 3. de
Trinit.
cap. 10.

In Psal.
33.

Ad Bo-
nif. Epi.
23.

Psalm b cracht

Epist. ad
Dardani-
um.

cracht bewijst. Wār de vrage is daer/
van het vleesch Christi / ende de hey-
lighe Augustinus antwoort eygent-
lyc daer op / leggende / Christus heeft
zinnen vleesche onsterffelijckheyt ghe-
gheuen / maer en heeft de natuere niet
wech ghenomen. Naec de forme des
vleeschs / en moettmē niet dencken dat
hy alomine is: want wy moeten toe-
kenen dat wy de godtheit des Wtde-
laers also beschermē / dz wy de waer-
heyt zijns lichaems niet wech en ne-
men. Want het en is niet noodich dat
al wat in Godt is / alomine zy gelijck
Godt selue. Ende terstont stelt hy de-
se reden / Want de eenighe persoon
Christus / is beyde Godt en mensche:
nae zijn godtheit is alomine / ende na
zijn menscheit is hy in den Hemel.
Hoe soude hy soo onachtzaam geweest
hebben / dat hy het Sacrament des
Nachtmaels / dwelck soo groote een-
sake is / niet en soude wtgenomen heb-
ben / hadde het tegen die leere geweest
die hy daer handelde. Ende nochtans
ist dat yemant wil neerstichelijck lesen
dat weynich daer na volcht / die sal be-
vinden dat onder die ghemeyn leere /
ooch het Nachtmalel vernact is / ie we-
ten / dat Christus die de cenghebozen
Sone Godts / ende oec des menschen
Sone is / alomine geheel tegenwoor-
dich is na zijn Godtheit: ende dat hy
in den tempel Godts (dz is / in de Ge-
meynte) woont als Godt / ende dat hy
in een seker plaetse des Hemels is / na
de seker mate zijns lichaems. Hier ge-
wy dat hy / om Christusum met de Ge-
meynte te vereenighen / het lichaem
Christi niet wt den hemel en treet: het
welcke hy doerwaer doe soude / waert
dat het lichaem Christi ons geen wa-
rachtighe spijse en ware / sonder on-
der het broot beloten te zyne. Wy een
ander plaetse beschrijft hy / oec de ge-
loouighe Christusum nu bestritten. Wy
hebben hem (seydt hy) door het teer-
ken des cruytes / door het Sacrament
des Woops / ende door de spijse ende
dranch des Altaers. Ick en wil hier
niet handelen hoe bequaemelijc hy een
dwase superflie seide onder de teer-

kenen der tegenwoordicheyt Christi:
maer die de tegenwoordicheyt Godts
verghelijckt by het tecken des cruy-
tes / die gheeft ghenoech te kennen / dz
hy Christus geen twee lichamen toe en
dicht / om dat de ghene die seningh in
den Hemel sit / soude onder het broot
verborghen zijn. Ist dat hier vercla-
ringhe noodich is / so wordet terstont
daer na daer by geselt / dat wy Christusum
altijts hebben na de teghenwoor-
dicheyt zonder Maeslept: maer dat
dat hy na de teghenwoordicheyt zijns
lichaems warachlichge gesept heeft /
Ghy en sult my niet altijts hebben.
Maer sy seggen / dz oec daer by staet /
Ma zijn onwarschelijcke ende onsen-
lijcke ghenade gheschiet het dat van
hem gesproken is / Ick ben by u tot de
volcpendinghe der weereidt toe. Maer
dit en doet hem gheen boorddeel: want
dit wordet ten leynde op de maeslept
gheduydt / de welke altijds teghen
het lichaem gheseldt wordet / ende het
vleesch wordet nameelijck van de ghe-
nade ende cracht onderfcheyden. Ghe-
lijck hy op een ander plaetse seyd / dat
Christus na zijn lichamelijke tegen-
woordicheyt / sine discipulen verla-
ten heeft / om dz hy soude met hen zijn
na zijn gheeselijcke teghenwoordic-
heyt: waermede hy sonder twijfel claere-
lijck het wesen des vleeschs onder-
fcheyt van de cracht des Geests / door
de welke wy niet Christus bereenicht
worden / die wy anders door de wijde
berfchepdenheyt der plaetse / verre
berfchepden zijn. Dese selue wijse vā
spreken ghebruyckt hy dickmael / ge-
lijck als hy seyd / Wy sal wederom met
lichamelijcke teghenwoordicheyt co-
men / om de leuende ende doode te oer-
decken na den reghel des geloofs / en-
de na de gesonde leere: want na de ge-
snelijcke tegenwoordicheyt / is hy by
de Gemeynente gheweest / ende sal daer
by wesen in de weerdelt tot de volcyn-
dinge der weereidt toe. So wordet dan
dit tot de geloouighe ghesproken / de
welcke hy heeft begonnen salich te ma-
ken door zijn lichamelijcke tegenwoor-
dicheyt / ende is na zijn lichamelijcke
wesen

Mat. 26
a. 11.

Mat. 28
d. 20.

Tract.
50. in 30
annem.

tegenwooz dieheyt van hen ghescheyden / om dat hyse soude met den Vader bewapen na zijn geestelijcke tegenwoozichz. Dat woort / Lichamelijc / te nemen dooz / Sielijc / dat is spotte lijck. Want hy stelt het lichaem en de goddelijcke cracht teghen malcanderen: ende als hy daer by seyt / dat Christus met den Vader ons bewaert / so seyt hy claerlijc / dz Christus ons zijn ghenade wt det hemel sendt dooz synen Gheest.

29 Ende dewijle sy so groote een betrouwen stellen in dese bedeccheydt der verborghen tegenwoozichheydt / welken / laet ons sien hoe wel sy daer mede hen seluen decken. Ten eersten en sullen sy niet een syllabe dooztzen ghen wt de Schriftuere / waer dooz sy souden mogen bewijzen / dat Christus onsenlijc zy: maer sy nemen dooz seker ende vast / dat geen verstandich mensche hen en sal toelaten / te weten / dat het lichaem Christi niet anders mach in het Nachtmal gegeuen worden / dan gedeckt onder den schijn des broods. Waer dit is het selue daer vā sy teghen ons strijden / soo verre ist dz het soude moghen hare gronden wesen / waerop sy souden steunen. En als sy also clappen / so wordē sy bedwōghen Christo tweeley lichamen te maken: want na haer gheuoelen is het sēlijck inden hemel / ende in het Nachtmal dooz sond'rijcke beschickinghe onsenlijck. Waer hoe wel dit ouereen cozzint / dat eenmen lichtelijck wt andere plaetsen der Schriftuere / ende oock wt de ghetuyghenisse Petri / lichtelijck oordeelen. Petrus seyd dat den hemel moet Christusum houden ofte baten tot dat hy wederom come. Dese menschen leeren dat hy in alle plaetsen is / maer sonder forme. Sy segghen dat het onrecht is dat de natuere des glorieusen lichaems soude der condicte der ghemeynder natuere onderwozen worden. Waer dese antwoorde brenghet met haer de raserie Scructi (de welcke te rechte allen godtsalighz growelijck is) te weten / dat het lichaem Christi is vā zijn

godtheydt verstandon. Ic en segghe niet dat sy alsoo gheuoelen: maer ist dat onder de gauen zijns gheglorificeerden lichaems oock veruact is / dat het onsenlijck zy / ende alle dinc veruulle / soo ist openbaer / dat de substantie des lichaems wechgenomen wort / ende dat daer gheen onverscheydt tusschen de goddelijcke ende menschelijcke natuere ghelaten wordet. Souen desen ist dat het lichaem Christi soo menigherley is / dat het in een plaetse ghesien wordet / ende in dander onsenlijck zy / waer is dan de natuere des lichaems / het welcke zijn seker mate heeft: waer sal oock de eenheydt zijn. Tertullianus argueereert veel bet / als hy besuyt dat Christus een warachtich natuerlijck lichaem hadde: dewijle de figure daer van in het Sacrament des Nachtmals / ons wordet boozghesfeldt tot eenen pandt ende sekerheydt des geestelicken leuens: want de figure ofte tecken soude valsche zijn / ware het niet warachtelijc dz daer dooz afgebeelt wort. Ende dozwāer Christus sprack van Luc. 24. zijn gheglorificeert lichaem / doe hy f. 39. seyd / Siet ende tast / want een gheest en heeft noch vleesch noch beenen. Siet / Christus selue betuycht met synen mond / dat hy warachtich vleesch heeft / dat gheuoelt ende ghesien can worden. Ist datmen dese dinghen wechneemt / so en sal het wt nē mēer vleesch zyn. Sy soecken haer alights te bedecken met die dispensacie / die sy ghesineet hebben. Waer het ghene dz Christus enckelijck vercondicht / dat behooren wy also aen te nemē / dat het sonder wtneeminghe by ons plaetse hebbe dat hy wil seggē. Wy bewijst dz hy niet en is een ydel gesichte: om dat hy in zijn vleesch sēlijck ist. Ist datmen wechneemt dat hy als een eyschschap der natuere zijns lichaems toeschrijft / salmen dan niet moeten een nieuwe beschrijvinge des lichaems sine den sēb waer sy hen wendē / haer gedichte dispensacie en heeft geen plaetse by Paulum / daer hy seyt / dz wy de Phil. 3. d. salichmaker wt den hemel verwach- 21.

ten / de welcke onse verachtelijc lichaem
sal zynen glorieusen lichame ghelijck
maken. Want het en is niet te ver-
wachten dat wy sonden Christo ghe-
lijck worden in die dingen / die zy zyn
nen lichame toedichten: so dat wy sou-
den een pegelijck een ontfentijck ende
onmetelijck lichaem hebben. Daer en
sal oock niemant soo lichtuerdich ge-
uonden worden / diemen dese so groo-
te ongheschicktheydt soude maken te
gheloouen. Soo en moeten zy dan den
glorieusen lichame Christi niet toes-
schijuen / dat het een gaue heeft / waer
door het soude op eenen tndt in vele
plaatsen zyn / ende in geen seker plaet-
se begrepe worden. Int coyte / zy moe-
ten opentelijck de wederopstandinghe
des blees veraken / ofte toelaten
dat Christus niet hemelijche eerlijck-
heyt becleet zynde / niet en heeft het
bleesch afgheleydt / dewijle hy ons in
onse bleesch sal dier seluer eerlijcheyt
declachtich ende medeghenooten ma-
ken: want de wederopstandinghe sal
ons niet hem gemeyn zyn. Want wat
leert de gatsche Schizmatuere clerijck-
ker / dan dat Christus / gelijck hy on-
se warachtich bleesch heeft aengeno-
men / doe hy wt de Maget gheborn
wert / ende in onse warachtich bleesch
heeft geleden doe hy door ons bolde-
de / also oock wederopstaende dz selue
warachtich bleesch heeft wederom aen-
genomen / en ten hemel opghenooert.
Wat dit is de hope die wy hebben van
onse wederopstandinge ende opuaert
tot den hemel / te weten / dat Christus
is wederopgestaen en ten hemel opge-
clomine: en (gelijc Tertullianus seyt)
den pant onser wederopstandinge niet
heuen in den hemel gedragen heeft. Nu
hoe crant ende swack soude die hope
zijn waert dat dit selue onse bleesch
niet warachtichlijc in Christo opge-
staen ende in den hemel gecome en wa-
te: Dit is de warachtige eygenschap
des lichaems / te weten / dat het in een
seker plaetse zy / zyn seker mate ende
ghedaente hebbe. Waerom laet dat dwa-
se gedichtsel haren / waer door heyde
het verstant des menschen ende Chri-

stus aen het broodt ghebecht worden.
Want waer toe dient die verhoghen
tegenwoordicheyt onder het broot / an-
ders dan op dat de ghene die willen
met Christo vereenicht zyn / niet dat
teecken ghecrust zyn: Maer de Hee-
re heeft niet alleenlijck onse ooghen /
maer oock alle onse sinnen willen wt
der aerde opheffen / de vrouwen ver-
biedende hem aen te roeren tot dat hy
tot den Vader opghesclommen wa-
re. Als hy siet dat Marie door godt: Joa. 20.
salighe eerbiedinghe wil hem sijne d. 17.
voeten cussen / so en is daer geen ooz-
sake waerom hy dat sonde misprijen
ofte verbieden / tot dat hy inden he-
mel ontfangen is / anders dan om dat
hy n3 en wil op eenige andere plaetse
dan in den hemel ghesocht worden.
Wat sy segghen dat hy daer na is van Act. 7. 5.
Stephano ghesien gheweest. Daer-
op is licht te antwoorden / dat het
Christo niet nootich en was daerom
zijn plaetse te veranderen / dewijle hy
macht hadde om zyns dienstknechts
oogen soo scherpsichtich te maken / dat
sy tot in den hemel saghen. Dit selue Act. 9. 8.
moeten oock van Paulo segghen.
Wat sy segghen dat Christus is wt
het ghesloten graf gheghaen / ende
door ghesloten deuren tot zijne disci-
pulen ghecomen / dat en diendt oock
niet om haer dwalinge te beschermen.
Want ghelijc Christus opt water
ginch / gelijc of het een vast paviment
geweeft hadde: also en ist geen wonder
ist dat de hardicheyt des grasscens
hem gheueken heeft om daer door te
gaen. Hoe wel het is der waarheyt bet
gelijc / dat de grasscree is door Christi
beuel wechghenomen / en terstont als
Christus wtgegaen is / wederom op
zijn plaetse gecomen. En in te comen)
als de deuren ghesloten zyn / en is
niet dat de vaste materie der deure
comen / maer door zyn godlijcke cracht
hem seluen eenen wech maken / so dat
hy onuerons onder sijne discipulen
stont / gantschelijc door een wonder-
lijcke wijs / doe de deuren ghesloten
waren. Wat sy wt Luca voortbre-
ghen / dat Christus is haestichlijc
ver-

Luc. 24. c
16. verswonden ende vergaen wt de oogen der discipulen / met de welcke hy na Emmaus ghinc / dat en is hen niet bozderlyck / maer her helpt ons. Wāt als hy wilde maecten dat sy hem niet en sagen / en is hy niet onsenlyck gheworden / maer is alleenlyck wt hare ooghen ghewecken. Ghelyc hy ooc met hen gaende / niet een nieu aensichte aenghebaen en heeft / om dat hy niet en soude bekent worden / maer heeft (ghelyck Lucas betuycht) hare oogen ghelouwen. Maer dese mensche en veranderen Christus niet alleenlyck / op dat hy in de aerde woone / maer wille ooc dat hy hem seluen niet ghelyck en zy. Int coete / als sy aldus beuselen / hoe wel sy niet in een woort en seggē dat het lichaem Christi een gheest zy / soo leeren sy dat nochtans ende geuent te kenne niet vele omme-woorden : en en zyn noch hier mede niet te vrede / maer beleeven het ooc met dingen die gantschelyck contrarie zyn : waer wt noodtsakelyck volcht / dat het tweerley zy.

30. Maer of wy hen schoon toelieten dz sy van de onsenlycke tegenwoordichy clappen / soo en soude nochtans noch niet bewesen zyn / dat hy sonder mate is / en anders soecken sy te verghees Christus onder het broot te besluytē. Ist dat het lichaem Christi niet can alomme zyn op eenen tijdt / so en sal het niet ghelouelyck wesen dat het onder het broot in het Nachtmal verborghen is. Hierom zyn sy bedwonghen gheweest ongeschicktelick te dichten / dat het lichaem Christi alomme is. Maer wy hebben door vaste ende clare getuygenisse der Schryfture bewesen / dat het lichaem Christi seker plaetse ende mate heeft / ghelyck ander menschen lichamen. Wouē desen / dat hy door zyn opclimninghe ten hemel openbaer ghemaect heeft / dat hy niet in alle plaetsen en is / maer dat hy deen plaetse verlaet / als hy in eē ander coemt. Ende dese belofte / Ic ben met u tot de volpynninge der weerdelt toe / en is niet van zyn lichaem te verstaen. Want ten eersten / dewyle

daer van een gheduerighe vereeninge ghesproken wort / soo en soude die n connen bijuen / ten ware dz Christus ooc buyten het ghebyte des Nachtmals lichamelijc in ons woonde. En daerom en hebben sy geen oorsake om so bitterlyc vā de woorden des Nachtmals te huyen / op dat sy Christum int Nachtmal onder het broot besluyten. Een ander bewijst het vernolich der woorden / dat Christus in die belofte geenlins van de tegenwoordichy zyns vleeschs en spreect / maer dat hy synen discipulen onuerwinnelike hulpe beloest / door dewelcke hyse teghen allen aenloop des duyuels ende der woerelt / beschermt en bewaert. Wāt dewyle hy hen eē swaer aempt beueelt / soo versterct hyse niet her begrouwen zynder teghenwoordicheyt / op dat zyt n en vreesen te aegae ofte verzaechdelijck bedienen : gelijc of hy / wilde seggē / dat hen zyn onuerwinnelike hulpe niet en sal ghebreken. Waert dat dese menschen niet en wilden alle dinghen verwerten / souden sy niet behouren de wyse der tegenwoordicheyt te onderscheyden : En voorwar sommige hebben lieuer mit groote schande haer onwetentheydt te openbaren / dan een weynich van haer dwalinghe af te wijcken. Ick en spreke niet van de Dapisten / der welcker leere verdra ghelijcker / ofte ymmers clerlijcker is : maer sommige worden alsoo door strydtgiericheydt ghedreuen / dat sy segghen / dat het lichaem Christi alomme is / daer zyn Godtheydt is / vā de welcke het niet en can verscheyden worden / om dat die twee naturen in Christo verenicht zyn. Maer dat is / ghelijc of door dese vereniginge een dinc gemaect worde / dat noch Godt noch mensche en ware. Dit heeft wel Eutyches / ende daer na Serneti / ninge gewest. Maer wt de Schryfture verstaē wy clerlyc / dat de eenighe persoon Christi / also is wt twee nature / dz nochtans een yegelycke nature haer eyghenschap ongeschent behoudt. Sy sullen hen schamen te versaken dat Eutyches / is te rechte verdoemt

Joā. 3. b
13.

Joā. 1. c.
18.

1. Coz. 2
b. 8.

doemt gheweest: maer het is wonder dat sy niet en aenmercken wat de oorsake zijnder verdoeninghe zy/ te weten/ dat hy het onderscheyd dat tusschen de persooen is/ wechneemende/ ende de eenheydt des persoons voorwendende/ van Godt eenen mensche/ende wederom van den mensche Godt maecte. Daerom was grooter wijsheit isft/ dat sy lieuer den Hemel met de aerde vermengen/ dan dat sy het lichaem Christi niet en forden tot den Hemel trecken: Want dat sy tot hare bescheiminge dese getuyghenissen voortbraghen/ siemāt is opgeuaren totten hemel anders vā die wt den Hemel nedergheromen is/ de Sone des mēschē die in dē Hemel is. Itē / De Sone die in den schoot des Vaders is/ die heeft het ons verclaert/ daer in toonen sy ooc haer onuerstandt/ dat sy de gemeenschap der eygenscapen betrachtē / de welcke niet te vergeten en is voortijde vā de heylighe Vaders gheuonden. Woort: waer als Paulus seyd/ dat de Heere der eerlijckheyt ghecruyft is/ soo en meyndt hy daermede niet dat Christus yet gheliden heeft in zijn Godtheit: maer d3 hy/ die veracht ende vermaect in het vleesch leedt/ oock Godt ende de Heere der eerlijckheyt was. Op dese wijze was oock de Sone des menschen in den Hemel: te weten/ om dat de selue Christus/ die na het vleesch de Sone des menschen was/ ende op der aerde woonde/ oock Godt was in den Hemel. Also wort te dier selue plaetse oock gheseydt/ na zijn Godtheit/ dat hy is nederghedaelt: n3 dat zijn Godtheit den Hemel verlaten heeft/ om haer seluen in het lichaem te besluyten: maer om dat sy/ hoe wel sy alle dinck veruinde/ nochtans in dē mensche elijckheyt Christi/ lichaemelijck/ dat is/ naturelijck/ ende op eerijge onwtspreekelijcke wijze woonde. Daer is een onderscheyt ghewoonlijck in de Scholen ghebruyckt/ het welcke ick my niet en schame te verhalen/ te weten dit: Hoe wel de gantsche Christus alomme is/ soo en is nochtans

al wat in hem is/ niet alomme. Ende och of de schoolleraers selue de cracht deser reden wel aenghemerckt hadden: want also haddenmen moghen dat dwase gbedichtsel van de vleescheijckhe teghenwoordicheyt Christi/ veruindē. So dan/ dewijle onse Widdelaer gheheel alomme is/ soo is hy al tijds by de sijne/ ende in het Nachtmael bewijst hy hem selue op sonderlijcke wijze teghenwoordich te sijne/ nochtans also/ dat hy geheel daer is/ maer niet al wat in hem is: want (gelijc geseyt is) aengaende zijn vleesch/ is hy in den hemel/ tot dat hy ten oordele sal verschijnen.

De ghen die gheen teghenwoordicheydt des vleeschi Christi in het Nachtmael en verstaen/ ten zy dat het in het broodt zy/ die dwaalen seer. Wat alsoo wort van hem de verborghen werckinghe des Gheests wijsgestoeten/ door de welcke Christus niet ons bereyent wort. Sy en meynen niet dat Christus ons teghenwoordich is/ ten zy dat hy tot ons nederdale: gelijck of wy niet euen wel zijn teghenwoordicheyt en hadden/ so hy ons tot hem opnoert. Soo is dan het geschil alleenlijck van de wijze der teghenwoordicheydt: want sy stellen Christus in het broodt/ ende wy achtent onghewoonloest datmen hem wt dē Hemel treect. De Lesers moghent oorbeelen welch rechter ende warachtigher zy: alleenlijck dat dese lasteringhe ophoude/ dat Christus wt zijn Nachtmael ghestooten wort/ soo hy niet onder het broodt bedeckt ende verborghen en is. Want dewijle dese verborghenheyt hemelich is/ soo en ist niet noodich Christus neder op der aerde te trecken/ op dat hy met ons bereyent zy.

Woort/ ist dat yemant my bracht van dē wijze der teghenwoordicheyt/ soo en sal ick my niet schamen te bekenen/ dat dese verborghenheyt so hooghe is/ dat sy noch door mijn vernuft verstaen/ noch door mijn woorden verclaert en can worden: ende op dat ick claerlijcker sprekē/ ic beuinde het beter

beter dan ick can verstaen. Daerom
neime ick sonder langher disputacie de
waerheyt Gods aen/ in de welcke ic
mach onbeureest rusten. Hy seyd dat
zijn vleesch is mynder zielen spijse/ en
zijn bloet/ eenē vrac. Het sulcke doetsel
late ick hem mijn ziele voeden. In
zijn heyligh Nachtmael gebiet hy my/
ouder de teekenen des broodts/ ende
wijns/ zijn lichaem ende bloet te etē
ende drincken: ick achte sonder twijfel
dat hyt warachtichlyc geest/ ende dat
ickt warachtichlyc ontfanghe. Ick
verwope die ongheslycke dinghen
alleenlyc/ die schynen der hemelscher
maesteyt Christi/ niet te veramen/ of
te van de waerheyt zijnder mensche-
lijcher natuere vrecnde te zijne: want
sulcke dinghen moeten teghen Gods
woordt stryden: het welcke leert dat
Christus also is in de eerlyckheyt des
hemelschen rijckx ontfanghen/ dat hy
niet meer in de weereldt en is te soec-
ken: ende schryft daeren. tusschen zijn-
der menscheijcker natuere toe/ al wat
eenen warachtighen mensche eyghent-
lijck toecoeemt. Ende dit en moet niet
vrecnde noch teghen reden schynen:
want ghelijc het gantsche rijcke Chri-
sti geestelijc is/ also en moetmen ooc
al wat hy niet zijn Gemeynthe doet/ nā
na de wijse deser weereldt verstaen.
Ofte/ op dat ick Augustin woorden
ghebruycke/ Dese verborghentheyt
wordt wel van menschen ghehandelt/
maer door goddelijcke wijse: Hy wort
wel op der aerde gehādelt/ maer door
hemelsche wijse. Dit is (segghe ick)
de teghenwoordicheyt des lichaems
die het Sacrament eyscht/ de welcke
daer niet soo groote cracht verschijnt/
dat sy niet alleenlijc onse herten een
ontwijfelijc betrouwen des ewigen
leuens aenbrengt/ maer ons oock bā
de onsterfelijckheyt onses vleeschs
versekert. Want het wordt nā bā zijn
onsterfelijc/ vleesch leuendich/ ende
eenichāns zijnder onsterfelijckheyt
deelachtich ghemaect. De ghene die
door haer onmatighe wijzen van spre-
ken hoogher goeuen worden/ die en
doen niet anders dan dat sy de eenuou

dighe ende clare waerheyt door haer
bewimpelinghen verduysteren. Ist
dat yemāde noch niet genoegh gedaē
en is/ die ouerdencke hier een weynich
met my/ dat wy nā van een Sacra-
ment spreken/ ende dat al wat in het
Sacrament is/ het ghelooue aengaet.
Ende het ghelooue voeden wy alsoo
wel met dese deelachticheyt des li-
chaems Christi/ die wy verhaelt heb-
ben/ als de ghene die Christus wt dē
hemel trecken. Hieren-tusschen bejude
ick byelijc/ dat ick die vermengin-
ge des vleeschs Christi met onse ziele/
ofte die insoezinge die sy leeren/ gant-
schelijc verwope: want het is ons
ghenoech/ dat Christus door de sub-
stancie zijns vleeschs onse zielen leuē-
dich maect/ ia zijn eygen leuen in ons
stort/ hoe wel het vleesch Christi selue
in ons niet en coemt. Vrouwen desen is
de regel ende ooreencominge des ge-
loofs (na de welcke Paulus ghebiet
alle willegginghe te schicken) in de-
sen deele sonder twijfel opentlijc op
onse zijde. De ghene die tegen sulcke
clare waerheyt spreken/ die moghen
sien na wat regel des gheloofs sy he-
schicken. So wie niet en bejude dat Je-
sus Christus in het vleesch gecomen
is/ die en is wt Godt niet. Ende dese
menschen berouē Christus van zijn
vleesch/ hoe wel sy dat versaken/ ofte
niet en aenmercken.

Dat selue moetmen ooc oordeelen
van de ghemeenyschap/ de welcke sy
niet en bekennen/ ten zy dat sy het
vleesch Christi onder het broodt in-
slicke. Maer wy doe dē heyligē geeste
groot onrecht/ ist dā wy niet en gelo-
uen dat het door zijn onbegrijpelijcke
cracht geschiet/ dā wy met het vleesch
en bloet Christi gemeynyschap hebbē.
Ja hadde de cracht deser verborghen-
heyt/ gelijc sy van ons geleert wort/
ende ouer vier hondert jaren der ou-
der Gemeynthe bekend was/ na haer
weerdicheyt ouerlept gewest/ so had-
det ghenoech gheweest om daermede
te briede te zijne/ ende vele schandelij-
cke dwalinghen hadden verhindert
gheweest/ wt de welcke grouwelijcke
twisten

Rom. 12
a. 3.1. Joā. 4
a. 2.Luc. 24.
v. 26.Trenens
lib. 4. ca.
34.

wiffen ontfleken zijn / met de welcke
 de Ghemeynte voortijden ende oock
 te onsen tijde / ellendichlijk ghequelt
 is: de wijle curieuse menschen die hy-
 perbolische ende onmatighe wijse der
 tegenwoordichz eysche / die de Schrif-
 tuere noyt gheleert en heeft. Ende de
 wijle sy van een sake / die sy dwaselijc
 ende lichtuerclichijc ghedicht hebbē /
 so beroerlijc strijden ghelijc of het
 begin ende: het eynde der godtsalichz
 in dese inslyttinge des lichaems Chri-
 sti onder het broot / gelegen ware. Het
 betaemde voornemelijc dat wy wi-
 ssen hoe het lichaam Christi / dwelck
 eenmael door ons ghegheuen is / onse
 woort / ende hoe wy zyns wtgestortē
 bloets deelachtich worden: want dit
 is den gantschen Christum beſitten /
 op dat wy alle syne goeden ghebzu-
 ken. Maer nu laten sy dese dinghen
 baren / in de welcke soo veel ghelegen
 was / in dese dinghen worden veracht
 ende byna begrauen / ende men heeft in
 dese doze vraghe alleen en goet beha-
 ghen / te weten / hoe het lichaam Chri-
 sti onder het broodt / ofte onder den
 schijn des broots verborgzen zy. Sy
 segghen valscheelijc dat alle het ghe-
 ne dat wy van de gheestelijcke etinge
 des lichaems Christi leeren / is tegen
 de warachtige en wesentlijcke etinge /
 gelijc sy spreken: want wy sien alleen
 op de wijse / de welcke by hen blec-
 schelijc is / als sy Christum in het
 broodt besluyten: ende by ons is sy
 geestelijc / om dat de verborzzen cracht
 des Geests / de hant onser vercenin-
 ge met Christus is. Maer ander tegen-
 woordinge en is ooc niet warachtiger /
 te weten / dat wy alleenlijc de vrucht
 aenroeren / de welcke de Gelouighe
 wt het eten des vleeschs Christi heb-
 ben. Want wy hebben bouen gesept /
 dat Christus selue de materie des
 Nachmaels is: ende dat de vrucht
 daer wt coemt / dat wy door de offer-
 hande zyns doots vā sonden verlost /
 ende door zyn bloet ghewasschen / ende
 door zyn wederopstandinge tot de ho-
 pe des hemelschen leuens opgeheuen
 worden. Maer dat dwase gedicht sel /

daer van Lombardus de autoor is /
 heeft haer verstant verbeert / de wijle
 sy meynen dat het eten des vleeschs
 Christi / een Sacrament is. Want hy
 sprecet aldus / Het Sacrament sonder
 de sake / is de ghedaente des broots en
 wijns: het Sacrament met de sake / is
 het vleesch ende bloet Christi: de saec-
 ke sonder het Sacrament / is zyn gee-
 stelijc vleesch. Item een weynich
 daer na / De saecke die daer in ver-
 naet ende bediēdt wort / is het eygen
 vleesch Christi: de saecke bediēdt en
 niet veruuet / is het gheestelijcke li-
 chaem. Dat is een onderschept maect
 tusschen het vleesch Christi / ende de
 cracht die het heeft om te doeden / daer
 in gheuoelē ick met hem: maer dat hy
 dicht dat het een Sacrament is / sel-
 alst onder het broot beslōten is / dat is
 een onberzagelijcke dwalinghe. Hier
 wt is een valsche beduydinge der gee-
 stelijcker etinge gecomen: de wijle sy
 ghemeynt hebben / dat ooc de goddeloo-
 se ende boose mensche het lichaem Chri-
 sti aten / of sy oock schoon seer byem-
 de daer van waren. Maer Christi
 vleesch selue is in de verborzzenheit
 des Nachmaels also wel een geest-
 lijck dinck / als de eeuwige salicheyt.
 Waer wt wy verstaen / dat alle de gene
 die den Gheest Christi niet en hebbē /
 niet meer en connen het vleesch Chri-
 sti eten / dan wijn drincken daer in ge-
 smake en is. Christus wort doorwaert
 veel te onweerdichlijc verscheurt / als
 zyn doot ende crachteloos lichaam de
 onghelooighen ghegeuen wort: ende
 syne woorden strijden opentlic daer-
 teghen / daer hy seydt / Soo wie mijn
 vleesch eet ende mijn bloedt drinkt /
 die blijft in my ende ick in hem. Sy
 segghen dat daer niet ghehandelt en
 wort van het Sacramentelijc eten:
 het welcke ick bekenne / soo verre sy
 niet altyds ooc den seluen steen en
 struyckelen / te weten / dat het vleesch
 Christi nach sonder eenighe vruchte
 gheeten worden. Ick wilde wel van
 hen weten / hoe langhe sy het vleesch
 Christi behouden / of sijn gheeten
 hebben. Hier en sullen sy / na mijn der
 stand /

 Lib. 4.
 Dist. 8.

 Joā. 6. f.
 50.

stant/geene wtganc binden. Maer sy seggen dat de trouwe ende waerheyt Godts niet en can dooz de ondancbaerherdt der menschen yet vercozt ofte vermindert worden. Ick bekene dat boozwaer / ende segghe dat de cracht der verborghentheyt ongeschet blijft / hoe wel de goddeloose die soeken te niete te maecten. Maer het is nochtans een ander dinc / boozghesstelt te worden / dan ontfanghen te worden. Christus gheeft eenen pegelijcken dese gheestelijcke spijs / ende schenckt hen desen geestelijcken dranc: maer de sommighe ontfanghent niet grooter begeerte / ende sommighe verwerpen niet groote hardicheyt. Sullen dese spijs ende dranc haer naturen verliezen / om dat sy van helen verworpen worden? Onse teghenstrijders sullen seggen / dat haer ghevoelen dooz dese ghelijcknisse gheholden wort / te weten / dat het vleesch Christus hoe wel het by de onghelooighe noch reucke noch smake en heeft / nochtans n3 te min Christus vleesch is. Maer ic segge / dat het n3 en can sonder de smake des gheloofs gheeten worden: ofte (is het dat yemande de woorden Augustini meer behagen) ic segghe dat de menschen niet meer wt het Sacrament en halen / dā sy in het dat des geloofs versamelen. Aldus en wordt het Sacrament niet vercozt / ia zijn waerheyt ende cracht blijft ongheschent / al is het dat de goddeloose van zijn deelachticheydt ydel wechgaen. Ist dat sy wederom seggen / dat dese woorden / Dit is mijn lichaem / vercozt worden / als men seydt dat de goddeloose niet anders dan bergancelijck broot en etē: hier op is licht te antwoorden / d3 Godt n3 en wil bekēt worden warachtich te zijne dooz die ontfanginge / daer mede hem de goddeloose ontfanghen / maer dooz de stantvaertich3 zijnder goedtheyt / als hy bereypt is den onweerdigē te gae / ia hen mildelijck aenbiedt dat sy verwerpen. En dit is de gheheelheyt des Sacramēts / de welcke de gantsche wereldt niet en can schenden / te weten / dat het

vleesch en bloet Christi also warachtich den onweerdigen als den wtuercozenen ghelooighen Godts gegeuē wort: nochtans is het ooc mede warachtich / gelijc het regenwater op eenen harden steē vallende asuloeyt / om dat het n3 en can daer in comen / d3 also ooc de godloose dooz haer hardiche3 de genade Godts verstoote / dat sy n3 en can in hen werken. Bouen desen en can Christus niet meer sonder ghelouue aengenomen worden / dā een zaet in het byer wtspruyten. Dat sy vragen hoe Christus can den sommigen tot verberuinge comen / ten 3y d3 sy hem onweerdichlijc ontfangen / dat is veel te cranc: want wy en lesen nergens dat de menschen de doot op hen halen / Christus onweerdichlijc ontfangende / maer eer verworpe. Doc en helpt hen die parabel n3 daer Christus seyt / dat het zaet des godlijcken woorts onder de dooznen opwast / en daer na verstickt en verdozen wort. Want Christus leert daer wat cracht een tijtlic ende ongestadich ghelouue heeft / het welcke onse teghenstrijders niet en meynen noodich te zijne / om het vleesch Christi te eten ende zijn bloet te drincken / dewijle sy Judam in desen deele Pietro ghelijc maken. Ia haer dwalinge wort eer in die selue parabel wederleydt daer Christus seyt / d3 het een zaet op den wech valt / ende het ander op de steenen / ende dat noch een noch dander wortelen en gecrijcht. Maer wt volcht / d3 der onghelooighen hardicheyt Christus vermindert / dat hy niet en can in hen comen. So wie begeert dat onse salich3 dooz het heylighe Nachtmael gheholden worde / die en sal niet bequamer binden / dan dat de geloouige tot Christus den Sone Godts / die de rechte fonteyne ghelēyt worden / om daer wt het leuen te halen. De werdd3 des Nachtmals wort hooge genoegh geprefen / als wy weten dat het een behulpfel is / waer dooz wy in het lichaem Christi gheplant worden / ofte in hem geplant zijnde / meer en meer aen hem wassen / tot dat hy ons met hem in het

Mat. 13.
a. 7.Mat. 13.
a. 5.

Daer hemel

1. Coz.
11. g. 29.

hemelsche leuen vereenighe. Sy segghen / Waert dat sy des lichaems ende bloets Christi niet deelachtich en waren / soo en hadde se Paulus niet moeten des lichaems ende bloets Christi schuldich maken. Maer ic antwoorde / dat sy niet schuldich ghemaect en worden om dat syt gheeten hebben / maer alleenlick om dat sy de verborghentheyt ontheplicht hebbe / den vader der heyliger vereenighe met Gode / vertredende / welckē sy behoorden niet eerbiedighe te ontfanghen.

34

Voort dewijle de heilige Augustinus voornemelijk onder de oude Schryvers dit hoofstuc der leere bevestight heeft / dat de Sacramenten nū vermindert en worden / noch de ghenade die sy afbeeldē / niet te nieue gemaect en wort door de ongelooicheyt ofte boosheyt der menschen: so sal het vorderijc zijn clarijck wt syne woorden te beuysen / hoe onwyselijck ende verkeerdelijck die menschen zijn ghetuyghenisse misbruycken / die het lichaem Christi den hondē door woorden om te eten. Na haer genoeien is de Sacramentelijcke eetinghe / waer door de godloose het lichaem en bloet Christi sonder de cracht des Gheestes ofte eenighe brucht der ghenade ontfanghen. Maer Augustinus hierenteghen wijselijck die woorden ouerleggende / So wie mijn vleesch eet / ende mijn bloet drinkt / die en sal inder eeuwicheyt niet steruen. Te weten (seydt hy) die de cracht des Sacramēts / ende niet alleenlijck het sijnlijcke Sacramēt: ende dat niet wtwendichlijck / maer inwendichlijck: die het metter herten eet / ende niet met de tandē bijt. Waer wt hy ten eynde besluyt / dz het Sacramēt deser saecke / dat is der eenicheyt des lichaems ende bloets Christi / in het Nachtmac des Heerē voorgehestelt wort / den sommighen tot het leuen / ende den anderen tot het verderf: maer dat de sake selue die door het Sacramēt beduyt wort / allen die deelachtich worden / tot het leuen ende niemande tot het verderf voorgehestelt wort. Op dat hier nie-

mandt en segghe dat de beduype saecke niet en is het lichaem Christi / maer de genade des Geestes / die van het lichaem mach verscheyden worden: soo wort dese haer wtuluyck wech ghesnomē door dese woorden / Sieninc / sijn / en can het lichaem Christi nū veruaet worden. Waer wt volcht / dat de ongelooinge alleenlijck des sijnlijcken teekens deelachtich worde. Ende op dat de twyfelinghe te beter wech genomen worde / so heeft hy / geseyt hebbede dat dit broot des inwendighen mensches hongher loet / terstont daer na gheseydt / dat Moses ende Aarō / ende Phineas / en vele andere die het Wan c. 14.
na aten / Gode behaecht hebbe. Waerom: Om dz sy die sijnlijcke spijse geestelijck verstonde / geestelijck hi gerde / geestelijck maecten / op dat sy geestelijck daer van versaeft worden. Want wy hebben oec hyden sijnlijcke spijse ontfanghen: maer het Sacramēt is en ander dinc dan de cracht des Sacramēts. En weynich daer na / Daerom so wie in Christo nū en blyft / ende in wien Christus niet en blyft / sonder twyfel die en eet het vleesch Christi noch en drinkt zijn bloet niet geestelijck / al ist schoon dat hy het tecken des lichaems en bloets Christi sijnlijck en vleeschelijck met de tanden bijt. Hier hoozen wy wederom dat het sijnlijck tecken wort tegen de geestelijcke etinghe gestelt. Waer door dese dwalinghe wederleydt wort / te weten / dat het ontsienlijcke lichaem Christi / Sacramentelijck / warachtelijck gheeten wort / hoe wel het niet geestelijck gheeten en wort. Wy hoozen oec dat hy den onheyligen ende onreynen niet meet toe en schijft / dā dat sy het sijnlijcke tecken eten. Hier wt coemt zijn woordt dwelck seer ghemeen is / te weten / dz de andere Discipulen gheeten hebben het broodt dwelck de Heere was / maer dat Judas het broodt des Heerē geeten heeft: waer door hy de ongelooinge clarijck van de deelachtich des lichaems ende bloets wtsluyt. Hier toe dient het oec dz hy op een ander plaetse

Homil.
in Joan.
59.

Joā. 6. f.
50.
Homil.
in Joan.
26.

seydt/Wat verwondert ghy b dat Iu-
de is het groot Chrysti ghegeuen/door
Rom. 62 her welcke hy soude den duyuel ouer-
2. Cor. gegheuen worden: dewijle ghy daer-
12. b. 7. enteghen siet dat Paulo is een Engel
des duyuels gegheuen/door den welc-
ken hy soude volmaectt worden in
Chrysto: Hy seyt wel op een plaetse/
dat het groot des Nachtmals is ooc
dien het lichaem Chrysti gheweest/
tot de welcke Paulus seyde/ So wie
lib. 5. de het onweerdichlyc eet / die eet ende
Baptis. drinckt hem seluen tot oordeel: ende
contra Wo datmen niet en moet segghen dat sy n-
natiff. z ontfangen en hebben/om dat sijn qua-
1. Cor. lijf ontfangen hebben. Maar hoe dit te
11. g. 29 versfaen zy / dat verclert hy op een
ander plaetse opentlijcker. Want son-
derlijc voorgenomen hebbende te be-
schrijven/hoe de boose ende verwoorpe-
ne die het ghelooue Chrysti met den
mont belijden / ende met de wercken
versaken/het lichaem Chrysti eten/en
dat reghen sommig menschen mey-
ninge/die meynden dat de sulcke niet
alleenlijc het Sacrament / maer oock
het lichaem selue aten) Maer men
moet (seyt hy) niet meynden dat sy het
lichaem Chrysti eten / dewijle sy niet en
zijn onder de leden Chrysti te rekenen.
Want op dat ick andere dinghen ver-
swijge/sy en connen niet te samē Chri-
sti leden ende cender hoere leden zijn.
Int corte / als de Heere seydt / Soo
wie mijn vleesch eet/ ende mijn bloet
Joā. 6. f. drinckt/die blijft in my ende ic in hem/
26. so geeft hy te kennen wat het zy / het
lichaem Chrysti n- Sacramentelijc/maer
warachtichlijc eten: want dat is / in
Chrysto bliuen / op dat Christus in
hem bliue. Want hy seyt dat gelijc of
hy wilde segghen / So wie in my n-
en blijft / ende in welken ick niet en
bliue/ die en moet niet segghen noch
meynen dat hy mijn vleesch eet ofte
mijn bloet drinckt. Iact de Leers den-
mercken dat hy de twee tegen malcā
deren stelt/te weten/ Sacramentelijc
en warachtichlijc het lichaem Chrysti
eten/en daer en sal gheen twijfelinge
meer wesen. Dit selue beuuecht hy
ooc claerlijc met dese woorden / En

Wilt niet uwen mondt/maer uwe her-
te bereyden: want hier toe is ons het
Nachtmal beuolen. Siet wy gheloo-
uen in Chrystum/als wy hem door het
ghelooue ontfangen. Wy weten wat
wy in het ontfanghen dencken: wy
ontfanghen een cleyn beetken / ende
worden in het herte versae: so en wor-
den wy dan niet geuoedt door het ge-
ne dat wy siē / maer door het gene dat
wy geloouē. Hier beduyt hy oock het
gene dat de godtloose eten / op het sien
lijcke tecken/ende leert dat Christus
niet ontfangen en wordet anders dan
door het gelooue. Also leert hy ooc op
een ander plaetse claerlijc / dat beyde
de goede ende boose der tecken den deel
achtich worden/ende sluydt de boose
wt bā het warachtich etē des vleeschs
Chrysti. Want waert dat sy de saccke
selue ontfinghen/so en soude hy gant-
schelijc dat niet versweghen hebben/
dewijle het tot de saccke seer wel diē-
de. Op een ander plaetse van de etinge
des lichaems Chrysti / ende van hare
brucht sprekende / becluyt hy aldus/
Het lichaem en bloet Chrysti sal eenen
pegelijcken tot leuen wesen/ ist d- het
ghene dat in het Sacrament sēlijc
ontfanghen wordet / in der waerheyt
gheestelijc gheeten / ende gheestelijc
ghedroncken wort. Daerom de gene/
die om met Augustino oueren te co-
men/willen segghen dat de ongheloo-
uighe des lichaem en bloets Chrysti
deeltachtich worden / moeten ons het
lichaem Chrysti sēlijc voor ooghen
stellen: want Augustinus leert dat de
gantsche waerheyt des Sacraments/
gheestelijc is. Ende men mach seker-
lijc wt sijne woorden versfaen / dat
het Sacramentelijc eten/als de w-
heyt niet en wort toeghelaten door on-
geloouicheyt/so deel is als het sēlijc
ende wemendich eten. Waert daerom
conde het lichaem Chrysti warachte-
lijc eten sonder geestelijc eten/wat
soude hy meynen als hy seyt/Wit li-
haem d- ghy siet/en siet ghy niet etē/
noch het bloet drincken / welck van
de gene/ die my sullen cruytighen/sal
wtghefordt worden. Ick hebbe v

Contra
Faustū
lib. 13.
cap. 16.

Serm. 2
de verb.
Apoff.

In Psā.
98.

Woe h een

lib. de
am. Dei
21. ca. 25

een Sacrament beuolen / het welcke
 sal leuendich maecten gheestelijck
 verstaen zijnde. Hy en heeft voor-
 waer niet willen versaken / dat het sel
 ue lichaem ons in het Nachtmal voor-
 gheselt wordt / dat Christus ons tot
 offerhande voorgheseldt heeft: maer
 heeft de wijse beduyt hoe wy het eten
 ende deelachtich worden / te weten / dz
 het in de hemelsche glorie ontfanghen
 zijnde / ons door de godlycke cracht
 des Heefstis het leuen ingheeft. Ick
 bekenne wel dat Augustinus dicmael
 dese wijse van spreken ghebuyct / dat
 hy seyt dat het lichaem Christi van de
 onghelououige geeten wordt: maer hy
 legt hem seuen wt / segghende / dz sijt
 ete Sacramentelijc. Ende hy beschrijft
 erghens de gheestelijcke etinge / in de
 welcke de ghenade door onse beten n-
 verflonden en wordet. Ende op dz onse
 teghensrijders niet en seggen / dat ick
 niet enen grooten verlamden hoop
 der sentencien teghen hem strijde / soo
 worde ick wel weten wat sy connen
 op dese eenighe sentencie antwoor-
 den / daer hy seyt / dat de Sacramen-
 ten in de wtuercozene alleen volbrin-
 gen dat sy beduyde. Sy en sullen voor-
 waer niet doque versake / dat het broot
 in het Nachtmal het lichaem Christi
 beduyt. Waer wt volcht / dat de onge-
 loouige des lichaems Christi n- deel-
 achtich en worden. Dat Cyrillus ooc
 niet anders en ghebeelt / dat is open-
 baer wt dese woorden / Ist dat yemāt
 in ghesmolten was noch ander was
 ghiet / so wort het een was met de an-
 deren ghantschelijck vermengt: alsoo
 moet oock de gene die het vleesch ende
 bloet des Heeren ontfangt / met hem
 veremicht worden / so dz Christus in
 hem / ende hy in Christo gheuonden
 worde. Ick meyne dat het met dese
 woorden openbaer is / dat die het lie-
 chaem Christi niet warachtelijck noch
 wesentelijck en eten / die het alleenlijck
 Sacramentelijc eten / want het en can
 dā zjn cracht niet verscheyden wor-
 den: en dat de ghetrouwichz en seker-
 heyt der beloften Gods / daerom n-
 te swacker en wordet / die n- en laet wt

den hemel te reghenen / hoe wel de
 steenen en steenroetsen de bochticheyt
 des reghens niet in en nemen.

Als wy dit weten / soo sullen wy ³⁵
 ooc lichtelijc van de vleeschelijcke aen-
 biddinge afgetrocken wordē / de wel-
 ke sommighe door verkeerde lichtueer-
 dicheyt in het Sacrament opgerecht
 hebben / om dat sy by hen seuen aldus
 ouerleypden: Ist dat het lichaem Ch-
 sti daer is / so is dan ooc zjn ziele ende
 zjn godtheyt met zjn lichaem / want
 sy en connen van malcander niet ver-
 scheyden worden: soo moetmen dan
 Christum daer aenbidden. Waer ten
 eerste of yemāt versactte dat dese din-
 gen niet en mogen verscheyden wor-
 den / wat souden sy doen: Want of se
 schoo seer seggen dz daer soude groo-
 te ongeschichthz wt volgen / waert dz
 yemant het lichaem van der ziele ende
 van de godtheyt verscheyden wilde /
 nochtā wat verstandich en nuchter
 mēsche sal geloouen / dat het lichaem
 Christi Christus is: Sy meynden dat
 seer wel met hare argumentē te bewij-
 sen / maer dewijle Christus van zjn
 lichaem en van zjn bloet niet onder-
 schept spreek / en de wijse der teghen-
 woordicheyt niet en beschrijft / hoe sul-
 len zy wt het ghene dat twijfelachtich
 is / seker ende vast maken dat zy wil-
 len: Wat sullen wy van segghen: Is
 het dat hare consciencien door ee-
 nigh gevoelen swaerlijc geroert wor-
 den / sullen zy niet tersfonde niet hare
 argumenten vergaen en te niere wor-
 de: te weten / als zy sullen sien dat zy
 gheen seker woort Gods en hebben /
 op het welcke alleen onse zielen steu-
 nen / als zy tot rekenschap gheroepen
 worden / ende sonder het welcke onse
 zielen tersfont verstaue: item als zy
 sullen bedencken dat de leere en de ex-
 empelen der Apostelen tegen hen staē /
 ende dat zy alleen de antwozen deser
 haerder meyninghe zijn. Tot sulcke
 beweginge comen oock noch andere
 swaer pntelen / ende knaginghen der
 consciencien. Wat: was het een cleyn
 sake / Godt aen te bidden in dese gesal-
 te / daer van ons niet berodent en is:
 Als

Hom. in
 Joā. 27.

In 6. ca.
 Joā. cap.
 17.

Als banden warachtighen en opzich
ten Godtsdienst gehandelt wort/ be-
hoortmen dan niet so groote lichtueer
dicheyt dat te befaen/ daer van noyt
niet ee woort gelefen en wort: Daer
hadden sy niet sulcke ootmoedicheydt
als het betaemde/ alle hare gedachten
in Godts woort ghehouden/ so soude
sy hoorwaer ghehoort hebben/ dat hy
geseyt heeft/ sijn int/ eet/ drinckt: en
sy soudent desen ghebode ghehoorsaem
gewees hebben/ niet het welcke hy ge-
biet het Sacrament te ontfangen/ en
niet te aenbidden. De gene die het na
het gebot Godts sonder aenbiddinge
ontfangen/ die zijn seker dz sy van het
gebot Godts niet aen wijcken: ende
daer en is niet beters dan sulcke ghe-
rusticheyt/ als wy eentich werck begin-
nen. Sy hebben het exempel der Apo-
stelen/ van de welcke wy niet en lesen
dz sy nedergeualen zijn/ ende het Sa-
crament aengebeten hebben/ maer dat
syt ghelijc sy aen de tafel saten/ geno-
men ende geeten hebben. Sy hebben
het gebruyse der Apostolischer Geme-
meynte/ daer Lucas verhaelt dz sy ge-
meynschap gehouden hebben/ niet in
de aenbiddinghe/ maer in de vtekinge
des broots. Sy hebben de Apostolische
leere/ daer mede Paulus de Co-
rintische Gemeeynte onderwijst/ betuy-
gende dat hyt van den Heere ontfan-
gen heeft dat hy hen leerde.

Alle dese dinghen dienen hier toe/ te
weten/ op dat de godtsalighe Lesers
oerlegghen dat het seer sorgghelijck
is in groote sware saecken vā het een-
uoudige woort Godts af te wijcken
tot onse eygene droomē. Ende het ge-
ne dat dus verre gheseyt is/ dat be-
hoort ons in dese saecke alle swarte-
heyt wech te nemen. Want de Godesa-
lighe zielen moeten tot den Hemel op-
gheheuen worden om Christus daer
behoorlijck te ontfangen: ist dat het
werck des Sacraments is/ het swac-
ke verstande des menschen te helpen/
op dat het spelunne om de hoocheydt
der gheestelijcker verborghentheden
te baten/ so dwalen die van den rech-
ten wech om Christus te soeken/ die

in het sotwendich teecken bliue. Wat
sullen wy dan segghen/ sullen wy ver-
saken dat eenen supersticiusen gods-
dienst te zijne/ als de menschen voor
het broot nedervallen om Christus
daer in te aenbidden: Dit quaet heeft
sonder twijfel het sijnische Concilium
willen verhinderen/ als het den
Christenen verbiet haer verstant niet
nederheyt aen de boozgheselde tecke-
nen te hechten. Dit seint is ooc de oop-
sake waerom booztijden is verordent
gewees/ datmen voor de consecracie
soude het volck niet inyder stemme
āmanē het herre opwaerts te heffen.
En de Schrijftuere seint en verhaelt
ons niet alleenlijck neersichlijck dat
Christus ten hemel opgeclommen is:
waer doot hy de te ghenmoordicheydt
zijns lichaems heeft van onse gesichte
ende gemeynschap wech ghenomen:
maer ooc op dat sy ons alle bleesche-
lijcke ghebachten van Christus bene-
me: so ghebedt sy ons/ onse verstant
opwaerts te heffen: so wanneer sy vā
hem meldet/ ende hem in den hemel te
soeken/ daer hy sit ter rechter hāt des
Vaders. Ista desen regel behoordemē
hem lieuer gheselijc in de hemelsche
glorie aen te bidden/ dā dese so sorghe-
lijcke aenbiddinghe te dichten/ die vol-
grouter ende bleeschelijcker meyninge
van Godt is. Daerom de gene die de
aenbiddinghe des Sacraments ghe-
dicht hebbe/ die en hebbe se nē alleenlijc
wt hen seluen ghebroomt buyten de
Schrijftuere/ i de welcke nē een woort
daer van en can getoont worden/ daer
sy nochtans niet en soude vergheten
gheweest hebben/ hadde sy Gode be-
haecht/ maer hebben oock teghen de
Schrijftuere/ na het goetduncken haer
der begeerlijckheyt hen seint eene Godt
gesmeet/ ende den leuendigen Got ver-
laten. Want wat is afgoderie/ ist dat
dit gene en is/ almen de gauen voor
de gener eerte: In welcke saecke wte-
sins gesondicht is: want men heeft
Gode zijn eere benomen ende der crea-
ture gegeuen: ende hy woort oock in
zijn besmette en onthepliche welddact
ontcort/ dewijle men wt zijn heyligh

Act. 1. b.
9. 10.Colos. 3.
a. 2.Act. 2. g.
42.1. Cor.
11. d. 23.

36

M O o ij. Sacra-

Sacrament eenē grouwelijckē afgodt ghemact heeft. Waer laet ons hiertēge/ op dz wy niet in den seluen put en vallen/onse oorzē/oogen/herte/āstant en tonge gantscheijck aen de heylige leere Godts hechten. Want sy is de schole des heyligen geests/die de alder beste leermester is / in de welcke men so wel gheleert wort/ dat het niet noo dich en is van elders yet te halen: ende al wat daer in niet geleert en wort/ dat moeten gheeren niet weten.

38 **A**b (ghelijck de superstitie eenmael bapten de palen getreden zijnde/geen mate en can/houde) zijn sy veel boozder gevallen / want sy hebben wijsen ende ceremonien ghedicht / die van de insettinge des Nachtmacis seer vzeke zijn: alleelijck om dat sy den teekene des Nachtmacis souden Godtlijcke eere doen: Wy doen (seggen sy) Christo dese eere. Ten eersten / waert dat dese aenbiddinge in het Nachtmaciel gheschiede/soo soude ick seggen/ dat sy dan eerst behoorlijc geschieden/ als niet het tecken / maer Christus selue in den hemel sittende/aenghebeden wort. Maer nu onder wat decksel segghen sy dat sy Christum in dat groot aenbidden/daer sy gheen belofte deser saecke en hebben. Sy consacrerē ende heylighen een hostie (ghelijc sy die noemen) om dat syse souden met pomperie ommedagen/ende ghelijc in een schouspel booz ooghen stelen om gheert/ aengebeden ende aengheroepen te worden. Ic vraghe door wat cracht sy die meynen behoorlijck gheplicht te zijne: sy fullen dese woort den boortbzenghen / Dit is mijn lichaem. Maer ick sal hierteghen boortbzenghen dat daer ooc mede gheschreuen is / Reemt ende eet. Ende dit en sal ick niet sonder reden doen: want dewijle de belofte aē het gebot hangt/so segge ick dat sy also daer in belotē is/ dat sy daer van gescheyden zijnde/ gantscheijc te nē wort. Dit sal door een ghelijck exempel beter verclaert worden. De Heere heeft ons een gebot ghegeuen / segghende/ Wenroep my: ende een belofte daer by gheselt/

segghende/ Ick sal u verhooren. Waert dat yemant Petrum ofte Paulū aenroepde/woude op dese belofte roemē/ soude niet een pegelijc segghen dz hy verkerdelijck dede. Ende ick bidde u wat doen sy anders die het gebot vā het eten des broots achterlaende/ dese afgescheyde belofte grijpē/ Dit is mijn lichaem/ op dat sy die misbzuyken tot ceremonien die vzeemde van de insettinge Christi zijn: Soe moeten wy dan gedachtich zyn / dat dese belofte dien gegēen is / die het gebot houden dat daer by gheselt is: ende dz die gantscheijc gēn woort en hebbe/ die het Sacrament tot andere dingen ghebzuycken. Wy hebben bouen gheleert hoe het Sacramēt des heyligen Nachtmacis onsen geloeue dient. En dewijle de Heere ons dese soo groote mildicheyt zijnder goetheit die wy haen verclaert hebben / niet alleelijck in ghedachtenisse en bzengt/maer ons ghelijck in de hant gheeft / ende verweet om die te bekennen: so vermaent hy ons ooc mede/ dz wy niet en moete booz suicke onghemeten goetdicheit ondanckbaer zyn: maer eer die na haer verdienste louen ende pāsen/ en met dancksegghinghe verclare. Daerom als hy de insettinghe des Sacraments heeft synen Apostelen ghegeuen/soo heeft hy hen gheleert dat sy souden tot zijnder ghedachtenisse doe. Dit legt Paulus wt/ dat het is de doot des Heeren vercondighen. Ende dit is opentlijc ende samen met eenbzachtighen monde clartijck belijden/ dat alle onse betrouwen van het eenwiche leuen ende salicheydt / is in de doot des Heeren ghelegghen: op dat wy hem door onse belijdinghe eeren/ende door onse exempel andere hermanen en hem eere te gheuen. Hier siet men ~~anderom~~ waer toe het Sacrament dient/te weten/om ons in de gedachtenisse des doots Christi te oefenen. Want dat wy Geboden wordē/ de doot des Heeren te vercondighen/ tot dz hy comt om te oordeelen / dat en is anders dā dat wy wortē door de belijdinghe des monts verclaren/

Luce 22.
b. 19.
1. Coz.
11. f. 26.

ghene dat onse gelooue in het Sacrament bekend heeft: te weten / dat de doot Christi onse leuen is. Dit is het tweede ghebruyck des Sacraments / dwelck de wtwendighe belijdinghe aengaet.

39 Een derden heeft de Heere ghewilt / dat het ons soude tot een bemaninghe dienen: want wy en connen door geen ander bemaninge crachtichlijcker vermaent worden tot reynicheyde ende heylicheyde des leuens / ende oock tot liefde / brede ende eendzachticheyt. Want de Heere maect ons daer alfoo zijns lichaems deelachtich / dat hy gatschelijc een met ons wordt / ende wy met hem. Ende dewyle hy niet meer dan een lichaam en heeft / waer van hy ons alle deelachtich maect / soo moeten wy alle door sulcke deelachticheyt een lichaam worden. Ende dese eenheydt wort ons door het broot afgebeeldet / dwelck in het Sacrament hoorghesfelt wort: het welcke wt vele granen gemaect is / die also onder malcanderē bermenget zijn / dat men deen vā de andere niet en can verscheyden: op dese wijsse behooren wy ooc met soo groote eendzachticheyt der herten vereenicht te zijne / dat geen tweedracht noch gescheil tusschen ons en come. Dit hebbe ick lieuer met de woorden Pauli te verklaren / daer hy seyt / dat de dincbeker der segheninghe den welcken wy seghen / is de ghemeynschap des bloets Christi: ende het broot der segeninge dwelc wy breken / is de deelachticheyde des lichaems Christi. So zijn wy dan alle een lichaam / die van een broodt deelachtich zijn. Wy sullen goeden hoorghanc in het Sacrament gedaen hebben / ist dat dit gedachte in onse herten ghedruet is / te weten / dat wy niemant van onse broeders en connen hinderen / versnaden / verworpen / schenden ofte eeniching ergeren / sonder daer mede door onse onghelijck dat wy hem doen / ooc Christum te hinderen / verachten ende schenden: dz wy niet en connen met onse broeders onreins zijn / sonder oock mede met Christo onreins te zijne: dat wy niet en con-

nen Christum lief hebben / sonder hem in onse broeders lief te hebben: ende dz wy sulcke sorge als wy door onse lichaem dragen / ooc moeten door onse broeders dragen / dewyle sy leden onses lichaems zijn: geijc de smerte die een lidt des lichaems heeft / oock van alle de andere leden gheuoelt wordt / dat wy oock alsoo moeten medelijden hebbe / als onsen broedere eenich quact toeghecomen is. Daerom en ist niet sonder oorake / dat Augustinus soodickmael dit Sacrament noemt cenen Want der liefde. Want wat scherper prikkel mochte daer ghebruyckt worden / om de onderlinge liefde onder ons te gebruycken / dan als Christus hen seluen ons geuende / ons niet alleenlijc door zijn exempel en vermaent onseleuen door malcanderen te geuen: maer dewyle hy hem seluen ons allen ghemeyn maect / soo maect hy dat wy alle een in hem zijn.

Hier wt wordt seer wel beuefficht 39 dat ick ergheus gheseyt hebbe / te weten / dat de rechte wtdeelinghe des Sacraments niet en is sonder woordt. Want alle de nutticheyde die ons wt het Nachtmael coemt / die eyscht dat het woordt daerin zy: Is het dat wy zijn in het gelooue te verstercken / ofte in de belijdinghe te oefenen / ofte te bemanen tot het ghene dat wy schuldich zijn / soo is het woordt daer toe noodich. Daerom en can geen dinc verkerdelijck geschie in het Nachtmael / dan dat het in een stomme handelinghe verandert wort / het welcke onder des Paus tyrannie gheschiet is. Want sy willen dat de ghantsche cracht der consecracie in de meyninge des Priesters gheleghen zy / ghelijck oft het volck niet aen en ghinghe / den welcken de verhozgentheyde behoort hoornemelijc verclaert te worde. Dese dwalinghe is daer wt ghecomen / dz sy niet en aenmercken dat die heilosten door de welcke de consecracie gheschiet / niet tot de teekenen selue / maer tot de ghene die se ontfanghen / ghesproken worden. Christus en spreekte n3 tot het broot / sy dz het zijn lichaem

¶ Do hiij wort

Woordenmaer gebiedt syne Discipulen
het broodt te eten / ende beloeft hen de
gemeynschap zijns lichaems en bloets.
Paulus en leert oock gheen ander o-
den / dan dat den ghelouuigen niet het
broodt ende niet den drinckbeker oock
de belofte voorgegeft worden. Het is
hoorwaer alsoo . Het en betaeamt ons
hier niet eenighe toouersche belofte
te dichten / soo dat het soude ghenoech
zijn de woorden ghenummelt te heb-
ben / ghelijck of sy van de teekenen ge-
hoort worden : maer wy moeten ver-
staen dat de woorden een leuendighe
prediking zijn / de welcke de hoorders
sicht / ende tot in haren gheest dooz-
dringt / ende in hare herten ghebrucht
wozt / en haer cracht toont in de vol-
bringinghe der dinghen die sy beloeft.
Hier wt is het opbaer / dat de wech-
legginghe ofte bewaringhe des Sa-
craments onnut is / de welcke sommi-
ghe menschen willen hebben om den
cranchen buyten oorden wt te deelen.
Want sy sullen de insettinghe Christi
sonder woort ontfanghen / ofte de
dienaers sal de warachtighe wtleg-
ginghe der verborghentheyt by het teec-
ken gebruyckē. Als het sonder woort
ghegheuen wozt / so is daer misbruyck
en seyl. Alsmen de beloften daer ver-
haelt / en de verborghentheyt verclaert /
op dat sijt niet brucht ontfanghen die
het ontfanghen sullen / so en hebbe wy
niet te twijfelen dat dit de warachtige
consecracie ofte heylighinghe is. Waer
toe sal dan die ander consecracie des
broots dienen / de welcke niet ghe-
schiet en is in de tegenwoordicheydt
der ghener die het ontfanghen. Waer
de gene die sulcx doen / segghen dat sy
het exempel der ouder Gemeynthe heb-
ben. Iobekenne dat : maer in so groot
een sake / inde welcke men niet sonder
groot verijckel en mach seylē / is
het sekerste de waerheyt selue hol-
ghen

40. Woort / ghelijc wy ken dat die heylighe
broodt des Nachtsmaels des Hee-
ren / is een soete ende liefdelijcke / ende
salichmakende gheestelijcke spijse den
godesalighen dienaren Gods / dooz

der welcker smake sy gheuoelen dat
Christus haer leuen is / de welcke hy
tot danck segginghe verweckt / en tot
onderlinge liefde beymaent : also wozt
het wederom tot / ter schadelijc seyn
verkeert / allen den ghenen / der wel-
ker gelooue daer dooz niet gheuoelt
noch gesteret en wozt / ende die daer
dooz tot danck segginge ende liefde nē
verweckt en woorden . Want ghelijc
de lichamelijcke spijse / als sy den buyc
bindt met schadelijcke humoren beyan-
ghen / ooc selue verdoouen wozt / en-
de meer hindert dan boedt. Also oock
dese gheestelijcke spijse / als sy in een
siele valt / die des dootheydt onreyn
ende besmet is / so brengt syse tot groo-
teren ende meerderen val : niet dooz
haer eyghen ghebruc / maer om dat den
onreynen ende onghelouighen gheen
dinc reyn en is / hoe seer het oock dooz
des Heeren segeninge gheheylt is .
Want ghelijc Paulus seyt / Die se on-
weerdichlijc eten / de drincken / die
zijn des lichaems ende bloets des Hee-
ren schuldich / ende eten ende drincken
hen selue het oordeel / dewijle sy het lic-
haem des Heeren niet en onder schey-
den. Want sulcke menschen die sonder
eenighe boncke des gheloofs / sonder
ghesintheyt der liefde / ghelijc bee-
ssen tot het Nachtsmael comen / die en
onderscheyden het lichaem des Heeren
niet. Want soo verre sy niet en geloou-
uen dat dit lichaem haer leuen is / soo
doen sijt sulcke versmaetheyt aen als
sy connen / dewijle zijt van alle zijn
weerdicheydt beroouen : ende als sijt
alsoo ontfanghen / so ontheyligen zijt
ende besmettent. Ende ist dat sy tegen
hare broeders bzeunde ende twijstich
zijnde / bestaen het heylighe teeken
des lichaems Christi niet haren twist
ende oneenicheyt te bermenighen / soo
en ist dooz hen niet dat het lichaem
Christi verscheent / ende syne le-
den van een ander gepluct worden.
So en zijn sy dā niet tonrecht des lic-
haems en des bloets des Heere schul-
dich / dewijle sijt dooz soo schandelij-
ke godtloosheyt ontreynighen. Waer-
om ontfanghen sy hen selue de ver-
doemenisse /

Ellu. 1.
D. 15.

1. Cor.
11. g. 29.

doemenisse/om dat zijt aldus onweerdigh eten. Want hoewel zy geen gelooue in Christus en hebben/so beghide zy nochtans het Sacrament ontfangende/dat zy haer salicheyt in hem alleen stellen/ende alle betrouwen op eenich ander dinck versaken. Daerom beschuldigen zy hen seluen/ende gheuen getuygenisse tegen hen seluen/ en versegelen selue haer eyghen verdemenisse. Vrouwen desen hoewel zy dooz haet ende quaerwillicheyt teghen hare broeders/dat is/tegen de leden Christus ghedeelt ende oneens zijnde/ gheen deel in Christus en hebben: so betuygen zy nochtans/ dat in Christo gemeynschap te hebben/ en niet hem vernicht te zyne/de eenige salicheyt is. Hierom ghebedt Paulus dat de mensche hem seluen beproeue eer hy van dit broodt etc/ ofte vanden drinckbeker drincke. Maer mede hy (gelijc ic verstaen) heeft willen eenen pghelijcken vermanen dat hy in hem selue gae/ en niet hem seluen ouerlegge of hy niet het inwendich betrouwen zijns herten op die salich ruste/ die hem Christus vercregen heeft:ende of hy die salicheyt dooz de beghinghe zijns monts beket. Want desen of hy niet neersticheyt in onnosselheyt ende heylicheyt soect Christus nae te volghen: of hy na het exempel Christi bereydt is hem seluen dooz zyne broeders te geuen/ende hem selue dien wt te deelen/ met de welcke hy Christus gemeyn heeft: of hy gelijc hy in Christus gherekent wordt/ also oock wederom alle broeders acht leden zijn lichaems te zyne/en of hyse gelijc zyne leden begheert te stercken/ beschermen/ende helpen. Niet dat dese wercken des geloofs ende liefde vmenogen volmaect in ons zijn: maer om dat wy moeten daer na staen/ende begeeren het begonnen gelooue dagelijc meer ende meer te verstercken/ende te vermeerderen.

41 Ghemeynlijc als men de menschen heeft willen tot dit weerdigh eten des Sacraments bereyden/ soo heeft men de ellendige consciencien swaerlijc gequelt en gcruyst: en men heeft noch-

tans geen dinck voortgebracht dat tot de sake diende. Men seyde/ dat die het Nachmael weerdichlijc aten/ die in den staet der genade waren. En inden staet der ghenade zyn/was suuer en reyn van alle sonde zyn. Maer niet sulcke leere woorden alle de menschen die opt op der aerde geweest zijn/ ofte noch zijn/van het gebuyc des Sacraments verstoeten. Want ist dat wy moeten onse weerdicheyt van ons seluen hebben/so ist niet ons verloze/wy en hebben anders n3 dan wanhope en het vderf te verwachten. Want of wy schoon alle onse vermogen ende neersticheyt doen/so en sullen wy nochtans geenen anderen doorganc doen/dan dat wy dan eerst sullen alder onweerdichst wesen/als wy aldermeest sulke arbeiden om onse weerdicheyt te soeken. Maer om dese sweere te genesen/ hebben zy den wijse bedacht om weerdicheyt te gecrijgen/te weten/dat wy soo veel in ons is/ souden ons seluen onder soeken/ ende rekeninghe onser wercken van ons cyschen/ ende dooz berou en biechte/en boldoeninge onse onweerdicheyt versoen: maer hoedanich dese wijse der verforminge zy/ dz hebben wy te zijner plaetse gheseydt. Soo veel de teghenwoordige handelinghe aengaet/ick segghe dat de verslagen consciencien die dooz hare sonden verschickt zyn/ veel te crancken troost in dese dingen hebben. Want ist dat de heere verdoen heeft dat niet mat zijns Nachmaels deelachtich en worde/ anders dan die rechtweerdich ende ontschuldich zy: soo is daer een seer groote versekerth3 noodich/ dooz de welcke yemant soude gherust zijn vā zijn rechtweerdicheyt die vā Godt gecrycht wort. Maer waer dooz wort ons dese gherusticheyt beuesticht/ te weten/ dat de gene die gedaen hebben dat in hem was/souden dooz Godt ge noech gedaen hebben: En al ware het alsoo/wanneer sal nochtans yemant dooren seggen dat hy gedaen heeft dat in hem was? Daerom dewijle wy gheen sekerheyt onser weerdicheyt en gecrijgen/soo sal de toeganc tot het

D o v Nacht-

Nachtmael althijds ghesloten bliuen
door dat gewoelick verbodt / waer
door berouicht wort / dat die hen sel-
uen het oordeel eten ende drincken / die
in het Nachtmael onweerdichlijc eten
ende drincken.

42. **N**u machmen lichtelijck oortheelen
hordanich dese leere zy / die onder het
Judaïsdom regneert / ende van wat au-
toot sy gecome zy / door welcker leere
onmenschelijcke strengichz zy de ellen-
dige sondaers / die niet bertzachttheyt
ende dooftheyt aengetochten zijn / vā
den troost deses Sacramēts beroofte :
in het welcke nochtān hen alle soetic-
heyt des Euangelij booggestelt wert.
Al oozwaer de dupuel en hadde de mē-
schen gheenens connen eer ende beter
verderuen / dan als hy-se soo dwaes
ende onghewoelich maect / dat zy de
smake deses voetsels niet en gecrygē
door de welcke-se de hemelsche Vād
wilde boeden. Daerom op dat wy tot
sulchen val niet en comen / so laet ons
gedencken dat dese heylige maeltijt is
den cranchen medicijne / der sondaren
troost / ende der armen milde ganc : in
de welcke de ghesonde / rechtuerdige
ende rijcke / soo daer eenighe connen
gheuonden worden / gheen nut en
hebben. Want dewijle Christus ons
daer in wort booggheselt tot spijse : so
berstaen wy dat wy sonder hem van
hongher vergaen / ghelijck de cracht
des lichaems vergaet door hunger en-
de ghebreck van spijse. Wouen desen /
dewijle hy tot leuen ghegheuen wort /
so verstaen wy dat wy sonder hem in
ons seluen gātschelijc doot zijn. Waer-
om de alderbeste weerdicheydt die wy
tot Godt brengen connen / is / dat wy
hem onse onbeughentheydt ende on-
weerdicheydt offeren / op dat hy ons
door zijn barmherticheydt hem weer-
dich make : dat wy in ons seluen geen
betrouwen en hebbe / op dat wy in
hem ghetroost worden : dat wy ons
seluen berouderen / op dat wy vā hem
opgeheuen worden : dat wy ons seluē
beschuldigen / op dat wy van hem ge-
rechtueerdicht worden : item dat wy
na de eenicheyt staē die hy ons in zijn

Nachtmael beueelt : eñ dat wy in ons
allen gantschelijck een ziele / een herte
eñ een tonge wenschen / gelijc hy ons
alle een in hem maect. Ist dat wy dese
dingen bedacht eñ ouermerct hebben /
soo en sullen wy nēmermeer door de-
se gedachten nedergheslagen worden /
hoe seer zy ons ooc bestrymen / te we-
ten / hoe soude wy / die arm ende naect
van alle goet zijn / ende wy die niet on-
repnlicheydt der sonden besmet zijn / het
lichaem des Heren weerdichlijc etē?
Wy sullen lieuer dencken dat wy arm
zijnde / comen tot den milden gheuer:
dat wy crant zijnde / tot den medicij-
meester comen : dat wy sondaers zijn-
de / tot den autoot der rechtuerdichz
comen : ten laetsten / dat wy doot zijn-
de / comen tot de leuendichmaker : itē /
dz die weerdicheydt die ons van Godt
ghesonden word / boornemelijc ghele-
ghen is int ghelouue / het welcke alle
dinck in Christus / ende gheen dinck in
ons en stelt : ende in de liefde / te weten
in sulcke liefde / dat het ghenoech is /
dat wy-se onuoelmaect Gode booz-
stellen / op dat hyse vermeerdere ende
betere / dewijle wy-se niet en connen
volmaect hebbe. Andere die niet ons
gheuolen dat de weerdicheydt in het
ghelouue / ende in de liefde ghelegghen
is / hebben nochtān in de mate der
weerdicheydt wijt gebwaelt / eyschen-
de dat het ghelouue soo volmaect zy /
dat daer gheen meerder volmaectheyt
en can toecomen / ende soo groote lief-
de / als de liefde die Christus ons be-
wesen heeft. Waer hier door worden
oock alle menschen afgehouden van
het heylige Nachtmael. Want ware
haer genoenen warachtich / niemāt en
soude het Nachtmael eten anders vā
onweerdichlijc : want zy soudē alle
te gelijcke van onuoelmaectheyt ouer-
tuycht worden. Ende boozwaer het is
veel te groote plomphedyt (op dat ick
niet en segge dwaetheyt) sulcke vol-
maectheyt in het ontfangen des Sa-
craments te soeken / dat het Sacra-
ment daer door te niete eñ te vghhees
wort. Het welcke nochtān niet en is
door de volmaecte ingheselt / maec
door

door de crancke en swacke / om de gesantheyt des geloofs ende der liefde te verwerken / bermenen ende oeffenen / ende om beyder ghebreck te beteren.

43. **W**oort aengaende de wijsse der wendiger handelinge / daer en is niet aen gelegen / of de geloouige het broot in de hant nemen / of niet / of zijt onder malcanderen deelen / ofte dat een pege-lijc eet dat hem gegeven woort: of zij de dijnbecker in des Dienaers hant woe ouer geuen / of den iuften voortgeue: of het broot ghedeesemt ofte ongedeesemt zij: of de wijn root of wit zij. Desse dingen zijn in de vryheyt der Ghe-meynthe ghelegen / hoewel het is seker dat de wijsse der oude Gemeynthe was / dat zijt alle in de handt namen. Ende Christus seide / Deelt het ons v. De historien verhalen / dat het gedeesemt en gemeyn broot geweest zij door den tijt Alexander des Roomschen Wilschops / de welcke de eerste was die in ongesuert broot zijn genoechte hadde: maer ick en sie niet om wat oorzaak / anders dan om dat hy het volck meer soude door dat nieuwe schouspel / tot verwonderinge trecken / dan in de warrachtige Religie onderwijsen. Jc besweere alle de gene die eenige begeerte tot godt salicheydt hebben / of zij niet seer claerlijc en sien / hoe veel claerlijcker de eere Godts hier haren schijn geest / en hoe veel oueruloedigher soeticheyt des geestelijken troosts de geloouighe hier wt hebben / dan wt die onnutte gupcheische beuselinghen / de welcke geen ander nut aen en brengē / dan dat zij het gevoelen des verwonderden volcs bedriegen. Dit namen zij het volc in de Religie behoude / te weten / als het door supersticie dwaes en afstandeloos gemaect zijnde / getrockē woort tot wat dinc men wil. Ist dz yemant wil dusdanighe bonder door de outheyt beschermen / te weet ooc selue wel hoe oudt het gebruyc des Christusma / ende der inblasinghe zij / ende hoe coets na v Apostelen tijde het Nachtmael des Heren is met menschelike insettinghen ghelijck beroest gheueest. Maer dit is de ouerwillichheydt

der menschelijcker stoutichz / de welcke haer seluen niet cā onthouden / sonder in de verborghentheden Godts alre tijt te spelē / ende dertelheyt te bewijzen. Maer wy moeten gedencken dat hy de ghehoorzaamheyt zijns woorts so groot acht / dat hy wil dat wy daer in zyne Engelen en de gatsche werelt oozdeelen. Als men desen grootē hoop der ceremonien laet baren / soo mochten men het Nachtmael seer bequamelijc aldus bedienen / te wetē / dat men dicmael / ende ten minsten alle weke der Gemeynthe voorszeldē: ende dat men ten eersten gemeynē gebeden bede / ende daer nae predicte / ende dat de Dienaer daer nae broodt ende wijn op de tafel hebbēde / de insettinge des Nachtmals verhaelde / ende daer nae de be-laste verclaerde die wy daer in hebbē: en dat hy oock mede alle die afsonderde / die door Godts verbodt van het Nachtmael vrsfooten zijn: en dat men daer nae bade dat de Heere ghelijck hy ons dit heylighe voedsel door zijn groote mildichz gegheuen heeft / also ooc ons onderwijse en schicke om dat met ghelooue ende danckbaerheyt des herten te ontfangen: ende dat hy ons / wy die in ons seluen onwerdich zijn / door zijn barmherticheydt weerdich make tot sulck maeltijt. Dan souden v salmen singen ofte yet lesen / en de Dienaers soude het broot breken / ende den volcke geuen / ende de geloouige souden met voegelijcke oorden der heyligher spijse delectachtich worden. Als het Nachtmael voleyndicht ware / soudemen het volc bermenen tot een oprecht geloue / ende tot belijdinge des geloofs / tot liefde ende tot een leuen dat den Christenen betaemt: en laetsten soudemen Godt dancken en hem lof singen. Ende als dese dingen gheeyndicht waren / soo soudemen de Gemeynthe in brede laten gaen.

Het gene dat wy dus verre van het Nachtmael ghesproken hebben / geest oueruloedichlijc te kennen / dat het nizingestelt en is om eenmael des iaers / en d' lichtuerdichlijc / te ontfangē / ge-lijc het nu gemeynlijc geschiet: maer

om dat het soude dickmael van de geloouige ghebruyct worden / om dat zy souden dickmael het lijden Christi gedencken / ende met dese ghedachtenisse haer gelooue boeden ende stercken / en seluen vermanen om God te louen en te belijden / ende zijn goetheyt te singhen: ende ten laetsten om dat zy door dese ghedachtenisse des doots Christi / soude de onderlinge liefde verstercken ende oec aen malcanderen bewijzen ende betuygen / den bant deser liefde in de eenheyt des lichaems Christi aenmerckende. Want soo wanneer wy des teekens des lichaems des Heeren / deelachtich worden / so worden wy gelijck met een gegeuen ende ontfanghen teeken deen aen den anderen tot alle wercken der liefde verbonden / op dat niemant van ons yet en doe waer door hy zijnen broed hindere / noch achter en late waermede hy hem mochte helpen daer het de noodt eyscht / ende daer hijt vmaech. Dat de Apostolische Gemeynthe dusdanich en ghebruyck gehad heeft / dat verhaelt Lucas in de handelinghe der Apostelen / als hy seyt / dat de geloouige volstādich bleuen in de leere der Apostelen / ende gemeynschap en brekinge des broots ende gebeden. Men behoortder gantschelijck alsoo te doen / dat gheen vergaderinge der Gemeynthe gehouden worde sonder vercondinghe des woorts / gebeden en verdeelinghe des Nachtmals en aelmaelen. Dat dese orden aldus is by de Corinthen ingestelt gheweest / dat machmen genoech wt Paulo verstaen / en het is opbaer / dat zy daer na vele eeuwen lanc is gebruyck geweest. Want hier wt comen die oude regels diemen Anacleto ende Calixto toeschrijft / te weten / dat alle de egene die niet en wille wt de kercke gesloten worden / moeten in de cōsecratie geschiedt is / het Sacrament ontfangen. En in die oude regulen diemē den Apostelen toeschrijft / staet / dat de gene die nū en bijnē tot het eynde / en het heylige Nachmael niet en ontfangen / te straffen zijn / als die de Gemeyn te ontruft ende beroerlijck maken. In

het Antiochenische Concilium / is oec verordent / dat de ghene die in de kercke comen / ende de Schriftuere hoorē / ende van het Nachmael bliuē / sulen van de kercke verboden zijn tot dz zy dit ghebreck ghebetert hebben. Het welcke nochtans in het eerste Eclesiastische Concilium is verloet / ofte ymimers met saechter woorden boozgheselt geweest: nochtans wort daer oec verordent / dz de gene die nemmermeer het Nachmael mede en nutten als zy de vercondinghe des woorts ghehoort hebben / moeten vermaent worden: en ist dat zy na de vmaninge hem seluen noch bay het Nachmael onthouden / dat zy dan moeten wtghelosten worden.

Het dese insettingen hebben de heylige mannen willen onderhouden / dat het Nachmael dickmaels ghebruyct worde / gelijck het vā de Apostelen ingestelt was: dewyl zy sagen dat het den geloouigen seer nut en salich was / en dat het door gemeyn onachtsaemheyt des volcs weynich te samen / vginē en te mete wert. Augustin^{us} betuyche vā zijner tijt / sprekende aldus: Het Sacrament deser eenicheyt die wy hebben in het lichaem Christi / wort in sommighe plaetsen alle dage / in sommighe plaetsen op sekere dagen in des Heeren tafel boozgeest / en van die tafel ontfanghen den sommigen tot het leuen / den anderen tot het verderf. En inden eersten sendbrieff tot Iannariū: Sommige zijn alle dage des lichaems ende bloets des Heeren deelachtich / sommigē omfangent op sekere dagen / in sommighe plaetsē wort het alle dage boozgheselt / in sommighe plaetsen alleenlijck op den Saterdach en Sondach / en in sommighe plaetsen op den Sondach alleenlijck. En dewijle gelijck wy gesen hebben / het volc dicmael slap en traghe was / so hebben de heylige mannen daer van strengelijck vermaent ende gescholden / om dat zy niet en souden schijnē dese slaphert door de vitsgoren te sien. Hier vā hebben wy een exempel by Chrysostomū / op den sendbrieff tot de Ephesen. Tot den genen

Act. 2. 8.
42.

In 6. ca.
Joan.
tract. 26.

In cap. 1 niet geseyt / Waerom zijt ghy aenge-
 Hom. 26 seten/maer / Waerom zijt ghy ingeco-
 Mat. 22 men? So wie der Sacraementen niet
 b. 12.

nen die de maeltijt oonteerde en wert
 niet geseyt / Waerom zijt ghy aenge-
 seten/maer / Waerom zijt ghy ingeco-
 men? So wie der Sacraementen niet
 deelachtich en is / die is stout ende on-
 beschacmt dat hy daer by staet. Ic bid
 de v/ of yemant ter maeltijt geroep en
 ware / ende quame / ende de handen
 wiesche / ende aefate / ende schene hem
 seluen te boegen om te eten / en noch-
 tans niet en proefde / sonde die niet der
 maeltijt ende den weerde schande aen-
 doen? Also ooc als ghy staende onder
 de gene die hen seluen doot het gebedt
 bereyden om die heylige spijse te eten /
 so hebt ghy daer mede beleden dat ghy
 een zijt wt dat selue betael / dewijle
 ghy niet en zijt wechhegaen / ende en
 eet ten eynde niet mede: ware het niet
 beter dat ghy daer niet verschenen en
 hadt? Ghy moecht segghen / Ic bens
 onweerdich. Soo waert ghy dan oock
 v gemeynschap des gebedts onweer-
 dich / de welcke een bereydinge is om
 het heylighe Nactmael te eten.

46 Ende doormaer dese ghewoonte / de
 welcke ghebiet eenmael des iaers het
 Nactmael te houdē / is sonder twij-
 fel een vout des Duyuels / die de me-
 sche ooc geweest zy / doot des welckes
 dienst zy ingezacht is. Men seyt dat
 Japherinus de autoot dier verorde-
 ninghe gheweest is: maer het en is niet
 geloouelijc dat die ordeninge sulck ge-
 weest zy / gelijc wy se nu hebbe. Wat
 hy was mogelijc niet weynich doot
 zijn ordeninge zijnd Gheueynte vor-
 derlijc / nae dat de tijden doe waren.
 Want het is sonder twijfel dat het heyl-
 ige Nactmael doe den ghelouigen
 boozgefelt wert / soo dickmael als zy
 vergaderden: ende het meeste deel der
 ghelouighen heeft sonder twijfel dat
 ontfangen / maer dewijle het nauwe te
 eenigen tijde conde geschien dat zy al-
 le te ghelijcke het Nactmael aten / en
 nochtans sulcx noodich was / op dz de
 gene die onder de onheylige menschen
 en afgodendieners vermengt waren /
 haer ghelouue doot eenich wtwendich
 tecken betuyghden: soo hadde die heyl-
 ige man desen dach om der orden en

policie wille ingesest / in welcken alle
 het Christen volc soude doot de deel-
 achticheyt des Nactmaels zijn ghe-
 looue beijde. Maer de nacomers heb-
 ben dese goede insettinghe Japherini
 qualijck verduyert / als zy een seker
 Wet gemaect hebben vā iaerlijc een-
 maal het Nactmael te houden: waer
 doot het geschiet is dat zy by na alle /
 als zy eenmaal des iaers het Nact-
 mael ghehouden hebben / het gantsche
 iaer boozt ghecrust geweest zijn / gelijc
 of zy seer wel wat zy schuldich ware /
 gedaen hadden. Zy behoortde veel an-
 ders te doen: men behoortde ten minste
 alle weke de Tafel des Heeren den
 Christenen boozgefelt te hebben / om
 de beloften te verclaren / doot de wel-
 ke wy daer in mochten geeselijc ge-
 uoet worden: men behoortde niemandt
 tot het Nactmael te dwingen / maer
 men behoortde alle daer toe te vma-
 nen ende verwecken / ende ooc de trage
 ende slappe te beschelden. Also souden
 zy alle te gelijcke als hongertge men-
 schen tot dese spijse comen. Waerom
 en hebbe ic bouen niet sonder oorzake
 geclaecht / dat dese gewoonte van een-
 maal des iaers Nactmael te houden /
 is doot des Duyuels list ingezacht:
 de welcke eenen dach in het iaer ver-
 ordenende / de mensche het geheel iaer
 lanc traech en onachtsaem maect. Wy
 sien wel dat dit verkeert misbruyck is
 ten tijde Christoforus begonnen in te
 comen / maer men mach oock sien hoe
 seer het hem misacht heeft. Want in
 de bouen verhaelde plaetse beclaccht
 hy swaerlijc / dat dese sake soo ongelijc
 gaet / dat zy op andere tijden des iaers
 niet selfs als zy reyn zijn / tot het
 Nactmael comen: en dat zy te vae-
 schen daertoe comē / ooc als zy onteyn
 zijn. Daer na roept hy wt / seggende /
 v gewoonte / v vkerde meyninge.
 So is van de dagelijche offerhande
 te vergeefs / te vergeefs staen wy den
 altaer / dewijle daer niemandt met
 ons deelachtich is. Hier sien wy dat
 Christoforus dese gewoonte ghe-
 sins gheprezen en heeft.

Wt den seluen swercwinckel is oock 47
 een

een ander insettinghe ghecomen/waer
door half het Nachtmael den besten
deele des volcx Gods ghesloten / ofte
pinxter ontnomen is / te weten / het
teekē des bloets Christi / het welcke
den Lecken ende weertelijckē (want
met sulcke namē noemen zy de erue
Gods) is verboden / ende weynigen
gheschozenen ende gesmeerden tot ep-
ghendom ghegauen. Het ghebode des
eeuwighen Gods is / dat zy alle daer
wt drincken : het welcke de mensche
bestiet met een nieuwe ende contrarie
wet te niete te maken / gebiedende dat
zy niet alle daer wt en drincken. Ende
op dat sulcke wergeuers niet en schij-
nen sonder oorsake tegē Godt te strij-
den / so spreken zy van verijckelen die
geschieden mocht ē / waert dat dese drinc-
beker alsofme eenen yeghelijcken geg-
ghen worde. Waer dit is gelijck of
de eeuwige wijsheyt Gods sulcke ver-
rijckelen nē en hadde connen sien noch
aenmercken. Wouen desen gebuycken
zy een scherpsinnich argument (gelijc
zy meyden) te weten / dat een genoegh
is door beyde. Want ist dat (segghen
zy) het lichaem Christi daer is / soo is
Christus gheheel daer / de welcke niet
en can van zijn lichaem afgescheyden
worden. So is dan door medeuolgin-
ghe het lichaem in het bloet veruuet.
Siet hier de ouereencominghe onses
geuoelens met Godt / als het een wey-
nich bijelijck beginnertel ende moe-
dich te zyne. De Heere toot het broot /
en seyt dat het zijn lichaem is / en als
hy den drinckbeker roont / so noemt hy
hem zijn bloet. Waer de verwaende
stouticheydt des menscheijcken ver-
nufts / roept hier teghen dat het broot
bloet is / dat de wijn het lichaem is :
eenen gelijck of de Heere sonder oor-
sake met woorden ende met teckenē /
zijn lichaem van zijn bloet onderscheydē
hadde : ende gelijc of het opt ghehoort
gheweest hadde / dat het lichaem ofte
bloet Christi / Godt ende Menschē ge-
maent wort. Waerwaer hadde hy hem
seluen gheheel willen beteekenen / soo
hadde hy moghen segghen / Ick bent :
ghelijc hy in de Schriftuere pleech

te spreken / ende en soude niet gheseyt
hebben / Dit is mijn lichaem / Dit is
mijn bloet. Waer dewijle hy wilde ver-
swackheyt onses geloofs te hulpe co-
men / soo heeft hy den drinckbeker ber-
scheyden van het broot doorgheselt /
om dat hy soude leeren dat hy ons al-
soo wel tot drincken als tot eten ghe-
noechsaem is. Jēb ist dat het een deel
wort wechgenomen / so en binden wy
daer nē meer dan half doetsel. Waer
of het schoon warachtich ware dat zy
segghen / te weten / dat het bloet in het
broot zy door haer medeuolginge / die
zy dichten / ende wederom het lichaem
in den drinckbeker : so beroouen zy noch
tans de godtselge zielen van de ver-
sterckinge des gheloofs / de welcke
Christus als noot sakelijck ghegauen
heeft. So moeten wy dan hare scherps-
sinnicheit laten baren / en die nutticheit
en behulpinge behoude / de welcke wy
wt dat dobbel tecken hebben / welck
Christus ons beordent heeft.

Ick weet wel dat de Dienaers des 48
Duyuels hier teghen spreken / gelijc
zy gewoon zijn de Schriftuere te be-
spotten. Ten eersten segghen zy dat
men wt een enckel daet niet en moet
enen regel maken / de welcke de Ge-
meynte soude moeten eeuwelijck on-
derhouden. Waer zy liegen als zy seg-
gen / dat het een enckel daet is. Want
Christus en heeft niet alleenlijck den
drinckbeker geguen / maer heeft oock
beordent dat de Apostelen souden na-
maels also doen. Wāt dit zijn woorden
eens ghebodts / drinckt daer wt alle.
Ende Paulus verhaelt dat het alsoo
gheschiedt is / soo dat hy het door een
seker insettinghe beuelt. Waer ander
wtulucht is / dat de Apostelen alleen
zijn in de deelachticheit deses Nach-
maels toeghelaten geweest / de welcke
hy doe tot Offerpriesters vercozen en
aenghenomen hadde. Waer ick wilde
dat zy my op vāf vragen antwoorde /
de welcke zy niet en sullē connen ont-
comen / maerullen lichtelijc van ha-
re leugen en ontuytichē worden. Een
eersten door wat prophete is hen dese
antwoorde geopenbaert / die so yem
de

Mar. 14
c. 33.
Mat. 26.
27.

de van de Schijsture is: De Schijsture verhaelt dat de twelue zijn met Jesu ter tafel geseten: maer zy en verduyffert de weerdicheyt Christi alsoo niet / dat zyse soude Offerpiesters noemen: van welken naem wy hier na sullen te zijnder plaetse handelen. Ende hoewel hy doe het Nachtmael den tweluen ghegeuen heeft / soo heeft hy nochtans hen gheboden dat zy alsoo souden doen / te weten / dat zijt alsoo souden onder malscanderen verdeelen. Ten anderen brage ic / waerom in dien beteren tijt van de Apostelen aen tot duyfent iaren daer nae / alle gheboouighe sonder vernemen zijn beyder teekenen deelachtich geweest: heeft oock de Gemeynthe niet geweten wat gassen Christus tot zijn Nachtmael ontfanghen heeft: Het soude een seer schandelijcke onbeschaemtheit zijn / datmen hier soude achterwaerts treden ofse wtvlucht soecken. Wy hebben de historie der Kercken / wy hebben de boecken der ouder Leerares / de welcke openbare getuygenissen deser sake geuen. Tertullianus seyt / Onse bleesch wort met het lichaem en bloet Christi ghespyst / op dat onse ziele met Gode gheuoet worde. Ambrosius seyde tot Theodosius / Hoe sult ghy niet sulcke handen het heylige lichaem des Heeren ontfangen: Door wat stouticheyt sult ghy niet uwen mont des drinckbeters des dierbaren bloets deelachtich worden: Hieronymus seyt / De Priesters die het broot des Nachtmals heylighen / ende het bloet des Heeren den volcke verdeelen. Chrysostomus / Het en is niet gelijc in de oude Wet / daer de Priester zijn deel ar / ende het volc dander: maer hier wort een lichaem en een drinckbeker allen gegeuen: al wat in het Nachtmael is / dat coemt den Priestere ende den volcke gemeyn toe. Dit selue betuycht Augustinus in vele woorden.

49 Waer wat disputere ic van een sake die seer openbaer is: Men lese alle de Griecsche en Latijnsche Schrijvers: met sal alomme sulcke ghetuygenissen vinden. Ende dese gewoonte en is

niet vergaen / soo langhe als daer een druppel v geheelys is in de Gemeynthe gebleuen. Gregorius / welken men te rechte mochte den laetsten Wiffelhop van Roome noemen / leert dat het oock te zynen tyde is onderhoude geweest / als hy seyt / Ghy hebt nu n3 hoorende maer drinckende gheleert / wat het bloet des Lams zy: zyn bloet wort in v geloouigen mont ghesloet. Iae vier hondert iaren na zijn doot / doe nu alle dinck erger geworden was / heeft dese gewoonte noch geduert. Want het en was niet alleenlyc door een gewoonte / maer oock door een onueranderlijcke Wet gehouden. Want de insettinghe Christi / was doe in eere ghehouden / ende men twijfelde niet dat het schandelijcke kerckroof was die dingen te scheyden die van den Heere te samen gestelt zijn. Want Gelasius spreect aldus / Wy hebben verstaen dz sommighe alleenlyc het heylige lichaem des Heeren nemen / en hen vanden drinckbeker onthouden: ende dewijle dese sonder twijfel schijnen ick en weet niet met wat supersticie beuangen te zyn / so laetse de Sacramenten geheel ontfangen / ofte hen seluen van de gheheele Sacramenten onthouden. Want de deelinghe deser Sacraments en geschiet niet sonder grootten kerckroof. Men aenmercte doe de reden Cypriani / door de welcke door waer een Christus herte behoort beweicht te worden / daer hy seyt / Hoe leeren ofte berwecken wy se om in de belijdinghe Christi haer bloet te storten / ist dat wy hen / die souden tot den strijt gaen / zyn bloet weygeren: Ofte hoe maken wy se tot den drinckbeker der martryje bequaem / ist dat wy se niet eerst door het recht der ghemeynschap in de Gemeynthe toe en laten om den drinckbeker des Heeren te drincken: Dat de Canonisten die veroordeninge Gelasii op de Priesters duyden / dat is soo kinderlyc dat het niet noodich en is wederlept te worden.

Ten derden brage ic / waerom hy so van het broot enckelijc geseyt heeft dz zijt souden eten: en vanden drinckbeker / dat

Refert
de confes-
cra. D. st.
2 ca. C. o-
perimus.

Serm. 5
de lapsis.

Lib. de re
iur. car.

Refert
Theodo-
rit. lib. 3.
cap. 18.

Hieron.
in 2. Ma-
lach.

Chrysos-
tom. 2. cor.
ca. 8. Ho-
mil. 18.

dat zy alle souden daer wt drincken? **W**e weten/ gelijk of hy met voorge-
nomen raedt wilde dese lifficheyt des
Duyuels verhinderen. **E**en vierden
braghe ick/ist dat de Heere den offer-
priesteren alleen gheweerdicht zijn
Nachtmael te geuen/ gelijk zy willen
seggen: wat mensche heeft dan oyt be-
staen de breeinde die de Heere wtghe-
sloten hadde/ tot deelachticheyt te roe-
pen/ ende tot deelachticheyt dier gau-
die in haer macht niet en was / ende
sonder eenich ghebot des gheens die se
alleen can geuen. **I**ae door wat stou-
ticheyt hebben zy huyde dat gebuyc/
dat zy den volcke het teecken des li-
chaems Christi wtdeelen / ist dat zy
noch gebodt noch exempel des Heeren
en hebben. **E**en vijften braghe ick of
Paulus Acht/ daer hy tot de Corinthen
seydt/ dat hy vanden Heere ont-
fangē heeft dat hy hen geleert hadde.
Want hy verclaert daer na dat hy ge-
leert heeft / dat zy alle souden beyder
teeckenē deelachtich worden. **I**st dat
Paulus van den Heere gheleert heeft
dat mēse moet alle tot het Nachtmael
toelaten: so mogen dese menschen toe-
sien van wien zijt ontfangen hebben/
dat zy by na alle het volc Godts daer
van verstootten: want zy en connen
Godt niet tot eenen autoor daer van
maken/ hy den welcken Ja niet en is
heen. **E**n noch bestaē zy sulcke grou-
welen met den naem der Gemeynthe te
decken en beschermen: ghelijck of dese
Antichristen/ die de leere en insettinge
Christi soo lichtelijck vertreden/ ver-
woesten ende te niete maken/ de Ghe-
meynte Christi waren: ofte ghelijc of
de Apostolische Gemeynthe geen Ge-
meynte en ware/ in de welcke de gāt-
sche cracht der religie gebloeyt heeft.

• Dat xviii, Capittel

• **V**an de Pauselijcke Misse, door
de welcke het Nachtmael des
Heeren niet alleenlijc onthey-
licht, maer oock te niete ghe-
maect is.

Met dese ende diergelijcke bonde/
heeft de duyuel gelijc met groote
duyfermissen/ ghebocht het hey-
lige Nachtmael te verduyfieren ende
besmetten/ om dat het pinners niet en
soude supuer in de Gemeynthe behou-
den worden. **W**aer dit is het hooft v
verschickelijcker grouwelijcheyt ge-
weest/ dat hy heeft een teecken opghe-
richt / waer door het Nachtmael niet
alleenlijc verduyfiert ende verkeert/
maer oock gantschelijc te niete ghe-
worden/ en wt der menschen gedach-
tenisse wechgenomen is: te weten/ als
hy by na de gātche weereelt heeft met
dese seer schandelijcke dwalinge ver-
blint/ soo dat hy ghelooft heeft dat de
Misse zy een offerhade om vergeu-
ge der sonden te gecrijgen. **W**oe de ver-
stantichste ende beste Schoolleraers
dese leere in het begin verstaen hebbe/
daer en braghe ick niet na: laet se baren
met hare doornachtige en verwerrede
scherpsinnigheden / de welcke of zy
schoon mochten eenichmans bescherm
worden/ soo zijn zy nochtans van alle
goede Christenen te verworpen / om
dat zy niet anders en doen dan dat zy
de cloriz des Nachtmaels met vele
duyfermissen bedecken. **S**o sullen dā
de Lesers verstaen/ dat ic dese dinghen
late baren/ ende tegen die meyninghe
strijde/ die door den Roomschen An-
tichrist/ ende door zyne Propheeten de
gantsche weereelt ouer ghesaeyt is/ te
weten/ dat de Misse is een werc waer
door de Priester die Christum daer
offert/ ende de gene die in de offerhan-
de zijn/ de ghenade Godts verdienen:
ofte dat het een versoenoffer is/ waer
door zy Godt versoenen. **E**n dit en is
n3 alleelijc een gemeyn meyninghe des
ghemeynen mans gheweest: maer het
werc en de handelinge selue wort also
van hen gedaen en gheuoecht/ dat het
een maniere der versoeninge is/ waer
door booz de sonden der leuendighen
en dooden Gode wort genoech gedaē.
Wit geuen dat de woorden wt/ die zy
ghebruycken: en men can oock wt het
dagelijche gebuyc niet anders ver-
staen. **I**c weet hoe diepe dese pisse ge-
maect is.

woztelt is: ende met hoe grootē schijn
des goets/ 3y bedeckt 3y / hoe sy met
den naem Christi becleet is / hoe vele
daer geloouen dat in den eenigē naem
der Wijsse / de gantsche somma des ge-
loofs veruuet 3y. Maer als het dooz
Godts woort sal claelijck bewisen
zijn / dat de Wijsse hoe seer sy ooc ver-
ciert 3y / Christo groote lasteringhe
aendoet / zijn cruyce begraefte ende ver-
druct / zijn doot doet vergheten / de
huyt die wy daer wt hebben / wech-
neet / het Sacrament waer dooz de ge-
dachtenisse des doots Christi soude
bliuē / vercrancht enge te niete maect:
sal sy eenige so stercke ende diepe wo-
tels hebben / die niet en souden connen
dooz dese gheweldige hyle / te weten /
dooz Godts woort / afgehouden en
wigheroeyt worden: sal sy connen en-
nighen soo claelijcken schijn hebben /
waer onder sy soude moghen verbor-
ghen bliuen / ende dooz dit licht des
woords Godts / niet gheopenbaert
worden:

2 Laet ons dan bewijfen het ghene
dat wy ter eerster plaetse gestelt heb-
ben / te weten / dat Christus in de Wijs-
se schandelijck ende onuerdragelijck
ghelassert wordt. Want Christus is
van den Vader ghemaeckt de eenighe
hooghe Priester / ende dat n3 vooz ee-
nen tijt lanc / ghelijck wy lesen dat de
hooghe Priesters in het Oude Te-
stament ghemaeckt waren / de welke
niet en condon een ewewich Priester-
dom hebben / dewijle haer leuen sterf-
selijc was: waerom hen ooc naomens
noodich ware die in der gestouē Pri-
steren plaetse wederom in: seelt wo-
den. Maer dewijle Christus onsterf-
selijc is / so en is niet noodich yemāt
na hem in zijn plaetse te stellen. Soo
is hy dan van den Vader verordent
Priester in der ewewicheyt: de oz-
den Welchisedech / om dat hy soude
ewewichlijck dat oneyndelijc Priester-
dom bedienen. Wese verborghenheyt is
lange te vozen in Welchisedech afge-
bedet gewest / de welke de Schrif-
ture eenmael voozgebrachte hebbede /
als enen Priester des leuendighen

Godts / daer na nergheens meer en
meldet / ghelijc of hy gheen eynde des
leuens ghebadt en hadde. Ma dese ge-
lijkenisse / is Christus ghenaeemt een
Priester na de ozden Welchisedech.
Ma de ghene die dagheijcx offer / die
moeten tot die offerhanden Priesters
maecken / ende die als naomens ende
stedehouders Christi / in Christi plaet-
se stellen. Ende hier dooz en veroonen
sy Christum niet alleenlijck van zijn
eere / noch van zijn ewewich Priester-
dom: maer soecken hem ooc dā de rech-
ter zijde zijns Vaders te verstopen /
dewijle hy daer niet sitten en can / son-
der ooc mede ewewich Priester te zijne.
Sy en connen niet segghen / dat de
Offerpriesters niet en worden in
Christi plaetse gheselt / ghelijc of hy
doot ware / maer dat sy alleenlijck zijn
stedehouders zijns ewewighen Pri-
sterdoms / het welke daerom niet te
min en blijf staende. Want sy worden
dooz de woorden des Apostels gedre-
gen / dat sy niet en connē also ontnie:
want hy seyt d3 daer meer Priesters
gemacet zijn / om dat sy dooz de doot
verhindert worden ewewichlijck te
bliuen. So is dan Christus die dooz
de doot niet verhindert en wort / een
ewewich Priester / si hem en zijn geene
medegesellen noodich. Nochtans zijn
sy so onbeschaemt / dat sy Welchise-
dechs exempel ghebruycken om haer
godtsoolheyt te beschermen. Want
dewijle Welchisedech broot en wijn
dooz gheselt heeft / so beslupten sy dat
het 3y een boozspel haerder Wijsse ge-
weest / ghelijc of de ghelijkenisse die
tusschen Christum ende Welchisedech
is / ghelegen ware in de offeringe des
broots ende wijns: het welke so crāc
is / d3 het niet noodich en is te weder-
leggen. Welchisedech heeft Abhe en
sijnen vocke broot ende wijn gegeue /
om d3 hys die dooz de rypē ende oz-
den stant vermoyt waren / soude ver-
maecken ende stercken: maer wat goet
dit de offerhande den: Moses priist de
vriendelijcheyt des heyligē Conincs.
Onse tegenstrijders willen onbequa-
melijc hier wt een verborghenheyt
P P P

Heb. 7. d.
23.

Heb. 5. b.
5. en c. 10
en 7. c. 17
21. en 9.
c. 11. en.
10. d. 21.

Isa. 110
b. 14.

Ge. 14. d
18.

Gen. 14.
en 8.
Heb. 7. a.
1.

fmede/daer van n3 gemeldet en woort,
 sy bestrijken nochtans haer dwalinge
 niet een ander betwete / om dat ter-
 stont daer na volcht / En hy was een
 Priester des Aderhoochste Gods. Ic
 antwoorde ende segge/dat sy verkeer-
 delijc tot het broec en wyne trecke/ het
 gene dat de Apostel van de segeninge
 verstaet. Dewyle hy dan een Priester
 Gods was/so heeft hy Abraham ghe-
 segent. Waer wt de selue Apostel (de
 welcke de beste wtleggher is) de
 weerdicheyt Aelchijedechs bewijst:
 want de gene die gheseghent woort/
 was minder dan de ghene die seghent.
 Ware die offeringe Aelchijedechs
 een figure ende voortbeelt der offer-
 hande der Wisse geweest/ ick bidde v/
 soude de Apostel/ die ooc allerley clep-
 ne dingē ondersoect / so groot ee saeke
 bergeren hebben? Waer wat sy seg-
 ghen/ sy sullen te bergeefs soecken de
 redenen des Apostels te niet te maec-
 ken/daer hy seyt/ dat het recht ende
 de eere des Priesters onder de men-
 schen een eynde heeft/om dz Christus
 die onsterffelijc is/de eenige ende een-
 wighe Priester is.

3 De tweede cracht ende dencht der
 Wisse is/dat sy het cruyce ende lijden
 Christi verduyfster en te niet maect.
 Het is sonder twijfel dat het cruyce
 Christi woort onnueghestooten / als
 daer enen altaer wort opghericht:
 want ist dat hy in het cruyce hem sel-
 uen heeft tot een offerhande ghegeuen
 om ons in der ewichheit te heyligen/
 ende ons een ewighe versoeninghe te
 gheuygen: so blijft sonder twijfel de
 cracht deser zynder offerhande sonder
 eynde. Anders en souden wy gheen
 eerlijker gheuoelen hebben van Chi-
 sto / dan van de offen ende kalueren
 die onder de Wet gheoffert waren/
 der welcker offeringe daer u woort
 berouwen crachteloos te zijne / om dat
 sy dickmael vernieuwt wordē. Warem
 moeten belijde dz de offrhade Chi-
 sti/die hy i het cruyce volbracht heeft/
 geē cracht en hadde om in der ewich-
 heyt te reynighen / of dat hy door een
 offerhande eenmael gheoffert/de hez-

lighinghe ende reyninghe in der een-
 wicheyt volbracht heeft. Dit is het ge-
 ne dat de Apostel seyt/ dz dese opper-
 ste Priester Christus is eenmael door Heb. 9. 8
 de offeringe zijns selfs verschenen in 26.
 de volcindinghe der weerdelt / om de
 sonde wech te nemen. Item/ Dat wy Heb. 10.
 door de wille Gods zijn ghereynicht b. 10. en c.
 door de offerhande des lichaems Jesu 14. en c.
 Christi eenmael geschiet. Item/ Dat
 Christus door een offerhande de ghe-
 heylighe in der ewichheit volmaect
 heeft. Ende daer na seilt hy een seer
 schoone sententie/ seggēde/ Dat/ na dat
 de verghenue ghebrachte der sonde ons een-
 maal berreghen is/ gheen offerhande
 meer en is. Wie heeft Christus oock
 met zijn laetste stemme ende adem ver-
 claert/doe hy seydē / Het is vernult.
 Wy plegghen op de laetste woortē der Joā. 19.
 ghener die steruen/gelijc op een stem- c. 30.
 me Gods/achte te hebben: Christus
 steruende betuycht dat het door zijn
 eenighe offerhande volbracht ende ver-
 nult is/al wat tot onse salicheit dient
 de. Sal het ons geoorlooft wesen da-
 ghelijc ontelijcke vele offerhanden
 aen te lappen aen dese offerhande / der
 welcker volmaectheit hy soo claerlijc
 betuycht ende beuolen heeft: Dewyle
 het heylige woort Gods niet allein-
 lijc en seyt/maer oock toeyt ende be-
 tuycht/dz dese offerhande eenmael vol-
 bracht is/en dz haer cracht ewelijc
 blijft: de gene die een ander offerhande
 soecke/ gheuen die niet te kennen dat
 sy dese offerhande Christi onuelmaect
 en swac achte: Jd de Wisse/de welcke
 ingeselt is om alle dage meer dan hon-
 dert duyent offerhande te doen/waer
 toe dient sy / anders dan dz hier mede
 het lijden Christi/ Waer in hy hem sel-
 uen tot een eenighe offerhande eenmael
 den Vader gheoffert heeft/ bergeten
 en begraven ligge: Wie en soude niet
 sien/anders dan die hant ware/ dz het
 des duyels stonticheyt ghewest is/
 die tegē sulke clare en opbare waer-
 heyt gestreden heeft: Het en is my n3
 verborghen/ met hoedanighe verfric-
 kinghen de vader der leughen pleecht
 dit zijn bedroch te decke/te weeten/ hy
 seyt

Gen. 14.
 c. 18.
 Heb. 7. b.
 7.

Heb. 9. c
 12.

seyt dat het n3 bele en menigerley offerhande en zyn/maer dat de selue eenighe offerhande dickmael verhaelt wordt. Maer sulcke roock can sonder arbeyt herdzeyen wordē: want de Apostel wil in die gantsche handeling bewijzen/ dat daer n3 alleenich geene andere offerhaden en zyn/maer d3 die eenige offerhande is eenmael geoffert gheweest/ en n3 en moet meer gheoffert wordē. De scherpsinnichste onder onse tegesstryders/ gebuycken noch eebedecker wtuluch/ seggende/ d3 die offerhande n3 wederom verhaelt/maet toegenoecht wort. Maer dit gedichtsel can ooc lichtelijc wederlept wordē. Want Christus en heeft hem seluen niet geoffert op dese conditie/ dat zyn offerhade soude dagelijc met nieuwe offerhanden beuesticht worden: maer om dat de vyucht daer van/ ons door de vercondinghe des Euangelij/ ende door het verdeelen des Nachmaels soude toeghedeeft worden. Also seyd Paulus/ d3 Christus onse Paesche geoffert is/ en gebiet ons te eten. Dit is/ (segge ick) de wyse waer door de offerhande des cruys ons toegheuoecht wort/ als sy ons wort begheedeit om te gebuycken/ ende als wyse door het gelooue ontfanghen.

4 Maer het is nut te hoozen op wat fundament sy de offerhande haerder Wisse beuestighen. Want sy trecken Wala. 1. hier toe de offerhande Malachie/ door d. 3. de welcke de Heere beloeft datmen sal alle de gantsche weerelt door Wantoffer en supuer offerhande synen Name offerē. Maer het en is dē Propheten n3 nieu noch ongewoon/ dat sy van de roepinghe der Heydenen sprekende/ dē geestelijken godtsdienst/ tot den welken sy se vermant/ door de wtwendige Ceremoniē der Wet beduyde/ om also dē menschen haers tijts gemeynsaelijcker te kennen te geuen/ dat de Heydenen souden tot de warachtige ghemeynschap d' Religie geroepē wordē. Gelijc sy ooc int ghemeyn de waerheyder dingen/ die door het Euangelium is booz doogen geselt gheweest/ plegen met de beelden ende schaduwen haers

tijts te beschrijven. Also hebben sy de bekeeringe tot Godt beuydt door de opcliminge tot Jerusalem/ de aanbiddinge Gods/ door de offeringe allerley gauen: ende de groote kennisse Christi/ daer mede de geloouige soude in zyn rycke begaest worden/ door d3 doomen ende ghesichten. Waerom het gene dat sy boozbrenghen wt Malachia/ dat is der Prophetic Esaiē geelijc/ daer hy boozseyt/ van de dyse altaren die in Assyrien/ Egyptē/ ende Iodan lant souden opghericht worden. Want ick brage ten eersten/ of sy niet en bekennen dat de veruilinge deser Prophetic in het rycke Christi 3p. Cē anderen/ waer die altaren zyn/ ofte wanneer sy opt zyn opghericht gheweest. Ten derden/ of sy meynen dat een yegelijc Rycke moeste synen tempel hebben/ gelijc de Jerusalemse tempel in Judea was. Is het dat sy dese bragen aenmercken/ so sullen sy/ ghelijc ick meyne/ bekennen dat de Prophete door beelden die synen tijde bequaein waren/ ghepropheteert heeft van den geestelijken godtsdienst/ die in de gantsche weerelt soude herbeyt worden: het welcke wy hen booz een antwoorde geuen. Dochmans dewijle alomme van dese sake exempelen geuonden worden/ so en sal ick niet lanc zyn vele verhalende. Hoe wel sy zyn oock hier in ellendichlijc verblint/ dat sy gheen offerhande en bekennen anders dan de offerhande der Wisse: want de geloouige offeren ooc warachtighijc Gode een reyn offerhade/ hade welcke wy weynich hier na sullen spreke.

5 Nu come ic tot het derde werck der Wisse/ waer in wy moeten verclaren hoe 3p de warachtige doot Christi aduyfscert/ ende wt der menschen ghedachtenisse wechneemt. Want gelijc onder dē menschen de vasticheit des testaments is in de doot des testaments makers ghelegen: also heeft oock onse Heere d3 Testament niet zyn door beuesticht/ door het welcke hy ons heeft vergeuinge der sonden en de eenwige rechtuerdicheit ghegeuen. De gheue die in dit Testament bestaen yet te

Joel. 2. f.

Acto. 2. 6

Esaiē
19. d. 21.
23. 24.

beranderen ofte vernieuwen / die ver-
saken zijn doot/ende achtense als van
gheender weerde. En wat is de Wif-
se anders dan gant'ghelyck een ander
ende nieu testament? Want wat sullē
wy segghen? beloeft niet een yeghe-
lycke Wisse een nieuwe vergeuinge
der sonden/ ende een nieuwe vercrig-
ginghe der rechtuerdicheydt: soo dat
nū so vele testamenten zijn / als daer
Wissen zijn? Dat dan Christus we-
derom come / en dit Nieuwe testamēt
met eē ander doot/ ofte eer de ontel-
lycke vele testamenten der Wissen/
met onteltycke dooden beuystige. So
hebbe ick dan in het beghyn warach-
tighlyck geseyt / dat de eenige ende wa-
rachtige doot Christus/ dooz de Wif-
sen verduyckert ende wechghenomen
wozt. Wat/ dient de Wisse niet recht
daer toe/ dat Christus/ ware het mo-
ghelyck/ wederom ghedoot wozt?
Want waer een testament is/ (seydt de
Apostel) dat moet dooz de doot des
testamentmakers beuysticht worden.
De Wisse gheeft een nieu testament
Christi wt: so escht sy dan dz Chri-
stus wederom gedoot wozt. Wouen
desen is het noodich / dat het ghedoot
wozt dat geoffert wozt: daerom ist
dat Christus in een yegelycke Wisse
geoffert wozt/ so moet hy ooc te aller
hzen in duy sent plaetsen wtcedelyck
gedoot worden. Dit en is mijn argu-
ment n/maer des Apostels/ daer hy
seyt/ Hadde het Christo noodich ghe-
weest hem seluen dickmael te offeren/
so hadde hy moeten dickmael lyden vā
den beginne der weereldt aen. Ick be-
kenne wel dat sy hier een bereyde ant-
woorde hebbe/ met de welcke sy ons
ooc opleggen dat wy se conrechie be-
schuldigen: wāt sy segghen dat sy be-
schuldycht worden met het ghene dz sy
noyt gedacht en hebben/ noch ooc con-
nen doen. Wy weten wel dat de doot
ende het leuē niet en is in haer macht.
Wy en aenien ooc niet of sy boozne-
mē Christi te dooden: maer willen al
leenlyc bewyssen wat grooter onghes-
chichz wt haer godloofe en boose lee-
re volcht. Het welcke ic wt den mont

des Apostels bewyse. Of sy schoō hō-
bertmael hertege roept/ dz dese offer-
hande onbloedich is: ick segge dat het
in des menschen macht niet geleghen
en is/ dat de offerhanden souden haer
natuere veranderen: wāt also soude de
heylighe ende onueranderlycke inset-
tinge Gods/ te n/ worden. Waer wt
volcht/ dz dese grontreden des Apo-
stels vast en seker is/ te wētē/ dz in de
offerhāden bloetstoppinge noodich is/
op dat daer afwaschinge zy.

Nū moet wy spreke van het hier 6
de ampt der Wisse/ te wētē/ hoe sy de
vzucht die wy wt de doot Christi heb-
ten/ ons ontneemt/ dewyle sy maecht
dz wij se niet en bekennē noch bedenc-
ken. Want wie sal dencke dat hy dooz
de doot Christi verlost is/ als hy een
nieuwe verlossinghe in de Wisse liet?
Wie sal betrouwen dat hem te sonden
vergeuen zijn / als hy een nieuwe ver-
geuinge liet? Sy en connen oock niet
ontulien/ seggende/ dat wy in de Wif-
se om geen ander oorsake vergeuinghe
der sondē en hebbe/ dan om dat sy dooz
de doot Christi vercregen is. Wāt dit
is so bele ghelyck of sy seyen/ dz wy
van Christo verlost zijn op condicē/
dat wy onseluen verloffen: want duy-
danige leeringe is vā de dienaren des
duyckels ghesacpt/ en sy beschermense
huyden met roepē/ moeyden ende bran-
dē/ Te weten/ dat wy/ als wy Gode
den Water Christi in de Wisse offe-
ren/ dooz het werc deser offerhande/
vergeuinge der sonden gecryghen/ en
des lydens Christi declachlyck woz-
den. Wat sal vā het lyde Christi zijn/
anders dan een exempel der verlossin-
ge/ op dat wy daer wt leren onsel-
uen verloffen: Christus selue als hy
ons wil in het Nachmael versegelen
dat onse sonden vergeuen zijn / so en
gebiet hy de Discipulen n/ op dz werc
te bliuen staen/maer wijsse op de of-
ferhande zijns doots: te kennen geue-
de dat het Nachmael een gedencktee-
ken is/ waer wt sy mochten leeren dat
de ver soenoffer/ waer dooz Godt ver-
soent wozt/ moeste alleenlyc eenmael
geoffert worden. Want het en is niet
ghe-

Heb. 9. c
16. g. 25.
26.

Heb. 9. f
22.

ghenoech/ te weten dat Christus de eenige offerhande is/ te zy dat wy ooc weten/ dat hy alleenlic eenmael moest geoffert zyn/ so dat onse gelooue aē het crupce ghehecht zy.

7. **I**ch come ic tot de laetste deucht der Wisse/ te wetē dat het heylige Nachtmael/ waer in de Heere de gedachtenis se zijns doots hadde afgebeeldet / is dooz de Wisse wechgenomen ende te niete gemaect. Wāt het Nachtmael is een gaue Godes/ de welcke met dancseggchinghe te ontfangen is. Waer de offerhande der Wisse/ wort tot eē bergeldinge gedicht/ de welcke Godt tot beralinge ontfangt. So wijt als gheuen onderscheyden is van ontfangen/ soo groot onderscheyt is tusschen het Sacrament des Nachtmals/ en een offerhande. Ende dit is een seer elendige ondanckbaerheyt des mensches/ dz hy Godt synen schuldenaer maect/ daer hy behoort te mildichz der godlijcker goethz te bekennen en danckaer te zijne. Het Sacrament des Nachtmals belofde dat wy dooz de doot Christi/ niet alleenlic en zyn eenmael tot het leuen wedergebracht/ maer ooc sonder ophouden leuendich ghemaect worde/ om dz alle de deelen onser salicheyt zyn doe in zyn doot volbracht ge weest. Waer de offerhande der Wisse/ leert ons heel anders / te weten/ dat Christus moeste daghelijcx geoffert worden/ om ons eenichmans boodertelijc te zijne. Men behoort de het Nachtmael in de gemeyn vergaderinghe der Gemeynthe wt te deelen / op dat ons daer dooz mochte die gemeynschap geleert worden/ dooz de welcke wy alle in Christo bereeniche zyn. Dese ghemeynchap wort dooz de offerhāde der Wisse wechgenomen/ want na dz dese dwalinghe heeft plaetse gehat/ dat daer moeten Priesters zyn dooz het volck te offeren/ so en heeft men nā langer der Gemeynthe der ghelouighen het Nachtmael des Heere wtgedeeft na het gebot des Heeren/ gelijc of het nu den Priestere overgegeuen ware. Ende de particulieren Wissen is de wech geopent / de welcke meer een

wtfluytinge bewijzen/ dā die gemeynschap die van den Heere inghesels is: want de Wispape schiep hem seuen af van den gantschen hoop des ghelouigen volck/ om zyn offerhande alleē te eten. Een particulier Wisse noeme ick/ so wanneer den ghelouighen het Nachtmael des Heeren niet wtgedeeft en wort/ al ist dat daer schoon vele mēschen tegenwoordich zyn.

Vengaende den naem Wisse/ ick en hebbe noyt connen oordeelen waer we hy gecomen zy/ anders dan dat het my der waarheyt gelijc dunet / dat hy is van de offerhanden gecomen die in het Nachtmael gheschieden. Waer op dat wy het ghelijc van den naē laten verē/ ick segge dat de particuliere Wissen/ gantscheelijc tegen de inderinge Christi striden/ ende dz sy daerem eē goddeloos ontheplinge des Nachtmals **Mat. 26** zyn. Want wat heeft de Heere ons **c. 26.** gheboden/ te weten/ dat wijt soude ne **Mar. 14** men en onder ons deelen. **Moedantich c. 22.** is de onderhoudinghe die Paulus ons **Luce 22.** leert / te weten / een bekinghe des **b. 17.** hoots / de welcke eē gemeynschap zy **1. Cor. 10. d. 16.** des lichaens en bloets Christi. Daerōt wat gelijkenisse ist/ als het een neemt sonder wtdeelen: Waer sy seggen/ die een doet het dooz de gātsche Gemeynthe. Waer dooz wat gebot / is dz niet opetijc met Godt sportē/ als een alleē tot hem treet dat nā en behoort anders dā onder vele te geschien: Waer dewijle de woorden Christus en Pauli clāer ghenoech zyn/ soo machmen met corte woorden bsluyten/ dz daer geen Nachtmael des Heeren/ maer een valsche beckerde nauolginge des Nachtmals is/ so waer geen bekinghe des hoots en is tot gemeynschap en deelachtichz der geloouigen. Een valsche nauolginge/ is verderuinge. En de verderuinge sulcker grooter verborghenheyt/ en geschiet nā sonder godloosheyt. So is dan in de particulier Wissen eē godtloos misbruyc. En gelijc dā mael in de Religie deen seyl wt dāden coemt/ na dz die Wisse eenmael opgecomen/ datmen offert sonder wtdeelen/ soo heeftmen voortāen begonnen

in alle hoecken der kercken ontelijcke
bele Miffen te doen/en het volck her-
waerts en ghinwaerts te verſcheydē/
het welcke behoorde in een te ſgade-
rē/om de Abogenthyj zjnder eenheyt
te bekenmen. Laet ſe nu ſaken dat af-
goderije te zyne/dz zy in de Miſſe het
broodt toonen/op datment in Chriſti
plaetſe aenbidde. Het is te berghcefs
dat zy die beloſten van de tegenwoor-
dichz Chriſti doortbzngen: de welcke
op wat wiſe men-ſe ooc wtlegt/noch-
tans niet en zjn ghegeuen/om dat die
onreynē en onheylige menſchen ſoudē
het lichaem Chriſti maken ſoo wan-
neer zy willen/ende tot wat miſbruc
zy willen: maer om dat de geloouigen
met godtureefende onderhoudinge het
beuel Chriſti navolgende/in het hou-
den des Maechtmaels/ſoudē warach-
tiglijck zjnder deelachtich zjn.

⁹ Bouen deſen is deſe verdraeptheyt/
der ouder Ghemeynte doe zy noch ſup-
uer was/onbekent gheweſt. Hoewel
de gene die onder onſe tegenſtriders
de onbeſchaemſte zjn/haer ſake wille
hiermede bedecken: ſo iſt nochtans ſe-
ker/ dat de gāſche oude Ghemeynte
hen teghen / gelijc wy bouen in an-
dere dingē bewezen hebben/en ooc met
de oude Leeraers neerſtiglijck te le-
ſen/ can ſekerlijck beuonden worden.
Maer eer ick een eynde make/ bzaghe
ick onſe Leeraers der Miſſe / hoe ſy
meynen dat deſe wiſe van offeren Go-
de aenghenaem is/ daer van ſy gheen
ghelot en hebben/ende de welcke ſy
niet niet een ſyllabe der Schriſture
en connen beueſtigen: ende weten ooc
hierentuffchen dat de ghehoorſaemh
Gode aengenaem is dan een offerhā-
de/ende dz hy meer eyſcht datmē zjn-
der ſtemme ghehoor gewē/dan datmen
hem offere: Bouen deſen dewyle ſy
den Apoſtel hoozen ſeggen / dat nie-
mā den naem ofte eere des Prieſter-
doms hem ſeluen aentreckt/anders dā
die gerorpen is ghelijc Aaron: ia dat
oock Chriſtus ſelue hem ſeluen niet
en heeft daer in gheſelt/ maer is der
roepinghe des Vaders ghehoorſaem
gheweſt: ſo moeten ſy bewijſen dat

Godt de autoor ende inſetter haers
Prieſterdoms is/ofte ſy moeten beken-
nen dat die eere van Godt niet en is/
tot de welcke ſy niet gerorpen zjnde/
zjn dooz onbehoorlijcke ſloutichz dooz
ghebzoken. Sy en connen niet een lei-
terke toonē/ daer dooz haer Prieſter-
dō can beſcheyt worden. Waerom en
ſouden dan hare offerhāden niet te nie-
te worden / de welcke niet en connen
ſonder Prieſter geoffert worden:

Iſt dat permant eer wil ſentencien ¹⁰
doortbznghe/bie hy hier ende ghin-
der wt de oude Leeraers afgheſchert
heeft/ende met haer autoorieit bewij-
ſen dat de offerhande die in het Maecht
mael gedaen wort/anders te verſaen
is dan wy verclaren: den ſulcken wil-
len wy deſe corte antwoorde gheuen:
Iſt dz ſy willen dat gedichtſel d'offer
hande dat de Papſten in de Miſſe ge-
dicht hebben/goet makē/de oude Lee-
raers en beſchermer nergens ſulcke
kerckroof. Sy ghebruccken wel dat
woort Offerhande/maer ſy verclaren
dz ſy n3 anders daer by en verſaen/
dā de gedachteniſſe der warachtiger of-
ferhande / die Chriſtus onſe eenighe
Prieſter (gelijc ſy alomme ſegghen)
aen het crupce volbracht heeft. Augu-
ſtinus ſcrt/De Hebreē hebbe dooz de
offerhāden d' beſſen die ſy Gode offer-
dē/hen ſeluen geoeſent in de Prophe-
cie der tocomender offerhande / die
Chriſtus geoffert heeft: maer de Chri-
ſtenē houdē dooz de heylige offeringe
en deelinghe des lichaems Chriſti/ de ge-
dachteniſſe der offerhāde die van Chri-
ſto geſchiet is. Hier leert hy doozwaer
dz ſelue dat met vele woorden in den
boeck van het gloouē tot Petri Dia-
conum geſchreuen is/ wie ooc de Au-
toor daer van zy. De woorden zjn/
Weet haſtelijc/en en twijſelt geēns/
dz de eenēgebozen Sone vleesch ont-
ſent wille gheworden zjnde / hem
ſelue heeft dooz ons geoffert Gode tot
een welriek: de offerhande: den wel-
ken/en den VADER des den heyligen
Geeste/ten tijde des Duden Teſta-
ments beſſen geoffert worden / en dē
welcken met den VADER en heyligen
Geeste

1b. 20.
contra
Faulſū
cap. 18.

1. Sam.
15. 6. 22.

Heb. 5. a.
4.

Epist.
120. ad
Hono-
ra-
tum.

Contra
aduer-
sarij legi-
sepia.

Alb. 2. cō
tra
Darm.
cap. 8.

Geest (met de welcke hy een Godthz heeft) de heylige Gemeynthe de gantsche werelt door n3 af en laet de offerhande des broodts en wijns te doen. Want in de offerhade der beesten/was het vleesch Christi afgebeeldet/ owelc hy soude door onse sonden offeren: en zijn bloet/ dwelc hy soude tot vergeltunge onser sonden wroftoeten: maer in dese offerhande is een danssegginghe en gedachtenisse des vleeschs Christi/ het welcke hy door ons geoffert heeft/ en zijn bloets/ dwelc hy door ons wtgestoet heeft. Hier wt seyt Augustinus selue in vele plaetsen / dz het niet anders en is dan een offerhande des lofs. Int coze/ maer sal in vele plaetsen by hem binden/ dz het Nachtmael des Heeren om geen ander oorsake en wort offerhande genaemt/ dan om dz het is een gedachtenisse/ beeldt ende getuyghenisse dier sonderlijcker en eenigher ende warachtiger Offerhande/ met de welcke Christus ons ghereynicht heeft. Daer is ooc een seer schoon plaetse in het vierde boec dā de Wyzuulicheyt cap. 24. daer hy van de eenige offerhande gehandelt hebbende/ aldus besluyt/ Dewijle in de offerhande vier dingen aenghemerct worden/ te weten/ wien de offerhande ghedaen wort/ van wie sy geoffert wort/ wat daer geoffert wort/ en hooft wien het geoffert wort: so heeft de eenighe ende warachtige Middelaer selue ons door de offerhande des vreedts/ met Godt versoent/ en blijft een met den ghenen dien hy gheoffert heeft/ ende heeft die in hem een gemaect/ voor de welcke hy offerde: ende hy die offerde / is het selue dat hy offerde. Alsoo spreekt ooc Chrysostomus. Ende de eere des Priestersdoms schynen sy alsoe Christus toe/ dat Augustinus betuycht dat het sal Antichrists stenne wesen/ is dat niemant eenen Wilschepst tot eenen Middelaer tusschen Godt ende de menschen.

Nochtans en versaken wy niet/ dz de offeringe Christi ons daer alsoe vertoont wort/ dat ons by na een schouspel des cruyces door ooghen ghestelt

wort gelijc Paulus seyt/ dz Christus Galat. 3. is voor de oogē der Galaten gecruysst a. 1. geweest/ doe hen de vercondinghe des cruyces Christi door ooghen ghestelt was. Maer dewijle ick se dat ooc de oude Schijners dese gedachtenisse elderswaert gedaeyt hebbē/ van der insettinge des Heeren betaeinde/ (Want haer Nachtmael gaf wt ic en weer n3 wat gedaente eender verhalinge ofte vernieuwinge der offeringe) so is het beste en gheruste voor de godtsalighe herten/ dz sy met de supere ende eenuoudige ordeninge des Hertē te vrede zijn; des welckes Nachtmael het ooc genaemt wort/ om dz zijn autoriteydt alleen daer in moet plaetse hebben. Voorwaer dewijle ick se dat sy het rechtinnich ende godtsalich gevoelen van dese gantsche verborgentheyt gehouden hebben / ende niet en beuinde dat sy de enige Offerhade des Heeren hebben willen ooc in het alderminste vercozen/ so en derf ick se met geen godtloosheyt beschuldigen: ick meyne nochtans datmen se niet ontschuldigē en can/ dat sy niet wat in de wtwendighe wijse ghesepit hebben. Want sy hebben de wijse der Jodischer offerhande naerder naghewolcht / dan het Christus verozdent hadde/ ofte de gelegentheyt des Evangelij conde lijdē. So zijn sy dan allentijc hier in te rechte te beschuldigen/ dat sy hen te seer na de wijzen des Ouden Testaments geuoecht hebben / ende niet de eenuoudighe ende oprechte insettinghe Christi niet te vrede zijnde / beelc te seer zijn tot de schaduwē der Wet afgheweken.

So wie het wil neersichlijc overleggen/ die sal aenmerckē dz tusschē de offerhanden der Wet en onse Nachtmael/ wort door het woort des Heerē dit onderscheyt geseit/ te weten/ hoe wel de selue cracht des doots Christi den Jodischen volcke door ooghen ghestelt hebbē/ die ons door het Nachtmael hoorghewonden wort/ dat het nochtans doe op een ander wijse gheschiede. Want de Leuitische Priesters moessen doe die offerhande afbeelden

ppp tij die

die Christus soude volbrachten: daer wert een offerbest gebracht / de welcke Christus afbeelde / daer was een altaer om daerop te offeren: int cozte / alle dinck wert daer alsoo gehandelt / dat de ghewante der offerhande die Gode tot versoeninghe moeste gheoffert worden / door oogen gestelt wert. Maer als nu dese offerhande geschiet is / soo heeft de Heere ons een ander wyse inghesteelt / te weten / om den geloouighen volcke de brucht der offerhande die hem van zijnen Sone gheoffert is / door oogen te stellen. Soo heeft hy ons dan een tael gegheuen / om daer van te eten / ende niet eenen altaer om daer op te offeren: hy en heeft geene Priesters gemaect om te offeren / maer Dienaers om de heylige spijse tot te welen. Hoe de verborghenheit hooger ende heyliger is / met soo veel te grooter godiurensen / en eere / weerdichz behoortz zy gehandelt te worden. Daerom is het best dz wy alle stoutichz des menschelijken dynsts vlatende / blijuen alleenlyc in het gene dz ons de Schriftuere leert. En doorwaert ist dz wy bedencken dz het des Heere en is der menschen schachtmal / so en moeten wy ons door geen autoriteyt d menschen / noch door gebruyt veler iaren laten een stroobreet daer af leyden. Daerom als de Apostel wil het schachtmal des Heeren reynigen / van alle seylen / die doe in de Gemeente d Corinthen gecomen waren / so gebruyt hy den alderbeste middel / en bruytse wederom tot de insettinghe Christi / bewijfende datmen daer wt moet eenen eeuighen regel nemen.

13 Door op dz niet enich kijnachtich mensche ons wt dese namen offerhande en Priester / eenen strijt make / soo sal ic ooc met cozte woorden verclare / wat ic in de gantsche handelinghe met den naem offerhande / en met den naem Priester / beduyt hebbe. De ghene die den naem offerhande / tot alle heylige ceremonien en hadelingen des Godesdiensts trecken / ick en sie nu door wat reden sy dat doen / want wy sien dat het een geduerige gewoonte d Schrift

ture is / dz sy offerhande noet / dz van de Grieken somtijts *Chylia* / somtijts *Prosphora* / en somtijts *Telete* genoemt wort. Het welcke int brede genomen / veruuet al wat Gode gheoffert wort. So moeten wy dan hier een onderschept maken / maer also dat wy nochtans dz onderschz van de Sacramenten der Wet Moyses nemen / door de welcke de Heere ons heeft willen de gantsche waerhz der offerhande sijn nen volcke afbreiden. En hoe wel de offerhanden der Wonenigerley waren / so connen sy nochtans alle onder twee deelen veruuet worden. Want sy geschieden door de sonde / met enigen schyn der voldoeninghe: waer door de schult door Godt verjoent wert: ofte sy waren tekenen des godtlijcken diensts ende betuygginghen d Religie / somtijts door een gebet om Godes genade te begeren / somtijts tot dancksegginge / om danckbaerhz des herten door de ontangen weldaden te bewijfen / somtijts tot een enkel oefeninghe der godtsalichz / om de beuestinghe des verbonts te vernieuwen. Tot dit laetste diende de brantoffer / spijsoffer / eerfelingen / en vredeoffer. Daerom sullen wy ooc om leeren wille de offerhanden in twee deelen stellen / waer van het een sal ghelegghen zyn in de eere ende dienst die de gheloonijde Gode bewijfen: ofte ooc in dancksegginge / want sulcke offerhande en wort van niemant ghedaen / anders dan van de ghene die de onghemeten weldaden Godes gheuoelende / hen seuen gheheel met alle hare wercken wederom tot hem begheuen. Het ander is in versoeninghe ghelegghen: ende een versoener is / waermede men wil den toorn Godes stillen / ende sijnen ozdele holdoen / ende de sonden daermede afwischen: op dat de sonde van de onreynicheyt der sonde ghesuyuert / ende tot de reynicheyt der rechtuerdicheyt wedergebracht zijnde / wederom Gode behaghe. Alsoo wordent in de Wet Exod. 29. Versoenooffers genaet / die tot reynigenge en wecheninghe der sonden gheoffert worden: niet dat zy genuechsaek waren.

1. Coz.
11. d. 20.

Exod. 29
f. 36.

waren om de ghenade Gods te vercrighen / ofte de ongherechtheijt wt te wiffchen: maer om dat zy sulck een warachtighe offerhande afbeelden / de welcke ten eynde van Christo alleen in der waerhjt volbracht is. Van hem alleen is zy volbracht / om dat zy n3 en conde van andere gedaen worden: ende is eenmaal van hem volbracht / om dat de cracht dier eenigher offerhande Christi / eeuwichlijck duert / ghelijck hy selue door zijn stemme betuycht heeft / doe hy seyde / dat het volbaen ende vervult was / dat is / dat het al niet zijn eenighe offerhande volbaen ende volbracht was / wat om de ghenade des Vaders / de gheueinghe der sonden / rechtuerdicheydt ende salicheyt te vercrighen / noodich was: ende dat daer gantschelijck niet meer en ghebreekt: noch oock eenighe plaetse voor een ander offerhande ouer gebleuen is.

14. Daerom beslypte ic dat het een schandelijcke ende onuerdraghetijcke lasteringhe Christi ende zijnder offerhande is / die hy voor ons door zijn doot aen het cruyce volbracht heeft / dat yemant mer een nieuwe offeringhe denct bergeneinghe der sonden te ghecrighen / Godt te versoenen / en rechtuerdichj te hebben. **W**at soekten anders door de Wisse / van dat wy door de Wdientse deser nieuwer offerhande / sonden des ljdens Christi deelachtich worden: En om dat de raserije soude sonder mate zyn / soo was het hen te wepnich dat zy souden seggen / dat in de Wisse een gemeyn offerhande voor de gantsche Gemeynthe gedaen wort / ten ware dat zy oock noch daer bouen seyden / dat het in hare macht gelegen is / die offerhande den desen ofte den dien / wien zy willen / sonderlijck toe te boeghen: ofte eer eenen yegelijcken die se wil niet gelt coopen. En hoewel zy niet en hebben connen so diere vercoopen als Judas / so hebben zy nochtans om door eenich teecken het exempel hiers autoors ende boozganghers wt te geuen / de gelijcheit des getals ghehouden. Judas vercochte Christu

voor dertich Alueren penningen: ende dese vercoopen hem soo veel in hen is / ontrent voor dertich copere penningkens. **W**aer Judas vercochte hem alleenijc eenmaal / ende dese so menichmaal als zy enen cooman gcrighen. **W**y segghen dat zy sulck gene Priesters en zyn / dat zy souden voor sulck een offerhande het volc met Godt versoenen / ende voor de sonden ghenoech doen. Want Christus is de enighe hooge Priester des Nieuwen Testaments / tot den welcken alle Priesterdommen ghebrachte ende in hem besloeten ende gecyndicht zyn. Ende al hadde de Schrijtuere van het eeuwighe Priesterdom Christi niet ghemeldet: nochtans bewijst Godt die oude Priesterdommen afgheliet hebbende / geen ander en heeft ingeset / soo blijst het argumēt des Apostels vast / dat niemant die eere hem seluen aen en treet / anders dan die van Godt geroep is.

Daer is een seer schoon plaetse by Platonem / daer hy van de oude volcdoeninghe ende versoenofferen sprekende / het dwase betrouwen der booser menschen bespoot / de welcke meynden dat hare boose stucken daer mede ghelijck met een spij ofte cleet bedeckt waren / soo dat se vande goden niet gesien en worden / ende gauen hen seluen te gherustelijcker tot sonde / ghelijck of zy met Godt een verbont gemaect hadden. In welcke plaetse hy schijnt het ghebruyck der versoeninghe der Wisse / gelijck zy huyden ghebruycht wort / te nopen. Een yegelijck weet wel dat het ongeoorloeft is eenen anderen te beziegen / den wedum onrecht te doen / de weesen te berouuen / den armen verdziet te doen / eens anders goet door boose lisen tot hem te trecken / ofte door valscheydt ende bedroch te ghecrighen / ende door gheueit ende tyrannische breefe yemant overuallen / dit bekennen zy alle boos

ppp b en

Heb. 10.
b. 10. c.
14.

Joan. 19
130.

Heb. 5. a.

Lib. 2. de
Repub.

ende ongodtlijck te zyne. Hoe beslaen dan so vele menschen alomme alle dese dingen te doen/ghelijck of zyt oock ongeschickte souden doen: Want waer is dat wij wel ouerlegghen / zy en zijn dooz gheen sake soo moedich tot alle boosheyt / anders dan om dat zy betrouwen dat zy dooz de offerhande der Wijsse / ghelijck dooz een behoortijcke betalinge sullen Gode genoeth doen / ofte ymmer dat zy dooz de Wijsse sullen lichtelijck met hem handelen. Want desen gaet Plato doort / ende bespot de groue plomphuyt der ghener / die meynen dooz sulcke boldoeningen de straffe af te coopen / die zy anders souden in de helle lijden. En waer toe dienen huyden de Jaer getijden / ende het meeste deel der Wijsen / anders dan op dat de ghene die haer leuen lanch seer wreede tyranen / ofte seer gierige roouers / ofte die tot allerley boosheyt begehuen geweest zijn / mogen het Waegheuyt ontgaen / ghelijck of zy dooz den prijs der Wijsse verlost waren:

16 Onder de andere offerhande die tot dancksegghinghe gheschen / zijn alle wercken der liefde veruact / met de welcke wy den Heere selue in zyne leuen eeren / als wy se onse broederen bewijzen. Item alle onse ghebden en lof ende dancksegghinghe / ende al wat van ons geschiet om Godt daer mede te dienen. Welcke dinghen alle in een grooter offerhande gelegen zijn / waer dooz wy met ziele ende lichaem tot eenen tempel Gods gheheylacht worden. Want het en is niet ghenoech dat onse wtwendighe wercken tot zijnen dienst geuorcht worden: maer het betaemt oock dat ten eersten wy / ende daerna al wat onse is / hem geheylacht ende ouergh-ghen: op dat al wat in ons is / zijnder eere diene / en soecke die te vermeerren. Dusdanige offerhanden en dienen n: om den toore Gods te vullen / noch om vergheuinghe der sonden te ghecrighen / noch om rechtuerdicheyt te verbienden: maer alleenlijck om Godt te prijzen / verheffen en groot te maken. Want zy en connen Gode niet aengenaem noch behaghe-

lijck zijn / ten zy dat zy van die comen / die hy nu vergeuinge der sonden gheueu / ende dooz eenen anderen middel met hem verfoent / en daerom van hare schult verlost heeft. Ende dusdanige offerhanden zijn der Gheuepente soo noodich / dat zy niet en can sonder die zijn. Soo sullen zy dan ewigh wesen / so lange als her volck Gods sal staen / gelijk wy nu bouen wt den Propheete gehoozt hebben: is dat wy alsoo willen de Propheete verstaen / Want den opganc der Sonne aen tot den onderganc toe / is mijnen naem groot onder de Heydenen: ende in alle plaetse wort brantoffer / ende reyn offerhande geoffert mijnen name: Want mijnen naem is verschickelijck om de Heydenen seyt de Heere: soo verre is van ons dat wy sulcke offerhanden wechneemen. Also gebiet ons Paulus onse lichaem Gode te offeren tot een leuende heylige Gode aengenaem offerhande / en redelijcken godtsdienst. In welcke plaetse hy seer duydelijck ghesproken heeft / segghende / dat dit onse redelijcke godtsdienst is / Want hy heeft daer mede verstaen / de geestelijcke wijse om Godt te dienen / de welcke hy bedetelijck tegen de vleeschelijcke offerhanden der Wet Moyses / gestelt heeft. Alsoo wort de wel-

Galac. 1
c. 11.Rom. 12
a. 1.Heb. 13.
c. 16.Phil. 4.
18.

Ende wat wil ick vele verhalen: Want dese wijse van spreken wordt dicmael in de Schriftuere geuonden. Iac oec doe het volc Gods noch om de wtwendighe onderwijnghe der Wet gehouden was / soo verclaerden noch tans de Propheeten ghenoech / dat de vleeschelijcke offerhanden warachtige dingen veruacten / die der Christelijcker Gheuepente ende den Jodischen volcke gheueyn zijn. Wt dese oorsake heeft Dauid ghebden dat zijn ghebet

Psa. 141
a. 2.

gelijc

gelijc een reuckoffer soude opslincken
 a. 3. door het aenschijn Godes. En Iſeas
 heeft de danſeggingen genoemt Cal-
 ſal. 51. ueren der lippen / de welcke David op
 d. 21. eē plaetſe noet / offerhaden des lofs.
 Heb. 13. Den welcken Paulus ooc nauſicht /
 c. 15. en leyt het wt dat deſe offerhande des
 lofs zyn / de brucht der lippen der ge-
 ner die zynen naem belijden. Sonder
 dusdange offerhaden en cant Nacht-
 mael des Heeren niet zyn : want als
 wy daer in zyn doop bercondighen / en
 danckſeggen / ſoo en doen wy anders
 niet / dan dat wy offerhande des lofs
 offeren. Alā deſe offeringe worden alle
 r. 1. Heb. 2. de Chriſten een Conincklike Prie-
 d. 9. ſterds genoemt / te weten / om dat wy
 door Chriſtum Gode offerē de offer-
 hade des lofs / en de brucht der lippen
 die zynen naem belijden. Want wy en
 beſchynen niet onſe gauen door het
 aenſchijn Godes niet ſond middelaer
 ende dooſpake : mer Chriſtus is de
 Middelaer en Dooſpake / door den
 welcken wy ons ſeluen en al wat onſe
 is / Gode den Vader offeren. Hy is
 Heb. 6. d. onſe hooghe Prieſter / die in het Hey-
 20. en 9. lichdom des Hemels ingegaen zynde /
 11. 12. ons den toeganc opent. Hy is de Al-
 taer / waer op wy onſe gauen leggen :
 ſoo dat wy in hem douen al wat wy
 douen. Hy is ſegge ick de ghene die
 ons heeft den Vader een Coninck-
 Apo. 1. b. rijcke ende Prieſters ghemaect.
 6.
 18 Wat is daer nu meer / anders dan
 dat deſe grouwelijcheyt der Wiſſe ooc
 ban de blinde geſen / ende ban de doo-
 ue ghehoort / ende ban de kinderen be-
 ſtaen worde / de welcke in eenen gon-
 den kelck geſchōcken / alle Coningen
 Apo. 17. ende volcken der aerde bā den opper-
 a. 2. b. 4. ſten tot den nederſten alſo heeft dōc-
 en 18. a. 3. ken ghemaect / ende met plompheyt en
 onuerſtant gheſlagen / dat zy onuer-
 ſtandigher dan de onredelijcken beſten
 zynde / het eerſte ende laetſte haerder
 ſalicheyt in deſen dootlijcken ſtroom-
 wal geſtelt hebbe. De dāwel en heeft
 voorwaer noyt gheen crachtiger wa-
 pen gebuyet om het rijcke Chriſti te
 beſormen de ouerwinnen. Dit is
 die Helena / om de welcke de vyanden

der waerheyt hyden met ſoo groote
 wiſinnicheyt / raſerije en wraetheyt
 ſtriden : ende zy is warachtichlyc een
 Helena / met de welcke zy hen ſeluen
 alſo beſmetten dooz gheſtelijcke boe-
 rerije / de welcke de aldergrouwelijc-
 ſte is. Hier en roere ick niet ſelfs met
 minen alderminſten bingher aen / die
 groue miſbruyken / ban de welcke zy
 mochten clagen dat de ſuyuerhē haer-
 der heyliger Wiſſe / ontheplicht is : te
 weten / wat ſchādelycker Wiſſemere-
 ten zy houden / wat buyder gewin zy
 ſoecken / hare Wiſſen doende / en niet
 wat grooter begeerte zy haer gierichz
 volgen. Ick gheue alleenlyck te ken-
 nen / ende dat met corte ende ſechte
 woorden / hoedanich de alderheyllicſte
 heylicheyt der Wiſſe is / om de welcke
 zy vdiert heeft ſommige hondert iare
 lanck / ſo ſeer aengien ende geert te
 worden. Want om deſe ſoo groote be-
 hozgentheden nae haer woerde te ber-
 clare / ware en meerder boeck noodich :
 ende die ſchandelijcke onreynicheden
 die een pegelijck niet zyne oogen ſiet /
 en wil ick hierin niet vermenghen / op
 dat een pegelijck verſtar dat de Wiſſe
 haer alderwornemenſte ghehechtheyt en
 oprechticheyt / ſonder hare aenhanck-
 ſelen ghenomen / ban onder tot bouen
 toe vol allerley godloosheyt / laſſen in
 ghe / afgoderije ende kerckroof is.

Nu hebben de Leſers in een corte 19
 ſomma verſamelt by nae al wat wy
 geacht hebben nut te zyne datmē ſou-
 de weten van deſe twee Sacramente
 der welcker ghebruyck van den be-
 ginne des Nieuweſt Testaments aen /
 tot het eynde der werelt toe / der Chri-
 ſtelijcker Gemeynſte ghegheuen is :
 te weten / om dat de Doop ſoude zyn
 gelijc een inganc in de Gemeynſte / en
 een beghin v belijdinghe des geloofs :
 ende dat het Nachtmael ſoude zyn ge-
 lijck een ſpiſe / door de welcke Chri-
 ſtus zyn buyſgheſin altyds ghehe-
 lijck vordt. Daerom gelijck daer * niet
 meer en is dan een God / een gheloo-
 ue / een Chriſtus / ende een Gemeyn-
 te / de welcke is zyn licham : alſo en Epheſ. 4.
 is daer oock niet meer dan een Doop / a. 5. 6.
 ende

* Deut. 4.

f. 39.

1. Cor. 3.

b. 4.

a. 5. 6.

ende en wordt niet meer dan eenmaal
gegeuen. Maer het sachtmael wort
dickmael wtghebeelt / op dat de ghene
die eenmaal tot de Gemeynthe d'samelt
zijn / moggen verstaen d'z alreys dooz
Christum geuoet worden. Bouen de-
se twee Sacramenten / en moeten de
gelouige geen ander bekennen / ghe-
lijck daer oock gheen ander van Godt
ingheselt en is. Want dat het niet en
is in des menschen macht noch goet-
duncken gelegen / nieuwe Sacramen-
ten op te richten ende te verordenen /
dat sal een pegelijck wel verstaen / die
ghedachtich is dat bouen opentelijc ge-
noech verclaert is / te wetten / dat de
Sacramenten van Godt ingheselt
zijn / om dat zy ons seuden vā eenige
belofte die hy ons gegeuen heeft / lee-
ren / ende zynen goede wille tot ons
betuyghen: item / die ouerlept dat nie-
mant Godts raetsman geweest en is /
die ons soude connen yet sekers van
zynen wille belouen / ofte versekeren
hoe hy teghen ons ghesint is / wat hy
wil gheuen ofte weggeren. Want hier
wort dooz oock mede besloten / dat nie-
mandt en can een teecken doozstellen
tot eenighe getuyghenisse des willes
ende der belofte Godts: hy ist alleen
die hy ons can vā hem seluen dooz een
teecken betuyghen. Ick salc coxter ende
moghelijck gronelijcker / maer noch-
tans claerlijcker seggen / Een Sacra-
ment en can nimmermeer sonder be-
lofte der salicheydt wesen. Of schoon
alle de mensche in een vergadert wa-
ren / soo en connen zy wt hen seluen
ons niet belouen van onse salicheydt.
Soo en connen zy dan oock wt hen
seluen gheen Sacrament opzichten.

20 Soo moet dan de Gemeynthe Chri-
sti met dese twee te vrede zyn / ende nē
alleenlijc geen and' derde Sacrament
teghenwoordichlijc toelate / ofte be-
kennen / maer oock niet seifs begeeren
noch dwachten / tot het eynde der we-
relt toe. Want dat den Joden na ver-
scheyden gelegentheyt des tijds / bo-
uen hare ordentlijcke Sacramenten /
sommige andere gegeuen worden / ge-
lijc het Wyen / het water wt de steen-

rotse / het metael serpent / ende dierge-
lijcke dooz dese veranderinge worden a. 3.
zy vermaent / niet te staen op sulcke
figuren / der welcker stant niet vast en b. 8.
was: maer wat beter van Godt te d-
wachten / werick sonder vergaen ende b. 14.
sonder eynde soude vast bijsuē. Maer
het is veel een ander dinc van ons /
den welcken Christus gheopenbaert
is / in welcken alle schatten der werel-
schap ende wyshedyt zyn verborghen
met sulcke rijcke overuloedicheyt / soo
dat tot dese schatten eenighe nieuwe
toeworpinghe te hopen ofte begeeren /
warachtelijc is. Godt tergen ende te-
ghen ons verwecken. Wy moeten al-
leenlijc den eenigen Christum hē-
gheren / soecken / aensien en ieren / tot
dat die groote dach gespedaert wort /
inden welcken de Heere de eerlijcheyt
zijns Rijck sal volcomelijck openba-
ren / ende hem seluen sulck als hy is /
ons vertoonen. En hierom wort dese
onse eeuwē in de Schijsture genaet /
de laetste bze / de laetste dagen / ende de
laetste tijden / om dat niemant en sou-
de hem seluen dooz een valsche dwach-
tinge eniger nieuwer leere / ofte opē-
baringe bedriegen. Wat de hemeliche
Wader heeft dooztijden dicmael ende
menichvins gesproken dooz Prophe-
ten: maer in dese laetste tijden heeft de
hemeliche Wader gesproken dooz zi-
nen lieuen Sone / die alleen can den
Wader openbaren / ende heeft hem in d'
waerheyt volcomelijck geopenbaert /
soo veel ons nut ende noodich is / de-
wijle wy nu dooz hem ghelijck dooz
enen spiegel den Wader aenschou-
wen. Doozt ghelijc nu den menschen
benomen is nieuwe Sacramenten in
de Gemeynthe Godts te maken: alsoo
ware het oock te wenschen dat in die
selue / die van Godt verordent zyn /
gheender / y menschelijcke bonden d-
mengt en worden. Wat gelinc de wyen
dooz inghegoren water verstant ende
berderst / ende het gantliche deech dooz
den vermengden suerdeesem beruert:
also wort ooc de suuerheyt der Sa-
cramenten Godts niet anders dan
ontreynicht / als de mēsche yet vā den
zinnen

Esai. 40.
1. 13.
Rom. 11
D. 34.

1. Joan.
3. a. 2.
1. Joan.
2. c. 18.
1. Pet. 1.
D. 20.

Heb. 1. a.
2.

Act. 10. D
22.

1. Cor.
13. D. 12.

Exod. 16
D. 13. en
17. b. 6.

zinnen daertoe doet. En nochtans sien wy hoe seer de Sacramenten van haer rechte supuerheyt afgeweken zijn / gelijck zy hynden ghehandelt worden. Waer zijn alomme meer dan te veel pompten en ceremonien: ende hierentusschen en wort het woort Godts niet geacht noch gemeldet / sonder het welcke de Sacramenten selue gheene Sacrament en zijn. Ja de ceremonie selue bā Godt ingeset / en cōnen ond' so grooten hoop der menschenlijcker ceremonien / het hoof' opheffen / maer ligge als bedruet. Hoe weynich wort in den Doop gesien van het ghene dat daer behoorde alken te schijnen / ende aengesien te worden / t'weten / van de Doop selue ghelijck wy bouen gheclaecht hebben. Het Nachtmael is gantschelijck begraven / als het in de Afijse verandert is / wt ghenomen dat het eenmaal des iaers met een halue en gheschende gedaente gesien wort.

Dat xix. Capittel.

Vande vijf Sacramenten valsche-lijck also ghenamt: waer verclaert wordt dat dese vijf, die dus langhe zijn int ghemeyn voor Sacramenten geacht geweest, gheene Sacramenten en zijn, ende wort bewesen hoe danich sy zijn.

DEse voorszeynen handelinghe van de Sacramentē / haude de leertijcke en matige Lesers mogē te vze-
de stellen / dat zy nē souden curiuse-
lijck hoorder gaen / noch (wtgenomen die twee Sacramenten die zy bekennē handē Heere ingeset te zyne) eenige andere Sacramenten sond' Godts woort aennemen. Maer dewijle die meyninghe van de seuen Sacramentē / die by na in aller menschen mont is / ende alle scholen ende sermōonē dooz wandelt heeft / ende dooz de lanckheyt des tijds wortelen ghecregen heeft / ende oock noch in der menschen herte gheplant is: soo hebbe ick het gheacht

niet te zyne / dat ic die andere bijue / die tot de warachtige ende rechte Sacramenten des Heeren ghewoonich gheteelt worden / souden op haer seluen en naerder ondersoeken / ende alle haer aenghestecken berue afstrecken / den eenuoudigen dooz oogen stellen / om te aenschouwen hoe danich zy zyn / ende hoe valscheelijck zy dus lange zijn dooz Sacramenten gheacht geweest. En eerstien / wil ic hier allen godsaltige betuycht hebben / dat ick desen strijt van den Sacrament / nē dooz twistgierichz aen en neme: maer dat ick dooz sware oorzaken betweecht worde om teghen het misbruyck daer van te spieken. Het en is my niet verborghen / dat de Eyszenen heeren zyn / gelijc ouer alle dingen / alsoo oock ouer de woorden: ende dat zy daerom moghen naer goetduncken / de woorden na de dinghen boeghen / soo verre de goetaltige sin behouden wort / al ist dat in de wijse van spreken eenighe oneyghenschap is. Ic late dit al toe / oewel het ware beter dat de woorden den saken onderworpen waren / dan datmen de saken den woorden onderworpt. Maer het is een ander dinc in den naem Sacrament. Want die seuen Sacramenten stellen / die veruaten se oock alle onder dese beschrijvinge des Sacraments / dat zy zijn sienlijcke ghedaenten / ende beelden d' onsenlijcker genade Godts: zy maken se ooc aen baten des heyligē Gheests / instrumenten / waer dooz de rechtueerdicheyt ghegeuen / ende oorzaken / waer dooz de genade vercregen wort. Ja de Heester der sentencien selue / seyt dat de Sacramenten der Wet Moiss niet eygentlijck Sacramenten ghenamt en worden: om dat zy niet en gaen dat zy beduyden. Ic bidde v / ist oock verdragelijck / dat de teekenen die de Heere met zyn mont geheylacht / en met wt nemende belofte verciert heeft / niet dooz Sacramenten geacht en worden / ende dat hierentusschen dese eere gegeuen wort / dien ceremonien / die de mensche wt hen seluen bedacht hebben / ofte pimmers sonder seker gebot Godts onderhouden.

Soo moeten zy de beschrijvinghe des woortz / Sacrament / verandere / ofte hen seluen dan het ghebuyck deses woortz onthoude / waer door daer nae valsche ende onghegeschicte meyningen comen. Zy seggen / Het waterse oylsel is een figure ende oorzake der onghelijcker genade / om dat het een Sacrament is. Ist datmen hen niet en moet toelate dat zy belluyt wt het woort / Sacrament / soo moetmen hen boozwaer in dat woort selue wederstaen / op dat wijs niet alsoo toe en laten dat het een oorzake sulcker dwalinghe zy. Wederom als zy bewijzen dz het oylsel een Sacrament is / soo segghen zy dese oorzake daerby / te weten / om dat het in een wtwendich teecken en het woort gelege is. Ist dat wy daer noch gebot noch belofte in en binden / wat mogen wy anders dan tegenspreken?

2. Nu is openbaer dat wy niet en kijuen om het woort / Sacrament / maer dat wy van der sake selue niet sonder oorzake strijden. Daerom moeten wy sterckelijck behouden dat wy bouen niet onuerwintlike redē bewisen hebben / te weten / dat de macht om Sacramenten in te stellen / by Godt alleē is. Wat een Sacrament moet door een seker belofte Godts de consciencien v gelooitgen opheffen en vtroosten / de welke nemmermeer en souden sulcke bersekeringe van eenig mensche ontfangen. Het Sacramēt moet ons een ghetuyghenisse zijn des goeden wille Godts tot ons: daer van en can gheen mensche noch Engel getuyghenisse geuen: want niemant en heeft Godts raetsma gewest. So is hy dan alleen die door behoortlike autoriteydt van hem seluen ghetuyghenisse geeft. Het Sacramēt is een segel waer door het testamēt ofte de belofte godts / vsegelt woort: de welke niet en soude connen door lichamelijke dingē des werelt vsegelt worden / ten ware dat zy door de cracht Godts daer toe verozdent en geuoecht waren. So en can dan de mensche gheen Sacrament insellen: want het en is in geens menschen cracht gelegen / te maken dat onv soo cleyn en

verachtelijcke dingen / so groote verborghentheē Godts veruuer zijn. Het woort Godts moet daer eerst zijn / het welke maect dat het Sacrament een Sacrament zy / ghelijck Augustinus seer wel leert. Wone desen is het nut eenich onderfcheyt tusfche de Sacramenten en andere ceremonien te houden / ten zy dat wy willen heel onghefchitheydts toelaten. De Apostelen hebben niet ghebogen knyen gebeden: sal ons dan de knyebuyghinghe een Sacrament zijn? De Discipulen hebben hen nae het Oosse gement als zy baden: sal nae het Oosse sien / ons een Sacrament zijn? Paulus wil dat de mannen in alle plaetse ryppe handen opheffen / ende men leest dicmael dat de Heyligen niet opgheheuen handen ghebeden hebben: soo laet dan oock de wtreckinge der handē een Sacramēt worden. Int corte / laet alle de gebeden der Heyligen / Sacramenten worden / hoewel ick en soude oock hier nae niet seer vragē / waert dat daer mede niet meer ongheuefs en quame.

Is het dat zy willen de autoriteydt 3 der onder Gemeynthe tegen ons brengen. So segge ick dat zy bedroch soeken. Want dit ghetal van seuen Sacramenten / en woort nerghers by de oude Leeraers der Gemeynthe gheuonden: het en is ooc niet claer te wat tijde het eerste mael is op ghecomen. Ic bekenne wel dat zy in het woort / Sacrament / somtijds wel te vry zijn: maer wat beduyden zy daer mede: te weten / alle ceremonien ende wtwendige wijsen / ende alle oefeningen der gods salicheydt. Waer als zy spreken vā die teckenē / die behooren getuyghenisse der ghenade Godts tot ons te zyne / soo zijn zy met dese twee / te weten / met den Doop ende met het Nachtmal te vriede. Ende op dat niet mant en dencke / dat ick dit valsche segghe / soo sal ick hier weynige ghetuyghenissen Augustini voortbrengen. Tot Januarium spreekte hy aldus / Ten eersten wil ick dat ghy weet / het ghene dat het voornemste deser handelinghe is / dat onse Heer Christus

(ghelijck

Rom. in
Joan. 80

Act. 9. 8.
40. ende
20. 5. 36.

1. Tim.
2. c. 8.

Esai. 40.

c. 13.

Rom. 11

v. 30.

Epi. 118

Mat. 11. (gelijc hy in het Euangelium spreekt) ons heeft een soet tock aengedaen/en een licht pack opgelegt. Hierom heeft hy het gheselschap des nieuwen volcs te samen gebonden met Sacramente die siet weynich in getal/seer licht om onderhouden/en van seer wtneemende beduydinge zijn: gelijc de Doop in de naem der Driuidicheyt geleycht/ende de ghemeynschap des lichaems ende bloets des Heeren/ende soo daer yet anders is inde heylige Canonische Schryftuere beuolē. Itē in het boeck van de Christelijcke leere: Na de wederopstandinge des Heeren / zijn van den Heere ende ooc door de Disciplinen der Apostelen sommighe weynige teekenēn voor dese verozdent / en die selue seer licht om doen/seer wtneemende van beduydinghe / ende seer suuerlijck om te onderhouden: gelijck de Doop/en de wtdeelingē des lichaems ende bloets des Heeren. Waerom en meldet hy hier niet vā dat heyligh getal/te weten/van seuen: Ist oock der waerheyt ghelijck dat hij soude versueghen hebben / hadde het doe in de Gemeente ingeselt geweest: vooz nemelijck/ dewyle hy anders in den merckinge des gerals cutiusē is/vā het noodich ware: Na als hy de Doop ende het Pachtmael noemt / ende de andere versuecht/geeft hy daer mede niet genoegh te kennen / dat dese twee Sacramenten van sonderlijcke weerdich; zijn/en dz andere ceremonie veel min zijn te achten: Waerom segge ick dat dese Sacramenteleers / niet alleenlijck het woort Gods/maer oock het gheuoelen der ouder Gemeente tegen hen hebben/hoewel zy seer daer op roemen. Maer laet ons nu tot de dinghen selue comen.

Van het Formsel.

⁴ Het was vooz den een gebuyck dat der Christenen kindere op gewassen zunde/ vooz de Bisschop gebracht worden/om bekijdinge haers gheloofts te doen / ghelijck gheuecht wert van de gene die groot zijnde/tot

den Doop ghebracht werden. Want als een opgewassen mensche wilde gedoopt worden/ soo wert hy eenen tijt lanck in de hoofstucken der Religie onderwesen / tot dat hy behoortlic geleert zijnde/ conde vooz den Bisschop ende vooz het volck zijn gheloude belijden. Waerom de ghene die in haer kintheyt ghedoopt waren/dewyle zy doe haer geloude hy de Gemeente nē beleeden en hadden/ soo worden zy als zy wt haer kintsheyt gheromen/ ofte nu groot geworden waren/ wederom van de ouders vooz den Bisschop gebracht/de welcke se ondertrachte na de wijse en forme der kinderleere/ die doe gemeynlic gebruikt wert. En om dz dese sake/ de welcke anders behoort te rechte groot en heyligh gheacht te worden/soude in meerder erweerdicheyt gehouden worden/so heeft men ooc de ceremonie der Dplegginge der handen daer toe gebuyet. Alsoo wert dat kint/zijn geloude beleeden ende bewesen hebbende/met seggheninge laten gaen. Dese wijse wort dicmael van de Jude gemeldet. De Paus Leo seyt/ Ist dat yemant wederkeert van ketters/die en sal niet wederom gedoopt worden/maer de cracht des heylighen Geests sal hem door de Dplegginge der handen des Bisschops/ ghegeuen worden: het welcke hem te vozen gebrack. Hier sullen onse tegenstriders roepen/dz dit te rechte een Sacramēt genaemt is/ waer in de heylige Geest gegeue wort. Maer Leo selue belaeert op een ander plaerse wat hy met die woorden meynē. Wie (seydt hy) van ketters gedoopt is/en sal niet wederom gedoopt worden/maer sal door de Dplegginge der handen met de aenroepinge des heylighen Geests beuecht worden: want hy heeft allenlijc de forme des Doops sonder heyliginge ontfangen. Hieronym² meldet oock van dese beuestinghe/teghen de Luciferianen. Ende hoewel ic betkenne dat Hieronym² daer in wat geseyt heeft/ dat hy seyt / dat het een Apostolsche onderhoudinge is: soo is hy nochtans verre van deser menschen ongeschickheyt.

Epist. 39

Epist. 77

heyt. Ende hy versiet dat selue als hy seyt / dat dese seggheninge is den Wilschoppen alien gegeven / meer tot eere des Diersterdoms / dan wt noot. Soo prijse ick dan sulcke oplegghinghe der handen / die enckelijck tot seggheninge geschiet / ende wilde dat zy hupden tot haer rechte ghebruyck wederom ghebracht ware.

5 Maer de ghene die daer na zijn ghescomen / hebben die oude ordeninghe by nae gantschelijck wechgenomen / ende ick en weet niet wat ghedichte beuelsinghe / de welcke Formel ofte Formel ghenaemt wort / tot een Sacrament Goots opghericht. Ende zy hebben ghedicht / dat de crache deser beuelsinghe / ofte deses Formels / is den heyligen Geest gegeven / tot wasdom der ghenade. De welcke soude in de Doop gegeven zijn tot onnoselheyt: dat de ghene die inden Doop wedergebozen zijn tot het leue / geformt worden totte strijt. Dit Formel wort volbracht met sineeringe ende met dese woordde / Ick teekene v met het teekene des heylighen cruyces / ende versiercke v met de saluighe der salicheydt / inden naem des Vaders / ende des Geestes / ende des heylighen Geests. Het is al wel schoon ende behagelijck / maer waer is het woort Goots / dat beloeft dat de Geest daer sal tegenwoordich zijn: Zy en connen niet een de alderminste letter dooptwengen. Waer wt sullen zy ons van versieren dat haer saluighe zy een vat des heylighen Geests: Wy sien daer ofte te weten / dick ende bet nat: maer n: meer. Augustinus seyt / Laet het woort comen tot een teekene / ende het sal een Sacrament worden. Zy moeten / segghe ick sulck een woort dooptwengen / is dat zy willen dz wy in de olve yet anders gemercken dan olve. Waert dat zy ghelijck het betaemt / bekenden hen selgen dienaers der Sacramenten te zyne / soo en hadden wy niet langer te stryden. De eerste conditie eens dienaers is / dat hy niet en doe sonder beuel. Wel aen / laetse eenich beuel deses dienst dooptwenghen / ende ick en sal

met een woort daer toe seggen. Ist dz zy geen beuel en hebben / so en connen zy haer godtloose stouticheyt n: ontschuldige. Hierom brachde Christus de Phariseen / of de Doep Joannis wt den Hemel was / ofte wt de menschen. hadden zy gheantwoort / wt de menschen / so hadde het claer geweest / dat hy soude ydel ende onnut geweest hebben: ende hadden zy gheantwoort / wt den hemel / soo hadden zy moeten de leere Joannis bekennen. Daerom en hebben zy niet besien te seggen dz hy wt menschen was / op dat zy Joannis n: te seken lasterde. So dan / ist dat het Formel wt menschen is / soo wort het betuycht ydel ende onnut te zyne: ende ist dat zy willen doen te staen dat het wt den Hemel is / soo laetse dat bewijzen.

Zy beschermen wel hen seluen met 6 het exempel der Apostelen / de welcke zy achten gheen dunck sonder oorsake ende reden ghedaken te hebben. Dat is wel waer: ende wy en soudense niet tegenspreken / waert dat zy hen selue bewisen nauolghers der Apostelen te zyne. Maer wat hebben de Apostelen gedaen: Lucas verhaelt dat de Apostelen die te Jerusalem waren / hoorde 15. rende dat Samaria het woort Goots aenghenomen hadde / hebben Petrus ende Joannem daer gesonden / en dat dese doot de Samaritanen ghebeden hebben / op dat zy mochte den heylighe Geest ontfangen / de welcke noch op niemant ontfen gecomen was / maer waren alenclinc ghedoopt inden name Jesu. Na het geber hebben zy hen de handen ongelept / doot welcke oplegghinghe der handen de Samaritanen den heylighen Geest ontfangen hebben. Ende dese oplegginghe der handen meldet hy in meer plaetsen. Ick hoorde wat de Apostelen gedaen hebben: te weten / zy het ben haren dienst getrouwelijck volbracht. De sijnijcke ende wonderlijcke gauen des heylighe Geests / die hy doe op zijn volck wtstort / heeft de Heere willen: van zyne Apostelen doot oplegginghe der handen laten bedienen ende verdelen. Te dencke

dencke dat onder dese Dplegginge der handen gheen hooger verborghenheyt en schuyt: maer dat zy de ceremonie ghebruycet hebben/om daer door te be- teekenen dat zy die Gode beuolen/efft offerden / op de welcke zy de handen leyden. Want dat dese dienst/welcke de Apostelen doe bedinden / noch in der Ghemeynte ware / soo soude men ooc de Dplegginge der handen moe- ten behouden: maer waer toe dient de Dplegginge der handen / nae dat de ghenade niet meer ghegheuen wort: Doorwaer de heylige Gheest is noch by het volck Godts: want sonder zijn leydinghe ende be- ginge en can de Ghemeynte niet zijn. En wy hebben een eeuwighe ende onuergaenckelycke belofte: door de welcke Christus de gene die dootse tot hem roept/op dy zy leuende water drincken. Maer de wo- derlycke crachten en openbare wer- kinghen die door de Dplegginghe der handen wtgh-eylt worden/ heb- ben opghehouden / ende moesten al- leenlyc enen tijt lanck dueren. Want de nieuwe hertondinge des Euange- lij / ende dat nieuw Kijcke Christi/ moeste door onghehoorde ende onge- woonlycke Miraculen verclaert ende verheuen worden. Ende als de Heere dese heeft afghelaten / soo en heeft hy daerom niet t'fonten zijn Ghemeynte verlaten: maer heeft te kennen ghege- ven/dat de hoocheyt zijns Woorts/hoochlijck ghenoech gheopenbaert was. In wat deel dan comen dese ghychelaers seg- ghen/ dat zy de Apostelen nauolgen: Zy moesten door de Dplegginge der hande makē/dat de cracht des heyligē Gheests haer t'fonten openbaerlijc dē- raonde. Maer dit en doen zy niet: wat willen zy dan hen seluen beschermen met de Dplegginghe der handen/de welcke de Apostelē (gelijc wy lesen) wel ghebruycet hebben/maer gantsche- lijck tot een ander eynde?

7 Dese reden is enen ghelijck of pe- mant leerde/dat de blas/die mede de Heere zijne Discipulen aengheblasen heeft/een Sacramēt ware/waer door

de heylighe Gheest ghegeuen worde. Maer als de Heere dat eenmael gē- daē heeft / en heeft hy niet ghewilt dat het oock van ons geschien soude. Op dese wijze hebben ooc de Apostelen de han- den opgeleyt / te dien tijde de het den Heere beliefde nae hare ghebeden de sienlijcke gauen des heyligen Gheests te geuen: en nō om dat hare nacomers soude dat ydel ende onnut teecken son- der vrucht nauolgen / ghelijck dese Simmen doen. Ist dat zy bewijzen dat zy in de Dplegginge der handen de Apostelen naaolghen (in de welcke zy nochtans gheensins den Apostelen ghelijck en zijn / anders dan dat zy se ick en weet niet hoe verkeerdelijck nauolgen) waer wt hebben zy noch- tans de Olve / de welcke zy noemen de Olve der salicheyt? Wie heeft hen gheleert in de olve salicheyt te soec- ken/ende der olve een cracht om te dē- stercken toe te schijnen: heeft Paul⁹ hen dat geleert/welcke ons seer dā de insettinge deser werelt verre afstrect/ en geen dinc seerder en verdoemt dan op sulcke onderhoudingkens te staē: Maer ick segge stontelijc niet wt my seluen/maer wt den Heere/dat de ge- ne die dese Olve noemen een Olve dē salicheyt/de salichz die in Christo is/ verworpen/Christum veraken/ende gheen deel in het Kijcke Godts en hebben/ want de olve dient den buyc/ ende de buyck dē olve: maer de Heere salse beyde te niete maken. Want alle dese swacke dinghen die door het ghe- buyc selue dgaen / en gaen het Kij- ke Godts niet aen/het welcke gees- telyc is/ ende nimmermeer en vergaet. Hoe dan mochte yemant seggē/ wilt ghy met desen seluen reghel oock het water meten waer mede wy gedoopt worden/ende het broot en wijn waer mede het Nachtmael des Heeren ge- houden wort? Ick antwoorde datmen in de Sacramenten die van God ver- ordent zijn/moet twee dingen aen- sē- te weten/de substācie des lichaemlijc- ken dinc/dat ons hooghestelt wort/ en de forme ofte het merckteeken dat door het woort des Heere daer in ge-
M. A. q. d. n. c.

Joan. 7. f
37.

Gal. 4. d.
2.
Coloss. 2
b. 20.

Joan. 20
f. 22.

druct is/ waer in alle de cracht ghele-
gen is. Daerom so verre broot/ wijn/
en water/ die in de Sacramente door
onse ooghen gestelt worden/ haer sub-
stancie behouden/ soo heeft altdits de
reden Pauli plaetse/ De spijse coemt
den buycke toe/ ende de buyc der spij-
se: maer Godt salse beyde te niete ma-
ken. Want zy vergaen ende verswin-
den niet de ghedaente deser wereldt.
Maer soo verre zy door het woort
Godts gheheyltich worden om Sa-
cramenten te zyne/ soo en houden zy
ons niet in het vleesch/ maer leere ons
warachtelijck ende gheestelijck.

8 Maer laet ons noch naerder besien/
hoe vele ongheschiedte monstren door
dese bette olye geuoedt worden. Dese
besmeerers segghen dat de heylighe
Geest in den Doop doot tot onnoo-
selheyt/ ende in het Formsel tot was-
dom der ghenade ghegheuen: Item/
dat wy in den Doop wederghewoen
worden tot het leuen/ ende dat wy in
het Formsel ghewapent worden tot
den strijd. Ende zy zijn soo seer on-
beschacut/ dat zy seggen dz de Doop
niet en can sond' het Formsel volbracht
worden. O boosheyt. Zijn wy dan in
den Doop niet met Christo begrauē/
zijnder doot deelachtich zijnde/ op dat
wy oec zijn wederopstandinge deel-
achtich worden? Dese ghemeynschap
inde doot en het leuen Christi/ noemt
Paulus de doodinge onses vleeschs/
en leuenlichmakinge des Geests: om
dat onse oude mensche gedoot is/ op dz
wy in nieuwichheit des leuens wade-
len. Wat is tot den strijd gewapent te
worden/ ist dat dit het niet en is? Ist
dat zy cleyn geacht hebben het woort
Godts te verteren/ waerom en heb-
ben zy niet ten minsten de Ghemeyn-
te gheuerect ende gheert/ dewijle zy
willen alomme soo ghehoorsame kin-
deren der Gemeente geacht worden?
Maer wat machmen waerders tegen
dese hare leere voortbringen/ dan dat
oordeel des Aletenische Concilijs?
te weten/ Soo wie seyt dat de Doop
woort alleenlijck tot verghuinghe der
sonden ghegeuen/ ende niet tot hulpe

der toecomender ghenade/ die zy ber-
uloect. En dat Lucas inde bouen ver-
haelde plaetse seyt/ dat daer sommige
ghedoopt waren in den naem Jesu
Christi/ die den heyligen Geest niet
ontfanghen en hadden/ daer mede en
wilt hy niet enckelijck segghen/ dat zy
gantscheelijck gheen gauen des Geests
ontfangen en hadden/ die metter her-
ten in Christum geloofden/ ende hem
niet den moer beleden/ maer hy spreekt
daer van sulcke ontfanghinghe des
Geests/ waer door de openbare crach-
ten en sienlijke gauen/ ontfangē wor-
den. Al soo hebben de Apostelen den
Geest ontfangē den Dinsterdach/
hoewel lange te voren hen vā Christo
ge seyt was/ Ghy en zijt niet de gene
die daer spreekt/ maer het is de Geest
uwes Vaders die in u spreect. Siet
hier alle die wt Godt zint/ dz boose en
verderfelijcke verderf des duyels.
Het ghene dat warachtelijck in den
Doop ghegheuen doot/ dat liecht hy
in zijn Formsel ghegeuen te worden:
op dat hy also de onuoorsichtige dies-
lijck van den Doop aflepe. Wie sou-
de nu twijfelen dat dit des duyels
leere is/ waer door de beloften die den
Doop ephentelijck ghegheuen zijn/
tot een ander dinc verdraeyt? Hier
woort segge ic beuō den op wat funda-
ment die schoon smeeringe steunt. Het
is Godts woort/ dat alle de ghene die
in Christo ghedoopt zijn/ Christum
niet zyne gauen aengedaen hebbe. Het
woort deser smeersers ofte saluers is/
Dat wy in den Doop gheen belofte
ontfanghen en hebben/ waer door wy
souden inden strijd ghewapent zijn.
Dat eerste woort is warachtich: daer
om moet dit ander leughen zijn. Soo
can ic dan dit Formsel beter beschry-
uen dā zyt dus lange beschreuen heb-
ben: te weten/ dat het is een wtne-
de lasserijghe des Doops/ waer door
het gehuip des Doops verduysert/
iae wechghenomen woort: ende dat het
een valsche belofte des duyels is/
waer door wy van de werlijz Godts
afghetrocken worden. Ofte (ist dat
yemant dit lieuer heeft) dat het is een
oile/

Act. 8. 16.

Act. 2. 4.
4.
Mat. 10.
b. 20.

Gala. 3. 27.

De cōfēt.
dist. 5. ca.
Spiritu
sancti.1. Cor. 6.
c. 13.Rom. 6.
a. 4.

Verba
ca. 1. De
consec.
dist. 5.
Con.
Dur. cap.
At ieu-
nij. De
consec.
dist. 5.

olpe / die dooz de leughen des duyvels ontreynicht is / daer mede de eenuoudige herten gelijck met ouerghegoten duyvelnisse bezoghen worden.

9. Wouen desen seggen dese smeereers / dat alle de ghelooighen moeten den heyligen Geest dooz de Oplegginghe der handen nae den Doop omfangen / op dat zy volmaecte Christenen beuden worden: wāt daer en sal nemmermeer gheen volmaect Christen zijn / anders dan die met het Formel des Bisschops is besmeert gheweest: dit zijn hare woorden. Maer ic meynde dz het al in de Schrifft ere beschreuen en veruact was / wat tot het Christendō noodich was. Maer ib (gelijc ick sie) moeten den rechten regel der Religie buyten de Schrifftuere soecken. Soo worden dan de Christenen dooz de wijheyt Godts / dooz de hemelsche waerheyt / ende dooz de gantsche leere Christi / alleenlic begōnen: maer dooz de olpe des Formels worden zy volmaect. Het dese leere worden alle de Apostelen en so vele Martelaren verdoemt / de welcke sond twijfel noyt en zijn besmeert noch gheformt geweest: wāt de olpe en was noch nē gemaect / welcke olpe de ghene daer aen zy ghesmeert wort / in alle Christēheyt volmaect / ofte eer Christenen maect / die noch geene Christenē en wāre. Maer of ic schoon swijge / so wederleggen zy hen seluen oueruloedichlijck genoech. Want het hoe beelste deel haers volcs smeeren en formen zy nae den Doop: Wacō liden zy dā sulcke halue Christenen onder hen / der welcker onuolmaectheyt zy lichtelijc cōden beteren: Wacō laten zy hen so onachtfaemlic dat achterlaten / dat niet en can sonder groote sonde achterghelaten worden: Waerom en epschen zy niet strengheijcker dat dinc dat so nootzakelijc is / ende sond het welcke niemant en can salicheyt geerijgen: ten zy dat mogelijc yemant dooz haestige doot berhundert wort: boozwaer dewijle zy het so bijelijc laten versmaden / so bekennen zy bedertelijc dz het so seer nē te achtē en is / als zy het hooge vheuen hebbē.

Ten laetsten segghen zy / dat dese 10 heylige smeeringhe is in meerder eerweerdicheyt te houden / dan de Doop selue: om dat zy sonderlinghe dooz der Bisschoppen handen bedigt wort / daer de Doop dooz alle gemeyn Diensters ghegeuen wort. Wat soudemen hier seggen / anders dan dat zy gantschelijc wissanich zijn / dat zy hare vōden soo seer verheffen ende de heylige insettingen Godts daer by gerustelijc verachten: Onbeschacnde mondt / bestaet ghy dat smeer dz dooz de slāck uwes adems alleenlijc ontreynicht / en dooz de mummelinge uwer woorden beroovert is / teghen de Sacramenten Christi te stellen / ende met het water dat dooz Gods woortd geheplich is / te verghelijcken: Maer dit heeft uwe ongeschuttheyt te clepne gheacht / maer hebt oock uwe smeer hooger gheacht. Dit zijn de ordeninghen ende insettinghen des heyligen Apostolischen stoels. Maer sommige onder hen hebben dit / welck oock nae haer gheuelen een ongebonden raserie is / begonnen een weynich te matigen. Het Formel is (seggen zy) in meerder eerweerdicheyt te houden: mogelijc niet om dat daer meerder cracht ende nutticheyt in is / maer om dat het van weerdiger personen geue wort / en in het weerdichste deel des lichaems gheschiet / te weten / in het boozhoofst: Ofte om dz het meerderen wasdom der deuchden geest / hoe wel de Doop tot vergeminge der sonden crachtich is. Maer geuen zy niet met de eerste reden te kennen dat zy Donatisten zijn / als zy de cracht des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stellen: Nochtans met het also zijn / dat het Formel weerdiger zy / om de weerdicheyt der handen des Bisschops. Maer ik dat hen yemant vzaecht / waer wt den Bisschopp sulc boozdeel en priuilegie ghegeuen zy / wat reden sulken zy boozbrueghen / anders dan haren boosen lust: Zy mogen segge / De Apostelen alleen hebben dit recht gebruyct / dewijle zy alleen den heylighen Geest wtgedeele

Cap. De
his vero/
cadem
distinct.

Lib. 4.
sent. dist.
7. cap. 2.

hebben. Zijn dan de Bisschoppen alle Apostels? Ja zijn zy oock Apostels? Waer laet ons hen ooc dat toegeuen: waerom en willen zy niet met die selue argumēt bewijzen/dz de Bisschoppen alleen moete het Sacrament des bloets in het Nachmael des Heeren aenroeren: het welcke zy den gemeynen manne weygeren/om dat het van den Heere den Apostelen alleenlijck ghegeuen wert. Ist dat het den Apostelen alleen ghegheuen was/waerom en beslupten zy niet daer wt / dat het den Bisschoppen alleen gegeuē was? Waer te dier plaetse maken zy de Apostelen lechte Priesters: en hier wort den zy dooz de drapinge haers hoofts elderwaerts ghetrocken/soo dat zy se onnoozkens Bisschoppen maken. Te laetsten Ananias en was geen Apostel/tot den welcken Paulus noch ras ghesonden was/om zijn gesichte wederom te ghecrighen / ghedoopt te worden/ende met den heyligen Geest veruult te worden. Ick sal noch dit oock tot den hoop stellen: Ist dat dit dooz godtlijck recht/der Bisschoppen ampt was/waerom hebben zy bestaen dat den ghemeynen Priesters te geuen: ghelijck in eenen sendtbrief Gregorius ghesen wort.

Act. 9. c.
17.

Dist. 95.
cap. pze-
uenit.

11

Hoe cranck/ongheschickt en dwaes is de ander reden/te weten / Dat zy haer formsel weerdigher achten dan den Doop Godts / om dat in de forminghe het boozhoofst met olve besmeert wort/en in den Doop de top des hoofts: gelijc of de Doop ooc met olve/en niet met water gheschiede. Ic betuyge alle godtsalighe / of dese boec niet alleenlijck en soeken de superheyl der Sacramenten met haren suerdeesem te verderuen. Dit hebbe ic ergens gheseyt dat de Sacramenten met soo grooten hoop der menscheleijck bonde bedect zijn/dz de insettinge Godts nauw can dooz cleynen reuten en spleten eenigen schijn ghenen. Ist dat yemant my doe niet en ghelooft/de die gelouet nu ten minste zyne meesters. Siet/zy laten het water baten/ en en houden van gheender weerde/maer herheffen

haer cenige Olve in den Doop. Waer wy seggen hierintussen / dat in den Doop oock het boozhoofst ghedoopt wort met water. Wy welc water wy haer Olve niet enen stont weerdich en achten/nach inden Doop/ noch in het formsel. Ist dat yemāt hier tegeseyt / dat haer Olve nochtans dunder drocht wort: so antwoorde ic/of schoon yet goets daer in ware/soo wort het dooz die prijs doozue: so verre ist datmen dz schadelijcke bedroch soude mogen dooz dieuerge verkoopen. Ahet de derde reden maken zy haer godtlooshe opēbaer/als zy segge/dat haer formsel meerder was dan den deuchde heeft/dā de Doop. Dooz de Oplegginge dā den hebbe de Apostelen wel de selijcke gauen des Geests toegedient:maer in wat sake bewijst deser smeeters bet zijn bruchtbaerheyt: Waer laet baren sulcke martighers/die eenen kerckroof met vele kerckrooſen bedeckē. Het is gelijc een knoop wordij n3 ontbindelijc / dē welcke het beter is dooz te snijde/dā so seer te arbeide om te ontdoe.

Wort/als zy se dat zy noch Godts woort/ noch ghelouelijcke reden en hebben/so brengen zy/ghelijck zy pleghen/de outheyt boozt / seggende/dat dit een seer oude onderhoudinge is/de welcke dooz het gebuyt beleyer eeuwen beueficht is. Waer of dit schoon wasrachlich ware/soo en ist hen nochtan niet bozderlijck. Een Sacrament en is niet wt der aerde/maer wt den hemel:noch wt mensche/maer wt Godt alleen. Soo moeten zy bewijzen dat Godt de auteur haers formsels is / ist dat zij willen booz een Sacramēt ghacacht hebben. Waer wat willen zy hen met de outheyt bescherme/bewijle de oude leeraers als zy willen epgentlijck spreken/nergens meer dan twee Sacramenten en thalen: Waert dat de bescherminge vassich onses geloofs moeste van menschen gehaelt worden / so soudē wy hier een onuerwinnelijcke sterete hebben: te weten/dat de oude leeraers nergens die dingen booz Sacramenten bekent hebben/die dese smeeters liegen Sa-
cramenten

cramenten te zyne. De oude Aeraers
 spreken van de Oplegginge der han-
 den/maer namen zyse een Sacramēt?
 Augustinus seyt opentlijc dat zy niet
 anders en is dā een gebet. Dat zy my
 hier hare stinckende onderscheydinge
 niet teghen en worpen/ te weten/dat
 Augustinus dat niet ghesproken en
 heeft van de Oplegginge der hāden/
 die dient tot formen ofte beuiscingen/
 maer van de Oplegginge der handen
 die dient tot heylinge ofte versoemin-
 ge. De boeck Augustini is gedruet en
 wort ghelesen:ist dat ict tot eenen an-
 deren sin verdraydan het Augusti-
 nus gheschreuen heeft / soo bidde ick
 dat zy my niet allenlijc nae hare ge-
 woonte met lasteringhen en ouermal-
 len/maer oock bespouwen. Want hy
 spreekt van de ghene die wt de schen-
 ringe/tot de eenicheyt der Gemeynthe
 wederkeren. Ende seyd dat het niet
 noodich is datmen de sulcke wederom
 doope: maer dat de Oplegginghe der
 handen ghenoech is / op dat de Heere
 hen dooz den Wandt des vreedts den
 heyligen Gheest geue. En dewijle het
 hadde mogen ongeschit ende wonder
 schijnen/ datmē meer soude wederom
 de hant opleggen dan wederom doopen:
 so toot hy het onderscheyt/ seggende/
 Want wat is de Oplegginge der hā-
 den/anders dan een ghebedt ouer den
 mensche: Ende dz dit de sin is/dat is
 openbaer wt en ander plaetse/daer hy
 seyd/ Den Ketteren die tot de Ghe-
 meynthe wederkeren/ leytmē de han-
 den op/ om datmensē soude bereenigē
 in de liefde/de welcke een seer groote
 gaue des heyligen Gheests is/ en son-
 der de welcke al wat in den mensche
 heyligh is/ gheen cracht en heeft.
 13 Het ware te wenschen dat wy de
 wijse onderhielden/die (gelijc ick ver-
 maert hebbe) by de Jude was/ eer dit
 verkeert gedichtsel des Sacraments
 geboren wert. Het dat daer sulck een
 Formsel ware ghelijc dese menschen
 dichten / het welcke niet selue en can
 genoeint worden. sonder den Doop on-
 recht te doe/maer dat daer een kinder
 leere ware waer dooz de kinderen ofte

longelingen/rekeningē haers geloofs
 booz de Gemeynthe gaue. Want het
 soude een seer goede wijse der onder-
 wijningē der kinderen zyn/ waert dat
 een seker forme der leere daertoe be-
 schreuen ware/ de sommē by nae aller
 hoofdstuckē der Religie veruatende/
 ende ghemeynsaemlijc verclarendē
 waer in de gantsche Gemeynthe d' ge-
 loonigen behoort te bewilligen: dat de
 kinderen thien laren out zynde / hen
 seluen d' Gemeynthe vertoonden / om
 haer gelooue te belijden: dat zy hā alle
 hoofdstucken geuaccht woorden/ ende
 op een pegelijc antwoorben: en geleert
 woorden het gene dat zy niet en wistē/
 ofte niet wel en verstonden: dat zy al-
 so het eenige warachtige ende oprechtē
 te gelooue/ daer mede de geloouighen
 eendrachtichlijc den eenighen Godt
 dienen / booz de Gemeynthe beleden.
 Maert dz dese discipline te desen tijde
 plaetse hadde/ so soude boozwaer som-
 mige Duberē onachtsaetheyt vmaent
 en geprickelt wordē/ die de onderwij-
 singe der kinderen gerustelijc verla-
 ten/ghelijc of zy hen niet aen en gin-
 ghe / de welcke zy dan niet en souden
 sonder openbare schande connen ach-
 terlaten: ende daer soude meerder een-
 drachtichz des geloofs on d' Chri-
 stē volc zyn/ en daer en soude so groo-
 te onwetenthz en onuersant in belen
 niet zyn: sommighe en souden niet soo
 lichtueerdich door nieuwe en vze-
 de leeringen vleyt worden. Int corte/
 een pegelijc soude eenen bequamen
 toeganc tot de Christelijcke leere/ en
 de een cort begriyp daeruan hebben.

Van Penitencie.

N het Formsel stellen zy de Pe-
 nitencie/ van de welcke zy so on-
 bescheydelijc en verwerrentlijc
 spreken/ dat de consciencien gheen va-
 sticheyt noch sekerheyt wt haer leere
 en connen halen. Wy hebben op een
 ander plaetse int lange verclaert/ wat
 wy hā de Penitencie wt de Schrif-
 turen geleert hadden/ en ooc daer nae wat
 zy daer van leeren: nu moeten wy al-
 lenlijc den wat oorsake die ghehad
 hebben

¶ ¶ q ij hebben

Lib. 3. de
 Baptis-
 mo/ contra
 Dona-
 tist. ca. 16

Lib. 5.
 cap. 23.

hebben die dese meyninge dat de Penitencie een Sacramēt is / opgebacht hebben / de welcke langhen tijdt in de Kercken en scholen gegeneert heeft. Nochtans sal ic eerst met corte woorden wat seggen van het gebuyck ende wijse der ouder Ghemeynte / met de welcke de Papisten hen bedecken om haer ghedicht sel te beuestigen. Zy hebben in openbare Penitencie dese wijse gehouden / dat de ghene die haer holdoeninghe die hen opgheleyt was / volbracht hadde / niet opetlijcke Dplegginge der handen wederom afsont worden. Wat was het teeken der Dgeuinghe / waer dooz de sonder ghetroust en gesterct wert / dooz Godt in het betrouwen der verghewinge zjnd sonde / ende de Ghemeynte vermaent wert / dat zy hem moeste bziendelijck in genade ontfangen / en alle ghedachtenisse der ergernisse laten baren. Dit noemt Cyprianus dicmael / Aede geuen. Ende om dat dese sake soude te weerpiger ende meer gheacht zijn by het volc / so was het berodent dat zy altdit moeste dooz de autoriteydt des Wiffchops gheschieden. Hier wt coemt dese ordeninge des tweeden Carthaginischen Conciliums / Het en zy den Priestere n3 georloeft eenen die opetlijcke penitencie doet / in de Wiffce te versoenen. Ende een ander ordeninge des Trauuaenschen Conciliums: Die in den tijt haer penitencie wt dit leuen verscheyden / die salmen sonder Dplegginghe der handen / waer medemen-sepleecht te versoenen / tot de gemeynschap toelaten: maer ist dz sy bā haer siecte opcomen / so sullen zy staen onder de ghene die penitencie doen / en als haren tijt sal duult wesen / so sullen zy dooz de Dplegginge der hāden des Wiffchops / versoent worden. Item een ordeninge des verdenden Carthaginischen Conciliums / Een Priester en sal den genē die penitencie doet / n3 afsenen sonb autoriteydt des Wiffchops. Alle dese ordeninghen waren gemaect om dat die strengicheyt die zy wilden bewaert hebben / niet en soude dooz de lichtueerdighe sachtmoedichz

beruallen. Daerom wolden zy dat de Wiffchop soude kennisse d sake nemē / de welcke (ghelijck het ghelouelijck was) in de ondersocktge soude voorszichtigter wesen. Hoewel Cyprianus lib. 3. leert op een plaetse / dat niet allenlijc piff. 3. de Wiffchop / maer oock de gantsche Clergie de handen opleyde: want hy spreect aldus / Zy doen eenen behoortlijcken tijdt lanck penitencie / daer nae comen zy tot de gemeynschap / en ontfangen het recht d gemeynschap dooz de Dplegginge der handen des Wiffchops ende der Clergie. Daer nae is de sake dooz lanchent des tijts so bere gecomen / dz sy ooc buyten de openbare penitencie / in heymelijcke absolueringen en Dgeuingen / dese ceremonie ghebruyct hebben. Hier wt coemt by Gratianū dat onderscheyt tusschen de openbare en heymelijcke Dsoeninge. Ic achte dz die oude onderhoudinge daer bā Cyprianus meldet / is heymelijck en der Ghemeynte nut gheweest: en ic wilde dz sy te desen tijde weder opghericht ware. Aengaende dese ander soeninghe / hoewel icse niet en ders verwoorpen / noch strengelijc straffen / soo achteck nochtans dat zy so nootdich niet en is. Hoe het zy / wy sien nochtans dat de Dplegginge der hāden in de Penitencie is een ceremonie van menschen ingeselt / ende niet van Godt / en datmen se onder de middelmatige dingen / die in haer seluen noch goet noch quaet en zijn / ende onder de wtwendige oeffeningen moet stellen: niet onb derachtelijcke oeffeninge / maer die nochtā moeten niet so hoog geacht zijn / als de ghene die Godt ons dooz zjñ woort gheboden heeft. Waer de Dauselijcke Theologhen ende Schoolleraers / der welcke gewoonte is alle dinck met balsche wtlegginghe te gualschen / arbeiden seer om hier een Sacramēt te binden: het welcke niet en moet wonder schijnen: want zy soeken het gene dat n3 en is. Nochtā als zy niet beter en mogen / soo laten zy de sake overret / onseker en met menigerley meyninge Dmēgt. Soo seggen zy dan / dat mogelijk de wt

lib. 3.
piff. 1.
epiff. 2.

Cap. 31.

In Des
cret. 26.
quest. 6.

15

Lib. 4. **22. ca. 2.** **3p** / dat zy dan meynen dat het is een teecken d' inwendigher penitencie / dat is / der doeshz des heren / de welcke de beduyde sake des Sacraments sal wesen. **3p** / dat zy beyde te gelijcke het Sacrament zijn / en niet twee Sacramenten / maer een volmaect. Maer dat de wtwendighe penitencie **3p** het Sacrament alleenlijc / ende dat de inwendighe **3p** beyde de beduyde sake ende het Sacrament. En dat de vergevinghe der sonden is de beduyde sake alleenlijc / ende niet het Sacrament. De gene die de beschijninge des Sacraments van ons ouen gheselt / gedachtich zijn / die moghen dit dat de Papiſten een Sacrament noemen / daer mede onder soecken ende beproeven / ende **3p** sulen beuinden / dat het niet en is een wtwendighe ceremonie banden Heere verozdent tot versterkinge onses ghewoſs. **3p** / dat zy seggen dat mijn beschijninge gheen wet en is / der welcker **3p** moeten onderdanich zijn: soo laetse Augustinum hooren / den welcken **3p** ghelijc **3p** willen schijnen / in groote cerweertich houeden. De Sacramenten (seyd hy) zijn sienlijc ingestelt om der vleeschelijcker menschen wille / om dat **3p** van de dingen die niet oogen gesien worden / door de Sacramenten gebacht worden tot die dinghen die daer wt verstaen worden. Waer connen **3p** yet sulcx selue sien ofte anderen toonen / in het gene dat **3p** een Sacrament d' Penitencie noemen: De selue seyd op een ander plaetse / Het wordt daerom een Sacrament genaemt / om dat daer in een ander dinck gesien ende een ander verstaen wort. Het ghene dat ghesien wort / dat heeft een lichamelijcke ghesdaente: dat verstaen wort / dat heeft een gheesfelijcke cracht. Dese dinghen en comen mer het Sacrament der Penitencie dat **3p** dichten niet ouereen: waer in gheen lichamelijcke ghesdaente en is / die de gheesfelijcke vrucht soude boorzonden.

16 **Ende** (op dat ic dese beesten in haer

eygen perc ouerwinne) is datmen hien eenich Sacrament soecht / hadde men niet veel tierlijcker connen seggen / dz de absolucie des Priesters een Sacrament **3p** / dan dat de wtwendighe ofte inwendighe penitencie een Sacrament **3p**: Want van de absolucie hadden lichtelijc connen seggen / dat **3p** een bequaem ceremonie is / om onse ge looue vā de vergevinge der sonden te beuestighen: ende dat **3p** de belofte der sleutelen heeft / gelijc **3p** die noemt / Al wat ghy bint ofte ontbint opter aerden / dat sal ontbonden ende gebonden zijn in den hemel. Maer men hadde mogen daer tegen seggen / dat vele gesolueert worden van de Priesters / de welcke niet sulcx en getrijgen door sulche absolucie: hoewel nae haer leere de Sacramenten der nieuwer wet / behooren te gheuen dat **3p** afbeelden. Dat is spottelijc / want gelijc in het Nachinael twerley etinge is / te weten / de Sacramentelijcke eijnghe / dwelc den goeden ende den boosen gemeyn is: ende de geesfelijcke / de welcke den goeden alleenlijc toecomet: waerom en souden **3p** niet oock dichten dat daer twerley absolucie ware: Nochtans en hebbe ic noch niet connen verstaen / wat **3p** met dese hare leere willen maken: de welcke hoe dre **3p** van de waerheyt Gods verscheyden is / dat hebben wy geleert doe wy van die sake handelben. Ick wil hier alleenlijc bewijſen dat **3p** door dese swaricheyt niet verhindert en word / de absolucie des Priesters een Sacrament te noemen. Want **3p** mogen door den mont Augustini antwoorde / Dat de heyliginge somtijts is sonder sienlijc Sacrament / ende dat het sienlijc Sacrament somtijts is sonder inwendighe heyliginge. Item / Dat de Sacramenten in de wtterzoene alleenlijc volhzengen dat **3p** afbeelden. Item / Dat sommighe so ver Christus aendoen / dat **3p** de Sacramente ontfanghen / ende sommighe soo verre dat **3p** geheplichit word: te weten / dz beyde goede ende boose Christus soo dre anneme / dat **3p** de Sacramenten

Mat. 16.
c. 19. ch.
18. c. 18.
Joan. 20
c. 23.

Lib. 3.
quest.
het. test.

In ser-
mone
quodā de
Baptis.
infant.

Lib. 3.
quest.
het. test.
De Baptis.
par. uicizum.
li. 5. d.
Baptis.
contra Do-
natist.

M. D. q. uij **onts**

ontfangen/maer dat alleenlic de goede Christus soo verre aennemen/ dat zy gehelycht worden. Zy hebben doozwaer meer dan kinderlijck gesept/ en zijn in de clare Sonne blint geweest/ dewijle zy en soo groote swaricheydt berweret zijnde/ een sake die so claer ende eenen peggelijcken bekennt was/ niet verstaen en hebben.

17 Nochtans op dat zy hen niet en hebben/ in wat deel zy haer Sacrament stellen/ soo segge ick dat het nochtans niet rechte niet en behoort dooz een Sacrament gheacht te worden. Ten eersten om dat gheen sonderlijcke belofte Gods tot dese sake gheuonden en wort/ de welcke het eenige fundament des Sacraments is. Ten anderen/ om dat alle de ceremonie die hier en doozgebracht worden/ zy een enkel ghedichtsel der menschen: ende wy hebben bewesen dat de ceremonien der Sacramenten/ niet en connen anders dan van Godt ingestelt worden. Soo ist dan leugen/ ende bedrach geweest/ dat zy van het Sacrament der Penitentie gedichte hebben. En dit gedichte Sacrament/ hebben zy vertiert met sulcken tofals het betaemde/ seggende/ dat het is een plačke na de Schipbrocke: om dz de gene die het cleet der onnooselheyt/ dat hy in den Doop ontfangen hadde/ dooz zyne sondē besmet heeft/ mach dat selue dooz de Penitentie wederom reynighen. Maer het is (seggen zy) Hieronymi sentencie. Ick antwoorde/ wiens sentencie het ooc zy/ so en can het nochtans niet ontschuldicht worden van godtloosheyt/ ist dz men se na haer geuoelen wtleyt: gelijc of de Doop dooz de sonde werchgenomen worde/ en niet veel meer en behoorde den sondaer in den sin te comē/ so wanneer hy denct op vergeninge der sonden/ en hem daer wt te troosten/ moet te gecrijgen/ en zijn gheloue te versterken/ dat hy sal vergeninge der sonden ghecrighen/ de welcke hem in den Doop beloeft is. Maer het ghene dat Hieronymus niet en harde ende oneyghen wijze van spreken gheseyt heeft/ te weten/ dat de Doop (vā den

welcken die asualen die berdiene afgesneden te zyne) wort dooz de Penitentie vernieu: dit trecken dese goede wtlegghers tot haer godtloosheyt. Daerom soudemen seer bequamelijck spreken/ almen den Doop noemde en Sacrament der Penitentie/ dewijle hy den ghenen die soecken penitentie en beteringe te doen/gegeuen is tot en beuestinge der genade/ en tot eenen segel des betrouwens. En op dz niemā en meyne dat dit onse gedichtsel is/ so en is het niet alleenlic wel oueren comende met de woorden der Schriftuere/maer schijn ooc de ghemeyn en seker sentencie der vader Ghemeynte geweest te hebben. Want in het boeck van den gheloue tot Petrum (het welcke Augustino toegheschreuen Titatur wort) wort de Doop een Sacrament des Gheloufs en der Penitentie ghe- 15. quest.
noemt. Ende wat loopen wy tot on- 1. ca. 1.
sekeren ghetuyghenissen: ghelijc of men mochte yet claerers ofte opent- 1. ca. 1.
lijckers begheeren dan dat de Euan- 1. ca. 1.
geliste verhaelt/ dat Ioannes heeft ghepredict den Doop der Penitentie tot vergheuinghe der sonden. 3.

Van het laetste Olysel.

Het derde ghedichte Sacrament 18
is het laetste Olysel/ het welcke niet anders dan dooz eenen Die- ster gegeuen en wort/ ende dat in het wterste des leuens/ ende met olye die een Bisschop gheherycht heeft/ ende met dese woorden: Godt vergheue v dooz dese heylige Saluinghe/ en dooz zijn Waderlijcke barmherticheydt/ al wat ghy gesondicht hebt dooz het gesichte/ dooz het ghehoor/ dooz het riecken/ dooz het gheuolen/ ende dooz het smaken. Zy dichten dat dit Sacrament twee crachten heeft/ te wete/ om de sonde te dgeuen/ en de lichamelijcke cranchheyt te verlichten/ ist dat het alsoo nut is: ofte anders/ de salicheydt der ziele. Ende zy seggen dat de inselinge deses Sacraments/ van Iacobo beschreuen is/ daer hy seyt/ Ist dat yemandt cranch is onder v/ die roepe de Waderlingen der Ghemeynte/ op dat

Libz. 4.
sent. diff.
14. ca. 1.
De peni-
tent. diff.
1. cap. 2.

Jac. 5. d.
14.

dat sy oer hem bidden / hem saluende
met olie in den naem des Heeren: ende
het ghebet des geloofs sal den cranc-
cken gesont maken / ende de Heere sal
hem oplichten : ende is dat hy in son-
den is / so sal het hem vergaue worden.
Dese smeeringhe is euen ghelyck
de oplegginge der handen die bouen de
claert hebbe / te wetē / een ghychelsch
geueyntheit / waer door sy sonder re-
den en vrucht / willen den Apostelen
ghelyc zyn. Marcus verhaelt dat de
Apostelen in haer eerste seydinghe /
achtervolgende dz beuel dat sy bā den
Heere ontfanghen hadden / de dooden
verweckt / de duyels ontgeworpē / de
melaetsche ghereynicht / de cranche ge-
sont gemaect / ende in de heylinge der
cranchen olie gebruycht hebben . Sy
salden (seydt hy) vele cranchen met
olie / ende sy worden gesont. Dit heeft
Iacobus aengheuen / daer hy ghebet
de Wuderlingen te roepen om den
cranchen te saluen. Maer dat in sulcke
ceremonien geen hooge verborghen-
thz vermaet en is / dz sulken die lichtelick
aenmercken en oordeelen / die aensien
wat groter vrucht de Heere en zijne
Apostelen in dese wtwendige zingen
gebruyct hebben. De Heere wilstende
den blinden siende makē / heeft wt stof
en wt zijn speelsel / sijc gemaect / som-
mige heeft hy door aentasten genesen /
en sommige door zjn woort. Op dese
wijse hebben de Apostelen sommighe
siekten ghenesen alleenlick door het
woort / sommighe door het aenroeren /
en sommighe door saluinghe. Maer sy
mogen seggen / dat het der waerheyt
ghelyck is / dat dese saluinghe (ghe-
lyck oock andere diergelijcke dingen)
niet en is lichtueerdichlick gebruyckt
gewees. Ic bekenne dat: nochtans
en hebben sy-se niet gebruyckt als een
instrument der heylinge / maer alleen-
lick als een teeken / om dat de ongh-
leerde soudē daer door vermaet wor-
den bā waer sulcke groote cracht qua-
mer te weten / om dat sy dien lof niet de
Apostelen toe en schyuen. Ende dz de
heylighe Gheest ende sijne gauen be-
teekent worden met de olie / dz is seer

gemeen ende ghewoonlijck. Naer de
gane der heylinge is bergaen ghelijck
doek andere miraculen / de welcke de
Heere heeft willen enen tijt lanc la-
ten geschien / om de niemde vercondin-
ge des heyligen Euangeliums in der
eewichigh wonderlijc te maken. Waer-
of wy schoon toelieten / dat de salunge
zy geweest en Sacrament der crach-
ten / die doe door de handen der Apo-
stelen geschieden: so en coemt het noch
tans ons niet toe / dewyle het ons niet
ghegheuen noch beuolen en is sulcke
crachten te doen.

Ende wat reben hebben sy meer om 19
 wt dese saltinghe een Sacrament te
 maken/meer dan wt alle andere teec-
 kenen die ons in de Schijfsuere ver-
 haelt worden: Waerom en maken sy
 niet een baedwater Siloa op dat de
 cranche te sekeren tyde des iaers hen-
 sellen daer in baden? Sy seggen dz dit
 soude te bergeefs geschien. Voorwaer
 het en soude niet meer te bergeefs ge-
 schien dan dese saluinge. Waerom en
 ligghen sy niet op de doode/dewijle
 Paulus eenen tongelinc weder op ge-
 weest heeft/op hem liggende? Waer om
 en is hij wt speecksel/ende stof ghe-
 maect/als een Sacrament? Sy seggē/
 alle de andere exemplen zijn sonderlic
 gheweest/maer dit wort van Jacobo
 geboden. Ic antwoorde/ dat Jacobus
 heeft dit ghesproken in dien tydt doe
 de Gemeynthe noch sulcken seggen ghe-
 bruyckte. Sy seggen wel dz haer sal-
 uinge noch de selue cracht heeft: maer
 wy beuindent anders. Niemandt en
 verwondert hem nu dat sy de zielen
 die sy kenden van Godts woordt/dat
 is van het leuen ende van het Licht
 berooft/ende onuerstandich ende oock
 blind te zijne/so stoutlick bedriegen
 hebben:dewyle sy hen niet en schamen
 te willen ooc het leuende ende geson-
 de geuoen des lichaems bedriegen.
 So maken sy dan hen seluen speck-
 lick/als sy roemen dat sy de ganc der
 ghesontmakinghe hebben. De Here
 helpt voorwaer de zijne te allen tijde/
 en genceft hare crancheden/ soo wan-
 neer het noedich is / alsoo wel nu als
 D D q d voor

Q Q q b b001=

Mar. 6.
b. 13.

अ० सं. १. अ.

Mat. 9. v.
29

Luc. 18.
6. 43

Act. 3. a.
6. c. 1. 5. 6.

16. ең 19
6.12

३३ भा. ४५.
५४

boortijden/maer en bewijst nochtans de openbare crachten n3/ noch en doet n3 geene miraculen door de handen v Apostelen: wát die gaue was alleenlic boort enen tijdt/ en is oock eensdeels door de vndanckbaerheyt der menschen terfont veruallen.

20 Daerom gelijc de Apostelen n3 son der oorsake door het recken der olie opentlic betuycht hebben/dat de gaue der gesontmakinge niet haer eyghen/maer des heylighe Geestes cracht was: also doen wederom dese den heyligen Gheeste groot onrecht/die seggen dat haer stinckende en crachteloose olie/de cracht des heylighen Geestes is. Want dit is ghelijc of yemant seyde/dat alle olie de cracht des heylighen Geestes ware/om dz sy in de Schrif-
Mat. 3. d
16.
Joan. 1.
d. 32.
ture met die beduyt wort: item gelijc of men seyde dat alle duyuen de heylige Geest waren/om dat hy in de gedaente eender duyue verschenen is/maer sy mogen hier van tocken. Soo deel ons aengaet is het ghenoech dat wy seker weten dat haer saluinge gesacrament en is / de wijle sy niet en is en ceremonie vā Godt berozdent/ noch eenige belofte en heeft. Want als wy dese twee dingen in het Sacramēt eyschen/te weten/dat het 3p een ceremonie van Godt berozdent / ende dat het een belofte Godts hebbe: so eysche wy daer oock mede dat die ceremonie ons gegeuen 3p/en dat die belofte ons aengae. Want niemant en sal n3 willē seggen dat de Besnydinge n3 een Sacrament der Christelijcker Gemeynthe is / hoe wel sy van Godt berozdent was/ en de belofte Godts hadde: wát sy en is ons niet beuolen gheweest/en de belofte die daer aen ghāgen was/ en is ons niet op de selue conditie gegeuē. Dat de belofte die sy in haer saluinge strengelijc dāruen / ons niet gegheuen en is / dat hebben wy claerlijc bewesen / ende het wort door de beuydinge verclaert. Die ceremonie behoortde ghebruyckt te worden alleelijc van de ghene die met de gaue der gesontmakinge begaest waren/ ende niet van dese vleeschhouwers / die

crachtigher sijn om te dooden dan om te ghenesen.

Hoe wel al waert schoont dat sy cō 21 den bewijzen dat het tot desen tijt diert dat Jacobus gebiet van de saluinghe (het welcke verre van hen is) soo en souden sy niet selfs also haer saluinge seer bozderen / met de welcke sy ons dus lange besmeert hebben. Jacobus wil dat mē alle de gene die crant sijn/ sal saluen/maer dese en saluē de crantke n3 / maer besmeeren de half doode lichamen met haer oet / als de ziele n3 tusschen de lippen is / ofte (ghelijc sy spreken) in het waterste. Ist dat sy in haer Sacrament crachtighe medecijne hebben / waerom 3p de swaerheyt v sleekte connen genesen / ofte ymmers der zielen eenigen troost aenbrēngen/ so sijn sy seer wroet dat sy haer medecijne nimmermeer in tijt en gheuen. Jacobus wil dz de sleekte gesalft wor den vande Duderlinghen der Gemeynthe:maer desen laten niet toe dat yemant haer olie smeere / anders dan een Wispape. Dat sy segghen dat het woort Duderlingen/ by Jacobum de duydt / Diersters/en dat hy seyt Duderlingen door eenen Duderlinck / dz is een seer crantke reden / ghelijc of de Gemeynthe te dien tyde sulcke groote hoopen Diersters ghehadt hadde/ dat sy hadden connē met pompeuse processie gaen om de heylighe olie te dzaghen. Als Jacobus slechtelijc ghebiet de sleekte te saluen/ soo en verstaē ick daer wt gheen ander saluinge dan met ghemeyn olie : daer en staet oock niet anders in de woorden Marti. Maer dese en kennen gheen olie weerdich genoech/anders dan die vanden Bisschop gheheylight/dat is/ met deel adems verwermt / met groote mummelinge betouert/ ende negenmael met ghēbogen knyen ghegroet 3p:te weten/dyemael/Weest gegroet heylighe olie: dyemael/Weest gegroet heyligh dyemael dyemael / Weest ghegroet heylighe balsam. Wā wien hebben sy sulcke beswoeringhen gheleert: Jacobus seydt / dat de sleekte ist dat hy in sonden is / sal der gheuinghe hebba

Jac. 5. 6
14.

hebben / als men hem sal gefalst ende ouer hem ghebeden hebben: te weten / op dat hy verlichtinge zijnder cranchz gecrijge / als de schult d' straffe wechghenomen is. Waer mede hy niet en meynt dat de sondē door de betticheyt der olpe wechghenomen worden / maer dat de gebeden der ghelouighen daer mede zy hem Gode beuelen / nzen sulien te vergeefs wesen. Waer dese liegen dat door haer heylige / dz is / grouwelijcke olpe / de sondē vergenuen worden. Siet hier waer groteren voortgang zy sullen doen / of men hen schoot toelaet de getuygenisse Jacobi na haren lust te misbruycken. Ende op dat wy niet langher en arypden om dese godtloosheyt te bewijfen / so comen ons hier hare Historien te hulpe / want zy verhalen dat de Paus Innocentius / die ten dien tijde Augustini de Roosche Gheuepnte regeerde / verordent heeft / dat niet alleenlijc de Priesters / maer ooc alle Chyrenen souden olpe ghebruycken / daer mede saluende als het hen ofte den haren noodich ware.

Vande Ordenen.

²² I her Sacramēt der Dpē / het welke so vruchtbaer is / dat daer seuen Sacramētenkens wt comen. En dit is een sportelijc dinck dat sy seggen dat daer seuen Sacramēten zijn / ende tellen derthien Sacramēten / als sy willen die seuen verhalen. Sy en moghen niet seggen dz dese seuen Sacramēten der orden alle een Sacramēt zijn / om dz sy alle tot eē Priesterdom dienen / ende zijn ghelijc trappen om tot het Priesterdom op te climmen. Wāt dewijle het openbaer is / dat een pegelijc deser Sacramēten diuersche Sacramēten heeft / en sy ooc seggen dz het diuersche gauen zijn / so en can niemant twijfelen dat het moeten seuen Sacramēten genēint worden / ist dz wy haer leere aennenken. Ende wat sy reken wy daer van ghelijc of het twijfelachtich ware / dewijle sy oventlijc ende clarijc bewijfen / dat

daer seuen zijn. Ten eersten sullen wy met corte woorden verclaren / hoe vele ende dwase ongheschiedheden sy ons doortbragen / als sy ons hare ordenen wille door Sacramēte aenprijsen. Daer na sullen wy handelen of de Ceremonie die de Gheuepnte in de veroordeninghe der Dienaren ghebruycken / moet eenichsins een Sacramēt genaemt zijn. So maken sy dan seuen ordenen ofte gradien des Priesters / de welcke sy met de naem Sacramēt vercleren. Dese ordenen zijn / Doozwaarders / Lesers / bedweerers / Acoluthen / Onderdiaconē / Diaconen / ende Priesters. Ende sy seggē datter seuen zijn / om de seuerderley gauen des heyligen Geestes / daer mede die moeten begaest zijn / die tot dese ordenen verheuen worden. Ende sy wort hen vermeerderd in de ordenen. Ten eerste is dit haer ghetal / met verkeerde wtlegghinge der Schijftuere / gehelycht / om dat sy meynen by Esaiā seuen crachten des heyligen Geestes gelesen te hebben / daer Esaiā te der plaetse in der waarheyt niet meer en verhaelt dan seffe / ende en heeft oock daer niet willen alle de gauen des heylighen Geestes verhalen. Want op andere plaetsen wort hy also wel genoest de Gheest des leuens / der heylighmaekinghe ende der aenneminghe tot kinderen / als by Esaiā de Gheest der wijsheyt / des verstants / des raedts / d' sterckheyt / des wtenschaps ende meyninghe der breefe des Heeren. Hoe wel andere die scherpsinniger zijn / en makē nze seuen / maer negen ordenen / te weten / na de gelijckenisse der triumphēder Gheuepnte / ghelijc sy spreken. Sy strijden oock teghen malcanderen / de wijsē sommige willen dat de Cleerliche cruyne zy de eerste orden / en het Bisschopdom de laetste / ende sommige die cruyne wtcluptende / het Archbischoepdom oock onder de ordenen tellen. Adozus maect een ander ondersch / want hy onderschept de Psalmisten van de Lesers / en de Psalmisten stelt tot. et ca. hy ouer de ghesanghen / ende de Lesers ouer het lesen der Schijftuere / us.

waer

Sijgeber
in Chy.

Lib. 4.
Sent.
Dist. 34.
ca. 9.

Esai. II.
a. 2.

Eze. I. c.
20.
Ro. I. a.
4. en 8. c.
15.

Dit is
Hugonis
ge / en de
se ander

is Gula
lietm bā
Parijs.

de Adoz.
li. 7.

Ho. alle
gatur ca.
Cleros.
dist. 1. et
dist. 33.

ca. Lec
dist. 2. et
Dist. 33.
Dist. 33.

waer door het volc geleert wort. En dit onderschept wort in de Canones onderhouden. Wat willen sy dat wy in sulcke groote verscheptenheyt / sulen volghen ofte blien. Sullen sy seggen dat daer seuen ordenen zijn? De Meester der schoole leert wel alsoo: maer de seer verlichte Leeraers / seggē anders: en wederō zijn zy onder malcaderen ongens. Wouē desen leere ons deser heylige Canones oock anders. Hier liet ghy de grooste eendzachtichz der menschen / die van Godelijcke dinghen sonder Gods woordt twisten.

23 Maer dit gaet alle dwachtheyt te bouen / dat sy in alle dese ordenen Christi hare medegefelle maken. Ten eersten seggē sy / heeft hy eens doorwaerders ampt bediēt / doe hy de coopers en vercoopers met de geessel wt snoderkens gemaect / wt den tēpel dreef. En hy bewijst hem seluē eenen doorwaerder te zijne / als hy seyt / Ic ben de deure. Hy heeft eens Lesers ampt aengenōmē / doe hy in de Synagoge Esaiā las. Eens besweerers ampt heeft hy bedient / als hy des blindē en stommē tonge en oore met speesfel acnroeren / de / hē hoorde en sprekēde maecte. Hy heeft hem seluen bewesen eenē Acolithū / dat is / volgher te zijne met dese woorden / So wie my volcht / die en wā deld in duyternisse niet. Het ampt d' Onderdiaconē heeft hy bedient / als hy een lijnen cleet an hem gordende / de boeten d' Discipulen ghewasschen heeft. Den persoon d' Diaconen heeft hy gedragen / doe hy zijn lichaem ende bloet in het Nachmael wtdeelde. Het Diersterapt heeft hy volbracht doe hy hem seluen heeft den Nadere tot een offshande opgeoffert. Dese dinghen cannen so qualijc sonder lachen hooren / dat ic my wondere of sy ooc sonder lachen gheschreuen zijn. Ist dz het nochtans menschen geweest zijn diese gheschreuen hebben. Maer boornemelijc is haer scherpsinnicheyt weerdich aengemerckt te worden / dewelcke sy gebruycken als sy int woort Acolithus Philosopheren / ende leggent wt dat het is ceroterarius / dwelc ic me-

ne een toouerisch woort te zijne / het is pimmers allen volcken en tonghen onbekent: daer Acolithus by de Grieken niet anders beduyt / dan eenen die achter iemāt volcht. Hoe wel dese dinghen zijn so beuselachtich en spottelijc / dat ic te rechte mocht bespot worden / so icse wilde ernstichlijc wederleggē.

24 Nochtans op dat sy niet langher sels de vroukens en bedriegē / so moeten wy haer pdelheyt met corte woorden ontdecken. Sy ordineren en maken met groote pperie haer Lesers / Psalmisten / Doorwaerders / Acolithen / tot sulcken dien st welckē sy den kinderē / ofte pimmers dē lecke ouergēuē: Wāt wt ontsteet meest de wasfenkeerssen / wie giet water ende wijn met de ampulle in den kelck / anders dā een kint / ofte eenich and leek mensche / die het doet om ghewins wille? Zijnt ooc niet sulcke die daer singhen / en die deure des Tempels slupten / en opdoen? Want wie heeft opt in hare tepleen eenen Acolithū ofte deurwaerder gesien / zijn ampt bedienen? Ja die in zijn kindtscheyt het ampt der Acolithen bedient heeft / die en bedient het nimmer als hy Acolithus gemaect is / en also genaemt wort: so dat sy schynen met voorgenomen wille het ampt wech te worpen / als zy dē naem ontfangen. Hier liet ghy waerom het hen noodich is / met Sacramenten geheplicht te worden / en den heylige Geest te ontfangen / te weten / op dat sy leech gaē soude. Ist dat zy wille seggen dat dit de verdrachtheyt des tijts is / dat sy haren dienst verlaten en verachten / soo moeten sy ooc mede bekennen / dat hyden in de Gemeynthe noch gebruyt noch brucht en coemt / van hare heylige ordenen / de welcke sy soo wonderlijck prijsen: en dat haer gantsche Gemeynthe wel beruloekingē is / dewijle sy de wasfenkeerssen ende de Ampullen / laten van de kinderen en onheylighe menschen ghehandelt worden / de welcke niemant weerdich en is aen te roeren / anders dan die tot Acolithē geheplicht zijn: item / dewijle zy de gesangen den kinderē ouergēuē / de wete-

Joā. 2. c.

15.

Joā. 10.

b. 7.

Luc. 4. c.

17.

Mat. 9. d

25.

Joā. 8. b.

12.

Joā. 13.

a. 4.

Mat. 26.

c. 26.

Mat. 27.

f. 5.

Ephē. 5.

a. 2.

Act. 19.
c. 13.

he niet en behoorden anders dan wt eenen geheylighden mont ghehoort te worden. Maer tot wat eynde maken sy hare besweerers? Ick verstaet dat de Joden hare besweerers hadden: maer ick sie oock dat sy alsoo genarnt waren om de besweringhen die sy deden. Maer wie heeft oyt ghehoort dat dese gedichte besweerers die nu gemaectt worden / eenich werck haers ampts ghedaen hebben? Men siecht dat hen is macht gegeuen om de handen te leggen op de wilinnighe en besetene menschen: maer sy connen den Dupuel niet wijs maken / dat sy sulcke macht hebbe / niet alleenlijc om dat de Dupuelen hen niet en willen wijtke / maer ooc om dz de Dupuelen macht hebben ouer hen: want men sal nau onder thiene eenen binden / die niet vanden boosen geeft ghepreuen zp. Waerom al wat sy van hare cleyn oordenen clappen / dat is wt wase leughenen gesmeect. Vande oude Acoluten ende Doozwaerders en Aclers / hebbe wy op een ander plaetse ghesproken / daer wy de oorden der Gemeynthe verclaerden. Hier hebben wy alleenlijc doozgenomen te strijden tegen desen nieuwen bont des seunderley Sacraments der Priestertijcke oordenen: waer van nergens niet gesien en wort / anders dan by dese ongeschichte boene / nieuwe Schoolleraers ende Canonisten.

25 Nu laet ons sie wat ceremonien sy gebruycke. Een eerste alle de gene die sy tot haren crijch aennemen / die maken sy clercken met een gemeyn tecken. Want sy scheeren se het hayz af op den top des hoofds / op dz daer dooz als dooz een croone / gelijc sy segghen / de Conincklike cermeerdicheydt beduyt dooz: want de clercken behooren Coninghen te zyne / op dat sy hen seluen ende andere regeren. Want Petrus spreekt vā hen aldus / Ghy zijt dz wtvercozen geslachte / dat Conincklike Priesterschap / dat heylige vercozen volck. Maer dit is een kerckroof / dat sy het gene wt der gāseher Gemeynthe toe geschreuen wort / hen seluen al-

leen aentrecken / ende hooftedichlijc op den naem roem / welken sy den geloouigen ontnomen hadde. Petrus spreekt tot de ghantsche Gemeynthe: maer dese verdragen sijne worde tot weynighe geschoren / gelijc of tot die alleen geseyt ware / Weest heyligh: ite / gelijc of sy alleen doort bloet Christ vercreghen waren / ende gelijc of sy alleen dooz Christ waren Gode een Conincklike Priestersdā gemaect. Sy brengen daerna noch andere redenen voort / dz de top des hoofds bloot gemaectt wort / om te bewijzen dat haer gedachte onuerhindert tot Gode is / om niet ongedeckten aensichte de eerlijckheyt Godes te aenschouwen: ofte op dat sy daer dooz geleert worden / dz sy moeten de seplen des monts en der oogen afsnoepen. Alse de scheeringhe des hoofds is een afleggin ge der tijcliker dinghen / ende het hayz dat daer rontomme de cruyne blijft / beteeckent het ouerblijfsel der goede die sy tot onderhoudinge behoude. Alle dinc in queren: te weten / om dat het seyl des Campels noch niet ghescheut en is. Daerom maken sy hen seluen wijs dz sy seer wel ghedaen hebben al wat sy behoorden / als sy sulcke dinghen niet der cruyne afgebedet hebben / ende en doen nietter daer niet van al dat sy afgebedet hebben. Hoe lange sullen sy ons met sulck bedroech ende betooveringe bespotten? De Clercken beduyden niet een weynich afgeschoren hayz / dat sy de ouerulodicheydt der tijdtlijcker goeden wech geworpē hebben / dz sy de eerlijckheyt Godes aenschouwen / ende dat sy de begerlijckheyt der ooghen ende ooren ghedoodt hebben. Maer daer en is gheen ardt der menschen die grieriger / plomper en oncuyscher zp. Waerom en hebben sy niet lieue de warachtige heylicheyt te bewijzen / dan met valsche ende wghenachtige teekenen in eenen schyn der heylicheyt te beynsen.

26 Dooz als sy segghen dat de cruyne der Clercken haren oorspronc en haer oorsake heeft vande Nazaren / wat bewijzen sy daermede / anders dan dat hare

Lib. 4.
Sent.
dist. 24.
cap. duo
sunt,Lib. 4.
Sent.
Dist. 24.
cap. 1.Ca. duyn
2. quest.
1.1. Pet. 2.
b. 9.

Act. 18. c.
18.

hare Sacramenten wt die Jodische
ceremonien gesproten zijn/ ofte eer/ dz
sy een enkel Jootscheyt syn. Dat sy
seggen dat *Phylila/ Aepia* ende *Paulus*
selue een belofte aengenomen heb-
bende / het hooft geschozen hebben om
dat sy souden ghereynicht worden:
daer in geuen sy haer groue onwetent
heyt te kenne. Want men leest dat ner
ghens van *Phylila*: ende van *Aepia*
is het oock onseker/ want die scheerin
gedes hoofds/ mach also wel op *Paulus*
gheduyt worden als op *Aepiam*.
Ende op dat wy hen niet toe en laten
dat sy soecken/ te weten/ dz sy in *Paulus*
lo een exempel hebben / soo moeten de
eentuoudighe Lesers anmercken/ dat
Paulus noyt zijn hooft geschozen en
heeft tot enighe heylcheyt: maer al-
leenlyck om der swacheyt zijnder broe-
deren te dienen. Sulcke beloften ple-
ge ick te noemen/ Beloften der liefde/
ende niet der godtsalicheydt: dat is/
niet aenghenomen om Gode eenighen
godtsdienst te doe/ maer om der swac-
ken onuerstandt te dragen / ghelijc hy
selue seyt/ dat hy den Joden een Jode
gheworden is &c. So heeft hy dan dit
ghedaen/ ende dat alleenlyc eenmael/
en boor eenen cleynen tijdt / om hem
selue een weynich na der Jode swac-
heyt te boeghen. Maer als dese de rey-
ninghe der *Phariseen* willen sonder
eenich gebruyc nauighen/ wat doen sy
anders dan dat sy een nieu Jodendom
oprichten / dewyle sy verkeerdelijck
soecken het oude na te volghen: Wt
de selue conscientie ende godtueresent
heyt is de *Decretale* sendtbrief ge-
maect / de welcke na *Pauli* leere den
Clercken verbiet lanc hayz te dragen/
maer dat zijt moeten ront afsnijden/
gelijc een clood. Gelijc of de *Apostel*
leerende wat allen mannen betaent/
hadt mer de ronde scheeringhe der
Clercken becommert gheweest. Hier
wt moeghen de lesers dencken / wat
grootte cracht ende weerdicheyt de an-
der verborghtheden hebben die hier-
na volghen/ de welcke sodanich een be-
ghin hebben.

27 Waer wt de crayne der Clercken

haren oorspronck gehad heeft/ dat is
opēbaer genoeg wt *Augustino*. Wat
dewyle te dien tyde niemant lanc hayz
en droech/ anders dā de gene die wil-
den cierlijck schijnen/ ende een schoon-
heyt sochten die niet wel den mannen
en betacmede: so schen het gheen goet
exempel te wyne/ sulx den Clerck toe
te laten. Waerom wert den Clercken
geboden het hayz te corten/ of te schee-
ren / om dat sy niet en souden eenen
schyn gheuen/ van weecke ofte onbe-
hoorlijcke vercielinghe Ende dese wij-
se van het hayz te corten ofte scheere/
was so gemeen / dz sommige *Pharisee-*
ken haer hayz liete wassen tot een tree-
ken en onder cheyt haerder winemen
der heylcheydt / die sy wilden bouen
andere mensche hebben. Maer na doe-
men wederom begonde hayz te dragē/
en sommige verpdenen tot het *Chris-*
stendō quamē/ die altijts lanc hayz ge-
dragen hadde/ ghelijc *Galila/ Doytsch*
lant/ ende *Engelant*: so ist der waer-
heyt ghelijc / dat de Clercken alomme
het hooft geschozen hebben/ om dz sy
niet en souden schijnen de vercielinghe
des hayz te soecken. Te laetsten/ doe
alle dingen verdoztē ende de oude in-
settinghen verkeert/ ofte tot supersti-
cie verandert waren: dewyle sy in de
scheeringhe der Clercken gheen oorsa-
ke en saghen (want sy en hadden niet
anders dan een wase nauoiginge be-
houden) so hebben sy dese verborghent
heyt ghesmeedt/ de welcke sy nu met
grootte supersticie ons aenprisen / tot
een beestinghe haers Sacraments.
De *Deurwaerders* ontfangen de ste-
telen des Tempels / als sy geheylche
worden/ op dat sy daer wt verstaen dz
hen de bewaringhe des Tempels be-
uolen word. De Lesers ontfanghen
den heyligen *Wghel*. De beweerders
ontfanghen de formen haerder beswe-
ringhen/ die sy ouer de wistante en-
de besetene souden ghebruycken. De
Voluten ontfangen wassen keerffen
ende een ampulle. Siet/ dit zijn de ce-
remonien de welcke soo groote cracht
hebben/ dat sy nu alleenlyc teekenen/
maer oock oorsaken der ontfienlijcker
gnaede

1. Cor. 9.
c. 20.Ru. 6. c.
18.Ca. pro-
hibe. dist.
25.1. Cor.
11. a. 4.

genade zijn moeten. Want dit eyschen sy na haer beschynninge/als sy leuen onder de Sacramenten getelt hebben. Waer op dat ick niet corte woorden een eynde make/ ick segghe dat sy seer ongeschickelijc doen/ als sy in de scholen en in hare Canones/dese minste ordenen tot Sacramenten maken: dewijle sy (gelijc ooc die selue belijden die dit leeren) der eerster Gheimeynthe zijn onbekent/ ende vele iaren daer na gedicht geweest. Waer dewijle de Sacramenten de belofte Gods veruare/so moeten sy niet van Engelen noch van menschen/ maer van Godt alleen ingestelt worden: de welcke alleen can de belofte gheuen.

28 Daer zijn noch drie Ordenen / de welcke sy de meeste noemen: onder de welcke het Onderdiaconeschap (gelijc sy seggen) getelt is / na dat die hoop der minster ordenen is begonnen op te wassen. En dewijle sy door dese meeste ordenen schijnen Gods woort te hebben/so noemen sy dese sonderlijck tot eerbiedige/ heylige ydenen. Waer wy moeten sien hoe verkeerdelijck sy de insetinghe des Heeren misbruycken. Wy sullen beginnen van de orden der Priesteren / want also noemen sy de gheue/ der welcker ampt het is (gelijc sy seggen) de offerhande des lichaems ende bloets Christi op den altaer te offeren/ de ghebeden te spreke/ ende de gawe Gods te segene. Daerom ontfanghen sy in haer ordeninge/ een platteel met hostien/ tot een teeken dat hen wort macht ghegeuen om Gode bydedoers te offeren: en haer handen worden gesmeert/ tot een teeken dat hen macht om te heyligen gegeuen wort. Waer van de ceremonien sullen wy hier na spreken. Aan de sake selue segge ick/ dat sy nz alleenlijck niet een teeken en hebben dat Gods woort/ dwelck sy voorszenden/ maer dat sy ooc de orden die Godt ingestelt heeft/ niet en hadden conne schadelijcker verdozayē. Ten eersten/ moet wy door seker ende vast houden het gene dat wy in de handelinge van de Missey geseyt hebben/ te weten/ dat alle de

gene die hen seluen Priesters noemē om der soenoffer te doe/ Christo groot onrecht doen. Hy is van den Vader niet eenen eedt verdozent/ ende gheheylliche tot eenen Priester na de orde welchisedech sonder eynde en sonder Psal. 110 nacomē. Hy heeft eenmael de offerhande der eeuwigē der soeninghe gheheylt: en bidt ooc nu door ons/ in het 6. c. 7. a. offer: en bidt ooc nu door ons/ in het 6. c. 7. a. heylige der hemelen ingegaen zijnde. 3.

In hem zijn wy alle Priesters/ te weten/ om lof ende dancksegginge/ ende om ontfeluen/ ende al wat onse is/ Gode te offeren. Dit heeft hem alleen sonderlijc toeghecomen / dat hy door zijn offerhande soude Godt versoenen ende de sonde wechneemen. Ende dewijle dese Priesters dit hen seluen aetrecken/ wat cannen anghen anders dan dz haer Priesterschap een grouwelijcke kerckroef is? Sy zijn voorszwaer veel te ongeschickelijc als sy het bestaen een Sacrament te noemen. Soo veel het warachtige ampt des Priesters aengaet/ dwelck ons door den mont Christi ghedoden is / ick houde het gheerne door een Sacrament: want daer is te eersten een ceremonie die wt de Schriftuere genomen is: ten anderen betijcht Paulus dat zy niet pdel noch te vergefs / maer een getrouwe teeken der gheestelijcker ghenade is. Waer dat ic het ter verder plaetse by de Sacramente niet gestelt en hebbe/ dat is/ om dat het niet allen Christenen gheimeyn en is / maer eenen sonderlijcken dienst aengaet. Waer als ic dese eere desen dieste/ die Christus verdozent heeft/ toeschrijue/so en moeten de Pauselijcke Priesters hen seluen daer op niet verheffen. Wat Christus heeft geboden wtdeelders zijns Eya-geliums ende zijnder Sacramente te verordenen/ ende niet Offerpapen te maken. Hy heeft een beuel gegeven vā Mat. 28. het Euangelium te prediken / en niet d. 12. van offerhande te doen. Hy heeft d. Mat. 16. gawe des heylighen Gheests belofte/ c. 15. niet om de sonden te verzoenen / maer Joā. 21 om de regeeringe der Gheimeynthe te be- c. 15. hoorlijc te bedienen ende onderhoude.

De ceremonien comen niet de sake 29 selue

Jo. 20. 6. selue seer wel ouereen. Doe de Heere
22.
de Apostelen sandt om het Euan-
gelium te vercondigen / so heeft hy in
hen gheblasen : niet welck tecken hy
de cracht des heylighen Geests daerme
de hyse begafde / door oogen gheselt
heest. Dese inblasinge hebben dese
goede mannen ooc in gebruyck behou-
den / ende ghelijc of sy den heylighen
Geest conden wt haer kele blasen / also
mummels sy ouer de gene die sy prie-
sters maken / seggende / Ontfangt den
heylighen Geest. So seer soecken sy
gheen dinc dooxy tegaan / dat sy mo-
ghen verkeerdelijc na dichten / n3 ghe-
lijc ghycheleers (want die en maken
gheen ghebeer sonder conse noch son-
der beduydinghe) maer gelijc sinne /
de welcke dertelijc ende sonder een-
ghe berkeinge / alle dinc nauolghen.
Sy seggen / Wy volghen het exempel
des heeren na. Maer de Heere heeft
bele dingen gedaen / de welcke hy ons
niet en heeft willen tot exemplen stel-
len. De Heere heeft wel tot sijne Dis-
cipulen gesept / Ontfangt de heylige
Geest / maer hy heeft ooc tot Lazarus
gesept / Lazare com wt. Hy heeft ooc
tot den gichtsecken gheseydt / Staet
op ende wandelt. Waerom en segghen
sy dit selue niet tot alle dooden ende
gichtsecken : Christus heeft een teec-
ken zijnder Godlijcker crachte bewe-
sen / doe hy op sijne Apostelen blasen-
de / hen den heylighen Geest gheghe-
uen heeft. Ist dat sy arbeiden om dit
ooc selue te doe / so soecken sy Godt in
de wercken der Godtheydt na te vol-
ghen / ende by na die selue teghe Godt
om prijs te doen : maer het is verre dat
sy sulcx souden connen doen / ende en
doen anders niet dan dat sy met sulcx
ongheschiedt ende dwars gebeer / Chri-
stum bespotten. Sy zijn wel so onbe-
schout / dat sy besaen te segghen / dat
de heylighe Geest van hen ghegheuen
wort : maer hoe warachtich dit zy / dat
leert de beuindinghe / door de welcke
wy sien dat de ghene die sy tot prie-
sters gheheylacht hebben / wt preden-
fels / ende wt dwase / wt sinnighe of
rasende woorden. Nochtan en bestrij-

de ickse hier om niet / maer straffe al-
leenlijc die ceremonie selue / de welcke
niet en behoort te tot een exempel ghe-
trocken te worden / dewyle Christus
die tot een tecken zijns sonderlijcken
Mirakels / gebuyet heeft : so verre ist
dat sy connen daermede onschuldich
zijn dat sy segghen / dat sy Christus
daer in nauolghen.

Maer van wien hebben sy doch de 30
saluinghe ontfanghen? Sy antwoor-
den dat sy se ontfanghen hebben van
de kinderen Aarons / van den welcken
oock haer oden zijn begin heeft. So
hebben sy lieue hen seluen altnit niet
verkeerde exemplen te beschermen / vā
te bekennen dat het ghene dat sy dwa-
selijc aenne men / vā hen bedacht en ge-
uonden is. Maer hieren tusschen en
acumercken sy niet / dat sy den seluen
der kinderen Aarons racoms ma-
kende / den priesterdome Christi on-
recht doen / het welcke allen door alle
de oude priesterdommen afgebeeldet
ende beduyt was. Daerom zijn se alle
daerin besloten en volbracht gewest /
ende houden in hem op / ghelijc wy
meer dan eenmael verhaelt hebben / en
gelijc de Sendbrief tot den Hebreen
dat claerlijc betuycht. Ist dat sy in de
ceremonien Moyses so groot behaghen
hebben / waerom en offeren sy niet
koepen / kalueren en lammeren? Sy
helben wel een groot deel des ouden
Tabernakels / ende des gatschen Jos-
dischen Godtsdienst : maer dit ghebre-
is noch in haer Religie / dat sy gheene
kaluerē noch koepē en offeren. Wie en
set niet dat dese onderhoudinghe der
Saluinge / veel schadelijcker is dan de
Besuydinghe : boozemelijc / als een
supersticiuse ende Pharisaische mey-
ninge van de weerdicheyt des werck /
daerby is : De Joden stelden het be-
trouwen der rechuwerdicheyt in de we-
suydinge : ende dese stellen de geesfelij-
ke gane in de Saluinge. Daerom de-
wile sy secken de leuten na te vol-
ghen / so ballen sy af van Christo / en
verlaten het Passoors ampt.
Dit is haer schoon heylighe Die / 31
deswelcke (ghelijc sy segghen) een
merck

Jo. 20. 6.
22.
Jo. 11.
e. 43.
Mat. 9. a
f.
Joan. 5.
b. 8.

Exod. 30
v. 30.

merck indruet / welck niet en can wt-
gewischt worden. Welck niet en can wt-
niet en conde niet en conde met sant ende sout / ofte
(ist dat sy sijn aenkleef) met seepe
afwischen. Maer dat merck is ghee-
stelijck. Wat gemeynschap heeft de o-
lie met de ziele? Hebben sy vergheten
dat sy wt Augustino boortzengen?
te weten / Ist datmen het woort af-
trecke van het water / so en sal daer n-
anders bliuen dan water: want het is
door het woort dat het een Sacra-
ment is. Maer w- woort connen sy
in haer olie toone? Sulle sy dz woort
boortzenghen dat Jost gheboden is
van de saluunghe der anderen Paros?
maer daer wort oec geboden van den
rock / van het Ephod / ende van alle an-
dere dinghen daer mede Aaron en sy-
ne sonen moesten beclert ende becleet
worden. Daer wort geboden van een
haef te nachten / van het te banden /
en ontallijcke vele diergelijcke onder-
bondingen / so dat mi verwondere
waerom sy alle de andere achterlaten-
de / in de saluunghe der olie alleen een
behagen hebben. Ist dat sy begheeren
beprengt te worden / waerom hebben
sy liever niet olie dan met bloet be-
sprengt te worden? Te weten / sy ar-
beyden om een seer vernuifich dinc te
doen / namelijck wt het Christendom /
Jobendom en Heydendom / ghelijck
wt te samengenoecche lappen / en Re-
ligie te maken. Soe sijnclit dan haer
olie / dewijle sy geen sout / dat is / geen
woort Gods en heeft. Als daer
noch de oplegghinghe der handen / de
welcke ick wel toelate in de warachtri-
ge ende behoortlijcke oordeninghe der
dienaren een Sacrament te zyne /
maer sege dz sy in dit spel geef plaet-
se en heeft / daer sy den beuele Christo-
niet gehoorfaem en zijn / noch het ey-
de en aensien tot het welcke de belofte
ons behoort te leyde. Ist dz sy niet en
willen dat het tecken hen ontnomen
worde / so moeten zij tot de sake boe-
gen tot de welcke het berident is.

32. Teghen de oorden der Diaconen en
soude ick oock niet striden / waer het
dat de dien / die ten tijde der Aposte-

len in die supuer Gemeynthe was / we-
der opghericht worde. Maer wat ge-
lijckheyt is in de Diaconen die sy nu
maken? Ick en spreke niet van de me-
sche (op dz sy niet en clagen dz ic haer
leere tonrechte om der menschen ghe-
breken verachte) maer ick segge dat
sy voor sulcke Diaconen als sy ont-
met haer leere beschijue / tonrecht ge-
tugghenisse halen van het exempel dier
Diaconen die in de Apostolische Ghe-
meynthe ingheset waren. Sy seggen
dat het haren Diaconen betacnt den
Diesteren by te staen / ende te dienen
in alle dingen die in de Sacramenten
geschieden / te weten / in de Doop / in het
Christina / in de platteel / in den kelck /
in de offerhanden te bewaren / den al-
taer opschicken / de tafel des Heeren te
bereyden ende decke / het wyde te dra-
gen / de Epistel ende het Euangelium
tot het volck te singen ende prediken.
Is hier een woort van den waracht-
gen dienst der Diaconen? Laet ons nu
de insettinge hoorde. De Bisschop leyt
alleen de handen op de gene die Dia-
conen beroydent worden / hy leyt hen
een stole op haer sincker schouder / op
dat sy verstaen dz sy het licht iock des
Heeren ontfangen hebben / om daer
door al wat tot de sincker zijde dient /
der breefe Gods te onderwerpen. Hy
gheeft hen eenen text des Euangelij /
op dat sy hen seluen bekennen predi-
kers des Euangelij te zyne. Maer
wat gaen dese dinghe de Diaconen aen?
Het is enen ghelijc of yemant seyde dz
hy Apostelen beroydent / de welcke hy
alleenlijck stelde om wteroot te bran-
den / de beelden te vercleren / de temple-
te baghen / de musen te bängen / en
de hondte te vercleren. Wie soude toe-
laten dat sulcke menschen Apostelen
genaemt / ende met de Apostelen Chri-
stus vergheliken worden? Daerom en
moeten sy doortaen niet liegen dat die
Diaconen zijn / die sy alleenlijck tot
hare gurchelspelen verordene. Is
met den naem selus geuen sy genoech
te kennen / hoedanich sy zijn. Sy noe-
mense Leuten / ende wille dat sy haer
begin ende haer oorsake wt de kinde-

ren Leui hebben. Het welcke ick wel toelate/so verre dat sye niet met bree de playmen en vertieren.

33 Wat noot is van de Onderdiaconē te spreken? Want hoe wel sy boorzighden warachtighe de armen besochden/so schynen sy den nō ic en weet nō wat beuselachtige dienst toe/te we te/dat sy den kelch ende de platteel/en de ampulle met water/ &c. tot den altaer brengen/ende water gieten om de handen te wasschen/ &c. Ende dz sy segghen van de offerhanden te ontfangen/ dat verstaen sy van die offerhanden die sy inslicken. Het desen dienst coemt oock de ceremonie seer wel oter een/daer mede sy beroydent woorden. Te weten/dat hen van den Bisschop wort een kelch ende platteel in de hant gegeven/ende van den Opperdiacono een waterpulle/ende dierghelghe beu selinghen. Sy willen dat wy bekennen dat de heylige Gheest in dese beu selingen beloren zy:maer wat Godtsalich mensche soude dat toelaten? Maer op dat ick cenmael een eynde make/ men mach van dese oordeelen ghelghe van de andere:want het en is ny niet noodich bree der te verhalen dat bouen verclaert is. Dit sal den matighen ende leertighen (want sulcke hebbe ic boorgenomen te leeren) ghe noech wesen/te weten/ dat geen Sacrament Godts en is/ anders dā daer een ceremonie getō wort aē eē belofte hanghende/ofte cet/ten zy dat de belofte in de ceremonie gesē worde. Hier en is nō selfs een spilske eenigher seker belofte:daerō soudemē te vergees een ceremonie soeken om de belofte te beuestighen. Wederom en leestmen nō dat eenighe ceremonie die sy gebuytken/van Godt beroydent zy. Soo en can dan daer geen Sacrament zyn.

Van het Houwelijck

34 Het laetste Sacramēt is het Hou welijck/ het welcke wel alle gheloo uighen bekennen van Godt ingestelt te zyne: maer tot den tijdt Geregōij toe en heeft niemant ghesien/dat het hoor een Sacrament gegeven is.

Ende wat verstandich mē sehe soude dat opt ghedacht hebben? Het is wel een goede ende heylige ordeninge Godts:maer de Landmeeringe/ tūmerconse/ schoemakers en karbiere conse/zijn ooc rechte ende behoorighe ordeninghen Godts/ende en zyn nochtans gheene Sacramenten: Wāt in een Sacrament en wort niet alleenlyc geescht dat het Godts were zy/maer oock dat het zy een wtwendighe ceremonie van Godt beroydent/ om de belofte te beuestighen. Maer dz sulcx niet en is in het Houwelijck/dat moghen oock selis de kinderen oordeelen. Maer het is (seggen sy) een teeken eens heyligen dinx/dat is/ der gheeselijcker vereeninge Christi met de Gemeente. Ist dz sy niet het woort Teeken/vei staen een merck ons van Godt voorgestelt/ om onse ghelouue te verstercken/ so walen sy verre/en ist dat sy slechteijck een teeken verstaen dat tot ghelekenisse boorzighbracht is/so sal ic bewijsen hoe scherpsinnelijck sy argumenteeren. Paulus seyt/Gelghe deen sterre van ander descheyden is in claerheyt/also sal de weropandinge der vooden wesen. Dit sal een Sacrament wesen. Christus seyt/Het rijk der Hemelen is gelghe een mosaert graen: dit is een ander Sacrament. Wederō/Het rijcke der Hemelen is ghelghe eenen suet deesem: het hier het derde Sacrament. Esaias seyd/ Siet de Heere sal zyn kudde weyden ghelghe een Herder:het hier het vierde. Op een ander plaet seyt hy/de Heere sal gelghe een reufe wtgaen:het hier het vyffte. En wat eynde ofie mate sal daer ten eynde wesen? Op dese wyse sullen alle dingen Sacramenten wesen: so veel parabole en gelijkenissen in de Schriftuere zyn/so vele Sacramenten sullen daer wesen. In diese sal oock een Sacramēt wesen/dewijle daer geschē is/De dach des Heerē sal wesen ghelghe een dief inder nacht. Wie soude dese Sophisten connen hoorē so dwaelghe spreken? Ich bekenne wel dat het seer goet is/dz wy so wanne wy eenen

1. Cor.
15. c. 41.

Mat. 13
d. 32. en
c. 33.

Esa. 40.
c. 11.
Esa. 42.
b. 13.

1. Tes. 5
a. 2.

Joā. 15. dat Christus seyt/ Ick ben de wijn-
stoc/ghy zyt de wijnrancken en mijn
A. 1. 5. vader is de Landtman. Jc/so wan-
neer wy eenen Iherder sien met zijn
kudde/dz ons ooc in den sin come/ dat

Joā. 10. Christus seyt/ Ic ben een goet Iher-
b. 11. der: myne schapen hooren mijn stemme.
Maer ist dz yemant sulcke gelijckenis-
se wil onder de Sacramenten stellen/
dien is niescrupt noodich.

35 Sy brengen nochtans de woorden
Pauli voort/ in de welcke/ ghelijck sy
segghen/ de naem Sacramēt/ de Hou-
welijcke toegescheut wort: So wie/
seyt hy/ zijn wijf lief heeft/ die heeft
hem seluen lief. Niemant en heeft oyt
zijn eygen vleesch geaet/ maer doet
en onderhout het gelijc ooc Christus
de Gemeente: wāt wy zijn ledē zjns
lichaes/ vā zjn vleesch en vā zjn bee-
nē. Waer sal de mensche vader ende
moeder verlaten/ en sijnen wijue aē-
hangen/ en sy sullen twee in een vleesch
wesen. Dit Sacramēt is groot: maer
te segge in Christo en in de Gemeen-
te. Maer de Schijftuere also hande-
lē/ is de aerde met den hemel vermē-
gen. Paulus wilken den mannen
bewijzen wāt sonderlijcker liefde sy be-
hooren tot hare wijnen te dragen/ seilt
hen Christus tot een crēpel voort ooc-
gen. Wāt gelijc Christus alle schatten
der lifden heeft op zjn Gemeente wt-
gehoert/ de welcke hy ghetrouwt heeft/
also wil hy dz ee pegelijc gesint zy op
zijn wijf. Waer na seyt hy/ Soo wie
zijn wijf lief heeft/ die heeft hem selue
licke gelijc Christus de Gemeente lief
gehat heeft. Ende wilken leeren hoe
Christus de Gemeente lief ghehad
heeft gelijc hem seluen/ ia hoe hy hem
seluen heeft ee gemaect met zjn bruyt
de Gemeente/ soo schrijft hy Christo
toe dz Vā by Moesen vā hem seluen
seyt. Wāt doe Ihera door Idams ooc-
gen gebacht was/ de welcke hy wiste
dz sy wt zjn zjnde ghemaeckt was/ so
seyt hy/ Dese is een beuot mijn bee-
nen/ en vleesch wt mijn vleesch. Dit
betuycht Paulus al geestelijc in Chri-
sto en in ons veruult te zijne/ als hy

seyt dz wy leden zjns lichaes zjn/ vā
zjn vleesch ende vā sijne beenen/ ia
een vleesch met hem. En ten laetsten
roept hy wt segghende/ Groot is dese
se verborghentheyt: ende ont dat nies-
mant door twyfelachtichz/ woorden
en soude bezogē worden/ so verclært
hy dz hy nē en spreect vā vleeschelijc-
ke vereenige des mās en wijfs/ maer
vā het geestelijc houwelijc Christi en
der Gemeente. En het is doozwaer
een groote verborghenthz/ dz Christus
heeft laten hem een ribbe wtneemē/ op
dz wy daer wt gemaect worden: dat
is/ dat hy doe hy sterc was/ heeft wil-
ien swach zjn om dat wy dooz zjn
sterckheyt soudē verstercht worden/
so dat wy nē selue niet en leuen/ maer
dat hy in ons leest.

Sy zijn bezogē door den naē Sa-
cramēt / de welcke te dier plaetse in
de oude ouersettinghe is. Maer was
het recht dz de ghantfche Gemeente
soude de straffe haerder onwetentheyt
dragen: Paulus ghebruyct daer het
woort Mysterium (het welc beduyt
verborghenthz) welck woort de oude
Latynische ouersetter hadde mogen la-
ten staen / dewijle het dē Latynschen
ooren niet onghewoon en is/ ofte had-
de mogen een ander Latynsch woort/
Arcanum ghebruycken/ dwelc ooc ver-
borghentheyt beduyt: maer hy heeft
lieuer dat woort Sacramētum ghe-
bruyckt/ hoe wel in gheenen anderen
sin dan Paulus in het Griecsche dz
woort Mysterium ghebruyckt heeft.
Laetse nē gaen / ende de wetenschap
der talen met groot geroep lasteren/
dooz der welcker onwetentheyt sy in
een sake die so licht om verstaen was/
so lange schandelijc ghedwaelt hebbe.
Maer waerō staen sy soo seer op het
woort Sacramēt in dese plaetse alleē/
dwelc sy in vele andere plaetsen dooz-
by gaen. Wāt het saet ooc in de eerste
Sendbrief tot Timotheū / ia ooc in
den seluen Sendbrief tot de Ephe-
ende alomme dooz dat Griecs woort
Mysterion/ dat is/ verborghentheyt.
Maer of men hen schoon dit seyl ver-
gane / soo behoorden nochtans de 10-
R. R. n. gemaect

Gal. 2. d.
20.

36

Gen. 2. d.
23.

1. Tim. 3
c. 9.
Ephe. 1.
b. 9.

ghenaers/ghedachtich te zijne/wat sy gheseyt hebben. Waer is het niet een herseleose lich tuercoicheyt/ dat sy het houwelijc dwelc sy niet oen naem des Sacraments verciert hebbe/ daer na Onreynich en bleeschelijche besmettinghe noemen: Ist niet een groote ongheschiedticheyt dat sy den Priesteren een Sacrament verbieden: Ist dat sy willen segghen dat sy den Priesteren het Sacrament des houwelijcx n3 en verbiedt n/ maer alleenlijck de oncuyscheydt des byslapens: sy en connen also niet ontgaen. Want sy leeren dat het byslapen selue een deel des Sacraments is/ ende dat de eenheydt die wy met Christo hebben/in de ghelijcheydt der natuere/ ons daer door eerst afgebeeldt word: om dat Man ende Wyf niet anders dan door de byligginge/een bleesch en wordē. Hoe wel sommige onder hen hebben hier twee Sacramentē gevonden/te weten/ het een van Godt en de ziele/in den Wyf degom ende de bruyt: en het ander vā Christo en de Gemeynthe/ in de Man en het Wyf. Hoe het 3p/ soo is nochtans na haer leere/ de byslapinghe een Sacrament/ waer van men gheenen Christen en behoort wt te sluyten. Te 3p dat moghelijc de Sacramenten der Christenen so qualijc ouereen comen/ dat sy niet en moghen te samen staen. Waer is noch een ander ongeschicktheyt in haer leere. Te weten/ sy seggen dat de genade des heyligē Geestes ghegeuen word/ in het Sacrament: en sy leeren dat de byslapinge een Sacrament is: en seggen nochtans dat de heyligē Gheest nemmermeer in de byslapinghe is.

37 Ende om dat se de Gemeynthe niet en soude slechtelijc bespottē/wat grooter eenen hoop dwalingen/ leugenen/bedrochs en boosheys hebben sy tot dese eelijche dwalinge gedaen/ so dat men mochte segghen/ dat sy niet anders dā een spelōche aller growelijcheyt gesocht en hebben/ als sy wt het houwelijck een Sacrament ghemaect hebben. Want als sy dat der weerelot w3pgemaeckt hebben/ so hebben sy de

kennisse ende het oordeel der houwelijck-saken tot hen getrocken: te weten/om dat het een Gheestelijcke sake was/de welcke de weerdelijcke Rijkers niet en behoorden aen te roeren. Wouen desen/hebbē sy om haer woede de tyrannie te bevestighen/wetten gemaect/de welcke een seels opentlijck teghen Godt/ en censdeels teghen de menschen ende onrecht zijn. Ghelijck dat de houwelijcken/die ionghelingen onder malcander en sonder beuel der ouderen ghemaect hebben/bast blijue. Dat onder die maechschap tot den seuenenden graet toe gheene behoorlijcke houwelijcken en connen zijn/ ende dat sulcke houwelijcken die gemaect zijn/ moeten gescheyden worden. Ende sy dichten graden teghen het recht aller Heydenen/ende ooc teghen de Policie Apostols. Dat een man die een ouerspelich Wyf verstoten heeft/niet en mach een ander Wyf trouwen. Dat het geestelijcke maechschap niet en mach malcanderen trouwen: Dat men van de seuenste werke voer Daeschen tottē achten dach na Daeschen ende in de drie weken voer Joannes geboorte/ ende van den Advent aen tot den Werthiendach/ gheen bruylost en mach houden: en dier gelijcke ontelijcke vele wettē/de welcke lanc wāren te verthalen. Ende wy moeten gemmael wt desen dreck comen/waer van wy langer gesproken hebben dan onse herte heeft willen tijden. Nochtans ick meyne wat goets gedaen te hebben/ dewijle ic desen eselen de leeuwen huyt/ eensdeels afghetrocken hebbe.

Dat xx. Capittel.

Van de politische regeeringhe.

V Dort dewijle wy bouen tweerley regeringhe in den menschen gheselt hebben/ ende van de eene die in de ziele ofte in de wtwendighe mēsche ghelegghen is/ ende het ewighe leuen aengaet/ bouen ghenoech ghesproken hebben: soo eyfelt dese plaetse dat wy oock van de ander/ die alleenlijck de wtwendighe burgerlijck reche meer dicheyt

Deut. 18
a. 6.

dicheyt aengaet/wat spreken. Want hoe wel dese handelinge schijnt van de gheestelijcke leere des gheloofs/de welcke ick in dit boeck boozghenomen hadde te handlen/breemde te zyne: so sal nochtans het veruolich bewijzen dz ickse te rechte daerby stelle / in dat my de noot dwingt dat de doen / boozghemelijc dewijle op deen zijde sommige wrafsinnighe ende Barbarische menschen rasen om dese ozden die vā God ingeset is / te niete te maken: ende de pluymstrijckers der Princen haer macht so onmatichlijc verheffen / dz sy se n3 en twijfelen tegen Gods heerschappij te stelle. Ist datmē dit tweerley quact niet en bejndert / so sal de oprechticheyt des gheloofs vergaen. Bouen desen / hoe goedertierenlijc Godt in desen deele het voordeel des menscheelijcken gheslaches ghesocht heeft / dz betacmt ons grootelijc te weten / op dat wy te meer tot Godt salicheyt beweect wōdē / om onse danckbaerheyt te betuygen. Ten eersten / eer wy tot de sake selue comē / so moeten wy dz onderschept houden / dwelc bouen van ons gestelt is / op dat wy dese twee regheerteren die gantsche rijck verschepten zyn / niet (ghelijc becle pleghen) onnuoorsichtelijc en vermenghen. Want als sy hoozen dat in het Euangelium sulcke vryheydt be- loeft wōrdt / die onder de menschen noch Coninc / noch ouerh3 en bekent / maer den eenighen Christus aenstet / so meynen sy dat sy geen vrucht haerder vryheyte en connen hebben / so lan- ghe sy eenighe macht ouer hen sien. Daerom meynen sy dz daer geen dinc en can wel gaen / ten zy dat de gantsche weercelt verandert wōrde ende eē nieu aenschijn gheschijge / so dat daer noch rechte noch Wetē / noch Quere- heden en zyn / noch yet sulc dz sy mey- nen haerder vryheydt hinderlijc te zy- ne. Maer so wel tusschen lichaem en- de zielc / item tusschen de tegenwoor- dich vergaenelijc / ende dz toecomen- de ewich leuen doet een onderschept te maken: die sal lichtelijc verstaen dat het Gheestelijc rijcke Christi / ende de

burghelijcke ozdeninghe / seer verschept den dingen zyn. Daerō dewijle het eē Jodische rijck is / het Rijcke Christi onder de ozdeningen deser weercelt te soecken en te besluyten / so sulle wy lieuer dencken dz de Schijntuere claer- lijc leert / te weten / dat het een geest- lijcke vrucht is / die wt de welbaet Christi coemt / ende ghedachtich zyn dat wy alle dese vryheydt / die ons in hem beloeft ende boozgheselt wōrdt / moeten in hare palen besluyten. Want waerō ist dat de selue Apostel die ons gebiet in de vryheyte te staen / ende ons onder het ioc der dienstbaerheydt niet te wōpē / op eē ander plaetse / be diest- knechten verbiet vā haren stant soch- suldich te zyne: anders dan om dat de geestelijcke vryheyte seer wel can met de Politische dienstbaerh3 staen: Ma- dit geuoelen moetmen oock dese sijne sentenciē verstaē / In het rijcke Godts en is noch Jode noch Griec / noch Wan noch Wif / noch Dienstknecht ofte Rije. Item / Waer en is noch Jo- de / noch Griec / noch Wozhuyp / noch Besnidinghe / noch Barbarus / noch Scyth / noch Dienstbaer / noch Rije: maer Christus al in allen. Waermede hy te kennen gheeft / dat daer niet aen geleghen en is in wat conditie men is by de menschen: noch onder wien- Witten mē leeft: dewijle in die dingē / het Rijcke Christi niet ghelegghen en is.

Nochtans en dient dit onderschept n3 hiertoe / om dz wy souden dencken. dz de gārsche Politie ofte burgerlijcke regheeringe een onreyn dinc zy / en de Christene menschen n3 aen en gact. Want aldus roepen en roemen wi sin- nige menschen dien de onghewonden vryheyte behaghen. Dewijle wy door Christus den ozdeninghen deser weercelt ghestozen / en in zyn rijcke gheset zyn / ende sitten onder de hemel- sche / so en betaemt het ons niet / en is verre beneden onse weerdich / dz wy niet dese onheylige ende onreyn soch- suldicheden becommert wōrden / die in- dingen geleghen zyn die van den Chris- ten mensche breemde zyn. Waertoe

RIK IJ. dienem.

Gal. 5. a.

1.

1. Cor. 7
d. 21.

Gal. 5. d.
28.

Col. 3. b.
11.

dienen (segghen sy) de wetten sonder richthuys ende richtstoel: Ende wat heeft een Christus mensche niet het richthuys te doen? Ja dewyle het niet geoorloeft en is te dooden / waer toe dienen de wetten en oordeelen? Haer gelijc wy bouen vermaent hebben / dz dese regeeringhe verscheyden is van dat gheestelijc ende inwendich rijcke Christus: also moeten wy ooc weten dz sy tegen malcanderen niet en strijden. Want dit gheestelijc rijcke maect nu hier op der aerden in ons een beghin des hemelschen rijcs / ende beghint eenichins de onsterfelijcke ende onvergankelijcke salicheyt in dit sterfelijcke ende vergankelijcke leuen. Haer dese wtwendige regeeringe is beroydent om so lange als wy onder de menschen hier sullen leuen / den wtwendigen godtsdienst te onderhouden ende beschermen / de ghesonde leere der godtsalicheyt ende den stant der Ghemeynte te beschudden / onse leuen na de gemeynschap der menschen te voegen / ende na de burgerlijcke rechtuerdicheyt te schicken / byzantschap met malcanderen te maken / ghemeyn vrede en ruste voeden: welcke dinghen alle ick bekenne te vergheefs te syne / ist dat het rijcke Godts sulc alst in ons is / dit teghenwoordich leuen wechneemt. Haer ist dat de wille Godts is / dat wy hier op der aerde byzandelinghen zijn / dewyle wy soeren tot dat warachtighe vaderlant te comen: ende ist dat deser onser byzandelingher op der aerden wooninghe / sulcke behulpselen noodich zijn: so benemen die den mensche zijn menscheijcke natuer die hem willen sulcke dinghen ontnemen. Wat als sy segghen dat inde Ghemeynte behoort soo groote volmaechtheydt / te syne / dat haer maticheyt ghenoechsaem zy door alle wetten: soo dichten sy dwaselijc sulcke volmaechtheyd die inder menschen gemeynschap nemmermeer en can gheuonden worden. Want dewyle de ongeschickte menschen so overwillich boos ende hardneekich zijn / dat sy nau connen door groote strengheych der wetten be-

dwongen worden: wat meynen wy dz sy doen souden / waert dat sy saghen dat haer stoute byzheyt mochte ongestraft bliuen / dewyle sy n3 seils door ghewelt genoech verhindert en worden van quaet doen?

Haer wy sullen hier na bequamer plaatsse hebbe van de brucht ende nuticheyt der Politie te spreken. Nu wil ick alleenlijc datmen verstaen / dat het een onmenscheijcke ongeschicktheyt is / datmen die soet wech te nemen / der welcker ghebyrck alsoo noodich is onder de menschen / als voot / water / sonne ende lucht: in der welcker wechicheyt oock veel grooter is. Want sy en dient niet alleenlijc op dat de menschen leuen / eten / drinken / ende onderhouden worden / hoe wel sy boozwaer alle dese dinghen veruact als sy maect dat de menschen te samen leuen: noch tans segghe ick en dient sy niet hier toe alleenlijc / maer oock op dat geen afgoderie / noch lasteringhe teghen den naem Godts ende teghen zijn waerheyt / noch andere diergelijcke ergheissen der Religie / opentlic onder het volck ghesaeyt en worden: op dat de ghemeyne ruste niet verstoort en wordde / op dat een pegelijc het syne ongescheynt ende onuerroert behoude / op dz de menschen sonder bedroch ende hinder met malcanderen handelen / op dz eerbaerheyt ende maticheydt plaatsse onder hen hebbe: somma / op dat onder de Christenen een openbaer forme der Religie en byzandelijch onder de menschen zy. Niemant en zy verwonderd dat ic de sozge om de religie Recht te stellen / nu der menscheijcker politie ouergaue / te welcke ick bouen schijne buyten der menschen macht gestelt te hebben. Want gelijc ick te vooren den menschen niet toegelaten en hebbe na haer goetduncken wetten van de Religie ofte van den Godtsdienst te maken: also en late ick hen sulc oock nu niet toe / als ic de politieke ordeninge prijsse en beuicstige / te welcke daertoe arbeet dat de warachtighe Religie die inde wet Godts verbaet is / niet openlijc door openbaer godtloosheyt / ongelijc

Heb. II.

ghescheyndt noch besmet en worde. Maer de lesers sullen dooz de clachz der orden gheholpen zijnde / het verstaen watmen van de gantsche politische regeeringe moet gheuoclen / ist dat wy hare deelen verhscheydentlijck han delen. Der politischer regeeringe zijn drie deelen / te weten / de Quericheyd die de bewaerster der Wetten is : de Wetten na de welcke sy regeert : ende het volc dwelch dooz de wetten geregeert wort / en der Quericheyt ghehoorzaem is. **S**laet ons ten eersten het ampt der Quericheyt aensien / of het een behoortlijcke **G**ode aengename roepinge zy / hoe danich de dienst ende hoe groot de macht zy : daer na met hoe danige wette een Chrijselijcke policie behoort gheregeert te worden : te laetsten / wat boozdeel het volc tot de Wetten heeft / en wat onderdanichz het der Quericheyt schuldich is.

De Heere en heeft niet alleenlijck betuycht dat de dienst der Quericheyt hem aenghenamen is / maer heeft oock de weerdicheyt daer van seer herheue ende ons seer aengheprezen / ghelijck (op dz ick sommige plaetsen verhaele) dat alle Quericheiden goden genaemt worden / niemant en dencke dz in dien naem weynich gelegen zy / want daer dooz wort beduyt dat sy van Godt beuel en goddelijcke autoriteyt hebben / en gantschelijc Godts versoen dragē / des welckes plaetse sy eenichmans bewaren. Dit is niet mijn ghedichtsel / maer de wrlegginge Christi / daer hy seyd / **I**st dat de Schrijsuere die ghe-naet heeft godē / tot de welcke Gods woort geschiet is : Wat is dat te seggen / anders dan dz hen van Godt beuel gegheuen is / op dat sy hem in zijn en Josaphat seydē tot de Richters die sy in alle steden Jude steden) oordeel en recht doen / booz menschen / maer booz Godt. Hier toe dient oock dat de wijshz Godts dooz de māt Salomons betuycht / te weten / dat het zijn werck is dat de Coningen regeeren / en dat de Ractheeren recht doen : dat de Princen heer schappij e hebben / en dat

alle de Richters der aerden zijn goetdadich. Want dat is ghelijck of daer geseyt ware / dz het is en geschiet dooz menscheijcke boozhiz / dz de macht aller dingen op der aerde is by de Coningē en andere Quersse / maer dz het gheschiet dooz boozheninge en heylige ordeninge Godts / den welcken het also beliest de regeeringe der menschen te boeghen : want hy staet hen by / is regeertse ooc als sy wetten gheuen oock recht doen. Het welcke Paulus oock opentlijc leert / als hy de regeeringhen oock teit onder de gauen Godts / de welcke na de menigerley genade verhscheydelijc wtgedeyt worden / en behooren van de dienaers Christi tot opbouwinge der Gemeynthe gebuyct te worden. Want hoe wel hy daer eygentijc spzeet van de vergaderinghe der Queringen / die inde eerste Gemeynthe gesceit worden om de gemeyn discipline te regeerē (welc ampt hy in den sendtbrief tot de Corinthen naemt Regeeringe) nochtas dewijle wy sien dat de burgerlijcke macht tot di selue eynde dient / so is het sonder twijfel dz hy ons daer alderley behoortlijcke regeeringe aenprijs. Maer hy spzeckt veel clarijcker daer hy eygentijc vā de sake handelt. Want hy leert dat de Macht is een ordeninge Godts : ende dat daer geene Machten en zijn anders dan van Godt beroydent. Ende dat de Princen Godts dienaers zijn dē genen die wel doen tot lof / en den genen die quaet doen / tot wreake. Hier toe dienē de exēplen der heyliger mānen / der welcker sommige ouer Conincen / gelijck Dauid / Josias / en Ezechias : sommige ouer heer schappij / gelijck Joseph / en Daniel : sommige ouer de regeeringe eens wijē volc / gelijck Moses / Josue / en de Richters geweest zijn : der welcker wijsst de Heere bewisen heeft hem aengenaet te sijne. Daerō en moet nē niemant tgheselen dz de politische macht is een roepinghe die niet alleenlijck booz Godt heyllich en behoortlijc is / maer dz sy is de alder heyllichste / en in het ghantsche leuen der menschen de alder eerijckste.

Ret iij. De.

Exo. 22.
b. 8.
Psal. 82.
a. 1. ende
b. 6.

Joā. 10.
1. 35.

Deu. 1. c
18.
2 Psal. 19
b. 6.
Psal. 8. b.
14.

Ro. 12. b
8.

1. Cor.
12. d. 28.

Rom. 13
a. 1.

- 5 De gene die begeeren dat onder de menschen geen regeeringhe en zy/ die seggen / hoe wel voorszjnden ouer het groue Joodsche volc Coningen ende Richters geweest zijn/so en coët noch tans dese dienstknechtelijke wijze der regeeringe n3 ouercoët met de volmaectheyt die Christus heeft met zijn Euangelium aengebracht. Waer hier in en openbaren sy n3 alleenich haer onwetentheyt/maer ooc haer vuyelsche hoouerdicheyt/ dewyle sy hen seluen sulck een volmaectheyt toeschynen/ daer van niet het honderte deel in hen ghesien en wordet. Waer hoedanich sy ooc zijn/ soo is dit licht om wederleggen: want als Dauid de Coninghen en Woysen vermaet de Sone Gods te cussen/so en gebiet hy hen niet haer heerschappye af te leggen/ende een gemeyn leuen aē te nemē: maer de macht daer mede sy begaest zijn / Christo te onderwoyzen / op dat hy alleen bouen al zy. Wefgelijc als Esaias belooft dat de Coningen sullen Woesterers/ende de Coninginnen Woesteressen der Gemeynte wesen/ so en bencēt hy hen de Conincklycke ere niet: maer steltse eer met eenen eerlijcken tijtel den godtsaligen Dienaren Gods tot patronen ende beschermers: want de Propheete gaet de coemste Christi aē. Ic late willens vele ghetuyghenissen achter die alomme genonden woorden/ende voornemelijc in de Psalmen/in de welcke allen regeerden haer recht toegescheuen ende beuesticht wordet. Waer bouē al is daer een schoō plaetse by Paulum / daer by Timotheum vermaent datmen in de gemeyne vergaderingen behoort te bidden vooz de Coningen/ en steit terstont de reden daer by/te weten/ op dat wy moghen gerustelijc onder hen leuen met alle godtsalicheyt ende eerbaerheyt/ niet welcke woorden by den stant der Gemeynthe/haerder bescherminge ende bewaringhe weelt.
- 6 In dit ghedachte behoort de Duechicheyt haer sonder ophouden te oefenen / dewyle sy daer door connen seer verrijcket worden om haer ampt be-

hoorlijc te bedienen/ ende ooc sonderlijc getroost / om de swaricheit haers ampts (de welcke voozwaer seer vele zijn) te lichter achten. Want wat grooter neersicheyt tot geheelheyt / voozsicheicheyt/ saechtmoedicheyt/ kuylichende onnoselheyt/ moeten die van hen seluen eyschen / die weten dat sy tot dienare der godlijcker rechtueerdicheyt gheselt zijn: hoe sullen sy verstaen om gerecheich toe te laten in hare Richtstoel / als sy hoozen dat het de thoon des leuendigen Gods is: Dooz wat stouticheyt sullen sy een onrechtueerdighe sentencie spreken met den moer/ welcken sy weten tot een instrument der godlijcker werckz verordent te zijne: Dooz wat consciencie sullen sy ongodlijcke ordeningen onderdecken met de hant/ de welcke sy weten verordent te sijne om de rechten Gods te schynen: Summa / ist dat sy ghedachtich zijn dat sy schouwers Gods zijn/ so moeten sy niet alle sochtichicheydt ende neersicheyt arbeiden/ om in hen seluen den menschen een beeld der godlijcker voorszieninghe/ bewaringhe / goedtwillicheydt ende rechtueerdicheydt vooz oogen te stellen. Ende sy moeten hen seluen als tijds dit vooz oogen stellen/te weten/ Ist dz sy alle veruloect wordē die het werck der wyake Gods bedriegheelijc doen/dat sy dan vele swaerlijcker sullen veruloect wesen / die in dese behoorlijcke roepinghe bedriegheelijc wandelen. Waerom als Moses ende Josaphat/ hebben willen hare Richters vermanen te doen gheelijc sy bezijn/so en hebbē sy n3 crachtigers ghebat om hare herten te verweken/ dan het ghene dat wy bouen verhaelt hebben/te weten dit / Siet wat ghy doet: want ghy en doet het recht ende oordeel niet vooz den mensche / maer vooz God / de welcke op v is in de sake des oordeels. Soo laet nu dan de brees des heeren op v zijn. Siet toe en doet het: want daer en is geen verdraeytheyt by den Heere onsen Godt. En op een ander plaetse wort geseyt/ dat Godt hem seluen gheselt heeft in

Psal. 2. c
12.

Esai. 49.
f. 23.

1. Tim. 2
b. 2.

Deut. 1.
c. 16.
2. Par.
19. b. 6.

¶ Sal. 82. de bergaderinghe der goden/ ende dat
 a. 1. hy midden onder de goden recht doet :
 ¶ Sal. 3. c. op dz sy gemoet wordē om haer ampt
 14. te doen/ als zy hoorē dz sy als Stad-
 houders Godts zyn/ den welcken zy
 eenmael sulle moeten rebeschap haer-
 der bedieninge doen. En dese dmanin
 ge behoort niet recht seer crachtich by
 hen te zyne : want ist dat zy onrecht
 doen/ soo en doen sy niet alleenlic den
 menschen ongelic/ de welcke sy boose-
 lijc quellē/ maer doe ooc Gode smaethz
 aen/ wiēs heylig. Woderlen sy besmet-
 ten. Wederō hebben sy grooten troost
 als sy by hen seluen oerlegghen dat
 haer ampt en roepingē nē en is onheyl-
 lich noch vrede bā eenen dienst knecht
 Godts/ maer dz haer dienst seer heyl-
 lich is/ als die het ampt godts bedienē.

7 De ghene die door so vele getuyge-
 nissen der Schriftuere hen seluen niet
 en onthouden bā desen heyligen dienst
 te lasteren/ gelijc of hy bā de Christe-
 lijcke Religie ende goet salthz bzeem-
 de ware/ wat doen die anders dan dat
 sy Godt selue beschuldighen / op den
 welcken de dsmacheyt moet vallen/
 die zynen dienste aengedaen wort. En
 sulcke menschen en berachten niet de
 Quericheiden/ maer verwerpē Godt/
 op dat hy ouer hen niet en regeere.
 Wat ist dat de Heere dit metter waer-
 heyt geseyt heeft bā het volc Israels/
 om dz het de heerschappijē Samuelis
 verworpen hadde/ waerō en sal het ooc
 huyden niet metter waerheyt gheseyt
 worden/ bā de gene die alle heerschap-
 pijē lasteren die bā Godt ingestelt is.
 Maer sy seggen/ dewijle de Heere tot
 de Apostelen geseyt heeft/ dat de Co-
 ningen der Heydenen heerschappijē
 ouer hen hebben/ maer dat het niet en
 behoort alsoo te zyne onder hen / daer
 de ghene die de eerste is / behoort de
 minste te worden/ soo is het hier mede
 allen Christenen verboden/ Coninck-
 rijcken ofte heerschappijē te bedienē.
 ¶ bequame wtlegghers. Daer was
 troist onder de Discipulen ghecomen
 wie de hoochste soude wesen : ende de
 Heere dese ydel eergiericheyt willen-
 de wederlegghen / heeft hen gheleert

dat haer dienste niet en is den Coninc-
 rijcken ghelijc/ in de welcke een onder
 de andere de ouerste is. Maer ic bidde
 u/ wat oneere wort der Conincklicher
 weerdicheyt met dese gelijkenisse ge-
 daen. Jae wat bewijst dese ghelijcke-
 nisse/ anders dan dat het Coninckliche
 ampt nē en is een Apostolische diest.
 Wouen desen / hoewel de Queriche-
 den menigerley zyn/ so en is nochtrās
 in desen deele daer onder geen onder-
 scheydt / maer wy moeten se alle booz-
 ordeningen Godts aensien. Wat Dan Rom. 13
 lus duactse oock alle te samen/ als hy a. 1.
 seyt / dz daer geen macht en is anders
 dan van Godt. En de macht die den
 menschen alderminst behagelijc was/
 die is bouen andere sonderlijc aenge-
 presen/ te wete/ de heerschappijē eens
 mensches alleen/ de welcke booztijden
 van wtneemende ende moedighe men-
 schen nē wel geleiden en is/ om dat zy
 een gemeyn dienstbaerheyt aller men-
 schen mede bzeengt/ wtghenomen dien
 eenen/ ond wiens wille zy alle de an-
 dere onderworpt. Maer de Schriftuere
 willēde dese onrechte oordeelen d. Dion. 8.
 hinderen/ betuycht by name dat het de b. 15.
 boozkeninge d godlijcken wijshz is/ 1. Det. 2.
 dat de Coningen regeeren/ en gebiet c. 17.
 sonderlijc den Coninck te eeren.

Ende boozwaer het is een ydel bez. 8
 commeringhe dat de gemeyn man/ die
 gheen autoriteydt en heeft om eenighe
 Politische sake. Woderen/ dispute-
 ren welcke de beste stant der policie sy
 te dier plaetse daer sy woonen. Men
 en cant oock niet enckelijc oordeelen
 anders dan lichtuerdichlijc/ dewijle
 het boozneemste hier van in de cir-
 stancien ende gelegentheden staet. En
 soo men oock de standen selue sonder
 circōstācien wil niet malcanderen d.
 gelijcken/ men sal niet lichtelijc con-
 nen onder scheyden / welcke de nutste
 sy / soo seer ghelijc zyn sy van condi-
 cien. Daer wordē dzerley Politische
 regeeringhen gheteit/ te weten/ Mo-
 narchia/ dat is/ daer een alleen de op-
 perste is/ by sy Coninck of Hertoge/
 of andersins ghenaeht Aristocratia/
 dat is/ daer de boozneemste ende beste

1. Sam.
8. b. 7.

Luc. 22.
x. 25.

regeeren: ende Democratia / dat is / daer het volck regeert / ende een peggelijc onder het volck macht heeft. Daer een alleen regeert / daer cā de regeeringe wel lichtelijck tot woerde t'pynnige veruallen: maer daer de boornemste regeeren / daer connen zy oock by nae also lichtelijck tot onrechte regeeringe eens worden: ende daer het volck regeert / daer cā veel lichtelijcker opzoer comen. Ist datmen dese boornemde dierley regeeringhen die de Philosophen stellen / in haer seluen aenmerct / soo en wil ic niet lechenen dat de stant daer de boornemste regeeren / ofte die door haer regeeringhen ghematicht wordt / de andere stonden verre te doen gaet: niet in hem seluen / maer om dat het seer seluen geschiet dat de Coningen hem seluen so matichelijck houden / dat haer wille nimmermeer van het gene dz recht is / af en wijcke: ofte dat zy niet sulcke wijshheit ende boorlichtichz begaest zijn / dat een peggelijck Coninck sien soude so veel noodich is. So coemt het dan door der menschen sepl en gebreck / dat het onsoegelijcker en verdragelijcker is / dz sommige regeeren / op dat zy malcanderen onderlinge helpē / leeren en vmanen / en op dat daer te meer straffers / en dwingers zijn / ist dat yemant hem seluē te seer vheft. Ghelijck de beuindinge al tijts bewesen heeft / dat dese regeeringe sommiger boornemmer mannen de beste is / also heeft het de Heere ooc door zijn autoitēpdt beuesticht / dewijle hy die onder de Israelitē ingeselt heeft / doe hy se wilde in den alderbesten stāt houden / tot dat hy een figure en beelt Christi boornfelde in Dauid. En gelijck ick gheerne bekenne / dat gheenderley regeeringhe gheluckelijcker en is dā dese / daer de vryheyt sulcke matichheit als het betaemt / ende bequaemelijck tot geduericheyt geschiet is: soo achte ick oock die seer gheluckich te zyne / die in sulcke condicie mogen zijn / ende als zy neersichlijck ende stantfastichlijck arbeypden om die te bewaren ende te behouden / soo achte ick dat zy niet anders en doen dan

zy behooren. In de Quericheiden moeten met grooter neersichheit daer nae staen / dat zy niet toe en laten dat de vryheyt tot d welcker bescherminghe zy gheselt zijn / in gheenen deele vercopt / en veel min benomen worde: ist dat zy daer in te trage ende sozgelooft zijn / soo zijn zy ongetrouwe en meynēedich in haer ampt / en vaders haers vaderlāts. Waer ist dat de gene ouer de welcke de Heere een ander regeeringe geselt heeft / so dat zy bā vreesen ofte vryncen regeert worden / de regeeringe tot hen seluē trecken / op dz sy daer door berecht worden / om te vanderinge te soecke / so sal dit gedachte nē allenlijck vrees en ydel / maer ooc gantscheijck schadelijck wesen. Ist datmen wil de oogen niet op een staet allen slaen / maer de gantsche werelt ouersien en aenmercken / ofte ymmers het ghesichte wat verre strecken / soo salmen boornwaer beuinden / dat het nē sonder oorsake door de boorneninghe Godts also geschiet is / dat verscheyde landen op verscheyde wijse geregeert worden. Want gelijc de elementen nē en connen niet malcanderen ouereen comen / anders dā door een ongelijcke getempertheit: also worden dese verscheyden regeeringhen seer wel door haer verscheydenheit behouden. Hoe wel het en is niet noodich sulcx te seggen dē genē die niet dē wille Godts te vrede zijn. Want dewijle dz het Gode belieft heeft Coningen te stellen ouer de Conincrijcken / ende ouer vrye steden en volckē andere Regeerders: wie zy zijn / die hy ouer de plaetse daer wy woonen geselt heeft / dien moeten wy gheloozsaem ende onderdanich zijn. Nu moeten wy int corte verclaren hoedanich het ampt d Quericheiden door Godts woordt beschreuen wort / ende waer in het gelegen zy. Dat het streck tot beyde de tafelen d Wet / dz mochten ooc tot de Depdensche schijners leeren / want dat het de Schijfuere nē en leerde. Wāt daer en heeft niemāt bā het ampt d Quericheiden / en van wetten te geuen / en van Politische ordeninge gescreuen / die nē bāde Religie

ende

ende den godelijken dienst zijn begin
gemaect en heest. Ende also hebben zy
alle beleden dat daer geen burgerijcke
regeeringe en can geluckichlyck inge-
stelt worden/ten zy dat de eerste sozge
zy van de godsalicheyt: ende dat de
Wetten d'keert zijn / die Godts recht
ende dienst doozby gaende/alleenlyck
d' menschen nut soeken. Daerom de-
wijle de Religie by aller Philosophē/
en ooc dooz het algemeyn cenzachtich
geuoelen aller Heydenen / de Religie
den eersten graet heeft / soo moeten de
Christelike Ouericheden en Princen
hen selue schamen vā haer onachtsae-
heyt/ten sy dat zy hier in sozge dragē.
En wy hebbe nu bewisen dat dit hen
sonderlinge van Godt beuolen is: ge-
lyc het ooc recht ende behoorlyc is dat
zy arbeypē om de eere Godts te vor-
deren ende beschermen / wiens stadt-
houders zy zyn: en dooz wiens wel-
daet zy regeeren. De heylige Coninge
worden ooc in de Christuere hierom
aldermeest gheprezen / dat zy den ver-
uylschten ofte vualen godsdienst we-
der opgericht hebben/oste dooz de Re-
ligie sozge gedragen hebbe / om dat zy
ond hen soude supuer en gesont bloe-
pen: Hierneghen onder de scylen die
comen daer geen behoorlycke regerin-
ge en is / stelt de Schrytuere dat daer
geen Coninc in Israel en was / ende
dat daer ooc een yghelijck dede dat hem
behaechde. Hier wt wordē de dwaeltz
geopenbaert d' gener die Willen dat de
Ouericheyt de sozge d' Religie en des
godelijken dienst verlatende / akeen-
lyc ond de menschen recht doen. Ghe-
lyc of Godt regeerderz wt zynen naē
gestelt hadde die aerdsche saken sou-
den eyndigen / en achtergelaten hadde
het ghene daer deel meer aen gelegen
is / te wetē / datmē hem naē supuer
gebat der Wet soude dienen. Maer de
beroerlycke menschen worden hiertoe
ghebreuen dooz en begheerte om alle
dinghen te vernieuwen / dat zy alle de
gene die de scheydinge der godsalichz
souden straffen/begeerten wechgheno-
men te hebben. Engaende de tweede
tafel / Jeremias gebiet den Coningen

oortdeel en rechtuerdicheyt te doen/dē
drueten te verlossen hande hant des
geens die hem conrechte beschuldichē:
den breeudelinc / de weduwen en de
weesen niet te bedroeuē / noch onrecht
te doen/ende ghen onschullich bloet
te storten. Tot dit selue dient de ber-
maninge die inden 8. 2. Psalm gelesē
wordt / te weten / dat zy moeten den ar-
men ende gebrekelijcken recht doen /
den armen hullosen quidr laten / den
armen wt de hant des verdrueters d-
lossen. En Moses seyt tot de gene die
hy in zyn plaetse gestelt hadde / Laetse
de sake haerder broederen hooren / en
tusschen den eenen broeder en den an-
deren / oste tusschen den breeudelinc
sozde elen / geē aensichte in het oortdeel
bekennen / also wel den cleynen als dē
grooten hooren / oock geemē mensche
breefen: want het is Godts oortdeel.
Ic gae dese dingen doozby / te weten /
dat de Coningen hare peerden niet en
bermenichsuldigen / dat zy hen seluen
niet tot gicricheyt en geue / dat zy hen
seluen nē en verheffen bouē hare bue-
ders: item dat zy alle de dagen haers
leuens nē aen laten de Wet des Hee-
ren te bedencken. Wat de Richters nē
en wijcken tot deen zyde noch tot
daer / dat zy geen ganc en ontfangen /
en diergelijcke dingen die alme in de
Schrytuere gelesē worden: wāt als
ic hier het ampt der Ouericheden ver-
clare / en is myn booznemen niet so
seer de Ouericheden selue te onder-
wijsen / als andere te leerē wat de O-
uericheden zyn / ende tot wat eynde zy
vā Godt gestelt zyn. So aen wy vā
dat de Ouericheden zyn beschermers
en bewaerers d' gemeyner onnooselz /
matichz / sebaerheyt / eerlichz en ruste /
dat haer eenighe neersichz is d' ghe-
meyn weluaert en briede aller mensche
sozken en vorderen. Wā dese denckbē
beloef. Dauid eē expēlaer te wēt / als
hy sal tot het Conincricke ghegacht
worden / te wetē / dē hy nē en sal in ee-
nighe booschz beuilligē / meer d' de godt
loose / lasteraers en hoouerdige / sullē
hē grouwelijc wesen: en dat hy sal goe
de en getrouwe raeluydē aenemen.
Ende

Deut. 1.

c. 16.

Deut. 17

c. 15.

Deut. 16

d. 19.

Jud. 21.

d. 29.

Rom. 13

a. 3.

Ps. 108

Jer. 22.

a. 3.

En dewijle sy dit niet en connen doen
sond' de goede van der boosen onrecht
te beschermen/ende den bedructen hul
pe te doen/so moeten sy ooc met macht
ghewapent zijn / om de boose ende
quaetdoenders (door de welke de ge
meyn ruste beroert ofte verstoort
wozt) strengelijck te dwingen. Want
wy beuinden dat garscheijc warach
tich te zyne dat Solon seyde/te wetē/
dat alle burgerlijcke regeeringen ge
legen zijn in prijs ende straffe/ende dz
de gantsche burgerlijcke Discipline
veruult ende te niere wozt/waer prijs
ende straffe wechghenomen worden.
Want vele staen seer slauwelijc na het
ghene dat goet ende recht is/ten sy dz
de dencht geeert woze/ende der boos
ser menschen lust en can niet anders
dan door strengicheyt ende straffe ge
dwonghen worden. Ende dese twee
dinghen zijn vande Propheeten ver
uult als hy de Coninghen ende ande
re Ouericheden ghebiet/ oordeel ende
recht te doen. Rechtuerdichz is den
onknooselen aennemen/ beschermen en
verlossen: oordeel is der boosen stout
icheyt wederstaen/ haer gewelt ver
hinderen/ende boosheyt straffen.

10 Maer hier schijnt een swaer bzaghe
wt te comen / te weten / Jst dat alle
Christenen door Godts Wet verbo
den worden te dooden/en de Prophe
te betuycht banden heylighen Werck
Godts/dat is/ van Gemeenpnte/dat
sy daer in n3 en sullen bedrucken noch
hind' doen/hoe can de Ouerichz godt
salich zijn en bloet storten? Maer ist
dat wy vstaen dat de Ouerichz in het
straffen niet en doet wt haer seluen/
maer het oordeel Godts selue vol
bzegt/ so en sullen wy door dese swa
richz niet hindert worden. De Wet

Esai. 11.
b. 9. ende
b. 5. d. 29.
Exod. 20
c. 13.
Deut. 5.
b. 17.
Mat. 5. c
21.

des Heeren vbiert te dooden: maer op
dat de dootslaghen niet ongecraft en
blijue/ so geeft de Wetgeuer selue zij
nen Menare het sweert in de hant/ om
dat tegen de dootslagers te ghebruyc
ken. Het en betaemt den godtsalighen
n3 neman te bedrucken en hinderen:
maer o godtsalighen bedruckingen door
des Heeren beuelt waken / en is niet

hinderen noch bedrucken. Och of wy
altijts met onse herten aenmercken/
dat hier niet ghehandelt en wozt door
menschen lichtuerdicheyt/ maer door
de autoriteydt Godts die het beneelt:
waer dese autoriteydt hoopgaet/ daer
wozt nimmermeer van den rechten
wech gebwaelt. Ten sy dz mogheijck
der rechtuerdicheyt Godts een toorn
aenghedaeen is/op dat hy de boosheyt
niet en straffe. Ist dat het ons niet ge
oorloeft en is Gode een Wet te stellē/
waer sullen wy 3 men dienaren ton
rechte schult opleggen? Paulus seyt/
3y en bzaghen het sweert niet te ver
geefs/want sy zijn dienars Godts/
om hem in zijn boornicheyt te dienen/
en wake te doen ouer de quaetdoen
ders. Waer ist dat de Princen en an
dere Ouericheden weten dat Gode
geen dunck aengenamer en is dan hem
gehoorzsaem te zijn/ so moet sy in de
sen dien st neerstich zijn/ist dat sy wil
len haer godtsalicheyt/ rechtuerdichz
en gebericheyt/ Gode aengenaem ma
ken. Door dese beweginge wert Mo
ses geroert/doe hy bekennende dat hy
door de cracht Godts was tot enen
verlosser zijns volcs berodent / den
Egyptischen sloech. Item/ doe hy de
afgoderijc des volcs straffe / op eenen
dach d3p duyfent mannen slaende. En
David doe hy in het idelste zijns le
uens/Salomoni zijne sone geboot Jo
ab en Semet te dooden. Waer selt hy
dat ooc onder de Conincklijcke deuch
den/te weten/de godtloose der aerden
te dooden/op dat de werckers o boos
heyt/verdreuen worden wt de stad
Godts. Hierto dient oock de lof die
Salomoni toegeschreuen wozt/ Ghy
hebt rechtuerdichz lief gehabt/en on
gerechtigichz gehaet. Hoc coet Moses/
so liefhe en saecht moedich vā aer
de was/ tot so groote wreethz te bzā
den/dat hy van het bloet zijnder broe
deren besprange ende nat zijnde / den
leger doozloet tot nieuwe moedin
ghen: Hoe heeft David/die in al zijn
leuen so saecht moedich was/dat bloe
dige tesamēt in zijn wtersefse gemaect
te weten/dat zijn Sone niet en soude
het

Rom. 13
a. 4.Exod. 2.
b. 12.
Act. 7. d.
28.
Exod. 33
f. 17.1. Reg. 2
a. 5.Psa. 101
b. 8.Psal. 45.
b. 8.

het grins hayt. Joabs ende Smels /
 late mer vrede ten graue comen. Haer
 als zy door dese wreethz de wazake die
 hen vā Godt beuolen was / volbracht
 hebben / soo hebben zy daer mede hare
 handen geheylt / de welcke zy son-
 den ontrenpicht hebben / hadden zy
 sulcke booshtz gespaert. Salomō seyt /
 Drou. 16
 b. 12. Ongherechtigheyt doen / is by de
 Coningē een grouwel: wāt de thron
 wort in rechtuerdichz beuesticht. Item /
 Drou. 20
 b. 8. tem / De Coninc die op den thron des
 oordeels sit / die seyt syne oogē ouer
 alle quaet. Item / De wijs Coninc d-
 Drou. 20
 b. 26. stryft de godtloose / en draeyt op het
 radt. Item / Meent den schrym wech
 Drou. 25
 a. 4. van het sluer / en die daer smit sal een
 bat maken: neemt den boosen wech vā
 het aenschouwen des Coninc / en zyn
 thron sal in rechtuerdichz beuesticht
 worden. Item / Die den boosen recht-
 uerdicht / en die den rechtuerdighen
 veroordeelt / die zyn beyde Gode grou-
 welic. Item / De wederspannige ge-
 crycht quaet / ende tot hem wordt een
 wreet bode ghesonden. Item / die tot
 den boosen seyt / Ghz zyt rechtuer-
 dich / desen veruolcken de volcken en
 narien. It b ist dat haer warachtighe
 rechtuerdicheyt is / de quaetdoenders
 ende godtloose met wtgerecte sweer-
 de te veruolghen: soo sullen sy hen sel-
 ten grootelijc schuldich maken / ist
 dat sy het sweert opsteken / ende hare
 handen rcyn vā bloet houden / als daer
 entussen de boose menschen dooden
 ende moorden: so verre ist dat zy door
 sulcke verdraechsaemheyt soudē van
 goetheyt ende rechtuerdicheydt ghe-
 presen worden. Alleenlic dat de strē-
 gicheyt niet al te wreet en sy / ende dat
 de Richtsoel niet te haestich noch te
 lichtuerdich en sy int veroordeelen.
 Want ick en ben der ongheschickter
 wreetheyt niet gonstich / noch en mey-
 ne oock niet dat men een rechtuerdich
 oordeel en gheuen / ten zy dat de goe-
 dertierentheyt altydē daer by zy / de
 welcke de beste ende scherpe raetman
 der Coninghen / ende bewaerder des
 Drou. 20
 b. 28. Coninclichen stoels is / gelijc Salo-
 mon seyt en niet conrechte booztijden

van eenen / de boozneeste gatie v pzin
 ten ghenaeint is. Nochtan moet de
 Ouericheyt dese twee aensien / te we-
 ten / dat hy n3 door strengicheyt meer
 en hindere dan gheneft: noch supersti-
 cieuselijc eenen naem der goederlie-
 rentheyt soeckende / in seer wreede
 vriendelijckheyt valle / onmatige goe-
 dicheyt met veler menschen schade be-
 wijfende. Want daer heeft booztijden
 een niet sonder oorsake gheseydt / dat
 het quaet is onder enen Prince te le-
 uen / onder den welcken gheen dinc
 geoorloeft en is: maer dat het veel boo-
 ser is te leuen / onder eenē Prince / ont
 welcken alle dingen gheoorloeft zyn.

En dewijle het sonijcs de Conin-
 gen ende volcken noodich is / de wapē
 aen te trecken / en crijch te voeren om
 sulcke wazake te doen: so machmen oec
 hier wt weten / dat de crijgen en stry-
 den die aldus aenghenomen worden /
 oprecht en behoorige zyn. Want ist dz
 hen macht gegeuen is om de ruste en
 vrede haer d heer schappij te bescher-
 men / de spoeringen der ongher-
 menschen te dwingen / de gene die door
 geweld ddruct zyn / te helpen / ende de
 boose daden te straffen: sullen zy de
 macht conne bequamelijcher gebruy-
 ken dā als sy d hinderē de raserij des
 gheens die de ruste eens peghetijc by
 sond / en alle int gemeyn dstoort / op-
 roer maect / geweldichijc berdruct en
 groote boosheyt bedrjft: Ist dat zy
 moeten bewaerders ende beschermers
 der Wetten zyn / soo moeten zy oock
 wederstaen den arbeyt aller der gener
 die door haer boosheyt de Discipline
 der Wetten verderuen en verhinde-
 ren. It ist dat zy te rechte de drouers
 straffen / door der welcker onrecht al-
 leenlic sommige weynige beschodicht
 worden: sullen sy het gātsche lant inē
 door rouuerijen berdrucken en dwoe-
 len se over straffen: Want daer en is
 geen onderscheyt / of het een Coninc
 is / of se de minste des volcs / die ee and
 lant / daer in hy geen recht en heeft / o-
 uerualt / en byandelijc quelt: sy zyn
 als wel deen als dān booz Rouer:
 te achten en te straffen. So kert dā de
 ghe-

gerechtigheyt der natuere/en het ampt selue / dat de Princen ghewapent zijn niet alleenlijc om des gemeynen mans seplen te straffen/maer ooc om de lantden die onder haer trouwe ende bewaeringe staen / door crich te beschermē / als zy byantlijc gequet worden . En de heylighe Gheest verclaert met vele ghetuyghenissen der Schriftuere / dat sulcke crighen behoortlijc zijn.

12. **Ist** dat hier yemant seyt / dat in het Nieuwe Testament geē ghetuygenisse noch exempel en is / waer door geleert wort dat de crich den Christenen geoorloeft is: so antwoorde ic ten eerste / dat de selue oorfake des crighs die boortijden was / nu oock blijft: en dat daer tegen geen oorfake en is / waer o der Duerichheydt soude verboden zijn zyne ondersaten te beschermen . Een anderen / datmen inde Apostolische Schriftuere niet en moet / een wtgedructe verclaringe deser dinghen soecken: der welcker boornemen niet en is een politijche regeringe te ordinerē / mer het geestelijcke rijcke Christi in te stellen . Een laetsten / dz daer in ooc int cozte te kennen gegeuen wort / dat Christus door zijn coemste geen dinc in desen deele vandert en heeft. Want (op dz ic Augustint woordē gebruycke) waert dat de Christelijcke Discipline alle crighen vdoemde / so soude Ioannes den crighsknechten die raet braechden om salich te worden / lieuer gesept hebben / dat zy moeste de wapē afleggen en allen crich vlaten. Maer nu seyt hy tot hen / dat zy niemant en moeten stelen noch onrecht doen: maer met haer besoldinge te vrede zijn. Die hy gebiet met haer besoldinge te vrede te zyne / die en verbieth by boozwaer nē te wighen. Maer alle Duericheden moete hier neersichlijc toeken / dat zy haren lussen nē een hant toe en geuen / mer sulle lieuer als daer sinne moet gebruyct zijn / nē door herselooose toornichē / noch door haer gedreue wordē / noch door onghesoenlijcke wreetheyt branden: maer sulle ooc (gelic Augustin^{us} spzeet) medelijden hebbē met de gemeyn natuere indē genē / inden wel-

ken zy de boosheydt straffen. Of se als zy moeten de wapen aentrecken tegen de vyanden / dat is / tegen ghewapende Roovers / so en sulien zy dat niet doe wt lichtuercoringe oorfake / noch de oorfake nemen die hen boozcoet / ar ders dan door seer grooten nootd bedwonghen. Want ist dat wy behooren beelhet te doen dan de Heydenen leeren / onder de welcke een gesept heeft / datmen door den crich behoort vrede te soecken / so behoortmen boozwaer alle middelen te soeken / eermen de wapen aenneemt. Int cozte / zy en moete hen in geenderley bloetstortinge late door eenige eyghen gheslachte verleyden / maer alleenlijc door een gemeyn geuoelen ghelept worden. Anders misbruycken zy haer macht seer qualick / de welcke hen niet tot haer eygē boozdeel / maer om andere menschen te helpen ende dienen / ghegheuen is. Wi dit selue recht om te crighen / comen oock garnisoenen / beuonden / ende andere burgerlijcke versterkinghen. Garnisoen namē ick de crighsknechten / die tot bescherminge der palen des lants / inde steden ghesit worden: Verbonden nēme ick / de ouercominghen die de Princen die een malcanderen gelant zijn / met malcanderen maken / dat zy / so daer eenige beraerte in hare landen coemt / willen oec den anderē met haer macht te hulpe te comen / om de vyanden des menschelijken gheslachts te ouervalle: Burgerlijcke versterkinghen noeme ick / alle dinghen die in den crich gebruyct worden.

Een laetsten / Wil ick oock die hier by stellen / dat Tollen en Schattingē zijn behoortlijcke renten der Princen / de welcke zy wel boornemelijc moete gebruycken om gemeyne lassen haers ampts te dragen: maer mogen se noch tans oock mede gebruycken tot ciuillijckheyt daers huyfscelins / de welcke eenichins de weerscheydt des Rijcs nauoleht. Gelic wy sien dat Dauid / Gzechias / Josias / Josaphat / ende andere heylighe Coningen / item Joseph en Daniel hebben na de mate des persoens / welckē zy droegen / sonder schade

August.
Epist. 5.
ad Mar-
cell.

Luc. 3. c.
14.

13.

der godt salicheyt / costelijck geleest bā
de gemeyne renten. Ende wy lesen by
Ecc. 48. Ghehelem / dat den Coninghen seer
6.21. veel landts toegheschickt was. Want
hoewel daer het gheschielck Rycke
Christi af ghebeelbet wort / soo neemt
nochtans de Propheete het exemplaar
van een recht ende behoortlyck rycke
onder de menschen. Doch tās moeten
de Princen wederom gedachtich zyn /
dat haer renten mer zyn de ghemeyn
schat des volcx / van haer eyghen tze-
soor / gelijck David betuycht: waerō
zy se niet en connen sond openbaer on-
recht quisten / noch overadichlyc d-
doen: ofte zy sullen eer denken dat zy
by na zyn het bloet des volcx / soo dat
het een seer harde onurienelicheydt
ware / dat niet te spaten. Zy moeten
ooc achten dat haer schattingen hoeda-
nich zy zyn / niet anders en zyn dā be-
hulpselen d gemeener noot salichlyc /
mit de welcke her eijendike volc sond
oorfakē te vermaeyen / waerde roone-
rye is. De verclaringen deser dingen
en maecht den Princen gheenen moer
tot oerdaet ende quistinge der goede
(ghelijck het boorwaer niet noodich
en is hare laste daer mede zy vō selfs
beel te seer byanden / mer te ontfes-
ken) maer dewijle daer beel aen gele-
ghen is / dat zy niet goeder consciencie
doen wat zy doen / op dat zy niet door
godtloose stouticheyt tot verachtinge
Godts en comen / so moeten zy leeren
hoe veel hen geoorloeft is. Ende dese
leere en is ooc dē gemeynen manne n-
te dgeefs / op dat zy n- en bestaē licht-
uerdichlyc op der Princen onkosten
te lasteren / al ist dat zy bouen de ghe-
meyne ende burgerlijcke mate gaen.

14. Maest de Querieydt zyn de Wet-
ten / de welcke seer sterke zenuwen /
ofte (ghelijck Plato en Cicero seggen)
de zielen der burgerlijcker regeerin-
gen zyn / sond de welcke de Queriech-
niet en can staen / ghelijc oock weder-
om de Wetten gheen crac en hebben
sonder Querieydt. Daerom en cōde-
men niet warachtichijckers seggen /
dan dat de Wet is een stomme Que-
richeyt / ende dat de Querieydt is cē

leuende Wet. Al oort dz ic beloeft heb-
be te segghen / met wat Wetten men
een Christelijcke politie behoort te re-
geeren / daer wt en heeft niemant een
lange disputacie / welck de bisse acrdt
der Wetten zy / te verwachten: want
dit soude te verghcefs lanch worden /
en het en gaet de tegenwoordige plaet
se ende handelingen niet aen: maer ick
sal alleenlijck met corte woorden ende
gelijck boorby gaende / te kinnen ghe-
uen / met wat Wetten zy mach godt-
salichlyc boor Godt ghebyrupcken / en-
de onder de menschen behoortlyck ghe-
regeert worden. Ende dit selue hadde
ick oock gantschelijck lieuer verswe-
gen / waert dat ick niet en verstonde /
dat vele hier in sojgelijc dwalen. Wāt
daer zyn sommighe die meynen dat de
burgerlijcke regeeringhe ongheschicht
is / die Wōds Wetten geen plaet se en
gherst / maer door ghemeyne Wetten
der bydenen gheregeert word. Hoe
sojghelijc ende beroclijck dit geno-
len zy / dat moghen andere bedencken /
het sal my ghenoech zyn bewesen te
hebben / dat het valsche ende dwaes is.
Maer wy moeten de ghewoonlijcke
deelinghe behouden / waer door de Wet
Godts door Hofen ghegheten / ghe-
deet wort in zeden / ceremonien / ende
oordeelen: ende wy moeten een yeghe-
lijck deel aenmercken / op dat wy we-
ten / wat daer bā ons aengaet ofte n-
Maer hier en tusschen en zy niemandt
met dese swaricheyt beladen / dat oock
de oordeelen ende ceremonien de zeden
aengaen. Want de oude Leeraers die
dese deelinghe geleert hebben / hoewel
zy wel wisten dat de twee laetste de-
len / te weten / de ceremonien ende oor-
deelen / oock de zeden aengaen / soo en
hebben zy se nochtās onder de Wetten
der zeden niet willen noemen / om dat
zy moghen verandert ende woghe-
nomen worden sonder de zeden te ver-
coften. Maer het eerste deel hebben zy
sonderlinge genemct Wetten d zeden /
sonder het welcke de warachtige hey-
licheyt der zeden / ende de onuerander-
lijcke wjse des behoortlijcken leuens /
niet en can staen.

15 Soo sal ick dan van de Wet der zeden beginnē/de welcke in twee hoofstucken veruact zynde (waer van het een Godt met een supuer gheloooue en godtsalichz te dienen/en het ander/de menschen ongeueynsdelichz lief te hebben/enkelichz gebiet) is een warachtighe en eeuwighe regel d' rechtueerdichz/gegeuen allen menschen aller eeuwen en nacen die haer leuen willen na den wille Godts schicken. Want dit is de eeuwighe ende onueranderliche wille Godts/ dat hy van ons allen gediend worde/en dat wy malcanderen onderlinghe lief hebben. De ceremonien der Joden/waer een onderwijnghe waer dooz het den Heere belieft heeft zyn volc gelijc in de kintsheyt te oeffenē/tot dat de tijdt der volheyt quame/ in welcken hy zyn wijlsz soude te werelt openbaren/en de waerheyt der dingen die doe dooz figuren afgebeelt worden/volbrengen en dooz oogen stellen. De Rechten ofte Wetten nae de welcke sy moesten oordeelen/leeden sekere regulen der gerechtichz en rechtueerdicheydt/om daer dooz in onnooseheyt en vrede ond' malcanderen te leuen. Ende gelijc de oeffeninge d' ceremonien welc eygentlick de leere der godtsalicheyt aenlyck (Want zy hieldt de Gheueynste der Joden in de Kelighe ende dienst Godts) so conde sy nochtans vā de godtsalicheyt selue wel onderscheyden worden. Also ooc de forme ende wijse der rechten ende oordeelen Moyses/hoe wel zy enkelich diende om de selue liefde/de welcke dooz de eeuwighe Wet Godts geboden wort/op het alderbeste te bewaren/so hadden sy nochtans wat verscheyden van het gebot der liefde. Waerom gelijc de ceremonien hebben connen sonder schade der godtsalicheyt wechgenomē worden: alsoo connen oock de eeuwighe geboden en werken d' liefde wel vā hūe/als dese oordeninge der rechten en oordenen Moyses wechgenomē zyn. Ist dat dit warachtich is/ soo hebben doozwaer alle Heydenen vryheyt om sulcke Wetten te maken/als zy voozsien hen voorzeylige te zyne: de welcke

nochtans moeten met den eeuwighen regel der liefde/ghemeten worden/op dat zy inde forme alleenlyck verscheyden/maer in den gront en in het en de eens zyn. Want de Barbarische en onredeliche Wetten/gelijc die waer die geboden de Dienen te eeren/ende onopzdenliche byslapingge toelieten/en andere die noch veel schadelijcker ende ongeschijcter zyn/en achte ic vooz gheene Wetten: want sy zyn vzeemde niet alleenlyc van alle rechtueerdichz/maer ooc van alle menscheijcheyt en de bytendelicheyt.

Wit sal claeer worden ist dat wy in 16 alle Wetten dese twee dingen ghelijc het betacmt/aemmercken/te wetten/de oordeninge der Wet/ende de gherechticheyt/op der welcker reden de oordeninge selue gesundeert is. De gerechticheyt is onder alle volcken alleenlyc een/om dat zy natuerlich is: en daer moet aller volcken Wetten de selue gerechtichz voorgefelt zyn/nae den aert der sake. De oordeningen der Wetten dewijle zy sommighe circumsancien en ghelegentheden hebben aen de welcke zy eensbeels hangen/so mogen zy wel verscheyden zyn/soo verre zy alle tot de selue gherechticheydt strecken. Ad dewijle de Wet Godts/de welcke wy de Wet der zeden noemen/niet anders en is dan een getuygenisse der Wet d' natuere/ende dier consciencie de welcke Godt in d' menschen herte gebacmt heeft/so is het seker dat de gantsche gerechtichz daer vā wy nu spreken/in de Wet der zeden beschreuen is. Daer om moet zy ooc alle de regel/merck/ende eynde aller Wetten zyn. Alle de Wetten die na desen regel gemaect/na dit eynde genoecht/ende niet dese pale gheeyndicht zyn/die en hebben wy nē te verworpen/of sy schoon vā de Wet Moyses/oste oock van malcanderen verscheyden zyn. De Wet Godts verbiet te stelen. Wat straffe teghen de diefte ghesfelt was in de Joden policie/ dat machmē sien in het tweede boeck Moyses. Andere volcken seer oude Wetten/ hebben de diefte niet dobbel wgelddinge gestraft: andere Wetten die daer na gheueyns

Galat. 4.
3. 4.

Exo. 22.
a. 1.

Deut. 19
v. 18.

geuolcht zijn/ hebben ondersceypt ge-
maect tusschen openbaer ende heyme-
lijcke dieste/ sommige zijn gecomē tot
verbanninge/ sommige tot geressinge/
ten laetsten sommighe tot doooringhe.
De Wet Gods verbieth valsche ghe-
tuggenisse te geuen. Ende valsche ge-
tuggenisse wert onder de Joden ghe-
straft met de selue straffe/ die de be-
schuldichde soude gehad hebben/ had-
de hy metter waarheyt ouertuyt ge-
weest/ in sommighe plaetsen wort zy al-
leenijck mer groote schande gestraft/
in sommighe plaetsen met de galge. De
Wet Gods verbieth te dooden. Ende
dootslach wort alomme by alle wetten
met de doot gheworpen/ nochtans op
verscheyden wijse. De Wet Gods
schiebt ouer spel te bedriuen. De Duer-
scheyders worden ter eender plaetsen
strégelijc/ en ter ander plaetsen saech-
telijc gestraft: Nochtans sien wy hoe
sy in sulcke verscheydentheyt/ alie tot
het selue eynde strecken. Want sy schie-
len alle ghelijc straffe teghen de boose
wercken die door de eeuwige Wet
Gods verboden zijn: te weten/ tegen
dootslagē/ diefstē/ ouerpeelen/ valsche
ghetugghenissen/ maer in de wijse der
straffe en comen sy niet oueren. En
het en is oock niet noodich/ noch nut.
Sommige landen soudē terstōt door
roouen ende moorden verdozen wor-
den/ waert dat zy nē met grouwelijcke
exemplen de dootslaghen en straffen.
Sommigen eeuwen is het noodich de
straffen te verwaren. Ist dat daer
eenige beroerte gecomen is/ het quaet
dat daer wt pleecht te comen/ moet mē
met nieuwe mandaten beteren. Ten
tijde des cruchts soudē alle goeden
zedē vergaen/ waert datmen niet
strengelijcker toe en saethe. In dieren
tijt/ ofte in pestilencie/ soudē alle din-
gen vergaen/ waert datmen nē meer dē
strengicheyt en ghebruycte. Een volck
is seerder tot een seyl genegen/ ten sy
dat het strengelijc gedwongen worde.
Ist dat yemandt gheerghert wort in
dese verscheydentheyt der Wetten/ de
welcke tot de onderhendinge der Wet
Gods ster bequaem is/ sal die niet

schijnen quaetwillich te synne/ ende het
gemeyn nut te berighden. Wāt dat som-
nighe seggen dat der Wet Gods die
doot. Hesen gheghenien is/ groote
smactheyt aenghedāen wort/ daer die
gheen plaetse en bint/ en andere nieu-
we meer verheuen ende ghebruyt wor-
den/ dat is seer ydel: Wāt andere wet-
ten en worden nē beuen de Wet Mo-
sis verheuen/ als zy meer aengenomen
ende geprezen worden/ niet doot en-
kel berighelijckinge/ maer doot de ge-
legenthēyde ende condicie des tijds/
plaetse ende volcx: sy en wort ooc niet
afghelept/ dewijle sy ons noyt ghege-
uen en is. Want de heere en herse
doot de handt. Moiss niet gheghenien
om onder alle volcken vercondicht te
worden/ ende alomme plaetse te heb-
bē: maer dewijle hy het Jodische volc
onder zijn trouwe/ bescherminghe/ en
bewaringe aengenomē hadde/ so heeft
hy ooc willen sonderijc haer Wetge-
uer zijn/ ende herse ghelijc het eenen
wijssen Wetgeuer betāet/ in de Wet
sonderlijcke achte gehad/ op het doot
deel ende nut des volcx.

Id moeten wy doot sien het gene 17
dz wy ter laetster plaetse gestelt had-
den/ te weten/ Wat boozdeel ende nut
het gheselschap der Christusenen heeft
wt de Wetten/ oordeelen en Duerich-
heden. Hier aen hangt oock een ander
brage/ te weten/ wat eere de ghemeyn
man der Duericheyt schuldich is/ en
hoe verre zy haer moeten gehoorsam
zijn. Mele meynen dat het ampt dē
uericheyt te vergeefs is ondē de Chris-
tenen/ te weten/ om dat het ten nē ge-
oorloeft en is/ de hulpe der Duerichz
te soecken/ dewijle hen verboden is te
zoeken/ ende te rechte te gaen. Waer
dewijle Paulus clārlīck hier teghen
betuyt/ dat de Duericheydt is een
Diensse Gods tot onse nut/ soo dē
sien wy daer wt dat zy also vā Godt
wordent is/ om dat wy door haer hul-
pe soudē tegen dē booser menschen on-
gelijc in vrede ende ruste leuen. Ist dz
zy ons te berghefs tot hulpe ende be-
scherminge gegenē is/ ten zy dat ons
ghesoorloeft is sulcke weldaet te ghe-
S S S bruycken/

Rom. 13
a. 4.

bruycken/so is het openbaer genoeg/
dat wy oock mogen sonder goetloos-
haer hulpe soecken / ende ons daer op
beroepen . Maer hier moet ick niet
tweereley menschen handelen . Want
daer zijn sommighe menschen die soo
grooten lust hebbe om te dingen/plei-
ten ende rechten/ dat sy nemmermeer
ruste en hebben ten sy dat sy tegen an-
dere in het recht staen: En sy gaen in
het recht niet grooten bitteren haet/
niet wtinnighe begheerte om wazake en
hinder te doen/en niet onner soenighe
hardnechicheyt/ tot veruuinge haers
teghenstrijders. Ende hieren tusschen
bedecken sy sulcke boosheyt doot eenen
schijn des rechtens / op dat sy niet en
schijnen yet onrechts te doen. Maer
al is het gheoorloeft den broeder doot
het recht te dwingen/daerom en is n-
iet want geoorloeft hem te haten/noch
zijn hinder en schade te soecken/ noch
onghenadichlijck te veruioghen.

18 So sullen dan de sulcke weten / dat
de rechten goet ende behoortlijck zijn/
als sy recht ghebruyckt worden . Zy
worden recht gebruyct beyde van den
eysscher en verwoerer/ als de twee-
ghedaecht zijnde/ten ghesetten daghe
verschijnt/en niet sulcke onschult als
hy heeft zijn sake beschermint sond-
terheyt/ begheerende alleenlijck het
syne niet recht te beschermen : en als
de eysscher onrechtueerdichlijck in zijn
lichaem ofte in zijn goet ddruct zyn-
de / hem seluen onder de trouwe ende
hulpe der Quericheyt greeft/zijn clachte
doet/en eysscht wat recht is: maer son-
der eenige begeerte om te hinderen of-
te wreken/sonder bitterheyt/ofte haet/
ofte twistgierichheyt: maer lieuer bereyt
zijnde zijn recht te verlaten/ ende alle
dinc te liden / dan een vyantelijc herte
tegen zijnen tegensrijder te draghen.
Maer als sy niet quaetwillich / haet
ende niet beuagen/en niet toornicheyt
ontficken zijn/ en wazake soecken/ofte
int coete doot vyericheyt des teghen-
strijders also ontficken zijn/ dz sy yet
van de liefde vercoeten : soo en can de
gantsche handelinghe oock ender seer
rechtueerdiger sake niet godlijc zijn.

Want alle Christenen moeten dit een-
mael weten / dat nemmermeer gheen
sake hoe rechtueerdich zy oock zy/ban
yemant can rechtueerdichlijc gheyan-
delst worden / ten sy dat hy tot zijnen
teghenstrijder sulcke goetwillicheyt
draecht/gelijc hy soude/ waert dat de
sake daer in sy oneens zijn/geeyndicht
ende gheslicht ware . Woghelijck sal
yemant seggen/dat niet sulcke man-
heyt niemant doot het recht en coemt/
maer soude een groot wonder wesen
dat sy in yemant gevonden worde. Ic
bekenne dat booswaer/ dat de gewo-
ten deses tijts sulck zijn/datmen niet
vele menschen en bint die also te rech-
te gaen: nochtan en laet de sake selue
niet goet te zyne als zy doot geen toe-
uallende boosheyt ontreynicht en wort.
Ende als wy hoorzen dat de hulpe der
Quericheyt ee goede gaue Gods is/
soo moeten wy dies te neerstichijcker
toelien / dat zy doot onse seyl niet on-
treynicht en wort.

De ghene die alle handelinghen die 19
doot het recht geschien/ gantscheijck
berdoemen/ die moeten verstaen dz zy
daer mede ooc de heylighe openinghe
Godts verwoezen/ ende een gaue van
de ghene die den regnen connen reyn
zijn: ten sy dat sy mogelijck willen
Paulum niet boosheyt beschuldigen/ Act. 22. 8
de welcke de valsche beschuldiginghe die 1. en 24. 6
syne vyanden hem opgeleyt hadde/ en 12. ende
ooc hare listen en boosheyt verclaert/ 25. 6. 10.
ende van hem gheuent heere: item het
prijsge der Roomscher stad hem
aenghetrocken ende ghebruyckt doot
den richtsoel/en doe het hem noodich
was/van den ongherechtighen stad-
houder tot des Keyfers richtsoel ge-
appelleert heeft. Wet en strijdt hierte-
gen niet/dat de waergericheyt allen
Christenen verboden is/de welcke wy Num. 19
oock verre van aller Christenen rich-
tinghen verhooren. Want ist datmen rich-
om eenighe burgerlijcke sake te rechte 39.
gaet/men gaet den rechten werch niet/ Deu. 32.
ten sy datmen niet onschadelijcke een-
poudicheyt zijn sake den Richtere ge-
lijck den ghemeinen beschermere/be-
ueelt/sond- eenige begeerte van broeder
quaet

quaet te vergelden: ofte ist datmen een-
nighe sware lijssaecke vernolcht / wy
willen dat de beschuldiger sulc sy / dat
hy niet geen waeragierichz beuangen/
noch dooz eenich ongelijc dat hem ge-
schiet is / geroot zijnde / tot den richt-
stoel en come / maer alleenlijc willende
het booznemen des schadelijcken mē-
sches verhinderen / op dat hy der ghe-
meiner weluaert niet hinderlijc en sy.
Als daer geen waeragierich herte en
is / so en wort daer niet gesondicht te-
ghen dat ghebode dooz het welcke den
Christenen de wazake verboden wort.

Rom. 12. Waer yemant mochte segghen / De
d. 19. Christenen en worden n3 alleenlijc be-
Deut. 32. boden wazake te begeeren / maer hen
e. 35. wort ooc geboden de hant des Heeren
Eccl. 28. te verwachten / de welcke beloest den
s. 1. docten / en benauden hy te staen : en
dat die dese hulpe ende wazake Godts
verasschen / die van de Querichz hul-
pe begeert booz hen ofte booz andere.
Ick segghe / Maer / want men moet
denken dat de wazake en bescherminghe
der Querichz / niet en is eens
Rom. 13. mensches maer Godts / de welcke (ge-
a. 4. lijc Paulus seyt) ons van Godt dooz
mensen dienft ghegheuen wort.

20 Wy en stryden goet niet teghen de
Mat. 5. f. woorden Christi / met de welcke hy
39. ons verbiedt het quaet te wederstaen:
en ghebet de rechter wange te bieden
den genen die ons aen de lichter wange
ge gellagen heeft: ende ooc den mantel
te laten den genen die onsen rock neet.
Christus wil wel daer de herten der
zijner so wijt verschicken dat quaet
te vergelden / dz sy lieuer souden noch
eenmael so veel onghelijc lijden / dan
begeeren dat te vergelden : van welcke
lijdsaemheyt wy se ooc n3 en wil-
len afstryden. Wāt de Christenen moe-
ten warachtichlijc zijn gelijc een volck
dat ghemaect ende ghebozen om ver-
smactheyt te dragen / en de boosheyt /
bedragerijc en bespottinge der alder-
booster menschen onderworpen is: en
niet alleenlijc dit / maer sy moeten alle
sulc quaet lijdsaemlijc verdragen: dat
is / sy moeten soo sachtmoedich zyn /
dat sy een onghelijc lijden / hen sel-

uen tot een ander bereyde / in alle haer
leuen niet anders verwachende dan
ghedurichlijc het cruyte te draghen.
Heren-tusschen moeten sy dien goet
doen / van den welcken sy onrecht lij-
den: en die seggen diese boosloeken /
ende arbeiden om het quaet met goet
te ouerwinnen / het welcke haer cen-
ge ouerwinninghe is. Aldus ghesint
zijnde en sullen sy niet ooge om oog-
tant om tant soecken / gelijc de Pharise-
en hare discipulen leerden wazake be-
geeren : maer sullen (gelijc wy van
Christo onderwesen worden) dat hen
haer lichaem ghemurfelt / ende dat hen
het hare booselijc ontnomen wort /
also lijden / dat sy sulck onghelijc so
haest als het hen gheschiedt is / sullen
ghewillichlijc vergeuen. Nochtans en
sal dese maticheyt en ghewilicheyt des
herten hen niet verhinderen de liefde
tot haer bynden ongescheynt behou-
dende / de hulpe der Querichz tot be-
scherminge haer d3 dingen te gebruy-
ken / ofte om des gemeene nuts wille
te begeeren dz een d3keert en schadelijc
mensche gestraft worde / den welcken
sy sien dat hy n3 en can anders dā met
der doot gebetert worde. Wāt Augu-
stinus seyt wel met der waerh3 dz al-
le dese geboden hiertoe dienen / op dat
een rechtuerdich en godtsalich men-
sche bereypt sy lietsamelijc te doragen
de boosheyt dier menschen / de welcke
hy begeert dat sy goet worden / op dat
het getal d3 goeden menschen meerder
wort / lieuer dan dat hy soude met ge-
lijcke boosheyt ooc hen seluen tot d3 boos-
sen getal gheuen. Wouen desen dat de
sentencie meer dienen tot de inwendige
bereydinge des herten / dan tot het
werck dat in het openbaer gheschiedt :
op dat de lijdt saemheyt en goet willic-
heyt binnen in het doogen des hertē
behouden worde / en dat in het openba-
re geschie / dat wy sien hen nu te sijn
dien wy behooren goet te gunnen.

21 Datmen pleecht hier tegen te byen-
gen dat Paulus gantschelijc abiet te
rechte te gaen / dat is ooc leugen. Men
ca lichtelijc wt de woorden Pauli d3
staet / dat inde Gemeente d3 Corinthen
a. 6.

Epist. 5.
ad Mar-
cellinum.

een onmatighe gewoonte was van te-
gen malcanderen te richten: soo dat het
Euangelij Chrijst en de gâsche leere
de welcke zy beledē/ daer dooz der la-
stringe ende versnadinge der booser
mensche o^{der}derwoyde wert. Dit strafte
Paulus ten eerste in hen/ dat zy dooz
haer onmatig richten en plicten / het
Euangelium by de ongheloouighe te
schande maecten. Ten anderen dat zy
broeders tegen broeders alsoo teghen
malcanderen twislich waren. Wāt zy
en verbroegen niet alleenlic geen on-
recht / maer sochten oock malcanders
goet ende schade. Soo strafte Paulus
dese twisfgerichz ende niet inckelijc
alderley hâdelinge in het recht. Maer
(zy segghen) hy betuycht gantschelijc
dat het een swachtheyt was/ dat zy n^z
lieuer schade en ledighe dan te rechte
ghingen om het hare te beschermen: te
weten/ dewijle sy so lichtelijc dooz al-
lerley schade beweerecht worden/ en om
seer cleyne saken tot het recht liepen/
so seyt hy dat het een teeken is dat sy
beel^{de} licht om tergen / ende niet wel
tot lighsaemheyt gheschiet en waren.
De Chrijsenen moeten voozwac al-
tijts lieuer van haer recht wijcken/dā
tot het recht loopen: dewijle zy nauw
connen daer wt comen son^d verstooyd
van herte / ende hatiger teghen haren
broeder te syne. Maer als yemant siet
dat hy sonder d^e liefde schade ofte hin-
der te doen / can zijn sake beschermen/
der welcker d^e liefde hem soude seer scha-
delijc wesen/die mach dat doen sonder
pet tegen dese leere Pauli te sondigē.
Int cozte (gelijc wy int eerste geleert
hebben) de liefde sal enen pegelijcken
seer goeden raet gheuen: ende alle de
handelingen die son^d de liefde a nge-
nomen worden / ofte bouen de liefde
gaen/die achtē wy sonder twijfel on-
rechtuerdich ende godtloos te zyne.

- 22 Het eerste dat de ondersaten h^{er}der
uericheyt schuldich zyn/dz is/haer
ampt hooge ende eerwerdich achten/
bekennen dat het is een beuel ende
turbidictie van Godt gegeuen: ende d^e
uericheyt om des ampts wille als
den Dienare en stadthouderē Godts/

eere bieden. Want men vint sommighe
menschen die haren uericheden seer
ghehoorzaam zyn/ende en souden niet
wiltē dat daer gheue en waren/den
welcken zy onderdanich moesten zyn/
want zy weten dat het also d^e geme-
ner weluacert noodich is: maer en heb-
ben noch n^z bande uericheyt selue
geen ander geuorien / dan dat het een
nootsakelijc quact zy. Maer Petrus
eycht wat meer van ons/ als hy ghe-
bied den Coninc te eren: en Salomō/
als hy gebiet Godt in den Coninc te
breefen. Wāt on^d dat woort Eere/ d^e
naet Petrus een oncuypst en goet
geuoen van de uericheyt: ende als
Salomon den Coninc by Godt siet/
so bewijst hy dat hy vol heylighe eer-
werdicheyt is. En Paulus verheft
oock die uericheyt seer / als hy seyt
dat wy moeten ghehoorzaam zyn/niet
alleenlic om der toornichz en straffen
wille/maer ooc om de consciencie. Waer
mede hy beduyt dat de ondersaten niet
en behoore allicelijc dooz de breefe dier
Princen en stadthouderen beweerecht te
worden om hen onderdanich te zyne/
gelijc die plegē den gewapendē hâde
hen seluen te onderwoyde/ die de doot
vooz oogen sien: maer oock om dat de
gehoorzaamheyt die hen geschiet/Go-
de selue bewesen wort / dewijle haer
macht van Godt is. Ic en spzke niet
van de menschen gelijc of dwachtheyt
ofte ondeughentheyt/ ofte wacetheyt/
en zeden die ongeschiet ende vol boos-
heys zyn/ dooz het momaer sichte der
eerwerdicheyt moesten bedect/ en ge-
lijc deuchden ghezezen worden: maer
ich segge dat de orden selue eerbedin-
ge werdich is/ so dat wy alle de gene
die ouer ons geselt worden / moeten
in weerde houdē/ ende hen eere bewij-
sen om haerder heerschappij wille.

Hier wt volcht ooc een an^d / te we-
te/ dz sy also oot erbedinge beweerecht
zynde/ hen ooc haer ge^oozaemh^z be-
wijzen/ als hare gheboden te volbrin-
gen / ofte schattinghen te betalen/ of-
te eenige gemeyne lasten te dragen die
tot gem^{yn} bescherminge dienen/ ofte
eenige andere beuelen te doen Paulus
seyt/

1. Pet. 2.
c. 17.
1. Pet. 2.
c. 21.

Rom. 13.
a. 5.

Rom. 13. seyt / Een yeghelijck zy den Machten
8.1. die in hoocheyt zijn ghehoorfaem: wāt
so wie der Macht wederstaet / die we
derstaet de ordeninghe Gods. Item /

Tit. 3. a. Vermaentse dat sy den Ouericheden
1. ende Machten onderdanich zijn / dat
sy den Ouericheden ghehoorfaem / en
tot alle goede wercke bereyt zijn. En

1. Pet. 2. Petrus seyt / Weest aller mensche-
6.13. lier creatuere / ofte eer / gheelijck ick het
wrelegge / aller menscheijcker ordenin
ge) onderdanich om des Heere wille /

het sy den Conton als den Opper-
ste / ofte den Stadthouderen die door
hem ghesonden worden / tot wāke en
straffe: v quaetdoenderen / en tot lof v
gener die goet doen. En op dat de on-
derfaten betuygen dat sy de onderda-
nichz nē en beynsen / maer ongeuyf-
delijc en van herten onderdanich zijn /

1. Tim. so gebiet Paulus ooc voor de salichz
2. a. 1. en voorpoet v Ouericheden te bidde.
Ick vermane datmen bidde / smecke /
hoorbidde ende dācke voor alle men-
schen / voor Coningen / en alle de gene
die in hoochz geset zijn / op dat wy eē
gerust en vreedsaem leuen leyden / met
alle godsalicheyt ende eerbaerheyt.
En hier in en bedrieghe niemant hem
seluen. Wāt dewijle men nē en can der
Ouericheyt wederstaen sonder oock
mede Gode te wederstaen: of men
schoon schijnt te moge ongestraft een
onghewapende Ouericheyt te vma-
den / so is nochtans Godt ghewapent
die zijn verachters niet en sal onghes-
traft laten. Voort onder dese ghehoor-
faemhē / veruāte ick een maticheyt / in
de welcke de gemeyn man hem seluen
moet houden / te weten / dat sy niet vā
selfs inde regeeringhe en treden / noch
lichtueerdichlijc tot het ampt der O-
uerichz door en breekē / noch gantsche-
lijck vet de regeeringhe aengaende en
bestaē. Ist dat in de gemeyn ordenin-
ge vet moet gebetert worden / daerom
en sal de gemeyn man niet opzuerich
wesen / noch selue de handen daer aen
staen / de welcke hem behoort in desen
veele ghebonden te syne / maer sal het
v kennisse der Ouerichz ouergē / de
welcke alen hier de hāden vā heest.

Ic meyne dat de ghemeyn man gheen
dinc en moet bestaen sonder beuel: want
als hy van den Stadthouder beuel
heest / so heest hy dan ooc selue auto-
riteyt. Wāt gelijc men pleecht de raets-
mannen des Princen te nemen syne
ooren en oogē / also mogen de gene die
de Prince door zijn beuel sielt om zijn
werck te volbrēngen / met rechte des
Princen handen ghenoecht worden.

Maer dewijle wy dusuerre die O-
uericheyt bescheyden hebben / die wa-
rachtelijc sy dat sy genaemt wort / te
weten / een Vader des lants (gelijc de
Poete seyt) een Herder des volcs / een
verwaerder des vreedts / een Stadt-
houder der rechtueerdicheyt / ende een
beschermmer der onnooselheyt: so soude
die te rechte wtānnich gheachte wor-
den / dien sulcke heerschappij niet en
behaechde. Maer dewijle mē hy na in
alle eeuwen exemplen heest / dat som-
mige Princen in alle dese dingen inde
welcke sy behoorden groote neersichz
te doen / onachtfaem zijnde / sonder een-
nige sochsalichheyt in wellust leuen:
sommighe haer eyghen soeckende / alle
Rechten / Privilegien / ende oordeelen
vercoopen / sommighe den armen volc-
ke al wat het heest ontroouē / om daer
na in ouerbadijge gesthencken te quā-
sten: sommighe de huyfen roouende /
maechden ende ghetronde vrouwen
schenkende / en de ontschuldighe doo-
dende / enckel v ouerijē bedriegen: dat
men dese moet voor Princen beken-
nen / en haren beuele / so verre het mo-
gelijc is / ghehoorfaem zijn / dit en can
men niet vele menschen wāsmaken.
Wāt dewijle zy in sulcke groote seyn-
len die so onweerdich en vreedende zijn
niet alleenlijc van der Ouericheyts /
maer ooc van des menschen aert / gee-
nen schijn des vreedts Gods en sien /
het welcke in de Ouerichz behoort
te liden: item / dewijle sy geen tecke
sulcx dienaers Gods en sien die den
goeden tot lof / en den boosen tot straf-
se gegeuen was: so en kennen sy oock
daer sulc gernē Stadthoud / wiens
autoriteyt en weerdicheyt de schyn-
tuere ons beueelt ende acnuyt. En
S S S iij. boeck

boozwaer den herte der menschen is
aligst sulc een geuelen ende gesinichz
aenghebozen geweest / dat zy also seer
d tyannen haten ende duloeken / als
zy de behoortliche ende oprechtē Co-
ninghen is hebben ende eeren.

25 Waer ist dat wy op Gods woort
sien / dat sal ons boozder leyden / so dat
wy niet alleenlic en sullen die Prin-
ce onderdanich zyn die haer ampt wel
en met sulcke trouwe als zy schuldich
zyn bedienen / maer oock allen die ce-
nichsins de Duerste by ons zyn / al ist
dat zy gheen dinc min dan haer be-
hoortlic ampt en doen. Want hoewel
de Heere betuycht dz Duericheyt een
seer groote gawe zynder goetdadichz
is / tot weluaert ende salicheyt v mens-
chen / ende den Duericheden selue d-
orden / wat wy doen moeten: so gheeft
hy nochtans oock mede te kennen / dat
alle Duericheden hoedanich zy oock
zyn / de heerschappijē van hem alleen
hebben. Dat de gene die tot boozdeel v
gemeynen weluaert regeerē / warach-
tighe exemplen en bewysingen zyn der
goetdadicheyt zyn / en dat de ghene die
onrechtuerdichlic ende gewelt doen:
de regneeren / van hem om de onghe-
rechticheyt des volcx te straffen ber-
weert zyn: ende dat zy alle te ghelycke
met die heylighe Maesteydt begaest
zyn / mer de welcke Godt de behoort-
lycke Wachten boozset. Ick en sal n-
boozder gaen eer ick sonnige sekere
exemplen deser sake ghegheuen hebbe.
Nochtans en hebben wy niet seer te
arbeyden om te bewysen dat een boos
Coninck is / de roornichz Gods ouer
dat lant: want ick meyne dat niemant
daer teghen sal spreken. Hier mede en
woyt oec niet meer gheseyt van eenen
boosen Coninc / dan van eenen roouer
die yemants goet roofte: ofte vā eenen
ouer speelder / die yemants bedde ont-
reynicht: ofte van eenen moorder / die
28 yemante soctet het leuen te benemen:
wat de Schysuere teit alle dū dant-
ge ongerueuen onder de veruloekingē
Gods. Waer laet ons lieuer arbeide
om dat te bewysen / dat niet so lichte-
lic en can den menschen in haer herte

invalen: te weten / dat in eenen boosen
ende aller eere onuerdigen mensche /
soo verre hy de Duerste is / die wone-
mende ende godtrichē Wacht zy / de
welcke Godt de Dienare zyn recht-
uerdichz en zyns oordeels / ghegheuen
heeft / en dat daer v de onderlaten hem
moeten in sulcke eere en werde hou-
den / so beel de gemeyn ghehoorfacinichz
aengact / gelijc zy eenen siē goeden en
beuchtsamen Coninck souden houden
so hy hen ghegheuen ware.

26 Een cersten wil ic dat de Lesers
niet stichlic aenmercken / het gene dat
niet sonder oorsake soo dickmael in de
Schryftuere verhaelt wort / te weten /
Gods booslicinge ende sonderlich
swerck in de wiberkinge der Coninc-
rijcken / ende instellingē der Coningē
die hy wil instellen. Ende by Danie-
lem verandert de Heere / de tijden en
de veranderinge der tijden / hy woort
Coninghen af / ende richt Coninghen
op. Item / dat v menschen bekē-
nen dat de Alderhoochste is machtich
in het Rijke der menschen / soo sal hy
het gheuen wien hy wil. Dusdanighe
sentencien zyn wel alomme vele in de
Schryftuere / maer sonderlinghe in de
Propheet Danielis. Hoedanich een
Coninc Nabucadnezar was / die Jeru-
salem overwāte weten / een seer strē-
ge ende machtich overwiner en ver-
woester ander Coningen. Nochtā
seyt de Heere by Ezechiel / dat hy
hem het Egyptische landt ghegheuen
heeft / boozden dienst die hy hem ghe-
daen hadde / dz lant verwoestende. En
Daniel septe tot hem / Ghy Coninck
zyt een Coninc der Coningen / wien
de Godt des Hemels een machtich /
ende sterck / ende eerlic Conincrijcke
gegeuen heeft: v segge ic heeft hy ge-
geuen alle de lāden daer der menschen
kinderen wonen / en wibe beessen /
en de vogelen der lucht. Hy heeft v in
uwe hant ghegeuen / ende heeft v daer
booz heerschappijē ghegeuen. Weder d
tot zynen sone Belsasar / Godt de al-
derhoochste heeft uwen vader Nabu-
cadnezar een rijcke en hoochz en eere /
en eerlichz gegeuen: en om de hoochz
die

Dan. 2. 6
21. ende
f. 37.

Ezec. 29.
d. 19.

Dan. 2. f
37.

Dan. 5. 6
18.

Job. 34.
d. 30.
d. 13
f. 12.
Esa. 3.
a. 4.
Esa. 10.
a. 5.
Deut. 28.
f. 29.

1. Sam.
8. c. 11.
12.

die hy hem gegeneu hadde/beesden en
beesden alle volcken / gheslachten en
nacen booz zijn aenschouwen. Als
wy hoorzen dat hy is van Godt tot ee-
nen Coninck gheselt / soo moeten wy
oock dat hemeliche beuel vanden Co-
ninck te eeren/ende beesen/ ghebene-
ken: ende also en sullen wy niet twij-
felen oock den alderhoofsten tyran in
sulcke eere te houdē/als de Heere hem
gewerdicht heeft te geuen. Doe Sa-
mael den volcke Israels vercochde
wat het soude van zyne Coninghen
lijden/seyde hy aldus? Dit sal het recht
des Coninck wesen/ die ouer v sal re-
gneeren: hy sal uwe zonen tot hem ne-
men/ende aen zynen wagenen stellen/
op dat sy syne ridders zijn/en op dz sy
zijn lant ploegen en zynen ougft ma-
pen/en wapenen smeden. Hy sal uwe
dochteren nemen/op dat sy syne schul-
derschen/ koofters en bachtters zijn.
Hy sal uwe ackers en beste wijnber-
gen en olifbergen nemen/ende zynen
dienstknechten geuen. Hy sal uwe ge-
saepe/ende wijnbergen verghien den/
ende zynen camerlinghen ende dienst-
knechten geuen. Hy sal uwe dienst-
knechten/en dienstknechten/en ezel-
nemen/ende in zyn werck stellen/iae
hy sal ooc rhiende vā uwe cadden ne-
men/en ghy sult syne dienstknechten
wesen. Maar waer/ de Coninghen en
souden dz nē met rechte doen/ die door
de Wet tot alle maricheyt en gherech-
ticheydt onder wesen waren: maer dit
wert een recht ouer het volc genaemt/
den welken het moeste onderdantich
en gehoorzaam zijn/en niet en mochte
wederstaen: ghelyck of Samuel ghe-
seft hadde/ De begheerlicheydt der
Coninghen sal tot sulcke stoutē vryhē
comen/de welcke ghy niet en sult mo-
gen hindereen/ maer alleentijt de ge-
boden ontfangen en gehoorzaam zijn.

27 Daer is een seer schoone vnde wone-
mende plaetse by Jeremiam/de wel-
cke hoewel sy lants is/ noch tansamp niet
en sal vdzieten hier te vanden/om dz
sy dese gantsche hādellinge seer opent-
lijck verclaert. Ic hebbe de aerde ghe-
maecht en de mensche (seft de Heere)

Jerre. 27.
a. 5.

en de dieren die op der aerde zijn/door
mijn groote cracht en door mijnē wt-
gerecten arm: en ick geue de genen
die my in myne ooghen bebaecht. So
hebbe ic vā nē alle dese lāden gegeneu
in de handen Nabucadnesar / myns
dienstknechts/en alle volcken en groo-
te Coninghen sullen hem dienen/tot dz
de tijt zyns lands sal comen. En het
sal geschen/dat ic dat volc en dat rjke-
ke dat den Coninck van Babilonien
met en sal dienen / sal verfoecken met
den sweerde / hongert ende pestilencie.
Daerom dient den Coninc vā Waby-
lonien/ ende ghy sult leuen. Hier sien
wy met wat grooter gehoorzaamheyt
de Heere dien wreeden en d'ischrike-
lijcken tyran wilde geert hebben/en
dat om geen ander oorzaak/dan om dz
hy het rjcke beeft. Welcke bestittinghe
bewees dat hy door Gods oordeninge
was op den Conincklike thron ghe-
stelt/en tot de Conincklike thronstept
dheuen/ de welcke het niet groozloft
en was te wederstaen. Ist dat wy al-
tijts booz oogen hebben / dat door die
selue oordeninge/ door de welcke de au-
toriteyt der Coninghen berooydent is/
ooc de boose Coninghen ingestelt wor-
den: so en sullen die opzuerige gedach-
ten nēmermeer ons inden sin comē/te
weten datmen den Coninc behoort na
zijn vdiensse te handelen/en dat het nē
recht en is/ dz wy ons souden dien on-
derworpen/die hem selue nē en draecht
ghelyck het eenen Coninck betaemt.
Het ware te dgeefs dat yemat seyde 28
dat dit gebot is sonderlinge den Isra-
eliten gegeneu. Want men moet aen-
mercken op wat reden de Heere dat
sundeert. Ic hebbe (seft hy) Nabucad-
nesar het rjcke gegeneu: Daer dient
hem/en ghy sult leuen. So wān dan
het rjcke ghegeuen is/ dien moetmen
sond twijfel dienen. En so wān de
Heere en ā tot Conincklike hooch-
dheft/ soo betuycht hy ons dā mede
zinnen wille/dat hy wil dz die regnee-
re. Want hier vā zijn gemeene getuy 29
genissen der Schijfuere: ghelijc/om de a. 2.
ongerechtich des lants zijn daer vele
vzincen. Icē/hy benoemt den Conin-
S S s iij ghen.

Job. 12. gen de onderdanicheyt / ende verheft-
6.18. se wederō tot mogēheyt. Als wy dit

Here. 29. Waer is by den Prophete Jeremiam
6.7. oock een aūd gebot des Heeren / waer

mede hy zyn volck gebiet de vrede der
 stad Babilō te soeken / tot de wel-
 ke sy gheuangen ghebracht waren: en
 Godt booz haer te bidden: om dat sy
 in dier staet vrede / souden oock vrede
 hebben. Siet den Israeliten die van
 alle haer goet berooft / wt hare huyfen
 gestooten / wt haer lant gezeuen / en-
 de tot ellendige dienstbaerhēz gebracht
 waren / wordt gheboden booz de wel-
 uaert haers ouerwinners te bidden:
 niet ghelijc ons geboden wort te bid-
 den booz de gene die ons betuolgen:
 maer dat zyn rijcke in ruste ende wel-
 uaert bewaert sy / op dat sy oock booz-
 spoedichhē daer on leuen. Also Da-
 uid in booz Godts ordeninge tot ee-
 nen Coninck vercozen / ende met zyn
 heylige olve gesalft zijnde / hoewel hy
 bukten zyn verdienste / weeredelijc vā
 Saul duolicht wert / so heeft hy noch-
 tans het leuen zijns duolichs heyligh
 gheacht / om dat de Heere hem tot de
 eere des Rijcs gheheylt hadde. Het
 sy verre van my (seyt hy) dat ic booz
 den Heer soude mynen heere den ge-
 salfden des Heerē dit doen / dz ic mijn
 hant soude aen hem slaen / want hy is
 de ghesalfde des Heeren. Item / Mijn
 ziele heeft v gespaert / ick hebbe ge-
 seyt / Ic en sal mijn hant niet slaen aen
 mijnen heere / want hy is de gesalfde
 des Heeren. Item / Wie sal zyn hant
 slaen aen den ghesalfden des Heeren
 ende ontschuldich wesen: De Heere
 leest / ten sy dat de Heere hem slaet /
 ofte zyn dach come dat hy sterue / ofte
 in den crēch come: so sy het verre van
 my dat ick mijn handt soude slaen aen
 den gesalfden des Heeren.

29. Sulcke cerbiedinghe ende gelinthe
 zyn wy allen onsen Duersten schul-
 dich / hoedanich zy oock zyn. Welcke
 ick daerom dicmael bēale / op dat wy
 leeren dat wy niet en moeten onder-
 soeken hoedanich de menschen zyn /

maer dat het ons ghenorch sy / dat sy
 booz den wille des Heerē dien persoon
 dragē / den welcke hy eē onuerwozpe-
 lycke Waeslept gegeuē en ingezuct
 heeft. Waer yemant mochte segghen /
 De ouerste zyn ooc wederō haer ampe-
 den onder satē schuldich. Dit hebbe ic
 nu beleeden. Waer ist dat yemant daer
 wt beslypt dat ic allenijc den rechte-
 uerdigen Duersten gehoorsamenheyt
 schuldich is / die argumenteert dwaes-
 inge. Want de mannē zyn haren wijue /
 en de ouders haren kinderen hulpe en
 bescherminghe schuldich. Waer of de
 mannen en de ouders niet en doen dat
 sy schuldich zyn: Of de ouders de wel-
 ken Paulus abiedt hare kinderen tot
 toornicheyt te tēgen / so hardt en on-
 geschicelijc zyn tegen hare kinderen
 dat zyse booz haer eygeninnich seer
 vermoeyen: ende of de mannen schan-
 delijc handelen met hare wijuen / de
 welcke sy behooren lief te hebben / ende
 gelijc weerce daethens te sparen / sul-
 len daerom de kinderen den ouderen /
 ende de wijuen hare mannen niet ghe-
 hoorzaem zyn. Ja sy zyn ooc den boos-
 sen en ongeschichten onderwozen. En si
 dwijle wy niet en behooren te ach-
 mercken hoe een and onse doet wat hy
 schuldich is / maer moet alleenijc ge-
 dachtich zyn / en booz ooghen houden
 wat hy seilue behoort te doen: so moet
 dit hier booznemelijc plaetse hebbe by
 de gene die onse anders macht ge-
 seelt zyn. Waerō ist dat wy van eenen
 harde Prince weeredelijc gequeelt wor-
 den / of dz wy vā eenē glerigē Prince
 onmatichlijc geschat wordē / ist dz wy
 vā eenen onachtamen Prince slaten
 worden / ofte ist dat wy vā eenē godt-
 loosen Prince om der godtsalicheyde
 wille verdoet worden: so laet ons ten
 eersten onser sonden gedachtich wor-
 dē / de welcke sonde twisfel booz sulcke
 geeselen des Heeren / gersaht wordē.
 Hier wt sal een ooringedich come / de
 welcke onse onijdsamhēz sal dwinge.
 Daer na laet ons ghebedenken dat het
 ons nē toe en coemt sulc quaet te bere-
 ren: maer dat wy nē anders en rōnen
 doen dā de hulpe des Heerē genorpe /

Ephes. 6
a.1.

Ephes. 5
c.26.

1. Pet. 3
b.7.

Dan. 9. b
7.

Ps. 21. in wiens hāt de herten der Coningen
 en de veranderinghe der rijken zijn.
Ps. 82. Hy is de Godt die in de vergaderinge
 der goden sal staen/ende midden onder
 hen de goden oordeelen: door wiens
 aenschyn alle Coningen sullen neder
 vallen en beuen/ en oec alle Richters
 der werelt die sijnen Christus niet
 gecust en hebben/ die onrechtuerdige
 werten geschreuen hebben/ om den ar
 men in het recht te verdrucken en der
 sake der swacken geweld te doen: om
 weduwen en weesen te beroouen.

30 Ende hier wordt zijn wonderlijcke
 goetheyt/en macht/ en boosheit
 openbaer: want somtijts verweckt hy
 sommige wt sijne dienstknechten opet
 lijc/ en wapentse met zijn beuel om ee
 boose heerschappij te straffen/ en het
 volc dz onrechtuerdichlijc verdrückt
 is/ wt zijn iāmerlijcke elende te ber
 lossen: somtijts gebruyt hy daer toe de
 raserie der menschen/ die yet anders in
 den ān hebben ende soecken een ander
 dinc te doen. Also heeft hy het volc Is
 rael door Moysen wt de woeste tyā
 nie Pharaonis verlost: door Moysi
 el wt het geweld Chusan des Coninc
 van Syrien/ en door andere Conin
 gen ofte Richters wt andere dienst
 baerheden verlost en tot vrijhē weder
 gebracht. Also heeft hy de hancerdichz
 Egypten door de Egyptische/ en de hooch
 moedicheyt der Egyptischen/ door de
 Assyrische: en de woetheyt der Assy
 rische/ door de Chaldee gestraft/ en de
 soorgeloose stouticheyt der Stadt Ba
 bylon/ door de Meden en Persen ge
 teint/ als Cyrus nē de Meden ouer
 wonnen hadde: En de ondancbaerhē d
 Coningen Juda en Israel/ ende die
 godtloose wederspanicheyt ouer sijne
 so groote weldaden/ heeft hy somtijts
 door de Assyrische/ en somtijts door de
 Babylonische gedwongen en gestraft:
 hoe wel niet al op gelijcke wise. Wāt
 dewijle die eerste waren van Godt be
 hoorlijc geroepen om sulcx te doen/ so
 en hebben sy tegen de Coningē crēch
 boerende/ die Apsesepdt die door
 Godts ordeninge den Coningen ghe
 geuen wag/ niet te niete ghemaect:

maer dewijle sy van Godt geschapent
 waren/so hebben sy de minder macht
 met een grooter gedwongen: en ge
 lijc de Coningen mogen hare Stadt
 houders straffen. Maer andere hoe
 wel sy door Godts hant gheschickt
 worden waer toe het hem belieft/ en
 onwetende zijn werc volbrachten: so
 en hadden sy nochtans nē anders dan
 boosheyt in den ān.

Maer hoe der menschen werken ge
 acht wordt/so heeft nochtā de Hee
 re nē te min zijn werck daer door vol
 bracht/ de bloetgierige scheptrē d
 uerdiger Coningen bēkēde/ en onuer
 dragelijcke heerschappijen te niete ma
 ken. Aet de Prince die dooren en d
 schikken. Nochtān moeten wy hierē
 tusschen seer neersichlijc toelē/dz wy
 de autorteyt d
 Querichē die vol
 grooter eerwerdichz is/ en vā Godt
 door seer strenge gheboden beuesticht
 is/geentlīng en verachtē/nōch daer te
 gen en stryden/al ist dz de personen
 die se hebben/seer onuerdich zijn/ en
 de selue door hare boosheyt/ soo vele
 in hen is/ontreynigen. Want al ist dz
 de castijdinge eend ongebonden woede
 der heerschappij/ de wāke des Hee
 ren is: so en moeten wy nē terstōt dē
 ken/dz sy ons geboden is/ den welken
 anders geen beuel gedaen en is/dā dz
 wy sullen gehoorfaem zijn/en liden.
 Ic spreke altyt van die menschen die
 geen Querichē en zijn. Want so daer
 nē eenige mind Querichē ghestelt
 zijn/om den boosen lust d
 Coninghen
 te matigen (gelijc boortijden by de A
 cedemomen sommige genacmt Epho
 ri/tegen de Coningen gestelt waren/
 ende de Romeynen hare beschermers
 des volcx/tegen hare opperste regeer
 ders hadden/en de gelijc oec d
 the
 nische: en gelijc mogelc oec hyden
 in alle Rijken de drie Ordenen zijn/
 als sy gaderinge houden) die vbiē
 ic niet alleelijc nē hē seluen agtra
 uolgende daer aupt teghen de woede
 stouticheyt der Coninghen stellen:
 maer segge oec dat sy ontrouwe ende
 meynedich zijn/ist dat sy door de bin
 geren āen als de Coningen ouerwil
 S S S v lichlijc

Exo. 3. b
 7.

Indic. 2.
 d. 9. en in
 de nauol
 gende ca.

lichlijc erde onmatichlijc het arm holt
quellen: want dat is de bypheyte des
volcx bedriegelijc verraden ende ouer-
geue/der welcker beschermers sy dooz
Godes ordeninge gestelt zijn.

32. Maer in die gehoorsamenheyt diemē
(gelijc w. geleert hebbe) den Duer-
sten schuldich is/moeten altijt wt-
nemen/ta boozemelijc toescien/ dat sy
ons niet aen leyde van de gehoorsame-
heyt Godes/ wiens wille moeten al-
ler Coningen begeerten onderworpen
zijn/ ende booz wiens ordeninge alle
hare geboden moeten wijcken/ ende
wiens Maeskeyt alle hare schepren
moeten onderdanich zijn. Ende booz-
waer datmen om den menschen ghe-
noech te doen/ dien vertoorent/ om
wiens wille men den menschen ghe-
hoorsam is/ dat is een seer verkeert
werck. So is dā de Heere de Coninc
der Coninghen: de welcke alleen booz
al en bouen al moet gehoozt zijn/ soo
wanneer hy zijnen heptigen mont op
doet: en daer na zijn wy den menschen
onderworpen die ouer ons gestelt zijn/
maer niet anders dan in den oppersten
Heere ende Godt: teghen den welcken
so sy yet gebieden/ dat en moet niet ge-
acht noch gerekent zijn: wy en sullen
hier ooc na alle die weerdicheyt die de
Duericheden hebben/niet vraghen/der
welcker geen onrecht en geschiet/ als
sy onder die sonderlijcke ende warach-
tichlijc opperste macht Godes gestelt
wozt. Na dese reden seyt Daniel dat
hy tegen den Coninc niet ghesondicht
en heeft/ als hy synen godloosen ghe-
bode niet gehoorsam en was: wāt de
Coninc was bukten syne palen geire-
den: en dede niet alleenlijc den men-
schen onrecht/maer maecte selue zijn
macht te niete/ syne hoornē tegē Godt
verheffende. Ende hieren-tegen wozt
het volck Israels gestraft/ dat sy den
gheboden des godloosen Conincs te ge-
hoorsam waren. Want doe Jeroboa

goude calueren gemaect hadde/ so heb-
ben sy tot zijn behagen den Tempel
Godes verlaten/ ende die nieuwe ju-
persticien aengenomen: ende de naem-
ers zijn ooc also lichtuerdich ghe-
weest om hen seluen na haerder Co-
ningen behagen te bukken. Dit ver-
wijt de Propheete hen strengelijc dat
sy de geboden haers Conincs aenge-
nomen hebben: so verre ist dat sy dooz
de boozwendinge der gehoorsamenheyt
souden lof verdienen/ daermede de
hoofsche playmsijners hen seluen
decken/ en de eenuidighe bedrieghen/
seggende/ Dat hen n. gehoozloest en is
yet te weyghen/ dz de Coninge hen
opleggen: gelijc of Godt den mensche
zijn recht ouergegeuen hadde/ als hy
se ouer de regeringe der menschen ge-
stelt heeft/ oft ghelijc of de aerdsche
macht vercozt woze als sy haren Au-
tooz onderworpen wozt/ booz dē wel-
ken ooc de Hemelsche heerschappē be-
uen. Ick weet wel wat grooter perije
kel van dese stant affstijccht mach co-
men/ dewijle de Coningen dat seer on-
werdichlijc nemen/ als sy vernebert
ofte verachte worden: der welcker ver-
bolgentheyt een bootschap des doots
is/ gelijc Salomon seyt. Maer dewij-
le dit van Petro den Hemelschen ver-
cōdiger betuycht is/ dat mē meer moet
Gode dan den menschen gehoorsam
zijn: so moeten wy ons niet die gedach-
te troosten dat wy dan die gehoorsame-
heyt bewijzen die Godt eyscht/ als wy
lieuer alle dine liden dā bande Gods
salicheyt afwijken. Ende op dat onse
kerten niet en verclaunen/ so vermaect
ons Paulus niet noch eenen anderen
puckel/ segghende/ dat Christus ons
dacroon so diere ghecocht heeft/ om dz
wy niet en souden onseluen der boos-
ser begeerten der menschen dienster
maken: ende veel min ons tot hare
godloosheyt beguen.

Pro. 16.
b. 14.
Act. 5. 8.
29.

1. Cor. 7
d. 23.

Da. 6. f.
22.

1. Sec. 5.
d. 13.
1. Reg.
12. g. 39.

G O D D E I D J.

Register der onderwysinghe der Christi- steliicker Religie Ioannis Caluini.

Het eerste ghesal wyft aen den boeck, het tweede die
Capittelen, het derde de sectien ofte taelien van
elck Capittel, het vierde de pagin ofte bla-
deren, het vyfde de colommen.

A.
Van de Coluthen.

Daer waren Coluthen inde oude
Gemynte/ boec. 4. ca. 4. tal. 1. pa. 713.
col. 1. en tal. 9 pa. 718. col. 1.

Van Adams val.

Adams valen is niet ghecomen wt
gulscheyt der kele/maer wt ongeloo-
uicheyt: wāt hy heeft Gods Woordt
ende waerheyt veracht/ ende is tot des
dypuels leuge afgewekē. Ende de on-
geloouicheyt heeft de eergiericheyt en-
de hooneerdicheyt plaerse ghemacht/
by de welke oock ondanckbaerheyt
was. Ende de eergiericheyt heeft de
verspannichz gebaert/ boec. 2. cap. 1. tal.
4. pa. 141. col. 2.

Wenijle ooc de andere creatuerē ce-
nichins zijn door Adams val mismaect
gheweest/ so en ist geen wonder dat het
gantsche menschelijke gheslachte daer
door verdozen/ dat is/ van synen eer-
sten oorspronck afgewekē/ ende der ver-
uloekinghe onderworpen geweest is.
Dat de oude Leeraers dit genaet heb-
ben erfsonde: ende dat sy nochtans dit
hoofstuc der leere niet so wel als het
betaemde/ verclaert en hebben. Ende
dat hierentusschen Pelagius groote-
lijck gedwaelt heeft/ doe hy seyde dat
de sonde banden eersten mensche in al-
le de nacomers coemt/ alleenlijc om dat
sy de sonde des eersten mensches nauol-
ghen/ ende niet om dat sy hem is aenge-
bozen: dit wordt bewisen met redenon
ende getuyghenissen der Schrifture/
boeck. 2. cap. 1. tal. 5. 6. pag. 142. col. 2.
Ende al ist dat dit gebreck boozneme-
lic in de ziele gelegen is/ dat nochtans
dierom tot besuydinghe deser leere die
disputacie onnoodich is/ of de ziele des

kints coemt wt de ziele des Vaders/
wāt de oorake deser smetteliker crā-
heyt en is niet in de substantie des
bleescs ofte der ziele/ maer om dat
Godt het alsoo verozdent hadde dat de
eerste mensche die ghauen die hy van
Godt hadde/ soude door hem ende door
de syne hebben en verliesen. Ten laet-
sten dat het teghen dese leere nū en is/
dat de kinderen der Geloouigen gehey-
licht worden/ boec. 2. cap. 1. tal. 7. pag.
144. col. 2.

Dese sentencie/ dat door Adams val
alle de natuerlijke gauen in den men-
sche verdozen zijn/ en dat de ghauen
die bouen nature waren/ wechgheno-
men zijn/ is van velen ghebruyet/ maer
van weynigen verstaen geweest/ boec. 1.
cap. 2. tal. 4. pa. 151. col. 2. ende tal. 16.
pag. 161. col. 1. Welcke sentencie ver-
claert wordt/ cap. 2. tal. 12. pag. 157.
col. 2.

Te weten/ dat de gauen die bouen
nature waren/ zijn wechghenomen ge-
weest/ als het gelooue/ de liefde Gods
en des naeste/ de neersticheyt tot heyl-
icheyt ende rechtueerdicheyt: maer dat
sy wedergegeuen wordē van Chri-
sto. Ende dz de natuerlijke gauen/ als
het verstant ende het herte/ zijn ver-
dozen geweest/ om dat de ghesontheyt
des verstants ende de rechticheyt des
herten oock mede wechghenomen wa-
ren. Item dat de reden in den mensche
niet ghantschelijck en is wechgheno-
men/ maer eensoecels vercrancht/ ende
eensoecels geschent geweest: item dat de
wille des mensches/ wenijle hy van
de nature des mensches niet en con-
verscheptē worden/ niet en is vergaen
geweest/ maer niet boose begeerliche-
den

Register.

den bewangen geworzen/boeck.2. cap. 2. tal. 12. pag. 157. col. 2.

Dat Godt niet alleenlijc den bal des eerste mensches/ende daer in de bal der nacomeren boosheit ofte toegelaten/maer ooc na zijn goetbuncten genoecht heeft/ dat wort door de ghetuyghenissen der Schryftuere ende Augustini bewesen/boeck. 3. cap. 23. tal. 7. ende. 8. pag. 933. col. 1.

Van Afgoden.

De Schryftuere verciert Godt met sekere namen ende teekenen / niet om hem aen ee plaetse ofte volck te binden/maer om zijn heylighe Godheyt van afgode te onderscheyden/boeck 1. cap. 8. tal. 15. pa. 232. col. 2.

De wtlegginge des eerste gebots/daer bewesen wort dat de aanbiddinge/het betrouwen/de anroepinge/ende dāc segginge/gantschelijc Gode alleen toecommen: ende dat niet een hayz daer van eenigen anderē en can toegeweycht wort den/sonder Gode groot onrecht te doe/booz wiens oogē alle dingen openbaer zijn/boeck 2. cap. 8. tal. 16. pa. 233. col. 2.

Wtlegginghe des tweeden ghebots/waer van afgode en beelden gehandelt wort/boeck 2. ca. 8. tal. 17. pa. 234. col. 2.

Dat de Schryftuere om ons tot den warachtigen Godt te leyden/clacelijck alle goden der heydenen wt sluyt/boeck 1. cap. 10. tal. 3. pag. 41. col. 1. En booz nemelijc alle afgoden en beelden/boeck 1. cap. 11. tal. 1. pag. 42. col. 1.

Dat Godt onderscheyden wort van de Afgoden/niet alleenlijc op dat hy alleen Godt genaemt worde/maer op dat hy ghantschelijck alleen gheert ende gebient worde/ende op dat men al wat der Godheyt toekomt / geenen anderē toe en schryue/boeck 1. ca. 12. tal. 1. pag. 53. col. 2.

Dat de eerlijc Gods door godtloose leugen veruulst wort/so waer neer men hem eenighe forme nendicht. boeck 1. cap. 11. tal. 1. pag. 42. col. 1.

Dat alle beelde die gemaect worden om Godt af te beelde / enckelijck Gode mislagen: dit wort bewesen met ghetuyghenissen en reden / boeck. 1. cap. 11. tal. 2. pa. 42. col. 2. En dz het verbod dā

geene beelden te maken / niet den Jode alleen aengaet/Int selue.

Dat Godt voortijde zijn tegenwooz dichz door sekere seculijche teekenen dē gantschen volcke/ ofte sommigē wtuercozenen also vertoont heeft / dz sy door die selue teekenen vermaect waren dā het onbegrijpelijc wesen Gods/boeck 1. cap. 11. tal. 3. pag. 43. col. 1.

Dat de Papiste wtānnich zijn / die de beelde Gods en dē heyligē beschermē door het exempel der Cherubim die dē genadensoel betten / dit wort ooc door de ghetuyghnisse Iunienalis bewesen/boeck 1. cap. 11. tal. 3. pag. 43. col. 2.

Dat de beelde geene Gode zijn/dz be wijs de materijel selue/en ooc de makinge/ de welcke door menschen hāden volbracht wort/boeck 1. ca. 11. tal. 4. pa. 44. col. 1.

Tegē de Grieken die geē beelde Gods en inijde/maer laten se toe te schilderen ofte male/boeck 1. ca. 11. tal. 4. pa. 45. col. 1.

De sentencie Gregorij / daer op de Papisten steunen / te weten / Dat de beelden zijn der onghelcerden boecken/ wort wederleijt door de ghetuyghenissen Jeremias/ende Habacuc: Item Iacobi/ Eusebii/Augustini/Barronis/en met de oordeninge des Eilbertijnschen Consiliums/boeck 1. cap. 11. tal. 5. 6. 7. pag. 45. col. 2.

Dat de beelden der Papisten/daer mede sy de heylige Martelaren ende dē Godtsalige maechden booz oogen stellen/exemplen zijn van schandelijche onuerdact en oncrupsch / boeck 11. ca. 11. tal. 7. pa. 46. col. 2. en tal. 12. pa. 50. col. 2.

Wt de berondinghe des woortdē Gods/en wt de verdeelinghe der sacramenten sal het volc meer leeren dan wt buyfent herten cruypen/boeck. 1. ca. 11. tal. 7. pa. 46. col. 2.

De Dubdiz en oorspzone der afgoderie/is dz de mensche nē geloouēde dz Godt hy hen is/te ap dz hy hem seluen bewijse vleeschelijc tegēwoordich te zijne/hebbe teekenen opgericht / door de welcke u geloofd dz hi vleeschelijc booz hare ooghen was/boeck. 1. cap. 11. tal. 8. pag. 47. col. 1. Na sulck een ghesichtsel volcht terfont de aanbiddinge Gods.

Godts ofte eēder creatuere in het beelt:
ende bepoet is door de Wer Godts ver-
boden/ tal. 9. pag. 48. col. 1.

Tegen de gine die tot bescherminge
v groen welcker afgoderie boozwende
dat sy de beelden door geene goden ach-
ten/wozt bewesen dat ooc de Joden het
gouden calf makēde/ noch de Heydenen
hare beelden ende afgoden makende/ n3
en achtende dat sulcke dinghen Godt
waren/ende nochtans en canse niemāt
van afgoderie ontschuldighen/boeck. 1.
cap. 1. tal. 9. pag. 48. col. 2.

Wat de Papisten also wel als de
Heydenen ende afgodēche Joden dese
necpunge hebben d3 sy Godt selue die-
nen onder de beelden /boeck. 1. cap. 1. 1.
tal. 10. pa. 49. col. 1. En d3 sy n3 en co-
nen ontullen met hare onderschept tuf-
schen Dulta ende Atria/ tal. 1. 1. pag.
49. col. 2. ende tal. 16. pag. 53. col. 2. en
cap. 12. tal. 2. pag. 54. col. 2.

Dat het beeldefijde ende schilderen
niet gantschelijck bevozen en wozt/
als de afgoderie ofte beelden-dienst ver-
doemt wozt: maer dat daer mede ghe-
eyscht wozt dat die consten niet anders
dan behooflijck en rechte ghebruycken
worden/ende dat Godt niet ghebeden
noch gheschildert en worde/maer dat-
men alleenlijck die dinghen snijde ende
schildere die de oogen connen sien/boeck.
1. cap. 1. 1. tal. 12. pag. 50. col. 1.

Van beelden in tempelen der Chri-
stenen/ boeck. 4. cap. 9. tal. 9. pag. 78. 1.
col. 1.

De afgodendienaers selue in alle eeu-
wen hebben natuerlijc genoeft dat daer
een eenich Godt is:maer dit ghetoelen
en heeft niet boozder ghestrect/dan om
sonder onschuldt te zijne/ boeck 1. cap.
10. tal. 3. pag. 41. col. 2.

De Afgoderie is een groot bewijs d3
de kennisse Godts is natuerlijc in aller
menschen herre ingedruet/boeck. 1. cap. 3
tal. 1. pag. 6. col. 1.

Van Aflaten.

Dat de aflaten so lange plaetse ghe-
hadt hebben/dat is een bewijs der groo-
ter duyssernisse der dwalinghe/ daer in
de menschen sommige eeuwen lanc zijn
versoncken gewest/boeck 3. cap. 5. tal.

1. pag. 430 col. 2.

Wat de aflaten zijn na der Papisten
leere:waer wt beruycht wozt d3 sy zijn
een ontheplighinghe des bloets Chri-
sti. Item een seer schoo vergelijkin-
ge Chrijst met de Pauselijc aflaten ooc
aldaer.

De godtloose leere der aflaten wozt
wederleydt door wtmenen schoone
sentencien Leonis des Roomschen Bis-
schops/ende Augustini: en daer wozt
bewesen dat het bloet der Martelaren
niet onruchtbaer en is / hoe wel het
gheen plaetse en heeft in de vergeninge
der sonden/ boeck. 3. cap. 5. tal. 3. ende 4.
pag. 43. 1. col. 2.

Dat het Euangelium Godts moet
kugenachtich zijn/ ofte de aflaten: ende
welck de oorspronck der aflaten schijnt
te zijne/boeck 3. cap. 5. tal. 5. pagina. 43. 3
col. 2.

Van Archbisshoppen.

Soect Opperbisshoppen.

Van het Vuontmael des Heeren.

Soect het Nachtmal des Heeren.

W

Van het Beelt Godts in den
mensche.

Wat het 3y dat de mensche ghescha-
pe is na het Beelt Godts: waer ooc de
onnutte wtlegginghe dāndyt ende
sommiger anderer menschen/wozt we-
derleyt/ende bewesen / dat het Beeldt
Godts booznemelijck in het verstandt
ende herte/ ofte in de ziele ende in hare
machten geleght is/ hoe wel het oock
in den wtwendighen mensche synen
schijn geeft/ende tot alle de wtneemt-
heyt strect/daermede de mensche alle an-
dere dieren te bouen gaet/boeck 1. cap.
15. tal. 3. pag. 101. col. 2. ende boeck 2.
cap. 2. tal. 1. pag. 148. col. 2.

Dat het beelt Godts in het begin is
in Adam ghesen gheweest in het licht
des verstandts / in de rechticheydt des
hertes/ En in de ghesontheit alder de-
len/ dat wozt bewesen wt de weder-
oprichtinghe der verdorren natuerel/
daer mede Christus ons Anicht na het
beelt Godts/ en door andere argumen-
ten/boeck. 1. cap. 15. tal. 4. pag. 103. col. 1

Van Beelden.

Soecke

Soect Afgoden.

Van Wegeerlijcheit.

Onderfchept tusschen wegeerlijcheit
en raedt/boec 2. cap. 8. tal. 49. pag. 255
col. 3.

Dat alle wegeerlijcheden der mensche
boos zijn ende sonde/nz so verre zy na-
tuertijc zijn/maer om dat sy alle onge-
schickt zijn dooz de verdoemtheit der
natuere. Ende dat Augustinus alsoo
getoelt heeft/ ist datmen hem neerstich
ijst aenmerckt/boec 3. cap. 3. tal. 12. pa.
386. col. 1. Dit woerde wt vele plaets-
sen zijnder boecken bewesen/ boec 3. ca.
3. tal. 13. pag. 386. col. 2.

Van de beloften Gods.

Dat alle de beloften niet sonder ooz-
fakē in Christo beloten en worden: de
wijle een peghelijcke belofte is een be-
tuyginge der liefde Gods tot ons/ de
welcke niemandt lief en heeft buyten
Christi. Dat doe Naama wt Syrie/
en Cornelius de Hoofstman ouer hon-
dert/est de Cameritinc Candaces/ tot
welcken Philippus gebracht wert/nz
en zijn sonder kennisse Christi geweest/
hoe wel sy een seer cleyn smaecte van
hem/ en een gelooue hadden dat eens-
deels onclaer was/boec 3. cap. 2. tal. 32
pag. 369. col. 2.

Dat het Gode/om de liefde der recht-
teerdicheit/en den haet der ongerech-
ticheit in der menschen herte te drucke/
niet genoech en was naecte gheboden
hoorzeffelt te hebben/maer heeft oock
daerby gestelt beloften der segeningen/
beyde des tegenwoordigē leuens/ ende
der eeuwiger salichheit dreyginghen
beyde der teghenwoordigher ellendiche-
den/en des eeuwigen doots. Ende dat
dooz de dreygingen/de ouergruote sup-
uerheyt Gods: ende dooz de beloften/
zijn lijdende tot de rechtteerdicheit ende
oock wonderlijcke mildicheit tot de
menschen/betuycht woert/boec 2. cap. 3.
tal. 4. pa. 225. col. 1.

Wande belofte daermede Godt beloeft
zijn barmherticheit in darsent geslach-
ten te berheyden/ boeck 2. cap. 8. tal.
21. pag. 237. col. 1.

Dat de beloften der Wet/ hoe wel
sy niet condiciē zijn/ nochtans niet te

berghhefs gegēgen zijn/ boec 2. cap. 7.
tal. 4. pag. 213. col. 2.

Van beloften der menschen.

Of de Christene menschen wel mo-
gen beloften doen/die buyten het wtge-
druckte woort Gods gheschietmēds
waer dooz sy te achten zijn/boec 4. cap.
13. tal. 1. pag. 838. col. 1. ende tal. 6. pa.
842. col. 1.

Datmen in de beloften te doen moet
drie dingen aenmercken/te weten/wie
hy zy dien wy belouen/namelijc Godt/
den welcken gehoorsamenheit behaecht
boec 4. ca. 13. tal. 2. pa. 839. col. 1. Iste/
wie wy zijn die hem yet belouen/op dē
wy onse macht aensien/en onse roepin-
ge aenmercken/ op dat wy de gāte der
brijsheyt die de Heere ons ghegheuen
heeft/niet en verachten/tal. 3. pag. 839
col. 2. Ende met wat herte wy Gode
yet belouen/tal. 4. pag. 841. col. 1.

Van de belofte der cypschē der Drie-
steren/Moniken ende Jonnen/boec 4.
cap. 13. tal. 3. pag. 40. col. 1. en tal. 17.
18. 19. pag. 850. col. 2.

Der beloften zijn vier eynden waer
van de twee den hoopleden/ ende twee
den toecomenden tijt aensien/boeck 4.
cap. 10. tal. 4. 5. pag. 841. col. 1.

De belofte die in den Doop beloest
wordt/is allen Christenen ghemeyn/
boeck 4. cap. 3. tal. 6. pag. 842. col. 1.

Van de lichtteerdicheit en superstie-
cie der werelt in beloften te doen/boeck
4. ca. 13. tal. 1. pa. 838. col. 2. ende tal. 7
pag. 842. col. 2.

Van de Dordiechte.

Wande Dordiechte stryde de School-
leeraers tegen de Canonissen/ de welcke
seggen dat sy niet en is wt Gods
beuel. Wederlegginge der argumenten
der Schoolleeraren/waer van het eers-
te is/dat de Heere in het Euangelium
de melaetscheid hy gereynicht hadde/
ghesonden heeft tot de Drieesters/waer
de rechte oorzake hier daert beuelsen
wordt/boec 3. cap. 4. tal. 4. pagina 401.
col. 2.

Wederlegginge haers tweeden argu-
ments/te weten/Dat de Heere synen
Discipulen gheboden heeft Lazarum/
welcken hy opghewert hadde/ van de
graf-

Register.

grasdoeken te ontbinden en te verlossen / boec 3. cap. 4. tal. 5. pag. 402. col. 2.

En warachtighe wtlegginghe der twee plaetsen / met de welcke sy haer biechte willen beueftigen: te weten / om dat de gene die tot den Doop Joannis quamen / hare sonden beleeden: ende om dat Jacobus wil dat wy malcanderen onse sonden belijden / boec 3. cap. 4. tal. 6. pag. 403. col. 1.

Dat het een seer oude ghewoonte geweest is / datmen hoor den Priester biecht / maer dz het een vrye sake was / als een politieke discipline / ende niet als een wet van Christo ofte vā de Apostelen gheselt: ende dat dese gewoonte is nameliks van Petrarco Bisschop der Constantinopolitaenscher Gemeyn te / afgelept geweest / om dat een Diaco nus onder dat desel met een ghetrouwt wijf te doen hadde. Dat dese tyrannische wet niet en is den Gemeynen opgelept gheweest door de tijden des derden Innocentij / ouer drie hondert iaren / boeck 3. ca. 4. tal. 7. pa. 403. col. 2.

Van de afbrekinge deser ghewoonte worden ghetuyghenissen verhaelt wt Chrysostomo / Bisschop der Constantinopolitaenscher Gemeyn te / boeck 3. cap. 4. tal. 8. pag. 405. col. 1.

Wtlegginge der Wet Innocentij vā de belijdinge aller sonden: waer menigerley sentencien der Pauselijcker leetaren verhaelt worden van het getal ende ghebruyck der sleutelen / ende van de macht om te binden ende ontbinden / boec 3. ca. 4. tal. 15. pag. 409. col. 2.

De schandelijcke onweerdichz aller hoofsstucken der Wet der biechte / ende sonderlinge des hoofsstuck / datmen moet alle de sonden verhalen / boeck 3. cap. 4. tal. 16. pag. 410. col. 2. Ende een daer beschrijvinge der swaerer quellingen / daer mede de ellendige consciencien menichmans gequelt worden / daer tal. 17. pag. 411. col. 1.

Door een ghelijckenisse wordt beschreuen hoe het meeste deel der weerelt heeft dese sporterije en bedragerie aengenomen. Dat het een onmogelijcke wet is / ende dat de menschen daer door othe uegnst worden. Daer na wordt een seer

seker reghel der biechte bewesen / ende het exempel des publicans voorgeheft / boec 3. cap. 4. tal. 18. pagina 411 col. 2.

Wederlegginghe deses Hoofsstuck / dat de sonden niet verghen en worden / ten zy datmen voorzien om en heeft te biechten. Item wederlegginge haer der tegenwoordinghe. Datmen niet en can oordeelen eermen de sake kent / dat is / datmen niet en mach absolutie gheuen / ten zy dat alle de sonden verhaelt zijn int selfde.

Dat het geen wonder en is dat wy de Doxbiechte derwoordinge dat onse tegenstrijders haer valscheijck dese nutticheyt toeschijuen / dewyle sy de mensche tot stouticheyde om te sondigen wapent / boeck 3. cap. 19. pa. 413. col. 1.

Dat sy te vergeefs de macht der sleutelen voorszenden / dewyle sy geene nacomers der Apostelen zijn / noch den heyligen Geest en hebben: want sy dagelijcx sonder onderscheyt ontbinden dat de Heere geboden heeft te binden: ende binden dat de Heere gheboden heeft te ontbinden / boec 3. ca. 4. tal. 20. pag. 414 col. 1.

Dat sy seggen datmen de macht der sleutelen somtijts mach ghebruycken sonder wetenschap / dat wordt bewesen valsche te zyne: want also soude de absolutie en vergheninghe onseker zijn. Waer ooc ghehandelt wordt van de vergeninge ofte verdoeminge / de welcke de Diacons des Euangelij / ofte de Gemeyn te vcondicht wt Godts Woordt / en van de verscherkz der bercondinge / boec 3. cap. 4. tal. 21. pag. 414. col. 2.

De absolutie der Priesteren in het Pausdom is onseker / also wel vā des Priesters wege die de absolutie geeft / als van des geens wege die syne sondē beghint: mer dat de Euangelische absolutie ende vergeninge seker is: de welcke in dese enige condicie gelegen is / te weten / dat de sondaer vergeninge der sonden soect in de enige offerhande Christi / ende in de genade die hem aengheboden is / geruust wort / boec 3. cap. 4. tal. 22. pag. 415. col. 2.

Dat

Register.

Wat de Papiſtiſche Leeraers / als ſy
 voozwenden dat de macht om te abſol-
 neren den Poſtelen gegeven is / val-
 ſe heijte tot de oorzichte trecken / het ge-
 ne dat Chriſtus eenſoels van de ver-
 condinge des Euangelij / ende eenſoels
 van den Wan geſproken heeft. De dwa-
 lingen Lombardi en zins ghelijcken in
 deſe ſake: ende van den genen die ſy ab-
 ſolueren ende de ſonden vergeuen / ſtraf-
 ſe ende voldoeninge opleggen / boeck 3.
 cap. 4. tal. 23. pag. 416. col. 1.

Somma der dingen die geſeydt zijn/
 wat geuoelen de Godtſalige behooren
 te hebben van de Oorzichte / boeck 3.
 cap. 4. tal. 24. pag. 417. col. 1.

Van de warachtige Biechte.

Wat biechte ende belijdinge der ſon-
 den ons doot. Godts woort geleert zy:
 te weten / dat wy moeten Gode belijde
 die onſe herte kent / ende al: onſe ghe-
 dachten weet / boeck 3. cap. 4. tal. 9. pag.
 405. col. 2.

Dat wt deſe heymelijcke belijdinghe
 die Gode geſchiet / oock een gheuillig-
 ge belijdinge vooz de menſchen volcht /
 ſo wanneer de eere Godts ofte onſe ver-
 nederinghe dat tſicht. Ende dat deſer
 belijdinge vooz de menſche / een ozdent-
 lijke gebuige geweeſt is onder de Jode /
 ende ooc huyden is inde Gemeynthe:
 maer dat ſy nochtans buyten de orden
 op ſonderlijcke wiſſe behoort gebuyct
 te worden / ſo wanneer het geualt dz de
 Gemeynthe int gemeyn in eenighe ſonde
 gevallen is / ofſe dooz eenighe ghemeyn-
 ellende berouet is. Ende van de nut-
 ticheyt deſer belijdinge / boeck 3. cap. 4.
 tal. 10. ende 11. pag. 406. col. 1.

Van twee andere wiſſen der heyme-
 lijke ver biechte ofte belijdinge / waer van
 de eerſte geſchiet om onſent wille / als
 wy begeeren van de broeders ghetrooft
 te zijne om dat het geuoelen der ſonden
 ons berant ende quelt: in wo. 2. ſake
 wy de Paſtozen voornemelijck moeten
 aenſpreken / ende deſe hulpe wiſſelick
 ende matichlijck gebuycken / op dat daer
 geen dienſtbaerheyt ingebracht en wor-
 de. We ander dient om onſen naeſten te
 verſoenen en te vrede te ſtellen / iſt dat
 hy in eenighe ſake dooz onſe ſeyl gehin-

dert is. Hier onder woort ooc vermaect de
 belijdinge der gener die oock niet erge-
 ringe der gantscher Gemeynthe geſon-
 dicht hebben / boeck 5. cap. 4. tal. 12. en
 13. pag. 407. col. 2.

Dat de macht der ſteutelen plaetſe
 herſte in deſe vuerley belijdinghe: ende
 van de brucht die de ghene die belijden/
 daer wt hebben / dewyle ſy weten dat
 hen de vergeuinge der ſonde van Chri-
 ſto vercondicht wort / boec 3. cap. 4. tal.
 14. pag. 408. col. 2.

Daer is een generael ofte ghemeyn
 belijdinghe en en particulier ofte ſon-
 derlijcke belijdinge / boeck 3. ca. 20. tal.
 9. pag. 565. col. 6.

Van Biſſchoppen.

De naem Biſſchop was in de oude
 Gemeynthe in alle Collegien der Diena-
 ren eenen gegeven om der policie ende
 regeringe wille / en niet om dat hy ſon-
 der ooc de andere heerſchappje hebben /
 boec 4. cap. 4. tal. 1. pag. 713. col. 1.

Dat alſo wel de Biſſchoppen als an-
 dere Prieſters moeſt het woort Gods
 prediken ende de Sacramenten wtdee-
 len / boeck 4. cap. 4. tal. 3. pag. 714. col. 1.

Dat de oude Gemeynthe by na de
 leere der Poſtelen onderhouden heeft
 in de roepinghe der Dienaren / boeck 4.
 cap. 4. tal. 10. 11. 12. 13. pag. 718. col. 2.

Hoe de Dienaers ooc ouder Ghe-
 meynthe zijn in haren dienſt verozdent
 als ſy vercozen waren / boeck 4. cap. 4.
 tal. 14. 15. pag. 721. col. 1.

Van de ceremonie daer mede de wa-
 rachtige Dienaers verozdet wart / boec
 4. cap. 19. tal. 28. pag. 987. col. 2.

Dat dickmael een ſeer v. rdozen oz-
 den der Prieſteren / Propheete ende Pa-
 ſtoze geweeſt is / boec 4. cap. 9. tal. 3. 4. 5
 pag. 778. col. 1.

Watmen niet ſonder wtneeminghe en
 moet den Paſtozen der Gemeynthe ge-
 hoorſamen / in / maer in den Heere ende
 in zijn woort / boeck 4. cap. 9. tal. 12.
 pag. 783. col. 1.

Hoe danighe ende wie in het Pauſt
 Dienaers ghemaect worden / boeck 4.
 cap. 6. tal. 1. pag. 722. col. 1.

Dat het recht des volgs int verkie-
 ſen der Dienaren is wtghynomen / en
 dat

dat de oude Canones zijn ouergetredē/
tal. 2. ende 3. pag. 723. col. 1.

Hyedange Priesters in het Pausdō
ghemaect worden/ende waertoe/boec.
4. cap. 5. tal. 4. 5. pag. 724. col. 2.

Wande geuinge der Beneficiën in
het Pausdom/boeck 4. cap. 5. tal. 6. 7.
pag. 726. col. 1.

Hoe getrouwelijck alle Priesters in
het Pausdom haer ampt bedienen/we-
der sy Pontiken zijn ofte werlijc/ ge-
lijc de Canoniken / Decanen/ &c. Pa-
rochypapen ende Bisschoppen/boeck 4.
cap. 5. tal. 8. 9. 10. 11. pag. 727. col. 1.

Wnachtsaemheyt der gener die de ge-
meynten regeerden ten tijde Gregorij
ende Bernardi/ boec 4. 5. tal. 12. pa.
729. col. 2.

De gantsche gedaente der regeerin-
ge der kercken die hynden is onder het
Pausdom/ is gelijc een roofstee/ waer
in roovers regneren sonder wet of ma-
te/boec 4. cap. 5. tal. 13. pag. 730. col. 1.
Hoe onghenoden heren der Prie-
steren/ Bisschoppen/ &c. in het Pausdō
32/boec 4. cap. 5. tal. 14. pa. 731. col. 1.

Van de Cardinalen.

Wanneer de naem der Cardinalen
eerst zijn begin gehad heeft/ ende hoe
sy so haestelijck tot soo groote hooch-
teyde gecomen zijn/boec 4. cap. 7. tal. 30.
pa. 765. col. 2.

Van Ceremonien.

Dat de oude ceremonien wechgeno-
men zijn/so veel het gebruik aengaet al-
leenlijck/ende niet so veel het eynde aen-
gaet (want dat hebben wy hynden keer
claerlijc en crachtich in Christo) en-
de dat haer heylighheyt daer doer niet
vercoert en wordet/boeck 2. cap. 7. tal. 16
pa. 221. col. 2.

Dat de oude ceremonien in haer sel-
uen aengemerct/ en buyten Christum/
te rechte ba i Paulo ghenamēt worden
Want schriften die ons regen / boec
2. cap. 7. tal. 17. pag. 22. col. 1.

De inserters der ceremonien in het
Pausdom/ ordineren onderhoudingen
die ten meesten deele onnut ende som-
tijes oock ongesichtich zijn / hoe wel sy
enen schijn der wijsheyt hebben/Bo-

uen desen verladen sy de consciencien
door haer ongemeten menichie/ boec 4.
cap. 10. tal. 11. 12. 13. pag. 792. col. 2.

Watmen niet en can de ceremonien
des Pausdoms ontschuldige/ seggende/
dat sy zijn tot onderwijnghe der onge-
leerden ingeselt/ na het exempel der ce-
rimonien der Wet: wat hier is een claer
onderscheyt tusschen ons/ ende het oude
volc/boec 4. cap. 10. tal. 14. pag. 794.
col. 2.

De ceremonien des Pausdoms wor-
den gheacht te zijne offerhanden om de
sonden te versoenen/ en het ewighe le-
uen te verdienen/ sy zijn sonder teere/ en
zijn als om gelt mede te dāngen/boeck
4. ca. 10. tal. 15. pag. 795. col. 2.

Van Christo.

De Godtheyt des Soons wort be-
wisen/boeck 1. ca. 13. tal. 7. pa. 61. col. 2.

Tegen sommige honden die den So-
ne Gods bederfelijc zijn erwichheyt
stelen / betuyghende dat hy doe eerst
heeft begonnen te zijne/ doe Godt in de
Scheppinge der werelt sprack/boec. 1.
cap. 13. tal. 8. pag. 62. col. 2.

Wenigerley getuygenissen v Schrij-
tuere/door de welke de Godth3 Chri-
sti bewisen wordet: ende ten eersten wt
het oude Testament/boec 1. cap. 13. tal.
9. 10. pag. 63. col. 1. Daer na wt het
nieuwē Testament/ Int seifde. tal. 11.
pag. 64. col. 2.

Bewijnghe der Godtheydt Christt
wt de wercken v hem de Schrijture
to: schrijft/boec 1. cap. 13. tal. 12. pa. 65
col. 2. Item wt miraculen ende som-
mige andere / Int seifde. tal. 13. pag.
66. col. 1.

Onderscheyt tusschen Christum mit
raket doende/ ende de Pzop. eten oft
Apostelen ghelijcke wercken doende/
boec. 1. cap. 13. tal. 13. pag. 66. col. 1.

Dat Christus de warachtige substā-
cie des menscheijcken vleesch heeft
aengedaen/ ende niet valsche ghedaente-
ofte momaensichte des mēsches (Ziet
de Marcioniten dichten) noch oock
geē hemelich lichaē gelijc de Maniche-
en dichteē/ dit wort bewisen door vele
seer sterke plaetsen der Schrijture/
boec 2. cap. 13. tal. 1. pag. 298. col. 2.

Wetlegginge der plaetsen der Schrif-
tuere die Marcion tot bevestiginge zyn-
der dwalinghe berodapde ghelyck oock
Manicheus/ende ooc hynden sommige
haren Discipulen/ boec. 2. cap. 13. tal.
2. ende 3. pag. 299. col. 2. Waer ooc die
nieuwe Marcionten wederlept worden/
die seggen dat de vrouwen geen zaet en
hebben/om also te bewyzen dat Chri-
stus een lichaem wt niet aenghenemen
heest. Waer worden ooc andere dingen
wederlept / die sy booz ongeschietheyt
booztbrengen/ tal. 3. pag. 302. col. 1.

An de opclimminge Christi/ boec
Hemelvaer.

An Christus den Verlosser/ soecht
Verlosser Christus.

An het Priesterschap Christi/ soect
Priestendom Christi.

An Clercken.

An de Clercken in de oude Gemeyn-
te/ boec. 4. cap. 4. tal. 9. pa. 717. col. 2.

An concilien.

Datmen moet mate houden in de
Concilien te eeren / op datmen Chri-
stus niet en vercozte/ende dat onse lee-
re ten meesten deele in de oude Concilie
bevestight wort/ boec. 4. cap. 9. tal. 1. pa.
777. col. 1.

Dat de Christuere de Concilie geen
autoriteyt en geeft/ ten zy dat sy in den
naem Christi vergadert worden: ende
wat dat zy/ boec. 4. cap. 9. tal. 2. pa. 777
col. 2.

Dat het leughen is dat de Papisten
seggen/ dat de waerheyt in de Gemeyn-
te niet en blijft/ ten zy dat sy onder de
Pastooren zy: en dat daer ooc geen Ge-
meente en is/ ten zy dat sy in de genera-
le concilien gesien worde/ boec. 4. cap. 9
tal. 3. 4. 5. 6. 7. pag. 778. col. 1.

Datmen moet agnemercken als men
handelt van de autoriteyt eens concilii-
ums: en dat Augustinus es seer goede
wyse beschryft/ boec. 4. cap. 9. tal. 8. pa.
780. col. 2.

Dat de concilien seggen malsanderen
straffen/ tal. 9. pag. 781. col. 1. Ende dat
ooc inde eerste ende oude concilien sey-
len genonden worden. tal. 10. 11. pag.
782. col. 1.

An de Conscientie.

Dat de conscientien als sy berse-
kertheit haerder rechtuerdichmakun-
ge booz Godt soecken/ moeten de gant-
sche rechtuerdichz der Wet vergeten/
boec. 3. ca. 19. tal. 2. 3. pag. 547. col. 2.

Dat de Conscientien der Gelooinge
der Wet onderdanich zyn/ niet als dooz
den noot der Wet bedwangen: maer dz
sy va het tock der Wet hyn zynde/ ghe-
willichlyck den wille Godts gheoor-
saem zyn/ boeck. 3. cap. 19. tal. 4. 5. 6.
pag. 548. col. 2.

An de byghent der conscientien in
wtwendige ende onsekeren dingen/ boec
3. cap. 19. tal. 7. 8. pag. 550. col. 2.

Dat de conscientien der geloouigen
dooz de welddact Christi kintheyt vera-
creghen hebbende / wt aller menschen
macht verlost zyn: ende hoe men dit
moet verstaen/ waer ooc van de geses-
lycke ende politieke regeringhe ghes-
handelt wort / ende hoe men dese twee
regeringen moet onderscheyden/ boeck
3. cap. 19. tal. 14. 5. pag. 555.

Wat de conscientie zy/ ende van het
ghemeen onderscheit tusschen het wt-
wendich oordeel ende het oordeel der co-
scientien/ boec. 4. cap. 10. tal. 3. ende 5.
pag. 787. col. 1.

An het cruyce te dragen/

soect Lijde saemheyt.

An Diaconen.

An tweeley Diaconen/ boec. 4. cap.
3. tal. 9. pag. 708. col. 1.

Dat in de oude Kercke de Diaconen
dat selue ampt ghehad hebben / dat sy
hebben onder de Apostelen: An de On-
derdiaconen ende Opperdiaconen/ wan-
neer sy eerstmael gemaect zyn/ boeck. 4.
cap. 4. tal. 5. pag. 715. col. 1.

An het ghebruyck der goeden der
kercke / ende hoe sy inde oude Kercke
ghedeelt waren/ boeck. 4. cap. 4. tal. 6. 7.
pag. 715. col. 2.

An de Papistische Diaconen / van
haren dienst ende van de ceremonie haer-
der beroepeninge/ boeck. 4. cap. 19. tal.
3. 2. pag. 989. col. 1.

An de Papistische Onderdiaconen/
ende van haer beuselachtighen dienst/
ende van haer spottelicheit/ boeck. 4.
cap. 19. tal. 3. 2. pag. 989. col. 1.

Register.

Ghe/boeck 4. cap. 19. tal. 33. pag. 990.

An de Dapifische Onderdiaconen/ ende haer instellinghe/ boeck 4. cap. 5. tal. 15. pag. 731. col. 1.

Wat de Dapisten gheen Diaconens-
schap meer en hebben/ dewyle de gant-
sche bedieninge der goeden der Kercke
daer opentlick tot kerckroof bereldert
is/ boeck 4. cap. 5. tal. 16. 17. 18. 19. pag.
731. col. 2.

Wederlegginghe der ongeschietheyt
sommiger Dapisten/ die van de ouer-
daet der Diesteren/ ende der gantscher
Dauselicker Kercke segghen dat het
de cierscheit des rijck Christi is/ die
van de heylige Propheeten voorsept is/
boeck 4. cap. 5. tal. 17. pag. 732. col. 2.

An Dieste.
Wtlegginghe des achtsten gebots/
waer gehandelt wort van meynigher-
ley aert der dieste/ ende van sommighe
dingen/ de welcke hoe wel se de mensche
anders oordeelen/ nochtans by Godt
dieste gheacht worden. Item dat die
een Dieft is/ die niet en doet het ghene
dat sy na zinnen roep anderen schuldich
is/ boeck 2. cap. 8. tal. 45. pagina 252.
col. 1.

Wat wy moeten doen om desen ghe-
bode ghehoorsaem te zijne/ dat wordt
bewesen door menigherley exemplen/ na
gheleghentheyt der persoonen ampten;
Int selfde/ tal. 46. pag. 253. col. 1.

An den dienst der Gemeynthe.
An den dienst der Gemeynthe Iesi
van de ghene die desen middel om te lee-
ren/ verfinaden/ boeck 4. cap. 1. tal. 5. pa.
676. col. 2.

An de cracht des dieft/ tal. 6. pa. 679.
col. 1.

Dat Godt die zyn Gemeynthe mocht
te alleen door hem seluer leeren/ ofte
door Engelen/ nochtans dat doet door
den dienst der menschen om dyse oorz-
aken/ boeck 4. cap. 3. tal. 1. pagina 702.
col. 2.

Dat de dienst der Gemeynthe niet
sehoone namet inde Schrijfture ver-
ciert ende gescreuen wordt/ tal. 2. 3. pa.
703. col. 2.

An Apostelen/ Propheeten/ Evan-

gelisten/ Pastoren/ ende Leeraers: eff
wat eens vergheleken sijt/ tal. 4. 5.
pag. 704. col. 2.

Wat het voornemste des ampts der
Apostolen ende Pastoren is/ het Evan-
gelium vercondighen/ ende de Sacra-
menten verdeelen/ boeck 4. cap. 3. tal. 6.
pag. 706. col. 1.

Van de Pastoren also aen hare Ghe-
meynte ghebonden zyn/ dat sy niet en
mogen daer van scheyden sonder ghe-
meyn autoriteyt/ boeck 4. cap. 3. tal. 7. pa.
707. col. 2.

Dat de gene die Gemeynnten regee-
ren/ inde Schrijfture genaemt worden
Bisschoppen/ Ouderlingen ende Ver-
ders/ boeck 4. ca. 3. tal. 8. pag. 707. col. 2.

Dat niemant en behoort hem seluen
in het leeraemste ofte in de regheeringhe
der Gemeynthe in te seken/ maer dat hy
moet geroepen zyn/ boeck 4. cap. 3. tal.
10. pag. 708. col. 2.

De vercondinge des woorts Gods
wort vergeleken by het zaet dat in de
aerde gheworpen wort: waer wt wy
verstaen/ dz de gaentliche blycht toemt
van de segeringe Gods/ ende van de
cracht des Gheestes/ boeck 4. cap. 14. tal.
11. pag. 861. col. 1.

Haedange Bisschoppen men behoort
te verkiezen/ hoe ende van wien sy be-
hooren vercozen te worden/ ende niet
wat ceremonien men se behoort in te
stellen/ boeck 4. cap. 3. tal. 11. 12. 13. 14.
15. 16. pa. 709. col. 1.

De oude Gemeynthe door het Iuda-
dom heeft alle haer Dienaren ghedient
in dyse ordenen/ te weten/ in Pastoren/
Ouderlingen/ ende Diaconen/ boeck 4.
cap. 4. tal. 1. pa. 712. col. 2.

An het beuel om sonden te verge-
uen ofte te binden/ het welcke een deel
der macht der sleutelen is/ en dient tot
den dienst des woorts/ boeck 4. cap. 1.
tal. 1. pag. 808. col. 1.

Wande Discipline.
Dat de Discipline een seer noodich
ding is in de Gemeynthe/ boeck 4. cap. 1. 2.
tal. 1. pa. 821. col. 1.

An de heymeliche vermaningen/
de welcke het eerste fundamēt der
Discipline zyn/ boeck 4. cap. 1. 2. tal. 2.

pag. 821. col. 2.

Van de ouderlingen der Gemeente/ die met de Bisschoppen achte hebben op de zeden / boeck 4. cap. 3. tal. 8. pag. 825. col. 2.

Dat ooc de Dyzinen met den volcke behooren der discipline der Gemeente onderdanich te syne: ende dz het doortij den also geweest is/ boec 4. cap. 12. tal. 7. pag. 824. col. 2.

Van de oude discipline der Clergie/ ende van de concilien diemen alle taren in een pegghele landt plach te houden: ende dat dese oden in het Pausdom begrauen is/ wtgenomen dat sy noch ick en wet niet wat schaduwen daer van behouden/ boeck 4. cap. 12. tal. 22. pag. 833. col. 2.

Van de doot Christi.

Hoe wel Christus in den gantsche loop zynder gehoorzaamheyt (dat is in alle zyn leuen) onse salicheyt gewoont/ ende onse salichmaker geweest is/ dat de Schrijture nochtan om de wyse der salicheyt te sekerlijcker te beschrijven/ die sonderlinge en eygentijc stelt inde doot Christi. In de welcke zyn gewillige gehoorzaamheyt de eerste plaetse heeft: de welcke nochtan also gewillich was/ dat hy n3 sonder strijdt zyn eyghen geantheydt afghelcpe en heeft. Men moet ooc zyn verdorlinge ofte veroordeelin ge aenmercken / inde welcke men twee dingen moet aensien: te weten/ dz Christus onder de ongerechtighe gherekent wert: ende dat nochtan zyn onnoselheyt dicmael betuycht was/ ooc door de mdt des Richters/ boec 3. ca. 16. tal. 5. pag. 320. col. 2.

Dat men moet de maniere des doots Christi aenmercken / te weten / dat hy is ghehooren aan het veruloockte cruyt: ende dat het moeste also geschien/ om dat wy souden verlost worden van den bloeck onder welcken wy waren / den welcken hy op hem genomen / ouerwoonen ende wechgenomen heeft: ende dat het in doosferhanden Moys / is onder figuren doot ooghen gheselt geweest: het welcke doot vele ghetuyghenissen Gsaie ende der Apostelen beyncht wort in Christo eerst verclaert te wor-

den/ tal. 6. pag. 322. col. 2.

Dat ons leyde in de doot ende in de begravinge Christi twerley woelact voor ooghen gheselt wordt / te weten/ de verlossinge van de doot/ ende de doot dinge onses vleeschs/ tal. 7. pag. 324. col. 1.

Van den Doop.

Beschryuinge des Doops/ het eerste eynde des Doops/ dz hy niet om onse betrouwen by God te verstercken. Het ander eynde/ dat hy onser behoudinge voor de menschen dient. De Doop werct onse gelooue t3e dinghen: het eerste/ dat hy onse tecken onser reynighinge/ bevestigende dat alle onse sonden verguen sijn/ boec 4. cap. 15. tal. 1. pag. 873. col. 2. Dat hy bewesen wort door getuyghenissen der Schrijture: dat wy niet door water ghelycacht en worden/ maer door het bloet Christi/ tal. 2. Int selfde.

Dat de Doop n3 alleenlyc de koorleden tijt aen gact/ maer dz wy daer door eenmael voor alle onse leuen gheswassen ende gereynicht worden: ende dat wy nochtan hier wt geen vruchte om te sonjden en moeten nemen/ tal. 3. pag. 874. col. 1.

Dat de macht der sleutelen (ghelyc zyt noemen) dat is/ de dienst der Gemeente/ waer door ons dagelijc verghuuinge der sonde vercondicht wort/ niet en moet van den Doop verscheyden worden/ tal. 4. pag. 875. col. 1.

De ander vrucht des geloofs wt den Doop/ is/ dat hy ons onse doodince en nieuwen leuen in Christo voor ooghe stelt/ boec 4. cap. 15. tal. 5. Int selfde.

De derde vrucht des geloofs wt den Doop/ is/ dat i3 betuycht dat wy also met Christo vereenicht sijn/ dz wy aler syner goeds deelachtich sijn. Daerom liet de Doop eygentijc op Christus: en de Apostelen hebben in de naem Christi gedoopt/ inden welcken wy de materie onser wedergeboorte ende reyninge hebben/ ghelyc wy de oorsaecke daer van hebben in den Vader/ ende de vrucht ende het eynde inden heylighen Gheest/ tal. 6. pag. 876. col. 1.

Dat de Doop Joannes ende der Apostelen

Register.

postelen een Doop geweest 3p/hoe wel sommige Oude anders gheleert hebbe/ boec 4. cap. 15. tal. 7. pa. 876. col. 1. niet tegenstaende dat de gauen des Gheestes oueruloedigher gegeuen zijn/na de wederopstandinge Christi/ Ende dat men hierentusschen moet in den Doop den persoon Christi onderscheyden van den persoon Ioannis/ ende der Apostelen ende der anderen Dienaren/ tal. 8. pag. 877. col. 1.

Dat beyde onse doodinge ende reyniging is de volcke Israels afgebeeldt geweest dooz den doorganc der Zee/ en dooz de vercoelinghe de volcke/ boec 4. cap. 15. tal. 9. Int selfde.

Dat het valsch is dat sommige gheleert hebben dz wy dooz den Doop tot de seine rechtuerdicheyt en reynicheyt der natuere wedergebracht worden die Adam in het begin hadde. Ende dat in de kinderen Gods noch ouerblijffelen der sonde blyuen (hoe wel sy niet en regneren) Waer dooz sy moete tot neerslicheyt berweert worden/ende geen oorsake nemen om hem seluen te slatteren/ boec 4. cap. 15. tal. 10. 11. pa. 878. col. 1. Dit wort beuesticht wt Paulo. tal. 12. pag. 879. col. 1.

Hoe de Doop dient onser belijdinge by de menschen/ boec 4. cap. 15. tal. 13. pag. 880. col. 1.

Hoe de Doop gebuyct wort beyde tot versterkinge des geloofs/ende tot belijdinge by de menschen. Waer ghehoont wort dat de gauen Gods niet in het Sacrament besloten en sijn/ om ons dooz de cracht der Sacramenten gegeuen te worden/ boec 4. cap. 15. tal. 14. Int selfde.

Dat dooz de weerdichz ofte onweerdicheyt des geens/ die den Doop bedient/ gheen dinc gegeuen noch ghedomen en wort: tegen de Donatisten en tegen onse Wederdoopers/ die willen dat wy wederom gedoopt worden/ om dat wy ghedoopt sijn gheweest in het rijcke des Paus/ boec 4. cap. 15. tal. 16. pag. 881. col. 2. Hare argumenten worden wederlept.

De Doop is een Sacrament der presentie het gantsche leuen lanck ghe-

duerende/ so dat daer geen nieu Doop nodich en is/ boec 4. cap. 19. tal. 17. pa. 882. col. 1.

Van de belesinge des waters/ van de wassen kerse/ Christma/ blasinghe/ speersel ende diergelijcke belesingen/ die geselt sijn by de slechte ceremonie Christi/ende hoe men die sal bedienen/ boeck 4. cap. 15. tal. 19. pagina 883. col. 2.

Dat het den dienaren der Gemeynste/ende niet den ghemeyn man toecoet den Doop te bedienen/ tal. 20. 21. 22. pag. 884. col. 2.

Van de Doop der kindere/ soect kinderdoop.

Van de Dypuuldicheyt.

Dat wy in het eenige enckel wesen Gods moeten dize verscheyde personen aenmercken/ boeck 1. cap. 13. tal. 2. pag. 57. col. 1.

Tegen de gene die den naem Persoon/ in dese handelinghe verdoemen/ ende verworpen om de nieuwichz/ boec 1. ca. 13. tal. 3. 4. 5. pag. 58. col. 1.

De heylige Aeraers sijn bedwongen geweest sommige nieuwe woorden te dichten/ om de waarheyde Gods te beschermen tegen sommige listige menschen/ die se met wtuluchten verworpen/ gelijk tegen Arrium dat woort Hemousson/ tegen Sabellij dat woort Persoon/ boec 1. cap. 13. tal. 4. pag. 58. col. 2. ende 16. pa. 70. col. 2. Ende van het verscheyden geuolen Hieronymi/ Hilarij/ende Augustini in het gebuyde deser woorden/ tal. 5. pag. 59. col. 1.

Wat wy verstaen by het woort Persoon/ inde handelinghe van de Dypuuldicheyt/ boec 1. cap. 13. tal. 6. pag. 61. col. 1. Ende van de dwalinghe deses woorts/ Int selfde tal. 22. pa. 74. col. 1.

Ghelijck Godt hem seluen dooz de coemste Christi claerlijc ghepenbaert heeft/ also is hy oec doe in dese Personen ghemeynsacijnlicher bekend geworpen/ boec 1. ca. 13. tal. 16. pa. 69. col. 2.

Getuygenissen der Schryfture dooz de welcke bewesen wort hoe de Vader van het Woort/ en het Woort van den Geest onderscheyden is/ boec 1. cap. 13. tal. 17. pa. 70. col. 2. Ende dat de Vader

¶ C C t ij den

Register.

der vā het Woort ende banden Geest/
en den Geest van den Vader en vā het
Woort in de Schryftuere onderscheyde
woort/beyde door de aenmerckinge der
orden/ende door hare eygenscappen/
boec 1.cap.13.tal.18.pag.71.col.1.

Door dit onderscheyd der Persoonē
en woort de alderenuoudichste eenheyt
Godts niet wech genomen/boec 1.cap.
13.tal.19.pag.71.col.2.

Wat de oude Vaders meynen als sy
segghen dat de Vader is het begyn des
Sons/en dat nochtans de Sone zyn
wesen vā hem seluen heeft/Int selfde.

Een corte somma wat wy vā het ee-
nige wesen ende drie Persoonē Godts
behooren te gheloquen/boec 1.ca.13.tal
20.pag.72.col.2. En dat wy moeten
soberlyc en matichlyc hier van philoso-
pheren/ op dat wy noch niet onse ghe-
achten/noch niet onse tonghe/ buyten
de palen des woorts Godts en treden
Int selfde tal.21.pag.73.col.2.

Wederlegginge der raserich Serue-
ti in dit hoofdstuck der leere / boeck 1.
cap.13.tal.22.pag.74.col.1.

Wederlegginge der dwalinge sommi-
gher boeken/die segghen dat de Vader
warachtichlyc en eygentlyc de eenighe
Godt is / ende dat hy den Sone ende
den Geest makende / zyn Godtheydt
in hem wtgestort heeft / boec 1. cap. 13.
tal. 23. pa. 75. col. 2. En dz het valsch
is dat sy seg gen/te weten/dat de Va-
der alleen te verstaen / soo wanneer
Godt ghemeldet woort inde Schryftu-
re/tal.24.pa.76.col.1. Item dat sy
personen dichten/die een yghelijc son-
den een deel der Godtheyt zyn/tal. 25
pag.78.col.1.

Wederlegginge der ghener die seg-
gen dat Christus/ ist dat hy eygentlyc
Godt is/ berkeerdeijc Godes Sone
genamt wort/Int selfde tal. 26. pag.
78.col.2. Antwoorde op vele plaetsen
die sy tot beuestinge haers gheueleens
voorbrengen wt Ireneo/ daer hy seyt
dz de Vader Christi de eenige ende een-
wighe Godt Israel is/ Int selfde tal.
27. Itē antwoorde op de plaetsen die
sy wt Tertulliano voortbrengen/ Int
selfde tal.28.pa.81.col.2. Dat Justi-

nus/Hilarius / ende Augustinus met
ons gevoelen / Int selfde tal.29. pag.
82.col.1.

Dat de Sone is van de selue sub-
stancie met den Vader/ boeck 4.cap.8.
tal.16.pag.77.col.2.

Van de Dupuelen.

Het ghene dat de Schryftuere leert
van de Dupuelen/dat dient byna op dz
wy sochfuidich zyn/ om hare listen te
ontgaen/en ons te wapenē met de wa-
pen die sterc ghenoech is om dien seer
machigen byant te wederstaen/ boeck
1.cap.14.tal.13.pa.92.col.1.

Ende op dat wy te bet verweckt wor-
den om dit te doen / soo verandicht de
Schryftuere dat daer niet een dupuel
ofte twee/ maer groote heyr scharen der
booser geesten zyn die crijch tegen ons
voeren/ende tot wat beduydinge sy som-
tijts spreect als van eenen dupuel ende
niet van vele/ boec 1.cap.14.tal.14.pa.
92.col.2.

Het behoort ons tot eenen eeuwige
strijt tegen den Dupuel te verwecken/
dz hy alomme genaemt wort onse ende
Godts byant/boeck 1.cap.14. tal. 15.
pag.93.col.1.

Maer dese boosheyt zyn der natuere
en is niet wt de scheppinge/ maer wt
verdraeytheydt/Int selfde.ta.6.pa.93.
col.2.

Van de oorsake/ wijse/ tijdt en aert
des vals der boosen Engelen te onder-
soecken/is curieusheyt/ dewijle het de
Schryftuere verswicht/Int selfde.

Dat de dupuel van hem selue en van
zyn boosheyt heeft/ dat hy met begeer-
te en booznemē tegen Godt strijt/maer
dz hy n3 en can doe noch volhenge an-
ders dan so veel Godt wil en toelaet/
boeck.1. cap.14.tal.17.pag.94.col.1.
De welcke dat also maticht/dat hy den
dupuele gheen heerschappij toe en laet
in de zielen der ghelooighen / dewijle
sy ten laetsten alrijt overwinnen (hoe
wel sy in sommige sonderlijcke hande-
linghen ghecont worden ende vallen)
maer geeft hem alleenlyc de godeloose
te regeren/op dat hy in hare zielen en
lichamē heerschappij hebbe/Int selfde
tal.18.pag.94.col.2.

Tegen

Register.

Tegen de gene die seggen dat de duy-
nien niet anders en zijn dan boose ge-
sintheden ende bewegingen: ende daer
wojt door ghetuygenissen der Schat-
tuere bewesen / dat de duyuelen zijn gee-
ssen die sinnen ende verstant hebben/
boec 1. ca. 14. tal. 19. pag. 96. col. 1.

Van het Eedtsweeren.

Wtelegghinge des derden ghebots:
waer in dese drye dingen veruuet wo-
den/te weten / dat wy van Gode niet
en sulen denken noch spreken anders
dan met eerbiedinge: noch oec van zijn
woort/ en eerwrdige herbozgentheden:
noch oec van syne wercken/boec 2.cap.
8.tal. 2. 2. pag. 238. col. 1.

Wat het eedt weeten zy: dat het een
godelsienst is / ende dat wy daer on
moeten toechen dat in onse eeden gheen
lasteringe des godlijcken naems en zy/
het welcke geschieft alsmen eenen qua
den Eedt doet: noch oec gheen verach
tinge des godlijcken naems / het welc
ke geschieft alsmen nichtuerdige ofte on
noobighe Eeden doet: ofte in yemants
anders dan in Gods namn/boec 2. ca.
8: tal. 23. 24. 25. pag. 238. col. 2.

47. pag. 230. fol. 2.
 Tegen de Wederdoopers wo't be-
 wezen wt de Schrifturen/dat alle Ge-
 den niet verboo'd en zijn:ende dat Chri-
 stus geen dinc verandert en heeft van
 den regel des ew'gswaerdes in die Wet
 gegheuen is/boeck 2. cap. 8. tal. 26. pa.
 240. col. 1. het welcke oock door zijn ex-
 empel beuesticht wo'rdt/cñ dz n' alleen-
 l'ck het eedtswaren booz de Verrie-
 heydt/maect ooc booz sijnen naeflen ge-
 oozlocht is/behoudens de maticheyt die
 de Wet ghebiet/Int seifde tal. 17. pag.
 241. col. 2.

Man de Engelen.

Dat de Engelē zijn creaturē Gods/
hoe wel het Moſes niet wt en druct
inde Hiſtozie der ſcheppinghe/boek 1.
cap. 14. tal. 3 pag. 85. col. ●

Het en betaeft niet te onbesoeken
van den tijt en orde daer in de Engelen
geschapen zijn: dewijle de Schijfhuere
daer van niet en leert / de welcke wy
moeten als enen regel volgen / boec 1.
cap. 14. tal 4. pag. 86. col. 1.

Waerom de hemelsche gheesten ghe-

naemt worden Engelen/Heerzachte/
Krachten/Opstendōmen/Machten/
Heerschappijen/Throonen en Goden/
boeck 1.cap.14.tal.5.pag.87.col.1.

De Schijtsuere icert van de Enge-
len het gene dat tot onse vertroostinghe/
en tot versterckinghe onses gheloofs
dient/te weten / dat sy zijn Vordeers
ende beschickers der welbaedt Godts
tot ons: en dat op menigherley wyse/
boec 1. cap. 1. 4. tal. 6. pa. 87. col. 2.

Wat een pegelijc niet van eenen En-
gel aiken bewaert en doort/maer dat de
Engelen alle te samen eendrachtelijc
waaken doot onse falcheijc:ende dat het
daerom te vergeefs is dat men vraecht/
of eenen pegelijcken mensche een En-
gel gegeuen is om hem te bewaren/boec
1.cap.14.tal.7.pag.88.col.2.

Maan de menichte en oeden der En-
gelen te vragen / dat is curioſheyt: en
die te beſchryuen / is lichtuerdicheyt.
Ende dewijle ſy gheefen zijn / waerom
ſe de Schrijuere beſchrijft geuleugt /
onber de Cherubim en Seraphim / boec
1. cap. 14. tal. 8. pag. 89. col. 1.

Tegeen de Sadduceen ende dierghe-
lycke onheylige menschen wozt bewe-
sen dat de Engelen n̄ en zyn Qualita-
tes / dat is / Hoedanicheden ofte inghe-
uingen sonder substantie / maer warach-
tige gheesten / boec 1. cap. 14. tal. 9. pag.
89. col. 2.

Ala suerſtſte hier in te ſchouwē/ en
dat wy niet en moeten den Enghele
toeſchrijven dat Godt alleen toecomt
ende Chriſto/ boeck 1. cap. 14. tal. 10.
pag. 90. col. 1.

Om dit perijckel te schouwen/ moeten
wy aenmercken dat Godt haren dienste
ghebruypt/ niet wt noot/ ghelyck of by
zijn swere sonder hen niet doeren con-
de/maect tot troost onser swachheit/ Int
3de tal. 11.

Enke dat daerom al wat van den
dienst der Engelen gheseyt wort/moet
gebruyscht worden tot dit eynde / op dat
wy alle onse ongeloochicheit/ouerwin-
nen / ende onse hope te sterckelicker
op Godt stellen: ende niet op dat wy af
geleyt worden van Godt / Int selve
cap. 12. pag. 91. col. 2.

Let sig Dat

Register.

Wat ooc de Engelen tot de gelijcke-
nisse Gods gheschapen zijn/ boeck 1.
cap. 15. tal. 3. pa. 103. col. 1.

Van Ergernisse.

Wat ergernisse men moet blien / en
wat ergernisse men moet verachten. I-
tem wat gegeuen ergernisse zy/en wat
ghenomen ergernisse zy/ boeck 3. cap.
19. tal. 11. pag. 553. col. 1.

Welcke de swacke zijn die wy niet en
moeten verergheren / het welcke ver-
claert wort met de leere ende het exem-
pel Pauli/boeck 3. cap. 19. tal. 2. pag.
554. col. 1.

Dat ons ghehouden is toe te sien dat
wy den swacken geen ergernisse en ge-
uen/dat heeft plaetse alleenlijck in mid-
delmatige dingen die in hen selue noch
goedt noch oetaet en zijn: ende dz daer
om die dese leere verkerdelijck misbruy-
cken / die segghen dat sy Wisse hoozen
om der swacken wille/boeck 3. cap. 19.
tal. 13. pag. 555. col. 1.

Van het Euangelium.

Dat Christus hoe wel hy den Jo-
den bekend was / nochtans in het E-
uangelium eerst is voorgefelt: ende dat
de heylighe Vaders de ghenade ghe-
smaect hebben/die ons huyde welcome-
lijck voorgefelt wort: dz sy de dach Chri-
sti ghele hebbe / hoe wel duyfterlijcker/
wiens eerlijck; nu opentlijck in het E-
uangelium haren schijn gheeft/boeck 2.
ca. 9. tal. 1. pa. 262. col. 1. en tal. 2. waer
ooc getoont wort dz het Euangelium
eygentlijck en sonderlijck genaemt wordt
de bercondinge der genade / die in Chri-
sto ghegeuen en voorgefelt is.

Tegen de leere Seruetti / de welcke
onder dese voorzendinge / dat wy door
het gelooue des Euangelij de veruul-
linghe aller beloften hebben / de belof-
ten te niete maect / wort bewesen / hoe
wel Christus ons in het Euangelium
de volheyt aller gheestelijcker goeden
voorsiet / dat nochtans het ghebruyck
daer van altyds onder de bewaringhe
der hope bewaert wort / so langhe als
wy hier leuen/ende dat wy daer o noch
moeten op de beloften rusten / boeck 2.
cap. 9. tal. 3. pag. 264. col. 1.

Tegen de dwalinge der gener die de

Wet nemmermeer ander s met den E-
uangelio en vergelijcken / dan ghelijc de
berdiensken der werken met de onuer-
diende toerekeninghe der rechtuerdies
h3/boeck 2. cap. 9. tal. 4. pag. 264. col. 2.

Dat Ioannes de Dooper een ampt
gehadt heeft midden tusschen de Pro-
pheten die de wetleggers der Wet wa-
ren/ende de Apostelen die bercondigers
des Euangelij waren/boeck 2. cap. 9.
tal. 5. pa. 265. col. 1.

Van het Firmisel die Formsel.

Een ceremonie der oplegginghe der
handen/als de kinderen der gelouigen
die in hare eerste kintsheden ghedoopt
zijnde/daer na haer ghelooue belijden/
als sy opghewassen zijn/ boeck 4. cap. 19
tal. 4. pag. 971. col. 1.

Van het Pauwelijck Sacrament des
firmisels / welck inde plaetse vier heyl-
iger insettinge gecomen is / tal. 5. pag.
972. col. 1.

Datmen hier te vergheefs het exem-
pel der Apostelen voorzwendt / tal. 6.
Wasteringe/ als sy het firmisel noemē
Die der salicheyt / tal. 7. 8. pa. 973. col.
1. En als sy seggen dz het gheene vol-
maecte Christenen en zijn die niet des
Bisschops firmisel niet ghesmeert en
zijn. tal. 9. p. 976. col. 1. Item darme
dese sneringe moet een woerdiger ach-
ten dan de Doop / tal. 10. 11. pag. 976.
col. 2.

Dat het te wensche ware dat de ghe-
woonte der ouder Gemeynthe weder op
gericht worde / te weten / dat sy de op-
gewassen kinderē dedē haer gelooue be-
lijde/boeck 4. ca. 19. tal. 13. pa. 978.

Van het Ghebet.

Dat het warachtich ghelooue niet
en can zijn sonder aenroepinghe Gods/
boeck 3. cap. 20. tal. 1. pa. 558. col. 1.

Hoe noodich ende hoe menichmans nut
de oefeninghe des ghebetes sy/ boeck 3. cap.
20. ta. 2. Item selve. Hoe wel God ons
niet en verlaet ooc als wy niet en bid-
den/ noch oock noch heeft vermaent te
worden / tal. 3. pag. 559. col. 1.

De eerste regel om welcke behoor-
lijc te bidden / is dat wy ons niet herte
ende

Register.

ende sin alsoo boeghen ghelijck het die betact die hen boegen om met Godt te spreken / boeck 3. cap. 20. tal. 4. 5. pag. 560. col. 2.

De tweede regel / dat wy biddende altyds onse armoede en gebreec voelen / en ernstichlyc denckende dat wy dat al gebreec hebbe / dat wy biddende begeert / in het bidden een byrige en ernstighe begheerte hebben om te vercrijghen / tal. 6. pag. 561. col. 2.

Darmen te aller tijt moet bidden: en dat oec als alle dincen seer wel staen / de gedachtenisse onser sonde ons n3 weynich en behoort te bewegen tot de oeffeninghe des ghebets / boeck 3. cap. 20. tal. 7. pag. 563. col. 1.

De derde regel om wel en behoortlic te bidden is / dat wy alle het betrouwe onser eyghener glorie verlaten: op dat wy niet door onse ydel opgeblasenheyt vā zjn aenschijn en ballen / so wy yet onsseluen toechrijuen / boeck 3. cap. 20. tal. 8. pag. 564. col. 2.

Het begin om wel te bidden is ootmoedichlyc syne sonden belijden / ende vergevinghe begeeren / boeck 3. cap. 20. tal. 9. pag. 565. col. 2.

De sommighe g. boden der heyligen te verstaen zjn / in de welcke zy schijne haer eygen rechtuerdicheyt te betuygen / om van Godt verhoort te worde / boeck 3. cap. 20. tal. 10. pag. 566. col. 2.

De vierde regel om wel te bidden is / dat wy alsoo door warachtige ootmoedichz dālagen zijnde / n3 te min gemoet worden om te bidden door een seker hope / dat wy sullen verhoort worden. Dat also het gheloue en de penitencie te samen comen in het ghebet / boeck 3. cap. 20. tal. 11. pag. 567. col. 1.

Van de sekerheyt des geloofs / waer door de geloouige sekerlyc houden dat Godt hen genadich is / en hoe noodich sy sy in de aenroeping: en dat de versekertheyt niet vercrant en wort door de bekenninge onser ellende / boeck 3. cap. 20. tal. 12. pag. 568. col. 2.

Godt gebiedt dat wy sullen hem aenroepen: ende beloeft dat wy sullen verhoort worden: beyde is noodich / op dat wy niet gheloue aenbiden / boeck 3.

cap. 20. tal. 13. pag. 570. col. 1.

Daer wordē vele beloften Godts dāhaelt / so dat die n3 en connen ontschuldich zjn / die door de soetichz dier beloften n3 verwet en worden om te bidden / boeck 3. cap. 10. tal. 14. pag. 571. col. 1.

Daer wordē sommige plaetsen wā gheleydt / door de welcke Godt schijnt sommiger gebeden verhoort te hebben / die op gheen belofte en stonden / boeck 3. cap. 20. tal. 15. pag. 573. col. 1.

Dat Godt aengaeende de vier regulē om wel ende behoortlic te bidden / vele swachheden en onghegeschicheden in de syne verdraecht / boeck 3. cap. 20. tal. 16. pag. 574. col. 2.

Darmen altyds moet bidden in den naem Christi alleen / boeck 3. cap. 20. tal. 17. pag. 576. col. 1.

Ende dat de ghelouighe roopt en zjn anders verhoort geweest / tal. 18. pag. 577. col. 1.

Dat de gene die anders bidden / niet anders te verwachten en hebben in den thoon Godts / vā toozen en verschickinge / tal. 19. Int selfde.

Dat het tegē het ampt des Midde-lacers Christi niet en is / v3 wy gebode wordē veen door den anderen te bidden / boeck 3. cap. 20. tal. 19. pag. 578. col. 1.

Tegen de gene die de gestorue heyligen nemen tot hoorbidders by Godt / ofte hoormenge de hoorbiddinge Christi / met de gebede en verdiensten d door den / boeck 3. cap. 20. tal. 20. Int selfde.

Dat dese dwachtheyt in het dāusdom tot groue godtloosheyt / ende grouwe-ljcken kerckroof gewassen is / tal. 22. pag. 580. col. 1.

Wederlegginghe d argumenten / met de welcke de Papisten willen de hoorbiddinge d heyligen dwesigen / tal. 23. 24. 25. 26. pag. 581. col. 1.

Dat wy niet en behoort de gestorue heylighen aen te bidden / dewyle dese dienst eygentlyc Gode alleē toecomt / boeck 3. cap. 20. tal. 27. pag. 582. col. 1.

Dat het gebet menigerley is / hoor-nemelijc van de dācsegginge: item vā de gedurige oeffeninge der geloouigen in de ghebeden / en in dācsegginge / boeck 3. cap. 20. tal. 28. 29. pa. 586. col. 1.

¶ C t b ¶ Aan

Register.

Wande lange gebeden der Papisten:
Item van alle pomperijen in de gebeden
te schouwen/ en van heymelijcke plaet-
sen te soecken om te bidden: Item van
ghemeyne gebeden / boeck 3. cap. 20.
tal. 29. pag. 588. col. 1.

Dat de ghemeyne gebeden moeten
in ghemeyn tale geschien: van de knye-
bugginge ende ontdeckinge des hoofds
in gebeden / boeck 3. cap. 20. tal. 33.
pag. 591. col. 2.

Van de ongemete goetheyt Christi/
de welcke ons oock forme des ghebots
gheleert heeft/ en wat groteren troost
wy daer wt hebben / boeck 3. cap. 20.
tal. 34. pag. 592. col. 1.

Hoe het ghebet des Heeren gheheel
woyt/ tal. 35. pag. 593. col. 1.

Wtegginge des seluen ghebets/ tal.
36. ec. pag. 593. col. 2.

Dat het ghebet des Heeren allecins
holmaect ende oprecht is/ tal. 48. pag.
606. col. 1.

Datmen daer n3 en moct toedoel/ hoe
welken andere woortde mach gebruy-
ken int bidden/ tal. 49. pag. 606. col. 2.

Wā het betrouwen dat wy hebbe daer
wt dat Godt ons zyne kinderen noet:
welck betrouwen n3 selvs dooz het ge-
noelen onser sonden moct gheswaert
worden/ boeck 3. cap. 20. tal. 36. 37. pa.
593. col. 2.

Hoewel wy moghen booz alle men-
schen ende/ booznemelijc booz de huys-
genooten des geloofs behooren te bid-
den/ dat wy nochtans dies niet te min
moghen booz ons ende booz sommighe
seker menschen sonderlijc bidden/ boec
3. cap. 20. tal. 38. 39. pa. 595. en tal. 47.

Van de stouticheyt in het bidden/ de
welcke de Heere den zijnen toelaet/ en
van hoe betrouwen ende de hope om te
vercrighen / boeck 3. cap. 20. tal. 47.
pag. 605. col. 1.

Dat het goet is d3 ee pegelijc ā ons
hem seluen sekeren vrien stelt om hem in
het gebet te oeffenen/ so verre het sond
superstitieuse onderhondinge geschiet/
boeck 3. cap. 20. tal. 50. pag. 607. col. 1.

Datme in alle gebede moet neerstich
lijc toelē/ d3 wy Godt n3 aē eenige se-
kere circumstācien en bindē/ Int selfoe.

Van volherdinge ende lijtsaemheyt
in de offeninghe des ghebets/ boeck 3.
cap. 20. tal. 51. 52. pag. 607. col. 2.

Van de gehoorzaamheyt der kindere
die 3p den Ouderen schuldic zijn.

Wtegginge des vijffte gebots/ zijn
eynde ende somma/ boeck 2. cap. 8. tal.
35. pag. 246. col. 2.

Hoe wijt hier d3 woort Ecce strect/
en dat het drie dingen dñact/ te wortē/
eerbiedinge/ gehoorzaamheyt en danc-
baerheyt/ Int selfoe/ ende tal. 36.

Wā de belofte die op het vijffte gebot
gestelt/ is van de lancheyt des leuens/
ende hoe verre 3p hynden ons aengael/
boeck 2. cap. 8. tal. 37. pag. 284. col. 1.

Hoe en hoe menichlins Godt de on-
gehoorzame strafte. Datmen nochtans
den ouderen en anderen geen gehoor-
zaamh3 schuldic is/ anders dā behoudens
de Wet Gods/ tal. 38. pag. 284. col. 2.

Van het Ghelouue.

Dat de naem des Gheloofs anders
genomē woort by de heylige Leeraers/
dan by de wereltlijcke Schrijvers/
boeck 4. cap. 14. tal. 13. pag. 862. col. 2.

Dat het Ghelouue Godt aendiet/ en
hoe dat te verstaen is/ boeck 2. cap. 6.
tal. 4. pag. 209. col. 2.

Van het Ghelouue: teghen de gheue
die by het woort Gelouue/ niet anders
en verstaen dan een ghemeyn gevoelen
dat de Euangelische historie warach-
tich 3p/ ende segghen dat het ghelouue
enkele Godt aendiet/ ende laten daer-
entusschen Christus achter/ sonder dē
welken gheen ghelouue en is/ noch
geen toeganc tot Godt/ boeck 3. cap. 2.
tal. 1. pag. 343. col. 2.

Teghen de leere der Schollecraers
van het duyfter ofte onclær ghelouue:
dewijle het ghelouue een clær kennisse
der goetheyt Godts eyscht/ waerin on-
se rechneerdicheyt gelegen is/ boeck 3.
cap. 2. tal. 344. col. 2.

Dat onse ghelouue soo lange als wy
in dese werelt bereyndelingen zijn/ dooz
bele ouerblijffelen der onwetentheyde
onclær is/ ende dat het ghelouue in een
nen pegelijcken alijts met ongheloo-
uicheyt vermengt is/ waerom vele ex-
emplen gesien worden inde discipulen
Christi/

Register.

Christi/ eer zy tot volcomen verlichtin
ge quamen) ende dat het nochtans seer
warachtich is/ dat hy het gelooue oock
altijts verstant is/ boeck 3. cap. 2. tal. 3
4. pag. 345. col. 2.

Wat daer een eerbiedinge tot Chri-
stum en leelijch is/ met een begeerte
om dooxt te gaen / de welcke met den
tijtel des Gheloofs verciert woxt/ hoe
wel het alleenlijck een bereydinghe tot
het gelooue is/ ende dat dit mochte een
onclaeer gelooue genaemt worden/ maer
dat het nochtans verre is van het ghe-
dichtfel der Papisten / boeck 3. cap. 2.
tal. 5. pag. 346. col. 2.

Wat het warachtich gelooue ofte de
warachtighe kennisse Christi / is als
wy hem aennemen sulc als hy van den
Vader voorgeselt woxt/ te weten/ be-
cleet met zijn Euangelium: ende dat het
ghelooue ende het woort op malcande-
ren sien/ wāt het woort is de fonteyne
des gheloofs/ ende is een spiegel waer
in het ghelooue Goet aensiet/ boeck 3.
cap. 2. tal. 6. pag. 347. col. 1.

Dat het gelooue hoe wel het alle stuc-
ke des woorts geloof/ nochtans eygē-
lic daerin de goetwillichz en barmher-
tichz Godts aensiet/ dat is de belofte
der ghenade die op Christum ghesun-
deert zijn / in der welcker verstant en
sekerheyt de herren doox den Geest ver-
licht ende beuecht worden. Hier wt
woxt de beschrijvinge des geloofs ver-
staen/ boeck 3. cap. 2. tal. 7. pag. 348. col. 1.

Tegen het onderscheit der Sophi-
stē tusschen het gesoemt en ongesoemt
gelooue: waer wt het openbaer is/ dat
zy noyt van de sonderlijcke gaue des
Geests gedacht en hebben/ dewijle het
ghelooue nemmermeer en can van de
gods salige gesūtheyt gescheyden wor-
den/ boeck 3. cap. 2. tal. 8. pag. 349. col. 2

Dat het woort Gelooue verscheyde
beduydingen heeft/ en dat het somtijts
ghenomen woxt doox de cracht om mi-
raculen te doen (welcke gaue oock de
godtloose somtijts hebben) dat het ooc
somtijts onepgentlijck ghenomen woxt
doox de kennisse Godts die in sommige
godtloose gesien woxt/ de welcke meer
een schaduwē en beelt des gheloofs is/

boek 3. cap. 2. tal. 9. 10. pag. 350. col. 2

Dat de godtloose somtijts ooc hy na
sulck gheuoelen hebben als de wtuer-
cozene/ maer dat zy nochtans n3 gron-
delijc de cracht der geestelijcker genade
en gheuoelen: ende dat dit gheuoelen
nochtans een were des heyligē Geests
is/ maer dat het wt is van de sonder-
lijcke ghetuygenisse die hy den wtuer-
cozenen gheeft / boeck 3. cap. 2. tal. 11.
pag. 351. col. 2.

Dat nochtans de Geest niet bedrie-
gelyc en is/ als hy somtijts den dwor-
penen een weynich kennisse des Eua-
gelij/ en een cleyn gheuoelen der liefde
Godts gheeft/ het welcke daer na ber-
swint. Dat oock somtijts in hare her-
ten een liefde tot Godt berweert woxt/
de welcke nochtans niet oprecht/ maer
om des loons wille zy. Ten eynde
woxt besloten/ dat daer sommighe zijn
die het ghelooue niet en beynsen/ ende
nochtans gheen warachtich gelooue en
hebben: het welcke wederom betuycht
woxt doox getuygenissen d Schysma-
re/ boeck 3. cap. 2. tal. 12. pag. 352. col. 2.
En dz sulc genuelē/ gelooue inde schryf-
tuere genaet woxt/ hoewel onepgentlijc/
boek 3. cap. 2. tal. 13. pag. 354. col. 1.

Dat het gelooue somtijts ghenomen
woxt doox de leere der godtsalicheydt/
ende somtijts van eenich stuc/ ende
somtijts van dien dienst der Gemeyn-
te/ boeck 3. cap. 2. tal. 13. pag. 354. col. 2.

Dat het ghelooue wel te rechte ghe-
naemt woxt kennisse ende wetenschap:
ende dat het nochtans sulcke kennisse
is die meer in versekertheyt dan in be-
grūp gelegē is: dewijle het alleens on-
gemeten is/ dat onse verstant doox het
ghelooue baet / boeck 3. cap. 2. tal. 14.
pag. 355. col. 1.

Dat het ghelooue niet en is in een
twijfelachtighe meyninghe ofte duyster
bestant gelegen/ maer dat het een vol-
comē ende vaste sekerheyt eyscht/ boeck
3. cap. 2. tal. 15. pag. 355. col. 2.

Dat vele alsoo de barmherticheyde
Godts baten/ dat zy seer cleynē trooff
daer wt hebben / om dat zy twiselen
of Godt hen genadich is: maer dat het
genuelen der volker versekertheyt des
gheloofs

geloofs heel anders is / de welke booz-
nemelijc daer in ghelegen is / dat wy de
beloofden der genade achten niet alleen-
lijck buyten ons warachtich te zyne:
maer liever die binnen in onse herten
aennemede / onse maken: hier wt wort
verstaen wie warachtichlyc mach ghe-
seft worden ghelouich te zyne / boeck
3. cap. 2. tal. 15. 16. pag. 355. col. 2.

Dat de ghelouighe in het bekennen
der goedicheyt Godts tot hen / niet al-
leenlijck dickmael met ongherusticheyt
gequelt en worden / maer oock met seer
sware beschijningen somtijts verflagē
worden / en dat dies niet te min het ge-
looue zijn sekerheyt mede hengt: wāt
al ist dat de gelouige seer aengenoethe
worden / so en vallen sy nochtans nem-
mermeer af van dat seker betrouwen
dat sy eenmael van de barmherticheyt
Godts ontfanghen hebben: maer hoe-
wel sy alrijcs teghen haer eygen swac-
heyt strjden / soo ouervinnen zy noch-
tans ten eynde : het welcke dooz vele
exempelen in Dauid bewesen wort /
boek 3. cap. 2. tal. 17. pag. 357. col. 1.

Beschijninghe des strjds des
bleeschs tegen den cheest inde geloo-
nighe ziele / tal. 18 pag. 358. col. 2.

Werscherh3 d godijcker goetwillich3
boek 2. cap. 2. tal. 18. pag. 162. col. 1.

Teghen de seer schadelijcke Philo-
sophie / sommiger hauer Papisten / de
welcke wel bekennen dat wy soo wan-
neer wy op Christus sien / volcomen
materie binden om goede hope te heb-
ben / maer willen nochtans dat wy on-
gestadich ende twijfelachtich zijn dooz
het aenschouwen onser onweerdicheyt.
Ende dat daer wort bewesen dat wy
niet te min de salicheydt verwachten
moeten / dewijle Christus dooz een
wonderlijcke gemeynschap alle daghe
meer ende meer in een lichaem met ons
bereenicht / boeck 3. cap. 2. tal. 4. pag.
362. col. 2.

So haest als wy een cleyn druppel-
ken des gheloofs hebben / soo beginnen
wy te sien dat Godt ons genadich is /
het welcke wy wel bā herre sien / maer
wy sien het nochtas niet so seker eē ge-
sichte / d3 wy seker zijn d3 wy n3 en se-
len.

Wepde dese dinghen worden beue-
sicht dooz de getuygenisse Pauli / boec
3. cap. 2. tal. 19. 20. pag. 359. col. 1.

Dat het gelooue hem seluen niet het
woort Godts waspent om den aenloop
d bersoekinghe te wederstaen / ende d3
een godt salich herte hem nimmermeer
en laet het betrouwen d barmhertich3
Godts ontnemen / hoewel het met vele
ouerblijffelen des ongeloofs bestozmt
wort / boec 3. ca. 2. tal. 21. pa. 360. col. 1.

Hoewel het ghelooue in de goetwil-
licheydt Godts op de welcke het siet /
hem seluen boognemelijc een seker ver-
wachtinge des ewigen leuens booz-
selt: so zijn nochtans oock de belofsten
des tegenwoordigen leuens daerin d3
uaet / ende een vaste geruste hope alles
goets / sulch als wt het woort Godts
can gheuaet worden / boeck 3. cap. 2.
tal. 28. pag. 365. col. 2.

Dat het Gelooue hoewel het Godts
woort gheheel aenmerct (dat is / oec de
gheboden / verboden / en dreyinghen)
nochtans de onuerdiende belofte d3 ge-
nade booz een fundamēt heeft / en daer
op alleenlijc siet: en dat hierom het E-
uangelium genaet wort het woort des
geloofs / en geselt wort tegen de Wet /
boek 3. cap. 2. tal. 29. pag. 366. col. 2.

Ende dat wy nochtans het gelooue
dooz dit ondersceyt niet en verscheu-
ren / ghelijc Dighius onbeschatmede-
lic ons tonrechte oplecht / tal. 30. pag.
367. col. 1.

Dat het woort Godts also noodich
is den ghelooue / als de leuende wortel
des booms der vrucht: ende dat men by
het woort moet oock stellen de aen-
merkinghe der moghentheyt Godts /
sonder de welcke wy het woort niet
wel en ontfanghen / noch soo hooghe
achten als het betacmt. Ende dat wy
moeten een werckende macht aenmer-
ken / te weten / wt de wercken Godts /
ende wt zyne wesen / die sonderlin-
ghe ons / sommighen anderen ofte ver-
gantscher ghemeypnte gheschiedt zijn /
boek 3. cap. 2. tal. 31. pag. 367. col. 2.

Dat de gelouige somtijts also han-
delen / dat sommighe dwalinghen met
haer ghelooue vermengt sijn / ende dat

se schijnen buyten de palen des geloofs te treden/ maer nochtans alsoo dat het gelooue de ouerhāt behoude. Dit wort door de exemplen Sare ende Rebecca bewesen/ de welke Godt heeft in hare trouwe afwijkingen door eenen verborghen thoom inde ghehoorfaemheyt zyns woorts behouden/ Int selfde.

Dat om onser blintheit en hardnechticheit wille het woort niet genoetsaem en is tot het ghelooue/ ten 33 dat de Gheest Godts onse verstandt verlichte/ ende onse herte door zijn cracht verstercke/ ende dat hy het gelooue n3 alleenlijck en begint in ons/ maer oock ghelijck by trappen b3 gheert/ boeck 3. cap. 2. tal. 33. pag. 370. col. 2.

Dat niemant en can in Christusum geloouen/ anders dan dien het ghegeuen is/ Int selfde tal. 34 pag. 371. col. 1.

Ende dat het ghelooue daerom ghe-naemt wort de Gheest des geloofs/ en het werck en welbelangen Godts/ ende dat het ee sonderlijcke gaeue Godts is/ de welke hy door een sonderlijcke priuilegie gheeft den ghenen dien hy wil/ Int selfde tal. 35. pag. 372. col. 1.

Dat het niet ghenoech en is dat yemant verlicht wordt met het verstant des woorts/ ten 33 dat de sekerh3 des woorts ooc in het herte gesturt worde/ Welcke beyde d3 ghen de Gheest werct/ de welke daerom ghenacmt wort een segel ende boorpanninge ende Gheest der belofte/ boeck 3. cap. 2. tal. 36. pag. 372. col. 2.

Dat het ghelooue hoewel het door menigerley twijfeling gedreue wort/ nochtans alth3 ten eynde wt de stro3wal der verforckingen wtcoemt/ ende seer lictijcke ruste gheerijcht/ boeck 3. cap. 2. tal. 37. pag. 373. col. 1.

Teghen de schadelijcke leere der Schoolleeraren/ te weten/ dat wy van de genade Godts tot ons/ n3 en mogē anders geuoelē noch oordeelē dā wt ee gissinge ende vermoedinge wt de zeden ende werken der Wet/ boeck 3. cap. 2. tal. 38. pag. 373. col. 2.

Dat 33 seer ellendichlijck blint 33n om dat 33 seggē dat het lichtu3erdich3 is/ dat wy een ontwijfelijcke kennisse

des godelijcken willens hebben/ Int selfde tal. 39. pag. 374. col. 1.

Tegē haer swacke wtulucht/ te weten/ dat 33 seggen/ hoewel wy na onse teghenwoordige rechtuerdicheit moghen van de genade Godts oordeelen/ dat het nochtans onseker binst of wy sullen volstandich bliuen/ Int selfde tal. 39. 40. col. 1.

Dat de beschijninge die in dat cap. tal. 7. gegeuen is/ wel ouereen coeft met de beschijninge die d3 Apostel gebuyet Heb. 11. Ende de raserie der Schoolleeraren/ die seggen dat de liefde is bouen ghelooue ende hope/ wort wederlept door de ghetuygenisse Bernardi/ boeck 3. cap. 2. tal. 41. pag. 375. col. 2.

Dat wt het ghelooue alth3ds hope coemt/ ende dat de hope n3 en can vā het ghelooue verscheyden worden/ soo dat de gene die geen hope en heeft/ ooc sonder ghelooue is. Item dat het ghelooue door de hope genoot en versteret wort/ ende hoe noot sakelijc de hope is om het gelooue te verstercken/ dw3ch door soo menigerley verforckinge bescreuen wort/ boeck 3. cap. 2. tal. 42. pag. 377. col. 1.

Dat ghelooue ende hope om de ghelijckheyt ende ouereencominge die 33 tot mactanderen hebben/ somtijts deen boor dander ghenamen/ somtijts by mactanderen gheselt worden. Item wederlegghinghe der dwalinge Petri Lombardi/ de welke twee fundamenten des geloofs stelt/ te weren/ de genade Godts/ en de verdienste d3 wercken/ boeck 3. cap. 2. tal. 43. pag. 377. col. 2.

Van de onuolmaectheyt en versterkinge/ ende vermeerreng des geloofs/ boeck 4. cap. 14. tal. 7. 8. pag. 85. col. 1.

Wā de somma onses geloofs de Crede genaet/ ofse Symboli Apostolori/ boeck 2. cap. 16. tal. 18. pag. 333. col. 1.

Besluyt en somma des capitels vanden ghelooue/ waerin in het corte de goeden d3naet worden die wy hebbe wt het gene dat van Christus d3aelt wort/ inden Credo/ tal. 19. pag. 334. col. 2.

Van de Gemeente. De Gemeente is de moeder der geloouighen/

Register.

loougen/boeck 4. cap. 1. tal. 1. pag. 673 col. 1.

Wiegginge des artijckels/ Ick ge-
looue een heylighe Gemeynthe/ boeck
4. cap. 1. tal. 2. 3. pag. 673. col. 2.

Dat de heyligheyt der Gemeynthe
noch niet volmaect en is/ boeck 4. ca. 8.
tal. 1. 2. pag. 773. col. 1.

Van de onsenlighe Gemeynthe; item
van de sennighe Gemeynthe/ wiens
teekenen sijn/ de oprechte vercoedinge
des woorts/ en bedieninghe v Sacra-
menten/ boeck 4. cap. 1. tal. 7. 8. 9. 10.
11. pag. 680. col. 2.

Dat wy n3 en behooren bā dat gesel-
schap af te wijckē daer in dese teecanē
ghesien worden/ tal. 12. pag. 682. col. 1.

Dat in de leere ofte verdeelinghe der
Sacramēten can sounts wat gebreec
comen/ om het welcke wy nochtans de
gheimeynschap dier Gemeynthe niet en
moeten verworpen/ en veel min om de
onvolmaectheyt des leuens/ ofte ver-
doentheyt der zeden/ waerin de We-
dedoopers ghefaert worden/ boeck 4.
cap. 1. tal. 12. 13. 14. 15. 16. ec. pa. 682
col. 1. ende voorts.

Dat de Gemeynthe also heyligh is/
d3 sy altyts nochtā met vele gebreke
beuangen is/ en nochtā daer in n3 en
laet Godts Gemeynthe te syne/ boec 4.
cap. 1. tal. 17. 18. 19. pag. 686. col. 2.
Van de macht der Gemeynthe so veel
de artijculen des gheloofs aengaet.

Dat alle de mach3 die de Gemeynthe
heeft/ niet eyghentlick den menschen/
maer den woorde Godts/ wiens diēst
haer is beuolen/ ghegeuen wort. Ende
dat daerom v Gemeynthe n3 geoorlooft
en is het anders te leeren/ bā dat sy bā
den Heere ontfanghen heeft: dit wordt
bewisen door het exempel v Prophetē/
en Apostelen/ ende Christi selue/ boec
4. cap. 8. tal. 1. 2. 3. 4. pag. 766. col. 1. en
tal. 8. pag. 770. col. 2.

Dat Christus altyts sijn Gemeyn-
the geleert heeft/ maer nochtans ver-
scheyden wilsen om te leeren gebuurt
heeft nae verscheydenheyt des tijds/
voor de geschreuen Wet/ onder de Wet
ende Propheten/ ende ten laetsten als
hy in het vleesch verschenen is/ boec 4.

cap. 8. tal. 5. 7. pag. 768. col. 2. ende 769.
col. 2.

Van de valsche Gemeynthe. Dat
daer gheen Gemeynthe Godts
en is/ daer de leughen en valscheyt het
rijcke inghenomen heeft: het welcke
geschied in het Pausdom/ boeck 4. cap.
2. tal. 5. 6. pag. 697. col. 2.

Dat de ghene die van het Pausdom
afwijckē/ geene ketteren noch afscheu-
ders der Gemeynthe en sijn/ boeck 4.
cap. 2. tal. 5. 6. pag. 697. col. 2.

Wschoon yemant wil de sepien der
Papistische Gemeynthe aelrenen en
decken/ so en is nochtans haer stant n3
beter dan de stant v Gemeynthe was in
het rijcke Israel ond Jeroeam/ boeck
4. cap. 2. tal. 7. 8. 9. 10. pag. 699. col. 1.

Dat nochtans door de goet3 Godts
noch onder het Pausdom sommighe
boetsappen ende teekenen der Ghe-
meynthe bliuen/ ende dat alsoo veruult
wort dat daer geschreue is/ te wetē/ d3
de Antichrist sal sijn indē tēpel gods/
boec 4. cap. 2. tal. 11. 12. pag. 701. col. 1.

Wergelickinghe der macht der wa-
rachtiger Gemeynthe in het leeren/ met
de wreeth3 des Paus/ en der sijner in
nieuwe artijculen des geloofs te makē/
boeck 4. cap. 8. tal. 10. pag. 772. col. 1.

Van den artijckel der Dapissen/ dat
de Gemeynthe niet en an dwalen/ boec
4. cap. 8. tal. 13. pag. 774. col. 2.

Dat het leugen is dat sy seggen dat
de Gemeynthe moeste wat toe doen tot
de geschriften der Apostelen/ boeck 4.
cap. 8. tal. 14. 15. 16. pag. 775. col. 2.

Wederlegginge Argumenten/ daer
mede de Dapissen wilsen bewijsen dat
v Gemeynthe macht gegeue is om nieu-
we artijculen des gheloofs te smeden/
boec 4. cap. 8. tal. 11. 12. pag. 772. col. 2.

Van Godt.

Dat de Schijfueren/ als sy leert dat
het wesen Godts oneyndelijc en ghee-
stelijc is/ niet alleenlic de dwalingen
des gheimeynen mans/ maer oock de
scherpsinnigheden der onheyliger Phi-
losophie/ item de dwalinge der Bante-
cheen bande twee beghinsen/ ende der
Anchropomorphien han den lichame-
lijckē Godt wederleert/ boec 1. cap. 13.
tal. 11.

tal. 1. pag. 56. col. 2.

Hoe het te staen is dat Godt geseyt
So ort inde hemel te zyne / en wat leere
men daer wt sal beslypen / boeck 3. cap.
20. tal. 40. pag. 596. col. 1.

Wat het zy / dat Godts naem ghe-
heylight wort / boeck 3. cap. 20. tal. 41.
pag. 597. col. 2.

Van het rijcke Godts ons de men-
schen / zijnen doortganc en duilinge /
boek 3. cap. 20. tal. 42. pag. 597. col. 2.

Van de kennisse Godts / soect in het
woort Kennisse Godts.

Van den heylighen Gheest.

Ghetuyghenisse door de welcke de
godtheit des Gheests bewesen wort /
boek 1. cap. 13. tal. 14. 15. pag. 67. col. 1

Dat de heylige Gheest een bant is
waer door Christus ons crachtichlyc
met hem vereenicht / en dat sonder hem
onnus is al wat Christus tot salicheyt
des menscheijcken / gheslachts gheleeden
ende gedaen heeft / boeck 3. cap. 1. tal. 1.
pag. 340. col. 1. en tal. 3. pag. 341. col. 2

Dat Christus op een sonderlijcke
wijse den heylighen Gheest hadde / te
woeten / om ons van de werelt af te
scheppen. En dat hy hier wt ghenaemt
is de Geest der heylighmakinge. Item
waerom hy nu des Vaders / en des
Soons Gheest ghenaemt is: ende dat
hy ghenaemt wort de Gheest Christi /
niet alleenlyck so verre Christus dat
eenighe woort is / maer oock soo verre
hy de Ghedelaer is / boeck 3. cap. 1. tal.
2. pag. 341. col. 2.

Wileggginghe der namen daer mede
de Schijtuere den Gheest verciert /
daer van het begin en van de gantsche
wederoprichtinge onser salicheyt ghe-
handelt wort. De Gheest der aenne-
minge tot kinderen / de pant ende segel
onser erue / leuen / water / olve / ende
salunge / water fonteyne / hant Godts
tc. tal. 3. pag. 341. col. 2.

Dat het gheloue het be-
werck des Gheests / ende dat daerom
moet ten meesten deele van het gheloue
te verstaen zyn / dat alomme inde
Schijtuere gelesen wort om de cracht
des Gheests wt te drucken / tal. 4. pag.
342. col. 1.

Van de Hemeluaert Christi.

Dat Christus hoewel hy wederop-
staende heeft begonnen zyn eerlijcheyt
en cracht volcomelijcker te verclaren /
dat hy nochtans eerst door zyn opclim-
minge ten hemel / warachtichlyc zyn
rijcke begonnen heeft: om dat hy doe
meerder oueruloedicheyt zyns rijck
wtgestart / en zyn rijcke grootelijcker
geuordert / en meerder macht geloone
heeft / beyde de zyne helpende / en zyne
byanden te neder worpende. Dat hy
nochtans alsoo afwesende is nae den
bleesche / dat hy althits alomme is nae
de tegenwoordicheyt der maestept / en
met de geloouige na de onwtspreekelij-
ke ende onsenlijcke ghenade / boeck 2.
cap. 16. tal. 14. pag. 330. col. 2.

Van de sittinghe Christi ter rechter
handt des Vaders / ende menigherley
brucht der onse gelouue daer wt heeft /
tal. 15. 16. pag. 331.

Van het Houwelijck.

Wileggginge des leuenden gebodts /
daer mede de Heere de hoerrijne abijt /
ende cuyfcheyt ende reynicheyt eyscht /
de welcke wy moeten met herte ende
oogen / ende vercieringe des lichaems /
ende met der tonge / ende met matichz
der spijse ende des drancx boeden ende
bewaren / boeck 2. cap. 8. tal. 41. 44. pa.
250. col. 1. ende 251. col. 2.

Dat cuyfcheyt een sonderlijcke gaue
Godts is / de welcke hy niet eenen pe-
ghelijcken / maer onnigen geest / ende
dat somtijts voort eenen tijt. Dien dese
gaue niet ghegheuen en is / die moeten
gant schelijc het houwelijck aennemen /
het welcke van den Heere is tot hulpe
der menscheijcker nootfakelijckheyt
ingheselt / boeck 2. cap. 8. tal. 41. 42.
43. pag. 50. col. 1.

Dat de getroude lieden moeten toe-
ken dat zy gant schelijc niet toe en la-
ten dat vercerlijcheyt ende maticheyt
des houwelijcx niet en betacint / boeck
2. cap. 8. tal. 44. pag. 251. col. 2.

Dat het houwelijck verkerdelijck
een Sacrament ghenaemt wordt van
de Papissen / boeck 4. cap. 19. tal. 34.
pag. 990. col. 1.

Dat

Dat hen de plaetse Pauli niet voer-
derijc en is/ met de welcke 3p hen sel-
uen wille dechē/ tal. 3 s. pag. 99. col. 1.

Dat 3p hierentusschen tegen hen sel-
uen stryden/ als 3p dit Sacrament ha-
ren Offeren verbieden/ ende seggen
dat het onreynicheydt des vleesch is/
boeck 4. cap. 19. tal. 3. 6. pag. 99. col. 2.

Dat de Paus onder het deusel deses
Sacraments verkeerdelijc de kennisse
ende het oordeel der houwelijck-saken
tot hem getrocken/ en Wetten gemaect
heeft van het houwelijck/ die eensoeels
opentlijc tegen Godt/ ende eensoeels
grootelijc tegen de menschen waren: de
welcke verhaelt worden/ boeck 4. cap.
19. tal. 37. pag. 99. col. 1.

Van Insettinghen der men- schen.

Dewijle de Heere / doe hy eenen re-
gel der warachtigher rechtueerdicheyt
wilde geuen/ alle de deelen daer van in
zijnē wille gestelt heeft/ so ist daer wt
openbaer dat alle de goede wercken die
de menschen wt haer vernuft dichten/
niet gheacht en sijn: maer dat de rechte
godtsdienst in gehoozsaemheyt alleen-
lijc gheleghen is/ ende dat die de ooz-
spronck/ moeder/ ende bewaerster aller
deuchden is/ boeck 2. cap. 8. tal. 5. pag.
226. col. 1.

Van menschelijcke insettinghen/ dat
is/ van gebode die vā de dienst Godts
buyten sijn woort van menschen ghe-
maect sijn: en van hare ongodtlicheyt
ende nootzakelijcheyt/ boeck 4. cap. 10.
tal. 1. 2. pag. 786. col. 1. ende 5. 6. pag.
788. ende 7. 8. pag. 790. col. 1.

De insettingen des Paus genaemt
kerckelijcke insettingen/ diemen eens-
deels tot de ceremonien/ ende eensoeels
tot de discipline gebruyct/ ende de on-
godtlicheydt der bepder/ dat de godts-
dienst daer in gestelt/ en de consciencie
daer toe ghedwongen wordt/ boeck 4.
cap. 10. tal. 9. pag. 791. col. 1.

In deser insettinghen wille wordet
het ghedot Godts te niete ghemaect/
tal. 10. pag. 791. col. 2.

Een warachtich tecken der men-
schelijcke insettingen die behooren van

de Gemeynthe verwoezen/ ende van al-
le godsalighen mispresen te worden/
boeck 4. cap. 10. tal. 16. pag. 796. col. 2.

Teghen sommigher menschen voer-
wendinge die de insettingen des Paus
beschermen/ seggende dat 3p wt Godt
sijn/ dewijle de Kercke in en can dwa-
len/ en van den heyligen Gheest geres-
geert wort/ boeck 4. cap. 10. tal. 17. pa.
797. col. 1.

Dat het enckel bedroch is/ datmen
den oorspronck der insettinghen daer
mede de Gemeynthe dus lange is ver-
druct geweest/ de apostels toeschynst/
boeck 4. cap. 10. tal. 18. 19. 20. pa. 798.
col. 1.

Dat de tyrannie der Wetten des
Paus sonrechte ontschuldicht wort/
door het exempel der Apostelen/ die de
heydenen geboden haer te onthouden
van het gene dat den Afgode geoffert/
ofte dat verstickt was/ ende van bloet/
boeck 4. cap. 10. tal. 21. 22. pa. 800. col. 1.

So wanneer de Heere met mensche-
lijcke insettingen gedient wort/ so wort
hem sijn rijck benomen: en dat dit al-
tijts een seer swaer sonde gheweest is
voor Godt/ dat wort door exempel en
getungenissen v. Schijf tuere bewesen/
boeck 4. cap. 10. tal. 23. 24. pa. 801. col. 2.

Dat de menschelijcke bonden niet
en connen beschermt worden door het
exempel Menoia/ diemen gemeyn man
zijnde/ offerhade dede/ ofte Samuclis/
die in Ramatha offerhande dede/ boeck
4. cap. 10. tal. 25. pag. 803. col. 2.

Noch ooc door het exempel Christi/
daer hy ghebiet die onthelijcke lasten
te draghen/ die de Schrijben ende Pha-
riseen opleyden/ boeck 4. cap. 10. tal. 26.
pag. 803. col. 2.

Van heylighe ende nutte insettinge
der Gemeynthe/ ende van haer eynde/
boeck 4. cap. 10. tal. 1. pag. 786. col. 1.

Van insettingen der Gemeynthe die
behooren heyligh gheacht te sijn/ als
die warachtichlijc dienen tot eerbaer-
heyt ende open/ ende de vrede bewaer-
ende Gemeynthe/ boeck 4. cap. 10. tal.
27. 28. 29. pag. 804. col. 2.

Datmen moet neersichtich aenmercken
welcke sulc sijn/ tal. 30. pa. 806. col. 1.

Dat

Wat het Christen volck die behoort te onderhouden: ende wat dwalinghen men hier moet schouwen: en de hoe hier entusfchen de cōfciencien haer vryheyt behouden/tal. 3. 1. en 32. pag. 807. col. 1.

Van de kennisse Godts.

Godt kennen/ en is niet alleenlijck denckē dat daer eē Godt is/maer wetē het gene dat ons vā hem te weten aen- gaet/en tot zjn eere nut en boozdelijck is/boeck 1. cap. 2. tal. 1. pag. 3. col. 1.

De kennisse Godts moet ooc dienē/ ten eersten om ons tot breefe en eerbie- dinghe te onderwijfen / ten anderen om door haer leydinghe en onderwijfinge al le goet vāhem te begeeren en hem daer van te dancken/boeck 1. ca. 2. tal. 2. pa. 4. col. 1. ende cap. 5. tal. 8. pag. 16. col. 1.

Wat de Philosophen gheen ander kennisse Godts gchadt en hebben/dan die hen alle onschult ontnomen / ende niet tot de waerheyt gebracht en heeft/ boeck 2. cap. 2. tal. 16. pag. 162. col. 1.

Wat allen menschen die geuoelē na- tuurlijck aenghebozenis/te weten/dat daer een Godt is/boeck 1. cap. 2. tal. 3. pag. 5. col. 1. Ende dat op dat 3p door haer eyghen oordeel verdoemt worden die hem niet ghedient en hebben/boeck 1. cap. 3. tal. 1. pag. 6. col. 1.

Hoewel alle menschen vā natuere weten dat daer een Godt is / soo ver- swinden nochtans sommighe in super- sticie/sommighe wijcken willens boos- selijck af van Godt/boeck 1. cap. 4. tal. 1. pag. 7. col. 1.

Van Kercken. Soect Tempelen.

Van den Kinderdoop.

Dat de Kinderdoop niet de insettin- ghe Christi / ende niet de natuere des teckens wel ouereen coemt / boeck 4. cap. 16. pag. 886. col. 2.

Dat de Doop is in de plaetse v Wes- snijdinge geireden: item wat gelijcke- nisse / ende wat verscheydenheyt de Doop ende de Wessnijdinghe niet mal- canderen hebben/boeck 4. cap. 16. tal. 3. 4. pag. 887. col. 2.

Dewijle de Heere ooc de kinderkerks deelachtich maect der sake die inden Doop beteckent wort: so en moet men

hen den Doop niet weygeren/boeck 4. cap. 16. tal. 5. pag. 888. col. 2.

Dat 3p ooc vā de Heere wedergeboz- worden/tal. 17. 18. 19. pag. 897. col. 1.

Dewijle wy dat selue verbont heb- ben/ dat Godt niet Abrahān gemaect heeft/ende inde kinderkerks heeft wil- len door het wtwendighe Sacrament versegct hebben: soo heeft oock hupē de Doop plaetse in hen/ boeck 4. cap. 16. tal. 6. pag. 889. col. 1.

Dat de Kinderdoop te rechte beue- slicht wort daer mede dat Christus de kinderkerks heeft omgeheeft/ en hen de handen opgeleyt/tal. 7. pag. 890. col. 1.

Wederlegginge sommiger argumē- ten die tegen de Kinderdoop strijden/ boeck 4. cap. 16. tal. 8. pag. 891. col. 1. ende tal. 22. 23. pag. 900. col. 2. ende tal. 25. pag. 902. col. 2. ende tal. 27. 28. 29. pag. 903. col. 2.

Dat de geloouige ouders ende oock de kinderkerks selue groote vrucht wt den Kinderdoop hebben/boeck 4. cap. 16. tal. 9. pag. 891. col. 1. de welke de duy- uel ons soect te ontnemē door de We- derdoopers/ tal. 32. pag. 909. col. 1.

Wederlegginge der argumenten der- tegenstrijderen/ die seggen/ dat in den Doop andere dingen beteckent wor- den dan in de Wessnijdinge: dat wy een arē verbont hebben vā dat oude was: Dat de naē Kinderē/ nh anders te v- staen is dan hy doe was/boeck 4. cap. 16. tal. 10. 11. 12. 13. 14. 15. pa. 892. col. 1.

Daer worden oock noch andere on- derfcheydingen wederleyt/ die 3p tus- schen den Doop en de Wessnijdinge ge- dicht hebben / tal. 16. pag. 896. col. 1.

Item dat 3p seggen dat de Doop 3p een Sacrament der penitēcie ende des geloofs/welcke twee dingen in de kin- deren gheen plaetse en hebben/tal. 20. 21. pag. 899. col. 1.

In de volwassene moet het ghelooue: ende oerstant voor den Doop gaen: maer in de kinderen der gheloouighen gaet de Doop voor het oerstant/boeck 4. cap. 16. tal. 24. pag. 901. col. 2.

Geghen de ghene die alle de onghes- doopte verdoemen / boeck 4. cap. 16. tal. 26. pag. 903. col. 1.

Wat Dat

Dat Christus niet gedoopt en wort
eer hy dertich iaer oude was om seer
goede doozake / en dat dit nochtans den
tegenstriden des kinderdoops niet
vozerlijc en is / boeck 4. cap. 16. tal. 29
pag. 904. col. 2.

Waerom men den kinderheng niet
en moet het sachtmael gheuen / noch
den Doop weygheren / boeck 4. cap. 16
tal. 30. pag. 905. col. 1.

Wiele argumente Seruetti / daer me-
de hy den kinderdoop bestryt / en we-
derlegginge der seluer / boeck 4. cap. 16
tal. 31. pag. 906. col. 1.

Van den kinderdoop / boeck 4. cap.
8. tal. 16. pag. 776. col. 2.

Van kringh.

Dat het een behoortijcke kringh is /
als het der Duericheyt noodich is / de
wapen aen te doen om die opentlijck te
straffen / die de ruste des landts ver-
slozen / wie zy oock zyn / inwoonders
ofte breevnde vyanden / boeck 4. cap. 20
tal. 11. pag. 1001. col. 2.

Teghen de gene die seggen dat daer
gheen exempel noch gheuyghenisse in
het nieuwe Testament en is / waer dooz
den kringh den Christenen gheoorloeft
zy. Item dat de Duericheden moeten
necersichlijck toessen / dat zy in de wa-
pen aen te trecken niet en hayz haren
begeerlijcheden toe en geuen. Ghelijck
de kringh den Christenen gheoorloeft is /
alfoo oock garnisoenen / verbonden en
burgherlijcke versterkingen / boeck 4.
cap. 20. tal. 12. pag. 1002. col. 1.

¶

Van het leuen des Christen
mensches.

De reghel om het leuen te schicken /
is in de Wet vermaet / wort ooc alom-
me ghelceert in verscheyden plaetsen
der Schriftuere: ende dat niet sonder
orden / hoewel niet soo curieselijck als
by de Philosophen / boeck 3. cap. 6.
1. pag. 440. col. 1.

De Schriftuere doet hier in twee
dinghen / te weten / zy beruert ons tot
liesde v schruuerdichz / en geest eenen
regel om dien te volge. Het eerste doet
zy met menigerley argumenten en rede-
nen / boeck 3. cap. 6. tal. 2. pag. 441. col. 1.

Dat de Schriftuere hier heel beter
fundamenten neemt dan in alle boeck-
der Philosophen gheuonden worden /
boek 3. cap. 6. tal. 3. pag. 441. col. 2.

Tegen de geret die de kennisse Chri-
sti voozwenden / maer niet haer leuen
en zede de leere Christi nuz wt en dree-
ken / boeck 3. cap. 6. tal. 4. pag. 442. col. 1.

Hoewel een yeghelijck wel behoort
na volmaectheyt te staen / ende daerom
te wenschen / so moerimen nochtans die
vooz Christenen achten / die noch niet
soo groeten voortgang gedaen en heb-
ben. Dat wy moeten altydts daer nae
staen ende arbeiden / ende nochtans nuz
cleynmoedich zyn om de cleyn voort-
gangh welken wy doen / boeck 3. cap. 6.
tal. 5. pag. 443. col. 1.

De deelen eens welgheschickten le-
uens wt de plaetse Pauli / de aenme-
kinge der genade Godts / de versakin-
ghe der godloofheyt ende wereltlijcke
begeerlijcheden / soberheyt / rechtme-
dicheyt / godtsalicheyt (welcke dingen
swarachtige heylicheyt betuyden) ende
hope der saliger onsterfelijcheyt / boeck
3. cap. 7. tal. 3. pag. 445. col. 2.

Van het toecomende
leuen.

Dat Godt ons dooz menigerley el-
lendicheden onderwijst tot berachtin-
ge des tegenwoordigen leuens / op dat wy
ernstichlijck dat toecomende leuen be-
geeren / boeck 3. cap. 9. tal. 1. 2. pag. 459.
col. 2. ende tal. 4. pag. 462. col. 1.

Dat wy dit teghenwoordich leuen
moeten alsoo berachten / dat wy niet
en haen / noch teghen Godt ondanck-
baer en zyn / wiens goeterticheyt
oock dooz dit tegenwoordich leuen den
ghelooighen betuycht wort / boeck 3.
cap. 9. tal. 3. pag. 461. col. 2.

De ghene die den doot te seer bree-
sen / worden vermaent dat de Christe-
nen meer behooren dien dach te begree-
ren / de welcke haerder ellendicheden
die hy nae nemmer af en laten / sal
een eynde maken / ende hen met ewighe
gheblifschap ouergieten / boeck 3. cap.
9. tal. 5. 6. pag. 463. col. 2.

Van de winnende weerdicheyt der
ewiger gheluckicheyt (welcke bet
eynde

eynde der wederopstandinghe is) van
wiens soeticheyt wy hier behooren son-
der ophouden een smaecte te hebben.
Dat wy nochtans moeten curieuſheyt
ſchouwen / waer wt onnoodighe ende
ſchadelijcke braghen ende ſpeculaties
riſen. Item / oꝛ de kinderen Gods nꝛ
en ſullen alle een gelijcke mate der eer-
lijcheit in de hemelen hebben / boeck
3. cap. 25. tal. 10. 11. pag. 669. col. 2.

Waar oock gheantwoort woert op de
vragen die sommighe voorsz. brengen
van den stant der Landen Gods nae
de wederopstandinghe.

hoe het te verstaen / dat het een-
wige leuen somtijts ghenaeint wordt
Belooninghe der werken / boeck 3.
cap. 18. tal. 2. pag. 538. col. 1. ende 4.
pag. 540. col. 2.

Alan het teghenwoordighe leuen
ende zyne behulpselen.

Dat in de Schriftnere een seer goede wijze voorghefelt wort / hoemen de goeden deser werelt moer gebruycken / boeck 3. cap. 10. tal. 4. 5. pag. 476. col.

En datmen moet roese sepien blien/
te weten/ datmen de consciencien n3 te
strengelijc en verbinde / noch 3 onma-
tiger begeerlijchs der mensche te veel
toe en geue/boeck 3.cap. 10.tal. 1. pag.
465.col. 1. ende tal. 3. pag. 466.col. 1.

Wat het seer noodich is / dat een pe-
ghelijck van ons in alle handelinge
des leuens zijn roepinghe volghe / op
dat wy niet lichtuerdichlijc noch me-
twijfelachtiger consciencie en beginne
boeck 3. cap. 10. tal. 6. pag. 468. col. 1.

Dat Godt geweericht ooc de noot-
fakelicheden onser aertschen lichaems
te hulpe te comen: en hoe het te staen
39 dat wy bidden om daghelijck broot/
boek 3. cap. 20. tal. 44. pag. 499. col. 2.

Ein Ljðfærnheit.

Wat wy moeten ontfleuen versaken
om het cruyce te dragen / derwyle Godt
wilt alle de ynnigheit bet cruyce be-
stemen / van zynen erfgeboorte. Sone be-
ginnende : ende dese gheleynschap die
wy met Christus in het lyden en cruyce
hebben / gheeft ons een groote oorzake
tot berisping / aemheydt ende troost /
boeck 3. cap. 8. tal. 1. pag. 452. fol. 1.

Wat het ons om veler oorsaken wil-
le noodich is/onse leuen gheduerichijc
onder het cruytce te leyden: ten eersten/
om onse hoouerdeichijde ende onse be-
trouwe/ dat wy op onse inacht hebbe/
af te legghen: ende dat oock den alder-
heylighsten dese remedie noodich is/ dz
wordt bewesen door het exempel Da-
uids/boec 2.cap.8.tal.2.na.452.col.1.

Dat onse betrouwen op Godt hier
 wt beuefficht / en onse hope vermeer-
 dert woort / tal. 3. pag. 453. col. 2.

Wonen desen op dat onse iijdsfaem
heyt der sorchter woijde/ ende op dat wē
tot gehooyfaemheyt onderwefen woij
den/ tal. 4. pag. 454. col. 1. her welcke
ons seer noodich is/ dewijle de dertelz
onse vleefsch so groot is om her iock
Godes af te woijde/ so haest als hy ons
goedichelijc handelt/ tal. 5. pag. 455. col. 1.

Somtijts oec om de voorleden seylē
te beteren / waer in wy bekennen dz hy
hem tegen ons diacht gelijck een goet
vād: maer de ongeloouige worden die-
mael hardneckeriger / tal. 6. pa. 455. col. 2.

Wat het een sonderlijcke troost is / so
wāneer wy om d' rechtueerdichz wille
enige schande / ofse schade ofte iammer
lijden / welc crupen den geloouigen seer
eygentlijk toecoeimt / boec 3. cap. 8. tal. 7
pag. 456. col. 1. ende 8. pag. 456. col. 2.

hoe nootſakelijck het den gheloon-
ghen zy/ in de bitterheyt der verdru-
kinghen met deſe gedachte gewapent
te worden / **D**e Godt hen lief heeft/
maer op hare ſonden toornich iſ/ boeck
3. cap. 4. tal. 34. pag. 426. col. 1.

De verſakinge onſelfs is eensbeels
gelegen in verdaechſaemhede ende liden-
ſaemhede / de welcke wy ſullen hebbē als
wy in het ſoeken des goets ofte v-
geruſtichz des tegenwoordighen leuens /
onſelgen geheel Gode overgeuen / e-
ffengelen middel en ſoeken / noch hopen /
noch bedencken om bevoeghe te gecru-
ſigen anders dan wat den ſegen Godes /
boek 2. cap. 7. tal. 8. pag. 449. fol. 2.

Also en zullen wy nemmermeer dooz
ongheoorloefde middelen noch met on-
recht onses naeften/onse boozdeel foer-
ken: noch dooz onnatige begeerte
des wereltliicken rijckdoms ofte eere

24 24 13 11, branden,

branden. Ten laetsten sullen wy byj
zyn van hoouerdicheyt/ als onse sake
geluckichlyck ballen: ende van onlyd-
saemheydt/ als wy ongheluckich zyn/
boeck 3. cap. 7. tal. 9. pag. 450. col. 2.

Het wacke oock tot alle gheualen
des teghenwoordighen leuens streckt:
de welcke de geloouige bekennen dooz
de hant Gods haers Vaders/ ende n3
dooz de fortune gheregeert te worden/
tal. 10. pag. 451. col. 1.

Dat de lydsaemheydt der geloouigen
niet en is sonder geuoelen der smerte/
maer dat zy dooz godelijcke droofter-
ghe strydt teghen het natuerlyck ghe-
uoelen der smerte. Dat daerom de
Stoische lydsaemheydt te verworpen
is/ ende dat weenen en byesen in hem
seluen geen sonde en is/ boeck 3. cap. 8.
tal. 8. ende 9. pag. 456. col. 2.

Beschynninge der tegenstrydinghe
die in de herten der godtsalighen ghe-
generert wort wt het geuoelē der na-
tuere/ dwelch niet en can gantschelyck
afgeleyt worden/ ende wt de gesatheydt
der godtsalicheydt/ dooz de welcke het
natuerlyc geuoelen moet ouerwonnen
ende gheint worden/ boeck 3. cap. 8.
tal. 10. pag. 458. col. 1.

Dat daer een groot onderscheydt is
tussche de Philosophische en Christe-
lycke lydsaemhyt: dewijle de Philoso-
phen leeren datmen moet lyden en ge-
hoorfaem zyn om dat het noodich is:
maer Christus leert dat wy moete d-
bragen ende ghehoorfaem zyn/ om dat
het recht/ ende ooc ons salich is/ boeck
3. cap. 8. tal. 11. pag. 458. col. 2.

Van de liefde des naesten.

Tegen de Schoolleraers wort be-
wesen/ dat ons wort geboden niet on-
seleu/ maer onsen naesten lief te hebbe/
boeck 2. cap. 8. tal. 54. pag. 258. col. 2.

Dat onder den naem des naeste/ ooc
de ghenē die ons seer byede is/ en on-
byant vernaeft wort/ Int selfde/ tal. 57.
pag. 259. col. 1. Daerom worden de
Schoolleraers van onwetentheydt ge-
strafe/ die seggen dat het ons niet ge-
boden/ maer geraten is geen wake te
begeeren/ en onse byden lief te hebbe:
en dat de onderhoudinge deser dingen

alleenlyck den Monticken noodich is/
die hen daer toe verbonden hebben: en-
de daer wort bewesen dat de oude Aca-
raers anders geuoelt hebben/ ende ooc
Gregorius selue/ Int selfde/ 56. 57.
pag. 259. col. 2.

Dat ons lydsaemhyt noodich is/ op
dat wy onsen naesten goet doende/ niet
moede en worden: ende dat wy de on-
weerdicheyt der menschen ofte andere
condicien die ons souden moghen ver-
hinderen/ niet en moeten aentien/ maer
Godt selue/ de welcke het gebiet/ boeck
3. cap. 7. tal. 6. pag. 448. col. 1.

Om de liefde alreken te volbringen
en is n3 genoeg alle wercken der lief-
de te doen/ maer men moetse oock dooz
een oprechte beweginge der liefde doe.
Waer in het voornemste is/ dat wy
den persoon des gheens dien wy sien
onse hulpe gebrack hebben/ aennemen:
alsoo salmen de hoouerdicheydt ende
andere smetten der liefde ontulien/ boeck
3. cap. 7. tal. 7. pag. 449. col. 1.

Dat Christus ende oock de Apostel-
en in het verhalen der somma d Wet/
sontijts de eerste tafel achterlaten: n3
dat der menschen onnooseghyck leuen
meer dient tot de somma d r. c. i. tuer-
dicheyt van godtsalichlyck Godt die-
nen: maer om dat de ongenueysde lief-
de des naesten een wakachtich bewijs
der godtsalicheyt is/ boeck 2. cap. 8. tal.
52. 53. pag. 257. col. 2.

Teghen de Wharisen onses tijds/
die segghen dat wy dooz de liefde ghe-
rechtueerdicht worden/ boeck 3. ca. 18.
tal. 8. pag. 544. col. 1.

Wtelegginge des thienenden gebodts/
waer dooz n3 allenlyc allerley raet en
voornemen om te hinderen verboden
wort/ gelyc in de boozgaende geboden/
maer ooc alle begeerte ofte lust die teg-
de liefde is/ boeck 2. cap. 8. tal. 49. pag.
255. col. 2. ende tal. 58. pag. 261. col. 1.

Dat Godt te recht salcke byerighe
liefde ende so groote rechtichy van ons
eycht/ Int selfde/ tal. 50. pa. 256. col. 1.
Wtelegginge des seften gebods: waer
dooz niet alleenlyc dootslach ofte haet
des naesten verboden wort/ maer ons
wort oock de bewaringe syns leuens
beuolen/

benoelen / om dat de mensche is onse vleesch / ende de beide Gods / boeck 2. cap. 8. tal. 39. 40. pag. 249. col. 1.

Van Leughen.

Wleggingen des negenden gebots / door het welcke de Heere de valscheyt abiet en bedwingt / door de welcke wy door leughen ofte door lust tot achterclap yemants naem hinderen / ofte hem schade doen / boeck 2. cap. 8. tal. 47. pag. 254. col. 1.

Dat wy aengaende dese sake veel sondigen / al is dat wy niet en lieghen: dat nochtans hier wijselijc een onderscheyt gemaect wort tusschen het quaetspreken dat hier berdoemt wort / ende tusschen de betuyginge ofte bescheldinge die geschiedt wt begeerte om onsen naesten te beteren / &c. tal. 48. pag. 254. col. 2.

Van de Maechdelijcken staet.

Soect Ongehoudeneden staet.

Van den Mensche.

De mensche wordt door de kennisse zijns selfs niet almenich berweert om Godt te soecken / maer wort oec gelijc metter hant geleyt om hem te binden / boeck 1. cap. 1. tal. 1. pag. 1. col. 1.

Dat de Scheppinghe des mensches is een wtmenende bewijs der rogenth / goetheyt ende wytheyt Gods / waer om hy van sommige Philosophen een cleyn werelt ghenaeemt wort / boeck 1. cap. 5. tal. 3. pag. 1. col. 1.

Indanckbaerheyt der menschen die de teekenen der voorsieninghe Gods in de ziele ende in het lichaem ghenoevende / Godt niet en louen / boeck 1. cap. 5. tal. 4. pag. 1. col. 1.

De kennisse onselfs is tweerley / te weten / hoedanich hy was inden eerste oorzpronck / ende hoedanich hy is nae Adams val. Ende dese laetste kennisse onselfs en moeten wy niet nemen sonder de eerste / op dat wy niet en schijnen onse verdoemtheyt Gods / den Auteur der natuere toe te schijnen / boeck 1. cap. 15. tal. 1. pag. 99. col. 1.

Dat den mensche de kennisse zijns selfs seer noodich is / de welcke (gelijc de waerheyt Gods beschrijft) hier in gelegent is / ten eersten / dat hy overleggende toe wat eynde hy geschapen / en

met groote gauw begaefst is / geheel aen Godt hange / de welcke hem alle dingē geschoncken heeft. Ten anderen / dz hy zijn ellendighe conditie na Adams val overleggende / hem seluen swarachtichelijc mishaghe / ende een ruwe nerssticheyt om Godt te soecken aenneme / op dat hy in Godt wederom die goede gheerijghen / van de welcke hy gheheel ydel gheuonden wort. So moeten wy da toecken dat wy hier den oordeel des vleeschs / noch de beecken der Philosophen gheen gehoor en geuen: de welcke ons souden maken seer qualijc onsselue te kennen / dewijle zy ons in de overlegginge onses goets alleenlijc behouden / boeck 2. cap. 1. tal. 1. 2. 3. pag. 139. col. 1.

De menschen en kunnen meer tot de supuer kennisse zijns selfs comen / tek zy dz hy eerst het aenschijn Gods aenmercke / dat is / wt Gods woort beging te bekenne en ouer te leggen / hoedanich hy zy / en hoe wtmenen holt maect zijn rechtuerdich / wijsz ende deucht zy / na de welcke wy ons moete boegen / boeck 1. cap. 1. tal. 2. pa. 2. col. 1.

Dat oock de alderheyligste mensche zijn niet byzese ende verschrickinghe verslagen geweest / soo wanneer Godt hen op ongewoonlijcker wijsen tegenwoordicheyt ende eerlijcheyt gepenbaert heeft / boeck 1. cap. 1. tal. 3. pag. 2. col. 2.

Dat de gantsche mensche verdoemten is / heyde in verstant en wille / dz wort bewezen wt vele plaetsen in Schriftuer / hoornemelijc daer zy den mensche naemt vleesch: het welcke oock van het opperste deel der zielen te verstaen is / boeck 2. cap. 3. tal. 1. pag. 148. col. 1.

Dat de mensche te agterst ver goets in haer natuere soeken: dit wort bewezen wt Paulo / de welcke ha het gantsche ghelachte d kinderen Adams sprekende / ende niet de boesgeden eender eenen si assende / maer de gheduerige verdoemtheit der natuere beschuldighende / den menschen de rechtuerdicheyt / dz is / de gheheyleyt. Ende repnieheyt benoemt / daer na oock het Afsant / ende ten laetsten de byzese Gods / boeck 2. cap. 3. tal. 2. pag. 171. col. 1.

Wederlegginge der tegenwozpinge/
de welcke eenighe doozthenghen van
sommige menschen/de welcke dewijle
37 dooz de leydinghe der natuere zijn
alle haer leuen tanck tot de offeninghe
der deucht tegeuen geweest/ ons schij-
nen te vermanen dat wy niet en moete
denken dat de natuere des menschen
gantschelijck verdozen 37. Soo wort
dan bewesen dat Godt de verdozethz
der natuere/dooz de welcke de mensche
geheel besmet is/ niet inwendich en
reynicht in sulcke menschen/gelijck hy
in syne wtuercozene doet: maer dz hyse
nochtans somtijts dooz zijn doozsienin-
ge in de ongelooouige wederhout/op dz
37 niet tot het werck wt en brake/ en dz
hyse menichsins verhinbert ende be-
dwingt/so verre hy weet dz het nut is
tot de gemepe bewaringe aller dingē/
boeck 2. cap. 3. tal. 3. pag. 172. col. 1.

Ende dat de deuchden die (gelijck-
men leest) in sommige ongelooouige ge-
weest zijn/geene bequame argumenten
en zijn om de repnichepdt der natuere
daer mede te bewijzen/dewijle het her-
te binne boos/ ende dooz eergiericheyt
verdozen/ende dooz geen begeerte om
Godts eere te verheypden beweicht en
wozt: ende dewijle het geene gemepe
gauen der natuere / maer sonderlijcke
genade Godts zijn/ de welcke hy ver-
scheydentlijck / ende nochtans nae een
seker mate den ongelooouigen mensche
verdeelt/gelijck dicmael den Coningen/
soms tijts oock anderen/ boeck 2. cap. 3.
tal. 4. pag. 173. col. 1.

Van de Middelaer Chriſto.

Dat Chriſt? om het ampt des Mid-
delacers te volbrēghen / moeste men-
sche worden/want Godt hadde het al-
soo verordent gelijck het ons alderbest
was: dewijle geen ander en mochte een
Middelaer tusschen Godt en de men-
schen zijn om wederd byde te maken/
noch ons Godts kinderen maken/
noch de roue des hemelschen rijcs we-
der gheuen / noch booz des mensches
onghehoorzaamheyt/ zijn gehoorzaam-
heyt tot een remedie stellen / boeck 2.
cap. 12. tal. 1. 2. 3. pag. 291. col. 1.

Teghen de ydel en ongestadige spe-

culacie/der gener die seggen dat Chri-
stus soude mensche geworden hebben/
al en hadde het tot de verlossinghe des
menscheijcken gheslachts niet noodich
gheweest. En hier wort mer vele rede-
nen en getuygenissen bewesen / dat het
beel te groote lichtueer dicheydt is/ een
ander doozake ofte eynde te dichten/
waerom Chriſtus mensche geworden
37/dewijle de gatsche Schriſtuere be-
rupcht dz hy is met de vleesche beleet
geweest om onse verloffer te worden/
boeck 2. cap. 12. tal. 4. pag. 293. col. 1.

Ende dat het niet gheoorloeft en is/
wijder van Chriſto te ondersoeken: en
dat de ghene die dat doen/soeken dooz
godtloose stouticheydt enen nieuwen
Chriſtum te dichten: waer vander
gestrafte wort / die dese quiste wederd
te desen tijde boozghebracht heeft/ en
wil seggen dat dit gedichtsel dooz ge-
getuygenisse der Schriſtuere weder-
lepdt en wordet / tal. 5. pag. 294. col. 2.

Zijn grontreden wort wederlept/te
weten/ Dat de mensche gheschapen is
na de beelde Godts/om dat hy gescha-
pen is na het exemplar des toecomen-
den Chriſti/om hem gelijc te zyne/den
welcken de Vader nu boozghenomen
hadde met den vleesche te beleden: en
daer wort bewesen dz de beelde Godts
in Adam was in die wtneemende gawe
daer mede Godt hem begaefte hadde/
welcke wtneementheyt oock is in de
Engelen/tal. 6. ende 7. pag. 295. col. 2.

Teghen noch andere teghenwozping-
ghen ofte ongheſchichheden die de selue
vander ydeelt/ gelijck dat Chriſtus
dan niet anders en soude dan by ghe-
ualle ghebozen zijn: ende dat hy soude
gheschapen zijn nae de ghelijkenisse
Adams: ende dat de Engelen gheen
hoofd en soude hebben/en dat de men-
schen niet en soude Chriſtum tot eenen
Coninck hebben/et. Jn selfde.

Hoe de twee natueren in Chriſto een-
nen persoon des Middelaers maken:
het welcke bewesen wort dooz een ge-
lijckenisse genomen van de vereeninge
der ziele en des lichaems in enen me-
sche. Daer nae wort met vele plaetsen
bewesen dat de Schriſtuere Chriſto

Christo toefchijft dat eygentlick der godtlicker natuere toecomet: ende som tijds / datmen moet sonderlick van zijn menscheijcke natuere verfaen: itē dat 3^e somtijds der eender natuere toefchijft het gene d³ v andere natuere eygentijc toecomet: welcke wijse van spreken ghenacmt wort Ghemeynma- kinge der eygenschappen/boeck 2. cap. 14. tal. 1. 2. pag. 304. col. 1.

Dat 3^e oock somtijds Christo toefchijft dat beyde de natueren te gelijcke beruaet / end^e noch met deen. noch met dander op haer seluen ghenoech o- ueren coemt / het welcke sommighe oude Leeraers niet ghenoech aenghe- merct en hebben/maer het is nochtans nut datmē aenmercke / om vele knoo- pen te ontbinden/ende om de dwalinge Jhesorij ende Eutyches te schouwen/ tal. 3. 4. pag. 305. col. 1.

Hier wort oock de dwalinghe Ser- ueti wederlept/de welcke een gedicht- sel wt het wesen Godts/ende Gheest/ ende bleesch / ende drie ongheschapen Elementen ghemaekt / ghestelt heeft voor den Sone Gods. Zijn listicheyt wort ontdect / ende daer wort bewesen het ghene dat hy versaeckt / **Weten**/ dat Christus ooc/er hy in het bleesch ghebozen wert / Godts Sone was/ om dat hy is dat Woordt / dat voor de tijden wt den Vader ghegenerect is/ tal. 5. pag. 307. col. 1.

Item/daer wort bewesen dat hy wa- rachtelijc ende eygentlick is Godts Sone in het bleesch/dat is/in de men- schelijcke natuere: maer nochtans nae de godtheit en niet na het bleesch/ ge- lijc Seruetus seyt/tal. 6. pa. 308. col. 2

Wtlegginghe sommigher plaetsen/ die van hem ende 3^ene nauolghers ge- dreuen worden tot bescherminge haer- der dwalinghe. Item daer wordt ont- deckt / dat hy seyt dat Christus eer hy in het bleesch herschenen is/nerghens genaet en wort Godts Sone/ anders dā oneygentijc / tal. 7. pag. 309. col. 2.

Item ontdeckinge der dwalinge al- ler der gener die Christum niet en be- kennen den Sone Godts te 3^ene/ an- ders dā in het bleesch:ende de grootste

verstrickingen Serueti worden in het coyte boozghestelt / met de welcke hy hem seluen ende sommighe andere be- toouert heeft/te niete makende het ge- ne dat het surner gelooue hout vā den persoon des Hoons Gods: ende daer wt wort besloten dat de hope der Sa- lichz gantsehelijck wtghebluscht was door de listighe ommewoorden diens oneynen honts/ tal. 8. pag. 310. col. 2.

Van de Wisse.

Wat de Wisse 3^e wt de beschijtin- ge des Roomschen Antichrists / ende 3^ener Propheeten/ boeck 4. cap. 1. 8. tal. 1. pag. 956. col. 2.

De eerste deucht v Wisse/dat Chri- stus daer in seer gelastert wort/dewij- le zijn eeuwich Priesterschap daer niet bekent en wordt / dewijle een ander in zijn plaetse ghestelt wort: dat dit ghe- schiet in de Wisse/ of schoon de Papi- sten wat anders boozwenden/boeck 4. cap. 8. tal. 2. pag. 957. col. 1.

De tweede deucht der Wisse/ dat 3^e enen anderen altaer oprechtende / het cruyce Christi ommeftoot/ en 3^enen eeni- ge en eeuwighe offerhade te niete maect en begraeft door een nieuwe offerhade/ tal. 3. pag. 958. col. 1. ende tal. 9. pag. 962. col. 2. ende tal. 14. pag. 965. col. 1.

Wtlegginghe der plaetse Malachie/ met de welcke 3^e hyden willen de of- ferhande der Wisse beschermen/tal. 4. cap. 18. pag. 959. col. 1.

De derde deucht der Wisse / dat 3^e de warachtige ende eenige doot Chri- sti te niete maect/ende wt de ghedach- tenisse der menschen wechneemt/tal. 5. pag. 959. col. 2.

De vierde deucht der Wisse / dat 3^e ons de vrucht der doot Christi ont- neemt/tal. 6. pag. 960. col. 2.

De vyfste deucht der Wisse is / dat 3^e het heylige Nachtmael/ waer in de Heere de gedachtenisse zijn der doot in- gedacht hadde/te niete maect en wech- neet/boec 4. ca. 18. tal. 7. pa. 961. col. 1.

Waer wt de naem der Wisse coemt/ tal. 8. pag. 961. col. 2.

Dat de offerhande der Wisse n³ en can beschermt worden/door de autori- teyt der ouder Leeraers:de welke wel

W A u t i j g het

het ſpachtmael dicmael een offerhande genaemt hebben/maer in een ander ſtiant dan de Dapiſten doen. Dat noch-
tans de ſelue oude Leeraers ſchijnen daer in veel te ſeer afgeweken te zyne tot de ſchatuwen der Wet / boeck 4. cap. 18. tal. 10. 11. pag. 962. col. 2.

Dat vele dooxt betrouwen dat zy in de Wiſſe hebben/veel te geruſtelijker in ſonden ende boosheyt leuen / boec 4. cap. 18. tal. 15. pag. 965. col. 2.

De alderheylighſte heylicheydt der Wiſſe/boeck 4. cap. 18. tal. 18. pa. 967. col. 1.

Van de Monikerje.

Dat de Clooſters boortijden zyn ge-
lijck het zaedt der Dienaren der Ghe-
meynten gheweest: waer oock wt Au-
guſtino de forme der ouder Monike-
rije beſchreuen wort: ende dat zy boort-
tijden wt den arbeydt haerder handen
leefden: waer wt het openbaer is/ dat
de Monikerje te deſen tijde verre een
ander dinck is/ boeck 4. cap. 13. tal. 8. 9
10. pag. 843. col. 1.

Wat den hoonoerdighen naem der
volmaectheyt/ daer mede de Moniken
haer Monikerje vercleren/ boeck 4.
cap. 13. tal. 11. pag. 846. col. 1. om dat
zy belouen te onderhouden het ghene
dat Chriſtus in het Euangelium raet
(gelijck zy ſeggen) aē het welcke de an-
dere Chriſtenen niet abonden en zyn/
tal. 12. pag. 846. col. 2. En om dat zy al
het hare verlaten hebbe/ tal. 13. pag.
847. col. 1.

Dat zy alle van de Ghemeynte af-
wijcken die hen ſeluen in de Clooſters
begheuen/ dewijle zy ſegghen dat haer
Monikerje is een forme des tweeden
Doops/ ec. boeck 4. cap. 13. tal. 14. pa.
848. col. 3.

Dat de Dapiſtiſche Moniken deſes
tijts/aengaende het leuen en zede wijt
verſcheyden zyn vā die oude Monike/
boeck 4. cap. 13. tal. 15. pag. 849. col. 1.

Dat oec in de oude Monikerje ſom-
mige dinghe ſtraffelijc waren/ende dat
die een ſchadelijck exempel in de Ghe-
meynte ghebrache hebben/die de auto-
ren daer van geweest zyn/boeck 4. cap.
13. tal. 16. pag. 850. col. 1.

Dat de Moniken met hare beloften
hen ſeluen niet Gode/maer den duy-
uelen hepligen/boeck 4. cap. 13. tal. 17.
pag. 850. col. 2.

Dat alle onrechte en onbehoorlijcke
beloften by Gode van geender weerde
en zyn/en hy ons niet en behoogen ge-
acht te worden/boec 4. cap. 13. tal. 20.
pag. 853. col. 1. Ende dat daerom die
tonrechte beſchuldicht worden/ dat zy
haer betoſte ghebroken hebben/ die de
Monikerje verlaten/ en eenich eerlijc
leuen aennemem/ tal. 1. pa. 853. col. 2.

Van het ſpachtmael des Heeren.

Van de teekenen des ſpachtmaels
te weten/ hooft ende wijnen: waerom
de Heere gewilt heeft dat wy die ſon-
den gebuycken/ dit wort bewezen wt
zyne woorden in het ſpachtmael/ boec
4. cap. 17. tal. 1. pag. 910. col. 1.

Dat wy een groote brucht d' ſoetichz
en des betrouwens hebben wt dit Sa-
crament/ dweelch betuycht dat wy alto
met Chriſto denuicht zyn in eē lichaē/
dz wy mogen al wat hem toecoet/onſe
noemen/ boec 4. ca. 17. tal. 2. pag. 911.
col. 1. Dit wort vclært wt de woorden
des ſpachtmaels/ tal. 3. pag. 911. col. 1

Dat het boornemſe des ſpacht-
maels/ niet en is het lichaem Chriſti
ons te geuen ſonder hoogher aenmer-
kinghe/maer veel meer ons die beſoſte
te verſeghelen/ daer mede hy betuycht
dat zyn bleefſch warachtichlijc onſe
ſpijſe/ tal. 4. pag. 912. col. 1.

Het ſpachtmael en maect niet dat
Chriſtus eerſt beginne het broodt des
leuens te wordē/maer dz wy de cracht
dies broots geuoelen: Dat hy eenmael
zijn bleefſch heeft ghegheuen door het
leuen der weereit/ende dagelijck geeft:
Dat wy moēte toelien dat wy de teek-
enen des Sacraments niet te ſeer en
verheffen noch vercleren: Dat het eten
des bleefſchs Chriſti niet en is het ge-
ſouue/maer eer de brucht des geloofs/
tal. 5. pag. 912. col. 2.

Dat Chryſoſtomus ende Auguſti-
nus alſoo gheuoelt hebben: ende wat
Auguſtinus meynt als hy ſeyt dat wy
ghe-

ghelououende het het lichaem Christi en
ten/tal. 6. pag. 913. col. 2.

Dat die re wepnich seggen/ die ghe-
uoeten dat wy alleenlijck des Gheest
Christi deelachtich worden/ en melden
niet van zijn vleesch ende bloet. Dat de
verborghentheyt des Nachtmals so
groot is/ dat het herte niet en can sulcke
grootheyt niet ghedachten veruaten/
noch de tonghe wt spreken/ tal. 7. pag.
914. col. 1.

Hoe verre haer de grondelijcke ghe-
mepaschap. Christe streckt/ waer bewo-
sen wort dat Christus die van den be-
ginne aen/ is het leuende woord des
Adams gheweest/ zijn aenghenomen
vleesch heeft ons leuen machmakende ge-
maect/ boec 4. cap. 17. tal. 8. en 9. pagina
914. col. 2. Dat de ghelouinghe dat
warachtichlyc eten/ hoe wel het wijdt
van hen verscheyden is/ tal. 10. pa. 916
col. 1.

Dat het Sacrament des Nachtmals
in twee dingen gelegen is/ te weten/ in
lichamelijcke teckenene ende in de ghee-
stelijcke waerheyt/ de welke dize din-
ghen veruuet/ te weten/ de beduydinghe
de materie/ ende de vrucht/ boec 4.
cap. 17. tal. 11. pag. 917. col. 1.

Aan de veranderinge ofte transsub-
stantiacie des broots ende wijns in het
lichaem en bloet Christi/ welcke veran-
deringe de Paussche consenaers ghe-
dicht hebben/ boec 4. cap. 17. tal. 12. 13.
en pag. 917. col. 2. en tal. 20. pag. 923.
col. 2.

Dat sy geen getuygenisse der ou-
der Leeraren en hebben/ ende wat de ou-
der Leeraers ghemeent hebben/ als sy
seyden dat in de consecratie een verbor-
ghen veranderinge gheschiet. Item dat
de beduydinge des Nachtmals niet o-
uerreen en coemt/ ten zy dat de substan-
cie der wtwendiger tekenen bliue/ tal.
14. pag. 919. col. 1.

Dat het broot alleenlijck dien men-
sche/ tot de welke het woort geuorcht
wordt/ een Sacrament is/ waer oock
sommige argumenten der Leeraren der
transsubstantiacie wederleydt worden/
tal. 15. pag. 920. col. 2.

Aan sommige die wel toelaten dat

de substantie der teckenene blijft/ maer
dewijle sy in het broot ende onder het
broot het lichaem Christi stellen/ 100
vallen sy op een plaetselijcke tegenwoor-
dicheyt/ ende dichte dat het lichaem Chri-
sti alomme zy/ boeck 4. ca. 7. tal. 16. 17.
18. pag. 922. col. 1. ende tal. 20. pa. 923
col. 2. Ware tegenwoordingen worden
wederleydt/ tal. 21. 22. 23. 24. en pag.
926. col. 1.

Dat dese leere n3 gheholpen en wort
door ghetuygenissen Augustini/ noch
door de autoriteyt der Schriftuere/ tal.
28. 29. 30. 31. pag. 933. col. 1.

Sommige andere tegenwoordinghen
worden wederleydt/ en boornemelijc dat
sy segghen/ dat al wat wy van de ghee-
stelijcke eetinge seggen/ sy tegen de wa-
rachtighe ende wesentijcke eetinghe/
waer ooc bewesen wort dat ooc den on-
gelouighen het lichaem Christi doozge-
stelt wort/ en nochtans van hen n3 ont-
fangen en wort/ tal. 33. pag. 939. col. 2.

En dat de woordē Augustini/ n3 en
mogen daertoe ghetrocken wordē/ daer
hy seyt/ dat de Sacramenten nieber-
coyt en worden dooz de ongelouicheyt
der menschen/ tal. 34. pag. 942. col. 1.

Hoe het lichaem ende bloet Christi ons
in het Nachtmal boozgheselt wordē/
ende hoedanighe tegenwoordicheyt men
daer moet stellen/ boeck 4. cap. 17. tal.
18. 19. pag. 923. col. 1. ende tal. 32. pa.
938. col. 2.

Aan de wtlegginge der woordē Chri-
sti in het Nachtmal/ boeck 4. cap. 17.
tal. 20. 21. pag. 924. col. 2.

Dat het lichaem Christi seker mate
ende plaetse heeft/ ende in de hemel is/
tot de beleydninghe der wereldt toe/
boec 4. cap. 17. tal. 26. 27. pa. 931. col. 2.

Aan de vleeschelijcke aanbiddinghe/
en medeuolginge der Papisten/ van de
consecratie der Hostie gelijck zijt noe-
men/ ende onmedezaginge inde omme-
gange ende pomperijen/ boec 4. cap. 17.
tal. 35. 36. 37. pa. 944. col. 2.

De verborghentijz des Nachtmals
moet ons tot danesegginge der wecke/
in de gedachtenisse des doots Christi
oefenen/ tot heylicheyt des leuens/ en
boornemelijc tot tiefde ontfeken/ boec
4. cap.

4. cap. 17. tal. 37. 38. pag. 946. col. 1.

Dat het *ſpachmael* (wiens behoort-
lycke wtdeelinghe niet en is ſonder
woorde) in het *Dauſdom* verandert is
tot een ſomme handelinghe. Waer oock
gehandelt wort van de beſpininge ofte
wechlegginghe des *Sacraments* / om
den cranken buyten oden te gheuen/
boec. 4. cap. 17. tal. 39. pa. 947. col. 2.

De ghene die het *ſpachmael* ghe-
buycken ſonder ghelouue ende liefde/
dien wort het tot ſeer ſchadelijck ſenijn
veradert/ende ſy worde te rechte zjns
lichaems en bi oets ſchuldich/ boeck. 4.
cap. 17. tal. 40. pa. 948. col. 1.

Dat de leere der *Papiſten* de confei-
entien wtredelijck quet / als ſy willen
de menſchen weer dich maken om het
lichaem *Chriſti* te eren: ende dat de duy-
nel niet en heeft bequamelijcker con-
nen de menſchen berderuen. Item van
den beſten middel om dit perijckel te
ſchouwen: ende dat die dwalen / die ep-
ſchen dat de gelouighe een volmaect
ghelouue moete in het *ſpachmael* heb-
be/ boec. 4. ca. 17. ta. 41. 42. pa. 949. co. 1

Dat in het *ſpachmael* aengaende
de wtwedige ceremonie vele middel bin-
ge zjn / en hoe het mach bequamelijckſt
wtgedeeft worden / boec. 4. cap. 17. tal.
43. pag. 951. col. 1.

Van datmen te deſen tijde ſelden het
ſpachmael wtdeelt / het welcke en teec-
ken is der verachtinghe / ende het heeft
boortjden den heylighen *Adieren* ſeer
mijſaecht. Ende dat de ghewoonte / de
welcke ghebiet eenmaal des iaers het
ſpachmael te eten / ſonder twijfel een
bont des duyuels is / boec 4. ca. 17. tal.
44. 45. 46. pa. 951. col. 2.

Dat het wt des duyuels werckwinc-
kel ghecomen is / datmen het teecken
des bloets heeft den gecneynen manne/
ofte (ghelijc ſy ſeggen) den teecken ont-
nomen / dit wort bewezen wt de an-
riteyt der *Schriſture* / ende wt het ge-
bruyck der ouder *Ghemeynte* / ooc hier
lonbert iac na den doot *Gregorij* / en
met vele andere argumenten / boeck 4.
ca. 17. tal. 47. 48. 49. 50. pag. 953. col. 2.

Van de medeuolginghe des bloets
in het vleesch *Chriſti* / de welcke de *Pa-*

piſten dichten / boeck 4. cap. 17. tal. 47.
pag. 954. col. 1.

Dat het *ſpachmael* des *Heeren* ont-
heylt wort als het eenen peghelijck-
ke ſonder onderſchept wtgedeeft wort:
ende van het ampt der *Dienaren* in de
onweerdige van het *ſpachmael* te hou-
den / boec 4. cap. 12. tal. 5. pagina. 823.
col. 1.

Een cozte ſomma der dingen die wy
behooren bā de *Sacramente* te weten:
ende waerom het *ſpachmael* dicmael /
ende de *Doop* alle lijck eenmaal ghe-
buyckt wort / boec 4. ca. 18. tal. 19. pa.
967. col. 2.

Van de *ſpachdalinghe* *Chriſti*
te hellen.

Dat de *ſpachdalinghe* *Chriſti* ter
hellen een ſeer groote verborghentheyt
veruuet / ende dat ſy grootelijck dient
tot de buyck ende het eynde onſer ver-
loſſinge. Verſcheyden wtlegginghen
deſes artijckels worden voortgebracht
ende wederlept / boec 2. cap. 16. tal. 8. 9.
pa. 324. col. 1.

Een wtlegginghe wt *Godts* woordt
voortgebracht / die heylt / *Godſalich* /
ende vol ſonderlijcken trooſts is / ende
ooc doe der onder *Aeraren* ghetuyge-
niſſe beueſticht wort / te weten / dat
Chriſtus niet alleenlijck de lichamelijck-
ke doot geſtozen en is / maer oock de
ſtrengheicheyt der wrake *Godts* ghe-
uoelt heeft / om dat hy ſoude den tooren
Godts ſtillen / ende ſynen rechtuer-
ghen oordeele ghenoech doen : ende dat
hy daerom moſte tegē de helſche heyt-
crachte / ende tegen de grouelijckheyt
des ewighen doots ſtrijden. Dat noch
tans *God* hem roept tegengeſtaen / noch
toornich geweſen heeft : maer dat hy
de ſwaerheyt der *Godlijcker* ſtrenghe-
heyt gedragen heeft / om dat hy door de
hant *Godts* gheslagen ende verbruyckt
was / ende alle teecken der toornich-
ende ſtraffe *Godts* geuoelt heeft / tal. 10
12. pag. 326. Tegghen ſommighe boofe
ende ongelicken boruen die deſe wtleg-
ginghe wederſtaen / ſegghende / dat den
Hone *Godts* onrecht geſchiet / ende dz
hem wanhope ende bertwijſelinghe toe-
gheſchreuen wort / de wracke teghen
het

het ghelooft is. So o wort dan teghen de sulcke door openbare ghetuyghenisfen bewesen/ dat dese twee dinghen seer wel ouerreen comen/ te weten/ dz Christus warachtichlyck geureest heeft/ in de Geest veroert ende verschickt/ ende alleins versocht gheweeft heeft/ gelijc wy: ende nochtans sonder sonde/ tal. 12 pa. 327.col.2.

D.

Van Offerhanden.

Onderfchept tusschen de Offerhanden der Wet Mosi/ ende het Nachtmael des Heeren in de Christelycke Gemeente/ boeck 4. cap. 18. tal. 12. pa. 963 col. 2.

Wat het woort Offerhande/ eygentlyck beduydt: ende van verscheyden offerhanden onder de Wet/ de welcke mogen in twee deelen veruuet worden/ so dat sommige zijn Dankofferen/ ende sommige zijn Aersoenofferen/ boeck 4. ca. 18. tal. 13. pa. 964. col. 1.

De doot Christi is onse eenige versooffer: mar daer zijn vele dankofferen/ te weten/ de werken der liefde/ gebeden/ lof/ danck segghinge/ en al wat van ons tot Godsalich geoaen wort/ boeck 4. cap. 18. tal. 13. pa. 964. col. 2. en 16. 17. pa. 966. col. 1.

Dese offerhanden hebben dagelijck plaerse in de Gemeente/ ende in het Nachtmael des Heeren: ende daerom zijn alle Christenen Priesters.

Van de Officialen.

Van de Officialen (ghelyck syse noemen) der Papistischer Bisschoppen/ boeck 4. cap. 11. tal. 7. 8. pag. 813. col. 2.

Van het Olyfel.

Hoedanich de bedieninge des wateren Olyfels zy/ ende met wat forme der woorden het gegeuen worde/ ende dat het niet en can door de autoriteydt Jacobi/ noch door het exempel der Apostelen beschermt worden/ boeck 4. ca. 19. tal. 18. pa. 980. col. 2. Wat de gawe der gesontmakinge die voortvloeit den Apostelen gegeuen was/ en heeft nu ouerlang tijt in de Gemeente n3 geweeft/ tal. 19. 20. pa. 981. col. 2. Ende of sy schoon noch in de Gemeente waere/ so

is nochtans de ceremonie der Apostelen wijdt verscheyden van dese gootloose onderhoudinge der Papisten/ der welcker godtloosheydt bewesen wort/ als sy de olie beswoeren/ en der olie toeschrijven dat den heyligen Geest toescoemt/ tal. 21. pa. 982. col. 2.

Van den Ongehouweden Staet.

De onbeschametheydt der ghener die den ongehouweden stant noot sakelyck achten/ tot groote lasteringe der ouder Gemeente. Het wat trappē dese weede tyrannye is in de Gemeente gecome: ende dat sy niet en can beschermt worden met de voorwendinge sommigher ouden regulen/ die sy Canones noemen/ boeck 4. cap. 12. tal. 26. 27. 28. pa. 836. col. 2.

Dat den Priesteren het houwelijck verboden is door godtloose tyrannye ende teghen Godis woort/ ende tegē alle gherechticheyt/ boeck 4. ca. 12. tal. 23. pag. 835. col. 1. Wederlegginghe haerder tegenwoordinghe dat de Priesters moete door eenich teecken onderscheyden zijn van het volc/ tal. 24. pag. 835. col. 2.

De lasteringhe des Paus dat het houwelijck is besmettinge des vleeschs ende onreynicheyt/ boeck 4. ca. 12. tal. 24. pag. 835. col. 2.

Dat het spottelijc is dat sy de verbte dinge des houwelijck beschermen met het exempel der Quierischer Priesters/ die verscheyden van hare wijuen slepē als sy souden in het heylige gaen/ boeck 4. cap. 12. tal. 25. pa. 826. col. 1.

Van Dozdel in Burgherlijcke dinghen.

Van het ghebruyck der Quierchedē/ weiten ende oordeelen onder de Christenen. Dat het den Christenen gheoorloeft is haer recht voor de Quiericheyt te veruolghen/ so verre het geschiedt sonder de Godsalicheyt ofte liefde des naesten te vercoeten/ boeck 4. cap. 20. tal. 17. 18. pa. 1005.

Dat men altijts moet waeckgiericheyt schouwē/ in alle handelinghe diemē voor den Richter veruolcht/ tal. 19. pa. 1006. col. 1.

Dat

Wat het gebot Christi van oock den
in mel te gheuen den ghene die onsen
voet neemt/ende diergelijcke sentencie/
niet en verbieden/voor de Duerticheyt
zijn recht te bezuolghen/ ende de hulpe
der Duerticheyt te ghebruycken tot be-
scherminge zijnder saken/ tal. 20. pag.
1007. col. 2.

Dat Paulus niet gantschelijck alle
richtingen ende pleytingen en verbiet/
maer dat hy de onmatige raserie te rich-
ten ende pleyten strafft in de Corinthē/
tal. 21. pa. 1008. col. 1.

Van het laetste Oordeel.

Van de sientlijcke tegenwoordicheydt
Christi/als hy sal verschijnen ten laet-
sten dage/van het oordeel der leuendi-
ghen ende dooden/ende dat onse gheloo-
ue te rechte op dien dach denekt/en van
den wtneemenden troost/ die onse con-
sciencien daer wt hebben/boeck 2. cap. 16
tal. 17. ende 18. pa. 333. col. 1.

Van de onbegrijpelycke swaricheyt
der wyake Gods teghen de verworpen-
ne/boeck 3. cap. 25. tal. 12. pa. 671. co. 2

Van Doyloge.

Soect Keych.

Van Ootmoedicheyt ende
vernederinge.

Dat wy ons niet warachtichelijck en
verootmoedigen noch vernederen (ge-
lijc het Godt van ons eyscht) ten 3p dz
wy onsseluen bekennen ghantschelijck
ijdel van alle goet/ende rechtueerdichz
te zijne/boeck 3. cap. 12. tal. 6. pag. 493.
col. 2. Een exempel deser ootmoedichz
woort bewesen in den Publicaen/ tal. 7.
pag. 494. col. 1.

Dat wy moeten de hooneerdicheydt
ende sorgeloosheyt laten baren/ om der
roepinghe Christi paelse te geuen/ boeck
3. cap. 2. tal. 8. pag. 465. col. 1.

Dat het niet te breefen en is dat de
mensche hem seluen sal te veel ontge-
nē/so verre hy leert het geno d. hē ge-
breekt/ in Godt te gecrijgē. Ge woort
dat den mensche in hem seluen verheft/
dat is een duyvelsche woort/ hoe wel
het ons soete is: om het welke te we-
berstaen/ vele ware sentencie verhaelt
woyde wt de Schryfture/door de wel-
ke de mensche swaerlijc te neder ghesla-

gen wordt: ende vele beloften door de
welcke alleenlijc dien menschen ghe-
nade beloest wort/ die door het ghruc-
len haerder armoe de byna vergaē/ boeck
2. cap. 2. tal. 10. pa. 155. col. 2.

Item sommighe schoone sentencien
Christofomti Augustini/ van de wa-
rachtige ootmoedicheyt/ boeck 2. cap. 2.
tal. 11. pa. 156. col. 2.

Van de opcliminge Christi
ten Hemel.

Soect Hemelwaert Christi.

Van de Oplegginge der
handen.

Van de oplegginge der handen in de
berozendinge der Dienaren/ boeck 4. ca.
14. tal. 20. pa. 888. col. 2.

Van de oplegginge der handen/ als
men Papistische Priesters maect/ boeck
4. cap. 19. tal. 31. pag. 988. col. 2.

Van Opperbisschoppen ende
Batriarchen.

Soect boeck 4. cap. 4. tal. 4. pag. 714.
col. 2.

Van de Ordenen der Dienaren der
Koningeliker Ghemeente.

Het Sacrament der Orden baert
den Papisten seuen andere Sacramē-
kens/ van der welcke namen ende on-
derscheydt sy noch onkens zijn/ boeck
4. cap. 19. tal. 22. pag. 983. col. 1.

Maer Godloose en spotteliche dwaef-
heyt/ dat sy in allen desen Christum ha-
ren medegeselle maken/ tal. 23. pa. 984.
col. 1.

Van de orden der Acoluthen/ Deur-
waereren en Leseren/ boeck 4. cap. 19.
tal. 24. pa. 984. col. 2. Ende mer wat
ceremonien sy ghemaect wordē/ tal. 27.
pag. 986. col. 1.

Van de Orden der Besweerers/
boeck 4. capittel 19. tal. 24. pag. 984.
col. 2.

Dat de ordenen der Psalmissen/
Dooptwaereren ende Leseren/ ijdele na-
men zijn in het Koninkdom/ dewijle sy
selue sulcke dienissen niet en bedienen/
maer eē eenich hint ofte leere mēsche/
boeck 4. cap. 19. tal. 24. pag. 984. col. 2.

Van de Crupne der Clercken/ ende
haer beduydinge/ wt de leere der Pa-
piste/ boeck 4. ca. 19. tal. 25. pa. 985. co. 1.

Dat

Register.

Dat sy verkeerdelijc bergeten wor-
den met Paulo/die een belofte doende/
zijn hoof geschopt heeft/oste tot de ou-
de Nazareen/ tal. 26. pag. 985. col. 2.

Wt Augustino wort bewesen waer
dat de crupne haren oorspronc heeft/ta.
27. pag. 986. col. 1.

Van de drie meeste ordenen: ten eersten
van de orden des Priestersdoms: waer
bewesen wort dat de Papisten de orde
die van Gode ingestelt is/ seer schande-
lijck verkeert hebben/ ende dat sy Chri-
sto den eeuwigen en eenighen Priester
onrecht doen/boec 4. ca. 19. tal. 28. pag.
987. col. 1.

Van de blasinghe als sy Priesters
maken/ende dat sy verkeerdelijc met
sulcke een ceremonie Christum nauol-
gen: waer gehandelt wort dat de Hee-
re veel dingen gedaen heeft/ in de welcke
he sy niet en heeft willen ons een exem-
pel geuen/boec 4. ca. 19. tal. 29. pa. 987
col. 2.

Van het onwtwischelijcke tecken
der heyliger Drie/daer mede de Papi-
stische Priesters ghesmeert worden: en
dat sy verkeerdelijc haren oorspronck
nemen van Abons kinderen: ende dat
sy aualken van Christo/ dewyle sy be-
gheeren nauolghers der Leuten te zij-
ne/boec 4. cap. 19. tal. 30. 3. pag. 988.
col. 2.

Van de Quericheiden.

Dat de dieft der Quericheyt niet
alleenlijc voor Godt heyligh ende be-
hooflijc is/maer oock seer heyligh/ en
seer eerlijc in het ghantsche leuen der
Godsalighen: dit wort bewesen door
vele plaetsen der Schrijuere daer in sy
geprezen en verciert wort/ ende door
exemplen der heyligher mannen die de
burgherlijcke macht bedient hebben/
boec 4. cap. 20. tal. 4. pag. 995. col. 1.

Dat de Godsalige Quericheiden be-
hoorden door dese ghedacht verweckt
te worden tot haer ampt/ ende dat het
een vertroostinghe is/ om de swaricheyt
haers ampts te versorcken/boec 4. cap.
20. tal. 6. pag. 996. col. 1.

Tegen de gene die seggen/ Hoe wel
hoortjden onder de Wet Coningen en
Richters het volck Godts gheregeert

hebben/dat nochtans sulcke diefknec-
telijcke wijse der regeeringe niet ouer-
een en coemt met de volmaechtheit die
Christus met zijn Euangelium ghe-
bracht heeft/boec 4. cap. 29. tal. 5. Int
selde.

Dat die dwalen die niet en willen
dat de Quericheyt soze drage voor de
Religie: dewyle haer ampt tot beyde de
tafelen der Wet streckt. Wt de Schrif-
tuere wort bewesen dat de Quericheyt
gheselt is beyde om den dienst Gods/
ende de ghemeyn vrede ende eerbaer-
te beschermen: het welcke sy niet en con-
nen alomme doen sonder macht des
sweerts/boec 4. cap. 20. tal. 9. pag. 998
col. 2.

De drage/hoe de Quericheyt can
Godt salich zijn/ ende het sweert ghe-
bruycken/ende menschen bloet storten/
wort verclaert wt de Schrijuere/ en
bewesen dat sy niet alleenlijc niet en
sondicht de boose straffende/maer dat
dit een Conincklijke deucht ende be-
wijsinghe haerder godsalicheyt is. De
Quericheiden moeten hier twee seylen
blijen/te weten/te groote strengicheyt/
en supersticieuse begeerte om goedertie-
ren geacht te syne/boec 4. cap. 20. ta. 10
pag. 1000. col. 1.

Dat de Onderfaten schuldich zijn es
goedt eerlijc gheuenen van de Queric-
heyt gelijc van de Dienaers en Stat-
houders Gods te hebben/ soo veel de
orden aengaet: Met dat sy de seylen der
menschen moeten voor dencken acht/
boeck 4. ca. 20. tal. 22. pagina 1008.
col. 2.

Item dat de Onderfaten moeten
haer ghchoorzaamheyt bewysen met
goedwilligen herte/ wannermen den
gheboden moet onderdanich zijn ofte
schattinghe betalen/ &c. Dat sy haer sa-
licheyt ende voorspoedt moeten Godt
beuile/ geenen opdoer maken/ noch in
het ampt der Quericheyt treden/ tal. 23.
pa. 1009. col. 1.

Datmen oock den Princes die boos
van leuen ende wreet in regheeringhe
zijn/ sulcke cerbiedinge schuldich is (so
veel de ghemeyn gehoorsameheyt aen-
gaet) ghelijc den seer goeden Coning/
boeck

boec 4.ca. 20. tal. 24. 25. pa. 1009. col. 2

Want sy hebben de macht niet sonder de boozfeninghe ende het sonderlycke werck Gods: het welcke door verscheyden getuygenissen ende exempel der Schysmatische beuesticht wordt: ende daer wordt bewesen met wat aenmerckingen sy haer ontlijt saemheydt moeten bedwingen / die onder sulcke gobeloose ende boose tyrannen gheseten zijn / tal. 26. 27. 28. 29. 31. pa. 1010. 30. 31.

Dat het den ghenen die geen Ouericheydt en zijn / niet gheoorloeft en is tegen de Tyrannen op te staen / maer alleenlyck den genen die na de Wetten des rijcx ofte des lants / tot beschermers der byzheydt des volcx gestelt zijn / boec 4.ca. 20. tal. 31. pag. 1013. col. 2.

Dat de Heere door wonderlycke goetheydt ende goedertiericheydt somtijts sijne dienstknechten verweert om de Tyrannen te straffen: ende dat hy somtijds de raserije der menschen daer toe ghebruyckt / hoe wel sy yet anders in den sin hebben / boec 4.ca. 20. tal. 30. pag. 1013. col. 1.

Datmen in de ghehoorfaemheydt die men den Coningen ende Stadthouderen schuldich is / altyds moet wt nemen: Dat sy ons niet afen leyden van de ghehoorfaemheydt Gods: ende dz hen gheen onrecht en gheschiet als wy hen weygheren ghehoorfaem te sijne in het ghene dat sy teghen Godt ghebieden: Ende dat wy schuldi sijn Godt meer ghehoorfaem te zijne / hoe wel den ghenen die daer in standtsaffich bliuen / staet seer groot ende seker perijckel te comen / boec 4.ca. 20. tal. 32. pa. 1014. col. 1.

¶

Van Pardoenen.

Soeckt Maect.

Van den Paus.

Dat de hoocheyt des Roomschen Stoels niet en is wt de infetunghe Christi / boec 4.ca. 6. tal. 1. 2. 3. 4. pag. 734. col. 1. Ende dat Petrus gheen heerschappije ghadt en heeft in de Gemeynthe / noch onder de Apostelen / tal. 5. 6. 7. pag. 737. col. 1. Dat het oec nuzut en is / noch oock gheschiet can dat

een mensche zy ouer de gantsche Gemeynthe / tal. 8. 9. 10. pag. 739. col. 1.

Of schoon Petrus heerschappije in de Gemeynthe gehat hadde / so en soude daer wt niet volgen dat de stoel der heerschappije soude moeten te Rome zijn / boec 4.ca. 6. tal. 11. 12. 13. pa. 714. col. 1.

Dat Petrus geen Bisschop te Rome gheweest en is / dat wordt door vele argumenten bewesen / boec 4.ca. 6. tal. 14. 15. pag. 742. col. 1.

Dat de heerschappije des Roomschen stoels niet en comt wt de gheswoonte der ouder Gemeynthe / boec 4.ca. 9. tal. 16. 17. pag. 742. col. 1.

Van het begijn ende den wasdom des Roomschen Paus / tot dat hy hem in dese hoocheyt verheuen heeft / door de welcke de byzheydt der Gemeynthe verbruyckt / ende alle maticheyt wechgenomen is / boec 4.ca. 7. pa. 745. col. 1.

Dat de Roomsche Bisschoppen / noch hare Legaten in vele concilien de eerste plaetse niet gehat en hebben / boec 4.ca. 7. tal. 1. 2. pag. 745. col. 1.

Van de hoocheyt der titulē ende namen die de Paus hem seluen aenrecht / wantter en hoe sy opgecomē sijn / boec 4.ca. 7. tal. 3. pa. 746. col. 2.

Gregorius seyt / Dat de naem / Algemeyn Bisschop / is van den duyvel bedacht / ende van den vercondigher des Antichrists vercondicht / boec 4.ca. 7. tal. 4. pag. 747. col. 1.

Dat de Roomsche Paus seyt / dz hy iurisdictione heeft ouer alle de Gemeynthen / dat wort bewesen valsche te zijne wt het gebruyc der ouder Gemeynthe / boec 4.ca. 7. tal. 5. pa. 748. col. 2. also wel in de ordeninghe der Bisschoppen / tal. 6. pag. 749. col. 1. als in hermaninghen ende straffen / tal. 7. pag. 750. col. 1. ofte oec in de tsamenroepinge der concilien / tal. 8. pa. 750. col. 2. ofte in het recht / ofte in de macht omme appellacie te hoo ren / tal. 9. 10. pa. 750. col. 2.

Dat de oude Roomsche Pausen in vele byenen haren stoel veel te eergerichlyck verheuen hebben: maer men heeft hen oock daer in gheen ghelouue ghegeuen: dat sy oec sommige gheschiet

Register.

ten ghedicht / ende den menschen in de handen gesteken hebben / ghelijck of sy ouer langhen tijt van heylige mannen gheschreuen gheweest hebben / boeck 4. cap. 7. tal. 1. pa. 752. col. 1. ende tal. 20 pag. 752. col. 2.

Hoe wel ten tijde Gregorij de autoriteyt der Roomscher Bisschoppen seer groot geworden was / so was sy nochtans verre van die onghewonden heerschappij ende wyzeheyt: dit wordt bewesen wt de boecken Gregorij / boeck 4. cap. 7. tal. 12. 13 pag. 753. col. 2. en tal. 22. pa. 760. col. 1.

De Constantinopolaense Witschop ende de Roomsche Witschop hebben tegen malcanderen om de hoocheyt ghescreuen / boeck 4. ca. 7. tal. 14. 15. 16. pa. 754. col. 2.

Tot dat Phocas den derden / Bonifacio toeliet dat Rome soude het hooft aller Gemeynten zyn: het welcke Diptinus daer na bevestichte heeft als hy de Roomschen scole heerschappij gaf / ouer alle de Gemeynten in Franckrijcke / tal. 17. pag. 756. col. 2.

Dat van hier tijdt aen de wyzeheyt des Roomschen scoles meer ende meer ghewassen is / een theils door onwetentheyte / ende een theils door ondegheentheyte der Bisschoppen: welcke verwoestinghe der gancscher orden der Gemeynte / Bernardus beweent / ende den Paus verwijt / tal. 18. pag. 757. col. 1. ende tal. 22. pag. 760. col. 1.

An de hoocheydicheyde ende onbeschaemtheyde des Roomschen Witschops in de verheffinghe haerder opperste macht ende autoriteyt / boeck 4. ca. 7. tal. 19. 20. pag. 758. col. 1. De welke wederleyt wordt wt Cypriano / en Gregorio / tal. 21. pag. 759. col. 2.

Dat Rome niet en can een inoeder alier Gemeynten zyn / dewijle sy gheen Gemeynte en is: ende dat de Roomsche Witschop niet en can de opperste Bisschop zyn / dewijle hy gheen Witschop en is / boeck 4. cap. 7. tal. 23. 24. pa. 761. col. 1.

Dat de Paus is de Antichrist / dat wordt bewesen wt Paulo / boeck 4. cap. 7. tal. 25. pa. 762. col. 2.

Al hadde de Roomsche Gemeynte booztijden de opperste eere ende hoocheyt gebat / so en moeste dese eere ende hoocheyt aen de plaetse niet ghebonden zyn / boeck 4. cap. 7. tal. 26. pag. 763. col. 1. ende 29. pa. 764. col. 2.

An de zeden der stat Roome / der Pausen ende Cardinaelen / ende van haer Theologie / boeck 4. cap. 7. tal. 27. 28. pa. 763. col. 2.

Dat de Roomsche Paus eerst de Coninckrijcken / daer na oock het Keyserrijcke ingenomen heeft: het welcke dien niet en betaeende die wil een nacommer der Apostelen zyn. Dit wordt bewesen wt de sware vermaninghen Bernardi / boeck 4. cap. 11. tal. 11. pa. 816. col. 2.

An de giste Constantijn / daer mede de Paus zyn roouerie wil bedecken / tal. 12. ende dat het noch gheen vijftich dert ier ghelieden en is / dat de Paus na noch den Rymen onderworpen waren: ende door wat oorsackhe sy de onderdanicheyt afgelept hebben / tal. 13. pa. 818. col. 1. Dat sy de Stadt Roome haer der macht onderworpen hebben / ontfet ouer honbert ende dertich iaren / tal. 14. pa. 818. col. 2.

Van Penitencie.

Dat de Penitencie coemt wt den gelooue / ende niet booz het gelooue / boeck 3. cap. 3. tal. 1. pa. 378. col. 2. Wederlegginge der redenen der ghenen die anders gewoelen. Dat nochtans daer booz niet beduyt en wort eenige tijdt waer in het gelooue de Penitencie haert: maer dat alleentijde bewesen wort dz niemant hem seluen en can ernstichich tot Penitencie voegghen / ten zy dat hy sweert dat hy Gode toebehoort. Itē van de dwalinge sommiger Wederdooperen / Jesuiten ende dier gelijcken / die haren nieuwelingen sekere dagen veroordenen om Penitencie te doen / boeck 3. cap. 3. tal. 2. pa. 379. col. 1.

Dat sommige ghelcerde ooc booz desen tijdt twee deelen der Penitencie gheselt hebben / te weten / de doedinge (de welke men gemeynlic naemt Contritie) en leuendichmakinghe / de welke sy verkeerdelijc slegghen / dat sy is een berouwinghe wt het ghenoecken der

der barmherticheyt Godts: want sy be-
druyt meer eē begeerte om wel en recht
te leuen/boec 3.cap.3. tal.3. pag.380.
col.1.

Dat andere tweerley Penitencie stel-
len/te weten/een weteliche / ende een
Euangelische: ende van beyden wordē
exemplen gheselt wt de Schryftuere/
boec 3. cap.3. tal.4. pa. 380. col.2

Een warachtige beschijninghe der
Penitencie wt de Schryftuere: en dat
de Penitencie hoe wel sy nū en can ver-
scheyden wordē van het gelooue/noch-
tans moet van het gelooue onderschey-
den wordē/boeck 3.cap.3. tal.5. pag.
381.col.1.

Een claerder wtlegghinghe der be-
schijninghe der Penitencie: daer tē eer-
sten bewesen wordt dat de bekeeringhe
tot Godt hier noodich is/ dat is de ver-
anderinge/niet alleenlijc in wtwendige
wercken/maer in de ziele selue/boec 3.
cap.3. tal.6. pag.382. col.1. Een ande-
ren/dat sy coemt wt een ernstige breefe
Godts.Waer ooc gehandelt wordt van
de broefheyt die na Godt is/boec 3.ca.
3. tal.7. pag.382. col.2.

Een derden wordt daer wtgheleydt
het gene dat bouen gheseyt was/dat de
Penitencie ghelegen is in twee deelen/
te weten/in doodinge des vleeschs/en
leuendichmakinge des Gheests/boec 3
cap.3. tal.8. pa.383.col.2.

Dat wy beyde dese dinghen hebben
wt de deelachticheyt die wy hebben in
Christo/te weten/het eerste wt de deel-
achticheyt zijns doots / ende het laet-
ste/wt de deelachticheyt zijnder weder-
opstandinge. Ende dat also de Penitē-
cie is een vernieuwinghe des beeldds
Godts in ons/ende eē wederoprichtin-
ge tot rechtuerdicheyt dooz de welbaet
Christi:ende dz dese wederoprichtinge
niet op een wijle tijts in ons volbracht
en wordē/boec 3. cap.3. tal.9. pag.384.
col.1.

Maer dat in alle de Heytighen/so lan-
ge sy in dit sterfelijc lichaem woonen/
noch materie blijft om tegē haer vleesch
te strijden:dat alle rechtinnighe Dode
leeraers also gevoelt hebben:boozneme
hij Augustinus / die dese boncke der

boosheyt ende sieckte der begeerlicheyt
in de wtuercoore naēt Swachheyt/en
ooc somtijts Sonde: ende dat het wa-
rachtichlijck sonde is/boec 3. cap.3. tal.
10. pag.384.col.2.

Dit wort beue slicht dooz de getuy-
ghenisse ende wt de summa der ghebo-
den. Ende dat Godt gheseyt wort zijn
Ghemeynte te reynighen van alle sonde/
dat moet meer van de schuldt dan van
de materie der sonde verstaen zijn / de
welcke niet af en laet te woonen in
de wedergheboze/maer laet af in hen
te regneeren/hoe wel sy niet toegheve-
kent en wort/boeck 3. cap.3. tal.11. pa.
385.col.2.

Verclaring der seuen oorzaken/oste
eynden ofte vruchten/oste verlen der pe-
nitencie / de welcke Paulus verhaelt:
ende zijn dese / te weten / neerslicheyt
ofte sochfuldicheyt/ontschuidinghe/
verbolgentheyt/breese/begeerte / bpe-
richeyt ende wrake. Waer ooc wt Pau-
lo gheleert wort / datmen moet mate
houden in sulcke sasse ende breefe / en
dit wort ooc verclaert dooz een schoon
vermaninge Bernardt/boeck 3. cap.3.
tal.15. pag.388. col.2.

De vrucht der Penitencie is liefde
tot Godt/ende liefde tot de menschen/
item heyligheyt ende reynicheyt in het
gantche leuen: maer alle dese dinghen
moeten beginnen van de inwendighe
geneghentheyt des herten / waer wt
daer na de wtwendige ghetuygenissen
comen.Waer ooc gehandelt wordt van
sommige wtwendige oeffeninge der Pe-
nitencie / de welcke de oude Leeraers
schijnen meer te seer te drijven/boec 3.
cap.3. tal.16. pag.390.col.1.

Dat de bekeeringhe des hertes tot
Godt het boozneemste hooftstuck der
Penitencie is. Dat de sack ende asche/
ende weenen/ende bassen dickmael van
de Dode boozt de coemisse Christi ghe-
bruyckt sijn / als tekenen der open-
baer Penitencie:ende de twee laetste mo-
ghen noch plaetse hebben om den too-
ren Godts af te bidden in ellendighe en
druckelijcke tijden der Ghemeynte/boec
3. cap.3. tal.17. pa.391.col.1.

Dat de naem Penitencie oneygent-
lijck

Isck deser wortwendigher bejdinghe ghegeuen wort. De openbaer bejdinge der sonde en is niet alreys noodich: maer de heymelijcke bejdinghe hoor Godt en mach nimmermeer achtergelaten worden: in de welcke wy niet alleenlijc en behooren de versche sonden te belijden/maer dooz het mislagen eenigher swarer sonden behooren wy te comen tot het ouerdencken der hoorle den sonden. Van sonderlijcke Penitencie die van boosdoenders ende van sommige andere geescht word / ende van de ordentlijcke Penitencie/inde welcke de kinderen Godts (oock de alderuolmaecte) hen selue moeten haer leue lanc oefenen/boec. 3. ca. 3. tal. 8. pa. 391. co. 2.

Dat de Heere de syne daerom onuer dient rechtuerdicht/ om dat hyse oock mede soude dooz de heylighmakinghe zijns Geests/tot warachtige rechtuerdichz vernieuwen: dat Ioannes/ Christus/en de Apostelen daerom geprediet hebben Penitencie en vergeuunghe der sonden/en de cracht deser wijse vā syzen wort claelijcker toegeleydt/boeck 3. cap. 3. tal. 19. pa. 392. col. 2.

Dat de Christenen moeten hen seluen sonder ophouden in Penitencie oefenen/ende dat die grooten voortganch ghedaen heeft/die geleert heeft hem seluen grootelijc te mislagen/boec 3. cap. 3. tal. 20. pa. 393. col. 2.

Dat de Penitencie een sonderlijcke gawe Gods is / tot de welcke hy alle menschen roept/de welcke hy geest alen den genen die hy wil salich maken/ende de welcke ghelijc de Apostel betuycht / nimmermeer en sal gegheuen wordē allen moerwilligen afwijckeren/dar welker boosheyt onuergeueelijc is/dat is/den ghenen die sondighen in den heyligen Geest/boec 3. ca. 3. tal. 21. pa. 394. col. 1.

Hoe wel de gheueynse Penitencie Gode niet en behaecht/ so spaert Godt nochtans sommijde hoor eenen tijdt de Hypocriten/ die eenigen tēyn der bekeeringhe geuen: niet om harēt wille/maer tot een gemeyn exempel/op dz wy te blymoediger leeren ontfeluen tot ongemeynse penitencie boeren. Dit wort bewesen dooz het exempel Iehab/ Esau/

en der Isracliten/boec 3. cap. 3. tal. 25. pag. 397. col. 2.

Dat de Scholleeraers schandelijck dwale inde beschijningen der penitencie die sy geuen:ende dat syse ooc onbekwamelijc deelen/als syse dōle in snerte en in mufselinge des herten/bejdinge des monts / ende voldoeninghe des werck. Waer ooc gehandelt wordt van sommige vraghen die sy dānen / tot de welcke men lichtelijc mach verstaen dz sy snateren van dinghen die sy niet en kennen/als sy van de Penitencie spreken/boec 3. cap. 4. tal. 1. pag. 398. col. 2.

Als sy dese dāne dinghen eyschen in de Penitencie/so stellen sy ooc de vergeuunge der sonden nootdāelijc daer by: ende ist dat het also is / so en isser niet ellendigers dan wy/ dewyle wy nimmermeer en mogen geruē consciencie hebben. Het welcke ten eersten bewesen wort in de mufselinge des herten/die sy willen hebben/boec 3. ca. 4. tal. 2. pa. 400. col. 1.

Dat daer een groot onderscheydt is tusschē sulcke leere der cōtricie oft vermozselinge des hertē/en de verflagentheyz die de Schrijtuere eyscht vā de sonderē/te werē/op dz sy na de barmhertichz Gods hongeren en dorsten/boec 3. ca. 4. tal. 3. pa. 400. col. 2.

Hoe het te verstaen is / dat de Dudeschrijuers meynden dat niemant de openbaer Penitencie/die doe hoor sware sonden gheescht werdt / niet meer en mocht tweemaal doen / dan den Doop tweemaal ontfangen/boec 4. cap. 1. tal. 29 pag. 693. col. 1.

Van de Penitencie daer van de Dapissen een Sacrament maken.

Van het gebuyt der ouder Gemeyn te in de openbaer penitencie: en van de oplegginge der handē tot beroueninge. Item dat de oplegginghe der handen metter tijt ooc in heymelijck absolucie is gebuyt geweest/boec 4. cap. 19. tal. 14. pag. 977. col. 2.

Aerscheyden meyningen der School lecraren/hoe de Penitencie een Sacrament zy: en dat de beschijninghe des Sacraments op haer n3 en sluyt/boec 4. cap. 19. tal. 15. 16. pa. 978. col. 2.

Dat het leugen ende bedroch was

dat sy van het Sacramēt der Penitentie ghebicht hebben/ ende dat sy se niet eenen ongodtlijcken ende schandelijckē naem vercieren / als sy segghen dat de Penitencie is nae den Doop eē planck om daer op gelyc van schipbrake wt te swemmen/ boec 4. ca. 19. tal. 17. pa. 980 col. 1.

Van Politische regceeringhe.

Datmen de Politische regceeringe moet onderscheyden van de inwendige regceeringhe der ziele : datmen die niet en moet hoozen die arbeiden om de Politische regceeringe te niete te maken/ gelyc of sy den Christenen niet noodich en ware/ ofte gelyc of de geestelijcke byghedyt der ziele daer door verboruen worde. Item datmē ooc de pluymstricke niet en moet hoozen / die der politischer regceeringe deel te deel toefschynen/ ende tegen de heerschappijē Gods stellen/ boeck 4. cap. 20. tal. 1. 2. pa. 992 col. 2.

Dat de Politische regceeringe een gae Gods is/ ende den menschelijcken geslachte deel nūts aenbyngt/ ende geelyc behulpfel en is om den standt der Religie te beschermē. Dat de Politische regceeringe dize deelē heest/ te weten/ de Ouericheyt/ de Wertē/ ende het Volk/ boec 4. cap. 20. tal. 3. pag. 994. col. 2.

Van dierley burgerlijcke regceeringe/ te wete/ Aristocratia/ Democratia/ en Monarchia: datmen niet enckeelijc en can beschijue welck de beste zy: dat het nochtans door de seplen der menschen coemt/ dat het beter ende verdraegelijcker is/ dat sommige regceeren/ dā dat een alleen regheert. Maer dat alle dize de boorscheyden regheeringhe van Godt zijn/ en menichmans van hem verordent worden/ ende dā het Volk moet onderdanich sijn/ ende nā zijn goetduncken vernieuwinge soeken / boeck 4. cap. 20. tal. 8. pa. 997. col. 2.

Van de byghedyt die de Papistische Clercken hen seluen aentreckē/ de welcke den oecen Bisschoppen der Gemeente onbekent was/ boec 4. cap. 11. tal. 15. pa. 819. col. 1.

Dat in saken des geloofs voortijden de Gemeente de kennisse nam ende ooc

deelde/ ende niet de Princen/ hoe wel sy de Princē ooc somtijts in de saecke der Gemeente ghebruyc hebben/ alleenige tot bescherminge / en niet tot verfooringe der oorden der Gemeente/ boec 4. cap. 11. tal. 15. 16. pa. 819. col. 2.

Van het recht des sweerts / dat de Bisschoppen in het Pausdom hen seluē aengetrocken hebben : ende hoe sy wt cleyne beginselen metter tijt so grooten voortgang gehadt hebben/ boec 4. ca. 11. tal. 9. 10. pag. 815. col. 1.

Van de Predestinacie.

Dat de kennisse der icere van de Predestinacie een seer soete bycht is : ende heeft voornemelic dierley nutticheyt. Ende die wortē der maent die door eenige curieuseit gedreuen zijnde/ bouē de palen der Schriftuere treden tot in het verborghen der godtlijcker wijsheyt/ boeck 3. cap. 21. tal. 1. 2. pag. 609 col. 1. Item de gene die niet en wille de Predestinacie gemeldet hebben/ tal. 3. 4. pa. 611. col. 2.

Dat de Predestinacie zy/ en wat de boorzeten schap Gods zy/ en dat den verkeerdelijck onder dander gheseldt wort. Een exempel der Predestinacie in het gantsche Abrahams geslachte/ als ment niet de andere Heydenen vergheelijc/ boeck 3. ca. 21. tal. 5. pa. 612. col. 2.

Van de gene die de boorzeten schap der verdiensten maken/ en oorsake der Predestinacie/ item van andere die tegē Godt kijuen/ dā hy sommige verkieft/ en de andere verlaet/ boec 3. ca. 22. tal. 1. pa. 617. col. 1.

Dat dese twee dingen niet en stryde/ te weten/ dat Godt door de bercondinge zijns woorts vele menschen roept/ ende daeren- tuschen weynigen de gaeue des geloofs geeft/ boec 3. ca. 22. tal. 10. pa. 625. col. 1.

Tegē de gene die also de verkiefinge toestaen/ dat sy seggen/ dat niemant vā Godt verwoopen en wort/ boec 3. cap. 23. tal. 1. pag. 627. col. 2.

Dat de bewoopene te vergeefs tegē Godt kijuen / dāwile Godt hen niet schuldich en is/ en geen dinc en wil anders dan rechtuerdichijc/ ende dāwile sy rechtuerdiche oorsaken haerder verdienisse in hen seluen vinden/ boeck

Register.

3. cap. 23. fol. 2. 3. 4. 5. pa. 629. col. 1.

omtrent op de godtloose braghe
sommigher menschen/die vragen wae
om Godt den menschen die dingen tot
sonde rekent/tot de welcke sy dooz den
noot zijnder Predestinatie comen/boec
3.cap.23.tal.6.pa.632.col.1.en tal. 8.
pa.633.col.1.en tal.9.pa.634.col.2.

Beschrijvinghe der Oedestinae/
boec. 3. cap. 23. tal. 8. pa. 634. col. 1.

23. tal. 10. eff. 11. pa. 635. col. 1.

12. pa. 636. col. 1.
 Tegen de Swijghen die onder het
 deksel der Predestinacie gerust in ha-
 re sonden voortgaen: ende tegen alle de
 ghene die segghen dat alle neersticheyt
 om wel te leuen moet ballen/ soo lange
 als dese leere staet/ boec 3. cap. 23. tal.
 12. pa. 636. col. 2.

Tegen de ghene die segghen dat alle
bermaningen tot een goetsalich leuen/
door dese leere te niet gemaect wordē:
dat de predikingen haren loop heeft / en-
de dat nochtans de kennisse der Dze-
destinacie niet verhindert en wort/boec
3. cap. 23. tal. 13. pag. 637. col. 2.

Datmen de wijsē om de waerheydt te
leeren in dit hoofstuc der leere moet al
so matighen / datmen so veel alst mo-
gelijc is / ergernisse schouwe / ta. 14. pa.
639. col. 1.

Hoe wel het door der menschen boos-
heyt ende ondancbaerheyt geschiet / dat
sommige der predikingen des woords
Godts gehoorfaem zijn / ende de andere
die selue berisnabē / ofte daer door meer
verblind ende verhardt wordē; so moet-
men nochtans ooc mede weten dat sul-
ke verscheydentheyt coemt wt den
verborghen raet Godts / ende dat het
ongeroofoest is en hooger oorsake te
soekē / boec 3. cap. 24. tal. 12. 13. 14. pa.
650. col. 1.

Wtelegginge formiger plaetsen / met
de welcke Godt schijnt te kennen te ge
ten / dat het niet en gescheit door zijn
verordeningen dat de ongerechtege ver
gaen / anders dan so verre sy tegen sin
nen wille / selue ba selfs de doot op hen
halen: ende hier wort bewesen dat dese
plaetsen niet en stryden teghen de leere

der Oudeffinacie/boec 3.ca.24.tal.15.
16.17.pag.653.col.1.

Wat de algemeynhz der beloften der
salichz n3 en strijdt teghen de leere der
vredesinacie der verworpenen: en b3 sy
nochtan n3 sonder seer goede oorzake
als algemeyn bedacht worden/ boec. 3.
ca. 24. tal. 16. pa. 655. col. 1. Waer oock
wederlept worden sommige tegenwoz
pingen der genen die dit hoofstuck der
leere versaken.

Van het Priesterschap Christi/ ende
zijn rijke en de Prophetisch ampt.

Wat wy moeten voornemelijk drie
dingen in Christo aenmercken / op dat
wy weten waer toe hy banden Wader
gesonden is / te wete / zijn Propheetisch
amp / zijn rijcke / en zijn Dwaesdom:
en dat de naē Christus (ofte Messias
ende Gesaloe) de welcke hem gecuē
woort / van de drie dinghen te versaeen
is / hoe wel hy sonderlick om des rijck
wille also genaemt woort . Hoe wel hy
altijts Propheeten en Leraers zijnder
Gemeynthe ghegeuen heeft / so hebben
nochtans alle de godt salighe het volle
licht des verstants dwacht : en dat hy
doe hy verscheen / is een Propheete ge-
salf geuēst / niet alleenlijk door hem
selue / maar oec door zijn gātsche lichaē
boek 2. cap. 15. tal. 1. 2. pag 311. col. 2.

Weggaende zijn rijkje/ moeiemen ten
eerſten aenmercken dat zijn natuere
geestelĳch is: waer wt oock verslaen
wordt dat het ewich is: en de eenpica
heyt is tweerley/ waer in deen de yātā
schen lichame der Princypnte toecroet/
ende dander coemt eppghentlĳchen eenen
pghelĳcken lidmate toe. Sy worden
beyde berclaert door ghetyghentissen
der Schryftuere/ tal. 3. pag. 313. col. 2.

Wat wy de nutrichz des rijcs Chri-
sti n en connen anders daten / dan als
wy bekenken dat het geestelick is: en
dat de nutricheyt in twee dingen booz-
nemeijt gelegē is: te wetē / dat het ons
in alle goet / dat tot de eeuwige salichz
der zielen noodich is / rijcke maect: en-
dat dat het ons sterck maect ende wa-
pent teghen den duyuel ende alle zijn
gheweldt: ende dat Chriſtus daerom
meer booz ons dan booz hem seluē re-
gneert: waerō wy niet sonder onseke

美美不日 Christenheit:

Chriſtenen ghenaeemt worden. Dat het tegge de ewicheyt des rijcke Chriſti niet en is/ dat van hem geſeyt wort/ dat hy ten laetſten dage ſal Gode ende den Nadere het rijcke ouerghen/ ende diergeſchike ſentencien/ tal. 4. 5. pag. 3. 14. col. 2.

Wengenen de zynen Drieſterdom/ daer woze bewezen datmen moet beghinnen van de doot Chriſti / op dat wy der cracht en nutticheyt daer van deelachtich worden. Dat hier wt volcht dat hy een ewich Woordbiddr is / door wiens Woordſprake wy gonſte ghecrigen: waer wt wy ſtoudicheyt om te bidden en geruſticheyt der conſciencien gecriegen: ten laetſte dat hy also een Drieſter is/ dat hy ons oock ſijne medegheſellen in ſulcke groote ere maect/ op dz de offerhanden des lofs ende ghebedes die wy offeren / hem aenghenaeem zyn/ tal. 6. pag. 3. 16. col. 2.

18

Van de Rechttueerdichmakinge des Gheloofs.

Van de rechttueerdichmakinghe des geloofs/ en ten eerſten van de beſchrijvinge des naems/ en der oorſake/ boeck 3. cap. 1. 1. pa. 469. col. 1.

Dat aen dit hooftſtuc der leere van de rechttueerdichmakinge des gheloofs ſeer veel ghelegen is/ boeck 3. cap. 1. 1. ta. 1. pa. 469. col. 1.

Dat het ſy Gerechttueerdicht te wozen door de wercken/ item wat het ſy Gerechttueerdicht te wordē door het gelooue / dit wort bewezen wt de Schriſtuere/ boeck 3. cap. 1. 1. tal. 2. 3. 4. pag. 469. col. 2.

Tegen de dwalinghe Mandzi / van de weſentlijke rechttueerdicheyt/ waer door de menſchen van het gevoelen der onuerdiender ghenade Chriſti berooft worden/ boeck 3. ca. 1. 1. tal. 5. 6. 7. &c. tot 13. pa. 471. col. 2.

Tegen het gedichtſel Mandzi/ de welcke ſeydt dat Chriſtus dewijle hy Godt en menſche is/ ons is na zyn godlyke natuere en na zyn menſchelyke natuere tot rechttueerdich/ gheworzen/ boeck 3. cap. 1. 1. tal. 8. 9. pag. 473. col. 2.

Tegen de ghene die een rechttueerdicheyt dichten/ die wt het ghelooue ende

wt de wercken te ſamen gheſmeect zy: daer wort bewezen dat de moet vallen als vander ſtaet/ boeck 3. ca. 1. 1. tal. 13. 14. 15. 16. 17. 18. pa. 480. col. 2.

Dat wy door het gelooue alleen gerechttueerdicht worden/ dat wort bewezen wt de Schriſtuere/ boeck 3. cap. 1. 1. tal. 19. 20. pa. 485. col. 1.

Dat de rechttueerdich des gheloofs is de verſoeninge met Godt/ de welke in de bergeuinge der ſonden alleen gelegen is/ dit wort met ghetuygeniſſen der Schriſtuere beſteſticht/ boeck 3. cap. 1. 1. tal. 2. 1. 2. 2. pag. 487. col. 1.

Dat wy door de eenighe Woordſprake der rechttueerdicheyt Chriſti/ ghecrigen dat wy vooz Godt gherechttueerdicht worden/ boeck 3. ca. 1. 1. tal. 2. 3. pa. 488. col. 2.

Dat wy om de onuerdiende rechttueerdichmakinge vaſt te ghelooue/ moeten onſe herten ophellen tot den richſtoel Godes/ woort den welcke geē dinc aengenaem en is / anders dan dat alleſins gheheel en volmaect is / wiens verſchrikelijcke mayeſteyt beſchreuen wordē wt verſcheyden plaetsen der Schriſtuere/ boeck 3. cap. 1. 2. al. 1. 2. pag. 489. col. 2.

Dat alle de godſalighe Schrijvers bewijſen dat alſmen met Godt moet handelen/ de eenige toegelucht der conſciencie is in de onuerdiende barmhertichz Godts/ alle betrouwē d werckē toegelotē zijnde: dit wort bewēſe door de getuygeniſſen Auguſtini en Bernards/ boeck 3. ca. 1. 2. tal. 3. pa. 491. col. 1.

Datmen om de onuerdiende rechttueerdichmakinghe moet twee dinghen aenmercken: te weten/ dat de eerlijchz des Heeren ongeſchē bliue: het welcke geſchiet ſo wāneer hy alleen rechttueerdich bekent wort: want ſoo wie in hem ſeluen roet/ die roemt tegge Godt/ boeck 3. ca. 1. 3. tal. 1. 2. pag. 495. col. 2.

Ten anderen / dat onſe conſciencien ſteelijck door zyn oordeel ruſſen/ tal. 3. 4. 5. pag. 497. col. 1.

Hoedamich het begin der rechttueerdichmakinghe zy/ ende zyne geduerige voortganck / boeck 3. cap. 14. gheheel pag. 499. col. 2.

Een cozie ſumma des fundaments der

der Christelijcker leere wt Paulo/boec
3. cap. 15. tal. 5. pa. 517. col. 1.

Wat de wijse & innerlieden recht en
ordentlijc op dit fundament inneren/
het sy dat daer leere ofte vermaninghe/
ofte vertroostinghe noodich 3p/ tal. 8. pa.
519. col. 2.

Dat de goede wercken niet te niete
ghemaect en worden dooz de leere der
rechtueerdichmakinge/boec 3. cap. 16.
tal. 1. pa. 520. col. 2.

Dat het seer valsche is dz de herten
der menschen vande gesintheit tot goe-
de wercken afgewendt worden/als wy
hen de meyninghe van te verdienen
benemen/boeck 3. cap. 16. tal. 2. 3. pa.
521. col. 2.

Dat het een seer valsche beschuldin-
ge is/ dat sy seggen dat de mensche ver-
weert worden tot sondigen/ als wy de
onverdiende vergeuinge der sonden be-
tuygen/ ende seggen dat de rechtueer-
dicheit daer in gelegen is/boec 3. ca. 16
tal 4. pag. 523. col. 2.

Wat het beduyt dat de Schriftuere
somsijts seyd/ dat de ghelouige ghe-
rechtueerdicht wordē dooz de wercke/
boec 3. ca. 17. tal. 8. 9. 10. 11. 12. pa. 530
col. 1. Item dat de doenders der wet
gerechtueerdicht worden/ boeck. 3. cap.
17. tal. 13. pag. 535. col. 1. Item/ dat
de ghene die in syn gheheelheyt wan-
delt/ rechtueerdicht is/ tal. 15. pag. 537.
col. 1.

Wetlegginge sommigher plaetsen/ in
de welcke de geloouige haer rechtueer-
dichz stontelijc booz het oordeel Gods
steelt n om te laten ondersoeken: ende
daer wort bewesen dat sy niet en stry-
den tegen de onuerdiende rechtueerdich-
makinghe des gheloofs/ boec 3. ca. 17.
tal. 14. pa. 535. col. 2.

Dat de woorden Christi / Ist dat
ghy wilt tot het leuen come/ so onder-
houdt de geboden/ niet en stryden tegen
de onuerdiende rechtueerdichmakinge
des gheloofs/boec 3. cap. 18. tal. 9. pag.
545. col. 1.

Aan de Reden des mensches.

Soecht Vernuft.

Aan de Religie.

De godt dwingt de verworpenen
te bekennen dat daer een Godt is/ boec

1. cap. 4. tal. 4. pag. 9. col. 1.

Dat die dwalen die segghen dat de
Religie geuonde is dooz lischicheit wey-
nigher menschen/ om het slechte volck
in regel te houden/boec 1. cap. 3. tal. 2.
pag. 6. col. 2.

Wat worden de godtloose menschen
bedwongen te bekennen dat daer een
Godt is/boec 1. ca. 3. tal. 2. pa. 6. col. 2.
Ende wat Dauid meyn/ als hy seyd
dz sy niet en gevoelen dat daer een Godt
3p/boec 1. ca. 4. tal. 2. pag. 8. col. 1.

Aan het Rijcke Christi.

Soecht Vrijschierdom Christi.

Aan de Roepinghe.

Aan de crachtige ofte inwendighe
roepinghe/ de welcke een seker getuyge-
nisse der verkiezinge is/ ende op de ee-
nige onuerdiende barmherticheit Gods
staet. boec. 3. cap. 24. tal. 1. 2. pag. 640.
col. 1.

Teghen de ghene die in de Predesti-
natie den mensche maken Gods mede-
wercker: item die de verkiezinge aen het
ghelouue hangen/boeck. 3. cap. 24. tal. 3
pag. 642. col. 1.

De sekerheyt onser verkiezinghe
moeten kennen wt Gods woordt en
roepinghe: ende wy en moeten niet dooz-
breken tot den ewigen raet Gods/boec
3. cap. 24. tal. 4. pa. 643. col. 1. De Wa-
der heeft ons in den eenighen Christo
wtuercozen/ So moeten wy dan de va-
sticheit onser verkiezinge in hem aen-
mercken/ tal. 5. pa. 644. col. 1. ende dat
also/ dat wy daerwt oock comen bast te
betrouwen dat wy sullen tot het eynde
volherden/ boeck 3. cap. 24. tal. 6. 7. 8. 9.
pag. 645. col. 1.

Daer is tweerley roepinghe/ te wetē/
de binnuer sael ofte algemeyn/ en speciael
ofte sonderlijcke roepinghe/ boec 3. cap.
24. tal. 8. pag. 647. col. 1.

Dat de wtuercozene booz de roepin-
ghe geen onderscheit en hebben van de
andere/ ende dat het valsche is dat som-
mighen droomen dat van den ghebooze
aen/ eenich zaedt der verkiezinge in ha-
re herten gheplant is: dit wordt bewe-
sen dooz menigerley exemplen en ghe-
tuyghenissen der Schriftuere/ boec 3.
cap. 24. tal. 10. 11. pa. 648. col. 2.

Gelijck de Heere de salicheit zijnder

¶ 19. 20.

Wtuercozenen / tot de welcke hyse dooz
syen ewigen raet beroydent hadde/
volbrengt dooz de cracht zijnder roeyin
ge: also heeft hy ooc syne oordeelen tegē
de verwoypene / dooz de welcke hy zynē
raet van hen volbrengt / ende zijnder
Predestinacie eenen wech maecht: dit
woort breedt gehandelt / boec 3. cap. 24.
tal. 12. 13. 14. &c. pa. 550. col. 1.

Van den Sabbath.

Wtlegginge des vierden ghebots/
zjn eynde / en dyse oorzaken die daer in
aen te merken zjn / boec 2. cap. 8. tal.
28. pa. 242. col. 1. De eerste oorzaak/
is de afbeeldinge v geestelijcker ruste/
dat is / onser heylighmakinghe / dat dese
de eerste plaetse ghehadt heeft / woort
bewesen wt verscheyden plaetsen / Int
seifde tal. 29. pa. 243. col. 1. Maerom
de Heere den leuenden dach beroydent
heeft / Int seifde tal. 30. 31. pag. 243.
col. 2. Dat dit deel dewijle het de cere-
monien aenginch / wech genomē is dooz
de coemste Christi / Int seifde.

De twee andere oorzaken / te weten
dat daer sekere gesette daghen zjn / om
inde Gemeynthe te versamē / ende dat
den dienstighen ruste van het werck
ghegheuen woort / dese twee dienen al-
len eeuwen / boeck 2. cap. 8. tal. 32. pag.
244. col. 2.

Van de dagen / inde welcke de Ghe-
meynte vergadert om het woort Gods
te hoozen / ende ghemeyne ghebeden te
doen: waer van de onderstaedinghe des
Sondaechs gehandelt woort / boec 2. cap.
8. tal. 32. 33. pa. 244. col. 2. Datmen
hier in moet supersticie schouwen / Int
seifde / tal. 34. pa. 246. col. 1.

Van de Sacramenten.

Wat een Sacrament zy / boec 4. cap.
14. tal. 1. pa. 854. col. 2. Hoe de oude Lee-
rachs dat woort gebruyct hebben in de
beduydinghe / tal. 2. pag. 855. col. 1. ende
tal. 13. pa. 852. col. 1.

Dat haer nimmermeer gheen Sa-
crament en is ten zy dat daer eerst een
belofte zy / de welcke de Heere daerme-
de versgelt / alsoo onser onwetentheyte
ende traccheyt / ende ooc swachze te hul-
pe comende / tal. 2. pa. 855. col. 2. en 5.6
pa. 856. col. 2. ende 12. pag. 861 col. 2.

Dat het Sacrament ghelegghen is in
het woort ende wtwendich teecken:
maer datmen het Sacramentael woort
moet anders nemen dan de Papisten
meynen / boec 4. cap. 14. tal. 4. pag. 856
col. 1.

Dat de Sacramentē niet te min zjn
ghetuygenissen der ghenaden Gods /
hoe wel sy ooc den godtloosen gegeuen
woorden / die daer wt swaerder beroe-
menisse gecrijgen / boec 4. cap. 14. tal. 7.
pa. 858. col. 1.

Dat onse gelooue also benesticht woort
dooz de Sacramenten / dat de beusstin-
ge nochtans in de wendige cracht des
heylighen Geests gelegen is / boec 4. ca.
14. tal. 9. 10. 11. pag. 859. col. 2. en dat
geē cracht gestelt en woort in de creatue-
ren / tal. 12. pa. 862. col. 1.

Tegen de dupuelsche leere der So-
phistischer schoolen / te weten / dat de
Sacramenten der nieuwer Wet recht-
ueerdicheydt ende ghenade ghenen / soo
verre wy dat n3 doot sonde en ver-
hinderē / boec 4. cap. 14. tal. 14. pa. 863.
col. 1.

Een goet onderscheyt Augustini tus-
schen het Sacramēt en de sake des Sa-
craments: waer dooz bewesen woort /
dat de godtloose niet anders en ontfaen-
gen dan het Sacrament / d3 is / het wt-
wendich teecken / hoe wel Godt Christi
warachtichijc inde Sacramētē booz-
stelt / boec 4. cap. 14. tal. 15. 16. pag. 864
col. 2.

Datmē n3 en moet meynē d3 eenighe
verbozgen cracht aen de Sacramenten
gehechē en gebonden zy / waer dooz sy
sonden dooz haer seuen ons de ghenen
des heylighen Geests geuen / boeck 4.
cap. 14. tal. 17. pa. 865. col. 2.

Godt heeft voortijden de zynen som-
mige Sacramētē boozgestelt in miracu-
lē / en sommige in natuerlijcker dingē /
van den boom des leuens / ende van de
regenboge / boec 4. cap. 14. tal. 18. pag.
866. col. 2.

Dat de sacramentē zjn van des Hee-
ren weeghe getuygenissen der ghenade
en salicheyt / ende wederom van onsent
wege teekenen onser belijdinge / boeck
4. ca. 14. tal. 19. pa. 867. col. 2.

Dat de Sacramenten der Jodis-
cher

Register.

seker Gemeynthe onder de Wet dat sel
ue eynde hadden dat de onse hebben / te
weeten / Christus: de welken onse Sa-
cramenten nochtans claijcker voor-
stellen. Daerom moeten de School-
sche leere verworpen / te weten / dat de
Sacramenten des ouden Testaments
de genade Gods afgebeeldet hebben:
maer dat onse Sacramenten de genade
tegenwoordighlyck gheuen / boeck 4. ca.
14. tal. 20. 21. 22. 23. pa. 968. col. 2.

Wilegginge sommiger plaetsen der
Schriftuere / ende getuygenissen der ou-
der Leeraren / wt de welcke de saecke
schijnt anders te verstaen te sijne / Int
sefde tal. 24. 25. 26. pa. 870. col. 2.

Van vijf Sacramenten valsche-
lyck also genaemt.

Als wy seggen dat de vijf Sacramen-
ten die de menschen genonden hebben /
gheene Sacramenten en zijn / soen strij-
den wy niet van den naem / maer van
der sake selue: want de Papisten wille
dz dese Sacramenten zijn sijnlijcke ge-
daente der onsenlijcker ghenade / boec
4. cap. 19. tal. 1. pa. 969. col. 1.

Veel redenen waerom de mensche
niet en mogen Sacramenten instellen:
item datmen moet een onderschept ma-
ken tusschen Sacramenten ende andere
ceremonien / boeck 4. cap. 19. tal. 2. pag.
970. col. 1.

Datmen door de autoriteyt der ou-
der Gemeynthe / niet en kan bewijzen dz
getal der seuen Sacramenten / boec 4.
cap. 19. tal. 3. pag. 970. col. 2.

Hoe wel de oude Gemeynthe doortij-
den meer Sacramenten ghehat heeft /
so moet nochtans de Christen Gemeyn-
te te verde zijn met de twee Sacramen-
ten die Christus ingestelt he: sijnende dz
den menschen niet grootloest en is an-
dere Sacramenten te maken / ofte yet
toe te doen tot dese twee / boeck 4. cap.
18. tal. 20. pag. 968. col. 1.

Van den sancck der Kercken.

Dat de stemme en de sancck van
gheender weerde en is in de ghebeden /
ten 37 dat de beweghinghe des herten
daer by 37 / boeck 3. cap. 20. tal. 31. pag.
590. col. 1. ende tal. 33. pa. 591. col. 2.

Van het gebuyck des Sangs in de
Gemeynthen / boeck 3. cap. 20. tal. 32.

pag. 590. col. 1.

Van de Scheppinge der
Weerelt.

Hoe wel Godt behoort wt de scep-
pinge der Weerelt beken te worden /
soo heeft hy nochtans de Historie der
scheppinge wille in de Schriftuere stel-
len / en den tijt aenwijzen / boeck 1. ca. 14.
tal. 1. pa. 83. col. 2.

Waer wederleyt wort de onheylige
lasteringe der gener die vraghen waer-
om het Gode niet eer in den An gecome
en is den hemel en de aerde te maken /
Int sefde.

Dat daerom ooc verhaelt wordt dat
het werck der scheppinghe niet in eenen
oogenblich / maer in seuen dagē is vol-
bracht geweest: dat daer na de orden be-
schreuen wordt / te weten / dat Adam
niet en is geschapen geweest eer Godt
de weerdeld met allerley goet verciert
ende verrijcht hadde / boeck 1. cap. 14.
tal. 2. pag. 84. col. 2. ende tal. 22. pa. 98.
col. 1.

Wederlegginge der dwalinge. Wa-
nichi van de twee beginselen / boec. 1.
cap. 14. tal. 3. pa. 85. col. 1.

Dat de kennisse Gods / die in het
schesel der weerdelt haren schijn geeft /
ons niet en can door haer seluen tot den
rechten wech brengen / dit wordt bewe-
sen wt de Schriftuere / boec 1. cap. 5. te.
13. pa. 20. col. 1. en dat wy nochtans ge-
ontschuldige en connen hebben / tal. 14
pa. 20. col. 2.

Hoe wel de aenmerkinghe des He-
mels ende der aerden / ende der regerin-
ge daer van / ons verweckt om Godt te
dienen / so zijn nochtans de dinghen ooc
den alderwijsen Philosophen / sonder
warachtigen doortijganc vergaen / boec
1. cap. 5. tal. 10. pa. 17. col. 1.

Hier wt coemt de ontellicke menich-
de der goden / ende oneyndelijcke sectē /
ende meyningen der Philosophen van
Godt / die tegen malcanderen / strijden /
boec 1. cap. 5. tal. 11. pa. 18. col. 1.

Het wesen Gods is onbegrijpe-
lijck: maer heeft hem seuen enichdins
sijnlijc vertoont / sekere teekenen zijn-
der eerlijcheydt in sijne wercken wt-
druckende / boec 1. cap. 5. tal. 1. pag. 10.
col. 1.

美 美 美 美

Register.

De wijsheyt Gods en wordt niet alleenlyc betuycht dooz het gene dat de Philosophen ende gheleerde mannen aenmercken in den hemel ende aerde/maer oock dooz het ghene dat de ghemeyn man in syn e ooghen siet / boeck 1. cap. 5. tal. 2. pa. 11. col. 1.

Dat wy om niet warachtighen gheslooue te baten het ghene dat ons noedich is van Godt te weten/ moeten de Historie der scheppinge weten/ ghelijc sy van Mose gheschreuen is / wiens boorneemste hoofstuck int corte verhaelt wordt / boeck 1. cap. 14. tal. 20. pag. 96. col. 2.

Dat de aenmerckinge der wercken Gods (dat is / de scheppinge aller dinghen) dient voornemelijc tot twee eynden. Ten eersten / op dat wy syne crachte die hy opentlic in sijne creaturen vertoont / niet dooz ondanchbaer onachtsaemheyt ofte bergetelheyt dooz hy en gaen/boeck 1. ca. 14. tal. 21. pa. 97. col. 2. Ten anderen / op dat wy leeren de selue ons toeuoeghen / om daer dooz verwerckt te worden om op hem te betrouwen / hem te aentropen / prijsen / en lief te hebben / boeck 1. cap. 14. tal. 22. pag. 98. col. 1.

Aan de Schrijftuere / ende Gods woort / ende de autoriteyt daer van.

Dat de mensche niet wel wt de aenmerckinge der gheschapen dinghen Godt en bekenen / noch onderscheyde van de gedichte godde / ten 3p dz sy dooz het licht des godlijcken woorts gheholpen worden: ende dat Godt de sijne leerende / die orden ghehouden heeft / n3 alleenlijc s3ndt dat hy de Joden tot z3jn sonderlijck volck vercozen heeft / maer oock van den beghinne aen / Adam / Noe / ende andere Nadere / onderwijfende / boeck 1. ca. 6. tal. 1. pa. 21. col. 1.

Dooz godtliche aenspraken of gesichten ofte anderer menschen dienst / hebben de Nadere woort ghehad / dwelc sy seker ende vast geloofst hebben / dat het Gods woort was / dooz het welcke sy hem bekenet hebben den warachtighen Godt schepper ende regherder aller dinghen te sijne. Welck woort hy daer na tot nut ende hoordeel

der menschen in alle eeuwen / in de Wet ende Propheten ghelijc in openbare tafelen versegheyt / boeck 1. cap. 6. tal. 2. en 3. pag. 22. col. 2. Waer oock dooz gestuygenissen der Schrijftuere beuesticht wort / dat men by de aenmerckinge der creatuere ooc moet de leere des woorts stellen / op dat wy geen ydelende wantelbaer kennisse Gods en hebben.

Aan de ghene die segghen dat de autoriteyt der Schrijftuere gheleghen is in het oordeel der Gemeente: ende hoe qualijck het met ons soude gaen waert dat het also ware / boeck 1. cap. 7. tal. 1. pa. 24. col. 2.

Dat dit gedichtsel seer wel wederleyt wort wt de plaetse Pauli / Eph. 2. dat de Geloouighe z3jn ghetimmeret op het fundament der Apostelen ende Propheten / boeck 1. ca. 7. tal. 2. pa. 25. col. 1.

Wat Augustinus meent als hy seyt dat hy den Euangelio niet gheloouen en soude / ten ware dat de autoriteyt der Gemeente hem daer toe roerde / welcke plaetse sy verkeerdelijc draepen tot bescherminge haerder dwalinge / boeck 1. cap. 7. tal. 3. pa. 25. col. 2.

Al ist dat daer vele andere argumenten z3jn / dooz de welcke crachtelijc bewesen wordt dat de Schrijftuere van Godt gecomen is / so en geloouen nochtans onse herten niet anders dan dooz de verborghen ghetuygenisse des heyligen Gheest / dat het Godt is die in de Wet en Propheten en in het Euangelium spreekt: en dit wort wt vele plaetsen C3me beuesticht / boeck 1. cap. 7. tal. 4. ende 5. pa. 27. col. 1.

De voegheliicke beschickinge der godtlicher wijsheyt / de leere die gheen aerdische sinake en heeft / de schoon oovereencominge aller stucken onder malcanderen / ende voornemelijc de nederheyt der verachtelijcker woort die de hooge verghentheden des rijckx Gods aenspreken / 33m de tweede behulpinghen om het gelooue der Schrijftuere te beuestighen / boeck 1. cap. 8. tal. 1. ende 2. pa. 29. ende tal. 11. pa. 35. col. 1.

Item de oudheyt der Schrijftuere / dewyle de boecken van andere Religien iongher z3jn dan de boecken Moses / de welcke nochtans niet eenen

Register.

nen nieuwen Godt en dicht / maer heeft den Israëlieten den Godt haerder Vaders boozgefelt / boeck 1. cap. 8. tal. 3. ende 4. pag. 30. col. 2.

Dat Moses de oneere Aenij zins vaders / noch de murmureringhe Aarons zins broeders / ende Marie zins susters niet en verwoycht / noch zyne eyghene kinderen en verheft / dat zijn bewijzungen dat in zyne boecken niet en is dat van menschen ghedicht zy / boeck 1. cap. 8. tal. 4. pag. 31. col. 1.

Item alle de miraculen die gheschiedt zijn also wel in de ghynge der Wet / als te anderen tijde / boeck 1. ca. 8. tal. 5. pag. 31. col. 2. Welcke miraculen de Heydensche schryuers niet en hebben connen versaken / maer hebben gheseyt dat Moses sulcx door tooverij gedae hadde / welcke valsche beschuldiginghe door seer stercke redenen wederleedt wort / boeck 1. cap. 8. tal. 6. pag. 32. col. 1.

Item dat Moses in Jacobs persoon sprekende / den geslachte Juda de heerschappij toeschijft / en de roepinghe der Heydenen boozsept / waer daer het eerste hier hondert iaren daer na / het and by na twee duysent iare daer na gheschiedt is / dese dingen bewijzen dat het Godt selue is die in Moses boecken spreekt / boeck 1. cap. 8. tal. 7. pag. 32. col. 2.

Dat Elias de gheuancenisse der Joden boozsept / ende ooc haer verlossinghe door Christus / (de welcke hondert iaren na zijn doot geboren is) dat Jeremias eer het volck geuangen wech ghelept wert / boozsept denen tijt van tseuentic iaren / welcken tijt lanck zy sonden gheuangen bliuen: dat Jeremias en Ezechiel in verscheyde plaetsen zijnde in alle hare woorden wel oüeren comen en by Daniel toecomedingen boozsept tot het selsonderste iare toe: dese dingen zijn seer sekere bewijzunge om de autoriteyt der Prophetischer boecken te veruueflichen / boeck 1. cap. 8. tal. 8. pag. 33. col. 1.

Tegen sommighe onheylighe bespotters / die vragen hoe wy weten dat het de boeck Moses en der Propheten zijn die wy onder hare namen lesen: ite hoe wy wet of daer opt eenige Moses geweest zy / boeck 1. cap. 8. tal. 9. pa. 33.

col. 2. Item die vragen waer van wy de exemplaren der heyliger boeck heb ben / bewijse se Antiochus alle heeft doen verbranden: waer ooc gesproken wort van de wonderlijcke boozdeninge Gods / door de welcke de boeck so vele eeuwen lanck bewaert zijn onder so vele vanden en weede veruolgingen / boeck 1. cap. 8. tal. 10. pag. 34. col. 1.

De eenuoudicheyt der woorden der vryen Euangelisten de hemelsche misterien veruuetende / de woorden Joannis met sware sententien van hooghe donderende / de hemelsche Mattheys in de geschriften Pauli en Petri hare schijn geuende / de onnoozien roepinghe Marthei / en Petri ende Joannis tot hare schiphens tot de predikinghe des Euangelij: de bekeeringhe Pauli die een vrant des Euangelij was / ende zijn roepinghe tot het Apostel ampt / zijn teekenen / dat de heylighe Gheest die is / die in hare geschriften spreekt / boeck 1. cap. 8. tal. 11. pag. 35. col. 1.

So veler eeuwen en so menigherley volck en so d'scheyden herte eendrachtich geuoel in het aenemen der Schrijftuere / item de wettende godtsalichz sommiger menschen moeten de autoriteyt der Schrijftuere by ons veruueflicheit / boeck 1. cap. 8. tal. 12. pag. 36. col. 1.

Item het bloet so veler Martelaren die om de belijdinghe der Schrijftuere hebben met stantfastige en standighe byerichheit tot God / de doot aengegaen / boeck 1. cap. 8. tal. 13. pag. 36. col. 2.

Tegen de onheylighe die het lesen en de leere der Schrijftuere verlatende / op den Geest roemen / ende tot Openbaringen blyeghen / boeck 1. cap. 9. tal. 1. ende 2. pag. 37. col. 1.

Weberlegginge haerder teghenwozpinge / te weten / dat het onrecht is dat de Geest Gods / den welken alle dinghen moeten onderworpen zyn / soude der Schrijftuere onderworpen worden / boeck 1. cap. 9. tal. 2. pag. 38. col. 2.

Item dat zy segghen dat wy op de doodende letter steunen / boeck 1. cap. 9. tal. 3. pag. 38. col. 2.

De Heere heeft de sekerheyt der leere ende des Gheests aen malcanderen ghebonden / Int selue.

Register.

Sulck als Godt ons dooz de aenmerckinge des hemels ende der aerde/ ende andere creatueren wozt afgebeeldet / sulck wozt hy ons oock van de Schysfuer dooz oogen gestelt / te weten / dat hy 3p ewich / vol goetheydt / goedertericheydt / barmherticheydt / rechtuerdicheydt / oozdeel / waerheydt: ende oock tot het selue eynde / boeck 1. cap. 10. tal. 1. ende 2. pag. 39. col. 2.

Watmen moet gevoelen vā de macht der Ghemeynte in de wtlegginge der Schysfuer / boeck 4. cap. 9. tal. 13. pa. 784. col. 1.

Dat de Roomschen verkeerdelijc de boozwendinge deser macht misbruyckē tot beueffinge haerder dwalingen ende lasteringen / tal. 14. pag. 784. col. 1.

Van de Siele.

Soeckt Siele.

Van Sonde.

Wederlegginghe der sentencie Platonis / dat de menschen niet en sondigē anders dan dooz onwetentheydt: item der ghen: die seggen / dat in alle sonden boozgenomen boosheyt is / boec 2. cap. 2. tal. 22. 23. 25. pag. 165. col. 2.

Teghen het onbequaem onderscheyt v̄ Sophisten tusschen doodelijcke ende verghueelijcke sonde: ende teghen haer valsche beschuldiginghe / als 3p segghen dat wy de sonde alle euen groot makē / boeck 3. cap. 4. tal. 28. pag. 420. col. 1.

Tegē haer verkeerde fantasie vandē verghueelijcken sonden. (de welke 3p seggen dat de begeerlicheneden zyn daer inne de mensch niet boozberaet niet en bewillicht / ende die niet lanc int herte bliuen) wozt bewisen / dat alle sonden (doo de alderminste begeerlichheyt) den doot verdienen / en doodelijck zyn / behaluen in den geloouighen / die dooz de barmherticheyt Gods verghiffentisse daer van hererighen / boeck 2. cap. 8. tal. 58. 59. pag. 261. col. 1.

Hoe men dat moet herstaē dat Godt de ongerechtichz der Waderen besoect in de Kinderen in het derde en vierde gheslachte: ende of sulcke Wrake der godtlijcker rechtuerdicheyt betnaemt / boeck 2. cap. 8. tal. 19. 20. pa. 236. col. 1.

Van de Erffsonde.

Wtlegginghe ende verclaringhe der

Erffsonde / boeck 4. cap. 15. tal. 10. 11. 12. pag. 878. col. 1.

Een warachtighe beschijninge der Erffsonde / ende een verclaringhe der beschijninge: waer bewisen wozt dat niet alleenlijck de straffe en is van Adam op ons gecomen / maer dat ooc de gemeyn verdozentheyt is van hem in ons ghecomen: ende hoe 3p ons is een vzeemde ende nochtans oock onse eygen sonde. Item / dat dese verdozentheyt ende smetten niet en heeft alleenlijck den lust ende de begheerlijckheyt / maer oock het vstant ende binnenste herte beuagē / so dat geen deel der ziele van dese verdozentheyt vry en is / boec 2. cap. 1. tal. 8. 9. pag. 145. col. 2.

Tegē de gene die bestaen Godt met hare sonden te beschuldighen / om dat wy segghen dat de menschen van nature sondich zyn. Ende daer wozt bewisen dat de mensche natuerlijc vdozent is / op dat niet and en dencke dat dit ghebeck dooz boose gewoonte ofte verkeeringe ghewogen wozt / ende dat dese verdozentheyt nochtans van der nature niet en coemt: maer dat 3p een voeghevallen dinc is / ende ghen eygenschap der substantie / boeck 2. cap. 1. tal. 10. 11. pag. 147. col. 1.

Van de Sonde inden heylighen Geest.

Warachtighe beschijninge v̄ Sonden in den heylighen Geest / ende exempel wt de Schysfuer / boec 3. cap. 3. tal. 22. pag. 395. col. 2.

Da 3p niet en is een sonderlijc seyl ofte twee / maer een alghemeyn afwontinghe: welens beschijninge wt den Apffel verclart wozt: dat het gheen wonder en is dat Godt altijts sal onuerfoenlijck wesen den genen die also veruallen zyn / boeck 3. cap. 3. tal. 23. pag. 396. col. 2. Want hy beloeft de vergeuing der sonden dien alleenlijc / die berouw het ben ende beteringe doē: het welke de sulcke nemmermeer en sullen doen. Ende hoewel de Schysfuer sommigen sulcken toeschrijft / d3 3p gesucht ende gescheyt hebben: so en is dat nochtans geen Penitencie noch bekeeringhe ghewest / maer eer blinde quellinge wt verwijfelinghe en wanhope /

hope/Int selfde/tal. 24. ps. 397.col. 1.

Van Supersticie.

De Supersticie en wordē door haer slechtheyd niet ontschuldicht / want haer blintheit is niet ydelheyt / hoo- uerdicheit ende hardnechicheit ver- mengt/boec 1.cap. 4.tal. 1. ende 3.pag. 7.col. 1.

Als de Supersticie wil Gode beha- ghen / soo bespot zy hem met leughen- achtighe vertieringen / boeck 1.cap. 4. tal. 3. pag. 8.col. 2.

De Supersticiuse en comen tot Godt niet anders dan ongewillich / en door diens knechticheit / boese / boec 1. cap. 4. tal. 4. pag. 9. col. 1.

Wile die de supuer Religie vernaal- schen / die wycken af van den enigen ende warachtigen Godt / al ist schoon dat zy de eenbrachicheit der Duden / ofte de gewoonte eniger stadt volge / boeck 1. cap. 5. tal. 1. 2. pag. 19. col. 1.

Woe de Supersticie verscheyden zy van de Religie / de woort bewesen wt de beduydinghe der woorden / Super- sticie / Religie / ende Gusebie / boeck 1. cap. 1. 2. tal. 1. pag. 53. col. 2.

Van de listicheit der Supersticie / als zy den enighen Gode de opperste plaetse toelaet / en eenen grooten hoop minder goden rontomme hem seldt / boeck 1. cap. 1. 2. tal. 1. pag. 54. col. 2. en tal. 3. pag. 55. col. 1.

Van Sweerē.

Soeckt Eedtsweeren.

C

Van de Tempelen.

Van de Tempelen der Christen om de Ghemeynte daer in te vergaderen / boeck 3. cap. 20. tal. 30. pag. 589. col. 2.

Dat het niet nut en is in de Tem- pelen der Christenen eenighe beelden te hebben / dit wordt door de autoziteyt v onder Leeraren / ende door de redenen Augustini bewesen / boeck 1. cap. 11. tal. 13. pag. 51. col. 1.

De vercondinghe des woorts en de Sacramenten / zijn de leydende beelde die alleē in de Tempelen der Christenē betamen / boeck 1. cap. 11. tal. 7. pag. 46. col. 2. ende tal. 13. pag. 51. col. 1.

De goddijghheyt des Nicenischen Conciliums / dat door het beel der Key

ferrinne Irenes ghehouden wert / de stinckende ongeschiedheide ende dwaes- heden in het beschermē der beelden in de Tempelen / ende der aanbiddinge der beelden / boeck 1. cap. 11. tal. 14. 15. 16. pag. 51. col. 2.

Van de vertieringhe der Tempelen in de oude Ghemeynte / boeck 4. cap. 4. tal. 8. pag. 716. col. 2. ende cap. 5. tal. 18. pag. 733. col. 1.

Van het Testament / Oudt ende Nieuw.

Van de ghelijcheyt ende ouerenco- minghe des Ouden ende Nieuwen Testaments : waer bewesen wort dat zy in der substantie en sake selue beyde een zijn / ende alleenijc in de bedienin- ghe verscheyden zijn. De ghelijchheyt is voornemelijc in drie stucken gele- ghen / boeck 2. cap. 10. tal. 2. pag. 269. col. 1.

Het eerste / dz de Vaders in het Ou- de Testament niet en stonden op de aerdische geluckichz / maer dz sy voornemelijc het toecomende leuen aenge- sien hebben. Dit wordt bewesen wt Paulo / de welcke seyt dat de beloften des Euangelij daer in veruuet zijn / Int selfde / tal. 3. pag. 267. col. 1.

Dit selue wort oock bewesen wt de Wet ende Propheeten : ten eersten door het aenmercken der woorden des ver- bonts / Ic ben uwe Godt / Int selfde / tal. 7. 8. pag. 269. col. 2. Item / Ich sal de Godt uwes zaedts wesen na v / tal. 9. pag. 270. col. 2. Vrouwen desen ooc wt het leuen der heyligen Vaders / te we- ten / Adams / Abels / ende Noahs / tal. 10. pag. 271. col. 1. Abrahams / tal. 11. col. 2. Isaacs ende Jacobs / tal. 12. 13. 14. pag. 272. col. 2. Item / wt vele ge- rugtenisse Dawids / tal. 15. 16. 17. 18. pag. 275. col. 1. Item Jobs / tal. 19. pag. 278. col. 1. Ende der laetster Propheeten int ghemeyn / tal. 20. pag. 278. col. 2. Maer voornemelijc Es- zechielis / tal. 21. col. 2. Esay ende Danielis / tal. 22. pag. 279. col. 2.

Ten eynde wort dat gheheel beslo- ten : waer oock wederom sommighe ghetuyghenissen wt het Nieuwe Te- stament voortgebracht worden / Int selfde / tal. 23. col. 2.

Het

Het tweede/ Dat het Oude Testa-
ment niet op menschen verdienste/maer
op de onuerdide barmhertichz Godes
steunt/ Int selde/tal. 4. pag. 267.

Het derde/ dz het verbont d' Vaderē
met Gode/ oock doe gelegen was in de
kennisse Christi des Wyddelaers/ Int
selde/tal. 4. pag. 267.col. 1.

Dat de Isracliten onds de Wet/oock
in de beduydinge der Sacramenten dē
Christen volcke ghelijck waren/boeck
2. cap. 10. tal. 5. 6. pag. 286.col. 1.

Merderley onderscheyt tusschen het
Oude Testament ende het Nieuwe/
by de welcke men ooc het byjste mach
stellen. Het eerste/ Hoewel de Heere
oock voortijden de zielen zijns volcx
heeft wille tot de hemelsche erue schic-
ken/so heeft hy se hen nochtans onder
aerdsche weltdaden eenichsins laten
sien en smaken/ op dat zy mochten te
bet inde hope daer van genoot en ghe-
siet worden/maer nu als de ghenade
des toecomendē leuens claertijcker door
het Euangelium gheopenbaert is/soo
beheft hy onse herten rechts weechs
om die te bedencken/ de minder oeffe-
ninge/ die hy by de Israclitē gebruyc-
te/achterlatende/boeck 2. cap. 11. tal. 1
pag. 281.col. 1. Waerom oock de Is-
raclitische Ghemeynte is aegelen by
eenē tongen erfgenaē die vādē Wooch-
den ende Woortmonberen gheregert
wort/tal 2. pag. 281.col. 2.

Dat de oude Vaders om dese oorsake
dit leuen ende de saginghen des leuens
soo groot geacht hebben/tal. 3.
pag. 282.col. 2.

Het tweede onderscheyt is inde figu-
ren/door de welcke het Oude Testa-
ment een beelt en schaduwe der geeste-
lijcker goeden toonde: maer het Nieu-
we Testament steldt ons daer van de
tegenwoordige werlt/en het lichaem
voort oogen. Hier by wort oock geleyt
waerdē de Heere dese oorden onthou-
den heeft/en daer na ooc ee beschrijuin-
ge des Ouden Testaments gheselt/
Int selde/tal. 4. pag. 283.col. 1.

Dat hierd geleyt wort dz de Joden
zijn door de leydinge d' Wet tot Chri-
stē geleyt gewest eer hy in het vleesch
bertoont wert/ tal. 5. pag. 284.col. 1.

Het welcke oock in de wtneemisse
Propheeten/ en die met sonderlycke ga-
uen des Geestes begaest waren/plaet se
ghehadt heeft/tal. 6. pag. 284.col. 2.

Het derde onderscheyt wort ghenom-
men wt het 31. cap. Jeremie/ ende wt
het 3. cap. des tweeden sendbriefts tot
de Corinthen: te weten/dat het Oude
Testament letterlijck/en het Nieuwe
geestelijc is: item dat het Oude is een
instrument des doots/en het Nieuwe
een instrument des leuens/ &c. Int
selde/tal. 7. 8. pag. 285.col. 1.

Het vierde onderscheydt is/ dat de
Schrijftuere hē Oude Testament
noemt een Testament d' dienstbaerh/
om dz het de heere byzachtich maect:
en het Nieuwe een Testament d' byj-
heyt/om dat het de heren tot een goet
betrouwen/ende tot gerustichz brenge.
Dese byzete laetste onderscheydinge zyn
bergelijckingen der Wet met den E-
uangelio/ ende het eerste onderscheydt
beruuet ooc de belofte die voort de Wet
ghegeuen zijn. Dat de Vaders onder
de Wet ende onder het Oude Testa-
ment also geleest hebben/ dat zy nē en
zijn daer op bliuen staende/maer al-
tijts rōe het Nieuwe gesaen/ende se-
ker ghemeyschep daer in ontfanghen
hebben/tal 9. ende 10. pag. 286.col. 2.

Het vijfste onderscheydt is/ dat de
Heere voort de coemste Christi heeft
een volc afgesonderd ende wtgenomen/
om daer in zijn verbont te stellen/ghe-
lijck of hy daerentusschen de andere be-
geten hadde. Also is de roepinghe der
Heydenen een merckelijc teeken/door
het welcke de wtneemthz des Nieu-
wen Testaments bouen het Oude son-
de vclaert worden: welcke roepinghe d'
Heydenen soo ongheloonelijc een sake
was/ dat zy oock self den Apostelen
selue/ die in het leuen der Propheeten
geoeffent ende met den heyligen Geest
begaest waren/noch nieuw scheen/tal.
11. 12. pag. 288.col. 1.

Wesluyt d'ter plaetse/ende antwoort
de op vele tegenwoordingen sommiger
menschen die dese beranderinge in de
Ghemeynte/ende so verscheyden wijse
van leeren/ende so groote beranderinge
der ceremonien voort groote onghes-
chichtheyt

Register.

schictheit achten. Waer bewesen wort dat de gheschiedichz Godts in dese vanderinge ghesien wort/ en dat hy gheen dinc gedaen en heeft anders dan wijsheijt/rechtuerdichheijt en in barmherticheijt/als hy zijn Gemeente anders regeert in haer kintschz/dā als zy opgewassen is/ittem dat hy de openbaringhe zijnder ghenade heeft booz de coemste Christi/ in eē voic gehouden/de welcke hy daer na heeft op alle Placien weghefart/tal. 13. pag. 289. col. 2.

Van Tol ende Tribuyt.
Vā Tribuytē en Tollen en Schattingen/et dicke den Princen betaelt/hoe de Princen die mogen met goeder consciencie ghebruycken / boeck 4. cap. 20. tal. 13. pag. 1002. col. 2.

Van het Wagerper.
Datmen de leere van het Wagerper niet en moet door de dingeren sien/de wijle het een verderschijnich ghedichtsel des duyels is / door het welcke het cruyce Christi te niec wort/et. boeck 3. cap. 5. tal. 6. pag. 434. col. 1.

Wiegginghe sommiger plaetsen der Schrijtuere/die de Papisten herkebelichz drayen tot beueffinghe haers Wagerpers/ boeck 3. cap. 5. tal. 7. 8. 9. pa. 435. col. 1.

Antwoorde op de tegenwoyppinge v Papisten/dat het een seer out gebruyc v Gemeente is/ datmen soude booz de doode bidden. Waer bewesen wort dat de Dode dat sonder Godts woort gedaen hebben / door eenighe verkerde bycricheyt/ om dat de Christenen niet en souden schijnen booser te zyne dā de Heydenē/ waert dat zy luy wāre in de sorghe booz de dooden. Dat hierentusfchen groot onuercheit is tusschen dz sepl der Duden/ende de hartneckighe dwalinghe der Papisten/boec 3. cap. 5. tal. 10. pag. 438. col. 1.

Van het Wassen.
Van dat deel der discipline der Gemeente dat ghelegen is in de beoeydinge des Wassens/ ofte der Wedeldaghen/ende hoe de Pastoren dat behooren te doeg/ boec 4. cap. 12. tal. 14. 15. 16. 17. pag. 829. col. 1.

Datmen moet toechen dat in het vassen

sten gheen supersticie en come/ tal. 19. pag. 831. col. 2.

Het heplich ende oprecht baffe heeft die eynden / boeck 4. cap. 12. tal. 15. pag. 829. col. 2.

Beschuyumghe des Wassens/ boeck 4. cap. 12. tal. 18. pag. 831. col. 1.

Van de supersticie des beertichdagischen Wassens/ en van de verscheyden onderhoudinge daer van/ boeck 4. cap. 12. tal. 20. 21. pag. 832. col. 2.

Van de Verdiensten der Wercken.

De verheffinghe der verdienste der Wercken / maect alsoo wel den lof Godts te niete van zijn gheuinge der salicheyt/ als de sekerhiz der salicheyt/ boeck 3. cap. 15. pag. 514. col. 1.

Dat die de oprechtichz des gheloofs qualijc genozdert hebben die den naem Verdienste/ den goeden Wercken booz Godts voordeel toegeschreuen hebbē/ en dat de oude Leeraers wel dien naē gebruyet hebben/maer also dat zy in vele plaetsen bewesen hebben / dat zy den wercken de salichz n3 toe en schreuen/ boeck 3. cap. 15. tal. 2. pag. 514. col. 2.

Wiegginge sommiger plaetsen/ met de welcke de Sophisten willen bewijssē/ dat ons by Godt verdienste toe gescheuen wordt/boeck 3. cap. 15. tal. 4. pag. 516. col. 2.

Van de loon der rechtuerdicheyt in de enkel goedicheyt Godts gelegē is/ dit wort door de autoriteyt des Apostels ende Augustini bewesen/ boec 2. cap. 5. tal. 2. pag. 190. col. 1.

Dat het valsch is dat Christus ons de eerste genade alleelijc vdiēet heeft/ en dz wy daer na booz onse werckē vdiēenē/boec 3. ca. 15. tal. 6. 7. pa. 518. col. 1.

Van de Verdienste Christi.

Datmen recht en eygentlicheyt dat Christus ons de genade Godts en salichz vdiēet heeft/ waer bewesen wort/ dat Christus ons n3 alleenlijck een instrument ofte Dienaer der salicheyt/maer oock een Tutteur en Prince daer van is/ en dat de genade Godts n3 vduyffert en wort door sulcke wijse vā spreken: wāt de verdienste Christi en staet n3 tegen te barmhertichz Godts/maer is daer en gelegen: en die dinger die deen onv dander veruact wordē/ die en

Register.

en stryden teghen malcanderen niet/
boeck 2. cap. 17. tal. 1. pag. 335. col. 1.

Wat onderschept tusschen de verdien-
sten Chrysi ende de ghenade Godts/
wordt beuuecht wt vele plaetsen der
Schryftuere / tal. 2. pag. 336. col. 1.

Wiele getuygenissen der Schryftuere
worden doortghegheacht / wt de welke
grondelich en sekerlyc bewesen wort/
dat Chrystus ons warachtichlyc door
zyn ghehoorzaamheyt ghenade by den
Vaderen vercregen ende vdiend heeft/
tal. 3. 4. 5. pag. 336. col. 2.

Dat het een dwase curieusheyt is/
dat sommige dragen of Chrystus oock
yet door hem seluen verdient heeft: en
dat het lichtuerdicheyt is sulcx te hou-
den staende / tal. 6. pag. 339. col. 1.

Van Verpachsaemhiz des cruyces.
Soect Ijds saemheyt.

Wande Vergeninge der Sonden.
Tegen de gene die sulc een volmaect-
heyt droomen in dit leuen / dat het niet
nooich en zy vergeninghe der sonden
te begheeren / boeck 3. cap. 20. tal. 45.
pag. 602. col. 1.

Van de vergeninge der sonden / ende
hoe de sonden worden Schulden ghe-
naemt / ende hoe wy gheseydt worden
anderen te vergeuen die tegen ons ge-
sondicht hebben / Int selfde.

Van het onderschept tusschen schult
en straffe: en een seer stercke wederleg-
ginge der raserij de Papiste / die daer
segghen / dat Godt de schult vergheeft
ende de straffe behout / ende dat wy die
moeten niet voldoeninghen astoopen/
boeck 3. cap. 4. tal. 29. pag. 420. col. 2. en
tal. 30. pag. 421. col. 2. Waer oock be-
wesen wort dat zy niet en connen ont-
uilen niet haer onderschept dat zy ma-
ken tusschen de eeuwige ende tijtlyche
straffe.

Van sommige plaetsen der Schryf-
tuere / in de welke zy haer dwalinge
willen heuuefugen: waer bewesen wort
dat daer tweerley oordeel Godts is / te
wetē / een oordeel der straffe ende wza-
ke / ende een ander der castydinge ende
beteringe: welke twee mē neersichlic
moet onderscheyden / boeck 3. cap. 4. tal.
31. pag. 422. col. 2.

Dat de geloouige altyts seer gesocht

hebben dat oordeel der wzake af te bid-
den: maer dat zy het oordeel der casty-
dinge lieft en gerustichlyc ontfange
hebben / om dat het een getuygenisse v
lieft de heet. Item / dat de Heere gesejt
wort toornich op de zyne te zyne / v en
is niet te versien van den raet ofte ge-
anthz Godts diese castij / maer vā het
groot geuolen v smerte daer mede zy
beuāgen worden / so haest als zy eenige
strengicheyt van hem moeten dragen:
en dat hen sulcx nut is. Waer de ver-
woypene hierentussche beginnen eens-
deels de straffe en wzake des oordeels
Godts te dragen / als zy niet zyn gees-
sel geslagen worden. Alle dese dinghen
worden beuuecht dooz ghetuygenisse
der Schryftuere / ende dooz de wtleg-
ginghe Chrysostomi ende Augustini /
Int selfde / tal. 3. 2. 33. pag. 423. col. 2.

Dat Godt Dauids ouerspel verga-
uen hebbende / hem nochtans ghestrāft
heeft tot een gemeen exempel / ende ooc
om hem te vernederen: ende dat de ge-
loouigen dien Godt genadich is / hier-
om dagelijcx allen elendicheiden deser
werelt onderwoypen zyn / boeck 3. ca. 4.
tal. 35. pag. 426. col. 2.

Wtlegginghe des artijckels des ge-
loofs van de vergeninghe der sonde /
boeck 4. cap. 1. tal. 20. 21. pag. 688. col. 2.

Dat der Gerneynt v sleutelen ge-
geuen zyn om de sonden te vergeuen /
niet alleenlyc den ghenen die nē eerst
tot Chrystum bekeert worden / maer
den geloouigen het gātsche leuen lanc /
boeck 4. cap. 1. tal. 22. pag. 689. col. 2.

Dese leere wort niet getuygenissen
der Schryftuere beuuecht teghen de
Mouatianos en sommige ond de We-
derdoopers / die dichten dat het volck
Godts dooz den Doop wedergebozen
wort tot een Engelsch leuen / ende dat
daer nē geen vergeninghe meer en is
booz de glorie die gheualen zyn / tal.
23. 24. 25. 26. 27. pag. 690. col. 1.

Tegen de gene die seggen dz het een
onuergeheuliche sonde is / als yemant
willens de Wet ouertreet / tal. 28. pag.
692. col. 2.

Wanden Verlosser Chryso.
Dat de kennisse Godts des Schep-
pers ons onnut is / ten zy dat oock het
ghes

Ghehooue daer hy come/het welcke ons
Godt in Christo tot eenen Vader en
Verlosser voorszelt: en dat dese leere in
alle eeuwen vā den beginne der werelt
aen plaetse gehadt heeft onder de kin-
deren Godts/boeck 2. cap. 6. tal. 1. pa.
205. col. 2.

Dooz menigerley argumenten ende
getuygenissen v Schysituere wort be-
wesen/ dat de geluckige stant der Ge-
meente is althijt in Christo ghesun-
deert geweest. Wāt de eerste aennemin-
ge des wtuercozē volcx/ de behoudinge
ende bewaringe der Gemeente/ en ver-
lossinge wt de perijckel/ en de weder-
oprichtinge na de verstroynghe/ is al-
tijts dooz de ghenade des Widdelaelers
ghelcomen: ende alle de godtsalighe en
hebben noyt ghen hope ghehad/ an-
ders dan in Christo/boeck 2. cap. 6. tal.
2. 3. 4. pag. 206. col. 2.

Wat wy neerstelijck moeten ouer-
leggen/ hoe Christus de verlossinghe
volbracht heeft/ op dat wy in hem bin-
den al wat ons noodich is/ dewijle hy
(gheijck Bernardus seyt) ons is een
licht/ spijse/ olie/ ende sout/ &c. boeck
2. cap. 16. tal. 1. pag. 318. col. 1.

Verclaringe hoe het ouereencomt/
dat de Schysituere seyt/ dz Godt onse
byant was/ tot dat wy dooz Christum
met hem versont worden: hoewel hy
ons Christum geuende/ ende ons met
zijn barmhertichz voorszcomende/ daer
mede zijn liefde tot ons bewesen heeft:
en daer wort bewesen dat de Schys-
tuere dese ende diergelijcke wijse van
spreken gebuyet/ om hem seluē na on-
se geuolen te doegen: en dat zy noch-
tans n3 tonrechte also en spreekt. Dit
wort al dooz de autoriteyt der Schys-
tuere ende getuygenisse Augustini be-
wesen/ tal. 2. 3. pag. 318. col. 2.

Van Veruuef des
Soeckts Ootmoedicheyts.

Van het Veruuef des
Wijches.

Datmen het menscheleijc vnuft n3 en
moet al so gāt selijc vblint achtē/ elijc
of het in geederley dingē eenich vstant
hadde: maer dat het noch enige scherp-
sinneicheyt heeft/ dewijle het natuerlic
getrockē wort om de waerhz te onder-

soecken. Ende dat nochtā dese gene-
gentheyt tersōt tot ydelheyt veruult/
dewijle het menscheijc verstant soo
plomp is/ dat het niet en can dē rechtē
wech houden om de waerhz te onder-
soecken: ten anderen/ en anderscheyt
het dickmael niet/ nae welcker dingen
kennisse het behoort te staen/ boeck 2.
cap. 2. tal. 2. 2. pag. 164. col. 2.

Dat den menschen vernuft verstan-
dich is in aertsche dingē/ dat wort dooz
exēplen bewesen: ten eersten/ in de bur-
gerlijcke regeeringhe/ en in de huyse-
geeringhe: dewijle daer niemant en is
die niet en verstaet dat de menicheit der
menschen moet onder wetten gehoude
zijn/ en de beginselen en den gront de-
ser wetten can een yegelijc verstaen/
boeck 2. cap. 2. tal. 1. 3. pag. 158. col. 2.

Item in den mensche is een bequa-
heyt om de vrye consten en hantconstē
te leeren/ ende oock te vermeerren ende
vercleren (hoewel deen bequaer is
dan dān.) Waer nochtā is het licht
des vernufts ende verstandes in den
mensche soo gemeyn/ dat het gant the-
lijc een onuerdiende gāue Godts is in
eenen yegelijcken mensche: het welcke
Godt te kennen geeft/ als hy sommige
dwase en onuerstandige laet ghebozen
worden: item als hy maect dat deen in
scherpsinnichz/ dān in oordeel/ en and
in lichtsinichz wtkeemt: item als hy
sonderlijcke roeringen en genegenthe-
den in de menschen buyet/ n3 alleelijc
na eens yegelijc roepinghe/ maer oock
na gel: genthz des rits en der sake die
te handelen is/ boeck 2. cap. 2. tal. 14.
pag. 159. col. 2. ende tal. 17. pag. 161.
col. 1.

De bindinge der consten/ de bequa-
me leeringe ofte dieper ende wtne-
me der kennisse die in de oude We-
leerde Philosophen ende Medicinen
(die voorszwaer ongelooouge menschen
gewelē zijn) gēsen worden/ verma-
nen ons dat het menscheijc vernuft/
hoewel het seer van zijn ghegheyt dā-
uallen is/ nochtāns noch niet wtne-
mende gāuen Godts verclert is/ boeck
2. cap. 2. tal. 1. 5. pag. 160. col. 1.

Dat het gāuen des heyligen Geestes
zijn/ die de Heere gheeft wien hy wil
(oock

(oock den godtloosen) tot gemeyn nut des menschelycken geslachts: ende dat wy daerom die moeten gebruiken/ al ist dat zy ons dooz den dienst der ongelooiugen toegeedeelt worden: den welcken zy vde en berganckelijck zijn/ dewijle zy selue geen vast fundament der waerheyt en hebben/ boec 2.ca.2. tal. 16. pag. 160.col.2.

Dat het menschelycke dnuft blint is in dingē die het rijke Godts aengaē/ de welcke in drie stucken dnuet zijn/te wete Godt kennen/ en zijn vaderlycke gōste tot ons/ en de wijsē des leuens die na den regel d Wet moet geschiet zijn/ boeck 2.cap.2.tal.18.pag.162.col.1.

Hiertoe wordē vele plaetsen d schryfture voorzgebracht/ tal.19.20.21.pa.162.col.2. In het derde stuck schijnt het menschelycke vernuft wat scherp sinigher te zyne dan in de twee eerste/ dewijle de mensche dooz de Wet der natuer tot eenen rechten regel des leuens onderwesen wort: maer dese kennis is onvolmaect/ en en dient in de ongelooiug nergens toe/ dan op dat zy sonder onschult worden/ en zy en cōnen dooz dit natuerlyche licht/ de waerheyt in een yegelijck stuck niet sien. Waer oock de sentencie Chemsin verclaert wort/ te weten/ dat het menschelycke vernuft selden seylt in de aenmerkinge int gemeyn/ maer dat het seylt in de sonderlycke ofte particuliere aenmerkinghe: en daer wort bewesen dat het oordeel dat de mensche heeft in de onderscheydinge des goets en quaets/ nialom niet gefont en ongeschent is. Want het en daet die dingen niet/ die de voornemste zijn in de eerste tafel der Wet/ te wete/ vā het betrouwen op Godt/ en En hoe wel het wat meer verstants heeft in de tweede tafel/ so wort het nochtā som tijts beuonden gekackelijck te zyne: gelijc als het acht tegē reden te zyne datmen die heerschapphe die te haet ende wreets/ moet verdragen/ ende het ongelijck niet werken: item het en bekent de sonde der booser begeerte niet in de gantsche onderhoudinghe der Wet/ boec 2.ca.2.tal.23.24.pa.164.co.2. Dat de scherp sinigh onses dnufts in alle de deelen des leuens niet geacht

en wordet hoor Godt/ en dat de gane d verlichtinghe onsen verstande noodich is/ niet alleenlyc in het begin/ ofte eenen dach lanck/ maer in eenen yeghelijcken ooghenblich tijts/ boeck 2.cap.2.tal.25.pag.167.col.1.

Siet ooc in het woort Wrij goetdicken/ sommige dingen die hiertoe dienē.

Van de Werfakinge zijns selfs.

Het eerste in onse leuen na den regel der Wet te schicken is/ aenmercken d wy onsseluen niet toe en comen/ maer Gode geheyligh tot hem beghenen zijn. En dat wy daerom moeten onsseluen ende onse redenen en vernuft (het welcke alleen wy souden na der Philosophen leere doozen) versaken/ op d wy dooz het woort en dooz den Geest des Heeren gheregeert worden/ boeck 3.cap.7.tal.1.pag.443.col.2.

Item dat wy niet en moeten soecken dat ons toetoeint/ maer dat na d wilale des Heeren is/ en tot zijn ere dient: dat dit de versakinghe onses selfs is/ son d de welcke een werelt vol geberet in des mensche ziele dwozen is: en of daer schoon eenighe dencke schijnt/ die wort dooz d heerde cergierich geschiet boeck 3.cap.7.tal.2.pag.444.col.2.

De dakinge/ ofte dooddinge onsselvs/ is een dēls de menschen aengaēde/ en een dēls (en dat voornemelijc) Godt aengaēde. De Schryftuere gebiedt ons twee dingē/ aengaēde de menschen/ te weten/ dat wy se eerwerdiger achten dan onsseluen/ en ons selue getrouwelijc beghenen in haer voordeel en nut te soeken. Hoe het eerste hier vā geschiet moet/ dat wort geleert/ boeck 3.cap.7.tal.4.pa.446.col.1. En hoe de Schryftuere ons oock gelijc metter hant leyē tot het ander/ tal.5.pag.447.col.1.

Siet sommige dingē die hiertoe dienen/ boec 3.ca.20.tal.43.pa.599.col.1.

Van de Werfakinghen.

Vā dicheyden wijsē d verfoekingē/ en hoe Godt gesept wort ons te dfoeckē/ boec 2.ca.20.tal.46.pa.603.col.2.

Van het Woornfel.

Soeckt Formel.

Van de Voorfeninge Godts.

Dat de ongelooiuge menschen dooz het vleeschelijck gheuoelen Godt den Schepper

Scheyper anders bekennen / dan wy
door het gelooue / het welcke oock leert
d3 hy de regeerder aller dingen is / niet
door eenige algemeyn roeringhe / maer
door een sonderlijke voorszieninge / die
oock tot de alderminste mussche streck /
boeck 1. cap. 16. tal. 1. pag. 109. col. 1.

Dat de onleuende dingen hoewel zy
een pegelijc haer natuerlyc eysenschap
hebben / nochtan haer cracht niet en ge-
uen anders dan so verre zy door de te-
ghenwoordighe hant Godts beweecht
wordt: dit wort bewesen tot de Son-
ne / want eer de Sonne was / heeft
Godt het licht doen zijn / en de aerde
met allerley goet d'gult. Wy lesen ooc
dat de Sonne twee dagen gestaen / en
oock door Godts beuel thien graden
achterwaerts gegaen is / boec 1. ca. 16.
tal. 2. pa. 110. col. 1. ite tot de sterre eñ
rechenen d' aerde / vā de welcke de on-
geloouinge vreesen / tal. 3. pa. 111. col. 1.

Dat de almoghentheyt Godts son-
d' ophouden in het wer is / so dat zy ooc
in alle particuliere ende sonderlijke
wercken besich is / ende dat daer niet
en geschiet anders dā door haren raet:
de gene die dit niet en bekennen die be-
roouen Godt vā zijn eere / en berclen-
nen zijn goetheyt / en wy daerentegen
ontfanghen dobbel vrucht daer wt /
boeck 1. cap. 6. tal. 3. pag. 111. col. 1.

Dat de voorszieninge Godts niet al-
leenlyck en aenstet wat daer geschiet /
maer oock alle wtcoeste maticht. Waer
tot dat gedichtsel vā de naecte weten-
schap neder ghelept wort / ende van de
voorszieninge die alleenlyck alghemeyn
zy: item de dwalinge der Epicureen / en
der gener die Gode gheen ander heer-
schappij toe en schynen dā bouen het
middelste de lichte. Datmen nochtan
wel mach een algemeyn voorszieninge
stellen / maer alsoo dat de sonderlijke
voorszieninge n3 verduyscht en worde /
door de welck niet alleenlyck sommit-
ge / maer alle sonderlike handelingen
gheregeert worden / boec 1. ca. 16. tal. 4
ende 5. pag. 112. col. 1.

Dat Godt niet alleenlyck het begin
der roeringe en regeert / dat bewijst de
vruchtbaerheyt des enen / ende de on-
vruchtbaerheyt des anderen sacts: de-

wijle hy een vruchtbaer iaer zynen se-
ghen / ende een onvruchtbaer iaer zyn
wzake noemt / boeck 1. cap. 16. tal. 5.
pag. 113. col. 2.

Datmen de voorszieninge Godts in
de regeringe der werelt moet sonder-
linge aenmercken in het menscheijc ge-
slachte / ende eens pegelijckes mēsches
verscheyden conditie ende menigerley
beschickinge der wtcoemssen / boeck 1.
cap. 16. tal. 6. 7. pag. 114. col. 1.

Teghen de ghene die seggen dat dese
leere van de voorszieninge Godts is
een leere der Stoischen Philosophen
van den onuermydelijcken noot / boeck
1. cap. 16. tal. 8. pag. 116. col. 1.

D' yet by gheual geschiet: waer ooc
de sentencie Basilij verhaelt wort / te
weten / dat Genuel ende Fortune Dep-
densche woordē zijn: ende Augustini /
Dat het hem leet is dat hy den naem
Fortune / gebuyet heeft. Dat nochtan
so veel ons aengaet / die dingen mogen
geseyt worden by gheual te gheschien /
die in haer natuere aengemerct sijn na
onse wetschap ouerlept / sulck schij-
nen / al ist dat zy in Godts verborghen
raet noot / sakeijc geschien: item dat alle
toecomende dingen mogē geualich ge-
noet worden / als die ons onseker zyn /
boec 1. ca. 16. tal. 8. en 9. pa. 116. col. 2.

Dat dingen men moet aenmercken /
om dese leere vā de voorszieninge Godts
tot haer recht eynde te boegen / op dat
wy haer vrucht weten. Ende als wy
de oorzaken der dingen die geschien / n3
en sien / so en moeten wy niet dencken
dat die dinghen door het ghewelt der
natuere ghedreuen worden / noch tegen
Godt murmureren; maer wy moeten
zyne verborge oordeelen in sulcke eer-
werdicheyt houdē / dat zyn wille ons
zy een seer rechtuerdige oorzake aller
dingen / boeck 1. cap. 17. tal. 1. pag. 118
col. 1.

Teghen sommighe honden die op de
leere van de voorszieninge Godts hup-
den schelden / wort tot de Schriftuere
bewesen / hoewel Godt zynen wille in
de Wet en in het Euangelium also ge-
openbaert heeft / dat hy de herte d' zynen
licht door het verstaen des Gheestes /
om de voorzienigheiden te vissen die daer

in vermaet zijn/ de welke anders onbegrijpelyck zijn: dat nochtans de wyse der regeringhe der werelt/ ghenaemt wort een diepe afgront: want hoewel ons hare oozaken verborzen zijn/ soo moeten wy nochtans in groote cernedichheit houden/ boeck 1. cap. 17. tal. 2. pag. 119. col. 2.

Dat sulcke onheylige menschen dwaeslyck oppoerich zijn/ seggende: Ist dz de leere van de boozeninghe Gods warachtich is/ soo zijn de gebeden der heylighen verkeert/ met de welke zy om eenige toecommende sake bidden/ en datmen niet en moet raetslagen bā toecommende dingen/ ende dat de menschen die yet tegen den wille Gods gedaen hebben/ nochtans niet ghesondicht en hebben: dese dwalinge sulen die schouwen ende ontgaen/ die in de aenmerkinge der boozeninge Gods/ sulen matich ende ootmoedich wesen/ boeck 1. cap. 17. tal. 3. &c. pag. 121. col. 1.

Aengaende de toecommende dinghen/ de Schryftuere bewijst dz de mensche lijcke raetslaghen wel ouerren comen met de boozeninge Gods/ want wy en worden door zyne eeuwighe verordeninghen niet verhindert onseluen onder zynen wille te boozen/ en alle onse dingen te beschicken: want de conssen van raetslaghen ende toessen/ zyn den menschen van Godt inghegeuen/ om daer mede zynder boozeninghe te dienen in de bewaringe onses eegenen leuens/ boeck 1. cap. 17. tal. 4. pag. 122. col. 1.

Dat alle de geschiedenissen des boozleeden tijts niet en zijn geschiet sonder den wille Gods/ ende dat nochtans de ghene die de boosheyt doen/ niet en connē ontschuldicht worden/ want zy worden door haer eyge consciencie ouertuycht/ ende zijn niet de wille Gods/ maer haer eyger begeerlichheit onderdanich. Zy zijn wel instrumentē der godtliker boozeninge/ maer alsoo dat zy de boosheyt gheheel in hē seluen brinden/ ende dat by Godt nā anders dan een recht gebuyck haerder boosheyt gheuonden en wort/ boeck 1. cap. 17. tal. 5. pag. 122. col. 2. ende cap. 18. tal. 4. pag. 136. col. 1.

Maer het selue bewesen wort in de verkiepinghe des Coninx Jerobcam/ als de thien gheslachten van het huys Daudis afweken/ nem in de doodinge der kindeeren Achabs/ ende in de ouerleueringe des Soons Gods.

Een godsalyke ende heylighe bedenkinghe der boozeninghe Gods de welke ons de reghel der godsalicheyt leert/ is/ ten eersten dat wy seker zynde/ dat gheen dinc by geual en geschiet/ onse oogen altijts slaē op Godt/ gelijc op de boozne cause ende oozsake aller dinghen: ten anderen dat wy niet en twijfelen dat zijn sonderlijcke boozeninge booz ons waect/ het sy dz wy met goede of slechte menschen/ ofte te met andere creatueren te doen hebben. Hiertoē moetmē de belofte Gods wt de Schryftuere nemen die dat selue betuyghen: der welcker exempelen herhaelt worden/ boeck 1. ca. 17. tal. 6. pag. 123. col. 2. en daer by moeten ooc de getuygenissen der Schryftuere stellen/ de welke leeren dat alle menschen ondē de macht Gods zijn/ het sy dat wy haer byzientchap moeten gecrigen/ ofte onser bynden boosheyt dwinghen ende wederstaen: ende dewijle by dit laetste menichsins doet/ te wetē hen somtijts haer verstant benemende/ somtijts hen verschickende dat sy niet en aengaen dat hyse heeft laten mer verstandighen rade booznemen: somtijts ooc haer rasende ghewelt ter bequamer tijt afbrekende: na dese kennisse moet nootdadelijc dayckbaerheyt des herten volgen in de boozspoet/ boeck 1. cap. 17. tal. 7. pag. 124. col. 2. ende liden saemheyt ende liefelijcke maticheyt des herten in tegespoet/ als ons de menschen hinder ofte schade doen/ ghelijc door de exempelen Iosephs van syne broeders vercocht/ en Jacobs van de Chaldeē verduert/ en Daudis van Semei ghelaster/ bewesen wort. Ist dat hy coemt dat wy door menschen toedoen/ door enige elendicheyt bedruct worden/ so sal dese selue leere een seer goede remedie zyn tegē ongheluck/ dewijle de Schryftuere betuycht/ dat ooc de tegenspoet ende het ongheluck van Godt coemt/ boeck 1. cap. 17. tal. 8. pag. 125. col. 1.

Wewel een godt salich man boorne-
melijc op de boozseninge Godts liet/
soo en sal hy noch tans de mindere ooz-
sake niet boozby gaen. Dae rom ist dat
hy van eenige menschen wel daer ont-
fangen heeft / soo sal hy van herten be-
kennen ende belijden dat hy aen dien
verbonden is: ist dat hy hem seluen of-
te vernade eenige schade gedaen heeft/
dooz onacht saemheyt ofte onnoozlich-
tichz dat sal hy hem seluen wijten: veel
min sal hy boose stucken ontschuldige.
In toecomende tijden sal hy boorne-
melijc achte hebben op de mindere ofte
tweede oozsake: noch also / dat hy in
syne raetslagen zijn eygen gevoelen n-
en volge / maer hem die wijsheyt
Godts beuele / noch zijn betrouwen op
de wtwendige dingen stelle om daer in
gant schelijck gerust te zyne / als hy die
heeft / ofte vertzaecht te zyne als hem
die ghebreken / boeck 1. cap. 17. tal. 9.
pag. 126. col. 1.

En schoon beschijninghe der ghe-
luckicheydt der godtsalighen die op de
boozseninghe Godts rusten: ende we-
derom der ellendighe benaetheyt met
de welcke sy anders moeten beuangen
wozden / dewijle sy dooz de sackerheyt
deses aerdschen tabernakels / so vele
slechten ende crancheden overwozpen
zijn / dewijle te huys ende van huys /
te water ende te lande / van menschen
ende van den Duyvel haer leuen ende
salicheyt belegert is / boeck 1. cap. 17.
tal. 10. 11. pag. 127. col. 1.

Dat teghen de leere van de boozse-
ninge Godts die plaetsen der schrij-
tuere niet en zijn / daer gheseyt wort/
dat het Godt is berouwen / want zy
daer (gelijc oock daer sy seyt dat Godt
toornich is) haer seluen na onse distant
inderende / Godt beschijft niet sulck
als hy in hem seluen is / maer sulc als
hy van ons gheuoelt wort. Item dat
Godt de Minnigen gespaert heeft / de
welcke hy gedultich hadde binne veer-
tich dagen te veruen: en dat hy het le-
uen Ezechie verlangt heeft tot vele ia-
ren / de welcken hy een teghenwoord-
ge doot vercondicht hadde: want sulc-
ke dreyginghen ende vercondinghen
veruaten een heymelijcke condic / het

welcke seer wel bewesen wozt in een
ghelijck exempel van Abimelech die
om Abrahams wijfs wille van Godt
berispt wert / boeck 1. cap. 17. tal. 12.
13. 14. pag. 129. col. 1.

Tegen de gene die soecende matich
te zyne / willen de rechtuerdicheydt
Godts dooz leugen beschermen / seg-
gende dz alle de boosheyt die de Duy-
uel ende alle de verworpenen doen / wel
dooz het toelaten Godts / maer n3 dooz
zijn boozseninge noch wille gheschiet.
Ende dat de mensche niet en doen an-
ders dan dat Godt hy hem seluen ver-
ordent heeft / ende dooz zijn verborzen
regeringhe beschiet / dat wozt bewe-
sen wt de verdukinghe Jobs / ende
bedrieginghe Achabs / ende doodinghe
Chizai / ende wt Absalons ouerspel
met zijns Vaders wijten / ende met
vele andere exemplen / boeck 1. cap. 18.
tal. 1. pag. 131. col. 2.

Ende dat dit niet alleenlijc in wt-
wendige handeligen plaetsen en heeft /
maer oock in heymelijcke roeringhen.
Want dooz de verhardinghe Pharao-
nis ende andere getuyghenissen / wort
bewesen dat Godt oock in het gemoet
ende herte der verworpenen werckt.
Ende het en is hietegen niet dat des
Duyvels werck oock dickmael daer in
coemt: want Godt werct niet te min /
maer na zijn wijshe ende mate / te wetē /
rechtuerdighe wijake doende / boeck 1.
cap. 18. tal. 2. pag. 133. col. 1.

So en is dan Godt geen auteur der
booshe / Int seifde / tal. 4. pa. 136. col. 1
Dat die onuerdaghelijc hooner-
dich zijn / die onder eenē schijn der oot-
moedicheyt ende maticheydt dese leere
verwozpen. Wederlegginge der tegen-
wozpinghe der ghener die segghen / ist
dat daer niet anders en gheschiedt dan
dat Godt wil / soo zijn daer twee ver-
schenden willen in Godt / dewijle hy
dooz verborzen raet verordent / dat hy
opentlijc in zijn wet verborzen heeft
ende daer wozt bewesen dat Godt niet
en strijdt teghen hem seluen / dat zijn
wille n3 handert en wort / dz hy n3 en
beynst ghelijc of hy niet en wilde het
gene dat hy wil: maer dat de eenige effe-
enkel wille Godts / ons menigherley
V V r ij schijnt /

sehijnt / om dat wy door de swachtheit onser verstandts niet en konnen baten hoe hy op verscheyden wyse een dinck wil en niet en wil. Ten laetsten wort wt de autoriteyt Augustini bewesen / dat de mensche somtijts een dinck met godden wille wil / dat Godt n3 en wil: en dat de mensche somtijds met eenen quaden wille wil het ghene dat Godt wil met eenen goeden wille / boeck 1. cap. 18. tal. 3. pag. 134. col. 1.

Merckinge der mogenthe3 Godts / in de regeeringe des scheppels des hemels ende der aerde / ende aller dingen die daer in zijn / boeck 1. cap. 5. tal. 5. pag. 12. col. 2.

Dat Godt door zijn boozseninghe alsoo het gheselschap der menschen regeert / dat hy hem selue bewijst milde / barmhertich / christeerdich / en strenge te zyne / boeck 1. ca. 5. tal. 6. pa. 14. col. 2.

Dat die geschiedenissen in het leuen der menschen die gheacht worden door genal ofte fortune te geschien / alle zijn teekenen der boozseninghe Godts / boeck 1. cap. 5. tal. 7. pag. 15. col. 1. ende dat wy daer door behooren verweert te worden tot de hope des toecomenden leuens / Int selfde / tal. 9. pag. 16. col. 2.

Hoe Godt werckt in het herte der zijnder / ende de Satan in het herte der godtloosen / maer also dat zy niet ontschuldicht en worden / boeck 2. cap. 4. tal. 1. pag. 184. col. 2.

Dat Godt ooc inde godtloose werct / en in het selue werck daer in de Duyuel werct: ende dat Godt nochtans n3 en wort een auteur d' sonde ghenaemt / noch ooc de Duyuel noch de godtloose ontschuldicht: maer dat zy van malcanderen onderscheyden wordē / beyde in het eynde / en in de wyse des werckens / boeck 2. ca. 4. tal. 2. pag. 185. col. 1.

Dat de oude somtijds dese dinghen niet der wercken Godts / maer zijnder boozwerenschap en toelatinge toegheschreuen hebben / om dat de godtloose niet en sonden daer wt oorsake nemen oneerweerdichlic bā de werckē Godts te spreken. Maer dat de Schryuere nochtā als zy seyt dat Godt den mensche blind / verhart / &c. wat meer dan een toelatinge beduyt: hoewel Godt op

tweeley wyse werct in de verworpenen / te weten / dat hyse verlaet / ende zynen Geest van hem wechneemt: bouen desen / dat hyse ooc den Duyuel / die de dienaar zijn d' toornich is / oer geest / boeck 2. cap. 4. tal. 3. 4. pag. 186. col. 1.

Dat ooc des Satans dienst daer toe comt om de verworpenen te verwecken en pzikelen / so wanneer se Gods door zijn boozseninghe tot dit ofte tot dat schiet / boeck 2. ca. 4. tal. 5. pa. 187. col. 1.

Van Verle.

Dat de ghelouighe dickmael met breefe ende ongelouicheyt beuangen worden wt het gelooven haerder eygener swachheyt / boeck 3. cap. 2. tal. 17. pag. 357. col. 1.

Daer is een ander breefe die de ghelouige gerrigen wt de exempelen der wreake Godts ouer de godtloose / ofte wt de aenmerkinghe haerder eygener ellende. Dat sulke breefe niet alleenlic niet en is teghen het gelooue / maer oock den gelouigen seer aengheprezen wort: en dz het geen wonder en is / dat in een gelouighe siele / beyde breefe en gelooue te samen zijn / dewijle daerentegen in de ongelouighe is beyde onachtfaenheyt ende benaetheyt / boeck 3. cap. 2. tal. 22. 23. pag. 361. col. 1.

Dat de breefe des Heere wt tweeley gheuoelen comt / te weten / dewijle wy Godt eeren als onsen Vader / ende breefen als onsen Heere: ende dat het geen wonder en is / dat beyde dese gheuegentheden in een herte comen / boeck 3. cap. 2. tal. 26. pag. 364. col. 2.

Ende dat dit een al d' breefe is / dan de breefe der ongelouigen / de welcke men int ghemeyn nacmt dien sknechtelijche breefe / tal. 17. pag. 365. col. 1.

Van de Christelijche

Wijheyt.

Hoe noodtsakelijck de kennisse der Christelijche wijheyt zy / boeck 3. cap. 19. tal. 1. pag. 547. col. 1.

Dat de Christelijche wijheyt in drie stucken gelegen zy. Waer bā het eerste gehandelt wort / boeck 3. ca. 19. tal. 2. 3. pag. 547. col. 2. het tweede / tal. 4. 5. 6. pag. 548. col. 2. ende het derde / tal. 7. 8. pag. 550. col. 2.

Dat de Christelijche wijheyt een gheest

Dat de plaetse *Mofas* / het ghebot is na by in uwen mont / ende in uwe her te / ec. de beschermers des vryen goetdunkens n3 en helpt / dewijle hy daer niet van de naecte geboden / maer van de *Euangelische* geboden handelt / boec 2. cap. 5. tal. 12. pag. 199. col. 1.

Dat hen ooc de plaetsen niet meer en helpen / daer gesejt wordt dat de Heere verwacht ende siet wat de menschē doe sullen / boec. 2. ca. 5. tal. 13. pa. 200. col. 1. Noch oock de plaetsen daer de goede werckē genaemt wordē *Onse werckē* / en daer wy gesejt worden te doen dat heyligh ende de Heere behagelijc is. En daer wort bewisen dat de geest Gods alleen / alle goede rgeringhen in ons werckt / maer noch:ans n3 gelijc of wy blocken waren / boec 2. ca. 5. tal. 14. pa. 200 col. 2.

Wiegginghe sommiger plaetsen der *Schrijtuere* / de welcke de vanden der genade Gods / misbruyckē om het vrye goeddunken te huerstigen / boec 2. ca. 5. tal. 16. 17. 18. 19. pag. 202. col. 2.

Van Dapifische Mol-
doeninghen.

Van de *Mol*doeninge der welcker de *Dapisten* de derde plaetse geven in de *Penitencie* / vā de behoudinge der straf fe als de schult vergheuen is / ende van diergelijcke leugen / de welcke te ne- der ballen als de onuerdiende bergeu- ge der sonden dooz den naem *Christi* daer tegen gestelt wort / boec 3. cap. 4. tal. 25. pa. 417. col. 2.

Tegē de lasterlijcke leere der *School* leeren / die seggen dat de vergewinge der sonden / en de versoeninge eenmael geschiet inden *Doop* / maer datmen na den *Doop* moet wederopsae dooz *bol-*doeninge / boec 3. cap. 4. tal. 26. pa. 418. col. 2.

Dat *Christus* dooz sulcke dwalinge van zijn eere berooft / en de vrede der *co-*sciencie berooft wort / wāle sy nem- mermeer en moēgen seker en vast hou- de / dat hare sonden vergheuen zijn / *Int* selfde / tal. 27. pa. 419. col. 1.

Dat in de plaetse *Danielis* daer hy *Nabuchadnezer* g'ebiet sijne sonden dooz rechtvaardich te versoenen / dat versoenen is meer van den menschē dā

van *Godt* te verstaen: ende dat daer n3 de oorsake der vergewinge beschreuen en wordt / maer veel meer de wijse der warachtiger bekeeringhe. Dit selue wort verhandelt van sommige andere plaetsen der *Schrijtuere* / boec 3. cap. 4. tal. 36. pa. 427. col. 2.

Wiegginghe vier plaetse in den *Eu-*uā gelio / hare vrye vele sonde d'geuen / want sy heeft seer lief gehad: te wete / dat de liefde niet en is de oorsake der vergewinge / maer een bewijs daer van / boeck 3. cap. 4. tal. 37. pa. 428. tal. 2.

Dat de oude *Leeraers* der *Schrijtu-*re / niet van de *bol*doeninge ghesproken en hebben met sulcke meyninghe als de *Dapisten* : en dat sy verstonen dat de gene die *Penitencie* deden / daer dooz den menschen en niet *God* volbeden / boec 3. cap. 4. tal. 38. 39. pa. 429. col. 1.

Van Molherdinge.

Van *Mol*herdinge / boec. 2. cap. 5. ta. 3. pa. 191. col. 1.

Tegen die seer boose dwalinge dz de volherdinge den menschē gegeuen wort na haer verdienste / na dz een pegelijck hem seluen n3 ondancbaer bewisen en heeft der eerster genade: en daer wort bewisen dz twercks in die sentencie ge- dwaelt wort. En vā dz gemeyn onder- schept tusschen de werckende en mede werckende genade: en hoe *Augustinus* die gebruyt heeft / de selue versoetende met een seer bequaem beschrijvinghe / boec. 2. cap. 3. tal. 11. pa. 181. col. 2.

W

Van de Wederghe-
boorte.

Tegen sommighe *Weder*doopers die in de stede der *Weder*gheboorte / ick en weet niet wat *Winnighe* onmatichz dichten / te wete / dat de *Kinderē* Gods die *Weder*gebracht zijn tot den staet v onnoselhept / niet meer en moeten ar- beyden om den iust des vleeschs te be- dwingen / maer dat sy moeten alleenlic de leydinge des *Gheests* volgen / boeck 3. cap. 2. tal. 14. pag. 387. col. 2.

Van de Wederopstadin-
ghe *Christi*.

Dat al wat wy van het *Cruyce* / Door / ende *Weg*rauinge *Christi* ghe- looken / onnosmaecthept is sonder vry-
Vye 15 We

Wederopstandinghe. Dat wy dixerley
brucht daerwt hebben/te weten/ dz hy
ons rechtuerdicheyt vercreghen heeft
door Godt / ende dat sy ons een pandt
is der toecomēder Wederopstandinge/
en dat wy door zijn leuen nu wederge-
bozen worde tot nieuwicheydt des le-
uens/boec 2.ca. 16.ta. 13.pa. 3.29.co. 2.

**Wilegginge der hystorie der Weder-
opstandinge Christi/** boec 3.ca.25.tal.
3.pa.659.col. 1.

**Van de laeste Wederop-
standinghe.**

Dewijle hope ende lichtsaemheyt den
gelooigen seer noodich zijn / op dat sy
in den loop haerder roepinghe niet en be-
swijcken: so heeft die een grootē boort-
ganc in den Euangelio gedaen / die tot
geduerige bedenckinge der saliger We-
deropstandinge ghewent is / boeck 3.
cap. 25. tal. 1. pa. 656.col. 2.

De artijckel van de laeste Wederop-
standinghe / veruact een leere die van
grooter werde/en swaer om te verstaē
is: en om dat de gelooigen soudē de-
se swaricheydt overwinnen/so toont de
Schriftuere twee behulpselen/te we-
ten/ de ghelijckenisse Christi / ende de
almogentheyt Gods/boec 3. cap. 25. ta.
3.4.pa. 658.col. 1.

**Tegen de Sadduceen die de Weder-
opstandinge verfaecten:** ende teghen de
Chiliasen die het rijcke Christi in duy-
sent iaren besluyten/boeck 3. cap. 25. ta.
5. pag. 662.col. 1.

**Teghen de dwalinghe der ghenen die
dichten dat de zielen niet en sullen ten
laetsten daghe hare lichamen wederom
aennemē/** met de welcke sy nu becleedt
zijn/maer dat sy sullen andere nieuwe
lichamen hebben/ boec 3. cap. 25. tal. 7
8. pag. 664.col. 1. 2.

**Alā de wijse der laetster Wederopsta-
dinge/**boec 3.ca.25.tal. 8.pa. 668.co. 1.

**Hoe de Wederopstandinge die een son-
derlijcke gawe Gods is/ den godloosen
en van Godt verworpen ghemeyn zy/**
boec 3. cap. 25. tal. 9. 668.col. 2.

Van de Wercken.

**Een vergelijckinge der reynicheydt
Godts met de gantsche rechtuerdichz
der menschen/** boec 3.ca. 12. tal. 4.5. pa.
489.col. 2.

**Het gantsche menschelike gheslaechte
wordt gedeelt in vier deelen/ende daer-
wort bewesen dat sy alle gheen heyl-
icheyt noch rechtuerdicheydt en hebben:
ten eersten inde gene die niet gheen ken-
nisse Gods begaest en zijn/ in de welc-
ke hoe wel sommighe groote ghauen
Godts ghesien worde/ nochtans niet
reyns en is/boec 3. cap. 14. ta. 1. 2. 3. 4.
5. 6. pag. 499. col. 1.**

**Dit selue word bewesen in de ghene
die de Sacramenten ontfangen hebben
ende niet den naē Christenen zijn/maer
Godt door hare wercken verfaecten:
item in de gheueyfoe Hypocriten die
de booshez des herten niet ydel bedroch
decken/boeck 3. cap. 14. tal. 7. 8. pa. 503
col. 2.**

**Dat ooc de kinderen Gods die wa-
rachrichtich door sinen Geest wederge-
bozt zijn/ n3 en connē door eenige recht
uerdichz haerder wercken door het o3
deel Gods staen: want daer en cā geē
goet werck in hen gesont worde dat n3
door eenige onreynichz des bierschs be-
sprenghet / ende daerom verdoemelijch
en zy: ende al waert datmen conde
sulcke wercken binden / so is nochtans
een sonde genoegh om alle gedachtenis-
se der boosghaender rechtuerdicheydt
wech te nemen/boeck 3. cap. 14. tal. 9. 10
11. pag. 505.col. 1.**

**Wederlegginge der schulden der
Papisten van de rechtuerdicheydt der
wercken/ ende boornemelijc des grou-
welicken monsters van de wercken/
die sy meynen te doe / bouē dat sy schul-
dich zijn/boec 3. cap. 14. tal. 12. 13. 14.
15. pa. 507.col. 1.**

**Alinen van de wercken spreect / so
moetmē twee schadelijcke pestē wt onse
herten verdrjuen/te wetē/ dz wy geen
betrouwe en stē in de rechtuerdichz
der wercken: en dat wy ooc den werckē
geen eere toe en schijuen/boec 3.ca. 14.
tal. 16. pag. 508.col. 1.**

**Widerley oorsaecke in onse salic-
heyt worden gheseldt ende verclaert
wt de Schriftuere: ende daer wordt
bewesen dat onder de vier oorsaken de
Wercken geen plaetse en hebben/boeck
3. cap. 14. tal. 17. pa. 510.col. 2.**

**Hoe het te verstaen zy/ dat de Hey-
lighen**

gheestelijck dinc is / ende dat zy ver-
keerdelijck worgeleyt wort van de gene
die hare boose lusten daer mede bescher-
men / ofte diese misbruycken niet ver-
ergheringhe harer swachen broedren/
boeck 3. cap. 19. tal. 9. 10. pa. 55. 1. col. 2.

Van het Wrij goetduncken ofte
den Wrijen Wille.

De mensche hadde zijn wij goet-
duncken in de eerste conditie zijnder
scheppinge/boeck 1. cap. 15. tal. 8. pag.
107. col. 2. maer heeft het door zynen
bal verlozen. Dat de Philosophen dit
niet gewet en hebben / en dat die gāt-
schelijck onwijs zijn / die de Philoso-
phē volgen / den mensche noch het wij
goetduncken toeschijuen / Int sefde.

De wanczelbaer ende crancke macht
des wijen goetdunckens / de welcke
was in den eersten mensche / en ont-
schuldicht zynen bal niet/boeck 1. ca. 15
tal. 8. pag. 107. col. 2.

Dat het niet alleenlijck tot de eere
Godts dient / maer oock ons nut is te
weten dat alle onse crachten een riet-
stock / iae enckel roock zijn : maer dat
wy daerentuschen moeten toechen dat
wy niet oorzake tot luycheydē daer wt
en neme / als den mensche alrechtich
ontnomen wort / maer wy moeten lie-
uer daer door berweert warden om alle
goet in God te soeken daer van wy
ydel zijn. Dat het wij goetduncken
van zyne beschermers meer nederghē-
lept dan versterkt wort / boeck 2. cap. 2.
tal. 1. pag. 148. col. 1.

De Philosophen stellen drie machtē
in de ziele / te weten / het verstand / de
sinen / ende den wille ofte lust : ende
meynen dat de reden des menschelijckē
verstants genoechsaem is tot goede en
rechte regeringhe : ende dat de wille
wel van de sinen ghequelt wort tot
quaet (soo dat hy hem seluen seer qua-
lijck can ver reden onderwerpen) maer
dat hy nochtā wij verstantinge heeft /
ende niet en can verhinbert worden de
reden als eenen leytman in allen din-
gen nae te volgen : item dat de deuchde
ende sonden in onse macht zijn / boeck 2.
cap. 2. tal. 2. 3. pag. 149. col. 1.

Hoerwē de oude Aeraers der Ghe-
meynte bekende / dat de ghecelijck en ge-

sontheit des verstants en de wijheyt
des willes swaertijck gewont was door
de sonde / so hebben zy nochtāns veel te
Philosophelijck bā dese sake gesproke /
ten eersten om dat zy niet en souden
schijnen een dinc te leeren dat na men-
schen dnuft ongeschiet ware : ten ande-
ren en booznemelijck om dat zy de vlee-
sche dat van sefs tot het goede veel te
trage is / niet en soude een nieuwē oor-
sake tot luycheyt geuen / gelijck bewese
wort wt vele sentencien Chrysostom
en Hieronymi. De Griecsche Aeraers
booznemelijck en aldermeest Chrysos-
tomus / hebben het wij goetduncken
bouen maten vheuen. Dochās zijn de
oude alle (Worgenomen Augustino) so
ongestadich en wākelbaer in dit stuck
der leere / datmen by na niet sekers wt
hare boecken en can halen : en de ghene
die daer na gecomen zijn / die zijn een
door en dander na / tot erger vernallen.

Item verseyden beschijuinge des
wijen goetdunckens wt Origene / Au-
gustino / Bernardo / Anselmo / en Des-
tro Lombardo / ende Thoma / boeck 2.
cap. 2. tal. 4. pag. 150. col. 2.

In wat dingen men int gemeyn den
mensche het wij goetduncken toes-
chijft : ende van wyerley wille des
mensches / boeck 2. cap. 2. tal. 5. pag. 152
col. 1. Item van het ghemeyn onder-
scheyt des wyerley willes / Int sefde.

Of de mensche gāschelijck berooft
zy van de macht om goet te doen / ofte
dat hy noch eenige swacke macht heeft.
waer ooc van het gemeyn onderscheyt
der werckender ende medewerckender
genade gehandelt wort / ende wat daer
in inhaecht / boeck 2. cap. 2. tal. 6. pag.
152. col. 2.

Wenijle de mensche niet anders en
can gesept worden zijn wij goetdun-
cken te hebben / dan om dat hy willens
quaet doet / ende niet bedwingen : soo
ware het v Gemeynite seer nye / dat dit
woort wij goetduncken / noyt gebruyck
gewest en hadde / door wt woort de
menschen tot een verkeret betrouwen
ghetomen zijn. De oude Aeraers ver-
claren oock diekmael wat zy niet dat
woort meynen : booznemelijck Augu-
stinus / wt den welken vele plaatsen

boortghebracht worden / in de welcke hy de cracht des vzijs goetdunckens wechneemt ende te nichte maect / ende naemt het een dienstaer goetduncken / ende verclaert de sake selue hoedanich sy 3y niet vele woorden/boeck 2. cap. 2. tal. 7. 8. pag. 153. col. 2.

Hoewel de oude Leeraers somtijds het vzijs goetduncken veel te seer verheffen ende twijfelachtich ende afscheydenlijck van dese sake ghesproken hebben / soo is het nochtans openbaer wt hare sententien vele / dat 3y de macht der menschen niet ofte seer weynich geacht / en alle den lof der goeder wercken den heyligen Geeste / toegheschreuen hebben: bā welcke sententien sommige verhaelt worden wt Cypriano / Augustino / Eucherio / en Chrysostomo / boeck 2. cap. 2. tal. 9. pag. 155. col. 1.

De macht des vzijs goetdunckens moeten niet wt de wtcomste vdingen / maer wt de verkiefinghe des oorzels ende gheantheyte des willes achten / boeck 2. cap. 4. tal. 8. pag. 189. col. 1.

Teghen de Beschermers des vzijs goetdunckens wordt bewesen / dat de mensche noodtsakelijck sondicht / ende dat het nochtā daerom hem niet te min moet toegherkent worden: item / dat de mensche wilens sondicht / ende nochtā de sonde niet en can vermijden / boeck 2. cap. 5. tal. 1. pag. 189. col. 1.

Tegen een ander teghenwozpinghe / daer in 3y seggen / dat het teghen reden is dat den mensche straffe opgehelept / ofte loon ghegheuen wordt / ist dat beyde de deuchden ende sonden niet en comen wt het vzijs verkiefs des goetdunckens / boeck 2. cap. 5. tal. 2. pag. 190. col. 1.

Item / tegen het gene dat 3y seggen / ist dat de wille des mensches niet ey heeft macht om goet ofte quaet te verkiefsen / soo sonden alle menschen moeten goet ofte quaet zijn / boeck 2. cap. 5. tal. 3. pag. 191. col. 1.

Tegen die selue wort oock gheleert / dat men niet te vergeefs den Sondaer en vermaent ende schelt / hoewel het in zijn macht niet en is ghehoorsaem te synen / ende wat de vermaninghen ende

beschuldighingen werckē / beyde in de ongeloonige ende in de geloonige / boeck 2. cap. 5. tal. 4. ende 5. pag. 191. col. 2.

Wt de gheboden der Wet Godts en moeten niet beslupte / dat de mensche zijn vzijs goetdunckē heeft ende macht om yet te doen: want Godt en ghebiet niet alleenlijck wat wy moeten doen / maer beloeft oock ghenade om gehoorsaem te synen / boeck 2. cap. 5. tal. 6. 7. en 9. pag. 193. col. 2.

Dat wordt also wel bewesen in de geboden / dooz de welcke onse eerste bekeeringhe tot Godt gheyscht wordt / als in de geboden die enckelijck bande onderhoudinge der Wet spreken / ende oock in de geboden die gebieden inde ontfangen ghenade Godts te bliuen. Want de selue Godt die dese dinghen van ons eycht / dit betuycht ooc dat de bekeeringhe des Sondaers / de heyligheyt des leuens / en de stant fasticheydt in het volherden / synen onuerdiende gesuen zijn / ende dat de lof daer van hem alleen toecomet / ende niet en moet den menschen mede gedeelt worden / boeck 2. cap. 5. tal. 8. ende 9. pag. 195. col. 1.

De condicie der belosten / Ist dat ghy wilt. Ist dz ghy boort / ende diergelijcke / en bewijzen n3 dat de mensche een vzijs macht heeft om te willen ofte hoozen: ende nochtans en spot Godt niet met den mensche als hy hem sulcke condicie stelt: ende waertoe sulcke betuyginghen beyde tot de goet / saligen ende godtloosen dienen / boeck 2. cap. 5. tal. 10. pag. 196. col. 1.

De plaatsen daer in Godt den Ijsraelliten verwijt dat het haer schult alleenlijck is dat 3y niet allerley goet bā hem ontfangē hebbē / en bewijzen n3 dz het in v menschen macht is dz quaet te ontulā daer mede sy gequelt worden. Daer ooc gehandelt wort van het gebruyt sulcker dwijlingen beyde tegen de gene die hartneckichlijck in hare sonde boortgaen / als tege de gene die hen laten ieren / en tot penitencie bekeerē. Ist dz de Schrijftuere somtijts schijnt ons het werck eensdeels toe te schijnē / dat doet 3y alleenlijck om ons van de luycheyt onses vleeschs te wercken / boeck 2. cap. 5. tal. 11. pag. 197. col. 1.

lijghen hen seluen somtijts troostē door de gedachtenisse haerder onnooselheypden ende geheylheypden dat de onuerdien de rechtuerdichz in Christo daer door ghenēns vercoert en wordet / boeck 3. cap. 14. tal. 19. 20. pa. 5. 2. col. 1.

Daer de Schrijftuere seyt dat de goede Wercken der menschen Godt verwecken om hen deucht te doen / daer en wijsst sy niet de oorzake / maer meer de oorde / boeck 3. ca. 14. tal. 21. pa. 5. 13. col. 1. Waerom de Heere inde Schrijftuere de goede Wercken aemt onse werckē / ende vergeldinge belooft / boeck 3. ca. 15. tal. 3. pa. 5. 15. col. 2.

Tegen der Sophisten ghedichtsel van de Wercken der Heere / door de welcke de menschen Gode soude behaghen eer sy in Christo geplant worden / boeck 3. cap. 15. pag. 5. 18. col. 2. en cap. 17. tal. 4. pag. 5. 26. col. 2.

Dat het gene dat Godt dien belooft heeft die hem seluē in rechtuerdicheyt ocsenen / den wercken der ghelooingen vergolden wort / maer datmen dayerley oorzaken daer van moet aensien / boeck 3. cap. 17. tal. 3. pa. 5. 25. col. 2.

Datmen moet tweerley aennemingē des mensches by Godt aennemen tot de Schrijftuere: ende hoe wel de laetste daer van de goeden wercken des mensches aensiet / so coemt sy nochtans ooc tot de onuerdiende barmherticheydt Gods / boeck 3. cap. 17. tal. 4. 5. pa. 5. 26. col. 2.

Als Godt geseyt wort dien goet te doen / die hem lief hebbe / so en wort dit niet geseit als een oorzake / waerom hy hen goet doet / maer om te bewijsen hoe hy hen goet doet / en hoedanich sy zijn door Gods genade / boeck 3. cap. 17. tal. 6. pa. 5. 28. col. 2.

Wlegginge sommiger plaetsen / door de welcke in de Schrijftuere de goede wercken genoemt worden rechtuerdicheyt: ende daer wort bewesen dā sulcke plaetsen niet en zijn tegen de leere der rechtuerdichmakige des geloofs / boeck 3. cap. 17. tal. 7. pa. 5. 29. col. 1.

Dat een oere sommige goede wercken niet genoegsaem en zijn om rechtuerdicheyt door Godt te hebben / hoe wel een sonde genoegsaem is tot ver-

doeminge: ende dat de grondtreden hier geen plaets en heeft / te weten / dat de dingen die malsanderen teghen en contrarie zijn / onder eenen regel staen / boeck 3. cap. 18. tal. 10. pa. 5. 32. col. 2.

Waerom de Heere seyt dat hy dat den wercken berghelt / dat hy te boore voert niet en onuerdiendt ghegeuen heeft / boeck 3. cap. 18. tal. 3. pa. 5. 39. col. 1. Ende dat hy alsoo onser swachheyt te hulpe coemt / op dat wy niet en verslauwen / tal. 4. pa. 5. 39. col. 2. en tal. 6. 7. pa. 5. 42. col. 1.

Dat de rechtuerdicheyt der goeder wercken die de geloouighe doen daer in gelegen is / dā sy door vergeltige Gode aengenaem zijn / boeck 3. cap. 18. tal. 5. pa. 5. 41. col. 1.

Van der Wet.

Dat de Wet dat is / de Wet der Religie die door Moysen vercondicht is / niet en was gegeuen om het volck Israel daer in te behouden / maer om de hope der salichz door Christū in hare herten te boeden tot dat hy quam: dat wort daer door bewesen dat het verbot soo dickmael by Moysen: itē door de ceremonien beyde offerhandē en der afwassingen: itē door het recht des Priesterdoms in het gheslachte Leui / en door de Conincklijke weerdichz in Davids nacomers. Dat ooc de Wet der thien gebode gegē is om de mēschē te bereyden om Christū te soeckē / boeck 2. ca. 7. tal. 1. 2. pag. 2. 10. col. 2. En dā dit geschiet dewijle sy ons alleens dā sonde ouerwint / en alle onschult bencemt / op dat sy ons beweeghe om vergeltige te begeeren / boeck 2. cap. 7. tal. 3. 4. pa. 2. 13. col. 1.

Dat het onmogelike is de Wet te onderhouden / dat wort tot de Schrijftuere bewesen ende verclaert / boeck 2. cap. 7. tal. 5. pag. 2. 14. col. 1.

Dat het gebuyt ende werck der Wet der wet / dā is / der thien gebode dayerley is. Een eersten dā sy de rechtuerdichz die alleen Gode aengenaem is / toonēde / ons sy als een Spiegel / waer in wy onse onmacht ende swachz / en daer tot onse ongerechticheydt / en ten laetsten / tot de beyde onse veruloekinge mogen sien / en dat hier door niet eenighe

nighe ondeughentheydt der Wet bewezen/maer de eere der goeddadicheydt Gods getoont wordt/ de welcke dooz zijn genade ons te hulpe coemt/ dat wy moghen doen dat hy ons ghebiet / ende dooz zijn barmherticheydt onse ballen ende ghebreken wechneemt : Ende dat nochtans dit werck der Wet niet gantschelech aen laet in de verwozpen/ boeck 2. ca. 7. tal. 6. 7. 8. 9. pa. 215. col. 1

Ten anderen/ dat sy de verwozpen bedwingt dooz breefe der straffe/ op dat sy de boosheyt die sy altyt int herte dragen ende lief hebben/ niet dooz ongebonden sclaaticheyt en volbzenghen: item dat sy ooc de kinderen Gods dooz de wedergeboorte / van wtwendighe dertelheyt af treckt/ boeck 2. ca. 7. tal. 10. 11. pag. 217. col. 2.

Ten derde/ dat de Wet den geloouigen/ hoe wel sy nu dooz Gods dinget in hare herten geschreuen is/ hen nochtans noch tweefels boozderlic is: wāt dooz de bedenckinge der Wet / worben sy meer beueficht in het verstandt des godlijckē willes/ ende tot onderdanicheyt verweckt ende versterckt/ op dat sy dooz de ondeughentheydt des vleeschs niet en veracden/ boeck 2. cap. 7. tal. 12. 13. pa. 119. col. 1. Want de verluoetkinge der Wet is de geloouigē wechgenomen/ op dat sy haer niet meer teghen hen en verheffe verdoemende ende veruēde/ boeck 2. ca. 7. tal. 14. pa. 220. col. 2

Wt de thien geboden der Wet leeren wy dat selue/ dz wy dooz het ingheuen der Wet der natuere alleenlic een wēp nich ghesmaect hebben. Ten eersten/ dz wy Gode eerbiedinghe/ liefde en breefe schuldich zijn: dat hem de rechtueerdicheyt behaecht / en de onrechtueerdichy mishaecht. Ten anderen/ dat wy/ als onse leuen na de reghel der Wet ondersocht wozt/ niet weerdich en zijn onder de Creaturen Gods plaets te hebbe: ende dat wy onse macht ouermeterde/ niet alleenlic te swack zijn om de Wet te volbzenghen / maer ooc gheen macht daer toe en hebben. Wepde dese dingen maken ootmoedicheyt ende vernederinge in ons/ waer dooz wy gheleert worden tot de barmherticheyt Gods te blien / ende hulpe zūder ghenade te

begeeren/ boeck 2. cap. 8. tal. 1. 2. 3. pag. 223. col. 2.

Wenyle Godt een geestelijc Wet gheue is (dat is/ also wel tot de ziele als tot het lichaē spreckt) so eyscht de Wet niet alleenlic wtwendige eerbaerheyt/maer oock inwendige ende geestelijcke rechtueerdicheyt/ ende gantschelech enghelische supuerh/ boeck 2. ca. 8. tal. 6. pa. 228. col. 2. Het welcke bewezen wordt dooz de wtlegghinghe Christi selue/ daer hy de berkeerde wtlegginge der Phariseen wederleyt/ die alleenlic/ ick en weet niet wat wtwendige onderhoudinge der Wet/ eyschten/ tal. 7. pa. 227. col. 2.

Daer is althouds meer in de geboden ende verboden der Wet/ dan de woordē wtducken/ daerō moctmen om die wel ende recht wt te leggen/ aenmercken/ welcke de oorzake en het eynde eens yegelijc gebodts sy/ daer na moet men bā het gene dat daer geboden ofte verbodē wordt/ tot het contrarie argumentē/ op dat wy verstaen dat niet alleenlic het quade verboden is / maer oock dat het goede geboden wordt/ boeck 2. cap. 8. tal. 8. 9. pa. 228. col. 1.

Wacem Godt in de geboden zijnder Wet also met cozte woorden gesproken heeft/ beel meer verstaende dan hy wtducht/ tal. 10. pag. 229. col. 2.

Van de deelinghe der Wet in twee tafelen/ en dat sy ons leert dat Godt te dienen/ sy het eerste fundament (in de ziele) der rechtueerdicheyt/ boeck 2. cap. 8. tal. 11. pa. 230. col. 1.

Van de deelinghe der thien gheboden/ ende hoe vele geboden men moet stellen inde eerste ende inde tweede tafel / Int selfde/ tal. 12. pag. 230. col. 2. en tal. 50 pag. 256. col. 1.

Wtlegghinghe der geboden Gods: waer bewezen wordt dat de Heere int begin der Wereld yegelijc argumenten ghebruyct om haer maecteyt te beuestigen: ten eersten/ dat hy bewijfende dat hy de opperste macht/ recht/ ende heerschappye ouer ons heeft/ ons gheijc dooz de noot treckt tot gehoorfameyde. Ten anderen/ dat hy ons dooz de soeticheyt der belofte der genade/ treckt en locht. Ten laetsten / dat hy ons dooz de ghebathenisse

Register.

dachtenisse der ontfanghen welckaet tot
gehoorzamenheit verwecht / boec 2. ca. 8
tal. 13. 14. 15. pa. 231. col. 2.

Dat de Wet niet alleenlic eenige be-
ginselen d' rechtueerdichs en leert / maer
oock haer warachtige volcynbinghe / de
wordzuckinghe des beelts Godts / ende
volcomen heylicheyt / de welcke geheel
veruuet wort / in twee capitelen / te we-
ten / in de liefde Godts ende des nae-
sten / boec 2. cap. 8. tal. 51. pa. 257. col. 1

De Wet der natuere / boec 2. cap. 2.
tal. 2. pa. 164. col. 2.

Van Politische Wetten.

Dat de wetten niet en connen sonder
Ouericheyt / noch de Ouericheyt son-
der wetten zijn. Tegelc de gene die me-
nen dat die burgherlycke regeeringe n3
wel geschiet en is / ten zy dat sy door de
Politische Wetten d' Hoofs geschiet: hier
toe wort de Wet d' Hoofs gedeelt / in ze-
den / ceremonie ende ooc deelen / en door
de aenmerkinge des cyns eens pege-
lijcken deels / wort bewesen dat het
allen heydenen by is Politische Wet-
ten te maken / boec 4. cap. 20. tal. 14. 15
pa. 1003. col. 1. so verre sy gheuoecht
worden / tot die natuerlycke gerechte-
heyt / der welcker reden in de Wet der
zeden d' Hoofs beschreuen is. Dat daer-
om de straffen mogen verscheyden zijn /
na verscheydenheyt des lants / der ecu-
wen en anderer circumstancie / dit wort
bewesen door exepelen tal. 16. pa. 1004.
col. 2.

Van den Wille des men- sches.

Of de wille alleens verdozen ende
gheschiet zy so dat hy niet anders dan
quaet en bare: ofte dat hy noch eenich
bye goetduncken behoudt. Waer die
gemeyn sentencie van den Philosophen
ghenomen / verclaert wort / te weten /
dat alle dinc door natuerlycke ingewin-
ge het goede begeeren: ende ooc wort
bewesen / datmen daer wt niet en can
de byghedyt des willes loofsen / boec
2. cap. 2. ta. 26. pa. 168. col. 1.

Dat de ziele niet alleenlic crancke
macht / maer ooc geë macht en heeft om
van sefs na het goede te staen: en hoe
wel de gantsche mensche onder het ge-
welcht der sonde ligt / soo is voozwær

de wille seer nauwe daer van beuan-
gen: dit wort bewesen door getuyghen-
issen der Schryftuere en Augustini /
boeck 2. cap. 2. tal. 27. pag. 169. col. 1.

Dat de mensche door zynen val niet
den wille / maer de gesontheit des wil-
les verloren heeft / soo dat hy hem sel-
uen niet sefs en can vertieren tot het
goede / beel min boeghen: maer dat hy
van nootswege tot quaet getrocken en
geleyt wort (hoewel niet bedwongen /
maer willens) dit wort bewesen wt
Augustino ende Bernardo / ende daer
wort met vele woorden een onderscheyt
ghetoont tusschen noot ende bedwanc /
boeck 2. cap. 3. tal. 5. pag. 174. col. 1.

Dewijle de Heere het goede in onse
herten begint ende volmaecht / dewijle
hy in ons het willen werckt (dat is /
den goeden wille) dewijle hy een niet
herte in ons maecht / het steenen herte
wechneemt / ende een vleeschen herte
gheeft: soo volcht daer wt dat de wil-
le des mensches gantschelijck verdoez-
uen is / ende niet goets en heeft / boeck
2. cap. 3. tal. 6. pag. 175. col. 2.

Met redenen en verscheyden getuy-
ghentissen der Schryftuere / wort seer
claelijc bewesen dat Godt den goeden
wille in de syne werct / n3 alleenlic die
handen beginne aen bereyde ofte be-
keerde (soo dat hy daer na wt hem sel-
uen yet goets en doe) maer dewijle het
van Godt alleen coemt / dat de wille
liefde tot het goede gecricht / ende be-
weecht wort om daer na te staen: bouen
desen dat de verkiefinge / begeerte ende
neersficheydt niet en beswincken noch
verflauwen / maer tot het volbringhen
toe vooztuaren: ten laetsten / dat de men-
sche stantvastelijck daer in voozt gaet /
en tot den eynde toe volhert / boec 2. ca.
3. tal. 7. 8. 9. pa. 177. col. 1.

Dat het valsche is datme nu vele eeu-
wen loec gheleert heeft / te weten / dat
Godt alsoo onsen wille roert / dat het
daer na in onse verkiefinge staet die roe-
ringe te volgen ofte te wederspaen / en
andere diergelijcke sentencie / worden
door de autoriteydt der Schryftuere en
Augustini wederleyt / boec 2. cap. 3. ta.
10. 11. 12. 13. 14. pag. 180. col. 2.

Dat de wille des mensches oock in
Wercken

Wercken die in hem seluen noch recht-
neerdich/noch ongherechtig en zijn/en
meer tot het lichamelijc dā tot het gee-
stelijc leuen diene/niet dā en is/maer
door Gods sonderlijcke roeringe gebo-
gen en beweert wort tot goedertieren
heyt/barmherticheyt/toornichz/breese
en andere verscheyden genegentheden/
so wanneer hy wil zijnder doozseninge
eenen wech maken/ dit wort bewes-
sen wt de Schrifsture/dagelijckche be-
uindinge ende autoziteyde Augustini/
boec 2. cap. 4. tal. 6. 7. pa. 187. col. 2.

Van den Wille Gods.

Van den verborzgen wille Gods/itē
van eenen anderen wille die van ons ge-
willige gehoozsaemheyt eyscht/boec 3.
cap. 20. tal. 43. pa. 599. col. 1. ende boec
3. cap. 24. tal. 16. pag. 655. col. 2.

Van het Wijnwater.

Soect boec 4. cap. 10. tal. 20. pa. 799.
col. 2.

3

Van de Ziele.

Dat de ziele ofte geest des menschen
niet alleenlyc en is een blaes/maer een
onsterfelijc wesen/en nochtans gescha-
pen:dit wort bewesen met de cōscience/
kennisse Gods/ende soo vele schoone
gauen daermede de ziele des menschen
begaeft is/ende ooc met die dingen die
de ziele door de dzo om in het Apen hā-
belt: item door vele argumenten wt de
Schrifsture genomē/boec 1. ca. 15. tal.
2. pa. 992. col. 2. Wouen desen daer me-
de dat de mensche na het beeldt Gods
geschapen is/tal. 3. pa. 101. col. 2.

Tegen de gene die deynaturee dooz-
wendende/de doozseninge ende regee-
ringe Gods versaken/die haer in soo
wonderlijcke en by na ontallijcke mach-
ten de zielen verroont/boeck 1. cap. 5.
tal. 4. 5. pa. 12. col. 1.

Wederlegginge d dwalinge der Ma-
nichen ende Serueti/ die seggen dā de
ziele haren doozsionck heeft wt de sub-
stancie Gods:item der dwalinge Ma-
andzi/die het beelt Gods in de ziele nā
en behet sonder wesentlijcke rechtuer
dicheyt/boec 1. cap. 15. tal. 5. pag. 104.
col. 1.

Onder de Philosophen en heeft by
na niemant sekerlijc dā de onsterfelijc-
heyt der ziele gesproken/maer sy hech-
ten de machten der ziele aen het tegen-
woordighe leuen : daer de Schrifsture
haer also de opperste plaetse in de rege-
ringe deses kuens toeschrijft / dat sy-
se oock daer door verweert om Godt
te dienen. Item van vele zielen ende
verscheyden deelingē der machten der
ziele nae de Philosophen/boeck 1. cap.
15. tal. 6. pag. 105. col. 1.

Een ander deelingē die met de Chri-
stelijcke leere bet ouereē coemt/te we-
ten/dat sy gedeel worden in verstant
ende wille/en van deser beyder werck
ende macht in de eerste condicie des
mensches/Int seifoe/tal. 7. 8. pag. 107
col. 1.

Dat noch in de seylen ende ghehe-
ken der ziele ouerblijffelen des zieds
der Reilige zijn/boeck 1. cap. 15. tal. 6
pag. 105. col. 1.

Van de dwalinge der gener die meyz-
nen dat de gantsche mensche in de doot
vergaet / ende dat ten eynde de zielen
sullen met de lichamen wederopstaen/
boeck 3. cap. 25. tal. 6. pag. 663. col. 1.

Van den staet der zielen/ van d doot
aen tot den laersten dach/Int seifoe.

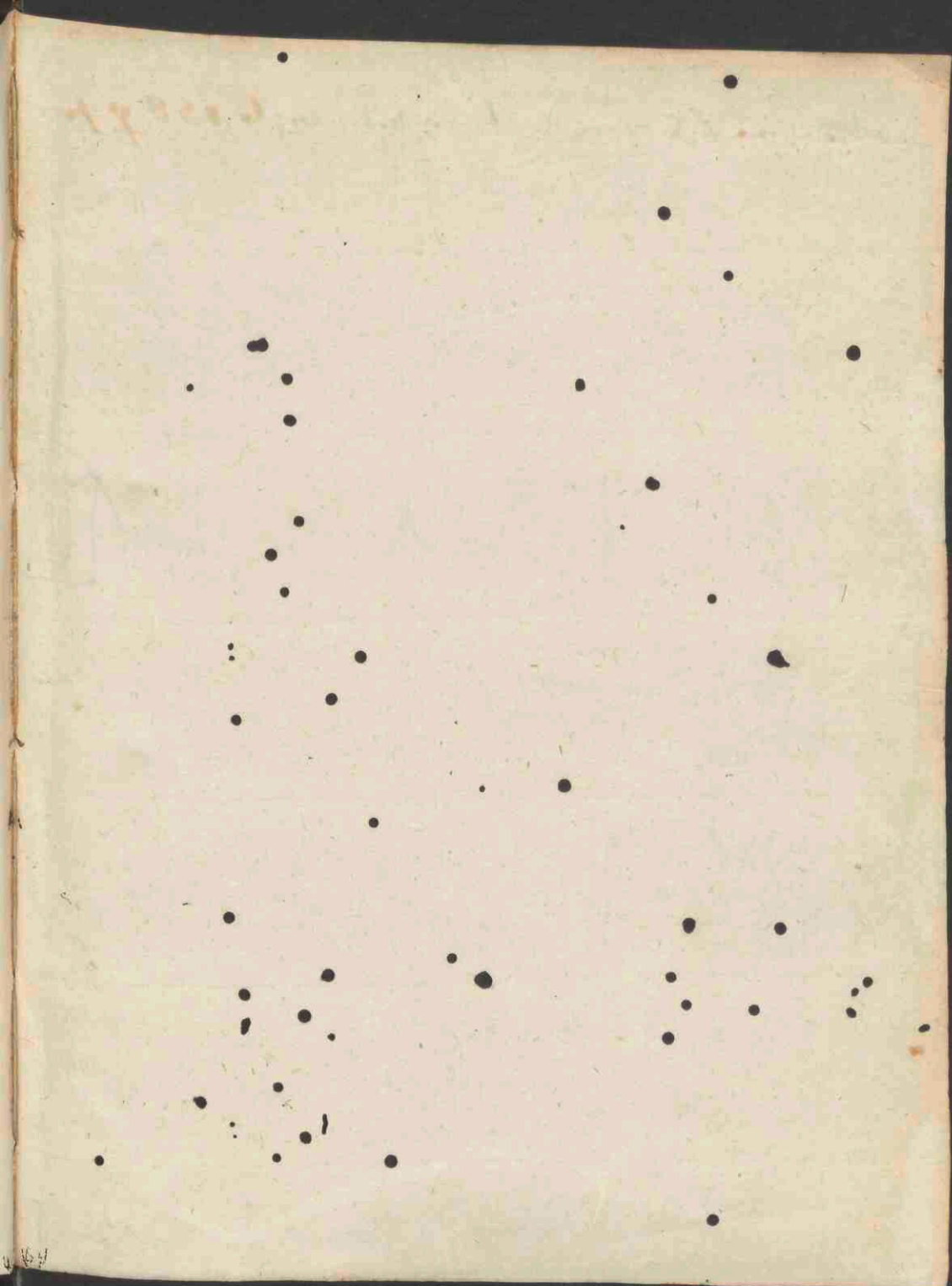
Wt Bernardo een beschrijvinge der
ellendicheden der ghelooingher ziele in
haer seluen aengemerct: en daerentegē
haerer sekerder roeminge in Christo/
boeck 3. cap. 2. tal. 25. pag. 363. col. 2.

Eynde des Registers.

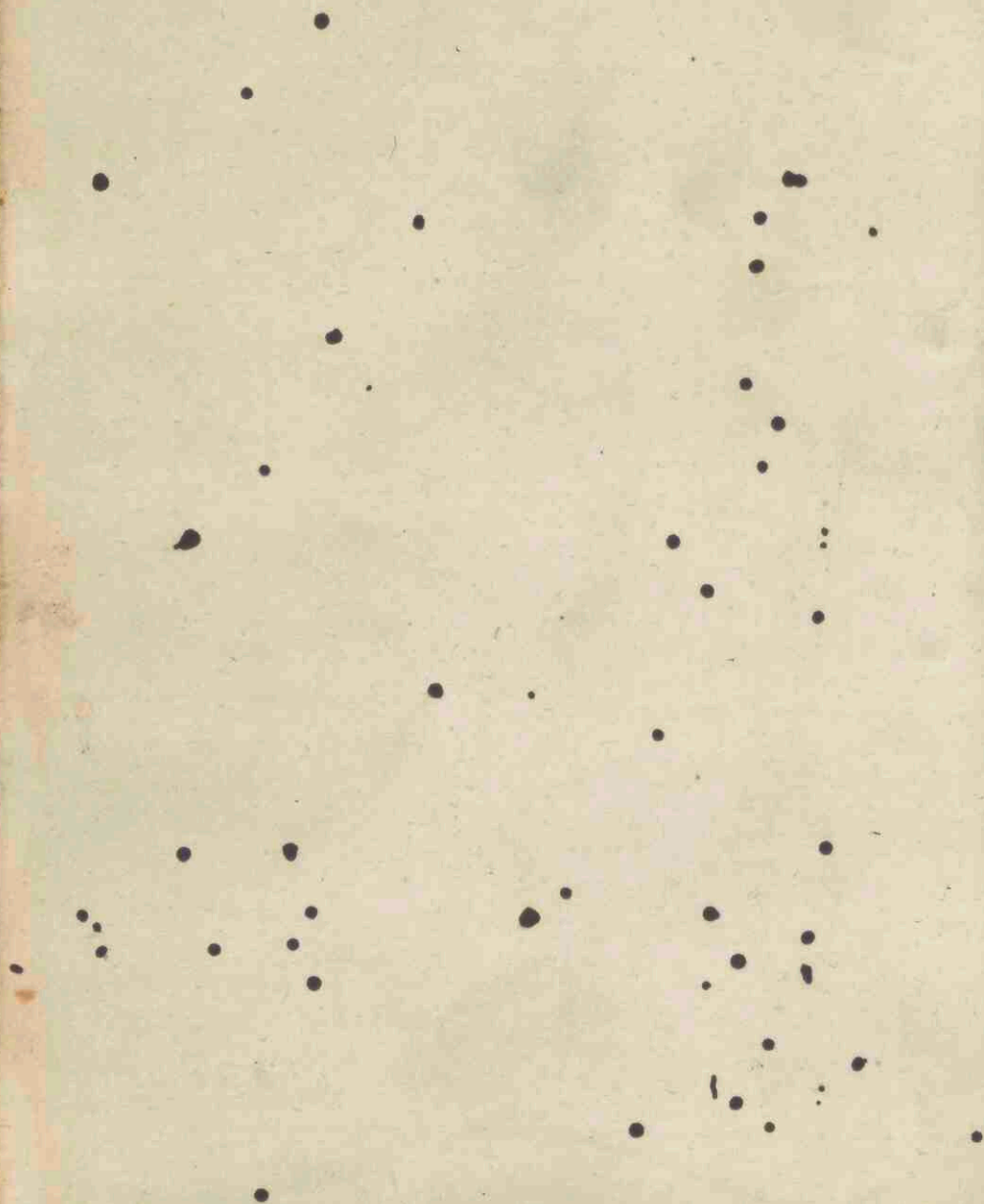
tu
lic
Cu
ser
te
te
f f
sem
uil
m
re
ua
&
L
re
or
iff
an
a

OCN 1437725034

Legation 8th June 1799. vol. 158 p. 16

casu pignus redatue; Frater & eni
nob efficitur. cum quilibet & proximus
id deliquisse monstratur; Peccata
ita uocamus. unde peccatoris seruo
debitu dimisi tibi. Et in dominica
one pcamur. dimitte nob debita
nos dimittimus debitorib; nr̃s;
utē nr̃o pignus accipimus. q̃ dō
nob peccasse cognoscatur. peccati
fessionē tenemus. p̃ quā relaxare
t in nob ppetratū. ē. postulamus;
tū qd̃ cōmisit fatetur. & ueniam
uasi p debito pignus dedit; Quod
nus ante solus pccatū reddere iube
ritus quā in nob p dolore cordis.
ocadat. debemus ei confessionē
re. a quo confessionē accepimus
u. se deliquisse in nos meminit. a nob
am̃i fennat. quod deliquit. O m̃a

